შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე

III

Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations

ბათუმი | Batumi
2025

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის სამი მონოთეისტური რელიგიისა
და კანონიკური სამართლის შესწავლის კვლევის ცენტრი

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

The Centre for Religious and Juridical-Canonical Study and Research of Three
Monotheistic Religions of Constanta Ovidius University

შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე

III

Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები,
ბათუმი, 2024 წლის 18-19 ოქტომბერი

Proceedings of the International Scientific Conference,
Batumi, October 18-19, 2024

ბათუმი | Batumi
2025

მთავარი რედაქტორი:

როინ მალაყმაძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რედაქტორები:

ნიკოლაი დურა (აკადემიკოსი, რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემია, კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი, რუმინეთი)
ოლეგ ჯიბაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

ტექნიკური რედაქტორი:

სულხან მამულაძე (არქეოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

Editor-in-Chief:

Roin Malakmadze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Editors:

Nicolae V. Dură (Academician, the Academy of Romanian Scientists, Ovidius University of Constanta, Romania)
Oleg Jibashvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Technical Editor:

Sulkhan Mamuladze (PhD in Archaeology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 2025
● Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, 2025

ISSN 2960-9208
E-ISSN 2960-9267

სარედაქციო კოლეგია: როინ მეტრეველი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, საქართველო), **დევიდ ბრაუნდი** (ემერიტუს-პროფესორი, ექსეტერის უნივერსიტეტი, დიდი ბრიტანეთი), **ვინსენტ კოპეჩეკი** (ანთროპოლოგიის დოქტორი, ოსტრავას უნივერსიტეტი, ჩეხეთი), **ჯაბა სამუშია** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **თეონა ბერიძე** (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **თამილა ლომთათიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ელზა ფუტკარაძე** (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **უჩა ოქროპირიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ნინო ინაიშვილი** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **მაია ჭიჭილეიშვილი** (ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ხათუნა დიასამიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ლელა სარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის ინსტიტუტი, საქართველო), **მირიან ხოსიტაშვილი** (ეთნოლოგიის დოქტორი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, საქართველო), **ვახტანგ მაისაია** (პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, საქართველო), **როზეტა გუჯეჯიანი** (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), **ჯემალ კარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ემზარ მაკარაძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ელენა დიაკოვა** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, სკოვოროდას სახელობის ხარკოვის ეროვნული პედაგოგიური უნივერსიტეტი, უკრაინა), **სუდან ალთუნი** (ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი, თურქეთი), **კალიბეკოვა მანარა** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ვალიხანოვის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ყაზახეთი), **ნერიმან ილმაზი** (ფილოლოგიის დოქტორი, რიზეს უნივერსიტეტი, თურქეთი).

Editorial Board: Roin Metreveli (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), **David Braund** (Emeritus Professor, University of Exeter, United Kingdom), **Vincenc Kopeček** (PhD in Anthropology, University of Ostrava, Czechia), **Jaba Samushia** (Candidate of Historical Sciences, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia), **Teona Beridze** (PhD in Philology, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Tamila Lomtatidze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Elza Putkaradze** (PhD in Philology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Ucha Okropiridze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Nino Inaishvili** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Maia Tchitchileishvili** (PhD in Art History and Theory, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Khatuna Diasamidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Lela Saralidze** (PhD in History, Regionalism Research Institute, Georgia), **Mirian Khositashvili** (PhD in Ethnology, National Parliamentary Library of Georgia, Georgia), **Vakhtang Maisaia** (PhD in Political Sciences, Caucasus International University, Georgia), **Rozeta Gujejiani** (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), **Jemal Karalidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Emzar Makaradze (**PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Elena Dyakova** (Candidate of Historical Sciences, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine), **Sudan Altun** (PhD in Philology, Kars University, Turkey) **Kalybekova Manara** (PhD in History, Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Kazakhstan), **Neriman Yilmaz** (PhD in Philology, University of Rize, Turkey).

რეცენზენტები:

ლია მელიქიშვილი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია)
ჯაბა სამუშია (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია)

Reviewers:

Lia Melikishvili (Academician, Georgian National Academy of Sciences)
Jaba Samushia (Academician, Georgian National Academy of Sciences)

სარჩევი / CONTENTS

არქეოლოგია / Archaeology

ოსმან აითეკინი
დიდი აშოტის საიდუმლოება 14
Osman Aytekin
The Mystery of The Great Ashot 31

გურამ ჩხატარაშვილი
ახალი მონაცემები სოფ. ქობულეთის ობსიდიანის მომარაგებისა და უძველესი ადამიანის მობილურობის შესახებ 47
Guram Chkhatarashvili
New Data of Obsidian Procurement and Mobility of Ancient Humans 61

ისტორია, პოლიტოლოგია, სამართალი / History, Political Science, Law

გიორგი ამირანაშვილი
ანგლოამერიკული სამართლის გავლენა ქართული სამოქალაქო სამართლის რეფორმის პროცესზე 75
Giorgi Amiranashvili
The Influence of Anglo-American Law on the Process of Civil Law Reform in Georgia 81

ეთერ ბოკელავაძე
კონსტანტინე ჩერნენკოს რელიგიური პოლიტიკა (1984-1985 წწ.) 86
Eter Bokelavadze
Religious Policy of Konstantin Chernenko (1984-1985) 93

ელენე გეგეშიძე
შავიზღვისპირეთი – ცივილიზაციის თეორია და მდგრადი განვითარება 99
Elene Gegeshidze
Black Sea Coast – Civilization Theory and Sustainable Development 105

გელა გიორგაძე
მირანდა მიქაძე
თინათინ ჯავახიშვილი
შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოება, საქართველოს თანამედროვე გეოპოლიტიკურ კონტექსტში 110
Gela Giorgadze
Miranda Mikadze
Tinatin Javakhishvili
The Security of the Black Sea Region in the Current Geopolitical Context of Georgia 116

ალიკა გუჩუა
მარიკა ნაკაშიძე
2022-2024 რუსეთ-უკრაინის ომი და საერთაშორისო უსაფრთხოების გარემო ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხის ფონზე: SWOT ანალიზი 122
Alika Guchua
Marika Nakashidze
2022-2024 Russia-Ukraine War and the International Security Environment Against the Background of the Threat of the Use of Nuclear Weapons: SWOT Analysis 136

Helen Dyakova
Scientific Activity of Andrei Krasnov in Batumi 148

თორნიკე ზედელაშვილი
რუსეთ-უკრაინის ტექნოლოგიური ომი 153
Thornike Zedelashvili
Russian-Ukrainian Technological War 161

ჯემალ კარალიძე
რუსეთის გეოპოლიტიკა კავკასიაში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და საქართველო 168
Jemal Karalidze
Russian geopolitics in the Caucasus in the second half of the 19th century and Georgia 176

ნატალია ლაზბა
ინეზა ზოიძე
აფხაზთა იძულებითი მიგრაცია/მუჰაჯირობა თურქეთში: ისტორია, ადაპტაცია და იდენტობის შენარჩუნების პრობლემები 183
Natalia Lazba
Ineza Zoidze
Forced Migration/Emigration of Abkhazians to Turkey: History, Adaptation, and Problems of Identity Preservation 189

ვახტანგ მაისაია
სერგო თევზაძე
ანი გაგნიძე
შავი ზღვის აუზის უსაფრთხოების განზომილება და თანამედროვე სამხედრო საფრთხეები 194
Vakhtang Maisaia
Sergo Tevzadze
Ani Gagnidze
The Black Sea Security Dimension and Contemporary Military Threats 201

ემზარ მაკარაძე
თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები XXI საუკუნეში 207
Emzar Makaradze
Major Problems of Turkey's Internal Policy in the 21st Century 215

ბექა მანაგაძე
„შუა დერეფნის“ სატრანზიტო კორიდორი და შავი ზღვის უსაფრთხოება 222
Beka Managadze
“Middle Corridor“ Transit Route and Black Sea Security 229

ირაკლი მანველიძე
ინეზა ზოიძე
ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის რეგიონული ანალიზი „აჭარის მაგალითზე“ 236
Irakli Manvelidze
Ineza Zoidze
Regional Analysis of State Policy on Ecomigration: The Case of Ajara 244

სოფიო მახაჭაშვილი
განათლების პრობლემატიკა XX ს.-ის დასაწყისის ქართულ პრესაში დაბეჭდილ შავიზღვისპირულ კორესპონდენციებში 250
Sopio Makhatchashvili
Educational problems in the Black Sea correspondences printed in the Georgian press of the beginning of the XX century 258

ოთარ ნიკოლეიშვილი
ერთი ისტორიულ-დოკუმენტური ხასიათის ამერიკული რომანი საქართველოს შესახებ 265
Otar Nikoleishvili
One Historical-Documentary American Novel about Georgia 270

მერაბ მეგრელიშვილი
ნიკოლოზ მეგრელიშვილი
საქართველოს საზღვაო სანაოსნო ისტორიიდან 274
Merab Megrelishvili
Nikoloz Megrelishvili
From the history of the Georgian Maritime Fleet 281

ლელა სარალიძე
საქართველოს ადგილი შავი ზღვის სრუტეების კონვენციაში და ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია (XX საუკუნის 20-30-იანი წლები) 287
Lela Saralidze
Georgia’s Place in the Black Sea Straits Convention and Georgian Political Emigration (1920s-1930s) 294

გიორგი ფარეშიშვილი
რელიგიური ფაქტორების გავლენა თანამედროვე პოლიტიკურ პროცესებზე საქართველოში 300
Giorgi Pareshishvili
The Influence of Religious Factors on Contemporary Political Processes in Georgia 319

როინ ყავრელიშვილი
ნუგზარ ზოსიძე
საქართველოს საკითხი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დახურული სხდომის ოქმებში (1920-1921).....335
Roin Kavrelishvili
Nugzar Zosidze
The Georgian Question in the Minutes of the Closed Session of the Grand National Assembly of Turkey (1920-1921) 349

ლელა ჩოთალიშვილი
ნარგიზ ახვლედიანი
ნინო ჯორბენაძე
შავიზღვისპირეთი – პროტოქართველურ ტომთა განსახლების არეალი.....361
Lela Chotalishvili
Nargiz Akhvlediani
Nino Jorbenadze
Black Sea Coast – The Settlement Area of Proto-Georgian Tribes.....366

თინათინ ჯაბადარი
ქართული და ემიგრანტული პრესა საქართველოს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შედეგებზე 371
Tinatin Jabadari
Georgian and Emigrant Press on the Results of the August Uprising of 1924 378

ლიტერატურა, ფოლკლორი, ენათმეცნიერება / Literature, Folklore and Linguistics

ნარგიზ ახვლედიანი
მარინე ფუთურიძე
ხარის კულტი და მისი გამოვლენის ასპექტები ინტერდისციპლინურ კვლევაში 384
Nargiz Akhvlediani
Marina Puturidze
Cult of Bull and the Aspects of Its Manifestation in Interdisciplinary Research.....409

ცისნამი ბერიძე
ხატოვანი სიტყვა-თქმები ორი ხეობის მიხედვით (დანდალო, მერისი) 432
Tsisnami beridze
Figurative Speech-According to Two Valeys (Dandalo, Merisi).....438

თეა გიგიტაშვილი
უდიური ენა საქართველოში (სოციოლინგვისტური ანალიზი).....442
Tea Gigitashvili
The Udi Language in Georgia (The sociolinguistic analysis).....450

კაკალა ებრალიძე
ღორჯომის ხეობის მეტყველების ზოგიერთი ლექსიკური თავისებურება 457
Kakala Ebralidze
Some Lexical Features of the Speech of the Ghorjomi Gorge.....463

თამარ კახეთელიძე
დრო-სივრცული პარადიგმა ლიტერატურული ნაწარმოების კინოადაპტაციაში 467
Tamar Kakhetelidze
The Time-Space Paradigm in the Film Adaptation of a Literary Work.....474

ნათია კენჭიაშვილი
ქართული მჭევრმეტყველების ტერმინოლოგიის საკითხისთვის.....481
Natia Kentchiashvili
For the Issue of the Terminology of Georgian Rhetoric 492

მაია კიკვაძე
ენობრივი ეტიკეტის ზოგიერთი ფორმისათვის „სტამბოლის ქართული სავანის წერილების“ მიხედვით.....501
Maia Kikvadze
For Some Forms of Linguistic Etiquette according to the Letters of „Georgian Monastery of Istanbul“ 507

თეონა მაჭავარიანი
თინათინ მილორავა
პირველი თურმეობითის წარმოებისათვის ტაოურში 512
Teona Matchavariani
Tinatin Milorava
For the formation of the Perfect in the Taoian dialect 517

ნაილე მიქელაძე
ჯემალ მიქელაძე
ეგვიპტური სახე-სიმბოლოები ქართულ მწერლობასა და ხელოვნებაში 522
Naile Mikeladze
Jemal Mikeladze
Egyptian Image-Symbols in Georgian Literature and Art 529

ციალა ნარაკიძე
თხზული სახელები ლაზურში.....535
Tsiala Narakidze
Compound Names in Lazian.....540

ირინა ნაცვლიშვილი
ბიბლიური ტოპოსები, როგორც მარკერები, ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის „წიგნის“ კონტექსტში 543
Irina Natsvlishvili
Biblical topoi, as markers, in the context of the „Book“ of the first Christian King of Kartli 547

ადა ნემსაძე
ექსისტენციალისტური კონცეპტები – აბსურდი და თვითმკვლელობა – გურამ რჩეულიშვილის მოთხრობებში.....552
Ada Nemsadze
Existential Concepts – Absurd and Suicide – in Guram Rcheulishvili's Stories.....557

ქეთევან სამადაშვილი
ინტერკულტურული სივრცის ანალიზი XX საუკუნის ბოლო ათწლეულის ქართულ ლირიკაში..... 561
Ketevan Samadashvili
Analysing Intercultural Space in Georgian Lyrics of the Last Decade of the Twentieth Century.....567
ინგა სანიკიძე
რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთი საკითხი 570
Inga Sanikidze
One aspect of Rustaveli's worldview.....576

ქეთევან ტატიშვილი
ქართველი მწიგნობარი ქალები.....582
Ketevan Tatishvili
Georgian Literati Women.....586

ელზა ფუტკარაძე
ფატი აბაშიძე
სიმონიკა ბერეჟიანის შეუმდგარი „პაემანი მთაწმინდაზე“.....590
Elza Putkaradze
Simonika Berezhiani's failed „Date on Mtatsminda“.....598

თამარ ქაროსანიძე-ქირსაჩი
ერთი ტიპის პარონომაზიული გამოთქმის სემატინკისათვის 606
Tamar Karosanidze-Kırsac
On the Issue of Semantics of One Type of Paronomastic Expression in Georgian and Turkish.....612

დავით შავიანიძე
ლუიზა ხაჭაპურიძე
ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ისტორიულ და დღევანდელ მესხეთში.....618
David Shavianidze
Luiza Khachapuridze
Terms of Kinship in Historical and Modern Meskheti.....625

თინა შიოშვილი
თამარ მაჭუტაძე
ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ანდაზები 631
Tina Shioshvili
Tamar Matchutadze
Proverbs of the descendants of the Georgian Muhajirs.....636

ეკა ჩიკვაიძე
ქართული ჰაგიოგრაფიის სათავეებთან.....641
Eka Chikvaidze
At the origins of Georgian hagiography.....648

ლევან ხალვაში
სახისმეტყველება სხვაგვარი აზროვნებაა, თუ სხვაგვარი მეტყველება?.....653

Levan Khalvashi
Is facial expression a different kind of thinking, or a different kind of speech?.....658

ეთნოლოგია / Ethnology

ანა ბაგრატიონი
აჭარიდან მიგრირებული მოსახლეობის ადაპტაციის საკითხები თანამედროვე ეტაპზე.....663
Ana Bagrationi
Issues of adaptation of the population migrating from Ajara at the present stage 668

ნინო მინდაძე
საბა კალანდარიშვილი
ტრადიციული მკურნალობა აჭარაში.....672
Nino Mindadze
Saba Kalandarishvili
Traditional Healing in Ajara 680

თამილა ლომთათიძე
ნანული ნოღაიდელი
სამზარეულო, როგორც ეთნომენტალური მარკერი თურქეთის ქართველთა ყოფაში 688
Tamila Lomtatidze
Nanuli Nogaideli
Cuisine as an Ethnomental Marker in the Everyday Life of Georgians in Turkey 693
თემურ ტუნაძე
მაჯუნი – იშვიათი კულინარიული კერძი ქობულეთიდან 698
Temur Tunadze
Majuni – an infrequent culinary dish from Kobuleti 703
ნაილა ჩელებაძე
არტაანელთა მეხსიერებაში ასახული წარსულის ფურცლები კონსტანტინე ოდიშარიას (მარტვილელი) ჩანაწერების მიხედვით 707
Naila Chelebadze
Events from the past reflected in the memory of the Artaanians according to the records of Konstantine Odisharia (from Martvili).....717

ნინო ხარჩილავა
ჩვილი ბავშვის საწოლი – აკვანი 726
Nino Kharchilava
Baby's Bed – Cradle 731

რელიგიის ისტორია / History of Religion

ნაილა ჩელებაძე
სულხან შაქარიშვილი
ბიბლიური ჭეშმარიტების გამოვლინება ქობულეთის ისტორიიდან.....736
Naila Chelebadze
Sulkhan Shakarishvili
The Manifestation of Biblical Truth from the History of Kobuleti 747

ნარი ჩხაბერიძე
წმინდა ქეთევან დედოფალი და სულის სხეულზე გამარჯვების თეოლოგიური კონცეპტი.....758
Nari Chkhaberidze
Saint Queen Ketevan and the Theological Concept of the Soul's Victory over the Body.....764

სოციოლოგია / Sociology

ნუგზარ ჩხაიძე
ქალაქ ბათუმის მოსახლეობის დამოკიდებულება სათამაშო ბიზნესისადმი 770
Nugzar Chkhaidze
Attitudes of Batumi Population to Gambling business.....778

კულტურა და ხელოვნება / Culture and Art

მაია ჭიჭილეიშვილი
ბათუმის ურბანული განვითარების ზოგიერთი ასპექტი 785
Maia Tchitchileishvili
Some Aspects of Urban Development of Batumi.....793

ეკოლოგია და ტურიზმი / Ecology and Tourism

მაია აზმაიფარაშვილი
მცირე და საოჯახო სასტუმრო ბიზნესის გამოწვევები და განვითარების პერსპექტივები საქართველოს რეგიონებში 800
Maia Azmaiparashvili
Challenges and Development Prospects of Small and Family Hotel Business in the Regions of Georgia 808

ნიკო კვარაცხელია
ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტები და საქართველო.....811
Niko Kvaratskhelia
Cultural Routes of the Council of Europe and Georgia.....820

ირაკლი მიქელაძე
ლამზირა ზოიძე
მარინე ბაკურიძე
ზღვისპირა აჭარაში ფართოდ გავრცელებულ უცხო წარმოშობის მცენარეთა არსებული მდგომარეობა და ბიოეკოლოგიური თავისებურებანი.....829
Irakli Mikeladze
Lamzira Zoidze
Marine Bakuridze
Current condition and bioecological features of widespread alien plants in Seaside Ajara (Georgia, Sakartvelo).....837

ნაზიბროლა ფაღავა
ცირა ქამადაძე
ხათუნა ჭიჭილეიშვილი
შავი ზღვის რესურსები და მისი მომავალი გამოყენების პერსპექტივები 844
Nazibrola Paghava
Tsira Kamadadze
Khatuna Chichileishvili
Black Sea Resources and Prospects for their Further Use 853

მერაბ ფუტკარაძე
ნინო ბერიძე
ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა: გამოწვევები და გამოყენების პერსპექტივები 862
Merab Putkaradze
Nino Beridze
Transport-geographic Location of Batumi: Challenges and Perspectives of Use 869

მადონა ქებაძე
თამარ ზუბიტაშვილი
კახეთის რეგიონის ტურისტული რესურსების ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორები 875
Madona Kebadze
Tamar Zubitashvili
Historical-geographical and climatic factors of the tourism resources of the Kakheti region 882

დიდი აშოტის საიდუმლოება

ოსმან აითეკინი
არქეოლოგიის დოქტორი, ვან იუზუნჯუ იილის უნივერსიტეტის
ლიტერატურის ფაკულტეტის ხელოვნების ისტორიის
დეპარტამენტის ლექტორი
ელ-ფოსტა: osmanaytekin@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1145-8290

აბსტრაქტი. ნაშრომში დეტალურად არის განხილული დიდი აშოტის, რომელიც ცნობილია, აგრეთვე, როგორც აშოტ I კურაპალატი, ვინაობა და მისი სამარხის ადგილმდებარეობის შესწავლის საკითხები. დიდი აშოტი, რომელიც ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიის დამფუძნებლად ითვლება, ბიზანტიის მფარველობის ქვეშ მოექცა ტაო-კლარჯეთის ისტორიულ მიწებზე მუსლიმი არაბების ექსპანსიის წინააღმდეგ ბრძოლისას და მიენიჭა კურაპალატის ტიტული. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ იგი წმინდანად არის შერაცხული, რადგან ქრისტიანული სარწმუნოების შენარჩუნება-განმტკიცებისათვის მებრძოლი და ეკლესიის მფარველი და თანადგომი იყო. ცნობილია, რომ დიდი აშოტი დაეუფლა დღევანდელი ართვინის პროვინციის არტანუჯის რაიონში არსებულ არტანუჯის (არდანუცი/გევჰერნიკი) ციხეს მიმდებარე ტერიტორიასთან ერთად და იგი ადმინისტრაციულ ცენტრად აქცია. მე-9 საუკუნის დასაწყისში, ცენტრალური იბერიის (შიდა ქართლი) მუსლიმი არაბებისგან გადასარჩენად, მას მოუხდა დღევანდელი ართვინის მხარეში გადმოსვლა და დამკვიდრება, სადაც თავდაცვის მეტი საშუალება იყო ბუნებრივი პირობებიდან გამომდინარე. ის შეეცადა თავისი სამეფო აქედან ემართა, აღადგინა არტანუჯის ციხე, რომელიც მე-5 საუკუნეში იბერიის მეფე ვახტანგ გორგასალის მიერ იყო აშენებული, და მის თავზე არსებული ტერიტორია (ადაკალე) ქალაქად ჩამოაყალიბა. დიდი აშოტის მეფობის დროს, გრიგოლ ხანძთელის (759-861) ხელმძღვანელობით, დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა ქართული კულტურის შენარჩუნებას მართლმადიდებლური ქრისტიანობის შესაბამისად რეგიონში სხვადასხვა მონასტრის აშენებით. თუმცა, ერთ დღეს, როდესაც დიდი აშოტი ართვინის ცენტრალური რაიონის საზღვრებში მდებარე ნიგალის ხეობაში (სეითლერის სოფელი) წავიდა ადგილობრივი საზოგადოებისგან სამხედრო მხარდაჭერის მისაღებად, ის, სავარაუდოდ, სვეტის ეკლესიაში მოკლეს (826/830). ისტორიულ წყაროებში აღნიშნულია, რომ მისი გვამი აიღეს მისმა მეომრებმა და არტანუჯის ციხის ეკლესიის შენობაში დაკრძალეს. ამ სტატიის ფარგლებში, სამეცნიერო საზოგადოებას ვუზიარებთ დიდი აშოტის საფლავთან დაკავშირებულ არქეოლოგიურ მასალებს, რომლებიც მოპოვებულია „არტანუჯ-გევჰერნიკის ციხის გათხრების“ 2025 წლის სეზონის დროს, რომელსაც ჩვენ ვახორციელებთ ვან იუზუნჯუ იილის უნივერსიტეტის სახელით თურქეთის რესპუბლიკის კულტურისა და ტურიზმის სამინისტროს ნებართვითა და მხარდაჭერით.

საკვანძო სიტყვები: არტანუჯის ციხე, აშოტ კურაპალატი, სვეტის ეკლესია, პეტრე და პავლეს ეკლესია, კრიპტა.

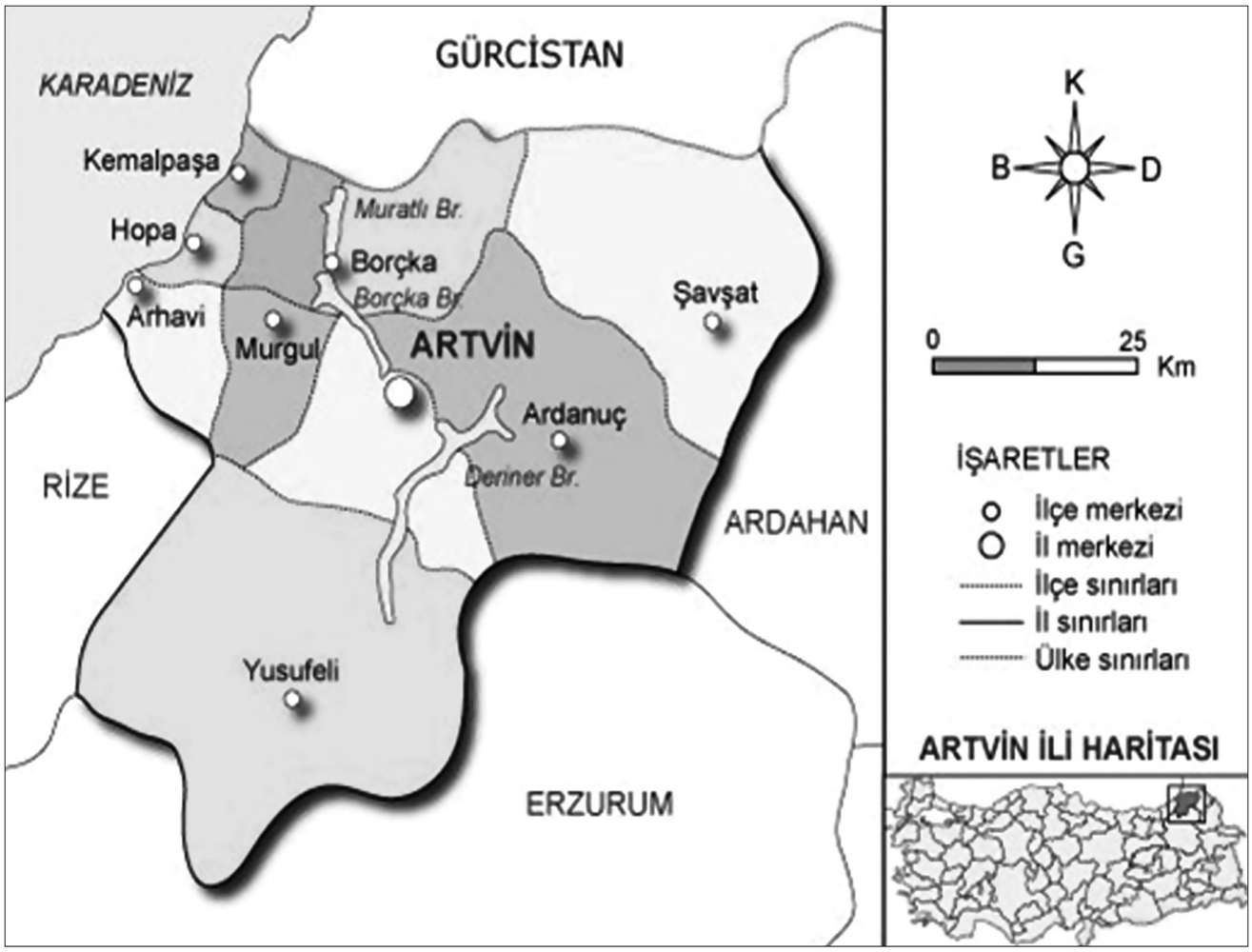
* * *

შესავალი. „ტაო-კლარჯეთის რეგიონი“, რომელიც სამეცნიერო პუბლიკაციებში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან გამოჩნდა, მოიცავს ერზრუმის პროვინციის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში არსებულ რაიონებს, რომელიც მდებარეობს დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკის ჩრდილო-ა-

ღმოსავლეთ ნაწილში, აგრეთვე, ართვინის პროვინციის მნიშვნელოვან ნაწილს, არდაგანის პროვინციას და ყარსის პროვინციის ჩრდილოეთ რაიონებს (ოჯაკ-თანიელი, 2024). ტერმინი ტაო-კლარჯეთი მოიცავს ორ ადმინისტრაციულად მნიშვნელოვან რეგიონს შუა საუკუნეების სამყაროში. ამათგან, ტაო მოიცავს ერზრუმს და მის მიმდებარე ტერიტორიებს, ხოლო კლარჯეთი მოიცავს ართვინს და მის მიმდებარე მიწებს. ზოგიერთ წყაროში ხაზგასმულია, რომ ეს ტერმინი ასევე ნიშნავს „ზემო ქართლს/სამცხე-საათაბაგოს“ და ასევე მოიცავს „ზემო იბერიის“ განსაზღვრებას. ამავდროულად, ეს რეგიონი გეოგრაფიულად ზოგადად ცნობილია, როგორც „მესხეთი“ და მისი მოსახლეობა როგორც „მესხები“ (ბროსე, 2003; ხოშტარია, 2005; ელიიღით-ქორქუთი, 2023).

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ტაო-კლარჯეთის რეგიონში პირველი ქრისტიანული ინსტიტუტები განვითარდა ბიზანტიის მხარდაჭერით ან ნებართვით. ამასთანავე, რადგანაც ამ რეგიონში სომხებმა და ქართველებმა მე-4 საუკუნის პირველ ნახევარში მიიღეს ქრისტიანობა როგორც სახელმწიფო რელიგია, მიღებულია, რომ საეპისკოპოსო ცენტრი ტაოში დაარსდა მე-4 საუკუნიდან. ქრისტიანობა რეგიონში განვითარდა დიოფიზიტური მრწამსის შესაბამისად, და მე-7 საუკუნეში ბანასა და იშხანის ეკლესიები აშენდა ბიზანტიური მმართველობის ქვეშ. ქართველთა გვერდით აქ მოღვაწეობდა მართლმადიდებელი სომხების დიოფიზიტი კათოლიკოსი ნერსე III (641-661). ვარაუდობენ, რომ ბანას ეკლესია შეიძლება ამ თარიღამდე აშენდა. ცნობილია, რომ ეს ეკლესიები დაინგრა და შემდგომში, დროთა განმავლობაში, ხელახლა აშენდა. ადრე აჭარა, სამცხე და კლარჯეთი იყო ტერიტორიები, სადაც წმინდა ანდრია პირველწოდებული ეწეოდა თავის რელიგიურ საქმიანობას. მოგვიანებით, კაპადოკიელი წმინდა ნინო საქართველოში შევიდა ჯავახეთიდან. პირველი ეკლესია კლარჯეთში აშენდა მეფე მირიანის შვილიშვილის მირდატის მიერ თუხარისის ციხის შიგნით, რომლის ლოკაცია ჯერ კიდევ არ არის განსაზღვრული. მიღებულია, რომ სამი ცალკე საეპისკოპოსო ცენტრი, კერძოდ ახიზა (კლარჯეთი), ერუშეთი (არტაანი) და წუნდა (ჯავახეთი), დაარსდა ტაო-კლარჯეთის რეგიონში მე-5 საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის დროს. კლარჯეთში ოპიზის მონასტერი, რომლის დაარსება ვახტანგ გორგასლის დროს იწყება, ცნობილია იმით, რომ ისეთი საეკლესიო მოღვაწეები აღზარდა, როგორიცაა ცნობილი სასულიერო პირი სერაპიონ ზარზმელი. ოპიზის მონასტრის გარდა, აშენდა მერეს, შინდობისა და ახიზის ეკლესიებიც. გამორჩეული ნაშრომებია „კოლაელ ყრმათა წამება“ და „დავითისა და ტირიჭანის მარტვილობა“, რომლებშიც ასახულია რეგიონში მცხოვრები პირველი ქრისტიანების მძიმე ცხოვრება (ქადიროღლუ-იშლერი, 2010; ბაირამი, 2005; ქორქუთი, 2018; სილოგავა-შენგელია, 2006; ქილიჯი, 2005; გივიაშვილი-ხიზანიშვილი, 2021).

გეოგრაფიული მდებარეობა. თურქეთის რესპუბლიკის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონის აღმოსავლეთ ბოლოში მდებარე ართვინის პროვინცია შედგება 9 რაიონისგან, რომელთაგან 3 შავი ზღვის სანაპიროზეა (რუკა 1). სარფის სახმელეთო სასაზღვრო გამშვები პუნქტი ქემალფაშას რაიონში, რომელიც ესაზღვრება ერზრუმის, რიზესა და არდაგანის პროვინციებსა და საქართველოს, უზრუნველყოფს საქართველოში გასვლას 1990 წლის 19 ნოემბრიდან. აქედან ხელმისაწვდომია საავტომობილო გზათა მნიშვნელოვანი ქსელი, რომლითაც შეიძლება დაკავშირება კავკასიის და ცენტრალური აზიის ქვეყნებთან (რუკა 2). საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, 1991 წლის 26 დეკემბერს, თურქეთმა განავითარა მჭიდრო სამეზობლო ურთიერთობები საქართველოს რესპუბლიკასთან და აგრძელებს ორმხრივ კულტურულ თანამშრომლობას, განსაკუთრებით ვაჭრობაში (თარქანი, 1973). ისტორიულად, ართვინი და მისი რაიონები მოქცეული იყო ერთ სივრცეში აჭარის და ახალციხის რეგიონთან ერთად. ამიტომ, ანატოლიის უძველესი კულტურების გარდა, მას აქვს განსხვავებული კულტურული და ეთნიკური სტრუქტურები.

რუკა 1: ართვინის პროვინცია და მისი შემოგარენი, R. Saygılı'dan-2020

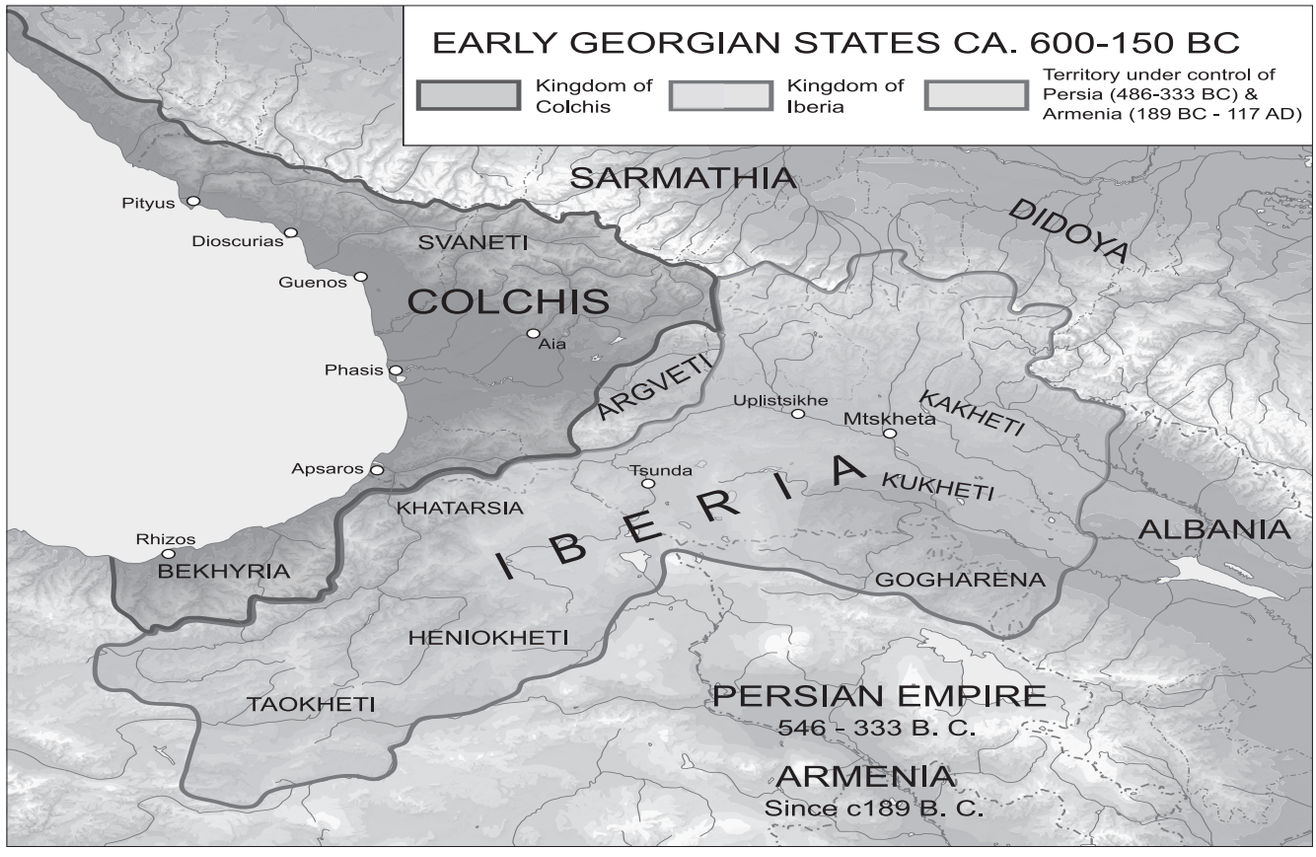

რუკა 2: საქართველოს პოლიტიკური რუკა

რეგიონის ისტორია. დღევანდელი საქართველო დასახლებული იყო პალეოლითის პერიოდიდან. ჰომინიდის ნაშთები, სახელად ჰომო გეორგიკუსი, რომელიც აღმოჩენილია საქართველოში, დმანისში, თარიღდება 1.8 მილიონი წლით. იბერიის სამეფო, რომელიც დაარსდა ქვეყნის აღმოსავლეთით კლასიკურ პერიოდში, და კოლხეთის სამეფო, რომელიც დაარსდა დასავლეთით, ითვლება ქართველების კულტურული განვითარებისა და სახელმწიფო მშენებლობის ტრადიციის დასაწყისად (რუკა 1). წერილობითი წყაროების მიხედვით, პროტო-ქართველები გამოჩნდნენ ისტორიულ ასპარეზზე ძვ.წ. მე-12 საუკუნეში. არქეოლოგიური აღმოჩენები მიუთითებს, რომ პირველი ქართული პოლიტიკური სტრუქტურა ჩამოყალიბდა ძვ.წ. მე-7 საუკუნეში (ჩელები, 2025).

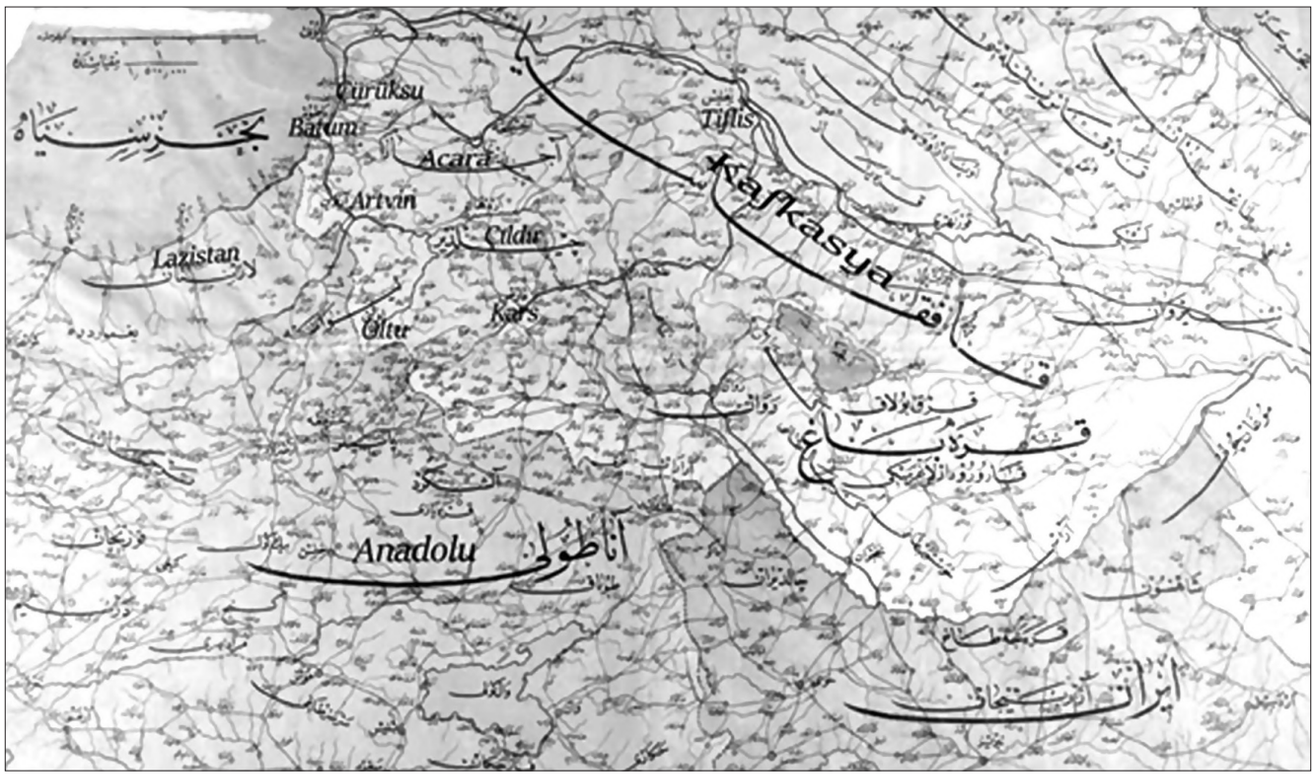
მიჩნეულია, რომ კოლხეთის სამეფო, რომელიც დაარსდა ლაზებისა და მეგრელების მიერ ძვ.წ. მე-7-მე-3 საუკუნეებში, შეიქმნა როგორც ქართული სამყაროს ნაწილი. აჭარა, რომელიც აგრძელებდა არსებობას როგორც ქართველების მიერ ძვ.წ. 302 წელსა და ახ.წ. 580 წელს შორის დაარსებული იბერიის სამეფოს ნაწილი, დაწინაურდა რომაული მმართველობის ქვეშ ბერძნული (ელინისტური) კოლონიზაციის შემდეგ, გამორჩეულად ახ.წ. მე-2 საუკუნეში, განსაკუთრებით კი ბათუმი (ბათუსი) და აფსაროსი (გონიო). რეგიონი იმყოფებოდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის (ბიზანტიის) მფარველობის ქვეშ მე-4 საუკუნის ბოლოს, და ბიზანტია-სასანიდების ომი, რომელიც მიმდინარეობდა 542-562 წლებში, დამთავრდა ბიზანტიის სასარგებლოდ. ახ.წ. მე-9 საუკუნეში, იბერიის სამეფო ორად გაიყო. ერთ-ერთი მათგანი არის ტაო-კლარჯეთი და მეორე არის ეგრის-აფხაზეთის სამეფო. როდესაც გაერთიანებული საქართველო ხელახლა შეიქმნა მე-11 საუკუნის დასაწყისში, ამჯერად რეგიონი იმყოფებოდა სამცხის სამთავროს ადმინისტრაციის ქვეშ. რეგიონი, რომელიც განიცდიდა სელჩუქ თურქების შემოტევებს მე-11 საუკუნეში და მონღოლების შემოტევებს მე-13 საუკუნეში, დაექვემდებარა გურიის სამთავროს 1535 წელს. ამასობაში, ცნობილია, რომ გენუელები, რომლებიც იმყოფებოდნენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპიროზე 1261-დან 1475 წლამდე, იყენებდნენ გონიოს ციხეს (კიოსე-სუბაში, 2021; სუბაში, 2013).

ოსმალეთის მმართველობა რეგიონში დაიწყო 1535 წელს და იმართებოდა ერზრუმის ბეილერბეილიკის მიერ 1568-დან 1574 წლამდე, და ჩილდირის ბეილერბეილიკის (ეიალეთის) მიერ 1580 წლიდან (აიდინი, 1998). მას შემდეგ, რაც ხანმოკლე პერიოდით გამოვიდა ოსმალეთის მფლობელობიდან, ის

რუკა 3: კოლხეთის და იბერიის რუკა

დაიბრუნეს 1586 წელს და ამჯერად, 1591 წელს, დაარსდა აჭარის ბეილერბეილიკი. ოსმალეთ-რუსეთის ომის შედეგად 1828 წელს, დაიკარგა ახალციხე (ახალციხე) და იქ მცხოვრებ მუსლიმების ნაწილს მოუხდა თურქულ მიწებზე მიგრაცია. რეგიონი, რომელიც ხელში ჩაიგდო ჩილდირის ბეილერბეილიკმა 1603 წელს, დარჩა ოსმალეთის მმართველობის ქვეშ უწყვეტად 1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომამდე, ლაზეთის სანჯაყის ნაწილად, რომლის ცენტრი იყო ბათუმი. რეგიონი, რომელიც გადაეცა რუსებს 1878 წლის 3 მარტის სან-სტეფანოს ხელშეკრულებით, დაუბრუნდა ოსმალებს ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებით 1918 წლის 3 მარტს, სამი სანჯაყით (ყარსი, არდაჰანი და ბათუმი). ოსმალეთის არმია შევიდა ბათუმში 1918 წლის 14 აპრილს. თუმცა, 1918 წლის 30 ოქტომბრის მუდროსის ზავის შესაბამისად, რეგიონი დარჩა ბრიტანული და ქართული ადმინისტრაციის ქვეშ ხანმოკლე პერიოდით. მალე ბოლშევიკური რუსეთი თავს დაესხა საქართველოს, და ხელი მოეწერა მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებას (1921 წლის 16 მარტი – 1921 წლის 13 ოქტომბერი) თურქეთის დიდი ეროვნული კრებისა და რუსეთის მთავრობას შორის. ამით საბოლოოდ დადგინდა დღევანდელი თურქეთის საზღვრები საქართველოსთან და სომხეთთან. მოსკოვის ხელშეკრულების შესაბამისად, თურქულ არმიას უნდა გაეთავისუფლებინა ბათუმი 1921 წლის 28 მარტს. აჭარა ავტონომიის სახით შევიდა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში და მოექცა საბჭოთა კავშირის ფარგლებში, და ეს მდგომარეობა გაგრძელდა 1991 წლამდე. ამრიგად, ბათუმი და ართვინი, რომლებიც იმართებოდნენ ერთი ადმინისტრაციის ქვეშ მრავალი წლის განმავლობაში, მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებების შედეგად მოექცნენ სხვადასხვა ქვეყნების ადმინისტრაციის ქვეშ. განსაკუთრებით 1878 წლის ომის შემდეგ, მუსლიმი ქართველების მნიშვნელოვან რაოდენობას მოუხდა თურქეთის სხვადასხვა პროვინციაში მიგრირება (ქირზიოღლუ, 1976; ოზდემირი, 2002; დემირელი, 2009). რეგიონის პოლიტიკური ისტორია შეიძლება შეჯამდეს შემდეგნაირად – იბერიის მთავრები: 588-888 წწ.; ტაო-კლარჯეთის მეფეები: 888-1008 წწ.; გაერთიანებული საქართველოს მეფეები: 1008-1259 წწ.; საქართველოს და იმერეთის მეფეები: 1259-1510 წწ.; ქართლის, კახეთისა და იმერეთის მეფეები: 1490-1762 წწ.. გარდა ამისა, რეგიონი, რომელზეც ვსაუბრობთ, კერძოდ აჭარა და ართვინი, დამოკიდებული გახდა ოსმალეთის იმპერიაზე მე-16 საუკუნეში, და მეფის რუსეთზე 1878 წელს, ხოლო 1921 წელს მოექცა ორი სხვადასხვა სახელმწიფოს პოლიტიკურ საზღვრებში.

რუკა 4: ანატოლიის და კავკასიის რუკა, რომელზეც ჩანს რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი ბერლინის ხელშეკრულების შემდეგ (ოსმალური არქივები, M. Kasap'tan)

ტაო-კლარჯეთის სამეფოს დედაქალაქი: არტანუჯი (არდანუცი)

არტანუჯის ციხე და ქალაქი, აშენებული იბერიის მეფე გორგასლანის მიერ მე-5 საუკუნეში და აღდგენილი და საცხოვრებლად გამოსადეგი დიდი აშოტის მიერ მე-9 საუკუნის დასაწყისში, დღეს მდებარეობს ართვინის პროვინციის არტანუჯის რაიონის ადაკალეს უბანში (სამუშია, 2008).

ციხე შედგება შიდა ციხისგან (ციტადელი) და ქალაქის ნაწილისგან (ადაკალე) და დღეს მას გევჰერნიკის ციხეს უწოდებენ. არტანუჯის ციხე და ქალაქი რეგიონის ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, კულტურული და კომერციული ცენტრი იყო მრავალი წლის განმავლობაში; 1952 წლის შემდეგ, არტანუჯის რაიონის ცენტრის დღევანდელ ტერიტორიაზე გადატანით, დაკარგა თავისი ყოფილი მნიშვნელობა და დღეს ქალაქის ნაწილი გახდა უბანი. შიდა ციხე (ციტადელი) მიტოვებულია ოსმალეთის პერიოდიდან (აითეკინი, 1999; აითეკინი, 2024; მ. ზეკი, 1999; მარი, 2012).

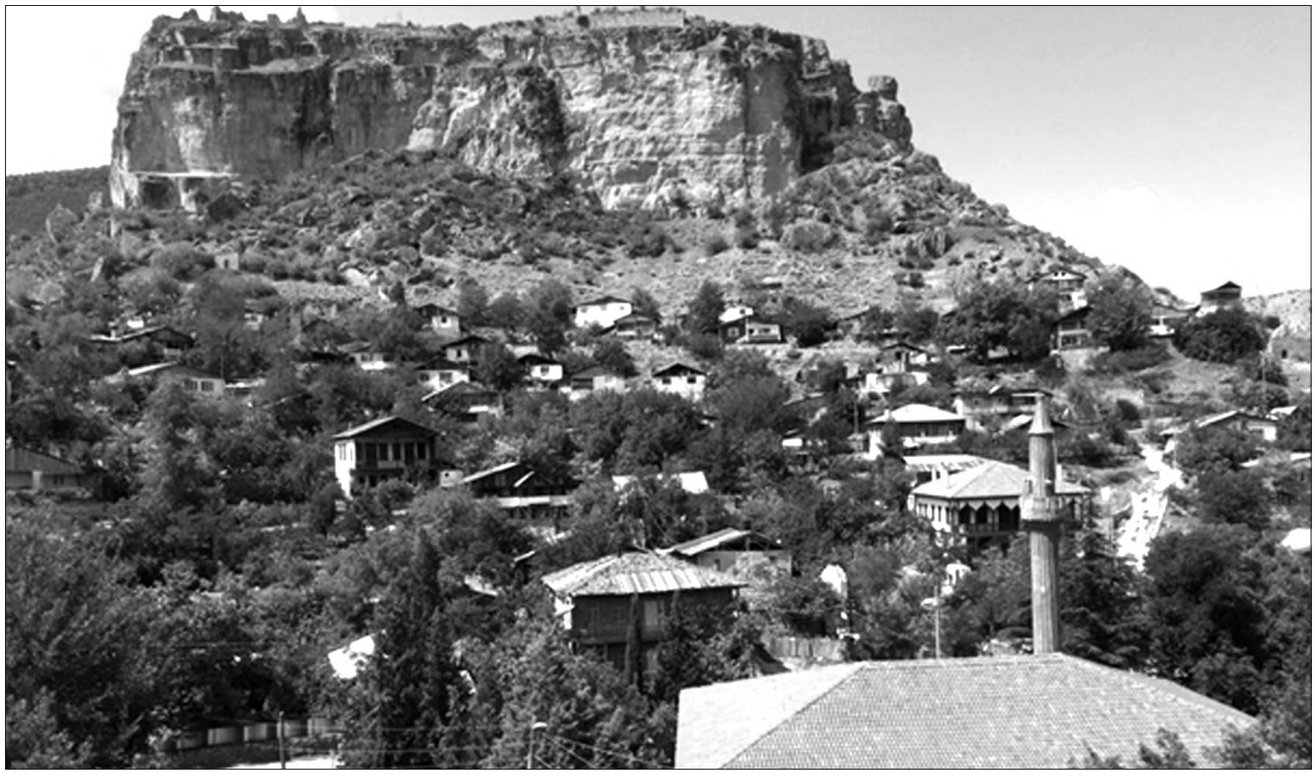
- არტანუჯის ციხე პირველად დარეგისტრირდა ანკარაში დაფუძნებული უძრავი კულტურული და ბუნებრივი მემკვიდრეობის უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილების შესაბამისად ნომრით 3058 და თარიღით 20.03.1987.
- შემდეგ, არტანუჯ-გევჰერნიკის ციხე დარეგისტრირდა როგორც პირველი ხარისხის ურბანული არქეოლოგიური ადგილი და მე-3 ხარისხის ბუნებრივი ადგილი ტრაბზონის K.T.V.K.B.K.-ის გადაწყვეტილებებით ნომრებით 26.07.2002/4493 და 14.11.2003/4870.
- ყველაზე ბოლოს, არტანუჯ-ცენტრალური ადაკალეს უბანი: ურბანული და არქეოლოგიური ადგილი, არტანუჯ-გევჰერნიკის ციხე: პირველი ხარისხის არქეოლოგიური ადგილი, დარეგისტრირდა ტრაბზონის K.T.V.K.B.K.-ის გადაწყვეტილებით თარიღით 28.06.2012 და ნომრით 624. მიჩნეულია, რომ გევჰერნიკის სახელი შიდა ციხეს (სტადელს) ამ გადაწყვეტილებით მიენიჭა.
- 2023 წლის მარტში, „კონსერვაციის განვითარების გეგმა“ იქნა მიღებული და დამტკიცებული ერზრუმის კონსერვაციის რეგიონული საბჭოს მიერ.

შიდა ციხე (ციტადელი)

შიდა ციხე, რომელიც მდებარეობს მაღალ კლდოვან მასივზე ადაკალეს დასახლების ზემო მხარეს, ქმნის ქალაქის ნაწილს და ხელმისაწვდომია გადასატანი ორსაფეხურიანი ლითონის კიბით, რომელიც განთავსებულია ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, უხეში ბილიკის გასწვრივ. სავარაუდოა, რომ ორიგინალური კიბე, რომელიც არ შემორჩენილა დღემდე, ასევე ამ სექციაში იყო. როგორც ადრე აღინიშნა, შიდა ციხე, აშენებული ძალიან მაღალ კლდოვან მასივზე, შედგება კლდოვანი მასისგან, რომელიც გადაჭიმულია ჩრდილო-დასავლეთ-სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, და აქვს დაახლოებით 8,000 მ² ფართობი, დაახლოებით 200 მ სიგრძით და 40 მ სიგანით. ჩანს, რომ იგი სრულად იყო გარშემორტყმული ქალაქის კედლებით. დღეს, ქალაქის კედლების ზოგიერთი ნაშთი რჩება ქალაქისკენ მიმართულ მხარეს და სამხრეთ-აღმოსავლეთ სექციაში. შიდა ციხე, რომელიც გასაგებია, რომ მიტოვებული იყო შუა საუკუნეების შემდეგ, შეიცავს კედლების ნანგრევებს, დანგრეულ ორმაგ ეკლესიას, წყალსაცავს და სხვადასხვა შენობებს. მიწისქვეშა გვირაბი, რომელიც ითვლება, რომ გაიხსნა წყლის მიწოდებისთვის შიდა ციხიდან არტანუჯის ნაკადულისკენ, ახლა შევსებულია ბლოკ ქვებით და მიტოვებულია (ედვარდსი, 1986, აითეკინი, 1999).

ქალაქის სექცია (ადაკალე)

ციხე დაქანებული მიწაზეა გაშენებული და მხოლოდ მისი ნაწილი არის შესაფერისი დასახლებისთვის. რადგან ტერიტორია შიდა ციხისკენ საკმაოდ დახრილია, აქ არანაირი მშენებლობა არ განხორციელებულა. ციხის მთავარი შესასვლელი, რომელიც აღმოჩნდა გარშემორტყმული კედლებით, ოსმალეთის პერიოდში უზრუნველყოფილი იყო სამხრეთ კარიბჭით, სადაც წარწერაა, და რომელიც ასევე დაცულია ბასტიონით, რომლის ნაწილები დღემდეა შემორჩენილი. შუა საუკუნეებში, არსებული ნანგრევების საფუძველზე, ითვლება, რომ იგი დაცული იყო ადაკალეს სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილიდან, რომელიც ქვედა ნაწილს შეადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ადაკალე როგორც დასახლება, დაარსდა შუა საუკუნეებში, მასში არ არის იმდროინდელი არქიტექტურული ნაგებობები, გარდა ქალაქის კედლების ნანგრევებისა და შენობების საძირკვლებისა აქა-იქ და ეკ-

ფოტო 1: ძველი არტანუჯი, ქალაქი (ადაკალე) – ციტადელი (Gevhernik), 2024

ლესიის ნანგრევებისა. შესაძლოა, ეს გამოწვეულია იმით, რომ ციხემ განიცადა შემოტევები სხვადასხვა დროს და ასევე იმით, რომ იგი გამოიყენებოდა როგორც საცხოვრებელი ზონა მრავალი წლის განმავლობაში (აითეკინი, 2024).

ოსმალეთის პერიოდში, სხვადასხვა სამოქალაქო, სავაჭრო და რელიგიური არქიტექტურული სტრუქტურები აშენდა ადაკალეს დასახლებაში, რაც უზრუნველყოფდა ქალაქის განვითარებას. უდავოდ, ამ ნაშრომთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია ისკენდერ ფაშას მეჩეთი-საფლავის კომპლექსი, არასთა, კონაკი, შადრევნები, შადირვანი, მედრესე და კალეს აბანო (აითეკინი, 2021; შაფაქჩი, 2017; დემირჯი, 2018). ამათ გარდა, როგორც აღნიშნულია ისკენდერ ფაშას ფონდის ქარტიაში თარიღით 973 AH (1565 AD), განხორციელდა ძველი მეჩეთის რადიკალური რესტავრაცია, აშენდა საღებავის სახლი და მაღაზიები (არასთა) და გადაეცა მეჩეთის თანამდებობის პირებს (ოფლაზი, 2009; ისკენდეროღლუ, 1989; ბაირამი, 2005). ამ არასთას (მაღაზიების) ნაწილი, რომელიც მდებარეობს ქუჩაზე, რომელიც გრძელდება შესასვლელი კარიბჭიდან მეჩეთამდე, შემორჩენილია დღემდე (აითეკინი, 2024).

1835 წლის აღწერის მიხედვით ცნობილია, რომ 118 ოჯახი ცხოვრობდა არტანუჯის ციხეში (არტანუჯის ციხის მახლობლად) (თაშქინი და კაია, 2019). არტანუჯის ციხე, რომელიც წარსულში რეგიონის მნიშვნელოვან ადმინისტრაციულ ცენტრებს შორის იყო, აგრძელებს დღეს ცხოვრებას 110 ოჯახური მეურნეობით და დაახლოებით 500 ადამიანით. ადაკალეს დასახლება დაყოფილია ორ უბნად: ქვედა და ზედა უბანი. ოსმალური ეპოქის მშენებლობა კონცენტრირებულია ქვედა უბანში. ზედა უბანში პატარა, ერთსართულიანი, უპრეტენზიო სახლებია აღსანიშნავი. მთავარი შესასვლელის გარდა, არსებობს ცალკე შესასვლელი ზედა უბნისკენ, ასევე სამხრეთიდან (აითეკინი, 2023). ადაკალეს კამპუსი, რომელიც დაახლოებით 65,000 მ² ზომისაა, ნაწილობრივ გარშემორტყმულია კედლებით და მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი კერძო საკუთრებაშია (ფოტო 1).

არქეოლოგიური გათხრები არტანუჯის ციხეში

გათხრები დაიწყო თურქეთის რესპუბლიკის კულტურისა და ტურიზმის სამინისტროსა და ვან იუზუნჯუ იილის უნივერსიტეტის მიერ „გევჰერნიკის ციხე, არტანუჯის რაიონი, ართვინის პროვინცია (პროექტის ნომერი: CK010802-2021)“ ნებართვით, დაფუძნებული საპრეზიდენტო განკარგულებაზე თარიღით 03.06.2021 და ნომრით 2021/4065 არქეოლოგიური ბურღვისა და გათხრე-

ფოტო 2: არტანუჯის (გევჰერნიკი) ციხე ციტადელი, 2025

ბისთვის 2021 წელს, და უწყვეტად გაგრძელდა 2021-დან 2025 წლამდე 25 ადამიანის სამეცნიერო გუნდით ლექტორის, დოქტორ ოსმან აითეკინის ხელმძღვანელობით. დაგეგმილია გათხრების სამუშაოების გაგრძელება ამ ტერიტორიაზე, რომელიც შედის „მემკვიდრეობა მომავლის პროექტისათვის“ ფარგლებში, რომელსაც ახორციელებს თურქეთის რესპუბლიკის კულტურისა და ტურიზმის სამინისტრო 2024 წლიდან 2028 წლამდე, მომავალ წლებში გრძელვადიანი სამუშაო შესაძლებლობების უზრუნველყოფით.

ვინ არის დიდი აშოტი?

აშოტ I კურაპალატი, დიდი აშოტი (გარდ. 826/830 ახ.წ.) იყო იბერიის (დღევანდელი საქართველოს) მმართველი მეფე, და ითვლება ბაგრატიონთა დინასტიის პირველ წევრად, რომელმაც დაიკავა ეს პოზიცია (813) (ფოტო 3). თავისი მიწებიდან ტაო-კლარჯეთში, იგი იბრძოდა ბაგრატიონთა დინასტიის სუვერენიტეტის გასაფართოებლად მის მკვლელობამდე 826/830 წელს და იმყოფებოდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მფარველობის ქვეშ მუსლიმი არაბების შემოტევების წინააღმდეგ ბრძოლის პერიოდში. აშოტ I ასევე ცნობილია, როგორც აშოტ I კურაპალატი, რადგან ბიზანტიიდან მიიღო ტიტული კურაპალატი (ბერძნული: κουροπαλάτης). როგორც ქრისტიანული კულტურის მფარველი და ეკლესიის მეგობარი, იგი კანონიზებული იქნა ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ (თუმანოვი, 1956).

დიდი აშოტი იყო იბერიელი დიდებულის ადარნასეს ძე, რომელმაც დააარსა ბაგრატიონთა სამთავრო ტაო-კლარჯეთში (დღევანდელი ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთი). მამამისმა მემკვიდრეობით დაუტოვა თავის ძეს ვრცელი მიწები, რომლებსაც დაეუფლა მისი ბიძაშვილების, გუარამისა და ხოსროვის, ხაზის დასრულების შემდეგ. რადგან დიდმა აშოტმა ვერ დაამყარა ხელისუფლება ცენტრალურ იბერიაში (შიდა ქართლი) თბილისში არაბული ბატონობის შედეგად, მან აღადგინა არტანუჯის ციხე, რომელიც ცნობილია, რომ აშენდა მეფე ვახტანგ გორგასლის მიერ მე-5 საუკუნეში, და აღიარებული იქნა ბიზანტიის მიერ როგორც კურაპალატი და იბერიის მმართველი მთავარი. თავისი ქვეყნის აღსადგენად, რომელიც დანგრეული იყო მუსლიმი არაბებისა და ქოლერის ეპიდემიის მიერ, მან დაიცვა ადგილობრივი მონასტრული თემები, რომლებიც დააარსა გრიგოლ ხანძთელმა და წაახალისა ქართველების დასახლება ტაო-კლარჯეთის რეგიონში. შედეგად, იბერიის პოლიტიკური და რელიგიური ცენტრი გადავიდა ცენტრალური იბერიიდან სამხრეთ-აღმო-

ფოტო 3: აშოტ კურაპალატის ბარელიეფი ოპიზის ტაძრიდან.
საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

სავლეთით, ანუ ტაო-კლარჯეთში (ჯობაძე, 1992), (დღეს მდებარეობს თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე).

იგი იბრძოდა ქართული სამშობლოს გადასარჩენად მუსლიმი არაბების ოკუპაციისგან ტაო-კლარჯეთში, და მიუხედავად იმისა, რომ ყოველთვის წარმატებული არ იყო, დაიპყრო მიწების უმეტესი ნაწილი, რომლებიც დაკავშირებული იყო ტაოდან სამხრეთ-დასავლეთით შიდა ქართლამდე ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მათ შორის კოლა, არტაანი, ჯავახეთი, სამცხე. ყოფილი ხოსროვის მიწებიდან, მხოლოდ კახეთი არ იყო მის კონტროლის ქვეშ. კავკასიაში არაბული ამირების უფრო და უფრო ავტონომიურად მოქმედებით, ხალიფამ აღიარა დიდი აშოტი, როგორც იბერიის მთავარი, რომელიც შეეწინააღმდეგა ტფილისის ამბოხებულ ამირას, ისმაილ იბნ შუაიბს (818). ამირამ მიიღო მხარდაჭერა კახეთის მთავრისგან გრიგოლისგან, დიდი აშოტის მტრისგან, და ქართველი მთიელი ტომებისგან. აშოტ I-მა მხარდაჭერა თეოდოსი II-სგან, აფხაზეთის ბიზანტიური ვასალი მეფისგან, მიიღო და შეებრძოლა ტფილისის ამირას ქსანში, დაამარცხა იგი და წარმატებით განდევნა ცენტრალური იბერიის მიწებიდან (სუბაში, 2023).

ბაგრატიონთა ოჯახის ბედი შეიცვალა 827/8 წელს, როდესაც ხალიდ იბნ იაზიდმა, ხალიფის არმენიის მეფის ნაცვალმა, გადადგა ნაბიჯები კავკასიაში არაბული მმართველობის გასაძლიერებლად. აშოტ I უნდა ყოფილიყო ცოცხალი იმ დროს, და ინფორმაცია, რომელიც მოწოდებულია მე-11 საუკუნის ქრონოლოგის სუმბატის მიერ, რომელიც ამტკიცებდა, რომ აშოტი მოკლული იქნა 826 წელს, სადავოა. უფრო სავარაუდოა, რომ მისი მკვლელობა მოხდა ოთხი წლის შემდეგ, 830 წლის 29 იანვარს. მას შემდეგ, რაც განდევნილ იქნა ცენტრალური იბერიიდან არაბების მიერ, დიდმა აშოტმა უკან დაიხია ნიგალის ხეობაში და ღალატით მოკლული იქნა იქ არსებული ეკლესიის აფსიდში (ფოტოები 4-5). დიდი აშოტის გარდაცვალების შემდეგ მისი მემკვიდრეობა გაიყო მის სამ ძეს შორის – ბაგრატ I, ადარნასე II და გუარამი. მისი ასული დაქორწინდა თეოდოსი II-ზე, აფხაზეთის მეფეზე (რაპი, 2003).

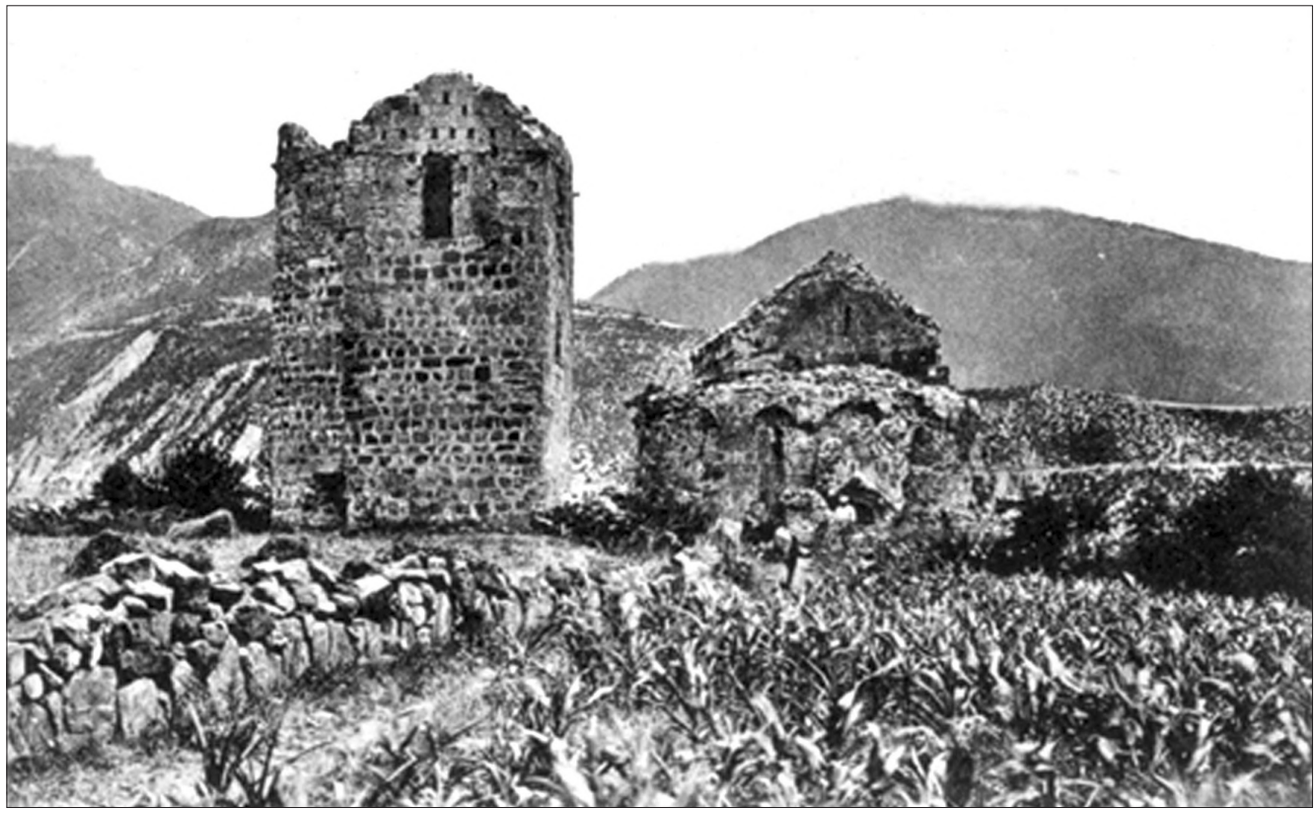
აშოტ დიდის მკვლელობა. როგორც სუმბატ დავითის ძის „ცხორებაჲ და უწყებაჲ ბაგრატონიანთაჲ“ მოგვითხრობს:

„და ამან აშოტ კურაპალატმან პოვა კლარჯეთის ტყეთა შინა კლდე ერთი, რომელი პირველ ვახტანგ გორგასალს ციხედ აღეშენა, სახელით არტანუჯი; და აოჴრებულ იყო ბაღდადელისა მის

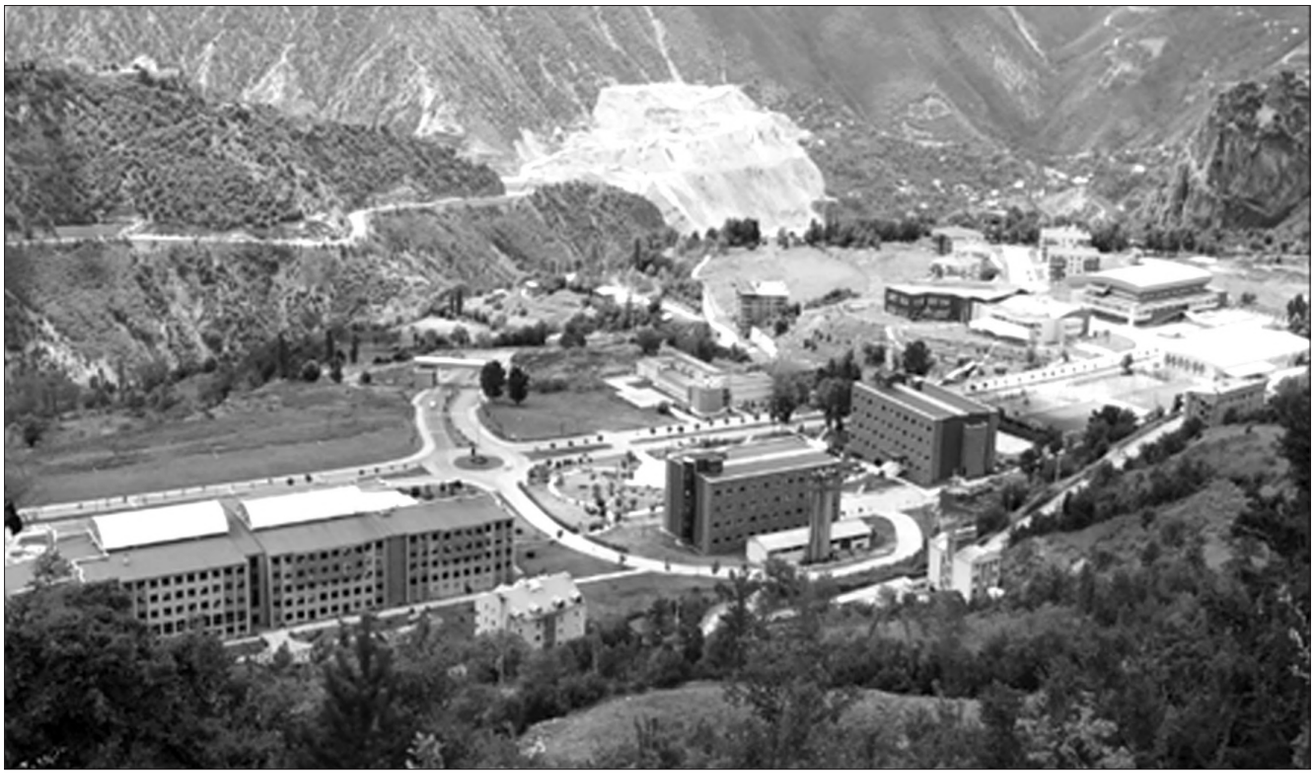
ყრუობითგან. იგი განაახლა აშოტ და აღაშენა ეგრეთვე ციხედ, და წინა კერძო მისსა ქუეშეთ აღაშენა ქალაქი. და აღაშენა ციხესა მას შინა ეკლესიაჲ წმიდათა მოციქულთაჲ – პეტრესი და პავლესი და შექმნა მას შინა საფლავი თჳსი. და დაემკჳდრა ციხესა მას შინა ცხოვრებად. და მერმე კუალად ეუფლა ქუეყანათა ვიდრე კარადმდე ბარდავის ქალაქისა. და მრავალგზის მოსცა ღმერთმან აშოტს კურაპალატსა ძლევაჲ და დიდი დიდებაჲ ბრძოლათა შინა.“

„და იყო, ერთსა შინა ჟამსა განვიდა აშოტ, რაჲთამცა შეკრიბა ლაშქარი ბრძოლისათჳს სარკინოზთაჲსა. მოვიდა იგი ადგილსა რომელსამე და განავლინნა ლაშქრის მაწუეველნი. და ვიდრე არღარა შეკრებულ იყო ლაშქარი იგი მისი მის თანა, დაესხნეს მას სარკინოზნი უცნაურად და აოტეს იგი. წარმოემართა და მოიწია ჴევსა ნიგალისასა და იწყო ძებნად ერისა, რაჲთამცა ვითა განიმრავლა ლაშქარი თჳსი. და წარმოემართნეს მოსლვად მის წინაშე იგინი, რომელთა მან უბრძანა. ხოლო იგინი მოვიდეს კლვად მისსა. მაშინ, ვიდრე მოწევნადმდე მათდა კარად მისსა, არა უწყოდა აშოტ ზაკუაჲ მათი. და რაჟამს მოიწივნეს იგინი კარად მისსა, მაშინღა აგრძნა, რაჲ-იგი ეგულვებოდა მათ. და არა ჰყვა მას ერი თჳსი თჳნიერ მცირედთასა, რომლითა ვერ წინა-აღუდგებოდა იგი მათ. ამისთჳსცა შეივლტოდა აშოტ კურაპალატი ეკლესიად. და მოწყლეს იგი მახჳლითა საკურთხეველსა ზედა, და შეისუარა საკურთხეველი იგი სისხლითა მისითა, რამეთუ დაკლეს იგი მუნ, ვითარცა ცხოვარი, აღსავალსა საკურთხევლისასა. და სისხლი იგი მისი დათხეული დღესცა საჩინოდ სახილველ არს.“

„ხოლო ესმა რაჲ ესე ამბავი ერსა მისსა, რომელნი-იგი იყვნეს დოლისყანასა, ვითარმედ მოიკლა უფალი იგი მათი აშოტ ჴელითა ოროზ-მოროზის ძეთაჲთა, წარვიდეს დოლისყანით და დევნა უყვეს მკლველთა მათ უფლისა თჳსისათა. დაეწივნეს მათ სავანესა ზედა ჭოროხისასა, მოსრნეს იგინი ბოროტად, ვიდრემდის არა დაუშთა არცა ერთი მათგანი. და წარმოიღეს მკუდარი აშოტ კურაპალატი და დაფლეს მისსა მას საფლავსა შინა, ციხესა არტანუჯისასა, ეკლესიასა წმიდათა მოციქულთასა – პეტრესი და პავლესისა. რამეთუ მოიკლა ესე აშოტ კურაპალატი დასაბამითგან წელთა **ხ˜ჳ˜ლ**, ქრონიკონსა მეათცამეტედ მოქცეულსა შინა **მ˜ვ** [**826**], თუესა იანვარსა ოცდაცხრასა. და დაუტევნა სამნი ძენი: უხუცესი ადარნასე და შედეგი მისი ბაგრატ. ესე ორნი თანა ჰყვეს მას, რაჟამს-იგი მოიწია შავშეთ-კლარჯეთად, ხოლო უმრწემესი გუარამ არტანუჯს მოსლვას[ა]ღა შინა დაებადა. და შემდგომად აშოტის სიკუდილისა, მამისა მათისა, რომელ გარეთ ქუეყანაჲ ჰქონდა ძეთა აშოტისთა, წაუღეს სარკინოზთა, რამეთუ იყვნეს იგინი უსრულ ჰასაკითა.“ (Abashidze, 2014).

ფოტო 4: სვეტის ეკლესია და კოშკი, სოფ. ნიგალა/სეითლერი, Pavlinov’dan, 1888

ფოტო 5: სოფ. ნიგალა/სეითლერი, ართვინის ჭოროხის უნივერსიტეტი, 2020

შეფასება

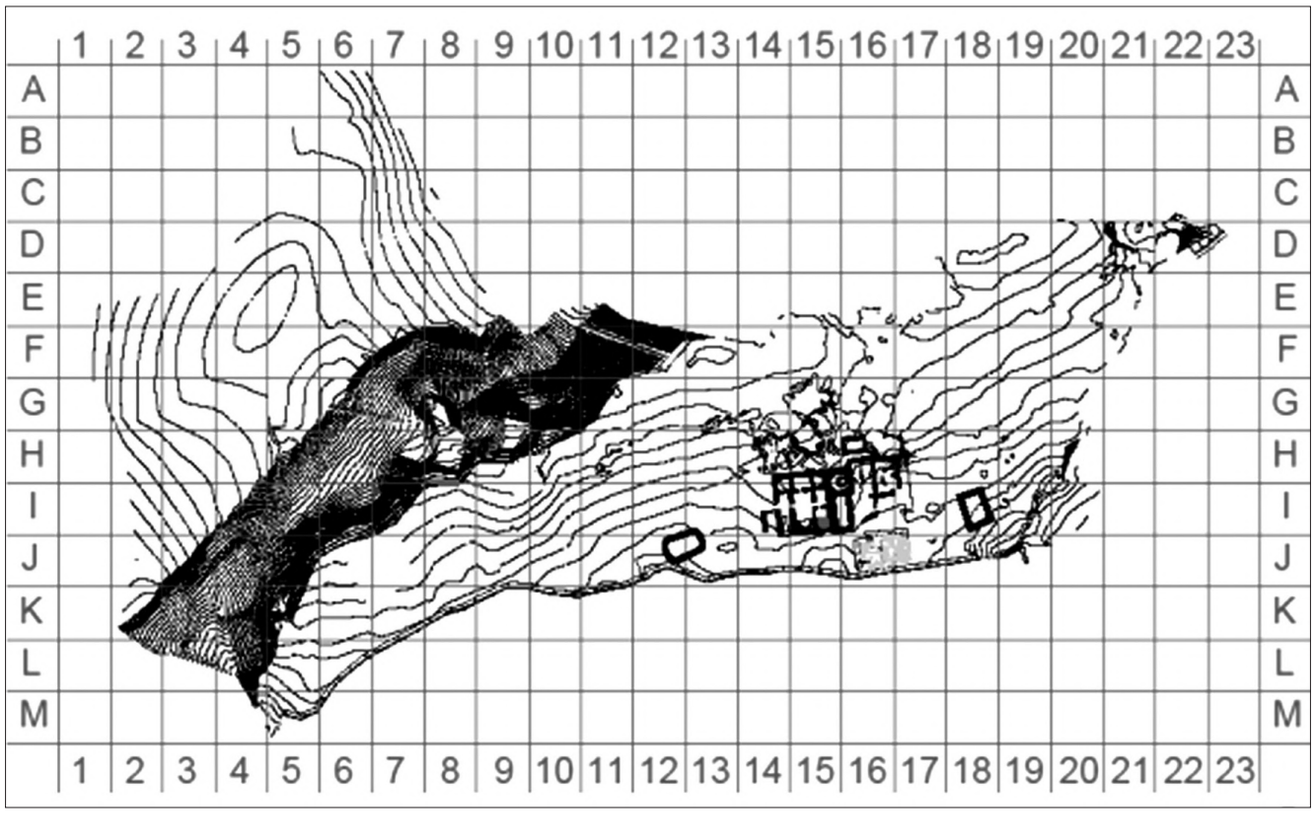
ქართველი აშოტ დიდი (813-826/830) და სომეხი აშოტ I ბაგრატუნიების დინასტიიდან ზოგჯერ ერთმანეთში ერევათ. თუმცა, ვინაიდან ცნობილია, რომ სომეხი აშოტ I მეფობდა 885-დან 890-მდე, შესაძლებელია მათი ისტორიულად გამიჯვნა.

ცნობილია, რომ დიდი აშოტი მოვიდა შიდა ქართლიდან, ანუ დღევანდელი საქართველოს მიწებიდან, ართვინის შავშეთისა და არტანუჯის (შავშეთი-კლარჯეთი) მიწებზე, რომლებიც უფრო უსაფრთხოდ მიაჩნდათ მე-9 საუკუნის დასაწყისში, მუსლიმი არაბების ზეწოლის ქვეშ და რელიგიური და სექტანტური ერთობის გამო. იგი მოექცა ბიზანტიის მფარველობის ქვეშ და მიენიჭა კურაპალატის (სასახლის რჩეული) ტიტული.

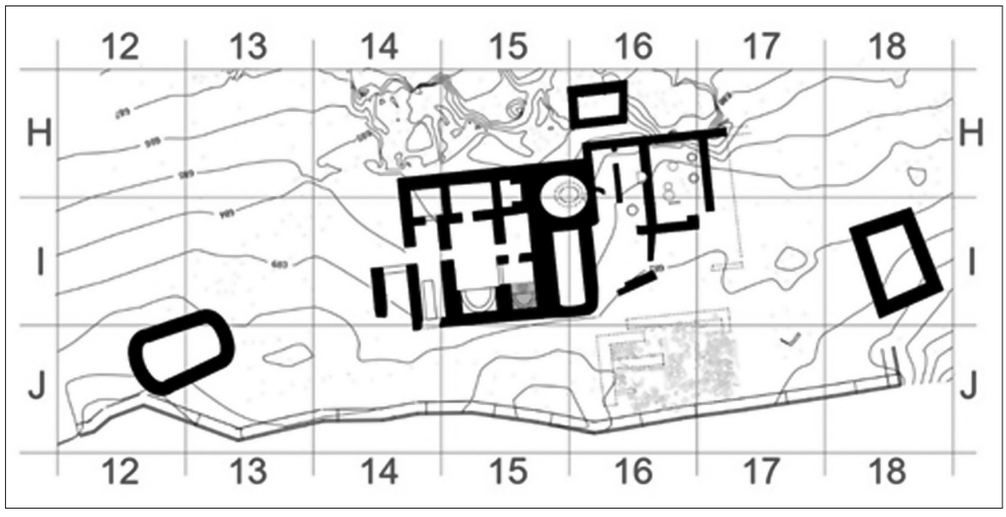
დიდი აშოტი, რომელმაც აღადგინა არტანუჯის ციხე (გევჰერნიკის ციხე), რომელიც აშენდა მე-5 საუკუნეში იბერიის მეფის ვახტანგ V გორგასლანის მეფობის დროს, თავის დასაცავად სასანიანების ადმინისტრაციული და რელიგიური ჩაგვრისგან და მოგვიანებით დაინგრა მუსლიმი არაბების მიერ მე-8 საუკუნეში. მან დააარსა თავისი ქალაქი (ადაკალე) არტანუჯის ციხის ძირას, ცნობილია, რომ მოკლეს სვეტის ეკლესიაში, რომელიც ახლა სრულად დანგრეულია, ნიგალის ხეობაში (ართვინის ცენტრი, სეითლერის სოფელი) 826 ან 830 წელს პირების მიერ, რომელთა ვინაობა სრულად ვერ დგინდება. ამბობენ, რომ დიდი აშოტის გვამი აქედან მისმა მეომრებმა აიღეს და არტანუჯის ციხეში მიიტანეს და დაკრძალეს მის მიერ აშენებულ წმინდა პეტრესა და პავლეს ეკლესიაში.

დასკვნები. 2021 წელს ჩვენ მიერ ჩატარებული არტანუჯ-გევჰერნიკის ციხის არქეოლოგიური გათხრების ფარგლებში, წმინდა პავლესა და პეტრეს ეკლესიასა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე გათხრები დასრულდა, რომელიც დაიწყო 2024 წლიდან და გაგრძელდა 2025 წელს. ამ ეტაპზე დიდი აშოტის საფლავი იქნა ნაპოვნი, მაგრამ მისი გვამი არ აღმოჩენილა (ნახაზები 1, 2, 3). კერძოდ, 2025 წლის აგვისტოში ჩვენ მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, საფლავის კამერა აღმოჩნდა ეკლესიის აფსიდის ქვეშ არსებულ სარდაფში პეტრესა და პავლეს ეკლესიის ჩრდილოეთ მხარეს, ზუსტად ისე, როგორც ნათქვამია „ქართულ სიცოცხლის წიგნში“ (ფოტოები 6, 7). დაფიქსირდა, რომ ამ საფლავის კამერას, რომელსაც აქვს ვიწრო შესასვლელი ეკლესიის აღმოსავლეთ მხრიდან, ჰქონდა კამარული გადახურვა ქვის მასალისგან და რომ კამარის გადახურვა სრულად განადგურდა საფლავთან მისასვლელად (ფოტოები 8, 9). მოცემული საფლავის კამერის ზომებია

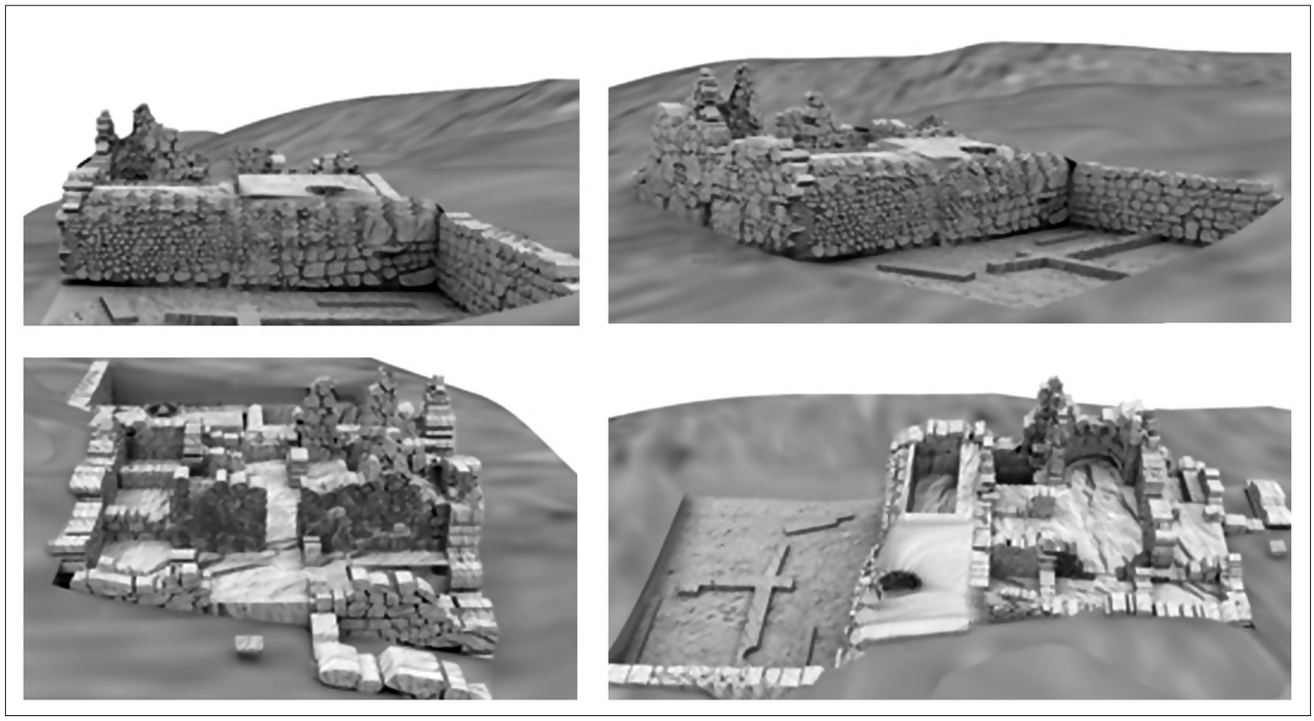
1.80 x 2.10 მ და არის დაახლოებით 1.50 მ სიღრმის. იგი ჩამოყალიბებულია ქვის კედლით, რომელსაც გარედან აქვს ვიწრო შესასვლელი 0.70 მ სიგანისა და 1.00 მ სიგრძის (ნახაზი 4). გარდა მცირე რაოდენობის ცხოველის ძვლის ფრაგმენტებისა, არანაირი სხვა ობიექტები არ აღმოჩენილა აღნიშნული საფლავის კამერაში.

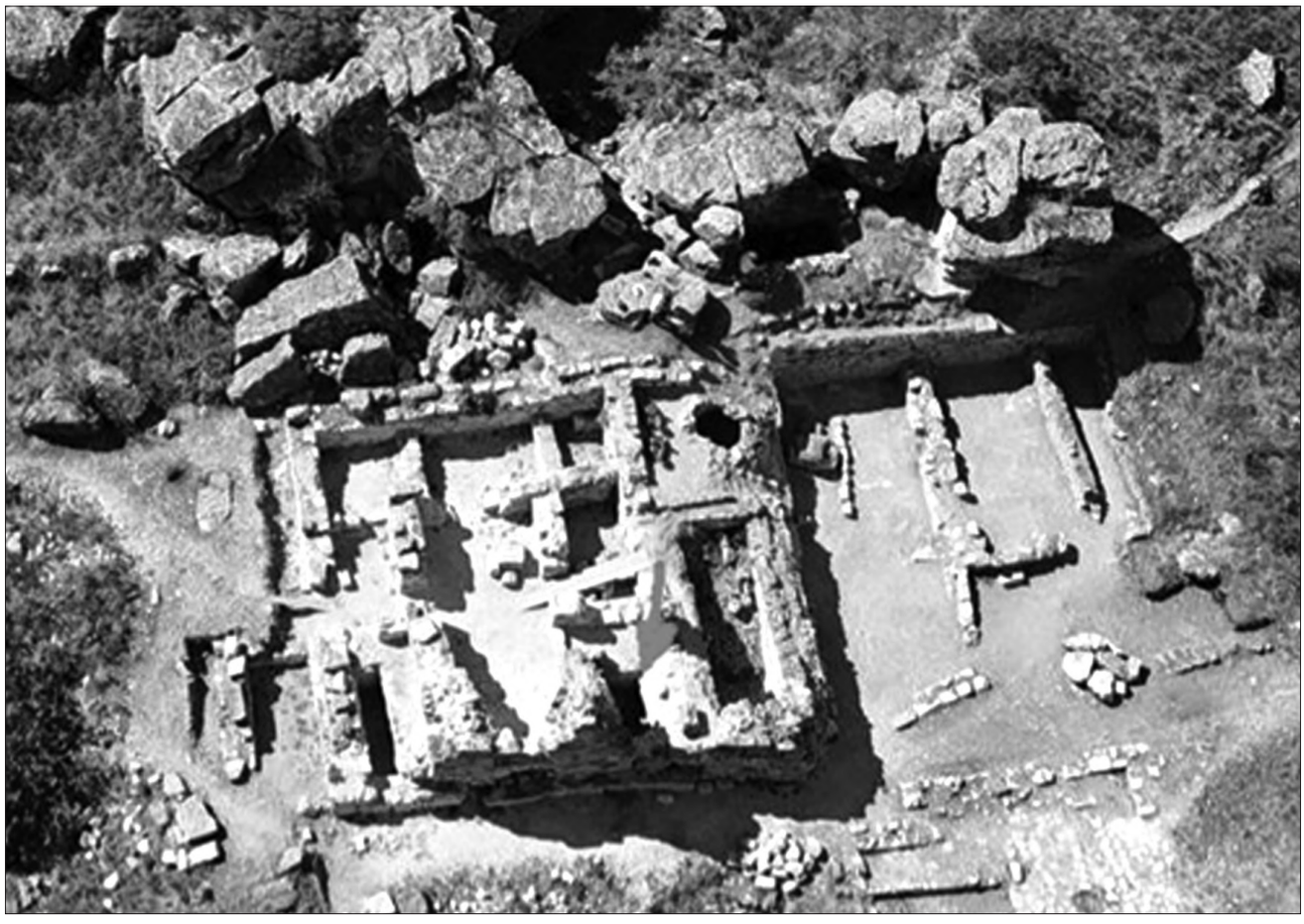
ნახაზი 1: არტანუჯის ციხის სტადიონი, ტოპოგრაფიული რუკა, 2025

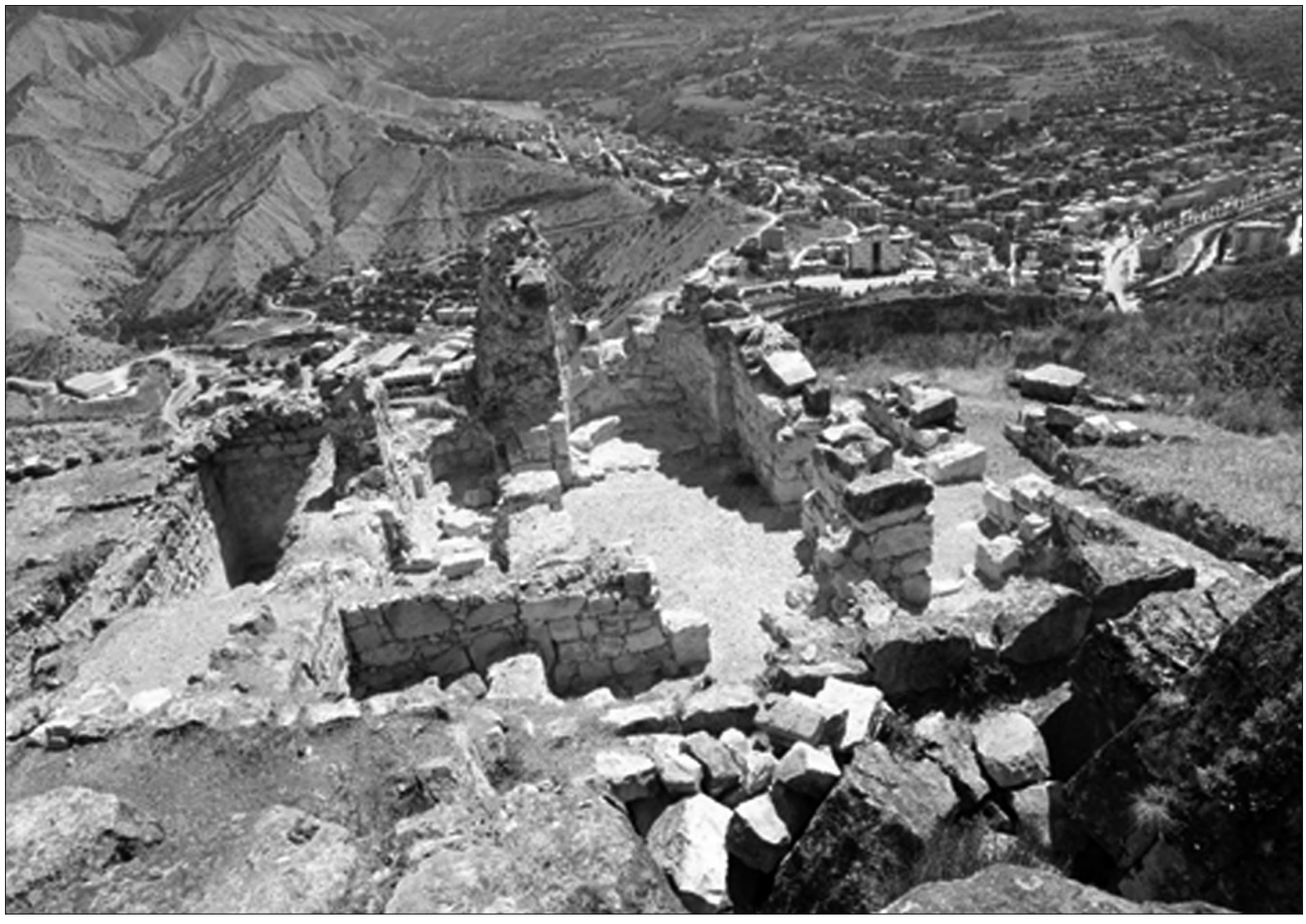
ნახაზი 2: არტანუჯის ციხის სტადიონის გეგმა.
პეტრეს და პავლეს ეკლესია და შემოგარენი, 2025

ნახაზი 3: არტანუჯის ციხის სტადიონის გეგმა. პეტრეს და პავლეს ეკლესია და შემოგარენი, 3D მოდელი, 2025

ფოტო 6: პეტრეს და პავლეს ეკლესია და მიმდებარე ნაგებობები, 2025

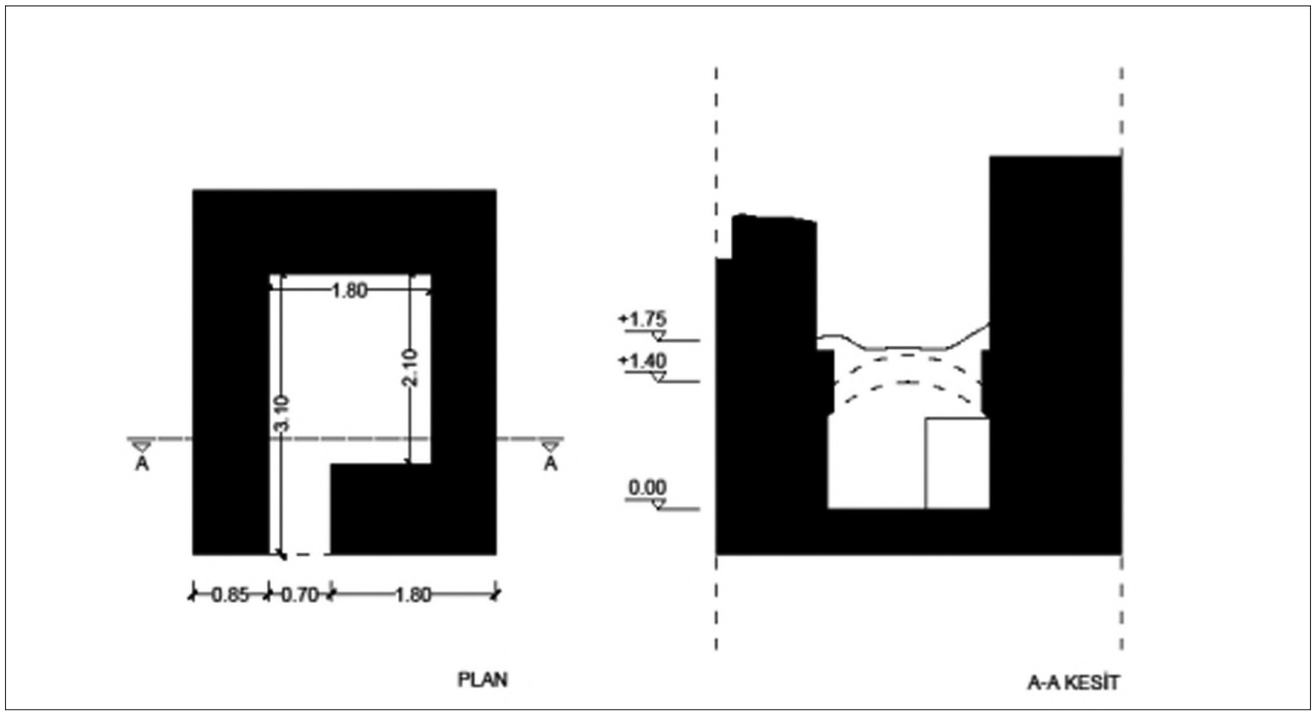
ფოტო 7: პეტრეს და პავლეს ეკლესია, აფსიდის გახსნამდე, 2025

ფოტო 8: სამარხი კამერა გათხრებამდე, პეტრეს და პავლეს ეკლესია, 2025

ფოტო 9: სამარხი კამერა გათხრების შემდეგ, პეტრეს და პავლეს ეკლესია, 2025

ნახაზი 4: პეტრესა და პავლეს ეკლესიაში აღმოჩენილი რელიეფური გეგმა და სამარხის მონაკვეთი, 2025

შედეგი

ჩვენი დაკვირვებების მიხედვით, მოცემული საფლავის კამერა არ გაძარცვულა ახლახან. ისმის კითხვა, ვინ გამოიტანა დიდი აშოტის გვამი დასაფლავების ადგილიდან და როდის?

შესაძლებელია, რომ დიდი აშოტის გვამი წაიღეს პეტრესა და პავლეს ეკლესიის უხუცესებმა, რომლებმაც იცოდნენ მისი არსებობის შესახებ აქ, ოსმალეთის მმართველობის დასაწყისში მე-16 საუკუნეში, და დაკრძალეს მონასტერში ან ეკლესიაში საქართველოში, რომელიც მათი აზრით უფრო დაცული იქნებოდა.

ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაცემი, რომელიც მხარს უჭერს ჩვენს მოსაზრებას არის ის, რომ მრავალი ხელნაწერი/ბიბლია და წმინდა ნივთები, რომლებიც ეკუთვნოდა ეკლესიებს, წაღებულ იქნა საქართველოში თურქეთის ტაო-კლარჯეთის მიწებიდან, განსაკუთრებით მე-12 საუკუნიდან, სხვადასხვა დროსა და პირების მიერ. გარდა ამისა, არსებობს ჩანაწერები, რომ ზოგიერთმა უცხოელმა მკვლევარმა, რომლებიც მოვიდნენ ართვინში მეფის რუსეთის ადმინისტრაციის დროს 1878 წლის შემდეგ, წაიღეს სხვადასხვა ნივთები საქართველოსა და სხვა უცხო ქვეყნებში.

შედეგად, ჩვენ მიერ არტანუჯის ციხეში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, დიდი აშოტ კუროპალატის გვამი ვერ იქნა ნაპოვნი არტანუჯ/გევჰერნიკის ციხის წმინდა პეტრესა და პავლეს ეკლესიის სარდაფში. ამ სიტუაციის გასარკვევად, საჭიროა ჩატარდეს ყოვლისმომცველი და სერიოზული ინტერდისციპლინური კვლევები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilatı, kuruluş ve genişleme devri (1535-1566).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aytekin, O. (1999). *Ortaçağdan Osmanlı dönemi sonuna kadar Artvin'deki mimari eserler.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Aytekin, O. (2024). *Tarihi Ardanuç kalesi ve kenti*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Aytekin, O. (2021). Tarihi Ardanuç kalesinin (Adakale/Gevhernik) Osmanlı dönemi mimari yapılaşması hakkında özgün tespitler. M. S. Bilgin, & Y. K. Çelik içinde, *Artvin Tarihi İlk Çağ'dan 1918'e* (ss. 179-215). Ankara: Akçağ Kitabevi.

Aytekin, O. (2023). Osmanlı dönemi'nde Ardanuç darphanesinde basılan nadir sikke örnekleri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *9* (1), 132-156.

Bayram, F. (2005). *Artvin'deki Gürcü manastırlarının mimarisi*. İstanbul: Ege Yayınları.

Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)* (H. D. Andresyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çelebi, F. (2025). 4. yüzyıldan 18. yüzyıla Gürcü tarihinin ana hatları, İzmir: Duvar Kitabevi.

Demirci, Z. (2018), „Ardanuç İskender paşa camii haziresinde bulunan türbeler", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 52-65.

Demirel, M. (2009). Artvin ve Batum göçmenleri (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan Sonra), *A. Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, (40), 317-340.

Edwards, R. (1986). The fortifications of Artvin: A second preliminary report on the marchlands of northeast Turkey. *Dumbarton Oaks Papers,* (40), 165-182.

Elyiğit, U., & Korkut, T. (2023). Tao-Klarceti bölgesi hıristiyan dini mimarisinde görülen palmet motifleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, *32* (1), 103-139.

Giviashvili, İ., & Hizanishvili, N. (2021). Medieval Georgian monuments of Tao-Klarjeti. In I. Giviashvili & F. Akder (Eds.), *The Georgian Kingdom and Georgian cultural encounters in Anatolia in medieval period* (pp. 161-318). İstanbul: Koç University Press.

İskenderoğlu, R. (1989). *Beğlerbeği Gazi İskender Paşa*, Ankara: San Matbaası.

Korkut, T. (2018). *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü dini mimarisinde süsleme*. İstanbul: Hiperyayın.

Köse, B., & Subaşı, Ö. (2021). Orta Çağ boyunca (Klarceti ve Çoruh vadisi) güzergahlar, fetih yolları ve idari taksimat. M. S. Bilgin (Ed.), *Artvin tarihi İlk Çağ'dan 1918'e* içinde (ss. 69-117). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kadiroğlu, M., & İşler, B. (2010). *Gürcü sanatının ortaçağı*. Ankara: Onur Matbaacılık.
Kırzıoğlu, F. (1976). *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Kılıç, s. (2005). Gürcülerin dini tarihçesi, *Dini Araştırmalar*, *8* (22), 63-74.
M. Zeki (1999). Artvin ili hakkında genel bilgiler (Sadeleştiren: H. Tokdemir-E. Tokdemir), İstanbul: Kaya Matbaacılık A.Ş.
Ocak, M., & Tanyeli, G. (2024). Tao-Klarceti bölgesi'nde 1888-1917 yılları arasında gerçekleştirilen mimari belgeleme çalışmaları. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (35), 211-227.
Oflaz, M. (2009). İskender paşa vakıfları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11* (21), 75-93.
Özdemir, H. (2002). *Artvin tarihi*. Ankara: Egem Matbaacılık.
Rapp, S. H. (2003). *Studies in medieval Georgian historiography: Early texts and Eurasian contexts*. Leuven: Peeters Publishers.
Tarkan, M. T. (1973). Orta ve aşağı Çoruh havzası, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
Subaşı, O. (2013). *XI. yüzyılda Tao-Klarceti bölgesinde Türk hakimiyeti. Turkish Studies*, *8* (5), 705-731.
Toumanoff, C. (1956), Date of the death of the Kouropalates Ashot. *Le Muséon*, LXIX, 1-2: 83-85
Taşkın, F., & Kaya, A. İ. (2019). 1835 nüfus sayımına göre Ardanuç sancağının demografik yapısı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi,* (42), 116-130.
აბაშიძე, მ. (2014). ბაგრატიონების ცხოვრება და ამბავი, ჯოუნზი, სტივენი (რედ.), ქართლის ცხოვრება (გვ. 211-224), თბილისი: გამომცემლობა არტანუჯი.
მარი, ნ. (2012). შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები, ბათუმი: შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
სამუშია, ჯ. (2008). არტანუჯის ციხე-ქალაქი (ისტორიული ნარკვევი), თბილისი: არტანუჯის გამომცემლობა.
სილაგავა, ვ., & შენგელია, კ. (2006). ტაო-კლარჯეთი. თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
ხოშტარია, დ. (2005). კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები. თბილისი: არტანუჯის გამომცემლობა.
ჯობაძე, ვ. (1992). ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაო-კლარჯეთსა და შავშეთში. შტუტგარტი: ფრანც შტაინერი.

THE MYSTERY OF THE GREAT ASHOT

OSMAN AYTEKIN
PhD in Archaeology, Lecturer at Department of Art
History of the Faculty of Letters of Van Yüzüncü Yil University
E-mail: osmanaytekin@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1145-8290

Abstract. The study provides a detailed discussion of the identity of Ashot the Great, also known as Ashot I Kuropalates, as well as issues related to the investigation of the location of his burial site. Ashot the Great, considered the founder of the Georgian Bagratid Dynasty, came under the protection of Byzantium against Muslim Arab expansion in the historical lands of Tao-Klarjeti and was awarded the title of Kuropalat. „He has been canonized by the Georgian Orthodox Church, as he was a defender of the preservation and strengthening of the Christian faith, as well as a protector and supporter of the Church. It is known that Ashot the Great took possession of the fortress of Artanugi (Ardanutsik/Gevhernik), located in the present-day Artanuji district of Artvin Province, along with the surrounding territory, and made it an administrative center. At the beginning of the 9th century, in order to save central Iberia (Inner Kartli) from the Muslim Arabs, he had to relocate and settle in what is now the Artvin region, where the natural conditions offered greater defensive advantages. He tried to maintain his kingdom from here by repairing the Ardanuç Castle, which was built by the Iberian King Vakhtang Gorgasali in the 5th century, and establishing the area at its foot (Adakale) as a city. During the reign of Ashot the Great, under the leadership of Grigol Handzeli (759-861), great importance was given to the preservation of Georgian culture by building various monasteries in the region in line with Orthodox Christianity. However, one day, when Great Ashot went to the Nigala Valley (Seyitler Village) within the borders of the central district of Artvin to obtain military support from the local notables, he was probably assassinated in the Sveti Church (826/830). It is stated in historical sources that his body was taken by his soldiers and buried in the church building in Ardanuç Castle. Within the scope of this declaration, the archaeological findings regarding the tomb of Ashot the Great obtained during the 2025 excavation season of the „Ardanuç-Gevhernik Castle Excavation“, which is being carried out by us on behalf of Van Yüzüncü Yıl University with the permission and support of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, are being shared with the scientific community.

Keywords: Ardanuç Castle, Ashot Kuropalat, Sveti Church, Peter and Paul Church, Crypt

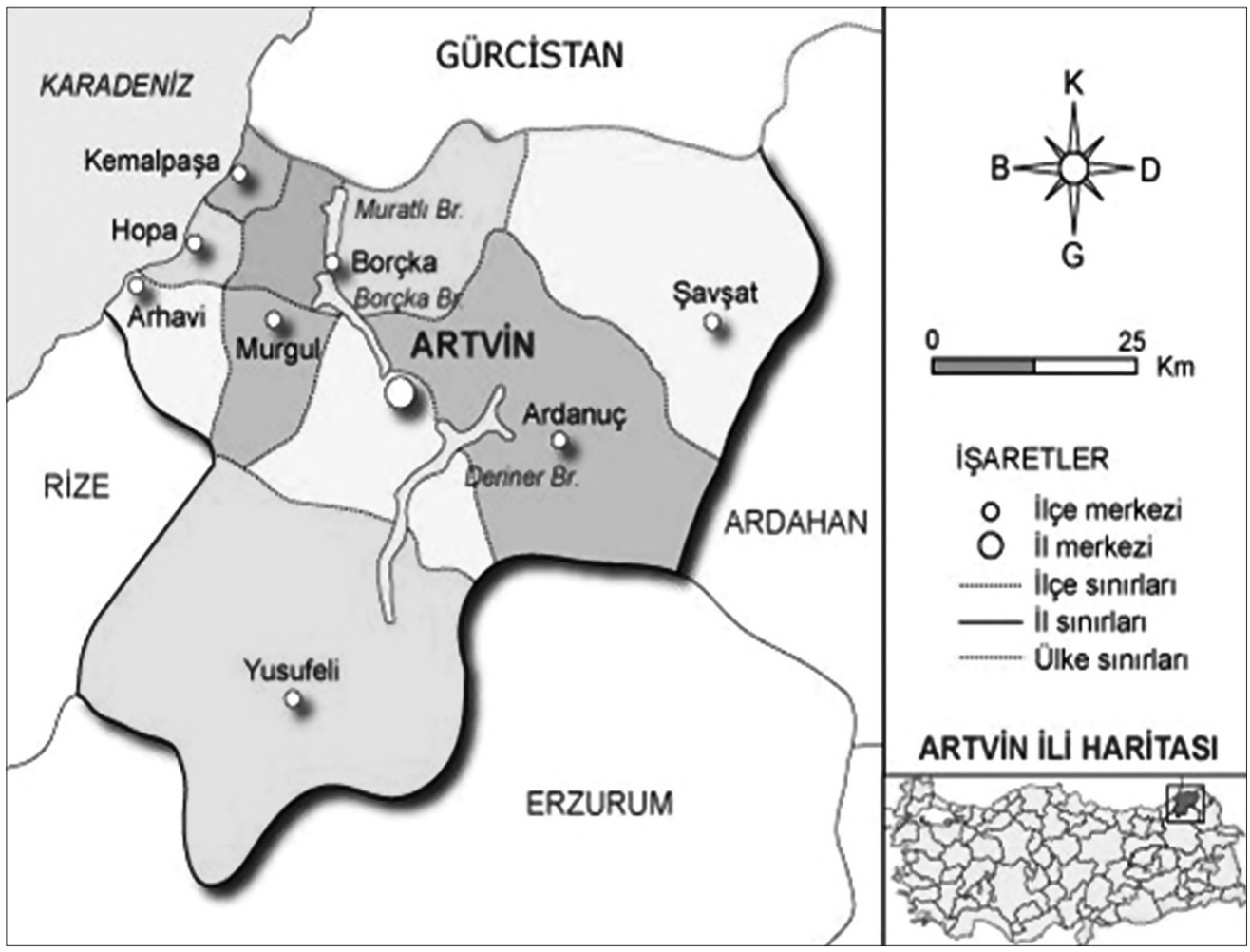
* * *

Introduction. The „Tao-Klarceti Region“, which has appeared in scientific publications since the second half of the 19th century; includes the districts in the north-eastern part of Erzurum province, which is located in the north-eastern part of today's Republic of Turkey, a significant part of Artvin province, Ardahan province and the districts in the north of Kars province (Ocak-Tanyeli, 2024). The term Tao-Klarceti; covers two administratively important regions in the medieval world. Of these, Tao includes Erzurum and its surroundings, and Klarceti includes Artvin and its surroundings. In some sources, it is emphasized that this term also means „Zemo Kartli (Upper Kartli) / Samstshe Saatabago“ and also includes the definition of „Upper Iberia“. At the same time, this region is generally known as „Mesheti“ in terms of geography and its people as „Meshis“ (Brosset, 2003; Hoştaria, 2005; Elyiğit-Korkut, 2023).

It should not be forgotten that the first Christian institutions in the Tao-Klarceti Region developed with the support or permission of Byzantium. Meanwhile, although the Armenians and Georgians in the

region adopted Christianity as the state religion in the first half of the 4th century, it is accepted that the Episcopal centre was established in Tao as of the 4th century. Christianity in the region developed in accordance with the Dyophysite creed, and in the 7th century the churches of Bani and Ishkhani were built under Byzantine rule. Alongside the Georgians, Nerse III (641–661), the Dyophysite Catholicos of the Orthodox Armenians, was active here. It is assumed that the Bana Church may have been built before this date. These churches are known to have been destroyed and subsequently rebuilt over time. Previously, Ajara, Samtskhe and Klarjeti were the areas where St. Andria Pirveltsodebuli carried out his religious activity. Later, Saint Nino of Cappadocia entered Georgia from Javakheti. The first church in Klarceti was built by King Mirian's grandson Mirdat inside the Tukharisi Castle, the location of which has not yet been determined. It is accepted that three separate bishopric centers, namely Akhiza (Klarceti), Eruşeti (Artaani) and Tsunda (Javakheti), were established in the Tao-Klarceti Region in the 5th century, during the time of Vakhtang Gorgaslan. The Opiza Monastery in Klarceti, whose first establishment dates back to the time of Vakhtang Gorgaslan, is famous for having educated individuals such as the famous cleric Serapion Zarzmeli. In addition to the Opiza Monastery, the churches of Mere, Shindoba and Akhiza were also built. The outstanding works are 'The Martyrdom of the Kolai Infants' and 'The Martyrdom of David and Tirichan', which depict the harsh life of the first Christians living in the region (Kadiroğlu-İşler, 2010; Bayram, 2005; Korkut, 2018; Silogava-Şengelia, 2006; Kılıç, 2005; Giviaşhvili-Hizanishvili, 2021).

Geographic Location. Located at the easternmost tip of the Eastern Black Sea Region of the Republic of Turkey, Artvin Province consists of 9 districts, 3 of which are on the Black Sea coast (Map 1). The Sarp Land Border Gate in the Kemalpaşa district of the province, which borders Erzurum, Rize and

Map 1: Artvin Province and Surroundings,R. Saygılı'dan-2020

Map 2: Political Map of Georgia

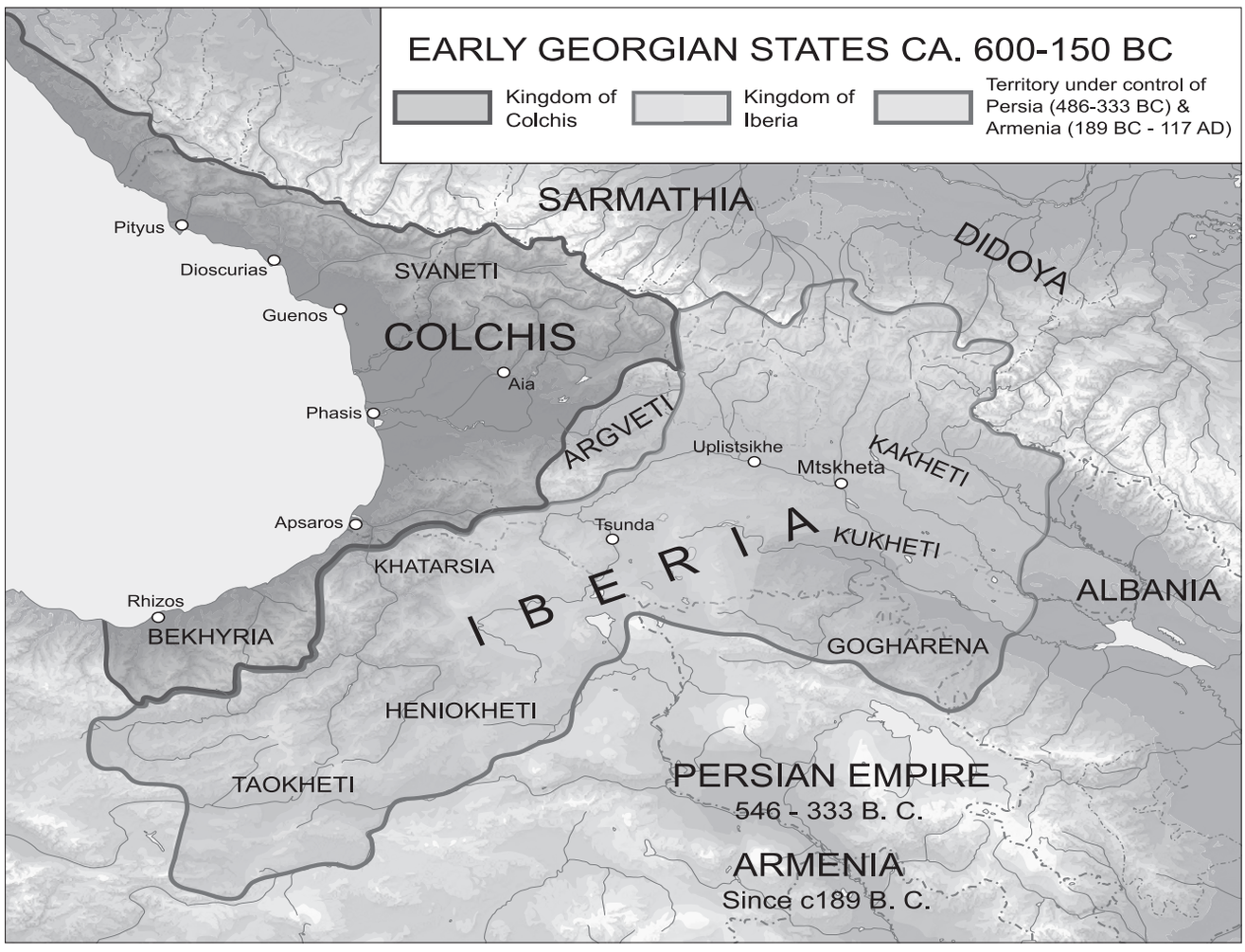
Ardahan provinces and Georgia, has been providing passage to Georgia since November 19, 1990. Thanks to this gate, it forms the most important highway network connecting the Central Asian countries, especially the Caucasian countries (Map 2). After the collapse of the Soviet Union on December 26, 1991, Turkey developed close neighbourly relations with the Republic of Georgia and continues mutual cultural cooperation, especially in trade (Tarkan, 1973). Artvin and its districts were governed together with the Ajara Region on the one hand and the Ahiska Region on the other. Therefore, in addition to the ancient cultures of Anatolia, it has different cultural and ethnic structures.

Historicalness of the Region. Present-day Georgia has been inhabited since the Paleolithic period. The remains of a humanoid, named Homo Georgicus, unearthed in Dmanisi in Georgia, date back 1.8 million years. The Iberian Kingdom, established in the east of the country in the classical period, and the Colchis Kingdom, established in the west, are considered to be the beginning of the cultural development and state-building tradition of Georgians (Map 1). According to written sources, Proto-Georgians emerged on the historical stage in the 12th century BC. Archaeological finds indicate that the first Georgian political structure was formed in the 7th century BC (Çelebi, 2025).

It is understood that the Kingdom of Colchis, founded by the Laz and Megrelians in the 7th-3rd centuries BC, emerged as a part of the Georgians. Ajara, which continued its existence as a part of the Iberian Kingdom (Saeristavo), founded by the Georgians between 302 BC and 580 AD, came to the fore under Roman rule after the Greek (Hellenic) colonization, especially in the 2nd century AD, Batum (Bathus) and Apsaros (Gonio) came to the fore. The region was under the protection of the Eastern Roman Empire (Byzantine) at the end of the 4th century, and the Byzantine-Sassanid War, which took place between 542-562 AD, ended in favor of Byzantium. In the 9th century AD, the Kingdom of Iberia was divided into two. One of them is Tao-Klarceti and the other is Egrisi Aphaz Kingdom. When united Georgia was established again in the early 11th century, this time the region was under the administration of the Principality of Samsthe. The region, which was subjected to attacks by the Seljuk Turks in the 11th century and the Mongols in the 13th century, was subject to the Principality of Guria

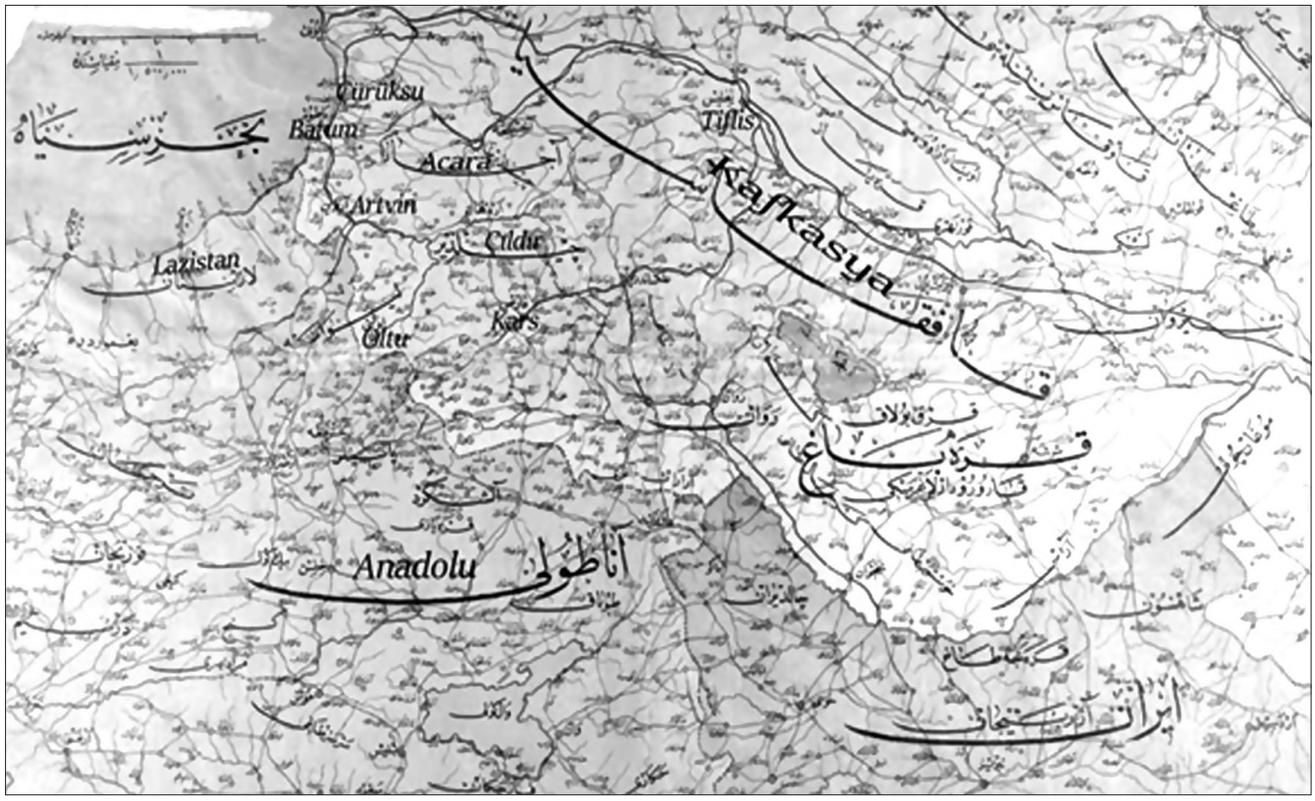
in 1535. Meanwhile, it is known that the Genoese, who were present on the Eastern Black Sea coast between 1261 and 1475, used Gonio Castle (Köse-Subaşı, 2021; Subaşı, 2013).

Ottoman rule in the region, which began in 1535, was governed by the Erzurum Beylerbeylik from 1568 to 1574, and by the Çıldır Beylerbeylik (eyalet) from 1580 (Aydın, 1998). After falling out of Ottoman hands for a while, it was taken back in 1586 and this time the Ajara Beylerbeylik was established in 1591. As a result of the Ottoman-Russian War in 1828, Ahıska (Ahaltsikhe) was lost and some of the Muslims there had to migrate to Turkish lands. The region, which was taken over by the Çıldır Beylerbeylik in 1603, remained under Ottoman rule uninterruptedly until the Ottoman-Russian War of 1877-1878, as part of the Lazistan Sanjak, the center of which was Batumi. The region, which was given in to the Russians with the Treaty of San Stefano signed on March 3, 1878, was returned to the Ottomans with the Treaty of Brest-Litovsk on March 3, 1918, with three sanjaks (Kars, Ardahan and Batum). The Ottoman army entered Batumi on April 14, 1918. However, in accordance with the Armistice of Mudors of October 30, 1918, the region remained under British and Georgian administration for a while. Bolshevik Russia attacked Georgia, and the Moscow-Kars Treaty (16 March 1921 – 13 October 1921) was signed between the Turkish Grand National Assembly and the Russian Government, definitively establishing the borders of present-day Turkey with Georgia and Armenia. In accordance with the Treaty of Moscow, the Turkish Army had to evacuate Batumi on March 28, 1921. Ajara entered the composition of the Georgian Soviet Socialist Republic as an autonomous entity and came under the framework of the Soviet Union, and this situation continued until 1991. Thus, Batumi and Artvin, which had been governed under the same administration for many years, came under the administration of separate countries as a result of the Moscow-Kars Treaties. Especially after the 93 War in 1878, a significant number of Muslim Georgians had to migrate to various provinces of Turkey (Kırzıoğlu, 1976; Özdemir, 2002; Demirel, 2009). The

Map 3: Map of Colchis and Iberia

political history of the region can be summarized as follows; Iberian Princes: 588-888; Tao-Klarjeti Kings: 888-1008; United Georgian Kings: 1008-1259; Georgian and Imereti Kings: 1259-1510; Kartli, Kakheti and Imereti Kings: 1490-1762. In addition, the region we are talking about, namely Ajara and Artvin, was dependent on the Ottoman Empire in the 16th century, and on Tsarist Russia in 1878, but in 1921 it was within the political borders of two separate states.

Map 4: Map of Anatolia and the Caucasus Showing the Ottoman-Russian Border After the Berlin Treaty (Ottoman Archives,M. Kasap'tan)

Capital of the Tao-Klarceti Kingdom: Ardanuç (Ardanuci). Ardanuç Castle and City, built by the Iberian King Gorgaslan in the 5th century and repaired and made suitable for life by Ashot the Great in the early 9th century, is today located in the Adakale district of the Ardanuç district of Artvin province (Samuşia, 2008).

The castle consists of the inner castle (Stadel) and the city part (Adakale), and today it is called Gevhernik Castle. Ardanuç Castle and City, which was the most important political, cultural and commercial center of the region for many years; After 1952, with the relocation of the Ardanuç District Center to the present area, it lost its former importance and today the urban part has become a neighborhood. The inner castle (Stadel) has been abandoned since the Ottoman period (Aytekin, 1999; Aytekin, 2024; M. Zeki, 1999; Mari, 2012).

- Ardanuç Castle was first registered by the Ankara-based Immovable Cultural and Natural Heritage Supreme Board in accordance with the decision numbered 3058 and dated 20.03.1987.
- Afterwards, Ardanuç-Gevhernik Castle was registered as a 1st Degree Urban Archaeological Site and a 3rd Degree Natural Site by the Trabzon K.T.V.K.B.K. with the decisions numbered 26.07.2002/4493 and 14.11.2003/4870.
- Most recently, Ardanuç-Central Adakale Neighborhood: Urban and Archaeological Site, Ardanuç-Gevhernik Castle: First Degree Archaeological Site, were registered by Trabzon K.T.V.K.B.K. with the decision dated 28.06.2012 and numbered 624. It is understood that the name Gevhernik was given to the Inner Castle (Stadel) with this decision.
- In March 2023, the „Conservation Development Plan" was accepted and approved by the Erzurum Conservation Regional Board.

Inner Castle (Stadel). The Inner Castle, which is located on a high bedrock on the upper side of the Adakale settlement that forms the city section, is accessed by a portable two-stage metal staircase placed in the northwest corner, following a rough path. It is estimated that the original staircase, which has not survived to the present day, was also in this section. As mentioned before, the Inner Castle, built on a very high bedrock, consists of a rock mass extending in the northwest-southeast direction, and has an area of approximately 8,000 m2, with a length of approximately 200 m and a width of 40 m. It appears to have been completely surrounded by city walls. Today, some remains of the city walls remain on the side facing the city and in the south-eastern section. The Inner Castle, which was understood to have been abandoned after the Middle-Ages, contains the ruins of walls, a ruined double church, a cistern and various buildings. The underground tunnel, which is thought to have been opened to supply water from the Inner Castle to the Ardanuç stream, has now been filled with block stones and has been abandoned (Edwards,1986, Aytekin, 1999).

City Section (Adakale). The castle, which consists of a sloping land, only has some of its suitable for settlement. Since the area towards the Inner Castle is quite sloped, no construction has been done here. The main entrance of the castle, which was found to be surrounded by walls, during the Ottoman period was provided by a gate located in the south, where the inscription is located, and which is also protected by a bastion, parts of which have survived to the present day. In the Middle Ages, based on the existing ruins, it is understood that it was provided from the south-eastern part of Adakale, which constitutes the lower part. Although Adakale is a settlement established in the Middle Ages, there are no intact architectural works from that period, apart from the ruins of city walls and foundations of buildings here and there, and the ruins of a church. Perhaps this is due to the attacks the castle suffered at different times and the fact that it was used as a residential area for many years (Aytekin, 2024).

During the Ottoman period, various civil, commercial and religious architectural structures were built in the Adakale settlement, ensuring the development of the city. Undoubtedly, the most important of these works are the İskender Pasha Mosque-Tomb Complex, Arasta, Konak, Fountains, Shadirvan, Madrasa and Kale Hammam (Aytekin, 2021; Şafakçı 2017; Demirci 2018). In addition to these, as stated in the Iskender Pasha Foundation Charter dated 973 AH (1565 AD), a radical restoration of the old

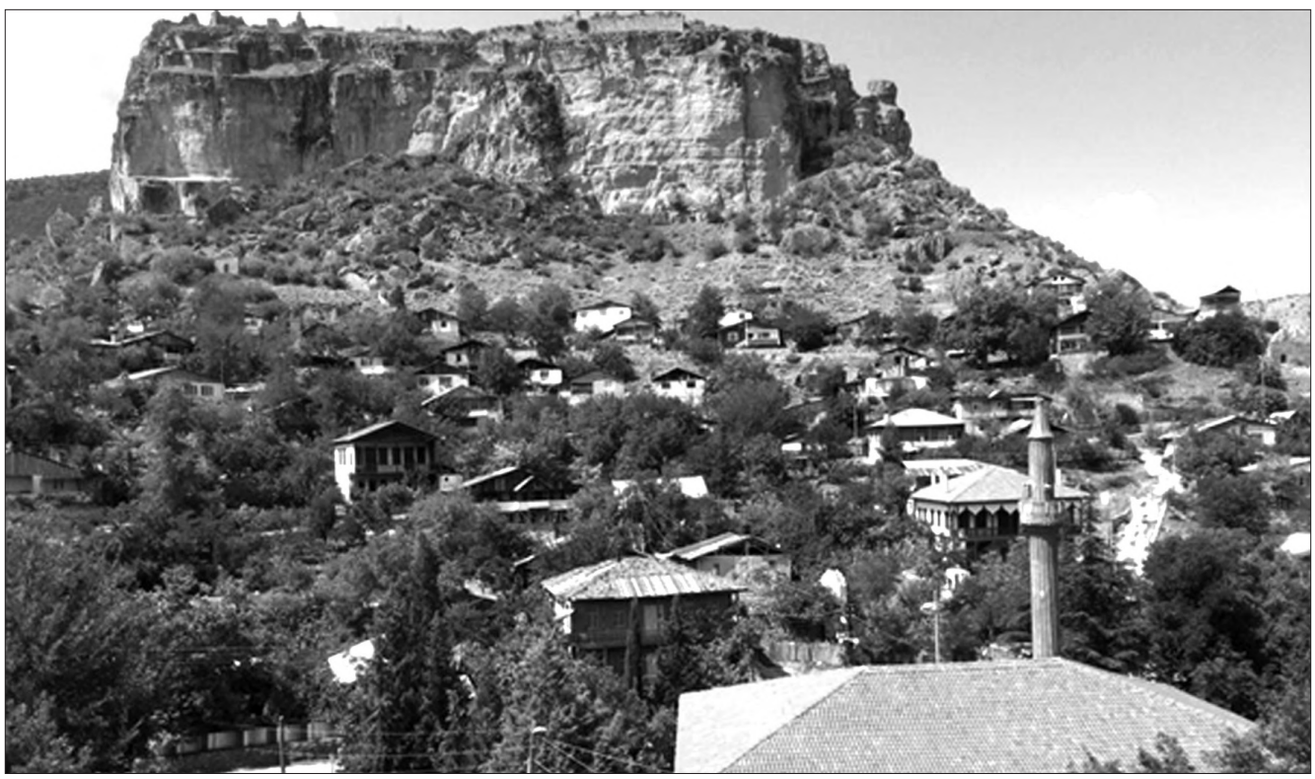

Photo 1: Old Ardanuç, City (Adakale)-Stadel (Gevhernik), 2024

mosque was carried out, a dye house and shops (Arasta) were built and donated to the mosque officials (Oflaz, 2009, ;İskenderoğlu 1989; Bayram, 2005). A part of this arasta (shops) located on the street that continues from the entrance gate to the mosque has survived to the present day (Aytekin, 2024).

According to the census dated 1835, it is understood that 118 households lived in Ardanuç Castle (near Ardanuç Castle) (Taşkın ve Kaya, 2019). Ardanuç Castle, which was one of the important administrative centres of the region in the past, continues to have 110 households and approximately 500 people living there today. The Adakale settlement is divided into two neighbourhoods: a lower and an upper neighbourhood. Ottoman-era construction is concentrated in the lower neighbourhood. In the upper neighbourhood, small, single-story, undemanding houses are noteworthy. Besides the main entrance, there is a separate entrance to the upper neighbourhood, also from the South (Aytekin, 2023). The Adakale campus, which is approximately 65,000 m2 in size, is partly surrounded by walls and a significant portion of it is privately owned (Photo 1).

Photo 2: Ardanuç/Gevhernik Castle Stadel, 2025

Archaeological Excavations at Ardanuç Castle. The excavation was started on behalf of the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism and Van Yüzüncü Yıl University in the „Gevhernik Castle, Ardanuç District, Artvin Province (Project Number: CK010802 -2021)“ with the permission based on the Presidential Decree dated 03.06.2021 and numbered 2021/4065 for archaeological drilling and excavation in 2021, and continued uninterruptedly between 2021 and 2025 with a scientific team of 25 people under the leadership of Dr. Lecturer Osman AYTEKİN. It is planned to continue the excavation work in our excavation area, which is within the scope of the „Heritage to the Future Project“ implemented by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey between 2024 and 2028, in the coming years by providing long-term work opportunities.

Who is the Great Ashot?. Ashot I Kuropalat, Ashot the Great (Georgian: აშოტ I დიდი, Ashot' I didi) (d. 826/830 AD) was the ruling prince of Iberia (present-day Georgia), and is considered to be the first member of the Bagratid Dynasty to hold this position (813) (Photo. 3). From his lands in Tao-Klarceti, he fought to expand the Bagratid Dynasty's sovereignty until his assassination in 826/830 and came under the protection of the Eastern Roman Empire against Muslim Arab attacks. Ashot I is also known

as Ashot I Kurapalati, as he received the title Kurapalati (Greek: κουροπαλάτης) from Byzantium. As a patron of Christian culture and a friend of the church, he was canonized by the Georgian Orthodox Church (Toumanof, 1956).

Photo 3: Relief of Banu (B. Ashot) from the Opiza Church, Georgian National State Museum

Ashot the Great was the son of the Iberian nobleman Adarnase, who founded the Bagratid principality in Tao-Klarceti (present-day north-eastern Türkiye) and his father bequeathed to his son the vast lands he had seized after the line of his cousins, Garami and Khosrovi, ended. Since Ashot the Great could not establish authority in Central Iberia (Shida Kartli) as a result of the Arab domination in Tbilisi, he renovated the Artanuci Castle, known to have been built by King Vakhtang Gorgasali in the 5th century, and was recognized by Byzantium as the Kuropalatis and ruling prince of Iberia. In order to revive his country, which was devastated by Muslim Arabs and the cholera epidemic, he took the local monastic communities founded by Grigol Handzteli under his protection and encouraged the settlement of Georgians in the Tao-Klarceti Region. As a result, the political and religious centre of Iberia relocated from Central Iberia to the southeast, that is, Tao-Klarceti in Turkey (Djobadze, 1992).

He fought to save the Georgian homeland from the Muslim Arab occupation from his lands in Tao-Klarceti. and although not always successful, he captured most of the lands connected from Tao in the southwest to Shida Kartli in the northeast, including Kola, Artaani, Javakheti, Samtskhe. Of the former Khosrovi lands, only Kakheti was not under his control. With the Arab emirs in the Caucasus acting more and more autonomously, the Caliph recognized Ashot the Great as prince of Iberia to oppose the rebellious emir of Tiflis, Ismail ibn Shu'ayb (818). The emir received support from the Kakheti prince Grigol, the enemy of Ashot the Great, and the Georgian mountain tribes of the Mtiuletids and Tsanaretids. Ashot I, who received the support of Theodosius II, the Byzantine vassal king of Abkhazia, fought with the Emir of Tiflis in Xani and was victorious, succeeding in expelling the Kakheti from the lands of Central Iberia (Subaşı, 2023).

The Bagratid family's fortunes were reversed in 827/8 when Khalid ibn Yazid, the Caliph's viceroy of Arminia, took steps to strengthen Arab rule in the Caucasus. Ashot I must have been alive at that time, and the information provided by the 11th-century chronologist Sumbat, who argued that Ashot was killed in 826, is controversial. It is more likely that his assassination took place four years later, on

January 29, 830. After being expelled from Central Iberia by the Arabs, Ashot the Great retreated to the Nigali Valley and was killed by traitors in the apse of a church there (Photos 4-5). After the death of Ashot the Great, his inheritance was divided among his three sons, Bagrat I, Adarnese II, and Guaram. His daughter was married to Theodosius II, King of Abkhazia (Rapp, 2003).

The Assassination of Ashot the Great. According to the book Kartlis Tskhovroba; „He discovered a rock in the Klarjeti forests where Vakht'ang Gorgasali built the Art'anuji fortress and where Baghdad's Sag destroyed it. Ashot restored and rebuilt this castle and founded a city beneath it. Ashot built the Church of the Apostles Peter and Paul inside the castle, prepared his own tomb, and settled in this castle. Soon after, Ashot conquered the lands as far as the gate of the city of Bardav (?). God granted Ashot victory and great glory in battle many times". „Meanwhile, Ashot set out to gather an army to fight the Saracens(?). He arrived at a certain place and sent his men to gather his army. While his army was still not completed, the Saracens suddenly attacked, forcing him to flee. Thereupon, he went to the Nigali (Artvin Center) region and began to gather his forces and expand his army. And those whom he had commanded came to kill him, but Ashot was unaware of their intention before they came to his palace. When they arrived at Ashot's palace, Ashot realized their plan, but his army was not with him except for a small force. He couldn't resist them, so he took refuge in the church. Ashot was stabbed with a sword in the apse. The apse was stained with his blood, for he was slaughtered like a lamb on the apse steps. The traces of his blood are still there".

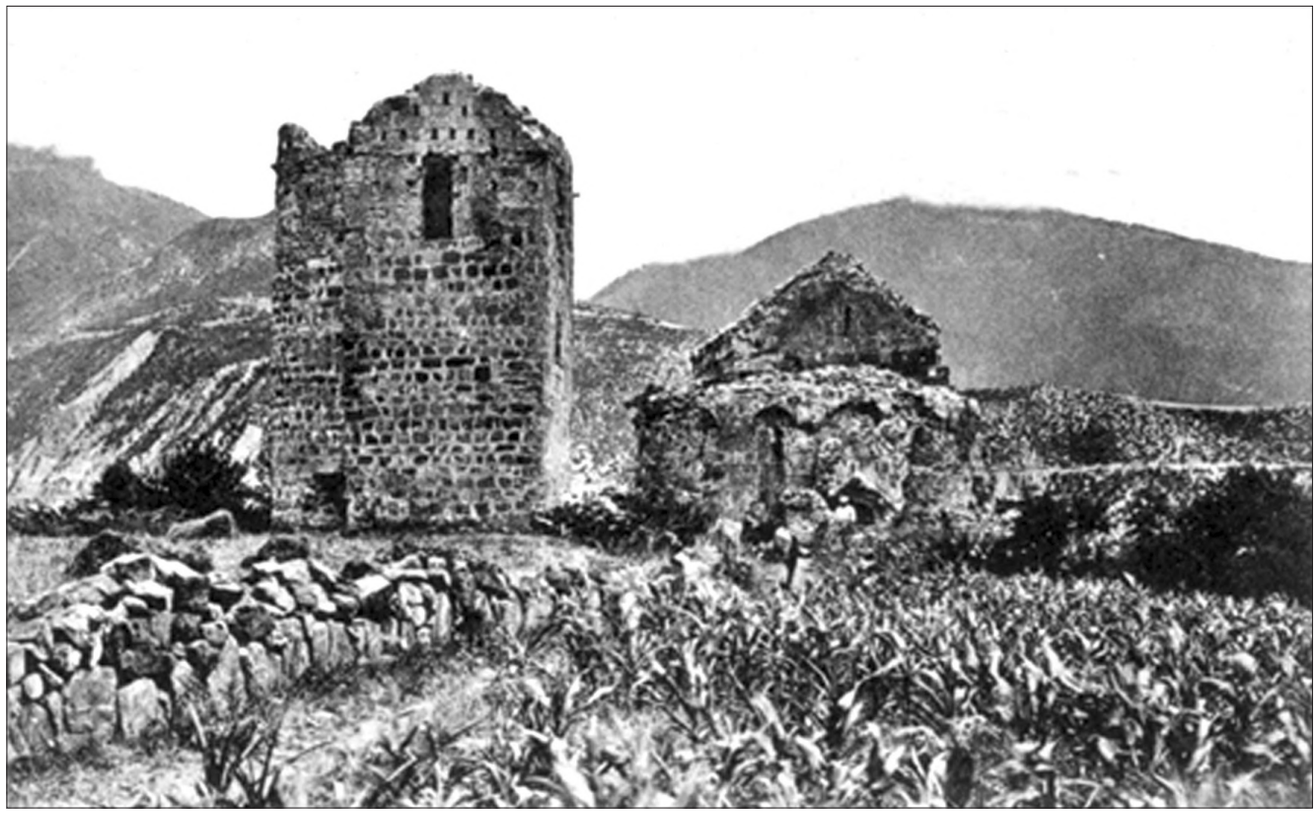

Photo 4: Sveti Church and Tower in Nigala/Seyitler Village, Pavlinov'dan, 1888

"And when the army of Doliskana heard that their ruler Ashot had been killed by the descendants of Oroz-Moroz (?), they set out from Doliskana and pursued the murderers. They caught them at Chorokhi (Choruh River) and killed them mercilessly until not a single person was left alive. Ashot died in the year 6830 after Creation. This occurred in the 46th year of Koronikon, in the 13th cycle, on January 29. He left behind three sons: the eldest, Adarnase, and then Bagrat. These two sons, Shavsheti and Klarjeti, also came with him. His youngest son, Guaram, was born after his arrival in Ardanuci. After the death of their father Ashot, all the surrounding lands of Ashot's sons were captured by the Saracens, because the sons were not yet of age (major)" (Abashidze, 2014).

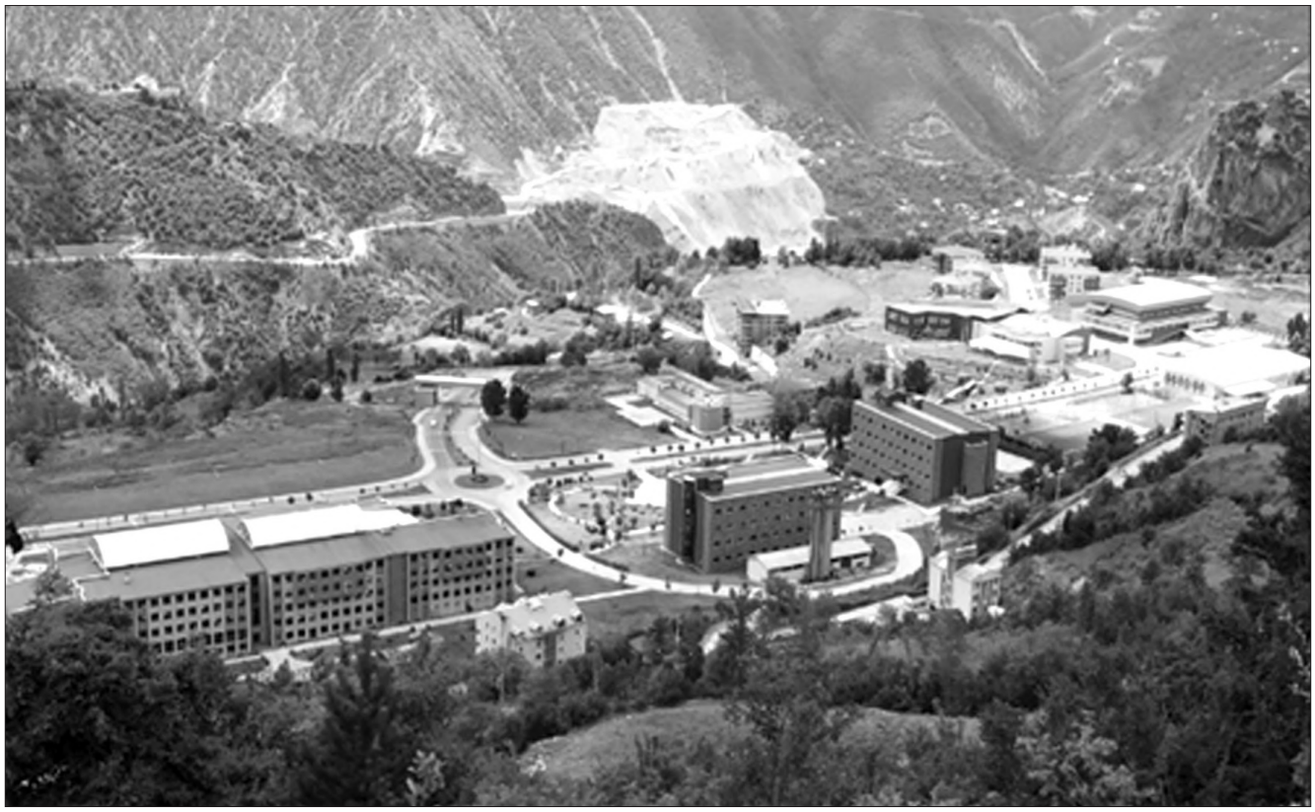

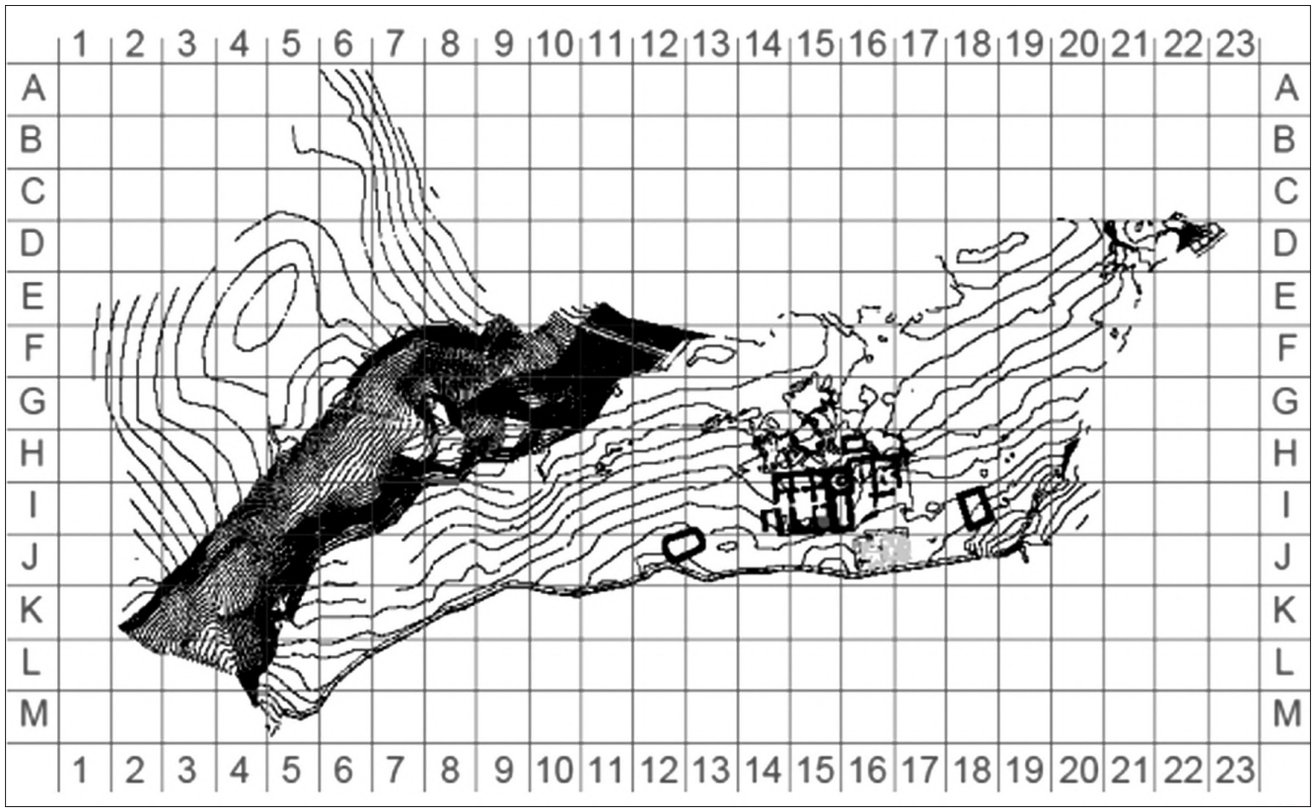
Photo 5: Nigala/Seyitler Village, Artvin Coruh University Campus, 2020

Evaluation. The Georgian Ashot the Great (813-826/830) and the Armenian Ashot I of the Bagratuni Dynasty are sometimes confused with each other. However, since it is known that the Armenian Ashot I reigned between 885 and 890, it is possible to separate them historically.

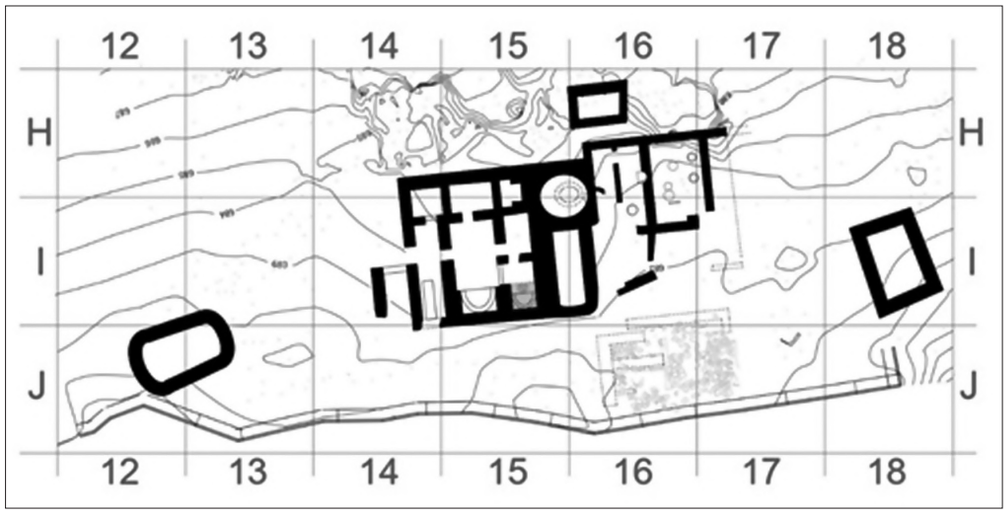
It is understood that the Great Ashot came from Inner Kartli, that is, from the lands of today's Georgia, to the Şavşat and Ardanuç (Şavşeti-Klarceti) lands of Artvin, which they found more secure, at the beginning of the 9th century, under the pressure of the Muslim Arabs and due to his unity of religion and sect, he came under the protection of Byzantium and was awarded the title of Kuropalat (Favorite of the Palace).

Ashot the Great, who revitalized the Ardanuç Castle (Gevhernik Castle), which was built in the 5th century during the reign of Vakhtang V Gorgaslan, the Iberian King, to protect himself from the administrative and religious oppression of the Sassanids and later destroyed by Muslim Arabs in the 8th century, and who founded his city (Adakale) at the foot of the Ardanuç Castle, is understood to have been assassinated in the Sveti Church, now completely destroyed, in the Nigala Valley (Artvin Center, Seyitler Village) in 826 or 830 by persons whose identities cannot be fully determined. It is said that the body of Ashot the Great was taken from here by his soldiers and brought to Ardanuç Castle and buried in the Church of Saints Peter and Paul, which he had previously built.

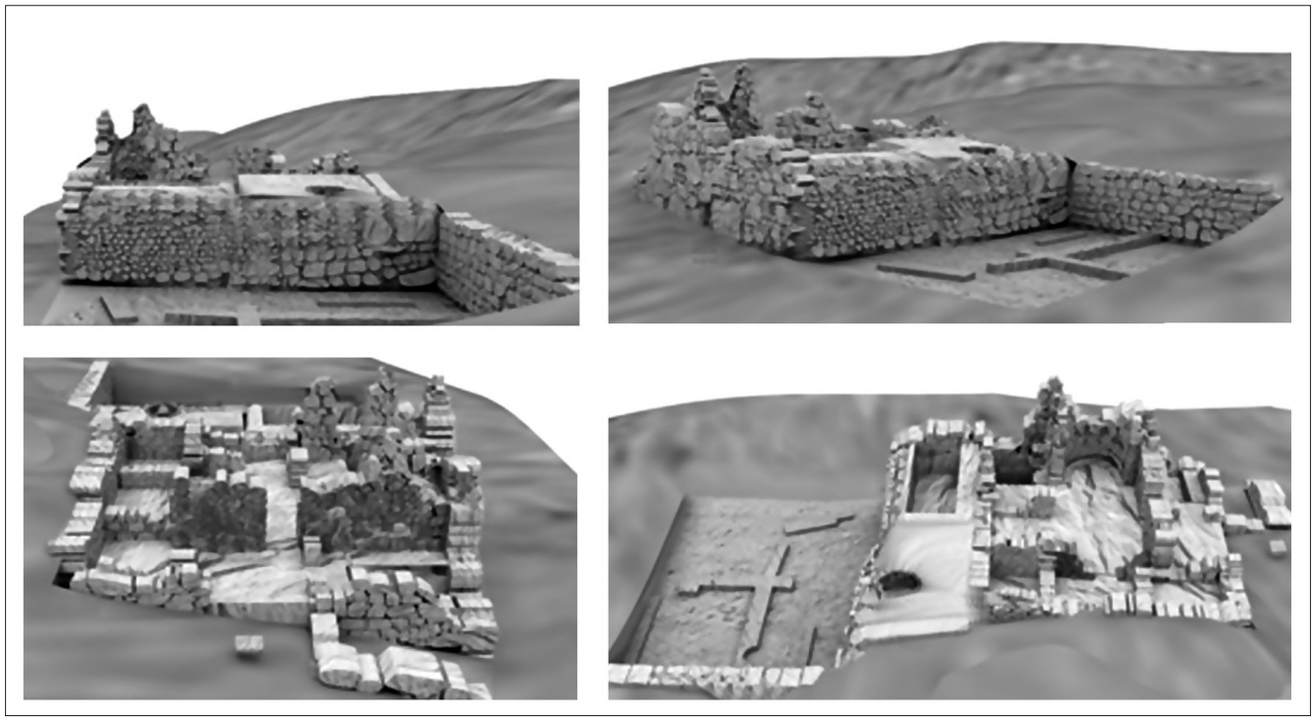
Findings. Within the scope of the Ardanuç-Gevhernik Castle archaeological excavations carried out by us in 2021, the excavations at the Church of Saints Paul and Peter and the surrounding area were completed, starting from 2024 and continuing in 2025. At this stage, the grave of Ashot the Great has been found, but his body has not been found (Drawings 1, 2, 3).

Drawing 1: Ardanuç/Gevhernik Castle Stadium, Topographic Map, 2025

Drawing 2: Survey Plan of the Ardanuç/Gevhernik Castle Stadium,
Peter and Paul Church and its Surroundings, 2025

Drawing 3: Ardanuç/Gevhernik Castle Stadium, Peter and Paul Church and Surroundings, 3D Model Sheet, 2025

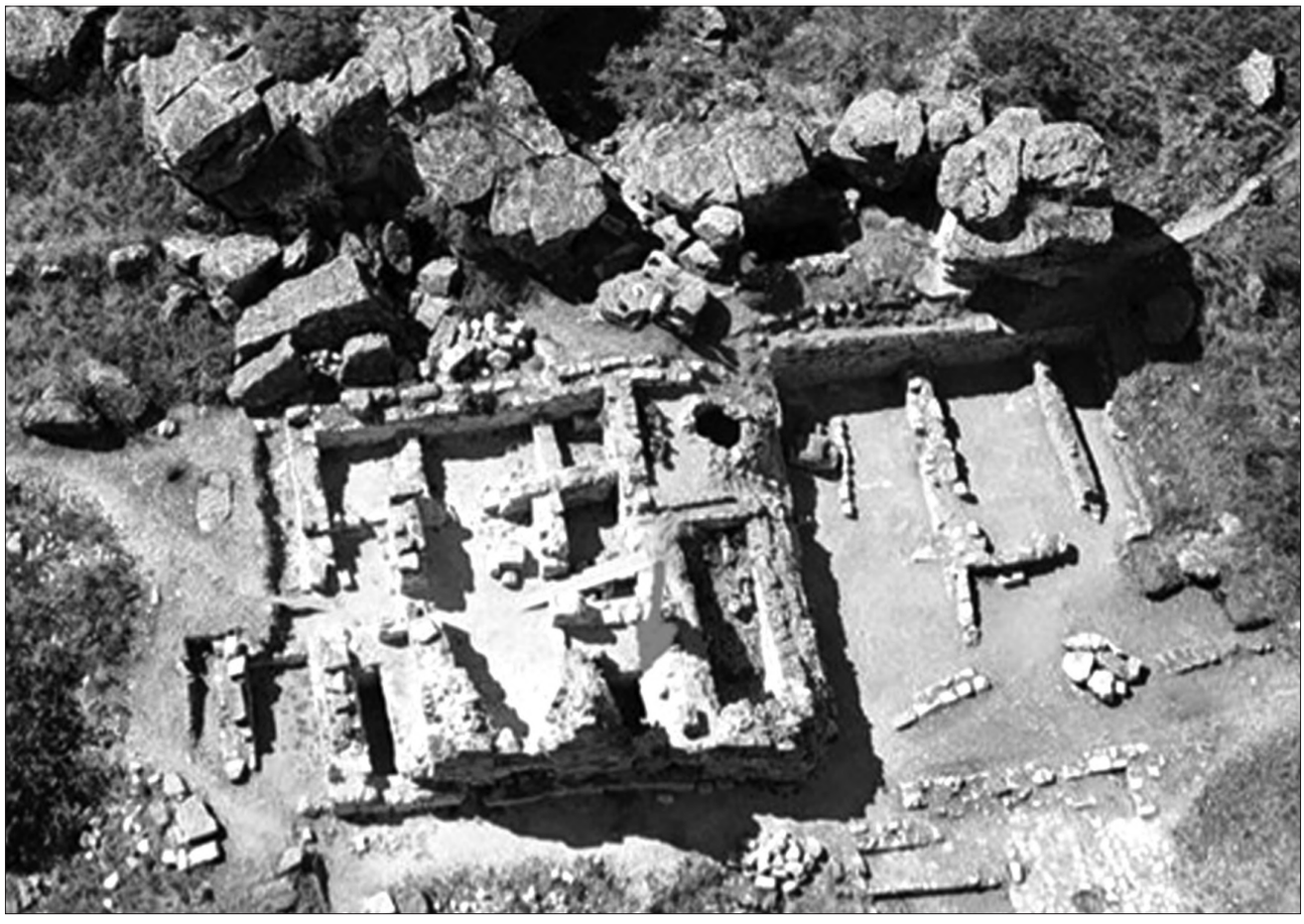

Photo 6: Peter and Paul Church and Surrounding Structures, 2025

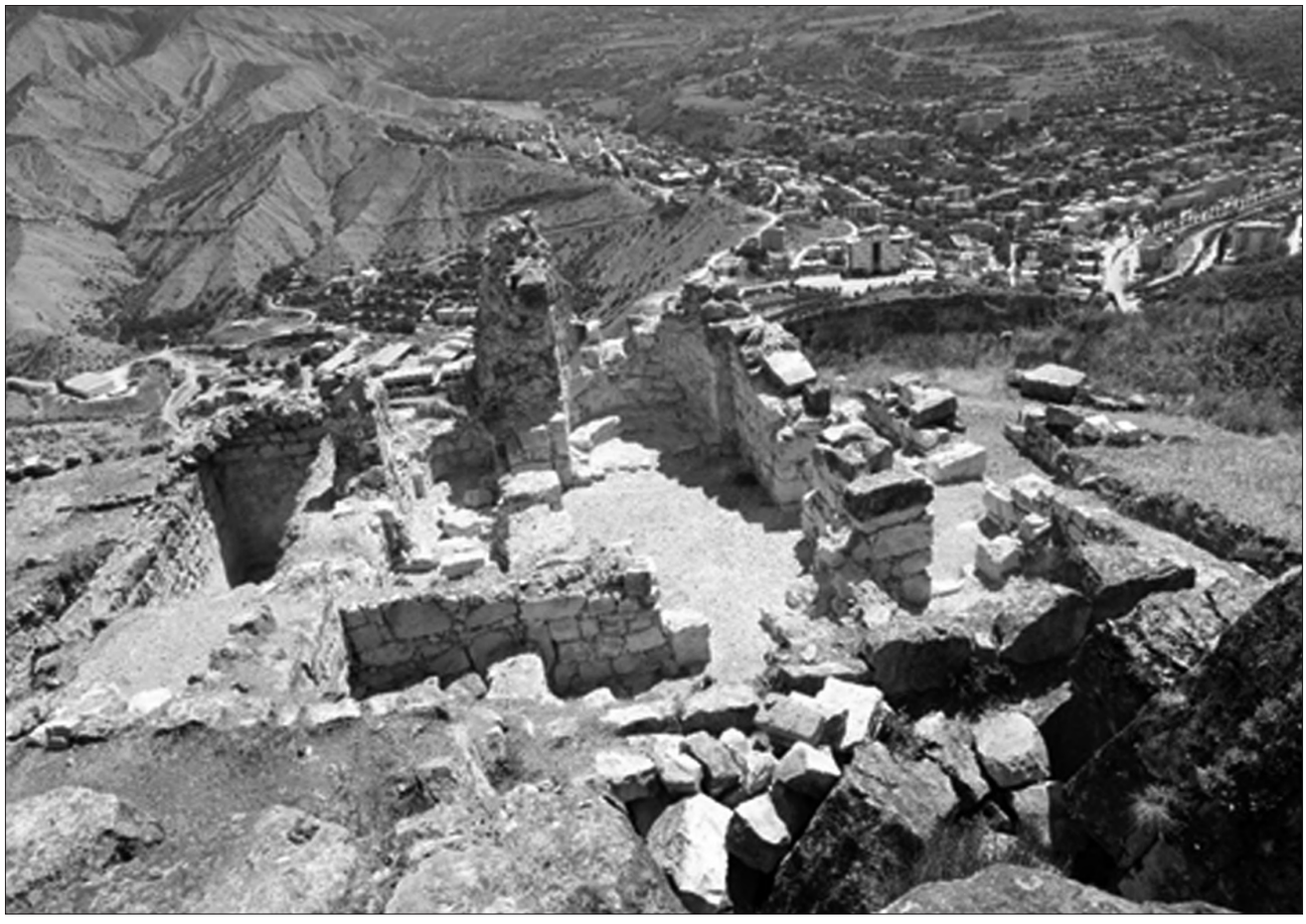

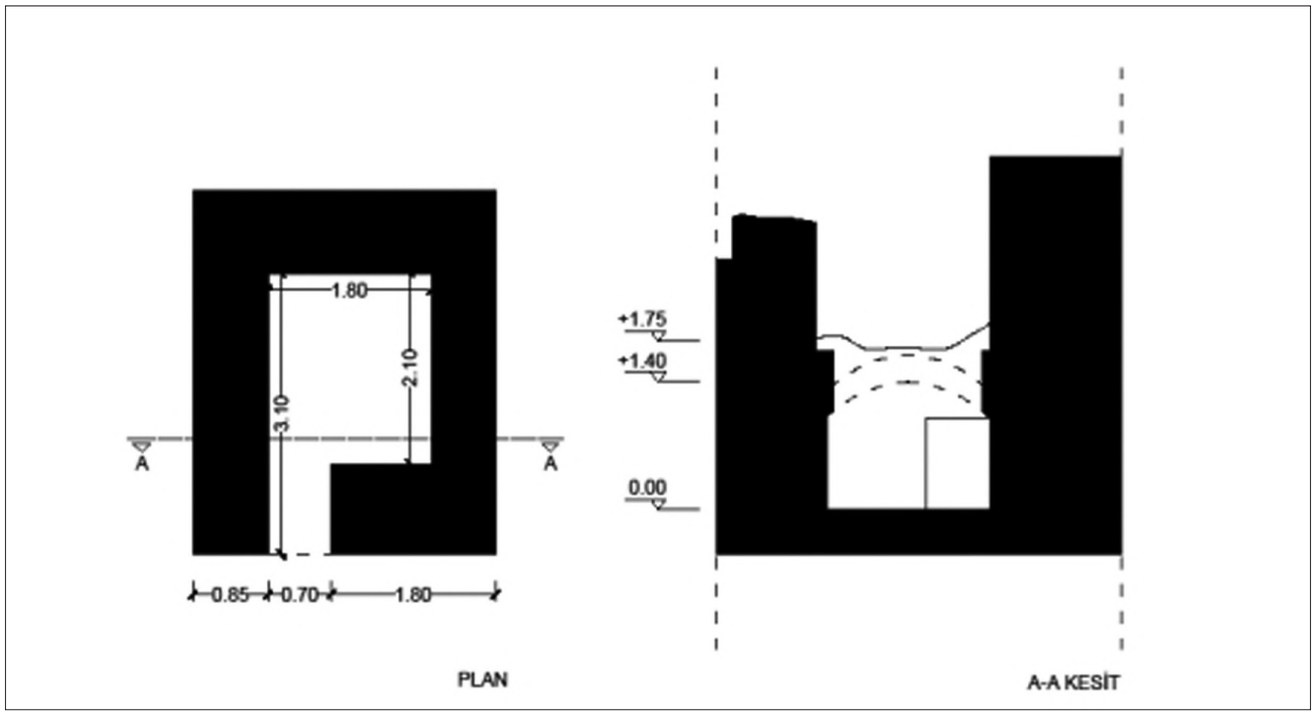
Photo 7: Peter and Paul Church, Before the Apse Was Opened, 2025

Photo 8: Burial Chamber Unearthed in the Apse of the Church of Peter and Paul, 2025

Photo 9: Burial Chamber Unearthed in the Church of Peter and Paul, 2025

Çizim 4: Petrus ve Pavlus Kilisesinde Ortaya Çıkarılan Mezar Odasının Rölöve Planı ve Kesiti, 2025

In particular, as a result of the archaeological excavations we carried out in August 2025, a burial chamber was unearthed in the crypt under the apse of the church on the north side of the Peter and Paul Church, just as stated in the „Georgian Book of Life“ (Photos 6, 7). It was observed that this burial chamber, which has a narrow entrance from the east side of the church, had a vaulted cover made of stone material and that the vault cover was completely destroyed at an unknown date in order to reach the tomb (Photos 8, 9). The burial chamber in question measures 1.80 x 2.10 m and is approximately 1.50 m deep, and is formed by a stone wall with a narrow entrance of 0.70 m width and 1.00 m length from the outside (Drawing 4). Apart from a small number of animal bone fragments, no other objects were found in the burial chamber in question.

Result. According to our observations, the burial chamber in question has not been robbed recently. So, who removed the body of Ashot the Great from the burial site and when?

It is possible that the body of the Great Ashot was taken by the elders of the Church of Peter and Paul, who knew of his existence here, at the beginning of the Ottoman rule in the 16th century, and buried in a monastery or church in Georgia, which they thought would be more safeguarded!?

The most important data supporting our view is that many manuscripts/bibles and sacred items belonging to churches were taken to Georgia from the Tao-Klarceti lands in Turkey, especially starting from the 12th century, by different times and individuals. In addition, there are records that some foreign researchers who came to Artvin during the Tsarist Russian Administration after 1878 and took various works to Georgia and other foreign countries.

As a result, as a result of the archaeological excavations carried out by us in Ardanuç Castle, the body of Great Ashot Kuropalat could not be found in the crypt of the Church of Saints Peter and Paul in Ardanuç/Gevhernik Castle. To shed light on this situation, comprehensive and serious interdisciplinary studies need to be conducted.

Reference

Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilatı, kuruluş ve genişleme devri (1535-1566).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Abashidze, M. (2014). The life and tale of the Bagrati'ons, Jones, Stephan (Ed.), In *History of Georgia Kartlis Tskhovreba* (pp. 211-224), Tbilisi: Artanuji Publishing.

Aytekin, O. (1999). *Ortaçağdan Osmanlı dönemi sonuna kadar Artvin'deki mimari eserler.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Aytekin, O. (2024). *Tarihi Ardanuç kalesi ve kenti*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Aytekin, O. (2021). Tarihi Ardanuç kalesinin (Adakale/Gevhernik) Osmanlı dönemi mimari yapılaşması hakkında özgün tespitler. M. S. Bilgin, & Y. K. Çelik içinde, *Artvin Tarihi İlk Çağ'dan 1918'e* (ss. 179-215). Ankara: Akçağ Kitabevi.

Aytekin, O. (2023). Osmanlı dönemi'nde Ardanuç darphanesinde basılan nadir sikke örnekleri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *9* (1), 132-156.

Bayram, F. (2005). *Artvin'deki Gürcü manastırlarının mimarisi*. İstanbul: Ege Yayınları.

Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)* (H. D. Andresyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çelebi, F. (2025). 4. yüzyıldan 18. yüzyıla Gürcü tarihinin ana hatları, İzmir: Duvar Kitabevi.

Demirci, Z. (2018), „Ardanuç İskender paşa camii haziresinde bulunan türbeler“, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 52-65.

Djobadze, W. (1992). *Early medieval Georgian monasteries in historic Tao, Klarjet'i and Šavšet'i*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Demirel, M. (2009). Artvin ve Batum göçmenleri (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan Sonra), *A. Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, (40), 317-340.

Edwards, R. (1986). The fortifications of Artvin: A second preliminary report on the marchlands of northeast Turkey. *Dumbarton Oaks Papers,* (40), 165-182.

Elyiğit, U., & Korkut, T. (2023). Tao-Klarceti bölgesi hıristiyan dini mimarisinde görülen palmet motifleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, *32* (1), 103-139.

Giviashvili, İ., & Hizanishvili, N. (2021). Medieval Georgian monuments of Tao-Klarjeti. In I. Giviashvili & F. Akder (Eds.), *The Georgian Kingdom and Georgian cultural encounters in Anatolia in medieval period* (pp. 161-318). İstanbul: Koç University Press.

Hoştaria, D. (2005). *Klarcetis eklesiebi da monasterebi*. Tbilisi: Artanucis Gamomtzemloba.

İskenderoğlu, R. (1989). *Beğlerbeği Gazi İskender Paşa*, Ankara: San Matbaası.

Korkut, T. (2018). *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü dini mimarisinde süsleme*. İstanbul: Hiperyayın.

Köse, B., & Subaşı, Ö. (2021). Orta Çağ boyunca (Klarceti ve Çoruh vadisi) güzergahlar, fetih yolları ve idari taksimat. M. S. Bilgin (Ed.), *Artvin tarihi İlk Çağ'dan 1918'e* içinde (ss. 69-117). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kadiroğlu, M., & İşler, B. (2010). *Gürcü sanatının ortaçağı*. Ankara: Onur Matbaacılık.

Kırzıoğlu, F. (1976). *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kılıç, s. (2005). Gürcülerin dini tarihçesi, *Dini Araştırmalar*, *8* (22), 63-74.

M. Zeki (1999). Artvin ili hakkında genel bilgiler (Sadeleştiren: H. Tokdemir-E. Tokdemir), İstanbul: Kaya Matbaacılık A.Ş.

Mari, N. (2012). *Şavşetsa da Klarcetşi mogzaurobis dğiurebi,* Batumi: Şota Rustavelis Sahelmtsipo Universiteti.

Ocak, M., & Tanyeli, G. (2024). Tao-Klarceti bölgesi'nde 1888-1917 yılları arasında gerçekleştirilen mimari belgeleme çalışmaları. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (35), 211-227.

Oflaz, M. (2009). İskender paşa vakıfları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11* (21), 75-93.

Özdemir, H. (2002). *Artvin tarihi*. Ankara: Egem Matbaacılık.

Rapp, S. H. (2003). *Studies in medieval Georgian historiography: Early texts and Eurasian contexts*. Leuven: Peeters Publishers.

Samuşia, C. (2008). *Ardanucis tsihe kalaki (İstoriuli Narkvevi*), Tbilisi: Artanuji Publishing.

Silogava, V., & Şengelia, K. (2006). *Tao-Klarceti*. Tbilisi: Kafkasya University Press.

Tarkan, M. T. (1973). Orta ve aşağı Çoruh havzası, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Subaşı, O. (2013). *XI. yüzyılda Tao-Klarceti bölgesinde Türk hakimiyeti. Turkish Studies*, *8* (5), 705-731.

Toumanoff, C. (1956), Date of the death of the Kouropalates Ashot. *Le Muséon*, LXIX, 1-2: 83-85

Taşkın, F., & Kaya, A. İ. (2019). 1835 nüfus sayımına göre Ardanuç sancağının demografik yapısı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi,* (42), 116-130.

ახალი მონაცემები სოფ. ქობულეთის ობსიდიანის მომარაგებისა და უძველესი ადამიანის მობილურობის შესახებ

გურამ ჩხატარაშვილი
არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასისტენტ-პროფესორი
ელ. ფოსტა: guramchkhatarashvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-0568-9797

აბსტრაქტი: სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის პრეისტორიული ხანის არქეოლოგიურ ძეგლებში ობსიდიანის წარმომავლობისა და მომარაგების საკითხის კვლევა უკანასკნელ პერიოდში ქართველი და უცხოელი მკვლევრების მიერ აქტიურად მიმდინარეობს. მეცნიერულად შესწავლილი და გამოქვეყნებულია აჭარის შავიზღვისპირა ზოლის მეზოლითური და ნეოლითური ეპოქის ნამოსახლარებზე დადასტურებული ობსიდიანის ინვენტარი, დადგენილია მათი წარმომავლობა და გავრცელების არეალი. გაკეთებულია სათანადო დასკვნები, რაც უნიკალურ ინფორმაციას იძლევა უძველესი ადამიანის გადაადგილებისა და მობილურობის შესახებ. 2022 წ. საინტერესო მონაცემები გამოქვეყნდა სოფ. ქობულეთის ობსიდიანის შესახებ (G. M. Chkhatarashvili G.). თუმცა, გარკვეული მიზეზების გამო ვერ მოხერხდა ობსიდიანის მომარაგების მესამე წყაროს იდენტიფიცირება. წარმოდგენილ ნაშრომში სწორედ უახლესი მონაცემებია შესული, რომელიც განხორციელდა მისურის უნივერსიტეტის რეაქტორის კვლევის ცენტრის არქეომეტრიის ლაბორატორიაში XRF მეთოდის გამოყენებით.

ობსიდიანის გეოქიმიური ანალიზის შედეგად დადგინდა სოფ. ქობულეთში მცხოვრები უძველესი ადამიანის მობილურობა და გადაადგილება, რომელიც ახალი აბსოლუტური თარიღების საფუძველზე ძვ.წ. X-IX ათასწლეულებში ხდებოდა.

საკვანძო სიტყვები: სოფ. ქობულეთი, კავკასია, ობსიდიანი, XRF, მობილურობა.

* * *

შესავალი: პრეისტორიულ ხანაში იარაღის დასამზადებლად ქვის სხვადასხვა ჯიში გამოიყენებოდა. ნედლეულის შერჩევის დროს უპირატესობა ენიჭებოდა მის მაღალ ხარისხს და დამუშავების სიმარტივეს. ამ მხრივ ობსიდიანი ერთ-ერთი გამორჩეული ნედლეულია, რომელზეც მოთხოვნა უძველესი დროიდანვე იყო. ობსიდიანის ყველაზე ადრეული გამოყენების ფაქტი ოლდუვაის ეპოქას უკავშირდება (Piperno). თუმცა, თანდათანობით მათზე მოთხოვნა სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა (Ono) (Y. Kuzmin).

კავკასია ობსიდიანის გამოყენების მხრივ ერთ-ერთ აქტიურ რეგიონად შეიძლება ჩაითვალოს. მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტსაც, რომ ობსიდიანის არაერთი წყაროა დაფიქსირებული კავკასიის როგორც ჩრდილოეთ (E. S. Doronicheva) (E. K. Doronicheva), ისე სამხრეთ ნაწილში (Badalyan) (Frahm) (Adler) (P. N. Biagi) (P. N. Biagi) (C. G. Chataigner) (სურ. 1). აჭარის რეგიონში ობსიდიანის გამოყენება აქტიურად იწყება ადრეჰოლოცენის ხანიდან, როდესაც შავიზღვისპირა ზოლს ინტენსიურად ითვისებს უძველესი ადამიანი (გოგიტიძე, 1978; 2008).

2019 წლიდან ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით დაიწყო მნიშვნელოვანი პროექტის განხორციელება, რომლის მიზანს შეადგენდა აჭარის პრეისტორიული ეპოქის ძეგლებზე დაფიქსირებული ობსიდიანის წარმომავლობის განსაზღვრა და იმდროინდელი ადამიანის მობილურობის დადგენა. აღნიშნული ინსტიტუციების მხარდაჭერითა და ქართველი და უცხოელი მეცნიერების ერთობლივი ნაყოფიერი თანამშრომლობით შესრულდა მნიშვნელოვანი სამუშაოები – ხუცუბნის (ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა) (C. M. Chkhatarashvili

G.), მახვილაურის (ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა) (D. A. Chkhatarashvili G.), კვირიკეს, ჩოლოქის, ჯიხანჯურისა (ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა) (C. G. Manko V.) (D. A. Chkhatarashvili G.), და სოფ. ქობულეთის (ს.) (ს.) (G. M. Chkhatarashvili G.) ობსიდიანის კვლევის შესახებ. თუმცა, ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით საჭირო გახდა ლაბორატორიული სამუშაოების ხელმეორედ განხორციელება, რაც განპირობებული იყო წინა კვლევის დროს გამოვლენილი უცნობი წყაროს (GUG024) იდენტიფიკაციის მიზნით.

ნაშრომში სრულყოფილად არის წარმოდგენილი სოფ. ქობულეთში ობსიდიანის მომარაგების წყაროები და ახალი აბსოლუტური თარიღები, რამაც ზუსტად განსაზღვრა უძველესი ადამიანის მობილურობის დრო.

გეოგრაფიული მდებარეობა: სოფ. ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარი მდებარეობს ქობულეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, 6 კმ-ის დაშორებით, მდ. კინტრიშის მარჯვენა ნაპირზე (სურ. 2). ძეგლი წარმოადგენს ღია ტიპის ნამოსახლარს, რომელიც მდინარესთან არსებულ მაღალ ბორცვზეა განლაგებული. ბორცვის სიმაღლე დაახლ. 50 მ-ია. არქეოლოგიური კვლევა-ძიებების შედეგად დადგინდა, რომ ბორცვის ზედა ნაწილი წარმოადგენდა უძველესი ადამიანის საცხოვრებელ არეალს, რასაც თითქმის მთელ ტერიტორიაზე კულტურული ფენების არსებობა ადასტურებს.

გეოგრაფიულად, სოფ. ქობულეთი მოქცეულია კოლხეთის დაბლობში, რომელსაც შავი ზღვის უკიდურესი აღმოსავლეთი მხარე უჭირავს. აქ გაბატონებულია სუბტროპიკული ჰავა, სადაც ხარობს აღნიშნული გეოგრაფიული ზონისთვის დამახასიათებელი მცენარეები. სოფ. ქობულეთში და ხუცუბანში ჩატარებულმა პალინოლოგიურმა კვლევებმაც ცხადყო, რომ ადრე ჰოლოცენის ხანაში (X-VII ათასწლეულები) მდ. კინტრიშის ხეობაში კლიმატი ზომიერი და თბილი იყო, რაც დადასტურდა პალინოლოგიურ ნიმუშებში დიდი რაოდენობით სითბოსმოყვარული მცენარეების მტვრიანას არსებობით (Chkhatarashvili) (C. M. Chkhatarashvili G.).

აღსანიშნავია, რომ აჭარის რეგიონი, განსაკუთრებით კი მისი შავიზღვისპირა ზოლი ხასიათდება ნალექების სიუხვით და მაღალი ფარდობითი ტენიანობით, რომელიც წლიურად მერყეობს 70%-დან 83%-მდე. ალბათ, იმის გამო, რომ მიწა მუდმივად ნესტიანია, ღია ნამოსახლარებზე გათხრების დროს არასდროს აღმოჩენილა ფაუნისტური და/ან ანთროპოლოგიური მასალა. ამიტომ, ერთადერთი ნივთიერი მასალა, რომელიც წარმოდგენას გვიქმნის იმდროინდელი ადამიანის ცხოვრებაზე ესაა ქვის იარაღები, ნუკლეუსები და საწარმოო გადანაყარი.

ამდენად, ქვის არტეფაქტების კომპლექსურმა ანალიზმა საინტერესო ინფორმაცია მოგვცა, რაზეც ქვემოთ შედარებით ვრცლად გვექნება საუბარი.

არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ისტორია: სოფ. ქობულეთის ნამოსახლარის აღმოჩენა და პირველი მეცნიერული გათხრითი სამუშაოების წარმოება დაკავშირებულია XX საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისთან, როდესაც ნ. ბერძენიშვილი და ლ. ნებიერიძე აქტიურად იწყებენ აჭარის შავიზღვისპირა ზოლის კვლევას (ბერძენიშვილი ნ.). ძეგლის შესწავლას 1973-1986 წწ. ახორციელებდა არქეოლოგი ს. გოგიტიძე (ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა).

2019 წ. ხანგრძლივი პაუზის შემდეგ სოფ. ქობულეთის შესწავლა გაგრძელდა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაფინანსებით (გ.). ექსპედიცია (ექსპედიციის ხელმძღვანელი: გ. ჩხატარაშვილი) განხორციელდა ქართულ-უკრაინული თანამშრომლობის ფარგლებში, სადაც არქეოლოგებთან ერთად ჩართული იყო ინტერდისციპლინური ჯგუფი (ტრასოლოგი, გეოლოგი, პალინოლოგი, გეოქიმიკოსი, გეოფიზიკოსი და სხვ.). არქეოლოგიური კამპანიების შედეგად სულ მოპოვებულია უმდიდრესი ქვის კოლექცია, რომელიც კაჟისა და ობსიდიანის დაახლ. 35 000 ერთეულისგან შედგება. მათგან 3 000-მდე იარაღი იყო.

ქვის ინვენტარის ტექნოლოგიური ანალიზიდან ირკვევა, რომ ნუკლეუსების დამუშავება ხელისწნევითი ტექნიკის გამოყენებით ხდებოდა. ამას ადასტურებს კოლექციაში კონუსური და ფანქრისებრი ნუკლეუსების (სურ. 3: 1) არსებობა. გვხვდება ნუკლეუსის რამდენიმე ფირფიტაც (სურ. 3: 2). ნუკლეუსების დამუშავების შედეგად მიიღებოდა თხელი დანისებრი ლამელები და მიკროლამელები, რომელთა მეორადი დამუშავების შედეგად სხვადასხვა ფუნქციის იარაღები იქმნებოდა.

იარაღებს შორის სიმრავლით გამოირჩევა საჭრისები (სურ. 3: 6, 7, 11-24). მათში გამოიყოფა მარტივი ცალგვერდა, ორგვერდა, ორწახნაგა კუთხის და სხვ. საჭრისების დასამზადებლად ძირითადად ორ და სამფერდა ლამელებია გამოყენებული.

იარაღთა კატეგორიაში მეორე ადგილს იკავებს რეტუშირებული ლამელები და ანატკეცები (სურ. 3: 4, 5, 9-10, 25-35). რეტუში უმთავრესად ფაქიზია, იშვიათია ორმაგი რეტუშის გამოყენება. ზოგიერთ მათგანს რეტუში მთელ გვერდზე აქვს. ამავე ჯგუფში შეიძლება გავაერთიანოთ გვერდამოღარული ლამელებიც. ამოღარვა დიდი არაა, იგი უმთავრესად ვენტრალური მხრიდან არის გაკეთებული. იარაღებს ეტყობათ გამოყენების კვალი.

საინტერესო ჯგუფითაა წარმოდგენილი საფხეკები (სურ. 3: 6-7), რომლებიც ძირითადად ანატკეცებზეა დამზადებული, თუმცა, ბევრია ლამელებზე შექმნილი ბოლოკიდურა საფხეკებიც. იარაღებში შეიძლება გამოვყოთ: ოვალური, მრგვალი, ფრჩხილისებრი, სწორი და სხვ.

იარაღებს შორის გამორჩეული ადგილი უკავია მცირე ზომის გვერდდაბლაგვებულ მიკროლამელებს (სურ. 3: 36-58). მსგავსი ტიპის იარაღები გამოიყენებოდა ნადირობაში სატყორც-სასროლი იარაღების იარაღების ჩასართებად.

იარაღებში მცირე ადგილი უკავიათ სატეხებს (სურ. 3: 8) და სახვრეტებს, რომლებზეც კარგად ჩანს გამოყენების კვალი.

ქვის ინვენტარის ტექნო-ტიპოლოგიური ანალიზით შეიძლება დავასკვნათ, რომ უძველესი ადამიანის საქმიანობა სოფ. ქობულეთში ძირითადად ნადირობა უნდა ყოფილიყო, რასაც ტიპოლოგიურად დადასტურებული იარაღებიც მოწმობს. ამასთან ერთად, საინტერესო დასკვნები გაკეთდა ქვის ინვენტარის ტრასოლოგიური ანალიზითაც (Эсакия К.), სადაც ძირითადად ნანადირევი ხორცის დასამუშავებელი იარაღები დადასტურდა. აღსანიშნავია, რომ ტრასოლოგიურად განსაზღვრულ იარაღებზე ხანგრძლივი გამოყენების კვალი არტეფაქტებზე თითქმის არ დაფიქსირებულა, რაც კიდევ ერთი არგუმენტია იმისა, რომ ნამოსახლარი დროებით, სავარაუდოდ, სეზონურად (ნადირობის დროს) გამოიყენებოდა. ბუნებრივია, მომავალში წარმოებული კვლევები კიდევ უფრო მეტ სიცხადეს შეიტანს ამ საქმეში.

არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად ქვის ინვენტარის გარდა აღმოჩნდა სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ორმოები. მათ შორის აღსანიშნავია საცხოვრებელი სახლის ბოძის საყრდენი ორმოები. სამწუხაროდ, ფორმებზე საუბარი რთულია, რადგან ანთროპოგენური ფაქტორების გათვალისწინებით კულტურული ფენები უმთავრესად განადგურებულია. თუმცა, ერთ-ერთ თხრილში, რომელიც 2019 წ. გაითხარა ოთხკუთხა სახლის კონტურები გამოვლინდა. კვლევითი სამუშაოების დასრულების შემდეგ, ზუსტ პასუხებს გავიგებთ. ამასთან ერთად, გათხრების დროს მრავლად დაფიქსირდა კერები, რომელშიც ხის დამწვარი ნახშირები აღმოჩნდა.

მასალა და მეთოდები:

ა) გეოქიმია. სოფ. ქობულეთის ქვის კოლექციაში ობსიდიანი მრავალრიცხოვნობითა და მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ძირითადად გამოიყოფა შავი, გამჭვირვალე და შავი ყავისფერი ძარღვებით. ჩვენი აზრით, მათი მრავალფეროვნება განსხვავებულ წარმომავლობას უნდა უკავშირდებოდეს. ამ მიზნით, გადავწყვიტეთ ჩაგვეტარებინა გეოქიმიური ანალიზი. კვლევისთვის შერჩეულ იქნა 32 ერთ. ობსიდიანის ანატკეცი.

ანალიზი ჩატარდა Thermo Quantx ARL ლაბორატორიაზე დაფუძნებული XRF სპექტრომეტრის გამოყენებით. ინსტრუმენტს აქვს როდიუმზე დაფუძნებული რენტგენის მილი, რომელზეც ჩვენ ჩვეულებრივ ვმუშაობთ 35 კვ-ზე დენით, რათა გავზომოთ გამოსხივებული რენტგენის სხივები სილიკონის დიოდური დეტექტორით. ინსტრუმენტი სპეციალურად დაკალიბრებული იყო ობსიდიანისთვის 40 ძალიან კარგად დახასიათებული ობსიდიანის წყაროს ნიმუშების ნაკრების გაზომვით ნეიტრონების აქტივაციის ანალიზით (NAA), ინდუქციურად შეწყვილებული პლაზმური მასის სპექტრომეტრიით (ICP-MS) და XRF-ით შეძენილი მონაცემების გამოყენებით. ამ კალიბრაციის შესახებ დამატებითი ინფორმაციისთვის იხილეთ პროფ. მ. გლასკოკის ნაშრომი (Glascock).

არტეფაქტებს ცალ-ცალკე ჩაუტარდა ანალიზი ერთი წუთის განმავლობაში, რათა გაზომილიყო ელემენტები. გაზომილი ელემენტები მოიცავს Mn, Fe, Zn, Rb, Sr, Y, Zr, Nb და Th. თუმცა, არტე-

ფაქტების ზომისა და სისქის ცვალებადობის გამო, სანდო მონაცემები მხოლოდ Rb, Sr, Y, Zr და Nb იყო შესაძლებელი.

ბ) რადიოკარბონი. აბსოლუტური თარიღების მისაღებად გამოყენებულ იყო თანამედროვე არქეოლოგიაში მეტად პოპულარული დათარიღების მეთოდი – რადიოკარბონული (C^{14}) ანალიზი. საანალიზედ შეგროვდა ხის დამწვარი ნახშირები. კვლევა ჩატარდა ვილნიუსის რადიოკარბონის ლაბორატორიაში მასს ამაჩქარებლის სპექტრომეტრიის (AMS C^{14}) მეთოდის გამოყენებით. აბსოლუტური თარიღების გამოთვლა მოხდა OxCal 4.4.4 (Bronk Ramsey C.) ონლაინ კალიბრაციის პროგრამის და პაულა ჯ. რეიმერის (Reimer P. J.) ატმოსფერული მონაცემების გამოყენებით.

შედეგები:

ა) ობსიდიანის გეოქიმიურმა ანალიზმა 2022 წ. ჩატარებული კვლევის მსგავსად ობსიდიანის მომარაგების 3 წყარო დაადასტურა (სურ. 4; ცხრ. 1). მათგან ორი იდენტიფიცირებული იყო როგორც ჭიქიანი (სამხრეთ საქართველო) და სარიყამიში, ჰამამლი (აღმოსავლეთ თურქეთი). საინტერესო და სიახლის მომცემი იყო მესამე წყაროს იდენტიფიცირება, რომელიც სპეციალისტთა აზრით, „ახშთუ-ს ტიპი“-ს ობსიდიანის საბადო უნდა იყოს ჩრდილოეთ კავკასიიდან.

ბ) რადიოკარბონულმა ანალიზმა აბსოლუტური თარიღების საინტერესო სერია მოგვცა (ცხრ. 2), რამაც დააზუსტა იმ კულტურული ფენის ასაკი, საიდანაც აღებულ იქნა ობსიდიანის ნიმუშები.

დისკუსია: სოფ. ქობულეთში ქვის იარაღის დასამზადებლად კაჟი და ობსიდიანია გამოყენებული. კაჟი საკმაოდ მაღალი ხარისხისაა, რომელშიც დომინირებს მოწითალო-მოვარდისფრო და მონაცისფრო ფერები. როგორც ჩანს, უძველეს ადამიანს გარკვეული ცოდნა აქვს იარაღის დასამზადებლად საჭირო ნედლეულის შერჩევაზე. კაჟის ნედლეულით დასავლეთ საქართველო ძალიან მდიდარია. თუმცა, არქეოლოგიურ ძეგლებზე მათი წარმომავლობის და გავრცელების საკითხი დღემდე არაა შესწავლილი. სამწუხაროდ, არც კინტრიშის ხეობაა გეოლოგიურად სათანადოდ შესწავლილი, რაც შესაძლებლობას მოგვცემდა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი კაჟის წარმომავლობაზე შედარებით ამომწურავი პასუხი გაგვეცა. ვფიქრობთ, სამომავლოდ საჭიროა გეგმაზომიერი კომპლექსური ექსპედიციის ჩატარება კინტრიშის ხეობაში კაჟის საბადოების დაფიქსირებისა და შესწავლის მიზნით.

რაც შეეხება ობსიდიანს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, კავკასია მდიდარია ობსიდიანის წყაროებით. სოფ. ქობულეთის წარმომავლობის შესახებ საინტერესო კვლევა ჩატარდა უცხოელი კოლეგების მიერ (Badalyan). თუმცა, შესწავლილ იქნა მცირე კოლექცია, რაც სათანადო დასკვნების გამოსატანად არასაკმარისი აღმოჩნდა. 2022 წ. ჩვენ მიერ 50 ერთ. ობსიდიანის ანატკეცზე ჩატარდა კვლევა (G. M. Chkhatarashvili G.). გამოვლინდა 3 ერთმანეთისგან განსხვავებული წყაროები, მაგრამ ობსიდიანის მესამე წყაროს იდენტიფიცირება ვერ მოხერხდა.

2023 წ. სოფ. ქობულეთში განხორციელებული ობსიდიანის გეოქიმიური კვლევის შედეგად მივიღეთ შემდეგი სურათ:

ჭიქიანი ვულკანური წარმოშობის მთაა. მდებარეობს ჯავახეთის რეგიონში (სამხრეთ საქართველო), ფარავნის ტბის სიახლოვეს. ჭიქიანი ერთადერთი ობსიდიანის წყაროა საქართველოში, რომელიც მაღალი ხარისხის ობსიდიანით გამოირჩევა. როგორც კვლევებმა დაადასტურა, ჭიქიანის ობსიდიანით მარაგდებოდა არამარტო პრეისტორიული ეპოქის ძეგლები, არამედ მომდევნო ისტორიული პერიოდების არქეოლოგიური ძეგლებიც (Badalyan) (P. N. Biagi) (P. N. Biagi) (Gratuze B.).

სოფ. ქობულეთიდან პირდაპირი ხაზით ჭიქიანის ობსიდიანის წყარო 170-180 კმ-ით არის დაშორებული. კავკასიის ტერიტორიაზე ჭიქიანი ალბათ ერთ-ერთი ყველაზე ახალგაზრდა ვულკანური წარმოშობის მთაა, რომლის ასაკი 2.6-2.3 მლნ. წლით განისაზღვრება (Badalyan).

სარიყამიშის ობსიდიანის წყარო თანამედროვე თურქეთის აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე ყარსის პროვინციაში მდებარეობს. კვლევებით დადგინდა, რომ სარიყამიშის ობსიდიანი ქვის ხანიდან აქტიურად გამოიყენებოდა იარაღის დასამზადებლად, რაც განპირობებული იყო მისი მაღალი ხარისხით. სპეციალისტები სარიყამიშის ობსიდიანში გამოყოფენ ე.წ. „ჩრდილოეთ“ და „სამხრეთ“ ჯგუფებს. სამხრეთის ჯგუფი მდებარეობს თანამედროვე ქალაქების მესჩიტლისა და სეჰიტემინის

მიდამოებში. იგი ხასიათდება ბარიუმის მაღალი **კონცენტრაციით** და ცირკონის შედარებით მცირე მოცულობით (C. I. Chataigner). მათი ასაკი 4.9-4.4 მლნ. წლებით განისაზღვრება (Bigazzi). რაც შეეხება „ჩრდილოეთის ჯგუფს“, იგი შედარებით ახალგაზრდაა – 3.8-3.5 მლნ წწ. (Bigazzi). ხასიათდება ცირკონის მაღალი **კონცენტრაციითა** და ბარიუმის მცირე მოცულობით. „ჩრდილოეთის ჯგუფი“ ტერიტორიულად მდებარეობს თანამედროვე ქალაქების – კიზილ კილისა, ჰანდერესა და ჰამამლის მიდამოებში. სოფ. ქობულეთში ჰამამლის ობსიდიანი დადასტურდა, რომელიც პირდაპირი ხაზით 200-220 კმ-ით არის დაშორებული.

„ახშთუს ტიპი“-ს ობსიდიანის წყარო პირველად იქნა იდენტიფიცირებული თანამედროვე ქ. სოჭის ახლოს მდებარე ახშთუს ნამოსახლართან (რუსეთის ფედერაცია). მკვლევარი ი. კუზმინის მიხედვით აღნიშნული ტიპის ობსიდიანი უნდა მდებარეობდეს ჩრდილოეთ კავკასიაში (Y. K. Kuzmin). აღსანიშნავია, რომ შემადგენლობის მიხედვით იგი სრულიად განსხვავდება ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებულ ობსიდიანის წყაროებისგან (მათ შორის ზაიუკოვოსგან). სოფ. ქობულეთიდან ობსიდიანის საბადო პირდაპირი ხაზით დაახლ. 300 კმ-ით არის დაშორებული.

სოფ. ქობულეთის ასაკი შეფარდებით-ტიპოლოგიური და აბსოლუტური თარიღების საფუძველზე ძვ.წ. X-IX ათასწლეულებით განისაზღვრება. თუმცა, საყურადღებოა რამდენიმე ახალი თარიღიც (ცხრ. 2: 5-6), რომელიც ნამოსახლარის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს ძვ.წ. VII ათასწლეულებამდე **გადმოსწევს**. როგორც ჩანს, სოფ. ქობულეთი აქტიურად იყო ათვისებული ათასწლეულების მანძილზე.

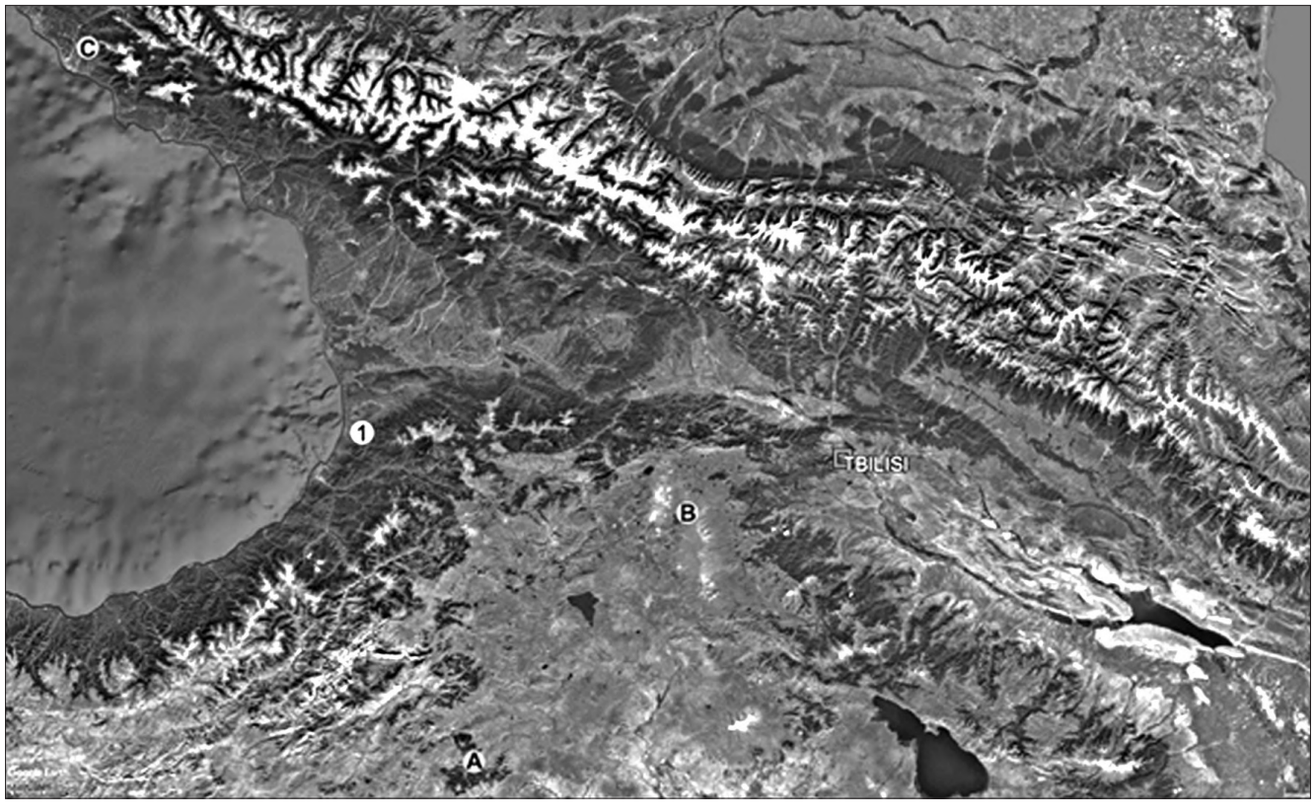
სოფ. ქობულეთის ქვის ინდუსტრია უახლოეს ანალოგებს პოულობს ხუცუბნის (ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა) (C. M. Chkhatarashvili G.), კვირიკეს (ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა) (C. G. Manko V.), ანასეული I-ის (ლ., დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი), დარკვეთის ეხის მე-V ფენის (ლ., დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი) (Chkhatarashvili G), ბავრა, ბავრა I-II (მ.), ბავრა-აბლარის (Varoutsikos) და სხვ. კოლექციებთან. უფრო მეტიც, სოფ. ქობულეთი ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს ახლო აღმოსავლეთის თანადროული ეპოქის ძეგლებთანაც (Dittermore) (Howe) (Hole). გამოთქმულია მოსაზრება გვიანპლეისტოცენ-ადრეჰოლოცენის ზღვარზე მომხდარი დიდი მიგრაციული პროცესების შესახებ, რომლის საფუძველზეც მთელი რიგი ნოვაციები ჩნდება აჭარის პრეისტორიული ეპოქის ძეგლებში (C. G. Manko V.).

დასკვნა: სოფ. ქობულეთის ქვის კოლექციაზე 2023 წ. ჩატარებული ინტერდისციპლინური კვლევის საფუძველზე მნიშვნელოვანი სიახლე დაფიქსირდა. გაირკვა ობსიდიანის მომარაგების მესამე წყარო, რომელმაც კიდევ უფრო გააფართოვა უძველესი ადამიანის სამოქმედო არეალი და საკონტაქტო ზონა. როგორც ჩანს, სოფ. ქობულეთში მცხოვრები ადამიანი აქტიურად იწყებს ობსიდიანით მდიდარი რეგიონების „გაცნობას“ და არაა გამორიცხული, რომ ადგილი ჰქონოდა ნედლეულის გაცვლა-გამოცვლასაც („ვაჭრობა“). ჩრდილოეთ კავკასიაში დაფიქსირებული ობსიდიანის ჩვენს რეგიონში აღმოჩენა უნიკალური ინფორმაციის შემცველია. გამოდის, რომ იმდროინდელი ადამიანი ობსიდიანის მარაგის ხელში ჩასაგდებად ასეულ კილომეტრებს გადიოდა. მსგავსი შემთხვევა დადასტურდა მეზმაინსკაიას გამოქვაბულში (ადიღეა, რუსეთის ფედერაცია), სადაც კვლევის შედეგად ჭიქიანის ობსიდიანი დადასტურდა (V.). ასე რომ, კავკასია უძველესი დროიდანვე წარმოადგენდა მიგრაციებისა და კონტაქტების აქტიურ ზონას.

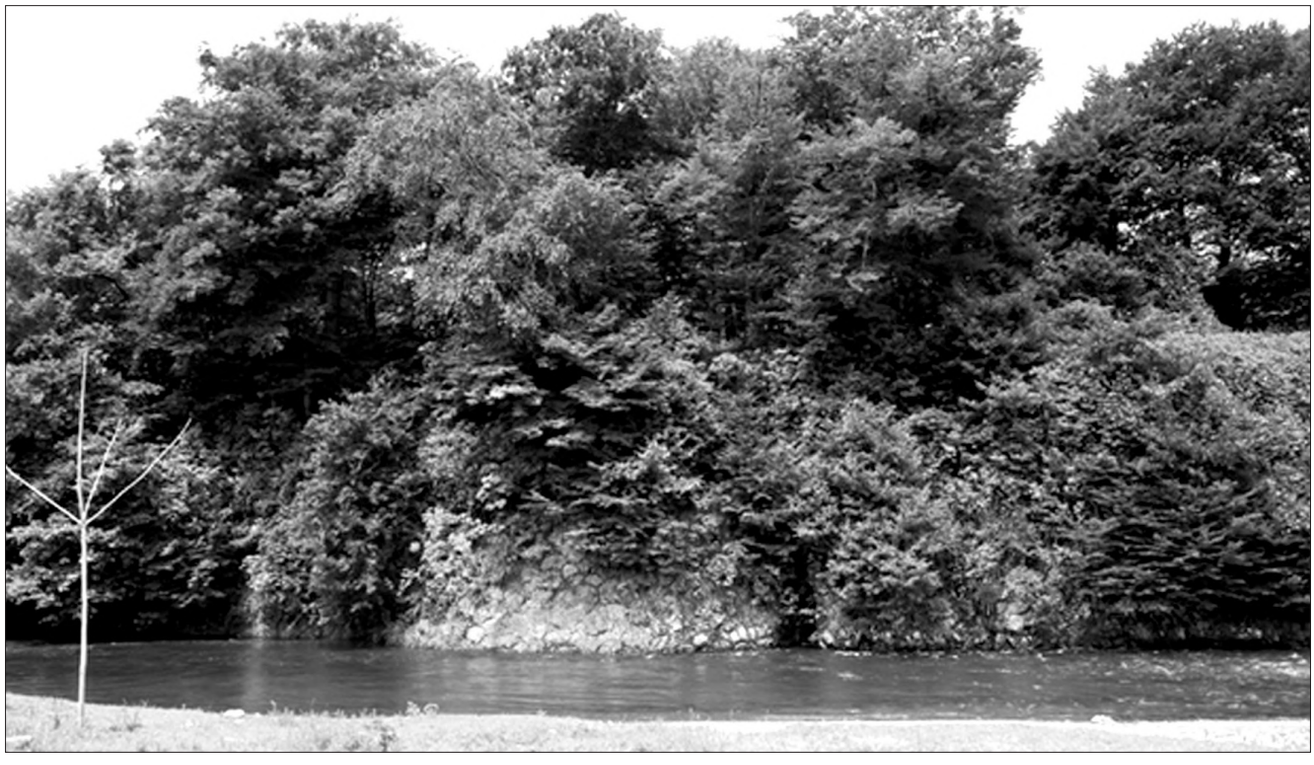
ახალმა აბსოლუტურმა თარიღებმა კიდევ უფრო დააზუსტა სოფ. ქობულეთის ასაკი და განსაზღვრა მისი ადგილი კავკასიის პრეისტორიული ხანის პერიოდიზაციის საერთო სისტემაში. ვფიქრობთ, რომ მომავალში წარმოებული კვლევები სოფ. ქობულეთის ტერიტორიაზე კიდევ უფრო მეტ სიახლეს შეიტანს და გაამდიდრებს ჩვენს წარმოდგენას კინტრიშის ხეობის უძველეს მცხოვრებთა შესახებ.

მადლობა: კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (გრანტის № FR-24-3473). ნაშრომის ავტორი მადლობას უხდის პროფ. მიხაელ დ. გლასკოკსა და ჯეიმს ა. დავენპორტს სოფ. ქობულეთის ობსიდიანის გეოქიმიური კვლევის შესრულებისთვის და, ასევე, ვილნიუსის რადიოკარბონის ლაბორატორიას ნაყოფიერი და საინტერესო თანამშრომლობისთვის.

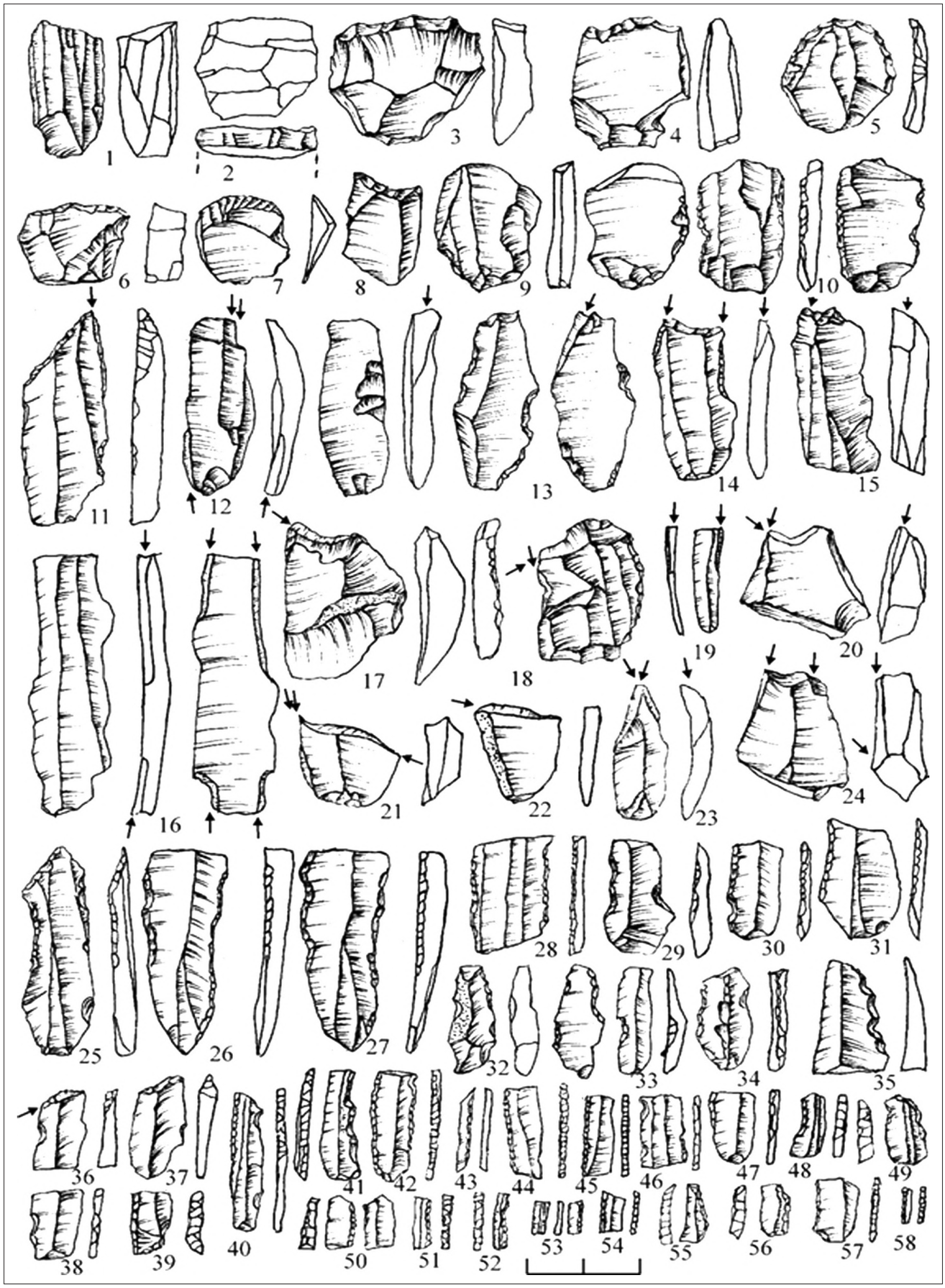
სურათების აღწერილობა:

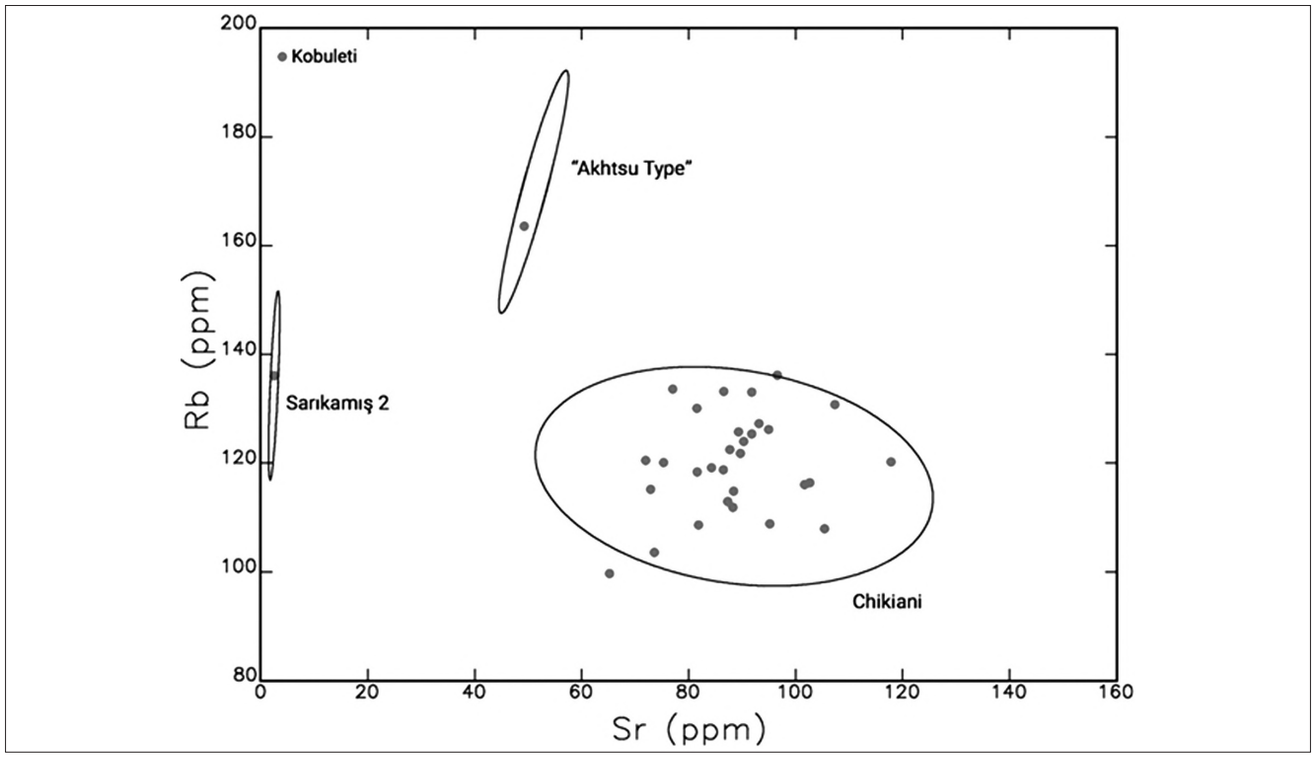
სურ. 1. სოფ. ქობულეთი და ობსიდიანის წყაროები კავკასიაში.
1 – სოფ. ქობულეთის მდებარეობა; A – სარიყამიში (ჰამამლი);
B – ჭიქიანი; C – „ახშთუს ტიპის“ წყარო

სურ. 2. სოფ. ქობულეთის ნამოსახლარი (ხედი სამხრეთიდან).

სურ. 3. სოფ. ქობულეთი. კაჟის და ობსიდიანის იარაღები.

სურ. 4. Rb-ის Sr-ის დაშლა სოფ. ქობულეთის ობსიდიანის არტეფაქტებისთვის.
წყაროების ელიფსები ნაჩვენებია 90% ნდობის დონეზე.

ცხრილები

ცხრ. 1. ობსიდიანის ანალიზის შედეგები

	ძეგლი	ფენა	ნიმუში	წყარო	K	Ca	Ti	Mn	Fe	Zn	As
GUG254	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	1	ჰიქიანი	36962,02	5041,52	864,27	491,96	6804,41	51,35	3,53
GUG255	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	2	ჰიქიანი	36204,70	3400,40	761,47	396,75	5389,66	41,32	0,00
GUG256	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	3	ჰიქიანი	26942,95	3620,40	561,65	697,90	5540,11	40,79	0,00
GUG257	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	4	ჰიქიანი	32324,21	4656,06	1171,22	483,80	8221,39	54,56	0,00
GUG258	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	5	ჰიქიანი	32310,41	4078,25	628,69	482,88	5778,36	45,75	0,49
GUG259	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	6	სარიყამიში	37826,68	1302,08	334,73	461,69	6346,93	58,01	1,89
GUG260	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	7	ჰიქიანი	24063,92	3120,65	629,50	362,16	4505,60	37,36	0,00
GUG261	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	8	ჰიქიანი	29436,71	3839,91	655,17	388,67	5393,82	42,54	0,00
GUG262	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	9	ჰიქიანი	32917,89	4447,17	758,18	451,00	6342,87	46,49	0,00
GUG263	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	10	ჰიქიანი	31272,63	4387,06	787,68	428,41	5634,30	43,45	0,00
GUG264	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	11	ჰიქიანი	36578,00	4681,40	734,77	550,09	6283,67	50,87	1,87
GUG265	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	12	ჰიქიანი	38016,50	5692,07	820,65	569,80	7296,30	56,96	1,42
GUG266	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	13	ჰიქიანი	28456,56	3569,11	621,11	413,61	4924,38	45,03	0,00
GUG267	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	14	ჰიქიანი	38063,47	5598,18	914,94	519,77	7382,39	54,33	0,00
GUG268	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	15	ჰიქიანი	32317,55	4280,66	778,66	438,34	6007,70	48,81	1,18
GUG269	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	16	ჰიქიანი	31138,94	4247,46	674,38	398,38	5596,17	46,47	0,00
GUG270	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	17	ჰიქიანი	35131,71	5084,83	1084,51	465,53	7766,19	49,75	0,00
GUG271	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	18	ჰიქიანი	32317,37	4106,66	882,28	447,53	6392,91	48,76	1,56
GUG272	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	19	ჰიქიანი	35980,32	4152,96	902,91	394,72	6882,66	45,10	0,00
GUG273	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	20	ჰიქიანი	33149,58	4184,37	778,80	414,60	5976,40	47,15	0,00
GUG274	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	21	ახმთუს ტიპი	27253,64	3953,47	410,70	358,99	4204,72	35,73	8,69
GUG275	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	22	ჰიქიანი	30591,29	4658,83	926,05	418,78	6442,21	43,18	0,00
GUG276	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	23	ჰიქიანი	34070,99	4897,46	816,99	470,84	6486,36	51,88	0,00
GUG277	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	24	ჰიქიანი	28646,17	4301,47	825,73	360,63	6038,48	42,03	0,00
GUG278	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	25	ჰიქიანი	29017,07	4053,84	736,86	402,58	6103,60	42,41	0,00
GUG279	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	26	ჰიქიანი	27247,68	3701,10	719,45	362,67	5656,59	43,11	0,00
GUG280	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	27	ჰიქიანი	38565,03	6493,56	894,69	517,28	7602,25	61,17	0,00
GUG281	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	28	ჰიქიანი	29962,56	3533,01	605,50	390,20	5168,85	44,99	0,00
GUG282	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	29	ჰიქიანი	32355,41	4226,76	673,52	420,00	5745,25	46,21	0,00
GUG283	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	30	ჰიქიანი	37269,76	4924,07	931,83	529,35	6859,60	52,77	0,89
GUG284	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	31	ჰიქიანი	36104,88	5081,20	1024,62	549,09	7682,55	54,47	0,00
GUG285	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	32	ჰიქიანი	37252,07	5167,04	1111,08	457,53	7555,72	55,93	0,00

	ძეგლი	ფენა	ნიმუში	წყარო	K	Ca	Ti	Mn	Fe	Zn	As
GUG254	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	1	ჰიქიანი	36962,02	5041,52	864,27	491,96	6804,41	51,35	3,53
GUG255	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	2	ჰიქიანი	36204,70	3400,40	761,47	396,75	5389,66	41,32	0,00
GUG256	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	3	ჰიქიანი	26942,95	3620,40	561,65	697,90	5540,11	40,79	0,00
GUG257	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	4	ჰიქიანი	32324,21	4656,06	1171,22	483,80	8221,39	54,56	0,00
GUG258	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	5	ჰიქიანი	32310,41	4078,25	628,69	482,88	5778,36	45,75	0,49
GUG259	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	6	სარიყამიში	37826,68	1302,08	334,73	461,69	6346,93	58,01	1,89
GUG260	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	7	ჰიქიანი	24063,92	3120,65	629,50	362,16	4505,60	37,36	0,00
GUG261	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	8	ჰიქიანი	29436,71	3839,91	655,17	388,67	5393,82	42,54	0,00
GUG262	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	9	ჰიქიანი	32917,89	4447,17	758,18	451,00	6342,87	46,49	0,00
GUG263	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	10	ჰიქიანი	31272,63	4387,06	787,68	428,41	5634,30	43,45	0,00
GUG264	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	11	ჰიქიანი	36578,00	4681,40	734,77	550,09	6283,67	50,87	1,87
GUG265	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	12	ჰიქიანი	38016,50	5692,07	820,65	569,80	7296,30	56,96	1,42
GUG266	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	13	ჰიქიანი	28456,56	3569,11	621,11	413,61	4924,38	45,03	0,00
GUG267	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	14	ჰიქიანი	38063,47	5598,18	914,94	519,77	7382,39	54,33	0,00
GUG268	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	15	ჰიქიანი	32317,55	4280,66	778,66	438,34	6007,70	48,81	1,18
GUG269	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	16	ჰიქიანი	31138,94	4247,46	674,38	398,38	5596,17	46,47	0,00
GUG270	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	17	ჰიქიანი	35131,71	5084,83	1084,51	465,53	7766,19	49,75	0,00
GUG271	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	18	ჰიქიანი	32317,37	4106,66	882,28	447,53	6392,91	48,76	1,56
GUG272	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	19	ჰიქიანი	35980,32	4152,96	902,91	394,72	6882,66	45,10	0,00
GUG273	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	20	ჰიქიანი	33149,58	4184,37	778,80	414,60	5976,40	47,15	0,00
GUG274	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	21	ახშთუს ტიპი	27253,64	3953,47	410,70	358,99	4204,72	35,73	8,69
GUG275	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	22	ჰიქიანი	30591,29	4658,83	926,05	418,78	6442,21	43,18	0,00
GUG276	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	23	ჰიქიანი	34070,99	4897,46	816,99	470,84	6486,36	51,88	0,00
GUG277	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	24	ჰიქიანი	28646,17	4301,47	825,73	360,63	6038,48	42,03	0,00
GUG278	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	25	ჰიქიანი	29017,07	4053,84	736,86	402,58	6103,60	42,41	0,00
GUG279	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	26	ჰიქიანი	27247,68	3701,10	719,45	362,67	5656,59	43,11	0,00
GUG280	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	27	ჰიქიანი	38565,03	6493,56	894,69	517,28	7602,25	61,17	0,00
GUG281	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	28	ჰიქიანი	29962,56	3533,01	605,50	390,20	5168,85	44,99	0,00
GUG282	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	29	ჰიქიანი	32355,41	4226,76	673,52	420,00	5745,25	46,21	0,00
GUG283	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	30	ჰიქიანი	37269,76	4924,07	931,83	529,35	6859,60	52,77	0,89
GUG284	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	31	ჰიქიანი	36104,88	5081,20	1024,62	549,09	7682,55	54,47	0,00
GUG285	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	32	ჰიქიანი	37252,07	5167,04	1111,08	457,53	7555,72	55,93	0,00

	ძეგლი	ფენა	ნიმუში	წყარო	Sr/Rb	Rb/Zr	Sr/Zr	Y/Zr	Nb/Zr	Fe/Mn
GUG254	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	1	ჰიქიანი	0,69	1,43	0,99	0,13	0,22	13,83
GUG255	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	2	ჰიქიანი	0,77	1,20	0,92	0,12	0,20	13,58
GUG256	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	3	ჰიქიანი	0,63	1,53	0,97	0,17	0,24	7,94
GUG257	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	4	ჰიქიანი	0,72	1,34	0,96	0,13	0,19	16,99
GUG258	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	5	ჰიქიანი	0,63	1,60	1,00	0,15	0,22	11,97
GUG259	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	6	სარიყამიში	0,02	0,70	0,01	0,19	0,13	13,75
GUG260	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	7	ჰიქიანი	0,71	1,35	0,96	0,12	0,24	12,44
GUG261	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	8	ჰიქიანი	0,75	1,24	0,94	0,12	0,20	13,88
GUG262	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	9	ჰიქიანი	0,75	1,28	0,96	0,12	0,19	14,06
GUG263	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	10	ჰიქიანი	0,71	1,31	0,93	0,13	0,22	13,15
GUG264	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	11	ჰიქიანი	0,58	1,82	1,05	0,18	0,28	11,42
GUG265	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	12	ჰიქიანი	0,65	1,52	0,99	0,14	0,20	12,81
GUG266	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	13	ჰიქიანი	0,60	1,69	1,01	0,18	0,25	11,91
GUG267	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	14	ჰიქიანი	0,71	1,36	0,97	0,13	0,18	14,20
GUG268	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	15	ჰიქიანი	0,73	1,33	0,97	0,15	0,20	13,71
GUG269	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	16	ჰიქიანი	0,73	1,32	0,96	0,12	0,21	14,05
GUG270	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	17	ჰიქიანი	0,98	1,02	1,00	0,10	0,15	16,68
GUG271	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	18	ჰიქიანი	0,73	1,35	0,99	0,14	0,19	14,28
GUG272	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	19	ჰიქიანი	0,88	1,06	0,93	0,09	0,14	17,44
GUG273	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	20	ჰიქიანი	0,74	1,28	0,94	0,12	0,21	14,42
GUG274	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	21	ახშთუს ტიპი	0,30	2,52	0,76	0,18	0,42	11,71
GUG275	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	22	ჰიქიანი	0,88	1,10	0,97	0,11	0,17	15,38
GUG276	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	23	ჰიქიანი	0,73	1,34	0,98	0,13	0,20	13,78
GUG277	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	24	ჰიქიანი	0,98	1,01	0,98	0,10	0,15	16,74
GUG278	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	25	ჰიქიანი	0,79	1,19	0,94	0,13	0,19	15,16
GUG279	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	26	ჰიქიანი	0,77	1,26	0,97	0,13	0,19	15,60
GUG280	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	27	ჰიქიანი	0,65	1,75	1,14	0,13	0,20	14,70
GUG281	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	28	ჰიქიანი	0,63	1,51	0,95	0,15	0,22	13,25
GUG282	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	29	ჰიქიანი	0,69	1,36	0,94	0,15	0,23	13,68
GUG283	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	30	ჰიქიანი	0,71	1,34	0,95	0,12	0,19	12,96
GUG284	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	31	ჰიქიანი	0,82	1,20	0,98	0,13	0,17	13,99
GUG285	სოფ. ქობულეთი	ადრე ჰოლოცენი	32	ჰიქიანი	0,87	1,20	1,05	0,09	0,17	16,51

№	თარიღი (BP)	თარიღი 95.4 % (BC)	ლაბორატორიის ინდექსი	ნიმუში	ძეგლი	ლიტერატურა
1	9600±70	9231-8776	SPb-3624	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	Chkhatarashvili, 2023
2	9587±70	9227-8765	SPb-3621	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	Chkhatarashvili, 2023
3	9510±32	9121-8657	FTMC-PE65-3	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	Chkhatarashvili, 2023
4	9465±32	9111-8632	FTMC-PE65-2	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	Chkhatarashvili, 2023
5	8670±100	8171-7534	SPb-3084	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	Chkhatarashvili et. al., 2020
6	7949±70	7047-6653	SPb-3623	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	Manko, Chkhatarashvili 2022b
7	9263±42	8621-8337	FTMC-KU57-1	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	ქვეყნდება პირველად
8	9250±45	8615-8309	FTMC-KU57-2	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	ქვეყნდება პირველად
9	9328±44	8736-8434	FTMC-KU57-3	ნახშირი	სოფ. ქობულეთი	ქვეყნდება პირველად

ცხრ. 2. სოფ. ქობულეთის აბსოლუტური თარიღების სერია.

* აბსოლუტური თარიღების გამოთვლა მოხდა OxCal 4.4.4 (Bronk Ramsey, Lee 2013) ონლაინ კალიბრაციის პროგრამის და პაულა ჯ. რეიმერის (Reimer et. al., 2020) ატმოსფერული მონაცემების გამოყენებით.

References

Adler, D.S. „Late Middle Palaeolithic Patterns of Lithic Reduction, Mobility, and Land Use in the Southern Caucasus.“ *(PhD dissertation)*. Harvard University, 2002.

Badalyan, R., Chataigner, C., Kohl, Ph. „Trans-Caucasian obsidian: The exploitation of the sources and their distribution.“ *Ancient Near East. Stud. (Supplement 12)*. Peeters, 2004. 437-465.

Biagi, P., Nisbet, R. „The Georgian Caucasus and its resources: the exploitation of the mount Chikiani uplands during the metal ages.“ *Antiquity 92 (362)* 2018: 1-9.

Biagi, P., Nisbet, R., Gratuze, B. „Discovery of obsidian mines on mount Chikiani in the lesser Caucasus of Georgia.“ *Antiquity 91 (357)* 2017: 1-8.

Bigazzi, G., Poupeau, G., Bellot-Gurlet, L., Yegingil, Z. „Provenance studies of obsidian artefacts in Anatolia using the fission-track dating method: An overview.“ *L'obsidienne au Proche et Moyen Orient: du volcan „a l'outil*. BAR International Series 738, Archaeopress, Oxford, 1998. 69-89.

Bronk Ramsey C., Lee S. „Recent and Planned Development of the Program OxCal. .“ *Radiocarbon 55(2–3)* (2013): 720-730.

Chataigner, C., Gratuze, B. „New Data on the Exploitation of Obsidian in the Southern Caucasus (Armenia, Georgia) and Eastern Turkey, Part 1: Source Characterization.“ *Archaeomettry, 56(1)* (2014): 25-47.

Chataigner, C., Isikli, M., Gratuze, B., Çil, V. „Obsidian sources in the regions of Erzurum and Kars (north-East Turkey): new data.“ *Archaeometry 56 (3)* (2014): 1-24.

Chkhatarashvili G, Tskvitinidze N, Tsikaridze N, Davenport J.A., GlascockM.D. „New Insights into the Mesolithic and Neolithic Layers of the Darkveti RockShelter in the Imereti Region, Western Georgia.“ *Documenta Praehistorica, 52* (2025).

Chkhatarashvili G., Chichinadze M., Glascock M. D., Davenport A. J., Khalvashi M., Aslanishvili L., Rodinadze Sh. „Interdisciplinary investigation of the Khutsubani site (Western Georgia).“ *Revista Arheologicã XX(1)* (2024): 171-183.

Chkhatarashvili G., Davenport A. J., Glascock M. D., Khalvashi M., Zoidze T. „Reconstructing Neolithic obsidian procurement in Western Georgia through a obsidian characterization study.“ *Journal of Archaeological Science: Reports 57* (2024): 1-8.

Chkhatarashvili G., Davenport A.J., Glascock M.D., Çalışkan Akgül H. „Spread of obsidian and mobility pattern of humans in the South-Eastern Black Sea Coast.“ *Revista Arheologica, vol. XXI, nr. 1* (2025): in press.

Chkhatarashvili G., Glascock M. „Obsidian at Kobuleti (Western Georgia): Evidence for early human contact in Western Transcaucasia during the early Holocene.“ *Archaeological Research in Asia, 29* 2022: 1-8.

Chkhatarashvili, G., Manko, V., Kakhidze, A., Esakiya, K., Chichinadze, M., Kulkova, M., Strelcov, M. „South-East Black Sea coast in early Holocene period (according to interdisciplinary investigations in Kobuleti site).“ *Sprawozdania Archeologiczne 72 (2)* (2020): 213-230.

Dittermore, M. „The soundings at M'lefaat.“ In: Braidwood, L.S., Braidwood, R.J., Howe, B., Reed, C.A., Watson, P.J. (Eds.). *Prehistoric Archaeology along The Zagros Flanks. Oriental Institute Publications 105.* The University of Chicago, Chicago, 1983. 671-692.

Doronicheva, E.V., Kulkova, M.A., Shackley, S.M. „Raw material exploitation, transport, and mobility in the Northern Caucasus Eastern Micoquian.“ *PaleoAnthropology* ო. ჹ.: 1-45.

Doronicheva, E.V., Shackley, M.S. „Obsidian exploitation strategies in the Middle and Upper Paleolithic of the Northern Caucasus: new data from Mezmaiskaya cave.“ *PaleoAnthropology* 2014: 565-585.

Frahm, E., Feinberg, J.M., Schmidt-Magee, B.A., Wilkinson, K.N., Gasparyan, B., Yeritsyan, B., Adler, D.S. „Middle Paleolithic toolstone procurement behaviors at Lusakert cave 1, Hrazdan valley, Armenia.“ *Journal of Human Evolution, 91* 2016: 73-92.

Glascock, M.D. „A systematic approach to geochemical sourcing of obsidian artifacts.“ *Sci. Cult. 6 (2)* (2020): 35-46.

Gratuze B., Rova E. „ew data on different patterns of obsidian procurement in Georgia (Southern Caucasus) during the Chalcolithic, Bronze and Iron Age Periods.“ *Archaeological Research in Asia 32* (2022): 1-17.

Hole, F. *Studies in the Archaeological History of the Deh Luran Plain. The Excavation of Chagha Sefid. Memories of the Museum of Anthropology*. University of Michigan, Ann Arbor, 1977.

Howe, B. „Karim Shahir.“ In: Braidwood, L.S., Braidwood, R.J., Howe, B., Reed, C. A., Watson, P.J. (Eds.). *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks. Oriental Institute Publications 105*. The University of Chicago, Chicago, 1983. 23-154.

Kuzmin, Y.V. „Obsidian as a commodity to investigate human migrations in the Upper Paleolithic, Neolithic and Paleomethal of Northeast Asia.“ *Quaternary International, 442* 2017: 5-11.

Kuzmin, Y.V., Kulakov, S.A., Glascock, M.D., Budnitsky, S.Y., Grebennikov, A.V. „Poster presented at the International Obsidian Conference (IOC).“ *Where is the source? In search of unknown primary obsidian locale in northern Caucasus*. Engaru, Japan, 2023.

Manko V., Chkhatarashvili G. „ Kvirike: The Early Holocene site in Western Georgia.“ *Revista Arheologica XVIII(2* (2022): 5-16.

Manko V., Chkhatarashvili G. „Transcaucasia and Neolithic of South of Eastern Europe.“ *Arheologia N 2* (2022): 19-53.

Ono, A. „Two patterns of obsidian exploitation in the Upper Paleolithic of the Japanese Islands.“ *The Dolní Věstonice Studies. Mikukov Anthropological Meeting*. 2014. 41-44.

Piperno, M., Collina, C., Gallotti, R., Raynal, J.P., Kieffer, G., Le Bourdonnec, F.-X., Poupeau, G., Geraads, D. „Obsidian exploitation and utilization during the Oldowan at Melka Kunture (Ethiopia).“ *Interdisciplinary Approaches to the Oldowan (Hovers, E., Braun, D.R. (Eds.),*. Dordrecht, 2009. 111-128.

Reimer P. J., Austin W. E. N., Bard E., +38 authors, and Talamo S. „The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP).“ *Radiocarbon 62(4):* (2020): 725–757.

V., Doronicheva E. „The spread of Homo sapiens and regional mobility in the Early Upper Paleolithic in the Caucasus and the Levant.“ (ed.), n M. V. Bankovich. *Obrazy i znaki v traditsiyakh Yuzhnoy i Yugo-Zapadnoy Azii. Sbornik muzeya antropologii i etnografii LXI. Muzey antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera).* Sankt-Peterburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2015. 221-226.

Varoutsikos, B., Mgeladze, A., Chahoud, J., Gabunia, M., Agapishvili, T., Martin, L., Chataigner, C. „From the Mesolithic to the chalcolithic in the South Caucasus: New data from the Bavra Ablari rock shelter.“

In: Batmaz, A., Bedianashvili, G., Michalewicz, A., Robinson, A. (Eds.). *Context and Connection: Essays on the Archaeology of the Ancient near East in Honour of Antonio Sagona*. Leuven, 2017. 233-255.

Эсакия К., Чхатарашвили Г, Кахидзе А. „КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ КАМЕННОГО ИНВЕНТАРЯ РАННЕГОЛОЦЕНОВОЙ СТОЯНКИ КОБУЛЕТИ.“ *Tyragetia, 71, s.n., vol. XIV [XXIX], nr. 1* (2020): 71-76.

ბერძენიშვილი ნ., ნებიერიძე ლ. „ქვის ხანის ნამოსახლარები კინტრიშის ხეობაში“. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I*. თბილისი, 1964. 7-16.

გ., ჩხატარაშვილი. „2019 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული“. *2019 წელს სოფ. ქობულეთის ქვის ხანის სადგომზე წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები*. 2020. 381-385.

ლ., ნებიერიძე. *დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი*. თბილისი , 1972.

– . *დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი*. თბილისი, 1978.

მ., გაბუნია. „ჯავახეთის მეზოლითური კულტურა (სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონი)“. *ჯავახეთი: წარსული და თანამედროვეობა, I*. 2001. 136-165.

ს., გოგიტიძე. *კინტრიშის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები (სოფ. ქობულეთის ადრენეოლითური ნამოსახლარი)*. ბათუმი, 2008.

– . *სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა*. თბილისი, 1978.

NEW DATA OF OBSIDIAN PROCUREMENT AND MOBILITY OF ANCIENT HUMANS

GURAM CHKHATARASHVILI
Phd in Archaeology
Assistant-professor at Batumi Shota
Rustaveli State University
E-Mail: guramchkhatarashvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-0568-9797

Abstract: The issue of the origin and supply of obsidian in prehistoric archaeological sites of the southeastern Black Sea region has been the focus of active study by Georgian and foreign researchers in recent times. The inventory of obsidian discovered in Mesolithic and Neolithic settlements along the Black Sea coast of Adjara has been the subject of scientific study and has been published, and its origin and distribution area have been determined. Conclusions that are pertinent to the subject have been deduced, providing unique information about the movement and mobility of ancient humans. Interesting data was published in 2022 about the obsidian of the village of Kobuleti (G. M. Chkhatarashvili G.). However, for some reason, it impossible to identify a third source of obsidian. The presented work incorporates the most recent data, which was conducted Archaeometry Laboratory at the University of Missouri Reactor Research (MURR) using the XRF method.

A geochemical analysis of obsidian has yielded insights into the mobility and movement patterns of ancient humans inhabiting the village of Kobuleti. This analysis, supported by newly determined absolute dates, has constrained the temporal framework of these activities to the 10th-9th millennia BC.

Key words: Kobuleti, Caucasus, obsidian, XRF, mobolity.

* * *

Introduction. In prehistoric period, various types of stone were utilized for the fabrication of tools. In the selection of raw materials, priority was given to their high quality and ease of processing. In this regard, obsidian stands as a preeminent example of a raw material, exhibiting a profound historical demand that dates back to antiquity. The earliest known use of obsidian dates back to the Olduwian period (Piperno). However, over time, there was a gradual increase in demand for these raw materials (Ono) (Y. Kuzmin).

The Caucasus is regarded as one of the most active regions in terms of obsidian utilization, particularly in light of the numerous identified sources of obsidian within its northern (E. S. Doronicheva) (E. K. Doronicheva) and southern territories (Badalyan) (Frahm) (Adler) (P. N. Biagi) (P. N. Biagi) (C. G. Chataigner) (Fig. 1). The active use of obsidian in the Adjara region commenced in the early Holocene, marking a period of intensive exploitation of the Black Sea coast by ancient humans (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (S., The archaeological sites of the stone age in the Kintrishi valley (in Georgian)).

Since 2019, a significant project has been underway with the funding of Batumi Shota Rustaveli State University and the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia. The objective of this project is to ascertain the provenance of obsidian found on prehistoric monuments in Adjara and to determine the mobility patterns of the populace during that historical period. With the support of the aforementioned institutions and the fruitful cooperation of Georgian and foreign scientists, significant research was conducted on the study of obsidian from Khutsubani (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (C. M. Chkhatarashvili G.), Makhvilauri (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (D. A. Chkhatarashvili G.), Kvirike, Choloki, Jikhanjuri (S., Samkhret-

aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (C. G. Manko V.) (D. A. Chkhatarashvili G.) and the Kobuleti (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (S., The archaeological sites of the stone age in the Kintrishi valley (in Georgian)) (G. M. Chkhatarashvili G.). However, in the context of the latter, the re-implementation of laboratory work became imperative, owing to the identification of an unknown source (GUG024) detected during the preceding study.

The work thoroughly delineates the sources of obsidian supply in the Kobuleti and provides new absolute dates, which accurately determine the time of ancient human mobility.

Geographical position. The Kobuleti site, a stone age site, is situated 6 kilometers southeast of Kobuleti, on the right bank of the Kintrishi River (Fig. 2). The site is an open-type settlement located on a high hill near the river. The hill's height is estimated to be approximately 50 meters. Archaeological research has revealed that the upper part of the hill was a habitation area for ancient humans, as evidenced by the presence of cultural layers throughout almost the entire territory.

The Kobuleti is geographically situated in the Colchis Plain, which occupies the extreme eastern part of the Black Sea. The region's climate is classified as subtropical, fostering the growth of flora typical of this geographical zone. Pollenological studies conducted in the Kobuleti and Khutsubani also revealed that during the early Holocene period (10th-7th millennia BC), the climate in the Kintrishi river was moderate and warm. This finding is supported by the presence of a substantial number of pollen grains of thermophilic plants in palynological samples (Chkhatarashvili) (C. M. Chkhatarashvili G.).

It is noteworthy that the Ajara region, particularly its Black Sea coast, is distinguished by its abundant precipitation and high relative humidity, which ranges from 70% to 83% annually. The absence of faunal and/or anthropological material in excavations of open-air sites may be attributed to the constant dampness of the soil. Therefore, the only material evidence that provides insight into the nature of human life during that period is derived from stone tools, cores and produce waste.

Consequently, the thorough examination of stone artifacts yielded intriguing findings, which will be addressed in greater depth in the subsequent discussion.

History of archaeological investigation. The first scientific excavations of the Kobuleti aligned with the 1960s, a period during which N. Berdzenishvili and L. Nebieridze initiated rigorous research endeavors along the Black Sea coastal expanse of Ajara (N. Berdzenishvili). The site was subjected to a comprehensive archaeological investigation from 1973 to 1986 by the esteemed archaeologist S. Gogitidze (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)).

In 2019, following a protracted hiatus, the study of the Kobuleti resumed with the financial support of Batumi Shota Rustaveli State University (G). The expedition (head of excavations: G. Chkhatarashvili) was carried out within the framework of Georgian-Ukrainian cooperation, where an interdisciplinary group (trasologist, geologist, palynologist, geochemist, geophysicist, etc.) was involved along with archaeologists. As a result of the archaeological campaigns, a substantial stone collection was obtained, consisting of approximately 35,000 pieces of flint and obsidian. 3 000 of them were tools.

A technological analysis of the stone inventory indicates that the cores were processed using a manual pressing technique. This assertion is substantiated by the presence of conical and pencil-like cores within the collection, as illustrated in Fig. 3: 1. Additionally, several core tablets were identified (Fig. 3: 2). As a result of the processing of the cores, thin blade, bladelets and microblades were obtained. These were subsequently processed to create tools with various functions.

The most prevalent tools are burins (Fig. 3: 6, 7, 11-24). These include simple, single-sided, double-sided, etc. Burins were made on blades.

The second place in the category of tools is occupied by retouched blades and flakes (see Fig. 3: 4, 5, 9-10, 25-35). The retouch is characterized by its subtlety, with the application of double retouching being a rarity. It has been observed that some of these specimens exhibit signs of retouching along the entire length of the side. Furthermore, the combination of notched blades within the same group is also

permissible. The notch is not extensive; it is primarily concentrated on the ventral side. The tools exhibit indications of usage.

There are some interesting scrapers (see Fig. 3: 6-7). Most of them are made on the flakes, but there are also many end scrapers made on the blades. There are different types of tools, oval, round, straight etc.

A notable category of tools is represented the microblades with abrupt retouch (Fig. 3: 36-58). Analogous instruments were utilized in the pursuit of game for the purpose of inserting the tips of throwing tools.

A modest space within the apparatus is occupied by chisels (Fig. 3: 8) and perforators, on which traces of utilization are distinctly discernible.

The techno-typological analysis of the stone inventory indicates that the primary activity of ancient humans in the Kobuleti must have been hunting, as evidenced by typologically confirmed tools. Furthermore, the use-wear-analysis of the stone inventory yielded noteworthy conclusions, predominantly confirming the presence of tools utilized for the processing of game meat (Esakiya). The artifacts exhibited minimal evidence of long-term usage, suggesting that the site was utilized for a limited period, potentially on a seasonal basis, perhaps during hunting activities. It is reasonable to assume that subsequent studies will provide further insights into this matter.

Consequently, in addition to the stone inventory, archaeological excavations revealed pits of various sizes and shapes. Of particular interest are the pits that support the pillars of a residential house. However, due to the extensive damage inflicted by anthropogenic activities, discussing these forms poses a significant challenge, as the cultural layers that once defined them have been largely eradicated. However, in one of the trenches, which was excavated in 2019, the contours of a rectangular house were revealed. Following the conclusion of the research, the precise answers will be revealed. Furthermore, during the excavations, numerous hearths were discovered, and in these hearths, charcoal and burnt wood were found.

Materials and methods.

a) Geochemistry. Within the stone collection of the Kobuleti, obsidian is particularly notable for its abundance and diversity. The specimen is primarily distinguished by the presence of black, transparent, and black-brown veins. We think their diversity should be associated with different origins. To this end, a geochemical analysis was conducted. A total of 32 obsidian flakes were selected for the study.

Analysis was performed using a Thermo Quantx ARL lab-based XRF spectrometer. The instrument has a rhodium-based X-ray tube which was operated at 35 kV with a current to measure the emitted X-rays with a silicon diode detector. The instrument was specifically calibrated for obsidian by measuring a set of 40 very well-characterized obsidian source samples using data acquired by neutron activation analysis (NAA), inductively coupled plasma-mass spectrometry (ICP-MS), and XRF. For more information about this calibration see a publication by prof. M. Glascock (Glascock).

The artifacts were non-destructively analyzed by XRF. Samples were counted for one minute each. The elements measured include K, Ca, Ti, Mn, Fe, Zn, As, Rb, Sr, Y, Zr, Nb and Th. However, due to the variation in sizes, shapes and thicknesses of the artifacts, the most reliable data is usually only possible for Rb, Sr, Y, Zr, and Nb.

b) Radiocarbon. To obtain absolute dates, a radiocarbon method was used. Charcoal was collected for analysis. The Analysis (C14 AMS method) were conducted in VILNIUS RADIOCARBON. Radiocarbon dates were calibrated using the online calibration program OxCal 4.4.4 (Bronk Ramsey C.) *using atmospheric data from Paula J. Reimer et al.* (Reimer P. J.).

Results.

a) A geochemical analysis of obsidian, similar to the study conducted in 2022, confirmed three sources of obsidian supply (see Fig. 4; Tab. 1). Two of these regions were identified as Chikiani (southern

Georgia) and Sarikamish, Hamamli (eastern Turkey). The third source, according to specialists, should be the „Akhshtu-type“ obsidian deposit from the North Caucasus.

b) Radiocarbon analysis yielded a series of absolute dates (see Table 2) that elucidated the age of the cultural layer from which the obsidian samples were obtained.

Discussion. In Kobuleti, the raw materials utilized for the making of tools included flint and obsidian. The flint is of a notably high quality, with reddish-pink and bluish hues being the most prevalent. Preliminary findings suggest that ancient humans possessed knowledge relevant to the selection of raw materials necessary for the fabrication of tools. Western Georgia is characterized by a prevalence of flint, a type of rock that is frequently utilized as a raw material. However, the issue of their origin and distribution at archaeological sites remains to be the subject of further study. Regrettably, the Kintrishi gorge has not yet undergone rigorous geological scrutiny, which would have facilitated a more comprehensive response to the origin of the flint discovered at the site. It is hypothesized that in the future, a planned, complex expedition will be necessary to record and study flint deposits in the Kintrishi gorge.

As previously mentioned, the Caucasus region is abundant in sources of obsidian. An intriguing study on the origin of the Kobuleti was conducted by foreign colleagues (Badalyan). However, the small collection that was studied was not enough to draw definitive conclusions. In 2022, a study was conducted on 50 obsidian fragments (G. M. Chkhatarashvili G.). Three sources of obsidian were identified; however, the third source could not be identified.

The geochemical study of obsidian conducted in Kobuleti in 2023 yielded the following picture:

Chikiani is a mountain of volcanic origin. It is situated in the Javakheti region of southern Georgia, in proximity to Lake Paravani. Chikiani is the sole obsidian source in Georgia, distinguished by its high-quality obsidian. As demonstrated by research findings, Chikiani obsidian was utilized in the construction of not only prehistoric monuments but also those from subsequent historical periods (Badalyan) (P. N. Biagi) (P. N. Biagi) (Gratuze B.).

The Chikiani obsidian source is located at a distance of 170 to 180 kilometers from the village of Kobuleti. Chikiani is arguably among the youngest volcanic mountains in the Caucasus, with an estimated age ranging from 2.6 to 2.3 million years (Badalyan).

The source of the Sarikamish obsidian is located in the eastern Turkish province of Kars. Preliminary studies have indicated that the Sarikamish Obsidian were used since stone ages. This can be attributed to the superior quality of the stone. Sarıkamıs obsidian is classified by specialists into two distinct groups: „northern“ and „southern.“ The southern group is situated in proximity to the contemporary cities of Mescitli and Sehitemin. Its distinguished by a high concentration of barium and a relatively low concentration for zirconium (C. I. Chataigner). *The estimated age of the source is between 4.9 and 4.4 million years* (Bigazzi). The „Northern group,“ situated in proximity to contemporary cities such as Kizil Kilisa, Handere, and Hamamli, is comparatively younger, with an estimated age range of 3.8–3.5 million years (Bigazzi). This group is characterized by a high concentration of zirconium and a low concentration for barium. In Kobuleti, the Hamamli obsidian has been discovered, situated at a distance of 200-220 km from a direct line.

The source of obsidian of the **„Akhshtu type“** was initially identified at the settlement of Akhshtu in proximity to the contemporary city of Sochi (Russian Federation). According to the research of I. Kuzmin, this particular type of obsidian should be located in the North Caucasus region (Y. K. Kuzmin). It is important to note that, according to its composition, it is entirely dissimilar to the obsidian sources in the North Caucasus (including Zayukovo). The obsidian deposit is located approximately 300 kilometers from the Kobuleti when measured in a straight line.

The age of the Kobuleti has been determined by researchers to be between 10th and 9th millennia BC, according to both relative-typological and absolute dating methods. However, several new dates are noteworthy (see Table 2: 5-6), which extend the chronological framework of the site back to the 7th millennium BC. Evidence suggests that the Kobuleti has been inhabited for several millennia.

The stone industry of Kobuleti finds its closest analogues in the Khutsubani (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (C. M. Chkhatarashvili G.), Kvirike (S., Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)) (C. G. Manko V.), Anaseuli I (L), Darkveti rockshelter (V layer) (L.) (Chkhatarashvili G), Bavra, Bavra I-II (M.), Bavra-ablari (Varoutsikos) and other collections. Furthermore, the Kobuleti exhibits a striking similarity to contemporary sites in the Middle East (Dittermore) (Howe) (Hole). The opinion is expressed that the large migration processes that occurred on the border of the Late Pleistocene-Early Holocene period are the basis for a number of innovations that appear in the site of the prehistoric period of Ajara (C. G. Manko V.).

Conclusion. An important discovery was made based on an interdisciplinary study conducted on the Kobuleti stone collection in 2023. A third source of obsidian supply was identified, which further expanded the area of activity and contact zone of ancient humans. It appears that the inhabitants of Kobuleti are actively becoming acquainted with regions abundant in obsidian, suggesting the possibility of an exchange of raw materials, or „trade,“ between these regions. The presence of obsidian from North Caucasus offering a unique source of information. It has been demonstrated that humans during that period traversed vast distances, often hundreds of kilometers, to acquire obsidian supplies. A comparable instance was substantiated in the Mezmainskaya Cave (Adygea, Russian Federation), where investigations corroborated the existence of Chikiani obsidian (V.). The Caucasus has been an active zone of migrations and contacts since ancient times.

The new absolute dates further clarified the age of the Kobuleti and determined its place in the general system of periodization of the prehistoric period of the Caucasus. It is hypothesized that future research on the territory of the Kobuleti will yield further new information and further enrich our understanding of the ancient inhabitants of the Kintrishi gorge.

Acknowledgments. This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (grant number FR-24-3473). The author of the paper expresses gratitude to Professor Michael D. Glasscock and James A. Davenport for conducting the geochemical analysis of Kobuleti obsidians, as well as to the Vilnius Radiocarbon Laboratory for their productive cooperation.

Describe of figures:

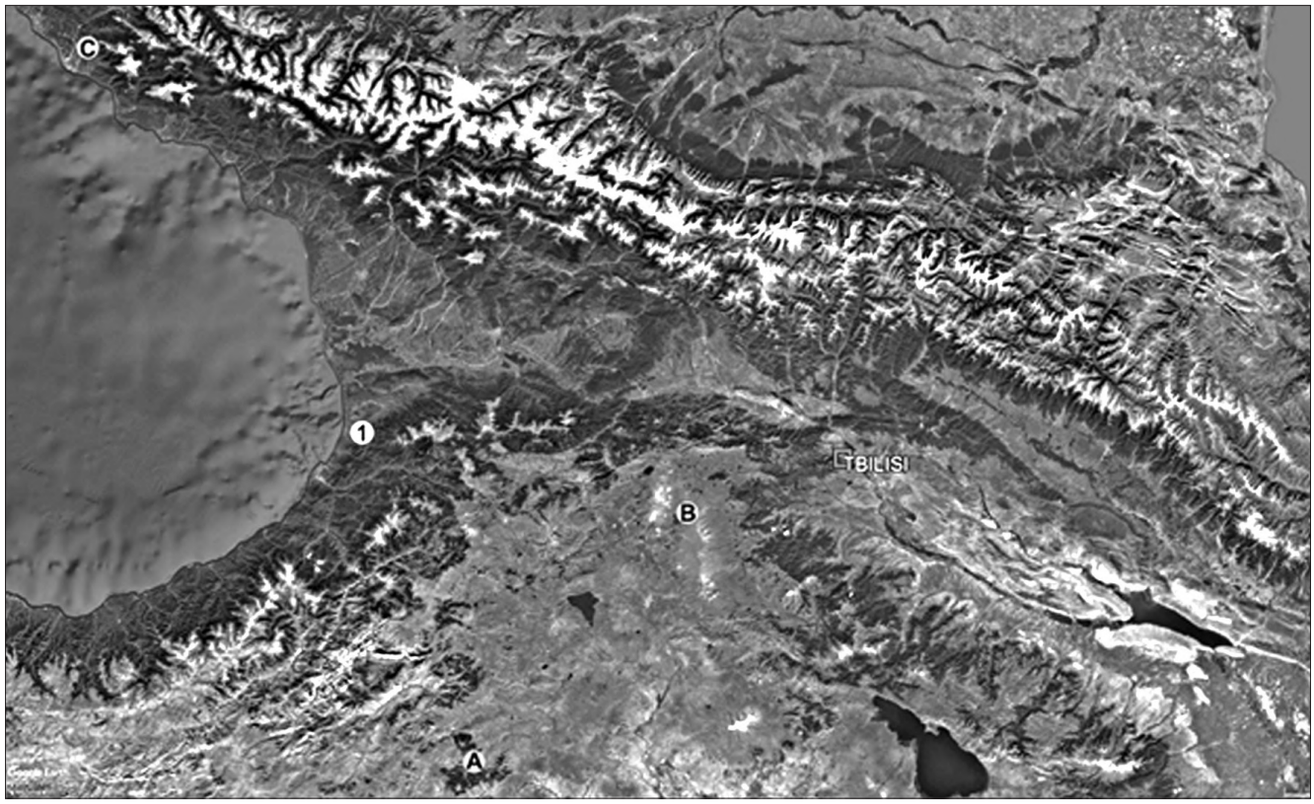

Fig. 1.Kobuleti site and obsidian sources in Caucasus.
1 – Kobuleti; A – Sarikamish (hamamli); B – Chikiani; C – „Akshtu type“

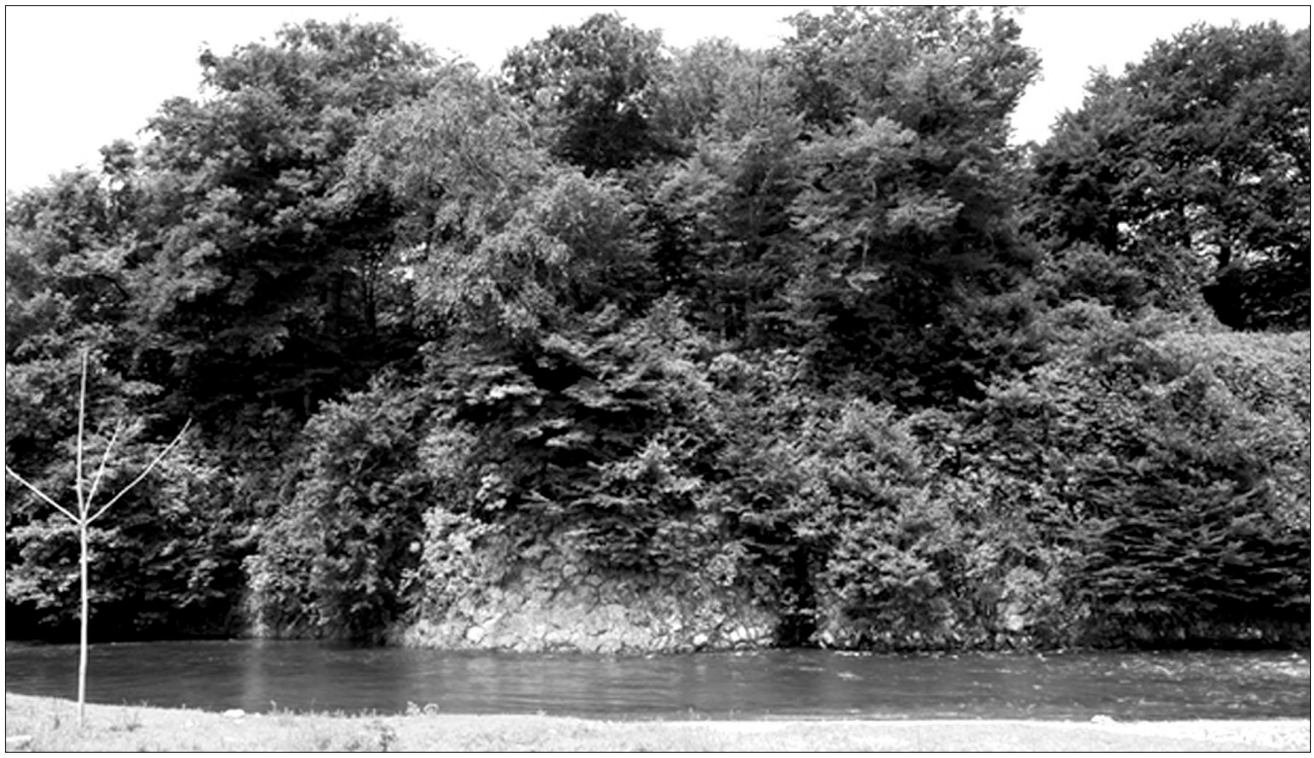

Fig. 2. Kobuleti site (view from South).

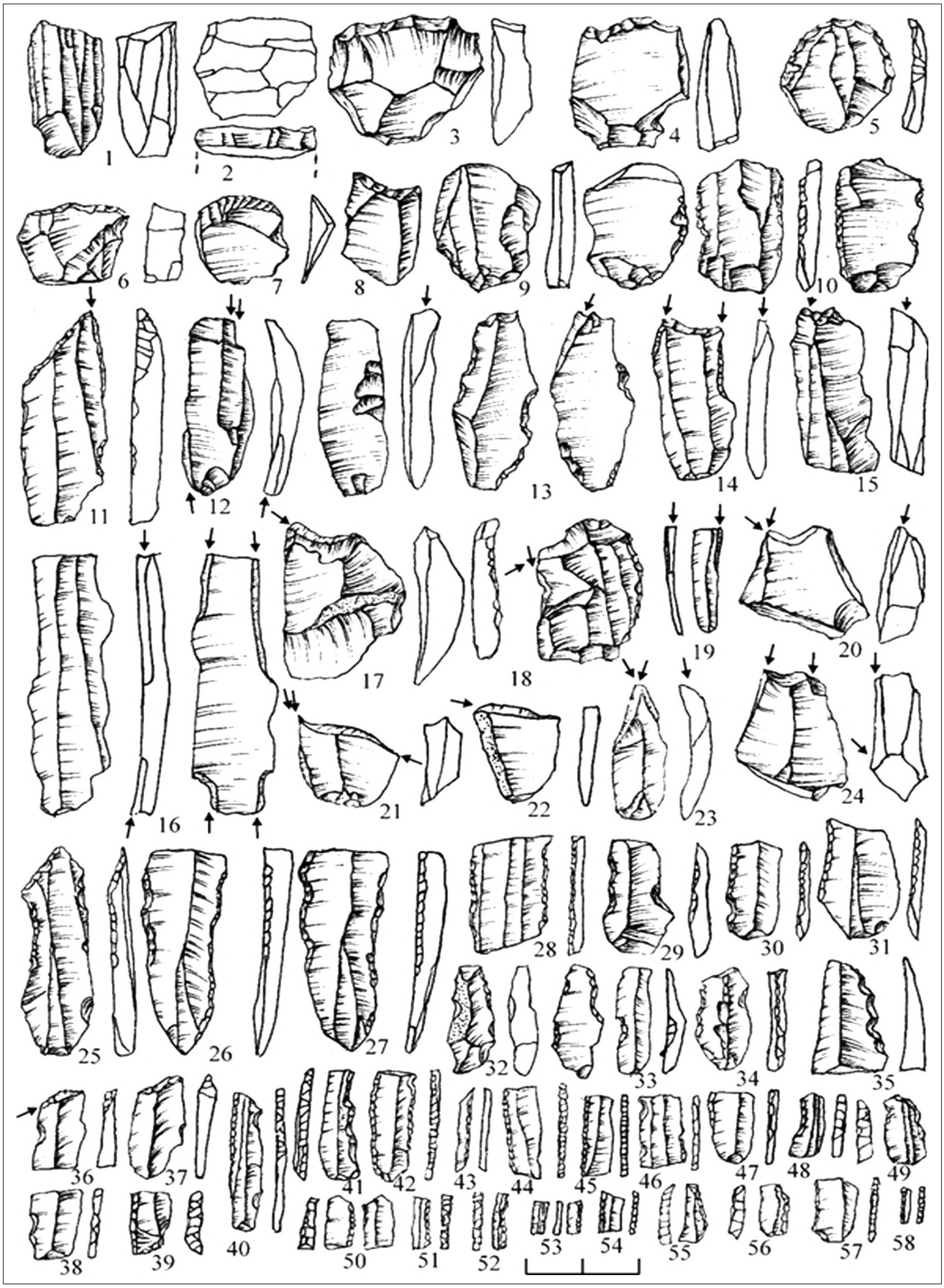

Fig. 3. Kobuleti. Flint and obsidian tools.

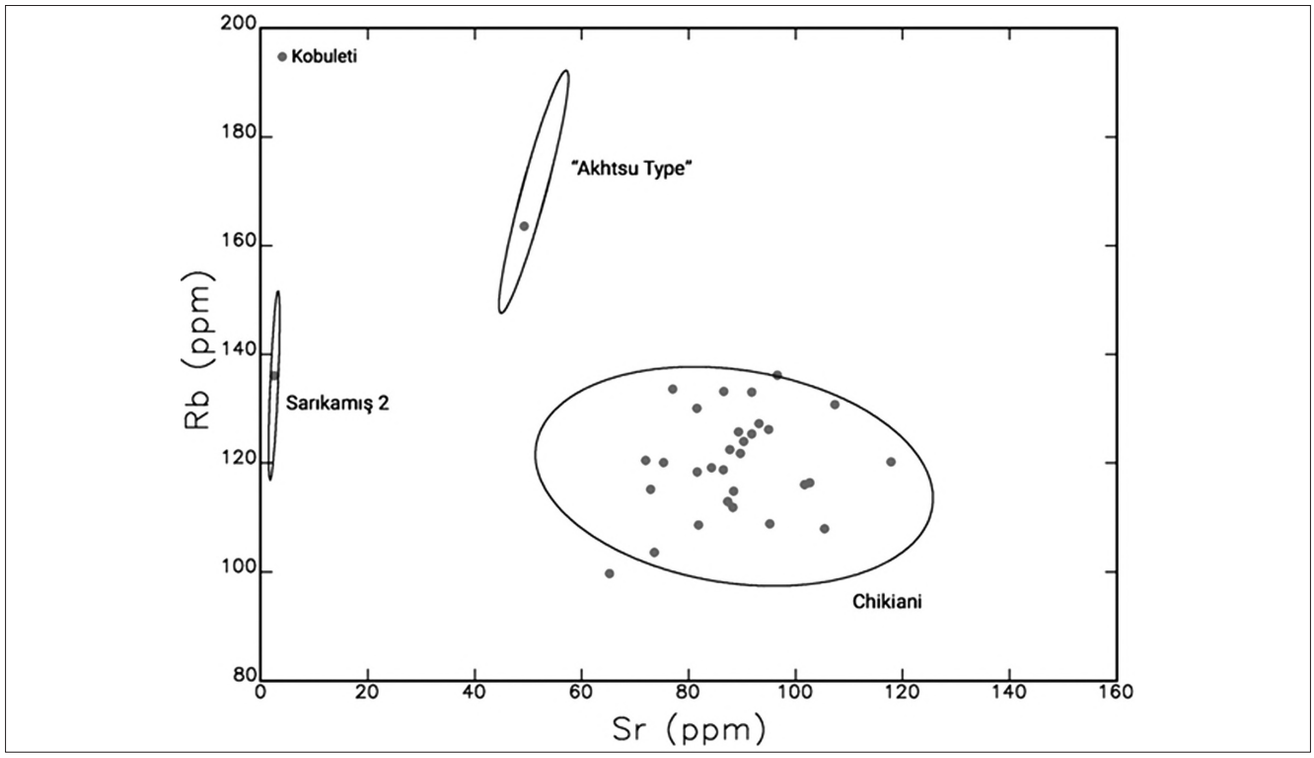

Fig. 4. Scatterplot of strontium versus rubidium showing samples from Kobuleti with ellipses representing compositional groups. Ellipses are drawn at 90% confidence.

Describe of tables

Tab. 1. Results of geochemical analysis of obsidian.

	Site	Layer	Sample	Source	K	Ca	Ti	Mn	Fe	Zn	As
GUG254	Kobuleti	Early Holocene	1	Chikiani	36962,02	5041,52	864,27	491,96	6804,41	51,35	3,53
GUG255	Kobuleti	Early Holocene	2	Chikiani	36204,70	3400,40	761,47	396,75	5389,66	41,32	0,00
GUG256	Kobuleti	Early Holocene	3	Chikiani	26942,95	3620,40	561,65	697,90	5540,11	40,79	0,00
GUG257	Kobuleti	Early Holocene	4	Chikiani	32324,21	4656,06	1171,22	483,80	8221,39	54,56	0,00
GUG258	Kobuleti	Early Holocene	5	Chikiani	32310,41	4078,25	628,69	482,88	5778,36	45,75	0,49
GUG259	Kobuleti	Early Holocene	6	Sarikamis	37826,68	1302,08	334,73	461,69	6346,93	58,01	1,89
GUG260	Kobuleti	Early Holocene	7	Chikiani	24063,92	3120,65	629,50	362,16	4505,60	37,36	0,00
GUG261	Kobuleti	Early Holocene	8	Chikiani	29436,71	3839,91	655,17	388,67	5393,82	42,54	0,00
GUG262	Kobuleti	Early Holocene	9	Chikiani	32917,89	4447,17	758,18	451,00	6342,87	46,49	0,00
GUG263	Kobuleti	Early Holocene	10	Chikiani	31272,63	4387,06	787,68	428,41	5634,30	43,45	0,00
GUG264	Kobuleti	Early Holocene	11	Chikiani	36578,00	4681,40	734,77	550,09	6283,67	50,87	1,87
GUG265	Kobuleti	Early Holocene	12	Chikiani	38016,50	5692,07	820,65	569,80	7296,30	56,96	1,42
GUG266	Kobuleti	Early Holocene	13	Chikiani	28456,56	3569,11	621,11	413,61	4924,38	45,03	0,00
GUG267	Kobuleti	Early Holocene	14	Chikiani	38063,47	5598,18	914,94	519,77	7382,39	54,33	0,00
GUG268	Kobuleti	Early Holocene	15	Chikiani	32317,55	4280,66	778,66	438,34	6007,70	48,81	1,18
GUG269	Kobuleti	Early Holocene	16	Chikiani	31138,94	4247,46	674,38	398,38	5596,17	46,47	0,00
GUG270	Kobuleti	Early Holocene	17	Chikiani	35131,71	5084,83	1084,51	465,53	7766,19	49,75	0,00
GUG271	Kobuleti	Early Holocene	18	Chikiani	32317,37	4106,66	882,28	447,53	6392,91	48,76	1,56
GUG272	Kobuleti	Early Holocene	19	Chikiani	35980,32	4152,96	902,91	394,72	6882,66	45,10	0,00
GUG273	Kobuleti	Early Holocene	20	Chikiani	33149,58	4184,37	778,80	414,60	5976,40	47,15	0,00
GUG274	Kobuleti	Early Holocene	21	Akshtu type	27253,64	3953,47	410,70	358,99	4204,72	35,73	8,69
GUG275	Kobuleti	Early Holocene	22	Chikiani	30591,29	4658,83	926,05	418,78	6442,21	43,18	0,00
GUG276	Kobuleti	Early Holocene	23	Chikiani	34070,99	4897,46	816,99	470,84	6486,36	51,88	0,00
GUG277	Kobuleti	Early Holocene	24	Chikiani	28646,17	4301,47	825,73	360,63	6038,48	42,03	0,00
GUG278	Kobuleti	Early Holocene	25	Chikiani	29017,07	4053,84	736,86	402,58	6103,60	42,41	0,00
GUG279	Kobuleti	Early Holocene	26	Chikiani	27247,68	3701,10	719,45	362,67	5656,59	43,11	0,00
GUG280	Kobuleti	Early Holocene	27	Chikiani	38565,03	6493,56	894,69	517,28	7602,25	61,17	0,00
GUG281	Kobuleti	Early Holocene	28	Chikiani	29962,56	3533,01	605,50	390,20	5168,85	44,99	0,00
GUG282	Kobuleti	Early Holocene	29	Chikiani	32355,41	4226,76	673,52	420,00	5745,25	46,21	0,00
GUG283	Kobuleti	Early Holocene	30	Chikiani	37269,76	4924,07	931,83	529,35	6859,60	52,77	0,89
GUG284	Kobuleti	Early Holocene	31	Chikiani	36104,88	5081,20	1024,62	549,09	7682,55	54,47	0,00
GUG285	Kobuleti	Early Holocene	32	Chikiani	37252,07	5167,04	1111,08	457,53	7555,72	55,93	0,00

	Site	Layer	Sample	Source	Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Th
GUG254	Kobuleti	Early Holocene	1	Chikiani	133,05	91,78	12,29	92,88	20,89	15,10
GUG255	Kobuleti	Early Holocene	2	Chikiani	112,90	87,32	11,00	94,47	18,84	13,49
GUG256	Kobuleti	Early Holocene	3	Chikiani	115,17	72,89	13,18	75,39	18,31	13,32
GUG257	Kobuleti	Early Holocene	4	Chikiani	122,48	87,69	12,17	91,46	17,75	14,83
GUG258	Kobuleti	Early Holocene	5	Chikiani	130,07	81,56	12,46	81,34	18,26	15,82
GUG259	Kobuleti	Early Holocene	6	Sarikamis	136,07	2,52	36,32	193,98	25,13	16,55
GUG260	Kobuleti	Early Holocene	7	Chikiani	103,54	73,57	9,52	76,88	18,39	12,19
GUG261	Kobuleti	Early Holocene	8	Chikiani	108,58	81,84	10,07	87,29	17,15	11,78
GUG262	Kobuleti	Early Holocene	9	Chikiani	126,17	94,94	11,64	98,43	18,53	17,05
GUG263	Kobuleti	Early Holocene	10	Chikiani	119,14	84,24	11,81	91,06	20,13	14,31
GUG264	Kobuleti	Early Holocene	11	Chikiani	133,59	77,01	12,98	73,38	20,67	15,43
GUG265	Kobuleti	Early Holocene	12	Chikiani	133,16	86,53	12,69	87,84	17,36	16,30
GUG266	Kobuleti	Early Holocene	13	Chikiani	120,46	71,96	12,76	71,09	17,67	15,36
GUG267	Kobuleti	Early Holocene	14	Chikiani	136,16	96,58	13,08	99,75	17,92	17,69
GUG268	Kobuleti	Early Holocene	15	Chikiani	123,97	90,30	14,00	93,47	19,16	14,63
GUG269	Kobuleti	Early Holocene	16	Chikiani	118,76	86,48	11,21	89,88	19,04	14,66
GUG270	Kobuleti	Early Holocene	17	Chikiani	120,20	117,85	11,57	118,36	17,68	15,70
GUG271	Kobuleti	Early Holocene	18	Chikiani	127,25	93,15	13,30	94,00	18,03	15,99
GUG272	Kobuleti	Early Holocene	19	Chikiani	116,03	101,67	10,04	109,32	15,45	13,38
GUG273	Kobuleti	Early Holocene	20	Chikiani	121,77	89,67	11,78	95,03	19,56	15,82
GUG274	Kobuleti	Early Holocene	21	Akshtu type	163,57	49,22	11,72	64,96	26,97	15,14
GUG275	Kobuleti	Early Holocene	22	Chikiani	116,38	102,62	11,34	105,38	17,79	14,39
GUG276	Kobuleti	Early Holocene	23	Chikiani	125,35	91,79	11,86	93,57	18,39	16,17
GUG277	Kobuleti	Early Holocene	24	Chikiani	107,90	105,40	10,28	107,03	16,47	14,13
GUG278	Kobuleti	Early Holocene	25	Chikiani	111,82	88,26	11,82	93,93	17,72	13,55
GUG279	Kobuleti	Early Holocene	26	Chikiani	114,83	88,38	11,69	91,37	17,52	16,01
GUG280	Kobuleti	Early Holocene	27	Chikiani	99,64	65,17	7,57	57,06	11,42	7,70
GUG281	Kobuleti	Early Holocene	28	Chikiani	120,08	75,29	11,70	79,47	17,16	14,27
GUG282	Kobuleti	Early Holocene	29	Chikiani	118,35	81,59	13,34	86,92	19,73	12,63
GUG283	Kobuleti	Early Holocene	30	Chikiani	125,75	89,31	11,29	93,52	17,78	15,96
GUG284	Kobuleti	Early Holocene	31	Chikiani	130,76	107,34	13,73	109,41	18,81	16,85
GUG285	Kobuleti	Early Holocene	32	Chikiani	108,83	95,15	8,01	90,92	15,91	13,81

	Site	Layer	Sample	Source	Sr/Rb	Rb/Zr	Sr/Zr	Y/Zr	Nb/Zr	Fe/Mn
GUG254	Kobuleti	Early Holocene	1	Chikiani	0,69	1,43	0,99	0,13	0,22	13,83
GUG255	Kobuleti	Early Holocene	2	Chikiani	0,77	1,20	0,92	0,12	0,20	13,58
GUG256	Kobuleti	Early Holocene	3	Chikiani	0,63	1,53	0,97	0,17	0,24	7,94
GUG257	Kobuleti	Early Holocene	4	Chikiani	0,72	1,34	0,96	0,13	0,19	16,99
GUG258	Kobuleti	Early Holocene	5	Chikiani	0,63	1,60	1,00	0,15	0,22	11,97
GUG259	Kobuleti	Early Holocene	6	Sarikamis	0,02	0,70	0,01	0,19	0,13	13,75
GUG260	Kobuleti	Early Holocene	7	Chikiani	0,71	1,35	0,96	0,12	0,24	12,44
GUG261	Kobuleti	Early Holocene	8	Chikiani	0,75	1,24	0,94	0,12	0,20	13,88
GUG262	Kobuleti	Early Holocene	9	Chikiani	0,75	1,28	0,96	0,12	0,19	14,06
GUG263	Kobuleti	Early Holocene	10	Chikiani	0,71	1,31	0,93	0,13	0,22	13,15
GUG264	Kobuleti	Early Holocene	11	Chikiani	0,58	1,82	1,05	0,18	0,28	11,42
GUG265	Kobuleti	Early Holocene	12	Chikiani	0,65	1,52	0,99	0,14	0,20	12,81
GUG266	Kobuleti	Early Holocene	13	Chikiani	0,60	1,69	1,01	0,18	0,25	11,91
GUG267	Kobuleti	Early Holocene	14	Chikiani	0,71	1,36	0,97	0,13	0,18	14,20
GUG268	Kobuleti	Early Holocene	15	Chikiani	0,73	1,33	0,97	0,15	0,20	13,71
GUG269	Kobuleti	Early Holocene	16	Chikiani	0,73	1,32	0,96	0,12	0,21	14,05
GUG270	Kobuleti	Early Holocene	17	Chikiani	0,98	1,02	1,00	0,10	0,15	16,68
GUG271	Kobuleti	Early Holocene	18	Chikiani	0,73	1,35	0,99	0,14	0,19	14,28
GUG272	Kobuleti	Early Holocene	19	Chikiani	0,88	1,06	0,93	0,09	0,14	17,44
GUG273	Kobuleti	Early Holocene	20	Chikiani	0,74	1,28	0,94	0,12	0,21	14,42
GUG274	Kobuleti	Early Holocene	21	Akshtu type	0,30	2,52	0,76	0,18	0,42	11,71
GUG275	Kobuleti	Early Holocene	22	Chikiani	0,88	1,10	0,97	0,11	0,17	15,38
GUG276	Kobuleti	Early Holocene	23	Chikiani	0,73	1,34	0,98	0,13	0,20	13,78
GUG277	Kobuleti	Early Holocene	24	Chikiani	0,98	1,01	0,98	0,10	0,15	16,74
GUG278	Kobuleti	Early Holocene	25	Chikiani	0,79	1,19	0,94	0,13	0,19	15,16
GUG279	Kobuleti	Early Holocene	26	Chikiani	0,77	1,26	0,97	0,13	0,19	15,60
GUG280	Kobuleti	Early Holocene	27	Chikiani	0,65	1,75	1,14	0,13	0,20	14,70
GUG281	Kobuleti	Early Holocene	28	Chikiani	0,63	1,51	0,95	0,15	0,22	13,25
GUG282	Kobuleti	Early Holocene	29	Chikiani	0,69	1,36	0,94	0,15	0,23	13,68
GUG283	Kobuleti	Early Holocene	30	Chikiani	0,71	1,34	0,95	0,12	0,19	12,96
GUG284	Kobuleti	Early Holocene	31	Chikiani	0,82	1,20	0,98	0,13	0,17	13,99
GUG285	Kobuleti	Early Holocene	32	Chikiani	0,87	1,20	1,05	0,09	0,17	16,51

№	Dates (BP)	Dates 95.4 % (BC)	Lab. Index	Sample	Site	References
1	9600±70	9231-8776	SPb-3624	charcoal	Kobuleti	Chkhatarashvili, 2023
2	9587±70	9227-8765	SPb-3621	charcoal	Kobuleti	Chkhatarashvili, 2023
3	9510±32	9121-8657	FTMC-PE65-3	charcoal	Kobuleti	Chkhatarashvili, 2023
4	9465±32	9111-8632	FTMC-PE65-2	charcoal	Kobuleti	Chkhatarashvili, 2023
5	8670±100	8171-7534	SPb-3084	charcoal	Kobuleti	Chkhatarashvili et. al., 2020
6	7949±70	7047-6653	SPb-3623	charcoal	Kobuleti	Manko, Chkhatarashvili 2022b
7	9263±42	8621-8337	FTMC-KU57-1	charcoal	Kobuleti	First published
8	9250±45	8615-8309	FTMC-KU57-2	charcoal	Kobuleti	First published
9	9328±44	8736-8434	FTMC-KU57-3	charcoal	Kobuleti	First published

Tab. 2. Absolute dates of Kobuleti.

* Radiocarbon dates were calibrated using the online calibration program OxCal 4.4.4 (Bronk Ramsey, Lee 2013) 2013) using atmospheric data from Paula J. Reimer et al. (2020).

References:

Adler, D.S. „Late Middle Palaeolithic Patterns of Lithic Reduction, Mobility, and Land Use in the Southern Caucasus.“ *(PhD dissertation)*. Harvard University, 2002.

Badalyan, R., Chataigner, C., Kohl, Ph. „Trans-Caucasian obsidian: The exploitation of the sources and their distribution.“ *Ancient Near East. Stud. (Supplement 12)*. Peeters, 2004. 437-465.

Biagi, P., Nisbet, R. „The Georgian Caucasus and its resources: the exploitation of the mount Chikiani uplands during the metal ages.“ *Antiquity 92 (362)* 2018: 1-9.

Biagi, P., Nisbet, R., Gratuze, B. „Discovery of obsidian mines on mount Chikiani in the lesser Caucasus of Georgia.“ *Antiquity 91 (357)* 2017: 1-8.

Bigazzi, G., Poupeau, G., Bellot-Gurlet, L., Yegingil, Z. „Provenance studies of obsidian artefacts in Anatolia using the fission-track dating method: An overview.“ *L'obsidienne au Proche et Moyen Orient: du volcan „a l'outil*. BAR International Series 738, Archaeopress, Oxford, 1998. 69-89.

Bronk Ramsey C., Lee S. „Recent and Planned Development of the Program OxCal. .“ *Radiocarbon 55(2–3)* (2013): 720-730.

Chataigner, C., Gratuze, B. „New Data on the Exploitation of Obsidian in the Southern Caucasus (Armenia, Georgia) and Eastern Turkey, Part 1: Source Characterization.“ *Archaeomettry, 56(1)* (2014): 25-47.

Chataigner, C., Isikli, M., Gratuze, B., Çil, V. „Obsidian sources in the regions of Erzurum and Kars (north-East Turkey): new data.“ *Archaeometry 56 (3)* (2014): 1-24.

Chkhatarashvili G, Tskvitinidze N, Tsikaridze N, Davenport J.A., GlascockM.D. „New Insights into the Mesolithic and Neolithic Layers of the Darkveti RockShelter in the Imereti Region, Western Georgia.“ *Documenta Praehistorica, 52* (2025).

Chkhatarashvili G., Chichinadze M., Glascock M. D., Davenport A. J., Khalvashi M., Aslanishvili L., Rodinadze Sh. „Interdisciplinary investigation of the Khutsubani site (Western Georgia).“ *Revista Arheologicã XX(1)* (2024): 171-183.

Chkhatarashvili G., Davenport A. J., Glascock M. D., Khalvashi M., Zoidze T. „Reconstructing Neolithic obsidian procurement in Western Georgia through a obsidian characterization study.“ *Journal of Archaeological Science: Reports 57* (2024): 1-8.

Chkhatarashvili G., Davenport A.J., Glascock M.D., Çalışkan Akgül H. „Spread of obsidian and mobility pattern of humans in the South-Eastern Black Sea Coast.“ *Revista Arheologica, vol. XXI, nr. 1* (2025): in press.

Chkhatarashvili G., Glascock M. „Obsidian at Kobuleti (Western Georgia): Evidence for early human contact in Western Transcaucasia during the early Holocene.“ *Archaeological Research in Asia, 29* 2022: 1-8.

Chkhatarashvili, G., Manko, V., Kakhidze, A., Esakiya, K., Chichinadze, M., Kulkova, M., Strelcov, M. „South-East Black Sea coast in early Holocene period (according to interdisciplinary investigations in Kobuleti site).“ *Sprawozdania Archeologiczne 72 (2)* (2020): 213-230.

Dittermore, M. „The soundings at M'lefaat.“ In: Braidwood, L.S., Braidwood, R.J., Howe, B., Reed, C.A., Watson, P.J. (Eds.). *Prehistoric Archaeology along The Zagros Flanks. Oriental Institute Publications 105.* The University of Chicago, Chicago, 1983. 671-692.

Doronicheva, E.V., Kulkova, M.A., Shackley, S.M. „Raw material exploitation, transport, and mobility in the Northern Caucasus Eastern Micoquian.“ *PaleoAnthropology* ი. ჹ.: 1-45.

Doronicheva, E.V., Shackley, M.S. „Obsidian exploitation strategies in the Middle and Upper Paleolithic of the Northern Caucasus: new data from Mezmaiskaya cave.“ *PaleoAnthropology* 2014: 565-585.

Esakiya, K., Chkhatarashvili, G., Kakhidze, A. „Complex analysis of the stone industries at the Kobuleti Early Holocene site (in Russian).“ *Tyragetia. Seria Noua , vol. XIV (XXIX)* (2020): 71-76.

Frahm, E., Feinberg, J.M., Schmidt-Magee, B.A., Wilkinson, K.N., Gasparyan, B., Yeritsyan, B., Adler, D.S. „Middle Paleolithic toolstone procurement behaviors at Lusakert cave 1, Hrazdan valley, Armenia.“ *Journal of Human Evolution, 91* 2016: 73-92.

G, Chkhatarashvili. „Preistoriuli epokhis arkheologiuri dzeglebi Pichvnaris hemogarensi (in Georgian).“ *Pichvnari VIII*. Batumi, 2023. 9-23.

Glascock, M.D. „A systematic approach to geochemical sourcing of obsidian artifacts.“ *Sci. Cult. 6 (2)* (2020): 35-46.

Gratuze B., Rova E. „ew data on different patterns of obsidian procurement in Georgia (Southern Caucasus) during the Chalcolithic, Bronze and Iron Age Periods.“ *Archaeological Research in Asia 32* (2022): 1-17.

Hole, F. *Studies in the Archaeological History of the Deh Luran Plain. The Excavation of Chagha Sefid. Memories of the Museum of Anthropology*. University of Michigan, Ann Arbor, 1977.

Howe, B. „Karim Shahir.“ In: Braidwood, L.S., Braidwood, R.J., Howe, B., Reed, C. A., Watson, P.J. (Eds.). *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks. Oriental Institute Publications 105*. The University of Chicago, Chicago, 1983. 23-154.

Kuzmin, Y.V. „Obsidian as a commodity to investigate human migrations in the Upper Paleolithic, Neolithic and Paleomethal of Northeast Asia.“ *Quaternary International, 442* 2017: 5-11.

Kuzmin, Y.V., Kulakov, S.A., Glascock, M.D., Budnitsky, S.Y., Grebennikov, A.V. „Poster presented at the International Obsidian Conference (IOC).“ *Where is the source? In search of unknown primary obsidian locale in northern Caucasus*. Engaru, Japan, 2023.

L, Nebieridze. *Neolithic of western georgia (in Georgian)*. Tbilisi, 1972.

L., Nebieridze. *Darkveti multilayer rockshelter (in Georgian)*. Tbilisi, 1978.

M., Gabunia. *Javakhetis mezolituri kultura (in Georgian)*. Tbilisi, 2001.

Manko V., Chkhatarashvili G. „ Kvirike: The Early Holocene site in Western Georgia.“ *Revista Arheologica XVIII(2* (2022): 5-16.

Manko V., Chkhatarashvili G. „Transcaucasia and Neolithic of South of Eastern Europe.“ *Arheologia N 2* (2022): 19-53.

N. Berdzenishvili, L. Nebieridze. „Kvis khanis namosakhlari k'int'rishis kheobashi (in Georgian).“ *Samkhret-dasavlet sakartvelos dzeglebi,* 1964: 7-16.

Ono, A. „Two patterns of obsidian exploitation in the Upper Paleolithic of the Japanese Islands.“ *The Dolní Věstonice Studies. Mikukov Anthropological Meeting*. 2014. 41-44.

Piperno, M., Collina, C., Gallotti, R., Raynal, J.P., Kieffer, G., Le Bourdonnec, F.-X., Poupeau, G., Geraads, D. „Obsidian exploitation and utilization during the Oldowan at Melka Kunture

(Ethiopia).“ *Interdisciplinary Approaches to the Oldowan (Hovers, E., Braun, D.R. (Eds.),*. Dordrecht, 2009. 111-128.

Reimer P. J., Austin W. E. N., Bard E., +38 authors, and Talamo S. „The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP).“ *Radiocarbon 62(4):* (2020): 725–757.

S., Gogitidze. *Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)*. Tbilisi, 1978.

– . *Samkhret-aghmosavlet shavizghvisp'iretis neolituri k'ult'ura (in Georgian)*. Tbilisi, 1978.

– . *The archaeological sites of the stone age in the Kintrishi valley (in Georgian)*. Batumi, 2008.

V., Doronicheva E. „The spread of Homo sapiens and regional mobility in the Early Upper Paleolithic in the Caucasus and the Levant.“ (ed.), n M. V. Bankovich. *Obrazy i znaki v traditsiyakh Yuzhnoy i Yugo-Zapadnoy Azii. Sbornik muzeya antropologii i etnografii LXI. Muzey antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera).* Sankt-Peterburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2015. 221-226.

Varoutsikos, B., Mgeladze, A., Chahoud, J., Gabunia, M., Agapishvili, T., Martin, L., Chataigner, C. „From the Mesolithic to the chalcolithic in the South Caucasus: New data from the Bavra Ablari rock shelter.“ In: Batmaz, A., Bedianashvili, G., Michalewicz, A., Robinson, A. (Eds.). *Context and Connection: Essays on the Archaeology of the Ancient near East in Honour of Antonio Sagona*. Leuven, 2017. 233-255.

ანგლოამერიკული სამართლის გავლენა ქართული სამოქალაქო სამართლის რეფორმის პროცესზე

გიორგი ამირანაშვილი
სამართლის დოქტორი, ასისტენტ-პროფესორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: giorgi.amiranashvili@tsu.ge
ORCID: 0000-0003-1097-0126

აბსტრაქტი: საქართველოში საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებამ ხელი შეუწყო არა მხოლოდ წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარებას, არამედ, ასევე, სახელმწიფოს ეკონომიკურ დაახლოებას სხვა ქვეყნებთან, მათ შორის, აშშ-სთან. ამ ურთიერთობის ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების ეტაპზე იყო მსჯელობა, რომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ სამართლებრივი ნორმების ცოდნას, რომლებიც ამ ორ სახელმწიფოში ვაჭრობასა და ბიზნესს არეგულირებს.

1990-იანი წლების საქართველოში, კონტინენტურ-ევროპულ სამართალთან შედარებით, საერთო სამართლის ნაკლებად შესწავლის ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად ასახელებენ იმას, რომ საქართველო, ათეული წლის განმავლობაში, სოციალისტური სამართლის სისტემას განეკუთვნებოდა და არ იყო ინტერესი ანგლოამერიკული სამართლის მიმართ. შემდგომ კი, ვითარება აბსოლუტურად შეიცვალა. ქართული სამართლის რეფორმის პროცესში, მკვიდრდებოდა ნორმები როგორც კონტინენტურ-ევროპული, ისე საერთო სამართლიდან, რაც დღის წესრიგში აყენებდა საქართველოსთვის იმ დროისათვის ძალიან საინტერესო, მაგრამ ნაკლებად ცნობილი, ანგლოამერიკული სისტემის შესწავლასა და გამოკვლევას.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსზე მომუშავე კომისიას ანგლოამერიკულ სამართალთან მიმართებით განსაკუთრებული ინტერესი არ გამოუხატავს. სავარაუდოდ, აღნიშნულის მიზეზი იყო ის, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცის გარდამავალი პერიოდის საზოგადოებებს არ სთავაზობდნენ ანგლოსაქსური მოდელის აღებას, რამდენადაც, მათთვის აუცილებლად თვლიდნენ, კონტინენტურ-ევროპული ტრადიციების შესაბამისად, უფლება-მოვალეობების გამოხატვის სიზუსტესა და კომპაქტურობას.

ამის მიუხედავად, რეფორმის დასაწყისშივე იყო გარკვეული საუბარი ანგლოამერიკულ სამართალთან ქართული სამართლის თავსებადობის თაობაზე. მაგალითისათვის, ანგლოამერიკული სამართლის ნაკვალევი სამოქალაქო კოდექსის ზოგად ნაწილში ნაკლებად შეინიშნება, თუმცა, ზოგიერთ ინსტიტუტზე გარკვეული ზეგავლენა მაინც არის თვალშისაცემი, რადგან, მათზე მუშაობისას, კომისია ანგლოამერიკული სამართლის დებულებებსაც ეცნობოდა.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია ქართულ სამოქალაქო სამართალზე საერთო სამართლის გავლენის ანალიზი, რაც სიახლე უნდა იყოს იმ კუთხით, რომ ქართულ ლიტერატურაში ეს საკითხი, უპირატესად, გაშუქებულია ევროპული, კერძოდ კი, გერმანული სამართლის კონტექსტში, რაც საინტერესოს ხდის კონტინენტურ-ევროპული სამართლისგან განსხვავებული სამართლებრივი სისტემის ჭრილში თემატიკის განხილვას.

საკვანძო სიტყვები: ანგლოამერიკული სამართალი; კონტინენტურ-ევროპული სამართალი; საქართველო; სამოქალაქო სამართალი; სამართლის რეფორმა.

* * *

შესავალი: საქართველოში საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებამ ხელი შეუწყო არა მარტო წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარებას, არამედ, აგრეთვე, ქვეყნის ეკონომიკურ დაახლოებას სხვა სახელმწიფოებთან, მათ შორის, ამერიკის შეერთებულ შტატებთან. ამ ორ ქვეყანას შორის ეკონომიკური ურთიერთობის განმტკიცების მნიშვნელოვან ხელშემწყობ პირობას წარმოადგენდა საქართველოს პარლამენტის 1996 წლის 11 დეკემბრის დადგენილებით რატიფიცირებული 1994 წლის 7 მარტის ხელშეკრულება „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობასა და ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობას შორის ინვესტიციების წახალისებისა და ურთიერთდაცვის შესახებ“ (ლილუაშვილი, 1997: 31). ამ დოკუმენტს წინ უსწრებდა 1992 წლის 27 ივნისის ხელშეკრულება „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობასა და ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობას შორის ინვესტიციების ხელშეწყობის შესახებ“. გარდა ზემოხსენებულისა, მოგვიანებით, კერძოდ, 2007 წლის 20 ივნისს, ხელი მოეწერა ჩარჩო შეთანხმებას „საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის ვაჭრობისა და ინვესტიციების შესახებ“. აღნიშნული ურთიერთობის ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების ეტაპზე იყო საუბარი იმაზე, რომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ სამართლებრივი ნორმების ცოდნას, რომლებიც ამ ორ ქვეყანაში ვაჭრობასა და ბიზნესს აწესრიგებს (ლილუაშვილი, 1997: 32).

1990-იანი წლების საქართველოში, კონტინენტური ევროპის სამართალთან შედარებით, საერთო სამართლის ნაკლებად შესწავლის ერთ-ერთ ძირითად მიზეზად ასახელებენ იმას, რომ საქართველო, ათეული წლის განმავლობაში, სოციალისტური სამართლის სისტემას მიეკუთვნებოდა და არ იყო ინტერესი საერთო სამართლის მიმართ. შემდეგ კი, მდგომარეობა სრულიად შეიცვალა. ქართული სამართლის რეფორმის პროცესში, მკვიდრდებოდა ნორმები როგორც კონტინენტური ევროპის, ისე საერთო სამართლიდან, რაც დღის წესრიგში აყენებდა საქართველოსთვის იმ დროისთვის ძალზე საინტერესო, მაგრამ ნაკლებად ცნობილი, საერთო სამართლის სისტემის შესწავლასა და გამოკვლევას (ლილუაშვილი, 1997: 32).

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის შემმუშავებელ კომისიას ინგლისურ-ამერიკული სამართლის მიმართ განსაკუთრებული დაინტერესება არ გამოუვლენია (ზოიძე, 1999: 14-15). ალბათ, ამის მიზეზი ის იყო, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცის გარდამავალი პერიოდის საზოგადოებებს არ სთავაზობდნენ ანგლოსაქსური მოდელის აღებას, რამდენადაც, მათთვის აუცილებლად თვლიდნენ, კონტინენტური ევროპის ტრადიციების შესაბამისად, უფლება-მოვალეობების გამოხატვის სიზუსტესა და კომპაქტურობას. შესაბამისად, პრაგმატული და, არავითარ შემთხვევაში, სტრუქტურული პოზიციებიდან გამომდინარე, მხარს უჭერდნენ ცნებების თვალსაზრისით ზუსტ კოდიფიკაციებს და ყველა, ვინც იმჟამად მუშაობდა ქართულ კანონმდებლობაზე, იმედოვნებდა, რომ ეს საქართველოს ნათელი მომავლისთვის საუკეთესო წვლილი იქნებოდა (კნიპერი, 1994: 191). ამდენად, გარდამავალი პერიოდის საზოგადოებებისათვის მნიშვნელოვნად მიაჩნდათ მათი სამოქალაქო და ეკონომიკური სამართლის დაწვრილებითი კოდიფიცირება, ამასთან, ისინი არ უნდა დაყრდნობოდნენ პრეცედენტულ სამართალსა და ხელშეკრულების გაფორმების ხელოვნების განვითარებას. ორივეს, ცხადია, საჭიროდ თვლიდნენ და ფიქრობდნენ, რომ მათი დროც მოვიდოდა (კნიპერი, 1996: 30). აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველ ქართულ სამართალზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ბერძნულ-რომაულმა სამართალმა (ზოიძე, 2005: 53), რომელიც სწორედ თანამედროვე ევროპული სამართლის საფუძველს წარმოადგენს (ზოიძე, 2005: 36).

მიუხედავად ამისა, რეფორმის საწყის ეტაპზე, იყო გარკვეული მსჯელობა საერთო სამართალთან ქართული სამართლის თავსებადობის შესახებ (ზოიძე, 1999: 14). მაგალითად, სამოქალაქო კოდექსის ზოგად ნაწილში საერთო სამართლის კვალი ნაკლებად შეინიშნება, თუმცა, გარიგებებზე გარკვეული გავლენა მაინც არის შესამჩნევი, რამდენადაც, კომისია, მათზე მუშაობისას, საერთო სამართალში არსებულ დებულებებსაც ეცნობოდა (ზოიძე, 1999: 17-18).

სტატიის მიზანია ქართულ სამოქალაქო სამართალზე ანგლოამერიკული სამართლის გავლენის განხილვა, რაც სიახლეს უნდა წარმოადგენდეს იმ თვალსაზრისით, რომ ქართულ წყაროებში ეს თემატიკა, ძირითადად, გაშუქებულია ევროპული, საკუთრივ კი, გერმანული სამართლის ფონზე, რაც საინტერესოს ხდის კონტინენტური ევროპისაგან განსხვავებული სამართლებრივი სისტემის ჭრილში საკითხის შესწავლას. მითუმეტეს, უკანასკნელ წლებში, შეიმჩნევა საერთო სამართლის

ოჯახის სივრცისათვის დამახასიათებელი ცალკეული სამართლებრივი ინსტიტუტისა, თუ ნორმის რეცეფცია ქართულ კანონმდებლობაში (ამირანაშვილი, 2016: 70).

მეთოდები: წინამდებარე ნაშრომში დასმული საკითხის კვლევის მეთოდოლოგიურ საფუძვლად გამოყენებულია როგორც ზოგადმეცნიერული – ისტორიული, სისტემური, ანალიზის, სინთეზისა და ლოგიკური, ასევე, სპეციალური – დოგმატური და შედარებითსამართლებრივი კვლევის მეთოდები.

კერძოდ, სტატიაში შესწავლილია 1990-იან წლებში არსებული მოსაზრებები ქართულ სამართალზე ანგლოამერიკული სამართლის გავლენის თაობაზე. აღნიშნული დაკვირვებები შეჯერებულია საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მიღებიდან თითქმის 20 წლის გასვლის შემდგომ ამავე საკითხზე გამოთქმულ შეხედულებებთან და გამოტანილია შესაბამისი დასკვნები.

მსჯელობა: საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი მიღებულ იქნა 1997 წლის 26 ივნისს. ამავე წლის 24 ნოემბერს, ქართული სამოქალაქო კოდექსის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი, გერმანელი (ბრემენელი) პროფესორი როლფ კნიპერი თავის მოხსენებაში „რამდენიმე მოსაზრება საქართველოში კერძო სამართლის დარგში რეფორმის განხორციელების შესახებ“ აღნიშნავდა შემდეგს: კოდიფიკაციამ, ნაცვლად დაუწერელი ან არაკოდიფიცირებული სამართლისა, როგორც ერთ-ერთმა საკამათო საკითხთაგანმა, თითქოს დაკარგა თავისი სიმწვავე. კერძოდ, საკითხმა, ტრანსფორმაციის ქვეყნებს კონტინენტურ-ევროპული თუ ანგლოსაქსური სამართლებრივი სისტემისათვის უნდა მიემართათ, ე.ი., გერმანელი სოციოლოგის, მაქს ვებერის ფორმულირებით – სამართლებრივი განვითარება უნდა განხორციელდეს სისტემატური კოდიფიკაციების ბაზაზე, ე.ი., „ნორმათა ჩაკეტილი, წინააღმდეგობრიობისაგან თავისუფალი და სრულყოფილი კომპლექსის საფუძველზე“ თუ მეტადრე „ამორფულად ემპირიული და პრეიუდიციული სამართლის საფუძველზე“ (კნიპერი, 1998: 74).

მისი თქმით, ვებერმა ღიად დატოვა კითხვა, ბაზრის კერძო მონაწილეთა ქვეყანაში მოქმედ და (პოლიტიკურად) დიდი გავლენის მქონე ჯგუფებისათვის ერთი კონცეფცია იქნებოდა უფრო მომგებიანი, თუ მეორე. ტრანსფორმაციის პროცესში მყოფ საზოგადოებებში, რომლებშიც ბაზრის კერძო მონაწილენი, როგორც მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ფაქტორი, ჯერ კიდევ წარმოსაშობია, ეს საკითხი გადასაწყვეტია. გამოცდილება იმაზე მიუთითებს, რომ ეს – პოლიტიკურად ყოველმხრივ სასურველი – პროცესი სისტემური კოდიფიკაციისა მისთვის სახასიათო სიცხადითა და სამართლებრივი სიმყარის საშუალებით განხორციელდება (კნიპერი, 1998: 74).

ძირითადი მახასიათებელი ისაა, რომ დაპირისპირება უფრო მეთოდისა და ფორმისმიერია, ვიდრე არსობრივი. არ არსებობს ისეთი კონტინენტურ-ევროპული სამართალი, რომელიც არსებითი პრინციპებითა და გადაწყვეტილებებით „ანგლოსაქსურისაგან“ განსხვავდებოდეს. სამოქალაქო სამართალი ეფუძნება აქაც და იქაც საკუთრებას, ხელშეკრულებას, დელიქტს, უსაფუძვლო გამდიდრებას, ოჯახსა და მემკვიდრეობას (კნიპერი, 1998: 74-75).

საქართველოში შემუშავებულ იქნა და უმეტესწილად ძალაში შევიდა მატერიალური და პროცესუალური კერძო სამართლის სისტემური კოდიფიკაციები. იმავდროულადვე აშკარაა, რომ ეს ორიენტირება არც ანგლოსაქსურ ინვესტორებსა თუ საადვოკატო სამსახურებს და არც ამერიკის აკადემიურ ან იურიდიულ პროფესიულ ინსტიტუტებთან თანამშრომლობას უღობავს გზას. ეს მით უფრო ასეა, რომ ძირითადი ორიენტაციის გზით წარმოიშვა არა გერმანული ან ჰოლანდიური კანონების ასლები, არა „ტრანსპლანტაციები“, არამედ სრულიად თავისთავადი და სახასიათო ნორმები, რომლებიც თავის სპეციფიკურ დინამიკას, კერძოდ, პრაქტიკულ მოქმედებაში ავლენს (კნიპერი, 1998: 75).

დაისვა თუ არა საქართველოში სამართლის რეფორმის საკითხი, იმთავითვე გაჩნდა კითხვა, თუ რომელ სამართლებრივ ოჯახში დაედო ბინა ქართულ სამართალს. ამ კითხვაზე პასუხი თვით ქართული სამართლის ისტორიულმა წარსულმა გასცა და დღეისათვის შეიძლება ითქვას, რომ საქართველო კონტინენტური ევროპის სამართლებრივი ოჯახის ქვეყანაა. თუმცა, რეფორმის დასაწყისში იყო ცალკეული დისკუსია საერთო სამართალთან ქართული სამართლის ურთიერთობის

შესახებ. იხსენებენ კერძო სამართლის მაშინდელ ისტორიას, როცა პარლამენტში დებატებამდე სერიოზული კამათი იყო იმის შესახებ, რომელი სისტემით მოეხდინათ სამეწარმეო (საკორპორაციო) ურთიერთობათა მოწესრიგება. ევროპული სტანდარტებით შემუშავებულ „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის გვერდით გაჩნდა ქართული სავაჭრო კოდექსის აშშ-ის სავაჭრო კოდექსის მსგავსი ვარიანტი. პარლამენტმა განიხილა მხოლოდ ევროპული მოდელის პროექტი, რომელიც კარგა ხანი (1994 წლის 28 ოქტომბრიდან 2021 წლის 2 აგვისტომდე) მოქმედებდა, როგორც კანონი „მეწარმეთა შესახებ“. დიდი ძალისხმევა არ დასჭირდა იმას, რომ სავაჭრო კოდექსის იდეა, თანაც ამერიკულის მსგავსი, უარყოფილიყო. სავაჭრო კოდექსის ამერიკული ვარიანტი შეუძლებელი იყო, თანხმობაში მოსულიყო სამოქალაქო სამართალთან. ის გამოიწვევდა კერძო სამართლის ორგანიზმში განხეთქილებას და, ამდენად, სამოქალაქო და სავაჭრო სამართლის მოწესრიგების სფეროთა ერთმანეთში აღრევა-დაპირისპირებას. საქმე ისაა, რომ მთელი რიგი ურთიერთობები, რომლებსაც ამერიკული სავაჭრო კოდექსი აწესრიგებს, ტრადიციულად, ევროპულ სამართალში (ქართულშიც) სამოქალაქო სამართლით წესრიგდება. ამის მაგალითად ნასყიდობის ინსტიტუტიც საკმარისია. ევროპულ კერძო სამართალში სამოქალაქო სამართალი საგნობრივი თვალსაზრისითაც მკვეთრადაა გამიჯნული სამეწარმეო (საკორპორაციო), სავაჭრო სამართლისაგან. როგორც ჩანს, პოზიტიური სამართლის ქვეყნებში კოდიფიკაციის გზით გაცილებით ადვილია აღნიშნულის განხორციელება, ვიდრე ეს პრეცედენტული სამართლის ქვეყნებშია შესაძლებელი. რა უნდა ყოფილიყო უცხო სამართლის ასეთი უშედეგო გადმონერგვის საფუძველი? ამას ბევრად განაპირობებს პოლიტიკურ-კულტურული კავშირები განვითარებულ საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებთან. ასეთი ქვეყნების რიგში განსაკუთრებით გამოიკვეთა საქართველოს ურთიერთობა აშშ-სა და გერმანიასთან (ზოიძე, 1999: 15).

ორმხრივი ურთიერთთანამშრომლობის დასტურია ის, რომ ქართველები დაინტერესდნენ მოცემული ქვეყნების სამართლებრივი კულტურით. იმ პერიოდშივე მრავლად შეინიშნებოდა აშშ-ისა თუ გერმანიის უნივერსიტეტებში იურისპრუდენციითა თუ კულტურის სხვა დარგებით გატაცებული ქართველი ახალგაზრდები. თავის მხრივ, საქართველოშიც მრავლად შეიძლებოდა ამერიკელი თუ ევროპელი იურისტების ხილვა. საქართველოში სამართლის ექსპორტისათვის ბრძოლაში დიდი უპირატესობით იმარჯვებს ევროპული იურისპრუდენცია, რასაც ხელს უწყობს რეფორმამდელი სამართლის ისტორიული სულისკვეთება (ზოიძე, 1999: 15).

ვინაიდან საკანონმდებლო დონეზე ვერ მოხერხდა ამერიკული სამართლის რეცეფცია საქართველოში, იმავე პერიოდში გამოიკვეთა ამ რეცეფციის უფრო მარჯვე გზა, როგორიცაა იურიდიული პრაქტიკის მეშვეობით მისი დამკვიდრება, რაც შეძლეს პრაქტიკოსმა იურისტებმა. ამ შემთხვევაში, მხედველობაში აქვთ სამართლის რეცეფცია ხელშეკრულებათა დონეზე. ამას ემატება საბაზრო ეკონომიკის ის სფერო, რომელშიც უმეტესწილად ამერიკული ინვესტიციები ჩაიდო. ამ შემთხვევაშიც გამოჩნდა ამერიკული სამართლის არსებითი თვისება, რომ ის პრაქტიკიდან მოსული სამართალია (ზოიძე, 1999: 15).

ქართული სამართალი კვლავაც რჩება როგორც პოზიტიური სამართალი, მაგრამ ჯერ კიდევ იმდროინდელი მოვლენებიდან აშკარად ჩანდა პრაქტიკოსი იურისტის როლის ზრდა სამართალქმნადობის პროცესში, რაზეც ზემოთ იყო უკვე ყურადღება გამახვილებული (ზოიძე, 1999: 15).

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველომ თანაბრად ისარგებლა აშშ-ის თანადგომითა და ევროპული კავშირის სახელმწიფოებთან, მათ შორის, გერმანიასთან, თანამშრომლობით. სამართლის სფეროებში აშკარად შესაცნობია ორივე ქვეყნის გავლენა, თუ თვალი გადაევლება რეფორმირებულ კანონმდებლობას. აღნიშნული ვრცელდება, მათ შორის, სამოქალაქო კოდექსის მატერიალურსამართლებრივ საფუძვლებზე. იურისტები დღემდე აგრძელებენ ორივე სამართლებრივი წრიდან, მაშასადამე, საერთო სამართლისა და კონტინენტურ-ევროპული სივრციდან, თანამშრომლობას კონსულტაციების სახით, სამართლისა და მართლმსაჯულების რეფორმების ხელშეწყობის მიზნით (დეპე, 2016: 40-41).

თუმცა, გასათვალისწინებელია, რომ როდესაც საუბარია საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის ევროპეიზაციის როლსა და მნიშვნელობაზე, ევროპეიზაცია, თავის თავში, გარკვეულ ღირებულებებზე დაყრდნობას ნიშნავს. ასეთი სახის ღირებულებისთვის ქვეყანას აუცილებლად უნდა გააჩ-

ნდეს სამართლებრივი წარსული, რაც, საბოლოო ჯამში, მის არჩევანში მთავარ როლს ითამაშებს. აღნიშნულის საფუძველზე, ქვეყანა თავად გადაწყვეტს, გახდეს კონტინენტური სამართლისა თუ საერთო სამართლის ოჯახში შემავალი ქვეყანა. საქართველომ, თავისი წარსულიდან გამომდინარე, არჩევანი პირველ მათგანზე შეაჩერა (ჯორბენაძე, 2014: 68).

საერთო სამართლის ქვეყნების მთავარი ღირებულება, სამართლებრივი კუთხით, სასამართლოს პრეცედენტული პრაქტიკაა. აღნიშნული ისე არ უნდა იქნეს გაგებული, თითქოს, საერთო სამართლის ქვეყნებში არ არის წარმოდგენილი კანონები, პირიქით, კანონები მათ გააჩნიათ, თუმცა, მათში არ ვლინდება ნორმის მოქმედების დაკონკრეტებული ხასიათი. დღესდღეობით, საერთო სამართლის ქვეყნების გამოცდილების გაზიარებისთვის მნიშვნელოვანია, ქვეყანას არანაკლებ სასამართლო პრეცედენტები გააჩნდეს უხვი რაოდენობით. რა მოუწესრიგებელი ვითარება იქნებოდა საქართველოში დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, საერთო სამართლის ფუძემდებლური პრინციპები რომ ამოქმედებულიყო. ქვეყანას, რომელსაც არათუ სასამართლო პრაქტიკა, არამედ, კანონიც კი არ გააჩნდა ჩამოყალიბებული სახით, თითოეული დავის გადაწყვეტა ახალი პრეცედენტებისა და, შესაბამისად, მოქმედების განხორციელების ახალი მიმართულების საფუძველი გახდებოდა. აღნიშნული კი, თავის მხრივ, ყოველდღიურ ცხოვრებაში გამოიწვევდა ერთგვარ ნონსენსს (ჯორბენაძე, 2014: 73).

მიუხედავად თავისი დახვეწილობისა და გარეგნული მიმზიდველობისა, რაც, უწინარეს ყოვლისა, საერთო სამართლის სისტემის დინამიკურობასა და მოქნილობაში გამოიხატება, საერთო სამართლის მეთოდებისა და სამართლებრივი ტრადიციების დამკვიდრება საქართველოში შეუძლებელია, ვიდრე იარსებებენ კონტინენტური ევროპის ტრადიციებზე გაზრდილი იურისტები. საქართველოს არა ჰყავს საერთო სამართლის მეთოდოლოგიაზე აღზრდილი იმ კვალიფიკაციისა და იმ რაოდენობის ადვოკატები თუ მოსამართლეები, რომელთაც შეეძლებათ ხელშეკრულებებისა თუ სასამართლო გადაწყვეტილებების იმგვარად მომზადება და გაფორმება, რომ მათ კანონის ნორმათა შეცვლის პრეტენზია ჰქონდეთ. ამ რეალობას კანონშემოქმედმა თვალი უნდა გაუსწოროს და სამართალგამომყენებლებს კოდიფიცირებული სამართალი შესთავაზოს (ჭანტურია, 2016: 14-15).

მაშასადამე, საქართველო, ტრადიციულად, მისი სამართლებრივი სისტემის თვალსაზრისით, კონტინენტურ-ევროპული სამართლის ოჯახს მიეკუთვნებოდა. ეს ტენდენცია დამახასიათებელი იყო არა მხოლოდ საქართველოსთვის, არამედ, მთელი ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპისთვის, რომელიც რომანულ-გერმანული სამართლის დიდ ზეგავლენას განიცდიდა (ბურდული, 2016: 10).

სწორედ ამ პოლიტიკურ-სამართლებრივი ისტორიული საფუძვლით იქნა განპირობებული, რომ ქვეყნის მაშინდელმა ხელისუფლებამ გეზი ევროპული სამართლის რეცეფციისაკენ აიღო. საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ელიტის გერმანიის მაღალი პოლიტიკური წრის წარმომადგენლებთან სიახლოვის გამო კი, აქცენტი სწორედ გერმანული სამართლის რეცეფციაზე გაკეთდა. თუმცა, ამას არა მხოლოდ პოლიტიკური ან პერსონალური, არამედ, იურიდიული და სამართლებრივ-კულტურული ფენომენიც ედო საფუძვლად: ქართველი იურისტების სამართლებრივი აზროვნების სტილი გერმანულთან იდგა ახლოს. ენის ცოდნა, გერმანული სამართლის სისტემის შესახებ სრულყოფილი ინფორმაციის ფლობა, სხვადასხვა გერმანული ორგანიზაციის აქტიური ჩართვა და მონაწილეობა საქართველოს კანონშემოქმედების პროცესში, საკანონმდებლო ინიციატივების მხარდამჭერი პროექტების განხორციელება განაპირობებდა იმას, რომ საბოლოო ჯამში, დამოუკიდებლობამოპოვებულმა ქვეყანამ გერმანული სამართლის საფუძველზე ჩამოყალიბებული საკანონმდებლო კონსტრუქცია შექმნა. ეს სრული მოცულობით შეეხო ქართულ კერძო სამართალს (ბურდული, 2016: 10-11).

დასკვნები: წინამდებარე ნაშრომში წარმოჩნდა, თუ რა დაკვირვებები ჰქონდათ 1990-იან წლებში ქართულ სამართალზე საერთო სამართლის გავლენის შესახებ. კერძოდ, როგორც განვითარებული მსჯელობიდან გამოიკვეთა, რეფორმის დასაწყისშივე იყო გარკვეული საუბარი ანგლოამერიკულ სამართალთან ქართული სამართლის თავსებადობის თაობაზე. მართალია, საერთო სამართლის ნაკვალევი სამოქალაქო კოდექსის ზოგად ნაწილში ნაკლებად შეინიშნება, თუმცა, ზოგიერთ ინსტიტუტზე გარკვეული ზეგავლენა მაინც არის თვალშისაცემი, რადგან, მათზე მუშაობისას, კო-

მისია ანგლოამერიკული სამართლის დებულებებსაც ეცნობოდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ უკვე იმ პერიოდში ესმეოდა ხაზი, რომ თანდათანობით ხდებოდა კონტინენტურ-ევროპული და ანგლოამერიკული სამართლის დაახლოება. ოცდამეერთე საუკუნე სწორედ ამ დაახლოების აღმასვლად ესახებოდათ, მით უფრო, რომ სამართლის უამრავი საკვანძო დანაწესი მათ მაშინაც საერთო ჰქონდათ (ზოიძე, 1999: 25).

ამასთანავე, სტატიაში შეჯერებულია საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მიღებიდან თითქმის ორი ათეული წლის გასვლის შემდეგ გამოთქმული მოსაზრებები განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით, საიდანაც ვლინდება, რომ ქართულ კანონმდებლობაზე ანგლოამერიკული სამართლის თვალსაჩინო გავლენების მიუხედავად, საქართველოს სამართლებრივი სისტემა ცალსახად კონტინენტურ-ევროპული სამართლის ოჯახის კუთვნილებაა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ამირანაშვილი, გ. (2016). გარიგების ფორმის მიმართ არსებული მოთხოვნების ზოგიერთი თავისებურება ამერიკულ სამართალში. *„სამართლის ჟურნალი“ (№2, გვ. 69-78).* თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა;

ბურდული, ი. (2016). სამეწარმეო სამართლის განვითარების ძირითადი ტენდენციები. რედ: ბურდული, ი. *თანამედროვე ქართული სამეწარმეო სამართლის განვითარება (რეფორმის ძირითადი ასპექტები). (გვ. 7-48).* თბილისი: გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“;

დეპე, ი. (2016). საქართველოს სამოქალაქო და კომერციული სამართლის რეფორმები (ბოლო დროს განვითარებული მოვლენების მიმოხილვა საკუთრების უფლების მიხედვით). *საერთაშორისო კონფერენციის „საკუთრება და სამართლებრივი სტაბილურობა: საკუთრების ცნების ტრანსფორმაცია“ მასალების კრებული (5-6 ნოემბერი, 2015).* გვ. 40-49. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ზოიძე, ბ. (2005). ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში. თბილისი: საგამომცემლო საქმის სასწავლო ცენტრი;

ზოიძე, ბ. (1999). საერთო (ინგლისურ-ამერიკული) სამართლის გავლენა ქართულ სამოქალაქო კოდექსზე. *ჟურნალი „ქართული სამართლის მიმოხილვა“ (პირველი-მეორე კვარტალი, გვ. 14-25).* თბილისი: ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ-ევროპული საკონსულტაციო ცენტრი;

კნიპერი, რ. (1994). კოდიფიკაციის მეთოდები და კონცეფციები გარდამავალი პერიოდის საზოგადოებებში (საქართველოს მდგომარეობის გათვალისწინებით). *საერთაშორისო კონფერენციის „სამართლის რეფორმა საქართველოში“ მასალები (23-25 მაისი, 1994).* გვ. 176-191. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა;

კნიპერი, რ. (1996). მოსაზრებანი სამართლებრივი რეფორმის თაობაზე. პროფესორ სერგო ჯორბენაძის პატივსაცემად. რედ-ები: კნიპერი, რ. ჭანტურია ლ. *სერგო ჯორბენაძე 70: საიუბილეო კრებული. (გვ. 21-31).* თბილისი: გამომცემლობა „ნორმა“;

კნიპერი, რ. (1998). რამოდენიმე მოსაზრება საქართველოში კერძო სამართლის დარგში რეფორმის განხორციელების შესახებ. *ჟურნალი „მაცნე“: სამართლის სერია (№1, გვ. 73-81).* თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია;

ლილუაშვილი, გ. (1997). ნასყიდობა აშშ-ს ერთგვაროვანი სავაჭრო კოდექსის მიხედვით. *სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი „სამართალი“ (№11-12, ნოემბერი-დეკემბერი, გვ. 31-36).* თბილისი: საგამომცემლო პოლიგრაფიული კომპლექსი „სამშობლო“;

ჭანტურია, ლ. (2016). ქართული სამართალი და განვითარების ალტერნატივები. *ოთარ გამყრელიძე 80: საიუბილეო სამეცნიერო კრებული. (გვ. 11-22).* თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“;

ჯორბენაძე, ს. (2014). საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, როგორც ქართული კერძო სამართლის ევროპეიზაციის ნიმუში (ძირითადი პრინციპები და თავისებურებანი). *საერთაშორისო ინტერდისციპლინარული კონფერენცია ევროპული ღირებულებები და იდენტობა: მოხსენებები (16-17-18 ივნისი, 2014).* გვ. 68-80. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

THE INFLUENCE OF ANGLO-AMERICAN LAW ON THE PROCESS OF CIVIL LAW REFORM IN GEORGIA

GIORGI AMIRANASHVILI
PhD in Law, Assistant Professor at
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
E-Mail: giorgi.amiranashvili@tsu.ge
ORCID: 0000-0003-1097-0126

Abstract: Establishment of market economy in Georgia has facilitated the development of production and trade, as well as economic convergence of the country with other states, among them, with the United States of America. At the formation stage of the mentioned above relationship, it was already discussed that knowledge of the legal norms, regulating the trade and business in these two countries, should have been given greater importance.

In Georgia, in 1990-s, as compared with the law of continental Europe, one of the main reasons for lower level of study of common law was the fact that Georgia, during the decades, belonged to the socialistic legal system and there was no interest towards the common law. And then, the situation has completely changed. In the process of reformation of the Georgian law, the norms were being introduced from the continental Europe, as well as from common law, raising the issue of study and research of very interesting, but less known for Georgia by that time, common law system.

The Commission, working on the drafting of the Civil Code of Georgia, has not demonstrated particular interest towards the Anglo-American law. Probably, the reason for the above attitude was the fact that societies of transition period of post-soviet space were not offered to take the Anglo-Saxon model, as far as the precision and compactness of expression of obligations was considered as necessary for them, in accordance with the traditions of continental Europe.

Nevertheless, at the initial stage of reform, there was some discussion about compatibility of Georgian law to the common law. For example, in general part of the Civil Code, the footprints of common law are less observed, however, certain influence on the transactions is still noticeable, as the Commission, in the process of working, was also getting familiar with the provisions effective in the common law.

The aim of the paper is to discuss the influence of Anglo-American law on Georgian civil law. This should be a novelty in the sense that in Georgian sources this topic is mainly covered against the backdrop of European, and specifically German law, which makes it interesting to study the experience of a legal system different from that of Continental Europe.

Keywords: Common Law; Continental Law; Georgia; Civil Law; Law Reform.

* * *

Introduction. The establishment of a market economy in Georgia has facilitated not only the development of production and trade but also the country's economic integration with other states, including the United States. A significant factor supporting the strengthening of economic relations between these two countries was the agreement signed on March 7, 1994, titled „Treaty Between the Government of the Republic of Georgia and the Government of the United States of America Concerning the Encouragement and Reciprocal Protection of Investment", which was ratified by the Georgian Parliament on December 11, 1996 (Liluashvili, 1997: 31). This document was preceded by the June 27, 1992 agreement titled „Treaty Between the Government of the Republic of Georgia and the Government of the United States of America Concerning Investment Promotion". Additionally, on June 20, 2007, a framework agreement titled „United States-Georgia Trade and Investment Framework Agreement" was signed.

Even during the initial stages of developing this relationship, it was acknowledged that understanding the legal norms governing trade and business in both countries held great significance (Liluashvili, 1997: 32).

One of the main reasons for the limited study of common law in Georgia during the 1990s – as compared to Continental European law – was the fact that, for decades, Georgia had belonged to the socialist legal system and had shown little interest in common law. However, the situation changed entirely. In the process of reforming Georgian law, norms from both Continental European and common law traditions began to be introduced. This, in turn, placed on the agenda the study and examination of the common law system, which at the time was highly relevant but still relatively unfamiliar in Georgia (Liluashvili, 1997: 32).

The commission that drafted Georgia's Civil Code did not express any particular interest in Anglo-American law (Zoidze, 1999: 14-15). Likely, this was because post-Soviet transitional societies were not being offered the Anglo-Saxon model, as it was considered essential for them to adopt the precision and compactness in expressing rights and obligations that are characteristic of Continental European traditions. Consequently, from a pragmatic – but never structural – perspective, support was given to codifications that were conceptually precise. Everyone involved in working on Georgian legislation at that time hoped this would be the best contribution to Georgia's bright future (Knipper, 1994: 191).

Thus, for transitional societies, detailed codification of their civil and economic law was considered important. At the same time, they were advised not to rely on case law or the art of contract drafting. While both were certainly deemed necessary, it was believed that their time would come (Knieper, 1996: 30).

It is also worth noting that ancient Georgian law was significantly influenced by Greco-Roman law (Zoidze, 2005: 53), which forms the foundation of modern European law (Zoidze, 2005: 36).

Nevertheless, at the initial stage of the reform, there was some discussion about the compatibility of Georgian law with common law (Zoidze, 1999: 14). For example, while the general part of the Civil Code shows little trace of common law, certain influences are still noticeable in the section on transactions, as the commission consulted provisions from common law in the process of working on them (Zoidze, 1999: 17-18).

The aim of this article is to examine the influence of Anglo-American law on Georgian civil law. This presents a novel perspective because this topic has mostly been addressed in Georgian sources in the context of European – and specifically German – law, making it particularly interesting to explore the issue through the lens of a legal system that differs from Continental Europe. This is especially relevant today, as in recent years we have seen the reception of certain legal institutions or norms from the common law family into Georgian legislation (Amiranashvili, 2016: 70).

Methods. This paper employs both general scientific and specialized research methods as the methodological foundation for examining the issue at hand. The general scientific methods include historical, systematic, analytical, synthetic, and logical approaches, while the specialized methods include dogmatic and comparative legal research.

Specifically, the article examines opinions from the 1990s regarding the influence of Anglo-American law on Georgian law. These observations are then compared with views expressed on the same topic nearly 20 years after the adoption of the Civil Code of Georgia, and relevant conclusions are drawn.

Discussion. The Civil Code of Georgia was adopted on June 26, 1997. On November 24 of the same year, one of the key architects of the Georgian Civil Code, German (from Bremen) professor Rolf Knieper, noted the following in his report titled *„Some Reflections on Implementing Private Law Reform in Georgia"*:

Codification, as an alternative to unwritten or uncodified law – once a controversial issue – seems to have lost its sharpness. Specifically, the question of whether countries undergoing transformation should adopt a Continental European or Anglo-Saxon legal system – formulated by the German sociologist

Max Weber – remains relevant. According to Weber, legal development should be based on systematic codifications, i.e., a „closed, contradiction-free and comprehensive system of norms", rather than on a „formless, empirical and precedent-based law" (Knieper, 1998: 74).

He noted that Weber left open the question of which legal concept – one or the other – would be more advantageous for countries with private market participants and politically influential groups. In societies undergoing transformation, where private market participants are still emerging as key economic actors, this question remains to be resolved. Experience indicates that this politically desirable process will be best implemented through systematic codification, offering legal clarity and stability (Knieper, 1998: 74).

The core distinction lies more in method and form than in substance. There is no Continental European legal system that, in terms of essential principles and decisions, fundamentally differs from Anglo-Saxon law. Civil law in both traditions is based on property, contracts, torts, unjust enrichment, family law, and inheritance (Knipper, 1998: 74-75).

In Georgia, systematic codifications of both substantive and procedural private law were developed and largely entered into force. At the same time, it is clear that this orientation does not hinder cooperation with Anglo-Saxon investors or legal services, nor with American academic or legal professional institutions. This is especially true since the primary orientation did not result in copies or „transplants" of German or Dutch laws, but rather in wholly original and characteristic norms that exhibit their specific dynamic in practice (Knieper, 1998: 75).

From the moment the question of legal reform arose in Georgia, the question of which legal family Georgian law belongs to also emerged. This question was answered by Georgia's own legal history. Today, it can be said that Georgia is part of the Continental European legal family. Nevertheless, at the start of the reform process, there was some discussion about Georgia's relationship to common law. Some recall the history of private law, where, prior to parliamentary debates, serious disputes arose about which system should regulate entrepreneurial (corporate) relations. Alongside the law „On Entrepreneurs", drafted to European standards, there appeared a version of the Georgian Commercial Code resembling the U.S. Uniform Commercial Code. Parliament only considered the European model, which remained in effect for a long time (from October 28, 1994, to August 2, 2021) as the „Law on Entrepreneurs". It did not take much effort to reject the idea of a commercial code modeled after the American one. An American-style commercial code would have been incompatible with civil law, causing a rupture in the organism of private law and leading to confusion and conflict between civil and commercial law domains.

The issue is that many of the relationships regulated by the U.S. Commercial Code are traditionally governed by civil law in European legal systems – including in Georgia. The institution of sales contracts is one example. In European private law, civil law is clearly separated from entrepreneurial (corporate) and commercial law in terms of subject matter. It appears that in countries with positive (statutory) law, it is easier to achieve this separation through codification than it is in precedent-based legal systems.

What was the basis for such an ineffective transplant of foreign law? Much of it stems from political and cultural ties with developed market economy countries. Among these, Georgia's relationships with the U.S. and Germany have been particularly significant (Zoidze, 1999: 15).

A sign of mutual cooperation is the Georgian interest in the legal cultures of these countries. At that time, many young Georgians studied law and other disciplines in American or German universities. In turn, it was common to see American or European lawyers in Georgia. In the contest to export law to Georgia, European jurisprudence has prevailed, thanks in part to the historical spirit of pre-reform Georgian law (Zoidze, 1999: 15).

Since it was not possible to formally adopt American law at the legislative level, a more pragmatic route emerged: its introduction through legal practice, achieved by practicing lawyers. Here, the reception of law refers to the contractual level. This is complemented by the market economy sectors that primarily attracted American investment. In those cases, American law revealed its essential feature: it is law derived from practice (Zoidze, 1999: 15).

Georgian law remains positive law, but already at that time the growing role of practicing lawyers in the law-making process became evident, as previously noted (Zoidze, 1999: 15).

Thus, it can be said that Georgia has benefited from both the support of the United States and cooperation with EU states, including Germany. In the field of law, the influence of both legal traditions is evident when reviewing reformed legislation. This also applies to the substantive legal foundations of the Civil Code. Lawyers continue to engage in consultation and cooperation with representatives of both legal traditions – common law and Continental European law – to support legal and judicial reforms (Deppe, 2016: 40-41).

However, when discussing the role and significance of the Europeanization of Georgia's Civil Code, it should be considered that Europeanization inherently involves adherence to certain values. For such values to take root, a country must have a legal past, which ultimately plays a decisive role in its choice. On that basis, a country can determine whether it belongs to the Continental or Common Law family. Georgia, based on its history, has opted for the former (Jorbenadze, 2014: 68).

The central legal value in common law countries is judicial precedent. However, this should not be understood to mean that common law countries do not have statutes – they do. But these statutes do not usually embody the detailed application of norms. For a country to benefit from common law experience today, it must have a wealth of judicial precedents. Imagine the chaos if Georgia, upon gaining independence, had attempted to implement fundamental common law principles. A country without established judicial practice – and not even well-formed legislation – would have faced the need to create new precedents and legal directions with each case. This would have led to legal uncertainty and confusion in daily life (Jorbenadze, 2014: 73).

Despite its sophistication and external appeal – especially due to the dynamism and flexibility of the common law system – it is impossible to establish common law methods and traditions in Georgia as long as the legal profession is shaped by Continental European traditions. Georgia does not have lawyers or judges, in either the necessary number or qualification, trained in the common law methodology, capable of drafting contracts or judgments in ways that could set binding precedents or challenge existing statutes. Lawmakers must face this reality and offer codified law to those who interpret and apply the law (Chanturia, 2016: 14-15).

Thus, traditionally, from the perspective of its legal system, Georgia belonged to the Continental European legal family. This trend was characteristic not only of Georgia but also of all of Central and Eastern Europe, which was under the strong influence of Romano-Germanic law (Burduli, 2016: 10).

It was precisely this political-legal historical foundation that determined the course taken by the country's then-government toward the reception of European law. Due to the close ties between Georgia's political elite at the time and representatives of Germany's high political circles, the focus was placed specifically on the reception of German law. However, this was based not only on political or personal factors but also on legal and legal-cultural phenomena: the legal thinking style of Georgian jurists was closely aligned with that of the German tradition. Knowledge of the language, comprehensive familiarity with the German legal system, active involvement and participation of various German organizations in Georgia's legislative process, and the implementation of projects supporting legislative initiatives – all contributed to the fact that, ultimately, the newly independent country developed a legislative framework based on German law. This applied in full to Georgian private law (Burduli, 2016: 10-11).

Conclusions. This paper has presented the observations made in the 1990s regarding the influence of common law on Georgian law. Specifically, as emerged from the discussion, there was some initial discourse at the beginning of the reform about the compatibility of Georgian law with Anglo-American law. Although traces of common law are less evident in the general part of the Civil Code, some influence on certain legal institutions is still noticeable, since during their development, the commission also reviewed provisions from Anglo-American law. It should also be noted that even at that time, it was emphasized that a gradual convergence between Continental European and Anglo-American

legal systems was underway. The 21st century was seen as a period of such convergence, especially considering that even then, many key legal norms were already shared between the systems (Zoidze, 1999: 25).

Furthermore, the article incorporates opinions expressed nearly two decades after the adoption of Georgia's Civil Code, which reveal that despite the noticeable influence of Anglo-American law on Georgian legislation, Georgia's legal system unequivocally belongs to the Continental European legal family.

Bibliography:

Amiranashvili, G. (2016). Some Characteristics of Formal Requirements for a Legal Transaction in American Law. *Journal of Law* (No. 2, pp. 69-78). Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press;

Burduli, I. (2016). Main Trends in the Development of Entrepreneurial Law. Ed.: Burduli, I. *Development of Modern Georgian Entrepreneurial Law (Key Aspects of Reform)*. (pp. 7-48). Tbilisi: *World of Lawyers* Publishing House;

Deppe, J. (2016). Reforms of Civil and Commercial Law in Georgia (Review of Recent Developments Based on Property Law). Collection of Materials of the International Conference *„Ownership and the legal stability: Transforming the concept of ownership"* (November 5-6, 2015). pp. 40-49. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press;

Zoizde, B. (2005). Reception of European Private Law in Georgia. Tbilisi: Publishing and Printing Center for Educational Affairs;

Zoizde, B. (1999). The Influence of Anglo-American Common Law on the Georgian Civil Code. *Georgian Law Review* (First-Second Quarter, pp. 14-25). Tbilisi: Georgian-European Policy and Legal Advice Centre;

Knieper, R. (1994). Methods of Codification and Concepts of the Transitory Period Societies (Regarding the Case that of Georgia). Materials of the International Conference *„The Legal Reform in Georgia"* (May 23-25, 1994). pp. 176-191. Tbilisi: Tbilisi University Press;

Knieper, R. (1996). Opinions on Legal Reform. In Honor of Professor Sergo Jorbenadze. Eds.: Knieper, R.; Chanturia, L. *Sergo Jorbenadze 70: Jubilee Collection*. (pp. 21-31). Tbilisi: *Norma* Publishing House;

Knieper, R. (1998). Some Opinions on the Implementation of Reform in the Field of Private Law in Georgia. *„Matsne"*: Legal Series (No. 1, pp. 73-81). Tbilisi: Georgian Academy of Sciences;

Liluashvili, G. (1997). Sale According to Uniform Commercial Code of the US. Scientific-Practical Journal *Law* (Nos. 11-12, November-December, pp. 31-36). Tbilisi: Publishing and Printing Complex *Samshoblo*;

Chanturia, L. (2016). Georgian Law and Alternatives of Development. *Otar Gamkrelidze 80: Jubilee Scientific Collection*. (pp. 11-22). Tbilisi: *Meridiani* Publishing House;

Jorbenadze, S. (2014). The Civil Code of Georgia as a Model of Europeanization of Georgian Private Law (Basic Principles and Characteristics). International Interdisciplinary Conference *European Values and Identity: Proceedings* (June 16-17-18, 2014). pp. 68-80. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press.

კონსტანტინე ჩერნენკოს რელიგიური პოლიტიკა (1984-1985 წწ.)

ეთერ ბოკელავაძე
ისტორიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: eter.bokelavadze@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-5497-7915

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილულია საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის, კონსტანტინე ჩერნენკოს რელიგიური პოლიტიკა, მისი ძირითადი მიზნები, დამახასიათებელი თავისებურებები და შედეგები. 80-იანი წლების პირველი ნახევრის საბჭოთა სისტემის გავლენა რელიგიური ორგანიზაციებისა და მორწმუნე ადამიანების ცხოვრებაზე. ხელისუფლების დამოკიდებულება ათეისტური პოლიტიკისადმი დაუმორჩილებელი რელიგიური ორგანიზაციებისადმი და მათ მიმართ გატარებული ღონისძიებები. სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიის საქმეთა საბჭოს, მიუნხენის „სამიზდატის“ არქივის, პრესის მასალებისა და სხვა ისტორიული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე, შესწავლილია საბჭოთა ლიდერის ყველაზე ხანმოკლე მმართველობის რეპრესიული ხასიათი, ქრისტიანულ ეკლესიასთან ურთიერთობის ფორმები და რელიგიური პოლიტიკის განხორციელების მეთოდები.

საკვანძო სიტყვები: საბჭოთა კავშირი, კონსტანტინე ჩერნენკო, რელიგია, პოლიტიკა, ეკლესია

* * *

შესავალი: საბჭოთა ხელისუფლების რელიგიური პოლიტიკა არაერთი მკვლევრის ინტერესის საგანს წარმოადგენს როგორც თანამედროვე ქართულ, ისე, რუსულ და ევროპულ სამეცნიერო სივრცეში. საკითხის აქტუალობის ზრდას ხელს უწყობს იმ ისტორიული წყაროების გამოვლენა, რომლებიც საბჭოთა კავშირის არსებობის პერიოდში მკვლევართათვის არ იყო ხელმისაწვდომი. აღსანიშნავია ის, რომ გამოქვეყნებულ ნაშრომთა დიდი ნაწილი, ძირითადად, ი. სტალინის, ნ. ხრუშჩოვის, ლ. ბრეჟნევის, ი. ანდროპოვისა და მ. გორბაჩოვის პოლიტიკის შესწავლას ეძღვნება. შედარებით ნაკლები ყურადღება აქვს დათმობილი კ. ჩერნენკოს ურთიერთობას რელიგიურ ორგანიზაციებთან. აღნიშნული, ვფიქრობთ, მისი მმართველობის ხანმოკლე პერიოდითაა განპირობებული. ვინაიდან, მიჩნეულია, რომ მისი ხელმძღვანელ პოზიციაზე მოღვაწეობის პერიოდში არსებითად არაფერი შეცვლილა საბჭოთა სახელმწიფოს ცხოვრებაში. თუმცა, ისტორიული დოკუმენტების ანალიზის შედეგად, მიგვაჩნია, რომ კ. ჩერნენკოს პოლიტიკას რელიგიის სფეროში, მიუხედავად იმისა, რომ იგი წინამორბედთა კურსის პრაქტიკულ გაგრძელებას წარმოადგენდა, მაინც გააჩნდა ინდივიდუალური ხასიათი.

ჩვენ უკვე მივუძღვენით ნაშრომები ლ. ბრეჟნევის, ი. ანდროპოვისა და მ. გორბაჩოვის რელიგიური პოლიტიკის კვლევას. წინამდებარე სტატიის მიზანს კი კ. ჩერნენკოს მმართველობის პირობებში, სახელისუფლებო აპარატის მიერ რელიგიის სფეროში მიღებული გადაწყვეტილებების, გატარებული ღონისძიებებისა და ქრისტიანული ეკლესიისა და მორწმუნე საზოგადოების მდგომარეობის განხილვა წარმოადგენს.

მეთოდები: ნაშრომი ეფუძნება ისტორიულ-შემეცნებით, კონტენტ-ანალიზის, ბიოგრაფიული და შედარებითი კვლევის მეთოდებს.

მსჯელობა: 1984 წლის 18 თებერვალს საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის რიგგარეშე პლენუმმა კომიტეტის გენერალურ მდივნად კონსტანტინე ჩერნენკო აირ-

ჩია. ჩერნენკოს კანდიდატურა XX ს-ის 80-იანი წლების პირველ ნახევარში პარტიის გათვლებით, ალბათ ყველაზე მისაღები იყო, ორი უმთავრესი ფაქტორის გამო:

მისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობა ზედმიწევნით კარგად პასუხობდა პარტიულ იდეოლოგიას და მოთხოვნებს. ლენინური იდეოლოგიისა და „განვითარებული სოციალიზმის“ მშენებლობის პრინციპების ერთგული დაცვა სწორედ მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მთავარ კრედოს წარმოადგენდა.

მისი კარიერა ჯერ კიდევ 20-იანი წლების ბოლოდან და 30-იანი წლების დასაწყისიდან უკავშირდებოდა იდეოლოგიური მუშაობისა და პროპაგანდა-აგიტაციის სფეროს (1929-1930 წლებში იყო კრასნოიარსკის მხარის ნოვისელოვის რაიკომის პროპაგანდისა და აგიტაციის განყოფილების გამგე; 1948 წლიდან მოლდავეთის კომპარტიის ცკ-ის პროპაგანდისა და აგიტაციის გამგე). კარგად იყო დახელოვნებული პარტიული იდეოლოგიის გატარებისთვის საჭირო მექანიზმების გამოყენების საქმეში.

ჩერნენკოს ხელმძღვანელობა, პარტიისთვის სავარაუდოდ, არჩეული მსოფლმხედველობისა და წინამორბედი ლიდერების პოლიტიკური კურსის შენარჩუნების გარანტს წარმოადგენდა, იმავდროულად, იდეოლოგიური სფეროს გაძლიერების იმედით.

1984 წლის 18 თებერვლის პლენუმზე ჩერნენკომ განაცხადა: „ახალი სამყაროს შენება ნიშნავს დაუცხრომლად ვზრუნავდეთ ახალი სამყაროს ადამიანის ჩამოყალიბებისთვის, მისი იდეურ-ზნეობრივი ზრდისათვის. პარტია ეცდება, ეს მუშაობა მთლიანად შეესაბამებოდეს განვითარებული სოციალიზმის სრულყოფის დიდი და რთული ამოცანების ხასიათს“ (ამხანაგ კ. უ. ჩერნენკოს სიტყვა... 1984:2).

ამრიგად, 1984 წლისათვის, საბჭოთა ხელისუფლებას სახელმწიფოს წარმატებული მომავლის საწინდრად კვლავ სოციალიზმის მშენებლობა ესახებოდა. თუმცა, კარგად იაზრებდა არსებული კრიზისების დაძლევის აუცილებლობასაც. კრიზისის დაძლევის გზად კი, პირველ რიგში, ახალი საბჭოთა ადამიანის ჩამოყალიბებას მიიჩნევდა, რომლის მსოფლაღქმა და ცნობიერება მთლიანად უნდა ყოფილიყო მორგებული კომუნისტურ იდეებს, გამოხატული პრაქტიკული მოქმედებებით – საბჭოთა სახელმწიფოს განვითარებისთვის თავდაუზოგავი შრომითა და გარჯით.

ჩერნენკოს ხელისუფლებამ მალევე დაიწყო საპროგრამო იდეების განხორციელებისათვის მუშაობა. 1984 წლის ივლისში გამოიცა მისი განკარგულება კომკავშირის მუშაობის შესახებ, რომელიც კომკავშირისგან მოითხოვდა, რომ არა მხოლოდ გაეძლიერებინა თავისი როლი სკოლაში საგანმანათლებლო პროცესებში, არამედ „დაეხურა იდეოლოგიის ნაკლებობის შეღწევის ყველა არხი...“. შეიმუშავეთ და დანერგეთ ზომების სისტემა... ისე, რომ დასვენების ყველა ფორმა ხელს უწყობდეს ... ათეისტური გემოვნების განვითარებას“ – მოუწოდებდა იგი (Горшкова, 2001: 44). ბრძანებიდან ჩანს, რომ კომკავშირის წევრებს პირადად უნდა ეზრუნათ ახალგაზრდების არა მხოლოდ ათეისტურ განათლებაზე, არამედ მათი დასვენების მართვაზეც. აღნიშნული სხვა არაფერია, თუ არა პირველ რიგში, იდეოლოგიური კრიზისის გამოვლინება და შემდეგ, მმართველი ძალების მიერ ხავსზე მოჭიდება, დრომოჭმული იდეოლოგიის გადასარჩენად.

იდეოლოგიური ბრძოლის ხაზზე მთავარ წინააღმდეგობას ხელისუფლება კვლავ რელიგიური ორგანიზაციებისგან და თემებისგან აწყდებოდა. სარწმუნოების მიმართ საზოგადოების გაზრდილი ინტერესი ერთ-ერთ მთავარ წინაღობას წარმოადგენდა, რომელსაც მოცემული პერიოდისათვის უკვე შეუქცევადი ხასიათი ჰქონდა. ლ. ბრეჟნევისა და ი. ანდროპოვის მიერ რელიგიის სფეროში გატარებული ღონისძიებების მიუხედავად, რელიგიის გავლენა საბჭოთა საზოგადოებაში არა თუ შესუსტდა, არამედ, პირიქით, მორწმუნეებში კიდევ უფრო გაძლიერდა პირადი რწმენა. რელიგიისადმი ნეიტრალურად განწყობილ ადამიანებში კი გაჩნდა სარწმუნოების მიმართ ინტერესი და სურვილი. მოქალაქეებმა დაიწყეს ტაძრებში სიარული, ღვთისმსახურებებზე დასწრება, ნელ-ნელა იზრდებოდა სამღვდელო პირთა რიცხვი, ეს ყველაფერი კი იმ პირობებში, როცა ადამიანის მიერ რწმენის ღიად აღიარება ხშირად სერიოზული პრობლემების საფუძველი ხდებოდა. ხელისუფლებისთვის განსაკუთრებით შემაშფოთებელი იყო ეკლესია-მონასტრებში კომუნისტური პარტიის წევრების შემჩნევა. ცხადია, მსგავსი შემთხვევები რეაგირების გარეშე არ დარჩენილა, თუმცა, ის ფაქტი, რომ თავად კომუნისტური პარტიის წევრები იჩენდნენ ინტერესს სარწმუნოების მიმართ და ეს ინტერესი გამომდინარეობდა არა პარტიული დავალებიდან, არამედ პირადი დამოკიდებულებიდან, ნათლად გამოხატავდა საბჭოთა სისტემის კრახს.

რუსი მკვლევრის, ა.ი. გორშკოვას სამართლიანი შეფასებით, კ. ჩერნენკოს მოკლევადიანი რეჟიმი (წინამორბედთან შედარებით) უფრო მკაცრი აღმოჩნდა რელიგიასთან მიმართებაში (Горшкова, 2001:44). ერთ-ერთ მაგალითად მას მოჰყავს დანილოვის მონასტრის ინციდენტი.

დანილოვის, იგივე წმინდა დანიელის მონასტერი რუსეთის უმნიშვნელოვანეს სასულიერო კერას წარმოადგენდა, რომელიც XIII ს-ში, მოსკოვის მთავრის, წმინდა დანიელის (ალექსანდრე ნეველის უმცროსი ვაჟი) მიერ, ღირსი დანიელ მესვეტის სახელზე იყო აგებული. ეს იყო პირველი მამათა მონასტერი მოსკოვში, სადაც გადმოცემის მიხედვით, მოსკოვის მთავარი გარდაცვალების წინ ბერად აღიკვეცა და შემდეგ მის მიერ აგებულ მონასტერში დაკრძალეს. ერთ-ერთი ვერსიის მიხედვით, სწორედ დანილოვის მონასტერში დაარსდა მოსკოვის სამთავროს პირველი სამთავარეპისკოპოსო. გეოგრაფიული მდებარეობიდან და მასში დაცული სიწმინდეებიდან გამომდინარე, მონასტერი ყოველთვის დიდ როლს ასრულებდა რუსეთის როგორც მართლმადიდებელი ეკლესიის, ისე სახელმწიფოს ისტორიაში (Московский Данилов монастырь).

1918 წელს მონასტერი ოფიციალურად დახურეს, თუმცა, მონასტრის ძმებმა, მათი წინამძღვრის, მთავარეპისკოპოს თეოდორეს (პოზდეევსკი) წინამძღოლობით, შეძლეს სამონასტრო ცხოვრების შენარჩუნება. აღსანიშნავია ის, რომ მთავარეპისკოპოსი თეოდორე იყო ე.წ. ობნოვლენთა მოძრაობასთან ყოველგვარი კომპრომისის მოწინააღმდეგე, რომელმაც უარი თქვა მათთან შეთანხმებაზე. საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკის მიმართ შეურიგებელი პოზიციების გამო იგი არაერთხელ აღმოჩნდა პატიმრობაში. დანილოვის მონასტრის საძმო სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდა ბოლშევიკურ ხელისუფლებას. ამიტომ 1929 წელს ხელისუფლებამ მიიღო დადგენილება მონასტრის დახურვის შესახებ. 1930 წელს კი მის ტერიტორიაზე რეპრესირებული ოჯახების შვილებისთვის გახსნეს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის იზოლატორი. 1932 წელს დახურეს მონასტრის აღდგომის წმინდა ტაძრის განახლების სახელობის ტაძარიც. აქედან იკარგება მონასტრის ერთ-ერთი მთავარი სიწმინდე – წმინდა დანიელის ცხედარიც. 1937 წელს მთავარეპისკოპოსი თეოდორე და ძმების უმრავლესობა დახვრიტეს (Московский Данилов монастырь).

1982 წელს, ბრეჟნევის მმართველობის წლებში, ეკლესიისადმი ფასადური კეთილგანწყობის დემონსტრირების პირობებში, მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, რუსეთის ეკლესიას დაბრუნებოდა წმინდა დანიელის დანგრეული მონასტერი, თუმცა, მონასტრის შენობების ოფიციალური გადაცემა 1983 წელს მოხდა. ხელისუფლებამ ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ იქ სამონასტრო თემის შექმნა არ მომხდარიყო და დაჟინებით მოითხოვა, რომ მონასტრის გადაცემა მომხდარიყო ექსკლუზიურად ადმინისტრაციული საჭიროებისთვის (Кострюков, 2018). დანილოვის მონასტრის შესახებ საყურადღებოა ერთი ფაქტი, რომელიც უშუალოდ კ. ჩერნენკოს სახელს უკავშირდება. მისი ხელისუფლების მხრიდან იყო მცდელობა, გაეუქმებინათ გადაწყვეტილება მონასტრის ნანგრევებიდან აღდგენის შესახებ. ეკლესიამ მიიღო ბრძანება – არ გაეხსნა მონასტერი და მხოლოდ იმ დაპირების შემდეგ, რომ იქ არ იქნებოდა მონასტერი, არამედ მხოლოდ ეკლესიის ადმინისტრაციული ცენტრი საგარეო საეკლესიო ურთიერთობის დეპარტამენტის შტაბბინით (რომლის საქმიანობაც მომგებიანი იყო საბჭოთა ხელისუფლებისთვის), მოიხსნა აღდგენითი სამუშაოების აკრძალვა. მონასტერი, რეალურად, მხოლოდ რუსეთის გაქრისტიანების 1000 წლისთავზე, 1989 წელს აღდგა (Горшкова, 2001: 44).

მონასტრის ისტორიიდან და ჩერნენკოს პოლიტიკური შეხედულებებიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ არის, რომ მისთვის მიუღებელი იყო მოსკოვში სულიერებისა და ისეთი მძლავრი, ანტიკომუნისტური კერის აღდგენა, როგორიც დანილოვის მონასტერი იყო. ეკლესიისადმი მზარდი ინტერესის პირობებში, სამონასტრო თემის აღორძინება დანილოვის მონასტერში იქნებოდა რუსეთის ეკლესიასა და მოსახლეობაზე გავლენის მნიშვნელოვანი შესუსტების საწინდარი. რომ აღარაფერი ვთქვათ ათეისტური პოლიტიკის კრახზე. შესაბამისად, კ. ჩერნენკოს ადმინისტრაციამ ყველაფერი გააკეთა იმისთვის, რომ მონასტერს ძველი როლი და ფუნქცია არ დაბრუნებოდა.

ხელისუფლების განსაკუთრებული ყურადღების ქვეშ აღმოჩნდა სსრკ-ის კიდევ ერთი მონასტერი – დასავლეთ უკრაინის ტერიტორიაზე მდებარე პოჩაევის ლავრა, გამორჩეული თავისი ისტორიითა და პოზიციებით.

პოჩაევის მონასტერი, დანილოვის მსგავსად, XIII საუკუნეშია დაარსებული. ყველაზე გავრცელებული ვერსიის მიხედვით, იგი კიევ-პეჩორის მონასტრის ბერების მიერ აიგო, რომლებმაც 1237-

1240 წლებში მონღოლთა შემოსევების დროს დატოვეს თავიანთი სავანე და ვოლინის მხარეს მიაშურეს. (Хоинацкий, Крижановский, 1897: 34) მონასტრის გაზრდა და გაძლიერება XVI – XVIII სს-ებს უკავშირდება. XVIII ს-ში აშენდა მონასტრის მთავარი ტაძარი – ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის (1771-1791 წწ), სატრაპეზო და კელიები. 1730 წლიდან არსებობდა პოჩაევის სტამბაც. დროთა განმავლობაში მონასტერმა მნიშვნელოვანი როლი შეიძინა აღმოსავლეთ სლავების ისტორიაში და იგი მართლმადიდებელ და კათოლიკე სლავებს შორის სერიოზული დავის საგნად იქცა.

ჯერ კიდევ რეჩ-პოსპოლიტას არსებობის პერიოდში (1569-1795 წწ.), რომის კათოლიკური ეკლესია აქტიურად ცდილობდა სლავურ მიწებზე კათოლიციზმის გავრცელებას, რაშიც უდიდესი როლი შეასრულეს იეზუიტებმა. შედეგად, 1596 წელს „ბრესტის უნიით“ მართლმადიდებელი ეპარქიების ეპისკოპოსები, მათ შორის, უკრაინის ტერიტორიიდან, გადავიდნენ რომის პაპის დაქვემდებარებაში. ასე ჩაეყარა საფუძველი უკრაინის ბერძნულ-კათოლიკურ ეკლესიას, რომელსაც უნიატურ ეკლესიას უწოდებდნენ. უნია გავრცელდა ვოლინის მხარეშიც, თუმცა, პოჩაევის ლავრა მტკიცედ იდგა აღმოსავლურ-მართლმადიდებლურ მრწამსზე (Хоинацкий, Крижановский, 1897:55). 1713 წლიდან მონასტრის ხელმძღვანელობა გადავიდა უნიატების ხელში, რაც თავისთავად ნიშნავდა პაპის გამარჯვებას მოცემულ ტერიტორიებზე. მონასტერი 1831 წლამდე უნიატური იყო და ბასილიანთა ორდენის ერთ-ერთ ცენტრს წარმოადგენდა.

ცნობილია, რომ 1830-1831 წლებში რუსეთის წინააღმდეგ პოლონეთის აჯანყების დროს მონასტრის ბასილიელი ბერები მონაწილეობას იღებდნენ აჯანყებაში. აჯანყების დამარცხების შემდეგ, 1831 წელს იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის ბრძანებით, მონასტერი გადაეცა მართლმადიდებელ ეკლესიას, რუსეთის წმინდა სინოდის იურისდიქციის ქვეშ. ბასილიელი ბერები იძულებული გახდნენ, დაეტოვებინათ მონასტერი (Бушуев & Лойко, 2008). 1939 წლის სექტემბრის მეორე ნახევარში პოჩაევი, რომელიც ომთაშორის პერიოდში პოლონეთის რესპუბლიკის ვოლინის სავოევოდოში მდებარეობდა, წითელი არმიის მიერ იქნა ოკუპირებული. იმავე წლის ნოემბერში დასავლეთ უკრაინის სსრკ-სთან შეერთების შემდეგ, ამ ტერიტორიაზე არსებული მართლმადიდებლური ეპარქიები გადაეცა მოსკოვის საპატრიარქოს იურისდიქციას. 1941 წლის 30 ივნისს პოჩაევი დაიკავეს გერმანულმა ჯარებმა. 1941 წლის 18 აგვისტოს ეპისკოპოსები, რომლებიც ნომინალურად დარჩნენ მოსკოვის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში, შეიკრიბნენ ლავრაში და ეყრდნობოდნენ რა 1917-1918 წლების ადგილობრივი კრების დადგენილებას და 1918 წლის სექტემბრის ცნობას უკრაინის ეკლესიის ავტონომიური სტატუსის აღიარების შესახებ (რომელიც 1922 წელს დაადასტურა მოსკოვისა და სრულიად რუსეთის პატრიარქმა ტიხონმა) გამოაცხადეს უკრაინის ავტონომიური მართლმადიდებლური ეკლესიის შექმნა. 1941 წლის 25 ნოემბერს პოჩაევის ლავრის ეპისკოპოსთა ახალმა საბჭომ უკრაინის ეგზარქოსად აირჩია მიტროპოლიტი ალექსი (ჰრომადსკი).

ამგვარად, XX ს-ის 40-იანი წლებისთვის რუსეთის ეკლესიამ ასე თუ ისე, შეძლო პოჩაევის ლავრის შენარჩუნება. თუმცა, მისი გავლენა მონასტერზე არ იყო ძლიერი და კვლავ შეიცავდა საფრთხეებს. ბოლშევიკური ხელისუფლების მმართველობის პირობებში, როდესაც უკრაინელი ავტოკეფალისტები ნაციონალიზმსა და ანტისაბჭოთა ქმედებებში იყვნენ ბრალდებულნი, ცხადია ხელისუფლებისთვის პოჩაევის ლავრაც ინტერესის საგანს წარმოადგენდა, თუმცა, მონასტრისთვის ყველაზე მძიმე 60-იანი წლები და ხრუშჩოვის მმართველობა აღმოჩნდა. ხელისუფლებამ დაიწყო პირდაპირი ზეწოლა ლავრასთან დაკავშირებულ ყველა ადამიანზე: ბერებზე, ახალბედებზე, მომლოცველებზე. პოლიცია იყენებდა სასტიკ მეთოდებს ბერების მიმართ (მიუხედავად მათი წოდებისა და ასაკისა), შეიქმნა სამედიცინო კომისიები – ფიზიკურად და გონებრივად ჯანმრთელი ბერები ხშირად იძულებით გადაჰყავდათ ფსიქიატრიულ საავადმყოფოებში; სამხედრო სამსახურისთვის შეუსაბამო ბერები შეიძლებოდა ძალით შეეყვანათ შეიარაღებულ ძალებში, ფიზიკური ანგარიშსწორება, სასამართლო პროცესი, დაპატიმრება, ციხეებსა და ბანაკებში გაგზავნა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. რეპრესიები გავრცელდა ლავრის მრევლსა და მომლოცველებზეც, წმინდა კარიბჭის (ახლანდელი სასულიერო სემინარია) აღმართის მახლობლად შენობაში „ათეიზმის მუზეუმი“ მოეწყო. მომლოცველთა სასტუმრო კი ფსიქიატრიულ საავადმყოფოდ გადაკეთდა (Родзянко, 2015).

მონასტრის შევიწროება გაგრძელდა ჩვენს საკვლევ პერიოდშიც. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა გერმანელი ისტორიკოსის – გერდ შტრიკერის ნაშრომი, „რუსეთის მართლმადიდე-

ბელი ეკლესია საბჭოთა პერიოდში (1917-1991)“ რომელიც წარმოადგენს საბჭოთა სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის ურთიერთობების ისტორიის ამსახველი დოკუმენტების კრებულს. ავტორს ნაშრომში მოჰყავს მიუნხენში არსებული „სამიზდატის“ არქივში დაცული 1984 წლის მაისით დათარიღებული დოკუმენტი – მოხსენება ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ ტერნოპოლის რეგიონის პოჩაევის ლავრაში ბერებისა და მომლოცველების მიმართ განხორციელებული რეპრესიების შესახებ. დოკუმენტი თვითმხილველის პირით აღწერს მონასტრის მდგომარეობას 1984 წლისათვის: „ადგილობრივი მოსახლეობის ისტორიებიდან შევიტყვეთ, რომ 1983 წლის ბოლოდან ლავრა ზეწოლას განიცდიდა ხელისუფლებისგან. ეს შემოტევა გამოიხატება არა მარტო ბერებთან, არამედ მომლოცველებთან მიმართებაშიც, რაშიც ჩვენ თვითონაც მალე დავრწმუნდით. 1984 წლის 20 მაისს, წმინდა ნიკოლოზის დღესასწაულზე, საღამოს ღვთისმსახურების დროს სამოქალაქო ფორმაში გამოწყობილი პოლიციის თანამშრომლები შევიდნენ მონასტრის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარში და დაიწყეს მომლოცველთა საბუთების შემოწმება. ზოგიერთი პოლიციელი ნასვამი იყო. განსაკუთრებით აქტიურობდა ლეიტენანტი ივან სტეპანოვიჩ მოროზოვსკი, რომელიც 1983 წლის ბოლოს დაინიშნა პოჩაევსკის შინაგან საქმეთა დეპარტამენტის პასპორტის განყოფილების უფროსად. ის არამარტო ახალგაზრდებს, არამედ მოხუც ქალებსაც სთხოვდა საბუთებს და სამების საკათედრო ტაძარში ღვთისმსახურების დასასრულს ხალხს წიხლებით აძევებდნენ ეკლესიიდან.“ დოკუმენტის ავტორი ასახელებს აგრეთვე, მომლოცველთა დაკავებისა და ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში გაგზავნის ფაქტებსაც (Штриккер, 1995:278).

როგორც ვხედავთ, მმართველი ძალის ხელწერა წინამორბედებთან შედარებით, დიდად არ შეცვლილა. შეიცვალა მხოლოდ რეპრესიების ხარისხი, მოცემული პერიოდისათვის არსებული ზოგადი და რელიგიური ვითარების გათვალისწინებით. ვფიქრობთ, საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან პოჩაევის მონასტრისადმი განსაკუთრებულ კონტროლსა და ხისტ დამოკიდებულებას კიდევ ერთი მიზეზი განაპირობებდა. კერძოდ, კათოლიკური ეკლესიისა და უშუალოდ მისი პოლონელი პაპის იოანე პავლე II-ის აქტიური მცდელობა აღმოსავლეთის სლავებში კათოლიციზმის აღორძინებისათვის, რამაც სერიოზული გავლენა იქონია სსრკ-ს ხელისუფლების რელიგიურ პოლიტიკაზე.

კ. ჩერნენკოს მმართველობის პერიოდში რელიგიისადმი ხისტმა და რეპრესიულმა პოლიტიკამ შესაბამისი შედეგი გამოიღო. ამ კუთხით ჩვენთვის საინტერესოა სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიის საქმეთა საბჭოს თავმჯდომარის კ.მ. ხარჩევის საინფორმაციო ცნობა სკკპ ცენტრალურ კომიტეტს, რომელიც 1985 წლის 28 თებერვლით თარიღდება და ეხება ქვეყანაში რელიგიური მდგომარეობისა და კულტების შესახებ კანონმდებლობის შესაბამისობის საკითხებს (1980-1984 წწ.). დოკუმენტი წარმოადგენს ერთგვარ ანგარიშს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის სახელზე და აღწერს 1980-1984 წლებში სსრკ-ში არსებულ რთულ ვითარებას რელიგიის სფეროში. კ.მ. ხარჩევი წერს: „რიგ ადგილებში მორწმუნეებს არ აქვთ შესაძლებლობა, მშვიდად დააკმაყოფილონ თავიანთი რელიგიური მოთხოვნილებები. მათ კანონის შესაბამისად არ ეძლევათ უფლება, ჰქონდეთ ამისათვის საჭირო პირობები და ეკრძალებათ თავიანთი საზოგადოებების რეგისტრაცია და სალოცავი შენობების შეძენა. ათასობით დასახლებაში სხვადასხვა კონფესიის მორწმუნეთა ჯგუფები წირვას არალეგალურად ატარებენ. ბევრი მათგანი წლების განმავლობაში ითხოვს ორგანიზაციების რეგისტრაციას, მაგრამ მათი მოთხოვნები, როგორც წესი, უსაფუძვლოდ უარყოფილია (მოლდავეთის, ტაჯიკეთის, თურქმენეთის, უზბეკეთის, საქართველოს, აზერბაიჯანის სსრ, უკრაინის სსრ-ისა და რსფსრ-ის მთელი რიგი რეგიონები). ლეგიტიმურად მოქმედ რელიგიურ საზოგადოებებს ხშირად ეკრძალებათ ღვთისმსახურების სახლების შეკეთება, ელექტრო განათების გამოყენება ან მღვდლის მოწვევა. არის რელიგიური ნიშნით სამსახურიდან გათავისუფლების ან საგანმანათლებლო დაწესებულებიდან გარიცხვის, მორწმუნეებისთვის კარგი მუშაობისთვის წახალისების ჩამორთმევისა და სხვა უფლებების შელახვის შემთხვევები. ზოგიერთი თანამდებობის პირი არ აკეთებს სათანადო დასკვნებს წარსულის გაკვეთილებიდან, როდესაც ადგილი ჰქონდა კანონის უხეშ დარღვევას ეკლესიასთან და მორწმუნეებთან მიმართებაში, რომლის უარყოფითი შედეგებიც დიდი ხნის განმავლობაში იგრძნობა“ (Харчев, 2010:167). დოკუმენტის ავტორი ასახელებს კონკრეტულ ადგილებსა (ლიტვის, მოლდავეთის, ბელარუსის და სხვ. ტერიტორიებზე) და შემთხვევებს, სადაც მორწმუნეებს არ ეძლეოდათ ჩამორთმეული ეკლესიების (მათ შორის, დამ-

წვარი) დაბრუნების შესაძლებლობა და აღნიშნავს, რომ საბჭომ (იგულისხმება რელიგიის საქმეთა საბჭო – ე.ბ.) არაერთხელ მიიღო ზომები ადგილობრივი მოხელეების მიერ ჩადენილი ქმედებების აღსაკვეთად, მაგრამ ადგილობრივი ხელისუფლება უგულებელყოფს საბჭოს რეკომენდაციებსა და გადაწყვეტილებებს (Харчев, 2010:170). კ.მ. ხარჩევი მის მიერ აღწერილ ვითარებაში სერიოზულ საფრთხეებს ხედავს და ცდილობს, ცენტრალური კომიტეტის ყურადღება გაამახვილოს შემდეგზე: „ეკლესიების, მონასტრებისა და სამლოცველო სახლების დაუსაბუთებელმა დახურვამ, მორწმუნეთა უფლებების დარღვევამ გააძლიერა ექსტრემისტული ელემენტების საქმიანობა რელიგიურ გაერთიანებებში, განსაკუთრებით, სექტანტობასა და კათოლიციზმში. ბაპტიზმის ყველაზე რეაქციულმა ელემენტებმა შექმნეს მიწისქვეშა რელიგიური ცენტრი – ე.წ. ევანგელურ ქრისტიან ბაპტისტთა ეკლესიათა საბჭო, რომელსაც მხარი დაუჭირა 550-ზე მეტმა სხვადასხვა ასოციაციამ, რომლებიც 25 ათასზე მეტ მორწმუნეს ითვლიდა“. ასევე, მოხდა ისეთი არასასურველი მოვლენა, როგორიცაა მართლმადიდებელი მორწმუნეების (ყველაზე მშვიდობიანი რელიგიის წარმომადგენლები) სექტანტობის პოზიციებზე გადასვლა (ბელარუსი, უკრაინა, რსფსრ)“ (Харчев, 2010: 168). ყველაზე დიდ საფრთხეს კი ხარჩევი ხედავს იმაში, რომ არსებული ვითარების შესახებ კარგად იყვნენ ინფორმირებული სსრკ-ის საგარეო ოპონენტები. „ეს ყველაფერი იდეოლოგიური მტრის ხელშია, რომელიც მთელი ძალით ცდილობს გააძლიეროს რელიგიური ცხოვრება, აღადგინოს რელიგიურ-ნაციონალისტური განწყობები ჩვენი ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებში და გაართულოს ეკლესია-სახელმწიფოს შორის დამყარებული ნორმალური ურთიერთობა. ბოლო დროს მტერი საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ რადიოპროპაგანდაში განსაკუთრებით უსვამს ხაზს სიყალბეს იმის შესახებ, რომ სსრკ-ში მორწმუნეთა უფლებები და სსრკ-ს კონსტიტუციით გათვალისწინებული სინდისის თავისუფლების გარანტიები ირღვევა“ (Харчев, 2010:170).

ფაქტია, რელიგიის საქმეთა საბჭოს წარმომადგენლებსა და მის თავმჯდომარეს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული რელიგიასთან ურთიერთობის სფეროში არსებული სიმწვავე, მისი გამომწვევი მიზეზები და მოსალოდნელი შედეგები და მაქსიმალურად ცდილობდა ცენტრალური ხელისუფლების ყურადღების მიპყრობას საჭირო ღონისძიებებზე. შექმნილი მდგომარეობის მთავარ მიზეზად ხარჩევი ადგილობრივი ხელისუფლების შეცდომებს ასახელებს და ცენტრალურ კომიტეტს შეახსენებს კ. ჩერნენკოს მითითებებს იმის შესახებ, რომ ძალადობრივი ზომები მორწმუნეების მიმართ საზიანოა და „ათეიზმის გავრცელება შესაძლებელია არა რელიგიის აკრძალვის შედეგად, არამედ მორწმუნეების თანმიმდევრული დარწმუნებითა და აქტიურ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩართვით“ (Харчев, 2010:170). შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალს კი, რელიგიის საქმეთა საბჭოს თავმჯდომარე ყველა პარტიული და საბჭოთა ორგანოების ლიდერების მხრიდან რელიგიისა და ეკლესიის საკითხებში პოლიტიკურად კორექტულ მიდგომაზე ორიენტირებაში ხედავს (Харчев, 2010: 170).

მოყვანილი დოკუმენტიდან იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს რელიგიის სფეროში არსებული მწვავე ვითარება ადგილობრივ ხელისუფლებათა თვითნებური ქმედებებით არის განპირობებული და ცენტრალურ ხელისუფლებას უჭირს პროცესების მართვა საკავშირო რესპუბლიკებში. გამორიცხული არ არის, რომ ცალკეული ინციდენტების შემთხვევაში ცენტრს, სხვადასხვა მიზეზით, ხელიდან **გაქცეოდა** მართვის სადავეები, თუმცა, ნაკლებ წარმოსადგენია, რომ 1980-1984 წლებში და განსაკუთრებით, 1982-1984 წლებში, როცა სსრკ-ს კგბ-ს ლიდერი ი. ანდროპოვი მართავდა, ცენტრი არ ყოფილიყო საქმის კურსში რესპუბლიკებში არსებულ მდგომარეობასთან დაკავშირებით და დაეშვა რომელიმე ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ სახელმწიფო პოლიტიკის წინააღმდეგ მოქმედება, ან მსგავსი პრეცედენტის შემთხვევაში, არ მოეხდინა შესაბამისი რეაგირება. ვფიქრობთ, ადგილობრივი მმართველები ზუსტად ცენტრალური ხელისუფლების დირექტივებს ასრულებდნენ, ხოლო ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტში მათი „განტევების ვაცად“ წარმოჩენა ხარჩევის მხრიდან უბრალოდ ტაქტიკაა, დიპლომატიური გზით დაანახვოს ცენტრალურ კომიტეტს რელიგიური პოლიტიკის ხარვეზები და მისი გამოსწორებისთვის საჭირო მიდგომები.

დასკვნა: ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია, თავისუფლად ვთქვათ, რომ საბჭოთა ხელისუფლების რელიგიური პოლიტიკა, კონსტანტინე ჩერნენკოს მმართველობის პერი-

ოდში, აგრძელებს ლ. ბრეჟნევისა და ი. ანდროპოვის პოლიტიკის ხაზს, თუმცა, გაცილებით მეტი სიხისტით, რამაც შედეგად ეკლესია-სახელმწიფოს შორის ურთიერთობები კვლავ ჩიხში შეიყვანა. მოხმობილი წყაროებიდან ჩანს, რომ პარტია არ აპირებდა ანტირელიგიურ პოლიტიკაზე უარის თქმას. გარკვეულ პერიოდში სცადა გონივრული სტრატეგიების შემუშავება, მაგრამ ტოტალიტარულმა პრინციპებმა მაინც გადაწონა კომპრომისი. საბოლოო ჯამში, 80-იანი წლების პირველ ნახევარში საბჭოთა კავშირში რელიგიის მდგომარეობა დაუახლოვდა 60-იან წლებში არსებულ მდგომარეობას, იმ განსხვავებით, რომ ახლა რელიგიური თემები და ორგანიზაციები გაცილებით უფრო აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდნენ მმართველ ძალებს და მხარდამჭერიც უფრო მეტი ჰყავდათ ქვეყნის ფარგლებს გარეთ. დაპირისპირების ესკალაცია და სისტემის კოლაფსი ალბათ გარდაუვალი იქნებოდა, რომ არა 1985 წლის მარტში გენერალური მდივნის გარდაცვალება და საკადრო ცვლილებები.

1985 წლიდან სკკპ-ს ცენტრალურ კომიტეტს მიხეილ გორბაჩოვი ჩაუდგა სათავეში, რომლის მმართველობითაც დაიწყო ახალი ეტაპი საბჭოთა კავშირის ისტორიაში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

კომუნისტური..., (1984). *„კომუნისტური აღმშენებლობისა და მშვიდობის გზით“, გაზეთი „კომუნისტი“, 1984, 15 თებერვალი, N40,* გვ. 4, თბილისი

ჩერნენკო., (1984). *ამხანაგ კ. უ ჩერნენკოს სიტყვა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1984 წლის 14 თებერვლის პლენუმზე,* გაზეთი „კომუნისტი“, 1984, 14 თებერვალი, N39, გვ. 2, თბილისი

Горшкова А. И., (2001). *Государство и русская православная церковь в 1940--1990-х гг.(По материалам «Журнала Московской патриархии»,),* А.И. Горшкова // Документ. Архив. История. Современность : сб. науч. тр. – Вып. 1. – Екатеринбург, 2001. – С. 32 – 51.

Московский Данилов монастырь, *История монастыря*

https://msdm.ru/istoriya–monastyrya

Родзянко еп. Василий (2015). епископ Василий, Моя судьба (воспоминания), сост. Д.В. Гливинского. – М. : Изд. Сретенского ставропигиального мужского монастыря, 2015. – 416 с.

https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij–Rodzyanko/moja-sudba-vospominanija/№sel=1156:9,1156:9

Харчев., (1985). 1985 г., 28 февраля. – Информационная записка председателя Совета по делам религий при СМ СССР К.М. Харчева в ЦК КПСС. – Религиозная обстановка в стране и вопросы соблюдения законодательства о культах (1980–1984 гг.) (извлечение), К. Харчев, ГАРФ. Ф. Р.-6991. Оп. 5. Д. 3263. Л. 52–58; *История государственно-конфессиональных отношений в России (X – начало XXI века) : хрестоматия в 2 ч. / сост. Ю.П. Зуев; под общ. ред. Ю.П. Зуева, В.В. Шмидта. Часть II: XX – начало XXI века.* – М.: Изд-во РАГС; ИД «Медиа-Пром», 2010. – 288 с.

file:///C:/Users/user/Desktop/Eto/1—1.pdf

Хоинацкий А.О., (1897). Крижановский Г.Я., Почаевская Успенская лавра. Историческое-описание, Почаев,

https://msdm.ru/istoriya–monastyrya

Чистый М. Б. (2024). К 40-летию избрания К.У. Черненко Генеральным Секретарем ЦК КПСС, https://kprf.ru/history/party/227358.html

Штриккер Г., (1995). Русская Православная Церковь в советское время (1917-1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью, 400 с. 245. М.: «Пропилеи»,

http://www.krotov.info/acts/20/1920/shtric–00.htm

RELIGIOUS POLICY OF KONSTANTIN CHERNENKO (1984-1985)

ETER BOKELAVADZE
PhD in History
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
E-Mail: eter.bokelavadze@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-5497-7915

Abstract: The article examines the religious policy of the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, Konstantin Chernenko, its main goals, characteristic features and the results. The influence of the Soviet system of the first half of the 80s on the lives of religious organizations and believers. The attitude of the authorities towards religious organizations that did not obey the atheistic policy and the measures taken against them. Based on the materials of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the USSR, Samizdat Archive, press materials and other historical sources and scientific literature, the repressive nature of the Soviet leader's shortest reign, the forms of relations with the Christian Church and the methods of implementing religious policy have been studied.

Key words: The Soviet Union, Konstantin Chernenko, religion, politics, church

* * *

Introduction: The religious policy of the Soviet government attracts interest of many researchers in today's scientific circles of Georgia, Russia and Europe. The urgency of the issue is facilitated by the discovery of historical sources that were not available and accessible for researchers during the existence of the Soviet Union. It is noteworthy that the majority of published works are mainly devoted to the study of the policies of I. Stalin, N. Khrushchev, L. Brezhnev, I. Andropov and M. Gorbachev. Relatively less attention has been paid to K. Chernenko's relations with religious organizations. We believe that this is due to the short period of his rule, since it is considered that no significant changes took place in the life of the Soviet state during his tenure in a leading position. However, as a result of the analysis of historical documents, we believe that K. Chernenko's policy in the field of the religion, although it represented a practical continuation of the course of his predecessors, still was of individual character.

We have already dedicated works to the study of the religious policy of L. Brezhnev, I. Andropov and M. Gorbachev. The purpose of the present article is to discuss the decisions made by the state apparatus under K. Chernenko in the field of religion, the measures taken, and the state of the Christian Church and the believers.

Methods: The work is based on historical-cognitive, content analysis, biographical and comparative research methods.

Discussion: On February 18, 1984, the Extraordinary Plenum of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union elected Konstantin Chernenko as the General Secretary of the Committee. Chernenko's candidacy. The first half of the 1980s, according to the party's estimations, was probably the most acceptable, due to two main factors:

His political principles totally met the party's ideology and requirements. Faithful adherence to Leninist ideology and the principles of building „developed socialism" was the main credo of his life and work.

His career, from the late 1920s and early 1930s, was connected with ideological work and propaganda/agitation (in 1929-1930 he was the head of the propaganda and agitation department of the Noviselov district committee of Krasnoyarsk region; since 1948, the head of propaganda and agitation department of the Central Committee of the Communist Party of Moldova). He was good in how to use mechanisms necessary for the implementation of party ideology.

Chernenko's leadership was supposed to guarantee the preservation of the chosen principles and political course of the previous leaders for the party, at the same time hoping to strengthen the ideological sphere. At the plenum of February 18, 1984, Chernenko declared: „ To build a new world means tirelessly to attend to the moulding of the people of the new world, to their ideological and moral advancement. the Party will seek to bring this work fully into line with the nature of the big and complex tasks of perfecting developed socialism" (Speech of Comrade K. U. hernenko... 1984:2).

Thus, by 1984, the Soviet government still saw the construction of socialism as precondition for the successful future of the state. However, it was also well aware of the need to overcome the existing crises and for this of outmost importance was formation of a new Soviet person, whose world outlook and consciousness would completely correspond to communist ideas, expressed in practical actions – selfless work and dedication for the development of the Soviet state.

Chernenko's government soon began working to implement the program ideas. In July 1984, his decree on the work of the Komsomol was issued, which required the Komsomol not only to strengthen its role in educational processes in schools, but also to „close all channels serving for the lack of ideology...". „Develop and implement a system of measures... so that all forms of leisure contribute to the development of... atheistic tastes" – he urged (Gorshkova, 2001: 44). It is clear from the decree that Komsomol members were to personally take care not only of the atheistic education of young people, but also of managing their leisure. This is nothing else than the manifestation of an ideological crisis; the ruling forces were catching a straw in order to save an outdated ideology.

The main opposition to the government's ideology still were religious organizations and communities. The increased interest of the society in religion was one of the main obstacles, which by this time had already become irreversible. Despite the measures taken by L. Brezhnev and I. Andropov in the field of religion, the influence of religion in Soviet society did not weaken, but on the contrary, faith of people became even stronger. Even people who were neutral towards religion began to show interest and desire for religion. Citizens began to go to churches, attend services, and the number of clergymen gradually increased, and all this under conditions when a person's open confession of faith often became the basis for serious problems. The government was especially concerned about the seeing of members of the Communist Party in churches and monasteries. Of course, such cases did not go unnoticed, however, the fact that members of the Communist Party themselves showed interest in religion, and this interest stemmed not from party duties, but from personal attitudes, clearly demonstrated the collapse of the Soviet system.

According to Russian researcher A.I. Gorshkova, the short-term regime of K. Chernenko (compared to his predecessor) turned out to be stricter in relation to the religion (Горшкова, 2001:44). As one example, she cites the incident at the Danilov Monastery.

Danilov Monastery, also known as the St. Daniel Monastery, was the most important religious center in Russia, which was built in the 13th century by the Moscow prince, St. Daniel (the youngest son of Alexander Nevsky), in the name of the *Saint Daniel the Stylite*. This was the first monastery in Moscow, where, according to legend, a prince of Moscow took monastic vows before his death and was later buried in the monastery he built. According to one version, it was in the Danilov Monastery where the first eparchy of the Moscow principality was founded. Due to its geographical location and the relics preserved within it, the monastery has always played a major role in the history of both the Russian Orthodox Church and the state (Moscow Danilov Monastery).

In 1918, the monastery was officially closed, however, the monks, under the leadership of their superior, Archbishop Theodore (Pozdeevsky), managed to maintain monastic life. It is noteworthy that Archbishop Theodore was an opponent of any compromise with the so-called Obnovlensky movement, who

refused to come to an agreement with them. Due to his irreconcilable positions towards the policy of the Soviet government, he was repeatedly imprisoned. Congregation of the Danilov Monastery used to create serious problems for the Bolshevik government. Therefore, in 1929, the government issued a decree on the closure of the monastery. In 1930, a detention facility for the children of dissidents was opened on its territory. In 1932, the monastery's Church of Resurrection was also closed. One of the main relics of the monastery, the body of Saint Daniel, was also lost as a result. In 1937, Archbishop Theodore and most of the brothers were shot (Moscow Danilov Monastery).

In 1982, during the Brezhnev rule, when attitude towards the church was „favored", a decision was made to return the ruined St. Daniel Monastery to Russian Church, although the official transfer of the monastery buildings took place in 1983. The authorities did everything to prevent the creation of a monastic community there and insisted that the monastery be transferred exclusively for administrative needs (Kostrukov, 2018). One fact is noteworthy about the Danilov Monastery, which is directly related to the name of K. Chernenko. His government attempted to cancel the decision to rebuild the monastery from the ruins. The church received an order not to open the monastery, and only after the promise that there would not be a monastery there, but only an administrative center of the church with the headquarters of the Department for External Church Relations (whose activities were profitable for the Soviet government), the ban on restoration work was lifted. The monastery was actually restored only in 1989, on the 1000th anniversary of the Christianization of Russia (Gorshkova, 2001: 44).

According to the history of the monastery and Chernenko's political views, it is obvious that he was against restoration of such a powerful, anti-communist center in Moscow such as the Danilov Monastery was. Under the growing interest to the church, the revival of the monastic community in the Danilov Monastery would be a prerequisite for a significant weakening of State's influence on the Russian Church and the population; not to mention the collapse of atheistic policy. Accordingly, K. Chernenko's administration did its best to prevent the monastery from returning to its old role and function.

Another monastery -the Pochaiv Lavra, located in Western Ukraine, distinguished by its history and position, appeared under special attention of the authorities.

The Pochaiv Monastery, like Danilov, was founded in the 13th century. According to the most common version, it was built by monks from the Kiev-Pechor Monastery, who left their abode during the Mongol invasions in 1237-1240 and fled to the Volyn. (Khoinatsky, Kryzhanovsky, 1897: 34) The expansion and strengthening of the monastery is associated with the 16th-18th centuries. In the 18th century, the main church of the monastery of the Assumption of the Virgin Mary (1771-1791), the refectory and the cells were built. Since 1730, the Pochaiv printing house has also existed. Over time, the monastery has acquired an important role in the history of the Eastern Slavs and has become the subject of serious disputes between the Orthodox and Catholic Slavs.

Even during the existence of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1569–1795), the Roman Catholic Church was actively trying to spread Catholicism in the Slavic lands, in which the Jesuits used to play a big role. As a result, in 1596, with the „Union of Brest", the bishops of the Orthodox dioceses, including those from the territory of Ukraine, passed under the jurisdiction of the Pope. Thus, was laid the foundation of the Ukrainian Greek Catholic Church, which was called the Uniate Church. The Uniate also spread to the Volyn region, although the Pochaiv Lavra firmly adhered to the Eastern Orthodox faith (Khoinatsky, Kryzhanovsky, 1897:55). Since 1713, the leadership of the monastery passed into the hands of the Uniates, which in itself meant the victory of the Pope in these territories. The monastery was Uniate until 1831 and was one of the centers of the Basilian Order.

It is known that during the Polish uprising against Russia in 1830-1831, the Basilian monks of the monastery used to take part in the uprising. After the defeat of the uprising, in 1831, by order of Emperor Nicholas I, the monastery was transferred to the Orthodox Church under the jurisdiction of the Russian Holy Synod. The Basilian monks were forced to leave the monastery (Bushuev & Loyko, 2008). In the second half of September 1939, Pochaiv, which during the interwar period was located in the Volyn Voivodeship of the Polish Republic, was occupied by the Red Army. After the annexation of Western Ukraine to the

USSR in November of the same year, the Orthodox dioceses in this territory were transferred to the jurisdiction of Moscow Patriarchate. On June 30, 1941, Pochaiv was occupied by German troops. On August 18, 1941, the bishops, who nominally remained under the jurisdiction of Moscow Patriarchate, gathered at the Lavra and, relying on the decree of the Local Council of 1917-1918 and decree of September 1918 on recognizing the autonomous status of the Ukrainian Church (confirmed in 1922 by Patriarch Tikhon of Moscow and All Russia), proclaimed the creation of the Autonomous Orthodox Church of Ukraine. On November 25, 1941, the new Council of Bishops of the Pochaiv Lavra elected Metropolitan Alexy (Hromadsky) as Exarch of Ukraine.

Thus, by the 1940s, Russian Church had managed to preserve the Pochaiv Lavra anyhow. However, its influence on the monastery was not strong and still contained threats. Under the rule of the Bolshevik government, when the Ukrainian autocephalists were accused of nationalism and anti-Soviet activities, the Pochaiv Lavra was of course also of interest to the authorities, but the most difficult years for the monastery were the 1960s and the Khrushchev regime. The authorities began to exert direct pressure on everyone connected with the Lavra: monks, novices, pilgrims. The police used brutal methods against the monks (regardless of their rank and age), medical commissions were created – physically and mentally healthy monks were often forcibly transferred to psychiatric hospitals; Monks who were unfit for military service could be forcibly drafted into the armed forces; physical punishment, trials, arrests became of a common character. Repressions also touched the Lavra parish and pilgrims; a „Museum of Atheism" was established in a building near the ascent of the Holy Gates (now the Theological Seminary). The pilgrims' hotel was converted into a psychiatric hospital (Rodzianko, 2015).

The persecution of the monastery continued during our research period. Of particular interest to us is the work of the German historian Gerd Stryker, „The Russian Orthodox Church in the Soviet Period (1917-1991)," which is a collection of documents reflecting the history of relations between the Soviet state and the Church. The author cites in the work a document dated May 1984, preserved in the „Samizdat" archive in Munich – a report on the repressions carried out by the local authorities against monks and pilgrims in the Pochaiv Lavra in the Ternopil region. The document describes the situation of the monastery in 1984 through the eyes of an eyewitness: „We learned from the stories of the local population that since the end of 1983 the Lavra had been under pressure from the authorities. This attack was manifested not only in relation to the monks, but also in relation to the pilgrims, as we ourselves soon became convinced of. On May 20, 1984, on the feast of St. Nicholas, during the evening service, police officers dressed in civilian clothes entered the monastery's Assumption Cathedral and began checking the documents of the pilgrims. Some of the police officers were drunk. Lieutenant Ivan Stepanovich Morozovsky, who was appointed head of the passport department of the Pochaevsk Department of Internal Affairs at the end of 1983, was especially active. He asked not only young people but also old women for their documents, and at the end of the service, he kicked people out from the church." The author of the document also mentions the facts of pilgrims being arrested and sent to a psychiatric hospital (Shtricker, 1995:278).

As we can see, the way of behavior of the ruling power has not changed much compared to its predecessors. Only the degree of repression has changed, taking into account the general and religious situation prevailing at that time. We believe that there was another reason for the special control and strict attitude of the Soviet authorities towards the Pochaiv Monastery. Namely, the active efforts of the Catholic Church and its Polish Pope John Paul II to revive Catholicism among the Eastern Slavs, which had a serious impact on the religious policy of the USSR authorities.

During the reign of K. Chernenko, the rigid and repressive policy towards the religion brought about corresponding results. In this regard, the information note of the Chairman of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the USSR, K.M. Kharchev, to the Central Committee of the CPSU, dated February 28, 1985, is of interest to us, which concerns the religious situation in the country and the issues of compliance with the legislation on cults (1980–1984). The document is a kind of report on behalf of the CPSU Central Committee and describes the difficult situation in the field of religion in the USSR in 1980-1984. K.M. Kharchev writes: „In a number of places, believers are not able to peacefully satisfy their

religious needs. They are not legally allowed to have the necessary conditions for this and are prohibited from registering their communities and purchasing religious buildings. In thousands of settlements, groups of believers of various confessions hold services illegally. Many of them have been requesting registration of their organizations for years, but their requests are usually rejected without grounds (Moldavian, Tajik, Turkmen, Uzbekistan, Georgian, Azerbaijani SSR, Ukrainian SSR and a number of regions of the RSFSR). Legitimately operating religious communities are often prohibited from repairing places of worship, using power supply or inviting a priest. There are cases of dismissal from work or expulsion from educational institutions on religious grounds; believers are being deprived of incentives for good work; other cases of abuse also take place. Some officials do not learn the lesson from the past, when gross violations of the law in relation to the Church and believers, resulted in negative consequences for a long time" (Kharchev, 2010:167).

The author of the document names specific places (in Lithuania, Moldova, Belarus, etc.) and cases where believers were not given the opportunity to return confiscated churches (including burned ones) and notes that the Council (meaning the Council for Religious Affairs – E.B.) has repeatedly taken measures to prevent actions committed by local officials, but the local authorities ignore the Council's recommendations and decisions (Kharchev, 2010:170). K.M. Kharchev sees serious dangers in the situation he describes and tries to draw the Central Committee's attention to the following: „The unjustified closure of churches, monasteries and houses of prayer, the violation of the rights of believers have strengthened the activities of extremist elements in religious associations, especially in sectarianism and Catholicism. The most reactionary elements of Baptistism have created an underground religious center – the so-called „Council of Evangelical Christian Baptist Churches", which was supported by more than 550 different associations, counting more than 25 thousand believers". Also, such an undesirable phenomenon as the transition of Orthodox believers (representatives of the most peaceful religion) to sectarian positions (Belarus, Ukraine, RSFSR) has occurred" (Kharchev, 2010: 168).

The greatest danger, according to Kharchev, is that the USSR's foreign opponents were well informed about the current situation. „All this is in the hands of the ideological enemy, who tries its best to strengthen religious life, restore religious-nationalist sentiments in certain regions of our country, and complicate the normal relations established between the church and the state. Recently, the enemy, in his radio propaganda against the Soviet Union, has been particularly emphasizing the falsehood that the rights of believers and the guarantees of freedom of conscience provided for by the USSR Constitution are being violated in the USSR" (Kharchev, 2010:170).

The fact is that the representatives of the Council for Religious Affairs and its Chairman were well aware of the acuteness of relations with religion, its causes and expected consequences, and tried their best to draw the attention of the central government to the necessary measures. Kharchev names the mistakes of local authorities as the main reason for the current situation and reminds the Central Committee of K. Chernenko's instructions that violent measures against believers are harmful and that „atheism can be spread not as a result of the ban on religion, but by consistent persuading of believers and involving them in active public life" (Kharchev, 2010:170). The Chairman of the Council for Religious Affairs sees the solution to the current situation in correct approaches of the leaders of all party and Soviet bodies towards religion and the church issues (Kharchev, 2010: 170).

The document cited gives the impression that the acute situation in the sphere of religion is due to the arbitrary actions of local authorities and that the central government finds it difficult to manage the processes in the Union republics. It is not excluded that in the case of individual incidents, the center, for various reasons, lost control of the reins of government, however, it is less conceivable that in 1980-1984 and especially in 1982-1984, when the leader of the KGB of the USSR I. Andropov was in power, the center was not aware of the situation in the republics and did not allow any local authorities to act against state policy, or in the case of a similar precedent, did not respond appropriately. We believe that the local rulers were strictly following the directives of the central government, and presenting them as „scapegoats" in the document cited above is simply a tactic of Kharchev to show diplomatically the Central Committee the outcomes of religious policy and the ways of its correction.

Conclusion: Based on all the above, we can say that the religious policy of the Soviet government, during the reign of Konstantin Chernenko, is the same as of the policy of L. Brezhnev and I. Andropov, however, much more rigid, what made the relations between the church and the state to reach a deadlock. From the cited sources it can be seen that the party did not intend to abandon the anti-religious policy. At a certain period, it was trying to develop reasonable strategies, but totalitarian principles still outweighed the compromise. Ultimately, in the first half of the 80s, the situation of religion in the Soviet Union became similar to the one of the 60s, with the difference that now religious communities and organizations were much more actively resisting the ruling forces and had more supporters outside the country. The escalation of the conflict and the collapse of the system would probably have been inevitable if not for the death of the General Secretary in March 1985 and personnel changes. Since 1985, the Central Committee of the CPSU has been headed by Mikhail Gorbachev, under whose rule a new stage in the history of the Soviet Union began.

Bibliography:

Communist.., (1984). „*the Path of Communist Reconstruction and Peace", the newspaper „Communist"*, 1984, February 15, N40, p. 4, Tbilisi

Chernenko., (1984). *Speech of Comrade K. U. Chernenko at the Plenum of the Central Committee of the CPSU on February 14, 1984, the newspaper „Communist", 1984, February 14*, N39, p. 2, Tbilisi

Gorshkova A. I., (2001*). State and Russian Orthodox Church in the 1940--1990s (Based on the materials of the „Journal of the Moscow Patriarchate*",), A. I. Gorshkova // Document. Archive. History. Modernity: collection of scientific papers – Issue 1. – Ekaterinburg, 2001. – P. 32 – 51.

Kharchev., (1985). 1985, February 28. – Information note of the Chairman of the Council for Religious Affairs under the USSR Council of Ministers K. M. Kharchev to the Central Committee of the CPSU. – The Religious Situation in the Country and Issues of Compliance with Legislation on Cults (1980–1984) (extract), K. Kharchev, GARF. F. R.-6991. Op. 5. D. 3263. L. 52–58; History of State-Confessional Relations in Russia (10th – Early 21st Century): a reader in 2 parts / compiled by Yu. P. Zuev; under the general editorship of Yu. P. Zuev, V. V. Schmidt. Part II: 20th – early 21st centuries. – Moscow: RAGS Publishing House; ID „MediaProm", 2010. – 288 p.

file:///C:/Users/user/Desktop/Eto/1—1.pdf

Khoinetsky A. O., (1897). Krizhanovsky G. Ya., Pochaiv Assumption Lavra. Historical Description, Pochaiv,

https://msdm.ru/istoriya–monastyrya

Moscow Danilov Monastery, History of the Monastery

https://msdm.ru/istoriya–monastyrya

Rodzianko Bishop Vasily (2015). Bishop Vasily, My Destiny (memories), compiled by D.V. Glivinsky. – M.: Publishing House of the Sretensky Stavropegic Monastery, 2015. – 416 p

https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij–Rodzyanko/moja-sudba-vospominanija/№sel=1156:9,1156:9

Chisty M. B. (2024). On the 40th Anniversary of the Election of K.U. Chernenko General Secretary of the Central Committee of the CPSU

https://kprf.ru/history/party/227358.html

Shtrikker G., (1995). Russian Orthodox Church in Soviet times (1917-1991). Materials and documents on the history of relations between the state and the Church, 400 p. 245. M.: „Propylaea", http://www.krotov.info/acts/20/1920/shtric–00.htm

შავიზღვისპირეთი – ცივილიზაციის თეორია და მდგრადი განვითარება

ელენე გეგეშიძე
კულტუროლოგიის აკადემიური დოქტორი,
მოწვეული პროფესორი, მეცნიერი-მკვლევარი, თსუ,
საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა თამარ
მეფის სახელობის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: elene.gegeshidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0000-6507-544X

აბსტრაქტი: როგორც ცნობილია, ცივილიზაცია საზოგადოების კულტურული განვითარების უმაღლესი საფეხურია. ის ხასიათდება კარგად ორგანიზებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სტრუქტურებით, რომლის მთავარი მამოძრავებელი ძალაა სულიერების, განათლების ელემენტები. ისინი ყალიბდებოდა „გონიერი ადამიანის“ და გარემომცველი სამყაროს ხანგრძლივი, შემოქმედებითი ურთიერთობის პროცესში. ის მოიცავს არა მარტო სახელმწიფოებრივი, დემოკრატიული მართვის პრინციპებს, რწმენა-წარმოდგენების სისტემას, არამედ ზნეობრივ ნორმებს, ყოველდღიურობის რეგლამენტაციებს. მათ საფუძველზე ყალიბდებოდა ურთიერთობა ადამიანებსა და ცალკეულ სოციალურ ჯგუფებს შორის, ჯერ ოჯახში, და შემდგომ გვარში, თემში, ტომსა და ტომთა კავშირებს შორის, რაც საფუძველი გახლდათ სახელმწიფოს, უპირატესად ქალაქ-სახელმწიფოების წარმოშობისა. ქალაქ-სახელმწიფოების, მათი ეკონომიკისა და კულტურის შემდგომი განვითარება უშუალოდ განაპირობა დამწერლობის წარმოშობამ, რომლის გარეშე წარმოუდგენელია ცივილიზაციის ფორმირების პროცესი. ცივილიზაციის მიზანია კაცობრიობის კეთილდღეობა, ადამიანის ცხოვრების კულტურული დონის ამაღლება, უსაფრთხოების უზრუნველყოფა.

თანამედროვე კულტუროლოგიაში უდიდესი მნიშვნელობა ექცევა ცივილიზაციების თეორიას და კულტურის ისტორიას, მათი მომავალი ხვედრის გააზრებას, რაშიც მოიაზრება ამა თუ იმ ქვეყნის მდგრადი განვითარება, რომლის კონტექსტშიც იგულისხმება განვითარება არსებულ რესურსებზე დაყრდნობით, ზიანის მიყენების გარეშე. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში დაბეჯითებით საუბრობენ XXI ს. ე.წ. მეხუთე თაობის თანამედროვე ლოკალური ცივილიზაციების თავისებურებაზე, ცივილიზაციის მომავალზე, მისი განვითარების პერსპექტივა ჯერჯერობით ბუნდოვანია. ამჟამად ქვეყნად კვლავ მიმდინარეობს „ცივილიზაციური ომები“. დასავლური (ევროპული) და აღმოსავლური (აზიური) კულტურების, ქრისტიანების და მუსლიმების დაპირისპირება, რაც ჩვენი პლანეტის მომავალზე ოპტიმისტური დასკვნების გაკეთების საშუალებას ნაკლებად იძლევა.

21-ე საუკუნეში ნებისმიერი ქვეყნის განვითარების ერთადერთ უალტერნატივო გზად მდგრადი განვითარება იქნა მიჩნეული, რომელიც არის განუწყვეტელი ცვლილებების პროცესი. შავიზღვისპირეთის ეკოტურიზმი საქართველოსთვის არის ბუნებრივი და სოციო-კულტურული რესურსების კონსერვაციის მექანიზმი და ასევე მდგრადი განვითარების საშუალება. ეკოტურიზმს ოთხი მთავარი ქვაკუთხედი გააჩნია: განვითარების მდგრადობა, ეკონომიკური სარგებლიანობა, ტრადიციებისა და ადგილისათვის დამახასიათებელი ცხოვრების სტილის შენარჩუნება და საგანმანათლებლო კომპეტენციები, რის საფუძველზეც შესაძლებელია არა მარტო შავიზღვისპირეთის რეგიონის, არამედ სრულიად საქართველოს პროგრესული განვითარება.

საკვანძო სიტყვები: ცივილიზაცია, მდგრადი განვითარება, ტრადიციები, ეკოტურიზმი.

* * *

შესავალი: თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში შავიზღვისპირეთის სივრცე პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ არეალში განსაკუთრებული ყურადღების საგანს წარმოადგენს. ეს ვრცელი რეგიონი, უძველესი დროიდან სხვადასხვა ცივილიზაციათა თანხვედრის არეალია. ისტო-

რიული ფაქტია, რომ შავიზღვისპირეთში თავს იყრიდნენ ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, აღმოსავლეთის და დასავლეთისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი და განუწყვეტლივ ურთიერთქმედებდნენ, როგორც ერთმანეთზე, ისე ადგილობრივ სამყაროზე და ამიტომაც, შავიზღვისპირეთის როლი განსაკუთრებულია საქართველოს სიძლიერისთვის, რადგან სწორედ ამ რეგიონში, მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო ყველაზე მეტად არის შესაძლებელი ტურიზმის განვითარება, რომელიც თანამედროვე გლობალიზაციის პერიოდში ყველაზე მაღალშემოსავლიანი ბიზნესია მსოფლიოში.

შავიზღვისპრეთის მდგრადი განვითარება უნდა უზრუნველყოფდეს სოციალური, კულტურული და ეკონომიკური კრიტერიუმების ჰარმონიულ შერწყმას. რაც არა მარტო ბუნებრივი და კულტურული რესურსების შენარჩუნების შესაძლებლობას მოგვცემს, არამედ მათი განვითარების წინა პირობა გახდება.

დისკუსია/შედეგები: მეცნიერთა მტკიცებულებით პირველი ცივილიზაციის წარმოქმნა რამდენიმე ათასწლეულის წინ აზიის, აფრიკის და ევროპის ტერიტორიებზე მოხდა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ცივილიზაციების ფორმირება სხვადასხვა დროში და ეპოქაში ხდებოდა, მათი განვითარების პროცესში ბევრი რამ საერთო იყო და სწორედ ეს საერთო ხაზი გახდა კაცობრიობის პროგრესის და კულტურული განვითარების პლაცდარმი. მსოფლიოს უძველესი ცივილიზაციის რეიტინგებში საქართველო მესამე საპატიო ადგილზე გავიდა, რასაც ადასტურებს ამერიკული ონლაინ – პლატფორმა (რომელიც ქსელის მომხმარებელთა კვლევის შედეგებს წარმოადგენს (топ-10) კულტურაზე, განათლებაზე, ისტორიაზე, თანამედროვე კომუნიკაციებსა და სხვადასხვა სფეროებზე. საიტი ფუნქციონირებს 2005 წლიდან დღემდე და ამ ხნის განმავლობაში მის ბაზაში მილიონობით სხვადასხვა რეიტინგები შეიკრიბა). საიტის TheTopTens ინფორმაციით, უძველესი ცივილიზაციის რეიტინგის პირველ ადგილზე საბერძნეთია, ხოლო მეორე პოზიცია დაიკავა ეგვიპტემ. რაც შეეხება ჩვენს ქვეყანას, საქართველომ საპატიო მესამე ადგილი მოიპოვა თავისი უძველესი ტრადიციებით, უძველესი ცივილიზაციით, დამწერლობით, უძველესი ისტორიებით. აღნიშნული საიტის მომხმარებლები წერდნენ, „რომ საქართველო არის ულამაზესი ქვეყანა, რომელიც ღვთისმშობლის წილხვედრია, ეს არის სამშობლო ღვინისა და ყველის, უნიკალური ისტორიებით და უძველესი დამწერლობით, ეს არის ქვეყანა საოცრად მამაცი ხალხით და უმდიდრესი კულტურით“ (კოდუა, 2001, გვ. 24).

საქართველოში უამრავ უცხოელს უმოგზაურია, ბევრ მათგანს რაღაც პერიოდი უცხოვრია კიდეც ჩვენს ქვეყანაში. ზოგიერთი მათგანი თავიანთ ჩანაწერებში წერდა, რომ история началась именного с этого места (Уайт, 1997, გვ. 36), რომ ქართული ცეკვა და სიმღერა უნიკალურია და ამ ყველაფერს ხელს უწყობს საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა, ბევრი ასეთი ჩანაწერი დარჩა ისტორიაში, რასაც ადასტურებს უამრავი საარქივო დოკუმენტური მასალები, არა მარტო საქართველოში არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.

საქართველოს შავიზღვისპირეთი თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით, დღესაც რჩება მსოფლიოს განსხვავებულ კულტურათა და ცივილიზაციათა თავშეყრისა და გზაგასაყარის ცენტრად. მსოფლიოს ეს რეგიონი ფუნქციურად დღესაც მნიშვნელოვანია თავისი ეროვნულ-კონფესიური, კულტურული მრავალფეროვნების და რეგიონის პოლიტიკური აქტივობების გათვალისწინებით. სწორედ აქედან – საქართველოს ამ რეგიონიდან იწყება დასავლეთი და აღმოსავლეთი, აქ იკვეთება ცივილიზაციები, რელიგიური განშტოებები, მათ შორის ქრისტიანული (მართლმადიდებლური, კათოლიკური, გრიგორიანული) და ისლამური (სუნიტური და შიიტური) მიმდინარეობები; თავმოყრილია უძველესი წარმოშობის და კონფესიების ხალხი (ებრაელები, ქურთები, იეზიდები, ასირიელები და ა.შ.), და ამ მრავალფეროვნების მხრივ, ამ „კულტურათაშორის ცენტრში“ (სახელმწიფოს წიაღში) სრული, ისტორიული სიმშვიდეა – უნიკალური ტოლერანტობაა. ეს ფაქტორიც, ცივილიზაციათა დიალოგში, შემეცნების თვალსაზრისით, მსოფლიოსთვის მნიშვნელოვანია, შესასწავლი და შესაფასებელია. როგორც განსხვავებული ინტერესების გეოგრაფიულ გზაგასაყარს, ჩვენ „რაღაც“ გეოპოლიტიკური მისია და ფუნქცია მართლაც გვაკისრია. ისტორიულმა ჟამთასვლამ დაამტკიცა, რომ თანამედროვე

კულტურები ჩამოყალიბებულია მრავალრიცხოვანი და ხანგრძლივი ურთიერთქმედების შედეგად.

საქართველოს თამამად შეუძლია უთხრას მსოფლიოს, რომ მას თვითმყოფადი კულტურის საკუთარი, დამოუკიდებელი ისტორია გააჩნია, რომლის საფუძვლებიც ევროპის ცივილიზაციის ისტორიაზე ძველია. და ის მხოლოდ მართლმადიდებლური კულტურით არ განისაზღვრება, რადგან სცილდება რელიგიის ფაქტორს და ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების მატარებელია – ადამიანის არსებობის და აზროვნების ყველა სფეროში. ეს თვითმყოფადი კულტურა, დოკუმენტურად კარგად აისახა ყველაზე უტყუარ და წარმომადგენლობით სფეროში – ხალხურ პოეზიაში, სიმღერასა და ცეკვაში, როგორც ეროვნული ფილოსოფიის, არისტოკრატიზმის, რაინდობის და ზოგადად, საკაცობრიო ფასეულობათა უმთავრესი ღირებულებების გამომხატველი. თვალსაჩინო კულტურულ მრავალფეროვნებასთან ერთად არსებობს ერთიანი გლობალური ცივილიზაცია, დაფუძნებული ტოლერანტობისა და თავისუფლების საერთო ფასეულობებზე. მისი აზრით, გლობალური ცივილიზაცია გამოირჩევა საპირისპირო აზრებისადმი შემწყნარებლობით, კულტურული მრავალფეროვნებისადმი პატივისცემით, „ადამიანის ფუნდამენტური, უნივერსალური უფლებებისადმი“ ერთგულებით. ეს გლობალიზაცია ემყარება იმის რწმენას, რომ საჭიროა მივესალმებოდეთ ადამიანური კულტურების მრავალფეროვნებას და არ გვეშინოდეს მისი. მრავალი ომი წარმოიშვა იმის გამო, რომ ადამიანებს ეშინოდათ იმათი, ვისაც თავიანთგან განსხვავებულად თვლიდნენ, მხოლოდ კულტურათა დიალოგის გზით შეიძლება დაძლეულ იქნას ასეთი შიში.

ქართული ცივილიზაციის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია რელიგია, რომელიც ყოველთვის გვევლინება, როგორც მისი სახის ერთ-ერთი ჩამომყალიბებელი და განმსაზღვრელი ფაქტორი. ასევე, ის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სფეროა ადამიანის ცხოვრებაში – ადამიანისა და ღმერთის ურთიერთობების ფენომენი, რომელიც ხშირად განსაზღვრავს თავად ადამიანის დამოკიდებულებას არსებული გარემოსა და რეალობისადმი, საკუთარ როლს მასში.

კულტურას ქმნის საზოგადოება. იგი გამოხატავს მის ხასიათს, მენტალიტეტს და ისევე, როგორც თითოეული ადამიანი მენტალიტეტით განუმეორებელია, ყოველი კულტურაც ორიგინალური და უნიკალურია. როდესაც ლაპარაკია კულტურაზე, თავისთავად იგულისხმება ადამიანი და საზოგადოება, რადგან ეს სამი ცნება წარმოადგენს ერთ განუყოფელ მთლიანობას. მათი შექმნა ურთიერთთანადროულია. ადამიანის, საზოგადოებისა და კულტურის დაშორება წარმოუდგენელია, რადგან იგი ერთარსის სამი სახეა. კულტურა ადამიანისა და საზოგადოების გარეშე და პირიქით, ადამიანი საზოგადოებისა და კულტურის გარეშე წარმოუდგენელია (გეგეშიძე, 2013, გვ. 65).

კულტურა ადამიანის შვილია, ცივილიზაცია კი მისი შვილიშვილი, რადგან ცივილიზაციას უშუალოდ ადამიანები არ ქმნიან, მას კულტურათა ურთიერთობა ქმნის. თუ კულტურა წარმოადგენს ადამიანთა საზოგადოებას, ცივილიზაცია კულტურათა საზოგადოებაა. როგორც ერთ კაცს არ შეუძლია კულტურის შექმნა, ისე ერთ კულტურას არ შეუძლია ცივილიზაციის შექმნა. თუმცა, შეიძლება ერთი კულტურა იქცეს ცივილიზაციად, მაგრამ ამას მხოლოდ სხვა კულტურებთან ურთიერთობაში მოახერხებს იმ მიზეზით, რომ იგი თავისიანად ვერ ჩათვლის ვერავის და განცალკევებული დარჩება. ცივილიზაცია არის სივრცე, რომელიც ყალიბდება კულტურათა ურთიერთობაში. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი როლი კულტურათა ცივილიზაციებად დაჯგუფებაში ენიჭება კონფლიქტს, როგორც აქტიური ურთიერთობის სახეს. იგი ახდენს კულტურათა იდენტიფიკაციას და დებს მათ შორის წყალგამყოფს, ანუ საზღვარს ავლებს „ჩვენიანსა“ და „სხვას“ შორის. კონფლიქტი მიზეზ-შედეგობრივია. მისი მიზეზი ხდება საზოგადოების განსხვავებულ მიზანთა ურთიერთშეჯახება, ხოლო კონფლიქტის შედეგია საზოგადოების მოწესრიგება, რადგან კონფლიქტის შედეგი განსაზღვრავს საზოგადოების მომავალ ცხოვრებას (კოდუა, 2001, გვ. 21).

საქართველო, გეოგრაფიული თვალსაზრისით, დღესაც რჩება მსოფლიოს განსხვავებულ კულტურათა და ცივილიზაციათა თავშეყრისა და გზაგასაყარის ცენტრად (მეტრეველი, 2008, გვ. 46). მსოფლიოს ეს გეოგრაფიული რეგიონი ფუნქციურად დღესაც მნიშვნელოვანია თავისი ეროვნულ-კონფესიური, კულტურული მრავალფეროვნების და რეგიონის პოლიტიკური აქტივობების გათვალისწინებით. ხელოვნებისა და დამწერლობის წარმოშობასთან ერთად ადამიანის შესაძლებლობები ამ მხრივ მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. სატრანსპორტო საშუალებათა

განვითარებამ, წიგნის ბეჭდვამ ეს უნარი კიდევ უფრო გაზარდა, XX საუკუნეში კი – ტელეგრაფის, ტელეფონის, რადიოს, ტელევიზიისა და სხვა საინფორმაციო საშუალებათა მეშვეობით ის, ფაქტობრივად, უსაზღვრო გახდა. თანამედროვე კულტუროლოგიაში ერთ-ერთი ყველაზე ახალგაზრდა და გავლენიანია სიმბოლური სკოლა, რომლის ჩამოყალიბება ზემოთ ნახსენებმა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა მძლავრმა განვითარებამ განაპირობა. ადამიანს გარს არტყია არა რეალური, არამედ ხელოვნური, სიმბოლური სამყარო.

სიმბოლური აზროვნების, როგორც ადამიანისთვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი უმთავრესი ნიშნის შესახებ მეცნიერებს სხვადასხვა მოსაზრება აქვთ. მათ შორის ყურადსაღებია ამერიკული კულტურული ანთროპოლოგიის თვალსაჩინო წარმომადგენლის ლესლი უაიტის განსაზღვრება: „კულტურა წარმოადგენს საგანთა და მოვლენათა კლასს, დამოკიდებულს მხოლოდ ადამიანისათვის დამახასიათებელ უნარზე – სიმბოლური მნიშვნელობა მიანიჭოს აზრებს, მოქმედებებს, საგნებს, ანუ მოახდინოს მათი სიმბოლიზაცია და აღიქვას ამ სიმბოლოთა მნიშვნელობა''. ასეთ საგნებსა და მოვლენებს იგი სიმბოლატებს უწოდებს. სიმბოლატებია იდეები, რწმენა-წარმოდგენები, ურთიერთობანი, ენა, შრომის იარაღი, ნივთები და ა. შ. (Уайт, 1997, გვ. 98) უაიტის განსაზღვრებაში მნიშვნელოვანია აგრეთვე ის, რომ სიმბოლატების განხილვა შესაძლებელია მხოლოდ ექსტრასომატურ კონტექსტში, რადგან სიმბოლატთა სომატურ კონტექსტში განხილვა სცილდება კულტუროლოგიის საზღვრებს და ფსიქოლოგიის კომპეტენციაში შედის.

ჩვენთვის საამაყოა, რომ ქართველ ადამიანს იზოლირებულად არასოდეს უცხოვრია და ჩვენს კულტურაზე სრულად ბუნებრივ გავლენას ახდენდნენ მითოლოგიური და აღმოსავლურ თუ ელინისტური კულტურები. სწორედაც, ამ ფაქტებიდან გამომდინარე ქართულ კულტურას თავისი თვითმყოფადი ხასიათით და სხვადასხვა ეპოქაში მისი სახეცვლილების ბუნებით მსოფლიო კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებული, განუმეორებელი ადგილი უჭირავს. ამის დასამტკიცებლად ჩვენი კულტურის უძველესი გამოვლენის – ქართული ცეკვისა და სიმღერის თვალის გადავლებაც საკმარისია. პლასტიკურობით, დრამატიზმით და გრაციოზულობით მსოფლიო ქორეოგრაფიის მარგალიტს წარმოადგენენ. ასევე ეროვნული განძია უნატიფესი საცხოვრებელი სახლები და ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება.

თუ კიდევ ერთხელ გავიხსენებთ და მსოფლიო კულტურის ყველაზე თვალსაჩინო ძეგლებს შევუპირისპირებთ განუმეორებელ ჩუქურთმებს, ასევე მის უდიდებულესობას სწორედ რომ ლექსიკურად უმდიდრეს ჩვენს ჩუქურთმოვან ენას და ამ ენაზე შექმნილ მსოფლიო შედევრებს: „ვეფხისტყაოსანს“, „ვეფხისა და მოყმის ბალადას“, ვაჟასა და გალაკტიონის პოეზიას... შეგვიძლია თამამად ვუწოდოთ მსოფლიო კულტურის დიდ ტაძარში ქართულ კულტურას სანუკვარი სიტყვა „თვითმყოფადი“ (მიშველაძე, 2012, გვ. 105).

აკადემიკოსს როინ მეტრეველის ისტორიულ ნარკვევში „კავკასიური ცივილიზაცია მსოფლიო გლობალიზაციის პროცესების კონტექსტში“ განხილულია, რომ კავკასიას ევრაზიულ სივრცეში განსაკუთრებული ადგილი უკავია; დასმულია ამოცანა, რომ მსოფლიო საერთო გლობალიზაციის სისტემაში არ დაიკარგოს კავკასიური ცივილიზაცია, ინტეგრაციის შეუქცევადი პროცესი ისე უნდა წარიმართოს, რომ კულტურული საუნჯეები, რაც ასე უხვად გააჩნია ქართველ ხალხს, გადარჩეს და დარჩეს მსოფლიო საგანძურში.

ყველაფრის მიუხედავად, საქართველოს შეუძლია თამამად უთხრას მსოფლიოს, რომ მას თვითმყოფადი კულტურის საკუთარი, დამოუკიდებელი ისტორია გააჩნია, რომლის საფუძვლებიც ევროპის ცივილიზაციის ისტორიაზე ძველია. და ის მხოლოდ მართლმადიდებლური კულტურით არ განისაზღვრება, რადგან სცილდება რელიგიის ფაქტორს და ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების მატარებელია – ადამიანის არსებობის და აზროვნების ყველა სფეროში. ეს თვითმყოფადი კულტურა, დოკუმენტურად კარგად აისახა ყველაზე უტყუარ და წარმომადგენლობით სფეროში – ხელოვნებაში, პოეზიაში, სიმღერაში, ცეკვაში კულინარიაში და სპორტში, როგორც ეროვნული ფილოსოფიის, არისტოკრატიზმის, რაინდობის და ზოგადად, საკაცობრიო ფასეულობათა უმთავრესი ღირებულებების გამომხატველი.

კულტურათა ურთიერთმოქმედების, კერძოდ, დიალოგის კულტურის მეთოდოლოგია თავის შრომებში შემუშავებული აქვს მ. ბახტინს, რომლის მიხედვითაც დიალოგი, ეს არის ამ პროცესში

მონაწილეთა ურთიერთგაგება, ამავე დროს, თავისი აზრის, თავისის სხვაში შენარჩუნება (მასთან შერწყმა) და დისტანციის შენარჩუნება (თავისი ადგილის შენარჩუნება). დიალოგი ყოველთვის განვითარება და ურთიერთმოქმედებაა. ეს არის გაერთიანება და არა დაშლა. დიალოგი საზოგადოების საერთო კულტურის მაჩვენებელია. „დიალოგი თვითმიზანია და არა საშუალება. ყოფნა უკვე ნიშნავს დიალოგურ ურთიერთობას. როცა დიალოგი მთავრდება, ყველაფერი მთავრდება“ (Бахтин, 1986, გვ. 48). მ. ბახტინის მიხედვით, თითოეული კულტურა სხვა კულტურასთან თანაარსებობს და კულტურაში დიადი მოვლენები მხოლოდ სხვადასხვა კულტურათა დიალოგში, მათი გადაკვეთის წერტილში იბადება. ერთი კულტურის უნარი აითვისოს მეორის მიღწევები, მისი სიცოცხლისუნარიანობის ერთ-ერთი წყაროა. „უცხო კულტურა მხოლოდ სხვა კულტურის თვალში იხსნება მთელი სისრულით და სიღრმით... ერთის აზრი თავის სიღრმეებს ავლენს სხვა, უცხო აზრთან შეხვედრისას, მასთან შეხებისას... მათ შორის თითქოსდა დიალოგი იწყება, რომელიც გადალახავს ამ აზრთა, ამ კულტურათა ჩაკეტილობასა და ცალმხრივობას... ორი კულტურის ასეთი დიალოგური შეხვედრისას ისინი ერთმანეთს არ ერწყმიან და არ ერევიან, მაგრამ ურთიერთმდიდრდებიან“ (Бахтин, 1986, გვ. 49). ორი კულტურის დიალოგი ორივე მხარისთვის ნაყოფიერია. „ჩვენ უცხო კულტურას ახალ კითხვებს ვუსვამთ, ისეთს, რომელიც მას თავისი თავისთვის არ დაუსვამს, ვეძებთ მასთან პასუხებს ამ ჩვენს კითხვებზე, და უცხო კულტურა გვპასუხობს, ხსნის ჩვენს წინაშე თავის ახალ მხარეებს, ახალ ზნეობრივ სივრცეებს“ (Бахтин, 1986, გვ. 49).

არცერთ ქვეყანას არ ძალუძს იარსებოს და განვითარდეს თავისი მეზობლებისგან იზოლირებულად. კულტურათა დიალოგი კაცობრიობის განვითარებაში ყოველთვის მთავარი ფაქტორი იყო და ასეთივეა დღესაც. საუკუნეებისა და ათასწლეულების მანძილზე ხდებოდა კულტურათა ურთიერთგამდიდრება, რომლისგანაც კაცობრიობის ცივილიზაციის უნიკალური მოზაიკა ლაგდებოდა. კულტურათა ურთიერთზემოქმედების, დიალოგის პროცესს რთული და არათანაბარი ხასიათი აქვს. რა თქმა უნდა, ბევრი რამ დამოკიდებულია კულტურის განვითარების სტადიათა თანაფარდობაზე, დაგროვილ გამოცდილებაზე. თითოეული ნაციონალური კულტურის სიღრმეში დიფერენცირებულად ვითარდება კულტურის სხვადასხვა კომპონენტი.

გლობალიზაციის ჩარჩოებში იზრდება კულტურათა საერთაშორისო დიალოგი. საერთაშორისო კულტურული დიალოგი აძლიერებს ხალხთა შორის ურთიერთგაგებას და საკუთარი ნაციონალური სახის უკეთ შეცნობის შესაძლებლობას იძლევა. თუ ადრე ეგონათ, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კულტურები ერთმანეთს არ გადაკვეთდნენ, დღეს, როგორც არასდროს, იკვეთება მათი ურთიერთშეხებისა და ურთიერთგავლენის წერტილები. საუბარია არა მხოლოდ ურთიერთმოქმედებაზე, არამედ ურთიერთშევსებასა და გამდიდრებაზე. დიალოგური განვითარება ისეთი ცნებისა როგორიცაა „კულტურა“, კულტურათა საერთაშორისო დიალოგის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს. აქვე მინდა მოკლედ შევეხო ქართული კულტურის სიახლოვეს სხვა ერების კულტურასთან (გეგეშიძე, 2013, გვ. 67).

ქართული კულტურა ისეთ უძველეს კულტურათა რიგშია, რომლებიც მსოფლიო ცივილიზაციის ხერხემალს ქმნის. ჩვენი კულტურის ისტორიის ერთ-ერთი განსაკუთრებული ნიშან-თვისება ის არის, რომ ქართული საზოგადოება არასოდეს იყო ჩაკეტილი საზოგადოება. მაგალითად „ვეფხისტყაოსანი“, იგი არ არის კარჩაკეტილი ქვეყნის წიაღიდან აღმოცენებული. ესაა გახსნილი ქვეყნის ფართო თვალსაწიერის წიაღში დაბადებული ქმნილება. საქართველოს, როგორც ევროპასა და აზიას შორის მდებარე გზაჯვარედინს, მუდმივად ჰქონდა ღრმა კულტურული და სულიერი კავშირები მაღალი კულტურის მქონე დიდ ერებთან. არაერთი გამოკვლევა და ლიტერატურული სახის წერილი მიეძღვნა ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობებსაც.

ქართველობა, სულ ცოტა საბას დროიდან, აქტიურად, სრული შეგნებით ისწრაფვის ევროპასთან კავშირისაკენ, მისი სულიერი პროფილი ძირითადად ევროპულ კულტურასთან ურთიერთობით ჩამოიქნა და ამდენად ჩვენთვის მუდამ მნიშვნელოვანია ევროპულ კულტურასთან სიახლოვე.

საქართველოს დასავლეთთან მიმართებაში (და არა მარტო) საკვანძო მომენტად მიჩნეულია IV საუკუნე. დრო, როდესაც შემოვიდა ქრისტიანობა. ამ რელიგიამ მთლიანად შეცვალა ევროპის ბედი. იგი იქცა დასავლური კულტურის ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებლად. დასავლეთთან კულტურული ურთიერთობის აუცილებლობაზე მიგვანიშნებდნენ ილია ჭავჭავაძე, სერგი მესხი, (ეს

უკანასკნელი განსაკუთრებით ამერიკული განათლების სისტემით იყო აღფრთოვანებული) ნიკო ნიკოლაძე, არჩილ ჯორჯაძე და სხვები (რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა). ისინი მხარს უბამდნენ ყველა პროგრესულ დასავლურ წამოწყებას, უნდა მომხდარიყო ევროპული სიახლეების მორგება ქართულ სინამდვილესთან, რათა ამ სინთეზის შედეგად მიღებული ნაყოფი სიცოცხლისუნარიანი ყოფილიყო.

დასკვნის სახით კი მინდა ხაზი გავუსვა იმას, რომ კულტურათა დიალოგი აუცილებელია, როგორც კაცობრიობის თვითგადარჩენის პირობა. მართალია, თანამედროვე მსოფლიოში კულტურათა დიალოგი რთული, და ხანდახან მტკივნეული პროცესია, მაგრამ აუცილებელია ოპტიმალური ურთიერთქმედების უზრუნველყოფა, ხალხთა და კულტურათა დიალოგი უნდა ხდებოდეს ამ ურთიერთქმედების მონაწილე თითოეული მხარის ინტერესების გათვალისწინებით, აგრეთვე საზოგადოების, სახელმწიფოს, მსოფლიო თანამეგობრობის ინტერესთა გათვალისწინებით.

გაეროს ყველა წევრი ქვეყანა თანხმდება იმაზე, რომ უკეთესი და უფრო მდგრადი მომავლის მისაღწევად საჭიროა გაეროს კომისიის მიერ შემუშავებული 17 მიზნისა და 169 ინდიკატორის ნაკრების გათვალისწინება. რაც ჩვენს მიზნებსა ჩვენ წინაშე არსებულ თანამედროვე გლობალურ გამოწვევებს ეხება: სიღარიბის, უთანასწორობის, კეთილდღეობის, მშვიდობისა და სამართლიანობის საკითხებს, ასევე კლიმატურ და ეკოლოგიურ გამოწვევებს. ეს მიზნები მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს და იმისთვის, რომ არავინ დარჩეს მათ მიღმა, მნიშვნელოვანია, თითოეული ეს მიზანი და ინდიკატორი 2030 წლამდე შესრულდეს, რათა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკურმა და კარგად ორგანიზებულმა მდგრადმა განვითარებამ, რომელიც მეცნიერთა დაკვირვებით სწორედაც შავიზღვისპირეთის რეგიონზეა ორიენტირებული, რაც საქართველოს მოსახლეობას მოუტანს კეთილდღეობას და ავტორიტეტს მსოფლიო არენაზე.

ბიბლიოგრაფია:

http:\\www, d. h. (2025).

Бахтин, М. (1986). *„Эстетика словесного творчества“.* „Планета“: Москва.

Уайт, Л. (1997). *„Наука о культуре – В кн.: Антология исследований культуры“, Т. 1.* . СПБ: Ретербург.

გეგეშიძე, ე. (2013). *ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. 17.* ქუთაისი: აკ. წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კვიციანი, ჯ. (2012). *კავკასიაში ეთნიკური ვითარების და ცივილიზაციური კუთვნილების შესახებ.* „უნუვერსალი“: თბილისი.

კოდუა, ე. (2001). *კულტურის სოციოლოგია.* თბილისი: ფონდი „ღია საზოგადოება საქართველო.

მეტრეველი, რ. (2008). *კავკასიური ცივილიზაცია მსოფლიო გლობალიზაციური პროცესების კონტექსტში.* „არტანუჯი“: თბილისი.

მიშველაძე, რ. (2012). *კულტურა და თანამედროვეობა.* თბილისი: სტუ.

BLACK SEA COAST – CIVILIZATION THEORY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ELENE GEGESHIDZE
PhD in Cultural Studies
Ivited lecturer, scientist-researcher, TSU,
Associate Professor at St. King Tamar University
of Patriarchate of Georgia.
E-Mail: elene.gegeshidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0000-6507-544X

Abstract: As it is known, civilization is the highest level of cultural development of society. It is characterized by well-organized socio-economic and political structures, the main driving force of which are the elements of spirituality and education. They were formed in the process of long-term, creative disconnection between the „intelligent person“ and the surrounding world. It includes not only the principles of state, democratic management, the system of beliefs and beliefs, but also moral norms, everyday regulations. Based on them, the relationship between people and individual social groups was formed, first in the family and then between the clan, community, tribe and tribal connections, which became the basis for the origin of the state, mainly city-states. The further development of city-states, their economy and culture *were* directly determined by the origin of writing, without which the process of civilization formation is unthinkable. The goal of civilization is the well-being of mankind, raising the cultural level of human life, ensuring security.

In modern culturology, the greatest attention is paid to the theory of civilizations and the history of culture, to understanding their future fate, in special scientific literature, they talk about the peculiarity of the contemporary local civilizations of the so-called „fifth generation“ of the XXI century, the future of civilization, the outlook of its development is still unclear. Currently, „civilization wars“ are still going on in the country. The confrontation between Western (European) and Eastern (Asian) cultures, Christians and Muslims, which makes it less possible to make optimistic conclusions about the future of our planet.

In the 21st century, sustainable development has been considered as an alternative way of development of any country. For Georgia, Black Sea ecotourism is a mechanism of conservation of natural and socio-cultural resources, as well as a means of sustainable development. Ecotourism has four main cornerstones: sustainability of development, economic usefulness, preservation of traditions and lifestyle specific to the place, and educational competences, on the basis of which it is possible to develop Georgia's progressive development.

Key words: civilization, sustainable development, traditions, ecotourism.

* * *

Introduction. In the conditions of modern globalization, the Black Sea region is a subject of special attention in the political, economic and cultural spheres. This vast region has been an area of convergence of various civilizations since ancient times. It is a historical fact that the Black Sea region is where the peculiarities of the Mediterranean and the South, East and West converged and continuously interacted with each other and with the local world, and therefore, the role of the Black Sea region is special for the strength of Georgia, because it is in this region, due to its geographical location, that the development of tourism is most possible, which is the most profitable business in the world in the era of modern globalization.

The sustainable development of the Black Sea region should ensure a harmonious combination of social, cultural and economic criteria. Which will not only allow us to preserve natural and cultural resources, but will also become a prerequisite for their development.

Discussion/Results. According to scientists, the emergence of the first civilization took place several millennia ago in the territories of Asia, Africa and Europe. Despite the fact that the formation of these civilizations took place in different times and eras, there were many things in common in the process of their development, and it was this common line that became the springboard for the progress and cultural development of mankind. Georgia took an honorable third place in the ratings of the world's oldest civilizations, as confirmed by the American online platform (which presents the results of a survey of network users (top-10) on culture, education, history, modern communications and various fields. The site has been operating since 2005 and during this time millions of different ratings have been collected in its database). According to the site „TheTopTens", Greece is in first place in the rating of the oldest civilizations, and Egypt took second place. As for our country, Georgia took an honorable third place with its ancient traditions, ancient civilization, writing, and ancient history. Users of the aforementioned site wrote, „Georgia is a beautiful country, which is the lot of the Virgin Mary, it is the homeland of wine and cheese, with unique stories and ancient writing, it is a country with amazingly brave people and the richest culture" (Kodua, 2001, p. 24).

Many foreigners have traveled to Georgia, many of whom have even lived in our country for some time. Some of them wrote in their notes that „история началась именного с этого места" (history began from this very place), (Уайт, 1997, p. 36), that Georgian dance and singing are unique and that all this is facilitated by the geographical location of Georgia. Many such records have remained in history, which is confirmed by numerous archival documentary materials, not only in Georgia but also abroad.

The Black Sea region of Georgia, with its geographical location, still remains a center of convergence and crossroads of different cultures and civilizations of the world. This region of the world is still functionally important today, taking into account its national-confessional, cultural diversity and political activities of the region. It is from here – this region of Georgia that the West and the East begin, civilizations, religious branches, including Christian (Orthodox, Catholic, Gregorian) and Islamic (Sunni and Shiite) movements intersect here; peoples of ancient origin and confessions (Jews, Kurds, Yazidis, Assyrians, etc.) are gathered, and in terms of this diversity, in this „intercultural center" (in the bosom of the state) there is complete, historical peace – there is unique tolerance. This factor, in terms of knowledge, is also important for the world in the dialogue of civilizations, to be studied and evaluated. As a geographical crossroads of different interests, we do have a „certain" geopolitical mission and function. Historical time has proven that modern cultures are formed as a result of numerous and long-term interactions.

Georgia can boldly tell the world that it has its own, independent history of an original culture, the foundations of which are older than the history of European civilization. And it is not defined only by Orthodox culture, because it goes beyond the factor of religion and is a bearer of universal human values – in all spheres of human existence and thought. This original culture is well documented in the most authentic and representative sphere – in folk poetry, song and dance, as an expression of the most important values of national philosophy, aristocracy, chivalry and, in general, human values. Along with visible cultural diversity, there is a single global civilization, based on the common values of tolerance and freedom. In his opinion, global civilization is characterized by tolerance of opposing views, respect for cultural diversity, and commitment to „fundamental, universal human rights." This globalization is based on the belief that we should welcome the diversity of human cultures and not fear it. Many wars have arisen because people were afraid of those they considered different from them, and only through dialogue between cultures can such fear be overcome.

Religion is one of the components of Georgian civilization, which always appears as one of its shaping and defining factors. It is also one of the most important spheres in human life – the phenomenon of the relationship between man and God, which often determines the attitude of man to the existing environment and reaCulture is created by society. It expresses its character, mentality, and just as each person is unique in mentality, each culture is original and unique. When talking about culture, it naturally means man and society, because these three concepts represent one indivisible whole. Their creation is simultaneous. The separation of man, society and culture is unthinkable, because they are three

aspects of the same essence. Culture is unthinkable without man and society, and vice versa, man is unthinkable without society and culture (Gegeshidze, 2013, p. 65).lity, his own role in it.

Culture is the child of man, and civilization is his grandson, because civilization is not created directly by people, but by the relationship of cultures. If culture is a society of people, then civilization is a society of cultures. Just as one man cannot create a culture, so one culture cannot create a civilization. However, one culture can become a civilization, but it will only be able to do this in relations with other cultures for the reason that it cannot consider anyone as its own and will remain separate. Civilization is a space that is formed in the relations of cultures. One of the important roles in the grouping of cultures into civilizations is assigned to conflict as a form of active relationship. It identifies cultures and establishes a watershed between them, that is, draws a border between „ours“ and „others“. Conflict is cause-and-effect. Its cause is the clash of different goals of society, and the result of the conflict is the regulation of society, because the outcome of the conflict determines the future life of society (Kodua, 2001, p. 21).

Georgia, from a geographical point of view, still remains the center of convergence and crossroads of different cultures and civilizations of the world (Metreveli, 2008:46). This geographical region of the world is still functionally important today, considering its national-confessional, cultural diversity and political activities of the region. It is from here – from Georgia that the West and the East begin, civilizations, religious branches intersect here, including Christian (Orthodox, Catholic, Gregorian) and Islamic (Sunni and Shiite) movements; peoples of ancient origin and confessions are gathered (Jews, Kurds, Yazidis, Assyrians, etc.), and in terms of this diversity, in this „intercultural center“ (in the bosom of the state) there is complete, historical peace – there is unique tolerance. This factor, in the dialogue of civilizations, from the point of view of cognition, is important for the world, it is worth studying and evaluating. As a geographical crossroads of different interests, we have a „some“ geopolitical mission and function. With the emergence of fine arts and writing, human capabilities in this regard have significantly expanded. The development of means of transport, book printing have further increased this ability, and in the 20th century, through the telegraph, telephone, radio, television and other information means, it has become practically limitless. One of the youngest and most influential in modern culturology is the symbolic school, the formation of which was conditioned by the powerful development of mass media mentioned above. Man is surrounded not by a real, but by an artificial, symbolic world.

Scientists have different opinions about symbolic thinking as one of the main features characteristic of humans. Among them, the definition of Leslie White, a prominent representative of American cultural anthropology, is noteworthy: „Culture is a class of objects and phenomena that depends solely on the ability characteristic of humans – to give symbolic meaning to thoughts, actions, objects, that is, to symbolize them and perceive the meaning of these symbols.“ He calls such objects and phenomena symbologies. Symbologies are ideas, beliefs-concepts, relationships, language, tools of labor, objects, etc. (White, 1997, p. 98) It is also important in White's definition that symbologies can be discussed only in an extrasomatic context, since the discussion of symbologies in a somatic context goes beyond the boundaries of culturology and falls within the competence of psychology.

We are proud that the Georgian people have never lived in isolation and our culture has been completely naturally influenced by mythological and oriental or Hellenistic cultures. It is precisely because of these facts that Georgian culture, with its original character and the nature of its transformation in different eras, occupies a special, unique place in the history of world culture. To prove this, it is enough to look at the ancient manifestations of our culture – Georgian dance and song. With their plasticity, drama and grace, they represent the pearls of world choreography. Also, the most exquisite residential buildings and Georgian church architecture are national treasures.

If we recall once again and contrast the most visible monuments of world culture with inimitable carvings, as well as His Majesty, precisely our lexical richest carved language and the world masterpieces created in this language: „Vepkhistaqaosan“, „Ballad of the Tiger and the Young Man“, the poetry of Vazha and Galaktioni... we can boldly call the cherished word of Georgian culture „self-sufficient“ in the great temple of world culture (Mishveladze, 2012, p. 105)

In the historical essay „Caucasian Civilization in the Context of World Globalization Processes“ by Academician Roin Metreveli, it is discussed that the Caucasus occupies a special place in the Eurasian space; the task is set that the Caucasian civilization should not be lost in the global globalization system, the irreversible process of integration should be carried out in such a way that the cultural treasures that the Georgian people possess so abundantly are preserved and remain in the world treasury.

Despite everything, Georgia can boldly tell the world that it has its own, independent history of an original culture, the foundations of which are older than the history of European civilization. And it is not defined only by Orthodox culture, because it goes beyond the factor of religion and is a bearer of universal human values – in all spheres of human existence and thought. This original culture, documented well in the most authentic and representative spheres – in art, poetry, singing, dancing, cooking and sports, as an expression of the main values of national philosophy, aristocracy, chivalry and, in general, human values.

The methodology of the interaction of cultures, in particular, the culture of dialogue, was developed in his works by M. Bakhtin, according to which dialogue is the mutual understanding of the participants in this process, at the same time, maintaining one's own opinion, one's own in the other (merging with it) and maintaining distance (maintaining one's place). Dialogue is always development and interaction. It is unification, not disintegration. Dialogue is an indicator of the common culture of society. „Dialogue is an end in itself, not a means. Being already means dialogical relations. When the dialogue ends, everything ends“ (Бахтин, 1986, p. 48). According to M. Bakhtin, each culture coexists with other cultures, and great events in culture are born only in the dialogue of different cultures, at the point of their intersection. The ability of one culture to absorb the achievements of another is one of the sources of its vitality. „A foreign culture only opens up in its fullness and depth in the eyes of another culture... The thought of one reveals its depths when it meets another, foreign thought, when it comes into contact with it..., as if a dialogue begins between them, which overcomes the closedness and one-sidedness of these thoughts, these cultures... In such a dialogical meeting of two cultures, they do not merge and do not interfere with each other, but are mutually enriched“ (Bakhtin, 1986, p. 49). The dialogue of two cultures is fruitful for both sides. „We ask the foreign culture new questions, such as it does not ask itself, we seek answers to our questions with it, and the foreign culture answers us, opens up new sides of itself, new moral spaces before us“ (Bakhtin, 1986, p. 49).

No country can exist and develop in isolation from its neighbors. The dialogue of cultures has always been a key factor in the development of humanity and remains so today. Over the centuries and millennia, cultures have enriched each other, from which a unique mosaic of human civilization has emerged. The process of interaction and dialogue between cultures is complex and uneven. Of course, much depends on the ratio of the stages of cultural development and the accumulated experience. In the depths of each national culture, various components of culture develop in a differentiated manner.

Within the framework of globalization, international dialogue of cultures is growing. International cultural dialogue strengthens mutual understanding between peoples and provides an opportunity to better understand one's own national identity. If earlier it was thought that the cultures of the East and the West would not intersect, today, as never before, their points of contact and mutual influence are becoming apparent. It is not only about interaction, but also about mutual complementation and enrichment. The dialogical development of such a concept as „culture“ should be part of the international dialogue of cultures. Here I would also like to briefly touch on the proximity of Georgian culture to the cultures of other nations (Gegeshidze, 2013, p. 67).

Georgian culture is among the ancient cultures that form the backbone of world civilization. One of the special features of our cultural history is that Georgian society has never been a closed society. For example, „The Knight in the Panther's Skin“ did not emerge from the depths of a closed country. It is a creation born from the wide horizons of an open country. Georgia, as a crossroads between Europe and Asia, has always had deep cultural and spiritual ties with great nations of high culture. More than one study and literary work has been devoted to Georgian-European literary relations.

Georgians, at least since the time of Saba, have been actively and consciously striving for union with Europe. Their spiritual profile has been shaped primarily by their relationship with European culture, and therefore, proximity to European culture has always been important to us.

The 4th century is considered a key moment in Georgia's relationship with the West (and not only). The time when Christianity entered. This religion completely changed the fate of Europe. It became one of the main characteristics of Western culture. The necessity of cultural relations with the West was pointed out by Ilia Chavchavadze, Sergi Meskhi, (the latter was especially impressed by the American education system), Niko Nikoladze, Archil Jorjadze and others (whose list would take us far). They supported all progressive Western initiatives, European innovations had to be adapted to Georgian reality, so that the fruits of this synthesis were viable.

In conclusion, I would like to emphasize that the dialogue of cultures is necessary as a condition for the self-preservation of humanity. Although the dialogue of cultures in the modern world is a difficult and sometimes painful process, it is necessary to ensure optimal interaction. The dialogue of peoples and cultures should take place taking into account the interests of each party participating in this interaction, as well as the interests of society, the state, and the world community.

All UN member states agree that in order to achieve a better and more sustainable future, it is necessary to take into account the 17 goals and 169 indicators developed by the UN Commission. As for our goals, they relate to the modern global challenges we face: issues of poverty, inequality, well-being, peace and justice, as well as climate and environmental challenges. These goals are closely interconnected and in order to ensure that no one is left behind, it is important that each of these goals and indicators is fulfilled by 2030, so that the economical and well-organized sustainable development of our country, which, according to scientists, is focused precisely on the Black Sea region, will bring prosperity and authority to.

Bibliography:

http:\\www, d. h. (2025).

Бахтин, М. (1986). *„Эстетика словесного творчества“.* „Планета“: Москва.

Уайт, Л. (1997). *„Наука о культуре – В кн.: Антология исследований культуры“, Т. 1. .* СПБ: Ретербург.

Gegeshidze, E. (2013). Georgian Heritage, Vol. 17. Kutaisi: Ak. Tsereteli State University Publishing House.

Kvitsiani, J. (2012). On the ethnic situation and civilizational affiliation in the Caucasus. „Universal“: Tbilisi.

Kodua, E. (2001). Sociology of Culture. Tbilisi: Open Society Georgia Foundation.

Metreveli, R. (2008). Caucasian Civilization in the Context of World Globalization Processes. „Artanuj“: Tbilisi.

Mishveladze, R. (2012). Culture and Modernity. Tbilisi: GTU.

შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოება, საქართველოს თანამედროვე გეოპოლიტიკურ კონტექსტში

გელა გიორგაძე
პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი,
ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: gela.giorgadze@ciu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-0094-555X

მირანდა მიქაძე
პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი,
ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: miranda.mikadze@ciu.edu.ge
ORCID: 000-0003-0540-1615

თინათინ ჯავახიშვილი
პოლიტიკის მეცნიერების სადოქტორო საგანმანათლებლო
პროგრამის დოქტორანტი
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: tinatin.javakhishvili@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-7658-9052

„We are thus located in this region, in a triple complex, where the influences from Central Europe; from the South, from the Balkans; from the East, from the Russian and Asian steppes intersect“
Gheorghe I. Brătianu

აბსტრაქტი: შავი ზღვა გარკვეულწილად წარმოადგენს ბუნებრივ ხიდს, რომელიც ევროპას ცენტრალურ აზიასთან და ახლო აღმოსავლეთთან აკავშირებს. უსაფრთხოების თვალსაზრისით, შავ ზღვას ყოველთვის გააჩნდა სტრატეგიული მნიშვნელობა, ვინაიდან წარმოადგენდა მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ და ეკონომიკურ გზაჯვარედინს.

ათწლეულების განმავლობაში, შავი ზღვის რეგიონმა უმნიშვნელოვანესი დატვირთვა შეიძინა, განსაკუთრებით კი მას შემდეგ, რაც 2014 წელს რუსეთის ფედერაციამ, უკრაინის ტერიტორიის, ყირიმის ნახევარკუნძულის ოკუპაცია განახორციელა, ხოლო 2022 წელს უკრაინაში სრულმასშტაბიანი სამხედრო კამპანია წამოიწყო, რომელიც რუსული მხრიდან სპეციალურ სამხედრო ოპერაციად იქნა მოხსენიებული.

სტატია მიზნად ისახავს, შავი ზღვის რეგიონში, უსაფრთხოების მექანიზმების ეფექტურობის გაანალიზებას, შესაბამისად გამოყენებულ იქნა „სეკურიტიზაციის“ და „ძალთა ბალანსის“ თეორიები, ხოლო კვლევის ინსტრუმენტად გამოყენებულ იქნა სამაგიდო კვლევისა და ანალიზის მეთოდები. გაანალიზებულია რელევანტური ქართული და უცხოენოვანი სამეცნიერო ლიტერატურა, ასევე, შავი ზღვის უსაფრთხოების პოლიტიკასთან დაკავშირებული დოკუმენტები, რომლის საფუძველზეც შემუშავდა ორი საკვლევი კითხვა:

რა ფაქტორები განსაზღვრავენ შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოებას ?

რა განაპირობებს საქართველოს უსაფრთხოების პოლიტიკის დეტერმინანტებს, შავი ზღვის უსაფრთხოების კონტექსტში ?

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ შავი ზღვის საკითხი ქართულ პოლიტიკურ სივრცეში აქტუალურია, შესაბამისად რეგიონში მიმდინარე მოვლენებს აქტიურად ეთმობა ყურადღება. ზემოაღნიშნულთან ერთად მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ რეგიონს ენიჭება გეოსტრატეგიული მნიშვნელობა. კვლევის შედეგად იკვეთება, რომ რაც უფრო აქტუალურია საერთაშორისო ინტერესი შავი ზღვის მიმართ, მით უფრო მნიშვნელოვანი ხდება შავ ზღვაში მიმდინარე მოვლენები, საქართველოს უსაფრთხოებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: *საქართველო, შავი ზღვა, უსაფრთხოების პოლიტიკა, გამოწვევები.*

* * *

შესავალი: ცივი ომის დასრულების შემდეგ, შავი ზღვის რეგიონმა აქტიურად მიიქცია ყურადღება. რეგიონში ძალთა ბალანსის ცვლამ და ახალი კონფლიქტების წარმოქმნამ, ვითარება რადიკალურად შეცვალა. თანამედროვე მსოფლიოში აქტორთა შორის ურთიერთდამოკიდებულება მკვეთრად გაზრდილია, შესაბამისად გლობალურ დონეზე სტაბილურობის შენარჩუნებას უმნიშვნელოვანესი როლი ენიჭება. მიუხედავად საერთაშორისო დონეზე ურთიერთდამოკიდებულების ზრდისა, რაც გლობალიზაციის პროცესიდან მომდინარეობს, მონაწილე აქტორთა შორის, შეინიშნება საერთო ინტერესების მიმართ შეუთანხმებლობა. ფაქტია, რომ რეგიონში მოქმედ აქტორებს, ესაჭიროებათ საერთო შეხების წერტილის პოვნა, რომელიც დაეფუძნება კონსტრუქციული დიალოგის რეჟიმს. ცივი ომის პერიოდის შემდგომ, საერთაშორისო არენაზე განვითარებული მოვლენებიდან გამომდინარე, დასავლეთსა და რუსეთის ფედერაციას შორის დაპირისპირების ერთ-ერთ არეალს, შავი ზღვის რეგიონი წარმოადგენს, რომელიც ძალაუფლებისთვის ბრძოლის თეატრად გვევლინება.

2014 წლამდე, რუსეთის ფედერაციის მიერ წარმოებული აგრესიული პოლიტიკა გაჯერებული იყო, როგორც უშუალო სამხედრო კამპანიებით, ასევე საინფორმაციო სივრცეში წარმოებული კიბერ თავდასხმებით და ენერგო – ეკონომიკური მიმართულებით ექსპანსიური მიდგომებით. მიუხედავად იმისა, რომ შავი ზღვის რეგიონზე სამხედრო უპირატესობის მოპოვებით, რეგიონის სტაბილურობა გაცილებით მოწყვლადი ხდება, უსაფრთხოების კუთხით არსებული გამოწვევები ჩრდილოატლანტიკური ალიანსის ყურადღების ცენტრში არ მოქცეულა.

2022 წლის მადრიდის სამიტი, შესაძლებელია გარკვეულწილად მიჩნეულ იქნეს შავი ზღვის რეგიონის, ჩრდილოატლანტიკური ალიანსის მხრიდან, საფრთხის აღქმის ამთვლელ წერტილად, შესაბამისად სტრატეგიული კონცეფციის ფარგლებში, შავი ზღვის რეგიონთან მიმართებით ჩნდება ჩანაწერი, რომელიც მის სტრატეგიულ მნიშვნელობას უსვამს ხაზს. შესაბამისია რუსული მხარის პოზიციაც, რომელიც რეგიონში დასავლეთის ზეგავლენის ზრდას, ასევე საფრთხედ აღიქვამს.

XXI საუკუნეში, გლობალური კონკურენციის პირობებში, მსოფლიო ახალი გამოწვევების წინაშე დგას. ცივი ომის დასრულების შემდგომ, მსოფლიო მასშტაბით მშვიდობის შენარჩუნება, კვლავ აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს. არსებულ ვითარებაში, თანამედროვე საერთაშორისო გამოწვევების ფონზე, უსაფრთხოების საკითხი, განსხვავებულ მიდგომებს მოითხოვს. უკრაინაში განვითარებულმა მოვლენებმა ნათლად დაგვანახა, რომ ძლიერი სახელმწიფოები იღწვიან სისტემაში არსებულ ძალთა ბალანსის შესანარჩუნებლად. ფაქტია, რომ რუსეთის ფედერაციის ფართომასშტაბიანმა სამხედრო კამპანიამ, არა მხოლოდ შეცვალა შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების გარემო, არამედ აუცილებელი გახადა ევროატლანტიკური უსაფრთხოების არქიტექტურის გადახედვა.

კვლევის თეორიული საფუძვლები:

ნაშრომში გამოყენებულია შემდეგი თეორიული საფუძვლები: „ძალთა ბალანსის თეორია“ – რეალიზმის სკოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კონცეფციაა, რომელიც მთავარ საყრდენს საერთაშორისო ურთიერთობების ანარქიული სისტემიდან იღებს, ამიტომაც თვითგადარჩენის პრინციპების საფუძველზე სახელმწიფოები საკუთარი უსაფრთხოებისა და დამოუკიდებლობისთვის იბრძვიან. ზემოაღნიშნულ პრინციპებზე დაყრდნობით, სახელმწიფოები სხვა სახელმწიფოებთან ერთად, ცდილობენ საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებას (Walt, 1985).

„სეკურიტიზაციის თეორია/კოპენჰაგენის სკოლა“ – განიხილავს, თუ რამდენად ფართოა საფრთხეების იდენტიფიკაციის ფაქტორი უსაფრთხოების სექტორში და წარმოადგენს ეკონომიკურ და საზოგადოებრივ უსაფრთხოებას, რომელთაც შეუძლიათ სრულად შეცვალონ სამყაროს გეოეკონომიკური ლანდშაფტი (Buzan, 1998).

„სოლ კოენის გეოპოლიტიკური თეორია“ – მსოფლიოს ყოფს ერთიან გეოპოლიტიკურ იერარქიულ სისტემად, რომლის შემადგენელ ელემენტებსაც, როგორც სუბიექტური, ასევე ობიექტური ფაქტორები წარმოადგენენ, როგორებიცაა: რეგიონები, არეალი, შიდა ეროვნული აქტორები, სახელმწიფოები და ა.შ. მსოფლიო პოლიტიკური სივრცე გეოგრაფმა დაყო ორ ძირითად გეოსტრატეგიულ არეალად: საზღვაო და სახმელეთო, რომლებშიც სხვადასხვა აქტორები ერთიანდებიან (Cohen, 2003).

გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით შავი ზღვის რეგიონი „უსაფრთხოების კომპლექსს“ წარმოადგენს, რომელიც ინტერესთა კვეთაშია როგორც რეგიონულ, ასევე საერთაშორისო სახელმწიფოებთან, რომელსაც ემატება საერთაშორისო ორგანიზაციები (Kayser & Navy , 2021).

გეოპოლიტიკური მდგომარეობის ცვალებადობა თითქმის ყველა სფეროში აისახა თუმცა, თანამედროვე გეოპოლიტიკური პროცესები, არსებული სიტუაციის გათვალისწინებით, რადიკალური ცვლილებების აუცილებლობაზე მეტყველებენ (Doroshko & Iuliia , 2021). სტატიის ფარგლებში დასახული მიზნების მისაღწევად, მნიშვნელოვანია საზღვაო არეალისა და მასში შემავალი შავი ზღვის რეგიონის წარმოჩენა.

შავი ზღვის რეგიონთან მიმართებით საკითხი აქტუალობას არ კარგავს, შესაბამისად გეოპოლიტიკური თეორიებიც ყურადღებას რეგიონის მიმართ ამახვილებენ. სპაიკმენისა და კენანის ნაშრომებში, რეგიონს განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭება და ასახავს ე.წ. ციხე-სიმაგრის მნიშვნელობას, რომლის ფარგლებშიც, საზღვაო და სახმელეთო მიმართულებების ჩაკეტვა მოიაზრება (მაისაია, 2003).

შავი ზღვის რეგიონში არსებული კონფლიქტები, დიდ გავლენას ახდენს საერთაშორისო უსაფრთხოების არქიტექტურაზე. საქართველო რეგიონში, გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ხელსაყრელ სატრანსპორტო კვანძს წარმოადგენს. ბაქო-სუფსისა და ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენების მშენებლობამ, რომელიც დასავლეთ ევროპასა და აღმოსავლეთ აზიას აკავშირებს, საქართველოსადმი ინტერესი კიდევ უფრო გაზარდა. წლების განმავლობაში რეგიონი, ევროპისკენ ენერგორესურსის გადაადგილების სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან არეალს წარმოადგენდა, რამაც ცხადია რეგიონული და გლობალური ძალების ინტერესთა კვეთა გამოიწვია.

ინგლისელი გეოპოლიტიკოსის ჰელფორდ ჯონ მაკინდერის მოსაზრებით, მსოფლიოს ცენტრს ევრაზიის კონტინენტი წარმოადგენს, რომლის ცენტრშიც მდებარეობს კავკასია და სწორედ ამიტომ, კავკასია აღიქმება „მსოფლიოს გულად“ (Heartland), რომლის დამორჩილების შემთხვევაშიც, მსოფლიოზე კონტროლის დამყარება ხდება შესაძლებელი. 1919 წელს მაკინდერი წიგნში „დემოკრატიული იდეალები და რეალობა“ აღნიშნავდა: „ის ვინც აკონტროლებს აღმოსავლეთ ევროპას, ბატონობს მსოფლიოს გულზე, ხოლო ის ვინც ბატონობს მსოფლიოს გულზე, ბატონობს მსოფლიო კუნძულზე, აქედან გამომდინარე ის ვინც ბატონობს მსოფლიო კუნძულზე, ბატონობს მსოფლიოზე“ (Mackinde, 1962). აქვე აღსანიშნავია, რომ ნიკოლას სპიკმენის თეორიის თანახმად, „მსოფლიოს გულის“ ნეიტრალიზაციის ერთადერთი საშუალება გახლდათ მის გარშემო არსებული რკალის ე.წ. შიდა ნახევარმთვარის, ანუ რიმლანდის (დასავლეთ ევროპა, ახლო აღმოსავლეთი, სამხრეთი და სამხრეთ – აღმოსავლეთი აზია) კონტროლი, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და დასავლეთის სხვა ქვეყნების მიერ, რაც თავის მხრივ, უზრუნველყოფდა საბჭოთა, ანუ კომუნისტური საფრთხის ექსპანსიის შეჩერებას (შეკავების პოლიტიკა), (სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი– ცნობარი, 2004).

შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოება გლობალურ პოლიტიკაში

უძველესი დროიდან რეგიონი გამოირჩეოდა მუდმივი არასტაბილურობით, რომელიც ეფუძნებოდა მრავალფეროვან გამოწვევებს და რომლებიც მომდინარეობდნენ განსხვავებული ეთნიკური, იდეოლოგიური, რელიგიური, კომერციული და სხვა ინტერესების გადაკვეთიდან. რეგიონის

არასტაბილურობა, „მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ყველაზე დიდი შეიარაღებული კონფლიქტის“ ფონზე, გაცილებით აქცენტირებულად წარმოგვიდგება (დუმიტრესკუ, 2023).

თანამედროვე მსოფლიოში, შავი ზღვის რეგიონი, ისე როგორც არასდროს, გახდა მსხვილი გეოპოლიტიკური ინტერესების გადაკვეთის წერტილი, ვინაიდან ის ერთდროულად წარმოადგენს, როგორც განვითარების მნიშვნელოვან კონფიგურაციას, ასევე საფრთხის ქვეშ აყენებს შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების არქიტექტურას. რუსეთის ფედერაციის მიერ ყირიმის ნახევარკუნძულის ანექსიამ, ცალსახად შეცვალა ძალთა ბალანსი, რომლის ფარგლებშიც უპირატესობა რუსეთის ფედერაციის მხარესაა.

აღსანიშნავია, რომ რუსეთის ფედერაციის მხრიდან შავი ზღვის რეგიონში ჰეგემონიის მოპოვების მცდელობა, აფხაზეთის ოკუპაციის პერიოდიდან იწყება, რომლის ფარგლებშიც შესაძლებელი გახდა შავი ზღვის მონაკვეთის მისაკუთრება. შავი ზღვის რეგიონის განსაკუთრებული გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო, ის ყოველთვის იყო და იქნება საერთაშორისო ასპარეზზე დავის და განხილვის საკითხი.

ჩრდილოატლანტიკური ალიანსისთვის, შავი ზღვის რეგიონს განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭება, ვინაიდან ერთი მხრივ წარმოადგენს მშვიდობისა და სტაბილურობის გარანტს და მეორე მხრივ იძლევა რუსეთის ფედერაციის მხრიდან წარმოებული აგრესიული პოლიტიკის მოგერიების შესაძლებლობას.

შავი ზღვის რეგიონთან მიმართებით არსებულ პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ დღის წესრიგზე, საკმაო გავლენას ახდენენ რუსეთის ფედერაციისა და თურქეთის რესპუბლიკის ამბიციები. აქტორები ცდილობენ რეგიონში პირველობის მოპოვებას, ხოლო ისტორიას ზემოაღნიშნულ აქტორებს შორის არაერთი დაძაბული ვითარება ახსოვს. გეოპოლიტიკური ცვლილებების ფონზე, რუსეთის ფედერაციის მიერ წარმოებული პოლიტიკა, გარკვეულწილად მცდელობაა, ერთი მხრივ შეინარჩუნოს გავლენა მეზობელ სახელმწიფოებზე და მეორე მხრივ არ დაუშვას შავის ზღვის რეგიონში, გარე ძალების აქტიურობა. შავი ზღვის ფლოტი, საკმაოდ მაღალი დონის საფრთხის მატარებელია ეროვნული უსაფრთხოებისთვის, შესაბამისად თავდაცვითი სისტემების გაძლიერება, მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს.

საქართველოს როლი შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების კონტექსტში

მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენების ფონზე, აღსანიშნავია, რომ ტექნოლოგიური განვითარებისა და გლობალიზაციის პარალელურად, შეიცვალა უსაფრთხოების არქიტექტურა, რომელიც თავის არსში გულისხმობს სახელმწიფოთა ურთიერთთანამშრომლობით უზრუნველყოფილ უსაფრთხოებას. უსაფრთხოება მრავალგანზომილებიანია და მოიცავს სამხედრო, ენერგეტიკულ, სატრანსპორტო, სასურსათო, ეკონომიკურ, სოციალურ, ფინანსურ თუ ეკოლოგიურ სივრცეს.

ზემოაღნიშნული კომპონენტები ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული და რომელიმე ელემენტის მნიშვნელოვანი დასუსტება ან გაძლიერება, სხვა ელემენტებზეც ახდენს გავლენას. შავი ზღვის რეგიონი ერთმანეთთან აკავშირებს კასპიის ზღვის, ეგეოსის ზღვისა და ხმელთაშუა ზღვის აუზებს. ის არის ერთგვარი დერეფანი ერთი მხრივ ინდუსტრიულად განვითარებულ სტაბილურ ევროპასა და განვითარებად არასტაბილურ, თუმცა რესურსებით მდიდარ აზიას შორის. შესაბამისად, რეგიონს უმნიშვნელოვანესი როლი უკავია, როგორც სავაჭრო, აგრეთვე სატრანსპორტო თუ პოლიტიკური კუთხით.

საქართველოს ევროპულ და ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში ინტეგრაცია კონსტიტუციური ვალდებულებაა. საქართველოს კონსტიტუციის 78-ე მუხლში აღნიშნულია: „კონსტიტუციურმა ორგანოებმა თავიანთი უფლებამოსილების ფარგლებში მიიღონ ყველა ზომა ევროპის კავშირსა და ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციაში საქართველოს სრული ინტეგრაციის უზრუნველსაყოფად“ (საქართველოს კონსტიტუცია). ამასთან, საქართველოს ყველა სახელმწიფო დოკუმენტში ცალსახად აღნიშნულია, რომ ქვეყნის ევროპული და ევროატლანტიკური ინტეგრაცია, უმთავრესი პრიორიტეტია. ქართველ ხალხს მტკიცედ სჯერა, რომ ევროკავშირისა და ნატო-ს წევრობა საქართველოს უსაფრთხოების, განვითარებისა და კეთილდღეობის უზრუნველყოფის უმთავრესი გარანტია, რომელიც საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილის არჩევანს ეფუძნება.

საქართველო ჩართულია ევროპული და ევროატლანტიკური კოლექტიური უსაფრთხოების მშენებლობის პროცესში და აქტიურად მონაწილეობდა საერთაშორისო სამშვიდობო მისიებში და სამხედრო წვრთნებში. საქართველოსთვის შავი ზღვა არის ერთ-ერთი შეხების წერტილი ევროპასთან და ასევე, მნიშვნელოვანი სივრცეა უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად. საქართველო ყოველწლიურად უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს შავი ზღვის აუზს და რეგიონის უსაფრთხოებას, რაც კარგად ჩანს საქართველოს სახელმწიფო დოკუმენტებში, რომლებსაც ქვემოთ განვიხილავთ.

„საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია“ (საქართველო ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია, 2011) პარლამენტმა 2011 წლის 23 დეკემბერს დაამტკიცა, რომელმაც 2005 წელს მიღებული კონცეფცია ჩაანაცვლა. დოკუმენტი განმარტავს, ფუნდამენტურ ეროვნულ ღირებულებებსა და ეროვნულ ინტერესებს, აყალიბებს ქვეყნის უსაფრთხო განვითარების ხედვას, განსაზღვრავს მის წინაშე არსებულ საფრთხეებს, რისკებსა და გამოწვევებს და ადგენს უსაფრთხოების პოლიტიკის ძირითად მიმართულებებს. ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციის შესავალში აღნიშნულია, რომ რუსეთის ფედერაციის სამხედრო აგრესიამ გააუარესა კავკასიის რეგიონში და არა მხოლოდ, უსაფრთხოების გარემო. საქართველოსთვის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენს, რეგიონში მშვიდობის შენარჩუნება. დოკუმენტში ხაზგასმულია, რომ საქართველო ევროპული და ევროატლანტიკური სივრცის ნაწილია და შესაბამისად, მისი უსაფრთხოებისთვის მნიშვნელოვანია ევროპაში მიმდინარე ინტეგრაციული პროცესები, კერძოდ, ნატო-ს და ევროკავშირის აღმოსავლეთით გაფართოება. უსაფრთხოების კონცეფციაში განმარტებულია საქართველოს ეროვნული ინტერესები, სადაც აღნიშნულია, რომ საქართველოს ეროვნულ უსაფრთხოებაზე უშუალო გავლენას ახდენს ევროპაში, შავი ზღვის რეგიონსა და კავკასიაში მიმდინარე პროცესები. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია შუა აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესების გავლენაც, ხოლო ამ რეგიონებში სტაბილურობისა და უსაფრთხოების შენარჩუნება და არსებული უთანხმოებების მშვიდობიანი მოგვარება, საქართველოსთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. სატრანზიტო ფუნქციის გაძლიერება, საქართველოს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს და აძლევს შესაძლებლობას, აქტიურად ჩაერთოს საერთაშორისო ენერგეტიკულ, სატრანსპორტო და საკომუნიკაციო პროექტებში. ამასთან, დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ ენერგეტიკული უსაფრთხოების უზრუნველყოფისთვის საქართველოს პრიორიტეტია ენერგო და სატრანსპორტო გზების დივერსიფიკაცია, ვინაიდან საქართველოს ენერგეტიკული პოტენციალის ზრდა დადებით გავლენას ახდენს, როგორც ქვეყნის უსაფრთხოებასა და ეკონომიკურ განვითარებაზე, ასევე მოქალაქეთა კეთილდღეობაზე.

დოკუმენტში ხაზგასმულია, რომ სამ უმნიშვნელოვანეს რეგიონულ ენერგეტიკულ პროექტს: ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენს, ბაქო-თბილისი-ერზერუმის და ბაქო – სუფსის გაზსადენებს არ გააჩნიათ მხოლოდ ეკონომიკური განზომილება, არამედ ზემოაღნიშნული პროექტები, მათი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ემსახურება რეგიონში სტაბილურობის განმტკიცებასაც. საქართველოს წინაშე არსებულ საფრთხეებზე, რისკებსა და გამოწვევებზე, აღნიშნულია, რომ საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფისათვის პრიორიტეტულია ქვეყნის ენერგოდამოუკიდებლობის განმტკიცება, ხოლო ზემოაღნიშნულის მისაღწევად აუცილებელია ენერგომატარებლების დივერსიფიკაციის შენარჩუნება.

დასკვნა: შავი ზღვის რეგიონში ძალთა ბალანსის ცვლამ, ცალსახაა, რომ გააუარესა უსაფრთხოების გარემო და გაზარდა რეგიონში ახალი კონფლიქტების წარმოქმნის რისკი. შესაძლებელია ითქვას, რომ ყირიმის ნახევარკუნძულის ოკუპაციით, რუსეთის ფედერაციამ შავი ზღვის რეგიონში სტრატეგიული უპირატესობა მოიპოვა. აღსანიშნავია, რომ რუსეთის ფედერაციიდან მომდინარე საფრთხეების შეკავებას არაერთი აქტორი ცდილობს, თუმცა, ერთიანი ძლიერი სტრატეგია ან ხედვა ამ დრომდე არ არსებობს. მიუხედავად იმისა, რომ ევროკავშირი და ნატო, რუსეთის დესტრუქციულ ქმედებებს საფრთხედ აღიქვამენ, შავი ზღვის რეგიონში რუსეთის პოზიციები იმდენად მძლავრია, რომ საჭიროა შავი ზღვის რეგიონში ახალი ფორმატის ჩამოყალიბება, რომელშიც ჩაერთვება რეგიონის ყველა სახელმწიფო. ასევე მნიშვნელოვანია გააქტიურდეს მსჯელობა, რათა დაისახოს ახალი გზები და მეთოდები, რუსული მხარის პოზიციების შესასუსტებლად.

რუსეთისა და თურქეთის მიერ შავი ზღვის აუზის სეკურიტიზაცია, გულისხმობს რეგიონის ჩაკეტვას, შესაბამისად, რეგიონულ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული საკითხები მსოფლიო პო-

ლიტიკისა და რეგიონული აქტორების პრიორიტეტულ საკითხებს შორისაა. რეგიონში მიმდინარე მოვლენების ფონზე, მნიშვნელოვანია, აქტიური მუშაობა წარიმართოს საქართველოს საზღვაო ინფრასტრუქტურის განვითარების კუთხით. პორტების განვითარება საქართველოს მისცემს შესაძლებლობას, შეასრულოს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის დამაკავშირებელი „ჰაბის“ ფუნქცია. ცალსახაა, რომ შავი ზღვის რეგიონის მიმართ ინტერესი გაზრდილია, შესაბამისად საქართველოს, რეგიონში უსაფრთხოების განმტკიცების კუთხით, მნიშვნელოვანი როლი ეკისრება.

საქართველოსა და უკრაინისათვის, შავი ზღვის რეგიონში არსებული გამოწვევები წარმოადგენს, როგორც საფრთხეს ეროვნული უსაფრთხოებისათვის, ასევე შესაძლებლობას, ევროატლანტიკურ სტრუქტურებთან თანამშრომლობის გაღრმავებისათვის.

საქართველო, როგორც შავი ზღვის რეგიონის ქვეყანა, რეგიონში წარმოდგენილია მცირე ტერიტორიებით, მოსახლეობის დაბალი რიცხოვნობით, მზარდი, თუმცა სუსტი ეკონომიკით, ოკუპირებული ტერიტორიებითა და მწირი სამხედრო რესურსით. მიუხედავად აღნიშნული მახასიათებლებისა საქართველოს გააჩნია პოტენციალი დაიკავოს ღირსეული ადგილი შავი ზღვის რეგიონის წევრ სახელმწიფოებთან ერთად და ზემოქმედება მოახდინოს შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების არქიტექტურაზე.

შავი ზღვის საკითხი, ქართულ პოლიტიკურ სივრცეში გააქტიურებულია, შესაბამისად მეტი ყურადღება ეთმობა რეგიონში მიმდინარე მოვლენებს. ამავე დროს, გამოკვეთილია რეგიონის გეოსტრატეგიული მნიშვნელობა. შავი ზღვის რეგიონში ნატოს შემდგომი გაფართოება, არსებული საფრთხეებისა და გამოწვევების შესაკავებლად, ეფექტურ ნაბიჯად ჩაითვლებოდა.

Bibliography:

Buzan, B. (1998). *Security: A new framework for analysis.*

Cohen, S. B. (2003). *Geopolitics of the world system.* Rowman & Littlefield.

Doroshko, M., & Iuliia , T. (2021). Baltic–Black Sea Area as a Geopolitical Reality: Does It Exist? *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne 1*, 107-136.

Kayser, S., & Navy , C. (2021). *Geopolitics of the Black Sea.* Maritime security center of excellence.

Mackinde, H. J. (1962). *Democratic ideals and reality.* Diane Publishing.

Walt. (1985). Alliance formation and the balance of world power. *International security 9, no. 4*.

მაისაია, ვ. (2003). *შავი ზღვის აუზის გეოსტრატეგიული ბალანსის პოლიტიკური ასპექტები.* პარიზი: ქართულ-ევროპული ინსტიტუტი.

საქართველო ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია. (2011). მოპოვებული https://mod.gov.ge/ge/page/70/saqartvelos-erovnuli-usafrtxoebis-koncefcia-დან

სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი–ცნობარი. (2004).

THE SECURITY OF THE BLACK SEA REGION IN THE CURRENT GEOPOLITICAL CONTEXT OF GEORGIA

GELA GIORGADZE
PhD in Political Science
Assistant Professor at Caucasus International University
E-Mail: gela.giorgadze@ciu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-0094-555X

MIRANDA MIKADZE
PhD in Political Science
Assistant Professor at Caucasus International University
E-Mail: miranda.mikadze@ciu.edu.ge
ORCID: 000-0003-0540-1615

TINATIN JAVAKHISHVILI
Doctoral Student in the Political Science Doctoral Program
Caucasus International University
E-Mail: tinatin.javakhishvili@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-7658-9052

„We are thus located in this region, in a triple complex, where the influences from Central Europe; from the South, from the Balkans; from the East, from the Russian and Asian steppes intersect".
Gheorghe I. Brătianu

Abstract: The Black Sea forms a sort of natural bridge between Europe and Central Asia and the Middle East. From a security perspective, the Black Sea has always been of strategic importance. It is a major geopolitical and economic crossroads.

The Black Sea region has acquired significant importance over the decades, particularly following the Russian Federation's occupation of the Ukrainian Crimean Peninsula in 2014 and the subsequent full – scale military campaign in Ukraine in 2022, which the Russian side designated as a special military operation.

The article's objective is to analyse the effectiveness of security mechanisms in the Black Sea region. To this end, the theories of „securitization" and „balance of power" were utilised and desk research and analysis methods were employed as research tools. A comprehensive analysis of relevant Georgian and foreign – language scientific literature, along with other documents pertaining to Black Sea security policy, was conducted. This analysis informed the formulation of two research questions:

what factors determine the security of the Black Sea region ?

what are the factors that determine Georgia's security policy in the context of Black Sea security ?

The research revealed that the Black Sea issue is relevant in the Georgian political space and that active attention is paid to the ongoing events in the region. Furthermore, it is imperative to acknowledge the geostrategic significance of the region. The research indicates a direct correlation between the international interest in the Black Sea and the significance of events in the Black Sea for Georgia's security.

Keywords: Georgia, Black Sea, security policy, challenges.

* * *

Introduction. Following the conclusion of the Cold War, the Black Sea region has attracted a growing level of attention. The shifting balance of power in the region and the emergence of new conflicts have radically changed the situation. In the contemporary world, the degree of interdependence between actors has increased dramatically, and therefore the maintenance of global stability is of crucial importance. Despite the increasing interdependence at the international level resulting from the globalisation process, there is a lack of consensus among participating actors regarding common interests. It is an incontrovertible fact that actors operating within the region must establish a foundation of agreement based upon a regime of constructive dialogue. In the period following the Cold War, the Black Sea region emerged as a significant theatre of confrontation between the West and the Russian Federation. This area has been characterised by a struggle for power, reflecting broader geopolitical dynamics in the international arena.

Until 2014, the Russian Federation pursued an aggressive policy that was characterised by a combination of military campaigns, cyberattacks in the information space and expansionist approaches in the energy and economic sectors. Despite the fact that the acquisition of military superiority over the Black Sea region renders the region's stability significantly more vulnerable, the security challenges have not become the primary focus of the North Atlantic Alliance.

The 2022 Madrid Summit can be regarded as a notable inflection point in the North Atlantic Alliance's perception of threats to the Black Sea region. Within the framework of the Strategic Concept, a note is made regarding the Black Sea region, underscoring its strategic significance. The standpoint of the Russian side is also pertinent, as it regards the augmentation of Western influence in the region as a threat.

In the contemporary era, characterised by global competition, the world is confronted with novel challenges. In the aftermath of the Cold War, the maintenance of global peace remains an urgent issue. In the contemporary international context, characterised by a myriad of challenges, the issue of security demands nuanced approaches. Recent events in Ukraine have demonstrated that powerful states are engaged in efforts to preserve the balance of power within the global system. The Russian Federation's large-scale military campaign has had a profound impact on the security environment in the Black Sea region, necessitating a re-evaluation of the Euro-Atlantic security architecture.

Theoretical foundations of the study.

The following theoretical foundations are used in the work:

The concept of „balance of power theory" is of particular significance within the paradigm of realism. This theoretical framework is predicated upon the anarchic system of international relations and states, as entities, are motivated to prioritise their own security and independence in order to ensure their survival. In accordance with the aforementioned principles, states, in conjunction with one another, endeavour to act in their own interests (Walt, 1985).

The concept of „Securitization Theory/Copenhagen School" is examined in relation to the pervasiveness of the threat identification factor within the domain of security, encompassing both economic and social security dimensions. The potential for such factors to profoundly alter the geo-economic landscape of the world is a salient point of discussion (Buzan, 1998).

In his seminal work, Sol Cohen proposes a novel geopolitical theory that seeks to unify the global landscape into a single, comprehensive geopolitical hierarchy. This theoretical framework encompasses a diverse array of constituent elements, including regions, areas, domestic national actors and states, among others. By incorporating both subjective and objective factors, Cohen's theoretical model offers a comprehensive and nuanced perspective on the dynamics of geopolitical systems. The geographer divided the world's political space into two main geostrategic areas: maritime and terrestrial, in which various actors are united (Cohen, 2003).

From a geopolitical perspective, the Black Sea region is considered to be a „security complex", situated at the intersection of interests among regional and international states, in addition to international organisations (Kayser & Navy, 2021).

The evolving geopolitical landscape has permeated myriad sectors, yet contemporary geopolitical dynamics, in consideration of the prevailing circumstances, underscore the imperative for substantial transformations (Doroshko & Iuliia, 2021). In order to achieve the goals set out in the framework of the article, it is important to present the maritime area and the Black Sea region included in it.

The issue of the Black Sea region remains salient, with geopolitical theories also focusing on the region. In the works of Spykman and Kennan, the region is given special strategic importance and reflects the importance of the so-called „fortress", within which the blocking of maritime and land routes is considered (Maisaia, 2003).

The ongoing conflicts in the Black Sea region have a considerable impact on the international security architecture. Georgia's strategic geographical location renders it an optimal transport hub within the region. The construction of the Baku-Supsa and Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipelines, which connect Western Europe and East Asia, has further increased interest in Georgia. For many years, the region has played a pivotal role in the transportation of energy resources to Europe, a fact that has undeniably resulted in a convergence of interests among regional and global powers.

According to the English geopolitician Halford John Mackinder, the centre of the world is the continent of Eurasia, at the centre of which is the Caucasus. Consequently, the Caucasus is perceived as the „Heartland", if it is subdued, control over the world becomes possible. In 1919, Mackinder published his seminal work „Democratic Ideals and Reality", in which he articulated his geopolitical vision. As Mackinder (1962) asserts, „He who controls Eastern Europe, rules the heartland of the world, and he who rules the heartland of the world, rules the world island, hence he who rules the world island, rules the world". It is also noteworthy that, according to the theory of Nicholas Speakman, the only method of neutralising the „heartland of the world" was to create a so-called arc around it. The concept of the Rimland, as defined by the Dictionary of Social and Political Terms (2004), refers to the region encompassing Western Europe, the Middle East, South and Southeast Asia, which was subject to the control of the United States and other Western countries. This region was considered to be of significant strategic importance due to its proximity to and potential for interaction with the Soviet Union, a nation regarded as being under the influence of communism. The implementation of containment policy aimed to mitigate the spread of communist ideologies and to prevent the further advancement of the Soviet threat.

Security of the Black Sea Region in Global Politics

Since time immemorial, the region has been characterised by persistent instability, arising from a variety of challenges and the intersection of different ethnic, ideological, religious, commercial and other interests. The ongoing instability in the region is further compounded by the ongoing armed conflict, which has been described as the largest since World War II (Dumitrescu, 2023).

In the contemporary world, the Black Sea region has become an increasingly significant nexus of major geopolitical interests, concurrently signifying both a pivotal developmental configuration and a potential threat to the security architecture of the Black Sea region. It is evident that the incorporation of the Crimean peninsula into the Russian Federation has resulted in a notable shift in the global balance of power, a development that has favoured the Russian Federation.

It is noteworthy that the Russian Federation's endeavours to assert dominance in the Black Sea region can be traced back to the period of the occupation of Abkhazia, during which it became possible to appropriate a section of the Black Sea. The Black Sea region's distinctive geopolitical context has rendered it a perpetual and contentious subject in the international arena.

For the North Atlantic Alliance, the Black Sea region is of particular strategic importance, as it represents a guarantee of peace and stability, whilst also providing an opportunity to repel the aggressive policy pursued by the Russian Federation.

The political and economic agenda in relation to the Black Sea region is significantly influenced by the ambitions of the Russian Federation and the Republic of Turkey. The actors are endeavouring to gain primacy in the region and history remembers a number of tense situations between the aforemen-

tioned actors. In the context of contemporary geopolitical developments, the policy pursued by the Russian Federation can be understood as an effort to preserve its influence over neighbouring states, while concurrently seeking to thwart the activities of external forces within the Black Sea region. The Black Sea Fleet poses a relatively elevated level of threat to national security, consequently the reinforcement of defence systems is a pivotal consideration.

Georgia's role in the security context of the Black Sea region

In light of contemporary global events, it is noteworthy that concomitant with technological development and globalisation, there has been a shift in the security architecture, which in essence implies security ensured through mutual cooperation between states. Security is a multidimensional concept, encompassing military, energy, transport, food, economic, social, financial and ecological domains.

The components under consideration are interconnected in a complex manner, such that a significant weakening or strengthening of one component also affects the others. The Black Sea region is characterised by its connection to the Caspian Sea, the Aegean Sea and the Mediterranean Sea basins. The region functions as a conduit between the industrially developed and stable Europe on the one hand and the developing unstable, but resource-rich Asia on the other. Consequently, the region assumes a pivotal function with regard to trade, transportation, and politics.

Georgia's integration into European and Euro-Atlantic structures is a constitutional obligation. Article 78 of the Constitution of Georgia stipulates: as outlined in the Constitution of Georgia, the constitutional bodies are mandated to employ all available measures to facilitate the comprehensive incorporation of Georgia into both the European Union and the North Atlantic Treaty Organization within the scope of their respective authorities. Moreover, all state documents of Georgia explicitly state that the country's European and Euro-Atlantic integration is a top priority. The Georgian people are convinced that accession to the European Union and NATO is the primary assurance of Georgia's security, progress and affluence, a conviction that is firmly anchored in the decision of the majority of the Georgian population. Georgia is involved in the process of building European and Euro-Atlantic collective security and has participated actively in international peacekeeping missions and military exercises. For Georgia, the Black Sea constitutes a pivotal point of contact with Europe and plays a crucial role in ensuring security. An examination of Georgian state documents reveals a marked increase in the country's focus on the Black Sea Basin and the security of the region. This heightened engagement is indicative of a shift in Georgia's strategic priorities, a topic that will be explored in the following discussion.

The National Security Concept of Georgia (2011) was approved by the Parliament on 23 (rd) December 2011, thus superseding the 2005 concept. The document elucidates the fundamental national values and national interests, formulating a vision for the country's secure development. It identifies the threats, risks and challenges it faces and establishes the main directions of security policy. As stated in the introduction to the National Security Concept, there has been a deterioration in the security environment in the Caucasus region and beyond, as a result of military aggression on the part of the Russian Federation. The most significant factor for Georgia is the maintenance of peace in the region. The document under scrutiny places particular emphasis on Georgia's affiliation with the European and Euro-Atlantic regions. Consequently, it asserts that the ongoing integration processes within Europe, most notably the expansion of NATO and the European Union towards the east, hold significant importance for Georgia's security. The Security Concept elucidates the national interests of Georgia, emphasising that the ongoing processes in Europe, the Black Sea region and the Caucasus region exert a direct influence on Georgia's national security. Furthermore, the repercussions of ongoing processes in Central Asia and the Middle East merit consideration, as does the maintenance of stability and security in these regions, in addition to the peaceful resolution of existing disagreements, for the benefit of Georgia. The enhancement of the transit function confers upon Georgia a particular significance, thereby enabling its active involvement in international energy, transport and communication initiatives. Moreover, the document observes that Georgia's primary objective in ensuring energy security is the diversification of

energy and transport routes. This is due to the fact that the augmentation of Georgia's energy potential exerts a favourable influence on both the nation's security and economic development, in addition to the well-being of its citizens.

The document under scrutiny places particular emphasis on the three most significant regional energy projects: the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum and Baku-Supsa gas pipelines. These projects, it is asserted, possess not only an economic dimension, but also serve to enhance stability in the region due to their considerable importance. In addressing the threats, risks and challenges confronting Georgia, it is imperative to recognise that enhancing the nation's energy independence is paramount to ensuring its national security. To this end, it is essential to maintain the diversification of energy carriers.

Conclusion. The redistribution of power in the Black Sea region has evidently exacerbated the prevailing security environment, thereby engendering an elevated risk of new conflicts in the region. It can be posited that by occupying the Crimean peninsula, the Russian Federation has gained a strategic advantage in the Black Sea region. It is important to acknowledge the efforts of various actors who are attempting to address the challenges posed by the Russian Federation. However, it is evident that there is a lack of a cohesive, robust strategy or a clearly defined vision to guide these efforts. Despite the fact that the European Union and NATO perceive Russia's destructive actions as a threat, Russia's positions in the Black Sea region are so strong that it is necessary to establish a new format in the Black Sea region, which will involve all the states of the region. It is imperative to enhance the discourse in order to identify novel approaches and methodologies that could potentially undermine the positions held by the Russian side.

The securitization of the Black Sea basin by Russia and Turkey implies the closure of the region, and issues related to regional security are among the priority issues of world politics and regional actors. In light of the ongoing developments in the region, it is imperative to prioritise the enhancement of Georgia's maritime infrastructure. The development of ports will enable Georgia to fulfil the function of a „hub" connecting the West and the East. It is evident that there has been a notable increase in the level of interest in the Black Sea region. Consequently, Georgia is poised to play a pivotal role in enhancing security measures in the region.

For Georgia and Ukraine, the challenges in the Black Sea region represent a dual threat to national security and an opportunity to deepen cooperation with Euro-Atlantic structures.

Georgia, a country in the Black Sea region, is characterised by several factors that are pertinent to its regional representation. These include the presence of small territories, a low population density, an economy in its growth phase that is yet to attain strength, the occupation of certain territories, and limited military resources. Notwithstanding these characteristics, Georgia has the potential to occupy a worthy place among the member states of the Black Sea region and to influence the security architecture of the Black Sea region.

The Black Sea issue has become a more prominent topic in Georgian political discourse, consequently garnering increased attention from observers. Concurrently, the geostrategic significance of the region has been emphasised. The expansion of NATO in the Black Sea region has been identified as a potential strategy for addressing current threats and challenges.

Bibliography:

1. Buzan, B. (1998). Security: A new framework for analysis;
2. Cohen, S. B. (2003). Geopolitics of the world system. Rowman & Littlefield;
3. Doroshko, M., & Iuliia , T. (2021). Baltic–Black Sea Area as a Geopolitical Reality: Does It Exist? Środkowoeuropejskie Studia Polityczne 1, 107-136;
4. Kayser, S., & Navy , C. (2021). Geopolitics of the Black Sea. Maritime security center of excellence;

5. Mackinde, H. J. (1962). Democratic ideals and reality. Diane Publishing;
6. Walt. (1985). Alliance formation and the balance of world power. International security 9, no. 4;
7. Maisaia, V. (2003). Political Aspects of the Geostrategic Balance of the Black Sea Basin. Paris: Georgian-European Institute;
8. Georgia National Security Concept. (2011). Retrieved, https://mod.gov.ge/ge/page/70/saqartve-los-erovnuli-usafrtxoebis-koncefcia;
9. Dictionary-reference of social and political terms. (2004).

2022-2024 რუსეთ-უკრაინის ომი და საერთაშორისო უსაფრთხოების გარემო ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხის ფონზე: SWOT ანალიზი

ალიკა გუჩუა
პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: alika–guchua@ciu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-0347-9574

მარიკა ნაკაშიძე
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის საერთაშორისო
ურთიერთობების და საერთაშორისო უსაფრთხოების მაგისტრანტი
ელ-ფოსტა: marika.nakashidze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0007-1910-4108

აბსტრაქტი: 21-ე საუკუნემ მოახდინა ტრანსფორმაცია გლობალურ ასპარეზზე, თავისი ახალი საფრთხეებით, გამოწვევებითა და სირთულეებით. საერთაშორისო უსაფრთხოების წინაშე სულ უფრო ახალი საფრთხეები და გამოწვევები ჩნდება, რომელიც საჭიროებს დროულ რეაგირებას და ქმედითი ზომების მიღებას სახელმწიფოების, რეგიონული და საერთაშორისო ორგანიზაციების მხრიდან. საერთაშორისო უსაფრთხოების სტაბილურობას ასუსტებს მსოფლიოში მიმდინარე ომები, შეიარაღებული კონფლიქტები, პანდემიები, საერთაშორისო ტერორიზმი, ეკონომიკური კონფლიქტები, ასიმეტრიული საფრთხეები, არასახელმწიფოებრივი აგრესიული აქტორები, კლიმატის ცვლილების პროცესი. მიმდინარე რუსეთ-უკრაინის ომი მნიშვნელოვან გამოწვევას წარმოადგენს გლობალური უსაფრთხოებისათვის. რადგან ბირთვული იარაღის გამოყენების ან ატომიული ელექტრო სადგურების კრიტიკულად დაზიენბის შემთხვევაში მოხდება რადიაციის გავრცელება, რომელსაც საზღვრები არ გააჩნია. რუსეთის ოფიციალური პირების ღია განცხადებები და ბირთვული მუქარა უფრო რეალისტური ხდება რუსეთის ბირთვული დოქტრინის ცვლილებით. რუსეთის მიერ ბირთვული დოქტრინის ცვლილება წარმოადგენს მნიშვნელოვან გზავნილს დასავლეთისათვის და განსაკუთრებით უკრაინისათვის, რადგან ბირთვული იარაღის დარტყმის სამიზნე იქნება უკრაინის ტერიტორია, რომელსაც თავდაცვის მიზნით უწევს რუსეთის ტერიტორიაზე განახორციელოს გარკვეული სამხედრო მოქმედებები. ახალი დოქტრინის შედეგად კი რუსეთს შეუძლია ბირთვული იარაღის გამოყენება მაშინ თუ კი მის წინააღმდეგ ან მისი საკავშირო სახელმწიფოს ბელარუსის წინააღმდეგ აგრესიის შემთხვევაში მათ შორის, თუ მოწინააღმდეგე, ჩვეულებრივი შეიარაღების გამოყენებით, კრიტიკულ საფრთხეს შეუქმნის რუსეთის სუვერენიტეტს. აღნიშნულიდან გამომდინარე მნიშვნელოვანია საკითხის უკეთ შესწავლა და გაანალიზება. ნაშრომის მიზანია მიმდინარე რუსეთ-უკრაინის ომის გავლენის წარმოჩენა საერთაშორისო უსაფრთხოების პოლიტიკაში, ასევე გაავანალიზოთ თუ რამდენად რეალურია რუსეთის მხრიდან ბირთვული იარაღის გამოყენება. კვლევის პროცესში გამოყენებულია პოლიტიკის ანალიზის მეთოდი, კონტენტ ანალიზი და SWOT ანალიზი რუსეთ-უკრაინის საერთო საომარი პროცესების ფორმატში. კვლევის პროცესში გამოყენებულია ძალთა ბალანსის თეორია, სეკიურიტიზაციის თეორია, გეოსტრატეგიული ბალანსის თეორია, ბირთვული ტეტორის თეორია და თანამშრომლობითი უსაფრთხოების თეორია.

საკვანძო სიტყვები: ბირთვული იარაღი, რუსეთ-უკრაინის ომი, საერთაშორისო უსაფრთხოება, გეოპოლიტიკა.

* * *

შესავალი. 2024 წლის 24 თებერვალს რუსეთის თავდასხვა უკარინაზე და სრულმასშტაბიანი ომის დაწყება გახდა ერთ-ერთი ნიშვნელოვანი მოვლენა თანამედროვე საერთაშორისო ურთი-

ერთობებში. რადგან აღნიშნულმა ომმა მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია მრავალ ფაქტორზე. ამ ყველაფრის წინაპირობა ჯერ კიდევ 2014 წელს დაიწყო ყირიმის ანექსიით და დონბასის რეგიონში შეიარაღებული დაპირისპირებით. ეს ომი გახდა ევროპაში ყველაზე მასშტაბური შეიარაღებული კონფლიქტი მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა არა მხოლოდ ამ ორ ქვეყანაზე, არამედ მთელ მსოფლიო წესრიგზე. უკიდურესად დაიძაბა პოლიტიკური ურთიერთობები დასავლეთსა და რუსეთს შორის, ენერგოუსაფრთხოების საკითხი კიდევ უფრო აქტუალური გახდა იმ ფონზე როდესაც რუსეთი თავის აგრესიულ მოქმედებებს და პოლიტიკას ზრდიდა უკარინის წინააღმდე, რასაც დაავლეთის მზრიდან საპასუხოდ შესაბამისი სანქციები მოჰყვა და ევროპის ქვეყნებმა ნელნელა ეტაპობრივად დაიწყეს რუსულ ენერგო რესურსებზე დამოკიდებულების შემცირება. მსოფლიოში უსაფრთხოების გარემო უარესდება, დიდი სახელმწიფოების მტრობა იზრდება და ბირთვული იარაღის გაუვრცელების პოლიტიკა ახალი გამოწვევების წინაშე დგება (Miller, 2024), შესაბამისად იზრდება ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხეც რუსეთ უკრაინის ომის ფორმატში და მსოფლიოში სხვა მოსალოდნელი კონფლიქტების ფონზე.

რუსეთი ომის მსვლელობისას მაქსიმალურად ცდილობს უკრაინის უფრო მეტი ტერიტორიის დაკავებას და სტრატეგიული ობიექტების ხელში ჩაგდებას. თავდაპირველი მიზანი მიუღწეველია უკრიანის სრული ტერიტორიის ოკუპაციის, რაშიც უდიდესი დამსახურებაა უკრაინელი ხალხის ბრძოლისუნარიანობის და დასავლეთის მხარდაჭერის. რომელიც უკრაინას შეიარაღებით, საბრძოლო მასალებით, ეკონომიკურად, პოლიტიკურად და ჰუმანიტარულად უდიდეს მხარდაჭერას ახდენს. რუსეთსა და უკრაინას შორის ომი აერთიანებს ოცდამეერთე საუკუნის ტექნოლოგიას მეორე მსოფლიო ომის ტაქტიკასთან, პირველი მსოფლიო ომის დამანგრეველ ჰუმანიტარულ შედეგებთან, რაც ყველა ომის დამახასიათებელი ნიშანია. 2024 წლის თებერვლის მონაცემებით, გაეროს ადამიანის უფლებათა უმაღლესი კომისრის (OHCHR) ოფისმა დაადასტურა უკრაინაში 10,582 მშვიდობიანი მოქალაქის სიკვდილი, რაც ემთხვევა მასშტაბურ ჰუმანიტარულ კრიზისს, რადგან ათასობით უკრაინელი გახდა იძულებით გადაადგილებული და 17.3 მილიონზე მეტმა ადამიანმა დატოვა ქვეყანა (Liang, 2025). ათი ათასობით უდანაშაულო სამოქალაქო პირი და უკრაინელი სამხედრო შეეწირა ამ უსამართო ომს. რომლის რეალური მიზეზი ომის დაწყებისას რუსეთმა პროპაგანდისტულად შენიღმა და ყველაფერი უკრაინის მოქმედ მთავრობას დააბრალა. როგორც ყველა სხვა ომში რომელიც რუსეთ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაუწყია თითქმის ყველგან მოწინააღმდე მხარეს ფაშისტებად მოიხსენიებდა, არც უკრაინა ყოფილა გამონაკლისი ამ მხრივ. რუსეთი თავისი იპერიალისტური ზრახვების დაკმაყოფილებას ცდილობს სხვა სახელმწიფოების ტერიტორიების მიტაცებით და ოკუპაციით, რაც მათ გეოპოლიტიკურ კოდში დევს. შესაბამისად ისინი, როგორც ყოველთვის ყველა გზით და საშუალებით ცდილობენ სხვა სახელმწიფოთა ტერიტორიის მიტაცებას ჰიბრიდული ომის და სამხედრო აგრესიის გამოყენებით. მათთვის არ არსებობს პოლიტიკური ხელშეკრულება თუ ის მათ ინტერესებს არ ემსახურება.

რუსეთი მსოფლიოში უდიდესი ბირთვული სახელმწიფოა რომელსაც 2024 წლის მარტის მონაცემებით, რუსეთს, სავარაუდოდ 5,580 ქობინი ჰქონდა, მათ შორის მნიშვნელოვანი არასტრატეგიული ბირთვული არსენალი დაახლოებით 1,558 ქობინი. პუტინი სულ უფრო ხშირად იყენებდა და იყენებს რუსეთის ბირთვულ არსენალს დაშინებისთვის, რათა დასავლეთზე ზეწოლა მოეხდინა უკრაინისთვის სამხედრო და დიპლომატიური მხარდაჭერის გამო, 2022 წლის თებერვალში უკრაინაში რუსეთის შეჭრის შემდეგ (Milles, 2024). რუსეთმა თავისი იარაღი მაღალ მზადყოფნაში მოიყვანა, გამოსცადა და განალაგა ბირთვული იარაღის გადამტანი ახალი მიწოდების სისტემები, დაიმუქრა ბირთვული ტესტირების განახლებით და შეაჩერა მონაწილეობა შეერთებულ შტატებთან ბირთვული იარაღის კონტროლის შესახებ ძირითად ხელშეკრულებაში.

რუსეთ-უკრაინის ომის საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიის ფორმატში: მოკლე მიმოხილვა

2022 წლის თებერვალში რუსეთის მიერ უკრაინაში შეჭრამ და უკრაინის შემდგომმა წინააღმდეგობამ რუსეთის აგრესიის მიმართ, უამრავი მსჯელობის და ანალიზის წარმოქმნას საფუძველი ჩაუყარა. კონფლიქტში ბირთვული იარაღის როლის მრავალ ანალიზში ხაზი გაესვა ომში ახალ ბირთვულ დინამიკას და შეფასდა ომის შედეგები ბირთვული პოლიტიკის სხვადასხვა ასპექტში, მათ

შორის გლობალურ ბირთვულ წესრიგის; ბირთვული იარაღის სარგებლიანობის ფორმატში კონფლიქტში; ბირთვული იძულების ეფექტურობაზე; გავრცელების სამომავლო მოდელებზე, ასევე ბირთვული იარაღისა და საერთაშორისო პოლიტიკის უფრო ფართო თეორიებზე (Bell, 2024).

რუსეთ-უკრაინის ომის მიმდინარეობის და ბუნების ასახსნელად შეგვიძლია საერთაშორისო ურთიერთობების გარკვეული თეორიები მოვიყვანოთ. საერთაშორისო ურთიერთობების თეორია მიზნად ისახავს პოლიტიკის შემქმნელებს მიაწოდოს ინფორმაცია, რათა მათ სახელმწიფოებრივი ქცევის შესახებ უფრო ინფორმირებული გადაწყვეტილებები მიიღონ. მაგალითად, ავიღოთ კითხვა, თუ რამ გამოიწვია ეს ომი. ზოგი იტყვის, რომ ეს იმიტომ ხდება, რომ ვლადიმერ პუტინი არის უკიდურესად ირაციონალური მოთამაშე, რომელმაც ომი დაიწყო დამახინჯებული იმპერიული ფანტაზიის საფუძველზე, რომელიც უარყოფს უკრაინის, როგორც სუვერენული სახელმწიფოს არსებობას. სხვები ამტკიცებენ, რომ არ უნდა გაგვიკვირდეს შეჭრა, რადგან რუსეთი არის რევიზიონისტული ძალა, რომელიც უკმაყოფილოა ევროპული უსაფრთხოების ამჟამინდელი არქიტექტურით და რეაგირებს ნატოს მუდმივ გაფართოებაზე თავისი საზღვრებისკენ ცივი ომის დასრულების შემდეგ. გარკვეულწილად, ეს პასუხები იმეორებს ტრადიციულ და ყველაზე პოპულარულ საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიულ მიდგომებს: ლიბერალიზმს, კონსტრუქტივიზმს და რეალიზმს. ლიბერალური პოზიცია ამტკიცებს, რომ რადგან არსებული გლობალური წესრიგი გარანტირებულია სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობის გასაძლიერებლად შექმნილი საერთაშორისო ინსტიტუტებით და რადგან ჩვენ ვცხოვრობთ მაღალ ურთიერთდამოკიდებულ სამყაროში, ასეთი მასშტაბის ომის დაწყება იმდენად კონტრპროდუქტიულია, რომ ის შეიძლება მხოლოდ ირაციონალური (ან ძალიან არაგონივრული) გადაწყვეტილების შედეგი იყოს. ამრიგად, მას აქვს ძალიან შეზღუდული შესაძლებლობა ახსნას რუსეთის ქმედებები. კონსტრუქტივიზმი გვთავაზობს ალტერნატიულ ანალიზს საერთაშორისო ურთიერთობების მატერიალური და არა იდეოლოგიური ფაქტორების როლის შესახებ. ძალიან მარტივად რომ ვთქვათ, ეს სასარგებლოა, რადგან უკეთეს წარმოდგენას გვიქმნის რუსეთის ხელმძღვანელობის აზროვნებასა და უკრაინაში შეჭრის „ირაციონალურ“ გადაწყვეტილებაზე. მაგალითად, რუსეთის სულ უფრო ანტაგონისტური ქცევა დიდი ხანია განიხილება, როგორც „თავდაჯერებულობის განახლებული განცდა და ცივი ომის შემდეგ განცდილი დამცირებისგან გამოჯანმრთელება“ (Greminger and Vsetner, 2022:8). თუმცა, რადგან ამ ომს ძალიან ძლიერი მატერიალური განზომილებები აქვს, ეს მხოლოდ ახსნის ნაწილია.

თუ სახელმწიფოების ქცევის ასახსნელად რეალიზმს მივმართავთ, საერთაშორისო პოლიტიკის შესახებ ძალიან საღ აზრზე დაყრდნობით და საკმაოდ პესიმისტურ ხედვას აღმოვაჩენთ. ამ მიდგომის თანახმად, სახელმწიფოს საბოლოო მიზანი გადარჩენაა. შესაბამისად, სახელმწიფოებს შორის ძალაუფლების პოლიტიკა გავლენის სფეროებს ქმნის, რაც საერთაშორისო ურთიერთობების ნაგულისხმევი რეჟიმია. ამიტომ, რეალისტები უკრაინაში არსებული ვითარებით არ არიან გაკვირვებულნი. ისინი კლასიკური „უსაფრთხოების დილემის“ გამოვლინებას ხედავენ (ანუ სახელმწიფო, რომელიც ცდილობს საკუთარი უსაფრთხოების გაზრდას, რადგან მეზობელი სახელმწიფოების ქმედებებით საფრთხეს გრძნობს) (Greminger and Vsetner, 2022:9). თუმცა აქ უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის რეალური პოლიტიკა არა უკრაინისგან მომდინარე საფრთხის აღმოფხვრა იყო არამდედ მისი იმპერიალისტური ინტერესების დაკმაყოფილება. რადგან უკრაინა მას არანაირად არ დაემუქრებია და მითუმეტეს უკრაინის ნატოში გაწევრიანების საკითხი პირდაპირ დღის წესრიგში არ იდგა, რადგან უკრაინას როგორც ომის დასაწყისამდე მას შემდეგაც ბევრი რამ აქვს გასაკეთებელი ფერორმების და პოლიტიკის კუთხით ნატო-ს გაწევრიანების კრიტერიუმების შესასრულებლად. თუმცა ამ ომმა უკრაინას მისცა დამატებითი ფანჯარა გასაწევრინებლად თუ ნატო მიიღებს შესაბამის გადაწყვეტილებას და ეს იქნება პრაქგმატული მიდგომა რუსეთის აგრესიული პოლიტიკის შესაკავებლად. თუმცა რუსეთ თავის მხრივ აქვს გარკვეული მოთხოვნები რომელთა შორის არის უკრაინის ნეიტრალური სტატუსის მინიჭება და სამხედრო-პოლიტიკურ ალინსებში გაწევრინებაზე ურის თქმა. რაც ნამშდვილა არ არის რუსეთის პრეროგატივა, მაგრამ მისი ულტიმატუმი შესაბამისია. რასაც თან სდევს ბირთვული იარაღის გამოყენების და დაშინების პოლიტიკა. რომელსაც უკრაინა საკმაოდ კარგად პასუხობს და არ უშინდება რუსეთის მსგავს განცხადებებს.

ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, რომ რეალიზმი საუკეთესოდ შეეფერება უკრაინაში ომის ირგვლივ მიმდინარე გეოპოლიტიკური სიტუაციის ასახსნელად. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საბოლოო ჯამში, ყველა ეს თეორია გამარტივებულია, რათა დაგვეხმაროს რთული გლობალური პოლიტიკის გააზრებაში ისეთი კონცეპტუალური ჩარჩოს შექმნით, რომელიც მოვლენებს უფრო გასაგებს და გარკვეულწილად უფრო პროგნოზირებადს გახდის. მნიშვნელოვანი გახლავთ ისიც, რომ დროთა განმავლობაში, ზოგიერთი თეორია შეიძლება უფრო აქტუალური ჩანდეს, ვიდრე სხვები. ამიტომ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ანალიზის ფორმატში სხვადასხვა თეორიის გამოყენებით არსებული ვითრების და მოსალოდნელი შედეგების ანალიზი. მითუმეტეს როდესაც ამ ომში ფარდოთ ფიგურირებს ბირთვული დაშინების თეორია და ძალთა ბალანსის თეორია, ჰიბრიდული ომის თეორია და ა.შ. რამდენიმე მნიშვნელოვანი თეორია, რომელთა გარეშეც უსაფრთხოების საერთო სურათის განზომილების ფორმირებაც შეუძლებელია.

2022 წლის 24 თებერვალს დაწყებულ ომს შეუძლია მნიშვნელოვნად და გრძელვადიან პერსპექტივაში შეცვალოს მსოფლიო წესრიგი; გარდა ამისა, სამხედრო ძალის გამოყენება არღვევს საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტურ წესებს. რუსეთის შეჭრამ ათიათასობით ადამიანი იმსხვერპლა, მილიონობით ადამიანი იძულებით გადაადგილდა, ინფრასტრუქტურას ასობით მილიარდი ევროს ზარალი მიაყენა და მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ მსოფლიო წესრიგზე უხეში თავდასხმა წარმოადგენს. მსოფლიო ლიდერების უმეტესობა ახლა ახალ მსოფლიო წესრიგზე საუბრობს. უკრაინელი ხალხის მტკიცე წინააღმდეგობამ საერთაშორისო საზოგადოების მხარდაჭერა გააძლიერა და ნატოს და ევროკავშირის წევრი ქვეყნების უმრავლესობა დააახლოვა. ომის დანაშაულები არა მხოლოდ ომის „თანმდევი პროდუქტია“, არამედ რუსული ომის აუცილებელი ელემენტია. რუსული ძალები არა მხოლოდ სამხედრო სამიზნეებს, არამედ სამოქალაქო ინფრასტრუქტურასაც ესხმიან თავს, რაც უდანაშაულო მოსახლეობას უზარმაზარ ტანჯვას იწვევს. რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტი, თავისი მასშტაბით, პოსტსაბჭოთა სივრცის საზღვრებს სცდება და გავლენას ახდენს გლობალურ მსოფლიო წესრიგზე (Benedek, 2024: 560). ასევე უნდა ღინიშნოს, რომ რუსეთ-უკრაინის ომი ნებისყოფისა და იარაღის შეჯიბრებების გარდა, მომავლის გამოცდის პოლიგონსაც წარმოადგენს. უკრაინაში კონფლიქტი უნიკალურ გამოცდის პოლიგონად, ერთგვარ საშინელ სილიკონის ველად იქცა, სადაც ბოლო ოცი წლის ტექნოლოგიური ინოვაციები აგრესიულად ექსპერიმენტდება. მას „ტექნოლოგიურ“ ბრძოლას უწოდებენ, სადაც სამხედრო ძალისხმევა მუდმივად ძლიერდება ახლად შემუშავებული აპლიკაციებით, თანამედროვე ტექნოლოგიებითა და ურყევი ადამიანური ნებით (Liang, 2025).

რუსეთის ბირთვული დოქტრინის ცვლილება

2024 წლის 25 სექტემბერს რუსეთის პრეზიდენტმა ვლადიმირ პუტინმა უშიშროების საბჭოს მიმართა წინადადებით, რომ შეიცვალოს რუსეთის ბირთვული დოქტრინა და რუსეთს ბირთვული იარაღის გამოყენება შეეძლოს იმ შემთხვევაშიც, თუ მის საზღვარს მასობრივად გადაკვეთენ ფრთოსანი რაკეტები, დრონები და სხვა მფრინავი ობიექტები (ლიკლიკაძე, 2024). რუსეთის უშიშროების საბჭოს სხდომა წელიწადში ორჯერ იმართება და მოცემულ შემთხვევაში ბირთვული შეკავების პოლიტიკას მიეძღვნა. რომლის თანახმადაც რუსეთი იღებს უკიდურეს ზომებს მათი უსაფრთხოების დასაცავად, რომლის ფარგლებშიც გამოყენებული იქნება ბირთვული იარაღი და ბირთვული ძალები. შესაბამისად ისმის კითხვა რამდენად შეუძლია რუსეთს ბირთვული იარაღი გამოყენოს უკაინის წინააღმდეგ ახალი დოქტრინის თანახმად.

ბირთვული დოქტრინის ცვლილების აუცულებლობა განაპირობა უკრაინის მხრიდან გააქტიურებუმლა შეტევებმა დრონების საშუალებით რუსეთის ტერიტორიის სიღრმეში რომლებიც უტევენ სამხედრო ობიეტებს, სტრატეგიული დანიშნულების ობიექტებს, მნიშვნელოვანი თავდასხმები ხორციელდება იარაღის საწყობებს, სამეთაურო შტაბებს და შეიარაღების კონცენტრაციის ადგილებზე. შესაბამისად მომავალში მოსალოდნელია აქტიური თავდასხმების განხორციელება ავია ბაზებზე სადაც რუსეთის სტრატეგიული გამანადგურებელებია და ა.შ. როგორც ცნობილია უკრაინას აშშ-ბი და დიდი ბრიტანეთი მიაწვდიან შორი მოქმედების საკუთარი წარმოდების რაკეტების, რომლითაც რუსეთს შეუტევს სიღრმეში უკრაინა სამხედრო უპირატესობის მოსაპოვებლად. საუ-

ბარია 300 კილომეტრამდე ფრენის სიშორის ამერიკულ ATACMS-ის რაკეტებზე და ანგლო-ფრანგულ Storm Shadow რაკეტებზე 560 კილომეტრამდე მოქმედების რადიუსით, რომელთა გამოყენებაც რუსეთის ტერიტორიის სიღრმეში, უკრაინის ხელისუფლების აზრით, დააჩქარებს უკრაინის გამარჯვებას (ლიკლიკაძე, 2024).

მნიშვნელოვანია განვიხილოთ 2020 წელს მიღებული დოქტრინა, რომელიც რუსეთის მიერ საპასუხო ბირთვული დარტყმის გამოყენებას ითვალისწინებს იმ შემთხვევაში, თუ მტერი მასობრივი განადგურების იარაღს გამოიყენებს რუსეთის ან მოკავშირეების ტერიტორიაზე შემდეგ შემთხვევებში: თუ მოწინააღმდეგის თავდასხმის სამიზნეა სახელმწიფო ან სამხედრო ობიექტები, რამაც შეიძლება ხელი შეუშალოს ბირთვული დარტყმის განხორციელებას და იმ შემთხვევაში თუ რუსეთს არსებობისთვის ეგზისტენციალური საფრთხე შეექმნება. პუტინის გადაწყვეტილებით რუსეთის და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ არსებული სამხედრო საფრთხეების და მუქარის გათვალისწინებით, მნიშვნელოვანია ბირთვული ძალების შესაძლო გაოყენების არსებული დოქტრინის ცვლილება.

19 ნოემბერს რუსეთმა ოფიციალურად მიიღო სექტემბერში გამოცხადებული ახალი ბირთვული იარაღის დოქტრინა. ახალი პოლიტიკა ითვალისწინებს, რომ რუსეთს შეუძლია ბირთვული იარაღის გამოყენება მის ტერიტორიაზე არაბირთვული შეიარაღების მქონე სახელმწიფოს მიერ თავდასხმის საპასუხოდ, რომელსაც მხარს უჭერს ბირთვული შეიარაღების მქონე სახელმწიფო. მიუხედავად იმისა, რომ ექსპერტები კამათობენ იმაზე, თუ რამდენად ახალია დოქტრინა წარსულში მსგავსი განცხადებების შემდეგ, მნიშვნელოვანია სერიოზულად აღვიქვათ ბირთვული საფრთხე და მის უკან არსებული ესკალაციის განზრახვა. International Campaign to Abolish Nuclear Weapons – ICAN-მა დაგმო ახალი დოქტრინა, როდესაც ის სექტემბერში გამოცხადდა და განაცხადა: „რუსეთის ბირთვული დოქტრინის დღევანდელი განახლებები, რომლებიც განსაზღვრავს, თუ როდის გამოიყენებს რუსეთი ბირთვულ იარაღს, სახიფათოდ ბუნდოვანია. ისინი შლის ზღვარს ჩვეულებრივ და ბირთვულ თავდასხმას შორის და ძირს უთხრის პროგნოზირებადობას, რაც ზრდის ბირთვული ომის რისკს“ (New Russian doctrine increases possible nuclear weapons use scenarios, 2024:1).

განახლებულ რედაქციაში ბირთვული დოქტრინის პუტინის განცხადებით „ბირთვული იარაღის გამოყენება მოხდება რუსეთზე არა მხოლოდ ბირთვული, არამედ ჩვეულებრივი იარაღით მასიური თავდასხმის შემთხვევაში. ამასთან, „რუსეთის ფედერაციაზე ერთობლივ თავდასხმად“ ჩაითვლება „ბირთვული სახელმწიფოს მონაწილეობით ან მხარდაჭერით ნებისმიერი არაბირთვული სახელმწიფოს აგრესია რუსეთის წინააღმდეგ“ (ლიკლიკაძე, 2024). აღნიშნულ რედაქციაში განსაზღვრულია ძირითადი პირობები რომლის თანახმადაც მოხდება რუსეთ უფლება ექნება გამოიყენოს თავის არსენალში არსებული ბირთვული შეიარაღება. ოგორც ვლადიმერ პუტინმა განაცხადა „ასეთ შესაძლებლობას საჰაერო-კოსმოსური შეტევითი საშუალებების მასირებული სტარტისა და მათ მიერ ჩვენი სახელმწიფო საზღვრის გადაკვეთის შესახებ სანდო ინფორმაციის მიღებისთანავე განვიხილავთ“ (ლიკლიკაძე, 2024). პუტინის თანახმად, ასეთ საშუალებებს განეკუთვნება სტრატეგიული და ტაქტიკური ავიაციის შემადგენლობაში არსებული თვითმფრინავები, ფრთოსანი რაკეტები, დრონები, ჰიპერბგერითი და სხვა სახის მფრინავი აპარატები. ასევე, პუტინმა აღნიშნა, რომ „ვიტოვებთ უფლებას, გამოვიყენოთ ბირთვული იარაღი რუსეთისა და ბელარუსის, როგორც საკავშირო სახელმწიფოს წევრი ქვეყნის წინააღმდეგ აგრესიის შემთხვევაში. ბელარუსის მხარესთან, ბელარუსის პრეზიდენტთან ყველა ეს საკითხი შეთანხმებულია. მათ შორის, თუ მოწინააღმდეგე, ჩვეულებრივი შეიარაღების გამოყენებით, კრიტიკულ საფრთხეს შეუქმნის ჩვენს სუვერენიტეტს“ (ლიკლიკაძე, 2024). პუტინთან ერთად ბირთვული იარაღის გამოყენების შესახებ რუსეთის პოლიტიკური ინსტებლიშმეტი გამუდმებით აკეთებს განცხადებას, რომლის მაგალითად შეგვიძლია რუსეთის ექს-პრეზიდენტის და ამჟამიდენილი რუსეთის უშიშროების საბჭოს თავჯდომარის მოადგილის განცხადებებიც მოვიყვანით რომელიც უკრაინას ბირთვული იარაღის განადგურებით ემუქრება. იგე რიტორიკა აქვს რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს სერგეი ლავროვს, ხოლო რაც შეეხება პროპაგანდისტულ ტელევიზიებს და საინფორმაციობს ისინი სულ იმუქრებიან და კიდევაც პირდაპირი მოთხოვნით გამოდიან ბირთვული იარაღი იქნას გაოყენებული. რაც თავისთვად ზრდის ბირთვული იარაღის გამოყენების ალბათობას მცირე მუხტით, კონკრეტულ შემთხვევაში ტაქტიკური ბირთვული იარაღით. კონფლიქტის ბოლო სამი წლის განმავლობაში მუდმივად ჩნდებოდა კითხვა, შეეძლო თუ არა რუ-

სეთს უკრაინის ბრძოლის ველზე ტაქტიკური ბირთვული იარაღის გამოყენება. დიდი შვიდეულის წევრებმა, მათ შორის ბირთვულმა სახელმწიფოებმა საფრანგეთმა, აშშ-მ და დიდმა ბრიტანეთმა, რუსეთის ბირთვული პოზიცია „უპასუხისმგებლო“ და „მიუღებლად“ შეაფასეს. 2023 წლის ივნისში ნატოს ყოფილმა გენერალურმა მდივანმა იენს სტოლტენბერგმა დაგმო რუსეთის „უგუნური ბირთვული რიტორიკა“, რომელსაც მას მერე ახალი გენერალური მდივანი მარკ რუტეც იზიარებს (Mills, 2024:2) უნდა აღინიშნოს, რომ პუტინმა გააფრთხილა დასავლეთი, რომ მათ უკრაინას არ გადასცენ შორის რადიუსის მოქმედების სარაკეტო სისტემები, ხოლო თუ ეს მოხდება მაშინ ეს რუსეთისთვის იქნება ღია სიგნალი, რომ ნატოს და ევროკავშირის ქვეყნები უშუალოდ იქნებიან მონაწილები უკრაინის კონფლიქტში. მისი განცხადებით ესეთი რამ თუ მოხდა რუსეთს მოუწევს და იძულებული იქნება, წარმოქმნილი საფრთხეებიდან გამოდინარე მიიღოს შესაბამისი გადაწყვეტილება. რაც ძალიან ცუდ და გარდაუვალ შედეგებს მოუტანს უკრაინას და მის მოსახლეობას.

რუსეთ-უკრაინის ომი და ბირთვული შეკავების პოლიტიკა

უკრაინის რთული მდგომარეობა განპირობა მისმა არასწორმა ბირთვულმა ისტორიამ რომლის თანახმადაც 1994 წელს უკრაინამ გადაწყვიტა დაეთმო უზარმაზარი ბირთვული არსენალი, რომელიც მას მემკვიდრეობით საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ჰქონდა მიღებული. მიუხედავად გარკვეული ზეწოლისა მას ქონდა არჩევანი უარი ეთქვა ბირთვულ იარაღზე ან დაეტოვებინა. მათ შორის მიუხედავად იმისა, რომ ამას თან ახლდა გარკვეული სირთულეები უკრაინის ლიდერებს უნდა მიეღოთ შესაბამისი გადაწყვეტილება და დაეტოვებინათ ბირთვული არსენალი. საბოლოოდ, უკრაინამ გადაწყვიტა დაეთმო თავისი ბირთვული მემკვიდრეობა და შეუერთდა ბირთვული იარაღის არმქონე სახელმწიფოს, როგორც არაბირთვული იარაღის მქონე სახელმწიფო, განსაკუთრებით იმიტომ, რომ მას სურდა საერთაშორისო საზოგადოებაში გარკვეული მხარდაჭერის მოპოვება და დახმარების. საწინააღმდეგო შემთხვევაში შესაძლებელი იყო მისი დასანქცირება. ეს რა მოტივით იქნებოდა ნაკარნახევი განსაკუთრებული მნიშვნელობა არ აქვს რადგან თუ ამას მოინდომებდნენ კიდევაც გააკატარებდნენ შესაბამის პოლიტიკას. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ განიარაღების სანაცვლოდ უკრაინას შეთანხმების თანახმად პირდებოდნენ უსაფრთხოების გარანტიებს, მისი სუვერენიტეტის, საზღვრების ხელშეუხებლობისა და უკრაინის წინააღმდეგ ძალის, ან ბირთვული თუ სხვა სახის, გამოყენებისგან დაცვას. რაც ე.წ. ბუდაპეშტის მემორანდუმში იყო გათვალისწინებული სამი ბირთვული სახელმწიფოს მირ შეერთებული შტატების, გაერთიანებული სამეფოს და რუსეთის ფედერაციის. ეს დოკუმენტი გახდა საერთაშორისო გაუვრცელებლობის რეჟიმის განუყოფელი ნაწილი. 2014 წელს ის ერთ-ერთმა ხელმომწერმა სახელმწიფომ რუსეთმა, უხეშად დაარღვია, ხოლო 2022 წელს – განახლებული აგრესიით და სისასტიკით, რასაც თან ახლდა ბირთვული საფრთხეები. შედეგად, ზიანდება გაუვრცელებლობის რეჟიმის სანდოობა და უსაფრთხოების გარანტიების ღირებულება, როგორც გაუვრცელებლობის პოლიტიკის ინსტრუმენტისა.

რუსეთის მიერ უკრაინაში შეჭრის შემდეგ, შეერთებულ შტატებსა და რუსეთს შორის შეიარაღების კონტროლისა და შეიარაღების შემცირების პერსპექტივები კიდევ უფრო ბუნდოვანია. შეერთებული შტატები და რუსეთი თითქმის არ საუბრობენ ერთმანეთთან. რაც მნიშვნელოვან პრობლემას ქმნის ბირთვული უსაფრთხოების საკითხში. ბოლო სტრატეგიული შეიარაღების შემცირების ხელშეკრულების, New START-ის, ვადა 2026 წლის თებერვალში იწურება და შემდგომი შეთანხმების მოლაპარაკების პერსპექტივის არარსებობის გამო, მსოფლიო შესაძლოა აღმოჩნდეს ერთი შეიარაღების კონტროლის ხელშეკრულების გარეშე, რომელიც ხუთი ათწლეულის განმავლობაში პირველად შეზღუდავს მსოფლიოში უდიდეს ბირთვულ არსენალებს. შეიარაღების კონტროლის სფეროში პროგრესის არარსებობა, რა თქმა უნდა, კიდევ უფრო დააწვება გლობალურ ბირთვულ წესრიგს.

უკრაინის ომმა მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია და დაარტყა ბირთვული შეკავების სისტემას, ანუ ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობისა და შეიარაღების კონტროლის. თუ რუსეთსა და ნატოს შორის შეკავება არის კარგი მაგალითი იმისა, თუ როგორ მუშაობს ბირთვული შეკავება. უკრაინის შემთხვევა იმის დემონსტრირებაა, თუ რა ემართება ქვეყანას, რომელიც არ არის დაცული ბირთვული შეკავების სისტემით, არც საკუთარი და არც მოკავშირის მიერ (Budjeryn, 2024). უკრაინაში ომი უპრეცედენტო გამოწვევაა ბირთვული ენერგიის მართვის სისტემისთვის. რუსეთის

მიერ შექმნილ და მანიპულირებად მრავალ ბირთვულ საფრთხეს შორისაა ჩერნობილის ატომური ელექტროსადგურისა და მისი აკრძალული ზონის აღება და ოკუპაცია 2022 წლის თებერვალ-მარტში და ევროპის უდიდესი ზაპოროჟიეს ატომური ელექტროსადგურისა და ენერჰოდარის ოკუპაციის გაგრძელება. უკრაინაში განვითარებულ მოვლენებს წინა თავდასხმებისგან რამდენიმე ფაქტორი განასხვავებს. პირველ რიგში, აქამდე არცერთი სამხედრო თავდასხმა არ განხორციელებულა ისეთ დიდ, მოქმედ ატომურ ელექტროსადგურზე, როგორიცაა ზაპოროჟიეს ატომური ელექტროსადგური, რომლის რეაქტორის ბირთვებსა და ადგილზე არსებულ საცავებში დასხივებული ბირთვული საწვავის მნიშვნელოვანი მარაგი ინახება. ეს ფუნდამენტურ განსხვავებას წარმოადგენს წინა თავდასხმებისგან. ზაპოროჟიეს ატომური ელექტროსადგურისა და ჩერნობილის ატომური ელექტროსადგურების ადგილებზე განთავსებულია ისეთი ობიექტები, როგორიცაა მოქმედი ატომური ელექტროსადგურები და გამოყენებული (დასხივებული) ბირთვული საწვავის საცავი, რაც ნიშნავს, რომ იქ არსებული რადიოაქტიურობის საერთო რაოდენობა გაცილებით მეტია, ვიდრე ადრე თავდასხმის ქვეშ მყოფ ნებისმიერ ბირთვულ ობიექტზე იყო (Fedchenko, 2023:4).

რუსეთი თავისი აგრესიული ომით ცდილობს საკუთარი საზღვრების გაფართოებას და გავლენის. ის არამარტო ტეროტირიისთვის იბრძვის არამედ უკრაინაში არსებული ძვირფასი და იშვითი მინერალების ხელში ჩასაგდებად, რადგან სწორედაც ის სახელმწიფო იქნება გავლენის ცენტი უახლოეს მომავალში რომლისაც ექნება დიდი მარაგები და რესურსები აღნიშნული მინერალების. თანამედროვე ინდუსტრიას სამხედრო მიმართულებით, დრონების წამოებისათვის, სარაკეტო სისტემების, სატელიტების, კომპიუტერული ტექნოლოგიების, მობილური და ა.შ. აუცილებელია ძვირფასი და იშვითი მინერალები. რომლის მარაგებზე მნიშვნელოვი კონტორლი მსოფლიოს მასშტაბით სხვადასხვა კონტინეტზე უკვე მოახდინა ჩინეთმა. შესაბამისად რუსეთს აგრესიული პოლიტიკა ამ საკითსაც მნიშვნელოვნად უკავშირდება ცალკე უკრაინის ტერიტორიაზე არსებულ ურანის საბადოებთან ერთად. ბირთვული ტაქტიკური იარაღის გამოყენების საფრთხე რუსეთის მხრიდან სულ უფრო მზარდია იმის ფონზე როდესაც მას ფრონტის ხაზზე მნიშვნელოვანი წარმატებები არ გააჩნია. თუ რუსეთის უფრო მეტად შევიწროება მოხდა ფრონტის ხაზზე და მას მოუწია ოკუპირებულები ტერიტორიების დატოვება ის დიდი ალბათობის მზად არის გამოიყენოს ბირთვული ტაქტიკური იარაღი უკრაინული ჯარის და მოსახლეობის წინააღმდეგ

რუსეთ-უკრაინის ომის SWOT ანალიზი

წინამდებარე SWOT ანალიზი მიზნად ისახავს რუსეთ-უკრაინის ომის შედეგად გამოვლენილი ძლიერი და სუსტი მხარეების, შესაძლებლობებისა და საფრთხეების წარმოჩენას. ანალიზი წარმოადგენს სიტუაციის შეფასებას 2024 წლის მდგომარეობით, როდესაც კონფლიქტი კვლავ გრძელდება და მისი დინამიკა და შედეგები განაგრძობს განვითარებას, რასაც ბირთვული უსაფრთხოების საკითხები ემატება.

I. უკრაინის ძლიერი მხარეები (Strengths)

1. საერთაშორისო მხარდაჭერა და სოლიდარობა:

უკრაინამ მოიპოვა უპრეცედენტო დიპლომატიური, ფინანსური და სამხედრო მხარდაჭერა დასავლეთისა და მსოფლიოს მრავალი ქვეყნისგან. ნატოს წევრი ქვეყნები, განსაკუთრებით აშშ, დიდი ბრიტანეთი და ევროკავშირის სახელმწიფოები, უზრუნველყოფენ უკრაინას თანამედროვე შეიარაღებით, სადაზვერვო ინფორმაციით და ეკონომიკური დახმარებით. ეს მხარდაჭერა გადამწყვეტი აღმოჩნდა უკრაინის წინააღმდეგობის უნარის შენარჩუნებისთვის.

2. ეროვნული ერთობა და მაღალი საბრძოლო სულისკვეთება:

რუსეთის შეჭრის საპასუხოდ, უკრაინელმა ხალხმა გამოავლინა განსაცვიფრებელი ეროვნული ერთობა და წინააღმდეგობის გაწევის სურვილი. პრეზიდენტ ზელენსკის ლიდერობამ და უკრაინელი ხალხის მედეგობამ განამტკიცა სამოქალაქო საზოგადოება და სამხედრო ძალები. უკრაინელების პატრიოტიზმი და საკუთარი მიწის დაცვის მზაობა მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური უპირატესობაა.

3. სამხედრო გამოცდილება და ადაპტაცია:

2014 წლიდან მოყოლებული დონბასში მიმდინარე კონფლიქტის შედეგად უკრაინელმა სამხედროებმა მიიღეს მნიშვნელოვანი საბრძოლო გამოცდილება. ომის განმავლობაში უკრაინულმა ძალებმა აჩვენეს შთამბეჭდავი უნარი სწრაფად აითვისონ დასავლური შეიარაღება და შეიმუშაონ ინოვაციური ტაქტიკა, მათ შორის დრონების ეფექტური გამოყენების კუთხით. მათი მოქნილობა და შეგუების უნარი მკვეთრად აღემატება რუსეთის უფრო ხისტ სამხედრო სტრუქტურას.

4. სტრატეგიული გეოგრაფიული მდებარეობა:

უკრაინის ტერიტორიისა და ლანდშაფტის ცოდნა ადგილობრივი ძალებისთვის მნიშვნელოვან უპირატესობას წარმოადგენს. გარდა ამისა, მისი გეოგრაფიული მდებარეობა ევროპის გულში ნიშნავს, რომ ლოჯისტიკური მარშრუტები დასავლური დახმარებისათვის შედარებით მოკლეა, განსაკუთრებით დასავლეთ უკრაინაში.

I. რუსეთის ძლიერი მხარეები (Strengths)

1. რესურსების უპირატესობა:

რუსეთს გააჩნია მნიშვნელოვანი რაოდენობრივი უპირატესობა სამხედრო პერსონალის, ტექნიკისა და ფინანსური რესურსების თვალსაზრისით. მიუხედავად იმისა, რომ მან განიცადა მნიშვნელოვანი დანაკარგები, რუსეთის სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსს აქვს შეიარაღების მასობრივი წარმოების შესაძლებლობა, განსაკუთრებით არტილერიის ჭურვებისა და დრონების მიმართულებით.

2. ენერგეტიკული ბერკეტები:

რუსეთი რჩება ენერგორესურსების, განსაკუთრებით ბუნებრივი აირის, მსხვილ მიმწოდებლად ევროპის ბევრი ქვეყნისთვის. მიუხედავად ევროპის მცდელობისა შეამციროს დამოკიდებულება რუსულ ენერგიაზე, ეს ბერკეტი კვლავ აძლევს მოსკოვს გარკვეულ გავლენას საერთაშორისო არენაზე.

3. ბირთვული შეკავების ფაქტორი:

რუსეთი არის ბირთვული სახელმწიფო, რაც შეზღუდავს დასავლეთის პირდაპირი ჩარევის მასშტაბებს კონფლიქტში. კრემლი პერიოდულად იყენებს ბირთვული ესკალაციის რიტორიკას, როგორც ფსიქოლოგიური ზეწოლის ინსტრუმენტს.

4. საინფორმაციო ომის შესაძლებლობები:

რუსეთმა განავითარა მძლავრი პროპაგანდისტული აპარატი, რომელიც აქტიურად მუშაობს როგორც საკუთარი მოსახლეობის მხარდაჭერის შესანარჩუნებლად, ასევე საერთაშორისო აუდიტორიაზე გავლენის მოსახდენად. რუსული დეზინფორმაციის კამპანიები მიზნად ისახავს დასავლეთში უკრაინისადმი მხარდაჭერის შესუსტებას და კონფლიქტის შესახებ ალტერნატიული ნარატივების შექმნას.

II. უკრაინის სუსტი მხარეები (Weaknesses)

1. რესურსების სიმცირე და დამოკიდებულება დასავლურ დახმარებაზე:

უკრაინა მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული საერთაშორისო დახმარებაზე როგორც სამხედრო აღჭურვილობის, ასევე ფინანსური რესურსების თვალსაზრისით. ეს დამოკიდებულება ქმნის მოწყვლადობას, განსაკუთრებით თუ დასავლური მხარდაჭერა შემცირდება პოლიტიკური ცვლილებებისა თუ „დახმარების დაღლილობის“ გამო.

2. დემოგრაფიული გამოწვევები და მიგრაცია:

ომის შედეგად მილიონობით უკრაინელი იძულებული გახდა დაეტოვებინა საკუთარი სახლი, როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე საზღვარგარეთ. ეს მასობრივი გადაადგილება იწვევს სამუშაო ძალის დეფიციტს, დემოგრაფიულ პრობლემებს და სოციალურ-ეკონომიკურ გამოწვევებს.

3. კრიტიკული ინფრასტრუქტურის დაზიანება:

რუსეთის მიერ უკრაინის ენერგეტიკული და სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის სისტემატური დაბომბვა იწვევს სერიოზულ პრობლემებს როგორც სამხედრო ოპერაციებისთვის, ასევე სამოქალაქო მოსახლეობისთვის. ენერგომომარაგების შეფერხებები განსაკუთრებით პრობლემურია ზამთრის პერიოდში.

4. კორუფციისა და ინსტიტუციური გამოწვევები:

მიუხედავად მნიშვნელოვანი პროგრესისა, კორუფცია და ინსტიტუციური სისუსტეები ისტორიულად პრობლემას წარმოადგენდა უკრაინაში. ომის პირობებშიც კი, ამ საკითხებმა შეიძლება გავლენა მოახდინოს რესურსების ეფექტურ განაწილებაზე და სამხედრო ოპერაციების ეფექტიანობაზე.

5. საჰაერო სივრცის დაუცველობა – ცის ჩკეტვა:

ომის დაწვებიდან რუსეთ გააჩნია საჰაერო იპირატესობა და დომინირება, რაც ასუსტებს უკრაინის შიარაღებული ძალების შესაძლებლობებს. ანტისაჰაერო სისტემების სიმწირე და კონკრეტულად ბალისტიკური რაკეტების გადამჭერების არ არსებობა მნიშვნელოვანი გამოწვევაა უკაინისათვის. მაშინ როდესაც საუბარია ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხეზე რაკეტ საწინააღდეგებო სისტემების არსებობა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. საფრთხეს წარმოადგენს ასევე რუსული სამხედრო თვითმფრინევები და უპილოტო საფრენი აპარატები, კამიკაძე დრონები.

II. რუსეთის სუსტი მხარეები (Weaknesses)

1. საერთაშორისო იზოლაცია და სანქციები:

რუსეთი დაექვემდებარა უპრეცედენტო ეკონომიკურ სანქციებს და დიპლომატიურ იზოლაციას. ეს სანქციები ზღუდავს მისი ეკონომიკის განვითარებას, განსაკუთრებით მაღალტექნოლოგიურ სექტორებში, და ართულებს სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის ფუნქციონირებას.

2. სამხედრო დანაკარგები და პერსონალის პრობლემები:

რუსეთმა განიცადა მნიშვნელოვანი დანაკარგები როგორც სამხედრო პერსონალის, ასევე ტექნიკის მხრივ. პრობლემებია მორალურ-ფსიქოლოგიური მზადყოფნისა და მოტივაციის კუთხითაც. მობილიზაციამ გამოიწვია სოციალური დაძაბულობა და გააძლიერა ემიგრაცია.

3. ლოჯისტიკური და კომანდირების პრობლემები:

რუსეთის სამხედრო ძალებმა ომის განმავლობაში გამოავლინეს სერიოზული პრობლემები ლოჯისტიკის, კომუნიკაციისა და კოორდინაციის კუთხით. კორუფცია და არაეფექტური მენეჯმენტი ხელს უშლის სამხედრო პოტენციალის სრულ რეალიზებას.

4. ეკონომიკური გამოწვევები:

მიუხედავად იმისა, რომ რუსული ეკონომიკა აჩვენებს მოულოდნელ მდგრადობას სანქციების მიმართ, გრძელვადიან პერსპექტივაში იგი დგას სერიოზული გამოწვევების წინაშე. ეკონომიკის მილიტარიზაცია, იზოლაცია გლობალური ტექნოლოგიური განვითარებისგან და დამოკიდებულება ენერგორესურსების ექსპორტზე ქმნის სტრუქტურულ პრობლემებს.

5. საჰაერო სივრცის დაუცველობა – ცის ჩკეტვა:

რუსეთის გარკვეული უირატესობის მიუხედავად მასაც მნიშვნელოვანი გამოწვევები გააჩიანი საჰაერო სივრცის დაუცველობის მხრივ რადგან უკრაინა უტევს მას ამერიკული, გერმანუ, ფრანგული და სხვა ევროპული სახელმწიფოების წარმოებული სხვადასხვა ტიპის რაკეტებით. რუსეთისთვის მნიშვნელოვან გამოწვევას წარმოადგენს, ასევე უპილოტო საფრენი აპარატები და დრონები.

III. უკრაინის შესაძლებლობები (Opportunities)

1. ევროატლანტიკური ინტეგრაციის პერსპექტივა:

უკრაინა მიიღო ევროკავშირის კანდიდატი ქვეყნის სტატუსი და გააქტიურდა დიალოგი ნატოში გაწევრიანების პერსპექტივებზე. ევროკავშირთან და ნატოსთან დაახლოების პროცესი შეიძლება დაჩქარდეს კონფლიქტის შედეგად, რაც მნიშვნელოვანი გრძელვადიანი უსაფრთხოებისა და ეკონომიკური განვითარების გარანტი იქნება.

2. ეკონომიკური რეკონსტრუქცია და მოდერნიზაცია:

ომის დასრულების შემდეგ, უკრაინას ექნება შესაძლებლობა განახორციელოს მასშტაბური რეკონსტრუქცია საერთაშორისო მხარდაჭერით. ეს პროცესი შეიძლება გახდეს კატალიზატორი ქვეყნის ეკონომიკის მოდერნიზაციისთვის და ახალი, უფრო მდგრადი და ინოვაციური ეკონომიკური მოდელის შექმნისთვის.

3. სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის განვითარება:

უკრაინამ ომის პერიოდში განავითარა მნიშვნელოვანი შესაძლებლობები სამხედრო ტექნოლოგიების, განსაკუთრებით დრონებისა და კიბერ-უსაფრთხოების სფეროში. ამ გამოცდილების კაპიტალიზაცია შეიძლება მოხდეს ძლიერი სამხედრო-სამრეწველო სექტორის ჩამოყალიბებით, რაც ხელს შეუწყობს როგორც ეროვნულ უსაფრთხოებას, ასევე ეკონომიკურ განვითარებას.

4. ნაციონალური იდენტობის განმტკიცება:

ომი გახდა კატალიზატორი უკრაინული ნაციონალური იდენტობის გაძლიერებისთვის და რუსული კულტურული გავლენისგან გათავისუფლებისთვის. ეს პროცესი ხელს უწყობს ერთიანი, დემოკრატიული და ევროპული უკრაინის ფორმირებას.

5. ბირთვული იარაღის შექმნა:

ომის მსვლელობის პროცესში რამდენჯერმე გაესვა ხაზი უკრაინის მხრიდან, რომ თუ მათ არ ექნებათ უსაფრთხოების გარანტიები მათ მოუწევთ ბირთვული იარაღის შექმნაზე მუშაობა, რომლის გამოცდილება და ტექნოლოგიებიც გააჩნიათ, რაც ზრდის აბათობას მათ მიერ ბირთვული იარაღის შექმნაზე მუშაობის დაწყების. უკრაინამ ეს თუ შეძლო დასავლეთის მხარდაჭერით და ჩართულობით მაშინ მას ექნა მნიშვნელოვანი უსაფრთხოების გარანტიები.

III. რუსეთის შესაძლებლობები (Opportunities)

1. გეოპოლიტიკური რეორიენტაცია:

რუსეთი აღრმავებს ურთიერთობებს ისეთ სახელმწიფოებთან, როგორიცაა ჩინეთი, ინდოეთი, ჩრდილოეთ კორეა, ირანი და სხვა ქვეყნები, რომლებიც არ უერთდებიან დასავლურ სანქციებს. ეს ალიანსები როგორც დღეს, ასევე მომავალში შეიძლება გახდეს სანქციების გვერდის ავლის და ახალი ეკონომიკური შესაძლებლობების განვითარების საშუალება.

2. იმპორტჩანაცვლებისა და ეკონომიკური დამოუკიდებლობის გაძლიერება:

სანქციებმა შეიძლება სტიმული მისცეს რუსეთის ეკონომიკურ დივერსიფიკაციას და შიდა წარმოების განვითარებას. გარკვეულ სფეროებში, მაგალითად სოფლის მეურნეობაში, რუსეთმა უკვე მიაღწია მნიშვნელოვან პროგრესს იმპორტჩანაცვლების კუთხით.

3. ახალი სავაჭრო და ენერგეტიკული მარშრუტები:

ევროპასთან ურთიერთობების გაუარესების ფონზე, რუსეთი აქტიურად ავითარებს ენერგეტიკულ და სავაჭრო თანამშრომლობას აზიის ქვეყნებთან. ამ მიმართულებით ინფრასტრუქტურის განვითარება გრძელვადიან პერსპექტივაში შეიძლება მნიშვნელოვანი გახდეს.

4. სამხედრო გამოცდილებისა და ტექნოლოგიების განვითარება:

მიუხედავად სირთულეებისა, ომი რუსეთს აძლევს რეალურ საბრძოლო პირობებში სამხედრო აღჭურვილობისა და ტაქტიკის ტესტირების შესაძლებლობას. ეს გამოცდილება შეიძლება გამოყენებულ იქნას სამხედრო რეფორმებისა და ახალი ტექნოლოგიების განვითარებისთვის.

5. ომის ვექტორი სხვა რეგიონში გადამისამართება:

რუსეთ შეუძლია სხვადასხვა რეგიონში და განსაკუთრებით ახლო აღმოსავლეთში კონფლიქტის პროვოცირება, სადაც აშშ-ს და დასავლეთის ინტერესებია. შესაბამისად ეს იმას, ნიშნავს, რომ უკრინას ნაწილობრივ მოაკლდება შეიარაღება და დაფინანსება, ასევე სადაზვერვო თუ სხვა სახის მხარდაჭერა. რაც რუსეთს მისცემ შედარებით უპირატესობას საომარი მოქმედებებისას.

IV. უკრაინისათვის მომდინარე საფრთხეები (Threats)

1. კონფლიქტის გაჭიანურება და „დაღლილობის“ ფაქტორი:

ომის გახანგრძლივება იწვევს ადამიანურ, ეკონომიკურ და სოციალურ დანაკარგებს. არსებობს რისკი, რომ დროთა განმავლობაში შემცირდეს საერთაშორისო ყურადღება და მხარდაჭერა უკრაინის მიმართ, განსაკუთრებით თუ სხვა გლობალური კრიზისები წამოიჭრება.

2. ტერიტორიული დანაკარგები და გაყინული კონფლიქტი:

ერთ-ერთი საფრთხეა კონფლიქტის დასრულება ისეთი სცენარით, რომელიც გულისხმობს ტერიტორიების დაკარგვას ან „გაყინულ კონფლიქტს“, რაც შეაფერხებს ქვეყნის მშვიდობიან განვითარებასა და საერთაშორისო ინტეგრაციას.

3. დემოგრაფიული კრიზისი და „ტვინების გადინება“:

ხანგრძლივი ომი და არასტაბილურობა იწვევს მოსახლეობის ემიგრაციას, განსაკუთრებით ახალგაზრდებისა და კვალიფიციური სპეციალისტების. ეს „ტვინების გადინება“ შეიძლება გახდეს მნიშვნელოვანი გამოწვევა ომის შემდგომი აღდგენისა და განვითარებისთვის.

4. სოციალური და პოლიტიკური დესტაბილიზაცია:

ეკონომიკური სირთულეები, ომით გამოწვეული ტრავმა და სოციალური დაძაბულობა ქმნის პოლიტიკური არასტაბილურობის რისკებს. რეკონსტრუქციის პროცესში შეიძლება გაჩნდეს უთანხმოება პრიორიტეტებისა და რესურსების განაწილების შესახებ.

5. ახალი რეგიონული კონფლიქტი:

უკრაინისათვის მნიშვნელოვან საფრთხეს წარმოადგენს ახალი რეგიონული კონფლიქტის გაღვივება რომელშიც ჩართული იქნება აშშ-ს და ევროკავშირის პარტნიორი სახელმწიფო, ეს გამოიწვევს უკრაინისადმი გარკვეული დახმარების შემცირება, რაც დაასუსტებს მის სამხედრო შესაძლებლობებს, ისედაც მწირი სამხედრო რესურსებით პირობებში.

6. ტაქტიკური ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხე:

ტაქტიკური ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხე სულ უფრო იზრდება რუსეთის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის რიტორიკის შედეგად. ამას ემატება ის ფაქტორი, რომ აღნიშნული იარაღი ბელორუსშისაცაა განთავსებული, რაც ზრის აღნიშნული იარაღის გამოყენების რისკებს. ასევე, თუ მოხდა რუსული შიარაღებული ძალების შევიწროობა და მათ მოუწიათ დაკავებული ტერიტორიების დატოვება იზრდება ალბათობა ტაქტიკური ბირთვული იარაღის გამოყენების რადგან რუსეთი ამ ომიდან დამარცხებული არ გამოვა, რაც მის საერთაშორისო როლს და პრესტიჟს შელახავს.

IV. რუსეთისათვის მომდინარე საფრთხეები (Threats)

1. გრძელვადიანი ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ჩამორჩენა:

სანქციები და საერთაშორისო იზოლაცია დროთა განმავლობაში იწვევს ტექნოლოგიურ ჩამორჩენას გლობალურ ეკონომიკაში. განსაკუთრებით პრობლემურია მაღალტექნოლოგიური სექტორების განვითარება დასავლურ ტექნოლოგიებზე შეზღუდული წვდომის პირობებში.

2. პოლიტიკური არასტაბილურობა და სოციალური დაძაბულობა:

ომის გაჭიანურებამ, ეკონომიკურმა პრობლემებმა და ადამიანური დანაკარგების ზრდამ შეიძლება გამოიწვიოს შიდა უკმაყოფილება და პოლიტიკური არასტაბილურობა. ავტორიტარული კონტროლის გაძლიერება მოკლევადიან პერსპექტივაში ეფექტურია, მაგრამ გრძელვადიან პერიოდში შეიძლება გაზარდოს დაძაბულობა.

3. გეოპოლიტიკური პოზიციების შესუსტება:

რუსეთის მიერ უკრაინაში ომის წამოწყებამ გამოიწვია ნატოს გაძლიერება და კონსოლიდაცია. ფინეთისა და შვედეთის გაწევრიანება ალიანსში ცვლის სტრატეგიულ ბალანსს რუსეთის საზღვრებთან. რუსეთის გავლენა პოსტსაბჭოთა სივრცეშიც შემცირდა, განსაკუთრებით სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში.

4. ჩინეთზე დამოკიდებულების ზრდა:

დასავლეთთან ურთიერთობების გაუარესების ფონზე, რუსეთი სულ უფრო დამოკიდებული ხდება ჩინეთზე ეკონომიკური და პოლიტიკური მხარდაჭერის თვალსაზრისით. ეს ასიმეტრიული ურთიერთობა დროთა განმავლობაში შეიძლება გახდეს პრობლემური რუსეთის სუვერენიტეტისთვის.

5. სტრატეგიული ობიექტების დაზიანება:

უკრაინის მხრიდან გააქტიურებული შეტევების ფონზე და დასავლეთის მხრიდან მოსალოდნელი შორი რადიუსის რაკეთების გამოყენების ნებართვის მიცემა პირდაპირ საფრთხე უქმნის რუსეთს სტრატეგიული ობიეტქტების დაცვის მხრივ. რასაც ემატება უკრაინის მხრიდან უპილოტო დრონების გამოყენება რომელთა მოქმედების რადიუსს ნელნელა ზრდის უკრაინა. ამავე დროს უკრაინის მიერ საკუთარი წარმოების შორს მოქმედი სარაკეტო სისტემების წარმოება მნიშვნელოვანი გამოწვევაა რუსეთისთვის.

6. რუსეთის მხრიდან ტაქტიკური ბირთვული იარაღის გამოყენება:

თუ რუსეთმა გამოიყენა ტაქტიკური ბირთვული იარაღი საომარი მოქმედებებისას უკრაინის წინააღმდეგ, მაშინ ამას მოჰყვება საერთაშორისო სანქციების გაზრდა, იზოლაციონიზმის პოლიტიკის გატარება და დასავლეთის მხრიდან უფრო აგრესიული პოლიტიკის წარმოება. მოხდება უკრაინისათვის მეტი შემტევი შეიარაღების გადაცემა. ასევე, შორი რადიუსის სარაკეთო სიტემების მიწოდება და გამოყენების ნებართვის მიცემა. ეს ავტომატურად გამოიწვევს ნავთობზე ფასების დაწევას დასავლეთის ზეწოლის შედეგად, რაც რუსეთის ეკონომიკას და სამხედრო მრეწველობას პირდაპირ არტყამს.

მოკლე შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ რუსეთ-უკრაინის ომი წარმოადგენს კომპლექსურ კონფლიქტს მრავალი ცვლადით, რომელიც გავლენას ახდენს როგორც უშუალოდ ჩართულ მხარეებზე, ასევე მთელ საერთაშორისო სისტემაზე. SWOT ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ორივე მხარეს აქვს როგორც მნიშვნელოვანი ძლიერი მხარეები, ასევე სერიოზული გამოწვევები. შესაბამისად კონფლიქტის დინამიკაზეა დამოკიდებული თუ მას დამატებით როგორი გავლენა ექნება რეგიონულ და გლობალურ უსაფრთხოებაზე. საომარ მოქმედებებში ახალი ტექნოლოგიების გამოყენებამ საომარი მოქმედბების პროგრნოზირება კიდევ უფრო გაართულა, რადგან ამ შემთხვევაში სტრატეგიული ინიციატივა ხშირად ცვალებადია.

უკრაინის მთავარი ძალა მის უპრეცედენტო საერთაშორისო მხარდაჭერასა და ეროვნულ ერთობაში მდგომარეობს, ხოლო რუსეთი ეყრდნობა თავის მატერიალურ რესურსებსა და ენერგეტიკულ ბერკეტებს, ასევე ახდენს მისი სტრატეგიული პარტნიორების მხარდაჭერის მობილიზებას. ამა-

ვდროულად, ორივე მხარე დგას მნიშვნელოვანი რისკების წინაშე, რომლებიც უკავშირდება კონფლიქტის გახანგრძლივებას, ეკონომიკურ პრობლემებს და სოციალურ დესტაბილიზაციას.

დასკვნა

რუსეთი-უკრაინის ომის შედეგად რამდენიმე უსაფრთხოების გაზომილება გამოიკვეთა გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური მიმართულებით. მათგან შეგვიძლია გამოვყოთ რამდენიმე ფაქტორი: ბირთვული უსაფრთხოების საკითხი, სასურსათო უსაფრთხოების საკითხი, კიბერუსაფრთხოების საკითხი, ჰიბრიდული და საინფორმაციო უსაფრთხოების ფორმატში რომელიც კიდევ უფრო გაიზარდა, გეოპოლიტიკური გავლენის ცენტრებისათვის ბრძოლის მიმართულებით, უკრაინის ძვირფასი და იშვიათი მინერალების საკითხი, როგორც რესურსებისათვის ბრძოლის ვექტორი. გეოპოლიტიკური დომინირებისათვის წარმოებული ომი რუსეთის მხრიდან იმ შედეგებით არ წარიმართა, როგორც კრემლის ხელმძღვანელობა გეგმავდა. შესაბამისად მათ მოუწიათ უფრო მეტი დანაკარგების გაღება ფინანსური, სამხედრო თუ ადამიანური თვათსაზრისით, რაც მათთის ძალიან პოლიტიკური კუთხით საკმაოდ დიდი დარტყმა აღმოჩნდა რადგან ისინი არ მოელოდნენ, რომ ომი ოთხ წელზე მეტ ხანს გაგრძელდებოდა. ამ ომმა რუსეთის გამოფიტვა გამოიწვია თუმცა არა ბოლომდე, რაც მას აიძულებდა ომის წარმოებაზე უარის თქმას. რუსეთთან ერთად აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ომის შედეგად უკრაინაც და მისი ჯარიც გამოიფიტა თუმცა აქაც არა ბოლომდე, სწორედაც უკრაინელი ხალხის და დასავლეთის მხარდაჭერის დამსახურებით. სწორედაც ყურადღება უნდა განმახვილდეს იმ ფაქტორზეც რომელზეც ანალიტიკოსების, სამხედრო ექსპერტების, დარგის სპეციალისტების თუ რიგი ადამიანებისგან დაისმის კითხვა თუ რატომ არ აძლევს დასავლეთი უკრაინას შორი რადიუსის სარაკეტო სისტემებს და უფრო მძვლავრ სარაკეტო შეიარაღებას. რაზეც სწორედაც მიუთითებს ბირთვული უსაფრთხოების საკითხი რადგან, რუსეთის პრეზიდენტი და მისი პოლიტიკური ისტებლიშმენტი ხშირად უსვამენ ხაზს, რომ რუსეთი თუ მას ეს დასჭირდა მზად არის გამოიყენოს ბირთვული იარაღი უკრაინის წინააღმდეგ. მათ ასევე აღიშნეს, რომ თუ მოხდება რუსეთის ქალაქების და სტრატეგიული ობიექტების დასავლური და ამერიკული იარაღით დაბომბვა, რომელიც მძლავრი აფეთქების მუხტის მატარებელი იქნება და შორი რადიუსის მფრენი, მათ მოუწევთ საკმაოდ ხისტი ზომების მიღება ბირთვული იარაღის გამოყენებით.

სწორედ აღიშნულ საკითხთან დაკავშირებით მოახდინა რუსეთმა ბელორუსში ტაქტიკური ბირთვული იარაღის განთავსება, რაც პირდაპირ პოლიტიკური ნაბიჯი იყო. ამავე დროს ამ ნაბიჯით რუსეთმა ბელორუსს მისცა გარკვეული უსაფრთხოების გარანტიები, რასაც მისი ლიდერი ომის დაწყებიდან მოყოლებული ითხოვდა რადგან ხაზს უსვამდა ნატო-სგან მომდინარე საფრთხეებზე ბელორუსის წინააღმდეგ და რომ ის დაუცველი იყო თუ მოხდებოდა სამხედრო ესკალაცია. რუსეთის მხრიდან ტაქტიკური ბირთვული იარაღის გამოყენების საფრთხე კვლავ არსებობს, რადგან მისი აფეთქების შედეგად მოხდენა უკრაინის მცირე ტერიტორიის განადგურება, ეს შეიძლება იყოს მნიშვნელოვანი სამხედრო ობიექტები, მცირე ზომის დასახლებები, სტრატეგიული დანიშნულების ობიექტები და ა.შ. რაც ერთის მხრივ არ გამოიწვევს დიდი რაოდენობით რადიაციის გამოფრქვევას რომელიც მნიშვნელოვან ზიანს მიაყენებს ნატო-ს სახელმწიფოების მოსახლეობას თუ ევროკავშირის. რადგან საომარი მოქმედებები მიმდინარეობს უკრაინის აღმოსავლეთ ნაწილში და რუსეთი არ გამოიყენებს მას წესით დასავლეთ უკრაინაში, მათ შორის ნაკლებად სავარაუდოა რუსეთმა ის კიევის დასაბომბად გამოიყენოს. რადგან ამაზე დასავლეთის და აშშ-ს რეაქცია საკმაოდ ხისტი იქნება, რაც რუსეთისთვის საკმაოდ მძიმე დასასრულს ნიშნავს, რადგან ის იმ მხარდაჭერასაც დაკარგავს რომელიც გააჩნია გარკვეული სახელმწიფოების მხრიდან. რასაც თუ ნებით არ იზამენ რუსეთის მომხრე რიგი სახელმწიფოები დასავლეთი და აშშ-ბი აიძულებენ დიპლომატიური გზით, სანქციების დაწესებით თუ საერთაშორიო ორგანიზაციებიდან მათი გარიცხვით და ა.შ. ეს იქნება ომის უმძიმესი დანაშაული იმ ყველაფრის მიუხედავად, რასაც რუსეთი ჩადის უკრაინის წინააღმდეგ. რუსეთი ღიად მოქმედებს და არ ერიდება ომის დანაშაულის ჩადენას რომლის ნათელი მაგალითია ბუჩა და სხვა ქალაქები თუ დასახლებები. სწორედ აქედან გამომდინარე მისი ლიდერები ღიად აცხადებენ, რომ მზად არიან ბირთვული იარაღის გამოყენებისათვის, რაც რეგიონული და გლობალური უსაფრთხოების განზომილებას საკმაოდ რთული გამოწვევის წინაშე აყენებს. შესა-

ბამისად უნდა გაიზარდოს რუსეთზე ზეწოლა არამარტო დასავლეთის და აშშ-ს მხრიდან არამედ მსოფლიოს დანარჩები გეოპოლიტიკური გავლენის ცენტრების მხრიდან რათა რუსეთმა არ გამოიყენოს თავისი ბირთვული ტაქტიკური შეიარაღება, რომლის გამოყენება უფრო მეტად სავარაუდოა ვიდრე მისი ბირთვული არსენალის სხვა ბევრად მძლავრი შეიარაღების. ცივლიზებულმა სამყარომ, არ უნდა დაუშვას რუსეთის მხრიდან ბირთვული იარაღის გამოყენება ყველა პოლიტიკური და საერთაშორისო მექანიზმის გამოყენებით.

ბიბლიოგრაფია:

ლიკლიკაძე, კ., 2024. „პუტინის მორიგი ბირთვული მუქარა – რა წერია განახლებულ დოქტრინაში?“, რადიო თავისუფლება, თბილისი. https://www.radiotavisupleba.ge

Bell, M. S., 2024. „The Russia-Ukraine War and Nuclear Weapons: Evaluating Familiar Insights“, Journal for Peace and Nuclear Disarmament, Taylor & Francis. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25751654.2024.2425379№d1e275

Benedek, K, J., 2024. „The security and military context of the Russia–Ukraine war“, Hungarian Journal of Legal Studies. Volume/Issue: Volume 64: Issue 4

Budjeryn, M. 2024. „Russia’s Invasion of Ukraine and Its Impact on the Global Nuclear Order.“ Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School. https://www.belfercenter.org/publication/russias-invasion-ukraine-and-its-impact-global-nuclear-order

Greminger, Th., and Vsetner, T., 2022. „The Russia-Ukraine War’s Implications for Global Security: A First Multi-issue Analysis“, The Geneva Centre for Security Policy (GCSP). ISBN: 978-2-88947-401-1.

Liang, C. S., 2025. „Emerging Threats: Will the Use of New Technologies in the Russian-Ukraine War Transform the Capabilities of Terrorists?“, Published by Centre of Excellence Defence Against Terrorism (COE-DAT), Ankara. https://www.tmmm.tsk.tr/publication/researches/20-UKR–RUSwarEffectsCT.pdf

Miller, N., 2024. „ The Future of Nuclear Proliferation after the War in Ukraine“, Proliferation Papers, No. 67, Ifri. SECURITY STUDIES CENTER.

Mills, C., 2024. „Russia’s use of nuclear threats during the Ukraine conflict“, House of Commons Library. Research Briefing Number 9825

Fedchenko, V., 2023. Nuclear Security During Armed Conflict: Lessins From Ukraine“, Stockholm Internatinal Peace Research Institute SIPRI.

New Russian doctrine increases possible nuclear weapons use scenarios, 2024. The International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN). https://www.icanw.org/new–russian–doctrine–increases–possible–nuclear–weapons–use–scenarios

2022-2024 RUSSIA-UKRAINE WAR AND THE INTERNATIONAL SECURITY ENVIRONMENT AGAINST THE BACKGROUND OF THE THREAT OF THE USE OF NUCLEAR WEAPONS: SWOT ANALYSIS

ALIKA GUCHUA
Doctor of Political Science, Associate Professor at
Caucasus International University
E-mail: alika–guchua@ciu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-0347-9574

MARIKA NAKASHIDZE
Master Student of International Relations and
International Security at Caucasus International University
E-mail: marika.nakashidze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0007-1910-4108

Abstract: The 21st century has transformed the global arena with its new threats, challenges and complexities. International security faces more and more new threats and challenges. All this requires a timely response and taking effective measures by states, regional and international organizations. The stability of international security is weakened by ongoing wars, armed conflicts, pandemics, international terrorism, economic conflicts, asymmetric threats, non-state aggressive actors, and the climate change process. The ongoing Russia-Ukraine war is a significant challenge for global security. Because, in case of critical damage as a result of the use of nuclear weapons or nuclear power plants, there will be a spread of radiation that has no borders. Open statements by Russian officials and nuclear threats are becoming more realistic as Russia's nuclear doctrine changes. The change of the nuclear doctrine by Russia is an important message for the West and especially for Ukraine, because the target of the nuclear weapon strike will be the territory of Ukraine, which has to carry out certain military actions on the territory of Russia for the purpose of self-defense. As a result of the new doctrine, Russia can use nuclear weapons if an adversary against it or its ally Belarus, using conventional weapons, poses a critical threat to Russian sovereignty. Based on this, it is important to better study and analyze the issue. The aim of the paper is to present the impact of the current Russia-Ukraine war on international security policy, as well as to assess how plausible it is for Russia to use nuclear weapons. The research process used the method of policy analysis, content analysis, and SWOT analysis in the format of the common Russian-Ukrainian war processes. The theory of the balance of power, the theory of securitization, the theory of geostrategic balance, the theory of nuclear power, the theory of cooperative security are used in the research process.

Keywords: Nuclear weapons, Russia-Ukraine war, International security, Geopolitics.

* * *

Introduction. On February 24, 2024, Russia's attack on Ukraine and the beginning of a full-scale war became one of the most significant events in modern international relations. This war has had a substantial impact on numerous factors. The preconditions for this conflict began back in 2014 with the annexation of Crimea and the armed clashes in the Donbas region. It has since evolved into the largest armed conflict in Europe since World War II, profoundly affecting not only the two countries involved but also the entire global order. Political relations between the West and Russia have become extremely strained. Energy security has grown even more relevant amid Russia's increasingly aggressive actions

and policies against Ukraine. In response, the West has imposed corresponding sanctions, and European countries have gradually begun reducing their dependence on Russian energy resources. The global security environment is deteriorating, great power hostility is increasing, and non-proliferation policy is facing new challenges(Miller, 2024). Accordingly, the threat of nuclear weapons use in the context of the Russian-Ukrainian war and other potential conflicts around the world is also growing.

During the course of the war, Russia has attempted to occupy more Ukrainian territory and seize strategic assets. However, its initial goal of fully occupying Ukraine remains unachieved – thanks largely to the resilience and fighting spirit of the Ukrainian people, along with significant support from the West. This support has come in the form of military aid, ammunition, economic assistance, political backing, and humanitarian help. The war between Russia and Ukraine combines twenty-first-century technology with the tactics of World War II, the pace of World War I, and the devastating humanitarian consequences that are the hallmark of all wars. As of February 2024, the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) has verified 10,582 civilian deaths in Ukraine, which coincides with a massive humanitarian crisis, as thousands of Ukrainians have been internally displaced and more than 17.3 million have fled the country (Liang, 2025). The true cause of the conflict was masked by Russian propaganda at the onset of the war, with the blame placed entirely on Ukraine's current government. As in nearly every other war initiated by Russia since World War II, the opposing side was labeled as fascist – and Ukraine was no exception. Russia seeks to fulfill its imperialist ambitions by seizing and occupying the territories of other nations, which is deeply embedded in its geopolitical code. As a result, it continues – as always – to pursue the annexation of foreign lands through hybrid warfare and military aggression. For Russia, no political agreement holds value unless it serves its own interests.

Russia is the world's largest nuclear power, with an estimated 5,580 warheads as of March 2024, including a significant non-strategic nuclear arsenal of approximately 1,558 warheads. Putin has increasingly used Russia's nuclear arsenal as a means of intimidation to pressure the West into providing military and diplomatic support to Ukraine since Russia's invasion of Ukraine in February 2022 (Milles, 2024). Russia has placed its weapons on high alert, tested and deployed new nuclear weapon delivery systems, threatened to resume nuclear testing, and suspended its participation in a major nuclear arms control treaty with the United States.

A brief overview of the Russia-Ukraine war in the format of international relations theory

The February 2022 Russian invasion of Ukraine and Ukraine's subsequent resistance to Russian aggression have triggered reams of analysis. Many analyses of the role of nuclear weapons in the conflict have emphasized novel nuclear dynamics within the war and made assessments of the implications of the war for various aspects of nuclear politics, including the global nuclear order; the utility of nuclear weapons in the conflict; the effectiveness of nuclear coercion; future patterns of proliferation; broader theories about nuclear weapons and international politics (Bell, 2024).

The nature and trajectory of the Russo-Ukrainian war can be explained by a few international relations theories. The goal of international relations theory is to arm decision-makers with knowledge to enable them to make better choices regarding the conduct of states. Consider the issue of what led to this conflict. There are others who contend that the reason for this is that Vladimir Putin, a very irrational player, initiated the war on the basis of a warped imperial vision that rejects Ukraine's status as an independent state. Others contend that as Russia is a revisionist nation unhappy with the current European security framework and responding to NATO's ongoing expansion along its borders since the end of the Cold War, we shouldn't be shocked by the invasion. The oldest and most widely accepted theoretical stances on international relations – liberalism, constructivism, and realism – are somewhat echoed in these responses. Since we live in a highly interdependent world and the current global order is ensured by international institutions created to promote cooperation between states, the liberal position contends

that starting a war of this size is so counterproductive that it can only be the product of an irrational (or extremely unreasonable) decision. As a result, its capacity to explain Russian behaviour is severely constrained. An alternative perspective on the significance of material rather than ideological aspects in international relations is provided by constructivism. In a nutshell, it is helpful because it helps us comprehend the Russian leadership's reasoning behind the „irrational" invasion of Ukraine. It has long been believed, for instance, that Russia's growing hostility is „a renewed sense of self-confidence and recovery from the humiliations experienced after the Cold War „ (Greminger and Vsetner, 2022:8). This is only a portion of the answer, though, because this war has very strong material dimensions.

A very sound and somewhat gloomy perspective on international politics can be found if we look to realism to explain state behaviour. This method holds that a state's survival is its main objective. As a result, the default mode of international relations is the creation of zones of influence through power politics between states. Thus, the situation in Ukraine does not surprise realists. They witness an example of the well-known „security dilemma" – a state that aims to strengthen its own defences because it perceives that its neighbours are posing a threat. (Greminger and Vsetner, 2022:9) However, it should be noted here that Russia's real policy was not so much about eliminating the threat posed by Ukraine, but rather about satisfying its imperialist interests. Because Ukraine did not threaten it in any way, and even more so, the question of Ukraine's accession to NATO was not directly on the agenda, because Ukraine, both before and after the war, has much to do in terms of forms and policies to meet the criteria for NATO membership. However, this war has given Ukraine an additional window to join NATO, if NATO decides to do so, and this will be a pragmatic approach to containing Russia's aggressive policy. However, Russia, for its part, has certain demands, including granting Ukraine neutral status and refusing to join military-political alliances. Which is not necessarily Russia's prerogative, but its ultimatum is appropriate. Which is accompanied by a policy of using nuclear weapons and intimidation. To which Ukraine responds quite adequately and is not afraid of such statements from Russia.

This succinct summary makes it abundantly evident that realism is the most appropriate theory to explain the geopolitical circumstances surrounding the conflict in Ukraine. It should be highlighted, nevertheless, that all of these theories are ultimately oversimplified to aid in our comprehension of the intricacies of global politics, establishing a conceptual framework that helps make events more comprehensible and, to some degree, predictable. It is also important that over time, some theories may seem more relevant than others. Therefore, it is important to analyze the current dynamics and expected consequences using different theories in the format of political analysis. Especially when this war is shrouded in nuclear deterrence theory and balance of power theory, hybrid war theory, etc. Several important theories without which the formation of an overall security picture is impossible.

In addition to violating the basic principles of international law, the conflict that started on February 24, 2022, has the potential to drastically and permanently alter the global order.One Tens of thousands of people have been killed, millions have been displaced, hundreds of billions of euros have been spent on infrastructure destruction, and the Russian invasion has been a heinous assault on the post-World War II global order. Nowadays, the majority of international leaders discuss a new global order. The remarkable resilience of the Ukrainian people has inspired international solidarity and strengthened ties between most NATO and EU member states. War crimes are an integral part of Russian combat, not merely a „by-product" of conflict. Russian soldiers are wreaking havoc on innocent communities by striking civilian infrastructure in addition to military targets. Due to its immense scope, the Russian-Ukrainian conflict transcends the boundaries of post-Soviet space and has ramifications for the global order (Benedek, 2024: 560). It should also be noted that the Russia-Ukraine war, in addition to being a contest of wills and weapons, is also a testing ground for the future. The conflict in Ukraine has turned into a unique testing ground, a dreadful Silicon Valley of sorts, aggressively experimenting with the technology innovations of the last twenty years. It has been called a „technology" battle, with the war effort being continuously strengthened by freshly created applications, state-of-the-art technologies, and unwavering human will (Liang, 2025).

Changes in Russia's nuclear doctrine

On September 25, 2024, Russian President Vladimir Putin proposed to the Security Council that Russia's nuclear doctrine be revised to allow the use of nuclear weapons even in cases where its borders are massively crossed by cruise missiles, drones, and other flying objects (Liklikadze, 2024). The Russian Security Council convenes twice a year, and in this particular case, the session was dedicated to nuclear deterrence policy. According to the proposed changes, Russia reserves the right to take extreme measures to protect its national security, including the use of nuclear weapons and nuclear forces. This raises the question: to what extent can Russia employ nuclear weapons against Ukraine under the new doctrine?

The necessity to amend Russia's nuclear doctrine has been driven by Ukraine's increasingly intensified drone attacks deep inside Russian territory. These attacks target military installations, strategic sites, and include significant strikes on weapons depots, command centers, and areas of concentrated military assets. As a result, future attacks are anticipated on airbases housing Russia's strategic bombers and other critical infrastructure. It is known that the United States and the United Kingdom plan to supply Ukraine with long-range precision-guided missiles, enabling Ukraine to strike deeper into Russian territory in pursuit of military superiority. Specifically, these include the American ATACMS missiles with a range of up to 300 kilometers, and the Anglo-French Storm Shadow missiles with a range of up to 560 kilometers. According to Ukrainian authorities, the use of such weapons within Russian territory is expected to accelerate Ukraine's path to victory (Liklikadze, 2024).

It is important to examine the nuclear doctrine adopted by Russia in 2020, which provides for a retaliatory nuclear strike in cases where an adversary uses weapons of mass destruction against Russian territory or that of its allies. The doctrine also permits the use of nuclear weapons if an enemy attack targets state or military facilities whose destruction could undermine Russia's ability to launch a nuclear response, or if the existence of the Russian state faces an existential threat. According to President Putin, given the military threats and challenges currently posed against Russia and its allies, it is essential to revise the existing doctrine to allow broader conditions for the potential use of nuclear forces.

In the revised edition of Russia's nuclear doctrine, President Vladimir Putin stated that nuclear weapons may be used not only in response to a nuclear attack on Russia, but also in the event of a massive conventional assault. Furthermore, „any aggression against Russia by a non-nuclear state, if carried out with the involvement or support of a nuclear-armed state, will be considered a 'joint attack against the Russian Federation'" (Liklikadze, 2024).

A new nuclear weapons doctrine proposed in September was formally adopted by Russia on November 19. According to the new doctrine, if a non-nuclear-armed state supported by a nuclear-armed state attacks Russia's territory, Russia may respond with nuclear weapons. It is crucial to take the nuclear threat and the increasing intent behind it seriously, even though analysts disagree about how new the doctrine is in comparison to previous declarations of a similar nature. ICAN condemned the new doctrine when it was announced in September, saying: „Today's updates to Russia's nuclear doctrine outlining when Russia would use nuclear weapons are dangerously ambiguous. They blur the line between conventional and nuclear attack and undermine predictability, increasing the risk of nuclear war" (New Russian doctrine increases possible nuclear weapons use scenarios, 2024).

The updated doctrine outlines the core conditions under which Russia would be entitled to employ nuclear weapons from its arsenal. As President Putin noted, „We will consider such an option immediately upon receiving reliable information about the mass launch of air and space-based strike assets and their crossing of our national borders" (Liklikadze, 2024).According to Putin, these strike assets include aircraft within strategic and tactical aviation, cruise missiles, drones, hypersonic weapons, and other types of airborne systems. He further emphasized, „We reserve the right to use nuclear weapons in the event of aggression not only against Russia, but also against Belarus, as a member of the Union State. All these matters have been coordinated with the Belarusian side, including with President Lukashenko – particularly in cases where conventional weapons used by an adversary pose a critical

threat to our sovereignty“ (Liklikadze, 2024).Beyond Putin himself, the potential use of nuclear weapons has become a recurring theme in public statements by key figures in Russia's political and security establishment. For instance, former President and current Deputy Chairman of the Russian Security Council has repeatedly threatened Ukraine with nuclear annihilation. Foreign Minister Sergey Lavrov has echoed similar rhetoric. Russian state-controlled media and propaganda outlets consistently amplify these narratives, frequently issuing nuclear threats and even calling outright for the use of nuclear weapons. This kind of discourse significantly increases the perceived risk of a limited nuclear strike, particularly through the deployment of low-yield tactical nuclear weapons under specific battlefield circumstances. The question of whether Russia could resort to the use of tactical nuclear weapons on the battlefield in Ukraine has also invariably arisen over the last three years of the conflict. Members of the G7, including nuclear powers France, the US and UK, have called Russia's nuclear posturing „irresponsible“ and „unacceptable“. In June 2023, former NATO Secretary General Jens Stoltenberg condemned Russia's „reckless nuclear rhetoric“, a view that has since been shared by the new Secretary General Mark Rutte (Mills, 2024:2). It is also worth noting that President Putin has explicitly warned Western countries against transferring medium-range missile systems to Ukraine. According to him, if such transfers occur, Russia will interpret this as a clear signal that NATO and EU member states are directly participating in the conflict. In that case, he said, Russia will be forced – out of necessity arising from the emerging threats – to take appropriate action. He warned that such a development would have dire and irreversible consequences for Ukraine and its population.

The Russia-Ukraine War and the Policy of Nuclear Deterrence

Ukraine's difficult situation is due to its flawed nuclear history, which led Ukraine to decide in 1994 to give up the huge nuclear arsenal it inherited from the collapse of the Soviet Union. Despite some pressure, it had a choice to either give up its nuclear weapons or keep them. Despite some difficulties, Ukraine's leaders had to make the appropriate decision and give up its nuclear arsenal. Ultimately, Ukraine decided to give up its nuclear legacy and join the non-nuclear states as a non-nuclear state, especially because it wanted to receive some support and assistance from the international community. Otherwise, it could be subject to sanctions. What motives dictated this does not really matter, because if they wanted to do so, they would have implemented the corresponding policy. However, it should be noted that in exchange for disarmament, Ukraine was promised security guarantees, protection from the use of force, nuclear or otherwise, against Ukraine, according to the agreement. This was envisaged in the so-called Budapest Memorandum between the three nuclear powers: the United States, Great Britain and the Russian Federation. This document has become an integral part of the international non-proliferation regime. In 2014, one of the signatory states, Russia, grossly violated it, and in 2022 – with new aggression and cruelty, accompanied by nuclear threats. As a result, the credibility of the non-proliferation regime and the value of security guarantees as an instrument of non-proliferation policy are undermined.

After Russia's invasion of Ukraine, the prospects for arms control and arms reduction between the United States and Russia have become even more ambiguous. The United States and Russia hardly talk to each other. This creates a significant problem for nuclear security. The latest treaty to reduce strategic offensive weapons, New START, expires in February 2026, and without the prospect of a follow-on agreement, the world could find itself without a single arms control treaty that would limit the world's largest nuclear arsenals for the first time in five decades. The lack of progress on arms control will surely further deteriorate the global nuclear order.

The conflict in Ukraine represents a setback to the arms control and nuclear nonproliferation components of the System of Nuclear Abstinence. The crucible of Ukraine is a case study of what happens to a nation that is not shielded by a nuclear deterrent, whether it be its own or one provided by an ally, even if restraint between Russia and NATO may be a good illustration of how nuclear deterrence op-

erates (Budjeryn, 2024). The conflict in Ukraine presents the System of Nuclear Energy Governance with an unprecedented challenge. The capture and takeover of the Chornobyl nuclear power plant and its exclusion zone in February and March 2022, as well as the ongoing occupation of Europe's largest nuclear power plant, Zaporizhzhia, and its satellite city of Enerhodar, are only two of the numerous nuclear dangers that Russia has manufactured and managed. The events in Ukraine differ from the previous attacks in several ways. First, a sizable, functioning nuclear power station with a sizable stockpile of irradiated nuclear material in reactor cores and on-site storage, like the Zaporizhzhia NPP, has never before been the target of a military attack. This is a significant distinction from the earlier attacks. The total level of radiation present at the Zaporizhzhia and Chornobyl nuclear power stations is far higher than that of any previously targeted nuclear facility because they house facilities like functioning nuclear power plants and spent (irradiated) nuclear fuel storage (Fedchenko, 2023:4)

Russia, with its aggressive war, is trying to expand its borders and influence. It is fighting not only for territory, but also to seize the precious and rare minerals in Ukraine, because it is precisely that state that will be the center of influence in the near future, which will have large reserves and resources of these minerals. Modern industry in the military direction urgently needs precious and rare minerals – for launching drones, missile systems, satellites, computer technologies, etc. China has already gained significant control over the reserves of precious and rare minerals on various continents around the world. Accordingly, Russia's aggressive policy is also significantly related to this issue, along with uranium deposits located on the territory of Ukraine.

The threat of the use of tactical nuclear weapons by Russia is growing, against the background of the fact that it has not had significant successes on the front line. If Russia is further pressured on the front lines and forced to withdraw from occupied territories, it is likely to be prepared to use tactical nuclear weapons against the Ukrainian army and population.

SWOT analysis of the Russia-Ukraine war

SWOT Analysis of the Russia-Ukraine War This SWOT analysis aims to identify the strengths, weaknesses, opportunities, and threats revealed by the ongoing Russia-Ukraine war. The analysis evaluates the situation as of 2024, when the conflict continues to evolve, including increasing concerns around nuclear security.

I. Ukraine's Strengths

1. International Support and Solidarity:

Ukraine has gained unprecedented diplomatic, financial, and military support from the West and numerous countries around the world. NATO member states, particularly the United States, the United Kingdom, and European Union countries, provide Ukraine with modern weaponry, intelligence, and economic assistance. This support has proven crucial in preserving Ukraine's ability to resist.

2. National Unity and High Combat Spirit:

In response to Russia's invasion, the Ukrainian people have demonstrated astonishing national unity and a desire to resist. President Zelensky's leadership and the resilience of the Ukrainian people have strengthened civil society and the armed forces. The patriotism of Ukrainians and their readiness to defend their land is a significant psychological advantage

3. Military Experience and Adaptability:

Since the 2014 conflict in Donbas, Ukrainian forces have gained significant combat experience. During the war, they have shown remarkable adaptability in mastering Western weapons systems and developing innovative tactics, especially in drone warfare. Their flexibility surpasses the rigid command structure of the Russian military.

4. Strategic Geographic Location:

The knowledge of Ukraine's territory and landscape gives a significant advantage to local forces. Moreover, its geographic location in the heart of Europe means that logistical routes for Western aid are relatively short, especially in Western Ukraine.

I. Russia's Strengths

1. Resource Advantage:

Russia has a significant quantitative advantage in terms of military personnel, equipment, and financial resources. Despite suffering considerable losses, Russia's military-industrial complex has the capability to mass-produce weaponry, particularly artillery shells and drones.

2. Energy Leverage:

Russia remains a major supplier of energy resources, especially natural gas, to many European countries. Despite Europe's efforts to reduce its dependence on Russian energy, this leverage still provides Moscow with certain influence on the international stage.

3. Nuclear Deterrence Factor:

Russia is a nuclear state, which limits the scale of direct Western involvement in the conflict. The Kremlin periodically uses nuclear escalation rhetoric as a tool of psychological pressure.

4. Information Warfare Capabilities:

Russia has developed a powerful propaganda apparatus, which actively works to maintain the support of its own population as well as to influence international audiences. Russian disinformation campaigns aim to weaken support for Ukraine in the West and to create alternative narratives about the conflict.

II. Ukraine's Weaknesses

1. Resource Limitations and Dependence on the West:

Ukraine is significantly dependent on international aid in terms of both military equipment and financial resources. This dependence creates vulnerability, especially if Western support decreases due to political changes or „aid fatigue.“

2. Demographic Challenges and Migration:

As a result of the war, millions of Ukrainians have been forced to leave their homes, both internally and abroad. This mass displacement leads to labor shortages, demographic problems, and socio-economic challenges.

3. Critical Infrastructure Damage:

Russia's systematic bombing of Ukraine's energy and transportation infrastructure causes serious problems for both military operations and the civilian population. Interruptions in energy supply are particularly problematic during the winter.

4. Corruption and Institutional Weaknesses:

Despite significant progress, corruption and institutional weaknesses have historically been a problem in Ukraine. Even during wartime, these issues can affect the efficient distribution of resources and the effectiveness of military operations.

5. Vulnerability of Airspace – Lack of Air Superiority :

Since the beginning of the war, Russia has had air superiority and dominance, which weakens the capabilities of Ukraine's armed forces. The shortage of anti-aircraft systems and specifically the ab-

sence of interceptors for ballistic missiles is a significant challenge for Ukraine. When there is talk of the threat of nuclear weapons use, the presence of anti-missile systems is vitally important. Threats are also posed by Russian military aircraft and unmanned aerial vehicles – kamikaze drones.

II. Russia's Weaknesses

1. International Isolation and Sanctions:

Russia has been subjected to unprecedented economic sanctions and diplomatic isolation. These sanctions limit the development of its economy, especially in high-tech sectors, and complicate the functioning of the military-industrial complex.

2. Military Losses and Personnel Issues:

Russia has suffered significant losses in both military personnel and equipment. There are also problems in terms of morale, psychological readiness, and motivation. Mobilization has caused social tension and increased emigration.

3. Logistical and Command Failures:

During the war, Russia's military forces have revealed serious problems in logistics, communication, and coordination. Corruption and ineffective management hinder the full realization of military potential.

4. Economic Struggles:

Despite the Russian economy showing unexpected resilience to sanctions, it faces serious long-term challenges. The militarization of the economy, isolation from global technological development, and dependence on energy exports create structural problems.

5. Airspace Vulnerabilities:

Despite having some air superiority, Russia also faces significant challenges in terms of airspace vulnerability, as Ukraine attacks it with various types of missiles produced by the U.S., Germany, France, and other European states. A significant challenge for Russia is also posed by unmanned aerial vehicles and drones.

III. Ukraine's Opportunities

1. Euro-Atlantic Integration:

Ukraine has received EU candidate status and dialogue on NATO membership prospects has intensified. The process of rapprochement with the EU and NATO may accelerate due to the conflict, which would provide important long-term security and economic development guarantees.

2. Economic Reconstruction and Modernization:

After the war ends, Ukraine will have the opportunity to carry out large-scale reconstruction with international support. This process could become a catalyst for the modernization of the country's economy and the creation of a new, more sustainable and innovative economic model.

3. Defense Industry Development:

During the war, Ukraine developed significant capabilities in military technologies, particularly in drones and cybersecurity. Capitalizing on this experience may result in the formation of a strong military-industrial sector, which will contribute to both national security and economic growth.

4. Strengthening National Identity:

The war became a catalyst for strengthening Ukrainian national identity and freeing itself from Russian cultural influence. This process helps in the formation of a unified, democratic, and European Ukraine.

5. Potential Nuclear Armament:

During the course of the war, Ukraine has repeatedly emphasized that without security guarantees, it may be forced to work on the development of nuclear weapons, for which it has the experience and technology. This increases the probability that Ukraine may start working on nuclear arms. If Ukraine manages this with Western support and involvement, it would gain significant security guarantees.

III. Russia's Opportunities

1. Geopolitical Reorientation:

Russia is deepening relations with states such as China, India, North Korea, Iran, and other countries that do not join Western sanctions. These alliances, both now and in the future, may become a means of bypassing sanctions and developing new economic opportunities

2. Import Substitution and Economic Independence:

Sanctions may stimulate Russia's economic diversification and the development of domestic production. In certain sectors, such as agriculture, Russia has already achieved significant progress in import substitution.

3. New Trade and Energy Routes:

In the background of deteriorating relations with Europe, Russia is actively developing energy and trade cooperation with Asian countries. Infrastructure development in this direction may become important in the long-term perspective.

4. Military Experience and Technology Testing:

Despite the difficulties, the war allows Russia to test military equipment and tactics in real combat conditions. This experience may be used for military reforms and the development of new technologies.

5. Shifting the War's Geographic Focus:

Russia can provoke conflicts in various regions, particularly in the Middle East, where U.S. and Western interests lie. This means that Ukraine may partially lose access to arms, funding, and intelligence or other types of support – giving Russia a relative advantage in military operations.

IV. Threats Facing Ukraine

1. Prolonged War and Donor Fatigue:

Prolonging the war will result in human, economic and social losses. There is a risk that international attention and support for Ukraine will diminish over time, especially if other global crises arise.

2. Territorial Loss or Frozen Conflict:

One of the dangers is the end of the conflict according to a scenario that implies the loss of territories or a „frozen conflict", which will hinder the peaceful development of the country and international integration.

3. Demographic Crisis and Brain Drain:

Prolonged war and instability lead to emigration of population, especially young people and skilled professionals. Such „brain drain" can become a serious challenge for post-war reconstruction and development.

4. Social and Political Destabilization:

Economic hardship, war-related trauma, and social tensions pose risks of political instability. Disagreements over priorities and resource allocation may arise during the reconstruction process.

5. New Regional Conflicts:

A significant threat to Ukraine is the emergence of a new regional conflict involving a US-EU partner state. This would lead to a reduction in some of the aid to Ukraine, which would weaken its military potential given its already meager military resources.

6. Tactical Nuclear Weapon Use by Russia:

The threat of using tactical nuclear weapons is growing as a result of the rhetoric of the Russian political leadership. Added to this is the fact that these weapons are also located on the territory of Belarus, which increases the risks of using these weapons. Also, if the Russian armed forces are pursued and forced to leave the occupied territories, the likelihood of using tactical nuclear weapons increases, since Russia will not emerge from this war defeated, which will undermine its international role and prestige.

IV. Threats Facing Russia

1. Long-Term Economic and Technological Backwardness:

Sanctions and international isolation eventually lead to technological backwardness of the global economy. The development of high-tech sectors is especially problematic in conditions of limited access to Western technologies.

2. Domestic Instability and Social Unrest:

Prolonged war, economic problems, and mounting human losses could lead to internal discontent and political instability. Strengthening authoritarian control is effective in the short term, but in the long term it could increase tensions.

3. Erosion of Geopolitical Influence:

Russia's war in Ukraine has led to the strengthening and consolidation of NATO. The entry of Finland and Sweden into the alliance changes the strategic balance on Russia's borders. Russia's influence in the post-Soviet space has also declined, especially in the South Caucasus and Central Asia.

4. Growing Dependence on China:

As relations with the West deteriorate, Russia becomes increasingly dependent on China for economic and political support. This asymmetrical relationship could eventually become problematic for Russian sovereignty.

5. Damage to strategic facilities:

With Ukraine's attacks intensifying and the West expecting permission to use long-range missiles, Russia poses a direct threat to the defense of strategic assets. This is exacerbated by Ukraine's use of unmanned aerial vehicles, the range of which Ukraine is slowly increasing. At the same time, Ukraine's production of its own long-range missile systems poses a significant challenge to Russia.

6. Use of Tactical Nuclear Weapons by Russia:

If Russia used tactical nuclear weapons in hostilities against Ukraine, then this would be followed by increased international sanctions, the pursuit of a policy of isolationism, and a more aggressive policy from the West. More offensive weapons would be transferred to Ukraine. Also, long-range missile systems would be supplied and given permission to use them. This would automatically lead to a decrease in oil prices as a result of Western pressure, which would directly hit the Russian economy and military industry.

In short, the Russian-Ukrainian war is a complex conflict with many variables that affect both the parties directly involved and the entire international system. A SWOT analysis shows that both sides have significant strengths and serious challenges. Accordingly, the dynamics of the conflict determine what additional impact it will have on regional and global security. The use of new technologies in war-

fare has made it even more difficult to predict the course of hostilities, since in this case the strategic initiative often changes.

Ukraine's main strength lies in its unprecedented international support and national unity, while Russia relies on its material resources and energy leverage, as well as mobilizing the support of its strategic partners. At the same time, both sides face significant risks associated with the prolongation of the conflict, economic problems, and social destabilization.

Conclusion

As a result of the Russia-Ukraine war, several security dimensions emerged in the geopolitical and geoeconomic direction. We can single out several factors from them: the issue of nuclear security, the issue of food security, the issue of cybersecurity, which has grown even more in the hybrid and information security format, in the direction of the struggle for centers of geopolitical influence, the issue of Ukraine's precious and rare minerals as a vector of the struggle for resources. The war waged for geopolitical dominance did not go as planned by the Kremlin leadership. Accordingly, they had to suffer more losses in financial, military and human terms, which turned out to be a rather big blow for them from a political point of view, because they did not expect the war to last more than four years. This war exhausted Russia, although not completely, which forced it to refuse to wage war. Along with Russia, it should also be noted that as a result of the war, Ukraine and its army were also exhausted, although not completely, thanks to the support of the Ukrainian people and the West. Attention should also be paid to the factor that analysts, military experts, specialists in the field, and a number of people ask why the West does not provide Ukraine with long-range missile systems and more powerful missile weapons. This is precisely what the issue of nuclear security indicates, because the Russian president and his political establishment often emphasize that Russia is ready to use nuclear weapons against Ukraine if necessary. They also noted that if Russian cities and strategic objects are bombed with Western and American weapons, which will carry a powerful explosive charge and fly at a long range, they will have to take quite tough measures using nuclear weapons.

It was precisely in connection with the above-mentioned issue that Russia deployed tactical nuclear weapons in Belarus, which was a direct political step. At the same time, with this step, Russia gave Belarus certain security guarantees, which its leader had been demanding since the beginning of the war, because he emphasized the threats emanating from NATO against Belarus, that it was defenseless in the event of a military escalation. The threat of the use of tactical nuclear weapons by Russia still exists, because as a result of its explosion, a small territory of Ukraine would be destroyed, these could be important military facilities, small settlements, strategic facilities, etc. Which, on the one hand, would not lead to the release of a large amount of radiation, which would cause significant harm to the population of NATO states or the European Union. Since hostilities are underway in the eastern part of Ukraine and Russia will not use it as a rule in western Ukraine, it is unlikely that Russia will use it to bomb Kiev. Because the reaction of the West and the US to this will be quite harsh, which will mean a very difficult end for Russia, because it will also lose the support it has from certain states. Which if a number of pro-Russian states do not do willingly, the West and the US will force them through diplomatic means, by imposing sanctions or by expelling them from international organizations, etc. This will be the most serious war crime, despite everything that Russia is doing against Ukraine. Russia acts openly and does not shy away from committing war crimes, of which Bucha and other cities and settlements are a clear example. It is for this reason that its leaders openly declare that they are ready to use nuclear weapons, which poses a rather difficult challenge to the regional and global security dimension. Accordingly, pressure on Russia should be increased not only from the West and the USA, but also from the remaining geopolitical centers of influence in the world so that Russia does not use its nuclear tactical weapons, the use of which is more likely than other much more powerful weapons in its nuclear arsenal. The civilized world should not allow Russia to use nuclear weapons using all political and international mechanisms.

References:

Liklikadze, K., 2024. „Putin's New Nuclear Threat – What Does the Updated Doctrine Say?", Radio Free Europe/Radio Liberty, Tbilisi. https://www.radiotavisupleba.ge

Bell, M. S., 2024. „The Russia-Ukraine War and Nuclear Weapons: Evaluating Familiar Insights", Journal for Peace and Nuclear Disarmament, Taylor & Francis. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25751654.2024.2425379№d1e275

Benedek, K, J., 2024. „The security and military context of the Russia–Ukraine war", Hungarian Journal of Legal Studies. Volume/Issue: Volume 64: Issue 4

Budjeryn, M. 2024. „Russia's Invasion of Ukraine and Its Impact on the Global Nuclear Order." Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School. https://www.belfercenter.org/publication/russias-invasion-ukraine-and-its-impact-global-nuclear-order

Greminger, Th., and Vsetner, T., 2022. „The Russia-Ukraine War's Implications for Global Security: A First Multi-issue Analysis", The Geneva Centre for Security Policy (GCSP). ISBN: 978-2-88947-401-1.

Liang, C. S., 2025. „Emerging Threats: Will the Use of New Technologies in the Russian-Ukraine War Transform the Capabilities of Terrorists?", Published by Centre of Excellence Defence Against Terrorism (COE-DAT), Ankara. https://www.tmmm.tsk.tr/publication/researches/20-UKR–RUSwar EffectsCT.pdf

Miller, N., 2024. „ The Future of Nuclear Proliferation after the War in Ukraine", Proliferation Papers, No. 67, Ifri. SECURITY STUDIES CENTER.

Mills, C., 2024. „Russia's use of nuclear threats during the Ukraine conflict", House of Commons Library. Research Briefing Number 9825

Fedchenko, V., 2023. Nuclear Security During Armed Conflict: Lessins From Ukraine", Stockholm Internatinal Peace Research Institute SIPRI.

New Russian doctrine increases possible nuclear weapons use scenarios, 2024. The International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN). https://www.icanw.org/new–russian–doctrine–increases–possible–nuclear–weapons–use–scenarios

SCIENTIFIC ACTIVITY OF ANDREI KRASNOV IN BATUMI

ანდრეი პრასნოვის სამეცნიერო საქმიანობა ბათუმში

HELEN DYAKOVA
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
at H. S. Skovoroda Kharkov National Pedagogical University
E-mail: djakova.elena.hnpu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7767-0756

Abstract. One of the outstanding researchers of the Black Sea region is geographer, botanist, traveler Andrei Nikolayevich Krasnov. He was born in 1862 in St. Petersburg. His teachers were such scientists as V.V. Dokuchaev, A.N. Beketov, I.V. Muskets. After graduating from university, Andrei Nikolayevich took up science. Friendship with Vladimir Ivanovich Vernadsky played a great role in his life. In 1889 A.N. Krasnov was elected extraordinary professor at the Department of Physical Geography and Anthropogeography at Kharkov University.

Working in Kharkov, A.N. Krasnov dreamed of creating a landscape park. However, his plans were not supported by the local administration.

Then in the early 1910s A.N. Krasnov moved to Batumi. Not far from the city, on the shores of the Black Sea in the nearby highlands, he founded a botanical garden. Its design was based on one of the seven wonders of the world – the Gardens of Babylon, i.e. the plants were planted in tiers, descending from the mountain forest to the sea.

A.N. Krasnov wanted to turn swampy Colchis into a flourishing subtropical region, to create a small Japan here. At the same time, the scientist took into account the characteristics of the local climate, landscape, and soil quality.

In 1914, Andrei Nikolayevich Krasnov died. According to his will, he was buried in the Batumi Botanical Garden in a place chosen by him.

Keywords: Andrey Nikolaevich Krasnov, Caucasus, Batumi, Chakva, botanical garden, tropical plants

ელენა დიაკოვა
ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატი,
ხარკოვის ჰ. ს. სკოვოროდას სახელობის
ეროვნული პედაგოგიური უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: djakova.elena.hnpu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7767-0756

აბსტრაქტი. შავი ზღვის რეგიონის ერთ-ერთი გამორჩეული მკვლევარი არის გეოგრაფი, ბოტანიკოსი, მოგზაური ანდრეი ნიკოლაევიჩ კრასნოვი. დაიბადა 1862 წელს პეტერბურგში. მისი მასწავლებლები იყვნენ ისეთი მეცნიერები, როგორებიც იყვნენ ვ.ვ. დოკუჩაევი, ა.ნ. ბეკეტოვი, ი.ვ. მუშკეტები. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ანდრეი ნიკოლაევიჩმა მეცნიერება დაიწყო. მის ცხოვრებაში დიდი როლი ითამაშა ვლადიმერ ივანოვიჩ ვერნადსკისთან მეგობრობამ. 1889 წელს ა.ნ. კრასნოვი აირჩიეს ხარკოვის უნივერსიტეტის ფიზიკური გეოგრაფიისა და ანთროპოგეოგრაფიის კათედრის არაჩვეულებრივ პროფესორად.

ხარკოვში მოღვაწე ა.ნ. კრასნოვი ოცნებობდა ლანდშაფტის პარკის შექმნაზე. თუმცა მის გეგმებს ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ მხარი არ დაუჭირა.

შემდეგ 1910-იანი წლების დასაწყისში ა.ნ. კრასნოვი ბათუმში გადავიდა. ქალაქიდან არცთუ ისე შორს, შავი ზღვის სანაპიროზე, მახლობლად მდებარე მაღალმთიანეთში, მან დააარსა ბოტანიკური ბაღი. მისი დიზაინი ეყრდნობოდა მსოფლიოს შვიდი საოცრებიდან ერთ-ერთს – ბაბილონის ბაღებს, ანუ მცენარეები დარგეს იარუსად, მთის ტყიდან ზღვამდე ეშვებოდა.

ა.ნ. კრასნოვს სურდა ჭაობიანი კოლხეთი აყვავებულ სუბტროპიკულ რეგიონად გადაექცია, აქ პატარა იაპონია შეექმნა. ამავდროულად, მეცნიერმა გაითვალისწინა ადგილობრივი კლიმატის, ლანდშაფტისა და ნიადაგის ხარისხის მახასიათებლები.

1914 წელს გარდაიცვალა ანდრეი ნიკოლაევიჩ კრასნოვი. ანდერძის თანახმად, ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში მის მიერ არჩეულ ადგილას დაკრძალეს.

საკვანძო სიტყვები: ანდრეი ნიკოლაევიჩ კრასნოვი, კავკასია, ბათუმი, ჩაქვი, ბოტანიკური ბაღი, ტროპიკული მცენარეები

* * *

Introduction. The Batumi Botanical Garden is the Pearl of the Black Sea coast of the Caucasus. Its founder, Andrei Nikolaevich Krasnov, is a geographer, botanist, and traveler who made profound efforts of introducing Asian plants in the Caucasus region.

His life and scientific path are full of endless empirical searches, visiting almost all continents, defending his scientific views, and negative reviews from colleagues.

Methods. The paper aims to highlight the activities of Andrei Nikolaevich Krasnov in creating the Batumi Botanical Garden.

The methodological base of the paper is the principles of historicism, objectivity, and consistency. The paper is also based on the philosophical and special methods of socio-humanitarian and natural science spheres of scientific knowledge.

Results. Andrei Nikolaevich was born in St. Petersburg on October 27, 1862, in the family of the general Nikolai Ivanovich Krasnov. His grandfather, father, and brother were military officers. However, Andrei Nikolaevich was not attracted by the military career. In his childhood, he dreamed of traveling and studying nature.

A. Krasnov had a charismatic personality and was an excellent speaker. His stories about distant countries captivated his colleagues, awakening their imaginations by visiting distant countries and imagining the unique nature of Asia, America, and Australia...

In 1885, Andrei Nikolaevich graduated from St. Petersburg University and started preparing for the professorship.

In 1886, Krasnov went on an expedition to the Tien Shan. This trip resulted in writing a doctoral dissertation, „The Experience of the History of the Development of the Flora in the Southern Part of the Eastern Tien Shan,“ which was defended in 1888 (Taliev, 1916: 53). Next year the young scientist was appointed an extraordinary professor at the Imperial Kharkov University (Fedorovsky).

At first, A. N. Krasnov wanted to create a landscape park in Kharkov. However, neither university colleagues nor the local government agreed to assist his plans (Taliev, 1916: 45-46). Thus, he began looking for a place to build one and to fulfill his dream.

In the summer of 1890, the scientist first traveled along the Georgian Military Road and visited Svaneti. In winter, he made several presentations at the geographical department of the Society of Nature Lovers with reports on the trip. Andrei Nikolaevich chose the Caucasus region not only for scientific research but also for a place to live. He was so fascinated by this region that regardless of what countries he visited, his only concern was improving this particular region.

After visiting Batumi for the first time in 1892, the geographer described the surrounding territory as follows: „The land is semi-wild, non-cultivated, low productive, abandoned.“ Regarding this land,

there were „even more hopeless perspectives“ (Krasnov, 1896: 903, 916). Nevertheless, he began to hatch a plan to transform this region into a resort area, which would be better than the French Menton or Nice.

The scientist came up with the idea of providing the Russian Empire with its own tea and some exotic fruits, such as lemons, tangerines, and oranges. He made three expeditions to Southeast Asia, where he studied the different tea varieties. Several seedlings were planted in Adjara, where, according to Krasnov, the soil and climatic conditions were the most favorable for growing tea bushes.

In 1899, at the International Geographical Congress in Berlin, A. N. Krasnov give a speech on the topic „The Place of Colchis in the Humid Subtropical Regions of the Globe“. By this time, he was already growing tea, tangerines, persimmons, and other tropical plants on an acquired plot of 11 hectares in Khosta, Sochi District. However, due to frost, the danger of malaria, and the illness of his daughter Vera, he had to leave the Khosta land plot and sell it in 1904.

In August 1909, Andrei Nikolaevich was finally convinced of the possibility of creating a botanical garden with subtropical plants on the Batumi coast. During the research, Krasnov found that the climate of this coast is 2 degrees (Celsius) warmer in winter and 2 degrees colder in summer than, for example, places with the same average temperature in Japan. Subtropical plants develop better on the Batumi coast because the maximum frost in Adjara is 6.6 degrees, while in Japan, frosty weather is quite common (Kulish, Prasul, 2020: 124).

Moreover, the Japanese oaks, Italian pines, camphor laurel, North American magnolias, azaleas, and oleanders he planted here earlier have already taken root. Krasnov believed that in just a few years, the Batumi region would be replete with forests of bamboo and eucalyptus.

In August 1910, Andrei Nikolaevich visited the city. He reported on the topics „What Can be Done in the Batumi Climate“ and „On the Organization of the Acclimatization of Botanical Garden in the Coastal region of the Batumi region.“

In April 1911, A. N. Krasnov, speaking at a meeting of the Council of the Batumi Society of Agriculture, outlined his plan to create the Botanical Garden.

He decided to build the Garden not far from the city, on the shores of the Black Sea in the nearby highlands. Andrei Nikolaevich was allocated the territory next to two existing gardens: the first was created in 1881 by the local aristocrat Mikheil d’Alphonse, and the second one was created by the geographer Pavel Tatarinov in 1892. Later, these gardens merged with the Botanical Garden, becoming the lower and upper parks.

A. N. Krasnov was allocated 71 hectares of land of the former Chakvinsky appanage estate near the sea coast. Andrei Nikolaevich carried out active organizational work. The garden was based on one of the seven wonders of the world – the Gardens of Babylon, depicting the scenery of descending plants in tiers from the mountain forest to the sea. According to the garden employee Maya Timofeevna Mazurenko, the allocated territory was „a seaside hill stretching from (the village] Cape Verde to the village of Chakva,“ covered with virgin forest (Mazurenko). Significant changes were made in the territory, from cutting down the trees, clearing the clearings, diverting water to laying roads and determining the planting sites for plants that were brought from different parts of the planet. While creating the botanical garden, the local climate, landscape, and soil quality peculiarities were also considered. The territory consisted of the „Natural areas“ exhibiting the plants of Japan, India, the Far East, North and South America, Australia, and New Zealand.

Furthermore, A. N. Krasnov supposed that ordinary people could also visit the garden for relaxation. The construction plans included laying a railway, building a hotel, and organizing service for visitors with carriages drawn by mules, horses, donkeys, or rickshaws.

Krasnov even devotes one of the published scientific articles to subtropical cooking to raise interest in exotic plants among the local population. He describes many strange dishes he saw and ate while traveling in the tropics. For instance, lemon leaves can be used instead of parsley, and dishes can be made from chrysanthemum leaves and petals.

In the spring of 1911, Krasnov agreed on the garden project at the Council of the Batumi Society of Rural Businessmen. On December 15, A. N. Krasnov presented to the director of the Department of Agriculture of the Russian Empire the project for organizing the Batumi Botanical Garden and the attached experimental station.

In the spring of 1912, the scientist and his family finally moved to Batumi, to the country house in Cape Verde (Milkov, 1955: 25-26).

Due to Krasnov and the efforts of his supporters, the region became known not only for growing tea but also for tangerines, lemons, persimmons, feijoas, eucalyptus trees, New Zealand flax, and many other exotic plants from which various products were made (medicines, textiles, etc.).

However, Krasnov's hard work and constant travel resulted in illnesses. The climate of Batumi was unsuitable for the scientist, but the desire to fulfill his dream prevailed over his ailments. The only thing Andrei Nikolaevich worried about was the fear of not having enough time to make his plans come true.

On November 3, 1912, there was the grand opening of the Botanical Garden

(Beilin, Parnes, 1968: 189). In September of the following year, Krasnov wrote an article, „The Batumi Botanical Garden: one year since its opening," and participated in the „Russian Riviera" exhibition in St. Petersburg.

Further deterioration of the scientist's health resulted in going to France for treatment. However, the First World War outbreak immediately forced him to return to his homeland.

Realizing the unsuitability of the Batumi climate for his health, A. N. Krasnov moved to Tiflis, where he finished compiling the guide map of the Batumi Botanical Garden.

But the scientists' health condition worsened daily. On December 19, 1914, Andrei Nikolaevich Krasnov passed away. According to his will, he was buried in the Batumi Botanical Garden in a place he chose. In his will, he declared: „Make a clearing from my grave for me to see Chakva with the surrounding snowy mountains and the seaside; that is the place where I started working; a piece of me belongs to that place..." (Quotation from: Beilin, Parnes, 1968: 208).

Conclusions. By analyzing the collected material, the following conclusion can be drawn. The love for tropical nature prompted A. N. Krasnov to conduct the acclimatization of some species of tropical flora within the Russian Empire. The search for the necessary climatic, landscape, and soil conditions for adapting tropical plants in a new place led to the opening of a recreational area – a botanical garden with the possibility of a pleasant pastime for the vacationing public. At the same time, this garden became an important research center for studying the adaptation of plants to new, unusual climatic and soil conditions.

Nowadays, the botanical garden created by Andrei Nikolaevich Krasnov is an attraction for Batumi, Georgia, and the entire Black Sea region.

References:

Beilin, Parnes, 1968 – Бейлин И. Г., Парнес В. А. Андрей Николаевич Краснов. Москва: Издательство «Наука», 1968. 255 с.

Fedorovsky – Федоровский Г.А., «Научный подвиг профессора Краснова» – Электрон. текстовые дан. – Загл. с экрана. – URL: http://www.sochir u. com/item/3035 (22.09.2024)

Krasnov, 1896 – Краснов А.Н. «Дальний Восток Азии, характерные особенности его природы и значение его культур для Закавказья» // Естествознание и география. 1896. Т 11. С. 903-918.

Kulish, Prasul, 2020 – Куліш С.М., Прасул Ю.І. «Наукова діяльність професора Андрія Краснова та її роль у розвитку сучасної географії» // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Геологія. Географія. Екологія. 2020. Вип. 53. С. 119-129. – Электрон. текстовые дан. – Загл. с экрана. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhG–2020–53–12

Mazurenko – Мазуренко М.Т., «Воспоминания о Батумском ботаническом саде» – Электрон. текстовые дан. – Загл. с экрана. – URL: https://maja-mazurenko.livejournal.com/1331.html (23.09.2024).

Milkov, 1955 – Мильков Ф.Н., «А. Н. Краснов – географ и путешественник». Москва: Государственное издательство географической литературы, 1955.177 с.

Taliev, 1916 – «Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862 – 1914 г.)» // Сборник под редакцией приват-доцента Харьковского Императорского Университета В.И. Талиева. Харьков, 1916. 236 с.

References:

Beilin, Parnes, 1968 – Bejlin, I.G. & Parnes, V.A. (1968). Andrej Nikolaevich Krasnov (Andrej Nikolaevich Krasnov). Moskva: Izdatel'stvo «Nauka» (in Russian).

Fedorovsky – Fedorovskij, G.A. Nauchnyj podvig professora Krasnova (The scientific feat of Professor Krasnov] – Retrieved from http://www.sochir u. com/item/3035 (in Russian).

Krasnov, 1896 – Krasnov, A.N. (1896). Dal'nij Vostok Azii, harakternye osobennosti ego prirody i znachenie ego kul'tur dlja Zakavkaz'ja (The Far East of Asia, the characteristic features of its nature and the importance of its cultures for Transcaucasia). Estestvoznanie i geografija. Vol. 11, 903-918(in Russian).

Kulish, Prasul, 2020 – Kulish, S.M., Prasul Ju.I. (2020). Naukova dijal'nist' profesora Andrija Krasnova ta ïï rol' u rozvitku suchasnoï geografii (The scientific activities of Professor Andriy Krasnov and its role in the development of modern geography). Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. N. Karazina. Serija : Geologija. Geografija. Ekologija. Vol. 53, 119-129. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhG–2020–53–12 (in Ukrainian).

Mazurenko – Mazurenko, M.T. Vospominanija o Batumskom botanicheskom sade (Memories of the Batumi Botanical Garden). Retrieved from https://maja-mazurenko.livejournal.com/1331.html (in Russian).

Milkov, 1955 – Mil'kov, F.N. (1955). A. N. Krasnov – geograf i puteshestvennik (A. N. Krasnov – geographer and traveler). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo geograficheskoj literatury (in Russian).

Taliev, 1916 – Taliev, V.I. (Eds.). (1916). Professor Andrej Nikolaevich Krasnov (1862 – 1914 g.) (Professor Andrei Nikolaevich Krasnov (1862 – 1914)). Khar'kov (in Russian).

რუსეთ-უკრაინის ტექნოლოგიური ომი

თორნიკე ზედელაშვილი
პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, იუსტიციის სამინიტროს
ციფრული მმართველობის სააგენტოს, ინფორმაციული
უსაფრთხოების დეპარტამენტის თანამშრომელი,
ინტერნეტგამოცემა „ლიდერის“ დამფუძნებელი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი.
ელ-ფოსტა: thomaszedelashvili@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2630-1779

აბსტრაქტი: შავიზღვისპირეთი წარმოადგენს პრიორიტეტულ რეგიონს, სადაც ფიგურირებს ექვსი ქვეყანა – რუსეთი, თურქეთი, უკრაინა, რუმინეთი, ბულგარეთი და საქართველო. რა თქმა უნდა, ამ ქვეყნებიდან ყველაზე დიდ გავლენას შავიზღვისპირეთზე ახდენს რუსეთი, შემდეგ თურქეთი. შესაბამისად, რუსეთ-უკრაინის ომი დიდ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ რისკებს აჩენს როგორც სამხრეთ კავკასიაში, ასევე მთელ შავიზღვისპირეთში. მით უფრო, როცა მსოფლიო იმყოფება ტექნოლოგიური მიღწევების ისეთ ფაზაში, როცა აქტიურად მიდის საუბარი ჯარისკაცების რობოტებით ჩანაცვლებაზე. გარკვეულწილად ეს უკვე მუშაობს, ექსპერტები აღნიშნულ ომს უწოდებენ ტექნოლოგიურ ომს, ეს კი მის ხანგრძლივობაზეც ახდენს გარკვეულ ზეგავლენას. შავიზღვისპირეთის ქვეყნებს სჭირდებათ ახალი ტექნოლოგიური დაცვა. რუსეთ-უკრაინის ომის კოლოსალურ ზარალში თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებას დიდი წვლილი შეაქვს – დაიღუპა უამრავი ადამიანი და განადგურდა ინფრასტრუქტურა. ეს დაპირისპირება დიდი დოზით მოიცავს კიბერშეტევებს, დეზინფორმაციას, ეკონომიკურ ზეწოლას, ჰიბრიდული ომის კომპონენტებს. ახალი არ გახლავთ, თანამედროვე ტექნიკას უკრაინა იღებს ამერიკის შეერთებული შტატებიდან, ჩრდილოატლანტიკური ალიანსიდან, ევროკავშირიდან, დიდი ბრიტანეთიდან, გერმანიიდან, საფრანგეთიდან, პოლონეთიდან და სხვა ევროპული ქვეყნებიდან. ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება, როგორიცაა კიბერომის წარმოება, ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება, შეიძლება ითქვას, გავლენას უკვე ახდენს გეოპოლიტიკასა და საომარ მოქმედებებზე პოტენციური სარგებლით, ერთი მხრივ ზარალის შემცირებით თავდაცვითი მიმართულებით, ხოლო მეორე მხრივ თავდასხმის შემთხვევაში ზარალის გაზრდით, დეტალური სამიზნე ინფორმაციის მიწოდებით და ლოჯისტიკურ საკითხებში დახმარებით. ასევე, ***AI*** გამოიყენება საინფორმაციო-ფსიქოლოგიური ომი წარმოების დროს. მაღალი აქტივობით მუშაობს ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიები კიბერთავდასხმებში, რაც მეტად საშიშ რელობას ქმნის.

საკვანძო სიტყვები: ხელოვნური ინტელექტი; კიბერშეტევები; კიბერომი; შავიზღვისპირეთი; ტექნოლოგიები; დეზინფორმაცია; ჰიბრიდული ომი.

* * *

(Cyberattacks);
სოციალური მედია (Social Media);
დრონები (Drones);
თანამგზავრები (Satellites);
ტელეკომები საზღვრების გარეშე (Télécoms Sans Frontières – TSF);
ელექტრონული ბრძოლა – ომი (Electronic warfare);
სამომხმარებლო ტექნოლოგია და აპლიკაციები (Consumer technology and applications);
VR და 3D ჰოლოგრამები (VR & 3D holograms),

მათ შორის, უახლესი ტექნოლოგიები, პლატფორმები ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით, რაც ეხმარება სხვადასხვა გადაწყვეტილებების მიღებასა და განხორციელებაში – ***„RZ-500***

თავდასხმითი დრონი, სადაზვერვო დრონი PD-1 / PD-2, Hunter RSVK-M2 უპილოტო სამხედრო მანქანები, საზენიტო სარაკეტო სისტემა Stugna-P, ST-35 Silent Thunder მოძრავი საბრძოლო თვითმფრინავი" (Kryvenko P.)

საარტილერიო სარაკეტო სისტემები

რუსეთმა გამოიყენა სხვადასხვა ტიპის საარტილერიო და სარაკეტო სისტემები – სარაკეტო გამშვებები, ***ჰაუბიცები,*** ბალისტიკური რაკეტები და სხვა. გამოიყენა უკრაინის კონტროლირებად ტერიტორიებზე სამიზნეების დაბომბვის მიზნით. უკრაინის კომუნიკაციების სამსახურის განცხადებით, 2022 წლის ოქტომბრის მონაცემებით, 4000-ზე მეტი საბაზო სადგური, 60000 კმ. ოპტიკურ-ბოჭკოვანი ხაზი და 18 სამაუწყებლო ანტენა არის განადგურებული, დაზიანებული ან მოპარული.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში წარმოებული ***Javelin-ის*** ტანკსაწინააღმდეგო საბრძოლო მასალის გამოყენება უკრაინელებს საქმეს უადვილებთ. ასევე ეხმარება ამერიკული ტექნოლოგიური კომპანიის – ***Palantir-ის*** პროგრამული უზრუნველყოფა, უკვე შესაძლებელია რუსული ტანკებისა და არტილერიის მიზანში მარტივად ამოღება. იგი ხელს უწყობს კომერციული თანამგზავრებიდან და სოციალური მედიის არხებიდან არმიის პოზიციების ვიზუალურ ჩვენებას და შემდგომ ხდება მათი განადგურება. თერმული გამოსახულების ტექნოლოგია აადვილებს ციფრული დამიზნების შესაძლებლობებს.

ხელოვნური ინტელექტი (AI)

უკრაინა ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიების დიდ ნაწილს იყენებს თავდაცვისთვის. ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით მომუშავე უკრაინულმა კომპანია ***Primer-მა*** შეცვალა თავისი კომერციული ***AI-ის*** მქონე ხმის ტრანსკრიფციისა და თარგმანის სერვისები, რათა ქვეყანას შესაძლებლობა ჰქონოდა, რუსული საკომუნიკაციო ქსელების მონაცემები დაემუშავებინა.

რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტი შეიძლება ჩაითვალოს პირველ ომად, სადაც ხელოვნური ინტელექტის მოწინავე ტექნოლოგიებია გამოყენებული – მაგალითად, სახის ამოცნობის პროგრამული უზრუნველყოფა. ცნობილია, რომ *„2022 წლის მარტში უკრაინის თავდაცვის სამინისტრომ დაიწყო ამერიკული კომპანია **Clearview AI-ის** მიერ შექმნილი ახალი გამოსახულებისა და სახის ამომცნობი პროგრამა, რომელიც ხელოვნურ ინტელექტზეა დაფუძნებული და ამით ადგენენ დაღუპული ჯარისკაცების ვინაობას, ასევე რუსი თავდამსხმელების ვინაობას"* (Fontes R.).

რუსეთ-უკრაინის ომში კომპანია ***Palantir-ის*** დახმარებით გამოიყენება ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებული ხელსაწყო სახელწოდებით ***MetaConstellation,*** ეს ინსტრუმენტი საშუალებას იძლევა, უკრაინას და მის მოკავშირეებს წვდომა ჰქონდეთ კომერციულ მონაცემებზე. პრაქტიკამ აჩვენა, რომ კომერციულ კომპანიებს ბევრი სასარგებლო ინფორმაცია გააჩნიათ – მაგალითად, *„ოპტიკური გამოსახულება, სინთეზური დიაფრაგმების რადარის გამოსახულება – აღნიშნული გულისხმობს ციდან გადაღების კადრებს; თერმული გამოსახულება, რომელიც გულისხმობს საარტილერიო და სარაკეტო ცეცხლის აღმოჩენის საშუალებას. ცნობილია, რომ აღნიშნული მონაცემების წყაროებია სხვადასხვა სამეცნიერო ინსტიტუტები, რომლებიც ატარებენ ატმოსფერულ კვლევებს – მაგალითად: **Airbus, Capella, Maxar** და სხვა"* (re-russia.net).

აღნიშნულმა კომპანიამ *„დაახლოებით 40-მდე კომერციული თანამგზავრის მიერ შეგროვებული მონაცემები შეაფასა"* (re-russia.net), ამან უკრაინის მხარეს საშუალება მისცა რელიეფის სურათების მიღებისა, რაც გულისხმობს სამ კვადრატულ მეტრამდე ფოკუსს. ასევე, უკრაინელ ოფიცრებს საშუალება აქვთ, გამოიყენონ კომპიუტერული ტაბლეტები, რათა მარტივად და რეალურ დროში მოხდეს იმ ინფორმაციის მიწოდება, რაზეც ზევით ვისაუბრეთ. ამ შემთხვევაში ანალიტიკოსები ერთადერთ პრობლემად ასახელებენ მაღალი ხარისხის ინტერნეტის ხელმისაწვდომობას.

Palantir-ის აღმასრულებელი დირექტორი ***ალექს კარპი (Alex Karp)*** ამბობს, რომ *„გამოყენებული ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგია პატარა ქვეყნების კონკურენტულ უპირატესობას ცვლის დიდი ქვეყნების წინააღმდეგ"* (Fontes R.).

კიბერშეტევები

რუსეთმა კიბერსივრცეში პირველი შეტევები ომის დაწყებამდე განახორციელა, ეს იყო ***DDoS-ს*** შეტევები. რუსმა ჰაკერულმა დაჯგუფებებმა გამოიყენეს უკრაინის სამთავრობო უწყებების სისტემების წინააღმდეგ ცნობილი *„ტროას ცხენის“* მავნე პროგრამა, რომელსაც ***Microsoft-მა*** უწოდა ***„FoxBlade“*** (ქართულად შეიძლება გადავთარგმნოთ როგორც „მელიას ბასრი დანის პირი'', რაც გულისხმობს იმას, რომ რუს თავდამსხმელებს სურდათ ინტერნეტკავშირის გათიშვა, უკრაინის მართვის და კონტროლის ცენტრების პარალიზება).

Microsoft-ის ანგარიშში ვკითხულობთ, რომ ამას აკვირდებოდნენ ამერიკის შეერთებული შტატების ეთიკური ჰაკერები, სხვადასხვა ჯგუფები. უკრაინამ სწრაფი მოქმედებების ხარჯზე შეძლო თავის დაცვა – ტექნოლოგიურმა სტრუქტურებმა სწრაფად გაანაწილეს ციფრული ინფრასტრუქტურა საჯარო *„ღრუბლოვანი“* მეხსიერების ობიექტებზე, რომლის მონაცემთა ცენტრები განთავსებულია ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებში. ***Microsoft-ი*** აცხადებს, რომ აღმოაჩინეს რუსეთის მიერ დაქირავებული ჰაკერული ჯგუფების უკანონო შეჭრის მცდელობა 42 ქვეყანაში, რომელიც მოიცავდა 128 ორგანიზაციის სისტემას.

ჰაქტივისტურმა დაჯგუფება *„ანონიმუსმა“* ამ ომში უკრაინას დაუჭირა მხარი და საპასუხო კიბეშეტევებით უპასუხა რუსეთის ფედერაციას, რამაც გამოიწვია სამთავრობო სისტემების, სხვადასხვა ტელეარხებისა და ვიდეოპლატფორმების შეფერხებით მუშაობა. *„ანონიმუსმა“* მოიპოვა რუსი აგენტების სია, რომლის ნაწილიც გაასაჯაროვა. თუმცა დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ საიდუმლოდ რჩება. ასევე, ამ კიბერომში ჩართულია უკრაინის IT არმია, რომელსაც უკრაინის მთავრობა უჭერს მხარს. 2022 წლის პირველ ნახევარში დაზიანდა და განადგურდა უკრაინის ბოჭკოვანი ქსელის 22 პროცენტი, დაფიქსირდა 1350 მძლავრი კიბერთავდასხმა. 2022 წლის მეორე ნახევარში დაფიქსირდა 2194 მძლავრი კიბერშეტევა, ზარალს ჯერ კიდევ ითვლიან.

2022 წლის 16 თებერვალს დაიბლოკა თითქმის ყველა სამთავრობო სტრუქტურის ვებ-საიტი. რუსეთი ღიად ითხოვს: ნატო არ უნდა გაფართოვდეს აღმოსავლეთ ევროპისკენ, ამ ორგანიზაციის წევრები ვერ გახდებიან უკრაინა და საქართველო. რუსეთმა კატეგორიულად მოითხოვა, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა და ევროპამ გადახედონ ბრიუსელის სამიტზე მიღებულ გადაწყვეტილებას და უკან წაიღონ აღმოსავლეთ ევროპის მიმართულებით გაფართოების სტრატეგია. რუსეთს აქვს დიდი შესაძლებლობები კიბერომის თვალსაზრისით და არაერთი მოვლენა ადასტურებს ამას, მაგრამ მის შესაძლებლობებსაც აქვს ზღვარი. ნატომ გამოაქვეყნა კომუნიკე, სადაც ჩაიწერა, ბუქარესტის 2008 წლის გადაწყვეტილება ძალაში რჩება. კომუნიკეში ხაზგასმით არის აღნიშნული, რომ *„საქართველო და უკრაინა ალიანსის წევრები აუცილებლად გახდებიან“*. (საქართველოს საზოგადოებრივი მაუწყებელი) ბუქარესტის სამიტზე მიღებული გადაწყვეტილება ვერ მოინელა რუსეთმა.

Cisco-ს ცნობით, *„მასირებული კიბერთავდასხმები განხორციელდა 2022 წლის 15 თებერვალს, მეორე კი 24 თებერვალს. ამის შემდეგ* ***CISA-მ*** *და* ***FBI-მ*** *17 მარტს ერთობლივი კიბერუსაფრთხოების რეკომენდაციები გამოაქვეყნეს, მათ მოუწოდეს აშშ-ისა და საერთაშორისო სატელიტური კომუნიკაციის ქსელის პროვაიდერების მომხმარებლებს* ***(SATCOM),*** *იყვნენ მზადყოფნაში შესაძლო საფრთხეებთან დაკავშირებით. აღნიშნული გაფრთხილება მოყვა 24 თებერვლის კიბერშეტევებს, როდესაც განხორციელდა თავდასხმები* ***Viasat-სა*** *და* ***KA-SAT-ზე,*** *რამაც შეაფერხა ფართოზოლიანი თანამგზავრული ინტერნეტი უკრაინასა და ევროპის სხვა ქვეყნებში“*. (Cisco Annual Report) მსოფლიო მასშტაბით ყველა სახელმწიფო უნდა იყოს მზადყოფნაში – სხვადასხვა აქტორები, რომლებიც გამოირჩევიან ჰაკერული თაღლითური და ინფრასტრუქტურის დამაზიანებელი თავდასხმებით, ცდილობენ, სარგებელი ნახონ – რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტი გამოიყენონ ერთგვარ ინსტრუმენტად. მაგალითად, ახალი ამბების, დეზინფორმაციის გავრცელება, შემოწირულობების მოთხოვნა მავნე ბმულებით, დახმარების ფონდების სახელებით და ყალბი ვებ-მისამართებით ან ლტოლვილთა მხარდაჭერის ყალბი ვებ-გვერდებით და სხვა.

უკრაინის სახელმწიფო სპეციალური კომუნიკაციების სამსახურმა (State Special Communications Service of Ukraine) გამოაქვეყნა ანგარიში ომის დროს რუსეთის კიბერთავდასხმებისა და კიბერსტრატეგიის შესახებ, სადაც ხაზგასმით არის ნათქვამი:

„24 ნოემბერს რუსეთმა დაიწყო ძლიერი კიბერშეტევები უკრაინის კრიტიკულ ინფრასტრუქტურაზე, კერძოდ, ენერგეტიკულ ობიექტებზე, რათა მომხდარიყო ელექტროენერგიის მიწოდების შეზღუდვა. რუსეთის ფედერაციამ კიბერთავდასხმებთან ერთად პარალელურ რეჟიმში ასევე განახორციელა წერტილოვანი დაბომბვა“. (cyberscoop.com)

როგორც აღვნიშნეთ, ამ კიბერშეტევებში ჩართულები არიან სხვადასხვა ჰაკრეული დაჯგუფებები სხვადასხვა დონეზე. როდესაც რუსეთი უკრაინაში შეიჭრა და წამოიწყო კონვენციური ომი, ამას წინ უძღვოდა ტრადიციული კიბერთავდასხმები, რაც დღემდე გრძელდება. არსებობს ჰაკტივისტური დაჯგუფება სახელწოდებით – ***„ანონიმური სუდანი“ (Anonymous Sudan).*** ექსპერტების მტკიცებით, იგი არის ბოროტი ჰაკერებით დაკომპლექტებული რუსული ჯგუფი, რომელიც პირდაპირ კავშირშია რუსულ ჰაკტივისტურ დაჯგუფება ***Killnet-თან.*** ამ ჰაკერულ დაჯგუფებას გაცხადებული აქვს, რომ რუსეთ-უკრაინის ომში მხარს რუსეთის ფედერაციას უჭერს, ამიტომ ხშირად უკრაინის საწინააღმდეგოდ მოქმედებს.

„ანონიმურმა სუდანმა“ და ***Killnet-მა*** 2023 წლის მარტში ერთობლივადაც ბევრ კიბერთავდასხმებზე აიღეს პასუხისმგებლობა, მათ შორის ლატვიის სამთავრობო უწყებებზე, ნასას სისტემებზე, უკრაინის სისტემებზე. როგორც ცალ-ცალკე, ასევე ერთობლივად განახორციელეს ***DDoS*** შეტევები საფრანგეთის საავადმყოფოებზე, უნივერსიტეტებზე, აეროპორტებზე, იუსტიციისა და შინაგან საქმეთა სამინისტროების სისტემებზე.

Killnet-ის სამიზნეები აშშ-ის გარდა ყველა ის ქვეყანა აღმოჩნდა, რომელიც ამა თუ იმ ფორმით დახმარებას უწევს უკრაინას. ჰაქტივისტურმა დაჯგუფებამ თებერვალში კიბერთავდასხმები დაიწყო ამერიკის შეერთებული შტატების ათზე მეტ საავადმყოფოზე *(Stanford Health, Michigan Medicine, Duke Health და Cedar-Sinai და სხვა).* (research.checkpoint.com) ოქტომბერში ***DDoS*** შეტევები განახორციელა ამერიკის შეერთებული შტატების რამდენიმე აეროპორტზე *(ლოს-ანჯელესის საერთაშორისო აეროპორტი, ჩიკაგოს ოჰარის საერთაშორისო აეროპორტი, ჰარტსფილდ-ჯექსონ ატლანტას საერთაშორისო აეროპორტი და ა.შ.),* (research.checkpoint.com) რამაც გამოიწვია ფრენების შეჩერება და პარალიზება.

Killnet-მა 2022 წლის აპრილში სრულად გადაიტანა ყურადღება რუსეთის გეოპოლიტიკური ინტერესების მხარდასაჭერად. მისი განცხადებით, *„550-ზე მეტი კიბერთავდასხმა განახორციელეს, აქედან 45 თავდასხმა იყო უკრაინის სისტემებზე, რაც მთლიანი თავდასხმების 10 პროცენტზე ნაკლებია“* (research.checkpoint.com).

ერთ-ერთი *„სამიზნე იყო* ***ილონ მასკის*** *ფართოზოლიანი სატელიტური ქსელი* ***Starlink-ი,*** *რომელზეც განახორციელეს კიბერთავდასხმები, რის შედეგადაც 18 ნოემბერს ბევრი მომხმარებელი ჩიოდა, რომ ისინი რამდენიმე საათის განმავლობაში ვერ ახერხებდნენ თავიანთ ანგარიშებზე შესვლას. აღნიშნული კიბერშეტევების განხორციელებაში სხვადასხვა დაჯგუფებებიც იყვნენ ჩართულები – მაგალითად, ჰაკერული დაჯგუფება* ***Radis, Halva, Anonymous Russian*** *და სხვა“.* (Bracken B.) ***Killnet-მა*** 17 ნოემბერს *„კიბერთავდასხმები განახორციელა თეთრი სახლის ვებ-გვერდზე, რომელსაც დაარქვა „სატესტო შეტევის 30 წუთი“.* (Bracken B.) ამერიკის შეერთებული შტატების ეროვნული კიბერუსაფრთხოების სააგენტოს დირექტორი ***რობ ჯოისი (Rob Joyce)*** ამბობს:

„მათ სამიზნეს წარმოადგენს დახურული წრიული სატელევიზიო კამერები, რომლებსაც ადგილობრივი ხელისუფლება და კერძო ბიზნესი იყენებს გარემოს მონიტორინგისთვის, ჩვენ ვაკვირდებით რუსი ჰაკერების შესვლას საჯარო ვებკამერებში, რაც ყველასთვის ხელმისაწვდომია, თუმცა რუსი ჰაკერები ასევე ამას იყენებენ და უყურებენ დახმარების მიმწოდებელ კოლონებსა და მატარებლებს, ჩვენ ვიცით, რომ რუსები ასევე აკვირდებიან ლოჯისტიკურ სატრანსპორტო კომპანიებს, რათა მეტი გაიგონ უკრაინაში იარაღის მიწოდების შესახებ“ (theguardian.com).

უკრაინაში რუსეთის მიერ წამოწყებულმა ომმა დაანგრია არა მხოლოდ რუსეთის უძლეველობის მითი სამხედრო თვალსაზრისით, ასევე კიბერომის თვალსაზრისითაც. ომის დაწყებისთანავე რუსეთში ჰაკერებმა გატეხეს ვიდეოპლატფორმები – ***Wink*** და ***IVI***, რუსეთის რამდენიმე არხზე სერიალების ნაცვლად ეთერში გაუშვეს უკრაინაში დაბომბვების შესახებ *„ნასტოიაშჩეე ვრემიასა“* და *„დოჟდის“* ვიდეოები. ომის კადრების რუსულ არხებზე გაშვების შესახებ ***„ანონიმუსმა“ „ტვიტერზე“***

დაწერა და ვიდეოც გაავრცელა. ***„ანონიმუსმა“,*** რომელიც თავისუფალი, არაცენტრალიზებული ჰაკერული ორგანიზაციაა და აერთიანებს ე.წ. *ჰაკტივისტებს,* გამოაქვეყნა განცხადება, რომ მათ შეაღწიეს რუსეთის უსაფრთხოების სისტემებში და გამოიტანეს რუსეთის აგენტების სიები, რასაც ეტაპობრივად გამოაქვეყნებდნენ სახელმწიფოების მიხედვით.

კიბერსაფრთხეების ანალიტიკოსებმა შეადგინეს კიბერჯგუფების ცხრილი, რომლებიც რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტში არიან ჩართულები, ანალიზის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს კიბერსაფრთხეების ლანდშაფტის შესაფასებლად. რუსეთის მხრიდან დაფინანსებულმა ***მოწინავე საფრთხის ჯგუფებმა (APT)*** გამოავლინეს უნარი, შეინარჩუნონ მუდმივი, ამოუცნობი, გრძელვადიანი წვდომა და უნებართვო წვდომა ქსელებში, ლეგიტიმური სერტიფიკატების გამოყენებით. ისინი წარმოადგენენ კიბერშეტევების ყველაზე მაღალ რისკს, როგორებიც არიან: „***APT28, Turla, Gamaredon, Energetic Bear, APT29, Sandworm*** *და სხვა“.*

სოციალური მედია

რუსეთ-უკრაინის ომი არის ომი, სადაც ყველაზე მეტი დოზით გამოიყენება ინტერნეტი, სადაც ვრცელდება უამრავი ინფორმაცია და დეზინფორმაცია, ტექსტობრივი, ფოტო თუ ვიდეოს სახით. აქტიურად გამოიყენება სხვადასხვა სოციალური ქსელებისა და სოციალური მედიის პლატფორმები. სოციალურ ქსელებში და მედიაში აქტივობა დიდია – ოჯახის წევრები, მეგობრები აქვეყნებენ პოსტებს, ცნობებს, ვიდეო-ფოტო მასალას, ეკონტაქტებიან ნაცნობებს, მეგობრებს, ოჯახის წევრებს, რათა შეატყობინონ მათი უსაფრთხოებისა და ადგილმდებარეობის შესახებ, რომ ისინი ცოცხლები არიან. ცნობილია, რომ ბევრმა მსხვილმა ტექნოლოგიურმა კომპანიამ გარკვეულწილად შეზღუდა რუსული მედიასაშუალებების პროპაგანდა, დეზინფორმაციის გავრცელება. შეიზღუდა ასევე პოსტების ხილვადობა „ფეისბუკსა'' და „ტვიტერზე''.

დრონები

რუსეთმა და უკრაინამ ომში გამოიყენეს ბევრად მეტი უპილოტო საფრენი აპარატი, ვიდრე სხვა ომებში გამოყენებულა. დრონები მეტად ეფექტური აღმოჩნდა დაზვერვისა და მეთვალყურეობისთვის. უკრაინელმა სამხედროებმა ასევე გამოიყენეს დრონები მტრის პოზიციების დასაზვერად და დასამიზნებლად ზუსტი მართვადი საბრძოლო იარაღის გამოყენებით. ცნობილია, რომ უკრაინის მხრიდან ხშირად გამოყენებული უპილოტო საფრენი მოწყობილობები არის ძალიან მარტივი, ჩვეულებრივი კომერციული დრონები, რაშიც ინტეგრირებულია მაღალი გარჩევადობის კამერები, რომლებიც დაკავშირებულია სმარტფონებთან.

მაგალითად, თურქული თვითმფრინავი ***Bayraktar TB2*** ატარებს ლაზერით მართვად ბომბებს, რომელიც მიზანში იღებს მანქანებს, საჯარისო დაჯგუფებებს, სამხედრო ბაზებს. არსებობს ამერიკული წარმოების ***Switchblade*** და რუსული წარმოების ***Lantset,*** ესენია ე.წ. *კამიკაძე დრონები. მათი* ტარება შეუძლია ერთ ადამიანს ზურგჩანთითაც კი. მათში ჩაშენებულია ქობინები, რაც გულისხმობს, რომ სამიზნეს ეჯახება და ფეთქდება.

იქიდან გამომდინარე, რომ რუსეთ-უკრაინის ომში უპრეცედენტოდ გაიზარდა დრონების გამოყენება, ორივე მხარემ შეიმუშავა კონტრ-დრონების სისტემები, მტრის უპილოტო საფრენი აპარატების აღმოსაჩენად და ლიკვიდაციისთვის. მაგალითად, უკრაინული მხარე იყენებს ანტი-დრონის სისტემებს, როგორიცაა თურქული წარმოების ***KARGU.*** მას შეუძლია აწარმოოს მონიტორინგი და გაანადგუროს სამიზნეები.

თანამგზავრები

რაც შეეხება თანამგზავრებს, უკრაინაში რუსეთის შეჭრის შემდეგ *5000* ***Starlink-ის*** ფართოზოლიანი თანამგზავრები უკრაინას ინტერნეტით უზრუნველყოფენ. ეს გადამწყვეტი საკითხი იყო მოქალაქეებისა და მთავრობის დასახმარებლად, რათა ქვეყანა კავშირზე ყოფილიყო და უკეთესად მომხდარიყო კოორდინაცია. დღემდე ფუნქციონირებს დაახლოებით *25 000* ***Starlink*** ტერმინალი უკრაინის თავდაცვისა და კავშირის დასახმარებლად.

ტელეკომები საზღვრების გარეშე (TSF)

ეს არის მსოფლიოში პირველი არასამთავრობო ორგანიზაცია, რომელიც ფოკუსირებულია საგანგებო სიტუაციების რეაგირების ტექნოლოგიებზე. ამ ორგანიზაციის მიზანია, ააშენონ სწრაფი რეაგირების საკომუნიკაციო ცენტრები მსოფლიო მასშტაბით. ***TSF-ის*** ჯგუფებმა შეძლეს, გადაუდებელი სატელეკომუნიკაციო აღჭურვილობით უკრაინაშიც და უკრაინის ფარგლებს გარეთაც, ლტოლვილების დახმარება. ცნობილია, რომ რუსეთის შეჭრის შემდეგ უკრაინა რვა მილიონზე მეტმა ადამიანმა დატოვა. მათ თავშესაფარი მოითხოვეს სხვადასხვა ქვეყანაში, ექვს მილიონზე მეტი ადამიანი დევნილი გახდა ქვეყნის შიგნით. ეს არის უკრაინის მოსახლეობის *32* პროცენტი.

ელექტრონული სისტემებით ბრძოლა (ომი)

რუსეთ-უკრაინის ომში მნიშვნელოვანი საკითხი იყო ***ელექტრონული ბრძოლის (EW)*** სისტემების გამოყენება. ამაშიც იგულისხმება კომუნიკაციების, სარადარო და სხვა ელექტრონული სისტემების შეფერხება.

თებერვალში, სანამ რუსეთი ომს დაიწყებდა, ტექნოლოგიური კომპანია ***HawkEye 360-ის*** თანამშრომლებმა კომერციული თანამგზავრების საშუალებით, რომელიც გულისხმობს ***გლობალური ადგილმდებარეობის სისტემას (GPS)***, დააფიქსირეს საზღვრის დარღვევა უკრაინა-ბელორუსის საზღვართან, ჩერნობილის ჩრდილოეთით, უპილოტო საჰაერო თვითმფრინავებმა გადაკვეთეს საზღვარი, რომლებიც მოძრაობდნენ ლუგანსკისა და დონეცკის რეგიონში. უკრაინელმა სამხედროებმა ელექტრონული ბრძოლის სისტემები გამოიყენეს რუსული კომუნიკაციებისა და ***GPS*** სიგნალების დასაბლოკად, რამაც უზრუნველყო საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის დაცვა.

ელექტრონული ომის სისტემები არის ტექნოლოგიების ნებისმიერი კონფიგურაცია, რომელიც შექმნილია და აგებულია ერთ ან რამდენიმე საჰაერო, სახმელეთო, საზღვაო ან კოსმოსურ პლატფორმაზე, სამხედრო ან სადაზვერვო მისიების შესასრულებლად.

სამომხმარებლო ტექნოლოგია და აპლიკაციები

2020 წელს ამოქმედდა მობილური აპლიკაცია და ონლაინ პორტალი ***Diia,*** რომელიც იყო ტრადიციული სამთავრობო სისტემა, იგი გამოიყენებოდა ლიცენზირების ნებართვების გასანახლებლად, პარკირების ბილეთების საყიდლად, რომელიც ომის დაწყების შემდეგ გადაკეთდა ისე, რომ მშვიდობიან მოქალაქეებს საშუალება ჰქონდეთ, ატვირთონ სურათები გეოლოკაციის კოორდინატებით, რუსეთის სხვადასხვა სამხედრო აქტივობების შესახებ, ან გაავრცელონ ინფორმაცია საეჭვო ადამიანების შესახებ.

მაგალითად, 2022 წლის მარტში დაიწყო ფუნქციონირება უსაფრთხო ჩათის (სასაუბრო) სისტემა ***eVorog-მა (eEnemy),*** რომლის გამოყენებაც ***„ტელეგრამზეა“*** შესაძლებელი, იგი საშუალებას აძლევს მშვიდობიან მოსახლეობას, გააზიარონ უამრავი ინფორმაცია ჯარების აქტივობისა და გადაადგილების შესახებ. ჩათის სისტემამ სმარტფონის მქონე უკრაინელი მოქალაქეები ციფრული წინააღმდეგობის მებრძოლებად აქცია – ადამიანები ერთ სივრცეში იკრიბებიან და აწარმოებენ სამხედრო დაზვერვას.

ვირტუალური რეალობის სისტემები (VR) და 3D ჰოლოგრამები

ომისთვის საწვრთნელად უკრაინელმა სამხედროებმა გამოიყენეს ***ვირტუალური რეალობის სასწავლო სისტემები (VR)***, რომელშიც იგულისხმება საბრძოლო სცენარების სიმულაციები, ჯარისკაცების ტაქტიკისა და პროცედურების მოსამზადებლად. ამ ტიპის წვრთნებმა ჯარისკაცებს საშუალება მისცა, ევარჯიშათ უსაფრთხო და კონტროლირებად გარემოში, სანამ ისინი უშუალოდ გავიდოდნენ ფრონტის ხაზზე.

2022 წლის ივნისში ვოლოდიმირ ზელენსკიმ ***ARHT Media-ს 3D ჰოლოგრაფიული ტექნოლოგიის*** საშუალებით 200 000-ზე მეტ ტოპ ტექნიკურ მეწარმეს, ინვესტორსა და კორპორატიულ ლიდერს მიმართა ევროპის შვიდ მთავარ ტექნოლოგიურ ღონისძიებაზე.

აქვე აუცილებლად ხაზი უნდა გავუსვათ ხელოვნური ინტელექტის კომპონენტების გამოყენების პრობლემურ საკითხებს კონვენციური ომის დროს. სამხედრო სისტემებში ხელოვნური ინტე-

ლექტის გამოყენების ერთ-ერთ პრობლემას წარმოადგენს დაუცველობა სპეცშეტევების მიმართ, ანუ იმ შეტევების მიმართ, რომელიც უშუალოდ მიმართულია აპარატურის პროგრამული უზრუნველყოფის წინააღმდეგ – მონაცემების შეყვანის დროს უმნიშვნელო ცვლილებამაც კი შეიძლება გამოიწვიოს ინფორმაციის დამუშავების არასწორი შედეგები, რაც ბრძოლის პროცესში შეიძლება კატასტროფული აღმოჩნდეს. კაცობრიობა მიისწრაფვის ისეთი სამყაროსკენ, სადაც ახალი ტექნოლოგიები შეცვლის ძველ, სტანდარტულ ომს, ტექნოლოგიური ხელმისაწვდომობის საშუალებით გადაასხვაფერებს ომის დინამიკას.

ექსპერტები უკვე ალაპარაკდნენ იმაზე, რომ შესაძლოა, რუსეთ-უკრაინის ომი იყოს ხელოვნური ინტელექტის და ზოგადად ახალი ტექნოლოგიების გამოცდის ერთგვარი პერიოდი – გარდა იმისა, რაც ჩამოვთვალეთ, დაიტესტოს ხელოვნური ინტელექტის კომპონენტების ახალი ტექნოლოგიური გამოგონებები. ახალი ტექნოლოგიების კომპონენტების გამოყენება კონვენციური ომის პროცესზე კი ახდენს ზეგავლენას, მაგრამ მთლიანობაში მაინც ვერ განსაზღვრავს. როგორ შეიძლება შეცვალოს ომის მთლიანი არსი ახალმა ტექნოლოგიებმა და ხელოვნური ინტელექტის კომპონენტების განვითარებამ?

მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ ფაქტი, რომელიც 1988 წელს მოხდა: *„ამერიკის შეერთებული შტატების საზღვაო ძალების კრეისერმა სახელწოდებით **Aegis-მა** შეცდომით ჩამოაგდო ირანული სამგზავრო თვითმფრინავი, რადგან საბრძოლო ინფორმაციის ცენტრში ტაქტიკური მოქმედების ოფიცერმა ინფორმაცია არასწორად შეაფასა, მას სხვადასხვა მონაცემებზე დაყრდნობით ეგონა, რომ ეს იყო მტრულად განწყობილი ირანული სამხედრო თვითმფინავი. შედეგად 300-მდე მშვიდობიანი მოქალაქე დაიღუპა“* (Stavridis J.).

ამ შემთხვევაში შეგვიძლია ვივარაუდოთ, იმ დროისთვის ხელოვნური ინტელექტის სისტემები ხელმისაწვდომი თუ იქნებოდა, რომელიც შეძლებდა დიდი რაოდენობით მონაცემების გაანალიზებას, რა თქმა უნდა, გამოავლენდა, რომ ეს იყო სამოქალაქო თვითმფრინავი და ადამიანები გადარჩებოდნენ. ხელოვნურ ინტელექტს სხვადასხვა კონკრეტულ მომენტში შეუძლია მოგვცეს დეტალური და სტრატეგიული ინფორმაცია, რაც გადაწყვეტილების მიმღებთ აძლევს საშუალებას, გამოიყენონ ზუსტი იარაღი.

მაღალ ტექნოლოგიურ მიღწევებში გათვითცნობიერებულ ადამიანებს აღელვებთ ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი – რაც უფრო იხვეწება, იარაღი ყოველდღიურად უფრო ჭკვიანი ხდება და ამავე დროს მარტივდება სიცოცხლის მოსპობა. შესაბამისად, წამყვანი ქვეყნები მუშაობენ რეგულაციების შემუშავებაზე, რათა დადგინდეს ნორმები. ამ თემას სერიოზულად უდგება ნატო, ევროკავშირი, ამერიკის შეერთებული შტატები, დიდი ბრიტანეთი და სხვა ევროპული ქვეყნები.

მსოფლიოში არსებობენ აგრესორი ქვეყნები *(როგორიც არის რუსეთი)* და არსებობენ ჰაკერულ-ტერორისტული დაჯგუფებები, რომლებიც ტექნოლოგიურ მიღწევებს ითვისებენ ავი ზრახვებისთვის. ამჟამად ძალიან სწრაფად იზრდება ტექნოლოგიური მიღწევები, როგორც ვირტუალურ სივრცეში, ასევე რეალურ სივრცეში, მათ შორის ხელოვნური ინტელექტის კომპონენტების გამოყენებით, ამას უფრო ამძაფრებს ის გეოპოლიტიკური ვითარება, რაც მსოფლიო მასშტაბით შეიქმნა და კონკრეტულად შეიძლება ვთქვათ შავი ზღვისპირეთში. ეს ფაქტობრივად გამოიწვია რუსეთის აგრესიამ უკრაინის წინააღმდეგ. 2022 წლის 24 თებერვლიდან დიდი დრო გავიდა, რუსეთის არმია კვლავაც განაგრძობს სუვერენული სახელმწიფოს მთელ ტერიტორიაზე სახმელეთო, საავიაციო ოპერაციებსა და კიბერთავდასხმებს.

დასკვნა

ჩვენ არ ვიცით, ომი კიდევ რამდენ ხანს გაგრძელდება. მართალია, უკრაინას ინტენსიურად ეხმარებიან მოწინავე ქვეყნები, მაგრამ ანალიტიკოსების მტკიცებით, ეს საკმარისი არ არის. რაც ხდება რეალური ომის პირობებში, თითქმის იგივე ხდება ვირტუალური ომის პირობებშიც, ანუ ინტერნეტსივრცეში. ამ ორი მოვლენის განხილვა განყენებულად შეუძლებელია. უკრაინას სჭირდება უახლესი ტექნოლოგიებით აღჭურვილი თავდაცვითი სისტემები არა მხოლოდ იარაღის სახით, არამედ ახალი ტექნოლოგიების თვალსაზრისით. საჭიროა დიდი ყურადღება, აღჭურვა, დაკვირვება, შესწავლა და მოქმედება.

დღეს რუსეთის ხელისუფლება ხშირად ახსენებს ბირთვულ იარაღს. ყველამ ვიცით, რომ ეს იქნება სრული კატასტროფა კაცობრიობისთვის. არ არის გამორიცხული, ამ შემთხვევაშიც მხოლოდ შეშინების მიზნით წამოწყებულ პროპაგანდასთან გვქონდეს საქმე, მაგრამ ვიცით რა რუსეთის ხასიათი და ბუნება, ვერ ვენდობით, კრემლი ნამდვილად არის ამაზე წამსვლელი. ამიტომ მთელი მსოფლიო ვალდებულია, წინ აღუდგეს რუსულ აგრესიას – ნატომ, ევროკავშირმა, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა უნდა შეიმუშაონ ეფექტური პროგრამები, სადაც დეტალურად იქნება გაწერილი უკრაინის დახმარება. ფაქტობრივად, ყველა წამყვანმა ქვეყანამ თავისი გადამწყვეტი სიტყვა უნდა თქვას და ეს საქმითაც გამოხატოს. ბოლო დროს იმაზეც დაიწყეს საუბარი, რომ ეს ომი აუცილებლად უნდა დასრულდეს და საკითხები გადაწყდეს მრგვალ მაგიდასთან. ბუნებრივია, როდისღაც ყველა ომი სრულდება, მაგრამ ამ შემთხვევაში არსებობს დილემა – რუსეთი უკან არ იხევს, არ თმობს დაპყრობილ ტერიტორიებს, უკრაინის ხელისუფლება არ თმობს, რასაკვირველია, არ აღიარებს ოკუპირებულ ტერიტორიებს, მაშ რანაირად უნდა დასრულდეს ომი შავი ზღვის რეგიონში? ამ ეტაპზე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ არსებული მდგომარეობა დაკონსერვდება და შემდეგ ნებისმიერ დროს ომი განახლდება, ყოველ შემთხვევაში, სიტუაცია იქნება მუდამ ფეთქებადი. ალბათ ბევრი რამ იქნება დამოკიდებული, როგორ ჩაივლის არჩევნები ამერიკის შეერთებულ შტატებში და ვინ მოვა ხელისუფლებაში. თუმცა, ვინც არ უნდა გადაიბაროს ძალაუფლება, რუსეთ-უკრაინის ურთიერთობას მაინც ვერ დაათბობს და ვერ დაუბრუნებს პირვანდელ მდგომარეობას, როგორც უკვე აღვნიშნე, არსებული მდგომარეობა შეიძლება გაიყინოს და ამას ეწოდოს ომის დასრულება. ამ ეტაპზე სხვა მოცემულობა არ არსებობს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არც ევროკავშირში და არც აშშ-ის ადმინისტრაციაში ოფიციალური პირები ომის დასრულებაზე არ საუბრობენ, ისინი მობილიზებულნი არიან, რომ უკრაინას უნდა გაეზარდოს დახმარება. ეს ცუდია თუ კარგი, ამას უახლოესი მომავალი გვიჩვენებს.

ბიბლიოგრაფია:

Bracken B. *„Killnet Gloats About DDoS Attacks Downing Starlink“, darkreading.com.* 2022 წლის 29 november. 2025 წლის 10 01.

Cisco Annual Report. *Reimagining the future of connectivity*. Research. USA: Cisco, 2022.

cyberscoop.com. *„Ukraine warns of ‘massive cyberattacks’ coming from Russia on critical infrastructure sites“*. 2022 წლის 26 08. 2025 წლის 10 01.

Fontes R., Kamminga J.,. *„Ukraine A Living Lab for AI Warfare“, nationaldefensemagazine.org,*. 2023 წლის 24 03. 2025 წლის 10 01.

Kryvenko P. *„Artificial Intelligence in the Russian-Ukrainian war“, newgeopolitics.org.* 13 june 2022. 10 january 2025.

re-russia.net. *„A natural ally: Artificial intelligence is becoming an increasingly important tool in warfare, but it requires access to an extensive civilian digital infrastructure“*. 2023 წლის 14 04. 2025 წლის 10 01.

research.checkpoint.com. *„The New Era of Hacktivism – State-Mobilized Hacktivism Proliferates to the West and Beyond“*. 2022 წლის 29 08. 2025 წლის 10 01.

Stavridis J. *„The Russia-Ukraine war may become a testing ground for AI“, livemint.com.* 2023 წლის 01 jun. 2025 წლის 10 01.

theguardian.com. *„Russian hackers ‘target security cameras inside Ukraine coffee shops“*. 2023 წლის 11 04. 2025 წლის 10 01.

theguardian.com, Russian hackers ‘target security cameras inside Ukraine coffee shops“. თ. გ.

საქართველოს საზოგადოებრივი მაუწყებელი. *„ბრიუსელის სამიტი და ნატოს კომუნიკე“, 1tv.ge,*. 2021 წლის 14 06. 2025 წლის 10 01.

RUSSIAN-UKRAINIAN TECHNOLOGICAL WAR

THORNIKE ZEDELASHVILI
Doctor in PhD Political Science, employee of the Information Security Department of the Digital Governance Agency of the Ministry of Justice, founder of the online publication „Leader“, invited lecturer at the Caucasus International University.
E-Mail: thomaszedelashvili@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2630-1779

Abstract: The Black Sea region is a priority region, where six countries are involved – Russia, Turkey, Ukraine, Romania, Bulgaria and Georgia. Of course, of these countries, Russia has the greatest influence on the Black Sea region, followed by Turkey. Accordingly, the Russian-Ukrainian war poses great political, economic and social risks both in the South Caucasus and in the entire Black Sea region. Especially when the world is in such a phase of technological achievements, when there is active talk of replacing soldiers with robots. To some extent, this is already working, experts call this war a technological war, and this also has a certain impact on its duration. The Black Sea states need new technological protection. The use of modern technologies has contributed significantly to the colossal losses of the Russian-Ukrainian war – many people have died and infrastructure has been destroyed. This conflict includes a large amount of cyberattacks, disinformation, economic pressure, and components of hybrid warfare. This is not new, Ukraine receives modern equipment from the United States, NATO, the European Union, Great Britain, Germany, France, Poland, and other European countries. The use of new technologies, such as cyber warfare, the use of artificial intelligence, can be said to already affect geopolitics and military operations with potential benefits, on the one hand, by reducing losses in the defensive direction, and on the other hand, by increasing losses in the event of an attack, providing detailed target information, and assisting in logistical issues. AI is also used in information and psychological warfare. Artificial intelligence technologies are actively used in cyberattacks, which creates a very dangerous reality.

Keywords: artificial intelligence; cyberattacks; cyberwar; Black Sea region; technologies; disinformation; hybrid war.

* * *

10 key technologies used in the Russian-Ukrainian war:

- ***Artillery and missile systems;***
- ***Artificial intelligence (AI);***
- ***Cyberattacks;***
- ***Social Media;***
- ***Drones;***
- ***Satellites;***
- ***Telecoms Sans Frontières (TSF);***
- ***Electronic warfare;***
- ***Consumer technology and applications;***
- ***VR and 3D holograms (VR & 3D holograms),***

including the latest technologies, platforms in the direction of artificial intelligence, which helps in making and implementing various decisions – „RZ-500 attack drone, reconnaissance drone PD-1 / PD-2, Hunter RSVK-M2 unmanned military vehicles, anti-aircraft missile system Stugna-P, ST-35 Silent Thunder mobile combat aircraft“ (Kryvenko P.)

Artillery missile systems

Russia has used various types of artillery and missile systems – rocket launchers, howitzers, ballistic missiles, etc. to bombard targets in Ukrainian-controlled territories. According to the Ukrainian Communications Service, as of October 2022, more than 4,000 base stations, 60,000 km. of fiber-optic lines and 18 broadcasting antennas have been destroyed, damaged or stolen.

The use of Javelin anti-tank munitions manufactured in the United States makes things easier for Ukrainians. Also helping is the software of the American technology company Palantir, it is now possible to easily target Russian tanks and artillery. It helps to visually display the positions of the army from commercial satellites and social media channels and then destroy them. Thermal imaging technology facilitates digital targeting capabilities. (AI)

Ukraine is using a large part of its AI technology for defense. Ukrainian AI company Primer has replaced its commercial AI voice transcription and translation services with AI to enable the country to process data from Russian communications networks.

The Russia-Ukraine conflict can be considered the first war in which advanced AI technologies have been used – for example, facial recognition software. It is known that *„in March 2022, the Ukrainian Defense Ministry launched a new image and facial recognition program developed by the American company Clearview AI, which is based on artificial intelligence and thereby determines the identities of fallen soldiers, as well as the identities of Russian attackers.“* (Fontes R.)

In the Russia-Ukraine war, an artificial intelligence-based tool called MetaConstellation is being used with the help of the company Palantir, this tool allows Ukraine and its allies to have access to commercial data. Practice has shown that commercial companies have a lot of useful information – for example, *„optical imagery, synthetic aperture radar imagery – this refers to aerial imagery; thermal imaging, which refers to the detection of artillery and missile fire. It is known that the sources of this data are various scientific institutions that conduct atmospheric research – for example: Airbus, Capella, Maxar and others.“* (re-russia.net)

The company „evaluated data collected by approximately 40 commercial satellites,“ (re-russia.net) This allowed the Ukrainian side to obtain relief images, which implies a focus of up to three square meters. Also, Ukrainian officers have the opportunity to use computer tablets to easily and in real time provide the information we talked about above. In this case, analysts name the only problem as the availability of high-quality Internet.

Alex Karp, CEO of Palantir, says that „the artificial intelligence technology used changes the competitive advantage of small countries against large ones.“ (Fontes R.)

Cyberattacks

Russia carried out its first cyberattacks before the war began, these were DDoS attacks. Russian hacking groups used the well-known „Trojan horse“ malware against the systems of Ukrainian government agencies, which Microsoft called „FoxBlade“ (which can be translated into Georgian as „Fox Blade“, meaning that the Russian attackers wanted to cut off the Internet connection and paralyze the Ukrainian command and control centers).

The Microsoft report notes that this was observed by ethical hackers from the United States, various groups. Ukraine was able to defend itself due to quick actions – technological structures quickly distributed digital infrastructure on public „cloud“ storage facilities, the data centers of which are located in various European countries. Microsoft says it has discovered an illegal intrusion attempt by Russian-hired hacking groups in 42 countries, involving the systems of 128 organizations. The hacktivist group Anonymous supported Ukraine in this war and responded with retaliatory cyberattacks against the Russian Federation, which led to disruptions in government systems, various TV channels, and video platforms. Anonymous obtained a list of Russian agents, part of which it has made public. However, much of it remains secret. The Ukrainian IT army, which is supported by the Ukrainian government, is

also involved in this cyberwar. In the first half of 2022, 22 percent of Ukraine's fiber optic network was damaged or destroyed, and 1,350 powerful cyberattacks were recorded. In the second half of 2022, 2,194 powerful cyberattacks were recorded, and the damage is still being calculated.

On February 16, 2022, the websites of almost all government structures were blocked. Russia openly demands: NATO should not expand towards Eastern Europe, Ukraine and Georgia cannot become members of this organization. Russia categorically demanded that the United States and Europe reconsider the decision made at the Brussels summit and withdraw the strategy of expansion towards Eastern Europe. Russia has great capabilities in terms of cyberwarfare and a number of events confirm this, but its capabilities also have limits. NATO published a communiqué, where it was written that the 2008 Bucharest decision remains in force. The communiqué emphasizes that „Georgia and Ukraine will definitely become members of the alliance.“ (საქართველოს საზოგადოებრივი მაუწყებელი) The decision taken at the Bucharest summit did not slow down Russia.

According to Cisco, *„The massive cyberattacks were carried out on February 15, 2022, and the second on February 24. Following this, CISA and the FBI issued joint cybersecurity recommendations on March 17, urging users of US and international satellite communication network providers (SATCOM) to be prepared for potential threats. This warning followed the cyberattacks on February 24, when attacks were carried out on Viasat and KA-SAT, which disrupted broadband satellite Internet in Ukraine and other European countries.“* (Cisco Annual Report) All states around the world should be on alert – various actors, who excel in hacking, fraud and infrastructure-damaging attacks, are trying to profit from – using the Russian-Ukrainian conflict as a kind of tool. For example, spreading news, disinformation, soliciting donations with malicious links, names and fake web addresses of aid funds or fake websites supporting refugees, etc.

The State Special Communications Service of Ukraine published a report on Russian cyberattacks and cyberstrategy during the war, which states emphatically:

"On November 24, Russia launched powerful cyberattacks on Ukraine's critical infrastructure, in particular energy facilities, in order to disrupt electricity supplies. In parallel with the cyberattacks, the Russian Federation also carried out targeted bombing.“ (cyberscoop.com)

As we have mentioned, various hacking groups are involved in these cyberattacks at different levels. When Russia invaded Ukraine and launched a conventional war, this was preceded by traditional cyberattacks, which continue to this day. There is a hacktivist group called Anonymous Sudan. According to experts, it is a Russian group of malicious hackers, which is directly connected to the Russian hacktivist group Killnet. This hacktivist group has stated that it supports the Russian Federation in the Russian-Ukrainian war, therefore it often acts against Ukraine. In March 2023, Anonymous Sudan and Killnet jointly claimed responsibility for many cyberattacks, including attacks on Latvian government agencies, NASA systems, and Ukrainian systems. Both individually and jointly, they carried out DDoS attacks on French hospitals, universities, airports, and the systems of the Ministries of Justice and the Interior. Killnet's targets included all countries that provide some form of assistance to Ukraine, except for the United States. The hacktivist group launched cyberattacks in February on more than a dozen hospitals in the United States *„(Stanford Health, Michigan Medicine, Duke Health, and Cedar-Sinai, among others).“* (research.checkpoint.com) In October, it carried out DDoS attacks on several airports in the United States *„(Los Angeles International Airport, Chicago O'Hare International Airport, Hartsfield-Jackson Atlanta International Airport, etc.)“,* (research.checkpoint.com) This led to the suspension and paralysis of flights.

Killnet completely shifted its focus to supporting Russia's geopolitical interests in April 2022. According to its statement, „more than 550 cyberattacks were carried out, of which 45 were attacks on Ukrainian systems, which is less than 10 percent of the total attacks.“ (research.checkpoint.com)

One of the *„targets was Elon Musk's broadband satellite network Starlink, which was subjected to cyberattacks, as a result of which on November 18 many users complained that they were unable to log*

in to their accounts for several hours. Various groups were also involved in carrying out these cyberattacks – for example, the hacking groups Radis, Halva, Anonymous Russian, and others.“ (Bracken B.) *Killnet launched a cyberattack on the White House website on November 17, calling it a „30-minute test attack.“* (Bracken B.) Rob Joyce, director of the U.S. National Cybersecurity Agency, said:

“They are targeting closed-circuit television cameras that local governments and private businesses use to monitor the environment. We are seeing Russian hackers accessing public webcams that are accessible to everyone. However, Russian hackers are also using this to monitor aid convoys and trains. We know that the Russians are also monitoring logistics companies to learn more about the delivery of weapons to Ukraine.“ (theguardian.com)

The war launched by Russia in Ukraine has shattered not only the myth of Russia's invincibility from a military perspective, but also from a cyberwar perspective. Immediately after the war began, hackers in Russia hacked video platforms Wink and IVI, and instead of TV series, several Russian channels broadcast videos about the bombings in Ukraine from „Nastoyashchee Vremya“ and „Dozhd“. Anonymous tweeted about the broadcast of war footage on Russian channels and also released a video. Anonymous, which is a free, decentralized hacker organization that unites so-called hacktivists, published a statement that they had penetrated Russian security systems and obtained lists of Russian agents, which they would gradually publish by state.

Cyber threat analysts have compiled a table of cyber groups involved in the Russia-Ukraine conflict, allowing us to conduct analysis to assess the cyber threat landscape. Russian-sponsored advanced threat groups (APTs) have demonstrated the ability to maintain persistent, undetected, long-term access and unauthorized access to networks using legitimate credentials. They pose the highest risk of cyber attacks, such as: „APT28, Turla, Gamaredon, Energetic Bear, APT29, Sandworm and others“.

Social media

The Russia-Ukraine war is a war where the Internet is used to the greatest extent, where a lot of information and disinformation is spread, in the form of text, photos and videos. Various social networks and social media platforms are actively used. There is a lot of activity on social networks and in the media – family members and friends are publishing posts, information, video and photo materials, contacting acquaintances, friends, and family members to inform them of their safety and location, that they are alive. It is known that many large technology companies have somewhat limited the propaganda and spread of disinformation by Russian media outlets. The visibility of posts on Facebook and Twitter has also been limited.

Drones

Russia and Ukraine have used far more unmanned aerial vehicles in the war than in any other war. Drones have proven to be highly effective for reconnaissance and surveillance. The Ukrainian military has also used drones to scout and target enemy positions using precision-guided munitions. It is known that the unmanned aerial vehicles most often used by the Ukrainian side are very simple, ordinary commercial drones, which have integrated high-resolution cameras that are connected to smartphones.

For example, the Turkish Bayraktar TB2 aircraft carries laser-guided bombs that target vehicles, military groups, and military bases. There are the American-made Switchblade and the Russian-made Lantset, these are the so-called „kamikaze drones.“ They can be carried by one person even in a backpack. They have warheads built into them, which means that they hit the target and explode.

Given the unprecedented increase in the use of drones in the Russia-Ukraine war, both sides have developed counter-drone systems to detect and eliminate enemy unmanned aerial vehicles. For example, the Ukrainian side uses anti-drone systems, such as the Turkish-made KARGU. It can monitor and destroy targets.

Satellites

As for satellites, after Russia's invasion of Ukraine, 5,000 Starlink broadband satellites have been providing Ukraine with internet access. This has been crucial to helping citizens and the government stay connected and better coordinate. To date, approximately 25,000 Starlink terminals are operational to support Ukraine's defense and connectivity (TSF).

This is the world's first non-governmental organization focused on emergency response technologies. The organization's goal is to build rapid response communication centers worldwide. TSF teams have been able to provide emergency telecommunications equipment to refugees both inside and outside Ukraine. It is known that more than eight million people have left Ukraine since the Russian invasion. They have sought asylum in various countries, and more than six million people have become internally displaced. This is 32 percent of the population of Ukraine.

Electronic warfare (EW)

A major issue in the Russo-Ukrainian war was the use of electronic warfare (EW) systems. This includes jamming communications, radar, and other electronic systems.

In February, before Russia began the war, employees of the technology company HawkEye 360, using commercial satellites, which include the Global Positioning System (GPS), detected a violation of the border along the Ukrainian-Belarusian border, north of Chernobyl, by unmanned aerial vehicles that crossed the border, moving in the Luhansk and Donetsk regions. The Ukrainian military used electronic warfare systems to block Russian communications and GPS signals, which ensured the protection of communications infrastructure.

Electronic warfare systems are any configuration of technologies designed and built on one or more air, land, sea, or space platforms to perform military or intelligence missions.

Consumer Technology and Applications

In 2020, the mobile application and online portal Diia was launched, which was a traditional government system used to issue licensing permits, purchase parking tickets, which was transformed after the war began so that civilians could upload photos with geolocation coordinates of various Russian military activities, or disseminate information about suspicious people.

For example, in March 2022, the secure chat system eVorog (eEnemy), which can be used on Telegram, began operating, allowing civilians to share a wealth of information about the activity and movement of troops. The chat system turned Ukrainian citizens with smartphones into digital resistance fighters – people gather in one space and conduct military reconnaissance.

Virtual Reality (VR) and 3D Holograms

The Ukrainian military has been using virtual reality (VR) training systems, which simulate combat scenarios to train soldiers on tactics and procedures. This type of training allowed soldiers to practice in a safe and controlled environment before they went directly to the front lines.

In June 2022, Volodymyr Zelenskyy used ARHT Media's 3D holographic technology to address more than 200,000 top tech entrepreneurs, investors, and corporate leaders at seven major technology events in Europe.

It is also important to highlight the problematic issues of using artificial intelligence components in conventional warfare. One of the problems with the use of artificial intelligence in military systems is its vulnerability to special attacks, that is, attacks that are directly directed against the hardware software – even a minor change in data input can lead to incorrect information processing results, which can be catastrophic in the process of combat. Humanity is striving for a world where new technologies will replace the old, standard war, changing the dynamics of war through technological accessibility.

Experts have already talked about the possibility that the Russian-Ukrainian war may be a kind of testing period for artificial intelligence and new technologies in general – in addition to what we have

listed, new technological inventions of artificial intelligence components will be tested. The use of new technological components does affect the process of conventional warfare, but it still cannot determine it as a whole. How can new technologies and the development of artificial intelligence components change the entire essence of war?

For example, we can cite the fact that occurred in 1988: „A US Navy cruiser named „Aegis“ mistakenly shot down an Iranian passenger plane because the tactical operations officer in the combat information center misjudged the information, based on various data, he thought that it was a hostile Iranian military aircraft. As a result, about 300 civilians were killed.“ (Stavridis J.)

In this case, we can assume that if artificial intelligence systems had been available at that time, which could analyze a large amount of data, they would certainly have revealed that this was a civilian aircraft and people would have survived. Artificial intelligence can provide us with detailed and strategic information at various specific moments, which allows decision-makers to use precise weapons.

People who are familiar with high technological achievements are concerned about one of the most important issues – as they improve, weapons become smarter every day, and at the same time it becomes easier to kill. Accordingly, leading countries are working on developing regulations to establish norms. NATO, the European Union, the United States, Great Britain and other European countries are taking this issue seriously.

There are aggressor countries in the world (such as Russia) and there are hacker-terrorist groups that use technological achievements for evil purposes. Currently, technological advances are growing very rapidly, both in virtual and real space, including the use of artificial intelligence components, this is exacerbated by the geopolitical situation that has developed worldwide, and specifically on the Black Sea coast. This was actually caused by Russia's aggression against Ukraine. A lot of time has passed since February 24, 2022, and the Russian army continues to conduct ground, air operations and cyber-attacks throughout the territory of a sovereign state.

Conclusion

We do not know how long the war will last. It is true that advanced countries are intensively helping Ukraine, but according to analysts, this is not enough. What happens in the conditions of a real war, almost the same thing happens in the conditions of a virtual war, that is, in the Internet space. It is impossible to discuss these two events separately. Ukraine needs defense systems equipped with the latest technologies not only in the form of weapons, but also in terms of new technologies. Great attention, equipping, observation, study and action are needed.

Today, the Russian government often mentions nuclear weapons. We all know that this will be a complete catastrophe for humanity. It is not excluded that in this case we are dealing with propaganda launched only for the purpose of intimidation, but knowing the character and nature of Russia, we cannot trust the Kremlin, it is really capable of this. Therefore, the whole world is obliged to resist Russian aggression – NATO, the European Union, the United States of America must develop effective programs that will detail assistance to Ukraine. In fact, all leading countries must have their say and show it with action. Recently, they have even started talking about the fact that this war must definitely end and the issues be resolved at the round table. Naturally, all wars end at some point, but in this case there is a dilemma – Russia does not retreat, does not give up the conquered territories, the Ukrainian government does not give up, of course, does not recognize the occupied territories, so how should the war in the Black Sea region end? At this stage, we can assume that the current situation will be preserved and then the war will resume at any time, in any case, the situation will always be explosive. Probably, a lot will depend on how the elections in the United States of America will be held and who will come to power. However, whoever takes power, they will still not be able to warm up Russian-Ukrainian relations and return them to their original state, as I have already mentioned, the current situation may freeze and this may be called the end of the war. At this stage, there is no other given. It should also be noted that neither the EU nor the US administration officials are talking about ending the war, they are mobilizing to increase aid to Ukraine. Whether this is a good thing or a bad thing, the near future will show.

Bibliography:

Bracken B. *„Killnet Gloats About DDoS Attacks Downing Starlink“, darkreading.com.* 29 november 2022. 10 01 2025.

Cisco Annual Report. *Reimagining the future of connectivity*. Research. USA: Cisco, 2022.

cyberscoop.com. *„Ukraine warns of ‘massive cyberattacks’ coming from Russia on critical infrastructure sites“*. 26 08 2022. 10 01 2025.

Fontes R., Kamminga J.,. *„Ukraine A Living Lab for AI Warfare“, nationaldefensemagazine.org,*. 24 03 2023. 10 01 2025.

Kryvenko P. *„Artificial Intelligence in the Russian-Ukrainian war“, newgeopolitics.org.* 13 june 2022. 10 january 2025.

re-russia.net. *„A natural ally: Artificial intelligence is becoming an increasingly important tool in warfare, but it requires access to an extensive civilian digital infrastructure“*. 14 04 2023. 10 01 2025.

research.checkpoint.com. *„The New Era of Hacktivism – State-Mobilized Hacktivism Proliferates to the West and Beyond“*. 29 08 2022. 10 01 2025.

Stavridis J. *„The Russia-Ukraine war may become a testing ground for AI“, livemint.com.* 01 jun 2023. 10 01 2025.

theguardian.com. *„Russian hackers ‘target security cameras inside Ukraine coffee shops“*. 11 04 2023. 10 01 2025.

theguardian.com, Russian hackers ‘target security cameras inside Ukraine coffee shops“. n.d.

საქართველოს საზოგადოებრივი მაუწყებელი. *„ბრიუსელის სამიტი და ნატოს კომუნიკე“, 1tv.ge,*. 14 06 2021. 10 01 2025.

რუსეთის გეოპოლიტიკა კავკასიაში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და საქართველო

ჯემალ კარალიძე
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: jemal.karalidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-7179-0455

აბსტრაქტი: კავკასია, როგორც მნიშვნელოვანი გეოსტრატეგიული რეგიონი, ყველა დროში იპყრობდა ევრაზიის სივრცეში გავლენის მოპოვებისათვის მებრძოლი დიდი სახელმწიფოების ყურადღებას. XVIII საუკუნიდან კავკასიაში ჰეგემონობისათვის მეტოქე ოსმალეთთან და ირანთან ერთად ბრძოლაში გაძლიერებული რუსეთის სახელმწიფოც ჩაერთო, რომელმაც კარგად გამოიყენა ერთი მხრივ თვით კავკასიელთა სოციალურ-ეკონომიკური თუ პოლიტიკური პრობლემები, მეორე მხრივ, ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება და XIX საუკუნის დასაწყისში ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობით კავკასიაში პირველობისათვის ბრძოლაში გადამწყვეტ უპირატესობას მიაღწია. იგი თანდათან აძლიერებდა გავლენას როგორც კავკასიაში, ისე შავიზღვისპირეთში. მართალია ყირიმის ომში (1853-1856 წწ.) დამარცხებამ შეასუსტა რუსეთის პოზიციები შავი ზღვის აუზში, მაგრამ 70-იანი წლებიდან შეძლო აღედგინა შესუსტებული გავლენა, ხოლო 1877-1878 წწ. ოსმალეთთან ომში გამარჯვებით კიდევ უფრო გააძლიერა გავლენა როგორც კავკასიაში, ისე ბალკანეთში. ბერლინის ტრაქტატით რუსეთს კავკასიაში გადაეცა ბათუმის, ყარსისა და არტაანის ოლქები. მართალია, ბათუმი რუსეთს პორტო-ფრანკოს სტატუსით გადაეცა (რომელიც, ცალმხრივად 1886 წელს გააუქმა), მაგრამ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პორტის დაუფლება რუსეთის იმპერიას დიდ პერსპექტივას უქმნიდა ახლო აღმოსავლეთში გავლენის გასაძლიერებლად. ტერიტორიულ გაფართოებასთან ერთად რუსეთი გეგმაზომიერად ცდილობდა კავკასიის ეკონომიკური, პოლიტიკური და დემოგრაფიული თვალსაზრისით სრულიად ათვისებას რუსეთის კოლონიური ინტერესების გათვალისწინებით. ასეთი პოლიტიკის ყველაზე მძიმე შედეგს XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მკვიდრი კავკასიელების: ადიღთა, აფხაზთა და მაჰმადიან ქართველთა (აჭარელთა, კლარჯთა) მასობრივად, იძულებით აყრა-გადასახლება, მუჰაჯირობა წარმოადგენდა.

საკვანძო სიტყვები: კავკასია, რუსეთი, ოსმალეთი, საქართველო, მუჰაჯირობა, გეოპოლიტიკური ინტერესები.

* * *

შესავალი. კავკასია უაღრესად მნიშვნელოვანი გეოსტრატეგიული მდებარეობის გამო, უხსოვარი დროიდან იყო მსოფლიოში გავლენის მოპოვების მქონე ახლო თუ შორეული ძლიერი სახელმწიფოების პირველხარისხოვანი სამიზნე. აღსანიშნავია, რომ არ დარჩენილა მსოფლიოში ჰეგემონობისთვის მებრძოლი არცერთი სახელმწიფო, რომელიც არ ცდილობდა კავკასიის დაქვემდებარებას. კავკასიაში გავლენისთვის ბრძოლაში თავისი ცენტრალური მდებარეობის გამო გადამწყვეტი როლი საქართველოს ენიჭებოდა.

კავკასია განსაკუთრებული სტრატეგიული მდებარეობის გამო ყოველთვის იქცევდა მსოფლიოში ჰეგემონობისთვის მებრძოლი სახელმწიფოების ყურადღებას. კავკასიაში ცენტრალური მდებარეობის გამო განსაკუთრებული როლი ეკისრებოდა საქართველოს, რომელიც კავკასიის გასაღებს წარმოადგენდა. XVI საუკუნიდან კავკასიაში უპირატესობის მოსაპოვებლად სამი დიდი სახელმწიფო: ოსმალეთი, ირანი და რუსეთი დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს. XVIII საუკუნიდან ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების შედეგად ამ დაპირისპირებაში რუსეთის უპირატესობა გამოიკვეთა, XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთმა კარგად გამოიყენა ხელსაყრელი ვითარება და ქართლ-კახეთის და-

პყრობით ამიერკავკასიაში მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთმა კარგად გამოიყენა ხელსაყრელი ვითარება და ქართლ-კახეთის დაპყრობით ამიერკავკასიაში მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. XIX საუკუნის პირველ მესამედში ოსმალეთთან და ირანთან წარმოებული წარმატებული ომებით მან გააფართოვა თავისი გავლენა კავკასიაში და საერთოდ შავიზღვისპირეთში.

წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა: წარმოდგენილ სტატიაში განხილულ პრობლემაზე არსებობს საინტერესო წყაროები (საარქივო, პრესის, უცხოელ მოგზაურთა) და ისტორიოგრაფია (შ. მეგრელიძის, ვ. სიჭინავას, ა. ჩხეიძის, ვ. გურულის, ო. თურმანიძის და სხვათა ნაშრომები), რომლებიც გათვალისწინებულია ჩვენს მიერ წარმოდგენილ ნაშრომში.

მეთოდოლოგია: ნაშრომში კვლევის მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისად გამოყენებულია შემდეგი ტიპის მეთოდები: ლინგვისტური, წყაროს ანალიზი, შედარებითი, სისტემური ანალიზი, შედარებით-ისტორიული, ლოგიკური და სხვა.

დისკუსია. კავკასიაში უპირატესი გავლენის მოპოვებისათვის უხსოვარი დროიდან არაერთი მეტოქე ერკინებოდა ერთმანეთს. XV-XVI საუკუნეებიდან გეოსტრატეგიულად ამ მართლაც მნიშვნელოვან რეგიონში ერთმანეთს სამი ძლიერი სახელმწიფო: ოსმალეთი, ირანი და რუსეთი დაუპირისპირდა. რუსეთმა წარმატებით გამოიყენა რა ყველა შესაძლებლობა: კავკასიელთა პრობლემები და მისდამი განწყობილება, მეტოქეთა დასუსტება, ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება, XIX საუკუნის დამდეგისათვის კავკასიაში პირველობისათვის ბრძოლაში მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია. ოსმალეთი დაჟინებით ცდილობდა არსებული პოზიციების შენარჩუნებას. სწორედ ამან განაპირობა XIX საუკუნის მანძილზე ოსმალეთ-რუსეთის მძაფრი დაპირისპირება, რასაც მათ შორის XIX საუკუნის პირველ მესამედში 1806-1812 წწ., 1828-1829 წწ. ომები მოჰყვა.

XIX საუკუნის 40-იანი წლების მიწურულს კვლავ გამწვავდა „აღმოსავლეთის საკითხი“, რომელმაც ცენტრალური ადგილი დაიკავა რუსეთის საგარეო პოლიტიკურ პრობლემებს შორის. ასეთ ვითარებაში კიდევ უფრო გაიზარდა კავკასიის სტრატეგიული მნიშვნელობა. შეუძლებელი იყო რუსეთს ეფიქრა შავი და კასპიის ზღვების აუზში ფართომასშტაბიან ექსპანსიაზე კავკასიაში გაბატონების გარეშე.

რუსეთს განზრახული ჰქონდა ახლო აღმოსავლეთში გაბატონება დასუსტებული ოსმალეთის იმპერიის ხარჯზე. ახლო აღმოსავლეთში დიდი ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები გააჩნდათ ინგლისსა და საფრანგეთსაც, რომელთაც სურდათ რუსეთის განდევნა ყირიმიდან და კავკასიიდან. ნიკოლოზ I-ის აქტიურობამ ინგლისისა და საფრანგეთის დაახლოება გამოიწვია. რუსეთს ბალკანეთში გავლენის გამო უპირისპირდებოდა ავსტრია-უნგრეთიც. ამრიგად XIX საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისისთვის რუსეთი ფაქტობრივად პოლიტიკურ იზოლაციაში მოექცა. ნიკოლოზ I და მისი გარემოცვა კი დაჟინებით ცდილობდნენ ოსმალეთთან ომის დაწყებას. „წმინდა მიწების“ გამო გამწვავებულმა პრობლემამ და რუსეთის არადიპლომატიურმა მოქმედებებმა 1853 წლის ივნისში რუსეთ-ოსმალეთის ომი გამოიწვია.

1853 წლის 21 ივნისს რუსეთის ჯარებმა გადალახეს მდ. პრუტი და მოლდოვეთში შეიჭრნენ ისე, რომ ომი არ გამოუცხადებიათ. გარკვეული პერიოდი არსებობდა იმის იმედი, რომ კონფლიქტი მშვიდობიანად მოგვარდებოდა. ამ მიზნით 1853 წლის სექტემბერში ვენაში მოიწვიეს კონფერენცია ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიისა და პრუსიის მონაწილეობით. შეიმუშავეს „ვენის ნოტა“, რომელიც ითვალისწინებდა რუსეთ-ოსმალეთის კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარებას. რუსეთმა მიიღო აღნიშნული პროექტი, მაგრამ ოსმალეთმა ინგლის-საფრანგეთის ელჩების წაქეზებით უარი განაცხადა და მოითხოვა, რუსეთს გაეთავისუფლებინა ოკუპირებული ტერიტორიები. 1 ოქტომბერს ოსმალეთმა გამოუცხადა ომი რუსეთს, ხოლო 20 ოქტომბერს რუსეთმა – ოსმალეთს. დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის მორიგი ომი, რომელშიც შემდეგ ჩაებნენ ევროპის ქვეყნები. იგი ისტორიაში შევიდა ყირიმის ომის სახელწოდებით, რომელიც 1856 წლის 18 მარტს პარიზის ზავით დასრულდა. საზავო პირობები მძიმე იყო რუსეთისთვის. იგი ოსმალეთს უბრუნებდა ყარსის ციხე-სიმაგრეს მიმდებარე ტერიტორიებით, ხელშეკრულების XI მუხლით შავი ზღვა ღია ზღვად ცხადდებოდა ყველა

ქვეყნის გემებისათვის. რუსეთს ეკრძალებოდა სიმაგრეების აგება შავ ზღვაზე, მოკავშირეებს შეეძლოთ უფრო მძიმე დარტყმის მიყენება რუსეთისათვის, მაგრამ ვერ გამოიყენეს ხელსაყრელი სიტუაცია.

ყირიმის ომის პერიოდში საომარი მოქმედებების ზონაში მოექცა დასავლეთ საქართველო, მათ შორის აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროები. აფხაზეთის მთავარმა მიხეილ შარვაშიძემ რუსეთს დიდი სამსახური გაუწია, რისთვისაც იმპერატორმა იგი თეთრი არწივის ორდენით დააჯილდოვა. ამის მიუხედავად 1856 წელს კავკასიის მეფისნაცვალმა ნ. მურავიოვმა ყირიმის ომის დროს თითქოს მიხეილ შარვაშიძის ღალატის გამო აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების საკითხი აღძრა, მაგრამ იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ შუამდგომლობა იმჟამად არ მიიღო. რადგან ომი ჩრდილოეთ კავკასიაში გრძელდებოდა, შესაბამისად, ცარიზმს მიხეილ შარვაშიძე ჯერ კიდევ სჭირდებოდა. იმპერატორმა აფხაზეთის მთავრის ღალატი არ სცნო დამტკიცებულად და ეს საქმე კვლავ მიყუჩდა (ხორავა, 2004:46). რუსეთმა მოხერხებულად გამოიყენა 1856 წელს სოციალურ ნიადაგზე დაწყებული აჯანყება სამეგრელოში და სამთავრო მმართველობა გააუქმა, ხოლო 1864 წელს დასავლეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ ვითარება შეიცვალა. რუსეთის ხელისუფლებას უკვე ჰქონდა შემუშავებული კავკასიის კოლონიზაციის გეგმა, რომელიც შავი ზღვის აფხაზეთის სანაპიროზე კაზაკების დასახლებას ითვალისწინებდა. აღნიშნულის განხორციელება მთავრის ხელისუფლებისა და მიწისმფლობელი მკვიდრი მოსახლეობის პირობებში შეუძლებელი იქნებოდა (ძიძარია, 1982:250-252), ამიტომ ალექსანდრე II-მ მიიღო აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებისა და აფხაზეთში რუსული მმართველობის შემოღების გადაწყვეტილება (სცსსა, ფ. 416, ა. 3, ს. 177, ფურც. 48). აფხაზეთის უკანასკნელი მთავარი მიხეილ შარვაშიძე, რომელმაც თავის დროზე რუსეთს დიდი სამსახური გაუწია, სამშობლოდან ვორონეჟში გადაასახლეს, სადაც 1866 წ. გარდაიცვალა კიდეც. ანდერძისამებრ იგი აფხაზეთში ჩამოასვენეს და მოქვის ტაძარში დაკრძალეს (ხორავა, 2011:280 – 284).

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ ვითარება შეიცვალა. „მრავალწლიანი ომი, რომელსაც აწარმოებდა რუსეთი კავკასიის დამორჩილების მიზნით, დასრულდა. მისი ერთ-ერთი შედეგი იყო მთიელთა მასობრივი გადასახლება თურქეთში, რომელიც გადასახლებულთათვის ეროვნულ ტრაგედიად გადაიქცა (История внешней политики России, 1999:67). რუსეთის ხელისუფლებას უკვე ჰქონდა შემუშავებული კავკასიის კოლონიზაციის გეგმა, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე კაზაკების დასახლებას ითვალისწინებდა. თუ რეალურად რა მიზნები ჰქონდა ცარიზმს აფხაზეთში, ნათელს ხდის ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის დ. სვიატოპოლკ-მირსკის კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსის კარცოვისადმი 1864 წ. გაგზავნილი წერილი: „თუ აფხაზების ნაწილი სამთავროს გაუქმების შემდეგ თურქეთში გადასახლებას მოისურვებს, ჩვენ ამას ხელი არ უნდა შევუშალოთ“ (ჯანაშია, 1988:7). რუსეთის პოლიტიკა აფხაზეთში არც ამის შემდეგ შეცვლილა. სოხუმის ოკრუგის უფროსი 1900 წელს ქუთაისის გუბერნატორს მიმართავდა: „რუსეთის კოლონიზაციას მხარეში პოლიტიკური თვალსაზრისით აქვს დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა. მით უფრო, რომ აფხაზები, როგორც ოკრუგის ძირითადი მოსახლეობა, დღემდე რჩება უკიდურესად დაბალკულტურულ ეროვნებად განვითარების დონით, მერყევია რელიგიური რწმენით, არაერთხელ გამოავლინა თავისი პოლიტიკური არაკეთილსაიმედოობა... ეს მოითხოვს განსაკუთრებულ ყურადღებას, საუკეთესო საშუალებად უნდა ვცნოთ მხარის კოლონიზაცია რუსი მოსახლეობით“ (ქცა, ფ. 186, ა. 1, ს. 69, ფურც. 11-12).

რუსეთის ხელისუფლებამ მონდომებით შეადგინა აფხაზთა გასახლების გეგმა. განისაზღვრა 4500 ოჯახის გასახლება. ამ საკითხში რუსეთმა ოსმალეთთან საერთო ენა გამონახა, ანალოგიური იქნება ორი იმპერიის დამოკიდებულება მოგვიანებით აჭარელთა გადასახლების საკითხში. რუსეთისა და ოსმალეთის თანამშრომლობა აფხაზებისა და სხვა კავკასიელი ხალხების მუჰაჯირობის საქმეში შემთხვევითი არ ყოფილა. თუ რუსეთი აბორიგენი მოსახლეობის გასახლებით კოლონიზაციის საქმეს „აწესრიგებდა“, თურქეთს სურდა მთიელები დაებინავებინა დაუსახლებელ და ნაკლებად დასახლებულ ადგილებში, აეთვისებინა ის ტერიტორიები, თანაც რუსეთის საზღვისპირა რაიონებში. ამ კონტინგენტს სულთანი გამოიყენებდა როგორც იმპერიაში მიმდინარე ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ჩასახშობად, ისე რუსეთის წინააღმდეგ მოსალოდნელ ომში (აჩუგბა, 1988:15).

აფხაზთა გადასახლების პირველი ტალღა განხორციელდაა 1867 წელს. მთავრობამ „გეგმა“ ბოლომდე მაინც ვერ შეასრულა – დაგეგმილი 4500 ოჯახის ნაცვლად ოსმალეთში გადასახლდა 3358 ოჯახი, 19.342 სული (სცსსა, ფ. 545, ა. 1, ს. 91, ფურც. 205-250; ხორავა, 2011:73). სამწუხაროდ, აფხაზთა გადასახლების პროცესი ამით არ დასრულებულა.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ბალკანეთის პრობლემის გამწვავებამ რუსეთ-ოსმალეთის მორიგი ომი გარდაუვალი გახადა. რუსეთი ტრადიციულად მხარს უჭერდა ბალკანეთის სლავი ხალხების განმათავისუფლებელ ბრძოლას. 1875 წელს ბალკანეთზე დაწყებულ აჯანყებას ოსმალებმა მკაცრი დამსჯელი ღონისძიებებით უპასუხეს. რუსეთი აჯანყებულთა „დასაცავად“ გამოვიდა. ქართული პრესა, კერძოდ კი „ივერია“ და „დროება“, განსაკუთრებული ყურადღებით მიმოიხილავდა ბალკანეთის საკითხის ირგვლივ შექმნილ ვითარებას, მისდამი ევროპის დიდი სახელმწიფოების დამოკიდებულებას. „დროება“ მოწინავეში „ომის საქმე“ წერდა: „ოსმალეთი არცერთ იმ წინადადებაზე არ დათანხმებულა, რომელიც სტამბოლის კონფერენციამ წარუდგინა... ვერა გააწყო რა... კონფერენციის დაშლა მოასწავებს იმას, რომ რუსეთი და ოსმალო ახლა თავის ნებაზედ იქნებიან მიშვებულნი, შეუძლიათ პირდაპირ ომი გამოუცხადონ ერთმანეთს...“ (დროება, N14, 12 იანვარი 1877).

თუ როგორი პოზიცია უნდა დაეჭირა ქართველობას მოსალოდნელი ომის დროს, ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ნუ დავივიწყებთ, რომ ჩვენი ქვეყნის სახელი, სიკეთე და მომავალი ჩვენს საკუთარ საქციელზეა დამოკიდებული. ნუ შევირცხვენთ დღემდე პატივცემულს სახელს... ნუ დავიმალვით სოროში. ჩვენი გონიერი, წესიერი და პატიოსანი საქციელი მაღლა ასწევს საქართველოს სახელს და მტერსა და მოყვარეს დაანახებს, რომ ჩვენი ხალხი სიყვარულის, პატივისცემის, მორიდების და კეთილდღეობის ღირსია“ („დროება“ N37, 6 აპრილი 1877). ე.ი მოსალოდნელ ომში ქართველი საზოგადოება, იმედოვნებდა რა ოსმალთაგან მიტაცებული ტერიტორიების დაბრუნებას, მზად იყო მხარი დაეჭირა რუსეთისათვის.

1877 წლის 12(24) აპრილს რუსეთ-ოსმალეთის ახალი ომი დაიწყო. ომის დაწყებისთანავე საბრძოლო მოქმედებები ორ ფრონტზე – ბალკანეთსა და კავკასიაში დაიწყო. ფრონტების რუსეთის მხრიდან ხელმძღვანელობდნენ იმპერატორის ძმები: ბალკანეთის ფრონტს დიდი მთავარი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე სარდლობდა, ხოლო კავკასიის ფრონტს დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. ფრონტებს განსხვავებული სტრატეგიული მიზნები ჰქონდა დასახული. რუსული სარდლობის გეგმით კავკასიის ფრონტს უნდა დაებანდებინა მაქსიმალურად ოსმალთა ძალები ანატოლიაში და აეღო ყარსი, ერზრუმი და ბათუმი.

კავკასიის ფრონტზე 1877 წლის გაზაფხულიდან მძაფრი ბრძოლები გაჩაღდა, ოქტომბრისთვის ოსმალთა ძირითადი ძალები დამარცხებული იყვნენ, ხოლო რუსეთის არმიამ რამდენიმე ასეული კილომეტრით წაიწია წინ ოსმალეთის სიღრმეში (История России, 2003: 212), თუმცა ასეთივე წარმატებული ვერ გამოდგა რუსული არმიისა და ქართველი მოხალისეების შემდეგი წინსვლა ბათუმის მიმართულებით.

ოზურგეთიდან ბათუმის მიმართულებით შეტევაზე გადასულ ოზურგეთის რაზმს გენერალ-ლეიტენანტი ივან ოკლობჟიო მეთაურობდა. ომის გამოცხადების პირველსავე დღეს რაზმმა გადალახა მდ. ჩოლოქი და ძლიერი ბრძოლები გააჩაღა მუხაესტატესა და ხუცუბნის მიმართულებით. ამიერიდან ოზურგეთის რაზმს, რომელიც ქობულეთის ტერიტორიაზე აწარმოებდა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლებს, ქობულეთის რაზმი ეწოდა. შეტევამ გაჭიანურებული ხასიათი მიიღო. რთულ რელიეფს ერთვოდა უამინდობა, საქმეს ართულებდა ისიც, რომ ზღვაზე ოსმალებს ჰქონდათ აშკარა უპირატესობა. ამის გამო ბრძოლები ბათუმის მიმართულებით იმდენად ნელა წარიმართა, რომ ციხისძირს ქობულეთის რაზმმა მხოლოდ 1877 წლის ივლისის დასაწყისში მიაღწია. საქმეს ვერც კავკასიის ჯარების მთავარსარდლის მიხეილ რომანოვის ბრძოლის წინა ხაზზე (სოფ. მუხაესტატესთან) სტუმრობამ უშველა. კავკასიის ფრონტის მთავარსარდლობა ვერ ითმენდა ბათუმის მიმართულებით შექმნილ ვითარებას და მდგომარეობის გამოსწორებას დაჟინებით ცდილობდა. მაგრამ რუსეთის ჯარებს დიდი წარმატებები ჰქონდა ბალკანეთში, სადაც მათ აიღეს პლევნა და კონსტანტინოპოლს მიუახლოვდნენ. გადამწყვეტ წარმატებას მიაღწიეს კავკასიის ფრონტის ძირითად მიმართულებაზე – აიღეს ძლიერი ყარსის ციხე-სიმაგრე. ყარსისა და პლევნის დაცემის შემდეგ ოსმალეთმა დაჰკარგა ომის წარმატებით დასრულების იმედი და ევროპის სახელმწიფოებს მიმა-

რთა რუსეთთან საზავო მოლაპარაკებაზე შუამდგომლობის მოთხოვნით (Мегрелидзе, 1969:88). ბალკანეთისა და კავკასიის ფრონტებზე მოპოვებული გამარჯვებების შედეგი ის იყო, რომ 1878 წლის იანვრისათვის რუსეთის ჯარები ბალკანეთიდან სტამბოლს მიუახლოვდნენ, ხოლო კავკასიის ფრონტზე ყარსის დაკავების შემდეგ არზრუმისაკენ გზა გაეხსნათ. როგორც ჩრდილოეთიდან, ისე სამხრეთ-დასავლეთიდან სტამბოლს სერიოზული საფრთხე დაემუქრა. ოსმალეთი იძულებული გახდა, დაზავებაზე დაეწყო ფიქრი. სულთანს სურდა, თავიდან აეცილებინა რუსეთის ჯარების შეტევა სტამბოლზე, თუმცა იმასაც გრძნობდა, რომ ალექსანდრე II ბრძოლებში დაღუპული უამრავი ოფიცრისა და ჯარისკაცის სისხლის სანაცვლოდ დიდ დათმობებს მოითხოვდა. იმპერატორმა ბალკანეთისა და კავკასიის ფრონტის მთავარსარდლებს წინასწარ გაუგზავნა ინსტრუქცია, რომლის მიხედვითაც მათ უნდა ემოქმედათ, თუ ოსმალო სარდლები დაზავების წინადადებით მიმართავდნენ (გურული,2018:370).

რუსეთის მხარემ თავისი მოთხოვნები გადასცა მოწინააღმდეგე მხარეს. ოსმალეთს უნდა დაეტოვებინა არზრუმი, ბაიაზეთი და ბათუმი. მოლაპარაკებების პარალელურად კვლავ გრძელდებოდა საომარი ოპერაციები, რომელშიც წარმატებით შეტევას განაგრძობდა რუსეთის არმია. ამან აიძულა სულთანი დაეკმაყოფილებინა გამარჯვებულის მოთხოვნები. 19 (31) იანვარს ადრიანოპოლში მხარეებმა ხელი მოაწერეს ომის შეწყვეტისა და მომავალი საზავო ხელშეკრულების ძირითად პრინციპებზე შეთანხმებას (История внешней политики России, 1997 :208). 1878 წლის თებერვალში სან-სტეფანოში დაიწყო საზავო ხელშეკრულებაზე მოლაპარაკებები. რუსეთის მხარეს წარმოადგენდა ნ. იგნატიევი (რუსეთის ყოფილი ელჩი კონსტანტინეპოლში) და პ. ნელიდოვი, ხოლო ოსმალთა მხარეს საფვეტ-ფაშა და სადულაჰ ფაშა. ოსმალეთის დიპლომატები ცდილობდნენ, გაეჭიანურებინათ მოლაპარაკების პროცესი, რადგან იმედოვნებდნენ წინასწარი შეთანხმების პირობების გადასინჯვას ევროპის ქვეყნების მხარდაჭერით. თავის მხრივ რუსული დიპლომატიაც ხვდებოდა, რომ ხელშეკრულების გაფორმება აიძულებდა ევროპას ეცნო მისი პირობები. რამდენიმე დღის დაძაბული დაპირისპირების შემდეგ, 1878 წლის 19 თებერვალს (3 მარტს) გაფორმდა საზავო ხელშეკრულება, რომლის პირობები სრულიად შეესაბამებოდა გამარჯვებული რუსეთის ინტერესებს. სან-სტეფანოს საზავო პირობებით ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ვითარება რუსეთის მოთხოვნების შესაბამისად წყდებოდა – სერბია, ჩერნოგორია და რუმინეთი დამოუკიდებლობას ღებულობდა. ბულგარეთს ენიჭებოდა სამთავროს სტატუსი (დამოუკიდებელი მთავრობით) ოსმალეთის მფარველობაში. ომის შედეგად მიღებული ზარალისათვის რუსეთმა მოითხოვა და ბრწყინვალე პორტა ვალდებულებას იღებდა მისთვის გადაეხადა:

ა) 900 მილიონი მანეთი სამხედრო ხარჯებისათვის (არმიის შენახვის, სურსათის, სამხედრო დაკვეთების ხარჯები);

ბ) 400 მილიონი მანეთი რუსეთის სამხრეთისათვის მიყენებული ზარალისათვის (ვაჭრობის, მრეწველობისა და რკინიგზაზე მიყენებული ზიანისათვის);

გ) 100 მილიონი მანეთი კავკასიაში შეჭრის დროს მიყენებული ზარალისათვის;

დ) 10 მილიონი მანეთი თურქეთში რუსეთის ქვეშევრდომებისა და რუსულ დაწესებულებებზე მიყენებული ზიანისათვის.

სულ ათას ოთხას ათი მილიონი მანეთი (Сборник договоров России с другими государствами (1856-1917), 1952:168-169).

ითვალისწინებდა რა ოსმალეთის მძიმე ფინანსურ მდგომარეობას და სულთნის სურვილს, რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე II დათანხმდა გადასახდელი თანხის ძირითადი ნაწილის სანაცვლოდ მიეღო ტერიტორიული დათმობები. ოსმალეთი გადასახდელი თანხის 2/3 სანაცვლოდ უთმობდა რუსეთს სამხრეთ ბესარაბიას, ხოლო კავკასიაში – ყარსს, არდაგანს, ბაიაზეთსა და ბათუმს (Троицкий,1999:170). აღნიშნული ტერიტორიები ეძლეოდა რუსეთს ათას ასი მილიონი მანეთის სანაცვლოდ.

ოსმალეთის წარმომადგენლები, ხედავდნენ რა, რომ რუსეთი დათმობაზე წასვლას არ აპირებდა, იძულებული იყვნენ, დათანხმებოდნენ და ეცნოთ გრაფ ნ. იგნატიევის შეთავაზებული საზავო პირობები და სასაზღვრო ხაზი. სანაცვლოდ ოსმალებმა მოითხოვეს კონტრიბუციის რაოდენობის 40 შემცირება. რუსეთის წარმომადგენლებმა ტერიტორიული დათმობები, რომლებიც მოიცავდა ყა-

რსს, ბათუმს, არტაანსა, ყაგიზმანს, ბაიაზეთს) შეაფასეს 1100 მლნ. ფრანკად, ხოლო 300 მილიონი ოსმალებს უნდა გადაეხადათ ნაღდი სახით (Игнатьев, 1916:228).

სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების XXI სტატიით რუსეთისათვის გადაცემული ტერიტორიების მოსახლეობას, მათ ვისაც გადასახლების სურვილი ექნებოდათ, შეეძლოთ, გაეყიდათ თავიანთი უძრავი ქონება ხელშეკრულების რატიფიცირებიდან 3 წლის განმავლობაში.

ამრიგად, რუსეთმა აიძულა თურქები, დაეთმოთ ის ტერიტორიები, რომელზეც საუბარი იყო პირველი კავკასიური პროექტით: ბათუმი, ყარსი, ბაიაზეთი და მთელი ტერიტორია სოღანლუღის ქედის ჩათვლით (Мегрелидзе,1969:101).

სან-სტეფანოს საზავო პირობები რუსეთის სერიოზულ წარმატებებს აკანონებდა როგორც ბალკანეთში, ისე კავკასიაში, რაც მიუღებელი იყო ევროპის სახელმწიფოებისათვის, განსაკუთრებით ინგლისისათვის.

1877 წ. დასასრულს დიდი ბრიტანეთის საგარეო პოლიტიკის მესვეურები და სამხედრო წრეებიც სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ბათუმზე კონტროლის საკითხს და ამიტომ შეშფოთებულნი იყვნენ კავკასიის ფრონტზე რუსეთის წარმატებებით. მათ განსაკუთრებით ის აწუხებდათ, რომ რუსეთის არმიის მიერ ბათუმის აღება რუსეთის დიპლომატიას შედარებით გაუადვილებდა დაეთანხმებინა რუსეთთან ბათუმის შეერთების მოწინააღმდეგეები (ჩხეიძე, 1974:33). მას (დიდ ბრიტანეთს) მხარს უჭერდნენ ავსტრია-უნგრეთი და საფრანგეთი. ევროპის სახელმწიფოთა უკმაყოფილება მხოლოდ პროტესტით როდი შემოიფარგლებოდა, მათ ომისათვის მზადება აშკარად დაიწყეს. განსაკუთრებით აქტიურობდა ინგლისი. პრემიერ-მინისტრ ბიკონსფილდის (დიზრაელის) შუამდგომლობით დედოფალმა ვიქტორიამ 1878 წლის მარტის ბოლოს თადარიგში მყოფთა მობილიზაცია გამოაცხადა. ინგლისის გემები დარდანელისაკენ დაიძრნენ (Восточный вопрос во внешний политике России, 1978:226). რუსეთი ახალი დიდი ომის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა – ამიტომ დათანხმდა სან-სტეფანოს საზავო პირობების გადასინჯვას ევროპის სახელმწიფოთა კონგრესზე. 1878 წ. ომის განახლება საჭირო აღარ გახდა. ომით დასუსტებული და იზოლაციაში მყოფი რუსეთი დათმობებზე წავიდა. ეს ინგლისის დიპლომატიის დიდ წარმატებას წარმოადგენდა.

1878 წლის 1 (13) ივნისს ბერლინში გაიხსნა ევროპის სახელმწიფოთა კონგრესი, რომელსაც უნდა გადაესინჯა სან-სტეფანოს ზავის პირობები. ესწრებოდნენ რუსეთის, ოსმალეთის, ინგლისის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, საფრანგეთისა და იტალიის დელეგაციები. კონგრესის მსვლელობისას გამოირკვა, რომ რუსეთი ფაქტობრივად საერთაშორისო იზოლაციაში მოექცა და იძულებული გახდა, სერიოზულ დათმობებზე წასულიყო. განსაკუთრებით სერიოზული წინააღმდეგობა წარმოიშვა ბათუმის საკითხის გამო. ინგლისს არ სურდა ასეთი სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობის ცენტრი რუსეთს გადასცემოდა. ამაზე გორშჩაკოვს უპასუხნია, რომ რუსეთი თმობს არზრუმს, ბაიაზეთს, ალაშკერტის ხეობას. მას ისიც აღუნიშნავს, რომ ეს ინგლისის სავაჭრო ინტერესებს პასუხობდა, რადგან ამ უკანასკნელზე გადიოდა მთავარი სავაჭრო გზა სპარსეთისაკენ. იქვე იგი მიუთითებდა, რომ ბათუმი ცხადდებოდა თავისუფალ ქალაქად, მასზე რუსეთის სუვერენული უფლებების დაწესებით. ბათუმის ასეთი სტატუსი პასუხობდა ყველა მოვაჭრე ქვეყნის, უფრო მეტად კი ბრიტანეთის ინტერესებს, რომელსაც ყველაზე დიდი სავაჭრო ფლოტი გააჩნდა. გორშჩაკოვი პირდაპირ ამბობდა, რომ რაღა აქვს ინგლისს სადავო – ბათუმის საკითხი ხომ მის ინტერესების შესაბამისად მოგვარდაო. გორშჩაკოვის ეს განცხადება მიუთითებდა რუსეთის შიშზე – ბათუმის საკითხში კიდევ არ წასწყდომოდა ინგლისის მხრიდან წინააღმდეგობას ("Голос", 1878:N5; ჩხეიძე, 1974:91).

ამგვარად, ინგლისის დელეგაციამ თავდაპირველად სცადა, არ დაეშვა არანაირი ფორმით რუსეთისათვის ბათუმის გადაცემა, მაგრამ წააწყდა რა აღნიშნულ საკითხში რუსეთის დელეგაციის მტკიცე პოზიციას... შემდეგ წინადადება წამოაყენა, რომ შეექმნათ ბათუმის (ლაზეთის) „დამოუკიდებელი სახანო" მასზე საერთაშორისო კონტროლით. ასეთ შემთხვევაში რუსეთს პორტით სარგებლობის შეზღუდული უფლება ექნებოდა. ბოლოს ბიკონსფილდი შეჩერდა ბათუმის თავისუფალ პორტად გამოცხადების იდეაზე იმ პირობით, თუ იგი იქნებოდა „მხოლოდ კომერციული" („გაუმაგრებელი", „შეუიარაღებელი") პორტი, მაგრამ რუსეთმა მიაღწია ბათუმისათვის „არსებითად კომერციული" პორტის სტატუსის მიღებას, რაც იმ პირობებში რუსეთის დელეგაციის გარკვეულ

წარმატებად უნდა იქნას მიჩნეული. რუსეთშიც ბევრს მიაჩნდა, რომ ბათუმის საკითხში რუსეთმა კონგრესზე წარმატებას მიაღწია (ჩხეიძე, 1974:114).

საბოლოოდ ბათუმი რუსეთს გადაეცა პორტო-ფრანკოს თავისუფალი სავაჭრო ნავსადგურის სტატუსით. ინგლისის დელეგაცია დათანხმდა ბათუმის პორტო-ფრანკოდ გამოცხადებას იმ მიზნით, რომ მომავალში ქალაქი რუსეთის წინააღმდეგ სამხედრო და ეკონომიკური შეტევისათვის გამოეყენებინა.

მაგრამ ბათუმი ჯერ კიდევ ოსმალთა ხელში რჩებოდა. ბათუმის გადაცემის საკითხის საბოლოოდ შესათანხმებლად შედგა რუსეთ-ოსმალეთის ერთობლივი კომისია. შერეული კომისიის სხდომა გაიმართა ქალაქ ქუთაისში 1878 წლის 12-20 აგვისტოს. ოსმალეთის მხარე ვალდებულებას იღებდა, ბათუმიდან ჯარები გაეყვანა 25 აგვისტოსათვის. 25 აგვისტოს 11:00 საათზე რუსთა და ქართველთა ჯარი ბათუმში შევიდა. კავკასიის მეფისნაცვალმა დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ იმპერატორ ალექსანდრე II-მ ეს დეპეშით მიულოცა – „Имею счастье поздравить Ваше Императорское величество с занятием Батума“ (Троицкий, 1999:100).

სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებამ და ბერლინის ტრაქტატმა საბოლოოდ მაინც ვერ მოაგვარა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა. 1879 წლის იანვარში კონსტანტინოპოლში მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები. რუსეთის მხარეს წარმოადგენდა საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი სულთნის კარზე ალექსეი ლობანოვ-როსტოვსკი, ხოლო ბრწყინვალე პორტას წარმოადგენდნენ ოსმალეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ალი ყარათეოდორ-ფაშა და სულთნის მინისტრი და სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე ალი-ფაშა. 1879 წლის 27 იანვარს (8 თებერვალს) სტამბოლში ხელი მოაწერეს რუსეთ-ოსმალეთის ახალ სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებას. შეთანხმება მოიცავს 12 სტატიას და გარკვეულად აზუსტებს ბერლინის ტრაქტატის ზოგიერთ მუხლს.

რუსეთ-ოსმალეთის 1879 წლის 8 თებერვლის სტამბოლის ხელშეკრულებამ ძალაში დატოვა ბერლინის ტრაქტატით განსაზღვრული რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი აზიაში (გურული, 2018:391).

ამრიგად, 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში მოპოვებულმა სამხედრო წარმატებებმა რუსულ დიპლომატიას შესაძლებლობა მისცა ოსმალეთისაგან მნიშვნელოვანი დათმობები მოეთხოვა როგორც ბალკანეთში, ისე კავკასიაში. ამ ვითარებას გამოხატავდა 1878 წლის სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება. ევროპის სახელმწიფოების მუქარით რუსეთი იძულებული გახდა, დათანხმებოდა აღნიშნული პირობების ბერლინის კონგრესზე გადასინჯვას, სადაც მას სერიოზულ დათმობებზე წასვლაც მოუწია, თუმცა შეინარჩუნა ქ. ბათუმი (მართალია პორტო-ფრანკოს სტატუსით) და საქართველოსა და სომხეთის ისტორიული ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რითაც გაცილებით განიმტკიცა როგორც ეკონომიკური, ისე სამხედრო-სტრატეგიული პოზიციები კავკასიასა და შავიზღვისპირეთში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. „დროება“ N14, 12 იანვარი, 1877
2. „დროება“ N37, 6 აპრილი 1877
3. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 416, საქმე 177
4. სცსსა, ფ.545,ა.1,ს.91
5. ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 186, საქმე 69.

6. აჩუგბა, 1988: – აჩუგბა თ., აფხაზთა დასახლება აჭარაში, ბათუმი.

7. გურული, 2018: გურული ვ., საქართველოს ახალი ისტორია (1801-1918), თბილისი

8. ჩხეიძე, 1974 : – ჩხეიძე ა., საქართველო რუსეთის, საფრანგეთისა და ინგლისის აღმოსავლურ პოლიტიკაში მე-18 საუკუნის დასასრულს, ქართული დიპლომატია, 9, თბილისი.

9. ჯანაშია, 1988 : – ჯანაშია ს., გიორგი შარვაშიძე, შრომები, VI, თბილისი.

10. ხორავა, 2004 : – ხორავა ბ., აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა, თბილისი.

11. ხორავა, 2011 : – ხორავა ბ., აფხაზეთის სამთავროს გაუქმება და მიხეილ შარვაშიძე, თბილისი.

12. Дзидзария, 1982: – Дзидзария Г. , мохаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухуми;

13. Мегрелидзе,1955: – Мегрелидзе Ш., Грузия в руско-турецкой войне 1877-1878 гг., Батуми.

14. История России, 2003 : – История России, т. 1, Москва.
15. Голос 1878: Голос, N5, 1878
16. Игнатиев 1916: Игнатиев Н. П., Сан-Стефано, Записки, Санкт-Петербург, 1916
17. История внешней политики России 1999: История внешней политики
18. Коленковский ...1939: Коленковский И. В., Белолипецкий В., Русско – турецкая война 1877-1878 гг., Москва 1939
19. Восточный вопрос во внешней политике России 1978 : Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII – начало XX века)Москва 1978

RUSSIAN GEOPOLITICS IN THE CAUCASUS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND GEORGIA

JEMAL KARALIDZE
PhD in History, Professor at Batumi Shota
Rustaveli State University
E-mail: jemal.karalidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-7179-0455

Abstract. The Caucasus, as a region of significant geostrategic importance, has consistently attracted the attention of major powers seeking to exert influence in Eurasia. From the eighteenth century onward, alongside the Ottoman Empire and Iran, an increasingly powerful Russian state also became involved in the struggle for hegemony over the Caucasus. Russia skillfully exploited, on the one hand, the socio-economic and political challenges of the Caucasian peoples themselves, and, on the other hand, the favorable international circumstances. As a result, by annexing the Kingdom of Kartli-Kakheti in the early nineteenth century, it gained a decisive advantage in the contest for dominance in the Caucasus. Gradually, Russia expanded and consolidated its influence both in the Caucasus and along the Black Sea coast.

Although Russia's defeat in the Crimean War (1853–1856) temporarily weakened its position in the Black Sea basin, by the 1870s it had restored its influence. Its victory in the Russo-Turkish War of 1877–1878 further strengthened Russia's position not only in the Caucasus but also in the Balkans. According to the Treaty of Berlin, the regions of Batumi, Kars, and Ardahan were ceded to Russia. While Batumi was initially transferred to the Russian Empire under the status of a *porto-franco* (a free port) – a status unilaterally abolished by Russia in 1886 – the acquisition of one of the most important Black Sea ports provided the empire with vast opportunities to expand its influence in the Near East.

Alongside this territorial expansion, Russia pursued a systematic policy aimed at the comprehensive economic, political, and demographic integration of the Caucasus, in accordance with its colonial interests. The most severe consequence of this policy in the second half of the nineteenth century was the mass, forced displacement and exile – known as *muhajirism* – of the indigenous Caucasian peoples, including the Adyghe, Abkhazians, and and of the Muslim Georgians (Ajarians, Klarjs)

Key words: Caucasus, Russia, Ottoman Empire, Georgia, *Muhajirism*, Geopolitical Interests

* * *

Introduction. Due to the extremely significant geostrategic location of the Caucasus, it has been, since time immemorial, a primary target for powerful states, both near and distant, seeking to gain influence worldwide. It should be noted that there has not been a single state striving for world hegemony that has not attempted to subjugate the Caucasus. In the struggle for influence in the Caucasus, Georgia was assigned a decisive role due to its central location.

The Caucasus, owing to its particularly strategic location, always attracted the attention of states competing for world hegemony. Due to its central location in the Caucasus, Georgia played a special role, representing the key to the Caucasus. From the 16th century onward, three great powers – the Ottoman Empire, Persia, and Russia – confronted each other to gain dominance in the Caucasus. From the 18th century, as a result of objective and subjective factors, Russia's superiority in this confrontation became evident. At the beginning of the 19th century, Russia skillfully exploited the favorable situation and, with the conquest of Kartli-Kakheti, firmly established its foothold in Transcaucasia. In the early 19th century, Russia successfully exploited the favorable circumstances and, through the conquest of

Kartli-Kakheti, firmly established its position in Transcaucasia. During the first third of the 19th century, through successful wars with the Ottoman Empire and Persia, Russia expanded its influence in the Caucasus and the Black Sea region in general.

Review of Sources and Literature. Regarding the issues examined in the present article, there exist valuable sources (archival materials, press accounts, foreign travelers' accounts) and historiography (works by Sh. Megrelidze, V. Sichinava, A. Chkheidze, V. Guruli, O. Turmanidze, and others), which have been taken into account in this study.

Methodology. In accordance with the research objectives and tasks, the following types of methods have been employed in this work: linguistic analysis, source analysis, comparative analysis, systems analysis, comparative-historical method, logical analysis, and others.

Discussion. Since ancient times, numerous rivals have competed with one another for dominant influence in the Caucasus. From the 15th-16th centuries, three powerful states confronted each other in this truly significant geostrategic region: the Ottoman Empire, Persia, and Russia. Russia successfully exploited every opportunity – the problems of the Caucasian peoples and their attitudes toward Russia, the weakening of its rivals, and favorable international circumstances – and by the beginning of the 19th century had achieved significant success in the struggle for primacy in the Caucasus. The Ottoman Empire persistently attempted to maintain its existing positions. This circumstance determined the intense Russo-Ottoman confrontation throughout the 19th century, which resulted in wars between them during the first third of the 19th century: 1806-1812 and 1828-1829.

By the end of the 1840s, the „Eastern Question" intensified once again, occupying a central place among Russia's foreign policy problems. In such circumstances, the strategic importance of the Caucasus increased even further. Russia couldn't contemplate large-scale expansion in the Black Sea and Caspian Sea basins without dominating the Caucasus.

Russia intended to establish dominance in the Near East at the expense of the weakened Ottoman Empire. England and France also had significant economic and political interests in the Near East and sought to expel Russia from Crimea and the Caucasus. The activism of Nicholas I provoked a rapprochement between England and France. Austria-Hungary also opposed Russia over influence in the Balkans. Thus, by the early 1850s, Russia found itself in virtual political isolation. Nicholas I and his entourage, however, persistently sought to initiate war with the Ottoman Empire. The problem that intensified over the „Holy Lands" and Russia's undiplomatic actions precipitated the Russo-Ottoman War in June 1853.

On June 21, 1853, Russian troops crossed the Prut River and invaded Moldavia without declaring war. For a certain period, there remained hope that the conflict would be resolved peacefully. To this end, a conference was convened in Vienna in September 1853 with the participation of England, France, Austria, and Prussia. The „Vienna Note" was drafted, which envisioned a peaceful resolution to the Russo-Ottoman conflict. Russia accepted this proposal, but the Ottoman Empire, incited by English and French envoys, refused and demanded that Russia evacuate the occupied territories. On October 1, the Ottoman Empire declared war on Russia, and on October 20, Russia declared war on the Ottoman Empire. The next Russo-Ottoman war began, into which European countries would subsequently be drawn. It entered history under the name of the Crimean War, which concluded with the Treaty of Paris on March 18, 1856. The treaty conditions were harsh for Russia. It returned the fortress of Kars with adjacent territories to the Ottoman Empire; Article XI of the treaty declared the Black Sea an open sea for the ships of all countries. Russia was prohibited from building fortifications on the Black Sea. The Allies could have inflicted an even more severe blow on Russia, but failed to exploit the favorable situation.

During the Crimean War, Western Georgia, including the principalities of Abkhazia and Samegrelo, fell within the zone of military operations. The Abkhazian Prince Mikhail Sharvashidze rendered great

service to Russia, for which the Emperor awarded him the Order of the White Eagle. Despite this, in 1856, the Viceroy of the Caucasus, N. Muravyov, raised the question of abolishing the Abkhazian principality on the grounds of Mikhail Sharvashidze's alleged betrayal during the Crimean War, but Emperor Alexander II did not accept the petition at that time. Since the war continued in the North Caucasus, Tsarism still needed Mikhail Sharvashidze. The Emperor did not recognize the Abkhazian prince's betrayal as proven, and the matter was again shelved (Khorava, 2004:46). Russia skillfully exploited the 1856 uprising in Samegrelo, which began on social grounds, and abolished the principality's governance. In 1864, after the conquest of the Western Caucasus, the situation changed. The Russian authorities had already developed a plan for the colonization of the Caucasus, which envisioned settling Cossacks along the Abkhazian coast of the Black Sea. The implementation of this plan would have been impossible under conditions where princely authority and indigenous landowning populations existed (Dzidzaria, 1982:250-252). Therefore, Alexander II made the decision to abolish the Abkhazian principality and introduce Russian administration in Abkhazia (Central State Historical Archive, Fund 416, Series 3, File 177, Sheet 48). The last Abkhazian prince, Mikhail Sharvashidze, who had rendered great service to Russia in his time, was resettled from his homeland to Voronezh, where he died in 1866. According to his will, he was brought back to Abkhazia and buried in Mokvi Cathedral (Khorava, 2011:280-284).

After the conquest of the Northwestern Caucasus, the situation changed. „The long war that Russia waged to subjugate the Caucasus came to an end. One of its consequences was the mass resettlement of mountain peoples to Turkey, which became a national tragedy for the resettled populations" (History of Russian Foreign Policy, 1999:67). The Russian authorities had already developed a plan for the colonization of the Caucasus, which envisioned settling Cossacks along the Black Sea coast. What Tsarism's actual objectives in Abkhazia were is clarified by a letter sent in 1864 by the Governor-General of Kutaisi, D. Sviatopolsk-Mirsky, to the Chief of Staff of the Caucasian Army, Kartsov: „If, after the abolition of the principality, some of the Abkhazians wish to resettle in Turkey, we should not prevent this" (Janashia, 1988:7). Russia's policy in Abkhazia did not change thereafter. In 1900, the head of the Sukhumi District addressed the Governor of Kutaisi: „The colonization of Russia in the region has great state significance from a political perspective, especially since the Abkhazians, as the district's primary population, remain an extremely low-cultured nationality in terms of developmental level, vacillate in religious belief, and have repeatedly demonstrated their political unreliability... This requires special attention, and the best means should be recognized as the colonization of the region with the Russian population" (Georgian Central Archive, Fund 186, Series 1, File 69, Sheets 11-12).

The Russian authorities diligently compiled a plan for the resettlement of Abkhazians. The resettlement of 4,500 families was designated. Russia found common ground with the Ottoman Empire on this issue; the attitude of the two empires toward the resettlement of Adjarians would be analogous later. The cooperation between Russia and the Ottoman Empire in the muhajir (migration) affairs of Abkhazians and other Caucasian peoples was not coincidental. While Russia was „organizing" colonization through the resettlement of indigenous populations, Turkey wanted to settle mountain peoples in uninhabited and sparsely populated areas, to develop those territories, particularly in border regions with Russia. The Sultan would use this contingent both to suppress national liberation movements occurring in the empire and in the anticipated war against Russia (Achugba, 1988:15).

The first wave of Abkhazian resettlement was carried out in 1867. The government nevertheless failed to fully implement the „plan" – instead of the planned 4,500 families, 3,358 families comprising 19,342 souls were resettled to the Ottoman Empire (Central State Historical Archive, Fund 545, Series 1, File 91, Sheets 205-250; Khorava, 2011:73). Unfortunately, the process of Abkhazian resettlement did not end there.

In the 1870s, the intensification of the Balkan problem made another Russo-Ottoman war inevitable. Russia traditionally supported the liberation struggle of the Slavic peoples of the Balkans. In 1875, the Ottomans responded to the uprising that began in the Balkans with harsh punitive measures. Russia came forward to „defend" the rebels. The Georgian press, particularly *Iveria* and *Droeba*, paid special

attention to reviewing the situation created around the Balkan question and the attitudes of Europe's great powers toward it. *Droeba* wrote in its editorial „The Matter of War": „The Ottoman Empire did not agree to any of the proposals presented by the Constantinople Conference... The dissolution of the conference... teaches us that Russia and the Ottoman Empire will now be left to their own devices; they can directly declare war on each other..." (*Droeba*, No. 14, January 12, 1877).

Regarding what position Georgian society should take during the anticipated war, N. Nikoladze wrote: „Let us not forget that the name, well-being, and future of our country depend on our own actions. Let us not disgrace the name honored until today... Let us not hide in the shadows. Our wise, proper, and honorable conduct will elevate Georgia's name and show friend and foe alike that our people are worthy of love, respect, moderation, and prosperity" (*Droeba*, No. 37, April 6, 1877). That is, Georgian society, hoping for the return of territories seized by the Ottomans, was prepared to support Russia in the anticipated war.

On April 12 (24), 1877, a new Russo-Ottoman war began. Immediately upon the outbreak of war, military operations commenced on two fronts – the Balkans and the Caucasus. The Russian Emperor's brothers commanded the fronts: Grand Duke Nikolai Nikolaevich commanded the Balkan Front, while Grand Duke Mikhail Nikolaevich commanded the Caucasian Front. The fronts had different strategic objectives. According to the Russian command's plan, the Caucasian Front was to engage maximum Ottoman forces in Anatolia and capture Kars, Erzurum, and Batumi.

Intensive battles erupted on the Caucasian Front starting in spring 1877; by October, the main Ottoman forces had been defeated, and the Russian army advanced several hundred kilometers deep into Ottoman territory (History of Russia, 2003:212), although the subsequent advance of the Russian army and Georgian volunteers toward Batumi was not equally successful.

The Ozurgeti Detachment advancing from Ozurgeti toward Batumi was commanded by Lieutenant General Ivan Oklobzhio. On the very first day of the war declaration, the detachment crossed the Chorokhi River and engaged in intense battles in the direction of Mukhaestates and Khutsub. From then on, the Ozurgeti Detachment, conducting battles against the Ottomans on Kobuleti territory, was called the Kobuleti Detachment. The offensive took on a protracted character. Difficult terrain was compounded by bad weather, and matters were further complicated by the Ottomans' clear superiority at sea. Due to this, battles in the Batumi direction proceeded so slowly that the Kobuleti Detachment reached Tsikhisdziri only at the beginning of July 1877. Even a visit to the front line (near the village of Mukhaestates) by Mikhail Romanov, Commander-in-Chief of Caucasian Forces, did not help matters. The Caucasian Front command could not tolerate the situation created in the Batumi direction and persistently attempted to rectify the situation. However, Russian forces had achieved great successes in the Balkans, where they captured Plevna and approached Constantinople. They achieved decisive success on the main direction of the Caucasian Front – capturing the powerful fortress of Kars. After the fall of Kars and Plevna, the Ottoman Empire lost hope of successfully concluding the war and appealed to European states with a request for mediation in peace negotiations with Russia (Megrelidze, 1969:88). The result of the victories achieved on the Balkan and Caucasian fronts was that by January 1878, Russian forces from the Balkans approached Istanbul, while on the Caucasian Front, after the capture of Kars, the road to Erzurum was opened. Istanbul faced serious threats from both the north and southwest. The Ottoman Empire was forced to consider making peace. The Sultan wanted to prevent Russian forces from attacking Istanbul, though he also realized that Alexander II would demand major concessions in exchange for the blood of countless officers and soldiers killed in battles. The Emperor sent advance instructions to the commanders-in-chief of the Balkan and Caucasian fronts, according to which they should act if Ottoman commanders approached them with peace proposals (Guruli, 2018:370).

The Russian side conveyed its demands to the opposing side. The Ottoman Empire was to abandon Erzurum, Bayazet, and Batumi. Parallel to the negotiations, military operations continued, in which the Russian army continued its successful offensive. This forced the Sultan to satisfy the victor's demands. On January 19 (31), the sides signed an agreement in Adrianople on the cessation of war and the

basic principles of the future peace treaty (History of Russian Foreign Policy, 1997:208). In February 1878, negotiations began in San Stefano on the peace treaty. The Russian side was represented by N. Ignatiev (Russia's former ambassador to Constantinople) and P. Nelidov, while the Ottoman side was represented by Safvet Pasha and Sadullah Pasha. Ottoman diplomats attempted to prolong the negotiation process because they hoped for a revision of the preliminary agreement's conditions with European countries' support. For its part, Russian diplomacy also understood that the formalization of the treaty would compel Europe to recognize its conditions. After several days of tense confrontation, on February 19 (March 3), 1878, a peace treaty was concluded whose conditions fully corresponded to the interests of victorious Russia. According to the San Stefano peace conditions, the situation on the Balkan Peninsula was resolved in accordance with Russia's demands – Serbia, Montenegro, and Romania gained independence. Bulgaria was granted principality status (with independent government) under Ottoman protection. For damages incurred as a result of the war, Russia demanded and the Sublime Porte undertook to pay:

a) 900 million rubles for military expenses (costs of maintaining the army, provisions, military orders);

b) 400 million rubles for damages inflicted on southern Russia (damages to trade, industry, and railways);

c) 100 million rubles for damages inflicted during the invasion of the Caucasus;

d) 10 million rubles for damages inflicted on Russian subjects and Russian institutions in Turkey.

In total, one billion four hundred ten million rubles (Collection of Russia's Treaties with Other States (1856-1917), 1952:168-169).

Taking into account the Ottoman Empire's difficult financial situation and the Sultan's wishes, Emperor Alexander II of Russia agreed to accept territorial concessions in exchange for the major part of the payment. In exchange for 2/3 of the payable amount, the Ottoman Empire ceded to Russia southern Bessarabia, and in the Caucasus, Kars, Ardahan, Bayazet, and Batumi (Troitsky, 1999:170). These territories were given to Russia in exchange for one billion one hundred million rubles.

Ottoman representatives, seeing that Russia did not intend to make concessions, were forced to agree and recognize the peace conditions and border line proposed by Count N. Ignatiev. In return, the Ottomans demanded a reduction of the contribution amount by 40%. Russian representatives assessed the territorial concessions, which included Kars, Batumi, Artaan, and Kaghizman, Bayazet, at 1,100 million francs, while the Ottomans were to pay 300 million in cash (Ignatiev, 1916:228).

According to Article XXI of the San Stefano Peace Treaty, populations of territories transferred to Russia who wished to resettle could sell their immovable property within three years of the treaty's ratification.

Thus, Russia forced the Turks to cede the territories discussed in the first Caucasian project: Batumi, Kars, Bayazet, and the entire territory, including the Soghanlugi Ridge (Megrelidze, 1969:101).

The San Stefano peace conditions legitimized Russia's serious successes both in the Balkans and the Caucasus, which was unacceptable to European states, particularly England.

At the end of 1877, Great Britain's foreign policy officials and military circles attached serious importance to the question of control over Batumi and were therefore alarmed by Russia's successes on the Caucasian Front. They were particularly troubled that the Russian army's capture of Batumi would make it relatively easier for Russian diplomacy to persuade opponents of Batumi's annexation to Russia to agree (Chkheidze, 1974:33). It was supported by Austria-Hungary and France. European states' dissatisfaction was not limited merely to protest; they openly began preparing for war. England was particularly active. Through the mediation of Prime Minister Beaconsfield (Disraeli), Queen Victoria declared the mobilization of reserves at the end of March 1878. English ships moved toward the Dardanelles (The Eastern Question in Russian Foreign Policy, 1978:226). Russia found itself facing the threat of a new major war; therefore, it agreed to the revision of the San Stefano peace conditions at a congress of European states. In 1878, the renewal of war became unnecessary. Russia, weakened by war and in isolation, made concessions. This represented a great success for English diplomacy.

On June 1 (13), 1878, the Congress of European States opened in Berlin, which was to revise the conditions of the San Stefano Treaty. Delegations from Russia, the Ottoman Empire, England, Germany, Austria-Hungary, France, and Italy were present. During the congress proceedings, it became clear that Russia was, in fact, in international isolation and was forced to make serious concessions. Particularly serious opposition arose over the question of Batumi. England did not want such a strategically and economically significant center transferred to Russia. To this, Gorchakov responded that Russia was ceding Erzurum, Bayazet, and the Alashkert Valley. He also noted that this served England's commercial interests, as the main trade route to Persia passed through the latter. There, he indicated that Batumi would be declared a free city, with the establishment of Russia's sovereign rights over it. Such a status for Batumi served the interests of all trading countries, and even more so Britain's interests, which possessed the largest merchant fleet. Gorchakov directly stated: What does England have to dispute – the Batumi question is being resolved in accordance with its interests. Gorchakov's statement indicated Russia's fear that England might yet raise opposition on the Batumi question (*Golos*, 1878: No. 5; Chkheidze, 1974:91).

Thus, the English delegation initially attempted to prevent Batumi's transfer to Russia in any form, but, encountering the firm position of the Russian delegation on this issue, then proposed the creation of an „independent khanate" of Batumi (Lazistan) under international control. In such a case, Russia would have limited rights to use the port. Finally, Beaconsfield settled on the idea of declaring Batumi a free port, on condition that it would be „only a commercial" ("unfortified," „unarmed") port, but Russia succeeded in obtaining for Batumi the status of an „essentially commercial" port, which under those circumstances should be considered a certain success for the Russian delegation. Many in Russia also believed that Russia had achieved success on the Batumi question at the congress (Chkheidze, 1974:114).

Ultimately, Batumi was transferred to Russia with the status of a free commercial port with porto-franco privileges. The English delegation agreed to Batumi's declaration as a porto-franco with the intention of using the city in the future for military and economic attacks against Russia.

But Batumi still remained in Ottoman hands. A joint Russo-Ottoman commission was established to finalize the question of Batumi's transfer. The mixed commission's meeting was held in the city of Kutaisi from August 12-20, 1878. The Ottoman side undertook to withdraw troops from Batumi by August 25. On August 25 at 11:00 a.m., Russian and Georgian forces entered Batumi. The Viceroy of the Caucasus, Grand Duke Mikhail Nikolaevich, congratulated Emperor Alexander II with a telegram: „I have the honor to congratulate Your Imperial Majesty on the occupation of Batumi" (Troitsky, 1999:100).

The San Stefano Peace Treaty and the Berlin Treaty still did not ultimately resolve Russo-Ottoman relations. In January 1879, negotiations were taking place in Constantinople. The Russian side was represented by the extraordinary and plenipotentiary ambassador to the Sultan's court, Alexei Lobanov-Rostovsky, while the Sublime Porte was represented by Ottoman Foreign Minister Ali Karatheodori Pasha and the Sultan's minister and Chairman of the State Council, Ali Pasha. On January 27 (February 8), 1879, a new Russo-Ottoman peace treaty was signed in Istanbul. The agreement comprises 12 articles and, to some extent, clarifies certain articles of the Berlin Treaty.

The Constantinople Treaty of February 8, 1879, between Russia and the Ottoman Empire left in force the Russo-Ottoman border in Asia as defined by the Berlin Treaty (Guruli, 2018:391).

Thus, the military successes achieved in the 1877-1878 Russo-Ottoman War allowed Russian diplomacy to demand significant concessions from the Ottoman Empire both in the Balkans and the Caucasus. This situation was expressed in the San Stefano Peace Treaty of 1878. Under the threat from European states, Russia was forced to agree to the revision of these conditions at the Berlin Congress, where it also had to make serious concessions, though it retained the city of Batumi (albeit with porto-franco status) and a significant portion of the historical territories of Georgia and Armenia, thereby substantially strengthening both its economic and military-strategic positions in the Caucasus and the Black Sea region.

References:

1. *„Droeba* „[Time], No. 14, January 12, 1877.
2. *„Droeba* „[Time], No. 37, April 6, 1877.
3. Central State Historical Archive of Georgia, Fund 416, File 177.
4. Central State Historical Archive of Georgia, Fund 545, Series 1, File 91.
5. Kutaisi Central Archive, Fund 186, File 69.
6. Achugba, T. (1988). *The Resettlement of Abkhazians in Adjara*. Batumi.
7. Guruli, V. (2018). *Modern History of Georgia (1801-1918)*. Tbilisi.
8. Chkheidze, A. (1974). Georgia in the Eastern Policy of Russia, France and England at the End of the 18th Century. In *Georgian Diplomacy*, Vol. 9. Tbilisi.
9. Janashia, S. (1988). Giorgi Sharvashidze. In *Works*, Vol. VI. Tbilisi.
10. Khorava, B. (2004). *The Muhajir Migration of Abkhazians in 1867*. Tbilisi.
11. Khorava, B. (2011). *The Abolition of the Abkhazian Principality and Mikheil Sharvashidze*. Tbilisi.
12. Dzidzaria, G. (1982). *Muhajirism and Problems of Abkhazian History in the 19th Century*. Sukhumi.
13. Megrelidze, Sh. (1969). *Georgia in the Russo-Turkish War of 1877-1878*. Batumi.
14. *History of Russia* (2003). Vol. 1. Moscow.
15. *„Golos*"[The Voice], No. 5, 1878.
16. Ignatiev, N. P. (1916). *San Stefano: Notes*. St. Petersburg.
17. *History of Russian Foreign Policy* (1999). Moscow.
18. Kolenkovskii, I. V., & Belolipetskii, V. (1939). *The Russo-Turkish War of 1877-1878*. Moscow.
19. *The Eastern Question in Russian Foreign Policy: End of the 18th to Beginning of the 20th Century* (1978). Moscow.
20. Troitsky, N. A. (1999). *Russia in the 19th Century: A Course of Lectures*. Moscow.
21. *Collection of Russia's Treaties with Other States (1856-1917)* (1952). Moscow.

აფხაზთა იძულებითი მიგრაცია/მუჰაჯირობა თურქეთში: ისტორია, ადაპტაცია და იდენტობის შენარჩუნების პრობლემები

ნატალია ლაზბა
ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: Natalia.lazba@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-0380-6303

ინეზა ზოიძე
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
ასოცირებული პროფესორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: Ineza.zodze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3354-4069

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილული და გაანალიზებულია აფხაზთა იძულებითი მიგრაციის/მუჰაჯირობის გამომწვევი მიზეზები, ისტორიული და პოლიტიკური კონტექსტები, რამაც განაპირობა მათ მიერ მიმღები ქვეყნის არჩევა მიგრაციის ობიექტად. გარდა ამისა, ყურადღება გამახვილებულია სხვა კულტურულ, სოციალურ, ეკონომიკურ მიზეზებზე, რამაც განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა მუჰაჯირთა ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტზე.

დეტალურადაა განხილული რუსეთის იმპერიის კოლონიალისტური ინტერესები კავკასიის მიმართ მეცხრამეტე საუკუნეში. რომლის მიზანი იყო კავკასია ექცია თავის ორგანულ და განუყოფელ ნაწილად, რისთვისაც საჭირო იყო კავკასიის ფართომასშტაბიანი კოლონიზაცია, რომელიც ვერ განხორციელდებოდა თავისუფალი მიწის ფონდის გარეშე („არასანდო და არასასურველი'' მობინადრეების გარეშე). სწორედ, ეს იყო კავკასიის არაერთი ეთნიკური ჯგუფის, მათ შორის აფხაზთა მშობლიური ადგილებიდან აყრისა და ოსმალეთში გადასახლების ერთ-ერთი მიზეზი.

ისტორიულ კონტექსტთან ერთად გაანალიზებულია მიგრაციის ის პროცესები, რაც აისახა მიგრანტთა ადაპტაციისა და იდენტობის შენარჩუნების პროცესებში.

კვლევის შედეგად (საველე მუშაობა, სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზი) დადგინდა, რომ თურქეთის ხელისუფლების მიერ წლების მანძილზე მკაცრი და თანმიმდევრული ასიმილაციის პოლიტიკის მიუხედავად, აფხაზებმა უცხო სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ გარემოში კონსერვაციის გზით შეინარჩუნეს არათუ თავიანთი ისტორია, იდენტობა, მორალურ-ეთიკური კოდექსი, ენა და მისი დიალექტები, ფოლკლორი, არამედ ტრადიციული კულტურის ის ნაწილიც, რაც ისტორიულ სამშობლოში დავიწყებასაა მიცემული.

საკვანძო სიტყვები. მუჰაჯირობა-მიგრაცია, კოლონიალიზმი, ისტორია, პოლიტიკა, ადაპტაცია იდენტობა.

* * *

სტატიის შესავალი. მიგრაციის პროცესები კაცობრიობის ისტორიის თანმხლები მოვლენაა. ადამიანების მობილობა დაკავშირებულია უამრავ მიზეზთან: ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, ეკოლოგიურ, სოციალურ, კულტურულ და ა.შ. გამომდინარე, აქედან აღნიშნულ პროცესებს თან ახლდა განსხვავებული და მრავალმხრივი პროცესის ამსახველი შედეგები. კაცობრიობის განვითარებისა და ცხოვრების ახალ ეტაპზე ასვლის კვალდაკვალ იცვლება პოლიტიკური გარემო, ინტერესთა სფეროები, სახელმწიფოების შესაძლებლობები და ძალთა ბალანსი, კულტურა, ეკონომიკა, რაც მიგრაციის ფენომენს უწყვეტ პროცესად აქცევს და ყველა ეპოქაში არ კარგავს მის აქტუალობას.

შესაბამისად, პრობლემის განხილვისას გადააზრებული იქნა სხვადასხვა საკითხები „რა მიზეზი განსაზღვრავს მოსახლეობის მოძრაობას, ამ პროცესის შედეგები?, „რატომ იწყებს მოსახლეობის ნაწილი მიგრაციას და სხვები კი რჩება“?, როგორია მიგრაციის შედეგები მიმღები და გამგზავნი თემებისთვის? (Hollifield., 2000) აღნიშნული საკითხები საკვანძოა პროცესის და მისი შედეგების განხილვისას.

ზოგადად, მიგრაცია წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცივილიზაციურ პრობლემას და განიხილება არა მხოლოდ, როგორც ადამიანების მარტივი მექანიკური გადაადგილება, არამედ როგორც რთული სოციალური პროცესი, რომელიც გავლენას ახდენს პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული და ა.შ. ცხოვრების მრავალ ასპექტზე.

ტრანსკონტინენტალური და ტრანსრეგიონული მიგრაციები კანონზომიერი პროცესებია ცივილიზაციების განვითარების პროცესში. ერთ-ერთ ასეთ გადაადგილებას წარმოადგენს კავკასიელი ხალხების დეპორტაცია (იძულებითი გადაადგილება) თავისი ისტორიული სამშობლოდან მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია მუჰაჯირობის სახელწოდებით.

„მუჰაჯირობა – ეს არის არა უბრალოდ ცხოვრების რთული ეპიზოდი, არამედ უმძიმესი ეროვნული ტრაგედია, რამაც გამოიწვია აფხაზთა სწრაფი შემცირება თავისსავე სამშობლოში და დააყენა აფხაზი ხალხი ფიზიკური განადგურების საშიშროების წინაშე'' (ინალ-იფა, 1990, გვ. 145-146).

შესაბამისად, ჩვენ მიზანს წარმოადგენს პრობლემის სიღრმისეული ანალიზი, როგორც ისტორიული, ასევე თანამედროვეობის კონტექსტის გათვალისწინებით. თურქეთში აფხაზ მუჰაჯირთა იდენტობის, ინტეგრაციისა და ადაპტაციის საკითხების შესწავლა და გაანალიზება.

მეთოდები. კვლევის ემპირიულ საფუძველს წარმოადგენს თურქეთში აფხაზებით დასახლებულ სოფლებში მუჰაჯირობის პროცესთან დაკავშირებული საკითხების საველე პირობებში შესწავლა, საველე მუშაობა შესრულდა „უშუალო დაკვირვებისა“ და ინფორმატორთა ინტერვიურების მეთოდით. გამოყენებული იქნა ისეთი ტექნიკები როგორიცაა „ფოკუს ჯგუფები“ და ჩაღრმავებული ინტერვიუები. მოვახდინეთ ჯგუფური და ინდივიდუალური შეხვედრები. მოგვეცა მასალების შეგროვების შესაძლებლობა და მონაცემთა ანალიზის საფუძველზე დადგინდა შესასწავლ საკითხთან დაკავშირებით ძირითადი ტენდენციების დინამიკა. ასევე, განხილული და გაანალიზებული იქნა სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თეორიული მასალები.

საკითხის განხილვა და მთავარი მიგნებები. XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე კავკასიაში განუწყვეტელი ომების შედეგად რუსეთმა დაიქვემდებარა რეგიონი. მისი მიზანი იყო ის ექცია თავის ორგანულ და განუყოფელ ნაწილად, რისთვისაც საჭირო იყო კავკასიის ფართომასშტაბიანი კოლონიზაცია, რომელიც ვერ განხორციელდებოდა თავისუფალი მიწის ფონდის გარეშე („არასანდო და არასასურველ'' მობინადრეების გარეშე). სწორედ, ეს იყო კავკასიის არაერთი ერის, მათ შორის აფხაზთა მშობლიური ადგილებიდან აყრისა და ოსმალეთში გადასახლების ერთ-ერთი მიზეზი.

კოლონიალურმა პოლიტიკამ, რაც ითვალისწინებდა დეპორტაციებს ასიმილაციის მიზნით, XIX საუკუნეში კავკასია აქცია მსოფლიოს ერთ-ერთ მძლავრ კონფლიქტოგენურ რეგიონად. სამხედრო-კოლონიზატორული პოლიტიკის გატარებით იმსხვრეოდა ტრადიციული სოციო-კულტურული ინსტიტუტები, ხდებოდა ხალხის იდეოლოგიური დეზორიეტაცია.

შედეგად, XIX საუკუნეში კავკასიის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი აღმოჩნდა ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში. ხოლო იმ ტერიტორიაზე, საიდანაც წამოვიდნენ, მოხდა ეთნიკური რუკის მნიშვნელოვანი ცვლილებები. მუჰაჯირობა ყველაზე ტრაგიკული ფურცელი აღმოჩნდა კავკასიის ხალხებისთვის. აღნიშნული მიგრაციული პროცესის მასშტაბურობამ მძლავრი გავლენა იქონია რეგიონის გეოპოლიტიკურ და ეთნოდემოგრაფიულ ვითარებაზე. ისტორიკოსის ძიძარიას მიხედვით აღნიშნულ პერიოდში კავკასია დატოვა მილიონამდე ადამიანმა, მათ შორის ასი ათასი აფხაზი იყო (ძიძარია, 1982, გვ. 98-99).

იძულებითი მიგრაციის შედეგი იყო დიდი აფხაზური დიასპორის გაჩენა ახლო აღმოსავლეთის რიგ ქვეყნებში: ოსმალეთის იმპერიაში, სირიაში, იორდანიაში, ლიბანში, ეგვიპტეში. თურქეთის

ოც პროვინციაში ამჟამად 228 აფხაზურ-ადიღური სოფელია (Chirikba, 1995, გვ. 278). აფხაზებმა, ადიღეებმა და უბიხებმა, რომლებიც საყოველთაო სახელწოდებით „ჩერქეზები'' ცნობილი არიან თურქეთში, გამორჩეული როლი ითამაშეს სულთნის კარის ცხოვრებაში, ადმინისტრაციაში და განსაკუთრებით ოსმალეთის იმპერიის ჯარში.

მუჰაჯირთა ჩასახლებისას ოსმალეთის ხელისუფლების მიდგომა მრავალმხრივი ასპექტებით გამოირჩეოდა: სამხედრო-პოლიტიკური, ეროვნული და ეკონომიკური. სამხედრო-პოლიტიკური და ეროვნულ-ეთნიკური ასპექტების გათვალისწინებას, სულთნის ხელისუფლება გეგმავდა მუჰაჯირების გამოყენებას შესაძლო გარე ომებში და შიდა კონფლიქტებში: ბალკანეთი – რუსეთისა და სლავური ხალხების წინააღმდეგ; კავკასიური – რუსეთისა და სომხების წინააღმდეგ; ხმელთაშუა ზღვა – ისტორიული მტრის – ბერძნების წინააღმდეგ; აღმოსავლური – სომხების და ქურთების წინააღმდეგ; სამხრეთით – ალავიტების, ბედუინებისა და დრუზების წინააღმდეგ. ეკონომიკური თვალსაზრისით, ოსმალეთის ხელისუფლება მუჰაჯირების ძალისხმევით გეგმავდა სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო დარგების გაძლიერებას მუდმივი სამხედრო საფრთხეების ფონზე (Гургулия, 2021).

აღსანიშნავია, რომ ოსმალეთის იმპერიის ხელისუფლებამ კავკასიიდან ჩამოსახლებულები გეგმიური განსახლების პოლიტიკას დაუქვემდებარა და ეს პოლიტიკა არ შეიძლება განიხილებოდეს იმპერიის შიდა პოლიტიკისა და მის ტერიტორიაზე გაგრძელებული გეოპოლიტიკური ბრძოლისაგან განცალკევებით. ამ კონტექსტში კავკასიელთა მნიშვნელოვანი რაოდენობა დასახლდა ოსმალეთის პროვინციებში ბალკანეთისა და კავკასიის რეგიონების მიმდებარედ ან მის მახლობლად, სადაც იკვეთებოდა საზღვრები ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიებს შორის. ამგვარად, რუსეთთან ომის შემთხვევაში, ოსმალეთის ადმინისტრაცია გეგმავდა მუჰაჯირების მაქსიმალურ გამოყენებას, რომლებსაც ჰქონდათ ომის სოლიდური გამოცდილება და ასევე რუსეთის წინააღმდეგ ისტორიული შურისძიების გრძნობა. ეს იყო ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკის საგანი. გარდა ამისა, კიდევ ერთი ფაქტორი, რომელიც მოქმედებდა ოსმალთა მიერ დაგეგმილ განსახლების პოლიტიკაზე კავკასიელი ხალხების მიმართ, პირდაპირ კავშირში იყო ამ ქვეყნის სოციალურ სტრუქტურასთან. კავკასიელების მიმართ დაგეგმილი განსახლების პოლიტიკა განხორციელდა ოსმალეთის იმპერიაში შემავალ ეთნიკურ ჯგუფებს და რელიგიურ უმცირესობებს შესაძლო აჯანყებების გათვალისწინებით. ხოლო, 1880-იანი წლებისთვის ოსმალეთის იმპერიაში კავკასიელთა განსახლების გეოგრაფიამ საბოლოო ფორმა მიიღო და კონცენტრირებული იყო ძირითადად ქვეყნის ოთხ რეგიონში: დასავლეთ ანატოლიაში (განსაკუთრებით ჩრდილო-დასავლეთ ანატოლია), ცენტრალურ ანატოლიაში (ჩერქეზული ხაზი), აღმოსავლეთ ანატოლიაში და არაბული პროვინციები (სირია, პალესტინა და იორდანია) (Ахиядов, 2023). ოსმალეთიში გადმოსახლებულებს მძიმე პირობები შეხვდათ. მათ არ გააჩნდათ ის უფლებები, რომლითაც სარგებლობდა ადგილობრივი მოსახლეობა (მაგალითად, სასამართლოში მათ ხმის უფლება არ გააჩნდათ). ამით აიხსნება მუჰაჯირების უკან დაბრუნების მცდელობები პირველ მსოფლიო ომამდე პერიოდში. ემიგრანტების მძიმე მდგომარეობა დაკავშირებული იყო არა მარტო ეკონომიკურ და სოციალურ პრობლემებთან, არამედ ამას ემატებოდა პოლიტიკური ხასიათის პრობლემებიც.

მართალია, ჯერ კიდევ მუჰაჯირების პირველი ტალღის წარმომადგენლებისათვის იმთავითვე სირთულეს წარმოადგენდა მთელი რიგი სოციალურ-ეკონომიკური და სხვა რიგის პრობლემები, ისინი მაინც განსაკუთრებულ საფრთხეს ხედავდნენ მათი იდენტობის, განმსაზღვრელი კულტურული ღირებულებებისა და ფასეულობების დაკარგვაში, ამიტომაც სიფრთხილეს იჩენდნენ და მთელ რიგ ზომებს იღებდნენ, რათა არ მომხდარიყო მათი ასიმილაცია ადგილობრივ საზოგადოებასთან. ამიტომაც, ისინი დასახლდნენ და ცხოვრობდნენ ჩაკეტილ თემებში, ცდილობდნენ დაეცვათ თავიანთი ისტორიული ტრადიციები და წესები. მეორეც, კატეგორიულად კრძალავდნენ შერეულ ქორწინებას და მესამე, გაერთიანდნენ საქველმოქმედო, კულტურულ და საგანმანათლებლო საზოგადოებებში.

როგორც აღვნიშნეთ, ოსმალეთის იმპერიამ კავკასიელების მაქსიმალური ასიმილაციის პოლიტიკა დაიწყო; მუჰაჯირებმა კი – ბრძოლა გადარჩენის, სოციალური სამართლიანობისა და იდენტობის შენარჩუნებისთვის. პირველი ნაბიჯები გადასახლების შემდეგ იყო ე.წ. პარლამენტის (მე-

ჯლისის) შექმნა, რასაც სასტიკი რეპრესიები მოჰყვა „სისხლიანი სულთნის“ აბდულ-ჰამიდ II (1876-1909) მხრიდან. ასეთი მკაცრი რეპრესიული ზომები უფრო აღრმავებდა მუჰაჯირებსა და ადგილობრივ ხელისუფლების შორის დაპირისპირებას. ქემალისტური რევოლუციის შემდეგ ჩერქეზული მეჯლისი კვლავ იქნა გახსნილი (ინალ-იფა, 1990, p. 18) ს. ბასარიასთან გვხვდება ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისში მცირე ერების დაცვის მსოფლიო ლიგის კონგრესზე მეჯლისმა გააგზავნა თავისი დეპუტატები (ბასარია, 1990:106-107).

1912 წელს კონსტანტინოპოლში მცხოვრებმა აფხაზებმა და ჩერქეზებმა ჩამოაყალიბეს აფხაზურ-ჩერქეზული კომიტეტი. კომიტეტის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა, რომელსაც ახორციელებდნენ ადგილობრივების ნებაყოფლობითი შეწირულობით. კომიტეტმა შესძლო გაეხსნა სკოლა-პანსიონი 60 კაცზე, ასევე იბეჭდებოდა წიგნები.

1918 წელს კონსტანტინოპოლი დაიკავეს ინგლისელებმა. კომიტეტმა ფაქტობრივად შეწყვიტა თავისი საქმიანობა. ქვეყნის სათავეში ქემალისტების მოსვლისთანავე კომიტეტის შენობა დაანგრიეს, იქ არსებული წიგნები კონფისკაციას დაექვემდებარა და დაიწვა.

თურქეთის რევოლუციამდე მუჰაჯირი კავკასიელების გარკვეული ნაწილი სულთნის სამხედრო საყრდენს წარმოადგენდა, სარგებლობდა პრივილეგიებით: მათ გადაეცა საუკეთესო მიწები, ხშირად წარდგენილები იყვნენ სხვადასხვა მაღალი რანგის თანამდებობებზე, თურქეთის არმიის ხელმძღვანელობა ხშირად მათ ხელში იყო. სულთნის რეაქციური პოლიტიკა ნაწილობრივ მათ ძალას ეყრდნობოდა.

თურქეთში გადასახლებული მუჰაჯირების (მამაკაცების) მთავარი დანიშნულება იყო სამხედრო სამსახურის შესრულება, რაც ასევე, ოსმალეთის პოლიტიკის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა. მათ ხელისუფლება შედარებით დიდ მიწის ნაკვეთებს გადასცემდა, თუმცა დროებით სარგებლობაში. ამასთან ისინი გარკვეული შეღავათებით სარგებლობდნენ. კერძოდ, გადასახადებისგან 10 წლით თავისუფლდებოდნენ. აღნიშნული მიწები სახელმწიფო საკუთრებაში იყო, რომლის მმართველი თავად სულთანი იყო. ამ ნაკვეთებს ემიგრანტები 10 წელზე ადრე ვერ გაყიდდნენ. თუ მიწის მფლობელი ამ ვადაზე ადრე საცხოვრებლად სხვა ადგილას გადავიდოდა, მიწა ბრუნდებოდა სახელმწიფოს განკარგულებაში.

თურქეთის ეროვნულ-ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ, სულთნის ჩამოგდების შემდეგ განახორციელა ბრძოლა გარე და შიდა მტრულ ძალებთან, მათ შორის აღმოჩნდა აფხაზურ-ჩერქეზული მოსახლეობის ნაწილი, რომელიც სულთნის მხარდამჭერი იყო. ახალი მთავრობისათვის მათ დაკარგეს ნდობა და როგორც არასანდო ელემენტები იდევნებოდნენ. 1919 წელს დაიწყო საბერძნეთ-თურქეთის ომი, რომელმაც კიდევ უფრო დაამძიმა აფხაზების მდგომარეობა ოსმალეთში. ისინი მოყვნენ რთულ პოლიტიკურ დაპირისპირებებში ძველი რეჟიმის მომხრეებსა და ქემალისტებს შორის. უფრო მეტიც, სასტიკი ბრძოლები მიმდინარეობდა დასავლეთ ანატოლიაში, ანუ იქ, სადაც კომპაქტურად იყო დასახლებული აფხაზები (იზმითი, ბურსა, იზმირი, ალაშექირი და ა.შ). შედეგად, ბევრი აფხაზი დაიღუპა ან იძულებით იყო გადასახლებული საბერძნეთში და სხვა ქვეყნებში. საბერძნეთში აფხაზები მოხვდნენ ასევე ბერძნულ ჯართან ერთად. საარსებო პირობები იქაც მათთვის რთული აღმოჩნდა. აფხაზეთში, ანუ თავის ისტორიულ სამშობლოში დაბრუნება მათ მუდმივ ამოცანად და ოცნებად რჩებოდა.

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს თურქეთში მცხოვრებ აფხაზებს შორის იყო მხოლოდ სამი ადამიანი საუნივერსიტეტო განათლებით, 5-6 საშუალო განათლებით (გიმნაზია), მაგრამ თურქულ ჯარში ძალიან ბევრი ოფიცერი და გენერალი იყო აფხაზური წარმოშობის. აფხაზებს ურჩევნიათ ჯარში მსახურება, – წერდა თავის ნაშრომში ინალ-იფა.

მეოცე საუკუნის დასაწყისში თურქეთის რესპუბლიკაში ეთნიკური უმცირესობები იძულებით ასიმილაციას ექვემდებარებოდნენ. მთავრობის ოფიციალური პოლიტიკა იყო ერთიანი თურქი ერის შექმნა. 1932 წლის ენის კანონის საფუძველზე, სკოლებში ბავშვებს ეკრძალებოდათ თურქულის გარდა სხვა ენებზე საუბარი. გვარების შესახებ კანონის საფუძველზე კავკასიელებს გვარების შეცვლამ მოუწიათ (Емельянова, 2015, pp. 33-40) მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ თურქეთი ერთპარტიულიდან მრავალპარტიულ სისტემაზე გადავიდა და ქვეყანაში დაიწყო ეროვნულ-კულტურული გაერთიანებების შექმნა.

თანამედროვე ეტაპზე აფხაზი მუჰაჯირების დასახლებები წარმოდგენილია საქარიას (ცენტრი ქ. ადაპაზარი) და ძიუჟეს პროვინციებში. პირველ ვილაიეთში (პროვინციაში) 25 მდე აფხაზური სოფელია, მეორეში 20-მდე. ნაკლებად კომპაქტური აფხაზური დასახლებები წარმოდგენილია სხვადასხვა ვილაიეთებში: ბურსაში, ესკიშექირში, სამსუნში, სინოპში, ბილეჩიკში და ა.შ. სულ თურქეთში 200-მდე სოფელია, სადაც კომპაქტურად სახლობენ აფხაზები (Adana, Amasya, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Bursa, Çorum, Eskişehir, İstanbul, Kocaeli (İzmit), Kütahya, Manisa, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Yozgat, Zonguldak) (Chirikba, 1995, p. 278).

მუჰაჯირები ახალ საცხოვრებელ ადგილებს აძლევდნენ იმ სოფლების სახელებს, საიდანაც ისინი წამოვიდნენ აფხაზეთიდან: ააცი, უარჩა, ჩლოუ, დაალ, ანხუა, მცარა და ა.შ. (ბასარია, 1923, pp. 106-107).

თურქეთში წარმოდგენილია თითქმის ყველა აფხაზეთში არსებული აფხაზური გვარი, უფრო მეტიც, ის გვარებიც, რომელებიც დღეს აღარ არის აფხაზეთში (ადზბა, აკუშბა, ალაცბა, ავხაა, ატეიბა, ბაალოუ, ტასკუაჩ და ა.შ). აფხაზური გვარები თემში ტრადიციულად შიდაეთნიკურ ურთიერთობების დროს გამოიყენება. მათ არ აქვს იურიდიული ძალა. ოფიციალური მიზნებისათვის ძველ გვარებს ცვლიდნენ ან ღებულობდნენ არაბულ ან თურქულ სახელებს (ასე ორხან შამბა იწერებოდა ჩაკარად) (ინალ-იფა, 1990).

როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული, თურქეთში მცხოვრები აფხაზები ძირითადად დასახლებულნი არიან პროვინციებში. თავიდანვე ისინი მიწათმოქმედებით, მებაღეობით, მეფუტკრეობით და მესაქონლეობით იყვნენ დაკავებულნი. მოჰყავდათ სიმინდი, თამბაქო, ბრინჯი, ყურძენი (ოღონდ არა ღვინისთვის, არამედ ტკბილეულის „ბეთმეზის“ მოსამზადებლად) და ა.შ. ემიგრანტებს ხორბლის, ქერისა და სიმინდის გარდა მოჰყავდათ კავკასიიდან ჩამოტანილი კულტურებიც, რომლებიც არ მოჰყავდათ თურქეთში – ფეტვი, შვრია. ასევე მოჰყავდათ სხვადასხვა ბოსტნეული, საზამთრო, ხეხილი. აფხაზებმა ასევე შეინარჩუნეს მეცხენეობის და ცხენოსნობის ტრადიცია, რომელიც ძალიან პოპულარული იყო მათ სამშობლოში.

რეგიონში, და ზოგადად მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენებმა (პირველი და მეორე მსოფლიო ომები, სხვადასხვა პოლიტიკურ-იდეოლოგიური პროცესები, სსრკ-ს დაშლა და.შ.) დიდი გავლენა იქონია თურქეთში მცხოვრებ აფხაზების დამოკიდებულებაზე თავიანთ ისტორიულ სამშობლოში მცხოვრებ თანამემამულეებთან. საბჭოთა კავშირის და უფრო რუსეთთან სიახლოვემ მათი აზრით, გავლენა იქონია აფხაზების ტრადიციულ ღირებულებათა ორიენტირებზე, რაც აფხაზური მორალურ-ეთიკური ნორმების დარღვევას წარმოადგენდა. ის რომანტიზებული და იდეალიზებული სამშობლოს ხატი და მოლოდინები იმსხვრეოდა, რაც კიდევ უფრო გამძაფრდა ქართულ-აფხაზური დაპირისპირების შემდეგ, როცა დაიწყო დეზორიენტაცია, კრიმინალის და საზოგადოებაზე (თვით რეპატრიანტებზე) მისი გავლენის ზრდა, უმუშევრობა, კორუფცია და ა.შ. ყოველივე ეს კიდევ უფრო შლიდა ისტორიული სამშობლოს აღქმას და კულტურული და ღირებულებითი თვალსაზრისით კიდევ უფრო აშორებდა იმ თავდაპირველ ეთნიკურ ჯგუფს, საიდანაც მოხდა მათი განსახლება.

აფხაზების ახალგაზრდა თაობა თურქეთში რეალისტურად უყურებს შექმნილ პირობებს. სამწუხაროდ, ისინი ცუდად ან საერთოდ არ საუბრობენ აფხაზურ ენაზე, მაგრამ გააჩნიათ ეროვნული თვითშეგნების მაღალი დონე. აფხაზური დიასპორა თურქეთში დღეს კარგად არის ორგანიზებული. თურქეთის ბევრ დიდ ქალაქში მოქმედებს აფხაზური კულტურის ცენტრები ან კლუბების (დერნეკები). მათი საქმიანობა და მიზნები ძირითადად კულტურული და საგანმანათლებლოა: მშობლიური ენის, ტრადიციების, კულტურის, სიმღერებისა და ცეკვების შენარჩუნება, კონცერტების, ფესტივალებისა და გამოფენების, კონფერენციებისა და მრგვალი მაგიდების მოწყობა, სხვადასხვა პუბლიკაციების გამოცემა, აგრეთვე კულტურული კავშირებისა და კონტაქტების შენარჩუნება თავის ისტორიულ სამშობლოსთან და სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრებ აფხაზებთან კომუნიკაციის და ურთიერთობების დამყარება.

თურქეთში მცხოვრებ აფხაზებს ურთიერთობები გააჩნიათ როგორც თავის ისტორიულ სამშობლოსთან ისე სხვა ქვეყნებში მცხოვრებ მემამულეებთან, მათ შორის აჭარის აფხაზებთანაც. ბევრი გვარის წარმომადგენლებს (კუდბა, აიკუცბა, მუსხაჯბა, ქიშინდბა, სმირბა და ა.შ.) წლებია აკავში-

რებს ურთიერთობა, მიმოსვლა ერთმანეთთან. ისინი ცდილობენ არ დაკარგონ თავიანთი ისტორიული ფესვები და კულტურული თავისებურებები.

დასკვნა. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთის ხელისუფლება წლების მანძილზე მკაცრად და თანმიმდევრულად ატარებდა უცხოენოვანი მოსახლეობის ასიმილაციის პოლიტიკას, არ არსებობდა ეროვნული სკოლები, არ ჰქონდათ უფლება ესაუბრათ თავიანთ წარმოშობაზე, ეტარებინათ საკუთარი გვარები და ა.შ. აფხაზებმა თურქეთში შეინარჩუნეს არათუ თავიანთი ისტორია, იდენტობა, მორალურ-ეთიკური კოდექსი, ენა და მისი დიალექტები, ფოლკლორი, არამედ ტრადიციული კულტურის ის ნაწილიც, რაც ისტორიულ სამშობლოში დავიწყებასაა მიცემული.

ეროვნული უმცირესობების მიმართ თურქეთის მკაცრი პოლიტიკით გამოწვეული ყველა სირთულისა და პრობლემის მიუხედავად, მუჰაჯირთა უმრავლესობამ მოახერხა საკუთარი ეთნიკური ინდივიდუალობის შეგნებისა და ისტორიული სამშობლოს მეხსიერების შენარჩუნება.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

Chirikba, V. (1995). *Resettlement of Abkhazians in Turkey.*

Hollifield., C. B. (2000). *Migration Theory: Talking across discipline .* NY and London .

А., Г. Э. (9 июль 2021 г.). *Махаджирство и «черкесская диаспора». Краткий исторический экскурс в прошлое*. Получено из livekavkaz: https://www.livekavkaz.ru/index.php?newsid=14545

Ахиядов, М. (22 Май 2023 г.). *Северокавказская диаспора в Турции*. Получено из yenisafak.com: https://www.yenisafak.com/ru/life/4384

Емельянова, Н. (2015). ИСЛАМ НА СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КАВКАЗЕ (по материалам полевых исследований среди абазин),. *«Гуманитарные и социально-экономические науки»* .

ბასარია, ს. (1923). *აფხაზეთი გეოგრაფიულ, ეთნოლოგიურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში.*

ინალ-ფაშა, შ. (1990). *„უცხოეთის აფხაზები“.* სოხუმი.

ძიძარია, გ. (1982). *„მუჰაჯირობა და აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები XIX ს“ .* სოხუმი.

FORCED MIGRATION/EMIGRATION OF ABKHAZIANS TO TURKEY: HISTORY, ADAPTATION, AND PROBLEMS OF IDENTITY PRESERVATION

NATALIA LAZBA
PhD in History, Associate Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: Natalia.lazba@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-0380-6303

INEZA ZOIDZE
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: Ineza.zodze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3354-4069

Abstract: The article discusses and analyzes the causes of the forced migration (muhajirism) of Abkhazians, the historical and political contexts that led to their choice of the receiving country as the object of migration. In addition, attention is focused on cultural, social, and economic reasons that had a special impact on various aspects of the life of the emigrants.

The colonial interests of the Russian Empire in the Caucasus in the nineteenth century are discussed in detail, the goal of which was to make the Caucasus an organic and inseparable part of it. For this, a large-scale colonization of the Caucasus was necessary, which could not be implemented without a free land fund (without „unreliable and undesirable" settlers). This was one of the reasons for the expulsion of a number of ethnic groups in the Caucasus, including the Abkhazians, from their native places and their deportation to the Ottoman Empire.

Along with the historical context, the migration processes that were reflected in the processes of adaptation and identity preservation of migrants are analyzed.

As a result of the research (fieldwork, analysis of scientific literature), it was determined that despite the strict and consistent assimilation policy of the Turkish government over the years, the Abkhazians, through conservation in a foreign socio-political and cultural environment, have preserved not only their history, identity, moral and ethical code, language and its dialects, folklore, but also that part of traditional culture that has been forgotten in their historical homeland.

Keywords: Muhajir-migration, colonialism, history, politics, adaptation, identity.

* * *

Introduction. Relevance of the topic. *Migration processes are a phenomenon that has accompanied human history.* The mobility of people is associated with a number of reasons: economic, political, ecological, social, cultural, etc. Accordingly, the above-mentioned processes were accompanied by the results reflecting a different and multifaceted process. In the footsteps of the development of humanity and the ascent to a new stage of life, the political environment, areas of interest, states' capabilities and power balance, culture, economy are changing, which makes the phenomenon of migration a continuous process and does not lose its relevance in all eras. Accordingly, when discussing the problem, various issues were considered: „What is the reason that determines the movement of the population, the results of this process?", „Why does part of the population begin to migrate and others remain?", What are the consequences of migration for the receiving and sending communities? (Migration Theory: *2000*) These issues are key when discussing the process and its results.

In general, migration is one of the most significant civilizational problems and is viewed not merely as a mechanical movement of people, but as a complex social process that influences various aspects of political, economic, cultural, and social life.

Transcontinental and transregional migrations are regular processes in the development of civilizations. *One such movement is the deportation (forced relocation) of the peoples of the Caucasus from their historical homeland to the countries of the Near East-a phenomenon that is recognized in the scientific literature as Muhajirism.*

Muhajirism is not just a difficult episode in life, but also a grave national tragedy, which led to a rapid decline in the number of Abkhazians in their own homeland and put the Abkhaz people at risk of physical extinction. (ინალ-იფა, 1990:145-146).

Accordingly, our goal is to conduct an in-depth analysis of the problem, taking into account both the historical and contemporary contexts.To study and analyze the issues of identity, integration and adaptation of Abkhazian emigrants in Turkey.

Research Methodology. *The empirical basis of this study is grounded in the examination of migration-related issues in Abkhazian villages in Turkey, conducted under fieldwork conditions. Fieldwork was carried out using methods of direct observation and interviews with informants. Qualitative techniques such as focus group discussions and in-depth interviews were employed. Both group and individual meetings were conducted to ensure a diversity of perspectives. This approach enabled the collection of valuable data, which was analyzed to identify the dynamics and main trends related to the subject under investigation. In addition, relevant theoretical materials from the scientific literature were reviewed and analyzed to provide a broader conceptual framework for the study.*

Discussion of the issue and main findings. As a result of continuous wars in the Caucasus at the turn of the 18th-19th centuries, Russia subjugated the region. Its goal was to make it its organic and integral part, for which large-scale colonization of the Caucasus was necessary, which could not be carried out without a free land fund.

(without „unreliable and undesirable“ settlers). This was precisely one of the reasons for the expulsion of a number of Caucasian peoples, including the Abkhazians, from their native places and their deportation to the Ottoman Empire.

The colonial policy, which included deportations aimed at forced assimilation, turned the Caucasus into one of the most conflict-prone regions in the world during the 19th century. The implementation of military-colonial policies destroyed traditional socio-cultural institutions and led to ideological disorientation of the people.

As a result, in the 19th century, a significant portion of the population of the Caucasus came under the jurisdiction of the Ottoman Empire. In the territories they left behind, significant changes occurred in the region's ethnic map. The Muhajirism became one of the most tragic chapters in the history of the peoples of the Caucasus. The scale of this migration had a profound impact on the geopolitical and ethnodemographic landscape of the region. According to historian Dzidzaria, approximately one million people emigrated from the Caucasus during this period, including around one hundred thousand Abkhazians. (ძიძარია, 1982:98–99).

The result of forced migration was the emergence of a large Abkhazian diaspora in a number of countries of the Middle East: in the Ottoman Empire, Syria, Jordan, Lebanon, Egypt. There are currently 228 Abkhazian-Adyghe villages in twenty provinces of Turkey (Chirikba,1995:278). The Abkhazians, Adyghe and Ubykhs, who are known in Turkey under the common name „Circassians“, played a prominent role in the life of the Sultan's court, in the administration and especially in the army of the Ottoman Empire.

The approach of the Ottoman authorities to the settlement of the Muhajirs was characterized by multifaceted aspects: military-political, national and economic. Taking into account the military-political

and national-ethnic aspects, the Sultan's authorities planned to use the Muhajirs in possible external wars and internal conflicts: Balkan – against Russia and the Slavic peoples; Caucasian – against Russia and the Armenians; Mediterranean – against the historical enemy – against the Greeks; Eastern – against the Armenians and Kurds; South – against the Alawites, Bedouins and Druze. From an economic point of view, the Ottoman authorities planned to strengthen the industrial and agricultural sectors with the efforts of the Muhajirs against the background of constant military threats (Гургулия, 2021).

It is noteworthy that the Ottoman Empire subjected the settlers from the Caucasus to a policy of planned resettlement, and this policy cannot be considered in isolation from the internal politics of the empire and the ongoing geopolitical struggle on its territory. In this context, a significant number of Caucasians settled in the Ottoman provinces adjacent to or near the Balkan and Caucasus regions, where the borders between the Ottoman and Russian empires crossed. Thus, in the event of a war with Russia, the Ottoman administration planned to make maximum use of the Muhajirs, who had solid war experience and also a sense of historical revenge against Russia. This was the subject of Ottoman foreign policy. In addition, another factor that influenced the settlement policy planned by the Ottomans towards the Caucasian peoples was directly related to the social structure of this country. The planned resettlement policy towards Caucasians was implemented taking into account possible uprisings among ethnic groups and religious minorities in the Ottoman Empire. Meanwhile, by the 1880s, the geography of the resettlement of Caucasians in the Ottoman Empire had taken its final form and was concentrated mainly in four regions of the country: Western Anatolia (especially Northwestern Anatolia), Central Anatolia (Circassian line), Eastern Anatolia and the Arab provinces. (Syria, Palestine and Jordan). (Ахиядов, 2023).

The immigrants in the Ottoman Empire faced difficult conditions. They did not have the rights that the local population enjoyed (for example, they did not have the right to vote in court). This explains the attempts of the Muhajirs to return in the period before the First World War. The difficult situation of the immigrants was associated not only with economic and social problems, but also with problems of a political nature.

Although the first wave of Muhajirs was already faced with a number of socio-economic and other problems. They still saw a particular threat in the loss of their identity, *historical traditions and customs*, therefore, they were cautious and took a number of measures to prevent their assimilation into local society. For this reason, they settled and lived in closed communities, trying to preserve their cultural values, secondly, they categorically forbade mixed marriages and thirdly, they united in charitable, cultural and educational societies.

As we have noted, the Ottoman Empire began a policy of maximum assimilation of Caucasians. The Muhajirs, on the other hand, fought for survival, social justice, and the preservation of their identity. The first steps after the exile were the creation of the so-called parliament (Mejlis), which was followed by brutal repressions by the „red sultan" Abdul-Hamid II (1876-1909). Such harsh repressive measures further deepened the confrontation between the Muhajirs and the local authorities. After the Kemalist revolution, the Circassian Mejlis was reopened (ინალ-იფა, 1990:18). S. Basaria reports that at the beginning of World War I, the Mejlis sent its deputies to the Congress of the World League for the Protection of Small Nations (ბასარია, 1923:. 106-107)

In 1912, Abkhazians and Circassians living in Constantinople formed the Abkhazian-Circassian Committee. The main task of the committee was cultural and educational activities, which were carried out with the voluntary donations of the locals. The committee was able to open a boarding school for 60 people, and also printed books.

In 1918, Constantinople was occupied by the British. The committee practically ceased its activities.

As soon as the Kemalists came to power, the committee building was demolished, the books in it were confiscated and burned.

Before the Turkish revolution, a certain part of the Muhajiri Caucasians represented the military support of the Sultan, enjoying privileges: They were given the best lands, were often nominated for

various high-ranking positions, and the leadership of the Turkish army was often in their hands. The reactionary policy of the Sultan was partly based on their power.

The main purpose of the Muhajirs (men) who migrated to Turkey was to perform military service, which was also the main goal of Ottoman policy. The government gave them relatively large plots of land, but for temporary use. In addition, they enjoyed certain benefits. In particular, they were exempt from taxes for 10 years. The mentioned lands were state property, the ruler of which was the Sultan himself. The immigrants could not sell these plots before 10 years. If the landowner moved to another place before this period, the land returned to the state.

Bourgeois revolution in Turkey, after the overthrow of the Sultan, waged a struggle against external and internal hostile forces. Among them was a part of the Abkhazian-Circassian population, which was a supporter of the Sultan. They lost confidence in the new government and were persecuted as unreliable elements. In 1919, the Greco-Turkish War began, which further aggravated the situation of the Abkhazians in the Ottoman Empire. They were involved in difficult political confrontations between supporters of the old regime and Kemalists. Moreover, fierce battles were fought in Western Anatolia, that is, where the Abkhazians were compactly settled. (Izmit, Bursa, Izmir, Alashekir, etc.). As a result, many Abkhazians died or were forcibly exiled to Greece and other countries. The Abkhazians also arrived in Greece with the Greek army. Living conditions there were also difficult for them. Returning to Abkhazia, that is, to their historical homeland, remained their constant task and dream.

At the end of the nineteenth century, among the Abkhazians living in Turkey, there were only three people with a university education, 5-6 with secondary education (gymnasium), but in the Turkish army there were a lot of officers and generals of Abkhaz origin. Abkhazians prefer to serve in the army, – wrote Inal-Ifa in his work.

In the early twentieth century, ethnic minorities in the Republic of Turkey were subjected to forced assimilation. The official policy of the government was to create a unified Turkish nation. Under the 1932 Language Law, children were prohibited from speaking languages other than Turkish in schools. Under the Surname Law, Caucasians were required to change their surnames (Емельянова, 2015:33-40). After World War II, Turkey moved from a single-party system to a multi-party system, and the country began to form national-cultural associations.

At the modern stage, the settlements of Abkhazian muhajirun are represented in the provinces of Sakarya (center in Adapazari) and Dziuz. In the first province (province) there are up to 25 Abkhazian villages, in the second – up to 20. Less compact Abkhazian settlements are represented in various provinces: Bursa, Eskişehir, Samsun, Sinop, Bilecik, etc. In total, there are about 200 villages in Turkey where Abkhazians live compactly. (Adana, Amasya, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Bursa, Çorum, Eskişehir, İstanbul, Kocaeli (İzmit), Kütahya, Manisa, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Yozgat, Zonguldak) (Chirikba, 1995:278).

The muhajirs gave their new places of residence the names of the villages from which they came from Abkhazia: Aatsi, Uarcha, Chlou, Daal, Ankhua, Mtsara, etc. (ბასარია, 1923:106-107).

Almost all Abkhazian surnames existing in Abkhazia are represented in Turkey, moreover, even those surnames that are no longer in Abkhazia today. (Adzba, Akushba, Alatsba, Avkhaa, Ateiba, Baalou, Taskuach, etc.). Abkhazian surnames are traditionally used in the community during interethnic relations. They have no legal force. For official purposes, old surnames were changed or adopted Arabic or Turkish names (ინალ-იფა:1990).

As mentioned above, the Abkhazians living in Turkey are mainly settled in the provinces. From the very beginning, they were engaged in agriculture, gardening, beekeeping and cattle breeding. They grew corn, tobacco, rice, grapes. (although not for wine, but for the preparation of sweets „betmez“), etc. In addition to wheat, barley and corn, the immigrants also brought crops from the Caucasus that were not grown in Turkey: millet, oats. They also grew various vegetables, watermelons, and fruit trees. The Abkhazians also preserved the tradition of horse breeding and horse riding, which was very popular in their homeland.

The events taking place in the region and in the world in general (the First and Second World Wars, various political-ideological processes, the collapse of the USSR, etc.) had a great impact on the attitude of Abkhazians living in Turkey towards their compatriots living in their historical homeland. In their opinion, the proximity to the Soviet Union and, more specifically, to Russia, had an impact on the traditional value orientations of the Abkhazians, which was a violation of Abkhazian moral and ethical norms. The romanticized and idealized image and expectations of the homeland were crumbling, which became even more acute after the Georgian-Abkhazian conflict, when disorientation began, the growth of crime and its influence on society (the repatriates themselves), unemployment, corruption, etc. All of this further distorted the perception of their historical homeland and further distanced them, in terms of culture and values, from the original ethnic group from which they were resettled.

The younger generation of Abkhazians in Turkey is realistic about the conditions created. Unfortunately, they speak the Abkhazian language poorly or not at all, but they have a high level of national self-awareness. The Abkhazian diaspora in Turkey is well organized today. Abkhazian cultural centers or clubs (derneks) operate in many large cities of Turkey. Their activities and goals are mainly cultural and educational: preserving the native language, traditions, culture, songs and dances, organizing concerts, festivals and exhibitions, conferences and round tables, publishing various publications, as well as maintaining cultural ties and contacts with their historical homeland and establishing communication and relations with Abkhazians living in different countries.

Abkhazians living in Turkey have relations both with their historical homeland and with their compatriots living in other countries, including Abkhazians of Ajara. Representatives of many clans (Kudba, Aikutsba, Muskhajba, Kishindba, Smirba, etc.) have been connected by relationships and communication with each other for years. They try not to lose their historical roots and cultural characteristics.

Conclusion. Thus, despite the fact that the Turkish government has been strictly and consistently pursuing a policy of assimilation of the foreign-speaking population for years. there were no national schools, they did not have the right to talk about their origin, to carry their own surnames, etc. Abkhazians in Turkey have preserved not only their history, identity, moral and ethical code, language and its dialects, folklore, but also that part of their traditional culture that has been forgotten in their historical homeland.

Despite all the difficulties and problems caused by Turkey's strict policy towards national minorities, the majority of the emigrants have managed to preserve the consciousness of their ethnic individuality and the memory of their historical homeland.

Bibliography:

1) ბასარია, ს. (1923). „აფხაზეთი გეოგრაფიულ, ეთნოლოგიურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში".
2) ინალ-იფა, შ. (1990), უცხოეთის აფხაზები", სოხუმი.
3) ძიძარია, გ. (1982). „მუჰაჯირობა და აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები XIX ს" , სოხუმი.
4) Migration Theory: Talking across discipline, (2000). Ed. by Caroline B. Brettell and James F. Hollifield. Routledge \ Taylor & Francis Group, NY and London.
5) Chirikba, V.A. (1995). Resettlement of Abkhazians in Turkey // Sh.D. Inal-ipa. Sadzy: historical and ethnographic essays. M.
6) Емельянова, Н. (2015). ИСЛАМ НА СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КАВКАЗЕ (по материалам полевых исследований среди абазин), «Гуманитарные и социально-экономические науки» Ростов-на-Дону, № 5,
7) Гургулия, Э. А. (2021). Махаджирство и «черкесская диаспора». Краткий исторический экскурс в прошлое, ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული: https://www.livekavkaz.ru/index.php?newsid=14545
8) Ахиядов, М. (2023). Северокавказская диаспора в Турции, ნახვის თარიღი: 13 აპრილი , 2025. ბმული: https://www.yenisafak.com/ru/life/4384

შავი ზღვის აუზის უსაფრთხოების განზომილება და თანამედროვე სამხედრო საფრთხეები

ვახტანგ მაისაია
პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის, პროფესორი,
ელ-ფოსტა: vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge
ORCID: /0000-003-3674-3570

სერგო თევზაძე
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პოლიტიკის
მეცნიერებათა სადოქტორო-საგანმანათლებლო
პროგრამის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: sergo.tevzadze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0000-6386-4891

ანი გაგნიძე
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის სოციალურ
მეცნიერებათა ფაკულტეტის პოლიტიკის მეცნიერებათა
სადოქტორო-საგანმანათლებლო პროგრამის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: ani.gagnidze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-0184-0435

აბსტრაქტი: ნაშრომში – „**შავი ზღვის აუზის უსაფრთხოების განზომილება და თანამედროვე სამხედრო საფრთხეები“ –** განხილულია რეგიონალური და არარეგიონალური აქტორების სამხედრო, სამხედრო პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები, რომლებიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს შავი ზღვის აუზის ქვეყნების უსაფრთხოების გარემოსა და სტაბილურობაზე. აღნიშნული რეგიონი, მისი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე იძლევა მასშტაბური ეკონომიკური პროექტების განხორციელების, ასევე ძალების სხვადასხვა მიმართულებებით პროეცირების შესაძლებლობებს, რაც ქმნის დამატებით გამოწვევებს ზემოთ ჩამოთვლილ დომეინებზე შესაძლო ნეგატიური ზეგავლენის კონტექსტში. თემაში ნათლადაა წარმოჩენილი ყველა ის საჭიროებები, რომლებმაც რეგიონის ქვეყნებს შორის მშვიდობიან თანაარსებობას უნდა შეუწყოს ხელი და ამ მოცემულობის შენარჩუნების უზრუნველსაყოფად მოახდინოს უსაფრთხოების სრული სპექტრის ღონისძიებების რეალიზება.

ყურადღება გამახვილებულია რეგიონში არსებულ ტურბულენტურ ვითარებაზე (რუსეთ-უკრაინის ომი, სომხეთ-აზერბაიჯანის სამშვიდობო პროცესი, კონფლიქტები ახლო აღმოსავლეთში), რაც დასავლეთისთვის კრიტიკულ მნიშვნელობას იძენს, ცენტრალური აზიიდან ევროპის მიმართულებით სტაბილური და საიმედო სატრანსპორტო-საკომუნიკაციო ხაზების „შუა დერეფანი“-ს გადალაგებასთან დაკავშირებით, კავკასიის რეგიონის გავლით, რომელ ჯაჭვშიც საქართველოს მნიშვნელოვანი როლი აკისრია და ასრულებს ენერგო რესურსების და ტვირთების გამტარის ფუნქციას.
ნაშრომში ასევე განხილულია, ზემოთ აღნიშნული პროცესების შედეგად სტრატეგიული მხარდაჭერისა და შესაძლებლობების ზრდის ტენდენციები, როგორც პოლიტიკური, ასევე სამხედრო და ეკონომიკურ-ფინანსური სარგებლის მიღების თვალსაზრისით, რაც ქმნის უსაფრთხოების უპრეცენდენტო გარანტიებს შავი ზღვის აუზის კონკრეტული სახელმწიფოებისთვის. ამავდროულად თემაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა აშშ-ის და ჩინეთის ინტერესებს შავი ზღვის აუზის მიმართ, რაც გამოხატულია რეგიონის გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან და მისი ეკონომიკური

პოტენციალიდან გამომდინარე, ასევე მასშტაბური ეკონომიკური პროექტების განხორციელების და უსაფრთხოების უზრუნველყოფისათვის ხელის შემშლელი თანმდევი რისკები, იმ აქტორების მხრიდან (რუსეთი, ირანი), რომელთა გვერდის ავლითაც იგეგმება სამომავლო მეგაპროექტების განხორციელება.

მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა არაკეთილმოსურნე აქტორების მხრიდან საკომუნიკაციო ჯაჭვში შემავალი სახელმწიფოებში არასტაბილური გარემოს ფორმირებას, მათ შორის ჰიბრიდული მოქმედებების წარმოებას, დივერსიული აქტებისა და კიბერ თავდასხმების განხორციელებასა და ასევე ტერიტორიული მთლიანობის მოშლის ან ქვეყნების ნაწილობრივ ან სრულად ოკუპაციას ან მცდელობებს.

განსახილველი თემის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეძღვნება ჯაჭვში არსებული გამტარუნარიან ქვეყნებში განსახორციელებელი მეგაპროექტების უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საკითხებს და ამ მეგაპროექტების განხორციელებით დაინტერესებული პარტნიორი ქვეყნების მჭიდრო კოოპერაციის აუცილებლობას. აღნიშნული კი მნიშვნელოვნად გაზრდის დაინტერესებული მხარეების, უსაფრთხოების სექტორში ჩართული ძალებისა და საშუალებების კოორდინირებულ საქმიანობას, პროფილაქტიკური/პრევენციული ღონისძიებების გატარებისათვის.

აღნიშნულ თემის საკვლევი კითხვა არის შემდეგი: რა გავლენას ახდენს ასიმეტრიული სამხედრო გამოწვევები რეგიონული უსაფრთხოების პროცესებზე, შავი ზღვის რეგიონის მაგალითზე? თეორიული ჩარჩო იქნება შერჩეული „რეგიონული უსაფრთხოების“ და „სეკურიტიზაციის“ თეორიებიდან.

საკვანძო სიტყვები: უსაფრთხოება, შავი ზღვის აუზი, საფრთხეები, სტაბილურობა, სტრატეგიული, გეოპოლიტიკური, ეკონომიკური.

* * *

შესავალი. თანამედროვე მსოფლიოში სახელმწიფოთა უსაფრთხო თანაარსებობის გარანტორად ხშირ შემთხვევაში მოგვევლინება ეკონომიკური ინტერესების თანხვედრა, რომლებიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ქვეყნების ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, სამხედრო და სოციალურ განვითარებაზე. ზემოთ აღნიშნული ინტერესის სფეროების გადაკვეთა მნიშვნელოვნად ზრდის სხვადასხვა ქვეყნებს შორის კეთილმეზობლური დამოკიდებულების ხარისხს, რადგან გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე თავს იჩენს ურთიერთდამოკიდებულების ისეთი მოცემულობები, როგორიცაა ვაჭრობა, სატრანზიტო მარშუტები, თანამშრომლობა სამხედრო კუთხით და უსაფრთხოების სექტორში.

შავი ზღვის აუზის ქვეყნების მიმართ დაინტერესება აშშ-ის და ევროპის მხრიდან მუდმივად არსებობდა, თუმცა ინტერესები შესაძლებლობებთან ერთად გაიზარდა პოსტსაბჭოური სივრცის დაშლის შემდგომ, სადაც მათ რეალური შანსი მიეცათ მნიშვნელოვანი აქტორების როლი შეეთავსებინათ ეკონომიკური კოლაფსის წინაშე მდგარ, მათთვის სტრატეგიულად საინტერესო ქვეყნებში. შავი ზღვის აუზს მისი გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მსოფლიო უსაფრთხოების ფორმირებაში, რადგან ის ერთმანეთთან აკავშირებს კასპიის, ეგეოსის და ხმელთაშუა ზღვების აუზებს და წარმოადგენს მნიშვნელოვან დერეფანს ევროპასა და აზიას შორის. გამომდინარე აქედან შავი ზღვის აუზის უსაფრთხოების განზომილება მოიცავს არა მარტო კავკასიას, არამედ ცენტრალურ და აღმოსავლეთ აზიას, რუსეთის ფედერაციას, ასევე დასავლეთის ევროპულ ქვეყნებს და აშშ-ს (მაისაია და კიღურაძე, 2024).

მნიშვნელოვანი დატვირთვა შავი ზღვის აუზს აქვს ეკონომიკური თვალსაზრისით, რაც გულისხმობს სამხრეთ კავკასიის გავლით „ჩრდილოეთ დერეფანის“ ჩანაცვლებად ალტერნატივას „შუა დერეფნით“, რომელიც მნიშვნელოვნად მოკლეა ვიდრე „ჩრდილოეთის დერეფანი“. აღნიშნული ალტერნატივის ძებნა დასავლეთის მიერ განაპირობა არა მოკლე მარშრუტმა, არამედ რუსეთის უკრაინაში შეჭრამ, რამაც რუსეთი წარმოაჩინა არასტაბილურ და საფრთხის შემცველ პარტნიორად. ერთი მხრივ ალტერნატიული მარშუტის არსებობა, რა თქმა უნდა, ხელსაყრელ პირობებს ქმნის გარკვეული ქვეყნების ეკონომიკური განვითარებისათვის, თუმცა მეორე მხრივ აზიანებს რეგიონის დომინანტი აქტორების ეკონომიკურ ინტერესებს, რომლებსაც გააჩნიათ საკმარისზე მეტი რესუ-

რსები ხელი შეუშალონ ალტერნატიული პროექტების განხორციელებას, რაც კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს განსახორციელებელი პროექტებთან დაკავშირებულ უსაფრთხოების საკითხებს.

ყოველივე ზემოთ განხილული ცხადყოფს, რომ მსოფლიოს ყველაზე ინდუსტრიული და განვითარებული ქვეყნების ინტერესები მიმართულია მზარდი ეკონომიკის შენარჩუნებისა და განვითარებისაკენ, რაც მოითხოვს ძვირად ღირებული მეგაპროექტების განხორციელებაში ჩადებული ინვესტიციების დაცვას და მათი უსაფრთხო ფუნქციონირების ხელშეწყობას ხანგრძლივი დროით, ასევე შესაძლო არსებული ან მომავალში წარმოჩენილი საფრთხეების აღმოფხვრას ან პრევენციას. მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს პროექტებში მონაწილე, გამტარუნარიანობის მქონე ქვეყნების სტაბილურობა და მათი უსაფრთხოების მაღალ დონეზე უზრუნველყოფა, რეგიონში არსებული არაკეთილმოსურნე აქტორების მხრიდან შესაძლო ასიმეტრიული საფრთხეების თავიდან აცილების ან თუნდაც პირდაპირი სამხედრო აგრესიის პრევენციის მიზნით (მარშალ-ცენტრი, 2024).

შავი ზღვის აუზის მნიშვნელობა და საქართველოს გეოპოლიტიკური მდებარეობის ანალიზი

შავი ზღვის აუზის მნიშვნელობა განისაზღვრება მისი გეო-სტრატეგიული მდებარეობიდან გამომდინარე, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს ევროპის, ახლო აღმოსავლეთის, ცენტრალური აზიისა და აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებს. აღნიშნული რეგიონი საინტერესოა მთელი რიგი ეკონომიკური ინიციატივებით, რაც გამოხატულია რესურსებთან წვდომის, ხელსაყრელი სავაჭრო პირობების, სწრაფ და მოკლე სავაჭრო მარშრუტების კუთხით. შავი ზღვის აუზმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომ, როდესაც საბჭოთა პერიოდში ჩაკეტილი გარკვეული სივრცეები გაიხსნა და რეალურად ხელმისაწვდომი გახდა დასავლეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების გასატარებლად. შავი ზღვის აუზის ქვეყნებია: თურქეთი, ბულგარეთი, საქართველო, უკრაინა, რუსეთი და რუმინეთი, რომელთაგანაც საერთაშორისო სავაჭრო თვალსაზრისით რუსეთის გარდა, დანარჩენი საზღვრისპირა ქვეყნები აწარმოებენ ღია და თავისუფალ საზღვაო ვაჭრობას.

შავი ზღვის აუზის რეგიონში მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული მდებარეობა აქვს საქართველოს. თუ შევხედავთ სატრანზიტო მარშუტების განლაგებას, მივხვდებით, რომ ბოლო წლებში განვითარებული მოვლენების ფონზე საქართველოს ტერიტორია ყველაზე ხელსაყრელია ჩრდილოეთის სახმელეთო და სამხრეთის საზღვაო სატრანსპორტო მარშრუტებთან შედარებით (ნატო პარლამენტური ასამბლეა, 2023).

„ჩრდილოეთის მარშრუტი“ (ჩინეთი-რუსეთი-ევროპა) დასავლეთისთვის არასაიმედო გახდა 2022 წლიდან რუსეთის მიერ უკრაინაში შეჭრის შემდეგ, რამაც ხაზი გაუსვა რუსეთის პარტნიორობის არასიმედოობას და არასტაბილურობას, შესაბამისად დასავლეთმა დაიწყო ალტერნატიული მარშრუტის მოძიება, რომელიც „შუა დერეფანი“-ს სახელწოდებითაა ცნობილი.

„სამხრეთის საზღვაო მარშრუტი“ (ყვითელი ზღვა-მალაკის სრუტე-ინდოეთის ოკეანე-წითელი ზღვა-სუეცის არხი-ხმელთაშუა ზღვა) საოკეანო მარშუტია, რომელიც გამოირჩევა თავისი სიიაფით, თუმცა მისი ხანგრძლივობა 45-60 დღეს შეადგენს.

„შუა დერეფანი“ (ჩინეთი-ყაზახეთი-უზბეკეთი-თურქმენეთი-აზერბაიჯანი-საქართველო-თურქეთი) ეს ის ალტერნატიული მარშრუტია, რომელსაც „ჩრდილოეთის მარშუტის“ კონკურენტუნარიან დერეფნად მოიაზრებენ, რადგან ის 2000 კილომეტრით მოკლეა, გაცილებით სტაბილურია და უსაფრთხო.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ „შუა დერეფანი“-ს ალტერნატივა მნიშვნელოვანი განაცხადია ევროპისა და აზიის სავაჭრო მარშუტების დასაკავშირებლად, რომელსაც მხარს უჭერენ დიდი შვიდეულის ქვეყნები და მათ შორის აღნიშნული დერეფნის განვითარების დიდი მხარდამჭერია ჩინეთიც. მნიშვნელოვანი კი საქართველოს მონაწილეობაა არსებულ ჯაჭვში, რომელიც პირდაპირ კავშირშია ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობასთან და უსაფრთხოების გარანტიებთან. საქართველო აღნიშნული დერეფნის ჯაჭვში შემთხვევით არ მოხვედრილა, რადგან თუ გავითვალისწინებთ რუსეთ-უკრაინის, სომხეთი-აზერბაიჯანის შეიარაღებულ კონფლიქტებს, აზერბაიჯან-ირანის არცთუ ისე სახარბიელო ურთიერთობებს და დასავლეთის სანქციებს ირანთან

მიმართებაში, ნათლად დავინახავთ საქართველოს, როგორც სამხრეთ კავკასიის შემადგენელი ნაწილის გეო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას.

აღსანიშნავია, ასევე უკვე განხორციელებული სხვა მასშტაბური პროექტები, როგორებიცაა:

„ნაბუქო“-ს მაგისტრალური გაზსადენი (აზერბაიჯანი-საქართველო-თურქეთი-ბულგარეთი-რუმინეთი-უნგრეთი-ავსტრია-ჩეხეთი-გერმანია), რომელიც ცენტრალურ აზიას რუსეთის გვერდის ავლით აკავშირებს ევროპას;

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი, რომლის საშუალებითაც კასპიის ზღვიდან ხდება გადაუმუშავებელი ნავთობის ტრანსპორტირება;

შაჰდენიზის გაზსადენი (ბაქო-თბილისი-ერზრუმი), რომელიც აშენდა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის კორიდორში.

უკვე არსებული მილსადენები კი მიუთითებს საქართველოს ენერგოგამტარუნარიანობაზე და საიმედოობაზე (კუიმოვა და ვეზემანი, 2018).

„შუა დერეფნის“ დანიშნულების მიმოხილვა და დერეფნის ჯაჭვში შემავალი ქვეყნების უსაფრთხოების უზრუნველყოფის პოტენციალი

როგორც ზემოთ არაერთხელ აღვნიშნეთ, შავი ზღვის აუზი წარმოადგენს გეო-სტრატეგიული მნიშვნელობის გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას, რომელიც აზიიდან ევროპის მიმართულებით ენერგორესურსების გატარების ერთ-ერთი ალტერნატიული ვარიანტია. რესურსების გადაზიდვის დივერსიფიკაციის მიზნით, აღნიშნული რეგიონით დაინტერესებულია მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოები, რომელთა მიზანია უსაფრთხო სავაჭრო მარშუტების შექმნა, სადაც მოხდება ენერგორესურსების უწყვეტი და სტაბილური გატარება.

შავი ზღვის რეგიონმა, როგორც ენერგორესურსების გამტარუნარიანმა დერეფანმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა 2022 წლის შემდეგ, როდესაც რუსეთმა დაიწყო ფართომაშტაბიანი საომარი მოქმედებების წარმოება უკრაინის წინააღმდეგ. ამგვარი მოქმედებით რუსეთი დაუპირისპირდა მთელ დასავლურ სამყაროს, რომელსაც ის ათწლეულებია ამარაგებს ენერგო რესურსებით „ჩრდილოეთის დერეფანი“-ს მეშვეობით და მოცემული დერეფანი გამოიყენა დასავლეთზე ზეგავლენის ბერკეტად, რამაც აიძულა ევროპა, აშშ და ჩინეთი მოეძიათ ახალი ალტერნატიული ენერგოგამტარი დერეფანი. ასეთი ალტერნატიული დერეფანი, რომელიც კონკურენტუნარიანი იქნება „ჩრდილოეთის დერეფანთან“ მიმართებაში „შუა დერეფნის“ სახელწოდებითაა ცნობილი.

„შუა დერეფნის“ ძირითადი დანიშნულებაა ენერგო რესურსების გამტარი მარშუტის რამდენიმე ათასი კილომეტრით შემცირება (დანახარჯებისა და გადაზიდვების დროის შემცირება) სხვა მარშრუტებთან შედარებით, ასევე რუსეთის ჩამოშორება ევროპის ენერგორესურსებით მომარაგების საერთაშორისო გაერთიანებებიდან (მაისაია, 2021).

აღნიშნული დერეფნის სტაბილურად ფუნქციონირების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია ასევე, ენერგო რესურსების გამტარუნარიანი ქვეყნების უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, რაც დიდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული „შუა დერეფნის“ ენერგოგამტარ ჯაჭვში არსებულ სახელმწიფოებში პოლიტიკური რყევებისა თუ შეიარაღებული კონფლიქტების ფონზე, მაგალითად 2020 წელს არასტაბილურობა ყირგიზეთში (რევოლუციური მოვლენები), 2020 წელს საომარი მოქმედებები ყარაბაღში, 2021-2022 წლებში ლოკალური შეიარაღებული დაპირისპირებები აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის, 2022 წელს სამოქალაქო დაპირისპირება ყაზახეთში. ყოველივე ზემოთ აღნიშნული კი მნიშვნელოვნად აფერხებს ენერგოგამტარი პროექტების დროში რეალიზებას და კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს დერეფნის სტაბილურად ფუნქციონირების საკითხს. ამგვარი არასტაბილური მოვლენების პრევენციას ჭირდება ჯაჭვში არსებულ სახელმწიფოთა შიდა პოლიტიკური სტაბილურობა და უსაფრთხოებაზე მიმართული კოლექტიური ძალისხმევა. ამ შემთხვევაში არც საქართველო გამოირჩევა სტაბილური გარემოთი, რადგან ქვეყნის 20% ოკუპირებულია რუსეთის მიერ, რაც ქმნის გარკვეულ დაძაბულობებს ამგვარი მეგაპროექტების განხორციელებაში.

ენერგო რესურსების გამტარუნარიან ჯაჭვში შემავალმა სახელმწიფოებმა საკუთარი ქვეყნების ეკონომიკური კეთილდღეობისა და უსაფრთხო განვითარების მიზნით, უნდა გამოიყენონ ყველა მათ ხელთ არსებული პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ბერკეტები საკუთარ სახელმწიფოებში და

აწარმოონ დაბალანსებული საგარეო პოლიტიკა სამეზობლო ველში უსაფრთხო გარემოს შენარჩუნების მიზნით, ამგვარი პროექტების სტაბილურ გარემოში რეალიზებისთვის. ამგვარი მიდგომები კი კიდევ უფრო მიმზიდველს გახდის მათ გეოგრაფიულ მდებარეობას ახალი ინიციატივების წამოწყებისათვის, უცხოელი ინვესტორების მხრიდან.

ინდუსტრიული და მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების ასეთ მეგაპროექტების განხორციელებაში მონაწილეობა თავისთავად მიუთითებს უზარმაზარი ინვესტიციების შედინებას ენერგოგამტარ სახელმწიფოებში და ამ სახელმწიფოებში უპრეცენდენტო უსაფრთხოების კომპლექსურ ღონისძიებებს, სადაც, რა თქმა უნდა, გარდაუვალია ადგილობრივი უსაფრთხოების სექტორის სრული სპექტრის ჩართულობა (მაისაია 2003. 6-12).

თანამედროვე სამხედრო საფრთხეების არსებობა, მათთან ბრძოლის და მათი პრევენციის შესაძლებლობები

მსოფლიოში და კერძოდ შავი ზღვის აუზის ქვეყნებში მიმდინარე პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესები ქმნის არასტაბილურ გარემოს ზემოთ აღნიშნული ეკონომიკური პროექტების განხორციელებისათვის, რომელთა განვითარებას სჭირდება სტაბილური და უსაფრთხო გარემოს შექმნა. ყველა პროექტის განხორციელებაში იკვეთება დაინტერესებული და ამ პროექტების მოწინააღმდეგე მხარეები, რადგან ერთი მხრივ ეს არის გარკვეული სახელმწიფოებისათვის ეკონომიკური სარგებლის მიღების წყარო, ხოლო მეორე მხრივ ამ პროექტებიდან დისტანცირებული სუბიექტებისთვის აღნიშნული პროექტების განხორციელება ეკონომიკური დაღმავლობის მიზეზია. შესაბამისად, ამგვარი პროცესების დროს დაინტერესებულ და მოწინააღმდეგე მხარეებს შორის თავს იჩენს შეუთანხმებლობისა და დაძაბულობის მქონე ურთიერთობები, რომლებიც შესაძლოა მომავალში გადაიზარდოს ურთიერთობების უფრო ხისტ და აგრესიულ ფორმაში.

თუ მიმოვიხილავთ შავი ზღვის აუზით დაინტერესებული მხარეების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამხედრო მიზნებს თუ განზრახვებს, მივხვდებით, რომ შავი ზღვის აუზი და მისი მოსაზღვრე ქვეყნები დიდი განხილვის საგანია ინდუსტრიული და იმპერიალისტური ამბიციების მქონე ძლიერი სახელმწიფოებისათვის, სადაც ხშირია ინტერესთა გადაკვეთა და აზრთა სხვადასხვაობა. ყოველივე ეს კი წარმოშობს გარკვეულ დაპირისპირებებს და მოდავე ქვეყნების უსაფრთხოების სექტორის სრული სპექტრის ჩართულობას საკუთარი ინტერესების დასაცავად (დობრინი, 2023).

განვითარება უწყვეტი პროცესია, მითუმეტეს დღევანდელ სამყაროში, სადაც ტექნიკურმა ინოვაციებმა განვითარების უმაღლეს მწვერვალებს მიაღწია და ჯერ კიდევ მიმდინარე პროცესშია. ამის შესაბამისად ვითარდება არა კონკრეტული დარგები, არამედ ეს არის განვითარების მთელი ჯაჭვი, რომლის შედეგებიც პირდაპირ აისახება სამხედრო სფეროზე, კიბერუსაფრთხოებისა და კიბერდანაშაულებრივ სივრცეზე, ფარული და ღია კონფლიქტების წარმართვის მეთოდებზე. ყველა ეს ინოვაციები და ამ ინოვაციების განვითარებით მიღწეული წარმატებული თეორიული თუ პრაქტიკული სიახლეები გამოიყენება, როგორც მსოფლიოს ქვეყნების უსაფრთხო და მშვიდობიანი თანაცხოვრებისთვის, ასევე მათ შორის წარმოშობილ დავებზე ზეგავლენის ბერკეტებად.

მოცემულ ნაშრომში არაერთხელ შევეხეთ შავი ზღვის აუზის სტრატეგიულ მნიშვნელობას და მასზე გამავალ „შუა დერეფნის“ საკითხს, რომელიც რუსეთ-ირანისა და დასავლეთის სადავო გეო-სტრატეგიულ გეოგრაფიულ მდებარეობად რჩება. დღევანდელი მოცემულობით, რუსეთი და ირანი ენერგორესურსების საკომუნიკაციო ხაზების ალტერნატიული ვარიანტის მიღმა რჩება, რაც მათ გაღიზიანებას და გარკვეულწილად ეკონომიკურ იზოლირებას იწვევს, ყოველივე ეს კი აისახება მათი ეკონომიკური განვითარების პროცესის შენელებაზე და დიდ ფინანსურ დანაკარგებზე. ჩიხში შესული რუსეთ-უკრაინას შორის მიმდინარე ფართომაშტაბიანი სამხედრო კონფლიქტი და ირანი-დასავლეთის ბირთვულ შეიარაღებასთან დაკავშირებული მოლაპარაკებები ცხადყოფს კოლექტიური დასავლეთისა და მისი მოკავშირე ქვეყნების დამოკიდებულებას ირანისა და რუსეთის მიმართ. შესაბამისად დიდია ალბათობა განსახორციელებელ პროექტებთან მიმართებაში, რომლებიც ამ ორი უზარმაზარი რესურსებისა და სამხედრო პოტენციალის მქონე ქვეყნების გვერდის ავლით ხდება, გამოიწვიოს მათი უხეში ჩარევა პროექტების განხორციელების პროცესისთვის ხელის შეშლის ან საერთოდ მათი განხორციელების კითხვის ქვეშ დაყენების მიზნით.

ამგვარი მოქმედებები შესაძლოა გამოხატული იქნეს ასიმეტრიული საფრთხეების სახით, კერძოდ დივერსიული და ტერორისტული აქტების, კიბერ თავდასხმების მოწყობით, პროექტებში მონაწილე ქვეყნების შიდა პოლიტიკური არასტაბილურობის პროვოცირების ან ღია სამხედრო კონფლიქტების მეშვეობით, რაც მნიშვნელოვნად დააზიანებს მეგაპროექტების ჯაჭვში არსებული ქვეყნების უსაფრთხოებას და სტაბილურობას. გამომდინარე აქედან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აუცილებელია პროექტებში მონაწილე ყველა სახელმწიფოს უსაფრთხოების სექტორის სრული სპექტრის ჩართვა წარმოჩენილი საფრთხეების დროული პრევენციის მიზნით და სამეზობლო ველში დაბალანსებული პოლიტიკის წარმოება, რაც გულისხმობს შესაძლო მომდინარე პროვოკაციების თავიდან აცილებას ან არსებულ პრობლემებთან პრაგმატული მიდგომების შემუშავებას. აღნიშნულ პროექტებში ძალზედ მნიშვნელოვანია, ასევე საერთაშორისო ორგანიზაციების უსაფრთხოების სექტორების ჩართულობა, რომლებსაც დიდი გამოცდილება გააჩნიათ პოსტკონფლიქტურ სიტუაციებში მოქმედების კუთხით და რეგიონალურ დონეზე პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების დიდი პოტენციალი.

რა თქმა უნდა, უსაფრთხოებასა და სტაბილურობაზე მიმართული პროცესები არ უნდა იყოს დაყვანილი ინდივიდუალურ დონეზე ან რომელიმე კონკრეტული საფრთხის აღმოფხვრაზე, ის უნდა მოიცავდეს კომპლექსურ მოქმედებათა ციკლს და ატარებდეს კოლექტიურ ხასიათს, რაც მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს მომავალში შესაძლო წარმოშობილი პრობლემების იდენტიფიცირებისა და მათი დროულად აღმოფხვრის ხარისხს.

დასკვნა. ნაშრომში განხილული ფაქტები, ცხადყოფს შავი ზღვის აუზის მიმართ არსებულ დიდ დაინტერესებას მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების მხრიდან, რაც მიუთითებს ინტერესისა და უსაფრთხოების განზომილების მასშტაბურობას. შავი ზღვის აუზის მნიშვნელობიდან გამომდინარე მისი უსაფრთხოების განზომილება მოიცავს აშშ-ს, კანადას, ევროპას, რუსეთს, ახლო აღმოსავლეთს, ცენტრალურ და აღმოსავლეთ აზიის გარკვეულ ქვეყნებს. ამ გეოგრაფიულ მდებარეობაზე ინტერესთა გადაკვეთის უამრავი გეოგრაფიული წერტილია, როგორებიცაა ბოსფორის სრუტე, ყირიმის ნახევარკუნძული, სამხრეთ კავკასია, ევროპის სანაპირო და ა. შ. ყველა ამ წერტილს თავისი სტრატეგიული დანიშნულება აქვს და ამა თუ იმ სახელმწიფოთა მნიშვნელოვან ლოკალურ ინტერესს წარმოადგენს, იქნება ეს შავ ზღვაზე გასასვლელი, საზღვაო მარშუტების კონტროლი თუ ენერგოგამტარ დერეფნებზე წვდომა. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი მათი სწორად და რაციონალურად გამოყენებაა, ყველა დაინტერესებული აქტორის ინტერესების გათვალისწინებით. თუმცა, აღნიშნულის გათვალისწინება რეალურ გარემოში ძალზედ რთულია, გამომდინარე შავი ზღვის აუზის მოსაზღვრე ქვეყნებისა და აუზის გეოგრაფიული მდებარეობით დაინტერესებული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნების პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ სამხედრო ინტერესებიდან გამომდინარე.

მიუხედავად ინტერესთა გადაკვეთებისა და გარკვეულ საკითხებში შეუთანხმებლობისა, შავი ზღვის აუზი რჩება გეო-სტრატეგიული მნიშვნელობის საკვანძო წერტილად, პირველ რიგში ენერგო რესურსების გამტარუნარიანობის მხრივ, ასევე აზიასა და ევროპას შორის არსებულ უმნიშვნელოვანეს დამაკავშირებელ დერეფნად. აღნიშნულ სივრცეში უკვე განხორციელდა და მომავალშიც იგეგმება მრავალი მეგაპროექტების განხორციელება, რომლის საშუალებითაც ხდება უზარმაზარი რაოდენობის ბუნებრივი ენერგო რესურსების კონტინენტალური მიმოცვლა უმოკლეს დროში, რაც განაპირობებს სახმელეთო, საზღვაო და საჰაერო სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის სწრაფ განვითარებას. არსებული განვითარების პროგრამები მოითხოვს დიდ ფინანსურ ინვესტიციებს და ამ ინვესტიციების დაცვას, რისი გარანტიაც არის რეგიონის უსაფრთხოების და სტაბილური განვითარების უზრუნველყოფა. უდავოა, რომ შავი ზღვის აუზი აზიისთვის სავაჭრო პროცესების, ხოლო ევროპისთვის ენერგორესურსების დივერსიფიცირების ხელსაყრელი რეგიონია, რაც განაპირობებს დაინტერესებული ქვეყნების მხრიდან დიდ ძალისხმევას სტაბილურობის შენარჩუნების თვალსაზრისით აღნიშნულ რეგიონში.

მნიშვნელოვანია, ასევე სამხედრო საფრთხეების არსებობა, რომლებიც შესაძლოა ასიმეტრიული საფრთხეების სახით იყოს წარმოდგენილი, ეკონომიკური ხასიათის პროექტების შეფერხებისა და დაზიანების, ასევე შავი ზღვის აუზის როგორც არასტაბილური რეგიონის წარმოჩენის მიზნით,

რეგიონში არსებული არაკეთილმოსურნე აქტორების მხრიდან, რისი პრევენციაც საჭიროებს მნიშვნელოვან ინვესტირებას კოლექტიური და ადგილობრივი უსაფრთხოების სექტორის განვითარებაში (მარშალ-ცენტრი, 2024).

ბიბლიოგრაფია:

Atlantic Council. (2023). A security strategy for the Black Sea. Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/a-security-strategy-for-the-black-sea/ Atlantic Council. (2023). უსაფრთხოების სტრატეგია შავი ზღვისათვის. Atlantic Council. ხელმისაწვდომია: იგივე URL

Dobrin, D. (2023, December 12). Challenges to Security in the Black Sea: Analyzing the Tripartite Initiative Operation in the Black Sea. Opinio Juris. https://opiniojuris.org/…/challenges-to-security-in-the-black-sea-… დობრინი, დ. (2023, 12 დეკემბერი). „უსაფრთხოების გამოწვევები შავი ზღვის რეგიონში: „ტრიპარტიტული ინიციატივის“ ოპერაციის ანალიზი“. Opinio Juris. ხელმისაწვდომია:

Kuimova, A., & Wezeman, S. T. (2018). *Russia and Black Sea Security*. SIPRI Background Paper, December 2018. Stockholm International Peace Research Institute. კუიმოვა, ა., & ვეზემან, ს. ტ. (2018). რუსეთი და შავი ზღვის უსაფრთხოება. SIPRI Background Paper, დეკემბერი 2018. Stockholm International Peace Research Institute.

Maisaia, V. *(2021).* Black Sea security and asymmetric military threats in the 21st century: New trends and challenges“ მაისაია, ვ. (2021). შავი ზღვის უსაფრთხოება და ასიმეტრიული სამხედრო საფრთხეები XXI საუკუნეში: ახალი ტენდენციები და გამოწვევები.

Maisaia, V. and Kiguradze, B. (2024). The Georgian-Caucasian geopolitics. მაისაია ვ. კიღურაძე ბ. (2024) „ქართულ-კავკასიური გეოპოლიტიკა“

მაისაია ვ. „შავი ზღვის გეოსტრატეგიული ბალანსის პოლიტიკური ასპექტები“, ქართულ-ევროპული ინსტიტუტი, პარიზი, 2003 წელი;

Marshall Center. (2024). A New Security Reality: Strategic Approaches for the Wider Black Sea Region. George C. Marshall European Center for Security Studies. მარშალ-ცენტრი. (2024). ახალი უსაფრთხოების რეალობა: სტრატეგიული მიდგომები გაფართოებული შავი ზღვის რეგიონში. George C. Marshall ევროპული უსაფრთხოების ცენტრი.

NATO Parliamentary Assembly. (2023). How Russia's War in Ukraine Changes Black Sea Security. ნატო პარლამენტური ასამბლეა. (2023). როგორ ცვლის რუსეთის ომი უკრაინაში შავი ზღვის უსაფრთხოებას.

THE BLACK SEA SECURITY DIMENSION AND CONTEMPORARY MILITARY THREATS

VAKHTANG MAISAIA
PhD in Political Science,
Professor at Caucasus International University
E-Mail: vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge
ORCID: 0000-003-3674-3570

SERGO TEVZADZE
PhD student of the Political Science
At the Faculty of Social Sciences in
Caucasus International University
E-Mail: sergo.tevzadze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0000-6386-4891

ANI GAGNIDZE
PhD student of the Political Science at the
Faculty of Social Sciences,
Caucasus International University
E-Mail: ani.gagnidze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-0184-0435

Abstract: The paper „The Security Dimension of the Black Sea Basin and Modern Military Threats“ discusses the military, military-political and economic interests of regional and non-regional actors, which have a significant impact on the security environment and stability of the Black Sea Basin countries. The region in question, due to its geographical location, provides opportunities for the implementation of large-scale economic projects, as well as the projection of forces in various directions, creating additional challenges in the context of possible negative impacts on the above-mentioned domains.

The topic clearly outlines all the needs that should contribute to peaceful coexistence of the countries of the region and implement a full range of security measures to ensure the maintenance of this status quo. Attention is focused on the turbulent situation in the region (the Russia-Ukraine war, the Armenia-Azerbaijan peace process, conflicts in the Middle East), which is gaining critical importance for the West in terms of the rearrangement of the "middle corridor" of stable and reliable transport and communication lines from Central Asia to Europe, through the Caucasus region, in which Georgia plays an important role and performs the function of a conduit for energy resources and cargo. The paper also discusses the trends in strategic support and capacity growth as a result of the above-mentioned processes, both in terms of political, military, and economic-financial benefits, creating unprecedented security guarantees for specific states of the Black Sea Basin.

At the same time, the paper pays special attention to the interests of the United States and China in the Black Sea Basin, due to its geopolitical location of the region and its economic potential, as well as the associated risks that hinder the implementation of large-scale economic projects and ensure security from those actors (Russia, Iran) that are planned to bypass in the implementation of the future megaprojects. Significant attention is paid to the formation of an unstable environment in the states included in the communication chain by malicious actors, including the conduct of hybrid actions, sabotage acts and cyber attacks, as well as attempts or the acts of disruption of territorial integrity or partial or full occupation of the countries. Significant part of the present paper is devoted to the issues of ensuring the security of megaprojects to be implemented in the countries along the chain and the

necessity for close cooperation between partner countries interested in the implementation of these megaprojects.

This will significantly increase the coordinated activities of the interested parties, forces and means involved in the security sector, for the implementation of prophylactic/preventive measures. The research question of this paper is the following: what impact do asymmetric military challenges have on regional security processes, taking the Black Sea region as an example? The theoretical framework will be selected from the theories of „regional security“ and „securitization“. Key terms: security, Black Sea basin, threats, stability, strategic, geopolitical, economic.

Key words: security, Black Sea basin, threats, stability, strategic, geopolitical, economic.

* * *

Introduction. In the modern world, the guarantor of the safe coexistence of states is often the convergence of economic interests, which have a significant impact on the economic, political, military and social development of countries. The intersection of the above-mentioned spheres of interest significantly increases the quality of good-neighborly relations between different countries, since, based on their geographical location, interdependencies – such as trade, transit routes, cooperation in the military and security sectors – arise. The interest in the Black Sea basin countries has always existed on the part of the USA and Europe, however, the interests and opportunities have increased after the collapse of the post-Soviet space, where they were given a real chance to play the role of important actors in the countries of strategic interest to them, facing economic collapse. Due to its geopolitical location, the Black Sea basin occupies an important place in the formation of world security, as it connects the basins of the Caspian, Aegean and Mediterranean Seas and represents an important corridor between Europe and Asia. Accordingly, the security dimension of the Black Sea basin includes not only the Caucasus, but also Central and East Asia, the Russian Federation, as well as Western European countries and the USA. (Maisaia & Kiguradze, 2024)

The Black Sea Basin has a significant economic significance, which implies replacing the „Northern Corridor“ through the South Caucasus with an alternative „Middle Corridor“, which is significantly shorter than the „Northern Corridor“. The search for this alternative by the West was not driven by a shortness of the route but by Russia's invasion of Ukraine, which presented Russia as an unstable and dangerous partner. On the one hand, the existence of an alternative route certainly creates favorable conditions for the economic development of certain countries, but on the other hand, it interferes with the economic interests of the dominant actors in the region, who have more than enough resources to prevent the implementation of alternative projects, which calls into question the security issues associated with the projects to be implemented. All of the above demonstrates that the interests of the worlds most industrialized and developed countries are directed towards maintaining and developing a growing economy, which requires protection of investments in the implementation of expensive megaprojects and facilitating their safe operation for a long time, as well as prevention or elimination of the possible existing or future threats. An important factor is the stability of the countries participating in the projects, having the capacity, and ensuring their high level of security, in order to avoid possible asymmetric threats or even direct military aggression from unfriendly actors in the region. (Marshall Center, 2024)

1. The Importance of the Black Sea Basin and Analysis of the Geopolitical Location of Georgia

The importance of the Black Sea Basin is determined by its geo-strategic location, which connects the countries of Europe, the Middle East, Central Asia and East Asia. This region is interesting for a number of economic initiatives, which are expressed in terms of access to resources, favorable trade conditions, fast and short trade routes. The Black Sea Basin acquired special importance after the collapse of the Soviet Union, when certain spaces, closed during the Soviet period, were opened and actually became available for pursuing the political and economic interests of the West.

The countries of the Black Sea Basin are: Turkey, Bulgaria, Georgia, Ukraine, Russia and Romania, of which, in addition to Russia, 5 states are open in terms of international trade. Georgia has an important geographical location in the Black Sea region. If we look at the layout of transit routes, we will understand that, against the background of recent developments, the territory of Georgia is the most favorable compared to the northern land and southern sea transport routes. – The „northern route" (China-Russia-Europe) has become unreliable for the West since 2022 after Russia's invasion of Ukraine, which highlighted the unreliability and instability of Russia's partnership, and therefore the West began to search for an alternative route, known as the „middle corridor". (NATO Parliamentary Assembly, 2023)

– The „Southern Sea Route" (Yellow Sea-Strait of Malacca-Indian Ocean-Red Sea-Suez Canal – Mediterranean Sea) is an ocean route that is distinguished by its low price, although its duration is 45-60 days. – The „Middle Corridor" (China-Kazakhstan-Uzbekistan-Turkmenistan-Azerbaijan-Georgia – Turkey) is an alternative route that is considered as a competitive corridor to the „Northern Route", as it is 2000 kilometers shorter, much more stable and safer. Based on the above, it can be said that the alternative to the „Middle Corridor" is an important proposal for connecting the trade routes of Europe and Asia, which is supported by the G7 countries, including China, which is the major supporter of the development of the aforementioned corridor. What is important, is Georgia's participation in the existing chain, which is directly related to the country's economic prosperity and security guarantees. Georgia did not fall into the chain of the mentioned corridor without reason, because if we take into account the armed conflicts between Russia and Ukraine, Armenia and Azerbaijan, the not-so – favorable relations between Azerbaijan and Iran, and the Western sanctions against Iran, we will clearly see the geo-strategic importance of Georgia as a constituent part of the South Caucasus. The following, already implemented projects shall also be mentioned: – The Nabucco gas pipeline (Azerbaijan-Georgia-Turkey-Bulgaria-Romania-Hungary-Austria – Czech Republic-Germany), which connects Central Asia to Europe, bypassing Russia; – Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, through which crude oil is transported from the Caspian Sea; – Shah Deniz gas pipeline (Baku-Tbilisi-Erzurum), which was built in the Baku-Tbilisi-Ceyhan corridor. The existing pipelines indicate Georgias power transfer capability and reliability. (Kuimova & Wezeman, 2018)

2. Overview of the Purpose of the „Middle Corridor" and the Potential for Ensuring the Security of the Countries, Included in the Corridor Chain

As we have repeatedly noted above, the Black Sea Basin has a geographical location of geo-strategic importance, which is one of the alternative options for transporting energy resources from Asia to Europe. In order to diversify the transportation of resources, the region is of interest to the world&№39;s leading countries, whose goal is to create safe trade routes, where energy resources will be transported continuously and stably.

The Black Sea region, as a corridor capable of transporting energy resources, has acquired particular importance since 2022, when Russia began large-scale hostilities against Ukraine. By doing so, Russia has opposed the entire Western world, which it has been supplying with energy resources for decades through the Northern Corridor, and has used this corridor as a lever of influence on the West, forcing Europe, the USA and China to look for a new alternative energy corridor. Such an alternative corridor, which would be competitive with the Northern Corridor, is known as the The main purpose of the „Middle Corridor" is to reduce the energy resource transmission route by several thousand kilometers (reducing costs and transportation time) compared to other routes, as well as to remove Russia from the international alliances for supplying Europe with energy resources. One of the most important components of the stable functioning of this corridor is also ensuring the security of the countries with the capacity to transmit energy resources, which is associated with great difficulties against the backdrop of political fluctuations or armed conflicts in the states in the „Middle Corridor" energy transmission chain, for example, instability in Kyrgyzstan (revolutionary events) in 2020, hostilities in Karabakh in 2020,

local armed conflicts between Azerbaijan and Armenia in 2021-2022, and civil conflict in Kazakhstan in 2022. (Maisaia, 2021)

All of the above significantly hinders the timely implementation of energy projects and calls into question the stable functioning of the corridor. Prevention of such unstable events requires the internal political stability of the states in the chain and collective efforts aimed at security. In this case, Georgia is not distinguished by a stable environment either, since 20% of the country is occupied by Russia, which creates certain tensions in the implementation of such mega-projects.

The states, included in the energy resource transmission chain, for the purpose of the economic well-being and safe development of their countries, should use all the political and economic levers at their disposal in their own states and conduct a balanced foreign policy in order to maintain a safe environment in the neighboring area, for the implementation of such projects in a stable environment. Such approaches will make their geographical location even more attractive for launching new initiatives by foreign investors. Participation of industrialized and world-leading countries in the implementation of such megaprojects itself indicates the influx of huge investments into energy-transmitting states and taking unprecedented security complex measures in these states, where the involvement of the full spectrum of the local security sector is, of course, inevitable. (Maisaia, 2003, 6-12)

3. The Existence of Modern Military Threats, the Possibilities of Combating Them and Their Prevention

The ongoing political and economic processes in the world and, in particular, in the countries of the Black Sea basin create an unstable environment for the implementation of the above-mentioned economic projects, development of which requires creation of a stable and secure environment. In the course of implementation of all projects, interested parties and opposing parties are identified, because on the one hand, this is a source of economic benefits for certain states, and on the other hand, for subjects distanced from these projects, the implementation of these projects is a cause of economic decline. Accordingly, during such processes, some disagreements and tensions arise in the relations between the interested and opposing parties, which may develop into a more rigid and aggressive form of relations in the future. (Dobrin, 2023). If we consider the political, economic and military goals or intentions of the parties, interested in the Black Sea Basin, we will understand that the Black Sea Basin and its bordering countries are subject of great discussion for powerful states with industrial and imperialist ambitions, where there is a frequent intersection of interests and differences of opinion. All this gives rise to certain confrontations and the involvement of the full spectrum of the security

sectors of the disputing countries in order to protect their own interests. Development is a continuous process, especially in todays world, where technical innovations have reached the highest peaks of development and are still in the process of development.

Accordingly, not specific sectors are developing, but this is the entire chain of development, the results of which are directly reflected in the military sphere, the cyber security and cybercrime space, and the methods of conducting covert and open conflicts. All these innovations and successful theoretical and practical innovations achieved through development of these innovations are used for safe and peaceful coexistence of the countries of the world, and also, as levers of influence on the disputes that arise between them. In this paper, we have repeatedly touched upon the strategic importance of the Black Sea basin and the issue of the „middle corridor“ passing through it, which remains a disputed geo-strategic geographical location of Russia-Iran and the West.

As present situation stands, Russia and Iran remain beyond alternative options of energy communication lines, which causes their irritation and, to some extent, economic isolation, all of which is reflected in the slowdown of their economic development process and large financial losses. The ongoing deadlocked large-scale military conflict between Russia and Ukraine and nuclear arms-related negotiations between Iran and West demonstrate the collective attitude of the West and its towards Iran and Russia. Accordingly, there is a high probability that the projects which are being implemented

bypassing these two countries with enormous resources and military potential, may cause in their gross interference with the aim of hampering the process of implementation of the projects or even questioning their implementation. Such actions may be expressed in the form of asymmetric threats, in particular, through sabotage and terrorist acts, cyber attacks, provoking internal political instability in the countries participating in the projects, or through open military conflicts, which will significantly damage the security and stability of the countries in the chain of megaprojects.

Therefore, as mentioned above, it is necessary to involve the full spectrum of the security sectors of all states participating in the projects in order to timely prevent the emerging threats and to pursue a balanced policy in the neighborhood, which implies avoiding possible future provocations or developing pragmatic approaches to existing problems. In these projects, it is also very important to involve the security sectors of international organizations, which have extensive experience in operating in post-conflict situations and have a great potential for making political decisions at regional level. Of course, processes aimed at security and stability should not be reduced to the individual level or to the elimination of any specific threat; they should include a complex cycle of actions and have a collective character, which will significantly improve the quality of identifying possible problems that may arise in the future and their timely elimination. (Marshall Center, 2024)

Conclusion. The facts, discussed in the paper, demonstrate great interest of the worlds leading countries in the Black Sea Basin, which shows the scale of the interest and security dimension. Given the importance of the Black Sea Basin, its security dimension includes the USA, Canada, Europe, Russia, the Middle East, and certain countries of Central and East Asia. There are many geographical points of intersection of interests in this geographical location, such as the Bosphorus Strait, the Crimean Peninsula, the South Caucasus, the European coast, etc. All of these points have their own strategic purpose and represent important local interests of certain states, whether it is access to the Black Sea, control of sea routes, or access to energy corridors. The most important thing is their correct and efficient use, taking into account the interests of all interested actors. However, it is very difficult to take this into account in a real environment, due to the political, economic and military interests of the countries bordering the Black Sea basin and various countries of the world, interested in the geographical location of the basin. Despite the intersection of interests and disagreements on certain issues, the Black Sea basin remains a key point of geo-strategic importance, primarily in terms of energy resource transfer capability, as well as the most important connecting corridor between Asia and Europe. Many mega-projects have already been implemented in this area – and many are planned in the future – through which a huge amount of natural energy resources is exchanged continentally in the shortest possible time, which leads to the rapid development of land, sea and air transit infrastructure. Existing development programs require large financial investments and protection of these investments, which is guaranteed by ensuring the security and stable development of the region. It is undeniable that the Black Sea Basin is a favorable region in terms of trade processes for Asia and in terms of energy diversification for Europe, which necessitates great efforts by interested countries to maintain stability in the region.

It is also important to note the existence of military threats, which may be presented in the form of asymmetric threats, aimed at disrupting and damaging economic projectsthe prevention of which requires significant investment in the development of the collective and local security sector. The existence of military threats, which may be presented in the form of asymmetric threats for the purpose of hampering and damaging economic projects, as well as presenting the Black Sea Basin as an unstable region, by unfriendly actors in the region is also important; their prevention requires significant investment in the development of the collective and local security sector.

Bibliography:

1. Atlantic Council. (2023). A security strategy for the Black Sea. Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/in depth research reports/report/a security strategy for the black sea/

2. Dobrin, D. (2023, December 12). Challenges to Security in the Black Sea: Analyzing the Tripartite Initiative Operation in the Black Sea. Opinio Juris. https://opiniojuris.org/…/challenges to security in the black sea …
3. Kuimova, A., & Wezeman, S. T. (2018). Russia and Black Sea Security. SIPRI Background Paper, December 2018. Stockholm International Peace Research Institute.
4. Maisaia, V. (2021). Black Sea security and asymmetric military threats in the 21st century: New trends and challenges“
5. Maisaia, V. and Kiguradze, B. (2024). The Georgian-Caucasian geopolitics.
6. Maisaia, V. „Political Aspects of the Black Sea Geostrategic Balance“, Georgian-European Institute, Paris, 2003;
7. Marshall Center. (2024). A New Security Reality: Strategic Approaches for the Wider Black Sea Region. George C. Marshall European Center for Security Studies.
8. NATO Parliamentary Assembly. (2023). How Russia’s War in Ukraine Changes Black Sea Security.

თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები XXI საუკუნეში

ემზარ მაკარაძე
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: emzar.makaradze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-8499-9258

აბსტრაქტი: XXI საუკუნის დასაწყისი თანამედროვე თურქეთის საშინაო პოლიტიკაში განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს, რადგანაც, სწორედ ამ პერიოდში, ქვეყნის ცხოვრებაში აქტიურად იჩინა თავი საერო და ისლამური მიმართულების წრეთა დაპირისპირებამ.

XXI საუკუნის დასაწყისში ისლამისტური მიმართულების სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის წარმატება მოულოდნელი არ იყო. მას ნიადაგი მოუმზადა XX საუკუნის 90-იანმა წლებმა, როდესაც ისლამური ორიენტაციის კეთილდღეობის პარტიამ საერო მიმართულების პარტიების გვერდით დაიკავა ლიდერის პოზიცია და თურქეთის ისტორიაში პირველად მოიპოვა უმრავლესობა პარლამენტში.

XXI საუკუნის დასაწყისში მოვლენათა ამგვარმა განვითარებამ შოკური ეფექტი მოახდინა, როგორც რესპუბლიკური თურქეთის საერო ხელისუფლებაზე, ისე დასავლელ პოლიტიკოსებზე. თურქეთი, როგორც ნატოს წევრი, ევროკავშირში შესვლის კანდიდატი ქვეყანა, ისტორიული არჩევანის წინაშე დადგა: კვლავ გადაიქცეოდა ისლამურ სამართალსა და ფასეულობებზე დაფუძნებულ სახელმწიფოდ თუ დარჩებოდა როგორც საერო სახელმწიფო.

2000-2024 წლებში საერო ხელისუფლება (როგორც სამხედრო, ასევე სამოქალაქო) გვერდს უვლის ქვეყანაში შექმნილი სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების ნამდვილ მიზეზებს და არ ავლენს რეალობას. თუმცა ბევრი მათგანი მათ მიერვე არის ხელოვნურად შექმნილი.

ჩვენი ნაშრომის მიზანია, ნათლად ავსახოთ 2000-2024 წლების თურქეთის საშინაო პოლიტიკის აქტუალური საკითხები, კერძოდ, ისლამური სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის და მისი ლიდერის – რეჯეფ თაიფ ერდოღანის როლი ქვეყნის ცხოვრებაში.

ნაშრომის ქრონოლოგიური ჩარჩოები მოიცავს 2000-2024 წლებს. ეს უმთავრესად განაპირობა იმ გარემოებამ, რომ სწორედ ამ დროს თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დაიწყო ახალი ეტაპი, რომელიც ხასიათდება პოლიტიკური ისლამის შემდგომი აღმავლობით ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რამაც ისლამური სამართლიანობისა და განვითარების პარტიას და მის ლიდერს რეჯეფ თაიფ ერდოღანს დიდი წარმატებები მოუტანა და ნათელი გახდა მათი პოზიციები და დამოკიდებულება საერო მმართველობასა და დემოკრატიულ ღირებულებებისადმი თანამედროვე თურქეთის საშინაო პოლიტიკაში.

ამგვარად, წარმოდგენილ ნაშრომში აღნიშნული საკითხების შესწავლა ნათელს მოფენს 2000-2024 წლების თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ზემოაღნიშნულ საკითხებს.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთის საშინაო პოლიტიკა, პრობლემები, სამართლიანობისა და განვითარების პარტია, „ახალი თურქეთი“.

* * *

სტატიის შესავალი: XXI საუკუნის 10-იან წლებში, „არაბული გაზაფხულის“ დაწყების შემდეგ აქტიურად განიხილებოდა ე.წ. თურქული მოდელის დანერგვის პერსპექტივა ახლო აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. ამ პროცესს ხელს ოფიციალური ანკარაც უწყობდა და ყველანაირად ცდილობდა წარმოეჩინა თურქეთი ისლამისა და დემოკრატიის სინთეზის ყველაზე წარმატებულ მაგალითად.

„თურქული მოდელი“ არის ევროპული ფასეულობების (ადამიანის უფლებები, დემოკრატიული მთავრობა) და „ზომიერი“ ისლამის ერთიანობა, რომელიც, თითქოსდა, იდეალურად უნდა მორგებოდა პოსტრევოლუციურ ახლო აღმოსავლეთს.

წინამდებარე ნაშრომში, თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითად პრობლემებს XXI საუკუნეში უწყვეტ კავშირში განვიხილავთ, რაც საშუალებას მოგვცემს, ნათლად წარმოვადგინოთ როგორც საკითხის ისტორიული ასპექტი, ისე მისი დღევანდელი რეალობა. მკითხველის განსასჯელია, თუ რამდენად შევძელით ეს.

მეთოდები: სტატიაში კრიტიკული ანალიზის მეთოდით შესწავლილია თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები XXI საუკუნეში. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე.

მსჯელობა: XXI საუკუნის დასაწყისში, თურქეთის რესპუბლიკაში მიმდინარე საპრეზიდენტო არჩევნების პირველ ტურში, რომელიც შედგა 2000 წლის 27 აპრილს, აჰმედ ნეჯდეთ სეზერმა მიიღო დეპუტატთა 281 ხმა და 220 ხმით გაუსწრო მეორე ადგილზე მყოფ ნევზათ იალჩინთაშს, რომელმაც მხოლოდ 61 ხმა მოიპოვა. 2000 წლის 1 მაისს გამართულ მეორე ტურში, სეზერს 314 ხმა ჰქონდა და ეჭვს არ იწვევდა, რომ 5 მაისს გამართული არჩევნების მესამე ტურში გაიმარჯვებდა. ასეც მოხდა, მესამე ტურში სეზერმა მოახერხა 330 დეპუტატის მხარდაჭერა და გახდა თურქეთის რესპუბლიკის მეათე პრეზიდენტი (მაკარაძე, 2019, გვ. 225).

2000 წლის 16 მაისს სულეიმან დემირელმა ოფიციალურად მოიხსნა პრეზიდენტის უფლებამოსილება. აჰმეთ ნეჯდეთ სეზერმა კი მეჯლისის წინაშე ფიცის დადებისას ჩამოაყალიბა თავისი პოლიტიკური კურსის ძირითადი დებულებები. მან რესპუბლიკურ თურქეთში კვლავ აღიარა ლაიციზმი ქვეყნის პოლიტიკური მოწყობის ხელშეუხებელ პრინციპად, რომლის გარეშე დემოკრატიულ თურქეთში სახელმწიფოსა და საზოგადოების ცხოვრების მოწესრიგება წარმოუდგენელი იქნებოდა.

აჰმედ ნეჯდეთ სეზერმა თავის გამოსვლაში, ფაქტობრივად, დააფიქსირა მუსტაფა ქემალ ათათურქის პრინციპებზე დაფუძნებული რესპუბლიკური თურქეთის არსებობა, რომელსაც, მისი აზრით, ვერანაირი ძალა ვერ დაშლიდა.

2001 წლის ივლის-აგვისტოში თურქეთში ჩამოყალიბდა ისლამური ორიენტაციის – ბედნიერების, რომლის თავმჯდომარე გახდა რეჯაი ქუთანი და სამართლიანობისა და განვითარების პარტია, რომლის ლიდერი გახდა სტამბოლის ყოფილი მერი, რეჯეფ თაიფ ერდოღანი.

2002 წლის მიწურულიდან თურქეთის პოლიტიკურ წრეებში დაიწყო საუბარი ვადამდელი საპარლამენტო არჩევნების შესაძლო ჩატარებაზე. ქვეყნის ხელისუფლების მიერ ამგვარი შესაძლებლობის უარყოფის მიუხედავად, ანალიტიკოსთა დიდი ნაწილი თავიდანვე მიიჩნევდა, რომ ქვეყანაში შექმნილი ვითარება მოვლენების ამგვარი განვითარების რეალურ საფუძველს იძლეოდა.

2002 წლის 3 ნოემბერს თურქეთში ჩატარდა ვადამდელი საპარლამენტო არჩევნები, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო ამომრჩეველთა 80%-მა. შედეგების მიხედვით, არჩევნებში მონაწილე 19 პარტიიდან, 10%-იანი ბარიერი გადალახა მხოლოდ სამართლიანობისა და განვითარების და სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიებმა:

	პარტია	პროცენტი	დეპუტატი
1	სამართლიანობისა და განვითარების პარტია (AKP)	34,1%	363
2	სახალხო-რესპუბლიკური პარტია (CHP)	19,02%	178
3	დამოუკიდებელი		9

ამომრჩეველთა ხმების მონაპოვარით სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ 550 სადეპუტატო მანდატიდან მიიღო – 363, რაც ხელისუფლების სათავეში აღნიშნული პარტიის ერთპიროვნული მოსვლის მაუწყებელი იყო.

2002 წლის არჩევნებში ტრიუმფალური გამარჯვების შემდეგ სამართლიანობისა და განვითარების პარტია ხელისუფლების სათავეში მოვიდა. არჩევნების შემდეგ დღის წესრიგში დადგა მომავალი პრემიერ-მინისტრის საკითხი. ერთ-ერთ რეალურ კანდიდატად სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის თავმჯდომარის პირველი მოადგილე პოლიტიკურ საკითხებში აბდულაჰ გიული განიხილებოდა, რომელსაც პოლიტიკური მოღვაწეობის საკმაოდ დიდი გამოცდილება ჰქონდა. აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ქვეყნის პრეზიდენტი სეზერი არჩევნების შემდეგ სიმპათიებით იყო განმსჭვალული თურქეთის კონტროლის პალატის ყოფილი თავმჯდომარის ვეჯდი გიონულის მიმართაც. პრემიერ-მინისტრის შესაძლო კანდიდატურად იმ პერიოდში სახელდებოდნენ აგრეთვე ცნობილი თურქი სახელმწიფო მოღვაწეები: აბდულქადირ აქსუ და ბიულენთ არდინჩი, თუმცა პოლიტიკოსთა აზრით, ახალი პრემიერის მოღვაწეობა მოკლევადიანი იქნებოდა, რადგან ერდოღანის პოლიტიკურ აკრძალვებს ვადა 2003 წლის იანვარში გასდიოდა.

2002 წლის 18 ნოემბერს ქვეყნის პრეზიდენტმა ა. სეზერმა პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა და 58-ე მთავრობის ჩამოყალიბება დაავალა ერდოღანის პირველ მოადგილეს – აბდულაჰ გიულს (მაკარაძე, 2019, გვ. 228).

აბდულაჰ გიულის პრემიერად დანიშვნის შემდეგ დღის წესრიგში დადგა აუცილებლობა პარლამენტს მოკლე დროში მიეღო ის საკონსტიტუციო ცვლილებები, რომელთა შედეგად რ.თ. ერდოღანის პრემიერ-მინისტრად გახდომას სამართლებრივი წინაღობა აღარ ექნებოდა.

2003 წლის 14 მარტს ერდოღანი გახდა თურქეთის რესპუბლიკის პრემიერ-მინისტრი, რომელსაც ქვეყნის პრეზიდენტმა სეზერმა ოფიციალურად დაავალა 59-ე მთავრობის ჩამოყალიბება.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მმართველობა პოზიციონირებდა როგორც ზომიერი ისლამური და კონსერვატიული ძალა.

2007 წელს მთავრობამ წამოაყენა საკონსტიტუციო ცვლილებების პაკეტი, მათ შორის პრეზიდენტის პირდაპირი არჩევის შესახებ.

2007 წლის აპრილში თურქეთის პოლიტიკურ საქმიანობაში ერთ მხარეს იდგნენ – მოქმედი პრეზიდენტი (აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი), ჯარი, პროფკავშირები, უნივერსიტეტის რექტორები, ოპოზიციური პარტიები, ხოლო მეორე მხარეს – მმართველი სამართლიანობისა და განვითარების პარტია.

მხარეთა დაპირისპირების ძირითადი მიზეზი რეჯეფ თაიფ ერდოღანის მიერ პრეზიდენტის თანამდებობაზე თავისი კანდიდატურის დასახელება იყო, რასაც ოპოზიციის მხრიდან 2007 წლის 14-15 აპრილს ანკარაში ნახევარმილიონიანი მიტინგი მოჰყვა.

2007 წლის 22 ივლისს თურქეთში ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო 42.5 მილიონმა ამომრჩეველმა. 10%-იანი ბარიერი გადალახა სამმა პოლიტიკურმა პარტიამ:

	პარტია	პროცენტი	დეპუტატი
1	სამართლიანობისა და განვითარების პარტია (AKP)	46,58%	341
2	სახალხო-რესპუბლიკური პარტია (CHP)	20,87%	112
3	ნაციონალური მოძრაობის პარტია (MHP)	14,27%	71
4	დემოკრატიული პარტია (DP)	5,41%	——
5	დამოუკიდებელი		26

პრემიერ-მინისტრ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ, 2002 წლის საპარლამენტო არჩევნებთან შედარებით, ხმების რაოდენობა 34,1 პროცენტიდან 46,47 პროცენტამდე გაზარდა, თუმცა წინა მოწვევის პარლამენტისგან განსხვავებით, პარტიას დეპუტატთა ნაკლები რაოდენობა ეყოლებოდა. რისი მიზეზიც გახლდათ ორი ოპოზიციური პარტიის მიერ ათპროცენტიანი საარჩევნო ბარიერის გადალახვა.

2007 წლის 20 აგვისტოს ჩატარდა პრეზიდენტის არჩევნების პირველი ტური, რომელსაც ბოიკოტი გამოუცხადა მეჯლისში შემავალმა ოპოზიციურმა პარტიებმა. შედეგად, არჩევნების პირველ ტურში პრეზიდენტობის ერთადერთმა კანდიდატმა აბდულაჰ გიულმა ფარული კენჭისყრით მოა-

გროვა 367 ხმა, რაც საკმარისი არ აღმოჩნდა გამარჯვებისათვის. თურქეთის კონსტიტუციის მიხედვით, პირველ და მეორე ტურში, 550-ადგილიან მეჯლისში პრეზიდენტობის კანდიდატმა ხმათა კონსტიტუციური უმრავლესობა უნდა მოეგროვებინა.

2007 წლის 28 აგვისტოს, თურქეთის პარლამენტმა, მესამე ტურში, სახელმწიფოს ახალი მეთაური ხმათა უმრავლესობით აირჩია. სახელმწიფოს მეთაურის უფლებამოსილება 56 წლის აბდულაჰ გიულმა ქვეყნის მოქმედი პრეზიდენტისაგან (აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი) ანკარაში, ჩანკაიას რეზიდენციაში გადაიბარა.

2007 წლის 21 ოქტომბერს თურქეთში მმართველი პარტიის ინიციატივით ჩატარდა რეფერენდუმი საკონსტიტუციო ცვლილებების შესახებ (1. პარლამენტის ნაცვლად პრეზიდენტს ირჩევდა მოსახლეობა; 2. საპრეზიდენტო ვადა შემცირდა შვიდიდან ხუთ წლამდე; 3. პრეზიდენტს უფლება ჰქონდა მეორე ვადით ეყარა კენჭი; 4. საპარლამენტო არჩევნები ხუთი წლის ნაცვლად შემცირდა ოთხ წლამდე; 5. საპარლამენტო ქვორუმი 367-დან შემცირება 184-მდე და სხვა.), ცვლილებებს მხარი დაუჭირა მასში მონაწილეთა 68,95%-მა (მაკარაძე, 2019, გვ. 230).

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ამ წარმატებების მიუხედავად, ლაიცისტურად განწყობილ ძალებს არ შეუწყვეტიათ საქმიანობა. მათი ერთ-ერთი ბოლო გაელვება იყო 2008 წელს საკონსტიტუციო სასამართლოში მმართველი პარტიის აკრძალვის მოთხოვნით საქმის აღძვრა. აღნიშნული საქმე პარტიის სასარგებლოდ დასრულდა.

2011 წლის 21 თებერვალს, თურქეთის მმართველი სამართლიანობისა და განვითარების პარტია მეჯლისში შევიდა წინადადებით, რომ მეჯლისის არჩევნები დანიშნულიყო 2011 წლის 12 ივნისს, პარლამენტმა ეს წინადადება 2011 წლის 3 მარტს დაამტკიცა.

2011 წლის 11 აპრილს პოლიტიკურმა პარტიებმა უმაღლეს საარჩევნო საბჭოში წარადგინეს საკუთარი კანდიდატების სია. 24 პოლიტიკური პარტიიდან ექვსმა განაცხადა უარი მონაწილეობაზე, დანარჩენმა 18-მა კი გამოხატეს სრული მზადყოფნა ბრძოლისთვის.

2011 წლის 12 ივლისს თურქეთში ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო 50.2 მილიონმა ადამიანმა. 10%-იანი ბარიერი გადალახა სამმა პოლიტიკურმა პარტიამ:

	პარტია	%	დეპუტატი
1.	სამართლიანობისა და განვითარების პარტია (AKP)	49,85	327
2.	სახალხო-რესპუბლიკური პარტია (CHP)	25,98	135
3.	ნაციონალური მოძრაობის პარტია (MHP)	13,04	53
4.	დამოუკიდებელი	6,58	35

როგორც ვხედავთ, საპარლამენტო არჩევნებში სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ ტრიუმფალურად, დამაჯერებლად გაიმარჯვა. საერთო ჯამში, მმართველმა პარტიამ შეძლო არა მარტო მიღებული ხმების რაოდენობის გაზრდა, არამედ თურქეთის 81 პროვინციიდან გაიმარჯვა 61-ში (მათ შორის სტამბოლში, ანკარაში, ტრაპიზონში, ანტალიაში, ართვინში და ა. შ.).

2011 წლის 12 ივნისის საპარლამენტო არჩევნების შემდეგ, თურქეთში ყველაზე აქტუალური საკითხი საკონსტიტუციო ცვლილებები იყო. წინა წლის სექტემბერში ჩატარებული რეფერენდუმის დროს ამ საკითხს მოსახლეობის 58% მიემხრო.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მიერ შემუშავებულ საკონსტიტუციო ცვლილებათა პაკეტში, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი იყო იუსტიციის სისტემის რეორგანიზაცია, რომელიც მიზნად ისახავდა სამხედროების პოლიტიკური გავლენის შესუსტებას.

2011 წლის 12 ივლისის არჩევნებში რეჯეფ თაიფ ერთოღანის პარტიის გამარჯვებამ კიდევ ერთხელ აჩვენა ის კურსი, რომელსაც სამართლიანობისა და განვითარების პარტია ახორციელებდა და რომელსაც მხარს უჭერდა თურქეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი.

პრემიერ-მინისტრ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის ინიციატივით, კონსტიტუციასა და საპრეზიდენტო არჩევნების შესახებ კანონში შესული ცვლილებების თანახმად, თურქეთი საპარლამენტო რესპუბლიკიდან საპრეზიდენტო სისტემად გარდაიქმნებოდა. ცვლილებების შემდეგ, მოხდებოდა ძა-

ლაუფლების კონსოლიდაცია პრეზიდენტის ხელში. პირდაპირი გზით არჩეულ ლიდერს პოსტზე ყოფნა განახლებული 5-წლიანი ვადით შეეძლებოდა (მაკარაძე, 2019, გვ. 85).

2014 წლის 10 აგვისტოს ჩატარებული საპრეზიდენტო არჩევნები ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი იყო თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში. პირდაპირი წესით პირველად ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებში 51,79%-ით გამარჯვება ქვეყნის ყოფილმა პრემიერ-მინისტრმა და სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ლიდერმა რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა მოიპოვა, ხოლო იმავე წლის 28 აგვისტოს, ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი გახდა აჰმედ დავუთოღლუ.

თავის წინასაარჩევნო გამოსვლებში ერდოღანი აცხადებდა, რომ არჩევის შემთხვევაში, იგი არ იქნებოდა მხოლოდ და მხოლოდ სიმბოლური პრეზიდენტი, არამედ მაქსიმალურად გამოიყენებდა მინიჭებულ ძალაუფლებას. მან ხაზი გაუსვა სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მიღწევებს და საზოგადოებას გააცნო თავისი ხედვა „ახალი თურქეთის“ შესახებ.

ერდოღანისა და მისი სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის გამარჯვება განპირობებული იყო იმით, რომ თურქული საზოგადოება გადაღლილი და გაწბილებული იყო ათწლეულების მანძილზე ჩამოყალიბებული და კორუფციაში ღრმად ჩაფლული ელიტის მოქმედებით. მის ფონზე სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის წარმომადგენლები უფრო მეტი პატიოსნებით, უბრალოებითა და ხალხთან სიახლოვით, აშკარად, მომგებიანად გამოიყურებოდნენ.

თანამედროვე თურქეთის ისტორიაში ერდოღანმა თითქმის შეუძლებელი შეძლო – მან მნიშვნელოვანწილად შეზღუდა ხელშეუხებელი და ძლევამოსილი სამხედრო ელიტა და ჩამოაშორა ის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას.

გენერალიტეტის შესუსტებასთან ერთად, პირდაპირპროპორციულად გაძლიერდა რელიგიურ ლიდერთა ერთიანობა. რელიგიის საქმეთა სამმართველო თურქეთის სახელმწიფო სისტემის ერთერთ ყველაზე გავლენიან სტრუქტურად იქცა. რ.თ. ერდოღანის მმართველობის განმავლობაში თურქეთში აშენდა 7300 მეჩეთი, განათლების სისტემის რეფორმის შედეგად უმაღლეს სამხედრო სასწავლებლებში რელიგია აუცილებელ საგნად იქნა შეტანილი, ხოლო საერო სკოლების საშუალო კლასებში შემოიღეს საგანი – რელიგიათმცოდნეობა, ასევე, მოიხსნა სკოლების ტერიტორიაზე მოსწავლე გოგონებისათვის თავსაბურავით სიარულის აკრძალვა, რაც ადრე წარმოუდგენელი იყო.

2015 წლის 7 ივნისს თურქეთში ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები, სადაც მმართველმა სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ 550-მანდატიან პარლამენტში დაკარგა უმრავლესობა. მან მიიღო 256 მანდატი, მეორე ადგილზე გავიდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტია – 132 ადგილი, მესამეზე – ნაციონალური მოძრაობის პარტია – 82 ადგილი და სახალხო-დემოკრატიული პარტია – 80 ადგილი.

არჩევნების შემდეგ, თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა აჰმედ დავუთოღლუმ, მეჯლისში სხვა პოლიტიკურ პარტიებთან კოალიციური მთავრობის შექმნა ვერ შეძლო, რასაც მოჰყვა თურქეთის პრეზიდენტის მხრიდან მთავრობის დათხოვნა და ქვეყანაში რიგგარეშე 26-ე საპარლამენტო არჩევნების დანიშვნა.

2015 წლის 1 ნოემბერს თურქეთში ჩატარდა ვადამდელი საპარლამენტო არჩევნები, სადაც ერდოღანმა გამოიყენა მის ხელთ არსებული ყველა სახელმწიფო მექანიზმი, რათა სამართლიანობისა და განვითარების პარტიას გამარჯვება მოეპოვებინა, და მან, მართლაც, დაიბრუნა პარლამენტში უმრავლესობა, რომელიც 2015 წლის ივნისში დაკარგა.

არჩევნებში მმართველმა პარტიამ 49.4% დააგროვა, მთავარმა ოპონენტმა, სახალხო რესპუბლიკურმა პარტიამ კი – 25.4%. 10%-იანი ზღვარი გადალახეს და პარლამენტში ადგილები მოიპოვეს პროქურთულმა და ნაციონალისტურმა პარტიებმა. პრემიერ-მინისტრმა აჰმეთ დავუთოღლუმ არჩევნების შედეგს თურქი ხალხისა და დემოკრატიის გამარჯვება უწოდა.

2016 წლის 15 ივლისის საღამოს მსოფლიო მედიის ყურადღება თურქეთში განვითარებულმა მოვლენებმა მიიპყრო. ხელისუფლების დამხობის მიზნით ქვეყნის რამდენიმე ადგილზე შეიარაღებული დაჯგუფების თავდასხმას 300-მდე ადამიანის სიცოცხლე ემსხვერპლა (მაკარაძე, 2016, გვ. 93).

პარასკევს საღამოს ანკარასა და სტამბოლში ტანკები გამოჩნდნენ, რომლებმაც თურქეთის პარლამენტის შენობასა და პრეზიდენტის სასახლეს ცეცხლი გაუხსნეს. თვითმფრინავებმა დედაქალაქში მდებარე ეროვნულ სადაზვერვო შტაბს ქვემეხები დაუშინეს.

15 ივლისს ასევე გავრცელდა ინფორმაცია, რომ ამბოხების ღამეს, როდესაც პრეზიდენტი ერდოღანი შვებულებიდან სტამბოლში ბრუნდებოდა, მეამბოხეების ორ გამანადგურებელს მისი თვითმფრინავი მიზანში ჰყავდა ამოღებული, თუმცა გაურკვეველი მიზეზების გამო, თავდასხმა არ განხორციელდა და ის სტამბოლში მშვიდობით ჩავიდა.

გადატრიალების მცდელობაში ბრალდებული 150 ათასი პირი დააკავეს, მათ შორის მოსამართლეები და მაღალი თანამდებობის სამხედრო პირები.

გადატრიალების მცდელობის შემდეგ თურქეთის სამართალდამცველებმა 37 500 საჯარო მოხელე და პოლიციის ოფიცერი დაითხოვეს სამსახურიდან, 21 000 მასწავლებელს შეუჩერეს ლიცენზია (მაკარაძე, 2019, გვ. 293).

თურქეთში 2016 წლის ივლისში სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობაში ოფიციალური ანკარა ყოფილ იმამს, ფეჰულაჰ გიულენს ადანაშაულებდა, თუმცა პენსილვანიაში მცხოვრები რელიგიური ლიდერი აჯანყებასთან რაიმე სახის კავშირს კატეგორიულად უარყოფდა (2024 წლის 21 ოქტომბერს, ფეჰულაჰ გიულენი გარდაიცვალა).

2017 წლის 16 აპრილს, თურქეთის მმართველმა სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ ჩაატარა საკონსტიტუციო რეფერენდუმი, რომელიც ითვალისწინებდა ქვეყნის საპარლამენტო სისტემიდან საპრეზიდენტოზე გადასვლას, პრემიერ-მინისტრის თანამდებობის გაუქმებას, ასევე საპარლამენტო მანდატთა რაოდენობის 550-დან 600-მდე გაზრდას და თურქეთის უზენაესი სასამართლოსა და პროკურორების კოლეგიის (HSYK) რეფორმირებას.

2017 წლის 16 აპრილს, ჩატარებული საკონსტიტუციო რეფერენდუმით, რესპუბლიკური თურქეთი გადავიდა საპარლამენტოდან საპრეზიდენტო სისტემაზე, რაც მუსტაფა ქემალ ათათურქის რეფორმების შემდეგ ერთ-ერთი მტკიცე ნაბიჯი იყო გადადგმული თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

2018 წლის 24 ივნისს თურქეთში გაიმართა ვადამდელი საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნები, სადაც კიდევ ერთხელ მოიპოვა დამაჯერებელი გამარჯვება პრეზიდენტმა რ. თ. ერდოღანმა.

პოლიტიკურმა პარტიებმა, 2018 წლის 24 ივნისს გამართულ საპარლამენტო არჩევნებში შემდეგი შედეგი აჩვენეს:

პარტიის დასახელება	**(%)**	**პარლამენტში გაყვანილი დეპუტატების რაოდენობა**
AK Parti (სამართლიანობისა და აღორძინების პარტია)	42,6	295
CHP (სახალხო-რესპუბლიკური პარტია)	22,6	146
HDP (ხალხთა დემოკრატიული პარტია)	11,7	67
MHP (ნაციონალისტური მოძრაობის პარტია)	11,1	49
İYİ Parti (კარგი პარტია)	10,0	43
SP (კეთილდღეობის პარტია)	1,3	0

2018 წლის 9 ივლისს ჩატარებული პრეზიდენტის ინაგურაციის შემდეგ, რ.თ. ერდოღანი შეუდგა საპრეზიდენტო საქმიანობას (ბოკუჩავა, 2020, გვ. 255).

2019 წლის 31 მარტს თურქეთში ჩატარდა ადგილობრივი არჩევნები. უნდა ითქვას, რომ ეს არ ყოფილა რიგითი არჩევნები. წინასაარჩევნო კამპანია ძალზე პოლარიზებულ გარემოში მიმდინარეობდა, რადგან მხარეები ამ არჩევნებს ერთგვარ ნდობის ვოტუმის თემად მიიჩნევდნენ პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანისა და მისი პარტიის 17-წლიანი მმართველობის მიმართ (Makaradze, 2019).

2023 წლის 14 მაისს თურქეთში გაიმართა საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნები, ხოლო 28 მაისს საჭირო გახდა საპრეზიდენტო არჩევნების მეორე ტურის ჩატარებაც.

2023 წლის 14 მაისს თურქეთის საპრეზიდენტო არჩევნებში, მოქმედმა პრეზიდენტმა რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა ხმების 49,5% მოაგროვა და მცირე რაოდენობა დააკლდა პირველივე ტურში გამარჯვებისთვის.

თურქეთის საპრეზიდენტო არჩევნებში გამარჯვების შემდეგ, რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა თითქმის სრულად განაახლა აღმასრულებელი მთავრობის შემადგენლობა, გარდა კულტურისა და ტურიზმის და ჯანდაცვის მინისტრებისა. განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია ცვლილებებმა მთავრობის ეკონომიკურ გუნდში, სადაც ხაზინისა და ფინანსთა მინისტრის თანამდებობა მეჰმეთ შიმშექმა, ხოლო თურქეთის ცენტრალური ბანკის ხელმძღვანელის პოზიცია კი ჰაფიზე გაიე ერქანმა დაიკავა. ექსპერტების ვარაუდით, ეს ცვლილებები შესაძლოა მიგვანიშნებდეს, რომ თურქეთს არატრადიციული მაკროეკონომიკური პოლიტიკის დასრულება და ტრადიციულ ეკონომიკურ მოდელზე გადართვა სურს, რაც განპირობებულია ეროვნული ვალუტის რეკორდული გაუფასურებითა და მზარდი ინფლაციით.

2024 წლის 31 მარტს თურქეთში ჩატარდა ადგილობრივი არჩევნები. ეს იყო მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენა ქვეყნისთვის, რომელმაც გამოავლინა მნიშვნელოვანი ცვლილებები პოლიტიკურ ლანდშაფტში (Makaradze, 2024).

არჩევნები ჩატარდა თურქეთის 81 პროვინციაში. აირჩიეს მერები, საქალაქო საბჭოების წევრები და სოფლის ხელმძღვანელები.

ოპოზიციურმა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ მოიპოვა მნიშვნელოვანი გამარჯვება. მან შეინარჩუნა კონტროლი სტამბოლსა და ანკარაზე, ასევე მოიგო სხვა მსხვილ ქალაქებშიც.

მმართველმა სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ განიცადა მნიშვნელოვანი დანაკარგები. სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის კანდიდატმა ეკრემ იმამოღლუმ კვლავ გაიმარჯვა სტამბოლის მერის არჩევნებში. ეს იყო მნიშვნელოვანი დარტყმა პრეზიდენტ ერდოღანის პარტიისთვის. სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის კანდიდატმა მანსურ იავაშმა შეინარჩუნა ანკარის მერის პოსტიც.

ეს შედეგები აღიქმება როგორც მნიშვნელოვანი გამოწვევა პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის ხელისუფლებისთვის.

არჩევნებმა აჩვენა ოპოზიციის მზარდი მხარდაჭერა, განსაკუთრებით დიდ ქალაქებში.

არჩევნები ჩატარდა თურქეთის ეკონომიკური სირთულეების ფონზე, მაღალი ინფლაციითა და ლირის გაუფასურებით.

ქურთულ-დომინირებულ სამხრეთ-აღმოსავლეთ რეგიონებში შედეგები იყო უფრო ფრაგმენტირებული, სხვადასხვა პარტიების წარმატებით.

საერთაშორისო დამკვირვებლებმა აღნიშნეს, რომ არჩევნები ძირითადად მშვიდობიანად ჩატარდა, თუმცა იყო გარკვეული დარღვევების შესახებ ცნობები.

ეს არჩევნები მიჩნეულია მნიშვნელოვან მოვლენად თურქეთის პოლიტიკურ ისტორიაში, რომელმაც აჩვენა ცვლილებები საზოგადოებრივ განწყობებში და პოლიტიკურ ძალთა ბალანსში.

პრეზიდენტი რეჯეფ თაიფ ერდოღანი კვლავ რჩება თურქეთის პრეზიდენტად. ის ამ პოსტს 2014 წლიდან იკავებს.

დასკვნები:

დასკვნის სახით, შეიძლება გავაკეთოთ ანალიზი XXI საუკუნის 20-იან წლებში თურქეთის საშინაო პოლიტიკის შესახებ.

პირველი და აუცილებელი ფაქტორი გახლავთ პოლიტიკური დიალოგის გაძლიერება:

ხელისუფლებამ უნდა გააძლიეროს დიალოგი ოპოზიციურ პარტიებთან, განსაკუთრებით ადგილობრივი არჩევნების შედეგების გათვალისწინებით. შექმნას პლატფორმები კონსენსუსის მისაღწევად მნიშვნელოვან საკითხებზე.

პრიორიტეტი მიანიჭოს ინფლაციის შემცირებას და ვალუტის სტაბილიზაციას. გაატაროს სტრუქტურული რეფორმები ეკონომიკის გასაძლიერებლად და უცხოური ინვესტიციების მოსაზიდად.

გააუმჯობესოს სასამართლო სისტემის დამოუკიდებლობა. უზრუნველყოს მედიის თავისუფლება და პლურალიზმი.

გააძლიეროს ანტიკორუფციული მექანიზმები. უზრუნველყოს გამჭვირვალობა სახელმწიფო კონტრაქტებსა და ტენდერებში.

სოციალური პოლიტიკის გაუმჯობესება. გააგრძელოს ეთნიკური უმცირესობების ინტეგრაცია და დიალოგი ქურთულ თემთან. უზრუნველყოს უმცირესობების უფლებების დაცვა და მათი ჩართულობა პოლიტიკურ პროცესებში.

ითანამშრომლოს ოპოზიციის მიერ მართულ დიდ ქალაქებთან ინფრასტრუქტურული პროექტების განსახორციელებლად და სხვა.

თურქეთის მომავალი მხოლოდ და მხოლოდ დემოკრატიის კულტურის კიდევ უფრო გაღრმავებასა და ხელისუფლების მიერ ხალხისადმი ანგარიშვალდებულების პრინციპებზე გადის. არც სამხედრო გადატრიალება და არც ავტორიტარული პოლიტიკური მმართველობა არ არის ის ხაზი, რომელსაც უნდა გაჰყვეს რესპუბლიკური თურქეთი.

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ თურქეთის საზოგადოების ევროპიზებული ნაწილი საკმაოდ მრავალრიცხოვანია, ის უკვე მეტად გააქტიურებულია პოლიტიკურად და სეკულარიზმის პრინციპებს იოლად არ დათმობს. ამავე დროს, შეიმჩნევა, რომ თურქული საზოგადოების დასავლური მენტალიტეტის მატარებელი ნაწილი და, განსაკუთრებით, ახალგაზრდობა, თავისი მსოფლმხედველობითა და მოთხოვნებით უკვე ათათურქისეულ სეკულარიზმზეც ამაღლდა და იკავებს დემოკრატიისა და ადამიანის უფლებების მაღალი ევროპული სტანდარტების პოზიციებს. რაც შეეხება პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანს, მართალია, ის რჩება ძლიერ პოლიტიკურ ფიგურად, მაგრამ არ არის გამორიცხული, თურქეთში განვითარებულმა ბოლოდროინდელმა კრიზისმა გარკვეული ხნის შემდეგ შეცვალოს თავისი მიდგომები.

ბიბლიოგრაფია:

ბოკუჩავა, თ. (2020). *ერდოღანიზმისთვის გაგებისთვის. ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო* (ტ. XII). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივრსიტეტის გამომცემლობა.

მაკარაძე, ე. (2016). *თურქეთის საშინაო პოლიტიკა 2000–2015 წლებში .* თბილისი: უნივერსალი.

მაკარაძე, ე. (2019). *თურქეთის ისტორია 1918-2018 წლებში (სალექციო ჩანაწერები).* თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.

Makaradze, E. (2019). Issues of intercultural dialogue and national identity in modern Turkey. *Herald of Oriental Studies, Vol: 2*, pp. 23-30. Retrieved from https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article /view/2775

Makaradze, E. (2024). Analysis of Two Main Political Doctrines of Modern Turkiye. *BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, Vol: 18, №1*, pp. 158–164.

MAJOR PROBLEMS OF TURKEY'S INTERNAL POLICY IN THE 21ST CENTURY

EMZAR MAKARADZE
Candidate of Historical Sciences, Batumi Shota
Rustaveli State University
Professor at the Department of Oriental Studies
E-Mail: emzar.makaradze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-8499-9258

Abstract: The beginning of the 21st century is one of the most interesting periods in the history of modern Turkey as it is characterized by confrontation between Secular and Islamic circles.

At the beginning of the 21st century, the success of the Justice and Development Party of the Islamist orientation was undoubtful. The ground for it had been prepared by the 90s of the 20th century, when the Welfare Party of the Islamic orientation took the leading position and won the majority in the parliament for the first time in the history of Turkey.

At the beginning of the 21st century, such a development of events had a shocking effect both on the secular authorities of Republican Turkey and on Western politicians. Turkey, as a member of NATO and a candidate country for joining the European Union, faced a historic choice: would it turn into a state based on Islamic truth and values or would it remain a secular state.

In 2000-2024, the secular authorities (both military and civil) ignore the true causes of the socio-political situation created in the country and do not reveal the reality. However, many of them are artificially created by them.

The purpose of the presented scientific paper is to depict the current issues of Turkey's internal policy in 2000-2024, namely, to study the role of the Islamic Justice and Development Party and its leader – Recep Tayyip Erdoğan in the life of the country.

The chronological framework of the paper covers the years 2000-2024. This was mainly due to the fact that at that time a new era started in the political life of Turkey. This period was characterized by the subsequent rise of political Islam in the socio-political life of the country, which brought great success to the Islamic Justice and Development Party and its leader Recep Tayyip Erdogan.

Thus, the study of the issues mentioned in the presented work will clarify some of the problematic issues of Turkey's internal policy in 21st century.

Key words: Turkey's internal policy, problems, Justice and Development Party, «New Turkey».

* * *

Introduction. In the 2010s, after the start of the „Arab Spring", there was actively discussed the prospect of introducing the so-called „Turkish model" in other Middle Eastern countries. Official Ankara also supported this process, trying in every possible way to present Turkey as the most successful example of the synthesis of Islam and democracy.

The „Turkish model" is a combination of European values (human rights, democratic government) and „moderate" Islam, which seemed to be ideal for the post-revolutionary Middle East.

In the present article, we examine the main issues of Turkey's domestic policy in the 21st century in a continuous context, which will allow to clearly present both the historical aspect of the issue and its modern reality.

Methods. The article deals with the main problems of Turkey's domestic policy in the 21st century using the critical analysis method. The work is based on the scientific literature on the issue.

Discussion. At the beginning of the 21st century, in the first round of the presidential elections in the Republic of Turkey, which took place on April 27, 2000, Ahmet Necdet Sezer received 281 votes of MPs and beat the incumbent President Nevzat Yalcintas by 220 votes, who received only 61 votes. In the second round, which took place on May 1, 2000, Sezer had 314 votes, and in the third round of the elections, held on May 5, Sezer managed to secure the support of 330 MPs and become the tenth president of the Republic of Turkey (Makaradze, 2019 (a), p. 225).

On May 16, 2000, Suleyman Demirel was officially removed from office as president. Ahmet Necdet Sezer, taking the oath before the parliament, formulated the main provisions of his political course. In the republican Turkey, he again recognized secularism (laicism) as an unshakable principle of the country's political system, without which the organization of state and public life in democratic Turkey would be unthinkable.

In his speech, Ahmet Necdet Sezer actually declared the existence of a republican Turkey based on the principles of Mustafa Kemal Ataturk, which, in his opinion, no force could destroy.

In July-August 2001, the Islamic-leaning Felicity Party led by Recai Kutan and the Justice and Development Party led by former Istanbul Mayor Recep Tayyip Erdogan were formed in Turkey.

Since the end of 2002, there have been active discussions in Turkish political circles about the possibility of holding early parliamentary elections. Despite the government's denial of mentioned possibility, most analysts initially believed that the situation in the country provided real grounds for such a development.

On November 3, 2002, early parliamentary elections were held in Turkey, with voter turnout at 80%. According to the results, of the 19 parties participating in the elections, only the Justice and Development Party and the Republican People's Party overcame the 10% barrier:

	Party	Percentage	Deputy
1.	Justice and Development Party (AKP)	34,1%	363
2.	Republican People's Party (CHP)	19,02%	178
3.	Independent Party		9

Following the vote, the Justice and Development Party won 363 of the 550 parliamentary seats, which was a sign of the party's sole accession to power. After the triumphant victory in the 2002 elections, the Justice and Development Party came to power. After the elections, the question of the future Prime Minister was on the agenda. One of the real candidates was considered to be Abdullah Gül, the First Deputy Chairman of the Justice and Development Party for Political Affairs, who had considerable experience in political activity. It should also be noted that after the elections, President Sezer became sympathetic to the former Chairman of the Turkish National Audit Office, Vecdi Gönul. At that time, prominent Turkish statesmen Abdulkadir Aksu and Bülent Ardinç were also mentioned as possible candidates for the post of Prime Minister, although politicians believed that the new Prime Minister's term would be short-lived, since Erdogan's political bans were set to expire in January 2003.

On November 18, 2002, President A. Sezer assigned the post of Prime Minister and the formation of the 58th government to Erdogan's First Deputy Abdullah Gul (Makaradze, 2019 (a), p. 228).

After the appointment of Abdullah Gul as Prime Minister, the issue of the need for the parliament to quickly adopt amendments to the constitution, that would remove legal obstacles to the election of R.T. Erdogan as Prime Minister, came to the fore.

On March 14, 2003, Erdogan became Prime Minister of the Republic of Turkey, having received an official order from President Sezer to form the 59th government.

The Justice and Development Party positioned itself as a moderate Islamic and conservative force.

In 2007, the government proposed a package of amendments to the constitution, including direct elections of the president.

In April 2007, the Turkish political scene was dominated by the incumbent president (Ahmet Necdet Sezer), the army, trade unions, university rectors and opposition parties on one side, and the ruling Justice and Development Party on the other.

The main reason for the confrontation between the parties was Recep Tayyip Erdogan's nomination for the presidency, which was followed by a half-million-strong opposition rally in Ankara on April 14-15, 2007.

On July 22, 2007, parliamentary elections with 42.5 million voters were held in Turkey. Three political parties overcame the 10% barrier:

	Party	Percentage	Deputy
1.	Justice and Development Party (AKP)	46,58%	341
2.	Republican People's Party (CHP)	20,87%	112
3.	National Movement Party (MHP)	14,27%	71
4.	Democratic Party (DP)	5,41%	——
5.	Independent Party		26

Prime Minister Recep Tayyip Erdogan's Justice and Development Party increased its share of the vote from 34.1% to 46.47% compared to the 2002 parliamentary elections, although the party had fewer members in the parliament than in the previous one. This was because two opposition parties overcame the 10% electoral threshold.

On August 20, 2007, there was held the first round of the presidential elections, which was boycotted by the opposition parties in the Supreme Assembly (Majlisi). As a result, in the first round of the elections, the only presidential candidate, Abdullah Gül, received 367 votes in a secret ballot, which was not enough to win. According to the Turkish constitution, a presidential candidate had to receive a constitutional majority of votes in the 550-seat parliament in the first and second rounds.

On August 28, 2007, the Turkish parliament elected a new head of state by a majority in the third round. 56-year-old Abdullah Gul assumed the powers of the head of state from the current president of the country (Ahmet Necdet Sezer) at the Çankaya residence in Ankara.

On October 21, 2007, a referendum was held in Turkey on constitutional amendments initiated by the ruling party (1. The president is elected by the population, not by parliament; 2. The presidential term is reduced from seven to five years; 3. The president has the right to run for a second term; 4. Parliamentary elections were reduced from five to four years; 5. Reduction of the parliamentary quorum from 367 to 184, etc.), the changes were supported by 68.95% of participants (Makaradze, 2019 (a), p. 230).

Despite the success of the Justice and Development Party, secular-minded forces did not cease their activities. One of their last bursts of activity occurred in 2008, when they filed a lawsuit in the Constitutional Court demanding a ban on the ruling party. The case was decided in favor of the party.

On February 21, 2011, the ruling Justice and Development Party (AKP) of Turkey submitted a proposal to the Mejlisi to hold parliamentary elections on June 12, 2011. The Parliament approved this proposal on March 3, 2011.

On April 11, 2011, political parties presented their lists of candidates for the Supreme Electoral Council. Six of the 24 political parties refused to participate, while the remaining 18 expressed their full readiness to fight.

On July 12, 2011, parliamentary elections with 50.2 million voters were held in Turkey. Three political parties overcame the 10% threshold:

	Party	Percentage	Deputy
1.	Justice and Development Party (AKP)	49,85	327
2.	Republican People's Party (CHP)	25,98	135
3.	National Movement Party (MHP)	13,04	53
4.	Independent Party	6,58	35

As we can see, the Justice and Development Party won the parliamentary elections triumphantly and convincingly. In general, the ruling party was able not only to increase the number of votes it received, but also to win in 61 of the 81 provinces of Turkey (including Istanbul, Ankara, Trabzon, Antalya, Artvin, etc.).

After the parliamentary elections of June 12, 2011, the most pressing issue in Turkey became amendments to the constitution. In a referendum held in September last year, this issue was supported by 58% of the population.

In the package of constitutional amendments developed by the Justice and Development Party, one of the most important issues was the reorganization of the justice system, aimed at weakening the political influence of the military.

The victory of Recep Tayyip Erdogan's party in the elections of July 12, 2011 once again demonstrated the course pursued by the Justice and Development Party and supported by a significant part of the Turkish population.

At the initiative of Prime Minister Recep Tayyip Erdogan, Turkey was to move from a parliamentary republic to a presidential system of government, according to amendments to the Constitution and the Law on Presidential Elections. After the changes, power would be consolidated in the hands of the president. The leader, elected by direct vote, could hold office for a renewable five-year term (Makaradze, 2016, p. 85).

The presidential elections held on August 10, 2014 were one of the most important in the history of the Turkish Republic. In the first direct presidential elections, former Prime Minister and leader of the Justice and Development Party Recep Tayyip Erdogan won with 51.79% of the vote, and on August 28 of the same year, Ahmet Davutoğlu became Prime Minister.

In his campaign speeches, Erdogan stated that if elected, he would not be a mere symbolic president, but would fully utilize the powers granted to him. He emphasized the achievements of the Justice and Development Party and presented his vision of a „new Turkey" to the public.

The victory of Erdogan and his Justice and Development Party was the result of the fact that Turkish society was tired and exhausted by the actions of the elite, which had been formed over decades and was deeply mired in corruption. In comparison, the representatives of the Justice and Development Party, with their greater honesty, simplicity, and closeness to the people, were more promising.

Erdogan managed to achieve something almost impossible in modern Turkish history – he significantly reduced the untouchable and powerful military elite and removed it from political leadership.

As the generals weakened, the unity of religious leaders grew in direct proportion. The Directorate of Religious Affairs became one of the most influential structures in the Turkish state system. During Erdogan's rule, 7,300 mosques were built in Turkey as a result of the reform of the education system, religion became a compulsory subject in higher military schools, and religious studies was introduced in the middle grades of secular schools, and the ban on girls attending religious services was lifted. Wearing headscarves on school grounds, which was previously unthinkable, was abolished.

On June 7, 2015, there were held parliamentary elections in Turkey, in which the ruling Justice and Development Party lost its majority in the 550-seat parliament and received 256 mandates, the Republican People's Party took second place with 132 seats, the Nationalist Movement Party took third place with 82 seats, and the People's Democratic Party took fourth place with 80 seats.

Following the elections, Turkish Prime Minister Ahmet Davutoğlu failed to form a coalition government with other political parties in parliament, which led to the Turkish President dissolving the government and calling the 26th snap parliamentary elections in the country.

On November 1, 2015, in snap parliamentary elections Erdoğan used all state mechanisms at his disposal to ensure the victory of the Justice and Development Party, and it indeed regained the majority in parliament lost in June 2015.

The ruling party received 49.4% of the votes in the elections, while its main opponent, the Republican People's Party, gained 25.4%. Pro-Kurdish and nationalist parties overcame the 10% barrier and received seats in parliament. Prime Minister Ahmet Davutoğlu called the election results a victory for the Turkish people and democracy.

On the evening of July 15, 2016, the attention of the world media was focused on the events in Turkey. About 300 people have been killed in attacks by armed groups in several parts of the country aimed at overthrowing the government.

On Friday evening, tanks appeared in Ankara and Istanbul, opening fire on the Turkish parliament building and the presidential palace. Airplanes fired cannons at the headquarters of the national intelligence service in the capital.

On July 15, it was also reported that on the night of the coup, when President Erdogan was returning to Istanbul from vacation, two rebel fighters tried to attack his plane, but for unknown reasons the attack did not take place, so Erdogan arrived safely in Istanbul.

150,000 people, including judges and high-ranking military officials, were arrested on charges of attempted coup.

Following the coup attempt, Turkish law enforcement agencies dismissed 37,500 civil servants and police officers and suspended the licenses of 21,000 teachers (Makaradze, 2019 (a), p. 293).

Official Ankara blamed former imam Fethullah Gülen for the July 2016 coup attempt in Turkey, although the Pennsylvania-based religious leader categorically denied any involvement in the uprising (Fethullah Gülen died on October 21, 2024).

On April 16, 2017, Turkey's ruling Justice and Development Party held a constitutional referendum that called for the country's transition from a parliamentary to a presidential system, the abolition of the prime minister's position, an increase in the number of seats in parliament from 550 to 600, and the creation of a Supreme Court and the Turkish Prosecutors' Council (HSYK).

On April 16, 2017, as a result of a constitutional referendum, Republican Turkey switched from a parliamentary to a presidential system of government, which was one of the most decisive steps in the political life of Turkey since the reforms of Mustafa Kemal Ataturk.

On June 24, 2018, early presidential and parliamentary elections were held in Turkey, which were won by President R. T. Erdogan.

The political parties showed the following results in the parliamentary elections held on June 24, 2018:

Party	Percentage	Deputy
(Justice and Revival Party) AKP	42,6	295
(Republican People's Party) CHP	22,6	146
(Peoples' Democratic Party) HDP	11,7	67
(Nationalist Movement Party) MHP	11,1	49
(Good Party) İYİP	10,0	43
(Prosperity Party) SP	1,3	0

After the presidential inauguration on July 9, 2018, R. Erdogan began his presidential activities (Bokuchava, 2020, p. 245).

On March 31, 2019, local elections were held in Turkey. It must be said that these were not ordinary elections. The election campaign took place in an extremely polarized environment, as the parties

viewed these elections as a kind of vote of confidence in the 17-year rule of President Recep Tayyip Erdogan and his party (Makaradze, 2019 (b)).

On May 14, 2023, presidential and parliamentary elections were held in Turkey, and a second round of presidential elections was held on May 28.

In the presidential elections in Turkey on May 14, 2023, the incumbent President Recep Tayyip Erdogan received 49.5% of the votes, narrowly missing out on victory in the first round.

After winning the presidential elections in Turkey, Erdogan almost completely changed the composition of the executive government, with the exception of the ministers of culture, tourism and health. Particular attention was paid to the changes in the government's economic team, where Mehmet Shimshek took over the post of Minister of Treasury and Finance, and Hafiz Gaye Erkan took over the post of head of the Central Bank of Turkey. According to experts, these changes may indicate that Turkey wanted to abandon its unconventional macroeconomic policy and move to a traditional economic model, which is associated with a record devaluation of the national currency and rising inflation.

On March 31, 2024, local elections were held in Turkey. This was a major political event for the country, which revealed significant changes in the political landscape (Makaradze, 2024).

Elections were held in 81 provinces of Turkey. Mayors, city council members, and village heads were elected.

The opposition Republican People's Party (CHP) won an important victory. It retained control of Istanbul and Ankara, as well as of other major cities.

The ruling Justice and Development Party (AKP) suffered significant losses. CHP candidate Ekrem Imamoglu won the Istanbul mayoral election again. This was a significant blow to President Erdogan's party. CHP candidate Mansur Yavaş also retained his post as mayor of Ankara.

These results are seen as a serious challenge to the government of President Recep Tayyip Erdogan.

The elections showed growing support for the opposition, especially in major cities.

The elections took place against the backdrop of Turkey's economic difficulties, high inflation, and the devaluation of the lira.

In the Kurdish-dominated southeast, the results were more mixed, with different parties making gains.

International observers said the elections were largely peaceful, although there were some reports of irregularities.

These elections are considered an important event in the political history of Turkey, which showed changes in public sentiment and the balance of political forces.

President Recep Tayyip Erdogan remains the President of Turkey. He has held the post since 2014.

Conclusions. In conclusion, the analysis of the domestic politics of Turkey in the 2020s has shown that the most important factors are:

to strengthen the political dialogue with the opposition parties, especially taking into account the results of the local elections;

to create platforms for reaching consensus on important issues;

to prioritize reducing inflation and stabilizing the currency;

to carry out structural reforms to strengthen the economy and attract foreign investment;

to enhance the independence of the judiciary;

to nsure media freedom and pluralism;

to strengthen anti-corruption mechanisms;

to ensure transparency of public contracts and tenders;

to improve social policy and continue the integration of ethnic minorities and dialogue with the Kurdish community;

to ensure the protection of minority rights and their participation in political processes;

to collaborate with major opposition-governed cities to implement infrastructure projects and more.

Turkey's future depends only on the further deepening of the culture of democracy and the principles

of government accountability to the people. Neither a military coup nor an authoritarian political rule is the line that the Turkish Republic should follow.

It should be noted that the Europeanized part of Turkish society is quite numerous, it is already politically active and will not easily abandon the principles of secularism. At the same time, it can be noted that the part of Turkish society that carries a Western mentality, and especially the youth, with its worldview and demands, have already risen above Ataturk's secularism and occupied positions of high European standards of democracy and human rights. As for President Recep Tayyip Erdogan, although he remains a strong political figure, it is possible that the recent crisis in Turkey may change his approach after some time.

Bibliography:

Bokuchava, T. (2020). Understanding Erdoganism. *Middle East and Georgia, Vol. XII*, 244-253.

Makaradze, E. (2016). *Domestic policy of Turkey in 2000-2015.* Tbilisi: Universal.

Makaradze, E. (2019 (a)). *History of Turkey 1918-2018, lecture notes.* Tbilisi: Universal.

Makaradze, E. (2019 (b)). Issues of intercultural dialogue and national identity in modern Turkey. *Herald of Oriental Studies, Vol: 2*, p. 23-30. Retrieved from https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article /view/2775

Makaradze, E. (2024). Analysis of Two Main Political Doctrines of Modern Turkiye. *BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, vol. 18: no. 1*, p.158-164.

„შუა დერეფნის“ სატრანზიტო კორიდორი და შავი ზღვის უსაფრთხოება

ბექა მანაგაძე
პოლიტიკის მეცნიერების სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: beka.managadze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0008-4203-1856

აბსტრაქტი: *21*-ე საუკუნის გეოპოლიტიკურმა ცვლილებებმა, განსაკუთრებით *2022* წელს დაწყებული რუსეთ-უკრაინის ომის შედეგად, მნიშვნელოვნად შეცვალა ევრაზიული ტრანზიტული მარშრუტები. ტრადიციული სატრანსპორტო არხების გარშემო მზარდმა პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და უსაფრთხოების რისკებმა გახადა აუცილებელი ალტერნატიული დერეფნების ძიება. ერთ-ერთი ასეთი ალტერნატიული მარშრუტი გახდა „შუა დერეფანი“ *(*ტრანს-კასპიური საერთაშორისო სატრანსპორტო მარშრუტი – *TITR),* რომელიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ახალი გეოპოლიტიკური რეალობების ფონზე. ეს სტატია შეისწავლის საქართველოს როლს „შუა დერეფანის“ განვითარებაში და პოტენციალს, რომელიც მას შეიძლება ჰქონდეს საერთაშორისო ტრანზიტულ კონკურენციაში სტრატეგიული უპირატესობის დამყარებაში.

მიუხედავად იმისა, რომ *2023* წელს შუა დერეფანზე გადაზიდული ტვირთების რაოდენობა *86%*-ით გაიზარდა, ზოგიერთი გამოწვევა კვლავ არსებობს, როგორიცაა რეგულაციების ჰარმონიზაცია, საბაჟო პროცედურების გამარტივება და პოლიტიკური კოორდინაციის გაზრდა. ამასთან, სტატია ხაზს უსვამს, რომ შუა დერეფნის განვითარება მხოლოდ ფიზიკურ ინფრასტრუქტურაზე არ არის დამოკიდებული – მას სჭირდება პოლიტიკური სინქრონიზაცია, ეკონომიკური ხედვა და რეგიონული თანამშრომლობა, სადაც საქართველო მნიშვნელოვან როლს თამაშობს.

საქართველოს სტრატეგიული მდებარეობა აზიასა და ევროპას შორის, ასევე ინფრასტრუქტურული პროექტები, როგორიცაა ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა და პორტების განვითარება, განსაკუთრებით ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტი, ხელს უწყობს საქართველოს როლს ტრანზიტული ჰაბის სახით. პოლიტიკურ კონტექსტში, საქართველოსთვის მნიშვნელოვანია დიპლომატიური ბალანსის შენარჩუნება ევროკავშირს, ჩინეთს, თურქეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის, უსაფრთხოების და დიპლომატიური გამოწვევების მართვისას.

საქართველომ უნდა გააძლიეროს სამი სტრატეგიული სფერო*:* ინფრასტრუქტურული განვითარების, რეგიონული და გლობალური პოლიტიკური ინტეგრაციისა და შიდა პოლიტიკის ბალანსი. ასევე, მნიშვნელოვანია შავი ზღვის რეგიონში სტაბილურობის უზრუნველყოფა „შუა დერეფნის“ ხანგრძლივი წარმატებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: შუა დერეფანი; ტრანს-კასპიური მარშრუტი *(TITR)*; საქართველო; ევრაზიული ტრანზიტი; გეოპოლიტიკა; ინფრასტრუქტურული განვითარება; ანაკლიის პორტი; ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა; რეგიონული თანამშრომლობა; უსაფრთხოება; პოლიტიკური კოორდინაცია; დიპლომატიური ბალანსი; შავი ზღვის რეგიონი.

* * *

შესავალი. 21-ე საუკუნის გლობალური გეოპოლიტიკური რეალობა და საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების სტრუქტურული ტრანსფორმაცია, განსაკუთრებით 2022 წლის რუსეთ-უკრაინის ომის შემდგომ, მკვეთრად ცვლის ევრაზიის სატრანზიტო არქიტექტურას. ტრადიციული სატრანსპორტო მარშრუტების პოლიტიკური, ეკონომიკური და უსაფრთხოების რისკების ზრდამ გაზარდა ალტერნატიული გზების საჭიროება, რომელთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა „შუა დერეფანს“ (Trans-Caspian International Transport Route – TITR).

მიუხედავად ამ მარშრუტის მზარდი სტრატეგიული და ლოგისტიკური პოტენციალისა, აშკარაა, რომ რეგიონულ ქვეყნებს, მათ შორის საქართველოს, ჯერ კიდევ არ აქვთ სრულად გამოკვეთილი

ხედვა, კონკრეტული სტრატეგიული პოლიტიკა და საკმარი რესურსები, რომ მოახდინონ დერეფნის ეფექტიანი განვითარება და საერთაშორისო კონკურენციაში ჩართვა.

სამეცნიერო სტატიაში განვიხილავთ, რა როლი და შესაძლებლობა აქვს საქართველოს შუა დერეფნის განვითარებაში გლობალური გეოპოლიტიკური გარდაქმნების ფონზე და როგორ შეიძლება ქვეყანამ მოიპოვოს მდგრადი სტრატეგიული უპირატესობა სატრანზიტო კონკურენციაში?

კვლევის მიზანია, გაანალიზოს საქართველოს ინფრასტრუქტურული, გეოპოლიტიკური და დიპლომატიური პოტენციალი ახალი რეალობის პირობებში, გამოავლინოს არსებული გამოწვევები და შესაძლებლობები და წარმოადგინოს რეკომენდაციები, რომლებიც ხელს შეუწყობს ქვეყნის ქმედით ინტეგრაციას რეგიონულ სატრანზიტო ქსელში.

კვლევის მეთოდებში გამოყენებულია „ქეის სთადი", შედარებითი ანალიზი და კონტენტ ანალიზი.

შუა დერეფანი და საქართველოს როლი ახალი გეოპოლიტიკური რეალობის კონტექსტში

„შუა დერეფანი" წარმოადგენს სტრატეგიულ სატრანსპორტო მარშრუტს, რომელიც იწყება ჩინეთში და ყაზახეთის, კასპიის ზღვის, აზერბაიჯანის, საქართველოსა და თურქეთის გავლით ევროპისკენ მიემართება. ეს მარშრუტი მნიშვნელოვან ალტერნატივად გვევლინება ტრადიციული სატრანსპორტო გზების მიმართ, რაც მას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს გლობალურ ვაჭრობაში.

ტრანსკასპიური საერთაშორისო სატრანსპორტო მარშრუტი *(TITR)* ოფიციალურად *2014* წლის თებერვალში შეიქმნა აზერბაიჯანის, ყაზახეთისა და საქართველოს საზღვაო და სარკინიგზო გადაზიდვების სფეროში წამყვანი კომპანიების მონაწილეობით.

2022 წლის დაწყებულმა რუსეთ-უკრაინის ომმა სერიოზული გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური ცვლილებები გამოიწვია, რამაც პირდაპირი გავლენა იქონია შუა დერეფნის პროექტზე და ამ კონტექსტში, საქართველოზე, როგორც მნიშვნელოვანი სატრანზიტო ქვეყნის როლზე.[1]

ომის დაწყებამ მნიშვნელოვნად შეასუსტა ტრადიციული სატრანსპორტო მარშრუტები, რომლებიც გადიოდა რუსეთსა და ბელარუსზე. დასავლურმა სანქციებმა და ომის შედეგად წარმოშობილმა ლოჯისტიკურმა რისკებმა კომპანიები აიძულა, ეძებათ ალტერნატიული გზები ჩინეთიდან ევროპისკენ. ამის ფონზე შუა დერეფანი ერთ-ერთ ყველაზე სიცოცხლისუნარიან ალტერნატივად გამოჩნდა.

აღსანიშნავია, რომ *2023* წელს „შუა დერეფნის" მეშვეობით გადაზიდულმა ტვირთმა *2.7* მილიონ ტონას მიაღწია, რაც *2022* წლის მაჩვენებელზე *86%*-ით მეტია. ამჟამად პროექტში *11* ქვეყნიდან *25* კომპანიაა ჩართული, რაც კიდევ უფრო მეტ ინტეგრაციას და რეგიონულ თანამშრომლობას უზრუნველყოფს.

საქართველოსთვის „შუა დერეფანი" განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როგორც სატრანზიტო ჰაბისთვის. ქვეყნის მიერ ჩინეთთან, თურქეთთან და ევროკავშირთან გაფორმებული თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებები ხელს უწყობს დერეფნის პოტენციალის სრულად რეალიზებას. საქართველოს სატრანსპორტო როლის განსამტკიცებლად ხორციელდება აღმოსავლეთ-დასავლეთის მაგისტრალის მასშტაბური ინფრასტრუქტურული პროექტები, რომლებიც აზიასა და ევროპას სწორედ საქართველოს ტერიტორიის გავლით აკავშირებს.

2023 წლის თბილისი სილქ როუდის ფორუმი მნიშვნელოვანი ეტაპი აღმოჩნდა იმ დისკუსიებისთვის, რომლებიც საქართველოს გეოპოლიტიკურ და სატრანზიტო როლს ეხება. ამ შეხვედრამ, რომელშიც 60-ზე მეტი ქვეყნის წარმომადგენლები და საერთაშორისო ორგანიზაციები მონაწილეობდნენ, ნათლად დააფიქსირა, რომ ტრანსკასპიური საერთაშორისო სატრანსპორტო მარშრუტი, იგივე შუა დერეფანი, სულ უფრო მეტ საერთაშორისო ინტერესს იწვევს. ახალი გლობალური რეალობების ფონზე, როცა გეოპოლიტიკური დაძაბულობები და დიდი სახელმწიფოების კონკურენცია მატულობს, შუა დერეფანი რეალურად იქცა ალტერნატიულ გზად, რომელიც ევროპასა და აზიას შორის ეკონომიკურ კავშირებს განამტკიცებს – საქართველოს კი ამ პროცესში ცენტრალური ადგილი უკავია.

---

[1] Batumelebi. (2023). *ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტი: სტრატეგიული მნიშვნელობა და გამოწვევები.* Retrieved from https://batumelebi.netgazeti.ge

ფორუმზე წარმოდგენილი ძირითადი გზავნილები არა მხოლოდ ინფრასტრუქტურულ პროექტებს შეეხებოდა, არამედ იმ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და უსაფრთხოების გამოწვევებსაც, რომლებიც შუა დერეფნის რეალიზაციასთანაა დაკავშირებული. მაგალითად, საქართველოს პრემიერ-მინისტრმა ირაკლი ღარიბაშვილმა თავის გამოსვლაში ხაზი გაუსვა იმას, რომ საქართველო არ არის უბრალოდ სატრანზიტო ქვეყანა, არამედ პარტნიორი, რომელიც სთავაზობს რეგიონს სტაბილურობას, პროგნოზირებადობასა და განვითარების მდგრად საფუძველს. ეს პოზიციონირება არ ყოფილა უბრალო რიტორიკა – ის ეხმიანება ქვეყნის მიერ ბოლო წლებში გადადგმულ კონკრეტულ ნაბიჯებს, იქნება ეს ინფრასტრუქტურის მოდერნიზაცია, სარკინიგზო ქსელის განახლება თუ სატვირთო ტერმინალების განვითარება.

ამავე დროს, ფორუმმა წარმოაჩინა, რომ შუა დერეფანი მხოლოდ ფიზიკური ინფრასტრუქტურა არ არის – ის იდეაა, რომელიც მოითხოვს პოლიტიკურ სინქრონიზაციას, ეკონომიკურ ხედვას და რეგიონულ თანამშრომლობას.[1] სწორედ აქ იკვეთება საქართველოს მნიშვნელოვანი როლი როგორც „დამაკავშირებელი რგოლისა“. ქვეყანა, რომელიც ისტორიულად მდებარეობს ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე, ახლა ამ მემკვიდრეობას ახალ კონტექსტში განავითარებს და ცდილობს, შუა დერეფნის ფორმირების პროცესში არა როგორც მარგინალური მოთამაშე, არამედ როგორც აქტიური არქიტექტორი ჩაერთოს.

თბილისის ფორუმის ფარგლებში გამართული დისკუსიებიდან გამოიკვეთა, რომ მიუხედავად არსებული წარმატებებისა, ჯერ კიდევ ბევრი სირთულე არსებობს – მათ შორის, რეგულაციების ჰარმონიზაცია, საბაჟო პროცედურების გამარტივება, ციფრული პლატფორმების შექმნა და პოლიტიკურ დონეზე კოორდინაციის გაუმჯობესება. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ამ საკითხებზე სულ უფრო ღია საუბარია და მონაწილეები არ ერიდებიან კრიტიკულ შეფასებებსაც. ეს იმას ნიშნავს, რომ ინიციატივა გადადის იმ ფაზაში, სადაც მხოლოდ დეკლარაციები არ კმარა – საჭიროა კონკრეტული ნაბიჯები და შესაბამისი ვალდებულებების აღება.

საქართველოსთვის შუა დერეფანი არის არა მხოლოდ ეკონომიკური პროექტი, არამედ პოლიტიკური მომავლის კონტურების მოხაზვის შესაძლებლობა. ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი გამოწვევა გახლავთ მრავალმხრივი პარტნიორობის დაბალანსება, რაც შუა დერეფნის კონტექსტში თავისებურ ნიუანსებს იძენს. კავშირი ჩინეთთან, თურქეთთან, ცენტრალურ აზიასთან და ევროკავშირთან, როგორც სატრანზიტო პროექტის ფარგლებში, ასევე უფრო ფართო სტრატეგიული პარტნიორობის ჭრილში, ქმნის დინამიკას, რომელიც საქართველოს ავითარებს როგორც შუამავალს – არამხოლოდ გეოგრაფიული თვალსაზრისით, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობითაც.

ინფრასტრუქტურული განვითარება და ეკონომიკური პოტენციალი

იმისათვის, რომ შუა დერეფანი რეალურად ჩამოყალიბდეს კონკურენტუნარიან და სანდო მარშრუტად, საჭიროა ძლიერი ინფრასტრუქტურული ბაზა, რომელიც უზრუნველყოფს უწყვეტ და ეფექტურ ლოგისტიკურ ნაკადებს.[2] საქართველოს ამ მიმართულებით არაერთი პროექტი აქვს დაწყებული. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ინიციატივა ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო ხაზი გახლავთ, რომელიც უკვე ფუნქციონირებს, თუმცა ამჟამად მიმდინარეობს მისი გამტარუნარიანობის გაზრდის სამუშაოები. თბილისის სილქ როუდის ფორუმზე ცალკე ყურადღება დაეთმო რკინიგზის მოდერნიზაციის გეგმას, რომელიც გულისხმობს გადაადგილების სიჩქარის და მოცულობის ზრდას, რაც საბოლოოდ გამოიწვევს ტვირთბრუნვის ზრდას.

ამასთანავე, ფოთისა და ანაკლიის პორტების პოტენციალი კვლავ რჩება მნიშვნელოვან საკითხად. მაშინ, როცა ფოთი უკვე ასრულებს მნიშვნელოვან როლს შავი ზღვის პორტების ქსელში, ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტი სიმბოლურად წარმოაჩენს საქართველოს ამბიციებს – პროექტი, რომელიც არაერთხელ გაჩერებულა და ხელახლა განხილულა, რჩება როგორც ეკონო-

[1] Coffey, L. (2022). *The strategic importance of the Black Sea region*. Heritage Foundation. Retrieved from *https://www.heritage.org*

[2] Cornell, S. E. (2020). *Geopolitics and strategic alignments in the South Caucasus*. Central Asia-Caucasus Institute.

მიკური, ისე გეოპოლიტიკური სიმბოლო. ფორუმზე ისმოდა მოწოდებები საერთაშორისო ინვესტორებისადმი, აქტიურად ჩაერთონ ანაკლიის პროექტის განვითარებაში. საქართველოს მთავრობა ხაზს უსვამს, რომ ასეთი ტიპის ინფრასტრუქტურა არამხოლოდ ადგილობრივი ეკონომიკისთვის, არამედ მთელი რეგიონისთვის გარდამტეხი შეიძლება გახდეს.

ეკონომიკური თვალსაზრისით, შუა დერეფნის განვითარება ნიშნავს არა მხოლოდ ტვირთების გადაზიდვის ზრდას, არამედ ადგილობრივი ლოჯისტიკური, სერვისების და წარმოების სექტორის გაძლიერებას. საქართველოს შეუძლია გახდეს ტრანზიტული ჰაბი, რომელიც არა მხოლოდ გადაიტანს ტვირთს აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ, არამედ დაამუშავებს, გადაახარისხებს, შეინახავს და ხელახლა გადაანაწილებს მას, რაც დასაქმების ზრდას და ტექნოლოგიურ განვითარებას შეუწყობს ხელს. ამას კი სჭირდება როგორც კერძო ინვესტიციების მოზიდვა, ისე სწორი პოლიტიკის დაგეგმვა და განხორციელება სახელმწიფოს მხრიდან.

საერთაშორისო თანამშრომლობა და პოლიტიკური განზომილება

შუა დერეფნის წარმატება დამოკიდებულია არა მხოლოდ ერთ ქვეყანაში მიმდინარე პროცესებზე, არამედ მთელ რეგიონულ თანამშრომლობაზე. ფორუმზე მნიშვნელოვანი როლი ეთმობოდა მრავალმხრივი დიალოგის გაღრმავებას – კერძოდ, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და ყაზახეთის სამმხრივ ფორმატს, რომელიც უკვე ქმნის ერთგვარ ბირთვს ამ მარშრუტის სტრუქტურაში.[1] ამ ქვეყნებმა ბოლო წლებში ხელი მოაწერეს არაერთ შეთანხმებას, რომელიც მიზნად ისახავს სატრანსპორტო ტარიფების სტანდარტიზაციას, საბაჟო წესების ჰარმონიზაციას და ერთიანი ციფრული პლატფორმების განვითარებას, რაც მარშრუტს უფრო გამჭვირვალეს და სანდოს გახდის ტვირთგადამზიდავებისთვის.

ამავე დროს, ევროკავშირისა და ჩინეთის ინტერესებიც თანდათან მკაფიოდ იკვეთება. ევროკავშირისთვის შუა დერეფანი განიხილება როგორც ალტერნატიული გზა რუსეთზე დამოკიდებულების შესამცირებლად – როგორც ენერგორესურსების, ისე სხვა სახის სტრატეგიული ტვირთების თვალსაზრისით. ჩინეთისთვის კი ეს არის დამატებითი მარშრუტი „სარტყლისა და გზის ინიციატივის“ ფარგლებში, რომელიც არა მხოლოდ პეკინის ეკონომიკურ გავლენას ანვითარებს ევრაზიის კონტინენტზე, არამედ მისთვის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ პლატფორმასაც ქმნის.

საქართველოს დიპლომატიური გამოწვევა სწორედ აქედან იწყება – ერთი მხრივ, ქვეყანა ცდილობს, იყოს პროევროპული და ევროატლანტიკური სივრცის ნაწილი, მეორე მხრივ კი შეინარჩუნოს ეკონომიკური კავშირები ისეთ გლობალურ ძალებთან, როგორებიც ჩინეთი და თურქეთია. შუა დერეფანი ამ კონტექსტში იქცევა პლატფორმად, სადაც საქართველოს შეუძლია ამ ალიანსებს შორის ბალანსირება, რაც, ცხადია, საჭიროებს დელიკატურ საგარეო პოლიტიკას.

პოლიტიკური რისკები და უსაფრთხოების საკითხები

შუა დერეფნის გეოპოლიტიკური მდებარეობა განაპირობებს იმასაც, რომ ის ვერ იქნება დაცლილი უსაფრთხოების რისკებისგან. კავკასია, ცენტრალური აზია და შავი ზღვის რეგიონი ჯერ კიდევ მერყევი სივრცეებია პოლიტიკური სტაბილურობის თვალსაზრისით. ომები უკრაინასა და ღაზაში, დაძაბულობა ირანსა და დასავლეთს შორის, მეზობელ რეგიონებში არსებული კრიზისები – ყველა ეს ფაქტორი ქმნის გაურკვევლობის შეგრძნებას, რომელიც პირდაპირ აისახება ეკონომიკურ და ინფრასტრუქტურულ პროექტებზე. საქართველოს, რომელიც ხშირად წარმოაჩენს თავს როგორც „დასავლეთის ფორპოსტს“, რეალურად უწევს მოქმედება მეტად კომპლექსურ და ცვალებად გარემოში.

შუა დერეფნის სტაბილურ ფუნქციონირებას სჭირდება არა მხოლოდ ფიზიკური უსაფრთხოება (ტრანსპორტის მარშრუტების დაცულობა, კიბერუსაფრთხოება და ა.შ.), არამედ პოლიტიკური პროგნოზირებადობა. სწორედ ეს უკანასკნელი არის ის ფაქტორი, რომელიც ხშირად აფერხებს გრძელვადიან ინვესტიციებს.

---

[1] Delcour, L. (2021). *The EU and the geopolitics of connectivity in the South Caucasus*. EUISS Brief. *https://www.iss.europa.eu*

სტრატეგიული ხედვა: საქართველოს როლი და სამომავლო ნაბიჯები

იმისათვის, რომ საქართველო მართლაც გარდაიქმნას შუა დერეფნის მთავარ საყრდენ წერტილად, საჭიროა ერთდროულად სამი სტრატეგიული მიმართულების გაძლიერება: ინფრასტრუქტურული განვითარება, პოლიტიკური ინტეგრაცია რეგიონულ-გლობალურ ფორმატებში და ეროვნული პოლიტიკის გაწონასწორება გეოპოლიტიკურ რეალობასთან.

პირველ რიგში, ინფრასტრუქტურის გაძლიერება უნდა გახდეს არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ უსაფრთხოების და საგარეო პოლიტიკის ნაწილიც. ეს გულისხმობს არამარტო ფიზიკური კავშირების მშენებლობას, როგორებიცაა სარკინიგზო ხაზები, პორტები და ლოჯისტიკური ჰაბები, არამედ ტექნოლოგიური ინფრასტრუქტურის განვითარებასაც. თანამედროვე დერეფანი სულ უფრო მეტად ეფუძნება ციფრულ მმართველობას: სატვირთო ნაკადების მონიტორინგს რეალურ დროში, საბაჟო პროცედურების ავტომატიზაციას და სხვადასხვა პლატფორმის ინტეგრაციას. საქართველოს მთავრობამ უნდა უზრუნველყოს ციფრული ტერმინალებისა და ერთიანი მენეჯმენტის სისტემების დანერგვა, რათა ტვირთგამზიდავებისთვის შეთავაზებული მომსახურება იყოს სწრაფი, გამჭვირვალე და კონკურენტუნარიანი სხვა ალტერნატივებთან შედარებით.[1]

მეორე მიმართულება არის რეგიონის ქვეყნებთან კოორდინაციის გაღრმავება. საქართველო უკვე მონაწილეობს აზერბაიჯანთან და ყაზახეთთან სამმხრივ მექანიზმებში, მაგრამ მომავალში მიზანშეწონილია ამ ფორმატების გაფართოება – მათში ჩართვა შეიძლება ისეთი ქვეყნების, როგორებიც არიან თურქმენეთი, უზბეკეთი და ჩინეთი. ამავდროულად, ევროკავშირი და თურქეთი უნდა დარჩნენ სისტემური პარტნიორები. საქართველო, როგორც ტრანზიტული ქვეყანა, შეიძლება იქცეს პლატფორმად რეგიონულ-გლობალური დიალოგისთვის, მაგალითად, „შუა დერეფნის პარტნიორობის პლატფორმის“ (Middle Corridor Partnership Forum) ფარგლებში.[2] ეს პლატფორმა შეიძლება ფორუმის ფორმატში ყოველწლიურად გაიმართოს თბილისში, როგორც პოლიტიკურ, ისე ბიზნეს დონეზე, რითაც კიდევ უფრო გაძლიერდება ქვეყნის როლი როგორც ჰაბის და ორგანიზატორის.

ამასთანავე, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს შიდა პოლიტიკის მდგრადობას. დერეფნის წარმატება დიდწილად იქნება დამოკიდებული ქვეყნის შიდა სტაბილურობაზე – პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამართლებრივ. ინვესტორები და საერთაშორისო პარტნიორები, როგორც წესი, მოითხოვენ პროგნოზირებად და ინსტიტუციურად გამართულ გარემოს. ეს გულისხმობს როგორც მართლმსაჯულების რეფორმის გაღრმავებას, ისე კონკურენტული ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებას. თუ სახელმწიფო შეძლებს უზრუნველყოს სამართლებრივი უსაფრთხოება და თანაბარი პირობები ადგილობრივი და უცხოური კომპანიებისთვის, საქართველო კიდევ უფრო მიმზიდველი გახდება როგორც ლოჯისტიკური, ისე საწარმოო დანიშნულებით.[3]

შავი ზღვის უსაფრთხოება შუა დერეფნის კონტექსტში

შუა დერეფნის წარმატება უდავოდ დაკავშირებულია შავი ზღვის რეგიონში სტაბილობასა და უსაფრთხოების ხარისხთან. ეს სივრცე გეოგრაფიულად პატარაა, თუმცა გეოპოლიტიკურად ერთ-ერთი ყველაზე სენსიტიური და კონკურენციისგან გაჯერებული რეგიონია, რომელიც აერთიანებს ნატოს წევრ ქვეყნებს (თურქეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი), ასოცირებულ და კანდიდატ ქვეყნებს (საქართველო, უკრაინა, მოლდოვა) და რევიზიონისტულ, აგრესიულ რუსეთს, რომელსაც გააჩნია შავი ზღვის ფლოტის უმნიშვნელოვანესი ბაზები ყირიმში.[4]

რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსიამ 2014 წელს და შემდგომ უკრაინაში შეჭრამ 2022 წლიდან სრუ-

---

[1] Gogolashvili, K. (2021). Georgia’s role in Eurasian transport connectivity. Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

[2] Gvalia, G., & Lebanidze, B. (2020). Georgia’s foreign policy in a turbulent region: Coping with vulnerability and strategic uncertainty. Caucasus Survey, 8(1), 47–66. https://doi.org/10.1080/23761199.2019.1685802

[3] Kupchan, C. A., & Litwak, R. S. (2023). After the war in Ukraine: Building new security architecture. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org

[4] Middle Corridor. (2023). Official website of the Trans-Caspian International Transport Route. Retrieved from https://middlecorridor.com

ლად შეცვალა რეგიონის ძალთა ბალანსი და გაამძაფრა რისკები, რაც ცხადად აისახება ლოჯისტიკური დერეფნების უსაფრთხოებაზე. მაგალითად, უკრაინის პორტების დაბლოკვამ და შავი ზღვის აკვატორიაში სამხედრო მოქმედებებმა შექმნა სერიოზული საფრთხეები საზღვაო ტვირთების გადაზიდვაზე და გაზარდა სატრანზიტო მარშრუტების ფასიც და დაუცველობაც.

ამ კონტექსტში საქართველო, როგორც შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მყოფი ქვეყანა, ფაქტობრივად იქცა ერთადერთ უსაფრთხო „კარიბჭედ“, რომელიც აკავშირებს შუა აზიას ევროპასთან ზღვის გავლით. ეს ქმნის ერთდროულად როგორც დიდ შესაძლებლობას, ისე პასუხისმგებლობასაც: დერეფნის გრძელვადიანი სიცოცხლისუნარიანობა პირდაპირ არის მიბმული შავი ზღვის უსაფრთხოებაზე.

უსაფრთხოების სამი ძირითადი ასპექტი საქართველოსთვის:

საზღვაო უსაფრთხოება და ნატოს ჩართულობა:საქართველო აქტიურად თანამშრომლობს ნატოსთან შავი ზღვის უსაფრთხოების მიმართულებით, მათ შორის ინფორმაციის გაზიარებაში, ერთობლივ წვრთნებსა და სანაპირო დაცვის გაძლიერებაში. ნატოს წევრი ქვეყნების (თურქეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი) როლი უმნიშვნელოვანესია იმაში, რომ შავი ზღვის დასავლეთ და სამხრეთ ნაწილში შენარჩუნდეს უსაფრთხოების ზონა, რომელიც შესაძლებელს გახდის ტვირთების უსაფრთხო გადაადგილებას. საქართველოსთვის ამ თანამშრომლობის გაღრმავება პრიორიტეტული უნდა გახდეს, მათ შორის სამხედრო-საზღვაო ინფრასტრუქტურის მოდერნიზაციისა და ერთობლივი წვრთნების ინტენსიფიკაციის გზით.[1]

ჰიბრიდული საფრთხეები და კრიტიკული ინფრასტრუქტურის დაცვა:რუსეთის მხრიდან ტრადიციული სამხედრო საფრთხის პარალელურად, მზარდია ჰიბრიდული საფრთხეების დონე – კიბერშეტევები, საინფორმაციო მანიპულაცია, ეკონომიკური ზეწოლა. შავი ზღვის რეგიონში არსებული პორტული ინფრასტრუქტურა, როგორიცაა ფოთი, ბათუმი და მომავალი ანაკლია, შესაძლოა გახდეს მიზანი კიბერშეტევების ან დეზინფორმაციული კამპანიების. ამ კუთხით საჭიროა არა მხოლოდ ტექნიკური სისტემების გაძლიერება, არამედ რეგიონულ დონეზე კიბერუსაფრთხოების და კრიტიკული ინფრასტრუქტურის დაცვის ერთიანი პოლიტიკის ფორმირება.[2]

შავი ზღვის რეგიონული პლატფორმების გააქტიურება:საქართველო შეიძლება გახდეს ინიციატორი შავი ზღვის უსაფრთხოების პლატფორმების გადახედვის ან ახლის შექმნის, რომელიც მოიცავს შავი ზღვის დერეფნებს, ნავსადგურებს, საზღვაო გზებს და ენერგეტიკულ ინფრასტრუქტურას. მაგალითად, შავი ზღვის ქვეყნებს შორის ინფრასტრუქტურული უსაფრთხოების პლატფორმა (Black Sea Infrastructure Security Dialogue) შესაძლოა გახდეს ის ახალი მექანიზმი, სადაც განიხილება როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო-ლოგისტიკური უსაფრთხოების საკითხები.

რეკომენდაციები და დასკვნა

საქართველოს წინაშე ნამდვილად იშლება ისტორიული შესაძლებლობა – შუა დერეფანი შეიძლება იქცეს არა მხოლოდ სატრანზიტო მარშრუტად, არამედ სტრატეგიულ ეკონომიკურ პლატფორმად, რომელიც გააძლიერებს ქვეყნის საერთაშორისო როლს და ხელს შეუწყობს შიდა განვითარების ახალ ტალღას. ამის მისაღწევად აუცილებელია:

ინფრასტრუქტურის მოდერნიზაცია და ახალი პროექტების ინტეგრაცია: სარკინიგზო და პორტული სისტემების გაერთიანება ერთიან ლოგისტიკურ სისტემაში, მათ შორის ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის ამოქმედება;

ციფრული ტექნოლოგიების ინტეგრირება ლოჯისტიკურ მენეჯმენტში: ერთიანი ელექტრონული პლატფორმების შექმნა რეგიონის ქვეყნებთან, რაც შეამცირებს ბიუროკრატიულ ბარიერებს და გაზრდის ეფექტურობას;

---

[1] Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. (2023). Annual Report on Infrastructure and Transport Development. Retrieved from https://www.economy.ge

[2] Peyrouse, S. (2022). Connectivity strategies and geopolitical competition in Central Asia. Eurasian Geography and Economics, 63(5), 540–559. https://doi.org/10.1080/15387216.2022.2072598

რეგიონული და გლობალური თანამშრომლობის გაძლიერება: სამმხრივი და მრავალმხრივი ფორმატების გაძლიერება, ევროპული და აზიური მოთამაშეების ინტეგრაცია დერეფნის მენეჯმენტში;

შიდა რეფორმების დაჩქარება: ინსტიტუციური სიმტკიცის, კანონის უზენაესობის და ბიზნესგარემოს გაუმჯობესებისკენ მიმართული ნაბიჯების გაგრძელება;

დერეფნის პოლიტიკურ დღის წესრიგად ქცევა: შუა დერეფანი უნდა იქცეს არა მარტო ეკონომიკურ პროექტად, არამედ საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკის სტრატეგიულ მიმართულებად, რაც ხელს შეუწყობს ქვეყნის ინტეგრაციას გლობალურ ქსელებში.

შუა დერეფანი საქართველოსთვის მხოლოდ გეოგრაფიული უპირატესობა არ არის – ეს არის შესაძლებლობა, რომელიც საჭიროებს ხედვას, კონსისტენტურ პოლიტიკას და საერთაშორისო პარტნიორებთან მჭიდრო თანამშრომლობას. თუ ეს შესაძლებლობა იქნება სწორად ათვისებული, საქართველო შეძლებს არა მხოლოდ შუამავალი ფუნქციის შესრულებას, არამედ იქცეს რეგიონული მნიშვნელობის სტრატეგიულ მოთამაშედ ახალი ევრაზიული ლოგისტიკის რუკაზე.

ბიბლიოგრაფია:

Batumelebi. (2023). *ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტი: სტრატეგიული მნიშვნელობა და გამოწვევები*. Retrieved from https://batumelebi.netgazeti.ge

Coffey, L. (2022). *The strategic importance of the Black Sea region*. Heritage Foundation. Retrieved from https://www.heritage.org

Cornell, S. E. (2020). *Geopolitics and strategic alignments in the South Caucasus*. Central Asia-Caucasus Institute.

Delcour, L. (2021). *The EU and the geopolitics of connectivity in the South Caucasus*. EUISS Brief. https://www.iss.europa.eu

Gogolashvili, K. (2021). *Georgia's role in Eurasian transport connectivity*. Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

Gvalia, G., & Lebanidze, B. (2020). *Georgia's foreign policy in a turbulent region: Coping with vulnerability and strategic uncertainty*. Caucasus Survey, 8(1), 47–66. https://doi.org/10.1080/23761199.2019.1685802

Kupchan, C. A., & Litwak, R. S. (2023). *After the war in Ukraine: Building new security architecture*. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org

Middle Corridor. (2023). *Official website of the Trans-Caspian International Transport Route*. Retrieved from https://middlecorridor.com

Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. (2023). *Annual Report on Infrastructure and Transport Development*. Retrieved from https://www.economy.ge

Peyrouse, S. (2022). *Connectivity strategies and geopolitical competition in Central Asia*. Eurasian Geography and Economics, 63(5), 540–559. https://doi.org/10.1080/15387216.2022.2072598

"MIDDLE CORRIDOR" TRANSIT ROUTE AND BLACK SEA SECURITY

BEKA MANAGADZE
PhD Students in Political Science at Caucasus International University
E-Mail: beka.managadze@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0008-4203-1856

Abstract: The geopolitical changes of the 21st century, particularly the Russia-Ukraine war that began in 2022, have significantly altered Eurasian transit routes. The growing political, economic, and security risks surrounding traditional transport channels have made the search for alternative corridors essential. One such alternative route is the „Middle Corridor" (Trans-Caspian International Transport Route – TITR), which gains particular importance in the context of new geopolitical realities. This article explores Georgia's role in the development of the „Middle Corridor" and the potential it holds for establishing strategic advantages in international transit competition.

Although the volume of cargo transported via the Middle Corridor increased by 86% in 2023, several challenges still remain, such as the harmonization of regulations, simplification of customs procedures, and increased political coordination. The article also emphasizes that the development of the Middle Corridor depends not only on physical infrastructure but also on political synchronization, economic vision, and regional cooperation, where Georgia plays a significant role.

Georgia's strategic location between Asia and Europe, along with infrastructure projects such as the Baku-Tbilisi-Kars railway and port development, particularly the Anaklia deep-water port, supports Georgia's role as a transit hub. In the political context, it is important for Georgia to maintain diplomatic balance between the European Union, China, Turkey, and Central Asia in managing security and diplomatic challenges.

Georgia must strengthen three strategic areas: infrastructure development, regional and global political integration, and internal political balance. Additionally, ensuring stability in the Black Sea region is crucial for the long-term success of the „Middle Corridor."

Key words: Middle Corridor; Trans-Caspian Route (TITR); Georgia; Eurasian Transit; Geopolitics; Infrastructure Development; Anaklia Port; Baku-Tbilisi-Kars Railway; Regional Cooperation; Security; Political Coordination; Diplomatic Balance; Black Sea Region.

* * *

Introduction. The global geopolitical reality of the 21st century and the structural transformation of international economic relations, particularly following the 2022 Russia-Ukraine war, are sharply altering the Eurasian transit architecture. The growing political, economic, and security risks of traditional transport routes have increased the need for alternative paths, among which the „Middle Corridor" (Trans-Caspian International Transport Route – TITR) has gained particular importance.

Despite the growing strategic and logistical potential of this route, it is clear that regional countries, including Georgia, still do not have a fully articulated vision, specific strategic policies, and sufficient resources to efficiently develop the corridor and engage in international competition.

This scientific article examines Georgia's role and opportunities in the development of the Middle Corridor against the backdrop of global geopolitical transformations and how the country can gain a sustainable strategic advantage in transit competition.

The aim of the study is to analyze Georgia's infrastructure, geopolitical, and diplomatic potential in the context of the new reality, identify existing challenges and opportunities, and present recommendations that will facilitate the country's effective integration into the regional transit network.

The research methods used include case study, comparative analysis, and content analysis.

Middle Corridor and Georgia's Role in the Context of New Geopolitical Realities

The „Middle Corridor" represents a strategic transport route that starts in China and heads towards Europe through Kazakhstan, the Caspian Sea, Azerbaijan, Georgia, and Turkey. This route has become a significant alternative to traditional transport routes, making it highly important in global trade.

The Trans-Caspian International Transport Route (TITR) was officially established in February 2014 with the participation of leading companies in the maritime and railway sectors from Azerbaijan, Kazakhstan, and Georgia.

The Russia-Ukraine war, which began in 2022, caused significant geopolitical and geoeconomic changes that directly impacted the Middle Corridor project and, in this context, the role of Georgia as an important transit country.[1]

The war greatly weakened traditional transport routes passing through Russia and Belarus. Western sanctions and the logistical risks caused by the war forced companies to seek alternative routes from China to Europe. In this context, the Middle Corridor emerged as one of the most viable alternatives.

It is noteworthy that in 2023, the volume of cargo transported via the Middle Corridor reached 2.7 million tons, an 86% increase compared to the 2022 figures. Currently, 25 companies from 11 countries are involved in the project, which ensures even greater integration and regional cooperation.

For Georgia, the Middle Corridor is particularly important as a transit hub. The country's free trade agreements with China, Turkey, and the European Union support the full realization of the corridor's potential. Large-scale infrastructure projects along the East-West corridor, which connect Asia and Europe through Georgia, are being implemented to strengthen the country's transport role.

The 2023 Tbilisi Silk Road Forum proved to be a significant milestone in discussions concerning Georgia's geopolitical and transit role. This meeting, with representatives from over 60 countries and international organizations, clearly highlighted the increasing international interest in the Trans-Caspian International Transport Route, or the Middle Corridor. In the context of rising geopolitical tensions and competition among major powers, the Middle Corridor has truly become an alternative route that strengthens economic ties between Europe and Asia – with Georgia playing a central role in this process.

The main messages presented at the forum not only concerned infrastructure projects but also the political, economic, and security challenges related to the realization of the Middle Corridor. For instance, Georgian Prime Minister Irakli Garibashvili emphasized in his speech that Georgia is not just a transit country, but a partner offering stability, predictability, and a sustainable foundation for development to the region. This positioning was not mere rhetoric – it corresponds to the specific steps the country has taken in recent years, whether in infrastructure modernization, railway network renewal, or the development of cargo terminals.

At the same time, the forum showcased that the Middle Corridor is not just physical infrastructure – it is an idea that requires political synchronization, an economic vision, and regional cooperation.[2] This is where Georgia's significant role as a „connecting link" comes into focus. A country historically located at the crossroads of civilizations, Georgia is now developing this legacy in a new context and seeks to engage in the process of forming the Middle Corridor not as a marginal player but as an active architect.

Discussions held at the Tbilisi Forum revealed that, despite the existing successes, many challenges remain – including the harmonization of regulations, simplification of customs procedures, the creation of digital platforms, and improvements in political-level coordination. However, it is important to note that there is increasingly open discussion about these issues, and participants are not hesitant to make

---

[1] Batumelebi. (2023). ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტი: სტრატეგიული მნიშვნელობა და გამოწვევები. Retrieved from https://batumelebi.netgazeti.ge

[2] Coffey, L. (2022). The strategic importance of the Black Sea region. Heritage Foundation. Retrieved from https://www.heritage.org

critical assessments. This means that the initiative is moving into a phase where declarations alone are not enough – concrete steps and the taking of relevant commitments are necessary.

For Georgia, the Middle Corridor is not only an economic project but an opportunity to outline the contours of its political future. One of the main challenges in the country's foreign policy is balancing multilateral partnerships, which takes on specific nuances in the context of the Middle Corridor. The connection with China, Turkey, Central Asia, and the European Union, both within the framework of the transit project and in the broader context of strategic partnership, creates a dynamic that develops Georgia as an intermediary – not only geographically but also in terms of political significance.

Infrastructure Development and Economic Potential

For the Middle Corridor to become a competitive and reliable route, a strong infrastructure base is needed to ensure continuous and efficient logistical flows.[1] Georgia has initiated several projects in this direction. One of the most significant initiatives is the Baku-Tbilisi-Kars railway line, which is already operational, but work is currently underway to increase its capacity. During the Tbilisi Silk Road Forum, special attention was given to the modernization plan for the railway, which aims to increase speed and volume, ultimately leading to a growth in freight turnover.

At the same time, the potential of the ports of Poti and Anaklia remains a significant issue. While Poti already plays an important role in the Black Sea ports network, the Anaklia deep-water port project symbolically represents Georgia's ambitions. This project, which has been halted and reconsidered several times, remains both an economic and geopolitical symbol. Calls were made at the forum for international investors to actively engage in the development of the Anaklia project. The Georgian government emphasizes that such infrastructure could be transformative not only for the local economy but for the entire region.

From an economic perspective, the development of the Middle Corridor means not only an increase in cargo transport but also strengthening the local logistics, services, and manufacturing sectors. Georgia has the potential to become a transit hub that not only transports goods from east to west but also processes, redistributes, stores, and re-allocates them, which will foster job growth and technological development. This, however, requires attracting private investments and the formulation and implementation of sound state policies.

International Cooperation and Political Dimension

The success of the Middle Corridor depends not only on the processes within a single country but also on regional cooperation as a whole. A significant role in the forum was given to deepening multilateral dialogue – specifically, the trilateral format between Georgia, Azerbaijan, and Kazakhstan, which already forms a core structure of the route.[2] In recent years, these countries have signed numerous agreements aimed at standardizing transportation tariffs, harmonizing customs procedures, and developing unified digital platforms, which will make the route more transparent and reliable for freight carriers.

At the same time, the interests of the European Union and China are also becoming increasingly apparent. For the European Union, the Middle Corridor is seen as an alternative route to reduce dependence on Russia – both in terms of energy resources and other strategic goods. For China, it serves as an additional route within the „Belt and Road Initiative" (BRI), which not only strengthens Beijing's economic influence across the Eurasian continent but also provides it with a crucial political platform.

---

[1] Cornell, S. E. (2020). Geopolitics and strategic alignments in the South Caucasus. Central Asia-Caucasus Institute.

[2] Delcour, L. (2021). The EU and the geopolitics of connectivity in the South Caucasus. EUISS Brief. https://www.iss.europa.eu

Georgia's diplomatic challenge starts from this point – on one hand, the country seeks to be a pro-European and Euro-Atlantic member, while on the other hand, it strives to maintain economic ties with global powers like China and Turkey. In this context, the Middle Corridor becomes a platform where Georgia can balance these alliances, which undoubtedly requires a delicate foreign policy approach.

Political Risks and Security Issues

The geopolitical location of the Middle Corridor inherently means that it cannot be devoid of security risks. The Caucasus, Central Asia, and the Black Sea region remain unstable areas in terms of political stability. Wars in Ukraine and Gaza, tensions between Iran and the West, and crises in neighboring regions – these factors all contribute to a sense of uncertainty that directly impacts economic and infrastructure projects. For Georgia, which often presents itself as the „outpost of the West," it must operate in a complex and constantly changing environment.

The stable operation of the Middle Corridor requires not only physical security (protection of transport routes, cybersecurity, etc.) but also political predictability. It is this latter factor that often hinders long-term investments. Political instability and the uncertainty surrounding future developments in neighboring regions create an environment where investors are cautious. Ensuring a secure and stable environment is therefore essential for the sustained growth and success of the Middle Corridor as a key transit route.

This underscores the importance of Georgia's role not just as a transit country, but as a stabilizing factor in the region. Its ability to mitigate political risks and provide a predictable and secure framework will be crucial for attracting international investments and facilitating regional cooperation.

Strategic Vision: Georgia's Role and Future Steps

In order for Georgia to truly transform into a key anchor point of the Middle Corridor, three strategic directions must be simultaneously strengthened: infrastructure development, political integration into regional and global formats, and the balancing of national policies with the new geopolitical realities.

Firstly, infrastructure enhancement should become not only an economic but also a security and foreign policy component. This includes not only building physical connections such as railways, ports, and logistical hubs, but also developing technological infrastructure. The modern corridor increasingly relies on digital governance: real-time monitoring of freight flows, automation of customs procedures, and the integration of various platforms. The Georgian government must ensure the implementation of digital terminals and unified management systems, offering a service to freight carriers that is fast, transparent, and competitive compared to other alternatives.[1]

The second direction is deepening coordination with regional countries. Georgia is already participating in trilateral mechanisms with Azerbaijan and Kazakhstan, but in the future, it is advisable to expand these formats – countries like Turkmenistan, Uzbekistan, and China could also be included. At the same time, the European Union and Turkey should remain key partners in this process. As a transit country, Georgia can become a platform for regional and global dialogue, for example, by hosting the „Middle Corridor Partnership Forum" annually in Tbilisi, both on political and business levels.[2] This would further strengthen the country's role as a hub and organizer.

Furthermore, special attention must be paid to the sustainability of domestic politics. The success of the corridor will largely depend on the country's internal stability – political, economic, and legal. Investors and international partners typically demand a predictable and institutionally sound environment. This implies deepening judicial reforms and implementing competitive economic policies. If the state can ensure legal security and equal conditions for both local and foreign companies, Georgia will become even more attractive as both a logistical and manufacturing destination.

---

[1] Gogolashvili, K. (2021). Georgia's role in Eurasian transport connectivity. Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

[2] Gvalia, G., & Lebanidze, B. (2020). Georgia's foreign policy in a turbulent region: Coping with vulnerability and strategic uncertainty. Caucasus Survey, 8(1), 47–66. https://doi.org/10.1080/23761199.2019.1685802

In summary, Georgia's role in the future development of the Middle Corridor hinges on a holistic approach – one that combines robust infrastructure, strengthened regional cooperation, and a stable, predictable political environment. These elements will help solidify Georgia's position as a central player in the evolving Eurasian transit landscape.[1]

Black Sea Security in the Context of the Middle Corridor

The success of the Middle Corridor is undoubtedly linked to the stability and quality of security in the Black Sea region. This area is geographically small, yet one of the most sensitive and competitive geopolitical regions, encompassing NATO member countries (Turkey, Romania, Bulgaria), associate and candidate countries (Georgia, Ukraine, Moldova), and revisionist, aggressive Russia, which controls important naval bases in Crimea.[2]

Russia's annexation of Crimea in 2014, followed by the invasion of Ukraine in 2022, has significantly altered the regional balance of power and exacerbated risks, which are clearly reflected in the security of logistical corridors. For example, the blockade of Ukrainian ports and military actions in the Black Sea have created serious threats to maritime cargo transport, increased the cost of transit routes, and heightened vulnerability.

In this context, Georgia, located on the southeastern coast of the Black Sea, has effectively become the only secure „gateway" connecting Central Asia to Europe via the sea. This creates both significant opportunities and responsibilities. The long-term viability of the corridor is directly tied to the security of the Black Sea.

Georgia's strategic location not only positions it as a key player in the Black Sea's maritime logistics but also places it at the center of a broader geopolitical struggle. The country's ability to ensure the safety of transit routes and manage regional tensions is crucial for maintaining the flow of goods through the Middle Corridor. Without a stable and secure Black Sea environment, the corridor's potential to serve as a vital connection between Asia and Europe would be severely compromised.

Thus, Georgia's role in safeguarding the Black Sea and, by extension, the Middle Corridor, requires strong naval and security capabilities, regional cooperation, and diplomatic efforts to mitigate the impacts of regional instability.

Three Key Aspects of Security for Georgia:

Maritime Security and NATO Involvement: Georgia actively cooperates with NATO on Black Sea security, including information sharing, joint training, and strengthening coastal defense. The role of NATO member countries (Turkey, Romania, Bulgaria) is crucial in maintaining a security zone in the western and southern parts of the Black Sea, which ensures the safe movement of goods. For Georgia, deepening this cooperation should become a priority, including through modernization of naval infrastructure and intensification of joint training exercises. Strengthening its maritime capabilities in collaboration with NATO is essential for ensuring the safety and security of the Middle Corridor and Georgia's broader strategic interests.[3]

Hybrid Threats and Critical Infrastructure Protection: Alongside traditional military threats, there is an increasing level of hybrid threats – cyberattacks, informational manipulation, and economic pressure. Port infrastructure in the Black Sea region, such as Poti, Batumi, and the future Anaklia port, may

---

[1] Kupchan, C. A., & Litwak, R. S. (2023). After the war in Ukraine: Building new security architecture. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org

[2] Middle Corridor. (2023). Official website of the Trans-Caspian International Transport Route. Retrieved from https://middlecorridor.com

[3] Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. (2023). Annual Report on Infrastructure and Transport Development. Retrieved from https://www.economy.ge

become targets for cyberattacks or disinformation campaigns. Strengthening not only technical systems but also developing a regional cybersecurity and critical infrastructure protection policy is essential. Collaborative efforts with neighboring countries, NATO, and other international partners will be key to securing critical infrastructure and preventing destabilizing activities in the region.[1]

Activation of Black Sea Regional Platforms: Georgia can take the initiative in rethinking or creating new Black Sea security platforms that encompass Black Sea corridors, ports, maritime routes, and energy infrastructure. For example, the establishment of a Black Sea Infrastructure Security Dialogue could become a new mechanism where both military and civilian-logistical security issues are discussed. This regional platform could facilitate cooperation between Black Sea countries on various security aspects, strengthening Georgia's role as a key player in regional security and stability.

Recommendations and Conclusion

Georgia faces a historic opportunity – the Middle Corridor has the potential to become not just a transit route but a strategic economic platform that will enhance the country's international role and foster a new wave of domestic development. To achieve this, the following steps are essential:

Modernization of Infrastructure and Integration of New Projects: The integration of railway and port systems into a unified logistics network, including the activation of the Anaklia deep-water port.

Integration of Digital Technologies in Logistics Management: Creating unified electronic platforms with neighboring countries, which will reduce bureaucratic barriers and increase efficiency.

Strengthening Regional and Global Cooperation: Enhancing trilateral and multilateral formats, integrating European and Asian stakeholders into the management of the corridor.

Accelerating Domestic Reforms: Continuing efforts to strengthen institutional integrity, uphold the rule of law, and improve the business environment.

Transforming the Corridor into a Political Agenda: The Middle Corridor should evolve into not just an economic project but a strategic component of foreign and security policy, which will facilitate the country's integration into global networks.

The Middle Corridor is not just a geographical advantage for Georgia – it represents an opportunity that requires a vision, consistent policy, and close collaboration with international partners. If this opportunity is properly utilized, Georgia will not only perform a mediating role but will become a strategically important regional player on the new Eurasian logistics map.

Bibliography

Batumelebi. (2023). *ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტი: სტრატეგიული მნიშვნელობა და გამოწვევები*. Retrieved from https://batumelebi.netgazeti.ge

Coffey, L. (2022). *The strategic importance of the Black Sea region*. Heritage Foundation. Retrieved from https://www.heritage.org

Cornell, S. E. (2020). *Geopolitics and strategic alignments in the South Caucasus*. Central Asia-Caucasus Institute.

Delcour, L. (2021). *The EU and the geopolitics of connectivity in the South Caucasus*. EUISS Brief. https://www.iss.europa.eu

[1] Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. (2023). Annual Report on Infrastructure and Transport Development. Retrieved from https://www.economy.ge

Gogolashvili, K. (2021). *Georgia's role in Eurasian transport connectivity*. Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

Gvalia, G., & Lebanidze, B. (2020). *Georgia's foreign policy in a turbulent region: Coping with vulnerability and strategic uncertainty*. Caucasus Survey, 8(1), 47–66. https://doi.org/10.1080/23761199.2019.1685802

Kupchan, C. A., & Litwak, R. S. (2023). *After the war in Ukraine: Building new security architecture*. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org

Middle Corridor. (2023). *Official website of the Trans-Caspian International Transport Route*. Retrieved from https://middlecorridor.com

Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. (2023). *Annual Report on Infrastructure and Transport Development*. Retrieved from https://www.economy.ge

Peyrouse, S. (2022). *Connectivity strategies and geopolitical competition in Central Asia*. Eurasian Geography and Economics, 63(5), 540–559. https://doi.org/10.1080/15387216.2022.2072598

ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის რეგიონული ანალიზი აჭარის მაგალითზე*

ირაკლი მანველიძე
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, საჯარო მმართველობის დოქტორი, პროფესორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ელ-ფოსტა: irakli.manvelidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-6422-2049

ინეზა ზოიძე
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
ეკონომიკის მაგისტრი, ასოცირებული პროფესორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: ineza.zoidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3354-4069

აბსტრაქტი: ნაშრომში მოცემულია ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის რეგიონული დონის ანალიზი აჭარის მაგალითზე. შესწავლილია როგორც ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის ისტორიული კონტექსტი, ასევე ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის მიზნები და ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის სტრატეგია თანამედროვე ეტაპზე. კვლევის შედეგები მიუთითებს, რომ აჭარის რეგიონის მაგალითზე ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის ინსტიტუციონალური უზრუნველყოფის განვითარებამ სხვადასხვა ეტაპი განვლო. თანამედროვე ეტაპზე ეკომიგრაციული პროცესების მიმართულებით ხელისუფლების მიერ შემუშავებულია შესაბამისი პოლიტიკა, თუმცა კვლევამ აჩვენა რომ აუცილებელია ეკომიგრაციისა და განსახლების მიმართ სახელმწიფოს მიერ სისტემური სტრატეგიის ჩამოყალიბება.

კვლევამ აჩვენა რომ აჭარის რეგიონიდან განსახლებული სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული ოჯახების ინტერესები საცხოვრებელი ადგილის შერჩევის პირობებში ნაკლებად ან საერთოდ არ იყო გათვალისწინებული. მათ ძირითადად ადგილობრივ თემებში შერეულად ასახლებდნენ, სადაც განსხვავებულ კულტურულ, სამეურნეო და ყოფითი პირობები იყო მათვის. ინტეგრაცია-ადაპტაციის თვალსაზრისით კიდევ უფრო ართულებდა ის გარემოება, რომ აჭარის რეგიონიდან განსახლებულ ეკომიგრანტებს კონფესიური თვალსაზრისით ჰქონდათ განსხვავებული ისტორიული მემკვიდრეობა. ამ მოცემულობის გათვალისწინებით ადგილობრივ გარემო პირობებთან შეგუებას და ინტეგრაციას ეს ხელს უშლიდა. ამა თუ იმ ჯგუფის კულტურის, ყოფითი და სამეურნეო თავისებურებების გათვალისწინების გარეშე მიგრაციული პროცესები რთულად აისახება კულტურათაშორის ურთიერთობებში. ამას თან ემატებოდა ის რომ სახელმწიფოს მხრიდან განსასახლებელ ოჯახებთან არ ტარდებოდა სათანადო წინასწარი საკომუნიკაციო ღონისძიებები, რის გამოც ჩასახლების ადგილებში არსებული ვითარების შესახებ მათ ჰქონდათ სერიოზული ინფორმაციული დეფიციტი, ვერ აცნობიერებენ თუ რა სახის ახალ რეალობაში მოუწევდათ ცხოვრება, ეს კი, განსახლების შემდგომ, ადაპტაციის პროცესს მნიშვნელოვნად აფერხებდა, რაც უკუმიგრაციული პროცესების და ადგილობრივ თემებთან კონფლიქტური სიტუაციების მასტიმულირებელ გარემოებად იქცეოდა და რისი არაერთი მაგალითიც არსებობს დღესაც.

საკვანძო სიტყვები: რეგიონი, ეკომიგრაცია, სახელმწიფო პოლიტიკა, სახელმწიფო პროგრამა.

[1] კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი FR-23-488]

* * *

სტატიის შესავალი. აჭარის რეგიონში გეოგრაფიული ფაქტორებით განპირობებული საფრთხის შემცველი ბუნებრივი პროცესები პერიოდულად დღის წესრიგში აყენებენ პერმანენტული ხასიათის ინტენსიური მიგრაციის აუცილებლობას, რაც სახელმწიფოს მხრიდან ეკომიგრაციული პროცესების ინსტიტუციონალურ უზრუნველყოფას მოითხოვს. აჭარის რეგიონიდან მიგრაციული პროცესები მე-20 საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევრიდან პერიოდული ინტენსივობით მიმდინარეობდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში. პირველ ეტაპზე ის ატარებდა შიდარეგიონულ ხასიათს. ხოლო მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, განსაკუთრებით მის ბოლო პერიოდში სახელმწიფოს ხელშეწყობით სტიქიურად დაზარალებული ან სტიქიურად არამდგრადი ზონებიდან მოსახლეობის რეგიონთაშორისი კომპაქტური გასახლება დაიწყო. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მთავრობისათვის სტიქიური მოვლენები და მათ შედეგად დაზარალებული ოჯახების საკითხი კარგად ნაცნობი პრობლემაა და თითქმის ერთსაუკუნოვანი გამოცდილებაა ამ მიმართულებით დაგროვილი, სახელმწიფო პოლიტიკა ამ საკითხის მიმართ ერთიან მიდგომაზე დღემდე არ არის ჩამოყალიბებული. უფრო მეტიც ეკომიგრაციის და ეკომიგრანტების საკითხები დღემდე არ გამხდარა კომპლექსური კვლევის საგანი სამეცნიერო წრეებში. აქედან გამომდინარე მოცემული საკითხის კვლევა თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობით, სახელმწიფო და სამეცნიერო მიზნებისთვის უაღრესად მნიშვნელოვანია.

კვლევის მიზანია აჭარის რეგიონის მაგალითზე ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის შეფასება, რომ ვაჩვენოთ რა გასაუმჯობესებელი ცვლილებები შეიძლება იყოს გათვალისწინებული მომავალ წლებში აღნიშნული მიმართულებით.

მეთოდები. კვლევის ემპირიულ საფუძველს წარმოადგენს ეკომიგრაციის შესახებ სახელმწიფო სტრატეგიის და სამართლებრივ-ნორმატიული დოკუმენტების შესწავლა და ანალიზი. შესაბამისად, ემპირიული კვლევა განხორციელდა დოკუმენტის ანალიზისა და ინტერვიურების მეთოდების მეშვეობით. დოკუმენტის ანალიზის მეთოდით შევისწავლეთ საარქივო დოკუმენტები, რომლებიც მოვიძიეთ საქართველოს უახლესი ისტორიის და აჭარის სახელმწიფო არქივების შესაბამის ფონდებში. საარქივო დოკუმენტების ანალიზი დაგვეხმარა ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის ისტორიული კონტექსტის შესწავლაში. კერძოდ მოვახდინეთ ეკომიგრაციის პროცესის აღწერა სრულად საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდში, ასევე გამოვავლინეთ თავისებურებები და მოვახდინეთ პრობლემების იდენტიფიცირება. ეკომიგრაციის როგორც პროცესის ევოლუციისა და შესწავლისათვის, მნიშვნელოვანი იყო სახელმწიფო უწყებებიდან გამოთხოვილი საჯარო ინფორმაციის ანალიზი, რომელიც დაეფუძნა საჯარო დაწესებულებიდან გამოთხოვილი ინფორმაციის ანალიზს. კერძოდ, ინფორმაციები გამოვითხოვეთ საქართველოს შრომის ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის სამინისტროს და აჭარის ა.რ. ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის სამინისტროებიდან. გამოთხოვილი საჯარო ინფორმაცია შეეხებოდა:

1. ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის დოკუმენტები, რომლებიც მოიცავს პროექტებს, ანგარიშებს და სტატისტიკურ მონაცემებს.
2. სახელმწიფო უწყებების ჩამონათვალი რომლებიც ჩართულნი არიან ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის განხორციელებაში;
3. ეკომიგრაციიული პროცესების რეგულირების სამართლებრივი დოკუმენტები, კერძოდ კანონები, დადგენილებები და ბრძანებები.

თვისობრივი მეთოდების გამოყენებამ შესაძლებელი გახადა სიღრმისეული ცოდნა მიგვეღო ეკომიგრაციის სახელმწიფო სტრატეგიის და მარეგულირებელი საკანონდებლო ბაზის შესახებ, რითაც მოვახდინეთ სახელმწიფო სტრატეგიის დეტალური აღწერა და ნაკლოვანებების იდენტიფიცირება.

კვლევის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მეთოდოლოგიური ხერხი იყო ინტერვიურება. ინტერვიუს ფარგლებში გამოკითხა ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის განმახორციელებელი საჯარო უწყების 12 წარმომადგენელი.

ჩვენს მიერ მოპოვებული პირველადი სამეცნიერო ინფორმაციისა და მონაცემების შესწავლა მოხდა კონტენტ და ივენთ ანალიზის მეთოდების გამოყენებით ინდუქციური მიდგომით.

კვლევაში ასევე აისახა მეორადი სახის სამეცნიერო ინფორმაცია, ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე ჩატარებული კვლევების სახით. ამ კუთხით, გვინდა გამოვყოთ უმცირესობათა საკითხების ევროპული ცენტრის ხელშეწყობით ჩატარებული კვლევა (ტიერი, 2007), ასევე დემოკრატიის ინსტიტუტის ფარგლებში განხორციელებული კვლევა (ეკომიგრაცია საქართველოში, 2017), საქართველოს სახალხო დამცველის მიერ მომზადებული სპეციალური ანგარიში (ანგარიში, 2013) და პროფ. თამაზ ფუტკარაძის ნაშრომები (ფუტკარაძე, 2005; ფუტკარაძე, 2006). კვლევის შედეგად მოპოვებული სამეცნიერო ინფორმაციის საფუძველზე, სამაგიდო კვლევის ფარგლებში, გამოვიყენეთ დოკუმენტის ანალიზისა და მონოგრაფიული კვლევის მეთოდები.

მსჯელობა. საბჭოთა პერიოდის საქართველოში ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკა ატარებდა სისტემურ, გეგმაზომიერ და მიზანმიმართულ ხასიათს. შესაბამისად სახელმწიფო ახდენდა ორგანიზებულ განსახლებას და მას ჰქონდა რეგიონთშორის სასოფლო-სამეურნეო განსახლების სახე. ამ პერიოდში ხდებოდა აჭარის რეგიონიდან განსახლებული ეკომიგრანტების როგორც კომპაქტური (ადგილობრივი მოსახლეობის გარეშე), ასევე შერეული ჩასახლებები ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად, სადაც ეკომიგრანტები ან უმცირესობაში იყვნენ, ან თანაბრად წარმოდგენილი.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შედეგ ეკომიგრაციული პოლიტიკის ახალი ეტაპი დაიწყო. ეროვნულმა ხელისუფლებამ ეკომიგრანტები დღის წესრიგში არსებული დემოგრაფიული დაბალანსებისათვის საჭირო იარაღად გამოიყენა და დაიწყო ეკომიგრანტების უმცირესობებით დასახლებულ და სასაზღვრო რეგიონებში ჩასახლება, რაც სახელმწიფო სასაზღვრო ზოლის პოლიტიკურ „გამყარებას“ ისახავდა მიზნად. სახელმწიფო აქტორების მსგავსად გავლენიანმა პოლიტიკურმა ორგანიზაციებმა, როგორიცაა „კოსტავას ფონდი“ და „რუსთაველის საზოგადოება“, შეისყიდეს უმცირესობების მიერ მიტოვებული სახლები, რაც შემდგომში ეთნიკურად ქართველ ეკომიგრანტებს ურიგდებოდათ. ურთიერთობა ახლად ჩასახლებულ ეკომიგრანტებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის ხშირად უკიდურესად იძაბებოდა, რაც საბოლოოდ, მიღებული სახლების გაყიდვით, ან მიტოვებით და ეკომიგრანტების საკუთარ მშობლიურ რეგიონებში დაბრუნებით მთავრდებოდა (ლაილი, 2012:6).

შევარდნაძის ადმინისტრაციის პერიოდში ეკომიგრანტების თემა თითქმის იგნორირებულ იქნა. 1992-1998 წლებში საქართველოში განხორციელებული სასოფლო-სამეურნეო მიწების პრივატიზაციის პროცესის დროს ეკომიგრანტებმა დანარჩენ მკვიდრ მოსახლეობასთან თანაბარი პირობებით მიიღეს მიწის ნაკვეთები. შევარდნაძის ადმინისტრაციის მიერ 1997-2002 წლების განმავლობაში სახლების შესყიდვაზე გამოყოფილი თანხები უკიდურესი კორუფციის წყაროდ იქცა. 1998 წელს დადგენილებით ეკომიგრანტების შესახებ პირველად განისაზღვრა ეკომიგრაციის მონიტორინგის პროცედურები, თუმცა ეკოლოგიური მიგრაციის ტენდენციების პირველად მონიტორინგს არავითარი ქმედითი ღონისძიებები არ მოჰყოლია (ლაილი, 2012:7).

2003-2004 წწ. კვლავ აქტიურად დადგა დღის წესრიგში ეკომიგრანტების საკითხი აჭარის რეგიონში. სააკაშვილის ადმინისტრაციის დროს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ღონისძიება განხორციელდა ეკომიგრანტების პრობლემების მოსაგვარებლად, კერძოდ, საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა, განსახლებისა და ლტოლვილთა სამინისტრომ შეკრიბა შეფასების მონაცემები მაღალმთიან რეგიონებში სახლების მდგომარეობის შესახებ და 2004 წელს სახელმწიფოს მიერ შემუშავებულ იქნა რამდენიმე ახალი ინიციატივა ეკომიგრანტების სახლებით უზრუნველყოფის შესახებ. თუმცა შესაბამისი რესურსების მქონე მდგრადი და თანმიმდევრული სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავება არც ამ პერიოდში მოხდა (ლაილი, 2012:3). ამ პერიოდში სახელმწიფო ახდენდა განსახლების ადგილებში ადგილობრივი მოსახლეობისაგან საცხოვრებელი სახლების შეძენას და მას ეკომიგრანტებს გადასცემდა, თუმცა საკუთრებაში არ უფორმებდა, რომ არ გაეყიდათ და უკან დაბრუნებულიყვნენ. ეკომიგრანტების განსახლებას სახელმწიფო ორგანიზებულად ახდენდა.

2012 წლიდან კი სახელმწიფოს სტრატეგია შეიცვალა ეკომიგრანტების განსახლებასთან დაკავშირებით. სახელმწიფო უარი თქვა ადგილების შერჩევასა და ორგანიზებულ განსახლებაზე. სახელმწიფო ეკომიგრანტს ფინანსურ დახმარებას უწევს და ეკომიგრანტი თვითონ ახდენდა საცხოვრი-

სით საკუთარი თავის უზრუნველყოფას. აჭარის რეგიონში ავტონომიური ხელისუფლება ადგილზევე ახდენს საცხოვრებელი კორპუსების მშენებლობას ეკომიგრანტებისთვის. 2012 წლიდან აჭარის რეგიონიდან ეკომიგრანტების ორგანიზებული გასახლების პროცესი შეწყდა. ყოველივე ამის მიზეზი იყო ის რომ ეკომიგრანტების ადაპტაცია-ინტეგრაციის პროცესების საქართველოს ადგილობრივ თემებში გარკვეულ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული. ბევრი იყო უკუმიგრაციის ფაქტი. განსაკუთრებით იმ თემებიდან სადაც ეკომიგრანტები უმიცირესობით ან თანაბრად იყვნენ წარმოდგენილი.

ამრიგად, ეკომიგრაციის საკითხისადმი განსხვავებული მიდგომა არსებობს დამოუკიდებლობის შემდგომ პერიოდში გამსახურდიას, შევარდნაძის და სააკაშვილის ადმინისტრაციების დროს. ასევე სრულიად განსხვავებულია მათგან თანამედროვე პოლიტიკაც.

საარქივო და საჯარო უწყებებიდან გამოთხოვილი დოკუმენტების და შესაბამისი უწყებების წარმომადგენლებთან ინტერვიუების შედეგად მიღებული ინფორმაციის ანალიზის შედეგად, შეიძლება დავასკვნათ რომ სხვადასხვა პერიოდში ასევე განსხვავებული იყო ეკომიგრაციის სახელმწიფო მხარდამჭერი ღონისძიებებიც. აჭარის რეგიონის მაგალითზე ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკის და პროგრამების შესწავლამ აჩვენა რომ განსხვავებული მიდგომა არსებობს საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლებისა და დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლების ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკასა და პროგრამებს შორის.

საარქივო დოკუმენტების შესწავლითა და ეკომიგრანტებით დასახლებულ ადგილებში საველე კვლევის შედეგად დადგინდა ეკომიგრაციის პრობლემა სისტემური თვალსაზრისით ხელისუფლების ყურადღების ცენტრში მე-20 საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მოექცა. საველე ეთნოგრაფიული კვლევის პროცესში კვლევის შედეგად ჩვენს მიერ დადგინდა, რომ გარდა სტიქიური უბედურებებისა, მიგრაციის მიზეზი ასევე იყო ეკონომიკური ფაქტორი, რაც ასევე უთანაბრდებოდა შრომით მიგრაციას, ეს კი დაკავშირებული იყო საბჭოთა ხელისუფლების მიზანმიმართულ პოლიტიკასთან, როცა ეკომიგრაცია ატარებდა შიდა რესპუბლიკურ, რეგიონთშორის სასოფლო-სამეურნეო განსახლების სახეს (აცსა: ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 104. ფ. 107). შესაბამისად საბჭოთა პერიოდში აჭარის რეგიონიდან ეკომიგრანტების განსახლება მიზანმიმართულად, სისტემურად და ორგანიზებული ფორმით ხორციელდებოდა, რისთვისაც საჭირო და საკმარის მატერიალურ და ადმინისტრაციულ რესურსებს იყენებდა.

საარქივო დოკუმენტების შესწავლით ასევე დგინდება რომ საბჭოთა პერიოდში აჭარის რეგიონში ეკომიგრაციის (რომელიც ატარებდა როგორც ეკონომიკურ ასევე ეკოლოგიურ ხასიათს) სამი ეტაპი იკვეთება. პირველ ეტაპზე (მე-20 საუკუნის 20-40-იანი წლები) ეკომიგრაცია, რომელიც კონკრეტული რეგიონის შიგნით ხორციელდებოდა თვალსაჩინოდ შრომით მიგრაციის ხასიათს ატარებდა, რასაც ახალისებდა და ხელს უწყობდა ხელისუფლება, მეორე ეტაპზეც (მე-20 საუკუნის 50-70-იანი წლები) ეკოლოგიურ და შრომითი მიგრაციის ხასიათს ატარებდა, უკვე ამ ეტაზე რეგიონთშორისი ხასიათიც შეიძინა, ხოლო მესამე ეტაპი (მე-20 საუკუნის 80-იანი წლები), განსაკუთრებით მეორე ნახევარი) წმინდად ეკოლოგიურ ხასიათს ატარებდა და რეალურად დაკავშირებული იყო სტიქიური მოვლენების გააქტიურებასთან, რაც საბჭოთა სტრუქტურის ნგრევის პროცესებს და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას დაემთხვა. ამ ეტაპზე უკვე საქართველოს რეგიონებში მოსახლეობის განსახლება ძირითადად ხდებოდა საქართველოს ორი რეგიონიდან აჭარიდან და სვანეთიდან. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ საბჭოთა პერიოდში ეკომიგრანტების ახალ ადგილებში ჩასახლების პროცესები საკმაოდ ორგანიზებული ფორმით ხორციელდებოდა.

საბჭოთა პერიოდში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ აჭარის რეგიონიდან ეკომიგრაცია ატარებდა შიდარესპუბლიკურ სასოფლო-სამეურნეო განსახლების სახეს (აცსა: ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 104. ფ. 107). თავდაპირველად ხელისუფლება ახდენდა შიგარეგიონულ ჩასახლებებს, ხოლო შემდეგ რეგიონთაშორის განსახლებებს, რისთვისაც მთავრობას შემუშავებული ჰქონდა „საქართველოს სსრ კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში გეგმიანი წესით ოჯახების ჩასახლების პერსპექტიული გეგმები. (აცსა: ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 287. ფ. ფ. 9; ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 89 . ფ. 64; საქ. 118. ფ. 15; საქ. 133. ფ. 32; საქ. 287. ფ. 8-9). აღნიშნულ წლებში საქართველოს რეგიონებში ეკომიგრანტების განსახლება განპირობებული იყო ერთი მხრივ აჭარის რეგიონის მა-

ღალმთიან რაიონებში ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუარესებისა და ჭარბი მოსახლეობის გამო (აცსა:ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 287. ფ. 8), მეორე მხრივ ზოგიერთ რეგიონში მუშახელის ნაკლებობით საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში (აცსა: ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 118. ფ. 56). საარქივო დოკუმენტების შესწავლით დგინდება რომ ეკომიგრანტების ორგანიზებული, გეგმიური ჩასახლების პარალელურად ადგილი ჰქონდა მოსახლეობის თვითნებურ გადასახლებასაც, რაც ეწინააღმდეგებოდა სახელმწიფოს მიერ შემუშავებულ განსახლების ინსტრუქციას. ასეთ შემთხვევებში ინსტრუქციის მიხედვით მიგრირებული მოსახლე ვალდებული იყო გამოცხადებულიყო პირვანდელი საცხოვრისის სახელმწიფო ორგანოში და მიეღო განსახლების ნებართვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ვერ ისარგებლებდა სახელმწიფო დახმარების პროგრამით და იძულებული იყო დაბრუნებულიყო პირვანდელი საცხოვრისის ტერიტორიაზე (აცსა: ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 118. ფ. 66.68). ამ პერიოდში ეკომიგრანტების სახელმწიფო დახმარების პროგრამა მოიცავდა საკარმიდამო ნაკვეთის გამოყოფას და საცხოვრებელი სახლის მშენებლობაში მატერიალურ დახმარებას.

მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 90-იანი წლების პირველ ნახევარში აჭარის რეგიონიდან ეკომიგრაცია ატარებდა როგორც გეგმიურ, ორგანიზებული ასევე თვითდინებად/შესყიდვით ჩასახლების ხასიათს. შესაბამისად, იცვლებოდა სახელმწიფოს მიდგომა ეკომიგრანტების მხარდაჭერის საკითხზე. კერძოდ, ერთ შემთხვევაში სახელმწიფო თუ უზრუნველყოფდა გეგმიურ, ორგანიზებულ ჩასახლებას რაც გამოიხატებოდა საცხოვრებელი სახლების მშენებლობისთვის ფინანსურ მხარდაჭერაში, მეორე მხრივ ეკომიგრანტებს შეეძლოთ თვითონ მოენახათ საცხოვრებელი ადგილი, სახლი და სახელმწიფო ფინანსურად (კრედიტის გაცემით) ეხმარებოდა მის შესყიდვაში (აცსა: ფონდი რ-356. ანაწ. 1. საქ. 388. ფ. 13).

აჭარის რეგიონის მაგალითზე საბჭოთა პერიოდის ეკომიგრაციის სახელმწიფო სტრატეგიის შესწავლა აჩვენებს, რომ საბჭოთა პერიოდის საქართველოში ეკომიგრაცია ახალი პრობლემა იყო, თუმცა სახელისუფლებო დონეზე წლების განმავლობაში ბევრი რამ კეთდებოდა და ეს საკითხი ნორმატიული რეგულირების გარეშე არ დარჩენილა. სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული და გადაადგილებას დაქვემდებარებული ოჯახების პრობლემა დროში თან დაემთხვა საქართველოს საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში მუშახელის ნაკლებობას, რაც ეჭვქვეშ აყენებდა დასახული სახელმწიფო ეკონომიკური გეგმების შესრულებას. აქედან გამომდინარე ამ სფეროში არსებული პრობლემების მოგვარებისა და სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავების მიზნით, პერიოდულად ხდებოდა ცალკეული სამართლებრივი აქტების მიღება, რომელთა უმრავლესობა ძირითადად ეხებოდა სწორედ მუშახელით ნაკლულ საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში ეკომიგრანტების ჩასახლებას. მით უფრო ჩასახლების და სახელმწიფო მატერიალური მხარდაჭერის ერთ-ერთი ძირითადი პირობა სწორედ მიგრირებული ოჯახებიდან სულ ცოტა ორი წევრი შრომისუნარიანი უნდა ყოფილიყო და თან საბჭოთა მეურნეობაში ან კოლმეურნეობაში დასაქმებულიყო (Zoidze, 2022:6-7).

როგორც საარქივო დოკუმენტებით დგინდება, რეალურად საბჭოთა პერიოდში ეკომიგრაცია შინაარსობრივად განიხილებოდა შრომითი მიგრაციის კონტექსტში, რამდენადაც სახელმწიფო სტრატეგიიდან გამომდინარე ის ატარებდა შიდა რესპუბლიკურ სასოფლო-სამეურნეო განსახლება-ჩასახლების ხასიათს. გამომდინარე აქედან, ეკომიგრაციის პოლიტიკას ახორციელებდა საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს სტრუქტურაში მყოფი უწყება[1*] რომელსაც 1967 წლიდან ერქვა შრომითი რესურსების გამოყენების სახელმწიფო კომიტეტი, ხოლო 1979 წლიდან შრომისა და სოციალურ საკითხთა სახელმწიფო კომიტეტი. ამ ფორმით მან იარსება 1991 წლამდე, ვიდრე შეიქმნებოდა ახალი სტრუქტურა საგანგებო სიტუაციების განყოფილება, რომელიც ბაზაზეც 1993

[1] * ჯერ კიდევ 1928 წელს ამიერკავკასიის ცენტრალური კომიტეტის დადგენილების საფუძველზე მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის შემადგენლობაში შეიქმნა სტრუქტურა – გადასახლების სამმართველო, მას დავალებული ჰქონდა გადასახლების ფონდის მომზადება, გადასახლების მოძრაობის კონტროლი და სამეურნეო, სამედიცინო-სანიტარული და კულტურულ-საგანმანთლებლო მომსახურების უზრუნველყოფა. შემდგომ ამიერკავკაციის პოლტიკური გაერთიანების გაუქმების შემდეგ გადასახალების უწყება შეიქმნა საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის შემადგენლობაში.

წელს შეიქმნა ლტოლვილთა და განსახლების სამინისტრო. 2004 წლიდან სამინისტროს გაუქმების შემდეგ შეიქმნა მიგრაციის, რეპატრიაციისა და ლტოლვილთა საკითხების დეპარტამენტი საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა, განსახლებისა და ლტოლვილთა სამინისტროს სტრუქტურაში, რომლის ბაზაზეც 2013 წელს შეიქმნა სსიპ – საარსებო წყაროებით უზრუნველყოფის სააგენტო და სსიპ – სოციალური მომსახურების სააგენტო დევნილთა და ეკომიგრანტთა საკითხების მიმართულებით. 2019 წელს მათი გაერთიანების ბაზაზე შეიქმნა საჯარო სამართლის იურიდიული პირი დევნილთა, ეკომიგრანტთა და საარსებო წყაროებით უზრუნველყოფის სააგენტო.

საბჭოთა პერიოდში აჭარის რეგიონში ეკომიგრაციის პოლიტიკა ცენტრალური სტრუქტურების ხელმძღვანელობით ხორციელდებოდა აჭარის ავტონომიურ სტრუქტურებს დამხმარე ხასიათი ჰქონდა. მაგალითად, აჭარის რეგიონში ეკომიგრაციის პოლიტიკას კურირებდა შრომითი რესურსების გამოყენების სახელმწიფო კომიტეტის რწმუნებული. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ აჭარის რეგიონში შეიქმნა ლტოლვილთა და განსახლების სამინისტრო, რომელიც ახორციელებდა მათ შორის ეკომიგრაციის პოლიტიკას, ეს უკანასკნელი გაუქმდა 2004 წელს და აქედან მოყოლებული ეკომიგრაციის საკითხების კოორდინაციას ახორციელებს აჭარის ა.რ. ჯანდაცვის და სოციალური დაცვის სამინისტრო.

2012 წლამდე კვლავ მოქმედებდა სტრატეგია, რომელის მიხედვითაც აჭარის რეგიონიდან ეკომიგრანტების სახელმწიფოს მიერ ორგანიზებული განსახლება საქართველოს სახვადასხვა რეგიონებში. ამ დროს ხელისუფლება ეკომიგრანტებს გადასცემდა სახელმწიფოს მიერ კერძო პირებისაგან გამოსყიდულ სახლებს. თუმცა ამის იქეთ სახელმწიფო არაფერს აკეთებდა ეკომიგრანტების დასახმარებლად. 2003-2012 წლებში, როდესაც ეკომიგრანტთა კომპაქტური განსახლების პროცესი აქტიურად მიმდინარეობდა, ადგილობრივ, რეგიონულ ან ეროვნულ დონეზე არ ამოქმედებულა რაიმე სახის პროგრამა უცხო გარემოში მცხოვრები ოჯახების გასაძლიერებლად (ეკომიგრაცია საქართველოში, 2017:12).

როგორც საველე კვლევის შედეგები ადასტურებს, საქართველოში 2013 წლამდე არსებული პრაქტიკით, სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული ოჯახების აზრი ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყო მათი მომავალი საცხოვრებელი ადგილის შერჩევის დროს. დაზარალებულ ოჯახებს კომპაქტურად ასახლებდნენ სხვადასხვა ტერიტორიაზე, სადაც ისინი სრულიად უცხო და ახალ გარემოში იწყებდნენ ცხოვრებას. ოჯახების დიდ ნაწილს საკუთრებაში არ გააჩნდათ წლების წინ „გადაცემული“ საცხოვრებელი სახლი და მიწის ნაკვეთი. ამ ყველაფერთან ერთად კი ოჯახებისთვის სახელმწიფოს არასდროს შეუთავაზებია ინტეგრაციისკენ, ადგილზე დამკვიდრებისა და შემოსავლის წყაროების შექმნისკენ მიმართული მიზნობრივი პროგრამები.

2014 წლამდე პერიოდში განსახლების პროცესს მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევებში ჰქონდა სამართლებრივი წინაპირობა (ბრძანება, ოქმი, ხელშეკრულება და ა.შ.). ძირითადად განსახლება დოკუმენტურად არ ფორმდებოდა და სხვადასხვა სახელმწიფო დაწესებულება მხოლოდ ოჯახების გადაყვანის – მგზავრობისა და ნივთების გადაზიდვის ხარჯებს ანაზღაურებდა. სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული განსახლებას დაქვემდებარებული ოჯახების კომპაქტურად განსახლების პოლიტიკის შედეგად მივიღეთ რამდენიმე მუნიციპალიტეტი, რომელშიც კომპაქტური ჩასახლებების სახით წარმოდგენილია ეკომიგრანტთა სოფლები და უბნები (ეკომიგრაცია საქართველოში, 2017:11).

განსახლებულთა ინტეგრაციისა და გაძლიერების მიმართულებით ასევე არ მოქმედებდა ეროვნული პროგრამა, რასაც ცენტრალური ხელისუფლების ორგანოები ხსნიან იმით, რომ უკვე განსახლებული სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული ოჯახების ინტეგრაციისა და გაძლიერების საკითხი არ შედის საქართველოში მოქმედი რომელიმე სამთავრობო დაწესებულების უშუალო კომპეტენციაში. საველე კვლევის დროს სხვადასხვა მუნიციპალიტეტში მცხოვრებ, განსახლებულ ოჯახებთან შეხვედრებისას მრავალი სოციალური ხასიათის პრობლემა გამოიკვეთა და დადასტურდა ფაქტი, რომ ამ ოჯახების ინტეგრაცია არასდროს ყოფილა ადგილობრივი და ცენტრალური ხელისუფლების ორგანოების პრიორიტეტი, რაც სოციალური კონფლიქტების მაპროვოცირებელ ფაქტორად იქცა.

2012 წელს ივანიშვილის ადმინისტრაციის მოსვლის შემდეგ ქვეყანაში ეკომიგრაციის მიმართ მიდგომა შეიცვალა. კერძოდ, უკვე აღარ ხდება სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული ოჯახების კომპაქტური განსახლება. ახალი სისტემა დაზარალებულ ოჯახს შესაძლებლობას აძლევს ისარგებლოს სახელმწიფო ბიუჯეტის დაფინანსებით გარკვეული ლიმიტის ფარგლებში და მისი სურვილის შესაბამისად შეისყიდოს საცხოვრებელი სახლი შესაბამისად, ამოქმედდა ახალი სამთავრობო პროგრამა, რომელიც სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული და განსახლებას დაქვემდებარებული ოჯახების საცხოვრისით უზრუნველყოფის მხარდაჭერას გულისხმობდა და რადიკალურად განსხვავდებოდა წინა პერიოდის პრაქტიკისგან. თუმცა, როგორც კვლევით დგინდება, ამ პერიოდში ეკომიგრანტების რეგიონთშორის განსახლება უკვე აღარ ხდება. ადგილი აქვს რეგიონის შიგნით ეკომიგრაციის პროცეს.

თანამედროვე ეტაპზე სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული განსახლებას დაქვემდებარებული ოჯახების საცხოვრებლით უზრუნველყოფის მიზნით, საქართველოში მოქმედებს ორი პროგრამა. ერთ პროგრამას და ერთიან ელექტრონულ ბაზას მართავს საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა, განსახლებისა და ლტოლვილთა სამინისტრო, ხოლო მეორე, მსგავს პროგრამას ახორციელებს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო.

სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებულთა სოციალური დახმარების კუთხით, უნდა აღინიშნოს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის განსაკუთრებული როლი და საქმიანობა. ვინაიდან აჭარაში სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებულთა რაოდენობა მაღალია, ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლება აქტიურად მუშაობს სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებულთა მხარდაჭერის მიმართულებით. ამ მიზნით, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროში 2014 წლიდან მოქმედებს სტიქიით დაზარალებულთა საქმეების დეპარტამენტი. 2016 წლიდან აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მუნიციპალიტეტებში რეგისტრირებული სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული გადაადგილებას დაქვემდებარებული ოჯახების საცხოვრისით უზრუნველყოფის მიზნით, დამატებით ამოქმედდა სპეციალური პროგრამა – ეკომიგრანტი ოჯახების საცხოვრებლით უზრუნველყოფა, რომელიც მსგავსად ცენტრალური ხელისუფლების პროგრამისა, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მუნიციპალიტეტებში რეგისტრირებულ დაზარალებულს აძლევს შესაძლებლობას მიიღოს ფინანსური მხარდაჭერა 50 000 ლარის ოდენობით მათ მიერ შერჩეული საცხოვრისის შესაძენად.

უნდა ითქვას რომ 2015 წლიდან მოქმედი ეკომიგრაციის ინსტიტუციონალური უზრუნველყოფის სისტემა უფრო სამართლიანია და დაზარალებულის ინტერესებსა და საჭიროებებზე მორგებულია. საქართველოში დღეისათვის ცენტრალური ხელისუფლების დონეზე მოქმედებს ორი პროგრამა, ერთი ეს არის „ეკომიგრანტი ოჯახების უსაფრთხო გარემოში განსახლება“ ხოლო მეორე პროგრამა არის „სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული უძრავი ქონებების დაკანონება“. პროგრამის – ეკომიგრანტი ოჯახების უსაფრთხო გარემოში განსახლება“, მიხედვით დაზარალებული თავად ირჩევს საცხოვრისს და პროგრამის ფარგლებში მას გადაეცემა შესაბამისი თანხა საცხოვრებლის შესასყიდად. საცხოვრებლის შესყიდვის პროცედურა შემდეგია: სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული ოჯახი მიმართავს მუნიციპალიტეტს, რომელიც ორგანიზებას უწევს გეოლოგიის სამსახურის ვიზიტს დაზარალებული ოჯახის საცხოვრებელ ადგილზე (მანველიძე, 2024). თუკი მომზადდება დასკვნა, რომ დაზარალებული ოჯახი საჭიროებს განსახლებას, მუნიციპალიტეტი ან დაზარალებული ოჯახი შესაბამის განაცხადს უგზავნის საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა, განსახლებისა და ლტოლვილთა სამინისტროს, რომელიც დაზარალებულ ოჯახს დაარეგისტრირებს ერთიან ელექტრონულ ბაზაში. ერთიან ელექტრონულ ბაზაში რეგისტრირდება საქართველოში მცხოვრები ყველა ოჯახი, რომელიც განსახლებას საჭიროებს. ერთიან ელექტრონულ ბაზას აქვს ფუნქცია, რეგისტრირებულ ოჯახებს პრიორიტეტულობის მიხედვით მიანიჭოს ქულები, რის საფუძველზეც გამოვლინდება ის ოჯახები, რომლებიც პირველ ეტაპზე უნდა დაფინანსდეს. ასეთ ოჯახებს სამინისტრო აცნობებს დადგენილი ფორმით, თუ რა სახის პროცედურებისა და ვადების დაცვით აქვთ საცხოვრებელი სახლის შესყიდვის უფლება (ეკომიგრანტი ოჯახების უსაფრთხო...).

ამრიგად, დღეისათვის ხელისუფლება ეკომიგრანტების განსახლების ორგანიზებას სპეციალური სახელმწიფო პროგრამის ფარგლებში უზრუნველყოფს, რაც დადებითად უნდა შეფასდეს. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სტიქიური მოვლენების შედეგად იძულებით გადაადგილებული პირების ადეკვატური დაცვის რეალიზაციისათვის არსებული სამართლებრივი რეგულაცია ძალიან ზოგადი, მწირი და არადამაკმაყოფილებელია.

დასკვნები: კვლევით დადგინდა რომ საბჭოთა პერიოდში აჭარის რეგიონიდან ეკომიგრაციამ სამი ეტაპი განვლო. თითოეული ეტაპი სახელმწიფოს მხრიდან ასევე განსხვავებული მიზანდასახულობით ხასიათდებოდა. საბჭოთა პერიოდის პირველი და მეორე ეტაპის ეკომიგრაციულმა პროცესმა შიდა რესპუბლიკური სასოფლო-სამეურნეო განსახლების სახე მიიღო, რითაც შრომითი მიგრაციის ელფერი შეიძინა. ამ დროს საბჭოთა ხელისუფლებამ გადაჭრა საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში შრომითი რესურსების დეფიციტის შევსება, ხოლო მესამე ეტაპზე იმავე საბჭოთა პერიოდში ეკომიგრაციულმა განსახლებამ ასევე ახალი შინაარსი შეიძინა – დაიწყო უმცირესობებით დასახლებულ და სასაზღვრო რეგიონებში ეკომიგრანტების ჩასახლება, რასაც განსაკუთრებული სახელმწიფო მიზანდასახულობა ჰქონდა. ეს მიზანდასახულობა სახელმწიფომ სრულიად შეინარჩუნა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველ (90 წლების დასაწყისი) წლებშიც.

აუცილებელია ეკომიგრაციისა და განსახლების მიმართ სახელმწიფოს მიერ სისტემური და გამჭვირვალე მიდგომის ჩამოყალიბება, რისი განხორციელებაც როგორც ცენტრალური მთავრობის, ასევე მუნიციპალური ადმინისტრაციის პრეროგატივა უნდა გახდეს. რაც საშუალებას მისცემს ხელისუფლებას თავიდან აიცილოს სოციალური კონფლიქტები და გრძელვადიან პერსპექტივაში შეამციროს ფინანსური ხარჯები, ხოლო, მეორე მხრივ, ხელი შეუწყოს ეკომიგრაციის ადგილობრივ თემებში ინტეგრაციისა და განვითარების პროცესების წარმართვას.

მიზანშეწონილია მთავრობამ შეიმუშაოს და პრაქტიკაში განახორციელოს სახელმწიფო სტრატეგია ეკოლოგიური მიგრაციის შესახებ. სტრატეგიაში პოლიტიკურ დონეზე განისაზღვროს დროებითი ან მუდმივი განსახლების, შემდგომი ადაპტაცია-ინტეგრაციის და სოციალური პირობებით უზრუნველყოფის მკაფიო მექანიზმები და პროცედურები.

Bibliography

Zoidze, I. (2022). STAGES OF RESETTLEMENT OF ECO-MIGRANTS OF ADJARA REGION AND STATE STRATEGY (ON THE EXAMPLE OF GURIA REGION). Manvelidze, I. Lazba, N. Tsintsadze, I. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 1-8.

ანგარიში, ს. (2013). *სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული და იძულებით გადაადგილებული პირების/ეკომიგრანტების უფლებრივი მდგომარეობა.* თბილისი: საქართველოს სახალხო დამცველი.

აცსა, ფ. *აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, (აცსა).*

ეკომიგრაცია საქართველოში. (2017). ბათუმი: დემოკრატიის ინსტიტუტი, ევროპის ფონდი და ახალგაზრდა მეცნიერთა კავშირი „ინტელექტი“.

ლაილი, ჯ. (2012). *ეკომიგრანტების განსახლება.* თბილისი: უმცირესობის საკითხების ეროვნული ცენტრი.

მანველიძე, ი. (2024). ეკომიგრაციის სახელმწიფო პოლიტიკა საქართველოში. ზოიძე, ი. ლაზბა, ნ. . *პოლიტიკა, 8.* , 1-8.

ტიერი, თ. (2007). *ეკოლოგიური მიზეზებით ადგილნაცვალ პირთა განსახლება – არსებული პრობლემის გადაწყვეტა თუ ახალის შექმნა? ეკომიგრაცია საქართველოში 1981-2006 წ. ტურაშვილი, მ.* თბილისი: უმცირესობათა საკითხების ევროპული ცენტრი.

ფუტკარაძე, თ. (2005). *ეკოლოგიური მიგრაციები, პროგნოზირება და პერსპექტივები. სტიქია და ეკომიგრანტები აჭარაში კონფერენციის მასალები,.* ბათუმი.

ფუტკარაძე, თ. (2006). *აჭარის მოსახლეობის მიგრაციის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები.* ბათუმი.

REGIONAL ANALYSIS OF STATE POLICY ON ECOMIGRATION: THE CASE OF AJARA[1]

IRAKLI MANVELIDZE
Candidate of Historical Sciences, Doctor of Public Administration, Professor, Batumi Shota Rustaveli State University,
E-Mail: irakli.manvelidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-6422-2049

INEZA ZOIDZE
Candidate of Historical Sciences,
Asist. Professor, Batumi Shota Rustaveli State University,
E-Mail: ineza.zoidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3354-4069

Abstract: The paper presents a regional-level analysis of the state policy on ecomigration using the example of Adjara. Both the historical context of the state policy on ecomigration and the goals and strategy of the state policy on ecomigration in the modern period are examined.The research results indicate that, using the example of the Adjara region, the institutional development of the state policy on ecomigration has gone through different stages.

At the modern stage, the government has developed relevant policies in the direction of ecomigration processes; however, the research showed that it is necessary for the state to form a systematic strategy towards ecomigration and resettlement. The research showed that the interests of families displaced from the Adjara region as a result of natural disasters were either poorly considered or not considered at all when selecting the place of residence.

They were mainly settled in local communities in mixed settlements, where there were different cultural, economic, and living conditions for them. From the point of view of integration and adaptation, it was further complicated by the fact that the ecomigrants displaced from the Adjara region had a different historical religious heritage. Considering this reality, adapting and integrating with the local environment was hindered. Migration processes that disregard the cultural, every day, and economic characteristics of a particular group are difficult to manage in terms of intercultural relations.

To this was added the fact that the state did not conduct appropriate preliminary communication activities with the families to be resettled, as a result of which they had a serious information deficit about the situation in the settlement areas and were unable to realize what kind of new reality they would have to live in.

This significantly hindered the adaptation process after resettlement, which in turn became a stimulating factor for remigration processes and conflict situations with local communities – and there are many examples of this even today.

Keywords: Region, Ecomigration, State Policy, State Program.

* * *

Introduction. In the Adjara region, natural processes caused by geographical factors periodically bring to the agenda the necessity of intensive, permanent migration, which requires institutional support

[1] The research was supported by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia [Grant Number FR-23-488]

for ecomigration processes from the state. Migration processes from the Adjara region to various regions of Georgia have been taking place with periodic intensity since the second half of the 1920s.At the first stage, it had an intraregional character. But from the second half of the 20th century, especially in its final period, with the support of the state, compact interregional resettlement of populations from disaster-affected or ecologically unstable zones began.

Despite the fact that natural disasters and the issue of families affected by them are well-known problems for the Georgian government and there is almost a century of accumulated experience in this direction, state policy has not yet formed a unified approach to this issue.Moreover, to this day, the issues of ecomigration and ecomigrants have not become the subject of comprehensive research in academic circles.

Therefore, the study of this issue is of utmost theoretical and practical importance for both state and academic purposes.

The goal of the research is to assess the state policy on ecomigration using the example of the Adjara region, in order to show what improvements and changes could be considered in the coming years in this direction.

Methods. The empirical basis of the research consists of the study and analysis of the state strategy and legal-normative documents concerning ecomigration.

Accordingly, the empirical study was conducted using document analysis and interview methods.

Through the method of document analysis, we studied archival documents, which we obtained from the relevant funds of the State Archives of Georgia of Modern History and the Adjara State Archives.

The analysis of archival documents helped us to study the historical context of the state policy on ecomigration.

In particular, we described the ecomigration process fully during both the Soviet and post-Soviet periods, identified its specific characteristics, and revealed the problems.

For the study of the evolution and examination of ecomigration as a process, it was also important to analyze public information requested from state agencies, which was based on the analysis of information obtained from public institutions.

Specifically, we requested information from the Ministry of Labor, Health, and Social Affairs of Georgia and the Ministry of Health and Social Protection of the Autonomous Republic of Adjara.

The requested public information covered:

State policy documents on ecomigration, including projects, reports, and statistical data.

A list of state agencies involved in the implementation of the state ecomigration policy.

Legal documents regulating ecomigration processes, specifically laws, resolutions, and decrees.

The use of qualitative methods made it possible to gain in-depth knowledge about the state strategy of ecomigration and the legislative framework regulating it, through which we described the state strategy in detail and identified its shortcomings.

One of the important methodological tools of the research was interviewing.Within the framework of interviews, 12 representatives of public agencies implementing the state policy on ecomigration were surveyed.

The primary scientific information and data obtained by us were studied using the methods of content and event analysis with an inductive approach.

The research also reflected secondary scientific information in the form of existing studies conducted on the topic of interest. In this regard, we would like to highlight a study conducted with the support of the European Centre for Minority Issues (Thierry, 2007), a study conducted within the framework of the Institute for Democracy (Ecomigration in Georgia, 2017), a special report prepared by the public Defender of Georgia (Report, 2013), and the works of Prof. Tamaz Futkaradze (Futkaradze, 2005; Futkaradze, 2006). Based on the scientific information obtained as a result of the research, within the framework of desk research, we used document analysis and monographic research methods.

Discussion. In Soviet-era Georgia, the state policy on ecomigration had a systematic, planned, and purposeful character. Accordingly, the state carried out organized resettlement, and it had the form of interregional agricultural resettlement. During this period, ecomigrants displaced from the Adjara region were settled both in compact (without local populations) and mixed settlements with local residents, where ecomigrants were either in the minority or equally represented.

After the restoration of Georgia's state independence, a new stage of ecomigration policy began. The national government used ecomigrants as a tool necessary for the „demographic balancing" on the national agenda and started settling them in regions populated by minorities and in border regions, which aimed to politically „strengthen" the state's border areas.In addition to state actors, influential political organizations such as the „Kostava Fund" and the „Rustaveli Society" purchased houses abandoned by minorities, which were later distributed to ethnically Georgian ecomigrants.

Relations between the newly settled ecomigrants and the local population often became extremely tense, which in most cases ended with the sale or abandonment of the received houses and the return of the ecomigrants to their native regions (Laili, 2012:6).

During Shevardnadze's administration, the issue of ecomigrants was almost ignored.In the process of privatizing agricultural lands in Georgia between 1992-1998, ecomigrants received land plots on equal terms with the rest of the resident population.The funds allocated by Shevardnadze's administration between 1997-2002 for the purchase of houses became a source of extreme corruption. In 1998, for the first time by decree, ecomigration monitoring procedures were defined, although no effective actions followed the initial monitoring of ecological migration trends (Laili, 2012:7).

In 2003-2004, the issue of ecomigrants again came to the fore in Adjara.During the Saakashvili administration, several important steps were taken regarding ecomigrants.Specifically, in 2004, the Ministry of Internally Displaced Persons from the Occupied Territories, Accommodation, and Refugees of Georgia carried out a study on the housing conditions in the highland regions and developed new initiatives for housing ecomigrants.However, during this period as well, a sustainable, systematic state policy with adequate resources was not created (Laili, 2012:3).

The state bought houses in the resettlement areas from the local population and handed them over to ecomigrants without granting property rights, to prevent them from selling and returning to their original homes. The state organized the relocation of ecomigrants.

Since 2012, the state's strategy regarding the relocation of ecomigrants has changed.The government refused to continue organized resettlement and location selection and instead financially supported ecomigrants, who independently searched for and acquired housing.In the Adjara region, the autonomous government began constructing residential buildings for ecomigrants locally.The process of organized resettlement from Adjara stopped after 2012 due to the difficulties of adaptation and integration of ecomigrants into the local Georgian population and the frequent remigration trends, especially in cases where ecomigrants were in the minority or equally represented in settlements.

As a result, the state's attitude towards the issue of ecomigration differed significantly in the post-independence periods of the Gamsakhurdia, Shevardnadze, and Saakashvili administrations, as well as in the policies of the present period.

Based on the analysis of documents requested from archives and public institutions and the interviews conducted with responsible officials, it can be concluded that the state's support measures for ecomigrants have also varied across different periods. A study of the state policy and programs on ecomigration using the example of the Adjara region makes it clear that the approaches of the governments of Soviet and post-Soviet Georgia towards the issue of ecomigration were different.

The study of archival documents and field research in ecomigrant-settled areas showed that the issue of ecomigration became a subject of state attention in a systematic form in the second half of the 1920s. Field ethnographic research revealed that, apart from natural disasters, economic factors were an important cause of migration.

This type of migration was practically equivalent to labor migration and was linked to the targeted policy of the Soviet government. Ecomigration during this period had the character of internal republican interregional agricultural resettlement (ACSA: Fund R-356. Inv. 1. Case 104. P. 107).

During the Soviet period, the resettlement of ecomigrants from the Adjara region was conducted in a targeted, systematic, and organized manner, using appropriate material and administrative resources. Archival documents confirm that in the Soviet period, three stages of ecomigration can be distinguished in Adjara, caused by both economic and ecological reasons:

- The first stage (1920–1940s) mostly had the character of labor migration within the same region.
- The second stage (1950–1970s) combined ecological and labor migration and acquired interregional characteristics.
- The third stage (especially from the 1980s) became exclusively ecological in nature, caused by the intensification of natural disasters and coinciding with the collapse of Soviet structures and the beginning of the independent state formation process in Georgia.
- In the Soviet period, migration plans were systematically organized.The government had prospective settlement plans for the kolkhozes and sovkhozes, within which the transfer of families from ecologically deteriorated highland areas of Adjara was carried out, as well as the filling of vacancies in agricultural enterprises in other regions.Alongside organized resettlement, unauthorized migration also took place – against the background of the state's declared policy.

According to the established rules, unauthorized migrants had to report to the state agency in their place of origin and receive permission for relocation. Otherwise, they would not be entitled to any assistance from the state and would be obliged to return to their original residence (ACSA: Fund R-356. Inv. 1. Case 118. P. 66, 68). State assistance programs provided for the allocation of land plots and material support for house construction.

In the late 1980s and early 1990s, ecomigration from Adjara occurred in both organized and spontaneous (self-resettlement/purchase) forms. The state's attitude towards these two forms differed significantly. In the first case, it supported the resettlement of ecomigrants and provided financial assistance for the construction of houses, while in the second case, the ecomigrants who purchased houses with their own funds were provided with state loans for property purchase (ACSA: Fund R-356. Inv. 1. Case 388. P. 13).

The study of the state strategy of ecomigration in Adjara during the Soviet period shows that although ecomigration was a new issue in those years, quite serious measures were taken by the state over time, and this problem was not left without regulatory norms.

The problem of families displaced due to natural disasters coincided with the shortage of labor in the agricultural enterprises of the Soviet republic, threatening the implementation of economic plans. Therefore, special legal acts were adopted periodically, mainly in connection with labor needs in kolkhozes and sovkhozes. Receiving settlement space and state material support was conditioned on the fact that at least two able-bodied members of the family worked in those enterprises (Zoidze, 2022:6-7).

Archival documents show that, in essence, ecomigration in the Soviet period was perceived as labor migration, as it had the characteristics of an internal republican agricultural resettlement. As a result, it was managed by the state agency of the Georgian SSR Council of Ministers – the State Committee for the Use of Labor Resources from 1967, which later became the State Committee for Labor and Social Affairs, operating until 1991, when a new structure – the Department of Emergency Situations – was established. In 1993, this department was transformed into the Ministry of Refugees and Accommodation.

After its abolition in 2004, the issues of migration, repatriation, and refugees were managed by a department created within the Ministry of Internally Displaced Persons from the Occupied Territories, Accommodation, and Refugees of Georgia. In 2013, its functions were transferred to the Livelihood Agency and the Social Service Agency. In 2019, these agencies merged into one legal entity under public law – the Agency for Internally Displaced Persons, Ecomigrants, and Livelihood Provision.

During the Soviet period, the ecomigration policy in Adjara was managed by the central authority, with the institutions of the Autonomous Republic of Adjara playing a supporting role. For example, in Adjara, the policy of ecomigration was managed by the representative of the State Committee for the Use of Labor Resources.After Georgia's independence, the Ministry of Refugees and Accommodation was created in Adjara, which managed ecomigration issues. After its abolition in 2004, these functions were transferred to the Ministry of Health and Social Protection of Adjara.

Until 2012, a strategy was maintained that implied the organized resettlement of ecomigrants from Adjara to various regions of Georgia. The government transferred houses purchased from private owners in different regions to ecomigrants, although no additional support was provided. In 2003-2012, during the period of active compact resettlement, there were no programs at the local, regional, or national levels for the integration and strengthening of the capacity of families settled in new areas (Ecomigration in Georgia, 2017:12).

Field research confirmed that until 2013, the opinion of families affected by natural disasters was either not considered at all or minimally taken into account when choosing a new place of residence. They were compactly settled in a new and unfamiliar environment. Many families did not have legal ownership rights to the houses and land plots „transferred" to them many years ago. Moreover, the state never offered them targeted programs for integration, local settlement, or livelihood creation.

Before 2014, legal documentation (orders, protocols, contracts) for the resettlement of ecomigrants existed in rare cases. In most cases, resettlements took place without any legal basis, and various state institutions only covered the costs of transporting the families and their belongings. The policy of compact resettlement led to the formation of municipalities with ecomigrant villages and neighborhoods (Ecomigration in Georgia, 2017:11).

At the national level, no program was implemented to facilitate the integration and strengthening of resettled families, which the central government attributed to the fact that no agency directly held these competencies. Field research in several municipalities revealed numerous social problems and proved that neither local nor central government had ever prioritized the integration of ecomigrants into their new environment, which caused social conflicts.

After the 2012 electoral victory of Ivanishvili's team, the state's policy on ecomigration changed – the compact resettlement of families affected by natural disasters stopped.A new system was introduced, in which disaster-affected families could independently select and purchase housing within specific financial limits. A new state program was launched, providing financial support for displaced and disaster-affected families to buy housing. This marked a radical departure from previous practices. However, the research showed that interregional resettlement no longer occurred, and ecomigration processes continued within the same regions.

Conclusions. The research revealed that ecomigration from Adjara during the Soviet period took place in three different stages, each of which was characterized by different state objectives.The first two stages of ecomigration had the nature of internal republican agricultural resettlement and were of a labor migration character. This served to fill the labor deficit in the kolkhozes and sovkhozes. In the third stage, the relocation of ecomigrants acquired a new goal – the resettlement of ecomigrants in minority-populated and border regions, which carried a special political purpose. The state maintained this goal in the early years of independence (1990s) as well.

It is necessary to develop a systematic and transparent state approach toward ecomigration and resettlement, which should be the prerogative of both the central and municipal governments. This will allow the state to prevent social conflicts, reduce financial costs in the long term, and ensure the integration and development of ecomigrants in the local environment.

It is recommended that the government develop and implement a state strategy for ecological migration, which should define clear, political-level mechanisms and procedures for temporary or permanent relocation, adaptation–integration, and the provision of proper social conditions.

Bibliography:

1. Zoidze, I. (2022). Stages of Resettlement of Eco-Migrants of Adjara Region and State Strategy (On the Example of Guria Region). Manvelidze, I., Lazba, N., Tsintsadze, I. International Journal of Innovative Technologies in Social Science, 1-8.
2. Ombudsman's Report. (2013). The Human Rights Situation of Disaster-Affected and Internally Displaced Persons / Ecomigrants. Tbilisi: Public Defender of Georgia.
3. ACSA (Adjara Central State Archives)
4. Ecomigration in Georgia. (2017). Batumi: Institute for Democracy, Europe Foundation, and Young Scientists' Union „Intellect".
5. Laili, J. (2012). Resettlement of Ecomigrants. Tbilisi: National Centre for Minority Issues.
6. Manvelidze, I. (2024). State Policy on Ecomigration in Georgia. Zoidze, I., Lazba, N. Politics, 8, 1-8.
7. Thierry, T. (2007). Resettlement of Ecologically Displaced Persons – Solution to an Existing Problem or Creation of a New One? Ecomigration in Georgia 1981-2006
8. Putkaradze, T. (2005). Ecological Migrations, Forecasting and Prospects. Natural Disasters and Eco-Migrants in Adjara Conference Proceedings,. Batumi.
9. Putkaradze, T. (2006). Historical-Ethnological Problems of Migration of the Adjara Population. Batumi.

განათლების პრობლემატიკა XX ს.-ის დასაწყისის ქართულ პრესაში დაბეჭდილ შავიზღვისპირულ პორესპონდენციებში

სოფიო მახაჭაშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი, რიზეს რეჯეფ
ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის
ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: sophio.makhatchasvili@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5993-3396

აბსტრაქტი: განათლებასთან დაკავშირებული პრობლემატიკა აქტიურად განიხილებოდა ქართული პრესის ფურცლებზე ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან და არც მე-20 ს. დასაწყისში კარგავდა აქტუალობას. თუ თვალს გავადევნებთ ამ პერიოდის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებს, დავინახავთ, როგორ იზრდებოდა საზოგადოების ინტერესი განათლების სფეროში მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების მიმართ. ამ თვალსაზრისით ჩვენი ინტერესის საგანს წარმოადგენს ის პუბლიკაციები, რომლებიც შავიზღვისპირეთის ქვეყნებში არსებულ განათლების პოლიტიკას და საგანმანათლებლო მოდელებს აანალიზებს და იქაური გამოცდილების გაზიარებით ქართულ საზოგადოებას არწმუნებს ეროვნული სკოლის მოდელის შექმნის უალტერნატივობაში, რომელიც თავისუფლებისათვის ბრძოლის ქვაკუთხედად უნდა ქცეულიყო.

ჩვენი მიზანია დისკურსული ანალიზის მოშველიებით გავიაზროთ, რამდენად შეესაბამება ეს ჟურნალისტური ნარატივები ეროვნული სკოლის კონცეფციას და რა გავლენა შეიძლებოდა მოეხდინა ქართული საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლებაზე საერთაშორის გამოცდილების გაზიარებას. ვფიქრობთ, ჩვენი კვლევა როგორც განათლების პრობლემატიკით, ისე დოკუმენტური პროზითა და პუბლიცისტიკით დაინტერესებული ადამიანების ყურადღებას მიიქცევს.

საკვანძო სიტყვები: ქართული პრესა, განათლების პრობლემატიკა, ეროვნული სკოლა.

* * *

შესავალი: „არაფერია მზის ქვეშ ახალი... ესეც ყოფილა ჩვენს წინარე საუკუნეში.“ – შეუძლებელია ეკლესიასტეში ამოკითხული ეს სიბრძნე არ გაგახსენდეს გასული საუკუნის დასაწყისის ქართულ პრესაში დაბეჭდილი იმ პუბლიკაციების კითხვისას, რომლებითაც განათლების სფეროში საქართველოში იმჟამად არსებულ ვითარებას ეცნობი; იმ პრობლემათაგან, რომლებზეც საუკუნის წინათ მწვავე პოლემიკა იყო გამართული, ბევრ მათგანს დღემდე არ დაუკარგავს აქტუალობა და მათზე მსჯელობა დღესაც გრძელდება. 90-იანი წლებიდან მოყოლებული, მუდმივი რეფორმა-რეორგანიზაციის პროცესში მყოფი ქართული განათლების სისტემა დღესაც იმ ფორმულის ძიებაშია, რომელიც ეროვნული სკოლის მოდელის ჩამოყალიბებას ერთხელ და სამუდამოდ დაასრულებს.

„სწავლა-აღზრდის, განათლების შინაარსი, მიზნები და ამოცანები ყველა ეპოქაში საზოგადოებრივი ცხოვრების მიზნების, სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ვითარებიდან გამომდინარეობს და სახელმწიფო იდეოლოგიის შესაბამისად იცვლება“ (ბასილაძე, ი. თავდგირაძე, ლ. 2024). ამგვარი ცვლილების ეტაპი იყო სწორედ XX ს. დასაწყისი. მას შემდეგ, რაც რუსეთის ხელისუფლებამ დაიწყო საუბარი განსახორციელებელი რეფორმის აუცილებლობაზე განათლების სისტემაში (1900 წ.), რომლის ნაწილსაც იმხანად ქართული საგანმანათლებლო სივრცე წარმოადგენდა, პრესაში გააქტიურდა საზოგადოებისათვის ესოდენ მნიშვნელოვან საკითხზე მსჯელობა, რაც ხშირად მწვავე პოლემიკაში გადაიზრდებოდა ხოლმე. ეს იყო მომავალი თაობის აღზრდა-განათლების საქმეში ჭეშმარიტად ეროვნული გზის ძიების პროცესი. პროგრესულად მოაზროვნე საზოგადოება ერთხანს ოპტიმისტურად იყო განწყობილი დაანონსებული რეფორმის მიმართ, გაუჩნდა რეალური ცვლილების მოლოდინი. „ჩვენ ვხედავთ, რომ ეხლა მეტად მოხერხე-

ბული დროა სწავლა-განათლების საქმეში სასურველ ცვლილებათა მოხდენისათვის და უთუოდ საჭიროა, რომ ჩვენ ამ დროით ვისარგებლოდ. ...ჩვენ გვმართებს ვიზრუნოთ ამ საქმისათვის და ვუჩვენოთ, ვისაც ჯერ არს, თუ რა ესაჭიროება საშუალო სკოლას ჩვენში“. – ვკითხულობთ „ცნობის ფურცელში“ 1901 (№1545) დაბეჭდილ ერთ-ერთ პუბლიკაციაში.

მზარდი იყო ქართული საზოგადოების ინტერესი განათლების სფეროში მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების მიმართ. ამაზე მეტყველებს მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან მოწოდებული ვრცელი კორესპონდენციები, რომელთა ავტორებიც არსებულ მდგომარეობას ადგილზევე ეცნობოდნენ, აანალიზებდნენ და მიღებულ შთაბეჭდილებებსა და შეხედულებებს უზიარებდნენ ქართველ მკითხველს. წინამდებარე კვლევის ობიექტს ის პუბლიკაციები წარმოადგენს, რომლებშიც შავიზღვისპირეთის ქვეყნების განათლების სფეროში არსებული პრობლემატიკაა განხილული. ჩვენი მიზანია გავიაზროთ, რა ტენდენცია შეინიშნება აღნიშნულ საკითხთა განხილვისა და დასკვნების გამოტანისას. რა გავლენა იქონია მან ქართული საზოგადოების მიერ ახალი სკოლის კონცეფციის ჩამოყალიბებაზე; რა როლი ითამაშა ზოგადად საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლებაში საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარებამ.

კვლევის მეთოდები: კვლევაში გამოყენებული იქნება კომპარატივისტული მეთოდი და დისკურსული ანალიზი.

მსჯელობა: „სახელმწიფო ინტერესი თხოულობს ხალხის განათლებაზე ზრუნვას, ვინაიდან განათლება არის უდიდესი ძალა, რომელიც წარმოშობავს ხალხის კეთილ-დღეობას და შინაურ ძლიერებას და ანიჭებს გარეშე გამარჯვებას ხალხთა შორის ატეხილ კულტურულ ბრძოლაში. ამ ბრძოლაში გაუნათლებელი განათლებულს ვერ გაუწევს მეტოქეობას. ...ეს საანბანო ჭეშმარიტება ყველა ერმა უნდა შეითვისოს, შეისისხლხორცოს, თუ არ უნდა, რომ დედა-მიწის ზურგიდან სამუდამოდ აღმოიფხვრას.“ – ეს ამონარიდი რუსეთის ფინანსთა მინისტრის ოფიციალური ორგანოს წერილიდანაა ციტირებული გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაბეჭდილ ა. ხრამელის ვრცელ სტატიაში – „პური თუ სკოლა“(1902 წ. №1818).

ეს იმ ქვეყნის სამინისტროს პოზიციაა, რომელიც მთელი ევროპის მასშტაბით, განათლების თვალსაზრისით ყველა ხელმისაწვდომი სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, ყველაზე ჩამორჩენილად ითვლებოდა იმჟამად; ქვეყნისა, რომლის მოსახლეობის მხოლოდ 16%-მა იცოდა ელემენტარული წერა-კითხვა; სასკოლო ასაკის ბავშვის მხოლოდ 3% დადიოდა სკოლაში; უარესი მდგომარეობა იყო გუბერნიებში. სამხრეთის ოთხ გუბერნიაში 1000 სულზე მხოლოდ 0.7-0.8 სწავლობდა სკოლაში (ა. ყუმისთაველი, 1905); 11430000 შესაბამისი ასაკის ბავშვიდან 8000000 სკოლის გარეთ რჩებოდა სკოლების სიმცირისა თუ ხელმოკლეობის გამო; ქვეყანაში, რომელშიც საერო განათლების მინისტრის – დელიანოვის 1887 წ. სამოსწავლო ოლქების მზრუნველთათვის გაგზავნილი ცირკულიარი ჯერ კიდევ მოქმედი იყო, რომლის თანახმადაც, მოსახლეობის დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენელთა შვილებს საშუალო სასწავლებელში შესვლის უფლება ჰქონდათ ჩამორთმეული; სახელმწიფოსი, რომლის მიერ 1894 წლის მონაცემებით განათლებაზე გაწეული ხარჯი ბიუჯეტის მხოლოდ 0,4%, ანუ თითო მოსწავლეზე წელიწადში 5 მანეთს შეადგენდა.

პუბლიცისტი კ. ანდრონიკაშვილი „ცნობის ფურცელში“ 1902წ. (№1999) გამოქვეყნებულ სტატიაში – „ორიოდე სიტყვა სახალხო განათლების შესახებ“ წერს: „რუსეთშიაც მთავრობა დარწმუნდა, რომ ცოდნა და განათლება მშრომელი ხალხის ხელში ის იარაღია, რომლის ძალითაც ეკონომიურად ღონიერდება სახელმწიფო, ჰყვავდება თვით ერი. ამიტომ ცდილობენ ყოველის საშუალებით შეუწყონ ამ საქმეს ხელი, რომ ამით ეკონომიურად გაამაგრონ ერი, დააწინაურონ და მისცენ ძალა, რათა არ დამარცხდეს საერთაშორისო საეკონომიო ბრძოლაში.“ როგორც ჩანს, პუბლიცისტს ჯერ კიდევ სჯეროდა რუსეთის მთავრობის კეთილგონიერებისა და გულწრფელობისა და ისევე როგორც ქართული საზოგადოების ერთი ნაწილი, ოპტიმისტურად იყო განწყობილი დაანონსებული რეფორმის მიმართ.

ეს ოპტიმიზმი იკითხება სხვა პუბლიკაციებშიც, რომელთა რაოდენობამ 1901 წლიდან საგრძნობლად იმატა, რაც მიანიშნებს თემის მიმართ საზოგადოების მგრძნობიარე დამოკიდებულებაზე.

ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს გაზეთ „ივერიაში“, „ცნობის ფურცელსა“ და „სახალხო გაზეთში“ დაბეჭდილი მასალები, რომელიც ჩვენი კვლევის ძირითად სამიზნეს წარმოადგენს. გაზეთმა „ცნობის ფურცელმა“ 1901წ. (№1493) პუბლიკაციით, რომლის სათაურია -„საშუალო სკოლის რეფორმის კომისიის მოქმედება“, საზოგადოებას ამცნო, რომ სახელდახელოდ შეკრებილმა სარეფორმო კომისიამ 9 ივნისს მუშაობა უკვე დაასრულა და 1901-1905 წლებში განსახორციელებელი პირველი სამოქმედო გეგმაც უკვე წარმოადგინა.

ასე სახელდახელოდ შემუშავებული გეგმა გულისხმობდა შემდეგ ცვლილებებს: 1901-1902 სასწავლო წლიდან უნდა ამოღებულიყო ლათინური ენა პირველ და მეორე კლასში და ბერძნული ენა მესამე და მეოთხეში. დანარჩენ კლასებში ამ წელს სწავლა ძველი წესით უნდა გაგრძელებულიყო. გამორიცხულ საგნების მაგიერ, პირველ ორ კლასში უნდა ესწავლებინათ ბუნების-მეტყველება და გეოგრაფია. რეალურ სასწავლებლებში პირველ და მეორე კლასში უნდა შემოეღოთ ისტორიის სწავლება და გაედიდებინათ მათემატიკის კურსი პირველ კლასში და გეოგრაფიისა და ბუნების-მეტყველებისა – მეორეში. 1902-1903 სასწავლო წელს უნდა შეცვლილიყი გიმნაზიების პირველი ხუთი კლასი, 1903-1904 წელს კი დანარჩენი სამი. ბოლოს 1905 წელს უნდა გაუქმებულიყო მერვე კლასი და ცვლილებაც ამით დასრულდებოდა. ამ თითქმის არაფრისმომცემმა ცვლილებებმა, რა თქმა უნდა, რეალური ცვლილებების მომლოდინე ქართული საზოგადოების უკმაყოფილება გამოიწვია. ბუნებრივია, განათლების თვალსაზრისით ყველაზე ჩამორჩენილი ქვეყნის სტატუსის მქონე რუსეთის განათლების სისტემის „ნორმალურ ნიადაგზე დამყარება“ ასე ხელის ერთი აქნევით შეუძლებელი იქნებოდა და არც ეროვნული სკოლის საჭიროებები აინტერესებდა „ვისაც ჯერ არს“. თუმცა „ამ საქმისათვის“ მცდელობა კი არ დაუკლია პრესას. ამას მოწმობს 1901-1905 წლებში, ანუ რეფორმის მიმდინარეობის პერიოდში, „ივერიასა“ და „ცნობის ფურცლში“ გამოქვეყნებული უამრავი მასალა. ფიქრი და მსჯელობა სკოლის მოწყობის პრინციპებზე; არსებული განათლების სისტემის რეფორმისა თუ რეორგანიზაციის განსხვავებულ მოდელებზე. განსაკუთრებით რუსული განათლების მოდელის უვარგისობასა და ჩამორჩენილობაზე ამახვილებდნენ ყურადღებას. მოჰყავდათ სტატისტიკური მონაცემები თავად რუსულ გაზეთებში დაბეჭდილი მასალებიდან. რამდენად რეალური იყო ეს მონაცემები და ავთენტურია თუ არა დამოწმებული წყაროები, ამის გადამოწმების საშუალებას მოკლებულნი ვართ ამ საარქივო მასალებზე წვდომის უქონლობის გამო, თუმცა ეს ციფრები დამაჯერებლობას მატებს ქართველ პუბლიცისტთა ნარატივებს.

სტატიაში „ორიოდე სიტყვა სახალხო განათლების შესახებ“, რომელიც 1902 წ. (№2003) დაიბეჭდა გაზეთ „ცნობის ფურცელში“, საზოგადოებისთვის უფრო ნათელი რომ გახადოს რუსეთის ჩამორჩენილობა, კ. ანდრონიკაშვილი იმოწმებს სტატისტიკურ მონაცემებს აკად. იანჟულის წერილიდან (წიგნიდან: Экономическая оцъенка народного оброзованія, – 1899 г.), რომელშიც ნათლად ჩანს, რა უბადრუკად გამოიყურება სინამდვილეში რუსეთის მთავრობის მიერ ცოდნის გასავრცელებლად გამოჩენილი „მზრუნველობა“ დაწინაურებულ სახელმწიფოთაგან განათლებაზე გაწეული ხარჯების ფონზე: „ინგლისში 1894 წ. სკოლებისათვის გადადებული იყო 87 მილიონი მანეთი; ათას მცხოვრებზე მოდიოდა 181 მოსწავლე, ანუ ასზე 18 მოსწ.; საფრანგეთში – 1895 წ. – ხარჯი იყო 70 მილიონზე მეტი, ას მცხოვრებზე მოდიოდა 15 მოსწავლე. ამერიკის შეერთებულ შტატებში – 1895 წ. 331 მილ. მ. ას მცხოვრებზე მოდიოდა 20 მოსწავლე; რუსეთში კი 1896 წ. ხარჯი იყო 23 მილ. მან. და ას მცხოვრებზე მოდიოდა 3 მოსწავლე, ბევრად ნაკლები, ვიდრე იაპონიაში, სადაც ასზე მოდის 8 მოსწავლე. მაშინ, როდესაც თითო მოწაფეზე ყოველ წელიწადს იხარჯება ინგლისში – 20 მ., საფრანგეთში – 10 მ., შეერთებულ შტატებში – 20 მ., რუსეთში იხარჯება მხოლოდ 5 მ. შეერთებულ შტატებში სახალხო სკოლის მასწავლებელს წელიწადში ეძლევა 1000 მ., რუსეთში 200 მ. წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი საფრანგეთში 85%, ინგლისში – 90%, შეერთებულ შტატებში – 92%, შვეიცარიაში – 95%, გერმანიაში – 98%, რუსეთში მხოლოდ 16%, ესე იგი ასში 84 კაცმა არ იცის წერა-კითხვა.“ („ცნ. ფურც.“ 1902, №2003) დამეთანხმებით, შთამბეჭდავი ციფრებია. კიდევ არაერთ პუბლიკაციაშია ამგვარი სტატისტიკური მონაცემები მოხმობილი. ყოველივე კი ემსახურებოდა ერთ მიზანს – დაენახვებინათ საზოგადოებისათვის რეალური სურათი ჩვენი სავალალო ყოფისა, რათა ცრუ მოლოდინი აღარ ჰქონოდა მთავრობის დაგეგმილი და რუსული ბიუროკრატიის მიერ განსახორციელებელი რეფორმისგან და თავადვე ეზრუნა თავის მომავალზე: „დღეს, ესეთი

უმოძრავო პოლიტიკა არ გამოგვადგება, დღეს, როცა მთელი კაცობრიობა სწავლა-განათლებისაგან მოელის ხსნასა და შველას, საჭიროა ჩვენც ვიზრუნოთ ჩვენის შვილების სწავლა-განათლებისათვის“ – წერდა ა. ყუმისთაველი 1905 წ. გაზეთ „ივერიაში“ (№1) დაბეჭდილ სტატიაში – „დროა, ვგონებ ჩვენი შვილების ნორმალურ სწავლა-განვითარებისთვის ვიზრუნოთ!“

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართული პრესა არ იფარგლებოდა მხოლოდ საკუთარი გამოცდილების გაზიარებითა თუ რუსულ პრესაში დაბეჭდილი პუბლიკაციების ქართველი მკითხველისათვის გაცნობით; მნიშვნელოვნი იყო იმ ქვეყნების გამოცდილების გაზიარება, რომლებიც დაწინაურებულნი იყვნენ ეკონომიკურად სწორედ განათლების დამსახურებით. ამ სტატიათა ავტორები ცდილობდნენ ნათლად დაენახვებინათ მკითხველისთვის ის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი, რაც სახელმწიფოს მხრიდან განათლების სათანადო დონეზე დაყენებასა და ქვეყნის ეკონომიკურ აღმავლობას შორის არსებობდა. განიხილავდნენ დაწინაურებულ პოზიციამდე ამა თუ იმ ქვეყნის მიერ გამოვლილ გზას. მისი ინტერესის სფეროში ექცეოდა როგორც ევროპის ქვეყნების – გერმანიის, საფრანგეთის, ინგლისის, შვეიცარიის, ავსტიის, ბელგიის, პრუსიის, ფინეთისა და სხვ., ისე ამერიკის შეერთებული შტატების, კანადის, იაპონიისა და ჩინეთის განათლების პოლიტიკა. აანალიზებდნენ მათში არსებულ განათლების მოდელებს და ცდილობდნენ ეპოვათ ფორმულა ეროვნული სკოლის საკუთარი მოდელის შესაქმნელად.

როგორც მოსალოდნელი იყო, რუსეთის მთავრობის მიერ დაგეგმილი რეფორმით რეალურად არაფერი შეცვლილა. თუმცა ამ პუბლიკაციებმა გარკვეული როლი შეასრულა საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლებაში. გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ 1905 წ. (№ 2801) დაბეჭდილ სტატიაში, „საშუალო სკოლა რუსეთში“ ვკითხულობთ: „პრესსამ ყველას თვალნათლივ უჩვენა ნამდვილი მიზეზი თანამედროვე სკოლის უვარგისობისა. და სამინისტროც ამოძრავდა: საჯაროდ სცნო სკოლის ეს უვარგისობა, გაუმჯობესების გზის ძებნას შეუდგა, მცოდნე პირებსაც დაეკითხა. სამინისტროში შეგროვდა აუარებელი მასალა, მაგრამ ... მაგრამ ... არაფერი არ გამოვიდა. სამინისტრომ კარგად იცოდა, როგორ უნდა შეცვლილიყო სკოლა, მაგრამ არ სურდა ეს შეცვლა, და არც შესაძლებელია, რომ სურდეს.“ რასაკვირველია, სკოლის ძირეული ცვლილება, რისი საჭიროებაც არსებობდა, ცარისტული რუსეთის ინტერესებში სრულიადაც არ შედიოდა.

1906 წ. „ივერიაში“ (№22) დაბეჭდილი წერილში „სწავლა-განათლება და მთავრობა“ ავტორი ვინმე კ. ს. მთავრობას, რომელიც ხალხის სწავლა-განათლებაზე არ ფიქრობს და ხალხს უმეცრებაში სტოვებს, ხალხის მტრად აცხადებს. ამის საფუძვლად კი ის სავალალო სტატისტიკა მოჰყავს, რომელიც სხვა ქვეყნებთან შედარებით რეფორმის დასრულების შემდეგაც რუსეთის განათლების სისტემის ყოველმხრივ ჩამორჩენილობაზე მეტყველებს. არა თუ ევროპის ეკონომიკურად დაწინაურებულ ქვეყნებში, „ოსმალეთშიაც კი ხალხის რაოდენობის მიხედვით მეტი ბავშვი დაიარება სასწავლებელში, ვიდრე რუსეთში“ – აღნიშნავს სტატიის ავტორი (თუმცა მის მიერ წარმოდგენილი სტატისტიკის არცერთ კომპონენტში არაა ნაჩვენები ოსმალეთის მონაცემები. არც რაიმე სტატია დაბეჭდილა უშუალოდ ოსმალეთის განათლების სისტემის შესახებ იმჟამინდელ ქართულ პრესაში).

შემდგომ პერიოდში – რუსეთში მიმდინარე პოლიტიკურმა პროცესებმა: რუსეთ-იაპონიის ომმა, 1905-1907 წლების რევოლუციამ და რექციის წლებმა გადაფარა ქართულ პრესაში განათლების რეფორმის თემის აქტუალობა, რაც 1907-1908 წლებში დაბეჭდილ სტატიათა რაოდენობაზეც აისახა. ამას დაემატა გაზეთ „ივერიის“ დახურვა. 1911 წლიდან „სახალხო გაზეთის“ ფურცლებზე გააქტიურდა განათლების სფეროში არსებულ პრობლემებსა და პერსპექტივებზე მსჯელობა. ეს გააქტიურება გარკვეულწილად ბალკანეთში განვითარებულ მოვლენებს უკავშირდება, რომელიც ქართული საზოგადოების განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრში მოექცა. გაიზარდა ინტერესი ბალკანური ქვეყნების განათლების მოდელების მიმართ, ქვეყნებისა, რომლებიც დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტისათვის ბრძოლის პარალელურად, ქვეყნის ხსნის გზას განათლებაში ხედავდნენ. ქართული საზოგადოებისთვის ესოდენ ნაცნობი და სასურველი იყო ეს გზა. ამ ინტერესზე მეტყველებს რამდენიმე ვრცელი სტატია, კერძოდ: ი. რაჭველის „წერილები ბურგაზიიდან“ („ივერია“, 1902წ., N96); ნამის ფსევდონიმით დაბეჭდილი პ. სურგულაძის სტატია „ალბანეთი“ („სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., N 623, 624, 625); ბ. ბეთანელის „სკოლები ბულგარეთში“ („სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., №748) და „სწავლა-განათლების მდგომარეობა ბალკანეთში“ („სახ. გაზეთი“, 1913 წ. N 788) და სხვა.

გაზეთ „ივერიაში“ ჯერ კიდევ 1902 წ. (N96) დაიბეჭდა ცნობილი პუბლიცისტის იასე რაჭველის სტატია „წერილები ბურგაზიიდან“, რომელშიც ბულგარეთის იმჟამინდელი სოციალ-პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერასას საინტერესო ინფორმაციას იძლევა იქაური განათლების შესახებ. თუ ავტორს დავუჯერებთ, 1902 წლისთვის ბოლგარელი 65% ნასწავლია, წერა-კითხვის მცოდნე. როგორ მივიდა ამ შედეგამდე ქვეყანა, რომელმაც არცთუ დიდი ხნის წინ გადაიგდო მონობის უღელი და მოიპოვა დამოუკიდებლობა? იასე რაჭველი ყურადღებას ამახვილებს სახელმწიფოს მიერ გადადგმულ ნაბიჯებზე: დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ბულგარეთის მთავრობამ გამოსცა განკარგულება, რომლის თანახმადაც, თხუთმეტი წლის განმავლობაში ბულგარეთში მცხოვრები ყველა მოქალაქე ვალდებული იყო ბულგარული წერა-კითხვა შეესწავლა. წინააღმდეგ შემთხვევაში არჩევნებში მონაწილეობას ვერ მიიღებდა. გარდა ამისა, „ბოლგართა შორის სწავლა სავალდებულო შეიქმნა. ყველა ბოლგარელი ვალდებულია თავისი ბავშვები სკოლაში მიაბაროს, თორემ ჯარიმას ახდევინებენ. ცამეტ წლამდის ბავშვი, ქალი თუ ვაჟი, სწავლობს დედ-მამის ხარჯით და შემდეგ-კი, ვისაც შეძლება აქვს, უმაღლესს სასწავლებელში შედის ან თავის ხარჯით ან სახელმწიფო ხარჯით.“ – წერს ავტორი.

1912-1913 წ. ბალკანეთში მიმდინარე მოვლენებს ქართული პრესა განსაკუთრებული ინტერესით ადევნებდა თვალს, რეგულარულად იბეჭდებოდა მასთან დაკავშირებული დეტალური ინფორმაციები. „ბულგარია სავსებით ასცდა რუსთა პროტექტორატს, დღეს კი ის წარმოადგენს მძლავრს, საკუთარი პოლიტიკის მწარმოებელს, დღითი-დღე ეკონომიურად და კულტურულად მოზარდ სახელმწიფოს.“ – წერდა პ. სურგულაძე „ნამის“ ფსევდონიმით „სახალხო გაზეთში“ დაბეჭდილ სტატიაში „ალბანეთი“ (1912წ.,N 623). ამ სიტყვებით პირდაპირაა გაცხადებული, რატომ თანაუგრძნობდა ქართული საზოგადოება ბალკანელების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. მას აღაფრთოვანებდა ბალკანელი ხალხის სულისკვეთება, რომელიც თავისუფლებისაკენ ასე თავდაუზოგავად მიილტვოდა და ევროპის დიდ სახელმწიფოთა საერთო სურვილის მიუხედავად, მათი საკითხი ეროვნული პრინციპის მიხედვით წყდებოდა. სტატიის ავტორი ეთანხმება ფრანგი ფილოსოფოსის, ალფრედ ფულიეს აზრს თხზულებიდან – „სწავლება ეროვნული თვალსაზრისით“: „ეს მარტო გერმანელი ღენერლები კიარიყვნენ, ფრანგის იარაღზე რომ გაიმარჯვეს... ჩვენ დაგვამარცხეს კანტებმა და ფიხტეებმა, გიოტეებმა და შილერებმა, ალექსანდრე ჰუმბოლტებმა, ჰაუსებმა და ჰელმაგილცებმა, როგორც ბისმარკებმა, ლამოლტკეებმა“, ანუ საფრანგეთ-გერმანიის ომში გერმანიის სახალხო მასწავლებელმა გაიმარჯვა – ამ აზრს ჭეშმარიტებად მიიჩნევს იგი და დასძენს: „ვაი იმ დამონებულს, რომელსაც არ ესმის, ვაი იმ მონას, რომელსაც არ შეუძლიან ან არ სურს ბატონის კულტურას თავისი კულტურა დაუპირისპიროს.“(ნამი, №265)

პუბლიცისტი ბ. ბეთანელი „სახალხო გაზეთში“ გამოქვეყნებულ ვრცელ სტატიაში – „სკოლები ბულგარეთში“ (1912, №748) საუბრობს ბულგარეთის განათლების სისტემის მოდელზე, ქვეყნისა, რომელიც ბალკანელ სლავიანთა ძლევამოსილი გამარჯვების შემოქმედად მოევლინა იმჟამინდელ მსოფლიოს და მთელი კაცობრიობის ყურადღება მიიქცია თავისი სულიერი სიმტკიცითა და სამშობლოსადმი „უმწვერვალეს წერტილამდე“ ასული სიყვარულით. „ასეთ სიძლიერეს ჰქმნის სწავლა-აღზრდის საქმე, უკეთუ იგი შესაფერ ნიადაგზეა დაყენებული და უკეთუ სკოლა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ცხოვრებასთან და საკმაოდ აკმაყოფილებს მოსწავლე-ახალგაზრდობის სულიერ მოთხოვნილებას.“ – წერს ავტორი.

მაინც რითი იყო გამორჩეული ბულგარული სკოლა, რა იწვევს პუბლიცისტის ამგვარ დამოკიდებულებას? ავტორი დასაწყისშივე აღნიშნავს, რომ ბულგარეთის სკოლების მდგომარეობაზე საუბრისას მის ხელთ არსებულ რუსულ გაზეთ Школа и Жизнь-ში დაბეჭდილ პროფ. კარეევისა და სხვათა სტატიებში მოცემულ ცნობებს იყენებს წყაროდ. მას პირადად არ მოუნახულებია ბულგარული სკოლა. თუმცა, თავადაც გამოცდილ პედაგოგს, ხელი არ შეშლია მის ხელთ არსებული მასალების საფუძველზე, დაენახა ის მნიშვნელოვანი სხვაობა, რაც ჩვენებურ სკოლასა და ბულგარული სკოლის მოდელს შორის იყო. იგი ხაზს უსვამს სახელმწიფოს დამოკიდებულების მნიშვნელობას განათლების სისტემის წარმატების საქმეში და თვლის, რომ სწავლა-განათლების მხრივ ბულგარეთის დაწინაურება და საპატიო ადგილის დაჭერა სწორედ სახელმწიფოს სწორი პოლიტიკის დამსახურებაა. ამის ნათელსაყოფად სტატისტიკას იშველიებს: „ბულგარეთი დემოკრატიული ქვეყანაა. მას არასოდეს არავითარი საშუალება არ დაუზოგავს სწავლა-აღზრდის რიგიან ნიადა-

გზე დაყენებისათვის... ამისათვის არავითარ ხარჯს არ უშინდება. 1911 წ. სახელმწიფოს ხარჯი 178.395.000 ფრანკს უდრიდა; ამ თანხიდან სახალხო განათლებაზე დაიხარჯა 23.598.000 ფრანკი, ე.ი. მთელი ბიუჯეტის 13,4 პროცენტი; თვითეულ ბულგარზე მოდის 5,4 ფრანკი.“ (ბეთანელი, 1912) „ბულგარეთის სკოლა თავისუფალი განვითარების გზას ადგია. იგი მტკიცედ არის დაკავშირებული თვით ხალხის ცხოვრებასთან“. – წერს სტატიის ავტორი და დაწვრილებით აღწერს ვაჟთა და ქალთა გიმნაზიის სასწავლო მოდელს. ყველაზე მნიშვნელოვანი სხვაობა, რაც სტატიის ავტორის ყურადღებას იქცევს, სასწავლო პროგრამებშია, რომელშიც შეტანილია ისეთი თანამედროვე საკითხები, რომლებიც რუსეთის სკოლებში აკრძალულ ხილად ითვლებოდა იმჟამად. „კანონმდებლობის (Законовьденіе) გაკვეთილებზე მოწაფეები ეცნობიან კონსტიტუციონალიზმის და ხალხის სუვერენიტეტის მნიშვნელობას. პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელოში განმარტებულია, სხვათა შორის, მარქსის თეორიაც. ბუნებისმეტყველობის პროგრამაში დარვინის თეორიაც შედის. გაერთიანებულ საყოველთაო ისტორიის ერთ განყოფილებაში, რომელსაც სათაურად „წოდებათა ბრძოლა“ აწერია, მოქცეულია ასეთი პუნქტიც: „მუშათა საკითხი. პროლეტარიატის ორგანიზაცია და მისწრაფებანი“ (ბეთანელი, 1912).

სტატიაში ავტორი იძლევა ვრცელ ინფორმაციას ახლად დაარსებული სოფიის უნივერსიტეტის მოწყობის პრინციპისა და სწავლების შესახებ, რომელშიც ჯერ მხოლოდ ხუთი ფაკულტეტი არსებობდა: იურიდიული, ტექნიკური, აგრონომიული, ისტორიულ-ფილოლოგიური, ფიზიკა-მათემატიკური. სამედიცინო ფაკულტეტის გახსნაც იგეგმებოდა, თუმცა ვერ განხორციელებულა აკადემიური პერსონალის დეფიციტის გამო. 1909-1910 სასწავლო წელს სოფიის უნივერსიტეტში სულ 52 პროფესორი და დოცენტი ითვლებოდა. მათგან უმეტესობას განათლება მოსკოვის უნივერსიტეტში ჰქონდა მიღებული. ავტორი ერთ მნიშვნელოვან ტენდენციაზეც ამახვილებს ყურადღებას: „ამ ბოლო დროს ბულგარეთის ახალგაზრდობა უფრო მეტად სხვა ქვეყნების უნივერსიტეტებს ეტანება და რუსეთში კი ნაკლებად მოდის. ეს გარემოება, რასაკვირველია, უცხო ქვეყნების სიახლოვით აიხსნება. გარდა ამისა, ამ უკანასკნელ დროს რუსეთის უმაღლეს სკოლებში, არეულობის გამო, სწავლის საქმე წესიერად ვერ მიმდინარეობს.“ (ბეთანელი, 1912) სტატიაში მოტანილ სტატისტიკურ მონაცემებში ერთ მნიშვნელოვან დეტალზეცაა გამახვილებული ყურადღება: უნივერსიტეტში ქალ სტუდენტთა რიცხვის შესამჩნევ მატებაზე: 1909-1910 სამოსწ. წელს უნივერსიტეტში ითვლებოდა სულ 1232 მოსწავლე, რომელთაგან 278, ანუ 22-23 % ქალი იყო.

როგორც ჩანს, ბალკანური განათლება ქართული საზოგადოების დიდ ინტერესს იწვევდა. ამას მოწმობს 1913 წელს იმავე „სახალხო გაზეთში“ (№788) დაბეჭდილი პუბლიცისტ ბაგრატ ბეთანელის კიდევ ერთი ვრცელი სტატია „განთლება ბალკანეთში“. მასში არაერთი საგულისხმო ფაქტი და სტატისტიკური მონაცემია მოყვანილი, რომელიც სწავლა-განათლების თვალსაზრისით ბალკანეთის ქვეყნების და მათ შორის ბულგარეთის წინსვლის უტყუარ დასტურს წარმოადგენს. ამ მონაცემების მიხედვით 1906 წ. ყოველ 1333 სულზე ერთი პირველდაწყებითი სკოლა მოდიოდა, ხოლო მათში მოსწავლეთა რიცხვი მცხოვრებთა საერთო რაოდენობის 7% შეადგენდა; 1906-1911 წლებში ბულგარეთის სახალხო განათლების ბიუჯეტი 10680 ათასი ფრანკიდან 23598 ათას ფრანკამდე გაიზარდა. ავტორის ცნობით, ამ სტატისტიკურ მონაცემთა წყაროს გაზეთ школа и жизнь-ში დაბეჭდილი ცნობები წარმოადგენს. იმავე წყაროს მიხედვით, მწირი ინფორმაციაა მოცემული სერბეთის განათლების შესახებაც, თუმცა ეს მწირი მონაცემიც მრავლისმთქმელია: 1863 წ. ამ ქვეყანაში ითვლებოდა 318 პირველდაწყებითი სახალხო სკოლა 13565 მოწაფით. 1910 წელს კი ითვლებოდა 1305 სახალხო სკოლა 135574 მოწაფით; ამ წელს სახ. განათლების სამინისტროს ბიუჯეტის ნახევარი მარტო პირველდაწყებით სკოლებზე დაიხარჯა, თითო სახ. სკოლა მოდიოდა ყოველ 2090 სულზე, ხოლო ასეთ სასწავლებლის მოწაფეთა რიცხვი შეადგენდა 5% მთელი მაცხოვრებლებისა. სერბეთში 19 გიმნაზია ანუ „ლიცეუმი“ იყო დაარსებული, რომლის დასრულების შემდეგ მოსწავლეს უნივერსიტეტში შესვლის უფლება ეძლეოდა. ნახსენებია აგრეთვე ბელგრადის უნივერსიტეტი, რომელშიც ათასამდე სტუდენტი სწავლობდა. ავტორი წუხილს გამოთქვამს იმის თაობაზე, რომ დაწვრილებითი ინფორმაცია არ აქვს სერბიის უნივერსიტეტისა და ლიცეების შესახებ, თუმცა იმედს გამოთქვამს, რომ „ამ ქვეყანაშიაც უმაღლესი და საშუალო სკოლა ისეთსავე სასურველ ნიადაგზე იქნება დაყენებული, როგორც ბულგარეთში“. (ბეთანელი, 1913)

პუბლიცისტს არც ბულგარეთისა და სერბეთის სახალხო მასწავლებელთა ღვაწლი დარჩენია ყურადღების მიღმა. თავად პედაგოგმა, მშვენივრად იცოდა, რა წვლილი მიუძღვით მათ ხალხის გათვითცნობიერებასა და სამშობლოს აყვავებაში. ავტორი აღტაცებით საუბრობს ბულგარელ და სერბ ახალგაზრდობაზე, რომლიც სწავლის დასრულების შემდეგ მიეშურება მშობლიურ სოფლებში, რათა შეძენილი ცოდნა თავის ხალხს გადასცეს; ბალკანეთის პატარა ერებზე, სათანადოდ რომ აფასებდნენ სახალხო განათლების დიად მნიშვნელობას და შეთანხმებულად და მეგობრულად ჰკვერავდნენ თავის მომავალს. „ამის შემდეგ თამამად შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ ბალკანეთში სლავიანთა სახალხო მასწავლებლებმა გაიმარჯვა.“ – დაასკვნის ავტორი.

სტატიაში ბალკანელთა მდგომარეობა სწავლა-განათლების მხრივ შედარებულია ოსმალეთის მდგომარეობასთან, რომელიც ბალკანელთაგან განსხვავებით შეიარაღებაზე გაცილებით მეტ თანხას ხარჯავდა, ვიდრე განათლებაზე; ბალკანელთა უპირატესობის ნათელ მტკიცებულებად ისევ ცხრილის სახით წარმოდგენილ სტატისტიკურ მონაცემებს იშველიებს და ამ მონაცემებზე დაყრდნობით შესაბამისი დასკვნაც გამოაქვს: „ყოველი სახელმწიფოს უმთავრესი ძალა მცხოვრებთა ეროვნულ-კულტურულ სიმტკიცეზეა დამყარებული და არა თოფ-ზარბაზნებზე.“

ზემოთ უკვე ვახსენეთ „სახალხო გაზეთში“ 1912 წ. (N 623,624,625) „ნამის“ ფსევდონიმით დაბეჭდილი პ. სურგულაძის ვრცელი სტატია „ალბანეთი“. სტატიის ბოლო ნაწილი (N 625) თითქმის სრულად ალბანეთის განათლების პოლიტიკას ეძღვნება. როგორც ავტორი გვამცნობს, აქ მცხოვრები კათოლიკე ალბანელების განათლებაზე განსაკუთრებით „ზრუნავდა“ ავსტრია. იეზუიტი და ფრანცისკანელი ბერები მათთვის აარსებდნენ სკოლებს, თავშესაფრებსა და სხვა. თუმცა ეს სკოლები მხოლოდ რელიგიური სწავლებით შემოიფარგლებოდნენ, ამიტომაც დიდი პოპულარობით არ სარგებლობდნენ. განსხვავებული მიდგომა ჰქონდა არანაკლებ აქტიურად „მზრუნველ“ იტალიას. მის მიერ დაარსებულ საერო სკოლებში საღვთო სჯულის მასწავლებლად საერო პირებიც მუშაობდნენ, სადაც მწიგნობრობასთან ერთად რაიმე ხელობასაც ასწავლიდნენ, რაც მეტად იზიდავდა არა მარტო ქრისტიანებს, არამედ მაჰმადიანებსაც. ძველი რეჟიმის დროს თითქმის ყველა ალბანურ ქალაქში არსებობდა თურქული დაწყებითი და საშუალო სკოლები, რომლებშიც დაწყებით საფეხურზე ასწავლიდნენ ყურანის კითხვას, ხოლო საშუალოში მის განმარტებას არაბულ ენაზე. როგორც ავტორი აღნიშნავს, 1891 წ. ალბანელი პატრიოტების მიერ დაარსებული მხოლოდ ერთი ეროვნული ანუ ალბანური სკოლა ფუნქციონირებდა მთელ ალბანეთში.

როგორც პუბლიცისტი აღნიშნავს, ეს არ იყო საკმარისი ალბანელებისთვის, ალბანური ენის დაკარგვის საშიშროებამ მთელი ერი ფეხზე დააყენა: მუსულმანებმა, კათოლიკებმა, ორთოდოქსებმა ერთხმად გადასწყვიტეს მტკიცედ დაეცვათ თავისი უწმინდესი უფლება. გაიმართა სახალხო კრებები სხვადასხვა ქალაქში; ერთმანეთის გვერდით დადგნენ სამივე სარწმუნოების ალბანელები. მათ ჩამოაყალიბეს საერთო მოთხოვნები: „ალბანეთში ოფიციალური ენა უნდა იყოს ალბანური, დაურიგდეს ხალხს ალბანური წიგნები, გაიხსნას ალბანური სკოლები.“ პუბლიცისტი აღტაცებას ვერ მალავს ამ დიდებული მომენტზე საუბრისას და ხაზს უსვამს, რომ ეს ბრძოლა იქცა ასაკისა და რელიგიური მრწამსის განურჩევლად, ყოველი ალბანელის ეროვნულ საქმედ. კერძო შემოწირულობებით გაიხსნა ბევრი საზოგადოებრივი სკოლა. დააარსდა მასწავლებელთა მოსამზადებლად სასწავლებელი.

აქვე ავტორი სიამოვნებით ამცნობს საზოგადოებას ამ ერთობის შედეგს: 1911 წ. მოლაპარაკებების დროს დაყენებული ზემოაღნიშნული მოთხოვნების საფუძველზე, ოსმალეთის მთავრობა იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და მიეღო გადაწყვეტილება, რომლის თანახმადაც: ყველა ქალაქში, სადაც კი 30 ათასი მცხოვრები იყო, უნდა დაარსებულიყო ლიცეუმები; ბიუჯეტიდან უნდა გამოყოფილიყო ფული სასულიერო სკოლებისათვის; უნდა გაადვილებულიყო სკოლის გახსნის საქმე; დაბალ და საშუალო სასწავლებელში სწავლა უნდა წარმართულიყო მშობლიერ ენაზე.

მართალია ეს გადაწყვეტილება არ შესრულებულა ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ, თუმცა ალბანელებს არ გადაუხვევიათ ამ გზისთვის, ვინაიდან, სტატიის ავტორის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს იყო შეგნებული ეროვნული ბრძოლის გზა. ესაა გზა შემოქმედებისა, ერთი ხელით ბატონს ასუსტებ, ამარცხებ, მეორე ხელით კი ჰქმნი შენს დაწესებულებებს, შენს ორგანიზაციებს. (ნამი, 1912, სახ. გაზ. №625) ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ თავისუფლებისმოყვარე ბალკა-

ნელი ხალხის თავგანწირვით აღფრთოვანებული პუბლიცისტი საკუთარი მკითხველის, ქართული საზოგადოების შესაგონებლად აყალიბებს წარმატების ამგვარ ფორმულას, რომლითაც უნდა ეხელმძღვანელა ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის გზაზე, რომლის ქვაკუთხედი ეროვნული სკოლა უნდა ყოფილიყო.

დასკვნები: ხსენებული პუბლიკაციებიდან ნათლად იკვეთება, რომ მე-20ს. დასაწყისში მოწინავე ქართულ საზოგადოებას კარგად აქვს გაცნობიერებული განათლების გზით ქვეყნის სიდუხჭირიდან დახსნისა და აყვავების იდეის უალტერნატივობა. რომ ევროპული ქვეყნების ეკონომიკური დაწინაურება სწორედ განათლების მნიშვნელობის სწორი შეფასების დამსახურებით მოხდა. აუცილებელი იყო სკოლის რეალური, ძირეულ ცვლილება, რაც ცარისტული რუსეთის გეგმებში არ შედიოდა; რომ ცრუ მოლოდინი აღარ უნდა ჰქონოდა რუსული ბიუროკრატიის მიერ დაგეგმილი რეფორმისგან; თავადვე უნდა ეზრუნა თავის მომავალზე; შეექმნა ეროვნული სკოლის საკუთარი მოდელი, რომელიც მნიშვნელოვანი ნაწილი უნდა გამხდარიყო შეგნებული ეროვნული ბრძოლის გზისა. ნიმუშად და მისაბაძად მიიჩნევდნენ ბალკანური ქვეყნების გამოცდილებას, სადაც საკითხები ეროვნული პრინციპის მიხედვით წყდებოდა და სწავლების მოდელსაც ეროვნულ თვალსაზრისს არგებდნენ. ეს ის გზა იყო, რომელსაც ქართველი განმანათლებლები კვალავდნენ ჯერ კიდევ წინა საუკუნეში – ჭეშმარიტად ეროვნული გზა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ანდრონიკაშვილი, კ. (1902). „ორიოდე სიტყვა სახალხო განათლების შესახებ“. „ცნობის ფურცელი“. (№1999)
2. ბასილაძე, ი. თავდგირაძე, ლ. (2024). „XX საუკუნის ქართული დიდაქტიკური აზროვნების განვითარების ისტორიის საკითხები“. თბილისი. საჩინო. ნახვის თარიღი 24.04.25. ბმული: https://rustaveli.org.ge/res/docs/0392ccd4a7c8950eca3c1152cf52a5661cb0140c.pdf
3. ბეთანელი, ბ. (1912). „სკოლები ბულგარეთში“. .„სახალხო გაზეთი“. (№748).
4. ბეთანელი, ბ. (1913) „ბალკანეთის სწავლა-განათლება“. „სახალხო გაზეთი“. (N788).
5. კ. ს. (1906). „სწავლა-განათლება და მთავრობა“. „ივერია“. (№22).
6. „ნამი“(სურგულაძე, პ.). (1912). „ალბანეთი“. „სახალხო გაზეთი“ .(N 623-625).
7. რაჭველი ი. (1902). „წერილები ბურგაზიიდან“. „ივერია“. (N96).
8. ყუმისთაველი, ა. (1905). „დროა, ვგონებ ჩვენი შვილების ნორმალურ სწავლა-განვითარებისთვის ვიზრუნოთ!“. „ივერია“. (№1)
9. ცნობის ფურცელი „საშუალო სკოლის რეფორმის კომისიის მოქმედება“.(1901). (№1493).
10. ცნობის ფურცელი. „ისევ სწავლა-განათლების საქმის რეფორმის გამო“. (1901. №1545)
11. ცნობის ფურცელი. (1902) „ორიოდე სიტყვა სახალხო განათლების შესახებ“. (№2003).
12. ცნობის ფურცელი“. (1905). „საშუალო სკოლა რუსეთში“. (№ 2801).
13. ჭავჭავაძე, ი. (1987). პუბლიცისტური წერილები. (ტ IV,გვ.256). თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
14. ხრამელი, ა. (1902). „პური თუ სკოლა“. „ცნობის ფურცელი“. (№1818).

EDUCATIONAL PROBLEMS IN THE BLACK SEA CORRESPONDENCES PRINTED IN THE GEORGIAN PRESS OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

SOPIO MAKHATCHASHVILI
PhD in Philology, assistant professor at
Rize Recep Tayyip Erdogan University
E-Mail: sophio.makhatchasvili@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5993-3396

Abstract: Issues related to education were actively discussed in the Georgian press since the second half of the 19th century, and they did not lose their relevance even at the beginning of the 20th century. If we follow the publications published in the Georgian press during this period, we will see how the public's interest in the processes taking place in the world in the field of education was growing. From this point of view, the subject of our interest are the publications that are sent from abroad and analyze the current situation in the field of education, and share their experience with the Georgian readers. In this regard, the subject of our interest are those publications that analyze the education policies and educational models existing in the Black Sea countries and, by sharing their experiences, convince Georgian society of the lack of alternative to creating a national school model, which was to become the cornerstone of the struggle for freedom.

Our goal is to understand, with the help of discourse analysis, to what extent these journalistic narratives resonated with the concept of Ilia and what impact the sharing of international experience could have on raising Georgian public awareness. We think that our research will attract the attention of people who are interested in both educational issues and documentary prose and journalism.

Key words: Georgian press, problems of education, discourse.

* * *

Introduction: „ There is nothing new under the sun... This too was in the century before ours.“ – It is impossible not to remember this wisdom read in Ecclesiastes, when you read the publications printed in the Georgian press of the beginning of the last century, through which you get acquainted with the current situation in the field of education in Georgia; Many of the problems, which were hotly debated a century ago, have not lost their relevance to this day, and discussions about them continue today. The Georgian education system, which has been in a process of constant reform and reorganization since the 1990s, is still searching for a formula that will complete the establishment of the national school model once and for all.

"The content, goals and objectives of education and upbringing in every era derive from the goals of public life, socio-economic, political and cultural situation and change in accordance with the state ideology.“ (Basiladze, I. Tavdgiradze, L.2024) – The beginning of the 20th century was a stage of such changes. After the Russian government began talking about the need to implement reforms in the education system, of which the Georgian educational space was a part at the time, thinking, reasoning, and discussion about such an important issue for society became active in the press, which often turned into heated polemics. It was the process of searching for a truly national way to educate the next generation. The progressive-minded society was initially optimistic about the announced reform, expecting real change. „We see that now is a very opportune time to make the desired changes in education, and it is certainly necessary for us to take advantage of this time.“ The government itself is interested in ensuring that education is „established on a normal basis,“ so we must take care of this matter „, and let us show what the school needs in us.“ – we read in one of the publications printed in the „Information Sheet“ in 1901 (№1545).

The Georgian public's interest in the ongoing processes in the field of education was growing. This is evidenced by the extensive correspondence received from various countries around the world, whose authors were familiar with the current situation on the spot, analyzed it, and shared their impressions and views with Georgian readers. The object of this study is those publications that discuss the problems existing in the field of education in the Black Sea countries. Our goal is to understand what trend is observed when discussing the mentioned issues and drawing conclusions. What influence did it have on the formation of the new school concept by Georgian society? What role did the sharing of international experience play in raising public awareness in general?

Research methods: The research will use the comparative method and discourse analysis.

Discussion: „The state interest requires caring for the education of the people, since education is the greatest force that generates the well-being and domestic strength of the people and grants external victory in the cultural struggle waged among peoples.“ In this battle, the uneducated cannot compete with the educated...this alphabetic truth must be grasped by all nations, if they do not want to be eradicated from the back of Mother Earth forever.“ – This excerpt is from the letter of the official body of the Minister of Finance of Russia, quoted in the newspaper „Tsnobis Purtseli“(“Notice Sheet“) by A. In Khrameli's extensive article – „Bread or School“ (1902 №1818).

This is the position of the Ministry of the country which, according to all available statistical data, was considered the most backward in terms of education throughout Europe at that time; of the country, where only 16% of the population knew elementary reading and writing; Only 3% of school-aged children attended school; the situation was worse in the provinces. In the four southern provinces, only 0.7–0.8 per 1,000 people attended school (A. Kumistaveli, 1905); 8,000,000 out of 1,430,000 children of the appropriate age could not study due to lack of schools or poverty; In a country where the circular sent by the Minister of Secular Education, Delyanov, to the guardians of educational districts in 1887 was still in force, according to which the children of representatives of the lower social strata of the population did not have the right to enter school; The state, whose spending on education, according to 1894 data, amounted to only 0.4% of the budget, or 5 rubles per student per year.

As the publicist K. Andronikashvili writes in „Tsnobis Purtseli“ (“Notice Sheet“) in 1902. (№1999) in the published article – „A few words about public education“ – „In Russia, too, the government has made sure that knowledge and education in the hands of the working people are the tools by which the state is economically empowered, the nation itself flourishes“. It seems that the publicist still believed in the Russian government's good sense and sincerity and, like a part of Georgian society, was optimistic about the announced reform. This optimism can be read in other publications, the number of which has increased significantly since 1901, which indicates a sensitive attitude of the public towards the topic. The materials printed in the newspapers „Iveria“, „Tsnomis Purtselsa“ and „Sakhalkho Gazeti“, which are the main targets of our research, give us the basis for saying this.

The newspaper „Tshobis Purtseli“ in 1901 (№1493) published an article titled „The Actions of the Secondary School Reform Commission“ that announced to the public that the assembled reform commission had already completed its work and had already presented the first action plan to be implemented in 1901-1905 on June 9.

The reform plan, so urgently developed, meant the following changes: From the 1901-1902 school year, Latin was to be eliminated from the first and second grades and Greek from the third and fourth. In the remaining classes, studies were to continue as usual this year. Instead of the excluded subjects, natural science and geography should be taught in the first two grades. In real schools, history teaching should be introduced in the first and second grades and mathematics courses should be expanded in the first grade and geography and natural sciences in the second. In the 1902-1903 academic year, the first five grades of gymnasiums were to be replaced, and in 1903-1904, the remaining three. Finally, in 1905, the eighth grade was to be abolished, and the change would end there.

These changes, which yielded almost nothing, certainly caused dissatisfaction among Georgian society, which was waiting for real changes. Naturally, it would not have been possible to reform the Russian education system, which has the status of the most backward country in terms of education, with a single wave of the hand, and the government was not interested in the needs of the national school. However, the press did not spare any effort in „this cause.“ This is evidenced by the numerous materials published in „Iveria“ and „Rznosi Purtsil“ in 1901-1905, that is, during the reform period, on the principles of school organization; on different models of reform or reorganization of the existing education system. In particular, they focused on the unsuitability and backwardness of the Russian education model. They cited statistical data from materials printed in Russian newspapers themselves. We are unable to verify how real this data was and whether the verified sources are authentic due to lack of access to these archival materials, although these figures add credibility to the narratives of Georgian publicists.

In the article „A Few Words on Public Education“, which was published in the newspaper „Tsnomis Purtselts“ in 1902 (№2003), in order to make Russia's position in the international educational space clearer to the public in terms of education, K. Andronikashvili examines statistical data from a letter by Acad. Yanzhuli (from the book: „Экономическая оцъенка народного оброзованія“, – 1899г.), In which it is clearly seen how insignificant the „care“ shown by the Russian government for the spread of knowledge actually looks in the background of the expenses spent on education by advanced countries, which was properly reflected in the result: „... In England, in 1894, 87 million rubles were set aside for schools; There were 181 pupils per thousand inhabitants, or 18 pupils per hundred; in France – 1895 – the expenditure was more than 70 million, there were 15 pupils per hundred inhabitants. In the United States – 1895 – 331 million. m. There were 20 pupils per hundred inhabitants; in Russia in 1896 the expenditure was 23 million. m. and there were 3 pupils per hundred inhabitants, much less than in Japan, where there were 8 pupils per hundred. While in England – 20 m., in France – 10 m., in the United States – 20 m., only 5 m. is spent in Russia. In the United States, a public school teacher is paid 1000 m a year, in Russia 200 m. The literacy rate in France is 85%, in England – 90%, in the United States – 92%, in Switzerland – 95%, in Germany – 98%, in Russia only 16%, that is, 84 people out of a hundred cannot read or write. Agree, these are impressive figures. In many other publications, such statistical data are collected from official documents or materials printed in the Russian press. Everything served one purpose – to show the public a real picture of our miserable existence, so that it would no longer have false expectations from the reforms planned by the government and implemented by the Russian bureaucracy, and would take care of its own future: „Among all the countries in Europe, Russia ranks last in terms of education... Today, such a stagnant policy will not serve us. Today, when all of humanity expects salvation and help from education, we also need to take care of the education of our children.“ – wrote A. Kumistaveli 1905. In the article printed in „Iveria“ (№1) newspaper – „I think it's time to take care of our children's normal learning and development!“

The Georgian press was not limited to sharing its own experiences or introducing publications published in the Russian press to Georgian readers; It was not content with analyzing the problems in the education system of various parts of Russia. As mentioned above, Georgian society knew very well that the Russian education system was the most backward compared to European countries and its school model was completely insufficient for „normal learning and development.“ It was important to share the experience of those countries that were advanced economically thanks to education. The authors of these articles tried to clearly demonstrate to the reader the cause-and-effect relationship that existed between the state's efforts to raise education to the appropriate level and the country's economic prosperity. They discussed the path taken by this or that country to the advanced position. He was interested in the education policy of European countries – Germany, France, England, Switzerland, Austria, Belgium, Prussia, Finland, etc., as well as the United States of America, Canada, Japan and China. They analyzed existing education models and tried to find a formula for creating their own model of a national school.

As expected, nothing has really changed with the reform planned by the Russian government. However, these publications played a role in raising public awareness. In the article „Secondary School in Russia" published in the newspaper „Tshonis Purtseli" in 1905 (№ 2801), we read: „The press clearly showed everyone the real reason for the unfitness of the modern school. And the ministry also took action: He publicly acknowledged the unfitness of the school, started looking for ways to improve it, and asked knowledgeable persons. The ministry collected inconclusive material, but... but... nothing came of it. The ministry knew very well how the school should be changed, but it did not want to change it, and it is not possible that it would want to." Of course, the fundamental change in the school, which was necessary, was not at all in the interests of Tsarist Russia.

1906 In the letter „Study-Education and Government" printed in „Iveria" (№22), the author is K. S. He declares the government, which does not think about people's education and keeps people in ignorance, as the enemy of the people. As a basis for this, he cites deplorable statistics, which show the backwardness of the Russian education system in all respects, even after the end of the reform, compared to other countries. Not if in the economically advanced countries of Europe, „even in the Ottoman Empire, according to the number of people, more children will go to school than in Russia" – The author of the article notes (although none of the statistics presented by him show Ottoman data. Nor was any article published directly about the Ottoman education system in the Georgian press of the time).

In the later period – the ongoing political processes in Russia: the Russo-Japanese war, the revolution of 1905-1907 and the years of reaction overshadowed the relevance of the topic of education reform in the Georgian press, which was also reflected in the number of articles printed in 1907-1908. Added to this was the closure of the newspaper „Iveria". Since 1911, discussions on the problems and prospects in the field of education have become more active on the pages of the „People's Newspaper".

Following the events in the Balkans, the Georgian public has focused particular attention on the education models of the Balkan countries, countries that, while fighting for independence and sovereignty, saw education as the path to the country's salvation. This path was so familiar and desirable to Georgian society. Several extensive articles testify to this interest, namely: I. Rachveli's „Letters from Burgasia" ("Iveria", 1902, No. 96); P. Surguladze's article „Albania" ("Sakhalkho Gazeti", 1912, No. 623, 624, 625), published under the pseudonym Nami; B. Bethaneli's „Schools in Bulgaria" ("Sakhalkho Gazeti", 1912, No. 748) and „The State of Education in the Balkans" ("Sakhalkho Gazeti", 1913, No. 788) and others.

The newspaper „Iveria" published an article by the famous publicist Iase Rachveli, „Letters from Burgasia," in 1902 (N96), in which he describes the socio-political situation in Bulgaria at that time and provides interesting information about education there. If we believe the author, by 1902, 65% of Bulgarians were literate. How did a country that had not long ago thrown off the yoke of slavery and gained independence reach this result? Iase Rachveli draws attention to the steps taken by the state: After gaining independence, the Bulgarian government issued a decree according to which all citizens living in Bulgaria for fifteen years were obliged to learn to read and write Bulgarian. Otherwise, he would not be able to participate in the elections. In addition, „education was made compulsory among Bulgarians. „Every Bulgarian is obliged to send their children to school, or they will be fined. A thirteen-year-old child, whether a girl or a boy, studies at the expense of his parents, and then, those who can afford it, enter a higher education institution either at their own expense or at state expense," the author writes.

The Georgian press actively followed the events taking place in the Balkans in 1912-1913 with particular interest, regularly publishing detailed information related to them. „Bulgaria has completely escaped the Russian protectorate, and today it represents a powerful, independent policymaker, economically and culturally growing state every day." – P. Surguladze wrote under the pseudonym „Nami" in the article „Albania" published in the „Sakhalkho Gazeti"("People's Newspaper") (1912, No. 623). With these words, it is directly stated why Georgian society sympathized with the national liberation movement of the Balkans. It was admirable the spirit of the Balkan people, who so selflessly yearned for freedom and, despite the common desire of the great powers of Europe, their issue was resolved according to the national principle.

The author of the article agrees with the opinion of the French philosopher Alfred Fourier from his works – „Education from a National Perspective“: „It was only the German generals who were defeated, when they won with the weapons of the French... We lost against Kant and Fichte, Goethe and Schiller, Alexander Humboldt, Haus and Bismarck, Lamoltke“, that is, the German public teacher won in the Franco-German war – He considers this opinion to be true and adds: „Woe to the enslaved person who does not understand, woe to the slave who cannot or does not want to confront his master's culture with his culture.“ (Nami, №265)

Publicist b. Bethaneli, in his extensive article „Schools in Bulgaria“ (1912, №748), published in the „Public Gazette“, talks about the model of the Bulgarian education system, a country which, as the creator of the mighty victory of the Balkan Slavs, appeared in the current world and attracted the attention of all mankind with its spiritual strength and love for the homeland „to the highest point“. „Such strength is created by the work of education and upbringing, if it is placed on suitable soil and if the school is closely connected to life and sufficiently satisfies the spiritual needs of students and youth,“ the author writes.

What made the Bulgarian school unique, what causes the publicist's attitude? The author notes at the very beginning that when discussing the state of Bulgarian schools, he uses the information in the articles of Prof. Kareev and others published in the Russian newspaper „Школа и Жизнь“ that he has at his disposal as a source. He has not personally visited a Bulgarian school. However, the experienced teacher himself, based on the materials available to him, did not prevent him from seeing the significant difference between our school and the Bulgarian school model. He emphasizes the importance of the state's attitude in the success of the education system and believes that Bulgaria's advancement and taking a place of honor in terms of education is due solely to the correct policy of the state. He uses statistics to illustrate this: „Bulgaria is a democratic country. It has never spared any means to put education on a regular basis... For this, no expense is spared. In 1911, state expenditure amounted to 178,395,000 francs; of this amount, 23,598,000 francs were spent on public education, i.e. 13.4 percent of the entire budget; 5.4 francs per Bulgarian.“ (Bethanelli, 1912) „Bulgarian school is on the path of free development. It is firmly connected with the life of the people themselves“, – The author of the article writes. He describes in detail the educational model of the boys' and girls' gymnasium. The most important difference, which draws the attention of the author of the article, is in the curriculum, which includes such modern issues that were considered forbidden in Russian schools at that time. „During the lessons of legislation (Законовьдение), students are introduced to the importance of constitutionalism and the sovereignty of the people. In the textbook of political economy, the theory of Marx is also explained, among others.“ The natural science program also includes Darwin's theory. In one section of the United General History, which is entitled „The Struggle of the Ranks“, there is also such a paragraph: „The workers' question. The organization and aspirations of the proletariat“ (Bethanelli, 1912).

In the article, the author provides extensive information about the principles of organization and teaching of the newly founded Sofia University, which at first only had five faculties: Technical, Agronomic, Historical-Philological, Physical-Mathematical, Legal. As the author notes, it was also planned to open a medical faculty, although its implementation was hindered by the lack of academic staff.As for academic staff, the author notes that in the 1909-1910 academic year, Sofia University had a total of 52 professors and associate professors. Most of them were educated at Moscow University, and they draw attention to one important trend: „Recently, Bulgarian youth has been increasingly attending universities in other countries and coming to Russia less. This circumstance, of course, is explained by the proximity of foreign countries. In addition, in recent times, due to unrest in Russian higher schools, the study process has not been carried out properly.“ (Bethanelli, 1912)In the statistical data presented in the article, attention is also focused on one important detail: on the noticeable increase in the number of female students in the university: 1909 – 1910 semester. This year, the university had a total of 1232 students, of which 278, that is, 22-23% were women.

It seems that Balkan education was of great interest to Georgian society. This is evidenced by another long article of publicist Bagrat Bethaneli „Education in the Balkans“ published in the same „Sakha-

lkho Gazeti“ (№788) in 1913. It contains a number of significant facts and statistical data, which are unmistakable evidence of the progress of the Balkan countries, including Bulgaria, in terms of education. According to these data, in 1906 there was one primary school for every 1,333 inhabitants, and the number of pupils in them was 7% of the total number of inhabitants; between 1906 and 1911 the budget for public education in Bulgaria increased from 10,680 thousand francs to 23,598 thousand francs. According to the author, the source of these statistical data is information published in the newspaper „Школа и Жизнь“. The same article, according to the same source, also provides scant information about education in Serbia, although even this scant data is telling: in 1863, there were 318 primary public schools in this country with 13,565 students. In 1910, there were 1,305 public schools with 135,574 students; This year, the Half of the budget of the Ministry of Education was spent on primary schools alone, each There was a school for every 2,090 people, and the number of students in such a school was 5% of the total population. In Serbia, 19 gymnasiums or „lyceums“ were established, after the completion of which the student was given the right to enter the university. The University of Belgrade is also mentioned, in which about a thousand students studied. The author regrets that he does not have detailed information about the university and lyceums in Serbia, although he expresses the hope that „in this country, too, high and secondary schools will be placed on the same desirable basis as in Bulgaria.“ (Bethanelli, 1913)

The publicist did not leave the merits of the public teachers of Bulgaria and Serbia unnoticed. The teacher himself was well aware of the contribution they made to the self-awareness of the people and the prosperity of the homeland. He draws important parallels between the teachers there and those in our country: the author speaks with admiration about the Bulgarian and Serbian youth who, after finishing their studies, rush to their native villages to pass on the knowledge they have acquired to their people; About the small nations of the Balkans, who duly appreciated the great importance of public education and in a coordinated and friendly manner were discussing their future. „After this, we can boldly say that in the Balkans the public education of the Slavs won,“ the author concludes. The article compares the situation of the Balkans in terms of education with the situation of the Ottoman Empire, which, unlike the Balkans, spent much more money on armaments than on education; He again uses statistical data presented in the form of a table as further evidence of the superiority of the Balkans, and based on this data, he draws the appropriate conclusion: „The main strength of every state is based on the national-cultural strength of its inhabitants, and not on cannons.“

Above, we have already mentioned in the „People’s newspaper“ 1912. (N 623,624,625) P. printed under the pseudonym of „Nami“. Surguladze’s long article „Albania“. Political processes in the Balkans are analyzed in it. The last part of the article (N 625) is almost entirely devoted to the Albanian education policy. As the author informs us, Austria „took special care“ of the education of Catholic Albanians living here. Jesuit and Franciscan monks established schools, shelters, and other facilities for them. However, these schools were limited to religious instruction, and were not very popular. Italy, which was no less actively „caring,“ had a different approach. In the secular schools founded by him, secular people also worked as teachers of the divine law, where along with writing, they also taught some crafts, which attracted not only Christians, but also Muslims. During the old regime, almost every Albanian city had Turkish primary and secondary schools, where the reading of the Quran was taught at the primary level and its interpretation in Arabic at the secondary level. As the author points out, in 1891 Only one national Albanian school, founded by Albanian patriots, functioned in the whole of Albania.

As the publicist notes, this was not enough for the Albanians, the danger of losing the Albanian language brought the entire nation to its feet: Muslims, Catholics, and Orthodox unanimously decided to firmly defend their sacred right. Public meetings were held in various cities; Albanians of all three faiths stood side by side. They formulated common demands: „The official language in Albania should be Albanian, Albanian books should be distributed to the people, Albanian schools should be opened.“ The publicist cannot hide his admiration when talking about this glorious moment and emphasizes that this struggle has become a national cause for every Albanian, regardless of age or religious belief.

Many public schools were opened with private donations. A school for the training of teachers was founded. Here, the author is pleased to inform the public of the result of this unity: In 1911, based on the above-mentioned demands made during the negotiations, the Ottoman government was forced to make concessions and make a decision according to which: Lyceums were to be established in every city with a population of 30,000; money was to be allocated from the budget for theological schools; the opening of schools was to be facilitated; education in primary and secondary schools was to be conducted in the native language.

Although this decision was not implemented by the Ottoman authorities, the Albanians did not deviate from this path, because, in the words of the author of the article, this was the path of conscious national struggle. This is the way of creation, with one hand you weaken and defeat the master, and with the other hand you create your institutions, your organizations. (Nami, 1912, Sakh. Gaz. № 625) The publicist, impressed by the self-sacrifice of the freedom-loving Balkan people, formulated a formula for success, a kind of recommendation, for the admonition of his readers, the Georgian society, which the national school should use on its path of struggle.

Conclusions: It is clear from the aforementioned publications that at the beginning of the 20th century, the advanced Georgian society was well aware that there was no alternative to the country's salvation from poverty and prosperity through education. It knows exactly that the reason for Russia's backwardness was the wrong education policy. The economic advancement of European countries was due to the correct assessment of the importance of education. A real, fundamental change in the school system was necessary, which was not part of the plans of Tsarist Russia; it would ignore neither the real education of the people nor national interests; Sadzogadeba realized that he should no longer have false expectations from the reform planned by the Russian bureaucracy; the idea was already ripe to take care of its own future; They had to create their own model of a national school, which was to become an important part of the path of conscious national struggle. They looked to the experience of Balkan countries with similar fates as a model and example, where issues were resolved according to national principles and the teaching model was also based on a national perspective. This was the path that Georgian educators had been following since the previous century – a truly national path.

Sources and literature used:

1. Andronikashvili, K. (1902). „A Few Words on Public Education". „ Tsnobis furceli ". (№1999)
2. Basiladze, I. Tavdgiradze, L. (2024). „Issues of the History of the Development of Georgian Didactic Thought in the 20th Century". Tbilisi. Sachino. Date of View 24.04.25. Link: https://rustaveli.org.ge/res/docs/0392ccd4a7c8950eca3c1152cf52a5661cb0140c.pdf
3. Bethaneli, B. (1912). „Schools in Bulgaria". ." Saxalxo gazeti ". (№748).
4. Bethaneli, B. (1913) „Balkan Education". „ Saxalxo gazeti ". (N788).
5. K. S. (1906). „Education and Government". „Iveria". (№22).
6. „Dew" (Surguladze, P.). (1912). „Albania". „ Saxalxo gazeti ". (N 623-625).
7. Rachveli I. (1902). „Letters from Burgas". „Iveria". (N96).
8. Kumistaveli, A. (1905). „It is time, I think, to take care of the normal education and development of our children!". „Iveria". (№1)
9. „Tsnobis furceli". „The Actions of the Secondary School Reform Commission". (1901). (№1493).
10. Tsnobis furceli."Again, because of the reform of the education and training case".(1901. №1545)
11. „Tsnobis furceli." (1902) „A few words about public education". (№2003).
12. „ Tsnobis furceli ". (1905). „Secondary school in Russia". (№ 2801).
13. Chavchavadze, I. (1987). Publicistic letters. (Vol. IV, p.256). Tbilisi: Soviet Georgia.
14. Khrameli, A. (1902). „Bread or School". „Tsnobis furceli". (№1818).

ერთი ისტორიულ-დოკუმენტური ხასიათის ამერიკული რომანი საქართველოს შესახებ

ოთარ ნიკოლეიშვილი
ისტორიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორია-არქეოლოგიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: otar.nikoleishvili@gmail.com
ORCID: 0009-0009-1720-2040

აბსტრაქტი: ჩვენს ქვეყანას სხვადასხვა დროს არაერთი საინტერესო პიროვნება სწვევია. გასული საუკუნის 90-იან წლებში ჩვენს ქვეყანაში სტუმრად მყოფ ასეთ საპატიო პიროვნებათა შორის იყო ცნობილი ამერიკელი მწერალი რობერტ დევიდ კაპლანი. გარდა საქართველოსა, იმ დროისათვის მან ასევე იმოგზაურა ბალკანეთის ქვეყნებში, ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში და ამ მოგზაურობის შედეგად მიღებული შთაბეჭდილებები საინტერესოდ ასახა რომანში – „აღმოსავლეთით – თათრეთისაკენ.“ დასახელებული რეგიონების ქვეყნებში არსებული მდგომარეობის აღწერასთან ერთად, რომანში საგულისხმო ადგილი აქვს დათმობილი საქართველოს ისტორიისა და გასული საუკუნის 90-იან წლებში აქ არსებული ვითარების ასახვასაც. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელი მწერლის რომანში ჩვენი ქვეყნის ისტორიული ყოფა და თანადროული სინამდვილე ძირითადად სწორადაა აღწერილი, აქვე არც ის ფაქტი შეიძლება დავტოვოთ უყურადღებოდ, რომ ცალკეული საკითხები ავტორს ცალმხრივად აქვს გააზრებული. ქართული რეალიების წარმოსახვის დროს რ. კაპლანის რომანში არსებულ ამგვარ ხარვეზებზე ყურადღება იმიტომაც უნდა გავამახვილოთ, რომ არაქართველ მკითხველთა გარკვეულმა ნაწილმა სწორედ ამ და მსგავსი ნაწარმოებებით შეიძლება მიიღონ ის ინფორმაცია, რომლის შედეგადაც არასწორი წარმოდგენა შეექმნებათ ჩვენი ქვეყნის წარსულსა და თანამედროვე მდგომარეობაზე.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო; აშშ; ისტორია; პოლიტიკა;

* * *

შესავალი: ჩვენს ქვეყანას არაერთი საინტერესო პიროვნება სწვევია. ეს ვიზიტები კიდევ უფრო ინტენსიური, საბჭოთა კავშირის რღვევისა და საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის კვლავ მოპოვების შემდეგ გახდა. ერთ-ერთ ასეთ საინტერესო პიროვნებას ცნობილი ამერიკელი ჟურნალისტი და ანალიტიკოსი რობერტ დავიდ კაპლანი წარმოადგენს, რომელიც ჩვენს ქვეყანას XX საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს სტუმრობდა.

მეთოდები: წინამდებარე ნაშრომში უმთავრესად გამოყენებულია ისტორიციზმისა და კომპარატივიზმის მეთოდოლოგიური პრინციპები.

მსჯელობა/შედეგები: რობერტ კაპლანის რომანში „აღმოსავლეთით – თათრეთისაკენ“, გადმოცემულია თავად ავტორის ბალკანეთში, ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში მოგზაურობის შთაბეჭდილებები. სხვა მრავალ საკითხთან ერთად, მასში, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ძირითად მოვლენებზეცაა გამახვილებული ზოგადი ყურადღება. გამოთქმულ მოსაზრებათაგან ვხვდებით როგორც საყოველთაოდ დამკვიდრებულ, ასევე ბევრ სადავო შეხედულებებს. მაგალითად, ჩვენი ქვეყნის ადგილმდებარეობისა და სახელწოდების შესახებ ავტორი სწერს:

„საქართველო ამერიკული სტანდარტის მიხედვით პატარა ქვეყანაა, 5.6 მილიონიანი მოსახლეობითა და დაახლოებით დასავლეთ ვირჯინიის სიდიდის ტერიტორიით... დედაქალაქი თბილისი მტერთაგან ოცდაცხრაჯერ ყოფილა აოხრებული. ის მდებარეობდა „კავკასიის მთაზე“, რომელზეც ზევსის მიერ პრომეთე იქნა მიჯაჭვული და არწივისგან მუდმივად დაკორტნილი...

უძველეს ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოს თავად ქართველები ქართლს უწოდებდნენ, ხოლო უცხოელები კი მას იბერიად მოიხსენიებდნენ, იმავე სახელით, რომელიც დღესდღებით ესპანეთს უკავშირდება. ერთ-ერთი თეორიის მიხედვით, სახელწოდება ***გეორგია*** მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან ***გეო („მიწა“)***, რადგან, როდესაც ძველი ბერძნები საქართველოში პირველად შემოსულან, მათთვის წინააღმდეგობა მიწათმოქმედ ადამიანებს გაუწევიათ“ (*Kaplan*, 2000; 228).

ჩემი აზრით, ავტორის მიერ მოყვანილი ზოგიერთი მოსაზრება საკამათოა და იგი დაზუსტებას საჭიროებს, კერძოდ კი, საქართველოს დედაქალაქთან დაკავშირებით მოყვანილი ფაქტები. ვფიქრობ, თბილისის ისტორიული ადგილმდებარეობის „კავკასიის მთაზე“ განსაზღვრა არასწორია და საერთოდაც ქალაქის ისტორიას პრომეთეს ლეგენდარულ მითთან ნაკლებად აქვს რაიმე საერთო. ჩემი აზრით, ასევე დაზუსტებას საჭიროებს ის ფაქტიც, თუ რა მასალებზე დაყრდნობით გადმოგვცემს ავტორი, რომ „თბილისი მტერთაგან ***ოცდაცხრაჯერ*** ყოფილა აოხრებული“.

ძალზე საინტერესოა ავტორის მიერ რომანში გამოთქმული მოსაზრებები ქართულ ენასთან და დამწერლობასთან დაკავშირებით. მეტი სიცხადისათვის, მოვიყვან შესაბამის ფრაგმენტს წიგნიდან:

„მიუხედავად იმისა, რომ ქართველები კაცობრიობის მხოლოდ ერთ მეათასედს შეადგენენ, მათ მაინც შეძლეს მსოფლიოს თოთხმეტი ანბანიდან ერთ-ერთის შექმნა. მათი მრგვლოვანი მოყვანილობის ფიგურები ჩვენს წელთაღრიცხვამდე V საუკუნიდან იღებს სათავეს, სავარაუდოდ არამეულის სემიტური დიალექტისგან, ანუ იმ ენისგან, რომელზეც იესო საუბრობდა... მიუხედავად მხოლოდ ერთი ანბანისა, არსებობს სამი ქართველური ენა, ესენია: ქართული, საქართველოს დასავლეთ ნაწილში მეგრული, ხოლო ჩრდილოეთით მთიანეთში კი – სვანური. ისტორიულ საქართველოში, ჩრდილო-დასავლეთით ასევე ცხოვრობდნენ კავკასიურ ენათა ჯგუფის – აფხაზურად, ხოლო ჩრდილოეთით, ირანულ ენათა ოჯახის – ოსურად მოსაუბრე მოსახლეობა; ქვეყნის სამხრეთით კი სომხურ და თურქულ ენოვანი მაცხოვრებლები იყვნენ წარმოდგენილნი“ (*Kaplan*, 2000; 228, 229).

ციტირებულ ფრაგმენტში, საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტებთან ერთად ბევრ სადავო შეფასებასაც ვხვდებით. მაგალითად, ქართული ენისა და დამწერლობის წარმოშობის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებანი ერთ-ერთია, რომელიც დაზუსტებას საჭიროებს. ასევე კატეგორიულად მიუღებლად მიმაჩნია ის შეხედულება, თითქოს აფხაზურ, თუ ოსურ ენებზე მოსაუბრენი მხოლოდ ისტორიულ საქართველოში ცხოვრობდნენ. მიუხედავად, ჩვენი ქვეყნის მიერ ჯერ კიდევ მოუგვარებელი ტერიტორიული პრობლემებისა, აფხაზეთიც და ე.წ. სამხრეთ ოსეთიც სამართლებრივად კვლავაც საქართველოს იურისდიქციის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევა, აღნიშნულ რეგიონებში კი, ზემოთ ნახსენებ ენებზე დღევანდელი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი საუბრობს.

საკმაოდ საინტერესო და რამდენადმე სადავო მოსაზრებებია გამოთქმული საქართველოში ცარისტული რუსეთის ბატონობის პერიოდთან დაკავშირებით. ავტორის არცთუ მთლად მართებული შეფასებით, თურქთა და ირანელთა ბატონობისაგან განსხვავებით, რუსეთის მმართველობის შედეგად ქვეყანა მოდერნიზაციის გზაზე დადგა, მისი მოსახლეობა კი მკვეთრად გაიზარდა. იმ დამანგრეველ შედეგებთაგან კი, რომელიც ამის შედეგად, თუ საფასურად ჩვენმა ქვეყანამ მიიღო, მხოლოდ ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება და გლეხთა აჯანყებების ჩახშობაა მოხსენიებული. რეალურად კი, როგორც ცნობილია, საქართველომ სახელმწიფოებრიობის ყველა ის ეროვნული ნიშა დაკარგა, რომელიც ყველა, თუნდაც სუვერენიტეტის არმქონე სახელმწიფოს უნდა გააჩნდეს. ასეთად კი, უპირველეს ყოვლისა, მშობლიურ ენაზე სწავლების და წირვა-ლოცვის აკრძალვა შეიძლება მივიჩნიოთ.

იმისათვის, რათა მეტი წარმოდგენა შეგვექმნას ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით ავტორის პოზიციაზე, მოვიყვან შესაბამის ციტატას რომანიდან:

„... 1801 წელს, ალექსანდრე I-მა საქართველო იძულების გზით შეუერთა რუსეთის იმპერიას... მეცხრამეტე საუკუნის რუსმა მეფეებმა სწრაფად დააყენეს საქართველო მოდერნიზაციის გზაზე. თურქთა და ირანელთა ბატონობასთან შედარებით, რუსების მმართველობის უპირატესობის ეჭვქვეშ დაყენება თუნდაც იმიტომ არ შეიძლება, რომ საქართველოს მოსახლეობამ XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში 500 ათასიდან 2,5 მილიონამდე მიაღწია. მიუხედავად ამისა, მათ გარკვეული ხარკის გადახდა მოუწიათ ამისთვის. მაგალითად, საქართველოს ეკლესია და თა-

ვადაზნაურობა რუსეთის ინსტიტუციებს იქნა დაქვემდებარებული, ხოლო გლეხთა აჯანყებები კი – უმკაცრესად ჩახშობილნი“ (*Kaplan*, 2000; 230).

ძალზე საინტერესო შეფასებებსა და შედარებებს ვხვდებით დ. კაპლანის მხრიდან ზვიად გამსახურდიას შესახებ. ვფიქრობ, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ რომანში ზემოხსენებული საკითხების შესახებ მოყვანილი ფაქტების უმრავლესობა მკვეთრად უარყოფითი ხასიათისაა, როგორც პიროვნულად პირველი პრეზიდენტის, ისე ზოგადად მისი მმართველობის მიმართ. უფრო მეტიც, ზოგ შემთხვევებში რომანის ავტორი შეურაცხმყოფელი ეპითეტების გამოყენებასაც კი არ ერიდება პირველი პრეზიდენტის გარემოცვის დახასიათების დროს. ყოველივე ზემოთქმულის დასტურად, მოვიყვან შესაბამის ადგილს წიგნიდან:

„ზვიად გამსახურდია XX საუკუნის დიდი ქართველი მწერლის კონსტანტინე გამსახურდიას ვაჟი გახლდათ. 1970-იან წლებში ახალგაზრდა გამსახურდია იყო ამერიკული ლიტერატურის ლექტორი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, სადაც იგი სათავეში ჩაუდგა საპროტესტო მოძრაობას საბჭოთა ბატონობის წინააღმდეგ. შედეგად ზვიადი ჯერ დააპატიმრეს, შემდეგ კი გადაასახლეს. მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ მისი დისიდენტობა რადიკალური ნაციონალიზმით იყო განპირობებული და არა კომუნიზმისადმი მორალური დაპირისპირებით... მის ეჭვიან მეუღლე მანანას – „მდაბიო“, „მეტისმეტად არასიმპატიურ ქალს“, როგორც მას უწოდებდნენ ხოლმე, ძალზე დიდი გავლენა ჰქონდა ზვიადზე.

...გამსახურდია ხელისუფლებაში საბჭოთა კავშირის რღვევის დაწყებისთანავე მოდის. სწორედ კავკასია და არა აღმოსავლეთ ევროპა იყო ის რეგიონი, სადაც უწყვეტი ანტისაბჭოთა საპროტესტო აქციები დაიწყო... 1989 წლის 9 აპრილს საბჭოთა ჯარისკაცემის მიერ ქართველ მომიტინგეთა დარბევის შემდეგ გამსახურდიას ნაციონალისტური ფრთა კიდევ უფრო შორდება კრემლს და მოდის ხელისუფლებაში. 1990 წელს გამსახურდია საპარლამენტო არჩევნებში ამარცხებს კომუნისტებს, ხოლო მომდევნო წელს კი, მას პრეზიდენტად ირჩევენ. პირადი დაცვითა და ავი ძაღლებით გარშემორტყმულმა პრეზიდენტმა დააპატიმრა მისი ადრინდელი ნაციონალისტი თანამებრძოლები. ამასთანავე, ეყრდნობოდა რა წამქეზებლებს, მაფიოზებსა და მის მეუღლეს, გამსახურდიას დროს ქვეყანაში გაღვივდა ეთნიკური დაპირისპირების ცეცხლი. ყველაფერმა ამან კი, იგი მაკბეტად აქცია. გამსახურდიას არჩევიდან რამდენიმე თვის შემდეგ, 1991 წლის მიწურულს, ქვეყანა სამოქალაქო ომმა მოიცვა, რომელმაც გაანადგურა ქალაქები, შეუძლებელი გახადა სახელმწიფოს შიგნით გადაადგილება და დაანგრია ეკონომიკა (*Kaplan*, 2000; 233-234).

აღსანიშნავია, რომ უძველესი ეპოქებისგან განსხვავებით, ჩვენი ქვეყნის უახლეს ისტორიაზე საუბრის დროს დ. კაპლანი არა მხოლოდ კონკრეტულ წყაროებს, თუ ლიტერატურას ეყრდნობა, არამედ საქართველოში იმხანად მყოფი ექსპერტებისა და უშულოდ იმ მოვლენების ეპიცენტრში მყოფ პიროვნებათა მოსაზრებებსაც. მაგალითად, დ. კაპლანი შეხვდა და ესაუბრა ლევან ალექსიძეს, ალექსანდრე რონდელსა და იმდროინდელ სხვა მოღვაწეებს. გარდა ზემოხსენებული პიროვნებებისა, ამერიკელ მწერალსა და ანალიტიკოსს ზოგიერთი პიროვნებისა თუ ფაქტის შესახებ ისტორიულ ექსკურსს მისი თარჯიმანი ეკა ხვედელიძეც უწევდა. აღსანიშნავია, რომ ამ პიროვნებათა მიერ გამოთქმული შეხედულებანი მწერლისათვის ნაკლებსაყურადღებოდ არ დარჩენილან და მათ მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობათ წიგნში, ციტირების სახითაც კი. ნათქვამის დასტურად, ამჯერად, მხოლოდ ორ შესაბამის ადგილს დავიმოწმებ რომანიდან, სადაც საქართველოს პირველი პრეზიდენტის პიროვნების შესახებაა შეფასებები გამოთქმული.

მაგალითად, საქართველოში რობერტ კაპლანის თარჯიმნისა და გიდის, ეკა ხვედელიძის შეფასებით, „ზვიად გამსახურდია როკ ვარსკვლავივით იყო. მისი მხარდამჭერი ქალებიდან ბევრს, თქვენ შეამჩნევდით ფსიქოლოგიურ დაღს სახეზე. მათ თავიანთი ქცევით ეტყობოდათ, რომ უმრავლესობა დაუქორწინებელი, ან არაწარმატებული ქორწინების მსხვერპლნი იყვნენ და ისინი ზვიადზე იყვნენ შეყვარებულნი. სრული სერიოზულობით ვამბობ, რომ ისინი ახლაც ელოდებიან ზვიადს თეთრ ცხენზე ამხედრებულს საფლავიდან მომავალს“. მიუხედავად ზემოთ ციტირებულ მოსაზრებათაგან ძალზე ბევრი სადავო, თუ მიუღებელი პოზიციისა, მათ რომანის ავტორზე იმდენად დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია, რომ მას „რუმინეთის ფაშისტური ლიდერი კორნელიუ ზელეა კოდრეანუ გაახსენა, რომელიც 1938 წელს მეფე კაროლ II-ის (რუმინეთის მეფე 1930-1940 წლებში – ო.

ნ.) მიერ იქნა დახვრეტილი, თუმცა გლეხები მას მაინც მოუთმენლად ელოდებოდნენ ჯადოსნურ ცხენზე ამხედრებულს“ (*Kaplan*, 2000; 232).

ზემოხსენებული კომენტარისგან განსხვავებით, ზვიად გამსახურდიას მოღვაწეობის პოლიტურ მხარეს და მისი, როგორც ეროვნული მოძრაობის ლიდერის როლს ეხება აკადემიკოს ლევან ალექსიძის შეფასება, რომელიც რომანში ასევე ზუსტი ციტირების ფორმითაა მოყვანილი. მასში საქართველოში წარმოშობილ სამოქალაქო ომზე და მის გამომწვევ მიზეზებზეც არის გამოთქმული საინტერესო მოსაზრებები. მეტი სიცხადისათვის მოვიყვან შესაბამის ციტატას:

„... გამსახურდიამ, ისე როგორც არავინ, შეძლო და გაანადგურა საბჭოთა სულისკვეთება. თუმცა, სამოქალაქო ომი საქართველოში, ჩვენი ხასიათიდან გამომდინარე, ვფიქრობ, გარდაუვალი იყო. ომის რეალური მიზეზიც ხომ შუასაუკუნეობრივი აზროვნების შედეგი იყო...“ (*Kaplan*, 2000; 235).

ძალზე საინტერესოა, რომანში გადმოცემული, უშუალოდ სამოქალაქო ომისა და მის შემდგომ განვითარებული მოვლენების თავად ავტორისეული შეფასებაც. აღსანიშნავია რომ, ზვიად გამსახურდიასადმი კეთილგანწყობას დ. კაპლანი არც ამჯერად იჩენს, ხოლო ედუარდ შევარდნაძის საქართველოში დაბრუნებასა და მისი მოღვაწეობის დაწყებას კი, ქვეყნის განვითარებისთვის სასიკეთო ეტაპის დაწყებად მიიჩნევს. ჩემი აზრით, ძალზე ყურადსაღებია ისიც, რომ, დ. კაპლანი ფაქტისადმი თავის აღშფოთებას, თუ პირველი პრეზიდენტისადმი თანაგრძნობასა და სინანულს მაშინაც კი არ აფიქსირებს, როდესაც მისი საქართველოდან განდევნაზე საუბრობს. ყოველივე ზემოთქმულის დასტურად დავიმოწმებ ციტატას წიგნიდან:

„1992 წლის იანვარში, სამხედრო საბჭომ გამსახურდია ქვეყნიდან განდევნა, რომელმაც მახლობელ ჩეჩნეთს შეაფარა თავი... მას არც დევნილობაში შეუწყვეტია კავშირი დასავლეთ საქართველოში არსებულ მის მომხრე შეიარაღებულ ძალებთან. გამსახურდია ასევე ჩეჩნეთის ლიდერის ჯოხარ დუდაევის გავლენის ქვეშაც მოექცა, რომელიც თავის მხრივ 1994 წლიდან მოყოლებული ორი წლის განმავლობაში რუსეთს ებრძოდა. აღნიშნული საომარი დაპირისპირება კი ორმოცათასიანი მსხვერპლითა და თავად დუდაევის გარდაცვალებით დასრულდა. ამგვარად, 1970-იანი, 1980-იანი წლების შეურიგებელი ნაციონალისტი გამსახურდია, სასოწარკვეთილების დროს, საქართველოს ისეთ ისტორიულ მეტოქეებთანაც კი თანამშრომლობდა, როგორებიც გახლდათ: მუსლიმანური ჩეჩნეთი, აბაშიძის აჭარა და თვით აფხაზეთიც კი, სადაც რუსეთის მხარდაჭერით ზურგგამაგრებულმა სეპარატისტმა აჯანყებულებმა, ეთნიკური წმენდის შედეგად, ორასი ათას ქართველს დაატოვებინეს მათი ტერიტორია. აღნიშნულ ბრძოლებს კი ათი ათასი ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა. გამსახურდიას მხარდამჭერი შეიარაღებული ძალების მხრიდან ძირითადი გზის ბლოკირების გამო, დევნილთა ნახევარს, აფხაზეთიდან საქართველოს სხვა ტერიტორიაზე გადასვლა მთების გავლით მოუხდათ, სადაც მათი უმრავლესობა შიმშილისაგან გარდაიცვალა... აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთი არ წარმოადგენდა ერთადერთ რეგიონს საქართველოში, სადაც ქართველების ეთნოწმენდა მოხდა; თითქმის იმავე პერიოდში, მსგავს პროცესს ადგილი ჰქონდა სამხრეთ ოსეთშიც“ (*Kaplan*, 2000; 234-236).

მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთ ციტირებულ მონაკვეთში ბევრი რამ მართლაც წარმოადგენს ისტორიულ სინამდვილეს, ვფიქრობ, კონკრეტული ფაქტებისა, თუ მოვლენების მხოლოდ ერთ კონკრეტულ პიროვნებაზე და პოლიტიკურ ძალაზე გადაბრალება მაინც არაობიექტურ შეფასებად უნდა მივიჩნიოთ. რაც შეეხება საქართველოში ედუარდ შევარდნაძის დაბრუნებას, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, ამ ფაქტს დ. კაპლანი ცალსახად დადებითად აფასებს და მას ჩვენი ქვეყნისთვის საეტაპო მნიშვნელობის მოვლენად მიიჩნევს. მეტი სიცხადისათვის დავიმოწმებ თავად ციტატას:

ზემოთქმული მოვლენების პარალელურად „კიტოვანმა და იოსელიანმა მოსკოვიდან საქართველოში მოიწვიეს ედუარდ შევარდნაძე, რათა მათი ურჩხულისთავიანი, ბანდიტური რეჟიმისათვის საერთაშორისო ლეგიტიმაცია მოეპოვებინა. შევარდნაძემ შეთავაზება მიიღო. მაგრამ... საქართველოს საიდუმლო პოლიციის ყოფილმა ხელმძღვანელმა კიტოვანი, იოსელიანი და მათთან დაკავშირებული პიროვნებები ერთმანეთს ჯერ დაუპირისპირა, შემდეგ კი ყველა ისინი ციხეში ჩასვა. ამის შემდეგ შევარდნაძემ მთავრობაში რეფორმატორთა გუნდი მოიყვანა...

1993 წლის მიწურულს, შევარდნაძემ იერიში ზვიადისტთა უკანასკნელ დასაყრდენ პუნქტზე, დასავლეთ საქართველოს ქალაქ ზუგდიდზე მიიტანა. სწორედ აქ იმყოფებოდა გამსახურდია ჩეჩნეთიდან დაბრუნების შემდგომ". იმავე წლის „დეკემბრის მიწურულს კი ორმოცდა თვრამეტი წლის გამსახურდია გარდაიცვალა. მისი სიკვდილი საიდუმლოებითაა მოცული, რადგან დღემდე უცნობია იგი მოკლეს, თუ მან თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე" (*Kaplan*, 2000; 236).

დასკვნა: საბოლოოდ, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად მთელ რიგ მოვლენებთან დაკავშირებით ბევრი საკამათო, თუ ნაკლებადობიექტური შეფასებებისა, აღნიშნულ რომანში საქართველოს ისტორიის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებანი მაინც ყურადსაღებად უნდა იქნეს მიჩნეულნი. აღნიშნული დასკვნის გამოტანის საფუძველს კი ის მაძლევს, რომ ჩვენი ქვეყნით დაინტერესებული პირები, უმეტეს წილად, სწორედ ცნობილ პიროვნებათა ჩამოსვლის შემდეგ, მათ მიერ დაწერილი, მსგავსი ტიპის წიგნებიდან იღებენ მნიშვნელოვან ინფორმაციას. ასეთ შემთხვევაში კი, მათთვის ისეთი ინფორმაციის მიწოდებაა აუცილებელი, რომელიც არც ობიექტურობისა და სიმართლისაგან იქნება შორს და არც ჩვენი ქვეყნის საერთაშორისო იმიჯს მიაყენებს ზიანს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. შველიძე, 2021: – საქართველოს უახლესი ისტორია, გამომცემლობა „მემატიანე", თბილისი, 2021.
2. *Kaplan 2000: – Eastward to Tartary*, *Vintage Press*, *New York*, 2000.

ONE HISTORICAL-DOCUMENTARY AMERICAN NOVEL ABOUT GEORGIA

OTAR NIKOLEISHVILI
PhD in History, Associated Professor at the
Department of History-Archaeology at
Akaki Tsereteli State University
E-mail: otar.nikoleishvili@gmail.com
ORCID: 0009-0009-1720-2040

Abstract: Different interesting people have visited Georgia at different times. Among various honorary guests, a well-known American writer Robert David Kaplan visited our country in the 90s of the last centuries. Except Georgia he also traveled in Balkan Countries, the Near East and Caucasus and the experienced impressions from this journey were interestingly described in the novel – „Eastward to Tartary". With the description of the situation in the above-mentioned countries, the novel also provides us with the significant information about the history of Georgia and the situation of the 90s. Even though, a historical state and the actual reality are basically accurately described in the American writer's novel, it is also worth noting that the author describes certain points on one side. During the imagination of the situation in Georgia, such kind of omissions should be considered, as some non-Georgian readers might receive information according to which they'll have an incorrect idea about the past and modern life of our country.

Key words: Georgia; USA; History; Politics.

* * *

Introduction: Our country has been visited by many remarkable individuals. These visits became even more frequent after the dissolution of the Soviet Union and Georgia's subsequent restoration of independence. One such notable figure was the renowned American journalist and analyst Robert D. Kaplan, who visited our country in the late 1990s.

Research methods: This study primarily employs the methodological principles of historicism and comparative analysis.

Discussion/Results: In Robert Kaplan's book „Eastward to Tartary", the author recounts his impressions from travels through the Balkans, the Middle East, and the Caucasus. Among many other topics, the work also briefly touches upon the major events of Georgian history. The opinions expressed in the book reveal both widely accepted and more controversial views. For instance, regarding the geographical location and the very name of our country, the author writes:

„Georgia is a small country by American standards. With 5.6 million people, it is comparable in size to West Virginia... The Georgian capital, Tbilisi, has been destroyed twenty-nine times. It was on „Mount Caucasus" in Georgia that Prometheus was supposedly chained to a rock, an eagle continually pecking at his liver when he was punished by Zeus...

In ancient times, eastern Georgia, known to Georgians as Kartli, was named Iberia by outsiders, leading to a confusion with Spain that persists to this day. One theory holds that the word Georgia comes from the Greek word geo ("earth"), for when the ancient Greeks first came to Georgia, they were struck by the many people working the land" (Kaplan, 2000; 228).

In my view, several of the author's observations are open to debate and call for further clarification, particularly those concerning the capital city of Georgia. The characterization of Tbilisi's historical

location as being situated on „Mount Caucasus“ appears to be inaccurate; moreover, the city's history bears little substantive relation to the legendary myth of Prometheus. It would also be necessary to specify the sources on which the author bases the assertion that „The Georgian capital, Tbilisi, has been destroyed twenty-nine times“.

Equally noteworthy are the author's reflections in the novel regarding the Georgian language and its script. For the sake of greater clarity, I shall quote the relevant passage from the book:

„Though comprising only one one-thousandth of humanity, the Georgians created one of the world's fourteen alphabets. Its crescent shaped symbols emerged around the fifth century B.C., possibly from Aramaic, the Semitic dialect spoken by Jesus...

Though there is one Kartvelian alphabet, there are three Kartvelian languages: Georgian; Mingrelian, in western Georgia; and Svan, in the mountainous north. Historic Georgia also included speakers of Abkhaz, a Caucasian language, in the northwest; Ossetian, an Iranian language, in the north; and Armenian and Turkic speakers in the south“ (Kaplan, 2000; 228, 229).

In the cited passage, alongside widely acknowledged historical facts, the author presents several contentious assessments. For example, the views expressed concerning the origins of the Georgian language and script constitute a topic requiring further scholarly clarification. Equally problematic is the assertion that speakers of Abkhaz or Ossetian languages resided exclusively within the boundaries of historical Georgia. Despite the country's ongoing unresolved territorial issues, both Abkhazia and the so-called „South Ossetia“ remain, under international law, integral parts of Georgia's jurisdiction, and a substantial portion of the contemporary population in these regions continues to use the aforementioned languages.

The author also offers a series of noteworthy, yet somewhat disputable, reflections on the period of Tsarist Russian rule in Georgia. According to an evaluation that is not entirely accurate, Russian governance – unlike Turkish or Iranian domination – allegedly placed the country on a path toward modernization, accompanied by a marked increase in population. Among the destructive consequences, or the price Georgia was compelled to pay as a result, the author mentions only the abolition of the Church's autocephaly and the suppression of peasant uprisings. In reality, however, Georgia lost all the essential national markers of statehood that even a non-sovereign polity should retain. Foremost among these was the prohibition of instruction and liturgical practice in the native language.

To provide a more precise understanding of the author's position regarding these matters, the relevant passage from the novel is cited below: „... In 1801, Czar Alexander I forcibly incorporated Georgia into the Russian empire... The nineteenth-century Russian czars quickly put Georgia on the road to modernity. Doubts about the benefits of czarist rule – compared with that of the Turks and Iranians – are put to rest when one notes that the population of Georgia rose from 500,000 to 2.5 million in the nineteenth and early twentieth centuries. There were costs, however. The Georgian church and nobility became subservient to Russian institutions, and Russian absolutism sparked peasant revolts“ (Kaplan, 2000; 230)“.

D. Kaplan offers particularly insightful evaluations and comparisons regarding Zviad Gamsakhurdia. It can be stated without exaggeration that the majority of the facts presented in the novel concerning the issues discussed are predominantly negative, both in terms of the first president's personal character and his governance more broadly. Furthermore, in certain instances, the novel's author does not hesitate to employ derogatory epithets when characterizing members of the first president's inner circle. To substantiate the foregoing, the following passage from the book is provided:

„Zviad Gamsakhurdia was the son of the great twentieth-century Georgian writer Konstantine Gamsakhurdia. In the 1970s, the younger Gamsakhurdia, a lecturer in American literature at Tbilisi State University, led a protest movement against Soviet oppression that resulted in prison and exile. But his dissent was a matter of radical nationalism, not moral opposition to communism... His jealous wife, Manana – described as „a low-class, awful, unattractive woman“ – who dominated Zviad much as his father had, was enraged by this.

... Gamsakhurdia rose to power when the Soviet Union began to collapse, which was, popular memory in the West aside, before the Berlin Wall fell, not a consequence of its fall. It was in the Caucasus, not Eastern Europe, that anti-Soviet protests began in unstoppable earnest... A massacre of Georgian protesters by Soviet troops in Tbilisi on April 9, 1989, led to Gamsakhurdia's nationalists taking local power away from the Kremlin. In 1990, Gamsakhurdia defeated the Communists in parliamentary elections, and the following year he was elected president. Surrounded by bodyguards and vicious dogs, having imprisoned his erstwhile nationalist allies while stoking the fires of ethnic hatred and increasingly relying on arson, mafiosi, and his wife, Gamsakhurdia had become Macbeth. By late 1991, a few months after Gamsakhurdia's election, Georgia was engulfed in a civil war that destroyed the nation's cities, made internal travel impossible, and ruined the economy, such as it was (Kaplan, 2000; 233-234).

It is noteworthy that, unlike when dealing with ancient periods, in discussing the recent history of our country, D. Kaplan relied not only on specific sources and literature but also on the insights of experts who were present in Georgia at the time, as well as on the perspectives of individuals who were directly at the epicenter of the events. For instance, Kaplan met with and interviewed Levan Aleksidze, Alexander Rondel, and other contemporary figures. In addition to the aforementioned individuals, Kaplan's interpreter, Eka Khvedelidze, also provided him with historical context regarding certain people and events. Importantly, the views expressed by these individuals did not go unnoticed by the author and occupy a significant place in the book, even being cited directly. As evidence, in this instance, I will verify only two relevant passages from the novel that concern assessments of the personality of Georgia's first president.

For example, according to Eka Khvedelidze, Robert Kaplan's translator and guide in Georgia, „Zviad was like a rock star. You can almost see the psychological scars on the faces of his female followers. By their expressions, you know that these women are physically ruined, as though they were his concubines. Most are single or have unhappy marriages. They now expect Zviad to come back from the grave on a white horse. I'm not kidding.

Although many of the previously cited opinions are controversial or unacceptable positions, they have done a great deal for the author of the novel, he „was reminded of the story of the Romanian fascist leader Corneliu Zelea Codreanu, whose return on a magnificent horse the peasants expected, even after he was killed in 1938 by King Carol II" (Kaplan, 2000; 232).

Contrary to the above-mentioned comment, Levan Aleksidze's evaluation focuses on the political dimension of Zviad Gamsakhurdia's activity and his role as the leader of the national movement. This assessment is also cited in the novel with precise references. Aleksidze provides insightful reflections on the civil war that erupted in Georgia and on its underlying causes. For the sake of clarity and accuracy, the relevant quotation is presented below:

„... Gamsakhurdia destroyed the Soviet spirit more than anyone, but in Georgia, a civil war was necessary because of the kind of people we are. The real cause of the war is our medievalness..." (Kaplan, 2000; 235).

It is particularly interesting to consider the authorial evaluation presented in the novel regarding the Civil War and the subsequent developments. Notably, Kaplan once again does not express any favorable disposition toward Zviad Gamsakhurdia, whereas he regards Eduard Shevardnadze's return to Georgia and the commencement of his activities as marking a positive phase in the country's development. In my view, it is also highly significant that Kaplan does not articulate either indignation at the facts or sympathy and regret for the first president, even when discussing his expulsion from Georgia. To substantiate all of the above, I will provide a citation from the book:

„In January 1992, a military council ousted Gamsakhurdia, who fled to nearby Chechnya... From his exile in Chechnya, Gamsakhurdia maintained links with Zviadist troops in western Georgia. He also fell under the influence of the Chechen leader Dzhozkhar Dudayev, another deranged warlord, who in 1994 led Chechnya into a war with Russia that ended two years later with forty thousand dead, among

them Dudayev himself. Step by step, the increasingly desperate Gamsakhurdia, the rabid, ethnocentric nationalist of the 1970s and 1980s, was allying himself with Georgia's historic rivals: Moslem Chechnya, Abashidze's Ajaria, and even Abkhazia, where a Russian-backed separatist rebellion caused ten thousand deaths and the cleansing of two hundred thousand ethnic Georgians from Abkhaz territory. Because Gamsakhurdia's forces blocked the main road out of Abkhazia into Georgia proper, half the refugees – Gamsakhurdia's own Georgians – had to detour through the mountains, where many died of starvation and exposure... But Abkhazia's wasn't the only separatist rebellion that led to ethnic cleansing in Georgia: At roughly the same time, South Ossetians were cleansing their region of thousands of ethnic Georgians" (Kaplan, 2000; 234-236).

Although the excerpt cited above largely reflects historical realities, it is my contention that attributing particular events or developments exclusively to a single individual or political actor risks producing a partial and potentially biased interpretation. With regard to Eduard Shevardnadze's return to Georgia, as previously noted, D. Kaplan characterizes this event in unequivocally positive terms, regarding it as a milestone of critical significance in the country's recent history. For the sake of accuracy and clarity, I will verify the original quotation directly.

In parallel with the above events, „Concurrently, Kitovani and Ioseliani had invited Eduard Shevardnadze back to Georgia from Moscow to provide international legitimacy for their hydra-headed gangland regime. Shevardnadze accepted. But... this former head of the secret police in Georgia played Kitovani, Ioseliani, and their associates off against each other until all were in jail. Then Shevardnadze brought reformers into government...

By the end of 1993, Shevardnadze had surrounded the Zviadists' last stronghold in western Georgia in the town of Zugdidi, to which Gamsakhurdia had returned from Chechnya for a last stand. There, in late December, the fifty-eight-year-old Gamsakhurdia died. Either he committed suicide or was murdered; his death remains a mystery" (Kaplan, 2000; 236).

Conclusion. Ultimately, it can be asserted, without exaggeration, that notwithstanding the presence of numerous contested or relatively subjective evaluations of various events, the perspectives on Georgian history articulated in this novel warrant serious scholarly consideration. This conclusion is substantiated by the observation that individuals with an interest in Georgia frequently derive significant information from such works authored by prominent visitors. In this context, it is imperative to provide information that adheres closely to objectivity and factual accuracy, while simultaneously safeguarding the international reputation of the country.

References:

3. Shvelidze, 2021: – Modern History of Georgia, Meridiani Publishing, Tbilisi, 2021.
4. Kaplan 2000: – Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus, Vintage Press, New York, 2000.

საქართველოს საზღვაო სანაოსნო ისტორიიდან

(სარქივო სამმართველოში დაცული დოკუმენტური მასალების მიხედვით)

მერაბ მეგრელიშვილი
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-7140-9173

ნიკოლოზ მეგრელიშვილი
სამართლის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-3639-5019

აბსტრაქტი: საქართველოში ნაოსნობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. აღნიშნულ საკითხს ქართველ და უცხოელ მეცნიერთა არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა. რუსეთის მიერ შავი ზღვის ქართული სანაპიროს დაპყრობის შემდეგ, საფუძველი ეყრება შორეული ნაოსნობის განვითარებას, იქმნება რუსული საზღვაო-სავაჭრო ფლოტი, დაიწყო ევროპის და აზიის დამაკავშირებელი საზღვაო გზების აღდგენა-გაფართოება. 1921 წლიდან ბათუმის პორტი გასამხედროებული იყო. ბათუმის პორტთან არსებობდა ამიერკავკასიის ზღვათა სპეციალური სამმართველო, რომელიც აწარმოებდა გემების რეგისტრაციას და დოკუმენტების შემოწმებას. შავ ზღვაზე გემების მშვიდობიან მიმოსვლას და მეზღვაურის სიცოცხლის უსაფრთოებას უზრუნველყოფდა საერთაშორისო მნიშვნელობის კონვენციები. ყველა სახის საზღვაო ტრანსპორტისთვის დაწესებული იყო ტექნიკური ხასიათის მოთხოვნები. გემები აღჭურვილი იყო მაღალი სტანდარტის მქონე რადიოთი და გამაფრთხილებელი ხმოვანი სასიგნალო სისტემით. არსებული კონვენციით გათვალისწინებული იყო ყველა სახის საშიშროება, მათ შორის ხანძარი, გემების შეჯახება და ა.შ. შავიზღვისპირეთის სავაჭრო ფლოტის კომერციულ განყოფილებას საათებსა და წუთებში გათვლილი და დამტკიცებული ჰქონდა ბათუმის პორტში შემოსული და გასული გემების გრაფიკი. 1967-1974 წლების განმავლობაში იმყოფებოდნენ საზღვარგარეთის 75 ქვეყნის პორტში. საქართველოს საზღვაო სანაოსნო იქმნებოდა შიშველ ადგილზე, მას არ გააჩნდა ფლოტი, არ იყო აუცილებელი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, სატრანსპორტო მეურნეობა, კადრები.

1969 წელს ბათუმის საზღვაო პორტში საზღვარგარეთის დროშით შემოვიდა 386 გემი (ბულგარეთი, იტალია, საბერძნეთი, ინდოეთი, პოლონეთი, ფინეთი, ნორვეგია, იუგოსლავია, კვიპროსი, დანია, ესპანეთი, რუმინეთი, მექსიკა და ა.შ.) შემოდიოდა ნავთობპროდუქტები, ხილ-ბოსტნეული, ლითონი. 1973 წელს საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გააჩნდა 395 ტონაჟის 40 ტანკერი. 1977 წელს სავალუტო მოგებამ შეადგინა 155 ათასი მანეთი. 1973 წლის 8 იანვარს ბათუმის პორტი შავი ზღვის პორტებს შორის აღიარეს საუკეთესოდ.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმის ნავსადგური, შორეული ნაოსნობა, კაბოტაჟი, სავაჭრო ტვირთბრუნვა, სავალუტო მოგება.

* * *

უძველესი დროიდანვე საქართველოში არსებობდა ნაოსნობის საუკეთესო ტრადიციები. ამ საკითხს არაერთი ნაშრომი მიუძღვნეს მეცნიერ-მკვლევარებმა ა. ბერაძემ, რ. უზუნაძემ, ტ. ჭანტურიამ, რ. ბერიძემ, ქ. ნაკაშიძემ და სხვებმა. ახალშექმნილი სანაოსნოს ხელმძღვანელების წინაშე

დადგა ნაოსნობის უძველესი ტრადიციების აღორძინება-განვითარების და საზღვაო ფლოტის მუშაკების აღზრდა-განვითარების საკითხი.

რუსეთის მიერ შავი ზღვის ქართული სანაპიროს დაპყრობის შემდეგ, საფუძველი ეყრება შორეული ნაოსნობის განვითარებას, იქმნება რუსული საზღვაო-სავაჭრო ფლოტი, დაიწყო ევროპის და აზიის დამაკავშირებელი საზღვაო გზების აღდგენა გაფართოება. შავ ზღვასთან დამაკავშირებელი მდინარე რიონი ქვეყნის შიგნით სანაოსნოს ფუნქციას ასრულებდა (გოდერძი ვაჭრიძე 2013:59).

1921 წლიდან ბათუმის პორტი გასამხედროებული იყო. ტვირთის გასინჯვას აწარმოებდა კომისია, რომელშიც შედიოდნენ ბათუმის კომენდანტი, პორტის კაპიტანი, პორტის რაზმის უფროსი. იალქნიანი და მოტორიზებული გემების შემოწმების საფუძველზე დგებოდა აქტი. 1921 წლის 10 აგვისტოს ბათუმის პორტში მოტორიზებული გემის „კიბალჩიჩი'' (კაპიტანი გრიშკო) მიერ შემოტანილი იქნა 400 ფუთი ბენზინი (ასს, ფ. რ-296, ან. 1 ს. 9, ფურც. 2).

ბათუმის პორტთან არსებობდა ამიერკავკასიის ზღვათა სპეციალური სამმართველო, რომელიც აწარმოებდა გემების რეგისტრაციას და დოკუმენტების შემოწმებას. ბათუმის პორტში დაწესებული იყო მკაცრი სამხედრო წესები. 1921 წლის 8 სექტემბერს ოჩამჩირეს საზღვაო პორტში გაჩერებული გემი „ჭოროხი'' აწარმოებდა არმიისთვის განკუთვნილი თამბაქოს გადაზიდვას და ამ დროს გემის კაპიტანმა მიიღო სასწრაფო ბრძანება წასულიყო სოხუმის პორტში. გემის კაპიტანი ვალდებული იყო შეესრულებინა ბრძანება, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ემუქრებოდა თავისუფლების აღკვეთა და დაჯარიმება. პორტში დაწესებული კანონების შეუსრულებლობის შემთხვევაში ხდებოდა ტვირთის მფლობელის დაჯარიმება. 1921 წელს ათი მილიონი მანეთით (ბონები) დაჯარიმდა კანტორა „ლოიდ ტრესტი“. ბათუმის პორტის უსაფრთხოებას იცავდა გასამხედროებული პოლიციის რაზმი. შავ ზღვაზე გემების მშვიდობიან მიმოსვლას და მეზღვაურის სიცოცხლის უსაფრთოებას უზრუნველყოფდა საერთაშორისო მნიშვნელობის კონვენციები. ყველა სახის საზღვაო ტრანსპორტისთვის დაწესებული იყო ტექნიკური ხასიათის მოთხოვნები. გემები აღჭურვილი იყო მაღალი სტანდარტის მქონე რადიოთი და გამაფრთხილებელი ხმოვანი სასიგნალო სისტემით. არსებული კონვენციით გათვალისწინებული იყო ყველა სახის საშიშროება, მათ შორის ხანძარი, გემების შეჯახება და ა.შ. 1974 წელს დაფიქსირდა თბომავალ „მიხა ცხაკაიას'' (კაპიტანი ზენეიშვილი) შეჯახება კანადის მშრალტვირთიან გემთან. მთავარ მიზეზად დასახელდა გემების ტექნიკური დათვალიერების ფორმალური ხასიათი. 1974 წელს თმომავალი „ზუგდიდი'' ფორმალურად შეამოწმეს და ჟურნალში შენიშვნები არ შეიტანეს. ხშირად ხდებოდა ავარიული შემთხვევების დამალვა. მეზღვაურები რადიოლოკაციურ ტრენაჟორზე სწავლებას გადიოდნენ. საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გემები წლის განმავლობაში მრავალ რეისს ასრულებდნენ.

შავიზღვისპირეთის სავაჭრო ფლოტის კომერციულ განყოფილებას საათებსა და წუთებში გათვლილი და დამტკიცებული ჰქონდა ბათუმის პორტში შემოსული და გასული გემების გრაფიკი. დადგენილი იყო სხვადასხვა პორტში შესვლის და გამოსვლის დრო. ბათუმიდან გასული გემები გაივლიდენ ფოთის, გაგრის, სოხუმის, სოჭის, იალტის, ტუაფსეს, ანაპის, ნოვოროსისკის პორტებს. ზაფხულის რეისებისთვის დაწესებული იყო განსხვავებული დროის განრიგი. სატვირთო და სამგზავრო გემები მოძრაობდნენ ბათუმიდან ანატოლის (თურქეთის აზიური მხარე) მიმართულებით. ზღვაზე მოსამსახურე პერსონალისთვის წელიწადში ერთხელ წარმოებდა უფასო სამგზავრო მიმოსვლა. შავი ზღვის სანაპიროზე განთავსებული იყო სამი პოლკი, კავკასიის დივიზია, ერთი როტა და ორი ესკადრონი (ასს, ფ. რ-296, ან. 1 ს. 23, ფურც. 60).

საქართველოს საზღვაო სანაოსნო ოფიციალურად შეიქმნა სსრ კავშირის საზღვაო ფლოტის სამინისტროს 1967 წლის 20 იანვრის N13 ბრძანების საფუძველზე, რომლის ჩამოყალიბებას წინ უძღვოდა დიდი მოსამზადებელი პერიოდი. მისი შექმნა ბევრმა მიზეზმა განაპირობა. აღნიშნულ პერიოდში შავი ზღვის საზღვაო ფლოტი ნოვოროსისკის რეგიონის სამგზავრო და სავაჭრო გემების მიმოსვლის ცენტრს წარმოადგენდა და გადასაზიდი სამუშაოებით ძლიერ გადატვირთული იყო. მისი განტვირთის მიზნით აუცილებელი გახდა სანაოსნოს შექმნა. ამასთან ერთად, საზღვაო ფლოტის სამინისტრომ მხედველობაში მიიღო ის გარემოება, რომ ამ პერიოდში საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ პორტებში განსაკუთრებით გაიზარდა საექსპორტო-საიმპორტო საქონლის რაოდენობა, საქართველოს პორტების გავლით ტვირთი იგზავნებოდა მსოფლიოს ყველა მიმა-

რთულებით. საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს შექმნის ერთ-ერთ მთავარ მიზანს წარმოადგენდა მგზავრებისა და ტვირთის გადაყვანა-გადაზიდვის პრობლემური საკითხების ოპერატიულად მოგვარება-გადაწყვეტის აუცილებლობა. საქართველოს საზღვაო სანაოსნო უშუალოდ ექვემდებარებოდა სსრკ საზღვაო ფლოტს, ხოლო მის მთავარ რეზიდენციას ქალაქი ბათუმი წარმოადგენდა.

საქართველოს მთავრობის 1967 წლის 17 თებერვლის დადგენილებით სანაოსნოს გადაეცა ბათუმში, ი. გოგებაშვილის ქუჩა N40-თან არსებული შენობა და 1,4 ჰექტარი მიწის ფართი, რომელიც ადრე თევზის მეურნეობას („წითელი მეთევზე“) ეკუთვნოდა.

საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს ხელმძღვანელი მუშაკები და ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი შრომის ანაზღაურების მიხედვით მესამე კატეგორიას მიაკუთვნეს. ბათუმის, ფოთისა და სოხუმის პორტებს ერთი სატელეფონო არხი და დამატებითი 100 სატელეფონო ნომერი გამოუყვეს, სანაოსნოსთვის განკუთვნილი შენობა-ნაგებობათა სარესტავრაციოდ მთავრობამ 50 ათასი მანეთი გამოყო, სანაოსნო ახალი ტექნიკური დანადგარებით აღიჭურვა. საქართველოს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მადგილის გ. ჩაგოვაძის ინიციატივით, პროფტექნიკური განათლების ორგანიზების მიზნით 1967-68 სასწავლო წლიდან ბათუმში, ფოთსა და სოხუმში საზღვაო პროფესიების შემსწავლელი სასწავლებლები იხსნება (ასს, ფ. რ-128, ს. 3, ფურც. 1,2) ხოლო ფოთში კი სასწავლო-საკურსო კომბინატი (ასს, ფ. რ-128, ს. 1, ფურც. 47).

სსრკ საზღვაო ფლოტის 1967 წლის 24 ივნისის ბრძანება №123 საფუძველზე საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გადაეცა გემები: „აქსაი“ (ტვირთზიდვა 3800 ტ) „ალაგირი“, „აქტაშ“, „ანაპა“, „ალექსეევკა“, „აქტაუ“, „კიროვი“, „კლაიპედა“, „იზიასლავი“, „მაიკოპი“. გემების გადაცემა ნოვოროსიისკისა და საქართველოს საზღვაო სანაოსნოებს შორის დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე მოხდა. 1967-1968 წელს საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს დაქვემდებარებაში იყო სხვა გემებიც: „ფოთი“, „თბილისი“, „26 კომისარი“. მცირე კაბოტაჟი ძირითადად მიემართებოდა ბათუმი-ოდესის და ბათუმი-ჟდანოვის მიმართულებით, ხოლო დიდი ნაოსნობის ფლოტი კი პატაგონ-შელფი-ოდესის, სევასტოპოლ-ფეოდოსია-მონტევიდეოს, პატაგონი-შელფი-ბათუმის, კალინინგრადი-პატაგონ-შელფის რეგიონების მიმართულებით, ამავე პერიოდში საზღვარგარეთ რეისები ფიქსირდებოდა ბათუმი-ისლანდიის, ტუაფსე-კანაკრიის, ფეოდოსია-ანტვერპენის, ბუენოს-აირესი-ილიჩევსკის, კონსტანცა-ჰამბურგ-რიტერდამის მიმართულებით. 1967-1968 წელს სულ გატანილი იქნა 75645 ტონა ტვირთი, რომელმაც საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს მისცა სუფთა მოგება ვალუტაში 159503 მანეთი (ასს, ფ. რ-128, ს. 33, ფურც. 136).

1973 წელს ტანკერმა „დროგობიჩი'' (კაპიტანი ი.მ. შანიძე) შეასრულა 33 რეისი, აქედან 5 საზღვარგარეთ და წლის გეგმა შეასრულა 100%. სუფთა სავალუტო მოგებამ შეადგინა 121 800 მანეთი (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 553, ფურც. 143).

1967 წელს ფოთის პორტმა 2860 ტონა ტვირთი გადაამუშავა. მათ შორის: 1. პურეული 261 (მარცვალი 240); 2. შაქარი – 60 (შაქრის ნედლეული 50); 3. ბამბა – 65 4. ლითონები – 280 5. მადანი -1406; 6. ქვანახშირი – 610 7. სამშენებლო მასალა – 125 8. ქიმიური ტვირთი – 15 9. გენერალური ტვირთები – 36.

1966 წლიდან 1970 წლამდე ფოთის პორტში ერთიორად გაიზარდა საექსპორტო-საიმპორტო საქონლის რაოდენობა.

ბათუმის საზღვაო პორტის უფროსის ბორის ანთიმოსის ძე ლომთაძის ანგარიშში (პორტის მიერ 1966-1970 გაწეული მუშაობის შესახებ) ნათლად ჩანს როგორც საექსპორტო-საიმპორტო საქონლის ზრდის მაჩვენებლები, ასევე ტვირთბრუნვის მოცულობის ზრდა. ანალოგიური მდგომარეობა ჩანს სოხუმის პორტის უფროსის რ. ეშბას მიერ წარმოდგენილ მოხსენებაში.

1967 წლის 29 აპრილს, საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს მმართველის ა. კაჭარავას მიერ გამოცემული N78 ბრძანების საფუძველზე განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა პორტის ფლოტის ეფექტურ გამოყენებას, პორტში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის უახლოესი მიღწევების დანერგვას, მოქმედი მოწყობილობების მოდერნიზაციას, პორტის ფლოტში მომუშავე კადრების კვალიფიკაციის ამაღლებას და ა.შ. (ასს, ფ. რ-128, ს. 4, ფურც. 61,62).

საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს უფროსის ანატოლი კაჭარავას 1967 წლის 31 მარტის N34 ბრძანებით სანაოსნოს ხელმძღვანელებს შორის უფლება-მოვალეობები შემდეგი სახით გადა-

ნაწილდა: სანაოსნოს უფროსი უშუალოდ ხელმძღვანელობდა სანაოსნოსთან არსებულ საბჭოს, ასევე სამხედრო-სამობილიზაციო, იურიდიულ, საფინანსო განყოფილებებს, მთავარ საზღვაო სააგენტოს „ინფლოტი“, სათავო კანტორას „საზღვაო-სავაჭრო ტრანსპორტი“. მისი მოადგილე საზღვაო პორტების მშენებლობის დარგში იყო ბ.ა. ლომთაძე რომლის უშუალო დაქვემდებარებაში იყო პორტის დაცვისთვის განკუთვნილი, სამხედრო დანიშნულების რაზმი „BOXP“, იგი ასევე აკონტროლებდა ჰიდრომოწყობილობებს, კაპიტალურ რემონტს, საწარმოო ნაგებობების გამართულ მუშაობას, საზღვაო სააგენტოს „ტრანსფლოტი“, პორტში არსებული სამრეწველო და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნაგებობების მშენებლობას.

საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს მოადგილე ფლოტის ტვირთბრუნვისა და გადაზიდვების დარგში ა. ნაგნიბედი კურირებდა კომერციულ განყოფილებას, სამხედრო-თავდაცვის შტაბს, სატრანსპორტო ფლოტის გეგმიურ და ორგანიზაციულ მუშაობას.

სანაოსნოს მთავარი ინჟინერი განაგებდა მეურნეობას, კავშირგაბმულობას, ელექტრო-რადიო ნავიგაციას, რადიოცენტრს, მატერიალურ-ტექნიკურ უზრუნველყოფის სამსახურს, საპროექტო-საკონსტრუქტორო ბიუროს, თბოტექნიკას, გემთმშენებლობას და რემონტს, სანაოსნოს ტექნიკურ საბჭოს, ქიმიურ ლაბორატორიას, კონტროლს უწევდა მშრალი ტვირთების, ნავთობჩამოსასხმელი, ქვანახშირის, მადანის, სამგზავრო-სატრანსპორტო ფლოტის ტექნიკურ ექსპლუატაციას.

სანაოსნოს უფროსის მოადგილე ნაოსნობის დარგში ვ. ჩხაიძე ხელმძღვნელობდა ნაოსნობის სამსახურს, საბაზო ელექტრორადიოსანავიგაციო კამერას, პორტის კაპიტნებს და ლოცმანებს, კონტროლს უწევდა ყველა სახის სანაოსნო გემების უსაფრთხოებას.

სანაოსნოს უფროსის მოადგილე ეკონომიკურ საკითხებში ე.ა. ჩერნოვი ხელმძღვანელობდა საგეგმო-ეკონომიკურ, საფინანსო-სავალუტო განყოფილებებს, ნორმატიულ კვლევით სადგურს, კორდინაციას უწევდა სანაოსნოს საბჭოს მუშაობას, რეფერირებას უწევდა საბჭოს მიერ გამოცემულ სადირექტივო მასალებს.

სანაოსნოს უფროსის მოადგილე საყოფაცხოვრებო დარგში დ.გ. რთველაძე ხელმძღვანელობდა სამეურნეო-ადმინისტრაციულ განყოფილებას, პასუხისმგებელი იყო სანაოსნოს მიერ მიღებული ბრძანებების, დირექტივების შესრულებაზე, კურირებდა პორტთან არსებულ საბავშვო დაწესებულებებს, საკლუბო-სპორტულ მუშაობას, პორტის საყოფაცხოვრებო და სანიტარიულ პირობებს.

სანაოსნოს უფროსის მოადგილე კადრების დარგში ე.ს. ვერესოცკი ხელმძღვანელობდა საზღვარგარეთ მოცურავე მეზღვაურების საორგანიზაციო განყოფილებას, კონტროლს უწევდა სანაოსნოს გემებზე მომუშავე კადრების მუშაობას (ასს, ფ. რ-128, ს. 4, ფურც. 28,29,30).

საქართველოს საზღვაო სანაოსნო დიდი ყურადღებას აქცევდა საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მომზადების საქმეს. ამ მიზნით სანაოსნოს მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა დამყარებული სხვადასხვა სანაოსნოებთან. კადრების სამმართველოს 1967 წლის 25 აპრილის მონაცემებით 35 სპეციალისტიდან 15-ს ჰქონდა უმაღლესი განათლება, არასრული უმაღლესი – 6, საშუალო სპეციალური – 11, ზოგადი საშუალო – 3. საზღვაო საქმის კარგი მცოდნენი იყვნენ შორეული ნაოსნობის კაპიტანი ა. კაჭარავა, მისი მოადგილე ბორის ლომთაძე, ასევე ვ. ჩხაიძე, ნ.გაიდაბური, ა. მაქსიმოვი, ე. ჩერნოვი და სხვები. ამათგან უმეტესი წლების განმავლობაში შორეული ნაოსნობის კაპიტნები და თანაშემწეები იყვნენ.

სამმართველოს კადრების განყოფილების უფროსი ე.გ. გეგენავა 20 წლის განმავლობაში იმყოფებოდა შორეულ ნაოსნობაში და ეკავა ჯერ ინჟინერ-მექანიკოსის, ხოლო შემდეგ შორეული ნაოსნობის კაპიტნის პირველი თანაშემწის თანამდებობა. გ. ვასაძეს, რომელიც კურირებდა საზღვარგარეთ ნაოსნობის ორგანიზების საქმეს, გააჩნდა შორეული ნაოსნობის კაპიტნის დიპლომი და 11 წლის განმავლობაში მუშაობდა საზღვაო ფლოტის სამინისტროს სისტემაში.

შრომითი გამოცდილების გაზიარების მიზნით სანაოსნოს სპეციალისტები იგზავნებოდნენ ნოვოროსისკის საზღვაო სანაოსნოში; სემინარები იმართებოდა ბალტიისპირეთის ქვეყნებში, ბათუმის საზღვაო სასწავლებელი (ე.წ. მორეხოტკა) სანაოსნოსთვის ამზადებდა სპეციალისტებს.

საექსპორტო-საიმპორტო საქონლის გადაზიდვების უსაფრთხოების მიზნით სანაოსნოს უფროსის 1967 წლის 19 თებერვლის ბრძანების საფუძველზე შეიქმნა საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გასამხედროებული რაზმები ე.წ. BOXP (ასს, ფ. რ-128, ს. 4, ფურც. 7,8).

1967 წლის 11 მაისს საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს მმართველმა სსრკ მინისტრთა საბჭოს 1963 წლის 22 მარტის და საზღვაო ფლოტის სამინისტროს 1964 წლის 24 მარტის ბრძანების საფუძველზე საზღვაო ტრანსპორტის მუშაკთათვის სატარებლად დააწესა ტანსაცმლის ფორმა.

ამ პერიოდისთვის საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გააჩნდა შემდეგი სახის სატრანსპორტო საშუალება: 1. სატრანსპორტო ფლოტი: სამგზავრო კატარღები „ზემჩუჟინა“ (2 ერთეული) „არკადია“ (3 ერთეული) 2. მშრალი ტვირთის ბარჟები და პლაშკოუტები. 3. ბუქსირები (3 ერთეული) და ა.შ. მისი სრული სურათი წარმოდგენილია საარქივო დოკუმენტებში.

1959-66 წლებში სოხუმის სამგზავრო ფლოტს ემსახურებოდა გემები: „სოხუმი“, „ძიგუა“, „ლაკობა“, „კიახბა“, „ეშბა“, „ტყვარჩელი“, „აფხაზეთის კომკავშირი“, „გალი“, „ოჩამჩირე“, სატვირთო ფლოტს კი გემები: „კოდორი“, „გუმისმთა’’, „კელასური“, „ბზიფი“. სოხუმის საზღვაო პორტის სამმართველოს ხელმძღვანელობდა მ. ცეკვავა (ასს, ფ. რ-128, ს. 30, ფურც. 7).

1975 წლის 16 მაისს საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს საბჭომ განიხილა საზღვარგარეთ საბჭოთა მეზღვაურის ქცევის წესების საკითხი. გემზე მთავარი ყურადღება ექცეოდა პოლიტ-აღმზრდელობით მუშაობას. გემის კაპიტნის შემდეგ საპასუხისგებლო თანამდებობა ეკავა ე.წ. ზამპალიტს – პოლიტ-აღმზრდელობითი საქმის ხელმძღვანელს. განსაკუთრებული კონტროლი იყო დაწესებული კონტრაბანდა საქონლის გატანის და საბაჟო წესების დაცვის საქმეზე. საბჭოთა მეზღვაური ვალდებული იყო შეენარჩუნებინა მორალური სახე და დაეცვა ქცევის წესები. ხშირად ფიქსირდებოდა შემდეგი ხასიათის დარღვევები: სპირტიანი სასმელების გადამეტებული სმა და გემზე დაგვიანება, უცხოელ მოქალაქეებთან ვაჭრობა და საქონლის გადაცვლა. წესების დამრღვევ მეზღვაურებს ართმევდნენ ვიზებს და სამუშაოდ გადაჰყავდათ საცურაოდ კაბოტაჟში. სავაჭრო საგანს წარმოადგენდა ქალის პარფიუმერია, ეგზოტიკური ფრინველები, პორნოგრაფიული ხასიათის ჟურნალები, უცხოური თამბაქო და ა.შ. (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 622, ფურც. 200).

საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს პროფესიული დაავადებების აღსაკვეთად დაწესებული ჰქონდა პროფილაქტიკური ხასიათის ღონისძიებები. შემდუღებლების პორფესიული დაავადება იყო კონიუქტივიტი. მათთვის დაწესებული იყო დამცავი სათვალეის ტარება და სამუშაო ობიექტის იზოლირება დამცავი ზღუდეებით (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 462, ფურც. 52).

XX საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს საბჭოს წევრები იყვნენ ა. კაჭარავა, პ. ჯორბენაძე, ქოიავა, კიკვიძე, დავითაძე, ფხაკაძე, გაიდაბური, ბენიძე, ისაკაევი, სიდენკო (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 622, ფურც. 290).

1974 14 თებერვალს საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს უფროსმა ანატოლი კაჭარავამ თავის საანგარიშო მოხსენებაში აღნიშნა, რომ 1972 წელთან შედარებით ტვირთის ტონაჟი გაიზარდა 20%-ით, ხოლო მოგებამ შეადგინა 37%, გეგმის ზევით 9000 მანეთი. სათბობის ეკონომიამ გადააჭარბა 51 000 მანეთს. სხდომაზე აღნიშნეს სარემონტო სამუშაოების შესრულების დროის შემცირება, ახალი ტექნიკის მიწოდების გაუმჯობესება და რაციონალიზატორული საქმიანობის განვითარება. ანატოლი კაჭარავამ ერთ-ერთ ძირითად ნაკლად აღიარა საზღვაო პორტებში გემების დგომის და მოცდენის დროის ხანგრძლივობა. 1973 წლის 19 სექტემბერს ბათუმის პორტში შემოსულმა ტანკერმა „ბორჯომი’’ 21 000 ტონა მარცვლის გადმოტვირთვას ნორმირებული 15 დღე-ღამის ნაცვლად მოანდომა 37 დღე. მთავარ მიზეზად დასახელდა დისპეტჩერის კვალიფიკაციის დაბალი დონე. დიდი თანხები იხარჯებოდა გემების სარემონტო სამუშაოებზე. 1973 წელს ტანკერ „თბილისის’’ განახლებაზე განსაზღვრული იყო 200 000 მანეთი, ხოლო დაიხარჯა 500 000 მანეთი. 1974 წელს შეკინის მეთოდით, შტატების შემცირების ხარჯზე სანაოსნომ მიიღო ეკონომიური ეფექტის სახით 6500 მანეთი (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 491, ფურც. 146). საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს უფროს ანატოლი კაჭარავას 1974 წლის 8 თებერვლის ბრძანების საფუძველზე, საზღვარგარეთ მცურავი გემების კაპიტნებად დანიშნეს: თბომავალი „ასპინძა’’ (კაპიტანი ასლან იუსუფის ძე, „აქტაუ’’ (კაპიტანი ზენაიშვილი აბესალომ მელიტონის ძე, „აქსაი’’ (კაპიტანი ბლაგიძე კონსტანტინე კონსტანტინეს ძე, აღსანიშნავია ქართველი კაპიტნები, სვანიძე გიორგი ნიკოლოზის ძე, მიქელაძე სოსო მემედის ძე, ჩხაიძე ვახტანგ დავითის ძე (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 553, ფურც. 6).

საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს უფროსის 1974 წლის 19 ივლისის ბრძანებით საპატიო მეზღვაურის წოდება მიანიჭეს მარლენ ორაგველიძეს, გიორგი არჯევანიძეს. საუკეთესო კაპიტნის

წოდება მიენიჭა თბომავალ „ბათუმის'' კაპიტან ვახტანგ დავიძის ძე ჩხაიძეს, თმომავალ „ასპინძის'' კაპიტანს ჯუმბერ ისიდორეს ძე ინწკირველს, საუკეთესო მექანიკოს წოდება მიენიჭა თბომავალ „ზუგდიდის'' მექანიკოსს გურამ შალვას ძე მაქაცარიას, საპატიო წოდება მიანიჭეს თბომავალ „გორის'' რაციის უფროსს დეისაძე ნიკოლოზ ივანეს ძეს, თბომავალ „50 წელი საბჭოთა საქართველოს'' ბოცმანს კუტალაძე ვაჟა გიორგის ძეს, „აქტაუს'' მეზღვაურს – მექვაბიშვილი გურამ სანდროს ძეს. საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გემები 1967-1974 წლების განმავლობაში იმყოფებოდნენ საზღვარგარეთის 75 ქვეყნის პორტში. საქართველოს საზღვაო სანაოსნო იქმნებოდა შიშველ ადგილზე, მას არ გააჩნდა ფლოტი, არ იყო აუცილებელი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, სატრანსპორტო მეურნეობა, კადრები. 1969 წელს ბათუმის საზღვაო პორტში საზღვარგარეთის დროშით შემოვიდა 386 გემი (ბულგარეთი, იტალია, საბერძნეთი, ინდოეთი, პოლონეთი, ფინეთი, ნორვეგია, იუგოსლავია, კვიპროსი, დანია, ესპანეთი, რუმინეთი, მექსიკა და ა.შ.) შემოდიოდა ნავთობპროდუქტები, ხილ-ბოსტნეული, ლითონი. 1973 წელს საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს გააჩნდა 395 ტონაჟის 40 ტანკერი. 1977 წელს სავალუტო მოგებამ შეადგინა 155 ათასი მანეთი, ხოლო 1970 წელს 175.000 ათასი მანეთი, გაიზარდა ხუთჯერ. 1972 წელს სანაოსნომ მიიღო სასარგებლო წიაღისეულის მზიდავი გემი „ნიკო ნიკოლაძე“. მშრალი ტვირთის გემებიდან აღსანიშნავია „მიხა ცხაკაია“ და „ფილიპე მახარაძე“. მათ გადაჰქონდათ 30000 ტონა ტვირთი, მათ შორის ხორბალი, ქვანახშირი და კოქსი. 1975 წელს სანაოსნოს შემადგენლობაში იყო რვაათასი ტონაჟის 52 გემი. 1972 წელს სანაოსნომ ბულგარეთიდან მიიღო ტანკერი „დროგობიჩი“, ფინეთიდან – „ასპინძა“ გემებს შორის აღსანიშნავია ტანკერი „ბათუმი“, „ჩკალოვი“, „მაშტაგი“, „იზიასლავი“. განვითარდა სავაჭრო ფლოტის ტექნიკური მოწყობის საქმე. გემები გადაჰყავდათ ავტომატიზირებულ სისტემაზე, საქართველოს საზღვაო სანაოსნოში მუშაობდა 3000 ადამიანი. ყოველწლიურად ბათუმის პორტში შემოდიოდა 350 სამგზავრო გემი. 1972 წელს საქართველოში შემოვიდა 18900 მგზავრი. საქართველოდან გაჰქონდათ მარგანეცი (ჭიათურა), კოკსი (რუსთავი), ქვანახშირი (ზესტაფონი), საქართველოში არსებული ნედლეულით მარაგდებოდა მეტალურგიული ქარხნები. 1973 წელს გემი „ანაკლია“ გაემგზავრა კუბაში და იქ 153 დღე დაჰყო. მან განახორციელა 34 რეისი და გადაიტანა 162410951 კგ. ტვირთი, აქედან 9000 ტონა ნავთობი და 7000 ტონა დიზელის საწვავი. საქართველოს სახელმწიფოს შემოსავალმა საგარეო ვალუტით შეადგინა 200.000 მ, ხოლო საბჭოთა ფულით 300.000 მანეთი. გემი „ანაკლიას“ ეკიპაჟის შემადგენლობაში იყო 36 ადამიანი, აქიდან 17 ქართველი, 13 რუსი, 2 სომეხი, უკრაინელი, ბელორუსი, ბერძენი. გემის ეკიპაჟის საშუალო ასაკმა შეადგინა 36 წელი, მათ შორის იყვნენ უმაღლესი საზღვაო სკოლის კურსდამთავრებულები, საშუალო ტექნიკური სასწავლებლების სპეციალისტები (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 478, ფურც. 1).

1972 წლის 31 ივლისს კუბაში 6 თვით გაემგზავრა საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს ტანკერი „ადიგენი“, რომლის ეკიპაჟი აერთიანებდა 37 წევრს. აღნიშნულმა გემმა განახორციელა რეისები როტერდამში, ანტვერპენში (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 490, ფურც. 21). 1973 წლის 8 იანვარს ბათუმის პორტი შავი ზღვის პორტებს შორის აღიარეს საუკეთესოდ (ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 122, ფურც. 212).

ზემოთ წარმოდგენილი მცირე საარქივო დოკუმენტური მასალაც კი ნათლად წარმოაჩენს შორეული ნაოსნობის მდიდარი ტრადიციების მქონე საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს, რომელიც არამარტო საქართველოს, არამედ 260 მილიონი ადამიანით მოსახლე მრავალეროვან საბჭოთა სახელმწიფოს დიდ ფულად მოგებას აძლევდა. ლეგენდად იქცა შორეული ნაოსნობის ქართველი კაპიტნების ა. კაჭარავას, ალ. ზენაიშვილის, ვ. მაქაცარიას, ვ. ჭანტურიას და სხვათა საგმირო საქმეები. საუბედუროდ, დღეს აღარ არსებობს ქართველის ხელით დანგრეული საქართველოს საზღვაო სანაოსნო და დავიწყებას მიეცა ნაოსნობის ქართული ტრადიციები.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ასს, ფ. რ-296, ან. 1 ს. 9-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-296 ანაწერი 1, საქმე N9

ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 553-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N553

ასს, ფ. რ-296, ან. 1 ს. 23-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-296 ანაწერი 1, საქმე N23

ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 622-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N622

ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 462-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N462

ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 491-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N491
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 478-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N478
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 490-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N490
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 122-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N122
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 3-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N3
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 33-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N33
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 4-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N4
ასს, ფ. რ-128, ან. 1 ს. 30-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-128 ანაწერი 1, საქმე N30
გოდერძი ვაჭრიძე 2013; 59 – ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა Ш შავი ზღვის ქართული სანაპირო და რუსეთის ეკონომიკური პოლიტიკა.
თამაზ ბერაძე 2011;12 – კრ. ბიბლიოთეკა მომავალი თაობის განათლების კერა საქართველო შავ ზღვაზე უძველესი დროიდან დღემდე.
რევაზ უზუნაძე 1977;1 – ნაოსნობა ბათუმის ოლქში.

FROM THE HISTORY OF THE GEORGIAN MARITIME FLEET
(based on archival documentary materials preserved in the archive administration)

MERAB MEGRELISHVILI
PhD in History, Senior scientific researcher at Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University,
E-Mail: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-7140-9173

NIKOLOZ MEGRELISHVILI
PhD in Law, Batumi Shota Rustaveli State University,
E-Mail: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-3639-5019

Abstract: In Georgia, navigation has a long history. Numerous works of Georgian and foreign scientists were dedicated to this issue. After Russia's conquest of the Georgian coast of the Black Sea, the foundation for the development of long-distance navigation was laid, a Russian maritime-commercial fleet was created, and the restoration and expansion of the maritime routes connecting Europe and Asia began. From 1921, the Batumi port was militarized. At the Batumi port, there existed a Special Administration of the Seas of Transcaucasia, which carried out ship registration and document inspection. Internationally significant conventions ensured the peaceful movement of ships on the Black Sea and the safety of sailors' lives. Technical requirements were established for all types of maritime transport. Ships were equipped with high-standard radios and warning acoustic signaling systems. All types of hazards, including fire, ship collisions, etc., were considered in the existing convention. The commercial department of the Black Sea coastal fleet had a schedule, calculated in hours and minutes, for incoming and outgoing ships at the Batumi port. Between 1967 and 1974, ships visited ports in 75 foreign countries. Georgia's maritime navigation was being established from scratch; it had no fleet, lacked necessary material-technical bases, transport management, and personnel. In 1969, 386 ships entered the Batumi port under foreign flags (Bulgaria, Italy, Greece, India, Poland, Finland, Norway, Yugoslavia, Cyprus, Denmark, Spain, Romania, Mexico, etc.). Petroleum products, fruits and vegetables, and metals were imported. By 1973, Georgia's maritime navigation had 40 tankers with a total tonnage of 395. In 1977, foreign currency earnings amounted to 155 thousand manats. On January 8, 1973, Batumi port was recognized as the best among the ports of the Black Sea.

Keywords: Batumi port, long-distance navigation, cabotage, commercial cargo turnover, foreign currency profit.

* * *

From ancient times, Georgia had excellent traditions of navigation. Numerous works on this issue were dedicated by researcher-scientists A. Beradze, R. Uzunadze, T. Chanturia, R. Beridze, K. Nakashidze, and others. The newly established maritime leadership faced the task of reviving and developing the ancient navigation traditions and training and developing the workers of the maritime fleet.

After Russia's conquest of the Georgian coast of the Black Sea, the foundation for the development of long-distance navigation was laid, a Russian maritime-commercial fleet was created, and the restoration and expansion of the maritime routes connecting Europe and Asia began. The Rioni River, connecting to the Black Sea, served the function of navigation within the country. (Goderdzi Vachridze 2013:59)

From 1921, the Batumi port was militarized. Cargo inspection was carried out by a commission that included the Batumi commandant, the port captain, and the head of the port detachment. Based on the

inspection of sailing and motorized ships, an act was drawn up. On August 10, 1921, in the Batumi port, 400 barrels of gasoline were delivered by the motorized ship „Kibalchichi“ (Captain Grishko) (Archive, F. R-296, An. 1 S. 9, Sheet 2).

At the Batumi port, there existed a Special Administration of the Seas of Transcaucasia, which carried out ship registration and document inspection. Strict military rules were established at the Batumi port. On September 8, 1921, the ship „Chorokhi,“ which was stopped at the Ochamchire maritime port, was transporting tobacco intended for the army, and at that time, the ship's captain received an urgent order to proceed to the port of Sokhumi. The ship's captain was obliged to comply with the order; otherwise, he faced imprisonment and a fine. In cases of non-compliance with the established port laws, the cargo owner was fined. In 1921, the company „Lloyd Trust“ was fined ten million manats (bonds). The security of the Batumi port was ensured by a militarized police detachment.

Internationally significant conventions ensured the peaceful movement of ships on the Black Sea and the safety of sailors' lives. Technical requirements were established for all types of maritime transport. Ships were equipped with high-standard radios and warning acoustic signaling systems. All types of hazards, including fire, ship collisions, etc., were considered in the existing conventions. In 1974, a collision was recorded between the steamship „Mikha Tskhakaya“ (Captain Zeneishvili) and a Canadian dry cargo ship. The main reason was named as the formal nature of ship inspections. In 1974, the steamship „Zugdidi“ was inspected formally, and no remarks were recorded in the journal. Often, emergency incidents were concealed. Sailors underwent training on a radar simulator. Georgia's maritime fleet ships carried out numerous voyages throughout the year.

The commercial department of the Black Sea coastal fleet had a schedule, calculated in hours and minutes, for incoming and outgoing ships at the Batumi port. The times of entry and exit from different ports were determined. Ships departing from Batumi passenger through the ports of Poti, Gagra, Sokhumi, Sochi, Yalta, Tuapse, Anapa, and Novorossiysk. Different schedules were established for summer voyages. Cargo and passenger ships traveled from Batumi in the direction of Anatolia (the Asian side of Turkey). Once a year, free passenger transportation was provided for personnel serving at sea. On the Black Sea coast, three regiments, the Caucasus division, one company, and two squadrons were stationed. (Archive, F. R-296, An. 1 S. 23, Sheet 60).

The Georgian Maritime Fleet was officially established on January 20, 1967, by Order N13 of the USSR Ministry of the Maritime Fleet, preceded by a long preparatory period. Its creation was prompted by many reasons. At that time, the Black Sea maritime fleet served as a central hub for passenger and cargo ships in the Novorossiysk region and was heavily overloaded with freight operations. To reduce this burden, it was necessary to create a separate maritime fleet. Additionally, the Ministry of the Maritime Fleet considered the significant increase in import-export goods passenger through ports in Georgia, with cargo being sent worldwide. One of the main goals of establishing the Georgian Maritime Fleet was to address operationally the transportation of passengers and cargo. The Georgian Maritime Fleet was directly subordinated to the USSR Maritime Fleet, with its main headquarters located in the city of Batumi.

By the decree of the Georgian government on February 17, 1967, the fleet was allocated the building at 40 I. Gogebashvili Street in Batumi and 1.4 hectares of land, previously belonging to the fishing enterprise „Red Fisherman.“

The leading personnel and engineering-technical staff of the Georgian Maritime Fleet were Assigned to the third category based on wages. The ports of Batumi, Poti, and Sokhumi were allocated one telephone line and an additional 100 telephone numbers. The government allocated 50,000 manats for the restoration of buildings and facilities Assigned to the fleet. The fleet was equipped with new technical equipment. On the initiative of G. Chagovadze, Deputy Chairman of the Council of Ministers of Georgia, vocational schools for maritime professions were opened in Batumi, Poti, and Sokhumi from the 1967–68 academic year. In Poti, a training-course combinat was also established. (Archive, F. R-128, S. 1, Sheet 47).

By Order №123 of the USSR Maritime Fleet on June 24, 1967, the Georgian Maritime Fleet was allocated the following ships: „Aksai“ (cargo capacity 3800 t), „Alagiri,“ „Aktash,“ „Anapa,“ „Alekseevka,“ „Aktau,“ „Kirov,“ „Klaipeda,“ „Iziaslav,“ and „Maikopi.“ The transfer of ships was carried out based on an agreement between the Novorossiysk and Georgian Maritime Fleets. During 1967–1968, other ships under the Georgian Maritime Fleet included: „Poti,“ „Tbilisi,“ and „26 Commissars.“ Minor cabotage routes were primarily in the Batumi-Odesa and Batumi-Zhdanov directions, while the large-scale fleet operated in the Patagon-Shelf-Odesa, Sevastopol-Feodosia-Montevideo, Patagon-Shelf-Batumi, and Kaliningrad-Patagon-Shelf regions. During this period, international voyages included Batumi-Iceland, Tuapse-Canakkale, Feodosia-Antwerp, Buenos Aires-Illichevsk, and Constanta-Hamburg-Rotterdam routes. In 1967–1968, a total of 75,645 tons of cargo were transported, yielding a net profit in foreign currency of 159,503 manats. (Archive, F. R-128, S. 33, Sheet 136)

In 1973, the tanker „Drogobichi“ (Captain I.M. Shanidze) completed 33 voyages, 5 of which were abroad, achieving 100% of the annual plan. Net foreign currency earnings amounted to 121,800 manats. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 553, Sheet 143)

In 1967, the Poti port processed 2,860 tons of cargo, including: 1. Flour 261 (grain 240); 2. Sugar 60 (raw sugar 50); 3. Cotton 65; 4. Metals 280; 5. Ore 1,406; 6. Coal 610; 7. Construction materials 125; 8. Chemical cargo 15; 9. General cargo 36.

From 1966 to 1970, the volume of export-import goods in Poti port increased one – to twofold.

In the report of the Head of Batumi Maritime Port, Boris Antimosis dze Lomtadze, on the port's activities from 1966–1970, the growth indicators of export-import goods and the increase in cargo turnover are clearly visible. A similar situation is reported by R. Eshba, head of the Sokhumi port.

On April 29, 1967, based on Order N78 issued by the Director of the Georgian Maritime Fleet, A. Kacharava, special attention was paid to the efficient use of the port fleet, the introduction of the latest scientific and technical achievements at the port, modernization of existing facilities, improving the qualifications of personnel working in the port fleet, and so on. (Archive, F. R-128, S. 4, Sheets 61–62)

By Order N34 of March 31, 1967, issued by the Head of the Georgian Maritime Fleet, Anatoli Kacharava, the rights and responsibilities among the fleet leadership were distributed as follows:

The Fleet Head directly oversaw the Council of the fleet, as well as the military-mobilization, legal, and financial departments, the main maritime agency „Inflot,“ and the headquarters office „Maritime-Commercial Transport.“

His deputy in the field of port construction was B.A. Lomtadze, who was directly in charge of the military detachment „ВОХР,“ responsible for port security. He also controlled hydro-technical facilities, major repairs, proper operation of industrial buildings, the maritime agency „Transflot,“ and construction of industrial and cultural-residential buildings in the port.

The Deputy Head for fleet cargo turnover and transportation, A. Nagnibedi, oversaw the commercial department, the military-defense staff, and the planned and organizational operations of the transport fleet.

The Chief Engineer of the fleet managed the economy, communications, electric-radio navigation, the radio center, material-technical support services, the design-construction bureau, thermal engineering, shipbuilding and repair, the fleet technical council, the chemical laboratory, and supervised the technical operation of dry cargo, oil tankers, coal, ore, and passenger-transport fleet.

The Deputy Head in navigation, V. Chkhaidze, directed the navigation service, the base electric-radio navigation station, port captains and pilots, and supervised the safety of all types of fleet ships.

The Deputy Head for economic affairs, E.A. Chernov, supervised the planning-economic and financial-currency departments, the normative research station, coordinated the work of the fleet council, and reported on directive materials issued by the council.

The Deputy Head for household affairs, D.G. Rtveladze, oversaw the administrative-economic department, was responsible for compliance with orders and directives issued by the fleet, supervised child care institutions at the port, club and sports activities, and port living and sanitary conditions.

The Deputy Head for personnel, E.S. Veresotski, managed the organizational department for sailors working abroad and supervised the work of personnel on fleet ships. (Archive, F. R-128, S. 4, Sheets 28–30)

The Georgian Maritime Fleet paid great attention to the training of engineering-technical personnel. For this purpose, the fleet maintained close contacts with various other maritime fleets. According to data from the Personnel Department of April 25, 1967, out of 35 specialists, 15 had higher education, 6 had incomplete higher education, 11 had specialized secondary education, and 3 had general secondary education. Knowledgeable maritime professionals included the long-distance navigation captain A. Kacharava, his deputy Boris Lomtadze, as well as V. Chkhaidze, N. Gaidaburi, A. Maksimov, E. Chernov, and others. Most of them had served for many years as captains and assistants in long-distance navigation.

The head of the personnel department, E.G. Gegenava, spent 20 years in long-distance navigation, holding first the position of engineer-mechanic and later the first assistant of a long-distance navigation captain. G. Vasadze, who supervised the organization of overseas navigation, held a long-distance navigation captain's diploma and worked for 11 years in the Ministry of the Maritime Fleet system.

To share labor experience, fleet specialists were sent to the Novorossiysk Maritime Fleet; seminars were held in Baltic countries, and the Batumi Maritime School (so-called „Morekhotka") trained specialists for the fleet.

For the safety of export-import cargo transportation, based on the fleet head's order of February 19, 1967, militarized detachments of the Georgian Maritime Fleet, the so-called „BOXP," were created. (Archive, F. R-128, S. 4, Sheets 7–8)

On May 11, 1967, the Head of the Georgian Maritime Fleet established a uniform for maritime transport workers, based on the USSR Council of Ministers' order of March 22, 1963, and the Ministry of the Maritime Fleet's order of March 24, 1964.

At that time, the Georgian Maritime Fleet possessed the following transport AAAets:

Transport fleet: passenger catamarans „Zemchuzhina" (2 units), „Arkadia" (3 units);

Dry cargo barges and flatboats;

Tugboats (3 units), and others. The complete list is detailed in archival documents.

From 1959–1966, the passenger fleet of Sokhumi served the ships: „Sokhumi," „Dzigua," „Lakoba," „Kiakhba," „Eshba," „Tkvarcheli," „Abkhazia Komsomol," „Gali," „Ochamchire"; the cargo fleet served the ships: „Kodori," „Gumishta," „Kelasuri," „Bzipi." The Sokhumi Maritime Port Department was headed by M. Tsekava. (Archive, F. R-128, S. 30, Sheet 7)

On May 16, 1975, the Georgian Maritime Fleet Council discussed the rules of conduct for Soviet sailors abroad. Special attention on the ship was given to political-educational work. The second-in-command after the captain, the so-called „Zampalit," was the head of political-educational work. Particular control was established over the prevention of smuggling and adherence to customs regulations. A Soviet sailor was required to maintain moral conduct and follow the rules of behavior. Common violations included excessive alcohol consumption, lateness on the ship, trading with foreign citizens, and exchanging goods. Sailors who broke rules were deprived of visas and sent to work in cabotage for swimming duties. Trade items included women's perfume, exotic birds, pornographic magazines, foreign tobacco, and others. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 622, Sheet 200)

The Georgian Maritime Fleet also implemented preventive measures against occupational diseases. Welders' occupational disease was conjunctivitis. Protective glaves were required, and work areas were isolated with protective barriers. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 462, Sheet 52)

In the 1970s, members of the Georgian Maritime Fleet Council included A. Kacharava, P. Jorbenadze, Koiava, Kikvidze, Davidadze, Pkhakadze, Gaidaburi, Benidze, Isakaev, and Sidenko. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 622, Sheet 290).

On February 14, 1974, the Head of the Georgian Maritime Fleet, Anatoli Kacharava, noted in his report that compared to 1972, cargo tonnage had increased by 20%, and profits amounted to 37%,

exceeding the plan by 9,000 maneti. The economy of the fleet exceeded 51,000 maneti. At the meeting, it was noted that the time for performing repair work had been reduced, delivery of new equipment had improved, and rationalization activities had developed. Anatoli Kacharava identified one of the main shortcomings as the long idle and waiting time of ships in maritime ports.

On September 19, 1973, the tanker „Borjomi,“ arriving at the port of Batumi, took 37 days to unload 21,000 tons of grain, instead of the planned 15 days. The main reason cited was the low qualification of the dispatcher. Large sums were spent on ship repair work; in 1973, 200,000 maneti were allocated for the overhaul of the tanker „Tbilisi,“ but 500,000 maneti were actually spent. In 1974, through staff reduction, the fleet achieved an economic effect of 6,500 maneti. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 491, Sheet 146)

Based on Order of February 8, 1974, by Anatoli Kacharava, captains were appointed for ships sailing abroad: the tanker „Aspindza“ (Captain Aslan Yusufis dze), „Aktau“ (Captain Zenayishvili Abesalom Melitonis dze), „Aksai“ (Captain Blagidze Konstantine Konstantines dze). Notable Georgian captains included: Svanidze Giorgi Nikolozis dze, Mikeladze Soso Memedis dze, and Chkhaidze Vakhtang Davitis dze. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 553, Sheet 6)

By Order of July 19, 1974, the Head of the Georgian Maritime Fleet awarded the honorary title of sailor to Marlen Oragvelidze and Giorgi Arjevanidze. The title of best captain was given to the captain of the tanker „Batumi,“ Vakhtang Davitis dze Chkhaidze; the captain of the tanker „Aspindza,“ Jumber Isidores dze Inchkireli. The title of best mechanic was awarded to Guram Shalvas dze Makatsaria, mechanic of the tanker „Zugdidi.“ Honorary titles were also given to: the senior officer of the tanker „Gori,“ Deisadze Nikoloz Ivanes dze; the boatswain of the tanker „50 Years of Soviet Georgia,“ Kutaladze Vazha Giorgis dze; and the sailor of the „Aktau,“ Mekvabishvili Guram Sandros dze.

From 1967 to 1974, Georgian Maritime Fleet ships visited ports in 75 foreign countries. The Georgian Maritime Fleet was created from scratch; it had no fleet, no necessary material-technical base, no transport economy, and no personnel.

In 1969, 386 foreign-flagged ships arrived at the Batumi Maritime Port (from Bulgaria, Italy, Greece, India, Poland, Finland, Norway, Yugoslavia, Cyprus, Denmark, Spain, Romania, Mexico, etc.). Cargo included petroleum products, fruits and vegetables, and metals.

By 1973, the Georgian Maritime Fleet had 40 tankers with a total tonnage of 395. In 1977, foreign currency profits reached 155,000 maneti, compared to 175,000 maneti in 1970, a fivefold increase.

In 1972, the fleet received the cargo ship „Niko Nikoladze“ for transporting useful minerals. Notable dry cargo ships included „Mikha Chkhaika“ and „Filipe Makharadze,“ which carried 30,000 tons of cargo, including wheat, coal, and coke. In 1975, the fleet included 52 ships with a total tonnage of 8,000.

In 1972, the fleet received the tanker „Drogobich“ from Bulgaria and „Aspindza“ from Finland. Notable ships included the tankers „Batumi,“ „Chkalov,“ „Mashtag,“ and „Iziaslav.“ The technical maintenance of the merchant fleet developed, ships were converted to automated systems, and 3,000 people worked in the Georgian Maritime Fleet. Each year, 350 passenger ships arrived at the Batumi port. In 1972, 18,900 passengers arrived in Georgia. Exports from Georgia included manganese (Chiatura), coke (Rustavi), and coal (Zestafoni), supplying metallurgical factories with raw materials.

In 1973, the ship „Anaklia“ traveled to Cuba, staying there for 153 days. It completed 34 voyages, transporting 162,410.951 kg of cargo, including 9,000 tons of oil and 7,000 tons of diesel fuel. The Georgian state earned 200,000 maneti in foreign currency and 300,000 maneti in Soviet rubles. The „Anaklia“ crew consisted of 36 people: 17 Georgians, 13 Russians, 2 Armenians, 1 Ukrainian, 1 Belarusian, and 1 Greek. The average age of the crew was 36, including graduates of higher maritime schools and specialists from technical colleges. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 478, Sheet 1)

On July 31, 1972, the Georgian Maritime Fleet tanker „Adigeni“ traveled to Cuba for six months, with a crew of 37 members. The ship completed voyages to Rotterdam and Antwerp. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 490, Sheet 21)

On January 8, 1973, the Batumi port was recognized as the best among the Black Sea ports. (Archive, F. R-128, An. 1 S. 122, Sheet 212)

Even this small sample of archival documentary material clearly illustrates the Georgian Maritime Fleet, which possessed a rich tradition of long-distance navigation, and provided significant monetary profit not only for Georgia but for the multiethnic Soviet state with a population of 260 million. The heroic achievements of Georgian long-distance navigation captains, such as A. Kacharava, A. Zenayishvili, V. Makatsaria, V. Chanturia, and others, became legendary. Unfortunately, today the Georgian Maritime Fleet, destroyed by Georgian hands, no longer exists, and the traditions of Georgian navigation have been forgotten.

References:

AAA, f. R-296, inv. 1, p. 9 – Ajara Archival Administration, fund R-296, inventory 1, file No. 9

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 553 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 553

AAA, f. R-296, inv. 1, p. 23 – Ajara Archival Administration, fund R-296, inventory 1, file No. 23

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 622 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 622

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 462 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 462

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 491 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 491

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 478 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 478

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 490 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 490

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 122 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 122

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 3 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 3

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 33 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 33

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 4 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 4

AAA, f. R-128, inv. 1, p. 30 – Ajara Archival Administration, fund R-128, inventory 1, file No. 30

Goderdzi Vachridze, 2013; 59 – Batumi: Past and Present. The Georgian Coast of the Black Sea and Russia's Economic Policy

Tamaz Beradze, 2011; 12 – Library of the Future Generation: Education Hub in Georgia on the Black Sea from Ancient Times to the Present

Revaz Uzunadze, 1977; 1 – Shipping in the Batumi District

საქართველოს ადგილი შავი ზღვის სრუტეების კონვენციაში და ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია (XX საუკუნის 20-30-იანი წლები)[1]

ლელა სარალიძე
ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: lelasaralidze@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-5173-7906

აბსტრაქტი: ნაშრომში საარქივო დოკუმენტებისა და ემიგრაციული პრესის მასალების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე, შესწავლილია ემიგრაციაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსების ბრძოლა გასაბჭოებული საქართველოს ინტერესების დასაცავად, ლოზანისა და მონტრეს საერთაშორისო კონფერენციებზე. შავ ზღვას, ასევე, ბოსფორის და დარდანელის სრუტეებს, უძველესი დროიდან, როგორც მოსაზღვრე, ასევე, არამოსაზღვრე ქვეყნებისთვის განსაკუთრებული სავაჭრო-ეკონომიკური და სამხედრო მნიშვნელობა აქვს. რკინის ფარდის მიღმა, ევროპაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსები, აცნობიერებდნენ რა შავი ზღვის სტრატეგიულ მნიშვნელობას, სრუტეების საერთაშორისო კონვენციაში საქართველოსთვის ადგილის მოსაპოვებლად, საერთაშორისო დონეზე აქტიურად იბრძოდნენ. რამდენიმე სამეცნიერო სტატიას თუ არ ჩავთვლით, აღნიშნული საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში სათანადოდ შესწავლილი არ არის, ხოლო საბჭოთა ისტორიოგრაფია ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსების ბრძოლას მენშევიკების მოქმედებად აფასებს და მათ ღვაწლს მნიშვნელოვნად აკნინებს.

ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებთან დაკავშირებით დადებული საერთაშორისო ხელშეკრულებებიდან, მთავარი როლი თურქებს ეკუთვნოდათ. პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ, 1918 წლის 30 ოქტომბერს მუდროსში დადებული ხელშეკრულება, ანტანტის ქვეყნების წინაშე ოსმალეთის კაპიტულაციას ითვალისწინებდა. ოსმალეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებული სახელმწიფოებისთვის შავ ზღვაში შესვლის, ასევე, კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების ოკუპაციის უფლება მიეცა. 1920 წლისთვის ანტანტის სამხედრო ნაწილებმა კონსტანტინოპოლი და შავი ზღვის სრუტეები დაიკავეს. 1918 წლიდან 1920 წლის ივლისამდე, ქ. ბათუმში დიდი ბრიტანეთის ჯარი იდგა. 1920 წლის 7 ივლისს, დიდი ბრიტანეთის ხელისუფლებამ ბათუმი მის კანონიერ მეპატრონეს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებას დაუბრუნა. 1920 წლის 10 აგვისტოს, პარიზის მახლობლად, სევრში დაიდო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად ოსმალეთი თავისი ტერიტორიის 3/4-ს კარგავდა, ხოლო სრუტეები სპეციალურ კომისიას უნდა გაეკონტროლებინა.

1921 წლის თებერვალ-მარტში, რუსეთის წითელი არმიის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია-ანექსიის შემდეგ, საქართველოს კანონიერი მთავრობა იძულებული გახდა ემიგრაციაში წასულიყო და დაკარგული თავისუფლების აღსადგენად ბრძოლა უცხოეთიდან გაეგრძელებინა. საქართველოს ემიგრაციული მთავრობის, 1922 წლის 13 ნოემბრის დადგენილებით, ლოზანის კონფერენციაზე აკაკი ჩხენკელი და ხარიტონ შავიშვილი გაგზავნეს. საქართველოს ეროვნული მთავრობის მიერ წარგზავნილი არაოფიციალური დელეგაციის ძალისხმევით, საქართველო, როგორც შავიზღვისპირა ქვეყანა, ლოზანის კონფერენციის ოქმებში შეიტანეს. გარდა ამისა, კონფერენციამ სრუტეების კონვენციის XII მუხლში საქართველოს ადგილი დაუტოვა. აღნიშნულ მუხლში საუბარი იყო საერთაშორისო კომისიაზე, რომელსაც სრუტეების საკითხში ახალი წესების შესრულებაზე მეთვალყურეობა ევალებოდა. იმავე მუხლის III აბზაცში, რომელსაც მეტსახელად „ქართველების აბზაცს“ უწოდებდნენ, აღნიშნული იყო, რომ შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოებს – საქართველოსა და უკრაინას, რომელთაც ლოზანის კონფერენციის მუშაობაში ოფიცი-

[1] კვლევა [HE-22-239] დაფინანსებულია შოთა რუსთაველის სახელობის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (SRNSFG) მიერ

ალურად მონაწილეობა არ მიუღიათ, უფლება ჰქონდათ საერთაშორისო სრუტეების საკითხის შემსწავლელ კომისიაში საკუთარი წარმომადგენელი გაეგზავნათ. მიუხედავად დიდი ძალისხმევისა, შემდგომში ეს პოზიცია ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველმა პოლიტიკოსებმა ვეღარ შეინარჩუნეს. 1936 წლის 20 ივლისს, შვეიცარიის ქალაქ მონტრეში ხელი მოეწერა ახალ მონტრეს კონვენციას, რომლის ძალითაც ლოზანის კონფერენციის გადაწყვეტილება გაუქმდა, შავი ზღვის სრუტეებზე თურქეთის სრული სუვერენიტეტი აღდგა. ამ დროისთვის, ქართული ემიგრაცია შესუსტებული იყო. 1933 წლის ივლისში, პარიზში ქართული ლეგაცია ოფიციალურად გაუქმდა (არქივი, ფ. 1864, ან. 2, ს. 915:15), რასაც წინ უსწრებდა რუსეთ-საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტი (1932 წ. 29 ნოემბერი) (სარალიძე, 2010/2011:384).

მონტრეს კონვენციამ მძიმე გამოვლინება პოვა რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს, როცა აშშ-ს ხელისუფლებამ შავ ზღვაში სამხედრო ხომალდების შეყვანა განიზრახა, თურქეთის მთავრობამ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში ამერიკული გემების გატარებაზე უარი განაცხადა და მონტრეს კონვენცია აამოქმედა. ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსების მცდელობის მიუხედავად, საქართველო უძლური აღმოჩნდა დაეცვა ქვეყნის უფლებები სრუტეების კონვენციაში, რასაც მაშინ საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ აქტიურად შეუშალა ხელი.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, რუსეთი, თურქეთი, ლოზანის კონვენცია, მონტრეს კონვენცია.

* * *

შესავალი. შავი ზღვის ფაქტორი, სამხედრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით, ქართული სახელმწიფოსთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. ამ ფაქტს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რუსული ოკუპაციის გამო, ემიგრაციაში იძულებით წასული ქართველი პოლიტიკოსები. ისინი აქტიურად მონაწილეობდნენ საერთაშორისო ფორუმებში. ქართული პოლიტიკური ელიტა, ძირითადად, საფრანგეთში მოღვაწეობდა, სადაც ქართული ლეგაცია, 1933 წლის ივლისამდე, ოფიციალურად არსებობდა. ლოზანის კონფერენციაზე, სრუტეების კონვენციაში ადგილის მოპოვება ქართველი პოლიტიკოსების ძალისხმევის შედეგი იყო. საბჭოთა დელეგაციის პარალელურად, საქართველოს ინტერესების დასაცავად, ისინი აქტიურად იბრძოდნენ. მართალია, შემდეგში 1936 წელს მონტრეს კონვენციით, საქართველომ დაკარგა ლოზანის კონფერენციაზე მიღწეული შედეგები, თუმცა მათი ხმა აქტიურად ისმოდა საბჭოთა რკინის ფარდის მიღმა და მსოფლიოს საბჭოთა მთავრობის რეალურ სახეს აჩვენებდა.

წინამდებარე ნაშრომში თანმიმდევრულად არის გადმოცემული ემიგრაციაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსებით თავდადებული ბრძოლა ლოზანის და მონტრეს კონფერენციებზე, სადაც სრუტეების კონვენციის საკითხი საერთაშორისო დონეზე განიხილებოდა.

მეთოდები: კვლევა დაფუძნებულია ისტორიულ-შედარებით და ემპირიულ მეთოდებზე, რაც საკვლევი მასალის კრიტიკულ ანალიზსა და გააზრებას გულისხმობს. გამოყენებულია საარქივო, პრესის მასალების, საერთაშორისო კონფერენციებზე პოლიტიკურ მოღვაწეთა მოხსენებების დამუშავების კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, პოლიტიკური მონიტორინგი, საერთაშორისო ხელშეკრულებების მონაცემების ანალიზი.

მსჯელობა: შავიზღვისპირა სრუტეების როლი, ევროპულ სახელმწიფოთა ეკონომიკური განვითარების, საერთაშორისო ვაჭრობის და კონკურენციის პირობებში, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ოსმალეთის იმპერია, რომელიც ანგარიშგასაწევ სამხედრო ერთეულს წარმოადგენდა, XIX საუკუნემდე, მსოფლიოს სრუტეების გამოყენების წესებს კარნახობდა. ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში, საკუთარი ხომალდების თავისუფალი გადაადგილების უზრუნველყოფის მიზნით, ევროპულ სახელმწიფოთა მმართველები ოსმალეთის ხელისუფლებასთან მოლაპარაკებებს აქტიურად აწარმოებდნენ. სასურველი შედეგის მისაღებად, ისინი დიპლომატიას, ზოგჯერ კი სამხედრო ძალასაც მიმართავდნენ. შექმნილმა საერთაშორისო პირობებმა შავიზღვისპირა სრუტეების

გამოყენების შესახებ საერთაშორისო კონვენციის შექმნის იდეა განაპირობა. რუსეთის, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, ავსტრიის, პრუსიისა და ოსმალეთის წარმომადგენლებმა, 1841 წლის 13 ივლისს, ლონდონის სრუტეების პირველ კონვენციას მოაწერეს ხელი. კონვენციის ძალით, შავი ზღვის სრუტეებზე, რომლებიც შავ ზღვას ხმელთაშუა ზღვასთან აკავშირებს, ოსმალეთის იმპერიის ძველი მმართველობა აღდგა. სრუტეებში უცხოური სამხედრო ხომალდების გადაადგილება იკრძალებოდა, მათი მიმოსვლა კი საკუთრივ ოსმალეთის სულთნის მიერ იყო ნებადართული (Rozakis, Stagos, 1987:25).

თავის მხრივ, საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ, ლენინის მეთაურობით, მეფის რუსეთის ყველა არაკანონიერ ხელშეკრულებას, მათ შორის სრუტეებთან მიმართებაში, ანულირება გაუკეთა და თურქეთის ხელისუფლებასთან, მუსტაფა ქემალის (ათათურქის) მეთაურობით, მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა. საბჭოთა მთავრობა თურქეთის ხელისუფლების მიერ შემოთავაზებულ წინადადებას დაეთანხმა, რომლის მიხედვით, სრუტეების საკითხი შავიზღვისპირა სახელმწიფოების იურისდიქციის ქვეშ რჩებოდა, თუმცა მსოფლიო არენაზე ძალთა თანაფარდობის ცვლისა და თვით შავიზღვისპირა სახელმწიფოთა შორის არსებული უთანხმოებების გამო ეს ვერ განხორციელდა.

1921 წლის 16 მარტს, რუსეთის სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკის მთავრობასა და ოსმალეთის დიდ ეროვნულ კრებას შორის გაფორმდა ხელშეკრულება, რომლის V მუხლი სრუტეებს ეხებოდა. შავი ზღვის სრუტეების საკითხი განსახილველად უნდა გადასცემოდა კონფერენციას შავიზღვისპირეთის ქვეყნების შემადგენლობით. საკითხის გადაწყვეტისას დაცული უნდა ყოფილიყო ოსმალეთის სუვერენიტეტი. მსგავსი პირობები იყო განხილული მოგვიანებით რუსულ-თურქულ ყარსის ხელშეკრულებაში 1921 წლის 13 ოქტომბერს, ასევე, 1922 წლის უკრაინულ-თურქულ ხელშეკრულებაში.

1922 წლის 20 ნოემბრიდან 1923 წლის 24 ივლისამდე (შესვენებით 1923 წლის 4 თებერვლიდან 22 აპრილამდე), დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და იტალიის ინიციატივით, თურქეთთან სამშვიდობო ხელშეკრულების მოსამზადებლად და შავი ზღვის სრუტეების კონვენციის შესამუშავებლად, შვეიცარიის ქალაქ ლოზანაში საერთაშორისო კონფერენცია გაიმართა. ანტანტის ქვეყნების ზოგადი პოზიცია შავი ზღვის სრუტეებში, როგორც მშვიდობიან, ასევე, ომის დროს, ყველა ქვეყნის სამხედრო გემებისთვის თავისუფალ გადაადგილებას ითვალისწინებდა, თურქეთის ნეიტრალიტეტის შემთხვევაში. ინგლისის დელეგაციამ შავი ზღვის სრუტეების დემილიტარიზაცია და მათზე საერთაშორისო კონტროლის დამყარება მოითხოვა.

საქართველოს ემიგრაციული მთავრობის, 1922 წლის 13 ნოემბრის, დადგენილებით, ლოზანის კონფერენციაზე, პირველ დელეგატად ევროპაში საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანი მინისტრი აკაკი ჩხენკელი, ხოლო მეორე დელეგატად ერთა ლიგაში საქართველოს ეროვნული მთავრობის წარმომადგენელი, ხარიტონ შავიშვილი დაინიშნა (არქივი, ფ. 1864, ს. 636:38).

ანტანტის სახელმწიფოთა გადაწყვეტილებით, საბჭოთა დელეგაციის მონაწილეობა თავდაპირველად სრუტეების საკითხის განხილვით შემოიფარგლა. საბჭოთა მთავრობამ გააპროტესტა ასეთი დისკრიმინაცია, მაგრამ შესაძლებლად მიიჩნია კონფერენციაში მონაწილეობა და გიორგი ჩიჩერინის მეთაურობით ლოზანაში ოფიციალური დელეგაცია გაგზავნა. გასაბჭოებულ საქართველოს კი ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის საკავშირო საბჭოს თავმჯდომარე, საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრი, ბუდუ (პოლიკარპე) მდივანი წარმოადგენდა. მისი ძმა სიმონ მდივანი ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წარმომადგენელი იყო ანგორაში (ანკარა). ლოზანაში ჩასულმა საბჭოთა დელეგაციამ თავი სრულიად იზოლირებულად იგრძნო. გ. ჩიჩერინმა სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილეს მაქსიმ ლიტვინოვს მისწერა: „მე შემექმნა შთაბეჭდილება ჩვენი სრული იზოლაციისა არა მხოლოდ ლოზანაში, არამედ ზოგადად... კურზონი კონფერენციის სრული ბატონ-პატრონია. ფრანგები თავმდაბლად მისდევენ მას. მუსოლინიმ სრულიად დაკარგა ყოველგვარი დამოუკიდებლობა. თურქები საცოდავ პოლიტიკას ატარებენ, თითქოს ვინმეს მოტყუება სურთ და, საბოლოოდ, ნებდებიან და ემორჩილებიან...“ (Хормач, 2019:80). ყველა სხვა სახელმწიფო, მათ შორის იუგოსლავია და ბულგარეთი, ასევე, კონფერენცი-

აზე არაოფიციალურად მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია რსფსრ-ის წინააღმდეგი იყო.

საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრმა რაიმონ პუანკარემ წინადადებით მიმართა ინგლისისა და იტალიის მმართველებს, რათა ლოზანის კონფერენციაზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია მიეწვიათ, თუმცა მოკავშირეთაგან თანხმობა ვერ მიიღო. ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი ლორდ კურზონი საქართველოს ეროვნული მთავრობის წარმომადგენელთა მიწვევის წინააღმდეგი არ იყო, მაგრამ კონფერენციაზე, ასევე, ფაქტობრივ, ე. ი. საბჭოთა მთავრობის წარმომადგენლის დაშვებასაც მოითხოვდა. დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ლორდ კურზონი ასე ასაბუთებდა თავის წინადადებას: „ინგლისმა ცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ მას იურიდიულად არცერთი მთავრობა, არც ეროვნული და არც ბოლშევიკური არ უცნია. მე არ შემიძლია ამიტომ დაგეთანხმოთ ისეთი მთავრობის მოწვევაზე, რომელიც არ განაგებს თავის ტერიტორიებს“ (სარალიძე, 2017:360). რ. პუანკარემ ინგლისის წარმომადგენელს დაუსაბუთა, რომ 1921 წლის 27 იანვარს, ინგლისმა სხვა მოკავშირეებთან ერთად ცნო, როგორც საქართველო, ისე მისი ეროვნული მთავრობა. ამის შემდეგ, კურზონი იძულებული გახდა ელიარებინა თავისი შეცდომა, თუმცა ლოზანის კონფერენციაზე საქართველოს მოწვევის საკითხში ის მაინც ურყევი დარჩა. რადგან შეთანხმებას ვერ მიაღწიეს, გადაწყდა არც ეროვნული და არც საბჭოთა რუსეთის მიერ წარმოდგენილი საქართველოს მთავრობა მოეწვიათ. მოგვიანებით, დიდმა ბრიტანეთმა სსრკ, როგორც სახელმწიფო, ოფიციალურად 1924 წლის 2 თებერვალს აღიარა.

კონფერენციის მეორე ეტაპზე, მას შემდეგ რაც 1923 წლის 23 აპრილს მოლაპარაკებები განახლდა, ანტანტის ძალებმა საბჭოთა დელეგაციის პირდაპირი დისკრიმინაციის გზა აირჩიეს. იტალიაში საბჭოთა კავშირის დიპლომატიური წარმომადგენელი ვაცლავ ვოროვსკი ოფიციალურად არც კი იყო ინფორმირებული კონფერენციის განახლების შესახებ და როდესაც ლოზანაში ჩავიდა, მოლაპარაკებებში მონაწილეობის უფლება არ მისცეს. იმავე დღეს საბჭოთა მთავრობამ ვოროვსკის შვეიცარიის დატოვება უბრძანა, თუმცა უკვე გვიანი იყო – 10 მაისს ვოროვსკი ყოფილმა თეთრგვარდიელმა ოფიცერმა, შვეიცარიის მოქალაქე მორის კონრადიმ მოკლა (Белков, 1971:86).

16 მაისს, საბჭოთა მთავრობამ, ვოროვსკის მკვლელობასთან დაკავშირებით, მოწვეულ სახელმწიფოებს და შვეიცარიას საპროტესტო ნოტები გაუგზავნა, ხოლო 20 ივნისს შვეიცარიასთან ურთიერთობები შეწყვიტა. მოლაპარაკებების შედეგად, საბჭოთა წარმომადგენლების მონაწილეობის გარეშე, მოკავშირეებმა სრუტეების რეჟიმთან დაკავშირებით მათი პროექტის მიღების, ასევე, ადგილობრივი კომისიის შესახებ, თურქეთთან შეთანხმების მიღწევა მოახერხეს.

ლოზანის სამშვიდობო კონფერენციაზე, რუსეთის მთავრობამ აქტიურად დაუჭირა მხარი თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიულ მთლიანობას და სუვერენიტეტს (სვანიძე, 2002:314-316). 1922 წლის 6 დეკემბერს, კომისიის მეორე შეხვედრაზე, საბჭოთა დელეგაციის მისამართით, კურზონმა უკმაყოფილება გამოთქვა, რადგან რუსული პროგრამა მიზნად ისახავდა შავი ზღვის რუსულ ტბად გადაქცევას, რომლის კართანაც თურქეთი ერთგული მცველი იქნებოდა. თავის მხრივ, ლოზანის კონფერენციაზე ოსმალეთის დელეგაციის მეთაურმა, ისმეთ ფაშამ (Mustafa İsmet İnönü, 1884-1973), საბჭოთა რუსეთის პოზიციების მხარდაჭერაზე უარი თქვა, რის გამოც რუსეთის ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ არა თუ ვერ მოიპოვა ახალი პოზიციები ლოზანაში, არამედ ძველიც კი დაკარგა. კომისიაში გამართული დისკუსიების დროს, ისმეთ ფაშამ განაცხადა, რომ ის არ მოითხოვდა დასავლეთ თრაკიის თურქეთისთვის დაბრუნებას. რეგიონში მცხოვრებ ხალხს უფლება ჰქონდა, საკუთარი ბედი თავად გადაეწყვიტა. აღმოსავლეთ თრაკიის საზღვრები 1913 წლის სტამბოლის ხელშეკრულებით განსაზღვრულ ფარგლებში უნდა ყოფილიყო (Lozan Barış Konferansı, 2018:58).

1923 წლის 24 ივლისს, დიდმა ბრიტანეთმა, საფრანგეთმა, იტალიამ, იაპონიამ, საბერძნეთმა, რუმინეთმა, სერბების, ხორვატებისა და სლოვენიების სამეფომ, ერთი მხრივ, და თურქეთმა, მეორე მხრივ, ლოზანის სამშვიდობო ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს. სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით, ინგლისურმა დიპლომატიამ თურქეთისგან მნიშვნელოვანი დათმობები მიიღო: ხელშეკრულება ითვალისწინებდა, მშვიდობიან და საომარ დროს, სავაჭრო და სამხედრო (საზღვაო და საჰაერო) გემების სრუტეებში გადაადგილების თავისუფლებას; ბოსფორისა და დარდანელის დე-

მილიტარიზაციას, ანუ სანაპირო სიმაგრეების განადგურებას. ლოზანის კონფერენციის გადაწყვეტილებით, შავი ზღვა გადაიქცა საერთაშორისო ზღვად, სადაც შავი ზღვის განაპირა სახელმწიფოებისთვის როგორც სავაჭრო, ისე სამხედრო გემების მიმოსვლა უზრუნველყოფილი იყო.

1923 წლის 23 აგვისტოს თურქეთმა მოახდინა ხელშეკრულების რატიფიკაცია, ხოლო ძალაში შევიდა 1924 წლის 6 აგვისტოდან, როდესაც რატიფიკაცია ყველა ხელმომწერმა სახელმწიფომ მოახდინა.

ლოზანის კონფერენციაზე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ემიგრირებული მთავრობის მიერ წარგზავნილი არაოფიციალური დელეგაციის ძალისხმევით, საქართველო შეტანილი იქნა კონფერენციის ოქმებში. გარდა ამისა, კონფერენციამ სრუტეების კონვენციის XII მუხლში საქართველოს ადგილი დაუტოვა. აღნიშნულ მუხლში საუბარი იყო საერთაშორისო კომისიაზე, რომელსაც სრუტეების საკითხში ახალი წესების შესრულებაზე მეთვალყურეობა ევალებოდა. იმავე მუხლის III აბზაცში, რომელსაც მეტსახელად „ქართველების აბზაცს“ უწოდებდნენ, აღნიშნული იყო, რომ შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოებს – საქართველოსა და უკრაინას, რომელთაც ლოზანის კონფერენციის მუშაობაში ოფიციალურად მონაწილეობა არ მიუღიათ, უფლება ჰქონდათ საერთაშორისო სრუტეების საკითხის შემსწავლელ კომისიაში საკუთარი წარმომადგენელი გაეგზავნათ.

1922-1923 წლების ლოზანის კონფერენციაზე საბჭოთა დელეგაციამ, არაერთხელ განაცხადა პრეტენზია, კონფერენციაზე საქართველოს ეროვნული მთავრობის წარმომადგენლების დაშვებასთან დაკავშირებით, თუმცა საბჭოთა დელეგაციის მეთაურმა, გიორგი ჩიჩერინმა უარყოფითი პასუხი მიიღო. უფრო მეტიც, საქართველო კონფერენციის ოქმებში შეტანილი იყო, როგორც შავი ზღვის მოსაზღვრე დამოუკიდებელი სახელმწიფო და სრუტეების კონვენციის მე-12 პუნქტის მე-3 ქვეპუნქტით, მისთვის საკონტროლო კომისიაში ადგილი გამოყოფილი იყო (არქივი, ფ. 1864, ს. 820:6).

კონფერენციაზე ქართულ დელეგაციას დიდი დახმარება გაუწია ფრანგმა დიპლომატმა რენე მასიგლიმ (René Massigli). იგი, 1920-1931 წლებში, თურქეთში საფრანგეთის ელჩი, ამასთანავე ელჩების კონფერენციის გენერალური მდივანი იყო. 1923 წელს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობისადმი გაგზავნილ წერილში ა. ჩხენკელი წერს: „...ეს არის მოვედი მასიგლისაგან, ის ხომ პირველი წყაროა. გადაშალა კონვენციის პროექტი და წამაკითხა მე-12 მუხლი კომისიის შესახებ: თურმე პრესას გამოუტოვებია მუხლის უკანასკნელი აბზაცი, რომელიც სწორედ ჩვენ გვეხება! აქვე გიგზავნით ამ მუხლის ასლს უკლებლად. უკანასკნელ აბზაცში არაა დასახელებული საქართველო, მაგრამ მხოლოდ ის იგულისხმება მასში. ეს აბზაციო, განმარტა მასიგლიმ, სპეციალურად თქვენთვის დაუმატესო, გაიმეორა მან ხაზგასმით. მაშ რად პირდაპირ არ დაასახელეთ საქართველო-მეთქი, შევეკითხე მე. იმიტომ რომ საქართველო არაა მონაწილე კონფერენციის, მარტო ის ითვლება **დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ შავ ზღვაზე, ჩამოთვლილთა გარდა, თან შეიძლება** ჩიჩერინთან დავიდარაბას გაურბოდნენ, რატომ უკრაინა არ არისო, ეს კი არავისგან არაა ცნობილი „დე ფაქტო“ და დე იურე“-ო... ნუთუ კიდევ არა ხართ კმაყოფილი, მეუბნება მასიგლი: საქართველო ნახსენებია თვით რუსების მოთხოვნით ოქმებში, ამას ხომ თქვენც თხოულობდით. მეორეს მხრით, თვით კონვენციაშიც სპეციალური აბზაცია საქართველოსთვის. მეც არაფერი დამრჩენოდა იმის გარდა, რომ მადლობა გადამეხადა. სრუტეების ტექსტიც მომცა და დასძინა, ეს ერთგვარი დოკუმენტია, ჩვენი კანცელარიიდან გამოსული, როგორც ჩემი წერილი რუსებისადმი...“ (ჩხენკელი, 2024:272).

მიუხედავად დიდი ძალისხმევისა, შემდგომში ეს პოზიცია ქართულმა ემიგრაციამ ვერ შეინარჩუნა. 1936 წლის 22 ივნისიდან 20 ივლისამდე, შვეიცარიის ქალაქ მონტრეში საერთაშორისო კონფერენცია ჩატარდა. 1936 წლის 20 ივლისს, ხელი მოეწერა ფრანგულ ენაზე შედგენილ მონტრეს კონვენციას, სრუტეების რეჟიმის შესახებ, რომელიც ძალაში იმავე წლის 9 ნოემბერს შევიდა. 1923 წლის ლოზანის კონვენცია შეიცვალა. ახალი კონვენციის ხელმომწერები არიან დიდი ბრიტანეთი, ბულგარეთი, საფრანგეთი, საბერძნეთი, იაპონია, რუმინეთი, თურქეთი, საბჭოთა კავშირი და იუგოსლავია (Tulun, 2020:7). მონტრეს კონვენციის ძალით, სრუტეების საერთაშორისო კომისია გა-

უქმდა და აღნიშნულ ზონაზე, თურქეთის სრული სუვერენიტეტი აღდგა. შავი ზღვის სრუტეებზე – ბოსფორსა და დარდანელზე კონტროლის ბერკეტები თურქეთის რესპუბლიკას გადაეცა. ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემს როგორც მშვიდობიან, ასევე ომის დროსაც სრუტეების თავისუფალი გავლის უფლება ეძლეოდა. მშვიდობიან პერიოდში ყველა შავიზღვისპირა სახელმწიფოს შეეძლო თავისუფლად გაეტარებინა თავისი გემები სრუტეებში. კონფერენციაზე კამათი გაიმართა არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოების სამხედრო გემების უფლების გარშემო. არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოთა უფლებები მკვეთრად შეიზღუდა. მშვიდობიან დროს მათ შეეძლოთ შეეყვანათ შავ ზღვაში მხოლოდ მსუბუქი წყალზევითა გემები, სამი კვირის ვადით. ამასთან, არაშავიზღვისპირა ყველა სახელმწიფოს გემების საერთო ტონაჟის მოცულობა მკაფიოდ განისაზღვრა. ომის დროს, თურქეთის ნეიტრალიტეტის შემთხვევაში, სრუტეები მეომარი სახელმწიფოების სამხედრო გემებისთვის დახურული უნდა ყოფილიყო, ხოლო საომარ მოქმედებებში თურქეთის ჩაბმის შემთხვევაში, სახელმწიფოებს უფლება ეძლეოდა ემოქმედათ სრუტეების ზონაში საკუთარი შეხედულების მიხედვით. არაშავიზღვისპირა სამხედრო გემების გატარება მათი კლასის, ტონაჟის და შავ ზღვაში ყოფნის ვადების მიხედვით იზღუდება. კონვენციის მიღებიდან 89 წელი გავიდა და იგი დღესაც ძალაშია, რაც ადასტურებს თურქეთის სუვერენიტეტს ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებზე და არეგულირებს შავ ზღვაზე გემების მოძრაობას.

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები, რომლებიც უძლურნი აღმოჩნდნენ საკუთარი წარმომადგენლის საშუალებით დაეცვათ საქართველოს ინტერესები მონტრეს კონფერენციაზე, იმედს არ კარგავდნენ, რომ სრუტეების საკითხის განხილვისას, საქართველოს უფლება, როგორც შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოსი, დაცული იქნებოდა, რადგან მას ეს უფლება ლოზანის კონვენციამ შეუნარჩუნა.

რუსეთის წარმომადგენელი გიორგი ჩიჩერინი შეეცადა სრუტეები ყველა სახელმწიფოს სამხედრო გემებისთვის დაეკეტა, გარდა თურქეთის გემებისა, თუმცა ეს მაშინ ვერ განახორციელა. რუსეთს სურდა შავი ზღვის გამოცხადება მონაპირე სახელმწიფოების დაკეტილ ზღვად, რაც დანარჩენ სახელმწიფოებზე რუსეთის გაბატონებას გამოიწვევდა.

თავის მხრივ, საქართველოს ემიგრაციულმა მთავრობამ მონტრეს კონვენციის კანონიერება ეჭვქვეშ დააყენა. მათი აზრით, საერთაშორისო სამართლის თანახმად, მხოლოდ ის ხელშეკრულება ითვლება კანონიერად, რომელზეც ყველა მონაწილე ქვეყანამ ხელი მოაწერა. ახალი კონვენციის შემთხვევაში კანონიერება ეჭვქვეშ დადგა, რადგან ლოზანის კონფერენციისგან განსხვავებით, იტალიის ხელისუფლებას მონტრეს კონვენციაზე ხელი არ მოუწერია, უფრო მეტიც მათი დელეგაცია კონფერენციას არც დასწრებია. ა. ჩხენკელს მხედველობაში ჰქონდა ის ფაქტი, რომ 1935 წლის 3 ოქტომბერს, იტალიის არმია ეთიოპიაში შეიჭრა, რის გამოც დიდი ხნის მეგობრები – იტალია და ინგლისი ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. მიუხედავად ამისა, იტალიას მაინც დაუტოვეს ადგილი მონტრეს კონვენციაში, რაც საერთაშორისო ნორმების დარღვევა იყო (სარალიძე, 2010:65).

ქართველი პოლიტიკოსები საერთაშორისო ხელშეკრულებების გახშირებული დარღვევის ფაქტებს საერთაშორისო უფლების დაცვის საქმეში ერთა ლიგის სისუსტედ მიიჩნევდნენ. აკაკი ჩხენკელმა ოფიციალური წერილით მიმართა მონტრეს კონფერენციის თავმჯდომარეს, სტანლეი ბროსს (**„დამოუკიდებელი საქართველო“, №126**) და განუმარტა, რომ საქართველოს, როგორც შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოს კონფერენციაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა, რაც თავის დროზე, 1923 წელს ლოზანის კონფერენციამ მიანიჭა.

დასკვნები: ამრიგად, ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები იმედს არ კარგავდნენ, რომ საქართველო აუცილებლად აღადგენდა დაკარგულ სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას. ისინი რკინის ფარდის მიღმა, საერთაშორისო დონეზე, აქტიურად იცავდნენ საქართველოს კანონიერ უფლებებს. მათი ძალისხმევის შედეგად, ლოზანის კონფერენციამ განსაზღვრა საქართველოს, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის ადგილი სრუტეების კონვენციაში. ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ, რათა საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენელი საქართველოს მხარედ არ ეცნოთ, რასაც მოწმობს მათ მიერ მაღალ დონეზე შედგენილი მემორანდუმები, განცხადებები, პირადი წერილები, რომლებსაც მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლებს უგზავნიდნენ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

დოკუმენტები გენუისა და ლოზანის კონფერენციებში საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელთა მონაწილეობის შესახებ (მიმართვები, მემორანდუმები, მიმოწერა და სხვ.). ლოზანის კონფერენციის დელეგატები ა. ჩხენკელი და ხ. შავიშვილი, საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი: 2, ს. 636.

მიმოხილვა ერთა ლიგის ასამბლეის სხდომებსა და საერთაშორისო კონფერენციებზე 1920-1924 წლებში საქართველოს საკითხის განხილვის შესახებ (ფრანგულ ენაზე), ფონდი 1864, ანაწერი: 2, ს. 820.

სარალიძე ლ. (2010), მონტრეს კონფერენცია და ქართული ემიგრაცია (1936 წ.), ქართული ემიგრაცია, კრებული I (59-69). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი, გიორგი მაჩაბლის ფონდი.

სარალიძე ლ. (2010/2011), რუსეთ-საქართველოს 1932 წლის თავდაუსხმელობის პაქტი და ქართული ემიგრაცია. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები X-XI (380-385). თბილისი: უნივერსალი. სარალიძე ლ. (2017), არისტიდ ბრიანი და კავკასიიის ერთიანობის იდეა (352-367). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები XII, თბილისი.

სვანიძე მ. (2002), ოსმალეთის ისტორია: 1600-1923, ტომი II (314-316). თბილისი: ქრონოგრაფი.

სრუტეების თავისუფლება და საქართველო, გაზ. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №126 (1936), პარიზი.

ჩხენკელი ა. მიმოხილვა საქართველოს უახლესი წარსული (1921-1933 წ.წ.) (ფრანგულ ენაზე), საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 915.

ჩხენკელი ა. წერილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ლოზანიდან, 1923 წ., აკაკი ჩხენკელი საქმიანი წერილები, საუბრის ჩანაწერები და სხვა ოქმები (2024), მთავარი რედაქტორი ზურაბ გაიპარაშვილი, თბილისი: თსუ.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1, C 1, Kitap 1 (2018), (s.58). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Rozakis Ch. L., Stagos P. N. (1987), The Turkish Straits (p. 25). Boston: M. Nijhoff.

Tulun Teoman Ertuğrul (2020), The Montreux Convention: A Regional And Global Safety Valve (p. 7). Ankara: Center for Eurasian Studies.

Белков А. К. (1971), Вацлав Вацлавович Воровский (стр. 86). Москва:Мысль.

Хормач И. (2019), Советская Россия на Лозаннской конференции по урегулированию положения на Ближнем Востоке (1922-1923 годы) (стр. 74-92). Новая и новейшая история, №2, Москва:Russian Academy of Sciences.

GEORGIA'S PLACE IN THE BLACK SEA STRAITS CONVENTION AND GEORGIAN POLITICAL EMIGRATION (1920S-1930S)[1]

LELA SARALIDZE
PhD in History, Chief Scientist-Researcher,
Regionalism Research institute
E-Mail: lelasaralidze@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-5173-7906

Abstract: This work sheds light on the activity of Georgian politicians in exile, based on a scientific analysis of archival documents and materials from the émigré press. They actively defended the interests of forcibly Sovietized Georgia at the international conferences in Lausanne and Montreux. The Black Sea, as well as the Bosphorus and Dardanelles straits, have had special commercial, economic and military significance for both bordering and non-bordering countries since ancient times. Behind the Iron Curtain, Georgian politicians in Europe, fully understanding the strategic importance of the Black Sea, actively fought at the international level for Georgia's place in the International Convention on the Straits. With the exception of a few scholarly articles, this issue has not been properly studied in Georgian historiography, while Soviet historiography assesses the struggle of Georgian politicians in exile as the actions of the Mensheviks and significantly downplays their contribution.

Of the international agreements concluded regarding the Bosphorus and Dardanelles Straits, the leading role belonged to the Turks. After the defeat of the Ottoman Empire in World War I, the Treaty of Mudros, signed on October 30, 1918, provided for the capitulation of the Ottoman Empire to the Entente countries. The Ottoman government was forced to allow the victorious powers of World War I to enter the Black Sea and occupy Constantinople and the Straits. By 1920, the Entente troops occupied Constantinople and the Black Sea straits. From 1918 to July 1920, the British army was stationed in Batumi. On July 7, 1920, the British government returned Batumi to its rightful owner, the government of the Democratic Republic of Georgia. On August 10, 1920, a treaty was signed in Sèvres, near Paris, according to which the Ottoman Empire lost 3/4 of its territory, and control over the straits was entrusted to a special commission. In February-March 1921, after the occupation and annexation of the Democratic Republic of Georgia by the Russian Red Army, the legitimate government of Georgia was forced into exile and continued the struggle to restore its lost freedom from abroad. By the decree of the Georgian government in exile of November 13, 1922, Akaki Chkhenkeli and Khariton Shavishvili were sent as delegates to the Lausanne Conference. Thanks to the efforts of an unofficial delegation sent by the Georgian national government, Georgia as a Black Sea state was included in the protocols of the Lausanne Conference. The conference also reserved the place for Georgia in Article XII of the Straits Convention. The article mentions an international commission tasked with overseeing the implementation of new rules in the straits. Point III of the same article, nicknamed the „Georgian point," stated that the states bordering the Black Sea – Georgia and Ukraine, which did not officially participate in the Lausanne Conference – had the right to send a representative to the commission to study the issue of international straits. Despite great efforts, Georgian politicians working in exile were subsequently unable to maintain this position. On July 20, 1936, a new Montreux Convention was signed in the Swiss city of Montreux, by virtue of which the decision of the Lausanne Conference was annulled and Turkey's full sovereignty over the Black Sea Straits was restored. By this time, Georgian emigration had weakened. In July 1933, the Georgian embassy in Paris was officially closed, which was preceded by the Russian-French non-aggression pact (November 29, 1932).

[1] The research project [HE-22-239] is funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG)

The Montreux Convention was put to serious use during the Russo-Georgian War in August 2008, when the US government intended to send warships to the Black Sea and the Turkish government refused to allow US ships to pass through the Bosphorus and Dardanelles Straits and activated the Montreux Convention. Despite the efforts of Georgian politicians in exile, Georgia proved powerless to defend the country's rights under the Straits Convention, something the Soviet Russian government at the time actively opposed.

Keywords: Georgia, Russia, Turkey, Lausanne Convention, Montreux Convention.

* * *

Introduction. The factor of the Black Sea is of vital importance for the Georgian state from a military-economic point of view. This fact was especially important for Georgian politicians who were forced to leave the country due to the Russian occupation. They took an active part in international forums. The Georgian political elite mainly operated in France, where the Georgian mission officially existed until July 1933. At the Lausanne Conference, obtaining a place in the Convention on the Straits was the result of the efforts of Georgian politicians. Bypassing the Soviet delegation, they actively fought to protect the interests of Georgia. Although later, in 1936, with the adoption of the Montreux Convention, Georgia lost the results achieved at the Lausanne Conference, its voice was actively heard behind the Soviet Iron Curtain and showed the world the true face of the Soviet government. The work consistently presents the selfless struggle of Georgian politicians in exile at the conferences in Lausanne and Montreux, where the issue of the Straits Convention was discussed at the international level.

Methods. The study is based on historical-comparative and empirical methods, which involve critical analysis and comprehension of the research material. A comprehensive method of processing archival and press materials, reports of political figures at international conferences, political monitoring, and analysis of data from international treaties was used.

Discussion. The role of the Black Sea straits in the economic development of European states, international trade and competition increased significantly. The Ottoman Empire, a formidable military power, dictated the rules for the use of the straits until the 19th century.

In order to ensure free passage of their ships through the Bosphorus and Dardanelles, the rulers of European states actively negotiated with the Ottoman authorities. To achieve the desired result, they resorted to diplomacy and sometimes even military force.The international conditions that arose led to the idea of creating an international convention on the use of the Black Sea straits. Representatives of Russia, Great Britain, France, Austria, Prussia and the Ottoman Empire signed the First London Convention on the Straits on July 13, 1841. By virtue of the convention, the former dominance of the Ottoman Empire over the Black Sea straits connecting the Black Sea with the Mediterranean was restored. The passage of foreign warships through the straits was prohibited, and their passage was permitted only by the Ottoman Sultan himself (Rozakis, Stagos, 1987:25).

In turn, the government of Soviet Russia, headed by Lenin, annulled all illegal treaties with Tsarist Russia, including those regarding the straits, and established friendly relations with the Turkish government headed by Mustafa Kemal (Ataturk). The Soviet government agreed with the proposal of the Turkish government, according to which the question of the straits remained under the jurisdiction of the Black Sea states, but due to the changed balance of power in the world arena and disagreements between the Black Sea states themselves, this could not be realized.

On March 16, 1921, an agreement was signed between the government of the Russian Socialist Federative Republic and the Grand National Assembly of the Ottoman Empire, Article V of which concerned the straits. The issue of the Black Sea straits was supposed to be submitted for discussion to a conference of the Black Sea states. In resolving this issue, it was necessary to protect the sovereignty

of the Ottoman Empire. Similar conditions were later discussed in the Russian-Turkish Kars Treaty of October 13, 1921, as well as in the Ukrainian-Turkish Treaty of 1922.

From November 20, 1922 to July 24, 1923 (with a break from February 4 to April 22, 1923) in the Swiss city of Lausanne, on the initiative of Great Britain, France and Italy, an international conference was held to prepare a peace treaty with Turkey and develop a Convention on the Straits in the Black Sea.

The common position of the Entente countries provided for free passage of warships of all countries through the Black Sea straits both in peacetime and in wartime, provided that Turkey maintained its neutrality. The British delegation demanded the demilitarization of the Black Sea straits and the establishment of international control over them.

By the decree of the Georgian government in exile on November 13, 1922, the first delegate at the Lausanne conference was appointed Akaki Chhenkeli, the minister extraordinary and plenipotentiary of Georgia to Europe and the representative of the Georgian national government in the League of Nations, Khariton Shavishvili, was appointed as the second delegate (Archive, F. 1864, Case 636:38).

According to the resolution of the Entente, the participation of the Soviet delegation was initially limited to the discussion of the issue of straits. The Soviet government protested against such discrimination, but considered it possible to participate in the conference and sent an official delegation to Lausanne headed by George Chicherin. Soviet Georgia was represented by Budu (Polycarp) Mdivani – the chairman of the Union Council of the Transcaucasian SSR, member of the Presidium of the Central Committee of Georgia (b), secretary. His brother Simon Mdivani was a representative of the Government of the Democratic Republic of Georgia in Angora (Ankara). The Soviet delegation that arrived in Lausanne felt completely isolated. G. Chicherin wrote to Maxim Litvinov, Deputy People's Commissar for Foreign Affairs of the USSR: «I got the impression of our complete isolation not only in Lausanne, but also in general... Curzon is the full host of the conference. The French obediently follow him. Mussolini completely lost all independence. The Turks lead a pitiful policy, as if they want to deceive someone and, in the end, they surrender and obey...» (Хормач, 2019:80). All other states, including Yugoslavia and Bulgaria, as well as the delegation of the Democratic Republic of Georgia unofficially present at the conference, opposed RSFSR.

Prime Minister of France Raymond Poincaré proposed to the rulers of England and Italy to invite the delegation of the Democratic Republic of Georgia to the Lausanne conference, but he did not receive the consent of the allies. Minister of Foreign Affairs of Great Britain, Lord Curzon, was not against the invitation of the representatives of the Georgian national government, but he also demanded the admission to the conference of the actual representative of the Soviet government. The Minister of Foreign Affairs of Great Britain, Lord Curzon, justified his proposal as follows: «England recognized the independence of Georgia, but it legally did not recognize any government, neither national nor Bolshevik. Therefore, I cannot agree with you in the invitation of the government, which does not manage its territories" (Saralidze, 2017:360). R. Poincaré proved to the British representative that on January 27, 1921, England, along with other allies, recognized Georgia and its national government. After this, Curzon was forced to admit his mistake, although he remained steadfast in his desire to invite Georgia to the Lausanne Conference. Since it was not possible to reach an agreement, it was decided not to invite either the Georgian government or Soviet Russia. Later, on February 2, 1924, Great Britain officially recognized the USSR as a state.

In the second stage of the conference, after the resumption of negotiations on April 23, 1923, the Entente powers took the path of direct discrimination against the Soviet delegation. The Soviet diplomatic representative in Italy, Vaclav Vorovsky, was not even officially notified of the resumption of the conference, and when he arrived in Lausanne, he was not allowed to participate in the negotiations. On the same day, the Soviet government ordered Vorovsky to leave Switzerland, but it was too late – on May 10, Vorovsky was killed by a former White Guard officer, a Swiss citizen named Maurice Konrad (Белков, 1971:86).

On May 16, the Soviet government issued notes of protest to the invited states and Switzerland in connection with the murder of Vorovsky, and on June 20, it broke off relations with Switzerland. As a result of negotiations, without the participation of Soviet representatives, the allies managed to reach an agreement with Turkey on the adoption of their project regarding the regime of the straits, as well as on the creation of a local commission.

At the Lausanne Peace Conference, the Russian government actively supported the territorial integrity and sovereignty of the Turkish Republic (Svanidze, 2002:314-316). On December 6, 1922, at the second meeting of the commission, Curzon expressed his dissatisfaction with the Soviet delegation, since the Russian program aimed to turn the Black Sea into a Russian lake, at the gates of which Türkiye would become a faithful guard. In turn, the head of the Ottoman delegation at the Lausanne Conference, Ismet Pasha (Mustafa Ismet Inonu, 1884-1973), refused to support the positions of Soviet Russia, as a result of which the Russian Bolshevik government not only failed to gain new positions in Lausanne, but also lost old ones. During the deliberations of the commission, Ismet Pasha stated that he did not demand the return of Western Thrace to Turkey. The people living in the region had the right to decide their own fate. The borders of Eastern Thrace were to remain within the limits defined by the Istanbul Treaty of 1913 (Lozan Barış Konferansı, 2018:58).

On July 24, 1923, Great Britain, France, Italy, Japan, Greece, Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, on the one hand, and Turkey, on the other, signed the Lausanne Peace Treaty. On the issue of the straits, British diplomacy achieved significant concessions from Turkey: the agreement provided for freedom of movement of merchant and military (naval and air) vessels through the straits in peacetime and wartime; demilitarization of the Bosphorus and Dardanelles straits, i.e. the destruction of coastal fortifications. By decision of the Lausanne Conference, the Black Sea became an international sea, where the passage of both merchant and military vessels of coastal states was ensured.

On August 23, 1923, Turkey ratified the treaty, and it entered into force on August 6, 1924, when it was ratified by all the signatory states.

At the Lausanne Conference, Georgia was included in the conference protocols through the efforts of an unofficial delegation sent by the exiled government of the Democratic Republic of Georgia. In addition, the conference reserved a place for Georgia in Article XII of the Straits Convention. The article mentions an international commission tasked with monitoring the implementation of new rules in the straits. Point III of the same article, nicknamed the „Georgian point", stated that the Black Sea states of Georgia and Ukraine, which did not officially participate in the Lausanne Conference, had the right to send their representative to the commission to study the issue of international straits. At the Lausanne Conference of 1922-1923, the Soviet delegation repeatedly put forward demands for the admission of representatives of the Georgian National Government to the conference, although the head of the Soviet delegation, Georgy Chicherin, received a negative response. Moreover, Georgia was included in the conference protocols as an independent state bordering the Black Sea, and in accordance with subparagraph 3 of Article 12 of the Convention on the Straits, it was assigned a place in the Control Commission (Archive, F. 1864, Case 820:6).

The French diplomat René Massigli provided great assistance to the Georgian delegation at the conference. From 1920 to 1931, he was the French ambassador to Turkey and also the secretary general of the Conference of Ambassadors.

Despite great efforts, the Georgian emigration was unable to maintain this position. From June 22 to July 20, 1936, an international conference was held in the Swiss city of Montreux. On July 20, 1936, the Montreux Convention on the Regime of the Straits, written in French, was signed and entered into force on November 9 of the same year. The new convention was signed by Great Britain, Bulgaria, France, Greece, Japan, Romania, Turkey, the Soviet Union and Yugoslavia (Tulun, 2020:7). Based on the Montreux Convention, which is still in force today, the International Straits Commission was abolished and Turkey's full sovereignty over the area was restored. According to the Montreux Convention, the International Straits Commission was abolished and the full sovereignty of Turkey over the specified zone was restored. Levers of control over the Black Sea Straits – Bosphorus and Dardanelles – passed

to the Republic of Turkey. Merchant ships of all countries were granted free passage through the straits in both peacetime and wartime. In peacetime, all Black Sea states could freely conduct their ships through the straits. The conference discussed the rights of non-Black Sea states to warships. In peacetime, they could only allow light surface ships into the Black Sea for up to three weeks. In addition, the total tonnage of ships of all non-Black Sea states was clearly defined. During war, in the event of Turkey's neutrality, the straits were to be closed to warships of the belligerent states, and in the event of Turkey's participation in military operations, the states were allowed to act in the strait area at their own discretion. The passage of non-Black Sea military vessels is limited depending on their class, tonnage and duration of stay in the Black Sea. 89 years have passed since the adoption of the convention, and it is valid to this day, confirming the sovereignty of Turkey over the Bosphorus and Dardanelles straits and regulating the movement of ships in the Black Sea.

Georgian politicians in exile, who had no opportunity to defend Georgia's interests through their representatives at the Montreux Conference, did not lose hope that the discussion of the straits would protect Georgia's rights as a state bordering the Black Sea, since this right was enshrined in the Lausanne Convention. The representative of Russia, Georgy Chicherin, tried to close the straits for military ships of all states, with the exception of Turkish ones, but that time he did not succeed. Russia wanted to declare the Black Sea a closed sea for coastal states, which would lead to Russian domination over other states. For its part, the Georgian government-in-exile questioned the legality of the Montreux Convention. According to them, under international law, only a treaty that has been signed by all participating countries is considered legal. The legality of the new convention was questioned because, unlike the Lausanne Conference, the Italian government had not signed the Montreux Convention and, moreover, its delegation was not even present at the conference. A. Chkhenkeli was referring to the fact that on October 3, 1935, the Italian army invaded Ethiopia, which plunged long-time friends Italy and England into conflict. However, Italy was still given a place in the Montreux Convention, which was a violation of international norms.

Georgian politicians considered frequent violations of international treaties as the weakness of the League of Nations in observing international law. Akaki Chkhenkeli sent an official letter to the chairman of the Montreux Conference, Stanley Bros, in which he explained that Georgia, as a state bordering the Black Sea, had the right to participate in the conference, which was granted to it at the time by the Lausanne Conference of 1923.

Conclusions. Thus, Georgian politicians working in exile did not lose hope that Georgia would definitely restore its lost state independence. They actively defended Georgia's legitimate rights at the international level behind the Iron Curtain. As a result of their efforts, the Lausanne Conference determined Georgia's place as an independent state in the Straits Convention. They did everything possible to prevent the Soviet government from being recognized as a representative of the Georgian side, as evidenced by the memoranda, statements and personal letters that they drafted at a high level and sent to representatives of various countries of the world.

გამოყენებული ლიტერატურა:

დოკუმენტები გენუისა და ლოზანის კონფერენციებში საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელთა მონაწილეობის შესახებ (მიმართვები, მემორანდუმები, მიმოწერა და სხვ.). ლოზანის კონფერენციის დელეგატები ა. ჩხენკელი და ხ. შავიშვილი, საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი: 2, ს. 636.

მიმოხილვა ერთა ლიგის ასამბლეის სხდომებსა და საერთაშორისო კონფერენციებზე 1920-1924 წლებში საქართველოს საკითხის განხილვის შესახებ (ფრანგულ ენაზე), ფონდი 1864, ანაწერი: 2, ს. 820.

სარალიძე ლ. (2010), მონტრეს კონფერენცია და ქართული ემიგრაცია (1936 წ.), ქართული ემიგრაცია, კრებული I (59-69). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი, გიორგი მაჩაბლის ფონდი.

სარალიძე ლ. (2010/2011), რუსეთ-საქართველოს 1932 წლის თავდაუსხმელობის პაქტი და ქართული ემიგრაცია. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები X-XI (380-385). თბილისი: უნივერსალი.სარალიძე ლ. (2017), არისტიდ ბრიანი და კავკასიიის ერთიანობის იდეა (352-367). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები XII, თბილისი.

სვანიძე მ. (2002), ოსმალეთის ისტორია: 1600-1923, ტომი II (314-316). თბილისი: ქრონოგრაფი.

სრუტეების თავისუფლება და საქართველო, გაზ. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №126 (1936), პარიზი.

ჩხენკელი ა. მიმოხილვა საქართველოს უახლესი წარსული (1921-1933 წ.წ.) (ფრანგულ ენაზე), საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 915.

ჩხენკელი ა. წერილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ლოზანიდან, 1923 წ., აკაკი ჩხენკელი საქმიანი წერილები, საუბრის ჩანაწერები და სხვა ოქმები (2024), მთავარი რედაქტორი ზურაბ გაიპარაშვილი, თბილისი: თსუ.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1, C 1, Kitap 1 (2018), (s.58). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Rozakis Ch. L., Stagos P. N. (1987), The Turkish Straits (p. 25). Boston: M. Nijhoff.

Tulun Teoman Ertuğrul (2020), The Montreux Convention: A Regional And Global Safety Valve (p. 7). Ankara: Center for Eurasian Studies.

Белков А. К. (1971), Вацлав Вацлавович Воровский (стр. 86). Москва:Мысль.

Хормач И. (2019), Советская Россия на Лозаннской конференции по урегулированию положения на Ближнем Востоке (1922-1923 годы) (стр. 74-92). Новая и новейшая история, №2, Москва:Russian Academy of Sciences.

რელიგიური ფაქტორების გავლენა თანამედროვე პოლიტიკურ პროცესებზე საქართველოში

გიორგი ფარეშიშვილი
პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორანტი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის რექტორის მრჩეველი
ელ-ფოსტა: giorgi.pareshishvili@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-0485-0880

აბსტრაქტი: ეს სტატია იკვლევს რთულ ურთიერთკავშირს რელიგიასა და პოლიტიკას შორის თანამედროვე საქართველოში. აღმოსავლეთ ევროპისა და დასავლეთ აზიის გზაჯვარედინზე მდებარე საქართველოს პოლიტიკური ლანდშაფტი მნიშვნელოვნად არის ფორმირებული რელიგიური ფაქტორებით, განსაკუთრებით საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ. ეს ნაშრომი აანალიზებს, თუ როგორ ახდენენ გავლენას რელიგიური ინსტიტუტები პოლიტიკის ფორმირებაზე, საარჩევნო პოლიტიკაზე და სოციალურ ერთიანობაზე საქართველოში, ასევე განიხილავს იმ გამოწვევებს, რომლებიც წარმოიშობა რელიგიური ტრადიციისა და დემოკრატიული მმართველობის გადაკვეთისას. ეკლესია-სახელმწიფოს ურთიერთობების, რელიგიური უმცირესობების უფლებებისა და რელიგიური იდენტობის გავლენის კვლევით საგარეო პოლიტიკაზე, ეს კვლევა აჩვენებს რელიგიის როლის მრავალწახნაგოვან ბუნებას ქართულ პოლიტიკასა და საზოგადოებაში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია; რელიგიური უმცირესობები; პოლიტიკა; ეროვნული იდენტობა; სეკულარიზმი;

* * *

შესავალი: საქართველო, რომელიც მდებარეობს აღმოსავლეთ ევროპისა და დასავლეთ აზიის გადაკვეთაზე, ფლობს მდიდარ და ვრცელ ისტორიას, რომელიც ფორმირებულია მრავალფეროვანი კულტურული, ეთნიკური და რელიგიური გავლენებით (Suny, 2020). მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე, რელიგია – განსაკუთრებით საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია – მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქვეყნის იდენტობის, სოციალური სტრუქტურებისა და პოლიტიკური ლანდშაფტის ფორმირებაში (Grdzelidze, 2010; Metreveli, 2016). ეს რთული ურთიერთობა რელიგიასა და პოლიტიკას შორის განაგრძობს გავლენას თანამედროვე ქართულ საზოგადოებაზე, რაც გავლენას ახდენს ყველაფერზე, საშინაო პოლიტიკიდან საერთაშორისო ურთიერთობებამდე (Serrano, 2018).

რელიგიის მნიშვნელობა ქართულ პოლიტიკაში არ შეიძლება გადაჭარბებით შეფასდეს. როგორც მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ქრისტიანული ერი, რომელმაც ქრისტიანობა მიიღო სახელმწიფო რელიგიად მეოთხე საუკუნის დასაწყისში, საქართველოს ეროვნული იდენტობა განუყოფლად არის დაკავშირებული მის რელიგიურ მემკვიდრეობასთან (Rayfield, 2012; Rapp, 2016). საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ემსახურებოდა როგორც რელიგიურ ინსტიტუტს, ასევე კულტურული და ეროვნული უწყვეტობის სიმბოლოს, განსაკუთრებით უცხო ბატონობის პერიოდებში (Jones, 2015). საბჭოთა პერიოდშიც კი, როდესაც რელიგიური გამოხატვა მკაცრად იყო შეზღუდული, ეკლესია რჩებოდა მნიშვნელოვან, თუნდაც მიწისქვეშა ინსტიტუტად, რომელიც ხელს უწყობდა ქართული ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებას (Pelkmans, 2006; Dragadze, 1993).

პოსტ-საბჭოთა პერიოდში, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია კვლავ გამოჩნდა, როგორც დომინანტური ძალა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომელმაც დაიბრუნა თავისი პოზიცია, როგორც ცენტრალურმა ინსტიტუტმა ქართულ საზოგადოებაში (Chitanava, 2020; Kekelia, 2014). ამ აღორძინებას ჰქონდა ღრმა შედეგები საქართველოს პოლიტიკური განვითარებისთვის, რამაც გავლენა მოახდინა პოლიტიკის მიმართულებაზე მრავალ საკითხში და ხელი შეუწყო საზოგადოებ-

რივი დისკურსის ფორმირებას ეროვნული მნიშვნელობის საკითხებზე (Gavashelishvili, 2012). ამიტომ, რელიგიის როლის გაგება ქართულ პოლიტიკაში აუცილებელია ქვეყნის პოლიტიკური დინამიკის გასაგებად და მისი მომავალი ტრაექტორიის პროგნოზირებისთვის (Tarkhan-Mouravi, 2018).

ეს ნაშრომი მიზნად ისახავს თანამედროვე პოლიტიკურ პროცესებზე რელიგიური ფაქტორების გავლენის ყოვლისმომცველ ანალიზს საქართველოში. იგი იკვლევს, თუ როგორ აყალიბებს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს, ახდენს გავლენას საარჩევნო პოლიტიკასა და საზოგადოებრივ აზრზე (Zedania, 2011). გარდა ამისა, იგი იკვლევს რელიგიური უმცირესობების სტატუსს საქართველოში და როგორ ახდენს გავლენას რელიგიური მრავალფეროვნება სოციალურ ერთიანობასა და პოლიტიკურ სტაბილურობაზე (Funke, 2014; Reisner, 2010). ნაშრომი ასევე იკვლევს, თუ როგორ გადაიკვეთება საქართველოს რელიგიური იდენტობა მის გეოპოლიტიკურ პოზიციასთან და საგარეო პოლიტიკის მიზნებთან, განსაკუთრებით ევრო-ატლანტიკური ინტეგრაციისკენ სწრაფვასა და რუსეთთან მის რთულ ურთიერთობებთან (Kakachia & Minesashvili, 2015).

ქართულ პოლიტიკაზე რელიგიის გავლენის ამ სხვადასხვა განზომილების შესწავლით, ეს ნაშრომი ხელს უწყობს პოსტ-საბჭოთა სახელმწიფოებში რელიგიასა და პოლიტიკას შორის რთული ურთიერთქმედების უფრო ღრმა გაგებას და ხაზს უსვამს იმ გამოწვევებსა და შესაძლებლობებს, რომლებიც წარმოიშობა, როდესაც რელიგიური ტრადიცია ხვდება დემოკრატიულ მმართველობას (Crego, 2014; Ladaria, 2012).

მეთოდები: ეს კვლევა იყენებს თვისებრივ ანალიტიკურ მიდგომას, რათა შეისწავლოს რელიგიური ფაქტორების გავლენა თანამედროვე პოლიტიკურ პროცესებზე საქართველოში (Creswell & Poth, 2018). კვლევა ეფუძნება პირველადი და მეორადი წყაროების ყოვლისმომცველ ანალიზს, მათ შორის ოფიციალურ დოკუმენტებს, სტატისტიკურ მონაცემებს, პოლიტიკის დოკუმენტებს და აკადემიურ ლიტერატურას (Bowen, 2009; Flick, 2014). ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი გამოიყენება საქართველოში ეკლესია-სახელმწიფოს ურთიერთობების ევოლუციის მისადევნებლად საბჭოთა პერიოდიდან დღემდე, რაც უზრუნველყოფს აუცილებელ კონტექსტს ამჟამინდელი დინამიკის გასაგებად (Mahoney & Rueschemeyer, 2003; Smith, 2008).

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გავლენის ანალიზისთვის პოლიტიკურ პროცესებზე, ეს კვლევა განიხილავს ძირითად საკანონმდებლო ცვლილებებს, რელიგიური და პოლიტიკური ლიდერების საჯარო განცხადებებს და პოლიტიკის შედეგებს იმ სფეროებში, სადაც რელიგიურმა პერსპექტივებმა მნიშვნელოვნად ჩამოაყალიბეს დებატები (Fairclough, 2013; Jørgensen & Phillips, 2002). რელიგიური უმცირესობების სტატუსის შესაფასებლად, კვლევა ეყრდნობა დემოგრაფიულ მონაცემებს, რელიგიური ორგანიზაციების მარეგულირებელ სამართლებრივ ჩარჩოებს და რელიგიური დისკრიმინაციის ან აკომოდაციის დოკუმენტირებულ შემთხვევებს (Karpov & Lisovskaya, 2007; Pew Research Center, 2017).

რელიგიის გავლენის ანალიზი საგარეო პოლიტიკაზე ითვალისწინებს საქართველოს სტრატეგიულ პოზიციონირებას რუსეთსა და ევროკავშირს შორის, და იკვლევს, თუ როგორ ფაქტორდება რელიგიური იდენტობა დიპლომატიურ ურთიერთობებში და ინტეგრაციის პროცესებში (Katzenstein & Byrnes, 2006; Leustean, 2018). მთელი კვლევის განმავლობაში, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა დაძაბულობას ტრადიციულ რელიგიურ ღირებულებებსა და ლიბერალურ დემოკრატიულ ნორმებს შორის, და როგორ ვლინდება ეს დაძაბულობა საქართველოს პოლიტიკურ ლანდშაფტში (Berger, 1999; Casanova, 2011).

ისტორიული კონტექსტი: რელიგია და ქართული ეროვნული იდენტობა

ქრისტიანობის ისტორიული როლი ქართულ იდენტობაში

ქრისტიანობა ქართული იდენტობის ქვაკუთხედს წარმოადგენს თითქმის ორი ათასწლეულის განმავლობაში (Lang, 1976; Toumanoff, 1963). საქართველოს მოქცევა ქრისტიანობაზე მე-4 საუკუნის დასაწყისში, რომელიც ტრადიციულად მიეწერება წმინდა ნინოს, წარმოადგენდა გარდამტეხ მომენტს ქვეყნის ისტორიაში (Braund, 1994; Rayfield, 2012). ქრისტიანობის მიღებით, საქართველო

კულტურულად და პოლიტიკურად დაუკავშირდა ბიზანტიურ სამყაროს და არა სპარსელ მეზობლებს, გადაწყვეტილება, რომელსაც ექნებოდა ხანგრძლივი შედეგები ქართული ცივილიზაციისთვის (Rapp, 2012; Suny, 1994).

შუა საუკუნეების პერიოდში, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ემსახურებოდა ქართული კულტურის, ენისა და ლიტერატურის საცავს (Eastmond, 1998; Thomson, 1996). მონასტრები ფუნქციონირებდნენ როგორც სწავლისა და მხატვრული წარმოების ცენტრები, რომლებიც ინახავდნენ ქართულ კულტურულ მემკვიდრეობას უცხო შემოჭრისა და ოკუპაციის დროს (Mgaloblishvili, 2014; Tuite, 2011). ეკლესიის მიერ ქართული დამწერლობის გამოყენება ლიტურგიული და ლიტერატურული მიზნებისთვის დაეხმარა უნიკალური ქართული ენის შენარჩუნებას და ხელი შეუწყო კულტურული განსხვავებულობის გრძნობას (Rayfield, 2000; Wardrop, 2010).

ეკლესიის როლი ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებაში კიდევ უფრო გამოკვეთილი გახდა უცხო მმართველობის პერიოდებში (Gachechiladze, 2014; Parsons, 1987). ოსმალეთისა და სპარსეთის ბატონობის ქვეშ, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია მოქმედებდა როგორც გამაერთიანებელი ინსტიტუტი, რომელიც ინარჩუნებდა ქართულ კულტურულ ტრადიციებსა და ეროვნულ ცნობიერებას (Jersild, 2002; Pelkmans, 2006). მსგავსად, რუსეთის იმპერიის პერიოდში (1801-1917), ეკლესია, მიუხედავად იმისა, რომ დაკარგა თავისი ავტოკეფალია და დაექვემდებარა რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიას, რჩებოდა ქართული განსხვავებულობის მნიშვნელოვან სიმბოლოდ (Jones, 2005; Suny, 1988).

რელიგია საბჭოთა პერიოდში

საბჭოთა ერა (1921-1991) წარმოადგენდა მნიშვნელოვან გამოწვევას საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისთვის და უფრო ფართოდ, რელიგიური ცხოვრებისთვის საქართველოში (Ro'i, 2000; Suny, 1994). საბჭოთა ხელისუფლება ახორციელებდა აგრესიულ ანტირელიგიურ პოლიტიკას, რომელიც მიზნად ისახავდა რელიგიური რწმენისა და პრაქტიკის აღმოფხვრას (Ramet, 1998; Froese, 2008). ეკლესიები დაიხურა, სასულიერო პირები დევნას განიცდიდნენ და რელიგიური განათლება აიკრძალა (Corley, 1996; Vashakmadze, 2012). საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია, ისევე როგორც სხვა რელიგიური ინსტიტუტები საბჭოთა კავშირში, დგას გაქრობის საფრთხის წინაშე (Grdzelidze, 2010; Jashi, 2013).

ამ ზეწოლის მიუხედავად, რელიგია კვლავ არსებობდა ქართულ საზოგადოებაში, თუმცა შემცირებული და უფრო პირადი ფორმით (Dragadze, 1993; Pelkmans, 2009). ბევრი ქართველი ინარჩუნებდა თავის რელიგიურ რწმენასა და პრაქტიკას დისკრეტულად, გადასცემდა მათ ოჯახების მეშვეობით (Kotkin, 1995; Jones, 2015). ეკლესია, თუმცა მნიშვნელოვნად დასუსტებული, განაგრძობდა ფუნქციონირებას შეზღუდული შესაძლებლობებით (Crego, 2014). რელიგიური იდენტობის ეს მდგრადობა საბჭოთა პერიოდში ხაზს უსვამს ქრისტიანობის ღრმად ფესვგადგმულ ბუნებას ქართულ კულტურასა და საზოგადოებაში (Suny, 1988; Werth, 2006).

რელიგიური აღორძინება პოსტ-საბჭოთა საქართველოში

საბჭოთა კავშირის დაშლამ და საქართველოს შემდგომმა დამოუკიდებლობამ 1991 წელს გამოიწვია რელიგიური ცხოვრების დრამატული აღორძინება ქვეყანაში (Agadjanian et al., 2017; Kalatozishvili, 2011). საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ სწრაფად დაიბრუნა თავისი პოზიცია, როგორც ცენტრალურმა ინსტიტუტმა ქართულ საზოგადოებაში, ეკლესიაში დასწრებისა და რელიგიური დაცვის მნიშვნელოვანი ზრდით (Kalatozishvili, 2015; Sarkissian, 2008). ეკლესიამ დაიბრუნა თავისი ქონება, აღადგინა თავისი ინფრასტრუქტურა და ხელახლა დაამყარა თავისი არსებობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში (Crego, 2014; Metreveli, 2016).

ეს რელიგიური აღორძინება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქართული ნაციონალიზმის აღორძინებასთან პოსტ-საბჭოთა პერიოდში (Crego, 2014; Wheatley, 2005). ეკლესია გახდა ქართული ეროვნული იდენტობისა და ისტორიული უწყვეტობის სიმბოლო, რომელიც უზრუნველყოფდა სტაბილურობისა და მიმართულების გრძნობას ღრმა პოლიტიკური და ეკონომიკური უწესრიგობის პერიოდში (Ladaria, 2012; Grdzelidze, 2010). პოლიტიკური ლიდერები, რომლებიც აღიარებდნენ

ეკლესიის პოპულარობასა და მორალურ ავტორიტეტს, ცდილობდნენ მასთან დაკავშირებას საკუთარი ლეგიტიმურობის გასაძლიერებლად (Serrano, 2010; Zedania, 2011).

2002 წლის კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის ფორმალიზება გაუკეთა ეკლესიის განსაკუთრებულ სტატუსს ქართულ საზოგადოებაში, მიანიჭა მას პრივილეგიები, რომლებიც არ ვრცელდება სხვა რელიგიურ ჯგუფებზე (Papuashvili, 2008; Serrano, 2010). ეს შეთანხმება ასახავდა ეკლესიის უნიკალურ ისტორიულ როლს ქართულ საზოგადოებაში, მაგრამ ასევე წამოჭრა კითხვები რელიგიური თანასწორობისა და სახელმწიფოს სეკულარული ბუნების შესახებ (Corso, 2009; Tokhtassynov, 2013).

პოსტ-საბჭოთა რელიგიური აღორძინება საქართველოში ილუსტრირებს, თუ როგორ შეიძლება რელიგია იყოს ეროვნული იდენტობისა და სოციალური ერთიანობის წყარო გარდამავალი და გაურკვევლობის პერიოდებში (Karpov, 2010; Kunovich & Hodson, 1999). ის ასევე აჩვენებს, თუ როგორ შეუძლიათ რელიგიურ ინსტიტუტებს სწრაფად დაიბრუნონ საჯარო გავლენა, როდესაც პოლიტიკური გარემოებები იცვლება, განსაკუთრებით იმ საზოგადოებებში, სადაც რელიგიური იდენტობა ძლიერი რჩებოდა ოფიციალური ჩახშობის მიუხედავად (Stan & Turcescu, 2007; Tomka, 2011).

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია თანამედროვე პოლიტიკაში

ინსტიტუციური გავლენა და საჯარო ავტორიტეტი

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ფართოდ არის აღიარებული, როგორც ეროვნული იდენტობისა და მორალური ავტორიტეტის მცველი თანამედროვე საქართველოში (Chitanava, 2015; Gurchiani, 2017). იგი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს საზოგადოებრივი აზრისა და საზოგადოებრივი ღირებულებების ფორმირებაში, გამოკითხვები მუდმივად აჩვენებს, რომ ის არის ყველაზე სანდო ინსტიტუტი ქვეყანაში (Caucasus Research Resource Centers, 2018; International Republican Institute, 2019). ეკლესიის პატრიარქი, ილია II, რომელიც ეკლესიას უძღვება 1977 წლიდან, სარგებლობს უზარმაზარი საზოგადოებრივი პატივისცემით და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს საჯარო დისკურსზე (Metreveli, 2016; Vashakmadze, 2012).

ეკლესიის მორალური ავტორიტეტი განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მის უნარში ჩამოაყალიბოს საზოგადოებრივი დამოკიდებულებები ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა ოჯახური ღირებულებები, გენდერული როლები და სექსუალური მორალი (აღდგომელაშვილი, 2016; რეხვიაშვილი, 2010). მისი კონსერვატიული პოზიციები ამ საკითხებზე რეზონირებს ბევრ ქართველში, განსაკუთრებით სოფლის მოსახლეობასა და უფროსი თაობის წარმომადგენლებში, რომლებიც ეკლესიას განიხილავენ, როგორც დასავლური სეკულარიზმისა და ლიბერალიზმის ნეგატიური გავლენებისგან დამცავ ბასტიონს (გურჩიანი, 2017; კეკელია, 2014).

ეკლესიის ჩართულობა პოლიტიკურ საკითხებში

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია არ ერიდება პოლიტიკურ საკითხებში პირდაპირ ჩარევას (Gavashelishvili, 2012; Zedania, 2011). ის გამოხატავს პოზიციებს სხვადასხვა საკითხზე, საკონსტიტუციო რეფორმებიდან საგარეო პოლიტიკამდე (Chitanava, 2020; Serrano, 2018). მაგალითად, ეკლესია არის ტრადიციული ოჯახური ღირებულებების ძლიერი დამცველი და ეწინააღმდეგება იმ პოლიტიკას, რომელიც, მისი აზრით, ძირს უთხრის ამ ღირებულებებს, როგორიცაა ერთნაირსქესიანთა ქორწინების ლეგალიზაცია ან აბორტის კანონების ლიბერალიზაცია (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017).

2016 წელს ეკლესია აქტიურად ეწინააღმდეგებოდა მთავრობის ინიციატივას LGBTQ+ პირების დაცვის ანტიდისკრიმინაციული კანონმდებლობის შემოღებაზე, რადგან მიაჩნდა, რომ ასეთი კანონმდებლობა ხელს შეუწყობდა „ჰომოსექსუალურ პროპაგანდას“ და ძირს გამოუთხრიდა ტრადიციულ ქართულ ღირებულებებს (Human Rights Watch, 2018; Mestvirishvili et al., 2017). ასევე, ეკლესია მხარს უჭერს საჯარო სკოლებში რელიგიური განათლების შემოღებას და ცდილობს, ზოგადად, განათლების პოლიტიკაზე გავლენის მოხდენას (Gavashelishvili, 2012; Kekelia, 2014).

ეკლესიას ასევე აქვს პოზიციები ეკონომიკურ და სოციალური კეთილდღეობის საკითხებზე და ხშირად მხარს უჭერს პოლიტიკას, რომელიც იცავს მოწყვლად მოსახლეობას (Funke, 2014; Serrano,

2018). ეკონომიკური რეფორმების დროს, რომელთაც გაზარდეს უთანასწორობა და გააუარესეს ბევრი ქართველის მდგომარეობა, ეკლესია ზოგჯერ გვევლინება ამ ცვლილებებით მარგინალიზებული ადამიანების ხმად, მოუწოდებს მეტი სოციალური დაცვისა და ეკონომიკური სამართლიანობისკენ (Ladaria, 2012; Minesashvili, 2017).

საგარეო პოლიტიკის საკითხებზე ეკლესია ზოგჯერ გამოხატავს შეხედულებებს, რომლებიც განსხვავდება მთავრობის პრო-დასავლური ორიენტაციისგან (Kakachia & Minesashvili, 2015; Minesashvili, 2017). მიუხედავად იმისა, რომ პირდაპირ არ ეწინააღმდეგება ევროპულ ინტეგრაციას, ეკლესია გამოხატავს შეშფოთებას ევროპასთან უფრო მჭიდრო კავშირების კულტურული შედეგების შესახებ, განსაკუთრებით იმ ღირებულებებთან დაკავშირებით, რომლებსაც ქართული ტრადიციების საწინააღმდეგოდ მიიჩნევს (Chitanava, 2020; Kakachia & Minesashvili, 2015). ეს ზოგჯერ ქმნის დაძაბულობას ეკლესიის კონსერვატიულ სოციალურ ხედვასა და საქართველოს ევრო-ატლანტიკური ინტეგრაციის მისწრაფებებს შორის (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018; Serrano, 2018).

გავლენა საარჩევნო პოლიტიკაზე

ეკლესიის გავლენა ვრცელდება საარჩევნო პოლიტიკაზე, სადაც მას შეუძლია მნიშვნელოვნად იმოქმედოს ამომრჩეველთა ქცევაზე (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018; Zedania, 2011). არჩევნების დროს პოლიტიკური პარტიები და კანდიდატები ხშირად ცდილობენ ეკლესიის მხარდაჭერის მოპოვებას, რადგან აცნობიერებენ მის მნიშვნელოვან გავლენას ამომრჩევლებზე (Kakachia & O'Beachain, 2014; Cecire, 2013). ეკლესიის საჯარო მხარდაჭერას ან კრიტიკას შეუძლია გავლენა მოახდინოს არჩევნების შედეგებზე და პოლიტიკურ ლეგიტიმურობაზე (Gvosdev, 2012; Metreveli, 2016).

მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესია ოფიციალურად ინარჩუნებს პოლიტიკურ ნეიტრალიტეტს და ფორმალურად არ უჭერს მხარს კონკრეტულ პარტიებს ან კანდიდატებს, პრაქტიკაში, სასულიერო პირები ხშირად აჩვენებენ თავიანთ პოლიტიკურ პრეფერენციებს მრევლს (Funke, 2014; Kintsurashvili, 2015). ეს სიგნალები განსაკუთრებით გავლენიანი შეიძლება იყოს სოფლებში, სადაც ადგილობრივი მღვდელი შეიძლება იყოს ყველაზე პატივცემული ავტორიტეტული ფიგურა თემში (Transparency International Georgia, 2016; Minesashvili, 2017).

ეკლესიის გავლენა საარჩევნო პოლიტიკაზე ასევე ჩანს პოლიტიკური აქტორების მიერ რელიგიური რიტორიკისა და სიმბოლიკის გამოყენებაში (Cecire, 2013; Zedania, 2011). პოლიტიკოსები ხშირად ესწრებიან ეკლესიის მსახურებას, განსაკუთრებით საარჩევნო კამპანიის პერიოდში, და თავიანთ გამოსვლებსა და პლატფორმებში რთავენ რელიგიურ მინიშნებებს (Gurchiani, 2017; Wheatley, 2017). ზოგიერთი პოლიტიკური პარტია თავის პოზიციას გარკვევით ათანხმებს ეკლესიის კონსერვატიულ სოციალურ დღის წესრიგთან, რათა მოიზიდოს რელიგიური ამომრჩევლები (Chitanava, 2020; Reisner, 2009).

ეს გავლენა საარჩევნო პოლიტიკაზე აჩენს მნიშვნელოვან კითხვებს ეკლესიისა და სახელმწიფოს გამიჯვნისა და რელიგიური ინსტიტუტების როლის შესახებ დემოკრატიულ პროცესებში (Berglund, 2014; Janelidze, 2018). კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ ეკლესიის ჩარევა პოლიტიკაში ძირს უთხრის დემოკრატიულ პრინციპებსა და პლურალიზმს, ხოლო მხარდამჭერები ამტკიცებენ, რომ ეკლესიას აქვს ლეგიტიმური როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, როგორც ქართული კულტურული ღირებულებებისა და ტრადიციების წარმომადგენელს (Gavashelishvili, 2012; Kekelia, 2014).

ეკლესიის ჩართულობა პოლიტიკურ საკითხებში

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია არ ერიდება პოლიტიკურ საკითხებში პირდაპირ ჩარევას (Gavashelishvili, 2012; Zedania, 2011). ის გამოხატავს პოზიციებს სხვადასხვა საკითხზე, საკონსტიტუციო რეფორმებიდან საგარეო პოლიტიკამდე (Chitanava, 2020; Serrano, 2018). მაგალითად, ეკლესია არის ტრადიციული ოჯახური ღირებულებების ძლიერი დამცველი და ეწინააღმდეგება იმ პოლიტიკას, რომელიც, მისი აზრით, ძირს უთხრის ამ ღირებულებებს, როგორიცაა ერთნაირსქესი-

ანთა ქორწინების ლეგალიზაცია ან აბორტის კანონების ლიბერალიზაცია (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017).

2016 წელს ეკლესია აქტიურად ეწინააღმდეგებოდა მთავრობის ინიციატივას LGBTQ+ პირების დაცვის ანტიდისკრიმინაციული კანონმდებლობის შემოღებაზე, რადგან მიაჩნდა, რომ ასეთი კანონმდებლობა ხელს შეუწყობდა „ჰომოსექსუალურ პროპაგანდას“ და ძირს გამოუთხრიდა ტრადიციულ ქართულ ღირებულებებს (Human Rights Watch, 2018; Mestvirishvili et al., 2017). ასევე, ეკლესია მხარს უჭერს საჯარო სკოლებში რელიგიური განათლების შემოღებას და ცდილობს, ზოგადად, განათლების პოლიტიკაზე გავლენის მოხდენას (Gavashelishvili, 2012; Kekelia, 2014).

ეკლესიას ასევე აქვს პოზიციები ეკონომიკურ და სოციალური კეთილდღეობის საკითხებზე და ხშირად მხარს უჭერს პოლიტიკას, რომელიც იცავს მოწყვლად მოსახლეობას (Funke, 2014; Serrano, 2018). ეკონომიკური რეფორმების დროს, რომელთაც გაზარდეს უთანასწორობა და გააუარესეს ბევრი ქართველის მდგომარეობა, ეკლესია ზოგჯერ გვევლინება ამ ცვლილებებით მარგინალიზებული ადამიანების ხმად, მოუწოდებს მეტი სოციალური დაცვისა და ეკონომიკური სამართლიანობისკენ (Ladaria, 2012; Minesashvili, 2017).

საგარეო პოლიტიკის საკითხებზე ეკლესია ზოგჯერ გამოხატავს შეხედულებებს, რომლებიც განსხვავდება მთავრობის პრო-დასავლური ორიენტაციისგან (Kakachia & Minesashvili, 2015; Minesashvili, 2017). მიუხედავად იმისა, რომ პირდაპირ არ ეწინააღმდეგება ევროპულ ინტეგრაციას, ეკლესია გამოხატავს შეშფოთებას ევროპასთან უფრო მჭიდრო კავშირების კულტურული შედეგების შესახებ, განსაკუთრებით იმ ღირებულებებთან დაკავშირებით, რომლებსაც ქართული ტრადიციების საწინააღმდეგოდ მიიჩნევს (Chitanava, 2020; Kakachia & Minesashvili, 2015). ეს ზოგჯერ ქმნის დაძაბულობას ეკლესიის კონსერვატიულ სოციალურ ხედვასა და საქართველოს ევრო-ატლანტიკური ინტეგრაციის მისწრაფებებს შორის (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018; Serrano, 2018).

გავლენა საარჩევნო პოლიტიკაზე

ეკლესიის გავლენა ვრცელდება საარჩევნო პოლიტიკაზე, სადაც მას შეუძლია მნიშვნელოვნად იმოქმედოს ამომრჩეველთა ქცევაზე (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018; Zedania, 2011). არჩევნების დროს პოლიტიკური პარტიები და კანდიდატები ხშირად ცდილობენ ეკლესიის მხარდაჭერის მოპოვებას, რადგან აცნობიერებენ მის მნიშვნელოვან გავლენას ამომრჩევლებზე (Kakachia & O'Beachain, 2014; Cecire, 2013). ეკლესიის საჯარო მხარდაჭერას ან კრიტიკას შეუძლია გავლენა მოახდინოს არჩევნების შედეგებზე და პოლიტიკურ ლეგიტიმურობაზე (Gvosdev, 2012; Metreveli, 2016).

მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესია ოფიციალურად ინარჩუნებს პოლიტიკურ ნეიტრალიტეტს და ფორმალურად არ უჭერს მხარს კონკრეტულ პარტიებს ან კანდიდატებს, პრაქტიკაში, სასულიერო პირები ხშირად აჩვენებენ თავიანთ პოლიტიკურ პრეფერენციებს მრევლს (Funke, 2014; Kintsurashvili, 2015). ეს სიგნალები განსაკუთრებით გავლენიანი შეიძლება იყოს სოფლებში, სადაც ადგილობრივი მღვდელი შეიძლება იყოს ყველაზე პატივცემული ავტორიტეტული ფიგურა თემში (Transparency International Georgia, 2016; Minesashvili, 2017).

ეკლესიის გავლენა საარჩევნო პოლიტიკაზე ასევე ჩანს პოლიტიკური აქტორების მიერ რელიგიური რიტორიკისა და სიმბოლიკის გამოყენებაში (Cecire, 2013; Zedania, 2011). პოლიტიკოსები ხშირად ესწრებიან ეკლესიის მსახურებას, განსაკუთრებით საარჩევნო კამპანიის პერიოდში, და თავიანთ გამოსვლებსა და პლატფორმებში რთავენ რელიგიურ მინიშნებებს (Gurchiani, 2017; Wheatley, 2017). ზოგიერთი პოლიტიკური პარტია თავის პოზიციას გარკვევით ათანხმებს ეკლესიის კონსერვატიულ სოციალურ დღის წესრიგთან, რათა მოიზიდოს რელიგიური ამომრჩევლები (Chitanava, 2020; Reisner, 2009).

ეს გავლენა საარჩევნო პოლიტიკაზე აჩენს მნიშვნელოვან კითხვებს ეკლესიისა და სახელმწიფოს გამიჯვნისა და რელიგიური ინსტიტუტების როლის შესახებ დემოკრატიულ პროცესებში (Berglund, 2014; Janelidze, 2018). კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ ეკლესიის ჩარევა პოლიტიკაში ძირს უთხრის დემოკრატიულ პრინციპებსა და პლურალიზმს, ხოლო მხარდამჭერები ამტკიცებენ,

რომ ეკლესიას აქვს ლეგიტიმური როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, როგორც ქართული კულტურული ღირებულებებისა და ტრადიციების წარმომადგენელს (Gavashelishvili, 2012; Kekelia, 2014).

რელიგიური უმცირესობები და პოლიტიკური ჩართულობა

მრავალფეროვნება საქართველოს რელიგიურ ლანდშაფტში

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია დომინირებს რელიგიურ ლანდშაფტში, საქართველო არის სახლი მრავალფეროვანი რელიგიური თემებისთვის, მათ შორის მუსლიმებისთვის, სომხური სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრებისთვის, კათოლიკეებისთვის და ებრაელებისთვის, ასევე სხვა რელიგიური ჯგუფებისთვის (State Department, 2019; Tsintsadze, 2007). 2014 წლის აღწერის თანახმად, მოსახლეობის დაახლოებით 83.4% თავს აიდენტიფიცირებს როგორც ქართველი მართლმადიდებელი, 10.7% როგორც მუსლიმი, 2.9% როგორც სომხური სამოციქულო, 0.5% როგორც კათოლიკე, და დანარჩენი ეკუთვნის სხვა რელიგიურ ჯგუფებს ან თავს არარელიგიურად მიიჩნევს (National Statistics Office of Georgia, 2016; Pew Research Center, 2017).

ეს რელიგიური მრავალფეროვნება ნაწილობრივ არის საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობის შედეგი სხვადასხვა ცივილიზაციის გზაჯვარედინზე და მისი ისტორიული გამოცდილების შედეგი სხვადასხვა იმპერიების შემადგენლობაში (Gvosdev, 2000; Rapp, 2016). მუსლიმური თემები კონცენტრირებულია აჭარის სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონში და სამხრეთ-აღმოსავლეთში, სადაც მნიშვნელოვანი აზერბაიჯანული მოსახლეობაა (Gogadze, 2016; Sanikidze, 2012). სომხური სამოციქულო თემი ძირითადად მდებარეობს სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში და თბილისში (Simonian, 2004; Wheatley, 2009). სხვა რელიგიურ ჯგუფებს, მათ შორის კათოლიკეებსა და ებრაელებს, აქვთ უფრო მცირე, მაგრამ ისტორიულად მნიშვნელოვანი წარმომადგენლობა ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილში (Batiashvili, 2018; Tsintsadze, 2007).

მიუხედავად ამ მრავალფეროვნებისა, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დომინანტური პოზიცია საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მისი განსაკუთრებული სამართლებრივი სტატუსი ქმნის სიტუაციას, სადაც რელიგიური უმცირესობები ხშირად გრძნობენ მარგინალიზაციას ან მეორეხარისხოვან მოქალაქეებად მოპყრობას (Tolerance and Diversity Institute, 2018; United Nations Human Rights Council, 2015). ამ აღქმას აძლიერებს დისკრიმინაციის შემთხვევები და ქართული ეროვნული იდენტობის გაიგივება მართლმადიდებლობასთან საჯარო დისკურსის დიდ ნაწილში (Lomtadze, 2016; Public Defender of Georgia, 2020).

რელიგიური უმცირესობების სტატუსი და უფლებები

რელიგიური უმცირესობების სტატუსი და უფლებები წარმოადგენს მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საკითხს საქართველოში (Lomtadze, 2016; Serrano, 2018). მთავრობამ გადადგა გარკვეული ნაბიჯები რელიგიური თავისუფლების დასაცავად, მათ შორის საკანონმდებლო რეფორმები, რომლებმაც გააუმჯობესა არამართლმადიდებლური რელიგიური ჯგუფების სამართლებრივი სტატუსი (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). 2011 წელს სამოქალაქო კოდექსში შეტანილი ცვლილებებით რელიგიურ ორგანიზაციებს მიეცათ უფლება, დარეგისტრირებულიყვნენ როგორც საჯარო სამართლის იურიდიული პირები, რაც მათ აძლევდა სამართლებრივ აღიარებას და გარკვეულ უფლებებს, რომლებიც ადრე მხოლოდ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისთვის იყო გათვალისწინებული (Papuashvili, 2015; Tolerance and Diversity Institute, 2014).

მიუხედავად ამ გაუმჯობესებისა, გამოწვევები კვლავ რჩება (Freedom House, 2020; United States Commission on International Religious Freedom, 2019). რელიგიური უმცირესობები კვლავ აწყდებიან ბარიერებს ახალი სალოცავების მშენებლობისას, საბჭოთა პერიოდში კონფისკებული ქონების დაბრუნებისას და მათი ზომის პროპორციული სახელმწიფო დაფინანსების მიღებისას (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). მაგალითად, მუსლიმურ თემებს შეხვედრიათ წინააღმდეგობა ახალი მეჩეთების მშენებლობის ან ისტორიული მეჩეთების ხელახლა გახსნის მცდელობისას, ხშირად ადგილობრივი მართლმადიდებელი თემებისა და სასულიერო პირების წინააღმდეგობის გამო (Gogadze, 2016; Vateishvili, 2015).

დისკრიმინაცია და დაძაბულობა ხდება, ხშირად ამძაფრებს ნაციონალისტური რიტორიკა, რომელიც აიგივებს ქართულ იდენტობას მართლმადიდებლობასთან (Batiashvili, 2018; Serrano, 2018). რელიგიურ ნიადაგზე დისკრიმინაციისა და ძალადობის შემთხვევები, თუმცა არ არის სისტემატური, პერიოდულად ხდება, განსაკუთრებით მუსლიმებისა და იეჰოვას მოწმეების წინააღმდეგ (Democracy & Freedom Watch, 2018; Tolerance and Diversity Institute, 2018). ეს შემთხვევები ხაზს უსვამს ყველა რელიგიური თემის თანასწორი მოპყრობის უზრუნველყოფის გამოწვევებს საზოგადოებაში, სადაც ერთი რელიგია ასე მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეროვნულ იდენტობასთან (Lomtadze, 2016; Sanikidze, 2012).

მთავრობის რეაგირება ამ გამოწვევებზე იყო შერეული (Freedom House, 2020; Tolerance and Diversity Institute, 2018). მიუხედავად იმისა, რომ ოფიციალური პოლიტიკა მხარს უჭერს რელიგიურ თავისუფლებასა და თანასწორობას, პრაქტიკაში, ხელისუფლება ზოგჯერ ვერ ახერხებს ადეკვატურად გადაჭრას დისკრიმინაციის საკითხები ან შეიძლება ჩანდეს, რომ უპირატესობას ანიჭებს უმრავლესობის რელიგიას (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). ეს განსხვავება პოლიტიკასა და პრაქტიკას შორის ასახავს რელიგიური საკითხების პოლიტიკურ სენსიტიურობას საქართველოში და მთავრობის მოუნდომებლობას გაუცხოვდეს გავლენიანი მართლმადიდებელი ეკლესიისგან (Janelidze, 2018; Serrano, 2018).

რელიგიათაშორისი ურთიერთობები და სოციალური ერთიანობა

რელიგიათაშორისი ურთიერთობები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სოციალურ ერთიანობასა და პოლიტიკურ სტაბილურობაში (Tsintsadze, 2007; Vateishvili, 2015). მიუხედავად იმისა, რომ ზოგადად არსებობს თანაცხოვრების ტრადიცია, დაძაბულობა შეიძლება წარმოიშვას, განსაკუთრებით იმ რეგიონებში, სადაც რელიგიური უმცირესობების მნიშვნელოვანი მოსახლეობაა (Caucasus Research Resource Centers, 2019; Sanikidze, 2012). მთავრობის მიდგომა ამ დაძაბულობის მართვასა და რელიგიათაშორისი დიალოგის ხელშეწყობაში გადამწყვეტია სოციალური ჰარმონიის შესანარჩუნებლად (Tolerance and Diversity Institute, 2014; United Nations Human Rights Council, 2015).

საქართველომ შექმნა რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტო, რომლის მიზანია ხელი შეუწყოს დიალოგს სხვადასხვა რელიგიურ თემს შორის და გადაჭრას რელიგიური უმცირესობებისთვის საინტერესო საკითხები (Lomtadze, 2016; State Agency for Religious Issues, 2018). სააგენტომ მხარი დაუჭირა სხვადასხვა ინიციატივას რელიგიათაშორისი გაგებისა და თანამშრომლობის ხელშესაწყობად, მათ შორის კონფერენციებს, საგანმანათლებლო პროგრამებსა და სათემო პროექტებს (Government of Georgia, 2019; Janelidze, 2018).

მიუხედავად ამ ძალისხმევისა, რელიგიათაშორისი დაძაბულობა კვლავ რჩება ზოგიერთ ტერიტორიაზე, ხშირად გადაჯაჭვულია ეთნიკურ და რეგიონულ იდენტობებთან (Gogadze, 2016; Wheatley, 2009). ისეთ რეგიონებში, როგორიცაა სამცხე-ჯავახეთი, სადაც ცხოვრობს სომხური სამოციქულო მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, და ქვემო ქართლი, სადაც არის დიდი აზერბაიჯანული მუსლიმური თემი, რელიგიური განსხვავებები ზოგჯერ ემთხვევა ლინგვისტურ და კულტურულ განსხვავებებს, რაც ქმნის ჩართულობისა და გარიყვის კომპლექსურ დინამიკას (Reisner, 2009; Simonian, 2004).

რელიგიური იდენტობისა და სამოქალაქო კუთვნილების ურთიერთობა რჩება საქართველოს დემოკრატიული განვითარების გამოწვევად (Batiashvili, 2018; Serrano, 2018). ისეთი პოლიტიკური სისტემის შექმნა, რომელიც პატივს სცემს და მოიცავს ყველა რელიგიური თემის, მათ შორის უმცირესობების, პერსპექტივებს, და ამავე დროს აღიარებს მართლმადიდებლობის ისტორიულ და კულტურულ მნიშვნელობას ბევრი ქართველისთვის, მოითხოვს ნაზ ბალანსს, რომელიც ჯერ სრულად არ არის მიღწეული (Janelidze, 2018; Public Defender of Georgia, 2020).

რელიგია და საქართველოს საგარეო პოლიტიკა

გეოპოლიტიკური პოზიცია და რელიგიური იდენტობა

საქართველოს გეოპოლიტიკური პოზიცია და მისი რელიგიური იდენტობა მნიშვნელოვნად გავლენას ახდენს მის საგარეო პოლიტიკაზე (Kakachia & Minesashvili, 2015; Rapp, 2016). ქვეყნის

მისწრაფება ევრო-ატლანტიკური ინტეგრაციისკენ ზოგჯერ წინააღმდეგობაში მოდის მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ მხარდაჭერილ კონსერვატიულ სოციალურ ღირებულებებთან (Cecire, 2013; Minesashvili, 2017). ეს დაძაბულობა ქმნის კომპლექსურ დინამიკას, სადაც საქართველო ერთდროულად ცდილობს დასავლურ ინსტიტუტებთან უფრო მჭიდრო კავშირების დამყარებას, ამავე დროს ინარჩუნებს ძლიერ რელიგიურ იდენტობას, რომელიც ზოგჯერ უფრო ახლოს დგას ისეთ მართლმადიდებელ ქვეყნებში ხაზგასმულ ტრადიციულ ღირებულებებთან, როგორიცაა რუსეთი (Chitanava, 2020; Kakachia & Minesashvili, 2015).

ეკლესიის გავლენა საზოგადოებრივ განწყობებზე საგარეო პოლიტიკის საკითხებთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია (Gurchiani, 2017; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018). მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესია ფორმალურად არ ეწინააღმდეგება საქართველოს ევროპულ და ნატოს მისწრაფებებს, მან გამოთქვა შეშფოთება დასავლური ინტეგრაციის კულტურული შედეგების შესახებ, განსაკუთრებით იმასთან დაკავშირებით, რასაც ის აღიქვამს ლიბერალურ ღირებულებებად, რომლებიც ეწინააღმდეგება ქართულ ტრადიციებს (Chitanava, 2020; Zedania, 2011). ეს შეშფოთება რეზონანსს პოულობს მოსახლეობის იმ სეგმენტებში, რომლებსაც ეშინიათ, რომ ევროპასთან უფრო მჭიდრო კავშირებმა შეიძლება ძირი გამოუთხაროს საქართველოს კულტურულ და რელიგიურ იდენტობას (Gvosdev, 2012; Minesashvili, 2017).

ამავე დროს, საქართველოს მართლმადიდებლური იდენტობა ქმნის გარკვეულ კულტურულ მსგავსებას რუსეთთან, მიუხედავად პოლიტიკური დაძაბულობისა ამ ორ ქვეყანას შორის, რაც გამომდინარეობს 2008 წლის ომიდან და რუსეთის მიერ აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის მიმდინარე ოკუპაციიდან (Jones, 2015; Kimitaka, 2015). ეს რელიგიური და კულტურული კავშირები ართულებს საქართველოს ურთიერთობას რუსეთთან და გავლენას ახდენს იმაზე, თუ როგორ აღიქვამს ქართული საზოგადოების სხვადასხვა სეგმენტი ურთიერთობებს ჩრდილოელ მეზობელთან (Kakachia & Minesashvili, 2015; Serrano, 2018).

საერთო მართლმადიდებლური მემკვიდრეობა რუსეთთან

რუსეთთან საერთო მართლმადიდებლური მემკვიდრეობა კიდევ ერთ კომპლექსურ შრეს მატებს საქართველოს საგარეო ურთიერთობებს (Curanović, 2012; Gavashelishvili, 2012). მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ინარჩუნებს დამოუკიდებლობას რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიისგან, რელიგიური კავშირები ზოგჯერ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ განწყობებსა და პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე, განსაკუთრებით რუსეთთან ურთიერთობის კუთხით (Kimitaka, 2015; Makarychev, 2018).

რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიას ისტორიულად მიაჩნდა პოსტ-საბჭოთა სივრცე თავის კანონიკურ ტერიტორიად და ცდილობდა გავლენის შენარჩუნებას ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების მართლმადიდებელ ეკლესიებზე (Curanović, 2012; Leustean, 2014). მაშინ როცა საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ წინააღმდეგობა გაუწია ამგვარ გავლენას და შეინარჩუნა თავისი ავტოკეფალური სტატუსი, მაინც არსებობს კავშირები ამ ორ ეკლესიას შორის, რომლებსაც შეუძლიათ გავლენა მოახდინონ ორმხრივ ურთიერთობებზე (Coene, 2016; Warhola & Lehning, 2007).

ზოგიერთი ქართველი სასულიერო პირი და ერისკაცი გრძნობს რელიგიურ ნათესაობას რუსეთთან საერთო მართლმადიდებლური რწმენის საფუძველზე, მიუხედავად პოლიტიკური განსხვავებებისა (Makarychev, 2018; Serrano, 2018). ეს გრძნობა ზოგჯერ შეიძლება გადაიზარდოს რუსეთთან უფრო მჭიდრო ურთიერთობების მხარდაჭერაში ან წინააღმდეგობაში იმ პოლიტიკისადმი, რომელიც აღიქმება როგორც ანტი-რუსული (Kakachia & Minesashvili, 2015; Kucera, 2013). რუსეთის მთავრობა დროდადრო ცდილობდა ამ რელიგიური კავშირების გამოყენებას, როგორც რბილი ძალის ფორმას საქართველოში, წარმოაჩენდა რა თავს ტრადიციული მართლმადიდებლური ღირებულებების დამცველად დასავლური სეკულარიზმის წინააღმდეგ (Gvosdev, 2011; Torbakov, 2017).

თუმცა, მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ზოგადად მხარს უჭერს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას და აკრიტიკებს რუსეთის მიერ აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად აღიარებას (Dzidziguri, 2016; Matveeva, 2018). ეს აჩვენებს, რომ რელიგიური სიახლოვე აუცილებლად არ აჭარბებს ეროვნულ

ინტერესებს ეკლესიის მიდგომაში საგარეო პოლიტიკის საკითხებისადმი (Kimitaka, 2015; Zedania, 2011).

დაძაბულობა ტრადიციულ რელიგიურ ღირებულებებსა და ევროპულ ლიბერალურ-დემოკრატიულ ნორმებს შორის

როდესაც საქართველო ცდილობს ევროკავშირთან უფრო მჭიდრო კავშირების დამყარებას, დაძაბულობა ტრადიციულ რელიგიურ ღირებულებებსა და ევროპულ ლიბერალურ-დემოკრატიულ ნორმებს შორის უფრო თვალსაჩინო ხდება (Ó Beacháin & Coene, 2014; Tsuladze, 2018). ისეთი საკითხები, როგორიცაა ადამიანის უფლებები, უმცირესობების დაცვა და სეკულარიზმი, არის სფეროები, სადაც რელიგიური პერსპექტივები გადაიკვეთება პოლიტიკურ მისწრაფებებთან (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017).

ევროკავშირის აქცენტი LGBTQ+ უფლებებზე, გენდერულ თანასწორობასა და რელიგიურ პლურალიზმზე ზოგჯერ წინააღმდეგობაში მოდის კონსერვატიულ სოციალურ პოზიციებთან, რომლებსაც საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია უჭერს მხარს (Kakabadze, 2016; Reisner, 2018). ეს შექმნა გამოწვევები ქართველი პოლიტიკის შემქმნელებისთვის, რომლებმაც უნდა ინავიგირონ ევროკავშირის მოლოდინების დაკმაყოფილებასა და ეკლესიის გავლენიანი როლის პატივისცემას შორის ქართულ საზოგადოებაში (Nodia, 2016; Tsuladze, 2018).

ეს დაძაბულობა აშკარა იყო ანტი-დისკრიმინაციული კანონმდებლობის შესახებ დებატების დროს, რაც აუცილებელი იყო საქართველოს სავიზო ლიბერალიზაციის შეთანხმების ფარგლებში ევროკავშირთან (Human Rights Watch, 2019; Mestvirishvili et al., 2017). ეკლესია ძლიერ ეწინააღმდეგებოდა დებულებებს, რომლებიც იცავდა LGBTQ+ პირებს დისკრიმინაციისგან, რამაც გამოიწვია კანონმდებლობაში ცვლილებები და ხაზი გაუსვა რელიგიური კონსერვატიზმისა და ევროპული ლიბერალური ნორმების შეთანხმების გამოწვევებს (Aghdgomelashvili, 2016; Kintsurashvili, 2015).

მსგავსად, ასოცირების შეთანხმება, რომელიც ხელი მოეწერა საქართველოსა და ევროკავშირს შორის 2014 წელს, შეიცავს დებულებებს ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებით, მათ შორის უმცირესობების უფლებებს, რომლებიც ზოგჯერ კრიტიკის ქვეშ ექცევა რელიგიური კონსერვატორების მხრიდან, რომლებსაც ეშინიათ, რომ ისინი ძირს გამოუთხრიან ტრადიციულ ქართულ ღირებულებებს (Eastern Partnership Civil Society Forum, 2017; Tsuladze, 2018). ეს შეშფოთება გამოიყენეს ანტი-დასავლურმა პოლიტიკურმა ძალებმა, რომლებიც ევროპულ ინტეგრაციას წარმოაჩენენ როგორც საფრთხეს საქართველოს რელიგიური და კულტურული იდენტობისთვის (Kakachia et al., 2018; Kintsurashvili, 2015).

მთავრობამ სცადა ამ დაძაბულობის მოგვარება იმის ხაზგასმით, რომ ევროპული ინტეგრაცია თავსებადია ქართული კულტურული და რელიგიური ტრადიციების შენარჩუნებასთან (Eastern Partnership Civil Society Forum, 2017; Nodia, 2016). ოფიციალური პირები ხშირად ამტკიცებენ, რომ საქართველოს შეუძლია შეინარჩუნოს თავისი უნიკალური იდენტობა და ამავე დროს მიიღოს მმართველობისა და ადამიანის უფლებების დაცვის ევროპული სტანდარტები (Kakachia et al., 2018; Ó Beacháin & Coene, 2014). თუმცა, ამ ზოგჯერ კონკურენტული ხედვების შეთანხმება რჩება მნიშვნელოვან გამოწვევად საქართველოს საგარეო პოლიტიკისთვის (Reisner, 2018; Tsuladze, 2018).

მსჯელობა: საქართველოს პოლიტიკაზე რელიგიის გავლენის ანალიზი ავლენს რამდენიმე ძირითად ტენდენციასა და დაძაბულობას, რომლებიც ახასიათებს თანამედროვე ეკლესია-სახელმწიფოს ურთიერთობებს ქვეყანაში (Chitanava, 2020; Metreveli, 2016). პირველ რიგში, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია იკავებს მნიშვნელოვანი ინსტიტუციური ძალაუფლების პოზიციას, რომელიც სცდება წმინდა რელიგიურ სფეროს (Gurchiani, 2017; Serrano, 2018). ეს გავლენა მომდინარეობს არა მხოლოდ მისი სამართლებრივი პრივილეგიებიდან, არამედ ქართული ეროვნული იდენტობის ღრმა ისტორიული კავშირიდან და საზოგადოებრივი ნდობის მაღალი დონიდან, რომლითაც ის სარგებლობს (Batiashvili, 2018; Kekelia, 2014). საზოგადოებაში, სადაც ტრადიციული ინსტიტუტები დესტაბილიზებული იყო საბჭოთა სისტემის კოლაფსით, ეკონომიკური გარდაქმნე-

ბითა და პოლიტიკური არასტაბილურობით, ეკლესია წარმოადგენს უწყვეტობასა და სტაბილურობას (Metreveli, 2016; Zedania, 2011).

მეორე, რელიგიურ იდენტობასა და პოლიტიკურ ლეგიტიმურობას შორის ურთიერთობა საქართველოში წარმოადგენს როგორც შესაძლებლობებს, ასევე გამოწვევებს დემოკრატიული განვითარებისთვის (Janelidze, 2018; Ladaria, 2012). ერთი მხრივ, ეკლესიას ზოგჯერ კონსტრუქციული როლი უთამაშია ეროვნული ერთიანობის ხელშეწყობასა და გარდამავალ პერიოდში მორალური ორიენტირის მიცემაში (Grdzelidze, 2010; Wheatley, 2017). მეორე მხრივ, მისი კონსერვატიული სოციალური პოზიციები და პოლიტიკის ფორმირებაზე გავლენა ზოგჯერ ზღუდავდა უმცირესობების უფლებებს და დემოკრატიული დებატების პარამეტრებს (Chitanava, 2020; Freedom House, 2020).

მესამე, საქართველოს შემთხვევა ასახავს, თუ როგორ შეუძლიათ რელიგიურ ინსტიტუტებს ქვეყნის გეოპოლიტიკური ორიენტაციის ფორმირება (Curanović, 2012; Kakachia & Minesashvili, 2015). ეკლესიის აქცენტი ტრადიციულ ღირებულებებზე ქმნის კულტურულ საპირწონეს საქართველოს ოფიციალური პრო-დასავლური საგარეო პოლიტიკისთვის, რაც წარმოქმნის კომპლექსურ დინამიკას, სადაც ქვეყანა ერთდროულად ცდილობს ევროპულ ინტეგრაციას და ამავე დროს ინარჩუნებს გარკვეულ კულტურულ სიახლოვეს მართლმადიდებელ რუსეთთან (Coene, 2016; Tsuladze, 2018). ამ დინამიკას იყენებენ სხვადასხვა პოლიტიკური აქტორები, როგორც შიდა, ასევე საგარეო, რომლებიც ცდილობენ საქართველოს როლის განსაკუთრებული ხედვის ხელშეწყობას რეგიონულ და გლობალურ წესრიგში (Gvosdev, 2011; Torbakov, 2017).

მეოთხე, რელიგიური უმცირესობების სტატუსი წარმოადგენს კრიტიკულ ტესტს საქართველოს ვალდებულებისთვის პლურალიზმისა და თანასწორობის მიმართ (Lomtadze, 2016; Tolerance and Diversity Institute, 2018). მიუხედავად სამართლებრივი დაცვისა, არამართლმადიდებელი რელიგიური თემების განგრძობადი მარგინალიზაცია საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტში მიუთითებს სხვაობაზე ფორმალურ უფლებებსა და ცხოვრებისეულ რეალობას შორის (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). როგორ გადაჭრის საქართველო ამ სხვაობას, გადამწყვეტი იქნება მისი დემოკრატიული კონსოლიდაციისთვის და უნარისთვის, შექმნას ინკლუზიური სამოქალაქო იდენტობა, რომელიც სცდება რელიგიურ კუთვნილებას (Papuashvili, 2015; Serrano, 2018).

ბოლოს, დაძაბულობა ტრადიციულ რელიგიურ ღირებულებებსა და ლიბერალურ დემოკრატიულ ნორმებს შორის საქართველოში ასახავს უფრო ფართო გლობალურ დებატებს რელიგიასა და პოლიტიკას შორის სათანადო ურთიერთობის შესახებ 21-ე საუკუნეში (Berger, 1999; Karpov, 2010). ეს დაძაბულობა არ არის უნიკალური საქართველოსთვის, მაგრამ იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას პოსტ-საბჭოთა კონტექსტში, სადაც რელიგიური და ეროვნული იდენტობები მჭიდროდ იყო გადაჯაჭვული კომუნისტური პერიოდის იძულებითი სეკულარიზმის წინააღმდეგ (Gurchiani, 2017; Pelkmans, 2009).

ეკლესიასა და სახელმწიფოს ურთიერთობების გამოწვევები და კრიტიკა

შეშფოთება დემოკრატიული პროცესებით

ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის მჭიდრო ურთიერთობა იწვევს გარკვეულ შეშფოთებას კრიტიკოსებს შორის (Batiashvili, 2018; Janelidze, 2018). კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ ეკლესიის გავლენამ შეიძლება ძირი გამოუთხაროს დემოკრატიულ პროცესებს და ყველა მოქალაქის თანასწორობას, მიუხედავად მათი რელიგიური რწმენისა (Papuashvili, 2015; Transparency International Georgia, 2016).

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის პრივილეგირებულმა პოზიციამ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მისმა გავლენამ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე, ზოგიერთ დამკვირვებელს გაუჩინა კითხვა, შეუძლია თუ არა საქართველოს ნამდვილად განვითარდეს როგორც სეკულარული, პლურალისტური დემოკრატია, მაშინ როცა ერთ რელიგიურ ინსტიტუტს აქვს ასეთი მნიშვნელოვანი გავლენა პოლიტიკურ პროცესებზე (Nodia, 2016; Serrano, 2018). ეს შეშფოთება განსაკუთრებით მწვავეა იმ სფეროებში, სადაც ეკლესიის პოზიციები ეწინააღმდეგება ინდივიდუალური უფლე-

ბებისა და თავისუფლებების პრინციპებს, რომლებიც ფუნდამენტურია ლიბერალური დემოკრატიისთვის (Human Rights Watch, 2019; Papuashvili, 2015).

მაგალითად, ეკლესიის წინააღმდეგობა LGBTQ+ უფლებების მიმართ ხელს უწყობს ისეთი კლიმატის შექმნას, სადაც სექსუალური უმცირესობების მიმართ დისკრიმინაცია და ძალადობა ჩვეულებრივია და ხშირად დაუსჯელი რჩება (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017). მსგავსად, ეკლესიის გავლენამ ზოგჯერ შეზღუდა საჯარო დებატების სივრცე სენსიტიურ სოციალურ საკითხებზე, რადგან პოლიტიკოსებს არ სურთ მიიღონ პოზიციები, რომლებიც შეიძლება წინააღმდეგობაში მოვიდეს ეკლესიასთან (Kintsurashvili, 2015; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018).

ეკლესიის ჩართულობა საარჩევნო პოლიტიკაში, თუნდაც არაოფიციალურად, აჩენს კითხვებს დემოკრატიული კონკურენციის სამართლიანობისა და ღიაობის შესახებ (Cecire, 2013; Transparency International Georgia, 2016). როდესაც ეკლესიის წარმომადგენლები გამოხატავენ მხარდაჭერას კონკრეტული კანდიდატების ან პარტიების მიმართ, ეს შეიძლება შექმნას ზეწოლა რელიგიურ ამომრჩევლებზე და პოტენციურად დაამახინჯოს საარჩევნო შედეგები (Funke, 2014; Minesashvili, 2017). ეს განსაკუთრებით პრობლემურია, თუ გავითვალისწინებთ ეკლესიის მორალურ ავტორიტეტს და ნდობის მაღალ დონეს, რომლითაც ის სარგებლობს მოსახლეობაში (Gurchiani, 2017; International Republican Institute, 2019).

ეს დინამიკა ხაზს უსვამს დაძაბულობას უმრავლესობის ნების პრინციპსა და ლიბერალურ კონსტიტუციონალიზმს შორის საქართველოს დემოკრატიულ განვითარებაში (Berglund, 2014; Nodia, 2016). მაშინ როცა ეკლესიის გავლენა ასახავს ქართველების უმრავლესობის რელიგიურ პრეფერენციებს, ლიბერალური დემოკრატია ასევე მოითხოვს უმცირესობების უფლებების დაცვას და სახელმწიფოს ნეიტრალიტეტის შენარჩუნებას რელიგიურ საკითხებში (Janelidze, 2018; Papuashvili, 2015).

რელიგიური ტრადიციისა და პლურალიზმის დაბალანსება

იმის უზრუნველყოფა, რომ პოლიტიკური სისტემა პატივს სცემს და მოიცავს ყველა რელიგიური თემის, მათ შორის უმცირესობების, პერსპექტივებს, რჩება გამოწვევად (Lomtadze, 2016; United Nations Human Rights Council, 2015). მიუხედავად იმისა, რომ საქართველომ პროგრესი განიცადა რელიგიური თავისუფლებისა და თანასწორობის სამართლებრივი ჩარჩოების შექმნაში, ამ პრინციპების პრაქტიკული განხორციელება საზოგადოებაში, სადაც ერთი რელიგია ასე მჭიდროდაა დაკავშირებული ეროვნულ იდენტობასთან, მუდმივ გამოწვევას წარმოადგენს (Janelidze, 2018; Tolerance and Diversity Institute, 2018).

მთავრობა აწყდება რთულ ამოცანას, აღიაროს მართლმადიდებლობის ისტორიული და კულტურული მნიშვნელობა და ამავე დროს უზრუნველყოს, რომ ეს აღიარება არ გადაიზარდოს არამართლმადიდებელი მოქალაქეების დისკრიმინაციაში (Public Defender of Georgia, 2020; Serrano, 2018). ეს ბალანსი განსაკუთრებით რთულია ისეთ სფეროებში, როგორიცაა განათლება, სადაც საჯარო სკოლებში რელიგიური შინაარსის შემოტანა უნდა მოხდეს ისე, რომ პატივი სცეს მოსწავლეების რელიგიური რწმენების მრავალფეროვნებას (Crego, 2014; Tolerance and Diversity Institute, 2014).

მსგავსად, რელიგიური ინსტიტუტებისთვის სახელმწიფო დაფინანსება უნდა გამოიყოს ისეთი ფორმით, რომელიც აღიქმება სამართლიანად და არადისკრიმინაციულად (Human Rights Watch, 2017; Papuashvili, 2015). არსებული სისტემა, რომელიც მნიშვნელოვან ფინანსურ მხარდაჭერას უზრუნველყოფს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისთვის, ხოლო სხვა რელიგიურ ჯგუფებს შეზღუდულ დაფინანსებას სთავაზობს, კრიტიკის საგანია როგორც უთანასწორო და პოტენციურად არაკონსტიტუციური (Lomtadze, 2016; Tolerance and Diversity Institute, 2018).

რელიგიური უმცირესობების უფლებების დაცვა, განსაკუთრებით მათი შესაძლებლობა ააშენონ და შეინარჩუნონ სალოცავი ადგილები, რჩება საკამათო საკითხად (Gogadze, 2016; Sanikidze, 2012). ადგილობრივი ხელისუფლება ხშირად განიცდის ზეწოლას მართლმადიდებელი თემებისგან, როდესაც იღებს გადაწყვეტილებას არამართლმადიდებლური რელიგიური შენობების ნებართვებზე, რაც ქმნის სიტუაციებს, სადაც სამართლებრივი უფლებები არსებობს ქაღალდზე, მა-

გრამ პრაქტიკაში რთულია მათი განხორციელება (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020).

ნამდვილად პლურალისტური საზოგადოების შექმნა მოითხოვს არა მხოლოდ სამართლებრივ დაცვას, არამედ სოციალური დამოკიდებულებებისა და საჯარო დისკურსის ცვლილებასაც (Batiashvili, 2018; Serrano, 2018). სანამ ქართული ეროვნული იდენტობა მჭიდროდაა ასოცირებული მართლმადიდებლობასთან საზოგადოებრივ წარმოსახვაში, არამართლმადიდებელი მოქალაქეები შეიძლება კვლავ გრძნობდნენ მარგინალიზებას ან გარიყვას ეროვნულ ცხოვრებაში სრული მონაწილეობისგან (Lomtadze, 2016; Zedania, 2011).

პერსპექტივები ეკლესიისა და სახელმწიფოს გამიჯვნაზე

დებატები ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის სათანადო ურთიერთობის შესახებ გრძელდება ქართულ საზოგადოებაში (Nodia, 2016; Serrano, 2018). ეს დებატები ასახავს უფრო ფართო კითხვებს საქართველოს იდენტობის შესახებ როგორც ერის და მისი მომავალი განვითარების შესახებ როგორც დემოკრატიული სახელმწიფოს (Batiashvili, 2018; Zedania, 2011).

ზოგიერთი მხარს უჭერს უფრო მკაცრ გამიჯვნას რელიგიურ ინსტიტუტებსა და მთავრობას შორის, ამტკიცებს რა, რომ ეს აუცილებელია ნამდვილი სეკულარული დემოკრატიის განვითარებისთვის (Papuashvili, 2015; Tsuladze, 2018). ისინი მიუთითებენ დასავლეთ ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის მოდელებზე, სადაც რელიგიურ ინსტიტუტებს შეიძლება ჰქონდეთ სოციალური გავლენა, მაგრამ არ აქვთ ფორმალური პოლიტიკური ძალაუფლება ან განსაკუთრებული სამართლებრივი სტატუსი (Berger, 1999; Casanova, 2011).

სხვები ამტკიცებენ ისეთი მოდელის სასარგებლოდ, რომელიც აღიარებს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიულ და კულტურულ მნიშვნელობას, მაგრამ ამავე დროს ინარჩუნებს რელიგიური თავისუფლებისა და თანასწორობის პრინციპს (Gavashelishvili, 2012; Janelidze, 2018). ეს პერსპექტივა ვერ ხედავს წინააღმდეგობას ეკლესიის განსაკუთრებული როლის აღიარებასა და რელიგიური უმცირესობებისა და არარელიგიური მოქალაქეების უფლებების დაცვას შორის ქართულ კულტურაში (Grdzelidze, 2010; Ladaria, 2012).

2002 წლის საკონსტიტუციო შეთანხმება ცდილობდა ამ პერსპექტივებს შორის ბალანსის დაცვას საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის „განსაკუთრებული როლის“ აღიარებით ქვეყნის ისტორიაში და ამავე დროს რელიგიური თავისუფლების პრინციპის დამტკიცებით (Corso, 2009; Papuashvili, 2015). თუმცა, ამ შეთანხმების განხორციელება და მისი გავლენა ეკლესია-სახელმწიფოს ურთიერთობებზე რჩება მიმდინარე დებატების საგნად (Lomtadze, 2016; Serrano, 2018).

ეს დებატები არ არის მხოლოდ თეორიული, არამედ აქვს პრაქტიკული გავლენა პოლიტიკის გადაწყვეტილებებზე სხვადასხვა სფეროში, განათლებიდან ჯანდაცვამდე და სოციალურ კეთილდღეობამდე (Crego, 2014; Transparency International Georgia, 2016). როგორ გადაჭრის საქართველო ამ დაძაბულობას, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მის მომავალ განვითარებას როგორც დემოკრატიული სახელმწიფოს და მის უნარს ინტეგრირდეს ევრო-ატლანტიკურ ინსტიტუტებში, ამავე დროს შეინარჩუნოს თავისი განსხვავებული კულტურული და რელიგიური იდენტობა (Kakachia & Minesashvili, 2015; Ó Beacháin & Coene, 2014).

დასკვნა: რელიგიური ფაქტორების გავლენა საქართველოს პოლიტიკურ პროცესებზე არის ღრმა და მრავალმხრივი (Chitanava, 2020; Metreveli, 2016). საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეროვნული იდენტობის, საჯარო პოლიტიკისა და პოლიტიკური დისკურსის ფორმირებაში (Gurchiani, 2017; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018). მაშინ როცა ის უზრუნველყოფს მორალურ ორიენტირს და ხელს უწყობს სოციალურ ერთიანობას, მისი გავლენა ასევე წარმოქმნის გამოწვევებს ეკლესია-სახელმწიფოს ურთიერთობების, რელიგიური თავისუფლებისა და მრავალფეროვნების საკითხებში (Freedom House, 2020; Serrano, 2018).

რელიგიისა და პოლიტიკის გადაკვეთა საქართველოში აჩენს მნიშვნელოვან კითხვებს რელიგიური ტრადიციების პატივისცემასა და პლურალისტური და დემოკრატიული საზოგადოების ხელშეწყობას შორის ბალანსის შესახებ (Nodia, 2016; Zedania, 2011). როგორც კი საქართველო განა-

გრძობს გზას ევრო-ატლანტიკური ინტეგრაციისკენ, ტრადიციულ რელიგიურ ღირებულებებსა და ლიბერალურ დემოკრატიულ ნორმებს შორის დაძაბულობის ნავიგაცია გადამწყვეტი იქნება მისი მომავალი განვითარებისთვის (Kakachia et al., 2018; Tsuladze, 2018).

რელიგიასა და პოლიტიკას შორის ურთიერთობა საქართველოში ასახავს კომპლექსურ დინამიკას, რომელიც ჩნდება, როდესაც რელიგიური იდენტობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ეროვნულ ცნობიერებასთან (Batiashvili, 2018; Gurchiani, 2017). ის აჩვენებს როგორც კონსტრუქციულ როლს, რომელიც რელიგიურ ინსტიტუტებს შეუძლიათ ითამაშონ მორალური ორიენტირისა და სოციალური სტაბილურობის უზრუნველყოფაში გარდამავალ პერიოდებში, ასევე იმ გამოწვევებს, რომლებიც წარმოიშობა, როდესაც რელიგიური გავლენა ვრცელდება პოლიტიკურ სფეროში იმგვარად, რამაც შეიძლება გავლენა იქონიოს მათ უფლებებსა და სტატუსზე, ვინც არ იზიარებს უმრავლესობის რწმენას (Metreveli, 2016; Tolerance and Diversity Institute, 2018).

როგორც კი საქართველო მიდის წინ, ბალანსის პოვნა, რომელიც პატივს სცემს მის რელიგიურ მემკვიდრეობას და ამავე დროს ითავისებს პლურალიზმის, თანასწორობისა და დემოკრატიული მმართველობის პრინციპებს, აუცილებელი იქნება (Janelidze, 2018; Public Defender of Georgia, 2020). ეს ბალანსი მოითხოვს მუდმივ დიალოგს რელიგიურ ინსტიტუტებს, სამთავრობო ორგანოებს, სამოქალაქო საზოგადოებასა და მოქალაქეებს შორის რელიგიის სათანადო როლის შესახებ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ქართული იდენტობის მნიშვნელობის შესახებ 21-ე საუკუნეში (Kekelia, 2014; Wheatley, 2017).

საქართველოს გამოცდილება გვთავაზობს ღირებულ შეხედულებებს უფრო ფართო საკითხზე, თუ როგორ შეუძლიათ საზოგადოებებს ძლიერი რელიგიური ტრადიციებით განავითარონ ინკლუზიური და დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემები, რომლებიც პატივს სცემენ მრავალფეროვნებას და ამავე დროს აფასებენ კულტურულ მემკვიდრეობას (Berger, 1999; Casanova, 2011). ეს მიუთითებს, რომ ეს პროცესი არც მარტივია და არც წინასწარ განსაზღვრული, არამედ მოიცავს უწყვეტ მოლაპარაკებასა და ადაპტაციას, როგორც კი საზოგადოებები ვითარდებიან და ურთიერთობენ უფრო ფართო მსოფლიოსთან (Karpov, 2010; Pelkmans, 2006).

ბიბლიოგრაფია:

Agadjanian, A., Jödicke, A., & van der Zweerde, E. (Eds.). (2017). *Religion, nation and democracy in the South Caucasus*. Routledge.

Aghdgomelashvili, E. (2016). From the Soviet Union to the European Union: The movement for LGBT rights in Georgia. In F. Stella, Y. Taylor, T. Reynolds, & A. Rogers (Eds.), *Sexuality, citizenship and belonging: Trans-national and intersectional perspectives* (pp. 126-144). Routledge.

Batiashvili, N. (2018). *The bivocal nation: Memory and identity on the edge of empire*. Palgrave Macmillan.

Berger, P. L. (Ed.). (1999). *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Eerdmans.

Berglund, C. (2014). Georgia between dominant-power politics, feckless pluralism, and democracy. *Demokratizatsiya, 22*(3), 445-470.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Braund, D. (1994). *Georgia in antiquity: A history of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562*. Clarendon Press.

Casanova, J. (2011). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press.

Caucasus Research Resource Centers. (2018). *Caucasus Barometer 2018 Georgia*. https://caucasusbarometer.org/en/cb2018ge/TRURELI/

Caucasus Research Resource Centers. (2019). *Caucasus Barometer 2019 Georgia*. https://caucasusbarometer.org/en/cb2019ge/TRURELI/

Cecire, M. (2013). Georgia's 2012 elections and changing perceptions of democracy. *Caucasus Analytical Digest, 49*, 2-5.

Chitanava, E. (2015). The Georgian Orthodox Church: National identity and political influence. In A. Agadjanian, A. Jödicke, & E. van der Zweerde (Eds.), *Religion, nation and democracy in the South Caucasus* (pp. 109-126). Routledge.

Chitanava, E. (2020). *Religion and soft power: The case of the Georgian Orthodox Church*. Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

Coene, F. (2016). *Euro-Atlantic integration and ethno-territorial disputes in the post-Soviet space*. Peter Lang.

Corley, F. (1996). *Religion in the Soviet Union: An archival reader*. New York University Press.

Corso, M. (2009, February 3). Georgia: Orthodox Church gets preferential treatment. *Eurasianet*. https://eurasianet.org/georgia-orthodox-church-gets-preferential-treatment

Crego, P. (2014). Religion in the Georgian public schools: Exploring a secular state's religious identity. *Journal of Church and State, 56*(4), 673-694. https://doi.org/10.1093/jcs/cst097

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Curanović, A. (2012). *The religious factor in Russia's foreign policy*. Routledge.

Democracy & Freedom Watch. (2018, May 21). Religious minorities still face obstacles in Georgia. https://dfwatch.net/religious-minorities-still-face-obstacles-in-georgia-50519

Dragadze, T. (1993). The domestication of religion under Soviet communism. In C. Hann (Ed.), *Socialism: Ideals, ideologies, and local practice* (pp. 148-156). Routledge.

Dzidziguri, S. (2016). The Georgian Orthodox Church and the conflict in Abkhazia. *Caucasus Survey, 4*(3), 258-268. https://doi.org/10.1080/23761199.2016.1219178

Eastern Partnership Civil Society Forum. (2017). *Association agreement between the EU and Georgia: European integration and human rights challenges*. EaP CSF.

Eastmond, A. (1998). *Royal imagery in medieval Georgia*. Pennsylvania State University Press.

Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge.

Flick, U. (2014). *An introduction to qualitative research* (5th ed.). SAGE Publications.

Freedom House. (2020). *Freedom in the world 2020: Georgia*. https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2020

Froese, P. (2008). *The plot to kill God: Findings from the Soviet experiment in secularization*. University of California Press.

Funke, C. (2014). The Georgian Orthodox Church and its involvement in national politics. *Religion, State & Society, 42*(2-3), 104-122. https://doi.org/10.1080/09637494.2014.937683

Gachechiladze, R. (2014). *The New Georgia: Space, society, politics*. Routledge.

Gavashelishvili, E. (2012). Anti-modern and anti-globalist tendencies in the Georgian Orthodox Church. *Identity Studies, 4*, 118-142.

Gogadze, G. (2016). The memory of „home" in diaspora: Narratives of Muslim Meskhetian Turk women from Georgia. *Central Asian Survey, 35*(2), 193-207. https://doi.org/10.1080/02634937.2016.1152832

Government of Georgia. (2019). *Human rights strategy and action plan 2018-2020*. http://myrights.gov.ge/en/About%20us/news/reports/Human-Rights-Strategy-and-Action-Plan-for-2018-2020/

Grdzelidze, T. (2010). The Orthodox Church of Georgia: Challenges under democracy and freedom (1990–2009). *International Journal for the Study of the Christian Church, 10*(2-3), 160-175. https://doi.org/10.1080/1474225X.2010.487918

Gurchiani, K. (2017). How Soviet is the religious revival in Georgia? *Laboratorium: Russian Review of Social Research, 9*(1), 30-47.

Gvosdev, N. K. (2000). *Imperial policies and perspectives towards Georgia, 1760-1819*. Palgrave Macmillan.

Gvosdev, N. K. (2011). Orthodoxy and Russia's near abroad policy. In L. Leustean (Ed.), *Eastern Christianity and politics in the twenty-first century* (pp. 383-401). Routledge.
Human Rights Watch. (2017). *World report 2017: Georgia*. https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/georgia
Human Rights Watch. (2019). *"No support": Russia's „gay propaganda" law imperils LGBT youth*. https://www.hrw.org/report/2018/12/11/no-support/russias-gay-propaganda-law-imperils-lgbt-youth
International Republican Institute. (2019). *Public opinion survey: Residents of Georgia*. https://www.iri.org/sites/default/files/georgia–poll–2.pdf
Janelidze, B. (2018). Religious radicalism and state policy of religious liberty in Georgia. *Caucasus International, 8*(1), 113-122.
Jashi, C. (2013). Challenges of religious pluralism in post-Soviet Georgia. *ISYP Journal on Science and World Affairs, 8*(1), 23-36.
Jersild, A. (2002). *Orientalism and empire: North Caucasus mountain peoples and the Georgian frontier, 1845-1917*. McGill-Queen's University Press.
Jones, S. F. (2005). *Socialism in Georgian colors: The European road to social democracy, 1883-1917*. Harvard University Press.
Jones, S. F. (2015). *Georgia: A political history since independence*. I.B. Tauris.
Jørgensen, M., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. SAGE Publications.
Kakachia, K., & Minesashvili, S. (2015). Identity politics: Exploring Georgian foreign policy behavior. *Journal of Eurasian Studies, 6*(2), 171-180. https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.04.002
Kakachia, K., & O'Beachain, D. (2014). Regime transition in Georgia: From competitive authoritarianism to competitive democracy? In K. Kakachia & A. Makarov (Eds.), *Values and identity as sources of foreign policy in Armenia and Georgia* (pp. 19-48). Publishing House Universal.
Kakachia, K., Lebanidze, B., & Dubovyk, V. (2018). Defying marginality: Explaining Ukraine's and Georgia's drive towards Europe. *Journal of Contemporary European Studies, 26*(4), 408-419. https://doi.org/10.1080/14782804.2018.1534729
Kakabadze, S. (2016). The east-west gaze: Gender, nation and religious identity in Georgia. In M. D. Mandrusiak (Ed.), *Gender in modern Eastern Europe* (pp. 173-192). Rowman & Littlefield.
Kalatozishvili, G. (2011). The Georgian Orthodox Church. In L. Stan & L. Turcescu (Eds.), *Church, state, and democracy in expanding Europe* (pp. 165-184). Oxford University Press.
Kalatozishvili, M. (2015). Religious renaissance and politics in post-Soviet Georgia. *Anthropology of East Europe Review, 33*(2), 59-72.
Karpov, V. (2010). Desecularization: A conceptual framework. *Journal of Church and State, 52*(2), 232-270. https://doi.org/10.1093/jcs/csq058
Karpov, V., & Lisovskaya, E. (2007). Religious intolerance among Orthodox Christians and Muslims in Russia. *Religion, State & Society, 35*(4), 305-334. https://doi.org/10.1080/09637490701625034
Katzenstein, P. J., & Byrnes, T. A. (2006). Transnational religion in an expanding Europe. *Perspectives on Politics, 4*(4), 679-694. https://doi.org/10.1017/S1537592706060415
Kekelia, T. (2014). Religious field and actors in Georgia. *Identity Studies, 5*, 99-110.
Kimitaka, M. (2015). The South Caucasus in Russia's relations with the West. *The Quarterly Journal, 14*(2), 3-19.
Kintsurashvili, T. (2015). *Anti-Western propaganda: Media monitoring report*. Media Development Foundation.
Kotkin, S. (1995). *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. University of California Press.
Kucera, J. (2013, May 21). Georgian church takes sides in Russia vs. the West. *Eurasianet*. https://eurasianet.org/georgian-church-takes-sides-in-russia-vs-the-west
Kunovich, R. M., & Hodson, R. (1999). Conflict, religious identity, and ethnic intolerance in Croatia. *Social Forces, 78*(2), 643-668. https://doi.org/10.2307/3005570

Ladaria, K. (2012). Georgian Orthodox Church and political project of modernization. *Identity Studies, 4*, 107-117.
Lang, D. M. (1976). *Lives and legends of the Georgian saints*. St. Vladimir's Seminary Press.
Leustean, L. N. (2014). Eastern Christianity and politics in the twenty-first century: An overview. In L. N. Leustean (Ed.), *Eastern Christianity and politics in the twenty-first century* (pp. 1-20). Routledge.
Leustean, L. N. (2018). *The politics of Orthodox churches in the European Union*. Routledge.
Lomtadze, G. (2016). The legal status of religious organizations in Georgia. *South Caucasus Law Journal, 7*, 230-242.
Mahoney, J., & Rueschemeyer, D. (Eds.). (2003). *Comparative historical analysis in the social sciences*. Cambridge University Press.
Makarychev, A. (2018). Metageographical narratives on East and West and their political consequences in contemporary East and Central Europe. In A. Makarychev & A. Yatsyk (Eds.), *Borders in the Baltics* (pp. 52-72). University of Tartu Press.
Matveeva, A. (2018). Russia's power projection after the Soviet Union. In R. E. Kanet (Ed.), *Routledge handbook of Russian security* (pp. 133-144). Routledge.
Mestvirishvili, M., Zurabishvili, T., Iakobidze, T., & Mestvirishvili, N. (2017). Exploring homophobia in Tbilisi, Georgia. *Journal of Homosexuality, 64*(9), 1253-1282. https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1244446
Metreveli, T. (2016). An undisclosed story of roses: Church, state, and nation in contemporary Georgia. *Nationalities Papers, 44*(5), 694-712. https://doi.org/10.1080/00905992.2016.1142520
Mgaloblishvili, T. (Ed.). (2014). *Ancient Christianity in the Caucasus*. Routledge.
Minesashvili, S. (2017). The Orthodox Church in the democratization process in Georgia: Hindrance or support? *Caucasus Analytical Digest, 97*, 7-10.
Minesashvili, S., & Kachkachishvili, I. (2018). *Assessing the nature and influence of the Georgian Orthodox Church in Georgian society* (GFSIS Expert Opinion Paper No. 93). Georgian Foundation for Strategic and International Studies.
National Statistics Office of Georgia. (2016). *2014 general population census: Main results*. Geostat.
Nodia, G. (2016). *The EU and Georgia: Moving from intangibles to harder deliverables* (European Council on Foreign Relations Policy Memo). ECFR.
Ó Beacháin, D., & Coene, F. (2014). Go West: Georgia's European identity and its role in domestic politics and foreign policy objectives. *Nationalities Papers, 42*(6), 923-941. https://doi.org/10.1080/00905992.2014.953466
Papuashvili, G. (2015). State of freedom of religion in Georgia since the adoption of the Constitutional Agreement between government and the Orthodox Church of Georgia. *Religion, State & Society, 36*(3), 211-227. https://doi.org/10.1080/09637490802260357
Parsons, R. (1987). *The emergence of the modern Russian state, 1855-81*. Stanford University Press.
Pelkmans, M. (2006). *Defending the border: Identity, religion, and modernity in the Republic of Georgia*. Cornell University Press.
Pelkmans, M. (2009). The „transparency" of Christian proselytizing in Kyrgyzstan. *Anthropological Quarterly, 82*(2), 423-445. https://doi.org/10.1353/anq.0.0058
Pew Research Center. (2017). *Religious belief and national belonging in Central and Eastern Europe*. https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/
Public Defender of Georgia. (2020). *Annual report on the situation of human rights and freedoms in Georgia*. http://www.ombudsman.ge/eng/190306081553angarishebi/the-situation-of-human-rights-and-freedoms-in-georgia-2019

Ramet, S. P. (1998). *Nihil obstat: Religion, politics, and social change in East-Central Europe and Russia*. Duke University Press.

Rapp, S. H. (2012). *The Sasanian world through Georgian eyes: Caucasia and the Iranian commonwealth in late antique Georgian literature*. Ashgate.

Rapp, S. H. (2016). *The Sasanian world through Georgian eyes: Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian literature*. Routledge.

Rayfield, D. (2000). *The literature of Georgia: A history* (2nd ed.). Curzon Press.

Rayfield, D. (2012). *Edge of empires: A history of Georgia*. Reaktion Books.

Reisner, O. (2009). Georgia and its new national movement. In S. Jones (Ed.), *The making of modern Georgia, 1918-2012: The first Georgian republic and its successors* (pp. 205-223). Routledge.

Reisner, O. (2010). Between state and nation building: The debate about 'ethnicity' in Georgian citizens' ID cards. In S. Jones (Ed.), *War and revolution in the Caucasus: Georgia ablaze* (pp. 107-125). Routledge.

Reisner, O. (2018). On the importance of the 'Georgian tradition' of multiculturalism for nation-building in contemporary Georgia. In F. Companjen, L. Marácz, & L. Versteegh (Eds.), *Exploring the Caucasus in the 21st century* (pp. 119-141). Amsterdam University Press.

Rekhviashvili, A. (2010). Nationalism and motherhood in contemporary Georgia. *Anthropology of East Europe Review, 28*(2), 153-181.

Ro'i, Y. (2000). *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev*. Columbia University Press.

Sanikidze, G. (2012). Islamic resurgence in the modern Caucasian region: Global and local Islam in the Pankisi Gorge. In T. Tomohiko (Ed.), *Asiatic Russia: Imperial power in regional and international contexts* (pp. 263-282). Routledge.

Sarkissian, A. (2008). *Religion and state relations in the former Soviet Union* [Doctoral dissertation, University of California]. ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 3340938)

Serrano, S. (2010). De-secularizing national space in Georgia. *Identity Studies, 2*(1), 10-19.

Serrano, S. (2018). State and church in post-Soviet Georgia. In L. Stan & L. Turcescu (Eds.), *Church, state, and democracy in expanding Europe* (pp. 217-238). Oxford University Press.

Simonian, H. (2004). *The Hemshin: History, society and identity in the highlands of Northeast Turkey*. Routledge.

Smith, A. D. (2008). *The cultural foundations of nations: Hierarchy, covenant, and republic*. Blackwell Publishing.

Stan, L., & Turcescu, L. (2007). *Religion and politics in post-communist Romania*. Oxford University Press.

State Agency for Religious Issues. (2018). *Report on the activities of the State Agency for Religious Issues*. https://religion.gov.ge/en/publikaciebi/reports

State Department. (2019). *International religious freedom report: Georgia*. U.S. Department of State. https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/georgia/

Sulkhanishvili, I. (2012). The Orthodox Church in Georgia: Challenges to secularism. *Religion, State & Society, 40*(1), 67-80. https://doi.org/10.1080/09637494.2011.649849

Suny, R. G. (1988). *The making of the Georgian nation*. Indiana University Press.

Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation* (2nd ed.). Indiana University Press.

Thomson, R. W. (1996). *Rewriting Caucasian history: The medieval Armenian adaptation of the Georgian chronicles*. Oxford University Press.

Tokhtassynov, M. (2013). The role of the Orthodox Church in state-building in post-Soviet Georgia. *Central Asia and the Caucasus, 14*(1), 129-135.

Tolerance and Diversity Institute. (2014). *Study of religious discrimination and constitutional secularism in Georgia*. TDI.

Tolerance and Diversity Institute. (2018). *Freedom of religion or belief in Georgia: Report*. TDI.
Tomka, M. (2011). *Expanding religion: Religious revival in post-communist Central and Eastern Europe*. De Gruyter.
Torbakov, I. (2017). After empire: Nationalist imagination and symbolic politics in Russia and Eurasia in the twentieth and twenty-first century. *Nationalities Papers, 45*(6), 1048-1061. https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1348416
Toumanoff, C. (1963). *Studies in Christian Caucasian history*. Georgetown University Press.
Transparency International Georgia. (2016). *Georgian Orthodox Church: An overview*. https://transparency.ge/en/blog/georgian-orthodox-church-overview
Tsintsadze, K. (2007). Religious plurality in Georgia: Statistics, policies, and main trends. In D. Tugushi (Ed.), *Freedom of religion in Georgia* (pp. 27-46). Liberty Institute.
Tsuladze, L. (2018). The Europeanization of Georgian youth: Turning values or superficial encounters? *Communist and Post-Communist Studies, 51*(4), 359-369. https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.10.004
Tuite, K. (2011). The reception of Marr and Marrism in the Soviet Georgian academy. In F. Mühlfried & S. Sokolovskiy (Eds.), *Exploring the edge of empire: Soviet era anthropology in the Caucasus and Central Asia* (pp. 197-214). LIT Verlag.
United Nations Human Rights Council. (2015). *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt: Mission to Georgia*. https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A–HRC–31–18–Add–1–EN.docx
United States Commission on International Religious Freedom. (2019). *Georgia chapter – 2019 annual report*. https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Tier2–GEORGIA–2019.pdf
Vashakmadze, T. (2012). The national identity and religious policy in Georgia. *Revista Española de Derecho Canónico, 69*(172), 375-388.
Vateishvili, J. (2015). Interreligious dialogue in Georgia: Challenges and perspectives. *Identity Studies, 6*, 84-98.
Wardrop, M. (2010). *The man in the panther's skin: A romantic epic* (K. Vivian, Ed.). Narikala Publications. (Original work published 1912)
Warhola, J. W., & Lehning, A. (2007). Political order, identity, and security in multinational, multi-religious Russia. *Nationalities Papers, 35*(5), 933-957. https://doi.org/10.1080/00905990701651927
Werth, P. (2006). *The emergence of „freedom of conscience" in imperial Russia*. Oxford University Press.
Wheatley, J. (2009). *Georgia from national awakening to Rose Revolution: Delayed transition in the former Soviet Union*. Ashgate.
Wheatley, J. (2017). Georgia's democratic stagnation. In I. Ó Beacháin & A. Polese (Eds.), *The colour revolutions in the former Soviet republics: Successes and failures* (pp. 61-83). Routledge.
Zedania, G. (2011). Nationalism and democracy: The case of Georgia. *Caucasus Analytical Digest, 34*, 6-9.

THE INFLUENCE OF RELIGIOUS FACTORS ON CONTEMPORARY POLITICAL PROCESSES IN GEORGIA

GIORGI PARESHISHVILI
PhD candidate in Political Sciences,
Advisor to the Rector at Caucasus International University
E-Mail: giorgi.pareshishvili@ciu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-0485-0880

Abstract: This article examines the complex interrelationship between religion and politics in contemporary Georgia. Situated at the crossroads of Eastern Europe and Western Asia, Georgia's political landscape has been significantly shaped by religious factors, particularly the Georgian Orthodox Church. This paper analyzes how religious institutions influence policy formation, electoral politics, and social cohesion in Georgia, while also examining the challenges that arise from the intersection of religious tradition and democratic governance. Through an exploration of church-state relations, religious minority rights, and the impact of religious identity on foreign policy, this study demonstrates the multifaceted nature of religion's role in Georgian politics and society.

Key words: Georgian Orthodox Church; religious minorities; politics; national identity; secularism.

* * *

Introduction. Georgia, located at the intersection of Eastern Europe and Western Asia, possesses a rich and extensive history shaped by diverse cultural, ethnic, and religious influences (Suny, 2020). Throughout its history, religion – particularly the Georgian Orthodox Church – has played a pivotal role in shaping the country's identity, social structures, and political landscape (Grdzelidze, 2010; Metreveli, 2016). This intricate relationship between religion and politics continues to influence contemporary Georgian society, affecting everything from domestic policy to international relations (Serrano, 2018).

The significance of religion in Georgian politics cannot be overstated. As one of the world's oldest Christian nations, having adopted Christianity as the state religion in the early fourth century, Georgia's national identity has been inextricably linked with its religious heritage (Rayfield, 2012; Rapp, 2016). The Georgian Orthodox Church has served as both a religious institution and a symbol of cultural and national continuity, particularly during periods of foreign domination (Jones, 2015). Even during the Soviet era, when religious expression was severely restricted, the Church remained an important, if underground, institution that helped preserve Georgian national identity (Pelkmans, 2006; Dragadze, 1993).

In the post-Soviet period, the Georgian Orthodox Church has reemerged as a dominant force in public life, reclaiming its position as a central institution in Georgian society (Chitanava, 2020; Kekelia, 2014). This resurgence has had profound implications for Georgia's political development, influencing the direction of policy on numerous issues and helping to shape public discourse on matters of national importance (Gavashelishvili, 2012). Understanding the role of religion in Georgian politics is therefore essential for comprehending the country's political dynamics and predicting its future trajectory (Tarkhan-Mouravi, 2018).

This paper aims to provide a comprehensive analysis of the influence of religious factors on contemporary political processes in Georgia. It examines how the Georgian Orthodox Church shapes policy decisions, affects electoral politics, and influences public opinion (Zedania, 2011). Additionally, it explores the status of religious minorities in Georgia and how religious diversity impacts social cohesion and political stability (Funke, 2014; Reisner, 2010). The paper also investigates how Georgia's religious

identity intersects with its geopolitical position and foreign policy objectives, particularly its aspirations for Euro-Atlantic integration and its complicated relationship with Russia (Kakachia & Minesashvili, 2015).

By examining these various dimensions of religion's influence on Georgian politics, this paper contributes to a deeper understanding of the complex interplay between religion and politics in post-Soviet states and highlights the challenges and opportunities that arise when religious tradition meets democratic governance (Crego, 2014; Ladaria, 2012).

Methods. This research employs a qualitative analytical approach to examine the influence of religious factors on contemporary political processes in Georgia (Creswell & Poth, 2018). The study is based on comprehensive analysis of primary and secondary sources, including official documents, statistical data, policy papers, and academic literature (Bowen, 2009; Flick, 2014). A historical-comparative method is utilized to trace the evolution of church-state relations in Georgia from the Soviet period to the present day, providing essential context for understanding current dynamics (Mahoney & Rueschemeyer, 2003; Smith, 2008).

To analyze the Georgian Orthodox Church's influence on political processes, this study examines key legislative developments, public statements by religious and political leaders, and policy outcomes in areas where religious perspectives have significantly shaped debate (Fairclough, 2013; Jørgensen & Phillips, 2002). For assessing the status of religious minorities, the research draws on demographic data, legal frameworks governing religious organizations, and documented cases of religious discrimination or accommodation (Karpov & Lisovskaya, 2007; Pew Research Center, 2017).

The analysis of religion's impact on foreign policy considers Georgia's strategic positioning between Russia and the European Union, examining how religious identity factors into diplomatic relations and integration processes (Katzenstein & Byrnes, 2006; Leustean, 2018). Throughout the study, particular attention is paid to the tensions between traditional religious values and liberal democratic norms, and how these tensions manifest in Georgia's political landscape (Berger, 1999; Casanova, 2011).

HISTORICAL CONTEXT: RELIGION AND GEORGIAN NATIONAL IDENTITY

The Historical Role of Christianity in Georgian Identity

Christianity has been a cornerstone of Georgian identity for nearly two millennia (Lang, 1976; Toumanoff, 1963). The conversion of Georgia to Christianity in the early 4th century CE, traditionally attributed to Saint Nino, marked a pivotal moment in the country's history (Braund, 1994; Rayfield, 2012). By embracing Christianity, Georgia aligned itself culturally and politically with the Byzantine world rather than with its Persian neighbors, a decision that would have lasting implications for Georgian civilization (Rapp, 2012; Suny, 1994).

Throughout the medieval period, the Georgian Orthodox Church served as a repository of Georgian culture, language, and literature (Eastmond, 1998; Thomson, 1996). Monasteries functioned as centers of learning and artistic production, preserving Georgian cultural heritage during times of foreign invasion and occupation (Mgaloblishvili, 2014; Tuite, 2011). The Church's use of the Georgian script for liturgical and literary purposes helped maintain the unique Georgian language and fostered a sense of cultural distinctiveness (Rayfield, 2000; Wardrop, 2010).

The Church's role in preserving national identity became even more pronounced during periods of foreign rule (Gachechiladze, 2014; Parsons, 1987). Under Ottoman and Persian domination, the Georgian Orthodox Church acted as a unifying institution that kept alive Georgian cultural traditions and national consciousness (Jersild, 2002; Pelkmans, 2006). Similarly, during the Russian Imperial period (1801-1917), the Church, despite losing its autocephaly and being subordinated to the Russian Orthodox Church, remained an important symbol of Georgian distinctiveness (Jones, 2005; Suny, 1988).

Religion During the Soviet Period

The Soviet era (1921-1991) presented a significant challenge to the Georgian Orthodox Church and religious life in Georgia more broadly (Ro'i, 2000; Suny, 1994). Soviet authorities implemented

aggressive anti-religious policies aimed at eliminating religious belief and practice (Ramet, 1998; Froese, 2008). Churches were closed, clergy were persecuted, and religious education was prohibited (Corley, 1996; Vashakmadze, 2012). The Georgian Orthodox Church, like other religious institutions throughout the Soviet Union, faced the threat of extinction (Grdzelidze, 2010; Jashi, 2013).

Despite these pressures, religion persisted in Georgian society, albeit in a diminished and more private form (Dragadze, 1993; Pelkmans, 2009). Many Georgians maintained their religious beliefs and practices discreetly, passing them down through families (Kotkin, 1995; Jones, 2015). The Church, though severely weakened, continued to function in a limited capacity (Crego, 2014). This persistence of religious identity during the Soviet period underscores the deep-rooted nature of Christianity in Georgian culture and society (Suny, 1988; Werth, 2006).

Religious Revival in Post-Soviet Georgia

The collapse of the Soviet Union and Georgia's subsequent independence in 1991 triggered a dramatic revival of religious life in the country (Agadjanian et al., 2017; Kalatozishvili, 2011). The Georgian Orthodox Church rapidly reclaimed its position as a central institution in Georgian society, with church attendance and religious observance increasing significantly (Kalatozishvili, 2015; Sarkissian, 2008). The Church regained its properties, rebuilt its infrastructure, and reestablished its presence in public life (Crego, 2014; Metreveli, 2016).

This religious revival was closely intertwined with the resurgence of Georgian nationalism in the post-Soviet period (Crego, 2014; Wheatley, 2005). The Church became a symbol of Georgian national identity and historical continuity, providing a sense of stability and direction during a period of profound political and economic upheaval (Ladaria, 2012; Grdzelidze, 2010). Political leaders, recognizing the Church's popularity and moral authority, sought to align themselves with it to bolster their own legitimacy (Serrano, 2010; Zedania, 2011).

The 2002 Constitutional Agreement between the Georgian state and the Georgian Orthodox Church formalized the Church's special status in Georgian society, granting it privileges not extended to other religious groups (Papuashvili, 2008; Serrano, 2010). This agreement reflected the Church's unique historical role in Georgian society but also raised questions about religious equality and the secular nature of the state (Corso, 2009; Tokhtassynov, 2013).

The post-Soviet religious revival in Georgia illustrates how religion can serve as a source of national identity and social cohesion during periods of transition and uncertainty (Karpov, 2010; Kunovich & Hodson, 1999). It also demonstrates how religious institutions can rapidly reclaim public influence when political circumstances change, particularly in societies where religious identity remained strong despite official suppression (Stan & Turcescu, 2007; Tomka, 2011).

THE GEORGIAN ORTHODOX CHURCH IN CONTEMPORARY POLITICS

Institutional Influence and Public Authority

The Georgian Orthodox Church is widely regarded as the guardian of national identity and moral authority in contemporary Georgia (Chitanava, 2015; Gurchiani, 2017). It plays a crucial role in shaping public opinion and societal values, with polling consistently showing it to be the most trusted institution in the country (Caucasus Research Resource Centers, 2018; International Republican Institute, 2019). The Church's patriarch, Ilia II, who has led the Church since 1977, enjoys immense public respect and wields significant influence over public discourse (Metreveli, 2016; Vashakmadze, 2012).

The Church's authority extends beyond purely religious matters to encompass a wide range of social and political issues (Chitanava, 2020; Funke, 2014). Its teachings and positions frequently influence political discourse, particularly on matters related to national identity, morality, and social norms (Gurchiani, 2017; Kekelia, 2014). Politicians often seek the Church's endorsement or align themselves with its positions to gain public support (Minesashvili, 2017; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018).

This institutional influence is reinforced by the Church's extensive network of parishes, monasteries, and educational institutions throughout the country (Sulkhanishvili, 2012; Zedania, 2011). The Church maintains a presence in virtually every community in Georgia, allowing it to disseminate its messages widely and mobilize public opinion when necessary (Funke, 2014). Additionally, the Church operates its own media outlets, including television and radio stations, which further amplify its voice in public debates (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018).

The Church's moral authority is particularly evident in its ability to shape societal attitudes on issues such as family values, gender roles, and sexual morality (Aghdgomelashvili, 2016; Rekhviashvili, 2010). Its conservative positions on these matters resonate with many Georgians, particularly in rural areas and among older generations, who view the Church as a bulwark against what they perceive as the negative influences of Western secularism and liberalism (Gurchiani, 2017; Kekelia, 2014).

Church Involvement in Political Issues

The Georgian Orthodox Church does not shy away from direct involvement in political matters (Gavashelishvili, 2012; Zedania, 2011). It articulates positions on a range of issues, from constitutional reforms to foreign policy (Chitanava, 2020; Serrano, 2018). For example, the Church has been a strong advocate for traditional family values and has opposed policies it perceives as undermining these values, such as the legalization of same-sex marriage or the liberalization of abortion laws (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017).

In 2016, the Church actively opposed a government initiative to introduce anti-discrimination legislation protecting LGBTQ+ individuals, arguing that such legislation would promote „homosexual propaganda" and undermine traditional Georgian values (Human Rights Watch, 2018; Mestvirishvili et al., 2017). Similarly, the Church has advocated for the introduction of religious education in public schools and has sought to influence educational policy more broadly (Gavashelishvili, 2012; Kekelia, 2014).

The Church has also taken positions on economic and social welfare issues, often advocating for policies that protect vulnerable populations (Funke, 2014; Serrano, 2018). During economic reforms that have increased inequality and hardship for many Georgians, the Church has sometimes served as a voice for those marginalized by these changes, calling for greater social protection and economic justice (Ladaria, 2012; Minesashvili, 2017).

On matters of foreign policy, the Church has occasionally expressed views that diverge from the government's pro-Western orientation (Kakachia & Minesashvili, 2015; Minesashvili, 2017). While not opposing European integration outright, the Church has expressed concerns about the cultural implications of closer ties with Europe, particularly regarding values it perceives as contrary to Georgian traditions (Chitanava, 2020; Kakachia & Minesashvili, 2015). This has sometimes created tensions between the Church's conservative social vision and Georgia's aspirations for Euro-Atlantic integration (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018; Serrano, 2018).

Influence on Electoral Politics

The Church's influence extends to electoral politics, where it can significantly impact voter behavior (Minesashvili & Kachkachishvili, 2018; Zedania, 2011). During elections, political parties and candidates often court the Church's support, recognizing its substantial influence over voters (Kakachia & O'Beachain, 2014; Cecire, 2013). The Church's public endorsement or criticism can affect election outcomes and political legitimacy (Gvosdev, 2012; Metreveli, 2016).

While the Church officially maintains political neutrality and does not formally endorse specific parties or candidates, in practice, clergy members often signal their political preferences to their congregations (Funke, 2014; Kintsurashvili, 2015). These signals can be particularly influential in rural areas, where the local priest may be the most respected authority figure in the community (Transparency International Georgia, 2016; Minesashvili, 2017).

The Church's influence on electoral politics is also evident in the adoption of religious rhetoric and symbolism by political actors (Cecire, 2013; Zedania, 2011). Politicians frequently attend church services, particularly during campaign periods, and incorporate religious references into their speeches and platforms (Gurchiani, 2017; Wheatley, 2017). Some political parties explicitly align themselves with the Church's conservative social agenda to attract religious voters (Chitanava, 2020; Reisner, 2009).

This influence on electoral politics raises important questions about church-state separation and the role of religious institutions in democratic processes (Berglund, 2014; Janelidze, 2018). Critics argue that the Church's involvement in politics undermines democratic principles and pluralism, while supporters contend that the Church has a legitimate role to play in public life as a representative of Georgian cultural values and traditions (Gavashelishvili, 2012; Kekelia, 2014).

RELIGIOUS MINORITIES AND POLITICAL INCLUSION

Diversity in Georgia's Religious Landscape

While the Georgian Orthodox Church dominates the religious landscape, Georgia is home to diverse religious communities, including Muslims, followers of the Armenian Apostolic Church, Catholics, and Jews, as well as other religious groups (State Department, 2019; Tsintsadze, 2007). According to the 2014 census, approximately 83.4% of the population identifies as Georgian Orthodox, 10.7% as Muslim, 2.9% as Armenian Apostolic, 0.5% as Catholic, and the remainder belonging to other religious groups or identifying as non-religious (National Statistics Office of Georgia, 2016; Pew Research Center, 2017).

This religious diversity is partly a result of Georgia's geographic position at the crossroads of different civilizations and its historical experience as part of various empires (Gvosdev, 2000; Rapp, 2016). Muslim communities are concentrated in the southwestern region of Adjara and in areas with significant Azerbaijani populations in the southeast (Gogadze, 2016; Sanikidze, 2012). The Armenian Apostolic community is primarily located in the Samtskhe-Javakheti region and in Tbilisi (Simonian, 2004; Wheatley, 2009). Other religious groups, including Catholics and Jews, have smaller but historically significant presences in various parts of the country (Batiashvili, 2018; Tsintsadze, 2007).

Despite this diversity, the dominant position of the Georgian Orthodox Church in public life and its special legal status have created a situation where religious minorities often feel marginalized or treated as second-class citizens (Tolerance and Diversity Institute, 2018; United Nations Human Rights Council, 2015). This perception is reinforced by instances of discrimination and the conflation of Georgian national identity with Orthodox Christianity in much public discourse (Lomtadze, 2016; Public Defender of Georgia, 2020).

Status and Rights of Religious Minorities

The status and rights of religious minorities constitute a significant political issue in Georgia (Lomtadze, 2016; Serrano, 2018). The government has taken certain steps to protect religious freedom, including legislative reforms that have improved the legal status of non-Orthodox religious groups (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). In 2011, amendments to the Civil Code allowed religious organizations to register as legal entities of public law, granting them legal recognition and certain rights previously reserved for the Georgian Orthodox Church (Papuashvili, 2015; Tolerance and Diversity Institute, 2014).

Despite these improvements, challenges persist (Freedom House, 2020; United States Commission on International Religious Freedom, 2019). Religious minorities continue to face barriers in building new places of worship, recovering properties confiscated during the Soviet period, and receiving state funding proportionate to their size (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). For example, Muslim communities have encountered opposition when attempting to build new mosques or reopen historic ones, often facing resistance from local Orthodox communities and clergy (Gogadze, 2016; Vateishvili, 2015).

Discrimination and tensions have occurred, frequently exacerbated by nationalist rhetoric that equates Georgian identity with Orthodox Christianity (Batiashvili, 2018; Serrano, 2018). Incidents of religious-based discrimination and violence, though not systematic, occur periodically, particularly against Muslims and Jehovah's Witnesses (Democracy & Freedom Watch, 2018; Tolerance and Diversity Institute, 2018). These incidents highlight the challenges of ensuring equal treatment for all religious communities in a society where one religion is so closely associated with national identity (Lomtadze, 2016; Sanikidze, 2012).

The government's response to these challenges has been mixed (Freedom House, 2020; Tolerance and Diversity Institute, 2018). While official policy supports religious freedom and equality, in practice, authorities sometimes fail to adequately address discrimination or may even appear to favor the majority religion (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). This discrepancy between policy and practice reflects the political sensitivity of religious issues in Georgia and the government's reluctance to alienate the influential Orthodox Church (Janelidze, 2018; Serrano, 2018).

Interreligious Relations and Social Cohesion

Interreligious relations play a crucial role in social cohesion and political stability (Tsintsadze, 2007; Vateishvili, 2015). While there is generally a tradition of coexistence, tensions can arise, particularly in regions with significant religious minority populations (Caucasus Research Resource Centers, 2019; Sanikidze, 2012). The government's approach to managing these tensions and promoting interreligious dialogue is crucial for maintaining social harmony (Tolerance and Diversity Institute, 2014; United Nations Human Rights Council, 2015).

Georgia has established a State Agency for Religious Issues, which aims to foster dialogue between different religious communities and address issues of concern to religious minorities (Lomtadze, 2016; State Agency for Religious Issues, 2018). The agency has supported various initiatives to promote interreligious understanding and cooperation, including conferences, educational programs, and community projects (Government of Georgia, 2019; Janelidze, 2018).

Despite these efforts, interreligious tensions persist in some areas, often intertwined with ethnic and regional identities (Gogadze, 2016; Wheatley, 2009). In regions like Samtskhe-Javakheti, home to a significant Armenian Apostolic population, and Kvemo Kartli, with its large Azerbaijani Muslim community, religious differences sometimes overlap with linguistic and cultural distinctions, creating complex dynamics of inclusion and exclusion (Reisner, 2009; Simonian, 2004).

The relationship between religious identity and civic belonging remains a challenge for Georgia's democratic development (Batiashvili, 2018; Serrano, 2018). Creating a political system that respects and includes the perspectives of all religious communities, including minorities, while acknowledging the historical and cultural significance of Orthodox Christianity to many Georgians, requires a delicate balance that has yet to be fully achieved (Janelidze, 2018; Public Defender of Georgia, 2020).

RELIGION AND GEORGIA'S FOREIGN POLICY

Geopolitical Position and Religious Identity

Georgia's geopolitical position and its religious identity significantly influence its foreign policy (Kakachia & Minesashvili, 2015; Rapp, 2016). The country's aspiration for Euro-Atlantic integration sometimes conflicts with the conservative social values supported by the Orthodox Church (Cecire, 2013; Minesashvili, 2017). This tension creates a complex dynamic where Georgia simultaneously seeks closer ties with Western institutions while maintaining a strong religious identity that sometimes aligns more closely with traditional values emphasized in Orthodox countries like Russia (Chitanava, 2020; Kakachia & Minesashvili, 2015).

The Church's influence on public attitudes toward foreign policy issues is substantial (Gurchiani, 2017; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018). While the Church does not formally oppose Georgia's

European and NATO aspirations, it has expressed concerns about the cultural implications of Western integration, particularly regarding what it perceives as liberal values that conflict with Georgian traditions (Chitanava, 2020; Zedania, 2011). These concerns resonate with segments of the population who fear that closer ties with Europe might undermine Georgia's cultural and religious identity (Gvosdev, 2012; Minesashvili, 2017).

At the same time, Georgia's Orthodox identity creates certain cultural affinities with Russia, despite the political tensions between the two countries stemming from the 2008 war and Russia's ongoing occupation of Abkhazia and South Ossetia (Jones, 2015; Kimitaka, 2015). These religious and cultural connections complicate Georgia's relationship with Russia and influence how different segments of Georgian society view relations with their northern neighbor (Kakachia & Minesashvili, 2015; Serrano, 2018).

Shared Orthodox Heritage with Russia

The shared Orthodox heritage with Russia adds a layer of complexity to Georgia's foreign relations (Curanović, 2012; Gavashelishvili, 2012). Although the Georgian Orthodox Church maintains independence from the Russian Orthodox Church, religious ties sometimes influence public attitudes and political decisions, particularly regarding relations with Russia (Kimitaka, 2015; Makarychev, 2018).

The Russian Orthodox Church has historically viewed the post-Soviet space as its canonical territory and has sought to maintain influence over Orthodox churches in former Soviet republics (Curanović, 2012; Leustean, 2014). While the Georgian Orthodox Church has resisted such influence and maintained its autocephalous status, there are still connections between the two churches that can affect bilateral relations (Coene, 2016; Warhola & Lehning, 2007).

Some Georgian clergy and laity feel a sense of religious kinship with Russia based on their shared Orthodox faith, despite political differences (Makarychev, 2018; Serrano, 2018). This sentiment can sometimes translate into support for closer relations with Russia or resistance to policies perceived as anti-Russian (Kakachia & Minesashvili, 2015; Kucera, 2013). The Russian government has occasionally attempted to leverage these religious connections as a form of soft power in Georgia, presenting itself as a defender of traditional Orthodox values against Western secularism (Gvosdev, 2011; Torbakov, 2017).

However, it is important to note that the Georgian Orthodox Church has generally supported Georgia's territorial integrity and has criticized Russia's recognition of Abkhazia and South Ossetia as independent states (Dzidziguri, 2016; Matveeva, 2018). This demonstrates that religious affinity does not necessarily override national interests in the Church's approach to foreign policy issues (Kimitaka, 2015; Zedania, 2011).

Tension Between Traditional Religious Values and European Liberal Democratic Norms

As Georgia seeks closer ties with the European Union, tensions between traditional religious values and European liberal democratic norms become more apparent (Ó Beacháin & Coene, 2014; Tsuladze, 2018). Issues such as human rights, minority protection, and secularism are areas where religious perspectives intersect with political aspirations (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017).

The EU's emphasis on LGBTQ+ rights, gender equality, and religious pluralism sometimes conflicts with the conservative social positions advocated by the Georgian Orthodox Church (Kakabadze, 2016; Reisner, 2018). This has created challenges for Georgian policymakers who must navigate between meeting EU expectations regarding human rights and democratic reforms while respecting the influential role of the Church in Georgian society (Nodia, 2016; Tsuladze, 2018).

These tensions were evident during debates over anti-discrimination legislation required as part of Georgia's visa liberalization agreement with the EU (Human Rights Watch, 2019; Mestvirishvili et al., 2017). The Church strongly opposed provisions protecting LGBTQ+ individuals from discrimination,

leading to modifications in the legislation and highlighting the challenges of reconciling religious conservatism with European liberal norms (Aghdgomelashvili, 2016; Kintsurashvili, 2015).

Similarly, the Association Agreement signed between Georgia and the EU in 2014 contains provisions related to human rights, including minority rights, that have sometimes been criticized by religious conservatives who fear they will undermine traditional Georgian values (Eastern Partnership Civil Society Forum, 2017; Tsuladze, 2018). These concerns have been exploited by anti-Western political forces who portray European integration as a threat to Georgia's religious and cultural identity (Kakachia et al., 2018; Kintsurashvili, 2015).

The government has attempted to address these tensions by emphasizing that European integration is compatible with preserving Georgian cultural and religious traditions (Eastern Partnership Civil Society Forum, 2017; Nodia, 2016). Officials often argue that Georgia can maintain its unique identity while still adopting European standards of governance and human rights protection (Kakachia et al., 2018; Ó Beacháin & Coene, 2014). However, reconciling these sometimes competing visions remains a significant challenge for Georgia's foreign policy (Reisner, 2018; Tsuladze, 2018).

Discussion. The analysis of religion's influence on Georgian politics reveals several key patterns and tensions that characterize contemporary church-state relations in the country (Chitanava, 2020; Metreveli, 2016). First, the Georgian Orthodox Church occupies a position of considerable institutional power that extends beyond the purely religious sphere (Gurchiani, 2017; Serrano, 2018). This influence stems not only from its legal privileges but also from its deep historical connection to Georgian national identity and the high levels of public trust it enjoys (Batiashvili, 2018; Kekelia, 2014). In a society where traditional institutions have been destabilized by the collapse of the Soviet system, economic transitions, and political instability, the Church represents continuity and stability (Metreveli, 2016; Zedania, 2011).

Second, the relationship between religious identity and political legitimacy in Georgia presents both opportunities and challenges for democratic development (Janelidze, 2018; Ladaria, 2012). On one hand, the Church has sometimes played a constructive role in promoting national unity and providing moral guidance during periods of transition (Grdzelidze, 2010; Wheatley, 2017). On the other hand, its conservative social positions and influence over policy-making have sometimes limited the rights of minorities and constrained the parameters of democratic debate (Chitanava, 2020; Freedom House, 2020).

Third, the Georgian case illustrates how religious institutions can shape a country's geopolitical orientation (Curanović, 2012; Kakachia & Minesashvili, 2015). The Church's emphasis on traditional values creates a cultural counterweight to Georgia's official pro-Western foreign policy, producing a complex dynamic where the country simultaneously pursues European integration while maintaining certain cultural affinities with Orthodox Russia (Coene, 2016; Tsuladze, 2018). This dynamic is exploited by various political actors, both domestic and foreign, who seek to promote particular visions of Georgia's place in the regional and global order (Gvosdev, 2011; Torbakov, 2017).

Fourth, the status of religious minorities serves as a critical test case for Georgia's commitment to pluralism and equality (Lomtadze, 2016; Tolerance and Diversity Institute, 2018). Despite legal protections, the continued marginalization of non-Orthodox religious communities in various aspects of public life indicates a gap between formal rights and lived reality (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020). How Georgia addresses this gap will be crucial for its democratic consolidation and its ability to build an inclusive civic identity that transcends religious affiliation (Papuashvili, 2015; Serrano, 2018).

Finally, the tensions between traditional religious values and liberal democratic norms in Georgia reflect broader global debates about the proper relationship between religion and politics in the 21st century (Berger, 1999; Karpov, 2010). These tensions are not unique to Georgia but take on particular significance in a post-Soviet context where religious and national identities have been closely intertwined in opposition to the enforced secularism of the communist period (Gurchiani, 2017; Pelkmans, 2009).

CHALLENGES AND CRITICISMS OF CHURCH-STATE RELATIONS

Concerns About Democratic Processes

The close relationship between church and state raises certain concerns among critics (Batiashvili, 2018; Janelidze, 2018). Critics argue that the Church's influence may undermine democratic processes and equal treatment of all citizens, regardless of their religious beliefs (Papuashvili, 2015; Transparency International Georgia, 2016).

The privileged position of the Georgian Orthodox Church in public life and its influence over policy decisions have led some observers to question whether Georgia can truly develop as a secular, pluralistic democracy while one religious institution holds such significant sway over political processes (Nodia, 2016; Serrano, 2018). These concerns are particularly acute in areas where the Church's positions conflict with principles of individual rights and freedoms that are fundamental to liberal democracy (Human Rights Watch, 2019; Papuashvili, 2015).

For example, the Church's opposition to LGBTQ+ rights has contributed to a climate where discrimination and violence against sexual minorities are commonplace and often go unpunished (Aghdgomelashvili, 2016; Mestvirishvili et al., 2017). Similarly, the Church's influence has sometimes limited the space for public debate on sensitive social issues, as politicians are reluctant to adopt positions that might put them at odds with the Church (Kintsurashvili, 2015; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018).

The Church's involvement in electoral politics, even if unofficial, raises questions about the fairness and openness of democratic competition (Cecire, 2013; Transparency International Georgia, 2016). When Church officials signal support for particular candidates or parties, it can create pressure on religious voters and potentially distort electoral outcomes (Funke, 2014; Minesashvili, 2017). This is especially problematic given the Church's moral authority and the high level of trust it enjoys among the population (Gurchiani, 2017; International Republican Institute, 2019).

These dynamics highlight the tension between majoritarianism and liberal constitutionalism in Georgia's democratic development (Berglund, 2014; Nodia, 2016). While the Church's influence reflects the religious preferences of the majority of Georgians, liberal democracy also requires the protection of minority rights and the maintenance of state neutrality on religious matters (Janelidze, 2018; Papuashvili, 2015).

Balancing Religious Tradition with Pluralism

Ensuring that the political system respects and includes the perspectives of all religious communities, including minorities, remains a challenge (Lomtadze, 2016; United Nations Human Rights Council, 2015). While Georgia has made progress in establishing legal frameworks for religious freedom and equality, the practical implementation of these principles in a society where one religion is so closely tied to national identity poses ongoing challenges (Janelidze, 2018; Tolerance and Diversity Institute, 2018).

The government faces the difficult task of acknowledging the historical and cultural significance of Orthodox Christianity while ensuring that this recognition does not translate into discrimination against non-Orthodox citizens (Public Defender of Georgia, 2020; Serrano, 2018). This balance is particularly challenging in areas such as education, where the introduction of religious content in public schools must be handled in a way that respects the diversity of religious beliefs among students (Crego, 2014; Tolerance and Diversity Institute, 2014).

Similarly, state funding for religious institutions must be allocated in a manner that is perceived as fair and non-discriminatory (Human Rights Watch, 2017; Papuashvili, 2015). The current system, which provides substantial financial support to the Georgian Orthodox Church while offering more limited funding to other religious groups, has been criticized as inequitable and potentially unconstitutional (Lomtadze, 2016; Tolerance and Diversity Institute, 2018).

The protection of religious minorities' rights, particularly their ability to build and maintain places of worship, remains contentious (Gogadze, 2016; Sanikidze, 2012). Local authorities often face pressure from Orthodox communities when making decisions about permits for non-Orthodox religious buildings,

creating situations where legal rights exist on paper but are difficult to exercise in practice (Human Rights Watch, 2017; Public Defender of Georgia, 2020).

Creating a truly pluralistic society requires not only legal protections but also a change in social attitudes and public discourse (Batiashvili, 2018; Serrano, 2018). As long as Georgian national identity is strongly associated with Orthodox Christianity in the popular imagination, non-Orthodox citizens may continue to feel marginalized or excluded from full participation in national life (Lomtadze, 2016; Zedania, 2011).

Perspectives on Church-State Separation

Debates about the appropriate relationship between church and state continue in Georgian society (Nodia, 2016; Serrano, 2018). These debates reflect broader questions about Georgia's identity as a nation and its future development as a democratic state (Batiashvili, 2018; Zedania, 2011).

Some advocate for a stricter separation between religious institutions and government, arguing that this is necessary for the development of a truly secular democracy (Papuashvili, 2015; Tsuladze, 2018). They point to models in Western Europe and North America, where religious institutions may have social influence but lack formal political power or special legal status (Berger, 1999; Casanova, 2011).

Others argue for a model that recognizes the Georgian Orthodox Church's historical and cultural importance while still maintaining the principle of religious freedom and equality (Gavashelishvili, 2012; Janelidze, 2018). This perspective sees no contradiction between acknowledging the Church's special role in Georgian culture and upholding the rights of religious minorities and non-religious citizens (Grdzelidze, 2010; Ladaria, 2012).

The Constitutional Agreement of 2002 attempted to strike a balance between these perspectives by recognizing the „special role" of the Georgian Orthodox Church in the country's history while affirming the principle of religious freedom (Corso, 2009; Papuashvili, 2015). However, the implementation of this agreement and its implications for church-state relations remain subjects of ongoing debate (Lomtadze, 2016; Serrano, 2018).

These debates are not merely theoretical but have practical implications for policy decisions across various domains, from education to healthcare to social welfare (Crego, 2014; Transparency International Georgia, 2016). How Georgia resolves these tensions will significantly influence its future development as a democratic state and its ability to integrate into Euro-Atlantic institutions while maintaining its distinct cultural and religious identity (Kakachia & Minesashvili, 2015; Ó Beacháin & Coene, 2014).

Conclusion. The influence of religious factors on Georgia's political processes is profound and multifaceted (Chitanava, 2020; Metreveli, 2016). The Georgian Orthodox Church plays a significant role in shaping national identity, public policy, and political discourse (Gurchiani, 2017; Minesashvili & Kachkachishvili, 2018). While it provides moral guidance and promotes social cohesion, its influence also presents challenges regarding church-state relations, religious freedom, and diversity (Freedom House, 2020; Serrano, 2018).

The intersection of religion and politics in Georgia raises important questions about the balance between respecting religious traditions and fostering a pluralistic and democratic society (Nodia, 2016; Zedania, 2011). As Georgia continues its path toward Euro-Atlantic integration, navigating the tensions between traditional religious values and liberal democratic norms will be crucial for its future development (Kakachia et al., 2018; Tsuladze, 2018).

The relationship between religion and politics in Georgia illustrates the complex dynamics that emerge when religious identity is closely tied to national consciousness (Batiashvili, 2018; Gurchiani, 2017). It demonstrates both the constructive role that religious institutions can play in providing moral guidance and social stability during periods of transition, and the challenges that arise when religious influence extends into the political sphere in ways that may affect the rights and status of those who do not share the majority faith (Metreveli, 2016; Tolerance and Diversity Institute, 2018).

As Georgia moves forward, finding a balance that respects its religious heritage while embracing the principles of pluralism, equality, and democratic governance will be essential (Janelidze, 2018; Public Defender of Georgia, 2020). This balance will require ongoing dialogue among religious institutions, government authorities, civil society, and citizens about the proper role of religion in public life and the meaning of Georgian identity in the 21st century (Kekelia, 2014; Wheatley, 2017).

The Georgian experience offers valuable insights into the broader question of how societies with strong religious traditions can develop inclusive and democratic political systems that respect diversity while honoring cultural heritage (Berger, 1999; Casanova, 2011). It suggests that this process is neither straightforward nor predetermined, but rather involves continuous negotiation and adaptation as societies evolve and engage with the wider world (Karpov, 2010; Pelkmans, 2006).

References:

Agadjanian, A., Jödicke, A., & van der Zweerde, E. (Eds.). (2017). *Religion, nation and democracy in the South Caucasus*. Routledge.

Aghdgomelashvili, E. (2016). From the Soviet Union to the European Union: The movement for LGBT rights in Georgia. In F. Stella, Y. Taylor, T. Reynolds, & A. Rogers (Eds.), *Sexuality, citizenship and belonging: Trans-national and intersectional perspectives* (pp. 126-144). Routledge.

Batiashvili, N. (2018). *The bivocal nation: Memory and identity on the edge of empire*. Palgrave Macmillan.

Berger, P. L. (Ed.). (1999). *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Eerdmans.

Berglund, C. (2014). Georgia between dominant-power politics, feckless pluralism, and democracy. *Demokratizatsiya, 22*(3), 445-470.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Braund, D. (1994). *Georgia in antiquity: A history of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562*. Clarendon Press.

Casanova, J. (2011). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press.

Caucasus Research Resource Centers. (2018). *Caucasus Barometer 2018 Georgia*. https://caucasusbarometer.org/en/cb2018ge/TURELI/

Caucasus Research Resource Centers. (2019). *Caucasus Barometer 2019 Georgia*. https://caucasusbarometer.org/en/cb2019ge/TURELI/

Cecire, M. (2013). Georgia's 2012 elections and changing perceptions of democracy. *Caucasus Analytical Digest, 49*, 2-5.

Chitanava, E. (2015). The Georgian Orthodox Church: National identity and political influence. In A. Agadjanian, A. Jödicke, & E. van der Zweerde (Eds.), *Religion, nation and democracy in the South Caucasus* (pp. 109-126). Routledge.

Chitanava, E. (2020). *Religion and soft power: The case of the Georgian Orthodox Church*. Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

Coene, F. (2016). *Euro-Atlantic integration and ethno-territorial disputes in the post-Soviet space*. Peter Lang.

Corley, F. (1996). *Religion in the Soviet Union: An archival reader*. New York University Press.

Corso, M. (2009, February 3). Georgia: Orthodox Church gets preferential treatment. *Eurasianet*. https://eurasianet.org/georgia-orthodox-church-gets-preferential-treatment

Crego, P. (2014). Religion in the Georgian public schools: Exploring a secular state's religious identity. *Journal of Church and State, 56*(4), 673-694. https://doi.org/10.1093/jcs/cst097

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Curanović, A. (2012). *The religious factor in Russia's foreign policy*. Routledge.

Democracy & Freedom Watch. (2018, May 21). Religious minorities still face obstacles in Georgia. https://dfwatch.net/religious-minorities-still-face-obstacles-in-georgia-50519

Dragadze, T. (1993). The domestication of religion under Soviet communism. In C. Hann (Ed.), *Socialism: Ideals, ideologies, and local practice* (pp. 148-156). Routledge.

Dzidziguri, S. (2016). The Georgian Orthodox Church and the conflict in Abkhazia. *Caucasus Survey, 4*(3), 258-268. https://doi.org/10.1080/23761199.2016.1219178

Eastern Partnership Civil Society Forum. (2017). *Association agreement between the EU and Georgia: European integration and human rights challenges*. EaP CSF.

Eastmond, A. (1998). *Royal imagery in medieval Georgia*. Pennsylvania State University Press.

Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge.

Flick, U. (2014). *An introduction to qualitative research* (5th ed.). SAGE Publications.

Freedom House. (2020). *Freedom in the world 2020: Georgia*. https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2020

Froese, P. (2008). *The plot to kill God: Findings from the Soviet experiment in secularization*. University of California Press.

Funke, C. (2014). The Georgian Orthodox Church and its involvement in national politics. *Religion, State & Society, 42*(2-3), 104-122. https://doi.org/10.1080/09637494.2014.937683

Gachechiladze, R. (2014). *The New Georgia: Space, society, politics*. Routledge.

Gavashelishvili, E. (2012). Anti-modern and anti-globalist tendencies in the Georgian Orthodox Church. *Identity Studies, 4*, 118-142.

Gogadze, G. (2016). The memory of „home“ in diaspora: Narratives of Muslim Meskhetian Turk women from Georgia. *Central Asian Survey, 35*(2), 193-207. https://doi.org/10.1080/02634937.2016.1152832

Government of Georgia. (2019). *Human rights strategy and action plan 2018-2020*. http://myrights.gov.ge/en/About%20us/news/reports/Human-Rights-Strategy-and-Action-Plan-for-2018-2020/

Grdzelidze, T. (2010). The Orthodox Church of Georgia: Challenges under democracy and freedom (1990–2009). *International Journal for the Study of the Christian Church, 10*(2-3), 160-175. https://doi.org/10.1080/1474225X.2010.487918

Gurchiani, K. (2017). How Soviet is the religious revival in Georgia? *Laboratorium: Russian Review of Social Research, 9*(1), 30-47.

Gvosdev, N. K. (2000). *Imperial policies and perspectives towards Georgia, 1760-1819*. Palgrave Macmillan.

Gvosdev, N. K. (2011). Orthodoxy and Russia's near abroad policy. In L. Leustean (Ed.), *Eastern Christianity and politics in the twenty-first century* (pp. 383-401). Routledge.

Human Rights Watch. (2017). *World report 2017: Georgia*. https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/georgia

Human Rights Watch. (2019). *“No support“: Russia's „gay propaganda“ law imperils LGBT youth*. https://www.hrw.org/report/2018/12/11/no-support/russias-gay-propaganda-law-imperils-lgbt-youth

International Republican Institute. (2019). *Public opinion survey: Residents of Georgia*. https://www.iri.org/sites/default/files/georgia–poll–2.pdf

Janelidze, B. (2018). Religious radicalism and state policy of religious liberty in Georgia. *Caucasus International, 8*(1), 113-122.

Jashi, C. (2013). Challenges of religious pluralism in post-Soviet Georgia. *ISYP Journal on Science and World Affairs, 8*(1), 23-36.

Jersild, A. (2002). *Orientalism and empire: North Caucasus mountain peoples and the Georgian frontier, 1845-1917*. McGill-Queen's University Press.

Jones, S. F. (2005). *Socialism in Georgian colors: The European road to social democracy, 1883-1917*. Harvard University Press.

Jones, S. F. (2015). *Georgia: A political history since independence*. I.B. Tauris.

Jørgensen, M., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. SAGE Publications.

Kakachia, K., & Minesashvili, S. (2015). Identity politics: Exploring Georgian foreign policy behavior. *Journal of Eurasian Studies, 6*(2), 171-180. https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.04.002

Kakachia, K., & O'Beachain, D. (2014). Regime transition in Georgia: From competitive authoritarianism to competitive democracy? In K. Kakachia & A. Makarov (Eds.), *Values and identity as sources of foreign policy in Armenia and Georgia* (pp. 19-48). Publishing House Universal.

Kakachia, K., Lebanidze, B., & Dubovyk, V. (2018). Defying marginality: Explaining Ukraine's and Georgia's drive towards Europe. *Journal of Contemporary European Studies, 26*(4), 408-419. https://doi.org/10.1080/14782804.2018.1534729

Kakabadze, S. (2016). The east-west gaze: Gender, nation and religious identity in Georgia. In M. D. Mandrusiak (Ed.), *Gender in modern Eastern Europe* (pp. 173-192). Rowman & Littlefield.

Kalatozishvili, G. (2011). The Georgian Orthodox Church. In L. Stan & L. Turcescu (Eds.), *Church, state, and democracy in expanding Europe* (pp. 165-184). Oxford University Press.

Kalatozishvili, M. (2015). Religious renaissance and politics in post-Soviet Georgia. *Anthropology of East Europe Review, 33*(2), 59-72.

Karpov, V. (2010). Desecularization: A conceptual framework. *Journal of Church and State, 52*(2), 232-270. https://doi.org/10.1093/jcs/csq058

Karpov, V., & Lisovskaya, E. (2007). Religious intolerance among Orthodox Christians and Muslims in Russia. *Religion, State & Society, 35*(4), 305-334. https://doi.org/10.1080/09637490701625034

Katzenstein, P. J., & Byrnes, T. A. (2006). Transnational religion in an expanding Europe. *Perspectives on Politics, 4*(4), 679-694. https://doi.org/10.1017/S1537592706060415

Kekelia, T. (2014). Religious field and actors in Georgia. *Identity Studies, 5*, 99-110.

Kimitaka, M. (2015). The South Caucasus in Russia's relations with the West. *The Quarterly Journal, 14*(2), 3-19.

Kintsurashvili, T. (2015). *Anti-Western propaganda: Media monitoring report*. Media Development Foundation.

Kotkin, S. (1995). *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. University of California Press.

Kucera, J. (2013, May 21). Georgian church takes sides in Russia vs. the West. *Eurasianet*. https://eurasianet.org/georgian-church-takes-sides-in-russia-vs-the-west

Kunovich, R. M., & Hodson, R. (1999). Conflict, religious identity, and ethnic intolerance in Croatia. *Social Forces, 78*(2), 643-668. https://doi.org/10.2307/3005570

Ladaria, K. (2012). Georgian Orthodox Church and political project of modernization. *Identity Studies, 4*, 107-117.

Lang, D. M. (1976). *Lives and legends of the Georgian saints*. St. Vladimir's Seminary Press.

Leustean, L. N. (2014). Eastern Christianity and politics in the twenty-first century: An overview. In L. N. Leustean (Ed.), *Eastern Christianity and politics in the twenty-first century* (pp. 1-20). Routledge.

Leustean, L. N. (2018). *The politics of Orthodox churches in the European Union*. Routledge.

Lomtadze, G. (2016). The legal status of religious organizations in Georgia. *South Caucasus Law Journal, 7*, 230-242.

Mahoney, J., & Rueschemeyer, D. (Eds.). (2003). *Comparative historical analysis in the social sciences*. Cambridge University Press.

Makarychev, A. (2018). Metageographical narratives on East and West and their political consequences in contemporary East and Central Europe. In A. Makarychev & A. Yatsyk (Eds.), *Borders in the Baltics* (pp. 52-72). University of Tartu Press.

Matveeva, A. (2018). Russia's power projection after the Soviet Union. In R. E. Kanet (Ed.), *Routledge handbook of Russian security* (pp. 133-144). Routledge.

Mestvirishvili, M., Zurabishvili, T., Iakobidze, T., & Mestvirishvili, N. (2017). Exploring homophobia in Tbilisi, Georgia. *Journal of Homosexuality, 64*(9), 1253-1282. https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1244446

Metreveli, T. (2016). An undisclosed story of roses: Church, state, and nation in contemporary Georgia. *Nationalities Papers, 44*(5), 694-712. https://doi.org/10.1080/00905992.2016.1142520

Mgaloblishvili, T. (Ed.). (2014). *Ancient Christianity in the Caucasus*. Routledge.

Minesashvili, S. (2017). The Orthodox Church in the democratization process in Georgia: Hindrance or support? *Caucasus Analytical Digest, 97*, 7-10.

Minesashvili, S., & Kachkachishvili, I. (2018). *Assessing the nature and influence of the Georgian Orthodox Church in Georgian society* (GFSIS Expert Opinion Paper No. 93). Georgian Foundation for Strategic and International Studies.

National Statistics Office of Georgia. (2016). *2014 general population census: Main results*. Geostat.

Nodia, G. (2016). *The EU and Georgia: Moving from intangibles to harder deliverables* (European Council on Foreign Relations Policy Memo). ECFR.

Ó Beacháin, D., & Coene, F. (2014). Go West: Georgia's European identity and its role in domestic politics and foreign policy objectives. *Nationalities Papers, 42*(6), 923-941. https://doi.org/10.1080/00905992.2014.953466

Papuashvili, G. (2015). State of freedom of religion in Georgia since the adoption of the Constitutional Agreement between government and the Orthodox Church of Georgia. *Religion, State & Society, 36*(3), 211-227. https://doi.org/10.1080/09637490802260357

Parsons, R. (1987). *The emergence of the modern Russian state, 1855-81*. Stanford University Press.

Pelkmans, M. (2006). *Defending the border: Identity, religion, and modernity in the Republic of Georgia*. Cornell University Press.

Pelkmans, M. (2009). The „transparency" of Christian proselytizing in Kyrgyzstan. *Anthropological Quarterly, 82*(2), 423-445. https://doi.org/10.1353/anq.0.0058

Pew Research Center. (2017). *Religious belief and national belonging in Central and Eastern Europe*. https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/

Public Defender of Georgia. (2020). *Annual report on the situation of human rights and freedoms in Georgia*. http://www.ombudsman.ge/eng/190306081553angarishebi/the-situation-of-human-rights-and-freedoms-in-georgia-2019

Ramet, S. P. (1998). *Nihil obstat: Religion, politics, and social change in East-Central Europe and Russia*. Duke University Press.

Rapp, S. H. (2012). *The Sasanian world through Georgian eyes: Caucasia and the Iranian commonwealth in late antique Georgian literature*. Ashgate.

Rapp, S. H. (2016). *The Sasanian world through Georgian eyes: Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian literature*. Routledge.

Rayfield, D. (2000). *The literature of Georgia: A history* (2nd ed.). Curzon Press.

Rayfield, D. (2012). *Edge of empires: A history of Georgia*. Reaktion Books.

Reisner, O. (2009). Georgia and its new national movement. In S. Jones (Ed.), *The making of modern Georgia, 1918-2012: The first Georgian republic and its successors* (pp. 205-223). Routledge.

Reisner, O. (2010). Between state and nation building: The debate about 'ethnicity' in Georgian citizens' ID cards. In S. Jones (Ed.), *War and revolution in the Caucasus: Georgia ablaze* (pp. 107-125). Routledge.

Reisner, O. (2018). On the importance of the 'Georgian tradition' of multiculturalism for nation-building in contemporary Georgia. In F. Companjen, L. Marácz, & L. Versteegh (Eds.), *Exploring the Caucasus in the 21st century* (pp. 119-141). Amsterdam University Press.

Rekhviashvili, A. (2010). Nationalism and motherhood in contemporary Georgia. *Anthropology of East Europe Review, 28*(2), 153-181.

Ro'i, Y. (2000). *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev*. Columbia University Press.

Sanikidze, G. (2012). Islamic resurgence in the modern Caucasian region: Global and local Islam in the Pankisi Gorge. In T. Tomohiko (Ed.), *Asiatic Russia: Imperial power in regional and international contexts* (pp. 263-282). Routledge.

Sarkissian, A. (2008). *Religion and state relations in the former Soviet Union* [Doctoral dissertation, University of California]. ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 3340938)

Serrano, S. (2010). De-secularizing national space in Georgia. *Identity Studies, 2*(1), 10-19.

Serrano, S. (2018). State and church in post-Soviet Georgia. In L. Stan & L. Turcescu (Eds.), *Church, state, and democracy in expanding Europe* (pp. 217-238). Oxford University Press.

Simonian, H. (2004). *The Hemshin: History, society and identity in the highlands of Northeast Turkey*. Routledge.

Smith, A. D. (2008). *The cultural foundations of nations: Hierarchy, covenant, and republic*. Blackwell Publishing.

Stan, L., & Turcescu, L. (2007). *Religion and politics in post-communist Romania*. Oxford University Press.

State Agency for Religious Issues. (2018). *Report on the activities of the State Agency for Religious Issues*. https://religion.gov.ge/en/publikaciebi/reports

State Department. (2019). *International religious freedom report: Georgia*. U.S. Department of State. https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/georgia/

Sulkhanishvili, I. (2012). The Orthodox Church in Georgia: Challenges to secularism. *Religion, State & Society, 40*(1), 67-80. https://doi.org/10.1080/09637494.2011.649849

Suny, R. G. (1988). *The making of the Georgian nation*. Indiana University Press.

Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation* (2nd ed.). Indiana University Press.

Thomson, R. W. (1996). *Rewriting Caucasian history: The medieval Armenian adaptation of the Georgian chronicles*. Oxford University Press.

Tokhtassynov, M. (2013). The role of the Orthodox Church in state-building in post-Soviet Georgia. *Central Asia and the Caucasus, 14*(1), 129-135.

Tolerance and Diversity Institute. (2014). *Study of religious discrimination and constitutional secularism in Georgia*. TDI.

Tolerance and Diversity Institute. (2018). *Freedom of religion or belief in Georgia: Report*. TDI.

Tomka, M. (2011). *Expanding religion: Religious revival in post-communist Central and Eastern Europe*. De Gruyter.

Torbakov, I. (2017). After empire: Nationalist imagination and symbolic politics in Russia and Eurasia in the twentieth and twenty-first century. *Nationalities Papers, 45*(6), 1048-1061. https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1348416

Toumanoff, C. (1963). *Studies in Christian Caucasian history*. Georgetown University Press.

Transparency International Georgia. (2016). *Georgian Orthodox Church: An overview*. https://transparency.ge/en/blog/georgian-orthodox-church-overview

Tsintsadze, K. (2007). Religious plurality in Georgia: Statistics, policies, and main trends. In D. Tugushi (Ed.), *Freedom of religion in Georgia* (pp. 27-46). Liberty Institute.

Tsuladze, L. (2018). The Europeanization of Georgian youth: Turning values or superficial encounters? *Communist and Post-Communist Studies, 51*(4), 359-369. https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.10.004

Tuite, K. (2011). The reception of Marr and Marrism in the Soviet Georgian academy. In F. Mühlfried & S. Sokolovskiy (Eds.), *Exploring the edge of empire: Soviet era anthropology in the Caucasus and Central Asia* (pp. 197-214). LIT Verlag.

United Nations Human Rights Council. (2015). *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt: Mission to Georgia*. https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A–HRC–31–18–Add–1–EN.docx

United States Commission on International Religious Freedom. (2019). *Georgia chapter – 2019 annual report*. https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Tier2–GEORGIA–2019.pdf

Vashakmadze, T. (2012). The national identity and religious policy in Georgia. *Revista Española de Derecho Canónico, 69*(172), 375-388.

Vateishvili, J. (2015). Interreligious dialogue in Georgia: Challenges and perspectives. *Identity Studies, 6*, 84-98.

Wardrop, M. (2010). *The man in the panther's skin: A romantic epic* (K. Vivian, Ed.). Narikala Publications. (Original work published 1912)

Warhola, J. W., & Lehning, A. (2007). Political order, identity, and security in multinational, multi-religious Russia. *Nationalities Papers, 35*(5), 933-957. https://doi.org/10.1080/00905990701651927

Werth, P. (2006). *The emergence of „freedom of conscience" in imperial Russia*. Oxford University Press.

Wheatley, J. (2009). *Georgia from national awakening to Rose Revolution: Delayed transition in the former Soviet Union*. Ashgate.

Wheatley, J. (2017). Georgia's democratic stagnation. In I. Ó Beacháin & A. Polese (Eds.), *The colour revolutions in the former Soviet republics: Successes and failures* (pp. 61-83). Routledge.

Zedania, G. (2011). Nationalism and democracy: The case of Georgia. *Caucasus Analytical Digest, 34*, 6-9.

საქართველოს საკითხი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დახურული სხდომის ოქმებში (1920–1921)*

როინ ყავრელიშვილი
ისტორიის დოქტორი, პროფესორი, სამცხე-ჯავახეთის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ყარსის კავკასიის უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: roinkav@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5829-8557

ნუგზარ ზოსიძე
ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ელ-ფოსტა: n.zosidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-5829-8557

აბსტრაქტი: ცნობილია, რომ პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთმა მარცხი განიცადა და 1918 წლის 30 ოქტომბერს მუდროსის კაპიტულანტურ ზავს ხელი მოაწერა. ომში გამარჯვებულმა ანტანტის სახელმწიფოები დაეუფლნენ ოსმალეთის იმპერიაში შემავალ არაბულ სახელმწიფოებს და საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიის დანაწილება დაიწყეს.

1920 წლის 23 აპრილს ანკარაში მოიწვიეს ახალი პარლამენტი, რომელსაც თურქეთის დიდი ეროვნული კრება ეწოდა. თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალ ფაშა. დიდმა ეროვნულმა კრებამ საკუთარი თავი თურქეთის ერთადერთ კანონიერ ხელისუფლებად გამოაცხადა. ამავე წლის 3 მაისს მუსტაფა ქემალის ხელმძღვანელობით მთავრობა შეიქმნა. ამგვარად, თურქეთში ორხელისუფლებიანობა დამყარდა, სტამბოლში სულთნის, ხოლო ანკარაში მუსტაფა ქემალის.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ჯერ კიდევ ბათუმის 1918 წლის 4 ივნისის ხელშეკრულების შესაბამისად სულთნის მთავრობასთან საკუთარი დიპლომატიური წამომადგენლობა ჰყავდა. რაც შეეხება ანკარის მთავრობასთან დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარებას და ანკარის მთავრობის მიერ საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის აღიარებას, იგი შედგა 1920 წლის 8 თებერვალს, როდესაც საქართველოს დიპლომატიურმა წარმომადგენელმა სიმონ მდივანმა ანკარაში მუსტაფა ქემალ ფაშას რწმუნების სიგელები გადასცა. მანამდე, თბილისში ჩამოვიდა ანკარის მთავრობის ოფიციალური წარმომადგენელი პოლკოვნიკი ქიაზიმი (დირიქი) და საქართველოს მთავრობას რწმუნების სიგელები გადასცა. ანკარასა და თბილისს შორის ურთიერთობები მეტნაკლები თანამშრომლობით მიმდინარეობდა, თუმცა საზღვრების საკითხი გადაუჭრელი რჩებოდა.

საქართველოში ბოლშევიკური ექსპანსიის დროს, ანკარის მთავრობის მიდგომები საქართველოსადმი გარკვეულწილად შეიცვალა. ანკარამ თბილისს ართვინის და არტაანის მხარეებიდან ჯარის გაყვანა მოსთხოვა, ხოლო ბათუმის საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული მიდგომები დააფიქსირა. რაც გამოიხატა, ერთი მხრივ ბათუმის ოლქის თურქეთთან შეერთების, მეორე მხრივ ამავე ოლქში პლებისციტის ჩატარების პირობით.

სტატიის მიზანია თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დახურული სხდომების მიხედვით ანკარისა და საქართველოს დემოკრატიულ მთავრობებს შორის ურთიერთობის შესწავლა. მათი ანალიზის და შეჯერების საფუძველზე სამხრეთ – დასავლეთ კავკასიაში მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენების და მიღებული შედეგების წარმოჩენა. რაც, მხარის ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველს მომხდარის კრიტიკული შეფასების საშუალებას მისცემს.

[1] მოხსენება წაკითხულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადმინისტრაციული მმართველობა (1878-1921 წწ). შიფრი: FR – 22 – 12 – 278, ფარგლებში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, თურქეთი, თბილისი, ანკარა, ეროვნული კრება.

* * *

შესავალი: თანამედროვე ეტაპზე საქართველოსა და თურქეთს შორის არსებული კეთილმეზობლური და სტრატეგიული ურთიერთობა, საქართველოსა და თურქეთში გამოცემული საისტორიო ლიტერატურა თუ ორივე ქვეყნის არქივებში დაცული მასალის მოძიება და დამუშავება ქართულ-თურქული ურთიერთობების სიღრმისეულად შესწავლის საშუალებას იძლევა.

ცნობილია, რომ თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ ოსმალეთის იმპერიის პოლიტიკურ მემკვიდრეობაზე აგებულ ახალ სახელმწიფოს – თურქეთის რესპუბლიკას ჩაუყარა საფუძველი. რომელსაც საპარლამენტო მთავრობა ხელმძღვანელობდა. ოფიციალურად გაცხადებული თურქეთის საგარეო პოლიტიკური პაქტი ეფუძნებოდა ეროვნულ საზღვრებში დამოუკიდებელი და მშვიდობიანი თანაცხოვრების სურვილს. რაც შეეხება თურქეთის კავკასიური პოლიტიკას, ამ საკითხში პრიორიტეტული კავკასიის სახელმწიფოებთან, რუსეთსა და კავკასიაში მცხოვრებ თურქულ-ისლამურ ელემენტებთან თანამშრომლობის, მეგობრობის და კეთილმეზობლური ურთიერთობების დამყარება იყო.

საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებასთან ურთიერთობის პირობებში თურქეთის მთავრობამ გადაწყვიტა სომხეთისა და ყარსის, ბათუმის, არტაანის მხარეების საკითხი საკუთარი ძალებით მოეგვარებინა. მან პროცესი თავის სასარგებლოდ მოატრიალა ისეთ საკითხებში, როგორიცაა სომხეთის ოპერაცია და ამავე დროს საქართველოსთან კომპრომისი. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის დაწყებამ ანკარის დამოკიდებულება საქართველოსადმი შეცვალა. მას, „ეროვნული პაქტით“ გათვალისწინებული არტაანის და ბათუმის ოლქების საკუთარ საზღვრებში მოქცევის ახალი შესაძლებლობა გაუჩნდა. თუმცა, მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ, ანკარის მთავრობას მიზნების სრულად განხორციელებაში ხელი შეუშალა. ანკარას, მოსკოვს და ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის ურთიერთობების საკითხი მოსკოვისა და ყარსის ხელშეკრულებებით განისაზღვრა.

მეთოდები: სტატია შესრულებულია პირველად წყაროების ანალიზისა და სპეციალური ლიტერატურის საფუძველზე. განხილულ იქნა საისტორიო პროცესები და შესასწავლი პერიოდის პოლიტიკოსთა საქმიანობა. კვლევის მეთოდოლოგიაში გამოყენებულია ისტორიზმის და ობიექტურობის პრინციპი. საკვლევი თემის ისტორიული ფონი შესწავლილ იქნა შედარებითი ანალიზის მეთოდით.

მსჯელობა და დასკვნები: ჩვენს მიერ გამოყენებული ოქმების ერთი ნაწილი 1920 წლის ივნისის დასაწყისისა და 1921 წლის მარტის პირველი ნახევრის მოვლენებს ასახავს. ოქმების მიხედვით ჩანს, რომ ამ პერიოდში თურქეთი, ერთი მხრივ რუსეთთან დაახლოებას, ხოლო მეორე მხრივ სპეციალური წარმომადგენლების მეშვეობით საქართველოსთან პოლიტიკური ურთიერთობის დამყარებას ცდილობდა (TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, 3 Temmuz 1920 Tarihli Oturum, 1985 : 74).

ანკარის მთავრობის მიერ სომხეთის დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაცია 1920 წლის 28 სექტემბერს, გამთენიისას დაიწყო (Karabekir, 2008: 986). ომის მეორე დღეს, 29 სექტემბერს, თურქებმა სარიყამიში აიღეს. იერიში მათ მხოლოდ ერთი თვის შემდეგ განაახლეს. ყარსი 30 ოქტომბერს დაეცა, ხოლო 7 ნოემბერს თურქებმა გიუმრი დაიკავეს (ქაზემზადე : 356). მხარეებს შორის მიმდინარე მოლაპარაკებები 1920 წლის 3 დეკემბერს გიუმრის ზავით დასრულდა (Tansel,1978 : 244). საქართველოს მთავრობამ ზემოაღნიშნული სამხედრო ოპერაციის გამო მობილიზაცია გამოაცხადა (სვანიძე, 2000: 137).

სომხეთის ოპერაციის დროს საქართველოს მთავრობის მიერ გამოცხადებული მობილიზაციის საკითხი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების განხილვის საგნად იქცა. რასთან დაკავშირებითაც მერსინის დეპუტატმა იუსუფ ზიამ განცხადებაც კი გააკეთა, სადაც ქართული არმიის დისლოკაციის ადგილსა და შესაძლებლობებზე გაამახვილა ყურადღება (TBMM ..., I, 2 Aralık 1920 Tarihli Oturum, 1985 : 248-249).

სომხეთის ოპერაციის შემდეგ თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებაში შეფასდა საქართველოს პოზიცია და აღინიშნა, რომ მიუხედავად საქართველოს მთავრობის მიერ გამოცხადებული მობილი-

ზაციისა, საქართველოს მხრიდან თურქეთის არმიაზე თავდასხმა არ განხორციელებულა. თუმცა, საქართველოს მთავრობამ თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს შეთავაზებაზე მოლაპარაკების შესახებ თავი შეიკავა.[1]

აქვე ნათქვამია, რომ სომხეთის დამარცხების შემდეგ საქართველოს ხელისუფლების დამოკიდებულება თურქეთის მიმართ შერბილდა. ხოლო, ქართველების მიზანი თურქეთთან მეგობრობის დამყარება და რუსეთისგან საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნება იყო (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:447).

ოქმებში დაცული ინფორმაციის მიხედვით, საქართველოს მთავრობამ ანკარის მთავრობას შესთავაზა რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებით განსაზღვრულ საქართველოს სახელმწიფო საზღვრებზე შეთანხმებულიყვნენ.[2] რაც ნიშნავდა არტაანის და ბათუმის სანჯაყების საქართველოს შემადგენლობაში დარჩენას. ანკარისთვის მიუღებელი იყო ეს შეთანხმება რადგან ის, თავის მხრივ, რეგიონში შექმნილი ფაქტობრივი მდგომარეობის გათვალისწინებით საკუთარი მიზნების განეხორციელებას აპირებდა (TBMM ..., I, 24 Ocak 1921 Tarihli Oturum, 1985: 349-350).

დეპუტატ ჰუსეინ ავნის სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ ინგლისის კავკასიური პოლიტიკისთვის საქართველოს მნიშვნელობაზე აქვს ყურადღება გამახვილებული.[3] მისივე თქმით, ამან რეგიონის მიმართ რუსეთის აგრესია გაზარდა. ხოლო, თვითონ რუსეთს საქართველოში შემოჭრით სამხრეთ კავკასიის სრული კონტროლი სურდა (TBMM..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:452)

თებერვლის სხდომის ოქმებიდან ჩანს, რომ ანკარის მთავრობა აკვირდებოდა საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკას საქართველოს მიმართ. ნათქვამია, რომ რუსეთმა 1921 წლის თებერვალში საქართველოში შემოსევისთვის მზადება დააჩქარა. აქვე აღნიშნულია, რომ მართალია საქართველოს მთავრობამ მიიღო თავდაცვითი ზომები, მაგრამ ქვეყანაში ხელისუფლების ნიშნები ჩანდა. ოქმებში ნათქვამია, რომ თითქოს ინგლისს საქართველოსთვის სამხედრო დახმარება უნდა გაეწია, სინამდვილეში ეს სხვა არაფერი იყო, თუ არა უბრალო პროპაგანდა, რომელიც რეალობას არ ასახავდა. საბჭოთა რუსეთის საქართველოში შემოჭრის შემდეგ თურქეთის მთავრობის მთავარ ამოცანად იქცა არტაანისა და ბათუმის სანჯაყების დაკავება. რადგან იგი თვლიდა, რომ თუ წითელი არმია საქართველო მთლიანად დაიმორჩილებდა, აღნიშნული ტერიტორიების თურქეთის მხრიდან დაკავება შეუძლებელი გახდებოდა (TBMM ..., I, 18 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985 : 439-442).

აღნიშნულ მდგომარეობას სიმონ მდივანი აკაკი ჩხენკელისადმი 1921 წლის 25 თებერვალს მიწერილ წერილში ადასტურებს. მდივნის თქმით, თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ახმედ მუხტარ ბეიმ წინა პლანზე თურქეთის „ეროვნული აღთქმის“ პრინციპი წამოაყენა, რაც ბათუმის თურქეთის საზღვრებში მოქცევას გულისხმობდა. აქვე, მდივანი ანკარის მთავრობის საქართველოსადმი მიდგომებთან დაკავშირებით ანალიზს აკეთებს და აღნიშნავს, რომ სწორედ იმ მომენტში, როცა მოლაპარაკებების საზღვრების შესახებ უნდა დაწყებულიყო, მაშინ საქართველოს ჯერ ბოლშევიკურ სომხეთთან, შემდეგ აზერბაიჯანთან და საბოლოდ საბჭოთა რუსეთთან სამხედრო დაპირისპირება მოუწია. ასეთ ვითარებაში, სიმონ მდივანი ანკარის მთავრობის საქციელს გაურ-

---

[1] აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ანკარაში საქართველოს წარმომადგენლის სიმონ მდივნის მიერ 1921 წლის 25 თებერვალს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრისადმი გაგზავნილი წერილი N26. სიმონ მდივანი განმარტავს იმ მიზეზებს, რასაც თურქეთთან ურთიერთობის ჩამოყალიბებისას თავიდანვე მარცხი მოყვა. ერთ-ერთ მიზეზად იგი ასახელებს ოქტომბრის თვეში ანკარის წინადადებაზე მოლაპარაკებების დაწყების შესახებ საქართველოს მხრიდან უარის თქმას. მდივნის აზრით, ოქტომბერში უფრო ადვილი იყო თურქებთან შეთანხმება, რადგან მაშინ თურქებისათვის ბევრი რამ ჰიპოთეტური იყო, ვიდრე შემდეგ პერიოდში. (იხ.სცსა, ფონდი 2118, საქ. 30).

[2] ოქმის თარიღად მითითებულია 1921 წლის 24 იანვარი. (სავარაუდოა, რომ საზღვრებთან დაკავშირებით საქართველოს მთავრობის წევრებსა და თბილისში ანკარის მთავრობის წარმომადგენელს პოლკოვნიკ კიაზიმ დირიქს შორის საუბარი, დირიქისვე შესაძლო ინიციატივით შედგა).

[3] სავარაუდოა, რომ ამ ამ შემთხვევაში დეპუტატი ეყრდნობოდა 1921 წლის 27 იანვარს პარიზში მოკავშირეთა უმაღლესი საბჭოს მიერ საქართველოს რესპუბლიკის იურიდიულად ცნობის საკითხს. თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ უკვე 1921 წლის იანვარ-თებერვალში ლ. ჯორჯის მთავრობა საქართველოზე რუსეთის გავლენის გაფართოებას ოფიციალურად ადასტურებდა. (იხ. რამაზ ცუხიშვილი, ინგლის-საქართველოს ურთიერთობა 1918-1921 წწ, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 1995, გვ. 115).

კვეველს უწოდებს. მისი აზრით, ანკარას კავკასიაში ისეთი მდგომარეობის შექმნა სურდა, რომ ამ რეგიონში საქმის „აწეწვით“ ბოლშევიკთა გავლენა შეესუსტებინა. ხოლო მეორე მხრივ, ლონდონის კონფერენციაზე უკეთეს პოზიციაში აღმოჩენილიყო. რაც შეეხება საქართველოს საკითხს, მდივნისვე აზრით, ანკარის მთავრობამ საქართველოსადმი კურსი შეიცვალა და არდაგანის და ართვინის ოლქები გადაჭრით მოითხოვა. რასაც იგი იმით ხსნიდა, რომ ბოლშევიკებთან საქართველოს შესაძლო დამარცხების შემდეგ, ეს ოლქები საბჭოთა რუსეთს ხელში არ ჩავარდნოდა (სცსა, ფონდი 2118, საქ. 30).

ჩანს, რომ ქართველების წინააღმდეგობამ ბოლშევიკების მიმართ, სომხეთში ბოლშევიკების დამარცხებამ და დაშნაკთა ძალების ერევანში შესვლამ, თურქეთის მთავრობას საქართველოს წინაშე ახალი პოლიტიკური ინიციატივების განხორციელების შესაძლებლობა მისცა. ანკარის მთავრობის აზრით, ასეთ სიტუაციაში თურქეთის მისამართით დასავლური სამყაროს უარყოფითი რეაქცია აღარ იქნებოდა და იგი აღარ იქნებოდა იძულებული წამოეწყო სამხედრო ოპერაციები და მეტიც, არდაგანისა და ბათუმის დასაკავებლად ბოლშევიკების იმედად აღარ დარჩებოდა [1] (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:447).

ქართული მხარე დათანხმდა არტაანის დატოვებას, მაგრამ ბათუმის დათმობაზე უარი განაცხადა. ამით, ბათუმის თურქეთის საზღვრებში მოქცევის საკითხზე მოლაპარაკებები დაიხურა. თურქულმა მხარემ ოთხპუნქტიანი წინადადება წამოაყენა, სადაც ქართულ მხარეს ართვინიდან ქართული ჯარების გაყვანა, არტაანთან ერთად მისი თურქეთისთვის გადაცემა და ბათუმში რეფერენდუმის ჩატარება შესთავაზა.[2] ქართული მხარის თანხმობის შემთხვევაში, თურქეთი ორ ქალაქს სამხედრო კონფლიქტის გარეშე მიიღებდა. ხოლო, უარის შემთხვევაში, საჭირო გახდებოდა სამხედრო ჩარევა, რაც თურქეთ-საქართველოს ომს ნიშნავდა (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:448-451).

ჩანს, რომ თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დეპუტატებს სამხრეთ კავკასიაში მომდინარე მოვლენებთან დაკავშირებით საკმარისად დიდი ინფორმაცია ჰქონდათ. ამის მაგალითად არზრუმის დეპუტატის ჰუსეინ ავნის მხრიდან თურქეთის საქართველოსთან და რუსეთთან ურთიერთობის შესახებ გაკეთებული განცხადება გამოდგება. მისი თქმით, „სომხეთმა რუსეთთან ერთად საქართველოს წინააღმდეგ მოქმედება დაიწყო. ხოლო, რუსეთ-საქართველოს ომში ანტანტის ქვეყნებმა ქართველები მარტო დატოვეს. რუსეთმა ხელშეკრულებების ძალით სომხეთი და საქართველო საკუთარ კლანჭებში მოაქცია. ხოლო მას შემდეგ, რაც საქართველოში ბოლშევიკური ხელისუფლება დამყარდებოდა, საქართველოს საბჭოთა მთავრობა თურქეთს დაუპირისპირდებოდა და არტაანსა და ბათუმს აღარ გადასცემდა. ამის გამო, თურქეთს მოუწია სწრაფად ემოქმედა და მან საქართველოს ხელისუფლებასთან უბრძოლველად შეთანხმებას მიაღწია. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თურქეთ-საქართველოს ომი რუსეთს საქმეს გაუადვილებდა“ (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985 : 452).

---

[1] აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესოა ნოე ჟორდანიას მოგონებათა წიგნში „ჩემი წარსული“ გამოთქმული მოსაზრება. იგი აღნიშნავს, რომ მან ანკარის მთავრობის წარმომადგენელს კიაზიმ ბეის სამთავრობო ტელეფონით სარგებლობის უფლება მისცა. როტაც, მას შეეძლო ანკარასა და მოსკოვს დაკავშირებოდა. ჟორდანიასვე თქმით „კიაზიმი ხშირად ელაპარაკებოდა შტაბიდან ანკარასა და მოსკოვს, რაც ერთხელაც ვერ გაიგო საქართველოს მთავრობამ თუ როგორ და რაზე საუბრობდა ის. უეჭველია, ამ დროს იყიდეს ოსმალოს ნეიტრალობა მოსკოველებმა არტაანისა და ართვინის დათმობით, რაიცა დამტკიცდა ჩვენზე ზურგიდან თავს დასხმით“ (ნოე ჟორდანია, ჩემი წარსული, გამომცემლობა „სარანგი“, თბილისი 1990, გვ. 123).

[2] თურქულმა მხარემ საგარეო საქმეთა მინისტრის ახმედ მუხტარ ბეის სახელით ართვინისა და არტაანის მხარეების დატოვების შესახებ სიმონ მდივანს პირველი ნოტა1921 წლის 21 თებერვალს წარუდგინა და პასუხისთვის ვადა საღამოს ოთხ საათამდე მისცა (იხ.Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 56-57). თავდაპირველად სიმონ მდივანმა უარყო ანკარის მთავრობის ნოტები და მათი უადგილობა გარკვეულწილად დაასაბუთა კიდეც (ვიქტორ ნოზაძე, საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბილისი, 1989. გვ. 95). პირველ ნოტას მოჰყვა მეორე, რომელიც თარიღდება 1921 წლის 23 თებერვლით. ახმედ მუხტარ ფაშა აცნობებდა მდივანს, რომ თურქეთის აღრმოსავლეთის ჯარების სარდლობას ართვინსა და არტაანში ჯარების შეყვანის შესახებ სათანადო ბრძანება მიეცა (იხ.M. Adil Özder, Artvın ve Çevresi, 1828-1921), Ay Matbaası, 1971, გვ. 212).

მუსტაფა ქემალ ფაშას მიერ ერთ-ერთ დახურულ სხდომაზე გაკეთებული განცხადების მიხედვით, საბჭოთა რუსეთის მესვეურებმა საქართველოს წინააღმდეგ ოპერაციის დაწყების შესახებ ინფორმაცია მას არ მიაწოდეს და არც ერთობლივი ოპერაციის დაწყება შესთავაზეს, რადგან საბჭოელებს არ სურდათ თურქეთის მიერ არტაან-ბათუმის ოლქების ხელში ჩაგდება. თუმცა, დიდი ეროვნული კრების გადაწყვეტილებით, ანკარის მთავრობის სურვილი იყო ეროვნული პაქტით დასახული ამოცანების მშვიდობიანი გზით შესრულება. ანკარის მმართველ წრეებში ითვლებოდა, რომ იმ მომენტში საქართველოს ხელისუფლება ბათუმის გარდა სხვა პირობების მიღებასთან ახლოს იყო. ამდენად, ეროვნული კრება სასწრაფო წესით არტაანის და ართვინის დაკავებაზე, ხოლო ბათუმში პლებისციტის ჩატარებაზე უნდა დათანხმებულიყო. თუმცა, მეჯლისისთვის „ბათუმის უპირობოდ დათმობა“ მიუღებელი იყო. სხდომის ოქმიდან დასტურდება, რომ ანკარა ბათუმში პლებისციტის ჩატარების პრინციპზე უარზე არ იდგა (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:456-457).

ცნობილია, რომ ბოლშევიკურ რუსეთთან ომის პირობებში საქართველოს მთავრობამ სახელმწიფო ინტერესების შესანარჩუნებლად საკმაოდ რისკიანი ნაბიჯი გადადგმა გადაწყვიტა. კერძოდ, ანკარის მთავრობას სამხედრო შენაერთების შემოყვანა შესთავაზა და ბათუმის, ახალციხის და ახალქალაქის მხარეების დაკავება სთხოვა. ამ შეთანხმების მიხედვით, ადგილზე სამოქალაქო ხელისუფლება ქართული უნდა დარჩენილიყო, ხოლო სამხედრო ადმინისტრაცია დროებით თურქულ მხარეს გადასცემოდა. ეს გადაწყვეტილება მიზნად ისახავდა რეგიონში სტაბილურობის შენარჩუნებას და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გადარჩენას.

სიმონ მდივნის მიერ ნოე ჟორდანიას სახელზე გაგზავნილი წერილი (1921 წლის 8 მარტი, №43) ნათლად ასახავს ამ გადაწყვეტილების დიპლომატიურ შინაარსს. დოკუმენტის მიხედვით, ანკარის მთავრობამ ჟორდანიას პირველი წინადადება მიიღო, თუმცა მას დაამატა პირობები. კერძოდ, თურქულმა მხარემ განაცხადა, რომ აღნიშნული ოლქების დაკავებისას არ თვლიდა საჭიროდ ქართული სამხედრო ნაწილების ჩართვას; ადგილობრივ სამოქალაქო ორგანოებთან მუდმივად უნდა ყოფილიყო თურქი სამხედრო წარმომადგენელი, ხოლო მომავალში უნდა ჩატარებულიყო პლებისციტი, რომლის შედეგების საფუძველზე ზემოხსენებული ოლქების სტატუსი საბოლოოდ გადაწყდებოდა. მდივნის ცნობით, პლებისციტის იდეა თურქების მხრიდან მხოლოდ ფორმალური ხასიათის იყო და მიზნად მოსკოვისა და ლონდონის მისამართით პოლიტიკური კეთილგანწყობის მოპოვებას ისახავდა.

განსაკუთრებით საინტერესოა ის გარემოება, რომ სიმონ მდივანთან შეხვედრაზე ანკარის მთავრობის სამი მინისტრი პირადად გამოცხადდა და მთავრობის სახელით ქართველი დიპლომატისადმი სიტყვიერი დაპირება გასცა – საქართველოში მდგომარეობის გაუმჯობესებისთანავე თურქეთის ჯარები აღნიშნული ოლქებიდან გავიდოდნენ. ამავე დროს, ანკარის მთავრობამ უარი განაცხადა შეთანხმების წერილობით ფორმაზე, მიზეზად კი დაასახელა თურქეთის საერთაშორისო სტატუსის გაურკვევლობა მოსკოვსა და ლონდონს შორის. მდივნის თქმით, დამატებით შეფერხებას საქართველოს დამფუძნებელი კრების ზოგიერთი დეპუტატის პოზიცია იწვევდა, რომლებიც ბოლშევიკურ მოდელს ემხრობოდნენ და ამით ანკარას საბაბს აძლევდნენ, თითქოს საქართველოს პოლიტიკური კურსი სტაბილური არ იყო. მდივანი ვარაუდობდა, რომ ეს ცნობები ანკარას მიაწოდა ქიაზიმ დირიქმა.

საქართველოს ელჩის სიმონ მდივნის წერილიდან ჩანს, რომ ლონდონის კონფერენციის დასრულებამდე საქართველოს მინისტრთა კაბინეტმა პოზიციების შენარჩუნება ვერ შეძლო, რაც თბილისისთვის ხელმისაწვდომ დიპლომატიურ რესურსს მნიშვნელოვნად ზღუდავდა. მიუხედავად ამისა, თურქეთის მთავრობამ სიტყვიერი შეთანხმების მუხლების შესრულების შესახებ გადაწყვეტილება მიიღო და აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალს შესაბამისი ბრძანება მისცა.

ამავე დღეს, 1921 წლის 8 მარტს, თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა აჰმეთ მუჰთარ ფაშამ აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალს, ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშას ოფიციალურად აცნობა, რომ საქართველოს მინისტრთა კაბინეტი თურქეთის ჯარების შესვლას ახალქალაქის, ახალციხისა და ბათუმის მხარეებში ადგილობრივი სამოქალაქო ხელისუფლება უცვლელად შენარჩუნდების პირობით ითხოვდა. მინისტრის წერილის მიხედვით სამოქმედო დეტალები ცალკე ხელშეკრულებით უნდა განსაზღვრულიყო და რომ თურქული სამხედრო ნაწილები ამ ტერიტორიებზე უნდა დარჩე-

ნილიყვნენ მანამ, სანამ საქართველოსა და კავკასიაში პოლიტიკური სიტუაცია საბოლოოდ არ გაირკვეოდა (Askeri tarih Belgeleri Dergisi, 1999:16-18).

ამ დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ ანკარას მიზანი საქართველოს მთავრობის მოთხოვნის საფუძველზე დროებითი სამხედრო ყოფნის ლეგიტიმაცია იყო. ამ გზით, თურქეთის მთავრობა საკუთარ უსაფრთხოების ინტერესებს იცავდა და ამავე დროს მოსკოვისა და ლონდონის მიმართ დიპლომატიურ მოქნილობას ინარჩუნებდა. ქართველებისთვის კი ეს შეთანხმება იძულებითი, მაგრამ იმედზე დაფუძნებული მცდელობა იყო, რომ თურქეთის დროებითი სამხედრო ყოფნა ბოლშევიკური სრულფასოვანი ოკუპაციის პირობებში ქვეყნის სამოქალაქო ადმინისტრაციას გადაარჩენდა.

აღნიშნული ეპიზოდი ნათლად ასახავს იმ ისტორიულ რეალობას, როდესაც საქართველოს მთავრობის მინისტრთა კაბინეტი სახელმწიფოს ინტერესების გადარჩენას დიპლომატიური კომპრომისებით ცდილობდა. ანკარის მთავრობის ტაქტიკა სიტყვიერ შეთანხმებებსა და დროებით დოკუმენტურ ფორმულირებებს ეფუძნებოდა, რაც ქემალისტური დიპლომატიის დამახასიათებელ სტილს წარმოადგენდა. იმავე დროს, თურქული მხარე იყენებდა მოსკოვთან და დასავლეთთან ურთიერთობის დაბალანსების პოლიტიკას, რაც მას აძლევდა საშუალებას ერთდროულად ყოფილიყო რეგიონში აქტიური მოთამაშე და შეენარჩუნებინა საერთაშორისო ლეგიტიმაცია.

მდივნის წერილი და მასთან დაკავშირებული დოკუმენტები ცხადყოფს, რომ ანკარასა და თბილისის ურთიერთობა 1921 წლის მარტში აღარ იყო კლასიკური პოლიტიკური დიალოგი, არამედ იყო რთული დიპლომატიური მანევრი, სადაც ორივე მხარე ცდილობდა დროის მოგებას და საკუთარი სახელმწიფოებრივი ინტერესების მაქსიმალურ დაცვას. შეიძლება ითქვას, რომ 1921 წლის მარტის შეთანხმება საქართველოს მთავრობასა და ანკარის მთავრობას შორის წარმოადგენდა არა სტრატეგიულ ალიანსს, არამედ დროებით დიპლომატიურ მანევრს, რომელიც ორივე მხარისთვის სხვადასხვა პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად გარდამავალ საშუალებად იქცა. საქართველოსთვის ეს იძულებითი ნაბიჯი იყო, ანუ მცდელობა დაეცვა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა ბოლშევიკური ოკუპაციის პირობებში და სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის ფორმალური ატრიბუტები შეენარჩუნებინა, თუნდაც დროებითი კომპრომისების ფასად. თურქეთისთვის კი ეს შეთანხმება წარმოადგენდა შესაძლებლობას, სამხრეთ კავკასიაში საკუთარი გავლენა გაეფართოებინა, მოსკოვთან მოლაპარაკებებში პოზიციები გაეძლიერებინა და ერთდროულად საკუთარი ქმედება საერთაშორისო საზოგადოებისთვის წარმოეჩინა, როგორც „დახმარება“ და არა ექსპანსია.

თუმცა, ამ სიტყვიერი შეთანხმების ბუნება თავიდანვე მყიფე იყო. მის საფუძველში დროებითი პირობები და პოლიტიკური გაურკვევლობა იდო, რაც მის სამართლებრივ გამყარებას გამორიცხავდა. ქემალისტურმა მხარემ, რომელიც იმ პერიოდში თავად ებრძოდა საერთაშორისო აღიარების პრობლემას, შეთანხმება წერილობით ფორმატში მიზანმიმართულად არ გადაიტანა. ეს მას საშუალებას აძლევდა პოზიცია საჭიროებისამებრ შეეცვალა, მოქნილობა დაეცვა და მოსკოვის თუ ლონდონის რეაქციებს მორგებოდა. თავის მხრივ, თბილისი იმედოვნებდა, რომ მოსკოვის ხელშეკრულების შემდეგ შეთანხმება ეროვნული ინტერესების დასაცავი საშუალება გახდებოდა, თუმცა მოვლენებმა აჩვენა, რომ სამხრეთ საქართველოში თურქეთის დროებითი ყოფნა პოლიტიკური სტაბილურობის გარანტი არ გამხდარა.

ამრიგად, საქართველოს უახლეს ისტორიაში 8 მარტის შეთანხმება ერთ-ერთ ყველაზე მჭიდროდ დაბალანსებულ დიპლომატიურ ეპიზოდს წარმოადგენს, მაგალითს იმისა, თუ როგორ ცდილობდა ოკუპაციის პირას მყოფი სახელმწიფო გეოპოლიტიკურ ქაოსში ფორმალური სუვერენიტეტის შენარჩუნებას იმ დროს, როდესაც საერთაშორისო სამართალი და პოლიტიკური რეალობა ერთმანეთს აღარ ემთხვეოდა. სწორედ ამ ეპიზოდმა გამოკვეთა, რომ ქართული დიპლომატიის სტრატეგიული საზრისი იმ პერიოდშიც დაფუძნებული იყო არა მხოლოდ იდეოლოგიურ არჩევანზე, არამედ სახელმწიფოებრივი გონიერებისა და თვითგადარჩენის პრინციპზე.

მედლის მეორე მხრიდან 8 მარტის შეთანხმების მოდელი იყო დროებითი ბაგირი. იგი იოლად შეიცვალა პოლიტიკურ კონიუნქტურაში მცირე გადახრის პირობებშიც. ამ ვითარებამ მხარეები მიიყვანა ცნობილი კრიზისული ეპიზოდებისკენ და დაადასტურა, რომ სიტყვიერი ფორმულით გამაგრებული სამხედრო ყოფნა ვერ ცვლის მკაფიო პოლიტიკური შეთანხმების საჭიროებას, რომელიც აფიქსირებს პასუხისმგებლობას, ვადებსა და შეზღუდვებს როგორც საოპერაციო, ისე სამოქალაქო

განზომილებაში. ამავე დასკვნისგან მოდის უფრო ფართო გაკვეთილი. სამხრეთ კავკასიის უსაფრთხოების არქიტექტურა იმ წლებში დამოკიდებული იყო არა მხოლოდ ძალაზე, არამედ ტექსტებზე, რომელთა წერა ან არწერა ხშირად განსაზღვრავდა ძალის ლეგიტიმაციასაც. მოცემული ეპიზოდი სწორედ ამ პარადიგმის თვალსაჩინო ილუსტრაციაა.

1921 წლის *9* მარტი სამხრეთ კავკასიის დრამატული მოვლენების ახალ ფაზად იქცა. ამ დღეს თურქეთის დიდი ეროვნული კრების გენერალური შტაბიდან მიღებული ოფიციალური ბრძანებით, აღმოსავლეთ ფრონტის სარდალს, ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშას დაევალა ახალქალაქის, ახალციხისა და ბათუმის ოლქების დაკავება *(Karabekir, 2008,* გვ. *1027–1028).* ეს მითითება წარმოადგენდა ქემალისტური მთავრობის მიზანმიმართულ ნაბიჯს, დაემყარებინა ფაქტობრივი კონტროლი იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც ანკარის თვალსაზრისით ისტორიულად შედიოდნენ „ეროვნული აღთქმის*" (Misak-ı Milli)*[1] გეოგრაფიულ საზღვრებში. ყარაბექირის არმია, რომელიც განლაგებული იყო ყარსის, ოლთის და არტაანის მიმართულებით, მოკლე დროში შეტევაზე გადავიდა და *9–11* მარტის განმავლობაში თანმიმდევრულად დაიკავა ახალციხე, ახალქალაქი და ბოლოს ბათუმი. აღნიშნული ოპერაცია თურქულ მხარეს განიხილებოდა როგორც „მშვიდობიანი შესვლა*"*, თუმცა რეალურად იგი განხორციელდა სამხედრო ძალის დემონსტრაციითა და ადგილობრივი მოსახლეობის შიშის გამოყენებით.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და თურქეთის ეროვნული მთავრობის წარმომადგენლებს შორის წინასწარ მიღწეული იყო სიტყვიერი შეთანხმება, რომლის თანახმად თურქული არმიის შესვლის შემდეგ ადგილობრივი სამოქალაქო ხელისუფლება უცვლელად უნდა დარჩენილიყო. ეს პირობა თურქეთის დიპლომატიური არგუმენტაციის ნაწილია, რომლის მიზანიც იყო მოლაპარაკებებისას იმის ჩვენება, თითქოს ანკარა არ ესხმოდა თავს საქართველოს, არამედ მხოლოდ დროებით აკონტროლებდა ტერიტორიას მოსალოდნელი ბოლშევიკური შემოსევის შესაკავებლად. მიუხედავად ამისა, უკვე *13* მარტს ვითარება რადიკალურად შეიცვალა. ამ დღეს ქიაზიმ ყარაბექირმა მიიღო ახალი ინსტრუქცია თურქეთის აღმოსავლეთის სარდლობიდან, რომელსაც ხელს აწერდა გენერალი აჰმეთ მუჰთარ ფაშა.

აღნიშნული ინსტრუქციის მე-*3* და მე-*4* მუხლების თანახმად, ყარაბექირს დაევალა ადგილობრივი ქართული ხელისუფლების გაუქმება ახალქალაქის, ახალციხისა და ბათუმის ოლქებში და ამ ორგანოების ნაცვლად თურქული ადმინისტრაციების შექმნა. ბრძანებაში ხაზგასმული იყო, რომ აუცილებელი იყო ტერიტორიის სრული ადმინისტრაციული და სამხედრო კონტროლი, მათ შორის

---

[1] „ეროვნული აღთქმა" (Misak-ı Milli) – თურქული სახელმწიფოებრივი აზროვნების ერთ-ერთი ფუნდამენტური დოკუმენტია, რომელიც მიღებულ იქნა 1920 წლის 28 იანვარს ოსმალეთის პარლამენტის ბოლო სხდომაზე და მოგვიანებით იქცა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების იდეოლოგიურ საფუძვლად. დოკუმენტი განსაზღვრავდა თურქული სახელმწიფოს საზღვრებსა და გეოპოლიტიკურ პრეტენზიებს, რომლებიც ეფუძნებოდა ეთნიკური, რელიგიური და ისტორიული ერთიანობის პრინციპებს. „ეროვნული აღთქმის" ტექსტის მიხედვით, იმ ტერიტორიების ბედი, სადაც მუსლიმური მოსახლეობა უმრავლესობას წარმოადგენდა – მათ შორის არტაანის, ართვინის, ბათუმის, ყარსის, მუსულის, ალექსანდრეტის (ჰათაის) და დასავლეთ თრაკიის ოლქები უნდა გადაეწყვიტა ადგილობრივი მოსახლეობის თავისუფალი ნების საფუძველზე ჩატარებული პლებისციტით. ამ პრინციპმა ქემალისტურ დიპლომატიაში შეიძინა სტრატეგიული ფუნქცია. ის იქცა სამართლებრივ-იდეოლოგიურ არგუმენტად ტერიტორიული პრეტენზიების დასასაბუთებლად როგორც საერთაშორისო მოლაპარაკებებზე, ისე სამხედრო მოქმედებათა დასაწყებად. შესაბამისად, Misak-ı Milli არ იყო მხოლოდ პოლიტიკური დეკლარაცია, არამედ ეროვნული იდეოლოგიის მტკიცებულება, რომელმაც განაპირობა თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიული კონსტრუქციის ჩარჩო. 1920–1923 წლებში ქიაზიმ ყარაბექირის, ისმეთ ინონის და მუსტაფა ქემალის ოფიციალურ განცხადებებში იგი აღიქმებოდა როგორც „დაურღვეველი საზღვარი", რომლის გადახედვა ექვივალენტური იყო სახელმწიფო ღალატთან .ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისით, „ეროვნული აღთქმა" განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იმ თვალსაზრისით, რომ სწორედ მის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ანკარის პოზიცია სამხრეთ კავკასიის მიმართ. დოკუმენტის მე-2 და მე-3 პუნქტები პირდაპირ ეხებოდა ართვინის, არდაჰანისა და ბათუმის რეგიონებს, რაც მოგვიანებით აისახა როგორც თურქეთის სამხედრო ოპერაციების გეოპოლიტიკური დასაბუთება 1921 წლის მარტის კამპანიაში. ამგვარად, „ეროვნული აღთქმა" წარმოადგენს არა მხოლოდ დიპლომატიურ პრინციპთა კრებულს, არამედ ქემალისტური სახელმწიფოს ტერიტორიული თვითშემეცნების დოკუმენტურ გამოხატულებას. მისი ანალიზი აუცილებელია, რათა სწორად გაიგოს თურქეთის საგარეო პოლიტიკის მოტივაცია საქართველოსა და მთლიანად ამიერკავკასიის მიმართ XX საუკუნის პირველ ნახევარში.

ადგილობრივი ქართული შეიარაღებული ძალების განიარაღება და მათი გაყვანა ახალშექმნილი თურქული ზონის ფარგლებს გარეთ *(Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 1999,* გვ. *19–24).*

ახალ ინსტრუქციაში განსაკუთრებული აქცენტი გაკეთდა ბათუმის ადმინისტრაციული ორგანოს ნეიტრალიზაციაზე. იქ ითქვა, რომ ადგილობრივ ქართულ ხელისუფლებას უნდა შეთავაზებოდა საკუთარი საქმიანობის გაგრძელება ოზურგეთის ტერიტორიაზე, თურქეთის მიერ ოკუპირებული ზონის გარეთ. ეს ჩანაწერი პირდაპირი ფორმით ადასტურებს ანკარის მიზანს, ბათუმის ოლქში შექმნილიყო ფაქტობრივი საოკუპაციო რეჟიმი, რომელიც სრულად იქნებოდა დაქვემდებარებული თურქული სამხედრო და სამოქალაქო სტრუქტურების კონტროლს. ამგვარი ქმედება ეწინააღმდეგებოდა თურქეთსა და საქართველოს შორის მიღწეულ წინასწარ ზეპირ შეთანხმებას, რომელიც ორ სახელმწიფოს შორის დროებითი პოლიტიკური თანხმობის ნიშანს წარმოადგენდა.

ინსტრუქციის შესრულებამ გამოიწვია ქართული პოლიტიკური წრეების მძაფრი რეაქცია. თბილისში თურქეთის ნაბიჯები აღიქვეს, როგორც პოლიტიკური მოტყუება, რომლის მიზანი იყო ფაქტობრივი ოკუპაციის ლეგიტიმაცია საერთაშორისო საზოგადოებრივი აზრის თვალში. ქართველ დიპლომატებსა და სამხედრო ხელმძღვანელობაში გაჩნდა შიში, რომ ანკარა, საბჭოთა რუსეთთან პარალელურად, შეეცდებოდა ბათუმის საკითხის საკუთარი სასარგებლოდ გადაწყვეტას მოსკოვის მოახლოებული მოლაპარაკებებისას.

თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სხდომათა ოქმები ამ პერიოდის მოვლენებს განსაკუთრებულ სინათლეში წარმოაჩენენ. დოკუმენტების მიხედვით, ანკარასა და თბილისის მოლაპარაკებებში არსებობდა დათქმები, რომლებიც ითვალისწინებდა თურქეთის ჯარების შემოსვლას ართვინის, არტაანის, ახალციხე-ახალქალაქის და ბათუმის ოლქებში მხოლოდ დროებითი სამხედრო საჭიროებით. ეს გადაწყვეტილება ფორმალურად საქართველოს მთავრობის თანხმობით იქნა მიღებული და მიზნად ისახავდა ადგილობრივი ხელისუფლებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის შენარჩუნებას ბოლშევიკური საფრთხის ფონზე.

თუმცა, თურქეთის მიერ შეთანხმების პირობების დარღვევა მალევე გახდა ცნობილი საერთაშორისო დიპლომატიურ წრეებში. მიუხედავად ამისა, მოსკოვის ხელშეკრულების ძალაში შესვლის შემდეგ *1921* წლის *17* მარტს, თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სხდომაზე ოფიციალურად იქნა მიღებული დადგენილება, რომლის თანახმად თურქეთის შეიარაღებულ ძალებს უნდა დაეტოვებინათ ბათუმის ოლქი, ახალციხის და ახალქალაქის მხარეები და დაეცვათ ახალი სახელმწიფო საზღვარი საბჭოთა საქართველოსთან *(TBMM Gizli Celse Zabıtları II, 1985, 17 Mart 1921 Tarihli Oturum,* გვ. *9–10).*

აღნიშნული გადაწყვეტილება იყო ქემალისტური დიპლომატიის იშვიათი კომპრომისი, რომელიც განპირობებული იყო მოსკოვთან შეთანხმებით. ამ გზით ანკარამ მოიპოვა რუსეთთან პოლიტიკური და სამხედრო ალიანსის შენარჩუნების შესაძლებლობა და ამავდროულად მოიპოვა საერთაშორისო აღიარების შანსი როგორც ახალი რესპუბლიკური სახელმწიფოსი. თურქეთის ჯარების გამოყვანამ სამხრეთ საქართველოში შექმნა დროებითი სტაბილურობა, თუმცა ადგილობრივ მოსახლეობას დარჩა მტკივნეული შეგრძნება, რომ ეს ნაბიჯი ნაკარნახევი იყო გარე ძალთა ბალანსით და არა ორმხრივი კეთილმეზობლური ურთიერთობებით.

მიუხედავად იმისა, რომ მოსკოვის ხელშეკრულებით განსაზღვრული საზღვრით გარკვეულწილად შემცირდა ქართული ტერიტორიებისადმი პრეტენზიების სივრცე, მისი ხელმოწერა მაინც აღიქმებოდა როგორც ომისა და კონფლიქტის დასრულების გარანტია. თურქეთის არმიის ნაწილების გასვლამ ახალციხიდან, ახალქალაქიდან და ბათუმიდან საბოლოოდ დახურა სამხედრო დაპირისპირების ფაზა, თუმცა საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა უკვე ფაქტობრივად აღარ არსებობდა. ამ მოვლენებმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ *1921* წლის მარტის სამხედრო ოპერაციები იყო არა მხოლოდ ტერიტორიების ბედი, არამედ სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოთა პოლიტიკური სუვერენიტეტის ბოლო გამოცდა.

ბათუმის სამხედრო ოპერაცია 1921 წლის მარტში წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ეპიზოდს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო ისტორიაში, სადაც ეროვნულმა ძალებმა შეძლეს თურქეთის სამეფო არმიის ერთეულის განდევნა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სტრატეგიული ცენტრიდან. როგორც ცნობილია, ქართველი გენერლებისა და

ოფიცრების ინიციატივით საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა (რევკომმა) ბათუმის გათავისუფლების ოპერაციის ხელმძღვანელობა გენერალ გიორგი მაზნიაშვილს მიანდო. ეს გადაწყვეტილება გამოწვეული იყო მისი სამხედრო გამოცდილებით, პატრიოტული ავტორიტეტითა და იმ ფაქტით, რომ მაზნიაშვილი ერთ-ერთ უკანასკნელად დარჩენილ გამორჩეულ სამხედრო ფიგურად მიიჩნეოდა, რომელსაც შეეძლო ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად სხვადასხვა პოლიტიკური ჯგუფის მობილიზება საერთო მიზნის, ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის გარშემო (დაუშვილი და სხვ., 2011, გვ. 138).

გენერალმა მაზნიაშვილმა ბათუმის სამხედრო ოპერაციისას განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის გაერთიანებას. მისმა დიპლომატიურმა მოქნილობამ და ადგილობრივი ავტორიტეტებისადმი პატივისცემამ განაპირობა ის, რომ ბათუმის მაჰმადიანური თემის გავლენიანი წარმომადგენლები დაუკავშირდნენ ქართველ ოფიცრებს და მოხალისეობრივად შეადგინეს მცირე, მაგრამ ეფექტური პროქართული რაზმები. სწორედ მათი მონაწილეობა გახდა გადამწყვეტი ქალაქის შიდა უბნებში თურქული ჯარის განდევნისას და სტრატეგიული პუნქტების დაკავებისას. ქართული სამხედრო ნაწილებმა, გაერთიანებული ადგილობრივ მებრძოლებთან, ერთდროულად შეუტიეს თურქულ პოზიციებს და სულ რამდენიმე საათში ქალაქის მთავარი ციხე-სიმაგრისა და ყაზარმების დაკავება შეძლეს.

1921 წლის 20 მარტის დილისთვის, ზუსტად 12 საათზე, ბათუმი და მისი ოლქი თურქეთის არმიის დანაყოფებისგან მთლიანად გათავისუფლდა. ამ დროისთვის ქალაქში აღარ იყო დარჩენილი თურქი სამხედრო ძალა, ხოლო დანარჩენი მცირე ერთეულები იძულებულნი გახდნენ დაეტოვებინათ ქალაქი და გადაეკვეთათ ჭოროხის ხიდი, საიდანაც სამხრეთის მიმართულებით გაიხიზნენ. აღნიშნულ წარმატებას მოსახლეობის მხრიდან ეროვნული სოლიდარობისა და მხარდაჭერის მასობრივი გამოხატვა მოჰყვა. ბათუმის განთავისუფლებამ საქართველოს სამხედრო წრეებში წარმოშვა იმედი, რომ შესაძლებელი იქნებოდა თურქეთთან მომავალში ურთიერთობების ახალი ფორმატით თანასწორობისა და ტერიტორიული პატივისცემის საფუძველზე განვითარება.

თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სხდომათა ოქმებში ზემოაღნიშნულ ქართულ სამხედრო ოპერაციაზე განსაკუთრებული აქცენტი არ არის გაკეთებული, რაც აჩვენებს, რომ ანკარა ცდილობდა ამ მოვლენაზე მინიმალური პოლიტიკური რეზონანსით რეაგირებას. თუმცა, აღნიშნული ეპიზოდი მაინც არის დაფიქსირებული თურქი გენერლის, ქიაზიმ ყარაბექირის, მემუარებში. მის მრავალტომიან ნაშრომში İstiklal Harbimiz („ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის“) იგი აღნიშნავს, რომ 22 მარტს პოლკოვნიკ ქიაზიმ დირიქისგან მიიღო ინფორმაცია 20 მარტის ბათუმის შეტაკების შესახებ, რომლის დროსაც ქართულმა სამხედრო ნაწილებმა იერიში მიიტანეს თურქული ჯარის ნაწილებზე – ბარცხანას ყაზარმებზე (Karabekir, 2008, გვ. 1033).

ყარაბექირის მონათხრობიდან ჩანს, რომ ბრძოლა გამწვავდა ქალაქის ჩრდილოეთ განაპირას, სადაც ქართველ მებრძოლებს მხარი დაუჭირა წითელი არმიის კავალერიამ. მასში მონაწილეობდა რამდენიმე ასეული ქართველი ჯარისკაცი და მოხალისე, რომელთაც კარგად იცოდნენ ადგილობრივი ტოპოგრაფია და ქალაქის გარშემო არსებული სამხედრო პოზიციები. ბრძოლა გამწვავდა განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ქართულმა დანაყოფებმა ბარცხანას ყაზარმების ტერიტორიას მიაღწიეს, სადაც მოწინააღმდეგის წინააღმდეგ ინტენსიური შეტაკება გაიმართა. თურქეთის ერთი ასეული იძულებული გახდა ჩაებარებინა იარაღი და წითელარმიელთა ბანაკში ტყვედ ჩაბარებულიყო.

ქიაზიმ ყარაბექირის ცნობით, ბათუმში დისლოცირებული თურქული ბატალიონის სხვა ნაწილები მაჰმუდიეს ფორპოსტზე იმყოფებოდნენ, საიდანაც მათ ქალაქის დაცვის ორგანიზება ვერ მოახერხეს. ღამით ქართულმა შენაერთებმა ქალაქისკენ მიმავალი გზა ჭოროხზე გადებულ ხიდთან გადაკეტეს, სადაც მოულოდნელი შეტევის შედეგად თურქული რაზმი მძიმე დანაკარგით იძულებული გახდა პოზიციები დაეტოვებინა. ყარაბექირის შეფასებით, ამ შეტაკების შედეგად ოთხი ოფიცერი და ოცდაექვსი ჯარისკაცი დაიღუპა, ოცდაექვსი დაიჭრა და ორმოცდაექვსი დაკარგულად გამოცხადდა.

მოსკოვის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ ყარაბექირმა ბათუმის დანაკარგების შესახებ დეტალური ინფორმაცია ანკარას გადასცა, სადაც აღნიშნული მოვლენა ადგილობრივი მასშტა-

ბის კონფლიქტად შეფასდა, რომელსაც ფართო სამხედრო რეაქცია არ უნდა მოჰყოლოდა. მისივე ბრძანებით, ბათუმის თურქულ საკონსულოს დასაცავად მხოლოდ ერთი ოცეული დარჩა, ხოლო დანარჩენი ბატალიონი ჭოროხის სამხრეთით გადაადგილდა. ანკარამ მკაფიოდ განუსაზღვრა ბათუმის გარნიზონს დისციპლინის შენარჩუნება და საბჭოთა მხარესთან კონფრონტაციის თავიდან აცილება, რათა არ გაღრმავებულიყო სამხედრო-დიპლომატიური დაძაბულობა. რაც შეეხება ახალციხისა და ახალქალაქის რეგიონებს, ყარაბექირის ჩანაწერების მიხედვით, იქ განთავსებულ თურქულ ძალებს ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოების ფორმირების შემდეგ ტერიტორიის დატოვება დაევალათ (Karabekir, 2008: 1033).

ეს ბრძანება წარმოადგენდა შეთანხმების ნაწილის შესრულებას, რომელიც მოსკოვის ხელშეკრულების პუნქტებით თურქული სამხედრო დანაყოფების საქართველოსა და სომხეთის ტერიტორიებიდან ეტაპობრივ გაყვანას უზრუნველყოფდა. ამგვარად, ბათუმის ოპერაცია არ იყო მხოლოდ სამხედრო მოქმედება, არამედ პოლიტიკური გარდატეხის მომენტი, რომელმაც საქართველოს მიწაზე თურქეთის უშუალო სამხედრო ყოფნა დაასრულა და რეგიონში ახალი სტაბილურობის საფუძველი შექმნა.

ოპერაციის ისტორიული მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი საქართველოს სამხედრო ნების, თვითორგანიზების უნარისა და ეროვნული ერთიანობის გამოვლინების ერთ-ერთი ბოლო დემონსტრაცია გახდა. მაზნიაშვილის მიერ წარმართული ოპერაცია განიხილება როგორც ქართული სამხედრო სტრატეგიის ადაპტაციის მაგალითი იმ ვითარებაში, როდესაც ქვეყანა დიპლომატიური იზოლაციისა და სამხედრო საფრთხის გარემოცვაში აღმოჩნდა. ამგვარი სამხედრო წარმატება, მიუხედავად მისი დროებითი ხასიათისა, დარჩა როგორც ეროვნული ღირსების სიმბოლო, რომელიც ხაზს უსვამს ქართველი ხალხის შეუვალობას სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაცვის საქმეში.

ბათუმის გათავისუფლების ოპერაციამ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და საერთაშორისო რეზონანსი გამოიწვია როგორც რეგიონულ, ისე ევროპულ დიპლომატიურ წრეებში. დასავლეთის პრესაში ეს მოვლენა აღიწერა როგორც საქართველოს მცდელობა, შეენარჩუნებინა საკუთარი სახელმწიფოებრივი იდენტობა ბოლშევიკური და თურქული ზეწოლის ორმაგ წნეხში. ოპერაციამ ნათლად აჩვენა, რომ საქართველოს სამხედრო ძალა, მიუხედავად რესურსთა სიმწირისა, ჯერ კიდევ ფლობდა ორგანიზაციულ და სტრატეგიულ უნარებს, რაც დასავლეთისთვის საქართველოს, როგორც ბრძოლისუნარიანი და დამოუკიდებელი პოლიტიკური სუბიექტის აღქმას აძლიერებდა. ამით საქართველო ფაქტობრივად დემოკრატიული რესპუბლიკის იმ პოლიტიკურ ხაზს აგრძელებდა, რომელიც მიზნად რეალისტური სამხედრო-დიპლომატიური ნაბიჯებით დასავლურ დემოკრატიებთან ინტეგრაციასა და სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის დაცვას ისახავდა.

თურქეთის მხრიდან ბათუმის მოვლენებზე ოფიციალური რეაქცია იყო თავშეკავებული. ქიაზიმ ყარაბექირისა და ანკარის სამხედრო შტაბის ანგარიშებში ქართული ოპერაცია შეფასდა როგორც ლოკალური ინციდენტი, რომლის გამწვავება არ იყო მიზანშეწონილი მოსკოვის ხელშეკრულების ძალაში შესვლის ფონზე. ამგვარი პოზიცია ნათლად ასახავდა ქემალისტური დიპლომატიის სტრატეგიას, რომლის არსიც მდგომარეობდა დროებით კომპრომისში საბჭოთა რუსეთთან ურთიერთობათა გამყარების მიზნით. თუმცა, თურქეთის პოლიტიკური ელიტა ამ მოვლენას აღიქვამდა გაფრთხილებად – საქართველოს სამხედრო სიძლიერემ აჩვენა, რომ სამხრეთ კავკასიაში ძალთა ბალანსის საკითხი ბოლომდე გადაწყვეტილი არ ყოფილა. შესაბამისად, ბათუმის გათავისუფლება იქცა სიმბოლურ მოვლენად, რომელმაც საქართველოს დაკარგული პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მიუხედავად, გაამყარა მისი ეროვნული ღირსება და სამხედრო-დიპლომატიური მემკვიდრეობა.

კლევის შედეგები:

1. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ თურქეთსა და საქართველოს შორის ჩამოყალიბდა ახალი პოლიტიკური რეალობა, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის დაშლის შედეგად წარმოშობილმა პოლიტიკურმა ძალთა გადანაწილებამ განსაზღვრა. *1918* წლის მუდროსის ზავისა და *1920* წელს ანკარაში შექმნილი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების საფუძველზე თურქეთი გადავიდა რესპუბლიკური მმართველობის მოდელზე, ხოლო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ცდილობდა დამოუკიდებლობის განმტკიცებასა და დასავლეთთან ურთიერთობების გაღრმავებას. თურქეთის ახალი

ხელისუფლება, მუსტაფა ქემალ ფაშას ხელმძღვანელობით, მიზნად ისახავდა რეგიონის ძალთა ბალანსის გადახედვას და კავკასიაში გავლენის განმტკიცებას. საქართველოსთან ურთიერთობა მისთვის იყო სტრატეგიული მნიშვნელობის საკითხი, რადგან ბათუმის, არტაანისა და ართვინის ოლქების კონტროლი ეროვნული პაქტის კონტექსტში მიიჩნეოდა თურქული სახელმწიფოებრივი ინტერესის აუცილებელ კომპონენტად.

2. საქართველოსა და ანკარის მთავრობებს შორის ოფიციალური დიპლომატიური ურთიერთობა *1920* წლის *8* თებერვალს დამყარდა, როდესაც სიმონ მდივანმა მუსტაფა ქემალ ფაშას რწმუნების სიგელები გადასცა. ამ ფაქტმა დაადასტურა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღიარება როგორც საერთაშორისო სუბიექტის, რაც ახალგაზრდა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკისთვის მნიშვნელოვან მიღწევად ითვლება. მიუხედავად ამისა, ორმხრივი ურთიერთობა სტაბილურ პარტნიორობაში ვერ გადაიზარდა. საბჭოთა რუსეთის გაძლიერებამ და ექსპანსიის დაწყებამ ანკარის დამოკიდებულება შეცვალა, რომელმაც ართვინისა და არტაანის მიმართულებით სამხედრო ზეწოლა დაიწყო და ბათუმის საკითხში პლებისციტის ჩატარების იდეა წამოაყენა, რაც ფაქტობრივად, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის გადახედვის მცდელობას ნიშნავდა.

3. *1920-1921* წლებში საბჭოთა რუსეთის აგრესიულმა პოლიტიკამ სამხრეთ კავკასიაში თურქეთის სტრატეგიული პოზიციები მნიშვნელოვნად შეცვალა. ოკუპაციის მოახლოების ფონზე ანკარამ საქართველოს საკითხი საკუთარი უსაფრთხოების კონტექსტში განიხილა და მიიჩნია, რომ რუსეთის გავლენის შესაკავებლად ბათუმისა და არტაანის დაკავება აუცილებელი იყო. თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ოქმები ცხადყოფს, რომ ქემალისტური მთავრობა ერთდროულად ორიენტირდებოდა მოსკოვთან დროებით თანამშრომლობაზე და კავკასიის სახელმწიფოებთან ისეთი ურთიერთობის შენარჩუნებაზე, რომელიც საჭიროების შემთხვევაში მისცემდა შესაძლებლობას რეგიონში სამხედრო-პოლიტიკური კონტროლი გაეძლიერებინა.

4. *1920* წლის თურქეთ-სომხეთის ომმა და მის შედეგად დადებულმა გიუმრის ზავმა სამხრეთ კავკასიაში ძალთა ბალანსი მნიშვნელოვნად შეცვალა. თურქეთის გამარჯვებამ სომხეთზე საქართველოს აიძულა მობილიზაცია გამოეცხადებინა, თუმცა თბილისმა აქტიური სამხედრო ჩარევისგან თავი შეიკავა და ნეიტრალური პოზიცია შეინარჩუნა. ანკარაში ამ ნაბიჯს პოზიტიურად აფასებდნენ და მიიჩნევდნენ, რომ საქართველო თურქეთთან მეგობრული ურთიერთობის შენარჩუნებას და ამავე დროს რუსეთის ზეწოლის პირობებში საკუთარი დამოუკიდებლობის დაცვას ცდილობდა. აღნიშნული ფაქტი იმდროინდელი ქართული დიპლომატიის პრაგმატულ და რეალისტურ ხასიათს ნათლად გამოხატავს.

5. საქართველოს მინისტრთა კაბინეტმა თურქეთის მხარეს საზღვრის დადგენა რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებით განსაზღვრულ ხაზზე შესთავაზა, რაც არტაანისა და ბათუმის საქართველოს შემადგენლობაში დატოვებას გულისხმობდა. ეს წინადადება ანკარისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა, ვინაიდან აღნიშნული რეგიონები თურქეთის ეროვნული პაქტის განუყოფელ ნაწილად ითვლებოდა. *1921* წლის თებერვალში თურქეთმა წამოაყენა ოთხპუნქტიანი წინადადება, რომლის მიხედვით არტაანი და ართვინი უნდა გადაცემოდა თურქეთს, ხოლო ბათუმში ჩატარდებულიყო პლებისციტი. საქართველომ ართვინ-არტაანი დათმო, მაგრამ ბათუმის სტატუსის შეცვლაზე უარი თქვა, რამაც საბოლოოდ ურთიერთობის გამწვავება გამოიწვია და სამხედრო დაპირისპირების საფრთხის შექმნა.

6. სიმონ მდივანის დიპლომატიური მისია ანკარაში არსებული გეოპოლიტიკური კრიზისის პირობებში საქართველოს ინტერესების დასაცავად რთული პირობების წინაშე აღმოჩნდა. მდივნის კორესპონდენციის მიხედვით, თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი აჰმეთ მუჰთარ ფაშა მკაცრად იცავდა ეროვნული აღთქმის პრინციპებს და ბათუმის თურქეთის საზღვრებში ჩართვას სამართლიანად მიიჩნევდა. მდივნის აზრით, ანკარა ცდილობდა რეგიონში ისეთი ვითარების შექმნას, რომელიც ერთი მხრივ შეასუსტებდა ბოლშევიკურ გავლენას, ხოლო მეორე მხრივ მას დასავლეთის, განსაკუთრებით ლონდონის წინაშე, საკუთარი პოზიციების გამყარებაში დაეხმარებოდა. საბოლოოდ, თურქეთმა სიტყვიერი შეთანხმების საფუძველზე, ფორმალურად საქართველოს თხოვნით, ახალციხესა და ახალქალაქში ჯარების შეყვანისა გადაწყვეტილება მიიღო, რაც რეალურად ქემალისტურ დიპლომატიაში გამოთვლილ სტრატეგიულ ნაბიჯს წარმოადგენდა.

7. მიუხედავად სიტყვიერი შეთანხმებისა, *1921* წლის მარტში თურქეთის არმიამ დაარღვია მიღწეული პირობები. ახალციხესა და ახალქალაქში ადგილობრივი ქართული სამოქალაქო ხელისუფლება გაუქმდა და შეიქმნა თურქული ადმინისტრაციული ორგანოები. თუმცა მოსკოვის ხელშეკრულების შემდეგ ანკარამ დაიწყო ჯარების გაყვანა როგორც სამცხე-ჯავახეთიდან, ისე ბათუმიდან. ხელშეკრულების საფუძველზე საქართველო და თურქეთი შეთანხმდნენ სახელმწიფო საზღვრის დადგენაზე იმ ხაზზე, რომელიც დღესაც მოქმედებს, ხოლო ბათუმი საბოლოოდ დარჩა საქართველოს შემადგენლობაში, რაც მნიშვნელოვანი დიპლომატიური წარმატება იყო ქართული მხარისთვის.

8. თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დახურული სხდომების ოქმები წარმოადგენს უაღრესად მნიშვნელოვან წყაროს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და ქემალისტური თურქეთის ურთიერთობების კვლევისათვის. ეს დოკუმენტები ასახავენ ანკარის დიპლომატიის შინაგან დინამიკას, გადაწყვეტილებების მიღების პროცესს და პოლიტიკური მოტივების მრავალფეროვნებას. საქართველოს საკითხი ანკარაში აღიქმებოდა როგორც სტრატეგიული და იდეოლოგიური საკითხი, რომელიც განსაზღვრავდა თურქეთის სახელმწიფოებრივ თვითშემეცნებას და რეგიონულ სტრატეგიას. ამასთან, კვლევა ცხადყოფს, რომ *1920-1921* წლების ქართულ-თურქული ურთიერთობები არ შეიძლება განიხილებოდეს მხოლოდ კონფლიქტის ჭრილში. ეს იყო დინამიკური, ინტერესთა თანხვედრაზე აგებული პროცესი, რომელმაც გადამწყვეტი როლი ითამაშა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური ბალანსის ჩამოყალიბებაში.

დასკვნა. საკვლევი პრობლემა უკავშირდება ისტორიულად გარდამავალ პერიოდს, როცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისთვის იბრძოდა, ხოლო თურქეთის დიდი ეროვნული კრება ქმნიდა ახალი სახელმწიფოებრივი იდენტობის მოდელს. ამ ორი პროცესის გადაკვეთა განსაზღვრავდა სამხრეთ კავკასიის რთულ პოლიტიკურ ვითარებას, რომლის გააზრება შეუძლებელია თურქეთის ეროვნული კრების დახურული სხდომების ოქმების გარეშე. ეს დოკუმენტები ასახავს იმდროინდელ თურქულ სახელმწიფოებრივ აზროვნებას, სტრატეგიულ გათვლებსა და დამოკიდებულებას საქართველოსადმი როგორც მეზობელი სუვერენული ქვეყნისადმი.

პრობლემის კვლევა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იმ ფონზე, როცა ორი განსხვავებული პოლიტიკური კულტურა – ევროპული ტიპის რესპუბლიკური საქართველო და ქემალისტური თურქეთი ცდილობდა ადგილის პოვნას ახალ საერთაშორისო სისტემაში. ანკარის დისკუსიები ცხადყოფს, რომ თურქეთის საგარეო პოლიტიკა ეფუძნებოდა ეროვნული პაქტის განხორციელების იდეას, საბჭოთა რუსეთთან ტაქტიკურ თანამშრომლობასა და დასავლეთის მიმართ დიპლომატიური მანევრის შენარჩუნებას. სწორედ ამ ფაქტორებმა განსაზღვრა საქართველოსადმი მისი დამოკიდებულება.

მუსტაფა ქემალის მთავრობისთვის საქართველო წარმოადგენდა სტრატეგიულ სივრცეს, რომლის კონტროლი უზრუნველყოფდა შავი ზღვისპირეთის უსაფრთხოებას და გავლენის გაფართოებას. ამავე დროს ანკარაში კარგად ესმოდათ, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი არსებობა გარკვეული დროით აფერხებდა საბჭოთა ექსპანსიას რეგიონში. ამიტომ თურქეთის პოლიტიკა აერთიანებდა ინტერესთა თანხვედრას და გეოპოლიტიკურ სიფრთხილეს.

თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ოქმები მხოლოდ ოფიციალური ჩანაწერი არ არის. ისინი წარმოაჩენენ პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების შინაგან მექანიზმებს, სადაც ერთიანდება სამხედრო გათვლები, დიპლომატიური პოზიციები და იდეოლოგიური მიზნები. ამ დისკუსიებში იკვეთებოდა ორი ძირითადი მიმდინარეობა – ქემალისტური ბირთვი, რომელიც ემხრობოდა ეროვნული პაქტის საზღვრების რეალიზაციას, და პრაგმატული ფრთა, რომელიც ითვალისწინებდა კომპრომისს მეზობელ ქვეყნებთან. სწორედ ამ ბალანსმა განსაზღვრა თურქეთის დამოკიდებულება საქართველოსადმი.

სიმონ მდივანის ანკარის მისია ამ რთული დიპლომატიური ფონის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოხატულებაა. იგი ცდილობდა ისეთი შეთანხმების მიღწევას, რომელიც ქვეყანას სუვერენიტეტის ფორმალური შენარჩუნების საშუალებას მისცემდა. მიუხედავად მცდელობისა, ბოლშევიკურმა ოკუპაციამ ფაქტობრივად ნულამდე დაიყვანა ყველა იმ შეთანხმების შედეგი, რომელიც ორ მხარეს შორის არსებობდა.

თურქეთის პოლიტიკა საქართველოსადმი პრაგმატული ხასიათის იყო, თუმცა მასში შეიმჩნეოდა იმპერიული მემკვიდრეობის ელემენტები. ანკარა ცდილობდა თავიდან აეცილებინა პირდაპირი დაპირისპირება საბჭოთა რუსეთთან, თუმცა არ თმობდა გავლენას ართვინისა და ბათუმის რეგიონებში. ამ პოლიტიკამ წარმოშვა დროებითი ტაქტიკური ალიანსი, რომელიც მალევე დასრულდა რეალური გეოპოლიტიკური ცვლილებებით.

თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ოქმების კვლევა არამარტო ისტორიულ ფაქტებს აჩვენებს, არამედ გვასწავლის, როგორ ყალიბდებოდა სახელმწიფოებრივი აზროვნება და პოლიტიკური ლოგიკა ახალ რესპუბლიკურ სახელმწიფოში. საქართველოს საკითხის განხილვა ამ სხდომებში ცხადყოფს, რომ ქემალისტური ელიტა მას აღიქვამდა გარდამავალ სივრცედ, რომელიც აუცილებელი იყო ძალთა ბალანსის შესანარჩუნებლად რუსეთსა და დასავლეთს შორის. შედეგად, კვლევა ადასტურებს, რომ საქართველოს საკითხი თურქეთის ეროვნული კრების დღის წესრიგში იყო არა შემთხვევითი ეპიზოდი, არამედ რეგიონული სტრატეგიის ცენტრალური ნაწილი. ამ დოკუმენტების ანალიზი საშუალებას იძლევა უკეთ გავიგოთ სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური რეალობა და მისი ადგილი *XX* საუკუნის საერთაშორისო სისტემაში.

თანამედროვე პერსპექტივიდან აღნიშნული კვლევა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან იგი ისტორიული გამოცდილების მაგალითზე ასახავს რეგიონული პოლიტიკის უწყვეტობასა და სახელმწიფო ინტერესების ფორმირების მექანიზმებს. თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დოკუმენტების ანალიზი არა მხოლოდ გასული საუკუნის მოვლენების ახსნას ემსახურება, არამედ ხელს უწყობს თანამედროვე ქართულ-თურქული ურთიერთობების არსის გააზრებას. დღევანდელ გეოპოლიტიკურ რეალობაში, როდესაც სამხრეთ კავკასია კვლავ ინტერესთა გადაკვეთაშია, *1920-1921* წლების გამოცდილება გვთავაზობს სახელმწიფოებრივი მოქნილობისა და დიპლომატიური ბალანსის ღირებულ მაგალითს. ამ ისტორიულ პარალელებში ნათლად იკითხება, რომ საქართველოსა და თურქეთის თანამშრომლობა ეფუძნება საერთო სტაბილურობისა და რეგიონული უსაფრთხოების ინტერესებს. კვლევა, თავისი წყაროთმცოდნეობრივი სიღრმით, აძლიერებს ისტორიის პრაქტიკულ მნიშვნელობას თანამედროვე პოლიტიკური მეცნიერებისათვის და ქმნის ინტელექტუალურ საფუძველს სამხრეთ კავკასიის საერთაშორისო პროცესების რეალისტური ანალიზისთვის.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

წიგნები / მონოგრაფიები

დაუშვილი, ა., გოგოლიშვილი, ო., კარალიძე, ჯ., სურგულაძე, კ., მანველიძე, ი., მაცაბერიძე, მ., მესხია, ე., სიორიძე, მ., ყავრელიშვილი, რ., ჭუმბურიძე, დ., & ჯანელიძე, ო. (2011). *ბრძოლა ბათუმისთვის: 1921 წლის 18-20 მარტი.* თბილისი: ახალი აზრი.

ჟორდანია, ნ. (1990). *ჩემი წარსული.* თბილისი: სარანგი.

ქაზემზადე, ფ. (2016). *ბრძოლა ამიერკავკასიისთვის 1917–1921 წლებში.* თბილისი: პოეზია.

ცუხიშვილი, რ. (1995). *ინგლის-საქართველოს ურთიერთობა 1918–1921 წლებში.* თბილისი: მერიდიანი.

Karabekir, K. (2008). *İstiklal Harbimiz* (Vol. 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tansel, S. (1978). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (Vol. 4). Ankara: Milli Eğitim Yayınları.

Özder, M. A. (1971). *Artvın ve Çevresi (1828–1921).* Ankara: Ay Matbaası.

სტატია

სვანიძე, მ. (2000). დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება საქართველოსა და ქემალის თურქეთის მთავრობებს შორის. *ქართული დიპლომატია (წელიწდეული),* 7. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

პერიოდული გამოცემები

Genelkurmayı Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. (1999). *Ocak, Yıl 48, Sayı 107.* Ankara: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ოქმები

TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *3 Temmuz 1920 Tarihli Oturum.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *2 Aralık 1920 Tarihli Oturum.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *24 Ocak 1921 Tarihli Oturum.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *18 Şubat 1921 Tarihli Oturum.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *21 Şubat 1921 Tarihli Oturum.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları II. (1985). *17 Mart 1921 Tarihli Oturum.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

საარქივო მასალა

საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა). ფონდი 2118, საქმე 30.

საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა). ფონდი 2118, საქმე 21.

THE GEORGIAN QUESTION IN THE MINUTES OF THE CLOSED SESSION OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (1920-1921)[1]

ROIN KAVRELISHVILI
PhD in History, Professor,
Samtskhe-Javakheti State University,
Kars Kafkas University
E-Mail: roinkav@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5829-8557

NUGZAR ZOSIDZE
PhD in History, Associate Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: n.zosidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-5829-8557

Abstract. It is known that the Ottoman Empire suffered defeat in the First World War and signed the Armistice of Mudros on October 30, 1918. The victorious Entente powers took control of the Arab states that were part of the Ottoman Empire and began to divide the Ottoman territory itself.

On April 23, 1920, a new parliament was convened in Ankara, which was called the Grand National Assembly of Turkey. Mustafa Kemal Pasha was elected chairman. The Grand National Assembly declared itself the sole legitimate government of Turkey. On May 3 of the same year, a government was formed under the leadership of Mustafa Kemal. Thus, a dual system of government was established in Turkey. The Sultan in Istanbul, and Mustafa Kemal in Ankara.

The government of the Democratic Republic of Georgia still had its own diplomatic representation with the Sultan's government in accordance with the Batumi Treaty of June 4, 1918. As for the establishment of diplomatic relations with the Ankara government and the recognition of the Democratic Government of Georgia by the Ankara government, it took place on February 8, 1920, when the Georgian diplomatic representative Simon Mdivani presented his credentials to Mustafa Kemal Pasha in Ankara. Earlier, Colonel Kyazim (Dirik), an official representative of the Ankara government, arrived in Tbilisi and presented his credentials to the Georgian government. Relations between Ankara and Tbilisi were more or less cooperative, although the border issue remained unresolved.

During the Bolshevik expansion in Georgia, the Ankara government's approaches to Georgia changed somewhat. Ankara demanded that Tbilisi withdraw its troops from the Artvin and Artaani regions, and expressed different approaches regarding the Batumi issue. This was expressed, on the one hand, in the condition of the annexation of the Batumi region to Turkey, and on the other hand, in the condition of holding a plebiscite in the same region.

The aim of the article is to study the relationship between the democratic governments of Ankara and Georgia according to the closed sessions of the Grand National Assembly of Turkey. Based on their analysis and comparison, to present the political events taking place in the South-West Caucasus and the results obtained. This will allow readers interested in the history of the region to critically assess what happened.

Keywords: Georgia, Turkey, Tbilisi, Ankara, National Assembly.

[1] The report was read within the framework of the project – Administrative Governance of Historical South-Western Georgia (1878-1921), funded by the Shota Rustaveli National Scientific Foundation. Code: FR – 22 – 12 – 278.

* * *

Introduction. The good-neighborly and strategic relations between Georgia and Turkey at the modern stage, the historical literature published in Georgia and Turkey, and the search and processing of materials preserved in the archives of both countries allow for an in-depth study of Georgian-Turkish relations.

It is known that the Grand National Assembly of Turkey laid the foundation for a new state built on the political legacy of the Ottoman Empire – the Republic of Turkey. Which was led by a parliamentary government. The officially declared foreign policy pact of Turkey was based on the desire for independent and peaceful coexistence within national borders. As for Turkey's Caucasian policy, the priority in this regard was to establish cooperation, friendship, and good-neighborly relations with the Caucasian states, Russia, and the Turkish-Islamic elements living in the Caucasus.

In the context of relations with the Soviet Russian authorities, the Turkish government decided to resolve the issue of Armenia and the Kars, Batumi, and Artaani regions on its own. It turned the process in its favor in such matters as the Armenian operation and at the same time a compromise with Georgia. The beginning of the occupation of Georgia by Soviet Russia changed Ankara's attitude towards Georgia. It had a new opportunity to incorporate the Artaani and Batumi regions within its borders, as envisaged by the „National Pact". However, the subsequent development of events prevented the Ankara government from fully realizing its goals. The issue of relations between Ankara, Moscow and the Soviet republics of Transcaucasia was determined by the Moscow and Kars treaties.

Methods. The article is based on the analysis of primary sources and special literature. Historical processes and the activities of politicians of the period under study were discussed. The research methodology uses the principles of historicism and objectivity. The historical background of the research topic was studied using the method of comparative analysis.

Discussion and conclusions. One part of the protocols used by us reflects the events of the beginning of June 1920 and the first half of March 1921. According to the protocols, it can be seen that during this period Turkey tried to get closer to Russia on the one hand and to establish political relations with Georgia through special representatives on the other (TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, 3 Temmuz 1920 Tarihli Oturum, 1985: 74).

The Ankara government launched a military operation against the Democratic Republic of Armenia at dawn on 28 September 1920 (Karabekir, 2008: 986). On the second day of the war, on 29 September, the Turks took Sarıkamış. They resumed their offensive only a month later. Kars fell on 30 October, and on 7 November the Turks occupied Gyumri (Kazemmazde: 356). Negotiations between the parties in Gyumri ended with the Gyumri Peace Treaty on 3 December 1920 (Tansel, 1978: 244). The Georgian government announced mobilization due to the aforementioned military operation (Svanidze, 2000: 137).

The issue of mobilization announced by the Georgian government during the Armenian operation became a subject of discussion in the Turkish Grand National Assembly. In this regard, Mersin MP Yusuf Zia even made a statement, where he focused on the location and capabilities of the Georgian army's deployment (TBMM ..., I, 2 Aralık 1920 Tarihli Oturum, 1985: 248-249).

After the Armenian operation, the Turkish Grand National Assembly assessed Georgia's position and noted that despite the mobilization announced by the Georgian government, there had been no attack on the Turkish army from Georgia. However, the Georgian government declined to accept the Turkish Foreign Ministry's offer to negotiate.[1]

---

[1] In connection with this issue, letter No. 26, sent by the Georgian representative in Ankara, Simon Mdivani, to the Georgian Minister of Foreign Affairs on February 25, 1921, is interesting. Simon Mdivani explains the reasons that led to the failure of establishing relations with Turkey from the very beginning. One of the reasons he cites is Georgia's refusal to start negotiations on Ankara's proposal in October. According to the secretary, it was easier to reach an agreement with the Turks in October, because then many things were hypothetical for the Turks than in the subsequent period. (See SSCSA, Fund 2118, Act 30).

It is also stated here that after the defeat of Armenia, the attitude of the Georgian government towards Turkey softened. Meanwhile, the goal of the Georgians was to establish friendship with Turkey and maintain Georgia's political independence from Russia (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:447). According to the information contained in the protocols, the Georgian government proposed to the Ankara government to agree on the state borders of Georgia as defined by the Russia-Georgia treaty.[1] This meant that the Sanjaks of Artaani and Batumi would remain part of Georgia. This agreement was unacceptable to Ankara, as it intended to pursue its own goals based on the actual situation in the region (TBMM ..., I, 24 Ocak 1921 Tarihli Oturum, 1985: 349-350).

MP Hussein Avni has focused on the importance of Georgia for Britain's Caucasian policy after the Sovietization of Armenia.[2] According to him, this increased Russian aggression towards the region. Meanwhile, Russia itself wanted to gain complete control of the South Caucasus by invading Georgia (TBMM..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:452).

The minutes of the February session show that the Ankara government was monitoring Soviet Russia's policy towards Georgia. It is stated that Russia accelerated preparations for an invasion of Georgia in February 1921. It is also noted that although the Georgian government took defensive measures, signs of power were visible in the country. The protocols state that England was supposed to provide military assistance to Georgia, but in reality this was nothing more than simple propaganda that did not reflect reality. After the invasion of Soviet Russia into Georgia, the main task of the Turkish government was to capture the Artaani and Batumi sanjaks. Because it believed that if the Red Army completely subjugated Georgia, the capture of these territories by Turkey would become impossible (TBMM ..., I, 18 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985: 439-442).

The above-mentioned situation is confirmed by Secretary Simon in a letter to Akaki Chkhenkeli dated February 25, 1921. According to the Secretary, the Turkish Foreign Minister Ahmed Mukhtar Bey brought to the forefront the principle of Turkey's „national pledge,“ which meant bringing Batumi within the borders of Turkey. Here, the Secretary analyzes the Ankara government's approach to Georgia and notes that at the very moment when negotiations on borders were supposed to begin, Georgia had to face military confrontation first with Bolshevik Armenia, then with Azerbaijan, and finally with Soviet Russia. In such a situation, Secretary Simon calls the behavior of the Ankara government unclear. In his opinion, Ankara wanted to create a situation in the Caucasus that would weaken the influence of the Bolsheviks by „stirring up“ the situation in this region. On the other hand, it would find itself in a better position at the London Conference. As for the Georgian issue, in the Secretary's opinion, the Ankara government changed its course towards Georgia and demanded the Ardagan and Artvin regions as a solution. He explained this by saying that after the possible defeat of Georgia by the Bolsheviks, these regions would not fall into the hands of Soviet Russia (STSSA, Fund 2118, Act. 30).

It seems that the Georgian resistance to the Bolsheviks, the defeat of the Bolsheviks in Armenia and the entry of the Dashnak forces into Yerevan, gave the Turkish government the opportunity to implement new political initiatives towards Georgia. According to the Ankara government, in such a situation there would be no negative reaction from the Western world towards Turkey and it would no longer be forced to launch military operations and, moreover, it would no longer be left to rely on the Bolsheviks to capture Ardahan and Batumi[3] (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:447).

---

[1] The date of the protocol is indicated as January 24, 1921. (It is likely that the discussion regarding the borders between members of the Georgian government and the representative of the Ankara government in Tbilisi, Colonel Kyazim Dirik, took place at the possible initiative of Dirik himself).

[2] It is likely that in this case the MP was referring to the legal recognition of the Republic of Georgia by the Supreme Council of the Allies in Paris on January 27, 1921. However, it should be noted that already in January-February 1921, the government of L. George officially confirmed the expansion of Russian influence over Georgia. (See Ramaz Tsukhishvili, Anglo-Georgian Relations 1918-1921, Meridian Publishing House, Tbilisi, 1995, p. 115).

[3] In this regard, the opinion expressed by Noe Zhordania in his memoirs „My Past“ is interesting. He notes that he gave the Ankara government representative Kyazim Bey the right to use the government telephone. With it, he

The Georgian side agreed to leave Artaani, but refused to cede Batumi. This closed the negotiations on the issue of Batumi's inclusion within the Turkish borders. The Turkish side put forward a four-point proposal, in which it proposed to the Georgian side to withdraw Georgian troops from Artaani, transfer it to Turkey along with Artaani, and hold a referendum in Batumi.[1] If the Georgian side agreed, Turkey would receive the two cities without military conflict. If it refused, military intervention would be necessary, which would mean a Turkish-Georgian war (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:448-451).

It seems that the deputies of the Grand National Assembly of Turkey had sufficient information about the events taking place in the South Caucasus. An example of this is the statement made by the deputy of Arzrum, Huseyin Avni, about Turkey's relations with Georgia and Russia. According to him, „Armenia began to act together with Russia against Georgia. Meanwhile, in the Russo-Georgian war, the Entente countries left the Georgians alone. Russia, by force of treaties, brought Armenia and Georgia into its clutches. And after the Bolshevik government was established in Georgia, the Soviet government of Georgia would oppose Turkey and would not hand over Artaani and Batumi. For this reason, Turkey had to act quickly and reached an agreement with the Georgian government without a fight. Otherwise, the Turkish-Georgian war would have made Russia's task easier" (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985: 452).

According to a statement made by Mustafa Kemal Pasha at one of the closed sessions, the leaders of Soviet Russia did not inform him about the start of the operation against Georgia, nor did they propose to start a joint operation, because the Soviets did not want Turkey to seize the Artaan-Batumi regions. However, according to the decision of the Grand National Assembly, the desire of the Ankara government was to fulfill the tasks set by the National Pact peacefully. It was believed in the ruling circles of Ankara that at that moment the Georgian government was close to accepting other conditions than Batumi. Thus, the National Assembly had to urgently agree to the occupation of Artaan and Artvin, and to hold a plebiscite in Batumi. However, the Mejlis was unacceptable for the „unconditional surrender of Batumi." The minutes of the session confirm that Ankara did not reject the principle of holding a plebiscite in Batumi (TBMM ..., I, 21 Şubat 1921 Tarihli Oturum, 1985:456-457).

It is known that in the conditions of the war with Bolshevik Russia, the Georgian government decided to take a rather risky step in order to protect its state interests. In particular, it offered the Ankara government the deployment of military units and asked to occupy the areas of Batumi, Akhaltsikhe and Akhalkalaki. According to these agreements, the local government was to remain Georgian, while the military administration was to be temporarily transferred to the Turkish side. This agreement was intended to maintain stability in the region and preserve Georgia's statehood.

The letter sent by Secretary Simon to Noe Jordania (March 8, 1921, No. 43) clearly reflects the diplomatic content of this decision. According to the document, the Ankara government accepted Jordania's first proposal, but added conditions to it. In particular, the Turkish side stated that it did

---

could contact Ankara and Moscow. According to Zhordania himself, „Kyazim often spoke from the headquarters to Ankara and Moscow, which the Georgian government never once understood how or what he was talking about. There is no doubt that at that time the Muscovites bought the Ottoman neutrality by ceding Artaani and Artvin, which was confirmed by attacking us from behind" (Noe Zhordania, My Past, Publishing House „Sarangi", Tbilisi 1990, p. 123).

[1] The Turkish side, on behalf of the Minister of Foreign Affairs, Ahmed Mukhtar Bey, submitted the first note to Secretary Simon on February 21, 1921, regarding the withdrawal of the Artvin and Artaani regions, and gave him a deadline of four o'clock in the evening for a response (see Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, pp. 56-57). At first, Secretary Simon rejected the Ankara government's notes and even justified their inappropriateness to some extent (Victor Nozadze, The Struggle for the Restoration of Georgia over Meskheti, Tbilisi, 1989. p. 95). The first note was followed by a second one, dated February 23, 1921. Ahmed Mukhtar Pasha informed the secretary that the Turkish Northeast Army Command had been given the appropriate order to deploy troops to Artvin and Artaan (see M. Adil Özder, Artvın ve Çevresi, 1828-1921), Ay Matbaası, 1971, p. 212).

not consider it necessary to involve Georgian military units in the occupation of the aforementioned districts; a Turkish military representative should be permanently present with the local civil authorities, and a plebiscite should be held in the future, on the basis of the results of which the status of the aforementioned districts would be finally decided. According to the secretary, the idea of a plebiscite on the part of the Turks was only formal in nature and aimed at gaining political favor with Moscow and London.

Of particular interest is the fact that three ministers of the Ankara government appeared in person at the meeting with Secretary Simon and gave a verbal promise to the Georgian diplomat on behalf of the government that Turkish troops would withdraw from the aforementioned districts as soon as the situation in Georgia improved. At the same time, the Ankara government refused to sign a written agreement, citing the uncertainty of Turkey's international status between Moscow and London as the reason. According to the Secretary, additional delays were caused by the position of some deputies of the Georgian Constituent Assembly, who supported the Bolshevik model and thus gave Ankara information that Georgia's political course was not stable. The Secretary assumed that this information was provided to Ankara by Kyazim Dirik.

The letter from the Georgian Ambassador Simon Mdiviani shows that the Georgian Cabinet of Ministers was unable to maintain its positions until the end of the London Conference, which significantly limited the diplomatic resources available to Tbilisi. Nevertheless, the Turkish government decided to fulfill the provisions of the verbal agreement and gave the appropriate order to the commander of the Eastern Front.

On the same day, March 8, 1921, the Turkish Foreign Minister Ahmet Muhtar Pasha officially informed the commander of the Eastern Front, Kızım Karabekir Pasha, that the Georgian Cabinet of Ministers requested the entry of Turkish troops into the Akhalkalaki, Akhaltsikhe, and Batumi regions on the condition that the local civil authorities remain unchanged. According to the Minister's letter, the details of the operation were to be determined by a separate agreement and that the Turkish military units were to remain in these territories until the political situation in Georgia and the Caucasus was finally clarified (Askeri tarih Belgeleri Dergisi, 1999:16-18).

These documents reveal that Ankara's goal was to legitimize a temporary military presence at the request of the Georgian government. In this way, the Turkish government was protecting its own security interests while maintaining diplomatic flexibility towards Moscow and London. For the Georgians, this agreement was a forced but hopeful attempt to save the country's civilian administration in the face of a full-fledged Bolshevik occupation.

The above-mentioned episode clearly reflects the historical reality when the Cabinet of Ministers of the Georgian government tried to save the interests of the state through diplomatic compromises. The tactics of the Ankara government were based on verbal agreements and temporary documentary formulations, which was a characteristic style of Kemalist diplomacy. At the same time, the Turkish side used a policy of balancing relations with Moscow and the West, which allowed it to simultaneously be an active player in the region and maintain international legitimacy.

The Secretary's letter and related documents demonstrate that the relations between Ankara and Tbilisi in March 1921 were no longer a classic political dialogue, but rather a complex diplomatic maneuver, where both sides tried to gain time and maximally protect their own state interests. It can be said that the March 1921 agreement between the Georgian government and the Ankara government was not a strategic alliance, but a temporary diplomatic maneuver, which became a transitional means for both sides to achieve various political goals. For Georgia, this was a forced step, that is, an attempt to protect the country's territorial integrity under the conditions of Bolshevik occupation and to preserve the formal attributes of state sovereignty, even at the cost of temporary compromises. For Turkey, this agreement was an opportunity to expand its influence in the South Caucasus, strengthen its position in negotiations with Moscow, and at the same time present its actions to the international community as „assistance" rather than expansion.

However, the nature of this verbal agreement was fragile from the very beginning. It was based on temporary conditions and political uncertainty, which excluded its military consolidation. The Kemalist side, which at that time itself was struggling with the problem of international recognition, deliberately did not transfer the agreement to a written format. This allowed it to change its position as needed, maintain flexibility and adapt to the reactions of Moscow or London. For its part, Tbilisi hoped that after the Moscow Treaty, the agreement would become a means of protecting national interests, although events showed that Turkey's temporary presence in southern Georgia did not guarantee political stability.

Thus, the March 8 agreement represents one of the most tightly balanced diplomatic episodes in Georgia's recent history, an example of how a state on the verge of occupation attempted to maintain formal sovereignty in a geopolitical chaos at a time when international law and political reality no longer coincided. It was this episode that highlighted that the strategic rationale of Georgian diplomacy at that time was based not only on ideological choices, but also on the principle of state prudence and self-preservation.

On the other side of the coin, the model of the March 8 agreement was a temporary rope. It was easily changed even with minor deviations in the political conjuncture. This situation led the parties to famous crisis episodes and confirmed that a military presence reinforced by a verbal formula cannot replace the need for a clear political agreement that specifies responsibilities, deadlines and limitations in both the operational and civilian dimensions. A broader lesson comes from the same conclusion. The security architecture of the South Caucasus in those years depended not only on force, but also on texts, the writing or non-writing of which often determined the legitimacy of force. This episode is a vivid illustration of this paradigm.

March 9, 1921, marked a new phase in the dramatic events in the South Caucasus. On that day, by an official order from the General Staff of the Turkish Grand National Assembly, the commander of the Eastern Front, Kızım Karabekir Pasha, was ordered to seize the Akhalkalaki, Akhaltsikhe, and Batumi regions (Karabekir, 2008, pp. 1027–1028). This order was a deliberate move by the Kemalist leadership to establish de facto control over territories that, from Ankara's perspective, historically fell within the geographical boundaries of the „National Covenant" (Misak-ı Milli)[1]. Karabekir's army, which was also deployed in the direction of Kars, Olt and Artaani, quickly went on the offensive and between March 9 and 11 successively captured Akhaltsikhe, Akhalkalaki and finally Batumi. The operation was considered by the Turkish side as a „peaceful entry", although in reality it was carried out with a demonstration of military force and the use of fear of the local population.

[1] The National Covenant (Misak-ı Milli) is one of the fundamental documents of Turkish statehood, adopted on January 28, 1920, at the last session of the Ottoman Parliament and later became the ideological basis of the Grand National Assembly of Turkey. The document defined the borders and geopolitical claims of the Turkish state, which were based on the principles of ethnic, religious and historical unity. According to the text of the National Covenant, the fate of the territories where the Muslim population was in the majority – including the districts of Artaan, Artvin, Batumi, Kars, Mosul, Alexandretta (Hatay) and Western Thrace – was to be decided by a plebiscite held on the basis of the free will of the local population. This principle acquired a strategic function in Kemalist diplomacy. It has become a legal-ideological argument to justify territorial claims both in international negotiations and for initiating military actions. Accordingly, Misak-ı Milli was not only a political declaration, but also a testament to the national ideology that determined the framework for the territorial construction of the Republic of Turkey. In the official statements of Kızım Karabekir, İsmet İnönü and Mustafa Kemal in 1920–1923, it was perceived as an „inviolable border", the revision of which was equivalent to state treason. From the point of view of Georgian historiography, the „National Pledge" acquires special importance in that it was on its basis that Ankara's position towards the South Caucasus was formed. Paragraphs 2 and 3 of the document directly concerned the Artvin, Artaani and Batumi regions, which was later reflected as a geopolitical justification for Turkish military operations in the March 1921 campaign. Thus, the „National Pledge" is not only a set of diplomatic principles, but also a documentary expression of the territorial self-awareness of the Kemalist state. Its analysis is necessary to correctly understand the motivations of Turkey's foreign policy towards Georgia and the entire Transcaucasia in the first half of the 20th century.

It is noteworthy that a verbal agreement had been reached in advance between the representatives of the Democratic Republic of Georgia and the Turkish National Government, according to which the local civil authorities were to remain unchanged after the entry of the Turkish army. This condition was part of Turkey's diplomatic argumentation, the purpose of which was to show during the negotiations that Ankara was not attacking Georgia, but was only temporarily controlling the territory to deter the expected Bolshevik invasion. Nevertheless, already on March 13, the situation had changed radically. On that day, Kızım Karabekir received new instructions from the Turkish Eastern Command, signed by General Ahmet Muhtar Pasha.

According to Articles 3 and 4 of the aforementioned instruction, Karabekir was instructed to abolish the local Georgian authorities in the Akhalkalaki, Akhaltsikhe, and Batumi regions and to establish Turkish administrations in their place. The order emphasized the need for full administrative and military control of the territory, including the disarmament of the local Georgian armed forces and their withdrawal beyond the newly created Turkish zone (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 1999, pp. 19–24).

The new instruction placed special emphasis on the neutralization of the Batumi administration. It stated that the local Georgian authorities should be offered to continue their activities on the territory of Ozurgeti, outside the zone occupied by Turkey. This note directly confirms Ankara's goal to create a de facto occupation regime in the Batumi region, which would be fully subordinate to the control of Turkish military and civil structures. Such an action contradicted the preliminary oral agreement reached between Turkey and Georgia, which was a sign of temporary political agreement between the two states.

The execution of the instruction caused a sharp reaction in Georgian political circles. In Tbilisi, Turkey's steps were perceived as a political deception aimed at legitimizing the de facto occupation in the eyes of international public opinion. Fears arose among Georgian diplomats and military leaders that Ankara, in parallel with Soviet Russia, would try to resolve the Batumi issue in its own favor during the upcoming negotiations in Moscow.

The minutes of the sessions of the Grand National Assembly of Turkey present the events of this period in a special light. According to the documents, there were reservations in the negotiations between Ankara and Tbilisi, which provided for the entry of Turkish troops into the regions of Artvin, Artaani, Akhaltsikhe, and Batumi only for temporary military needs. This decision was formally made with the consent of the Georgian government and was aimed at maintaining local government and public order against the backdrop of the Bolshevik threat.

However, Turkey's violation of the terms of the agreement soon became known in international diplomatic circles. Nevertheless, on March 17, 1921, after the Moscow Treaty came into force, a resolution was officially adopted at the session of the Grand National Assembly of Turkey, according to which the Turkish armed forces were to leave the Batumi region, the Akhaltsikhe and Akhalkalaki regions and guard the new state border with Soviet Georgia (TBMM Gizli Celse Zabıtları II, 1985, 17 Mart 1921 Tarihli Oturum, pp. 9–10).

The decision was a rare compromise of Kemalist diplomacy, conditioned by an agreement with Moscow. In this way, Ankara gained the opportunity to maintain a political and military alliance with Russia and at the same time gained international recognition as a new republican state. The withdrawal of Turkish troops from southern Georgia brought temporary stability, although the local population was left with a painful feeling that this step was dictated by the external balance of power, and not by bilateral good-neighborly relations.

Although the border determined by the Moscow Treaty somewhat reduced the space of Georgian territorial claims, its signing was still perceived as a guarantee of the end of the war and conflict. The withdrawal of Turkish army units from Akhaltsikhe, Akhalkalaki and Batumi finally closed the phase of military confrontation, although Georgia's political independence no longer existed in fact. These events once again confirmed that the military operations of March 1921 were not only the fate of territories, but also the last test of the political sovereignty of the states of the South Caucasus.

The Batumi military operation of March 1921 is one of the most important episodes in the military history of the Democratic Republic of Georgia, where national forces were able to expel a unit of the Royal Turkish Army from the strategic center of southwestern Georgia. As is known, at the initiative of Georgian generals and officers, the Georgian Revolutionary Committee (Revkom) entrusted the leadership of the Batumi liberation operation to General Giorgi Mazniashvili. This decision was due to his military experience, patriotic authority, and the fact that Mazniashvili was considered one of the last remaining outstanding military figures who could mobilize various political groups, together with the local population, around a common goal – the protection of territorial integrity (Daushvili et al., 2011, p. 138).

General Mazniashvili paid special attention to the unification of the local Muslim population during the Batumi military operation. His diplomatic flexibility and respect for local authorities led to the fact that influential representatives of the Batumi Muslim community joined the Georgian officers and voluntarily formed small but effective pro-Georgian units. It was their participation that became decisive in expelling the Turkish army from the inner districts of the city and capturing strategic points. Georgian military units, united with local fighters, simultaneously attacked the Turkish positions and in just a few hours were able to capture the main fortress and barracks of the city.

By the morning of March 20, 1921, at exactly 12 o'clock, Batumi and its district were completely liberated from the Turkish army units. By this time, there were no Turkish military forces left in the city, and the remaining small units were forced to leave the city and cross the Chorokhi Bridge, from where they retreated to the south. This success was followed by a mass expression of national solidarity and support from the population. The liberation of Batumi gave rise to hope in Georgian military circles that it would be possible to develop relations with Turkey in a new format in the future – based on equality and territorial respect.

The minutes of the Turkish Grand National Assembly do not place any special emphasis on this Georgian military operation, which shows that Ankara tried to respond to this event with minimal political resonance. However, the episode is still recorded in the memoirs of the Turkish general, Kızım Karabekir. In his multi-volume work İstiklal Harbimiz ("The Struggle for Independence"), he notes that on March 22 he received information from Colonel Kızım Dirik about the March 20 Batumi clashes, during which Georgian military units attacked Turkish army units at the Bartskhana barracks (Karabekir, 2008, p. 1033).

Karabekir's account shows that the fighting intensified on the northern outskirts of the city, where the Georgian fighters were supported by the Red Army cavalry. It involved several hundred Georgian soldiers and volunteers, who knew the local topography and the military positions around the city well. The fighting intensified especially when the Georgian units reached the territory of the Bartskhana barracks, where an intense clash with the enemy took place. One Turkish company was forced to surrender its weapons and be taken prisoner in the Red Army camp.

According to Qazim Karabekir, other units of the Turkish battalion stationed in Batumi were at the Mahmudiye outpost, from where they were unable to organize the defense of the city. At night, Georgian units blocked the road to the city at the bridge over the Chorokh, where, as a result of a surprise attack, the Turkish detachment was forced to abandon its positions with heavy losses. According to Karabekir, four officers and twenty-six soldiers were killed as a result of this clash, twenty-six were wounded, and forty-six were declared missing.

After the signing of the Moscow Treaty, Karabekir provided detailed information about the losses in Batumi to Ankara, where the incident was assessed as a local conflict that should not be followed by a large-scale military reaction. By his own order, only one platoon was left to protect the Turkish consulate in Batumi, while the rest of the battalion was moved south of Chorokhi. Ankara clearly instructed the Batumi garrison to maintain discipline and avoid confrontation with the Soviet side, so as not to deepen military-diplomatic tensions. As for the Akhaltsikhe and Akhalkalaki regions, according to Karabekir's notes, the Turkish forces stationed there were ordered to leave the territory after the formation of local government bodies (Karabekir, 2008: 1033).

This order was part of the implementation of the agreement, which, under the terms of the Moscow Treaty, provided for the gradual withdrawal of Turkish military units from the territories of Georgia and Armenia. Thus, the Batumi operation was not only a military action, but also a political turning point that ended Turkey's direct military presence on Georgian soil and created the basis for a new stability in the region.

The historical significance of the operation lies in the fact that it became one of the last demonstrations of Georgia's military will, ability to self-organize and national unity. The operation led by Mazniashvili is considered an example of the adaptation of Georgian military strategy in a situation where the country found itself surrounded by diplomatic isolation and military threat. Such a military success, despite its temporary nature, remained a symbol of national dignity, emphasizing the indefatigability of the Georgian people in the defense of state independence.

The operation to liberate Batumi caused significant political and international resonance in both regional and European diplomatic circles. The Western press described this event as Georgia's attempt to preserve its state identity under the double pressure of Bolshevik and Turkish pressure. The operation clearly demonstrated that Georgia's military power, despite its scarcity of resources, still possessed organizational and strategic skills, which strengthened the perception of Georgia by the West as a combat-ready and independent political entity. Thus, Georgia in fact continued the political line of the democratic republic, which aimed at integration with Western democracies and the protection of state sovereignty through realistic military-diplomatic steps.

The official reaction of Turkey to the events in Batumi was restrained. In the reports of Kızım Karabekir and the Ankara military headquarters, the Georgian operation was assessed as a local incident, the aggravation of which was not advisable in the light of the entry into force of the Moscow Treaty. Such a position clearly reflected the strategy of Kemalist diplomacy, the essence of which was to find a temporary compromise in order to strengthen relations with Soviet Russia. However, the Turkish political elite perceived this event as a warning – Georgia's military strength showed that the issue of the balance of power in the South Caucasus had not been fully resolved. Accordingly, the liberation of Batumi became a symbolic event that, despite the loss of Georgia's political independence, strengthened its national dignity and military-diplomatic heritage.

Results of the study:

1. After the First World War, a new political reality emerged between Turkey and Georgia, determined by the political distribution of power resulting from the collapse of the Ottoman Empire. Based on the Treaty of Mudros in 1918 and the Grand National Assembly of Turkey established in Ankara in 1920, Turkey moved to a republican model of government, while the Democratic Republic of Georgia sought to strengthen its independence and deepen relations with the West. The new Turkish government, led by Mustafa Kemal Pasha, aimed to revise the balance of power in the region and strengthen its influence in the Caucasus. Relations with Georgia were of strategic importance for it, since control of the Batumi, Artaani and Artvin regions in the context of the National Pact was considered a necessary component of Turkish state interests.

2. Official diplomatic relations between the governments of Georgia and Ankara were established on February 8, 1920, when Secretary Simon presented his credentials to Mustafa Kemal Pasha. This fact confirmed the recognition of the Democratic Republic of Georgia as an international entity, which is considered a significant achievement for the foreign policy of the young state. Nevertheless, bilateral relations could not develop into a stable partnership. The strengthening and expansion of Soviet Russia changed Ankara's attitude, which began military pressure in the direction of Artvin and Artaan and raised the idea of holding a plebiscite on the Batumi issue, which in fact meant an attempt to reconsider the territorial integrity of Georgia.

3. In 1920–1921, the aggressive policy of Soviet Russia in the South Caucasus significantly changed Turkey's strategic positions. Against the backdrop of the approaching occupation, Ankara considered

the issue of Georgia in the context of its own security and considered that the capture of Batumi and Artaani was necessary to contain Russian influence. The minutes of the Turkish Grand National Assembly make it clear that the Kemalist government was simultaneously oriented towards temporary cooperation with Moscow and maintaining relations with the Caucasian states that would allow it to strengthen military-political control over the region if necessary.

4. The 1920 Turkish-Armenian War and the resulting Gyumri Treaty significantly changed the balance of power in the South Caucasus. Turkey's victory over Armenia forced Georgia to declare mobilization, although Tbilisi refrained from active military intervention and maintained a neutral position. Ankara positively assessed this step and believed that Georgia was trying to maintain friendly relations with Turkey and at the same time defend its independence under Russian pressure. This fact clearly demonstrates the pragmatic and realistic nature of Georgian diplomacy of that time.

5. The Georgian Cabinet of Ministers proposed to the Turkish side to establish the border along the line defined by the Russian-Georgian treaty, which meant leaving Artaani and Batumi within Georgia. This proposal was unacceptable to Ankara, since the mentioned regions were considered an integral part of the Turkish National Pact. In February 1921, Turkey put forward a four-point proposal, according to which Artaani and Artvin were to be transferred to Turkey, and a plebiscite would be held in Batumi. Georgia ceded Artaani, but refused to change the status of Batumi, which ultimately led to an aggravation of relations and the creation of the threat of military confrontation.

6. The diplomatic mission of Simon Mdivani to Ankara, in the context of the geopolitical crisis, faced difficult conditions to protect the interests of Georgia. According to the secretary's correspondence, the Turkish Foreign Minister Ahmet Muhtar Pasha strictly adhered to the principles of the National Pledge and considered the inclusion of Batumi within the borders of Turkey to be justified. In the secretary's opinion, Ankara was trying to create a situation in the region that would, on the one hand, weaken the Bolshevik influence, and on the other hand, help it strengthen its positions before the West, especially London. Finally, Turkey, on the basis of a verbal agreement, formally at the request of Georgia, decided to deploy troops in Akhaltsikhe and Akhalkalaki, which in reality was a calculated strategic move in Kemalist diplomacy.

7. Despite the verbal agreement, in March 1921 the Turkish army violated the terms reached. In Akhaltsikhe and Akhalkalaki, the local Georgian civil authorities were abolished and Turkish administrative bodies were established. However, after the Moscow Treaty, Ankara began to withdraw troops from both Samtskhe-Javakheti and Batumi. On the basis of the treaty, Georgia and Turkey agreed to establish the state border along the line that still applies today, while Batumi ultimately remained part of Georgia, which was a significant diplomatic success for the Georgian side.

8. The minutes of the closed sessions of the Grand National Assembly of Turkey are an extremely important source for the study of relations between the Democratic Republic of Georgia and Kemalist Turkey. These documents reflect the internal dynamics of Ankara's diplomacy, the decision-making process, and the diversity of political motives. The Georgian issue was perceived in Ankara as a strategic and ideological issue that determined Turkey's state self-awareness and regional strategy. At the same time, the study shows that Georgian-Turkish relations of 1920–1921 cannot be viewed only in the context of conflict. It was a dynamic process built on the convergence of interests, which played a decisive role in shaping the political balance in the South Caucasus.

Conclusion. The research problem is connected with the historical transitional period, when the Democratic Republic of Georgia was fighting to preserve its independence, and the Grand National Assembly of Turkey was creating a new model of state identity. The intersection of these two processes determined the complex political situation in the South Caucasus, which is impossible to understand without the minutes of the closed sessions of the Turkish Grand National Assembly. These documents reflect the Turkish state thinking of that time, strategic calculations and attitude towards Georgia as a neighboring sovereign country.

The study of the problem acquires special importance in the context of the fact that two different political cultures – European-type republican Georgia and Kemalist Turkey – were trying to find their place in the new international system. The discussions in Ankara show that Turkey's foreign policy was based on the idea of implementing a national pact, tactical cooperation with Soviet Russia, and maintaining diplomatic maneuvering towards the West. These factors determined its attitude towards Georgia.

For Mustafa Kemal's government, Georgia represented a strategic space, control of which would ensure the security of the Black Sea coast and the expansion of its influence. At the same time, Ankara was well aware that the existence of Georgia as a state would temporarily hinder Soviet expansion in the region. Therefore, Turkey's policy combined a convergence of interests and geopolitical caution.

The minutes of the Turkish Grand National Assembly are not just official records. They reveal the internal mechanisms of political decision-making, where military calculations, diplomatic positions and ideological goals converge. Two main trends emerged in these discussions – a Kemalist core, which advocated the realization of the borders of the National Pact, and a pragmatic wing, which envisaged a compromise with neighboring countries. It was this balance that determined Turkey's attitude towards Georgia.

Simon Mdivani's mission to Ankara is one of the most important expressions of this difficult diplomatic background. He tried to reach an agreement that would allow the country to formally maintain its sovereignty. Despite the efforts, the Bolshevik occupation effectively nullified all the results of the agreements that existed between the two sides.

Turkey's policy towards Georgia was pragmatic, although it also had elements of imperial heritage. Ankara sought to avoid direct confrontation with Soviet Russia, while not relinquishing influence in the Artvin and Batumi regions. This policy gave rise to a temporary tactical alliance that soon ended in real geopolitical changes.

The study of the minutes of the Grand National Assembly of Turkey not only reveals historical facts, but also teaches us how state thinking and political logic were formed in the new republican state. The discussion of the Georgian issue in these sessions reveals that the Kemalist elite perceived it as a transitional space, which was necessary to maintain the balance of power between Russia and the West. As a result, the study confirms that the Georgian issue was not an accidental episode on the agenda of the Grand National Assembly of Turkey, but a central part of the regional strategy. The analysis of these documents allows us to better understand the political reality of the South Caucasus and its place in the international system of the 20th century.

From a modern perspective, this study acquires special significance, as it illustrates the continuity of regional policy and the mechanisms of formation of state interests on the example of historical experience. The analysis of the documents of the Grand National Assembly of Turkey not only serves to explain the events of the last century, but also contributes to understanding the essence of modern Georgian-Turkish relations. In today's geopolitical reality, when the South Caucasus is still at the crossroads of interests, the experience of 1920-1921 offers us a valuable example of state flexibility and diplomatic balance. These historical parallels clearly indicate that the cooperation between Georgia and Turkey is based on the interests of common stability and regional security. The study, with its depth of source knowledge, strengthens the practical importance of history for modern political science and creates an intellectual basis for a realistic analysis of international processes in the South Caucasus.

References:

Books / Monographs

Daushvili, A., Gogolishvili, O., Karalidze, J., Surguladze, K., Manvelidze, I., Matsaberidze, M., Meskhiya, E., Sioridze, M., Kavrelishvili, R., Chumburidze, D., & Janelidze, O. (2011). *The Battle for Batumi: March 18–20, 1921.* Tbilisi: Akhali Azri.

Zhordania, N. (1990). *My Past.* Tbilisi: Sarangi Publishing.

Kazemzadeh, F. (2016). *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921.* Tbilisi: Poezia Publishing.
Tsukhishvili, R. (1995). *British–Georgian Relations in 1918–1921.* Tbilisi: Meridiani Press.
Karabekir, K. (2008). *İstiklal Harbimiz* (Vol. 2). Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Tansel, S. (1978). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (Vol. 4). Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
Özder, M. A. (1971). *Artvın ve Çevresi (1828–1921).* Ankara: Ay Matbaası.

Journal Articles

Svanidze, M. (2000). Establishment of diplomatic relations between Georgia and the Government of Kemalist Turkey. *Georgian Diplomacy (Annual),* 7, Tbilisi State University Press.

Periodicals

Genelkurmayı Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. (1999). *January, Year 48, Issue 107.* Ankara: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Parliamentary Records

TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *Session of 3 July 1920.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *Session of 2 December 1920.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *Session of 24 January 1921.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *Session of 18 February 1921.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
TBMM Gizli Celse Zabıtları I. (1985). *Session of 21 February 1921.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
TBMM Gizli Celse Zabıtları II. (1985). *Session of 17 March 1921.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Archival Materials

Central Historical Archive of Georgia (CHAG). Fund 2118, File 30.
Central Historical Archive of Georgia (CHAG). Fund 2118, File 21.

შავიზღვისპირეთი - პროტოქართველურ ტომთა განსახლების არეალი

ლელა ჩოთალიშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი,
ევროპის უნივერსიტეტი; ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ენების შემსწავლელი ცენტრის მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: lela.chotalishvili@tsu.ge
ORCID: 0009-0003-3205-6981

ნარგიზ ახვლედიანი
ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა:nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3787-0195

ნინო ჯორბენაძე
ფილოლოგიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისი
სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას
სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელიი
ელ-ფოსტა: ninoaka55@yahoo.com
ORCID: 0009-0005-7894-1438

აბსტრაქტი: ანტიკური (ბერძნულ-რომაული) ტექსტები და ეპიგრაფიკული მასალა უაღრესად მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ძველი კოლხეთის, ლაზიკისა თუ იბერიის ისტორიის შესასწავლად, რადგან კავკასია, როგორც რეგიონი, პირველად სწორედ ანტიკურ წყაროებში გამოიკვეთა.

განზრახული გვაქვს, ბერძნულ-რომაულ წყაროთა მიერ მოწოდებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით აღვადგინოთ დღევანდელი *აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის* ისტორიულ-გეოგრაფიული სივრცე; შევისწავლოთ პარალელური ტოპონიმებისა თუ ეთნონიმების გავრცელებისა და ურთიერთმიმართების საკითხები; მოვახდინოთ მათი იდენტიფიცირება, ონომასტიკური ანალიზი; შევიმუშავოთ ცალკეულ ტოპონიმთა ნორმობრივი რეკომენდაციები; ასევე დავადგინოთ ქართული შესატყვისობები და გეოგრაფიული პუნქტების სახელდების მოტივაცია; ვაჩვენოთ, თუ როგორ იცვლებოდა ისტორიის განმავლობაში საზღვარი, რომელიც ანტიკურ წყაროებზე დაყრდნობით, ამავდროულად, ევროპისა და აზიის საზღვარს წარმოადგენს. რაც შეეხება ქრონოლოგიურ საზღვარს, ყველაზე ადრეულ პერიოდად ვიღებთ ჰომეროსის პოემების პერიოდს (*ილიადა, ოდისეა* – ძვ. წ. I ათასწლეული), გვიანდელი საზღვარი კი არის გვიანანტიკური ხანა, დაახლოებით ახ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევარი.

კვლევითი საკითხის ინოვაციურობას ის ფაქტი განაპირობებს, რომ ცალკე აღებული აჭარის რეგიონი ამ კუთხით არ არის შესწავლილი. ანტიკური ხანის ცალკეულ ავტორთა მონაცემების ანალიზზე დაყრდნობით, ასევე განზრახული გვაქვს, შევქმნათ პირობითი რუკების სავარაუდო რეკონსტრუქციები და მოძიებულ ინფორმაციას დავურთოთ შესაბამისი კარტოგრაფიული მასალაც.

აჭარის რეგიონის ტოპონიმთა ამგვარი სახით შესწავლა-სისტემატიზაცია იმთავითვე გულისხმობს შემდგომი კვლევისა და საკვლევი არეალის გაფართოების პერსპექტივებს. სამომა-

ვლოდ დაგეგმილი გვაქვს ამ მიმართულებით მუშაობის გაგრძელება და აღნიშნული მეთოდიკით საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე არსებული ტოპონიმიის კვლევა.

საკვანძო სიტყვები: აჭარის რეგიონის ონომასტიკა; ანტიკური წყაროები; ტოპონიმები და ეთნონიმები; ონომასტიკური ანალიზი.

* * *

შესავალი: საზღვრისპირა რეგიონები ყოველთვის განსაკუთრებული ინტერესის სფეროს წარმოადგენს, ვინაიდან აქ მიმდინარე ხალხთა გადაადგილებები, ტოპონიმთა და ეთნონიმთა მონაცვლეობა ბევრ საჭირბოროტო და სადავო საკითხს წარმოშობს. ამ დროს ონომასტიკური მასალის კვლევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ისტორიული მოვლენებისა და ეთნოგრაფიული პროცესების უკეთ გასაგებად. ტოპონიმებზე დაკვირვება გვეხმარება დავადგინოთ, როგორ იცვლებოდა კონკრეტული რეგიონი დროთა განმავლობაში, როგორ მოქმედებდა მასზე სხვადასხვა კულტურა და ენა, რადგან ტოპონიმი უფრო მყარია, ვიდრე საზოგადო სახელი, ის თაობიდან თაობას გადაეცემა და ხშირად საუკენეებსაც უძლებს, მკვიდრად ინახავს უძველეს ლექსიკურ ერთეულებს, ფუძე-ძირებს, სემანტიკას, საყურადღებო ენობრივ მოვლენებს, სუბსტრატულსა თუ ნასესხებ მასალას. ის, ამავდროულად, მეტად ღირებულ (ხშირად ფასდაუდებელ) ინფორმაციას გვაწვდის ამა თუ იმ ტერიტორიაზე მოსახლე ეთნოსების ისტორიისა და კულტურის შესახებ. შესაბამისად, ანტიკური წყაროების ამ მიმართულებით კვლევა საშუალებას მოგვცემს, თვალი მივადევნოთ ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიაზე ტომთა გადაადგილების დინამიკას.

ანტიკური ხანის წყაროები და ეპიგრაფიკული მასალა, რომლებმაც გაამდიდრეს ჩვენი ცოდნა საქართველოს შორეული წარსულის შესახებ, კარგად არის შესწავლილი, თარგმნილი და გამოცემული სხვადასხვა მეცნიერის მიერ (ა. ურუშაძის „*ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში*“; თ. ყაუხჩიშვილის „*საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები*“, „*ეპიგრაფიკული კორპუსი*“; ენციკლოპედია „*ანტიკური კავკასია*“; ნ. ფიფია, ე. კობახიძე, თ. დუნდუა „*ანტიკური ხანის ბერძნულ-ლათინური წარწერები, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო*“ და სხვა).

ეს ტექსტები უკვე დიდი ხანია, რაც ქართველი მეცნიერების, ფილოლოგების, ისტორიკოსებისა თუ არქეოლოგების, ყურადღების საგანია, თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ არ არსებობს ნაშრომი, სადაც თავმოყრილი და შესწავლილი იქნება ანტიკური პერიოდის ავტორებთან (როგორც ბერძნულენოვან, ასევე ლათინურენოვან) წარმოდგენილი ტოპონიმები თუ ეთნონიმები ქრონოლოგიური თუ ონომასტიკური ანალიზის ჭრილში.

მეთოდები: თითოეული მეთოდი უშუალოდ მორგებულია კვლევის ამოცანებთან და, აქედან გამომდინარე, წარმატებული სამეცნიერო მუშაობის გარანტია:

ჩვენთვის საინტერესო ტოპონიმებისა და ეთნონიმების მოძიებაში კვლევის სინქრონული (აღწერილობითი) მეთოდი დაგვეხმარება.

მოძიებული ინფორმაციის დამუშავებისას გამოვიყენებთ კრიტიკული ანალიზის მეთოდს, რაც გულისხმობს სხვადასხვა ავტორთან ერთი და იმავე ტოპონიმისა თუ ეთნონიმის ვარიანტების ურთიერთშედარებას, სამეცნიერო ანალიზს.

ასევე მნიშვნელოვანია წყაროების სინთეზი და ქრონოლოგიურ-შედარებითი ანალიზი, რაც მოგვცემს საშუალებას, დავადგინოთ ამა თუ იმ დასახლების სახელწოდება სხვადასხვა ეპოქაში; იქ ბინადარ ხალხთა გადაადგილების დინამიკა და ეთნონიმთა მონაცვლეობა ერთსა და იმავე ტერიტორიაზე.

რაც შეეხება ტერმინთა ლინგვისტურ ანალიზსა და ნორმების დადგენას, კვლევის აღნიშნულ ეტაპზე ჩვენ გამოვიყენებთ ლინგვისტური, კომპონენტური და ეტიმოლოგიური ანალიზის მეთოდებს.

ექსტრალინგვისტური მეთოდებით ცალკეული ადგილის გეოგრაფიული სახელწოდების სახელდების მოტივაციასაც განვსაზღვრავთ. შევეცდებით, აღვადგინოთ ტოპონიმის წარმოშობის ისტორია.

რუკების შექმნისას კი გამოვიყენებთ ციფრული ჰუმანიტარიის უახლეს მიღწევებს, რაც ბოლო წლებია საკმაოდ ეფექტურ საშუალებად ჩამოყალიბდა.

მსჯელობა: საკითხის საკვლევად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პარალელური ტოპონიმებისა თუ ეთნონიმების გავრცელებისა და ურთიერთმიმართების საკითხები; მათი იდენტიფიცირება, რადგან ანტიკურ წყაროებში ერთი და იმავე სახელწოდების ტომისა თუ დასახლების მოიხსენიება სხვადასხვა ტერიტორიაზე როგორც ერთსა და იმავე, ასევე სხვადასხვა პერიოდში, არცთუ იშვიათია (სანიგები, ტრაპეძუსი, სანები, ჰენიოქები, ფაზისი, ძიქები, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი...), მაგალითად, როგორც სტრაბონი გადმოგვცემს:

„...μετὰ δὲ τὴν Σινδικὴν καὶ τὴν Γοργιπίαν ἐπὶ τῇ θαλάττῃ ἡ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Ζυγῶν καὶ Ἡνιόχων παραλία τὸ πλέον ἀλίμενος καὶ ὀρεινή...εἶτα τὸν Πιτυοῦντα τὸν μέγαν τριακοσίων ἐξήκοντα μέχρι Διοσκουριάδος.“

„...სინდიკისა და გორგიპიის შემდეგ, სანაპიროს გასწვრივ, გაშლილია აქაჲების, ძიგებისა და ჰენიოქების მიწა, რომელიც ძირითადად უნავსაყუდო და მთიანია... შემდეგ მოდის დიდი პიტიუნტი, რომელიც დიოსკურიასიდან სამას სამოცი სტადიონითაა დაშორებული“ (Στράβων, 1877, p. XI. 2. 12).

პომპონიუს მელას მიხედვითაც:

„In Heniochorum finibus Dioscorias a Castore et Polluce Pontum cum Iasone ingressis.“

„ჰენიოქების მხარეში არის ქალაქი დიოსკურიასი, დაარსებული კასტორისა და პოლუქსის მიერ, რომლებიც მოვიდნენ იაზონთან ერთად“ (Mela, 1971, p. 111).

ამის საპირისპიროდ, ფლავიუს არიანესთან:

„...τούτων δὲ ἔχονται Μάκρωνες καὶ Ἡνίοχοι: βασιλεὺς δ᾽ αὐτῶν Ἀγχίαλος. Μακρώνων δὲ καὶ Ἡνιόχων ἐχόμενοι Ζυδρεῖται: Φαρασμάνου οὗτοι ὑπήκοοι.“

„...მათ (სანების) შემდეგ არიან მაკრონები და ჰენიოქები, მათი მეფეა ანქიალოსი. მაკრონებისა და ჰენიოქების შემდეგ არიან ძიდრიტები, ესენი ფარასმანესის [ფარსმან ქველი] ქვეშევრდომები არიან“ (Ἀρριανός, 2010, p. 15. (11 H)).

საყურადღებოა, რომ სტრაბონთან ორი ფასისი გვხვდება, იგი მდ. ჭოროხსაც ფასისს უწოდებს, ანუ გვაქვს რიონ-ფასისი და ჭოროხ-ფასისი. ჭოროხ-ფასისი სათავეს არმენიაში იღებს (Στράβων, 1877, p. XI. 2. 17), მისი შესართავია მდინარე ლიკოსი, რომელიც, თავის მხრივ, არაქსს შორდება. მდინარის ზემოთ კი, მოსხების ქვეყანაში, მდებარეობს ლევკოთეას ტაძარი. არმენიის მთებიდან გამოედინება გლავკოსი და ჰიპოსიც. საურმე გზით ოთხ დღეში კი [მდინარე] კიროსამდე მიისვლება. კიროსს სტრაბონი მტკვარს უწოდებს. აქვე ავტორი აკეთებს შენიშვნას, რომ ერატოსთენესი ლიკოსს მცდარად თერმოდონის სახელით მოიხსენიებდა. სხვა ადგილას კი, სტრაბონი ამავე მდინარის სათავეს განსაზღვრავს იბერიის ზემოთ მდებარე მთებით (Στράβων, 1877, p. XI. 3. 4).

მეცნიერთა უმეტესობა ამგვარ ცნობებს ავტორის დაუდევრობას მიაწერს. მათი აზრით, უბრალო თვალის გადავლებითაც კი შეიძლება მიხვედრა, რომ ანტიკურ ავტორებთან ჩამოთვლილი ტომები და გეოგრაფიული მონაცემები ბევრგან თავის რიგზე არ არის და შეუსაბამობას აქვს ადგილი. ისინი ერთსა და იმავე ტომს ან ერთსა და იმავე ქალაქს სხვადასხვა ადგილებში ათავსებენ და თავიანთ ასეთ ქცევას არც არაფრით განმარტავენ.

ჩვენი აზრით, ასეთი ფაქტები ავტორების დაუდევრობაზე კი არ უნდა მიუთითებდეს, არამედ რამდენიმე ფაქტორით არის განპირობებული:

• მეტწილად ტომთა მიგრაციით, მაგალითად, ანონიმის მიხედვით:

„Ἀπὸ οὖν Παλαιᾶς Ἀχαίας ἕως τῆς Παλαιᾶς Λαζικῆς καὶ ἐπέκεινα ἕως Ἀχαιοῦντος ποταμοῦ πρώην ᾤκουν ἔθνη οἱ λεγόμενοι Ἡνίοχοι, Κοραξοὶ καὶ Κωλικοὶ, Μελάγχλαινοι, Μαχέλωνες, Κόλχοι καὶ Λαζοὶ, νῦν δὲ οἰκοῦσι Ζιχοί.“

„ძველი აქაიადან ძველ ლაზიკემდე და აქედან აქაჲუსამდე ადრე სახლობდნენ ხალხები, რომელთაც ეწოდებოდა: ჰენიოქები, კორაქსები, კოლიკები, მელანქლაჲნები, მაქელონები, კოლხები და ლაზები, ახლა კი სახლობენ ძიქები“ (Ανωνύμου, 1883, p. 59.(18)).

ლაზები, რომლებიც დაახლოებით I საუკუნიდან სამხრეთ ტერიტორიაზე ჩანან, უძეელეს წყაროებში ჩრდილოეთით იმყოფებიან (ისევე, როგორც ჰენიოქები) (Καισαρεύς, 1914, p. 8.10.1).

• ამასთან უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ავტორები სხვადასხვა პერიოდის წყაროთი სარგებლობენ, მაგალითად კლავდიოს პტოლემაიოსს, როგორც ჩანს, ძველი წყარო ჰქონდა ხელთ – მისი

ჰენიოქები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ჩრდილო ნაწილში არიან (და არა სამხრეთში, როგორც ეს უფრო გვიანდელ წყაროებში არის). ამაზე მიუთითებს ასევე ძინქების (ძიგების) ხსენებაც სარმატიაში, რაც სტრაბონის დროიდან იცვლება. სტრაბონის დროს ძიგები უკვე შავი ზღვის პირას არიან. ისინი, როგორც ჩანს, ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიაში ჩამოვიდნენ და სტრაბონის შემდეგი პერიოდის წყაროები მათ სწორედ ამ ტერიტორიაზე მოიხსენიებენ.

• ერთი მხრივ, ანტიკური ხანის ავტორები აღგვიწერენ იმ გეოგრაფიულ სივრცესა და იმ ეპოქის რეალური ვითარებას, რომელიც მათთვის ნაცნობი იყო. მეორე მხრივ კი, ხელმძღვანელობენ სხვადასხვა პერიოდის გადმოცემებით, მაგალითად ლეგენდარული აია აპოლონიოს როდოსელთან ფასისის შესართავთანაა, იქვე, სანაპიროზე:

„κείνου νῆ᾽ ἐλάοντες ἐπὶ προχοὰς ποταμοῖοπύργους εἰσόψεσθε Κυταιέος Αἰήταο,ἄλσος τε σκιόειν Ἄρεος..“

„როცა ამ მდინარის შესართავთან მიაცურებთ ხომალდს, დაინახავთ კვიტაიელი აიეტის კოშკებს და არესის ჩრდილოვან ჭალაკს...“ (Ῥόδιος, 1986, pp. II, 402-404).

სხვა ავტორებთან კი აია ზოგან მდინარიდან 22 კილომეტრშია, ზოგან 33, 55 და ა. შ.

• ცალკე უნდა აღინიშნოს ის შემთხვევები, როდესაც ერთი და იმავე სახელწოდების ტომი სხვადასხვა ტერიტორიაზე მოსახლეობს ერთსა და იმავე პერიოდში, მაგალითად პროკოპი კესარიელი საგინების (სანიგების) ტომს შავიზღვისპირეთში ორ ადგილას ასახელებს, ერთს ტრაპეზუნტის სიახლოვეს, მეორეს კი – აბაზგებისკენ. ასევე ორივე ადგილას არის სებასტოპოლისი და პიტიუნტი (Καισαρεύς, 1914, p. 8.3.4).

• გასათვალისწინებელია ის შემთხვევები, როდესაც ტომის სახელდება იცვლება, მაგ. ანონიმი გვაცნობებს:

„Ἀπὸ οὖν Διοσκουρίδος τῆς [καὶ] Σεβαστουπόλεως ἕως Ἀψάρου ποταμοῦ πρώην ᾤκουν ἔθνος οἱ λεγόμενοι Κόλχοι οἱ μετονομασθέντες Λαζοί.“

„დიოსკურიიდან, ანუ სებასტოპოლისიდან მდინარე აფსაროსამდე ადრე სახლობდა ხალხი, რომელთაც კოლხები ეწოდებოდათ და რომელთაც ლაზებად გადაერქვათ სახელი“ (Ανωνύμου, 1883, p. 48.(7)).

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ესა თუ ის ტოპონიმი თუ ეთნონიმი ქართულ თარგმანებში ხშირად სხვადასხვა ფორმით არის წარმოდგენილი (ძიგები/ზიგები, ჰენიოხები/ჰენიოქები...). არ გვაქვს წყაროებში დასახელებული ტოპონიმებისა და ეთნონიმების სრულყოფილი ლინგვისტური თუ ეტიმოლოგიური ანალიზი. ვფიქრობთ, შესამუშავებელი და დასადგენია ენობრივი სანორმე რეკომენდაციები – ერთი და იმავე ტომისა თუ გეოგრაფიული პუნქტის, ანუ ერთი და იმავე ცნების აღმნიშვნელი ტერმინის პარალელური ვარიანტების თავმოყრა, სამეცნიერო ანალიზი და მათი შესაბამისი ერთი ქართული ტერმინის შემუშავება, რაც ასევე ჩვენ მიერ შემოთავაზებული კვლევის სიახლეს წარმოადგენს.

როგორც ვხედავთ, ბერძნულ-რომაულ წყაროთა მიერ მოწოდებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით შეგვიძლია გარკვეულწილად აღვადგინოთ დღევანდელი *აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის* ისტორიულ-გეოგრაფიული სივრცე; ვაჩვენოთ, თუ როგორ იცვლებოდა ისტორიის განმავლობაში საზღვარი, რომელიც ანტიკურ წყაროებზე დაყრდნობით, ამავდროულად, ევროპისა და აზიის საზღვარს წარმოადგენს, თუმცა რამდენიმე ფაქტორი აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ:

• საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობამ შეიძლება ძველი ადგილ-საცხოვრისი შეიცვალოს და ტოპონიმი თან „წაიღოს“ ახალ ტერიტორიაზე. ამიტომ, არცთუ იშვიათად, ერთი და იგივე სატომო სახელი თუ გეოგრაფიული სახელწოდება განსხვავებულ ტერიტორიებზე გვხვდება.

• შეიძლება მოსახლეობა სხვა ენობრივ კოლექტივს შეერიოს. შედეგად, ძველი გეოგრაფიული ნომენკლატურის სანაცვლოდ იქმნება სახელწოდებათა ახალი ნარევი ფენა, რომლის შემადგენლობაშიც ხშირად გვხვდება ორენოვანი ტოპონიმები.

• ძველი ბერძნები ქართველურ სახელებს ან თარგმნიდნენ, ან კალკირებას ახდენდნენ, თუმცა ხშირად მათი ყურისათვის უცხო ტოპონიმს ჟღერადობით მსგავსი ბერძნულ სიტყვით ანაცვლებდნენ, ხოლო კალკირებისას, როგორც ჩანს, ბერძნული ფონეტიკის თავისებურების გამო, ხშირად ამახინჯებდნენ.

• როდესაც ამა თუ იმ გეოგრაფიული პუნქტის ლოკალიზაციაზე ვსაუბრობთ, უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სამი ათასწლეულის განმავლობაში მდინარეთა კალაპოტებიც შეიცვალა და ზღვის სანაპირო ზოლიც.

• გარდა ამისა, ჩვენამდე მოღწეული ზოგიერთი ანტიკური წყარო შეიძლება ზუსტ ინფორმაციას არც ფლობდეს ამა თუ იმ ტომზე თუ გეოგრაფიულ პუნქტზე. ამიტომ არ უნდა ველოდეთ, რომ ჩვენამდე ზუსტად იქნება მოღწეული მათი სახელები თუ კოორდინატები.

დასკვნები: ანტიკური წყაროების ამ მიმართულებით კვლევა საშუალებას მოგვცემს, თვალი მივადევნოთ ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიაზე ტომთა გადაადგილების დინამიკასა და მათ ურთიერთობას მეზობელ ტომებთან.

შედეგად, შეიქმნება ნაშრომი, სადაც არამხოლოდ თავმოყრილი იქნება ანტიკურ წყაროებში ნახსენები ტოპონიმები თუ ეთნონიმები, არამედ წარმოვადგენთ მათ ქრონოლოგიურსა თუ ონომასტიკურ ანალიზს; პროტოქართველურ ტომთა განსახლების არეალსა და მათი გადაადგილების დინამიკას; თითოეული ტოპონიმის სახელდების ისტორიას და ვაჩვენებთ, თუ როგორ იცვლებოდა საზღვრისპირა ტოპონიმია ამა თუ იმ დამპყრობლისა თუ მეზობლის ენობრივი გავლენის შედეგად.

ვფიქრობთ, კვლევის მოსალოდნელი შედეგები ღირებული იქნება აჭარის რეგიონში ბინადარი პროტოქართველური ტომების განსახლების არეალის, მიგრაციის, ყოფის, კულტურის რიგი დეტალების დასადგენად, მათი უფრო სრულყოფილად და თვალსაჩინოდ აღსაქმელად.

სამომავლოდ დაგეგმილი გვაქვს ამ მიმართულებით მუშაობის გაგრძელება. შემდეგ ეტაპზე ივარაუდება აღნიშნული მეთოდიკით საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე არსებული ტოპონიმიის კვლევა, რაც დაგვეხმარება, უკეთ გავაანალიზოთ ქართველთა წინაპარი ტომების განსახლების არეალი და მათი გადაადგილების მარშრუტები.

References:

Mela, P. (1971). De Chorographia. (G. Ranstrand, Ed.) Goeteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.

Ανωνύμου. (1883). Περίπλους Ευξείνου Πόντου. In M. K, Fragmenta Historicorum Graecorum (Vol. V, pp. 174 – 184). Paris: Didot.

Αρριανός, Φ. (2010). Περίπλους του Ευξείνου Πόντο. In K. Mueler, Geographi Graeci minores (Vol. I). Cambridge: Cambridge University Press.

Καισαρεύς, Π. (1914). Υπέρ των πολέμων λόγοι. (H. B. Dewing, Ed.) Toronto: University of Toronto Libraries.

Ῥόδιος, Ἀ. (1986). Αργοναυτικά. (H. Fraenkel, Ed.) Oxford: Clarendon Press.

Στράβων. (1877). Γεωγραφικά (Vols. I-III). (Meineke, Ed.) Leipzig: Typis B. G. Teubneri.

BLACK SEA COAST - THE SETTLEMENT AREA OF PROTO-GEORGIAN TRIBES

LELA CHOTALISHVILI
PhD in Philology,
European University; Lecturer in Classical Languages
At Language Centre of Ivane
Javakhishvili Tbilisi State University
E-Mail: lela.chotalishvili@tsu.ge
ORCID: 0009-0003-3205-6981

NARGIZ AKHVLEDIANI
PhD in Philology,
Principal/Senior researcher at Niko Berdzenishvili Institute
of BatumiShota Rustaveli State University,
E-Mail: nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3787-0195

NINO JORBENADZE
PhD in Philology,
Senior researcher at Arnold Chikobava Institute
of Linguistics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
E-Mail: ninoaka55@yahoo.com
ORCID: 0009-0005-7894-1438

Abstract: Ancient (Greco-Roman) texts and epigraphic materials represent an extremely important source for studying the history of ancient Colchis, Lazica, and Iberia, as the Caucasus region was first identified precisely in these Ancient sources.

We intend to reconstruct the historical-geographical space of the present-day Autonomous Republic of Adjara based on information provided by Greco-Roman sources. Our study will focus on the distribution and interrelation of parallel toponyms and ethnonyms, their identification, and onomastic analysis. Additionally, we aim to develop normative recommendations for certain toponyms, determine their Georgian equivalents, and explore the motivation behind the naming of geographical locations. Furthermore, we will illustrate how borders have changed over time, particularly the boundary that, according to Ancient sources, also represented the division between Europe and Asia. Regarding the chronological boundaries, the earliest period we consider is that of Homer's poems (*Iliad*, *Odyssey* – 1st millennium BC), while the later boundary is the Late Antique period, approximately the first half of the 6th century AD.

The innovative aspect of this research lies in the fact that the Adjara region has not previously been studied from this perspective as an independent subject. Based on the analysis of data from individual ancient authors, we also plan to create hypothetical reconstructions of conditional maps and supplement the collected information with corresponding cartographic materials.

The study and systematization of Adjara region toponyms in this form inherently suggest perspectives for further research and expansion of the study area. In the future, we intend to continue working in this direction and conduct research on toponymy across the entire territory of Georgia using the aforementioned methodology.

Keywords: Onomastics of the Adjara Region; Ancient sources; toponyms and ethnonyms; onomastic analysis.

* * *

Introduction: Border regions have always been subjects of special interest, as the movement of people and the alternation of toponyms and ethnonyms in these areas give rise to many pressing and controversial issues. In such cases, the study of onomastic material is of particular importance for better understanding historical events and ethnographic processes. Observing toponyms helps us determine how a specific region has changed over time and how various cultures and languages have influenced it, as toponyms are more stable than common nouns. They are passed down from generation to generation, often enduring for centuries, firmly preserving ancient lexical units, roots, semantics, notable linguistic phenomena, as well as substrate and borrowed elements. At the same time, they provide highly valuable (often invaluable) information about the history and culture of the ethnic groups inhabiting a given territory. Accordingly, the study of Ancient sources in this direction will allow us to trace the dynamics of tribal movements in the territory of our interest.

The Ancient sources and epigraphic material that have enriched our knowledge of Georgia's distant past have been well-studied, translated, and published by various scholars (A. Urushadze, *„Ancient Colchis in the legend of the Argonauts";* T. Kaukhchishvili, *„History of Georgia in Ancient Greek Sources";* T. Kaukhchishvili, *„Georgian Corpus of Greek Inscriptions",* Vols. I-III; *Caucasus antiquus: Encyclios disciplina,* Vol. 1-5; N. Piphia, E. Kobakhidze, T. Dundua, *„Greek-Latin Inscriptions of the Classical Period as a Source for the History of Georgia"* and others).

These texts have long been the subject of interest for Georgian scientists, philologists, historians, and archaeologists. However, it can be said that there is no comprehensive study where the toponyms and ethnonyms presented by ancient authors (both Greek – and Latin-speaking) are collected and analyzed from a chronological and onomastic perspective.

Methods: Each method is directly tailored to the research objectives, and as a result, guarantees the success of the scientific work:

The synchronous (descriptive) research method will help us identify the toponyms and ethnonyms of interest.

When processing the collected information, we will apply the method of critical analysis, which involves comparing different authors' variations of the same toponym or ethnonym and conducting a scientific analysis.

Additionally, the synthesis of sources and chronological-comparative analysis are crucial. These will allow us to determine the names of specific settlements across different historical periods, track the migration dynamics of the populations residing there, and observe the succession of ethnonyms in the same geographical area.

Regarding the linguistic analysis of terms and the establishment of norms, at this stage of the research, we will employ linguistic, componential, and etymological analysis methods.

Using extralinguistic methods, we will also determine the motivation behind the naming of specific geographical locations. We will attempt to reconstruct the history of each toponym's origin.

When creating maps, we will utilize the latest advancements in digital humanities, which have proven highly effective in recent years.

Discussion: For the study of the issue, it is particularly important to examine the distribution and interrelation of parallel toponyms and ethnonyms, as well as their identification. This is because, in Ancient sources, it is not uncommon for the same name of a tribe or settlement to be mentioned in different territories, either in the same or different periods (e.g., Sanigi, Trapezus, Sani, Heniokhi, Phasis, Zygi, Sebastopolis, Pityus, etc.). For example, Strabo states:

"...μετ□ δ□ τ□ν Σινδικ□ν κα□ τ□ν Γοργιπίαν □π□ τ□ θαλάττ□ □ τ□ν □χαι□ν κα□ Ζυγ□ν κα□ □νιό χων παραλία τ□ πλέον □λίμενος κα□ □ρεινή...ε□τα τ□ν Πιτυο□ντα τ□ν μέγαν τριακοσίων □ξήκοντα μ έχρι Διοσκουριάδος."

"…After Sindike and Gorgippia, along the coast, lies the land of the Achaeans, Zygoi, and Heniochi, mostly harborless and mountainous… then comes the great Pityus, three hundred and sixty stadia away from Dioscurias" (Στράβων, 1877, p. XI. 2. 12).

According to Pomponius Mela as well:

"in Heniochorum finibus Dioscorias a Castore et Polluce Pontum cum Iasone ingressis."

"In the land of the Heniochi, there is the city of Dioscurias, founded by Castor and Pollux, who came along with Jason" (Mela, 1971, p. 111).

On the contrary, according to Flavius Arrian:

"...τούτων δ□ □χονται Μάκρωνες κα□ □νίοχοι: βασιλε□ς δ□ α□τ□ν □γχίαλος. Μακρώνων δ□ κα□ □νιόχων □χόμενοι Ζυδρε□ται: Φαρασμάνου ο□τοι □πήκοοι."

"…Next to these (the Sanes) are the Macrones and the Heniochi, whose king is Anchialus. Adjacent to the Macrones and Heniochi are the Zydritae, who are subjects of Pharasmanes [Parsman the Lower]" (Αρριανός, 2010, p. 15. (11 H)).

It is noteworthy that Strabo mentions two rivers named Phasis. He also refers to the Chorokhi River as Phasis, meaning we have both the Rioni-Phasis and the Chorokhi-Phasis. The Chorokhi-Phasis originates in Armenia (Στράβων, 1877, p. XI. 2. 17), and its tributary is the Lycos River, which, in turn, separates from the Araxes. Further upstream, in the land of the Moschi, is the Temple of Leucothea. The Glaucus and Hippos rivers also originate from the mountains of Armenia. It takes four days by wagon to reach the Cyrus River, which Strabo identifies as the Mtkvari (Kura). The author also notes that Eratosthenes mistakenly referred to the Lycos as the Thermodon. Elsewhere, Strabo places the source of this river in the mountains above Iberia (Στράβων, 1877, p. XI. 3. 4).

Most scholars attribute such discrepancies to the author's carelessness. In their view, even a cursory glance reveals that the tribes and geographical data listed by ancient authors are often out of order, leading to inconsistencies. They place the same tribe or city in different locations without providing any explanation for this inconsistency.

In our opinion, however, such cases do not necessarily indicate the authors' negligence but rather stem from several factors:

- Primarily due to the migration of tribes. For example, according to Arrian:

"□π□ ο□ν Παλαι□ς □χαίας □ως τ□ς Παλαι□ς Λαζικ□ς κα□ □πέκεινα □ως □χαιο□ντος ποταμο□ πρώην □κουν □θνη ο□ λεγόμενοι □νίοχοι, Κοραξο□ κα□ Κωλικο□, Μελάγχλαινοι, Μαχέλωνες, Κόλχο ι κα□ Λαζο□, ν□ν δ□ ο□κο□σι Ζιχοί."

"From Old Achaea to Old Lazica, and beyond to the Achaeus River, there formerly lived the peoples called the Heniochi, Coraxi, Melanchlani, Machelones, Colchians, and Lazes; now the Zikhi live there**"** (Ανωνύμου, 1883, p. 59.(18)).

The Lazi, who appear in the southern regions from approximately the 1st century AD, are found in earlier sources farther north (just like the Heniokhi) (Καισαρεύς, 1914, p. 8.10.1)**.**

- At the same time, we must take into account that the authors rely on sources from different periods. For example, Claudius Ptolemy seems to have had an Ancient source at hand – his Heniochi are located in the northern part of the eastern coast of the Black Sea (and not in the south, as is the case in later sources). This is also indicated by the mention of the Zinkhi (Zigi) in Sarmatia, which changes from the time of Strabo. By Strabo's time, the Zigi were already on the coast of the Black Sea. It seems that they moved from North Caucasus to Transcaucasia, and sources from the period after Strabo mention them precisely in this territory.
- On the one hand, ancient authors describe the geographical space and the contemporary reality familiar to them. On the other hand, they rely on traditions from different periods. For example, according to Apollonius of Rhodes, the legendary Aia is located at the mouth of the Phasis River, right on the coast.

"κείνου ν□□ □λάοντες □π□ προχο□ς ποταμο□οπύργους ε□σόψεσθε Κυταιέος Α□ήταο,□λσος τε σκιόειν □ρεος..."

“ Driving his ship to the outflows of the river, you will see the towers of Aeëtes of Kutaia, and the shady grove of Ares...“ (□όδιος, 1986, pp. II, 402-404).

However, in the works of other authors, its location varies – some place it 22 kilometers from the river, others at 33, 55, and so on.

• A separate point should be made about cases where the same tribal name appears in different territories during the same period. For example, Procopius of Caesarea mentions the Sanni (Sanigs) tribe in two locations along the Black Sea coast – one near Trapezus and the other towards the Abasgi. Likewise, both regions have cities named Sebastopolis and Pityus (Καισαρεύς, 1914, p. 8.3.4).

• It is also important to consider cases where the name of a tribe changes over time. For example, an anonymous source informs us:

„□π□ ο□ν Διοσκουρίδος τ□ς [κα□] Σεβαστουπόλεως □ως □ψάρου ποταμο□ πρώην □κουν □θνο ς ο□ λεγόμενοι Κόλχοι ο□ μετονομασθέντες Λαζοί.“

“From Dioscurias, which is also Sebastopolis, to the river Apsarus, there once lived a people called the Colchians, who were later renamed the Lazi“ (Ανωνύμου, 1883, p. 48.(7)).

It should also be noted that the same toponyms and ethnonyms are often presented in different forms in the Georgian translations (e.g., Zikh/Zigi, Heniohhi/Henioqi…). We do not have a complete linguistic or etymological analysis of the toponyms and ethnonyms mentioned in the sources.

We believe that it is necessary to develop and establish linguistic standard recommendations – to collect, analyze scientifically, and create one unified Georgian term for the parallel variants of the same ethnic group or geographical location, which also represents the novelty of the research we propose.

As we can see, based on the information provided by Greco-Roman sources, we can partially reconstruct the historical-geographical space of the present-day Autonomous Republic of Adjara; demonstrate how the border, which, according to Ancient sources, simultaneously represents the boundary between Europe and Asia, changed over the course of history. However, several factors must necessarily be taken into account:

• Over the centuries, populations may have changed their settlement locations, and the toponym may have been „carried“ to a new area. Therefore, it is not uncommon for the same ethnonym or geographical name to be found in different regions.

• Populations may have merged with other linguistic groups. As a result, instead of the old geographical nomenclature, a new mixed layer of names emerges, often including bilingual toponyms.

• The ancient Greeks either translated or calqued Kartvelian names, but often replaced unfamiliar toponyms with phonetically similar Greek words. When calquing, due to the peculiarities of Greek phonetics, they often distorted the original names

• When discussing the localization of a particular geographical point, we must consider that over three millennia, riverbeds and coastal lines have also changed.

• Additionally, some surviving Ancient sources may not contain entirely accurate information about certain tribes or geographical locations. Therefore, we should not expect their names or coordinates to have been preserved with absolute precision.

Conclusions: We can track the dynamics of tribal movements in our area of interest and their interactions with nearby tribes by conducting research on ancient sources in this area. Therefore, in addition to compiling toponyms and ethnonyms mentioned in ancient sources, we will also present their chronological and onomastic analysis, the area where proto-Georgian tribes settled and their migration dynamics, the history of each toponym’s naming, and how border toponyms changed as a result of specific conquerors’ or neighbors’ linguistic influences.

We believe that the anticipated research results will be valuable for determining various details about the settlement area, migration, lifestyle, and culture of proto-Georgian tribes in the Adjara region, enabling a more complete and clear understanding of their history.

We plan to continue working in this direction in the future. The next stage envisions researching toponymy across the entire territory of Georgia using this methodology, which will help us better analyze

the settlement areas of ancestral Georgian tribes and their migration routes.

References

Mela, P. (1971). *De Chorographia.* (G. Ranstrand, Ed.) Goeteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.

Ανωνύμου. (1883). Περίπλους Ευξείνου Πόντου. In M. K, *Fragmenta Historicorum Graecorum* (Vol. V, pp. 174 – 184). Paris: Didot.

Αρριανός, Φ. (2010). Περίπλους του Ευξείνου Πόντου. In K. Mueler, *Geographi Graeci minores* (Vol. I). Cambridge: Cambridge University Press.

Καισαρεύς, Π. (1914). *Υπέρ των πολέμων λόγοι.* (H. B. Dewing, Ed.) Toronto: University of Toronto Libraries.

□όδιος, □. (1986). *Αργοναυτικά.* (H. Fraenkel, Ed.) Oxford: Clarendon Press.

Στράβων. (1877). *Γεωγραφικά* (Vols. I-III). (Meineke, Ed.) Leipzig: Typis B. G. Teubneri.

ქართული და ემიგრანტული პრესა საქართველოს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შედეგებზე

(სტატიები, წერილები და მოგონებები)

თინათინ ჯაბადარი
ისტორიის დოქტორი, უფროსი სპეციალისტი
საქართველოს ეროვნული არქივი
ელ-ფოსტა: tinikojabadari@gmail.com
ORCID: 0009-0007-1997-5683

აბსტრაქტი: 1921 წლის თებერვალში გასაბჭოებულმა რუსეთმა ძალის გამოყენებით მოახერხა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია. იმავე წლიდან დაიწყო ქართული ეროვნული მოძრაობა, რომლის მიზანი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო. 1921 წლიდან დაწყებული ეროვნული მოძრაობა, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებით დასრულდა. აჯანყებამ საქართველოს ვერ მოუტანა გამარჯვება, დამარცხდა, რუსეთის ჯარმა სძლია ერთსულოვნებით ამოძრავებულ ქართველებს, მტერმა მოახერხა ქართველი ერის საუკეთესო შვილების სანიმუშოდ დასჯა, საქართველოს ყველა კუთხეში ცდილობდა ტერორით გაეტეხა ქართველი ხალხის სულიერება.

1924 წლის აჯანყების წარუმატებლობამ და მისმა შედეგებმა აღაშფოთა ევროპა, თუმცა საქართველოსთვის დახმარების ხელი არავის გამოუწვდია.

საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში მიმოფანტულმა ქართველების ნაწილმა საქართველოს ეს მძიმე მდგომარეობა და იმ წლების შეფასება თავის მოგონებებში, წერილებში გადმოგვცა. ამ მოვლენებზე მრავალი წიგნი დაიწერა, თუმცა სტატიაში გამოყენებულია მხოლოდ საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული ქართველ ემიგრანტთა ფონდებში დაცული დოკუმენტები, ქართული ოფიციალური პრესისა და ემიგრანტული პრესის ფურცლებზე გამოქვეყნებული ინფორმაციაა. აჯანყების საკითხი ყოველთვის აქტუალური იყო, წლების განმავლობაში ხდებოდა და დღესაც ხდება მისი შეფასება.

1924 წელს აგვისტოს აჯანყებიდან ერთი საუკუნე შესრულდა. ამიტომ ჩავთვალე საჭიროდ, რომ ამ ჩანაწერებით თქვენამდე მომეტანა საქართველოს ისტორიიდან მშფოთვარე წლების ისტორია. თემის ქრონოლოგიური ჩარჩოები 1921-1925 წლები.

საკვანძო სიტყვები: აგვისტოს აჯანყება, რეპრესიები, ქართული პრესა, ემიგრანტული პრესა, დამოუკიდებლობის დღე.

* * *

სტატიის შესავალი: 1921 წლის თებერვალში რუსეთმა სამხედრო ძალის გამოყენებით მოახერხა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია. იმავე წლიდან დაწყებული ეროვნული მოძრაობა, რომლის მიზანი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებით დასრულდა. აჯანყებამ საქართველოს ვერ მოუტანა გამარჯვება, დამარცხდა, რუსეთის ჯარმა სძლია ერთსულოვნებით ამოძრავებულ ქართველებს, მტერმა მოახერხა ქართველი ერის საუკეთესო შვილების სანიმუშოდ დასჯა – საქართველოს ყველა კუთხეში ცდილობდა ტერორით გაეტეხა ქართველი ხალხის სულიერება, დიდმა ნაწილმა დატოვა სამშობლო და ევროპაში დაიდო ბინა.

1924 წლის აჯანყების წარუმატებლობამ და მისმა შედეგებმა აღაშფოთა ევროპა, თუმცა საქართველოს დახმარება ვერ შეძლო. ოკუპაციის შემდეგ, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში მიმოფანტულმა ქართველების ნაწილმა სამშობლოს მძიმე მდგომარეობა თავის მოგონებებში, ერთმანეთში მიწერ-მოწერით გადმოგვცა. მათ ჩანაწერებში მოხდა მიმდინარე მოვლენების შეფასებაც. ისინი

განიხილავდნენ როგორც რუსული ოკუპაციის შედეგებს, ასევე საკუთარ შეცდომებს. აღნიშნულ მოვლენებს აშუქებდა როგორც ემიგრანტული, ასევე ადგილობრივი პრესა. დაპირისპირებულ მხარეთა შეფასება აბსოლუტურად განსხვავებული იყო. აჯანყების საკითხი ყოველთვის აქტუალური იყო, წლების განმავლობაში და დღესაც მიმდინარეობს მისი შეფასება, როგორც ჩვენი, ისე უცხოელი ისტორიკოსების მიერ. ამ დიდი მოვლენიდან საუკუნის გასვლის შემდეგ საჭიროდ ჩავთვალე, რომ ამ თემით თქვენამდე მომეტანა საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფონდებში არსებული მასალის ნაწილი წერილებისა და მოგონებების სახით, ემიგრაციაში მყოფი ჩვენი თანამემამულეების მიერ პერიოდული გამოცემების და ოციანი წლების ქართული პრესის ფურცლებზე გამოქვეყნებული მასალის ნაწილი, რომელიც ზემოთ აღნიშნულ აჯანყების, საქართველოსა და ქართველთა რეპრესიებს ეხება, თუმცა აქვე აღნიშნავ, რომ თემაში გამოყენებული მასალით შეუძლებელი მისი სრული სახით წარმოდგენა.

მეთოდები: თემა ეფუძნება საქართველოს საისტორიო ცენტრალურ არქივში დაცულ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფონდებში, გასული საუკუნის ოციან წლებში პარიზში გამომავალ ქართული ჟურნალ „სამშობლოს“ და საქართველოს სსრ-ს ოფიციალურ პრესის ფურცლებზე დაცულ ინფორმაციას.

მსჯელობა: *საქართველოს ემიგრანტთა ფონდებში დაცულია მიმოწერები, ჩანაწერები, რომლებიც როგორც ფანქრით, ასევე მელნით არის შესრულებული, დოკუმენტები ნაწილობრივ დაზიანებულია, გაცრეცილია და ტექსტი არ იკითხება. ისინი მოგვითხრობენ 1921-1924 წლების საქართველოს მაზრებში არსებულ მდგომარეობაზე, წერილის ადრესატები და ავტორთა სახელები გასაიდუმლოებულია. მაგალითისთვის: „ძვირფასო* ***ჰანიბალ****.... თანახმად თქვენი და* ***თადეოზის*** *შეხედულებისა, ჩვენ არა ერთხელ დაუყენეთ ციხის ამხანაგებს გაქცევის კითხვა, მაგრამ ისინი ამ ვაჭრობის წინააღმდეგნი არიან, გარდა ჩვენი* ***ზაქარიასი****.... მისი წერილები საჭიროა. გნახეთ ყველა გამარჯვებით, თქვენი* ***მურალხანი*** *(სცა, ფ.1861, ა 3, ს. N 132, გვ. 59.).*

გასაბჭოების შემდეგ წლებში საქართველოს დამოუკიდებლობის დღეს, 26 მაისს ქართველი ხალხი კვლავ „ზეიმობდა“. მალულად ქვეყნდებოდა ხალხისათვის დაწერილი მოწოდებები: საქართველოს ახალგაზრდა მარქსისტთა ორგანიზაციისაგან, თბილისში არსებული სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის ფრაქციისაგან და რაოდენ საკვირველიც არ უნდა იყოს საქართველოში მცხოვრები რუსული კომიტეტისაგან, ისინი მოუწოდებდნენ საქართველოს მოსახლეობას მათ წინააღმდეგ, ვინც ფეხით გათელა საქართველოს თავისუფლება:

„ხალხო, ყველამ იარეთ საქართველოს გათავისუფლების დროშის ქვეშ და საქვეყნოდ ყველას გასაგონად განაცხადეთ:

„გაუმარჯოს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ საქართველოს...

გაუმარჯოს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების დღეს – 26 მაისს...

გაუმარჯოს ხალხთა ძმობას, ბოლშევიკური უღლისგან გათავისუფლებულ საქართველოში...

ძირს ბოლშევიკური ოკუპაცია...

ძირს ძალაუფლება, რომელიც მხოლოდ მოტყუებულ და დამონებულ ჯარისკაცთა ხიშტებს ეყრდნობა...“ (ფ.1861, ა.1, ს.132, გვ. 37.)

26 მაისის მოლოდინში მთავრობამ მთელი საქართველოს მასშტაბით, განსაკუთრებით კი თბილისში გააძლიერა რეპრესიები. 17 მაისამდე დედაქალაქში უკვე დაპატიმრებული იყო სამასზე მეტი ქართველი ოფიცერი, მილიციის ხელმძღვანელები, რკინიგზის, ტრამვაის სახელოსნოების მოწინავე მუშები და „ჩეკას“ სარდაფებში გამოამწყვდიეს. ერთად მუშაობდა „ზაკჩეკა“, „გრუზჩეკა“, „რუსჩეკა“.

1922 წლის 23 მაისს გააუქმეს საქართველოს დამოუკიდებლობის დღის – 26 მაისის უქმე დღე და მის ნაცვლად 25 თებერვალი შემოიღეს „ამით საყოველთაოდ ვაცხადებთ, თანახმად აღმასკომის პრეზიდიუმის დადგენილებისა, რომ საქართველოს ნამდვილი დამოუკიდებლობის დღე არის 25 თებერვალი და არა 26 მაისი, ... დღე, როდესაც გათავისუფლდა საქართველო“. ხელს აწერდნენ აღმასკომის თავმჯდომარე: ფ. მახარაძე და მდივანი თ. კალანდაძე (ფ.1861, ა.1, ს.132, ფ. 23).

კახეთში, სიღნაღის მაზრაში 24, 25, 26 მაისს გაიმართა კრებები, მიტინგები ხალხმა ყველგან რუსული მმართველობის საწინააღმდეგო დადგენილებები მიიღო, ხელი მოაწერა ხუთასმა წერა კითხვის მცოდნე ადამიანმა, ყველამ ერთად დადეს ფიცი იბრძოლებდნენ საქართველოს თავისუფლებისათვის სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე. მსგავსი სიტუაცია იყო სხვა მაზრებშიც.

ამ ამბებს ევროპაში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეები ეხმაურებოდნენ. პარიზში გამომავალი ქართული ჟურნალი „სამშობლოსათვის“ მოწინავე სტატიაში, რომელიც თვით ქაქუცა ჩოლოყაშვილს ეკუთვნის, მილოცვასთან ერთად წარსულში დაშვებულ შეცდომებზე და თავისუფლების მოპოვებისთვის მებრძოლ ქართველ რაინდებზე საუბრობდა. აღნიშნავდა: „სინამდვილემ გაბედული ნაციონალისტის ოცნებასაც კი გაუსწრო... გარემოება, რომელშიც მოხვდა საქართველო დამოუკიდებლობის აღდგენა, სწორედ ნატვრის განხორციელება იყო; დარღვეული რუსეთი სამოქალაქო ომში იყო გახვეული, ცა და ქვეყანა მას ჰყავდა გადაკიდებული და სხვისთვის არ ეცალა... საქართველო ისე იყო გაერთიანებული, როგორც თამარ მეფის დროს... უკეთესი პირობები არც სჭირდებოდა ახლადშობილ დამოუკიდებლობის თვით განმტკიცებას... მაგრამ ეს პირობები ვერ იქმნა გამოყენებული, იმ იშვიათ გარემოში ჩადგმულ დამოუკიდებლობის მომხიბვლელ ჭურჭელს შინაარსი არ ჰქონდა, სული აკლდა, ვერ ვიგრძენით, თუ ეს განძი მოგვეძღვნა, თუ რა დიდი ბედი გვეწვია. იქვე იხსენებს 1923 წლის 19 მაისს დახვრეტილ პატრიოტებს... სტატია იმედიანად მთავრდება: 19 მაისის აღნიშვნა არ შეიძლება არც განცდებით და არც სიტყვებით, არამედ მხოლოდ საქმით „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენით, ამისთვის იბრძოდნენ და გაიწირნენ, ამისთვის ვიბრძოლებთ და გავიწირებით“. (ჟურ. „სამშობლოსათვის[1]“, 1925, N 2).[1]

ხალხის დაჭერა და დახვრეტები მასიურ ხასიათს ღებულობდა საქართველოს ყველა მაზრაში. გურიის ამბებს გვაგებინებს „პავლე“ „არჩილთან“ მიმოწერაში: „გურიას ანადგურებენ, ამ რამდენიმე დღის წინათ ოზურგეთის ცენტრში, ხალხის თვალწინ 12 ადამიანი დახვრიტეს, სამი დღე და ღამე ქუჩაში ეყარნენ... დახვრეტილთა სიებს აღარ აქვეყნებენ, ღამღამობით ოჯახებიდან გამოყავთ და ხვრეტენ. ახალგაზრდებმა თავი ტყეებს შეაფარეს, სამაგიეროდ, მათ მშობლებს, ღრმად მოხუცებს ყრიან ციხეებში, გაქცეულთა სახლებს ანგრევენ და მასალა ოზურგეთში მიაქვთ... გურიის ბედშია მთელი საქართველო, ...როგორც ირკვევა კომინტერნის თავმჯდომარე ზინოვიევს, როცა ის თბილისში იმყოფებოდა დაუბარებია „ოკასთვის“ – ამიერკავკასიის გაერთიანებული არმიისთვის, რომ ორი თვის განმავლობაში საქართველოში აღმოფხვრილი უნდა ყოფილიყო ყველაფერი, ისე, რომ ოპოზიციის ნიშანწყალიც არ დარჩენილიყო. ეს კი მთელი საქართველოს ხალხის მოსპობას ნიშნავდა (ფ. 1861, ა.3, ს. 127, ფ. 57).

1925 წელს ჟურნალი „სამშობლოსათვის“ საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის სასამართლო პროცესის დასრულებაზე იტყობინებოდა.

საქმის გარჩევა დაიწყო 15 ივლისს 12 საათზე და 5 წუთზე. სასამართლოს თავმჯდომარე იყო გ. ვაშაძე, წევრები: ი. სტურუა და ცინცაძე. პასუხისგებაში მიცემული იყო 47 კაცი:

მენშევიკები: ანდრონიკაშვილი, ონიაშვილი, ჯინორია, ცინცაბაძე, ქარცივაძე, ბელთაძე, ანჯაფარიძე, მამალაძე, შენგელია, კალანდარიშვილი, ფანოზიშვილი, ბილანიშვილი, კახიანი, იოსელიანი, ლაშხია, ლატარია, ძაძამია, ფიჩხაია, ფანცულაია ხურციძე და ესვანჯია; – სულ 21 კაცი;

ეროვნულ-დემოკრატები: ჯავახიშვილი, იშხნელი, ხოფერია, კალანდარიშვილი, პირველი, თვალაძე, ნაცვლიშვილი, ავალიშვილი, ბერიძე;

ესერები: ბოჭორიშვილი, ლორთქიფანიძე, კვირიკაძე.

მოწმედ მოწვეული იყო 57 კაცი;

ბრალად ედებოდათ საქართველოს შეიარაღებული აჯანყების მოწყობა საბჭოთა მთავრობის დამხობის მიზნით, უცხო სახელმწიფოებთან კავშირი ინტერვენციის მიზნით, ტერორისტული აქტების მოწყობა და ჯაშუშობა.

პროცესმა 18 დღეს გასტანა. სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტეს ანდრონიკაშვილს, ჯავახიშვილს, იშხნელს და ჯინორიას, თუმცა განსაკუთრებულ მოსაზრებათა გამო 10 წლით თავისუფლების აღკვე-

[1] ჟურნალი „სამშობლოსათვის“ გამოდიოდა პარიზში 1925 წელს. გამომცემელი: ფელიქს, კალდენბახი; რედაქტორი: სპირიდონ კედია;

თით შეუცვალეს, მათ ვისაც თავისუფლების აღკვეთა სამი წლით მიესაჯათ, სრულად გათავისუფლდნენ, რადგან ციხეში გატარებული დრო სასჯელში ჩაეთვალათ. („სამშობლოსათვის, 1925, N 6“).

აჯანყება დამარცხდა, მაგრამ სოციალ-დემოკრატები არ აპირებდნენ გაჩერებას, ისინი ცდილობენ საქართველოში დარჩენილ მოსახლეობასთან კავშირის დამყარებას და მათი დახმარებით ბოლშევიკური მთავრობის გადაყენებას. ვარშავის ცენტრის სამხედრო ხელმძღვანელი ყაზბეგი წერილით ატყობინებდა საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის ყოფილ პრეზიდენტს ნოე ჟორდანიას: „...გაცნობებთ, რომ პროლეტარულ მუშაკთა საკმაო რაოდენობა უკვე გამონახულია... ბოლშევიკური ხელისუფლების წინააღმდეგ მენშევიკების კოლექტიური პროტესტს ხელს აწერს 261 კაცი. დაპირებას იძლევიან მოაწყონ შეიარაღებული აჯანყება ბოლშევიზმის წინააღმდეგ („კომუნისტი, 1924წ. N 225).

საშინელ მდგომარეობაში იყო ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია. ამ მხრივ საინტერესოა ისევ არჩილის და პავლეს მიმოწერა: „ეკლესიის ჩამორთმევა ხალხის ყურადღების მთავარ ცენტრად იქცა, დღეს იღებენ გუმბათიდან ლითონის ჯვრებს, მორწმუნე ხალხი აღშფოთებულია, მთელი მოსახლეობა ქუჩაში გამოვიდა, მაგრამ ამას მიეცა მეორე ჩვენთვის საყურადღებო და საშიში სახე, ერთმანეთს დაუპირისპირდა სხვადასხვა სარწმუნოების ხალხი, ამას განსაკუთრებული გამოძახილი ჰქონდა აჭარაში. განსხვავებული სარწმუნოების ხალხი ამ ამბებმა დააფრთხო. ისინი ფიქრობენ, რომ ეს ქრისტიანების მხრიდან პირველი ნაბიჯია, შემდეგ მეჩეთებსაც წაგვართმევენო. ამიტომ აჭარის გავლენიან ხალხში სერიოზულად დამდგარა საკითხი „მუჰაჯირობისა“ – ოსმალეთში გადასახლებისა, მხოლოდ ახლა დროს უცდიან, ზოგი დარწმუნებულია იმაში, რომ ომი დაიწყება და მაშინ მიეცემათ საშუალება, ზოგი კი ახლავე ფიქრობს წასვლაზე. სამწუხარო ისაა, რომ ამ ამბებს ყველა აბრალებს ქართველებს, ამ რიგად თუ რამე ზომები არ მივიღეთ, აჭარა ზურგს გვაქცევს. ჩვენ გვინდა ავუხსნათ, ნამდვილი ვითარება, მაგრამ უშველის კი ეს განმარტება, როცა ფანატიზმს ასეთი დიდი ნიადაგი შეექმნა, არა თუ მუსულმანებში, არამედ ქრისტიანებში.

ბათუმში დახურეს სამხედრო „სობორი“, ამის გამო თეატრში მოიწვიეს საზოგადო კრება, დიდი ამბები დატრიალებულა, გამწარებული რუსის ქალები კომუნისტების წინააღმდეგ გამოსულან, დაგვაქციეთ და ახლა სალოცავებსაც გვართმევთო, რატომ სინაგოგა არ ჩამოართვით, აჭარაში მეჩეთების სასარგებლოდ რამდენი ათასი ლირა გაეცითო? რა დაგიშავეთ მართლმადიდებლებმაო“ (ფ. 1861, ა.3, ს. 127, ფ. 47).

ყველა ტაძარი, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე იყო თავისი საეზოვო შენობებით გადაეცემოდა საქართველოს კომუნისტურ ახალგაზრდულ კავშირს საკულტო – საგანმანათლებლო მუშაობისათვის (ფ.1861, ა.1, ს.123).

ქართველი ხალხი, როგორც ადგილობრივი მაცხოვრებლები, ისე ემიგრანტები-ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის დახმარებით, მიმართავენ ამერიკის შეერთებული შტატების მუშათა ორგანიზაციის მეთაურს – სამუელ გომპერს და ევროპის ქვეყნების მუშათა ორგანიზაციებს, ჰამბურგში გაერთიანებულ საერთაშორისო მუშათა კონგრესის მომწვევ კომიტეტს. მაგრამ დახმარება არსად არ ჩანდა და შეუძლებელიც იყო, რადგან ქვეყნის სათავეში მყოფი ბოლშევიკური პარტია აცხადებდა, რომ ქვეყანაში სიმშვიდე სუფევდა. იყო მანუგეშებელი წერილებიც, ბერლინ-შარლოტენბურგიდან მოხუცი კარლ კაუცკი წერდა: „მე ბევრი წლები აღარ დამრჩენია სასიცოცხლოდ, მაგრამ მიუხედავად ამისა ვიმედოვნებ, კიდევ განვიცადო ის სასიხარულო წუთები, როცა გავიგებ, რომ საქართველოს სოციალ. დემოკრატიული რესპუბლიკა კვლავ გათავისუფლდა მის შემვიწროვებელთაგან...“ (ფ. 1861, ა.3, ს. N 127, ფ. 81).

აჯანყებამ დამარცხება განიცადა, იყო რეპრესიები და იყო დიდი მსხვერპლი, რომელმაც გაანადგურა ქართველი მოწინავე საზოგადოება. რა თქმა უნდა მას ჰქონდა დამარცხების გარკვეული მიზეზები. 1924 წლის აჯანყების დამარცხების მიზეზებზე პარიზში პარტიული ორგანიზაციის კრებაზე, ვრცელი მოხსენებით გამოვიდა დამოუკიდებელი საქართველოს დამფუძნებელი კრების ყოფილი თავმჯდომარე კარლო ჩხეიძე: „ქართველ ხალხს თავისუფლებისათვის ბევრი უბრძოლია, თავისუფლებისათვის ბევრი მსხვერპლიც შეუწირავს.. დიდი საქმე უმსხვერპლოდ არასოდეს არ კეთდება ამაზე არ დაობენ... ამბობენ დამარცხებაზე ლაპარაკი უკვე გვიანიაო, მაგრამ აჯანყებამ ერთი

დიდი პლიუსი მოგვცა, ჩვენი საკითხი სამუდამოდ საერთაშორისო საკითხად იქცა... ასევე მოსკოვმაც ცხადად დაინახა, თუ რამდენად ძლიერია ქართველი ხალხის ლტოლვა თავისუფლებისადმი, მისი დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა, ...გარდა ამ დიადი მიზნისა სხვა ხელის შემწყობი მიზეზი ამ აჯანყებას არ ჰქონია, გარედან ამის გარანტიას არავინ მოგვცემდა, მაგრამ თითქმის სახეზე იყო დამარცხების გარანტია"... მისი აზრით დამარცხების უმთავრესი მიზეზი ბრძოლის მეთოდში, ტაქტიკაში იყო... „ჩახმახმა თითქმის უჩვენოდ დაჰკრა და თოფიც თავისით გავარდა... აჯანყებამ და შედეგმა, რომელიც მას მოჰყვა კიდევ უფრო მწვავედ დასვა საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი და სწორედ ეს სიმწვავე გვავალებს ჩვენ მომავალ ბრძოლაში დავიკავოთ სწორი ანგარიში, ეს ანგარიში ჩვენმა პარტიამ უნდა მიაწვდინოს ხალხს... საქართველოს აჯანყებამ დიდი გამოხმაურება ჰპოვა ევროპაში, თუმცა მორალური გვერდში დგომის გარდა სხვა დახმარება არავის აღუთქვამს, მათ ამის პირობა საქართველოსთვის არც მიუციათ. მიუხედავად შეცდომებისა, საქართველოს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება დარჩება უბრწყინვალეს ეპიზოდად ქართველი ხალხის ცხოვრებაში, დარჩება ულევი უკვდავების წყაროდ... (ფ.2115, ა. 1, ს. 69).

საქართველოში არსებული აჯანყების შემდგომ პერიოდს აფასებდა სპირიდონ კეიდია, 1925 წლის ივლისის გაზეთი „სამშობლოში" გამოქვეყნებულ სტატიაში ...ქართველი ხალხი რუსეთის საოკუპაციო ხელისუფლების წინააღმდეგ აქტიურ მოქმედების გზას 1921 წლიდანვე დაადგა. იხსენებს სვანეთის აჯანყებას, გასაკუთრებულ მაღალ შეფასებას აძლევს 1922 წლის დუშეთის აჯანყებას. რომელსაც სათავეში ედგნენ ბიძინა ჩოლოყაშვილი, კოტე ჩოლოყაშვილი, სუსლიკ ანდრონიკაშვილი, შაქრო და დათა ვაჩნაძეები. მათმა გამოსვლებმა მთავრობის შეიარაღებულ ძალებს სერიოზული ზარალი მიაყენეს. აჯანყება მეტად ხელსაყრელ პირობებში მოხდა: ეს იყო სპონტანური აჯანყება ჯერ კიდევ გაუმყარებელ საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ, პოლიტიკური პარტიები ჯერ კიდევ სრულიად ხელუხლებელნი იყვნენ... პოლიტიკურ პარტიებს ჩოლოყაშვილის წინააღმდეგ ინტრიგები რომ არ მოეწყოთ და ხელი არ შეეშალათ მათთვის, აჯანყებას გამარჯვების უფრო დიდი შანსი ჰქონდა ვიდრე 1924 წლის აჯანყებას.

იმავე სტატიაში ავტორი ეხება 1921 წლის თებერვლიდან საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შესული საქართველოს განვითარებას კავშირში გაერთიანებულ რესპუბლიკებს შორის. 1925 წლისათვის ქვეყნის საბიუჯეტო გასავალი 14.247.217 ოქროს მანეთით შეფასდა, შემოსავალი კი 13,5 მილიონი მანეთი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ შემოსავლისა და გასავალს შორის ძალიან დიდი სხვაობა არ იყო, სტატიაში სპ. კეიდია, კითხვას სვამს: საინტერესოა ვინ ვის კვებავდა საქართველო რუსეთს თუ რუსეთი საქართველოს. მოსკოვს მიჰქონდა: საქართველოს ფოსტა-ტელეგრაფის, რკინიგზის საკრედიტო ოპერაციების, ნავთობსადენი მილების, შავი ქვის შემოსავალი და როგორც ავტორი აღნიშნავს რუსეთის ეროვნული პოლიტიკის გამო საქართველოს საბაჟოები წელიწადში 4,5 მილიონ მანეთ შემოსავალს კარგავდა („სამშობლოსათვის". 1925, N3).

საქართველოში ხშირად ჩამოდიოდნენ სხვადასხვა ქვეყნის მუშათა დელეგაციები, 1925 წლის 15 ივნისს რუსეთიდან ინგლისის მუშა-ქალთა ოთხი წევრისაგან შემდგარი დელეგაცია ჩამოვიდა. მათ მოინახულეს თუთუნის ქარხანა, ეწვივნენ სახელმწიფო უნივერსიტეტს, სადაც დელეგაციას უმასპინძლა, უნივერსიტეტის რექტორმა ივანე ჯავახიშვილმა, პროფესორმა პეტრე მელიქიშვილმა და პროფ კ. კეკელიძემ. როცა დელეგატებს უამბეს, რომ უნივერსიტეტის სტუდენტთა 80% მუშათა და გლეხთა შვილები იყვნენ და ისინი თითქმის უფასოდ სწავლობენო, ერთ დელეგატს უხუმრია, აქ სწავლის გასაგრძელებლად ისეთი პირობები ყოფილა, შეგვიძლია ჩვენც აქ დავრჩეთ სწავლის მისაღებადო... მათ დაათვალიერეს კოჯორში მუშათა სახლები, თბილისის სხვადასხვა უბნები. სამხედრო გზით ისევ მოსკოვში დაბრუნდნენ.

29 ივლისს საქართველოს ეწვივნენ ბელგია-საფრანგეთის პროფესიულ კავშირის დელეგაცია, ორ დღეში დაათვალიერეს საქართველოს მუშათა კლუბები, ქარხნები და ფაბრიკები, 1 ივლისის თბილისიდან ბაქოში.

იყო 1921 წლის თებერვალი, რომელმაც უამრავი სიახლე შემოიტანა ქართველი ხალხის, საქართველოს ცხოვრებაში. საქართველოს მოსახლეობა ფიზიკურად ფაქტიურად ორ ნაწილად გაიყო: მცირე ნაწილი, რომელიც საქართველოში შემოსულ რუსულ აგრესიას გაეცალა და უცხოეთში გა-

დაიხვეწა და დიდი ნაწილი, რომელიც ადგილზე დარჩა და თავის თავზე აიღო ამ ქვეყნაში დატრიალებული ჭირიც და ლხინიც. ქართველების დიდი ნაწილი შუაგულ ევროპაში დასახლდა და იქ გააგრძელა ცხოვრება, მათი დიდი ნაწილი საფრანგეთში იყო. როგორც საფრანგეთში ისე ევროპის სხვა ქვეყნებში შეიქმნა ქართველთა კავშირები, ასოციაციები, საზოგადოებები, რომლებიც საქართველოს პოპულარიზაციასა და მომავალზე ზრუნავდნენ – საფრანგეთის ქართული ასოციაცია, ქართველ სტუდენტთა კავშირი, ჟენევაში „საერთაშორისო ასოციაცია საქართველოსათვის", „ნიუ-იორკის საქართველოსა და ამიერკავკასიის მეგობართა საზოგადოება", „ქართველთა სამხედრო კავშირი", „ქართველ პატრიოტ ქალთა საზოგადოება".

ევროპასა და ამერიკაში არსებული საზოგადოებებს თავისი წვლილი შეჰქონდათ საქართველოს ეროვნული დღესასწაულის აღნიშვნაში, გარდა ასეთი მშრალი საღამოებისა შუაგულ ევროპაში იმართებოდა ქართველი კომპოზიტორისა და პიანისტის ერეკლე ჯაბადარის და ქართველი პიანისტის ირაკლი ორბელიანის კონცერტები.

„საქართველო საზღვარგარეთ" ასეთი რუბრიკით აწვდიდა ინფორმაციის მკითხველს ჟურნალ „სამშობლოსათვის", 1925 წლის 26 მაისის რუბრიკაში ვკითხულობთ: საფრანგეთის ქართული ასოციაცია, საღამოს ცხრა საათზე აღნიშნავდა ეროვნულ დღესასწაულს, რომელის ქართული ჰიმნით იხსნებოდა, მისასალმებელი სიტყვით გამოსულთა შემდეგ (სიტყვით გამოდიოდნენ აკ. ჩხენკელი და სპ. კეიდია), ტარდებოდა ქართული „ხოროს" კონცერტი... ჟურნალი იძლეოდა ინფორმაციას ევროპაში ქართველთა გმირობის აღსანიშნავად გამართულ საზეიმო შეკრებებსა და კონცერტებზე („სამშობლოსათვის", 1925. N2)

ქართული გაზეთები, კერძოდ „კომუნისტი" უპასუხოდ არ ტოვებდა მენშევიკების წერილებს... ეს იყო საქართველოში მომხდარი ამბების დამახინჯების და სიცრუის წყარო, ეს ძირითადად მოდიოდა საფრანგეთში მყოფი მენშევიკების მხრიდან, რომლებიც საქართველოდან მისულ ტყუილებს ავრცელებდნენ, სენსაციებით მოწყურებულ და ჩვენდამი მტრულად განწყობილ გაზეთებში. ხოლო ამ ჭორების უმთავრესი „რედაქტორი" იყო პირადად ნოე ჟორდანია. აქ ავტორი ყურადღებას ამახვილებს გაზ. „კოტიდენში" დაბეჭდილ სტატიაზე „ბოლშევიკებმა მიიღეს დახმარება ზღვით და გადმოსხეს ჯარები ბათუმში. სისხლისმღვრელ რეპრესიებს მიმართავენ მცხოვრებლების წინააღმდეგ: კლავენ მოხუცებს, ქალებს, ბავშვებს. მოკლული ადამიანებით მოფენილია რკინიგზის ხაზი. სახლებს წვავენ, ბათუმის მიდამოებში მდებარე სოფლები გახვეულია ცეცხლის ალში, ბათუმის მთელი მოსახლეობა რომელსაც შეუძლია იარაღის ტარება, ბრძოლაშია ჩაფლული. ჟორდანია მიმართავდა გაზეთის რედაქტორს: ჩაერიოს ამ საქმეში და შეაჩეროს ბოლშევიკების სისხლისღვრა. ავტორი აღნიშნავს, რომ მთავრობა ხალხს აცნობს ერთ დეპეშას, რომელიც გამოაქვეყნა დემონსოს ადგილობრივი მთავრობის კომისიამ , გაზეთი „მატენი" იტყობინება, რომ კომისია მზად არის იურიდიულად აღიაროს საბჭოთა მთავრობა. მეტიც, სრულიად საფრანგეთის ოფიციალური პრესის ფურცლებიდან საქართველოს შესახებ ინფორმაცია ქრება... „ბურჟუაზიული პრესა თვით გაზეთი „ფორვერტსიცი" უარს ამბობენ ბეჭდონ დაწვრილებითი სამხედრო ანგარიშები-ინფორმაცია მენშევიკების ავანტიურის შესახებ". (გაზ. „კომუნისტი", 1924 წ. N 231). რაც მეტი დრო გადიოდა, სულ უფრო იკარგებოდა იმედი საქართველოში დამოუკიდებლობის აღდგენისა.

***დასკვნა**: მიუხედავად ასეთი უიმედო დამოკიდებულებისა მენშევიკების გადაწყვეტილება უცვლელი იყო. რაც ძალიან კარგად გამოხატა თავის სიტყვებში კარლო ჩხეიძემ: „ჩვენ არასოდეს შევალთ კავშირში ბოლშევიკურ რუსეთთან"... (ფ. 2115, ა.1, ს. 69,).*

1924 წლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ ქართული ოფიციალური პრესა უკვე თამამად აცხადებდა თავის საბოლოო გამარჯვებას: „მენშევიკურ-თავადაზნაურული ბანდიტიზმი დამარცხებულია, ბანდიტთა ხროვა განადგურებული. მშრომელთა დიქტატურის მძიმე ხელი გასრესს დანარჩენებსაც, ვინც ხმალი იშიშვლა მის შესამუსრავად. ფიზიკური გაჟლეტა და დასამარება – აი პასუხი მშრომელთა დიქტატურის, აი რას ვპირდებით ჩვენს ხალხის მტრებსა და მოღალატეებს! გაუმარჯოს პროლეტარიატის დიქტატურა! გაუმარჯოს კომუნიზმს!" („კომუნისტი" 1924 წ. N 201). მიუხედავად შეცდომებისა, საქართველოს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება დარჩება უბრწყინვალეს ეპიზოდად ქართველი ხალხის ცხოვრებაში, დარჩება ულევი უკვდავების წყაროდ.

გამოყენებული წყაროები:

1. გაზეთი „კომუნისტი“ – საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური და თბილისის მუშათა, გლეხთა, წითელარმიელთა და მეზღვაურთა დეპუტატების საბჭოების ცენტ. აღმასკომის ორგანო, თბილისი. 1924 წლის NN 201, 225, 231;
2. გაზეთი „სამშობლო“ – ეროვნულ-პოლიტიკური ორგანო, პარიზი, 1925 წლის NN 2,3,6;
3. საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფ.1861, ა. 3, საქმეები: NN 123, 127, 132;
4. ფ. 2115, ა. 1, ს. NN 21, 69;

GEORGIAN AND EMIGRANT PRESS ON THE RESULTS OF THE AUGUST UPRISING OF 1924

(Articles, Letters and Memoirs)

TINATIN JABADARI
PhD in History, Senior Specialist
National Archives of Georgia
E-Mail: tinikojabadari@gmail.com
ORCID: 0009-0007-1997-5683

Abstract: In February 1921, Soviet Russia managed to occupy the Democratic Republic of Georgia by force. In the same year, the Georgian national movement began, the goal of which was to restore Georgia's independence. The national movement, which began in 1921, ended with the August Uprising of 1924. The uprising did not bring Georgia victory, it was defeated, the Russian army defeated the Georgians who were driven by unity, the enemy managed to punish the best sons of the Georgian nation as an example, trying to break the spirituality of the Georgian people with terror in all corners of Georgia.

The failure of the 1924 uprising and its consequences outraged Europe, but no one extended a helping hand to Georgia.

After the occupation of Georgia, a part of Georgians scattered in different countries of the world conveyed this difficult situation of Georgia and their assessment of those years in their memoirs and letters. Many books have been written about these events, although the article uses only documents preserved in the Georgian emigrant funds preserved in the National Archives of Georgia, information published in the pages of the Georgian official press and the emigrant press. The issue of the uprising has always been relevant, it has been happening for years and is still being assessed today.

In 1924, a century has passed since the August uprising. Therefore, I considered it necessary to bring to you the history of the turbulent years from the history of Georgia with these notes. Chronological framework of the topic: 1921-1925.

Keywords: August Uprising, repressions, Georgian press, émigré press, Independence Day,

* * *

Introduction to the article. In February 1921, Russia managed to occupy the Democratic Republic of Georgia by using military force. The national movement that began in the same year, the goal of which was to restore Georgia's independence, ended with the August 1924 uprising. The uprising did not bring Georgia victory, it was defeated, the Russian army defeated the Georgians who were driven by unity, the enemy managed to punish the best sons of the Georgian nation as in all corners of Georgia, they tried to break the spirit of the Georgian people with terror, a large part of them left their homeland and settled in Europe. The failure of the 1924 uprising and its consequences outraged Europe, but they were unable to help Georgia. After the occupation, some Georgians scattered in different countries of the world conveyed to us the difficult situation in their homeland in their memoirs, in correspondence with each other. Their notes also contained an assessment of the current events. They discussed both the consequences of the Russian occupation and their own mistakes. The mentioned events were covered by both the émigré and local press. The assessments of the opposing sides were absolutely different. The issue of the uprising has always been relevant, over the years and is still being evaluated today by both our and foreign historians. After a century has passed since this great event, I considered it necessary to bring to you on this topic part of the material available in the funds of the Democratic Republic of Georgia preserved in the National Archives of Georgia (in the form of letters and memoirs), part of the material published by our compatriots in emigration in periodicals and in the pages of

the Georgian press of the twenties, which concerns the above-mentioned uprising, Georgia and the repressions of Georgians, although I would like to note here that it is impossible to present it in its entirety with the material used in the topic.

Methods: The topic is based on information preserved in the funds of the Democratic Republic of Georgia preserved in the Central Historical Archive of Georgia, on the pages of the Georgian magazine „Samshoblo“ published in Paris in the 1920s, and on the official press of the Georgian SSR.

Discussion: The correspondence and notes preserved in the funds of Georgian emigrants are made both in pencil and in ink, the documents are partially damaged, faded, and the text is illegible. They tell us about the situation in Georgian society in 1921-1924, the addressees of the letters and the names of the authors are kept secret. For example: „Dear Hannibal.... According to your and Tadeo's views, we have more than once raised the issue of escape with our prison comrades, but they are against this trade, except for our Zakarias.... His letters are needed. We saw you with all the victories, your Muralkhan.. (HAG, f.1861, a 3, s. 132, p. 59.)

In the years after the Sovietization, people still „celebrated“ the Independence Day of Georgia, May 26. Appeals written to the people were secretly published:

From the Georgian Young Marxist Organization, the Tbilisi faction of the Social Democratic Workers' Party, and, no matter how strange it may be, from the Russian Committee living in Georgia, they called on the Georgian population against those who trampled on the freedom of Georgia:

"People, all of you march under the banner of the liberation of Georgia and publicly declare for everyone to hear:

"Long live independent, democratic Georgia...

Long live the day of the declaration of independence of Georgia – May 26..

Long live the brotherhood of peoples, Georgia liberated from the Bolshevik yoke...

Down with the Bolshevik occupation... (f.1861, a.1, s.132, p. 37.)

In anticipation of May 26, the government strengthened throughout Georgia, especially in Tbilisi Repressions. By May 17, more than three hundred Georgian officers, militia leaders, leading workers of railway and tram workshops had already been arrested in the capital and imprisoned in the basements of the „Cheka“. The „Zakcheka“, „Gruzcheka“, „Ruscheka“ worked together.

On May 23, 1922, the day off of Georgia's Independence Day – May 26 – was canceled and February 25 was introduced instead. „We hereby declare publicly, in accordance with the resolution of the Presidium of the Executive Committee, that the real Independence Day of Georgia is February 25, and not May 26, ... the day when Georgia was liberated.“ The Chairman of the Executive Committee: F. Makharadze and Secretary T. Kalandadze (f.1861, a.1, a.132, p. 23).

From the end of May, despite great opposition, people were secretly gathering in almost all cities of Georgia. In Batumi, bells began to ring from all churches in the morning. The government was taking measures in advance, from May 20-22, the arrests of suspects began, the heads of the districts received a warning: „Leave the people alone, do not spare them, catch the most rebellious and shoot them if necessary.“ On May 23, leaflets for May 26 were distributed, from the morning of May 24, people began to gather in front of the city government, railway employees, student youth and all residents of Batumi rushed to the designated place, national and black flags were unfurled. „Glory“ was heard in the unison of the student youth. Everyone from the nearby streets and bazaars raised the flags of the people, orators came out – „Georgia is not dead, the Georgian people will break the yoke of slavery, long live free Georgia“. The demonstrators went to the cemetery of their brothers, but the Chekists closed all the streets and captured a large part of them.... All the institutions of Batumi went on strike, the railway, the port stopped, the situation was terrible, the strikers were dismissed from their jobs and most of them were arrested. That night, 125 women were arrested, and in total, 413 people were arrested in one night. But after all this, the communist press published information that this day in Batumi passed peacefully. (f.1861, a. 3, s. 132, p. 55). In Kakheti, On May 24, 25, and 26, meetings and

rallies were held in the Sighnaghi region. People everywhere adopted resolutions against Russian rule, five hundred literate people signed them, and everyone took an oath to fight for the freedom of Georgia to the last drop of blood. A similar situation existed in other regions.

Our compatriots living in Europe responded to these news. The Georgian magazine „For the Fatherland“ published in Paris, in an introductory article, which belonged to Kakutsa Cholokashvili himself, spoke, along with congratulations, about the mistakes made in the past and about the Georgian knights fighting for freedom. He noted: „The reality surpassed even the dream of a courageous nationalist... The circumstances in which Georgia found itself when it restored its independence were precisely the realization of a wish; a broken Russia was engulfed in civil war,... Georgia was united as it was during the time of Queen Tamar... Better conditions were not needed for the self-consolidation of the newly born independence... But these conditions could not be used, the charming vessel of independence placed in that rare environment had no content, it lacked soul, we could not feel, We couldn't realize what great fortune had befallen us... He also recalls the patriots shot on May 19, 1923....

The article ends on a hopeful note: May 19th cannot be celebrated with feelings or words, but only with deeds: „By restoring Georgia's independence, they fought and died for it, we will fight and die for it“ (Journal „For the Fatherland“, 1925, No. 2). [1]

The arrests and executions of people took on a massive character in all regions of Georgia. „Pavel“ tells us the news of Guria in his correspondence with „Archil“: „Guria is being destroyed, a few days ago, 12 people were shot in front of the people in the center of Ozurgeti, they were lying on the street for three days and nights... They no longer publish the lists of those shot, they are taken out of their families at night and shot. The young people have taken refuge in the forests, but their parents and the very old are thrown into prisons, the houses of the fugitives are being demolished and the material is being taken to Ozurgeti... The fate of Guria is shared by all of Georgia.... As it turns out, the chairman of the Comintern, Zinoviev, when he was in Tbilisi, ordered „Oka“ – the United Army of Transcaucasia, that within two months everything in Georgia should be eliminated, so that not even a trace of the opposition remained. This meant the extermination of the entire Georgian people. (f. 1861, a.3, p. 127, p. 57).

In 1925, the magazine „For the Fatherland“ reported on the completion of the trial of the Georgian Independence Committee.

The trial began on July 15 at 12:05. The chairman of the court was G. Vashadze, members: I. Sturua and Tsintsadze. 47 people were brought to justice:

Mensheviks: Andronikashvili, Oniashvili, Jinoria, Tsintsabadze, Kartsivadze, Beltadze, Anjaparidze, Mamaladze, Shengelia, Kalandarishvili, Panozishvili, Bilanishvili, Kakhiani, Ioseliani, Lashkhia, Lataria, Dzadzamia, Pichkhaia, Pantsulaia Khurtsidze and Esvanji; – a total of 21 people;

National Democrats: Javakhishvili, Ishkhneli, Khoperia, Kalandarishvili, Pirveli, Tvaladze, Natsvlishvili, Avalishvili, Beridze;

Socialist-Revolutionaries: Bochorishvili, Lortkipanidze, Kvirikadze.

57 people were summoned as witnesses;

They were accused of organizing an armed uprising in Georgia with the aim of overthrowing the Soviet government, of connecting with foreign states for the purpose of intervention, of organizing terrorist acts and of espionage.

1. The magazine „For the Fatherland“ was published in Paris in 1925. Publisher: Felix, Kaldenbach; Editor: Spyridon Kedia;

The trial lasted 18 days. The death penalty was decided for Andronikashvili, Javakhishvili, Ishkhneli and Jinoria, however, due to special considerations, it was commuted to 10 years of imprisonment,

while those who were sentenced to three years of imprisonment were fully released, since the time spent in prison was considered part of the sentence. (“For the Fatherland“, 1925, N. 6“).

The uprising was defeated, but the Social Democrats did not intend to stop; they were trying to establish contact with the population remaining in Georgia and, with their help, overthrow the Bolshevik government. The military head of the Warsaw Center, Kazbegi, informs the former president of the

Independent Republic of Georgia, Noe Zhordania, in a letter: „.... I inform you that a sufficient number of proletarian workers have already been found... 261 people sign the collective protest of the Mensheviks against the Bolshevik government. They promise to organize an armed uprising against Bolshevism. ("The Communist", 1924, No. 225).

The Georgian Orthodox Church was in a terrible state. In this regard, the correspondence between Archil and Pavle is also interesting: „The seizure of the church has become the main focus of people's attention, today they are removing metal crosses from the dome, believers are outraged, the entire population has taken to the streets, but this has taken on another, more noteworthy and dangerous aspect for us, people of different faiths have confronted each other, this had a special resonance in Adjara. People of different faiths were alarmed by this news. They thought that this was the first step on the part of Christians, and then they would take away the mosques. Therefore, the issue was seriously raised among the influential people of Adjara „Muhajirizm" – exile to the Ottoman Empire, they are just waiting for the right time, some are sure that the war will start and then they will be given the opportunity, while others are thinking about leaving right now. The sad thing is that everyone blames Georgians for these events, and if we do not take any measures, Adjara will turn its back on us. We want to explain the real situation, but this explanation will not help when such a large base for fanaticism has been created, not only among Muslims, but also among Christians. In Batumi, the military „Sobor" was closed, because of this a public meeting was called in the theater, big news was spread, embittered Russian women came out against the communists, they turned us over and now they are taking away our shrines, why didn't you take away the synagogue, how many thousand liras did you give for the benefit of mosques in Adjara? „What have you done to the Orthodox?" (f. 1861, a.3, s. 127, p. 47).

ll churches on the territory of Georgia, with their courtyard buildings, were to be transferred to the Communist Youth Union of Georgia for educational and cultural activities (f. 1861, a.1, s. 123).

The Georgian people, both local residents and immigrants, with the help of the Central Committee of the National Democratic Party, appealed to the head of the United States Labor Organization – Samuel Gompers and the workers' organizations of European countries, to the convening committee of the International Workers' Congress, united in Hamburg. But help was nowhere in sight and was impossible, because the Bolshevik Party at the head of the country declared that peace reigned in the country. There were consoling letters. From Berlin-Charlottenburg, old Karl Kautsky He wrote: „I do not have many years left to live, but nevertheless I hope to experience those happy moments again when I learn that the Georgian Social Democratic Republic has once again been freed from its oppressors…" (F. 1861, A.3, S. N 127, F. 81).

The uprising suffered defeat, there were repressions and there were great casualties, which destroyed the advanced Georgian society. Of course, it had certain reasons for its defeat. At the meeting of the party organization in Paris, the former chairman of the Constituent Assembly of independent Georgia, Karlo Chkheidze, made an extensive report on the reasons for the defeat of the 1924 uprising: „The Georgian people have fought a lot for freedom, they have sacrificed a lot for freedom. Great deeds are never accomplished without sacrifice. There is no doubt about that... They say it is too late to talk about defeat, but the uprising gave us one big plus, our issue has become an international issue forever... Moscow also clearly saw how strong the Georgian people's longing for freedom, their fight for independence is, ... Apart from this great goal, this uprising had no other contributing reason, no one would have given us a guarantee of this from the outside, but the guarantee of defeat was almost in sight"... In his opinion, the main reason for the defeat was in the method of fighting, in the tactics... „The gun seemed to have been fired on purpose....the uprising and the consequences that followed it made the issue of Georgia's independence even more acute and it is this acuteness that obliges us to take a correct account in the coming struggle, this account must be conveyed by our party to the people... The Georgian uprising found a great response in Europe, although no one promised any help other than moral support, and they did not promise this to Georgia. Despite the mistakes, the August 1924 uprising

in Georgia will remain a shining episode in the life of the Georgian people, will remain an inexhaustible source of immortality... (f.2115, A. 1, p. 69).

Spiridon Keidia assessed the period after the uprising in Georgia in an article published in the newspaper „Samshoblo“ in July 1925... The Georgian people embarked on the path of active action against the Russian occupation authorities since 1921. He recalls the Svaneti uprising, and gives a particularly high assessment to the Dusheti uprising of 1922. Which was led by Bidzina Cholokashvili, Kote Cholokashvili, Suslik Andronikashvili, Shakro and Data Vachnadze. Their speeches caused serious damage to the government's armed forces. The uprising took place under very favorable conditions: it was a spontaneous uprising against the still unconsolidated Soviet regime, political parties were still completely intact... If the intrigues of political parties had not occurred, the Cholokashvili uprising would have had a greater chance of victory than the 1924 uprising. Since February 1921, Georgia, which had been part of the Soviet Union, was developing among the republics united in the union. By 1925, the country's budget expenditure was estimated at 14,247,217 gold rubles, and its income was 13.5 million rubles. Although there was not a big difference between income and expenditure, in the article Sp. Keidia asks the question: It is interesting who was feeding whom, Georgia or Russia, Georgia. Moscow brought: income from the Georgian post-telegraph, railway credit operations, oil pipelines, black stone, and as the author notes, due to Russia's national policy, Georgian customs lost 4.5 million rubles in income per year. ("For the Motherland.“ 1925, N3).

Delegations of workers from different countries often came to Georgia, on June 15, 1925, a delegation consisting of four members of English workers and women arrived from Russia. They visited a tobacco factory, visited the State University, where the delegation was hosted by the university's rector Ivane Javakhishvili, professor Petre Melikishvili and professor K. Kekelidze. When the delegates were told that 80% of the university students were the children of workers and peasants and that they studied almost free of charge, one delegate said with a smile, „There were such conditions for continuing their studies here, we can also stay here to study“... They toured the workers' houses in Kojori, various districts of Tbilisi. They returned to Moscow by military means.

On July 29, a delegation of the Belgian-French trade union visited Georgia, and in two days they toured the workers' clubs, factories and mills of Georgia, from Tbilisi to Baku on July 1.

On July 1, they returned from Tbilisi to Baku.

February 1921 brought many innovations to the life of the Georgian people. The population of Georgia was physically and morally divided into two parts.The population of Georgia was physically and literally divided into two parts: a small part that escaped the Russian aggression that had entered Georgia and fled abroad, and a large part that remained in place and took upon itself the plague and famine that had spread in this country. A large part of Georgians settled in central Europe and continued to live there, a large part of them settled in France. Both in France and in other European countries, Georgian unions, associations, and societies were created that cared about the popularization and future of Georgia – the Georgian Association of France, the Georgian Students' Union, the „International Association for Georgia“ in Geneva, the „Society of Friends of Georgia and Transcaucasia in New York“, the „Military Union of Georgians“, the „Society of Georgian Patriotic Women“.

Societies in Europe and America contributed to the celebration of the Georgian national holiday, and in addition to such dry evenings, concerts by Georgian composer and pianist Erekle Jabadari and Georgian pianist Irakli Orbeliani were held in central Europe.

"Georgia Abroad“ provided information to the readers of the magazine „For the Motherland“ with the following column: In the column of May 26, 1925, we read:

1. The Georgian Association of France celebrated the national holiday at nine o'clock in the evening, which was opened with the Georgian anthem, after the welcoming speeches (the speakers were Ak. Chkhenkeli and Sp. Keidia), a concert of Georgian „Khoros“ was held..... The magazine provided information on the solemn gatherings and concerts held in central Europe to celebrate the heroism of Georgians ("For the Motherland“, 1925. N2)

Georgian newspapers, in particular „Komunisti“ did not leave the Mensheviks' letters unanswered.... This was a source of distortion and lies about the events taking place in Georgia, mainly coming from the Mensheviks in France, who were fed the lies that came from Georgia. They were spreading it in newspapers that were hungry for sensations and hostile towards us. And the main „editor“ of these rumors was Noe Zhordania himself. Here the author draws attention to the newspaper. On the article published in „'Quotiden“ „The Bolsheviks received help by sea and landed troops in Batumi. They resort to bloody repressions against the inhabitants: they kill the elderly, women, children. The railway line is strewn with the murdered people. Houses are being burned, the villages in the vicinity of Batumi are engulfed in flames, the entire population of Batumi who can bear arms is involved in the fighting. Jordan appeals to the editor of the newspaper to intervene in this matter and stop the bloodshed of the Bolsheviks. The author notes that the government is introducing to the people a telegram published by the commission of the local government of Demonsau, the newspaper „Matenne“ reports that the commission is ready to legally recognize the Soviet government. Moreover, information about Georgia is disappearing from the pages of the official press of France as a whole ... „The bourgeois press, even the newspaper „Forvertsits“ refuses They say „To print detailed military reports-information about the Menshevik adventure.“ (nev. „Komunisti“, 1924, No. 231).

Conclusion. Despite such a hopeless attitude, the Mensheviks' decision was unchanged. Which was very well expressed in his words by Karlo Chkheidze: „We will never enter into an alliance with Bolshevik Russia“... (f. 2115, a.1, p. 69,).

After the defeat of the 1924 uprising, the Georgian official press was already boldly declaring its final victory: „Menshevik-noble banditry has been defeated, the gang of bandits has been destroyed. The heavy hand of the workers' dictatorship will crush the rest who have drawn their swords to crush it. Physical slaughter and extermination – this is the answer of the workers' dictatorship, this is what we promise to the enemies and traitors of our people! Long live the dictatorship of the proletariat! Long live communism!“ (“nev Communisti“, 1924, No. 201).

Despite its mistakes, the August 1924 uprising in Georgia will remain a shining episode in the life of the Georgian people, will remain an inexhaustible source of immortality.

References

1. Newspaper „Communist“ – the organ of the Central Executive Committee of the Central Committee of the Communist Party of Georgia and the Tbilisi Soviets of Workers', Peasants', Red Army and Sailors' Deputies, Tbilisi. – 1924 NN 201, 225, 231;
2. Newspaper „Samshoblo“ – a national-political organ, Paris, 1925 NN 2,3,6;
3. Central Historical Archive of Georgia: F. 1861, a. 3, f: NN 123, 127, 132;
4. F. 2115, A. 1, S. NN 21, 69;

ხარის კულტი და მისი გამოვლენის ასპექტები ინტერდისციპლინურ კვლევაში

ნარგიზ ახვლედიანი
ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: nargiz.akhvlediani@bsu.edu
ORCID: 0000-0002-3787-9195

მარინე ფუთურიძე
ისტორიის დოქტორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული
პროფესორი; გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტის ევრაზიის
განყოფილების წევრ-კორესპონდენტი
ელ-ფოსტა: marina.puturidze@tsu.ge
ORCID: 00001-0002-6109-3157

აბსტრაქტი. ჩვენი კვლევის საგანს წარმოადგენს ხარის კულტის ინტერდისციპლინური ასპექტებით კვლევა, რასაც ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა არაერთი დარგი ადასტურებს. აქამდე მკვლევრები ხარის კულტის თემას მხოლოდ რომელიმე კონკრეტული მიმართულებით შეისწავლიდნენ, ამჯერად კი ვცდილობთ პრობლემა გავაშუქოთ სხვადასხვა მეცნიერების დარგთაშორისი მიჯნის თვალთახედვით. სტატიაში ასახულია ხარის კულტის საინტერესო გამოვლინებები ფოლკლორს, მითებსა თუ ლეგენდებში, ეთნოგრაფიაში, არქეოლოგიასა და ტოპონიმიკაში. მისი არსებობის სრულად წარმოჩენისათვის ფართოდაა განხილული სხვადასხვა პერიოდების მანძილზე კავკასიისა და წინა აზიის ვრცელი რეგიონების მატერიალურ კულტურაში წარმოდგენილი მრავალფეროვანი არტეფაქტები.

საკვანძო სიტყვები : ლინგვისტიკა, არქეოლოგია, ხარის კულტი, ეტიმოლოგია.

* * *

შესავალი. მსოფლიოს ხალხებისა და მათ შორის, ცხადია, ქართული უძველესი მითოლოგიური სამყაროც, განსაკუთრებით მდიდარია ხარის შესახებ მონაცემთა სიმრავლით. ჩვეულებრივ, მითოლოგიზმს არსებობის ხანგრძლივი ისტორია აქვს და იგი ამის უამრავ მასალას ინახავს გამომდინარე იქიდან, რომ მითისადმი ინტერესი ისტორიის ყველა ეტაპზე დიდი იყო და ასეც დარჩება. მითს დიდი ესთეტიკური პოტენციალი გააჩნია, რაც საშუალებას იძლევა მხატვრულ ლიტერატურაში მითოსური მოტივების და არქეტიპების სხვადასხვა ვარიაციით გამოყენებისა. ამავდროულად, მითი არ არის წმინდა, საკრალური ტექსტი, რომელთან შეხებაც მცირეოდენი ცვლილებების შეტანის კუთხითაც კი შეუძლებელი იქნებოდა (ნასარიძე, 2017, გვ. 1-2). თითქმის არ არსებობს ხალხი, რომელთაც თავისი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე მითებში გადმოცემული ცხოველთა სამყაროს ასახვა თავიანთ რელიგიასა თუ ხელოვნებაში მეტ-ნაკლებად უხვად არ მოეხდინათ. ცნობილია, რომ სანამ ადამიანის წარმოდგენებში ღმერთები ანთროპომორფული სახით გადმოიცემოდნენ, მანამდე ისინი ზოომორფული სახით იყვნენ წარმოდგენილნი. ადამიანები ცდილობდნენ, რომ ცხოველების სახით გამოსახული ღვთაებანი განუყრელად მათთან ახლოს ყოფილიყვნენ და აესახათ კიდეც მატერიალურ კულტურაში. ამიტომ შემოგვინახა სხვადასხვა ხალხის

კულტურამ მათი გამოსახულებების დიდი მრავალფეროვნება, მათ შორის ხარი ერთ-ერთი აქტუალური და ყველაზე გავრცელებულია.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. საკითხით დაინტერესება გასული საუკუნიდანვე შეინიშნებოდა. საკითხს კონკრეტული მიმართულებით სწავლობდნენ ქართველი და უცხოელი მკვლევრები: ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი, ალ. რობაქიძე, გ. ჩიტაია, ო. ჯაფარიძე, დ. ხახუტაიშვილი, ა. ინაიშვილი, ა. კახიძე, ზ. თანდილავა, ვ. ბარდაველიძე, ა. ახვლედიანი, დ. ფრეზერი, ფ. კიუმონი. მ. და ნ. ტიერები და სხვ.

საგანგებოდ აღნიშვნის ღირსია ის, რომ თაყვანისცემის საგნად იქცეოდა ხოლმე ესა თუ ის ცხოველი, განსაკუთრებით ისეთი, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა ადამიანის სამეურნეო ცხოვრებაში. ასეთი იყო სწორედ ხარი, რომლის შესახებაც სხვადასხვა დარგის მონაცემთა მთელ სპექტრს მოვიტანთ და შევეცდებით ის მრავალფეროვანი პალიტრით წარმოვაჩინოთ (ინტერდისციპლინური კვლევების შესახებ, იხილეთ ჩვენი სტატიები: (ახვლედიანი ნ.,.ინაიშვილი ნ.,); (ახვლედიანი ნ., ფუთურიძე მ., 2020).

მეთოდოლოგია. კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, თავდაპირველად, ლოკალურ-დიალექტური მონაცემების აღწერილობის მიხედვით, დავიწყეთ საძიებო მასალის შეგროვება. კრიტიკულად მივუდექით აქამდე არსებულ სამეცნიერო შეხედულებებს. ძიების პროცესში ყველა სპეციფიკური, კონკრეტული მსჯელობა განვაზოგადეთ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებთან შეჯერებით. მეცნიერულად დასაბუთებული კვლევითა და ინტერპრეტაციის საშუალებით, გავაანალიზეთ მიღებული შედეგები. სტატიაზე მუშაობისას ვიხელმძღვანელეთ, აგრეთვე, აღწერილობითი, ანალიზისა და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდებით.

დისკუსია.

თქმულება-ლეგენდები ხარზე.

ხარი უძველესი მითოლოგიის ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟთაგანია (ახვლედიანი ა. 21-22) საინტერესო მონაცემად მიგვაჩნია ხარის შესახებ შემონახული თქმულება-ლეგენდები, რომლებიც საყურადღებოდ ჩათვალეს და თავის არქივებში შემოგვინახეს მკვლევრებმა. მათგან მოვიტანთ შემდეგს: დღემდე მოღწეული ჩაწერილი თქმულების მიხედვით, მთქმელი ამბობს: „ჩვენ ხარს პარასკევ (ჯუმა) დღეს დავასვენებდით. ...ძველათ რუმ გუუბამს ჩვენს მუბარექს ხარი, საზღვარი არ სცოდნიათ...ხარს რუმ გუუჭირდა წამუუვდა კურცხალი: ლობიეს კაკალი იქიდანაა გაჩენილი. საზღვარიც იქიდანაა დარჩენილი. იმას მემრეც კვირაში ერთ ან ვორ დღეს უნდა დეისვენოს ხარმა'' (მასალა ჩაიწერა აზ. ახვლედიანმა. მთქმელ-ინფორმატორ: ხ. გოგიტიძისგან სოფ. ცხემვანში, 1962 წელს (ბსკიფა 3) ასეთი ლეგენდებია ჩაწერილი სოფ. ვერნებშიც, ხინოშიც, თ. სახოკიას მიერ „ბუღა-გოლში''-ც. მათი ძირითადი ადგილმდებარეობა, როგორც ვხედავთ, აჭარა-არსიანის მთებით განისაზღვრება, თუმცა გვაქვს ერთი კახური ვარიანტიც ფშავლიშვილის ფსევდონიმით: „უწინდელ უხსოვარ დროში ეხლანდელი კახეთის დაცემულ და ვაკე ადგილზე ზღვა მდგარა, რომელიც სადიდამღაც გადმოვარდნილა... ზღვის დაშრობის მიზეზად შემდეგ ლეგენდას ასახელებენ: როცა კახეთი ზღვასა სჭერია, ბოჭორმის წმინდა გიორგის ჰყოლია ერთი კურატი, რომელიც დრო და დრო დაიკარგებოდა ხოლმე და, როცა უკან ბრუნდებოდა, რქებს სისხლში გაბასრული მოიტანდა ხოლმე. კურატი ზღვიდან გადმოსულ გველეშაპს ერკინებოდა თურმე, მაშინ ადგნენ წმინდა გიორგის ყმები და კურატს რქებზე ალმასები აასხეს... გველვეშაპის კანმა ალმასიანი რქების შეხებაზე დაჰკარგა წინანდელი თვისება... იგრძნო ეს და შეშინებული ისე ძლიერად შეცურდა ზღვაში, რომ თავი ვეღარ შეიკავა, ეცა იმ გორას, რომელიც შირაქის ბოლოს, სადაც ეხლა ალაზანი და იორი გადაჩხრიალებენ, იყო გაჭიმული და ზღვას აგუბებდა, გაანგრია იგი და ზღვაც გადავარდა. კახეთი განთავისუფლდა წყლისაგან... ხალხმა მაღლობებიდამ ძირს დაიწია და დაიწყო იქ ცხოვრება, სადაც დღეს სცხოვრობს'' (“ივერია“).

აჭარულ თქმულებათა მიხედვით, ტბაში არის ხან გველვეშაპი, ხოლო უმრავლეს შემთხვევაში კი ხარი – ბინადარი ტბისა, რომელიც ებრძვის, ეჭიდავება სოფლელთა ხარს/ხარებს და ამარცხებს

მათ. სოფლელთა ხარები მშივრები ბრუნდებოდნენ უკან სახლში და ამით შეწუხებული პატრონები უკეთებენ თავიანთ ხარებს რქებზე ხშირად სპილენძის მახვილებს, რის შედეგადაც ეს უკანასკნელნი ტბის ბინადარ ხარებს ამარცხებდნენ. შედეგად, „მოსკდება ტბაი და წალეკავს იქაურობას'', ხშირად მთლიანად სოფელს და რჩება ნასოფლარი: ვერნები – ხალხური ეტიმოლოგია სოფელ ვერნების სახელწოდებას ამგვარად ხსნის. თუმცა, ვერანა/ვერნები ამ მხარეში მრავლად არის და მათი გავერანება არც ისე შორეულ ისტორიულ ხანას მიეკუთვნება (თანდილავა, 1978, გვ. 64). თითქმის უკლებლივ ყველა თქმულების მიხედვით, მას შემდეგ, რაც ადამიანის მიერ გაკეთებული ლითონის იარაღით (რკინა, სპილენძი, ალმასი) ტბის ბინადარი ხარი მარცხდება, არემარე წაილეკება. სრულად მოწმენდილ ამინდშიაც „წამოვა სელგაჰი და მოსპოტავს ყველაფერს ახლო-მახლო'', მაგრამ თუ ახლო არ არის პატრონი, მას სხვანაირი სასჯელი ელის: „მისი თესლი აღარ რჩება'' ე.ი. უმემკვიდროდ გადაეგება და გვარი ფაქტიურად ისპობა. ხარის (ან გველვეშაპის) წყალში მოკვლის შედეგად, მსგავსი მოვლენები, მარტო ქართულ სინამდვილეში როდი დასტურდება. ჯ. ფრეზერის მიხედვით, ცენტრალური ავსტრალიის მკვიდრთ ვარამუნგებს, რომელთა ტომის ტოტემად ტბის ბინადარი ვეშაპი ითვლება, სჯერათ, რომ მისი მოკვლის შედეგად, მათ დიდი უბედურება მოელით და, ამიტომ, მას ევედრებიან და სწირავენ მსხვერპლს (Фрезер, 1929, стр. 18-49). როგორც დავინახეთ, ლითონის მკეთებელი კაცი, არათუ ევედრება და მსხვერპლსაც სწირავს „წმინდა ხარს'', არამედ უკვე მოშინაურებული ხარის საშუალებით მას მომაკვდინებელ დარტყმას აყენებს, შედეგი კი – ჩვენთვის ცნობილია. „წმინდა ხარის“, თუ გნებავთ, გაღმერთებული ხარის წინააღმდეგ აღმართული მსახვრალი ხელი მკაცრად ისჯება. ანალოგიები არსებობს: „აკი, ღმერთებმა მკაცრად დასაჯეს კამბიზი (სპარსეთის მეფე), რადგან მან ეგვიპტეში ლაშქრობისას (524 წ.) მოკლა საღმრთო ხარი აპისი, როდესაც ეგვიპტელები მას დღესასწაულს უხდიდნენ“ (ყაუხჩიშვილი, 1961, გვ. 263).

შავშეთის სოფლებშიც მოგვითხრობენ ტბაში მცხოვრები ხარის შესახებ. სხვადასხვა ვარიაციით თქმულება საქართველოს არაერთ კუთხეში გვხვდება. მათ შორის ჭოროხის ქვეყნებშიც. შავშეთში ასეთი ამბავი ჩაიწერეს: „ბუღა და გოგო ყოფილა გოლში ანუ ტბაში. [გოგოს] თმიები ასე ჩასული აქო, წელზე ასხია ნაწნებიო და...მიქელეთში ამოდუღის ცხელი წყალი, ქვიებს ყრის გარეთ, ახლოს ვერ მიხვალ. (ქალები) ჩაჟდებიან და უშვილოს შვილი ეყოლვის'' (ფაღავა, მ, ცინცაძე,მ. ბარამიძე, მ. 319).

გავიხსენოთ უძველესი ეპოსი „გილგამეში“: ომგადახდილ გილგამეშის მშვენებას თვალი დაადგა სიყვარულის ქალღმერთმა იშთარმა. გილგამეში უარყოფს მის ტრფობას. შეურაცხყოფილი იშთარი შესთხოვს ღმერთ ანუს შექმნას ზეციური ხარი და დაღუპოს გაკადნიერებული გილგამეში. *„განახვნა ბაგენი იშთარმა, ამეტყველდა, /ასე ეუბნება მამამისს ანუს:/„მამავ, ზეციერი ხარი შემიქმნი,/გილგამეში დაე, მოაკვდინოს./...რა ესმა ანუს ნათქვამი მისი,/თხოვნა აუსრულა დიდებულ იშთარს./ შექმნა ზეციური ხარი, ურუქს ჩამოგზავნა./მიადგა ევფრატს ზეციური ხარი,/მოსვა შვიდი ყლუპი-შრება მდინარე/ხარის სუნთქვაზე გაიღო ნაპრალი...''* (კიკნაძე ზ. , 1963, გვ. 51-52). მაგრამ ენქიდუმ, რომელმაც გამარჯვებით აღფრთოვანებულმა (დაამარცხა ხარი), სიტყვიერად შეურაცხყო მგლოვიარე ქალღმერთი და მოკლული ხარის ბარკალიც კი ესროლა მას: *„ავიდა იშთარი ურუქის კედელზე/ქონგურზე შედგა, წყევლა გადაისროლა:/„ვაი გილგამეშს, რამეთუ შეურაცხმყო/მოაკვდინა ზეციური ხარი!''/რა ესმა ენქიდუს იშთარის სიტყვები,/ხარს ბეჭი მოგლიჯა მისკენ გადააგდო''.* (კიკნაძე ზ. , 1963, გვ. 54-55).

ერთ ადრინდელ ზღაპარში, რომელიც ჯ. ნოღაიდელს აქვს ჩაწერილი და გამოქვეყნებული, საუბარია უზარმაზარ ხარზე, რომლის „უკანა ფეხები იყო ხულოში წინაი ფეხები კახაბერში“. როდესაც ამ გოლიათ ხარს ჭამს არა ნაკლებ გოლიათი ფრინველი, რჩება ერთი ბარკალი, „რომლის დაცემისას სოფელი შეინძრევა“ (ნოღაიდელი, 1971, გვ. 110). ხარის გამო მომხდარი მიწისძვრის შესახებ ჩვენ მოგვეპოვება სხვა გადმოცემებიც, რომელთა მიხედვით, დედამიწა ხარის რქაზეა და აბეზარ ბუზისაგან შეწუხებული ხარი აქნევს თავს, რის შედეგადაც დედამიწა იძვრის – ეს თქმულება უფრო აღმოსავლურია და ჩვენში თურქული გზით შემოსულად მიიჩნევა (Гордлевский, 1909, გვ. с.97).

წერილობით-ლიტერატურული ძეგლები. ხარის კულტის თავისებურ ანარეკლს ვპოულობთ ლიტერატურულ-წერილობით ძეგლებში მოთხრობილ წარღვნის ეპიზოდშიც. ბასილი ზარზმელის

„ცხოვრება სერაპიონისა''-ში ვკითხულობთ: როდესაც ნეტარი სერაპიონ „განვიდა ამიერ აღსაშენებლად სულთ-სამზრუნველოისა... წამოემართნენ... და შემოვიდნენ დასასრულსა მას[ხ]ევისასა, რომელ არს უტყვსა, მოვიდეს ადგილსა რასმე ძინძედ (ტოპონიმია-ა.ნ.) სახელდებულსა... კუალად მოიხილა წმინდამან და იხილა აღმოსავლით კერძო ქედსა ზედა მას ტბაი... ხოლო [იმან] მომიგო: „ესე არს ტბაი მრღვე ყოვლადვე, რომელსა ეწოდების სათა[ხ]უე! და არს ამასა შინა სიმრავლე თა[ხ]უთაი... ხოლო გარათენა წინაშე თქუენ(სა) წარსვლად ვემზადებოდით, აჰა, ესერა იქმნა ძვრაი და ოხრაი რაიმე, ვითარცა ქარისა და განვკვირდით ფრიად... და გუარქუეს, რამეთუ განიპო კლდე იგი, რომელი იყო დასავლით ტბისა მის... მის მიერთთაგან ეწოდა სახელი შემსგავსებული საქმეთაი ადგილსა მას: რამეთუ ეწოდა ზარზმა ერთა მათგან, რომელნი ზარითა და შიშითა მოუთხრობელითა შეპყრობილ იყვნეს'' (ზარზმელი, 1960, გვ. 99,107-113). აქაც, ისევე როგორც ვერნებში, ტბიყელში (ხინო) „განიპო კლდე'' და წალეკა წყალმა ყველაფერი „ძვრითა და ოხვრით''. მიზეზი ტბის გადმოსვლისა აღნიშნულ ძეგლში არ არის და ბასილი ზარზმელს არც ესაჭიროება იგი, მთავარი კი ის არის, რომ „ტბაი იგი იყო სავსე თა[ხ]უთაი''(თახვი-ძვირფასბეწვიანი მოზრდილი მღრღნელი). მაშასადამე, გამოდის, რომ ტბა უმიზეზოდ არ გადმომსკდარა: თახვი აიძულებს ხარს დატოვოს ტბა. მისი შედეგი კი ცნობილია.

მოვიტანთ მონაცემს კიდევ ერთი ლიტერატურული ძეგლიდან. სტეფანე მტბევარი „გობრონის წამებაში'' აღწერს რა ერთგან მომხდარ ამბავს, ამბობს: „და ურიცხვნი იგი ერნი მართლმადიდებელთანი აჭარას და შავშეთს შეწყუდეულ იყვნეს“, თავის წიაღსვლებში ამბობს: „...და კუროი წმიდათავე პირუტყუთაგანი არს და სარქენელი იგი რქანი – სარწმუნოებაი განსრულებული საქმეთაგან კეთილთა, მსგავსად ორთა მათ დათა სახარებისათა'' (მტბევარი, 1960, გვ. 90) აქვე, ამ მიდამოებში ეკლესიების მშენებლობის დროს (ოშკი, სხალთა და სხვ.) ცნობილ ბოლოკ ბასილს, როგორც ამას აბუსერიძე ტბელის თხზულებაში ვკითხულობთ: ეხმარება გრძნეული ხარი, „რომელსაც გაძღოლა არ სჭირდება'' და თავისით ზიდავს სამშენებლო მასალას. იგივე დასტურდება ამ შემოგარენში ჩაწერილ ფოლკლორულ ტექსტებში, რომლებიც თავის დროზე ჩაიწერა და გააანალიზა მ. ჩიქოვანმა. აბუსერიძე ტბელის მოთხრობის 1233 წლის ხელნაწერით ოპიზის მახლობლად მშენებლობას ვინმე ბასილი, ანუ ბაჩილი, ანდა მეტსახელად ბოლოკ ბასილა აწარმოებს, მას თანამშრომლებად უღელი ხარი და ერთი კერძო კარაული ჰყავს, ხოლო შემწედ-წმ. გიორგი. 1937 წლის ფოლკლორული ჩანაწერის მიხედვით, საფარის მონასტერს ორი ძმა აშენებს, მასალას მათ ცალი ხარი უზიდავს, რომელსაც გაძღოლა არ სჭირდება, ბოლოკ-ბასილას ხარებივით. მოვიყვანთ ერთ ადგილს: *1.V.№51. და მო -რაი -იწია ბასილი /სახიდ თვისსა იწყო მუშაკობად საკვირველისა ამისა /ტაძრ* (ჩიქოვანი, 1944, გვ. 7)*ისა, კერძო – კარაულისავე თანა, უღლეულითა მით /[ხ]ართა აფსთაითა, რომელთა სახელითცა უწოდდის: /ერთსა „ქურდობით'' და მეორესა „პირქუშობით''.*

ადამიანს ორი სახის პირუტყვთან უხდება ურთიერთობა: შინაურთან და გარეულთან, ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ: ერთი სახის პირუტყვს იგი ათვინიერებს, იშინაურებს, სხვა კი რჩება მოუთვინიერებელი, ველური, უცხო. შინაური პირუტყვი პატრონის მორჩილია, „პატრონყმულ“ ურთიერთობაშია ჩაბმული ადამიანთან. პირუტყვი ემსახურება თავის პატრონს, პატრონი კი იცავს მას. პატრონი პასუხისმგებელია პირუტყვის სიმრთელეზე, ის კი ემსახურება მას. ადამიანი და შინაური პირუტყვი სხვადასხვაგვარად ემსახურებიან ერთმანეთს. ერთი თქმულება მოგვითხრობს: ღმერთმა ქვეყნის გაჩენის შემდეგ ირემი და ხარი გააჯიბრა ერთმანეთს – ვინც უფრო მალე გადაირბენდა ცას, ადამიანიც იმას აირჩევდა. ირემი თავაღებული გაიქცა, გაფრინდა. მაგრამ ბევრი სირბილისგან დაიქანცა და მოკვდა. მხოლოდ მისი ნაკვალევიღა შერჩა ცას „ირმის ნახტომის“ სახით. ხარი კი დინჯად მიემართებოდა თავჩაღუნული, ის მიწისკენ იცქირებოდა, რითაც აჩვენებდა წინასწარ, თუ რისთვის იყო განწესებული. გვიან მიაღწია სამანს, მაგრამ მივიდა ჯანმრთელი და დაუღალავი. ხარის ნაკვალევიც დააჩნდა ცას – „ხარის ნავალი“. ამის შემდეგ აკურთხა ღმერთმა ხარი, ქედი დაულოცა და მას აქეთ მას აწევს ადამიანის შენახვის ტვირთიო (კოტეტიშვილი, 1960, გვ. 382).

ხარის კულტი ეთნოგრაფიაში. ჩვენამდე მოღწეულია მსხვილფეხა შინაური ცხოველების კულტის გადმონაშთების არსებობა, კერძოდ, დღეობა „ბოსლობა''-ში ასახული ღვთაება თავდაპირველად ცხოველური სახის არსება უნდა ყოფილიყო, ხოლო შინაური მსხვილფეხა რქოსანი ცხოველებიდან ქართველებში გაღმერთებული, უეჭველია, ხარი იქნებოდა (ბარდაველიძე, 1953, გვ. 103).

თრიალეთის ერთ-ერთ ყორღანში ნაპოვნია ხის ოთხთვალიანი დიდი ეტლი, რომლითაც „შეასვენეს მიცვალებული თავის საუკუნო სამყოფში და იქვე დახოცეს ეტლში შებმული ხარებიც'' და სხვ. (გობეჯიშვილი, 1952 , გვ. 68-95), ან ხომ არ წარმოადგენს ეს ნიმუში იმის ტრანსფორმებას, რაზედაც აპ. როდოსელი ამბობდა: კოლხების მიმართ, რომ ისინი „მიცვალებული მამაკაცების გვამებს ხარის ტყავში ახვევდნენ და ქალაქის გარეთ ხეებზე ჩამოჰკიდებენ (როდოსელი აპ., 1948, გვ. 116), ან უფრო გვიანდელი, კერძოდ მე-17 საუკუნის (1629 წ.) ცნობით, როდესაც მ. თამარაშვილი კათოლიკე-მისიონერთა მოღვაწეობას აღწერდა საქართველოში: „შემდეგ მღვდელმა წამიყვანა,-ამბობს პატრი ივანე, – და მიჩვენა თავიანთი მკვდრები, რომლებიც ოთხ მაღალ პალოებზე ასვენია გამოფუღურულ ხეებში. ამ ხეებს თავსა და ბოლოებში ნახვრეტები აქვს ჰაერის შესასვლელად და გარედან შესაჭვრეტად, მიცვალებულის კარგად სანახავად. ამის მიზეზით თათრის ვაჭრები არ ყიდულობენ ამ ქვეყნის თაფლს, რადგან ჰგონიათ – ფუტკრები იმ მკვდრებიდან მოდიან'' (თამარაშვილი, 1902, გვ. 144). ერთი თქმულების მიხედვითაც, რომელიც დამოწმებული აქვს ა. რობაქიძეს (რობაქიძე, 1960, გვ. 32; 198) თავის ნაშრომში, რომ ხბოს ტანიდან გამოდის ფუტკარი. ხარის გვამისა თუ მისი სისხლისგან ფუტკრის წარმოშობის მოტივი საკმაოდ იყო გავრცელებული. ზოგთა დაკვირვებით, იგი ეგვიპტიდან უნდა მომდინარეობდეს, სადაც თითქოს წესად იყო ფუტკრის ახლად გაჩენის მიზნით, სახარე ხბოს ფეხით დაქელვა (Sayffert, 1930, p. 161). ხარის გვამიდან სხვადასხვა სასარგებლო მცენარეთა და ცხოველთა წარმოშობა დამოწმებულია სხვაგანაც. ფრანც კიუმონი თავის სტატიაში „მითრას მისტერიები“ წერს, თუ როგორ მოკლა მითრამ გამძვინვარებული ხარი და შემდეგ მკვდარი ხარის ტანიდან ამოვიდა გასაოცარი ბალახეულობა და მცენარეულობა, ხოლო ტვინიდან – პური, სისხლიდან – ყურძენი (Кюмон, 1929, стр. 64). ამ გულუბრყვილო ზღაპარს მივყავართ კაცობრიობის კულტურის სათავეებთან.

ხარი ონომასტიკაში. **ხარ** – ძირისგან ნაწარმოები საკუთარი თუ საგვარეულო სახელწოდებები დღევანდელ საქართველოშიც საკმაოდ გვხვდება (ჯანაშია ს. ტ. III, 1959, გვ. 128-129) მაგალითად, ხარაძე, ხარაბაძე, ხარაიშვილი. რაც შეეხება ტოპონიმებს ხართან დაკავშირებული ადგილის გეოგრაფიული სახელწოდებანიც მრავლად დაიძებნება : **ხართახევი –** სათესი ადგილი სოფ. ხალა (ბსკიფა 45); **კურვაი** -ადგილის სახელი , ზერაბოსელი (ბსკიფა 9(3)), გვ., 38, 51 , ა. ახვლედიანის ჩანაწერები); **სახარია** – მთა შავშეთში (ფაღავა, მ, ცინცაძე,მ. ბარამიძე, მ. 148), სადაც სახელის ფუძე ჩანს „ხარ“, საწარმოებელი აფიქსებია: „**სა – ია“.** რაც შეეხება ტოპონიმის სახელდების მოტივაციას, იგი ხარებისთვის განკუთვნილი ადგილი უნდა იყოს. **ხარის საწოლი-**იალაღი ხარებისათვის; **ხარი ჲათაღი -**იალაღი ხარებისათვის (შდრ., ტოპონიმი ხარის საწოლი); **ბულავრი** – ადგილის გეოგრაფიული სახელწოდება სოფელ გორგაძეებში – ხალა – ქობულეთის მუნიციპალიტეტი (ბსკიფა 38-51); **ოხოჯირი** – ადგილის სახელია სოფ. ზედა აჭი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი (ბსკიფა 8). ამ ტოპონიმთან დაკავშირებით, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ამოსავალი ფუძე არის „ხოჯ'', რაც მეგრულ-ჭანურში **ხარ -**ს ნიშნავს (ჩიქობავა, 1938, გვ. 78). მოცემულ ტოპონიმში გამოიყოფა საწარმოქმნო აფიქსები: პრეფიქს-სუფიქსი: **„ო-ირ''**, ისევე როგორც ტოპონიმ „ობოდირ''-ში. იგი ზანური (მეგრულ-ჭანური) წარმოების ტოპონიმია და, შესაძლოა, „სახარე''-ს ნიშნავდეს (ახვლედიანი 61); შდრ.: „ხარიჲათაღი“ – ხარის საწოლი, სოფ. მაწყვალთასა და მთაგინურში (შუახევის მუნიციპალიტეტი).

არქეოლოგიურ ძეგლებში გამოვლენილი ხარის კულტის მონაცემები. ხარის კულტის ამსახველი არქეოლოგიური მონაცემების არსებობა უტყუარად დასტურდება მესოპოტამიის, კავკასიის და სხვა რეგიონთა უძველესი კულტურების ძეგლებში. ეს მიუთითებს, რომ ის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა არაერთი ეთნიკონის ყოფით რეალობაში, რაც, თავის თავად, ხარის მრავალმხრივ ფუნქციურ, სიმბოლურ და იდეის თვალსაზრისით დატვირთვაზე მოგვითხრობს. ამიტომაცაა, რომ ის სხვადასხვა სფეროში ვლინდება: ენაში, მითებში, ფოლკლორში, ტოპონიმიკაში, ეთნოპრაქტიკაში და მატერიალურ კულტურის ძეგლებში.

მატერიალურ კულტურაში ის წმინდა ფაქტოლოგიურ მონაცემებს ემყარება და სულ სხვადასხვა ტიპისა და ფაქტურის მასალებში ავლენს თავს: ძირითად კი, ეს არის თიხა, ქვა, ლითონი, ძვალი და ნახევრად ძვირფასი ქვებიც კი. ამ ორი უკანასკნელი მასალისაგან შექმნილი ნიმუშები დადასტურებულია წინა აზიის რეგიონში. კავკასიაში კი, ძირითადად თიხის, ქვისა და ლითონის

მცირე პლასტიკის არტეფაქტები გვხვდება. ისინი სხვადასხვა ქრონოლოგიურ პერიოდებში იჩენს თავს, რომელიც, ცხადია, სტილისტურ და ტექნიკური დამუშავების მხრივ ცვლილებებს განიცდის, რაც განვითარების დინამიკიდან გამომდინარე ბუნებრივიცაა. კავკასიაში ხარის გამოსახულებები გვხვდება როგორც სამხრეთ, ისე მის ჩრდილო რეგიონებში და თანაც საკმაოდ ადრეული პრეისტორიული ხანიდან დაწყებული განვითარებული შუა საუკუნეების ჩათვლით, სადაც ის სატაძრო არქიტექტურაში, ბარელიეფების სახითაა წარმოდგენილი.

აღმ. საქართველოს მონაცემები. ხალკოლითის ხანის ზოგიერთ ძეგლებზე უკვე გვხვდება ხარის სტილიზებული ნიმუშები რქების მკაფიოდ გადმოცემის გამო. ასეთია გვიანხალკოლითური პერიოდით დათარიღებულ ორჭოსანის ნამოსახლარზე მიკვლეულ ფენაში აღმოჩენილი თიხის სამი ფიგურა (Gambashidze I., 2018, pp. 74-84). ცხადია, ამ ადრესამიწათმოქმედო კულტურაში გასაკვირი არ არის ამ ცხოველის ფიგურის დამზადების ფაქტი, რადგან მათ ცხოველები უკვე მოშინაურებული ჰყავდათ. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ამგვარ ფიგურათა რაოდენობა მაინც ლიმიტირებულია.

როგორც ცნობილია, ხარის კულტის არსებობა უშუალოდ უკაშირდება მიწათმოქმედებისა და სამიწათმოქმედო პრაქტიკის თვალსაჩინო და უპირობო დაწინაურებას სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობაში, რაც ყველაზე მკაფიოდ ჩანს ადრე ბრინჯაოს ხანიდან და რაც უკავშირდება მტკვარ-არაქსის კულტურის გამოჩენას ამ ტერიტორიაზე და ასევე, მის მიღმა სამხრეთით რეგიონებში იქ, სადაც ეს კულტურა ფართოდ გავრცელდა. მტკვარ-არაქსის კულტურა სამიწათმოქმედო პრაქტიკის პრიორიტეტის მქონე ამ მოსახლეობის წამყვანი ნიშანია. მიწათმოქმედება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მათ ყოფაში და ყველაფერს მტკვარ-არაქსელი სწორედ ამ საქმიანობას უკავშირებს. ამ დარგის განვითარება განსაკუთრებით დააწინაურა ბრინჯაოს მეტალურგიის პირველად გამოჩენამ, რამაც უზრუნველყო სამიწათმოქმედო იარაღების მეტი ეფექტურობა. ხარის კულტთან და ამ ცხოველის მნიშვნელობასთან დაკავშირებული არტეფაქტების ერთდროულად გამოჩენა ფიქსირდება მტკვარ-არაქსის კულტურის საფეხურზე. ესენია: ხარის თიხის ფიგურები, ხარის რქების სტილიზებულად რეპრეზენტირება მხატვრული ბრინჯაოს ნაწარმზე, კერძოდ საკინძების მხატვრულად დამუშავებულ თავებზე, თვით ურმის თიხისა და ხისაგან შექმნილი მოდელები, ხარის რქების გამოსახულებიანი სადგარები, ასევე ურმის ბორბლის მოდელები, რაც სამიწათმოქმედო პრაქტიკაში მიწის ხვნასთან დაკავშირებული ამგვარი მასალის გამოყენებაზე უშუალოდ მეტყველებს. ამ პროცესში კი ხარის როლი, ცხადია, პრიორიტეტული იქნებოდა. ამიტომ ხარის კულტის გამოჩენა სიმბოლურ მნიშვნელობასთან ერთად, რასაკვირველია, მიწათმოქმედების განვითარებში მის საგანგებო ფუნქციაზეც მიუთითებს. მიწის დამუშავებისათვის ორბორბლიანი საზიდრები და ურმების დამზადება მკვრივმერქნიანი ხის მასალისაგან, ბუნებრივია, ლითონის იარაღის გარეშე წარმოუდგენელი იყო. სწორედ ბრინჯაოს მეტალურგიის გამოჩენამ განაპირობა ერთი მხრივ ბრინჯაოს სამეურნეო იარაღების (ასევე სხვა კატეგორიის არტეფაქტების) წარმოება, ხოლო, მეორე მხრივ, კი – მისი აქტიურად გამოყენება ყოფის სხვადასხვა სფეროში. სამიწათმოქმედო საქმის განვითარებისათვის, ბუნებრივია, აუცილებელი იყო გამწევი ძალა. მიჩნეულია, რომ დასაწყის ეტაპზე გამწევ ძალად ეკვიდები ჩანს, შემდეგ კი ჩნდება ხარი (მირცხულავა 105). ამიტომ, ერთი მხრივ, ბორბლიანი ტრანსპორტის (საზიდარი, ურმისა და ბორბლის მოდელები), მეორე მხრივ, კი ხარის გამოსახულებების ერთდროულად გამოჩენა მტკვარ-არაქსის კულტურის გვიანდელ საფეხურზე მიწათმოქმედებაში მომხდარ გარდატეხაზე მიუთითებს. მკვლევრები სხვადასხვა დანიშნულებისთვის განკუთვნილი ბორბლიანი ტრანსპორტის გავრცელების, ასევე, ადრეულ ეტაპზე მასიური ბორბლების კონსტრუქციის ერთგვაროვნების საფუძველზე ფიქრობენ, რომ უნდა მომხდარიყო ამ გამოგონების იდეის დიფუზია მისი წარმოქმნის ცენტრიდან სხვა რეგიონებში (Чайлд, 1956, стр. 358), ხოლო ასეთ რეგიონად მიჩნეულია ჩრდილო მესოპოტამიასა და კავკასიას შორის ტერიტორია. ამასთან, სხვადასხვა მკვლევრები საზიდრების გავრცელების სხვადასხვა სავარაუდო გზებს გვთავაზობენ, რომელსაც დაწვრილებით ეხებიან თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი თავის ფუნდამენტურ მონოგრაფიაში ინდოევროპელების შესახებ. საზიდრების გავრცელების სავარაუდო მარშრუტებს შორის ისინი მიუთითებენ შემდეგ რეგიონებს: უპირველესად, წინა აზია – მცირე აზია – ბალკანეთი – დასავლეთ ევროპა; წინა აზია – კავკასია – ჩრდილო შავიზღვისპირეთი – დასავლეთ ევროპა; ასევე, კასპიისპირეთის აღმოსავლეთ სანაპიროდან – ვოლგისპირეთი და მის აღმოსავლე-

თით – ინდოეთი და ჩინეთამდე (Гамкрелидзе, 1984, გვ. 734). მკვლევართა აზრით, ნიშანდობლივია, რომ ბორბლიანი ტრანსპორტის ევროპაში გავრცელებაში არსებითად მიიჩნევა სწორედ კავკასიის როლი იმ ანალიზების საფუძველზე, რომ ძვ. წ. მე-2 ათასწლეულით დათარიღებული აღმოსავლეთ ევროპის საზიდრები კავკასიური წარმომავლობის ხის მასალისაგან იყო დამზადებული (Кузмина, 1980, стр. 12). კავკასიაში ყველაზე ადრეული ორბორბლიანი ურმის თიხის მინიატიურული მოდელი საქართველოში, თიანეთის რაიონში ბადაანის ადრე ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარზე, სხვადასხვა კერამიკული მასალებით სავსე ე.წ. სამეურნეო ორმოში იქნა აღმოჩენილი (ჯაფარიძე ო. , 1992). (ტაბ. LXVIII) [ტაბ. I, 1]. მას, როგორც ჩანს, და ეს ზედმიწევნით ზუსტ და არა თავისუფალ რესტავრაციას ეფუძნება, საკმაოდ რთული კონსტრუქცია ჰქონია. ურემზე დადასტურებული სპეციალური გასაყრელი ფოსოები მიუთითებს, რომ მას გაკეთებული ჰქონია ჭალები, ხელნა, უღელი და შედგმული იყო ღერძ-ბორბალზე (მირცხულავა 106). ბუნებრივია, ამგვარ სამიწათმოქმედო პრაქტიკაში არსებულ სახვნელ ურემში შებმული იქნებოდა გამწევი ძალა და ეს ხარი იქნებოდა. ჯერჯერობით, ეს არის ერთადერთი ურმის მინიატიურული, მაგრამ მთლიანი მოდელი კავკასიაში. ხარის დამადასტურებელი გამოსახულება და ორთვალა ურმის სტილიზებული გამოსახულებები ცნობილია საჩხერეში, ამავე, ადრე ბრინჯაოს ხანის ნაჩერქეზევის № 13 სამარხის ბრინჯაოს ქინძისთავზე (ჯაფარიძე ო, , 1955, გვ. 172), ტაბ.$XII_{3,10,}$;სურ.11), რომელიც მხატვრული ხელოსნობის გამორჩეული ნიმუშია [ტაბ. I, 2-1]. ბ. კუფტინმა, რომელმაც მიაკვლია ამ საკინძს, ის იმთავითვე ხარებშებმულ ორთვალის გამოსახულებად ჩათვალა (ჯაფარიძე ო, , 1955, გვ. 88). ხარის გამოსახულებისა და საზიდრის შერწყმულად წარმოდგენილი პლასტიკა ხშირი შემთხვევაა წინა აზიის ძეგლებიდან: ასეთია თიხის მოდელი ტელ-ფარადან და, ასეთივე გავრა VI-ის მასალებშიც (Чайлд, 1956, стр. 109). საზიდრების თიხის მოდელები შუა აზიის სხვადასხვა პრეისტორიული ძეგლებიდანაცაა ცნობილი (მირცხულავა 106).

ხარის სტილიზებული გამოსახულებები, ხარისრქიანი სადგარების და თიხის ბორბლის მოდელებისა, მიწათმოქმედებაში გამოყენებული ორთვლიანი ურმის იმიტაციაა და მის პრაქტიკაში არსებობაზე მიუთითებს. ცნობილია ახალციხის ამირანის გორის (ჩუბინიშვილი, მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა, 1965: სურ, (9_{6};9_{8}), ხიზანაანთგორის (ჯაფარიძე ო. , 1992); ტაბ.XCII,XCIII), ქვაცხელების ნამოსახლარის (ჯაფარიძე ო. , 1992); ტაბ.C) , ბადაანის ნამოსახლარის (ჯაფარიძე ო. , 1992); ტაბ.LXVIII,LXIX), ციხიაგორას ნამოსახლარის (მახარაძე 126) სურ.126), ნახიჭევანის ქიულ-თეფეს (აზერბაიჯანი),ნამოსახლარიდან (ჩუბინიშვილი, 1965, გვ. 9 (1)), შრეშ-ბლურის (ჩუბინიშვილი, 1965, გვ. 9 (2)); მოხრაბლურის (Кушнарева, 1970); рис.25_{22}), ბაბადერვიშის (სომხეთი) და სხვა ძეგლებიდან (Кушнарева, 1970); рис.$28_{2,3}$; (Мунчаев, 1994, стр. 45), табл.13), ნამოსახლარებიდან.

საყურადღებოა, რომ ხარი არა მხოლოდ როგორც საკულტო ან როგორც სამეურნეო საქმიანობაში წამყვანი ფუნქციის მატარებელი ცხოველი, არამედ როგორც სატრანსპორტო საშუალების – ეტლებში შებმული გამწევი ძალა, კავკასიაში გამოყენებულია შუა ბრინჯაოს ხანის სრულიად დასაწყისიდან და მთელ შემდგომ პერიოდში. ამის დამადასტურებელი მასალა კარგადაა წარმოდგენილი სამარხეულ ძეგლებში, ჯერ ერთი, დასაკრძალავი ეტლების და, მეორეც – შეწირული ხარის თავის ქალისა და ძვლების სახით. საყურადღებო მასალა ხარის დაკრძალვის რიტუალთან დაკავშირებით მოგვეპოვება შუა ბრინჯაოს ხანის უადრესი ეტაპის ანუ ბედენის კულტურის ისეთი სამარხეული ძეგლებიდან, როგორებიცაა ბედენის პლატოს ყორღანი (ორჯონიკიძე); ტაბ.XL) და ანანაურის №3 დიდი ყორღანი, სადაც ორი უზარმაზარი ზომის დასაკრძალავი ეტლი აღმოჩნდა მდიდრულ ყორღანში (მახარაძე, ზ., კალანდაძე,ნ., მურვანიძე ბ., 2016, გვ. 329); სურ. 25,29, 33-36; ტაბ. XXIII-XXVII).

შუა ბრინჯაოს განვითარებული ანუ II ეტაპის თრიალეთის კულტურის ძეგლებიდანაც ცნობილია დასაკრძალავი ხის ეტლები. 1958 წელს თრიალეთში გათხრილ საბიდ-აღჩას № 5 ყორღანში მიკვლეული იქნა ხის ოთხბორბლიანი დასაკრძალავი ეტლი, რომლითაც მიცვალებულთან ერთად შეჰქონდათ მისთვის იმქვეყნიურად განკუთვნილი მდიდრული ინვენტარი (ჯაფარიძე ო. , 1969, გვ. 74-79); ტაბ. XXIV). ასევე, მნიშვნელოვანია დასაკრძალავი ეტლების აღმოჩენის ის ფაქტები, რომლებიც დადასტურდა მე-20 საუკუნის 30-იან წლების მასშტაბური გათხრებით წალკის რეგიონში.

აკად. ბ. კუფტინი, რომელიც ამ ძეგლებს სწავლობდა, ხაზგასმით მიუთითებდა, რომ კრემირებული მიცვალებულის ფერფლი ორმოიან ყორღანებში შეჰქონდათ დრომოსის გავლით ხის დასაკრძალავი ეტლით, რომელსაც იგი უკავშირებს ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში დაკრძალვის რიტუალში მოხსენიებულ გადასაზიდ ეტლებს (Куфтин, 1941, стр. 81). მას ანალოგიურად მიაჩნია საბიდ-აღჩას №29 ყორღანში მის მიერ აღმოჩენილი მძიმე ოთხთვალა ეტლი (Куфтин, 1941, стр. 81), табл. CVII), რომელიც ხარების მეშვეობით მოძრაობდა. ამ მოსაზრების გასამყარებლად ის თვლის წალკის №15 ყორღანის ორმოს შუა ღერძის ორსავე მხარეს დადასტურებული ორი ხარის ძვლებსა და თავის ქალებს და №7 ყორღანში მიკვლეულ ხარის ძვლებსა და თავის ქალას, რომლებიც ამ ცხოველისაგან ტყავთან ერთიანად უნდა აძრობილიყო და ისე მოთავსებულიყო სამარხის ძირზე. დაკრძალვის რიტუალის ამ არსებით დეტალს მკვლევარი მიიჩნევს იმის ასახვად და იმიტაციად, რომ აქ დაკრძალულ მიცვალებულს იმქვეყნიურ ცხოვრებაშიც თან უნდა ხლებოდნენ ხარები, რომლებმაც ის სამარხამდე მიიყვანეს. საბოლოოდ კი შეწირული ხარის ხორცი გამოიყენებოდა ტრაპეზისათვის, რომელიც დაკრძალულის პატივსაცემად იმართებოდა, რისი მანიშნებელია სამარხი ორმოს შუაგულში აღმოჩენილი სპილენძის უზარმაზარ ქვაბებში აღმოჩენილი ხარის ძვლები. თრიალეთის კულტურაში მიცვალებულისათვის ხარების მსხვერპლად შეწირვის ტრადიციის უშუალო ანალოგიად მიაჩნია ბ. კუფტინს ხეთი მეფისა და დედოფლის დაკრძალვის რიტუალის აღწერის ლურსმულ ტექსტებში მოხსენიებული ხარების (ასევე ცხვრებისაც) შეწირვა, რომელიც ხეთურ ცივილიზაციაში დასტურდება (Куфтин, 1941, стр. 83). ამავე პერიოდს მიეკუთვნება დასაკრძალავ სამარხ-ორმოში ხარის თავების სპეციფიკურ ადგილებში განლაგება ირგანჩაის №5 ყორღანიდან (ქვემო ქართლი) და თრელის №43 სამარხიდან (შიდა ქართლი). ანალოგიური ტრადიცია ანატოლიაში დადასტურებულია რამდენადმე ადრეულ, ადრე ბრინჯაოს ხანის ალაჯა ჰუიუკის სამეფო სამარხშიც [ტაბ. I, 3].

ამ არტეფაქტებთან ერთად უაღრესად საყურადღებო ფართო ქვაფენილიანი გრანდიოზული გზები გამოავლინა სადაზვერვო ექსპედიციამ 1999 წელს, როცა წალკის წყალსაცავის დონემ იმდენად დაბალ ნიშნულზე დაიწია, რომ ამგვარი ყორღანებისკენ, ბ. კუფტინის მიერ გათხრილი მდიდრული სამარხეული კომპლექსებისაკენ სავალი კონსტუქციები, ჯერ კიდევ 30-იან წლებში გამოჩნდა. ამ აღმოჩენასა და გზების რეკონსტრუქციას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს და იგი ნათლად გვიჩვენებს, რომ თრიალეთის ელიტური საზოგადოების სამარხეული რიტუალისათვის განკუთვნილი დასაკრძალავი ეტლები სწორედ ამ ქვაფენილების საშუალებით მიჰყავდათ ყორღანებისაკენ (ნარიმანიშვილი, 2009 , გვ. 6-7;56-64),ტაბ.V-XVII). ცხადია, რომ ამ გრანდიოზულ და იდეალურად ნაგებ გზებზე ეტლები ხარების საშუალებით მოძრაობდნენ ყორღანისაკენ, რომლებსაც რიტუალის ბოლოს სწირავდნენ. ეს კი დაკრძალვის რიტუალში ხარის მნიშვნელოვან როლზე მიუთითებს.

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგადად ზოომორფული თემატიკით ორნამენტირებული კერამიკული ჭურჭელი ბრინჯაოს ხანის მთელ პერიოდში, თუმცა, განსხვავებული თემატიკით, სტილითა და ინტენსივობით გვაქვს წარმოდგენილი (გამონაკლისი მხოლოდ ე.წ. ადრეყორღანული ხანის კულტურაა), მაინც ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ საკუთრივ ხარის სახე არც ისე ხშირია სხვა ცხოველებთან შედარებით (ფუთურიძე, 2022, გვ. 7-22). გვიან ბრინჯაოს ხანის თიხის ჭურჭელი ხარის გამოსახულებით აღმოჩნდა თრელის №24 სამარხის ინვენტარში (ახვლედიანი ნ. , 1999, გვ. 46). ტაბ. CIV), რომელიც განსაკუთრებით მდიდარი იყო ზოომორფული თემის პრეზენტირების მხრივ.

აღმოსავლეთ საქართველოში ხარის მცირე პლასტიკით შემკული მხატვრული ბრინჯაოს საუკეთესო ნიმუში – ცული, რომელიც სოფ. ოჟორაში იქნა მიკვლეული, რაც ხშირი ხდება სწორედ გვიან ბრინჯაოს ხანის დასაწყისიდან, ტიპიური კოლხური ცულის შიდა ქართლში გავრცელების შემთხვევას, წარმოადგენს (ო. ჯაფარიძე 232-233), სურ.172). ხარის გამოსახულებათა თიხის პლასტიკის არაერთი არტეფაქტია წარმოდგენილი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ძეგლებზეც. ცხადია, ბრინჯაოს ეპოქის რამდენიმე ათასწლეულის მანძილზე, მხოლოდ ჩვენ მიერ მოტანილი მაგალითებით, ვერ ამოიწურება ხარის გამოსახვის შემთხვევები, მაგრამ მან, ვფიქრობთ, მაინც ნათელი წარმოდგენა შეგვიქმნა არქეოლოგიური არტეფაქტებით მისი პრეზენტირების მრავალფეროვნებასა და ცვლილებების დინამიკაზე სამხრეთ კავკასიაში.

ჩრდილო კავკასია. ადრე ბრინჯაოს ხანის დასაწყისის საკუთრივ ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებულ ცნობილ მაიკოპის კულტურაში, რომელიც გამორჩეულად მდიდარია ტორევტიკის მასალით, ძვირფას ჭურჭელზე და ასევე, მცირე პლასტიკის ნიმუშებზე, ხარის გამოსახულებების სხვადასხვა კომპოზიციაა წარმოდგენილი. ეს კი ნიშნავს, რომ ამ კულტურის არტეფაქტებზე ხარის კულტის ასახვას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. მცირე პლასტიკის არტეფაქტებიდან საყურადღებო და ყველაზე მდიდრულია ხარის ოქროსა და ვერცხლის მრგვალი ფიგურები, რომლებიც საკულტო ინსიგნიის-შტანდარტის თავებად იყო განკუთვნილი და რომლებიც ყორღანებში იქნა აღმოჩენილი (Марковин, В., Мунчаев Р., 2003, стр. 54), рис.10; (Piotrovsky, 2003, pp. 290-292). ისინი გამორჩეულია პლასტიკურობით, შესრულების ზედმიწევნით დახვეწილობითა და ამ ცხოველის სახასიათო თითოეული დეტალის გადმოცემით. მას განსაკუთრებით გამოარჩევს გრძელი და დახვეწილად მოდელირებული რქების ხაზგასმა, რაც ხარის საკულტო როლის საგანგებოდ აღნიშვნაა [ტაბ.V, 1]. გარდა მრგვალი ფიგურებისა ხარის რეპრეზენტირება მოგვეპოვება ჭედური ტექნიკით შესრულებული ვერცხლის მდიდრულად ორნამენტირებულ ორ ჭურჭელზე. მათგან ერთი თასი მთლიანად დაფარულია ლანდშაფტის, მცენარეული და ცხოველური სახეებით, რომელთა შორის შუა ფრიზზე ერთ მწკრივად განლაგებულ ცხენსა და ლომთან ერთად წარმოდგენილი გვაქვს ხარის ორი ფიგურა. რაც შეეხება, მეორე, ასევე ორნამენტირებულ ვერცხლის მაღალყელიან თასს, მასზე ორ გეომეტრიულ ორნამენტულ მოტივს შორის ფართო ფრიზზე გამოსახულ სხვა ცხოველთა შორის ვხვდებით დანარჩენებთან შედარებით აშკარად უფრო მოზრილი ზომის ხარის რეალისტურ სახეს (Piotrovsky, 2003, p. 293), cat.no 192,Fig.81, 82). გარდა აღნიშნულისა, საყურადღებოა ასევე სხვა კატეგორიის არტეფაქტიც. ეს არის მაიკოპის მდიდრულ ყორღანში აღმოჩენილი მიცვალებულის გადასაფერებლის, ბალდახინის შემკობისათვის განკუთვნილი, დაბალი ბარელიეფით შესრულებულ სხვადასხვა ცხოველების გამოსახულებიან ბრტყელ ფირფიტებს შორის წარმოდგენილი ხარის ოქროს 19 მისამაგრებლები (Марковин, В., Мунчаев Р., 2003, стр. 55); (Piotrovsky, 2003, p. 294), cat.no 194 a-d). ყველა ეს არტეფაქტი მიუთითებს, რომ ხარის გამოსახულებების სხვადასხვაგვარ მასალებზე ინტერპრეტირება, ჩრდილო კავკასიაშიც აქტუალური იყო. ამავე კულტურის სხვა ძეგლებზეც დასტურდება ხარის ამსახველი არტეფაქტები. კერძოდ, ყუბანისპირეთში, სადგურ სტარომიშასტოვსკის გამორჩეულად მდიდრულ განძში აღმოჩენილი იქნა ხარის ფიგურა, ხოლო ნოვოსვობოდნაიას დოლმენში კი ქვისაგან დამზადებული და შავი ფერით შეღებილი ხარის (თუ ძროხის) პატარა ზომის სკულპტურა (Марковин, В., Мунчаев Р., 2003, стр. 65). ყველა ზემოთჩამოთვლილი შემთხვევები მაიკოპის კულტურის მდიდრულ ძეგლებში ხარის მცირე პლასტიკისა თუ ჭედური ტექნიკით ვერცხლის ჭურჭლებზე შესრულებული ნიმუშებისა, ამ ცხოველის საკულტო მნიშვნელობაზე მიუთითებს. მაიკოპის კულტურის ზემოაღნიშნულ ოქროსა და ვერცხლის შტანდარტის თავებად განკუთვნილ ხარის ფიგურებთან მიმართებით აუცილებლად აღსანიშნავია მცირე აზიის ცენტრალურ ნაწილში ადრე ბრინჯაოს ხანის ხათური კულტურის გავრცელებული ანალოგიური არტეფაქტები, მიკვლეული ალაჯა ჰუიუკის სამეფო სამარხში (Dictionary, 2000, p. 10),[ტაბ.II,1]. აქვე მოკლედ მივუთითებთ იმ თვალსაზრისის შესახებაც, რომელიც არსებობს მაიკოპის კულტურის სახით ჩრდილო კავკასიაში, მოულოდნელად, ყოველგვარი საფუძვლისა და წინაპირობის გარეშე, ამ რეგიონისათვის სრულიად არატიპური და არნახულად მაღალი დონის, ამავე დროს კი აშკარად უცხო კულტურული პლასტის მქონე რეალობის გამოჩენასთან დაკავშირებით. აღნიშნული კულტურული ინოვაცია ჩრდილო კავკასიაში მცირე აზიის ცენტრებიდან ჩანს ინფილტრირებული. ამ თვალსაზრისს დღეისათვის მკვლევართა უმრავლესობა იზიარებს და ის უკვე საკამათოც არ ჩანს (Резепкин, 1991); (Мунчаев, 1994, стр. 209;211;212); (Марковин, В., Мунчаев Р., 2003, стр. 78); (Резепкин, 1991, стр. 171-172); (Массон, 1997, стр. 64)), გამომდინარე არაერთი უტყუარი არქეოლოგიური არტეფაქტის დადასტურებისა.

წინა აზიის რეგიონი. გარდა კავკასიის ორსავე არეალში აღმოჩენილი ხარის არტეფაქტების ზემოაღნიშნული შემთხვევებისა, აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ ამ კატეგორიის მასალები წინა აზიის ფართო რეგიონის სხვადასხვა უძველესი კულტურებიდან. მათ შორის ყველაზე უძველესია ძვ.წ. X-VIII ათასწლეულების გამორჩეული მნიშვნელობის მონუმენტური და უძველესი სამლოცველო ხასიათის ძეგლი – გობეკლი თეფე სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში. ეს საკულტო

ძეგლი ხელოვნურ ბორცვზეა ანუ თელეზე, რომელიც მონადირე-შემგროვებელთა საზოგადოების მიერ იქნა აგებული კირქვიან პლატოზე. მისი მთავარი მახასიათებელია T – ს ფორმის ქვის სტელები, ზედ გამოსახული გარეულ ცხოველთა დაბალი და მაღალი ბარელიეფით. მრავალფეროვან ფაუნისტურ გამოსახულებათა შორის წარმოდგენილია ხარის ბარელიეფიც, რაც მის როგორც საკულტო ცხოველის მნიშვნელობას წარმოაჩენს (Schmidt, 2010, pp. 239-256).

მცირე აზიის სამხრეთ რაიონში მდებარე ნეოლითური ნამოსახლარი – ჩათალ ჰუიუკი მრავალფეროვნად და გამორჩეულად ხაზგასმულად გადმოგვცემს ხარის როგორც საკულტო ცხოველის როლს ჩათალ ჰუიუკელთა რწმენა-წარმოდგენების სისტემაში. ამ ნამოსახლარის საცხოვრებელი მთავარი ოთახის აღმოსავლეთ კედელი, რომელიც საკულტო-სარიტუალო მნიშვნელობის სივრცედ ჰქონდათ გამოყოფილი მათ ბინადრებს, მთლიანად შემკული იყო ხარის თავის ქალებით, რომლებიც ჯერ ბათქაშით იყო რესტავრირებული და შემდეგ კი, მისი რქები, თვალები და პირი მუქი წითელი საღებავით მოხატული (Мелларт, 1982, стр. 93), рис.37). ამავე ნამოსახლარის VI დონეზე გაითხარა შვიდი ხარის რქებით შემკული მართკუთხა ფორმის ბათქაშის ბაქანი ანუ შემაღლებული პლატფორმა, რომელიც აშკარად ამ ძეგლის საკულტო დანიშნულების ადგილს წარმოადგენდა (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 93), Fig. 4.6 – 2) [ტაბ. I,4]. გარდა ამისა, ჩათალ ჰუიუკის ერთ-ერთ მოხატულ კედელზე ადამიანთა მომცრო ფიგურების გარემოცვაში, ცენტრში წარმოდგენილია წითელი ფერის ხარის დიდი ზომის ფიგურა (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 91), Fig.4.5) [ტაბ. I,3]. ეს ყველაფერი ცენტრალური ანატოლიის ნეოლითური ხანის საზოგადოების რწმენა-წარმოდგენაში ხარის კულტის აშკარა პრიორიტეტულობაზე მიუთითებს (Dictionary, 2000, pp. 66-67); (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, pp. 86-92), Fig. 4.6; Fig. 4.5; (Мелларт, 1982, стр. 92-93), рис. 36 и 37).

ძვ.წ. 2168-2050 წწ. შუმერის დედაქალაქის ურის სამეფო სამაროვნზე ხშირად ფიგურირებს ხარი სხვადასხვა სახით. სამაროვნზე მეფის სამარხში, მცირე პლასტიკის მრავალფეროვან მასალათა შორის აღმოჩენილია ხარის ოქროს ფიგურა, რომელიც უადრესი მუსიკალური ინსტრუმენტების – ლირის საფასადო მხარის მდიდრულ შემკულობას ამშვენებს (Woolley, 1934;) (Black J., Green A., 1992, p. 44), [ტაბ.VI, 7]. გარდა ამისა, დაკრძალვის ცერემონიალში აშკარად მონაწილეობს ხარი, რასაც კარგად გვიჩვენებს სამარხების პალეოზოოლოგიური კონტექსტი, სადაც ხარის თავის ქალებისა და ჩონჩხის ნაშთებია აღმოჩენილი. როგორც ამ ძეგლის გამთხრელი ლეონარდ ვული მიუთითებს და გვაძლევს დაკრძალვის რიტუალის რეკონსტრუქციას, ჩანს, რომ სამეფო ოჯახის მიცვალებულები მათთვის იმქვეყნიურად განკუთვნილ უმდიდრეს ინვენტართან ერთად სამარხში შეჰყავდათ დასაკრძალავ ეტლში შებმული ხარებით (Black J., Green A., 1992, p. 105), Fig.84). ხარის მცირე პლასტიკის ოქროს ფიგურები წარმოდგენილია სამეფო სამარხის მდიდრულ სამარხეულ ინვენტარს შორის (Woolley, 1934;) და ასევე, როგორც დედოფალ ფუაბის დიადემის შესამკობელი საკიდები (Crawford, 2004, pp. 168-169), Fig. 8.6).

მკვლევრები ხაზგასმით მიუთითებენ, რომ ხარის როგორც საკულტო ცხოველის ამსახველი მასალა, უწყვეტად მთელ ქრონოლოგიურ რეტროსპექტივაში, მცირე აზიაში ნეოლითის უადრესი პერიოდიდან დაწყებული ძველასირიული სავაჭრო კოლონიების პერიოდის ჩათვლით, საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული (Aruz, 2008, გვ. 134) და უფრო დიდხანსაც, გვიან ბრინჯაოს ხანის დასასრულსაც, რაც, ჩვენი აზრით, ცხადად მიუთითებს ამ რეგიონის რწმენა-წარმოდგენებში არსებული საკულტო მნიშვნელობის მქონე ტიპის (ამ შემთხვევაში ხარის) უწყვეტ განგრძობითობაზე. აღნიშნულ რეგიონში ხარის კულტის არსებობის ერთ-ერთ საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს ადრე ბრინჯაოს ხანის ალაჯა ჰუიუკის სამეფო სამაროვნის მდიდრულ დასაკრძალავ ძეგლებში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის ხარის მცირე პლასტიკის ნიმუშები, რომლებიც საკულტო ინსიგნიის – შტანდარტის თავებს წარმოადგენს [ტაბ. II, 1]; (Dictionary, 2000, p. 10) და რომელთაგან ზოგის ზუსტი ანალოგები, როგორც ზემოთ მაიკოპის კულტურის ფიგურებთან დაკავშირებით მივუთითებდით, ალაჯას სამეფო ყორღანებში იქნა მიკვლეული. თუმცა, უნდა ითქვას რომ ხათური ბრინჯაოს შტანდარტების რეპერტუარში გაცილებით მრავალფეროვანია ხარით გადმოცემული ამ საკულტო არტეფაქტების ნიმუშები (ტრიადის გამოსახულება და სხვა) (Lloyd, 1956, გვ. 4,5); (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 207),Fig. 5.28). გარდა ამისა, აღსანიშნავია ხარის მნიშვნელობა ადრე ბრინჯაოს ხანის ხათური კულტურის დაკრძალვის რიტუალში, რასაც ცხადად მიუთითებს

ამ ცხოველის თავის ქალებისა და კიდურების ჩატანება სამარხების კონკრეტულ და გამორჩეულ ადგილებში ინვენტართან ერთად, მათი ტრადიციის აუცილებელი მახასიათებელი ნიშანი იყო, რაც ასევე ხარის გამორჩეულ როლს ხაზს უსვამდა (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, pp. 212-215), Fig. 5.30), [ტაბ. II, 3].

ადრე ბრინჯაოს პერიოდის (ძვ.წ. 2350-2250 წწ) ხანითვე თარიღდება სირიაში მდებარე ცნობილი ებლას ცივილიზაციის დედაქალაქ ებლაში (ტელ მარდიხი), მისი ადმინისტრაციული კვარტალის ერთ-ერთ ოთახში აღმოჩენილი კირქვისაგან დამზადებული ფეხებმოკეცილ, მჯდომარე პოზაში გადმოცემული ხბოს მრგვალი, ნატურალისტური ფიგურა (Matthiae, 2003, p. 174), cat. No. 113), [ტაბ. II, 2], რომლის ანალოგია არსად არაა ცნობილი ძველი სამყაროს სხვა თანადროულ კულტურებში. თუმცა, მიჩნეულია, რომ ცხოველის ფორმების გადმოცემის მხრივ ის ექვემდებარება გვიან ურუქისა და ჯემდეტ ნასრის პერიოდის ხელოვნების ტრადიციას (Matthiae, 2003, p. 174). ხბოს კიდევ ერთი, ოღონდ მდგომარე პოზის ფიგურა, წარმოდგენილი ძალზე საინტერესო კონტექსტში, მოპოვებულია შუა ბრინჯაოს ხანის აშკელონის (აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი) სამლოცველოდან. როგორც მიუთითებენ, ხარის ფიგურა მოთავსებული იყო თიხის ჭურჭელში, რომელიც უშუალოდ მიმდგარი იყო მასზე გაკეთებულ ფართო კართან (Dictionary, 2000, p. 35) [ტაბ. II,4]. ამის გამო ის პრეისტორიული ეპოქის გამორჩეულად მოდელირებულ არტეფაქტს წარმოადგენს.

ირანის პროტო-ელამიტური ხანის, ძვ. წ. 3000-2800 წწ დათარიღებული მხატვრული ხელოსნობის უნიკალური ნიმუში წარმოადგენს ვერცხლის მცირე პლასტიკის დაჩოქილ პოზაში გადმოცემულ ორნამენტირებულსამოსიანი ხარის გამოსახულებას, რომელსაც წინა ფეხებით უკავია ზემოთ აწეული სამსხმელო ჭურჭელი [ტაბ.IV,4]. წინააზიურ საკულტო ნიმუშთა შორის ის აშკარად გამორჩეულია არა მხოლოდ ცხოველის გადმოცემის იშვიათი მანერით, არამედ მხატვრულ-სტილისტური დახვეწილობითაც. ამ მცირე სკულპტურის ფუნქციის შესახებ აღნიშნავენ, რომ ის ჯერ კიდევ ბოლომდე გაუგებარი რჩება. თუმცა, ხარში მოთავსებული მრავალი კენჭი მკვლევარებს ავარაუდებინებთ, რომ ეს ფიგურა შესაძლებელია ხმაურის გამოსაცემადაც ყოფილიყო განკუთვნილი (Pittman, 2003, p. 43), cat.No.13).

მცირე აზიის შუა ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური კონტექსტი ზოგადად საკმაოდ მდიდარია ხარის კულტის ამსახველი მასალით. ძველ და შუა პერიოდების ხეთური სამეფოს კულტურის არტეფაქტთა შორის გამორჩეული ადგილი უკავია ხეთების სამეფოს დედაქალაქ ხათუსაში და მეორე უმნიშვნელოვანეს საკულტო ცენტრ ინანდიკთეფეში აღმოჩენილ ხარის ფორმის მოზრდილ ჭურჭელს – რიტონებს. ასევე, ცალყურა დოქის ტიპის ჭურჭლის პირთან მიძერწილ ხარის რელიეფურ სკულპტურას და მისი კორპუსის საფასადო მხარეს გადმოცემულ ამ ცხოველის ბარელიეფურ სახეებს (Özgüç T., 1988, pp. 25,60-62; 68;73;75;77;78) [ტაბ.V,4,6].

სარიტუალო დიდი ზომის ვაზებიდან, რომელიც ძველხეთური პერიოდის ძეგლებიდანაა ცნობილი, საყურადღებოა მდიდრულად ორნამენტირებული, ბარელიეფებითა და მასზე სხვადასხვა ფერის საღებავით მოხატული კომპოზიციები ინანდიკთეფეს ნამოსახლარიდან. ამ გამორჩეული სარიტუალო ჭურჭლის მრავალფეროვან კომპოზიციათა შორის მე-4 ფრიზზე მოცემულია საკურთხეველზე მდგარი ხარის ბარელიეფური გამოსახულება (Özgüç T., 1988, p. 37) [ტაბ.V,3], რაც კიდევ უფრო უსვამს ხაზს ამ ცხოველის საკულტო მნიშვნელობას. გარდა ამისა, ხათუსაში, ბუიუქკალეს სამეფო ციტადელის ერთ-ერთი ნაგებობის მე-6 ოთახში, in situ აღმოჩენილი იქნა ხარის ფორმის წითლადანგობირებული ზედაპირის მქონე წყვილი ჭურჭელი (Aruz, 2008, p. 189), Fig.61), რაც უტყუარად მეტყველებს ამ ცხოველის აქტიურად გამოსახვას თიხის მცირე პლასტიკის მასალებში. ხარის გამოსახულებიანი კერამიკა გვხვდება სხვა ადგილებშიც, მაგალითად, ჰუსეინდედეში მიკვლეულ თიხისაგან დამზადებულ, დიდი ზომის საკულტო-სარიტუალო ფუნქციის მოხატულ ჭურჭელზე, რომლებზეც ხარის დაბალრელიეფური გამოსახულებებია და სწორედ მის ხაზგასასმელად ის კრემისფერითაა შეღებილი (Aruz, 2008, p. 134), cat.no.73) [ტაბ.V,5]. ძველხეთური პერიოდის ნიმუშია თიხის რიტონი ადგილ ტოკატიდან (ანატოლია), რომელიც წარმოადგენს მუქი წითლით მოხატულ ხარის თავსა და კისერს, მასზე მკაფიოდ კონტრასტულად – კრემისფრად გადმოცემული რქებით, პირითა და თვალებით (Aruz, 2008, p. 189), cat.no.114) [ტაბ.V,2], რაც ტიპური მოდელირებაა ხარის, და ზოგადად ცხოველების, გამოსახულებათა ხეთური კულტურისთვის დამახასია-

თებელი ტრადიციისა. ამავე ეპოქისაა წინა აზიის საერთაშორისო-გაცვლითი ურთიერთობის წამყვან ცენტრ ქიულ თეფე-კარუმ კანეშ II-ში (აშურის სავაჭრო კოლონია ცენტრალურ ანატოლიაში) აღმოჩენილი კერამიკული ხარისთავიანი რიტონი რელიეფურად გამოკვეთილი თვალებით, პირითა და რქებით [ტაბ.III,1]. ის მთლიანად მუქწითლად ანგობირებული რეალისტური გამოსახულებაა (Larsen, 2008, pp. 76-77), cat.no.39) და ნიშანდობლივია, რომ ამ ფერით გადმოცემული კერამიკის ნიმუშები, ზოგადად, უაღრესად ტიპურია ხეთური კულტურის მასალათა შორის.

ძვ. წ.14-13 სს ხეთური იმპერიის (ცენტრალური ანატოლია) გამორჩეული და იდეალურად მოდელირებული არტეფაქტია ვერცხლის რიტონი. ხეთურ ტექსტებში ამ ტიპის სკულპტურული ფორმის ჭურჭელი მოიხსენიება bibru-დ, რომლიდანაც ღვთაება იღებდა შესაწირავ ზედაშეს. ითვლება, რომ ეს თასი მიძღვნილი უნდა ყოფილიყო ქარიშხლის ღვთაებისადმი, რომელიც ხეთურ რელიგიურ პანთეონში მთავარი ღვთაება იყო და ასოცირდებოდა ხართან (Müller-Karpe, 2008, p. 183) 183,cat. no. 109) [ტაბ.IV,3]. წინა ფეხებმოკეცილი ხარის გამოსახულება, რომელიც ამავე დროს მისი წინა საყრდენია, იდეალურია როგორც სტილისტური, ისე ტექნიკურად შესრულების მხრივ და ის უკანა მხარეს ეყრდნობა რიტონის ყელს, რომელზედაც ყურია მიმაგრებული. ამ გადაწყვეტით ოქრომჭედელმა სანიმუშოდ წარმოადგინა ცხოველის პოზა, მისი საკულტო ფუნქციაც და ჭურჭლისთვის მყარი საყრდენის გადაწყვეტაც.

ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის მასალათა შორის უნდა აღვნიშნოთ ზოგიერთი ნიმუში, რომელთა შორის საყურადღებოა სპილენძის შენადნობის, ხისა და ბიტუმის კომბინირებით შექმნილი ხარის მდგომარე ქანდაკება ტელ ელ-უბეიდიდან, ნინჰურსანგას ტაძრიდან, რომელიც ადრედინასტიური III B პერიოდის (ძვ.წ. 2400-2250 წწ) ძეგლია (Collins, 2003, p. 85), Fig. 43) [ტაბ. III,6]. გარდა ამისა, ძვ.წ. III ათასწლეულის მესოპოტამიის ერთ-ერთ გამორჩეულ არტეფაქტადაა მიჩნეული დარიშხნიანი სპილენძისა და ვერცხლისაგან დამზადებული ხარის მდგომარე ფიგურა, შუბლის ჰორიზონტის დონეზე მოხრილი რქებითა და ტანზე ვერცხლის ინკრუსტირებული, არარეგულარული სახეებით, რაც არა მხოლოდ მაღალტექნიკურად შესრულებულ მხატვრულ ლითონზე, არამედ ცხოველის გამოსახვის განსაკუთრებულ ტალანტზეც მეტყველებს [ტაბ. IV,2]. ამ ფიგურის ინკრუსტირებული თვალები დაკარგულია, რაც მას თავდაპირველად, ცხადია, მეტ გამომსახველობას მიანიჭებდა. ხარის შუბლზე დატანილი სამკუთხა ამოკვეთილი ნიშანი კი, როგორც ფიქრობენ, შესაძლებელია მიუთითებდეს ხარის საკულტო, „წმინდა“ ხასიათზე, რაც იმ პერიოდში სიმბოლიზირებდა სიძლიერესა და ნაყოფიერებას თვით ზოგიერთ ღვთაებაზე მეტადაც კი (Evans, 2003, p. 441), cat.no. 314). ეს არტეფაქტი წინააზიური სამყაროსათვის ხარის საკულტო ცხოველად მიჩნევას მკაფიოდ უსვამს ხაზს. ხარის გამოსახულებები, განსაკუთრებით ლითონის პლასტიკაში ძველი სამყაროს სხვადასხვა არქეოლოგიურ კულტურებშიც იმდენად ფართოდაა ცნობილი, რომ მათი სრულად წარმოჩენა ჩვენი სტატიის მოცულობაში წარმოუდგენელია. ამიტომ აქ მხოლოდ პრეისტორიული ხანის წამყვან კულტურათა რიგ გამორჩეულ ნიმუშებს შევეხეთ.

გარდა მცირე პლასტიკის ნიმუშებისა სხვადასხვა რეგიონის ძეგლებიდან, ხარის გამოსახულება წარმოდგენილია არქიტექტურულ ძეგლებზე გადმოცემული მოჭიქული ალიზ-აგურის დეკორის სახითაც. ჩვეულებრივ, ის კედლის ფონისაგან პალიტრის კონტრასტული ფერის ჭიქურითაა დაბალ ბარელიეფზე შესრულებული. მხატვრულ ხელოვნებაში ხარის როგორც საკულტო მნიშვნელობის ცხოველის აქტიურად გადმოცემაზე მეტყველებს ბაბილონის გამორჩეული კომპლექსის – იშთარის ტაძრის თაღოვანი კარიბჭის საფასადო შემკულობა (Marzahn, 1992), :Figs.9,10,12,13,15). დღეისათვის შუამდინარეთის ეს უმნიშვნელოვანესი არქიტექტურული კომპლექსი, გადარჩენილი ალიზ-აგურის კონსტრუქციის მოჭიქული ტექნიკით შემკობის წყალობით, შესანიშნავად ასახავს ბაბილონის ამ უმთავრესი ძეგლის საკულტო შინაარსს. სწორედ მის ფასადზე გადმოცემული რეალური და მითური ცხოველების – ხარისა და დრაკონის ფერადი ბარელიეფები [ტაბ.VII, 1,2,3], უდავოდ, ხარის, როგორც საკულტო მნიშვნელობის მქონე არსების პრიორიტეტულობას უსვამს ხაზს.

ხარის ამსახველი არქეოლოგიური არტეფაქტები მრავლად მოგვეპოვება კრეტა-მიკენურ სამყაროშიც. მნიშვნელოვანია კ. კრეტაზე კნოსოსის სასახლარის დარბაზების მრავალფეროვან კედლის მხატვრობის ნიმუშებს შორის ძვ.წ. 1600-1500 წწ დათარიღებული ხარისა და აკრობატის სახელით ცნობილი ფრესკა, რომელზეც ხარის ძალიან დიდი ზომის ცენტრალური ფიგურის ზურგზე გა-

მოსახულია აკრობატი რთული ილეთის შესრულების პროცესში, ხოლო თვით ხარს კი ერთი ადამიანი აკავებს რქებით, მეორე კი მის უკანა ფეხებთანაა. ცხადია, ეს სანახაობრივი ღონისძიება, რომელიც კრეტელი დიდებულებისთვის იმართებოდა ამ სასახლეში გვიანმინოსურ II–III A პერიოდში [ტაბ.VI,4], მეტყველებს მასში ხარის სიძლიერისა და მნიშვნელობის შესახებ (Kehnscherper, 1980) ფერადი ილუსტრ.). ასევე, ხარის თავის ფრესკული გამოსახულება მოგვეპოვება კნოსოსის სასახლის ძვ.წ. 1600 წლით დათარიღებულ კედელზეც (Егейское искусство, 1972) табл. 45) [ტაბ. III,2]. ხარის კულტის არსებობაზე კრეტაზე ასევე მიუთითებს ქვისაგან დამზადებული ხარის რქების უზარმაზარი საკურთხეველი, ცნობილი როგორც „წმინდა რქები“, წარმოდგენილი კნოსოსის სასახლის ქვედა ტერასაზე (Егейское искусство, 1972): табл. 48) [ტაბ.VI,6]. გარდა ამისა, ეგეოსური ცივილიზაციის მასალებში ხარი გადმოცემულია ჭურჭლის ფორმის ტიპადაც. ერთი ესაა კუნძულ ფსეირიდან ძვ.წ. მე-2 ათასწლეულის შუა ხანების რიტონი ძალზე დახვეწილად მოდელირებული ხარის სრული ფიგურის სახით (Егейское искусство, 1972, стр. 12) [ტაბ.III,3], ხოლო მეორე კი მიკენის № 4 შახტურ სამარხში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის კომბინაციით დამზადებული საკულტო ჭურჭელი. იგი ხარის თავის ვერცხლის რეალისტური და გამორჩეულად დახვეწილი მცირე პლასტიკის ნიმუშია, ხაზგასმულად მოზრდილი ზომის ოქროს რქებითა და მათ შორის ე.წ. ორმაგი ცულის დეტალით, ასევე, ხარის თავის შუბლის ცენტრში ოქროს მოზრდილი ზომის ვარდულის აპლიკაციით [ტაბ.VI,5]. ეს ყველაფერი სწორედ ამ ცხოველის საკულტო მნიშვნელობის ხაზგასმას წარმოადგენს (Kehnscherper, 1980): ფერადი ილუსტრ.). საყურადღებო და იშვიათი სტილის ნიმუშია კიდევ ერთი რიტონის ტიპის თიხის ჭურჭელი, რომელიც გამოსახავს ეტლსა და მასში შებული სამი ხარის მოდელს [ტაბ.III,4]. ის სუბმიკენური პერიოდის (ძვ.წ. 1100 წ. შემდგომ) კარპის ნამოსახლარზე (საბერძნეთი) აღმოჩენილი უნიკალური სახის არტეფაქტია (Егейское искусство, 1972): табл.104).

ასევე, გამორჩეული ნიმუშია ძვ.წ. 1700-1450 წლების ბრინჯაოსაგან დამზადებული ფიგურა, რომელიც ცნობილია ხარის და აკრობატის სახელით. ეს არის მინოსური ხელოვნების ძალზე დინამიკური ნიმუში, მოძრაობაში, ნახტომის პოზაში მყოფი ხარისა, მის თავზე მთელი ტანით გაჭიმული აკრობატით, რომელიც ორივე ფეხით მის ზურგზე გადმოსვლას ცდილობს [ტაბ. IV,5] (Aruz, 2008, p. 135), cat.no.74). ამ გამორჩეულად პლასტიური ბრინჯაოს ფიგურის გარკვეულ პარალელად შეიძლება მივიჩნიოთ კნოსოსის აკრობატის ფრესკა, სადაც ხარისა და ადამიანის კომპოზიციაა და, ვფიქრობთ, ის კიდევ ერთხელ მეტყველებს, რომ ხარი საკმაოდ აქტუალური თემა იყო ეგეოსური ცივილიზაციის საკულტო აქტივობაში. ეგეოსური სამყაროს გამორჩეულ ნიმუშადაა მიჩნეული ძვ.წ. მე-15 საუკუნით დათარირებული ვაფიოს ოქროს თასები, რომელთა ბარელიეფით შესრულებულ რთულ სიუჟეტებზე ცენტრალური ადგილი აქვს დათმობილი სხვადასხვა კომპოზიციაში გადმოცემულ ხარების გამოსახულებებს [ტაბ.VI,2; VI,3] (Егейское искусство, 1972): табл.139-140). ვაფიოს ამ ცნობილ საკულტო თასებზე მოცემული ხარების ბარელიეფები ასევე მინიშნებაა ამ ცხოველის გამორჩეული რელიგიური დატვირთვისა.

დასკვნა. ჩვენ მიერ წარმოდგენილი ხარის გამოსახულებათა უმრავლესობა, რომლის საკულტო-სარიტუალო ფუნქცია ეჭვგარეშეა, მიუთითებს მათი გამოსახვის მრავალფეროვან სტილისტურ თავისებურებებზე და ამავე დროს განსხვავებული მასალებითა და ფორმებით გადმოცემაზე, რაც დამახასიათებელი იყო კავკასიის, წინა აზიის სხვადასხვა რეგიონებისა და ეგეოსური ცივილიზაციის ძეგლებისათვის პრეისტორიული ხანის სხვადასხვა ქრონოლოგიურ მონაკვეთში ნეოლითის ხანიდან დაწყებული ვიდრე ძვ.წ. I ათასწლეულის ჩათვლით.

ხარის კულტის თავისებური ანარეკლია ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი კვლევა მითს („ტბაში მცხოვრები ხარის შესახებ''), ეპოსს („გილგამეში''), ლეგენდა-თქმულებებს („ზღაპარი ტბის ბინადარი ხარისა'' და „უზარმაზარ ხარზე''), წერილობით-ლიტერატურულ ძეგლებს („სტეფანე მტბევარი'', „ბასილი ზარზმელი''), ეთნოპრაქტიკას („ბოსლობა''), ტოპონიმიასა („სახარია'', „ოხოჯირი'', „ხართახევი'') და მატერიალურ კულტურაში (ტაბულების სახით თანდართული ფაქტოლოგიური არქეოლოგიური მასალით).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ მხოლოდ ზემოთ მოტანილი მასალით ნამდვილად არ ამოიწურება ხართან დაკავშირებული მატერიალური კულტურის, თუ სხვა ნიმუშები, ცნობილი ძველი სამყაროს სხვადა-

სხვა რეგიონებიდან. ჩვენ მხოლოდ მათ გარკვეულ, თუმცა უმნიშვნელოვანეს მასალებს შევეხეთ ძველაღმოსავლური სამყაროს არაერთი რეგიონიდან, სამხრეთ და ჩრდილო კავკასიიდან და კრეტა-მიკენური ცივილიზაციიდან, რაც, ვფიქრობთ, საკმაოდ მრავალფეროვნად გადმოგვცემს ხარის როგორც საკულტო ცხოველის და გამორჩეული ძალის ფაუნისტური არსების მნიშვნელობას. ამ ცხოველის ამსახველი ნიმუშების დადასტურება მხატვრული ბრინჯაოს, კერამიკისა და ძვირფასი ლითონების მცირე პლასტიკის, ფრესკული მხატვრობის თუ არქიტექტურული ძეგლების მასალების მიხედვით მკაფიოდ უსვამს ხაზს მის მნიშვნელობას ძველი სამყაროს მსოფლმხედველობასა და აზროვნებაში. ასე რომ, ხარის ვიზუალიზაცია მატერიალური კულტურის ძეგლების მიხედვით უდავო მტკიცებულებაა მისი გამორჩეული როლისა ძველი სამყაროს სხვადასხვა მნიშვნელოვანი რეგიონის ცივილიზაციურ განვითარებაში.

ბიბლიოგრაფია:

ახვლედიანი ა. (1964,). ხარის კულტი აჭარულ ფოლკლორში. *მესამე სამეცნიერო სესია*. ბათუმი: მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები,.

ახვლედიანი, ნ. (2009). *ზანიზმები აჭარის ტოპონიმიაში*. ბათუმი: შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ახვლედიანი, ნ. (1999). *რკინის ფართო ათვისების ხანის ძეგლები თბილისიდან*. თბილისი: საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაბეჭდი).

ახვლედიანი ნ., ინაიშვილი ნ., (2024). მთასთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელების უძველესი ისტორიისა და ეტიმოლოგიის საკითხისათვის აჭარასა და შავშეთში, მოამბე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, 18 №2.

ახვლედიანი ნ., ფუთურიძე მ., (2020). მცენარეთა დასახელების მოტივაცია უძველესი ტოპონიმების ფორმირებაში. (CCS&ES), სამეცნიერო ამერიკული ჟურნალი, კროს კულტურული კვლევები, აშშ, კაუმანი 5(3) DOI: 10.24411/2470-1262-2020-10096

ბარდაველიძე, ვ. (1953). *ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები*. თბილისი: მეცნიერება.

ბსკიფა. (1980), ივლისი ბსკიფა, XI). თქმულება ხარზე. (აზ.ახვლედიანი, Interviewer).

ბსკიფა. (1962 წლის ბსკიფა, XI ივლისი). თქმულება ხარზე. ბათუმი, საქართველო.

გობეჯიშვილი, გ. (1952). *არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში*. . თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

ზარზმელი, ბ. (1960). „ცხოვრება სერაპიონისა“ ჩვენი საუნჯე. (1960). (ტ. I). *ჩვენი საუნჯე. (ტ. I)*.

თამარაშვილი, მ. (1902). . *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე*. ტფილისი.

თანდილავა, ზ. (1978). ლეგენდა სოფელ ვერნებზე. *ჟურნალი „მაცნე'', ენისა და ლიტერატურის სერია, №2,*., გვ 64.

კიკნაძე, ზ. (1963). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

კიკნაძე, ზ. (1963). *გილგამეშის ეპოსი*. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

კოტეტიშვილი, ვ. (1960). *ხალხური პოეზია*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო .

მახარაძე, ზ. (2023). *ციხიაგორა*. თბილისი.

მახარაძე, ზ. კ. (2016). *ანანაურის №3 დიდი ყორღანი*. თბილისი.

მირცხულავა, გ. (2010). *მტკვარ-არაქსის კულტურის პრობლემები*. (ჯაფარიძე, Ed.) თბილისი: თბილისი.

მტბევარი, ს. (1960). გობრონის წამება. *ჩვენი საუნჯე (ტ I)*.

ნარიმანიშვილი, გ. (2009). *სიახლენი თრიალეთის კულტურაში*. თბილისი: მწიგნობარი.

ნასარიძე, ნ. (2017). ლიტერატურული მითოლოგიზმი გიუნტერ გრასის რომანში „თუნუქის დოლი''. *ეროვნული სამეცნიერო ბიბლიოთეკა*, 1.

ნოღაიდელი, ჯ. (1971). *ნარკვევები და ჩანაწერები (წიგნი 1)*. ბათუმი: გამომცემლობა საბჭოთა აჭარა.

ორჯონიკიძე, ა. (2015). *ადრეული ყორღანები საქართველოში.* თბილისი: მწიგნობარი.
რობაქიძე, ა. (1960). *მეფუტკრეობის ისტორიისათვის. .* თბილისი : საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
როდოსელი აპ. (1948). *არგონავტიკა.* თბილისი.
ფაღავა, მ, ცინცაძე,მ. ბარამიძე, მ. (2022). *ქართული ენის შავშური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი.* თბილისი: მერიდიანი.
ფუთურიძე, მ. (2022). ზოომორფული ორნამენტული ტრადიცია და მისი ცვალებადობის დინამიკა ბრინჯაოს ხანის კულტურებში: აღმოსავლეთ საქართველოს შემთხვევა. *ცივილიზაციური ძიებანი.*
ყაუხჩიშვილი, ს. (1961). *ანტიკური ლიტერატურის ისტორია. თბილისი:.* თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
ჩიქობავა, ა. (1938). *ჭანურ – მეგრულ – ქართული შედარებითი ლექსიკონი.* თბილისი: თბილისი: მეცნიერება.
ჩიქოვანი, მ. (1944). აბუსერიძე ტბელის თხზულების ფოლკლორული წყაროები. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, №7.*
ჩუბინიშვილი, ტ. (1965). *მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა.* თბილისი: მეცნიერება.
ჯანაშია ს. ტ. III. (1959). კიდევ ერთი ნაშთი ხანმეტობისა. In *შრომები.* თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
ჯაფარიძე, ო. (1955). *ლითონის წარმოების ადრეული საფეხური საქართველოში.* თბილისი: მეცნიერება.
ჯაფარიძე, ო. (1969). თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
ჯაფარიძე, ო. (Ed.). (1992). *საქართველოს არქეოლოგია.* (Vol. III). თბილისი: მეცნიერება.
ჯაფარიძე, ო. (2003). *საქართველოს ისტორიის სათავეებთან. პირველყოფილი ეპოქა.* თბილისი: თბილისი უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
“ივერია“, გ. (№66 1894). კახეთის შესახებ. (ფშავლიშვილი, Interviewer)
Aruz. (2008). Bull Leaping.Beyond Babylon. In *Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium BC .* New York: Yale University Press, New Haven and London.
Black J., Green A. (1992). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia.:.* London: The British Museum Press.
Collins, P. (2003). Al-Ubaid. In E. J. Wallenfels (Hrsg.), *Art of the First Cities. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus* (S. 84-88). New York: Yale University Press, New Haven and London.
Crawford, H. (2004). *Sumer and the Sumerians.* Cambridge: Cambridge University Press,.
Dictionary, B. M. (2000). *British Museum Dictionary of the Ancient Near East.* (E. B. Millard, Hrsg.) London: „ British Museum Press“.
Evans, J. (2003). Approaching the Divine Mesopotamian Art At the End of Third Millennium BC. In E. J. Wallenfels (Hrsg.), *Art of the First Cities. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus* (S. 417 – 441). New York:: Yale University Press, New Haven and London.
Gambashidze I. (2018). Die spätchalkolithische Siedlung von Orchosan (Südwestgeorgien), in: Gold & Wein. Die antiken Schätze Georgiens. In h. v. Hansen (Ed.). Nunerich-Asmus Ferlag Et Media,.
K., S. (2010). Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New Results of Ongoing Excavations With a Special Focus on Sculptures and High Reliefd. *Documenta Praehistorica, 37.*
Kehnscherper, G. (1980). *Kreta, Mykene, Santorin. Berlin:.* Leipzig: Urania-Verlag.
Lloyd. (1956). *Early Anatolia.* London : Penguing Books.
M.T., L. (2008). The Old Assyriam Merchant Colonies in: Beyond Babylon. In *Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium BC.* New York: Yale University Press,New Haven and London.
Marzahn, J. (1992). *The Ishtar Gate.* Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Matthiae P. Ebla and the Early Urbanization of Syria. in: Art of the First Cities. (2003). Ebla and the Early Urbanization of Syria. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus. In (. J. Wallenfels (Hrsg.), *Art of the First Cities.* New York: Yale University Press, New Haven and London,.

Müller-Karpe, A. (2008). The Hittite Empire. in: Beyond Babylon. In *Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium BC.* New York: „Yale University Press,New Haven and London“.

Őzgüç T. (1988). *Inandiktepe, An Important Cult Center in the Old Hittite Period.* Ankara.

Piotrovsky, Y. (2003). The Maykop (Oshad) Kurgan. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus. In Ed.by J. Aruz with R. Wallenfels (Hrsg.), *Art of the First Cities.* New York,: Yale University Press, New Haven and London.

Pittman, H. (2003). The Proto-Elamite Period. In E. J. Wallenfels (Hrsg.), *Art of the First Cities The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus* (S. 42-55). New York: Yale University Press, New Haven and London.

Sagona, A.,Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey.* New York: Routledge.

Sayffert, K. (1930). *Biene und Honig im Volksleben der Afrikanern,.* Leipzig.

Woolley, L. (1934;). *Ur Excavations* (Bd. II). London.

Гамкрелидзе, Т. И. (1984). *Индоевропеиский язык и индоевропейцы* (Bd. часть II.). Тбилиси: мецниереба.

Гордлевский, В. (1909). Представление османцев о земле. *Этнографическое обозрение, №4*, 97.

Егейское искусство. (1972). Москва: издательство Изобразительное искусство.

Кузмина, Е. (1980). Этапы развития колесного транспорта в Средней (к проблеме миграции Индо-Иранских племен). *Вестник древней истории, № 4„* 11-35.

Куфтин, Б. (1941). *Археолонические раскопки в Триалети. Опыт периодизации памятников. .* Тбилиси: издательство академии наук Грузинской ССР.

Кушнарева, К. Ч. (1970). *Древние культуры южного Кавказа (V – III тыс. до н.э.).* Ленинград: Наука.

Кюмон, Ф. (1929). Мистерии Митри. *(Журнал «Атеист», №45,.*

Марковин, В., Мунчаев Р. (2003). *Северный Кавказ. Очерки древней и средневековой истории и культуры.* Москва: ИПП «Гриф и К».

Массон, В. (1997). *Майкопские лидеры ранных комплексных обществ на северном Кавказе в эпоху палеометалла.* Санкт-Петербург: Наука.

Мелларт, Д. (1982). *Древнейшие цивилизации Ближнего Востока.* Москва: Издательсво: Наука.

Мунчаев, Р. (1994). Куро-Аракская культура. Археология. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва: Наука.

Резепкин, А. (. (1991). *Курган 31 могильника Клады. Проблемы генезиса и хронологии майкопской культуры. Древние культуры Прикубанья.* Ленинград: Наука.

Фрезер, Д. (1929). Тотемизм и его происхождение. *Журнал «Атеист»„* сс.18-49.

Чайлд, Г. (1956). *Древений восток в свете новых раскопок.* Москва: Наука.

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. I

1. ორბორბლიანი ურმის მოდელი და მისი შემადგენელი დეტალები ბადაანის ნამოსახლარიდან
2. ბრინჯაოს საკიდები ურმის ბორბლებისა და ხარის რქების გამოსახულებით
   2.1 – ნაჩერქეზევიდან, საჩხერე; 2.2,6 – საჩხერის შუა ბრინჯაოს ხანის სამარხებიდან; 2.3 – ლურისტანიდან, ირანი; 2.4 – ქვაცხელას ნამოსახლარის B დონიდან, ურბნისი; 2.5,8 – ჩრდილო კავკასიიდან; 2.7 – საჩხერიდან.
3. მოხატული კედელი ხარის გამოსახულებით ჩათალ ჰუიუკის (ანატოლია) ნეოლითური ხანის ნამოსახლარის ერთ-ერთი ოთახიდან

4. შვიდი ხარის რქები, ჩამაგრებული ბათქაშის ბაქანზე ჩათალ ჰუიუკის VI დონის ნეოლითური ხანის ნამოსახლარიდან

ტაბ. II
1. შტანდარდის თავი – ხარის ვერცხლის ფიგურა მოზარნიშებული ოქროთი ალაჯა ჰუიუკის სამეფო სამარხიდან
2. ადრე ბრინჯაოს ხანის ხბოს კირქვის ფიგურა ებლადან (ტელ მარდიხი), სირია.
3. მდიდრული სამარხების დაკრძალვის რიტუალში ხარის თავის ქალების ჩატანების ტრადიცია: ალაჯა ჰუიუკის სამარხიდან (ანატოლია), ირგანჩაის №5 ყორღანიდან და თრელის №43 სამარხიდან (საქართველო)
4. ხბოს ფიგურა, მოთავსებული თიხის ჭურჭელში, უშუალოდ მომდგარი მის კარებთან, შუა ბრინჯაოს ხანის სამლოცველო აშკელონიდან (ისრაელი)
5. გვიან ურუქის პერიოდის ცილინდრულ საბეჭდავზე ორ რიგად გადმოცემული ხარების ჯგუფი, შუაში სარიტუალო (სანაყრე) ნაგებობით

ტაბ. III
1. ძვ.წ. 1950-1836 წწ. ხარის კერამიკული რიტონი ქიულ თეფე – კარუმ კანეშ II-დან (აშურის სავაჭრო კოლონია ცენტრალურ ანატოლიაში)
2. ძვ.წ. 1600 წ., ხარის თავის გამოსახულება კნოსოსისადან (კ. კრეტა)
3. თიხის, პლასტიკურობით გამორჩეული, ფეხზე მდგომი ხარის ფიგურა, კუნძულ ფსეირადან. ძვ.წ. მე-2 ათასწლეულის შუა ხანა
4. თიხის ჭურჭელი-რიტონი ეტლის სახით, შიგ შებმული სამი ხარით კარპის ნამოსახლარიდან (საბერძნეთი), სუბმინოსური პერიოდი, ძვ.წ. 1100 წ შემდგომი ხანა
5. ტყვიისაგან დამზადებული სახელურიანი საწონი ფეხზემდგარი ხარის ფიგურის ფორმის დასავლეთ ცენტრალური აზიიდან. გვიან მე-3 – ადრე მე-2 ათასწლეული
6. სპილენძის შენადნობის, ხისა და ბიტუმისაგან დამზადებული ხარის მდგომარე ფიგურა ნინჰურსანგას ტაძრიდან, ტელ ელ უბეიდი (მესოპოტამია), ადრედინასტიური III B პერიოდი, ძვ.წ. 2400-2250 წწ.

ტაბ. IV
1. სპილენძის შენადნობისა და ძვლისაგან დამზადებული ხარის თავის გამოსახულება მესოპოტამიიდან, ადრედინასტიური III პერიოდი, ძვ.წ. 2550-2250 წწ.
2. დარიშხნიანი სპილენძისა და ვერცხლისაგან დამზადებული ხარის ინკრუსტირებული ფიგურა მესოპოტამიიდან, ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის დასასრული
3. ძვ.წ. 14-13 საუკუნეების ხეთური კულტურის ვერცხლის რიტონი ხარის იდეალურად მოდელირებული გამოსახულებით ანატოლიიდან
4. ვერცხლის მუხლებზე დაჩოქილი ხარის გამოსახულება, ხელებში ჭურჭლით. პროტო-ელამიტური პერიოდის, ძვ.წ. 3000-2800 წწ. სავარაუდოდ, ქ. ურუქის აღმოსავლეთით რეგიონიდან (მესოპოტამია)
5. შუამინოსური პერიოდის, ძვ.წ. 1700 – 1450 წწ. ბრინჯაოს მრგვალი ფიგურა ხარისა და აკრობატის გამოსახულებით

ტაბ. V
1. ოქროსა და ვერცხლის შტანდარტის თავები მაიკოპის დიდი ყორღანიდან (ჩრდილო კავკასია)
2. ძველხეთური პერიოდის კერამიკული, წითლად ანგობირებული ხარის რიტონი ტოკატიდან (ანატოლია)
3. ძველხეთური პერიოდის საკულტო-სარიტუალო ვაზა, შემკული მოხატული ბარელიეფებით და მის მე-4 ფრიზზე მოცემული საკურთხეველზე მდგარი ხარის გამოსახულებით

4. ხეთური კულტურის ელიფსოიდური კორპუსის ცალყურა სასმისი ხარის თავის გამოსახულებიანი სამსხმელო პირით ინანდიკთეფედან (ანატოლია)
5. ძველხეთური პერიოდის საკულტო-სარიტუალო ვაზა ხარის ბარელიეფური გამოსახულებით ჰუსეინდედედან (ანატოლია)
6. ძველხეთური პერიოდის წითალდანგობირებული რიტონები ხარის გამოსახულებით ინანდიკთეფედან (ანატოლია)

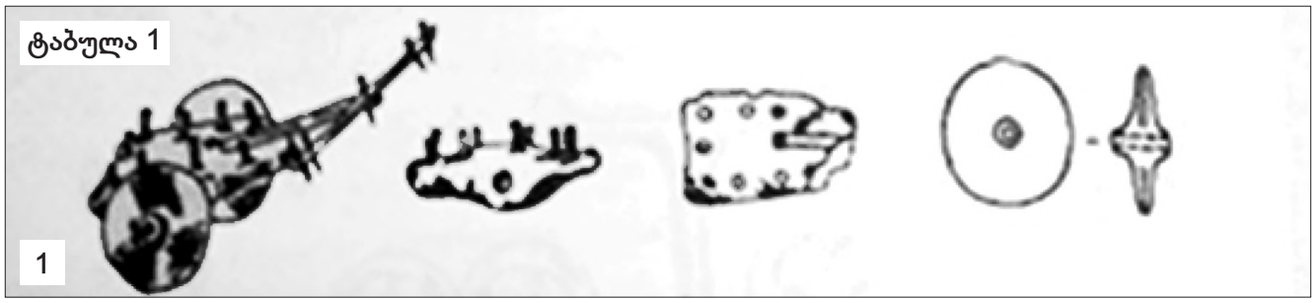
ტაბ. VI

1. გვიან მინოსური I პერიოდის (ძვ.წ.1625-1450 წწ) ქლორიტისაგან დამზადებული ხარის თავის ორნამენტირებული ფიგურა, მაღალი ოქროს რქებით, კრეტიდან. ზაკროსი, სასახლე
2. ვაფიოს ოქროს ცალყურა თასი, ორნამენტირებული ხარის ბარელიეფური გამოსახულებით. ძვ.წ. მე -15 საუკუნე
3. დეტალი ვაფიოს ოქროს თასიდან, ორნამენტირებული ჰერალდიკურ პოზაში მდგომი ორი ხარის ბარელიეფით. ძვ.წ. მე – 15 საუკუნე
4. კნოსოსის სასახლის (კ.კრეტა) ფრესკა ხარისა და აკრობატის გამოსახულებით. გვიანმინოსური II – III A პერიოდი
5. ოქროსა და ვერცხლისაგან დამზადებული საკულტო ჭურჭელი ხარის თავის სკულპტურული გამოსახულებით მიკენის №4 შახტური სამარხიდან, გვიანმინოსური პერიოდის დასაწყისი
6. ქვის საკურთხეველი, ხარის რქების საკულტო ძეგლი კნოსოსოს სასახლიდან (კრეტა)
7. ოქროს, ვერცხლის, ლაპის-ლაზურის, ნიჟარის, ბიტუმისა და ხისაგან დამზადებული ადრედინასტიური III A პერიოდის, ძვ.წ. 2550-2400 წლების ურის (შუმერი) მეფის სამარხში აღმოჩენილი „დიდი ლირის“ საფასადო, ინკრუსტირებული პანელი ხარის თავის გამოსახულებით

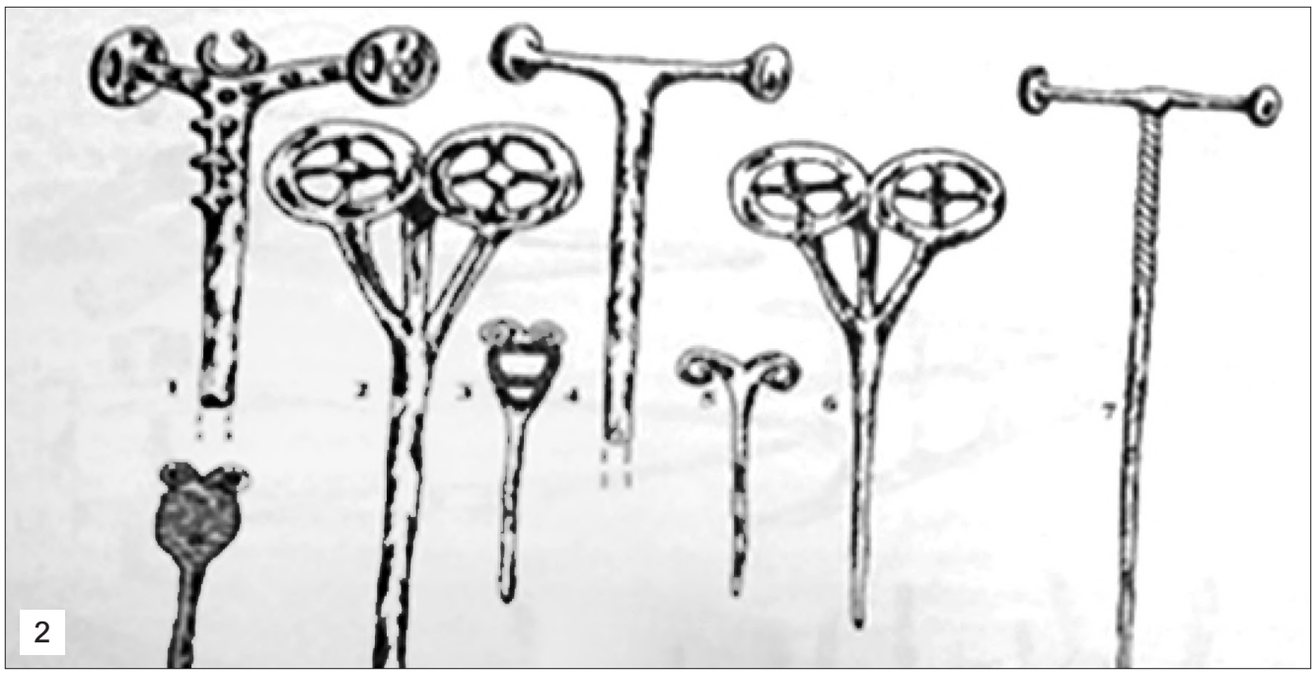
ტაბ. VII

1. იშთარის ტაძრის კარიბჭის (ბაბილონი) საერთო ხედი, ექსპონირებული ბერლინის პერგამონის მუზეუმის წინა აზიის განყოფილებაში
2. ხარისა და დრაკონის გამოსახულებათა ბარელიეფები იშთარის ტაძრის ფასადზე (ბაბილონი). პირველი ნაგებობის ფაზა
3. ხარის ბარელიეფი, დაფარული ბრტყელი ჭიქურის ტექნიკით იშთარის კარიბჭის ფასადზე (ბაბილონი). მეორე ნაგებობის ფაზა

ტაბულა 1

1

2

3

4

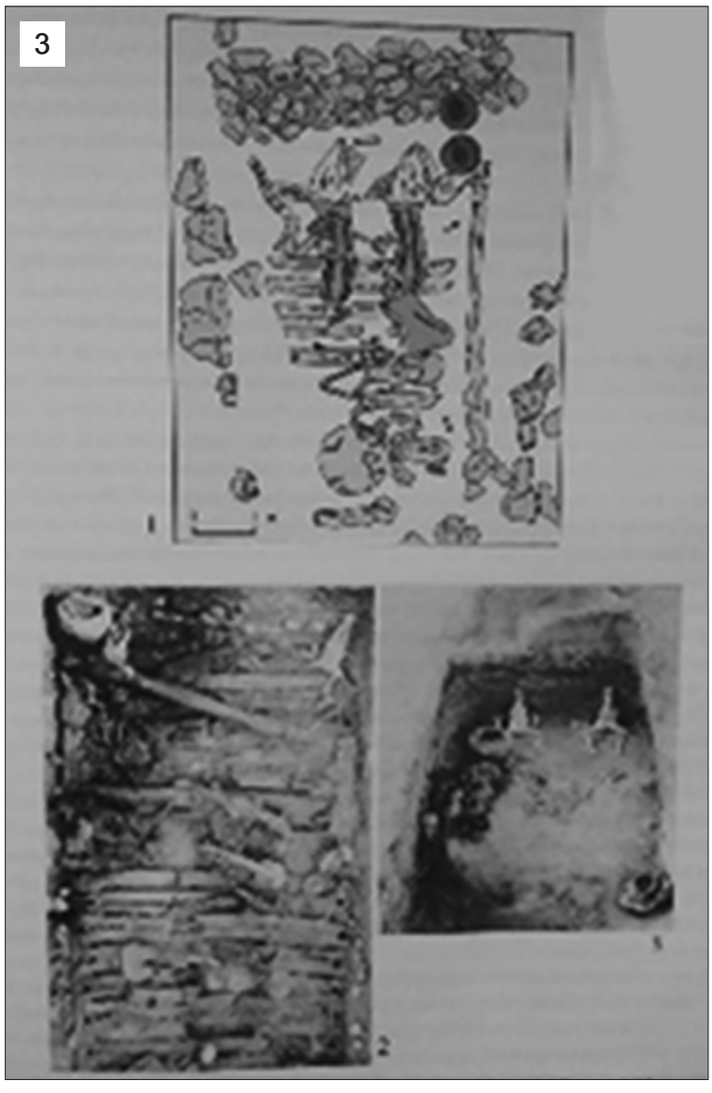
ტაბულა 2

2

1

3

4

5

ტაბულა 3

1

2

3

4

5

6

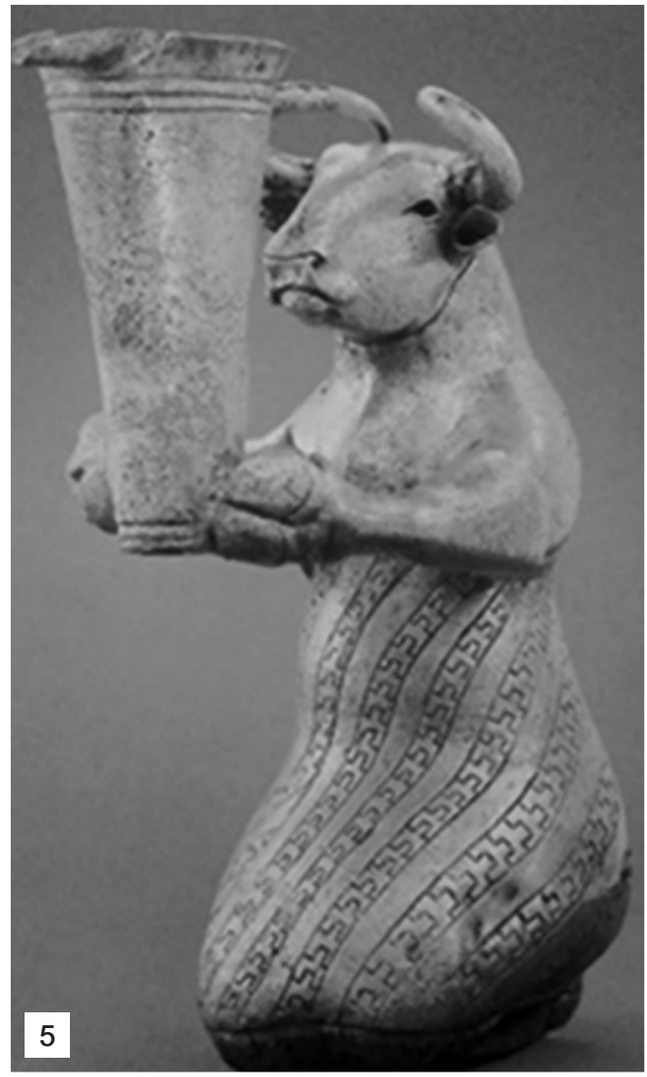
ტაბულა 4

1

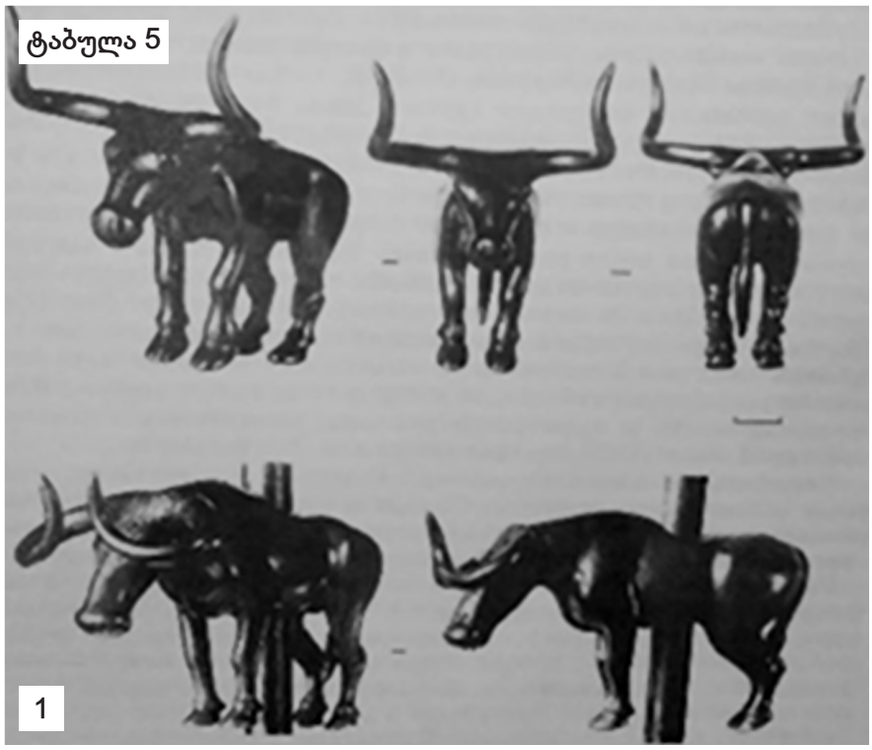

2

3

4

5

ტაბულა 5

1

2

3

4

5

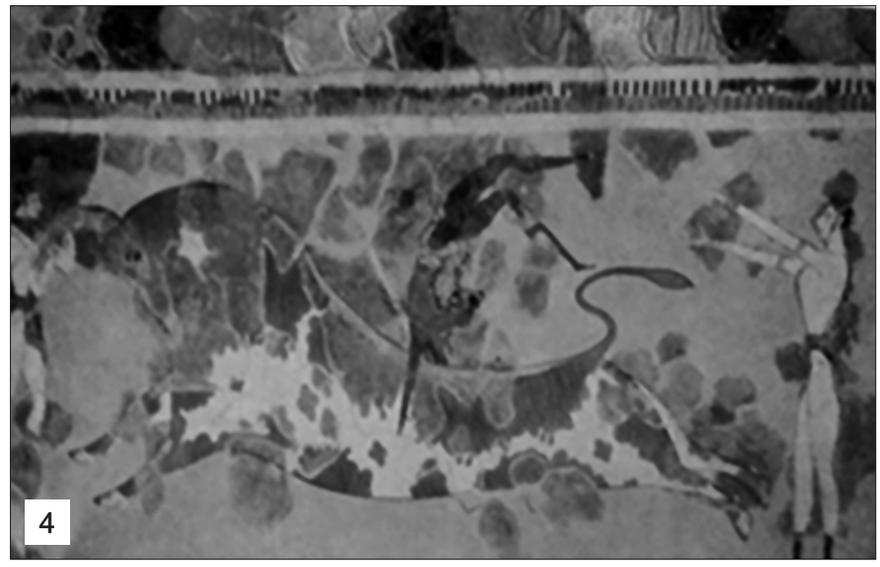

6

ტაბულა 6

1

2

3

4

5

6

7

ტაბულა 7

1

2

3

CULT OF BULL AND THE ASPECTS OF ITS MANIFESTATION IN INTERDISCIPLINARY RESEARCH

NARGIZ AKHVLEDIANI
PhD in Philology, Chief Researcher at the Department
of Folklore, Dialectology and Emigrant Literature
of Niko Berdzenishvili Institute of Batumi
Shota Rustaveli State University
E-mail: nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-3787-9195

MARINA PUTURIDZE
PhD in History, Assocciate Professor at the Faculty of
Humanities of the Tbilisi Ivane Javakhishvili State University
E-mail: marinaarchaeology@yahoo.com
ORCID: 00001-0002-6109-3157

Abstract. The subject of our research is the interdisciplinary aspects of the cult of the bull, supported by various fields of humanities. Until now, researchers have examined the topic of the bull cult from specific perspectives, but in this case, we aim to address the issue from the viewpoint of interdisciplinary boundaries between different sciences. This article highlights the fascinating manifestations of the bull cult in folklore, myths, and legends, as well as in ethnography, archaeology, and toponymy. To fully portray its existence, we broadly explore diverse artifacts from different periods found in the material culture of the expansive regions of the Caucasus and the Near East.

Keywords: Linguistics, Archaeology, Bull Cult, Etymology.

* * *

Introduction. The mythological world of the peoples of the world, including the ancient Georgian one, is particularly rich in data related to the bull. Myths usually have a long history and store a great deal of material because interest in myths has been significant at every stage of history and will remain so. Myths have great aesthetic potential, which allows for the use of mythical motifs and archetypes in various forms in literary art. At the same time, a myth is not a purely sacred text that would be impossible to touch or alter in even the slightest way. (Nasaridze, 2017, p. 1). There is hardly any people whose development at a certain stage did not reflect an abundant depiction of the animal world in their religion or art. It is known that before gods were depicted in anthropomorphic forms in human imagination, they were represented in zoomorphic forms. People sought to keep gods represented as animals close to them and also depict them in material culture. As a result, various cultures have preserved a wide variety of depictions, with the bull being one of the most relevant and widespread.

Review of Sources/Literature. Interest in the topic has been evident since the last century. The issue was studied from specific perspectives by Georgian and foreign researchers: Iv. Javakhishvili, N. Berdzenishvili, S. Qavchishvili, Al. Robakidze, G. Chitaia, O. Jafaridze, D. Khakhutaishvili, A. Inashvili, A. Kakhidze, Z. Tandilava, V. Bardavelidze, A. Akhvlediani, D. Fraser, F. Kiumoni, M. and N. Tieres, and others. It is particularly noteworthy that certain animals, especially those that played a significant role in human economic life, were revered as sacred objects. The bull was one such animal, and we will present a range of data from various fields and try to portray it with a diverse palette. (For interdisciplinary research, see our article: N. Akhvlediani, N. Inaishvili, 2024:174-178; N. Akhvlediani, M. Puturidze). (N.Akhvlediani, N. Inaishvili, 2024) (N.Akhvlediani, M.Puturidze, 2020).

Methodology: Based on the goals of the research, we initially began collecting source material according to local-dialectal data descriptions. We critically approached existing scientific views. During the search process, we generalized all specific and concrete reasoning by comparing it with the available scientific literature. Through scientifically justified research and interpretation, we analyzed the obtained results. While working on the article, we also applied descriptive, analytical, and historical-comparative methods.

Discussion/Results. The bull is one of the main characters in ancient mythology (Akhvlediani A. , 1964, pp. 21-22). We find the preserved myths and legends about the bull to be of particular interest, as they were considered significant and preserved by researchers in their archives. We present the following from them: According to the recorded legends still available today, the narrator says: We used to allow the bull to rest on Fridays. In ancient times, when God yoked the bull, it would roam freely until it became tired. Wherever it stopped, a boundary was drawn there. When the tired bull shed a tear, it would fall to the ground, and where the tear landed, a bean plant would sprout – marking the boundary. After that, the bull was given one or two days of rest each week. The material was recorded by A. Akhvlediani. The speaker-informant: from K. Gogitidze, in the village of Tskhemvani, in 1962 (Bskifa, 1962, p. 3).

Such legends have been recorded in the village of Vernebi, and also in Khino, by T. Sakhokia in „Bugha-Golshi-C.“ Their main location, as we see, is defined by the mountains of Adjara-Arsiani, although we also have a Georgian variant under the pseudonym of Pshavlashvili: In ancient times, the area of present-day Kakheti was once a sea, which had come from some other sea and settled in Kakheti. The reason for the sea's drying up is explained by the following legend: when the sea stood in Kakheti, Saint George of Bochorma (a place in Kakheti) had a bull's calf, who would sometimes disappear and return with bloody horns. It is said that the calf was battling a sea serpent that had come from the sea. When Saint George's people (the inhabitants, the congregation...) heard of this, they adorned the bull's horns with diamonds. The serpent could not withstand the touch of the diamond-encrusted horns and was defeated in the battle. It was so badly defeated that it fell and, in its fear, slid so strongly into the sea that it couldn't stop itself. It crashed into the hill that stretches along the end of Shiraki (a pasture, a place in Kakheti), between two rivers, where the Alazani and Iori now rustle, and the sea was retained there. The serpent collided exactly with this hill and broke it apart. As a result, the sea receded, and Kakheti was freed from the water. The population descended and settled the land. (“Iveria“, 1894).

According to the Adjarian folklore, in the lake there is sometimes a serpent-like creature, but in most cases, there is a bull – the inhabitant of the lake, which fights, wrestles with the villagers' bull/bulls and defeats them. The villagers' bulls, exhausted and hungry, would return home, and the frustrated owners would often put copper swords on their bulls' horns, as a result of which the latter would defeat the lake's inhabitant – the bulls. As a result „The lake rises and floods the area“, Often, the entire village is abandoned, and what remains is the deserted settlement – Vernebi. Popular etymology explains the name of the village of Vernebi in this way. However, Verana/Vernebi is common in this region, and their abandonment dates back to a relatively recent historical period (Tandilava, 1978, p. 64). According to almost all the legends, after the lake's bull is defeated by the metal weapon made by humans (iron, copper, or diamond), the area is eventually reclaimed. Even in completely clear weather, a heavy downpour (storm) will come and flood everything nearby, but if there is no owner nearby, a different punishment awaits: 'his seed will no longer remain,' meaning it will pass without an heir, and the surname will virtually disappear. As a result of the bull's (or serpent's) death in the water, similar events are not only verified in Georgian reality. According to J. Frazer, the native Aramungs of central Australia, whose totem animal is the whale, believe that the killing of this creature will bring them great misfortune. Therefore, they pray to it and offer sacrifices (Frazer, 1929: 9, 18-20). As we can see, the blacksmith not only prays and offers a sacrifice to the 'sacred bull,' but through the tamed bull, he

delivers a deadly blow, and the result, as we know, is severe. It is known that a raised hand against the 'sacred bull,' or the deified bull, is severely punished. Analogies exist: 'Indeed, the gods severely punished Cambyses (the Persian king) when he killed the holy bull Apis in Egypt during his campaign (524 BC), while the Egyptians were celebrating it' (Kaukhchishvili, 1961, p. 263).

In the villages of Shavsheti, they also tell tales about the bull that lives in the lake. Variations of this story can be found in various regions of Georgia. Among them, in the lands of the Chorokhi, a similar story was recorded in Shavsheti: „There was a bull and a girl in the lake. The girl had braids that reached her waist. At the same time, in the village of Mikeleti, there was boiling water, so hot that it throws stones out, bubbling, and no one can approach the lake. This water gives a child to a childless woman.“ (Phaghava, M., Tsintsadze, M., Baramidze, M., 2022, p. 319)

Let's recall the ancient epic „Gilgamesh“: Gilgamesh was attracted to the goddess of love, Ishtar. Gilgamesh rejects her affection. Offended, Ishtar asks the god Anus to create a celestial bull to destroy the arrogant (conceited) Gilgamesh. His father granted her wish, sent the mythical bull, and sent it to his son. The celestial bull arrived at the Euphrates. It drank seven gulps and caused the river to dry up. (Kiknadze Z., 1963: 51-52).

However, Enkidu, who was thrilled by his victory (having defeated the bull), verbally insulted the mourning goddess and even threw the dead bull's horns at her. Ishtar climbed to the top of the wall of Uruk and cursed Gilgamesh. She tore off the bull's horns and threw them.

In an earlier fairy tale recorded and published by J. Noğaideli, there is a story about a gigantic bull whose „hind legs were in Khulo, and its front legs were in Kakheti.“ When this giant bull is eaten by an equally giant bird, a single horn remains, „and when it falls, the village shakes“ (Noghaideli, 1971, p. 110). There are other versions of the earthquake caused by the bull, according to which the Earth is on the bull's horn, and the bull, bothered by a persistent fly, shakes its head, causing the Earth to quake. This tale is more Eastern in origin and is considered to have entered Georgia via Turkish routes (Gordlevsky, 1909, p. 97).

Literary-Written Monuments: A peculiar reflection of the bull cult can be found in the literary-written monuments in the episodes describing the deluge. In Basil Zarzmeli's „The Life of Serapion,“ we read:

When Saint Serapion went out to build the church, he and those accompanying him went toward a gorge called „Dzindze“ (a toponym). The saint looked around and saw a lake to the east. They told him: „This is a very large and deep lake, called 'Satahkhve' (Thakhvi – Satahkhve), full of rats . The next day, as they were preparing to leave, an earthquake occurred, and the surrounding area shook. To the west, near the lake, a rock split in two. This rock was called „Zarzma,“ as it caused fear among those present ("Zarzma“ comes from the Georgian word „zanzari“ (shudder); „ (Our Treasure, 1960, pp. 99-107-113).

Here, just like in the legends, in the lake (Khino), „a rock split“ and the water flooded everything „with tremors and groans.“ The reason for the lake's overflow is not mentioned in this monument, and Basil Zarzmeli does not need it. What is important, however, is that „the lake was full of rats“ . (Thakhvi (rat) – a large, fur-covered rodent). Therefore, it follows that the lake did not overflow without reason: rats are forcing the bull to leave the lake. The result of this is well known.

We will bring data from another literary monument. Stefane Mtbevari, in his „The Suffering of Gobron“ , describes an event that happened, saying: A large number of people were trapped in Adjara and Shavsheti (captured). The bull was associated with the sacred animal. Its two horns are compared to the saints in the Gospel, two sisters (Mariam and Martha). (Our Treasure, 1960, p. 90).

At the same time, during the construction of churches in these regions (Oshki, Shkhaltha, and others), the famous Bolok Basil, as we read in the work of Abuseridze Tbeli, is helped by a mystical bull „which does not need to be guided“ and carries the construction materials by itself. The same is confirmed in the folkloric texts recorded in this area, which were recorded and analyzed by Prof. M. Chikovani (Chikovani, 1944), According to the 1233 manuscript of Abuseridze Tbeli's story, near Opiza, a certain Basil or by the nickname Bolok Basil, is conducting the construction, and his assistants are an bull and a private donkey with the help of Saint George. According to the 1937 folkloric record, two

brothers are building the monastery of Safari, and one bull brings the materials for them, without the need for guidance, just like Bolok Basil's bull. We will provide one passage: 1.V.№51. „Basil, during the construction of the miraculous church, was also using a bull alongside a donkey.“

A person has two types of relationships with animals: with domesticated and with wild ones. In other words, one type of animal is tamed and domesticated, while the other remains untamed, wild, and foreign. The domesticated animal is obedient to its owner and is engaged in a „master-servant“ (vassal) relationship with the human. The animal serves its owner, and the owner protects it. The owner is responsible for the animal's health, and the animal serves him in return. Humans and domesticated animals serve each other in different ways. One tale tells: After the creation of the world, God challenged the deer and the bull to race – whoever could run to the sky faster, humans would choose that one. The deer rushed headlong and soared. But it became exhausted from the running and died. Only its tracks remained in the sky as the „deer's leap.“ The bull, however, moved steadily, head lowered, looking toward the ground, showing in advance what its purpose was. It reached its destination late but arrived healthy and tireless. Its tracks, too, were left in the sky as the „bull's trail.“ After this, God blessed the bull, bowed in gratitude, and said that it would carry the burden of serving humanity (Koteishvili, 1960, p. 328)

The Cult of the Ox in Ethnography: The ancient belief systems and representations about large domesticated animals, specifically in the belief „bosloba,“ (celebration) suggest that the god initially represented an animal being. Among domesticated large-hoofed cattle, the bull was likely deified among Georgians (Bardavelidze 103)

In one of the burial sites in the Trialeti region, a large wooden cart with four eyes was found, which was used „to lay the deceased to rest in their eternal dwelling, and the oxen that were yoked to the cart were slaughtered there as well“ (Gobejishvili, 1952, pp. 68,95). Could this sample represent a transformation described by Ap. Rodoseli, who said about the Colchians that „they place the bodies in ox hides and hang them outside the city on oxen (Rodoseli, 1948, p. 116) Or, according to later sources, specifically from the 17th century (1629), when M. Tamarashvili described the activities of Catholic missionaries in Georgia: „Then the priest took me,“ says Patriarch Ivan, „and showed me their dead, who were laid out on high poles in rotted trees. These trees had holes at the top and bottom for air to enter and for external viewing, so that the deceased could be seen clearly. Because of this, the Tatar merchants do not buy honey from this country, as they believe the bees come from these corpses.“ (Tamarashvili, 1902, p. 144) According to one legend, which has been verified by Al. Robakidze in his article that a bee comes out of a calf's body (Robakidze, 1960, p. 32; 198). The motif of the origin of bees from the carcass of a bull or its blood was quite common. According to some observations, it must come from Egypt, where it seems to have been the custom to trample the calf with the foot of the bee in order to produce a new bee. (Sayffert, 1930, p. 161).

The origin of various useful plants and animals from the carcass of an ox is also attested elsewhere. In his article *„The Mysteries of Mithras,“* Franz Kümon writes about how Mithras killed a raging ox, and then from the dead ox's body emerged remarkable herbs and plants, while from its brain came bread and from its blood came grapes (Kumon, 1929, p. 64). This naive tale leads us to the origins of human culture.

The bull in Onomastics Patronymic or family names derived from the root „khari“ (a bull) are still quite common in present-day Georgia (Janaishia, 1959, pp. 128-129). For example, names like Kharadze, Kharabadze, Kharayishvili, Makharadze, Makharobidze, and others can be found. As for toponyms, geographical place names related to bulls are abundant: Khartakhevi – a place of pasture in the village of Khala (Bskifa, 1962, p. 45); Kurvai – a place name in Zeraboseli (Bskifa, 1962, pp. №9 (3); 38, 51);Sakharia – a mountain in Shavsheti (Phaghava, M., Tsintsadze, M., Baramidze, M., 2022, p. 148). The root of the name appears to be khari, with affixes: -ia.

As for the motivation behind these toponyms, they are places intended for bulls. Kharisatsoli – a pasture for bulls; Khariyathaghi – an bull's stall (compare: toponym Kharisatsoli); Bugavri – a

geographical place name in the village of Gorgadzeebi, village Khala, Kobuleti Municipality (Bskifa, 1962, pp. №9 (3), 38, 51), Okhodjiri – village in Upper Achi, Kobuleti Municipality (Bskifa, 1962, pp. 8, № 107).

Regarding this toponym, it is possible to assume that the root is khodz', which in Megrelian-Chan language means ox (Chikobava, 1938, p. 78). In this toponym, we can identify affixes for derivation: prefix-suffix o-ir, similar to the toponym Obodir. It is a Zan (Megrelian-Chan) derived toponym, and it might signify Sakhare (Akhvlediani N, 2009, p. 61). Cf. Khariyathaghi – an ox stall, in the villages of Matskvalta and Mtaginuri (Shuakhevi Municipality).

Data on the Cult of the Bull Revealed in Archaeological Sites. The existence of archaeological data depicting the cult of the bull is indisputably confirmed in the ancient cultures of Mesopotamia, the Caucasus, and other regions. This indicates that the bull played a significant role in the daily lives of various ethnic groups, which, in turn, speaks to its multifaceted nature in terms of function, symbolism, and the ideas it represented. This is why it appears in different fields: language, mythology, folklore, toponymy, ethnopractice, and material culture artifacts.

In material culture, it is based on purely factual data and manifests itself in various types of materials and textures: primarily clay, stone, metal, bone, and even semi-precious stones. Examples made from the latter two materials have been confirmed in the Near East region. In the Caucasus, small artifacts made of clay, stone, and metal are predominantly found. These artifacts appear in different chronological periods, which, of course, undergo stylistic and technical changes, as would be expected from the natural development dynamics. Bull representations are found in both the southern and northern regions of the Caucasus, dating from the early prehistoric period through the developed Middle Ages, where they are depicted in temple architecture in the form of bas-reliefs.

Data from Eastern Georgia: In some Chalcolithic period sites, stylized bull representations are already present, mainly due to the distinct depiction of the horns. For instance, three clay figures were found in a layer dated to the Late Chalcolithic period at the Oirchosi settlement (Gambashidze, 2018, pp. 74-84, Abb. 5 17). Naturally, in this agricultural culture, the creation of such animal figures is not surprising, as they had already domesticated animals. However, it should be noted that the number of such figures is still limited.

As is known, the existence of the bull cult is directly related to the significant and unconditional advancement of agriculture and agrarian practices among the local population of South Caucasus, most clearly evident since the Early Bronze Age. This is linked to the emergence of the Kura-Araxes culture in this area and beyond, particularly to the south in regions where this culture spread widely. The Kura-Araxes culture is a leading indicator of agricultural practices for this population. Agriculture holds special significance and importance in their daily lives, with everything being connected to this activity in the Kura-Araxes culture. The development of this field was particularly advanced by the first appearance of bronze metallurgy in the Early Bronze Age, which ensured the effectiveness of agricultural tools.

The simultaneous appearance of artifacts related to the bull cult and its significance is recorded in the Kura-Araxes culture. These include: clay bull figurines, stylized representations of bull horns on artistic bronze items (specifically on the decorative heads of pins), models of carts made from clay and wood, bull-horned pedestals, and even models of cart wheels, directly indicating the use of such materials in agrarian practices. In this process, the bull would naturally have a priority role. Therefore, the emergence of the bull cult, with its symbolic significance, also indicates its special function in the development of agriculture.

The production of two-wheeled carts and the creation of carts from hardwood material would have been inconceivable without the use of metal tools. It was the appearance of bronze metallurgy that, on one hand, facilitated the production of bronze agricultural tools (and other categories of artifacts), and on the other hand, its active use in various aspects of daily life. For the effective use of these innovations, which retained their leading role in the dynamics of subsequent epochs, it was essential to

have a driving force. It is believed that in the beginning, oxen were the driving force, and later, the bull emerged (Mirtskhulava G. , 2010, p. 105). Therefore, the simultaneous appearance of wheeled transport (carts, cart models, and wheel models) and representations of the bull in the later phase of the Kura-Araxes culture points to a turning point in agriculture. Researchers, based on the widespread use of wheeled transport for various purposes, and the uniformity of the massive wheel construction in its early stages, believe that the idea of this invention must have diffused from its place of origin to other regions (Child, 1956, p. 358), with the area between northern Mesopotamia and the Caucasus considered as the diffusion zone. Moreover, various researchers propose different possible routes for the spread of wheeled transport, as detailed by T. Gamkrelidze and V. Ivanov in their fundamental monograph on the Indo-Europeans. Among the potential routes, they indicate the following regions: primarily, the Near East – Asia Minor – the Balkans – Western Europe; the Near East – the Caucasus – the northern Black Sea region – Western Europe; also, from the eastern Caspian coast to the Volga region and further east to India and China (Gamkrelidze, 1984, p. 734). It is notable that the role of the Caucasus in the spread of wheeled transport in Europe is particularly emphasized, based on the analysis that wagons from Eastern Europe dating to the 2nd millennium BCE were made from wood originating in the Caucasus (Kuzmina, 1980, p. 12). The earliest miniature model of a two-wheeled cart was discovered in Georgia, in the Tianeti region at the Badani Early Bronze Age settlement, in a so-called agricultural pit filled with various ceramic materials (Japaridze O. , 1992), Tab. LXVIII)[Tab. I, 1]. It appears to have had a rather complex construction, and the confirmed special assembly holes on the cart indicate that it had a yoke and was mounted on an axle-wheel system (Mirtskhulava G. , 2010, p. 106). Naturally, in this agrarian practice, the pulling force would have been a bull. So far, this is the only miniature but complete model of a cart in the Caucasus. Bull depictions and stylized images of two-wheeled carts are known from the Sakhkere settlement, particularly from the Bronze Age №13 burial of the Nacherkezi site (Japaridze O, 1955, p. 172), Tab. XII 3, 10, Fig. 11), which is an outstanding example of artistic craftsmanship [Tab. I, 2-1]. B. Kuftin, who discovered this pin, initially considered it a representation of a bull-drawn cart (Japaridze O, 1955, p. 88). The combination of bull depictions and cart representations in plastic art is a frequent occurrence in Near Eastern artifacts: such examples include a clay model from Tel-Fara and similar materials from the 6th century BCE (Child, 1956, p. 109). Models of carts are also known from various prehistoric sites in Central Asia (Mirtskhulava G. , 2010).

The stylized depiction of the bull, bull-horned thrones, and models of clay wheels, which imitate the two-wheeled cart used in agriculture and indicate its practical existence, are known from the archaeological sites of Amirani's Hill in Akhaltsikhe (Chubinishvili, 1965), figs. 9-6; 9-8), Khizanaantgori (Japaridze O. , 1992), Tab. XCII, XCIII), Kvaskelebi settlement (Japaridze O. , 1992),Tab. C), Badaani settlement (Japaridze O. , 1992), Tab. LXVIII, LXIX), Tsikhiagora settlement (Makhardze, 2023), fig. 126), from the settlement of Khichivan's Qul-Tepe (Azerbaijan) (Chubinishvili, 1965, p. 91), Shresh-Bluris (Chubinishvili, 1965, p. 92), Mokhrabluris (K. Kushnareva, T. Chubinishvili„ 1970) (K. Kushnareva, T. Chubinishvili„ 1970), fig. 2522), Babadervish (Armenia), and other settlements (K. Kushnareva, T. Chubinishvili„ 1970, p. 282); (Munchayev, 1994, p. 45), Tab. 13).

It is noteworthy that the bull was used in the Caucasus not only as a cult animal or as a leading figure in agricultural activities but also as a driving force in carts from the very beginning of the Middle Bronze Age and throughout the subsequent period. This is well-supported by evidence from funerary sites, first with burial carts, and second, with the skulls and bones of sacrificed bulls. Important material related to bull burial rituals has been found at the earliest stages of the Middle Bronze Age, such as from the Bedenian culture burial sites, including the Qorgani of Bedenian Plateau (Orjonikidze, 2015), Tab. XL) and Ananuri №3 Great Qorgani, where two large burial carts were discovered in a rich Qorgani (Makharadze, Z., Kalandadze, N., Murvanidze B., 2016, p. 329),figs. 25,29, 33-36; Tab. XXIII-XXVII).

From the developed stage of the Middle Bronze Age, i.e., the second phase of the Trialaeti culture, burial wooden carts are also known. In 1958, a wooden four-wheeled burial cart was found in the Qorgani №5 at Sabid-Achcha in Trialaeti, which contained a rich inventory intended for the deceased's

afterlife (Japaridze O. , 1969, pp. 74-79), Tab. XXIV). Furthermore, the discovery of burial carts was confirmed by large-scale excavations in the 1930s in the region of Chalka. Academician B. Kuftin, who studied these monuments, emphasized that the ashes of the cremated deceased were brought into two-chamber Qorganis by a wooden burial cart, which he connects with the transport carts mentioned in Hittite cuneiform texts related to burial rituals (Kuftin, 1941, p. 81). He similarly interprets the heavy four-wheeled cart found in Sabid-Achcha №29 Qorgani (Kuftin, 1941, p. 81), Tab. CVII), which was driven by bulls. To support this idea, he points to the confirmed bones and skulls of two bulls on either side of the central axis of Chalka №15 Qorgani and the bones and skull of a bull found in №7 Qorgani, indicating that these animals were buried alongside the deceased and placed at the bottom of the grave with their skins removed. The researcher interprets this essential detail of the burial ritual as symbolizing that the bulls who brought the deceased to the grave would accompany them in the afterlife. Ultimately, the flesh of the sacrificed bulls was used for the banquet held in honor of the deceased, as indicated by the bull bones found in the huge copper cauldrons discovered in the center of the grave's pit.

B. Kuftin considers the tradition of sacrificing bulls in the Trialaeti culture as a direct parallel to the sacrifice of bulls (and also sheep) in the funerary rituals of the Hittite king and queen, as evidenced by Hittite cuneiform texts (Kuftin, 1941, p. 83). This period also includes the specific placement of bull skulls in burial sites like Ygranchai №5 Qorgani (Lower Kartli) and Threlis №43 burial site (Inner Kartli). A similar tradition is confirmed in Anatolia at the earlier Bronze Age royal burial site of Alaja Hoyuk [Tab. I, 3].

In addition to these artifacts, the wide, monumental paved roads revealed by a reconnaissance expedition in 1999 are of great importance. These roads were visible when the water level of the Chalka reservoir dropped significantly, revealing pathways leading to the monumental burial complexes excavated by B. Kuftin in the 1930s. This discovery and the reconstruction of the roads highlight that the burial carts intended for the elite society of Trialaeti were directed toward the Qorganis through these paved roads (Narimanishvili, 2009, pp. 6-7, 56-64), Tabs. V-XVII). Clearly, these grand roads were used by carts powered by bulls, which carried the deceased to the burial mounds for the ritual sacrifice. This indicates the significant role of bulls in the burial ritual.

Although zoomorphic-themed ornamental ceramic vessels are present throughout the entire Bronze Age, they are depicted with different themes, styles, and intensity (with the exception of the so-called early Qorgani culture), it should be emphasized that the face of the bull is not as common as other animals (Puturidze, 2022, pp. 7-22). Late Bronze Age ceramic vessels with depictions of bulls were found in the inentory of Threlis №24 burial (Akhvlediani N. , 1999, p. 46) Tab. CIV), which was particularly rich in presenting zoomorphic themes.

In eastern Georgia, the best example of a small plastic sculpture featuring a bull – an axe found in the village of Ozora – represents a typical case of the spread of Colchian axes in Inner Kartli, which became frequent from the early Bronze Age (Japaridze O, 2003, გვ. 232-233), Fig. 172). Numerous artifacts of clay plastics depicting bulls have also been found at various sites in southwestern Georgia. Clearly, the examples we have presented do not exhaust the cases of bull representations across several millennia of the Bronze Age, but we believe they provide a clear idea of the diversity and dynamic changes in how this animal was presented archaeologically in South Caucasus.

North Caucasus In the early Bronze Age, the well-known Maykop culture, spread in the North Caucasus, which is particularly rich in Toreutic materials, presents various compositions of bull representations on precious vessels and small plastic samples. This indicates that the bull cult held significant importance in the artifacts of this culture. Among the small plastic artifacts, the most remarkable and richest are the gold and silver round bull figures, which were intended as the heads of cult (თამარაშვილი, 1902)insignia – standards – and were discovered in kurgans (Markovin, V., Munchayev, R. , 2003, p. 54), Fig.10; (Piotrovsky, 2003, pp. 290-292).They are distinguished by their plasticity, exquisite craftsmanship, and the attention to every characteristic detail of the animal. The long and elegantly modeled horns, which emphasize the cultic role of the bull, are especially notable (Tab. V, 1). Besides

the round figures, bull representations also appear on two richly decorated silver vessels, made using the repoussé technique. One of these vessels is a cup entirely covered with landscapes, plant, and animal motifs, in which, among other animals, two bull figures are placed next to a horse and a lion along a central frieze. The second, a high-footed silver cup with geometric ornamental motifs, displays a more realistic bull figure among other animals on a wide frieze (Piotrovsky, 2003, p. 293), cat.no 192, Fig. 81, 82). Furthermore, another category of artifacts is also noteworthy. These are gold 19 bull figures found among flat plates depicting various animals, intended as decorative elements for a canopy or burial shroud in a rich Maykop kurgan (Markovin, V., Munchayev, R. , 2003, p. 55) (Piotrovsky, 2003, p. 294), cat.no 194 a-d). All these artifacts indicate that bull representations on various materials played an important role in the artistic craftsmanship of this culture in the North Caucasus. Other Maykop sites also confirm the presence of bull representations. Specifically, in the Kuban region, a bull figure was found in the exceptionally rich treasure of the Staromishastovskaya station, while in the dolmen of Novosvobodnaya, a small bull (or ox) sculpture was found made of stone and painted black (Markovin, V., Munchayev, R. , 2003, p. 65). All these cases, from small plastic sculptures to repoussé silver vessels, confirm the cultic significance of the bull in the rich Maykop culture.

Regarding the gold and silver bull figures intended as heads of standards in the Maykop culture, it is essential to mention the analogous artifacts found in central Anatolia, in the early Bronze Age, from the Hattian culture, discovered in the royal tomb at Alaca Höyük (Dictionary, British Museum Dictionary of the Ancient Near East 10), [Tab. II, 1]. Here, we also briefly address the viewpoint regarding the sudden emergence of a highly advanced, clearly foreign cultural element in North Caucasus, without any prior foundations or local precedent. This cultural innovation is seen to have infiltrated the North Caucasus from the centers of Anatolia. This viewpoint is currently widely accepted by researchers, and it is no longer subject to dispute (Andreeva, 1977) (Munchayev, 1994, pp. 209, 211, 212) (Markovin, V., Munchayev, R. , 2003, p. 78), (Rezepkin, 1991, pp. 171-172) (Masson, 1997, p. 65) based on multiple indisputable archaeological artifacts confirming this.

The Region of the Near East. In addition to the previously mentioned examples of bull artifacts discovered in both regions of the Caucasus, it is essential to highlight materials from various ancient cultures of the broad Near East. Among the most ancient is the monumentally significant and ancient sacred site of Göbekli Tepe in southeastern Anatolia, dating back to the X-VIII millennia BCE. This sacred site is situated on an artificial mound, or tell, built by hunter-gatherer societies on a limestone plateau. Its main feature is the T-shaped stone pillars, decorated with low and high reliefs of wild animals. Among the diverse faunal depictions, there is a bull relief, emphasizing its importance as a sacred animal (Schmidt, Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New Results of Ongoing Excavations With a Special Focus on Sculptures and High Reliefd. 239-256).

The Neolithic settlement of Çatalhöyük, located in the southern part of Asia Minor, prominently conveys the role of the bull as a sacred animal in the belief system of the Çatalhöyük people. The eastern wall of the main room of the settlement, designated as a sacred-ritual space, was entirely decorated with bull skulls, which were restored with plaster, and then their horns, eyes, and mouths were painted in dark red (Mellart, 1982, p. 93), Fig. 37). In the same settlement's Level VI, a rectangular plastered platform, adorned with seven bull horns, was excavated, clearly indicating that this was a ritual space (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 93), Fig. 4.6-2) [Tab. I, 4]. Furthermore, on one of the painted walls of Çatalhöyük, a large red bull figure is depicted at the center, surrounded by smaller human figures (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 91), Fig. 4.5) [Tab. I, 3]. All these findings point to the clear prominence of the bull cult in the belief system of the central Anatolian Neolithic society (Dictionary, British Museum Dictionary of the Ancient Near East 66-67); (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, pp. 86-92), Fig. 4.6; Fig. 4.5; (Mellart, 1982, pp. 92-93) Figs. 36 and 37).

From 2168-2050 BCE, the royal tombs of Ur in Sumer often feature the bull in various forms. Among the diverse materials discovered in the king's tomb, a gold bull figure was found, which adorned the

luxurious musical instrument, the lyre, on its ceremonial side (Woolley, Ur Excavations) (Black J., Green A., 1992, p. 44), [Tab. VI, 7]. Additionally, bulls clearly participated in the burial rituals, as evidenced by the paleo-zoological context of the tombs, where bull skulls and skeletal remains were found. As the excavator of the site, Leonard Woolley, notes and reconstructs the burial ritual, it appears that royal family members were interred in their tombs with the richest inventory, including the bull that was attached to a ceremonial chariot (Black J., Green A., 1992, p. 105), Fig. 84). Small gold bull figures are part of the royal tomb's luxurious burial inventory (Woolley, Ur Excavations), and they were also used as decorative attachments on the diadem of Queen Puabi (Crawford, 2004, pp. 168-169), Fig. 8.6).

Researchers emphasize that materials depicting the bull as a sacred animal are widely distributed in Asia Minor from the early Neolithic period through the period of Assyrian trading colonies and continue through the entire chronological retrospect (Aruz, 2008, p. 134). These artifacts persist even until the end of the late Bronze Age, which, in our opinion, clearly indicates the continuity of the sacred significance of the bull in the belief systems of the region. One of the best examples of the existence of the bull cult in this region is the gold and silver small bull artifacts discovered in the royal tombs of Alaca Höyük from the early Bronze Age, which served as cultic insignias – heads of standards [Tab. II, 1] (Dictionary, British Museum Dictionary of the Ancient Near East 10). Some of these artifacts have precise analogs, as noted above, in the royal tombs of Alaca. However, it should be noted that the repertoire of Hattian bronze standards features a much broader range of cultic artifacts represented by bulls (depictions of triads and others) (Lloyd, 1956, pp. 4,5), Fig. 5.28). Additionally, the importance of the bull in the burial rituals of the Hattian culture of the early Bronze Age is evident, as indicated by the inclusion of bull skulls and limbs in specific and prominent locations within the tombs, which was an essential characteristic of their tradition, further emphasizing the bull's exceptional role (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, pp. 212-215), Fig. 5.30) [Tab. II, 3].

The following translation adheres to your instructions and uses „bull" where appropriate: The artifacts related to bulls from the previously mentioned regions in the Caucasus, as well as other ancient cultures of the Near East, must also be highlighted. Among the oldest is the monumentally significant and ancient cultic site of Göbekli Tepe in southeastern Anatolia, dated to the 10th-8th millennium BC. This religious site is located on an artificial mound, built by a hunter-gatherer society on a limestone plateau. Its main characteristic is the T-shaped stone pillars, adorned with low and high reliefs of wild animals, including a bull, which highlights its importance as a cult animal (Schmidt, Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New Results of Ongoing Excavations With a Special Focus on Sculptures and High Reliefd. 239-256).

In the southern part of Asia Minor, the Neolithic settlement of Çatalhöyük emphasizes the role of the bull as a cult animal in its belief system. The eastern wall of the main living room in the settlement, which was designated as a cultic space, was entirely decorated with bull skulls, which were first restored with plaster and later painted with dark red to highlight the horns, eyes, and mouth (Mellart, 1982, p. 93), fig. 37). At the same settlement's Level VI, a rectangular platform was unearthed, adorned with bull horns, which was clearly a cultic place of worship (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 93), Fig. 4.6-2) [Tab. I, 4]. Furthermore, on one of the painted walls of Çatalhöyük, a large red bull figure stands surrounded by small human figures (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 91), Fig. 4.5) [Tab. I, 3]. This all clearly points to the prominent role of the bull cult in the belief system of central Anatolia during the Neolithic period (Dictionary, British Museum Dictionary of the Ancient Near East 66-67); (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, pp. 86-92), Fig. 4.6; Fig. 4.5; 9, 10, 12, 13, 15 (Mellart, 1982, pp. 92-93), fig. 36 and 37).

The bull is frequently depicted in the royal tombs of Ur, in the capital of Sumer, dating to 2168-2050 BC. In the king's tomb, among various small figurines, a gold bull figure was found, which adorns the decorative side of one of the earliest musical instruments, the lyre (Woolley, Ur Excavations) (Black J., Green A., 1992, p. 44), [Tab. VI, 7]. Additionally, bulls are shown to have been involved in burial rituals, as evidenced by the paleozoological context of the tombs, where bull skulls and skeletal remains were found. As the excavator of the site, Leonard Woolley, notes and reconstructs the burial ritual, it appears

that the royal dead were buried with luxurious goods, including a chariot drawn by bulls (Black J., Green A., 1992, p. 105), Fig. 84). Gold bull figurines are part of the royal tomb's rich burial inventory (Woolley, Ur Excavations), and were also used as decorative elements on Queen Pu-abi's diadem (Crawford, 2004, pp. 168-169), Fig. 8.6).

Researchers emphasize that material depicting bulls as cult animals is widely spread across Asia Minor, starting from the earliest Neolithic period and continuing into the period of ancient Assyrian trade colonies, showing a continuous existence throughout the chronological retrospect of the region (Aruz, 2008, p. 134), extending even into the end of the late Bronze Age. This clearly reflects the continuous presence of the bull cult in the region's belief systems. One of the best examples of the existence of the bull cult in the region is the discovery of gold and silver small bull figurines found in the royal tombs of Alaca Höyük from the early Bronze Age, which served as cult insignia – the heads of standards [Tab. II, 1] (Dictionary, British Museum Dictionary of the Ancient Near East 10), some of which were found in the royal tumuli of Alaca. However, it should be noted that the repertoire of Hittite Bronze Age standards is much more diverse, with the depiction of bulls in various cultic artifacts (e.g., Triad representation and others) (Lloyd, 1956, pp. 4,5); (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, p. 207), Fig. 5.28). Furthermore, the bull's importance in the Hattian Bronze Age burial rituals is clearly highlighted by the placement of bull skulls and limbs in specific, prominent spots within tombs, which was a key feature of their burial tradition (Sagona, A.,Zimansky, P., 2009, pp. 212-215), Fig. 5.30) [Tab. II, 3].

This passage provides insight into the rich cultural and religious significance of the bull as a cult animal in various ancient Near Eastern societies, underscoring its continuous presence and importance throughout the Bronze Age.

The silver rython from the Hittite Empire (Central Anatolia) of the 14th-13th centuries BC is an outstanding and perfectly modeled artifact. In Hittite texts, this type of sculptural vessel is mentioned as *bibru*, from which a deity would receive sacrificial offerings. It is believed that this cup was dedicated to the storm god, the primary deity in the Hittite religious pantheon, associated with the bull (Müller-Karpe, 2008, p. 183), cat. no. 109) [Tab. IV,3]. The depiction of a bull with its front legs bent, which also serves as its front support, is ideal both stylistically and technically, and it rests on the neck of the rython, to which an ear is attached. This solution allows the metalworker to skillfully present the animal's posture, its cultic function, and the solid support design for the vessel.

Among the materials of the 3rd millennium BC, some notable examples include a bull statue made of a combination of copper alloy, wood, and bitumen, found at Tell El-'Ubaid, from the Ninhursag temple, dating to the early dynastic III B period (2400-2250 BC) (Collins, 2003, p. 85), Fig. 43) [Tab. III,6]. Additionally, a standing bull figure made of hammered copper and silver, with curved horns at the level of the forehead and irregular silver-inlaid features on the body, is regarded as one of the most outstanding artifacts of Mesopotamia in the 3rd millennium BC. This work not only showcases high technical skill in artistic metalworking but also reflects the artist's special talent in depicting the animal (Tab. IV,2). The figure's inlaid eyes are missing, which would have initially given it more expressiveness. The triangular carved sign on the bull's forehead is thought to indicate the animal's cultic „sacred" nature, symbolizing strength and fertility, even more so than some deities (Evans, 2003, p. 441), cat. no. 314). This artifact clearly emphasizes the bull's role as a cult animal in the ancient Near East. Bull depictions, especially in metalwork, are so widespread in various ancient archaeological cultures that presenting them fully within the scope of this article is impossible. Therefore, here, we will touch upon only a few outstanding examples from the leading prehistoric cultures.

In addition to small-scale figurines from different regional monuments, the image of the bull also appears in the architectural reliefs of molded Aliz-Aguri decorations. Typically, it is executed in low relief against a contrasting-colored background in the form of a drinking cup. A prime example of the active representation of the bull as a cult animal in art is the decorated archway of the Ishtar Temple in Babylon (Marzahn, The Ishtar Gate 9, 10, 12, 13, 15). Today, thanks to the surviving Aliz-Aguri construction technique, this monumental architectural complex excellently reflects the cultic nature of the Ishtar

Temple. The colorful bull and dragon reliefs on its facade [Tab. VII, 1, 2, 3] clearly emphasize the priority of the bull as a cultic symbol.

Numerous archaeological artifacts depicting bulls have also been found in the Minoan-Mycenaean world. Notable among these is the fresco known as „The Bull and the Acrobat,“ dated to around 1600-1500 BC, found in the halls of the Knossos Palace. This fresco depicts an acrobat performing a difficult acrobatic pose on the back of a large bull, while one person holds the bull's horns, and another holds its hind legs. This event, likely a spectacle for the Minoan nobility during the Late Minoan II–III A period [Tab. VI,4], speaks to the strength and significance of the bull in Minoan culture (Kehnscherper, 1980: Color Illustration). The bull's head is also featured in another fresco from the Knossos Palace, dated to 1600 BC (Aegean Art., 1972), Tab. 45) [Tab. III,2]. Evidence of bull cult practices on Crete also includes the large stone bull's horn altar, known as the „Sacred Horns,“ found on the lower terrace of the Knossos Palace (Aegean Art., 1972), Tab. 48) [Tab. VI,6]. Additionally, in Aegean materials, the bull is depicted in the form of ritual vessels. One example is a rython from the island of Psiri, dated to the middle of the 2nd millennium BC, which features a finely modeled full figure of a bull (Aegean Art, 1972: 12) [Tab. III,3], while another is a cult vessel made of gold and silver from the Shaft Grave №4 in Mycenae, which includes a realistic and highly refined depiction of a bull's head with large gold horns and a so-called double axe detail between them, as well as a large gold rosette application on the bull's forehead [Tab. VI,5]. All of this highlights the cultic importance of the bull (Kehnscherper, 1980), Color Illustration).

Another rare style example is a rython-type clay vessel depicting a chariot with three bulls [Tab. III,4]. This unique artifact was discovered at the Carpi settlement (Greece) from the Sub-Mycenaean period (after 1100 BC) (Aegean Art., 1972), Tab. 104). Also notable is a bronze figure made between 1700-1450 BC, known as „The Bull and the Acrobat.“ This is a highly dynamic example of Minoan art, depicting a bull in a jumping pose with an acrobat stretched across its back, attempting to land with both feet on its body [Tab. IV,5] (Aruz, 2008, p. 135) cat. no. 74). This particularly expressive bronze figure can be paralleled with the fresco from Knossos, where a composition of bull and human figures is shown, further emphasizing the bull's central role in Aegean religious activities. One of the outstanding examples from the Aegean world is the gold cups from Vaphio, dated to the 15th century BC. The relief scenes on these cups prominently feature bulls in various compositions [Tab. VI,2; VI,3] (Aegean Art., 1972),Tab. 139-140). These reliefs also hint at the religious significance of the bull in Minoan culture.

Most of the representations of the bull that we present, whose cult and ritual functions are beyond doubt, indicate their diverse stylistic characteristics of depiction, while at the same time conveying different materials and forms, which were characteristic of monuments from various regions of the Caucasus, Near East, and Aegean civilization during various chronological periods of the prehistoric era, from the Neolithic period to the first millennium BC.

The cult of the bull is a peculiar reflection in the research mentioned above, including myths (“The Bull Living in the Lake“), epic (“Gilgamesh“), legends and tales (“Fairy Tale of the Bull of the Lake and the Huge Bull“), written literary monuments (“Stephane Mtbevari,“ „Basili Zarzmeli“), ethnopractice (“Herding“), toponyms (“Sakharia,“ „Okhojiri,“ „Khartakhevi“), and material culture (with factual archaeological material in the form of tables).

It should be noted that the archaeological specimens related to the bull, known from different regions of the ancient world, are not exhausted by the material provided above. We have only touched on certain, albeit significant, materials from various regions of the Ancient East, the Caucasus, and the Minoan-Mycenaean civilization, which, we believe, convey the importance of the bull as a cult animal and a prominent force in faunal symbolism quite diversely. The confirmation of these animal representations through artistic bronze, ceramics, small sculptures made of precious metals, fresco painting, and architectural monuments clearly emphasizes its importance in the worldview and thinking of the ancient world. Therefore, the visualization of the bull based on material culture monuments is undeniable evidence of its prominent role in the civilizational development of various important regions of the ancient world.

Bibliography:

Aegean Art. (1972). Moscow: Publishing House of Fine Arts. // egeiskoe iskusstvo. Moskva: izdatel'stvo izobrazitel'noe iskusstvo

Akhvlediani, A. (1964). *The Cult of the Bull in Adjara Folklore.* (k. k.-3. Akhvlediani A., Перев.) Batumi: Work Plan and Thesis Summaries Third Scientific Session. // Akhvlediani A., kharis kulti acharul polklorshi. Mesame sametsniero sesia, mushaobis gegma da mokhsenebata tezisebi, Batumi, 29-30 Dekemberi, 1964.

Akhvlediani N., (2009), Zanizsms In Ajarian Toponymy, Shota Rustaveli, State Universiti Press, Batumi // Akhvlediani N., Zanizmebi acharis toponimiashi. Batumi: Shota Rustavelis sakhelmtsipo universiteti

Akhvlediani, N. (1999). *Monuments from the Period of Extensive Use of Iron in Tbilisi. .* Tbilisi: Candidate Dissertation (Manuscript). // Akhvlediani N., Rkinis parto atvisebis khanis dzeglebi tbilisidan. Sakandidato disertatsia (khelnabechdi), tbilisi

N.Akhvlediani, N. Inaishvili 2024 To The Ancient Historical and Etymological Issues of Georgraphical Names Related To the Mountains in Ajara and Shavsheti" „Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences" Vol.18 No.2 // N.Akhvlediani, N. Inaishvili, Mtastan dakavshirebuli geogrefiuli saxelebis uzvelesi istoriisa da etimologiis sakitxisatvis ajarasa shavshetshi, moambe, sakartvelos mecnierebata erovnuli akademia.tbilisi.

N.Akhvlediani, M.Puturidze 2020 Motivation of naming of the plants in formation of the ancient toponyms and their archaeological context (CCS&ES), American Journal of Science, Cross-Cultural Studies USA, Cauman, Vol.5 Issue.3 September DOI: 10.24411/2470// N. Akhvlediani, M.Puturidze, Mcenaris Sakheldebis Motivacia Uzvelesi Toponimebis FormirebaSi, samecniero amerikuli jurnali, kros kulturuli kvelvebi, ashsh, kaumani.

Andreeva, M. (1977). On the question of the southern connections of the Maikop culture. *Soviet Archaeology*. // Andreeva, M. k voprosu o yuzhnych svjazjach maikopskoi kul'turi. *sovetskaja arkheologia* (№ 1). Moskva: nauka

Aruz. (2008). Bull Leaping.Beyond Babylon. B *Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium BC .* New York: Yale University Press, New Haven and London.

Bardavelidze, V. (1953). *Samples of Georgian (Svan) Decorative Graphic Art.* Tbilisi: Science. // Bardavelidze, V. Kartuli (svanuri) satseso grapikuli khelovnebis nimushebi, Tbilisi:"metsniereba

Black J., Green A. (1992). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia.:.* London: The British Museum Press.

Bskifa. (July 1962 г.). The Tale of the Bull. (A. Akhvlediani, Интервьюер) Batumi, Georgia: Bskifa, XI.

Chikobava, A. (1938). *Comparative Lexicon of Chanuri, Megrelian, and Georgian. .* Tbilisi: Science. // Chanur-megrul-kartuli shedarebiti leksikoni. Tbilisi: metsniereba

Chikovani, M. (1944). Folklore sources of Tbeli Abuserisdze. *Proceedings of the Georgian Academy of Sciences, №7.* // Chikovani, M. Abuseridze tbelis tkhzulebis polkloruli tsqharoebi. *Sakartvelos metsnierebata akademiis moambe* (№7). Tbilisi: metsniereba

Child, G. (1956). *Ancient East in Light of New Excavations.* Moscow: Science. // Chaild, G. drevnii vostok v svete novikh raskopok. Moskva: nauka

Chubinishvili, T. (1965). *The Ancient Culture of the Mtkvari and Araks River Basins.* Tbilisi: Science. // Chubinishvili, T., mtkvrisa da araksis ormdinaretis udzvelesi kultura. Tbilisi: metsniereba

Collins, P. (2003). Al-Ubaid. B E. J. Wallenfels (Ред.), *Art of the First Cities. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus* (стр. 84-88). New York: Yale University Press, New Haven and London.

Crawford, H. (2004). *Sumer and the Sumerians.* Cambridge: Cambridge University Press,.

Dictionary, B. M. (2000). *British Museum Dictionary of the Ancient Near East.* (E. B. Millard, Ред.) London: „ British Museum Press".

Evans, J. (2003). Approaching the Divine Mesopotamian Art At the End of Third Millennium BC. B E.

J. Wallenfels (Ред.), *Art of the First Cities. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus* (стр. 417 – 441). New York:: Yale University Press, New Haven and London.

Gambashidze, I. (2018). The Late Chalcolithic Settlement of Orkhosan (Southwest Georgia),. B h. v. Hansen, *Gold & Wine. The Ancient Treasures of Georgia.* Nunerich-Asmus Ferlag Et Media.

Gamkrelidze, T. I. (1984). *The Indo-European Language and Indo-Europeans* (T. (Vol. Part II)). Tbilisi: Metsniereba. // Gamkrelidze, T., Ivanov, V. indoevropeiskii jazyk i indoevropeitsy. chasts II. Tbilisi: metsniereba

Gobejishvili, G. (1952). *Archaeological Excavations in Soviet Georgia.* Tbilisi: Soviet Georgia. // Gobejishvili, G. arkeologiuri gatkhrebi sabchota sakartveloshi. Tbilisi: sabchota sakartvelo

Gordlevsky, V. (1909). The Ottoman Representation of the Land. *Ethnographic Review, №4,*. // Gordlevskii, V. predstavlenie osmantsev o zemle. *etnograpicheskoe obozrenie* (№4, c. 97). Moskva: nauka

Janaishia, S. T. (1959). *Another Trace of Prehistoric Memory. In Works.* Tbilisi: Tbilisi State University Press.

Japaridze O. (1955). *The Early Stages of Metalworking in Georgia.* Tbilisi: Science. // litonis tsarmoebis adreuli sapekhuri sakartveloshi. Tbilisi: metsniereba

Japaridze O. (2003). *At the Origins of the History of Georgia. The Primitive Era.* Tbilisi: Tbilisi University Press. // Japaridze, O. Sakartvelos istoriis sataveebtan. pirvrlqhopili epoka. Tbilisi: tbilisis universitetis gamomtsemloba

Japaridze, O. (1969). Tbilisi: Soviet Georgia. // arkeologiuri gatkhrebi trialetshi. Tbilisi: sabchota sakartvelo

Japaridze, O. (Ред.). (1992). *The Archaeology of Georgia.* (T. III). Tbilisi: Science. // Sakartvelos arkeologia. (red. Japaridze O.), (t. II).Tbilisi: metsniereba

K. Kushnareva, T. Chubinishvili,. (1970). *Ancient Cultures of the Southern Caucasus (5th – 3rd Millennium BC).* Leningrad: Science. // Kushnareva, K., Chubinishvili, T. drevie kul'turi Yuzhnogo Kavkaza (V-III tys. do.n.e.). Leningrad: nauka

Kaukhchishvili, S. (1961). *History of Ancient Literature.* Tbilisi: Tbilisi State University Press. // Kaukhchishvili, S. Antikuri literaturis istoria. Tbilisi: tbilisis sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba

Kehnscherper, G. (1980). *Kreta, Mykene, Santorin. Berlin:.* Leipzig: Urania-Verlag.

Koteishvili, V. (1960). *Folk Poetry. .* Tbilisi: Soviet Georgia. // Kotetishvili, V. Khalkhuri poezia. Tbilisi: sabchota sakartvelo

Kuftin, B. (1941). *(Archaeological Excavations in Trialeti. Experience in the Periodization of Monuments.* Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian SSR. // Kuftin, B. arkheologicheskie raskopki v trialeti. opyt periodizatsii pamjatnikov. Tbilisi: izdatel'stvo akademii nauk gruzinskoi ssr

Kumon, F. (1929). The Mysteries of Mithra. . *Journal „Atheist", №45.*// Kyumon, P. misterii mitri *(zhurnal „ateist", № 45, c. 64)*

Kuzmina, E. (1980). Stages in the Development of Wheel Transport in the Middle East (on the Problem of Indo-Iranian Tribe Migration). *Herald of Ancient History, No. 4, 11-35., No. 4,.*// Kuzmina, E. etapy razvitija kolesnogo transporta v crednei azii v epokhu eneolita I bronzy (k probleme migratsii indo-iranskikh plemion). *Vestnik drevnei istorii* (№ 4, pp. 11-35).Moskva: nauka

Lloyd. (1956). *Early Anatolia.* London : Penguing Books.

M.T., L. (2008). The Old Assyriam Merchant Colonies in: Beyond Babylon. B *Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium BC.* New York: Yale University Press,New Haven and London.

Makharadze, Z., Kalandadze, N., Murvanidze B. (2016). *Ananauri №3 Didi Korghani.* Tbilisi. // Makharadze, Z.. Kalandadze N., Murvanidze B. Ananauris №3 didi qhorghani. Tbilisi

Makhardze, Z. (2023). *Tsikhia-gora. .* Tbilisi. // Makharadze, Z. Tsikhiagora. Tbilisi

Markovin, V., Munchayev, R. . (2003). *The North Caucasus. Essays on Ancient and Medieval History and Culture. .* Moscow: IPP „Grif and K“. // Markovin, V., Munchaev, R. severnii Kavkaz. ocherki drevnei I srednevekovoi istorii i kul’turi. Moskva: IPP „grip i K“

Marzahn, J. (1992). *The Ishtar Gate.* Mainz: Philipp von Zabern.

Masson, V. (1997). *Maykop Leaders of Early Complex Societies in the North Caucasus in the Early Metal Age.* St. Petersburg: Science. // Masson, V. Maikopskie lideri rannikh kompleksnikh obsh’estv na severnom kavkaze v epokhu paleometalla. Sankt-Peterburg: nauka

Matthiae P. Ebla and the Early Urbanization of Syria. in: Art of the First Cities. (2003). Ebla and the Early Urbanization of Syria. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus. B (. J. Wallenfels (Ред.), *Art of the First Cities.* New York: Yale University Press, New Haven and London,.

Mellart, D. (1982). *The Ancient Civilizations of the Near East. .* Moscow: Publishing House: Science. // Mellart, J. Drevneishie tsivilizatsii blizhnego vostoka. Moskva: nauka

Mirtskhulava, G. (2010). *Problems of the Mtkvari-Araks Culture.* (E. Japaridze, Ред.) Tbilisi.: Tbilisi . // Mirtskulava, G. mtkvar-araksis kulturis problemebi.

Müller-Karpe, A. (2008). The Hittite Empire. in: Beyond Babylon. B *Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium BC.* New York: „Yale University Press,New Haven and London“.

Munchayev, R. (1994). *Kura-Arax Culture. Archaeology. The Bronze Age of the Caucasus and Central Asia. Early and Middle Bronze of the Caucasus.* Moscow: Science. // Munchaev, R. kura-arakskaja kul’tura. Arkheologija. epokha bronzi kavkaza i srednei azii. ranjaja i srednjaja bronza kavkaza. Moskva: nauka

Narimanishvili, G. (2009). *Innovations in the Culture of Trialeti.* Tbilisi: Writer. // Narimanishvili, G. Siakhleni trialetis kulturashi. Tbilisi: mtsignobari

Nasaridze, N. (2017). *Literary Mythologism in Günter Grass’s Novel „The Tin Drum.* National Scientific Library,. Retrieved from http://openlibrary.ge/handle/123456789/6340 // Nasaridze, N. Literaturuli mitologizmi giunter grasis romanshi „tunukis doli“. Tbilisi. Link: *HYPERLINK „http://openlibrary.ge/handle/123456789/6340“* http://openlibrary.ge/handle/123456789/6340

Noghaideli, J. (1971). *Essays and Records (Book 1).* Batumi: Publishing House of Soviet Adjara. // Noghaideli, J. narkvevebi da chanatserebi (tsigni 1). Batumi: gamomtsemloba sabchota achara

Orjonikidze, A. (2015). *Early Korgans in Georgia. .* Tbilisi: Writer. //Orjonikidze, A. adreuli qhorghanebi sakartveloshi. Tbilisi: mtsignobari

Őzgüç T. (1988). *Inandiktepe, An Important Cult Center in the Old Hittite Period.* Ankara.

Phaghava, M., Tsintsadze, M., Baramidze, M. (2022). *The Svansur Dialect of the Georgian Language (Study, Materials, Lexicon).* Tbilisi: Meridian. // Paghava, M., Tsintsadze, M., Baramidze M. Kartuli enis shavshuri dialekti (gamokvleva, masalebi, leksikoni). Tbilisi: merediani

Piotrovsky, Y. (2003). The Maykop (Oshad) Kurgan. The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus. B Ed.by J. Aruz with R. Wallenfels (Ред.), *Art of the First Cities.* New York,: Yale University Press, New Haven and London.

Pittman, H. (2003). The Proto-Elamite Period. B E. J. Wallenfels (Ред.), *Art of the First Cities The Third Millennium BC From the Mediterranean to the Indus* (стр. 42-55). New York: Yale University Press, New Haven and London.

Puturidze, M. (2022). Zoomorphic Ornamental Tradition and its Dynamics of Change in the Bronze Age Cultures: The Case of Eastern Georgia. *Civilizational Explorations.* // Puturidze, M. Zoomorpuli ornamentuli traditsia da misi tsvalebadobis dinamika brinjaos khanis kulturebshi: aghmosavlet sakartvelos shemtkhveva. *Civilization Researches.* (№ 17, pp.7-22). Tbilisi: tbilisis sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba

Rezepkin, A. (1991). *Mound 31 of the Burial Ground, Treasures. Problems of the Genesis and Chronology of the Maykop Culture. Ancient Cultures of the Kuban Region.* Leningrad: Science. // Rezepkin, A. kurgan 31 mogil’nika Klady. Problem genezisa i khronologii maikopskoi kul’turi.

drevnie kul'turi Prikuban'ja. Leningrad: nauka
Robakidze, A. (1960). *On the History of Beekeeping.* Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian SSR. // Robakidze, A. meputkreobis istoriistvis. Tbilisi: sakartvelos metsnierebata akademiis gamomtsemloba
Rodoseli, A. (1948). *Argonautica.* Tbilisi. // Rodoseli Ap. Argonavtika. Tbilisi
Sagona, A.,Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey.* New York: Routledge.
Sayffert, K. (1930). *Biene und Honig im Volksleben der Afrikanern,.* Leipzig.
Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New Results of Ongoing Excavations With a Special Focus on Sculptures and High Reliefd. *Documenta Praehistorica, 37*.
Tamarashvili, M. (1902). *History of Catholicism Among Georgians. With the Introduction of Authentic Documents and Explanations from the 13th Century to the 20th Century.* Tbilisi. // Tamarashvili, M. Istoria katolikobisa kartvelta shoris. Namdvilis sabutebis shemotanita da ganmartebit XIII saukunidgan vidre XX saukunemde. Tpilisi
Tandilava, Z. (1978). Legend of the Village of Vernisi. *Journal „Matsne", Language and Literature Series, No. 2*. // Tandilava, Z. legenda vernebze. *zhurnali „matsne", enisa da literaturis seria* (№2, 83.64). Tbilisi
Treasure, O. (1960). Tbilisi. // Chveni Saunje, 1960, Tbilisi.
Woolley, L. (1934). *Ur Excavations* (T. II). London.

Discription of Tables:

Tab.I

1. Model of two wheeled chariot and its details from the Badaani settlement
2. Bronze pins expressing the wheels and horns of the bull
   2.1– From Nachekezevi, Savjkhere; 2.2,6 – From Sachkhere Middle Bronze Age burials;
   2.3-From Luristan, Iran; 2.4 – From B layer of Kvatskhela settlement, Urbnisi;
3. 2.5,8 – From north Caucasus; 2.7 – From Sachkhere
4. Painted wall expressing the bull from one of the room of Neolithic Age Çatal Höyük (Anatolia) Settlement
5. Horns of seven bulls set on clay platform of Neolithic Age VI layer settlement of Çatal Höyük (Anatolia)

Tab.II

1. The head of standard representing a gold-plated silver figurine of bull
2. Figurine of limestone recumbent calf from Early Bronze Age Ebla settlement (Tell Madrich), Syria
3. Burial tradition with bull's skulls: from rich burials of Alaça Höyük (Anatolia), Irganchay №5 kurgan and Treli №43 burial (Georgia)
4. Figurine of bull model inside the clay vessel and standing at the door. From Middle Bronze Age sanctuary from Ashkelon, Israel.
5. Group of bulls represented on a late Uruk period cylinder seal with a ritual construction in middle

Tab. III

1. Clay rhyton of bull of the 1950-1836 cc BC from Kül-Tepe – Karum Kane□ II (Assur trade colony in Anatolia)
2. Impression of bull's head of the 1600 c. BC from Knossos (Krete)
3. Middle II millennium clay standing figurine of bull from island Pseiry
4. Clay vessel-rhyton, expressing the chariot with three bulls from Karpi settlement (Greece), sub-Mycenaean period, after 1100 c. BC
5. Plumbic handled weight of a shape of standing bull's figurine from western Central Asia, late III-early II millennium BC

6. Standing figurine of a bull, modeled by copper, wood and bitumen from the Ninhursanga Temple, Tell El-Ubeid (Mesopotamia) of the Early Dynastic III B period, 2400-2250 BC

Tab. IV

1. Head of bull, modeled by copper and bone from Mesopotamia of the Early Dynastic III period, 2550-2250 cc. BC
2. Bull's incrust figurine, modeled by arsenic copper and silver from Mesopotamia, end of the III millennium BC
3. Silver rython of bull of the Hittite culture from Anatolia, 14-13 cc.BC
4. Silver figurine of kneeling bull holding the vessel. Proto-Elamite period, 3000-2800 cc. BC, probably, located to east region from city Uruk (Mesopotamia)
5. Bronze figurine of bull and acrobat of the middle-Minoan period, 1700-1550 cc. BC

Tab. V

1. Silver and gold standard's heads from Maykop great kurgan (North Caucasus)
2. Red engobe rhyton of bull of the Old Hittite period from Tokat (Anatolia)
3. The cultic-ritual vase of Old Hittite period, ornamented with painted low-reliefs with the standing on the altar bull expressed on a 4 th frieze
4. An ellipsoid shape one handled spouted vessel with the pull's head on a mouth of the Hittite culture from Inandiktepe (Anatolia)
5. The cultic-ritual vase with bull's low-relief of the Old Hittite period from Hüseyindede (Anatolia)
6. The red engobe rhytons expressing the bull of the Old Hittite period from Inandiktepe (Anatolia)

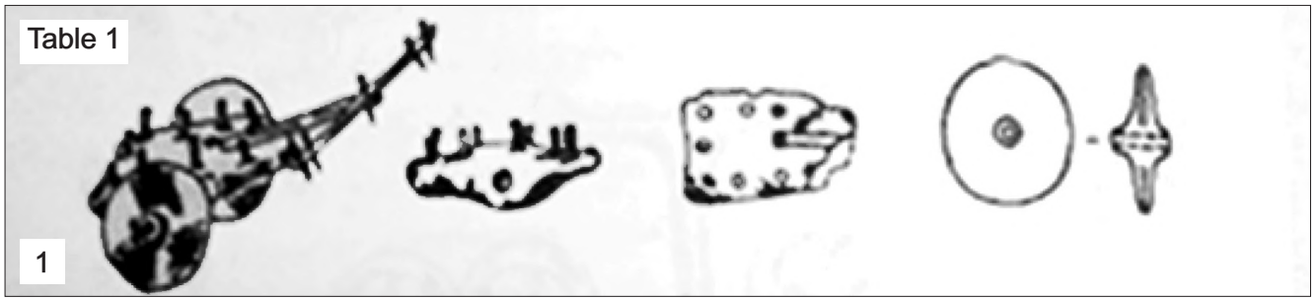
Tab. VI

1. Late Minoan I period (1625-1450 cc. BC) ornamented figurine of bull's head with the golden high horns from Crete. Zakros, palace.
2. One handled gold vase of Vapio ornamented with bull's low-reliefs. XV century BC
3. The detail of Vapio vase ornamented with low-relief standing two bulls in Heraldic position
4. Fresco, expressing the bull and acrobat of Late-Minoan II-III A period from Knossos palace (Crete)
5. Cultic vessel of a bull's head modeled by gold and silver from Mycenaean №4 shaft-grave of the beginning of late-Minoan period
6. The stone altar. A cultic statue of the bull's horns from Knossos palace (Crete)
7. Incrused facade panel of golden bull's head of the Early Dynastic III A period (2550-2400 cc. BC) „great Lyre" from king's burial of Ur modeled by gold,silver, lapis-lazuri,shell, bitumen and wood

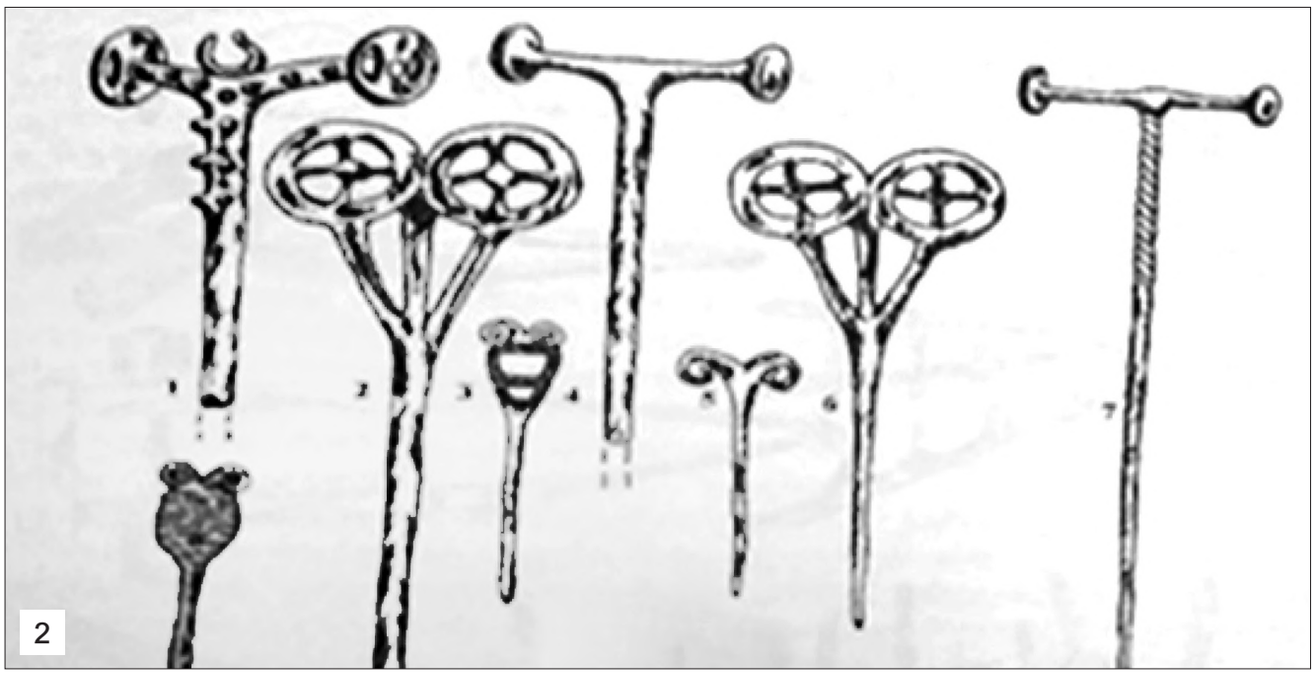
Tab. VII

1. General view of the Ishtar Gate (Babylon) exposed in Near Eastern department of the Pergamon Museum
2. The low-reliefs of bull and dragon expressed on a facade of the Ishtar Temple (Babylon). Stage of the first building
3. The low-relief of bulls covered with the flat glazed technique from the Ishrar Temple facade (Babylon), stage of the second building

Table 1

1

2

3

4

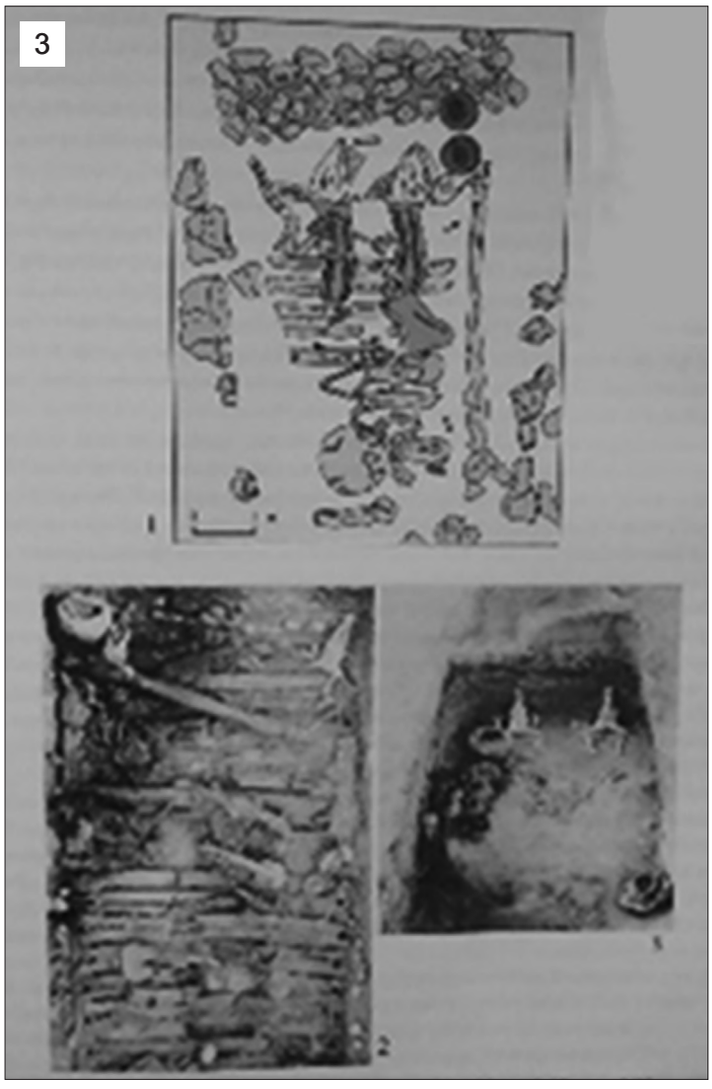
Table 2

2

1

3

4

5

Table 3

1

2

3

4

5

6

Table 4

1

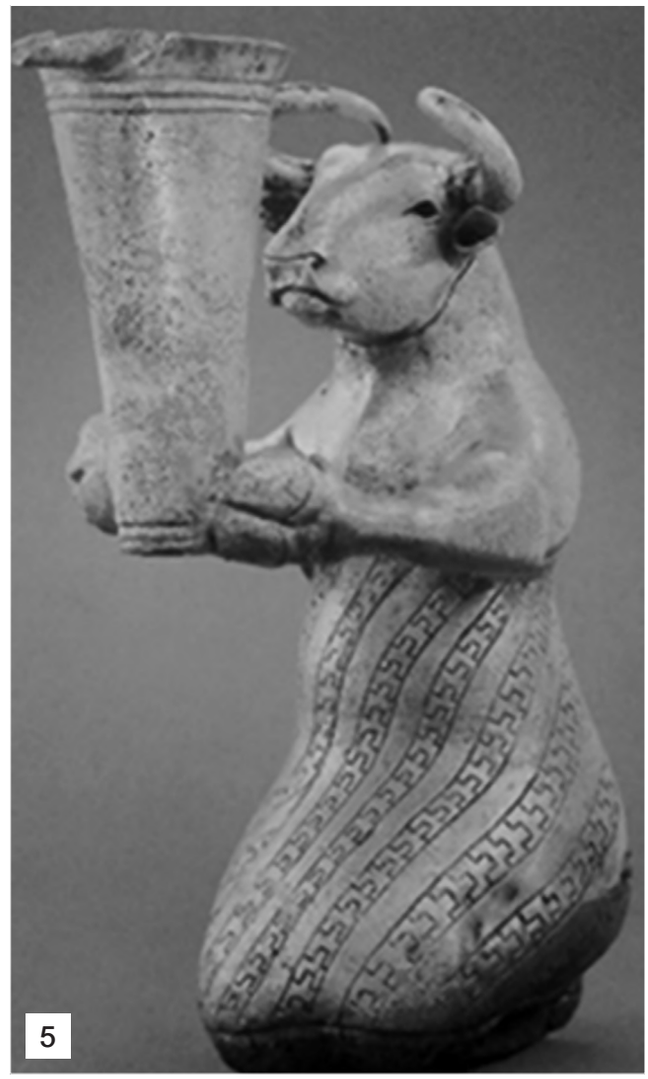
2

3

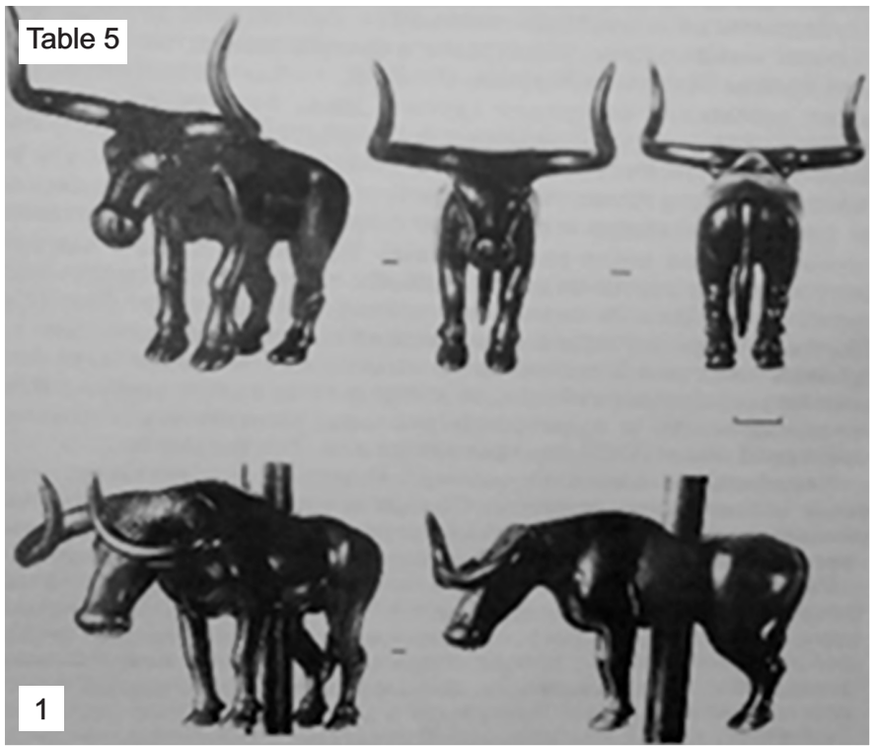

4

5

Table 5

1

2

3

4

5

6

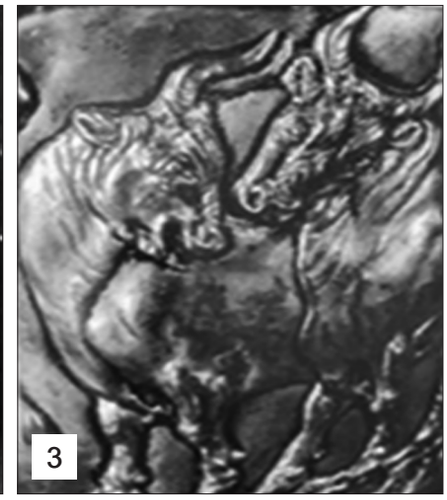
Table 6

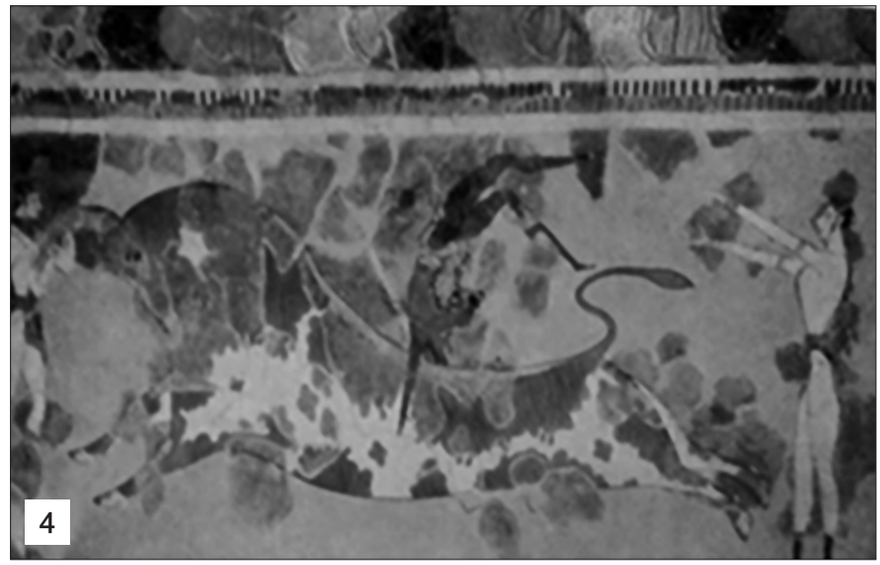
1

2

3

4

5

6

7

Table 7

1

2

3

ხატოვანი სიტყვა-თქმები ორი ხეობის მიხედვით (დანდალო, მერისი)

ცისნამი ბერიძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ფოლკლორის დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
ელ. ფოსტა: tsisnam.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-8200-1668

აბსტრაქტი: ხატოვანი სიტყვა-თქმები გადმოგვცემენ გარკვეულ მოკვეთილ აზრს და ალეგორიული თუ გადატანითი მნიშვნელობა აქვთ. მათ ხშირად იყენებენ მწერლობაში, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ხატოვანი სიტყვა-თქმები ფართო ადგილს იჭერს ყოველდღიურ მეტყველებაშიც.

ყველა ენას აქვს მისთვის დამახასიათებელი ხატოვანი სიტყვა-თქმა, რათა უკეთ გამოხატონ საკუთარი სათქმელი, ემოცია... ხატოვანი სიტყვა-თქმების შესწავლა რთული საკითხია, ვინაიდან ის უკავშირდება შემქმნელი ხალხის ისტორიას, კულტურას, თვითმყოფადობას.

ხატოვანი სიტყვა-თქმებით მდიდარია ქართული დიალექტები, მათ შორის აჭარულიც, რომელთა შესასწავლად არაერთი კვლევა, შრომა, სტატია თუ მონოგრაფია შეიქმნა. აღსანიშნავია, მ. ხუბუას, ალ. ღლონტის, შ. ნიჟარაძის, შ ძიძიგურის, ა. თაყაიშვილის, ჯ. ნოღაიდელისა და სხვათა გამოკვლევები (ფუტკარაძე, 2010: 71), თუმცა ხატოვანი თქმების რიცხვი იმდენად დიდია, რომ მათი სრულყოფილად შესწავლა მაინც ვერ მოხერხდა, რადგანაც „ტრადიციულ ენათმეცნიერებაში ნაკლები ყურადღება ექცევა დიალექტური ფრაზეოლოგიის შესწავლას... არ არსებობს ცალკეული დიალექტის ლექსიკონები“ (ცეცხლაძე, 2018: 9). შესასწავლად საჭიროა ცალკეული დიალექტების მიხედვით ხატოვანი სიტყვა-თქმებისა თუ ფრაზეოლოგიზმების შეგროვება, ანალიზი, სინთეზი და გამოცემა. „ხალხური ხატოვანი სიტყვა-თქმების შესწავლას გარკვეული სიძნელეები ახლავს. ამ სახის ლექსიკა ცოცხალ მეტყველებაზე ხანგრძლივ და სისტემურ დაკვირვებას მოითხოვს, მსგავსი მასალის უხვად მოპოვება შეიძლება ხალხთან უშუალო ურთიერთობისას, როცა საუბარი ლაღად, ძალდაუტანებლად ვითარდება და ყოველდღიურ ცხოვრებისეულ საკითხებს ეხება“ (ნოღაიდელი, 2007: 6).

აღნიშნულ სტატიაში წარმოდგენილია ხატოვანი სიტყვა-თქმები, რომლებიც ზემო აჭარის ორი ხეობის (მერისი, დანდალო) ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვების შედეგად გამოვლინდა.

საკვანძო სიტყვები: ორი ხეობის; ხატოვანი სიტყვა-თქმები; კულტურული მემკვიდრეობა, მერისი, დანდალო.

* * *

შესავალი. ზემო აჭარის ორივე ხეობა (მერისი, დანდალო) უმნიშვნელოვანესი, ისტორიული, ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის ადგილია. სტატიაში წარმოდგენილი ხატოვანი სიტყვა-თქმები ასახავს ხეობების უნიკალობას და მოსახლეობის ენასა და კულტურაში ღრმად ფესვებგადგმულ ყოფით და რელიგიურ წარმოდგენებს. ამ თემის შესწავლა **აქტუალურია,** რადგან ქართული დიალექტი დავიწყებას ეძლევა და მისი დაცვა და შენახვა თითოეული ქართველის ვალია.

სტატიის, „ხატოვანი სიტყვა-თქმები ორი ხეობის მიხედვით (დანდალო, მერისი)“ **მიზანია,** ზემო აჭარულისთვის დამახასიათებელი ხატოვანი სიტყვა-თქმების შეგროვება, ჩაწერა, დამუშავება, რათა გამოვიკვლიოთ და გავაანალიზოთ როგორ გამოხატავს ხატოვანი ენა ადგილობრივ კულტურულ და ბუნებრივ გარემოს. აღნიშნულთან დაკავშირებით ზემო აჭარის ხეობებში ჩავიწერეთ ტექსტები, სადაც გამოვლინდა ძალიან ბევრი საინტერესო და სახასიათო ხატოვანი სიტყვა-თქმა.

სტატიის **მეცნიერული სიახლეა,** შევძლოთ სიტყვა-თქმების სისტემური ანალიზი, რაც დაეხმარება რეგიონის კულტურული ენის თავისებურებების უკეთ გაგებას. აგრეთვე, კვლევა ხელს შეუწყობს ხეობის მეტაფორული ენის განხილვას, როგორც კულტურულ, ასევე ლინგვისტურ კონტექსტში.

კვლევის მეთოდები: სტატიის შექმნისას გამოვიყენეთ ემპირიული მასალის დამუშავების, ისტორიულ-შედარებითი, აღწერის, ანალიზის, სინთეზის მეთოდები.

მსჯელობა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ ორივე ხეობა (მერისი, დანდალო) მდებარეობს ზემო აჭარაში, კერძოდ, მერსი მდებარეობს ზღვის დონიდან 700 მეტრ სიმაღლეზე. იგი მოიცავს შემდეგ სოფლებს: გარეტყე, გუნდაური, ინაშარიძეები, მერისი, ნამონასტრევი, სიხალიძეები, სილიბაური. დანდალო მდებარეობს აჭარის ქვაბულში, მდინარე აჭარისწყლის მარცხენა მხარეს. იგი მოიცავს შემდეგ სოფლებს; ბალაძეები, გოგიაშვილები, დანდალო, მოსიაშვილები, ტაკიძეები, ხარაულა, ჯალაბაშვილები. სტატიაში წარმოდგენილი ხატოვანი თქმები სწორედ ორივე ხეობის სოფლებში ჩაწერილ ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვების შედეგადაა გამოვლენილი. ორივე ხეობის ქართული მთელი რიგი ენობრივი თავისებურებებით ხასიათდება. თავისებურია ლექსიკური მხარეც.

საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამდენიმე ხატოვან სიტყვა-თქმას:

აგიყვავდა ხელები – დალოცვის ფორმა: „ღმერთმა იგიყვავა მაი შენი ხელები“ (მერისი); „იარეპმა იგიყვავა ხელები (დანდალო)“. .

აკვანი ხომ არ მირწია – შრომა არ დამიხარჯავს, არ შევწუხებულვარ: „**მაგის აკვანი ხომ არ მირწია,** ხომ არ შევაკვდები (მერისი)“. შდრ.: „რამე დიემართება?! ჯავრი არ მაქ, ახლა მაგიც ვიდარდო, მაგისთვის აკვანი ხომ არ მირწია“ (ფუტკარაძე, ნოღაიდელი, 2022: 22-23).

ამაღებია ხელი – უინტერესო, ზერელე: „სულ დიმიღუპა ოჯახი, ამაღებია ხელია“ (დანდალო).

ამომავალ მზეს თავიდან ეტყობაო – „მე მაშინვე მივხვდი, რაფერი გოგო იქნება, ძველებს უთქმიან, ამომავალ მზეს თავიდან ეტყობაო“ (მერისი); „ინსანს შეხედავ, მაშინათველაი მიხტები ვინაა. ნათქვამია, ამომავალ მზეს თავიდან ეტყობაო (დანდალო)“.

ბაირამი აქვთ – გახარებული არიან: „მოსათიბ ჭალაში შუუშვი ძროხები და ბაირამი აქვან (დანდალო)“. შდრ.: „დღეს მაგას მაგრათ გუუმართლა, ყველაფრის გაკეთება მუასწრო და ბაირამი აქ“ (ნოღაიდელი, ფუტკარაძე, 2022: 26).

ბალზეა და ტყემალს ჭამს – ვერაფერს ხვდება, საქმეში ვერ ერკვევა: **„**ხალხი რა დღეშია და ის ბალზეა და ტყემალს ჭამს, ხებერი არ აქ“ (დანდალო); **„**თურქეთი დეიქცა და ხებერშიც არ არიან, ბალზე არიან და ტყემალს ჭამენ“ (მერისი). (შდრ. ნოღაიდელი, ფუტკარაძე, 2022: 26).

ბევრს ერახუნება – ბევრი ლაპარაკი, უსარგებლო საუბარი: „იი, რა ტყვილაი ბევრს ერახუნება“ (მერისი).

გაიხედავ ფეხითითებში – გარდაიცვლები: „ამდენს იწვალეფ და ერთი ნახავ რომ გეიხედავ ფეხითითებში“ (დანდალო).

გარედან ხორუმი ადვილია – „ვინცხამ არ იცის რამდენი წვალება აქ ამ თუთუნს, მისთვის გარედან ხორუმი ადვილია“ (მერისი); „იმდენი საქმე აქ ამ ფუტკრების მოვლას, გარედან ხორუმი ადვილია“ (დანდალო).

გულზე არ ეხატება – არ მოწონს: „ძალი არ მოწონს, დიდად გულზე არ ეხატება, მარა რა ქნას, შვილის ხათრისთვინ ითმენს“ (მერისი).

გულზე ცეცხლის შენთება – ნერვიულობა: „იმფერს ვნერვიულოფ, გულზე ცეცხლი მაქ შენთილი“ (მერისი); „რაის ჭამა მინდა ახლა მე, გულზე ცეცხლი მაქ შენთილი“ (დანდალო).

გული გადემელია – დიდხანს ლოდინი: „ჰა წაი ამდენი ხანი, გული გედემელია“ (მერისი); „გოვ ამდენი მოლოდინით, გული გედემელია“ (დანდალო).

გულის დაღამება – მოშივება: „რაცხა დღეს მალე დამაღამა გულ“ (მერისი).

დაიბჯგინა ფეხები – გაჯიუტდა: „ვერაფერი ვუშველეთ, დაბჯგენილი აქ ფეხები“ (მერისი).

დანა პირს არ უხსნის – გაბრაზებულია, არაფერს ამბობს: „იმფერი გაბრაზებულია, დანა არ უხსნის პირს“ (მერისი).

დანა ყირყიტონში – დაკვლა: „ამანაც თუ არ უშველა, დანა ყირყიტონში“ (დანდალო).

დაწყვეტილი არიან – „იმდენს შრომობენ, დაყვეტილი არიან“ (მერისი).

დღე მიწაში არ წაგყვება – უდროოდ არ მოკვდება: „ის კაცი გადარჩენილა, დღე მიწაში არ წაყვება კაცს“ (მერისი), „ის სამი თვის ბაღანა ხის ტოტზე ჩამოკიდებულიყო და გადარჩა, დღე მიწაში არ წაგყვებაო“ (დანდალო).

ენაზე კბილის დაჭერა – გაჩუმება: „ენაზე კბილი დააჭერინა“ (მერისი); „ჯობია ენას კბილი დავაჭირო“ (დანდალო).

ენით მოკლა – ცუდი საუბარი: „იმფერი მწარე სიტყვები უთხრა, ენით მოკლა კაცი“ (მერისი).

ენის წაგრძელება – შეპასუხება: „მასწავლებელს ენას ვუგრძელებდი“ (მერისი); „ნახავს მერე რაფერ უნდა ენის წაგძელება“ (დანდალო).

ენის წვერზე მიდგას – დავიწყება: „ახლა ენის წვერზე მიდგას, მარა ვერ ვიგონებ“ (დანდალო).

ერთ სისწორეზე წასვლა – ერთი საქმის გაკეთება: „ცოლმა და ქმარმა ერთ სისტორეზენა წევდენ“ (მერისი). შდრ.: „ბევრს არ მიედ-მოედვა, ერთ სისწორეზენა წეხვიდე“ (ფუტკარაძე, 2021: 113).

ერთი ხელი მისკენ აქ – ეხმარება: „ჩემ მოძმეს გოგო გაჭირვებულისთვინ მუუცია, მარა რა უნდა, ერთი ხელი მისკენ აქვან“ (მერისი).

ეშმაკი გადაეფარა – დაკარგულის დიდხან ვერ პოვნის გამო იტყვიან, ხოლმე. „აგერ ყოფილა და ვერ ვხედავდი, ეშმაკი იყო გადაფარებული“ (მერისი).

ვერ ჩახტა – ვერ გაიგო: „მისი გამოცანები ვერ გეიგო, ჭკვაში ვერ ჩახტა“ (მერისი). შდრ.: „ვუთხარ, ჰამა ვერ ჩახტა“ (ფუტკარაძე, 2021: 113).

თავი მოსაფხანად არ მცალია – დრო არ მაქვს: „იმდენი საქმე მაქ, თავი მოსაფხანათ არ მცალია“ (დანდალო); „რა ქნას, თავი მოსაფხანათ არ ცალია“ (მერისი).

თავი ქუდში აქვს – საქმე მოგვარებული აქვს: „რა უნდა, მას საქმე თავი ქუდში აქ“ (მერისი).

თვალებზე ნისლი აქ გადაკრული – ვერ ხედავს: „ვეფერს ვერ ხედავს, თვალებზე ნისლი აქ გადაკრული“ (დანდალო); „რანა დევნახო, გო, თვალებზე ნისლი მაქ გადაკრული“ (მერისი).

თვალები დაგრჩებოდა – მოგეწონებოდა**:** „თურმე აგერ ეს ბიჭი იმფერი ლამაზი ყოფილა, თვალები დაგრჩებოდა“ (დანდალო); „იმფერი კაი ქვაბების ნაბორები ვნახე, თვალები დაგრჩებოდა“ (მერისი).

თვალები დალეოდეს – წყევლის ფორმა, მომკვდარიყოს: „ღმერთმა თვალები დუულიოს ჩვენ მტრებს“ (მერისი).

თვალი დავადგი – მომეწონა: „იმ დიდ მამალს თვალი დავადგი“ (დანდალო).

თვალი ჭამს და თვალი სვამს – მოწონება: „რაფერ გინდა არ გასინჯო, თვალი ჭამს და თვალი სვამს“ (მერისი).

თვალის წასვლა – რამის მონდომება: „ის ორსულია და თვალი წუუვდოდა“ (მერსის).

იახა დამარეკია – წარმოდგენის შემაცვლევინა: „იმ ბაღვმა იახა დამარეკია, აფერის არ ცხვენია“ (მერისი); „იახა დამარეკია, სირცხვილის რამე არ აქ“ (დანდალო).

კატი ნარწყევაი – საწყალი, პატარა: „ი ვინ მუუყვანია, სუფთა კატი ნარწყევაია“ (მერისი).

კბილების დაკრიჭვა – მოთმენა: „პაწახან დაკრიჭეთ კბილები, გუუძელით“ (დანდალო).

კბილებს ხელისგულზე დიგიწყობ – მუქარა: „მაგ კიბილებს ხელისგულზე დიგიწყობ“ (დანდალო).

კბილებში გაკვეხება – იტყვიან, როცა საკვები ცოტაა და არ ჰყოფნის: „რაცხა ვჭამე, ისიც კბილებში გემეკვეხა“ (მერისი).

კისრით ვარ დაკიდებული – გაუსაძლისი მდგომარეობა, მოუცლელობა: „ი რა მბავია გო, საქმი მგონე კისრით ვარ დაკიდებული“ (დანდალო).

კუდი ღილიას გზა ბარაქას – „თუ არ მოწონან, კუდი ღილიას, გზა ბარაქას“ (დანდალო).

მიწა გამხეთქოდა – განადგურება: „ნეტაი მიწა გამხეთქოდა და შით ჩავეტანე თან“ (დანდალო).

მიხვეული ავადმყოფი – იტყვიან ძალიან მძიმე ავადმყოფზე: „ამასწინ რო ეველ, მიხვეული იწვა“ (დანდალო).

მოტეხეთ ეშმაკს ფეხი – მოხერხება: „ერთი მესტუმრეთ, მოტეხეთ ეშმაკს ფეხი“ (დანდალო).

მოშპი-გავარდი – მოხერხებული: „ადრე მოშპი-გავარდი ქალი იყო“ (დანდალო); „მოშპი-გავარდი ძალი ყავს“ (მერისი).

მოჭარ საქმეს თავი – საქმის გადაწყვეტა: „საქმეს მალენა მოჭრა თავი“ (მერისი).

მტერ თვალები დალეოდეს – მომკვდარიყოს: „სახლი ხვავით დავსილიყოს, მტერ თვალები დალეოდეს“ (დანდალო).

მუშამბაში გასახვევი – მოსაფერებელი: „მაგფერი გელინი მუშამბაშინა გაახვიო“ (მერისი).

მუხლებში წყალი ჩიმიდგა – გადავიღალე: **„**გუშინ ტირილში ვეხმარე, ჭამა ქონდენ და მუხლებში წყალი ჩიმიდგა“ .

მწარე ცხოვრება – ცხოვრება დარდსა და გაჭირვებაში: „იგერ იმ ქალს წარე ცხოვრება ქონდა“ (მერისი).

ნამსხმანი დამადნა – სხვისი ტკივილის განცდა: „იმფერი იტირა, ნამსხმანი დამადნა“ (მერისი).

ნიკორის დადება – სახელის გატეხა, შერცხვენა: „კაცმა ნიკორი არნა დეიდო“ (დანდალო).

ომრი დეიტირა – დიდხანს იტირა: **„**დარჩენილიყო, მარა ომრი დეიტირა“ (მერისი) **„**იმდენი იტირა, ომრი დეიტირა“ (დანდალო).

ორი პარასკევი მაქ დარჩენილი – სიკვდილი მოახლოებულია: „ისეც ორი პარასკევი მაქ დარჩენილი“ (დანდალო).

პირზე ფეხის დადგმა – შერცხვენა: „ბაბას პირზე ფეხს ხომ არ დავადგამ“ (დანდალო); „უყვარდა, მარა მშობლებს პირზე ფეხს ხომ ვერ დაადგამდა“ (მერისი).

პირი ხისკენ (ქვისკენ) მიქნია – მოსაბოდიშებელი გამოთქმა, როცა ვინმეს ცუდი რამ უნდა აუწყონ: „პირი ხისკენ მიქნია, თქვენ ჯვარი გწერიათ და თვალების ანთება მაქ“ (დანდალო).

პირიდან თაფლი გადმოდის – ტკბილად მოსაუბრეა: „იმ ქალს ვერ მუუწყვა, პირიდან თაფლი გადმოდიოდა“ (დანდალო).

პირიდან ლუკმას გამევლებ – ეტყვიან იმ ადამიანს, რომელიც ძალიან უყვართ: „თქვენ არ იცით, ბადიში რაფერია, თქვენთვინ პირიდან ლუკმას გამევლებ“ (მერისი); „ბებო თქვენთვინ პირიდან ლუკმას გამევლებ“ (დანდალო).

პირის არ მიცემა – იტყვიან, როცა ვინმეს არ ელაპარაკებიან: „მეზობელს პირი არ მიცა“ (მერისი).

პირის მიცემა – ხელის შეშველება, თავზე ხელის გადასმა: „არ ლაპარიკობდენ, მარა ტირილში მაიც მიცა პირი“ (მერისი).

საჭმელი პირში ვინმემ არ ჩიმიდვა – თვითონ უნდა გაანძრიო ხელი: „მე თუ არ გავანძრიე ხელ-ფეხი, საჭმელი პირში ვინმემ არ ჩიმიდვა“ (დანდალო).

საჭმელს თავი ატკივდა – გაფუჭდა: „ნახე, ლობიას თავი ხომ არ აქ ატკენილი“ (მერისი).

სიკვდილი თვალით დევნახე – დიდ განსაცდელში, გაჭირვებაში ყოფნა: „მანდარინაი ვჭამე და მევწამლე, სიკვდილი თვალით დევნახე“ (დანდალო).

სისხლი უდუღთ – მოძრავი, ენერგიულები: „ბაღნები არიან, ახლა მაგათ სისხლი უდუღთ“ (დანდალო).

სული არ შემებრალება – ეტყვიან ადამიანს, რომელიც ძალიან უყვართ და შეუძლიათ ყველაფერი გაიღონ მისთვის: „თქვენთვინ სული არ შემებრალება“ (დანდალო).

სული გევტაით – ძლივს გადავრჩით: „რაცხაფერ სული გევტაით“ (დანდალო).

სული კბილით მიკავია – ძალიან მიჭირს: „წაი, მომშორდი და ისეც სული კიბილით მიკავია“ (მერისი).

ტვინის გამორეცხვა – დავიწყება: „ვერაფერს ხვდება, ტვინი აქ გამორეცხილი“ (მერისი).

ტილის ფეხზე დასმა – გაამპარტავნება, გადიდგულება: „ტილს ფეხზე დეისვამ და თავზე ავაო, მაგაზეა ნათქვამი“ (დანდალო).

უჟმური არ აჰყვეს – ეშმაკი არ ჩაუსახლდეს: „უორმოცო ბაღვთან ცეცხლზე მუუვლელი არ შევლიან, უჟმური არ აყვესო“ (დანდალო).

უტკივარი თავის ატკივება – ძალით გასაჭირში ჩავარდნა: „მეტი საქმე არ მაქ ახლა კიდევ უტკივარი თავი ევტკინო“ (დანდალო).

ფუტი ამდის თავში – გაბრაზება, მოუცლელობა: „იმდენი საქმე მაქ თავი მოსაფხანათ არ მცალია, ფუტი ამდის თავში“ (დანდალო).

ქვა წამლათ აქციეს – ყველა ღონე იხმარა, ყველა საშუალებას მიმართავს: „ხუთი წელია შვილი არ ყავან, ქვა წამლათ აქციეს“ (დანდალო).

ღაზლა კისერში – დაკვლა: „თუ კიდევ უხტის ძროხა, მაშინ ღაზლა კისერში“ (დანდალო).

ყეზას თვალი არ უჩანს – უბედურება შეიძლება უცებ მოხდეს: „ერთი ნელა გედეიყვაი ბაღნები გზაზე, ყეზას თვალი არ უჩანს“ (დანდალო).

ყური მისცა – მოუსმინა: „კიდე კაი ყური მიცა და არ შერცხვა“ (მერისი).

ყურს ნუ ათხვებ – მოუსმენლობა: „ყურს ნუ ათხვებ, ჯერ ბაღანაა“ (მერისი).

შავფეხაი – ცუდი ფეხის: „ზოგი გენილი ოჯახში რომ შევა, შავფეხაი გამოდგება“ (მერისი).

შუბლი გახსნილი გაქ – მხიარული, დადებითი განწყობა: „რა იბრეთი ხარ გენილო, გწყენს, არ გწყენს შუბლი გახსნილი გაქ“ (დანდალო).

ჩავხტი ჭკვაში – მივხვდი: „მერე და მერე ჩავხტი ძვილაი ჭკვაში“ (დანდალო).

ჩალით დახურვა – არაფერი იმალება, იფარება: „ქვეყანა ჩალით ხომ არაა დახურული“ (დანდალო).

ჩამოვა ვირიდან – სიჯიუტის დაძლევა: „ბახალომ როის ჩამუა ვირიდან“ (დანდალო).

ჩიგივარდა კოვზი ნაცარში – გაუმართლებლობა: „რაო, ჩიგივარდა კოვზი ნაცარში? არ დარჩა შენებური?“ (დანდალო).

ცაში გამოკვერება – დიდხანს სიცოცხლე: „დღეს არიან, ხვალ აღარ, ცას ხომ არ გამეეკრებიან“ (მერისი).

ცოდვა ძირში არ დეეცემა – ჩადენილი ცოდვა, ბოროტება არ დაიკარგება: „ჰაცხა წამოკრავს, ცოდვა ძირში არ დეეცემა“ (მერისი).

ცოდვის მოგება – ბოროტების, დანაშაულის ჩადენა: „რამხელა ცოდვა მეიგო“ (მერისი).

ცხვირი გააშვირა – ეწყინა: „ცხვირი გააშვირა და ორი წელია აღარ უვლია ჩემთან“ (დანდალო).

წელში გამტეხა – გამანადგურა, განმაცვიფრა: „მაგ ბაღანამ წელში გამტეხა“ (დანდალო).

წინ წასვლა – გამართლება: „ქალი მოყვანის მერე, მისი ცხოვრება წინ წევდა“ (მერისი).

ჭადის სახელი დამავიწყდა – ვერ ვიხსენებ: „კაცს ჭადის სახელი დააიწყდებაო, მე მჭირს“ (დანდალო).

ჭაჭანება არ იყო ვინმესი – არ ჩანდნენ: „ჩეიე-ამეიეს ვუყურებდი იმათ სახს, მარა რათ გინდა, ჭაჭანება არ იყო ვინმესი“ (დანდალო).

ჭიმურის ჭამა – გამოცდილების მიღება: „მაგ გოგოს წასლამ კაი ჭიმური აჭამა“ (მერისი).

ჭიტი არ უქნიან გარში – არ გამოუხედავთ გარეთ: „რომ შეძრენ სახში, ჭიტი არ უქნიან გარში“ (დანდალო).

ჭკუას თვალი არ ეცემაო – „ტყვილაი ხომ არ ამბობენ ჭკუას თვალი არ ეცემაო“ (დანდალო).

ხელის გულზე ტარება – მოფრთხილება: „ქალი ხელისგულზენა ატარო“ (მერისი).

ხელს არ მეიჭამს – არ შერცხვება, უპატივცემულო არავის გაუშვებს: „აჭარელი ქალი, ვინ გინდა ოჯახში მუუვდეს, რაცხას დადგამს, ხელს არასდროს არ მეიჭამს“ (დანდალო).

ხეს და ქვას ვასკდებოდი – შემძლე, მოხერხებული: **„**იმფერი რძალი დავდექ, ხეს და ქვა ვასკდებოდი“ (დანდალო).

ჯაზი ფეხს მეიტეხს – არეულობა, უსუფთაობა: „პოლი მობესე, თვარა ჯაზი ფეხს მეიტეხს“ (მერისი).

ჯეშტი აქ გამოკრული – ძალიან ცხელს ჭამს, სვამს: „ისე ჩქარა დალია კოფე, გეგონება, ჯეშტი აქ გამოკრული“ (დანდალო).

ჯიბიებში ხელების ჩაწყობა – უსაქმურობა: „ჯიბიებში ხელების ჩაწყობით რამე არ გამუა“ (მერისი).

დასკვნა: დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ ლოკალურად, ხეობებისა თუ სოფლების მიხედვით ხატოვანი სიტყვა-თქმების შეგროვება, საშუალებას მოგვცემს შევისწავლოთ ზემო აჭარულისთვის დამახასიათებელი ხატოვანი სიტყვა-თქმები და ამით ჩვენი წვლილი შევიტანოთ ხატოვანი სიტყვა-თქმების ლექსიკონების შედგენაში.

ეს კვლევა ხსნის გზას შემდგომი, უფრო ღრმა და დეტალური ანალიზისთვის, არა მხოლოდ აჭარული, არამედ ზოგადად, ქართული დიალექტების ხატოვანი სიტყვა-თქმების შესახებ, რათა დავიცვათ და შევინარჩუნოთ როგორც ქართული ენა, ისე ქართული დიალექტები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ნოღაიდელი, 2007 – ნოღაიდელი ნანული, „სიტყვა სიტყვის მაკინარია“ (ხატოვან სიტყვა-თქმათა ნიმუშები აჭარულ დიალექტებში), აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, IX, ბათუმი, 2007;

ნოღაიდელი, ფუტკარაძე, 2022 – ნოღაიდელი ნანული, ფუტკარაძე ელზა, „ხატოვანი სიტყვა-თქმანი აჭარაში“, ბათუმი, 2022;

ფუტკარაძე, 2021 – ზოგიერთი ლექსიკური ერთეულისა და ხატოვანი სიტყვა-თქმების შესახებ ზედა მაჭახლურში“, ქართულ-თურქული საერთაშორისო კონფერენცია, გორი, 2021;

ცეცხლაძე, 2018 – ცეცხლაძე ნანა, „ფრაზეოლოგიზმთა კვლევის ასპექტები“, თბილისი, 2018.

FIGURATIVE SPEECH-ACCORDING TO TWO VALEYS (DANDALO, MERISI)

TSISNAMI BERIDZE
PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University,
Researcher at the Department of Folklore,
Dialectology and Emigrant Literature Research of
Niko Berdzenishvili Institute,
E-mail: tsisnam.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-8200-1668

Abstract: Figurative expressions convey a certain condensed meaning and often carry allegorical or metaphorical significance. They are frequently used in literature; however, it should be noted that figurative expressions also occupy a prominent place in everyday speech.

Every language has its own characteristic figurative expressions, used to better express thoughts, emotions, and intentions. The study of such expressions is a complex task, as it is closely connected to the history, culture, and identity of the people who created them.

Georgian dialects are rich in figurative expressions, including the Ajarian dialect, which has been the subject of numerous studies, works, articles, and monographs. Noteworthy are the investigations by M. Khubua, Al. Glonti, Sh. Nijaradze, Sh. Dzidziguri, A. Takaishvili, J. Noghaideli, and others (Futkaradze, 2010: 71). Nevertheless, the number of figurative expressions is so vast that a complete study has not yet been achieved. This is because „traditional linguistics pays little attention to the study of dialectal phraseology… there are no separate lexicons for individual dialects" (Tsetskhladze, 2018: 9).

It is therefore necessary to collect, analyze, synthesize, and publish figurative expressions and idioms according to specific dialects. „The study of folk figurative expressions is accompanied by certain difficulties. This type of vocabulary requires long-term and systematic observation of living speech. Such material can be abundantly obtained through direct interaction with people, when conversation unfolds freely and naturally, touching on everyday matters" (Noghaideli, 2007: 6).

The present article introduces figurative expressions identified through observation of the living speech in two mountain valleys of Upper Adjara – Merisi and Dandalo.

Keywords: two valleys, figurative expressions, cultural heritage

* * *

Introduction: Both valleys of Upper Adjara (Merisi and Dandalo) represent one of the most significant areas in terms of historical, natural, and cultural heritage. The figurative expressions presented in this article reflect the uniqueness of these valleys and the deeply rooted everyday and religious concepts within the language and culture of their inhabitants. The study of this topic is highly relevant, as Georgian dialects are gradually fading into oblivion, and their preservation and protection are the responsibility of every Georgian.

The aim of the article "Figurative Expressions According to Two Valleys (Dandalo, Merisi)" is to collect, record, and analyze figurative expressions characteristic of Upper Adjara, in order to explore and understand how figurative language reflects the local cultural and natural environment. In this regard, texts were recorded in the valleys of Upper Adjara, where numerous interesting and distinctive figurative expressions were identified.

The scientific novelty of the article lies in the systematic analysis of these expressions, which contributes to a better understanding of the cultural and linguistic peculiarities of the region. Furthermore, the research facilitates the examination of the metaphorical language of the valleys in both cultural and linguistic contexts.

Research Methods: In the process of preparing this article, the following methods were used: empirical material analysis, historical-comparative method, description, analysis, and synthesis.

Discussion: As already mentioned, both valleys (Merisi and Dandalo) are located in Upper Adjara. Specifically, Merisi lies 700 meters above sea level and includes the following villages: Garetkhe, Gundaurebi, Inasharidzeebi, Namonastrevi, Sikhalidzeebi, and Silibauri. Dandalo is situated in the Adjarian Basin, on the left bank of the Adjaristskali River, and includes the villages of Baladzeebi, Gogiashvilebi, Dandalo, Mosiashvilebi, Takidzeebi, Kharaula, and Jalabashvilebi. The figurative expressions presented in the article were identified through observation of the living speech recorded in these villages of both valleys. The dialects of both valleys are characterized by a number of linguistic features, including distinctive lexical traits.

To illustrate, here are several figurative expressions:

"May your hands flourish" (Agikhvavda khelebi) – a form of blessing: „God make your hands flourish" (Gmertma agikhvava mai sheni khelebi).

"Did I rock his cradle?" (Akvani khom ar mirtsia) – means I didn't put any effort into it; it's none of my concern: "Did I rock his cradle, should I die for it?" "If something happens to them, I won't worry – did I rock their cradle?"(Futkaradze, Noghaideli, 2022: 22–23).

"You can tell from the rising sun" (Amomaval mzés tavidan etyobao) – used when someone's nature or future can be predicted early on:"I immediately knew what kind of girl she would become – as the old saying goes, you can tell from the rising sun".

"You'll look at your toes" (Gaikhedav phekis titebshi) – you will die soon:"You'll suffer so much that one day you'll look at your toes (you'll die)".

"It's not painted on his heart" (Gulze ar ekhateba) – he doesn't like it; it's not pleasant to him: "He really doesn't like it, it's not painted on his heart, but he endures it for his child's sake".

"There's fire burning on my heart" (Gulze tskhlis shenteba) – to be very anxious, deeply worried:"I'm so worried, there's fire burning on my heart". „How can I think about food now, when my heart is on fire?"

"My heart got tired" (Guli damelia) – to wait for too long; to grow weary from waiting: "Where have you been so long? My heart got tired waiting for you!"; „After waiting so long, my heart is worn out".

"My heart got dark (evening fell on my heart)" (Gulis daghameba) – to feel hungry: "Today, my heart got dark very early – I'm already hungry".

"The knife won't open its mouth" (Dana pirs ar ukhsnis) – he is angry and doesn't speak at all: "He's so angry that the knife won't open its mouth".

"The knife is at the throat" (Dana k'elshi) – a situation is desperate or near the end; literally, to be about to be killed: "If this doesn't help either, the knife is already at the throat".

"The day won't go into the ground" (Dghe mitsashi ar tsagyveba) – a person will not die before their time: "That man survived – his day won't go into the ground before its time." „That three-month-old baby was hanging from a tree branch and survived – his day hadn't yet gone into the ground".

"To bite your tongue" (Enaze kbilis dach'era) – to stay silent; to hold back words: "He made me bite my tongue." „I'd better bite my tongue".

"To kill with the tongue" (Enit moklva) – to hurt someone deeply with words; to insult harshly: "She spoke such bitter words, she killed the man with her tongue".

"To lengthen the tongue" (Enis tsagrdzeleba) – to talk back; to be rude or impudent: "I talked back to the teacher." „She'll see later what it means to lengthen the tongue".

"It's on the top of my tongue" (Enis tsverze midgavs) – I almost remember, but can't recall exactly: "It's on the top of my tongue, but I just can't remember it".

"To go on the same line" (Ert sisrorze tsasvla) – to agree; to act together toward one goal: "A husband and wife must go on the same line." „Don't go around in circles – stay on the same line" (Futkaradze, 2021: 113).

“He has one hand toward her“ (Erti kheli misk’en aq) – to support or help someone: “My brother gave his daughter to a poor man – but what can he do, he lends him a hand.“ „He married his daughter to a poor man, and now he’s giving them a hand“.

“The devil covered him“ (Eshmaki gadaephara) – used when someone or something cannot be found for a long time: “He was right here, but I couldn’t see him – the devil must have covered him“.

“He didn’t jump (in)“ (Ver chakhta) – he didn’t understand; didn’t catch the meaning: “He couldn’t figure out the riddle – he didn’t jump in.“ „I told him, but he didn’t get it“. (Futkaradze, 2021: 113).

“I don’t have time to scratch my head“ (Tavis mosapkhanad ar mts’alia) – I’m extremely busy: “I have so much work, I don’t even have time to scratch my head.“ “What can he do – he doesn’t have time even to scratch his head“.

“His head is in the hat“ (Tavi kudshi aqvs) – everything is settled; he has no worries left: “He’s fine – everything’s in the hat for him“.

“There’s fog over his eyes“ (Tvalebze nisli aqvs gadakruli) – he can’t see well; can’t perceive clearly: “He can’t see anything – there’s fog over his eyes.“ „What can I see, I’ve got fog over my eyes“.

“Your eyes would stay there“ (Tvalebi dagrcheboda) – you’d be amazed; you’d love it; it’s breathtaking: „That boy was so handsome – your eyes would’ve stayed on him.“ „I saw such beautiful cookware – your eyes would’ve stayed there“.

“May their eyes be taken away“ (Tvalebi daleodes) – a form of curse meaning „may they die“: “May God take away the eyes of our enemies“. (Gmertma tvalebi dalios chven mt’rebs.)

“I laid my eyes on it“ (Tvali davadgi) – I liked it; it caught my attention: “I laid my eyes on that big rooster“.

“The eye eats and the eye drinks“ (Tvali chamis da tvali svams) – used to express admiration; something is so beautiful or appealing that it pleases the eye: “How could you not taste it? The eye eats and the eye drinks“.

“The eye eats“ (Tvali chamis) – again means „it’s visually pleasing; it looks beautiful or appetizing“: „I’m not hungry, but it’s so beautiful that the eye eats – how can I not taste it?“

I’m hanging by my neck“ (Kisrit var dakidebuli) – an idiom meaning being in an unbearable or extremely busy state; overwhelmed with work or responsibilities: “What are you talking about, girl? I’m hanging by my neck because of all the work I have to do“.

“Break the devil’s leg“ (Motekhet eshmak’s pekhi) – to be clever, resourceful, or show skill: “Come visit me sometime – show your cleverness, break the devil’s leg!“

“Cut the head off the work“ (Moch’ra sakmes tavi) – to finish or resolve something quickly: “You should finish this job soon – cut the head off the work“.

“May the enemy’s eyes melt away“ (Mters tvalebi daleodes) – a curse meaning „may our enemies die“: “May my house be filled with blessings, and may our enemies’ eyes melt away“.

“Water filled my knees“ (Mukhlebshi ts’q’ali chamidga) – to be very tired or exhausted: “I helped at the feast yesterday – my knees filled with water, I was so tired“.

“Bitter life“ (Mts’are tskhovreba) – a life full of hardship and sorrow: “That woman had such a bitter life“.

“My body melted“ (Skheuli damadna) – to deeply feel another person’s pain or sorrow: “She cried so much that my whole body melted for her“.

“I’ve got two Fridays left“ (Ori paraskevi makvs darchenili) – means death is near: “Anyway, I’ve got only two Fridays left“.

“To step on someone’s face“ (Pirze pekhis dadgma) – to shame or disrespect someone: “He loves her, but he couldn’t step on his parents’ face“.

“My mouth is leaning toward wood or stone“ (Piri khisken/kvishken miqnia) – a polite way to introduce bad news: “My mouth leans toward stone – I have something bad to tell you“.

“Honey pours from their mouth“ (Piridan tapli gadmodis) – to speak sweetly or kindly: “She spoke so sweetly, honey poured from her mouth“.

“I’d take food out of my mouth for you“ (Piridan lukma gamovigheb) – said to someone deeply loved; to do anything for them: “Grandma, I’d take food out of my mouth for you**“**.

“Not giving the mouth“ (Piris ar mits’ema) – to refuse to speak to someone: “They had a fight and aren’t giving each other their mouth anymore**“**.

“Giving the mouth“ (Piris mits’ema) – to show kindness or give help: “She’s always giving her mouth – helping and comforting everyone**“**.

“No one puts food in my mouth“ (Sachmeli pirshi vinmem ar chamido) – to say „I have to work for myself**“**: “If I don’t move, no one will put food in my mouth**“**.

“The food’s head hurts“ (Sachmels tavi atkviva) – to say food has gone bad: “Check if the beans have gone bad – maybe their head hurts**“**.

“I saw death with my own eyes“ (Sikvdili tvalit davinakh’e) – to experience a near-death situation or great hardship: “I ate those mandarins and got poisoned – I saw death with my own eyes**“**.

“Their blood is boiling“ (Siskhli udught) – said about energetic, lively young people: “They’re kids – their blood is boiling!**“**

“I wouldn’t pity my soul for you“ (Suli ar shemebraleba) – said about someone you love so much that you’d sacrifice everything: “For you, I wouldn’t even pity my soul**“**.

“My soul is held by my teeth“ (Suli kbilit mikavia) – to be barely surviving; to live in extreme difficulty: “Go away, I’m barely surviving – my soul’s held by my teeth**“**.

“Brainwashed“ (Tvini gamoretskhlili aqvs) – to have lost sense or reason; to forget everything: “He doesn’t understand anything – his brain’s washed out**“**.

“To put a flea on its feet“ (Tilis pekze dassma) – to make someone arrogant or full of themselves after success: “That’s what they say about someone who puts a flea on its feet and lifts it over their head – got too proud too fast**“**.

Conclusion. In conclusion, the local collection of figurative expressions according to valleys and villages allows us to study those expressions characteristic of Upper Adjara and contributes to the compilation of dictionaries of figurative expressions.

This research paves the way for further, more in-depth and detailed analyses, not only of Adjarian dialects but of Georgian dialects in general, in order to preserve and safeguard both the Georgian language and its cultural heritage.

References:

Noghaideli, N. (2007) - “The Machinery of Words**“** (Samples of Figurative Expressions in Adjarian Dialects). Adjarian Dialectal Lexicon, IX. Batumi, 2007.

Noghaideli, N., & Futkaradze, E. (2022)- Figurative Expressions in Adjara. Batumi, 2022.

Futkaradze, E. (2021) – On Some Lexical Units and Figurative Expressions in Upper Machakheli. Georgian-Turkish International Conference, Gori, 2021.

Tsetskhladze, N. (2018) – Aspects of Phraseological Research. Tbilisi, 2018.

უდიური ენა საქართველოში (სოციოლინგვისტური ანალიზი)

თეა გიგიტაშვილი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიის
ინსტიტუტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-5607-0396

აბსტრაქტი: უდიები, უდინები – თვითსახელწოდება **„უდი, უტი“ –** კავკასიაში მცხოვრები ერთ-ერთი ძირძველი ხალხია. მიიჩნევიან კავკასიის ალბანელების შთამომავლებად. ისტორიული საცხოვრებელი ადგილი თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაა. უდიები მსოფლიოს ერთ-ერთი მცირერიცხოვანი ერია. სწორედ ეს მცირერიცხოვნება განაპირობებს უდი ხალხის ასიმილირების საფრთხეს სხვა ხალხებთან და უდიური ენის გაქრობის საშიშროებას.

უდიური ენა დატანილია გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომ ენათა მსოფლიო ატლასზე, რომელსაც იუნესკო აწარმოებს.

მეცნიერთა უმრავლესობის დასკვნით, ძველი ალბანელების ერთადერთი უშუალო მემკვიდრეები უდიები არიან, რომლებმაც დღემდე შემოინახეს **ალბანური** (**უდიური**) ენა. სავარაუდოდ, ალბანური ენა უნდა დადებოდა საფუძვლად თანამედროვე უდიურ ენას. ალბანური ენა კი განეკუთვნება მკვდარ ენათა ჯგუფს.

2014 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგების მიხედვით, საქართველოში 203 უდი ცხოვრობდა და მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ყვარლის რაიონის **სოფ. ზინობიანშია** დასახლებული, სადაც ისინი 1920-1922 წლებში **ვართაშენიდან** (ახლანდელი ოღუზი, აზერბაიჯანი) გადმოსახლდნენ.

ამჟამად, უდიური ენის გავრცელების არეალი შემოიფარგლება სამი სოფლით: **სოფ. ზინობიანით** (საქართველო, ყვარლის მუნიციპალიტეტი), **სოფ. ოღუზით** (ყოფ. ვართაშენი) (აზერბაიჯანი, გაბალის (ყოფ. კუტკაშენის) რაიონი), **სოფ. ნიჯით** (აზერბაიჯანი, გაბალის რაიონი). უდიური ენა ძირითადად გამოიყენება სახლში, თუმცა ყველა უდი კარგად ფლობს იმ ქვეყნის ოფიციალურ ენას, სადაც ცხოვრობს.

სტატიაში წარმოვადგენ რიგ ფაქტორებს, რომლებიც გავლენას ახდენენ უდიური ენის ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე.

2023 წლის ოქტომბერში კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის **სოფელ ზინობიანში**, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობენ უდიები, ვაწარმოე სოციოლინგვისტური კვლევა.

შედეგების გასაანალიზებლად გამოვიყენე სოციოლინგვისტური კვლევის ძირითადი ფაქტორები: სტრუქტურირებული და არასტრუქტურირებული ინტერვიუ; ენობრივი დაკვირვება, კითხვარები...

ენის სოციოლინგვისტური ანალიზის დროს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორი გამოვყავი:

- დემოგრაფიული მაჩვენებელი და მისი გავლენა უდიური ენის ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე;
- უდიურ ენაზე მოლაპარაკეთა პროპორციულობა მოსახლეობის სრულ რაოდენობასთან;
- ბილინგვიზმი უდიურ თემში;
- შერეული ქორწინებები და მისი გავლენა ენის ფუნქციონირებაზე;
- მიგრაციული პროცესები და მისი გავლენა ენის ვიტალურობაზე.

ამ მეთოდების კომბინაციამ საშუალება მომცა, შემესწავლა ენა სოციალურ კონტექსტში და გამეანალიზებინა ენობრივი ცვლილებები სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებში.

არსებული მონაცემების ანალიზის საფუძველზე შევეცადე, წარმომედგინა სამიზნე ენის ვიტალურობის/სიცოცხლისუნარიანობის დონე საქართველოში, ასევე გამომეკვეთა პრობლემათა მიზეზები და ენის ფუნქციონირების მხარდამჭერი პროგრამების არსებობა.

საკვანძო სიტყვები: უდიური ენა; საფრთხეში მყოფი ენა; ენის სტატუსი; ეთნიკური უმცირესობის ენა; საოჯახო ენა.

* * *

შესავალი. მე-20 საუკუნის ბოლოს და ახალი ასწლეულის დასაწყისში თანამედროვეობის გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდნენ არა მხოლოდ დიდი ერები, არამედ ასეულობით მცირერიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფები, მათ შორის **უდიები**. ეს არის ერთ-ერთი უძველესი ეთნოსი კავკასიისა, რომლებიც ცხოვრობდნენ დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე.

უდიელთა ცხოვრება და ბედი განსაზღვრა ძველი სპარსელების, ბერძნების, რომაელების, არაბების, მონღოლების, თურქებისა თუ სხვა დამპყრობლების შემოსევებმა. ისინი საუკუნეთა მანძილზე ცხოვრობდნენ მრავალეთნიკურ გარემოში, რამაც დიდი გავლენა იქონია ამ ეთნოსისა და მათი ენის ფუნქციონირებაზე. რამდენიმე ასწლეულის განმავლობაში უდიებმა გადაიტანეს მრავალი ოკუპაცია და ტრაგედია, რის შედეგადაც მრავალრიცხოვანი ერიდან მცირე ეთნიკურ ჯგუფად გადაიქცნენ.

უდიური ენა (Удин Муз; Udin Muz) – ერთ-ერთი უნიკალური და იშვიათი ენაა, რომელიც კავკასიურ ენათა ოჯახის **ნახურ-დაღესტნურ** ჯგუფს ეკუთვნის, კერძოდ, **ლეზგიურ ქვეჯგუფს.**

მას ყოფენ ორ დიალექტად **– ნიჯურ და ვართაშნულ (ოღუზურ)** დიალექტებად**.**

მსოფლიოში უდიების რაოდენობასთან დაკავშირებით ერთიანი მოსაზრება არ არსებობს და სრული სიზუსტით მათი რაოდენობის დასახელება სირთულეებთან არის დაკავშირებული. უდიურ ენაზე ლაპარაკობს დაახლოებით 8 400-10 000 ადამიანი. ისტორიული საცხოვრებელი ადგილი თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაა. ყარაბაღის კონფლიქტამდე სოფელი **ვართაშენი** (ახლანდელი **ოღუზი**), უდიების კომპაქტური საცხოვრებელი ადგილი იყო აზერბაიჯანში. ისინი ამჟამად ცხოვრობენ რუსეთის, საქართველოს, აზერბაიჯანის, სომხეთის, ყაზახეთის, უკრაინის და სხვა ქვეყნების ტერიტორიებზე (ბიბლიოთეკა, 2008).

იუნესკოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასი სხვადასხვა კრიტერიუმით აფასებს ენების სიცოცხლისუნარიანობას. ამ ფაქტორების გათვალისწინებით, უდიური ენა საქართველოში აშკარა საფრთხის ქვეშ მყოფ ენად არის კლასიფიცირებული იუნესკოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასში. ეს ნიშნავს, რომ ენას ჯერ კიდევ ჰყავს მშობლიურ ენაზე მოსაუბრენი, მაგრამ მათი რაოდენობა მცირდება და თაობათაშორისი გადაცემა სუსტდება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. მკვლევართა აზრით, უდიების ხსენება ძველი დროიდან მოდის. ამის ძირითად საბუთად მოჰყავთ საისტორიო წყაროებში მოხსენებული სახელწოდება ბერძ. ***ვიტიქ.*** ფიქრობენ, რომ ამ ტერმინით აღინიშნებოდა ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხი, რომელსაც დღეს **უდიები** ეწოდება. საქართველოში ძირითადად ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზინობიანში ცხოვრობენ. ასევე კომპაქტურად ცხოვრობენ: **ვართაშენში, ნიჯსა** და **მირზაბელუში** – აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10, 1986).

XIX ს-ის 90-იან წლებში დაწერილი **მ. ბეჟანოვას** სტატიის მიხედვით, დასავლეთ აზერბაიჯანში არცთუ ისე დიდი ხნის წინ სხვადასხვა სოფელში იყვნენ მოხუცები, რომლებმაც უდიური იცოდნენ. საერთოდ, აზერბაიჯანის ჩრდილო-დასავლეთის სამი რაიონის (შექის, ოღუზის, ყაბალის) აზერბაიჯანულ მოსახლეობაში მეცნიერები ძველ ალბანელთა (უდიელთა) სუბსტრატულ ფენას ხედავენ. სხვადასხვა წყაროებით, XIX ს-ის დასაწყისში უდიები ცხოვრობდნენ აგრეთვე სოფლებში: **ვარდანლიში, ბაიანში, ქიშში.** თანამედროვე ყაბალის რაიონის რიგ სოფლებში ცხოვრობდნენ მუსლიმები, რომლებიც თავს აზერბაიჯანის თათრებად მოიაზრებდნენ, მაგრამ ჯერ კიდევ იცოდნენ უდიური (თოფჩიშვილი რ. T., 2007).

1989 წელს ვართაშენის უდიები ქვეყნიდან გააძევეს. გაძევება სომხურ-აზერბაიჯანული ყარაბაღის კონფლიქტის დაწყების ნაწილი გახდა. სომხური სახელების მატარებელი და სომხური ეკლესიის სამწყსოსთან დაკავშირებული უდიები სომხებად ითვლებოდნენ და, შესაბამისად, მათ იგივე ბედი ეწიათ, როგორც სხვა სომხებს აზერბაიჯანში. ვართაშენში დღეს მცირე რაოდენობით არიან შემორჩენილი უდიები.

XIX-XX საუკუნეებში გამოითქვა მოსაზრებები, რომ ძველი ალბანელებისაგან დარჩენილი ერთადერთი მემკვიდრეები **უდიები** (**უტიები**) არიან. უკანასკნელ წლებში, ზაზა ალექსიძის მიერ სინას მთაზე აღმოჩენილმა ძველი ალბანური დამწერლობის ძეგლებმა და მათი უდიური ენის საშუალებით გაშიფვრამ, ეს ვარაუდი საბოლოოდ გაამართლა.

სიტყვა ალბანეთი ლათინურად (ლათ. Albania) ნიშნავს **„მთიან მიწას**“. ალბანელები იყვნენ იბერო-კავკასიელი ტომები და ლაპარაკობდნენ ალბანურ ენაზე, რომელიც მიეკუთვნება იბერო-კავკასიურ ენათა ჯგუფს (Hewsen, 1982).

IV საუკუნის დასაწყისში ალბანეთის სახელმწიფომ ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა. გასომხებული ალბანელი (უტიელი) ისტორიკოსის **მოვსეს კალანკატუაცის** ცნობით, ალბანელებმა ქრისტიანობა მეფე ურნაირის დროს, ქართველებზე (იბერიელებზე) ადრე (ე.ი. 326 წლამდე) მიიღეს. თუმცა ალბანეთის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ქრისტიანობას უფრო ადრეც ზიარებია. ალბანეთის ეკლესია ავტოკეფალური იყო და მას სათავეში კათალიკოსი ედგა (თოფჩიშვილი რ., 2007).

გასომხებული ალბანელი (უტიელი) ისტორიკოსი – მოვსეს კალანკატუაცი თავის „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ ალბანეთის ოთხ ძირითად პროვინციას ასახელებს, რომლებშიც შესაბამისად ოთხი ალბანური მონათესავე ხალხი – **უტიელები** (**უდიელები**), **გარდმანელები, გარგარელები** და **წავდეელები** მკვიდრობდნენ.

ქართულ წყაროებში მთელი ადრე შუა საუკუნეების განმავლობაში ხშირად ახსენებენ ალბანეთის ტერიტორიაზე მდებარე ქვეყნებს: „**რანსა**“ (ე.ი. არრანსა) და „**მოვაკანს**“, რომლებიც ასევე ქართლის (იბერიის) სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემოდიოდნენ, ან კიდევ ხშირად იყვნენ მისი გავლენის ქვეშ. ცნობილია, რომ ალბანეთის არაბული სახელწოდება არის **არრანი**. გვიანდელი, XVIII ს-ის ქართველი ისტორიკოსი ხაზს უსვამს, რომ მისი თანადროული მაჰმადიანური სახანოების – ყაზახისა და შამშადელუს ადრინდელი სახელწოდება **რანიაო** (ეგნატაშვილი, 1959).

სტრაბონის ცნობით, ალბანეთში 26 ენაზე მოლაპარაკე ტომი ცხოვრობდა. სავარაუდოა, რომ ამ ტომთა ნაწილი ერთმანეთს ენათესავებოდა და ამიტომ თანდათან შეერწყნენ. ფაქტი ისაა, რომ ალბანეთის ერთიანი სახელმწიფო ოთხი დიდი ტერიტორიული ერთეული გაერთიანების შედეგად ჩამოყალიბდა. ესენი იყვნენ: **უტიელები, გარდმანელები, წავდეელები** და **გარგარელები.** მაგრამ V საუკუნის მეორე ნახევრიდან სამეფოს ცენტრი უტიქში, ქ. პარტავში გადაიტანეს. ამ პროვინციის სალაპარაკო ენა კი **უტიური** (თანამედროვე უდიური) იყო. არაბი ისტორიკოსები ამ ენას უწოდებდნენ **არრანულს**, ანუ **ალბანურს** (ალექსიძე ზ., 2003).

უდიურ ენაზე დიდ გავლენას ახდენდნენ მეზობელი ხალხების ენები. პირველ რიგში ეს გავლენა აისახებოდა ლექსიკაში. სამართლიანად აღნიშნავდა თავის დროზე **ა. დირი:** „...უდიური ლექსიკონის შედგენა საკმაოდ საჩოთირო საქმეა. არ იცი – უნდა შემოიფარგლო მხოლოდ უდიური სიტყვებით, თუ მასში უნდა შეიტანო აგრეთვე თურქული, სომხური, სპარსული სიტყვებიც. პირველ შემთხვევაში მივიღებთ ოდენობით ისეთ ლექსიკონს, რომ სიტყვები არ გვეყოფა ყოველდღიური საგნების აღსანიშნავადაც კი. მეორე შემთხვევაში კი, თუნდაც ისეთი სიტყვებით დავკმაყოფილდეთ, რომელთაც უდიურში შესატყვისი არა აქვთ, საშიშროება იქმნება, შეადგინო იგივე თურქული ან სომხური ლექსიკონები, აქა-იქ გაფანტული სხვა სიტყვებით, რომლებიც სწორედ იქნებიან უდიურნი“ (ლოლუა, 2010).

ისტორიულად კავკასიურ ალბანურ ენას (რომლის ახლო ნათესავია ძველუდიური ენა) ჰქონდა 52 ასოსგან შემდგარი ანბანი. ამ ანბანის გამოყენებით ითარგმნა ბიბლია, ალბანურ ენაზე იმართებოდა ღვთისმსახურება, თუმცა შემდგომ ენა და დამწერლობა გაქრა.

სავარაუდოდ, ალბანური ენა უნდა დადებოდა საფუძვლად თანამედროვე უდიურ ენას. ალბანური ენა განეკუთვნება მკვდარ ენათა ჯგუფს. კავკასიის ალბანური ენა და დამწერლობა მრავალი მეცნიერის შესწავლის საგანი იყო და არის.

უდიური ენა სტრუქტურულად და ლექსიკურად იბერიულ-კავკასიური წრის ენათაგან ყველაზე ახლოს დგას **წახურთან, მუხადურთან** (**რუთულურთან**), **ლეზგიურ** ანუ **კიურულ** ენასთან, **აღულურთან**, **თაბასარანულთან**, აგრეთვე – ე.წ. **შახ-დაღის** ენებთან: **ბუდუხურთან**, **ჯეკურთან** და **კრიწულთან**.

აღვანური ენა, ანუ **კავკასიურ-ალბანური ენა** ითვლება ძველი კავკასიური ალბანეთის 26 ტომიდან ერთ-ერთი **გარგარების** ენად და დაკავშირებულია უდიურ ენასთან. ფონოლოგიური სისტემა, ალბათ, ახლოს იყო თანამედროვე უდიური ენის სისტემასთან, რაზეც მოწმობს, მაგალითად, ფარინგალიზებული ხმოვანთა არსებობა (Коряков, 2006).

ალბანური ენა მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებს შორის ერთადერთია, რომლის წერილობითი ისტორია 15 საუკუნეს ითვლის. ამიტომ კავკასიის ეპიგრაფიკული და ხელნაწერი ძეგლების ამოკითხვა და გაანალიზება კავკასიოლოგიისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია.

ზ. ალექსიძის დასაბუთებით, მართალია, უდიური ენა ახალი ალბანური ენაა, მაგრამ საგრძნობლადაც უნდა განსხვავდებოდეს მისგან: „ძველ ალბანურ ენაზე ალბანეთის სახელმწიფოს დოკუმენტები იწერებოდა, ნათარგმნი იყო წმინდა წიგნები და ღვთისმსახურებაც ამ ენაზე სრულდებოდა. უდიური ენა კავკასიურ ენათა ნახურ-დაღესტნურ ჯგუფში შედის. ბუნებრივია, დროთა განმავლობაში უდიურმა ენამ ცვლილებები განიცადა და საკმაოდ დაშორდა იმ ენას, რომელზეც V–VIII სს-ში დამწერლობის ძეგლები შეიქმნა (ალექსიძე ზ., 2003).

უდი ხალხი, ამჟამად კავკასიის ერთ ძალიან მცირერიცხოვან ეთნიკურ ჯგუფს შეადგენს, დიდი ხანია იქცევს კავკასიის ხალხთა ეთნოგენეზისის საკითხებით დაინტერესებულ მეცნიერთა ყურადღებას. ამ კვლევართა უმეტესი ნაწილის მიერ უდი ხალხი მიჩნეულია ისტორიული ალბანეთის (ქართული წყაროების მიხედვით – **ჰერეთის**) ერთ-ერთ (ზოგის აზრით, ერთადერთ) გადარჩენილ ტომად, რომელსაც ძველად გავრცელების დიდი არეალი ჰქონდა.

საქართველოში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ **ზინობიანში** უდიები 1920-1922 წლებში ვართაშენიდან (ახლანდელი ოღუზი, აზერბაიჯანი) გადმოსახლდნენ. მათი აქ გადმოსახლების მიზეზი აზერბაიჯანელებისა და სომხების ურთიერთდაპირისპირება ყოფილა. საქართველოში მაცხოვრებელი უდიები კარგად ფლობენ ქართულ ენას. ამას ხელს უწყობს ყოველდღიური ურთიერთობა ქართველებთან, შერეული (ქართულ-უდიური) ოჯახები და საშუალო სკოლა, სადაც სწავლა ქართულად მიმდინარეობს. სოფ. ზინობიანში ახლად დასახლებულმა უდიებმა იცოდნენ აზერბაიჯანულიც, მაგრამ შემდგომმა თაობებმა აზერბაიჯანული ენა აღარ იციან. ვართაშენში უდიებმა, სომხებთან თანაცხოვრების შედეგად, სომხურიც იცოდნენ. ქართულის, სომხურის, აზერბაიჯანულის გარდა, უდიებს შორის ფართოდ იყო გავრცელებული რუსული ენაც. დღევანდელი მონაცემებით, სოფ. ზინობიანში ქართული ენა უდიებისთვის თითქმის მშობლიური ენის როლს ასრულებს, ისინი ბილინგვალები არიან.

2015 წლიდან საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ხელშეწყობით, უდიური ენის რეგულარული სწავლება ოფიციალურად აღდგა სოფ. ზინობიანში, სადაც ანბანი (ქართული დამწერლობის საფუძველზე) და ენის შემსწავლელი სახელმძღვანელო შეადგინა ადგილობრივმა უდიამ **მამული ნეშუმაშვილმა.** ეს ანბანი შეიცავს თანამედროვე ქართული ანბანის ყველა ასოს, ასევე ნიშნებს: **ჲ, ა>, ჲა, ჳ, ე>, ჲე, ი, ი>, ჲი, ო, ო>, ჲო, უ, უ>, ჲუ, ჲ, ჴ, ჯ, ჭ .**

ამჟამად უდიურ ენას იკვლევენ როგორც ქართველი, ისე უცხოელი სპეციალისტები და მეცნიერები: **ტ. სიხარულიძე, მ. თანდაშვილი, ა. ჰარისი, ვ. შულცე, ტ. მაისაკი, ი. ლანდერი, დ. განენკოვი, ნ. რუხაძე** და სხვები.

მეთოდები. სოციოლინგვისტური კვლევის შედეგების ზუსტი ანალიზისთვის მოვახდინე მონაცემთა სისტემატიზაცია, გამოვიყენე კვლევის სხვადასხვა მეთოდი და დამხმარე ფაქტორები. გავითვალისწინე რესპონდენტთა ასაკი, სქესი, კულტურული და სოციალური მახასიათებლები.

სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია კვლევის სხვადასხვა მეთოდი. კვლევით ექსპედიციაში ვიმყოფებოდი 2023 წლის ოქტომბერში უდი ეთნოსით კომპაქტურად დასახლებულ სოფ. ზინობიანში. საველე სოციოლინგვისტური კვლევების საწარმოებლად გამოვიყენე რაოდენობრივი და თვისებრივი პარამეტრების ანალიზი, რომელიც თავისთავად ეფუძნებოდა ანკეტირებისა და კითხვარების შევსებას. ასევე ვიწერდი ინტერვიუებს ადგილობრივ მოსახლეობასთან და ვაგროვებდი ფოტომასალას.

კვლევის შედეგების გასაანალიზებლად დავიხმარე სოციოლინგვისტური კვლევის ძირითადი მეთოდები: ისტორიულ–კულტურული ფაქტორი, სტრუქტურირებული და არასტრუქტურირებული ინტერვიუ, ენობრივი დაკვირვება, კითხვარები...

მსჯელობა/შედეგები. გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველო ეთნიკურად და ენობრივად მრავალფეროვანი ქვეყანაა, საქართველოს სახელმწიფო ენის პოლიტიკაც ემყარება ბალანსს – ერთი მხრივ, ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის ფუნქციონირების დაცვასა და განმტკიცებას, ხოლო მეორე მხრივ, ეთნიკური უმცირესობების ენობრივი უფლებების უზრუნველყოფას. სახელმწიფო ცდილობს, რომ ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლებმა შეძლონ თავიანთი ენის შენარჩუნება. ამას ხელს უწყობს სკოლებში მშობლიური ენების სწავლების პროგრამები, ბილინგვური განათლების მოდელები, კულტურული ცენტრების საქმიანობა და სხვ.

თანამედროვე მსოფლიო მკაფიოდ ტენდენციურია გლობალიზაციისკენ, რაც გავლენას ახდენს ყველა სფეროზე, მათ შორის მცირე ეთნოსების ენებზეც.

მრავალენოვნება საქართველოს კულტურული სიმდიდრეა, მაგრამ მასთან დაკავშირებულია ისეთი გამოწვევებიც, როგორიცაა ენათა გაქრობის მაღალი რისკი და ინტეგრაციის პროცესების დაჩქარება. გლობალიზაციის, ურბანიზაციისა და ინტეგრაციის პროცესების შედეგად, მსოფლიოს მრავალი მცირე ენა გაქრობის რისკის წინაშე დგას. საქართველო, როგორც ეთნიკურად და ენობრივად მრავალფეროვანი ქვეყანა, ამ გამოწვევებს განსაკუთრებულად განიცდის.

სტატიის ამ ნაწილში წარმოვადგენ რამდენიმე ძირითად ფაქტორს, რომელიც გავლენას ახდენს უდიური ენის ვიტალურობაზე:

1. დემოგრაფიული მაჩვენებელი და მისი გავლენა უდიური ენის ფუნქციონირებაზე

დემოგრაფიულ ცვლილებებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ენების ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე. მოსახლეობის სტრუქტურის ცვლილება ხშირად იწვევს ***ენობრივი ატლასის*** ცვლილებას, ზოგჯერ კი ენების დასუსტებას ან გაქრობას.

უდიური ენის (ისევე, როგორც ყველა სხვა ენის) სიცოცხლისუნარიანობა დამოკიდებულია მოსახლეობის რაოდენობაზე, ბუნებრივ ზრდაზე, ასაკობრივ სტრუქტურასა და გეოგრაფიულ განაწილებაზე. თუ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი მცირდება დაბალი შობადობის ან მაღალი სიკვდილიანობის გამო, მაშინ ენის გადაშენების რისკი იზრდება.

დემოგრაფიული მაჩვენებელი გულისხმობს იმ სტატისტიკურ მონაცემებს, რომლებიც ასახავს მოსახლეობის რაოდენობას, სტრუქტურას, სქესობრივ და ასაკობრივ თანაფარდობებს. როდესაც ვსაუბრობთ უდიური ენის ფუნქციონირებაზე, უნდა ვივარაუდოთ, ზემოხსენებული მაჩვენებლები პირდაპირ გავლენას ახდენენ ენის გადაცემის პროცედურასა და მის შენარჩუნებაზე.

უდიურ ენაზე მოსაუბრეთა ასაკობრივი სტრუქტურა გვიჩვენებს, რომ ახალგაზრდა თაობა ამ ენებს ქართულთან შედარებით ნაკლებად იყენებს, რაც ამ ენის გაქრობის რისკს ზრდის. სოფელ ზინობიანის რესპონდენტთა 80% საუბრობს მხოლოდ ქართულ ენაზე, მათი უმეტესობა ახალგაზრდაა. გამოკითხულთა 20% თავისუფლად ფლობს მშობლიურ, უდიურ ენას, მაგრამ მათი ასაკი 50 წლის ზემოთაა.

2. უდიურ ენაზე მოლაპარაკეთა პროპორციულობა მოსახლეობის სრულ რაოდენობასთან

საქართველოს მოსახლეობა ეთნიკურად მრავალფეროვანია, სწორედ ეს მრავალფეროვნება ახდენს გავლენას უდიური ენის მდგომარეობაზე, თავისთავად სახელმწიფო ენის ფუნქციონირებაზეც.

საქართველოს საერთო მოსახლეობა 2014 წელს შეადგენდა 3.7 მილიონს, მათგან უდიური ენის მატარებელი 302 ადამიანია. ამ ენაზე მოლაპარაკეთა პროცენტული წილი მცირდება, შესაბამისად, ენის გადარჩენის შანსიც იკლებს.

3. ბილინგვიზმი უდიურ თემში

ბილინგვიზმი შეიძლება იყოს როგორც სარგებლის მომტანი (ენის გავრცელების ხელშეწყობით), ასევე საფრთხის შემცველი (როცა დომინანტური ენა ანაცვლებს ადგილობრივს). უდიური ენის მატარებელთათვის ბილიგვიზმის დადებითი ფაქტორებია: ფართო კომუნიკაციის შესაძლებლობა ქართულ ენაზე; სოციალურ-ეკონომიკურ ინტეგრაციასა და დასაქმებაში დახმარება. უარყოფითი ფაქტორებია: უდიური ენის გაქრობის საფრთხე; ენის გადაცემის სირთულეები ახალგაზრდა თაობისთვის; თვითმყოფადობის ნაწილობრივი დაკარგვა.

როგორც სოციოლინგვისტურმა კვლევამ მიჩვენა, უდიური ენის მომხმარებლები აქტიურად იყენებენ მეორე ენას – ქართულს – ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ეს კი იწვევს მათი მშობლიური ენის შესუსტებას და ნელ-ნელა გაქრობას, განსაკუთრებით ახალგაზრდებში. სოფელ ზინობიანში გამოკითხულთა 50% საერთოდ ვერ ფლობს მშობლიურ ენას, 15% ფლობს ცუდად, 15% – საშუალო დონეზე, 20% – თავისუფლად. გამოკითხულთა 80% თემში სასაუბროდ იყენებს ქართულ ენას, 15% იყენებს ქართულ და უდიურ ენებს, მხოლოდ 5% საუბრობს უდიურ ენაზე.

4. შერეული ქორწინებები და მისი გავლენა უდიური ენის ფუნქციონირებაზე

შერეული ქორწინებები (როდესაც სხვადასხვა ეთნიკური და ენობრივი ჯგუფის წარმომადგენლები ოჯახს ქმნიან) მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ენის ფუნქციონირებაზე, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ერთ-ერთი ენა უკვე დასუსტებულ მდგომარეობაშია. ასეთი ქორწინებები ხშირად იწვევს ენობრივ ასიმილაციას, რადგან ოჯახში ერთი ენა დომინანტურ პოზიციას იკავებს, ხოლო მეორე შეიძლება თანდათან გაქრეს.

ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ეთნიკურ ერთეულს დედაენის თაობიდან თაობაზე გადაცემა შეუძლია მაშინ, თუ შერეული საქორწინო ურთიერთობები ნაკლები იქნება, ან საერთოდ არ იქნება. სოფელ ზინობიანში შერეულმა ქორწინებებმა ინტენსიური სახე ბოლო 20-25 წლის განმავლობაში.

1990-იანი წლებიდან ზინობიანელი უდი მამაკაცები ხშირად ქართველ ქალებზე ქორწინდებიან. ქართველი რძლები შვილებს, რა თქმა უნდა, უდიურ ენას ვერ შეასწავლიან. ამიტომ ზინობიანში არის ოჯახები, სადაც უდიურ ენაზე ვერ საუბრობენ. თუმცა არის ისეთი ოჯახები, სადაც ბავშვები უდიურ ენას ბებია-ბაბუებისგან სწავლობენ. გამოკითხულთა 80% ოჯახში სასაუბრო ენად იყენებს ქართულს, უდიურ ენაზე საუბრობს 10%, ხოლო შერეულად, ქართულ-უდიურად – 10%. აქაც უდიურ ენაზე მოსაუბრეთა საშუალო ასაკი განისაზღვრება 50 წლის ზემოთ.

5. მიგრაციული პროცესები და მისი გავლენა უდიური ენის ვიტალურობაზე

თითოეული ენა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი ეთნიკური უმცირესობის ენაა, არა მხოლოდ კომუნიკაციის საშუალებაა, არამედ კულტურული თვითმყოფადობისა და იდენტობის მატარებელიცაა, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს როგორც ინდივიდის, ისე საზოგადოებისა და სახელმწიფოს სოციალურ ცხოვრებაზე.

მიგრაცია მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ენის ვიტალურობაზე. უდიური ენა **კრიტიკულად გადაშენების პირას მყოფ ენათა ჯგუფს** მიეკუთვნება, რომლის ერთ-ერთ მთავარ მიზეზს მიგრაციული პროცესები წარმოადგენს. ბოლო ოცწლეულის განმავლობაში უდიური მოსახლეობა მასობრივად ტოვებს ქვეყანას და უცხოეთში მიდის საცხოვრებლად. ისინი იქ დისპერსიულად სახლდებიან. დისპერსიულად მაცხოვრებელთ უჭირთ მშობლიური ენის შენარჩუნება. მშობლიურ ენას ელემენტარულ საკომუნიკაციო დონეზეც ვერ იყენებენ და ამიტომ ენის გადარჩენის შანსიც იკლებს. თუ მიგრანტები შეინარჩუნებენ კულტურულ კავშირს და მშობლიურ ენაზე ისაუბრებენ, ენის სიცოცხლისუნარიანობა უფრო დიდხანს შენარჩუნდება.

დასკვნები: დღესდღეობით უდიურ ენას, როგორც საქართველოში, ასევე მსოფლიოში, გაქრობა ემუქრება. ახალგაზრდობის უდიდესი ნაწილი ამ ენაზე არ/ვერ საუბრობს. მიუხედავად არაერთი ღონისძიებისა, რომელსაც ახორციელებენ საერთაშორისო ორგანიზაციები და სახელმწიფო, უდიური ენის განლევადობის/გაქრობის პროცესი თითქმის შეუქცევადი ხდება.

უდიური ენის სოციალური სტატუსი საგრძნობლადაა შესუსტებული. უმეტეს შემთხვევაში ამ ენას აქვს **საოჯახო ენის სტატუსი** და ყველა დანარჩენ შემთხვევაში ქართული ენა დომინანტობს: სწავლა-განათლების, ტელე-რადიო მაუწყებლობის, სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტის ორგანოების საქმიანობის, ოფიციალურ საქმისწარმოებასა თუ სამართალწარმოებაში.

აშკარაა, რომ უდიური ენის მატარებელთა რიცხვი საგრძნობლად მცირეა სახელმწიფოს საერთო მოსახლეობის რაოდენობასთან მიმართებაში.

მიუხედავად სახელმწიფოს მიერ გატარებული არაერთი ღონისძიებისა, უდიური ენის შენარჩუნება ამ მხრივაც რთულდება, რადგან მისი დემოგრაფიული სტატისტიკა საგანგაშოა.

დემოგრაფიული ცვლილებების შესწავლას მივყავართ დასკვნამდე, რომ ენის სიცოცხლისუნარიანობა დაკავშირებულია დემოგრაფიული ცვლილების რაოდენობასთან. დემოგრაფიული მაჩვენებლის კლება იწვევს ამ ენის მატარებელთა კლებასაც.

ჩემ მიერ ჩატარებული 2023 წლის სოციოლიგვისტური კვლევის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ თაობათა შორის გადაცემის ფაქტორი ყველაზე ცუდად მოქმედებს უდიური ენის ვიტალურობის მაჩვენებელზე.

სისტემატურად ხდება უდი მოსახლეობის ქვეყნიდან გადინება ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში. ახალ საცხოვრებელ გარემოში ისინი სახლდებიან დისპერსიულად. მიგრირებულებს ყოველდღიურად უხდებათ იმ ენების გამოყენება, სადაც იწყებენ ახალ ცხოვრებას. მშობლიურ ენას აქვს მხოლოდ საოჯახო ენის სტატუსი, (ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შერეულ ოჯახებს არ ქმნიან).

ინტერვიუების და გამოკითხვის შედეგად გამოვლინდა, რომ უდიურ ენას არაპრესტიჟულად მიიჩნევს მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი. მათი აზრით, ცოდნის დაუფლების, განათლებისა და კარიერისკენ მიმავალ გზაზე მშობლიური ენა ნაკლებად გამოადგებათ, რაც განაპირობებს ახალგაზრდა თაობის ნაკლებ ინტერესს მშობლიური ენისადმი. გამოკითხულთა 60%-ს ქართული ენის ცოდნა მიაჩნია პრესტიჟულად, მათი 35% უპირატესობას ინგლისურ ენას ანიჭებს და მხოლოდ 5%-ს მიაჩნია მშობლიური ენის ცოდნა აუცილებლად.

მიუხედავად იმისა, რომ **სოფელ ზინობიანის** საჯარო სკოლაში 2015 წლიდან ისწავლება მშობლიური ენა დაწყებით კლასებში, გვაქვს სახელმძღვანელოების, თვალსაჩინოებებისა და სხვა დამხმარე მასალების დეფიციტი.

რა შეიძლება გაკეთდეს უდიური ენის გადასარჩენად?

1. აუცილებელია ბილინგვური განათლების გაძლიერება – უდიურ თემში ბილინგვური განათლების გაძლიერება მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ენის გადარჩენისთვის, არამედ კულტურული იდენტობის შენარჩუნებისა და სოციალური ინტეგრაციისთვის. აუცილებელია მაღალი დონის კვალიფიციური პედაგოგების მომზადება, რომლებიც შეძლებენ არა მხოლოდ უდიური ენის სწავლებას, არამედ ბილინგვური მეთოდოლოგიის გამოყენებასაც, რათა შექმნან ეფექტური სასწავლო გარემო. ამ მიზნით, შესაძლებელია პედაგოგთა მომზადების პროგრამების ამოქმედებაც.

2. სოციალური და კულტურული პროგრამების მხარდაჭერა – უდიური ენის გადარჩენა და განვითარება შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სხვადასხვა სოციალური და კულტურული პროგრამა ხელს შეუწყობს მის გამოყენებასა და პოპულარიზაციას. ეს უნდა იყოს არამხოლოდ სკოლების და განათლების სისტემის მხრიდან, არამედ მთლიანად საზოგადოების აქტიური მხარდაჭერითა და ჩართულობით. მაგალითად, ისეთი კულტურული ღონისძიებები, როგორებიცაა ფესტივალები, გამოფენები, პოეზიის საღამოები, ხელოვნების ნიმუშების ჩვენებები ხელს შეუწყობს ენის პოპულარიზაციას. ამ დროს ენა ხდება მნიშვნელოვანი სოციალური ინსტრუმენტი, რომელიც აერთიანებს და აახლოებს თემსა და თემის წევრებს.

3. ციფრული რესურსების შექმნა – მცირერიცხოვანი ენების გადარჩენა და პოპულარიზაცია თანამედროვე ტექნოლოგიების, განსაკუთრებით ციფრული რესურსების გამოყენებით, ერთ-ერთ ყველაზე ეფექტურ საშუალებად მიიჩნევა. ამიტომ უნდა არსებობდეს ვებგვერდები, აპლიკაციები, ლექსიკონები, სახელმძღვანელოები და აუდიო/ვიდეო მასალები უდიურ ენაზე, რაც ენის სიცოცხლისუნარიანობას საგრძნობლად გაზრდის.

4. ენის დოკუმენტირება და კვლევა – როდესაც ენები საფრთხის ქვეშ იმყოფებიან, მათი დოკუმენტირება და საფუძვლიანი კვლევა არა მხოლოდ ენის სისტემის, არამედ ამ ენის მატარებელთა კულტურული მემკვიდრეობისა და მათი ისტორიის შენარჩუნებასაც უზრუნველყოფს. ენის დოკუმენტირების პროცესში შესაძლებელია წარმოდგენილი იყოს ენის ყველა ასპექტი, მათ შორის მისი ფონოლოგია, პუნქტუაცია, სინტაქსი, მორფოლოგია, ლექსიკა და ტექსტები, ანუ ხდება ენის სისტემატიზაცია და მომავალი თაობებისთვის გადაცემა. შესაბამისად, აუცილებელია უდიური ენის მდგომარეობის სისტემატური შესწავლა და მისი დაცვის მექანიზმების შექმნა.

Bibliography:

ალექსიძე, ზ. A. (2003). *კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა kavkasiis albanetis damwerloba.* თბილისი Tbilisi: საქ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა saq. universitetis gamomcemloba.

ალექსიძე, ზ. A. (2003). *კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა kavkasiis albanetis damwerloba, ena da mwerloba.* თბილისი Tbilisi: საქ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა saq. universitetis gamomcemloba.

ბიბლიოთეკა, ს. ს. (2008). *ეთნოსები საქართველოში etnosebi saqartveloshi.* თბილისი Tbilisi: საქართველოს სახალხო დამცველთან არსებული ტოლერანტობის ცენტრი saqartvelos saxalxo dacveltan arsebuli tolerantobis centri.

ეგნატაშვილი, ბ. E. (1959). *ახალი ქართლის ცხოვრება– „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II axali qartlis cxovreba – „qartlis cxovreba“, t. II.* თბილისი Tbilisi: საბჭოთა საქართველო sabchota saqartvelo.

თოფჩიშვილი, რ. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა.* თბილისი: უნივერსალი.

თოფჩიშვილი, რ. T. (2007). კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა kavkasiis xalxta etnografia, etnikuri istoria, etnikuri kultura. (p. 157). თბილისი Tbilisi: უნივერსალი Universali.

თოფჩიშვილი, რ. t. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა kavkasiis xalxta etnografia, etnikuri istoria, kultura.* თბილისი Tbilisi: უნივერსალი universali.

ლოლუა, რ. L. (2010). *კავკასიის ალბანური ენის სტრუქტურის საკითხები kavkasiis albanuri enis struqturis sakitxebi.* თბილისი Tbilisi: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა Tbilisis universitetis gamomcemloba.

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10 qartuli sabchota enciklopedia, t. 10. (1986). თბილისი Tbilisi: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია qartuli sabWoTa enciklopediis mtavari samecniero redaqcia.

Hewsen, R. (1982). Ethno–History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians. Chicago.: Chico, CA : Scholars Press.

Коряков, Ю. Б. (2006). *Атлас кавказских языков – Карта № 15.* Москва : РАН. Институт языкознания.

Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing.* Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.

Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing.* Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.

Egnatashvili, B. (1959). *Life of New Kartli – „Life of Kartli“, Vol. II.* Tbilisi: Soviet Georgia.

Georgia, C. f. (2008). *Ethnos in Georgia.* Tbilisi: Library of the Public Defender of Georgia .

Georgia, M. S. (1986). *Georgian Soviet Encyclopedia,Vol. 10.* (I. Abashidze, Ed.) Tbilisi: Main Scientific Editorial Board of the Georgian Soviet Encyclopedia.

Hewsen, R. (1982). *Ethno–History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians.* Chicago: Chico, CA : Scholars Press.

Koryakov, Y. B. (2006). *Atlas of Caucasian Languages – Map No. 15.* Moscow: RAN. Institute of Linguistics.

Lolua, R. (2010). *Issues of the structure of the Caucasian Albanian language.* Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.

Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture.* Tbilisi: Universal.

Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture.* Tbilisi: Unversal.

THE UDI LANGUAGE IN GEORGIA (THE SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS)

TEA GIGITASHVILI
PhD student at Ivane Javakhishvili Tbilisi
State University, Institute of Caucasology
E-Mail: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-5607-0396

Abstract: The **Udis, Udins** – their own name „**Udi, Uti**" – are one of the autochthonous peoples of the Caucasus. They are considered to be descendants of the Caucasian Albanians. The Udis living in Georgia migrated from the Azerbaijani village of **Vartasheni** to the village of **Zinobiani** in the Kvareli district.The Udi language is included in the **UNESCO World Atlas** of Endangered Languages.

According to the results of the 2014 general census, 203 Udis lived in Georgia, and the absolute majority of them lived in the village of Kvareli district.

In the 19th and 20th centuries, it was believed that the **Udis** (**Utis**) were the only remaining descendants of the ancient Albanians.

According to the majority of scholars, the only direct descendants of the ancient Albanians are the **Udis**, who have preserved the **Albanian** (**Udi**) language to this day. The Albanian language belongs to the group of dead languages. The Udi language belongs to the **Ibero-Caucasian** family of languages.

At present, the Udi language area is limited to three villages: **Zinobiani village** (Georgia, Kvareli municipality), **Oghuzi village** (Vartashen district) (Azerbaijan, Gabal (Kutkashen) district), **Nidzh village** (Gabal district, Azerbaijan). The Udi language is mainly used at home.

Since 2015, the Udi language has been taught in the village, in the primary classes of the Zinobiani public school.

In October 2023, I conducted a sociolinguistic study in the village of Zinobiani, Kvareli municipality, Kakheti, where the Udi people live compactly.

In order to analyse the results of the study, I used the main factors of sociolinguistic research: structured and unstructured interviews; linguistic observation, questionnaires...

During the sociolinguistic analysis of the language, I identified several important factors:

- Demographic indicators and their impact on the functioning and vitality of the Udi language;
- Proportionality of Udi speakers to the total population;
- Bilingualism in the Udi community;
- Mixed marriages and their impact on the functioning of the language;
- Migration processes and their impact on the vitality of the language.

The combination of these methods allowed me to study language in a social context and to analyse linguistic changes in different social groups.

Based on the analysis of the available data, I tried to imagine the level of vitality/viability of the Udi language in Georgia, to identify the causes of the problems and the existence of programmes supporting the functioning of the language.

Key words: The Udi language; An Endangered Language; Language Status; A minority language; Family Language.

* * *

Introduction. At the end of the 20th century and the beginning of the new one, not only large nations, but also hundreds of small ethnic groups, including the **Udis**, faced the challenge of modernity. This is one of the oldest ethnic groups in the Caucasus, living on the territory of modern Azerbaijan.

The life and destiny of the **Udis** were determined by the invasions of the ancient Persians, Greeks, Romans, Arabs, Mongols, Turks and other invaders. They lived for centuries in a multi-ethnic environment, which had a great impact on the functioning of this ethnic group and its language. Over the centuries, the Udis have endured many occupations and tragedies, as a result of which they have been reduced from a numerous nation to a small ethnic group.

Udi (also called **Uti** or **Udin**) is a language spoken by the Udi people and a member of the Lezgic branch of the Northeast Caucasian language family. It is believed an earlier form of it was the main language of Caucasian Albania, which stretched from south Dagestan to current day Azerbaijan.The Old Udi language is also called the Caucasian Albanian language.

There is no consensus on the number of Udis in the world, and it is difficult to state their number with complete accuracy. The Udi language is spoken by approximately 8,400 – 10,000 people. Their historical homeland is the territory of modern Azerbaijan. Before the Karabakh conflict, the village of **Vartashen** (now Oghuz) was a compact settlement of the Udis in Azerbaijan. They currently live in the territories of Russia, Georgia, Azerbaijan, Armenia, Kazakhstan, Ukraine and other countries (Georgia C. f., 2008).

The **UNESCO** Atlas of Languages in Danger assesses the viability of languages on the basis of various criteria. Taking these factors into account, Udi is endangered, classified as „severely endangered" by **UNESCO's Red Book of Endangered Languages**.This means that the language still has native speakers, but their numbers are declining and intergenerational transmission is weakening.

Sources/Literature Review. Researchers believe that the Udi people have been mentioned since ancient times. The main evidence for this is the name in historical sources, the Greek word for Udi. It is believed that this term refers to the people living in the territory of ancient **Albania**, who are now called Udi. In Georgia, they live mainly in the village of **Zinobiani, Kvareli municipality**. They also live compactly: in **Vartashen**, **Nij** and **Mirzabelu** – on the territory of Azerbaijan (Georgia M. S., 1986).

According to an article written by M. Bezhanova in the 1990s, not so long ago there were old people in various villages of Western Azerbaijan who knew Udi. In general, scientists see a substratum of Old Albanians (Udi) in the Azerbaijani population of the three northwestern regions of Azerbaijan (**Sheki, Oghuz, Kabali**). According to various sources, at the beginning of the 19th century, Udi also lived in the villages of **Vardanli, Bayani, Kish**. In a number of villages of the modern Kabali region lived Muslims who considered themselves **Azerbaijani Tatars**, but still knew Udi (Topchishvili, Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture, 2007).

In 1989 the Udis of Vartashen were expelled from the country. The expulsion was part of the beginning of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. Udis with Armenian names and belonging to the Armenian Church were considered Armenians and suffered the same fate as other Armenians in Azerbaijan. Today, a small number of Udis remain in Vartashen.

In the 19th and 20th centuries it was thought that the **Udi (Uti)** were the only remaining descendants of the ancient Albanians. In recent years, the discovery of ancient Albanian inscriptions on Mount Sinai by **Zaza Aleksidze**, and their decipherment using the Udi language, has finally justified this assumption.

The word Albania in Latin (Lat. Albania) means „mountainous country". The Albanians were an Ibero-Caucasian tribe and spoke the Albanian language, which belongs to the Ibero-Caucasian language group (Hewsen, 1982).

At the beginning of the 4th century, the Albanian state declared Christianity to be the state religion. According to the deposed **Albanian (Ut**) historian **Movses Kalankatuatsi,** the Albanians adopted Christianity during the reign of **King Urnair**, before the **Georgians (Iberians**) (i.e. before 326 AD). However, a certain part of the Albanian population had been Christian even earlier. The Albanian Church was autocephalous and was headed by a Catholicos (Topchishvili, Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture, 2007).

The prominent **Albanian (Utilian**) historian **Movses Kalankatuatsi**, in his „History of the Albanian Country", identifies four main provinces of Albania in which four Albanian-related peoples – the Utilians (Udi), Gardamans, Gargarians and Tsavdeans – lived.

Georgian historical sources of the early Middle Ages often mention the states located on the territory of Albania: „**Ransa**" (i.e. **Arransa**) and „Movakan", which also belonged to the **Kartli (Iberian**) state or were often under its influence. It is known that the Arabic name for Albania is **Arran**. A Georgian historian of the late 18th century emphasises that the earlier name of the contemporary Muslim **khanates – Kazakh** and **Shamshadelu** – was **Raniao** (Egnatashvili, 1959).

According to **Strabo,** there were tribes in Albania that spoke 26 languages. It is likely that some of these tribes were related to each other and therefore gradually merged. The fact is that the unified state of Albania was formed as a result of the unification of four large territorial units. These were: **Utili, Gardamani, Tsavdei** and **Gargarali.** But from the second half of the 5th century, the centre of the kingdom was moved to Utiki, in the town of **Partavi**. The spoken language of this province was **Uti** (modern Udi). Arab historians called this language **Arranul,** or **Albanian** (Aleksidze, Caucasian Albanian Script, Language and Writing, 2003).

The Udi language was greatly influenced by the languages of neighbouring peoples. First of all, this influence was reflected in the vocabulary. **A. Dir** rightly noted at the time: „... compiling an Udi dictionary is quite a difficult task. One doesn't know whether to limit oneself to Udi words or to include Turkish, Armenian and Persian words. In the first case, we will get such a big dictionary that we will not have enough words even to describe everyday things. In the second case, even if we are satisfied with words that have no equivalent in Udi, we run the risk of compiling the same Turkish or Armenian dictionaries, scattered here and there with other words that will be Udi" (Lolua, 2010). Historically, the Caucasian Albanian language (to which the **Old Udi** language is closely related) had an alphabet of 52 letters. The Bible was translated using this alphabet and religious services were held in Albanian, but later the language and script disappeared (Lolua, 2010).

It is thought that the Albanian language was the basis of the modern Udi language. The Albanian language belongs to the group of dead languages. The Caucasian Albanian language and script have been the subject of research by many scholars.

Structurally and lexically, the Udi language is closest to **Tsakhi, Mukhaduri (Rutuli), Lezgi** or **Kyur, Aguli, Tabasaran** and the so-called **Shakh-Dagh** languages: **Budukhuri, Jekur** and **Kritsuli**.

Agvan, or **Caucasian Albanian**, is considered to be the language of one of the 26 tribes of ancient Caucasian Albania, the **Gargari,** and is related to the Udi language. The phonological system was probably close to that of the modern Udi language, as evidenced, for example, by the presence of pharyngealised vowels (Koryakov, 2006).

Albanian is the only Iberian-Caucasian mountain language whose written history dates back to the 15th century. Therefore, the reading and analysis of the epigraphic and manuscript monuments of the Caucasus is very important for Caucasology.

Z. Aleksidze believes that although the Udi language is a new Albanian language, it must be very different from Albanian: „The documents of the Albanian state were written in **Old Albanian**, the holy books were translated and religious services were held in this language. The Udi language belongs to the Nakh-Dagestani group of Caucasian languages. Naturally, the Udi language underwent changes over time and became quite distant from the language in which written monuments were created in the 5th-8th centuries (Aleksidze, Caucasian Albanian Script, Language and Writing, 2003).

The Udi people, currently one of the smallest ethnic groups in the Caucasus, have long attracted the attention of scholars interested in the ethnogenesis of the peoples of the Caucasus. Most of these studies consider the Udi people to be one of the (some believe the only) surviving tribes of historical Albania (according to Georgian sources – **Hereti**), which in ancient times had a wide area of distribution.

In Georgia, in the village of **Zinobiani, Kvareli municipality**, the Udi people migrated from **Vartashen** (now Oghuz, Azerbaijan) in 1920-1922. The reason for their migration was the conflict between Azer-

baijan and Armenians. The Udi people living in Georgia speak Georgian well. This is facilitated by daily communication with Georgians, mixed (Georgian – Udi) families and a secondary school where the language of instruction is Georgian. The newly settled Udi people in Zinobiani also knew Azerian, but later generations no longer know the Azerian language. In Vartashen, the Udi people also knew Armenian as a result of living together with the Armenians. In addition to Georgian, Armenian and Azerbaijani, Russian was also widely spoken among the Udi people. According to current data, in the village of Zinobiani, Georgian plays the role of almost a native language for the Udi people, who are bilingual.

Since 2015, with the support of the **Georgian Ministry of Education and Science**, regular teaching of the Udi language has been officially restored in the village of Zinobiani, where the alphabet (based on the Georgian script) and a textbook for learning the language were compiled by the local Udi, **Mamuli Neshumashvili**. This alphabet contains all the letters of the modern Georgian alphabet as well as signs: **ჳ, ა>, ჲა, ჴ, ე>, ჲე, ჵ, ი>, ჲი, ჷ, ო>, ჲო, ჸ, უ>, ჲუ, ჲ, ჶ, ჯ .**

At present, the Udi language is being studied by both Georgian and foreign specialists and scholars: **T. Sikharulidze, M. Tandashvili, A. Harris, V. Schulze, T. Maisaki, I. Lander, D. Ganenkov, N. Rukhadze** and others.

Methods used. For accurate analysis of the results of sociolinguistic research I systematised the data, used various research methods and auxiliary factors. I took into account the age, sex, cultural and social characteristics of the respondents.

Various research methods were used in the process of working on the article. In October 2023, I went on a research expedition to the village of Zinobiani, which is densely populated by the Udi ethnic group. In order to carry out sociolinguistic field research, I used the analysis of quantitative and qualitative parameters, which in turn was based on questionnaires and surveys. I also recorded interviews with the local population and collected photographic material.

In order to analyse the research results, I used the main methods of sociolinguistic research: historical-cultural factors, structured and unstructured interviews, linguistic observation, questionnaires...

Discussion/Results. Based on the fact that Georgia is an ethnically and linguistically diverse country, Georgia's state language policy is also based on a balance between protecting and strengthening the functioning of the Georgian language as the state language and ensuring the linguistic rights of ethnic minorities. The state tries to ensure that representatives of ethnic minorities are able to preserve their language. This is facilitated by programmes to teach mother tongues in schools, bilingual education models, the activities of cultural centres, etc.

The modern world is clearly moving towards globalisation, which affects all spheres, including the languages of small ethnic groups.

Multilingualism is Georgia's cultural richness, but it is also associated with challenges such as the high risk of language extinction and the acceleration of integration processes. As a result of globalisation, urbanisation and integration processes, many of the world's small languages are threatened with extinction. Georgia, as an ethnically and linguistically diverse country, is particularly affected by these challenges.

In this section of the article, I will present several key factors that influence the vitality of the Udi language:

1. Demographic indicators and their impact on the functioning of the Udi language.

Demographic changes are crucial to the functioning and viability of languages. Changes in the structure of the population often lead to changes in the linguistic atlas and sometimes to the weakening or disappearance of languages.

The viability of the Udi language (as well as all other languages) depends on the size of the population, natural growth, age structure and geographical distribution. If the number of speakers of a language decreases due to low birth rates or high death rates, the risk of language extinction increases.

Demographic indicators are statistical data that reflect the size, structure, gender and age distribution of the population. When we talk about the functioning of the Udi language, we must assume that the above indicators directly affect the process of language transmission and preservation.

The age structure of Udi speakers shows that the younger generation uses these languages less than Georgian, which increases the risk of their disappearance. 80% of respondents in the village of Zinobiani speak only Georgian, most of them young. 20% of respondents are fluent in their mother tongue Udi, but their age is over 50 years.

2. Proportion of Udi speakers in the total population.

The population of Georgia is ethnically diverse, and it is this diversity that affects the state of the Udi language and, in turn, the functioning of the state language.

The total population of Georgia in 2014 was 3.7 million, of which 302 people speak Udi. The percentage of speakers of this language is decreasing, and so are the chances of its survival.

3. Bilingualism in the Udi Community.

Bilingualism can be both beneficial (by promoting the spread of the language) and threatening (if the dominant language replaces the local language). The positive factors of bilingualism for Udi speakers are: the possibility of widespread communication in Georgian; assistance in socio-economic integration and employment. The negative factors are: the threat of the disappearance of the Udi language; difficulties in transmitting the language to the younger generation; partial loss of identity.

As sociolinguistic research has shown, Udi speakers actively use a second language – Georgian – in everyday life, leading to the weakening and gradual disappearance of their mother tongue, especially among young people. In the village of Zinobiani, 50% of the respondents do not speak their mother tongue at all, 15% speak it badly, 15% – at an average level, 20% – fluently. 80% of respondents use Georgian to communicate in the community, 15% use Georgian and Udi, and only 5% speak Udi.

4. Mixed marriages and their impact on the functioning of the Udi language.

Mixed marriages (when representatives of different ethnic and linguistic groups form a family) have a significant impact on the functioning of the language, especially if one of the languages is already in a weakened state. Such marriages often lead to linguistic assimilation, as one language becomes dominant in the family, while the other may gradually disappear.

It is well known that a particular ethnic unit can only transmit its mother tongue from generation to generation if mixed marriages are rare or absent. In the village of Zinobian, mixed marriages have intensified over the last 20-25 years.

Since the 1990s, Udi men from Zinobian have often married Georgian women. The Georgian daughters-in-law cannot, of course, teach their children the Udi language. So there are families in Zinobian where no Udi is spoken. But there are also families where the children learn Udi from their grandparents. 80% of respondents use Georgian as the spoken language in the family, 10% speak Udi and 10% speak a mixed language, Georgian-Udi. Again, the average age of Udi speakers is over 50.

5. Migration processes and their impact on the vitality of the Udi language.

Any language, especially when it is the language of an ethnic minority, is not only a means of communication, but also a carrier of cultural identity and identity, which has a significant impact on the social life of individuals, society and the state.

Migration has a significant impact on the vitality of a language. The Udi language belongs to a group of critically endangered languages, one of the main reasons being migration processes. Over the past twenty years, the Udi population has been leaving the country en masse and moving abroad. They settle there in scattered settlements. Those who live in dispersed settlements have difficulty maintaining their mother tongue. They cannot use their mother tongue even at a basic level of communication, so

the chances of the language surviving are diminishing. If migrants maintain cultural ties and speak their mother tongue, the vitality of the language is maintained for longer.

Conclusions. Today the Udi language is threatened with extinction, both in Georgia and in the world. The majority of young people do not/cannot speak this language. Despite a number of measures taken by international organisations and the state, the process of extinction/disappearance of the Udmurt language is becoming almost irreversible.

The social status of the Udi language is significantly weakened. In most cases, it has the status of a family language, and in all other cases, the Georgian language dominates: in education, in television and radio broadcasting, in the activities of state and municipal bodies, in official or legal proceedings.

It is obvious that the number of Udi speakers is significantly small in relation to the total population of the state.

Despite a number of measures taken by the state, the preservation of the Udi language is also becoming difficult in this respect, as its demographic statistics are alarming.

The study of demographic changes leads to the conclusion that the vitality of a language is related to the degree of demographic change. A decrease in the demographic indicator also leads to a decrease in the number of speakers of that language.

Based on the analysis of the sociolinguistic research I conducted in 2023, it can be said that the intergenerational transmission factor has the worst effect on the vitality indicator of the Udi language.

The Udi population systematically left the country for various European countries. They are scattered in their new surroundings. The migrants have to use the languages in which they are starting a new life on a daily basis. **The mother tongue** only has the status of a **family language** (and only if they do not form mixed families).

Interviews and surveys have shown that a certain part of the population does not consider the Udi language to be prestigious. According to them, their mother tongue is of little use in terms of knowledge, education and career, which explains the younger generation's lack of interest in their mother tongue. 60% of respondents consider knowledge of Georgian to be prestigious, 35% of them prefer English, and only 5% consider knowledge of the mother tongue to be essential.

Although the public school in the village of Zinobiani has been teaching the native language at primary level since 2015, there is a lack of textbooks, visual aids and other support materials.

What can be done to save the Udi language?

1. Strengthening bilingual education is necessary – Strengthening bilingual education in the Udi community is important not only for the survival of the language, but also for the preservation of cultural identity and social integration. It is necessary to train highly qualified teachers who can not only teach the Udi language, but also use bilingual methodology to create an effective learning environment. To this end, teacher training programmes can also be set up.

2. Supporting social and cultural programmes – The survival and development of the Udi language can only be possible if various social and cultural programmes promote its use and popularisation. This should be done not only through schools and the education system, but also with the active support and participation of the whole society. For example, cultural events such as festivals, exhibitions, poetry evenings and art exhibitions will contribute to the popularisation of the language. It is then that the language becomes an important social tool, uniting and bringing together the community and its members.

3. Creation of digital resources – The preservation and popularisation of small languages using modern technologies, especially digital resources, is considered to be one of the most effective ways. Therefore, there should be websites, applications, dictionaries, textbooks and audio/video materials in Udi, which will significantly increase the vitality of the language.

4. Language documentation and research – When languages are under threat, their documentation and thorough research ensures the preservation not only of the language system, but also of the cultural heritage of the speakers of that language and its history. The process of documenting a language allows all aspects of the language to be represented, including its phonology, punctuation, syntax, morphology, vocabulary and texts, i.e. the language is systematised and passed on to future generations. Accordingly, it is necessary to systematically study the state of the Udi language and to create mechanisms for its protection.

References:

Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing.* Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.

Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing.* Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.

Egnatashvili, B. (1959). *Life of New Kartli – „Life of Kartli", Vol. II.* Tbilisi: Soviet Georgia.

Georgia, C. f. (2008). *Ethnos in Georgia.* Tbilisi: Library of the Public Defender of Georgia .

Georgia, M. S. (1986). *Georgian Soviet Encyclopedia,Vol. 10.* (I. Abashidze, Ed.) Tbilisi: Main Scientific Editorial Board of the Georgian Soviet Encyclopedia.

Hewsen, R. (1982). *Ethno-History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians.* Chicago: Chico, CA : Scholars Press.

Koryakov, Y. B. (2006). *Atlas of Caucasian Languages – Map No. 15.* Moscow: RAN. Institute of Linguistics.

Lolua, R. (2010). *Issues of the structure of the Caucasian Albanian language.* Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.

Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture.* Tbilisi: Universal.

Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture.* Tbilisi: Universal.

Bibliography:

Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing.* Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.

Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing.* Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.

Egnatashvili, B. (1959). *Life of New Kartli – „Life of Kartli", Vol. II.* Tbilisi: Soviet Georgia.

Georgia, C. f. (2008). *Ethnos in Georgia.* Tbilisi: Library of the Public Defender of Georgia .

Georgia, M. S. (1986). *Georgian Soviet Encyclopedia,Vol. 10.* (I. Abashidze, Ed.) Tbilisi: Main Scientific Editorial Board of the Georgian Soviet Encyclopedia.

Hewsen, R. (1982). *Ethno-History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians.* Chicago: Chico, CA : Scholars Press.

Koryakov, Y. B. (2006). *Atlas of Caucasian Languages – Map No. 15.* Moscow: RAN. Institute of Linguistics.

Lolua, R. (2010). *Issues of the structure of the Caucasian Albanian language.* Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.

Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture.* Tbilisi: Universal.

Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture.* Tbilisi: Universal.

ღორჯომის ხეობის მეტყველების ზოგიერთი ლექსიკური თავისებურება

კაკალა ებრალიძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი; ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: kakala.ebralidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0007-8424-7842

აბსტრაქტი: აჭარულს, როგორც ცნობილია, ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს ქართულ დიალექტთა შორის. აჭარულისთვის დამახასიათებელია დიალექტური დიფერენციაცია, იგი მდიდარია კილოკავებით. დიალექტი მუდმივად იცვლება, ცვლილებები კი ძირითადად ლექსიკის, როგორც ენის ყველაზე ცვალებად ნაწილში აისახება. დიალექტის ლექსიკაზე დაკვირვება ყოველთვის საინტერესო და სიახლისმომცემია.

ღორჯომის ხეობის მეტყველების ლოკალური შესწავლა გამოავლენს საინტერესო ლექსიკურ შრეებს. ლექსიკური მასალა გამოირჩევა არქაული სიტყვებით, ლექსიკური დიალექტიზმებით, შესამჩნევია ზანური სუბსტრატის კვალი. ხშირია უცხოენოვანი ლექსიკური ერთეულები, რაც მხარეში მიმდინარე ისტორიულ-კულტურული პროცესების ანარეკლია.

საკვანძო სიტყვები: დიალექტური ლექსიკა; არქაული ლექსიკა; ლექსიკური დიალექტიზმები; ზანური სუბსტრატი; უცხოენოვანი ლექსიკა.

* * *

შესავალი. ქართული სალიტერატურო ენა მდიდარია დიალექტებით. დიალექტური კვლევები კი ქართული ენის სრულყოფილად შესწავლის ძირითადი საშუალებათაგანია. ქართული ენის დიალექტთა შორის აჭარულს ერთ-ერთი განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. როგორც ცნობილია, სხვა დიალექტების მსგავსად, აჭარულსაც ახასიათებს დიალექტური დიფერენციაცია, რაც ძირითადად ბუნებრივი პირობებითაა განპირობებული. აქაური სოფლები ერთმანეთს მჭიდროდ ვერ ეკვრიან, ამიტომ მათ მეტყველებაში ჩნდება საგრძნობი განსხვავებულობა რაც განსაკუთრებით შესამჩნევია ლექსიკაში.

აჭარული დიალექტი მდიდარია კილოკავებით. შესაბამისად დიალექტური ლექსიკის სრულყოფილად შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება დიალექტის ლოკალურ კვლევებს. მეტყველებაზე ლოკალურად, ხეობათა მიხედვით დაკვირვება გამოავლენს არაერთ ნიუანსსა და თავისებურებას, რაც ქმნის დეტალურ სურათს. ზოგჯერ ის, რაც სალიტერატურო ენაში დავიწყებული ჩანს, შემოუნახავს და დაუცავს დიალექტებს. ამდენად დიალექტურ ლექსიკაზე დაკვირვება და მისი შესწავლა ყოველთვის სიახლისმომცემი და შესაბამისად აქტუალურია. ჩვენი კვლევის მიზანი მთიანი აჭარის ერთ-ერთი გამორჩეული და სახასიათო ხეობის – ღორჯომის მეტყველების ლექსიკური თავისებურების შესწავლაა.

ღორჯომის თემი აჭარაში, ხულოდან 15 კილომეტრში მდებარეობს და 18 სოფელს აერთიანებს, შესაბამისად ერთ-ერთი ყველაზე ხალხმრავალია აჭარის მხარეში. იგი მთიანი აჭარის უძველესი წარსულის მქონე თემია. ღორჯომის ხეობის მეტყველება ნაკლებადაა შესწავლილი. შესაბამისად მისი შესწავლა საჭირო და აუცილებელიც კია აჭარულისა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიალექტური პოტრეტის სრულყოფისათვის. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ აჭარული კილო მუდმივად იცვლება, ცვლილებები კი უპირველესად ლექსიკაში, როგორც ენის ყველაზე ცვალებად ნაწილში იჩენს თავს. ზემოაჭარულში და კონკრეტულად ღორჯომის ხეობის მეტყველებაში დღემდე დაცული არქაული ფორმები თანდათან ქრება, ბევრი მათგანი მხოლოდ მოხუცთა მეტყველებაში ისმის. ამიტომ საშურია მათი აღნუსხვა და მეცნიერული სისტემატიზაცია. შესაბამისად, ამ კი-

ლოსა და ხეობათა მეტყველების ლოკალური შესწავლა მნიშვნელოვანია ქართულ სალიტერატურო ენასა თუ ისტორიულ დიალექტებში მომხდარი ცვლილებების კვლევაში.

ღორჯომის ხეობის მეტყველებაზე დაკვირვებამ არაერთი ლექსიკური თავისებურების გამოკვეთის შესაძლებლობა მოგვცა. თვალშისაცემია ლექსიკური სიჭრელე, ცოცხალ მეტყველებაში დღემდე ცოცხალია ძველი და საშუალი ქართულის ლექსიკური ფენა, მრავლად ვხვდებით ლექსიკურ დიალექტიზმებს, შეინიშნება ზანური სუბსტრატის კვალი. გამოიყოფა უცხოენოვანი ნასესხობანი (თურქული, არაბული, სპარსული). ამგვარი კვლევები შესაძლებელს ხდის გამოვლინდეს ახალი ან მივიწყებული ლექსიკური ერთეულები.

მეთოდოლოგია. კვლევა ეყრდნობა ღორჯომის ხეობაში ჩვენ მიერ ჩაწერილ ემპირიულ მასალას. ნაშრომში გამოყენებულია ემპირიული მასალის დამუშავების, ანალიზის, აღწერის, შეფასებისა და შეპირისპირების მეთოდი.

არქაული ლექსიკური ერთეულები ღორჯომის ხეობის მეტყველებაში. ზემოაჭარული მეტყველების ლექსიკაზე დაკვირვება მრავალმხრივ საინტერესოა. მათ შორის დიალექტური ლექსიკიდან ძველქართული ლექსიკური ფენის გამოყოფა დიალექტის ისტორიის შესწავლის ერთ-ერთი მთავარი წინაპირობაა. ღორჯომის მკვიდრთა მეტყველება ლექსიკური არქაიზმების სიუხვით ხასიათდება.

სისტემებრ ისმის ზმნური ფორმა **მწადია.** მართალია, ეს ზმნა ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში აღარ გვხვდება, მაგრამ ზემოაჭარულ კილოკავზე მოსაუბრე ადამიანებს შორის დღემდე აქტიურად გამოიყენება. ძველ ქართულ **წად** ზმნურ ძირს შეესიტყვება აჭარული წად. მ-წად-ი-ა, გ-წად-ი-ა. სვანურში მის ბადალია ჰად (ნა-ჰად-უ – ნანატრი) (ნოღაიდელი 49).

ფქვილის შესანახ ჭურჭელს ღორჯომში **კიდობანს** უწოდებენ. ძველი ქართული ენის ლექსიკონში კიდობანი ზანდუკს, ყუთს აღნიშნავს. „კიდობანიდან ჩავჰყრიდით და მოდიოდა იქიდან სიმინდი“ (საბა; აბულ.; ქეგლ).

მოხუცთა მეტყველებაში ხშირად ისმის **ფერცხალი** ნეკნის მნიშვნელობით. „გამოუღეს ფერცხალი, იქიდან გააჩინა ქალი, რომელიც იყო ჰევა ანამუზი“. ძველი ქართული ენის ლექსიკონსა და საბას „სიტყვის კონაში“ ფერცხალი „გუერდს“, გვერდის წიბოს აღნიშნავს (აბულაძე; საბა).

ავაზანი – მსხვილი ხის მორისაგან გამოთლილი დიდი ვარცლი, რომელიც სოფლის საზოგადო წყაროებთან დგას. მასში წყალი გროვდება პირუტყვის სასმელად; „საქონელი ავაზანებში დალევენ წყალ“ (აბულ.; საბა; ფუტკ.).

ალიგი – ალაგი, ადგილი. „ამ ალიგებში დოუტევდენ ნახვრეტებს რომ ფეხზე დეგეხვია“ (საბა. ალაგი ეწოდების, სადა კაცი დაჯდეს ანუ დადგეს, ანუ დაიდვას რამე).

აპაური – აპეური. „ხარებს რომ უღელზე გუუკეთებენ, შეაბმენ“ (**საბა.** ტაბიკის თოკი, ხარების უღელში შესაბმელი თოკი).

ახელებს – აბრაზებს. „დაა, შენ გახელებული დიგვინახე“ (ქეგლ; ტაო).

კიდობანი – ფქვილის შესანახი სახურავიანი ყუთი. „კიდობანიდან ჩავჰყრიდით და მოდიოდა იქიდან სიმინდი“ (საბა; აბულ.; ქეგლ).

ნოქარი – სავაჭრო დაწესებულებაში მომუშავე.

საბძელი – სათივე, ორფერდა სახურავიანი ჯარგვალური ან ფიცრული შენობა თივისა და საქონლის სხვა სახის საკვების შესანახად. „საბძელი რაცაა იმის ქვეშ გამოშპა და გამოხეთქა იქა-ვრობა“ (საბა).

ყავარი – ხის სამშენებლო მასალა. „ყავარი იხურებოდა – ხეს მოჭრიდენ და დახევდენ მორებად, დააპობდენ და დაშნით გახდიდენ ყავრის სისქეზე“ **(საბა.** ქეგლ).

შილი – მაზლის ცოლი. „შილი მყავდა, არ უშავდა“ **(საბა**. მაზლის ცოლი, თანა-სძალი, „მოყუასი“).

ხარო – ხორბლეულის, მარცვლეულის შესანახი ხის სამეურნეო დანიშნულების სათავსი, ანდა ჭურჭელი. „კაკალს ხაროში შეინახავდი. ხარო რა არიდა კედელზე გაკეთებულია ფიცრით ღრმა“ **(საბა;** ქეგლ).

ჯილღა – მიწის სახვნელი იარაღი. „ჯილღა გუთნამდე იყო, ხისგან გაკეთებული, რკინის პირი იყო“ (საბა).

ლექსიკური დიალექტიზმები ღორჯომულ მეტყველებაში. იმ ლექსიკური ერთეულების პარალელურად, რომლებიც გვხვდება ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტში, ვხვდებით საკუთრივ აჭარულისთვის და ბუნებრივია, ღორჯომული მეტყველებისთვის ნიშანდობლივ ლექსიკურ დიალექტიზმებს, რომელთაც სხვა დიალექტებში პარალელები არ ეძებნება, ან თუკი დასტურდება, შინაარსობრივი ნიუანსით განსხვავდება მისგან. საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ მაგალითებს:

ათაკრვა – ნივთების ალაგება და ერთად თავმოყრა. „ათაკრულ შეშაზე მივანხობდით კეცს“.

ამოზანგული – დასვრილი. „მეიყვანეს ამოზანგული ბაღვები, დაბანა მეგენმა არ იცოდენ“.

ამოჯამვა – ამომრგვალება. „სუფრა მაქ ერთი, ხიდან არი გამოთლილი, ამოჯამული აქ გვერდები“.

ბადადები – ჩვარი, ჭინჭი. „ცხენს აფერს არ მოაბემდენ, ბადადებ შეაბმენ“.

ბებრევთი – დედულეთი, დედის სამშობლო. „ბებრევთს მივალ“.

ბიბილები – ფუსკულები. „მოქსოვნილს ბიბილებს გუუკეთევდით, აწეულ-ჩამოწეულს“.

ბიძინი – რწმენა. „მადლიანობა ისაა, შენ შენს ბიძინს რომ არ კარქავ და იმფრათ იარები“.

ბღლარძვა – ულაზათოდ, უშნოდ ქცევა. „ებღლარძუნება და არი, ჭკვა არ მუუვდა თავში“.

დაქცნილი – კუნთებდაავადებული, კუნთებგაშეშებული. „დაქცნილო, შეგიტყვე, ანაკვეთა – დანაკვეთა ხორცმა ხორცი გაკვეთა“.

კუტი-ლამბა – იგივეა, რაც ფეჩატაჲ-ხელში საჭერი უშუშო ლამპა, ჭრაქი. „კუტილამბები იყო, ნავთს ჩაასხემდი, შიგ მარლას ჩაყოფდენ“ (ფუტკ. კუტი ლამბა-ი– ჭრაქის ლამბა; ეთნ. ლ.).

მოღლიზვა – მეწყრის, ზვავის ჩამოწოლა. „ჰა მეიღლიზა სასაფლაოები“.

ორგანა – ერთგვარი თავსაფარი. „ორგანას უძახით თეთრ თავსაფარს“.

სხამპალი – მოძრაობა. „რუმ ესხამპალებულიყო ბაღვი, გააკავებდა“.

წყვატუნი – ზედმეტი მოძრაობა**.** „გერჩექ ეწყვატუნებიან ამა ცეკვა ხომ აღარ ქვია „.

ზანური სუბსტრატი ღორჯომულ მეტყველებაში. ზანურმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული ენის დასავლური კილოების ფორმირებაში. ზანური სუბსტრატის კვალი აჭარულ ლექსიკაში დღემდე შესამჩნევია. „ენათმეცნიერთა და ისტორიკოსთა გამოკვლევებიდან კარგა ხანია ცნობილია, რომ ლოკალურად ის ტერიტორია, სადაც ამჟამად გურულები და აჭარლები არიან დასახლებული, ძველად ზანურ მოსახლეობას ეჭირა“ (ნიჟარაძე, 1975, p. 23) ზანური სუბსტრატის კვალი შეინიშნება ღორჯომულშიც. საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ მაგალითებს:

ბადიში – შვილიშვილი. „თამუნაი ჩემი გოგოიდან ბადიშია“.

ბოგი / ბოგა – დიდი ხე. „ბოგას დავდგამდით, ბოგა დიდი ხეა, დიდ ჭერს დაასობდენ და შუა ზეით დეიდგემდენ თივას“ (1. უბრალო ხის თარო ჯამ-ჭურჭლისათვის. 2. ლაზ. მაღალ ხეზე სახელდახელოდ, თაროსავით გადებული ხე სკის შემოსადგმელად).

გიდელი – გოდორი. „გიდელში იკრიფება ხეზე ეიტან სხალ, ვაშლს და გამეიცლება“ (მოგრძო, კონუსისებური, პირგანიერი და ძირწაწვეტებული უყურო კალათა; თანდ., ლაზ.; ფუტკ.).

დადე – ხელისმომკიდე ქორწილში. „დადემ წამოჰპატიჟოსნა ხალხი“ (ქორწილში დედოფლის პირველი გამყოლი და მომვლელი ქალი დედოფლის ახლობელთაგან).

კარდალა – ქვაბი. „კარდალაში ჩაასხემდი წყალს“ (თანდ. კარდალა(ი) – სპილენძის დიდი ქვაბი).

ოჭივარა – ჭოჭინა. „ჩემი ციციები ოჭივარას დააჩვიეს“.

ტაროსი – ამინდი. „ვიტყოდით კარგი ტაროსია, აბარგვა დევწყოთო“ (საბა. ტაროსი -„არს ამინდის მსგავსი მოგზაურთათვის, კეთილი დარი თუ ბოროტი ზღვასა, თუ ჴმელზე შეხუდეს“).

ქერეჭი – ქერქი (მჭადის, პურის, ხის...), კანი. „ხაპი ისაა, სქელი ქერეჭი რომ აქ“ (შდრ. საბა; ქეგლ; ფუტკ.; თანდ., ლაზ.).

ღარა – წყლის სადინარი. „წისქვილი გვქონდა ღელეში. შედგებოდა ღარაზე, შეუშვებდი წყალს“ (თანდ. ლაზ.).

უცხოენოვანი ლექსიკური ერთეულები ზემოაჭარულ მეტყველებაში. აჭარული დიალექტი საუკუნეების განმავლობაში განიცდიდა თურქული ენის გავლენას, ეს გავლენა კი ყველაზე ხელშესახებად ლექსიკაზე აისახა. ყველა რელიგიური წესის შესრულება არაბულ-თურქულ ენაზე მიმდი-

ნარეობდა. ბუნებრივია, ამას მოჰყვა თურქული ჩვეულებების გავრცელება აჭარელთა ყოფაში. ამ ჩვეულებათა შესრულება კი შესაბამის არაბულ ლექსიკას მოითხოვდა. ამ გზით შემოვიდა და დამკვიდრდა აღმოსავლური ლექსიკა აჭარულში. თურქული, არაბული და სპარსული ლექსიკა უხვადაა წარმოდგენილი ღორჯომულ მეტყველებაში. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამდენიმე მათგანს.

თურქული ენიდან შემოსული ლექსიკური ერთეულები

ანჯახ – ძლივს, ძლივსძლივობით. „ჰალა ერთი საათი უკლია, ანჯახ ჩავალ“.

ბაჯიკო – და, დაიკო, თავაზიანი მიმართვა ქალისთვის. „ბაჯიკო დათ რომ მიიღებ, იმას ქვია“ (ფუტკ.; ტაო).

ბოლათ – ბლომად, მრავლად, უხვად. „სიბოლე გამოვდა ქვეყანაში, ყველაფერი ბოლაია, ბევრია“.

გელინი – რძალი. „მაამთილი გენილის მამას მისცემდა დიდძალ თანხას“ (კლარჯ.; ფუტკ.; თანდ., ლაზ.).

გერჩექ – ნამდვილად. „რა ბლაყური იყო გერჩექ“ (კლარჯ.; ფუტკ.).

დემირჩი – მჭედელი. „ჩემი ბაბუა იყო დელი დემირჩი“.

თავანი – შენობის ნაწილი: არე-სხვენსა და სახურავს შორის. „სახლი გადაბურე, თავანი, ბეღელი მიაყოლე“ (ფუტკ.; ტაო; კლარჯ.).

თირფანი – ცელი. **„**ადრე ჭალობაზე თირფანით ცელავდნენ“ (ფუტკ.; ტაო; შავშ.).

ინათიანი – ჯიუტი. „ე რამხელა ინათიანიაო ვიტყვით“ (ფუტკ.).

მერთეგი – საფლავის ფიცარი. „იმის მემრე სასაფლაოს მოვთხრით და ვუკეთებთ მერთეგ, რომ მიწა არ დაახავდეს“ (ფუტკ.; კლარჯ.).

ოდა – ოთახი. „სტუმრები ბევრი იყვნენ, ბევრი ოდები იყო“.

სირმა – ოქრომკედი. „ქორწილში ჩამაცვეს კაბა, ემე, განიერი, წელზედა მოსირმული, მოთახუმვილი“ (საბა).

ფახრაჯა – სპილენძის ჭურჭელი, ქვაბი. „ფახრაჯაი გვაქვს – ბუხარში წყალ ჩაასხემდი და მუუდგემდი“ (ფუტკ.; ტაო).

ფუსკულები – ძაფის კონა. „ლამბუჩკისას ფუსკულებს დავაბემდით, ბევრი ჰალი უნდოდა“ (საბა. ფუტკ.; თანდ.; ლაზ.).

ქეფინი – სუდარა. „ქეფინს აცმენ კდარს და 12 მეტრო ნაჭერში ახვევენ“.

ქუმა – ჩურჩხელა. „ბათუმ წასლიხან გავაკეთებ ქუმას და წევღებ“. (თანდ. ლაზ – ქუმე, ფუტკ.; ეთნ.ლ.).

ყაზმა – გრძელპირა თოხი. „ყანობა გაზაფხულზე ყაზმას ვიყენებდით, გუთანს და ხარს“ (ფუტკ.).

ყათი – ფენა, პირი. „მიტკალში, ქეფინში გაახვევენ მკდარს“. (ფუტკ. კლარჯ.; შავშ.; ტაო).

ყაიში – სარტყელი. „თასმას ბიზით გავრეცხდით, მერე დავაბამდით ყაიშებს, რაც ამაგრებს, რომ არ გაგძვრეს“ (ფუტკ.).

ჩინგანა – ცელქი, მოუსვენარი. „ცელქს ვეტყვით ჩინგანა ბაღვი, ნახსი ბაღვი, ბეჩი ძალიან“ (ფუტკ.; კ. თქმ.).

ხალი – ხალიჩა, ფარდაგი. „საწოლთან ხალს დავაფენდით“.

ღორჯომის ხეობის მეყველებაში არაერთი **არაბული სიტყვა** დასტურდება. ნაწილი თურქული ენის გზით შემოვიდა ქართულ ენობრივ სინამდვილეში. ჰელბეთ, ტვაღი, იბრეთი, ყაბული, ყიამეთი, თერეფი, ჯანაზა, მელაიქი, სეჯდე, თექმილი, ხასი, ჩინი, ლაღაბი, შეიდი, მერაყი...

ასლი – ნამდვილი, წმინდა, ხალასი. „ჩემი დიდი ბაბუაი ასლი ხოჯა იყო“ (ქეგლ, ფუტკ.).

ბედჲავა – ტყუილად, ტყუილ-უბრალოდ. „ბედიავა ლაპარიკობ, ადრე უფრო ბევრი ჰალი იყო“.

ევლია – მუს. დიდად ღვთისმოსავი, წმინდანი, მადლიანი. „ისეთი ხოჯა გვყავდა, მართლა ევლია იყო“ (კლარჯ.; ფუტკ.).

თაბუთი – კუბო, საკაცე, უწინ ინახებოდა მეჩეთში. „კდარს თაბუთზე დადებდენ. კუბოსავეთ ფორმა აქვს“ (ნ. საბა საკაცე თაბუთ; ფუტკ.; კლარჯ.).

თერეფი – მხარე, კიდე, გვერდი. „მერვე დღეს დედასთან გაჰყვებიან ქმრის თერეფიდან ხალხი“ (ფუტკ.; ტაო.; კლარჯ.).

მერაყი – 1. დარდი, წუხილი. „ბავშვმა იმერაყა დედა და მამა“. 2. სურვილი, ინტერესი. (ფუტკ.; კლარჯ.).

სედეყე – მუს. ღარიბ-ღატაკისთვის, გლახისთვის გაცემული წყალობა, მოწყალება, გასაკითხი. „ყველა მუსლიმის ვალია სედეყე მისცეს გაჭირვებულს“.

სელგაჰი – წყალდიდობა, ღელეებისა და მდინარეების ადიდების შედეგად ნათესებისა და სათიბების წალეკვა. „ნუხმა დიდი კიდობანი გააკეთა, მოვდა სელგაჰი და ქვეყანა აწია“.

სეჯდე – ღვთისადმი თაყვანისცემის, ლოცვის აღსავლენად გამოყენებული

პატარა ნოხი, ტყავი, ფოსტი. „უბრძანა ღმერთმა მელეიქებს: – გახვალთ და იმ ძეგლს მუხლებზე სეჯდეს გაუკეთებთ“.

ტვაღი – საქორწინო ფატა. „ტვაღის მოხდა იყო ძველად“ (ფუტკ.; ეთნ. ლ.).

ჯანაზა – ლოცვა მიცვალებულის დამარხვის წინ. „ჯანაზა გამოცხადდება მეზობელთან მივალთ და ლოცვას წევკითხავთ“.

სპარსული ლექსიკური ერთეულებია: ბერბათი, შეფიშმანება, ქილერი, ზოვლი, უსტა, კარდალა, ზოფა, ჩინი, ახორი, უსკურა...

ახორი – ბოსელი. „ახორ ქვეშ ტვარიებში უჟმური წამეკრაო“ (ქეგლ. თანდ. ლაზ.**).**

ბეთი – მახინჯი, უშნო, უგვანო, საძაგელი. „ბეთ კაცზე ვიტყვით რა დაჯღარკულიაო“. (კლარჯ.; ფუტკ.).

ბერბათი – უსუფთაო. „ბინძურზე ბაყლიანს ვიტყვით, ბერბათი, ლელეუნი მაქ სახლი-კარიო“.

ბიბერი – პიმპილი, წიწაკა. „შორვებში ბიბერს არ ვუზამთ, ფერი ეცლება“ (ფუტკ.; ტაო; შავშ.).

გადაფიშმანება – გადაფიქრება, გადათქმა. „კაც რომ დაპირდები, იმა გადაფიშმანება არ უნდა“.

ზოფა – ჯოხი, წკეპლი. „ბებიას მოვპარევდი ნაჭრებს. თუ გამიგებდა მომხდებოდა ზოფაი“ (ფუტკ.; ტაო; თანდ., ლაზ.).

სადე – უბრალო, მარტივი, სადა. „დედოფლებს სადე კაბებს ჩაგვაცვემდენ“.

უსკურა – ღრმა ჯამი, სპილენძის მაღალი თეფში. „უსკურაი გამომიტანეო, მამამთილმა უთხრა“.

ქილერი – სარძიე, სათავსო რძის პროდუქტების შესატანად. „სარძიე ოდა იყო ქილერი“ (ფუტკ.; ეთნ. ლ.).

ჰამანქი – თითქმის. „ჰამანქი დევეწიე, მარა მაინც გამასწრო“.

აღსანიშნავია, რომ თურქულ-არაბულ-სპარსული წარმოშობის სიტყვები ძირითადად მოხუცთა მეტყველებაში გვხვდება და ზოგჯერ მშობლიური ქართული წარმოშობის სიტყვების პარალელურად გამოიყენება. ამ რიგისაა ალთუნი – ოქრო, გუგუმი – თუნგი, დელი – გიჟი, დუნია – ქვეყანა და სხვა.

დასკვნა: ზემოაჭარული მეტყველების ლოკალურად, ხეობათა მიხედვით თქმა-ქცევის დონეზე შესწავლა არაერთ საინტერესო ლექსიკურ დანაშრევს გამოკვეთს. არაერთი არქაული სიტყვა, რომელიც სალიტერატურო ენაში არ გვხვდება, ან დავიწყებასაა მიცემული, ღორჯომულ მეტყველებაში დღემდე ცოცხალია. მრავლად გამოიყოფა ლექსიკური დიალექტიზმები. ხელშესახებია ზანური სუბსტრატის კვალი. ისტორიული წარსულით, უცხო ენობრივი კონტაქტებით აიხსნება თურქული და თურქულის გზით აჭარულში და შესაბამისად, ღორჯომულში დამკვიდრებული არაბულ-სპარსული ლექსიკა. დიალექტური ლექსიკის ლოკალურად შესწავლა ახალი ან მივიწყებული ლექსიკური ერთეულების გამოვლენის საშუალებაა, რაც სალიტერატურო ენის სიტყვის მარაგის გამდიდრების საფუძველია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბულაძე , ი. (1973). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი.* თბილისი: მეცნიერება.

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიური კვლევის ცენტრი. (2018). *ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი აჭარა.* ბათუმი.

თანდილავა , ა. (2013). *ლაზური ლექსიკონი „ლაზური ნენაფუნა“.* თბილისი.

კალანდია, თ. (2007). *2000 ლაზური სიტყვა.* თბილისი.

ნიჟარაძე, შ. (1971). *ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა.* ბათუმი.

ნიჟარაძე, შ. (1975). *აჭარული დიალექტი.* ბათუმი: საბჭოთა აჭარა.

ნოღაიდელი, ნ. (2004). აჭარული დიალექტის საერთო ქართველურ ლექსიკასთან მიმართების საკითხებისათვის. In ბ. შ. უნივერსიტეტი, *შრომები. ტ. VI* (p. 49). ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი .

საბა. (1943). *სიტყვის კონა ქართული, რომელი არს ლექსიკონი.* თბილისი: საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა.

ფაღავა მამია, ც. მ. (2022). *ქართული ენის შავშური დიალექტი.* ბათუმი .

ფაღავა მამია, ც. მ. (2023). *ქართული ენის კლარჯული დიალექტი.* თბილისი: „მერიდიანი“.

ფაღავა, მ., ცინცაძე, მ., ბარამიძე, მ., ჩოხარაძე, მ., შიოშვილი, თ., ხალვაში, რ., . . . კარალიძე, ჯ. (2020). *ტაო.* ბათუმი: მერიდიანი.

ფუტკარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული ტ. I.* ბათუმი: აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა.

ქეგლ. (n.d.). *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი.*

SOME LEXICAL FEATURES OF THE SPEECH OF THE GHORJOMI GORGE

KAKALA EBRALIDZE
PHD student at Batumi Shota Rustaveli
State University; Researcher at
Niko Berdzenishvili Institute
E-mail: kakala.ebralidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0007-8424-7842

Abstract: Ajarian holds a prominent position among the Georgian dialects. It is distinguished by significant dialectal differentiation and is notably rich in subdialects. Like all living linguistic systems, the Ajarian dialect is subject to constant change, with lexical shifts being particularly pronounced, given that vocabulary is the most dynamic component of language. The study of the dialect's lexicon remains a consistently valuable endeavor, providing both scholarly interest and new linguistic insights.

The detailed study of dialects assigns particular significance to localized research, as it elucidates specific speech forms and features, thereby contributing to the comprehensive and nuanced portrayal of a given dialect. The present study, „Some Lexical Features of the Speech of the Ghorjomi Valley," focuses on the lexical characteristics of the speech of the inhabitants of the Ghorjomi Valley – a distinct and emblematic subregion of Upper Ajara. To date, the speech of the Ghorjomi Valley has remained relatively underexplored within Georgian dialectology. This research is grounded in empirical data collected through fieldwork conducted by the author in the valley. A localized, discourse-level investigation of the Ghorjomi speech reveals numerous noteworthy lexical strata. In many instances, elements that appear to have faded from the standard literary language persist in the dialectal forms, thereby enriching our understanding of linguistic continuity and variation.

The lexical material of the Ghorjomi Valley is distinguished by the presence of archaic words and lexical dialectisms, alongside traces of a Zan (Megrelian-Laz) substratum. Foreign lexical elements are also frequent, reflecting the historical and cultural processes that have unfolded in the region over time.

Key words: Dialectal Lexicon; Archaic Vocabulary; Lexical Dialectisms; Foreign Lexical Elements.

* * *

Introduction. The Georgian literary language is rich in dialects, and dialectological research serves as one of the primary means for the comprehensive study of the Georgian language. Among the various Georgian dialects, the Ajarian dialect holds a particularly significant place.

As is well known, like other dialects, Ajarian also exhibits dialectal differentiation, which is primarily determined by natural and geographic conditions. The villages in this region are not closely connected to one another, resulting in noticeable variation in their speech – most prominently observed in the lexicon. The Ajarian dialect is characterized by a rich diversity of subdialects. Accordingly, localized studies of the dialect are of particular importance for the comprehensive investigation of dialectal vocabulary. Observing speech at the local level – especially by valleys – reveals numerous nuances and distinctive features, thereby contributing to a more detailed linguistic portrait. At times, dialects preserve and safeguard lexical elements that appear to be forgotten or obsolete in the literary language. Therefore, the observation and study of dialectal vocabulary consistently offer new insights and remain highly relevant. The aim of the present study is to explore the lexical particularities of speech in the Ghorjomi Valley – one of the most distinctive and characteristic areas of mountainous Ajara.

The Ghorjomi community is located in Ajara, approximately 15 kilometers from Khulo, and comprises 18 villages, making it one of the most populous communities in the region. It is also one of the oldest settlements in mountainous Ajara.

The speech of the Ghorjomi Valley has been relatively underexplored. Therefore, its investigation is both necessary and essential for completing the dialectal profile of Ajara and, more broadly, of south-western Georgia. It is also important to consider that the Ajarian dialect is in a constant state of change, with such changes primarily reflected in the lexicon – the most dynamic component of language.

In Upper Ajara, and particularly in the Ghorjomi Valley, many archaic forms have survived, though they are gradually disappearing and are now mostly preserved in the speech of the elderly. Consequently, it is imperative to document and systematically analyze these elements.

The localized study of this dialect and the speech of individual valleys thus plays a significant role in tracing linguistic change within both the Georgian literary language and its historical dialects.

Observation of the speech in the Ghorjomi Valley has enabled the identification of numerous lexical particularities. Notable is the lexical diversity, with layers of Old and Middle Georgian vocabulary still actively used in contemporary spoken language. A significant number of lexical dialectisms are present, alongside traces of a Zan (Mingrelian-Laz) substratum. Additionally, borrowings from foreign languages – particularly Turkish, Arabic, and Persian – are clearly evident. Such studies make it possible to uncover both previously undocumented and long-forgotten lexical units.

Methodology. The study is based on empirical material recorded by the authors in the Ghorjomi Valley. The research employs methods of empirical data processing, analysis, description, evaluation, and comparison.

Archaic Lexical Units in the Speech of the Ghorjomi Valley. The study of the lexicon of Upper Ajarian speech offers insights of considerable interest. Among these, the identification of Old Georgian lexical strata within the dialectal vocabulary constitutes a key precondition for exploring the historical development of the dialect.

The speech of Ghorjomi Valley inhabitants is particularly notable for its abundance of lexical archaisms.

The verb form „mtsadia“ is heard regularly in the speech of the region. Although this verb no longer appears in Modern Georgian literary language, it remains in active use among speakers of the Upper Ajarian dialect. The Ajarian form „tsad“ corresponds to the Old Georgian verb root tsad-. Examples include m-tsad-i-a (“I desire“) and g-tsad-i-a (“you desire“). A comparable form exists in Svan, where had (as in na-had-u, meaning „desired“ or „longed-for“) serves a similar semantic function (Noghaideli, 2004:49).

In Upper Ajarian, the term **kidobani** is used to refer to a container for storing flour. In Old Georgian lexicons, **kidobani** denoted a chest or box. For example: „kidobanidan chavkh’rdit da modioda ikidan simindi“ (“We would scoop it from the kidobani, and corn would come out“) (Saba; Abul.; KEGL).

In the speech of the elderly, the word **pertskhali** is frequently used to denote the **rib**. For instance: „Gamouges pertskali, ikidan gaachina kali, romelits iko Heva anamusi“ (“He took out the rib, and from it created the woman who was Eve the firstborn“). In the Old Georgian lexicon and in Saba’s Dictionary of Words, pertskhali is defined as „guerdi“, referring to the side or the rib of the body (Abuladze, 1973; Saba, 1943).

Archaic forms are frequently encountered in local speech. We will now present several examples: **beri, apauri, kanughi, nokhari, echo, qavari, kharo, jilgha…**

Lexical Dialectisms in the Speech of the Ghorjomi Gorge. Alongside the lexical units found in various dialects of the Georgian language, we encounter lexical dialectisms that are distinctive to Ajarian and, naturally, to the speech of the Ghorjomi Gorge. These words do not have parallels in other dialects or, if parallels exist, they differ significantly in their semantic nuances. For illustration, we present the following examples:

Amojamva – rounding, smoothing out.“Supra mak erti, khidan ari gamot’lili, amojamuli ak gverdebi“ (“I have a table, carved from wood; its sides are rounded.“).

Badadebi – rags, scraps of cloth. „Tskhens apers ar moabemden. Badadeb sheabmen“ (“They didn’t tie anything proper to the horse – just scraps of cloth“).

Bebrevti – mother’s ancestral homeland (matrilineal origin).

Bidzini – faith, belief. „Shen shens bidzins rom ar karkav da imprat iarebi“ (“Because you don’t keep to your faith, you wander around in vain“).

Similar lexemes include: Daktsnili, Kutilamba, Patsatsala, Sachite, Sikhma, Sanametro, Dzeridede, Tsde…

The Zan Substrate in the Speech of the Ghorjomi Gorge. The Zan language played a significant role in the development of the western dialects of Georgian. Traces of the Zan substrate remain clearly observable in Ajarian vocabulary to this day. As Nizharadze notes, „This is to be expected, as like Gurian, Ajarian is situated along the Black Sea coast, where the Zan population resided continuously“ (Nizharadze, 1971). Elements of the Zan substrate can also be found in the speech of the Ghorjomi Gorge. The following examples are presented for illustration:

Badishi – grandchild. „Tamunai chemi gogoidan badishia.“(“Tamuna is my granddaughter from my daughter“).

Bogi / Boga – a large tree.“Bogas davdgamdit, boga didi khea, did ch’ers daasobden da shua zeit deidgebden t’ivas.“ (“We would place the boga – a large tree trunk – as the main beam, and they’d stack hay in the middle, above it“).

K’erechi – crust or outer layer (of cornbread, bread, wood, or skin). „Khapi isaa, skheli k’erechi rom ak.“(“Khapi is that – the thick crust it has“) (Saba; KEGL; Futk).

Foreign Lexical Elements in the speech of the Ghorjomi Gorge. The Ajarian dialect has been influenced by the Turkish language for centuries, and this influence is most visibly reflected in its vocabulary. Religious rituals were traditionally performed in Arabic and Turkish, which naturally led to the spread of Turkish customs in everyday Ajarian life. The performance of these customs, in turn, required the use of relevant Arabic vocabulary. In this way, Eastern lexical elements entered the Ajarian dialect. Turkish, Arabic, and Persian vocabulary is abundantly present in the speech of the Ghorjomi Gorge.

Lexical borrowings from Turkish:

Anjakh (Turk.) – barely, with great difficulty. **Bajiko** (Turk.) – sister, dear sister; **Gelini (**Turk.) – bride, daughter-in-law. **Demirchi** (Turk.) – blacksmith. **Mertegi** (Turk.) **–** grave plank and others.

Lexical borrowings from Arabic:

Adeti (arab.) **–** custom. **Gameraqianeba** (arab.) – to become sorrowful. **Teqmili** (arab.) – complete, **Selgahi** (arab.) **–** flood. **Janaza** (arab.) – funeral prayer and others.

Lexical borrowings from Persian:

Akhori (pers.) **–** cattle shed. **Bet’i** (pers.) **–** ugly. **Biberi** (pers.) **–** pepper. **Chivti** (pers.) **–** a pair and others.

It is noteworthy that words of Turkish, Arabic, and Persian origin are primarily found in the speech of the elderly, and in some cases appear alongside native Georgian equivalents. Examples of such lexical items include altuni (gold), gugumi (copper pot), deli (mad), dunia (world), and others.

Conclusion: A localized, gorge-based study of Upper Ajarian speech at the level of verbal expression reveals numerous notable lexical layers. Many archaic words that are absent from or forgotten in the standard literary language remain alive in the speech of the Ghorjomi Gorge. A wide range of lexical dialectisms emerges, and traces of a Zan substrate are clearly observable. The presence of Arabic and Persian vocabulary – introduced through Turkish influence – is explained by historical contact with foreign languages. The localized study of dialectal vocabulary serves as a means of identifying new or forgotten lexical items, providing a foundation for enriching the lexicon of the Georgian literary language.

Bibliography:

abuladze, i. (1973). *Dictionary of the Old Georgian Language [dzveli kartuli enis leksikoni].* Tbilisi: Metsniereba.

Batumi Shota Rustaveli State University, F. o. (2018). *Ethnological Lexicon of the Georgian People: Ajara [kartveli khalkhis etnologiuri leksikoni: Ajara].* Batumi.

Explanatory Dictionary of the Georgian Language [kartuli enis ganmartebiti leksikoni]. (б.д.).

Kalandia, T. (2007). *2 000 Laz Words: Lexicographical Material [2 000 lazuri sityva].* Tbilisi: Artanuji.

Nijaradze, s. (1971). *Dictonary of the Ajarian Dialect of the Georgian Language [kartuli enis Ajaruli dialekti: leksikoni].* Batumi: Sabchota Ajara.

Nijaradze, S. (1975). *Ajarian Dialect [Ajaruli dialekti].* Batumi.

Noghaideli, N. (2004). *On the Relationship of the Ajarian Dialect to the Common Georgian Lexicon [Ajaruli dialectis saerto kartvelur leksikastan mimartebis sakitxebistvis].* Batumi.

Paghava, M., & Tsintsadze, M. (2022). *Georgian Language Shavshian Dialect [kartuli enis shavshuri dialekti].* Batumi: Meridiani.

Paghava, M., & Tsintsadze, M. (2023). *Georgian Language Klarjeti Dialect [kartuli enis klarjuli dialekti] .* Batumi: Meridiani.

Phutkaradze, S. (1993). *Chveneburis' Georgian [chveneburebis kartuli].* Batumi: Ajara Journal and Newspaper Publishing House.

Saba. (1943). *„Sityvis Kona" Lexicon ["sitqvis kona" leksikoni] .* Tbilisi: State Publishing House of the Georgian SSR.

Tandilava, A. (2013). *Laz Dictionary „Lazuri Nenafuna" [lazuri leksikoni „lazuri nenafuna"].* Tbilisi.

დრო-სივრცული პარადიგმა ლიტერატურული ნაწარმოების კინოადაპტაციაში

თამარ კახეთელიძე
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის (გერმანული ფილოლოგიის) დოქტორანტი; თსუ ბიბლიოთეკის იშვიათ გამოცემათა განყოფილების უფროსი ბიბლიოთეკარი (უფროსი სპეციალისტი),
ელ-ფოსტა: tamar.kakhetelidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0006-3870-8751

აბსტრაქტი: ჩვენი კვლევის ობიექტში ლიტერატურულ ეკრანიზაციებში დრო-სივრცული პარადიგმის ანალიზი ექცევა, რომელიც ნათელს მოჰფენს, თუ რა ხერხებითაა შესაძლებელი, ლიტერატურული ტექსტის ნარატიული სტრუქტურები ვიზუალურ ფორმატში გარდაიქმნას და რა გავლენას მოახდენს ყოველივე დროისა და სივრცის აღქმაზე. ლიტერატურული ნაწარმოებების კინოადაპტაციაში, დროითი პერსპექტივები და სივრცითი განლაგება წამყვანი მნიშვნელობის მქონე ელემენტებს წარმოადგენენ, რომლებიც როგორც პერსონაჟების განვითარებაზე, ასევე თხრობის თემატურ გაშლაზე ახდენენ გავლენას. ლიტერატურული ნაწარმოები ხასიათდება კომპლექსური, არაწრფივი ნარატიული სტრუქტურებით, მათ შორის, რეტროსპექტიულობით (ფლეშბექი), წინადროულობით (დროში წინ გასწრება), პროლეპსისითა და პარალელური სიუჟეტებით, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს, გაითავისოს პერსონაჟისა და სიუჟეტის განვითარების ხაზი. ამრიგად, ფილმად გარდაქმნის პროცესში ლიტერატურული ნაწარმოების დროითი და სივრცული პერსპექტივების ცვლილებათა გზებს ვიკვლევთ. ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ დრო სივრცის გარეშე და პირიქით ვერ იარსებებს. თუმცა მედიალურ ფორმირებებში ხშირია სივრცისა და დროის ლიტერატურული ნაწარმოების ავტორისაგან განსხვავებული აღქმა, განსაკუთრებით ფილმის გადაღებისა და შექმნის პროცესში, ვინაიდან გასათვალისწინებელია რიგი კინოტექნიკური მახასიათებლები.

საკვანძო სიტყვები: დრო-სივრცული პარადიგმა; კინოადაპტაცია; ინტერმედიალობა.

* * *

შესავალი: თანამედროვე, პროგრესულ ეპოქაში სხვადასხვა მედიაფორმასა თუ სივრცეებს შორის საზღვრები გახსნილია. ამ პერსპექტივიდან აქტუალობას იძენს ლიტერატურული ნაწარმოების ეკრანიზაცია, რომელიც ხშირად მოიცავს ლიტერატურის, კინოს, თეატრის, ზოგჯერ კი ვიდეოთამაშების, კომიქსების, ანიმაციების ელემენტებსაც კი, სადაც ხშირად ვაწყდებით ნარატიული თხრობისა და ვიზუალური ტექნიკის შერწყმას.

ლიტერატურული ნაწარმოებების ფორმირებებს შესაძლოა, არა მხოლოდ ფილმების ან სატელევიზიო სერიების, არამედ პოდკასტების, რადიოპიესების, თეატრალური დადგმებისა და საოპერო ლიბრეტოების სახითაც შევხვდეთ. მედიაფორმების ასეთი მრავალფეროვნება შესაძლებელს ხდის სიუჟეტი, ამბავი სხვადასხვა გზით გადმოიცეს და სხვადასხვა სამიზნე ჯგუფზე მიემართებოდეს. აქვე, აქტიურდება ინტერმედიალობის კონცეპტიც, რაც გულისხმობს, რომ როდესაც ლიტერატურული ნაწარმოები სხვა მედია ფორმაში გარდაიქმნება, როგორიცაა ფილმი ან თეატრალური დადგმა, ჩნდება ახალი კონტექსტი, რომელსაც ორიგინალი ნაწარმოების კონტექსტისა და მნიშვნელობის შეცვლაც კი შეუძლია.

ლიტერატურული წყაროების მიმოხილვა და მეთოდოლოგია: საკვლევი თემის ირგვლივ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ, დავეყრდნოთ ინტერმედიალობის ცნების დამმკვიდრებლებს, ინტერმედიალური პროცესების მკვლევრებს, როგორებიც არიან ი. რაიევსკი, ი. პეხი. ამასთან, მივმართავთ

შედარების მეთოდს. აქვე, დრო-სივრცული მიმართებების უფრო მეტი თვალსაჩინოებისათვის და საკითხის უკეთ წარმოჩენის მიზნით მოვიშველიებთ ჟენეტის, ბახტინისა და ლოტმანის შეხედულებებს.

მსჯელობა და შედეგები: ჩვენი კვლევის ობიექტში ლიტერატურულ ეკრანიზაციებში დრო-სივრცული პარადიგმის ანალიზი ექცევა, რომელიც ნათელს მოჰფენს, თუ რა ხერხებითაა შესაძლებელი, ლიტერატურული ტექსტის ნარატიული სტრუქტურები ვიზუალურ ფორმატში გარდაიქმნას, თუ რა გავლენას იქონიებს ყოველივე დროისა და სივრცის აღქმაზე. ლიტერატურული ნაწარმოებების კინოადაპტაციაში, დროითი პერსპექტივები და სივრცითი განლაგება არსებით ელემენტებს წარმოადგენენ, რომლებიც როგორც პერსონაჟების განვითარებაზე, ასევე თხრობის თემატურ გაშლაზე ზემოქმედებენ. ლიტერატურული ნაწარმოები ხასიათდება კომპლექსური, არაწრფივი ნარატიული სტრუქტურებით, მათ შორის, რეტროსპექტიულობით (ფლეშბექებით), წინადროულობით (დროში წინ გასწრება) პროლეპსისითა და პარალელური სიუჟეტებით, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს, გაითავისოს პერსონაჟისა და სიუჟეტის განვითარების ხაზი. ამრიგად, ფილმად გარდაქმნის პროცესში ლიტერატურული ნაწარმოების დროითი პერსპექტივების ცვლილებათა გზებს ვიკვლევთ.

რაც შეეხება, სივრცეს, იგი დროსთან ერთად სიმბოლურად დატვირთულია და ხშირად პერსონაჟების შინაგან კონფლიქტებს ასახავს. ფილმის ნარატივში მას დიდი ყურადღება და მნიშვნელობა ენიჭება. ფერები, სინათლე და კამერის პერსპექტივები ხელს უწყობს სივრცული განწყობის, ატმოსფეროს შექმნას. მაგალითისათვის, ბნელი, ვიწრო სივრცე საფრთხისა და დისტანციურობის, გარიყულობის, ხოლო ღია, ნათელი სივრცე თავისუფლებისა და ახალი შესაძლებლობების სიმბოლოდ შესაძლოა მოგვევლინოს. ამასთან, მოსალოდნელია, რეალური და ფიქციური სივრცეები ერთმანეთს შეუპირისპირდნენ. ამრიგად, ვიზუალური ტექნიკა სიუჟეტისა და გმირების ინტერპრეტაციის გასაღებად გვევლინება. აქცენტს, ამ კუთხით ლიტერატურულ ნაწარმოებსა და ეკრანიზაციას შორის წარმოქმნილ მსგავსებებსა და განსხვავებებზე გავაკეთებთ.

თანამედროვე კინოინდუსტრიაში, ტექნიკური ჟანრების განვითარების ეპოქაში ლიტერატურული ტექსტის ეკრანიზაციას ხშირად მიმართავენ, სადაც სცენარისტი ლიტერატურულ სიუჟეტს ეყრდნობა. ლიტერატურული ტექსტისგან განსხვავებით ფილმი ამბავს გვიყვება ვიზუალურად, განსხვავებული სცენური ხერხების საშუალებით. აღსანიშნავია ისიც, რომ მხატვრული ტექსტის ნარატივის ფილმში ტრანსფორმირების პროცესში დრო-სივრცული მიმართებები, მოქმედებათა თანამიმდევრობა, შინაარსობრივი, ენობრივი სტრუქტურა ცვლილებას განიცდის, ვინაიდან ორი ურთიერთგანსხვავებული მედიის მიმართება ამ ცვლილებას იმთავითვე გულისხმობს, სადაც იკვეთება სწორედ ის კონტრასტი, რომელიც გამოხატავს კონკრეტული ტექსტის სახეობის, ჟანრის თავისებურებას.

დროისა და სივრცის განმარტებისას ვეყრდნობით ფრანგი ლიტერატურათმცოდნე, თხრობის თეორიის, „ლიტერატურის უტოპიის“ ავტორის ჟერარ ჟენეტის მოსაზრებებს. დროითი ასპექტების განხილვისას ავტორი გამოყოფს რამდენიმე მნიშვნელოვან ასპექტს, შემოაქვს ახალი ცნებები: თხრობის თანმიმდევრობა, ხანგრძლივობა, სიხშირე. ამბავი შესაძლოა სხვადასხვა თანრიგითა და მონაცვლეობით გადმოიცეს, რაც ჩვენი საკვლევი თემიდან გამომდინარე მეტად მოსალოდნელია, ვინაიდან კინოხელოვნებაში მონტაჟის ტექნიკის წყალობით მოვლენა ფლეშბექებით, ანალეფსისებით ან წინ გასწრებით, ერთგვარი პროლეფსისით ხასიათდება (შდრ. ბერძული, 2019: 44-46). ხანგრძლივობა მიემართება თხრობის დროსა და სიუჟეტურ დროს. ავტორი რამდენიმე ფორმას გამოყოფს: დროში გაწელილი ამბავი – თხრობის დრო ტექსტის სიუჟეტურ დროზე უფრო ხანგრძლივია; შემაჯამებელი თხრობა – თხრობის დრო მოთხრობილ დროზე ხანმოკლეა; ელიფსისური დრო – თხრობა თითქოს ერთ ადგილას ჩერდება, მაშინ როდესაც მოქმედება ანუ სიუჟეტური დრო გრძელდება; პაუზა – თხრობა გრძელდება, მოქმედება ჩერდება. რაც შეეხება სიხშირეს, შესაძლოა მოთხრობილი ამბავი ერთხელ ან მრავალჯერ მოხდეს. ჟენეტი განასხვავებს: განმეორებადი თხრობის დისკურსი – განმეორებით მოყოლა, ხსენება რისამე, რაც მოხდა ერთხელ, იტერაციული თხრობა – როდესაც ერთხელ მოთხრობილი ამბავი მრავალჯერადადაა ნახსენები. ფოკალიზაცია

– რომელი გადმოსახედიდან არის მოთხრობილი ამბავი? ავტორი გამოყოფს შემდეგ პუნქტებს: ნულოვანი ფოკალიზაცია: მთხრობელმა იცის ან ამბობს იმაზე მეტს, ვიდრე რომელიმე პერსონაჟმა იცის ან აღიქვამს; შინაგანი ფოკალიზაცია: მთხრობელი იმაზე მეტს არ ამბობს, ვიდრე პერსონაჟმა იცის; გარე ფოკალიზაცია: მთხრობელი იმაზე ნაკლებს ამბობს, ვიდრე პერსონაჟმა იცის! ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემდგომში ჩვენი საკვლევი თემიდან გამომდინარე არის ხმა, რომელიც თან სდევს ტექსტს, შესაძლოა ავტორის ან მთხრობლისა თუ პერსონაჟის სახით (თხრობის აქტი, რომელიც მოიცავს როგორც სუბიექტსა და მოთხრობილ ამბავს აგრეთვე მოთხრობილ ამბავს, პერსონაჟსა და მკითხველს შორის ურთიერთმიმართებას) (Schumann: 1-4).

სივრცის ცნების განმარტებას გვთავაზობს ფრანგი ავტორი მორის ბლანშო, რომლისთვისაც ლიტერატურული სივრცე ავტორს, მკითხველსა და ნაწარმოებს შორის ყალიბდება, იგი წარმოადგენს დახურულ, ინტიმურ სამყაროს, სადაც „სამყარო ერთმანეთში ირევა“ (Blanchot, 1955: 46, ციტირებულია გუჯაბიძე, 2021: 10). ბლანშოსეული ხედვა განაგდებს იდეას, რომ სივრცე მარტივი დეკორი, ფონი ან კიდევ უბრალოდ რაიმეს აღწერის მეთოდია. შესაბამისად, იგი აღარ დაიყვანება უწყვინარი სცენის ფუნქციამდე, რომელზედაც ვითარდება პერსონაჟის ბედი, არამედ ყალიბდება როგორც სტრუქტურული აგენტი თუ წარმმართველი ვექტორი. იგი ხდება ინტრიგის მამოძრავებელი ძალა, სამყაროებს შორის ერთგვარი გადამყვანი საშუალება (გუჯაბიძე, 2021: 10).

დრო-სივრცული პარადიგმების თავისეულ ვარიანტებს გვთავაზობს მიხაილ ბახტინი. უპირველესად, ტერმინს „ქრონოტოპოსი“. ბახტინისეული ცნება ეტიმოლოგიურად ბერძნულიდან მომდინარეობს: „ქრონოს“ აღნიშნავს დროს, „ტოპოს“ – სივრცეს. იგი გამოხატავს „დრო-სივრცით გადაჯაჭვულ ურთიერთობებს“. ნებისმიერმა იცის, რა არის სივრცე, მაგრამ არავინ იცის, რა არის დრო, ან მოძრაობა. დროისა და სივრცის კატეგორიათა გამთლიანება ერთ ტერმინში ცხადყოფს ბახტინის რწმენას მხატვრულ სტრუქტურებში ამ ელემენტთა განუყოფლობის შესახებ. ბახტინისთვის, ისევე როგორც ლოტმანისთვის, სივრცე არის ანარეკლი, რომელშიც სამყაროს ხედვა აისახება. ლიტერატურული ტექსტი თუკი ის ზუსტად არ ქმნის სივრცით მოდელს, რომლის საშუალებითაც რეალობა ყალიბდება, ცვლის (გარდასახავს) მას და სძენს მეტ პოეტურობას.

ავტორთან ერთად რომანებს ჰყავს მთხრობელები ანუ ნარატორები, როგორც ავტორი მოიაზრება ყველა ხმის მიღმა მდგარ იდეურ და მხატვრულ ცენტრად. ბახტინი ფრთხილად მიჯნავს ავტორს ნარატორისაგან, ვინაიდან განასხვავებს თხრობითი ორიენტაციის სამ ტიპს: ავტორის თხრობას, ნარატორის ანუ მთხრობლისა და პერსონაჟის თხრობას“ (რატიანი, 2008: 46, ციტირებულია გუჯაბიძე, 2021: 13).

ქრონოტოპოსი ლიტერატურაში მხატვრულად დაფიქსირებული დროისა და სივრცის ურთიერთმიმართებას აღნიშნავს. იგი წარმოდგენილია როგორც ფორმა-შინაარსის კატეგორია. აქ დრო კონდენსდება, იკუმშება და მხატვრულად ხილული ხდება; სივრცე იძენს ინტენსივობას, ის იზრდება დროის, სუბიექტის, ისტორიის, ამბის, სიუჟეტის მოძრაობაში. დროის მახასიათებლები სივრცეში ვლინდება. ქრონოტოპი მიემართება ნაწარმოებს, მხატვრულ ტექსტს. ბახტინი განასხვავებს, იდილიის ქრონოტოპს – ოჯახური იდილია. ადამიანთა ცხოვრება და გარკვეული მოვლენები ორგანულად ერწყმის ერთ ადგილს – სამშობლოს თავისი კუთხეებითა და მხარეებით (მთები, ხეობები, სახლები). დეტალურად არის აღწერილი ადამიანთა ყოფის, ცხოვრების პროცესი, იდეოლოგიური მხარე (ენა, მორალი, ადათები) (Bachtin, 1986: 160). ამ მიკროსამყაროში მოცემულია თაობათა უწყვეტი ჯაჭვი და ამას ადგილის ერთიანობა განაპირობებს, ვინაიდან მასთან მრავალსაუკუნოვანი კავშირი არსებობს. ამიტომ, დროის ლიმიტები, საზღვრები დასუსტებულია, ვინაიდან აკვანი/დაბადება და საფლავი/გარდაცვალება ერთმანეთთან ახლოს აღმოჩნდება სივრცითი სიახლოვის გამო და იქმნება იდილიური, ციკლური დროის რიტმი. კიდევ ერთი მსგავსებაა ყოფითი რეალობის შეზღუდვა, როგორიცაა „სიყვარული, დაბადება, სიკვდილი, ქორწინება, სამუშაო, საჭმელ-სასმელი, ასაკი“ (Bachtin, 1986: 161). ეს რეალობები მჭიდროდ ერწყმის ერთმანეთს და მკაცრად შემოსაზღვრული არაა, რის გამოც იდილიაში ყოველდღიურობა აღარ იკვეთება. ისინი არიან „ყველაზე მნიშვნელოვანი რამ აქაურ, ამიერ ცხოვრებაში“ (Bachtin, 1986: 161). უმთავრესი, რაც მათ აერთიანებთ, არის მჭიდრო კავშირი ადამიანის სიცოცხლესა და ბუნებას შორის, რომელიც გამოხატავს ბუნებრივი მოვლენებისა და ადამიანური მოვლენების ერთიან რიტმს.

ამასთან, ავტორი გამოყოფს მისტერიულ, კარნავალურ, გზის, ზღვრის ქრონოტოპებს, თუმცა ნებისმიერ ლიტერატურულ ნაწარმოებს თავის განსაკუთრებული ქრონოტოპი აქვს. მათ, სიუჟეტის განმავითარებლის როლს მიაწერს, მხატვრულ-აზრობრივ კატეგორიას უწოდებს. მხატვრულ-აზრობრივი, საკუთრივ შინაარსობრივი მომენტები დრო-სივრცულ განსაზღვრულობას არ მიეკუთვნებიან, თუმცა ამავე დროს საზრისის ძიება მხოლოდ ქრონოტოპის კარის გავლითაა შესაძლებელი (შდრ. ტრაპაიძე, 2004: 16-17).

ლიტერატურათმცოდნე, სემიოტიკოსი იური ლოტმანი ფილმის ქმნადობის პროცესში გამოკვეთს მუდმივ ბრძოლასა თუ ჭიდილს დროსა და სივრცესთან. კინემატოგრაფი ქმნის სამყაროს მოდელს. მხატვარი ცდილობს სამყარო გვაჩვენოს სივრცული-დროის პარამეტრებით. კინემატოგრაფი კი შემოქმედებითი აქტის დაწყებამდე ხელოვანს აკისრებს ობიექტური სივრცისა და ობიექტური დროის გარე სამყაროს სისტემასთან შესაბამისობას. ხელოვანს აქვს არჩევანი, შეეწინააღმდეგოს მას და ასეთი სინამდვილე კინემატოგრაფიული საშუალებებით დაძლიოს.

არსებობს რეალობის მოდალობა – მოვლენათა სხვადასხვა ვარიანტის გამეორება, რომლებიც ხილული, ვიზუალური გამოსახულების განუყოფელი ნაწილია. განსხვავება თანდათანობით დამახსოვრებულ დროსა და მომენტის რეალურ დროს შორის შეინიშნება იმით, რომ სურათები, კადრები აჩქარებული ტემპით ენაცვლებიან ერთმანეთს. ფილმი, რომელიც ასახავს აწმყოს და რეალურ სიუჟეტს კამერითა და ფირებით გვიჩვენებს, მიანიშნებს, რომ რაც არ შეიძლება იყოს ხილული, წარმოსახვის სიღრმეში, მის სამყაროში იმალება (Lotman: 118-123).

კადრი შემოიფარგლება გარკვეული პარამეტრებით. ამ საზღვრებს გარეთ კინოს სამყარო არ არსებობს. ახლო ხედვით გადაღება საზღვრების რღვევის ერთ-ერთ საშუალებად მოიაზრება. იზოლირებული დეტალი, რომელიც მთელს ცვლის, მეტონიმია ხდება. ის რეალობისადმი იზომორფულია, უცვლელი ნაწილია. გამოსახულება ყალიბდება მრავალ განზომილებაში. კინემატოგრაფიულ ენაში დამახასიათებელია თვალების ახლო ხედვით დაფიქსირება, როგორც სინდისის მეტაფორა, მორალური განსჯის სიმბოლო და ეს ნიშანი ლაიტმოტივად გაჰყვება სცენას. კინემატოგრაფიული სივრცე გარკვეული ჩარჩოებითაა შემოფარგლული და მაინც ქმნის შეუზღუდავ სივრცეს. არსებობს მუდმივი კონფლიქტი, ჭიდილი. კადრები, რომლებიც ავსებენ მხატვრულ სივრცეს, ცდილობენ გაარღვიონ იგი, გადალახონ მისი საზღვრები (Lotman: 124-128).

საანალიზოდ შერჩეული გერმანელი მწერლის ჰერმან ჰესეს რომან „ტრამალის მგლის“ და ამავე სახელწოდების ფრედ ჰეინსის მიერ გადაღებული ეკრანიზაციის მიხედვით გამოვყოფთ მნიშვნელოვან ქრონოტოპებს:

1. ქალაქის ქრონოტოპი – ქალაქი, რომელშიც ჰარი ჰალერი ცხოვრობს, გაუცხოებული, თანამედროვე და ხშირად დამთრგუნველია. ეს არის იზოლაციისა და განდგომის ადგილი, რომელიც ცხოვრებისადმი გმირის დამოკიდებულებას ასახავს. ურბანული სივრცე გამოკვეთს ჰალერის იმ განცდას, რომ იგი ამ საზოგადოებას არ მიეკუთვნება. ამგვარ გაუცხოებას აძლიერებს მარტოსულობის განცდა, რომელიც ადამიანებთან ურთიერთობაში ეუფლება. ქალაქი განასახიერებს თანამედროვე ცხოვრების გამოწვევებსა და სირთულეებს. ჰალერი დგას რომანტიკულ იდეალებსა და ურბანული ცხოვრების მკაცრ რეალობას შორის. ქალაქი ასევე არის ჰალერის შინაგანი კონფლიქტის სიმბოლო, მასში არსებულ ტრამალის მგელთან, რომელიც თავისუფლებისაკენ მიისწრაფვის.

2. სალონი არის ადგილი, სადაც ჰალერი ხვდება ჰერმინეს, პაბლოსა და სხვა პერსონაჟებს. აქ იმართება დიალოგები, რაც ჰალერს ეხმარება შინაგანი წინააღმდეგობების დაძლევაში. სალონი გვთავაზობს დისკუსიისა და რეფლექსიისთვის განკუთვნილ სივრცეს. აქ ჰალერი უპირისპირდება ცხოვრების სხვადასხვა კონცეფციას, რაც ეხმარება მას საკუთარი იდენტობის ამოცნობაში. ჰერმინე გვევლინება ერთგვარ მეგზურად, რომელიც ჰალერს ახალი გამოცდილების შეძენაში ეხმარება. ამგვარად, სალონი ხდება საკუთარი თავის აღმოჩენის ადგილი. აქ ჰალერი აცნობიერებს, რომ თავის ბრძოლაში მარტო არაა.

3. ტყე არის მისტიკური და ხშირად სიმბოლურად დატვირთული ადგილი, სადაც ჰალერი თავშესაფარსაც პოულობს და წინააღმდეგობასაც აწყდება. ყოველივე ეს შინაგანი რეფლექსიის, ასევე საფრთხის ადგილია, სადაც ჰალერი თავის ღრმა შიშებსა და სურვილებს უპირისპირდება.

ტყე წარმოადგენს განმარტოების ადგილს, სადაც ჰალერს შეუძლია განერიდოს ქალაქს, ქალაქურ ყოფას, რიტმს. აქ გმირი თავის აზრებთან თავისუფალია. ტყეში ჰალერს მისი შინაგანი მგელი უპირისპირდება. ბუნებრივი გარემო ასახავს მის შინაგან ველურობას, მაგრამ ასევე საფრთხეს, რომელიც ამ ველურ ინსტინქტებს მოჰყვება. ტყე იქცევა ტრანსფორმაციის ადგილად, სადაც ჰალერს ეძლევა შესაძლებლობა მიიღოს და გაითავისოს თავისი ორმაგი ბუნება. სწორედ აქ უღრმავდება თავის იდენტობას.

4. მაგიური თეატრი წარმოდგენილია რეალურ, ასევე ილუზორულ სივრცედ. აქ ჰალერი ფანტასმაგორიულ სამყაროში ექცევა. თეატრი ჰალერს საშუალებას აძლევს გამოავლინოს თავისი პიროვნების სხვადასხვა ასპექტი. ესაა რეალობისა და ილუზიის შერწყმა. ეს გაურკვევლობა ასახავს ჰალერის შინაგან კონფლიქტს და იწვევს მას საკუთარი იდენტობის შემეცნებისკენ. „ტრამალის მგლის“ ქრონოტოპები კომპლექსურია და მნიშვნელოვნად ზემოქმედებს პერსონაჟების განვითარებასა და რომანის თემატურ სიღრმეზე. ისინი ასახავენ ჰალერის შინაგან ბრძოლას და გაუცხოებულ სამყაროში იდენტობის, მიკუთვნებულობისა და მნიშვნელობის ძიებას. სხვადასხვა სივრცისა და მათი სიმბოლური მნიშვნელობის მეშვეობით მკითხველი აცნობიერებს ადამიანის არსებობის სირთულესა და თანამედროვე ცხოვრების გამოწვევებს.

უშუალოდ სანამ ფილმური სიუჟეტის კვლევაზე გადავალთ, აღნიშვნის ღირსია ტრაქტატი და შესავალი „იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ჰარი, სახელად ტრამალის მგელი“ (Licht, 2005: 56). რაც იმთავითვე მიანიშნებს ზღაპრის ტიპურ დასაწყისზე, ავტორის ჩანაფიქრზე, თუ რატომ ეცადა ჰესე ამ წიგნის მოთავსებას სხვა წიგნის სამყაროში – ზღაპარში, პოეტურ გამონაგონში, ფანტასტიკურ ამბავზე აგებულ თხრობით ნაწარმოებში, რომელიც სინამდვილესთან იდეით, თემატიკით, მოტივებით, სიუჟეტით, ენობრივი თავისებურებით, ეროვნული კოლორიტითაა დაკავშირებული.

„მაგიურ თეატრს“ არა მხოლოდ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეთმობა ნაწარმოებში, არამედ გმირის შინაგანი კონფლიქტების ასეთი ლიტერატურული ფორმით გამოკვეთა ჰესეს მთელ შემოქმედებას გასდევს. „მაგიური თეატრის“ შედარება „ლატერნა მაგიკასთან“ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია. ეგრეთ წოდებული ჯადოსნური ლამპარი (ლითონის, ხის ან მუყაოს ჩარჩოში ჩასმული შუშის ფირფიტებზე დაბეჭდილი გამოსახულებები პროეცირებულია ოპტიკური სისტემისა და მოწყობილობის წინა ლინზის მეშვეობით) კინოს ერთ-ერთ წინამორბედად და „იარმარკებზე“ მიმზიდველ სანახაობად ითვლებოდა.

ფილმში წარმოდგენილ მაგიურ თეატრში, ყოველი კარის მიღმა, რომლითაც ადამიანები გადი-გამოდიან, წარმოსახვითი რეალობა იქმნება, რომელსაც ფილმის კადრებივით ვუყურებთ. ფილმის მსგავს შთაბეჭდილებას მეტად აძლიერებს კარებზე არსებული ტექსტური წარწერები, რომლებიც მუნჯი ფილმების ტექსტურ პანელებს მოგვაგონებს. ჰალერის პირველი განცდა კარის მიღმა წარწერით „გამგზავრება ბედნიერ ნადირობაზე!“ „მანქანებზე ნადირობა“ (Licht, 2005: 78) ამყარებს მკითხველში ფილმურ ასოციაციებს. ვინაიდან ავტორს ჰალერი „ხმაურიან და აბობოქრებულ სამყაროში“ (Licht, 2005: 78) მერვე გვერდზე გადაჰყავს, თავის გმირს ნებას რთავს ველური და გროტესკული ამბის მონაწილე გახდეს.

კედელი წარმოდგენილია, როგორც იდუმალი საზღვარი შესაძლო გარდაქმნებს შორის, რომლის გადაკვეთა შესაძლებელია ან ყოველივე შესაძლოა მოხდეს კარიბჭის გავლით. როდესაც ჰალერი ტოვებს კედელს წარმოსახვითი კარიბჭის გავლით, მის წინ ჩნდება „ამრეკლავი ასფალტის ზემოთ რამდენიმე ფერადი ასობგერა“ (Licht, 2005: 72), ისინი ქმნიან დევიზს, რომლითაც იწყება ჰალერის ჩანაწერები: „მხოლოდ – -; შეშლილ – – თათვის – – !“ (Licht, 2005: 72). „სრული ლტოლვა მაგიური თეატრის კარიბჭისკენ, მხოლოდ შეშლილთათვის“ „მაგიური თეატრი შესვლა ყველასთვის არაა – ყველასთვის არა“ [...]“ (Licht, 2005: 72), ხოლო ჰალერისთვის კინო არის „ყველასათვის“, ნორმალური ხალხისათვის.

კარიბჭე, როგორც სხვა სამყაროში გადასვლის მისტიკური სიმბოლო, ცხადია, პირველად კინოს არ აღმოუჩენია, „კარიბჭე/კარი“ გამოკვეთილად არც მითებისა და ზღაპრების სამყაროს მიეკუთვნება და არც ფილმისთვის დამახასიათებელი ელემენტია. თუმცა მოტივი, მუნჯი ფილმების მედიუმში ისეთი ინტენსივობით გაცოცხლდა, სხვადასხვა სიმბოლურ კონტექსტში, რომ ავტორს „ტრამალის მგლის“ გარკვეული პასაჟების შექმნა შთააგონა.

ეს მაგალითი ნათლად ცხადყოფს, რომ მედიაგამოცდილებები ისტორიული გარემოებების კონტექსტში უნდა განიხილებოდეს. „კარიბჭის/კარის“ მისტიკური მნიშვნელობის ამგვარ დატვირთვას დღეს აღარ ვხვდებით. და მაინც, დღესაც ასეა, როდესაც კინოში მივდივართ, სიმბოლურად გავდივართ იმ კარში, რომლითაც ჩვენ, როგორც მაყურებლები, გარკვეული დროით ვანაცვლებთ იმას, რასაც რეალობად მივიჩნევთ, ფილმური რეალობით და ამით ვცვლით ჩვენს რეალობის აღქმას. პაბლოს მაგიურ თეატრში შესვლამდე ჰალერი ასევე გადის კინოთეატრის კარიბჭეს, რათა აღმოჩნდეს „მოულოდნელად ძველი აღთქმის შუაგულში“ (Licht, 2005: 73).

ბალ-მასკარადზე ჰალერი ხვდება ჰერმინეს, რომელიც ჰერმანის ფორმაშია გამოწყობილი და მასთან, პაბლოსა და სხვა ქალებთან ერთად, ამ საღამოს ჰალერი ეზიარება ფესტივალის/წვეულების გამოცდილებას, საზოგადოების საიდუმლოებას. ცეკვებით გათანგული, განსაკუთრებით, „საქორწილო ცეკვით“ (Licht, 2005: 75) ჰერმინესთან, ხანგრძლივი ღამის შემდეგ პაბლო ჩნდება და აძლევს ჰალერს მაგიური თეატრის დათვალიერების შესაძლებლობას.

ტრაქტატის ფილმური განხორციელება იწყება სცენით, სადაც ჰალერი ღამით ქალაქში სეირნობისას ხვდება კაცს პლაკატითა და მუცელზე ჩამოკიდებული ჩემოდანი-მაღაზიით, როგორც „იარმარკებზე“ გამყიდველებს სჩვეოდათ და გასაყიდ ნივთებს დაატარებდნენ. სანამ წიგნში ამ სცენას მკითხველი რეალურ შეხვედრად აღიქვამს, ჰესე ცდილობს ხაზი გაუსვას არარეალურს ან ჯადოსნურს, ხოლო რეჟისორი ფილმში სხვა აქცენტს სვამს: იმ მომენტში, როდესაც ჰალერი იღებს მამაკაცისგან ბუკლეტს, გამყიდველი მაყურებლისთვის ჯადოსნური ხრიკივით ქრება. ამგვარი ვიზუალური საშუალებით მაყურებელს მინიშნება ეძლევა, რომ ჰალერი რეალურია. ფიქციურობაზე, წარმოსახვებზე, ფანტასმაგორიებსა და ხილვებზე მიანიშნებს მაგიურ თეატრზე არსებული ასობგერების ციმციმი, კაშკაში და კულმინაციას ფიგურის უეცარი გაქრობით აღწევს. აქ ჰეინსი ცდილობს წარმოაჩინოს ჰალერის შინაგანი, სიზმრის მსგავსი მდგომარეობა გადაჭარბებული გარეგანი ეფექტებით. ამ ილუზიას აძლიერებს მუსიკა.

ამას მოჰყვება მონაკვეთი, რომელიც პირდაპირ გვიჩვენებს დახრილი შრიფტით შესრულებულ ჟურნალის სათაურს. ეკრანი ივსება ტრაქტატის სათაურით, მაყურებელი ჰალერთან ერთად ხდება მკითხველი. წიგნზე მიმართება, რომელიც მიიღწევა რეპროდუცირების სისტემით, კითხვის შთაბეჭდილებას ტოვებს. რაიევსკი აღწერს ამ ფენომენს მედიათა მონაცვლეობის კონტექსტში (Rajewsky, 2003: 62).

მას შემდეგ, რაც კადრში წიგნის გვერდი გადაიშლება, მაყურებელი ხედავს ჰალერის დახატულ პორტრეტს, ამავე დროს, ჰესეს ტექსტი ციტირებულია ოფიდან – ხმა სდევს სცენას. აქ კითხვის შთაბეჭდილება ერწყმის სურათების, ნახატების ცქერას, ხმამაღალი კითხვა და გვერდების გადაშლა მიანიშნებს კითხვის აქტზე, თუმცა რეალურად ნახატები ჩანს. ტექსტი და ნახატები ერთმანეთთან სინქრონიზებული არაა, არამედ პოლარობის პრობლემას ასახავს. როდესაც გვესმის ტექსტი „დადიოდა ორ ფეხზე, ეცვა ტანსაცმელი და იყო ადამიანი“ (Licht, 2005: 92). კადრში ვხედავთ მგლის გამოსახულებას. წიგნის შემდეგი გვერდი გადაიშალა კადრში, „მაგრამ სინამდვილეში ის იყო ტრამალის მგელი“ (Licht, 2005: 92) და მაყურებელს ახლა წარუდგენს წინა ორი ინდივიდუალური ნახატის მონტაჟს. ჰეინსი, თავდაპირველად, ტრაქტატისთვის იყენებს ნახატის კლასიკურ ილუსტრაციას, რომელსაც ანიმაციურ ფილმებამდე მივყავართ. ამგვარად, შეგვიძლია ვისაუბროთ მოვლენაზე – ფილმი ფილმში. მარტივი, ტრივიალური ანიმაციური ვერსია გვაძლევს ძლიერ კონტრასტს ჰესეს ლიტერატურულ ტექსტთან, თუმცა რეჟისორი ქმნის თავის უნიკალურ ხელოვნების ნიმუშს, რითაც მაყურებლამდე ტრამალის მგლის პრობლემა შიშვლდება, ცხადდება – კონფლიქტი გონებასა და ინსტინქტებს შორის. ანიმაციური ნაწილის დასასრულს კამერა ღია კარიდან შემოდის, სცენას კვლავ ხმა მოჰყვება სიტყვებით „და კარი დაიხურა“. ამგვარი გადასვლით კომიქსური ნარატივებიდან ფილმის რეალობაში ვბრუნდებით.

აქვე გამოვყოფთ, ლურჯ ფონს, ლურჯ ეკრანს. ეს ძალიან შრომატევადი პროცესი თანამედროვე კინოინდუსტრიაში, დიდწილად, კომპიუტერული ტექნოლოგიებით ჩანაცვლდა, რასაც ბევრად უფრო ეფექტურ შედეგებამდე მივყავართ და დღეს კინემატოგრაფიულ სტანდარტად მივიჩნევთ. შედარებისათვის მაგიური თეატრის გამოსახულებები თანამედროვე მაყურებელს საკმაოდ სამოყვარულო დონეზე გადაღებული მოეჩვენება, რაც შესაძლოა რეჟისორის მხრიდან მიზანმიმა-

რთულად ამგვარად იყო ჩაფიქრებული, რათა ჰალერის განცდები, თავგადასავალი მაგიურ თეატრში მაყურებელს სიზმრის მსგავს მდგომარეობად და არა ფილმის რეალობად აღექვა.

აღსანიშნავია, ინტერმედიალური მიმართება მედიუმ მუსიკაზე, როგორც ტექსტის შემკვრელზე, მუსიკა მუდმივად ჟღერს ჰესეს შემოქმედებაში. მოცარტთან ერთად, *ტრამალის მგელში* სხვა კომპოზიტორები და მუსიკოსები ჩნდებიან, მათ შორის ბახი, ბრამსი, ბეთჰოვენი, შუბერტი, შოპენი, ვაგნერი და, როგორც ფიგურა, ჯაზ-მენი საქსოფონისტი პაბლო. წიგნში მრავალი მინიშნებაა მედიუმ მუსიკაზე, თუნდაც რადიოსა თუ გრამოფონის ხსენებით, შესაბამისად, რაიევსკის აზრით, შესაძლოა ეს ასპექტი, ტექსტში სისტემის ექსპლიციტურ მინიშნებად განიხილებოდეს (Rajewsky, 2002: 79).

დასკვნები: ამრიგად, დრო-სივრცული პარამეტრები ლიტერატურული ნაწარმოების კინოეკრანიზაციებში ფილმისთვის დამახასიათებელი ელემენტებით ივსება. თუმცა, რეჟისორის გადაწყვეტაზეა დამოკიდებული, შეინარჩუნებს თუ არა ლიტერატურული ტექსტის ძირითად სიუჟეტს, შინაარსს, ფორმას. მოცემული ფილმის ანალიზისას დადგინდა, რომ დრო შეკუმშულია, მოვლენები სწრაფად ენაცვლებიან ერთმანეთს, ხშირია დროსთან და დროში თამაში, შესაძლოა იმის გამოსაკვეთად, რომ მთავარი გმირი დაკარგულია, გაუცხოებულია, ვერ გამორკვეულა რეალობაშია თუ სიზმარში. რაც შეეხება სივრცეს, აქცენტები „მაგიურ თეატრზე“ გავაკეთეთ, სადაც ნათლად გამოიკვეთა ისეთი ინტერმედიალური მიმართებები, როგორებიცაა ფილმი და ანიმაციური ფილმები, კომიქსები, ფილმი და მუსიკა, ფილმი და კინოთეატრი. აღსანიშნავია, რომ სიუჟეტურობა არ დარღვეულა, ის სივრცეები, რომლებიც ჰესესთან წამყვან როლს ასრულებდნენ, ფილმშიც წინა პლანზე იყო წამოწეული, იმ განსხვავებით, რომ აქ უკვე რეჟისორის ინტერპრეტაციასა და აღქმას ვუყურებთ, ხოლო მკითხველის წარმოსახვაში შესაძლოა სხვა ხატი და სურათი გაცოცხლდეს. როგორც იოახიმ პეხი აღნიშნავს, ავტორი ან რეჟისორი, ლიტერატურასა და ფილმს შორის ინტერმედიალობის საშუალებად გვევლინებიან (Peach: 335).

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. ბერძული, ნ. (2019). *ნარატივის მხატვრული ფუნქცია თანამედროვე ქართულ პროზაში (დათო ტურაშვილის, კოტე ჯანდიერის, აკა მორჩილაძის შემოქმედებაში). ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული:* https://bsu.ge/text–files/ge–file–13310–1.pdf
2. გუჯაბიძე, ს. (2021). *სივრცის რეპრეზენტაცია მარგერიტ დიურასის რომანებში. დისერტაცია. ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული:* https://www.bsu.edu.ge/text–files/ge–file–15356–2.pdf
3. ტრაპაიძე, ნ. (2004). *მხატვრული დრო და სივრცე ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში. დისერტაცია. ვებ-გვერდი: თსუს ბიბლიოთეკა. ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული:* https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/dec/dissertations/trapaidze-disertacia.pdf
4. Bachtin, M. (1986). *Chronotopos.* Berlin: Verlagsgruppe.
5. Haines, F. (რეჟისორი). (1974). *Steppenwolf.* ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ფილმის ბმული: https://www.youtube.com/watch?v=Q5R6zi5FndU
6. Licht, H. (2005). *Hermann Hesses Steppenwolf intermedial.* ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული: https://hesse.projects.gss.ucsb.edu/papers/Licht-Steppenwolf-intermedial.pdf
7. Lotman, J. (თ. გ.). *Probleme der Kinoästhetik.*
8. Peach, J. (თ. გ.). *Paradoxien der Auflösung und Intermedialität.* ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული: http://www.medientheorie.com/doc/paech–paradoxien.pdf
9. Rajewsky, I. (2002). Intemedialität. ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული: https://www.geisteswissenschaften.fu-berlin.de/v/interart/media/dokumente/oberseminar/rajewsky–intermedialitaet.pdf
10. Rajewsky, I. (2003). *Intemedialität.* ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული: https://mediarep.org/server/api/core/bitstreams/950674c9-1fa1-43c1-a174-e8cebeb7baad/content
11. Schumann, A. (თ. გ.). *Erzählanalyse II: Erzähltheorie nach Gérard Genette.* ნახვის თარიღი: 13 აპრილი, 2025. ბმული: http://www.jungeforschung.de/grundkurs/erzaehlen2.pdf

THE TIME-SPACE PARADIGM IN THE FILM ADAPTATION OF A LITERARY WORK

TAMAR KAKHETELIDZE
PhD Student, Philology (German Philology)
at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;
Senior Librarian (Senior Specialist) of the
Rare Editions Department of the TSU Library
E-mail: tamar.kakhetelidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0006-3870-8751

Abstract: The present study sets out to analyze the temporal-spatial paradigm in literary film adaptations. The objective is to illuminate the process by which the narrative structures of literary texts are transferred into a visual medium and the subsequent impact on the perception of time and space. In the context of film adaptations of literary works, temporal perspectives and spatial arrangements play pivotal roles in character development as well as thematic progression within the narrative. The literary work is characterized by complex, non-linear narrative structures, including retrospective (flashbacks), analepses, prolepses and parallel storylines, which enable the reader to understand character and plot progression. This study therefore investigates how the temporal and spatial perspectives of a literary work change in the process of film adaptation. The analysis revealed that time cannot exist without space and vice versa. However, it is commonplace for film adaptations to diverge from the temporal and spatial perceptions of the literary work, due to the unique technical demands of the cinematic medium.

Keywords: Time-Space Paradigm; Film adaptation; Intermediality.

* * *

Introduction: In the modern, progressive era, the boundaries between different media forms or spaces have become increasingly permeable. In this context, the film adaptation of a literary work assumes significance, frequently incorporating elements from literature, cinema, theatre, and occasionally even video games, comics, and animation. Such adaptations often amalgamate narrative storytelling and visual techniques.

Literary works assume diverse forms, extending beyond films and television series to encompass podcasts, radio plays, theatrical productions and opera libretti. This diversity in media forms allows for varied expressions of the same story, catering to different audiences. The concept of intermediality emerges in such cases, signifying that the transformation of a literary work into a different media format, such as film or theatrical production, gives rise to a new context. This new context, in turn, has the capacity to influence and potentially alter both the context and the meaning of the original work.

A review of extant literary sources and methodology: With regard to the subject of the research, it was deemed suitable to depend on the pioneers of the concept of intermediality, that is to say, researchers of intermedial processes such as I. Rajewsky and J. Peach. Moreover, we have employed the comparative method. In order to elucidate the temporal and spatial relationships and present the problem with greater clarity, we will draw upon the perspectives of Genette, Bakhtin and Lotman.

Discussion and Results: The subject of our research is the analysis of the temporal-spatial paradigm in literary film adaptations. The objective is to illuminate the process by which the narrative structures of literary texts are transferred into a visual medium and the subsequent impact on the perception of time and space. In the context of film adaptations of literary works, temporal perspectives and spatial arrangements are pivotal elements that influence both character development and the thematic unfolding of the narrative. The literary work is characterized by complex, non-linear narrative structures, including

flashbacks, prolepses and parallel storylines, which enable the reader to understand the development of the characters and the plot. This study therefore examines how the temporal perspectives of a literary work change in the process of film adaptation.

Space is just as symbolically charged as time and often reflects the inner conflicts of the characters. It is given great attention and importance in the narrative of the film. Colors, light and camera angles help to create a spatial mood, an atmosphere. For example, a dark, narrow room can symbolize danger and distance, exclusion, while an open, bright room can symbolize freedom and new possibilities. Furthermore, a confrontation of real and fictitious spaces is to be expected. Visual techniques thus serve as a key to interpreting the plot and the characters. We focus on the similarities and differences between the literary work and the film adaptation.

In the contemporary film industry, which is characterized by the proliferation of technical genres, film adaptations of literary texts are frequently employed. In these adaptations, screenwriters often draw upon the narrative structure of the source text. In contradistinction to a literary text, a film employs visual storytelling techniques through various scenic methods. It is also important to note that when a literary text is adapted for the screen, the temporal-spatial relationships, the sequence of action, the content and the linguistic structure are subject to change. This is because the relationship between two different media implies this change from the outset, where the contrast that expresses the specificity of a particular type of text and genre becomes clear.

Theoretical contributions of the French literary critic and narrative theorist Gérard Genette. In addressing temporal aspects, the author underscores several pivotal elements and introduces novel concepts, including narrative sequence, duration, and frequency. The narrative can be structured in various sequences and temporal orientations, a phenomenon that is particularly relevant to our research topic, given that the events are characterized by flashbacks, analepses, or forward movements, a form of prolepses, as evidenced by the editing techniques employed in cinematography (ბერძული, 2019: 44-46). The concept of duration pertains to the narrative and plot time. The author distinguishes between several forms: a story stretched over a longer period of time, where the narrative time is longer than the plot time of the text; a summary narrative, where the narrative time is shorter than the narrated time; an elliptical time, where the narrative seems to stop at one point while the action or plot time continues; and a pause, where the narrative continues, but the action is stopped. In terms of frequency, the narrated story can occur once or several times. Genette's theoretical framework distinguishes between recurrent narrative discourse, defined as the repeated telling or mentioning of something that has happened once, and iterative narration, characterized by the mention of a story that has been told once several times. Focalization – From which perspective is the story told? The author highlights the following points: No focalization: The narrator possesses knowledge or information that exceeds that of the other characters; Internal focalization: The narrator does not say more than the character knows! And finally, external focalization: The narrator says less than the character knows! A significant facet of our research agenda pertains to the voice that accompanies the text, manifesting, for instance, in the roles of the author, narrator, or character (the act of storytelling, encompassing both the subject and the storyteller, as well as the relationship between the storyteller, the character, and the reader) (Schumann: 1-4).

The concept of space, as defined by the French author Maurice Blanchot, is characterized by the notion of literary space, which is formed between the author, the reader and the work. This concept represents a closed, intimate world in which „the worlds are intertwined" (Blanchot, 1955: 46, as cited in გუჯაბიძე, 2021: 10). Blanchot's vision is predicated on a rejection of the notion that space is merely a decorative element, a background, or even a means of description. Consequently, it is no longer reduced to the function of a harmless stage on which the fate of the character unfolds, but rather appears as a structural agent or guiding vector. It becomes the driving force of intrigue, a kind of means of transportation between worlds (გუჯაბიძე, 2021: 10).

Mikhail Bakhtin proffers his own variants of time-space paradigms. Firstly, he proposes the term „chronotopos", a concept that is etymologically derived from the Greek: „chronos" denotes time, „topos"

space. The concept of chronotope, as Bakhtin expounds it, captures the notion of „temporal-spatial entanglements,“ thereby offering an alternative framework for comprehending the intertwined nature of time and space. While the concept of space is well-understood, those of time and movement are less so. The unification of the categories of time and space into a single term underscores Bakhtin's conviction in the inseparability of these elements within artistic structures. For Bakhtin, as for Lotman, space is a reflection in which the vision of the world is mirrored. A literary text, in this sense, functions as a refracting lens that alters the spatial model through which reality is formed; if it does not precisely reproduce this model, it imbues reality with a heightened poetic quality (Bachtin, 1986: 160-161).

In addition to the author, there are also storytellers in novels, the narrators, since the author is considered the ideological and artistic center behind all voices. Bakhtin meticulously differentiates between the author and the narrator by distinguishing three types of narrative orientation: the author's narrative, the narrator's or storyteller's narrative, and the character's narrative (რატიანი, 2008: 46 as cited in გუჯაბიძე, 2021: 13).

The term „chronotopos“ is employed to denote the relationship between time and space as it is artistically represented in the medium of literature. It is presented as a form-content category. In this paradigm, the concept of time undergoes a process of condensation, becoming artistically visible. Concurrently, space undergoes an intensification, growing over the course of time, thereby serving as the medium through which the theme, the story, the narrative, and the plot are developed. The characteristics of time manifest themselves in space. The concept of chronotope, as employed in this study, pertains to the artistic text in its entirety. Bakhtin distinguishes between the chronotope of the idyll, which he defines as the family idyll. The concept of the idyll is characterized by the organic merging of people's lives and specific events within a single locale, namely the home, which is delineated by distinct corners and sides, evoking imagery of mountains and valleys, and the presence of houses. The ideological dimension of human existence and the process of life (language, morals and customs) is described in detail (Bachtin, 1986: 160). This microcosm fosters the formation of an uninterrupted chain of generations, a phenomenon that is profoundly influenced by the unity of the locale, given the centuries-old connection to it. This phenomenon serves to dissolve the conventional boundaries and limitations imposed by time, thereby facilitating a harmonious and cyclical rhythm of time, characterized by the proximity of concepts such as cradle/birth and grave/death (Bachtin, 1986: 161).

Furthermore, the author distinguishes between mysterious chronotopes, carnival chronotopes, street chronotopes and marginal chronotopes, although it is acknowledged that each literary work has its own special chronotope. The author ascribes to these chronotopes the role of plot developers and describes them as an artistically significant category. The significance of these moments lies not in any temporal or spatial constraints, yet the pursuit of meaning remains contingent upon the lens of the chronotope (ტრაპაიძე, 2004: 16-17).

The literary critic and semiotician Juri Lotman emphasizes the constant struggle with time and space during the filmmaking process. Cinematography, as a medium, engenders a representation of the world. The artist endeavors to demonstrate the world in the context of space and time. Conversely, cinematography imposes the correspondence of objective space and objective time with the system of the outside world on the artist prior to the commencement of the creative act. The artist is faced with the choice of either confronting this reality and overcoming it with cinematic means, or surrendering to its constraints.

The frame is limited by certain parameters. Beyond these confines, the realm of cinema becomes nonexistent. The technique of close-up shooting is regarded as a means of transgressing these boundaries. The concept of metonymy is exemplified by the transformation of an isolated detail into a symbol of the whole. This isolated detail, in its ability to alter the entire composition, becomes a metonymy, representing an unchanging part of the whole. The image is formed in many dimensions. In the cinematic language, the close-up of the eyes is characteristic, serving as a metaphor for conscience and a symbol of moral judgment, a motif that recurs throughout the scene. Cinema, with its limitation by frames, paradoxically creates an unlimited space. This dynamic interplay between limitation and expansion, conflict

and struggle, is a fundamental aspect of cinematic expression. The shots that fill the artistic space try to break through it, to overcome its boundaries (Lotman: 124-128).

This paper will examine the novel „Steppenwolf", written by German author Hermann Hesse, and the film adaptation of the same name by Fred Haines. The focus will be on significant chronotopes, defined as the temporal structure of a given narrative. 1. The first chronotope to be analyzed is that of the city, which is characterized by its alienation, modernity and pervasive sense of depression. It is a milieu of isolation and detachment, which reflects the protagonist's attitude towards life. The urban space thus serves to underscore Haller's sense of alienation from the prevailing societal norms. This sense of alienation is further compounded by the pervasive sense of loneliness that pervades his interpersonal relationships. The city, in this sense, serves as a metaphor for the challenges and difficulties inherent in modern life. Haller's position is thus one of being caught between romantic ideals and the uncompromising reality of urban existence. The city also symbolizes an inner conflict within Haller, embodied by the Steppenwolf, a figure that represents an insatiable quest for freedom.

2. The salon is the place where Haller encounters Hermine, Pablo and other characters. Dialogues ensue, facilitating Haller's process of resolving internal contradictions. The salon thus functions as a space for discussion and reflection. In this setting, Haller engages with a variety of philosophical and existential concepts, facilitating his self-discovery and the establishment of his personal identity. Hermine's role as a guide facilitates Haller's acquisition of new experiences. Consequently, the salon functions as a catalyst for self-discovery. It is here that Haller comes to the realization that he is not alone in his personal struggles.

3. The forest is a site that is imbued with a sense of the mystical and that is often charged with symbolism. It is in this environment that Haller finds both refuge and resistance. It is a location conducive to introspection as well as being a site of potential peril, wherein Haller engages with his most intimate fears and yearnings. The forest provides a space for solitude, enabling Haller to disengage from the demands of city life and its incessant rhythm. In this environment, Haller experiences an uninterrupted state of introspection and contemplation. Within the confines of the forest, Haller is compelled to confront his primal instincts, which are symbolized by the wild wolf. The natural environment is seen to reflect both his inner wildness and the danger that accompanies these instincts. The forest thus becomes a site of personal transformation, wherein Haller is presented with the opportunity to acknowledge and accept his dual nature. It is in this environment that he undergoes a profound process of self-discovery and identity formation.

4. The magic theatre is presented as both a real and illusory space. Within this realm, Haller finds himself enmeshed in a phantasmagoric universe. The theatre functions as a medium through which Haller can unveil various dimensions of his personality. The fusion of reality and illusion that characterizes the magic theatre serves as a metaphorical backdrop against which Haller's personal journey unfolds. This ambiguity is reflective of Haller's internal conflict, ultimately leading him to the realization of his own identity. The chronotopes of „Steppenwolf" are intricate and considerably influence the evolution of the characters and the thematic intricacy of the novel. These reflect Haller's internal struggle and search for identity, belonging, and meaning in an alienated world. Through the various spaces and their symbolic meanings, readers are able to comprehend the intricacies of human existence and the challenges of modern life.

Prior to embarking on a detailed examination of the film's narrative structure, it is pertinent to acknowledge the introductory treatise, which asserts, „Once upon a time, there was and is not, there was a certain Harry, named the Steppenwolf" (Licht, 2005: 56). This immediately signals the customary commencement of a fairy tale, the author's intention, and Hesse's endeavor to situate this book within another literary world – a fairy tale, a poetic fiction, a narrative work grounded in a fantastic narrative yet connected to reality by means of idea, theme, motifs, plot and linguistic features.

A parallel may be drawn between the 'magic theatre' and the 'laterna magica'. The so-called magic lantern, in which images printed on glass plates enclosed in a metal, wooden, or cardboard frame are

projected through an optical system and the front lens of the device, was considered one of the predecessors of cinema and an attractive spectacle at „fairs."

In the film, the magic theatre is presented as a setting in which an imaginary reality is created behind every door through which people enter and exit, and which is observed by the viewer like a film frame. The film-like impression is further enhanced by the text inscriptions on the doors, which resemble the text panels of silent films. Haller's initial reaction upon encountering the door bearing the inscription „Departure on a happy hunt!" „Hunting for cars" (Licht, 2005: 78). This serves to reinforce the filmic associations in the reader's mind. The author, Haller, is transported into a „noisy and chaotic world" (Licht, 2005: 78). On the eighth page, the author allows his protagonist to become an active participant in a narrative characterized by its wild and grotesque elements.

The wall is presented as a mysterious border between possible transformations, which can be crossed or through which all is possible. Upon Haller's departure from the wall through the imagined portal, „a series of colored letters" emerge before him, positioned above the reflective asphalt (Licht, 2005: 72). These letters coalesce to form the motto that initiates Haller's notes: „Only – -; for the crazy – – -!" (Licht, 2005: 72). „The complete longing for the gate of the magic theatre, only for the crazy" (Licht, 2005: 72), „The magic theatre is not for everyone to enter – not for everyone" [...]" For Haller, cinema is „for everyone", for normal people.

The gate, as a mystical symbol of passage to another world, had been utilized in various forms of folklore and mythology prior to its introduction in cinema. The „gate/door" does not exclusively belong to the realm of myths and fairy tales, nor is it a characteristic element of film. Nevertheless, it was in the medium of silent films, within various symbolic contexts, that the motif came to life with such intensity that it inspired the author to create certain passages in „The Steppenwolf".

This example clearly demonstrates that media experiences must be considered in the context of historical circumstances. The contemporary viewer no longer perceives the „door/gate" as mystically significant. Nevertheless, the symbolic act of passing through a door, as exemplified by the experience of attending a cinema, continues to represent a substitution of our perception of reality in favor of that which is portrayed on the screen. A similar phenomenon is observed in Haller's experience, where he transitions through the gate of the cinema, only to find himself „suddenly in the middle of the Old Testament" (Licht, 2005: 73).

The film adaptation of the treatise commences with a scene in which Haller, traversing the city by night, encounters a figure bearing a poster and a suitcase shop suspended from his abdomen, reminiscent of the manner in which vendors at „fairs" would traditionally do so, bearing merchandise for sale. While in the book the reader perceives this scene as a real encounter, Hesse attempts to emphasize the unreal or magical, while the director imposes a different emphasis in the film: at the moment when Haller takes the booklet from the man, the vendor disappears for the viewer like a magic trick. This visual technique serves to suggest to the viewer that Haller is a real person. The flickering of the letters on the magic theatre alludes to fictitiousness, imagination, phantasmagoria and visions, reaching its climax with the sudden disappearance of the figure. In this scene, Haines employs exaggerated external effects to portray Haller's inner, dreamlike state. The auditory backdrop serves to heighten the impact of this visual deception.

This is followed by an act in which the title of the magazine is displayed in italics. The screen is filled with the title of the treatise, thereby engendering a sense of the viewer becoming a reader along with Haller. The reproduction system establishes a relationship with the book, thereby creating the impression of reading. Rajewsky describes this phenomenon in the context of media alternation (Rajewsky, 2003: 62).

Upon the act of turning the page within the confines of the frame, the viewer is presented with a portrait that has been meticulously crafted by Haller. Concurrently, the words of Hesse's text resonate from within the off, creating a symbiotic auditory and visual experience. In this instance, the experience of reading is amalgamated with the observation of images and illustrations, the audible reading and the manipulation of the pages, thereby evoking the act of reading, despite the fact that the illustrations

are perceptible. The text and the drawings are not synchronized with each other, but rather reflect the problem of polarity. When we encounter the text „he walked on two legs, wore clothes and was a man“ (Licht, 2005: 92), for instance, within the confines of the frame, the viewer is presented with an image of a wolf. The subsequent page of the book is then revealed, inscribed with the words, „But in reality, he was a Steppenwolf“ (Licht, 2005: 92), and the viewer is presented with a montage of the preceding two individual drawings. Haines employs a conventional illustration technique for the treatise, which subsequently introduces the concept of animated films. This approach enables a discussion of the concept of a film within a film. The simple, trivial animated version provides a strong contrast to Hesse's literary text, but the director creates his own unique work of art, which exposes the problem of the Steppenwolf to the viewer, revealing it – the conflict between psyche and instinct. As the animated sequence concludes, the camera makes its entrance through an open doorway, and the scene is accompanied by a voiceover that reads, „And the door closed.“ This transition serves to shift the focus from the realm of animation narratives to the more realistic elements of the film.

In this passage, the focus will be directed towards the blue background, otherwise referred to as the blue screen. This arduous process in the contemporary film industry has been predominantly supplanted by computer technology, yielding considerably more efficacious outcomes and regarded as a cinematic standard at present. By way of comparison, the images of the magic theatre appear to the modern viewer to be of a rather amateurish standard, which may have been deliberately conceived in this way by the director, so that the viewer would perceive Haller's feelings and adventures in the magic theatre as a dream-like state, and not as the reality of the film.

It is noteworthy that the intermedial relation to the medium of music as a binding element of the text is a constant presence in Hesse's oeuvre. Alongside Mozart, other composers and musicians are featured, including Bach, Brahms, Beethoven, Schubert, Chopin, Wagner, and the jazzman saxophonist Pablo. The book contains many references to the medium of music, even mentioning the radio and the gramophone, and according to Rajewsky, this aspect may be considered an explicit reference to the system in the text (Rajewsky, 2002: 79).

Conclusions: It can thus be concluded that the time-spatial parameters in film adaptations of literary works are characterized by elements of the cinematic medium. Nevertheless, the decision to adhere to the original literary plot, content, and form is contingent upon the director's prerogative. The analysis of this film reveals that time is compressed, events quickly follow each other, and there is frequent play with time and in time, perhaps to show that the main character is lost, alienated, and unable to determine whether he is in reality or in a dream. With regard to space, the concept of the „magic theater“ was identified, encompassing intermedial relations such as film and animation, comics, film and music, and film and cinema. It is noteworthy that the plot remained unaltered, with the spaces that played a leading role in Hesse's work also being brought to the forefront in the film. However, it should be noted that in this case, we are looking at the director's interpretation and perception, while another image and picture may come to life in the reader's imagination. As Joachim Peach observes, the author or director functions as an intermediary between the domains of literature and film (Peach: 335).

References:

1. ბერძული, ნ. (2019). *ნარატივის მხატვრული ფუნქცია თანამედროვე ქართულ პროზაში (დათო ტურაშვილის, კოტე ჯანდიერის, აკა მორჩილაძის შემოქმედებაში).* Viewed on: 13th April 2025. Link: https://bsu.ge/text–files/ge–file–13310–1.pdf
2. გუჯაბიძე, ს. (2021). *სივრცის რეპრეზენტაცია მარგერიტ დიურასის რომანებში.* დისერტაცია. Viewed on: 13th April 2025. Link: https://www.bsu.edu.ge/text–files/ge–file–15356–2.pdf
3. ტრაპაიძე, ნ. (2004). *მხატვრული დრო და სივრცე ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში.* დისერტაცია. Website: TSU Library. Viewed on: 13th April 2025. Link: https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/dec/dissertations/trapaidze-disertacia.pdf

4. Bachtin, M. (1986). *Chronotopos.* Berlin: Verlagsgruppe.
5. Haines, F. (Director). (1974). *Steppenwolf.* Viewed on: 13th April 2025. Link*:* https://www.youtube.com/watch?v=Q5R6zi5FndU
6. Licht, H. (2005). *Hermann Hesses Steppenwolf intermedial.* Viewed on: 13th April 2025. Link: https://hesse.projects.gss.ucsb.edu/papers/Licht-Steppenwolf-intermedial.pdf
7. Lotman, J. *Probleme der Kinoästhetik.*
8. Peach, J. *Paradoxien der Auflösung und Intermedialität.* Viewed on: 13th April 2025. Link: http://www.medientheorie.com/doc/paech–paradoxien.pdf
9. Rajewsky, I. (2002). Intemedialität. Viewed on: 13th April 2025. Link: https://www.geisteswissenschaften.fu-berlin.de/v/interart/media/dokumente/oberseminar/rajewsky–intermedialitaet.pdf
10. Rajewsky, I. (2003). *Intemedialität.* Viewed on: 13th April 2025. Link: https://mediarep.org/server/api/core/bitstreams/950674c9-1fa1-43c1-a174-e8cebeb7baad/content
11. Schumann, A. *Erzählanalyse II: Erzähltheorie nach Gérard Genette.* Viewed on: 13th April 2025. Link: http://www.jungeforschung.de/grundkurs/erzaehlen2.pdf

ქართული მჭევრმეტყველების ტერმინოლოგიის საკითხისთვის

ნათია კენჭიაშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი,
ასოცირებული პროფესორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი,
ელ-ფოსტა: natia.kentchiashvili@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8230-7633

აბსტრაქტი. წინამდებარე კვლევის საგანია ქართულ მჭევრმეტყველებასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიის შესწავლა. გამოიკვეთა ტერმინოლოგიის ორი ჯგუფი: ლექსიკა, რომელიც ორიგინალური ტერმინებისაგან შედგება და ლექსიკა, რომელიც ნასესხებია სხვადასხვა ენიდან. თითოეული მათგანის შესწავლა მნიშვნელოვანია როგორც ქართული სიტყვათქმნადობის, ისე უცხო ენებთან კონტაქტის დასადგენად. გარდა ამისა, ჩვენ მიერ შესწავლილი ტერმინები შეიძლება დაიყოს რიტორიკის სფეროში არსებული დარგობრივი და ჟანრობრივი კლასიფიკაციების გათვალისწინებით. ცალკე შესწავლის საგანია ტროპის სახეების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ქართულ რიტორიკაში. ამდენად, წინამდებარე კვლევაში, ჩვენ მიერ შესასწავლი ტერმინოლოგია სამ თემატურ ჯგუფად გვაქვს დაყოფილი: დარგების, ჟანრებისა და ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია. კვლევის სიახლე და აქტუალობა განპირობებულია იმით, რომ წინამდებარე კვლევა გახლავთ საკითხის კორპუსული შესწავლის მცდელობა, რითაც შესაძლებლობა გვეძლევა თანამედროვე მეთოდოლოგიაზე დაყრდნობით გავაგრძელოთ და განვაახლოთ თემის მეცნიერული კვლევა, კერძოდ, გადავამოწმოთ უკვე გამოვლენილი ლექსიკური და ფრაზული ტერმინოლოგიის გამოყენების შემთხვევები უფრო მეტი ენობრივი რესურსის დახმარებითა და ტერმინთა გამოყენების სიხშირული მონაცემების მოხმობით. ამ ტიპის კვლევის ემპირიულ მასალას წარმოადგენს ძველი ქართული ლიტერატურა, სასაუბრო ენა, ხალხური ზეპირსიტყვიერება და სხვ., რომელთა უმეტესობა განთავსებულია ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში (შემდგომში, ქეეკ), თუმცა არა ყველა მათგანი. გარდა კორპუსული რესურსისა, კვლევისას დავეყრდნობით რიტორიკის პირველ ქართულენოვან სახელმძღვანელოებსა და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებულ ტერმინოლოგიასაც, რაც კვლევას მეტ სისრულეს შესძენს. წერილობით დამოწმებული ტერმინების მოყვანისას, უპირატესობას ვანიჭებთ უშუალოდ ორატორული ნიმუშებიდან მაგალითების მოხმობას. რიტორიკის პირველი ქართულენოვანი სახელმძღვანელოებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის შესწავლის საფუძველზე აუცილებლად მიგვაჩნია დავაზუსტოთ საკვანძო ტერმინოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხები.

საკვანძო სიტყვები: ქართული რიტორიკა; ქართული რიტორიკის ტერმინოლოგია, ორიგინალური ტერმინოლოგია ქართულ რიტორიკაში, ნასესხები ტერმინოლოგია ქართულ რიტორიკაში

* * *

შესავალი: წინამდებარე კვლევის საგანია ქართულ მჭევრმეტყველებასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიის შესწავლა. რიტორიკასთან დაკავშირებული ნებისმიერი საკითხის კვლევა-ძიება საჭიროებს მისი ტერმინოლოგიის დადგენას. ესაა ის ამოსავალი თემა, რომელსაც შემდგომში ეფუძნება სხვა კვლევები, რადგან სწორედ მათზე დაყრდნობით ვამუშავებთ და ვეცნობით როგორც არსებულ ლიტერატურას აღნიშნულ დარგში, ისე მათი დახმარებით და გამოყენებით ვქმნით ახალ ნაშრომებს. აღსანიშნავია, რომ ქართული რიტორიკის ისტორიული განვითარების პარალელურად შეიქმნა და არსებობს არაერთი სინონიმური ტერმინი, რომელთაგან ზოგიერთი ქართული წარმომავლობისა, ზოგიერთი კი უცხო ენებიდანაა ნასესხები. ესაა საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ტერმინოლოგია, რომელშიც ორი ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს: ლექსიკა, რომე-

ლიც ორიგინალური ტერმინებისაგან შედგება და ლექსიკა, რომელიც ნასესხებია სხვადასხვა ენიდან. ორივე ჯგუფის ლექსიკის შესწავლა მთლიანობაში გვიქმნის საერთო წარმოდგენას ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიული განვითარებისა და უცხო ენებთან კონტაქტის შესახებ. გარდა ამისა, ჩვენ მიერ შესწავლილი ტერმინები შეიძლება დაიყოს რიტორიკის სფეროში არსებული დარგობრივი და ჟანრობრივი კლასიფიკაციების გათვალისწინებით. ამის მიხედვით, ჩვენ შეგვიძლია ვისაუბროთ ტერმინთა ასევე ორ ჯგუფზე: ერთი მხრივ, რიტორიკის დარგების და მეორე მხრივ, რიტორიკის ჟანრების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია. ცალკე შესწავლის საგანია ტროპის სახეების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ქართულ რიტორიკაში. ამდენად, წინამდებარე კვლევაში, ჩვენ მიერ შესასწავლი ტერმინოლოგია სამ თემატურ ჯგუფად გვაქვს დაყოფილი: დარგების, ჟანრებისა და ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აღსანიშნავია, რომ რიტორიკასთან დაკავშირებული ლექსიკა მეცნიერულად პირველად გამოიკვლია ნ. კანდელაკმა თავის ნაშრომებში. ავტორი ქართული მჭევრმეტყველების ზოგადი ტერმინოლოგიის შესწავლას ადგილს უთმობს ისეთ კვლევებში, როგორიცაა „ქართული მჭევრმეტყველება“ (1958: 41-53), „ქართული კლასიკური მჭევრმეტყველება“ (1961: 48-59) და „ქართული მჭევრმეტყველება“ (1968: 52-63) და სხვ., საელჩო მჭევრმეტყველების ტერმინოლოგია ცალკე აქვს შესწავლილი ნაშრომში „ქართული საელჩო მჭევრმეტყველება“ (1966: 18-28). ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის შესწავლისას ვეყრდნობით შემდეგ კვლევებს: ნ. ცეცხლაძისა და მ. ხახუტაიშვილის სტატიას „უცნობი ავტორის „მოკლე რეტორიკა გინა მჭერმეტყველება“ (2011: 114-119), სხვა ავტორებიდან ნ. კენჭიაშვილის სტატია „რიტორიკის თეორია და პრაქტიკა XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოში რიტორიკის პირველი ქართულენოვანი სახელმძღვანელოების მიხედვით“ (2020: 133), მისივე მონოგრაფია „ტროპი ქართულ მჭევრმეტყველებაში“ (2021ბ: 25-26). ლექსიკონებიდან ვეყრდნობით სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონას“ (1991; 1993) და სხვ.

მეთოდოლოგია: წინამდებარე კვლევა გახლავთ საკითხის კორპუსული შესწავლის მცდელობა, რითაც შესაძლებლობა გვეძლევა თანამედროვე მეთოდოლოგიაზე დაყრდნობით გავაგრძელოთ და განვაახლოთ თემის მეცნიერული შესწავლა. კვლევის სიახლე და აქტუალობა განპირობებულია იმით, რომ ის ემყარება კორპუსზე დაფუძნებულ მეთოდოლოგიას, რომელიც საშუალებას გვაძლევს გადავამოწმოთ უკვე გამოვლენილი ლექსიკური და ფრაზული ტერმინოლოგიის გამოყენების შემთხვევები უფრო მეტი ენობრივი რესურსის დახმარებით, ვიდრე ეს აქამდე იყო შესაძლებელი. ასევე, კორპუსზე დამყარებული კვლევა საშუალებას გვაძლევს მოვიხმოთ ტერმინთა გამოყენების სიხშირული მონაცემები. გარდა კორპუსული რესურსისა, კვლევისას დავეყრდნობით რიტორიკის პირველ ქართულენოვან სახელმძღვანელოებში გამოყენებულ ტერმინოლოგიასაც, რაც კვლევას მეტ სისრულეს შესძენს. ამ ტიპის კვლევისთვის მდიდარ და მრავალფეროვან ემპირიულ მასალას გვაწვდის ძველი ქართული ლიტერატურა, სასაუბრო ენა, ხალხური ზეპირსიტყვიერება და სხვ. აღნიშნული რესურსების უმეტესობა განთავსებულია ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში (შემდგომში, ქეეკ), თუმცა არა ყველა მათგანი. გარდა კორპუსული რესურსისა, კვლევისას დავეყრდნობით რიტორიკის პირველ ქართულენოვან სახელმძღვანელოებსა და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებულ ტერმინოლოგიასაც, რაც კვლევას მეტ სისრულეს შესძენს. ცხადია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა წერილობით დამოწმებულ ტერმინებს გააჩნია. მათი მოყვანისას, უპირატესობას ვანიჭებთ უშუალოდ ორატორული ნიმუშებიდან მაგალითების მოხმობას.

ქართული მჭევრმეტყველების ზოგადი ტერმინოლოგია

უპირველესი ტერმინი, რომლითაც გვსურს დავიწყოთ ანალიზი, არის სიტყვა „მჭევრი“. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში ის განმარტებულია როგორც რიტორი, ხოლო მჭევრობა – როგორც რიტორება (1991: 549). ამრიგად, მჭევრი ბერძნული ὁ ῥήτωρος-ის ქართული შესატყვისია. ხსენებული ტერმინიდან შემდეგ წარმოიქმნა „მჭევრმეტყველების“ აღმნიშვნელი ბევრი სახელწოდება, რომელთა შორის საბოლოოდ დამკვიდრდა და დღემდე იხმარება „მჭევრმეტყველი“ და „მჭე-

ვრმეტყველება“. ქეეკ-ში „მჭევრი“ 36-ჯერ დასტურდება, „მჭევრმეტყველი“ – 88-ჯერ, ხოლო „მჭევრმეტყველება“ – 66-ჯერ (2025).

„მჭევრიდან“ მომდინარე ტერმინები ფართოდ გავრცელდა XVII-XVIII საუკუნეებში. მათი დიდი ნაწილი იხმარებოდა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში და დღემდე გამოიყენება სამეცნიერო ლიტერატურაში. მაგალითად, ასეთი ტერმინებია: „მჭევრმეთქჳ“, „მჭევრ-მოუბნარი“, რომლებიც მჭევრმეტყველის მნიშვნელობით დამოწმებული აქვს ანტონ კათალიკოსს „წყობილსიტყვაობაში“, ხოლო „მჭევრთქმობა“ – მჭევრმეტყველების მნიშვნელობით (ბაგრატიონი, 1980: სტრფ. 657, 715, 753), მჭევრ-მეთქვი გვხვდება მჭევრმეტყველის მნიშვნელობით იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ (1948: 172), მჭევრ-მეთქუეობა, მჭევრ-სიტყუაობა – მჭევრმეტყველების მნიშვნელობით სოლომონ დოდაშვილის „რიტორიკაში“ (1989: 151, 153).

ქართულ ორატორულ ხელოვნებაში გავრცელებულია ბერძნულ-ლათინური წარმომავლობის მჭევრმეტყველებასთან დაკავშირებული ტერმინებიც. მათ შორის, უძველესი და უფრო გავრცელებულია „რიტორი“ და მისგან მომდინარე „რიტორება“ // „რიტორობა“. ეს ტერმინები, რომელთა შემოღება ბიზანტიურ კულტურასთან კავშირზე მეტყველებს, XIX საუკუნის ნახევრამდე შემორჩა ქართულ მეტყველებას. ქეეკ-ში „რიტორი“ 61-ჯერ დასტურდება, „რიტორება“ – 7-ჯერ, ხოლო „რიტორობა“ – 5-ჯერ (2025).

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში „რიტორი“ ასეა განმარტებული: „ელლენთა ენაა. ქართულად ბასილიკონი და მჭევრი ჰქჳან“ (1993: 12). ტერმინი ბასილიკონი, რომელსაც საბა ბერძნული რიტორისა და ქართული მჭევრმეტყველის ქართულ სინონიმად ასახელებს, ქართულ სიტყვათხმარებაში გავრცელებული არ არის და ორატორულ ხელოვნებაში არ იხმარება. საბას განმარტებით „რიტორება არს ძალი ჴელოვნებითი დამარწმუნებელი სიტყჳსა საქმესა შინა სამოქალაქოსა და დასასრულად მქონებელი კეთილად მეტყუელებისა“ (1993: 12).

ზემონახსენები ტერმინები ბერძნული წარმოშობისაა: ὁ ῥήτωρ აღნიშნავს მჭევრმეტყველების მასწავლებელს, ორატორი და ἡ ὁμιλία – ორატორული ხელოვნების თეორიას. ლათინური წარმოშობის ტერმინებიდან უნდა დავასახელოთ ახალი ნასესხობა და დღემდე ფართოდ გავრცელებული ტერმინი „ორატორი“, რომელიც მომდინარეობს სიტყვიდან orator – საჯაროდ მოლაპარაკე, და აღნიშნავს მჭევრმეტყველს, ზეპირად მოლაპარაკეს. ქეეკ-ში „ორატორი“ 288-ჯერ დასტურდება (2025). ლათინური წარმოშობისაა აგრეთვე მეტად იშვიათად ხმარებული ტერმინი „ელოკვენცია“ მჭევრმეტყველების მნიშვნელობით, ხშირად ირონიული ელფერით. მომდინარეობს სიტყვიდან eloquentia – მჭევრმეტყველება (კანდელაკი, 1968: 61).

ხსენებული ტერმინები განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელებულია XVIII-XIX საუკუნეების მწერლობაში. ასე მაგალითად, იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ ხშირად იხმარება რიტორი და ზოგჯერ მისი შემცვლელი ხელოვნური ტერმინები: რიტორ-მომთხრობელი, რიტორ-მჭევრმოუბნარი (1948: 172, 185). ამავე თხზულებაში „უპირველეს სწავლათა“ ანუ უმთავრეს მეცნიერებათა შორის დასახელებულია რიტორიკა და მოცემულია მისი განსაზღვრა, როგორც მეცნიერება მჭევრმეტყველების თეორიისა.

ტერმინებს – „რიტორიკა“, „მჭერ მეთქვეობა“, „მჭერ-სიტყვაობა“, „მჭერსიტყვაობა“, „რიტორი“ და „ორატორი“ – იყენებს სოლომონ დოდაშვილი თავის „რიტორიკის“ პირველ ორიგინალურ ქართულენოვან სახელმძღვანელოში, რომელიც დაახლოებით 1828 წელს დაიწერა (დოდაშვილი, 1989: 179-189). ტერმინი „რიტორი“ გვხვდება „ორატორის“ გვერდით (1989: 151). აქ რიტორი მჭევრმეტყველის შესატყვისია, რიტორება – მჭევრმეტყველების, ხოლო რიტორიკა – მჭევრმეტყველების თეორიის. რაც შეეხება „ორატორს“ – ეს ტერმინი ქართულად პირველად სწორედ ს. დოდაშვილის „რიტორიკაში“ დასტურდება, სადაც რამდენჯერმე გვხვდება ის მჭევრმეტყველის ან ზეპირად მოლაპარაკის მნიშვნელობით (1989: 151, 152). ამდენად, მასთან „რატორის“ მნიშვნელობა არ ემთხვევა „ორიტორის“ განსაზღვრებას. პირველი, ავტორის მიხედვით, მჭევრმეტყველების თეორიულ საკითხებს ფლობს, ანუ თეორეტიკოსია, ხოლო მეორე – ორატორული ხელოვნების პრაქტიკული მხარის წარმომადგენელია, ანუ საჯაროდ გამოსვლელი და პრაქტიკოსი.

1879 წელს გამოცემული უცნობი ავტორის „მოკლე რეტორიკა გინა მჭევრ-მეტყველება სასარგებლოდ ახალ გაზდა ყმაწვილ კაცთა“ სათაურშივე გვთავაზობს ტერმინს „რეტორიკა“ (1879).

„რეტორიკა“ არის პირდაპირი თარგმანი მისი შესაბამისი ფრანგული ეკვივალენტისა (რეტორიკა = Réthorique), რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს წიგნის უცხოურ წარმომავლობაზე და კერძოდ იმაზე, რომ ტერმინი კალკის სახითაა შემოტანილი (იხ.კენჭიაშვილი, 2021ა: 167; კენჭიაშვილი, 2021ბ: 47; კენჭიაშვილი, 2023: 838).

1898 წელს გამოცემული „სიტყვიერების თეორიის“ სახელმძღვანელოს შემდგენლები, არქიმანდრიტი კირიონი და გრ. ყიფშიძე ორატორულ ნიმუშებს აერთიანებენ „საორატორო პროზის“ სახელწოდების ქვეშ (1898: 267-303).

რაც შეეხება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურას, გამოიყენება და დამკვიდრებულია როგორც ლათინური ძირის ტერმინი – „რიტორიკა“, ისე მისი ქართულენოვანი შესატყვისი – „მჭევრმეტყველება“, ასევე გვაქვს სხვა ვარიაციებიც: „ორატორული პროზა“, „მჭევრმეტყველური პროზა“ (ბარამიძე, 1979) და სხვ. რაც შეეხება რიტორიკულ სტილს, მას მოეპოვება შემდეგი სინონიმები: „ფილოსოფიურ-რიტორიკული სტილი“ // „ატიკური“ // „არისტოტელური“, „მეტაფორულ-ორნამენტული სტილი“, „საღვთისმეტყველო-რიტორიკული სტილი“ და ა.შ. (ბეზარაშვილი, 2004; ბეზარაშვილი, 2009: 152-164). ქეეკ-ში „რიტორიკა“ დასტურდება 1350-ჯერ, ხოლო მისი შესატყვისი ქართული წარმომავლობის ტერმინი „მჭევრმეტყველება“ – 66-ჯერ (2025). თუ ამ ორ მაჩვენებელს ერთმანეთს შევადარებთ, აღმოჩნდება, რომ ქართულ სიტყვათხმარებაში უფრო ხშირად პირველი მათგანი გამოიყენება, ხოლო მეორე – ნაკლებად.

მჭევრმეტყველების ძირითადი ტერმინოლოგიის გვერდით საჭიროა აღინიშნოს ორატორულ ხელოვნებასთან დაკავშირებული ე.წ დამხმარე ლექსიკა, რომლებსაც ვპოულობთ ქართულ წერილობით ძეგლებსა და სასაუბრო ენაში. ასეთ ლექსიკურ ჯგუფებად ნ. კანდელაკს გამოყოფილი აქვს: ეპითეტები, კომპოზიტები, ფრაზული გამოთქმები და ანტონიმური შესატყვისები, რომლებსაც რიტორიკის სფეროში ვხვდებით (1961: 58-59).

ასევე მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ქართულ ენაში შეინიშნება ტერმინ „ორატორის“ სინონიმთა სიმრავლე, მაგალითად, გამოიყენება ტერმინები: რიტორი, მჭევრმეტყველი, მჭევრი, ენამჭევრი, ენაწყლიანი, ენამეტყველი, ენამზე, ენამზიანი, ენოვანი, ენამშვენიერი, ენამოქარგული, სიტყვატკბილი, სიტყვამშვენიერი, მშვენიერმოუბარი, ოქროპირი და სხვ. (გაფრინდაშვილი და თვალთვაძე, 2007: 6).

დარგების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია

მჭევრმეტყველების დარგების აღმნიშვნელ ტერმინებს ასახელებს XI საუკუნის II ნახევრის ქართველი სასულიერო მოღვაწე ეფრემ მცირე. იგი ერთგან აღნიშნავს რიტორიკის სამსახეობას და აღნიშნავს: „სამნი სახენი არიან რიტორებრისა სწავლულებისა: გამომეტყუელებისანი, თანაგამზრახობითი და სადღესასწაულობითი“ (ყაუხჩიშვილი, 1940: XL). სინონიმური ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, ეს დარგებია: სათათბირო, სამოსამართლო და სადღესასწაულო.

სხვა ტერმინებით მოიხსენიებს რიტორიკის დარგებს XII საუკუნის ქართველი ფილოსოფოსი, იოანე პეტრიწი თავის ორიგინალურ ნაშრომში – „განმარტებაჲ პროკლესთჳს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს“, რომელიც ავტორმა დაურთო პროკლე დიადოხოსის (410-485 წწ.) თხზულების – „კავშირნი ღმრთის მეტყუელებითნი“ – თარგმანს ბოლოსიტყვაობის სახით. სქოლასტიკური განათლების შემადგენელ ძირითად სამეცნიერო დარგებს შორის ავტორი ასახელებს რიტორიკას და მის უმთავრეს სფეროებს. აქ ავტორი მსჯელობს ცნობილი თეოლოგის, გრიგოლ ნაზიანზელის დებულებებზე, რომელსაც შეიცავს მისივე ნაშრომი „სიტყუაჲ ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს“ (ყაუხჩიშვილი, 1940: XXXV). იოანე პეტრიწის განმარტებაში ნაჩვენებია არა მხოლოდ ბერძნული რიტორიკის, არამედ ქართული მჭევრმეტყველების დარგობრივი სახესხვაობები შესაბამისი ტერმინოლოგიით. იოანე პეტრიწი წერს: „ხოლო ღმრთისმეტყუელი[1] რიტოროზისა ზედა დააწესებს ამას, ვინაჲთგან იგიცა სამად განიყოფების: თანამზრახვალობისა, მეპაექრობისა და დღესასწაულობისა“ (ყაუხჩიშვილი, 1937: 223). აქაც, სინონიმური ტერმინები რომ მოვიყვანოთ, ეს დარგებია: სათათბირო, სამოსამართლო და სადღესასწაულო. „თანამზრახვალობის“ დარგს ნ. კანდელაკი აიგივებს სადარბაზო დარგთან (1958: 82).

[1] ღმრთისმეტყუელი – იგულისხმება გრიგოლ ნაზიანზელი (დ. დაახ. 276 – გ. 374).

ქრონოლოგიურად თუ გავყვებით მჭევრმეტყველების საკუთრივ ქართულენოვან სახელმძღვანელოებში დაცულ ტერმინოლოგიას, ამ მხრივ, უნდა ვახსენოთ რიტორიკის პირველი ბეჭდური ქართულენოვანი სახელმძღვანელო „მოკლე რეტორიკა“, რომელშიც მჭევრმეტყველების ფორმების დასახელებისას, ავტორი მიჰყვება რიტორიკის ანტიკურ ტრადიციას და მოყვანილია ზემოაღნიშნული სამივე დარგი შემდეგი სახელწოდებებით: „შესხმითი მჭევრმეტყველება“, „რჩევითი მჭევრმეტყველება“ და „სამსჯავრო მჭევრმეტყველება“ (1879: 39). ამ ტერმინების სინონიმური ტერმინებია: სადღესასწაულო, სათათბირო და სამოსამართლო.

შემდეგი ქართულენოვანი სახელმძღვანელო, რომელშიც საუბარია მჭევრმეტყველების ოთხი უმთავრესი გვარის შესახებ, არის არხიმანდრიტი კირიონისა და გრ. ყიფშიძის მიერ შედგენილი „სიტყვიერების თეორია“; რიტორიკის გვარებად დასახელებულია: „საპოლიტიკო მჭევრმეტყველება“, „სამოსამართლო მჭევრმეტყველება“, „სახოტბო მჭევრმეტყველება“ და „სასულიერო მჭევრმეტყველება“. ამ კლასიფიკაციას ბოლოში დართული აქვთ შენიშვნა, რომელშიც საუბარია ახალი – აკადემიური მჭევრმეტყველების ე.წ. სააკადემიო მჭევრ-მეტყველების – დარგის გაჩენის შესახებაც: „ბოლო დროს შემოღებულ იქმნა ერთ-გვარი სხვა მჭევრ-მეტყველებაცა, ესრედ წოდებულ სააკადემიო მჭევრ-მეტყველება. სააკადემიო სიტყვის შინაარსია ხოლმე რომელიმე სამეცნიერო საგანი.“ (არხიმანდრიტი კირიონი და ყიფშიძე (შემდგ.), 1898: 51). აღნიშნული სახელმძღვანელოს მიხედვით, შემოტანილია არა მხოლოდ ახალი ტერმინოლოგია, არამედ გაზრდილია რიტორიკის დარგების რაოდენობა და რიტორიკის ტრადიციულ, ანტიკურ კლასიფიკაციას უკვე აღარ მიჰყვებიან ავტორები.

ქართულ მჭევრმეტყველებაში დარგების გამოყოფის შემდეგი მცდელობა უკვე სამეცნიერო ხასიათს ატარებს. ესაა ყველაზე უფრო სისტემური კლასიფიკაცია და ეკუთვნის ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიის მკვლევარს, ნ. კანდელაკს. მან შეისწავლა ქართული რიტორიკის შინაარსობრივი და ფორმობრივი სახესხვაობები, რომლის საფუძველზეც გამოყო დარგები, ქვედარგები და განშტოებები. მეცნიერი ქართული მჭევრმეტყველების უძველეს ქვედარგებად ასახელებს – სასუფრო-სანადიმო და სამგლოვიარო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრებად, შესაბამისად – სიტყვა-სადღეგრძელოებსა და სიტყვით დატირებას (1968: 64).

ნ. კანდელაკის კლასიფიკაციით, ქართულ კლასიკურ მჭევრმეტყველებაში (I-XVIII სს.) გამოიყოფა ექვსი დარგი და მათ აღსანიშნავად იყენებს შემდეგ ტერმინებს: „სამქადაგებლო“, „სადარბაზო“, „სამხედრო“, „სამოსამართლო“, „სადღესასწაულო“ და „სამგლოვიარო“ (1958: 80); გარდა ძირითადი დარგებისა, ასევე გამოიყოფა ქვედარგები და განშტოებები. ამათგან სამქადაგებლო მჭევრმეტყველების დარგი ყველაზე მრავალფეროვანია და აერთიანებს მსოფლიო ქრისტიანული სამქადაგებლო რიტორიკის ისტორიაში ცნობილ 5 ქვედარგსა (სამოძღვრო, სააღმზრდელო, სახოტბო, საზეიმო, საგოდებელი) და ერთ განშტოებას (საპაექრო), სადარბაზო მჭევრმეტყველების განშტოებაა საელჩო მჭევრმეტყველება, სადღესასწაულო და სამგლოვიარო მჭევრმეტყველების განშტოებაა ეპისტოლარული ორატორული მჭევრმეტყველება (კანდელაკი, 1968: 97).

აღსანიშნავია, რომ ისტორიულად მჭევრმეტყველების დარგები განიცდის ცვლილებებს, რაზეც მიუთითებს ნ. კანდელაკი, როდესაც წერს: „უახლესი მჭევრმეტყველების წიაღში წარმოიშვა და განვითარდა ჩვენში ორატორული ხელოვნების ახალი შინაარსობრივი დარგები და ჟანრობრივი სახეები; ზოგიერთი ძველი ჟანრი შეიცვალა და ახალი შინაარსის ფორმად გადაიქცა“ (1968: 94). მჭევრმეტყველების დარგის ისტორიული ცვლილების საუკეთესო მაგალითად შეიძლება დასახელდეს ისეთი დარგები, როგორიცაა ე.წ. სადარბაზო და „პოლიტიკური“; ვ. კაჭახიძე აღნიშნავს, რომ ქართული საისტორიო წყაროების თანახმად, სადარბაზო მჭევრმეტყველებად წოდებულ საორატორო ხელოვნებას პოლიტიკური მჭევრმეტყველება ეწოდება და ერთადაც მოიხსენიებს მას, როგორც „სადარბაზო-პოლიტიკურ მჭევრმეტყველებას“ (1980: 154). თ. ჯაგოდნიშვილი „პოლიტიკური მჭევრმეტყველების“ გვერდით მოიხსენიებს ე.წ. საპარლამენტო მჭევრმეტყველებასაც (1999: 10). თ. ჯაგოდნიშვილი, ი. გაბისონია და ი. ჯაგოდნიშვილი თავიანთ წიგნში ასევე ასახელებენ „სადარბაზო (დიპლომატიურ) მჭევრმეტყველებას“ (2018: 23). თანამედროვე ქართული რიტორიკის დარგობრივ კლასიფიკაციაში სადარბაზო მჭევრმეტყველება მთლიანად ჩაანაცვლა პოლიტიკურმა რიტორიკამ.

ჟანრების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია

ქართული მჭევრმეტყველებაში დარგების შესაბამისი ჟანრობრივი სახეები შემდეგი ტერმინოლოგიითაა დამკვიდრებული: „სიტყვა“, „ქადაგება“, „მოძღვრება“, „სწავლა“, „ქება“, „შესხმა“, „ლექცია“, „მოხსენება“, „მიმართვა“, „წარდგინება“ და ა.შ. ნ. კანდელაკის კლასიფიკაციით, ყოველ დარგს გააჩნია ძირითადი და დამხმარე ჟანრები. ძირითადი ჟანრებია: სიტყვა და ქადაგება, ხოლო დამხმარე ჟანრებია: მოძღვრება, სწავლა, ქება და შესხმა, ლექცია, მოხსენება, სამიტინგო სიტყვა, სააგიტაციო სიტყვა, საინაუგურაციო სიტყვა და სხვ. ნ. კანდელაკის კლასიფიკაციით, სამქადაგებლო დარგის მჭევრმეტყველების ძირითადი ჟანრია ქადაგება, ხოლო დამხმარე ჟანრებია: „მოძღვრება“, „სწავლა“, „ქება“, „შესხმა“ და სხვ.; სადარბაზო, სამხედრო, სამოსამართლო, სადღესასწაულო და სამგლოვიარო დარგების ძირითადი ჟანრია „სიტყვა“; სადარბაზო, სამხედრო და სამოსამართლო მჭევრმეტყველების დამხმარე ჟანრია „მოხსენება“; სადღესასწაულო და სამგლოვიარო დარგების დამხმარე ჟანრებია: „ქება“ და „შესხმა“, ასევე სადღესასწაულო და სამგლოვიარო დარგებს გააჩნიათ ეპისტოლარული განშტოებები, რომელთა ჟანრებია: „სამილოცვო წერილი“, „სამძიმრის წერილი“ და სხვ. (კანდელაკი, 1968: 97). ნ. კანდელაკი სადარბაზო დარგის განშტოებად ასახელებს საელჩო მჭევრმეტყველებას, რომელსაც გამოხატვის ფორმების მიხედვით გააჩნია ჟანრების ზეპირი და ეპისტოლარული სახესხვაობები; ზეპირი საელჩო მჭევრმეტყველების ჟანრებია: სიტყვა, საუბარი, კითხვა-პასუხი (ზეპირი), მოხსენება (ზეპირი), აჯა (ზეპირი); ეპისტოლარული საელჩო მჭევრმეტყველების ჟანრობრივი სახეებია: წერილი // წიგნი // ეპისტოლე, მიწერ-მოწერა, მოხსენებითი ბარათი, მიმართვა // წარდგინება, კითხვა-პასუხი (წერილობითი), აჯა (წერილობითი) // სავედრებელი წერილი (კანდელაკი, 1968: 407).

ფართოდ გავრცელებული და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დადასტურებული ტერმინია „ქადაგება“. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით ტერმინი ქადაგება განმარტებულია, როგორც „მაღლის ჴმით სწავლება“, აქვე ქადაგი ახსნილია, როგორც „მაღალ მძახებელი სწავლისა“ / „ქადაგების მთქმელი“ (1993: 209), ხოლო მქადაგებელი – როგორც „ქადაგების მეტყუელი“ (1991: 534). შეიძლება ითქვას, რომ ტერმინები „ქადაგი“ და „მქადაგებელი“ ერთი მნიშვნელობისაა და აღნიშნავს საჯაროდ ზეპირად მეტყველს.

თავიანთი შინაარსითა და ომონიმური ბუნებით ქადაგების მსგავსი ტერმინებია: სწავლა და მოძღურება, რომლებიც აღნიშნავენ საჯარო ზეპირი სიტყვით სწავლებასა და დამოძღვრას. როგორც საბასთანაა განმარტებული: „სწავლა არს ქადაგება“ (ორბელიანი, 1993: 123).

XII საუკუნის ფილოსოფოსის იოანე პეტრიწის თხზულება – „განმარტებაჲ პროკლესთჳს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს“ – გადმოგვცემს: „ამათვე ზემოდალექსულთა ხედვათა ამრავალკეცებს, ვითარ კეთილი შორის მოძღურებათა“ (ყაუხჩიშვილი, 1937: 183). ამ კონტექსტების მიხედვით, „მოძღურება“ ზეპირი სიტყვით სწავლებას აღნიშნავს.

სხვაგან ის გვევლინება სასწავლო, სამქადაგებლო ნაწარმოების მნიშვნელობით. ასე, მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანმა თავისი ორატორული ნიმუშების კრებულს უწოდა „სწავლანი და მოძღურებანი“ (1963). აქ სინონიმური ფორმებითაა წარმოდგენილი ერთი და იმავე მოვლენის ორი სახელწოდება – სწავლა და მოძღვრება. ანალოგიურია XVIII საუკუნის მქადაგებლის ამბროსი ნეკრესელის ორატორული ნიმუშების კრებულის საერთო სათაური – „ქადაგებანი და მოძღვრებანი“ (1881).

ზემოგანხილული ტერმინების გვერდით, მაგრამ უფრო იშვიათად საჯაროდ ზეპირად წარმოსათქმელი ნაწარმოების მნიშვნელობით, ქართულ მწერლობაში გამოყენებულია ქებაჲ და შესხმა. მაგალითად: „ქებაჲ წმიდისა მოწამისა ჰაბოჲსი“ (ყუბანეიშვილი, ს. (შემდგ.), 1946: 69), რომელიც ცალკე თავად აქვს გამოტანილი იოანე საბანისძეს თავის თხზულებაში.

სადღესასწაულო ორატორული ნიმუშებიდან აღსანიშნავია კანონიკურ თხზულებაში, რუის-ურბნისის „ძეგლისწერაში“ წარმოდგენილი არსენ იყალთოელის შესხმა დავით აღმაშენებლის მიმართ სათაურით: „შესხმა კეთილად მსახურისა და ღვთივდაცულისა მეუფისა ჩუენისა დავითისი“ (ქავთარია (შემდგ.-რედ.), 2013: 109-110). შესხმას მოსდევს ცოცხალთა (მეფე-დედოფალთა და კათოლიკოს-მღვდელმთავრების) მრავალჟამიერი და მიცვალებულთა მოსახსენიებელი. კორ. კეკელიძემ „ძეგლისწერის“ ამ ნაწილს, სადაც დავითის შესხმაც შედის, „სინოდიკონი“ უწოდა (1951: 542).

სამქადაგებლო მჭევრმეტყველების დარგში შესხმის ჟანრის ნიმუშების კრებულებიდან აღსანიშნავია, უპირველეს ყოვლისა, ანტონ I კათალიკოსის „მარტირიკა“, რომელიც ავტორმა შეადგინა დაახლოებით 1768-1769 წლებში. მარტირიკაში შედის 20 ორატორული ნიმუში იმ მოწამეთა ღვაწლის აღსანიშნავად, რომელთა ხსენება დამკვიდრდა ქართულ საეკლესიო კალენდრებში. 20-ვე ნიმუში განეკუთვნება სამქაგადებლო და სადღესასწაულო მჭევრმეტყველების დარგსა და შესხმის ჟანრს. ყოველი თხზულების სათაური მსგავსი სტრუქტურისაა და იწყება ერთი და იმავე ფრაზით: „შესხმა და მოთხრობა ღუაწლთა და ვნებათა“, რასაც შემდეგ უშუალოდ მოსდევს წმინდანის/წმინდანების დასახელება და ბოლოს – „ქმნილი ანტონისგან არხიეპისკოპოსისა ყოვლისა ზემოჲსა საქართუელოჲსა, დავითიან-ბაგრატოვანისა“. გარდა ამისა, კრებულში გამოყენებულია და ნახსენებია „შესხმათა“ აღსანიშნავად სიტყუანიც; ბოლოს დართულ სარჩევში ვხვდებით ამგვარ განზოგადებას: „პინაქს-სიტყუაობაჲ წიგნის მარტირიკაჲსა ოცრიცხუედთა სიტყუათა“ და ჩამოთვლილია ეს „სიტყუანი“ (სიტყუა წმიდისა ქეთევანისთვის და ა.შ.). ხოლო უშუალოდ ტექსტში ორატორული ნიმუშების სათაურები იწყება სიტყვით „შესხმა“: „შესხმა და მოთხრობა ღუაწლთა და ვნებათა წმიდისა დიდისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისა, ქმნილი ანტონისგან არხიეპისკოპოსისა ყოვლისა ზემოჲსა საქართუელოჲსა, დავითიან-ბაგრატოვანისა“ (ქავთარია და გაბიძაშვილი (შემდგ.-რედ.), 2008: 11-37).

სულხან-საბა ორბელიანს ქება განმარტებული აქვს, როგორც „შესხმა, დიდება, გინა კეთილთა მისთა წარმოთქმა, გინა მადლობა, გინა მითხრობა ქუელის მოქმედობისა მისისა“ (ორბელიანი, 1993: 219), ხოლო შესხმა – როგორც „ქება-შემკობა“ (1993: 294).

დაბოლოს, აღსანიშნავია, რომ ისტორიულად მჭევრმეტყველების ჟანრებიც განიცდის ცვლილებებს ისევე, როგორც დარგები (იხ. ზემოთ), რაზეც მიუთითებს ნ. კანდელაკი, როდესაც წერს: „უახლესი მჭევრმეტყველების წიაღში წარმოიშვა და განვითარდა ჩვენში ორატორული ხელოვნების ახალი შინაარსობრივი დარგები და ჟანრობრივი სახეები; ზოგიერთი ძველი ჟანრი შეიცვალა და ახალი შინაარსის ფორმად გადაიქცა“ (1968: 94). აუცილებელია გავითვალისწინოთ ასევე შემდგომი დროის ვითარება; ასე მაგალითად, ახალი დარგის – აკადემიური რიტორიკა და ახალი ჟანრობრივი სახეების – ლექციის, მოხსენების, რეფერატის, დისკუსიისა და დისპუტის – გაჩენა ემთხვევა ახალი ქართული მჭევრმეტყველების პერიოდს, კერძოდ, XIX საუკუნეს (კანდელაკი, 1968: 93). ახალ და, განსაკუთრებით, უახლეს აკადემიური რიტორიკის თეორიასა და პრაქტიკაში მეტად გავრცელებულია იმავე ლათინურიდან მომდინარე ტერმინები ლექცია (lectio) – განსაზღვრული ცოდნის შემცველი საჯაროდ წარმოსათქმელი ნაწარმოები, ან მისი წარმოთქმის აკადემიური პროცესი, ლექტორი (lector – მკითხველი) – ლექციის წამკითხველი // წარმომთქმელი, რეფერატი (re-Fero – გადმოვცემ) – რომელიმე სამეცნიერო პრობლემის შინაარსის შემცველი ნაწარმოები, დისკუსია (discussio) – აზრთა გაცვლა-გამოცვლა რაიმე სადავო საკითხის შესახებ, დისპუტი (disputo – ვმსჯელობ) – აზრთა გაცვლა-გამოცვლა რაიმე სამეცნიერო საკითხის თაობაზე (კანდელაკი, 1968: 61-62).

ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია

ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის შესწავლის შესაძლებლობას იძლევა რიტორიკის ქართულენოვანი სახელმძღვანელოები. ს. დოდაშვილის „რიტორიკის“ სულ ბოლო პარაგრაფი ეხება ტროპებს, რომელსაც ავტორი განმარტავს შემდეგნაირად: „ტროპი არს შეცვალება ერთისა ლექსისა მეორესა შინა ესეოდენვე გასაგონსა, გარნა უმეტეს გამოსათქმელსა“ (1989: 179-189). ხოლო ტროპის სახეებად დასახელებულია: მეტაფორა, ირონია, ჰიპერბოლა, სინეკდოქე და მეტონიმია: „მეტაფორა არს ტროპი დაფუძნებული მსგავსებასა ზედა საგანთასა. მაგალითებრ: გაზაფხული ცხოვრებისა, მხეცებრივი სული.“ (1989: 188); „ირონია არს ტროპი, რომელსაცა შინა დაიდების წინააღმდგომი სათქმელისა საგნისა. მაგალ., იხარე ბოროტო თვისითა საქმითა!“ (1989: 188); „იპერბოლა არს ტროპი, რომლისაცა შინა იხმარებიან ლექსნი წარმომადგენელნი საგნისა უდიდესად ან უმცირესად (ავქსეზის არს უდიდესი. ტაპინოზის არს უმცირესი). მაგალ., წყარო ცრემლთანი. ის უღონო არს ვითარცა ბუზი.“ (1989: 188); „სინეკდოხა არს ტროპი, რომელსაცა შინა დაიდების ყოვლადი ნაცვლად კერძოისა თვისისა, ნათესავი ნაცვლად სახელისა და უკუქცევით. მაგალ., მოკ-

ვდავი ნაცვლად კაცისა.“ (1989: 188); „მეტონიმია არს ტროპი, რომელსაცა შინა დაიდების მიზეზი ნაცვლად მიზეზებულისა და უკუქცევით. მაგალ., მე მიყვარს კითხვა პეტრეძისა.“ (1989: 188).

„მოკლე რეტორიკაში“ მთელ რიგ საკითხებთან ერთად, განხილულია „მჭევრმეტყველებრივი ფორმები (Figures)“, რომელშიც ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა: „ფორმები ლექსებისა“ და „ფორმები აზრებისა“ (ნაშრომის II ნაწილი). ესაა ტროპის სახეობები, რომლებიც სტილისტიკური საშუალებები, იგივე სტილისტიკის ძირითადი კატეგორიებია. აქვე ვკითხულობთ: „ღრამატიკოსის ვალია შეუცილებლად გააწყოს სიტყვები და მხოლოდ ნივთიერს გამშვენებაზედ თვალი ჰქონდეს; ხოლო მჭევრმეტყველს ჰმართებს შესანიშნი მშვენიერება რამე დასძინოს იმაზედა“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 45).

ლექსების ფორმებად სახელმძღვანელოში დასახელებულია: დამატება, გადაფარება, მრავალ კანკლედობა, მსგავს ხმოვანება და ა.შ. აქ მოიაზრება გამეორების სხვადასხვა სახე. რაც შეეხება აზრების ფორმებს, სახელმძღვანელოში მოცემულია ამგვარი განმარტება: „ყოველი სიტყვა ჩვეულებითი ლაპარაკის გარეთ გამოთქმული, გინდ გარდასხვაფერებულად იყოს იგი თქმული, გინდ გარდაქართულებულად და თუ გინდ სხვა გვარის სახით“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 45).

სახელმძღვანელოში მოყვანილი და განმარტებულია ტროპის ესა თუ ის სახე თავისი მაგალითებით. „გარდასხვაფერება“ განმარტებულია შემდეგნაირად: „ლექსის მნიშვნელობის სხვა მნიშვნელობაზედ შეცვლა, მსგავსებისა ანუ შეფერებულობის დაგვარ, როგორც წოდება მელნის ტბად თვალებისა, გიშრის სარებად წამწამებისა, ღვარძლის მთესველად, მზრახავმკილავის გინა პირმოთნესი და სხვაც“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 45). უდავოა, რომ „გარდასხვაფერებაში“ უნდა იგულისხმებოდეს მეტაფორა.

„ნაცვალ სახელობა“ განმარტებულია შემდეგნაირად: „როცა მიზეზი საქმის მაგიერ დაიდება ანუ საქმე მიზეზის მაგიერ ანუ შეცული შემცმელის მაგიერ, ან მის წინაღმდეგ, ანუ დრო გარდასავალის მაგიერ“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 52), იგივე მეტონიმიაა, თუმცა სხვაგან „ნაცვალ სახელობა“ დაკავშირებულია „გარმოვლით მეტყველებასთან“ და ერთადაა მოხსენიებული, ხოლო განმარტებულია, როგორც „სახელის მაგიერ სხვა საზოგადო სახელის გასაკუთრება“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 58), მაგალითად, ძე წარწყმედისა – იუდაა, რაც უახლოვდება პერიფრაზის მნიშვნელობასაც.

„მიმხდურობა“ განმარტებულია, როგორც „თვითქმის ნაცვალ სახელისავით უნდა იხმაროს, ნაწილი მრთელის მაგიერ, ნათესავი სახის მაგიერ, მხოლობითი მრავლობითის მაგიერ და სხვაც ეგრედ“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 53) – სინეკდოქე.

„გადაქართულება“ // „სხვა სიტყვაობა“, იგივე ალეგორია, განმარტებულია შემდეგნაირად: „სიტყვა მრავალ გარდასხვაფერებულობით მოწყობილი, გინა სიტყვა რომელი წარმოადგენს ერთს რასმესა რათა მით აღნიშნოს და შეატყობინოს სხვა რამე, ვითარცა ქვემორედ წარმოდგენილი ვენახი ჰნიშნავს ისრაელის გვარსა“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 56).

„ზომის გარდამეტებლობა“ განმარტებულია, როგორც „რიგისგარედ სიტყვის ძალის გარდამეტება ანუ შემცირება“ (მოკლე რეტორიკა, 1879: 59), რაც უნდა იყოს ჰიპერბოლა, „გახმამაღლება“ – „ლაპარაკი გამომცხადებელი უფიცხელესის გულის მღელვარებისა“ (1879: 60) – გრადაცია და ა.შ.

როგორც კვლევამ აჩვენა, ს. დოდაშვილის „რიტორიკაში“ ტროპები განმარტებულია ტრადიციული, ანტიკური კლასიფიკაციის შესაბამისად, ხოლო „მოკლე რეტორიკაში“ უფრო მეტად იკვეთება ეროვნული ტერმინოლოგიის შექმნისკენ სწრაფვა. ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის ანალიზი ნათლად აჩვენებს, რომ ქართულენოვან რიტორიკულ სახელმძღვანელოში არსებობდა მცდელობა, უცხოური წარმოშობის ტერმინების ნაცვლად ქართული შესატყვისები დამკვიდრებულიყო. როგორც ნ. ცეცხლაძე და მ. ხახუტაიშვილი აღნიშნავენ: „ტროპის სახეობების აღსანიშნავად ტექსტში გამოიყენება არა ლათინური და ბერძნული წარმოშობის ტერმინები, არამედ მათი პირდაპირი ან კალკირებული თარგმანი“ (2011: 115). მიუხედავად იმისა, რომ იმ პერიოდის ქართულ წერით და ზეპირ მეტყველებაში გავრცელებული და დამკვიდრებული იყო ტროპის სახეობების აღმნიშვნელი უცხოური წარმომავლობის ტერმინოლოგია.

თუმცა, როგორც შემდგომი განვითარების პროცესმა აჩვენა, ეს ინიციატივა შედეგიანი არ აღმოჩნდა: ქართული ტერმინები ვერ დამკვიდრდა სამეცნიერო მეტაენაში და მათი გამოყენება მხოლოდ ეპიზოდურ ხასიათს ატარებდა. მიზეზი იყო ის, რომ ქართული შესატყვისები ზოგჯერ

ბუნდოვნად გამოხატავდა კონცეპტს და მათი შინაარსი მხოლოდ მაგალითებიდან იკითხებოდა (კენჭიაშვილი, 2020: 133; კენჭიაშვილი, 2021ბ: 26). ამრიგად, ტროპების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის ისტორიაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქართულენოვანი ტერმინების შექმნის მცდელობას, რომლებიც, მიუხედავად წარუმატებლობისა, მოწმობს ეროვნული სიტყვათქმნადობისკენ სწრაფვას. საბოლოოდ, ქართულ მჭევრმეტყველებაში დამკვიდრებული ტერმინოლოგია მაინც უცხოურ, ანტიკურ წყაროს უკავშირდება.

დასკვნა: ქართულ მჭევრმეტყველებასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიის კვლევა ცხადყოფს, რომ ეს დისციპლინა ქართულ კულტურულ ტრადიციებში ღრმად ფესვგადგმული და ისტორიულად ჩამოყალიბებულია. ქართულ რიტორიკის ტერმინოლოგია, დღემდე აქტიურ ლექსიკას განეკუთვნება, მხოლოდ ტერმინთა მცირე ნაწილმა გადაინაცვლა პასიურ ლექსიკაში და დღეს არქაიზმებს წარმოადგენს.

ტერმინოლოგიური მრავალფეროვნება მოიცავს როგორც ზოგად სახელებს, ისე დარგის, ჟანრისა და ტროპის აღმნიშვნელ სახელწოდებებს. დარგობრივი კლასიფიკაცია ნათლად წარმოაჩენს, რომ ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება მჭიდროდ იყო გადაჯაჭვული მჭევრმეტყველების სხვადასხვა ფორმასთან. ჟანრობრივი სახეები მიანიშნებს, რომ ქართულ რიტორიკას გააჩნდა მკაფიოდ სტრუქტურირებული ჟანრული სისტემა, რომელიც ფუნქციურად ასახავდა სხვადასხვა კომუნიკაციურ საჭიროებას. რაც შეეხება ტროპებს, ქართულ რიტორიკულ სახელმძღვანელოში მე-19 საუკუნიდან შეინიშნება მცდელობა, ანტიკური წარმოშობის ტროპის აღმნიშვნელი ტერმინების ნაცვლად ქართულენოვანი სახელწოდებები შემოეტანათ. თუმცა ეს ინიციატივა წარუმატებელი აღმოჩნდა და შედეგად, ქართულ სამეცნიერო მეტაენაში დამკვიდრდა ტრადიციული, უცხოური წარმოშობის ტერმინოლოგია, მაგრამ ქართული შესატყვისების შექმნის ცდამ მაინც წარმოაჩინა ეროვნული მეცნიერული აზროვნების განვითარებისა და საკუთარი ტერმინოლოგიური სისტემის ფორმირებისაკენ სწრაფვა.

ტერმინების ისტორიული დამოწმებები ხელნაწერებში, ლიტერატურულ წყაროებსა და საეკლესიო ტექსტებში ცხადყოფს, რომ მჭევრმეტყველება საქართველოში არა მხოლოდ პრაქტიკულ, არამედ საგანმანათლებლო და კულტურულ ფუნქციასაც ასრულებდა. ამასთან, კვლევის შედეგად ნათელი ხდება, რომ ტერმინოლოგია მოითხოვს როგორც ისტორიულ-ეტიმოლოგიურ, ისე სემანტიკურ და ფუნქციურ ანალიზს, რათა მისი განვითარების დინამიკა სრულად გამოიკვეთოს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. არხიმანდრიტი კირიონი და ყიფშიძე, გრ. (შემდგ.). (1898). *სიტყვიერების თეორია: სალიტერატურო ნიმუშების დამატებით, სახელმძღვანელო წიგნი, სათავად-აზნაურო სკოლებისა, სასულიერო და საოსტატო სასწავლებლებისა, სემინარებისა და საეპარქიო საქალებო სკოლებისათვის.* ტფილისი: სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ხელმისაწვდომია ბმულზე: http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/6509;
2. ბაგრატიონი ა. (1980). *წყობილსიტყვაობა.* გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბილისი: მეცნიერება, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/401461;
3. ბარამიძე, რ. (1979). *ქართული საისტორიო და ორატორული პროზა.* თბილისი: საბჭოთა საქართველო;
4. ბატონიშვილი, ი. (1948). *კალმასობა,* ტ. II. კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, ტფილისი: სახელგამი, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/400953;
5. ბეზარაშვილი, ქ. (2004). *რიტორიკისა და თარგმანის თეორია და პრაქტიკა: გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა ქართული თარგმანების მიხედვით.* თბილისი: მეცნიერება;
6. ბეზარაშვილი, ქ. (2009). რიტორიკისა და ფილოსოფიის ურთიერთმიმართების ლიტერატურულ-თეორიული ასპექტი ქართულ ელინოფილთა ნააზრევში (ეფრემ მცირე, იოანე პეტრიწი). *წახნაგი: ფილოლოგიურ კვლევათა წელიწდეული,* (1), 152-164;
7. გაფრინდაშვილი, ნ. და თვალთვაძე, დ. (2007). *რიტორიკის შესავალი.* თბილისი: ნეკერი;

8. დოდაშვილი, ს. (1989). *თხზულებანი.* თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა;
9. კანდელაკი, ნ. (შემდგ.). (1958). *ქართული მჭევრმეტყველება: ძეგლები და მასალები.* თბილისი: ხელოვნება;
10. კანდელაკი, ნ. (1961). *ქართული კლასიკური მჭევრმეტყველება.* თბილისი: ხელოვნება;
11. კანდელაკი, ნ. (1966). *ქართული საელჩო მჭევრმეტყველება.* თბილისი: ლიტერატურა და ხელოვნება, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/465887;
12. კანდელაკი, ნ. (1968). *ქართული მჭევრმეტყველება.* თბილისი: საბჭოთა საქართველო;
13. კაჭახიძე, ვ. (1980). *სასამართლო მჭევრმეტყველება.* თბილისი: საბჭოთა საქართველო;
14. კეკელიძე, კორ. (1951). *ძველი ქართული მწერლობის ისტორია,* ტ. I. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა;
15. კენჭიაშვილი, ნ. (2020). რიტორიკის თეორია და პრაქტიკა XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოში რიტორიკის პირველი ქართულენოვანი სახელმძღვანელოების მიხედვით. *Scientia: სამეცნიერო ჟურნალი* (1), 122-145, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/355701;
16. კენჭიაშვილი, ნ. (2021ა). რიტორიკის პირველი ნაბეჭდი ქართულენოვანი სახელმძღვანელო „მოკლე რეტორიკა“. *Scientia: პირველი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია (გამოწვევები და ტენდენციები ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში), მოხსენებათა მოკლე შინაარსები,* 162-176, თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/355702;
17. კენჭიაშვილი, ნ. (2021ბ). *ტროპი ქართულ მჭევრმეტყველებაში.* თბილისი: მერიდიანი. ხელმისაწვდომია: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/360442;
18. კენჭიაშვილი, ნ. (2023). „მოკლე რეტორიკის“ სახელმძღვანელოს სავარაუდო ავტორის საკითხისთვის. ინტერდისციპლინარული საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის – „შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე – I“ – მასალათა კრებული, შრომები XVI, 835-844, ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი;
19. მოკლე რეტორიკა. (1879). *მოკლე რეტორიკა გინა მჭევრ-მეტყველება სასარგებლოდ ახალ გაზდა ყმაწვილ კაცთა.* კონსტანტინეპოლი: ანთუან გვიზალიანის სტამბა. ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/315624;
20. ნეკრესელი, ა. (1881). *ქადაგებანი და მოძღვრებანი, ქადაგებანი და მოძღვრებანი: თქმულნი ამბროსი ნეკრესელ ეპისკოპოზის-მიერ.* თბილისი: გამოცემული საფასითა ალექსანდრე ეპისკოპოზის-მიერ, ე. ხელაძის სტამბა, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/499262;
21. ორბელიანი, ს.-ს. (1963). *თხზულებანი: 4 ტომად. ტ. 3, სწავლანი, თქმულნი სულხან-საბა ორბელიანის მიერ, საქრისტიანო მოძღვრება.* გამოსაც. მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა; თბილისი: საბჭოთა საქართველო, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/495430;
22. ორბელიანი, ს.-ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული.* ტ. 1, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი: მერანი, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/517406;
23. ორბელიანი, ს.-ს. (1993). *ლექსიკონი ქართული.* ტ. 2, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი: მერანი, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/517894;
24. ქავთარია, მ. და გაბიძაშვილი ე. (შემდგ.-რედ.). (2008). *მწიგნობრობა ქართული: მრავალტომეული,* ტ. 4, სასულიერო მწერლობა, ანტონ I, წიგნი მარტირიკა, სასულიერო მწერლობა. თბილისი: ციცინათელა, ხელმისაწვდომია ბმულზე https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/321751;
25. ქავთარია, მ. (შემდგ.-რედ.). (2013). *მწიგნობრობა ქართული: მრავალტომეული,* ტ. 15, წიგნი I. თბილისი: ციცინათელა;

26. ქეეკ. (2025). *ქართული ენის ეროვნული კორპუსი.* ხელმისაწვდომია ბმულზე: http://gnc.gov.ge/gnc/page;
27. ყაუხჩიშვილი, ს. (1937). *იოანე პეტრიწის შრომები,* ტ. 2. განმარტებაჲ პროკლესთვის დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათვის, ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/450571;
28. ყაუხჩიშვილი, ს. (1940). *იოანე პეტრიწის შრომები,* ტ. 1. პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი, ქართული ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ხელმისაწვდომია ბმულზე: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/450641;
29. ყუბანეიშვილი, ს. (შემდგ.). (1946). *ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია,* ტ. 1. თბილისი: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა;
30. ცეცხლაძე, ნ. და ხახუტაიშვილი, მ. (2011). უცნობი ავტორის „მოკლე რეტორიკა გინა მჭერმეტყველება“ – სტილისტიკის საკითხები. *ენა და კულტურა: სამეცნიერო ჟურნალი,* (6), 114-119;
31. ჯაგოდნიშვილი, თ. (1999). *ქართული ორატორული ხელოვნება.* თბილისი: სტუ;
32. ჯაგოდნიშვილი, თ., გაბისონია, ი., ჯაგოდნიშვილი, ივ. (შემდგ.). (2018). *რიტორიკა: ქრესტომათია.* თბილისი: იურისტების სამყარო.

FOR THE ISSUE OF THE TERMINOLOGY OF GEORGIAN RHETORIC

NATIA KENTCHIASHVILI
PhD in Philology,
Associate Professor at Caucasus International University,
ელ-ფოსტა: natia.kentchiashvili@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8230-7633

Abstract: The subject of this study is the examination of terminology related to Georgian rhetoric. The analysis identifies two groups of terminology: vocabulary consisting of original Georgian terms, and vocabulary borrowed from various languages. The study of both groups is crucial for exploring Georgian word formation as well as linguistic contact with foreign languages. Furthermore, the terms examined in this research can also be classified according to the fields and genres in rhetoric. Special attention is devoted to the terminology used to denote rhetorical tropes in Georgian rhetorical tradition. Thus, the terminology under investigation is divided into three thematic groups: terminology related to rhetorical fields, genres, and tropes. The novelty and relevance of the research lie in the fact that it presents a corpus-based approach to studying the subject, which enables a continuation and renewal of scholarly research using modern methodology. In particular, it allows us to verify already identified lexical and phraseological terms using more extensive linguistic resources and frequency data on term usage. The empirical material consists of Old Georgian literature, spoken language, folklore, and oral traditions – most of which are included in the Georgian National Corpus (henceforth GNC), although not all. In addition to corpus resources, the research also utilizes terminology found in the first Georgian-language textbooks on rhetoric and Georgian academic literature, adding greater depth and completeness to the study. In quoting attested terms, preference is given to examples derived directly from oratorical texts. Based on the examination of early Georgian textbooks and academic literature, it is deemed necessary to clarify issues related to key rhetorical terminology.

Keywords: Georgian rhetoric; Terminology of Georgian rhetoric; Original terminology in Georgian rhetoric; Borrowed terminology in Georgian rhetoric

* * *

Introduction. This research focuses on the study of terminology related to Georgian rhetoric. Any scholarly inquiry into rhetorical studies necessarily requires the identification of its terminology, as this forms the foundational framework upon which subsequent research is built. This terminology serves as the basis for engaging with existing literature and producing new scholarly work in the field. It is worth noting that, alongside the historical development of Georgian rhetoric, many synonymous terms have emerged – some of which are of native Georgian origin, while others are borrowed from foreign languages. Over the centuries, this terminology has developed into a stable system comprising two principal lexical groups: original Georgian terms and borrowed terms. The examination of both groups provides insight into the historical development of Georgian rhetorical practice and its linguistic interactions with other cultures. Moreover, the terms can be classified based on field and genre divisions within rhetorical theory. Accordingly, we can distinguish two main categories of terminology: (1) terms related to rhetorical fields and (2) terms related to rhetorical genres. A separate subject of study is the terminology used to denote various tropes in Georgian rhetoric. Thus, in the current research, the rhetorical terminology under review is divided into three thematic groups: field-related terms, genre-related terms, and trope-related terms.

Review of Sources / Literature Review

It is noteworthy that the lexicon related to rhetoric was first scientifically studied by N. Kandelaki in his works. The author devotes attention to the study of general terminology of Georgian rhetoric in works such as „Georgian Rhetoric“ (1958: 41-53), „Georgian Classical Rhetoric“ (1961: 48-59), and „Georgian Rhetoric“ (1968: 52-63), among others. The terminology of diplomatic rhetoric is examined separately in the work „Georgian Diplomatic Rhetoric“ (1966: 18-28). For the study of terminology referring to tropes, we rely on the following studies: the article by N. Tsetskhladze and M. Khakhutaishvili, „The Anonymous Author's „Brief Rhetoric or Eloquence“ (2011: 114-119); among other authors, the article by N. Kentchiashvili, „The Theory and Practice of Rhetoric in 18th-19th Century Georgia Based on the First Georgian-Language Rhetorical Textbooks“ (2020: 133), and her monograph „Tropes in Georgian Rhetoric“ (2021b: 25-26). Among the lexicons, we rely on Sulkhan-Saba Orbeliani's „Dictionary of the Georgian Language“ (1991; 1993), and others.

Methodology

The present study represents an attempt at a corpus-based investigation of the issue, which enables us to continue and renew the scientific study of the topic based on modern methodology. The novelty and relevance of the research are conditioned by the fact that it relies on a corpus-based methodology, which allows us to verify the already identified cases of lexical and phraseological terminology usage with the help of a greater linguistic resource than was previously possible. Additionally, a corpus-based study enables us to utilize frequency data of term usage. Besides the corpus resource, the research will also rely on the terminology used in the first Georgian-language rhetoric manuals, which adds completeness to the study. For this type of research, rich and diverse empirical material is provided by old Georgian literature, spoken language, folk oral tradition, and others. Most of these resources are included in the Georgian National Corpus (hereinafter, GNC), although not all of them. In addition to the corpus resource, the study will also rely on the terminology used in the first Georgian-language rhetoric manuals and in Georgian scientific literature, which adds further completeness to the research. Naturally, special importance is given to terms attested in written sources. When presenting them, preference is given to providing examples directly from oratorical samples.

General Terminology of Georgian Rhetoric

The foremost term with which we wish to begin the analysis is the word „მჭევრი“ (mch'evri). In Sulkhan-Saba Orbeliani's dictionary, it is defined as a rhetor, while „მჭევრობა“ (mch'evroba) is defined as rhetoric (1991: 549). Thus, „მჭევრი“ corresponds to the Greek ὁ ῥήτωρ (ho rhḗtōr) in Georgian. From this term, many designations indicating „oratory“ subsequently emerged, among which „მჭევრმეტყველი“ (mch'evrmetqveli) and „მჭევრმეტყველება“ (mch'evrmetqveleba) eventually became established and are still in use today. In the GNC, „მჭევრი“ is attested 36 times, „მჭევრმეტყველი“ 88 times, and „მჭევრმეტყველება“ 66 times (2025).

The terms derived from „მჭევრი“ were widely spread in the 17th-18th centuries. A large part of them were used in the first half of the 19th century and continue to be used in scientific literature to this day. For example, such terms include „მჭევრმეთქჳ“, „მჭევრ-მოუბნარი“, which Anton Kathalikos confirms in „Tskhobil Sitqvaoba“ as synonyms for orator, while „მჭევრთქმობა“ is attested with the meaning of rhetoric (Bagrationi, 1980: cols. 657, 715, 753). The term „მჭევრ-მეთქვი“ appears with the meaning of orator in Ioane Batonishvili's „Kalmashoba“ (1948: 172), and „მჭევრ-მეთქუეობა“, „მჭევრ-სიტყუაობა“ meaning rhetoric are found in Solomon Dodashvili's Ritorika (1989: 151, 153).

In Georgian oratorical art, terms of Greek-Latin origin related to rhetoric are also common. Among them, the oldest and more widespread are „რიტორი“ (ritori) and the derived forms „რიტორება“ // „რიტოროობა“. These terms, whose introduction reflects connections with Byzantine culture, persisted in

Georgian speech until the mid-19th century. In the GNC, „რიტორი“ is attested 61 times, „რიტორება“ 7 times, and „რიტოროობა“ 5 times (2025).

In Sulkhan-Saba Orbeliani's dictionary, „რიტორი“ is defined as: „It is the language of the Greeks. In Georgian, it is called basilikoni and mch'eviri“ (1993: 12). The term „ბასილიკონი“ (basilikoni), which Saba names as a Georgian synonym of the Greek ritor and Georgian mch'evrmetqveli, is not widespread in Georgian usage and is not used in oratorical art. According to Saba's explanation, „რიტორება“ is „the power of eloquent persuasive speech in civic matters, which aims to speak well for the conclusion“ (1993: 12).

The above-mentioned terms are of Greek origin: ὁ ῥήτωρ denotes the teacher of rhetoric or orator, and ἡ ῥητορική (hē rhētorikē) – the theory of oratorical art. Among Latin-derived terms, the newly borrowed and still widely used term „ორატორი“ (oratori) should be noted, which derives from the Latin word orator – „public speaker“ – and refers to an orator, an oral speaker. In the GNC, „ორატორი“ is attested 288 times (2025). Also of Latin origin is the much rarer term „ელოკვენცია“ (eloquentia) meaning rhetoric, often with an ironic undertone. It derives from the Latin eloquentia – rhetoric (Kandelaki, 1968: 61).

These terms were especially widely used in 18th-19th century literature. For example, Ioane Batonishvili's „Kalmashoba“ frequently uses „რიტორი“ and sometimes its artificial substitutes: „რიტორ-მომთხრობელი“, „რიტორ-მჭევრმოუბნარი“ (1948: 172, 185). In the same work, among the „most important sciences“ is named rhetoric, and its definition is given as the science of the theory of oratory.

The terms „რიტორიკა“ (ritorika), „მჭერ მეთქვეობა“, „მჭერ-სიტყვაობა“, „მჭერსიტყვაობა“, „რიტორი“, and „ორატორი“ are used by Solomon Dodashvili in his first original Georgian-language rhetoric manual, written around 1828 (1989: 179-189). The term „რიტორი“ appears alongside „ორატორი“ (1989: 151). Here, „რიტორი“ corresponds to orator, „რიტორება“ to rhetoric, and „რიტორიკა“ to the theory of rhetoric. Regarding „ორატორი“, this term appears for the first time in Georgian in S. Dodashvili's Ritorika, where it occurs several times with the meaning of orator or oral speaker (1989: 151, 152). Thus, according to the author, the meaning of „რიტორი“ does not coincide with the definition of „ორატორი“. The former represents the theoretical knowledge of rhetoric, i.e., the theoretician, while the latter is the practical representative of oratory, i.e., a public speaker and practitioner.

An unknown author's 1879 publication titled Short Rhetoric or Useful Oratory for Young Men offers the term „რეტორიკა“ (retorika) in its title (1879). „რეტორიკა“ is a direct translation of the corresponding French equivalent (Rhétorique), which again indicates the foreign origin of the book and specifically that the term was introduced as a calque (see Kentchiashvili, 2021a: 167; Kentchiashvili, 2021b: 47; Kentchiashvili, 2023: 838).

The 1898 manual Theory of Eloquence, compiled by Archimandrite Kirion and Gr. Kipshidze, groups oratorical samples under the title Oratorical Prose (1898: 267-303).

Regarding Georgian scientific literature, both the Latin root term „რიტორიკა“ and its Georgian equivalent „მჭევრმეტყველება“ are used and established. Other variations include: oratorical prose (mch'evrmetqveluri prose) (Baramidze, 1979), and others. As for rhetorical style, the following synonyms exist: philosophical-rhetorical style // Attic // Aristotelian, metaphorical-ornamental style, theological-rhetorical style, etc. (Bezarashvili, 2004; Bezarashvili, 2009: 152-164). In the GNC, „რიტორიკა“ is attested 1,350 times, while its Georgian-origin equivalent „მჭევრმეტყველება“ is attested 66 times (2025). Comparing these two figures shows that in Georgian usage, the former is used more frequently, while the latter is less common.

Alongside the main terminology of rhetoric, it is necessary to note the so-called „auxiliary lexicon“ related to oratorical art, which is found in Georgian written monuments and spoken language. N. Kandelaki classifies such lexical groups as: epithets, compounds, phraseological expressions, and antonymic synonyms encountered in the field of rhetoric (1961: 58-59).

It is also important to note that the Georgian language features a variety of synonyms for the term „ორატორი“ (orator). For example, the following terms are used: რიტორი (ritori), მჭევრმეტყველი

(mch'evrmetqveli), მჭევრი (mch'eviri), ენამჭევრი (enamch'eviri), ენაწყლიანი (enatschliani), ენამეტყველი (enametqveli), ენამზე (enamze), ენამზიანი (enamziani), ენოვანი (enovani), ენამშვენიერი (enamshvenieri), ენამოქარგული (enamok'arguli), სიტყმატკბილი (sitqmatkbili), სიტყვამშვენიერი (sitqvamshvenieri), მშვენიერმოუბარი (mshvenirmoubari), ოქროპირი (okropiri), and others (Gaprindashvili & Tvaltvadze, 2007: 6).

Terminology of Rhetorical Fields (Domains)

The terms designating the branches of rhetoric were listed by the Georgian cleric Ephrem Mtsire in the second half of the 11th century. He mentions the functions of rhetoric and states: „There are three kinds of the orator's teaching: persuasive, deliberative, and ceremonial" (Qaukhchishvili, 1940: XL). Using synonymous terminology, these branches are: deliberative, judicial, and ceremonial.

The branches of rhetoric are referred to by other terms by the 12th-century Georgian philosopher Ioane Petritsi in his original work Explanation of Proclus Diadochus and Platonic Philosophy, which the author appended as a postscript translation of Proclus Diadochus' (410-485 AD) treatise The Links of God's Teachers (Qaukhchishvili, 1940: XXXV). Among the main scientific disciplines forming scholastic education, the author lists rhetoric and its principal fields. Here, Ioane Petritsi discusses the doctrines of the well-known theologian Gregory of Nazianzus, which are contained in his own work The Epitaphic Word of Great Basil (Qaukhchishvili, 1940: XXXV). Petritsi's explanation shows not only the Greek rhetorical branches but also the sectoral distinctions of Georgian rhetoric with corresponding terminology. Ioane Petritsi writes: „But the divine orator of rhetoric establishes three divisions, from which these are distinguished: deliberation, disputation, and celebration" (Qaukhchishvili, 1937: 223). Again, using synonymous terms, these are deliberative, judicial, and ceremonial branches. N. Kandelaki equates the „deliberation" branch with the „audience-hall" branch (1958: 82).

Chronologically following the terminology preserved in Georgian-language rhetoric manuals, it is necessary to mention the first printed Georgian rhetoric manual Short Rhetoric, where in naming the forms of rhetoric the author follows the antique rhetorical tradition and lists the three branches mentioned above under the following names: „Persuasive rhetoric", „Advisory rhetoric" and „Judicial rhetoric" (1879: 39). The synonymous terms for these are ceremonial, deliberative, and judicial.

The next Georgian-language manual addressing the four main branches of rhetoric is the Theory of Eloquence compiled by Archimandrite Kirion and Gr. Kipshidze; the rhetorical branches named there are: „Political rhetoric", „Judicial rhetoric", „Panegyric rhetoric" and „Spiritual rhetoric". This classification includes a note at the end referring to the emergence of a new branch of academic rhetoric, the so-called „academic rhetoric": „Recently, another kind of rhetoric has been introduced, called academic rhetoric. The word academic generally denotes some scientific discipline" (Archimandrite Kirion and Kipshidze (eds.), 1898: 51). According to this manual, not only new terminology is introduced, but also the number of rhetorical branches is increased, and authors no longer adhere strictly to the traditional antique classification of rhetoric.

The next attempt to classify the branches of Georgian rhetoric takes on a scientific character. This is the most systematic classification and belongs to N. Kandelaki, a researcher of the history of Georgian rhetoric. He studied the content and formal distinctions of Georgian rhetoric, based on which he identified branches, sub-branches, and subdivisions. The scholar names the oldest sub-branches of Georgian rhetoric as „banqueting and feast rhetoric" and „funeral rhetoric," and their genres, respectively, as toasts and funeral speeches (1968: 64).

According to Kandelaki's classification, six branches are distinguished in classical Georgian rhetoric (1st-18th centuries), using the following terms: „Preaching," „Audience-hall," „Military," „Judicial," „Ceremonial," and „Funeral" (1958: 80). In addition to the main branches, sub-branches and subdivisions are also identified. Among them, the preaching branch is the most diverse and includes five known sub-branches from the history of world Christian preaching rhetoric (pastoral, educational, panegyric, celebratory, and condolence) and one subdivision (disputational); the audience-hall branch has a sub-

division called diplomatic rhetoric; the ceremonial and funeral branches have a subdivision known as epistolary oratorical rhetoric (Kandelaki, 1968: 97).

It is noteworthy that historically, the branches of rhetoric have undergone changes, as noted by Kandelaki: „Within modern rhetoric, new substantive branches and genre forms of oratorical art have emerged and developed in our country; some old genres have changed and transformed into new substantive forms“ (1968: 94). The historical change of rhetorical branches is best exemplified by the so-called „audience-hall“ and „political“ branches; V. Katchakhidze notes that according to Georgian historical sources, the oratory art called „audience-hall rhetoric“ is also called political rhetoric and collectively referred to as „audience-hall-political rhetoric“ (1980: 154). T. Jagodnishvili mentions „parliamentary rhetoric“ alongside „political rhetoric“ (1999: 10). T. Jagodnishvili, I. Gabisonia, and I. Jagodnishvili in their book also mention „audience-hall (diplomatic) rhetoric“ (2018: 23). In modern Georgian rhetorical branch classification, political rhetoric has completely replaced audience-hall rhetoric.

Terminology of Rhetorical Genres

In Georgian oratory, the corresponding genre forms of the fields are established with the following terminology: „speech“ „sermon“ „teaching,“ „lesson“ „praise“ „eulogy“ „lecture“ „report“ „address“ „presentation“ and so on. According to N. Kandelaki's classification, each field has main and auxiliary genres. The main genres are: word and sermon, while the auxiliary genres are: teaching, lesson, praise, eulogy, lecture, report, meeting speech, agitation speech, inaugural speech, and others. According to N. Kandelaki's classification, the main genre of the preaching field of oratory is the sermon, and its auxiliary genres are: teaching, lesson, praise, eulogy, and others; the main genre of the audience-hall, military, judicial, ceremonial, and funeral fields is the word; the auxiliary genre of audience-hall, military, and judicial oratory is the report; the auxiliary genres of ceremonial and funeral fields are praise and eulogy, and these fields also have epistolary subdivisions, whose genres are: prayer letter, condolence letter, and others (1968: 97). N. Kandelaki names the diplomatic oratory as a subdivision of the audience-hall field, which, according to its forms of expression, has oral and epistolary genre variations; oral diplomatic oratory genres are: word, conversation, question-answer (oral), report (oral), aja (oral); epistolary diplomatic oratory genres are: letter // book // epistle, correspondence, report card, address // presentation, question-answer (written), aja (written) // petition letter (1968: 407).

The widely used and long-established term is „sermon.“ According to Sulkhan-Saba Orbeliani's dictionary, the term sermon is defined as „teaching with a loud voice,“ and sermonizer is explained as „a loud speaker of teaching“ / „one who delivers sermons“ (1993: 209), while preacher is defined as „one who speaks sermons“ (1991: 534). It can be said that the terms „sermonizer“ and „preacher“ have the same meaning and denote one who publicly speaks orally.

In terms of meaning and homonymous nature, terms similar to sermon are: lesson and teaching, which indicate public oral teaching and guidance. As Sulkhan-Saba Orbeliani explains: „Lesson is a sermon“ (1993: 123).

The 12th-century philosopher Ioane Petritsi's work Explanation of Proclus Diadochus and Platonic Philosophy conveys: „Among the many views spoken above, there are also good teachings“ (Qaukhchishvili, 1937: 183). In these contexts, „teaching“ indicates oral instruction.

Elsewhere, it appears in the meaning of an educational, preaching work. For example, Sulkhan-Saba Orbeliani named his collection of oratorical works „Lessons and Teachings“ (1963). Here, the two synonymous terms represent the same phenomenon – lesson and teaching. Similarly, the 18th-century preacher Ambrosi Nekreseli's collection of oratorical works is titled „Sermons and Teachings“ (1881).

Alongside the aforementioned terms, but more rarely used for publicly spoken works, Georgian literature employs praise and eulogy. For example, „Praise of the Holy Martyr Habosi“ (Qubaneishvili (ed.), 1946: 69), which Ioane Sabanisdze separately highlights in his work.

Among ceremonial oratorical works, notable is the eulogy presented in the canonical work of Ruis-Urbnisi's „Chronicle,“ by Arsen Ikaltoeli addressed to King David IV with the title: „Eulogy of the faithful

servant and God-protected lord David“ (Kavtaria (ed.), 2013: 109-110). The eulogy is followed by long commemorations of the living (kings, queens, and catholicos-patriarchs) and the deceased. K. Kekelidze called this part of the „Chronicle,“ which includes David's eulogy, a „Synodikon“ (1951: 542).

In the preaching oratory field, notable collections of eulogy genre samples include, first and foremost, Anton I Catholicos's „Martyrika,“ compiled around 1768-1769. The Martyrika contains 20 oratorical works commemorating the feats of martyrs whose remembrance was established in the Georgian ecclesiastical calendar. All 20 works belong to the preaching and ceremonial oratory field and the eulogy genre. Each work's title has a similar structure, beginning with the same phrase: „Eulogy and narration of the deeds and sufferings,“ followed directly by the name of the saint(s) and ending with „made by Anton, Archbishop of All Georgia, of the Davidiani-Bagratovani family.“ In addition, the collection uses and mentions the term „eulogies“; in the appended index, we find the generalization: „Pinax of the Book Martyrika of Thirty Eulogies,“ listing these „eulogies“ (e.g., eulogy for Saint Ketevan, etc.). In the texts, the titles of oratorical works start with the word „eulogy“: „Eulogy and narration of the deeds and sufferings of the great holy martyr Queen Ketevan, made by Anton, Archbishop of All Georgia, of the Davidiani-Bagratovani family“ (Kavtaria & Gabidzashvili (eds.), 2008: 11-37).

Sulkhan-Saba Orbeliani defines praise as „eulogy, glory, the utterance of good deeds, thanks, telling of someone's deeds“ (1993: 219), and eulogy as „praise-decoration“ (1993: 294).

Finally, it is notable that oratorical genres also undergo changes historically, just like the fields, as N. Kandelaki points out: „Within modern oratory, new substantive fields and genre forms of oratorical art have emerged and developed in our country; some old genres have changed and transformed into new substantive forms“ (1968: 94). It is also necessary to consider the later historical situation; for example, the emergence of a new field – academic rhetoric – and new genre forms – lecture, report, abstract, discussion, and disputation – coincide with the period of new Georgian oratory, specifically the 19th century (Kandelaki, 1968: 93). The newer and especially the most recent academic rhetoric theory and practice widely use terms derived from Latin: lecture (lectio) – a publicly delivered work containing defined knowledge, or the academic process of delivering it; lecturer (lector – reader) – the one reading or delivering the lecture; report (re-fero – to carry or deliver) – a work containing the content of a scientific problem; discussion (discussio) – exchange of views on a disputable issue; disputation (disputo – to argue) – exchange of views on a scientific issue (Kandelaki, 1968: 61-62).

Terminology of Tropes

The study of terminology denoting tropes is made possible by Georgian-language rhetoric manuals. The very last paragraph of S. Dodashvili's „Rhetoric“ addresses tropes, which the author explains as follows: „A trope is the substitution of one word by another with the same meaning, but mostly with a different expression“ (1989: 179-189). The types of tropes listed are metaphor, irony, hyperbole, synecdoche, and metonymy: „Metaphor is a trope based on the similarity of the thing. For example: spring of life, beastly soul“ (1989: 188); „Irony is a trope in which the opposite meaning of the thing expressed is implied. For example, rejoice, evil one, by your evil deed!“ (1989: 188); „Hyperbole is a trope in which words representing a thing are used in an exaggeratedly greater or lesser degree (exaggeration is the greatest, understatement is the least). For example, a fountain of tears. He is as powerless as a fly“ (1989: 188); „Synecdoche is a trope in which a general term is used instead of a particular feature, a related term instead of a name, and vice versa. For example, mortal instead of man“ (1989: 188); „Metonymy is a trope in which the cause is used instead of the effect and vice versa. For example, I love reading Petre's [works]“ (1989: 188).

In „Brief Rhetoric“ alongside many other issues, „figures of speech (Figures)“ are discussed, in which two subgroups are distinguished: „figures of words“ and „figures of thoughts“ (Part II of the work). These are types of tropes, which are stylistic devices and the main categories of stylistics. Here we also read: „It is the grammarian's duty to arrange words strictly and only to pay attention to the adornment of the subject; whereas the orator must excellently add some beauty to that“ (Brief Rhetoric, 1879: 45).

The forms of words named in the manual include addition, overlapping, multiple repetition, similar sounding, and so on. This implies different types of repetition. As for the forms of thoughts, the manual gives the following explanation: „Every word pronounced outside of ordinary speech, whether said in a transformed or altered way, or in another form" (Brief Rhetoric, 1879: 45).

The manual provides and explains various types of tropes with examples. „გარდასხვაფერება" (Transformation) is defined as follows: „Changing the meaning of a word to another meaning, by similarity or coloration, for example, calling ink a pond of the eye, hair a field of eyelashes, a vineyard of tears, the mouth of the plotter and others" (Brief Rhetoric, 1879: 45). It is evident that „transformation" here refers to metaphor.

„ნაცვალ სახელობა" (Substitution of name) is defined as follows: „When the cause is put instead of the effect or the effect instead of the cause, or the wrong attribute instead of the right one, or the opposite, or the passage of time instead of the moment" (Brief Rhetoric, 1879: 52), which is the same as metonymy. However, elsewhere „substitution of name" is connected with „circumlocution" and mentioned together, defined as „using a general name instead of a specific name" (Brief Rhetoric, 1879: 58), for example, „son of destruction" meaning Judas, which approaches the meaning of periphrasis.

„მიმხდურობა" (Occurrence) is defined as „almost used like substitution of name, a part instead of the whole, a related type instead of the name, singular instead of plural, and so on" (Brief Rhetoric, 1879: 53) – synecdoche.

„გადაქართულება" (Alteration or different wording) the same as allegory, is explained as follows: „A word constructed with many transformed meanings, a word that represents one thing to indicate and signify another, for example, the vineyard depicted below symbolizes the tribe of Israel" (Brief Rhetoric, 1879: 56).

„ზომის გარდამეტებლობა" (Excess of measure) is defined as „exaggeration or diminution of the force of a word beyond its usual rank" (Brief Rhetoric, 1879: 59), which should be hyperbole; „raising the voice" is „speech expressing the excitement of the most pure heart" (1879: 60) – gradation, and so on.

As research has shown, in S. Dodashvili's „Rhetoric", tropes are defined according to the traditional, ancient classification, while in the „Short Rhetoric", the aspiration to create a national terminology is more pronounced. The analysis of the terminology denoting tropes clearly shows that in the Georgian-language rhetoric textbook, there was an attempt to establish Georgian equivalents instead of terms of foreign origin. As N. Tsetskhladze and M. Khakhutaishvili note: „To denote the types of tropes, the text uses not terms of Latin and Greek origin, but their direct or calqued translations" (2011: 115). This was despite the fact that terminology of foreign origin denoting the types of tropes was widespread and established in the written and oral speech of that period.

However, as the subsequent development process showed, this initiative did not prove successful: the Georgian terms failed to become established in the scientific meta-language, and their use was only episodic. The reason was that the Georgian equivalents sometimes expressed the concept vaguely, and their meaning could only be deduced from examples (Kentchiashvili, 2020: 133; Kentchiashvili, 2021b: 26). Thus, in the history of terminology denoting tropes, the attempt to create Georgian-language terms is of particular importance, which, despite its failure, bears witness to the aspiration towards national word formation. Ultimately, the terminology established in Georgian rhetoric is still linked to ancient, foreign sources.

Conclusion. The study of terminology related to Georgian rhetoric reveals that this discipline is deeply rooted in Georgian cultural traditions and has a historically developed form. The terminology of Georgian rhetoric still belongs to the active lexicon today. Only a small part of the terms has transitioned into the passive lexicon and now represents archaisms.

The terminological diversity includes both general nouns and designations for genres, types, and tropes. The generic classification clearly demonstrates that Georgian public life was closely intertwined with various forms of oratory. The generic forms suggest that Georgian rhetoric had a clearly structured generic system that functionally reflected various communicative needs.

In Georgian rhetoric textbooks from the 19th century onwards, one can observe an attempt to establish equivalents based on the Georgian language instead of terms of antique origin. However, this initiative proved unsuccessful, and as a result, the traditional terminology of foreign origin became established in the Georgian scientific meta-language. Nevertheless, the attempt to create Georgian equivalents demonstrated the aspiration for the development of national scientific thought and the formation of its own terminological system.

The historical attestation of terms in manuscripts, literary sources, and ecclesiastical texts makes it clear that oratory in Georgia served not only a practical but also an educational and cultural function. Furthermore, the research makes it clear that the terminology requires both historical-etymological and semantic-functional analysis in order to fully outline the dynamics of its development.

References:

1. Archimandrite Kirion & Kifshidze, Gr. (eds.). (1898). *Theory of Oratory with Additional Literary Examples, Textbook for Noble Schools, Theological and Educational Institutions, Seminaries and Diocesan Church Schools.* Tbilisi: Printing House of M. Sharadze and Associates, available at: http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/6509;
2. Bagrationi, A. (1980). *Tsqobilsitqvaoba.* prepared for publication, research, commentary and glossary added by Ivane Lolashvili, Tbilisi: Metsniereba, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/401461;
3. Baramidze, R. (1979). *Georgian Historical and Oratorical Prose.* Tbilisi: Sabtchota Sakartvelo;
4. Batonishvili, I. (1948). *Kalmasoba,* Vol. II, edited by K. Kekelidze and Al. Baramidze, Tbilisi: Sakhelgami, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/400953;
5. Bezarashvili, K. (2004). *Theory and Practice of Rhetoric and Translation: According to the Georgian Translations of Grigol the Theologian's Works.* Tbilisi: Metsniereba;
6. Bezarashvili, K. (2009). Literary-Theoretical Aspect of the Relationship Between Rhetoric and Philosophy in the Works of Georgian Hellenophiles (Ephrem the Minor, Ioane Petritsi), *Tsakhnagi: Philological Research Yearbook,* (1), 152-164;
7. Brief Rhetoric, 1879: *Brief Rhetoric or Oratory, Useful for Young Men.* Constantinople: Printing House of Antoine Guizalian, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/315624;
8. Dodashvili, S. (1989). *Works.* Tbilisi: Tbilisi University Publishing House;
9. Gaprindashvili, N. & Tvaltvadze, D. (2007). *Introduction to Rhetoric.* Tbilisi: Nekeri;
10. GNC (2025). *Georgian National Corpus,* available at: http://gnc.gov.ge/gnc/page;
11. Jagodnishvili, T. (1999). *Georgian Oratorical Art.* Tbilisi: GTU;
12. Jagodnishvili, T., Gabisonia, I. & Jagodnishvili, Iv. (eds.). (2018). *Rhetoric: Chrestomathy.* Tbilisi: The World of Lawyers;
13. Kandelaki, N. (ed.). (1958). *Georgian Oratory: Monuments and Materials.* Tbilisi: Khelovneba;
14. Kandelaki, N. (1961). *Georgian Classical Oratory.* Tbilisi: Khelovneba;
15. Kandelaki, N. (1966). *Georgian Embassy Oratory.* Tbilisi: Literature and Art, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/465887;
16. Kandelaki, N. (1968). *Georgian Oratory.* Tbilisi: Sabtchota Sakartvelo;
17. Katchakhidze, V. (1980). *Court Oratory.* Tbilisi: Sabtchota Sakartvelo;
18. Kavtaria, M. & Gabidzashvili E. (eds.). (2008). *Georgian Literature: Multi-Volume,* Vol. 4, Sacred Writings, Anton I, Book Martyrika, Sacred Writings. Tbilisi: Tsitsinatela, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/321751;
19. Kavtaria, M. (ed.). (2013). *Georgian Literature: Multi-Volume,* Vol. 15, Book I. Tbilisi: Tsitsinatela;
20. Kekelidze, Kor. (1951). *History of Old Georgian Literature,* Vol. I, Tbilisi: Tbilisi State University Publishing House;
21. Kentchiashvili, N. (2020). Theory and Practice of Rhetoric in 18th-19th Century Georgia According to the First Georgian-Language Rhetoric Textbooks, Scientia: Scientific Journal, No. 1, pp. 122-145, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/355701;

22. Kentchiashvili, N. (2021a). The First Printed Georgian-Language Rhetoric Textbook „A Brief Rhetoric“. *Scientia: The First International Scientific Conference (Challenges and Tendencies in the Humanities), Abstracts of Papers,* 162-176, Tbilisi: Korneli Kekelidze National Center of Manuscripts, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/355702;
23. Kentchiashvili, N. (2021b). *Tropes in Georgian Oratory.* Tbilisi: Meridiani, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/360442;
24. Kentchiashvili, N. (2023). On the Issue of the Probable Author of the „Brief Rhetoric“ Textbook. *Proceedings of the Interdisciplinary International Scientific Conference „The Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations – I“, Works XVI,* 835-844, Batumi: Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute;
25. Nekreseli, A. (1881). *Sermons and Teachings: Sermons and Teachings by Bishop Ambrose Nekreseli.* Tbilisi: Published at the expense of Bishop Alexander, E. Heladze Printing House, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/499262;
26. Orbeliani, S.-S. (1963). *Works in 4 Volumes, Vol. 3, Teachings, Spoken by Sulkhan-Saba Orbeliani. Christian Doctrine,* prepared for publication, research, notes, and glossary added by I. Lolashvili; Tbilisi: Sabtchota Sakartvelo, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/495430;
27. Orbeliani, S.-S. (1991). *Georgian Lexicon.* Vol. 1, Prepared According to Autograph Manuscripts, Research and Explanatory Dictionary Added by Ilia Abuladze, Tbilisi: Merani, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/517406;
28. Orbeliani, S.-S. (1993). *Georgian Lexicon.* Vol. 2, Prepared According to Autograph Manuscripts, Research and Explanatory Dictionary Added by Ilia Abuladze, Tbilisi: Merani, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/517894;
29. Qaukhchishvili, S. (1937). Works of Ioane Petritsi, Vol. 2, Commentary on Proclus' Diadochos and Platonism Philosophy, text published and research added by Sh. Nutsukidze and S. Qaukhchishvili, Tbilisi: Tbilisi University Publishing House, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/450571;
30. Qaukhchishvili, S. (1940). Works of Ioane Petritsi, Vol. 1, On Proclus Diadochos Platonist Philosopher, Georgian Text Published, Research and Glossary Added by S. Qaukhchishvili, Tbilisi: Tbilisi State University, available at: https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/450641;
31. Qubaneishvili, S. (ed.). (1946). Chrestomathy of Old Georgian Literature, Vol. 1, Tbilisi, Stalin-named Tbilisi State University Publishing House;
32. Tsetskhladze, N. & Khakutaishvili, M. (2011). Stylistic Issues of the Unknown Author's „Brief Rhetoric or Oratory“. *Language and Culture: Scientific Journal,* (6), 114-119.

ენობრივი ეტიკეტის ზოგიერთი ფორმისათვის „სტამბოლის ქართული სავანის წერილების“ მიხედვით

მაია კიკვაძე
ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: maia.kikvadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-5048-9011)

აბსტრაქტი: სტამბოლის ქართული სავანის არქივი თურქეთ-საქართველოს კულტურული, კეთილმეზობლური ურთიერთობის ამსახველ საინტერესო მასალებს ინახავს.

სავანეში შემონახული წერილები, მიმოწერის ბარათები ფასეულია როგორც ლინგვისტური, ისე კულტუროლოგიური თვალსაზრისით.

მოხსენებაში ყურადღება გამახვილებულია მოკითხვის, მობოდიშების, მადლიერების გამომხატველ ლექსიკურ ერთეულებზე, გაანალიზებულია ცნობილი საზოგადო მოღვაწეების, სასულიერო პირების კერძო წერილები, ემიგრანტი ქართველების მიმოწერის ბარათები, უავტორო და ფსევდონიმიანი პუბლიცისტური წერილები, რომლებშიც კარგად ჩანს ენობრივი ეტიკეტის ფორმები.

წერილები მეტყველების კულტურის საუკეთესო ნიმუშებია, რომლებიც მკითხველში ამაღლებს წარსულისადმი სიამაყის, ნდობისა და პატივისცემის გრძნობას.

საკვანძო სიტყვები: წერილები, ენა, კულტურა, მეტყველება, ეტიკეტი.

* * *

შესავალი. ქართული კულტურის ძეგლები მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაშია დაცული, მაგრამ მათ შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს სტამბოლის ქართულ სავანეს, რომლის არქივიც თურქეთ-საქართველოს კულტურული, კეთილმეზობლური ურთიერთობის ამსახველ საინტერესო მასალებს ინახავს. ამ არქივის შესწავლა დაისახა მიზნად მეცნიერმა, მკვლევარმა, ბსუ-ს ემერიტუს პროფესორმა შუშანა ფუტკარაძემ. 1989 წლიდან იგი ხშირად სტუმრობდა ქართული კულტურის ამ უმნიშვნელოვანეს კერას და კოლეგებთან, ახალგაზრდა მკვლევრებთან ერთად სწავლობდა (ეს საშვილიშვილო საქმე დღესაც გრძელდება) სავანეში დაცულ ისტორიულ წყაროებს, ენათმეცნიერთათვის უნიკალურ ლინგვისტურ მასალებს, პუბლიცისტურ წერილებს, რომლებთანაც შეხება საკითხით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისთვის სრული სახით 2017 წლიდან გახდა შესაძლებელი.

ჩვენი კვლევის მიზანია „სტამბოლის ქართული სავანის წერილების“ მიხედვით ენობრივი ეტიკეტის შესწავლა.

სასულიერო პირების კერძო წერილებში, ემიგრანტი ქართველების მიმოწერის ბარათებში, ცნობილი საზოგადო მოღვაწეების, უავტორო და ფსევდონიმიან პუბლიცისტურ წერილებში აღწერა-დაკვირვების, ემპირიული მასალის ანალიზის მეთოდების საფუძველზე ყურადღება გამახვილებულია მოკითხვის, მობოდიშებისა და მადლიერების გამომხატველ ფორმებზე.

ძირითადი ნაწილი. წერილი საგაზეთო-საჟურნალო პუბლიცისტიკის ერთ-ერთი ჟანრია, რომლის მიზანია ინფორმაციის მიწოდება და მკითხველზე ზემოქმედების მოხდენა.

პუბლიცისტური წერილის ავტორი-პუბლიცისტი ყურადღებას ამახვილებს ერისთვის მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ თუ კონკრეტულ საკითხებზე. აქტუალური პრობლემების წინ წამოწევა, სიმწვავე, სიცხადე, ემოციურობა, ავტორის დამოკიდებულების გამოხატვა, მარტივი, გასაგები ენა-პუბლიცისტური წერილის ძირითადი ნიშნებია.

პუბლიკაციისთვის დამახასიათებელია: მკითხველისათვის მიმართვა, დარწმუნება, მკითხველზე ზემოქმედების მოხდენის მიზნით ექსპრესიული ხერხების მოჭარბებულად გამოყენება, კითხვითი და ძახილის წინადადებათა სიხშირე, მწიგნობრული და სასაუბრო მეტყველების სტილთა შერევა, ფაქტებისა და მოვლენების არგუმენტირება, სხვათა ნათქვამის გამეორება. ყველა ეს ნიშანი იკითხება სტამბოლის ქართული სავანის წერილებში.

ეპოქა, რომლის დროსაც იქმნებოდა წერილები თუ მიმოწერის ბარათები, მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეების საქართველოს მდგომარეობა, ნამდვილად საჭიროებდა მწვავე და აქტუალური საკითხების წინ წამოწევას. პუბლიცისტური სტილი თავისი მახასიათებლებით ყველაზე მეტად იძლეოდა პრობლემურ საკითხებზე მსჯელობის საშუალებას.

ქრისტიან თუ მაჰმადიან ქართველთა მიმოწერებში ნათლად ჩანს ადამიანთა ურთიერთობა, მამულიშვილური ვალი, დამოკიდებულება სამშობლო ქვეყნისადმი, საქართველოსადმი.

საინტერესოა წერილების სტრუქტურა და შინაარსი, ლექსიკა და კიდევ უფრო საინტერესოა წერილების ენობრივი ეტიკეტი, კერძოდ, თუ როგორ ხდება ენობრივი ეტიკეტის ვერბალიზება მიმოწერის წერილებში.

„ენობრივი ეტიკეტი მოთხოვნების, წესების, ნორმების სისტემაა, რომელიც გვკარნახობს, თუ რა ფორმით უნდა დავამყაროთ ენობრივი კონტაქტი სხვებთან, როგორ უნდა გავაგრძელოთ კომუნიკაცია და როგორ უნდა დავასრულოთ ეს კომუნიკაცია განსხვავებული სიტუაციებისა და კომუნიკაციური ამოცანების შესაბამისად...

„ენობრივი ეტიკეტი კულტურის შიგნით არსებული მოთხოვნების, ფორმის, შინაარსის და სიტუაციური შესაბამისობების ერთიანობაა. ის ძალიან განსხვავებულია სხვადასხვა ქვეყანასა და კულტურაში. თუ ენობრივ ეტიკეტს ვიწრო გაგებით განვიხილავთ, მასში ერთიანდება ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, რომლებსაც ადამიანები იყენებენ მისალმების, მოწოდების/მიმართვის, თხოვნის, შეკვეთის, მობოდიშების, მადლობის გადახდის, თანაგრძნობის გამოხატვის დროს“ (გოჩიტაშვილი ქ., გაბუნია კ., , 2011, გვ. 2-7).

ტერმინი **ეტიკეტი** მრავალფუნქციურია. მასში ვლინდება ენისა და კულტურის ურთიერთობა.

„ეტიკეტი ისტორიული კატეგორიაა, რადგანაც ადამიანთა ქცევის წესები მათი ცხოვრების პირობათა კვალობაზე და კაცობრიობის ევოლუციური განვითარების შედეგად ჩამოყალიბდა“ (არველაძე ე. 72).

მიხეილ ჭაბაშვილის უცხო სიტყვათა განმარტებით ლექსიკონში ცნება „ეტიკეტი“ შემდეგნაირად არის განსაზღვრული: „ეტიკეტი – 1) მეფის კარზე, დიპლომატიურ წრეებში და ა.შ. თავის დაჭერის, ურთიერთობის წესების კრებული; 2) თავის დაჭერისა და თავაზიანი მოპყრობის წესები, რაც მიღებულია რომელიმე საზოგადოებაში“ (ჭაბაშვილი მ., 1989, გვ. 228).

ეთიკის ლექსიკონის მიხედვით „ეტიკეტი“ არის: „ქცევის წესების ერთობლიობა, რომელიც აწესრიგებს ადამიანურ ურთიერთობებს (გარშემო მყოფდამი მოპყრობა, მიმართვისა და მისალმების ფორმები, ქცევა საზოგადოებრივ ადგილებში, მანერები, სამოსი). ეტიკეტი არის ადამიანისა და საზოგადოების შინაგანი კულტურის შემადგენელი ნაწილი. მასში შედის ის მოთხოვნები, რომლებიც იძენენ ცერემონიალის ასე თუ ისე მკაცრად რეგლამენტირებულ ხასიათს და რომელთა დაცვას აქვს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქცევის ფორმის განსაზღვრისათვის“ (ბოჭორიშვილი, გოქსაძე, 2005:47-48).

როდესაც ვსაუბრობთ ენობრივ ეტიკეტზე, ბუნებრივია, ვსაუბრობთ ენისა და კულტურის ურთიერთკავშირზე, მეტყველების კულტურაზე. „საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რაოდენ არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ენას საზოგადოების ფორმირებისა და განვითარებისათვის. ენა ერის კულტურის პროდუქტიცაა და მისი შემდგომი განვითარების საფუძველიც (სტიმულიც)“ (ჯორბენაძე ბ. 5).

ენობრივ ეტიკეტში კარგად ჩანს ეთნოსის შეხედულებანი, თაობათა შორის ურთიერთობა, უფროს-უმცროსობა.

„სტამბოლის ქართული სავანის წერილებში“ იკითხება ყველა ის ვერბალური მახასიათებელი, რითაც განმარტავენ ეტიკეტს. ენობრივ ეტიკეტებს ვხვდებით მისალმების, დამშვიდობების, მოკითხვის, სტუმრის მიღება-გამასპინძლების, მობოდიშების თუ სხვა ფორმებში. ეს ის ფორმებია, რომელსაც ადამიანი ბავშვობის ასაკიდან იღებს და თანდათან იმდიდრებს.

წერილთა ავტორები სხვადასხვა ასაკის, პროფესიის ადამიანები არიან. მათ ერთმანეთთან საქმიანი მიმოწერები ჰქონდათ.

წერილები ეყრდნობა იმ პრინციპებს, რომლებიც დამახასიათებელია საქმიანი ეტიკეტისთვის: „ზრდილობა, კორექტულობა, ტაქტიანობა, დელიკატურობა, თავმდაბლობა, სიზუსტე, პასუხისმგებლობა, ვალდებულებების გათავისება“ (ხიხაძე ლ. 187).

წერილებში ენობრივ ეტიკეტს გამოხატავს უმეტესად თავაზიანი ფორმები, მიმართვის ფორმები. აქ კარგად ჩანს ადამიანთა შორის ჰარმონიული ურთიერთდამოკიდებულება. საინტერესოა ფრაზები, ფრაზეოლოგიური ერთეულები, წინადადებათა ტიპები, სიტყვათა რიგის საკითხი. ცალკე აღნიშვნის ღირსია ზმნურ ფორმათა მრავალფეროვნება.

მისალმება-მოკითხვის, მობოდიშების, მადლიერების წერილებში ვხვდებით მყარ ფორმულებს, მზა ფრაზებს. დიალექტიზმების, ეპითეტების, მეტაფორების, ალუზიების გამოყენება კიდევ უფრო მხატვრულობას სძენს მათ.

მეტყველების ნაწილებიდან ხშირია ზედსართავი სახელების, განსაკუთრებით აღმატებითი ხარისხის ზედსართავების, ვითარების ზმნიზედების გამოყენების შემთხვევები.

მისალმება-მოკითხვა:

„ქართული ტრადიციის მიხედვით, მისალმება სავალდებულო წესია. საქართველოში მტერსაც კი ესალმებიან; მისალმების ჩვეულების დაცვა დაუცველობისა და მისალმების ხასიათის მიხედვით შესაძლებელია მოსაუბრეთა შორის არსებული სოციალური და ყოფითი ურთიერთობების ხარისხის გამიჯვნა“ (https: //www.tsu.ge /assets/media /files/48/disertaciebi5 /Ekaterine–Gogaladze.pdf).

მოკითხვის წერილებში ავტორები ხშირად იყენებენ ზედსართავ სახელებს:

„გთხოვთ, გადაეცით ჩემგან ფრიად **თავაზიანი** სალამი თქვენს მასპინძელს“ (ბებია ნინოს წერილი მამა შალვა ვარდიძეს: 562).

„გიძღვნიან **გულითად** მოკითხვას შენ და მინადორას... განსაკუთრებულ კოცნას უძღვნის მინადორას მისი ნათლული ქეთო“ (პეტრე კიზირიას წერილი აკ. ხოშტარიას: 580. 20/6, 1920).

„სასოებით პტვსცმო და ძვირფასო ქრისტესა შინა მამა შალვა! შორეულ შვეიცარიიდან გაახლებთ ყოვლად **თავაზიანს** და **მამულიშვილურ სალამს** და **გამოგთხოვ** ლოცვა-კურთხევას თქვენი **მადლიანი** ხელით და გულით... გთხოვთ, ინებეთ ჩემგან **მორჩილი** და **მამულიშვილური** სალამი და **წრფელი** და **უხვი** სურვილი თქვენი პატივისცემისა და სამსახურისა“ (569, ბებია ნინოს წერილი მამა შალვა ვარდიძეს). აქ **და**’ კავშირი აძლიერებს ემოციას.

მოკითხვის ფორმებს გარდა მოკითხვისა, სხვა ფუნქციური დატვირთვაც აქვს, მათში კარგად ჩანს სამშობლოსადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება, აქ ჭარბობს ემოციის გამომხატველი ლექსიკა: „გიძღვნით შენ და მინადორას გულწრფელ სალამს და გისურვებთ დაბრუნებას **„მრავალ-ტანჯულ“ სამშობლოში“**.

საინტერესო ზმნური ფორმაა **ნუ მოსწყინდებით’** ნუ მოიწყენთ’ ფორმის ნაცვლად: „მოგიკითხავთ **მოწიწებით,** როგორც თქვენ, ისე ცეზარინას, **ნუ მოსწყინდებით“** (ბ.დემურიასა და ჭიჭიკო ასათიანის წერილები მინადორა ხოშტარიას: 585, 22/6.1920);

წერილების დასაწყისი ერთმანეთს ძალიან ჰგავს, ისინი ხშირად სურვილებით იწყება და სურვილებითვე მთავრდება, რომლებშიც იგრძნობა ადრესატისადმი უსაზღვრო მადლიერება, სიყვარული და ერთსულოვნება საერთო საქვეყნო საქმისადმი: „გისურვებ კარგად ყოფნას და ჯანმრთელობას, ხანგრძლივ და ჩვენს **ნატრულ ძვირფას საქართველოში** დაბრუნებას“; „გისურვებ ცხოვრებაში კარგათ ყოფნას და გისურვებ დიად პროგრეს **ბრწყინვალე მომავლისას“.** წერილების დასასრული ძირითადად მსგავსია, შეცვლილია რამდენიმე ლექსიკური ერთეული, კერძოდ, სიტყვა **ბრწყინვალე** შეცვლილია **დიადით:** „ბატონო ანტონ, იყავით კარგათ და ჯანმრთელად და გისურვებ ბრწყინვალე მიზნების განხორციელებას **დიადი მომავლისას“.**

დიალექტური ფორმაა **მიდღემჩი**=მუდამ: „იყავი კარგათ და **მიდღემჩი** კარგათ. წერილს მოუთმენლად ველი. მშვიდობით იყავი კარგათ“ (ჰაიდარ ჯაფარიძის წერილი მამა ანტონს: 604; 22.08.1953); **მიდღემჩი** ქართული ენის დიალექტურ კორპუსში მხოლოდ ქვემო გურული დიალექტის მასალებშია დადასტურებული დროის გამოსახატავად: „ახლა იფიქრა ამ კაცმა: **მიდღემჩი** ღარიბი ვარ, აფერი არ მაქ და გველს ერთს წყალს დავალევიეფო“ (ქართული ენის დიალექტური კორპუსი).

მადლიერება: მადლიერება და მადლიერების გამოხატვა ადამიანის უდიდესი თვისებაა, ეს ნიჭია, რომელსაც ადამიანები ემოციურად გამოხატავენ. ამასთან, მადლიერებით წერილის დაწყება თავიდანვე ერთ მიზანს ემსახურება – გამოხატოს ის თბილი ურთიერთობა, რომელიც უკვე არსებობს ან უნდა ჩამოყალიბდეს ადრესატებს შორის.

სტამბოლის ქართული სავანის წერილების ავტორები ადრესატებს მადლობას უხდიან სხვადასხვა მიზეზთა გამო, რომელთა დიდი ნაწილი მამულიშვილური საქმის კეთებას, ქველმოქმედებას, ემიგრაციაში მყოფი ახალგაზრდების განათლების მიღებაში დახმარების გაწევას, წიგნებისა და ბროშურების მიწოდებას და სხვ. ეხება. ასეთია ჰაიდარ ჯაფარიძის წერილი მამა ანტონისადმი: „გამოგზავნილი წიგნებისა თუ ბროშურებისათვის უდიდეს მადლობას გიძღვნი და თუ წაკითხვადს ბროშურებს და საქართველოს ისტორიას გამომიგზავნით, სამაგიერო პატივისცემას ვერ გადაგიხდით. მხოლოდ ამ უცხოეთში ჩვენი თავი არ დაგვავიწყდება და **ამდენი მადლი შენც გეყოფა**“ (ჰაიდარ ჯაფარიძის წერილი მამა ანტონისადმი, 1954:603).

„თქვენს ყურადღებას ჩემი შვილისადმი **დაუფასებელ ვალად** ჩავთვლი...“ (მუსხელიშვილის წერილი აკაკი ხოშტარიას, 1921, 24.5).

„მიიღეთ ჩვენი ღრმა პატივისცემა“ „თქვენს ყურადღებას ჩემი შვილისადმი **დაუფასებელ ვალად ჩავთვლი**...“ (მუსხელიშვილის წერილი აკაკი ხოშტარიას, 1921, 24.5);

„ის სიკეთე, რომელიც პირადად მე მიყავით, ჩემთვის დაუფასებელია. ვსწუხვარ, იძულებული ვარ მხოლოდ უბრალო წერილით **მადლობა გადაგიხადოთ**“ (სტუდენტ იპოლიტე ქობალავას წერილი აკ. ხოშტარიას: 579);

მადლიერების გამოხატვის ფორმებში იგრძნობა საოცარი გულწრფელობა, ღიაობა, თავმდაბლობა: „ბ-ნო სიმონ, თუ ვინმემ მიკითხოს ეს **გაჭირვებული ქობულეთელი, მადლობა და სალამი გადაეცი ჩემს მაგივრად...“** (ხუსეინ ხინიკაძის წერილი სიმონ ურუშაძეს: 605, 5/5, 1950).

„ბ-ნო ავთანდილ, **დიდი მადლობა უნდა გიძღვნა** ამ წერილის მოწერისთვის... (ხუსეინ ხინიკაძის წერილი ავთანდილ ურუშაძეს: 606, 4/5, 1950).

ამ ტიპის წერილები, ისე როგორც ყველა, დატვირთულია ემოციის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულებით. განსაკუთრებით ემოციურია სამშობლოდან გადახვეწილ ქართველ კათოლიკეთა წერილები, რომლებიც მეტაფორულად გადმოგვცემს სათქმელს. საინტერესოა **უნაღვლელის (მიხაკო წერეთლის)** წერილი ფრანგული გაზეთის რედაქტორისადმი. ავტორი მადლიერებას გამოხატავს რედაქტორისადმი იმის გამო, რომ ფრანგული გაზეთის საშუალებით ქართველი ერი იგებს სტამბოლში მცხოვრები ქართველების, ქართველი კათოლიკე ბერების მდგომარეობას: „ვიმეორებთ და მოვალედ ვსთვლით ჩვენთვის, **მადლობა ვუძღვნათ** იმ ფრანგულ გაზეთებს, რომელთაც გამოაქვეყნეს **ჩვენი წყლულები,** თორემ ჩვენ ვერ გავბედავდით და ეს **წყლულები სიკვდილამდე მიგვიყვანდა“** (1912, თებერვალი 7);

მადლიერების წერილის იშვიათი ნიმუშია ვლადიმერ წერეთლის წერილი აკაკი წერეთლისადმი. აკაკის 50 წლის იუბილესთან დაკავშირებით სტამბოლის ქართველთა ინიციატივით შექმნილა საიუბილეო კომიტეტი. წერილი ხოტბაა გენიოსი ქართველი პოეტისა. საკმაოდ მოცულობით, შინაარსით მდიდარ წერილში წარმოჩენილია, თუ რაოდენ მადლიერები არიან სტამბოლის კათოლიკე ქართველები აკაკი წერეთლის ღვაწლით. „ქართველის **სულის მესაიდუმლე,** ჩვენი ერის **უდიდებულესო** პოეტო აკაკი“ – მიმართვის ასეთი ფორმით იწყება წერილი. აღმატებითი ხარისხის ფორმათა გამოყენება ზოგადად დამახასიათებელია წერილებისთვის. მადლიერება ჩანს აკაკის იუბილეს მოწყობის ინიციატორების, კერძოდ, ვლ. წერეთლის, ქართველი კათოლიკე ძმების მიმართაც: „დიდი მადლობის ღირსია ვლ.წერეთელი, რომლის თაოსნობითაც მოეწყო იუბილე. მადლობის ღირსნი არიან ქართველ კათოლიკეთა პატრები და ძმები, რომლებიც არ მისდევენ **გადამახინჯებულს** ბერულ ფორმალისტობას და თავიანთი ნათელის სახით ჩვენი **შეკრებილობა** დაამშვენეს...“ (ქართველიშვილი (რაჟდენ ხუნდაძე, გვ. 325). აღნიშნული სამადლობელი წერილები საინტერესოა ლექსიკით: **გადამახინჯებული, შეკრებილობა დაამშვენეს.**

მადლიერების წერილები იწერებოდა მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც და მათი ავტორები იყვნენ მწერლები, ხელოვანები, საზოგადო მოღვაწეები. ზოგიერთი წერილი მადლობით იწყება და მობოდიშებით მთავრდება. ასეთია კონსტანტინე გამსახურდიას და აკაკი ხოშტარიას მიმოწერები. **წე-**

რილის დასაწყისი: „დიდად პატივცემულო ბატონო აკაკი! უწინარეს ყოვლისა **გულითად მადლობას მოგახსენებთ** თქვენი გულწრფელი წერილით გამხნევებისათვის...“

წერილის დასასრული-მობოდიშება: **„გთხოვთ მაპატიოთ,** რომ ამდენი დრო წაგართვით“ (კონსტანტინე გამსახურდიას წერილი აკაკი ხოშტარიას, 19.07. 1920 წ. ბერლინი)(541);

„თქვენი გუშინდელი წერილის საპასუხოდ მოგახსენებთ, რომ დიდ პატივსა ვსცემ იმ ინიციატივას, რომელიც გამოგიჩენიათ თქვენ და ბატონ მეკელეინს ქართულ-გერმანული ლექსიკონის შედგენის საქმეში... ინებეთ მიიღოთ, ბატონო კონსტანტინე, თქვენ და მეკელეინმა **ჩემი სალამი და გულწრფელი მადლობა“** (აკაკი ხოშტარიას წერილი კონსტანტინე გამსახურდიას, ბერლინი, 19 ივლისი, 1920) (544);

„თქვენი წერილი მივიღე, რისთვისაც დიდ მადლობას გიძღვნით... გითვლით **დიდ მადლობას და გულითად მოკითხვას“** (კალისტრატე სალიას წერილი მამა შალვა ვარდიძეს, 1954); როგორც ჩანს, მიმოწერის ავტორთა წერილებში საერთო ლექსიკაა, უმეტესად **გულ**-კომპონენტიანი ეპითეტები: **გულითადი, გულწრფელი...**

მობოდიშება: წერილების ავტორები ადრესატებს ბოდიშს ძირითადად შეწუხებისთვის, სხვადასხვა მიზეზთა გამო დაგვიანებული პასუხებისათვის უხდიან. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია რამდენიმე წერილი:

„დიდ ბოდიშს ვიხდი, რომ გაწუხებთ, მაგრამ რა ვქნა, ასეთია ჩემი მდგომარეობა...“ (მიხეილ წერეთლის წერილი აკაკი ხოშტარიას, 576);

„დიდ ბოდიში ვარ, რომ ისე დავაგვიანე და მარტო ახლა გიპასუხებთ, მაგრამ ეს თელი თებერვალი მე ავად ვიყავი და სულ საშვალება არა მქონდა, რომ დავჯდე მაგიდას და რამე დავწერო...“ (ფარსადან ტატიშვილის წერილი მამა შალვა ვარდიძეს, 1954).

ფარსადან ტატიშვილის შემდეგ წერილში კიდევ უფრო მძიმდება მობოდიშება. შალვა ვარდიძისადმი 1957 წელს მიწერილი წერილიც 1954 წლის წერილის ანალოგიურად იწყება. თუ შევადარებთ, დავინახავთ მცირეოდენ განსხვავებას, რასაც ქმნის ვითარების ზმნიზედა-**ძალიან:**

„მე ძალიან დიდ ბოდიში ვარ, რომ ამდენი ხანი არაფერი არ დავწერე. ჩემი საქმე ძალიან ცუდათ იყო და ეხლაც კი კარგათ აღარ არის... **მაპატიეთ რაც შეგიძლიათ მალე,** თქვენი მუდამ პატივისმცემელი ფარსადან ტატიშვილი“ (ფარსადან ტატიშვილის წერილი მამა შალვა ვარდიძეს, 1957);

წერილებში დადასტურებულია ხატოვანი სიტყვა-თქმანი: **„ვებრძვით ცხოვრებას“**

„ეს წყლულები სიკვდილამდე მიგვიყვანდა“ (547).

სხვათა ნათქვამის გამოყენება (ციტირება) ზოგადად დამახასიათებელია პუბლიცისტური სტილისთვის. ამ შემთხვევას ადგილი აქვს სავანის წერილებშიც. ავტორები ციტირებებს მწვავე პრობლემების გამამყარებელ არგუმენტებად იყენებენ. ასეთებია: „ერთ ბედს ქვეშა ვართ, ლაბავ, მე და შენ, ერთგულად ვჭიმოთ ჭაპანი ჩვენი“; „ვითარცა მწყემსნი კეთილნი...“ (ჰაიდარ აბაშიძე. 1954 :329).

დასკვნა. სტამბოლის ქართულის სავანის წერილები ყოველმხრივ ამოუწურავი, ზღვა მასალაა სხვადასხვა მიმართულების მკვლევართათვის.

წერილები მეტყველების კულტურის საუკეთესო ნიმუშებია, რომლებიც წლების შემდეგაც ისეთივე ინტერესით იკითხება და მკითხველში ამაღლებს წარსულისადმი სიამაყის, ნდობისა და პატივისცემის გრძნობას. ეს ერთი დიდი ისტორიაა იმისა, თუ როგორ წერდნენ, როგორ ურთიერთობდნენ საზოგადოებისთვის ცნობილი თუ ნაკლებად ცნობილი სახეები, როგორ იღვწოდნენ სამშობლოსათვის. მიუხედავად უამრავი დაბრკოლებისა, გაჭირვებისა, დევნისა, როგორ უფრთხილდებოდნენ თავიანთ ქართველობას, ქართულ ენას და როგორ იკითხება მათ ნაწერებში, ფარულად გზავნილ წერილებსა თუ მიმოწერის ბარათებში ქართული ენისთვის ესოდენ დამახასიათებელი ენობრივი ეტიკეტი.

References:

არველაძე ე. (2024). საქმიან დისკურსში სამეტყველო ეტიკეტის ვერბალიზაციის ლინგვოკულტუროლოგიური კვლევა (ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

წარმოდგენილი დისერტაცია): https://apiv1.atsu.edu.ge/uploads/iuridiuli/daculidisertaciebi/%E1%83%94%E1%83%99%E1%83%90%20%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%AB%E1%83%94

ბერიძე ლ. (2020). *სამეტყველო ეტიკეტის თავისებურებები სატელევიზიო დისკურსში (ინგლისური და ქართული ენების მასალებზე დაყრდნობით), (ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია).* Retrieved from https:// bsu.edu.ge/text–files/ g

ბოჭორიშვილი ა., გოქსაძე ლ.,. (2005). „ბიზნესწერილების ეტიკეტის ლინგვისტური მახასიათებლები“,. *ჟურნალი „საენათმეცნიერო ძიებანი“ XX.*

გოჩიტაშვილი ქ., გაბუნია კ., . (2011). ენობრივი ეტიკეტი და მეორე ენის სწავლება, ბილინგვური განათლება. *სამეცნიერო-საგანმანათლებლო ჟურნალი, N8.*

ფუტკარაძე შ., მალაყმაძე რ., ლომთათიძე თ., ფუტკარაძე ე., ჩელებაძე ნ., ფუტკარაძე შ., . (2017). *წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან – I.* ბათუმი.

ქართული ენის დიალექტური კორპუსი. (n.d.). Retrieved from http://corpora.co

ჭაბაშვილი მ. (1989). *უცხო სიტყვათა განმარტებითი ლექსიკონი.* Retrieved from https://online.fliphtml5.com/ddey/pbco/?search=%E1%83%94%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%94%E1%83%A2%E1%83%98№p=228

ხიხაძე ლ. (2018). *საერთაშორისო ბიზნესის კომუნიკაციები (სალექციო კურსი).* თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.

ჯორბენაძე ბ. (1997). *ენა და კულტურა.* თბილისი.

FOR SOME FORMS OF LINGUISTIC ETIQUETTE ACCORDING TO THE LETTERS OF „GEORGIAN MONASTERY OF ISTANBUL"

MAIA KIKVADZE
Candidate of Philological Sciences,
Professor at Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: maia.kikvadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-5048-9011)

Abstract. The archive of the Georgian Savane in Istanbul preserves interesting materials reflecting the cultural and good-neighborly relations between Turkey and Georgia.

The letters and correspondence cards preserved in the Savane are valuable materials from both linguistic and cultural perspectives. The presentation focuses on forms expressing greetings, apologies, and gratitude. It analyzes private letters of well-known public figures and clergy, correspondence cards of Georgian emigrants, and anonymous and pseudonymous publicist letters, which clearly show forms of linguistic etiquette.

These letters are excellent examples of speech culture, which instill in the reader a sense of pride, trust, and respect for the past.

Keywords: letters, language, culture, speech, etiquette.

* * *

Introduction. Monuments of Georgian culture are preserved in many countries around the world, but a distinguished place among them belongs to the Georgian Savane of Istanbul, whose archive preserves interesting materials reflecting the cultural and neighborly relations between Turkey and Georgia. The scientist, researcher, and BSU Emeritus Professor Shushana Putkaradze set out to study this archive. Since 1989, she has frequently visited this most important center of Georgian culture and, together with colleagues and young researchers, studied (and this multi-generational work continues to this day) the historical sources preserved in the Savane, unique linguistic materials for linguists, and journalistic letters, which became fully accessible to the wider public interested in the subject from 2017.

The aim of our research is to study linguistic etiquette through the letters of the „Georgian Savane in Istanbul."

Using methods of description, observation, and analysis of empirical material, we have analyzed forms expressing greetings, apologies, and gratitude in private letters of clergy, correspondence cards of Georgian emigrants, letters of well-known public figures, and anonymous and pseudonymous publicist writings.

Main Part. A letter is one of the genres of newspaper and magazine journalism, aimed at providing information and influencing the reader.

The author of a journalistic letter – the publicist – focuses on socially significant or specific problems important to the nation. Highlighting current issues, sharpness, clarity, emotionality, expression of the author's attitude, and simple, understandable language are the main characteristics of a journalistic letter.

Publications are characterized by: addressing the reader, persuasion, excessive use of expressive techniques to influence the reader, frequent use of interrogative and exclamatory sentences, mixing of literary and conversational speech styles, argumentation of facts and events, and repetition of others' statements. All these characteristics can be read in the letters of the Georgian Savane of Istanbul.

The era during which these letters or cards were created, the condition of nineteenth-twentieth century Georgia, truly required bringing urgent and relevant issues to the forefront. The journalistic style, with its characteristics, provided the best opportunity to discuss problematic issues.

In the correspondence between Christian and Muslim Georgians, human relationships, patriotic duty, and attitudes toward the homeland, toward Georgia, are most clearly visible.

The structure and content of the letters, their vocabulary, and even more interesting, the linguistic etiquette of the letters are noteworthy, specifically how linguistic etiquette is verbalized in correspondence.

"Linguistic etiquette is a unity of requirements, form, content, and situational appropriateness that exist within a culture. It varies greatly across different countries and cultures. If we consider linguistic etiquette in a narrow sense, it includes words and expressions that people use when greeting, addressing/calling, requesting, ordering, apologizing, expressing gratitude, and showing sympathy" (Gochitashvili, Gabunia, 2011:2-7).

The term **etiquette** is multifunctional. The relationship between language and culture is revealed in etiquette.

"Etiquette is a historical category, as the rules of human behavior were formed according to their living conditions and as a result of humanity's evolutionary development" (Arveladze, 2024:72).

In the dictionary of foreign words, the concept of „etiquette" is defined as follows: „Etiquette – 1) a collection of rules for conduct and interaction at royal courts, in diplomatic circles, etc.; 2) rules of conduct and polite treatment accepted in a particular society" (Chabashvili,1989:228).

When we talk about linguistic etiquette, naturally, we are talking about the interconnection between language and culture, about the culture of speech. „It is universally known how essential language is for the formation and development of society. Language is both a product of a nation's culture and the foundation (stimulus) for its further development" (Jorbenadze, 1997:5).

Ethnic views, intergenerational relationships, and respect for elders are clearly visible in linguistic etiquette.

In the „Letters of the Georgian Savane of Istanbul," one can read all the verbal characteristics that define etiquette. We encounter linguistic etiquettes in forms of greeting, farewell, sending regards, receiving and hosting guests, apologizing, and other forms. These are the forms that a person receives from childhood and gradually enriches.

The presentation focuses on forms expressing regards, apologies, and gratitude. We analyzed several letters, specifically private letters from well-known public figures and clergy, correspondence cards of Georgian emigrants, and journalistic letters without authors or with pseudonyms. The authors of the letters are people of different ages and professions. They had business correspondence with each other.

In the letters, linguistic etiquette is expressed mostly through polite forms and forms of address. Here, the harmonious relationships between people are clearly visible.

The phrases, phraseological units, types of sentences, and word order in the letters are interesting. The diversity of verbal forms deserves special mention.

In letters of greeting and regards, apology, and gratitude, we encounter fixed formulas and ready-made phrases. The use of dialecticisms, epithets, metaphors, and allusions gives them even more artistic quality.

Among parts of speech, there are frequent instances of adjectives, especially superlative adjectives, and adverbs of manner.

Greeting and Regards: „According to Georgian tradition, greeting is a mandatory rule. In Georgia, even enemies are greeted; by observing the custom of greeting, the nature of greeting, it is possible to distinguish the quality of social and everyday relationships between speakers" (https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi5/Ekaterine–Gogaladze.pdf).

In letters of regards, authors often use adjectives: „გთხოვთ, გადაეცით ჩემგან ფრიად **თავაზიანი სალამი** თქვენს მასპინძელს"-Please, convey from me a very **polite** greeting to your host"; „შორეულ შვეიცარიიდან გაახლებთ ყოვლად **თავაზიანს** და **მამულიშვილურ სალამს** და **გამოგთხოვ** ლოცვა-კურთხევას თქვენი **მადლიანი** ხელით და გულით... გთხოვთ, ინებეთ ჩემგან **მორჩილი** და

მამულიშვილური სალამი და **წრფელი** და **უხვი** სურვილი თქვენი პატივისცემისა და სამსახურისა“ – „From distant Switzerland, I extend to you a most **courteous** and **patriotic greeting** and **ask for** prayer and blessing from your **gracious** hand and heart... Please, accept from me **humble** and **patriotic** greetings and **sincere** and **abundant** wishes for your respect and service“;

Forms of regards, besides their greeting function, also have other functional significance; they clearly show a special attitude toward the homeland, with an abundance of emotion-expressing vocabulary: „გიძღვნით შენ და მინადორას გულწრფელ სალამს და გისურვებთ დაბრუნებას **„მრავალტანჯულ“ სამშობლოში**“-“I dedicate to you and Minadora sincere greetings and wish you a return to the **‘much-suffering’ homeland**’.“

The beginnings of the letters are very similar to each other; they often start with wishes and end with wishes, in which one feels boundless gratitude, love, and unity toward the addressee regarding common national affairs: „გისურვებ კარგად ყოფნას და ჯანმრთელობას, ხანგრძლივ და ჩვენს **ნატრულ ძვირფას საქართველოში** დაბრუნებას“ – “I wish you well-being and health, a long life and return to our dreamed-of **precious Georgia**“; „„გისურვებ ცხოვრებაში კარგათ ყოფნას და გისურვებ დიად პროგრეს **ბრწყინვალე მომავლისას“** – „I wish you well-being in life and I wish you great progress for a **brilliant future**.“

The endings of the letters are mostly similar, with a few lexical units changed, specifically, the word **brilliant** is replaced by **glorious**: „„ბატონო ანტონ, იყავით კარგათ და ჯანმრთელად და გისურვებ ბრწყინვალე მიზნების განხორციელებას **დიადი მომავლისას“-**“Mr. Anton, be well and healthy and I wish you the fulfillment of brilliant goals for a **glorious future**.“

A dialectal form is **მიდღემჩი** – **midghemchi**=always: „Be well and **always** well. I impatiently await your letter. Be peaceful and well.“Gratitude and expressing gratitude is one of humanity’s greatest qualities – it’s a gift that people express emotionally. Moreover, beginning a letter by expressing gratitude serves one purpose from the very start – to express the warm relationship that already exists or should develop between the correspondents.

The authors of letters from the Georgian monastery in Istanbul thank their addressees for various reasons, most of which concern patriotic work, charity, helping young people in emigration receive education, providing books and brochures, and more. Such is Haidar Japaridze’s letter to Father Anton: „I offer you the greatest thanks for the books and brochures you sent, and if you send me readable brochures and a history of Georgia, I cannot repay you with adequate respect. Only in this foreign land, we will not forget our identity, and this much grace will be enough for you too.“= **...ამდენი მადლი შენც გეყოფა“.**

In the expressions of gratitude, one feels amazing sincerity, openness, and humility: „ბ-ნო სიმონ, თუ ვინმემ მიკითხოს ეს **გაჭირვებული ქობულეთელი, მადლობა და სალამი გადაეცი ჩემს მაგივრად...“** „Mr. Simon, if anyone asks about this **struggling person from Kobuleti, give them my thanks and greetings on my behalf...**“

Letters of this type, like all others, are filled with lexical units expressing emotion. Particularly emotional are the letters of Georgian Catholics exiled from their homeland, which convey their message metaphorically. Interesting is the letter from **უნაღვლესი Unaghvleli =Carefree (Mikhako Tsereteli)** to the editor of a French newspaper. The author expresses gratitude to the editor because through the French newspaper, the Georgian nation learns about the situation of Georgians living in Istanbul and Georgian Catholic monks: „**მადლობა ვუძღვნათ** იმ ფრანგულ გაზეთებს, რომელთაც გამოაქვეყნეს **ჩვენი წყლულები,** თორემ ჩვენ ვერ გავბედავდით და ეს **წყლულები სიკვდილამდე მიგვიყვანდა“-**“We repeat and consider it our duty **to express our gratitude** to those French newspapers that have published **our wounds,** because we would not have dared, and these **wounds would have led us to death**“.

A rare example of a letter of gratitude is Vladimir Tsereteli’s letter to Akaki Tsereteli. On the occasion of Akaki’s 50th anniversary, a jubilee committee was formed on the initiative of Georgians in Istanbul. The letter is a eulogy to the genius Georgian poet. In this substantial letter, rich in content, it is shown just how grateful the Georgian Catholics of Istanbul are for Akaki Tsereteli’s contributions. „ქართველის **სულის მესაიდუმლე,** ჩვენი ერის **უდიდებულესო** პოეტო აკაკი“ „The **confidant of the Georgian soul,**

our nation's **most magnificent** poet Akaki" – this form of address begins the letter. The use of superlative forms is generally characteristic of these letters. Gratitude is also shown toward the initiators of Akaki's jubilee, specifically, Vladimir Tsereteli and the Georgian Catholic brothers: „Vladimir Tsereteli deserves great thanks, under whose leadership the jubilee was organized. The Georgian Catholic priests and brothers also deserve thanks, who do not follow distorted monastic formalism and graced our gathering with their bright presence..." .

Letters of gratitude were also written at the beginning of the twentieth century, and their authors were writers, artists, and public figures. Some letters begin with thanks and end with apologies. Such are the correspondences between Konstantine Gamsakhurdia and Akaki Khoshtaria. The beginning of the letter: „Highly respected Mr. Akaki! First of all, I express my heartfelt thanks to you for encouraging me with your sincere letter..."

The end of the letter – **an apology**: „Please forgive me for taking so much of your time".

"I received your letter, for which I thank you greatly... I send you **great thanks and heartfelt regards**"; Evidently, there is common vocabulary in the letters of the correspondence authors, mostly epithets with the component გული-**gul** (heart): **გულითადი, გულწრფელი...**heartfelt, sincere...

Apologies: The authors of the letters mainly apologize to the addressees for bothering them or for delayed responses due to various reasons. Several letters are significant in this regard: **„დიდ ბოდიშს ვიხდი,** რომ გაწუხებთ, მაგრამ რა ვქნა, ასეთია ჩემი მდგომარეობა..."

„დიდ ბოდიში ვარ, რომ ისე დავაგვიანე -**"I deeply apologize** for troubling you, but what can I do, such is my situation..."

"I am greatly apologetic that I delayed so much and am only responding now, but this entire February I was ill and had no opportunity at all to sit at a desk and write anything..."

In Parsadan Tatishvili's next letter, the apology becomes even more intense. The letter written to Shalva Vardidze in 1957 also begins similarly to the letter from 1954; if we compare them, we see a slight difference created by the adverb of circumstance – **dzalian** (very):

„მე ძალიან დიდ ბოდიში ვარ, რომ ამდენი ხანი არაფერი არ დავწერე-**"I am very deeply apologetic** that I haven't written anything for so long. My situation was very bad and even now is not good... **Please forgive me as soon as you can,** your always respectful Parsadan Tatishvili"

Figurative expressions are confirmed in the letters: **„ვებრძვით ცხოვრებას"** – **„We are fighting life"; „ეს წყლულები სიკვდილამდე მიგვიყვანდა"-"These wounds would have led us to death"**

The use of others' statements (quotation) is generally characteristic of journalistic style. This case also appears in the monastery letters. Authors use quotations as supporting arguments for acute problems. Such examples include: „We are under the same fate, Labav, you and I, let us pull our yoke faithfully" „like good shepherds..."

Conclusion. „The Letters of Istanbul's Georgian Savane" represent an inexhaustible wealth of material for researchers in various fields.

The letters are excellent examples of speech culture, which are read with the same interest years later and instill in the reader a sense of pride, trust, and respect for the past. This is a great history of how well-known and lesser-known people wrote and communicated, how they strived for their homeland. Despite numerous obstacles, hardships, and persecution, they carefully preserved their Georgian identity and language, and their writings – whether in secretly sent letters or correspondence cards – reveal the linguistic etiquette so characteristic of the Georgian

References:

Arabuli A. (1984). *Mesame seriis nakvteulta tsarmoeba da mnishvneloba dzvel kartulshi [The prodaction and meaning of the third series of fragments in Old Georgian], (in Georgian).* Tbilisi: Metsniereba.

Chikobava Arn. (1955). „Atsmqos pudzis tsarmokmnis istoriisatvis. -av, -am da -ev, -em supiksta istoriuli urtiertoba [For the history of the formation of the present stem. The historical relationship

of the suffixes -av, -am and -ev, -em],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 125-134). Tbilisi.

Gogolashvili G. (2010). *kartuli zmna (formatsarmoebis sakitkhebi) [Georgian verb (formation issues)], (in Georgian)*. Tbilisi: Meridiani.

Imnaishvili Gr. (1955). „Pirvel turmeobitisa da statikur zmnata tsarmoeba Ingilourshi [The first generation of infinitive and stative verbs in Ingiloian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 119-124). Tbilisi.

Kavtaradze I. (1955). „Dro-kilota mesame seriis tsarmoebis erti tavisebureba akhal kartulshi [One of the features of the third series production in the New Georgian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 61-79). Tbilisi.

Natadze N. (1955). „Mesame seriis dro-kilota warmoebisatvis kartulshi [For the prodaction of the third series in Georgia],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 81-100). Tbilisi.

Paghava M.., (2020). Tsintsadze M. Baramidze M. Chokharadze M. Shioshvili T. Khalvashi R. Mgeladze N. Shashikidze Z. Chkhvimiani J. Karalidze J.. *Tao*. Batumi: Meridiani.

Peikrishvili Zh. (2007). *Mesame seriis mtskrivebi akhal saliteraturo kartulshi [Third series of lines in the new literary Georgian], (in Georgian)*. Tbilisi: Jansugh Ghvinjilia.

Putkaradze Sh. (1993). *Chveneburebis kartuli, tsigni pirveli [Chveneburebis Georgian, book one], (in Georgian)*. Batumi: Adjara Magazine and Newspaper Publishing House.

Putkaradze Sh. (2016). *Chveneburebis kartuli, tsigni meore [Chveneburebis Georgian, book second], (in Georgian)*. Batumi: Ajara.

Shanidze A. (1973). *Kartuli gramatikis sapudzvlebi, I, Meore gamotsema [Fundamentals of Georgian Grammar, I, Second Edition], (in Georgian)*. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.

Tofuria V. (1955). „Namqos sakheobata saerto nishnisatvis kartulshi [For the common sigh of present tense types in Georgian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmecniereba (vol. VII*: 453-458). Tbilisi.

პირველი თურმეობითის წარმოებისათვის ტაოურში

თეონა მაჭავარიანი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: tmachavariani6@gmail.com
ORCID: 0009-0000-7253-2709

თინათინ მილორავა
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: Tinatin.milorava@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-3034-525X

აბსტრაქტი: კვლევის მიზანია ტაოურ დიალექტში პირველი თურმეობითის წარმოების შემთხვევების შესწავლა; მსგავსი თუ განსხვავებული ფაქტების წარმოჩენა ქართულ სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებთან მიმართებით.

კვლევისას ვეყრდნობით ახალ დიალექტურ ტექსტებს, რომლებიც ჩაწერილია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის თანამშრომელთა, მათ შორის ჩვენ მიერ, ტაოში 2007-2024 წლებში. ასევე, დავამუშავეთ გამოქვეყნებული ტაოური ტექსტები (ფუტკარაძე 1993; ფაღავა... 2007; ტაო 2020).

ქართული ენის ტაოურ დიალექტში გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნები პირველ თურმეობითს სხვადასხვაგვარად აწარმოებენ:

I. გარდამავალი ზმნებიდან რიგ თავისებურებებს წარმოადგენს **-ავ, -ამ** თემისნიშნიანი ფორმები. ამ ტიპის ზმნებისათვის I თურმეობითში ამოსავალია აწმყო-მყოფადის ფუძე. ამ კუთხით ტაოურ დიალექტში ზმნურ ფორმათა სიჭრელე შეინიშნება. დასტურდება **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიანი წარმოება, მაგრამ სჭარბობს **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები: ***დუუდგამს***, ***დიმინახავს***, ***დიმითესია***, ***დიმინაყია***, ***შიმისვია***, ***ჩიმიცმია***, ***უსკვიან „ურტყამს“***.

ხშირია ისეთი შემთხვევები, როცა **-ამ** სუფიქსით გაფორმებულია უთემისნიშნო და ფუძედრეკადი ზმნები, ასევე არაიშვიათია თემის ნიშანთა მონაცვლეობა.

საკვლევ დიალექტში **-ი-ა** დაბოლოებიან ზმნებს I თურმეობითში იშვიათად **ნარი** ჩაერთვის: ***დავიწყნია, გამაყიდნია, გამაყრევნია.***

II. ტაოურში გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა I თურმეობითის ფორმები იშვიათია, იწარმოება სალიტერატურო ქართულის მსგავსად. დასტურდება შემდეგი შემთხვევები: ***მქონია***, ***ჰქონია***, ***ქონებია***, ***ყოლია***, ***ჰყოლია***, ***ჰყოლიან***.

ერთპირიანი ზმნები მსგავსად ქართული სალიტერატურო ენისა და სხვა დიალექტებისა, აღწერითად იწარმოება: ***დავწოლილვარ***, ***დავწვენილვარ***, ***დანახულ ვარ***, ***გაგონილი მაქვა***. ასევე გვხვდება **-ია** დაბოლოებიანი ზმნური ერთეულები: ***მიტირია***, ***მიარენია***... მესამე პირის ფორმებთან მეშველი ზმნა შეკვეცილი ფორმითაა წარმოდგენილი: ***აკიდულა***, ***დაბეჩებულა***, ***მოდრეკილან***...

მიმღეობური ზმნების წარმოება თავისებურებით ხასიათდება ტაოურში, ეს თავისებურება თავს იჩენს პირველ თურმეობითის ფორმებთანაც: ***დაბადულა***, ***დამჩალა***, ***ავსილა***...

შეიძლება ითქვას, რომ ტაოური დიალექტი, თურქულ ენობრივ გარემოში მრავალსაუკუნოვანი არსებობის პირობებში დღემდე ინარჩუნებს ენობრივი განვითარების საერთოქართულ ხაზს და ეს იკვეთება ზმნურ ფორმათა წარმოებისას.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა; ტაოური დიალექტი; მესამე სერია; პირველი თურმეობითი.

* * *

შესავალი / წყაროების, ლიტერატურის მიმოხილვა:

III სერიის მწკრივები ქართულში რიგი მორფოლოგიური და სინტაქსური თავისებურებებით გამოირჩევა. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ დრო-კილოთა III ჯგუფის ფორმები გვი-

ანდელი წარმოშობისაა: საფუძვლად უდევს სტატიკური ზმნის აწმყოს ფორმები (ნათაძე, 1955: 98; შანიძე, 1973: 222; ჩიქობავა, 1964: 126). შდრ.: განსხვავებულად ფიქრობს ავთანდილ არაბული. მეცნიერი მიიჩნევს, რომ პირველ თურმეობითში ნამყო-ხოლმეობითის ფუძის ძიებას მყარი საფუძველი გააჩნია... რამდენიმე ფორმაში შესაძლებელია სტატიკურ ზმნასთან საზიარო ფუძის დანახვა (არაბული, 1984: 34).

სტატიაში განვიხილავთ პირველი თურმეობითის წარმოების შემთხვევებს ტაოურ დიალექტში; ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებთან მიმართებით წარმოვაჩენთ ტაოურში არსებულ მსგავს თუ განსხვავებულ ფაქტებს. კვლევისას ვეყრდნობით აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფ. ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის თანამშრომელთა მიერ 2007-2024 წლებში ტაოში ჩაწერილ მასალას; გამოყენებული გვაქვს აგრეთვე გამოქვეყნებული ტექსტები (ფუტკარაძე 1993, ტაო /ფაღავა, ცინცაძე, ბერიძე/ 2020).

მეთოდოლოგია: სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია სხვადასხვა მეთოდი. კერძოდ, აღწერითი მეთოდის საშუალებით აღვწერეთ ტაოურ დიალექტში დადასტურებული I თურმეობითის გამოყენების შემთხვევები; შედარება-შეპირისპირებითი მეთოდით წარმოვაჩინეთ მსგავსება-განსხვავება ქართული ენის სხვა დიალექტებთან; ანალიზისა და სინთეზის მეთოდით შევისწავლეთ პირველი თურმეობითის წარმოების შემთხვევები სხვადასხვა ტიპის ზმნებთან.

მსჯელობა/შედეგები:

I თურმეობითს გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნები სხვადასხვაგვარად აწარმოებენ:

1. გარდამავალი ზმნების წარმოება სხვაობს თემატური სუფიქსების მიხედვით. ტაოურში გარდამავალი ზმნებიდან **მეორე სერიის** თემას ემყარება **-ობ**, **-ებ** თემისნიშნიანი ზმნები. ზოგადად, **-ობ** და **-ებ** სუფიქსები ზმნას აწმყო-მყოფადის მწკრივში დაერთვის და, როგორც წესი, I თურმეობითში არ გადაჰყვება.

-ობ: ზაბა **უმუშავია** ქომო; იქ **უმუშავიან**, **უსაქმიან**; იქინდი **ულოციან**; **უკითხნია** ბაღვობი ხან (ექსპედ. მას.)[1].

-ებ: ემენი არ **გიმიგდია**, და რეჲგა ვირი შეიქნა; ყური არ **დიმიგდია**. ეჲდა, **დიმიგდია**, **დიმიგდია;** კედელი არ **ჩუმუღიან**, ქვა არ **გუმუღიან** (ექსპედ. მას.).

რიგ თავისებურებებს წარმოაჩენს **-ავ**, **-ამ** თემისნიშნიანი ფორმები. ამ ტიპის ზმნებისათვის I თურმეობითში ამოსავალია **აწმყო-მყოფადის** ფუძე. საზოგადოდ, თუ ზმნა აწმყო-მყოფადში თემისნიშნიანია, მას თემის ნიშანი ექნება I თურმეობითშიც. ტაოურ დიალექტში იშვიათია **-ავ** თემისნიშნიანი წარმოების შემთხვევები.

-ავ: ის არ **მინახავს** მერე; კი, გიმიგონია, ვიცი და არ **დიმინახავს** (ექსპედ. მას.).

-ავ და **-ამ** ფორმანტებს ძირითადად **-ი-ა** დაბოლოება ცვლის:

-ავ <-ია:

ჰამა, არ **დიმინახია**; პურ **დიმითესია** და, ქერი **დიმითესია**, ცერცვი **დიმითესია**, ლებიო **დიმითესია**; ვეღარ **მიგვიკლია** ახლა, ჲასაღია; დათვი შეხვედრია, **მუუკლია**; გურჯები წასულა, **დუმალია**; თივა მოვთიბეით გუშინ და, ჭალა ა **გიგგვიკენკია** (ექსპედ.მას.).

-ამ < -ია:

მე ა **შიმისვია** და; ჲოხ, ფანთოლ არ **ჩიმიცვია**; ჲანი, ფარა ქნასა ზამთარჩი და, იმა **შუუსვია** (ექსპედ.მას.).

-ია დაბოლოებით არის წარმოდგენილი **თქმა** (< **თქუმა)** ზმნა:

თქვა – უთქვია: ქალისთუნ ვე **უთქვია**; ჩემ ბააზე რამ **გითქვია**, ტყუილი იყო თუ მართალი (ექსპედ.მას.); **უთქვია** თამარ ქალსა (ფუტკარაძე, 1993: 176).

---

[1] ექსპედიციის მასალა – აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტთან არსებული პროფესორ ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მიერ 2007-2024 წლებში ტაოში მოწყობილი დიალექტური ექსპედიციების ფარგლებში ჩაწერილი დიალექტური მასალა.

თქმა – უთქმია: ბალხურ **უთქმია** ქი, მეო ერთი ვირი მყავსაო**;** ბიჭი ჭამსა, იმა **უთქმია** ქი; სარიდან დანა, დიდი დანა **უთქმიან** (ექსპედ. მას.).

ტაოურ მეტყველებაში, როგორც აღვნიშნეთ, სხვა დიალექტების მსგავსად, ხშირია **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები. ჩვენ მიერ დამუშავებული მასალის მიხედვით, I თურმეობითში **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები სჭარბობს **-ავ/-ამ** თემისნიშნიან ფორმებს. ამ შემთხვევაში ამოსავალი ჩანს II სერიის ფუძე.

საილუსტრაციო ნიმუშები:

ვეღარ **გვიმზირია**, ისე დარჩა; ვერა **გვიქნია** რა; ვარდყვაილი **ჩუყრია**; სახლი-კარი **დუყრია**; წუხელ არ **დუძინია**; ათი დიდი კოდი აკიდული **გუდმუყEანია**;

იმის მომპრელი **უპოვია**, ი **გუმუყვანია**; ღამი **გუვლია** მეზარ (ექსპედ. მას.).

შდრ.: პირველ თურმეობითში **-ია** ბოლოსართიანი ფორმების სიჭარბეზე მიუთითებენ შ. ფუტკარაძეცა და მ. ფაღავაც (ფუტკარაძე, 2016: 299; ფაღავა.., 2020: 747).

-ია დაბოლოების გაჩენა ზოგადად ახსნილია უნიფიკაციის ტენდენციით. I თურმეობითის წარმოებაში უნიფიკაციის პროცესი დიალექტებში ორი მიმართულებით წარიმართა, კერძოდ: ა) ქართლურ, კახურ, იმერულ, გურულ, აჭარულ... დიალექტებში გაბატონდა **-ია** დაბოლოება და შეიზღუდა **-ავ, -ამ** თემისნიშნიანი წარმოება; ბ) ფხოურ კილოებში (ხევსურულში, მოხეურში, თუშურში...) გაბატონდა **-ავ** (-ივ) ნიშნიანი წარმოება (თოფურია, 1955: 458).

ტაოურში **-ი-ა** დაბოლოებიან ზმნებს I თურმეობითში **ნარი** ჩაერთვის. მაგალითად:

იარას აძლევს ისა და ვეღარ **გუუთრევნია;** იქედან ქი **გამუუქცევნია,** გადმოსულა სოფელში; ღელიდან ქვა **უწეკნია** იქა; აქობაჲ ასე **მოტაცნია** ასე, ე წინე; ასე [ხელი] **მუუხვევნიან** (ექსპედ.მას.); უთქუამს, ისინი **გამაყიდნია** ამ საქმემაო (ფუტკარაძე, 1993: 176);

არ **დულაპარაკნია** დეკაც (ფაღავა.., 2020: 748).

ნ ჩართული ფორმები გვხვდება სხვა დიალექტებშიც, დადასტურებულია ძველ ქართულშიც: უპოვ**ნ**იეს...

სპეციალურ ლიტერატურაში **-ნ** სუფიქსის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა; მეცნიერთა ერთი ნაწილი (ივ. ქავთარაძე, არნ. ჩიქობავა, შ. ძიძიგური) მიიჩნევს, რომ თავდაპირველად გაჩნდა ქართლ-კახურში, როგორც ზმნური ფუძის მაწარმოებელი, შემდეგ გამოყენებულ იქნა გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების სადიფერენციაციოდ. ზოგმა დიალექტმა (ხევსურული, თუშური, ლეჩხუმური, რაჭული, იმერული, გურული) **-ნ** სუფიქსი სრულებით არ იცის. ამდენად, დღევანდელ ქართულ მეტყველებაში იგი ჯერ კიდევ არაა გავრცელებული (ქავთარაძე 1955: 74).

I თურმეობითში მრავლობითი რიცხვის **-თ-**ს ნაცვლად ხშირად გამოიყენება **-ან** სუფიქსი:

თახთა არ **დუნგრევნიან**, კედელი არ **ჩუმუღიან**, ქვა არ **გუმუღიან**, **გუფრეწიან**; ერთსაც ხმა **გუმუღიან**, ბალხელთა ბევრი; დედეებ **უშენებიან**, ა მახსოვს; ეგერ შექერ **მუცემიან**; ისკამზე **დუკოჭებიან**, ასე **გუდუბრუნებიან**, ავადნევლი კაცი, იქ მომკვდარა, დოხტურ ვერ **ჩუსწრიან**; ცხენი **წუყვანიან** იუსუფჭელში (ექსპედ. მას.).

ფუძედრეკადი ზმნები ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში I თურმეობითს აწარმოებენ აწმყო-მყოფადის ფუძეზე დაყრდნობით. შესაბამისად, ფუძეში თავს იჩენს **ე** ხმოვანი:

თვალები ვე **გიმიხელია**; ზათი ღამე **გიმითევია;** ჲოხ, ყოლდღე ვერ **დიმიჭერია** ქი, ყოლდღე; შინდი **დიმიკრეფია**; ჩემი დეკაცი **შეგიტყეპიაო** (ექსპედ. მას.).

-ი სუფიქსიანი ზმნები, ზოგადად, **-ია** დაბოლოებით არის წარმოდგენილი:

დიმიჭრია, არ **დიმიჭრია**, არ **დიმიჭრია**, თამამ; მეც არ **გიმიცინია**, იმას არ **გუცინია**; დილაჲ მუაძუეჲთ და ჯე ა **გინგვიყრია**; გურჯიჯა ვერ **მიმიგEრია** (ექსპედ. მას.).

-ებ თემისნიშნიანი ზმნების დიდი ნაწილი I თურმეობითში აწმყო-მყოფადის ფუძეს ეყრდნობა. ჩვეულებრივ, დაცულია **-ებ** სუფიქსი:

იმას არ **მუკტინებია** (შდრ. აწმყო: აკვდინებს); **დუკოჭებიან** (აკოჭებს), ასე **გუდუბრუნებიან** (აბრუნებს), ავადნევლი კაცი; დედეებ **უშენებიან** (აშენებს), ა მახსოვს; ძველიდამ **გუკეთებიან** (აკეთებს) მეზერლული (ექსპედ. მას.).

აღნიშნული წარმოების პარალელურად ტაოელთა მეტყველებაში ზმნური ფორმები იშვიათად უთემისნიშნოდაც არის წარმოდგენილი. ამ შემთხვევაში I თურმეობითი წყვეტილის ფუძეს ემყარება:

ანაჲ სამ წელწად არ **დუჯერია** (შდრ. აწმყო: იჯერებს); წუხელ არ **დუძინია** (იძინებს); ვერ **მომიგონია** (იგონებს) (ექსპედ. მას.).

2. გარდაუვალ ზმნათა წარმოება განსხვავდება იმის მიხედვით, ზმნა ორპირიანია თუ ერთპირიანი. გარდაუვალ **ორპირიან** ზმნათა I თურმეობითის ფორმები ტაოურში სალიტერატურო ქართულის მსგავსად აღწერითად იწარმოება. შესაბამისი ფორმები იშვიათია. მაგალითები:

ვერ **მიმხვდარვარ** ქი, რაცხა ამბოფ; იმისი დერმანია (წამალია), ამისი არი, არ **უჯერავარ** მეა (ექსპედ. მას.).

შდრ.: ძველ ქართულში გარდაუვალი ორპირიანი ზმნების წარმოება ორგანული იყო: მწკრივის ნიშნად მოუდიოდა **-იე** (დაჰმალვიე, დაჰმალვიეს) (ფეიქრიშვილი 2007: 67).

ერთპირიანი ზმნები ტაოურში, მსგავსად ქართული სალიტერატურო ენისა და სხვა კილოებისა, აღწერითად იწარმოება: პირველსა და მეორე პირს დაერთვის **ვარ**, **ხარ** მეშველი ზმნა:

არ **გათხოულხარ**, [რ]ატომ არ **გათხოულხარ**? ჩემ ანაჲ, იშთა, დამჩალა მარტოჲ, ფახირობით **გავზდილვარ**; იქ **დავბადულვარ** მეა; კატარზე აქ არ **წავსულვართ**; ახლა დავბერდი, ვეღარსად **წავსულვარ**; ახლა იქ ვერ **გავსულვარ** (ექსპედ. მას.).

მესამე პირის ფორმებთან მეშველი ზმნა შეკვეცილი ფორმითაა წარმოდგენილი:

ბაშთან ასე **აკიდულა** იქ მივკავდით უწინ; **მომკტარა** ქEაბავრი, **ჩასულა** იქა ქომო მეზერში ო, ელიასჴევ **ჩასულა**; ჭიდ თვე ყოფილა, სახლა **მოსულა**, სახლა მოსულა ქი; ზათი, **წასულა**; ამა **დაბეჩებულა** ქი, მე დილაზე ცხენი ვაითუ ცხენი წემევყვანე; არა ბეღელი, სახლი დანგრევლა, **გაფრეწილა** (< გაფხრეწილა); ასე **მოდრეკილან**, კაცები **მოკრეფულან**, უკიდიან (ექსპედ. მას.).

ტაოურში რიგი თავისებურება ახასიათებს მიმღეობის წარმოებას, რაც ერთპირიან ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმებშიც ვლინდება:

აქ **დაბადულა** ჩემი დედეი (შდრ. მიმღეობა: დაბადული „დაბადებული“); იქედამ ქი წამოსულან ასე, იქ **დამრჩალან** (დამრჩალი „დარჩენილი“); ათდაერთი, ეჲდა, **დამჩალა**, იშთა (ექსპედ. მას.).

მაგალითები გამოქვეყნებული ტექსტებიდან:

მიწა ჩამოსულა, **ავსილა** (ფაღავა.., 2020: 748) (ავსილი „ავსებული“); ზოვლი მუსლიმანი **დამჩალან** ბათუმზე (იქვე); ვინმე არ **დამჩალა**, წესულან (იქვე: 753).

მსგავსი ფორმები დასტურდება რიგ კილოებში (იმერ., ლეჩხ.).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ტაოელ ქართველთა მეტყველება პირველი თურმეობითის წარმოების მხრივ იმ ძირითადად კანონზომიერებებს გვიჩვენებს, რომლებიც დამახასიათებელია ქართული სალიტერატურო ენისა და კილოებისათვის. ტაოური დიალექტი თურქულ ენობრივ გარემოში მრავალსაუკუნოვანი არსებობის პირობებში დღემდე ინარჩუნებს განვითარების საერთოქართულ ხაზს, რასაც ზმნურ ფორმათა წარმოებაც ადასტურებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

არაბული, ა. (1984). *მესამე სერიის ნაკვთეულთა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში.* თბილისი: მეცნიერება.

გოგოლაშვილი, გ. (2010). *ქართული ზმნა (ფორმაწარმოების საკითხები).* თბილისი: მერიდიანი.

თოფურია, ვ. (1955). „ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში.“ *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (ტომი VII*: გვ. 453-458). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

იმნაიშვილი, გრ. (1955). „პირველ თურმეობითისა და სტატიკურ ზმნათა წარმოება ინგილოურში.“ *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (ტომი VII*: გვ. 119-124). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ნათაძე, ნ. (1955). „მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში.“ *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (ტომი VII*: გვ. 81-100). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ფაღავა, მ. (2020). რედ-ები: ცინცაძე მ. ბარამიძე მ. ჩოხარაძე მ. შიოშვილი თ. ხალვაში რ. მგელაძე ნ. შაშიკიძე ზ. ჩხვიმიანი ჯ. კარალიძე ჯ. *ტაო.* ბათუმი: მერიდიანი.

ფეიქრიშვილი, ჟ. (2007). *მესამე სერიის მწკრივები ახალ სალიტერატურო ქართულში.* თბილისი: ჯანსულ ღვინჯილია.

ფუტკარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი.* ბათუმი: აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა.

ფუტკარაძე, შ. (2016). *ჩვენებურების ქართული, წიგნი მეორე.* ბათუმი: აჭარა.

ქავთარაძე, ი. (1955). „დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში.“ *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (ტომი VII:* გვ. 61-79). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემისს გამომცემლობა.

შანიძე, ა. (1973) .*ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მეორე გამოცემა.* თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჩიქობავა, არნ. (1955). „აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიისათვის. -ავ, -ამ და -ევ, -ემ სუფიქსთა ისტორიული ურთიერთობა.“ *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (ტომი VII:* გვ. 125-134). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

References:

Arabuli A. (1984). *Mesame seriis nakvteulta tsarmoeba da mnishvneloba dzvel kartulshi [The prodaction and meaning of the third series of fragments in Old Georgian], (in Georgian).* Tbilisi: Metsniereba.

Chikobava Arn. (1955). „Atsmqos pudzis tsarmokmnis istoriisatvis. -av, -am da -ev, -em supiksta istoriuli urtiertoba [For the history of the formation of the present stem. The historical relationship of the suffixes -av, -am and -ev, -em],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 125-134). Tbilisi.

Gogolashvili G. (2010). *kartuli zmna (formatsarmoebis sakitkhebi) [Georgian verb (formation issues)], (in Georgian).* Tbilisi: Meridiani.

Imnaishvili Gr. (1955). „Pirvel turmeobitisa da statikur zmnata tsarmoeba Ingilourshi [The first generation of infinitive and stative verbs in Ingiloian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 119-124). Tbilisi.

Kavtaradze I. (1955). „Dro-kilota mesame seriis tsarmoebis erti tavisebureba akhal kartulshi [One of the features of the third series production in the New Georgian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 61-79). Tbilisi.

Natadze N. (1955). „Mesame seriis dro-kilota warmoebisatvis kartulshi [For the prodaction of the third series in Georgia],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 81-100). Tbilisi.

Paghava M.., (2020). Tsintsadze M. Baramidze M. Chokharadze M. Shioshvili T. Khalvashi R. Mgeladze N. Shashikidze Z. Chkhvimiani J. Karalidze J.. *Tao*. Batumi: Meridiani.

Peikrishvili Zh. (2007). *Mesame seriis mtskrivebi akhal saliteraturo kartulshi [Third series of lines in the new literary Georgian], (in Georgian).* Tbilisi: Jansugh Ghvinjilia.

Putkaradze Sh. (1993). *Chveneburebis kartuli, tsigni pirveli [Chveneburebis Georgian, book one], (in Georgian).* Batumi: Adjara Magazine and Newspaper Publishing House.

Putkaradze Sh. (2016). *Chveneburebis kartuli, tsigni meore [Chveneburebis Georgian, book second], (in Georgian).* Batumi: Ajara.

Shanidze A. (1973). *Kartuli gramatikis sapudzvlebi, I, Meore gamotsema [Fundamentals of Georgian Grammar, I, Second Edition], (in Georgian).* Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.

Tofuria V. (1955). „Namqos sakheobata saerto nishnisatvis kartulshi [For the common sigh of present tense types in Georgian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmecniereba (vol. VII*: 453-458). Tbilisi.

FOR THE FORMATION OF THE PERFECT IN THE TAOIAN DIALECT

TEONA MATCHAVARIANI
PhD Student at Akaki Tsereteli State University
E-mail: tmachavariani6@gmail.com
ORCID: 0009-0000-7253-2709

TINATIN MILORAVA
PhD Student at Akaki Tsereteli State University
E-mail: Tinatin.milorava@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-3034-525X

Abstract: Series III in Georgian is characterized by a number of morphological and syntactic peculiarities. It is mentioned in the special literature that the forms of the III group of tenses-mood are of later origin: they are based on the present tense forms of the static verb (Arn. Chikobava, 1948; A. Shanidze, 1953...). This is the case both in literary Georgian and dialects.

The research aims to study the cases of the formation of the perfect forms in the Taoian dialect and the presentation of similar or different facts in relation to the Georgian literary language and other dialects.

In our research, we rely on new dialect texts, which were recorded in Tao by the employees of the Tariel Putkaradze Scientific Research Center of Kartvelology of Akaki Tsereteli State University, including us, in 2007-2024. Also, we have processed published Taoian texts (Putkaradze 1993; Faghava... 2007; Tao 2020).

Transitive and intransitive verbs produce the perfect in different ways:

I**. Among the transitive verbs,** the forms with -**av, -am** theme marks represent some peculiarities. For these types of verbs, the roots of the present and future verb forms are of significant importance in the perfect screeve. In this regard, the diversity of verb forms in the Tao dialect can be observed. The production marked with **-av** and **-am** suffixes is confirmed, but forms ending in **-ia** predominate: ***duudgams, diminakhavs, dimitesia, diminaqia, shimisvia, chimitsmia, uskvian „urtqams“ (“hits“).***

There are often cases when verbs without a theme marker and flexible roots are formed with the suffix **-am,** also, the alteration of the theme markers is not uncommon.

In the research dialect, verbs ending in **-i-a** rarely include **nari** in the perfect: ***davitsqnia, gamaqidnia , gamaqrevnia.***

II. In Taoian, the perfect forms of intransitive two-argument verbs are rare, they are produced like literary Georgian. The following cases are confirmed: ***mkonia*** *(I had had),* ***hkonia*** *(he/she had had)****, konebia, qokia, hqolia, hqolian.***

One-person verbs, similar to the Georgian literary language and other dialects, are used descriptively: ***davtsolilvar*** *(I have laid down),* ***davtsvenilvar, danakhul var*** *(I have seen),* ***gagonili makva*** *(I have heard****).*** We also find verbs ending in **-ia suffix:** ***mitiria*** *(I have cried),* ***miarenia*** *(I have walked).*

It can be said that the Tao dialect, in the conditions of many centuries of existence in the Turkish language environment, still maintains the common Georgian line of linguistic development, and this can be seen in the formation of verb forms.

Key words: Georgian Language; Taoian dialects; The third series; Perfect.

* * *

Introduction / Review of sources, literature. The III series of verbs in Georgian are distinguished by a number of morphological and syntactic features. It is noted in the scientific literature that the forms of the III group of tenses are of later origin: they are based on the present tense forms of the stative verb

(Natadze, 1955: 98; Shanidze, 1973: 222; Chikobava, 1964: 126). Cf.: Avtandil Arabuli thinks differently. **The scientist believes that there is a solid basis for considering a stem in the past habitual tense as the origin for the formation of the perfect.** In several forms, it is possible to see a stem shared with the stative verb (Arabuli, 1984: 34).

In the article, we discuss the cases of the formation of the perfect in the Taoian dialect; we present similar or different facts in Taoian in relation to the Georgian literary language and dialects. In the research, we rely on the material recorded in Tao between 2007 and 2024 by the employees of the Akaki Tsereteli State University's Prof. Tariel Putkaradze Scientific Research Center for Kartvelology; we have also used published texts (Putkaradze 1993, Tao /Paghava, Tsintsadze, Beridze/ 2020).

Methodology. Various methods have been used while working on the article. In particular, we described the cases of the use of the perfect confirmed in the Taoian dialect using the descriptive method; by the comparison-contrast method we presented the similarities and differences with other dialects of the Georgian language; applying the method of analysis and synthesis helped us study the cases of the formation of the perfect with different types of verbs.

Reasoning/Results.

Transitive and intransitive verbs form the perfect in different ways:

1. The formation of transitive verbs differs according to thematic suffixes. In Taoian, the subject of **the second series** of transitive verbs is based on the verbs with thematic suffixes **-ob, -eb**. In general, the suffixes **-ob** and -**eb** are attached to the verbs in the present-future screeves and, as a rule, are not carried over into the perfect.

-ob: zaba **umushavia** komo**;** ik **umushavian, usakmian** (They have worked there**);** ikidni **ulotsian** (They have prayed there)**; ukitkhnia** baghvobi khan (exped. mater.).[1]

-eb: emeni ar **gamigdia,** da reiga viri sheikna**;** quri ar **dimigdia** (I have not listened). eida, **dimigdia, dimigdia;** kedeli ar **chumughian**, kva ar **gumughian** (exped. mater.).

The **-av, -am** suffixed forms exhibit a number of peculiarities. For this type of verbs, the stem in the present indicative and future indicative subseries is the basis for the perfect. In general, if the verb is suffixed in the present tense, it will have the subject marker in the perfect as well. In the Taoian dialect, cases of the **-av** suffixed inflection are rare.

-**av:** is ar **minakhavs** mere (I have not seen him afterwards); ki, gamigonia, vitsi da ar **diminakhavs** (Yes, I have heard, I know, but I have not seen him**)** (exped. mater.).

The -**av** and **-am** formants are mainly replaced by the **-i-a** ending:

-av <-ia:

hava, ar **diminakhia**; pur **dimitesia** da, keri **dimitesia,** tsertsvi **dimitesia,** lebio **dimitesia** (I have sown bread, and I have sown barley, I have sown broad beans, I have sown beans); veghar **migviklia** akhla, iasaghia; datvi shekhvedria, **muuklia** (He met a bear, and killed it); gurjebi tsasula, **dumalia** (They have hidden them); tiva movtibet gushin da chala a **giggvikenkia** (exp. mater.).

-am < -ia:

me a **shimisvia** da (I have not drunk); iokh, pantol ar **chimitsvia**; iani, para qnasa zamtarchi da, ima **shuusvia** (exped. mater.).

The verb **'tkma' (<tkuma)** ('to say') is represented with **-ia** ending:

tkva – utkvia (has said): kalistun ve **utkvia** (He has said to the woman); chem baaze ram **gitkvia**, tkuili iko tu martali (What you said about me, was it a lie or the truth?) (exped. mater.); **utkvia** tamar qalsa (Said Tamar) (Putkaradze, 1993: 176).

[1] Expedition material – dialect material recorded within the framework of dialect expeditions organized in Tao in 2007-2024 by the Professor Tariel Putkaradze Scientific-Research Center of Kartvelology at the Faculty of Humanities of Akaki Tsereteli State University.

tkma – utkmia (to say – said): balkhur **utkmia**, qi, meo erti viri mkavso; bichi chamsa, ima **utkmia** qi;

In Taoian speech, as we have noted, similarly to other dialects, forms ending in **-ia** suffix are quite common. According to the material we have processed, in the perfect tense, forms ending in **-ia** predominate over forms with **av/-am** suffixes. In this case, the stem of the II series seems to be basic.

Illustrative examples:

veghar **gvimziria,** ise darcha**;** vera **gviknia** ra; vardqvaili **chuqria;** sakhl-kari **duqria**; tsukhel ar **dudzinia;** ati didi kodi akiduli **gudmuqvania**; imis mompreli **upovia**, i **gumuqvania**; ghami **guvlia** mezar (exped. mater.).

Cf.: Sh. Putkaradze and M. Paghava also point out the abundance of forms ending in **-ia** in the perfect (Putkaradze, 2016: 299; Paghava.., 2020: 747).

The emergence of the **-ia** ending is generally explained by the tendency of unification. In the formation of the perfect, the process of unification in dialects proceeded in two directions, namely: a) in the Kartli, Kakhetian, Imerian, Gurian, Adjarian... dialects, the **-ia** ending prevailed and the **-av, -am** suffixes reduced; b) in the Pkhoian dialects (in Khevsurian, Mokheuri, Tushuri...) the -**av** (-iv) marking production prevailed (Topuria, 1955: 458).

In Taoian, the -**nari** suffix is inserted into verbs ending in **-i-a** in the perfect. For example:

iaras adzlevs isa da veghar **guutrevnia**; ikedan ki **gamuuktsevnia**, gadmosula sopelshi; ghelidan kva **utseknia** ika; aqobai ase **motatsnia** ase, e tsine [khlei – hand] **muukhvevnian** (exped. mater.); utquams, isini **gamaqidnia** am sakmemao (Putkaradze, 1993: 176); ar **dulaparknia** dekac (Pahgava..., 2020:748).

Forms involving **-n** are found in other dialects as well, and are also attested in Old Georgian: upov**n**ies (has found) …

There are different opinions about the **-n** suffix in the specialized literature; one part of the scholars (Iv. Kavtaradze, Arn. Chikobava, Sh. Dzidziguri) believes that it initially appeared in Kartl-Kakhetian as a verb root generator, and then was used to differentiate transitive and intransitive verbs. Some dialects (Khevsurian, Tushian, Lechkhumi, Rachuli, Imerian, Gurian) do not know the **-n** suffix at all. Therefore, it is still not widespread in contemporary Georgian speech (Kavtaradze 1955: 74).

In the perfect form, the suffix -**an** is often used instead of the plural suffix **-t:**

Thakhtha ar dungrevnian, kedeli ar chumughian, kva ar gumughian, gupretsian; ertsats khma gumughian, balkhelta bevri; dedeeb ushenebian, a maksovs; eger sheker mutsemian; iskamze dukochebian, ase gudubrunebian, avadneveli katsi, ik momkvdara, dokhtur ver chustsrian; tskheni tsuqvanian iusufelshi. (exped. mater.).

Verbs with inflected stems in the speech of the Tao Georgians form the perfect based on the perfect continuous stem. Accordingly, the vowel **e** appears in the stem:

tvalebi ve **gimikhelia**; zati ghame **gimitevia**; iokh, qoldghe ver **dimicheria** ki, qoldghe; shindi **dimikrepia;** chemi dekatsi **shegitqepiao** (exped.mater.).

The majority of verbs with the **-eb** ending are based on the present tense stem in the perfect. Usually, the -**eb** suffix is preserved:

imas ar **muktinieba** (cf. present tense: akvdinebs); **dukochebien** (akochebs), ase **gudubrunebian** (abrunebs), avadnevli katsi; dedeeb **ushenebian** (ashenebs), a makhsovs; dzvelidam guketebian (aketebs) mezerlughi (exped. mater.).

Parallel to the above-mentioned inflection, there are rare cases in the Taoian speech when verbs forms are represented without suffixes. In such cases, the perfect is based on the imperfect base forms:

anai sam tseltsad ar **dujeria** (cf. present: ijerebs); tsukhel ar **dudzinia** (idzinebs); ver **momigonia** (igonebs) (exped. mater.).

2. The derivation of **intransitive** verbs differs depending on whether the verb is bi-personal or uni-personal. Perfect forms of intransitive bi-personal verbs in Taoian are formed descriptively, like in literary Georgian. Corresponding forms are rare. Examples:

ver mimkhvdarvar ki, ratskha amboph; imisi dermania (tsamalia), amisi ari, ar ujeravar mea (exped. mater.).

Cf.: In Old Georgian, the formation of intransitive bi-personal verbs was organic: the suffix **-ie** (dahmalvie, dahmalvies) was used as a marker of the screeve (Peikrishvili 2007: 67).

Uni-personal verbs in Taoian, like in the Georgian literary language and other languages, are formed descriptively: the first and second persons are marked by the auxiliary verbs: **var, khar**:

Ar **gatkhoulkhar,** [r]atom ar **gatkhoulkhar**? Chem anai, ishta, damchala martoi, pakhirobit **gavzdilvar;** ik **davbadulvar** mea; katarze ak ar **tsavsulvart**; akhla davberdi, vegharsad **tsavsulvar;** akhla ik ver **gavsulvar** (exped. mater.).

With the third person forms, the auxiliary verb is presented in a truncated form:

bashtan ase **akidula** ik mivkavdit utsin; **momktara** keabavri, **chasula** ika komo mezershi o, eliaskhev **chasula;** fid tve qopila, sakhla **mosula**, sakhla mosula ki; zati, **tsasula;** ama **dabechebula** ki, me dilaze tskheni vaitu tskheni tsemevqvane; ara begheli, sakhli dangrevla, **gapretsila** (<gapkhretsila); ase **modrekilan**, katsebi **mokrepulan**, ukidian (exped. mater.).

In Taoian, the formation of participle is characterized by a number of peculiarities, which is also evident in the forms of uni-personal verbs in the perfect:

ak **dabadula** chemi dedey (cf. participle: dabaduli 'dabadebuli' „born**"**); ikedam ki tsamosulan ase, ik **damrchalan** (damrchali 'darchenili' 'stayed'); atdaerti, eida, **damchala**, ishta (exped. mater.).

Examples from published texts:

Mitsa chamosula, avsila (Paghava..., 2020: 748) (avsili 'avsebuli' – 'filled'); zovli muslimani damchalan batumze (ibid.:); vinme ar damchala, tsesulan (ibid.:753).

Similar forms are recorded in a number of dialects (Imer., Lechkh.).

In conclusion, it can be stated that the speech of the Tao Georgians, in terms of the formation of the perfect, demonstrates the main regularities characteristic of the Georgian literary language and its dialects. Despite its centuries-long existence within a Turkish linguistic environment, the Tao dialect has preserved the general line of development typical of the Georgian language, which is also evidenced by the formation of its verbal forms.

References:

Arabuli A. (1984). *Mesame seriis nakvteulta tsarmoeba da mnishvneloba dzvel kartulshi [The prodaction and meaning of the third series of fragments in Old Georgian], (in Georgian).* Tbilisi: Metsniereba.

Chikobava Arn. (1955). „Atsmqos pudzis tsarmokmnis istoriisatvis. -av, -am da -ev, -em supiksta istoriuli urtiertoba [For the history of the formation of the present stem. The historical relationship of the suffixes -av, -am and -ev, -em]," (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 125-134). Tbilisi.

Gogolashvili G. (2010). *kartuli zmna (formatsarmoebis sakitkhebi) [Georgian verb (formation issues)], (in Georgian)*. Tbilisi: Meridiani.

Imnaishvili Gr. (1955). „Pirvel turmeobitisa da statikur zmnata tsarmoeba Ingilourshi [The first generation of infinitive and stative verbs in Ingiloian]," (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 119-124). Tbilisi.

Kavtaradze I. (1955). „Dro-kilota mesame seriis tsarmoebis erti tavisebureba akhal kartulshi [One of the features of the third series production in the New Georgian]," (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 61-79). Tbilisi.

Natadze N. (1955). „Mesame seriis dro-kilota warmoebisatvis kartulshi [For the prodaction of the third series in Georgia]," (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmetsniereba (vol. VII*: 81-100). Tbilisi.

Paghava M.., (2020). Tsintsadze M. Baramidze M. Chokharadze M. Shioshvili T. Khalvashi R. Mgeladze N. Shashikidze Z. Chkhvimiani J. Karalidze J.. *Tao*. Batumi: Meridiani.

Peikrishvili Zh. (2007). *Mesame seriis mtskrivebi akhal saliteraturo kartulshi [Third series of lines in the new literary Georgian], (in Georgian)*. Tbilisi: Jansugh Ghvinjilia.

Putkaradze Sh. (1993). *Chveneburebis kartuli, tsigni pirveli [Chveneburebis Georgian, book one], (in Georgian)*. Batumi: Adjara Magazine and Newspaper Publishing House.

Putkaradze Sh. (2016). *Chveneburebis kartuli, tsigni meore [Chveneburebis Georgian, book second], (in Georgian)*. Batumi: Ajara.

Shanidze A. (1973). *Kartuli gramatikis sapudzvlebi, I, Meore gamotsema [Fundamentals of Georgian Grammar, I, Second Edition], (in Georgian)*. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.

Tofuria V. (1955). „Namqos sakheobata saerto nishnisatvis kartulshi [For the common sigh of present tense types in Georgian],“ (in Georgian). *Iberiul-kavkasiuri enatmecniereba (vol. VII*: 453-458). Tbilisi.

ეგვიპტური სახე-სიმბოლოები ქართულ მწერლობასა და ხელოვნებაში

ნაილე მიქელაძე
ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი;
საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი,
ელფოსტა: naile.mikeladze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-5458-5191

ჯემალ მიქელაძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეთნოლოგიისა და სოციოლოგიური კვლევის
განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
jemal.mikeladze140@gmail.com
ORCID: 0009-0003-3730-6089

აბსტრაქტი: წარმოდგენილ თემაში საუბარია ვეფხვის სახე-სიმბოლოზე ქართულ მწერლობასა და ხელოვნებაში. ეგვიპტური ელემენტები ქართულ ხელოვნებაში ოდითგანვე ფართოდ იყო გამოყენებული, რომლებიც ასახავდა ამა თუ იმ კულტურის ისტორიას. კვლევათა მიხედვით, ვეფხვის სახე-სიმბოლო გვხვდება ეგვიპტურ, ბერძნულ, შუმერულ და სხვათა მწერლობასა და ხელოვნებაში. ამ სიმბოლოს საქართველოში ოდითგანვე განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა, როგორც წარმართულ, ასევე ქრისტიანულ რელიგიაში. არსებობს მრავალი საინტერესო დეტალი, რომლებიც ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამს იმას, რომ ქართველებსა და ეგვიპტელებს შორის ოდითგანვე არსებობდა კავშირები, რომლებმაც გამოხატულება პოვა ქართულ კულტურაში. თუმცა აქვე ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ვეფხვის სიმბოლოს უძველეს ქართულ რწმენა-წარმოდგენებში, ხალხურ სიტყვიერებაშიც ეძებნებოდა ფესვები.

ამდენად, ქართულ ეპოსს მრავლად მოეძებნება პარალელები მსოფლიო კულტურის ძეგლებში. იეროგლიფები, პირამიდები, ღმერთები, ფარაონები, სარკოფაგები, მათზე გამოსახული სურათები, სცენები ერთხელ კიდევ გვაახლოებს ეგვიპტური ცივილიზაციის უნიკალურობასთან. ყოველივე კი ცხადყოფს ქართულ-ეგვიპტური რეალიების უწყვეტ არსებობას.

საკვანძო სიტყვები: სახე-სიმბოლო, ეგვიპტე, საქართველო, ვეფხვი, ჯიქი, ტრადიციები, მითები, სამოსი.

* * *

შესავალი: მითოსის, პოეზიის, ლიტერატურის, ხელოვნების ურთიერთკავშირს, ურთიერთმიმართების დადგენას, ოდითგანვე განიხილავდნენ მეცნიერები. მითოსს, განიხილავდნენ როგორც ნიადაგს, საიდანაც აღმოცენდა ხელოვნება, პოეზია და სხვ. ვინაიდან მხატვრული აზროვნება კაცობრიობის განვითარების უადრეს ეტაპებზე მითოსის ფორმით ვლინდებოდა, რასაც განაპირობებდა რელიგიური ცნობიერება. ფარაონების ქვეყანა, ეგვიპტე სავსეა წარმოუდგენელი სიუჟეტებითა და სიმბოლოებით. უძველესი ეგვიპტის ცივილიზაციამ ათასეული წლის წინ ისტორიული ჩანაწერების კვალი დატოვა. ძველი ეგვიპტის მითოლოგია სავსეა მითოლოგემებით. მათი ისტორიის უმეტესი ნაწილი გადამოწმებადი ფაქტების ნაზავს წარმოადგენს. მათ შორის ის მითები, რომლებსაც ძველი ეგვიპტელები იყენებდნენ. ყურადსაღებია, ის ფაქტი, რომ მათ ბევრი რამ აქვთ საერთო ქართულ ხელოვნებასა თუ ლიტერატურაში.

მსჯელობა: გლობალური ტექნოლოგიების სამყარომ შეცვალა ადამიანთა რწმენა-წარმოდგენები, დამოკიდებულებები რიგი საკითხებისადმი. დღეს 21-ე საუკუნის თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნენი თვლიან, რომ სწორედ „მითოსა და მეტაფორაში მჟღავნდება დანიშნულება და ფუნქცია ლიტერატურისა“ (Widengran, G 1965: 160, 209).

საყოველთაოდაა აღიარებული, რომ ეგვიპტის კულტურა უდიდესი საზრდოა მსოფლიო კულტურისა. ასევე არსებობს კვლევებიც, რომლებიც ერთხელ კიდევ ცხადყოფს მის უნიკალურობას. მისი იეროგლიფები, სახე-სიმბოლოები და ზოგადად კულტურა არეკლილია მთელი მსოფლიოს მწერლობასა თუ ხელოვნებაში. ამ მხრივ საქართველო ერთ-ერთი იმათგანია, რომელიც აქტიურად იყენებს უძველესი ცივილიზაციის მონაპოვარს. ნამდვილად, „გასაოცარი საგანძურია – უძველესი ეგვიპტე“, რომელიც უხსოვარი დროის სამყაროსა და მის საიდუმლოებებში გამოგზაურებს. შთამბეჭდავია აკლდამები და იქ გამოსახული სცენები, რომლებიც მეფეთა ცხოვრების, გარდაცვლილთა სულების, ღვთაებებისა და ქურუმთა ცხოვრებას მოგვითხრობს.

მითოსსა და უძველეს ლიტერატურულ ნაწარმოებებში, ეგვიპტურ სცენებში ვეფხვის ტყავს მრავალმხრივი სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა. კერძოდ, მისი დატვირთვა მეფეთა, ქურუმთა და ღვთაებათა შესამოსელში გამოიხატებოდა. „ვეფხვი სიამში, ჩინეთში, ბირმასა და სხვა ქვეყნებში ძლიერების სიმბოლოდ ითვლებოდა. ვეფხვის ტყავით არიან მოსილნი აღმოსავლური ღვთაება ტარჰუ, ამინდისა და ჭექა-ქუხილის ღმერთი, აზიის უძველესი გმირი – ბესი, შუმერული მითოსის გილგამეში, „ილიადასა“ და „შაჰ-ნამეს“ გმირები. პინდარეს მეოთხე ოდაში იაზონი მოხსენიებულია ვეფხისტყაოსან რაინდად. დიონისეს ეტლში ვეფხვები არიან შებმულნი და თავადაც ვეფხვის ტყავით არის შემოსილი. ინდურ საგებში შივას მეუღლე – შაკტი ამხედრებულია ვეფხვებზე (ადამიანური ვნებების განსახიერებაზე), რომლებიც მას შეუძლია გაათავისუფლოს ან დაიმორჩილოს. შივას დასამარცხებლად ძველმა ბრძენკაცებმა შექმნეს საშინელი ვეფხვი, მაგრამ შივამ მოკლა იგი და მისი ტყავით შეიმოსა. http://literaturatmcodneoba.tsu.ge

ვეფხვის სიმბოლოს რომ უძველესი დროიდან ეძებნება ფესვები, ამაზედ აღარავინ დავობს. ჩვენი კვლევის საგანი კი ეგვიპტურ-ქართული სახე-სიმბოლოებია. საყოველთაოდაა აღიარებული ზოგადქართულ თუ მსოფლიო მწერლობაში, რომ ვეფხვი ფშავ-ხევსურული ფოლკლორული მასალების მიხედვით საკრალურია.

ამ საკითხებს დეტალურად განიხილავს ზვიად გამსახურდია თავის წიგნში „ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება“, რომელშიც ავტორი სხვა საკითხებთან ერთად საუბრობს აღნიშნულ თემაზე. ზვიად გამსახურდიას აზრით, ვეფხის სიმბოლიკასთან დაკავშირებული მითები, უძველეს, მცირეაზიურ კულტურებთან გვაკავშირებს. და ხაზს უსვამს მის ეტიმოლოგიასა და გენეზისს წარმართულ რწმენა-წარმოდგენებთან. მისი აზრით: „ვეფხი უფრო ბნელის და ახალი მთვარის სიმბოლიკას ენათესავება. ვეფხის ტყავი კი სიმბოლოა სამეფო ინიციაციისა, ვინაიდან დაკავშირებულია შობასთან და ხელახლა შობასთან. ინიციაციაქმნილ ადეპტს ამიტომ ეწოდება „ორგზის შობილი“. ეგვიპტურ იეროგლიფებზე იეროგლიფებზე სამი ურთიერთგადაჭდობილი ვეფხის ტყავი ნიშნავს „შობას“, აგრეთვე უკავშირდება სიტყვებს: „ჩასახვა“, „ზრდა“, „ყრმა“, საერთოდ ფორმირებას. ძველ ეგვიპტეში არსებობდა ინიციაციური იტუალი ვეფხის ტყავში გასვლისა, რომელსაც გადიოდნენ ფარაონები და ქურუმნი გასაჭაბუკებლად, სულიერი სიბრძნის მისაღწევად. იგივე რიტუალს გადიოდნენ შაჰ-ნამეს მითური პირველმეფე და პირველ-კაცი ქეიუმარსი და მისი ქვეშევრდომნი, რომელნიც გაძლიერდნენ და დაბრძენდნენ მას შემდგომ, რაც ქეიუმარსმა ვეფხის ტყავები ჰმოსა მათ. შემდეგში ეს რიტუალი შესცვალა ე. წ. მულაკრუმმა, ანუ მიმსგავსებამ, და ბოლოს შემორჩა მხოლოდ ვეფხის კუდი, რომელსაც წელზე ირტყამდნენ მეფეები. ანალოგიური რიტუალები არსებობდა სხვა ცხოველების ტყავებზეც, რაც დამოკიდებული იყო ტოტემურ მოყენებაზეც და უკავშირდებოდა ტყავის სიმბოლიზმს Engn.e11 1.,-Studies in Divine Kingship, London, 1987. ინიციაციური რიტუალია სამხედრო – დერვიშულ ორდენებში აგრეთვე ტყავზე ჯდომა, რომლის ტექნიკური ტერმინია ახალ-სპარსული post-nisin). გავიხსენოთ, რომ ტარიელი არა მარტო ატარებდა ვეფხის ტყავის კაბას, არამედ ვეფხის ტყავის ნატებზე ჯდებოდა ხოლმე: მან ქალმან ქვეშე დაუგო ვეფხის ტყავისა ნატები.

ძველეგვიპტურ მისტერიებში მეფე, ფარაონი ვლებოდა ჰორუსად, რომელიც არის სამყაროს უფალი, ციური ღმერთი, აპეპ გველის, ე. ი. სიბნელის მკვლელი, – მიმართავენ უშუალოდ, როგორც

ჰორუსს და მოელიან (H. Frankfort, მისგან ყოველივე იმას, რაც მოსალოდნელია ღვთისაგან kfort, Kingship and the Gods, London, 1969). (გამსახურდია, 1991:190-191).

ნიშანდობლივია, ძველ ეგვიპტურ ფარაონთა მეტამორფოზა, რომელიც ისევ და ისევ ვეფხვის სიმბოლოსთანაა კავშირში. სწორედაც: „მითოლოგიაში ბნელის სიმბოლიკას უკავშირდება და თავისი ერთ-ერთი ასპექტით შეესაბამება სულის ბნელს, ქვენა ინსტიქტებს, ინდურ ტამასს (მსგავსი სიმბოლია აგრეთვე დანტეს ღვთაებრივი კომედიის ვეფხი და აპოკალიფსური მხეცი ვეფხის სახისა). ყურადსაღებია– „ელინურ მითოლოგიაში ვეფხის სახე, რომელიც დემეტრე-პერსეფონესთან და დიონისესთან დაკავშირებული ცხოველია. ამასთან არსებითი მნიშვნელობა როდი აქვს იმას, თუ ვეფხის რომელი სახეობი ფიგურირებს: ტიგრი თუ ლეოპარდი, ანუ პანტერა. კლეოფადრეს ნახატზე, მაგალითად, დიონისეს ზოლებიანი ტიგრის ტყავი აქვს მოსხმული, ეგვიპტის ქურუმები კი უპირატესად ლეოპარდის ტყავს ისხამენ. ქართული სიტყვა „ვეფხიც“ ორივეს აღმნიშვნელია. მთავარია ამ ცხოველის ბუნება და გარეგნობა, რაც ამოსავალი წერტილია მისი სიმბოლოდ გამოყენებისას (იქვე, 192). საყურადღებოა ისიც, რომ „ქრისტიანულ ლიტერატურაში ვეფხი პირველად გვხვდება იოანეს აპოკალიპსისში. ეს აშკარად ლეოპარდია πάρδαλις, გ. მთაწმინდელისეულ ქართულ თარგმანში „ვეფხი“ იხმარება, ინგლისურ თარგმანში leopard, ლათინურ თარგმანში panthera, რუსულ თარგმანში Gape და ა. შ. „და მხეცი იგი რომელ ვიხილე, იყო მსგავსი ვეფხისაი“ (გამოცხ. 13. 2)9 (იქვე, 192).

ქართულ სინამდვილეში დღემდე საკამათოა, ვეფხისტყაოსნის გმირის სამოსის, ტყავის ანუ ცხოველის სახელწოდება. ნაწილი ვეფხვს, ნაწილი ჯიქს, ნაწილი კი ავაზას სახელით მოიხსენიებს. ამ საკითხთან დაკავშირებით, საყურადღებოა, ლუიჯი მაგაროტოს ნაშრომი „ვეფხის მნიშვნელობა შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანში „სადაც საფუძვლიანად განიხილავს სიტყვა ვეფხვის ეტიმოლოგიურ წარმომავლობას: „რუსთაველი უძველეს სიტყვას ვეფხ-ი (თანამედროვე ქართულში ვეფხვ-ი) იყენებს ჯიქის/ავაზის მნიშვნელობით, რომელიც, მეცნიერული თვალსაზრისით, ერთსა და იმავე ცხოველს აღნიშნავს (Felis pardus, ამჟამად Panthera pard... იქვე დასძენს შოთა რუსთაველის (ან რუსთველის, როგორც თავად მიუთითებს) მიერ 1190 წელს შექმნილი ცნობილი პოემის სათაურის – ვეფხისტყაოსნის პირდაპირი თარგმანი გახლავთ „ვეფხისტყავიანი ჭაბუკი“ და იგი ყველა წამყვან ევროპულ ენაზე ითარგმნება, როგორც ავაზის – (ვეფხვის-) ტყავიანი კაცი (ბატონი, რაინდი). თუ რომელ ვარიანტს აირჩევს მთარგმნელი: კაცს, ბატონსა თუ რაინდს, მის ესთეტიკურ მრწამსზეა დამოკიდებული; სათაურის ზოგადი მნიშვნელობა ამით არ იცვლება. მეორე მხრივ, უფრო მნიშვნელოვანია ის, თუ როგორ თარგმნის მთარგმნელი ვეფხ-ს, როგორც ავაზას/ჯიქსა თუ როგორც ვეფხვს. მართალია, რომ ყველა შემთხვევაში ვსაუბრობთ კატისებრთა ოჯახის წარმომადგენელ ორ ცხოველზე, თუმცა ავაზას დაწინწკლული ბეწვი აქვს, ხოლო ვეფხვს – ზოლიანი. რა თქმა უნდა, ვეფხისტყაოსნის მთარგმნელებს კავშირი ექნებოდათ ინფორმანტებთან, მაგრამ როგორ მოხდა, რომ ზოგმა მათგანმა ვეფხ-ის ეკვივალენტად ავაზა ირჩია და ზოგმა კი ვეფხვი? (ლუიჯი მაგაროტოს, ვეფხის მნიშვნელობა შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანში“ http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge

გამსახურდიას აზრით, „ცხადია, პოემის სახელწოდება მისი ერთ-ერთი მთავარი გმირის – ტარიელის სამოსელმა განაპირობა: „მას ტანსა კაბა ემოსა, გარე-თმა ვეფხის ტყავისა“. ე.ი. ეს კაბა იყო ვეფხვის ტყავისა, ისევე როგორც ქეიუმარსის და როსტომის სამოსელი (აღსანიშნავია, რომ ერთერთ სპარსულ ხელნაწერზე, რომელიც დაცულია ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის ბიბლიოთეკაში, მითური პირველკაცი, პირველმეფე ქეიმუარსი გამოსახულია ვეფხვის ტყავის კაბაში, თავის ვეფხვისტყაოსან ქვეშერდომებთან ერთად. იგი ზის ვეფხვის ტყავზე, წყლის პირად, ცხოვრების ხის ძირში, ხოლო მის მახლობლად, ერთი მისი ქვეშერდომთაგანი, ისიც ვეფხვისტყაოსანი, ეჭიდება ვეფხვს. ასეთსავე კაბაშია გამოწყობილი ტარიელი S-5006 ხელნაწერის მინიატურებზე, რომელნიც ორი უცნობი მხატვრის მიერ არის შესრულებული... (გამსახურდია, 1991:206-207)

ფრანგი მკვლევარი ლუიჯი მაგაროტო საფუძვლიანი არგუმენტებითა და მაგალითებით ასაბუთებს, რომ ვეფხვში მოიაზრებოდა ჯიქი//ავაზა. თუმცა იქვე სვამს შეკითხვას, „როგორ მოხდა, რომ ზოგმა მათგანმა ვეფხ-ის ეკვივალენტად ავაზა ირჩია და ზოგმა კი ვეფხვი? ყოველივეს კი მკვლევარი თავად ხსნის: „რუსთაველის პოემის სათაურის ერთ-ერთი საუკეთესო თარგმანი ეკუთვნის

ცნობილ პოეტს კონსტანტინ ბალმონტს (1867-1942 წწ.), რომელმაც იგი რუსულში გადაიტანა როგორც Nosiashchii barsovu shkuru (ის, ვისაც ჯიქის/ავაზის ტყავი აცვია). რუსულ ენაში ტერმინების – ჯიქისა და ავაზის პარალელურად არსებობს სიტყვა bars (რომელიც აღნიშნავს ორივე ცხოველს, როგორც ჯიქს, ისე ავაზას). სწორედ ამ სიტყვისგან მოდის ზედსართავი barsovyj, რომელსაც იყენებს ბალმონტი. სარწმუნოა, რომ ეს უკანასკნელი ტერმინი, რომელიც ორივეს – ავაზასა და ჯიქს აღნიშნავდა, რუსულში ძველი თურქული ტერმინიდან bārs შევიდა არაუადრეს XVI ს-სა. თურქული სიტყვა bārs ხეთური ძირიდან parš – უნდა მოდიოდეს, რომელიც აქ, თავის მხრივ, ირანულიდან დამკვიდრდა (pārs/fārs). ეს სიტყვა აღნიშნავდა მხოლოდ ჯიქს/ავაზას, ვინაიდან თურქული ტრადიციის მიხედვით, დიდი ზომის, დაწინწკლული ბეწვის მქონე კატისებრის თაყვანისცემა გვევლინებოდა უპირატეს, განსაკუთრებულ ნიშნად, რაც დასტურდება სამხრეთ ანატოლიის სოფელ ჩათალ ჰუიუკში აღმოჩენილი ნახატებით (VIII-VI ათასწლეული). მოგვიანებით, ლექსემა bārs-მა თურქულში ვეფხვის მნიშვნელობაც მიიღო, თუმცა რუსულ ენაში მხოლოდ ჯიქის/ავაზის მნიშვნელობით შევიდა (გამყრელიძე, თ. ივანოვი, ვ, „Indoevropejskij jazyk i Indoevropejcy“. Rekonstrukcija i istoriko-tipologicheskij prajazyka i protokul'tury, II, Izdatel'stvo Tbilisskogo Universiteta, Tb., 1984, გვ. 500-507). http://kartvelologi.tsu.ge

თანამედროვე ქართულ სივრცეში ვეფხის ტყავი ასოცირდება ვეფხვთან, თუმცა კვლევები სულ სხვა რამეს ცხადყოფენ. ერთი კია, რომ ვეფხვის//ჯიქის//ავაზას ტყავი ოდითგანვე ითვლებოდა ღვთაებრივ სამოსად და მას სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა. ასევე საინტერესოა, სიმბოლოთა ენციკლოპედიაში წარმოდგენილი განმარტება ვეფხვის სიმბოლოსთან დაკავშირებით: „ვეფხისტყაოსნის“ სამშობლოში უთუოდ მართებული იქნება, ვეფხვის სიმბოლიკა სწორედ რუსთველისეულის სახისმეტყველებით დავიწყოთ: ვეფხვის „მშვენიერი სახე“ ამ პოემაში ნესტანის სიმბოლოა და სასოწარკვეთილი, „ველად გაჭრილი“ ტარიელიც ამ ეგზოტიკური ცხოველის უცნაური სამოსითაა შემოსული; როგორც ვხედავთ, აქ ვეფხვი სრულყოფილ სილამაზეს, მაგრამ, იმავდროულად, მრისხანე, შეუპოვარ, დამოურჩილებელ ბუნებას განასახიერებს“ (აბზიანიძე, 2006: 74).

ბუნებრივია, ამ ტერმინთან დაკავშირებული გაუგებრობა გამოიწვია მწერლობასა და ხელოვნებაში შექმნილმა ნახატებმა, რომლებიც შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემებს დაერთო. მკვლევარი ლუიჯი მაგაროტო მსჯელობისას შენიშნავს: „შუა საუკუნეების არც ერთ მკითხველს არ გაუჩნდებოდა ეჭვი იმის შესახებ, თუ რომელ ცხოველს გულისხმობდა რუსთაველი ტერმინით *ვეფხ-ი*, რადგანაც XVI-XVII სს-ით დათარიღებულ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერს დართულ მინიატიურებზე ტარიელს მხარზე მუდამ მოსხმული აქვს დაწინწკლული და არა ზოლიანი ცხოველის ტყავი. პოემის სხვადასხვა ბეჭდურ ვერსიაში სხვადასხვა მხატვრების მიერ შექმნილ ილუსტრაციებზე გამოსახულია უცნობი რაინდი, რომელსაც მხრებზე ცხოველის დაწინწკლული ტყავი აქვს მოსხმული. ეს ტრადიცია გრძელდება, სულ მცირე, უნგრელი მხატვრის – მიხაილ ზიჩის (1827-1906 წწ.) მიერ შექმნილი ილუსტრაციების გამოჩენამდე. ყოველ შემთხვევაში, XXს-ში ქართველი მხატვარი სერგო ქობულაძე (1909-1978 წწ.), რუსთაველის პოემის დასურათების დროს რაინდს ზურგს უფარავს კატისებრთა წარმომადგენლის ზოლიანი ტყავით დაწინწკლულის ნაცვლად. რატომ გახდა საჭირო ასეთი რადიკალური ცვლილება? საქმე ის არის, რომ სულ მცირე XX ს-ის დასაწყისიდან ლექსემა ვეფხ-ი კარგავს ჯიქისა და ვეფხვის ორაზროვან მნიშვნელობას, მაგრამ იძენს ვეფხვის მნიშვნელობას და დღეს ყველა ქართველისათვის ვეფხვ-ი მხოლოდ ერთი – ამ მნიშვნელობით იხმარება. შესაბამისად, ქართველი მხატვარი, სერგო ქობულაძე, რაინდის მიერ მხარზე მოსხმულ ტყავის მფლობელი ცხოველის ინტერპრეტირებას ახდენს XXს-ის ქართველის ლინგვისტური პერცეფციის პოზიციებიდან“ http://kartvelologi.tsu.ge

ამ ორივე მოვლენას გაცილებით უფრო ძველი წყარო აქვს. ქართველი მეცნიერები მ. წერეთელი და ტ. მარგველაშვილი ვეფხვისტყაოსნის ფაბულას უკავშირებენ პრეისტორიული იაფეტიდების, პროტოკავკასიელების (გეორგიო-კავკასიელების) უძველეს საგას, რომელიც თავის მხრივ პრეიაფეტური მატრიარქატის ეპოქის კულტურიდან იღებს სათავეს და არეკლილია „გილგამეშიანში“ და სხვა ლომისტყაოსან და „ვეფხვისტყაოსან“ ჰეროსებში. (გამსახურდია, 1991: 206-207). ზვიად გამსახურდიას ეს მოსაზრება ეჭქვეშ აყენებს იმ საკითხსაც რომ ვეფხვისტყავის სიმბოლიკა წავიდა კავკასიიდან... კერძოდ იმოწმებს გამყრელიძისა და ივანოვის მოსაზრებებს „არქეოლოგიური

გათხრები ჩრდილოკავკასიაში ადასტურებენ, რომ ვეფხვი იყო ტოტემი პროტოქართული მოდგმის, ანუ იაფეტიდებისა (Georgica, 1936, London). იმავე საკითხს ეხმიანება თ. გამყრელიძე და ვ. ივანოვი თავიანთ წიგნში „ინდოევროპელები“ (1985)(იქვე, 207).

ასევე ნიშანდობლივია და სიმბოლურია ისიც, რომ მას მარტო ხელოვნებისა და დამწერლობის მეფეები კი არა, მეფეთა ქურუმებიც ატარებდნენ. კერძოდ, „ეგვიპტეში ნეფერტიაბეტის სამარხის კედელზე გიზაში აღმოჩენილია სურათი, რომელიც 4500 წელს ითვლის. მასზე გამოსახულია ნეფერტიაბეტი, რომელიც ხელოვნებისა და დამწერლობის მფარველი ღმერთქალ სემატის ტაძრის ქურუმი იყო. ფრესკაზე მას ლეოპარდის ტყავის სამოსი აცვია, როგორც ღმერთქალს. ნახატზე ქურუმი ქალი დღესასწაულის მოლოდინშია აღბეჭდილი, რომელსაც მისი სული საიქიოში მოხვედრის შემდგომ მოელის.

ყურადსაღებია, ისიც, რომ რელიგიური თვალსაზრისით, საზოგადოების ნაწილი თვლიდა, რომ სასულიერო მწერლობისათვის მითოსი მიუღებელი იყო. თუმცა იყვნენ საეკლესიო თუ საზოგადო პირები, კერძოდ, ბასილი დიდი, რომელიც წერდა: „წარმართული მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშებსაც ძალუძთ სულისთვის სარგებლობის მოტანა, მართებული წაკითხვის შემთხვევაში. ბასილი დიდი მოუწოდებს ახალგაზრდობას, დაეწაფონ ამგვარ ლიტერატურას, ვინაიდან, მისი თქმით, ასეთ წიგნებსაც შევყავართ საზეო ცხოვრებაში, რამე თუ გვავითარებენ მათში დაფარული საიდუმლო მოძღვრებით“ (Росад, 1802. 52-55).

წარმართულ-ქრისტიანულ ხასიათს ატარებს ფშავ-ხევსურეთში შემონახული ლექსი, რომელიც წმინდა გიორგის ბრძოლას, ვაჟკაცობასა და ჩაცმულობას ეხება:

გიორგივ ნუ გაიქცევი,
სამძიმარ მოგდევს ხელაო,
გიორგი არ გაიქცევის
ტ ა ნ თ კ ა ბ ა ა ქ ვ ი ს ჭ რ ე ლ ა ო.

ბუნებრივია, ზვიად გამსახურდიას კვლევა სწორედ ამ და სხვა საკითხებს ითვალისწინებდა, როცა ვეფხისტყავის სამოსის მაგიურ მნიშვნელობაზე საუბრობდა. კერძოდ, „ქეიუმარსის ქვეშევრდომებს ვეფხვის სამოსი ჰმატებდა ძალასა და სიბრძნეს, ძველეგვიპტელ ინიციანტს საზეო ცხოვრების ზიარად ხდიდა და მოასწაგებდა მის „მეორედ შობას“, ანუ ინიციაციას. ასეთივე მაგიური მნიშვნელობა ჰქონდა ვეფხის ტყავის ალამს რამას მხედრობისათვის, როგორც მისი ძლევამისილობის სიმბოლოს. XIX ს. ფრანგი მეცნიერი ა. სენტ ივ დ’ალვეიდრი აღნიშნავს: „საქართველოს ვეფხისტყავიანი ჰეროსი სათავეს იღებს რამას ეპოქიდან, რომლის დროშაც ვეფხის ტყავისაგან იყო შეკერილი“ (Schelling F. W., Introduction a la Philosophie de la My – thologie, I-II, Paris, 1945.) (გამსახურდია, 1991:207).

ზემოთ ციტირებული ხევსურული სარიტუალო ლექსიდან ცხადი ხდება, რომ „ჭრელი კაბა“, რომელიც ჰმოსავს გიორგის, მისი ძლევამოსილობის საწინდარია, იგი აძლევს მას სვეს, ძალას და შემართებას: გიორგი არ გაიქცევა, ვინაიდან მას „ტანთ კაბა აქვის ჭრელა“. ძნელი არ არის ამ „ჭრელა კაბაში“ ვიცნოთ ანტიურობის მზიური გმირის ჭრელი სამოსი, რომელიც ხშირად ვეფხის (პანთერას) ტყავისა იყო. (გავიხსენოთ აგრეთვე ბიბლიური იოსების ჭრელი სამოსის მნიშვნელობა და მისი შედარება ვეფხის ტყავთან ბასილი დიდის მიერ).

წმ. გიორგის იკონოგრაფიაში ძალზე იშვიათია კაბოსანი გიორგი. უმეტესწილად იგი გამოსახულია შეჭურვილი, აბჯროსანი მხედრის სახით. მაგრამ აურაცხელ ქართულ გამოსახულებებს შორის არის მცირედი გამონაკლისი, სადაც წმ. გიორგი კაბოსანია და ეს კაბა გვაგონებს სწორედ ვეფხის ტყავის კაბას. როდესაც წმ. გიორგი აბჯოსნად არის გამოსახული, როგორც წესი, აბჯარს მოკლე სახელოები აქვს (იდაყვებამდე) და თავად იგი, როგორც წესი, წელს ქვემოთ თითქმის არ ჩამოდის. ხირხონის X საუკუნის ჭედურ ხატზე კი წმ. გიორგის აცვია დაწინწკლული, თითქოს და ვეფხის ტყავის ერთიანი კაბა, რომლის სახელოებიც მაჯებამდე ერთგვაროვანია და იგი ქვემოთ, ჩექმებამდე უწევს მას (იხ. გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ოქრომჭედლობა, თბილისი, 1959, ტ. II). წმ. გიორგის ასეთივე სამოსი გვხვდება ზოგიერთ სვანურ ხატებზეც (იხ. იქვე). ხოლო უფრო მოგვიანებით, XII –XIII საუკუნეებში, ვეფხისტყავისდარი დაწინწკლული ქერეჭები აქვთ დრაკონებს, რომელთაც გმირავს

წმ. გიორგი. ასევე მრავალძალის XI ს. წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთი კედლის რელიეფზე წმ. გიორგი, ცხენზე ამხედრებული, შუბით კლავს დაწინწკლულ ვეფხს (და არა დრაკონს), რომელსაც ორი პატარა ფრთა აქვს.ეს ვეფხი დრაკონს არაფრით ჰგავს გარეგნულად. აქედან ცხადი ხდება, რომ ვეფხი დრაკონის სინონიმია წმ. გიორგის იკონოგრაფიაში (იქვე, 207).

გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ჩვენი ზეპირსიტყვიერების წიაღში იშვა გენიალური პოეტური ნაწარმოები „ვეფხვისა და მოყმის ბალადა“, სადაც არა მარტო სიმბოლოზე შეიძლება შევაჩეროთ ყურადღება, არამედ ქართველი ქალის დიდსულოვნებასა და სიდიადეზე. მას უდიდესი დატვირთვა ჰქონდა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში. მოკლული, დაგლეჯილი შვილის დედა, მის შვილთან ერთად დასტიროდა ვეფხვს და თანაუგრძნობდა ვეფხვის დედასაც:

ხან იფიქრებდა: „უდედოდ
გაზდა ვინა თქვა შვილისა?
იქნება ვეფხვის დედაი
ჩემებრ დღედაღამ ტირისა?
წავიდ, მეც აიქ მივიდე,
სამძიმარ უთხრა ჭირისა.
ისიც მიამბობს ამბავსა,
მეც უთხრა თავის შვილისა,
იმასაც ბრალი ექნების
უწყალოდ ხმლით დაჭრილისა“
(https://www.aura.ge)

ხალხური შემოქმედების საგანძურში კარგად იკვეთება „ღვთაებრივი“, „პატივდებული“ ცხოველისადმი განსხვავებული მიდგომა და პატივისცემა, რომელიც ამ ლექსის ტაეპებში იკითხება. ამირან არაბულის აზრით: „ვეფხვისა და მოყმის ბალადას“ ზემოქმედების ძალას მატებს ისიც, რომ მოყმის დედა თანაგრძნობას უცხადებს არა ადამიანს, არამედ მხეცს, ეს კი ჰუმანიზმის ბევრად უფრო აღმატებული გამოხატულებაა. სხვათა შორის, ხევსურეთში არსებობს მსგავსი სიუჟეტის ამსახველი ბალადა (მოგეხსენებათ, ხალხური პოეზია განსაკუთრებით მთაშია დიდ სიმაღლეზე აზიდული). იყო ასეთი პიროვნება – მგელა ყურაულის ძე (ნამდვილი თუ მოგონილი, არ ვიცი). ერთხელ მან თავისი სოფლის სიახლოვეს, ქარაფებში ჩაიარა და იქ მძინარე ვეფხვი ნახა. ხმალი თან ჰქონდა და შეეძლო, მოეკლა, მაგრამ დაინდო და შეუძახა: „ადე, გაიღვიძეო“. ვეფხვმა გაიღვიძა, ისინი ერთმანეთს შეერკინნენ. მძინარე ვეფხვთან ბრძოლა კაი ყმის, ვაჟკაცის საკადრისი საქციელი არ იყო... დაუწერელი რაინდული კოდექსი გმირს გარკვეული წესებისა და ნორმების ზედმიწევნით დაცვას ავალდებულებდა და თუკი გმირი ამ წესებს დაარღვევდა, იგი ისჯებოდა. „ვეფხვისა და მოყმის ბალადაში“ ადამიანი და ცხოველი თანაბარნი არიან, როგორც ვაჟკაცობის, გმირული სულისკვეთების გამოვლინებანი და გამოხატულებანი.

დაბოლოს, რაში მდგომარეობს ამგვარი შინაარსის ნაწარმოებების და, საზოგადოდ, მხატვრული სიტყვიერების დანიშნულება? კითხვაზე მკვლევარი პასუხობს: „ქართული ლიტერატურა და ხალხური შემოქმედება ჩვენთვის არის ის, რასაც უნდა ვეჭიდებოდეთ, რათა ჩვენს სულში ვზარდოთ სიკეთისა და სათნოების ულამაზესი მცენარე. უამისოდ უდაბნოს დაემსგავსებოდა ჩვენი ისედაც გაუდაბურებული ყოფა https://karibche.ge/qristianuli-ckhovreba/qristianuli-khelovneba/745-iqneba.

ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ მე-20 საუკუნის ქართველი პოეტები მწერლები პერიოდულად უბრუნდებოდნენ ვეფხვის სიმბოლიკას. ყურადსაღებია, ჟურნალ „მეოცნებე ნიამორებში“ გამოქვეყნებულ გიორგი ლეონიძის ლექსი „ვეფხვი“; გალაქტიონ ტაბიძის ლექსი „გააფთრებული რომ იყოს ვეფხვი“; ასევე „პოემა ვეფხვისას“ (1926 წ. საინტერესოა აგრეთვე პოეტი სიმბოლისტის – ვალერიან გაფრინდაშვილის ლექსი „ვეფხვები საუზმობენ სამხეცოში“ (1928 წ.) და სხვ.

მაშასადამე, ქართულ ცნობიერებაში დღემდე მის სიმბოლიკას შემდეგნაირად განმარტავენ – ძალა, მძინვარება, მრისხანება, სილამაზე და სისწრაფე. ეს თვისებები იკვეთება ვეფხვის, როგორც ცხოველურ, ასევე ღვთაებრივ საწყისში.

დასკვნა: ამდენად, ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველების შესწავლისათვის საჭიროა ტიპოლოგიური პარალელების გავლება ანტიკური მითოლოგიის, პოეზიისა და შუასაუკუნოებრივი ლიტერატურის ნიმუშებთან. საჭიროა გარკვევა მითოპოეტური აზროვნების სპეციფიკისა, მითოლოგიური სახისმეტყველებისა, ხოლო შემდეგ მითოსის ზღაპართან, ხალხურ პოეზიასთან და მხატვრულ ლიტერატურასთან, რომლებიც განხილულია გერმანელი მეცნიერების: ჰერდერის, იაკობ გრიმის, კროიცერის, ვუნდტის აგრეთვე ახალი დროის მრავალ მკვლევართა შრომებში. მკვლევართა აზრით, ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტურ-კომპოზიციური სტრუქტურა, პერსონაჟები, პოეტური სახეები, საჭიროებს დეტალურ ფუნქციურ ანალიზს მითოლოგიური სახისმეტყველების თვალსაზრისით, რათა სწორად ამოვიცნოთ ავტორისეული ჩანაფიქრი, ჭეშმარიტი დედა-აზრი პოემის (გამსახურდია, 1991:13)

ამრიგად, თანამედროვე კვლევა მიდის იქამდე, რომ მითოსი შეიცავს დაფარულ საზრისს, ფანტასტიკური სახეებისა და წარმოდგენების მიღმა არსებულს. სწორედაც, ამ საზრისის წვდომასა და გამოვლენას ისახავს მიზნად თანამედროვე მეცნიერული ანალიზი, თუმცა დღევანდელი რეალობა მაინც ვერ სწვდება ადამიანის კულტურული არსებობის ყველა საფეხურს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბზიანიძე... 2006: ზაზა აბზიანიძე, ქეთევან ელაშვილი, სიმბოლოთა ილუსტრირებული ენციკლოპედია“,ტომი I, გამ. „ბაკმი“, 2006 წ.)
2. გამსახურდია, 1991: ზვიად გამსახურდია, ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება, გამომც. „მეცნიერება“, თბ.,
3. Widengran, 1965: Widengran, G „Die Religionen irans, Stuttgart, 160, 209).
4. Engn, 1987: Engne11 1.,-Studies in Divine Kingship, London, 1987
5. Schelling, 1945: Schelling F. W., Introduction a la Philosophie de la My – thologie, I-II, Paris, 1945.
6. Росад, 1802: Сергиев Росад, Василии Великий, „Беседа юунишам о том как лучат ползу из язических сочинений“, 1802.

ინტერნეტ წყარო:

http://literaturatmcodneoba.tsu.ge
https://www.aura.ge
https://karibche.ge/qristianuli-ckhovreba/qristianuli-khelovneba

EGYPTIAN IMAGE-SYMBOLS IN GEORGIAN LITERATURE AND ART

NAILE MIKELADZE
PhD in Philology, Chief Researcher at the Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University of Batumi;
Professor at St. Tbel Abuseridze Educational University
of the Patriarchate of Georgia
E-mail: naile.mikeladze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-5458-5191

JEMAL MIKELADZE
Researcher at the Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: jemal.mikeladze140@gmail.com
ORCID: 0009-0003-3730-6089

Abstract. The presented study discusses the image-symbol of the tiger in Georgian literature and art. Egyptian elements have long been widely used in Georgian art, reflecting various aspects of cultural history. According to research, the image-symbol of the tiger appears in Egyptian, Greek, Sumerian, and other literary and artistic traditions. In Georgia, this symbol has held special significance since ancient times – both in pagan and Christian religious contexts. Numerous intriguing details further emphasize the existence of ancient connections between Georgians and Egyptians, connections that have found expression in Georgian culture. It is also noteworthy that the symbolic meaning of the tiger had roots in ancient Georgian beliefs and folk traditions.

Thus, Georgian epic literature abounds in parallels with monuments of world culture. Hieroglyphs, pyramids, deities, pharaohs, sarcophagi, and the scenes depicted on them once again draw us closer to the uniqueness of Egyptian civilization. All of this attests to the enduring existence of Georgian–Egyptian cultural realities.

Keywords: image-symbol, Egypt, Georgia, tiger, leopard, traditions, myths, costume

* * *

Introduction. The interrelation and mutual influence of myth, poetry, literature, and art have long been the focus of scholarly attention. Myth has been regarded as the fertile ground from which art, poetry, and other creative forms have emerged. Artistic thought, in the earliest stages of human development, manifested itself through myth, shaped largely by religious consciousness.

The land of the pharaohs – Egypt – is filled with extraordinary narratives and symbols. The civilization of ancient Egypt left behind traces of its historical record thousands of years ago. Egyptian mythology is rich in mythologemes, with much of its history representing a blend of verifiable facts and symbolic narratives. These myths, widely used by the ancient Egyptians, share notable similarities with motifs found in Georgian art and literature.

Discussion. The world of global technology has transformed human beliefs, perceptions, and attitudes toward many issues. Today, 21st-century literary scholars maintain that it is precisely „in myth and metaphor that the purpose and function of literature are revealed“ (Widengren, G. 1965: 160, 209).

It is universally recognized that Egyptian culture constitutes one of the greatest sources of world civilization. Numerous studies reaffirm its uniqueness – its hieroglyphs, image-symbols, and overall culture are reflected throughout world literature and art. In this respect, Georgia is among the nations that have actively integrated the legacy of this ancient civilization. Truly, „Ancient Egypt is an astonishing

treasure“, a realm that guides us through the mysteries of the primordial world. The tombs and the scenes depicted within them – narrating the lives of kings, souls of the deceased, deities, and priests – remain particularly impressive.

In myths and ancient literary works, as well as in Egyptian iconography, the tiger's skin carried multifaceted symbolic meanings. Specifically, its symbolism was expressed through the garments of kings, priests, and deities. „In Siam, China, Burma, and other countries, the tiger was considered a symbol of power.“ Deities and heroes of the East – such as Tarhu, the god of weather and thunder; Bess, one of the oldest Asian heroes; Gilgamesh from Sumerian mythology; and the heroes of the Iliad and Shahnameh – are all depicted wearing tiger skins. In Pindar's Fourth Ode, Jason is referred to as a knight clad in tiger skin. In Dionysian imagery, tigers draw the god's chariot, and Dionysus himself is draped in a tiger skin.

In Indian epics, Shiva's consort Shakti is shown riding tigers – embodiments of human passions that she can either liberate or subdue. According to legend, when ancient sages created a terrifying tiger to defeat Shiva, he killed the beast and clothed himself in its skin (literaturatmcodneoba.tsu.ge).

That the tiger symbol has roots in the most ancient times is beyond dispute. The focus of the present study, however, is on the Egyptian-Georgian image-symbols. It is universally acknowledged in both Georgian and world literature that, according to Pshav-Khevsurian folklore, the tiger possesses a sacred character.

These issues are examined in detail by Zviad Gamsakhurdia in his book The Imagery of The Knight in the Panther's Skin, in which the author, among other topics, discusses this very theme. According to Gamsakhurdia, myths associated with tiger symbolism link us to ancient Asia Minor cultures and emphasize its etymology and genesis in pre-Christian, pagan belief systems. In his view, „the tiger is related to the symbolism of darkness and the new moon. The tiger's skin symbolizes royal initiation, as it is connected with birth and rebirth. Hence, the initiated adept is called 'twice-born.' On Egyptian hieroglyphs, three interwoven tiger skins denote 'birth' and are associated with the words 'conception,' 'growth,' and 'formation.'“

In ancient Egypt, there existed an initiatory ritual involving the donning of a tiger skin – a rite performed by pharaohs and priests as part of their spiritual preparation and quest for divine wisdom. A similar ritual appears in Shahnameh in the story of the mythic first king and man, Keyumars, and his followers, who became strengthened and enlightened after he clothed them in tiger skins. Later, this ritual was replaced by mulakrum a symbolic imitation – and eventually only the tiger's tail remained, worn by kings around the waist. Comparable rites existed involving the skins of other animals, depending on totemic beliefs and related to the symbolism of the animal hide (Engnell, I., Studies in Divine Kingship, London, 1987).

Among military and dervish orders, sitting upon a skin also carried initiatory significance, technically termed post-nisin in New Persian. Recall that Tariel, the hero of The Knight in the Panther's Skin, not only wore a robe made of tiger skin but also sat upon tiger-skin mats, as described: „He spread beneath him the mats of tiger skin.“

In ancient Egyptian mysteries, the king or pharaoh underwent transformation into Horus – the lord of the universe, the celestial god, and the slayer of the serpent Apophis (symbolizing darkness). He was directly addressed as Horus, and all that was expected from a divine being was attributed to him (Frankfort, H., Kingship and the Gods, London, 1969; cited in Gamsakhurdia, 1991:190–191).

Particularly noteworthy is the metamorphosis of ancient Egyptian pharaohs, which is again associated with the symbolism of the tiger. As Gamsakhurdia observes, „In mythology, the tiger is linked with the symbolism of darkness and, in one of its aspects, corresponds to the shadow of the soul, the lower instincts, or Indian 'tamas.' A similar symbol appears in Dante's 'Divine Comedy' as the tiger and in the Apocalyptic beast with the form of a tiger.“

In Hellenic mythology, the tiger (or leopard) is connected with Demeter–Persephone and Dionysus. The specific species – whether tiger, leopard, or panther – is of little consequence. For instance, in the paintings of Cleophrades, Dionysus wears a striped tiger skin, while Egyptian priests are often depicted

wearing leopard skins. The Georgian term vepkhi (“tiger“) denotes both animals. What matters is the creature’s nature and appearance, which serve as the foundation for its symbolic use (ibid., p. 192).

It is also significant that „in Christian literature, the tiger first appears in the Book of Revelation of John. This is evidently a leopard (Greek: πάρδαλις); in the Georgian translation by St. George the Athonite, the term ‘tiger’ is used, in English translations ‘leopard,’ in Latin panthera, and in Russian Gepard, etc. – ‘And the beast which I saw was like unto a leopard’ (Revelation 13:2)“ (ibid., p. 192).

In Georgian literary scholarship, debate continues to this day regarding the precise identity of the animal whose skin is worn by the hero of The Knight in the Panther’s Skin (Vepkhistqaosani). Some interpret the term vepkhi as „tiger,“ others as „leopard,“ and still others as „cheetah.“

A particularly noteworthy contribution to this discussion is Luigi Magarotto’s study „The Meaning of the Tiger in Shota Rustaveli’s The Knight in the Panther’s Skin*,“ in which the author undertakes a detailed examination of the etymological origins of the word vepkhi. According to Magarotto:

“Rustaveli uses the ancient Georgian word vepkhi (modern Georgian vepkhvi) in the sense of a leopard or cheetah – animals that, from a zoological perspective, refer to the same species (Felis pardus, now Panthera pardus).“

He further adds that the direct translation of Rustaveli’s famous poem, composed around 1190, would be ‘The Youth Clad in a Leopard’s (Tiger’s) Skin’. In all major European languages, the title is rendered as „The Man (Lord, Knight) in the Leopard’s Skin.“ The choice between „man,“ „lord,“ or „knight“ depends on the translator’s aesthetic sensibility, though the overall meaning remains unchanged. What is more significant, according to Magarotto, is how the translator renders the word vepkhi – as „cheetah,“ „leopard,“ or „tiger.“ While all three belong to the family Felidae, the cheetah’s coat is spotted, whereas the tiger’s is striped. It is therefore intriguing that some translators preferred the cheetah as an equivalent and others the tiger (Magarotto, The Meaning of the Tiger in Rustaveli’s The Knight in the Panther’s Skin, Kartvelologi, TSU).

According to Zviad Gamsakhurdia, „It is evident that the poem’s title derives from the attire of one of its principal heroes – Tariel: ‘He wore a robe made of tiger skin.’ This robe, therefore, was of tiger hide, just like the garments of Keyumars and Rostom.“

He notes a striking parallel: in a Persian manuscript preserved at the Saltykov–Shchedrin Library in Leningrad, the mythical first man and first king, Keyumars, is depicted wearing a tiger-skin robe, seated upon tiger hides by the waterside at the foot of the Tree of Life, accompanied by vassals also clad in tiger skins, one of whom wrestles a tiger. Likewise, Tariel appears similarly attired in manuscript S-5006, illustrated by two anonymous painters (Gamsakhurdia, 1991: 206–207).

The French scholar Luigi Magarotto, drawing on solid philological and iconographic arguments, concludes that vepkhi in Rustaveli’s text denoted a leopard or cheetah. Yet he poses the crucial question: why did some translators equate vepkhi with the cheetah and others with the tiger? Magarotto himself provides the answer:

“One of the most accurate translations of Rustaveli’s poem is by the distinguished Russian poet Konstantin Balmont (1867–1942), who rendered the title into Russian as Nosiashchii barsovu shkuru (‘He Who Wears a Leopard’s Skin’). In Russian, alongside the terms leopard (leopard) and cheetah (gepard), there exists the archaic word bars, which historically referred to both animals. From this derives the adjective barsovyj (‘leopard’s’), which Balmont employs. The term bars entered Russian no later than the 16th century from Old Turkic bārs, itself derived from the Hittite root parš-, later adopted into Iranian (pārs / fārs). This term originally denoted only the leopard or cheetah. In Turkic tradition, the veneration of large, spotted felines was considered a sacred sign, as evidenced by paintings discovered in the village of Çatalhöyük in southern Anatolia (8th–6th millennia BCE). Over time, the lexeme bārs acquired the additional meaning of ‘tiger’ in Turkic languages, but in Russian it retained only the sense of ‘leopard’ or ‘cheetah.’“ (Gamkrelidze, T. & Ivanov, V., Indo-European Language and Indo-Europeans: Reconstruction and Historical-Typological Study of Proto-Language and Proto-Culture, Vol. II, Tbilisi State University Press, 1984, pp. 500–507; Kartvelologi, TSU).

In modern Georgian linguistic usage, the term vepkhi is universally associated with the tiger; however, research reveals a more complex semantic history. What remains beyond dispute is that the tiger's, leopard's, or cheetah's skin has always been regarded as a divine garment imbued with profound symbolic meaning.

The Encyclopedia of Symbols likewise notes: „In the homeland of The Knight in the Panther's Skin, it is only fitting to begin an analysis of tiger symbolism with Rustaveli's imagery itself. In the poem, the 'beautiful form of the tiger' symbolizes Nestan-Darejan, while the desperate, battle-worn Tariel is clothed in the hide of this exotic creature. Here, the tiger embodies both perfect beauty and, at the same time, fierce, untamed, and indomitable nature.“ (Abzianidze, 2006: 74).

It is natural that much of the confusion surrounding this term stems from artistic depictions accompanying editions of Rustaveli's poem. As Magarotto observes: „No medieval reader would have doubted which animal Rustaveli meant by the word vepkhi, since in miniatures attached to 16th–17th century manuscripts of The Knight in the Panther's Skin, Tariel is consistently shown wearing the hide of a spotted, not striped, animal. In various printed editions of the poem, illustrations by different artists depict the unknown knight draped in a spotted feline skin. This tradition persisted at least until the appearance of illustrations by the Hungarian artist Mihály Zichy (1827–1906). However, in the 20th century, Georgian artist Sergo Kobuladze (1909–1978), when illustrating the poem, depicted the knight wearing the striped hide of a feline instead of a spotted one. Why such a radical shift? The reason is that, from at least the early 20th century, the Georgian lexeme vepkhi lost its earlier dual meaning ('leopard/tiger') and came to signify only the tiger. Thus, Kobuladze's interpretation of the animal whose skin adorns the knight reflects the linguistic perception of a 20th-century Georgian.“ (Magarotto, The Meaning of the Tiger in Rustaveli's The Knight in the Panther's Skin, Kartvelologi, TSU).

In fact, both of these phenomena have a much more ancient origin. Georgian scholars M. Tsereteli and T. Margvelashvili connect the plot of The Knight in the Panther's Skin (Vepkhistqaosani) with a prehistoric saga of the Japhetides, the Proto-Caucasians (the Georgio-Caucasians), which in turn derives from the culture of the pre-Japhetic matriarchal epoch and is reflected in The Epic of Gilgamesh and other myths featuring heroes „clad in lions' or panthers' skins.“ (Gamsakhurdia, 1991: 206–207).

Zviad Gamsakhurdia's view also challenges the assumption that the symbolism of the panther's (tiger's) skin originated outside the Caucasus. He specifically cites Gamkrelidze and Ivanov's opinion that „archaeological excavations in the North Caucasus confirm that the tiger was the totem of the Proto-Kartvelian tribe, that is, the Japhetides“ (Georgica, 1936, London). The same topic is addressed by T. Gamkrelidze and V. Ivanov in their book The Indo-Europeans (1985) (ibid., 207).

It is also noteworthy and symbolically significant that such attire was worn not only by kings of art and writing but also by royal priests. In particular, in Egypt, on the wall of Nefertiabet's tomb at Giza (dated to around 4500 years ago), there is a depiction of Nefertiabet, a priestess of the goddess Seshat-the divine patron of art and writing-wearing a garment made of leopard skin, just like the goddess herself. In the fresco, the priestess is shown in anticipation of the ritual that awaited her soul in the afterlife.

It is equally remarkable that, from a religious perspective, a segment of society considered mythology unacceptable for sacred literature. Yet there were ecclesiastical and public figures, such as Saint Basil the Great, who wrote: „Even pagan works of art and literature can benefit the soul, if read correctly.“ Saint Basil urges the youth to study such works, as, in his words, „they too can lead us toward virtuous life, by means of the hidden teachings they contain.“ (Rosad, 1802: 52–55).

A text of both pagan and Christian character has been preserved in Pshavi and Khevsureti – a song dedicated to Saint George, celebrating his bravery, combat, and attire:

Giorgi, do not flee,
Sorrow pursues you by hand;
Giorgi will not flee,
For on his body he wears a variegated robe.

Naturally, Zviad Gamsakhurdia's study takes into account this and similar examples when he discusses the magical significance of the panther's skin attire. Specifically, „The leopard-skin garments of Keyumars's subjects endowed them with strength and wisdom; for the ancient Egyptian initiate, it symbolized union with the divine life and signified his 'rebirth,' or initiation. Likewise, for Rama's warriors, the banner made of leopard skin symbolized their invincible might. The 19th-century French scholar A. Saint-Yves d'Alveydre notes: 'The Georgian hero clad in the panther's skin originates from the epoch of Rama, whose banner was sewn from a panther's hide.'" (Schelling F.W., Introduction à la Philosophie de la Mythologie, I–II, Paris, 1945) (Gamsakhurdia, 1991: 207).

From the above-quoted Khevsurian ritual song it becomes evident that the „variegated robe" worn by Saint George serves as the emblem of his triumph; it endows him with strength, might, and determination: George does not flee because „on his body he wears a variegated robe." It is not difficult to recognize in this „variegated robe" the multi-colored garment of the solar heroes of antiquity – often made of a panther's (leopard's) skin. (Let us also recall the biblical Joseph's „coat of many colors" and Saint Basil the Great's comparison of it with the panther's skin.)

In the iconography of Saint George, depictions of the saint in a robe are exceedingly rare; he is most often portrayed as an armored horseman. Yet among the countless Georgian images of the saint, there exist a few exceptions in which Saint George is robed and this robe resembles that made of panther's skin. When Saint George is portrayed in armor, the sleeves usually reach only to the elbows, and the armor itself seldom extends below the waist. However, in the tenth-century repoussé icon from Khirakhoni, Saint George wears a long, spotted robe – apparently made of a single piece of panther's hide – with sleeves extending to the wrists and reaching down to his boots. (See G. Chubinashvili, Georgian Goldsmithery, Tbilisi, 1959, vol. II). A similar attire is found in certain Svan icons (ibid.). Later, in the 12th–13th centuries, dragons slain by Saint George are depicted with spotted, leopard-like scales. On the relief of the southern wall of the Church of Saint George at Mtsvane-Dzala (11th c.), the saint, mounted on horseback, is shown piercing a spotted panther (not a dragon) with his spear – the creature bears two small wings but otherwise resembles no dragon. Thus, it becomes evident that in Georgian iconography the panther is a synonym of the dragon (ibid., 207).

It is also essential to note that within the realm of Georgian oral tradition there emerged a magnificent poetic work, The Ballad of the Tiger and the Youth, where attention is drawn not only to symbolism but also to the nobility and grandeur of the Georgian woman. This poem holds a profound place in Georgian folklore: a mother, mourning her slain and torn son, laments both her child and the tiger that killed him, expressing sympathy toward the tiger's mother as well.

"Who said that one grows without a mother?
Perhaps the tiger's mother, too,
Weeps day and night as I do.
I shall go and meet her,
Offer my condolences for her sorrow.
She will tell me her story,
And I shall tell her mine –
She, too, must bear the guilt
Of her son, slain without mercy."
(https://www.aura.ge)

Within the treasury of Georgian folk creativity, we can clearly discern a particular reverence toward the „divine" or „honored" animal – a distinctive attitude of respect that is evident in the verses of this poem. According to Amiran Arabuli, „The power of The Ballad of the Tiger and the Youth is amplified by the fact that the mother of the youth expresses compassion not toward a human being, but toward a beast. This, indeed, represents a far more exalted manifestation of humanism."

Incidentally, in Khevsureti there exists a ballad with a similar plot (as is well known, folk poetry reaches its highest artistic expression in the mountains). There once lived a man named Mgela, son of Kurau (whether real or legendary, it is not known). One day, while walking near his village along the cliffs, he came upon a sleeping tiger. Having a sword with him, he could easily have killed it – but he refrained and instead shouted: „Wake up!“ The tiger awoke, and the two fought hand-to-hand. Fighting a sleeping beast would have been unworthy of a brave man… An unwritten chivalric code demanded that a hero scrupulously observe certain rules and norms, and any violation of these rules entailed punishment. In The Ballad of the Tiger and the Youth, man and animal are equals – both embodying and expressing courage and heroic spirit.

Ultimately, what is the purpose of works of such content, and of artistic literature in general? The scholar responds: „Georgian literature and folk creativity represent for us that which we must cling to – in order to cultivate within our souls the most beautiful plant of goodness and virtue. Without them, our already desolate existence would resemble a desert.“ (https://karibche.ge/qristianuli-ckhovreba/qristianuli-khelovneba/745-iqneba)

It is also noteworthy that throughout the 20th century, Georgian poets and writers repeatedly returned to the symbolism of the tiger. Of particular interest are Giorgi Leonidze's poem „The Tiger,“ published in the journal Mecnebne Niamorebi; Galaktion Tabidze's poem „If the Tiger Were Enraged“; and his „Poem of the Tiger“ (1926). Also remarkable is the work of the Symbolist poet Valerian Gaprindashvili, „Tigers Breakfasting at the Zoo“ (1928), among others.

Thus, in Georgian consciousness to this day, the tiger's symbolism is interpreted as representing strength, ferocity, wrath, beauty, and swiftness – qualities that emerge both in the animal's physical nature and its divine essence.

Conclusion. Accordingly, the study of the imagery in The Knight in the Panther's Skin requires drawing typological parallels with examples from ancient mythology, classical poetry, and medieval literature. It is necessary to elucidate the specific nature of mythopoetic thought, mythological imagery, and then its relation to the fairy tale, folk poetry, and artistic literature – as discussed in the works of German scholars such as Herder, Jacob Grimm, Creuzer, and Wundt, as well as numerous modern researchers.

According to these scholars, the plot-compositional structure, characters, and poetic images of The Knight in the Panther's Skin demand a detailed functional analysis from the standpoint of mythological poetics in order to correctly discern the author's intention and the poem's true underlying meaning. (Gamsakhurdia, 1991: 13) Therefore, modern research proceeds from the understanding that myth contains a hidden meaning -one that exists beyond its fantastic forms and representations. Indeed, the aim of contemporary scholarly analysis is to grasp and reveal this inner significance, though even today's reality still cannot fully penetrate every stage of humanity's cultural existence.

References

Abzianidze, Z., & Elashvili, K. (2006). Illustrated Encyclopedia of Symbols, Vol. I. Tbilisi: Bakmi Publishing.

Gamsakhurdia, Z. (1991). The Figurative Language of „The Knight in the Panther's Skin.“ Tbilisi: Metsniereba Publishing.

Widengren, G. (1965). Die Religionen Irans. Stuttgart, pp. 160, 209.

Engnell, I. (1987). Studies in Divine Kingship. London.

Schelling, F. W. J. (1945). Introduction à la Philosophie de la Mythologie, Vols. I–II. Paris.

Rosad, S. (1802). Сергиев Росад, Василий Великий, „Беседа юношам о том, как получать пользу из языческих сочинений.“ 1802.

Online Sources:

http://literaturatmcodneoba.tsu.ge

https://www.aura.ge

https://karibche.ge/qristianuli-ckhovreba/qristianuli-khelovneba

თხზული სახელები ლაზურში

ციალა ნარაკიძე
ფილოლოგი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და
ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების
მეცნიერი თანამშრომელი
ელ. ფოსტა: tsiala.narakidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-6862-5977

აბსტრაქტი. ნაშრომის მიზანია სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი კომპოზიტებისა და ჩვენ მიერ ლაზურ მოსახლეობაში წლების მანძილზე, ლექსიკის დარგობრივად შეკრებისა და შესწავლის საფუძველზე, აღმოჩენილი კომპოზიტების თავმოყრა და შედარებითი კვლევა.

ზანური ენის ლაზური დიალექტი თხზული სიტყვების წარმოების კუთხით საინტერესო და სახასიათო ემპირიულ მასალას წარმოგვიდგენს.

კომპოზიტის წარმოების მხრივ ლაზური მისდევს ქართულს, თუმცა იჩენს ზოგიერთ თავისებურებას, კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ლაზურში არ მოგვეპოვება „და“ კავშირიანი ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები. ასევე მცირეა ხმოვანმონაცვლე, თანხმოვან ან მარცვალმონაცვლე რთული სიტყვებიც.

ლაზურში დაფიქსირებულ კომპოზიტში კომპონენტებად დასტურდება საკუთრივ ლაზური, ჰიბრიდულ-ლაზურ-უცხოენოვანი თუ ნასესხები ლექსიკური ერთეულები.

წარმოდგენილი კვლევა საინტერესოა როგორც ენათმეცნიერული, ასევე ეთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც.

საკვანძო სიტყვები: ლაზური, რთული სიტყვა, წარმოება, უცხოვან ჰიბრიდული.

* * *

შესავალი. კომპოზიტი დამახასიათებელია ყველა ქართველური ენისათვის, მაგრამ ენათა შინაგანი ბუნებიდან გამომდინარე, განსხვავდება მათი წარმოქმნის წესები.

საზოგადოდ ლაზურში რთული სიტყვების შემადგენელ კომპოზიტებად არსებითი და ზედსართავი სახელები ჭარბობს.

ლაზურში რამდენიმე კომპონენტით შედგენილი კომპოზიტები გვხვდება, მაგრამ მიუხედავად რთული სტრუქტურისა, ეს ფორმები ძირითადად ერთცნებიანია. ასე მაგალითად: თისთომამოპლაკეი–მელოტი, თიელასპიელი თავმონგრეული, კუდელმაკასა–მერცხალი...

გაანალიზებულ ლაზურ კომპოზიტებში ყოველთვის ვერ ხერხდება შემავალი წევრების სემანტიკის დადგენა, რადგანაც, ლაზურში, აღნიშნული სიტყვები დამოუკიდებლად აღარ იხმარება, ფუძე დაიკარგა ან შეიცვალა უცხო სიტყვით.

ხშირად გვხვდება ისეთი კომპოზიტებიც, სადაც ჭირს კომპოზიტში შემავალი წევრის რომელიმე მეტყველების ნაწილისადმი მიკუთვნება.

ლიტერატურის მიმოხილვა. როგორც ცნობილია, ლაზურში კომპოზიტების აღნუსხვა-შესწავლა პროფ. ვარლამ თოფურიას სახელს უკავშირდება. სტატიაში „ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან“ საუბარია ჭანურში კომპოზიტთა წარმოების შესახებ. კომპოზიტთა წარმოებას ეხება მარი თავის ნაშრომში «Грамматика чанского (лазского) языка« და აღნიშნავს, რომ სიტყვაზე მახვილის გამოყენებით კომპოზიტის გამოვლენა ძალზე ძნელია.

აკად. არნ. ჩიქობავა თავის წიგნში „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ მიგვითითებს, რომ კომპოზიტის გამოსავლენად, საჭიროა დაიძებნოს დამდგარი და გარდამავალი საფეხურის კომპოზიტის ნიშნები და ერთ-ერთ ასეთ ნიშნად მიიჩნევს კომპონენტთა გაუთიშველობას: „კომპოზიტთა ნაწილები გათიშვას ვერ იტანენ“.

მეთოდოლოგია: აღნიშნული კვლევიდან გამოვიყენეთ ემპირიული მასალის მოპოვებისათვის ლინგვისტიკაში ნაცადი ყველა ხერხი, ასევე, ანალიზისა და შედარების მეთოდი.

კომპოზიტი იმთავითვე დამახასიათებელი იყო ქართველური ენებისათვის. ბუნებრივია, კომპოზიციით შედგენილი ლექსიკური ერთეულები უხვად გვხვდება ლაზურ მეტყველებაშიც.

ლაზურშიც ქართულის მსგავსად, რთული სიტყვების კომპონენტ წევრად გვხვდება კომპოზიტის ისეთი გავრცელებული სიტყვები, როგორიცაა გუი, თი, თოლი, ნანა, ხე... აღნიშნულ კომპონენტანი ათეულობით რთული სიტყვაა დამკვიდრებული ლაზური ენის ლექსიკურ მარაგში.

გურპიჯი – გულმკერდი. „გურპიჯი“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. ორივე კომპონენტი არსებითი სახელია გური-გული, პიჯი-პირი.

გუიჩიჩქუ – გულჩვილი. „გუიჩიჩქუ“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი არსებითი სახელია გუი-გული, მეორე კომპონენტი კი – ზედსართავი ჩიჩქუ-ჩვილი.

გუიჭვეი – გულდამწვარი, დამწუხრებული. „გუიჭვეი“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი არსებითი სახელია გუი-გული, მეორე კომპონენტი კი – მიმღეობაა ჭვეი-დამწვარი.

თიგედვალეი – თავდადებული. „თიგედვალეი“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი არსებითი სახელია თი-თავი, მეორე კომპონენტი კი –მიმღეობაა გედვალეი–დადებული.

თიკიკი – თავმომწონე. „თიკიკი“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი არსებითი სახელია თი-თავი, მეორე კომპონენტის „კიკი“ სემანტიკის დადგენა ვეღარ ხერხდება, იმიტომ, რომ ეგ სიტყვა დამოუკიდებლად აღარ იხმარება ლაზურში.

ნანაშანტესი – დედინაცვალი, „ნანაშანტესი“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი „ნანა“ ქართული წარმომავლობის სიტყვაა და ნიშნავს ლაზურში „დედა“-ს, ხოლო ანტესი-ს მნიშვნელობა უცნობია, მაგრამ ერთ-ერთი არქაველი მთქმელის განმარტებით „ანტესი-ანტისი“ ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს „არაღვიძლს“–ო. „ნანაშანტესის“ სინონიმური ფორმებია „ნანაოცხე“. „ოცხე“ ზანური წარმომავლობის ტერმინია და ნიშნავს „სესხება“-ს. „ნანაოგე“. „ოგე“ აღმოსავლური წარმომავლობის – სიტყვაა და ნიშნავს „სანაცვლოს“.

ხერგელი – მოუქნელი („არაფრის შემძლე“) „ხერგელ“-ის სინონიმური ფორმებია ხეკოტე, ხებერგი, ხეკაწი.

ხელულა – ქურდი. ეს კომპოზიტი ჩვენ მიერ პირველად იქნა ფიქსირებული. მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა, რომ ლაზთა გაბმულ მეტყველებაში „ქურდის“ აღმნიშვნელ ტერმინად იხმარება აღმოსავლური წარმომავლობის სიტყვა „ხირსუზი“, ამ კომპოზიტის აღმოჩენა გვაფიქრებინებს იმას, რომ ლაზურში ქურდის აღმნიშვნელ ტერმინად ადრე იხმარებოდა „ხელულა“.

ოსურჭკორი – გათხოვილი ქალიშვილი.

„ოსურჭკორი“ ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი ოსურ ზანურ მეტყველებას შეგუებული სიტყვა უფროა, ვინემ კანონზომიერი შესატყვისი ქართული ასულისა. ამასთანავე ოსური ჭანურში იშვიათია, მეგრულისათვის კი ჩვეულებრივია. ჭანურში მას შენახული აქვს ის მნიშვნელობა, რაც ქართულს აქვს (ასული, ქალიშვილი). მეგრულში კი მნიშვნელობა ერთგვარად ცვლილია: ოსურის ძირითადი მნიშვნელობაა ცოლი, მაგრამ ოსურსკუა-ქალიშვილი, ოსურკათა-ქალები, ქიმოლკათას საპირისპიროდ.

კომპოზიტის მეორე კომპონენტი ჭკორი გამოიყენება მონა, მორჩილის მნიშვნელობით მეგრულში, მაგრამ გათხოვილი ქალიშვილის მნიშვნელობით ტერმინი ოსურჭკორი საერთოდ არ გვხვდება. საყურადღებოა მეგრულში ტერმინი მოჭყუდუ, რასაც გასათხოვარი ქალი დანიშვნის შემდეგ ატარებს. საინტერესოა ამ ტერმინის ეტიმოლოგია. მეგრულად მზითევს ოჭყუდური ჰქვია. ეს სიტყვა წარმოებულია ზმნა ჭყვიდუასაგან, რაც ქართულად წყვეტას ნიშნავს. მოჭყუდუ კი ნიშნავს მოტაცებულს ანუ ვინც მთელისგან ძალადაა მოშორებული. დანიშნული ქალიც გამოეყოფა თავის მშობელ გვარს, სხვა გვარის მიერ არის მოტაცებული და სახელწოდებაც ამიტომ აქედან წარმოსდგება დანიშნული ქალისა.

ლაზურში გვაქვს ზმნა ოჭკირუ//ოჭკორუ (მოჭრა). შესაძლებელია, მსგავსად მეგრული მოჭყუდუა-სა, კომპოზიტის ოსურჭკორის მეორე კომპონენტი ჭკორი ზმნა ოჭკორუდან მომდინარეობდეს და ნიშნავდეს ქალიშვილს – მამისეული ოჯახიდან მოჭრილს, მოწყვეტილს...

ოსურჭკორის პარალელურად ლაზურში ტერმინი ოხოჭკოას არსებობა, რომლის მეორე კომპონენტი ჭკორი ბერძნული კიურადანაა მიღებული და ქალბატონს აღნიშნავს, გვაფიქრებინებს იმას, რომ შესაძლებელია, ჭკორი ბერძნულიდან კიურადან იყოს მიღებული, მაგრამ კომპოზიტის ოსურჭკორის შემადგენელი ნაწილების ცალ-ცალკე არსებობა ლაზურსა და მეგრულში სხვადასხვა მნიშვნელობით, მიგვანიშნებს ამ ტერმინის ზანურ წარმომავლობაზე.

ოხორმანჯე – კომპოზიტია ერთცნებიანი პირველი კომპონენტი წარმოდგენილია ფუძის სახით ოხორ, ხოლო მეორე კომპონენტის მანჯე-ს მნიშვნელობა უცნობია. ზოგიერთი მთქმელის განმარტებით, ოხორმანჯე საქმიანი, მარჯვე, მოხერხებული, ოჯახისათვის თავდადებული კაცია, ოჯახის თავკაცია.

ოხრასკირი//ოხასკიი – ცოლის ძმა, მაზლი. ეს ტერმინი სიტყვა-სიტყვით სახლის შვილს ნიშნავს. კომპოზიტის პირველი კომპონენტი ოხორ სახლი, ხოლო მეორე კომპონენტი სქირი–შვილია. ოხრასქირის ანალოგიურად ლაზურში ცოლის დის, მულის მნიშვნელობით იხმარება კომპოზიტი ოხროასულე//ოხასულე და სახლის ასულს ნიშნავს. ტერმინი ოხასულე მნიშვნელოვანი და საყურადღებო იმ კუთხითაცაა, რომ ამ კომპოზიტის მეორე კომპონენტი ასული გვავარაუდებინებს იმას, რომ ლაზურში ქალიშვილის აღმნიშვნელ ტერმინად ადრე იხმარებოდა ასული, რაც ამჟამად ლაზთა მეტყველებაში არ იხმარება.

კომპოზიტების წარმოებისას ლაზური მეგრულის წესს იცავს, ოღონდ აქ უფრო შეზღუდული ჩანს (თოფურია, 1979:303).

ქართულის მსგავსად, ლაზურშიც გვხვდება სხვადასხვა სახის კომპოზიტები:

ფუძეგაორკეცებულებიდან ფუძეუცვლელი და ფუძეცვლილი კომპოზიტები.

ფუძეგაორკეცებულებიდან ფუძეუცვლელი კომპოზიტებია: თამო-თამო – ნელა-ნელა; მანი-მანი – ჩქარ-ჩქარა; კაპ-კაპი–ბოროტი, ავი სული...

ფონეტიკური მოვლენების გამო ფუძეშეცვლილი კომპოზიტები: ვირვილი: ბილბილი – სათამაშო

ღარღალი: ოღარღალუ – ლაპარაკი

კარკალა: აყირო...

ყვილი-ყვალა – ამ კომპოზიტში ფუძე მარტივად კი არ მეორდება, არამედ ხმოვანიც იცვლება კომპოზიტში.

ბერე-ბარი – ამ კომპოზიტში ფუძე არამარტო მეორდება, არამედ ხმოვანიც იცვლება და გაორკეცებული ფუძე სიმრავლის აღსანიშნავად იხმარება.

ფუძეგანსხვავებული კომპოზიტებიდან

ა) განსაზღვრებითი კომპოზიტები:

მზოღაპიჯი – ზღვის სანაპირო; ხეშგური-ხელისგული.

კუდელმჭითა – ბოლოცეცხლა; თიხჩე-თავთეთრა; ხჩენჯა–ალვის ხე; ხეგოსვეი – ხელწაკარებული; გეთანაპიჯი – განთიადი...

ნათესაობითში შ -იშ ბოლოსართმოკვეცილი კომპოზიტებიც გვხვდება: ჯოღორყურძენი-ძაღლყურძენა; წკარმზესკუ–წყლის შაშვი; ხებიგა-ხელჯოხი...

ბ) კუთვნილებითი კომპოზიტების შედგენილობა ქართულისებურია: ნოსი-თითხუ–ჭკუათხელი;

თოლი-გონწკიმერი – ფხიზელი; გუიგედვალეი-გულდადებული; თიტეტელი – თავშიშველი; კაიგუონი–კეთილი...

გ) უკავშირო ფუძეგანსხვავებულ ორცნებიან კომპოზიტებში დო კავშირი იგულისხმება:

ნუნკუ-პიჯი – პირისახე; თოლი–ყუჯი–თვალყური; ჩილ-ქიმიჯი–ცოლ-ქმარი; ხე-კუჩხე–ხელ-ფეხი

სერ-დღალერი – დღე-ღამე...

ლაზურში ხშირად პრეპოზიციური წყობის კომპოზიტებში თანხმოვანი ან მთელი მარცვლის დაკარგვაა მოსალოდნელი. ასე მაგალითად: ჯუმადი–ბიძია. ამ სიტყვას არნ. ჩიქობავა ასე განმარტავს: ჯუმა-დიდი, ე. ი. ძმა-დიდი ანუ უფროსი ძმა (ჩიქობავა, 1938:28)

ანალოგიურია „დადი“, „და-დიდი“ უფროსი და. „დადი“ ლაზურში იხმარება დეიდას, მამიდას და ბიცოლას მნიშვნელობით.

ქართულის მსგავსად, ლაზურშიც მოიპოვება სამი სიტყვის ფუძეთა შეერთებით მიღებული კომპოზიტები:

ხეკუჩხეგოტახეი – ხელფეხდამსხვრეული

ხელაკაუბაძიამეი – სიხარულსიკეთენახული

გუისხეგედვალეი – გულხელდაკრეფილი

თოლიპიჯიდოლოუჩანეი–თვალპირიჩაშავებული

ხეკუჩხუკიელი – ხეკლფეხშეკრული...

ცნობილია, რომ უცხოენოვან გარემოში მოხვედრილი ენა ცვლილებას განიცდის, რაც თვალნათლივ აისახება ლექსიკაში. ბერძნული და თურქულენოვანი სამყაროს უშუალო გარემოცვამ თავისი კვალი დააჩნია ლაზურსაც. ამიტომაც ლაზურში საკმაოდ იძებნება ლაზურ-უცხოენოვანი ჰიბრიდული თუ ნასესხები კომპოზიტები:

ნოღამისა – დედოფალი. ნოღამისა ერთცნებიანი კომპოზიტია. პირველ კომპონენტში – ნო-მიმღეობის მაწარმოებელი ლაზური კონფიქსია, ღამ ფუძე ბერძნული წარმომავლობის ტერმინიდან Yamos-დან (ღამოსი-დან) უნდა მომდინარეობდეს და გვხვდება ამ ფუძით მთელი რიგი ბერძნული ტერმინებისა, რომელიც მთლიანად ქორწინებას უკავშირდება (Хариков, 1980:205).

ოFიდი ძონძოლა – წარბა ადამიანი. პირველი კომპონენტი ოFიდი ბერძნული ტერმინია, წარბს ნიშნავს, ხოლო მეორე კომპონენტი ძონძოლა ლაზური წარმომავლობის სიტყვაა და ნიშნავს დაძონძილს.

ბორჯიგედვალეი – ვალდადებული. კომპოზიტის პირველი კომპონენტი ბორჯი (borc) თურქული სიტყვაა და ნიშნავს ვალს.

თოლიქჲორი – ბრმა. კომპოზიტის მეორე კომპონენტი ქჲორი (kőY) თურქულიდან მომდინარეობს და ნიშნავს ბრმას.

იგბალიგოჭვეი – ბედდამწვარი, უიღბლო. კომპოზიტის პირველი კომპონენტი (ikbal) აღმოსავლური წარმომავლობის სიტყვაა და ნიშნავს ბედს.

ჲარაოკოწკიმეი – ჭრილობაგახსნილი. კომპოზიტის პირველი კომპონენტი ჲარა (yara) თურქულიდან მომდინარეობს და ნიშნავს ჭრილობას.

ნუნკუესმერი – შავგრემანი. კომპოზიტის მეორე კომპონენტი (esmer) არაბული სიტყვაა და ნიშნავს შავგრემანს, მუქს...

ლაზურში ნასესხები კომპოზიტებიდან ძირითადად გვხვდება აღმოსავლური წარმომავლობის რთული სიტყვები (კომპოზიტები), როგორიცაა:

ახირზამანი (ahizaman არაბ.) – ქვეყნის აღსასრული, მეორედ მოსვლა, ცუდი დრო (ჩლაიძე, 2001:34, 308,558).

დარმადაღანი (darmadağin -თურქ)–არეულ-დარეული, მიმობნეული;

ჲარალ-ფარალი (yaparal– თურქ.) დაჭრილ-დაფლეთილი;

გჲულჲაღი – ვარდის ზეთი (gülyağı-თურქ.).

ამგვარად, ლაზურში რთულ სიტყვათა წარმოება საინტერესო ლინგვისტურ სურათს აჩვენებს. ბუნებრივია, რომ ამ მხრივ ლაზური მიყვება საერთო ქართველურში დამკვიდრებული კომპოზიტური წარმოების წესს, თუმცა იჩენს ზოგიერთ თავისებურებას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ის კომპოზიტებია, რომელთა კომპონენტი წევრი ლაზურში ადრე გავრცელებულ ლექსიკურ ერთეულებს აღგვადგენინებს, რომლის მონაცვლედ ლექსიკურ ერთეულად დღეს ლაზურ მეტყველებაში აღმოსავლური წარმომავლობის ტერმინია დამკვიდრებული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თოფურია, 1979: – თოფურია ვარლამ, შრომები, ტ. III, გამომცემლობა, თბილისი, 1979.
2. ჩიქობავა, 1938: ჩიქობავა არნოლდ, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გამომცემლობა, ტფილისი, 1938.
3. ჩლაიძე, 2001:ჩლაიძე ლია, თურქულ-ქართული ლექსიკონი, გამომცემლობა, სტამბული, 2001.
4. Хориков., 1980:Хориков Н.П., Малев М. Т., Новогреческо-русский словарь, გამომცემლობა, მოსკოვი, 1980.
5. ბსკიდა – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივის მასალები.

COMPOUND NAMES IN LAZIAN

TSIALA NARAKIDZE
Philologist, Researcher at the Department of Folklore,
Dialectology and Emigrant Literature Research of
Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota
Rustaveli State University
E-mail: tsiala.narakidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-6862-5977

Abstract: The aim of the paper is to compile and conduct a comparative study of the composites known in the scientific literature and the composites discovered by us among the Laz population over the years, based on the field-specific collection and study of vocabulary. The Laz dialect of the Zan language presents interesting and characteristic empirical material in terms of producing compound words. Producing composites, Lazian follows Georgian, although it exhibits some peculiarities. The research revealed that we do not find any base-doubled composites with "and" connection in Lazian. There are also few compound words with vowel, consonant, or syllable alternations. Lexical items of Lazian, hybrid-Lazian-foreign language, or borrowed lexical units are confirmed as components of the composites recorded in Lazian. The presented research is interesting from both linguistic and ethnographic perspective.

Key words: Lazian, compound word, producing, hybrid-foreign language.

* * *

The composite was characteristic of the Kartvelian languages from the very beginning. Naturally, lexical units formed by composition are abundantly found in Laz speech as well. Such common words of composition as gui, ti, toli, nana, khe and etc. are found as component members of compound words in Lazian, like in Georgian. Dozens of compound words with these components are established in the lexicon of the Lazian language.

G u r p i j i – chest. "Gurpiji" is a single-concept composite. Both components are nouns – guri-heart, piji-mouth.

G u i c h i c h k u – soft-hearted. "Guichichku" is a single-concept composite. The first component is noun – gui-heart, the second component is adjective – chichku-infant.

G u i t c h v e i – heartbroken, saddened. "Guitchvei" is a single-concept composite. The first component is noun – gui-heart, the second component is participle – chvei-burnt.

T i g e d v a l e i – dedicated. "Tigedvalei" is a single-concept composite. The first component is noun – ti-head, the second component is participle – gedvalei-laid down.

T i k i k i – conceited. "Tikiki" is a single-concept composite. The first component is noun – ti-head. Semantics of the second component "kiki" cannot be determined, because this word is no longer used independently in Lazian.

N a n a s h a n t e s i – stepmother. "Nanashantesi" is a single-concept composite. The first component "nana" is a word of Georgian origin and means "mother" in Lazian, while the meaning of "antesi" is unknown, but according to one of the tellers from Arhavi, "antesi-antisi" is a Greek word and means "step". Synonymous forms of "nanashantesi" are "nanaotskhe" and "nanaoge". "Otskhe" is a term of Zan origin and means "borrowing". "Oge" is a word of Eastern origin and means "in exchange for".

K h e r g e l i – awkward (couldn&№39;t do anything). Synonymous forms of "khergeli" are "khekote", "khebergi", "khekatsi".

K h e g h u l a – thief. This composite was recorded by us for the first time. It is important and noteworthy that the word “Khirsuzi“ of Eastern origin is used as a term for “thief“ in the Laz language. The discovery of this composite suggests that “kheghula“ was previously used as a term for “thief“ in Lazian.

O s u r t c h k o r i – Married daughter. “Osurtchkori“ is a single-concept composite. The first component “osur“ is more a word adapted to the Zan speech than a regular equivalent of the Georgian word “asuli“ (daughter). However, “osur“ is rare in Chan, but common in Megrelian. In Chan, it has retained the meaning it has in Georgian (daughter), but in Megrelian, the meaning has changed somewhat. The main meaning of “osur“ is “wife“, but “osurskua“ means “daughter“ and “osurkata“ – “women“, contrary to

“kimolkata“. The second component of composite “tchkori“ is used in the meaning of “slave“, “obedient“ in Megrelian, but the term “osurtchkori“ in the meaning of a married daughter is not found at all. It is noteworthy the term “motchkudu“ in Megrelian, which a single woman wears after her engagement. The etymology of this term is interesting. In Megrelian, the word for dowry is “otchkuduri“. This word is derived from the verb “tchkvidua“, which means “break“ in Georgian. “Motchkudu“ means abducted, that is, someone who has been forcibly separated from the whole. Anengaged woman is also separated from her birth family, she is adopted by another family, and therefore the name of an engaged woman is derived from this. In Lazian we have the verb “otchkiru“ || “otchkoru“ (to cut). It is possible that, like the Megrelian “motchkudua“, “tchkori“ – the second component of the composite “osurtchkori“ comes from the verb “otchkoru“ and means a daughter – cut, separated from her father&№39;s family. In parallel with “osurtchkori“, the existence of the term “okhotchkoa“ in Lazian, the second component of which – “tchkori“ – is derived from the Greek “kiura“ and refers to a woman, suggests that it is possible, “tchkori“ is derived from the Greek “kiura“, but the separate existence of components of the composite with different meanings in Lazian and Megrelian, indicates the Zan origin of this term.

O k h o r m a n j e – is a single-concept composite. The first component is presented as the base “okhor“, while the meaning of the second component “manje“ is unknown. According to some tellers, “okhormanje“ is a businesslike, capable, skillful man, devoted to his family, and the head of the family.

O k h r a s k i r i || O k h a s k i i – brother-in-law. This term literally means a child of home. The first component of composite “okhor“ is “home“ and the second component “skiri“ is “child“. Similarly to “okhraskiri“, in Lazian the composite “o k h r a s u l e“ || “o k h a s u l e“ is used to mean the sister-in-law, and means the daughter of home. The term “okhasule“ is also important and noteworthy from the point of view that the second component of this composite “asuli“ suggests that in Lazian, “asuli“ was previously used as a term for daughter, which is not currently used in Laz speech. Producing the composites, Lazian follows the Megrelian rule, but here it seems more limited (Topuria, 1979:304). Various types of composites are also found in Lazian, like in Georgian: composites with unchanged and changed base from base-doubled composites. The composites with unchanged base from base-doubled composites are: tamo-tamo – slowly; mani-mani – hurry; kap-kapi – wicked, demon. The following are composites that have undergone base changing due to phonetic phenomena: v i r v i l i : b i l b i l i – toy

g h a r g h a l i : o g h a r g h a l u – speaking

k a r k a l a: pumpkin …

k v i l i - k v a l a – In this composite, not only the base is simply repeated, but the vowel is also changed.

B e r e - b a r i – In this composite, not only the base is repeated, but vowels are also changed and a doubled base is used to indicate abundance. From composites with different base

a) Definitive composites:

M z o g h a p i j i – seashore; K h e s h g u r i – palm; K u d e l m t c h

i t a – redstart; T i k h c h e – white-headed; K c h e n j a – poplar; K h

e g o s v e i - touched; G e t a n a p i j i – dawn… There are also found composites truncated with suffix -sh -ish in genitive case:

J o g h o r k u r d z e n i – dogwood; T s k a r m z e s k u – waterthrush; K h
e b i g a – walking stick…

b) The composition of the possessive composites is like Georgian:

N o s i - t i t k h u – light-minded; To l i - g o n t s k i m e r i – watchful;

G u i g e d v a l e i – dedicated; T i t e t e l i – bareheaded; K a i g u o
n i – kind…

c) The connection "and" is meant in base-different double-concept composites without connection:

N u k u - p i j i – face; T o l i - k u j i – observe; C h i l - k i m o j i – husband and wife; K h e - k u c h k h e – arms and legs; S e r - d g h a l e r i – day and night… In Lazian, the loss of a consonant or an entire syllable is often expected in prepositional compound words. For example: J u m a d i – uncle. Arn. Chikobava explains this word as follows: Juma-didi, i.e. big-brother or older brother (Chikobava, 1938:28). It is similar d a d i. da-didi - older sister. "Dadi" is used in Lazian to mean aunt. Like Georgian, Lazian also contains composites formed by combining the bases of three words:

K h e k u c h k h e g o t a k h e i – with broken arms and legs

K h e l a k a u b a d z i a m e i – the ones seen joy and goodness

G u i s k h e g e d v a l e i – with folded arms

T o l i p i j i d o l o u c h a n e i – with blackened eyes and mouth

K h e k u c h k h e k i e l i – with bound feet and hands…

It is known that a language exposed to a foreign language environment undergoes changes, which is clearly reflected in the vocabulary. The immediate environment of the Greek and Turkish speaking world has left its mark on Lazian as well. That is why Laz-foreign language hybrid or borrowed composites are quite common in Lazian:

N o g h a m i s a – bride. "Noghamisa" is a single-concept composite. In the first component "no" is a Lazian confix producing participle. The base "gham" must come from a term of Greek origin – gamos (ghamos) and we find a number of Greek terms with this base that are entirely related to marriage (Kharikov, 1980:205).

O f i d i d z o n d z o l a – Eyebrow man. The first component "ofidi" is Greek term and means an eyebrow. The second component "dzondzola" is a word of Lazian origin and means ragged.

B o r j i g e d v a l e i – obliged. The first component of composite – "Borji" (borc) is Turkish word and means a debt.

T o l i k y o r i – blind. The second component of composite – "kyori" is Turkish word and means blind.

I g b a l i g o t c h v e i – unlucky, unhappy. The first component of composite – "igbal" (ixbal) is a word of Eastern origin and means fate.

Y a r a k o t s k i m e i – with opened wound. The first component of composite – "yara" (yara) is Turkish word and means a wound.

N u n k u e s m e r i – brunette. The second component of composite – "esmer" is Arabic word and means brunette, dark. Among the composites borrowed in Lazian, mainly complex words of Eastern origin (composites) are found, such as:

A k h i r z a m a n i (ahirzaman Arabic) – the end of the country, the second coming, bad time (Chlaidze, 2001:34, 308, 558);

D a r m a d a g h a n i (darmadağin Turkish) – messy, scattered;

Y a r a l - p a r a l i (yaral-paral Turkish) – wounded and torn;

G y u l y a g h i (gülyağı Turkish) – rose oil...

Thus, producing compound words in Lazian presents an interesting linguistic picture. It is natural that in this respect Lazian follows the rule of composite production established in common Kartvelian, although it exhibits some peculiarities. Particularly important are those composites whose component member revives previously widespread lexical units in Lazian, which have been replaced by a term of Eastern.

References:

Tophuria, 1979 – Tophuria, Varlam. Works, Vol. III. Publishing House, Tbilisi, 1979.

Chikobava, 1938 – Chikobava, Arnold. Chan-Megrelian-Georgian Comparative Dictionary. Publishing House, Tiflis, 1938.

Chlaidze, 2001 – Chlaidze, Lia. Turkish-Georgian Dictionary. Publishing House, Istanbul, 2001.

Khorikov, 1980 – Khorikov, N. P., & Malev, M. T. Modern Greek–Russian Dictionary. Publishing House, Moscow, 1980.

BSKIDA – Materials from the Dialectological Archive of the Batumi Scientific-Research Institute.

ბიბლიური ტოპოსები, როგორც მარკერები, ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის „წიგნის“ პონტექსტში

ირინა ნაცვლიშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: inatsvlishvili@yahoo.com
ORCID: 0009-0001-0967-1068

აბსტრაქტი: ბიბლიურ ტოპოსებს შუა საუკუნეების ლიტერატურაში განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს. მათი „ცნობადობიდან“ გამომდინარე, ისინი ალუზიურად მიანიშნებენ სიმბოლურ კავშირებზე უნივერსალურ სულიერ, მორალურ თუ ესქატოლოგიურ პარადიგმებთან, რის გამოც ავტორისეული თხრობა ტექსტში, რომელიც რეალურ მოვლენებს გადმოგვცემს, ბიბლიურ ტრადიციასთან ერთგვარი დიალოგის სახეს იძენს. ამგვარ კონტექსტში გააზრებული ამბავი ქმნის ტექსტის თავისებურ ქრონოტოპს, რომელიც წარსულის კვლავწარმოებით მას აწმყოსა და მომავალთან აერთიანებს და კოსმიური მნიშვნელობის ქრონოტოპში ჩართვით აღრმავებს ნარატივის ჰერმენევტიკულ ინტერპრეტაციას. აქედან გამომდინარე, ბიბლიურ ტოპოსებს, როგორც მარკერებს, ავტორები ხშირად კულტურული და ეროვნული იდენტობის გამოსახატავადაც იყენებენ.

ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ ბიბლიური ტოპოსების სტრუქტურული, სტილური და ლექსიკური იერსახე, მათი სიცხადე და შესაბამისობა საერთო კონტექსტთან მნიშვნელოვანი მარკერია შუა საუკუნეების ამა თუ იმ ტექსტის რედაქციულ სახესხვაობათა შორის უადრესი, ავთენტური იკითხვისების დასადგენად და, შესაბამისად, გვიანდელი ხელნაწერებით მოღწეული თხზულებების შექმნის კულტურულ-ისტორიული პერიოდის განსასაზღვრად. ამ თვალსაზრისით ჩვენ ყურადღება მივაქციეთ „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ ადრეულ რედაქციებში ჩართულ ქართლის პირველი ნათელღებული მეფის, მირიანის, „წიგნს“, რომელიც წარმართობის დაძლევით ქრისტეს ნათელს ზიარებული კაცის სულიერ აღსარებას წარმოგვიდგენს.

ბოლოდროინდელი კვლევებით სულ უფრო მტკიცდება აზრი, რომ „ქართლის მოქცევის“ შემადგენლობაში ისტორიულ ქრონიკასთან ერთად შეტანილი „წმინდა ნინოს ცხოვრება“ IV საუკუნეში უნდა დაწერილიყო, თუმცა გვიანდელი (X-XIV სს.) ნუსხებით მოღწეული ტექსტი სხვადასხვა ფაქტორის გამო მეტ-ნაკლებად დაზიანებული და სახეცვლილია. თხზულების უძველესი პლასტებიდან ხელნაწერებს შემოუნახავთ გარდაცვალების ზღვართან მყოფი მირიან მეფის „წიგნი“, რომელიც ბიბლიური ტოპოსების, როგორც მარკერების, ლექსიკურ-სტილური მახასიათებლებით მიგვანიშნებს არა მხოლოდ ტექსტის შექმნის კულტურულ-ისტორიულ ეპოქაზე, არამედ რედაქციული სახესხვაობების ფარგლებში უფრო ძველ, პროტორედაქციასთან მიახლოებულ იკითხვისებზეც.

ქართლის პირველი ნათელღებული მეფის „წიგნის“ ამ თვალსაზრისით შესწავლამ, რაზეც აქამდე ყურადღება საგანგებოდ არ გამახვილებულა, ცხადყო, რომ პირვანდელი სახე ტექსტს არცერთ ხელნაწერში არ აქვს შენარჩუნებული, თუმცა, ჩვენი დაკვირვებით, ის შატბერდულ რედაქციაში უფრო ავთენტური წყაროდან უნდა მომდინარეობდეს.

საკვანძო სიტყვები: ტოპოსი; ბიბლია; მარკერი; რედაქციული სახესხვაობები.

* * *

ბიბლიურ ტოპოსებს შუა საუკუნეების ლიტერატურაში განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს. მათი „ცნობადობიდან“ გამომდინარე, ისინი ალუზიურად მიანიშნებენ სიმბოლურ კავშირებზე უნივერსალურ სულიერ, მორალურ თუ ესქატოლოგიურ პარადიგმებთან, რის გამოც ავტორისეული თხრობა ტექსტში, რომელიც რეალურ მოვლენებს გადმოგვცემს, ბიბლიურ ტრადიციასთან ერთგ-

ვარი დიალოგის სახეს იძენს. ამგვარ კონტექსტში გააზრებული ამბავი ქმნის ტექსტის თავისებურ ქრონოტოპს, რომელიც წარსულის კვლავწარმოებით მას აწმყოსა და მომავალთან აერთიანებს და კოსმიური მნიშვნელობის ქრონოტოპში ჩართვით აღრმავებს ნარატივის ჰერმენევტიკულ ინტერპრეტაციას. აქედან გამომდინარე, ბიბლიურ ტოპოსებს, როგორც მარკერებს, ავტორები ხშირად კულტურული და ეროვნული იდენტობის გამოსახატავადაც იყენებენ, რამდენადაც მათი საშუალებით შესაძლებელი ხდება ერის ისტორიული ტრაექტორიის, იდეალებისა თუ საკრალური მისიის წარმოჩენა.

ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ ბიბლიური ტოპოსების სტრუქტურული, სტილური და ლექსიკური იერსახე, მათი სიცხადე და შესაბამისობა საერთო კონტექსტთან მნიშვნელოვანი მარკერია შუა საუკუნეების ამა თუ იმ ტექსტის რედაქციულ სახესხვაობათა შორის უადრესი, ავთენტური იკითხვისების დასადგენად და, შესაბამისად, გვიანდელი ხელნაწერებით მოღწეული თხზულებების შექმნის კულტურულ-ისტორიული პერიოდის განსასაზღვრად. ამ თვალსაზრისით ჩვენ ყურადღება მივაქციეთ ქართლის პირველი ნათელღებული მეფის, მირიანის, „წიგნს“, რომელიც ჩართულია ქართული კულტურისა და ლიტერატურის ისტორიისათვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ტექსტის, „წმინდა ნინოს ცხოვრების“, ადრეულ რედაქციებში და წარმართობის დაძლევით ქრისტეს ნათელს ზიარებული კაცის სულიერ აღსარებას წარმოგვიდგენს.

მეფის „წიგნი“, თანდართულ „ანდერძთან“ ერთად, თხზულების საერთო კონცეფციიდან გამომდინარე, თავისი უმთავრესი სათქმელის გადმოსაცემად ქრისტიანულ სახისმეტყველებას ეფუძნება. შესაბამისად, მასში უხვად გვხვდება ტოპოსები, ე.წ. საერთო ადგილები ბიბლიურ ტექსტთან და სააზროვნო მოდელებთან.

„და იყო ჟამსა მას, რომელსა მოიწყინა უფალმან ქუეყანაჲ ესე ჩრდილოჲსაჲ, დაბნელებული ცოდვითა და სავსე ცთომითა ეშმაკისაჲთა, ვიყვენით ჩუენ ვითარცა ცხოვარნი კლვადნი“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 157), – ამ ფრაზით შემოდის მკითხველის ცნობიერებაში ნათელღებული მეფის „წიგნი“ „წმ. ნინოს ცხოვრების“ შატბერდული რედაქციიდან. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ტექსტი ჟამზე, დროზე, მითითებით იწყება. ამგვარი მითითებით იწყება ბიბლიაც: *„დასაბამად ქმნა ღმერთმან ცაჲ და ქუეყანაჲ“* (დაბ. 1,1). ეს დასაბამი არის აბსოლუტური საწყისი, საიდანაც ისტორიული დრო აითვლება. კაცობრიობის ესა თუ ის მოვლენა სწორედ ამ ისტორიულ დროში ხდება და ღვთაებრივ ღირებულებას იძენს, რადგან ტრანსცენდენტულ, ისტორიულ დრომდე ზედროულად, მარადიულად არსებული ღვთის ჩანაფიქრის სხვადასხვა ეტაპია, რომელთაგან თითოეული განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა. *„ყოველთათჳს ჟამი არს და ჟამი ჩანს ყოვლისა საქმისა ცასა ქუეშე“,* – გვამცნობს ეკლესიასტე (ეკლ. 3,1). და ვინაიდან *„ჟამი არს შობისაჲ და ჟამი სიკუდილისაჲ“* (ეკლ. 3,2), მირიანის მეფობის დროს ქართლის ცხოვრებაში დგება ღვთიური ჩანაფიქრის აღსრულების ერთი კონკრეტული ეტაპი, როცა უნდა დაიძლიოს „ჟამი სიკუდილისა“, ანუ წარმართული წარსული, და დადგეს ჟამი ქართველთა სულიერი შობისა.

მირიანის „წიგნიდან“ დამოწმებულ კონტექსტთან დაკავშირებით, აღსანიშნავია, რომ მასში ქართლის სახელდება „ჩრდილოს ქვეყნად“ „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ უძველესი რედაქციებიდან მხოლოდ შატბერდულს შემოუნახავს. ამგვარი სახელდება, ცხადია, არა გეოგრაფიულად განპირობებულ მოცემულობას, არამედ სიმბოლურ გააზრებას ემყარება და ნათლისა და ბნელის ბიბლიურ ტოპოსს უკავშირდება, რომელიც ქართლის მოქცევასთან მიმართებით უფრო ხილულად წარმოდგება შატბერდულივე რედაქციის „წიგნზე“ დართულ მეფის „ანდერძში“ – მირიანი მიმართავს თავის მემკვიდრეს: *„აჰა ესერა შეიცვალა ბნელი ჩუენი ნათლად და სიკუდილი ჩუენი ცხორებად“* (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 162-163).

„ბნელი და ნათელი“, რომელთა შესახებ საუბრითაც იწყებს ქართლის მეფე ვაჟის დარიგებას, ის უმთავრესი მსოფლმხედველობრივი ანტინომიაა, რომელიც დასაბამიდან დასასრულამდე გასდევს მთელ ბიბლიურ ისტორიას. ადამიანის ცხოვრებაც ბნელისა და ნათლის მუდმივი კონფლიქტის ფონზე წარიმართება, ხოლო სიკვდილ-სიცოცხლეს მათ შორის გაკეთებული არჩევანი განაპირობებს. სწორედ ქრისტეს რწმენამ და ნათელთან ზიარებამ შეუცვალა ქართლის მოსახლეობასაც ბნელი ნათლად, რასაც მირიანის „ანდერძის“ შატბერდულ რედაქციაში მოსდევს სინონიმური მნიშვნელობის ანტინომიური წყვილი: „სიკვდილი – ცხოვრება“ (ჭელიშურ რედაქციაში ამის სანაც-

ვლოდ წერია: *„მწუხარებაჲ ჩუენი სიხარულად საუკუნოდ“* (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 162), ხოლო სინურში, როგორც ჩანს, ტექსტი აზრობრივად სათანადოდ გამართული არ არის. აქ ვკითხულობთ: *„სიქადული ჩუენი ცხორებად“* (ალექსიძე, 2007: 56)).

ანტინომიური წყვილების სიმრავლით გამოირჩევა მირიანის „წიგნის“ კიდევ ერთი ეპიზოდი, რომელშიც წარმართული ქართლის სურათს ნინოს ღვაწლის გააზრების ფონზე ქვეყნის მკვიდრთა სულიერ ფერისცვალებაზე მითითება ცვლის და რომელსაც არაერთმა მკვლევარმა მიაქცია ყურადღება:

„ხოლო ოდეს მოიწია ჟამი და მოვიდა ნეტარი ესე დედაკაცი, მოციქული და მახარებელი ძისა ღმრთისაჲ, წმიდაჲ ნინო, პირველ ვითარცა ტყუე, ვითარცა უცხოჲ და ვითარცა მწირი, ვითარცა შეუწევნელი, ვითარცა უსმი და უტყჳ, რომელიცა აწ მექმნა ჩუენ ტყუე იგი დედოფალ, უცხოჲ იგი – დედა, შეუწევნელი – შესავედრებელ ყოველთა, და უტყჳ იგი – ქადაგ ძლიერ და მეცნიერ დაფარულთა ჩემთა გულის სიტყუათა“(მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 158).

აღსანიშნავია, რომ ნინოს მოსვლა ქართლში, როგორც „მოციქულისა და მახარებლისა ძისა ღმრთისა“, **მხოლოდ შატბერდულ რედაქციაშია აქცენტირებული.** ასევე, **ანტინომიურ წყვილთა შორის მხოლოდ ამავე ნუსხაში გვხვდება „უცხო – დედა“.** ჭელიშურ და სინურ რედაქციებში ეპითეტი „უცხო“ პირდაპირ ებმის შემდგომ წყვილს და თავად სიმბოლური ანტონიმის გარეშე რჩება. ჩვენი აზრით, ანტინომია „უცხო – დედა“ აუცილებლად უნდა ყოფილიყო თავდაპირველ ტექსტში, ვინაიდან მის გარეშე ირღვევა არა მარტო ეპიზოდის სტრუქტურა, არამედ მხატვრული ჩანაფიქრიც. ამასთან, როგორც, შემჩნეულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, ნინოს მხატვრული სახე „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში დიდწილად უკავშირდება მარიამ ღვთისმშობელს. მარიამი განკაცებული უფლის დედაა და, ამდენად, ქრისტეს შობით შესაძლებელს ხდის გამოხსნის საკრალური შინაარსის განხორციელებას. ამ თვალსაზრისით, წმ. ნინოც ქართლისთვის ღვთისმშობლის ნაცვალია. ის, როგორც თავის გულში მატარებელი ჭეშმარიტი ღვთის სიტყვისა, აზიარებს მასთან წარმართ ქართველობას და ამით შესაძლებელს ხდის მათ სულიერ გამოხსნას. საინტერესოა ერთი სახარებისეული დეტალიც. ჯვარცმულმა *„იესო ვითარცა იხილა დედაჲ თჳსი და მოწაფე იგი, რომელი უყუარდა, წინაშემდგომარენი, ჰრქუა დედასა თჳსსა: დედაკაცო, აჰა ძე შენი!“* და *მერმე მოწაფესა მას ჰრქუა: „აჰა, დედაჲ შენი!“ და მიერითგან წარიყვანა იგი მოწაფემან მან თჳსთა თანა“* (იოან. 19, 26-27). ამ ეპიზოდის შესახებ საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში შენიშნულია: *„Иисус призывает Её к новому материнству, которое и станет отныне её назначением в народе Божием“* (Словарь Библейского Богословия, 1998: 547). ვფიქრობთ, ამის კვალობაზე უნდა გაცნობიერდეს ქართველთათვის „დედად“ ქცევა წმ. ნინოსიც, რომელიც, თავის მხრივ, მათ ხდის უფლის ერად. ნინოს „დედობას“ რ. სირაძე უკავშირებს იმ ფაქტსაც, რომ ის ემსგავსება „ადგილის დედას“ (სირაძე, 1997: 106). ჩვენი აზრით, საინტერესო შეიძლება იყოს კიდევ ერთი ნიუანსიც: წმ. ნინო მოციქულთა სწორია; მას ქართლში სწორედ მოციქულებრივი მისია აკისრია; პავლეს ეპისტოლეებში მოციქულთა ღვაწლი და შრომა შვილთა მიმართ დედობრივ მზრუნველობასთან არის შედარებული: *„და ესაღა ჴელ-გუეწიფების, და თუმცა რაჲმე-გიმძიმეთ, ვითარცა ქრისტეს მოციქულთა, არამედ ვიქმნენით ჩუენ მშჳდ და მყუდრო თქუენ შორის, ვითარცა მზრდელი რაჲ ჰფუფუნებს თჳსთა შვილთა“* (I თეს. 2,7); უფრო მეტიც, პავლე, როგორც მოციქული, სხვათა მოქცევას ჭეშმარიტების გზაზე ადარებს დედის მიერ შვილთა შობას ტანჯვითა და ტკივილით: *„შვილნო ჩემნო, რომელთათჳს კუალად მელმის, ვიდრემდე გამოიხატოს ქრისტე თქუენ შორის“* (გალ. 4,19). ე.ი. პავლე მოციქულის მიხედვით, მოციქულებრივი მისია დედობრივ ინსტინქტებს ეფუძნება. ვფიქრობთ, ნინოს სახე ამის კვალობაზეც შეიძლება გაცნობიერდეს, როგორც „დედა“.

მირიანის „წიგნის“ პოეტიკაში ყურადღებას იპყრობს შესანიშნავი მხატვრული სახე წმინდა ნინოს გარდაცვალებისა: „...შეჰვედრა სული თჳსი უბიწოჲ ჴელთა დამბადებელისა თჳსისათა... და ყოველი ნათესავი ჩრდილოისაჲ აღივსო მწუხარებითა, რამეთუ აღმო-ოდენ-სრულ იყო მზჱ სიმართლისაჲ და მო-ოდენ-ფენილ იყო ჭეშმარიტი და დაფარა ღრუბელმან წმიდაჲ ნინო“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 160-161). ღრუბელს ბიბლიაში სიმბოლური დატვირთვა აქვს: ის, როგორც ღვთის თანადასწრების, მისი გარეგნული საბურველისა თუ დიდების ნიშანი, ჯერ კიდევ ძველ აღთქმაში ჩნდება და მნიშვნელობას ახალშიც ინარჩუნებს. აღდგომიდან მე-40 დღეს მოწაფეებთან საუბრის

შემდეგ იესო ქრისტე *„ამაღლდა, ხედვიდეს რაჲ იგინი და ღრუბელმან შეიწყნარა იგი თუალთაგან მათთა“* (საქმე 1,9). ეს სახე მორწმუნეთა ესქატოლოგიური მოლოდინის არქეტიპად იქცა. პავლე მოციქული სწერს თესალონიკელებს: *„და მაშინღა ჩუენ, ცხოველნი ესე, რომელნი დაშთომილ ვიყვნეთ, მათ თანავე აღვიტაცნეთ ღრუბლითა შემთხუევად უფლისა ჰაერთა ზედა და ესრეთ მარადის უფლისა თანა ვიყოფვოდეთ“* (I თეს. 4,17). ვფიქრობთ, წმინდა ნინოს „ღრუბლით დაფარვა“ მირიანის „წიგნშიც“ სწორედ ბიბლიურ წყაროთა კვალობაზე უნდა გაშინაარსდეს, როგორც გარდაცვალება, მიწიერი ცხოვრებიდან უფლის სულიერ სამოთხეში გადანაცვლება, მარადიული თანამყოფობა ღმერთთან. აღსანიშნავია, რომ „ცხოვრების“ ჭელიშურ და სინურ რედაქციებში წმინდა ნინოს გარდაცვალების მირიანისეული ინტერპრეტაცია განსხვავებულად არის წარმოდგენილი; კერძოდ, „ღრუბელს“ ერთვის მსაზღვრელი „ზამთრისამან“ („ღრუბელმან ზამთრისამან“), რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა წმინდანის გარდაცვალების სეზონურ პერიოდზე მიანიშნებდეს, ჩვენი აზრით, ავთენტურ ტექსტში არ უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან არღვევს წმ. ნინოს ამაღლების სიმბოლური სურათის ლოგიკას, აფერმკრთალებს „ღრუბლით დაფარვის“ მნიშვნელობას და შემდგომი ხანის რედაქტორ-გადამწერებს უნდა ეკუთვნოდეს.

ჩვენი კვლევისთვის საინტერესო პასაჟების მოხმობა მირიანის „წიგნიდან“ მრავლად შეიძლება, მაგრამ მათი სრულად წარმოდგენა სცდება ერთი სტატიის ფარგლებს, თუმცა, არ შეიძლება არ განვიხილოთ ტექსტის ბოლო ეპიზოდი, რომელშიც მეფე, ბიბლიური სახისმეტყველების კვალობაზე, უფლისწულს ცხადად წარმოუჩენს წარსულის დაძლევის გზით მოპოვებული აწმყოს სიკეთეს და მომავალში ამ სიკეთის შენარჩუნებისათვის სულიერი მღვიძარებისაკენ მოუწოდებს:

„აჰა ესერა შეიცვალა ბნელი ჩუენი ნათლად და სიკუდილი ჩუენი ცხორებად. აწ სადაცა ჰპოვე ქუეყანასა შინა შენსა ვნებასა იგი ქართლისანი მაცთურნი კერპნი, ცეცხლითა დაწუენ და ნაცარი მათი შეასუ მათ, ვინც მათ ეგლოვდის, და ესე ამცენ შვილთა შენთა, რამეთუ მეც ვიცი იგი, მსრწაფლ კავკასიათა შინა ვერ დაილევიან. ხოლო შენ ესრე ჰყოფდ: თავი შენი შეჰვედრე სუეტსა მას ზეგარდამოდიდებულსა და პატიოსანსა ჯუარსა, ცათა შინა ჩინებულსა და იყავნ შენი მისლვაჲ მიწად ძილად საუკუნოდ სარწმუნოვებასა ზედა წმიდისა სამებისასა. ამენ“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 162-163).

დამოწმებული კონტექსტის საწყისი ფრაზის შესახებ ზემოთ უკვე ვიმსჯელეთ. რაც შეეხება დანარჩენს, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს „მაცდური“ კერპებისადმი დამოკიდებულება. ამ თვალსაზრისით ბიბლია, ცხადია, უხვ მასალას გვაძლევს, მაგრამ მირიან მეფის სახელით მოღწეული ტექსტის ან ნაწილის უშუალო პირველწყარო გამოსვლათა წიგნის ის ეპიზოდი უნდა იყოს, როცა სინის მთიდან დაბრუნებული, სჯულის ფიცრებით ხელდამშვენებული მოსე ებრაელთა მიერ გამოდნობილ კერპს – ხბოს – იხილავს, დაწვავს მას, „შთააბნევს“ წყალში და შეასმევს „ძეთა ისრაჱლისათა“ (გამ. 32,20). საინტერესოა, რომ ეს, ჩვენი აზრით, უძველესი პლასტი **არც ჭელიშურ და არც სინურ რედაქციებს არ შემოუნახავთ.** სინურში ტექსტის ბოლო ნაწილი საკმაოდ გაუმართავია, რაც, როგორც ჩანს, დაზიანებული დედნით სარგებლობის შედეგია, ჭელიშური კი, ალბათ, ამ ნაწილში ასევე დაზიანებული დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს, ვინაიდან მირიანის მიერ კერპთა დაწვის მოთხოვნის ეპიზოდი აქ შეცვლილია უფრო ვრცელი, სავარაუდოდ, შედარებით გვიანდელი ჩანართით; მაგრამ, სამაგიეროდ, ჭელიშურ რედაქციაში ვაჟისადმი მირიანის მიმართვის ემოციურ-სტილური თავისებურება, რითაც ის სხვაობს შატბერდული და სინური რედაქციების შესაბამისი, უფრო ოფიციალური ტონით აღბეჭდილი ტექსტებისგან („ხოლო შენ ესრე ჰყოფდ“), მას მეტად აახლოებს ბიბლიურ-ეპისტოლურ დისკურსთან. ჭელიშურ რედაქციაში ვკითხულობთ: *„ხოლო შენ ფრთხილ იყავ, შვილო საყუარელო, რევ, ვითარცა უწყუებულ ვართ წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინოჲსგან, მცნებანი მისნი დაიმარხენ და თავი შენი შეჰვედრე სუეტსა მას ზეგარდამოდიდებულსა და ჯუარსა პატიოსანსა და იყავნ განსვლაჲ შენი ამიერ სოფლით სარწმუნოებასა ზედა წმიდისა სამებისასა, მშჯდობაჲ შენდა!“* (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1964: 163). მიუხედავად იმისა, რომ მირიანის „წიგნ-ანდერძში“ ქრისტიანობის საკუთრივ ქართულ რეალიებზეა ყურადღება გამახვილებული – ნეტარი დედა-ნინოს ქადაგებაზე, ცხოველ სვეტსა და სხვ., თავისი ფორმითაც და შინაარსითაც ეს მიმართვა მოგვაგონებს პავლე მოციქულის ტიმოთეს მიმართ II ეპისტოლეს ტექსტს: *„ხოლო შენ ფრთხილად იყავ ყოველსა შინა, ძჳრსა იხილევდ, საქმე ქმენ მახარებლისაჲ, მსახურებაჲ*

შენი კეთილად აღასრულე“ (II ტიმ. 4,5). აღსანიშნავია, რომ მირიანი „მიწად მიქცევის“ წინ არიგებს ასე თავის ვაჟს. მიწიერი ცხოვრების აღსასრულისა და „მიქცევის“ მომლოდინეა ამ ეპისტოლეს დაწერისას პავლე მოციქულიც. ის ამბობს: *„ღუაწლი კეთილი მომიღვაწებიეს, სრბაჲ აღმისრულებიეს, სარწმუნოებაჲ დამიმარხავს. ამიერითგან მიმელის მე სიმართლისა იგი გჳრგჳნი, რომელი მომცეს მე უფალმან მას დღესა შინა, მართალმან მან მსაჯულმან, არა ხოლო თუ მე, არამედ ყოველთა, რომელთა შეიყუარეს გამოჩინებაჲ მისი“* (II ტიმ. 4,7-8). მართალია, ამის შესახებ თავის „წიგნ-ანდერძში“ ასე დაბეჯითებით არ საუბრობს მირიანი, მაგრამ ის, რასაც იგი ესოდენ თავმდაბლად გვიამბობს, სწორედ „კეთილი ღვაწლის მოღვაწებაა“, „სრბის აღსრულებაა“, ჭეშმარიტი სარწმუნოების „დამარხვის“ ცხადყოფაა. ყოველივე ამის შედეგად, პავლე მოციქულივით, ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფეც უკანასკნელ დღეს უფლისგან მართალთა თანა შერაცხვას ელის.

ბოლოდროინდელი კვლევებით სულ უფრო მტკიცდება აზრი, რომ „ქართლის მოქცევის“ შემადგენლობაში ისტორიულ ქრონიკასთან ერთად შეტანილი „წმინდა ნინოს ცხოვრება“ IV საუკუნეში უნდა დაწერილიყო, თუმცა გვიანდელი (X-XIV სს.) ხელნაწერებით მოღწეული ტექსტი სხვადასხვა ფაქტორის გამო მეტ-ნაკლებად დაზიანებული და სახეცვლილია. თხზულების უკანასკნელი ნაწილი – მირიანის „წიგნი“, თანდართულ „ანდერძთან“ ერთად -ქართველთა განმანათლებლის „ცხოვრების“ არქიტექტონიკის უმნიშვნელოვანესი და, შესაბამისად, უძველესი ნაწილია, რომელიც ბიბლიური ტოპოსების, როგორც მარკერების, ლექსიკურ-სტილური მახასიათებლებით მიგვანიშნებს არა მხოლოდ ტექსტის შექმნის კულტურულ-ისტორიულ ეპოქაზე, არამედ რედაქციული სახესხვაობების ფარგლებში უფრო ძველ, პროტორედაქციასთან მიახლოებულ იკითხვისებზეც.

ქართლის პირველი ნათელღებული მეფის „წიგნის“ ამ თვალსაზრისით შესწავლამ, რაზეც აქამდე ყურადღება საგანგებოდ არ გამახვილებულა, ცხადყო, რომ პირვანდელი სახე ტექსტს არცერთ ხელნაწერში არ აქვს შენარჩუნებული, თუმცა, ჩვენი დაკვირვებით, ის შატბერდულ რედაქციაში უფრო ავთენტური ან მასთან მიახლოებული წყაროდან უნდა მომდინარეობდეს, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში სავარაუდო დედანთან მეტ სიახლოვეს შეიძლება უფრო გვიანდელი რედაქცია, ჭელიშური, ამჟღავნებდეს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ალექსიძე, ზ. (რედ.). (2007). *„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“: ახლადაღმოჩენილი სინური რედაქციები.* თბილისი: საქართველოს საპატრიარქო.

მოქცევაჲ ქართლისაჲ. (1964). ი. აბულაძე (რედ.), *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები* (ტომი I). თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

სირაძე, რ. (1997). *„წმიდა ნინოს ცხოვრება“ და დასაწყისი ქართული აგიოგრაფიისა.* თბილისი.

Леон-Дюфур, К. (Ред.). (1998). *Словарь Библейского Богословия.* Киев-Москва: „Кайрос“.

BIBLICAL TOPOI, AS MARKERS, IN THE CONTEXT OF THE „BOOK" OF THE FIRST CHRISTIAN KING OF KARTLI

IRINA NATSVLISHVILI,
PhD in Philology, Researcher at
Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature of
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
ელ-ფოსტა: inatsvlishvili@yahoo.com
ORCID: 0009-0001-0967-1068

Biblical topoi carry special significance in the medieval literature. Deriving from their „repute", they allude to symbolic connections with universal spiritual, moral or eschatological paradigms. Due to this fact, the author's narration in the text, which depicts real events, acquires a somewhat dialogic nature with Biblical tradition. The event conceptualized in such a context creates a specific chronotope of the text, which unites it with the present and the future through re-generation of the past, and through its inclusion in the chronotope of cosmic significance, deepens the hermeneutic interpretation of the narrative. Deriving from this fact, authors often use Biblical topoi, as markers, for expressing cultural and national identities. Hence, this makes the reflection of historic trajectory, ideals or sacral mission of a nation, possible.

It should also be noted that the structural, stylistic and lexical outlook and clarity of Bibilical topoi, as well as their correspondence with the overall context, are significant markers for establishing the earliest and most authentic version of any medieval text among a variety of its editions, which in its turn, makes it possible to define the cultural-historical period of the creation of the texts that have survived in the form of manuscripts of later dates. In this resepect, we looked into the „Book" written by Mirian, the first Christened King of Kartli. The „Book" is included in the early editions of one of the most illustrious text-compendiums of Georgian culture and literary history „The Life of St. Nino". It narrates the story of spiritual confession of a man who partook Christ's Eucharist through defeating paganism.

Alongside the contemporary „Will", the King's „Book", deriving from the overall concept of the text, is based on the Christian imagery in conveying its main message. Accordingly, we encounter ample cases of topoi, that constitute the so-called „common places" with the Biblical texts and mental models.

„And it came to pass in those days that the Lord remembered this northern land, darkened with sin and filled with devil's iniquities, we were like the sheep to be slaughtered" (Conversion of Kartli, 1964: 157), – the Christened King's „Book" from the Shatberdi edition of „The Life of St. Nino", enters the consciousness of a reader through this phrase. It is not by chance that the text begins with the indication of period and time. The Bible also starts with such an indication: „In the beginning God created the heaven and the earth" (Genesis, 1.1). This beginning is an absolute starting point of historical time. Any event in the history of the mankind takes place in this historical period and acquires divine value, since it presents various stages of eternal God's intentions, God who is beyond transcendental, historical time, and gives special significance to each of this stage. *„To every thing there is a season, and a time to every purpose under the heaven",* – heralds Ecclesiastes (Ecclesiastes, 3.1). And since there is „a time to be born, and a time to die" (Ecclesiastes, 3.2), there comes a concrete stage in the life of Kartli during Mirian's reign, the stage of the fulfillment of God's divine prophesy, when 'the time of death", i.e. pagan past, has to be overcome and the time of spiritual birth of Georgians has to come.

It is noteworthy that in the context of Mirian's „Book", Kartli is named as „Northern country" only in the Shatberdi edition among the oldest editions of „The Life of St. Nino". Obviously, such naming is not conditioned geographically but is based on symbolic conceptualization and is connected with the Biblical topos of light and darkness, which in relation to the conversion of Kartli is more vividly presented

in the King's „Will" attached to the Shatberdi edition of the „Book" – Mirian addresses his heir: „Behold thus, our darkness has changed into light, and our death into life" (Conversion of Kartli, 1964: 162-163).

The „darkness and light", with which the King starts advising his son, is the main antinomy of the worldview that thoroughly transcends the entire Biblical story. A person's life is also conducted against the background of constant conflict between darkness and light, and the choice made between them conditions life and death. It is exactly the faith in Christ and communion with the light that changed darkness into light for the population of Kartli. It is followed by the antonymous pair with synonymous meaning in the Shatberdi edition of Mirian's „Will": „death-life" (the Chelishi edition offers a different pair: „*change our woe into joy forever*" (Conversion of Kartli, 1964: 162). As for the Sinai edition, it appears that the text is not fully conceptually comprehensible. It reads as follows: „*change our praise / honour into life*" (Aleksidze, 2007: 56)).

One more episode of Mirian's „Book" stands out for the multiplicity of antonymous pairs, in which the pagan outlook of Kartli is replaced by the indication to spiritual transfiguration of the country's inhabitants in the light of St. Nino's endeavours. A number of scholars have paid attention to this episode:

„And when the time came, and the blessed woman, the apostle of the son of God and the evangelist, St. Nino, appeared first as a captive, as a stranger and as a poor one, unaided, as the one who did not speak or hear, who has now become the queen for us, a stranger – mother, unaided – interceded, prayed for all, and who did not speak – and now a powerful preacher and aware of the hidden words of my heart" (Conversion of Kartli, 1964: 158).

It should be noted that the arrival of Nino in Kartli, as „an equal-to-apostles and good-news bearer / evangelist of the Son of God", is underscored only in Shatberdi edition. Besides, it is only in this edition that we come across the antonymous pair „stranger-mother". In Chelishi and Sinai editions the epithet „strange" is directly linked with following pair and is left without its symbolic antonym. In our opinion, the antonymous pair „stranger – mother" must have existed in the original text, since without it not only is the episode structure distorted, but literary imagery is blurred as well. In addition, as it is noted in scholarly literature, Nino's literary image is mostly associated with Mary Godmother in the text of „Conversion of Kartli". Mary is the Mother of Humanized Lord, and, consequently, makes the sacral salvation possible through giving birth to Christ. In this respect, St. Nino is also Godmother's equal-to-apostle in Kartli. As a bearer of Lord's true word in her heart, she imparts her faith to pagan Georgians and makes their spiritual redemption possible. One detail from the Gospel is also noteworthy. Being Crucified, „*When Jesus therefore saw his mother, and the disciple standing by, whom he loved, he saith unto his mother, Woman, behold thy son! Then saith he to the disciple, Behold thy mother! And from that hour that disciple took her unto his own home"* (John, 19: 26-27). Theological literature makes a comment on this episode: „Jesus appeals to Her for new Motherhood, which henceforth will become Her mission among God's people" (Dictionary of Biblical Theology, 1998: 547). We assume that likewise, St. Nino should be conceptualized as „Mother" for Georgians, who in Her turn, makes them as God's nation. R. Siradze connects Nino's „motherhood" with the fact that She resembles „the mother of the place" (Siradze, 1997: 106). In our opinion, one more detail might appear interesting: St. Nino is equal to apostles; she carries apostolic mission in Kartli. In St. Paul's epistles the activities and preaching of apostles are compared with motherly care towards children: *„Nor of men sought we glory, neither of you, nor yet of others, when we might have been burdensome, as the apostles of Christ. But we were gentle among you, even as a nurse cherisheth her children"* (1 Thessalonians 2: 6-7). Moreover, St. Paul, as an apostle, compares the conversion of others to the righteous religion with the hard labour of a mother giving birth to children: „*My little children, of whom I travail in birth again until Christ be formed in you*" (Galatians, 4: 19); i.e. according to St. Paul the Apostle, apostolic mission is based on motherly instincts. We assume that in this context, St'Nino's imagery can be perceived as that of the „Mother".

In the poetics of Mirian's „Book", a fascinating imagery of St. Nino's death attracts particular attention: „...and She besought her pure soul into the hands of her Creator … and all the people of the north were filled with sorrow, for the sun of righteousness had risen, and the truth had spread, and

the cloud covered holy Saint Nino" (Conversion of Kartli, 1964: 160-161). A cloud bears a symbolic significance in the Bible: it appears as a sign of Lord's presence, His external cover and glory in the Old Testament, and retains its importance in the New Testament. On the 40th day after the Resurrection, having conversed with His disciples, Jesus Christ ascended into clouds „And when he had spoken these things, while they beheld, he was taken up; and a cloud received him out of their sight (Acts 1:9). This image has become an archetype of eschatological expectation among believers. St. Paul Apostle writes to Thessalonians: „Then we which are alive and remain shall be caught up together with them in the clouds, to meet the Lord in the air: and so shall we ever be with the Lord" (1 Thessalonians, 4: 17). We hypothesize that based on Biblical sources, „the covering of St. Nino with clouds" in Mirian's „Book", should be conceptualized as her death, transposition from earthly life to Lord's spiritual paradise, and to eternal abide with God. It is noteworthy that the Chelish and Sinai editions of „The Life" present a different rendering of Mirian's interpretation of St. Nino's death; namely, „cloud" is used with the modifier „of winter" ("cloud of winter"), which might be pointing to the seasonal period of Saint's death, however, we believe that it would not have been used in the original text, since it would have distorted the logic of symbolic picture of St. Nino's Ascension, and would have dimmed the significance of „covering with cloud". Hence, it could be attributed to the editor-scribes of the later period.

We could cite a number of passages from Mirian's „Book" that present interest for our research, hhowever, their full representation goes beyond the scope of one article. Nevertheless, we cannot avoid analyzing the final episode of the text, where, in line with the Biblical imagery, the King vividly depicts the present benefits gained through overcoming the past and calls his son for spiritual vigilance to retain these benefits in future:

„Behold, our darkness has changed into light, and our death into life. Now, wherever you have found those idols in your land of Kartli, burn them with fire and give their ashes to those who mourn for them, and so tell your children, for I know that they (the idols) cannot be wiped out in the Caucasus. And you do like this: . Amen" (Conversion of Kartli, 1964: 162-163).

We have already discussed above the first phrase of the cited passage. Regarding the rest of the text, the approach to the „enticing/luring" idols attracts particular attention in the first place. In this respect, the Bible surely provides ample material, but the primary source of this part of King Mirian's text should be the episode from Exodus in which Moses, having returned from Mount Sinai, and carrying the Commandment Tablets, sees the idol molded by Hebrews – the Calf – burns it, „scatters/strews" it in the water and offers it as a drink to „the sons of Israel" (Exodus, 32: 20). It is interesting that neither Chelish nor Sinai editions have preserved this oldest episode. The text is rather blurred in the final part of the Sinai edition, which is apparently, the result of using the flawed original version. And the Chelish edition should be also deriving from the damaged original, since the episode of Mirian's demand for burning the idols is replaced by a longer, presumably later addition. However, the emotional-stylistic peculiarity of Mirian's address to his son in the Chelish edition, that distinguishes it from more formal languages of the corresponding passages in Shatberdi and Sinai editions ("but you will be like this"), brings it closer to the Biblical-epistolary discourse. We read the following passage in the Chelish edition: *„And you, my beloved son, be careful, as we have learned from our holy and blessed mother Nino, keep her commandments and beseech yourself to the pillar, to the glorious and honorable Cross, exalted in Heaven, and let your transpose to another world be in the faith of the Holy Trinity, peace be unto you!"* (Conversion of Kartli, 1964: 163). In spite of the fact that Mirian's „Book-Will" emphasizes the Georgian realia of Christianity, the preaching of the blessed mother-St. Nino, life-giving pillar, and many others, through its form and contents of the address remind us of the text of St. Paul's second epistle to Timothy: „But watch thou in all things, endure afflictions, do the work of an evangelist, make full proof of thy ministry (II Timothy, 4: 5).

It is noteworthy that Mirian gives such advice to his son before „turning to earth". Apostle Paul is also expecting the end of the earthly life and „transposition" while writing this epistle. He says: „*I have fought a good fight, I have finished my course, I have kept the faith:*

Henceforth there is laid up for me a crown of righteousness, which the Lord, the righteous judge, shall give me at that day: and not to me only, but unto all them also that love his appearing" (II Timothy, 4: 7-8).

Although Mirian does not talk so eagerly about this in his „Book-Will", whatever he talks about so humbly is exactly „the act of kindness", „the fulfillment of God's will", is the revelation of „burying" in the true faith. As a result of all this, like Paul Apostle, the first Christian King of Kartli expects his final day as the blessing from God and as counting him amongst the righteous ones.

The recent studies increasingly prove that „St. Nino's Life", included in the compendium of the „Conversion of Kartli" together with historical chronicles, should have been written in the fourth century. However, the text included in the manuscripts of the later period (10th-14th centuries), has been preserved in a somewhat damaged and altered form due to various factors. The final part of the text – Mirian's „Book", together with its contemporary „Will" – is the most important, and hence, the oldest part of the architectonics of „The Life" of Georgia's enlightener. Through the usage of Biblical topoi, as markers, and through lexical-stylistic features, not only does it point to the cultural-historical period of the creation of the text, but it also identifies its older, near-proto-editions among a variety of versions.

This type of approach to the study of the „Book" by the first Christened King of Kartli, which has not been focus of research till present, has revealed that the text has not preserved its original form in any manuscript. However, according to our observation, in Shatberdi edition it should derive from the more authentic or more approximate source, though in certain cases, later Chelishi edition may reveal more proximity to the original.

References:

Aleksidze, Z. (ed). (2007). „moktsevay kartlisay": akhladaghmochenili sinuri redaktsiebi. [*"Conversion of Kartli": Newly discovered editions of Mount Sinai*]. Tbilisi: Patriarchate of Georgia.

Conversion of Georgia. (1964). I. Abuladze (ed). moktsevay kartlisay. dzveli kartuli agiograpiuli literaturis dzeglebi (tomi I). [*Old Georgian Hagiographic Literary Works (Volume I*)]. Tbilisi: Publication of Georgian Academy of Sciences.

Siradze, R. (1997). „tsminda ninos tskhovreba" da dasatsqisi kartuli agiograpiisa. ["*Life of St. Nino" and the beginning of Georgian Hagiography*]. Tbilisi.

Léon-Dufour, X. (ed). (1998). Slovar' Biblejskogo Bogosloviya. [*Dictionary of Biblical Theology*]. Kiyv-Moscow: „Cairos".

ექსისტენციალისტური კონცეპტები – აბსურდი და თვითმკვლელობა – გურამ რჩეულიშვილის მოთხრობებში

ადა ნემსაძე
ფილოლოგიის დოქტორი,
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შოთა რუსთაველის სახელობის
ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: ada.nemsadze@tsu.ge
ORCID: 0009-0004-9911-256X

აბსტრაქტი: ევროპული მიმდინარეობებისთვის ჩაკეტილ საბჭოთა კულტურულ სივრცეში ექსისტენციალისტური ტენდენციები 70-იანი წლებიდან დასტურდება, თუმცა წანამძღვრები უფრო ადრიდან შეიმჩნევა გურამ რჩეულიშვილის პროზაში. სტატიაში გაანალიზებულია თვითმკვლელობა, როგორც აბსურდული ცხოვრებისაგან თავდაღწევის საშუალება, ორი მოთხრობის – **„მთებიდან ქალაქამდე“** და **„ბათარეკა ჭინჭარაული“** – მაგალითზე.

სალამურას მხატვრულ სახეში იკვეთება სამყაროსთან, მის მკაცრ კანონებთან მებრძოლი ადამიანი, რომელიც ცდილობს საკუთარი არსებისა და არსებობის დაცვას იმ დროსა და სივრცეში, სადაც იგი ბედნიერია. მაგრამ დაპირისპირებული სამყარო მის დამორჩილებას ცდილობს და ახერხებს კიდეც. ამ მოთხრობით გურამ რჩეულიშვილმა შექმნა მხატვრული სახე ირაციონალური, აბსურდული სამყაროს წინააღმდეგ ავჯანყებული ადამიანისა, რომელიც საბოლოოდ სიზიფედ იქცევა.

მზია ბათარეკას ასული მკაცრ სოციუმში ცხოვრობს, ამიტომ იქ თავის მშვენიერ სამყაროს ქმნის, სადაც დომინანტური თავისუფლება და რომანტიკულობაა. მისი აზრები მიწიერი, ყოველდღიური, ჩვეულებრივი ადამიანური ყოფისა და ტკივილისაგან შორსაა, მაგრამ ქალი უეცრად ეჯახება ცხოვრების სასტიკ რეალობას, რაც მას მის მიერ შექმნილ სამყაროს უმსხვრევს. ინდივიდი საბოლოოდ უუცხოვდება გარემოს, გრძნობს გადაულახავ წინააღმდეგობას საკუთარ სურვილებსა და შექმნილ გარემოებებს შორის, რაც საკმარისი მიზეზია თვითმკვლელობისთვის. გაუცხოებული სამყარო მხოლოდ ერთ გზას უტოვებს ინდივიდს და იგი თვითმკვლელობისკენ მიდის.

როგორც ალბერ კამიუ ამბობს, სამყარო ამ დროს ადამიანისთვის არც რაციონალურია და არც ირაციონალური, ის უბრალოდ უგუნურია. ექსისტენციალისტური ფილოსოფიის მიხედვით თვითმკვლელობა არის ხსნა ამ აბსურდული სამყაროსგან თავდასაღწევად. ასე აღიქმება ეს კონცეპტებიც გურამ რჩეულიშვილის განხილულ მოთხრობებში.

საკვანძო სიტყვები: ექსისტენციალიზმი; თვითმკვლელობა; აბსურდი; გურამ რჩეულიშვილი.

* * *

შესავალი. „ვერცერთი ხელოვანი ვერ იტანს რეალობას“, – ამბობდა ნიცშე. ის მართალია, მაგრამ ვერცერთი ხელოვანი ვერ იარსებებს რეალობის გარეშე. შემოქმედება ერთდროულად სამყაროს ერთიანობისა და მისი უარყოფის მოთხოვნაა. მაგრამ ის სამყაროს იმის გამო უარყოფს, რაც მას აკლია, და ზოგჯერ იმის გამოც, რასაც ეს სამყარო წარმოადგენს. აქ ამბოხი საშუალებას გვაძლევს, მას ისტორიისგან განყენებულად დავაკვირდეთ თავის წმინდა მდგომარეობაში, მის პირველყოფილ სირთულეში. ხელოვნებამ ამბოხის შინაარსის ბოლო ახსნა უნდა მოგვცეს“ (2019, გვ. 317), – წერს ალბერ კამიუ თავის ფილოსოფიურ ნაშრომში „ამბოხებული ადამიანი“ ამბოხისა და ხელოვნების ურთიერთმიმართების საკითხზე მსჯელობისას და ცოტა მოგვიანებით ამატებს: „ამბოხი მთავრდება ხელოვნებაში და მარადიულად გადადის ნამდვილ შემოქმედებაში“ (2019, გვ. 341).

მე-20 საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში თუ ვინმეს შემოჰყავს მეამბოხე პერსონაჟი, მათ შორის ერთ-ერთი პირველი გურამ რჩეულიშვილია. მისი გმირები ფიქრობენ, მსჯელობენ, საკუთარ ცხოვრებას აანალიზებენ, ყოფის წვრილმან პრობლემებზე დარდობენ, ცდილობენ შეცვლას, ადა-

მიანში მიძინებული გრძნობების გაღვიძებას, მოქმედებენ, უყვართ, რის გამოც უწევთ დაპირისპირება გაბატონებულ შეხედულებასა თუ ტენდენციებთან; მათი ამბოხი, მართალია, ფიზიკურად პასიური მდგომარეობიდან, ანუ ფიქრიდან, იწყება, მაგრამ ფიქრი თავისთავად გონების მოქმედების აქტიური ფაზაა, რომელიც მალე ლოგიკურად გადავა ფიზიკურ აქტიურობაში.

მეთოდოლოგია: პრობლემა გაანალიზებულია ექსისტენციალური ფილოსოფიის ჭრილში, რისთვისაც ვიყენებთ ფრანგული ექსისტენციალიზმის უმთავრესი ავტორების – ალბერ კამიუს, ჟან პოლ სარტრისა და დანიელი ფილოსოფოსის, სიორენ კირკეგორის – ნაშრომებს. კვლევისას მხატვრული ტექსტის ანალიზი შესრულებულია ჰერმენევტიკული და სემიოტიკური მეთოდოლოგიის გამოყენებით.

მსჯელობა: ექსისტენციალისტური ფილოსოფიის ჩამოყალიბება ევროპულ კულტურულ სივრცეში მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარს, 20-40-იან წლებს, უკავშირდება და მის პესიმისტურ ხასიათს დიდწილად განაპირობებს პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ გაბატონებული უიმედობისა და ნიჰილიზმის განცდა. მალე ეს მსოფლმხედველობა მხატვრულ ლიტერატურაშიც გადადის, რაც ლიტერატურული ექსისტენციალიზმის სახელითაა ცნობილი. ამ პერიოდში საბჭოთა კულტურული სივრცე უკვე ჩაკეტილია ევროპული მიმდინარეობებისთვის და აქ ხელოვნურად შექმნილი სახელოვნებო მეთოდი – სოციალისტური რეალიზმი ვითარდება. რაც შეეხება ექსისტენციალიზმს, მისი ტენდენციები ქართულ ლიტერატურაში საუკუნის მეორე ნახევრიდან, კერძოდ, 70-იანი წლებიდან დასტურდება, თუმცა წანამძღვრები, როგორც ხდება ხოლმე, უფრო ადრიდან შეიმჩნევა.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში ჯერ კიდევ სოციალისტური რეალიზმის პირობებში იქმნება გურამ რჩეულიშვილის მხატვრული პროზა. მის თავისებურებებსა და შემოტანილ ნოვაციებზე ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში უკვე საკმაოდ ბევრია დაწერილი, თუმცა მისი პროზის ექსისტენციალისტური ტენდენციები ანალიზის საგანი ჯერ არ გამხდარა. როგორც აღმოჩნდა, ამ მხრივ კვლევას საკმაოდ საინტერესო შედეგებამდე მივყავართ. ამჯერად გავაანალიზებთ აბსურდს და თვითმკვლელობას, როგორც აბსურდული ცხოვრებისაგან თავდაღწევის საშუალებას, მწერლის ორი მნიშვნელოვანი მოთხრობის – **„მთებიდან ქალაქამდე“** და **„ბათარეკა ჭინჭარაული“** – მაგალითზე.

სიორენ კირკეგორის ფილოსოფიის მთავარი მიმართულება არის სამყაროს უნდობლობისა და ტრაგიზმის გაცნობიერება, იგი აღსავსეა გაუსაძლისი ბოროტებით. ოპტიმისტი ადამიანები ღრმად ცდებიან, ცხოვრება არაა სიხარული. კირკეგორი თვლიდა, რომ ფილოსოფია ადამიანის პატარა პრობლემებისკენ უნდა მიბრუნდეს, უნდა დაეხმაროს მას, შეაცნობინოს საკუთარი „მე“. კამიუსთვის კი მთავარი ცხოვრების აბსურდულობის პრობლემაა, მის პესიმიზმს კვებავს ორი ფაქტორი: 1) ადამიანი უძლურია სიკვდილთან – სიკვდილი აზრს უკარგავს ყოფას, სიხარულს, წარმატებას; 2) იგი უძლურია ბუნებასთანაც – უმწეოა მილიონობით წლის ბუნებასთან შედარებით (Кузнецов, 1970, стр. 279).

უაღრესად საინტერესო კონოტაციური ველი აქვს 1956 წელს დაწერილ მოთხრობას **„მთებიდან ქალაქამდე“,** რომელშიც ცხენის, სალამურას, ტრაგიკული ცხოვრების ამბავია აღწერილი. ამ პერიოდის თხზულებათაგან იგი გამორჩეულია თავისი აქტიური, მებრძოლი პათოსით. რამდენიმეგვერდიანი მოთხრობა გმირის მთელ სიცოცხლეს მოიცავს, ტექსტის პირველადი ენობრივი ქსოვილის მიხედვით ეს გმირი ცხენია, თუმცა სიღრმეში მისი ამბით ადამიანის უმთავრეს ექსისტენციალურ პრობლემათა მთელი ჯაჭვია დამალული.

როგორც უკვე არაერთგზის აღვნიშნეთ, ექსისტენციალიზმისთვის მთავარი სამყაროს ცენტრში მდგომი ადამიანია, მისი არსებობის აზრის, სამყაროსა და ადამიანის, ადამიანისა და საზოგადოების ურთიერთობის პრობლემები. დაბადებით თავისუფალი სალამურა ადამიანთა ტყვეობაში ექცევა და აქედან იწყება მისი განსაცდელიც. სალამურაში ზუსტად იკვეთება სამყაროსთან, მის მკაცრ კანონებთან მორკინალი ადამიანი, რომელიც ცდილობს საკუთარი არსებისა და არსებობის დაცვას იმ დროსა და სივრცეში, სადაც იგი ბედნიერია. მაგრამ დაპირისპირებული სამყარო (ცხოვრება) მის დამორჩილებას ცდილობს და ახერხებს კიდეც. სალამურას უკანასკნელი გაბრძოლება

მხედრის გადმოგდება და დოღიდან გაქცევაა, რაც მას მშობლიურ წიაღში (მთებში) დაბრუნების გარანტი ჰგონია, მაგრამ მკაცრად ცდება – ხიდიდან ვარდება და ფეხებს სამუდამოდ იზიანებს.

მოთხრობაში კარგად ჩანს ის უიმედობა, რომელიც ექსისტენციალიზმის ათეისტურ ფრთას ახასიათებდა: დამსხვრეული სამყარო, მასთან გაწყვეტილი კავშირი და ამის გამო მარტო დარჩენილი ადამიანი, სევდა, შიში, მარტოობა, უიმედობა. ეს ყველაფერი ლინეიკაში შებმული ყოფილი სალამურას (აწ უკვე კოლას) აწმყოა. ალბერ კამიუმ ექსისტენციალისტურ ფილოსოფიაში შემოიტანა *აბსურდის* ცნება და ამ აბსურდისგან თავის დაღწევის ერთ-ერთ საშუალებად აღიარა ბუნტი, ეს თავისუფლებისაკენ მიმავალი გზაა და იგი ირაციონალური სამყაროსგან გათავისუფლებას გულისხმობს. სალამურას ცდა, ბრძოლა მთებიდან დოღამდე, არის ბუნტი: გაავებული და გაშმაგებული ცხენის მოსატეხად ადამიანები მას აშიმშილებენ, დაუძლურებულს უნაგირს ადგამენ და იმორჩილებენ. როგორც კი ცოტა ღონეს მოიკრებს, იგი კვლავ ცდილობს გაქცევას ანუ მიისწრაფვის თავისუფლებისაკენ, მაგრამ ვერ ახერხებს, ბოლო საბედისწერო გაბრძოლება კი ბუნტის დასასრულია:

„ერთი წლის გახედნილ ულაყს უზომოდ მოუნდა ტრამალში ნავარდი. კიდევ უფრო სწრაფად მოუნდა ჭენება და მთლიანად დაკარგა შეგრძნება. უცებ მოსხლეტით გადახტა გვერდზე, ხალხს თავზე გადაევლო და გაუჩინარდა.

თავგაჩეხილი მხედარი მოედანზე დარჩა.

ქუჩაში გავარდნილმა მისკენ მომავალი მანქანა დაინახა: შეეშინდა, დაფრთხა;

დაუფიქრებლად გადაეშვა დაბალი ხიდიდან“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 69).

ტრაგიკულად დასრულდა კონფლიქტი სამყაროსთან. მოთხრობის ფინალში ჩვენ ვხედავთ დაუძლურებულ და ბედთან შეგუებულ სალამურას. კამიუსთვის ადამიანი სიზიფეა, რომელიც ერთგულად ასრულებს თავის მოვალეობას, ლინეიკაში შებმული კოლაც ზუსტად ასეთი სიზიფეა:

„მელინეიკე იჯდა და ყალიონს აბოლებდა. კოლად შერქმეული სალამურა კი იდგა ფერდებშეცვენილი, დასუსტებული.

მხოლოდ თვალები ჰქონდა ძველებურად მოწყენილი და წყლიანი“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 70).

ზოგადად, ამ მოთხრობით გურამ რჩეულიშვილმა შექმნა მხატვრული სახე ირაციონალური, აბსურდული სამყაროს წინააღმდეგ აჯანყებული ადამიანისა, რომელსაც არაფერი გამოსდის და საბოლოოდ სიზიფედ იქცევა.

ალბერ კამიუს მიაჩნია, რომ გამოსავალი აბსურდული სიტუაციიდან ხშირად არის თვითმკვლელობა. იგი ტრაგიკული და მტანჯველი ცხოვრების დასასრულია, ერთგვარი შვებაა. „თვითმკვლელობას ყოველთვის მხოლოდ სოციალურ ფენომენად მიიჩნევდნენ. აქ კი პირიქით, თავიდან საკითხი დამოუკიდებელ აზროვნებასა და თვითმკვლელობას შორის მიმართებაზე დგას. მსგავსი გადაწყვეტილება გულის სიღრმეში მწიფდება, დიდი ნაწარმოების მსგავსად. ეს თავად ადამიანმაც არ იცის. იგი ერთ მშვენიერ საღამოსაც გაისვრის ან თავს დაიხრჩობს“ (2013, გვ. 13). სამყარო ადამიანს ცხოვრების სხვადასხვა საფეხურზე, შესაძლოა, სხვადასხვა სახით წარმოუდგეს. მაგრამ როგორც კი მასში ილუზიები და იმედები ქრება, როგორც კი სამყარო საზრისისაგან იცლება, ადამიანი იქ საკუთარ ადგილს ვეღარ ხედავს და ეს განხეთქილებაა სწორედ აბსურდის საწყისი, – მიაჩნია ალბერ კამიუს.

მზია ბათარეკას ასულს (მოთხრობიდან **„ბათარეკა ჭინჭარაული“, 1959**) იმ მკაცრ სოციუმში, სადაც იგი ცხოვრობს, თავისი გამორჩეული, განსაკუთრებული, მშვენიერი სამყარო აქვს შექმნილი. ეს არცაა გასაკვირი – მზია 13 წლისაა და მის თვალწინ მხოლოდ ზმანებად იშლება რეალობა, უფრო სწორად, რეალობა კი არ იშლება, არამედ ის, რასაც მზიას ფანტაზია ძერწავს. რა სამყაროა ეს? მივმართოთ ტექსტს: დილიდან შუადღემდე უსარკოდ თითებით ივარცხნის თმებს, მისი სახე გაბრწყინებულ თვალებადაა ქცეული, სხეული გრძნობს, რომ იგი უნაკლოა, მის გარშემო ყველაფერი შეყვარებულია, უხმარი ხმლებით იბრძვიან მისი გულისთვის რაინდები – „ათას სიყვარულს ჰპირდება მათ ქალის გული“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 294). მზიას პიროვნება აიგნორებს ცხოვრების გარკვეულ სფეროებს, მიუხედავად იმისა, რომ ასაკის გამო მათზე ცხადი და მკაფიო წარმოდგენა ჯერ არ აქვს, თითქოს ინტუიტურად გრძნობს, რომ ისინი მის წარმოსახულ სამყაროს ეწინააღმდეგებიან. ამიტომაც მას უყვარს თავისი ორი სახელი – ყველაზე მეტად ხევსურული მზია (რაც სილამაზესთან, მშვენიერებათან, რომანტიკულ განცდებთან ასოცირდება) და ქართული თამარი (აქ

კი გადამწყვეტ მნიშვნელობას გენეტიკური კოდი ასრულებს). „დანარჩენი ორი, სანდუა და ბუბა, ეჯავრება, ისინი პატარას მომავალ ქმრიან ჯაფაზე უყვებიან ქვეშეცნეულად“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 294). ეს უკვე მიგვანიშნებს იმაზე, რომ მზიას სამყაროში დომინანტური თავისუფლება და რომანტიკულობაა, მხოლოდ ისინი ფასობს; ამავდროულად, მისი აზრები მიწიერი, ყოველდღიური, ჩვეულებრივი ადამიანური ყოფისა და ტკივილისაგან შორსაა: არ შეუძლია თესვა, მკა, ცომის მოზელა, დაგვა. არამარტო აწმყოში (ჩვეულებრივ, მისი ასაკის, 13 წლის, ხევსური გოგოსთვის ეს ყველაფერი უკვე ცხოვრების ნაწილია), მზია საკუთარ მომავალშიც კი მათ ვერ ხედავს. „ზის ქურქში გამოხვეული ეს უცნაური არისტოკრატი ქალი, რომელიც ბუნებამ აქ, შატილში, გააჩინა და ელის“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 294).

მზიას ხასიათის გასახსნელად და მომავალი ტრაგედიის საანალიზოდ საინტერესოა ლეგენდა, „რომლის მოყოლითაც ის იძინებს, რომელიც ესიზმრება დაძინებულს და არც ესიზმრება“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 295). „არც ესიზმრება“ კიდევ ერთი მინიშნებაა იმაზე, რომ ეს მხოლოდ წარმოსახვა კი არა, რეალობაცაა მზიას სამყაროსი. ამ ლეგენდაში მთავარი პერსონაჟი ჯიხვებზე მონადირე ვაჟია, რომელმაც ოჩოპინტრე გაანაწყენა. გარკვეული ხნის შემდეგ ნადირობის ღმერთი პატიობს მას, ხედავს რა, რომ ვაჟს მეტი არაფერი შეუძლია, და კვლავ რთავს ნადირობის ნებას, მაგრამ ერთი პირობით: ხარირემს არ უნდა ესროლოს. ვაჟი პირობას არღვევს, რისთვისაც ისჯება სამუდამოდ – ნადირობის უნარს კარგავს. შეიძლება ვთქვათ, რომ ეს ლეგენდა ერთგვარად წინასწარმეტყველურია მოთხრობაში. ვაჟი მეამბოხეა, წესების დამრღვევი, ბუნებით თავისუფალი, თავნება და სურვილის ასასრულებლად ყველაფერზე წამსვლელი. მის ამ თვისებებზე პედალირება ააშკარავებს მზიას ხასიათსაც და მიგვანიშნებს, რომ ისიც ადამიანთა ამ ტიპს ეკუთვნის, რაც მალევე ცხადდება კიდეც.

ექსისტენციალისტურმა ფილოსოფიამ ერთ-ერთ უმთავრეს პოსტულატად აღიარა თვითმკვლელობა და მას რამდენიმე სხვადასხვა მიზეზი და ახსნა მოუძებნა. გადაიტანა რა სოციალური სფეროდან აზროვნების სფეროში, მიანიჭა მას განსაკუთრებული დატვირთვა და ინდივიდუალისტური ხასიათი. ადამიანის ტვინში მომწიფებულ ამ გადაწყვეტილებას უეცრად გაჩენილი მძაფრი განხეთქილება იწვევს. „ჩვენდამი სამყაროს უცვლელი მტრული დამოკიდებულება ათასწლეულებს ითვლის. სულ ერთ წამში ის ჩვენთვის გაუგებარი ხდება, რადგან საუკუნეების მანძილზე ჩვენთვის ნაცნობი მხოლოდ ის ფიგურები და სურათები იყო, რომლებიც მანამდე ჩვენვე ჩავდეთ მასში, ახლა კი ძალებმა გვიღალატა და ვეღარ ვაგრძელებთ ამ ფარსს. სამყარო ხელიდან გვისხლტება, რადგან ხდება ისეთი, როგორიც არის. ეს ჩვეულებისამებრ შენიღბული დეკორაციები რეალურ სახეს იბრუნებს“ (კამიუ, 2013, გვ. 27-28).

მზიას გონებისა და ფანტაზიის შედეგად შექმნილი დეკორაციები წამიერად ინგრევა მამის მიერ გაწვნილი სილის შედეგად. მისთვის უეცრად ხდება ნათელი, რომ ის მშვენიერი სამყარო, რომელშიც თითქმის ყველაფერი: ტინის კედლებიც, ძველი სკივრიც, ქვის კიბის საფეხურებიც, იებიც, ქედებიც – მასზეა შეყვარებული, მისი წარმოსახვის ნაყოფია და სინამდვილეში არ არსებობს. ესაა უაღრესი სასოწარკვეთილების განცდა, აქამდე არსებული სამყაროს ნგრევა, იმის შეგრძნება, რომ რეალური სწორედ ისაა, რასაც „სანდუა და ბუბა“ ჰქვია და რასაც მზია აქამდე იგნორირებას უკეთებდა. „აბსურდის გრძნობას ნებისმიერი ადამიანი ნებისმიერ მოსახვევში შეიძლება შეეჩეხოს“ (2013, გვ. 22-23), – წერს ალბერ კამიუ. მზიას ცხოვრებაშიც ზუსტად ეს დრო დგება, როცა ინდივიდი საბოლოოდ უუცხოვდება გარემოს, გრძნობს გადაულახავ წინააღმდეგობას საკუთარ სურვილებსა და შექმნილ გარემოებებს შორის. „გაუცხოება ადამიანის მდგომარეობაა, როცა მისი ძირითადი მოქმედება საკუთარი სიცოცხლისა და ბედნიერების წინააღმდეგაა მიმართული“, – აღნიშნავს ზურაბ კაკაბაძე (კაკაბაძე, 2011). თვითმკვლელობისთვის მიზეზი მაშინვე ჩნდება და იგი სრულიად საკმარისია. როგორც ექსისტენციალისტები ამბობენ, „ეს იმის აღიარებაა, რომ სიცოცხლისგან გაბეზრებული ხარ და მისი არაფერი გაგეგება. […] ეს მხოლოდ იმის აღიარებაა, რომ „არ ღირს სიცოცხლე“ (კამიუ, 2013, გვ. 14). ეს ილუზიებისაგან დაცლილი სამყაროა, რომელშიც ადამიანი თავს უცხოდ გრძნობს. პროცესი შეუქცევადია. გაუცხოებული სამყარო მხოლოდ ერთ გზას გიტოვებს და იგი თვითმკვლელობისკენ მიდის. „ჭერხოს შუაში გამქრალი შუაცეცხლის ჯაჭვზე ჩამოეხრჩო მზია ბათარეკას ასულს თავი“ (რჩეულიშვილი, 2016, გვ. 297).

აბსურდზე საუბრისას ალბერ კამიუ ამ პროცესის ფორმირებაში სამყაროს როლსაც განსაზღვრავს. სამყარო ამ დროს ადამიანისთვის არც რაციონალურია და არც ირაციონალური, ის უბრალოდ უგუნურია. თავად ირაციონალურის თემა კი ექსისტენციალისტებისათვის უკავშირდება საკუთარ თავთან კონფლიქტში მყოფ გონებას, რომელიც თავისი თავის უარყოფით თავისუფლდება (2013, გვ. 79).

დასკვნა: ამრიგად, კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ გურამ რჩეულიშვილის მოთხრობებში აშკარაა ექსისტენციალისტური ნაკადი. შედარებით ადრეულ ტექსტებში პერსონაჟი ჯერ კიდევ არაა აქტიური და იგი პროტესტის პასიურ ფორმებს მიმართავს, სწორედ აქ ჩნდება სიზიფეს მოდელი, რომლის მხატვრული განხორციელებაა მოთხრობა „მთებიდან ქალაქამდე“.

გურამ რჩეულიშვილთან მნიშვნელოვანია მეორე ექსისტენციალური კონცეპტიც – თვითმკვლელობა (და ზოგადად სიკვდილი), როგორც ხსნა, ამ უგუნური, აბსურდული სამყაროსგან თავის დაღწევის საშუალება და ტანჯვის დასასრული. თვითმკვლელობა სამყაროსთან ჩაშლილი კომუნიკაციის ლიგიკური ფინალია. სწორედ ასე აღიქმება ეს კონცეპტი გურამ რჩეულიშვილის ერთ-ერთ საუკეთესო მოთხრობაში „ბათარეკა ჭინჭარაული“.

ბიბლიოგრაფია:

კაკაბაძე, ზ. (2011 წლის 5 ივლისი). *„ექსისტენციური კრიზისის“ პრობლემა და ედმუნდ ჰუსერლის ტრანსცენდენტალური ფენომენოლოგია.* მოპოვებული ელექტრონული ჟურნალი „ბურუსი“: https://burusi.wordpress.com/2011/07/05/kakabadze-3/-დან

კამიუ, ა. (2013). *სიზიფის მითი.* თბილისი: აგორა.

კამიუ, ა. (2019). *ამბოხებული ადამიანი.* თბილისი: აგორა.

რჩეულიშვილი, გ. (2016). *მოთხრობები.* თბილისი: ქარჩხაძის გამომცემლობა.

Кузнецов, В. (1970). *Французская Буржуазная Философия XX века.* Москва: Мысль.

References:

k’ak’abadze, z. (2011 ts’lis 5 ivlisi). „eksist’entsiuri k’rizisis“ p’roblema da edmund huserlis t’ranstsendent’aluri penomenologia. mop’ovebuli elekt’ronuli zhurnali „burusi“: https://burusi.wordpress.com/2011/07/05/kakabadze-3/-dan

k’amiu, a. (2013). sizipis miti. tbilisi: agora.

k’amiu, a. (2019). ambokhebuli adamiani. tbilisi: agora.

rcheulishvili, g. (2016). motkhrobebi. tbilisi: karchkhadzis gamomtsemloba.

Кузнецов, В. Н. (1970). Французская Буржуазная Философия XX века. Москва: Мысль.

EXISTENTIAL CONCEPTS – ABSURD AND SUICIDE – IN GURAM RCHEULISHVILI'S STORIES

ADA NEMSADZE
PhD in Philology,
Senior Scientific Member at the Shota Rustaveli Institute of
Georgian Literature, Tbilisi State University
E-Mail: ada.nemsadze@tsu.ge
ORCID: 0009-0004-9911-256X

Abstract: In European literature, the existential tendencies of the closed soviet cultural space started to emerge in the 1970s, although certain earlier precursors had been noticeable in Guram Rcheulishvili's prose. The article analyses suicide as an escape from an absurd way of life on the examples of two stories – **„From the mountains to the city"** and **„Batareka Tchintcharauli"**.

The literary image of Salamura (*the Piper*) vividly reflects a person fighting against the world and against its harsh laws. This person tries to protect himself and his existence in the time and space, in which he feels happy. But the confronting world tries to subdue him and manages to do so. Through this story, Guram Rcheulishvili creates a literary image of a person, rebelling against the irrational, absurd world, who finally turns into Sisyphus.

Mzia Batareka's daughter lives in the harsh social surroundings. For that reason, she creates her own beautiful world, where freedom and romanticism dominate. Her thoughts are far away from the worldly, mundane human existence and pain. However, she suddenly encounters the stark reality of life, that destroys her imaginary world. She eventually becomes estranged to the surroundings, and feels insurmountable obstacle between her desires and the created circumstances. These factors are sufficient reasons for committing suicide. The estranged world leaves only one way out and leads her to the act of suicide.

As Albert Camus puts it, in such a case, the world is neither rational nor irrational. It is merely senseless. According to existential philosophy, suicide is the way of escape from this absurd world. This is how this concept is perceived in the discussed stories by Guram Rcheulishvili.

Keywords: existentialism; suicide; absurdity; Guram Rcheulishvili.

* * *

Introduction. „'No artist tolerates reality', – Nietzsche used to say. He is right. However, not a single artist will be able to exist without a reality. Creativity is the simultaneous requirement of the unity of the world and its denial. But the artist denies the world for the reason of whatever he lacks, and sometimes, for whatever this world represents. This rebellion enables us to observe it externally, without historical context, in its sacred state, in its primeval complexity. „Art should provide us with the ultimate explanation of the essence of rebellion" (2019, p. 317), – Albert Camus wrote in his philosophical work „The Rebel" when discussing the inter-relation between rebellion and art. And later he adds: „Rebellion ends in art and transfers into real creativity eternally" (2019, p. 341).

If anyone introduces a rebellious character into the Georgian literature of the 20th century, Guram Rcheulishvili is the first one among others. His character figures think, discuss, analyze their lives, worry about petty problems of existence, try to change, to awaken dormant feelings in a human, act, love, for which they have to confront dominant views or tendencies. Although their rebellion starts from physically passive condition, i.e. from thinking process, it logically transposes into physical activity, since thinking itself is an active phase of mental functioning.

Methodology: The problem is analyzed through the prism of the philosophy of existensialism that makes reference to the works of the major authors of French existentialism – Albert Camus, Jean-Paul

Sartre, and of Danish philosopher, Søren Kierkegaard. The research implements hermeneutical and semiotic methods of text analysis.

Discussion: The formation of existential philosophy in European cultural space is connected with the 20s and 40s of the 20th century. And its pessimistic nature was mostly conditioned by the feelings of hopeless despair and nihilism widely-spread after the World War I. Soon this worldview was transferred to fiction and became known as literary existentialism. In that period, the soviet cultural space was already closed to European tendencies. Instead, an artificially created artistic method was developed, known as socialist realism. Regarding existentialism, its tendencies appeared in Georgian literature from the second half of the 20th century, namely, from the 1970s, although, as it usually happens, certain precursors had already been detected earlier.

Certain individual features of Guram Rcheulishvili's fiction have already been investigated in Georgian literary scholarship, although existential tendencies in his stories have not been analyzed yet. The present paper will analyze suicide as a means of escaping absurd existence, on the examples of two of the author's important stories – **„From the mountains to the city"** and **"Batareka Tchintcharauli".**

The main tendency of Søren Kierkegaard's philosophy is the perception of distrust towards the world and tragic disposition. It is filled with unbearable evil. Optimist humans are deeply mistaken; the life is not joy. Kierkegaard believed that philosophy should turn to petty problems of a human, should help him, and should enable him to comprehend one's own „self". As for Camus, the problem of life's absurdity is the key point. Two factors feed his pessimism: 1) a human is powerless against death, which deprives existence, joy and success of their meanings; 2) a human is likewise helpless against the nature (Kuznetsov, 1970, стр. 279).

A story **„From the mountains to the city"**, written in 1956, has an extremely interesting connotative frame. The literary work narrates the story of a tragic life of a horse, of Salamura (a Piper). The story stands out for its active fighting pathos. An entire chain of major existential problems of a human is hidden behind Salamura's story in the depth of the text.

As already mentioned manifold, the key points for existentialism are a human standing in the center of the universe, the essense of his existence, and the problems of the relations between the universe and a human, and between a human and society. Being born free, Salamura is captured by humans, and the troubles start from that point. Salamura precisely reflects a person, fighting against the world and against its harsh laws, who tries to protect himself and his existence in the time and space, in which he feels happy. But the confronting world (life) tries to subdue him and manages to do so. The final struggle of Salamura is the process of dismounting a rider and running away from the horse-race, which he perceives as a guarantee of return to his native surroundings (mountains). But he is deeply mistaken – he falls from the bridge and injures his legs forever.

The story vividly reflects the desperation that was characteristic of atheist subdivision of existentialism: shattered universe, the ties broken with it and hence, a human left alone; sadness, fright, solitude, desperation. All this is the present life of Salamura, who has been tied into a long carriage. Albert Camus introduced the concept of *absurdity* into existential philosophy and recognized riot as one of the ways to escape from this absurdity. This is the way leading to freedom and it implies freeing oneself from the confines of the irrational world. The entire attempt by Salamura, the fight from the mountains to the race, is a riot: the people put him to hunger to subdue pelting and frenetic creature. They put bridle on the weakened horse and subdue him. As soon as he re-gains some strength, he again tries to escape, he strives towards freedom, but he fails. The final fatal struggle is the end of the riot:

„A one-year tamed stallion immensely desired to gallop in the grassland. He desired to thrust away into open fields even more, and entirely lost the senses. Suddenly, he jumped aside, high above people and disappeared.

A rider, with an injured head, stayed in the square. Galloping in the street, he saw a car driving towards him: he got frightened, shocked; and jumped from the low bridge without a moment's hesitation or thinking" (Rcheulishvili, 2016, p. 69).

The conflict with the world ended tragically. At the end of the story, we see Salamura, feeble and obedient to fate. For Camus, a human is Sisyphus, who loyally carries out his duties. Salamura, tied into a long carriage, is exactly such Sisyphus:

„Carriage-driver was sitting and smoking a pipe. But Salamura was standing lean, feeble, and bony. Only his eyes were melancholic and tearful, as usual" (Rcheulishvili, 2016, p. 70).

Through this story, Guram Rcheulishvili created a literary image of a person, rebelling against the irrational, absurd world, who fails in all his attempts and finally turns into Sisyphus.

Albert Camus thinks that the way out of the absurd situation is often suicide. It is the end of tragic and torturing life, and is a kind of relaxation from this torture. „Suicide was always considered only as a social phenomenon. But here, on the contrary, the initial issue is the relation between independent thinking and suicide. Such a decision gradually comes to fruition deep in heart, like a great literary work. Even a human himself does not know about it. One fine evening he shoots or drowns himself" (2013, p. 13). The world might present itself to a person in different forms at different stages of his life. But as soon as the illusions and hopes disappear in him, as soon as the world loses sense, a human cannot find his place there and this breakup is the beginning of absurdity, – this is what Albert Camus believes.

Mzia Batareka's daughter (in the story **Batareka Tchintcharauli, 1959**), who lives in the harsh social surroundings, creates her own distinct, beautiful world. And this is not surprising at all – Mzia is 13 years old and her imaginary reality unfolds in front of her eyes like a dream that is formed by Mzia's fantasy. What kind of world is this? Let us turn to the text: she combs her hair with her fingers from morning till afternoon without looking into the mirror. Her eyes are shining in the face. The body feels that it is impeccable. Everything around it is in love. Knights fight with swords for her sake (Rcheulishvili, 2016, p. 294).

Mzia's personality ignores certain spheres of life, although she has no clear idea about them due to her young age. She feels intuitively that they go against her imaginary world. Like any woman from Khevsureti, she also has several names, out of which the Khevsurian name Mzia (associated with beauty, delight and romantic emotions) and Georgian name Tamari (here genetic code bears importance) are her favorites. „She hates other two names, Sandua and Buba, which subconsciously tell her about the future hard life and labor with her husband" (Rcheulishvili, 2016, p. 294). This fact already indicates that freedom and romanticism are domineering feelings in Mzia's world. She values only those emotions. At the same time, her thoughts are far away from the worldly, mundane human existence and pain. She cannot sow, harvest, knead dough, or sweep. Not only does she not see doing all these tasks in the present (for these activities are part of the life of a 13-year-old girl in Khevsureti), but she cannot imagine doing these tasks in her future as well. „Thus sits this strange aristocratic woman, wrapped in fur coat, who, by nature's decision, was born here, in Shatili, and waits" (Rcheulishvili, 2016, p. 294).

To unfold Mzia's character and analyze looming tragedy, it is interesting to refer to the legend, „with the help of which Mzia goes to sleep, and which she sees in her dreams, and does not see at t he same time" (Rcheulishvili, 2016, p. 295). „And does not dream" – is one more indication that this fact is not only a dream, but it is also a reality in Mzia's world. The main character in this legend is a youth hunting an ibex, a lad who has hurt the feelings of a forest gnome. After a while, the goddess of hunting forgives him, as she sees that he cannot do anything else and allows him to hunt, but on one condition: he must not shoot a stag. The young lad makes a promise, but for this reason he is punished forever – he loses the skill of hunting. We can assume that this legend is a kind of prophecy in this story. The lad is a rebel, the one who violates rules, free by nature, willful and the one who does anything to fulfil one's desires. Underscoring these features of the lad uncovers Mzia's character as well and points to the fact that she also belongs to such type of people, that is to be revealed in a short while.

Existential philosophy recognized suicide as one of the major postulates and provided several different reasons and explanations for this action. It transposed suicide from social sphere to mental sphere, gave it special significance and individualistic nature. This gradually ripened decision in a human's brain is caused by a sudden sharp discord. „An unchanged hostile attitude of the world towards us has been apparent for millennia. In a matter of seconds, it becomes unfathomable for us, because only

those figures and pictures were familiar to us that we ourselves had instilled in it. And now these forces have betrayed us and we can no longer continue this charade. The world slips through our hands, as it becomes the way it is in reality. These habitually disguised decorations reveal their real faces" (Camus, 2013, pp. 27-28).

The decorations created by Mzia's mind and fantasy are ruined in a matter of seconds as a result of the slap given by her father. She suddenly realizes that the wonderful world, where everything is in love with her – red ochre walls, old chest, stone staircase, violets, mountain ridge – has suddenly turned into the fruit of her imagination and does not exist in reality. This is the feeling of utter desperation, the destruction of the existent world, the feeling that the reality is whatever is called „Sandua and Buba" and whatever Mzia has ignored before. „A person might come across the feeling of absurdity in any corner of the street" (2013, pp. 22-23), – Camus writes. Exactly this period comes into Mzia's life, when an individual eventually becomes estranged to the surroundings, and feels insurmountable obstacle between her desires and the created circumstances. „Estrangement is the condition of a person, when his main action is directed against his own life and happiness", – Zurab Kakabadze remarks (Kakabadze, 2011). The reason for suicide appears immediately and it is quite sufficient for accomplishing the intention. As existentialists note, „It is an acknowledgment that you are fed up with life and you do not understand it at all. […] It is the mere recognition that „it is not worth living any longer" (Camus, 2013, p. 14). It is the world devoid of illusions, where a human feels estranged. The process is irreversible. The estranged world leaves only one way out and leads to the act of committing suicide. „Mzia, Batareka's daughter, had hanged herself on the chains of extinguished fire in the middle of the upper story of house" (Rcheulishvili, 2016, p. 297).

While discussing the concept of absurdity, Albert Camus also defines the role of the world in the formation of this process. In this case, the world is neither rational nor irrational for a human. It is merely senseless. For existentialists, the theme of irrationality itself is connected with the mind that is in conflict with itself, which frees itself by denying one's self (2013, p. 79).

Conclusion: Therefore, the study has revealed that existential tendency is vivid in Guram Rcheulishvili's stories. In relatively earlier texts, a character is not yet active and he resorts to passive forms of protest. Sisyphus' model appears exactly at this point, which is realized in fiction in the story „From the mountains to the city".

In Guram Rcheulishvili's literary works, another existential concept is also significant – it is suicide (and generally, death), a relief, an escape from this senseless, absurd world and the end of torture. Suicide is the logical finale of the failed communication with the world. This is how this concept is perceived in one of the best stories by Guram Rcheulishvili „Batareka Tchintcharauli".

Bibliography:

Camus, A. (2013). *The Myth of Sisyphus.* Tbilisi: Agora.

Camus, A. (2019). *The Rebel* . Tbilisi: Agora.

Kakabadze, Z. (2011/5/07). *The Problem of „Existential Crisis" and Transcendental Phenomenology of Edmund Husserl.* Electronic journal „Burusi": https://burusi.wordpress.com/2011/07/05/kakabadze-3/

Kuznetsov, V. (1970). *20th century French bourgeois philosophy.* Moscov: Misl.

Rcheulishvili, G. (2016). *Stories.* Tbilisi: Karchkhadze Publishing House.

ინტერკულტურული სივრცის ანალიზი XX საუკუნის ბოლო ათწლეულის ქართულ ლირიკაში

ქეთევან სამადაშვილი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი;
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გრიგოლ წერეთლის სახელობის ბიბლიოთეკა
ელ-ფოსტა: Ketevan.samadashvili@tsu.ge
ORCID: 0009-0001-3061-4949

აბსტრაქტი: მხატვრული ტექსტი გლობალური პროცესების სარკეა: ასახავს მსოფლიოში მიმდინარე მიგრაციას, ტრანსნაციონალიზმსა და კულტურათაშორის გაცვლით ურთიერთობებს, მონაწილეობას იღებს ახალი თემების წარმოჩენასა და ჩამოყალიბებაში.

XX საუკუნის შუა წლებში აღმოცენებული პოსტმოდერნიზმი არის რთული და მრავალშრიანი კულტურული, ფილოსოფიური და მხატვრული ფენომენი. იგი ხასიათდება უნივერსალური ჭეშმარიტებისა და იდეების შესახებ სკეპტიკური დამოკიდებულებით, აქცენტირდება სუბიექტივიზმზე, მხატვრული სტილის თამაშსა და ფორმებზე. პოსტმოდერნიზმმა რადიკალური გავლენა მოახდინა ტექსტის ჟანრისა და სტრუქტურის ტრადიციულ წარმოდგენებზე ენის, აზრისა და სუბიექტივიზმის ბუნების ცვლილების პარალელურად.

ლირიკა სინამდვილის, ადამიანის ყოფა-ცხოვრებისა და სულიერი მდგომარეობის გამომხატველია. იგი განცდების განზოგადებას ემსახურება. ავტორის ემოციური განწყობილების ზოგადსაკაცობრიო სათქმელად გადაქცევა ლირიკული ლექსის მთავარი დანიშნულებაა. მისი საშუალებით პოეტური ხილვები მხატვრულ ტექსტებად გარდაიქმნება, ემპირიული მოცემულობა კი განცდების გამოვლინების დამხმარე საშუალებაა.

XX საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულის ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტებითა და ეკონომიკური გამოწვევებით წარმოქმნილმა სირთულეებმა საქართველოში პირდაპირი ასახვა პოვა ახალი პოეტური თაობის აზროვნების რაკურსზე. „ომისშემდგომ“, „პოსტსაბჭოთა“, არაიშვიათად კი „დაკარგულ“, „გაბზარულ“ ან „გატეხილ“ თაობად მოიხსენიებენ ასპარეზზე 90-იანებში გამოსულ ლიტერატორებს. (იმნაიშვილი, 2010) მათ ნაწარმოებებში აქტუალურობა შეიძინა ქართულ რეალობასთან შეჯერებულმა პოსტმოდერნისტულმა ტენდენციებმა და სოციოკულტურულმა პრობლემატიკამ.

90-იანელთა ოთხი წარმომადგენლის – ნათია გიორგაძის, ზაზა თვარაძის, ანდრო ბუაჩიძისა და რატი ამაღლობელის ლირიკული ლექსების განხილვა XX საუკუნის ბოლო ათწლეულის ინტერკულტურული სივრცის ანალიზის ნოყიერ ნიადაგს ქმნის.

კვლევის ძირითადმა შედეგებმა ცხადყო, რომ, როგორც თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობის მანძილზე, ისე XX საუკუნის მიწურულსაც, ქართული ლიტერატურა ფეხს უწყობდა მსოფლიოში მიმდინარე სიახლეებს. საკვლევ პერიოდში მასზე ძლიერ გავლენას ახდენს პოსტმოდერნიზმი – ციტატებით თამაში, ალუზია, სუბიექტივიზმი, ტექსტთაშორისი აბსტრაქცია და სხვ. „პოსტსაბჭოთა“ თაობის ლირიკული ნაწარმოებების თვალსაჩინო მახასიათებლებია.

საკვანძო სიტყვები: „პოსტსაბჭოთა“ თაობა; ლირიკული ლექსი; ინტერკულტურული ურთიერთობა.

* * *

შესავალი: სიტყვის მეშვეობით ლიტერატურული ნაწარმოები სახეობრივი წარმოსახვის საშუალებას იძლევა. იგი მოიაზრებს გადმოცემის ხერხების ინდივიდუალიზმსაც. პოეზია ხელოვნების სრულ მთლიანობად, ლირიკა კი პოეზიის პოეზიად მიიჩნევა (ბერიძე, 1966).

საანალიზო საკითხის მიზანია საბჭოთა ცენზურისგან თავდახსნილი ლიტერატურის, XX საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულის ქართული ლირიკის ინტერკულტურული სივრცის ანალიზი.

90-იანელთა პოეტური შემოქმედების კვლევისას აქტუალობას არ კარგავს გავლენათა და პარალელთა ძიება, რაც თავისთავად გულისხმობს ახლებური ხედვებისა და შეფასებების გამოვლენას.

ნაშრომის სიახლეს წარმოადგენს ინტერკულტურული იზოლაციის რღვევის, ფართო შესაძლებლობებისა და საასპარეზო სივრცეების გახსნის კვალდაკვალ ლირიკულ პოეზიაში თემატური გამრავალფეროვნებისა და ახალი ვერსიფიკაციული ტენდენციების გამოვლენა, ნოვაციებისა და თვითდამკვიდრების გზების ძიება.

მეთოდები: ლირიკული ლექსის ცენტრში ავტორია. იგი ობიექტურ სახეს აძლევს არა უშუალოდ მოვლენას, არამედ თავის დამოკიდებულებას ამ მოვლენასთან. ასე იქმნება ობიექტური ფაქტით შთაგონებული სუბიექტური პოეტური ხედვა – განწყობილება გადაეცემა მკითხველს და ზემოქმედებს მასზე. ლირიკული ლექსის ანალიზის პროცესში დივინაციისა და სხვა მოცემულობებთან შედარების მეთოდები თანაბრად მნიშვნელოვანია, რადგან პოეზია შექმნის პროცესშივე მკითხველის თანაარსებობასა და ჩართულობას გულისხმობს.

საკვლევი პერიოდის ლირიკული ლექსის თემატური მახასიათებლების ანალიზის შემდეგ შეირჩა ა. ბუაჩიძის, ზ. თვარაძის, ნ. გიორგაძისა და რ. ამაღლობელის ლირიკული ნიმუშები ინტერტექსტური ანალიზის, კანონზომიერი კავშირების დადგენა-სისტემატიზების, საერთო მახასიათებლების კლასიფიცირების მიხედვით.

კვლევისას გამოყენებულია კონტექსტური ანალიზი, რაც მოიაზრებს ლირიკული ნაწარმოებების შესწავლისას ისტორიული, სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული კონტექსტის გათვალისწინებას.

ტექსტებში არსებული ძირითადი თემების, სიმბოლოებისა და მათი ინტერპრეტაციების კვლევის პარალელურად ტექსტების ურთიერთშედარებითი ანალიზის საფუძველია ანალოგიის მეთოდი, როგორც ორი ან რამდენიმე ლიტერატურული ტექსტის რაიმე სახით მსგავსებების გამოვლენის საგულისხმო, დამაჯერებელი დასკვნების გამოტანის საშუალება.

მსოფლიო რუკაზე მეოცე საუკუნის უკანასკნელი ათწლეული ისტორიის საკვანძო ეტაპს ასახავს: ეკონომიკურმა, კულტურულმა და პოლიტიკურმა ინტეგრაციამ საგრძნობლად დააჩქარა ინფორმაციის გაცვლა. მიმდინარე მოვლენებს ხელი შეუწყო ინტერნეტისა და ციფრული ტექნოლოგიების მოძლიერებამ. მათი მეშვეობით სამყარო კიდევ უფრო შემჭიდროვდა, ჩამოყალიბდა გლობალური კულტურული სივრცე.

კულტურული მეტამორფოზა პოლიტიკური გრადაციების ფონზე მიმდინარეობდა: სსრკ-ს დაშლამ და ცივი ომის დასასრულმა საერთაშორისო თანამშრომლობა და დემოკრატიული მოძრაობების ზრდა განაპირობა.

გლობალური მოვლენების ფონზე პოსტსაბჭოთა ქართულ სალიტერატურო ასპარეზზე თანდათან ახალი ნაკადი გამოვიდა. ა. ბუაჩიძის, ნ. გიორგაძის, ზ. თვარაძისა და რ. ამაღლობელის – „დაკარგული“ თაობის შემოქმედებაში იგნორირებულია „აბსოლუტური სიმართლე“. ტექსტი მრავალმხრივი და არაერთგვაროვანია.

თანამედროვე ქართული ცხოვრების რეფლექსია ა. ბუაჩიძის შემოქმედების ერთ-ერთი მახასიათებელია. პოეტის ლექსები გამოირჩევა ემოციურობითა და ღრმა ფილოსოფიური აზროვნებით. მკითხველის ყურადღებას იქცევს სამყაროს მრავალფეროვნების ინდივიდუალური ხედვა და სუბიექტური „მეს“ ძიების მუდმივი ცდა.

ემოციური საწყისების სიღრმე კარგად ჩანს ნ. გიორგაძის ლირიკულ ნიმუშებშიც. ფაქიზი ესთეტიკით წარმოჩენილი ადამიანის სულიერი მდგომარეობა, ბავშვობის სურათები, დედის სახე, სამშობლო და ეროვნული ტრაგედია მის პოეზიას მიმზიდველსა და მხატვრულად დახვეწილს ხდის.

კულტურული იდენტობის პრობლემატიკის ექსპერიმენტული სტილით გადაჭრის მცდელობა და ადამიანის შინაგან სამყაროში წვდომის უნარით პოეტი და ფილოსოფოსი ზ. თვარაძე გამორჩეულ ადგილს იკავებს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ფორმისა და სტრუქტურის ექსპერიმენტების მეშვეობით ინტერტექსტუალობა და რეალობის მრავალშრიანი გამოსახვა, ურთიერთობებსა და კულტურულ იდენტობებზე გლობალიზაციის გავლენის საკითხი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს რ. ამაღლობელის შემოქმედებაში.

პოსტმოდერნიზმი „პოსტსაბჭოთა“ პოეზიაში ცხადდება ენის მრავალმნიშვნელოვნებისა და სუბიექტურობის გზით, არღვევს სტილისა და რიტმის მიღებულ საზღვრებს. მისთვის ნიშანდობლივი მახასიათებელია ტექსტთაშორისი კავშირები – 90-იანელი პოეტები კულტურის, ისტორიისა და ლიტერატურულ ტექსტზე დაყრდნობით ქმნიან უნიკალურ კონტექსტს.

კლასიკური პოეტური ტრადიციები დეკონსტრუქციის პრიზმაში ტყდება ა. ბუაჩიძის ლირიკულ ლექსებში. 90-იანი წლების ტრაგიკულ მოვლენებს მისი არაერთი ლექსი ეძღვნება: „ქელეხი,“ „გარეუბანი,“ „მსხვრეული კაცი“... ლექსი „ძმათამკვლელი ომი,“ (ბუაჩიძე 93) ეხმიანება ბიბლიურ ტექსტს. ავტორი იხსენებს კორაზიმსა და ბეთსაიდას, როგორც ლეშთა მტვირთველ, მონანულ ქალაქებს, მათ გვერდით კი დგას ძმების სისხლით გაჟღენთილი თბილისი, სადაც მკვდრები მარხავენ მკვდრებს (ბიბლია).

სამოქალაქო ომის ტრავმებს აღმოვაჩენთ ნ. გიორგაძის შემდეგ ლექსებშიც: „მპარავები მომრავლდნენ“, „ჩვენ რა შეგვეძლო გვეფიქრა?“ „ნუთუ მოვიდა?“ მათგან ნიშანდობლივია ლექსი „სადაც კარიბჭეა ქალაქის“. (გიორგაძე 44). ტექსტი მეორე პირს, მიძღვნით ობიექტს, აჩიკოს მიემართება. ქვემეხების ფონზე ავტორი იმეორებს თაობათა შორის მარადიულ საკითხავს: „რა უნდა მოგებას, მამის დამარცხებას, სიბერეში“ (გიორგაძე 44). ტექსტის მრავალმხრივ ალუზიურია, პირველ რიგში კი ეხმიანება კრონოსისა და ურანოსის შერკინებას სამყაროს მბრძანებლის ტახტის დასაკავებლად.

ქვეყნის შინაგანი პოლიტიკური კრიზისის თემას ავრცობს ზ. თვარაძის ლირიკული ლექსები: „ფრინველები“, „...მე შემხვდა მკვდარი მეგობარი,“ „ტბორები“... ავტორი სიტყვით თამაშობს, მოხდენილად იყენებს ირონიას; ტატოს, ილიასა და გალაკტიონთან გადაძახილით ლექსს უძღვნის „ფეკალური მასით სავსე მტკუარს“ (თვარაძე, 2011, p. 83). პოეტი დაუნდობელია სამშობლოს გამყიდველთა აღწერისას, მათ ცინიკოსებად, ფარისევლებად, დეზერტირებად მოიხსენიებს. მდინარე, როგორც ქალაქის სასიცოცხლო ძარღვი, ირეკლავს გადაჯიშებულ, სახედაკარგულ მოსახლეობას: „ნარკოზული სისხლი ჩადგა ვენაში, ნარკოზული წვენი ჩადგა ვენახში“ (თვარაძე, 2011, p. 83).

1990-1999 წლების ლირიკულ ნაწარმოებთა ციკლში, სახელწოდებით „ზმნა,“ დავიწყების მდინარეს შესთხოვს სულის განკურნებას ლირიკული პერსონაჟი რ. ამაღლობელის ლექსში „ლეთე“ (ამაღლობელი, 2011, p. 231), იმ რეალობიდან თავდასახსნელად, რომელიც აზიანებს როგორც სულს, ისე – ხორცს. სხვაგან კი პოეტი „უძღები შვილის ლოცვის“ (ამაღლობელი, 2011, p. 229) თანაზიარად აქცევს მკითხველს. იგი უფალს „სინანულის მდინარესთან“ შეხვედრას ევედრება – ლუკას სახარების მიხედვით მამას ხომ უპირობო სიყვარული ამოძრავებს, „სამოსელ პირველში“ გამოაწყობს ნაბოლარას და სუფრის თავშიც მოისვამს გვერდით (ბიბლია). ლექსში „ნათლობა“ (ამაღლობელი, 2011, p. 226) პოეტი აცხადებს: „მთელი ცხოვრება ჯაშუშების სუფრას ვუზივარ,“ რის ჯილდოდაც ცეცხლის ალში განათვლის იმედი აქვს ისევე, როგორც მრავალჭირგადახდილ სამშობლოს, ისევე, როგორც ნათლიასთან შერკინებულ, გველეშაპის ცეცხლოვანი შიგანიდან ხელახლა შობილ ამირანს.

რამდენიმეწლიანი სისხლიანი დაპირისპირება და ამბოხი პოსტსაბჭოთა საქართველოში ვიზუალური ელემენტებისა და ინტერკულტურული პარადიგმების მეშვეობით სათანადოდ აისახა 90-იანელთა პოეზიაში.

პოსტმოდერნისტული პოეზია მკითხველს სთავაზობს, გახდეს ტექსტის თანაავტორი. აღქმის პირადი გამოცდილების შექმნით ლიტერატურა, როგორც კულტურათაშორისი ფენომენი, ირეკლავს სხვადასხვა მოცემულობის რთულ ურთიერთკავშირს, ენას, ტრადიციებს. (ბრეგაძე, 2020) მსგავსი გამოცდილების მეშვეობით ავტორები ეძიებენ და ქმნიან თვითგამოხატვის ახალ ფორმებს, ნამუშევრების სიღრმის გასაძლიერებლად ხშირად აერთიანებენ სხვა კულტურების ელემენტებს: ლეგენდებს, სიმბოლოებს, სტილებს...

მკითხველის თანაავტორობის კარგი მაგალითია ა. ბუაჩიძის ლექსი „ცარიელ ტაძარში“ (ბუაჩიძე 90). ტექსტში ჟამის სამივე განზომილების თანადროული განცდაა: პოეტი უსათუო მომავალს აღწერს, „როცა შემოვა ნაშუაღამევს ჯარი, ქალაქში, სადაც სძინავთ უცოდველ ბავშვებს.“ მკი-

თხველი განიცდის ოთხმოცდაათიანების აწმყოს და რადგან „უძველეს თემებზე გადაიელვებს შუქი“, ცხადი ხდება, რომ ლექსში საქართველოს ისტორიის შავად გათენებული დღეებია აღწერილი.

„პოსტსაბჭოთა“ თაობის პოეტები აქტიურად იყენებენ ტაეპების არასტანდარტული განლაგების მქონე მოულოდნელ ვიზუალურ ელემენტებს. ტექსტი შეიძლება, იყოს სტრუქტურირებული, როგორც მოზაიკა, ტრადიციული წყობის გარეშე. ა. ბუაჩიძის „გადამტყდარი ლექსები,“ რ. ამაღლობელის „ცამ მზის ძნა წნა ძოწით,“ ნ. გიორგაძის „დილით მე თვალები გავახილე...“ და ზ. თვარაძის „ბებერი ბავშვები“ სიტყვით ჯილდაობის კარგ მაგალითებად გამოდგება.

პოსტმოდერნისტული ტექსტი ხშირად არაა ბოლომდე გულწრფელი. იგი მომართულია კულტურული ფასეულობების გაშარჟებისკენ (კორტავა). „პოსტსაბჭოთა“ თაობაც წარმატებით იყენებს საკრალურ თემებზე შექმნილ ტექსტებს უაზრობამდე მისულ კონტექსტში. ზ. თვარაძისთვის ირონია არის გზა იდეალების დეკონსტრუქციისთვის. იგი დასცინის შვიდი ათწლეულის მანძილზე ჭეშმარიტებად აღიარებულ, აწ უკვე მნიშვნელობადაკარგულ ღირებულებებს: „დაფრენენ სირნი, მამანი მუშაკობენ, ყეფენ ქოფაკნი, მავანი ქსოვს, დედანი გალობენ“ (თვარაძე, 2011, p. 47). პოეტისთვის არც თვითირონიაა უცხო.

70-წლიანი სისტემური ათეიზმის შემდეგ რწმენასა და ეკლესიებს დაუბრუნდნენ ადამიანები, რომლებმაც არც კი იცოდნენ, როგორ უნდა ელოცათ. სარწმუნოება იქცა ახალი ქართული იდენტობის საძირკვლად, ომის, სიღარიბის, კრიმინალისგან თავდასაღწევ ფსიქოლოგიურ თავშესაფრად. „გაცვეთილი“ თაობის პოეზიაში რწმენა უფრო ტკივილის ამოძახილია, უფალი კი – ადამიანის თანამგზავრი. პოეტები ბეწვის ხიდზე, რწმენისა და სიყალბის ზღვარზე, დგანან. ისინი ხშირად შედიან უფალთან პოლემიკაში. ზ. თვარაძე ყურადღების მისაპყრობად, მიმართვის გასაძლიერებლად „აბა“ ნაწილაკს იყენებს, რომ შემოქმედისათვის მეტად შესამჩნევი გახდეს მისი გამოუვალი მდგომარეობა: „აბა, მამაო, დამიხსენი ძე შეცდომილი, ცარიელ ცისქვეშ ვბორიალობ, როგორც ცთომილი;“ „რომ აღარ ვიყო მოჩმახული, როგორც ზღაპარი, აბა, მამაო, შენი კალთა გადამაფარე“ (თვარაძე, 2011, p. 40). ლექსში იხატება სარკასტულ ღიმილს ამოფარებული, „რკინის ფარდის“ მიღმა დამახინჯებული ფასეულობების მქონე ადამიანის სურათი. პოეტისთვის თვალნათელია, რომ „ტაძრად იქცა ბაზარი, ტაძარი კი – ბაზრობად“ (თვარაძე, 2011, p. 88).

ინტერკულტურული ტექსტები ქმნის უნიკალურ ჰიბრიდულ ფორმებს, აერთიანებს ელემენტებს მსოფლიო ტრადიციებიდან. ბიბლიური ალუზიები უხვად დაიძებნება რ. ამაღლობელის ლექსებში: „პროლოგი“, „უვერტიურა“, „ლილითი“, „კაენის ლოცვა“, „აღდგომის დილა“... სონეტთა ციკლი „ლოცვის გვირგვინი“ (ამაღლობელი, 2011, p. 211) უფლისადმი ვედრებაა. იგი ერთი მთლიანობა, მაგრამ დაშლილია ცხრა საკრალურ ნაწილად. თითოეულ ნაწილს საკუთარი სათაური და როლი აქვს მთლიანთან მიმართებაში, როგორც ცეცხლოვან ვარსკვლავზე დამოკიდებულ ცხრა პლანეტას, მზის „ცხრა თვალს“.

ა. ბუაჩიძე XX საუკუნის მილეულს ქრისტეს შემოძარცულ კვართს ადარებს (ბუაჩიძე 152). სათქმელს მრავალშრიანობას სძენს ა. ბლოკის განწყობის ინტერპრეტაცია ლექსიდან „...Ночь, улица, фонарь, аптека“ (Блок) – მეტაფიზიკური ძიებით გატაცებული ქართველი და უცხოელი პოეტების ლექსებში იკითხება დროის ფუჭი მდინარების პრობლემა, რომელიც საბოლოოდ მხოლოდ „მძიმე საპალნესა და ვერცხლის ფარდაგებს“ ტოვებს (ბუაჩიძე 152).

დასასჯელად განწირული, ზნეობრივი ფასეულობების მოღალატე საზოგადოებისგან შორს, ქალაქგარეთ, ტყისპირა სახლში დასახლებას გეგმავს და სასიცოცხლო ენერგიების აღდგენას ცდილობს ნ. გიორგაძის ლირიკული პერსონაჟი. იგი აცხადებს: „მე არ მომინდება მეძავად ყოფნა და ქვამარილად ქცევა“ (გიორგაძე 116). უფლის მორჩილი ლოტისგან განსხვავდება ლექსში აღწერილი ქალის ქმარი, რომელიც სანადიროდ დადის და უმანკო სისხლის ხილვა სიხარულს ანიჭებს. ნ. გიორგაძის სხვა უსათაურო ლექსში აპოკალიფსური ხილვების მქონე წინასწარმეტყველი დანიელის ღმერთი თავსატეხად მოიხსენიება, ლირიკული პერსონაჟი კი უიმედოდ მიჰყვება შუქურას, რადგან სიბნელიდან მაინც ვერ გააღწევს (გიორგაძე 113).

პოსტმოდერნისტული ლირიკა არღვევს ჟანრის საზღვრებს. იგი მოიცავს პროზის, ვიზუალური ხელოვნებისა და პოპკულტურის ელემენტებსაც კი. ყველაფერი ერთად ხშირად დისონანს წარმოშობს, სამაგიეროდ, მკითხველისათვის უფრო ახლობელი ხდება ავტორის სათქმელი. ნ. გიორგაძე

ასე ახასიათებს თანამედროვე ხელოვანის საქმიანობას: „პოეტი სატვირთო ავტომობილია „კია მოტორსი საქართველო“ გთავაზობთ ფასებს ხელმისაწვდომს და გარანტიას რომ 80 წლამდე, ჩვენ შევძლებთ წერას, ჩვენი ცხოვრება იქნება მძიმე და ჩვენი გულის მულტისენსორზე ითამაშებენ ვიგინდარები“ (გიორგაძე 103). განათლებით ფილოლოგი ნ. გიორგაძე ლექსებში პუნქტუაციას დიდად არ სწყალობს, რათა მკითხველს ტექსტის აღქმის თავისუფლება მიეცეს.

პოსტმოდერნიზმი დასცინის სნობიზმს, გაუფასურებული შინაგანი ღირებულებების ფონზე სტატუსისა და ნივთების პატივისცემის მანიას. რ. ამაღლობელი ლექსში „ქართველებს“ დეტალურად ჩამოთვლის ერში გავრცელებულ მანკიერ მახასიათებლებს. პოეტი მაგალითებად მოიხმობს იმ დროისათვის საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომ, მაგრამ სიღრმისეულად ნაკლებად გაცნობიერებული ხელოვანების სახელებსა და ნაწარმოებებს: „უყვართ ცნობილი რეჟისორის გვარის ხსენება: ჯორჯო სტრელერის, პიტერ ბრუკის, ხშირად ჩვენება მარკესის ცოდნის, უფრო სწორად იმ მარტოობის, ასი წელი რომ გრძელდებოდა, გამოყენება“ (ამაღლობელი, 2011, p. 79). ისინი ყველას „უყვარდა,“ რადგან ეს მოდური იყო.

მოდიდან არ გადასულა „ვეფხისტყაოსანიც“ – ზ. თვარაძე ლექსში „ოდა რუსთაველს“ 90-იანი წლების „გაცვეთილპიჯაკიან“ პოეტად წარმოიდგენს საკულტო პოემის ავტორს. იგი ვერაზე, მესამე სართულზე ცხოვრობს, ტელევიზორში უყურებს მეორე არხის გადაცემებს, „მოუკიდებს სიგარეტ 80-ს და რატომღაც ციფრი 80 მის თავში იწვევს მეყსეულ ელდას“ (თვარაძე, 2011, p. 219).

ბრიტანული პროგრესული როკ ჯგუფის Jetho Tull-ის, იმ დროისათვის მიუღებელი ფოლკლორის ელემენტებით შექმნილი, სიმღერა Dun Ringill (Tull) გახდა ზ. თვარაძის ინსპირაციის წყარო, რომ დაწერილიყო ამავე სახელწოდების ლექსი, რომელიც აღწერს 90-იანი წლების სინამდვილეს: „შუქი არ იყო. არ იყო გაზი. წყალი არ იყო. უბრუნდებოდა ყოველივე პირველსაწყისებს“ (თვარაძე, 2011, p. 228). როგორც ბრიტანულ მუსიკალურ ნაწარმოებში, ისე ქართულ ლექსში, ცივილიზაციიდან გაქცევის სურვილი და ბუნებასთან შერწყმის გარდაუვალობა იკითხება: „წარმოიდგინეთ, როცა ნაყოფი მიწაში ლპება, მაშინღა იწყებს ახალ სიცოცხლეს. თუ არ მოკვდა, არც იარსებებს!..“ (თვარაძე, 2011, p. 234)

ედგარ ალან პოს პოემა „ყორანს“ (პო, 2019) ეპიგრაფით and nothing more ეხმიანება ზ. თვარაძის ლექსი „სარკე ძველ სარდაფში“. სიგიჟის ზღვარზე მისული ლირიკული პერსონაჟი ყოველდღიურ ამბავს ჰყვება: „ჩავეშვი სარდაფში. ვიფიქრე: დამალულ ძველ სურათს მოვძებნი. სურათს მაგივრად იქ დამხვდა მხოლოდ მტვერი და ძონძები“ (თვარაძე, 2011, p. 212). სინამდვილეში კი იგი, ე. ა. პოს მელანქოლიური პერსონაჟის მსგავსად, ვეღარასოდეს დაიხსნის თავს „დაფერფლილი ოცნების ნესტიანი კედლებიდან“ (თვარაძე, 2011, p. 212).

პოსტმოდერნისტულ ლექსში სათაური რომ ტექსტის განუყოფელი ნაწილია, ეს კარგად ჩანს ა. ბუაჩიძის პაროდიულ ნაწარმოებში, რომელიც სათაურშივე ახსნის ტექსტის საკითხავს: რა ხდება „ფეშენებელურ რესტორანში დღის 11 საათზე“ (ბუაჩიძე 47). ავტორი თავიდანვე გვაფრთხილებს, რომ „ეს არის სამყარო აღსავსე კაზუსებით.“ სწორედ ასეთი სიუჟეტური კაზუსი თამაშდება „სუფთასახელოიან პერანგში“ გამოწყობილი ლოთის თვალწინ, „ფეშენებელურ სამყაროში, სადაც ხალიჩები უხმოდ დააცურებენ რესპექტაბელურ ოფიციანტებს“ (ბუაჩიძე 47). სიტყვა „ფეშენებელური“ შემთხვევით არ შეურჩევია ა. ბუაჩიძეს, ისიც ისეთივე ირონიულია, როგორც მრუშებითა და ბილწსიტყვა პერსონალით სავსე სასტუმრო – გარეგნულად მდიდრული, რეალურად – იაფფასიანი, დაბალხარისხიანი და ხელოვნურად „ელიტური“.

პოსტმოდერნისტულ ტექსტში ათწლეულების მანძილზე დაბზარულ კედლებს მიღმა მოქცეულია სიმდიდრისა და დასავლეთის ილუზორული სურათი – სოციალური ნიღბის ჩასაცმელი სივრცე. „პოსტსაბჭოთა“ თაობის პოეზიის გეზის მიმცემნი: ა. ბუაჩიძე, ნ. გიორგაძე, ზ. თვარაძე და რ. ამაღლობელი ლირიკულ ტექსტებში მოხდენილად იცვლიან ნიღბებსა და სახეებს გარემო-პირობების შესაბამისად.

დასკვნა: გასული საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულის ქართული ლიტერატურა დასავლურ-აღმოსავლურ ცივილიზაციათა გზაჯვარედინია ისევე, როგორც უხსოვარი დროიდან -საქართველო. იგი ცხადად ასახავს მსოფლიოსთან კონტაქტების აღდგენისა და კულტურული ჰიბრიდიზაციის

შეუვალ პროცესს. 90-იანი წლების კულტურული მეტამორფოზა პოეზიაში კრიტიკულ და არასტრუქტურულ მიმართულებებს აჩენს.

პოსტსაბჭოთა გამოცდილება და ახალი სოციალურ-პოლიტიკური რეალობა განსხვავებულ კულტურათა შერევისა და განცალკევების ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნიდა. ამის ფონზე „გაბზარული“ თაობის ლიტერატურული ნაწარმოებები ქართული ეროვნული იდენტობის მხარეს დგას, მათში არის ცდა, გადარჩეს მრავალწლიანი ტრადიციები.

XX საუკუნის 90-იანი წლების ქართული პოეზია მრავალშრიანია. იგი მოიცავს გლობალიზაციის, დასავლური გავლენებისა და ეროვნული იდენტობის შერწყმის პროცესებს. შესაბამისად, საანალიზო პერიოდის ლირიკული ნიმუშები ხშირად ექსპერიმენტული ხასიათისაა, ასახავს ინდივიდის, როგორც მიკროკოსმოსის თვითმყოფადობას მაკროკოსმოსში მიმდინარე მოვლენების ფონზე.

Bibliography:

Tull, J. (n.d.). *„Dun Ringill“*. Retrieved 2024 წლის 03 09 from https://www.musixmatch.com: https://www.musixmatch.com/lyrics/Jethro-Tull/Dun-Ringill

Блок, А. (n.d.). *„Ночь, улица, фонарь, аптека“*. Retrieved 2024 წლის 15 09 from blok.pdf : https://math.berkeley.edu/“giventh/verse/blok.pdf

ამაღლობელი, რ. (2011). *ლექსები.* თბილისი: გამომცემლობა პალიტრა L.

ბერიძე, ფ. (1966). *ლირიკის გამომსახველობითი თავისებურება.* თბილისი.

ბიბლია. (2001). *ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები.* თბილისი: ს.ბ.ს.

ბრეგაძე, ლ. (2020). *პოსტმოდერნიზმი ქართულ მწერლობაში.* თბილისი: არტანუჯი.

ბუაჩიძე, ა. (2012). *ღამის ნათელი.* თბილისი: გამომცემლობა პალიტრა L.

გიორგაძე, ნ. (2020). *ხმის მატარებელი.* თბილისი: გამომცემლობა ინტელექტი.

თვარაძე, ზ. (2011). *პილიგრიმი.* თბილისი: გამომცემლობა პალიტრა L.

იმნაიშვილი, ა. (2010). *XX საუკუნის 90-იანი წლების ქართული პროზის ტენდენციები (პოსტსაბჭოთა თაობა).* თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კორტავა, შ. (2016). *პოსტმოდერნიზმი და თანამედროვეობა.* თბილისი: უნივერსალი.

პო, ე. ა. (2019). *ყორანი და სხვა ლექსები.* თბილისი: არტანუჯი.

ANALYSING INTERCULTURAL SPACE IN GEORGIAN LYRICS OF THE LAST DECADE OF THE TWENTIETH CENTURY

KETEVAN SAMADASHVILI
PhD student at Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Grigol Tsereteli Library
E-Mail: Ketevan.samadashvili@tsu.ge
ORCID: 0009-0001-3061-4949

Abstract: Artistic text is a mirror of global processes: it reflects migration, transnationalism and intercultural exchange taking place in the world, it participates in the representation and formation of new themes.

Postmodernism, which emerged in the middle of the 20th century, is a complex and multi-layered cultural, philosophical and artistic phenomenon. It is characterised by a sceptical attitude towards universal truths and ideas, an emphasis on subjectivism, and the play of artistic style and forms. Postmodernism has had a radical impact on traditional ideas about the genre and structure of the text, as well as on the transformation of language and thinking.

A lyric poem is an expression of reality, human existence and spiritual condition. It serves to generalise feelings. The main purpose of a lyric poem is to transform the author's emotional mood into a universal statement. Through it, poetic visions are transformed into artistic texts and empirical data becomes an auxiliary means of expressing feelings.

The difficulties caused by ethno-political conflicts and economic challenges of the last decade of the 20th century in Georgia were directly reflected in the perspective of thinking of the new poetic generation. The poets of the 1990s are called the 'post-war' and 'post-Soviet' generations. Postmodernist tendencies and socio-cultural issues have gained relevance in their work.

The study of lyric poems by four representatives of the 1990s – Natia Giorgadze, Zaza Tvaradze, Andro Buachidze and Rati Amaglobeli – creates a favourable ground for analysing the intercultural space of the last decade of the twentieth century.

During the period under study, Georgian literature was strongly influenced by postmodernism: playing with quotations, allusion, subjectivism and intertextual abstraction are characteristic features of lyrical works of the 'post-Soviet' generation.

Key words: 'Post-Soviet' generation; Lyric poem; Intercultural relations.

* * *

Introduction. Through words, a literary work enables the imaginative imagination. Poetry is considered to be the complete integrity of art, and lyric poetry is considered to be the poetry of poetry.

The aim of the analytical question is to analyze the intercultural space of literature, freed from Soviet censorship, of Georgian lyric poetry of the last decade of the twentieth century.

In the study of poetic creativity of the 1990s, the search for influences and parallels remains relevant, which in itself implies the emergence of new points of view and assessments.

The novelty of the work: the discovery of thematic diversity and new trends of versification in lyric poetry against the background of the collapse of intercultural isolation, the search for innovations and ways of self-assertion.

Methods. At the centre of a lyric poem is the author. This is how the subjective poetic vision is created – the mood is transmitted to the reader and influences him. In the process of analysing a lyric poem, methods of comparison with other data are important.

Having analysed the thematic characteristics of lyric poetry of the period under study, the authors analyse the lyric samples of A. Buachidze, Z. Tvaradze, N. Giorgadze and R. Amaglobeli. We have discussed them through intertextual analysis and classification of common features.

The study used contextual analysis, which implies taking into account historical, socio-political and cultural context when studying lyrical works.

The comparative analysis of texts is based on the method of analogy as a means of drawing conclusive conclusions about the similarity of two or more artistic texts on some feature.

The last decade of the twentieth century on the world map reflects a key stage in history: economic, cultural and political integration has greatly accelerated the exchange of information. Current developments have been facilitated by the development of the Internet and digital technologies. Thanks to them, the world has become even closer, and a global cultural space has been formed.

Cultural metamorphoses took place against the background of political gradations: the collapse of the USSR and the end of the Cold War led to international co-operation and the growth of democratic movements.

Against the background of world events, a new trend is gradually taking shape on the post-Soviet Georgian literary scene. The texts of A. Buachidze, N. Giorgadze, Z. Tvaradze, and R. Amaglobeli are multifaceted and heterogeneous.

A. Buachidze's poems are characterised by emotionality and deep philosophical thought. The reader's attention is drawn to the individual vision of the diversity of the world.

N. Giorgadze's lyrical samples reflect images of childhood, mother's face, motherland, national tragedy.

The poet and philosopher Z. Tvaradze, with his ability to penetrate into the inner world of man, occupies an outstanding place in the history of Georgian literature.

Postmodernism in 'post-Soviet' poetry is manifested through the subjectivity of language, violation of the accepted boundaries of style and rhythm. A notable feature of his work is intertextual connections – the poets of the 90s create a unique context based on culture, history and literary texts.

Andro Buachidze's poem 'Fraternal War' is dedicated to the tragic events of the 1990s. It echoes the biblical text. The author recalls Chorazin and Bethsaida, biblical cities, and next to them stands Tbilisi, where the dead bury the dead.

The problem of the impact of globalisation on relationships and cultural identity plays an important role in R. Amaglobeli's work.

We find the theme of civil war in the poems of N. Giorgadze: 'There are many thieves', 'What should we think?' Among them stands out the poem 'Where the city gates are'. The text is largely allegorical and primarily concerns the struggle between Cronus and Uranus for the throne of the ruler of the world.

Z. Tvaradze continues the theme of internal political crisis in the country. His lyrical poems are 'Birds', '...I met a dead friend'... The author plays with words, resorts to irony and dedicates the poem to the Mtkvari River. The poet is merciless in describing the traitors to the motherland, calling them cynics, hypocrites and deserters. The river, the lifeblood of the city, reflects its population, which has become faceless.

Several years of bloody conflict and rebellion in post-Soviet Georgia are adequately reflected in the poetry of the 1990s through visual elements and intercultural paradigms.

Postmodern poetry provides the reader with the opportunity to become a co-author of the text. By creating a personal experience of perception, literature as a cross-cultural phenomenon reflects the complex interconnection of different datums, languages and traditions. Through similar experiences, authors seek and create new forms of expression, often using elements of other cultures to enhance the depth of their works: legends, symbols, styles...

A vivid example of reader co-authorship is A. Buachidze's poem 'In an Empty Temple'. Poets of the 'post-Soviet' generation actively use pictorial elements with non-standard arrangement of lines. The text can be structured as a mosaic. Postmodernist text is often not entirely sincere. It aims to undermine cultural values.

After 70 years of systematic atheism, people who did not even know how to pray returned to faith and churches. Faith became the basis of a new Georgian identity, a psychological refuge from war, poverty and crime. In the poetry of the 'faded' generation, God is man's companion.

Intercultural texts create hybrid forms combining elements of world traditions. Rati Amaglobeli's poems contain biblical allusions: 'Prologue', 'Overture', „Lilith", 'Cain's Prayer', 'Easter Morning'....

Andro Buachidze uses A. Blok's mood from the poem '...Night, Street, Lantern, Pharmacy' – the problem of time can be read in the poems of Georgian and foreign poets who are fascinated by metaphysical searches. The lyrical heroine Natia Giorgadze plans to settle in a house near the forest and tries to restore her vital energy.

The postmodern lyric breaks the boundaries of the genre. It incorporates elements of prose, visual art, and pop culture. Everything together often creates dissonance, but instead what the author says becomes more understandable to the reader.

Postmodernism mocks snobbery, obsession with status and respect for things amidst the devaluation of inner values. In her poem 'Georgians', Rati Amaglobeli enumerates in detail the vicious traits prevalent in this nation.

The song 'Dun Ringill' by the British progressive rock band Jetho Tull became a source of inspiration for Zaza Tvaradze to write a poem of the same name describing the reality of the 1990s.

Zaza Tvaradze's poem 'The Mirror in the Old Cellar' was written under the influence of Edgar Allan Poe's poem 'The Raven'. The lyrical character on the verge of madness, like Poe's melancholy character, can never save himself.

The fact that the title is an integral part of the text in a postmodernist poem is clearly seen in Andro Buachidze's parody: 'What's going on in a 'posh restaurant at 11 o'clock in the afternoon?' The word 'luxury' is ironic, like the hotel, at first glance luxurious, but in fact cheap, substandard and artificially 'elite'.

Poets of the 'post-Soviet' generation, such as Andro Buachidze, Natia Giorgadze, Zaza Tvaradze, Rati Amaglobeli, change masks and faces in their lyrics depending on the setting and desire.

Conclusion. Georgian literature of the last decade of the last century is at the crossroads of Western and Eastern civilisations, just like Georgia. It reflects the process of reconnection with the world and cultural hybridisation. The cultural metamorphoses of the 1990s gave rise to critical and non-structural tendencies in poetry.

The post-Soviet experience and the new socio-political reality created a favourable ground for mixing and separation of different cultures. Against this background, the literary works of the 'fractured' generation stand on the side of Georgian national identity and contain an attempt to preserve local traditions.

Georgian poetry of the 1990s is multi-layered. It encompasses the processes of globalisation, Western influence and the fusion of national identity. Accordingly, the lyrical samples of the analysed period are experimental in nature, reflecting the life of the individual as a microcosm.

Bibliography:

Amaglobeli, R. (2011). Poems. Tbilisi: Palitra L. Publishing House.

Bible: Books of the Old and New Testament (2001). S.B.S.

Bregadze, L. (2020). Postmodernism in Georgian literature. Tbilisi: Artanuj.

Buachidze, A. (2012). Night light. Tbilisi: Palitra L.

Giorgadze, N. (2020). Sound medium. Tbilisi: Intellect Publishing House.

Tvaradze, Z. (2011). Pilgrim. Tbilisi: Palitra L. Publisher.

Imnaishvili, A. (2010). Trends of Georgian prose of the 1990s (post-Soviet generation). Tbilisi: Tbilisi University Press.

Kortava, Sh. (2016). Postmodernism and modernity. Tbilisi: Universal.

Poe, E. A. (2019). The raven and other poems. Tbilisi: Artanuj.

Blok, A. (1912). 'Night, street, lantern, pharmacy'. Website: blok.pdf Date viewed: 15 September 2024 Link: https://math.berkeley.edu/"giventh/verse/blok.pdf

Tull, J. (b.d.). 'Doon Ringgill.' Retrieved 09 03, 2024, from https://www.musixmatch.com: https://www.musixmatch.com/lyrics/Jethro-Tull/Dun-Ringill

რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთი საკითხი

(ვეფხისტყაოსნიანი რაინდის მიმართება დემნა უფლისწულის ტრაგედიასთან)

ინგა სანიკიძე
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ.ფოსტა: inga.sanikidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0004-8031-9528

აბსტრაქტი: XII საუკუნის რეალობა და ამავე ეპოქაში მიმდინარე მწვავე პოლიტიკური კრიზისი რუსთველის მიერ გალექსილ ამბებში საგულდაგულოდაა დაფარული. მხატვრულ ტილოზე პოეტის თანადროული ისტორიული პროცესები ალეგორიების, მეტაფორებისა თუ სიმბოლოების სახეს იღებს. ჩვენი აზრით, პოეტი ფარსადან მეფის ფოკუსში გიორგი III-ს [1156-1184] მოიაზრებს, ხოლო ტარიელის წინარე სახედ – დემნა (დემეტრე) უფლისწულს, დავით V-ის პირმშოს. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზისაა შენიშნული „ვეფხისტყაოსანში“ ინდოთ მეფის მანკიერებათა შესახებ, თუმცა ამ თვალსაზრისით ძიება აქტუალობას არ კარგავს.

ვფიქრობთ, რომ გამოთქმული ვარაუდის დასადასტურებლად ინდოეთის ამბის დასაწყისის მოხმობა განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია. უძეობით დადარდიანებული ფარსადანი ტარიელს ისე უყურებს, როგორც მთელი ინდოეთის მომავალ ხელისუფალს. ქვეყნისა და ლაშქრის პატრონს [„მეფემან თქვა: „შვილად გავზრდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 84, 313), თუმცა ნესტან-დარეჯანის დაბადების შემდგომ, როგორცა ჩანს, არჩეულ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებას იცვლის და საკუთარ პოზიციას ხვარაზმელი სასიძოს მოყვანების თათბირზე მკაფიოდ აფიქსირებს. სწორედ ამ მონაკვეთში ცხადდება, რომ ფარსადან მეფე თავის „შვილობილს“ სამეფო ტახტისაკენ მიმავალ გზაზე გადაულახავ ბარიერს უქმნის.

ღირებული მოჩანს სტეფანოზ ორბელიანის საისტორიო წყარო, რომელიც საკმაოდ ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნის იმისთვის, რომ პოემის ზემოთ დასახელებულ კონტექსტსა და ისტორიულ რეალობას შორის მსგავსება დავინახოთ. ეპოსის გმირისა და დემნა უფლისწულის დაობლებასა თუ მომავალ მეფედ მისი აღზრდის გადაწყვეტილებას შორის პირდაპირი პარალელის გავლება შეიძლება. საისტორიო წყაროს მიხედვით ირკვევა, რომ მეფედ კურთხევას მოწადინებულ გიორგის დაურწმუნებია დიდებულები და იოვანე ორბელი იმაში, რომ საკუთარ ძმისშვილს გაამეფებდა. წყაროსავე ცნობით, გიორგი III-ს ძმისადმი მიცემული პირობისათვის მოგვიანებით მზაკვრულად აუვლია გვერდი. ამ ნაწილში ჩვენ მემატიანეს მიერ ფაქტის გაყალბება საფუძველმოკლებული გვგონია, რადგან პოემაში არაპირდაპირ, ანუ მხატვრულად, დაახლოებით იგივე ხდება, ისტორიული რეალობისა და პოემის სიუჟეტის განვითარების ამგვარი დამთხვევა კი ნაკლებ სავარაუდოა, რომ შემთხვევითი იყოს. ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან [/ბიძისაგან] მოტყუებული ყმაწვილკაცი, რომელიც დიდხანს ვერ ათვითცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის მუხთლობას. პოეტის თანამედროვე ეპოქის სათქმელი თუ ტრაგედია, ჩვენი აზრით, პოეტმა მხატვრული კონტექსტით გადაფარა და დემნა (დემეტრე) უფლისწულის დასაჭურისებისა თუ მემკვიდრეობის მამაკაცის ხაზის განადგურება შავმერნიანი მტირალი ყმის სახეში მოაქცია.

საკვანძო სიტყვები: „ვეფხისტყაოსანი“; ისტორიული სინამდვილე; მხატვრული რეალობა.

* * *

შესავალი: რაც უნდა სადავო იყოს მეცნიერების სამსჯავროს წინაშე დასმული საკითხი, ვფიქრობთ, რომ ის მაინც უნდა გამოითქვას. მითუმეტეს, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ საქმე

„ვეფხისტყაოსანსა“ და რუსთველის მსოფლმხედველობას შეეხება, ხოლო მასზე მომუშავე „მკვლევართა მოსაზრებების უკრიტიკოდ გაზიარება შეუძლებელია“ (ხინთიბიძე , 1993 , გვ. 32).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია შენიშნულია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული მხატვრული სინამდვილის დაკავშირება ისტორიულ სინამდვილესთან არ არის საძნელო საქმე“ (კეკელიძე & ბარამიძე, 1987, გვ. 249). ვფიქრობთ, რომ ამ მიმართულებითაც კიდევ მეტია საკვლევი და გასააზრებელი, რათა რუსთველის, როგორც XII ს-ის ისტორიული მოვლენების უმნიშვნელოვანესი მოწმისა და მონაწილის, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი პოზიციების დასანახად ურყევი საფუძველი შეიქმნას.

საქმე ის არის, რომ სომხურ საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობა არცთუ სახარბიელო სურათს ხატავს, რომელიც რუსთველის თანადროული პოლიტიკური მოვლენების ფონზე ვითარდება. კერძოდ, მხითარ გოშის (XII-XIII ს.ს.) მიხედვით ვიგებთ, რომ „როდესაც გარდაიცვალა მეფე დემეტრე [საუბარია დემეტრე I-ზე – ი.ს.], მის ნაცვლად გამეფდა მისი შვილი დავითი, კაცი კეთილგონიერი“ (გოში, 1968, გვ. 46). მეტიც, იმავე მხითარ გოშთან იკითხება, რომ რაღაც მიზეზის გამო (ავტორი ასეთ მიზეზად სარწმუნოებრივ საკითხს ასახელებს) ქართველი დიდებულები შურით შეპყრობილან, „განსაკუთრებით ორბელიანებად წოდებული გვარი, **დაალევინეს სასიკვდილო საწამლავი და მოკლეს მეფე დავითი**. მძიმე და ხანგრძლივმა სევდამ მოიცვა ქართველთა და სომეხთა ქვეყნები. გაამეფეს მის ნაცვლად მისი ძმა გიორგი“ (გოში, 1968, გვ. 47). ორბელთა და გიორგი III-ის მიერ შეთანხმებულ მოქმედებაზე მოგვითხრობს ვარდანიც, როდესაც დავით V-ის მკვლელობის ფაქტს შეეხება. მემატიანე წერს: „ზოგი ამბობს, რომ **[ის მოკლულ იქნა] სუმბატ და ივანე ორბელების მზაკვრობის შედეგად... ისინი შეთანხმებული იყვნენ დავითის ძმა გიორგისთან**[1], რომ [ის] დანიშნავდა [მათ] მხედართმთავრად“ (ვარდან, 2002, გვ. 145). ცალსახად ნათელია, რომ XII საუკუნის II ნახევარი უმწვავესი პოლიტიკური მოვლენების ფონზე ვითარდება და სამეფო ტახტის დაკავების გზაზე ბუნდოვანებით მოცულ არაერთ ამბავს მოიცავს. მემკვიდრეობის ხაზის დარღვევის თვალსაზრისით საქმე სახარბიელოდ ნამდვილად არ უნდა ყოფილიყო. ამაზე 1178 წლის დემნა-ორბელთა აჯანყებაც მიუთითებს. თუ სომხურ წყაროთა მონაცემებს გავითვალისწინებთ (ამ ნაწილში ქართულ ცნობათა ნაკლულევანების გამო), იკვეთება, რომ მამის მკვლელები (გიორგი III და იოანე ორბელი) ერთდროულად ეპატრონებიან დავით V-ის ვაჟის, დემეტრე უფლისწულის, მომავალს, თვალს ადევნებენ მის აღზრდას და ცოლადაც დავით V-ის (დემნას მამის) მკვლელობაში ხელგასვრილი ამირსპასალარის, იოვანე ორბელის, ქალიშვილს მოაყვანინებენ. ეჭვგარეშეა, რომ ასეთი პოლიტიკური ნაბიჯით დემეტრე უფლისწულს სამეფო ტახტის დაკავების საშუალება სამუდამოდ ჰქონდა გადაკეტილი. ვფიქრობთ, რომ XII საუკუნის საქართველოში განვითარებული პოლიტიკური კრიზისი რუსთველის მსოფლმხედველობისა და სიუჟეტური ქარგის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია, ეს მიმართულება კი პოემის სხვადასხვა კონტექსტში ვლინდება.

მეთოდები: სამეცნიერო ნაშრომში მსჯელობა ძირითადად განვითარებულია კრიტიკული მიდგომებისა და ანალიტიკური მეთოდის გამოყენებით, რომლებიც, თავის მხრივ, ეყრდნობა სელექციის მეთოდს (ჩვენს შემთხვევაში ისტორიულ წყაროთა და მხატვრულ ფაქტთა შერჩევას). ამასთან, აღწერითი და შედარებითი მეთოდების შეჯერებითა და ლოგიკური თანამიმდევრობის დაცვით მიღებულია სამეცნიერო დასკვნა. საკითხის ანალიზისათვის აუცილებელი თეორიული და პრაქტიკული ცოდნის საფუძველზე დასმულია მნიშვნელოვანი კითხვები, მათზე საპასუხოდ კი მოძიებულია არგუმენტები და მტკიცებულებები ქართული საისტორიო წყაროებიდან თუ „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული სიუჟეტიდან.

მსჯელობა: ჩანს, რომ XII საუკუნის რეალობა და ამავე ეპოქაში მიმდინარე არცთუ სახარბიელო ისტორიული მოვლენები ისეთი სიმძლავრის ტექტონიკურ ძვრებს იწვევს რუსთველში, რომ მის მიერვე გალექსილი ამბები მუდმივი ალეგორიებისა თუ სიმბოლოების წყარო ხდება, მათ შორის – მაშინაც, როცა წყობილმოსიტყვე პოეტი ფარსადან მეფის სახის შექმნაზე მუშაობს და, ჩვენი აზრით, ფოკუსის ბირთვში გიორგი III-ს აქცევს. თეატრალური დეკორაციები, მეფის „კოსტიუმი“ [აქ უპირ-

[1] სომხურ წყაროებში ხაზგასმული სიტყვები ჩვენია – ი.ს.

ველესად ფარსადანის „სიბრძნეს“ ვგულიხმობთ] თუ სასცენო ეფექტები სპექტაკლის მხილველს ცდომილებაში ჩაძირვას უქადის, თუკი ის ხილულ თვალს გულისყურსა და გონებას არ მიაშველებს. იმისათვის, რომ მეფე-ხელისუფალის ზოგად ვადებულებებსა და რუსთველის მიერ შექმნილ ინდოთ მეფის სახეს შორის პარალელი გავავლოთ, ქართულ მეცნიერებაში გამოთქმული ერთი ღირებული შეფასებაა გასათვალისწინებელი. ნ. სულავა შენიშნავს: „ვეფხისტყაოსანში“ მეფე ღვთის ხატად ქმნილი არსებაა, რასაც შოთა რუსთველი ბიბლიურს დამყარებული თვალთახედვით წარმოაჩენს: „მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა“. მეფე ბიბლიური სწავლებების კვალობაზე წარმართავს სახელმწიფოს ცხოვრებას. მეფე მუდმივად უნდა კითხულობდეს და მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე სწავლობდეს სჯულის წიგნს, რათა დაიცვას მისი ყოველი სიტყვა და მცნება, როგორც მისი და მის მემკვიდრეთა წარმატებული მეფობის ხანგრძლივობის გარანტი... მეფემ ადამიანურ სისუსტეებს უნდა სძლიოს, რათა ერის წინაშე მართლად წარდგეს და ცოდვათაგან განწმენდილმა ღირსეულად მართოს ღვთისაგან რწმუნებული ქვეყანა“ (სულავა, 2009, გვ. 112). ერთი სიტყვით, ზნეობრივი ვალდებულებებითა და ცოდნით ტვირთდამძიმებული ხანა ჟამში მოქცეული მეუფებისა რამდენადმე გამარტივებულ პრინციპამდე შეიძლება დავიყვანოთ – „მეფე ხარ და ჯერ-არს...“. ღვთის განგებისა თუ წეს-განჩინების „მიშვება“, მისი განუჭვრეტელობა დაუშვებელია, თუკი ღვთისავე დადგენილებით სამეფო ტახტს დაიკავებ. ასეა კი საქმე ინდოეთის ამბავში? რა აზრი გამომდინარეობს რუსთველის მიერ საგანგებოდ აწყობილი სიუჟეტური გრადაციებიდან, როცა მათ გაცხოველებული თვალით ვაკვირდებით? ვიცით, რომ ქართულ მეცნიერებაში ინდოთ მეფის მანკიერებათა შესახებ უკვე თქმულა, მაგრამ, რაკი ჩვენი სამეცნიერო ძიება ფარსადანის, როგორც ფარისევლობის მსოფლხატის, მიმართულებას მიჰყვება, ამიტომ საკუთარ შეხედულებას ამ ვექტორით ჩამოვაყალიბებთ.

პოემაში ყველაფერი იმის საპირისპირო მოჩანს, რასაც ამქვეყნად ღვთის ხატად მოვლენილი უმაღლესი ხელისუფალი უნდა იქმოდეს, ბიბლიური სწავლება სიკეთის ქმნისა დავიწყებული მოჩანს. ვფიქრობთ, არ გადავაჭარბებთ, თუკი ვიტყვით, რომ ღვთიურ საწყისებს ფარსადანის სულიერი კოკა მნიშვნელოვნადაა აცდენილი. გამოთქმული აზრის გასამყარებლად პოემის ერთ პასაჟზე შევჩერდებით.

უძეობით დარდსმიცემული მეფე-დედოფალი ინდოეთის პატრონად ტარიელის გაზრდას იწყებს. „საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად“, – ეტყვის საამბობლად დამჯდარი, ღილჩახსნილი ინდოელი მოყმე ავთანდილს. დასახელებულ სტრიქონში ყურადღებას იქცევს მსაზღვრელი სიტყვა „სრულთა“. იკვეთება, რომ მონარქიულ ქვეყანაში ფარსადანისავე გადაწყვეტილებით [„მეფემან თქვა: „შვილად გავზრდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 84, 313)] მთელი ქვეყნისა და ლაშქრის მომავალ პატრონად და ტახტის მემკვიდრედ ტარიელია განსაზღვრული. კითხვა ასე დაისმის – როდის გადაუხვია ფარსადანმა საკუთარ გზას? სავარაუდოდ, დედოფლის დაორსულება [„დაორსულდა დედოფალი“] და მემკვიდრე ქალის შობაა [„შობა ქალი“] ინდოელი მონარქის ფერიცვალების მიზეზი. ცხადია, რომ ტარიელს სამეფო ტახტის დაკავების გზაზე კონკურენტი გაუჩნდა და „შვილად“ გაზრდილი მოყმე პოლიტიკური ორთაბრძოლების ეპიცენტრში აღმოჩნდა. ჩანს, ფარსადანმა საკუთარი მიზანი ნესტანის გათხოვების სურვილის გამჟღავნებამდე თავისი გონებამახვილობით საგულდაგულოდ დამალა, ამას კი ობლად დარჩენილი და ყმალწვილკაცობაში შესული ტარიელი ვერც კი აცნობიერებდა, მიზეზი კი მამობილისადმი გულუბრყვილო ნდობა იყო. ერთი შეხედვით, მართლაც, ძნელად წარმოიდგინება გამზრდელი მშობლისაგან ამგვარი ღალატი, თუმცა ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში გასაკვირიც არაფერია და ფარსადანიც ქალიშვილის სასარგებლო გადაწყვეტილებასთან ერთად ვერაგული ნაბიჯების გადადგმას არ ერიდება. ვფიქრობთ, რომ ინდოეთის ამბის დასაწყისში უფლისწულისეული თხრობა მისი ჯერ ბავშვური, შემდეგ კი ყმაწვილკაცური გაუთვითცნობიერებლობის ჩვენებაა. ფაქტია, რომ ტარიელი არაბ სპასპეტს საკუთარ განცდებსაც უზიარებს და „ღილჩახსნილი“ ცდილობს, გულწრფელი აღსარების სახე მისცეს იმ ნარატივს, რომელსაც არაერთი წახნაგი აქვს [„ღილ-ჩახსნილი საამბობლად დაჯდა, მხარნი ამოყარნა“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 82, 303)]. რუსთველს, როგორც მხატვრული სიტყვის დიდოსტატს, ეპითეტი „ღილ-ჩახსნილი“ საკუთარი სამეფოდან დევნილი ყმის გულგახსნილობის კონტექსტის საჩვენებლად უნდა ჰქონდეს გამოყენებული და არა მხოლოდ ვიზუალური დეკორაციისათვის.

ამბის ამ ნაწილში ყურადღებას იქცევს საისტორიო წყაროებში დაცული ერთი ცნობა. წინასწარ ვიტყვით, რომ სომეხ ისტორიკოსად წოდებული სტეფანოზ ორბელიანის თხზულების ძველსავე ეპოქებში ქართულ ენაზე თარგმნილი წყარო ორბელთა აჯანყებაში [1178 წ.] ამავე გვარის წევრთა დომინაციის გამო სუბიექტურ თხრობად არის შეფასებული. ამ საკითხზე დავა არც ღირს, რადგან ეს უტყუარი აზრია, მაგრამ აცდენილია კი ისტორიულ სინამდვილეს ის ფაქტი, რომელსაც სტეფანოზ ორბელიანი აფიქსირებს და რომელიც ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნის იმისათვის, რომ ეპოსის გმირისა და დემნა უფლისწულის დაობლებასა თუ მომავალ მეფედ მისი აღზრდის გადაწყვეტილებას შორის პირდაპირი პარალელი გავავლოთ. წყაროში კაცად ძლიერად და ბრძენად წოდებული („კაცმან ძლიერმან და ბრძენმან“) დავით V აღსასრულის ჟამს კათალიკოსს, „დიდ-დიდნი“ დიდებულების, საკუთარი ძმის, გიორგისა, და „მცირე ყრმა“ დემნას წინაშე ანდერძს იბარებს. ვკითხულობთ: „ხოლო, შენ, ძმაო ჩემო, გიორგი, დადეგ ადგილსა ჩემსა და ქმენ ძალმთავრობა ქვეყანასა და იყოს შენდა ნაწილი მემკვიდრეობისა, რომელ-იგი მამამან ჩემმან მოგცა შენ, ვიდრე აღიზარდოს ყრმა ჩემი“. და მოუწოდა წინაშე იოვანე ორბელიანსა, ძესა სუმბატისასა, და აფუცა ყრმისა მისთვის დამარხვად აღთქმისა მის ანდერძისა“ (ორბელიანი, 1978, გვ. 41). მეფედ კურთხევას მოწადინებულ გიორგის დაურწმუნებია დიდებულები და იოვანე ორბელი იმაში, რომ „უკეთუმცა ასაკეულ იქმნეს ძმისწული ჩემი, არა დაკლებულ ვყო იგი, არამედ ანდერძისაებრ ძმისა ჩემისა დავსვა საყდარსა მეფობისასა“. ამისთვის სცხეს მას მეფედ“ (ორბელიანი, 1978, გვ. 42)[1]; შემდეგ კი ძმისადმი მიცემული პირობისათვის მზაკვრულად გადაუხვევია. აქვე უნდა ითქვას, რომ ივ. ჯავახიშვილი ნაყალბევად მიიჩნევს სტ. ორბელიანის ცნობას დავით V-ის ანდერძის შესახებ იმის გამოც, რომ „დავითს და დემეტრე I-გიორგის ისეთი უთანხმოება ჰქონიათ ერთმანეთში, რომ შეუძლებელია დავითს გიორგი თავის ანდერძის აღმასრულებლად დანიშნოს“-ო (ჯავახიშვილი, 1983, გვ. 243). სტ. ორბელიანის წყაროს მიხედვით, საქმე ზეპირ ანდერძთან თუ პირობასთან უნდა გვქონდეს და არა – წერილობით დოკუმენტთან. ქართული საისტორიო წყაროები ფაქტობრივ არაფერს ამბობს იმის შესახებ, თუ რა პირობებსა და სიტუაციაში ხდება დავით V-ის გარდაცვალება. ვფიქრობთ, შესაძლებელია, პოლიტიკურ ჩიხში მოქცეული, სავარაუდოდ, დემეტრე I-ის მომაკვდავი ვაჟი იძულებული გახდა, უმცროსი ძმისათვის მართლაც ეთხოვა დემეტრე-დემნას გამეფება მაშინ, როცა ამის ჟამი დადგებოდა, ანუ დემეტრე მიაღწევდა სრულწლოვანებას. ის ფაქტი, რომ დავით V-მ დემნას ტახტზე დასმის პირობა დიდებულთა წინაშე ჩამოართვა გიორგი III-ს, უპირველესად ძმისადმი უნდობლობით უნდა იყოს გამოწვეული, ამიტომ ამ ნაწილში ჩვენ მემატიანეს მიერ ფაქტის გაყალბება საფუძველმოკლებული გვგონია. მართლაც, გვაძლევს კი სტეფანოზ ორბელიანის თხზულების ეს ჩანაწერი იმის საშუალებას, რომ, ავტორის ტენდენციურობის მიუხედავად, ისტორიული ცნობის ამ ნაწილში არ დავუჯეროთ მას, როცა ეპოსის მხატვრულ სამოსელში საგანგებოდ დანაღმულ და საიდუმლოებით მოცულ ველზე გავდივართ. სწორედ სარიდანის სიცოცხლეში იღებს უძეო ფარსადანი ინდოეთის მომავალ ხელმწიფედ ტარიელის აღზრდის გადაწყვეტილებას, „ხელმწიფეთა ქცევა-ქმნის“ შესასწავლად ბრძენკაცთ აბარებს უფლისწულს [„ბრძენთა მიმცეს სასწავლელად ხელმწიფეთა ქცევა-ქმნათად“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 64, 314), ხოლო სარიდანს ამირბარის სახელოს აძლევს; პოემიდან კი ვიცით, რომ „თვით ამირბარსა ინდოეთს აქვს ამირსპასალარობა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 64, 311). სტეფანოზ ორბელიანივე იუწყება, რომ „შემდგომად დღეთა მათ წარჩინებულ იყო ყრმა იგი სახლსა იოვანესსა და ისწავლიდა და აღორძინდებოდა“ (ორბელიანი, 1978, გვ. 41). ამგვარად, სწორედ იოვანე ორბელი, ანუ ქვეყნის ამირსპასალარია ის პირი, რომელსაც არასრულწლოვანი დემნა აღსაზრდელად გადასცეს. იოვანე ორბელის საფეოდალო სახლში განისწავლება იგი (რუსთველი მათ „ბრეძნთა'ს“ უწოდებს), არადა ქვეყნის მმართველობის რა ნაწილშია იგი უფალი ხელისა? ის ძალოვანი მინისტრი და უმნიშვნელოვანესი პირია ქვეყნისა. იოანე ორბელი ამირსპასალარის ტიტულს ისევე ფლობს, როგორც ტკბილხმოვანად გაწყობილ პოემაში სარიდანი, მამის

[1] რ. მეტრეველი სტეფანოზ ორბელიანი წყაროსთან დაკავშირებით წერს: „დავით მეხუთემ სიკვდილის წინ მცირეწლოვანი შვილის დემეტრეს პატრონად დანიშნა გიორგი III და მის სრულასაკოვნებამდე სამეფოს მართვის საქმეც მას მიანდო. შემდეგ კი გიორგის დემეტრესათვის უნდა დაეთმო ტახტი... გიორგი მესამეს თავისი გამეფების სურვილი გვიან გაუმხელია და თითქოს დაურწმუნებია დიდებულები მის მიერ სამეფო ტახტის დაკავების დროებითობაზე“ (მეტრეველი, 1991 , გვ. 71-72).

სიკვდილის შემდეგ კი – ტარიელი. ისტორიული რეალობისა და პოემის სიუჟეტის განვითარების ამგვარი დამთხვევა შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

ბევრი არაფერია, თუკი მხატვრული პირობითობა და რეალურ სახეთა სინთეზი ფოტოსურათის ან სარკისებრი ანარეკლის ეფექტს არ ტოვებს. მთავარია, რომ რეალურ სახეთა კონტურები თანდათანობით ჩნდება და თანაც ისე, რომ ამირბარობა-ამირსპასალარობა საგანგაშო სიგნალს იძლევა. სამეფო ტახტისთვის ბრძოლის გზაზე ჩვენ წინაშე ორი ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ბანაკი იკვეთება – გიორგი III-ისა და იოანე ორბელისა, პოემაში კი – ფარსადანისა და ტარიელისა. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი კვლევა-ძიება ამ მიმართულებით მიჰყვება ლოგიკას, ეს მიმართულება კი სამეცნიერო წრეებისათვის უცნობი სულაც არ არის (წერედიანი, 2014, გვ. 7-27); (ჭილაძე, 2014, გვ. 42-201). ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან [/ბიძისაგან] მოტყუებული ყმაწვილკაცი, რომელიც სრულწლოვანების ასაკმიუწევნელი ვერც კი აცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის სიმუხთლეს. ტარიელი მეტადრე ვერას გაიგებდა მაშინ, როცა მამა მოუკვდა [„მამა მომიკვდა“] და წელიწადი ბნელში გაატარა [„მე წელიწდამდის ბნელსა ვჯე საწუთრო-გაცუდებული“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 66, 328)]. რა არის ეს „ბნელში ჯდომა“ – მამა-პაპათა სამგლოვიარო წეს-ჩვეულება თუ მიუხვედრელობის სიბნელე, რომელიც ისედაც „საწუთრო-გაცუდებულ“ მემკვიდრეს კიდევ უფრო უმწარებს სიცოცხლეს? ვ. ნოზაძე თავის „ფერთამეტყველებაში“ „ბნელის“ შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ტესტში ზოგჯერ „გლოვის აღსანიშნავად სიტყვისა „შავი“ სანაცვლოდ გამოყენებულია სიტყვა „ბნელი“... ეს გლოვის ნიშანია: მგლოვიარე ბნელ ოთახში იჯდა ხოლმე, როგორც მაგალითად, ტარიელი მამის სიკვდილის შემდეგ“ (ნოზაძე, 2001, გვ. 68). პოემაში „შავის“ და „ბნელის“ შინაარსთა სინონიმური მოხმარება გლოვა-მწუხარების მხატვრულ აღმნიშვნელებად მართლაც არასაკამათოა, მაგრამ მხოლოდ მგლოვიარების ჩვენებით იფარგლება რუსთველი თუ რაღაც მნიშვნელოვანი სათქმელი აქვს კიდევ? რა თქმა უნდა, გამოსავალი აქაც მეტაფორული გააზრება უნდა იყოს – სიბნელე („ბნელი“) მწუხარების ზოგად სახესთან ერთად რაღაც მნიშვნელოვანის არცოდნას, ტარიელის გაბრიყვებასაც უნდა ნიშნავდეს. მტირალი მოყმის ამგვარ მდგომარეობაში აღმოჩენას გიორგი-ფარსადანის ფარისევლობა თუ მლიქვნელობა უთუოდ შეუწყობდა ხელს, ამის მაგალითებს კი პოემაში უხვად ვხვდებით [„გამოსვლისათვის ზეიმი შექმნეს ინდოეთს მფლობელთა, / შორს მომეგებნეს, მაკოცეს პატივით ვითა მშობელთა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 87, 330)]. ფაქტია, რომ რუსთველის პასაჟები თუ ცალკეული მხატვრული კონტექსტები საკითხთა ემპირიაში განსჯის საშუალებას არასდროს იძლევა. „ღილ-ჩახსნილი“ ტარიელის ნაამბობში გაცილებით ღირებული კვანძებია, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით იკითხება. პოეტის თანამედროვე ეპოქის სათქმელი თუ ტრაგედია მხატვრული კონტექსტითაა გადაფარული – დემნა (დემეტრე) უფლისწული მიზეზთა გამო აჯანყების [1178 წ.] ქარცეცხლში ეხვევა, რის გამოც სასტიკად ისჯება და საქართველოს სამეფო ტახტს სამუდამოდ ემშვიდობება ფეოდალური კანონით მკაცრად განსაზღვრული მამაკაცთა მემკვიდრეობის პირდაპირი ხაზი, დავით V-ის პირმშო და დავით აღმაშენებლის შვილთაშვილი. გიორგი III-ის განაჩენი უმკაცრესია – „და დემეტრე კლდე-კართა დასუეს, უკანის თუალნი დასწუნეს და მოკუდა და მცხეთას დამარხეს“ (მემატიანე, 1955 , გვ. 364-371).

მულღაზანზარის ამბავში ინდოთა „დიდ მეფედ“ წოდებული ტარიელი [„ფრიდონ საჯდომნი დამიდგნა ადგილსა საპატრონოსა,.../ ხარ **დიდი მეფე** ინდოთა, რა ვით ვინ მოგაწონოსა!“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 129, 633). რუსთველის პოემაში საკუთარი ქვეყნიდან დევნილ უფლისწულად გამოიყურება და ეს უბრალო შემთხვევითობას არ შეიძლება რომ მივაწეროთ. მხატვრულად ინტერპრეტირებული და აღმოსავლური ჭრელი ფარდაგებით საგულდაგულოდ დაფარული სიმართლე ტექსტის სხვადასხვა ადგილას ნაკადულივით მოწკრიალებს და რუსთველის სამოქალაქო თუ მსოფლმხედველობრივ პოზიციას უსვამს ხაზს.

დასკვნები: რუსთველის პოემა არაერთ მნიშვნელოვან კონტექსტს მოიცავს, რომლებშიც XII საუკუნის II ნახევრის საქართველოს ისტორიული მოვლენების დანახვის შესაძლებლობა იქმნება. რა თქმა უნდა, პოეტის მხატვრული პირობითობის პირდაპირი გააზრება უმართებულო გზა იქნებოდა, თუმცა არც ის გზაა მართებული, რომ პოემაში რეალურ სახეთა ძირითადი შტრიხები არ შევნიშ-

ნოთ. მათ შორის, ვფიქრობთ, რომ ფარსადანის მხატვრული სახე, ამირბარობა-ამირსპასალარობა თუ ტარიელის სამეფო ტახტიდან ჩამოშორების საკითხი არგარიშგასაწევი მინიშნებებია. სამეფო ძალაუფლებისათვის ბრძოლის გზაზე ჩვენ წინაშე ორი ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ბანაკი იკვეთება – რეალურ ფონზე ეს გიორგი III-ისა და ორბელ-დემნას წინააღმდეგობაა, ხოლო პოემაში – ფარსადანისა და ტარიელისა. იოანე ორბელი ამირსპასალარის ტიტულს ისევე ფლობს, როგორც „ვეფხისტყაოსანში“ სარიდანი, მამის სიკვდილის შემდეგ კი – ტარიელი. ჩვენი აზრით, ისტორიული რეალობისა და პოემის სიუჟეტის განვითარების ამგვარ დამთხვევას ნაკლებად შესაძლებელია, რომ სპონტანური ხასიათი ჰქონდეს. ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტების შეჯერით იკვეთება, რომ გიორგი III-ფარსადანი თვითმპყრობელი და სამეფო ტახტის უზურპატორი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან [/ბიძისაგან] მოტყუებული და სამეფო ტახტს ჩამოშორებული უფლისწული.

ბიბლიოგრაფია:

გოში, მ. *(1968). ალბანეთის ქრონიკა [თარგმანი ლ. დავლიანიძისა]: ქართული წყაროთმცოდნეობა II.* თბილისი*:* გამომცემლობა „მეცნიერება“.

ვარდან, ა. *(2002). მსოფლიო ისტორია [სომხურიდან თარგმნეს ნ. შოშიაშვილმა და ე. კვაჭანტირაძემ]: საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები XXXIX.* თბილისი*:* გამომცემლობა „არტანუჯი“.

კეკელიძე, კ., & ბარამიძე, ა. *(1987). ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია.* თბილისი*:* თსუ გამომცემლობა.

მემატიანე, ლ. გ. *(1955). „ქართლის ცხოვრება“ [ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ]. ტ. I.* თბილისი*:* გამომცემლობა „სახელგამი“.

მეტრეველი, რ. *(1991). მეფე თამარი [ეპოქის პოლიტიკურ-კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური მიმოხილვა].* თბილისი *:* გამომცემლობა „განათლება“.

ნოზაძე, ვ. *(2001). „ვეფხისტყაოსნის“ განკითხვანი — ფერთამეტყველება: დაბრუნება [მრავალტომეული]. ტ. 4. გ. შარაძის საერთო რედაქციით.* გამომცემლობა „სადარა“.

ორბელიანი, ს. *(1978). სტეფანოზ ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები: საქართველოს ისტორიის წყაროები. 4.* თბილისი*:* გამომცემლობა „მეცნიერება“.

რუსთაველი, შ. *(1966). „ვეფხისტყაოსანი“ [მიძღვნილი შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 800 წლისთავისადმი].* თბილისი*. :* გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

სულავა, ნ. *(2009). „ვეფხისტყაოსანი“ — მეტაფორა, სიმბოლო, ალუზია, ენიგმა.* თბილისი*:* გამომცემლობა „ნეკერი“.

წერედიანი, დ. *(2014). ესე ამბავი სპარსული: „ანარეკლი“.* თბილისი *:* ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.

ჭილაძე, თ. *(2014). ვარდის ფურცლობის ნიშანი: „უკვდავების ათინათი“ [წერილები, ესეები]. რედ. ზ. კვარაცხელია.* თბილისი*:* გამომცემლობა „ინტელექტი“.

ხინთიბიძე, ე. *(1993). შუასაუკუნეობრივი და რენესანსული „ვეფხისტყაოსანში“.* თბილისი*:* თსუ გამომცემლობა.

ჯავახიშვილი, ი. *(1983). ქართველი ერის ისტორია. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. II.* თბილისი*:* გამომცემლობა.

ONE ASPECT OF RUSTAVELI'S WORLDVIEW

(The connection between the knight in *The Knight in the Panther's Skin* and the tragedy of Prince Demna)

INGA SANIKIDZE
PhD in Philology,
Associate Professor at Ivane
Javakhishvili Tbilisi State University
E-mail: inga.sanikidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0004-8031-9528

Abstract: The reality of the 12th century and the severe political crisis of the same era are carefully hidden in the allegorical stories created by Rustaveli. On the creative canvas, the poet's contemporary historical processes take the form of allegories, metaphors and symbols. In our opinion, the poet envisions King George III [1156-1184] as the focus of Farsadan's attention, while the character preceding Tariel represents Prince Demna (Demetre), the son of David V. In Georgian scholarly literature, the vices of the Indian king in *The Knight in the Panther's Skin* have been repeatedly noted, but in this regard, research in this direction still remains relevant.

We believe that the reference to the beginning of the tale of India is especially important to confirm the proposed assumption. Farsadan, saddened by not having a son, views Tariel as the future ruler of all of India. He considers him the Lord of the country and army ["The King said: 'I will raise him as my own son, he is of my own lineage' (84, 313)], but after the birth of Nestan-Darejan, it seems that he changes his political decision and clearly states his position during the council about bringing a Khwarazmian groom. It is precisely at this point that it becomes clear that King Farsadan creates an insurmountable barrier for his 'adopted son' on the path to the Royal Throne.

The historical source of Stephanus Orbeliani, which provides a fertile ground for drawing parallels between the poem's context and historical reality, seems quite valuable. A direct parallel can be made between the hero of the epos and the orphaning of Prince Demna, as well as the decision to raise him as a future king. According to the historical source, it is revealed that King George III convinced the nobles and Ioane Orbeli to support the idea of crowning his nephew as king. The same source also indicates that later, George III deceitfully went back on his promise to his brother. In this part, we find the historian's distortion of the facts groundless, as in the poem, indirectly, though fictionally, a similar situation occurs. The coincidence between historical reality and the development of the poem's plot is unlikely to be accidental. The historical and literary facts are that George-Farsadan is an autocratic king, while Demna-Tariel, raised in the family of an Amirspasalari, is a young man deceived by the King (his uncle), who does not realize the King's deceit for a long time. The poet's commentary on his contemporary era or tragedy, in our view, is covered by fiction context and the destruction of Demna (Demetre) Prince's ability to inherit the male line of succession is depicted in the image of the crying lad with the black horse.

Keywords: Knight in the Panther's Skin; historical reality; fictional reality.

* * *

Introduction: No matter how controversial a question raised before the tribunal of scholarship may be, we believe that it should still be expressed. Especially if we consider that the matter concerns *The Knight in the Panther's Skin* and Rustaveli's worldview and that „it is impossible to accept uncritically the opinions of researchers working on it" (Khintibidze, 1993, p. 32). It has long been noted in Georgian scholarly literature that „it is not difficult to relate the artistic reality portrayed in *The Knight in the Panther's Skin* to

historical reality" (Kekelidze & Baramidze, 1987, p. 249). We think that in this direction, much more remains to be researched and comprehended, so that a firm foundation may be established for understanding Rustaveli's political and social positions as of one of the most important witnesses and participants in the historical events of the 12th century. However, the picture drawn when relying on Armenian historical sources is not entirely favorable with respect to the political climate of Rustaveli's era. Mkhitar Gosh (12th–13th centuries) writes: „When King Demetre died [Demetre I – I.S.], he was succeeded by his son David, a man of sound judgment" (Gosh, 1968, p. 46). Furthermore, Mkhitar Gosh notes that, for reasons he identifies as religious in nature, the Georgian nobility – „especially the lineage known as the Orbeliani" – became consumed by jealousy and **gave King David a fatal poison and killed him.** A profound and long-lasting grief befell both the Georgian and Armenian realms. His brother Giorgi was enthroned in his place" (Gosh, 1968, p. 47). Vardan likewise describes the collaboration between the Orbelians and Giorgi III in the assassination of David V. The historian writes: „Some claim that **[he was killed] through the deceit of Sumbat and Ivane Orbeli… they had conspired with Giorgi**[1]**,** the brother of David, so that [he] would appoint them as commanders" (Vardan, 2002, p. 145). It is clear that the latter half of the XII century was marked by severe political turmoil, filled with obscure episodes concerning succession to the throne. In terms of dynastic continuity, the situation could only be considered highly unfavorable; the Demna-Orbeli revolt of 1178 stands as further evidence. Armenian sources (relied upon here due to gaps in Georgian historiography) present a striking picture: the killers of his father (Giorgi III and Ioane Orbeli) oversaw the upbringing of David V's son, Prince Demna and even arranged his marriage to the daughter of Ioane Orbeli, the Amirspasalar implicated in David V's murder. Such a political maneuver effectively foreclosed Demna's legitimate claim to the throne. Thus, the political crisis in XII century Georgia represents a crucial element of Rustaveli's worldview and shapes the ideological and narrative framework of *The Knight in the Panther's Skin*, manifesting across multiple layers of the poem.

Methods: In this study, the discussion is developed primarily through critical approaches and analytical methodology, supported by a selective examination of historical sources and literary material. Furthermore, by integrating descriptive and comparative methods within a coherent logical structure, a well-grounded scholarly conclusion has been formed. Drawing upon the necessary theoretical and practical knowledge for the analysis of the topic, key research questions have been posed and corresponding arguments and evidence have been identified – both from Georgian historiography sources and from the narrative structure of *The Knight in the Panther's Skin*.

Discussion: The political and social realities of the 12th century – along with the troubling internal turbulence of the age – seem to produce in Rustaveli such profound tectonic shifts that his poetic narrative becomes a continuous source of allegorical and symbolic meaning. This includes his construction of King Parsadan: a character who, we argue, is modeled with Giorgi III at the focal point. The elaborate theatrical „set," the royal „costume" (primarily Parsadan's staged „wisdom"), and all the crafted dramatic effects may easily mislead the audience unless perception is guided by thoughtful scrutiny. To understand how Rustaveli conceptualizes kingship – and how the Indian monarch reflects or violates those ideals – an important scholarly insight must be considered. As N. Sulava observes, in *The Knight in the Panther's Skin*: „The king is a being created in the image of God – a notion Rustaveli expresses from a biblically grounded perspective: 'From Him is every sovereign, in His very likeness.' The King must lead the state according to biblical principles. He is obliged throughout his life to read and study the Book of Law, upholding every word and command within it as the guarantee of stability and success for his reign and his heirs… He must overcome human weakness to stand righteous before his people and govern worthily the land entrusted to him by God." – (Sulava, 2009, p. 112) Thus, the expectations placed upon a ruler, defined by moral responsibility and knowledge, can be summarized

[1] Words undelrined in Armenian sourcexs are ours – I. S. .

in a straightforward maxim: *„You are King – therefore act accordingly.“* Divine will cannot be ignored if one has ascended to the throne through divine ordination. But does this operate as intended in Rustaveli's portrayal of India? What conclusions emerge when we examine the narrative gradations that the poet so deliberately constructs? Although Georgian scholars have already commented on the moral shortcomings of the Indian king, our research pursues a more specific direction – interpreting Parsadan as an embodiment of hypocrisy – and our conclusions will be shaped accordingly.

Within the poem, the King's conduct seems entirely contrary to what a sovereign – created in God's image – is expected to represent; the biblical imperative toward doing the good appears abandoned. It is no overstatement to argue that Parsadan's spiritual nature stands in marked deviation from divine foundations. To substantiate this interpretation, we shall refer to a specific passage in the poem.

The childless King and Queen begin to raise Tariel as the future ruler of India. As the Indian young man, seated with his tunic loosened, tells Avtandil: „They raised him as master of the full army and the land.“ In this line, the qualifying term „full“ is noteworthy. It indicates that, by Parsadan's own decision ["The King said: 'I will raise him as my son; he is of my own lineage'“ (Rustaveli, 1966, p. 84, l. 313)], Tariel is designated as the heir to the throne, as well as the future master of the Kingdom and army. The question arises: when did Parsadan depart from his original plan? Presumably, the queen's pregnancy ["The queen became pregnant“] and the birth of a female heir ["birth of a daughter“] prompted the Indian monarch's change of heart. Clearly, a contender emerged for the royal throne and the fostered Tariel, raised as a „son,“ found himself at the center of political conflict. Parsadan appears to have carefully concealed his true intentions until revealing his plan to have Nestan get married, a subterfuge that the orphaned and inexperienced Tariel could not perceive, owing to his naïve trust in his foster father. On the surface, such betrayal from a foster parent may seem unimaginable; yet in the context of political power struggles, it is unsurprising that Parsadan pursues treacherous measures alongside decisions advantageous for his daughter. We suggest that the early narrative of India reflects Tariel's initial childhood and subsequent adolescent inexperience. Notably, Tariel shares his experiences with the Arab Spaset and, described as „unbuttoned,“ presents his confession in a seemingly candid form to the audience – a narrative that contains multiple layers ["Unbuttoned, he sat to speak, he laid bare his shoulders“ (Rustaveli, 1966, p. 82, l. 303)]. Rustaveli, as a master of artistic expression, likely employed the epithet „unbuttoned“ to convey the openness of a prince exiled from his own kingdom, rather than as mere visual decoration.

In this part of the story, attention is drawn to a piece of information preserved in historical sources. It should be noted in advance that the work of Stepanos Orbelyan -regarded as an Armenian historian and translated into Georgian in the early periods – has been considered a subjective account of the Orbelians' uprising [1178] due to the dominance of members of that family. There is little point in debating this, as it is an indisputable assessment; however, the question remains whether the fact recorded by Stepanos Orbelyan deviates from historical reality – a fact that provides fertile ground for drawing a direct parallel between the orphaning of the epic hero and Prince Demna and the decision to raise him as a future king. According to the source, David V – described as strong and wise ("the man powerful and wise“) -, at the time of his death, summoned the Catholicos, the „great“ nobles, his own brother Giorgi, and the „minor prince“ Demna to witness his testament. We read:"And you, my brother Giorgi, shall take my place and exercise authority over the realm and let a portion of the inheritance which my father gave you be yours, until my boy has grown.“ He summoned Ioane Orbeli, son of Sumbat and charged him to oversee the boy in accordance with the terms of his testament (Orbelyan, 1978, p. 41). Giorgi, wishing to be the King, persuaded the nobles and Ioane Orbeli „as soon as my brother's son becomes of age, I shall not reject him, rather, in accordance with my brother's testament, I established him upon the royal seat.“ For this reason, he was crowned King (Orbelyan, 1978, p. 42)[1]; subsequently, however, he treacherously

[1] R. Metreveli writes regarding Stepanos Orbelyan's source: „Before his death, David V appointed his young son Demetre under the guardianship of Giorgi III and entrusted him with the administration of the kingdom until he reached full age. Subsequently, Giorgi was to cede the throne to Demetre… Giorgi III revealed his own desire to reign only belatedly and seemingly convinced the nobles that his assumption of the royal throne was temporary“ (Metreveli, 1991, pp. 71-72).

deviated from the promise he had made to his brother. It should also be noted that Ivane Javakhishvili mistakenly considers Stepanos Orbelyan's account of David V's testament to be false, on the grounds that „David and Demetre I–Giorgi were in such disagreement with one another that it would have been impossible for David to appoint Giorgi as the executor of his testament" (Javakhishvili, 1983, p. 243). According to Stepanos Orbelyan's source, the matter concerns an oral testament or promise, rather than a written document. Georgian historical sources provide no factual information regarding the conditions or circumstances surrounding the death of David V. We believe it is possible that the politically cornered, presumably dying son of Demetre I was compelled to request that the younger brother be allowed to ascend the throne – namely Demetre-Demna – when the proper time arrived, that is, when Demetre reached full age. s

The fact that David V took from Giorgi III the promise regarding Demna's accession to the throne in the presence of the nobles should primarily be explained by distrust toward his brother; therefore, in this part, we consider the chronicler's falsification of the event to be unfounded. Indeed, does this entry in Stepanos Orbelyan's work allow us, despite the author's bias, not to believe this part of the historical account when we move into the epic's artistic framework – a field deliberately loaded with intrigue and secrecy? It is during Saridan's lifetime that the childless Parsadan decides to raise Tariel as the future ruler of India, entrusting the prince to the wise men „to study the behavior and deeds of kings" ["He gave him to the wise to study the behavior and deeds of kings" (Rustaveli, 1966, p. 64, l. 314)], while Saridan is given the title of Amirbar; from the poem, we also know that „even Amirbar of India holds the office of Amirspasalar" (Rustaveli, 1966, p. 64, l. 311). Stepanos Orbelyan likewise reports that „in the following days the boy was distinguished in the house of Ioane, and he learned and was raised" (Orbelyan, 1978, p. 41). Thus, it is precisely Ioane Orbeli – the country's Amirspasalar – to whom the underage Demna was entrusted for upbringing. He is educated in Ioane Orbeli's feudal household (Rustaveli calls them „the wise"), yet in which part of the governance of the country is he master? He is a powerful minister and a highly influential figure in the kingdom. Ioane Orbeli holds the title of Amirspasalar, just as Saridan does in the artfully composed poem, and after the death of the father, Tariel assumes this role. The convergence of historical reality and the development of the poem's plot should not be considered accidental.

It amounts to little if the artistic conditionality and the synthesis of real figures do not leave the effect of a photograph or a mirror-like reflection. What matters is that the contours of real figures gradually emerge and in such a way that the Amirbar-Amirspasalar relationship sends an alarming signal. On the path to the struggle for the royal throne, two opposing political camps become apparent – that of Giorgi III and Ioane Orbeli and in the poem – that of Parsadan and Tariel. In any case, our research follows this logic and this approach is by no means unknown to scholarly circles (Tsereteli, 2014, pp. 7–27; Chiladze, 2014, pp. 42–201). The historical and literary facts are that Giorgi-Parsadan is an autocratic king, while Demna-Tariel, raised in the Amirspasalar's household, is a young man deceived by the King [or uncle], who, being underage, cannot fully comprehend the cunning of the King's plan. Tariel would have understood even less at the time of his father's death ["my father died"] and after spending a year in darkness ["I spent a year in darkness, sorrowful and abandoned" (Rustaveli, 1966, p. 66, l. 328)]. What is this „sitting in darkness" – a mourning custom of forefathers, or the darkness of incomprehension that further embittered the life of an already „sorrowful and abandoned" heir? V. Nozadze, discussing „darkness" in his *On Color Symbolism*, notes that in the text of *The Knight in the Panther's Skin*, the word „dark" is sometimes used instead of „black" to mark mourning… This is a sign of grief: the mourner would sit in a dark room, as, for example, Tariel did after his father's death (Nozadze, 2001, p. 68). The synonymous use of „black" and „dark" in the poem as artistic markers of mourning and sorrow is indeed indisputable, but does Rustaveli confine himself only to depicting the mourner, or does he intend to convey something more? Certainly, the interpretation here must also be metaphorical – the darkness ("dark") signifies not only the general state of grief but also ignorance of something important, a kind of bewilderment afflicting Tariel. The mourner's state was undoubtedly exacerbated by Giorgi–Parsadan's

hypocrisy and deceit, examples of which are abundant in the poem ["For his departure, they prepared a celebration for the rulers of India, / they met me from afar, kissed me with respect as if I were a parent" (Rustaveli, 1966, p. 87, l. 330)]. It is a fact that Rustaveli's passages or individual artistic contexts never allow for empirical judgment of historical matters. In the „unbuttoned" narrative of Tariel, there are far more significant knots than may appear at first glance. The poet's commentary on his contemporary epoch or tragedy is veiled in artistic context – Prince Demna (Demetre), for reasons connected to the 1178 uprising, becomes engulfed in its inferno, is cruelly punished and is forever denied the royal throne of Georgia, which, by the strict feudal law, belonged directly to the male line of inheritance: the firstborn of David V and the grandson of David the Builder. Giorgi III's judgment is merciless: „And Demetre was thrown from the Rock Gates, his hands and feet were bound, and he was killed and buried at Mtskheta" (Chronicle, 1955, pp. 364–371).

The mourner's state was undoubtedly exacerbated by Giorgi–Parsadan's hypocrisy and deceit, examples of which are abundant in the poem ["For his departure, they prepared a celebration for the rulers of India, / they met me from afar, kissed me with respect as if I were a parent" (Rustaveli, 1966, p. 87, l. 330)]. It is evident that Rustaveli's passages or individual artistic contexts never allow for empirical judgment of historical events. In the „unbuttoned" narrative of Tariel, there are far more significant layers than may appear at first glance. The poet's commentary on his contemporary epoch or tragedy is veiled in artistic context – Prince Demna (Demetre), due to reasons connected to the 1178 uprising, becomes engulfed in its inferno, is cruelly punished, and is forever denied the royal throne of Georgia, which, by the strict feudal law, belonged directly to the male line of inheritance: the firstborn of David V and the great grandson of David the Builder. Giorgi III's judgment is merciless – „And Demetre was thrown from the Rock Gates, his hands and feet were bound, and he was killed and buried at Mtskheta" (Chronicle, 1955, pp. 364–371). In the story of Mulghazanzari, Tariel, called the „great king" of India, is praised: ["Fridon set my seat in the place of the master… / You are the G**reat King of India,** how can I ever praise you enough!" (Rustaveli, 1966, p. 129, l. 633)]. In Rustaveli's poem, he appears as a prince exiled from his own country, and this cannot be considered a mere coincidence. The truth, carefully concealed through artistic interpretation and the intricate oriental drapery of the narrative, gleams like a stream at various points in the text, emphasizing Rustaveli's civil and philosophical worldview.

Conclusions: Rustaveli's poem encompasses numerous significant contexts that allow us to perceive the historical events of second-half 12th-century Georgia. Of course, a literal interpretation of the poet's artistic conventions would be misguided, but it is equally incorrect to ignore the primary features of real historical figures in the poem. Among these, we believe that Parsadan's artistic depiction, the Amirbar–Amirspasalar relationship, and the question of Tariel's removal from the royal throne provide unmistakable hints. On the path of the struggle for royal power, two opposing political camps emerge – in reality, the resistance of Giorgi III and the Orbeli–Demna faction, and in the poem, that of Parsadan and Tariel. Ioane Orbeli holds the title of Amirspasalar, just as Saridan does in *The Knight in the Panther's Skin*, and after the father's death, Tariel assumes this role. In our view, such a coincidence between historical reality and the development of the poem's plot is unlikely to be purely spontaneous. A comparison of historical and literary facts shows that Giorgi III–Parsadan is an autocratic and usurping King, while Demna–Tariel, raised in the Amirspasalar's household, is a prince deceived by the King [or uncle] and removed from the royal throne.

Bibliography:

Goshi, M. (1968). The Chronicle of Albania [translated by L. Davlianidze]: Georgian Source Studies II. Tbilisi: Metsniereba Publishing.

Vardan, A. (2002). World History [translated from Armenian by N. Shoshiashvili and E. Kvachantiradze]: Foreign Sources of Georgian History XXXIX. Tbilisi: Artanuji Publishing.

Kekelidze, K., & Baramidze, A. (1987). History of Old Georgian Literature. Tbilisi: TSU Publishing.

Mematiane, L. G. (1955). The Life of Kartli [text established according to all main manuscripts by S. Kaukhchishvili], Vol. I. Tbilisi: Sakhelgami Publishing.

Metreveli, R. (1991). Queen Tamar [political-cultural and socio-economic overview of the era]. Tbilisi: Ganatleba Publishing.

Nozadze, V. (2001). The Interpretations of The Knight in the Panther's Skin – Color Symbolism: Return [multi-volume], Vol. 4. Edited by G. Sharadze. Sadara Publishing.

Orbelyan, S. (1978). Old Georgian Translations of Stepanos Orbelyan's The Life of the Orbelians: Sources of Georgian History, Vol. 4. Tbilisi: Metsniereba Publishing.

Rustaveli, Sh. (1966). The Knight in the Panther's Skin [dedicated to the 800th anniversary of Shota Rustaveli's birth]. Tbilisi: Soviet Georgia Publishing.

Sulava, N. (2009). The Knight in the Panther's Skin – Metaphor, Symbol, Allusion, Enigma. Tbilisi: Nekeri Publishing.

Tsereteli, D. (2014). This Story is Persian: Reflection. Tbilisi: Bakur Sulakauri Publishing.

Chiladze, T. (2014). The Sign of the Rose Petal: The Athens of Immortality [Letters, Essays]. Edited by Z. Kvaratskhelia. Tbilisi: Intellect Publishing.

Khintibidze, E. (1993). Medieval and Renaissance in The Knight in the Panther's Skin. Tbilisi: TSU Publishing.

Javakhishvili, I. (1983). History of the Georgian Nation. Collected Works in 12 Volumes, Vol. II. Tbilisi: Publishing House.

ქართველი მწიგნობარი ქალები[1]

ქეთევან ტატიშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი, კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: ketevantatishvili@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8398-9795

აბსტრაქტი. მრავალი საუკუნის განმავლობაში როგორც საქართველოში, ისე მთელ მსოფლიოში ქალის რეალიზაციის ერთადერთი ასპარეზი ოჯახი იყო და შემოისაზღვრებოდა რეპროდუქციული ფუნქციით, შვილების აღზრდითა და ოჯახურ-ნათესაური ურთიერთობებით. ამავე დროს, გვხვდება ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ქალები გადიოდნენ ამ ტრადიციული, ქალისთვის მიკუთვნებული როლიდან და რიგ შემთხვევაში თვალსაჩინო წვლილიც შეჰქონდათ საქმითა და უნარებით. ბოლოს და ბოლოს ჩვენს ქვეყანას საუკეთესო ხანა, ითვლება, რომ ქალის, თამარის, მეფობის დროს ჰქონდა. იმისთვის, რომ საზოგადოებაში გაიზარდოს ქალის როლი საზოგადოებრივ ასპარეზზე, გენდერული თანასწორობის თვალსაზრისით მოხდეს ცვლილებები, სამოქალაქო საზოგადოება ჩამოყალიბდეს, საჭიროა ქალის როლის უფრო ფართოდ შესწავლა ქართულ კულტურაში, ისტორიასა და წყაროებში. ჩვენ გვაინტერესებს, თუ რამდენად შემოინახა კვალი ლიტერატურულმა წყაროებმა, ქართულმა ხელნაწერებმა, ქალების მოღვაწეობის შესახებ ოჯახის გარეთ სფეროებში, რაზე მეტყველებს ეს კვალი: ახდენდნენ თუ არა ისინი რაიმე სახით თავიანთი პოტენციალის და ნიჭის რეალიზაციას, ჰქონდათ თუ არა ისტორიულ და სოციალურ მოვლენებზე გავლენის მოხდენის საშუალება და რა ფორმით. სწორედ ხელნაწერებმა შემოგვინახეს ცნობები, რომ ქართველი ქალი საუკუნეების განმავლობაში იყო ქართული მწიგნობრობის განვითარებისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის აქტიური მონაწილე და მფარველი. გვყავს ქალი პოეტები, გადამწერ-კალიგრაფები, ხელნაწერთა მომგებლები (დამკვეთები), განმაახლებელ-შემამკობელნი, ხელნაწერთა დამხსნელნი, ბიბლიოფილ-კოლექციონერები. საქართველოს ისტორიაში მრავალჯერ იყო ძნელბედობის ხანა და მრავალი ხელნაწერი განადგურდა, ამიტომ უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ხელნაწერების გამრავლებას, აღდგენა-განახლებასა და დაცვას. საინტერესო და სასიამოვნოა, რომ ამ საქმიანობაში ქალებიც აქტიურად იყვნენ ჩართული. ცნობები ქართველ ქალთა მწიგნობრული საქმიანობის შესახებ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში გვხვდება, მაგალითად, მარტო გადამწერი ასზე მეტია, რა თქმა უნდა, ავტორი ბევრად ნაკლებია, თუმცა, ვინც არის, ყველა გამორჩეულია. ასეთია, მაგალითად, მარიამ-მაკრინა ბაგრატიონი, რომელსაც ჯერ კიდევ კორნელი კეკელიძე გამორჩეული ბიზანტიელი ჰიმნოგრაფი ქალის, კასიას, მსგავს მოვლენად თვლის.

საძიებო სიტყვები: ხელნაწერი; ქართველი; ქალი; პოეტი; მწიგნობარი

* * *

შესავალი. საუკუნეების განმავლობაში როგორც საქართველოში, ისე მთელ მსოფლიოში ქალის რეალიზაციის ერთადერთი ასპარეზი ოჯახი იყო, თუმცა ამავე დროს, გვხვდება ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ქალები გადიოდნენ ამ ტრადიციული, ქალისთვის მიკუთვნებული როლიდან და რიგ შემთხვევაში თვალსაჩინო წვლილიც შეჰქონდათ საქმითა და უნარებით. ქართველი ქალების განსწავლულობის შესახებ ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნეში არქანჯელო ლამბერტი წერდა: „ქართული წერა-კითხვა დღეს სულ მოსპობილი იქნებოდა, ქალებს რომ არ შეენახათ იგი. თუ ვისმე უნდა კითხვა

[1] კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით პროექტის [FR-24-4146] „ქართველი მწიგნობარი ქალები ქართული ხელნაწერების მიხედვით“ ფარგლებში.

შეისწავლოს, უნდა რომელსამე ქალს მიებაროს სასწავლებლად“ (ლამბერტი, 1938:164). საზოგადოებრივ ასპარეზზე ქალის როლის გაზრდისა და გენდერული თანასწორობისთვის საჭიროა ქალის როლის უფრო ფართოდ შესწავლა ქართულ კულტურაში, ისტორიასა და წყაროებში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხელნაწერებში შემონახული ცნობები, რომ ქართველი ქალი საუკუნეების განმავლობაში იყო ქართული მწიგნობრობის განვითარებისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის აქტიური მონაწილე და მფარველი. ცნობილია ბევრი ქალი-მეცენატი (ხელნაწერების დამკვეთი (მომგებელი), განმაახლებელ-შემამკობელი, გამომსყიდველი, ბიბლიოფილ-კოლექციონერი), გადამწერი, მკითხველიც კი, შედარებით ნაკლები – ავტორი. მართალია, ჟამთა სიავის გამო ზოგი მწიგნობარი ქალის მხოლოდ სახელი ვიცით და ლიტერატურული მემკვიდრეობა არ შემოგვრჩა (ასეთია, მაგალითად, ფომინისია ბერიძე, რომლის სახე შეუნახავს მისიონერ ქრისტეფორე კასტელს თავის ალბომში (ასათიანი, 1936:15)), თუმცა მაინც საკმაოდ ბევრი ასეთი ქალის სახელმა მოაღწია ჩვენამდე. ქართველ მწიგნობარ ქალებს სხვადასხვა დროს ქართველმა მკვლევრებმა უძღვნეს ნაშრომები (ასათიანი, 1936; გაჩეჩილაძე, 2011; გაჩეჩილაძე, 2019:311-317; კეკელიძე, 1957:202-216; კეკელიძე, 1957:227-251; ქავთარია, 1977:202-242, ქაფიაშვილი, 1994 და ა.შ).

თუმცა, ერთი მხრივ, ახალი მასალის გამოვლენამ, მეორე მხრივ, მასალის მრავალფეროვნებამ და ახალი ასპექტებით გაანალიზების აუცილებლობამ საჭირო გახადა ახალი კვლევის ჩატარება.

მეთოდები. ჩვენი კვლევა ემყარება ფილოლოგიურ, ისტორიულ, ტექსტოლოგიურ-კოდიკოლოგიურ, იკონოგრაფიულ-შედარებით და მხატვრულ-სტილისტურ კვლევის მეთოდებს.

მსჯელობა. საქართველოს ისტორიაში მრავალჯერ იყო ძნელბედობის ხანა და მრავალი ხელნაწერი განადგურდა, ამიტომ უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ხელნაწერების გამრავლებას, აღდგენა-განახლებასა და დაცვას. საინტერესო და სასიამოვნოა, რომ ამ საქმიანობაში ქალებიც აქტიურად იყვნენ ჩართული. ცნობები ქართველ ქალთა მწიგნობრული საქმიანობის შესახებ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში გვხვდება, მაგალითად, მარტო გადამწერი ასზე მეტია. ზოგი მათგანის საქმიანობა ასე თუ ისე შესწავლილია, ზოგის შესახებ ახლა მიმდინარეობს კვლევა ჩვენი გრანტის ფარგლებში. ჯერჯერობით ითვლება, რომ ქრონოლოგიურად ყველაზე ადრინდელი ეპოქის გადამწერი ქალი მე-16 საუკუნეში მოღვაწე „მეფეთ მეფისა ასული ასთანდარია“, რომლის გადაწერილია კალიგრაფული ნუსხურით ერთი კრებულის, H 972, ნაწილი (166r-215v). ია გაჩეჩილაძის აზრით (გაჩეჩილაძე, 2019:311-317), ასთანდარი ქართლის მეფე კონსტანტინე II-ის ასულია და მისი ძმები არიან: დავით X, გიორგი IX, ბაგრატ მუხრანბატონი და დიმიტრი. ასთანდარის მეუღლე ყოფილა ყვარყვარე ათაბაგის ძმა მანუჩარ I ჯაყელი, რომელთანაც, სავარაუდოდ, ჰყოლია ვაჟი, რომელიც მოხსენიებულია ერთი საბუთის – Ad 91 – ხელრთვაში „მანუჩარ (შვილი)“.

საინტერესოა ცნობები იმის შესახებ, რომ იყვნენ ქალი-ბიბლიოფილები, წიგნების კოლექციონერები, რომლებიც ზოგჯერ გადამწერობასაც ითავსებდნენ. ასეთია, მაგალითად, ანნა ერისთავ-მაყაშვილი. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია მის მიერ გადაწერილი 4 ხელნაწერი – H 168, H169, H 453, A 381. სხვათა შორის, მას პოეზიაშიც უცდია ბედი და ლექსად დაუწერია ანდერძი დერჟავინის „ღმერთის“ პეტრე ლარაძისეული თარგმანის თავის მიერ გადაწერილი ნუსხისთვის (H 453). ანნას ინიციატივით სოფელ იყალთოში მაყაშვილთა ოჯახში დაარსდა საოჯახო წიგნთსაცავი (გაჩეჩილაძე, 2011:159-175).

ჯერ კიდევ მე-12 საუკუნეში იყვნენ ქალი-მომგებლები ანუ ხელნაწერების დამკვეთები. ერთმა ოთხთავმა – A 516 – შემოგვინახა მომგებლის სახელი – მანა მახატლის ასული. შემდეგაც არაერთი ხელნაწერის შედგენისა და გადაწერის ინიციატორები იყვნენ ქართველი დიდგვაროვანი ქალები. ამის დასტურია „ქართლის ცხოვრების“ ანასეული და მარიამ დედოფლისეული რედაქციები (ანა დედოფალი კახეთის მეფის ალექსანდრე I-ის ((1476-1511) მეუღლე იყო, ხოლო მარიამი – როსტომ-ხანისა (1632-1658)).

აუცილებლად ცალკე უნდა აღინიშნოს, რომ იყო შემთხვევები, როდესაც ქართველი მანდილოსნები ცდილობდნენ ქართული მწერლობის გამდიდრებას ახალი თარგმანების შემატების გზით და ხდებოდნენ ინიციატორები ამ საშვილიშვილო საქმისა. ასე მაგალითად, ანა ბაგრატიონის (ქაი-

ხოსრო მეფის ასული, რომელიც რუსეთში გაჰყვა თავის ბიძას, ვახტანგ მეექვსეს) ბრძანებით, 1777 წელს გაიოზ რექტორმა თარგმნა „კიტაიის სიბრძნე ანუ სწავლა ბედნიერად ცხოვრებისა“ (S176, S 525, A 1416, Q 168, Q 251 და სხვ.). მისი ბრძანებითვე 1786 წელს დიმიტრი ბაგრატიონმა თარგმნა სამოელ რაბინის „ოქროს აღნაქვსი“ (ბევრი ხელნაწერითაა შემონახული: H 213, H 454, H 1009, A 1011, Q743 და სხვ.).

ქართველ ქალებს ზოგჯერ ზუსტ მეცნიერებებთანაც მიუწვდებოდათ ხელი. მე-19 საუკუნეში მოღვაწეობდა პირველი ქართველი კარტოგრაფი ქალი – მაია ჩიქოვანი, რომელსაც დაუმზადებია ვახუშტი ბატონიშვილის რუკების ასლები (ზარდალიშვილი, 1966:87-93). უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამავე მაია ჩიქოვანს 1817 წელს გადაუწერია ანსილიონის „ესტეტიკებრი განსჯანი“ (H 333).

როგორც სტატიის დასაწყისში აღვნიშნეთ, ქალები მხოლოდ გადამწერობით ან ხელნაწერების მოამაგეობით არ შემოიფარგლებოდნენ. ჩვენთვის ცნობილი არიან ქალი-ავტორები, უმეტესწილად პოეტები. სტატიაში მხოლოდ რამდენიმე მათგანზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

ქართველ ავტორ ქალთა შორის გამორჩეულია მარიამ-მაკრინა ბაგრატიონი, რომელსაც ჯერ კიდევ კორნელი კეკელიძე არაჩვეულებრივი ბიზანტიელი ჰიმნოგრაფი ქალის, კასიას, მსგავს მოვლენად თვლიდა (კეკელიძე, 1957:246-247). მარიამ-მაკრინა იყო ერეკლე პირველის, ნაზარ-ალი-ხანის ასული, რომელიც ადრე დაქვრივდა და შემდეგ შემონაზვნდა. გამორჩეულად ნიჭიერი და განათლებული იყო. მისი სახელით ჩვენამდე მოღწეულია რამდენიმე ხელნაწერი და ისტორიული საბუთი. იგი ადგენდა სამეფო დოკუმენტებს, ისტორიულ საბუთებს, შეწირულობის წიგნებს, რომლებშიც ჩანს ოსტატის ხელი. იგი გამოცდილი კალიგრაფიცაა. საგანგებო აღნიშვნის ღირსია მისი გადაწერილი სულხან-საბას ლექსიკონი H 1740, რომლისთვისაც დაურთავს ღვთისმშობლის აკროსტიქული საგალობელი. მას შეუდგენია და გადაუწერია კანონიკური ხასიათის კრებული, რომელიც ჩვენამდე უფრო გვიანდელი, მე-18 საუკუნის მიწურულის, ნუსხებითაა მოღწეული. არის ცნობა, რომ მას გიორგი სააკაძის შესახებ ისტორიული ნაშრომიც დაუწერია (ქავთარია, 1977:212-214). თუმცა მარიამ-მაკრინას შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია იოსებ ალავერდელისადმი მიძღვნილ საგალობლებს, უფრო სწორად, მარიამ-მაკრინამ შეადგინა ამ წმინდანის ლიტურგიკული კანონი (2 ცხრაოდიანი საგალობელი, მცირე საგალობლები და სვინაქსარი). ყველაზე ადრეული ხელნაწერი, რომელშიც დაცულია მაკრინასეული საგალობელი, არის ბესარიონ კათალიკოსის კრებული S 3269, რომელიც მე-18 საუკუნის 20-იანი წლებით თარიღდება. აქედან მოყოლებული იოსებ ალავერდელის მაკრინასეული კანონი შევიდა თითქმის ყველა სადღესასწაულოში და კანონიკური მნიშვნელობა შეიძინა. აღსანიშნავია, რომ მარიამ-მაკრინას შემოქმედება დავით გარეჯის ლიტერტურული სკოლის გავლენით ვითარდებოდა (ქავთარია, 1977:213-218). მარიამ-მაკრინას ნიჭს ანტონ პირველი კათალიკოსი დიდ პატივს სცემდა. მიუხედავად იმისა, რომ მან თავის ახალი რედაქციის სადღესასწაულოში (S1464) თითქმის ყველა ქართველი წმინდანის ახალი საგალობელი დაწერა და შეიტანა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამ წმინდანებზე არსებობდა სხვა ჰიმნოგრაფის მიერ შედგენილი ჰიმნები, იოსებ ალავერდელის ხსენების დღეს მარიამ-მაკრინას შედგენილი კანონი, ფაქტობრივად, უცვლელად შეიტანა და მხოლოდ რამდენიმე მცირე ფორმის თავის მიერ დაწერილი საგალობელი დაურთო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იოსებ ალავერდელის სვინაქსარული ცხოვრებაც მარიამ-მაკრინას დაწერილი უნდა იყოს. ეს კი ნიშნავს, რომ მარიამ-მაკრინამ ჰაგიოგრაფიაშიც გარკვეული წვლილი შეიტანა.

ასევე ნიჭიერი პოეტია სალომე, ერეკლე მეორის ეპოქიდან. სალომეს შემოქმედებიდან შემორჩენილია „მწუხრებისა ამბათქებანი“ ანუ „სევდის წიგნი“ – როგორც თვით პოეტი უწოდებდა (A 598). სალომე რამდენიმე ანბანთქების ავტორია. მისი შემოქმედება წარმოაჩენს მას, როგორც ნიჭიერ და განათლებულ ქალს, რომელიც იცნობს ბიბლიას, რუსთველისა და ჩახრუხაძის შემოქმედებას და სხვ. ჯერ კიდევ ლ. ასათიანი ასე აფასებდა მის შემოქმედებას:

„ყოველ შემთხვევაში სალომე თავისი ორიგინალური თემატიკით, პოეტური პოტენციით და მხატვრული ღირსებებით ყველაზე ძლიერი და მნიშვნელოვანი პოეტია მეთვრამეტე საუკუნის ქართველ მწერალ ქალთა შორის“ (ასათიანი, 1936:22).

ამავე ეპოქის პოეტი ქალია მაია გაბაშვილი, რომლის ანბანთქებამ მოაღწია ერთადერთი ხელნაწერით S 1582 (1v-5v). ესაა ანბანთქების გარკვეული ფორმა ე.წ. ანზე სით მოხვალ?, რომელიც შე-

მოიღო და დაამკვიდრა სულხან-საბა ორბელიანის ძმამ დიმიტრი ორბელიანმა. ასეთი ანბანთქება კარგად ავლენდა ავტორის გონებამახვილობას, მხატვრულ გემოვნებას, პოეტურ ოსტატობას და მოითხოვდა ისტორიის, გეოგრაფიის, ფლორისა და ფაუნის ღრმა და საფუძვლიან ცოდნას (ქაფიაშვილი, 1994:115).

რა თქმა უნდა, კიდევ არიან ქართველი ავტორი და ხელნაწერების მოამაგე ქალები, თუმცა, სტატიაში მხოლოდ მცირე ნაწილი ვახსენეთ. მთავარი ისაა, რომ ქართული მწიგნობრობის განვითარებში მათ არცთუ მცირე წვლილი შეიტანეს, იმის გათვალისწინებითაც, რომ ჩვენამდე, შესაძლებელია, ბევრმა სახელმა ვერც მოაღწია. ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტიც, რომ ზოგიერთ ხელნაწერს აქვს ისეთი მინაწერები, რომლებიც გვაფიქრებინებს, რომ მინაწერის ავტორი ქალი ამ ხელნაწერის მკითხველია. ეს კი მიანიშნებს იმ ფაქტზე, რომ ძველ საქართველოში კითხვით ბევრი ქალი იყო გატაცებული.

დასკვნები: კვლევის შედეგად გამოჩნდა, რომ ქართველი ქალების დამსახურება ქართული ლიტერატურისა და კულტურის წინაშე უდავოა. ისინი მეტად ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და ასევე, საზღვარგარეთაც. იყვნენ ქალი-ავტორები, გადამწერ-კალიგრაფები, მომგებლები, განმაახლებელ-შემამკობელნი, ხელნაწერთა დამხსნელნი, ბიბლიოფილ-კოლექციონერები. მოკლედ, შეიძლება ითქვას, რომ მწიგნობარი ქალების მოღვაწეობა მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასათიანი, ლ. (1936). ძველი საქართველოს პოეტი ქალები. თბილისი: სსრკ მეცნიერებათა აკადემია საქ. ფილიალი
2. გაჩეჩილაძე, ი. (2019). ქართველ ქალთა მწიგნობრულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა ძველ საქართველოში (გადამწერი ქალი მეფეთ-მეფისა ასული ასთანდარ). მრავალთავი. ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი. (26. გვ. 311-317). თბილისი: კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
3. გაჩეჩილაძე, ი. (2011). ქართულ ხელნაწერთა ამაგდარნი. თბილისი: ნეკერი.
4. ზარდალიშვილი, გ. (1966). გამოჩენილი ქართველი გეოგრაფები და მოგზაურები. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
5. კეკელიძე, კ. (1957). მეთვრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან (ტომი IV, გვ. 227-251). თბილისი: თსუს გამომცემლობა.
6. კეკელიძე, კ. (1957). ქართველ ქალთა კულტურულ საგანმანათლებლო კერები საშუალო საუკუნეთა მახლობელ აღმოსავლეთში. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან (ტომი IV, გვ. 202-216). თბილისი: თსუს გამომცემლობა.
7. ლამბერტი, ა. (1938). სამეგრელოს აღწერა. თბილისი: ფედერაცია.
8. ქავთარია, მ. (1977). ძველი ქართული პოეზიის ისტორიიდან XVII-XVIII სს. (გვ.202-242). თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
9. ქაფიაშვილი, ი. (1994). ძველი ქართველი მწიგნობარი ქალები. თბილისი: ლომისი.

GEORGIAN LITERATI WOMEN[1]

KETEVAN TATISHVILI
PhD in Philology, Senior Research Fellow at Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts
E-mail: ketevantatishvili@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8398-9795

Abstract. For many centuries, both in Georgia and around the world, the only arena for women's fulfillment has been the family and has been limited to reproduction, child-rearing and family and kinship relations. At the same time, there are reports of women stepping out of this traditional female role and in some cases making significant contributions to society through their work and skills. After all, it is believed that our country experienced its best period during the reign of a woman, Queen Tamar. In order to increase the role of women in the public arena in society, to bring about changes in terms of gender equality, and to form a civil society, it is necessary to study more widely the role of women in Georgian culture, history, and sources. We are interested in the extent to which literary sources, Georgian manuscripts, have preserved traces of women's work in non-family spheres, what these traces testify to: whether they realized their potential and talents in any way, or they had the opportunity to influence historical and social events, and in what form. It is manuscripts that have brought us information that Georgian women have been active patrons of the development of Georgian literacy, cultural and educational activities for centuries. We have female poets, scribe calligraphers, buyers (commissioners) of manuscripts, renovator-decorators, manuscript rescuers, patrons, bibliophiles-collectors. There were many hard times in the history of Georgia and many manuscripts were destroyed, so it was very important to reproduce, restore and protect the manuscripts. Interestingly and pleasantly, women were also actively involved in these activities. Information about scribe activities of Georgian women can be found in manuscripts, for example, there are more than a hundred scribes, the number of authors, of course, is much less, but all of them are outstanding. For example, Mariam-Makrina Bagrationi, whom Korneli Kekelidze still considers akin to the outstanding Byzantine hymnographer Kassia.

Keywords: Manuscript; Georgian; Woman; Poet; Literati

* * *

Introduction. For centuries, both in Georgia and around the world, family has been the primary sphere for women's self-realization. Nevertheless, there is ample evidence suggesting that women occasionally transcended this traditional, gender-prescribed role making significant contributions through their work and skills. As early as the seventeenth century, Arcangelo Lamberti wrote about the education of Georgian women: „Georgian literacy would have perished today if women had not preserved it. If anyone wishes to learn to read, they must turn to a woman for instruction" (Lamberti, 1938 : 164).

To enhance women's participation in the public sphere and promote gender equality, it is crucial to study the role of women within Georgian culture, history, and primary sources in greater depth. Particularly valuable are the records preserved in manuscripts, which demonstrate that for centuries, Georgian women have actively contributed to and supported the development of literacy, culture, and education in Georgia.

[1] This research was conducted with the financial support of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia, under project [FR-24-4146] „Georgian Literati Women according the Georgian Manuscripts".

Numerous women patrons are known to have commissioned, renewed, or embellished manuscripts, as well as redeemed, collected, and preserved them. Some were also scribes and readers, though fewer served as authors. Due to the passage of time, the names of certain female scribes are all that remain, with no surviving literary legacy, such as Phominisia Beridze, whose image was preserved by the missionary Cristoforo Castelli in his album (Asatiani, 1936: 15). Nevertheless, the names of many such women have reached us.

At various times, Georgian scholars have dedicated research to these women, scribes and patrons (Asatiani, 1936; Gachechiladze, 2011; Gachechiladze, 2019:311–317; Kekelidze, 1957:202–216; Kekelidze, 1957: 227–251; Kavtaria, 1977: 202–242; Kapiashvili, 1994, etc.).

However, the discovery of new material combined with the diversity of the sources and the necessity of analyzing them from new perspectives, have made further research essential.

Methods. Our research integrates philological, historical, textological-codicological, iconographic-comparative, and artistic-stylistic methods to provide a comprehensive analysis.

Discussion. Throughout Georgia's history, there have been numerous periods of hardship during which many manuscripts were destroyed. Consequently, the reproduction, restoration and preservation of these works became matters of utmost importance. It is both noteworthy and gratifying that women were also actively involved in these efforts.

Information about the literary and scribal activities of Georgian women can be found in manuscript colophons and marginal notes. For instance, there are references to more than one hundred female scribes. The work of some of them has been studied to varying extents, while research on others is currently being carried out within the framework of our ongoing grant project.

So far, it is considered that the earliest known female scribe was *Asthandari*, the „daughter of the King of Kings,“ who lived in the sixteenth century. She copied part of a compendium (H 972, fols. 166r–215v) in elegant *nuskhuri* calligraphy. According to Ia Gachechiladze (Gachechiladze, 2019: 311–317), Asthandari was the daughter of Constantine II, King of Kartli and sister to David X, George IX, Bagrat Mukhranbatoni, and Dimitri. Asthandari's husband is identified as Manuchar I Jaqeli, the brother of Atabeg Qvarqvare, with whom she presumably had a son mentioned in the signature of a document (Ad 91) as „Manuchar (the son).“

Notably, compelling evidence indicates that some Georgian women were bibliophiles and book collectors who also occasionally engaged in manuscript copying. One such figure was Anna Eristavi-Maqashvili. Four manuscripts copied by her – H 168, H 169, H 453, and A 381 – are preserved at the K. Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts. Interestingly, Anna also tried her hand at poetry: she composed her testament in verse for the copy of Petre Laradze's Georgian translation of Derzhavin's poem *„God“* that she transcribed (H 453). At her initiative, a family library was established in the Maqashvili household in the village of Ikalto (Gachechiladze, 2011: 159–175).

As early as the 12th century, there were female patrons, women who commissioned manuscripts. One Gospel manuscript (A 516) preserves the name of its patron, *Mana, the daughter of Makhateli*. In later centuries, several noble Georgian women likewise initiated the compilation and transcription of manuscripts. Evidence of this can be found in the versions of *History of Georgia (Kartlis Tskhovreba)* prepared under the patronage of Queen Ana and Queen Mariam – Queen Ana being the wife of King Alexander I of Kakheti (r. 1476–1511), and Queen Mariam the consort of King Rostom Khan (r. 1632–1658).

It is also important to note that there were instances in which Georgian women sought to enrich the national literary tradition by commissioning new translations. For example, Princess Ana Bagrationi, the daughter of King Kaikhosro and niece of King Vakhtang VI, who accompanied him to Russia, commissioned translations of foreign works. In 1777, at her order, Rector Gaioz translated *The Wisdom of China, or The Doctrine of a Happy Life* (*Kitaiis sibzrne anu stsavla bednierad tskhovrebis*, manuscripts

S 176, S 525, A 1416, Q 168, Q 251, etc.). Later, in 1786, Dimitri Bagrationi, at her request, translated Samuel Rabin's *Golden Order (Oqros Aghnakvsi)* which is preserved in numerous manuscripts (H 213, H 454, H 1009, A 1011, Q 743, and others).

Georgian women occasionally also participated in the exact sciences. In the nineteenth century, the first known female Georgian cartographer, Maia Chikovani, produced copies of the maps of Prince Vakhushti Bagrationi (Zardalishvili, 1966: 87–93). It should also be noted that in 1817, Maia Chikovani transcribed Anselm's *Aesthetic Discussions* (*Estetikebri Gansjani*) (H 333).

As noted at the beginning of this article, women were not limited to manuscript copying or patronage alone. Several female authors are known, most of whom were poets. In this paper, attention will be focused on only a few of them.

Among Georgian women writers, one of the most distinguished figures is Mariam-Makrina Bagrationi, whom Korneli Kekelidze (Kekelidze, 1957:246–247) compared to the renowned Byzantine hymnographer Kassia. Mariam-Makrina was the daughter of King Erekle I (Nazar-Ali Khan). Was widowed early in life and later took monastic vows. Exceptionally gifted and well educated, she left behind several manuscripts and historical documents that bear her name.

Mariam-Makrina drafted royal charters, historical records and donation registers that display a highly skilled hand, attesting to her expertise as a calligrapher. Of particular note is the copy of Sulkhan-Saba Orbeliani's Dictionary (H 1740), to which she appended an acrostic hymn to the Virgin Mary. She also compiled and copied a canonical collection, extant in later eighteenth-century manuscripts. There is evidence that she authored a historical work about Giorgi Saakadze (Kavtaria, 1977: 212–214).

However, Mariam-Makrina's most significant contribution lies in her hymns dedicated to St. Ioseb of Alaverdeli. More precisely, she composed the Rite for this saint – comprising two major hymns, several shorter chants, and a synaxarion. The earliest manuscript preserving Makrina's hymn is the collection of Catholicos Bessarion (S 3269), dated to the 1720s. From that time onward, her canon to St. Ioseb of Alaverdeli was incorporated into nearly all Georgian festal books and acquired canonical status.

Mariam-Makrina's work was shaped by the influence of the David Gareji Literary School (Kavtaria, 1977: 213–218). Her literary talent was held in high regard by Catholicos Anton I, who, despite composing new hymns for almost all Georgian saints in his own Feast Hymn Book (S 1464), included Mariam-Makrina's Canon for St. Ioseb of Alaverdeli almost unchanged, merely adding a few brief hymns of his own composition.

As noted above, the synaxarion (hagiographic life) of St. Ioseb of Alaverdeli is also believed to have been written by Mariam-Makrina herself, indicating her contribution not only to hymnography but also to hagiographic literature.

Another talented poet from the era of King Erekle II was Salome. From her poetic legacy, the work titled *The Praises to Alphabet of Sorrow (Mtukhrebisa Ambatk'ebani)* as the poet herself called it (A 598), has survived. Salome is also the author of several alphabetic poems (*anbantk'ebani*). Her writings reveal her to have been a gifted and educated woman, well acquainted with the Bible, as well as the works of Rustaveli, Chakhrukhadze and other classical authors. L. Asatiani offered the following assessment of her work:

"In any case, Salome, with her original themes, poetic potential and artistic quality, is the strongest and the most significant poet among Georgian women writers of the eighteenth century.**"**(Asatiani, 1936: 22).

Another poet of the same period is Maia Gabashvili, whose alphabetic poem survives in a single manuscript (S 1582, fols. 1v–5v). This poem belongs to the form known as *The Praise to Alphabet -Anze sit mokhval*, which was introduced and popularized by Dimitri Orbeliani, the brother of Sulkhan-Saba Orbeliani. This poetic form was a test of the author's wit, artistic taste, and poetic mastery and it required deep knowledge of history, geography, flora and fauna (Kapiashvili, 1994:115).

Of course, there were many more Georgian women authors and manuscript patrons than those mentioned here. However, this article highlights only a small portion of them. The essential point

remains that Georgian women made a substantial contribution to the development of Georgian literacy and literature, even though many of their names may have been lost over time.

Another noteworthy observation is that certain manuscripts contain marginal notes written by women, indicating that they were readers of the manuscripts themselves. This suggests that, in historical Georgia, reading was a passion shared by many women.

Conclusions. The research demonstrates that the contribution of Georgian women to the country's literary and cultural heritage is indisputable. They were actively and productively engaged across various regions of Georgia and even abroad. Among them were female authors, scribes-calligraphers, patrons, restorers, embellishers, manuscript redeemers and bibliophile collectors. In summary, the intellectual and creative activities of Georgian women within the manuscript tradition were remarkably diverse and multifaceted.

References:

1. Asatiani, L. (1936). *Poet Women of Old Georgia.* Tbilisi: Academy of Sciences of the USSR, Georgian Branch.
2. Gachechiladze, I. (2011). *Patrons of Georgian Manuscripts.* Tbilisi: Nekeri.
3. Gachechiladze, I. (2019). *The Literary and Educational Work of Georgian Women in Medieval Georgia.* In *Mravaltavi: Philological and Historical Studies* (Vol. 26, pp. 311–317). Tbilisi: Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts.
4. Kapiashvili, I. (1994). *Old Georgian Literati Women.* Tbilisi: Lomisi.
5. Kavtaria, M. (1977). *From the History of Old Georgian Poetry of the 17th –18th Centuries* (pp. 202–242). Tbilisi: Soviet Georgia.
6. Kekelidze, K. (1957). *Georgian Women's Cultural and Educational Centers in the Middle Ages Near East. Etudes from the History of Ancient Georgian Literature (Volume IV, pp. 202-216).* Tbilisi: TSU Publishing House.
7. *Kekelidze, K. (1957). From the History of Eighteenth Century Georgian Literature. Etudes from the History of Ancient Georgian Literature (Volume IV, pp. 227-251).* Tbilisi: TSU Publishing House.
8. Lamberti, A. (1938). *Description of Samegrelo.* Tbilisi: Federation.
9. Zardalishvili, G. (1966). *Outstanding Georgian Geographers and Travelers.* Tbilisi: Soviet Georgia.

სიმონიკა ბერეჟიანის შეუმდგარი „პაემანი მთაწმინდაზე“

ელზა ფუტკარაძე
ფილოლოგიის დოქტორი, მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
ელ. ფოსტა: elza.phutkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0000-9800-2183

ფატი აბაშიძე
ფილოლოგიის დოქტორი, მეცნიერი თანამშრომელი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
ელ. ფოსტა: pati.abashidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-9995-5716

აბსტრაქტი: ქართული ემიგრანტული მწერლობის ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენელია სიმონ (სიმონიკა) ბერეჟიანი, რომლის მრავალმხრივი შემოქმედება თითქმის უცნობია საქართველოში. მისი პოეზია კი ნამდვილად არის ქართული პოეტური სიტყვიერების განუყოფელი ნაწილი და სახასიათო ემიგრანტული ხმა ქართული პოეზიისა. ს. ბერეჟიანის შემოქმედების მთავარი სათქმელი სამშობლო ქვეყნის სატკივარია. სამშობლოს მოშორებული პოეტი ფიქრით, საქმითა და ყოველდღიურობით სამშობლოს სატკივარის მოყურადე და თავგანწირული დარაჯია. წუხს საქართველოს სადარდებელ-სატკივარზე. ესაა მისი ფიქრის და მოუსვენრობის საგანიც. შესაბამისად, მისი შემოქმედების სათქმელი სამშობლოს აწმყო და მომავალია. „თავდავიწყებული მიჯნური სამშობლოსი“ უფლის მიერ ადამიანთათვის ბოძებულ ძვირფას ჯილდოს-სიცოცხლეს უყოყმანოდ სწირავს ქვეყანას. თავისუფლებადაკარგული ქვეყანა, თებერვლის სუსხი მწარე რეალობაა პოეტისათვის. სხვა სათქმელს არ გვანდობს მისი ნაწერები. მისი შემოქმედება ერის უბედურების ანარეკლია, რომელსაც კიდევ უფრო ამძაფრებს მშობლიურ საბუდარს, მშობლიურ მიწას მოშორებული პოეტის ყოველდღიური ტკივილის, სამშობლოს უკიდეგანო სიყვარულის, უსაზღვრო მონატრების, მშობლიური ეზო-კარის ნახვის წყურვილით გამოწვეული განცდები. ეს ემოცია გადამდებია მკითხველისათვისაც. კითხულობ მის მხატვრულ ნააზრევს და გტკივა ერის ტკივილი, გტკივა პოეტის ტკივილიც, გაცრემლებს მისი წუხილი. გესმის სამშობლო ქვეყნის ბედზე მოფიქრალი პოეტის გულის ძგერა და ეს ყველაფერი უდიდესი ემოციით გავსებს. დიახ, ტკივილი ხმიანდება მისი შემოქმედებით და სათქმელის მხატვრული სამოსელიც ისევ ტკივილია პოეტისათვის. სწორედ, ეს სათქმელია წარმოდგენილი სიმონ ბერეჟიანის პოემაში „პაემანი მთაწმინდაზე“. ნაშრომის მიზანიც ამ პოემის იდეა-მიზანდასახულობის ჩვენება და მისი ჩვენეული შეფასებაა. ამასთანავე, ხაზგასმა იმისაც, რომ ს. ბერეჟიანის შემოქმედება მეოცე საუკუნის ქართული მწერლობის განუყოფელი ნაწილია და თავისი შემოქმედებითი ხელწერით იმსახურებს სათანადო ადგილს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

საკვანძო სიტყვები: მწერლობა; ემიგრანტული ლიტერატურა; სამშობლო; რეალობა და მომავალი.

* * *

შესავალი: სიმონ ბერეჟიანის შემოქმედება ძირითადად სამშობლოს მოშორებისა და უცხო ქვეყანაში გადასახლებული პიროვნების შინაგანი სულიერი მდგომარეობის მძაფრი, ტკივილიანი ამონაკვნესია. მისი სიტყვა სამშობლოს, მშობლიური სამოსახლოს, მისი საბუდარის მონატრების განცდებით, შფოთვით, წუხილითაა ნასაზრდოები. შესაბამისად, მისი პოეტური მემკვიდრეობის გაცნობა მკითხველს თანაზიარს გახდის მისი აფორიაქებული, სამშობლოს განშორებული ადამიანის ხვედრისას. პოეზიის ენით მკითხველის გულამდე მოტანილი სათქმელი ემოციური, გადამდები

და სულისშემძვრელია. ჩვენც გვტკივა მისი სატკივარი, გვაწუხებს უცხო მიწაზე გადარგული, „ავი დედინაცვლის“ ხელებს შერჩენილი ახალგაზრდა პოეტის სულის მდგომარეობა, პოეტისა, ვისაც ნატვრად ისღა დარჩენია, სიზმრისეული ხილვით მაინც შეძლოს მშობლიური ეზო-კარისათვის თვალის შევლება. მის ტკივილს უფრორე ამძაფრებს ის რეალობა და პოეტის მიერ იმ აზრთან შეგუება, რომ სამშობლოს ნახვას ვეღარ შეძლებდა, მშობლიური ზეცის სილამაზით ვეღარ დატკბებოდა. ამიტომაც მის შემოქმედებას სამშობლოს მონატრებისა და ნახვის წყურვილი ლაიტმოტივად გასდევს. ამასთანავე, შორს მყოფს ადარდებს სამშობლოს ბედი. სამშობლოს ბედზე, მის მომავალზე დაფიქრებაა ხატოვნად გადმოცემული ს. ბერეჟიანის პოემაში „პაემანი მთაწმინდაზე“. სწორედ, ნაშრომის მიზანი ამ პოემის ძირითადი აზრის, იდეის, მიზანდასახულობის გამოკვეთაა. პოეტის გულისნადები უშუალოდ, დაუფარავად, შეულამაზებლადაა გადმოცემული პოემაში. ამ ტკივილითაა ნასაზრდოები პოემის თითოეული სიტყვა, რომელიც ემოციურია და ღრმად გვახედებს შემოქმედის სულიერ სამყაროში, გვესმის მისი ტკივილიან-სევდიანი გულის ამონათქვამი. უდიდესი ზემოქმედების მომხდენია პოეტის სათქმელი, მკითხველიც წარმოსახვით მიჰყვება მის სავალ გზას, გადამდებია მისეული განცდა და პოემის ენით სათქმელის ხატოვნად ნათქვამ-განცდილი დამაფიქრებელია.

როგორც აღვნიშნეთ, მისი შემოქმედება ნაკლებად ცნობილია და მისი შემოქმედების შესწავლის რამდენიმე დეტალზე გავამახვილებთ ყურადღებას. პოეტის შემოქმედებისა და ბიოგრაფიული დეტალების შესახებ ცნობები გვხვდება ს. ბერეჟიანის ლექსების კრებულის წინასიტყვაობაში. კერძოდ, ლექსების კრებულს „ნაწერები“ ერთვის ვიქტორ ნოზაძის ორგვერდიანი შეფასება – „სიმონ ბერეჟიანი“ და მ. ტუღუშის – „სიმონ ბერეჟიანი და მისი შემოქმედება“. როგორც მ. ტუღუში წერს, ეს მცირე გამოკვლევა წარმოადგენს შემოკლებულ შინაარსს იმ მოხსენებისას, რომელიც წაკითხულ იქნა ბერლინის ქართველობის მიერ სიმონ ბერეჟიანის ხსოვნის აღსანიშნავად მოწყობილ კრებაზე ამა წლის 16 იანვარს. ლექსების კრებული 1943 წ. დაბეჭდილი და ბუნებრივია, იგულისხმება 1943 წ. 16 იანვარი. აქვე სქოლიოში მ. ტუღუში მიანიშნებს, „წიგნი უფრო მდიდარი იქნებოდა, რომ პარიზიდან გამოგზავნილი ზოგიერთი ჯერ დაუბეჭდავი და საბიოგრაფიო მასალა გზაში არ დაკარგულიყო. სიმონიკას უბედობას ისიც მიემატა, რომ დღემდე, მიუხედავად დიდი ცდისა, მისი საფლავი ვერ აღმოვაჩინეთ. დაე, ეს პატარა ტომი იყოს, ჯერჯერობით მაინც, ნიშანი სიმონიკასადმი მისი მეგობრების სიყვარულისა და პატივისცემისა“ (ტუღუში, 1943, გვ. 9).

ს. ბერეჟიანის ლექსების მეორე კრებულს „ლექსები“ ერთვის ასევე, მცირე წინასიტყვაობა „მკითხველთა უწყებად“ (გვ. 5-7). ამ კრებულის რედაქტორი გ. ყიფიანია. წინასიტყვაობაში ს. ბერეჟიანის მცირე ბიოგრაფიული ეპიზოდებია წარმოდგენილი და მისი გარდაცვალების შესახებ ინფორმაცია. კერძოდ, მეორე მსოფლიო ომის გამოცხადებისთანავე ბრძოლის ველს მიაშურა. სულიერი დაავადების ნიშნები დატყობია. მოათავსეს საავადმყოფოში, რუმინეთში ყოფნის დროს და შემდეგ მისი კვალიც იკარგება. აქვეა მიუნხენის რადიოთი გადაცემული ცნობა, თითქოს ის შტუტგარდში გარდაცვლილიყოს. წინასიტყვაობის ავტორის აზრით, თუ ეს ცნობა რომელიმე სერიოზულ წყაროს ემყარება, მაშინ უფრო ზუსტი ცნობის მიღებაც არ უნდა იყოს ძნელი. შტუტგარტი ომის დროს არ განადგურებულა და გერმანული არქივების მეთოდურობა ცნობილია. მხოლოდ თუ ვინმე ამ საქმის გამორკვევას შეუდგება, სიმონ ბერეჟიანი არ უნდა ეძებოს. სიმონიკას მესამე გვარის ტარებაც ხვდა წილად. მას სამხედრო წიგნაკში უწერია – სიმონ ბერგერ.

აღნიშნული წინათქმების შემდეგ, პირველი მკვლევარი და შემფასებელი ს. ბერეჟიანის ცხოვრება-შემოქმედებისა გახლავთ პროფ. გ. შარაძე. ის კვლევაში „სიმონ ბერეჟიანი“ დაწვრილებით გვაწვდის ინფორმაციას ლტოლვილი პოეტის შესახებ. კერძოდ, ცხოვრების როგორი გზა განვლო, რა შესძინა მან ქართულ პოეზიას, საერთოდ, ქართულ კულტურას. გარდა აღნიშნულისა, გ. შარაძე ს. ბერეჟიანს გვაცნობს, როგორც ფელეტონის ჟანრში მომუშავეს, მხატვარს, ფერმწერს. მისივე ცნობით, სიმონიკა ძერწავდა კიდეც. არც სასცენო ხელოვნება ყოფილა უცხო სიმონიკასათვის, რეჟისორობდა, მსახიობობდა და დეკორატორობდა (შარაძე, 1993, გვ. 212). გ. შარაძეს ჰქონდა შესაძლებლობა ს. ბერეჟიანის მრავალმხრივი შემოქმედების შესახებ ინფორმაცია მიეღო „თეთრი გიორგისა“ და „ქართლოსის“ ფურცლებიდან. შესაბამისად, მოგვცა პოეტის შესახებ დეტალური ინფორმაცია საინტერესო შეფასებებით.

ასევე, ს. ბერეჟიანის შემოქმედების მნიშვნელოვანი შეფასება ეკუთვნის პროფ. ა. ნიკოლეიშვილს. ის მონოგრაფიაში – „ქართული ემიგრანტული მწერლობა“ – საფუძვლიანად საუბრობს ქართული ემიგრანტული მწერლობის წარმოქმნისა და ძირითადი ტენდენციების, ემიგრანტ მწერალთა ცხოვრება-შემოქმედების შესახებ. მათ შორის გვესაუბრება ს. ბერეჟიანის ღვაწლისა და დამსახურების შესახებაც. მკვლევარი ხაზს უსვამს ს. ბერეჟიანის პოეტური დახვეწილობისა და სიტყვიერი ოსტატობის მაღალ დონეს. ვეთანხმებით მისეულ შეფასებას, რომ „როგორც პოეტს, მას საკმაოდ აქვს მიმადლებული ღვთაებრივი ნიჭი მოვლენათა პოეტური ორიგინალურობით აღქმისა და წარმოსახვისა. აქვე ასევე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს მისი ლექსების მუსიკალური კეთილხმოვანება და მელოდიურობა, პოეტური ფერწერის თვითმყოფადობა და სინატიფე, რიტმულ-ვერსიფიკაციული მრავალხმიანობა და მრავალფეროვნება. ასე რომ, ს. ბერეჟიანის პოეზია ინდივიდუალური პოეტური წარმოსახვის ნაყოფია, პროფესიონალი პოეტის თვალით აღქმული და დანახული სამყარო, რომელიც ახალ, ორიგინალურ შტრიხს სძენს მეოცე საუკუნის ქართული მწერლობის უმდიდრეს საგანძურს“ (ნიკოლეიშვილი, 2006, გვ. 483-484).

ამდენად, აღნიშნულ გამოკვლევებში სიღრმისეულადაა საუბარი ს. ბერეჟიანის პოეზიის თავისებურებაზე, თუმცა არაფერი თქმულა მის პოემაზე. ჩვენ სწორედ ს. ბერეჟიანის ერთადერთი პოემის – „შემოღამება მთაწმინდაზე“ შესახებ მსჯელობით შემოვიფარგლებით. ამით კიდევ ერთ დამატებით შტრიხს შევძენთ ს. ბერეჟიანის შემოქმედებას.

მეთოდები: კვლევისას გამოვიყენეთ ტექსტის დამუშავების, ანალიზის მეთოდები.

მსჯელობა: როგორც აღვნიშნეთ, სიმონ (სიმონიკა) ბერეჟიანი მრავალმხრივი შემოქმედებითი ნიჭით იყო გამორჩეული. წერდა ლექსებს, მოთხრობებს, მოგონებებს, პატარა სცენებს, საოხუნჯო წერილებს, ხატავდა კარიკატურებს, რეჟისორობდა, მსახიობობდა, კითხულობდა ლექსებს, ძერწავდა, მღეროდა. ამიტომაც გასაკვირი არაა, რომ „შენ-ხელოვნების რაინდო!“ – ასე მიმართავს გ. ყიფიანი. შემთხვევითი არც ისაა, რომ ის ემიგრანტული ოჯახის თვალად ითვლებოდა.

1982 წელს პარიზში დაბეჭდილი სიმონ ბერეჟიანის ლექსების კრებულის „ლექსები“ წინასიტყვაობაში – „მკითხველთა უწყებად“ მართებულად შენიშნულია: „სიმონ ბერეჟიანის ნაწერები ღირსია, რომ არ დაიკარგოს, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ უცხოეთში გადახვეწილ პოეტის დავიწყება დაუშვებელია, არამედ იმიტომ, რომ ეს პატარა კრებული, რომელშიდაც მხოლოდ 16 სათაურია, სრულებითაც ზედმეტი არ არის ქართული პოეზიისათვის, მიუხედავად ამ პოეზიის დიდი სიმდიდრისა... ეს პატარა წიგნი, ამავე დროს პოეტის ძეგლია, რადგან მისი საფლავიც კი დაკარგულია“ (ბერეჟიანი, 1982, გვ. 5). დიახ, ეს ლექსები კი ერის ტკივილით დამძიმებული პიროვნების სულიერი ამოძახილია. დიახ, სამშობლო ქვეყნის საწუხარითა და მშობლიურ სამოსახლოს მოშორებული პოეტის ის ამოძახილია, რომელიც ჩაგაფიქრებს სამშობლოს ბედსა და სადარდებელზე, ჩაგაფიქრებს მისსავე ტრაგიკულ რეალობაზე, გიათკეცებს სატკივარს, მძაფრად განიცდი პოეტის მდგომარეობას და გესმის პოეტის მიერ ტკივილით დამძიმებული სათქმელი.

ცნობილია, რომ ავტორის გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა მისი ლექსების ორი პატარა კრებული. პირველი კრებული სათაურით „ნაწერები“ 1943 წელს ბერლინში დაიბეჭდა, ხოლო მეორე კრებული „ლექსები“ კი 1982 წელს პარიზში, რომელიც მიეძღვნა მეორე მსოფლიო ომში, საქართველოს გასათავისუფლებელ ბრძოლაში დაღუპულ ქართველ მამულიშვილთა ხსოვნას. კრებულის წინასიტყვაობა იმ კუთხითაც მნიშვნელოვანია, რომ გვხვდება დამატებითი ცნობები პოეტის ბიოგრაფიის შესახებ. თუმცა ეს კრებულები სრულყოფილად ვერ ასახავს მის ნამოღვაწარს, რადგან ის ძირითადად ბეჭდავდა ემიგრანტულ გამოცემებში – „თეთრი გიორგი“ და „ქართლოსი“. ლექსების კრებულის გარეკანზე აწერია – ქართული ლეგიონის საველე ბიბლიოთეკა, N 2. კრებული გამოცემულია გაზეთ „საქართველოს“ გამომცემლობის მიერ. საყურადღებოა გამომცემლის ინფორმაცია: „ამ წიგნის სახით ვაწვდით ქართველ მხედრობას ჩვენი საველე ბიბლიოთეკის მეორე კრებულს. ის შეიცავს სიმონ ბერეჟიანის პოეზიის იმ ნაწილს, რომლის შეგროვება ჩვენ შევძელით. სამწუხაროდ, რჩება წიგნის გარეშე ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელი მრავალი ლექსი“ (ბერეჟიანი, 1943, გვ. 6).

ფაქტია, ლექსების ორი კრებულით, გარკვეული წარმოდგენა გვექმნება სიმონ ბერეჟიანის პოეზიის შესახებ. ჩვენს წარმოსახვაში ცოცხლდება მშობელი ქვეყნის, ერის ტკივილით დამწუხრებულ-დადარდიანებული პოეტის სახე. კიდეც წერდა: „და ერის სევდა, ვით ცხელი ტყვია, მე დამაქვს გულით და ჭრილობა მძიმე მატყვია“. დიახ, სამშობლოს მოშორებული გულით სამშობლოს სატკივარს დაატარებდა, ბორგავდა. ერის ტკივილი და იმდროინდელი რეალობა-თებერვლის სუსხი და თავისუფლებადაკარგული ქვეყნის ხვედრი ღრმა ჭრილობაა პოეტისათვის. ის იმ რჩეულ ადამიანებს ეკუთვნის, რომელნიც მხოლოდ პირადი ცხოვრებით როდი ცხოვრობენ, ერის სატკივარი მათი ტკივილიცაა. მეორე მსოფლიო ომის გამოცხადებისთანავე პოეტმა ბრძოლის ველს მიაშურა. სამშობლოს შეეწირა ისე, რომ საფლავიც უცნობია. ლექსების კრებულის წინასიტყვაობაში ვ. ნოზაძე წერდა: „იგი გულით ატარებდა საქართველოს და იყო თავდავიწყებული მიჯნური სამშობლოსი. სამშობლოც არ ასვენებდა მას და უამრავ საუკუნეთა მანძილზე ქართული სისხლით გაჟღენთილი მიწა მიუხმობდა. მას არ შეეძლო მიახლოვება. მტერი ჰფლობდა სამშობლოს და იგი უცხოეთიდან ელოლიავებოდა მას, უგალობდა“ (ნოზაძე, 1943, გვ. 6). მართლაც, არაა ადვილი ასე ატარო გულით სამშობლოს სიყვარული და სიცოცხლე უყოყმანოდ ზვარაკად შესწირო მას. ამიტომაცაა, რომ მისი შემოქმედების თემა მხოლოდ და მხოლოდ სამშობლოა, მისი აწმყო და მომავალია. სამშობლოსადმი სიყვარულს უფრო ამძაფრებს მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილი თავად პოეტის ტრაგედია, უცხოეთში ყოფნის ყოველდღიურობა. ზედმიწევნით სწორად შენიშნავდა მ. ტუღუში წერილში – სიმონ ბერეჟიანი და მისი შემოქმედება: „სევდა, მაგრამ არა უიმედობა, ერის ტკივილით დამწუხრება, მაგრამ არა სასოწარკვეთილება, დამარცხება, მაგრამ არა გულგატეხილობა, სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარული და მით გამოწვეული ტანჯვის განცხრომად ჩათვლა; ბრძოლის სურვილი! თავგანწირვის წმინდა მოვალეობად აღიარება და ამ რწმენის განხორციელება, ეროვნული მთლიანობის იდეის მნიშვნელობის შეგნება და მისი სინამდვილედ ქცევა... ასეთია სიმონ ბერეჟიანის პოეზიის მოტივები. ამ აზრებს უმღეროდა მისი ფანდური“ (ტუღუში, 1943, გვ. 24).

სწორედ ამ მოტივებზეა საუბარი პოემაში „პაემანი მთაწმინდაზე“, რომელიც ს. ბერეჟიანმა „ქართლოსის“, 1939 წ. N 19-23 დაბეჭდა. იქვე, სათაურთან წერია – „Mama – Davithi“, poeme. ილიას უკვდავ ხსოვნას“. საოცარი ხელწერისაა სიმონიკა ბერეჟიანის პოემა „პაემანი მთაწმიდაზე“. სათქმელი ერის ტკივილის, ჭირ-ვარამის თქმა და იმაზე დაფიქრება, იმის ძიებაა, სამომავლოდ რა გზა დაისახოს ერმა. ეს გზა რა ღირებულებისაა ავტორისათვის, გასაგებია თუნდაც იმ დეტალიდან, რომ პოემა ილიას უკვდავ ხსოვნას მიუძღვნა. პოემა ილიასადმი მიმართვით იწყება: „ვაჟა გიყვარდა, მგოსანო, ფშაველი ენაწყლიანი“. შემთხვევითი არაა ხაზგასმა იმისაც, რომ სწორედ მან ის სატკივარი უნდა თქვას, რაც ილიას, ვაჟას, აკაკის აწუხებდა:

„ხელში ფანდური ავიღე,
ვაჟას ფანდური მზიანი,
ოდნავ ჩამოვკრავ სიმებსა,
არ მივაყენო ზიანი“.

დიახ, ეს სამი მგოსანი არის სიმონიკასათვის მსოფლმხედველობის საწიერი. „ქართული გუთნის მწეველნო“ – კიდეც მიმართავს მათ. ქართული აზრის, ეროვნული ღირებულების გუთნის მწეველად ილიას, ვაჟასა და აკაკის მიჩნევა შემთხვევითი როდია. ეს კანონზომიერებაა უცხოეთში ბინადარი პოეტისათვის. სიმონიკა ბერეჟიანი ერთი, მცირე დეტალით გვიხატავს მათ და ფაქტიურად, ამ ტაეპით ქმნის მათ მხატვრულ სახეს:

„აკაკი ალბათ ოხუნჯობს,
ვაჟა გაჭრილა ტყეშია...
ვაჟას იქ არ მასწყინდების,
თუ ჰპოვა მთა, კლდე, ხრეშია.
შენ მეცოდები, ბატონო!
ვაი, რა ცუდსა დღეშია!

შენ იქ რა გაგაძლებინებს,
ფესვები დაგრჩა ერშია,
შენ, ზეციერი, ჰპოვებდი
შვებასა მიწიერშია“.

ეს სამეულია მისთვის ახლობელი და საზომი უცხოეთში გადაკარგული და აფორიაქებული პოეტისათვის. უცხოეთის ცის ავი მამინაცვლობის, უხეში დედინაცვლობის ყოფას უმსუბუქებს ამ სამთან სულიერი ზიაროზა და მამობა: „ყური დამიგდეთ მამებო, დაგენაცვლებით ყელშია“. ამ ერთი სიტყვით, ამ სამეულთა მამობით მოხსენებით, პირდაპირ ხაზს უსვამს პოეტი მათთან სულიერ თანაზიაროზას.

საინტერესოა ერთი დეტალიც. მისი ტკივილის, ჩანაფიქრის, იდეისა და მიზანდასახულობის გადმოცემა ფანდურის სიმებს ანდო: „ავიღე ვაჟას ფანდური“, „ფანდურსა ვიღებ ხელშია“ და ამით ქმნის კონტრასტულ ხაზგასმას, მიზანმიმართულ ლოგიკურ აქცენტირებას იმისას, რაც უნდა თქვას. სათქმელის ფანდურის სიმებით ამომღერება შინაგანი მდგომარეობის გახმოვანებაა, სატკივარის საქვეყნოდ გაცნობის ხერხია. და მაინც, რა სათქმელის მოსასმენად გვამზადებს პოეტი:

„ყური ათხოვეთ ფანდურსა,
სულია შიგ ჩამარხული:
ქართვლის ბედია სიმების
წკრიალში გამოსახული.
სიმღერით მინდა ვუკვალო
მომავალს გზა დასახული“.

აი, რატომ ითხოვს ფანდურზე მიყურადებას პოეტი. ისევ და ისევ ქართველი ერის აწმყო მოსვენებას აკარგვინებს. რეალობა წუხილის საგნად ქცეულა მისთვის. ერის ტკივილისა და საწუხარის მიმართ გულგრილი ვერ იქნება. ადარდებს ქვეყნის მომავალი. თუმცა ხვალინდელი დღისათვის გამკვალავი რა უნდა იყოს, ესეც ჩანს ფანდურის სიმების წკრიალში. ყოველივე ამის სათქმელად პოეტმა არაპირდაპირი გზა არჩია. მოულოდნელად ავტორს გადავყავართ სიზმარში. სიზმარში გარდასახვა, რეალობიდან ირეალურში გადასვლა საოცარ, ხატოვან სურათს ქმნის და უფრორე გვახვევს ემოციურ რკალში. ეფექტურიცაა სიზმარისეული ქვეცნობიერით სიმართლის თქმა. სიზმარში ღრუბლებთან ერთად დამოგზაურობს. უცხოეთში მყოფი პოეტის მიმართვაც სწორედ თხოვნაა ღრუბლისადმი, რომ ესტუმროს მშობელ მხარეს. მისი მრწამსი და იმდროინდელი ეპოქის ტკივილი ღრუბლის პასუხია:

„რა არის შენი სამშობლო?!
გუშინ ვესტუმრე დილითა,
ცივ გომბორზედა ჩამავჯექ,
დაბურვილ იყო ნისლითა;
ფერდობი, ვაკე, ველები,
სულ მარწყულია სისხლითა“.

რთული ქარაგმა არაა, რას ნიშნავს სისხლიანი არემარე. მონატრებული სამშობლოს ხილვას მოწყურებული პოეტი ღრუბელს სამშობლოში მოჰყავს და ვაჟასეული ტაეპების ილუზია, პერსონიფიცირება განსაკუთრებული ესთეტიკური ზემოქმედებისაა:

„შუა ღამისას ღრუბელი,
ჩამაჯდა გორის ფხაზედა,
ტუჩით შაეხო ბალახებს,
შასრუტა ცვარი ცვარზედა.

ცვარით წყურვილი მოიკლა,
ისევ ჩამაჯდა ქარზედა,
არ გამიცივდე ვაჟიკავ,
საბან მაისხი ტანზედა...
საბანი შამავიხვიე,
თავი დავიდე მკლავზედა.
ჩემ ქვეყნის ნახვის მოსურნეს,
ცრემლი მერევის თვალზედა“.

ვკითხულობთ პოემას და გულს გვიკლავს პოეტის გადაწყვეტილება – წარმოსახვით მაინც მისი ქვეყნის ნახვის სურვილი მოიკლას. ასეთი ტაეპები სევდიან ნოტად თანმდევია პოემისათვის. დიახ, წყურვილი მოიკლას უფლის საუფლო კუთხის ნახვით, იმ მშობლიური სამოსახლოს ნახვით, რომელსაც „მთვარე ქათიბსა უკერავს, მზე ოქრომკედით უვლისა“.

პოეტისათვის იმაზე ღირებული რა უნდა იყოს, რომ ღრუბელმა თვალი გადაავლებინა თბილისს და დატოვა მამა დავითზე. აქ უკვე „ვეფხისტყაოსნის“ სახე-მეტაფორებით გვიხატავს შოთას, ფრიდონს, ავთანდილს, ტარიელს. პოეტი იმ პაემანის მოწმე და მნახველია, ილიას საფლავზე რომ შედგება. საოცარი ზედმიწევნით გვიცოცხლებს ილიას სახეს:

„წამოდგა ცივ სამარიდან
მემატიანე ქართლისა,
მნათი უმთვარო ღამეში,
მომგვრელი დღის სინათლისა,
აზრი პიტალო, დამცველი
ჩაგრულთა და სიმართლისა,
შუბლი მაღალი, გახსნილი
მომნიჭებელი მადლისა“.

ამ ამაღლებული განწყობის ფონზე საოცარი ოსტატობით გვიხატავს პოეტების მობრძანებას ილიასთან. ძნელი მისახვედრებელი არაა, ჩუმი წკრიალის ქნარით, მთვარეზე ულამაზესი ლომი ჭაღარა რომ აკაკია, მისი გვერდის დამამშვენებელი არწივის სადარი ვაჟაა. მათ მოყვება ნიკოლოზი, ბესიკი, ალექსანდრე, გრიგოლი.

დავსძენ, რომ ამ მონაკვეთში ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებაც იკვეთება ავტორისა და მეტრი, საზომი, რა თქმა უნდა, ისევ და ისევ შოთაა. პოეტები ჰკვირობენ კიდეც მათთან შოთას ყოფნას, ფერხთ ეხვევიან და: „ჰკოცნიდნენ ლეკვნი ლომებსა, დასდით ცრემლები ღვარითა“.

ცოცხლად და უშუალოდ აღწერს მათ მოლხენას. პატარ-პატარა, ეპიზოდური შტრიხებით, ხატოვნად, კინოკადრივით გაიელვებს ეს სანახაობა მკითხველის წარმოსახვაში. შოთას მოძახილი იადონის ხმაა, ავთანდილი გამყინავია, ფრიდონი აკრიმანჭულებს და „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული სახის მოხმობით გვეტყვის, რომ „ქვანი სმენათა გარდიქცნენ და მკვდართა დაჰკრეს ტაშია“ და რა ამოაკვნესებინა პოეტთა დასს?

„ველარა აღსდგეს ივერი, თუ ერი დაქსაქსულია,
თუ ერთ ჰანგზედ არ ამღერდა, მამული დაკარგულია“.

პოეტის გულისტკივილი დანაწევრებული ქვეყნის მდგომარეობაა. დაყოფილი, დაქსაქსულია მამული. მისი სურვილი ზოგადი სურვილია, რომ ძლიერი ივერია იხილოს.

1937 წელს დაიბეჭდა ეს პოემა პარიზში გამომავალ „ქართლოსში“. ემიგრანტი პოეტის სათქმელიც გასაგებია. შორიდან ჩამქრალი ეროვნული კერის ბედი და ტკივილი ადარდებს. ხსნა, გზა რა უნდა იყოს ეს ფიქრიან-ტკივილიანი კითხვები მოსვენებას აკარგვინებს და ილიაა ათქმევინებს: „რას მეტყვით? როგორ დავიხსნათ ტყვედქმნილი დარეჯანია?“ აქ ისევ მხატვრულობით „ვეფხისტყაოსნის“ ქაჯეთის ციხის აღების ავთანდილ-ფრიდონ-ტარიელისეულ გეგმას გვიცოცხლებს. მისი დაღონების მიზეზიც გასაგებია:

„ფანდურო, ჩემო ფანდურო,
რაზედ ხარ დანაღონია?
ჩვენ წინაპართა ჰანგებმა
შეგასხეს ფრთები, ღონია.
გააცან ნორჩ მომავალსა,
სიზმრად წასულნი დრონია,
წარსულის მაგალითებზე
თვით გამონახოს ფონია“.

სამშობლოს ხვედრით გულდამწვარ ჭირისუფალს ერის სევდა, ერის ცრემლი ცხელ ტყვიასავით დააქვს გულით და ამ ჭრილობით დაღდასმულია. ამას მისი ცხოვრების ერთი ეპიზოდიც ადასტურებს. ის მსოფლიო ომის დროს იარაღით ხელში გაეშურა საქართველოს საკურთხეველზე თავისი ნორჩი სიყმაწვილის მსხვერპლად მისატანად. გამოთხოვებისას, მას ჩაუწერია ვახტანგ ღამბაშიძის ალბომში შემდეგი სიტყვები : „მივდივარ და სრულ დარწმუნებული, რომ ვიხილავ ჩემს მიწას. თუ ბედმა მიმტყუნა და სადმე, სხვის მიწაზე დავიძინე საუკუნოდ, ამითაც ბედნიერი ვიქნები, რათა უკანასკნელი ჩემი გაჟრჟოლება „საქართველო“ იქნება. თქვენ კი გთხოვთ და გთხოვთ ყველას, ჩემი „პაემანი მთაწმინდაზე“ ჩემს საყვარელ თბილისს მთაწმინდიდან წაუკითხოთ“ (სალია, 1954, გვ. 29-30).

და აქვე, ერთი დეტალიც. სამშობლოსგან განშორების განცდას ერთგან ასე გადმოგვცემს: „და როცა სამშობლოს ვტოვებდი, ჩვენი უნივერსიტეტის ეზოში შევედი, ჩემ ჭადართან მივედი. ხუთი ჩემოდენა იყო. აშრიალდა – სად მიდიხარ? აქ დარჩიო! ჩემო ჭადარო, შორსა ვარ შენგან! დიდ ქალაქში ვცხოვრობ. ქვაფენილზე დავდივარ. მიწის ქვეშ დავსრიალობ. ქარხნების, ავტომობილების და ჰაეროპლანების ხმაურით ყურები გამოჭედილი მაქვს და ხშირად ვამბობ ოხვრით – აღარ მინდა ასეთი სიცოცხლე. შენთან ყოფნა მირჩევნია“.

დიახ, „შენთან ყოფნა მირჩევნია“ – უდიდესი ტკივილითა და იმავდროულად სამშობლოს მონატრების გრძნობითაა ეს ტაეპები ნასაზრდოები. იმ სამშობლოს მონატრებით, რომელსაც ასე გვიხატავს ავტორი:

„გამოჩნდა ჩემი ქვეყანა,
ვისც ნახვაც ეგრე მწყურია:
აფხაზეთი, სამეგრელო
და ჩვენი ჩქარი გურია;
აქ ცხენის წყალი მოშხუის,
იქ ჟუჟი, აქ ენგურია,
ზურმუხტად შლილი ბაღნარი,
ჭალები საამურია...
ჭაღარა კავკასიონი,
დევებთა სად სადგურია,
გამოჩნდა შოთას აკვანიც,
მიძინებული მესხეთი,
ოქროს ყანებზე გაშლილა,
პურადი აქ ჯავახეთი,
აჰა, რიონიც გრიალებს!
იწყება იქ იმერეთი:
ციხე-კოშკებით ნაჭედი
რაჭა, ლეჩხუმი, სვანეთი,
მტკვარსა არაგვი ჩაჰკვრია,
იჰ, უყვართ მათ ერთმანეთი!
ქართლის ჭირიმე, ქართლისა!
აჰა, გამოჩნდა კახეთი!

ფარად აკვრია ბურჯებსა
ლომი თუშ-ფშავ-ხევსურეთი,
სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ეგეთი?!“

მისი პოეზიისა და თუნდაც ამ ერთი პოემის გაცნობა, უდავოდ დაგვარწმუნებს ს. ბერეჟიანის პოეზიის ასეთ შეფასებაში: „სიმონ ბერეჟიანის შემოქმედება არის მხოლოდ და მხოლოდ ერის პოლიტიკური უბედურების მძაფრი ანარეკლი. არც უდიდეს მოაზროვნეთა გამათეთრებელი ფილოსოფიურ-სარწმუნოებრივი პრობლემები, არც აშიკობა და ლამაზ ეშხით დამათრობელ არსებათა აპოლოგია, არც პიროვნულ ნიადაგზე გაზრდილი შვება და ტანჯვა არ სჩანს მის ლექსებში... უფალი სამშობლო დაბრძანდა სრული ბრწყინვალებით ხელოვანის მთელ არსებაში და იქიდან გვასმენს უსაზღვრო ტანჯვის სიმფონიას, რომელიც ძალიან იშვიათად თუ დაუშვებს დისონანსის მსგავს იმედის კრიმანჭულს“ (ტუღუში, 1943, გვ. 16).

ამრიგად, სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარულის, მისი მონახულების წყურვილი, ნახვის იმედი და საბოლოოდ, მამულის უნახაობით გამოწვეული სევდა და ამ რეალობასთან შეგუებაა გადაქსოვილი მის შემოქმედებაში. სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარულის გრძნობითაა გამთბარი მისი ნაწერები. ესაა მისი შემოქმედების მთავარი ძარღვი, ტკივილი, მხატვრული სამოსელიცა და ადამიანად ყოფნის ქვაკუთხედი. მისი შემოქმედება კი ქართული ემიგრანტული ლიტერატურის გამორჩეული სულის მდგომარეობაა. პოეტი თავისი ინდივიდუალურობით მეოცე საუკუნის ქართული მწერლობის სისხლხორცეული ნაწილია, თხემით ტერფამდე სამშობლოს სიყვარულით ნასაზრდოები და ნამდვილად ღირსია მრავალსაუკუნოვან ქართულ მწერლობაში სათანადო ადგილს იჭერდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ბერეჟიანი, ს. (1939). პაემანი მთაწმინდაზე. *ქართლოსი N 19-23*.

ბერეჟიანი, ს. (1943). *ნაწერები*. ბერლინი: გაზეთ „საქართველოს“ გამომცემლობა.

ბერეჟიანი, ს. (1982). *ლექსები*. პარიზი.

ნიკოლეიშვილი, ა. (2006). *ქართული ემიგრანტული მწერლობა*. ქუთაისი: ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ნოზაძე, ვ. (1943). სიმონ ბერეჟიანი. In ს. ბერეჟიანი, *ნაწერები* (pp. 6-8). ბერლინი: გაზეთ „საქართველოს“ გამომცემლობა.

სალია, ნ. (1954). ობლად მიტოვებულნი. *ბედი ქართლისა N 16*.

ტუღუში, მ. (1943). სიმონ ბერეჟიანი და მისი შემოქმედება. In ს. ბერეჟიანი, *ნაწერები* (pp. 9-25). ბერლინი: გაზეთ „საქართველოს“ გამომცემლობა.

შარაძე, გ. (1993). *უცხოეთის ცის ქვეშ*. თბილისი: „მერანი“.

SIMONIKA BEREZHIANI'S FAILED „DATE ON MTATSMINDA"

ELZA PUTKARADZE
PhD in Philology,
Chief Scientific Worker at Niko Berdzenishvili Institute
of Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: elza.phutkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: 009-0000-9800-2183

PATI ABASHIDZE
PhD in Philology, Researcher at Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: pati.abashidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-9995-5716

Abstract: One of the outstanding representatives of Georgian émigré writing is Simon (Simonika) Berezhiani, whose versatile creative work is almost unknown in Georgia. His poetry is truly an integral part of Georgian poetic vocabulary and a characteristic émigré voice of Georgian poetry. The main theme of S. Berezhiani's work is the pain of his homeland. The poet, distant from his homeland, is a devoted watchman and watcher of the pain of his homeland in thought, deed, and everyday life. He grieves over the pain and suffering of Georgia. This is also the subject of his thoughts and restlessness. Accordingly, the present and future of his creations are about his homeland. „The self-forgotten beloved to homeland" unhesitatingly sacrifices the precious reward given to humans by God – life – for the country. A country that has lost its freedom, biting cold of February is a bitter reality for the poet. His writings leave us with no other words. His work is a reflection of the nation's misfortune, which is further exacerbated by the poet's daily pain, feelings caused by the departing his motherland, immense love for his homeland, boundless longing, and thirst to see his native yard and dwelling. This emotion is contagious to the reader as well. You read his artistic thought and you feel the pain of the nation, you feel the pain of the poet, his anguish brings tears to your eyes. You hear the beating of the poet's heart as he ponders the fate of his homeland, and all this fills you with great emotion. Yes, pain resonates through his work, and the artistic clothing of what he says is still pain for the poet. This is precisely what is presented in Simon Berezhiani's poem „A Date on Mtatsminda." The aim of this work is to show the idea and purpose of this poem and to evaluate it from our point of view. At the same time, it is emphasized that S. Berezhiani's work is an integral part of twentieth-century Georgian writing and, with its creative handwriting, deserves a proper place in the history of Georgian literature.

Key words: Writing; Emigrant Literature; Homeland; Reality and Future.

* * *

Introduction: Simon Berezhiani's work is primarily a poignant, painful exploration of the inner spiritual state of a person exiled to a foreign land and separated from their homeland. His words are nourished by feelings of longing for his homeland, his native home, his nest, his hearth, his anxiety, his sorrow. Accordingly, getting to know his poetic heritage will make the reader share in the fate of a person who is troubled and separated from his homeland. The message conveyed to the reader's heart through the language of poetry is emotional, contagious, and soul-stirring. We feel his pain as well, we are troubled by the state of the soul of a young poet, uprooted in a foreign land, abandoned by the hands of an „evil stepmother," a poet who has only one wish left, that he might at least be able to gaze upon his native yard and dwelling through a dreamlike vision. His pain is further exacerbated by the reality and the poet's acceptance of

the idea that he would never be able to see his homeland again, that he would never be able to enjoy the beauty of his native sky. That is why the longing for his homeland and the thirst to see it are the leitmotifs of his work. At the same time, those who are far away are concerned about the fate of their homeland. Reflections on the fate of their homeland, its future, are vividly conveyed in S. Berezhiani's poem „A Date on Mtatsminda". The purpose of this work is to highlight the main idea, idea, and purpose of this poem. The poet's heartache is conveyed directly, openly, and without embellishment in the poem. Each word of the poem is nourished by this pain, which is emotional and allows us to look deeply into the spiritual world of the creator, and we hear the expression of his painful and sad heart. The poet's words have the greatest impact, the reader also follows his path in his imagination, his feelings are contagious, and the figurative expression of what is said through the language of the poem is thought-provoking.

As we mentioned, his work is little known, and we will focus on a few details of the study of his work. Information about the poet's work and biographical details can be found in the preface to the collection of poems by S. Berezhiani. In particular, the collection of poems „Writings" is accompanied by a two-page evaluation by Viktor Nozadze – „Simon Berezhiani" and by M. Tugushi – „Simon Berezhiani and his work". As M. Tughushi writes, this small study is an abbreviated summary of the report that „was read at a meeting organized by the Georgian community of Berlin to commemorate Simon Berezhiani on January 16 of this year". The collection of poems was printed in 1943 and, naturally, January 16, 1943 is meant. Here, in a footnote, M. Tughushi indicates, „The book would have been richer if some of the previously unpublished and biographical material sent from Paris had not been lost on the way. Adding to Simonika's misfortune is the fact that to this day, despite great efforts, we have not been able to find his grave. Let this small volume be, at least for now, a sign of the love and respect of Simonika's friends" (Tugushi, 1943, p. 9).

S. Berezhiani's second collection of poems, „Poems," is also accompanied by a short preface, „For the Reader's Information" (pp. 5-7). The editor of this collection is G. Kipiani. The preface presents small biographical episodes of S. Berezhiani and information about his death. In particular, he went to the battlefield immediately after the declaration of the World War II. Signs of mental illness were evident. He was hospitalized during his stay in Romania, and then his trace is lost. Here is a report transmitted by Munich radio that he had died in Stuttgart. In the opinion of the author of the preface, if this information is based on some serious source, then it should not be difficult to obtain more accurate information. Stuttgart was not destroyed during the war, and the methodicality of the German archives is well known. Only if someone starts to solve this case, they shouldn't look for Simon Berezhiani. Simonika also had a third surname. In his military record book he is written down as Simon Berger.

After the above-mentioned prefaces, the first researcher and evaluator of S. Berezhiani's life and work is Prof. G. Sharadze. In his study „Simon Berezhiani", he provides us with detailed information about the refugee poet, in particular, what kind of life path he took, what he contributed to Georgian poetry, to Georgian culture in general. In addition to the above listed deed, G. Sharadze introduces S. Berezhianis as a writer, artist, and painter who worked in the feuilleton genre. According to him, Simonika also sculpted. Performing arts were not far from Simonika either; he directed, acted, and worked as a set designer (Sharadze, 1993, p. 212). G. Sharadze had the opportunity to obtain information about the multifaceted creativity of S. Berezhiani from the pages of „White George" and „Kartlosi". Accordingly, he provided us with detailed information about the poet with interesting assessments.

Also, a significant assessment of S. Berezhiani's work belongs to Prof. A. Nikoleishvili. In his monograph – „Georgian Emigrant Writing" – he thoroughly discusses the emergence and main trends of Georgian emigrant writing, the life and work of emigrant writers. Among them, he also talks about the contributions and merits of S. Berezhiani. The researcher emphasizes the high level of poetic sophistication and verbal mastery of S. Berezhiani. We agree with his assessment that „as a poet, he is endowed with a divine talent for perceiving and imagining events with poetic originality. Here, the musical harmony and melodiousness of his poems, the originality and delicacy of his poetic imagery, and the rhythmic and versification polyphony and diversity should also be emphasized. So, S. Berezhiani's

poetry is the fruit of individual poetic imagination, a world perceived and seen through the eyes of a professional poet, which adds a new, original touch to the richest treasure trove of twentieth-century Georgian writing“ (Nikoleishvili, 2006, pp. 483-484).

Thus, in the mentioned studies, the peculiarities of S. Berezhiani's poetry are discussed in depth, although nothing is said about his poem. We will limit ourselves to discussing S. Berezhiani's only poem – „Nightfall on Mtatsminda“. This will give another additional feature to S. Berezhiani's work.

Methods: We used text processing and analysis methods in the research.

Discussion: As we mentioned, Simon (Simonika) Berezhiani was distinguished by his versatile creative talent. He wrote poems, stories, memoirs, short stories, funny stories, drew caricatures, directed, acted, recited poems, sculpted, sang. Therefore, it is not surprising that G. Kipiani addresses him as „You are a knight of art!“ It is no coincidence that he was considered the image of the emigrant family.

In the preface to Simon Berezhiani's collection „The Poems“, published in Paris in 1982 – „For the Reader's Note“, it is rightly noted: „The writings of Simon Berezhiani are worthy of not being lost, not only because it is unacceptable to forget a poet who has fled abroad, but also because this small collection, which contains only 16 titles, is not at all superfluous for Georgian poetry, despite the great wealth of this poetry... This small book is at the same time a monument to the poet, because even his grave has been lost“ (Berezhiani, 1982, p. 5). Yes, these poems are the spiritual cry of a person burdened by the pain of his nation. Yes, they are the response of a poet, separated from his homeland and his native home, which makes you think about the fate and sorrow of the homeland, makes you think about its tragic reality, makes you feel the pain, you deeply experience the poet's situation and you hear the poet's words burdened by pain.

It is known that after the author's death, two small collections of his poems were published. The first collection, entitled „Writings,“ was published in Berlin in 1943, and the second collection, „Poems,“ was published in Paris in 1982, dedicated to the memory of Georgian patriots who died in the struggle for the liberation of Georgia during the World War II. The preface to the collection is also important in that it contains additional information about the poet's biography. However, these collections cannot fully reflect his work, as he was mainly published in emigrant publications – „Tetri Giorgi“ and „Kartlosi“. The cover of the collection of poems reads: Georgian Legion Field Library, No. 2. The collection was published by the publishing house of the newspaper „Sakartvelo“. The publisher's information is noteworthy: „In the form of this book, we are providing the Georgian army with the second collection of our field library. It contains that part of Simon Berezhiani's poetry that we were able to collect. Unfortunately, many unpublished poems remain without the pages of publication“ (Berezhiani, 1943, p. 6).

The fact is that with the two collections of poems, we have a certain idea of the poetry of Simon Berezhiani. The face of the poet, saddened and distressed by the pain of his native country, the nation, comes to life in our imagination. He even wrote: „And the sadness of the nation, like a hot bullet, pierces my heart and I find the wound heavy.“ Yes, with a heart far removed from the homeland, he would carry the pain of the homeland while wandering. The pain of the nation and the reality of that time – the February frost and the fate of the country that had lost its freedom – are a deep wound for the poet. He belongs to those chosen people who do not live only in their personal lives, the pain of the nation is their pain too.

As soon as World War II was declared, the poet went to the battlefield. He sacrificed himself for his homeland so that his grave is unknown. In the preface to the collection of poems, V. Nozadze wrote: „He carried Georgia in his heart and was a devoted follower of his beloved homeland. Even his homeland did not rest in peace, and the land soaked in Georgian blood for many centuries called out to him. He was not able to approach it. The enemy was occupying his homeland, and he was singing and praising it from abroad“ (Nozadze, 1943, p. 6).

Indeed, it is not easy to carry love for your homeland in your heart and to sacrifice your life for it without hesitation. That is why the theme of his work is only and only the homeland, its present and future.

The love for the homeland is further intensified by the tragedy of the poet himself, cut off from his native environment, and the everyday life of being abroad. M. Tughushi accurately noted in his letter – Simon Berezhiani and his work: „Sadness, but not hopelessness, sadness with the pain of the nation, but not despair, defeat, but not discouragement, boundless love for the homeland and considering the suffering caused by it as joy; the desire to fight! Recognition of self-sacrifice as a sacred duty and the implementation of this belief, awareness of the importance of the idea of national integrity and its transformation into reality... Such are the motifs of Simon Berezhiani's poetry. His fanduri (three stringed lute) sang to these thoughts" (Tugushi, 1943, p. 24).

These are the motifs discussed in the poem „A Date on Mtatsminda", which S. Berezhiani published in „Kartlosi", 1939, No. 19-23. There, next to the title, it is written – „Mama – Davithi", poem. In the immortal memory of Ilia".Simonika Berezhiani's poem „A Meeting on the Holy Mountain" is wonderfully written. It is about expressing the pain and suffering of the nation and reflecting on it, searching for the way the nation should take in the future. The value of this way for the author is clear even from the fact that the poem is dedicated to the immortal memory of Ilia. The poem begins with an address to Ilia: „Vazha was loved by you, my dear, the eloquent man of Pshavi" It is no coincidence that it is he who must express the pain that tormented Ilia, Vazha, and Akaki:

"I've taken the lute,
The lute of Vazha, sunny, cool,
Trying to play with tender,
Keeping strains unharmed together"

Yes, these three masters are the foundation of Simon's worldview. „The Georgian plowmen" – he even addresses them. It is no coincidence that Ilia, Vazha, and Akaki are considered to be plowmen of Georgian conception and national value. This is a regularity for a poet living abroad. Simonika Berezhiani depicts them for us with one, small detail and, in fact, creates their artistic appearance with this line of his verse:

"Akaki may be having fun
On Vazha's greatest love,
As the latter is never bored
Watching at mountains or rocks.
I'm sorry for you dear,
How you can all that bear!
Being in a trouble
Rooted in the land so tough,
That won't let stay in the sky
As you are bound with earth's strive."

These three are close to him and a measure for the lost and distraught poet abroad. The harshness of the foreign stepfather and rude stepmother is alleviated by spiritual fellowship and fatherhood with these three: „Listen to me, fathers, I will never betray you". With this one word, by addressing these three as fathers, the poet directly emphasizes his spiritual fellowship with them.

One detail is also interesting. He entrusted the transmission of his pain, his thoughts, his ideas, and his determination to the strings of the lute (panduri): „I've taken Vazha's lute", „I'm grasping a lute" And thus he creates a contrasting emphasis, a deliberate logical accentuation of what he has to say. Singing what he has to say with the strings of a panduri is a way of voicing an inner state, a way of making pain known to the world. And yet, what is the poet preparing us to hear?

Listen to the lute with care
As the soul is buried there:
The fate of Kartli is clearly seen
In the sweet sounds of its strings.
I'd sing to make a trace
For the future's happy way.“

This is why the poet demands to draw attention to the panduri. Again, and again, the present of the Georgian nation makes him lose the peace. Reality has become a subject of anxiety for him. He cannot be indifferent to the pain and sorrow of the nation. He is concerned about the future of the country. However, what is certain for tomorrow is also evident in the tinkling of the panduri strings. The poet chose an indirect way to say all this. We are suddenly transported to the author's dream. The transformation in a dream, the transition from reality to the unreal, creates a wonderful, iconic image and draws us even more into an emotional arc. It is also effective to tell the truth through the subconscious in a dream. In a dream, he travels with the clouds. The poet's address, while abroad, is precisely a request to the cloud to visit his native land. His beliefs and the pain of the era at that time are the cloud's response:

"What does your motherland mean?!
Yesterday dawn I visited it,
On Gombori slope I found a seat,
Everything was sunk in a mist;
Valleys, plains or fields
All still seem to bleed".

It is not difficult to understand what a bloody area means. The poet, longing to see his missing homeland, brings the cloud to his homeland, and the illusion and personification of Vazha's verse lines have a special aesthetic impact:

"Midnight cloud slowly passed,
Lay on a Gori edge,
Trying to kiss the waving grass,
Absorbing drops of dews from them.
The dew quenched its thirst,
And the cloud got on a wind,
Don't catch a cold my dear boy,
Get a blanket from head to toe…
I wrapped up in a blanket,
Stretched the arm as a pillow,
Wishing to glance at my homeland,
Tears started me to follow.“

We read the poem and our hearts are touched by the poet's decision to quench his desire to see his country, at least in his imagination. Such lines accompany the poem as a sad note. Yes, his thirst is quenched by seeing the Lord's corner, by seeing that native dwelling, which "the moon sews on the fur jacket, the sun guards with a golden veil.“

What could be more valuable to a poet than a cloud turning its gaze over Tbilisi and leaving him at the Church of St. David of Mtatsminda? Here, Shota, Fridon, Avtandili, and Tariel are depicted using the metaphors of the „Knight in the Tiger's Skin". The poet is a witness and observer of the meeting that takes place at Ilia's grave. He brings Ilia's face to life for us with amazing details:

“A cold grave was left by
The chronicler from Kartli side,
Blinking in moonless night
The holder of the daylight.
With a steady sense of right
Defending oppressed of all kinds,
Firmly and willingly standing by,
Powerful and strong in mind
Shining the grace from inside.“

With the background of such elevated mood, he depicts the poets’ visit to Ilia with amazing skill. It is not difficult to guess: grey haired Akaki with the silent chirping of the harp, and the more beautiful lion than the moon with, and Vazha with the eagle as a companion adorning his side. They are accompanied by Nikolozi, Besiki, Aleksandre, Grigoli.

I would say that in this passage, the author’s literary-aesthetic view is also evident, and the meter, of course, is Shota again and again. The poets even marvel at Shota’s presence with them, embracing him and saying: „The cubs kissed the lions, and the tears were poured down their cheeks.“

He vividly and directly describes their fiesta. With small, episodic strokes, this spectacle flashes in the reader’s imagination like a film frame. Shota’s cry is the voice of a nightingale, Avtandil is chilling, Fridon yodelling and, with the artistic expression of „The Knight in the Tiger’s Skin,“ he will tell us that „the stones have turned into hearing ears and the dead started to flap hands,“ and what did the author make the company of poets groan?

“Hard times for Iveria being scattered apart,
The homeland is lost if not to sing in one chant“

The poet’s heartache is the state of the divided country. The homeland is divided, shattered. His desire is a general desire to see a strong Iveria.

This poem was published in 1937 in the Paris-based magazine „Kartlos“. The emigrant poet’s words are understandable. He worries about the fate and pain of a national hearth that seems from the distance. What should be the solution, the way out? These thoughtful and painful questions make the poet lose his peace and that is why he makes Ilya ask: „What can you tell me? How can we save the captive Darejan?“ Here again, he artistically brings to life Avtandil, Pridon, and Tarieli’s plan to invade the Kajeti fortress as it is described in the „Knight in the Tiger’s Skin“. The reason for its sorrow is also understandable:

“My lute, my dear lute,
Why so sad, in a low mood?
The former tunes being so cute,
Made you fly in the sky blue.
Let the future in a way
Recall the dreamy past again,
And find the great saving way
To return the ancestor’s fame“.

The grief of the nation, the tears of the nation, pierce his heart like a hot bullet, and he is filled with this wound. This is confirmed by an episode from his life. During the World War II, he rushed to the altar of Georgia with a weapon in his hand to sacrifice his youthful life. While departing he wrote the following words in Vakhtang Gambashidze’s album: „I am leaving and I am completely sure that I will see my

land. If fate deceives me and I sleep somewhere, on someone else's land, forever, I will be happy with that too, so that my last rant will be „Georgia". And I ask you and I ask everyone to read my „Date on Mtatsminda" from Mtatsminda to my beloved Tbilisi" (Salia, 1954, pp. 29-30).

And here's one more detail. The feeling of separation from the homeland is conveyed to us in this way: „And when I was leaving my homeland, I entered the yard of our university, went to my maple tree. It was five times taller than me. It whispered with rustling – where are you going? Stay here! Oh, my maple, I am far from you! I live in a big city. I walk on Pebble pavementს. I will slide underground. My ears are pierced by the noise of factories, cars and airplanes, and I often say with a sigh – I don't want this life anymore. I prefer to be with you."

Yes, „I'd rather be with you" – these lines are nourished by great pain and at the same time a sense of longing for the homeland. A longing for the homeland that the author describes to us like this:

My dear land appeared
I strived to gaze near,
Abkhazia, Mingrelia,
And our fast Guria;
Tskhenitskali is rushing down,
Zhuzhi and Enguri make frown.
The emerald is doing a bow
Having looked at smooth meadow…
Grey Caucasian tops
Make the giants to stop!
Shota's cradle is seen
From the Meskhetian sleep.
Golden fields are inviting
For the fiesta in Javakheti.
Listen to Rioni's roar.
Calling as host of Imereti!
Fortress, castles are in row
In Racha, Lechkhumi, Svaneti!
Aragvi flows into Mtkvari,
How long have they been loving?
Oh, my Kartli, my fate
I'm longed to see Kakheti!
Tower shields are lions
For my Tush-Pshav-Khevsureti!
Georgia is a unique land,
Nothing's like in the world!"

Getting to know his poetry, and even this one poem, we undoubtedly get convinced of the following assessment of S. Berezhiani's poetry: „Simon Berezhiani's work is solely and exclusively a sharp reflection of the political misfortunes of the nation. Neither the philosophical and religious problems that whiten the greatest thinkers, nor the apologia of beings intoxicated by their beautiful charm, nor the relief and suffering that grow on personal grounds are visible in his poems... The Lord – homeland has penetrated with full splendor in the artist's entire being, and from there we hear a symphony of boundless suffering, which very rarely allows for a dissonant yodelling of hope" (Tugushi, 1943, p. 16).

Thus, the boundless love for his homeland, the thirst to visit it, the hope of seeing it, and ultimately, the sadness caused by not seeing his homeland and coming to terms with this reality are woven into his creative work. His writings are warmed by a feeling of boundless love for his homeland. This is the

main vein of his creativity, pain, artistic garment and cornerstone of being human. His creativity is a distinctive state of the soul of Georgian emigrant literature. The poet, with his individuality, is a living part of twentieth-century Georgian writing, nourished from head to toe with love for his homeland and truly deserves to take his rightful place in centuries-old Georgian writing.

Bibliography:

Berezhiani, S. (1939). „Paemani Mtatsmindadze“ (“Date on Mtatsminda“). *„Kartlosi“*, N 19-23.

Berezhiani, S. (1943). *Nawerebi (Writings).* Berlin: Publisher of the Newspaper „Sakartvelo“.

Berezhiani, S. (1982). *Leqsebi (Poems).* Pariz.

Nikoleishvili, A. (2006). *Kartuli Emigrantuli Mwerloba (Georgian Emigrant Writing).* Kutaisi: Publisher of Kutaisi University.

Nozadze, V. (1943). Simon Berezhiani. In B. Simon, *„Nawerebi“ (“Writings“)* (pp. 6-8). Berlin: Publisher of the Newspaper „Sakartvelo“.

Salia, N. (1954). Oblad Mitovebulni (Abandoned as orphans). *„Bedi Kqrtlisa“ (“The Fate of Kartli“)*, N 16.

Sharadze, G. (1993). *Ucxoetis Cis Qvesh (Under a Foreign Sky).* Tbilisi: Merani.

Tugushi, M. (1943). Simon Berezhiani da misi shemoqmedeba (Simon Berezhiani and his creative works). In B. Simon, *„Nawerebi“ (“Writings“)* (pp. 9-25). Berlini: Publisher of the Newspaper „Sakartvelo“.

ერთი ტიპის პარონომაზიული გამოთქმის სემატინკისათვის ქართულსა და თურქულში

(შეპირისპირებითი ანალიზი)

თამარ ქაროსანიძე-ქირსაჩი
ფილოლოგიის დოქტორი,
რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: tamar.karosanidze@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4604-8267

აბსტრაქტი: სტრუქტურულად განსხვავებულ ენებში სხვადასხვა გრამატიკულ მოვლენას შესაძლოა ანალოგი აღმოაჩნდეს. მიუხედავად იმისა, რომ თურქული და ქართული სხვადასხვა ენათა ჯგუფს განეკუთვნება, მაინც შეინიშნება გარკვეული სახის სინტაქსური მსგავსებები. პარონომაზია ქართული ენისთვის ბუნებრივი მოვლენაა. განსაკუთრებით ხშირია მისი გამოყენება ძველ ქართულში. თუმცა იგი არც თანამედროვე ქართულისთვისაა უცხო. ამგვარი გამოთქმები ფართოდაა გავრცელებული თურქულშიც. პარონომაზიული გამოთქმები არაერთხელ გამხდარა ლინგვისტთა ყურადღების საგანი როგორც ქართულში, ასევე თურქულში, თუმცა ორ ენაში არსებული მსგავსი ფორმების შეპირისპირებითი ანალიზით დღემდე არავინ დაინტერესებულა. ჩვენი კვლევის საგანია „ნახვით ნახა“ „görmesine gördü“; „წასვლით წავალ“ „gitmeye giderim“ ტიპის პარონომაზიული გამოთქმები. წინამდებარე სტატიაში განხილულია პარონომაზიული გამოთქმები ქართულსა და თურქულში. ნაჩვენებია ის მსგავსებები, რაც საკვლევი ფორმების შედარებისას გამოიკვეთა.

კვლევის შესავალ ნაწილში განხილულია პარონომაზიის არსი. წარმოდგენილია საკითხთან დაკავშირებული ქართული და თურქული სამეცნიერო ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა. ცენტრალური ნაწილი ეძღვნება ერთი ტიპის პარონომაზიული გამოთქმის სტრუქტურისა და სემანტიკის განხილვას ქართულსა და თურქულში. განხილულია მისი სინტაქსური კვალიფიკაცია და ფუნქციები. დასკვნით ნაწილში მოცემულია კვლევის შედეგები. კვლევისას გამოიკვეთა ქართული და თურქული პარონომაზიული გამოთქმების მსგავსება, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ამგვარი გამოთქმები შესაძლოა ენობრივ უნივერსალიად ჩაითვალოს.

საკვანძო სიტყვები: პარონომაზიული გამოთქმები; ქართული; თურქული.

* * *

შესავალი. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში პარონომაზია ამგვარადაა განმარტებული: „პარონომაზია ერთი ზმნის ორი სახით (ფორმით) წარმოდგენაა, რომლებიც მკითხველში (მსმენელში) ერთ ცნებას იწვევს“ (წერეთელი, 1954: 461). არსებობს ისეთი შემთხვევები, როცა ზმნის პირიან ფორმასთან უთანდებულო მოქმედებითის ფორმით მისივე საწყისია დაკავშირებული, რაც პარონომაზიის სახელითაა ცნობილი (კვაჭაძე, 1977: 124). პარონომაზიას უწოდებენ სინტაქსურ-სტილისტურ ფიგურას, რომელშიც პოზიციურად ერთმანეთთან ახლოსაა რამდენიმე ერთმანეთის მსგავსი წარმოთქმისა, მაგრამ ფუნქციურად განსხვავებული სიტყვები (დავითიანი, 1973: 410).

ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმების სახელდებასთან დაკავშირებით თურქულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. იგი, ძირითადად, განხილულია სხვა სტრუქტურულად მსგავს გამოთქმებთან ერთად და ამგვარადაა სახელდებული: ***fiil biçimi, deyimsel kullanım***, ***kalıp***, ***fiil kalıbı***, ***birleşik yapı***, ***kalıplaşmış yapı, kısalmış yapı*** (Altınöz, 2013:37). ***anlatım kalıbı*** (Altınöz, 2013).

ჩვენი კვლევის მიზანია, ერთმანეთს შეუდაროს ორი სტრუქტურულად განსხვავებული ენის პარონომაზიული გამოთქმების სტრუქტურა და სემანტიკა, გამოკვეთოს ორ ენას შორის არსებული მსგავსებები. ნაშრომი ეყრდნობა საკითხთან დაკავშირებულ ქართულ და თურქულ სამეცნიერო ლიტერატურას.

ქართულში პარონომაზიის საკითხით პირველად კონსტანტინე წერეთელი დაინტერესდა. მან აღნიშნულ საკითხს სპეციალური წერილი მიუძღვნა: „პარონომაზია ქართულში“. საკითხს საკმაოდ ვრცლად განიხილავს ივანე იმნაიშვილი თავის ნაშრომში „სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“; საანალიზო ფორმებზე მსჯელობს ლეო კვაჭაძე „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“, პარონომაზიული გამოთქმების სინტაქსური კვალიფიკაციის დადგენას მიუძღვნა სპეციალური წერილი ლეილა გეგუჩაძემ „პარონომაზიული გამოთქმის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის ქართულში“.

თურქულში ამგვარი გამოთქმები განხილულია მეჰმეთ ალთინოზის სადოქტორო ნაშრომში „Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları“. აღნიშნულ ნაშრომში სხვადასხვა ფრაზეოლოგიურ ერთეულთან ერთად სიღრმისეულადაა შესწავლილი ჩვენთვის საინტერესო შესიტყვებები. საკვლევი გამოთქმების სინტაქსური კვალიფიკაციის საკითხი და სემანტიკური ველი განხილულია შემდეგ შრომებში: Doğan Aksan „Anlambilim“; Deny Jean (çev. Ali Ulvi Elöve) „Türk dili grameri“; Fatma Erkman-Akerson, „Türkçe Örneklerle, Dile Genel Bir Bakış“; Atabay, N.; Kutluk İ. ve Özel „Sözcük türleri“; Muharrem Daşdemir „Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi“…

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებულია ანალიზისა და შედარება-შეპირისპირებითი მეთოდი. გამოკვლეულია ერთი ტიპის პარონომაზიული გამოთქმის სტრუქტურა, სემანტიკა, სინტაქსური ფუნქციები ქართულსა და თურქულში. ქართული მაგალითები მოყვანილია ქართული ენის ეროვნული კორპუსიდან (http://gnc.gov.ge/gnc/page). თურქული მაგალითები კი – მეჰმეთ ალთინოზის სადოქტორო ნაშრომიდან „Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları“.

მსჯელობა. პარონომაზიული გამოთქმები თურქულსა და ქართულში ორი კომპონენტისგან შედგება: სახელზმნისა და ზმნის პირიანი ფორმისგან. ორივე კომპონენტი საერთო ზმნური ფუძისგანაა ნაწარმოები. ქართულში მასდარი, როგორც პარონომაზიის წევრი, ყოველთვის მოქმედებით ბრუნვაშია. ნაზმნარი სახელი წარმოადგენს პარონომაზიის ერთ-ერთ წევრს თურქულშიც, თუმცა ქართულისგან განსხვავებით, თურქულში სახელზმნა ყოველთვის მიცემით ბრუნვაში დგას. შესიტყვების ერთი ნაწილი წარმოდგენილია -mAyA “ -mAsInA სუფიქსით, მეორე ნაწილი კი იმავე ფუძისგან ნაწარმოები ზმნაა.

ისმის კითხვა: რის მიხედვითაა შერჩეული ესა თუ ის ბრუნვა საკვლევ ენებში? სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქართულ პარონომაზიულ გამოთქმაში ერთ-ერთი წევრი (საწყისი) ყოველთვის მოქმედებით ბრუნვაში დგას (იმნაიშვილი, 1957: 234). თუმცა არაფერია ნათქვამი მოქმედებითი ბრუნვის შინაარსობრივი თავისებურებების შესახებ მსგავს გამოთქმებში. აქვეა ხაზგასმული ისიც, რომ პარონომაზიას ქართულში აქვს მშობლიური საფუძველი. მოსაზრება მისი სხვა ენიდან მექანიკურად გადმოტანის შესახებ ვერ ჩაითვლება მართებულად.

რაც შეეხება თურქულს, ცნობილი თურქოლოგი ზეინეფ ქორქმაზი ამგვარ გამოთქმებში ყურადღებას ამახვილებს მიცემითი ბრუნვის საწინააღმდეგო, საპირისპირო მნიშვნელობის გამოხატვის ფუნქციაზე: *Uyku ilaci da para etmiyor.* ***Uyumasına uyuyor*** *da erken uyanmanın çaresini bulamıyor „საძილე აბებიც არ შველის. დაძინებით იძინებს (ძილით სძინავს), მაგრამ ადრე გაღვიძების გზას ვერ პოულობს“ (Korkmaz 2014: 297).*

ქართული პარონომაზიული გამოთქმების სახელზმნური ნაწილი, უმეტესად, ზმნა-შემასმენლის წინ დგას:

გაზეთი ბევრ რამეს დაკარგავდა, თუმცა ***გამოსვლით გამოვიდოდა (****http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

სახელზმნური ნაწილი უსწრებს შემასმენელს თურქულშიც, თუმცა არცთუ იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როცა იგი შემასმენლის შემდეგ დგას:

Bahşiş ***verir vermeye****, Şaban Bey sana... ბატონი შაბანი გასამრჯელოს მოცემით მოგცემს... (Altınöz 2013: 323).*

ქართულში პარონომაზიული გამოთქმების ზმნური ნაწილი გვხვდება სხვადასხვა კილოს, დროისა და პირის ფორმით:

ლაპარაკით ლაპარაკობენ *(http://gnc.gov.ge/gnc/concordance)* ***გაგებით გაიგო*** *(http://gnc.gov.ge/gnc/concordance);* ***მოსვლით მოვლენ*** *(http://gnc.gov.ge/gnc/concordance);* ***წასვლით მიდიოდა*** *(http://gnc.gov.ge/gnc/concordance);*

მსგავსი ვითარებაა თურქულშიც, თუმცა თურქულში ამგვარი გამოთქმები არ გამოიყენება პირობითი კილოს ფორმებთან (Altınöz, 2013: 320).

Söylemesine söyledim *„თქმით ვუთხარი;* ***Yaşamaya yaşıyormuşum*** *„სიცოცხლით ვცოცხლობ თურმე“;* ***Kalmasına kalmazdık*** *„დარჩენით არ დავრჩებოდით“;* ***Küsmesine dünyana küsmüşsün*** *„გაბუტვით მთელ ქვეყანას გაბუტვიხარ“;* ***Git, gitmeye*** *„წასვლით წადი“;* ***Almaya alsam*** *„აღებით რომც ავიღო“ (Altınöz 2013: 320).*

სინტაქსური კვალიფიკაცია. აზრთა სხვადასხვაობაა პარონომაზიული გამოთქმების სინტაქსურ კვალიფიკაციასთან დაკავშირებით ქართულში. შანიძის აზრით, ამგვარი ფორმები უბრალო დამატებაა (შანიძე, 1948: 44). წერეთლის აზრით, პარონომაზიიდან არცერთი წევრის ცალკე სინტაქსურ წევრად გამოყოფა არ შეიძლება, წინააღმდეგ შემთხვევაში პარონომაზია კარგავს თავის სპეციფიკას და მოცემული მრავალსიტყვაობა გაუგებარი ხდება (წერეთელი, 1954: 476). პარონომაზიულ წყვილებს ერთ ცნებად მიიჩნევს ივანე იმნაიშვილიც (იმნაიშვილი, 1957: 239). დავითიანის აზრით, პარონომაზიულ გამოთქმებს, ჩვეულებრივ, გარემოებითი ფუნქცია აქვს (დავითიანი, 1973: 410). კვაჭაძის აზრით, როცა მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ სიტყვას არ ახლავს ატრიბუტული განსაზღვრება, პარონომაზიული წყვილი მყარ სიტყვათა შეხამებად გვევლინება, ერთ ცნებას გამოხატავს და, როგორც წინადადების წევრი, მყარ სიტყვათა შეკავშირებით გადმოცემულ შემასმენლად უნდა დასახელდეს (კვაჭაძე, 1988: 125). გეგუჩაძე „ნამდვილ პარონომაზიად“ მიიჩნევს შემდეგი სახის სიტყვაშენაერთებს: წასვლით წავალთ, მორჩენით მორჩა... გეგუჩაძე ამგვარ შესიტყვებებს „პარონომაზიულ შედგენილ შემასმენელს“ უწოდებს (გეგუჩაძე, 2010: 145).

თურქულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამგვარ გამოთქმებთან დაკავშირებით ძირითადად შემდეგი მოსაზრებებია გამოთქმული: კომპოზიტია (Hatiboğlu, 1971: 41); წარმოდგენილია დამოკიდებული წინადადების ფუნქციით. იგი მთავარ წინადადებასთან დაკავშირებულია „ama, dA, ya“ მაპირისპირებელი კავშირებით (Göksel ve Kerslake, 2005: 410). შესიტყვების სახელზმნური ნაწილი დამატებაა (Daşdemir, 2015: 77); გარემოებაა (Atabay; Kutluk; Özel, 2003 :93); აბსოლუტივია (Tiken, 2003: 325).

ვფიქრობთ, შესიტყვების რომელიმე ნაწილის ცალკე სინტაქსურ წევრად გამოყოფა ვერ ჩაითვლება მართებულად, რადგან ამ შემთხვევაში დაირღვევა ის აზრობრივი მთლიანობა, რომელსაც პარონომაზიული გამოთქმა სძენს წინადადებას.

ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილულია პარონომაზიული გამოთქმების ფუნქციები. საუბარია იმაზე, რომ ამგვარი გამოთქმები ერთგვარ რიტორიკულ ხერხს წარმოადგენს, რომელიც კატეგორიული ტონით ხასიათდება. აქვეა დასახელებული პარონომაზიული გამოთქმების შემდეგი ფუნქციები: მოქმედების აუცილებლობა, დაბეჯითებითი ტონი, ერთგვარი პირობითობა... (წერეთელი 1947: 483; იმნაიშვილი 1957: 234).

თურქულში ამგვარი გამოთქმების ძირითად სემანტიკურ ფუნქციებად დასახელებულია იმ მოქმედების, მოვლენის, სიტუაციის სიზუსტე და უდავობა, რომელიც განხორციელდა, განხორციელდება და ან დაგეგმილია განხორციელება (Altınöz, 2013:327); მიზეზ-შედეგობრიობა, საწინააღმდეგო, საპირისპირო მოქმედება, პირობითობა... (Erkman-Akerson, 2007: 274).

ქართულში პარონომაზიულ გამოთქმებთან ინტენსიობის გასაძლიერებლად გამოყენებულია „კი“ ნაწილაკი (კვაჭაძე, 1988: 124). ვფიქრობთ, აღნიშნული ნაწილაკი ამგვარ შესიტყვებებს დამაზუსტებელ ელფერს სძენს. ამგვარ გამოთქმებში **„კი“** ნაწილაკი შინაარსობრივად იგივეა, რაც **„რაც შეეხება“**.

ოთახი ჰქონდა დაქირავებული და კითხვისას ისედაც საწოლზე იჯდა. ***კითხვით კი*** *ამბერკი ყოველთვის* ***კითხულობდა*** *(http://gnc.gov.ge/gnc/concordance) (****კითხვით კი = რაც შეეხება კითხვას****)*

ყოველ მოსვლაზე ***(მოსვლით კი ხშირად მოდიოდა)*** *აუცილებლად იკითხავდა ფრიქსეს ასაკს (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance) (****მოსვლით კი = რაც შეეხება მოსვლას****).*

*ყველაფერი იცოდა, **გაკეთებით კი** ვერაფერს **აკეთებდა** ისე, როგორც თვითონ უნდოდა (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance) **(გაკეთებით კი = რაც შეეხება გაკეთებას).***

*„ეგ რაღა შენი საქმეა“, – გაიფიქრა ფარნაოზმა, **თქმით კი** არაფერი **უთქვამს** (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance) (**თქმით კი = რაც შეეხება თქმას**).*

პარონომაზიულ გამოთქმებში რომ „რაც შეეხება“ იგულისხმება და გახაზავს მასდარით გადმოცემულ მოქმედებას, ეს ფაქტი აღნიშნული აქვს კვანტალიანს თავის ნაშრომში „ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხები“ (კვანტალიანი, 1990: 115). თუმცა აღნიშნულ ნაშრომში არაფერია ნათქვამი „კი“ ნაწილაკის ფუნქციაზე.

ამ მხრივ საინტერესო ვითარებაა თურქულშიც. თურქულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ვხვდებით მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმები მიღებულია ლექსიკური ერთეულის **Gelince „რაც შეეხება“** კლების, ამოვარდნის შედეგად (Deny, 1921:849). ამის დასადასტურებლად მოყვანილია შემდეგი მაგალითები:

*"**Bilmesine bilir** amma domuzluğundan söylemez (**bilmesine=bilmesine gelince**) „ცოდნით იცის, მაგრამ არ იტყვის, რადგან ღორია (ცოდნით=რაც შეეხება ცოდნას)“ (Deny, 1921:849).*

***Yazmasına yazarım**; fakat zaman bulamıyorum (**yazmaya gelince**) „დაწერით დავწერ, მაგრამ დროს ვერ ვპოულობ (რაც შეეხება დაწერას)“ (Deny, 1921:849).*

***Korkmasına korktuk** lakin ses çıkaramadık (**korkmaya gelince**…) შიშით შემეშინდა, მაგრამ ხმა ვერ ამოვიღე (რაც შეეხება შიშს) (Deny, 1921:849).*

ქართულში გარდა „კი“ ნაწილაკისა, პარონომაზიულ გამოთქმებთან ხშირად გვხვდება ასევე ლექსიკური ერთეული **„მაინც“**, რაც პარონომაზიულ გამოთქმას პირობისა და დათმობის სემანტიკას ანიჭებს.

*თუმცა, **დარეკვით მაინც დარეკეს** იქ – შეიცვალა ჩვენი გეგმებიო (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

*რას მოგიხვეტია ეს ხარახურა, **წაღებით მაინც არ წაიღებ** (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

„მაინც“ ლექსიკური ერთეულის შესატყვისი **„gene“** ამავე ფუნქციით გვხვდება თურქულშიც:

*Yeryüzüm parçalanmıştı sanki. **Çalışmasına çalışıyordum gene…** „თითქოს მთელი სამყარო განადგურებულიყო. **მუშაობით მაინც ვმუშაობდი**....“(Altınöz, 2013:319).*

ქართულსა და თურქულში პარონომაზიული გამოთქმები გამოხატავს აუცილებლობის, დაბეჯითების სემანტიკას, რასაც ადასტურებს ამგვარ გამოთქმებთან გამოყენებული ლექსიკური ერთეული **„აუცილებლად“** ქართულში და მისი შესატყვისი **„kesin“** თურქულში.

*შეიძლება ბევრი ვერაფერი გავიგო, მაგრამ **წაკითხვით აუცილებლად წავიკითხავო** (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

*Buluruz ama, biraz uğraşırız! İşte o kadar. **Bulmaya kesin buluruz!**... „ვიპოვით, მაგრამ ცოტას ვიწვალებთ! ეგ იქნება და ეგ. **პოვნით აუცილებლად ვიპოვით**“ (Altınöz, 2013:319).*

როგორც ქართულში, ისე თურქულში პარონომაზიულ გამოთქმებს თან ახლავს საპირისპირო მოქმედება, რაც გარეგნულად გამოხატულია იმ კავშირით, რომელიც გამოთქმასთან ერთად გვხვდება. ქართულში, ძირითადად, ეს კავშირებია **„მაგრამ“, „თუმცა“**...; თურქულში –**“ama“, „da“...**

***„მოსვლით მოვიდა, მაგრამ** წიგნი არ მოუტანია“; **„ჭამით ჭამა, მაგრამ** უგემურად“ (იმნაიშვილი, 1957: 242).*

*Kitabı **okumasına okudum da (ama)** anlamadım „წიგნი წაკითხვით წავიკითხე, მაგრამ ვერ გავიგე“ (Aksan, 2005: 213-214).*

ქართულში აღნიშნული კავშირები ძირითადად მოსდევს ამგვარ შესიტყვებებს. თუმცა გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა ჯერ კავშირია და შემდგომ შესიტყვება.

*ახლაც ყეფდა ტელეფონში, **მაგრამ მოსვლით** მაინც **მოვიდა** და ისევ თავიდან დაიწყო ყველაფერი (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

ისეთი შემთხვევების არსებობა, როდესაც მაპირისპირებელი კავშირი უსწრებს შესიტყვებას, თურქულში სასაუბრო ენის გავლენითაა ახსნილი (Altınöz, 2013:319).

*Buluruz **ama**, biraz uğraşırız! İşte o kadar. **Bulmaya kesin buluruz**!... „ვიპოვით, მაგრამ ცოტას ვიწვალებთ. სულ ეს არის. პოვნით აუცილებლად ვიპოვით“ (Altınöz, 2013:319).*

ქართულში გვხვდება გათიშული წყვილები, როცა პარონომაზიული გამოთქმის წევრებს შორის სიტყვა ან სიტყვებია მოთავსებული (იმნაიშვილი,1957: 238).

კითხვით *კარგად* ***ვკითხულობდი,*** *მაგრამ ჩემი უბედურება ის იყო, რომ რუსული არ მესმოდა (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

ის იყო, რომ მოსვლის „გრაფიკს“ არასოდეს იცავდა, მაგრამ ***წასვლით*** *ზუსტად იცოდა, რომელ საათზე და რომელ წუთზე უნდა* ***წასულიყო*** *(http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

გათიშული პარონომაზიული წყვილები გამოიყენება თურქულშიც:

Başüstüne, ekmesine biz ekeriz, ama bey, bitmez ki... Bizim topraklarda mısır bitmez.“ „როგორც ბრძანებთ, ***დათესვით ჩვენ დავთესავთ****, მაგრამ არ გაიხარებს... ჩვენს მიწაზე სიმინდი არ ხარობს...“ (Altınöz, 2013:323).*

ამგვარ შემთხვევებში ორივე ენაში შეინიშნება იმ ლექსიკურ ერთეულსა თუ ლექსიკურ ერთეულებზე ყურადღების გამახვილების მცდელობა, რომლებიც პარონომაზიული გამოთქმის შემადგენელ კომპონენტებს შორის არის მოქცეული.

ქართულში პარონომაზიული გამოთქმები შესაძლოა შეგვხვდეს უარყოფითი კონტექსტის მქონე წინადადებებშიც (კვაჭაძე, 1988: 124). ამ შემთხვევაში პარონომაზიულ გამოთქმებს მოქმედების გამორიცხვის ფუნქცია ეკისრება (დავითიანი, 1973: 410). ამგვარი შესიტყვების ზმნურ ნაწილს შესაძლოა დაერთოს უარყოფითი სუფიქსი თურქულშიც (Altınöz, 2013: 319).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ორივე ენაში დადებითი კონტექსტისგან განსხვავებით, უარყოფითი ფორმა დაცლილია აუცილებლობის სემანტიკისგან, არ შეინიშნება დაბეჯიდებითი ტონი. თუმცა მას ხშირად ახლავს საპირისპირო სემანტიკა.

ქალი შეჰყურებდა ტელეეკრანებით განათებულ სცენას, მაგრამ ***მოსმენით*** *ისიც* ***არ უსმენდა*** *ორატორს (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

seyirci takıma ***zarar vermeye vermez*** *de, ama... „გულშემატკივარი გუნდს მიყენებით ზიანს არ მიაყენებს თუმცა....“ (Altınöz, 2013:319).*

დასკვნა. საკვლევი პარონომაზიული გამოთქმების ძირითადი სემანტიკური ნიუანსები მსგავსია ქართულსა და თურქულში. მსგავსია შესიტყვების სტრუქტურაც. რაც შესაძლოა გამოწვეული იყოს პარონომაზიული გამოთქმების უნივერსალური ბუნებით. მსგავსებებთან ერთად ვხვდებით განსხვავებებსაც, რაც, ძირითადად, ორი ენის ფორმობრივ თავისებურებებში გამოისახება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გეგუჩაძე, ლ. (2010). პარონომაზიული გამოთქმის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის ქართულში. *ჰუმანიტარული კვლევები, წელიწდეული (ტომი: I, გვ. 141-149).* თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

დავითიანი, ა. (1973). ქართული ენის სინტაქსი. თბილისი: განათლება.

იმნაიშვილი, ი. (1957). სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კვანტალიანი, ლ. (1990). ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხები, თბილისი: მეცნიერება.

კვაჭაძე, ლ. (1988). თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბილისი: განათლება.

შანიძე, ა. (1948). ქართული ენის გრამატიკა. ნაწ. 2, სინტაქსი (მართლწერის საკითხებითურთ). თბილისი: სახელგამი.

წერეთელი, კ. (2025). პარონომაზია ქართულში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (ტომი:VI, გვ. 461-500). თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ქართული ენის ეროვნული კორპუსი. ნახვის თარიღი: 5.04.2025 ბმული: http://gnc.gov.ge/gnc/page

Atabay, N.; Kutluk İ. ve Özel S. (2003). Sözcük Türleri. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Altınöz, M. (2013). Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları, *Doktora Tezi.* Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim Dalı.

Daşdemir, M. (2015). Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
Deny Jean (1941). Türk dili grameri (çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
Doğan, A. (2005). Anlambilim. Ankara: Engin Yayınevi.
Erkman-Akerson, F. (2007). Türkçe Örneklerle, Dile Genel Bir Bakış, İstanbul: Multılıngual.
Göksel, A. ve Kerslake C. (2005). Turkish: a comprehensive grammar. London and New York: Routledge.
Hatiboğlu, Vecihe (1981). İkileme. Ankara: TDK Yayınları.
Korkmaz, Z. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Tiken, K. (2003). Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten (47(1999), 279-364).*

ON THE ISSUE OF SEMANTICS OF ONE TYPE OF PARONOMASTIC EXPRESSION IN GEORGIAN AND TURKISH

(Comparative Analysis)

TAMAR KAROSANIDZE-KIRSAC
PhD in Philology,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversity
E-Mail: tamar.karosanidze@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4604-8267

Abstract: In the languages, structurally different from each other, various grammatical phenomena may have analogues. Although Turkish and Georgian belong to different language groups, there are observed a certain kind of syntactic similarities. Paronomasia is a natural phenomenon for Georgian. Esprecially often it is used in Old Georgian, though it is not unknown to modern Georgian either. This kind expressions are wide spread also in Turkish. Paronomastic expressions have many times become the subject of linguists' attention in both Georgian and Turkish. However, no one has been interested in the comparative analysis of similar forms in the two languages until now. The subject of our research is paronomastic expressions of the type „naɦvit naɦa" „görmesine gördü" „as for seeing, he saw"; „ċasvlit ċaval" „gitmeye giderim" „as for going, I'll go". This article discusses paronomastic expressions in Georgian and Turkish. The similarities that emerged when comparing the studied forms are shown.

The introductory part of the study discusses the essence of paronomasia. There is presented a brief review of the Georgian and Turkish scientific literature related to the issue. The central part is dedicated to the discussion of the structure and semantics of one type of paronomasia in Georgian and Turkish. Its syntactic qualification and functions are discussed. In the final part are given the results of the study. During the study were revealed similarities between Georgian and Turkish paronomastic expressions, which indicates that such expressions may be considered linguistic universals.

Keywords: Paronomastic expressions; Georgian; Turkish.

* * *

Introduction. In Georgian scientific literature, paronomasia is defined as follows: „Paronomasia is representation of one verb in two forms, which evoke one concept in the reader (listener)" (Tsereteli, 1954: 461). There are cases when the infinitive form of a verb in instrumental case without postposition is connected to the personal form of the same verb, which is known as paronomasia (Kvachadze, 1977: 124). Paronomasia is a syntactic-stylistic figure in which several words with similar pronunciations, but different functions, are positioned close to each other (Davitiani, 1973: 410).

There are different opinions in the Turkish scientific literature regarding the naming of the expressions of interest to us. It is mainly discussed together with other structurally similar expressions and is named as follows: fiil biçimi, deyimsel kullanım, kalıp, fiil kalıbı, birleşik yapı, kalıplaşmış yapı, kısalmış yapı (Altınöz, 2013:37); anlatım kalıbı (Altınöz, 2013).

The aim of our research is to compare the structure and semantics of paronomastic expressions in two structurally different languages, to highlight the similarities between the two languages. The work is based on the relevant Georgian and Turkish scientific literature.

The issue of paronomasia in Georgian was first studied by Konstantine Tsereteli. He dedicated special work to this issue: „Paronomasia in Georgian". An extensive discussion regarding the issue is presented in Ivane Imnaishvili's work „Declension of Nouns and Functions of Cases in Old Georgian"; Leo Kvachadze discusses the forms to be analysed in „The Syntax of the Modern Georgian Language",

and Leila Geguchadze dedicated a special paper „For the Syntactic Qualification of Paronomastic Expressions in Georgian“ to the determination of the syntactic qualification of paronomastic forms.

Such expressions in Turkish are discussed in Mehmet Altınoz's doctoral thesis „Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları“. In this work, the interesting us phrases are studied in depth along with various phraseological units. The issue of syntactic qualification and semantic field of the studied expressions are discussed in the following works: Doğan Aksan „Anlambilim“; Deny Jean (çev. Ali Ulvi Elöve) „Türk dili grameri“; Fatma Erkman-Akerson „Türkçe Örneklerle, Dile Genel Bir Bakış“; Atabay, N.; Kutluk İ. ve Özel „Sözcük türleri“; Muharrem Daşdemir „Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi“…

Methods. In the research are used the method of analysis and comparison-matching. The structure, semantics, and syntactic functions of one type of paronomastic expressions in Georgian and Turkish are researched. Georgian examples are taken from the Georgian Language National Corpus (http://gnc.gov.ge/gnc/page). Turkish examples are taken from Mehmet Altinoz's doctoral thesis „Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları“.

Discussion. Paronomastic expressions in Turkish and Georgian consist of two components: a deverbative noun and a personal form of a verb. Both components are derived from a common verb stem. In Georgian, the masdar, as a member of a paronomasia, is always in the instrumental case. The deverbative noun is also one of the members of a paronomasia in Turkish, although, unlike in Georgian, in Turkish the deverbative noun is always in the dative form. One part of the compound is represented by the suffix -mAyA “ -mAsInA, and the other part is a verb derived from the same stem.

The question arises: on what basis is this or that case selected in the languages to be studied? The special literature notes that in Georgian paronomastic expression, one of the members (the initial) always is in the instrumental case (Imnaishvili, 1957: 234). However, nothing is said about the content features of the instrumental case in similar expressions. It is also underlined here that paronomasia has a native basis in Georgian. The opinion about its mechanical transfer from another language cannot be considered correct.

As for Turkish, the famous Turkologist Zeynep Korkmaz in such kind expressions draws attention to the function of the dative case to express the opposite, contrary meaning: *Uyku ilaci da para etmiyor.* ***Uyumasına uyuyor*** *da erken uyanmanın çaresini bulamıyor „Even sleeping pills don't help. As for sleeping, he sleeps, but he can't find a way to wake up early.“ (Korkmaz 2014: 297).*

The part of deverbative noun of Georgian paronomastic expressions mostly is before the verb-predicate:

gazeti bevr rames dakargavda, tumca ***gamosvlit gamovidoda*** *http://gnc.gov.ge/gnc/concordance The newspaper would lose a lot, but as for publishing, it would still be published.*

The part of deverbative noun precedes the predicate in Turkish as well, although it is not uncommon for it to come after the predicate:

Bahşiş ***verir vermeye****, Şaban Bey sana... „As for giving, Mr. Shaban will give you the remuneration“... (Altınöz, 2013: 323).*

In Georgian, the verbal part of paronomasic expressions can be in various forms of mood, tense, person:

laṗarakit laṗarakoben *As for speaking, they speak (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance);* ***gagebit gaigo*** *As for understanding, he understood (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance);* ***mosvlit movlen*** *As for going, he was going (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

The similar situation is in Turkish, although in Turkish such expressions are not used with forms of conditional mood (Altınöz, 2013: 320).

Söylemesine söyledim *„As for telling, I told him;* ***Yaşamaya yaşıyormuşum*** *„As for being alive, it seems, I am alive“;* ***Kalmasına kalmazdık*** *„As for staying, we would not stay“;* ***Küsmesine dünyana küsmüşsün*** *„As for sulking, you have sulked with whole world“;* ***Git, gitmeye*** *„As for going, go“,* ***Almaya alsam*** *„As for taking, even if I take“ (Altınöz, 2013: 320).*

Syntactic qualification. There are differences of opinion regarding the syntactic qualification of paronomastic expressions in Georgian. According to Shanidze, such forms are simple complements (Shanidze, 1948: 44). According to Tsereteli, no member of a paronomasia can be separated as a separate syntactic member, otherwise the paronomasia loses its specificity and the given polysemy becomes incomprehensible (Tsereteli, 1954: 476). Ivane Imnaishvili also considers paronomastic pairs to be one concept (Imnaishvili, 1957: 239), according to Davitiani, paronomastic expressions usually have a circumstantial function (Davitiani, 1973: 410). In Kvatchadze's opinion, when a word used in the instrumental case is not accompanied by an attributive definition/ attributive adjective, a paronomasic pair appears as a solid combination of words, expresses one concept and, as a member of a sentence, should be called a predicate conveyed by the solid connection of words (Kvachadze, 1988: 125). Geguchadze considers the following types of word combinations to be „real paronomasia": As for going, we shall go, as for finishing, it is finished... Geguchadze calls such combinations „paronomastic compound predicate " (Geguchadze, 2010: 145).

In Turkish scientific literature, the following opinions are mainly expressed regarding such expressions: it is a composite (Hatiboğlu, 1971: 41), it is represented by the function of a dependent clause. It is connected to the main clause by the adversative conjunctions „ama, dA, ya" (Göksel and Kerslake, 2005: 410). The part of deverbative noun of the word combination is an objective complement (Daşdemir, 2015: 77); it is an adverbial modifier (Atabay; Kutluk; Özel 2003:93), it is gerundium(Tiken, 2003: 325).

We think that separating any part of a word combination into a separate syntactic member cannot be considered correct, because in this case the semantic integrity that the paronomastic expression gives to the sentence will be violated.

Functional-semantic analysis. The functions of paronomastic expressions are discussed in Georgian scientific literature. It is said that such expressions are a kind of rhetorical means, which is characterized by a categorical tone. Here are also named the following functions of paronomastic expressions: necessity of action, assertive tone, a kind of conditionality... (Tsereteli, 1947: 483; Imnaishvili, 1957: 234).

They consider main semantic functions of such expressions in Turkish as the accuracy and certainty of the action, event, situation that has been carried out, will be carried out, or is planned to be carried out (Altınöz, 2013:327); the presence of causal-resultativeness, an opposite, contrary action, conditionality... (Erkman-Akerson, 2007: 274)

In Georgian, to enhance the intensity of paronomastic expressions is used the particle „ki" (and, but) (Kvachadze, 1988: 124). We believe that this particle gives such word combinations a clarifying tone. In such expressions, the particle **„ki"** is the same meaning as „**as for the question**".

otaħi hkonda dakiravebuli da ķitħvisas isedac saċolze ijda. ***ķitħvit ķi*** *amberķi qoveltvis* ***ķitħulobda*** *(****ķitħvit ķi = rac šeeħeba ķitħvas****) „He had rented a room and was already sitting on the bed while reading. As for reading, Amberki was always reading (as for reading =concerning, regarding reading)" (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

qovel mosvlaze ***(mosvlit ķi ħširad modioda)*** *aucileblad iķitħavda prikses asaķs (mosvlit ķi* ***= rac šeeħeba mosvlas)*** *„Every time he came (and as for coming, he was coming often) he would definitely ask Frixe's age (as for coming = with regard to coming)" (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

qvelaperi icoda, ***gaķetebit ķi*** *verapers* ***aķetebda*** *ise, rogorc tviton undoda.* ***(gaķetebit ķi = rac šeeħeba gaķetebas)*** *„He knew everything, but, concerning doing, he could not do anything as he wanted. (by doing = as for doing)" (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

„eg rağa šeni sakmea", – gaipikra parnaozma, ***tkmit ķi araperi utkvams****. http://gnc.gov.ge/gnc/concordance* ***(tkmit ķi = rac šeeħeba tkmas)*** *„What business is that of yours," thought Parnaoz, but as for saying, he didn' t say anything (as for saying = with regard to saying)" (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

In paronomastic expressions, the fact that „as for“ is implied and emphasizes the action conveyed by the masdar is noted by Kvantaliani in his work „Issues of the Syntax of Georgian Oral Speech“ (Kvantaliani, 1990: 115). However, in the aforementioned work nothing is said about the function of the particle „ki“.

In this regard, the situation in Turkish is also interesting. In Turkish scientific literature, we find the opinion that the expressions of interest to us are obtained as a result of the diminution, disappearance of the lexical unit **Gelince** „as for“ (Deny, 1921:849). The following examples are given to confirm this:

Bilmesine bilir *amma domuzluğundan söylemez (**bilmesine=bilmesine gelince**) „As for knowledge, he knows but he won't say it, because he's a pig (with knowledge=regarding knowledge)“ (Deny, 1921:849).*

***Yazmasına yazarım**; fakat zaman bulamıyorum (**yazmaya gelince**) „As for writing, I will write, but I can't find the time (as for writing) (Deny, 1921:849).*

***Korkmasına korktuk** lakin ses çıkaramadık (**korkmaya gelince**…). As for fear, I was terrified, but I couldn't make a sound (as for fear) (Deny, 1921:849).*

In Georgian, in addition to the particle „ki“, the lexical unit „maints“ (still, however) is often found with paronomastic expressions, which gives the paronomastic expression the semantics of condition and concession.

*tumca, **dareḳvit mainc dareḳes** ik – šeicvala čveni gegmebio „However, as for calling, they still called there – that our plans have changed“ (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

*ras mogiħveṭia es ħaraħura, **ċağebit mainc ar ċaiğeb** „Why have you gathered this junk, as for taking, nevertheless, you won't take it“ (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

“Gene“ corresponding to the lexical unit „maints“ is also found in Turkish with the same function:

*Yeryüzüm parçalanmıştı sanki. **Çalışmasına çalışıyordum gene**… „It was as if the whole world had been destroyed. As for working, I was still working...“ (Altınöz, 2013:319).*

In Georgian and Turkish, paronomastic expressions express the semantics of necessity and insistence, which is confirmed by the lexical unit „necessarily“ used with such expressions in Georgian and its equivalent „kesin“ in Turkish.

*šeiĵleba bevri veraperi gavigo, magram **ċaḳitħvit aucileblad ċaviḳitħavo** „I may not understand much, but, as for reading, I will definitely read it“ (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

*Buluruz ama, biraz uğraşırız! İşte o kadar. **Bulmaya kesin buluruz**!... „We'll find it, but we'll struggle a little! That's it. As for finding, we'll definitely find it.“ (Altınöz, 2013:319).*

In both Georgian and Turkish, paronomastic expressions are accompanied by an opposite action, which is outwardly expressed by the conjunction that is used with the expression. In Georgian, these conjunctions are mainly **„magram“** (but), **„Tumtsa“** (although), in Turkish – **„ama“, „ da“...**

***mosvlit movida**, magram ċigni ar mouṭania“; „**ĉamit ĉama**, magram ugemurad „As for coming, he came, but he has not brought the book“; „As for eating, he ate, but in a tasteless way“ (Imnaishvili, 1957: 242).*

*Kitabı **okumasına okudum da (ama)** anlamadım „As for reading, I read the book, but I couldn't understand it“ (Aksan, 2005: 213-214).*

In Georgian, the above-mentioned conjunctions mainly follow such word combinations. However, we also have cases where the conjunction comes first and the word combination comes after.

*aħlac qepda ṭeleponši, **magram mosvlit** mainc **movida** da isev tavidan daiċqo qvelaperi. He was still barking into the phone, but as for coming, anyway he came and it all started again (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

The existence of cases where the adversative conjunction precedes the word combination, is explained by the influence of colloquial language in Turkish (Altınöz, 2013:319).

*Buluruz **ama**, biraz uğraşırız! İşte o kadar. **Bulmaya** kesin **buluruz**!... „We'll find it but we'll have to struggle a little. That's all. As for finding, we'll definitely find it“ (Altınöz, 2013:319).*

In Georgian, we can observe disconnected pairs, when a word or words are placed between the members of a paronomastic expression (Imnaishvili, 1957:238).

ķitħvit *ķargad* ***vķitħulobdi, magram*** *čemi ubedureba is iqo, rom rusuli ar mesmoda. As for reading, „I was reading well, but my hardship was that I did not understand Russian“ (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

is iqo, rom mosvlis „grapiķs“ arasodes icavda, magram ***ċasvlit*** *zusṭad icoda, romel saatze da romel ċutze unda* ***ċasuliqo****. „The thing was that he never was respecting the „schedule“ of arrivals, but as for leaving, he knew exactly what time and at what minute he had to leave“ (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

Disconnected paronomastic pairs are also used in Turkish:

Başüstüne, ***ekmesine*** *biz* ***ekeriz****, ama bey, bitmez ki... Bizim topraklarda mısır bitmez „As you command, we will sow it, but sir, it doesn't grow... Corn doesn't grow in our land“ (Altınöz, 2013:323).*

In similar cases, in both languages is observed an attempt to focus attention on the lexical unit or units that are included between the components of the paronomastic expression.

In Georgian, paronomastic expressions may also be found in sentences with a negative context (Kvachadze 1988: 124). In this case, paronomastic expressions have the function of excluding action (Davitiani, 1973: 410). A negative suffix may be attached to the verbal part of such a phrase in Turkish as well (Altınöz, 2013: 319).

It is noteworthy that in both languages, unlike the positive context, the negative form is devoid of the semantics of necessity, and there is no assertive tone. However, it is often accompanied by the opposite semantics.

kali šehqurebda ṭeleiuṗiṭerebit ganatebul scenas, ***magram mosmenit isic ar usmenda*** *oraṭors „The woman was looking at the stage lit by the floodlights, but as for listening, she wasn't listening to the speaker either“ (http://gnc.gov.ge/gnc/concordance).*

Seyirci takıma ***zarar vermeye vermez de ama****... „As for harm, a fan won't harm the team, but...“ (Altınöz, 2013:319).*

Conclusion. The main semantic nuances of the paronomastic expressions to be researched are similar in Georgian and Turkish. The structure of the word combinations is also similar. This may be caused by the universal nature of paronomastic expressions. Along with the similarities, we also find differences, which are mainly reflected in the specific form features of the two languages.

References:

gegučaǰe, l. (2010). ṗaronomaziuli gamotkmis sinṭaksuri ķvalipiķaciisatvis kartulši. humaniṭ aruli ķvlevebi, ċeliċdeuli (ṭomi: I, gv. 141-149). tbilisi: tbilisis universiṭeṭis gamomcemloba.

davitiani, a. (1973). kartuli enis sinṭaksi. tbilisi: ganatleba.

imnaišvili, i. (1957). saħelta bruneba da brunvata punkciebi ǰvel kartulši. tbilisi: tbilisis saħelmċipo universiṭeṭis gamomcemloba.

ķvanṭaliani, l. (1990). kartuli zeṗiri meṭqvelebis sinṭaksis saķitħebi, tbilisi: mecniereba.

ķvaċaǰe, l. (1988). tanamedrove kartuli enis sinṭaksi. tbilisi: ganatleba.

šaniǰe, a. (1948). kartuli enis gramaṭika. naċili. 2, sinṭaksi (martlċeris saķitħebiturt). tbilisi: saħelgami.

ċereteli, k. (2025). ṗaronomazia kartulši. iberiul – ķavķasiuri enatmecniereba (ṭomi:VI, ϑϑ. 461-500). tbilisi: sakartvelos mecnierebata aķademiis gamomcemloba.

kartuli enis erovnuli ķorṗusi. naħvis tariği: 5.04.2025 bmuli: http://gnc.gov.ge/gnc/page

Atabay, N.; Kutluk İ. ve Özel S. (2003). Sözcük Türleri. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Altınöz, M. (2013). Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları, Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim Dalı.

Daşdemir, M. (2015). Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Deny Jean (1941). Türk dili grameri (çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Doğan, A. (2005). Anlambilim. Ankara: Engin Yayınevi.
Erkman-Akerson, F. (2007). Türkçe Örneklerle, Dile Genel Bir Bakış, İstanbul: Multılıngual.
Göksel, A. ve Kerslake C. (2005). Turkish: a comprehensive grammar. London and New York: Routledge.
Hatiboğlu, Vecihe (1981). İkileme. Ankara: TDK Yayınları.
Korkmaz, Z. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Tiken, K. (2003). Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten (47(1999), 279-364).

ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ისტორიულ და დღევანდელ მესხეთში

(ჩვენ მიერ მოძებული მასალების შედარებითი ანალიზი)

დავით შავიანიძე
ისტორიის დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორია-არქეოლოგიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი;
ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის
ცენტრის მკვლევარი
ელ. ფოსტა: David.shavianidze@atsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-0568-1226

ლუიზა ხაჭაპურიძე
ფილოლოგიის დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ფილოლოგიის ფაკულტეტის,
ქართული ენისა და ლიტერატურის დეპატრამენტის,
ქართული ენის მიმართულების
ასოცირებული პროფესორი.
ელ. ფოსტა: Luiza.khachapuridze@atsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-1991-2005

აბსტრაქტი: სტატია ეძღვნება ნათესაობის ტერმინების სისტემის ეთნო-ლინგვისტურ ანალიზს მესხეთის ისტორიულ-გეოგრაფიულ არეალში, განსაკუთრებით აჭარისა და იმერხეულის მეტყველების მასალებზე დაყრდნობით. კვლევის მიზანია ნათესაობის ტერმინოლოგიაში წარმოსახული ენობრივი, სოციალური და კულტურულ-სემანტიკური ცვლილებების გამოვლენა, რომლებიც ასახავს რეგიონის ეთნოლინგვისტურ დინამიკას. ნაშრომში გამოყენებულია აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი და ეთნოლინგვისტური მეთოდები, აგრეთვე საველე ექსპედიციებისას (1992-2024) ჩაწერილი მასალები.

კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ მესხური ნათესაობის ტერმინოლოგია წარმოადგენს ქართული ლექსიკის არქაულ შრეებსა და უცხოენოვანი (უმთავრესად თურქული) გავლენების შეწყმის ნაყოფს. თურქული წარმომავლობის ტერმინები – ყარდაში, ბიბი, გელინი, დედე, ხალა, ქირვა – ინტეგრირებულია ადგილობრივ ენობრივ სივრცეში და ხშირად განიცდის სემანტიკურ ტრანსფორმაციას. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საგვარეულო სტრუქტურების აღმნიშვნელ ტერმინებს (გობეგი, ჭიპი, მოწყდომა), რომლებიც ასახავენ ქართული ოჯახური მოდელის კულტურულ მდგრადობას.

მიღებული შედეგები ადასტურებს, რომ მიუხედავად გარე ლინგვისტური ზეგავლენებისა, მესხეთის დიალექტურ სივრცეში შენარჩუნებულია ქართული ენობრივი მემკვიდრეობის ძირითადი სემანტიკურ-კულტურული კოდები, რაც ნათესაობის ტერმინოლოგიას აქცევს კოლექტიური მეხსიერების მნიშვნელოვან ნიშნად.

საკვანძო სიტყვები: ნათესაობის ტერმინოლოგია, მესხეთი, აჭარული დიალექტი, იმერხეული მეტყველება, ეთნოლინგვისტიკა, თურქული ნასესხობები, კულტურული მეხსიერება.

* * *

შესავალი: როგორც ყველა კულტურულ ერში, ქართულშიც, საკუთრივ ქართული ლექსემების გარდა, გვხვდება სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოსული ლექსიკა. შემოსულ ლექსემათა ფორმობრი-

ვ-შინაარსობრივ მრავალფეროვნებას განაპირობებდა ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში, სხვადასხვა ეთნოსებთან ურთიერთობა. გამონაკლისი ვერც საქართველო იქნებოდა, თუ გავითვალისწინებთ მის პოლიტიკურ ისტორიას.

ისტორიულ და დღევანდელ მესხეთში, საქართველოს ამ უძველეს მხარეში, სადაც დიდი ხნის განმავლობაში თურქეთის პოლიტიკა და იდეოლოგია ბატონობდა, ბუნებრივია გვხვდება თურქულიდან შემოსული ლექსიკური ერთეულები. დასტურდება ქართული აფიქსებით გაფორმებული ზმნური ფორმები.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აღნიშნულ საკითხს არაერთი მკვლევარი შეხებია (მ. ჯიქია, მ. ფაღავა, მ. ბარამიძე...), კვლევის დროს ასევე გამოვიყენეთ ჩვენ მიერ სხვადასხვა დროს ექსპედიციებიისას მოძიებული მასალები.

ენის, როგორც სისტემის შემქმნელი, ლექსიკოლოგიის და ლექსიკოგრაფიის, აგრეთვე ეთნოლოგიის, საისტორიო, პოლიტიკური, გეოგრაფიული და სხვა მიმართულებათა მეცნიერებების კვლევის პირველწყარო სალექსიკონო ერთეულებია. ათეულობით სალექსიკონო მასალა მოვაგროვეთ 1992 წლიდან დღემდე საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში.

ამჯერად, კონფერენციის შინაარსიდან გამომდინარე, თავი მოვუყარეთ და სამსჯელოდ გამოგვაქვს, ჩვენს მიერ ექსპედიციების დროს (აჭარა, ადიგენი) ჩაწერილი ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა:

მომავლისთვის გადაწყვეტილი გვაქვს სხვადასხვა დროს, საქართველოს სხვადასხვა მხარეში ჩვენ მიერ მოძიებული ეთნოლინგვისტური ლექსიკის ეთნოლოგიური და ენობრივი თვალსაზრისით შესწავლა.

მეთოდოლოგია: ნაშრომში გამოყენებულია აღწერით და ისტორიულ შედარებითი მეთოდი.

დისკუსია/შედეგები: აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ მიერ განსახილველ ყველა ტერმინთან, სიტყვა-თქმასთან დაკავშირებით წარმოვადგენთ უახლეს ეთნოგრაფიულ მასალებს და ეს მასალები კვლევის უტყუარი წყარო იქნება მეცნიერებათა სხვადასხვა დარგისთვის.

საანალიზო მასალა შეიძლება 3 ჯგუფად დავყოთ:

1. ლექსემები, რომლებიც მხოლოდ აჭარულსა და იმერხეულშია;
2. ლექსემები, რომელიც მესხურ-ჯავახურშიც გვხვდება;
3. ლექსემები, რომელიც დასტურდება სხვა კილოებში დიალექტური ლექსიკონების მიხედვით, ასევე გვხვდება სულხან-საბასთან და განმარტებით ლექიკონშიც.

1. ლექსემები, რომლებიც მხოლოდ აჭარულსა და იმერხეულშია:

ყარდაში – ტაოელებმა იციან „სისხლის ძმის“/**ზურგმიყუდებელი ძმადნაფიცის** შესახებ: „ძმადნაფიცი“, დასაყრდენი კაცია. ჩემი სისხლით ძმებია: შერიფი, მუსტაფა, ნეჯათი. ზურგმისაყუდებელი, სულ შენგან უნდა, ემალვი, მარა არ ღალატობ“ (ბიჩაქ ჩილარი, ტაოს ექსპედიცია, 2022).

„ზურგმიყუდებული ძმადნაფიცის“ აღსანიშნად ტაოში გამოიყენება დედ-მამის შვილის აღმნიშვნელი „ქარდეშის“ დიალექტურ ფორმა **ყარდაშ**. (kardeşi – თურქ. სიტყვა-სიტყვით ფიცის დადება, ძმადნაფიცი)

ძუძუნაწოვნები: „დედა წასულა ტყეში. დაგვიანებულა. მე ჩავყამებულვარ და მოუწოვებია **ფატმა ხალას** (/**ბიცოლა**). ის დედაა ჩემი, მისი შვილები ძმებია. ქალი მუშაობს, სახლში ტოვებს ბავშვს. აწოვებს სხვა და ამიტომ უფრო ბევრია ძუძუნაწოვნები“ (**ხიხაძირი-ტაო**).

შედარებისთვის: გვარის ახალი წევრი (შვილად აყვანილი, სხვადასხვა მიზეზით მიღებული, „ზედსიძე“. უფლებრივი მომენტი შეუზღუდავი ჰქონდა ძმობილს – „კერძი“ (იმერეთი, რაჭა)/„**კერძმოკეთე**“(რაჭა), **„კერძმოჯგირე**“ სამეგრელოში – ხაზი ჩვენია) ქონებრივ-უფლებრივ საკითხში სამკვიდრო სოციუმის სრულუფლებიანი წევრი იყო. მას მემკვიდრეობის უფლება ჰქონდა იმ ოჯახისა

და თემის უძრავ და მოძრავ ქონებაზე, რომელ ოჯახსა და თემშიც იცხოვრებდა[1]. შვილად აყვანა უფრო ხშირად ამყვანის სახლობა/ოჯახის გადარჩენის საშუალებაც იყო. მშვილებელი ოჯახისთვის შვილად აყვანილ ბავშვზე ზრუნვა განსაკუთრებული მოვალეობაა.

ეთნოგრაფიული მასალა:

ძულუხელი ხელაძეები ნათესავად თვლიან ევგენი ხელაძის ნაშვილებ ჯანელიძეებს: „არა თუ ნაშვილებს, გვარში მიღებულს და ზედსიძესაც გვარს არ უცვლიდნენ. სიმონ ხავთასს (გვარი ხავთაისძის ფორმით უნდა არსებულიყო XIII საუკუნეში) გაუზრდია ქალისშვილის შვილი დუხუნა და დღეს იქ უკვე ბაღდავაძის კომლია“; ჭოლაშის მკვიდრი, უმშობლოდ დარჩენილი რევაზი, ბრუჟაკი და გუსეინ გუჯეჯიანები გაუზრდია ლემზაგორში მამიდას ოჯახს“; ფიზიკური მახასიათებლის მიხედვით შექმნილი საკუთარი სახელიდან „კორძი“ მომდინარე კორძაძეთა გვარის ციხესულორელმა ოჯახმა გაზარდა ერთი ნიკოლეიშვილი, დატოვა მისსავე გვარზე. მელიტონ კორძაძემ გაზარდა შვილიშვილი და დღეს ტყეშელაშვილია ფუძეზე.

ნათესავია დედიას(/დეიდა) გოგო და ბიჭი. ისეა მხოლოდ, რომ გაარჩევენ მიმართვის ორ ფორმას: **მოოდარ და მაამან.** ეს მაამან ფორმა მოსაფერებელია და ეძახიან ბავშვობის ასაკში უფრო. მერე კაცი (კაცი, აქ ადამიანის მნიშვნელობით – ხაზი ჩვენია) აღარ იტყვის მოსაფერებელ მაამანს, მერე **მოოდარ**.

მეორე მნიშვნელოვანი გარემოება. ასე მიმართავენ მხოლოდ და მხოლოდ სისხლ-ხორც დეიდას და არა დედასთან ერთად შეზრდილ, მეზობელ ქალბატონს...

აღნიშნულ ტერმინზე საუბრისას გაირკვა, რომ **გაგინება** ფერეიდნელებში გამოიყენება ორი მნიშვნელობით: 1. თქვი მართალი; 2. ისევე, როგორც საქართველოში, ოღონდ უკიდურესი გაბრაზებისას. ფერეიდნელთა გაგინების მეორე წესისთვის. ჩვენში, განსაკუთრებით ბარის საქართველოში ჯერხნობით აქტიურია დედის შეგინების და დედაზე დაგინება-გაგინება. ფერეიდნელ ქართველებში ქალის შეგინება დაუშვებელია, რადგან ის ნამუსია, დედაა, სახლში კაცია (ადამიანის მნიშვნელობით – ხაზი ჩვენია), დედაკაცია.

ეთნოგრაფიული მასალა:

„გაგინებაა მაშინ, როცა იჩხუბებ და არა აქ რო ჩხუბში გაიგინები, და ყრალ(/ცუდ) სიტყვას ნუ იტყვი. გაგინება იხატება რა კულტურაა, რა პატივს ცემთ ერთმანეთს. ქალის, დედას შეგინება არა. ქალს ვინც გააგინა ციხეში ჩავა. ქალი ნამუსი შენი. აქაური ნამუსი სხვა, ხშირა გაიგინებიან. ჩვენში მხოლოდ ქალზე და გოგოზე იტყვიან ნამუსია, ბიჭზე არა. მთავრია ნამუსი, მისახედი. ნამუსს პატივი დასცი, ნუ გააგინებ, მე გამაგინე, მიმხვედრე კაცურად. ცოლი დედაკაცია. ძაან უყვარენ იმიტო რო დედა არი და კაცია სახლისაო. კაცი, ანუ სახლში დედაა ყველაფერი, ყურადღების მიმცემი საქმის. შენ ხო იქ არა ხარ, ის კაცობასაცს იქმს. კაცი ღამით დაიძინავს, დედა კაცი ყველაფერს იქს. საქათველო რო ფეხზე დგას დედაკაცის დამსახურებაა. საიდ იქნებოდა მეომარი ჩვენჩი, კაი კაცი, თუ ქალი არ ივარგებდა. ჩვენჩი ასე იმიტო, რო ასე გვასწავლეს, ქართული წესიაო (აზრის სიზუსტე დაცულია. მეტყველების ბოლომდე ვერა ხაზი ჩვენია) (იბრაჰიმ ასლანი. გიორგი ონიკაშვილი, ფერეიდნელი ქართველი, ჩავიწერეთ ქუთაისში. 13.09 2024.)

გობეგი – სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ზემო აჭარაში „გობეგი“ (თურქული gobek-იდან, რაც ჭიპს ნიშნავს) თაობის აღმნიშვნელი ტერმინია. აჭარელ და იმერხევის ქართველთა გვარის განაყოფის სახელები **„გობეგი“, „განარიგი“,** საქართველოს ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულში დადასტურებული **„გვარზიების“, „მოწყდომის“, „ჩამომავლობითი სახელის“, „ანთობის“, „ნეკის“, „ჭიპის“/„ჭიპი ძმობის“, „საბუდებელის“, „მონაწყვეტი“/„მოწყდომის“, „გვარის სიგელის“,** ეთნოლოგ ნუგზარ მგელაძის მიერ ტაო-კლარჯეთის „ჩვენებურებში“ დადასტურებული ტერმინის იდენტურია.

[1] მსჯელობისთვის იხილეთ ძველი ქართულ სამართალის წესები (კავკასიის მთიელთა და სხვა ყმადნაფიცი ქვეყნები – https://ts-ula¬wye¬rs.we¬ebly.com › uploads)

ეთნოგრაფიული მასალა:

„დიდაჭარის მკვიდრი თურქობამდელი **ჩელებაძეები** (<-ჩელება) თურქობაში გახდნენ „ჩელებოღლები“. რუსობამ ჩელებაძეების საცხოვრის უბანში მცხოვრებ ყველა „ჯიშს“ და „განარიგს“ გობაძე დაარქვა. „განარიგის“ სახელად შენარჩუნდა **ჩელებაძე** (შავიანიძე, 2009: 165).

ვრცელი ციტირება: ტაო-კლარჯული დასახლება – **სოფელი** (თურქულად **ქოი)** ლოკალიზებულ ნათესაურ – გენეალოგიურ ჯგუფებს აერთიანებდა. აქ არ დასტურდება გვარსახელით გამოხატული კლასიკური მნიშვნელობის გვარი, არამედ სახეზე გვქონდა პატრონიმიული ორგანიზაცია, რომელიც ერთი საერთო წინაპრიდან წარმომდგარი გენეალოგიური ჯგუფებისაგან შედგებოდა. მათ დღეს უფრო გავრცელებული ტერმინი **–„სულალე“,** კლარჯეთში კი **„ყებილე’ც**“ ეწოდება. **სულალესა და ყებილეს** გვერდით კლარჯეთში ჩვენ ტრადიციული პატრონიმიული ორგანიზაციის მცირე გენეალოგიური ჯგუფის აღმნიშვნელად ქართული ეთნოლოგიისათვის დღემდე უცნობი ქართული ტერმინი – **მოწყდომა** დავადასტურეთ. „**მოწყდომა“** რაღაცისაგან მოწყდომის, რაღაცისაგან სეგმენტირების, უფრო ზუსტად, სეგმენტირებული შტოს შინაარსითაა დატვირთული და პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიური განტოტების, როგორც სოციალური გაერთიანების შინაგან არსს, უშუალოდ გადმოგვცემს, წერს ნ. მგელაძე (2024: 121-134).

ეთნოგრაფიული მასალა:

„განაყოფი გვარის სისხლნაწილია, ერთი მოწყდომაა გვარიც და განაყოფიც, ერთი საბუდებელია (მთხრობელი გ. კირკიტაძე. მუხურა. 1993).

„გვარის ყველა „თური“ ჩემი გვარის ფუძიდან, ბუდიდანაა გასული, ცალკე ცხოვრობს, შეიძლება შორსაც, მაგრამ შენია (მთხრობელი ზ. გაბელაია. ნოღოხაში).

ჭიპი – ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში აღნიშნული ტერმინი ნიშნავს ადგილს, რომლითაც მიმაგრებულია თესლი ნაყოფის კედლებზე, ზემოიმერულში კი ახლად ამოყვანილი ყველის გუნდას, ნაწყვეტს (ძოწენიძე, 1974.)

ზემო აჭარაში იტყვინ: „ერთი ჭიპის ხალხია“, **„ჭიპის ძმები“(/„ღვიძლი ძმები“),** ანუ ერთის ნაწილი. აბსოლუტურად მსგავსი, ერთნი არიან, გეტყვიან იმერეთში, სამეგრელოში (ერთი **ჭიპის ძმები** არიან/**ართ ჩუპაშ ჯიმალეფ რენია**; ერთად რომ არიან, ისეთები არიან/**ართო რენანი ეფერეფი/ართო მულანი ეფერეფი**), სვანეთში („**სამხუბ მეხუბარალ**“/„**წამა ლახუბა**“) და ზოგადად საქართველოში; გეტყვიან იმასაც, რომ „**ერთი მონაწყვეტი**“, „**წყება**“ ხალხია“.

შდრ., ლეჩხუმურში **მოწყებული –** ეს სხვა წყებაა, ნაწილია ოღონდ შენი (https://www.ena.ge/explanatory-online)

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული, გასაზიარებელი მოსაზრების შესაბამისად, **„განაყარი“, „განაყოფი ოჯახები“** შესაძლოა ცხოვრობდნენ ძველი სახლიდან მოშორებით (ქართველები, 2016: 366), თუმცა ეს არ ნიშნავს „განარიგის“, „გამრიგოს“ „მონაწყდომის“ და ა.შ. „საბუდებლიდან“ მოშორებას, გარიყვის მიზნით. თუნდაც შორს მცხოვრები, „სახლობის“ სოციუმის ერთი წევრი გაიაზრება „ძირის“ ნაწილად.

„სახლი“, „**ძუძუნაწოვარი**“, „**ზურგმიყუდებელი**“

მტრისაგან გამუსულმანებულ აჭარაში და საქართველოსაგან მოწყვეტილი „ჩვენებურებში“ ერთ „სახლად“, ძირად(/„**ძირისად**“) ყოფნა, ქართულტრადიციული, ეროვნულ-კულტურული, „**ქორად**“ ყოფის მიერ დადგენილი, გაუყოფელად ცხოვრების წესის /„**ჯილაგობის წეს**ის“ იდენტურია.

ეთნოგრაფიული მასალა:

„სახლი ფუძის განაყოფების, ძმანიშვილების, სისხლ-ხორცის სახელია და მარტო საცხოვრისი არა, მთლად საბუდებელის, ყველა წევრის ჭკუა და ძალაა (მთხრობელი ჯ. ქათამაძე. ძუყნური 1995).

„**სახლი**“ – „ქორ“ სვანურ საოჯახო-სამეტყველოში ერთი ბაბუის ფუძეა **„ხოშა ჰოკერ**“, საიდანაც მოდის რამდენიმე სახლობა. აღნიშნავს ჩემს სისხლსა და ხორცს, ჩემ ზნე-თვისებას.

ბიბი – მამიდა, მამის და (bibi, hala). გვხვდება აჭარულ დიალექტში, ასევე იმავე მნიშვნელობას ატარებს იმერხეულშიც, სადაც გვხვდება მისი სინონიმური ვერსია, როგორიც არის **ბიბილა**.

გელინი – რძალი (gelin). გვხვდება აჭარულ დიალექტში, იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება იმერხეულ დიალექტშიც.**დედე** – ბაბუა (dede). გვხვდება აჭარულ დიალექტში. შუშანა ფუტკარაძის ლექსიკონში აღნიშნულია, რომ იმერხეულში მისი ერთი მნიშვნელობა არის ბაბუა, პაპა; მეორე მნიშვნელობით აღნიშნავს წინაპარს; ხოლო მესამე მნიშვნელობით განიმარტება, როგორც შიიტი მუსულმანების შეიხი.

ხალა – (hala – მამის და) დედის და. მოცემული სიტყვა გვხვდება, როგორც აჭარულ, ისე ტაო-იმერხეულ დიალექტში.

ტაოური ეთნოგრაფიული მასალა:

„დედაი წევდა ჭალასი, მე აკვანში ჩაკრული. მომშივდა ჩავბჟირდი. მევდა მეზობელი ფატმა **ხალაი**, მაწოვა ძუძუ და მისი შვილი ჩემი ძუძუნაწოვარია.

ტაოური „**ძუძუნაწოვარი**“ და ტაო-იმერხეულის „**ზურგმიყუდებელი**“/სისხლის ძმა, ხელოვნურად შეძენილი ნათესავი, მეგობარი, საერთოქართველურის „ძმადნაფიცის“, სვანურის **შიყლაჭდ**“/**ზურგმისაყუდებელის,** იდენტურია.

შიყლაჭდ – ზურგმისაყრდენი, საიმედო, ჭირ-ლხინში გვერდით მდგომია, ხოლო **შიყლაჭდ ქორ** – ზურგმისაყუდებლები, შენი სახლისაა, ვისთანაც, როგორც იტყვიან „ერთ ჯოხზე გვიკიდია ხელი“. სვანურად **ეშხუ ფაუს ლაბრგად**.

ქირვა – ნათლია (kirve). კაცი, რომელიც წინადაცვეთის დროს იჭერს ბიჭს. ქრისტიანული ნათლიის ანალოგი. იმავე მნიშვნელობით დასტურდება იმერხეულშიც.

2. ლექსემები, რომელიც მესხურ-ჯავახურშიც გვხვდება:

ბალდუზი – ცოლის და (baldiz). გვხვდება აჭარულში, იმერხეულში და იმავე მნიშვნელობით დასტურდება ჯავახურ ლექსიკონშიც.**ბაჯანაღი** – ქვისლი (bacanak). გვხვდება აჭარულ დიალექტში. იმავე მნიშვნელობით ფიქსირდება ჯავახურ ლექსიკონში.**ყაინი** – (kayin). ცოლის ძმა, ქვისლი. ის თურქული სიტყვაა. მოცემული სიტყვა იმავე მნიშვნელობით დასტურდება ჯავახურ ლექიკონშიც.

3. ლექსემები, რომელიც დასტურდება სხვა კილოებში დიალექტური ლექსიკონების მიხედვით, ასევე გვხვდება სულხან-საბასთან და განმარტებით ლექსიკონშიც:

ბადიში – შვილიშვილი. აჭარულ, გურულ და იმერულ დიალექტში მოცემული სიტყვა იმავე მნიშვნელობით გვხვდება. ი. აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში ეს ტერმინი არ გვხვდება, მაგრამ გვაქვს ბადება, რაც შობას ნიშნავს. ვფიქრობთ იგი სწორედ ამ სიტყვას უნდა უკავშირდებოდეს.

ეთნოგრაფიული მასალა:

მაგ, ჩემი ოჯახის ბადიშები არიან ჩემი დისშვილები! ლაბაბაშნა! (მთხრობელი ც. გულედანი. ლენჯერი. 2024).

ბაბა – მამა (baba). მოცემული სიტყვა თანაბარი მნიშვნელობით გვხვდება, როგორც იმერხეულში, ისე აჭარულ, გურულ, იმერულსა და მეგრულში. აჭარულში გვხვდება „**ბაბოი**“ ფორმითაც.

ეთნოგრაფიული მასალა:

„ჩემი ქორწილი იცი? სტალინი მოკტა და ქორწილი გადაწიეს რო „**ბაბოი**“ მოკტაო, სტალინის სურათი დაიკიდეს და ქორწილი თუ იყო პირველში, ოცში გედვიხადეთ. ყველგან ასე იყო. ბაბოიაო, აბეჩებდენ ყველას (მთხრობელი ს. ფუტკარაძე. ერდვათი. 2018)“ . „**ბაბაიას**“ ფორმით გვხვდება მეგრულ სამეტყველო ენაში.

ზურაბ კიკნაძის „ანდრეზებში“ სიტყვა მამა – მშობლის გარდა, განმარტებულია როგორც 1) ერთი გვარის განშტოება, 2) ერთი თაობა: „მაგათ მამაში ერთ კაც არ გამაილევის, რო ჯვართ ემსახურას“. გვ. 85), „ძველი ჩვენი გვარი გიგაურია, შინაური გვარი მამად – ზვიადაური“ (გვ.123), „კაცსა, გააქადაგაო, თავის მამა-გვარით გადაგაძევებო“ (გვ.177) (კიკნაძე, 2009).

ანა – დედა (anne). სიტყვა გვხვდება აჭარულ დიალექტში, იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება იმერხეულ დიალექტშიც. დასტურდება სულხანთან შემდეგი მნიშვნელობებით: დედა, მშობელი, დედობილი, დედუფალი, მდედრი, სიდედრი…

ნენე – გვხვდება ქართული ენის ლექსიკონში დედის მნიშვნელობით. ასევე იმავე მნიშვნელობით გვხვდება გურულში, ზემო აჭარულსა და იმერხეულში. შუშანა ფუტკარაძესთან ნენე არის დედაც და დიდედაც. ჩაქვის, ქობულეთის, ხელვაჩაურის მუხაჯირთა მეტყველებაში ნიშნავს – დედას, ზემო აჭარის მუჰაჯირთა შთამომავლობაში დიდედას, ანუ ბებიას უწოდებენ.

ეთნოგრაფიული მასალა: „დიდ ნენეებს“ შეუქმნია ბევრი ადგილის სახელები, სხვა კაცებს. მუცია მნიშვნელობა. უთქვია სახელი, გუდუუციენ. სახელის მნიშვნელობა ახლამდე არ დავიწყებულა“.

დასკვნა: წარმოდგენილი კვლევის შედეგად შეგვიძლია შევაჯამოთ:

1. ისტორიულ და დღევანდელ მესხეთში ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია მრავალფეროვანია და ასახავს რეგიონის რთულ ისტორიულ-კულტურულ განვითარებას.
2. თურქული ენის გავლენა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ისეთ ტერმინებში, როგორებიცაა: ყარდაში, ბიბი, გელინი, დედე, ხალა, ქირვა და სხვა. თუმცა, ეს ტერმინები ადგილობრივ კულტურულ კონტექსტშია ინტეგრირებული და ხშირად ორიგინალისგან განსხვავებულ კონოტაციებს იძენს.
3. განსაკუთრებით საყურადღებოა ტერმინები, რომლებიც დაკავშირებულია გვარის განშტოებებთან და ნათესაურ კავშირებთან (გობეგი, ჭიპი, მოწყდომა), რაც მიუთითებს ტრადიციული ქართული საგვარეულო სისტემის სიცოცხლისუნარიანობაზე.
4. კვლევამ გამოავლინა, რომ ზოგიერთი ტერმინი (მაგ., ბადიში, ბაბა, ანა, ნენე) საერთოქართულ ხასიათს ატარებს და გვხვდება სხვადასხვა დიალექტში, რაც მიუთითებს ქართული ენობრივი სივრცის ერთიანობაზე.
5. ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები არა მხოლოდ ლინგვისტური, არამედ მნიშვნელოვანი სოციო-კულტურული მოვლენაა, რომელიც ასახავს საზოგადოების ღირებულებებს და სოციალურ ურთიერთობებს.
6. კვლევა ადასტურებს, რომ მიუხედავად უცხო ენების გავლენისა, მესხეთში შენარჩუნებულია ქართული ენობრივი და კულტურული ტრადიციები, რაც განსაკუთრებით კარგად ჩანს ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინოლოგიაში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ზედგენიძე გ. (2014), ჯავახური ლექსიკონი , თბილისი: საუნჯე
2. კიკნაძე,ზ. (2009), ანდრეზები, თბილისი: ილიაუნის გამომცემლობა
3. მგელაძე, ნ. (2024), ტაო-კლარჯეთის ტრადიციული დასახლების პატრონიმიული სტრუქტურა თურქეთში, საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი „ქართველური მემკვიდრეობა“, (ტ. XXVIII, გვ.121-134), ქუთაისი: აწსუ გამომცემლობა
4. შავიანიძე, დ. (2009). საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „ტბელობა“ (მასალები), გვ.165
5. ფუტკარაძე, შ. (1993) ჩვენებურების ქართული, აჭარის ბათუმი: ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა
6. ქამუშაძე, გ. (2015), სამეტყველო კოდთა შერევით გამოწვეული სემანტიკური თავისებურებანი ქართველ მუჰაჯირთა მეტყველებაში, მემკვიდრეობა, ტ. XIX, ქუთაისი: აწსუ გამომცემლობა
7. ქართველები, (2016), რედაქტორები: ბერიაშვილი, ლ. მელიქიშვილი, ლ., გამომცემლობა „პალიტრა L“. გვ.366
8. ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი – აჭარა, ბათუმი: „სამშობლო“, 2018
9. ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი , თბილისი, „მერიდიანი“ , 2011
10. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, https://www.ena.ge/explanatory-online

11. ჩელები, ფ. (2018), დუზჯეს მხარეში (თურქეთის რესპუბლიკა) მცხოვრები ქართველების მეტყველების თავისებურებანი, თბილისი, დისერტაცია
12. ძოწენიძე, ქ. (1974),ზემოიმერული ლექსიკონი, თბილისი: განათლება.
13. ჯიქია, მ. (2016), თურქული წარმომავლობის ნასესხობები ქართულში – მეშვიდე საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ.149-152.
14. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ტ. ფუტკარაძის სახელობის სამეცნიერო კვლევითი ცენტრისა და საველე ექსპედიციის მასალები
15. http://www.nplg.gov.ge/gwdict/
16. https://ena.ge/explanatory-online
17. https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php

TERMS OF KINSHIP IN HISTORICAL AND MODERN MESKHETI

(Comparative Analysis of Our Collected Materials)

DAVID SHAVIANIDZE
PhD in History,
Associate Professor at the Department of History and Archaeology, Akaki Tsereteli State University;
Researcher at Tariel Putkaradze Center for Kartvelology
E-Mail: David.shavianidze@atsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-0568-1226

LUIZA KHACHAPURIDZE
PhD in Philology.
Faculty of Philology, Department of Georgian Language and Literature, Associate Professor of Georgian Language Direction,
E-Mail: Luiza.khachapuridze@atsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-1991-2005

Abstract: The article investigates the linguistic structure of kinship terminology in the historical and geographical region of Meskheti, based on empirical data from the Adjarian and Imerkhevi dialects. The research aims to reveal linguistic, sociocultural, and semantic transformations within the kinship lexicon that reflect the ethnolinguistic dynamics of the region. The study employs descriptive, historical-comparative, and ethnolinguistic methodologies, relying on field materials collected during expeditions conducted between 1992 and 2024.

The analysis demonstrates that Meskhetian kinship terminology represents a synthesis of archaic Georgian lexical layers and external (primarily Turkish) influences. Borrowed terms such as kardashi, bibi, gelin, dede, hala, and kirve have been assimilated into the local linguistic system, frequently undergoing semantic adaptation. Particular attention is devoted to terms denoting clan and genealogical structures (gobegi, ch'ipi, motchdoma), which illustrate the continuity and resilience of the traditional Georgian family model.

The findings confirm that, despite external linguistic interference, the Meskhetian dialectal environment has preserved the essential semantic and cultural codes of the Georgian language. Consequently, kinship terminology functions not only as a linguistic category but also as a key marker of cultural memory and ethnolinguistic identity.

Key words: kinship terminology, Meskheti, Adjarian dialect, Imerkhevi speech, ethnolinguistics, Turkish borrowings, cultural memory.

* * *

Introduction: Like in all cultured nations, Georgian language, besides its native lexemes, contains vocabulary from various countries. The formal and semantic diversity of borrowed lexemes was determined by interactions with different ethnicities during various historical periods. Georgia could not be an exception, considering its political history.

In historical and modern Meskheti, this ancient region of Georgia where Turkish politics and ideology dominated for a long time, it is natural to find lexical units borrowed from Turkish. Verbal forms with Georgian affixes are also attested.

Review of Sources/Literature: Numerous researchers have addressed this issue (M. Jikia, M. Paghava...), and we also utilized materials collected during our various expeditions.

The primary sources for research in linguistics as a system, lexicology and lexicography, as well as ethnology, history, political, geographical, and other scientific directions are dictionary units. We have collected dozens of dictionary materials from various historical-ethnographic regions of Georgia since 1992.

This time, based on the conference content, we have compiled and present for discussion the kinship vocabulary recorded during our expeditions (Adjara, Adigeni):

For the future, we plan to study the ethnolinguistic vocabulary we have collected from different regions of Georgia at different times from both ethnological and linguistic perspectives.

Methodology: The paper employs descriptive and historical-comparative methods.

Discussion/Results: We note that for all terms and expressions we discuss, we present the latest ethnographic materials, and these materials will serve as reliable sources for various fields of science.

The analyzed material can be divided into 3 groups:

1. Lexemes found only in Adjarian and Imerkhevian dialects;
2. Lexemes that also appear in Meskhetian-Javakhian dialects;
3. Lexemes that are attested in other dialects according to dialectal dictionaries, and also appear in Sulkhan-Saba's dictionary and the explanatory dictionary.

1. Lexemes found only in Adjarian and Imerkhevian dialects:

Kardashi – The Taoans know about „blood brother"/**zurgmikudebeli dzmadnapitsi**: „Dzmadnapitsi is a person to rely on. My blood brothers are: Sherip, Mustafa, Nejat. Zurgmisakudebeli, they always need you, you hide them, but don't betray" (Bichak Chilari, Tao expedition, 2022).

For denoting „zurgmikudebeli dzmadnapitsi" in Tao, they use the dialectal form **kardash** of „kardeshi" which denotes a child of same parents. (kardeşi – Turkish. literally means taking an oath, sworn brother)

Dzudzunatsovnebi: „Mother went to the forest. She was late. I was crying and **Fatma khala** (/**bitsola**) breastfed me. She is my mother; her children are my brothers. A woman works, leaves child at home. Another breastfeeds and that's why there are more dzudzunatsovnebi" (**Khikhadziri-Tao**).

For comparison: A new member of the family (adopted, accepted for various reasons, „zedsidze". The sworn brother had unrestricted rights – „kerdzi"(Imereti, Racha)/"**kerdzmokete**"(Racha), „**kerdzmodjgire**" in Samegrelo – emphasis ours) was a full member of the inherited social unit in property-rights issues. They had inheritance rights to the immovable and movable property of the family and community where they would live. Adoption was also often a means of survival for the adopting family/household. For the adopting family, caring for an adopted child is a special duty.

Ethnographic material:

The Kheladzes of Zulukheli consider Evgeni Kheladze's adopted Janelidzes as relatives: „Not only adopted ones, but also those accepted into the family and zedsidze were not made to change their surnames. Simon Khavtasi (the surname must have existed in the form Khavtaisdze in the 13th century) raised his daughter's son Dukhuna and now there's a Bagdavadze household there"; „Revaz, Bruzhaki and Gusein Gujedjiani, who were left without parents from Cholashi, were raised by their aunt's family in Lemzagori"; A family of the Kordzadze surname, derived from the personal name „Kordzi" created based on physical characteristics, from Tsikhesulori raised a Nikoleishvili, kept their surname. Meliton Kordzadze raised his grandchild and today they are Tkeshelashvili at the homestead.

A daughter and son of dedia(/deida) are relatives. Only that they distinguish two forms of address: **moodar and maaman**. This maaman form is endearing and they use it more in childhood. Later a person (person, here meaning human-emphasis ours) won't say the endearing maaman, later **moodar**.

The second important circumstance. They only address this way to blood-related aunt and not to a woman who grew up with mother, a neighbor woman...

When discussing this term, it was revealed that **gagineba** in Fereidanian has two meanings: 1. Tell the truth; 2. Same as in Georgia, but only in extreme anger. For the second rule of Fereidanian cursing. Here, especially in lowland Georgia, cursing the mother and cursing-swearing about mother is still active. In Fereidanian Georgians, cursing a woman is forbidden, because she is namus, mother, is a man in the house (in the meaning of human-emphasis ours), is dedakatsi.

Ethnographic material:

"Gagineba is when you fight and not here when you curse in a fight, and don't say kral(/bad) word. Gagineba shows what culture is, how they respect each other. Not cursing woman, mother. Whoever curses woman will go to prison. Woman is your namus. Local namus is different, they curse often. In our place they only say namus about woman and girl, not about boy. Most important is namus, to be looked after. Respect namus, don't curse it, curse me, make me understand in a manly way. Wife is dedakatsi. They love very much because she is mother and man in house. Man, meaning mother is everything in house, one who pays attention to work. You're not there, she does manning too. Man sleeps at night, dedakatsi does everything. That Georgia stands on its feet is thanks to dedakatsi. How would there be warrior in our place, good man, if woman wasn't good. In our place because that's how they taught us, it's Georgian rule (accuracy of thought preserved. Speech not completely – emphasis ours) (Ibrahim Aslani. Giorgi Onikashvili, Fereidanian Georgian, recorded in Kutaisi. 13.09 2024.)

Gobegi – It is noted in scientific literature that in Upper Adjara „gobegi" (from Turkish gobek, meaning navel) is a term denoting generation. The names of family branches of Adjarian and Imerkhevian Georgians **„gobegi", „gonarigi",** are identical to **„gvarziebi", „motskdomi", „ancestral name", „antobi", „neki", „chipi"/"chipi dzmobi", „sabudebeli", „monatsveti"/"motskdomi", „family certificate"** attested in all historical-ethnographic units of Georgia, and the term documented by ethnologist Nugzar Mgeladze in the „Chveneburni" of Tao-Klarjeti.

Ethnographic material:

"The pre-Turkish **Chelebadze** (<-Cheleba) residents of Didachara became „Cheleboglu" during Turkish rule. Russian rule named all „jishi" and „gonarigi" living in the Chelebadze neighborhood district as Gobadze. **Chelebadze** was retained as the name of „gonarigi" (Shavianidze, 2009:.165).

Extended citation: Tao-Klarjetian settlement – **village** (in Turkish **koi**) united localized kinship – genealogical groups. Here we do not find surname expressed in classical meaning, but rather we had patronymic organization, which consisted of genealogical groups descended from one common ancestor. Today they are called by more common term **--"sulale",** and in Klarjeti also **„kebile"**. Alongside **sulale and kebile** in Klarjeti we documented Georgian term – **motskdoma** denoting small genealogical group of traditional patronymic organization, previously unknown to Georgian ethnology. „**Motskdoma**" carries the meaning of breaking off from something, segmentation from something, more precisely, the inner content of segmented branch and directly conveys the inner essence of genealogical branching of patronymic organization as a social union, writes N. Mgeladze (2024. p.121-134).

Ethnographic material:

"Branch is blood part of surname, both surname and branch are one motskdoma, one sabudebeli (narrator G. Kirkitadze. Mukhura. 1993).

"All 'turi' of surname came from foundation, nest of my surname, lives separately, maybe far away, but is yours (narrator Z. Gabelaia". Noghokha).

Chipi – In the explanatory dictionary of Georgian language this term means the place where seed is attached to fruit walls, in Upper Imerian it means a piece, fragment of newly made cheese (Dzotsenidze, 1974.)

In Upper Adjara they say: „People of one chipi“, **„chipi brothers“(/““blood brothers“),** meaning part of one. Absolutely similar, they are one, they'll tell you in Imereti, Samegrelo [(they are brothers of one **chipi**//**art chupash djimalep renia**;]{.underline} they are like that when they're together/**arto renani eperepi**/**arto mulani eperepi**), in Svaneti (“**samkhub mekhubaral**“/“**tsama lakhuba**“) and generally in Georgia; they'll also tell you that it's „**one monatsveti**“, „**tskeba**“ people“.

Compare, in Lechkhumi **motskebuli –** this is another tskeba, part but yours (https://www.ena.ge/explanatory-online)

According to the opinion expressed in scientific literature that should be shared, **„ganakari“, „branch families“** may live far from old house (Georgians, 2016: 366), however this doesn't mean distancing from „gonarigi“, „gamrigo“ „monatsdomi“ etc. „sabudebeli“, for the purpose of exclusion. Even living far away, member of „sakhlobi“ social unit is understood as part of „dziri“.

“Sakhli“, „**dzudzunatsovari**“, „**zurgmikudebeli**“

Being one „sakhli“, foundation(/““**dziri-sad**“) in Adjara Islamized by enemy and „Chveneburni“ cut off from Georgia is identical to Georgian traditional, national-cultural, way of living established by „**kora**“, rule of living undivided/**“jilagobi rule**“.

Ethnographic material:

“Sakhli is name of foundation's branches, dzmanishvili, blood relations and not just dwelling, it's mind and strength of all members of entire sabudebeli (narrator J. Katamadze. Dzuknuri 1995).

“**Sakhli**“ – „kor“ in Svan family speech is foundation of one grandfather **„khosha hoker“**, from which come several families. Denotes my blood and flesh, my character.

Bibi – Aunt, father's sister (bibi, hala). Found in Adjarian dialect, also carries same meaning in Imerkhevian, where its synonymous version appears as **bibila**.

Gelini – Daughter-in-law (gelin). Found in Adjarian dialect, used with same meaning in Imerkhevian dialect.

Dede – Grandfather (dede). Found in Adjarian dialect. In Shushana Putkaradze's dictionary it's noted that in Imerkhevian its first meaning is grandfather, papa; second meaning denotes ancestor; and third meaning is defined as sheikh of Shiite Muslims.

Khala – (hala – father's sister) Mother's sister. This word appears in both Adjarian and Tao-Imerkhevian dialects.

Taoan ethnographic material:

“Mother went to valley, I was wrapped in cradle. I got hungry started crying. Neighbor Fatma **khalai** came, breastfed me and her child is my dzudzunatsovari.

Taoan „**dzudzunatsovari“** and Tao-Imerkhevian „**zurgmikudebeli**“/blood brother, artificially acquired relative, friend, is identical to all-Georgian „dzmadnapitsi“, Svan **shikhlachd**/**zurgmisakudebeli**.

Shikhlachd – Someone to lean back on, reliable, standing by in sorrow-joy, while **shikhlachd kor** – back supporters, is of your house, with whom, as they say „we hold hand on one stick“. In Svan **eshkhu paus labrgad**.

Kirva – Godfather (kirve). Man who holds boy during circumcision. Analog of Christian godfather. Attested with same meaning in Imerkhevian.

2. Lexemes that also appear in Meskhetian-Javakhian dialects:

Balduzi – Wife's sister (baldiz). Found in Adjarian, Imerkhevian and attested with same meaning in Javakhian dictionary.

Bajanaghi – Brother-in-law (bacanak). Found in Adjarian dialect. Recorded with same meaning in Javakhian dictionary.

Kaini – (kayin). Wife's brother, brother-in-law. It's a Turkish word. This word is attested with same meaning in Javakhian dictionary.

3. **Lexemes that are attested in other dialects according to dialectal dictionaries, and also appear in Sulkhan-Saba's dictionary and the explanatory dictionary:**

Badishi – Grandchild. This word appears with same meaning in Adjarian, Gurian and Imerian dialects. This term is not found in I. Abuladze's Old Georgian Dictionary, but we have badeba, which means birth. We think it must be connected to this word.

Ethnographic material:

For example, my family's badishi are my sister's children! Länbäshna! (narrator Ts. Guledani. Lenjeri. 2024).

Baba – Father (baba). This word appears with equal meaning in Imerkhevian as well as Adjarian, Gurian, Imerian and Megrelian. In Adjarian it also appears in form „**baboi**".

Ethnographic material:

"You know my wedding? Stalin died and wedding was postponed because „**baboi**" died, they hung Stalin's picture and if wedding was on first, we had it on twentieth. It was like that everywhere. Baboi, they made everyone cry (narrator S. Putkaradze. Erdvati. 2018)". Appears in form „**babaia**" in Megrelian speech.

In Zurab Kiknadze's „Andrezi" word „mama" – besides parent, is defined as 1) branch of one surname, 2) one generation: „In their „mama" no one person will be lost who serves crosses"p. 85), „Our old surname is Gigauri, household surname by „mama" – Zviadauri"(p.123), „Person, will proclaim, will exile you with your „mama"-surname" (p.177) (Kiknadze, 2009)

Ana – Mother (anne). Word appears in Adjarian dialect, used with same meaning in Imerkhevian dialect. Attested in Sulkhan-Saba with following meanings: mother, parent, stepmother, queen, female, mother-in-law,...

Nene – Appears in Georgian language dictionary meaning mother. Also appears with same meaning in Gurian, Upper Adjarian and Imerkhevian. In Shushana Putkaradze nene is both mother and grandmother. In speech of muhajirs from Chakvi, Kobuleti, Khelvachauri means mother, in descendants of Upper Adjara muhajirs they call grandmother nene. **Ethnographic material**: „Big nenes" created names of many places, other men. Given meaning. Said name, they gave. Meaning of name not forgotten until now".

Conclusion: Based on presented research we can summarize:

1. Kinship terminology in historical and modern Meskheti is diverse and reflects the region's complex historical-cultural development.
2. Turkish language influence is especially evident in terms such as: kardashi, bibi, gelini, dede, khala, kirva and others. However, these terms are integrated into local cultural context and often acquire connotations different from original.
3. Particularly noteworthy are terms related to surname branches and kinship connections (gobegi, chipi, motskdoma), indicating vitality of traditional Georgian family system.
4. Research revealed that some terms (e.g., badishi, baba, ana, nene) have all-Georgian character and appear in various dialects, indicating unity of Georgian linguistic space.
5. Analysis of ethnographic material shows that kinship terms are not only linguistic but important socio-cultural phenomenon reflecting society's values and social relationships.
6. Research confirms that despite influence of foreign languages, Georgian linguistic and cultural traditions are preserved in Meskheti, which is especially well seen in kinship terminology.

References and Literature

1. Zedgenidze, G. (2014). *Javakhuri Dictionary*. Tbilisi: Saunje.
2. Kiknadze, Z. (2009). *Andrezebi*. Tbilisi: Ilia State University Press.
3. Mgeladze, N. (2024). *International Scientific Journal „Kartvelian Heritage"* (Vol. XXVIII, pp. 121–134). Kutaisi: Akaki Tsereteli State University Press.

4. Shavianidze, D. (2009). *Proceedings of the International Scientific Conference „Tbeloba“* (pp. 165).
5. Futkaradze, Sh. (1993). *Georgian Language of Our Region, Adjara*. Batumi: Journal-Gazette Publishing House.
6. Kamushadze, G. (2015). *Semantic Features Caused by the Mixing of Speech Codes in the Speech of Georgian Muhajirs*. *Heritage*, Vol. XIX. Kutaisi: Akaki Tsereteli State University Press.
7. *Georgians* (2016). Editors: Beriashvili, L. & Melikishvili, L. Tbilisi: Palitra L Publishing. (p. 366).
8. *Ethnological Dictionary of the Georgian People – Adjara*. Batumi: Samshoblo, 2018.
9. *Ethnographic Dictionary of Georgian Material Culture*. Tbilisi: Meridiani, 2011.
10. *Explanatory Dictionary of the Georgian Language*. Available at: https://www.ena.ge/explanatory-online.
11. Chelebi, F. (2018). *Peculiarities of the Speech of Georgians Living in the Düzce Region (Republic of Turkey)*. Tbilisi: Dissertation.
12. Dzotsenidze, K. (1974). *Upper Imeretian Dictionary*. Tbilisi: Ganatleba.
13. Jiqia, M. (2016). *Loanwords of Turkish Origin in Georgian*. Proceedings of the Seventh International Symposium on Kartvelian Studies. Tbilisi: Tbilisi University Press (pp. 149–152).
14. Materials of the T. Futkaradze Research Center and Field Expeditions of Akaki Tsereteli State University.
15. http://www.nplg.gov.ge/gwdict/
16. https://ena.ge/explanatory-online
17. https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ანდაზები

თინა შიოშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორი,
ელ-ფოსტა: tina.shioshvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-4745-9260

თამარ მაჭუტაძე
ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
მოწვეული მასწავლებელი,
ელ-ფოსტა: t.matchutadze@bsu.edu.ge
ORCID: 000-0002-5709-9764

აბსტრაქტი. ქართველ მუჰაჯირთა პირველმა თაობამ მშობელი ქვეყნიდან მოწყვეტით გამოწვეული უკიდეგანო სევდა-წუხილის აკუმულირება იმითაც შეძლო, რომ შთამომავლობას უძვირფასეს ნობათად დაუტოვა მათი იდენტობის ერთ-ერთი უტყუარი გამოხატულება – მშობელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ტევრში გამოტარებული და ცხოვრების მკაცრი გაკვეთილებით დახვეწილ-ჩამოქანდაკებული ზეპირსიტყვიერება მისი მრავალრიცხოვანი ჟანრებით; ანდაზები სწორედ ფოლკლორისა და ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი სახეა. სტატიაში მოყვანილია კვლევები, რომელიც სამეცნიერო ექსპედიციას ეფუძნება. კვლევის შედეგად ვლინდება, რომ მუჰაჯირებმა ახალიც შექმნეს, ახალი საცხოვრისის სოციალურ გარემოსაც მოერგნენ, ბუნებით კაცთმოყვარე და ძმობა-მეგობრობისათვის მუდმივად შემართულნი, ცხოვრობენ, გააქვთ თავიანთი წილი ლელო წუთისოფელში, ერთმანეთშიც საუბრობენ მშობლიურ ენაზე და იმაზეც გულწრფელად წუხან, რომ ახალი თაობა ამას მათებურად ვეღარ ახერხებს, ძალიან ბევრი მიზეზის გამო.

საკვანძო სიტყვები. მუჰაჯირები, პარემია, ზეპირსიტყვიერება, ფოლკლორი.

* * *

შესავალი. ანდაზას ხალხის საუნჯესაც უწოდებენ, მართლაც ხალხური შემოქმედების არც ერთ სხვა ჟანრს არ შეუძლია ასე სხარტად, ასე ლაკონიურად გადმოსცეს ხალხის დიდი სიბრძნე, მისი საოცარი დაკვირვების უნარი, მისი სიტყვის ძარღვიანობა და მოქნილობა. ანდაზებში ხალხის ყოფაა ასახული, რაც კი უშუალოდ შეხებია ადამიანს, რაც კი განუცდია – სიხარული თუ მწუხარება, სიმწარე თუ სიტკბოება, სასოწარკვეთილება თუ აღმაფრენა, იმედი თუ უსახსრობა, ყველაფერი ეს ძალზე ოსტატურად ჩაუქსოვია მოკლე ფრაზაში.

მუჰაჯირთა შთამომავლების ფოლკლორული შემოქმედება, რომელიც 2012-2018 წლებში ჩაიწერა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის მუდმივმოქმედმა კომპლექსურმა ექსპედიციამ, მდიდარი და მრავალფეროვანია და, როგორც გოგლა ლეონიძე იტყოდა, „მშობელ მიწაში უდგას ფესვები“. ამ ზეპირსიტყვიერი საუნჯის ერთ-ერთი გამორჩეული ჟანრია ანდაზა, რომელსაც პროფესორმა ზურაბ კიკნაძემ მართებულად უწოდა სიბრძნის პოეზია (კიკნაძე, 2008: 324).

ანდაზა სრულიად ბუნებრივად და ლაღად არის ჩაწნულ-ჩაგრეხილი ენის წიაღში, მისი შემოქმედი ხალხის ცხოვრების თანამედროვეც არის, მომავლის წინამძღოლიც და წარსულის მემატიანეც; ანდაზა „ჭირსა შიგან გამაგრების“ ერთ-ერთი მძლავრი ფაქტორია და ყოველთვის, ყველა ეპოქაში ერთგული დამრიგებლისა და მოძღვრის ფუნქციას ასრულებს. ეს სენტენციები ქართველ

მუჰაჯირთა ახლანდელ თაობას წინაპართაგან ღირსსახსოვარ განძად ებოძა და, რასაკვირველია, მამა-პაპათა მსგავსად, ყურს უგდებენ მისეულ სიბრძნეს.

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებულია აღწერითი, კრიტიკული ანალიზის, სინთეზის, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები.

მსჯელობა. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებულ ანდაზათა უმრავლესობას პარალელები ეძებნება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეთა, განსაკუთრებით კი აჭარის, ზეპირსიტყვიერებაში.

სიბრძნის პოეზიის მუჰაჯირული ნიმუშები, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში გავრცელებული ანდაზების მსგავსად, ქადაგებენ ჰუმანურ იდეებს: ძმობა-მეგობრობას, კუთხე-მეზობლობას, ურთიერთგატანას, რადგანაც ქვეყნის განაპირა კუთხეში მცხოვრებთა კოლექტიურმა მეხსიერებამ კარგად შეისისხლხორცა ერთობის ძალის ფასი. ამის დასტურია ანდაზა – „ერთი ხელი რამე არაა, ორი ხელით ხმა იქნება“.

ჩვენმა წინაპრებმა ძველთაგანვე გაითავისეს ბიბლიიდან გადმოცემული სიბრძნე: „ბრძნად მეტყველება ვერცხლია, ხოლო დუმილი ოქროა რჩეული“; აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების საანდაზო მეტყველებაში ეს თეზა ამგვარად გამოითქმის: „სიტყვა გუმიშია (ვერცხლი), უხმიობა – ალთუნი (ოქრო)“.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ანდაზებში გულისტკივილიანი გამოძახილი პოვა იმ დიდმა საწუხარმა, რაც მშობლიურ ფესვებს მოწყვეტილთა მუდმივი თანამგზავრია; სამშობლოსა და თვისტომთა მონატრებაა ჩაქსოვილი ჩვენებურთა ანდაზაში „ქართველი იყოს და ტალახიანი იყოსო“; // „ჩვენებური იყოს და ტალახიანი იყოსო“.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებული ანდაზის – „როცა გშია, ზაქარია, ცივი მჭადიც შაქარია“ – სიბრძნე ქართველ მუჰაჯირებში ამგვარად ჟღერს: „შენ არ გშია, ზექერია, რომ შეგემშეს, ჰელვა გიგიხდება ცივი ჭადი“.

სიკეთისადმი სწრაფვას ზოგადქართულის მსგავსი („გაჲარე, ქვაზე დადე, გამოჲარე, წინ დაგხვდება“) ანდაზით გადმოსცემენ ჩვენებურები: „გავლაჲ ქვაზე დადეო, გამოვლაჲ დიგიხდებაო“.

ქართველ მუჰაჯირთა სიბრძნის პოეზიაში ძალზე პოპულარულია და მრავალ ვარიანტად დავაფიქსირეთ ქართული ხალხური ანდაზა „ავიფურთხე – ულვაშს მოხვდა, დავიფურთხე – წვერებსაო“: „ევფურტნე – ბუჲღას მოხვდა, დევფურტნე – წვერსაო“ („ზეით ავფურტნე, ულვაშზე მომხვდაო, ქვეით დევფურტნე, წვერზე მომხვდაო“; „ზეით ევფურტნე, ბუჲღია, ქვეით დევფურტნე, წვერიაო“). ეს ანდაზა იდენტური ლექსიკით გვხვდება აჭარის ზეპირსიტყვიერებაშიც.

წინდახედულობას, თავშეკავებულობას და წარმოსათქმელი სიტყვისადმი გონივრულ, ფხიზელ დამოკიდებულებას ქადაგებენ ჩვენებურთა ანდაზები: „იფიშმანო, იფიშმანო და ისე’და თქვა“; „ათჯერ’ნა დაზომო, ერთჯერ’ნა დაჭრა“; „ატეხვას თავის გატეხვა აქ“ და სხვა.

შრომა, შრომის სიკეთე და საზოგადოებისათვის სასარგებლო საქმის კეთების სურვილი ადამიანის უპირველეს მოვალეობად მიაჩნიათ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებს. მათი საანდაზო მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ხოტბა-დიდების შესხმა მშრომელი, დაუზარელი ადამიანებისათვის; საქმისადმი სერიოზული, დროული დამოკიდებულება გამოსჭვივის ანდაზებში: „აგორვებულ ქვას ჲონსული არ ექნება“ („გაგორვებული ქვა ხავს არ დეჲკავებს“); „ადრელაჲ ადგები, საქმეს მალე დალევო“; „ერთი დღის საქმე წინ’ნა მეჲგდოვო“; „საღამოს საქმეს დილის საქმე სჯობსო“.

შრომა-გარჯისადმი სწრაფვასა და სიყვარულზე მიუთითებს ჩვენებურთა ანდაზა: „დედაბერ საქმე დალევია, შალვარი უუნგრია, შუუკერია“. ამგვარ სენტენციათა გვირგვინად შეიძლება ჩავთვალოთ ანდაზა: „რვა დღის ომრითვინ ცხრა დღე’ნა ისაქმო“.

შრომისმოყვარეობასთან ერთად, ქართველ მუჰაჯირთა საანდაზო სიბრძნე სწორად დაგეგმილ, მიზანმიმართულ გარჯაზეც საუბრობს: „ღელი ქენერში სიმინდ დათესავ ღვარითვინაო“.

ქართველ მუჰაჯირთა სიბრძნის პოეზია, ზოგადქართულის მსგავსად, გმობს სიხარბეს, სხვათა ქონებაზე თვალის დაჭერას: „სხვის ვირზე რომ შეჯდები, მალე ჩამოხვალო“; „სხვის ცხენზე რომ

შეჟდები, სოფლის შუაში ჩამოხვალო“; „ღორი ყანაში რო შევა, გაძღომამდე ჭამსო“; „რაცხამდონი საბანი გაქ, იმდონე გაწვადე ფეხებიო“.

ზოგადკაცობრიული ჰუმანიზმის გამომხატველია ჩვენებურთა პარემია: „ღმერთის გაჩენილი არ მეჲკლებაო“.

ჩვენებურთა საანდაზო სიბრძნეს არც სიკვდილ-სიცოცხლის თემაზე კაცობრიობის ოდინდელი წუხილი გამორჩენია: სიკვდილის გარდუვალობა ასეა გადმოცემული: „შავი მორგვი სუნყველას კუჩხეში მიგორდება“; „რომ დღე დეგველევა, მოვკვდეთ უნდა“.

მუყაითი მშრომელისათვის ნაამაგარის მოფრთხილება, ყაირათიანობა თანდაყოლილი თვისებაა; კარგმა მეურნემ იცის, თუ რა დროს რა დასჭირდება; ამაზე მიუთითებს ანდაზა: „შეინახე ბზე, მუა მისი დრო“.

ტრადიციული ქართული ანდაზა „მულო, შენ გეუბნები და რძალო, შენ გაიგონეო“, რომელიც ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს ყველა კუთხეში, აჭარელ მუჰაჯირთა შორის ამგვარად შემონახულა: „გოგო, შენ გებნევი, გელინო, შენ გეჲგონე!“

უძველესი ქართული ხალხური საანდაზო სიბრძნე ტკბილმოუბრობის ყოვლისშემძლეობაზე, რომელიც შოთა რუსთაველის გენიალურ „ვეფხისტყაოსანში“ დიდებულად გაჟღერდა („გველსა ხვრელით გამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“) ჩვენებურთა ზეპირსიტყვიერებაში ამგვარად ჟღერს: „ლამაზი ენა გველს გამეჲყვანს ჲერიდანო“.

ქართული ხალხური საანდაზო სიბრძნე ყოველთვის გმობს მკვეხარობასა და ცრუპენტელობას, გულზვიადობას, ამხელს არაფრისმაქნის ადამიანს. ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა მკვეხარა ყორანზე, რომელიც თეთრი კვერცხის დადებაზე ოცნებობს, მუჰაჯირთა შთამომავლებშიც დავადასტურეთ: „ყორან უთქმია, აქზე შავ კვერცხ ვდეფო, გაღმაზე გავალო, თეთრ დავდეფო. გასულა და იქაც შავი დუუდვია“. ანდა: „ყორანსა უთხრობიაო, აქზე შავ კვერცხ ვდეფო, იქზე გავალ, თეთრ დავდეფო. ვერ უქნიაო“. ამ სიბრძნის შეჯამება კი ამგვარად გამოიხატა: „გონჯი ინსანი კაჲ არ გახდება“. თავმდაბლობას ქადაგებს ქართველ მუჰაჯირთა შორის გავრცელებული ანდაზაც – „ჭიაყელაჲ გველზე დაზმანებია, მიეწიო’ნაო, გაწიწულა, წელიდან გადაწყვეტილა“; ამ პარემიას პარალელები ზოგადქართულ ფოლკლორშიც ეძებნება.

უფროსი თაობის, განსაკუთრებით კი მშობლების, პატივისცემა ქართულ ხალხურ ანადაზათა აქტუალური და საპატიო თემაა. ჩვენებურთა სიბრძნის პოეზიაც გმობს ამპარტავან, ყოყლოჩინა, უმადურ შვილებს: „წაბლი ბუჯგიდან გამოვდაო, ბუჯგს აღარ კადრულობსო“; ანდა: „წაბლი ბუჯგიდან გამოვდა, ბურჯგელა არ მოეწონაო“; ან კიდევ: „წაბლი რომ გამოსულა, იშტე ბუჯგიდან, აღარ უკადრია“. ეს საანდაზო სიბრძნე მცირეოდენი ვარიაციული ფორმით ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს ყველა კუთხეში, განსაკუთრებით კი – აჭარაში.

უფროსების დაფასებას, მათი შესაძლებლობების რწმენას ქადაგებს, აგრეთვე, აჭარელ მუჰაჯირთა შორის გავრცელებული ანდაზა „ბერი ხარის რქამან მოხნისო“ („ბერი ხარის ქაც ხნისო“), რაც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებაშია გავრცელებული და ასე ჟღერს: „ბებერი ხარისა რქანიც ხნავენო“, ანდა: „ბებერი ხარის რქანიც ეწევიანო“. უფროსისადმი მოკრძალება ჩვენებურთა ანდაზებში შემდეგნაირად არის წარმოჩენილი: „დიდი ილაპარიკებს, პაწაჲ უყურებს“.

ზოგადქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა – „ავი ძაღლი არც თვითონ ჭამს და არც სხვას აჭმევს“ – ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებთან იდენტურად ჟღერს: „ძაღლმა არც მან შეჭამა, არც სხვას აჭამა“.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ძალზე პოპულარული ანდაზა – „დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონახე“ – ჩვენებურების ზეპირმეტყველებამ ამგვარი ვარიანტებით შემოგვინახა: „დედას უნდა შეხედო, ციცაჲ ითხოვოო“; „ბასმას შეხედე, ძაფი ნახე, ნენეს შეხედე, ფაციაჲ ითხოვეო“; „ნენეს’ნა შეხედო, გოგო ისე ითხუო“.

“კარგი შვილი დედის გულის ვარდიაო“, – გვასწავლის ქართული ხალხური ანდაზა. აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლებში ეს სიბრძნე ამგვარად გამოითქმის: „კარგი შვილი ნენესი გულია“.

კუთხე-მეზობლობა ძველთაგანვე დიდად ფასობს საქართველოში. აჭარიდან თურქეთის რესპუბლიკის სხვადასხვა რეგიონში ჩასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლებს წინაპრებმა, სხვა მრავალ ჰუმანურ წეს-ჩვეულებებთან ერთად, მეზობლის სიყვარული და პატივისცემაც უანდერძეს,

რაც დიდებულად გამოიხატა საანდაზო სიბრძნეშიც: „შორ ბაბა-ნენესა ახლოს დუშმანი მეზობელი სჯობსო“; „მეზობელ რო ფუში ატკივდება, შენც ხელი’ნა მეჲსვაო“. ეს უკანასკნელი პარემია განზოგადოებულადაც გვხვდება, რაც ჩვენებურთა კიდევ უფრო ამაღლებულ კაცთმოყვარეობაზე მიანიშნებს: „სხვას მუცელი ატკივდება, შენც ხელი’ნა მეჲსვაო“.

ჩვენს ბრძენ წინაპრებს კარგად ესმოდათ ძირეული კავშირი წარსულს, აწმყოსა და მომავალს შორის; იცოდნენ, რომ ყველას და ყველაფერს თავისი წინაპირობა და მომავალი გააჩნია. ამ პრობლემასთან დაკავშირებული საქართველოს ყველა კუთხეში გავრცელებული ანდაზა – „ჭინჭრის ადგილზე ჭინჭარი ამოვა“ – მუჰაჯირთა შთამომავლებშიც დავაფიქსირეთ: „ჭინჭარი ძირიდან ჭინჭარი ამოვაო“, „ჯინჭართან ჯინჭარი ამუა“ და სხვა. არსებითად ამავე სენტენციისაა ანდაზა: „ცხემლის გადანაჭარზე ცხემლა ამუაო, აბა, ფთხმელა ხომ არ ამუაო!“

აჭარის ფოლკლორში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა „ყველაჲ მისი ჭლიკით დეიკიდებაო“ თითქმის იდენტურად არის შემონახული აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაში: „ყველა მის ფეხიდან დეიკიდება“. ეს უდიდესი საკაცობრიო სიბრძნე ერთგვარი გაფრთხილებაც არის იმისა, რომ ადამიანმა მუდმივად სიკეთე თესოს, რადგან ყველა დაფარული ბოლოს დღის სინათლეზე გამოდის.

ქართველი კაცი ოდითგანვე მიელტვის ცოდნის შეძენას; სწავლა, წიგნი, სიბრძნე ქართული ხალხური საანდაზო მეტყველების განუყოფელი თემებია. აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლებმა თავიანთი დამოკიდებულება ამ პრობლემის მიმართ გამოხატეს ანდაზით: „კაცმა, რომელმაც კითხვა არ იცის, ძროხასავეთაა“.

ზოგადქართული ზეპირსიტყვიერების დარად, ქართველ მუჰაჯირთა ფოლკლორში ხშირად ანდაზები ამა თუ იმ ჟანრის ლექსთა შემადგენელ ნაწილად (ძირითადად პარალელიზმისათვის) გამოიყენება; ამის დასტურია საქარიას (ადაბაზარი) პროვინციის გეივეს რაიონის სოფელ ნურუოსმანიეში მცხოვრებ აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლის – 53 წლის ქალბატონის – გულიზარ ქოლათისაგან 2018 წლის 10 ივლისს ჩაწერილი სატრფიალო ლექსი:

გავლაჲ ქვა ქვაზე დადე,
გამოვლაჲ დიგიხდება;
შენი ლამაზი თვალზე
მაგ წარბები გიხდება!

ამგვარი საანდაზო ლექსები მრავლად გვაქვს საქართველოს ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებაში.

დასკვნა. ანდაზებში გადმოცემულია ჩვენი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ყოფა-ცხოვრება თავისი დადებითი და უარყოფითი მოვლენებით. მათი შინაარსის გათვალისწინება მათივე წარმოქმნის ეპოქაზეც მიგვითითებს. ანდაზის არსი კარგად არის გაშლილი ლინგვოკულტუროლოგიურ ასპექტში იაკობ გოგებაშვილის სიტყვებით: „ხალხის მიერ დაგროვილი გამოცდილება, დაკვირვება, მთელი ერის ნაფიქრალი, ნაგრძნობი სიბრძნე, რწმენა, შეხედულება და ჭირ-ვარამი, ერის გონებამახვილობა, მისი ზნე, მისი ბუნება და ხასიათი ამ ერთწინადადებიან ნათქვამშია არეკლილი და დაკრისტალებული“ (გოგებაშვილი, 1990:12).

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ხალხურ სიტყვიერებაში შემონახული ანდაზებიც ერთი მხრივ წინაპართა მიერ ნაანდერძევი სიბრძნეა, რომელიც ჩვენებურების ზნეობრივ-ეთიკური დონის მაჩვენებელია, მეორე მხრივ კი ერთგვარი სულიერი საგზალია თურქულ გარემოცვაში მცხოვრებ მუჰაჯირთა შთამომავლების „გურჯობის“ განსამტკიცებლად და შესანარჩუნებლად.

ბიბლიოგრაფია:

ბსუ-ს ქართველოლოგიის ცენტრის ექსპედიციის მასალები, 2018, ბათუმი;
გოგებაშვილი, ი.(1990). *ანდაზების შესახებ*, გამომცემლობა „თბილისი“.
კიკნაძე, ზ. (2008). *ქართული ფოლკორი,* თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

სახოკია, თ. (1967). *ქართული ანდაზები.* თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“
სახოკია, თ. (1979). *ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი.* თბილისი. გამომცემლობა „მერანი“.
ჩიქოვანი, მ. (1986)ა. *ანდაზების ისტორიისა და თეორიის საკითხები.* თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
ჩიქოვანი, მ. (1986)ბ. *ხალხური შემოქმედების ისტორიისა და თეორიის საკითხები.* თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.

PROVERBS OF THE DESCENDANTS OF THE GEORGIAN MUHAJIRS

TINA SHIOSHVILI
PhD in Philology,
Professor at Batumi Shota Rustaveli State University,
E-Mail: tina.shioshvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-4745-9260

TAMAR MATCHUTADZE
PhD in Philology,
Invited Teacher at Batumi Shota Rustaveli State University,
E-Mail: t.matchutadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-5709-9764

Abstract: The first generation of Georgian emigrants experienced profound sadness and worry from their separation from their motherland. They bequeathed to their descendants a precious legacy: one of the most unmistakable expressions of their identity – oral traditions, including proverbs, which have been shaped and refined by the harsh lessons of life over the centuries. This article presents research based on a scientific expedition that reveals how the Muhajirs have created something new, adapting their cultural expressions to the social environment of their new home. Philanthropic by nature, they are deeply committed to brotherhood and friendship. They live fully in their communities, speak their native language, and express genuine concern that the new generation may struggle to do the same for various reasons.

Keywords: Muhajirs, paremia, word of mouth, folklore.

* * *

Introduction: Proverbs are often referred to as the treasure of a people, and rightly so. No other genre of folk creativity can so concisely and vividly convey a nation's wisdom, keen sense of observation, and the fluidity and flexibility of its language. Proverbs encapsulate the essence of a people's life – everything that has touched them directly, everything they have experienced – joy or sorrow, bitterness or sweetness, despair or elation, hope or helplessness. All of these emotions and experiences are masterfully distilled into brief yet powerful phrases.

The folklore of the descendants of the Muhajirs, documented between 2012 and 2018 by the permanent complex expedition of the Center for Kartvelology at the Faculty of Humanities of Batumi Shota Rustaveli State University, is both rich and diverse. As Gogla Leonidze would say, it „has roots in the motherland.“ Among the most distinctive genres of this oral tradition is the proverb, which Professor Zurab Kiknadze aptly described as the „poetry of wisdom“ (Kiknadze, 2008: 324).

The proverb is deeply rooted in the natural evolution of language, seamlessly woven into its twists and turns. Its creator is both a contemporary witness to the people's lives, a visionary of the future, and a chronicler of the past. Proverbs serve as a powerful force of inner resilience in times of adversity, consistently acting as a faithful guide and teacher throughout all eras. These maxims have been passed down as a precious legacy to the present generation of Georgian Muhajirs, who, like their fathers and grandfathers, continue to heed their wisdom.

Methods: The research used descriptive, critical analysis, synthesis, induction, and deduction methods.

Discussion: Most of the proverbs found in the oral traditions of Georgian Muhajir descendants have parallels in various regions of Georgia, particularly in Adjara. Like the proverbs passed down across different parts of Georgia, these Muhajir expressions of wisdom promote humane values such as brotherhood, friendship, neighborliness, and mutual tolerance. The collective memory of those living in remote corners of the country has deeply internalized the strength found in unity. A testament to this is the proverb: „ერთი ხელი რამე არაა, ორი ხელით ხმა იქნება“. ([erti kheli rame araa, ori khelit khma ikneba] „One hand is nothing; with two hands, it becomes a voice.“)

Our ancestors have long embraced the wisdom of the Bible: „Wise speech is silver, but silence is the preferred gold.“ In the proverbial language of the Adjarian Muhajir descendants, this idea is expressed as: „სიტყვა გუმიშია (ვერცხლი), უხმიობა – ალთუნი (ოქრო)“ ([sitkva gumishia, ukhmioba – altuni] „Words are like gumish (silver), silence is like altun (gold).“)

The proverbs of the Georgian Muhajir descendants also reflect the deep sorrow of those separated from their homeland – a constant companion of exile. The longing for one's native land and people is poignantly captured in the saying: „Let it be Georgian and be muddy“ or „Let it be ours and be muddy.“

The wisdom of the Georgian proverb „როცა გშია, ზაქარია, ცივი მჭადიც შაქარია“ ([rotsa gshia, Zakaria, tsivi mchadits shakaria] „When you are hungry, Zekeria, even a cold chadi (maize bread) is sugar“) takes on a slightly different form among the Georgian Muhajirs: „შენ არ გშია, ზექერია, რომ შეგემშეს, ჰელვა გიგიხდება ცივი ჭადი“ ([shen ar gshia, zekeria, rom shegemshes, helva gigikhdeba tsivi chadi] „You are not hungry, Zekeria; when you are hungry, you will eat cold chadi like halva.“)

The striving for goodness is expressed by Chveneburebi (Muhajirs) in a proverb similar to the general Georgian (“გაჲარე, ქვაზე დადე, გამოჲარე, წინ დაგხვდება“ [gaiare, kvaze dade, gamoiare, tsin dagkhvdebao]) (“Go, put it on a stone, come back, it will meet you“).

The Georgian folk proverb „I spat up – it hit my mustache, I spat down – it hit my beard“ is very popular in the wisdom poetry of the Georgian Muhajirs and we have recorded it in many variants: (“ზეით ავფურტნე, ულვაშზე მომხვდაო, ქვეით დევფურტნე, წვერზე მომხვდაო“ [zeit avpurtne, ulvashs mokxvdao, kveit devpurtne, tsverze momkhvdao]; „ზეით ევფურტნე, ბუიღია, ქვეით დევფურტნე, წვერიაო“ [zeit evpurtne, buigia, kveit devpurtne, tsveriao]). This proverb is also found in the oral language of Adjara with identical vocabulary.

Prudence, restraint, and a reasonable, sober attitude to the spoken word are preached by our proverbs: „იფიშმანო, იფიშმანო და ისე'და თქვა“ ([ipishmano, ipishmano da ise'da tkva] „first think and then say“); „ათჯერ'ნა დაზომო, ერთჯერ'ნა დაჭრა“ ([atjer'na dazomo, ertjer'na dachra] „Measure ten times, cut once“); „ატეხვას თავის გატეხვა აქ“ ([atekhvas tavis gatekhva ak] „If you don't stop, you'll lose your head“), and others.

The descendants of Georgian Muhajirs regard work, the virtue of labor, and the commitment to contributing to society as fundamental human responsibilities. Their proverbial speech frequently praises hardworking, tireless individuals, emphasizing the importance of a diligent and timely approach to work. This perspective is reflected in their proverbs: „აგორვებულ ქვას ჲონსული არ ექნება“ / „გაგორვებული ქვა ხავს არ დეჲკავებს“ ([agorvebul kvas ionsuli ar ekneba / gagorvebuli kva khavs ar deikavebs] „A rolling stone gathers no moss“); „ადრელაჲ ადგები, საქმეს მალე დალევო“ ([adrelai adgebi, sakmes male dalevo] „Rise early, finish your work sooner“); „ერთი დღის საქმე წინ'ნა მეჲგდოვო“ ([erti dgis sakme tsin'ns meigdovo] „Set the day's work before you“); „საღამოს საქმეს დილის საქმე სჯობსო“ ([sagamos sakmes dilis sakme sjobso] „Morning work is better than evening work.“).

The desire and love for hard work is indicated by the proverb of Chveneburebi: „დედაბერ საქმე დალევია, შალვარი უუნგრია, შუუკერია“. ([dedaber sakme dalevia, shalvari uungria, shuukeria] „Out of boredom, the old woman cut off her pants and sewed them back together“). The crowning glory of such sayings can be considered the proverb: „რვა დღის ომრითვინ ცხრა დღე'ნა ისაქმო“ ([rva dgis omritvin tskhra dge'na isaqmo] „You have to work nine days to live eight days.“)

Along with hard work, the proverbial wisdom of the Georgian Muhajirs also speaks of properly planned, purposeful work: „ღელი ქენერში სიმინდ დათესავ ღვარითვინაო“ ([geli kenershi simind datesav gvaritvinao] „You sow corn for the flood by the riverbank.“)

The wisdom poetry of the Georgian Muhajirs, like the general Georgian, condemns greed and coveting others' property: „სხვის ვირზე რომ შეჯდები, მალე ჩამოხვალო“ ([skhvis virze rom shejdebi, male chamokhvalo] „If you ride someone else's donkey, you will soon fall“); „სხვის ცხენზე რომ შეჟდები, სოფლის შუაში ჩამოხვალო“ ([skhvis tskhenze rom shejdebi, soplis shuashi chamokhvalo] „If you ride someone else's horse, you will fall in the middle of the village“); „ღორი ყანაში რო შევა, გაძღომამდე ჭამსო“ ([ghori kanashi ro sheva, gadzgomamde chamso] „When a pig enters a field, it will eat until it is full“); „რაცხამდონი საბანი გაქ, იმდონე გაწვადე ფეხებიო“ ([ratskhamdoni sabani gak, imdone gatsvade pekhebio] „Spread your legs as much as you have a blanket.“)

The expression of universal humanism is the proverb of Chveneburebi: „ღმერთის გაჩენილი არ მეჲკლებაო“ ([gmertis gachenili ar meiklebao] „What is born of God cannot be killed.“)

The proverbial wisdom of our ancestors has not overlooked humanity's eternal contemplation of life and death. The inevitability of death is expressed through sayings such as: „შავი მორგვი სუნყველას კუჩხეში მიგორდება“ ([shavi morgvi sunkvelas kuchkheshi migordeba] „A ball of black thread is rolled up in everyone's corner“); „რომ დღე დეგველევა, მოვკვდეთ უნდა“ ([რომ დღე დეგველევა, მოვკვდეთ უნდა] „When the day is over, we must die“).

For a skilled worker, attentiveness and precision are innate traits; a good farmer knows exactly what he will need and when. This wisdom is reflected in the proverb: „შეინახე ბზე, მუა მისი დრო“ ([sheinakhe bze, mua misi dro] „Take care of the shed, its time will come“. The traditional Georgian proverb, „მულო, შენ გეუბნები და რძალო, შენ გაიგონეო“ ([mulo, shen geubnebi da rdzalo, shen gaigoneo“] „Daughter-in-low, I'm telling you, and sister-in-law, you hear me“) which is widely known across Georgia, has been preserved among the Adjarian Muhajirs as: „გოგო, შენ გებნევი, გელინო, შენ გეჲგონე!“ ([gogo, shen gebnevi, gelino, shen geigone!]).

The ancient Georgian folk proverb about the power of sweet speech, magnificently expressed in Shota Rustaveli's masterpiece „The Knight in the Panther's Skin“ (“გველსა ხვრელით გამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“ [gvelsa khvrelit gamoikvans ena tkbilad moubari] „A tongue that is sweetly spoken will draw a snake out of a hole“), is preserved in the oral tradition of Chveneburebi as: „ლამაზი ენა გველს გამეჲყვანს ჲერიდანო“ ([lamazi ena gvels gameikvans ieridano].

Georgian folk proverbs consistently condemn hypocrisy and insincerity and expose those who merely pretend to act. The well-known Georgian saying about the crow dreaming of laying a white egg is also preserved among the descendants of the Muhajirs: „ყორან უთქმია, აქზე შავ კვერცხ ვდეფო, გაღმაზე გავალო, თეთრ დავდეფო. გასულა და იქაც შავი დუუდვია“ ([koran utkmia, akze shav kvertskh vdepo, gaghmaze gavalo, tetr davdepo. Gasula da ikats shavi dudvia] „The crow said, 'I will lay a black egg here, but over there, I will lay a white one.' Yet when it moved, the egg remained black“). Another version states: „ყორანსა უთხრობიაო, აქზე შავ კვერცხ ვდეფო, იქზე გავალ, თეთრ დავდეფო. ვერ უქნიაო“ ([korans utkhrobiao, akze shav kvertskh vdepo, ikze gaval, tetr davdepo. Ver ukniao“] The crow said, 'I will lay a black egg here, and a white one over there,' but it could not do so.“). This wisdom is concisely summarized in the saying: „გონჯი ინსანი კაჲ არ გახდება“ ([gonji insani kai ar gakhdeba] „A bad person will not become good“). Humility is also emphasized in a proverb common among Georgian Muhajirs: „ჭიაყელაჲ გველზე დაზმანებია, მიეწიო'ნაო, გაწიწულა, წელიდან გადაწყვეტილა“ ([chiakelai gvelze dazmanebia, mietsionao, gatsitsula, tselidan gadatskvetila] „The worm compared itself to the snake, liked it, stretched out, and split in half from the waist down“). Parallels to this saying can also be found in broader Georgian folklore.

Respect for the older generation, especially parents, is a central and honorable theme in Georgian folk proverbs. The wisdom of Chveneburebi also condemns arrogance and ingratitude in children. This sentiment is reflected in sayings such as: „წაბლი ბუჯგიდან გამოვდაო, ბუჯგს აღარ კადრულობსო“ ([tsabli bujgidan gamovdao, bujgs agar kadrulbso] „The chestnut came out of the husk and no longer deigns to acknowledge it“ or: „წაბლი ბუჯგიდან გამოვდა, ბურჯგელა არ მოეწონაო“ ([tsabli bujgidan gamovda, burjgela ar moewonao] „The chestnut that came out of the husk didn't like the husk itself“ or even: „წაბლი რომ გამოსულა, იშტე ბუჯგიდან, აღარ უკადრია“ ([tsabli rom gamosula, ishte bu-

jgidan, agar ukadria] „The chestnut that fell out of the husk, it no longer liked it.“ These proverbs, with slight variations, are widely spread across Georgia, especially in Adjara.

The appreciation of elders and belief in their wisdom is also reflected in the proverb „ბერი ხარის რქამან მოხნისო“ ([Beri kharis rkaman mokhniso/Beri kharis kats khniso] „Even the old bull's horn is plowing“), which is widespread in the oral traditions of almost all regions of Georgia and is expressed as: „ბებერი ხარისა რქანიც ხნავენო“ ([beberi kharisa rkanits khnaveno]), or „ბებერი ხარის რქანიც ეწევიანო“ [beberi kharis rkanits etseviano]. Modesty and respect toward elders are emphasized in the proverbs of our people, such as: „დიდი ილაპარიკებს, პაწაჲ უყურებს“ ([didi ilaparikebs, patsai ukurebs] „When the elder speaks, the younger listens.“)

The proverb widely spread in Georgian oral speech – „ავი ძაღლი არც თვითონ ჭამს და არც სხვას აჭმევს“ ([avi dzagli arts tviton chams da arts skhvas achmevs] „A bad dog neither eats itself nor feeds others“ – sounds identical to the descendants of Georgian Muhajirs: „ძაღლმა არც მან შეჭამა, არც სხვას აჭამა“ [dzaglma arts man shechama, arts skhvas achama].

A very popular proverb in Georgian oral tradition – „დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონახე“ ([deda nakhe, mama nakhe, shvili ise gamonakhe] „“Find the mother, find the father, find the child“) – has been preserved in our oral speech in various forms: „დედას უნდა შეხედო, ციცაჲ ითხოვოო“ [dedas unda shekhedo, tsitsai itkhovoo], „ბასმას შეხედე, ძაფი ნახე, ნენეს შეხედე, ფაციაჲ ითხოვეო“ [basmas shekhede, dzapi nakhe, nenes shekhede, patsiai itkhoveo], „ნენეს'ნა შეხედო, გოგო ისე ითხუო“ [nenes'na shekhedo, gogo ise itkhuo].

Georgian folk proverb teaches us „კარგი შვილი დედის გულის ვარდიაო“ [kargi shvili dedis gulis vardiao] „A good child is the rose of a mother's heart“. Among the descendants of the Adjarian Muhajirs, this wisdom is expressed in this way: „კარგი შვილი ნენესი გულია“ ([kargi shvili nenesi gulia] „A good child is the heart of a mother“).

Neighborhood has been highly valued in Georgia since ancient times. The ancestors of the descendants of the Muhajirs who settled in various regions of the Republic of Turkey from Adjara, along with many other humane customs, bequeathed love and respect for one's neighbor, which was magnificently expressed in proverbial wisdom: „შორ ბაბა-ნენესა ახლოს დუშმანი მეზობელი სჯობსო“ ([shor baba-nenesa akhlos dushmani mezobeli sjobso] „Better a neighbor near than a distant enemy“); „მეზობელ რო ფუში ატკივდება, შენც ხელი'ნა მეჲსვაო“ [mezobel ro pushi atkivdeba, shents kheli'na meisvao] „If your neighbor has a stomachache, you should rub your stomach too“). This last proverb is also found in a generalized form, which indicates an even higher level of philanthropy among our people: „სხვას მუცელი ატკივდება, შენც ხელი'ნა მეჲსვაო“ [skhvas mutseli atkivdeba, shents kheli'na meisvao] „When someone else's stomach hurts, you should rub your stomach too“).

Our wise ancestors understood well the fundamental connection between the past, present, and future; they knew that everyone and everything has its own prerequisites and destiny. The proverb common in all corners of Georgia, reflecting this idea – „ჭინჭრის ადგილზე ჭინჭარი ამოვა“ ([chinchartan chinchari amova] „In the place of a nettle, a nettle will grow“) – was also recorded among the descendants of the Muhajirs in variations such as: „ჭინჭარი ძირიდან ჭინჭარი ამოვაო“, „ჯინჭართან ჯინჭარი ამუა“ [chinchri dziridan chinchari amovao / chinchartan chinchari amua]. A proverb conveying a similar sentiment states: „ცხემლის გადანაჭარზე ცხემლა ამუაო, აბა, ფთხმელა ხომ არ ამუაო!“ ([tskhemlis gadanacharze tskhemla amua, aba, ptkhmela khom ar amuao] „The same tree will grow from the same root“).

The proverb widely spread in Adjara folklore, „ყველაჲ მისი ჭლიკით დეიკიდებაო“ ([kvelai misi chlikit deikidebao] „Everyone is hanging by his ankle,)“ has been almost identically preserved in the speech of the descendants of the Adjara Muhajirs as: „ყველა მის ფეხიდან დეიკიდება“ ([kvela mis pekhidan deikideba] „Everyone is hanging by his feet.)“ This profound human wisdom also serves as a warning – that one should always sow goodness, for everything hidden eventually comes to light.

The Georgian man has always longed for knowledge; learning, books, and wisdom are inseparable themes of Georgian folk proverbs. The descendants of the Adjarian Muhajirs expressed their attitude

toward this issue with the proverb: „კაცმა, რომელმაც კითხვა არ იცის, ძროხასავეთაა“ ([katsma, romelmats kitkhva ar itsis dzrokhasavetaa] „A man who doesn’t know how to read is like a cow“).

As part of the broader Georgian oral tradition, proverbs are frequently incorporated into the folklore of Georgian Muhajirs, often appearing within poems of various genres (primarily for parallelism). This is exemplified by a romantic poem written by Gulizar Kolati, a 53-year-old woman from the village of Nuruosmaniye, Geyve district, Sakarya (Adabazar) province, on July 10, 2018:

გავლაჲ ქვა ქვაზე დადე,
გამოვლაჲ დიგიხდება;
შენი ლამაზი თვალზე
მაგ წარბები გიხდება!

([gavlai kva kvaze dade,
Gamovlai digikhdeba;
Sheni lamazi tvalze
Mag tsarbebi gikhdeba!]

When passing, place a stone on a stone,
When leaving, it will meet you in front;
Those eyebrows suit
on your beautiful eyes!)

We have many such proverbial poems in the oral tradition of all corners of Georgia.

Conclusion. Proverbs encapsulate the centuries-old experiences of our people, reflecting both positive and negative events. Their content often reveals the era in which they were created. The essence of proverbs is profoundly expressed in both linguistic and cultural aspects through the words of Iakob Gogebashvili: „The accumulated experience, observations, thoughts, and wisdom of an entire nation – its beliefs, views, struggles, intelligence, morality, nature, and character – are reflected and crystallized within these concise sayings.“ [Gogebashvili, 1990:12].

The proverbs preserved in the folk language of the Muhajirs of the Georgian Muhajirs are, on the one hand, the wisdom bequeathed by our ancestors, which is an indicator of the moral and ethical level of our people, and on the other hand, they are a kind of spiritual guide to strengthen and preserve the „Gurjoba“ (Georgianness) of the descendants of the Muhajirs living in the Turkish environment.

References:

Materials of the expedition of the Center for Kartvelology of the BSU, 2018, Batumi;
Gogebashvili, I. (1990) On Proverbs, Publishing House „Tbilisi“.
Kiknadze, Z. (2008). Georgian Folklore, Tbilisi.
Sakhokia, T. (1967). Georgian Proverbs. Tbilisi. Publishing House „Ganatleba“
Sakhokia, T. (1979). Georgian Idiomatic Words-Sayings. Tbilisi. Publishing House „Merani“
Chikovani, M. (1986)a. Issues of the History and Theory of Proverbs. Tbilisi. Publishing House „Metsniereba“.
Chikovani, M. (1986)b. Issues of the History and Theory of Folk Creativity. Tbilisi: Publishing House „Metsniereba“.

ქართული ჰაგიოგრაფიის სათავეებთან

ეკა ჩიკვაიძე
ფილოლოგიის დოქტორი,
თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: chikvaidzeeka@gmail.com
ORCID: 0009-0002-4096-6427

აბსტრაქტი: საქართველოსა და ბიზანტიის ისტორიაში ჰაგიოგრაფიული (მოწამეობრივი) ლიტერატურის ჩამოყალიბება სხვადასხვა კონტექსტითაა ნაკარნახევი: თუკი I-IV საუკუნეებში წარმართულ რომში ტიპური იყო ქრისტიანთა დევნა, ქართულ რეალობაში ამ შინაარსით გვაქვს მხოლოდ ერთი ტექსტი, რომელიც კოლაელ ყრმათა მარტვილობას – მშობლების მიერ ქრისტიანობის გამო წამებულ ყრმათა ამბავს გადმოგვცემს – „კოლაელ ყრმათა წამება“ (მიუხედავად იმისა, რომ წმიდა შუშანიკ დედოფალი სპარსეთის პოლიტიკურმა მოკავშირემ, ვარსქენმა აწამა, ტექსტს მწვალებელთა ეპოქის ტიპურ ნიმუშად ვერ ჩავთვლით). ამავდროულად, ქართულ ლიტერატურაში მწვალებლობის წინააღმდეგ მებრძოლები არ არიან; განსხვავებულია ქართული ჰაგიოგრაფიის კონტექსტი. დამპყრობელი მტრის მიერ წამებული მოწამე დამახასიათებელია ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურისთვის (მაგალითად, აბო, მიქაელ-გობრონი, ევსტათი მცხეთელი, დავითი და ტარიჭანი...) ეს ქმნის დაპირისპირებულ წყვილს: გმირი-წმინდა და ანტიგმირი, არაქრისტიანი და არაქართველი დამპყრობელი მტერი. მაშასადამე, ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირმა სხვა შინაარსი და იდეა შეიძინა: გარდა რელიგიის დაცვისა, მთავარი გმირი ეროვნული იდეების დამცველთან იყო დაკავშირებული (მაგ. აბო, მიუხედავად არაბული წარმოშობისა, მოწამეობრივი ადგილისა და ჰიმნოგრაფებისა და ჰაგიოგრაფების იდეოლოგიური მნიშვნელობის გამო თბილელს ან ისმაელყოფილს ეძახიან).

საკვანძო სიტყვები: აგიოგრაფიული ჟანრის ფორმირება; ქართული ჰაგიოგრაფია; ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირი.

* * *

შესავალი: ჰაგიოგრაფია საეკლესიო ლიტერატურის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული და უდიდესი ჟანრია, რომელიც ყველა ქრისტიანული ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილია. ეს ლიტერატურული ჟანრი ავლენს ბიზანტიური ლიტერატურის გავლენას სხვა ქრისტიანული ქვეყნების ჰაგიოგრაფიულ წერილობით საკითხებზე. ის ასევე განსხვავებულ გამოწვევებს უყენებს, ერთი მხრივ, ბიზანტიელ ავტორებს და, მეორე მხრივ, ქართველ ჰაგიოგრაფებს. განსხვავება ეხება ჟანრის დამკვიდრებას, რადგან ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში ეს იყო წამების ქრონიკები, მოქმედების მარტივი ჩანაწერები, ბიოგრაფიები, ისეთივე ტიპისა, როგორიცაა პლუტარქეს ბიოგრაფიები, ენკომიები და თავად წმინდა წერილი. ქართული ჰაგიოგრაფიისთვის კი – ბიზანტიური ჰაგიოგრაფია და წმინდა წერილი.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ჰაგიოგრაფიულ ტექსტთა შესწავლისას გამოყენებულია როგორც ქართველი, ასევე უცხოელ მეცნიერთა კვლევები. (ს. ევფიმიადისი, ავერინცევი, ლოსევი, ქ. ჰოგელი, კ. კეკელიძე, ბ. ბარდაველიძე, ბ. კილანავა, კ. დანელია და ე. გიგოლაშვილი, ნ. ვაშაკიძე, ე. ალექსეევა, ა. კისა და სხვა). მათი შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელია ახალი კლასიფიკაციის მისადაგება და ტექსტთა შეფასება-სისტემატიზება რაც შესაძლებლობას მოგვცემს, ჩავუღრმავდეთ და პასუხი გავცეთ კითხვებს: რას ნიშნავს კიმენი და რომელ ტექსტებს ვუწოდებთ მათ? არის თუ არა კიმენური შუშანიკის, აბოს, ევსტათი მცხეთელის წამებები და თუ არა, რომელი ტერმინით უნდა მოვიხსენიოთ ქართული ჰაგიოგრაფიის უმეტესი ნაწილი?

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია ანალიზური, კომპარატივისტული, ისტორიული, ინდუქციური და დედუქციური მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ჰაგიოგრაფია, როგორც ლიტერატურული ჟანრი, ბიზანტიურიდან მოდის და ამიტომ სწორედ ბიზანტიური ტექსტები წარმოადგენენ სხვა ქვეყნების ჰაგიოგრაფიული ტექსტებისთვის ნიმუშებსაც. მაშასადამე, ქართველ ჰაგიოგრაფს არ სჭირდება კომპოზიციურ-სტრუქტურული მოდელის შემუშავება, რადგან ეს მოდელი ბიზანტიელმა ჰაგიოგრაფებმა შექმნეს (ეს ეხება ორივე ქვეჟანრს: წმინდანთა ცხოვრებასაც და მოწამეობასაც). ჩამოყალიბებული სტრუქტურულ-კომპოზიციური მოდელების მიღების შედეგად ქართული ჰაგიოგრაფია იმთავითვე შთამბეჭდავად გამოიყურება, თვით ისეთი ტექსტების ფარგლებშიც კი, რომელთაც კიმენურად, ანუ მარტივად, ლიტონად მოიხსენიებენ. აგიოგრაფიის სინკრეტული ბუნების გამო აგიოგრაფიული ტექსტი ისევე, როგორც თავად ამ ტექსტის პროტაგონისტი, როგორც წესი, სცდება კონკრეტული ერის დროსივრცულ ჩარჩოს და განზოგადდება. მაგრამ წმინდად ლიტერატურული თვალსაზრისით, ამ ტექსტებში ხშირადვე შეგვიძლია გამოვკვეთოთ ის მასაზრდოებელი ძარღვი თუ შენაკადები, რომლებიც მათ ფორმირებას და რაგვარობას უწყობს ხელს და ის ტენდენციებიც, რომლებიც მათგან მომდინარეობს ამა თუ იმ ქვეყნის საერთო კულტურულ ფონდში. შესაბამისად, აქ იკვეთება, ერთი მხრივ, აგიოგრაფიული ნარატივის წინაპირობათა რკალი (ბერძნული კულტურული სივრციდან ესაა ანტიკური ბიოგრაფიები და ენკომიები, იუდეველური სამყაროდან – ბიბლიური თხრობა, საერთო ქრისტიანულიდან თვით სახარება, საქმე მოციქულთა), ხოლო, მეორე მხრივ, ახლად ნაქადაგები ქრისტიანობის ზეპირი და წერილობითი გზით გავრცელების კვალი, რომელიც ხშირად (და, ჩვენი აზრით, მცდარად) პრექრისტიანულ ფოლკლორულ გადმოცემებად მოიაზრება ხოლმე. სწორედ ამ ჩამოთვლილ ნიშანთა ერთობლიობა გვიქმნის წარმოდგენას ქართული ორიგინალური აგიოგრაფიის საწყისსა და სათავეებზე. ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ, ფაქტოლოგიური მასალა, რომელიც გვაქვს საკუთრივ აგიოგრაფიულ თხრობაში, მეორე მხრივ, ლიტერატურათმცოდნეობითი ასპექტები, რომლებიც თავს იჩენს აგიოგრაფიის საწყის ეტაპზე (ვგულისხმობთ, მაგ. წმინდა ნინოს ავტობიოგრაფიული თხრობის ამსახველი ტექსტი ან კოლაელ ყრმათა წამების ბიოგრაფიული „ისტორიის“ მსგავს თხრობას, რომლებიც ტიპოლოგიურ კავშირს ავლენენ როგორც ანტიკურ ბიოგრაფიებთან, ისე მაკაბელთა ბიოგრაფიის ამსახველ ბიბლიურ ტექსტებთან). მეორე მხრივ, მნიშვნელოვანია ანტიკური და აგიოგრაფიაში ჩართული ენკომიების (მაგ. აბოს წამების მე-4 თავი) ტიპოლოგიური კავშირი და, მესამე მხრივ, ყურადღებას იქცევს ქართული ფოლკლორული ნაკადი, რომელიც წმინდა გიორგის, ათენოგენის, ბასილი დიდის, ბარბარეს, კვირიკეს, მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებათა სხვადასხვა გახალხურებულ ეპიზოდს წარმოაჩენს. ეს დაკვირვება ცხად წარმოდგენას გვიქმნის ქართული აგიოგრაფიის, როგორც კულტურათა გზაშესაყარის ერთგვარი პროდუქტის, სათავეების რაგვარობაზეც.

ნარატოლოგიური თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანესია, რომ აგიოგრაფია თანადროულად ჩამოყალიბდა როგორც წამებათა აქტების დოკუმენტური ჩანაწერების სახით, ისე ლიტურგიკული დანიშნულების ტექსტებად. თუმცა მიუთითებენ, რომ მეორე პირველის საფუძველზე განვითარდა. რადგან ქრისტიანობა ბერძნულ სალიტერატურო სივრცეში გავრცელდა და ჩამოყალიბდა, ხოლო დანარჩენ ქვეყნებში მასზე გვიან და სწორედ ბიზანტიური კულტურიდან გადავიდა, თვით ქრისტიანული ლიტერატურაც (აგიოგრაფიაც მათ შორის) უკვე მზა ლიტერატურული ფორმით გავრცელდა სხვა ქვეყანათა ლიტერატურაში. ასევე მოხდა ქართულ ლიტურგიკულ და სალიტერატურო სივრცეშიც, ეს კი მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი ფაქტორია, შესაბამისად, ბერძნული ლიტერატურისგან განსხვავებით, ქართველ აგიოგრაფებს არ სჭირდებოდათ შაბლონებზე, ნარატიულ ფორმებზე ფიქრი, რადგან ეს უკვე შემუშავებული სახით შემოვიდა როგორც თარგმანის, ისე, სავარაუდოდ, ზეპირი გადმოცემების სახით.

ფორმირების თავისებურებები: აღსანიშნავია, რომ საქართველოსა და ბიზანტიის ისტორიაში ჰაგიოგრაფიული (მოწამეობრივი) ლიტერატურის ჩამოყალიბება სხვადასხვა კონტექსტითაა ნაკარნახევი: I-IV საუკუნეებში ეს იყო ქრისტიანთა დევნა წარმართულ რომში, ქართულ რეალობაში მხოლოდ ერთი ტექსტი აღწერს წარმართთა მიერ ქრისტიანთა დევნას: „კოლაელ ყრმათა წამება“;

„შუშანიკის წამება“ კი აღწერს ცხოვრებას და მოწამებრივ აღსასრულს დედოფლისა, რომელიც მოკლა საკუთარმა მეუღლემ (პიტიახშმა, რომელიც იყო სპარსეთის პოლიტიკური მოკავშირე და რომელმაც მიიღო მაზდეანობა, ცეცხლთაყვანისმცემლობა). ამავდროულად, ქართულ ლიტერატურაში არ არსებობს მწვალებლობის წინააღმდეგ მებრძოლები; განსხვავებულია ქართული ჰაგიოგრაფიის კონტექსტი. დამპყრობელი მტრის მიერ წამებული მოწამე დამახასიათებელია ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისთვის (მაგალითად, აბო, მიქაელ-გობრონი, ევსტათი მცხეთელი, დავითი და ტირიჭანი...), ეს კი ქმნის დაპირისპირებულ წყვილს: გმირი – წმინდანი და ანტიგმირი – არაქრისტიანი და არაქართველი დამპყრობელი მტერი. მაშასადამე, ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირმა სხვა შინაარსი და იდეაც შეიძინა: გარდა რელიგიის დაცვისა, მთავარი გმირი ეროვნული იდეების დამცველთან იყო გაიგივებული (მაგ. აბო, მიუხედავად არაბული წარმოშობისა, მოწამეობრივი ადგილისა და გმირის ღვაწლის დატვირთვის გამო ჰიმნოგრაფებსა და ჰაგიოგრაფებთან თბილელად ან ისმაიტელყოფილად მოიხსენიება).

ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში ახალი ერა იწყება სვიმეონ მეტაფრასტის ტექსტების გადახედვითა და კორექტირებით. ამ პროცესის შედეგად განხორციელდა სამი მნიშვნელოვანი ცვლილება: 1. გასწორდა ერეტიკოსების მიერ დაზიანებული ტექსტები, 2. შეიცვალა ტექსტების სტრუქტურულ-კომპოზიციური მოდელი და 3. დაიხვეწა ენა. შესაბამისად გამოკვეთილია ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიის პრემეტაფრასტული და მეტაფრასტული პერიოდები. უნდა აღინიშნოს, რომ მეტაფრასტული ცვლილების პროცესი ქართული ჰაგიოგრაფიისთვის იგივე არ იქნებოდა. ქართულ ჰაგიოგრაფიას (ანუ ქართულად თარგმნილს) მეტაფრასამდე და მის შემდეგ თავისებური გაგება სჭირდება. ტერმინი პრემეტაფრასტიკა არც კონტექსტით, არც ისტორიული მონაკვეთით და არც შინაარსით არ შეესაბამება ქართულ ტერმინ „კიმენს“. მიუხედავად იმისა, რომ პირველი პერიოდის არცერთი ჰაგიოგრაფიული ტექსტი არ არის მარტივი არც სტილისტური და არც კომპოზიციური მნიშვნელობით, ისინი, ცხადია, არ არის დაწერილი იმ ნორმებით, რომელთაც გამეტაფრასების პროცესში იყენებდნენ ჰაგიოგრაფები და, ცხადია, თავად სვიმეონ მეტაფრასი. თუმცა ჰაგიოგრაფიულ ტექსტთა უმეტესობა (შუშანიკის, ევსტათის, აბოს წამებები, გრიგოლ ხანძთელის, სერაპიონ ზარზმელის, ილარიონ ქართველის ცხოვრებანი და სხვ.) დახვეწილი სტილით, ჩამოყალიბებული სტრუქტურით და კომპოზიციით, თუ სახეობრივი სისტემით, ცხადია, სცდება ლიტონი, მარტივი ტექსტების ფორმატს. ე.ი. ეს ტექსტები უკვე აღარაა კიმენური, მაგრამ ჯერ არაა მეტაფრასული. ამიტომ მათ შესაფასებლად საუკეთესო ტერმინია პრემეტაფრასული. შესაბამისად, თუკი ვიმსჯელებთ ლიტონ კიმენურ ტექსტებზე, უპირველეს ნიმუშად „კოლაელ ყრმათა წამება“ გვესახება. კომპოზიციის სიმარტივით, ნარატივის უბრალოებით, ენის სისადავით სწორედ ეს ტექსტი უნდა ასახავდეს კიმენურ ლიტონ პერიოდს ქართული ჰაგიოგრაფიისა. და პირიქით, სვიმეონ მეტაფრასტის შესწორებული ტექსტების თარგმანების შემდეგ ვხვდებით უფრო გრძელ სტრუქტურულ და კომპოზიციურ თავისებურებებს. ამავდროულად, ბიზანტიური სივრცისგან განსხვავებით, კიმენური (ან კიმენურად წოდებული) ტექსტები ხშირად გამოიყენება მეტაფრასტულ ტექსტთა პარალელურად ქართულ ლიტერატურაში და ხშირად უცვლელადაც. მაშასადამე, ქართული ჰაგიოგრაფიის თავისებურება ისიცაა, რომ არც კიმენურად წოდებული და არც პრემეტაფრასული ჰაგიოგრაფია, ბიზანტიურისგან განსხვავებით, მეტაფრასულ პერიოდში უარყოფილი და დავიწყებული არ ყოფილა, რადგან არ არსებობდა ტექსტთა რევიზირების უპირველესი საფუძველი – წვალებათაგან შერყვნა-დაზიანება.

როგორია ჰაგიოგრაფიული კომპოზიციების სტრუქტურა და არის თუ არა ქართული ჰაგიოგრაფიული კანონი ზოგადი ჩარჩოს მსგავსი? ზოგიერთ სამეცნიერო ლიტერატურაში განასხვავებენ მოწამეების, ერების განმანათლებლების, იერარქების, ღვთისმოსავი მმართველების, წმინდა მამების, ქრისტესთვის ???სულელების ცხოვრებას ტიპოლოგიით და სტრუქტურით (T.R. Rudy). ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა აღწერს თითოეულის ცხოვრებას და მოწამეობას, მაგრამ სტრუქტურული თვალსაზრისით მხოლოდ წამებანი და ცხოვრებანი გამოირჩევა და ტექსტი მხოლოდ კომპოზიციურ ასპექტში ავლენს განსხვავებას. ყოველ შემთხვევაში ეს თემა ჯერ არ არის გამოკვლეული.

გარდა ცხოვრებისა (vita; βίος κα πολιτεία) და აქტებისა (acta ან gesta; πράξεις), რომლებიც თავისთავად ბიოგრაფიებია, ბიზანტიურ ლიტერატურაში განასხვავებენ ცხოვრებას ქებით, ენკომიებს (βίος σὺν ἐγκωμίῳ), რომლებიც ჩვეულებრივ ხასიათდება უფრო დიდი რიტორიკული ფორმებით. ქება, ანუ ენკომია (ἐγκώμιον) ბაძავს ზეპირ ან წმინდანის პატივსაცემად წარმოთქმულ ქადაგებებს და ყურადღებას ამახვილებს არა იმდენად ფაქტებზე, რამდენადაც საერთო წერტილებსა და მორალურ დასკვნებზე. ჰაგიოგრაფიულ ჟანრებს შორის საზღვრები არასდროს ყოფილა ძალიან მკაცრი, ამიტომ კონკრეტული ტექსტის სათაური ყოველთვის ადეკვატურად არ ასახავს მის ჟანრულ ბუნებას. ნებისმიერი სახის ჰაგიოგრაფიული წყაროებიდან ისტორიული ინფორმაციის მოპოვება ხშირად მოითხოვს ძალიან რთულ ანალიზს, რადგან ამ ტექსტების ავტორები მიზნად ისახავდნენ არა ინფორმაციის გადაცემას, არამედ გარკვეული სურათის შექმნას (დ. ე. აფინოგენოვი).

წმინდანთა ცხოვრება, ისევე როგორც ზოგადად ჰაგიოგრაფიული ტექსტები, ერთ-ერთი ყველაზე ფორმალიზებული ლიტერატურული ჟანრია, რომლის მთავარი მახასიათებელია კანონის მიმდევრობა, რომელიც ვლინდება ნაწარმოების ყველა სიბრტყეზე – სტრუქტურულ, სტილისტურ, იდეოლოგიურ და სიმბოლურ-თეოლოგიურ დონეზე. სტრუქტურულ დონეზე მხატვრული კანონის მიმდევრობა გამოიხატება ცხოვრების მკაცრი კომპოზიციური სქემის არსებობით; სტილისტურ დონეზე – გარკვეული პოეტური საშუალებების გამოყენებისას, მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია ჰაგიოგრაფიული თემა (ე.წ. საერთო ადგილები; loci communes; κοινο τόποι); იდეოლოგიურ და სიმბოლურ-თეოლოგიურ დონეზე კანონზე ორიენტაცია აისახება ასიმილაციის (imitatio) და წმინდა ნიმუშების მიმდევრობის პრინციპით.

ცხოვრებას, როგორც ქრისტიანული ლიტერატურის ჟანრს, აქვს მკვეთრი სპეციფიკა: ჰაგიოგრაფის მიზანია არა ისტორიულად ზუსტი ბიოგრაფიის ხელახლა შექმნა, არამედ წმინდანის ღვაწლის არსის და მარადიული შინაარსის გამოვლენა, რომლის მიწიერი ცხოვრება იყო გზა ღმერთისკენ. ამიტომ, ჰაგიოგრაფი ხშირად შეგნებულად ართმევს თავის გმირს ინდივიდუალურ, „მიწიერ“ თვისებებს და ტოვებს მხოლოდ ტიპურს და „ზეციურს“ მის გამოსახულებაში. ამით აიხსნება მნიშვნელოვანი რაოდენობის სტაბილური ლიტერატურული ფორმულების არსებობა, ასევე საერთო მოტივები, შეთქმულებები და სხვა სტრუქტურული ელემენტები სხვადასხვა ტექსტებისთვის, რომლებიც ტრადიციულია წმინდანთა ცხოვრებისათვის.

კანონის გათვალისწინება და ნიმუშებზე, როგორც ჰაგიოგრაფიული ტექსტის აგების ძირითად პრინციპებზე, ორიენტაცია განაპირობებს ხშირ სესხებას ცნობილი ერთგულების ცხოვრებიდან ახლად განდიდებული წმინდანთა ცხოვრების შექმნისას: ახალი წმინდანი ბაძავს თავის დიდ წინამორბედებს, ჰაგიოგრაფი მოწმობს გმირის სიწმინდეს. ამავდროულად, კანონზე ინსტალაცია, რომელიც ქრისტიანული ცნობიერების ყველაზე მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, გავრცელდა როგორც მხატვრულ რეალობაზე, ასევე ისტორიულზე.

ჰაგიოგრაფიაში გმირებისა და მოვლენების გამოსახულების განზოგადება არ ართმევს ცხოვრებას კონკრეტულ ისტორიულ მახასიათებლებს: ისინი აუცილებელი პირობაა წმინდათა შესახებ სანდო თხრობის შესაქმნელად, განსაკუთრებით სასწაულების განყოფილებაში.

საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ცხოვრების ამსახველი ტექსტების სრული სქემა გულისხმობს მასში სამი კომპონენტის – წინასიტყვაობის, ძირითადი ნაწილისა და დასკვნის არსებობას.

წინასიტყვაობა, როგორც წესი, მოიცავს უამრავ ტიპურ თემას, მოტივებსა და ფორმულებს, რომლებიც საერთოა ცხოვრების ჟანრის ძეგლების უმეტესობისთვის: ჰაგიოგრაფის მიერ ერთგვარი დასაბუთება წმინდანის ცხოვრების დაწერის აუცილებლობის შესახებ (იოანე საბანისძე სამოელ კათალიკოსის წერილს წარუმძღვარებს ჰაგიოგრაფიულ თხრობას, ხოლო გიორგი მერჩულე ღვაწლმოსილ მამათა ცხოვრების ასახვის აუცილებლობით ხსნის იმას, რომ წერას მიჰყო ხელი) (causae scriptndi), ავტორის თვითშეფასების ფორმულა (გიორგი მერჩულე ჩივის, ნაკლოვანება არ მაძლევს დუმილის შესაძლებლობასო), ჩივილი ყველა სათნოებისა და დაპირებების აღწერის შეუძლებლობაზე. pluribus pauca), სთხოვს მკითხველს, არ დაგმოს ავტორი დაშვებული შეცდომებისთვის (შეიძლება ასეთი აზრი იყოს დასკვნაშიც) და ა.შ. ხშირად უფრო ზოგად თემებს შეიძლება შეეხოს ცხოვრების შესავალში: ქრისტიანული დოგმატების დებულებები, წარსული დროის ერთგულთა განდიდება, ახლად განდიდებულ წმინდანთა წმინდანად შერაცხვის დასაბუთება და ა.შ.

წმინდანის ცხოვრების თხრობა არის ცხოვრებების ძირითადი ნაწილის შინაარსი, რომელიც ასევე აგებულია გარკვეული ნიმუშით, საერთო როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური ქრისტიანული ტრადიციებისთვის (რაც საერთოა როგორც ბიზანტიური, ასევე ქართული ჰაგიოგრაფიისთვის). წმინდანის ბიოგრაფია, როგორც წესი, იწყება მოთხრობით ღვთისმოსავი მშობლების შესახებ, ეტიკეტის მახასიათებლებით, რომლებითაც დაჯილდოებულნი არიან წმინდანის მამა და დედა, არა მარტო ქმნის გმირის ღვთისმოყვარე მშობლების გამოსახულებას, არამედ წინასწარმეტყველებს მის მომავალ სათნოებებს). გმირის დაბადებას ხშირად წინ უსწრებს ღვთაებრივი ნიშნები, რომლებიც მიუთითებს მის რჩეულობასა და ღვთისადმი ერთგულებაზე. წმიდანის ბავშვობისთვის დამახასიათებელია მდგრადი მოტივებიც: ჩვილობიდან ღვთიური ცხოვრებისკენ მისწრაფება, საბავშვო თამაშების უარყოფა, წერა-კითხვის ადვილად სწავლა, გვხვდება ღვაწლთა შესახებ თხრობა, ისევე როგორც წმინდანის სიცოცხლეში აღსრულებული სასწაულები, თხრობა ტრადიციულად მთავრდება ისტორიით გმირის მართალი გარდაცვალების შესახებ, რის შემდეგაც, როგორც წესი, აღწერილია გმირის სიკვდილის შემდგომი სასწაულები და სრულდება ქებით (ენკომიით, როგორც აბოს წამება). ზოგჯერ სასწაულების ისტორიები, ისევე როგორც წმინდანის ქება, რომელიც ამთავრებს ცოცხალ სქემას, შეიძლება გამოირჩეოდეს დამოუკიდებელ ნაწარმოებებად – წმინდანთა სადიდებელ სიტყვებად.

ცოცხალი ჟანრის ისტორიულმა განვითარებამ განაპირობა მისი სხვადასხვა ჟანრის შიდა განხრების ჩამოყალიბება. ასე რომ, ტრადიციულ ცხოვრებასთან ერთად გაჩნდა წმინდანთა „ხალხური“ ცხოვრებანი, რომელთა მთავარი მახასიათებელიც ლეგენდარული და ფოლკლორული მოტივების აქტიური გამოყენებაა. ასევე მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა, რომ ქრისტეს მოწამეთა შესახებ თხრობა ჯერ ზეპირი, ხოლო შემდეგ წერილობითი სახით შემოვიდა ქართულ კულტურულ სივრცეში (ბასილი დიდი და ბასილა, კვირიკე და კვირია, ლაზარე და ლაზარე, ბარბარე და ბაბალე, ათენოგენი და ათენგენი).

მოწამეთა ცხოვრება. მოწამეობა არის შეგნებული და ნებაყოფლობითი სიკვდილი ქრისტეს ცხოვრების, მისი ერთგულებისა და ქრისტიანული სარწმუნოების დამოწმებისთვის. ქრისტეს ღვაწლის მიდევნება არის ის მოტივი, რომელიც შემდგომში იქცა ცხოვრებისეული ტექსტების ჟანრის იდეოლოგიურ-მხატვრულ დომინანტად (დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიყენება ტერმინი imitatio Christi, რომელსაც ქართველი მკვლევრებიც იყენებენ). ასკეტის სიკვდილის ფრაზა ხშირად არის ლოცვა უფლისადმი მისი მტანჯველთა შენდობისთვის, რაც გვახსენებს ჯვარცმული ქრისტეს სიტყვებს: „მამაო, მიუტევე მათ, რამეთუ არ იციან, რას აკეთებენ“ (ლკ. 23. 34; შდრ. მთ. 5. 44). ბიბლიური მოდელი ასეთ ეპიზოდებში შეიძლება იყოს უმნიშვნელოვანესი. ჰაგიოგრაფიულ ტექსტებში ფართოდ გავრცელდა მაცხოვრის სიტყვები, რომლებიც წმინდანთა მიერ წარმოთქმული იყო სიკვდილის წინ: „მამაო, ჴელთა შენთა შევჰვედრებ სულსა ჩემსა. და ესე რაჲ თქუა, განუტევა სული“ (ლკ. 23. 46).

აგიოგრაფიული ლიტერატურა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წარმოდგენილია თარგმნილი და ორიგინალური ნაწარმოებებით, შესრულებული მარტიროლოგიის (წამების) და ცხოვრების ჟანრებში. ნაწარმოებები შეიქმნა 3 რედაქციით: კიმენიკური (ორიგინალი), მეტაფრასტული (შესწორებული ორიგინალი ვერსია) და სვინაქსარული (მოკლე ვერსია წირვაზე წასაკითხად).

I. ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ორიგინალური მარტიროლოგიური ჟანრი რამდენადმე განსხვავება ბიზანტიური ორიგინალური წყაროსგან. ბიზანტიური მოწამეობა დაიბადა და განვითარდა რომის იმპერიაში ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის შინაგანი დაპირისპირების შედეგად, რაც გამოიხატება ქრისტიანი მოწამეების მიერ სიკვდილით დასჯილთა ქმედებების აღწერაში. ისინი შეიქმნა ქრისტიანობის ბიზანტიის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდე (IV საუკუნის I ნახევარი). ქართული მოწამეობა წარმოიშვა V საუკუნის II ნახევარში, საქართველოს ნათლობიდან 150 წლის შემდეგ, ქრისტიანობაში და არა წარმართულ გარემოში, ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირები გახდნენ ზოროასტრიზმის (ირანი) და ისლამის (არაბული ხალიფატის) ბატონობის დროს წამებული ქრისტიანები. მხოლოდ ერთადერთ ტექსტში – „კოლაელ ყრმათა წამებაში“ გვაქვს წარმართ მშობელთაგან გაქრისტიანებულ შვილთა ჩაქოლვა, თუმცა ამ ტექსტშიც აღწერილია წარმართთა და ქრისტიანთა თანაცხოვრება და არა დაპირისპირება.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული მოწამეობა ბიზანტიური ლიტერატურის გავლენის ქვეშ იყო, იგი ჩამოშორდა ორიგინალური წყაროს სხვადასხვა ფორმულას და ასახავს ეროვნულ ქართულ თავისებურებებს. ქართული ჰაგიოგრაფიული (განსაკუთრებით მოწამეობრივი ჟანრის) ნაწარმოებები ქრისტიანული მცნებების უკომპრომისო დაცვასთან ერთად წარმოადგენს საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის იდეას: ამ ნაწარმოებების გმირებისთვის ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა განუყოფლად არის დაკავშირებული ქვეყნის მთლიანობის დაცვასთან. ქართული მოწამეობა აქტუალურია ქრისტიანობის მიღების ისტორიის პირველი საუკუნიდან XVIII საუკუნემდე. ქართული მოწამეობის ტექსტურ რედაქციებს ბიზანტიურისგან განსხვავებით მეტაფრასული პარალელები არ გააჩნია.

ქართული მოწამეობა იყოფა 3 ჯგუფად: საქართველოში (VII საუკუნემდე) ზოროასტრული (მაზდეანური) ირანის ბატონობის პერიოდის მოწამეთა შესახებ შექმნილი შრომები; არაბული (VIII საუკუნის შემდეგ) და სპარსული (XVII-XVIII სს.) – ისლამი.

I ჯგუფში შედის წმიდა შუშანიკის († 475), რაჟდენ პირველმოწამის († 457), ევსტათი მცხეთელის († 589 წ.), აბიბოს ნეკრესელის წამებანი (VI საუკუნის მე-2 ნახევარი), შემონახული გვიანდელ ხელნაწერებში (X საუკუნის შემდეგ). ტექსტთა რევიზიის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ენობრივ ნორმათა ცვლაც იყო.

X საუკუნის II ნახევარში საქართველომ დაიწყო ქვეყნის გაძლიერების პროცესი. XI-XII საუკუნეებში ქართული სახელმწიფოებრიობის აყვავების პერიოდში მოწამეობრივი სიკვდილის არცერთი შემთხვევა არ ყოფილა. XIII საუკუნიდან და XIV-XVIII საუკუნეების განმავლობაში, როდესაც დაიწყო ქვეყნის დაქუცმაცებისა და ცალკეულ სამეფოებად და სამთავროებად დაყოფის პროცესი, განახლდა მაჰმადიანთა შემოსევები, რამაც გამოიწვია ქრისტიანთა წამების ახალი შემთხვევები. XVII-XVIII საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოში მაჰმადიანი სპარსელთა ბატონობის პერიოდში აწამეს ქართველი თავადები, მეფეები და დედოფლები: მეფე ლუარსაბი († 1622), ქეთევან დედოფალი († 1624 წ.), ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარი († 166). XVI საუკუნიდან ჰაგიოგრაფია, როგორც ჟანრი, ნელ-ნელა კარგავს თავის მახასიათებლებს, იმდენად, რამდენადაც მოწამეობა იწერება სხვადასხვა ლიტერატურული ფორმით (მაგალითად, თეიმურაზ მეფის მიერ ქეთევან დედოფლის წამება ლექსად დაიწერა).

II. ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ცხოვრების ჟანრი წარმოიშვა საქართველოში ბერობის შემოსვლისთანავე (VI ს.). ადგილობრივი და ქრონოლოგიური პრინციპის მიხედვით, ნაწარმოებები იყოფა 3 ჯგუფად: აღმოსავლეთ საქართველოში ასურელი მამების (შიომღვიმე, გარეჯი, ალავერდი, ზედაზენი და სხვ.) ანაქორეტული (მარტომყოფ) ტიპის მონასტრებში შექმნილი ცხოვრებები; სამხრეთ საქართველოში ქართველი ბერების მიერ დაფუძნებულ კენობიტურ მონასტრებში შექმნილი ცხოვრებანი (ხანძთა, ოშკი, შატბერდი და სხვ.);

III. ჩვენ აღარ შევეხებით მე-10 საუკუნის II ნახევარში ბიზანტიურ კულტურაში ჩამოყალიბებულ მეტაფრასტულ ლიტერატურას, რომელიც თავისებურად აისახა ქართულ ჰაგიოგრაფიაში.

დასკვნა: მაშასადამე, რომ შევაჯამოთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ 1. ქართული ჰაგიოგრაფიული კანონი ჩამოყალიბდა ბიზანტიური შაბლონის მიხედვით; 2. წერილობითი სახით შემოსვლა-გავრცელებამდე შემოვიდა ზეპირი გზით და აისახა ქართულ ფოლკლორულ წარმოდგენებში; 3. ქართული ჰაგიოგრაფიული ტექსტები ისტორიული კონტექსტის სხვაობის გამო განსხვავდება ბიზანტიური შაბლონებისგან (არ გვაქვს ასახული წარმართული ქართლის ბრძოლა ქრისტეს მიმდევრებთან და ამ ნიადაგზე მოწამეობა); 4. ქართველ მოწამეთა ღვაწლი დასაწყის ეტაპზევე უკავშირდება აგრესორს, მტერს, რომელიც ქვეყნის დამოუკიდებლობას და სარწმუნოებას ებრძვის, შესაბამისად, სარწმუნოება და ქვეყნის ინტერესები ერთმანეთს გაუთანაბრდა; 5. კიმენურად მოხსენიებულ მარტივ ტექსტთაგან შეგვიძლია ამ ტერმინით მოვიხსენიოთ მხოლოდ „კოლაელთა მარტვილობა“; 6. რადგან ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლთა უმეტესობა გვიანი ხელნაწერითაა მოღწეული ჩვენამდე, უფრო მისადაგებული ტერმინი კიმენის ნაცვლად უნდა იყოს პრემეტაფრასული (რომელიც უკეთ გამოხატავს ტექსტთა სტრუქტურულ და ენობრივ სპეციფიკას); 7. ყველა ტექსტი, რომელთაც ჩვენამდე მოაღწიეს, პარალელურად თანაარსებობს და, რაც მთავარია, თანაარსებობს (გამოყენების ველი არ შეზღუდვია) საეკლესიო სივრცეში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Aland, B. (Ed.). (2003). *Literarische Konstituierung von Identifikationsfiguren in der Antike*. Mohr Siebeck.

ამირხანაშვილი, ი. (2011). სიტუაციის კომპოზიცია აგიოგრაფიაში. *სჯანი*, 12, 9–15.

ამირხანაშვილი, ი. (2012). აგიოგრაფიის სტილის საკითხები (თეორიული შენიშვნები). *სჯანი*, 13, 8-14.

კეკელიძე, კ. (1980). *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*. „მეცნიერება“.

ხინთიბიძე, ე. (1969). *ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობები*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ხინთიბიძე, ე. (1982). *ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების ისტორიისთვის*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ფარულავა, გ. (1982). *მხატვრული სახის ბუნებისათვის ძველ ქართულ პროზაში*. თბილისი.

Pierer, H. A. (1859). *Pierer's Universal-Lexikon* (Vol. 7). Altenburg: H. A. Pierer.

სირაძე, რ. (1975). *ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები*. თბილისი.

ზარიძე, ხ. (1985, ივნისი 14). „ხოლო ნეტარმან ევსტათი განიცინნა“. *ლიტერატურული საქართველო*.

Aland, B. (Ed.). (2003). Literarische Konstituierung von Identifikationsfiguren in der Antike. Mohr Siebeck.

Amirkhanashvili, I. (2011). Situatsiis kompozitsia agiographiashi [Composition of situation in hagiography]. Sjani, 12, 9–15.

Amirkhanashvili, I. (2012). Agiograpiis stilis sakitkhebi (teoriuli nishvnebi) [Issues of hagiographic style (Theoretical notes)]. Sjani, 13, 8–14.

Kekelidze, K. (1980). Dzveli kartuli literaturis istoria [History of Old Georgian Literature]. Metsniereba.

Khintibidze, E. (1969). Bizantiur-kartuli literaturuli urtiertobebi [Byzantine-Georgian Literary Relations]. Tbilisi State University Press.

Khintibidze, E. (1982). Kartul-bizantiuri urtiertobebis istoriisatvis [On the History of Georgian-Byzantine Relations]. Tbilisi State University Press.

Pharulava, G. (1982). Mkhatvruli sakhis bunebisatvis dzvel kartul prozashi [On the Nature of the Artistic Image in Old Georgian Prose]. Tbilisi.

Pierer, H. A. (1859). Pierer's Universal-Lexikon (Vol. 7). Altenburg: H. A. Pierer.

Siradze, R. (1975). Dzveli kartuli teoretikul-literaturuli azrovnebis sakitkhebi [Issues in Old Georgian Theoretical-Literary Thought]. Tbilisi.

Zaridze, Kh. (1985, June 14). „Kho nertarman Eustati ganitsinina“ [Blessed Eustathius was mocked]. Literaturuli Sakartvelo [Literary Georgia].

AT THE ORIGINS OF GEORGIAN HAGIOGRAPHY

EKA CHIKVAIDZE
PhD in Philology, Researcher at
Shota Rustaveli literary Institute Tbilisi Ivane Javakhishvili State University,
E-Mail: chikvaidzeeka@gmail.com
ORCID: 0009-0002-4096-6427

Abstract: Formation of hagiographic (martyrdom genre) literature in Georgian and Byzantine history is dictated by different contexts: in the I-IV centuries it was the persecution of Christians in pagan Rome, in Georgian reality there is only one composition with this content – „The Martyrdom of the Children of Kola“, and „The Martyrdom of the Holy Queen Shushanik“ describes the story of queen who was martyred by her spouse (a man who was the political ally of Persia). At the same time, there are no fighters against heresy in Georgian literature; the context of Georgian hagiography is different. The martyr tortured by the conqueror enemy is typical for Georgian hagiographic literature (for example, Abo, Michael-Gobron, Eustathius of Mtskheta, David and Tarechan...) This creates the opposing pair: the hero-saint and anti-hero, a non-Christian and non-Georgian invader enemy. Therefore, the hero of Georgian hagiography has acquired another content and idea: except protecting a religion the protagonist was associated with the defender of national ideas (e.g. Abo, despite of Arab origin, is being called Tbileli or former Ismaelite, due to his martyrdom place and the ideological meaning by hymnographers and hagiographers as well) this detail distinguishes Georgian hagiographic matters from Byzantine not only by its content but functionally as well.

Key words: Formation of hagiographic genre; Georgian hagiography; hero of Georgian hagiography;

* * *

Introduction. Hagiography is one of the earliest and most significant genres of ecclesiastical literature and constitutes an integral part of the cultural heritage of all Christian nations. This literary genre reflects the influence of Byzantine literature on the hagiographic writing practices of other Christian countries. It also poses unique challenges for both Byzantine and Georgian hagiographers. A key distinction lies in the genre's formation: in Byzantine tradition, hagiography emerged as martyrdom chronicles, simple records of action, biographies akin to those of Plutarch, encomia, and Scripture itself. For Georgian hagiography, however, the foundations were primarily Byzantine hagiographic tradition and the Holy Scriptures.

Literature Review. In the study of hagiographic texts, both Georgian and foreign scholarship have been utilized (S. Euthymiadis, Averintsev, Losev, C. Høgel, K. Kekelidze, B. Bardavelidze, B. Kilanava, K. Danelia & E. Gigolashvili, N. Vashakidze, E. Alekseeva, A. Kisa, and others). Based on this research, it is possible to apply a new classification system to assess and categorize texts, allowing deeper inquiry into questions such as: What does „kimen“ mean and which texts fall under this term? Are the martyrdoms of Shushanik, Abo, and Eustathius of Mtskheta kimen texts? If not, what terminology should be applied to most Georgian hagiographic texts?

Methodology. The article employs analytical, comparative, historical, inductive, and deductive methods.

Discussion and Results. Hagiography, as a literary genre, originates from the Byzantine tradition, where established structural-compositional models served as templates for other cultures. Thus, Georgian hagiographers did not need to invent new narrative frameworks, as these were already

developed by their Byzantine counterparts for both lives of saints and martyrdoms. By adopting these established models, even the simplest Georgian texts – often labeled as *kimen* or „plain" – appear striking in literary terms. Given the syncretic nature of hagiography, such texts – and their protagonists – often transcend the temporal and national boundaries of their specific culture. Yet, from a literary standpoint, they frequently retain formative elements and influences traceable to broader cultural foundations.

These influences include: 1) Greek sources such as ancient biographies and encomia; 2) biblical narratives from the Judaic world; and 3) the Gospels and Acts from the broader Christian tradition. Simultaneously, the oral and written spread of Christianity introduced elements often mistakenly regarded as pre-Christian folklore. These features collectively provide insight into the origins of original Georgian hagiography.

Examples such as the autobiographical account of Saint Nino and the martyrdom narrative of the Kolan children show typological ties to both ancient biographies and biblical texts like the Maccabees. Furthermore, the presence of encomiastic elements – such as those found in the fourth chapter of the *Martyrdom of Abo* – and folkloric traditions reflecting popularized versions of saints' lives (e.g., George, Athenogenes, Basil the Great, Barbara, Kvirike, and Maximus the Confessor) underscore hagiography's cross-cultural and typological complexity.

Narratologically, hagiography emerged both as documentation of martyrdom and as liturgical texts. While the latter developed from the former, the genre's transmission into non-Greek-speaking cultures, such as Georgian, occurred in fully formed literary models via translations and possibly oral traditions. Consequently, unlike Byzantine authors, Georgian hagiographers were not burdened with devising narrative forms anew.

Formation Specificities. The development of hagiographic (martyr) literature in Georgia and Byzantium followed different contextual paths. While Roman pagan persecution defined I–IV century Byzantine texts, only one Georgian text (*Martyrdom of the Kolan Children*) describes persecution by pagans. In contrast, *The Martyrdom of Saint Shushanik* depicts martyrdom at the hands of her husband, a Zoroastrian Persian political ally. Georgian literature does not feature anti-heretical saints, revealing a distinct hagiographic context.

Typical Georgian hagiographic antagonists are foreign invaders – non-Christians and non-Georgians – opposed to the saintly protagonist (e.g., Abo, Michael-Gobron, Eustathius of Mtskheta, David and Tirichan). Hence, the Georgian saint often embodies not just religious piety but nationalistic ideals, becoming a defender of both faith and country.

In Byzantine tradition, a new hagiographic era begins with Symeon Metaphrastes, who revised texts in three key ways: correcting heretically damaged material, refining structure, and enhancing language. This reform marked the shift from *pre-metaphrastic* to *metaphrastic* phases. However, this classification does not neatly apply to Georgian literature. Most early Georgian hagiographic texts – despite being refined in style and structure – do not align with the stylistic conventions of Metaphrastes and thus cannot be classified as *kimen* (plain) or *metaphrastic*. They are best labeled as *pre-metaphrastic*, a transitional category.

If we consider truly *kimen* (plain) texts, *The Martyrdom of the Kolan Children* serves as a clear example, with its simplicity in composition, narrative, and language. Conversely, post-Metaphrastes Georgian translations exhibit greater structural complexity. Yet, unlike in Byzantium, Georgian literature continued to preserve and circulate both *kimen* and pre-metaphrastic texts, often without revisions, as there was no pressing need to correct them for heretical distortion.

Structure of Hagiographic Composition. Does Georgian hagiography conform to general canonical frameworks? Some scholars (e.g., T.R. Rudy) classify hagiographic lives into typologies based on subject (martyrs, hierarchs, rulers, fools-for-Christ, etc.). Georgian hagiography addresses each, but

structurally, only *Lives* and *Martyrdoms* present distinct compositional features. This area remains under-researched.

Beyond *vitae* and *acta*, Byzantine hagiography recognizes *lives with encomia*, characterized by rhetorical embellishment. Encomia imitate sermons or public orations honoring saints and emphasize moral themes over factual detail. Because genre boundaries are fluid, titles do not always reflect the text's nature accurately.

Hagiographic texts aim not to provide historical accuracy but to reveal the saint's spiritual essence. Consequently, authors often omit individual earthly traits in favor of idealized, heavenly images. This results in common motifs, formulae, and structures across texts. Canonical models and literary imitation guide hagiographic creation – new saints mimic prior ones, and hagiographers affirm the sanctity of their subjects through intertextual borrowing.

Nevertheless, generalization in character and plot depiction does not exclude specific historical features. These are vital for textual credibility, especially in sections describing miracles. A fully developed hagiographic narrative traditionally comprises three parts: prologue, main body, and epilogue. The prologue typically includes genre-specific themes, motives, and formulae – such as a justification for writing the life (e.g., John Sabanisdze's letter from Catholicos Samuel, or George Merchule's reasoning for writing about virtuous fathers), as well as authorial humility and self-assessment.

The Lives of the Martyrs. Martyrdom is the conscious and voluntary acceptance of death as a testimony to the life of Christ, faithfulness to Him, and devotion to the Christian faith. Following Christ's example became the ideological and artistic dominant of the hagiographic genre in subsequent literature. In Western academic literature, the Latin term *imitatio Christi* is often used, and this terminology has been adopted by Georgian scholars as well. The ascetic's final words are frequently prayers to the Lord for the forgiveness of their persecutors, echoing the crucified Christ's plea: „Father, forgive them, for they do not know what they are doing" (Luke 23:34; cf. Matt. 5:44). In such episodes, the biblical model serves as a foundational template. Hagiographic texts widely adopted the Savior's words spoken before death: „Father, into your hands I commit my spirit. Having said this, he breathed his last" (Luke 23:46).

As previously mentioned, hagiographic literature is composed of both translated and original works within the genres of martyrdom (*martyrologium*) and *vitae* (lives). These works were produced in three editorial versions: **kimenic** (original or plain), **metaphrastic** (revised), and **synaxarial** (shortened, for liturgical reading).

The Original Georgian Martyrological Genre. The original Georgian martyrological genre differs to some extent from its Byzantine counterpart. Byzantine martyrdom literature arose and developed amid the internal conflict between Christianity and paganism within the Roman Empire. These texts describe the actions of Christians executed before Christianity was declared the state religion of Byzantium (first half of the 4th century). By contrast, Georgian martyrdom emerged in the second half of the 5th century, approximately 150 years after the Christianization of Georgia, in a context already defined by Christianity rather than paganism. Georgian hagiographic protagonists were martyred under Zoroastrian (Iranian) and Islamic (Arab Caliphate) rule. Only one text – the *Martyrdom of the Kolan Children* – describes children converted to Christianity stoned by their pagan parents. Even here, the context is one of coexistence rather than direct conflict between pagans and Christians.

Despite the influence of Byzantine literature, Georgian martyrdom texts diverge from many of the original formulas and reflect national characteristics. These works – particularly those in the martyrdom genre – convey not only a commitment to Christian doctrine but also the idea of the struggle for national independence. For these protagonists, defending the Christian faith is inseparable from defending the territorial integrity of the homeland. Georgian martyrdom literature spans the first century after Georgia's conversion to Christianity through the 18th century. Unlike Byzantine literature, Georgian martyrdom lacks direct metaphrastic parallels.

Georgian martyrdom texts can be divided into three groups:

1. Martyrdoms related to Zoroastrian (Mazdean) Iranian rule in Georgia prior to the 7th century.
2. Martyrdoms under Arab Islamic rule (after the 8th century).
3. Martyrdoms under Persian Islamic rule (17th-18th centuries).

The first group includes the *Martyrdom of Saint Shushanik* (†475), *Razhden the Protomartyr* (†457), *Eustathius of Mtskheta* (†589), and *Abibos of Nekresi* (second half of the 6th century). These texts survive only in late manuscripts (after the 10th century). One of the main reasons for textual revision was the evolution of linguistic norms.

In the second half of the 10th century, Georgia began consolidating its political power. During the golden age of Georgian statehood in the 11th–12th centuries, there were no recorded cases of martyrdom. However, from the 13th century onward – especially during the fragmentation of Georgia into smaller kingdoms and principalities and the onset of new Islamic invasions – martyrdoms reappeared. In the 17th–18th centuries, during Persian Islamic rule in eastern Georgia, numerous Georgian nobles and royalty were martyred, including King Luarsab (†1622), Queen Ketevan (†1624), and nobles Bidzina Cholokashvili, Shalva, and Elizbar (†1660s). From the 16th century onward, hagiography as a genre began to lose its defining features, as martyrdoms were increasingly recorded in alternative literary forms (e.g., King Teimuraz's poetic version of Queen Ketevan's martyrdom).

II. The Genre of Lives in Georgian Hagiography

The *vita* (life) genre emerged in Georgian hagiography with the introduction of monasticism in the 6th century. Based on geographic and chronological criteria, these works can be grouped into three categories:

1. Lives written in anchoritic (hermit) monasteries in eastern Georgia founded by the Syrian Fathers (e.g., Shiomgvime, Gareja, Alaverdi, Zedazeni).
2. Lives written in cenobitic monasteries in southern Georgia established by Georgian monks (e.g., Khakhuli, Oshki, Shatberdi).
3. (This category was not elaborated in the original text.)

III. Metaphrastic Literature in Byzantine and Georgian Hagiography This study does not address in detail the metaphrastic literature that developed in Byzantium in the second half of the 10th century, although it influenced Georgian hagiography in specific ways.

Conclusion. To summarize:

1. Georgian hagiographic norms were established based on Byzantine templates.2. Before being disseminated in written form, hagiographic narratives were transmitted orally, influencing Georgian folklore.
2. Due to differing historical contexts, Georgian hagiography diverges from Byzantine models (e.g., it lacks depictions of martyrdoms resulting from pagan persecution in Kartli).
3. Georgian martyrdoms, from their inception, are tied to external aggressors who threaten both the nation's independence and its faith – thus equating national and religious identity.
4. Among the so-called *kimenic* (plain) texts, only the *Martyrdom of the Kolan Children* qualifies under this designation.
5. Given that most Georgian hagiographic texts survive only in late manuscripts, the term *pre-metaphrastic* is more appropriate than *kimenic*, as it better reflects the structural and linguistic features of these works.
6. All extant texts co-exist within the ecclesiastical space and remain in active liturgical use.

References:

1. Aland, B. (Ed.). (2003). *Literarische Konstituierung von Identifikationsfiguren in der Antike*. Mohr Siebeck.

2. Amirkhanashvili, I. (2011). Situatsiis kompozitsia agiographiashi [Composition of situation in hagiography]. *Sjani*, (12), 9–15.
3. Amirkhanashvili, I. (2012). Agiograpiis stilis sakitkhebi (teoriuli nishvnebi) [Issues of hagiographic style (Theoretical notes)]. *Sjani*, (13), 8–14.
4. Kekelidze, K. (1980). *Dzveli kartuli literaturis istoria* [History of Old Georgian Literature]. Metsniereba.
5. Khintibidze, E. (1969). *Bizantiur-kartuli literaturuli urtiertobebi* [Byzantine-Georgian Literary Relations]. Tbilisi State University Press.
6. Khintibidze, E. (1982). *Kartul-bizantiuri urtiertobebis istoriisatvis* [On the History of Georgian-Byzantine Relations]. Tbilisi State University Press.
7. Pharulava, G. (1982). *Mkhatvruli sakhis bunebisatvis dzvel kartul prozashi* [On the Nature of the Artistic Image in Old Georgian Prose]. Tbilisi.
8. Pierer, H. A. (1859). *Pierer's Universal-Lexikon* (Vol. 7). Altenburg: H. A. Pierer.
9. Siradze, R. (1975). *Dzveli kartuli teoretikul-literaturuli azrovnebis sakitkhebi* [Issues in Old Georgian Theoretical-Literary Thought]. Tbilisi.
10. Zaridze, Kh. (1985, June 14). „Kho nertarman Eustati ganitsinina" [Blessed Eustathius was mocked]. *Literaturuli Sakartvelo* [Literary Georgia].

1. *Aland, B. (Ed.). (2003). Literary constitution of identification figures in antiquity. Mohr Siebeck.*
2. *Amirkhanashvili, I. (2011). Composition of situation in hagiography [Situatsiis kompozitsia agiographiashi]. Sjani, (12), 9–15.*
3. *Amirkhanashvili, I. (2012). Issues of hagiographic style (Theoretical notes) [Agiograpiis stilis sakitkhebi (teoriuli nishvnebi)]. Sjani, (13), 8–14.*
4. *Kekelidze, K. (1980). History of Old Georgian literature [Dzveli kartuli literaturis istoria]. Metsniereba.*
5. *Khintibidze, E. (1969). Byzantine–Georgian literary relations [Bizantiur-kartuli literaturuli urtiertobebi]. Tbilisi State University Press.*
6. *Khintibidze, E. (1982). On the history of Georgian–Byzantine relations [Kartul-bizantiuri urtiertobebis istoriisatvis]. Tbilisi State University Press.*
7. *Pharulava, G. (1982). On the nature of the artistic image in Old Georgian prose [Mkhatvruli sakhis bunebisatvis dzvel kartul prozashi]. Tbilisi.*
8. *Pierer, H. A. (1859). Pierer's Universal Lexicon (Vol. 7). H. A. Pierer.*
9. *Siradze, R. (1975). Issues in Old Georgian theoretical–literary thought [Dzveli kartuli teoretikul-literaturuli azrovnebis sakitkhebi]. Tbilisi.*
10. *Zaridze, Kh. (1985, June 14). „Blessed Eustathius was mocked" ["Kho nertarman Eustati ganitsinina"]. Literary Georgia [Literaturuli Sakartvelo].*

სახისმეტყველება სხვაგვარი აზროვნებაა, თუ სხვაგვარი მეტყველება?

(პლატონის აპოლოგიისათვის)

ლევან ხალვაში

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის
დეპარტამენტის ასოცირებული-პროფესორი;
ელ.ფოსტა :Levan.Khalvashi@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-6544-2021

აბსტრაქტი: ანტიკური სწავლებით ყოველგვარი შემეცნების საფუძველი იდეებია. პლატონის მთელი შემოქმედება შეიძლება დავიყვანოთ ერთ სიტყვამდე – ეიდოსები – მარადიული საზრისები. ემპირიზმზე დაფუძნებულმა პოზიტივისტურმა ფილოსოფიამ მიაკუთვნა ისინი პლატონისეულ მისტიკას, ფილოსოფიურ მეტაფიზიკას. მაგრამ ერთია აკრძალვა, სულ სხვაა აკრძალულის დაძლევა. როცა მე-20 საუკუნეში მ. ჰაიდეგერი ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშს მიიჩნევს შეტყობინებად დაფარული ყოფიერიდან, ამით იგი აღიარებს საზრისების არსებობას უცნობ მარადისობაში. მ. ჰაიდეგერის კონცეფცია ამოდის პლატონის მეტაფიზიკური დაშვებიდან.

როგორ უკავშირდება ესთეტიკური ქმნილება ყველასთვის მიუწვდომელ უნივერსალურ საზრისებს? მე-20 საუკუნეშივე ფ. სოსიურისა და ჩ. პირსის მოღვაწეობით ჩამოყალიბებულმა სემიოტიკამ აღძრა მეცნიერული ინტერესი ნიშნების მიმართ. ნაშრომში სემიოტიკურ სისტემად განხილულია მხატვრული ტექსტის სახისმეტყველება. პლატონისა და შემდეგ ჰაიდეგერის თანახმად, უხილავ მარადისობასთან ფიზიკურ სინამდვილეს აკავშირებს ადამიანის სული. ხელოვნის შემოქმედების დროს ქვეშეცნეულად წარმოქმნილი მხატვრულ სახეთა სემიოტიკური სისტემა გვამცნობს უნივერსალურ საზრისებს. სამყაროს მხატვრული და მეცნიერული ასახვა მიმართული არიან უნივერსალური ჭეშმარიტებისკენ, პირველი გვაჩვენებს მას მხატვრული სახის შექმნით, მეორე გვიხსნის – კანონზომიერების ჩამოყალიბებით. ერთსა და იმავე საზრისს შეიძლება შეიცავდეს სხვადასხვა, მათ შორის განსხვავებული ჟანრის, ტექსტი. ჟ. ლაკანის ფსიქოლოგიურ-ფილოსოფიური კონცეფციის დედააზრი: „სიცოცხლე სიმბოლოთა ამოუხსნელი თამაშია“ სახეთა მეშვეობით ნაჩვენებია ჯ. ქარჩხაძის რომანში „ზებულონი“. იმავე შინაარსს გადმოსცემს სახისმეტყველება გალაკტიონის ლექსში „მთაწმინდის ღამე“.

საკვანძო სიტყვები: ხელოვნება, შემოქმედება, შემეცნება, ჭეშმარიტება, სახისმეტყველება, მხატვრული სახე, მშვენირების განცდა, უნივერსალური საზრისი, სემიოტიკური სისტემა.

* * *

შესავალი: ენის ზოგადი ბუნების შესასწავლად ლინგვისტიკამ უნდა გაავლოს ზღვარი ეთნიკურ ენასა და სხვა სემიოტიკურ სისტემებს შორის, ერთ-ერთი მათგანი არის მხატვრულ სახეთა სისტემა, რომელიც წარმოიქმნება ხელოვნის შემოქმედების დროს. სახედ წარმოჩენილი იდეა ხდება აღქმადი, მაგრამ ამოსაკითხიც. ოსტატურად შექმნილი იდეის ფიზიკური ფორმა იწვევს საზრისებს, სახისმეტყველება იქცევა ოსტატისგან დამოუკიდებელ სახეთა მეტყველებად.

პოზიტივისტურმა მეცნიერებამ უარყო მარადიული საზრისების არსებობა, ბ. რასელის თანახმად, ჭეშმარიტება განისაზღვრება მეცნიერული პარადიგმით და ამიტომ არ შეიძლება იყოს მარადიული (Рассел, 1997, p. 135). ასეთ შემთხვევაში მხატვრული სახის სემიოტიკური ფუნქცია შემოიფარგლება კონკრეტული ტექსტით.

თანამედროვე ესთეტიკა სახისმეტყველებას მიიჩნევს ხელოვანთა სხვაგვარი აზროვნების ფორმად. ამგვარ გაგებას ჰქონდა ფილოსოფიური წანამძღვარი. პლატონის სწავლებაში ცოდნასა და სრულყოფილებას აქვს ერთი სულიერი წყარო-ეიდოსი, მარადიული არსი. „ენეადებში“ პლოტინმა ეიდოსის ღვთაებრივი სრულყოფილება დაასახელა ფიზიკური საგნის მშვენიერების საზომად

(Плотин, 1995, p. 17). ამრიგად, მშვენიერების სრულყოფილება კავშირშია ცოდნასთან. ამიტომ ალეთეა (ძვ. ბერძ. ჭეშმარიტება) შეიძლება იყოს მშვენიერი და მშვენიერებაც – ალეთეური (ჰაიდეგერი, 1991, გვ. 84). მაგრამ ჭეშმარიტებისკენ მიმართული მეცნიერება თავს არ იწონებს მშვენიერებით, ხელოვნება, პირიქით, მიგვანიშნებს იდუმალ კავშირზე ჭეშმარიტებასთან, რადგან ამით ემიჯნება უაზრო, თუნდაც ლამაზ, გართობას. მეტიც, ხელოვნებას თავი მოაქვს ჭეშმარიტებასთან სიახლოვით: „ხელოვნება არის ჭეშმარიტების უშუალო ჭვრეტა, ანუ აზროვნება სახეთა მეშვეობით“ (Маймин, 1982, გვ. 55). ამრიგად, მეცნიერი მიდის ჭეშმარიტებასთან ობიექტის ლოგიკური მოაზრებით, ხელოვანს ჭეშმარიტება ეძლევა მშვენიერების შექმნით. მეცნიერისთვის ჭეშმარიტება მოცემულია აზრში, ხელოვნისთვის აღქმაში. ამიტომ მეცნიერი უხსნის სხვას ჭეშმარიტებას, ხელოვანი – აჩვენებს. ნამდვილი ხელოვნების ნიმუში შეიცავს კონცეპტუალურ (ფილოსოფიურ) აღმოჩენას. Sfumato პრინციპის უფაქიზესი გამოყენებით: ნახატზე ჩრდილისა და სინათლის ერთმანეთში თანდათანი გადასვლით ლეონარდო და ვინჩიმ სული ჩაჰბერა პორტრეტზე გამოსახულ სახეს და ჩვეულებრივ ფლორენციელ ქალში, ლიზა გერარდინში, ყველამ დაინახა ულეველი მშვენიერება, ქალის ბუნების მრავალსახა ბოლომდე ამოუცნობი სილამაზე. ლეონარდოს შედევრი ფასდაუდებელია არა ლამაზი ქალის, არამედ ქალის სილამაზის ჩვენებით. სულიერ ზეცაში ასვლით ხელოვანმა შეუცვალა ჭეშმარიტებას იდეის ფორმა და ფიზიკური სახით შემოიტანა იგი აღქმად სამყაროში. ალბათ, ამან აღიარებინა გალაკტიონს ხელოვნების უპირატესობა ყველაფერთან: „სხვას რას აქვს ფასი ქვეყნად, რომ არ იყოს ხელოვნება“ (გალაკტიონ, 1973, გვ. 16).

ხელოვნების მაგალითმა შეუქმნა საფუძველი ფსიქოლოგებს ლოგიკური აზროვნებისგან მენტალურად გაემიჯნათ მხატვრული: „ხატოვანი აზროვნება წარმოდგენებით აზროვნებაა, ისე როგორც ლოგიკური აზროვნება ცნებებით აზროვნებაა“ (ნათაძე, 1983, გვ. 213). აღნიშნული ბადებს კითხვებს: 1. შეიძლება მშვენიერების შექმნა იდეის (აზრის) გამოყენების გარეშე ? 2. არსებობს აზროვნება წარმოდგენებით ? 3. შეიძლება თუ არა ჩავწვდეთ ჭეშმარიტებას აზრის გაჩენის გარეშე მხოლოდ მშვენიერი ობიექტის აღქმით? ამთავითვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ლოგიკური აზროვნება არ გამორიცხავს წარმოდგენების გამოყენებასაც, მაგალითად, გამონათქვამი „გივი მიდის სკოლაში“ ლოგიკურია იმით, რომ შეიცავს მტკიცებას, საკუთარი სახელი „გივი“ აღნიშნავს კონკრეტულ ადამიანს, რომელიც გონებაში აისახება წარმოდგენით. მტკიცებას შეიცავს მეტაფორული გამონათქვამიც „გივი მიფრინავს სკოლაში“ მნიშვნელობით „გივი სწრაფად მიდის სკოლაში“. მეორეც, „ხატოვანი (სახოვანი) აზროვნება“ გულისხმობს მხატვრულ სახეს, რომელიც არცერთ შემთხვევაში არ არის მხოლოდ წარმოდგენა (ხატი). წარმოდგენებით აზროვნების დაშვება ეწინააღმდეგება აზროვნების ბაზისურ დანიშნულებას ამოიცნოს ფიზიკური ობიექტის რაობა. პლატონის თანახმად, იდეათა გამოყენების გარეშე აზროვნება შეუძლებელია, რადგან მხოლოდ იდეა შეიცავს ცოდნას ფიზიკური საგნის შესახებ (პლატონი, 1966, გვ. 49,56). მასწავლებლის ამ მეტაფიზიკურ კონცეფციას არისტოტელე დაასაბუთებს ემპირიულად. მრავალი წინადადების ანალიზის შედეგად სტაგირელი დაადგენს აზრის რაობას, დანიშნულებას, სტრუქტურას (Аристотель, 1978, გვ. 93-95;119), აგრეთვე ცნებებისა და წარმოდგენების როლს მსჯელობის ჩამოყალიბებაში. თუ აზრი არ ასახავს ფიზიკურ სინამდვილეს, სუბიექტიცა და პრედიკატიც განყენებული ცნებებია: „სამი არის ორზე მეტი“; „სიქველე არის სიკეთე“. მაგრამ, თუ მოიაზრება ფიზიკური სამყარო, მაშინ სუბიექტის პოზიციაში გამოდის წარმოდგენა, რომელიც ასახავს ერთეულ ფიზიკურ საგანს, პრედიკატისა – ცნება: „სოკრატე არის ადამიანი“; „ეს არის წიგნი“; ამრიგად, არისტოტელე არ დაუშვებს მხოლოდ წარმოდგენებისგან შემდგარ აზრს, რადგან ერთეული ფიზიკური საგნის ამსახველ წარმოდგენას არ შეუძლია განსაზღვროს სხვა წარმოდგენისა თუ ცნების რაობა (Аристотель, 1978, გვ. 93-95;119). პრედიკატის პოზიციაში წარმოდგენა გვხვდება ოსტენსიურ წინადადებაში ცრუპრედიკაციით, მაგალითად: „ეს არის ნუნუ“, რომელიც გვატყობინებს საგნის მხოლოდ პერსონალურ სახელს და არა მის რაობას (ზოგად არსებით თვისებებს). ამავე პოზიციაში მხატვრული სახის გამოყენებით მიიღება სრულფასოვანი აზრი, მაგალითად, „ვანო ბერიძე არის თუთაშხია“ ორი დასაშვები მნიშვნელობით: 1. „ვანო ბერიძე ითამაშებს თუთაშხიას როლს“, 2. „ვანო ბერიძე არის რაინდი“. მოყვანილი ასაბუთებს იმ ფაქტს, რომ მხატვრული სახე შეიცავს კონცეპტს (იდეას), რაც ხდის შესაძლებელს მის გამოყენებას პრედიკატის პოზიციაში. ამგვარი გამონათქვამი გამოყენებული აქვს ერთ-ერთ

ინტერვიუში ჟანრი ლოლაშვილს: „ყველა ადამიანში არის ლუარსაბი“ (ლოლაშვილი, 2009, გვ. 31). კონცეპტები ხელოვნების ყველა დარგის უხილავი საფუძველია. მსახიობმა, რომელიც თამაშობს ნაპოლეონს, უნდა განასახიეროს ამ პიროვნების იდეა, მწერალმა რომელმაც დაწერა ნაპოლეონზე, ჩააქსოვა პერსონაჟში საკუთარი ხედვა (იდეა). მხატვარს გამოსახვით უნდა ამოეცნო ნაპოლეონის იდეა. მხატვრულმა სახემ უნდა გვაჩვენოს ჭეშმარიტება საგნის შესახებ. ამ მიზნით ხელოვანმა საგნის ამსახველ მრავალ სახეთა შორის ესთეტიკური ფორმის შექმნით უნდა იპოვოს დასაბამიერი – საგნის სულიერი არსი, ამ უკანასკნელის გაცნობიერება შეიძლება მხოლოდ აზრის ჩამოყალიბებით, ანუ კონცეპტუალიზაციით. ამრიგად, აზროვნება, მათ შორის ხელოვანთა, საჭიროებს იდეებს და არ სრულდება მხოლოდ წარმოდგენებით, ხატებით, სურათებით, ფერებით, ფიგურებით, ჰანგებით. მაშინ როგორ მოდის ჭეშმარიტება ხელოვანთან ლოგიკური მსჯელობის ავლით ?

არსებულის შემეცნება და მშვენირების განცდა ადამიანის სულის უნარებია. გამოქვაბულის კედლებზე აღმოჩენილი უძველესი პერიოდის პეტროგლიფები ადასტურებენ იმას, რომ პირველყოფილი ადამიანი არ სჯერდებოდა სომატურ დაკმაყოფილებას, რადგან ცხოველისგან განსხვავებით მას შეეძლო სამყაროს ფორმებით აღფრთოვანება. სამყარო რთავდა ადამიანში რეფლექსიას – აღქმულის ღრმა განცდა-მოაზრებას-შემოქმედების საფუძველს. ყოველგვარი შემოქმედება მიმართულია სრულყოფილი ნიმუშისკენ, რომელიც იდეალურია. ადამიანის სულიერ სწრაფვას სრულყოფილებისკენ კარგად გამოხატავენ სოკრატეს სიტყვები „ფედონში“ : „სიკვდილის წინ გედები მღერიან ისე ნაზად და წარმტაცად, როგორც არასდროს არ უმღერიათ და ეს სიმღერა სიხარულის სიმღერაა, მათ ახარებთ იმ ღვთაებისკენ მიქცევა, რომელსაც ემსახურებიან“ (პლატონი, 1966, p. 59). პლატონის პარადოქსულ ჭეშმარიტებას ასაბუთებს ხელოვნება, რომელიც მიქცეულია იდეალური სამყაროსკენ. მხოლოდ ამ პირობით ხელოვანს შეუძლია შექმნას ღირებულება, რომელიც გვანიჭებს ესთეტიკურ სიამოვნებას – არსებულითა და არსებობით ტკბობის განცდას. სულიერი ტკბობა სიცოცხლის მამოძრავებელი ძალაა. როცა ადამიანი ვეღარ ასხვავებს წესრიგსა და ქაოსს, სახოვანსა და უსახურს, მას აკლია თვით სიცოცხლე. ამ მხრივ ეროვნული პოეზია ერის სიცოცხლის უნარის გამომხატველია. ჩვეულ ფიზიკურ სინამდვილეში პოეტი აღმოაჩენს მშვენიერებას:

„ჯერ არასდროს არ შობილა მთვარე ასე წყნარი !
მდუმარებით შემოსილი შეღამების ქნარი
ქროლვით იწვევს ცისფერ ლანდებს და ხეებში აქსოვს
ასე ჩუმი, ასე ნაზი ჯერ ცა მე არ მახსოვს“
(გალაკტიონ, 1973, გვ. 64).

მშვენიერება ჭეშმარიტია, ამიტომ ნამდვილი ხელოვნებაც შემეცნებითია. პოეტური სამყარო სცილდება ფიზიკურს, მაგრამ შეიცავს ცოდნას ამ უკანასკნელის შესახებ. თუ მეცნიერი აღწევს ჭეშმარიტებას ლოგიკის დაცვით, პოეტი – ლოგიკის დარღვევით კონცეპტუალური აზროვნების ფარგლებში. ღამის მანათობელი არ შეიძლება იშვეს, იყოს წყნარი ისე, როგორც ჩუმი და ნაზი არ შეიძლება იყოს ცა. სიტყვათა ალოგიკური შეწყობა – მეტაფორები – მოყვანილ ლექსში გადმოსცემენ პოეტის სულის მდგომარეობას – მზადყოფნას სამყაროს სილამაზით ტკბობის საზღაურად მიიღოს გარდაუვალი „ღამეც“ (აღსასრული):

“და მეც მოვკვდე სიმღერებში ტბის სევდიან გედად,
ოღონდ ვთქვა, თუ ღამემ სულში როგორ ჩაიხედა,
თუ სიზმარმა ვით შეისხა ციდან ცამდე ფრთები,
და გაშალა ოცნებათა ლურჯი იალქნები“
(იქვე)

სახისმეტყველება, რომელშიც ღამე ახერხებს სულში ჩახედვას და სიზმარი გარეთ ფრთების შესხმას, იმ ჭეშმარიტების ხატოვანი აღიარებაა, რომ ადამიანისთვის სამყარო ამოუცნობია არა მხოლოდ მომავლის განუჭვრეტლობით, უკვე გამოცდილისა და განცდილის გასააზრებლადაც.

დღის შუქზე (ადრე ასაკში) გამოკვეთილი რაობით მოვლენილი და ამიტომ შეცნობილად მიჩნეული საგნები დაღამებისას (სიცოცხლის დასავალზე) „მთვარის მკრთალ შუქზე“ იქცევიან უცნობ ლანდებად. იშლება ზღვარი ფიზიკურსა და წარმოსახულს შორის. ჟ. ლაკანის კონცეფციით, სიზმარი მეტად თუ ნაკლებად მოცემულია ადამიანთა ცხად მდგომარეობაშიც, ესე იგი სინამდვილის აღქმაში. სიზმარიცა და სინამდვილეც წარმოადგენენ სიმბოლოთა თამაშს, მათგან პირველი სრულდება უფრო ბუნებრივი და საინტერესო ფორმით. ამიტომ სიცოცხლე მიმართულია სიზმრისკენ (Лакан, 2009, გვ. 44;110). პოეტურ ტექსტში ყველაზე უფრო ჩანს სამყაროს სიმბოლური ბუნება და ადამიანის სწრაფვა იდეალური სახოვანი ფორმისკენ. გალაკტიონთან „ღამეც“ (აღსასრულის სიმბოლო) მშვენიერია. აღქმაში მოცემული სიმბოლო შეიძლება იყოს მშვენიერი, მაგრამ თავისთავად იგი უცნობია ადამიანისთვის. ჟ. ლაკანთან ფაქტი სიმბოლოა, ამიტომ ცდილობს ჯ. ქარჩხაძის ერთ-ერთი რომანის გმირი ზებულონი ამოიცნოს მის თავს გარდამხდარი ფაქტები: რატომ დაიღუპა ნაძირლების ხელით მამა, სამართლიანი და სათნო კაცი? რა ძალამ აიძულა იგი მამის მკვლელებზე შურისძიების დროს დაეხოცა მათი ოჯახის წევრებიც? რატომ მოჰყვა მის სიყვარულს შედეგად მარტოობა? როგორ გაწირეს იგი მიუხედავად ერთგული სამსახურისა მეფემ და ხალხმა? სიცოცხლის მიწურულს ზებულონს ეხსნება მწარე ჭეშმარიტება: „რაც აქამდე სიმართლე ეგონა, ყველაფერი ტყუილი გამოდგა“ (ქარჩხაძე 220). სამყარომ კიდევ ერთხელ ცივად ჩაუღიმა უშიშარ მეომარს და წაართვა მის სიცოცხლეს ყოველგვარი აზრი.

სემიოტიკის თვალსაზრისით, სიმბოლო ნიშანია, რომლის ამოკითხვა საჭიროებს იდეას. თუ ფილოსოფიური ტექსტის ღირებულება განისაზღვრება უნივერსალური საზრისების ახსნით, მხატვრულისა – იმ სახეთა ჩვენებით, რომლებიც იწვევენ ცნობიერებაში აღნიშნულ საზრისებს. ამგვარად, ხელოვნის მიერ შექმნილ ინდივიდუალურ მხატვრულ სახეებს მივყავართ უნივერსალური ჭეშმარიტების გაგებამდე. ნაწარმოების კონტექსტი, როგორც წესი, ხელს უწყობს მკითხველს მეტაფორების ამოხსნაში. ასე, მაგალითად, კ. გამსახურდიას რომანს „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენა“ რეფრენად მოჰყვება ერთი შეხედვით შინაარსთან დაუკავშირებელი „მამალი ხოხბის“ მხატვრული სახე: „ვაჟკაცურად ებრძოდა წიწამურის ველზე მამალი ხოხობი ღამეს“ (გამსახურდია, 1959, გვ. 659). ისე, როგორც მათემატიკური თეორემა გამორიცხავს უფუნქციო ცნებას, ნამდვილი მხატვრული ტექსტიც ვერ ჰგუობს შემთხვევით სახეს. განსახილველ რომანში ვხვდებით შემდეგ პასაჟებს: „არავინ ისე არ იტანჯება მატერიის ქაოსის შემყურე, როგორც ხელოვანი ამქვეყნად“ (გამსახურდია, 1959, გვ. 575); „სხვა რა ევალება ოსტატს, თუ არ წამიერის მარადჟამულად ქცევა? სხვა რა ევალება ამქვეყნად ოსტატს, თუ არ ჭიდილი წარმავლობის ნისლთან ?“ (გალაკტიონ, 1973, გვ. 643). მამალი ხოხობი ებრძვის იმას, რაც ბნელია, ჰფარავს და ხდის უჩინარს არსებულს. ოსტატმა თავისი ქმნილებით საბურველი უნდა ახადოს ჭეშმარიტებას. ორივე, ხოხობიცა და ოსტატიც, ებრძვიან ღამეს, ერთი წიწამურის ველზე, მეორე – საკუთარ სულში. აღნიშნული მეტაფორა, ისე როგორც მთლიანი რომანი, ეძღვნება ხელოვნის დანიშნულებასა და ქალის არჩევანს. ხელოვანი არ სჯერდება მოჩვენებით მოცემულს და სხვებივით არ იდგამს ფესვს მასში, ამიტომ იგი მარტოსულია და მიუსაფარი წარმავლობაში. ხელოვანის ფესვი ზეცაშია, რომლის მადლით იგი ქმნის სხვებისთვის შეუძლებელს. საკუთარი ძალით მამალი ხოხობი ვერ მოერევა ღამეს. „ღამესთან მებრძოლი ხოხობი“ სახეა მამრის, რომელმაც შეუპოვარი მცდელობით თავი უნდა შეალიოს ქვისგან მშვენიერების შექმნას – წმინდა ნათლისთვის ააგოს სავანე. ოსტატის ამ აუხსნელ სულისკვეთებასა და ამქვეყნიურ დიდებას შორის თალაგვა კოლონკელიძის ასული აირჩევს პირველს, რადგან ქალის ბუნებაც თავის სიღრმეში შეიცავს მშვენიერს, ამ საზომით იგი უდგება სამყაროს. ამიტომ მხოლოდ ქალის გულს შეუძლია დაუდგინოს მამაკაცს მისი ნამდვილი ფასი.

დასკვნა: ამრიგად, მხატვრული შემოქმედება ისე, როგორც საერთოდ ადამიანის მოქმედება, განპირობებულია ცნობიერი და ქვეცნობიერი ფაქტორებით. სახისმეტყველება ხელოვნის შემოქმედების ქვეცნობიერი სფეროა, ამიტომ მხატვრული ქმნილებაც შინაარსით აღემატება ავტორის ნარატივს.

სახისმეტყველება სემიოტიკური სისტემაა, რომელიც საჭიროებს ავტორისა (ადრესანტი) და მკითხველის (ადრესატი) ერთობლივ შემოქმედებას. ხელოვნის შემოქმედებით შექმნილი სემანტი-

კური ველის ფარგლებში მკითხველმა შეიძლება გაახმოვანოს თვით ავტორისთვისაც ახალი საზრისი.

ხელოვნების ნიმუში არ წარმოიქმნება ავტორის მიერ გაუაზრებლად (მხოლოდ ქვეცნობიერებით). გააზრება კი საჭიროებს კონცეპტების გამოყენებას.

ყოველგვარი არტეფაქტი, მათ შორის მხატვრულიც, დაკავშირებულია შესაბამის საზრისებთან. მხატვრულმა ქმნილებამ (სახემ) შეიძლება გამოიწვიოს გონებაში უნივერსალური საზრისი (ჭეშმარიტება).

შეიძლება ვთქვათ, ხელოვნების სამყარო ბრუნავს საზრისების ირგვლივ: ხელოვნების ქმნილება იწყება, ცნობიერდება და ფასობს იდეით.

Bibliography:

გალაკტიონ, ტ. (1973). *რჩეული.* თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.

გამსახურდია, ზ. (1959). *რჩეული თხზულებანი, ტ.11.* თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.

ლოლაშვილი, ჟ. (2009). *ასავალ-დასავალი, 49*, 31.

ნათაძე, რ. (1983). *ფსიქოლოგიის მოკლე კურსი.* თბილისი: თსუ.

პლატონი. (1966). *ფედონი.* თბილისი: ნაკადული.

ქარჩხაძე, ჯ. (2016). *ზებულონი.* თბილისი: ქარჩხაძის გამომცემლობა.

ჰაიდეგერი, მ. (1991). *დასაბამი ხელოვნების ქმნილებისა.* თბილისი: „გონი“.

Аристотель. (1978). *Соч., в4т., т.2, .* Москва: Мысль.

Лакан, Ж. (2009). *Семинары, Книга 2.* Москва: Гнозис Логос.

Маймин, Е. (1982). *Эстетика-наука о прекрасном.* Москва: „Просвещение“.

Плотин. (1995). *Эннеады.* Киев: УЦИММ – Пресс .

Рассел, Б. (1997). *Почему я не христианин.* Москва: Полит.литра.

IS FACIAL EXPRESSION A DIFFERENT KIND OF THINKING, OR A DIFFERENT KIND OF SPEECH?

(For Plato's Apology)

LEVAN KHALVASHI
PhD in Philology, Associated Professor,
Department of Georgian Philology,
Batumi Shota Rustaveli State University;
E-Mail: Levan.Khalvashi@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-6544-2021

Abstract: According to ancient teaching, idea are the basis of all knowledge. All the work of Plato, can be reduced to one word – Eidos – eternal meanings. Empiricism based positivism brought them to the thing mysticism of Plato's philosophical metaphysics. But one thing is to ban another to overcome. When in the 20th century M.Heidegger best works of art is considered a message from an unknown to us being, he thereby acknowledges the existence of meaning in eternity. M.Heidegger concept arises from Plato's metaphysical assumption.

How is aesthetic creation related to universal concepts that are inaccessible to everyone? In the 20th century, semiotics, shaped by the work of F. Saussure and C. Peirce, aroused scientific interest in signs. The work discusses the representation of a literary text as a semiotic system. According to Platin and later Heidegger, the human soul connects physical reality with invisible eternity. The semiotic system of artistic forms, subconsciously formed during the creation of art, introduces us to universal concepts.The semiotic system of artistic forms, subconsciously formed during the creation of art, introduces us to universal concepts. Artistic and scientific depictions of the world are directed towards universal truths; the former shows it to us by creating an artistic image, and the latter explains it to us by establishing regularities. The same meaning can be contained in different texts, including texts of different genres. The essence of J. Lacan's psychological-philosophical concept: „Life is an inexplicable game of symbols", is shown through faces in J. Karchkhadze's novel „Zebulon". The same content is conveyed by the figure of speech in Galaktioni's poem „The Night of Mtatsminda".

Keywords: art, creativity, cognition, truth, imagery, artistic image, sense of beauty, universal meaning, semiotic system

* * *

To study the general nature of language, linguistics must draw a line between ethnic language and other semiotic systems, one of them is the system of artistic forms that arise during the creation of artist. An idea presented as a form becomes perceptible but also readable. The physical form of a skillfully created idea evokes ideas, and facial expressions become facial expressions independent of the master.

Positivist science denied the existence of eternal truths; according to B. Russell, truth is determined by the scientific paradigm and therefore cannot be eternal (Russell, 1997, p. 135). In such a case, the semiotic function of the artistic form is limited to a specific text.

Modern aesthetics considers facial expressions to be a different form of thinking for artists. This understanding had a philosophical precursor. In Plato's teaching, knowledge and perfection have one spiritual source – Eidos, the eternal essence. In the „Aeneids," Plotinus identified the divine perfection of Eidos as the measure of the beauty of a physical object (Plotinus, 1995, p. 17). Thus, The perfection of beauty is connected with knowledge. Therefore, aletheia (ancient Greek truth) can be beautiful, and beauty can be aletheic (Heidegger, 1991, p. 84). But science, directed towards truth, does not pride itself on beauty; art, on the contrary, hints at a mysterious connection with truth, because in this way

it distances itself from meaningless, even beautiful, entertainment.Moreover, art is characterised by its proximity to truth: „Art is the direct contemplation of truth, that is, thinking through forms“ (Maymin, 1982, p. 55). Thus, a scientist approaches truth through logical consideration of an object, while an artist attains truth through the creation of beauty. For a scientist, truth is given in thought; for an artist, in sensation. Therefore, a scientist explains truth to others; an artist demonstrates it. A true work of art contains a conceptual (philosophical) discovery. With an unparalleled use of the Sfumato principle: Through the gradual transition between shadow and light in the painting, Leonardo Da Vinci breathed life into the face depicted in the portrait and into the typical Florentine woman, In Lisa Gherardini, everyone saw an unearthly beauty, the multifaceted, yet completely unrecognizable beauty of female nature. Leonardo's masterpiece is invaluable not for its depiction of a beautiful woman, but for its depiction of female beauty! By ascending to spiritual heaven, the artist transformed truth from the form of an idea and brought it into the perceptible world in physical form. Perhaps this led Galaktion to recognize the superiority of art over everything else: „What else has value in the world if it is not art“ (Tabidze, Favorite, 1973, p. 16).

The example of art has provided a basis for psychologists to mentally separate artistic thinking from logical thinking: „Figurative thinking is thinking with representations, just as logical thinking is thinking with concepts“ (Natadze, 1983, p. 213). This raises the following questions: 1. Is it possible to create beauty without using an idea (thought)? 2. Is there thinking through representations? 3. Would it be possible to grasp truth without generating thought by simply perceiving a beautiful object? It should be noted at the outset that logical thinking does not exclude the use of representations. For example, the expression „Givi goes to school“ is logical in that it contains an assertion. The proper name „Givi“ refers to a specific person who is reflected in the mind through a representation. The assertion is also contained in the metaphorical expression „Givi flies to school“ with the meaning „Givi quickly goes to school.“ Secondly, „figurative (facial) thinking“ implies an artistic form, which in no case is just a representation (image). The assumption of thinking through representations contradicts the basic purpose of thinking, which is to recognize the nature of a physical object. According to Plato, thinking is impossible without the use of ideas, since only an idea contains knowledge about a physical object (Plato, 1966, pp. 49,56). Aristotle substantiates this metaphysical concept of the teacher empirically. As a result of the analysis of many propositions, the Stagirian will establish the nature, purpose, and structure of thought (Aristotle, 1978, pp. 93-95;119), as well as the role of concepts and representations in the formation of reasoning. If a thought does not reflect physical reality, both the subject and the predicate are debased concepts: „Three is more than two“; „Virtue is goodness“. But if the physical world is considered, then the subject takes the position of a representation that reflects a single physical object, and the predicate is a concept: „Socrates is a man“; „This is a book“; Thus, Aristotle does not allow a thought consisting only of representations, because a representation reflecting a single physical object cannot determine the essence of another representation or concept (Aristotle, 1978, pp. 93-95; 119). Representation in the predicate position is found in an ostensibly proposition with a false predicate, for example: „This is Nunu,“ which informs us only of the personal name of the object and not its essence (general essential properties). In the same position, the use of figurative language gives a full-fledged meaning, for example, „Vano Beridze is Tutashkhia“ with two permissible meanings: 1. „Vano Beridze will play the role of Tutashkhia“ 2. „Vano Beridze is a knight“. The above substantiates the fact that the figurative language contains a concept (idea), which makes it possible to use it in the predicate position. Such an expression was used in one of the interviews by Janri Lolashvili: „There is a Luarsab in every person“ (Lolashvili, 2009, p. 31). Concepts are the invisible foundation of all fields of art. An actor who plays Napoleon must embody the idea of this person, a writer who wrote about Napoleon, weaving his own vision (idea) into the character. The artist must recognize Napoleon's idea through his depiction. The artistic form must show us the truth about the subject. Therefore, the artist must find the source among the many forms depicting the subject by creating an aesthetic form – the spiritual essence of the subject, the realization of which can only be achieved through the formation of

thought, that is, through conceptualization. Thus, thinking, including that of artists, requires ideas and is not completed only with representations, images, pictures, colour, figures, melodies. How then does the truth come to the artist through logical reasoning?

The cognition of the existing and the feeling of beauty are abilities of the human spirit. The ancient petroglyphs found on the walls of the cave confirm that primitive man did not believe in somatic satisfaction, because unlike animals, he could admire the forms of the world. The world has awakened in man reflection – a deep feeling and reflection of what is perceived – the basis of creativity. All creativity is directed towards perfect patterns, which are ideal. The human spiritual aspiration towards perfection is well expressed by Socrates' words in the „Phaedo" : „Before death, swans sing as tenderly and melodiously as they have never sung before, and this song is a song of joy, for they rejoice in turning to the deity they serve" (Plato, 1966, p. 59). Plato's paradoxical truth is substantiated by art, which is directed towards an ideal world. Only under this condition can the artist create value that gives us aesthetic pleasure – a feeling of enjoyment of what exists and existence. Existential enjoyment is the driving force of life. When a person can no longer distinguish between order and chaos, the visible and the invisible, he lacks life itself. In this respect, national poetry is an expression of the nation's ability to live. The poet discovers beauty in ordinary physical reality:

My eyes have never seen the moon so lovely as tonight;
In silence wrapt it is the breathless music of the night.
Moonbeams embroider shadows with fine thread of silver light;
O, eyes have never seen the sky so lovely as tonight!
(Gal73p. 64)

Beauty is true; therefore, true art is also cognitive. The poetic world goes beyond the physical but contains knowledge about the latter. A scientist reaches truth by adhering to logic; a poet – by violating logic within the framework of conceptual thinking. The night luminary cannot be silent, be quiet, just as the sky cannot be silent and gentle. The illogical arrangement of words – metaphors in the above poem convey the state of the poet's soul – his readiness to accept the inevitable „night" (the end) as a reward for enjoying the beauty of the world:

"And I too shall die in songs like a sad swan on the lake,
but I will tell you how the night has looked into my soul,
if a dream has spread its wings from sky to sky
and spread its blue sails."
(Nearby)

The metaphor, in which the night manages to peer into the soul and the dream spreads its wings outside, is a figurative recognition of the truth that the world is unknowable to man not only due to the unpredictability of the future but also due to the inability to comprehend what has already been experienced. Things that were clearly visible in the light of day (in earlier ages) and therefore considered knowable become unknown illusions in the dim light of the moon at nightfall (at the end of life). The boundary between the physical and the imagined dissolves. According to J. Lacan's concept, dreams are more or less given in the manifest state of people, that is, in the perception of reality. Both dreams and reality are a play of symbols, the former of which is fulfilled in a more natural and interesting way. Therefore, life is directed towards dreams (Lacan, 2009, p. 44; 110). The poetic text most clearly shows the symbolic nature of the world and man's striving for an ideal facial form. The „night" (symbol of the end) is beautiful with Galaktion. A given symbol in perception may be beautiful to a person, but in itself it is unknown to the mind. For J. Lacan, a fact is a symbol; therefore, Zebulon, the hero of one of J. Karchkhadze's novels, tries to recognize the facts that have become his: Why did his father, a just and

virtuous man, die at the hands of scoundrels? What force compelled him to kill his father's killers while seeking revenge on their family members? Why did his love lead to loneliness? How did the king and people sacrifice him despite his loyal service? Towards the end of his life, Zebulon is confronted with a bitter truth: „Everything he thought was true until now turned out to be a lie" (Karchkhadze, 2016, p. 220). The world once again smiled down on the fearless warrior and robbed his life of all meaning.

From the point of view of semiotics, a symbol is a sign, the interpretation of which requires an idea. If the value of a philosophical text is determined by the explanation of universal concepts, then the value of an artistic text is determined by the presentation of those forms that evoke these concepts in consciousness. Thus, individual artistic forms created by the artist lead to the understanding of universal truths. The context of the work usually helps the reader decipher metaphors. For example, K. Gamsakhurdia's novel „The Right Hand of the Grand Master" is followed by the seemingly unrelated artistic image of a „male pheasant" as a refrain: „A male pheasant fought bravely at night on the Tsitsamuri field" (Gamsakhurdia, 1959, p. 659). Just as a mathematical theorem excludes a non-functional concept, a true literary text cannot tolerate a random appearance. In the novel under consideration, we find the following passages: „No one suffers as much from the chaos of matter as an artist in this world" (Gamsakhurdia, 1959, p. 575); „What else is the master responsible for, if not to make the momentary eternal? What else is the master responsible for in this world, if not to struggle with the mist of transience?" (Gamsakhurdia, 1959, p. 643). The male pheasant fights against what is dark, covering and making invisible what is present. The master must, through his creation, unmask the truth. Both the pheasant and the master fight the night, one in the field of red clover, the other in his own soul. This metaphor, like the entire novel, is dedicated to the purpose of the artist and the choice of a woman. The artist does not believe in the apparent and does not take root in it like others, therefore he is lonely and shelterless in the ephemeral. The artist's root is in heaven, and with this grace he creates the impossible for others. A male pheasant can not get involved the night on its own. „The Pheasant Fighting the Night" is the image of a male who, with relentless effort, must devote himself to creating beauty from stone – to building a dwelling for the Holy Light. Between this inexplicable spirit of the master and worldly glory, the daughter of Talagva Kolonkelidze chooses the former because a woman's nature also contains beauty in its depths, and by this measure, she stands before the world. Therefore, only a woman's heart can determine a man's true worth.

Thus, artistic creation, like human action in general, is conditioned by conscious and subconscious factors. Facial expression is a subconscious sphere of artistic creation; therefore, artistic creation also exceeds the author's narrative in content.

Facial expression is a semiotic system that requires the joint creation of the author (addressee) and the reader (addressee). Within the semantic field created by the artist's creativity, the reader can voice a new meaning even for the author.

A work of art is not created by the author without thinking (only subconsciously). Understanding requires the use of concepts.

All artifacts, including artistic ones, are associated with corresponding concepts. An artistic creation (an image) can evoke a universal concept (truth) in the mind.

We could say that the art world revolves around ideas: a work of art begins, is realized, and is valued with an idea.

Bibliography:

Aristotle. (1978). *Collection* (Vol. 4). Moscow: thought.

Gamsakhurdia, K. (1959). *Selected Works,* (Vol. 11). Tbilisi: „Soviet Georgia".

Heidegger, M. (1991). *The beginning of artistic creation.* Tbilisi: „Goni".

Karchkhadze, J. (2016). *Zebulun.* Tbilisi: Karchkhadze Publishing House.

Lacan, J. (2009). *Seminar 2* (Vol. 2). Moscow: The meaning of cognition.

Lolashvili, J. (2009). *Asaval-Dasavali, 49*.

Maymin, E. (1982). *Aesthetics – the science of beauty.* Moscow: „Education“.
Natadze, R. (1983). *Short course in psychology.* Tbilisi: TSU.
Plato. (1966). *Phaedo.* Tbilisi: Nakaduli.
Plotinus. (1995). *Enneads.* Kyiv: UCIMM – Press.
Russell. (1997). *Why am I not a Christian?* Moscow: Political literature.
Tabidze, G. (1973). *Favorite.* Tbilisi: Soviet Georgia.

აჭარიდან მიგრირებული მოსახლეობის ადაპტაციის საკითხები თანამედროვე ეტაპზე

ანა ბაგრატიონი
დოქტორანტი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: ana.bagrationi@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-0456-3833

აბსტრაქტი: საქართველოში შიდა მიგრაციული პროცესები საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდა, რომელსაც სხვადასხვა მიზეზები წარმართავდა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში აჭარელი მოსახლეობის გადასახლების და მათი ინტეგრაცია-ადაპტაციის საკითხების შესწავლა მნიშვნელოვანი გამოწვევაა. აჭარიდან შიდა მიგრაციულ პროცესებს წარმართავდა ცალკეული მიზეზები, ძირითადად კი ეკოლოგიური კატასტროფები. ნაშრომში შესწავლილია აჭარელთა გადასახლების მიზეზები, ადგილზე არსებული პრობლემები, რასაც ადგილობრივებთან და ეროვნულ უმცირესობებთან ურთიერთობების დროს აწყდებოდნენ აჭარელი მიგრანტები. წარმოდგენილია უკუმიგრაციის მიზეზები, განხილულია სახელმწიფოს როლი და მნიშვნელობა პროცესის წარმატებით წარმართვაში.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა; მიგრაცია; ადაპტაცია; გადასახლება.

* * *

თანამედროვე სამყაროში მუდმივად მიმდინარეობს ცვლილებები და თანამედროვე ადამიანს კი უწევს რომ ფეხი აუწყოს ამ გამოწვევებს. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოწვევა მიგრაციაა, რომელიც მუდმივად მიმდინარეობს და ამ საკითხის კვლევა მეტად აქტუალური და მნიშვნელოვანია. საქართველოც, იმ გლობალური სამყაროს ნაწილია, სადაც მიგრაციული პროცესები ყოველდღიურად მიმდინარეობს. საქართველოს ცალკეული რეგიონებიდან ხდება მოსახლეობის გადინება, როგორც საზღვრებს გარეთ ასევე შიგნითაც, ამ მხრივ ჩემს საკვლევ საკითხს წარმოადგენს შიდა მიგრაცია, კონკრეტულად აჭარიდან მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და გადასახლებული ადამიანების ადაპტაციის საკითხები.

აჭარიდან საქართველოს სხვა კუთხეებში ჩასახლებები ხდებოდა საუკუნეების განმავლობაში, განსაკუთრებული სახე მიიღო XIX საუკუნის II ნახევრიდან, აჭარიდან გადასახლების მიზეზები სხვადასხვა ეტაპზე განსხვავებული და სპეციფიკური გარემო პირობებიდან გამომდინარებდა.

აჭარიდან ჩასახლებული მოსახლეობა უცხო გარემოში აწყდებოდა თანაცხოვრებისა და ადაპტაციის ცალკეულ პრობლემებს, რასაც თან სდევდა უკუმიგრაციის პროცესები. ამ საკითხების შესწავლა მეტად აქტუალურია, ვინაიდან, მიუხედავად რამდენიმე ნაშრომისა, რომლებიც, ძირითადად, XIX-XX სს 80-იან წლებამდე პერიოდს ეხება, ამ თემაზე ერთად თავმოყრილი საფუძვლიანი კვლევა არ ჩატარებულა, შესაბამისაც ამ საკითხის კვლევა დაგვეხმარება ფართო საზოგადოებისთვის ცნობილი გახდეს აჭარიდან მიგრირებული მოსახლეობის ყოფის საკითხები, ასევე, გამოვლენილი და წარმოდგენილი იქნება აჭარიდან მიგრირებული და ადგილობრივი, არაქართველი მოსახლეობის ეთნოკულტურული გავლენები და ამ ურთიერთობების განვითარების ტენდენციები, რაც საინტერესო იქნება ქვეყანაში სწორი მიგრაციული პოლიტიკის და მიგრაციის მდგრადობის შენარჩუნებისთვის. კვლევას უფრო მეტ მნიშვნელობას სძენს საკითხის გარშემო მწირი ქართული და უცხოენოვანი მასალა, ჩვენი კვლევა იქნება მცდელობა ამ მასალების შევსებისა.

მეთოდოლოგია. ნაშრომის მიზანია აჭარიდან გადაადგილებულთა ინტეგრაციისა და ადაპტაციის პროცესების კომპლექსური ანალიზი თანამედროვე საქართველოში. თემის სპეციფიკისა და სიღრმისეული გაგების აუცილებლობიდან გამომდინარე, არჩეული იქნა ხარისხობრივი და კომბინირებული კვლევის დიზაინი, რომელიც იძლევა შესაძლებლობას, რომ განვიხილოთ როგორც ინდივიდუალური გამოცდილებები, ასევე სტრუქტურული ფაქტორები, რაც განსაზღვრავს მიგრანტთა ადაპტაციის ხარისხს.

ხარისხობრივი მეთოდის გამოყენება მდგომარეობს იმაში, რომ სოციალური ინტეგრაცია, იდენტობის ცვლილება და კულტურული ადაპტაცია რთულად შესაფასებელია მხოლოდ რაოდენობრივი მაჩვენებლებით. პიროვნული ნარატივი, სუბიექტური აღქმა და ისტორიული მეხსიერება წარმოადგენს შეუცვლელ რესურსს სოციალური ცვლილებებისა და ინტეგრაციის პროცესების ასახსნელად.

კვლევაში გამოყენებული ძირითადი მეთოდებია:

1. დოკუმენტური ანალიზი – შესწავლილი იქნა მიგრაციასთან დაკავშირებული სახელმწიფო და ადგილობრივი დოკუმენტები, ოფიციალური პოლიტიკა, ასევე საერთაშორისო და ადგილობრივი არასამთავრობო ორგანიზაციების მიერ ჩატარებული კვლევები, რაც დაეხმარა მიგრაციული პოლიტიკისა და კანონმდებლობის როლების შეფასებას მიგრანტთა ადაპტაციაში.

2. შედარებითი ანალიზი – განიხილება ადაპტაციის პროცესები განსხვავებულ გეოგრაფიულ და ეთნოკულტურულ კონტექსტში: ტრადიციულ ქართულ გარემოში (მაგ. გურია) და ეთნიკურად მრავალფეროვან სივრცეებში (მაგ. ქვემო ქართლი, სამცხე-ჯავახეთი), რაც ამდიდრებს ინტეგრაციის პროცესების ღრმა გააზრებას.

მონაცემთა ანალიზი განხორციელდა ინდუქციური ლოგიკით, რაც შესაძლებელს ხდის ემპირიული მასალის საფუძველზე ზოგადი დასკვნების გამოტანას.

აჭარიდან მიგრაციული ნაკადების წარმოშობა ძირითადად უკავშირდება ეკოლოგიურ კატასტროფებს, თუმცა ადგილი აქვს სხვადასხვა ეკონომიკური თუ სოციალური მიზეზებით ადგილმონაცვლეობასაც. ბოლო პერიოდში აჭარიდან პირველი დიდი მიგრაციული ტალღა 1989 წლის მეწყერმა გამოიწვია, ამ სტიქიამ 5657 ოჯახი დააზარალა (ფუტკარაძე თ., 2006, გვ. 75) ეკოლოგიური მიზეზით მოსახლეობა სხვადასხვა ტერიტორიებზე ჩაასახლეს, ძირითადად საზღვრისპირა ადგილებში, ამ პერიოდში საბჭოთა კავშირი ჩამონგრევის პირას იყო, ქვეყანაში სრული ქაოსი და კორუფცია იყო გაბატონებული, ეკომიგრანტებისთვის განკუთვნილი სახლები, ისეთმა ოჯახებმა მიიღეს, რომლებიც არ იყვნენ დაზარალებულები, მსგავსი უსამართლობის გამო საცხოვრებელი სახლის გარეშე დარჩა ბევრი დაზარალებული, შესაბამისად ამას მოჰყვა უკუმიგრაცია, ეკომიგრანტების პრობლემების მოგვარებისთვის 1990 წლებიდან დიდი როლი ითამაშა მერაბ კოსტავას ფონდმა და რუსთაველის საზოგადოებამ, რომლებმაც ეკომიგრანტების ნაწილი საცხოვრებელი სახლებით უზრუნველყო (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ.„ 2007, გვ. 27) მიუხედავად ამისა, დღემდე არსებობს საცხოვრებელ სახლებთან დაკავშირებული პრობლემები, რომელიც სახელმწიფოს მხრიდან მნიშვნელოვანი ყურადღების ცენტრში უნდა იყოს.

თანამედროვე აჭარაში ბევრი პოტენციური მიგრანტი ცხოვრობს, რომელთაც სჭირდებათ უსაფრთხო გარემოში ცხოვრება. ცალკეული კვლევების შედეგად ირკვევა, რომ ხულოს მოსახლეობის საქმიანობის ძირითადი სფერო სოფლის მეურნეობაა, მოსახლეობა ძირითადად მეცხოველეობით, მიწათმოქმედებით და სხვადასხვა კულტურით არის დაკავებული. თუმცა, საკმარისი ფინანსური რესურსის არქონის გამო მათთვის პრობლემურია მოყვანილი პროდუქციის რეალიზაცია, ზემო აჭარის სოფლები განიცდის მცირემიწიანობას (მაღალმთიანი გურიისა და ხულოს მუნიციპალიტეტის სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობის ანალიზი)

აქედან გამომდინარე, მიგრაციის მოტივი მაღალია, ამას თუ დავამატებთ ეკოლოგიური კატასტროფების საშიშროებას, რაც განსაკუთრებით ხულოს სოფლების დაცარიელების მიზეზი ხდება. აღნიშნული პრობლემის მოგვარებისათვის და მიგრაციის ნაკადის შესამცირებლად სახელმწიფოს მიერ შემუშავებულია კანონი, მაგალითად საქართველოს პარლამენტმა 2015 წლის 16 ივლისს დაამტკიცა კანონი მაღალმთიანი რეგიონების განვითარების შესახებ. რადგან აჭარის ზოგიერთი სოფელი მეწყერსაშიშ ზონად ითვლება, იქ მცხოვრები მოსახლეობა კი პოტენციურ ეკომიგრანტებად,

განსაკუთრებით რთული მდგომარეობაა ვაშლოვანის და დეკანაშვილების სოფელში, ბოლო გამოკვლევა ჩატარდა 2016 წელს, „ეკომიგრანტები და პოტენციური ეკომიგრანტები საქართველოში“, რომლის შედეგადაც ხულოს რაიონის სოფლებში მცხოვრები ადამიანების ეკონომიკური მდგომარეობა საკმაოდ რთულია, ნაწილი დაზიანებულ სახლებში ცხოვრობს, სახლების ნაწილი დაბზარულია, ნაწილი სახლებისა არ ექვემდებარება რესტავრაციას (ნიადაგი ჩამორეცხილია), რთულ პირობებში უწევთ მიწის დამუშავება, რადგან ნიადაგი გამოფიტულია, უსაფრთხო პირობები არ აქვთ შექმნილი საცხოვრებლად. მოსახლეობას სჭირდება გარანტიები, რომ სხვაგან გადასახლებით სახლების გაუფორმებენ, რათა წალკაში გადასახლებულების ბედი არ გაიზიაროონ (ზურაბიშვილი თ., თავბერიძე გ., 18)

ჩასახლების ეტაპებზე სხვადასხვა სახის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკურ-კულტურული პრობლემები ჩნდებოდა. თუმცა მთავარ პრობლემად რჩებოდა კულტურულ-რელიგიური ადაპტაციისა და ინტეგრაციის პრობლემები, რადგან აჭარლების – ჩასახლება ხდებოდა ზოგჯერ ისეთ გარემოში, სადაც მათგან ეთნიკურად და რელიგიურად განსხვავებულ მოსახლეობა ცხოვრობდა. არც აჭარელი და არც ადგილობრივი მოსახლეობა არ იყო სათანადოდ მომზადებული თანაცხოვრებისათვის, რაც წარმოშობდა კულტურული და რელიგიური ინტეგრაციის პრობლემებს.

აჭარიდან გადასახლებულ ადამიანებს უწევდათ კულტურულად და რელიგიურად განსხვავებულ გარემოში ცხოვრება, გადასახლებულთა დიდი ნაწილი მუსლიმი იყო, მათი ინტეგრაციის პროცესი განსაკუთრებით გართულდა ისეთ ტერიტორიებზე სადაც სხვა რელიგიური რჯულის ადამიანები ცხოვრობდნენ, მარტივად მოხდა მათი ინტეგრაციის პროცესი აზერბაიჯანლებით დასახლებულ თემში, ხოლო გურიაში, სამეგრელოში, ჯავახეთში და სხვადასხვა ტერიტორიებზე მათი ინტეგრაცია გართულდა, რასაც თან მოჰყვა უკუმიგრაციაც. რელიგიურ შეურაცხყოფად მიიღეს აჭარიდან გადასახლებულმა ასევე გურიის მუსლიმებმა გურიაში მეჩეთზე ღორის თავის ჩამოკიდება (მაღალმთიანი გურიისა და ხულოს მუნიციპალიტეტის სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობის ანალიზი 2) რელიგიური ნიშნით დაპირისპირების კიდევ რამდენიმე მაგალითი არის, რაც ხელს უშლიდა აჭარელი მუსლიმების სრულფასოვან ინტეგრაციას ადგილობრივ ქრისტიანებთან.[1]

აჭარიდან გადასახლებულ ადამიანთა ინტეგრაციის შესასწავლად ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა ენობრივი ბარიერი, განსაკუთრებით ეს პრობლემა შეიმჩნევა ისეთ რეგიონებში, სადაც სომხური და აზერბაიჯანული თემი ცხოვრობს, რაც ართულებს მათ შორის კომუნიკაციას და ცალკეული პრობლემების გადაჭრას. (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ.„ 2007, გვ. 73) საქართველოს 2021-2030 წლების მიგრაციის სტრატეგიის 2025 წლის სამოქმედო გეგმის ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენს საქართველოში სხვადასხვა სტატუსით მცხოვრები უცხოელებისათვის სახელმწიფო ენის შესწავლის ახალი პროგრამის პილოტირება, შექმნილია შესაბამისი სახელმძღვანელოებიც. (მიგრაციის საკითხთა სამთავრობო კომისია, 2025)

უცხო გარემოში მყოფ აჭარელ ოჯახებს რთულ ეკონომიკურ პირობებში უწევდათ არსებობა, მაგ. ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტში გადასახლებული აჭარლების სახლების ნაწილი გაუფორმებელია, ბევრი გასარემონტებელია და რთულ საცხოვრებელ პირობებში უწევთ ცხოვრება, წალკის მუნიციპალიტეტში გადასახლებული აჭარლების ნაწილს არ აქვთ საცხოვრებელი და ქირით ცხოვრებს, შედარებით კარგი პირობები ჰქონდათ შექმნილი ლაგოდეხის ეკომიგრანტებს, რადგან უმეტესობა მათგანი საცხოვრებლით დააკმაყოფილეს, მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც მიიჩნევენ, რომ ხელისუფლების დანაპირები არ შესრულდა სრულად (ზურაბიშვილი თ., თავბერიძე გ., 30)

საინტერესოა, რომ 2000-იანი წლებიდან წალკაში გადასახლებული აჭარელი მოსახლეობის მიზანი გარდა სხვა შემთხვევებისა, რომელიც ითვალისწინებდა დასახლებას უსაფრთხო გარემოში, ასევე ერთ-ერთი მოტივი ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება იყო, ამიტომაც წალკის აჭარელი მოსახლეობის ინტეგრაციის პროცესი ბევრად სპეციფიკური იყო განსხვავებით ეკომიგრანტებისა. მათი სოციალურ-ფსიქოლოგიური ადაპტაცია საკმაოდ რთულად წარიმართა, აჭარიდან წალკაში გადასახლების ერთ-ერთი მიზეზი ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობა იყო. (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ.„ 2007, გვ. 60)

[1] ვრცლად იხილეთ სტატია – http://www.humanrights.ge/index.php?a=main&pid=18032&lang=geo

უკეთესი ეკონომიკური მდგომარეობის შეცვლის იმედით წალკაში გადასულ აჭარელ მოსახლეობას ადგილზე მძიმე ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობა დახვდა: სამუშაო ადგილების სიმცირემ, საცხოვრებელი სახლების პრობლემებმა, ინფრასტრუქტურის განუვითარებლობამ და კიდევ სხვა მიზეზებმა აიძულა ასობით ოჯახს წალკა დაეტოვებინა და ისევ მშობლიურ მხარეს დაბრუნებულიყო. მსგავსად წარიმართა სოფ. თხილვანადან გადასახლებული მიგრანტების ბედი მარნეულის ტერიტორიიდან, მძიმე პირობების გამო ბევრმა დატოვა იქაურობა. (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ.„ 2007)

წალკაში მცხოვრები მიგრანტების პრობლემების შესასწავლად, 2013 წელს ქართველოს ლტოლვილთა და განსახლების სამინისტროს მიერ შეიქმნა სამუშაო ჯგუფი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ადგილზე შეესწავლათ მიგრანტთა პრობლემები, კვლევისას შეისწავლეს მათი საცხოვრებელი ადგილები და ცალკეული პრობლემები აღმოჩნდა, რომ უმეტესობა მათგანს არ ჰქონდა საკუთრებაში სახლი (სპეციალურმა ჯგუფმა წალკაში მცხოვრები ეკომიგრანტების პრობლემა შეისწავლა, 2013)

იგივე პრობლემების წინაშე დგას პანკისის ხეობაში სოფელ ქორეთში მცხოვრები აჭარიდან გადასახლებული მოსახლეობა, რომელთა პრობლემაა საცხოვრებელი სახლების დაკანონება, ისინი აქ 2005 წელს გადასახლდნენ აჭარაში ჩამოწოლილი მეწყერის გამო, რამდენიმე ოჯახი ისევ აჭარაში დაბრუნდა, რთული საცხოვრებელი და ეკონომიკური პირობების გამო, თავს მესაქონლეობითა და მებოსტნეობით ირჩენენ.

2006 წელს შეიქმნა მონაცემთა ბაზა, რომელშიც შევიდოდა სტიქიური უბედურების შედეგად დაზარალებული და სახელმწიფოს მხრიდან მყისიერი დახმარების მოლოდინში მყოფი ოჯახები. შედეგად ბევრი ოჯახი გადავიდა საცხოვრებლად საქართველოს ცალკეულ რეგიონებში. (ლაილი ჯ. 6)

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ქვემო ქართლის აზერბაიჯანელი მოსახლეობა ბევრად უფრო მიმღები აღმოჩნდა ეკომიგრანტებთან, ვიდრე ჯავახეთში მცხოვრები სომხური მოსახლეობა, რაც გამოწვეული იყო ურთიერთობებით, რადგან ჯავახეთის სოფლები ძირითადად იზოლირებულია სხვა სოფლებისაგან და ქართულ და სომხურ მოსახლეობასთან კომუნიკაცია შემცირებულია, განსხვავებით ქართლის სოფლები შერეულია და მკვიდრი მოსახლეობა უფრო მეტად გამოცდილი და გახსნილია ახალი ურთიერთობებისთვის, ასევე ქვემო ქართლის მმართველ წრეებში ბევრი არის ქართველი, განსხვავებით ჯავახეთისგან, ამ ყველაფერს ემატება თვითონ სომეხი მოსახლეობის რადიკალიზმი აჭარიდან გადმოსახლებული მიგრანტების მიმართ, ეს ყველაფერი კი ქმნის ბარიერს აჭარელი მოსახლეობის სრულფასოვანი ინტეგრაციისათვის (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ.„ 2007, გვ. 59).

2004 წლიდან აჭარის მთიანეთიდან დაიწყო ჩასახლება ჯავახეთის რაიონ სოფელ გორელოვკაში, სადაც მოსახლეობის უმეტესობა ეთნიკურად სომეხია, გადმოსახლებულებს მტრულად შეხვდა დამხვედრი სომეხი მოსახლეობა, იყო ძალადობის ფაქტებიც. სომეხი მოსახლეობა მუსლიმ აჭარელს „თურქად“ თვლის აჭარელი ოჯახები განსახლდნენ დუხობორების ყოფილ სახლებში (ლაილი ჯ. 16).

აჭარიდან გადასახლებული მოსახლეობის ინტეგრაციისათვის მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს ჩართულობა და ცალკეული ღონისძიებების ჩატარება მიგრანტების პრობლემების მოსაგვარებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ეკომიგრანტთა დაკმაყოფილება ნამდვილად არის ხელისუფლების მხრიდან ზრუნვის საგანი, დახმარების გაწევის გზებიც დიფერენცირებულია, რთული სათქმელია რამდენად ახერხებენ ისინი ახალ საცხოვრებელ ტერიტორიაზე სოციალურ, ეკონომიკურ, ფსიქოლოგიურ ადაპტაციას და გრძელვადიან პერიოდში აქვს თუ არა ამგვარი ფორმის მიგრაციას ქვეყნისათვის, რეგიონისათვის დადებითი შედეგი დღევანდელი მძიმე ეკონომიკური პირობების გათვალისწინებით. საჭიროა რომ სახელმწიფომ შეიმუშავოს პროგრამა, რომელიც აუცილებლად უნდა მოიცავდეს საგანმანათლებლო, სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული ინტეგრაციის ყველა ასპექტს, ყურადღება უნდა მიექცეს მკვიდრი მოსახლეობის მახასიათებლებს და კონსტიტუციის ჩატარების პრაქტიკა დაინერგოს, შესაბამისად ამ მიმართულებით კვლევის გაგრძელება მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია.

Bibliography:

ზურაბიშვილი თ., თავბერიძე გ.,. (2016). *ეკომიგრანტები და პოტენციური ეკომიგრანტები საქართველოში.* კვლევის ანგარიში, თბილისი.

ლაილი ჯ. (2012). *ეკომიგრანტების განსახლება საქართველოში, განსახლების პოლიტიკაში მიმდინარე ცვლილებები, ტენდენციები, განხორციელება და აღქმები.* სამუშაო მოხსენება №53, ECMI.

მაღალმთიანი გურიისა და ხულოს მუნიციპალიტეტის სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობის ანალიზი. (2019). რ. მარგიშვილი (რედ.).-ში საქართველო: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი.

მიგრაციის საკითხთა სამთავრობო კომისია. (2025). მოპოვებული https://migration.commission.ge/files/ms–ap–2025—web–.pdf-დან

სპეციალურმა ჯგუფმა წალკაში მცხოვრები ეკომიგრანტების პრობლემა შეისწავლა. (2013 წლის 11 ივლისი). მოპოვებული https://netgazeti.ge/news/23588/-დან

ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ.,. (2007). *ეკოლოგიური მიზეზებით ადგილმონაცვლე პირთა განსახლება, არსებული პრობლემების გადაწყვეტა თუ ახლის შექმნა, ეკომიგრაცია საქართველოში 1981-2006.*

ფუტკარაძე თ. (2006). *აჭარის მოსახლეობის მიგრაციის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები.*-ში „ბათუმის უნივერსიტეტი“.

ISSUES OF ADAPTATION OF THE POPULATION MIGRATING FROM AJARA AT THE PRESENT STAGE

ANA BAGRATIONI
PhD Student, Researcher at Niko Berdzenishvili Institute
of Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: ana.bagrationi@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-0456-3833

Abstract: Internal migration processes in Georgia have persisted for centuries and are driven by various complex factors. Studying the resettlement of the Adjarian population across different regions of Georgia and their integration-adaptation presents a significant challenge. Specific reasons, predominantly ecological disasters, propelled internal migration processes from Adjara. This study examines the causes of Adjarian population displacement, investigating the ground-level challenges migrants encountered in their interactions with local communities and national minorities. The research presents the reasons for re-migration and critically analyzes the government's role and importance in successfully managing the resettlement process.

Key words: Ajara; migration; adaptation; resettlement.

* * *

The modern world is constantly changing and faces great challenges. One of the important challenges is migration, which is continuously ongoing, and the study of this issue is very relevant and important. Georgia is also a part of the global world, where migration processes take place daily. There is an outflow of population from certain regions of Georgia, both beyond the borders and inwards. In this regard, my research topic is internal migration, namely the migration of population from Adjara to Georgia, and the issues of adaptation of displaced persons.

Settlement from Adjara to other parts of Georgia has been taking place for centuries, taking a special form since the second half of the 19th century. At different stages, the reasons for displacement from Adjara stemmed from different and specific environmental conditions.

The population resettled from Adjara faced certain problems of coexistence and adaptation in a foreign environment, which were accompanied by processes of repeated migration. The study of these issues is very relevant, because despite several works, which mainly concern the period from the 19th to the 1980s, no comprehensive studies have been conducted on this topic. Accordingly, the study of this issue will help us to make the issues of life of the population migrated from Adjara known to the general public, as well as to identify and present the ethno-cultural influences of the population migrated from Adjara and the local, non-Georgian population and the trends in the development of these relations, which will be interesting for the conduct of proper migration policy and the sustainability of migration in the country. The study becomes even more important due to the scarcity of Georgian and non-Georgian language material on this issue, and our study will be an attempt to supplement this material.

Methodology: The aim of the study is to comprehensively analyse the processes of integration and adaptation of migrants from Adjara in contemporary Georgia. Given the specificity of the topic and the need for in-depth understanding, a qualitative and combined research design was chosen, which allows us to take into account both individual experiences and structural factors that determine the degree of adaptation of migrants.

The use of a qualitative method is because social integration, identity change, and cultural adaptation are difficult to assess only through quantitative indicators. Personal narrative, subjective percep-

tion, and historical memory are indispensable resources for explaining social change and integration processes.

The main methods used in the study were:

1. Document analysis – state and local documents related to migration, official policies, as well as studies conducted by international and local non-governmental organisations, were studied, which helped to assess the role of migration policy and legislation in the adaptation of migrants.

2. Comparative analysis – adaptation processes are examined in different geographical and ethno-cultural contexts: in traditional Georgian environments (e.g., Guria) and in ethnically diverse spaces (e.g., Kvemo Kartli, Samtskhe-Javakheti), which enriches a deeper understanding of integration processes.

The data were analysed using inductive logic, which allows general conclusions to be drawn from the empirical material.

The origin of migration flows from Adjara is mainly related to environmental disasters, although there are some movements for various economic or social reasons. Recently, the first major wave of migration from Adjara was caused by a landslide in 1989, which affected 5657 families (Putkaradze T., 2006, p. 75). For environmental reasons, the population moved to different territories, mainly to border areas. During this period, the Soviet Union was on the verge of collapse, the country was in complete chaos and corruption. Houses intended for ecomigrants were occupied by families who were not affected. Due to this injustice, many of the victims were left without a home, and this led to repeated migration. Since the 1990s, Merab Kostava Foundation and Rustaveli Society have played a major role in solving the problems of ecomigrants by providing some ecomigrants with housing (Trier T., Turashvili M., 2007, p. 27). Nevertheless, problems related to housing still exist. Which should be the centre of considerable attention from the state.

Modern Adjara is home to many potential migrants who need to live in a safe environment. As a result of separate studies, it becomes clear that the main sphere of activity of the population of Khulo is agriculture, and the population is mainly engaged in animal husbandry, farming, and various crops. However, due to the lack of sufficient financial resources, the realisation of the grown products is problematic for them. The villages of Upper Adjara suffer from landlessness (Analysis of the socio-political situation of the highland municipalities of Guria and Khulo, 2019)

Therefore, the motive of migration is big, if we add to this the danger of environmental disasters, which is especially the cause of the desertification of Khulo villages. To solve this problem and reduce the migration flow, the state has developed a law. For example, on 16 July 2015, the Parliament of Georgia approved the Law on the Development of Highland Regions. Since some villages in Adjara are considered landslide-prone zones and the population living there is potential eco-migrants, the situation is particularly dire in the villages of Vashlovani and Dekanashvili. The last study 'Ecomigrants and Potential Ecomigrants in Georgia' was conducted in 2016, as a result of which the economic situation of the people living in the villages of Khulo district is quite difficult, some live in damaged houses, some of the houses have cracks, some of the houses cannot be restored (the soil has been eroded), they have to cultivate the land in difficult conditions as the soil is depleted and they do not have safe living conditions. The population needs guarantees that they will be provided with housing elsewhere during resettlement, so that's way do not share the fate of displaced people in Tsalka (Zurabishvili T., Tavberidze G., 2016, p. 18).

Various socio-economic and political-cultural problems arose during the settlement stages. However, the main problem remained the problems of cultural and religious adaptation and integration, as the settlement of Adjarians sometimes took place in an environment with ethnically and religiously diverse populations. Neither the Adjarians nor the local population were adequately prepared for coexistence, which created problems of cultural and religious integration.

People displaced from Adjara had to live in culturally and religiously different environments, the majority of displaced persons were Muslims, their integration process was particularly difficult in areas inhabited

by people of other religious denominations, their integration process was easy in the community inhabited by Azerbaijanis, while in Guria, Samegrelo, Javakheti and various territories their integration was difficult, accompanied by repeated migration. Muslims in Guria, who were expelled from Adjara, also considered hanging a pig's head on a mosque in Guria a religious insult (Analysis of the socio-political situation of the municipalities of Mountainous Guria and Khulo, 2019, p. 2). There are several other examples of religious confrontation that prevented the full integration of Adjarian Muslims with local Christians.

One of the important problems in studying the integration of people expelled from Adjara is the language barrier; this problem is especially noticeable in regions where Armenian and Azerbaijani communities live, which makes it difficult to communicate between them and solve individual problems. (Trier T., Turashvili M., 2007, p. 73) One of the goals of the Action Plan of the Migration Strategy of Georgia for 2021-2030, 2025, is to pilot a new programme for learning the state language for foreigners living in Georgia with different statuses. Relevant textbooks have also been created. (Government Commission on Migration Issues, 2025)

Adjarian families living in a foreign environment have had to survive in difficult economic conditions. For example, some houses of Adjarians resettled in Lagodekhi municipality are not finished, many need repair, and they have to live in difficult housing conditions. Some of the Adjarians resettled in the Tsalka municipality have no housing and live on rent. Lagodekhi eco-migrants are in relatively good conditions, as most of them were satisfied with their housing. Despite this, they still believe that the government's promises have not been fully fulfilled (Zurabishvili T., Tavberidze G., 2016, p. 30)

Interestingly, the goal of the Adjarian population resettled to Tsalka since the 2000s, among other cases that included settling in a safe environment, was also to improve their economic situation, so the integration process of the Adjarian population of Tsalka was much more concrete, in contrast to the eco-migrants. Their socio-psychological adaptation was quite difficult; one of the reasons for resettlement from Adjara to Tsalka was the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline. (Trier T., Turashvili M., 2007, p. 60)

The Adjarian population, who moved to Tsalka in the hope of changing the economic situation for the better, found a difficult economic and social situation on the spot: lack of jobs, housing problems, underdeveloped infrastructure, and other reasons forced hundreds of families to leave Tsalka and return to their homeland. The fate of migrants displaced from Thilwana village and Marneuli territory was similar; many left the area due to difficult conditions. (Trier T., Turashvili M., 2007)

To study the problems of migrants living in Tsalka, in 2013, the Ministry of Refugees and Accommodation of Georgia established a working group tasked with studying the problems of migrants on the ground. During the study, they examined the places where they lived and found that most of them did not have their housing (Task Force studied the problem of eco-migrants living in Tsalka, 2013)

The same problems are faced by the displaced population from Adjara living in the village of Koreti in the Pankisi Gorge, whose problem is the legalization of their houses. They moved here in 2005 due to a landslide in Adjara. Several families have returned to Adjara, but due to difficult living and economic conditions, they make a living by raising cattle and gardening.

In 2006, a database was created to include families affected by natural disasters and expecting immediate assistance from the state. As a result, many families moved to different regions of Georgia. (Lylee J., 2012, p. 6)

It is particularly noteworthy that the Azeri population of Kvemo Kartli has proven to be much more receptive to the eco-migrants than the Armenian population living in Javakheti due to family ties, as Javakheti villages are largely isolated from other villages and communication with the Georgian and Armenian populations is reduced, unlike Kartli villages, the villages are mixed and the indigenous population is more experienced and open to new relationships, and there are many Georgians in Kvemo Kartli's ruling circles, unlike Javakheti. Added to all this is the radicalism of the Armenian population itself towards the migrants resettled from Adjara, all of which creates a barrier to the full integration of the Adjarian population (Trier T., Turashvili M., 2007, p. 59)

Since 2004, settlement from the mountains of Adjara began in the village of Gorelovka in the Javakheti region, where mainly population is ethnic Armenian. The resettled Armenian population, which welcomed them, was hostile, and there were even cases of violence. The Armenian population considers the Muslim Adjarians as 'Turks'. Adjara families were resettled in former Dukhobor homes. (Liley J., 2012, p. 16)

To integrate the population resettled from Adjara, the involvement of the state and the implementation of separate activities to address the problems of migrants are important. While it is true that the satisfaction of eco-migrants is a concern of the government, and the ways of assistance are also differentiated, it is difficult to say to what extent they can adapt socially, economically and psychologically to their new territory of residence and whether this form of migration has a positive outcome for the country and the region in the long term, given the current difficult economic conditions. The state needs to develop a programme that should include all aspects of educational, socio-economic, and cultural integration, pay attention to the specificities of the indigenous population, and introduce practices to implement the constitution. Accordingly, we consider it important to continue research in this direction.

References:

Zurabishvili T., Tavberidze G.,. (2016). Eco-migrants and potential eco-migrants in Georgia. A research report, Tbilisi.

Lyle, J. (2012). Resettlement of eco-migrants in Georgia, current developments in resettlement policies, trends, implementation, and perceptions. Working Paper No. 53, ECMI.

Analysing the socio-political situation in the municipalities of mountainous Guria and Hulo. (2019). In R. Margishvili (ed.). Georgia: Georgian Foundation for Research on Strategy and International Relations.

Government commission on migration issues. (2025). Retrieved from https://migration.commission.ge/files/ms–ap–2025—web–.pdf

A special group studied the problem of ecomigrants living in Tsalka. (11 July 2013). Retrieved from https://netgazeti.ge/news/23588/

Trier T., Turashvili M., (2007). Resettlement of people displaced for environmental reasons, solving existing problems or creating new ones, ecomigration in Georgia, 1981-2006.

Putkaradze, T. (2006). Historical and ethnological problems of migration of the population of Adjara. Publisher – „Batumi University"

ტრადიციული მკურნალობა აჭარაში

(აიშე მჟავანაძის პრაქტიკიდან)

ნინო მინდაძე
ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: nmindadze@gmail.com
ORCID: 0009-0000-6720-3310

საბა კალანდარიშვილი
კულტურული და სოციალური ანთროპოლოგიის მაგისტრი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსისტეტი
ელ-ფოსტა: sabakalnda@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1815-9810

აბსტრაქტი: ტრადიციულ ქართულ ხალხურ სამედიცინო კულტურას უდიდესი ისტორია აქვს. საუკუნეების განმავლობაში იცვლებოდა, ვითარდებოდა და დღემდე შემორჩა მკურნალობის სხვადასხვა მეთოდი და საშუალება, რომლებსაც საკმაოდ დიდი როლი ეკავა სხვადასხვა საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ქართული ხალხური სამედიცინო კულტურა მრავალფეროვანია, რაც განპირობებულია გეოგრაფიული გარემოს, ისტორიული და სოციალ-ეკონომიკური თავისებურებებით.

თანამედროვე სამყაროში უფრო და უფრო აქტუალური ხდება უძველესი ხალხური მედიცინის შესწავლა, ვინაიდან, არაერთი კვლევა ამტკიცებს, რომ ხალხური მედიცინა უმკვლავდებოდა სხვადასხვა რთულ დაავადებას და რაც მთავარია, ეს ხდებოდა ძირითადად ორგანული საშუალებებით, და ბუნებასთან მაქსიმალური ადაპტაცის შედეგად.

გარდა ბუნებრივი მკურნალობის მეთოდებისა, უძველესი დროიდან სხვადასხვა ხალხში გავრცელებული იყო მაგიურ-რელიგიური მკურნალობის მეთოდები. ამგვარი მეთოდების გამოყენება გარკვეულ ეზოთერულ ცოდნას მოითხოვდა, რომლებიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა და სწორედ ასე გრძელდებოდა მკურნალობის უწყვეტი ტრადიცია.

გამონაკლისი არ ყოფილა არც ქართველი ხალხი, რომლის ცხოვრებაშიც რელიგიას უძველესი დროიდან მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. ისტორიული პროცესებიდან გამომდინარე ქართველთა ყოფაში დაილექა სხვადასხვა რელიგიური პლასტი, რომელთა შემჩნევა შესაძლებელია სწორედ მაგიურ-რელიგიურ საშუალებებში.

სტატიაში ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობით შევეცდებით წარმოვაჩინოთ XX საუკუნის პირველ ნახევარში აჭარაში მოღვაწე სახალხო მკურნალი ქალის ყოველდღიური სამედიცინო პრაქტიკა და ავხსნათ მკურნალთა მიერ გამოყენებული მაგიურ-რელიგიური წარმოდგენების როლი იმ კონკრეტულ საზოგადოებაში.

საკვანძო სიტყვები: ხალხური მედიცინა, სამედიცინო ანთროპოლოგია, მკურნალობა, შელოცვები, აჭარა, ქობულეთი, ექიმბაში, სახალხო მკურნალი.

* * *

შესავალი: ხალხური მედიცინა სხვადასხვა ხალხის სამედიცინო კულტურის ერთ-ერთი ძირითადი ნაწილია. მას განსაკუთრებით აქტიურად იყენებდნენ ძველ საზოგადოებებში. ხალხური მედიცინა არის საზოგადოებების მიერ შემუშავებული სამკურნალო პრაქტიკა როგორც ფსიქიკური აშლილობების, ისე ფიზიკური დაზიანებების წინააღმდეგ.

ხალხურ სამედიცინო კულტურას, ტრადიციულად, ორ ნაწილად ყოფენ: ერთია, ემპირიულ-რაციონალური, რომელიც აერთიანებს ხალხურ საბუნებისმეტყველო შეხედულებებსა და ბუნებრივ სამკურნალო საშუალებებს, მეორე – მაგიურ-რელიგიური, რომელიც გულისხმობს დაავადებათა შესახებ არსებულ რწმენა-წარმოდგენებსა და მკურნალობის წეს-ჩვეულებებს (მინდაძე ნ. , ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა, 2013).

მკურნალობის ამგვარი პრაქტიკა გავრცელებული იყო ქართველებშიც, რომელთა ცხოვრებაშიც რელიგიას უძველესი დროიდან მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. ჰერბალისტისების გვერდით საქართველოში ყოველთვის იყვნენ პირები, რომლებიც მაგიური საშუალებებით, ძირითადად შელოცვებით, მკურნალობდნენ. არსებობდა სხვადასხვა დაავადების სამკურნალო შელოცვები. სოფელს მუდამ ჰყავდა მინიმუმ ერთი ადამიანი, უმეტესწილად ქალი, ვინც ამ ტიპის მკურნალობას ეწეოდა. ხალხურ მკურნალს, ჭკვიან, ბრძენ ადამიანად მიიჩნევდნენ და მოსახლეობა მას განსაკუთრებული პატივისცემით ეპყრობოდა. ითვლებოდა, რომ მას დაავადებების, დარღვევების, იდენტიფიცირების უნარი და განკურნების ძალა ჰქონდა.

არის მოსაზრება, რომ ხალხური, ემპირიული მედიცინა, მედიცინის განვითარების საწყისი ეტაპი, ადამიანთა ცალკეული საზოგადოების ზეპირი სამედიცინო ცოდნის კომპლექსია. შემდგომი განვითარების შედეგად ხალხური, ემპირიული მედიცინის ბაზაზე აღმოცენდა ტრადიციული მედიცინა, ტრადიციული მედიცინა ოფიციალური, პროფესიული მედიცინის ჩამოყალიბების შემდეგაც დამოუკიდებლად ვითარდებოდა და დღესაც განაგრძობს არსებობას (მინდაძე ნ. , ქართული ხალხური მედიცინა (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), 1981).

ხალხურ სამედიცინო პრაქტიკას რეგიონალური თავისებურებები ახასიათებს, რაც განპირობებულია ბიოგეოგრაფიული გარემოს თავისებურებებით. სხვადასხვა რეგიონისთვის დამახასიათებელი იყო მკურნალობის განსხვავებული მეთოდები და საშუალებები. გარდა გეოგრაფიული და კლიმატური მიზეზებისა, ტრადიციულ სამედიცინო ცოდნის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი ითამაშა ისტორიულმა პროცესებმა. ვინაიდან ხალხური სამედიცინო ცოდნის გადაცემა უმეტესწილად ზეპირსიტყვიერი გზით ხდებოდა, საუკუნეებგამოვლილ ტრადიციულ სამედიცინო კულტურაში კარგად იკვეთება სხვადასხვა ისტორიული პროცესის ამსახველი ტერმინოლოგიური, შინაარსობრივი და რელიგიური შრეები.

ხალხური მკურნალობის ტრადიცია აჭარაში თანმდევია საერთო ქართული სამკურნალო პრაქტიკისა, ოღონდ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მას ახასიათებს გარკვეული თავისებურება. აჭარის მძიმე წარსულის ასახვა სხვადასხვა ყოფით სისტემებზე ეტაპობრივად ხდებოდა. რუსეთ-ოსმალეთის გამუდმებული ომები აჭარა-ქობულეთის მოსახლეობის სოციალ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე მძიმედ აისახებოდა. ფაქტობრივად, არ არსებობდა ადამიანის სოციალური დაცვის პირობები და სამედიცინო დაწესებულებები. აღნიშნული პრობლემები განსაკუთრებით სოფლის მოსახლეობას აწუხებდა, რომლებიც უგზოობისა და უსახსრობის პირობებში მოცილებულნი იყვნენ საქალაქო ცხოვრებას. ამგვარ ვითარებაში გაიზარდა მოთხოვნილება ტრადიციულ მკურნალობაზე. სახალხო მკურნალის, ე.წ. ექიმბაშის ინსტიტუტი უფრო მნიშვნელოვანი გახდა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამკურნალო ცოდნისა და მეთოდების გადაცემა უმეტესწილად მემკვიდრეობით ხდებოდა. აჭარაში ცნობილი იყო რამდენიმე გვარი, რომელიც სახელგანთქმული იყო მკურნალობით, ესენი იყვნენ: გორგილაძეები, ხაბაზები, მიქელაძეები, გეგიძეები, დუაძეები და სხვა. მათგან ზოგი ქირურგიულ დაავადებათა, ზოგი კი (გორგილაძეები და გეგიძეები) შინაგან დაავადებათა მკურნალობაში იყვნენ დახელოვნებული (ჩირგაძე).

შინაგან დაავადებათა მკურნალობის პრაქტიკას აჭარაში უმეტესად ქალები ეწეოდნენ. ისინი, როგორც ადგილობრივი დასტაქრები, მკურნალობაში იშვიათი გამონაკლისის გარდა, გარკვეულ გასამრჯელოს იღებდნენ ნატურით ან ფულით, მაგრამ არადადგენილი ნიხრით (ჩირგაძე ნ. , მკურნალობის ხალხური საშუალებები აჭარაში, 2008)

ჩვენთვის ხელმისაწვდომი გახდა ქობულეთში მცხოვრები სახალხო მკურნალის აიშე მჟავანაძის სამკურნალო პრაქტიკის შესწავლა და ამის მაგალითზე სახალხო მკურნალთა და სამკურნალო მეთოდების გამოყენების ზოგადი სურათის ჩვენება.

აიშე მჟავანაძის შესახებ საინტერესო ბიოგრაფიულ ცნობებს გვაწვდიან მისი შვილიშვილები, რომლებიც ბავშვობიდან აკვირდებოდნენ მკურნალისა და პაციენტის ურთიერთობას, ბებიის მიერ სხვადასხვა სამკურნალო წამლების დამზადებასა და სამკურნალო მეთოდების გამოყენებას.

მეთოდოლოგია: წარმოდგენილი ნაშრომი ეფუძნება ზეპირსიტყვიერ და ფოლკლორულ მასალებს, შესაბამისად კვლევის პროცესში გამოვიყენეთ ინტერვიურების მეთოდი, აგრეთვე წერილების, პირადი დღიურებისა და სხვა წერილობითი დოკუმენტების თვისებრივი შესწავლით მოვიპოვეთ სტატიაში განხილული ეთნოგრაფიული მასალები.

მსჯელობა: აიშე მჟავანაძე, ქობულეთის რაიონ, სოფელ წყავროკაში მცხოვრები, 1865-70-იან წლებში დაბადებული განთქმული მკურნალი და თვითნასწავლი ბებიაქალი იყო, რომელმაც დაახლოებით 1500 მდე ქალი ამშობიარა და არცერთი ლეტალური შემთხვევა არ ჰქონია. სამკურნალო ცოდნა მან თავისი ბებიისგან მიიღო, ხოლო დღესდღეობით მისგან მიღებული ცოდნით სხვადასხვა უებარ მალამოებს ამზადებს მისი შვილიშვილი. ამგვარად, სამკურნალო ცოდნის გადაცემის ეს უწყვეტი ტრადიცია სულ მცირე 2 საუკუნეს ითვლის.

როგორც მისი შვილიშვილები იხსენებენ, ბებია მთელი ცხოვრება კლდე-ღრეში დადიოდა, აგროვებდა სამკურნალო მცენარეების ფესვებს, ბოლქვებს, ღეროებს, ფოთლებსა და ყვავილებს. იცოდა, რომელი მცენარე რას კურნავდა. დაკრეფილი მცენარეებისგან კი „მელხემს“ – მალამოს აკეთებდა, რომელიც უებარი იყო ჭრილობებისთვის და აუცილებლად ფრინველის ბუმბულით უსვამდა მას პაციენტს.

ტრადიციული სამკურნალო ცოდნის ეფექტურობას ადასტურებს უამრავი ფაქტი. იყო შემთხვევები, როდესაც ექიმები ავადმყოფს ვერ შველოდნენ, ექიმბაშის მკურნალობას კი, შედეგი ჰქონდა. ეთერ კალანდარიშვილი აიშე მჟავანაძის შესახებ იხსენებს: აიშეს ავადმყოფისთვის „მჭამელი“ – კანის კიბო მოურჩენია, მიუხედავად ამისა, ის დაუპატიმრებიათ, რადგან იმ დროს ხალხური მეთოდებით მკურნალობა აკრძალული იყო.

იგივე მთხრობელი იხსენებს, თუ როგორ გადაარჩინა აიშე მჟავანაძის მიერ ბალახებისგან დამზადებულმა მალამომ ახალგაზრდა ბიჭი ფეხის მოკვეთას. იგი რამდენიმე დღიანი მკურნალობის შემდეგ ფეხზე დადგა და კიდურიც შეუნარჩუნდა. ამგვარი სასწაულებრივი შემთხვევების გამო აიშე მჟავანაძე არა მხოლოდ სოფლის, არამედ რაიონის მასშტაბით გახდა ცნობილი.

იმდროინდელი სოციალ-ეკონომიკური სიტუაციიდან გამომდინარე მკურნალს გასამრჯელოს ნატურის სახით უხდიდნენ. ეთერ კალანდარიშვილი იხსენებს, თუ როგორ ღებულობდა ბებია მკურნალობის სანაცვლოდ სხვადასხვა საჩუქარს, ძირითადად, საყოფაცხოვრები ნივთებს: საპონს, შაქარს, ლაჩაქს (მარლა) და იშვიათ შემთხვევაში ფულს. უფრო ხშირად კი, ის უანგაროდ ეხმარებოდა ხალხს და არჩენდა ჭრილობებს, კანის დაავადებებს, თიაქარს, რაქიტს, რევმატიზმს და ა.შ

საინტერესოა რიტუალი, რომელსაც აიშე მჟავანაძე რაქიტის[1] სამკურნალოდ იყენებდა. მკურნალობის დაწყებამდე, წინა დღით, დილაუთენია „უენოდ“, უბრად ადგებოდა და წავიდოდა წისქვილში, სადაც წისქვილის წყლიდან, დაახლოებით მუჭისოდენა, 7 ცალ ქვას ამოიღებდა (ამბობდა, „აქ რომ წყალი ჩამოდის 7 წისქვილის წყალია ზედ გადარებულიო“) და სახლში წამოიღებდა. ასევე მოკრეფდა სხვადასხვა სახის ბალახს, მოამზადებდა ჯაჭვს, ბუხარში დაანთებდა ცეცხლს, შიგ ჯაჭვს ჩააგდებდა და წისქვილიდან მოტანილ ქვებს ჩაყრიდა. ცეცხლზე ქვაბს დადგამდა, შიგ მოხარშავდა ბალახეულობას. შემდეგ ქვაბს გადმოდგამდა, თბილ ნაჭრებში შეხვეულ, ავადმყოფ ბავშვს ცხელნახარშიანი ქვაბის ზემოთ დაიჭერდნენ და ბავშვი ორთქლში გაეხვევოდა. როგორც კი ორთქლი შენელდებოდა მკურნალი მასში წისქვილიდან მოტანილ თითო-თითო გავარვარებულ ქვას ჩააგდებდა და ორთქლი კვლავ მოდიოდა. ასევე ქვაბში ნელ-ნელა ჩაუშვებდა გავარვარებულ ჯაჭვს და ბავშვს იმ ორთქლშიც „გამოხარშავდა“. შემდეგ ბავშვს კიბესთან მიიყვანდნენ, მიიტანდნენ გამოყენებულ ჯაჭვსაც და ბავშვს მასში გაატარებდნენ. იმავე რიტუალში მკურნალი იყენებდა ცულსაც, რომლითაც ბავშვის ფეხთან თითქოს ოდნავ კიბის საფეხურს ჩაჭრიდა. ასე გაატარებდა ბავშვს 7 საფეხურს. აღსანიშნავია

[1] რაქიტი, ეს არის დაავადება, რომელიც წარმოადგენს ძვლების დარბილებასა და დასუსტებას ბავშვებში.

ისიც, რომ ეს რიტუალი ტარდებოდა მაშინ, როდესაც ატმის ხე იყო შეფოთლილი. რიტუალის დასასრულს მკურნალი აკვანში ატმის ფოთლებს ჩააფენდა, შიგ შიშველ ბავშვს ჩააწვენდა და ზემოდან ისევ ატმის ფოთლებს დააფარებდა, შეახვევდა და ასე ბავშვს ისევ ოფლს მოადენდა. ეს რიტუალი სრულდებოდა სამჯერ, სავსე მთვარეზე. როგორც ამბობენ, ამ რიტუალის შემდეგ ბავშვი აუცილებლად გაივლიდა. რიტუალის შემადგენელი ნაწილი იყო შელოცვაც, თუმცა ეს შელოცვა არ შემორჩენილა. როგორც ჩანს, მნიშვნელოვანი იყო ატმის ფოთლის სამკურნალო თვისებები, რომელიც, როგორც ჩანს, კუნთების გამკვრივებას უწყობდა ხელს და ამის შესახებ მკურნალმაც კარგად იცოდა.

საინტერესოა ისიც, რომ მკურნალი რიტუალისთვის იყენებდა წისქვილის წყლიდან ამოღებულ 7 ქვას. ქრისტიანობაში რიცხვი 7 განიხილება, როგორც სრულყოფილების და სისრულის სიმბოლო. იგი ასევე დაკავშირებულია შექმნის შვიდ დღესთან და სულიწმიდის შვიდ ნიჭთან. სწორედ ამიტომ, არა არის გამორიცხული, რომ ეს რიცხვი ქრისტიანული რელიგიის გავლენით დამკვიდრდა ზემოთ აღწერილ სამკურნალო რიტუალში და სავსებით ლოგიკურად გამოიყენებოდა განუვითარებელი სხეულის სამკურნალოდ.

საინტერესოა კიდევ ერთი სამკურნალო მეთოდი, რომლითაც ის ხიდან ჩამოვარდნილებს ეხმარებოდა. თუ ვინმე ხიდან გადმოვარდებოდა, მკურნალი იმ ადგილზე სასწრაფოდ მიწას ამოთხრიდა და აუცილებლად იპოვიდა ნახშირს. ნახშირს გარეცხავდა, დანაყავდა, წყალში „გალესავდა“ (გახსნიდა) და უგონოდმყოფს დაალევინებდა, რომელიც უმალ გონს მოდიოდა.

„რევმატიზმის სამკურნალოდ ყოველ გაზაფხულზე ფაშა (აიშე) იყენებდა ბაიას ყვავილს. გარეცხავდა, პატარა კოლოფში დანაყავდა, შემდეგ ავადმყოფს წვივებზე მიადებდა და შეკონავდა. ეს დაწვავდა იმ ადგილს რამდენიმე დღეში, მერე მოაძრობდა. დამწვარ ადგილზე ჩნდებოდა წყლული, რომლიდანაც გამოდიოდა წყალი, შემდეგ წყლულზე თავის მალამოს წაუსვამდა და მოარჩენდა. „ეს ყველამ უნდა გაიკეთოს გაზაფხულზე და სირისტი (ნესტი) გამოიყვანოს ფეხებიდანო“ – იხსენებს აიშე მჟავანაძის შვილიშვილი.

გარდა ემპირიულ-რაციონალური საშუალებებისა, აიშე მჟავანაძე სამკურნალო პრაქტიკაში იყენებდა შელოცვებს, რომელიც სხვადასხვა დაავადებისთვის იყო განკუთვნილი. შვილიშვილის, მერი კალანდარიშვილის ძალისხმევით შემორჩენილი გვაქვს რამდენიმე შელოცვა.

აქვე კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ იმდროინდელი ეთნოგრაფიული მასალებიდან ჩანს, თუ როგორ არის დამკვიდრებული ხალხის ყოფაში წარმართული, ქრისტიანული და ისლამური პლასტები. შელოცვები კი, შეიძლება ითქვას, სწორედ ის მნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული არტეფაქტებია, რომელშიც ჩანს სხვადასხვა რელიგიათა დროში მონაცვლეობა და მისი დანალექი ყოფითი კულტურის დონეზე.

ყველა ლოცვა იწყებოდა ასე:

„სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა...“

და ამთავრებდა ასე:

„დანის პირის განაჭარი,
დანას ტარად დიეგება,
ცულის პირის განაჭარი,
ცულის ტარად დიეგება,
წალდის პირის განაჭარი,
წალდის ტარად დიეგება,
ჩემი ლოცვა ლოცვა არის,
ამ ქალს/კაცს/ბავშვს, ერგება |სახელი და გვარი|
მე ვარ მლოცველი,
მარგებელია ღმერთი გამჩენი, ამინ!“

შელოცვა ნათვალევის / I ვარიანტი

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ თვალისა-ნათვალევისა.
თეთრისა-თეთრფერვანისა,
შავისა-შავგრემანისა, წითურისა,
ტანმაღალისა, ტანდაბალისა,
შინაურისა, გარეულისა,
მოხუცისა, ახალგაზრდისა,
ქალისა, კაცისა, ბავშვისა,
მეზობლისა, ნათესავისა, მოყვარისა,
ღმერთო, ყველას ავი თვალისგან,
შურიანი თვალისგან,
შენ დაიცავი და შენ დასწერე ჯვარი
ქალს, კაცს, ბავშვს |სახელითა და გვარით|,
ამ წყალის დამლევსა და მომხმარებელს |როცა წყალს ულოცავენ|
ამინ!

შელოცვა ნათვალევის / II ვარიანტი

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ თვალისა-ნათვალევისა.
მაწყენარი შენახედავი
ღაზო შენახედავი,
თვალმკვეთარი შენახედავი,
ღმერთო, შენ აშორე ამ |ქალს, კაცს, ბავშვს|
შენი ავი თვალის მცემელსა,
გასკდა რვალი,
დიეფსო თვალი,
გადიერო შხამი,
მუა შავი წყალი,
მუაქვს შავი გველი,
გადაჰკიდეთ ჭუვები,
გააგდებიეს წელები,
იგი მოჰკიდეს ეკლებზე, ქაცვებზე,
ისე დაღრა, დაჭკნა,
შენზე ავი თვალით, ავი სულით შემხედავი.
ამინ!

შელოცვა ყელმოსწრობილის (ყელჭირვება)

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ ყელმოსწრებულისა.

ამდგარი მისდგომია
ყელსა და კისერსა,
შველო, ირემო, ყამუჩო,
ამ ბაღანას რად არჩობ.
იაგუნდის მარანუში
ქრისტე იდგა წირვაზე,
ქრისტემ უთხრა პეტრესა,
რად არა სჭამ პურსა,
რად არა სვამ წყალსა,
დაგიბერავ სულსა,
გაგაქროლებ წამსა.
ამინ!

შაკიკის შელოცვა

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ შაკიკისა.
შაკიკი შემომეყარა
ორშაბათსა დილასა,
პრასას ვჭამდი კუშასა,
გადიეყარა წმინდა გიორგი
გააქროლა დილასა.
ამინ!

შელოცვა კუის |საქონლის ან მეძუძური ქალის|

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ კუისა.
კუ, კუ, კურკუმელო,
კოჭდაბალო საქონელო,
არაზე ჯიხარ, რაზე ჯიხარ,
რას წამოგისხამს თავზე მაზარა,
აგჭრი ანითა, განითა,
ჭრელტანიანი დანითა,
გრძელტარიანი წალდითა,
ჩაგყრი რიონის ქოთანსა,
დაგუღებ, გაქაფქაფებ,
გაგადენ წყალსავითა,
გაგაქროლებ ქარსავითა.
ამინ!

შელოცვა შეჭრეტილის |კისრის არეში მასაჟით|

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,

სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ შეჭრეტილსა.
ზღვაში ორი ხენი იდგა,
უძირო და ძირიანი,
ზეთა ორი მტრედი იჯდა,
უფრთო და ფრთიანი.
ადამმა გვერდი იმტკიცა,
ადამმა უთხრა ხესა,
ხემ უთხრა წყალსა,
წყალმა იდინა ზღვას შიერთო,
ზღვამ იდუღა ქაფსავით,
ღმერთო, გააქროლე,
შეჭრეტილი ქარსავით.
ამინ!

შელოცვა შეშინებულის

სახელითა ღვთითა,
მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა,
მე გილოცავ შეშინებულისა.
გულო მოდი შინაო,
რამ შეგაშინაო,
კატამ შეგაშინაო,
ძაღლმა შეგაშინაო,
ძროხამ შეგაშინაო,
ცხენმა შეგაშინაო,
კაცმა შეგაშინაო,
ქალმა შეგაშინაო,
სულიერმა შეგაშინაო,
რამაც შეგაშინაო
იმან მოგარჩინაო.

ბუნებრივია, და დადასტურებული ფაქტიცაა, რომ სახალხო მკურნალის, აიშე მჟავანაძის ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითი არის ერთ-ერთი და არა ერთადერთი. თუმცა, საინტერესოა ის მიდგომები, რომლებიც განსხვავებულია, ყველგან არ გვხვდება და შეიძლება ჩაითვალოს სწორედ იმ თავისებურებად, რომელიც უკვე ვახსენეთ. საქართველოს ცალკეული რეგიონის ტრადიციულ მედიცინას გარკვეული თავისებურება ახასიათებს რაც აისახა ეთნომედიცინაში, ემპირიულ-რაციონალური საშუალებებით მკურნალობაში, მაგიურ-რელიგიური წარმოდგენებსა თუ წეს-ჩვეულებებში.

მიუხედავად იმისა, რომ ექიმბაშის ინსტიტუტი და ზოგადად ხალხური მკურნალობის მეთოდებით მკურნალობა ძველებურად აქტუალური აღარ არის, დღეს მას მაინც იყენებენ. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი კითხვა, რომელიც უნდა დაისვას, არის ის, თუ რატომ მიმართავს ხალხი დღემდე ხალხურ სამკურნალო საშუალებებს, მიუხედავად ახალი ალტერნატივისა? ჩვენი მოსაზრებით, ძირითადად, ბუნებრივ-კულტურული კავშირების გამო, რომლებიც მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ თანამედროვე საზოგადოების ცხოვრებაში. წეს-ჩვეულებების, ტაბუების, რელიგიური ღირებულებების გამო, რომლებიც მჭიდროდ არიან დაკავშირებული გარემოსთან. ასევე არსებობს სხვა მიზეზები, რის გამოც ხალხი თანამედროვე ჯანდაცვის სისტემებს, ხალხურ სამკურნალო საშუალებებს ამჯობინებს. მაგალითად, ტრადიციული მკურნალობის დაუყოვნებლივი ეფექტის გამო, პაციენტის სქესის გამო და სხვა. უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე სამედიცინო

პრაქტიკაში აქტიურად დგას ექიმისა და პაციენტის ურთიერთობის პრობლემა, განსხვავებით პაციენტისა და სახალხო მკურნალის ურთიერთობისგან. მიიჩნევა, რომ მკურნალთან კონტაქტის დამყარება თითქოსდა უფრო ადვილია. როგორც წესი, პაციენტები მიმართავენ ხალხურ მკურნალობას სხვადასხვა რთული და გრძელვადიანი პროცედურების თავიდან ასაცილებლად და რაც მთავარია იმიტომ, რომ მათი მკურნალობა ხშირად ეფექტურია.

დასკვნა: ტრადიციული მედიკამენტები და სამკურნალო სისტემები თაობების მანძილზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართველი ხალხის ყოფაში, განსაკუთრებით იმ საზოგადოებაში, რომელიც ქვეყნის ყველაზე შორეულ რეგიონებში ცხოვრობდა და თანამედროვე ჯანდაცვის სისტემისგან გარიყულად რჩებოდა. ამჟამინდელმა კვლევამ ყურადღება გაამახვილა აჭარაში, ერთ-ერთი სახალხო მკურნალის მაგალითზე ტრადიციული სამკურნალო პრაქტიკის მნიშვნელოვან ელემენტებზე. კვლევის შედეგად, ერთ-ერთი სახალხო მკურნალის მაგალითით, წარმოვაჩინეთ აჭარის ტრადიციული სამედიცინო კულტურის მხოლოდ მცირე ნაწილი. მომავალი კვლევა მიზნად ისახავს დეტალურად აღიწეროს იმდროინდელ აჭარაში გავრცელებული დაავადებების ტრადიციული სამკურნალო პრაქტიკა, მკურნალობის ბუნებრივი თუ ზებუნებრივი საშუალებები და მეთოდები, მათ შორის მცენარეები, მინერალები, შელოცვებით და სხვა, რაც ხელს უწყობდა სხვადასხვა, იმ დროისთვის განსაკუთრებით რთული დაავადებების განკურნებას. ვფიქრობთ, ძველი ეთნოსამედიცინო ცოდნა სათანადო გამოკვლევების შემდეგ უნდა დამკვიდრდეს თანამედროვე სამედიცინო პრაქტიკაში. დღეს მსოფლიოში დაავადებების ახალი ფორმები ვრცელდება, ამის ნათელი მაგალითია COVID-19. უძველესი ხალხური სამკურნალო პრაქტიკა უზრუნველყოფს პლატფორმას ტრადიციული მედიცინისა და პრაქტიკის გასაგებად და გასაძლიერებლად, რომელიც ფოკუსირებულია როგორც დაავადების განკურნებაზე, ასევე მის კონტროლზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

მინდაძე, ნ. (2013). *ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა*. თბილისი.

მინდაძე, ნ. (1981). *ქართული ხალხური მედიცინა (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)*. თბილისი: მეცნიერება.

ჩირგაძე, ნ. (2008). *მკურნალობის ხალხური საშუალებები აჭარაში*. თბილისი: საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ტბელობა“, 2008 წლის ნოემბერი (მასალები).

TRADITIONAL HEALING IN AJARA
(Based on the Practice of Aishe Mjavandze)

NINO MINDADZE
PhD in History, Chief Researcher,
Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology
E-Mail: nmindadze@gmail.com
ORCID: 0009-0000-6720-3310

SABA KALANDARISHVILI
MA in Cultural and Social Anthropology,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
E-Mail: sabakalnda@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1815-9810

Abstract: Traditional Georgian folk medical culture has a rich and ancient history. Over the centuries, it has evolved and changed, and to this day, various healing methods and remedies have been preserved, which have played a significant role in the daily lives of different communities. Georgian folk medical culture is diverse, shaped by geographical conditions, as well as historical and socio-economic particularities.

In the modern world, the study of ancient folk medicine is becoming increasingly relevant, as numerous studies confirm that folk medicine was capable of addressing various complex diseases – most importantly, primarily through organic means and by adapting closely to nature.

In addition to natural healing methods, magical-religious healing practices have been widespread among different peoples since ancient times. The use of such methods required specific esoteric knowledge, which was passed down from generation to generation, thus maintaining the continuity of healing traditions.

The Georgian people were no exception, as religion has held a significant place in their lives since ancient times. Due to historical processes, various religious layers have accumulated in Georgian everyday life, which can be observed precisely in magical-religious practices.

This article, based on ethnographic material, aims to present the everyday medical practices of a female folk healer active in Adjara in the first half of the 20th century and to explain the role of magical-religious beliefs used by healers within that specific community.

Keywords: folk medicine, medical anthropology, healing, incantations, Adjara, Kobuleti, healer,folk practitioner.

* * *

Introduction. Folk medicine constitutes one of the essential components of the medical culture of different peoples and was especially widespread in pre-modern societies. It represents a system of healing practices developed within local communities to address both psychological disorders and physical ailments.

Traditionally, folk medical culture is divided into two main types: the empirical-rational and the magico-religious. The first encompasses the naturalistic and empirical understanding of diseases and healing methods, relying on herbs and natural remedies; the second is grounded in beliefs, rituals, and magical-religious practices concerning illness and recovery (Mindadze, Traditional Medical Culture of the Georgian People 2013).

Among Georgians, as among many other peoples, both types were practiced. Religion has always occupied a central place in Georgian life, and alongside herbalists, there were individuals who healed through magical means-primarily incantations. Various charms were used to cure specific ailments, and almost every village had at least one such healer, typically a woman. Folk healers were regarded as wise and knowledgeable persons, highly respected by the community. They were believed to possess special abilities to identify disorders and restore health.

According to scholarly perspectives, empirical folk medicine may be viewed as the initial stage in the historical development of medicine-a complex of orally transmitted medical knowledge within specific communities. As medicine evolved, traditional healing developed further on its basis and continued to exist even after the establishment of formal, institutional medicine. In many contexts, it still functions today as an autonomous system (Mindadze, Georgian Folk Medicine (Based on the Ethnographic Materials of the Highlanders of Eastern Georgia) 1981).

Regional variations are one of the characteristic features of folk medical practice. These differences are conditioned by biogeographical and ecological factors, as well as by the historical and social development of particular communities. Consequently, healing methods and remedies differed from one region to another. Because the transmission of folk medical knowledge was primarily oral, traditional medical culture accumulated multiple layers-terminological, semantic, and religious-reflecting the historical processes through which it evolved.

The tradition of folk healing in Adjara forms part of the broader Georgian healing practice but also possesses specific local features. The region's turbulent history, shaped by continuous Russo-Ottoman wars, had a profound impact on the social and political life of the Adjarian population. The absence of social welfare and medical institutions particularly affected rural inhabitants, who lived in poverty and isolation. Under these conditions, the need for traditional healers grew, and the institution of the so-called ekimbashi-the folk doctor-acquired renewed significance.

As in many parts of Georgia, the transmission of healing knowledge and methods in Adjara generally occurred through inheritance. Several families were especially renowned for their healing traditions-among them the Gorgiladze, Khabazi, Mikeladze, Gegidze, and Duadze lineages. Some specialized in treating surgical conditions, while others (such as the Gorgiladze and Gegidze families) focused on internal diseases. (Chirgadze 2008)

In most cases, women practiced internal medicine. These local healers, functioning as dastakrebi (wise women or midwives), received modest compensation in kind or in money, but there was no fixed payment rate (2008) n.d.).

Our research focuses on the healing practice of Aishe Mjavandze, a traditional healer from Kobuleti, whose ethnographic case allows us to illustrate the broader picture of folk medicine in Adjara and the specific methods employed by local practitioners.

Methodology: The presented paper is based on oral and folkloric materials; therefore, the research process employed the method of interviews, as well as qualitative analysis of letters, personal diaries, and other written documents, through which the ethnographic data discussed in the article were obtained.

Aishe Mjavandze's Healing Practice

According to oral testimonies provided by her grandchildren, who as children closely observed her interactions with patients and the preparation of various remedies, Aishe Mjavandze was a renowned folk healer and self-taught midwife living in the village of Tskhavrokva, Kobuleti District. She was born approximately between 1865 and 1870 and assisted in the delivery of around 1,500 women throughout her lifetime, without a single recorded fatal case.

She inherited her medical knowledge from her grandmother, and today her granddaughter continues to prepare various curative ointments based on this transmitted knowledge. Thus, the lineage of healing practice within this family extends over at least three generations-spanning roughly three centuries.

According to family recollections, Aishe Mjavandze spent most of her life traversing the mountains and rocky terrain, collecting medicinal herbs-roots, bulbs, stems, leaves, and flowers. She possessed detailed knowledge of the curative properties of each plant. From these, she prepared melkhem-ointment-particularly effective for wounds. The ointment was always applied with a bird feather, an act symbolically associated with purity and softness in local folk belief.

Numerous cases attest to the effectiveness of such traditional treatments. There were instances when physicians were unable to help patients, yet the intervention of a folk healer produced positive results. As Eteri Kalandarishvili recalls, Aishe successfully treated a patient suffering from skin cancer-referred to locally as „mchameli“ (“the devourer“). Nevertheless, she was once arrested, as at that time healing through folk methods was officially prohibited.

Eteri Kalandarishvili also recounts how Aishe saved a young man from leg amputation. Using an herbal ointment she had prepared, she managed to restore the injured leg within several days, preventing its loss. Such cases contributed to her reputation, and she became widely known not only in her own village but throughout the Kobuleti region.

Given the socio-economic circumstances of the time, compensation for treatment was typically provided in kind. Patients brought everyday goods-soap, sugar, gauze, or occasionally money-as payment. However, in most cases, Aishe offered her help without charge, treating wounds, skin diseases, hernias, rickets, and rheumatism.

One particularly noteworthy ritual employed by Aishe Mjavandze was used to treat rickets (rakhiti). On the day before treatment, at dawn and in complete silence, she would walk to the mill and collect seven stones from the millstream-stones touched by „the waters of seven mills,“ as she described it. She then gathered various herbs and prepared a chain. At home, she lit a fire, placed the chain in the flames, and then added the collected stones. She boiled the herbs in a pot over this fire, and when the decoction was ready, the child to be treated was wrapped in warm cloths and held above the steaming pot. When the steam began to fade, Aishe would drop one of the glowing stones into the pot, releasing another wave of steam, and then gradually added the heated chain, allowing the child to „bathe“ in the vapor.

After the steaming, the child was taken to a staircase, through which Aishe performed a symbolic act: she would lightly strike the step with an axe near the child’s feet, then pass the child over seven steps, together with the chain used in the ritual. The rite was performed only during the period when peach trees had leaves. In conclusion, the healer placed peach leaves in a cradle, laid the naked child upon them, covered the child with more leaves, and wrapped them together so that the child would sweat. This ritual was repeated three times, on nights of the full moon. According to local belief, after this treatment the child would inevitably begin to walk. Although the incantation accompanying the ritual has not survived, the use of peach leaves clearly reflects an understanding of their therapeutic properties-possibly their effect on muscular strength and firmness.

Particularly striking is Aishe’s use of seven stones drawn from the millstream. In Christian symbolism, the number seven signifies completeness and perfection, associated with the seven days of creation and the seven gifts of the Holy Spirit. It is thus plausible that this numerical motif entered the ritual under the influence of Christian tradition and was interpreted as a means of restoring bodily wholeness.

Another healing method practiced by Aishe concerned injuries caused by falling from trees-a common occurrence in rural life. When someone fell, she would immediately dig into the earth at the site of the accident, locate pieces of charcoal, wash and crush them, dissolve them in water, and make the unconscious person drink the mixture, which, as witnesses report, would rapidly revive them.

For rheumatism, Aishe used baya flowers each spring. She washed and crushed the blossoms, placed them into a small box, applied the substance to the patient’s calves, and wrapped the area tightly. After several days, the skin burned and formed ulcers that released fluid. She then treated the wounds with her ointment until they healed completely. As her granddaughter recalled: „She said everyone must do this in the spring-to draw the dampness out of their legs.“

In addition to empirical remedies, Aishe Mjavandze also used incantations (shelotsvebi) for various ailments. Thanks to the efforts of her granddaughter, Meri Kalandarishvili, several of these incantations have been preserved.

As previously noted, Aishe Mjavandze employed not only empirical remedies but also magical-religious practices-incantations (shelotsvebi)-which were recited to cure a range of illnesses. The ethnographic material reveals a syncretic layering of pagan, Christian, and Islamic elements deeply embedded in everyday life. These charms thus represent valuable ethnographic artefacts that reflect the coexistence and gradual transformation of religious traditions over time.

All prayers and charms began with the invocation:

“In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit…“

and concluded with the formula:

“As the knife’s edge is cut,
So may the knife’s handle be joined;
As the Billhook’s edge is cut,
So may the Billhook’s handle be joined;
As the Billhook’s edge is cut,
So may the Billhook’s handle be joined;
My prayer is a true prayer,
Let it suit this woman/man/child [name and surname],
I am the one who prays,
Blessed be the Creator, Amen.“

Incantation against the Evil Eye (Version I)

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray against the evil of the eye-
Of the fair-skinned, the dark-haired, the red-haired,
The tall and the short,
The insider and the outsider,
The old and the young,
The woman, the man, the child,
The neighbor, the relative, the friend.
O Lord, protect them all
From the envious and malicious eye,
Bless with Your cross this woman/man/child [name and surname],
And whoever drinks or uses this blessed water,
Amen.

Incantation against the Evil Eye (Version II)

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray against the evil of the eye.
The one who harms, the one who glares,
The one whose gaze burns-
O Lord, remove from this person
The curse of the evil eye!
Let the bronze burst,
Let the gaze dissolve,
Let the venom retreat,
Let the black water and the dark serpent depart!
Let owls cry over it,
Let its shoulders grow weak,
Let it wither and vanish,
The one who has looked upon you with an evil spirit.
Amen.

Incantation for a Swollen Throat

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray for the one whose throat is afflicted.
The swelling has risen
Upon the neck and throat-
Deer and gazelle, why do you gnaw upon this child?
In the winepress of Yagund,
Christ stood at the altar;
Christ said to Peter:
“Why do you not eat bread,
Why do you not drink water?
I will breathe life into you,
I will drive away your pain.“
Amen.

Incantation for Migraine

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray for the one suffering from migraine.
Migraine came upon me
On a Monday morning-
I was eating leeks, bitter as gall,
Saint George appeared
And drove it away at dawn.
Amen.

Incantation for Milk Retention (of Cattle or Nursing Women)

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray for milk to flow freely.
O milk, O gentle creature,
Why do you not rise, why do you not flow?
What evil spell is upon you?
I will cut you with the dawn,
With a blade long-handled and bright,
I will cast you into the pot of the Rioni River,
I will boil you, I will froth you,
I will make you flow like water,
I will make you run like the wind.
Amen.

Incantation for a Stiff Neck (Performed with Massage)

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray for the one whose neck is stiffened.
Two trees stood in the sea-
One with roots, one without;
Two doves perched upon them-
One winged, one unwinged.
Adam strengthened his side,
He spoke to the tree,
The tree spoke to the water,
The water flowed into the sea,
The sea boiled like foam.
O Lord, drive it away,
Let the stiffness vanish like the wind.
Amen.

Incantation for the Frightened (Children or Adults Suffering from Shock)

In the name of God,
The Father, the Son,
And the Holy Spirit.
I pray for the frightened soul.
O heart, come home-
What has frightened you?
The cat has frightened you,
The dog has frightened you,
The cow has frightened you,
The horse has frightened you,
The man has frightened you,

The woman has frightened you,
A spirit has frightened you-
Whatever has frightened you,
May that very thing heal you.
Amen.

These incantations exhibit the deep intertwining of religious symbolism and folk cosmology within the healing tradition of Adjara. The coexistence of Christian formulae, nature imagery, and animistic motifs demonstrates the persistence of pre-Christian beliefs transformed through the moral and spiritual framework of later religious layers.

Conclusion. The case of Aishe Mjavandze, as documented through oral and ethnographic materials, is one of many examples of traditional folk healing in Adjara. Nevertheless, it is distinguished by several unique practices that are not widely encountered elsewhere and therefore constitute important local specificities within Georgia's ethnomedical tradition.

Traditional medicine in Georgia exhibits regional variation, shaped by ecological conditions, historical developments, and religious influences. In Adjara, the ethnomedical system combined empirical–rational approaches (such as the use of herbs and natural substances) with magico-religious elements, including ritual healing and incantations. These practices formed a complex therapeutic worldview in which the physical and spiritual dimensions of illness were inseparable.

Although the institution of the ekimbashi (folk healer) and the practice of traditional healing have lost their former prominence, they continue to exist today. A central question arises: why do people still turn to folk medicine despite the availability of modern medical alternatives?

From our perspective, several factors contribute to this continuity. First, there remain strong natural and cultural connections within communities that sustain traditional practices as integral aspects of daily life. Customary prohibitions, taboos, and religious beliefs-closely linked to the natural environment-continue to frame people's understanding of health and illness.

Second, many turn to folk medicine because of its immediacy and accessibility, as well as the perceived emotional closeness between healer and patient. Modern medical institutions often impose long and impersonal procedures, while folk healers offer a more personal and culturally resonant approach. Patients frequently report that communication with a traditional healer feels easier, more respectful, and spiritually grounded.

Furthermore, folk remedies are often sought to avoid invasive or prolonged medical interventions. The perceived efficacy of traditional treatments-particularly in cases where official medicine has failed-remains a powerful factor in their persistence.

Traditional pharmacology and healing systems have played a vital role in Georgian life across generations, especially in remote communities historically excluded from formal healthcare structures. This study, focusing on one healer from Adjara, reveals only a small fragment of the region's broader ethnomedical heritage.

Future research should aim to document more comprehensively the diseases treated by traditional methods in historical Adjara, the natural and supernatural means employed, and the materials-plants, minerals, and ritual practices-used in therapy. Such research can shed light on the mechanisms of knowledge transmission and the dynamic interplay between empirical and spiritual healing.

We believe that ancient ethnomedical knowledge, once properly studied and systematized, deserves to be integrated-where appropriate-into contemporary medical practice. In the modern world, new diseases continue to emerge, as exemplified by the global COVID-19 pandemic. Ancient folk medicine offers a valuable platform for understanding and enhancing traditional medical wisdom, emphasizing both the treatment and the prevention of illness.

Bibliography:

1. Mindadze, Nino. 2013. *Traditional Medical Culture of the Georgian People.* Tbilisi.
2. Mindadze, Nino. 1981. *Georgian Folk Medicine (Based on the Ethnographic Materials of the Highlanders of Eastern Georgia).* Tbilisi: „Metsniereba“ Publishing House.
3. Chirgadze, Nino. 2008. „Folk Healing Practices in Adjara .“ *International Scientific Conference 'Tbeloba'.* Adjara. 306.

სამზარეულო, როგორც ეთნომენტალური მარკერი თურქეთის ქართველთა ყოფაში

(ეთნოლინგვისტური ანალიზი)

თამილა ლომთათიძე
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: Tamila.lomtatidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-6163-5876

ნანული ნოღაიდელი
ფილოლოგიის მაგისტრი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული
ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: Nanuli.noghaideli@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-7688-4844

აბსტრაქტი: ტრადიციული სამზარეულო, რომელიც თავის თავში მრავალ შრეს აერთიანებს, ერთნაირად იწვევს ანთროპოლოგების, ფსიქოლოგების, სოციოლოგების, მედიკოსების ინტერესს და არაერთი ნაშრომიცაა შექმნილი მასზე. წარმოდგენილი ნაშრომი თურქეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველებთან მრავალწლიანი საველე მუშაობის შედეგის ანალიზის ცდაა და ეფუძნება რესპონდენტების მიერ მოწოდებულ მნიშვნელობებსა და მათ მიერ წარმოდგენილ კონტექსტს. სტატიაში სწორედ მათზე დაყრდნობითაა განალიზებული სამზარეულოსთან დაკავშირებული დისკურსები და გამოვლენილია მისი, როგორც ეთნომარკერის როლი ქართული იდენტობის შენარჩუნებაში.

საკვანძო სიტყვები: კულინარია, ტრადიცია, იდენტობა, მარკერი

* * *

შესავალი. სამზარეულო, რომელიც თავისთავში აერთიანებს გარკვეულ პროდუქტებს, მათი დამუშავების ტექნოლოგიას, კერძებს, ტრაპეზის ორგანიზების წესებს და კვების ეტიკეტის ნორმებს, სამზარეულოსთან დაკავშირებულ ტრადიციებსა და აკრძალვებს, ერთდროულად წარმოადგენს ერის მატერიალური კულტურის ელემენტსაც და მისი კულტურული იდენტობის ერთ-ერთ მარკერსაც, რომელიც ინახავს გარკვეულ მაიდენტიფიცირებელ კოდს, რადგან ეროვნული კერძები ბადებს განსაკუთრებულ დროსა და სივრცეს, რომელშიც ამ ერის წარმომადგენლები ცხოვრობენ. სამზარეულო მათთვის იქცევა ნაციონალური მითოლოგიის ნაწილად, ეროვნული საკვები კი „გემოდ“, რომელიც ერის წიაღში გაბრუნებს (ბარტი, 2015). ამიტომაც სამზარეულო, როგორც მეხსიერების მატარებელი სიმბოლო, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს იდენტობის შენარჩუნებაში, განსაკუთრებით სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ მცხოვრებ ეთნოსის ნაწილში, რომლისთვისაც სამზარეულო ეროვნულ ფესვებთან უწყვეტი კავშირის ერთგვარი სიმბოლო და საშუალებაა. ამიტომაც დღეს სამზარეულოს სულ უფრო და უფრო მეტ კვლევაში აკავშირებენ მეხსიერების საკითხებთან, განიხილავენ, როგორც მეხსიერების ერთგვარ საცავს, საკვებზე ორიენტირებულ მეხსიერებას (Holtzman, 2006, pp. 361-578). ამ კვლევის მიზანია წარმოვაჩინოთ ეროვნული სამზარეულო, როგორც მეხსიერების მატარებელი სიმბოლო.

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებული იქნა მრავალგვარი მეთოდი და თეორიული მიდგომა. მონაცემთა მოკვლევისათვის გამოყენებული იქნა პრობლემაზე ორიენტირებული ინტერვიუს მეთოდი. ბიოგრაფიულ-ნარატიული ინტერვიუები ჩაიწერა როგორც წინასწარ შედგენილი, ასევე,

ველზე მუშაობის პროცესში წამოჭრილი კითხვარების საფუძველზე. ინტერვიუები განხორციელდა როგორც ჯგუფურად, ასევე ინდივიდუალურად. სიტუაციის შესაბამისად, გამოვიყენეთ თავისუფალი საუბრის მეთოდიც. ემპირიული კვლევითი მონაცემები შეჯერდა თეორიულ სამეცნიერო პოზიციებთან და სხვადასხვაგვარი მეთოდოლოგიების კომბინაციით მივიღეთ კვლევის საბოლოო შედეგები.

მსჯელობა. ტრანსნაციონალური მიგრაციების პირობებში, კულტურული მეხსიერების ფორმირებასა და იდენტობის შენარჩუნებაში სამზარეულოს განსაკუთრებულ როლს არაერთი მეცნიერი უსვამს ხაზს. კვლევები ადასტურებს, რომ საკვების მეშვეობით მიგრირებულები ინარჩუნებენ კავშირს წარსულთან და ხაზს უსვამენ საკუთარ იდენტობას (Sutton, 2001).

სამზარეულო გვევლინება ერთგვარ მარკერად, რომელიც ერთი მხრივ, გამოკვეთს საზღვარს „ჩვენსა“ და „სხვას“ შორის და, მეორე მხრივ, ყველაზე მეტად განიცდის გავლენებს უცხო გარემოში. მიუხედავად ამისა, მასში მაინც ყველაზე ფართოდაა შენახული ეროვნული, ტრადიციული შტრიხები, „ხაზები“ ხასიათები, ნიუანსები, მასთან ხალხი ყველაზე მეტად აიგივებს თავის ეროვნულ თავისებურებებს.

ტრადიციული სამზარეულოები საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ნაციონალურ სამზარეულომდე არსებობდა საკვების ასეთი დიქოტომია: საკრალური და პროფანული, მდიდართა და ღარიბთა, მაგრამ არა – ნაციონალური, ნაციის კუთვნილება. ნაციონალური სამზარეულოს შეთხვევაში კი საკვები ასე იყოფა: ჩვენი და სხვისი, მშობლიური და უცხო. სწორედ ამიტომ, „ნაციონალური სამზარეულო“ არტეფაქტია, ის ნაციონალიზმის ეპოქაში სპეციალურად შექმნილი კრებულია, ერისთვის მშობლიურ კერძთა ის სიაა, რომელიც ერს ერობისთვის სჭირდება (კუნჭულია, 2022).

სამზარეულოს ასეთი აღქმა განსაკუთრებით აქტუალურია თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველებისთვის. ტრადიციული სამზარეულოს, როგორც ქართული კულტურის მნიშვნელოვანი კომპონენტის ერთგულება თითქოს ქმნის თავისებურ კულტურულ საზღვარს ეთნიკურად ქართველებსა და მათ თურქ მეზობლებს შორის. სამზარეულოში, ფართო გაგებით, ყველაზე უკეთ იჩენს თავს ის მიჯაჭვულობა, რაც ახასიათებთ თურქეთის ქართველებს ყველაფერი ქართულის მიმართ. ესაა არა მხოლოდ ქართული კულინარიისათვის დამახასიათებელი მრავალფეროვანი კერძების შემონახულობა, არამედ სუფრის ეტიკეტი და ტრაპეზის კულტურაც, რომლებსაც ისევე უფრთხილდებიან, როგორც ეროვნულობის განმსაზღვრელ სხვა სიმბოლიკებს. ამ მიჯაჭვულობის გამოვლინება ხდება სხვადასხვა ფორმით: ამაყობენ რომ შეინახეს სამშობლოდან ჩამოყოლილი ბევრი კერძი („მეც ფხალი ჭიჭვი მიყვარს, იქიდან მოტანილია, მემლექეთურია“); ამზადებენ ისეთ კერძებსაც, რომლის მომზადების ტრადიცია აჭარაში მოშლილია, მაგალითად, მოხრაკული, ზიფია... მეტიც, ძალზე უკვირთ, რომ ეს მამაპაპური კერძები აღარ მზადდება აჭარაში. თურქეთის ქართველების ყოფაში ბევრ ასეთ კერძს საკვებადაც ფართოდ იყენებენ და ხაზგასმული ერთობით და ზეიმურობით ამზადებენ. მაგალითად, ბექმეზი, რომელიც აჭარის კულინარიაში ძალზე ფართოდ გავრცელებული ტკბილეული იყო, დღეს ძალზე იშვიათად მზადდება, ისიც ერთეულ ოჯახებში, მაშინ, როცა ბექმეზი თურქეთის ჩვენებურებისთვის საუზმის აუცილებელი შემადგენელია შავშეთ-იმერხევის სოფლებში, განსაკუთრებით მთაზე საზაფხულო საძოვრებზე ყოფნის პერიოდში და მისი კოლექტიურად მომზადების წესიც შემონახულია. ისტორიული ტაო-კლარჯეთის სოფლებში ექსპედიციისას არაერთხელ გვინახავს თუთების ჩრდილში შეკრებილი ქალები როგორ ამზადებდნენ ერთად ცეცხლზე შემოდგმულ ვეება ქვაბებში ბექმეზს.

თურქეთელმა ქართველებმა არა მხოლოდ შეინარჩუნეს ტრადიციული სამზარეულოსთვის დამახასიათებელი კერძების მრავალფეროვნება, არამედ თურქულ სამზარეულოშიც შეიტანეს ქართული ელემენტები, რითაც ძალიან ამაყობენ. მაგალითად, ჩამოთვლიან საჭმელებს, რომელსაც ამზადებენ და დასძენენ: „ჩვენ გურჯებშია თამამ ასე, თურქებმა არ იციან ესენი“; „გურჯებმა ვიცით. თურქებმა გურჯებიდან დეისწავლეს“ ან „ახალწელზე ხაპ მოვხარშავთ, სიმინდ მოვხარშავთ, მადლიაო, იტყვიან. ეს ადეთი გურჯულია, თურქებმა მემრე დეისწავლეს“ (შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, I)

ბუნებრივია, ხანგრძლივი თანაცხოვრების პირობებში, ჩვენებურების სამზარეულომ შეითვისა თურქული კერძები, თუმცა მათაც ქართული გემოები მისცეს და ქართული ყოფისთვის უცხო დღესასწაულებსაც კი ქართული სუფრის ჩართვით ქართული ელფერი შესძინეს. ასეთი კერძებით მდიდარ სუფრებს ამზადებდნენ და საერთო ტრაპეზს მართავდნენ მუსლიმური დღესასწაულის ხიდირელეზის დროსაც: „ხიდირელეზზე ყუელამფერი ვიცით. ფილავებს გავაკეთებთ... ფილავებ მოკრეფენ, ერთად ჭამენ, ჯუმბუშობენ (მხიარულობენ)“ ან „ამ დღეს დედაბრები იტყვიან „ჭამონა კაიები, იარონა, იქეიფონა, რომ ასე დაგებედოსო“. თურქეთში მცხოვრები ჩვენებურები ამ დღეს ოცდაათამდე დასახელების კერძს ამზადებენ და თურქ მეზობლებს ეპატიჟებიან, რადგან თავად თურქების ეთნოგრაფიული ყოფისათვის დამახასიათებელი ხიდირელეზის დღესასწაული მხოლოდ ერთ-ერთი „ნაკრძალი დღეა“, როცა უქმობენ და სამიწათმოქმედო და სხვა სახის სამეურნეო სამუშაოებია აკრძალული და მისთვის არაა ნიშანდობლივი რიტუალური პურობა (ლომთათიძე, 2010).

თურქეთელმა ქართველებმა არა მარტო კერძები და გემოები შეინარჩუნეს, არამედ სამზარეულოსთან დაკავშირებული ტრადიციებიც. დევსქელის ხეობის არაერთ სოფელში დავაფიქსირეთ შესანახი პროდუქტების დამზადებისათვის ქალების ნადის მოწვევის ჩვეულება. განსაკუთრებით იაილებიდან წამოსვლის წინ. ქალები იკრიბებიან და მორიგეობით ყველა ოჯახში ამზადებენ ბარში წასაღებ რძის პროდუქტებს, ხმიადს და სინორის ფიდეებს (ფენებს): „ნადობაა, ნადი მაქვან. შოთ ვათხელებთ, სინორი ნა მოვჭრათ“. ასევე, შენარჩუნებული აქვთ საერთო სამეზობლო ტრაპეზების გამართვის ტრადიცია სხვადასხვა დღესასწაულებზე, განსაკუთრებით, ქორწილის დროს. მართალია, დღეს ახალგაზრდები ქორწილებს სპეციალურ დარბაზებში, ე.წ. სალონებში იხდიან, მაგრამ შემდეგ, განსაკუთრებით სოფლად, პურობას მამაპაპისეულ ოჯახებში აგრძელებენ, რადგან „ჩვენებური დუგუნის (ქორწილის)“ გადახდა ტრადიციადაა შემორჩენილი: „ქორწილ რომ ვიქთ, სულ გურჯულია, ქართულა არი ყველაფერი – სიმღერა, ლაპარაკი, ადეთი, ორ დღეს წინ-წინ დევიწყებდით მზადებას ფაციას (პატარძლის) მოყვანამდე. ყუელამფერ საჭმელს ვაკეთებთ.“

ზოგადად, სუფრას განსაკუთრებული როლი ენიჭება ეთნიკური იდენტიფიკაციისათვის, მითუმეტეს იმათთვის, ვინც არაქართულ რეალობაში ცხოვრობს. სუფრაზე ყველაზე უკეთ ავლენენ საკუთარ „ქართულ“ თვისებებს თურქეთის ჩვენებურებიც. მიუხედავად რელიგიური აკრძალვისა, აქ დასტურდება ღვინის სმისა და სადღეგრძელოს ტრადიციის არსებობა: „დუგუნში დალევდნენ რახს, ბირას და შარაფს“; „ბრინჯისაგან ვაკეთებდით რახს, ყარფუზიდან, ყურძნიდან. ყურძნიდან შარაფს ვაკეთებდით. ბირას ქერისაგან ვაკეთებდით“; „დუგუნში ზოგი სვამდა შარაფს. ახლაც სმენ, ტყუილს ვერ ვიტყვი, მოლას დუგუნში არ მოუშვებდით“; „ჩემი დედე ყურძნიდან რახს აკეთებდა“. ამ აკრძალვის დარღვევისთვის თავსაც იმართლებენ: „ლამაზი წვენია, გემრიელია, ვსვი და დევითვერიო“. მეტიც, დიდი რაოდენობით ღვინის სმა თავმოწონების საფუძვლადაც კია ქცეული: „სამი წლის წინ სინოპის სოფელში ჩემმა ნათესავებმა ორი მინიბუსი ღვინო გაათავეს“.

აქაური ქართველები სუფრებს მართავენ საერთო, კოლექტიური დღესასწაულების მიღმაც, ჩვეულებრივ დღეებში. ის გართობისა და კომუნიკაციის ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებას წარმოადგენს და შედარებით მცირე მასშტაბებით რეგულარულად ხორციელდება. სუფრა ეთნიკურ ქართველთა ყოველდღიურობის განუყოფელი ნაწილია, ურთიერთობის, კომუნიკაციის საშუალებაა. სტუმარი თუ მოვიდა, ეძახიან სხვა ქართველ მეზობლებს. ქართველ სტუმარს განსაკუთრებული სიამოვნებით უმასპინძლდებიან და ცდილობენ მხოლოდ ქართული, ტრადიციული საჭმელები მოუმზადონ. სუფრაზე ჩანს მათი კავშირი ქართულ სამყაროსთან. განსაკუთრებით გახსნილი არიან ქართველების სტუმრობისას. ცდილობენ სრულიად ქართული წესით წარმართონ სუფრა: ირჩევენ თამადას, მღერიან, ჰყვებიან წინაპრების სახელოვან საქმეებზე, განსაკუთრებით, გამორჩეულ ადამიანებზე, თავს იწონებენ ქართველთა ხელგაშლილობით და დასცინიან თურქი მეზობლების ხელმომჭირნეობას. ანუ ფაქტიურად, სუფრაზე ხდება ქართული იდენტობის წარმოჩენა და ხაზგასმა.

ქართული სამზარეულოს მიმართ თურქეთის ქართველების დამოკიდებულება ნათლად ჩანს სტამბულში „ქართული კაფე“-ს დამფუძნებლის ეთნიკურად ქართველი უღურ ზუბოღლუს (ზუმბაძე) ისტორიაში. რადგან სოფლიდან სტამბულში ჩამოსულმა ქართული კერძები ვერსად ნახა, უღურმა გადაწყვიტა, თავად გაეხსნა კაფე, სადაც საკვების გარდა ქართველებს შეეძლებოდათ

ერთმანეთთან შეხვედრა. „ქართული კაფე“ უღურისთვის მხოლოდ ბიზნესი არ არის. ეს მისთვის ქართულ კულტურასთან, წარსულთან, ბავშვობასთან კავშირია: „ქართული სამზარეულო ჩვენი ცხოვრებაა. ენა, მუსიკა, კულტურაც შეიძლება დაიკარგოს, მაგრამ ყველაზე ძნელი დასაკარგი არის სამზარეულო.... სამზარეულოს დაკარგვა წარმომავლობის დაკარგვას ნიშნავს“ – აღნიშნავს ზუბოღლუ თავის ინტერვიუში და წუხს, რომ ქართველები, განსაკუთრებით ახალგაზრდები, ხშირად არ არიან მისი კაფეს სტუმრები (ნადირაშვილი, 2022). ზოგადად, ახალ თაობაში ქართული ეთნიკური იდენტობის მნიშვნელობა საგრძნობლად შემცირებულია. მაგრამ ისინი ზოგადი კუთვნილების განცდას ქართულ ეთნოსთან სწორედ სამზარეულოს მეშვეობით ინარჩუნებენ და, ამავე დროს, თავის ოჯახებთანაც კომუნიკაციას სწორედ სუფრით ამყარებენ. ხშირად ენა არ იციან, მაგრამ კერძები იციან და უყვართ. იქაც კი, სადაც დღეს ქართული არ ისმის, „ადამიანმა ლობიო იცის, მჭადი იცის“ – აღნიშნავს ზუბოღლუ. ამიტომაც აღმოჩნდა სამზარეულო საკუთარი ეროვნული იდენტობის დაცვის საშუალება, ის ერთ-ერთი მთავარი ღირებულება, რომლის გარშემოც და რომლის მეშვეობითაც არიან გაერთიანებული თურქეთელი ქართველები, რითაც ინარჩუნებენ მშობლიურ ეთნოსთან როგორც კულტურულ-ისტორიულ, ასევე, ემოციურ კავშირს.

სამზარეულოსადმი, როგორც ეთნიკური კუთვნილების განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ეთნომარკერისადმი დამოკიდებულება თავს იჩენს ლექსიკაშიც, რომელიც ინახავს ტერმინოლოგიაში ასახულ გასტრონომიულ ისტორიას:

- იგრძნობა ძველქართული ტერმინების სიჭარბე, ასევე, საქართველოს სამხრული დიალექტებისთვის დამახასიათებელი ლექსიკური მასალები.
- შენახულია ბევრი ისეთი ტერმინი, მათ შორის ქართული სახელწოდება – მაგალითად, ფაფონი, რაც საქართველოში არაა შემონახული. ეს გარკვეული არქაულობის აღდგენის საშუალებას იძლევა.
- ძველქართულიდან შენახულია საკვების დღიურად განაწილების სახელები (ხევსი, ზარმელი...), ჭურჭლის სახელები (ბადია, კოკა, კოპე, ქოცი...), საკვების დამუშავება-დამზადების ტერმინები და კერძების სახელები.
- ჩანს უძველესი რწმენის გადმონაშთი. მაგალითად, ღომის ამოსაღებად ლაფერას – ხის ბრტყელპირიან კოვზს ჯერ წყალში ამოავლებენ და ამ პროცესს ამონათვლას ეძახიან (შდრ. წყალში ნათლობა).
- თურქეთის ქართველებში შენახული ენობრივი მასალა ზოგჯერ საქართველოში არსებული ზოგიერთი ტერმინის ახსნის საშუალებას იძლევა. მაგალითად, ტერმინი „სერისკუდი“, რაც ვახშმის შემდეგ საკვების მიღებას ნიშნავს, ინახავს ვახშმის ძველქართულ სახელწოდებას სერი//სერობა – ვახშმობა. თურქეთის ქართველების ლექსიკამ საკვების მიღების ამ ჯერის სახელი შემოინახა როგორც ვახშმის კუდი//ვახშმის კურწი//ვახშმის ყურწი (ყუნწი) (ნ. ნოღაიდელი).
- საკვებისადმი ჩვენებურების საკრალური დამოკიდებულება ჩანს დაფიცების ფორმულებში: „ჭადის მადლმა“, „პურის მადლმა“...
- თურქეთში მცხოვრები ძირძველი ქართველები ძალიან წუხან, რომ ნელ-ნელა იკარგება ქართული ტერმინები: „ანაი იტყვის „ბოსტნევლსა“, მე ვიტყვი „სებზვსა“. ანაი იტყვის „ბოსტანში ჩაი“, მე ვიტყვი „არსაში ჩაი“. გურჯი ენა მირჩევნია ყველასა, ჰამან, ნიეთი ისე მაქ, რა ვქნა“.

დასკვნა: ამგვარად თურქეთის ქართველების მიჯაჭვულობა ქართულ სამზარეულოზე, მათი დამოკიდებულება ქართული კერძების მიმართ, მათ მიერ ქართული კერძების ხაზგასმული დაჟინებით დამზადება არაქართულ დღესასწაულებზეც კი არის სწორედ „ერის წიაღში დაბრუნების“ ერთგვარი ნებაყოფლობითი აქტი (ბარტი), რომლითაც თურქეთის ქართველები თითქოს ერის კოლექტიურ იდენტობას უერთდებიან, რადგან ერის წიაღში ყველაზე ხშირად ეროვნული სასმელ-საჭმელი „გვაბრუნებს“. ერის „კოდი“, ეროვნული იდენტობის მარკერი განსაკუთრებული ემოციით ინახება სასმელ-საჭმელში, ამიტომაც მათ ისე ინახავენ და უფრთხილდებიან, როგორც სხვა ნაციონალურ სიმბოლიკას. ინტერკულტურული გავლენების მიუხედავად, ისინი ინარჩუნებენ ქართული ტრადიციული კულინარიის ისტორიულ საფუძვლებს, რითაც თითქოს გარკვეულ ემო-

ციურ კავშირს ამყარებენ წინაპართა ფესვებთან. ჩვენს გამოკითხვაში მონაწილე რესპონდენტთა პასუხების მიხედვით ნოსტალგიის მთავარი ობიექტი ქართული სამზარეულო, მისი გემო და არომატია. ამიტომაც სამზარეულო, როგორც ეთნიკურობის შემადგენელი ერთ-ერთი ელემენტი, დიდ ადგილს იკავებს სამშობლოს ფარგლებს გარეთ მცხოვრებ ქართველთა კოლექტიურ მეხსიერებაში და უმნიშვნელოვანესი ეთნომენტალური მარკერია მათი ეთნიკური იდენტიფიკაციისათვის. როგორც არაერთი კვლევა ადასტურებს, ეთნოსთან კავშირის გაწყვეტის მხოლოდ ბოლოსწინა საფეხური არის სრული ინდიფერენტულობა ეთნიკური წარმომავლობისადმი, ხოლო სულ ბოლოს კვების პროდუქტებისადმი ერთგულება კვდება (ბერძენიშვილი 64). ქართველებს მოჭარბებულად აქვთ ეს ერთგულება და იცავენ და უფრთხილდებიან ქართულ კულინარიულ ტრადიციებს.

მძიმე საკვების მიღების შემდეგ ჩვენებურები მაწონს, ხილს ან სხვა მსუბუქ ტკბილეულს დააყოლებენ და „გული გადამკაფა“ – გამინათა, შემიმსუბუქაო, იტყვიან. მათი ერთგულება და სათუთი დამოკიდებულება საკუთარი მამულის წარსულთან, ენასთან, კვების კულტურასთან, ყველაფერ ქართულთან ნამდვილად გულს „გადაგკაფავთ“ და დაგარწმუნებთ, რომ სანამ ასე ინახავენ და იცავენ ეთნომენტალურ მარკერებს, თურქეთის ქართველებში „გურჯიჯა არ დეიკარგვის“.

References

D.Holtzman, J. (Volume 35,2006). Food and Memory. *ANNUAL REVIEW OF ANTHROPOLIGY* , 361-378.

Holtzman, J. D. (2006). Food and Memory. *Annual Review of Antropology*, 361-378.

Sutton, D. E. (2001). *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory (Materializing Culture).* New York: Berg Publishing.

ბარტი, რ. (2015). *მითოლოგიები.* თბილისი: აგორა.

ბერძენიშვილი, ლ. (2005). პატრიოტიზმი, ნაციონალიზმი და იდენტობის სხვადსხვა დონე. *საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე*, 64.

კუნჭულია, ე. (2022). Retrieved from https://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/16/290/

ლომთათიძე, თ. (2010). თურქეთის ქართველებში შემონახული ერთი ქართული ტრადიციის შესახებ. *ტაო-კლარჯეთი, I.*

ნადირაშვილი, ე. (2022, ნოემბერი 14). *http://www.gurcuhaber.com/2022/11/14/eka-nadirashvili.* Retrieved from http://www.gurcuhaber.com/2022/11/14/eka-nadirashvili.

ნოღაიდელი, ნ. (2013). *ლექსიკური ძიებანი.* ბათუმი: შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ფუტკარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული, I.* ბათუმი: აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა.

CUISINE AS AN ETHNOMENTAL MARKER IN THE EVERYDAY LIFE OF GEORGIANS IN TURKEY

(An Ethnolinguistic Analysis)

TAMILA LOMTATIDZE
PhD in History, Chief scientific researcher at
Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: Tamila.lomtatidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-6163-5876

NANULI NOGAIDELI
MA in Philology, Researcher at the Department of Folklore,
Dialectologyand Immigrant Literature Studies of
Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University;
E-mail: Nanuli.noghaideli@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-7688-4844

Abstract: Traditional cuisine, which encompasses multiple layers, equally attracts the interest of anthropologists, psychologists, sociologists, and medical researchers, and numerous studies have been dedicated to it. The present paper attempts to analyze the results of long-term fieldwork conducted among ethnic Georgians living in Turkey and is based on the meanings provided by respondents and the context they themselves have presented. The article analyzes discourses related to cuisine based on these inputs and highlights its role as an ethnomarker in the preservation of Georgian identity.

Keywords: cuisine, tradition, identity, marker

* * *

Introduction: Cuisine, which encompasses specific ingredients, processing techniques, dishes, rules for organizing meals, norms of dining etiquette, as well as traditions and taboos related to food, simultaneously represents an element of a nation's material culture and a marker of its cultural identity. It preserves certain identifying codes, as national dishes evoke a specific time and space in which the members of that nation live. For them, cuisine becomes a part of national mythology, and traditional food becomes a kind of „taste" that leads them back to the heart of their nation (Bart, 2015). Therefore, cuisine, as a symbol bearing memory, plays a significant role in the preservation of identity, especially among ethnic groups living outside their homeland for whom cuisine serves as both a symbol and a means of maintaining an unbroken connection to their national roots. This is why, today, cuisine is increasingly being explored in relation to issues of memory and is considered a kind of repository of memory a food-centered memory (Holtzman, 2006, pp. 361-578) . The aim of this study is to highlight national cuisine as a symbol that carries memory.

Methods: A variety of methods and theoretical approaches were employed in the course of the research. For data collection, a problem-centered interview method was used. Biographical-narrative interviews were conducted based on both pre-designed questionnaires and questions that emerged during fieldwork. Interviews were carried out both in group settings and individually. Depending on the situation, the method of free conversation was also applied. The empirical research data was aligned with theoretical academic perspectives, and the final research findings were derived through a combination of diverse methodological approaches.

Discussion – Under conditions of transnational migration, numerous scholars emphasize the crucial role of cuisine in the formation of cultural memory and the preservation of identity. Research confirms that through food, migrants maintain a connection to the past and assert their identity (Sutton, 2001).

Cuisine emerges as a kind of marker that, on the one hand, defines the boundary between „us" and „them," and on the other, is especially susceptible to external influences in a foreign environment. Nevertheless, it continues to preserve national and traditional traits, features, and nuances most vividly, and it is through cuisine that people most closely associate with their national distinctiveness.

Traditional cuisines developed over centuries. Before the notion of a national cuisine, food was categorized dichotomously as sacred and profane, for the rich and the poor but not by national belonging. In the case of national cuisine, however, food becomes divided into „ours" and „theirs," „native" and „foreign." Thus, „national cuisine" is an artifact a deliberately constructed collection of native dishes created during the age of nationalism, serving as a symbolic repertoire that a nation uses to define itself (Kuntchulia, 2022) https://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/16/290/

The deep attachment of Georgians in Turkey to their historical homeland and Georgian ethnoculture is most vividly expressed through their relationship with Georgian cuisine. This attachment is not limited to preserving a wide variety of traditional Georgian dishes, it also includes strict observance of table etiquette and the broader culture of communal dining, which they value as much as other key symbols of national identity. This connection manifests in various forms. People take pride in having preserved many dishes brought from their homeland: „We only make mkhali when the vegetables are fresh and lush – that's how we love it, because that's how it's made back home." „I love phkali made with wild chervil – it's a dish brought from there, it's truly memleketuri (from our homeland)." They also continue to prepare dishes whose culinary traditions have faded even in regions like Adjara, such as mokhrakuli and zipia. What's more, they express surprise and even disappointment that these ancestral dishes are no longer made in present-day Adjara. Many of these traditional foods are still widely consumed in everyday life among Georgians in Turkey, and they are often prepared with a sense of unity and celebration. For example, bekmezi (a thick grape or mulberry syrup), once a popular sweet in Adjarian cuisine, is now rarely made – even in only a few households – while among Georgians in Turkey, especially in the villages of Shavsheti and Imerkhevi, it remains an essential part of breakfast, particularly during summer stays in the mountain pastures. The tradition of collective preparation has also been preserved. During fieldwork in the historical Tao-Klarjeti region, we often observed women gathered in the shade of mulberry trees, preparing bekmezi together in large cauldrons placed over open fires.

The diversity of distinctive dishes is not the only point of pride for Georgians in Turkey, they also take great pride in having introduced Georgian elements into Turkish cuisine. They frequently emphasize this in conversation, proudly distinguishing their culinary knowledge and traditions from those of their Turkish neighbors. Typical statements include: „We, the Gurjs (Georgians), know how to make this, Turks don't." „Among us Gurjs, this is common, Turks don't know these things." „We Gurjs know how to make this dish, the Turks learned it from us." „We know it, Turks copied it from the Gurjs." „On New Year's, we boil Pumpkin and corn, they say, 'what a grace!' That's how we Gurjs do it; the Turks learned it later" (Putkaradze, 1993).

These kinds of remarks highlight not only a sense of culinary continuity but also cultural pride. Food becomes a powerful space where memory, identity, and cultural distinctiveness are affirmed, especially in a diaspora context. Through their cuisine, Georgians in Turkey assert their identity and trace the contours of cultural difference, all while maintaining and reshaping their heritage.

Naturally, as a result of long-term cohabitation, the cuisine of Georgians in Turkey has incorporated Turkish dishes. However, even those borrowed dishes have been infused with distinctly Georgian flavors. Moreover, they have added a Georgian touch to holidays unfamiliar to traditional Georgian life – by integrating elements of the Georgian supra (feast table) even into Muslim celebrations. For instance, during the Hıdırellez festival, which is significant in Turkish tradition, Georgian communities organize rich feasts and communal meals. As one respondent explains: „Everyone knows about the Hyderelez.

We make pilaf... The pilaf is served, everyone eats together, there is dancing and fun.“ Another adds: „On this day, the older women say: ‘Let the food be abundant, let there be singing and joy, so that the year ahead will be just like this.’“ Georgians living in Turkey prepare as many as 30 different dishes for this day and proudly host their Turkish neighbors. In contrast, within the traditional Turkish ethnographic context, Hıdırellez is simply a „forbidden work day“ – a time when agricultural and household labor is paused, but it is not typically associated with ritual feasting or shared meals (Lomtatidze, 2010).

This transformation of the holiday into a festive occasion with abundant food and hospitality reflects the Georgian cultural imprint. It is a clear example of how diasporic Georgians preserve and express their identity: by reinterpreting and embedding their own traditions into new cultural frameworks – ensuring continuity, distinction, and pride in their heritage.

Georgians in Turkey have not only preserved traditional dishes and flavors but have also maintained the customs and traditions associated with cuisine. In many villages of the Devskele Valley, for instance, we observed the enduring practice of women organizing nadi – a communal gathering for food preparation, particularly before returning from the yaylas (summer pastures). Women gather and take turns preparing dairy products and sinori fidebi (pastry layers) for the families to take with them to the lowlands. The tradition of organizing communal neighborhood feasts has also been preserved for various celebrations, especially weddings. Although younger generations now often hold wedding ceremonies in modern banquet halls, known locally as salons, it is still customary – especially in rural areas, for the main wedding feast, or p’uroba, to take place in the ancestral home. This continuity reflects a strong adherence to traditional customs: „When we have a wedding, everything is Gurjuli (Georgian) – the songs, the speech, the rituals, the food.“ „When we throw a wedding, it’s all Georgian – everything is done in our way. We start preparations two days in advance before bringing the p’at’ari (bride). We cook all kinds of traditional dishes.“ These testimonies show that food traditions are deeply woven into the social fabric of Turkish Georgians’ lives, not only in terms of what is eaten, but how, when, and with whom it is prepared and shared. These culinary practices serve as powerful tools of cultural continuity, helping to maintain a sense of collective identity and belonging across generations and borders.

In general, the supra (feast table) holds a particularly significant role in shaping and expressing ethnic identity – especially for those living outside of Georgia. Among Georgians in Turkey, the feast table becomes a space where their „Georgian“ traits are most vividly expressed. Despite religious restrictions, the tradition of drinking wine and making toasts (sadegrdzelo) is still clearly present. Respondents shared: „At weddings, they would drink rakhi, beer, and sharaphi (wine).“ „We used to make rakhi from rice, watermelon, or grapes. We made wine from grapes, and beer from barley.“ „At weddings, some people would drink wine. They still do – I won’t lie. They wouldn’t allow the mullah to attend the wedding.“ „My grandfather used to make rakhi from grapes.“ They even justify violating the religious ban on alcohol by emphasizing its quality and taste: „It’s a beautiful drink, it’s delicious, I drank it and I prayed afterward.“ Drinking wine is not only normalized in some cases, but even becomes a point of pride. One example illustrates this cultural valorization: „Three years ago, at a wedding in a village in Sinop, my relatives finished two minivans full of wine.“ These examples reveal that for Georgians living in Turkey, the feast table is more than just a meal, it is a ritualized, symbolic performance of identity. Through wine, toasts, and feasting, they affirm their Georgianness, often contrasting it, explicitly or implicitly, with the surrounding cultural and religious norms. In this context, the feast table becomes both a social anchor and a cultural statement of belonging, resistance, and pride.

Georgians in Turkey organize feast tables not only for collective celebrations and holidays, but also during ordinary days, making them a regular and deeply ingrained aspect of daily life. The feast table serves as one of the primary forms of socialization and communication, taking place on a smaller scale, but frequently and meaningfully. The feast table is an inseparable part of everyday life for ethnic Georgians, a social space that fosters connection and interaction. If a guest arrives, they often call in other Georgian neighbors as well. When the guest is Georgian, the hospitality becomes even more elaborate: the hosts go to great lengths to prepare only traditional Georgian dishes. The feast becomes

a stage for reaffirming their connection to the Georgian world. These gatherings are especially open and heartfelt when fellow Georgians visit. The hosts strive to conduct the feast table in a fully traditional Georgian manner: A tamada (toastmaster) is chosen, Traditional songs are sung, Stories of ancestors and heroic deeds are told, particularly about notable individuals, They proudly highlight Georgian generosity, often contrasting it with the perceived frugality of their Turkish neighbors, sometimes even playfully mocking the latter. In essence, the feast table becomes a performative expression of Georgian identity. It is a space where cultural belonging is asserted, preserved, and celebrated, reinforcing a sense of shared heritage and distinctiveness in a non-Georgian environment. Through the rituals of the feast table, Georgians in Turkey visibly and intentionally maintain and display their ethnic identity.

The special relationship that Georgians in Turkey have with Georgian cuisine is vividly illustrated in the story of ethnic Georgian Ugur Zuboglu (Zumbadze), the founder of the „Georgian Café“ in Istanbul. After moving from his village to the city, Ugur was disappointed to find that he couldn't find any place serving traditional Georgian dishes. This motivated him to open his own café – not just as a business, but as a space where Georgians could connect, not only over food, but also with each other. For Ugur, the „Georgian Café“ is more than just a restaurant; it is a personal link to his culture, his past, and his childhood. In an interview, he explains: „Georgian cuisine is our life. Language, music, even culture might be lost, but cuisine is the hardest to lose. Losing cuisine means losing your origins.“ Yet he expresses concern that Georgians – especially the younger generation, often do not visit his café. (Nadirashvili, 2022)[Source: http://www.gurcuhaber.com/2022/11/14/eka-nadirashvili] In general, the importance of Georgian ethnic identity among the younger generation in Turkey has noticeably declined. However, many young people still maintain a sense of belonging to the Georgian ethnic group precisely through cuisine. Food continues to be a powerful bridge between generations. For some, even if they no longer speak the Georgian language, they still know, and love, the dishes. It is often around the feast table that they connect with their families, engage in cultural memory, and maintain a thread of identity in an otherwise assimilating environment. In this way, cuisine becomes both a medium of cultural continuity and a subtle, yet resilient, form of identity preservation.

This is precisely why cuisine has become a means of safeguarding national identity for Georgians in Turkey. It stands as one of the core values around which they unite and through which they maintain both a cultural-historical and emotional connection to their native ethnic roots. In the context of diaspora life, where language, traditions, and even communal structures may gradually fade, traditional food remains a tangible and emotionally charged link to the homeland. For many Georgian communities in Turkey, cuisine is not just nourishment; it is memory, belonging, and a living symbol of their identity.

The attitude toward cuisine as an ethnic marker, a defining element of ethnic belonging, is also vividly reflected in the lexicon preserved among Georgians living in Turkey, which stores layers of gastronomic history through terminology:

- There is a strong presence of Old Georgian terms, as well as vocabulary typical of Southern Georgian dialects.
- Many terms have been preserved that are no longer used in Georgia today. For example, „paphoni“ – a dish name forgotten in modern Georgia, offers a glimpse into archaic culinary traditions.
- Words from Old Georgian have survived in reference to: Daily food distributions (khevsis, zarmeli), Names of utensils (badia, koka, kope, kotsi), Terms for food preparation and processing, and Traditional dish names.
- Traces of ancient beliefs are also evident. For instance, when preparing ghomi (a cornmeal dish), the special flat wooden spoon known as lafera is first dipped in water, a ritual referred to as „amonatvla“ (which literally means „to baptize“), suggesting a sacral echo reminiscent of baptism.
- The linguistic material preserved by Georgians in Turkey even helps clarify certain forgotten Georgian terms. For example, the term „seriskudi“ (used to describe a light meal or snack after

dinner) preserves the old Georgian word for supper, seri/seroba. In this way, the Turkish Georgian dialect retains variants like „vakhshmis kudi“ or „kurtchi“ (tail or end of dinner), providing insight into lost terminology (Noghaidzeli, 2013).

- A sacred attitude toward food is evident in oath formulas such as: • „chadis madlma“ (by the grace of corn bread) • „puris madlma“ (by the grace of bread) These expressions elevate everyday food to the level of something to be sworn by – demonstrating its deep cultural and symbolic significance.
- However, many elder Georgian speakers in Turkey express sorrow that these unique Georgian culinary terms are slowly disappearing. The lexicon, once a living link to ancestral practices, is under threat, further highlighting the need for active cultural preservation through documentation, education, and use in daily life.

Conclusion. Thus, the attachment of Georgians in Turkey to Georgian cuisine, their attitude toward traditional Georgian dishes, and their insistence on preparing them, even during non-Georgian holidays, can be seen as a voluntary act of „returning to the bosom of the nation“ (Barth). Through this act, Georgians in Turkey symbolically rejoin the collective identity of the Georgian nation, as it is often food and drink that most powerfully reconnects people with their roots. The „code“ of the nation, its ethnic identity markers, is emotionally preserved in cuisine, and for this reason, they safeguard and cherish traditional Georgian foods just like any other national symbol. Despite intercultural influences, they continue to uphold the historical foundations of Georgian culinary tradition, which enables them to maintain an emotional connection with the roots of their ancestors. According to the responses gathered during our survey, the main object of nostalgia is Georgian cuisine, its flavors and aromas. Therefore, food, as one of the core components of ethnic identity, occupies a significant place in the collective memory of Georgians living outside the homeland and serves as a vital ethno-mental marker for their ethnic self-identification. As multiple studies confirm, the penultimate stage in breaking ties with an ethnic group is total indifference to one's ethnic origin; the very last stage is the loss of loyalty to traditional food. (Berdzenishvili, 2005, p.64) Georgians in Turkey remain highly devoted to Georgian cuisine, preserving and protecting these culinary traditions with exceptional care.

References:

D.Holtzman, J. (Volume 35,2006). Food and Memory. *ANNUAL REVIEW OF ANTHROPOLIGY* , 361-378.

Holtzman, J. D. (2006). Food and Memory. *Annual Review of Antropology*, 361-378.

Sutton, D. E. (2001). *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory (Materializing Culture).* New York: Berg Publishing.

Barti R., (2015). Mitologiebi. Tbilisi: Agora [*Mythologies.* Tbilisi: Agora.]

Berdzenishvili L., (2005). Patriotizmi, Natsionalizmi da identobis skhvadaskhva done. sakartvelo atastsleulis gasakarze, 64 [Patriotism, Nationalism, and Different Levels of Identity.“ Georgia at the Crossroads of Millennia, 64.]

Kuntchulia E., (2022). https://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/16/290/

Lomtatidze T., (2010). Turketis kartvelebshi shemonakhuli ertikartuli traditsiis shesakheb. Tao-klarjeti, I [On the Preservation of a Georgian Tradition among Georgians in Turkey.“ Tao-Klarjeti, I]

Nadirashvili E., (2022, November 14). *http://www.gurcuhaber.com/2022/11/14/eka-nadirashvili.* Retrieved from http://www.gurcuhaber.com/2022/11/14/eka-nadirashvili.

Noghaideli N., (2013). Leksikuri dziebani. Batumi: Shota Rustavelis Sakhelmtsipo Universiteti. [Lexical Research.“ Batumi: Shota Rustaveli State University]

Putkaradze Sh., (1993). [The Georgian Language of „Chveneburebi“ in Turkey, I. Batumi: Ajara Journal and Newspaper Publishing House]

მაჯუნი – იშვიათი კულინარიული კერძი ქობულეთიდან

(ისტორიულ-ეთნოლოგიური ასპექტები)

თემურ ტუნაძე
ისტორიის დოქტორი, აჭარის კულტურული
მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: tunadze@gmail.com
ORCID: 0009-0008-1502-7042

აბსტრაქტი: მაჯუნი ერთდროულად ტკბილი და მწარე გემოების მქონე, სადღესასწაულო დესერტია, რომელიც მხოლოდ ქობულეთის მოსახლეობამ შემოინახა. ტრადიციულად იგი საქორწინო სუფრის შემადგენელი აუცილებელი ელემენტი იყო. ქორწილში თავდაპირველად მას მეფე-პატარძალს მიართმევდნენ, ხოლო შემდეგ მექორწილეებს ჩამოურიგებდნენ. ზოგიერთი ინფორმაციით მაჯუნს მიცვალებულის დაკრძალვის შემდგომ გარდაცვლილის სულის მოსახსენიებელ დღეებშიც ამზადებდნენ.

სიტყვა „მაჯუნი“ არაბული წარმოშობისაა და გავრცელებულია სპარსულში – ძალ-ღონისა და აღგზნების მომცემ სამკურნალო ნაერთის მნიშვნელობით; თურქულში – საცხის, ყველა სახის კანფეტის მნიშვნელობით. ეს სიტყვა ოსმალურ წყაროებშიც დასტურდება, სადაც არაბულიდანაა შესული. აჭარულ დიალექტში მაჯუნი თაფლიანი ან შაქრიანი ბრინჯია. ამ სამედიცინო ტერმინის ქართულში დამკვიდრებას დაახლოებით X-XI საუკუნეებიდან ვარაუდობენ.

ქართული წერილობითი ძეგლებიდან სიტყვა „მაჯუნი“ ძირითადად სამკურნალო ხასიათის წიგნებში ფიქსირდება. მათში ტერმინი „მაჯუნი“ სამკურნალო საშუალებაა და რთული სახის ნაერთს აღნიშნავს. „მაჯუნი“ ღონის მომცემი და აღმგზნები ნაყენის დანიშნულებითაც გამოიყენებოდა.

თანამედროვეობაში ქობულეთის მოსახლეობაში მაჯუნის სხვადასხვა რეცეპტი დასტურდება. უხუცესთა მეხსიერებაში დაცული ინფორმაციით მაჯუნი აუცილებლად მრგვალკაკალა ბრინჯით მზადდება, შაქრიანი სიროფის გამოყენებით, თუმცა გვაქვს ისეთი ვარიანტები, სადაც მაჯუნის დატკბობას არა შაქრიანი სიროფით, არამედ თაფლით ახდენენ.

მაჯუნის სამზარეულო ხელოვნების ძირითად საიდუმლოებას მისი გემოვნება შეადგენს, კერძოდ სიტკბოსა და სიმწარით თანაბარი გემოვნებითი შეგრძნება. თანამედროვეობაშიც ყველა დიასახლისი ცდილობს აღნიშნული პრინციპი დაიცვას.

საკვანძო სიტყვები: ქართული კულინარია, ტრადიცია, რიტუალი.

* * *

სტატიის შესავალი. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ხალხური კულინარიის კვლევას დიდი ხნის ისტორია აქვს. თუმცა მაჯუნი, როგორც ტრადიციული კერძი, ამ სტატიით სამეცნიერო ინტერესის ობიექტი პირველად ხდება. ამის მიზეზი შესაძლოა ისიც იყოს, რომ აღნიშნული კერძი, მხოლოდ ქობულეთის მოსახლეობის ტრადიციულმა ყოფამ შემოინახა და იგი სხვა ქართულ ეთნიკურ ჯგუფებში არ გვხვდება. საკუთრივ ლექსიკური ერთეულის – მაჯუნის შესახებ ძველ წერილობით წყაროებში, სამკურნალო კარაბადინებში, სხვადასხვა სალექსიკონო გამოცემაში მნიშვნელოვანი მასალები შემოინახა, რომლებიც ტერმინის არსის, ეტომოლოგიისა და წარმომავლობის შესახებ საინტერესო მასალებს შეიცავს. აღსანიშნავია, რომ სულხან-საბა ორბელიანი თავის ლექსიკონში სიტყვა მაჯუნის ქართულ შესატყვისსაც გვაწვდის, რაც მიუთითებს, რომ მაჯუნით აღნიშნული სამკურნალო რეცეპტი უძველესი დროიდან იყო ქართველი ხალხისათვის ცნობილი.

საკვლევი საკითხის კვლევა სიახლეა, რაც მნიშვნელოვნად ზრდის მის აქტუალობას. აღნიშნული იმითაცაა განპირობებული, რომ აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს ინიციატივით, არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსის მინიჭების მიზ-

ნით, მაჯუნთან დაკავშირებით მომზადდა შესაბამისი დოკუმენტაცია და წარედგინა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს.

კვლევის მიზანია მაჯუნთან დაკავშირებული სხვადასხვა სახის მასალების თავმოყრა და ერთობლიობაში გააზრება. წერილობით ძეგლებში დაცული ინფორმაციის საველე-ეთნოგრაფიულ მასალებთან შედარება-შეპირისპირება. აღნიშნული სტატია საკითხის კვლევის ერთგვარი დასაწყისია, სამეცნიერო მიმოქცევაში მისი ჩართვით მოსალოდნელია დაინტერესებულ პირთა გამოხმაურება, რაც საკითხის უფრო ფართო სპექტრით შესწავლის შესაძლებლობას მოგვცემს.

მეთოდები. სტატიაში შედარებით-ისტორიული მეთოდის გამოყენებით გაანალიზებულია მაჯუნის ისტორიული და თანამედროვე ფუნქციური ასპექტები. საკითხის დამუშავებისას გამოყენებულია პრობლემისადმი ინტერდისციპლინური მიდგომა. შესაბამისი მასალები ამოკრეფილია სამედიცინო, ლექსიკოლოგიური, ლიტერატურული და ისტორიულ-ეთნოლოგიური ხასიათის შრომებიდან. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურასა და საველე-ეთნოგრაფიულ მასალებზე.

მსჯელობა. ქართულ ხალხურ კულინარიაში მაჯუნი სპეციფიკურად გამორჩეული სადესერტო კერძია, რომელიც ცოცხალი სახით ბოლო დრომდე მხოლოდ ქობულეთის მოსახლეობაში შემოინახა. საველე-ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ტრადიციულად იგი საქორწინო სუფრის შემადგენელი აუცილებელი ელემენტი იყო. ქორწილში თავდაპირველად მას მეფე-პატარძალს მიართმევდნენ, ხოლო შემდეგ მექორწილეებს ჩამოურიგებდნენ. ზოგიერთი ინფორმაციით მაჯუნს მიცვალებულის დაკრძალვის შემდგომ გარდაცვლილის სულის მოსახსენიებელ დღეებშიც ამზადებდნენ.

მაჯუნის სხვადასხვა რეცეპტია ცნობილი, თუმცა ყველა შემთხვევაში მაჯუნი ტკბილი და მწარე გემოების მქონე ინგრედიენტების შეზავებაა. მაჯუნი ცივი სახით მიიღება. თანამედროვეობაში საამისოდ, გარდა თეფშისა, სპეციალურ, ჭიქისებურ ფორმებსაც იყენებენ.

ქართულ ლექსიკოლოგიურ გამოცემებში, ასევე ქართულ ხალხურ კარაბადინებში სიტყვა „მაჯუნის“ და მისი სხვა შესატყვისების შესახებ საინტერესო ინფორმაციაა დაცული.

სულხან-საბა ორბელიანთან „მაჯუნი – სხვათა ენაა, ქართულად დუბეიდი ჰქვია“, ხოლო საკუთრივ სიტყვა „დუბეიდი“ განმარტებულია, როგორც „მაჯუნი“ (ს.-ს. ორბელიანი 435). ამდენად სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით მაჯუნი და დუბეიდი ერთი და იგივეა. ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემას, რომელიც სანკტ-პეტერბურგში ზაქარია ფალავანდიშვილისა და დავით ჩუბინაშვილის მიერ დაიბეჭდა, თან ერთვის მცირე ლექსიკონი. აქ სიტყვები: „მაჯუნი“ და „დუბეიდი“ არ ჩანს, თუმცა აღნიშნულ ლექსიკონში საკვლევი საკითხის კონტექსტში გვხვდება ახალი სიტყვა „მუფარახი“. იგი განმარტებულია შემდეგნაირად „იაგუნდის მაჯუნი, დუბეიდი“ (რუსთაველი, 1841, გვ. 232). ცოტა მოგვიანებით, კერძოდ 1846 წელს, ისევ სანკტ-პეტერბურგში დაიბეჭდა დავით ჩუბინაშვილის მიერ შედგენილი რუსულ-ქართულ ლექსიკონი. აქ სიტყვები „მაჯუნი“ და „დუბეიდი“ მოხსენიებულია რუსულ სიტყვა «Кашка»-სთან, სადაც «Кашка лекарственная» შემდეგნაირადაა განმარტებული: „მაჯუნი, დუბეიდი, მუფარახი“ (ჩუბინაშვილი, 1846: 397).

ქართული წერილობითი ძეგლებიდან სიტყვა „მაჯუნი“ ძირითადად სამკურნალო ტიპის წიგნებში, კარაბადინებში ფიქსირდება. მაგალითად ესენია: XI საუკუნის ქანანელის „უსწორო კარაბადინი“ (უსწორო კარაბადინი 1940:501); XIII საუკუნის „წიგნი სააქიმოჲ“ (წიგნი სააქიმოჲ 1936:316); XVI საუკუნის „იადიგარ-დაუდი“ (იადიგარ-დაუდი 1938:713); XVI – XVII სს. „კარაბადინი კარგი და მარგებელი“ (ხელაია, 2009: 23,309-310); ამ ხელნაწერებში ტერმინი „მაჯუნი“ ფარმაკოლოგიურ საშუალებათა ერთ-ერთ ძირითად ფორმადაა წარმოდგენილი და რთული სახის ნაერთს აღნიშნავს. თითქმის ყველა მაჯუნში მედიკამენტები თაფლშია შეზელილი, სავარაუდოდ თხელი „ფაფის“ სახით, რათა მისი შესმა, დალევა იყოს შესაძლებელი (ხელაია, 2009: 23).

„კარაბადინი კარგი და მარგებელიას“ (XVI-XVII სს.) მიხედვით „მაჯუნი“ ფარმაკოლოგიურ საშუალებათა ერთ-ერთ ძირითად ფორმადაა წარმოდგენილი და რთული სახის ნაერთს აღნიშნავს.

კარაბადინში არაერთი მაჯუნია მოცემული და თითქმის ყველა მთგანში მედიკამენტები, სავარაუდოდ თხელი ფაფის სახით, თაფლშია შეზელილი (ხელაია, 2009: 23). ზოგიერთი მაჯუნი პილპილსაც შეიცავს, ხოლო თაფლი, როგორც აუცილებელი კომპონენტი, თითქმის ყველა მაჯუნის შემთხვევაშია დასახელებული, რომლის მეშვეობითაც სხვადასხვა წამლები თაფლის მეშვეობით შეიზილება და ხდება ერთი ნაერთი – მაჯუნად შექმნილი წამალი. გვაქვს მაჯუნის აღწერა, რომლის მოსამზადებლად სხვადასხვა დასახელების ელემენტი – წამალი ადუღებულ თაფლში უნდა ჩაიყაროს და შეიქმნება მაჯუნი (ხელაია, 2009: 87-89).

მაჯუნთან დაკავშირებით ანალოგიური ინფორმაციაა მოცემული „აბრამ მწერლის კარაბადინში“. აქაც მაჯუნი ნარევს გულისხმობს, რომელიც ზოგ შემთხვევაში ადუღებით ზადდება, ანუ მაჯუნად შექმნა დუღილის მეშვეობით. „აბრამ მწერლის კარაბადინში“ მაჯუნების სპეციალური კარია. მასში მაჯუნების ზოგადი ხასიათიცაა აღწერილი და ასევე, კონკრეტული მაჯუნებიცაა აღწერილი. აქაც თაფლი ყველგანაა დასახელებული, ხოლო ზოგ შემთხვევაში გვხვდება პილპილი. აღნიშნულ კარაბადინში შემდეგი სახელწოდების მაჯუნები გვხვდება: სტაფილოს მაჯუნი, მაჯუნი ქამუნია, მაჯუნი სვინტრისა მაჯუნი კამისა, მაჯუნი სიქანგუბინისა, მაჯუნი თვალმარგალიტისა, მაჯუნი ნარინჯისა, მაჯუნი აფილონისა, მაჯუნი გასახსნელი, ბიის მაჯუნი და ა.შ. (ხელაია, 2009: 112-174).

ერთი შეხედვით ჩანს, რომ მაჯუნი შედგენილი სახის ფაფისებური (?) ნარევია. აქ საინტერესო იქნება მოვიშველიოთ დავით ჩუბინაშვილისეული განმარტება სიტყვისა «Кашка лекарственная», რომელიც, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, შემდეგნაირადაა ახსნილი: „მაჯუნი, დუბეიდი, მუფარახი“ (ჩუბინაშვილი, 1846: 397). მოცემულ შემთხვევაში „მაჯუნი“ სიტყვის მნიშვნელობისა და რაობის დასაზუსტებლად სიტყვა „ფაფა“ მაინც საეჭვოდ ჩანს. ჩვენი აზრით, მაჯუნად შექმნა არ უნდა ნიშნავდეს „ფაფად“ შექმნას, რადგან ზემოთ აღნიშნულ ოთხ კარაბადინში სხვადასხვა ინგრედიენტის ნაერთის აღსანიშნავად სიტყვათა წყობა „ფაფად შექმნა“ სხვა შემთხვევაშიცაა ნახსენები (ხელაია, 2009: 185). ანუ ერთი და იგივე კარაბადინი ცალკ-ცალკე ასახელებს პროცესებს: „მაჯუნად შექმნა“ და „ფაფად შექმნა“ ეს კი მიუთითებს, რომ შესაძლოა ისინი სხვადასხვა მნიშვნელობით გამოიყენებოდა და სხვადასხვა პროცესს ნიშნავდა.

ამდენად, ქართული კარაბადინების მიხედვით „მაჯუნად შექმნის“ პროცესში საგულისხმოა თაფლის მონაწილეობა. თაფლი იმდენად თვალშისაცემია, რომ შეიძლება დავუშვათ – მაჯუნი მხოლოდ თაფლით იქმნებოდა (?), თუმცა არის რამდენიმე გამონაკლისი, როცა მაჯუნად შექმნაში თაფლი არ მონაწილეობს. შედარებით მცირე შემთხვევაა, როცა მაჯუნად შექმნაში პილპილიცაა მოხსენიებული.

მაჯუნთან დაკავშირებით გარდა ზემოთ აღნიშნული ლექსიკოლოგიური და ხალხური სამკურნალო ხასიათის მასალებისა საყურადღებოა მისი ეტიმოლოგია.

ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით, სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით სიტყვა „მაჯუნი“ არაბული წარმომავლობისაა. ქართული მაჯუნის ამოსავალია არაბული სიტყვა (ﻏﺎﻟﻴﺔ /÷ ağana), რომელიც შემდეგი მნიშვნელობისაა: 1. მალამო, საცხი; 2. სამკურნალო ნაერთი, ნარკოტიკის შემცველი სამკურნალო ბალახების ნარევი. სიტყვა „მაჯუნი“ ფიქსირდება არაერთ ძველქართულ – ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ლიტერატურულ ძეგლში. მაგალითად, „ქილილა და დამანაში“ იგი ღონის მომცემი და აღმგზნები ნაყენია. თანამედროვე მაჯუნთან მიმართებაში საინტერესოა „რუსუდანიანში“ დაცული მასალები. სადაც მაჯუნის ზემოთ აღნიშნულ მნიშვნელობებს ტკბილეული ემატება. დუბეიდი, მურაბასავით გაკეთებული ღონის მომცემი წამალია დ. ჩუბინაშვილისა და ი. გრიშაშვილის ლექსიკონშიც (ქალაქური ლექსიკონი, 1997: 151). სიტყვა მაჯუნი არაბული წარმოშობისაა სპარსულ და თურქულ ლექსიკონებში. სპარსულში ძირითადად აქცენტი კეთდება ძალ-ღონისა და აღგზნების მომცემ სამკურნალო ნაერთზე, ელექსირზე, ხოლო თურქული macun – საცხის, ყველა სახის კანფეტის აღმნიშვნელია. ეს სიტყვა ოსმალურ წყაროებშიც დასტურდება, სადაც არაბულიდანაა შესული. აჭარულ დიალექტში მაჯუნი თაფლიანი ან შაქრიანი ბრინჯია (ღლონტი, 1984: 354). მკვლევარ სოფიო იმედაძის მიხედვით, სავარაუდოდ, ამ სამედიცინო ტერმინის დამკვიდრება ქართულში დაახლოებით X-XI საუკუნეებიდან უნდა მომხდარიყო (იმედაძე, 2014: 89-90)

ამდენად, ძველი ქართული სამკურნალო კარაბადინების მიხედვით მაჯუნი შედგენილი სახის წამალია, სხვადასხვა ინგრედიენტების ნაერთია, სადაც სიტკბო ან სიმწარე მისი უპირობო განმსაზღვრელი არაა, თუმცა იმავე კარაბადინებში მოცემულ მაჯუნებში თაფლით დატკბობა, თაფლით მაჯუნად შექმნა უფრო ჭარბობს.

ქობულეთის ძირძველი მოსახლეობის ტრადიციულ კულინარიაში მაჯუნი სადღესასწაულო კერძია. ერთგვარი დესერტია, რომლისთვის დამახასიათებელი ძირითადი სპეციფიკა ერთდროულად ტკბილ-მწარე გემოში გამოიხატება. ტრადიციულად იგი საქორწილო სუფრის შემადგენელი ნაწილი იყო, თუმცა საველე-ეთნოგრაფიული მასალებით, მცირე შემთხვევების სახით გვხვდება მაჯუნის განსხვავებული დანიშნულებაც. კერძოდ, მას მიცვალებულის დაკრძალვის შემდგომ, გარდაცვლილის სულის მოსახსენიებელ დღეებშიც ამზადებდნენ. ეს დღეებია: გარდაცვალებიდან მეორმოცე დღე, ანუ „ორმოცი“, „წლისთავი“ და გარდაცვლილის დაბადების დღე (ტუნაძე, 2024: 15).

საველე-ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ქობულეთის მოსახლეობაში მაჯუნის სხვადასხვა რეცეპტი დასტურდება. უხუცესთა მეხსიერებაში დაცული ინფორმაციით მაჯუნი აუცილებლად მრგვალკაკალა ბრინჯით მზადდება, შაქრიანი სიროფის გამოყენებით, თუმცა გვაქვს ისეთი ვარიანტები, სადაც მაჯუნის დატკბობას არა შაქრიანი სიროფით, არამედ თაფლით ახდენდნენ.

წიგნში „კულინარიული მოგზაურობა აჭარაში“ (ნოღაიდელი, 2024: 48-49), რომელიც აჭარის ტურიზმის დეპარტამენტის ტურისტული პროდუქტების განვითარების სააგენტომ მოამზადა, მაჯუნის შემდეგი რეცეპტია მოცემული:

მაჯუნის მოსამზადებლად შემდეგი ინგრედიენტები იყო საჭირო: ბრინჯი 1 კგ. ან თეთრი ბოლოკი 150 გ; შაქარი 1 კგ; თაფლი 3 ს/ფ. კოვზი და წიწაკა 3 ჩ/კოვზი. მაჯუნის მოსამზადებლად მდუღარე წყალში ჩაყრილ ბრინჯს ფაფისებური მასის მიღებამდე ხარშავდნენ. შემდეგ უმატებდნენ შაქარს, თაფლს, შავ წიწაკას და 10 წუთით ნელ ცეცხლზე შემოდგამდნენ. შემდგომ აჩერებდნენ თავდახურულ ჭურჭელში და ჩოგნით ჩაზელდნენ. ბრინჯის ნაცვლად შეიძლებოდა თეთრი ბოლოკის გამოყენება. ასეთ შემთხვევაში თეთრ ბოლოკს გახეხავდნენ და თავისივე წვენში დაბალ ცეცხლზე ხარშავდნენ მანამ, სანამ არ ჩაიშლებოდა და ფაფისებულ მასად არ გადაიქცეოდა. შემდგომ უმატებდნენ შაქარს, თაფლს და შავ წიწაკას. ფერის მისაცემად უმატებდნენ დამწვარ შაქარს.

მაჯუნის სამზარეულო ხელოვნების ძირითად საიდუმლოებას მისი გემოვნება შეადგენს, კერძოდ სიტკბოსა და სიმწარის თანაბარი გემოვნებითი შეგრძნება. თანამედროვეობაშიც ყველა დიასახლისი ცდილობს აღნიშნული პრინციპი დაიცვას, თუმცა გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა მაჯუნში მცირედ სიტკბო ან სიმწარე სჯობნის, რაც ინდივიდუალური კულინარიული მიდგომის შედეგია. ეთნოგრაფიულ ყოფაში ზოგიერთი უფრო ტკბილი გემოს მქონე მაჯუნს ამზადებს, ზოგს კი პირიქით, შეიძლება უფრო მომწარო გემოს მქონე მაჯუნი მოსწონდეს. ტრადიციულად კი, როგორც აღინიშნა, მაჯუნში სიტკბო და სიმწარე თანაბრად უნდა იგრძნობოდეს. ამ მიდგომას ქობულეთის მოსახლეობის უმრავლესობა ეთანხმება და იცავს.

წარსულში მაჯუნს ქორწილის წინა ღამეს – „წვეულ ღამეს“ აუცილებლად ამზადებდნენ. ქორწილის დღეს მას ჯერ მეფე-პატარძალს მიართმევდნენ, ხოლო შემდეგ ქორწილის წევრებს ჩამოურიგებდნენ. გადმოცემით ხელის გულში ჩაუდებდნენ კოვზით. ზოგიერთი ქალბატონი, თუ იგი ორსულად იყო იხუმრებდა კიდეც: „მე ორი ხისა მერგებაო“, ანუ მე ორი წილი მეკუთვნისო. თანამედროვეობაში მაჯუნთან დაკავშირებული აღნიშნული ტრადიცია მივიწყებულია.

მაჯუნს ახალი სიცოცხლე და პოპულარიზაცია შესძინა ქობულეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულმა მუზეუმმა, სადაც სხვადასხვა ღონისძიებებზე სტუმრებს პატარა ჭიქებით მაჯუნს სთავაზობენ, თან ამ კერძის ისტორიას და მასთან დაკავშირებულ ტრადიციებს უყვებიან.

დასკვნები. ამდენად, მაჯუნი, ქართულად დუბეიდი, ისტორიულად სამკურნალო ხასიათის წამალს წარმოადგენდა და ძველქართულ სამკურნალო ხელნაწერებში მისი მრავალი ვერსიაა შემონახული. შემდგომში მან დანიშნულება იცვალა და ჩვენს დრომდე მოაღწია, როგორც რიტუალურმა კერძმა და სადღესასწაულო სუფრის შემადგენელმა ნაწილმა. ზოგ შემთხვევაში იგი გააზრებულია, როგორც ენერგეტიკული საკვები. თანამედროვეობაში მაჯუნთან დაკავშირებული ტრადიციული კულტურა მივიწყებას ეძლევა და იგი მხოლოდ სადესერტო კერძის მნიშვნელობას ინარჩუნებს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გრიშაშვილი, ი. (1997). *ქალაქური ლექსიკონი.* თბილისი: სამშობლო.
2. იმედაძე, ს. (2014). *არაბული წარმოშობის ლექსიკა სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართულში“. დისერტაცია ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.* ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
3. ნოღაიდელი, ნ. ლომთათიძე, თ. ლორია, მ. ბაუჟაძე, ზ. გოგუაძე, ლ. (2024). *კულინარიული მოგზაურობა აჭარაში.* ბათუმი: ააიპ ტურისტული პროდუქტების განვითარების სააგენტო.
4. ორბელიანი, ს.-ს. (1966). *ლექსიკონი ქართული* (ტომი I). თბილისი. მეცნიერება.
5. რუსთაველი, შ. (1841). *ვეფხისტყაოსანი.* სანკტ-პეტერბურგი: გამოიცა ზაქარია ფალავანდიშვილისა და დავით ჩუბინაშვილის მიერ.
6. ტუნაძე, თ. (2023). საველე-ეთნოგრაფიული დღიურები, ქობულეთი 2022-2023 წლები. ხელნაწერი, ინახება ავტორთან.
7. ღლონტი, ა. (1974). *ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, შემდგენელი ალ. ღლონტი*, I. თბილისი: განათლება.
8. ხელაია, ნ. (2009). *ოთხი ქართული სამედიცინო ხელნაწერი, XVI-XVIII სს. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, კომენტარები, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ნანი ხელაიამ.* თბილისი.
9. Чубинашвили, Д. (1846). *Русско-Грузинский словарь составленный Давидом Чубиновым, I.* С-Пб.

"MAJUNI" – AN INFREQUENT CULINARY DISH FROM KOBULETI
(Historical-ethnological aspects)

TEMUR TUNADZE
PhD in History, Researcher at the Ajara
Cultural Heritage Protection Agency
E-Mail: tunadze@gmail.com
ORCID: 0009-0008-1502-7042

Abstract: „Majuni" is a festive dessert with sweet and bitter tastes, preserved only by the Kobuleti population. Traditionally, it was a crucial component of a wedding feast. At first, it was served for a groom and bride, and then – other guests. According to some sources, „Majuni" was prepared on souls' days after a funeral.

The word „Majuni" has an Arabic origin and is spread in the Persian language – with the meaning of a medical solution for strength and excitation; in the Turkish language – with the meaning of an ointment, all kinds of sweets. This word also appears in the Ottoman sources, and is borrowed from the Arabic language. In the Adjarian dialect, „Majuni" is a rice dish with honey or sugar. It is supposed that this medical term has entered into the Georgian language since the X-XI centuries.

Among the Georgian historical sources, the word „Majuni" is mainly fixed in medical books, with the meaning of a medical remedy, complex solution. „Majuni" also had a meaning of a solution for strength and excitation.

Nowadays, the Kobuleti population has various recipes for „Majuni". According to the elderly, „Majuni" was prepared with round-grain rice and sugar syrup or honey.

The main culinary secret of „Majuni" is its taste, namely, a balance of sweetness and bitterness. Today, all housewives try to keep that balance principle too.

Key words: Georgian culinary, tradition, ritual

* * *

Introduction. The study of folk cuisine has a long history in Georgian historiography. However, this article is the first time that Majuni, as a traditional dish, has become an object of scientific interest. The reason for this may also be that the mentioned dish was preserved only by the traditional way of life of the Kobuleti population and is not found in other Georgian ethnic groups. Important materials about the lexical unit itself – majuni – have been preserved in ancient written sources, mediæval medical handbook, and various lexical publications, which contain interesting materials about the essence, etymology, and origin of the term. It is noteworthy that Sulkhan Saba Orbeliani also provides us with the Georgian equivalent of the word majuni in his dictionary, which indicates that the medicinal recipe referred to as majuni has been known to the Georgian people since ancient times.

The research on the research issue is novel, which significantly increases its relevance. This is also due to the fact that, at the initiative of the Ajara Cultural Heritage Protection Agency, relevant documentation was prepared regarding Majuni and submitted to the National Agency for Cultural Heritage Protection in order to grant it the status of an intangible cultural heritage monument.

The aim of the research is to collect and understand various types of materials related to Majuni in a unified way, to compare and contrast the information preserved in written monuments with field-ethnographic materials. The represented article is a kind of beginning of the research on the issue; by including it in scientific circulation, it is expected that interested parties will respond, which will give us the opportunity to study the issue in a wider spectrum.

Methods. The article analyzes the historical and modern functional aspects of Majuni using the comparative-historical method. An interdisciplinary approach to the problem is used in the development of the issue. Relevant materials are selected from medical, lexicological, literary and historical-ethnological works. The work is based on the existing scientific literature and field-ethnographic materials surrounding the issue.

Discussion. In Georgian folk cuisine, Majuni is a particularly distinctive dessert dish, which until recently was preserved in its original form only among the population of Kobuleti. Judging by field-ethnographic materials, it was traditionally an essential element of the wedding celebration. At the wedding, it was initially served to the bride and bridegroom, and then distributed to the wedding guests. According to some information, Majuni was also prepared on the days of remembrance of the deceased after the funeral.

There are different recipes of majuni are known. However, in any case, Majuni is the mixture of the ingredients having sweet and bitter flavors. Majuni is served cold. In modern times, in addition to plates, special glass-like forms are also used for this purpose.

Georgian lexicological publications, as well as Georgian folk mediæval medical handbooks, contain interesting information about the word „majuni“ and its other equivalents.

According to Sulkhan-Saba Orbeliani, „Majuni is the language of others, in Georgian it is called Dubeydi“, while the word „Dubeydi“ itself is interpreted as „Majuni“ (Orbeliani, 1966, p. 435). Thus, according to Sulkhan-Saba Orbeliani the words „Majuni“ and „Dubeydi“ are the same. The 1841 edition of „The Knight in the Tiger's Skin“, printed in St. Petersburg by Zakaria Palavandishvili and Davit Chubinashvili, includes a small dictionary. The words „majuni“ and „dubeydi“ do not appear here, although in the above-mentioned dictionary, in the context of the research question, a new word „mufarakhi“ is found. It is explained as follows: „Jagundi majuni, dubeidi“ (Rustaveli, 1841, p. 232).

A little later, namely in 1846, a Russian-Georgian dictionary compiled by Davit Chubinashvili was printed again in St. Petersburg. Here the words „Majuni“ and „Dubeidi“ are mentioned together with the Russian word „Кашка“ (porridge), where „Кашка лекарственная“ (Medicinal porridge) is explained as follows: „Majuni, Dubeydi, mufarakhi“ (Chubinashvili, 1846: 397).

Among the Georgian written monuments, the word „majuni“ is mainly recorded in books of medical types – so-called karabadini. For example, these are: „Uneven Karabadini“ of the 11th century by Kananeli (Uqsiro Karabadini 1940:501); „Book of Medicine“ of the 13th century (Book of Medicine 1936:316); „Yadigar-Daud“ of the 16th century (Yadigar-Daud 1938:713); „Karabadin the Good and the Healing“ of the 16th-17th centuries (Khelaia, 2009: 23,309-310); In these manuscripts, the term „majuni“ is presented as one of the main forms of pharmacological agents and denotes a complex type of mixture. In almost all recipes of majuni, the medicines are rubbed into honey, presumably in the form of a „gruel“ (liquid „porridge“) so that it can be swallowed, drunk (Khelaia, 2009: 23).

According to „Karabadin the Good and the Healing“ (XVI-XVII c.c.) „majuni“ is presented as one of the main forms of pharmacological agents and denotes a complex type of mixture. There are numerous majunas given in Karabadin, and in almost all of them, medicines are probably in the form of a liquid porridge, rubbed into honey (Khelaia, 2009: 23). Some types of majuni also contain pepper, and honey is mentioned as an essential component in almost all majuni, through which various medicines are rubbed through honey and become one compound – a medicine turned into majuni. We have a description of Majuni, for the preparation of which various elements – medicines – must be added to boiled honey, and Majuni will be created (Khelaia, 2009: 87-89).

Similar information regarding majun is given in „The Karabadini of Abram the Writer.“ Here, too, majuni refers to a mixture that is sometimes prepared by boiling, i.e., it is created as majuni through boiling. There is a special chapter for the Majuni in „Abram the Writer's Karabadin“. It describes the general nature of the Majuni as well as specific Majuni. Here too, honey is mentioned everywhere, and in some cases, pepper is found. In the mentioned Karabadin, the following majuns are found: carrot

majun, majuni with Solomon's seal, majuni with dill, daisy majuni, bergamot orange majuni, quince majuni, miscible majuni, kamunia, sikangubinisa, and apilonisa (old Georgian terms for healing herbs) majuni, etc. (Khelaia, 2009: 112-174).

At first glance, it seems that majun is a porridge-like (?) mixture. Here it would be interesting to use Davit Chubinashvili's definition of the word „Кашка лекарственная" which, as mentioned above, is explained as follows "majun, dubeydi, mufarakhi" (Chubinashvili, 1846: 397). In this case, the word „porridge" still seems doubtful in order to clarify the meaning and nature of the word „majuni". In our opinion, making majuni should not mean making „porridge", because in the four Karabadins mentioned above, the word order „porridge" is mentioned in other cases as well to denote a combination of different ingredients (Khelaia, 2009: 185). That is, the same Karabadini names the processes separately: „creation of majuni" and „creation of porridge", which indicates that they may have been used in different meanings and meant different processes.

Thus, according to Georgian Karabadinis (mediæval medical handbook), the participation of honey in the process of „creation of majuni" is significant. The honey is so noticeable that we can assume that majuni was made only with honey (?), although there are several exceptions when honey is not involved in the recipes of majuni. There are relatively few cases when pepper is also mentioned in the recipes of making majuni.

In addition to the above-mentioned lexical and folk medicinal materials, its etymology is also noteworthy.

From an etymological point of view, according to special scientific literature, the word „Majuni" is of Arabic origin. The Georgian word majuni comes from the Arabic word (نجغ /÷ ağana), which has the following meanings: 1. ointment, cream; 2. medicinal compound, a mixture of medicinal herbs containing narcotics. The word „majuni" is recorded in a number of ancient Georgian literary monuments – original or translated. For example, in „Kilila and Damana" the word is used in the meaning of tincture that gives pleasure and excites. In relation to modern Majuni, the materials preserved in „Rusudanian" are interesting, where sweets are added to the above-mentioned meanings of Majuni. Dubeydi, a medicine that gives a feeling of well-being made like jam, is also mentioned in the dictionary of D. Chubinashvili and I. Grishashvili (City Dictionary, 1997: 151). The word Majuni is considered of Arabic origin in Persian and Turkish dictionaries. In Persian, the emphasis is mainly on the medicinal compound that gives strength, energy and excitement, the elixir, while the Turkish **„macun"[majun]** refers to all kinds of confectionery. This word is also confirmed in Ottoman sources, where it comes from Arabic. In the Adjarian dialect, majuni means rice with honey or sugar (Glonti, 1984: 354). According to researcher Sophio Imedadze, this medical term was probably introduced into Georgian around the 10th-11th centuries (Imedadze, 2014: 89-90).

Thus, according to ancient Georgian medicinal recipes, majuni is a compound medicine, a combination of various ingredients, where sweetness or bitterness is not its unconditional determinant, although in the majuni given in the same medicinal books, sweetening with honey, creating majuni with honey, is more prevalent.

In the traditional cuisine of the indigenous population of Kobuleti, Majuni is a festive dish. It is a kind of dessert, the main characteristic of which is expressed in its simultaneously sweet and bitter taste. Traditionally, it was an integral part of the wedding table, although field-ethnographic materials, in small cases, reveal a different purpose for majuni. In particular, it was also prepared after the funeral of the deceased, on the days of remembrance of the deceased's soul. These days are: the fortieth day after death, so-called „forty", after a year from the death or at the birthday of the deceased (Tunadze, 2024: 15)

According to field-ethnographic materials, various recipes for majuni are confirmed among the Kobuleti population. According to information preserved in the memory of elders, majuni is always made with round-grain rice, using sugar syrup, although we have variants where majuni was sweetened not with sugar syrup, but with honey.

The book „Culinary Journey to Adjara“ (Noghaideli, 2024: 48-49), prepared by the Tourism Products Development Agency of the Adjara Tourism Department, contains the following recipe for majuni:

The following ingredients were needed to prepare Majuni: 1 kg of rice or 150 g of white radish; 1 kg of sugar; 3 tablespoons of honey and 3 teaspoons of pepper. To prepare majuni, rice was poured boiling water and cooked until it became a porridge-like mass. Then, sugar, honey, and black pepper were added and simmered for 10 minutes over low heat. They were then placed in a covered container and pounded with a wooden spoon. Instead of rice, white radish could be used. In this case, the white radish was grated and boiled in its own juice over low heat until it collapsed and turned into a mushy mass. Then sugar, honey, and black pepper were added. Burnt sugar was added for color.

The main secret of the art of cooking majuni is its taste, namely the equal taste sensation of sweetness and bitterness. Even in modern times, every housewife tries to adhere to this principle, although there are cases when a little sweetness or bitterness in majun is preferable, which is the result of an individual culinary approach. In ethnographic life, some people prepare a sweeter-tasting majun, while others, on the contrary, may like a more bitter-tasting majun. Traditionally, as mentioned, sweetness and bitterness should be felt equally in majun. The majority of the Kobuleti population agrees with and adheres to this approach.

In the past, majuni was always prepared the night before the wedding – the „party night“. On the wedding day, the bride and bridegroom were the first to be served with majuni, and then it was distributed to the wedding guests. According to tradition, they would put it in the palm of their hand with a spoon. Some women, if they were pregnant, would even joke: „I have two „khisa““ meaning that two shares should be given to her. In modern times, the above-mentioned tradition related to Majun has been forgotten.

Majuni has been given new life and popularization by the Kobuleti Historical and Ethnographic Museum, where guests are offered small glasses of majuni at various events, while being told about the history of this dish and the traditions associated with it.

Conclusions. Thus, Majuni, known as Dubeydi in Georgian, was historically a medicinal herb, and many versions of it have been preserved in ancient Georgian medical manuscripts. Many versions of it have been preserved. Later, its purpose changed and has survived to our time as a ritual dish and part of the festive table. In modern times, the traditional culture associated with majun is being forgotten, and it retains only the function of a dessert dish.

References:

1. Grishashvili, I. (1997). *Kalakuri Leqsikoni*. Tbilisi: „Samshoblo“.
2. Imedadze, s. (2014). *Arabuli ċarmošobis leksiķa Sulxan-Saba Orbelianis „leksikono kartulši“.* Kutaisi: „Aķaķi Çeretlis saxelobis Universiṭeṭi“.
3. Nogaideli, N. Lomtatidze, T. Lori, M. Baujadze, z. Goguadze, L. (2024). *Ķulinariuli mogzauroba Aċaraši.* Batumi: „Ṭurisṭuli produktebis ganvitarebis saagenṭo“.
4. Orbeliani, S.-S. (1966). *leksikoni kartuli. I.* Tbilisi: „Mecniereba“.
5. Rustaveli, Sh. (1941). *Vepxisṭ̇qaosani*. Sanķt-Peṭerburgi: Gamoica Zaqkaria Palavadišvilisa da Davit Ć ubinašvilis mier.
6. Tunadze, T. (2023). *Savele-Etnograpiuli dġiurebi, Kobuleti 2022-2023*. Xelnaçeri inaxeba avṭortan.
7. Glonti, A. (1974). *Kartul ķilo-tqmata siṭ̇qvis ķona*. Shemdgeneli Al. Glonti, I. Tbilisi: „Ganatleba“.
8. Xelaia, n. (2009). Otxi kaqtuli samedicino xelnaçeri, XVI-XVIII. Tbilisi: Teqsti gamosacemad moamzada Nino Xelaiam.
9. Чубинашвили, Д. (1846). Russko-Gruzinski slovar, sostavlenni Davidom Chubinashvili, I. Sankt-Peterburg.

არტაანელთა მეხსიერებაში ასახული წარსულის ფურცლები კონსტანტინე ოდიშარიას (მარტვილელი) ჩანაწერების მიხედვით

ნაილა ჩელებაძე
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; საქართველოს
საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: naila.chelebadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0003-2451-1753

აბსტრაქტი: ნაშრომში წარმოდგენილია კ. ოდიშარიას მიერ 1913-1920 წლებში სტაციონარული კვლევით ჩაწერილი მასალების საფუძველზე არტაანის მხარის ისტორიული წარსულის ასახვის ცდა, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილია აპრობირებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამჟამად არტაანი დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრებშია მოქცეული, რაც კიდევ მეტად ზრდის მისი შესწავლის მნიშვნელობას.

ნაშრომში გამოკვლეული კ. ოდიშარიას მიერ ვრცლად წარმოდგენილი არტაანის მხარის რეალურ ისტორიასთან დაკავშირებული ამბები და მდიდარი სტატისტიკური მონაცემები – 600-მდე ტოპონიმი, ეთნიკური ვითარებისა და ტრადიციული ყოფა-ცხოვრების ასპექტები, ზედმიწევნით ზუსტად აღწერილი, ხშირად რისკის ფასად მოძიებული ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები თუ მათი ნაშთები, მათ შორის 40-მდე ქართული საისტორიო წარწერით შემონახული 500-მდე ეკლესია, ასზე მეტი ციხე-სიმაგრე, 8-ზე მეტი არხი და მილი (მათ შორის რძის სატრანზიტო მილი), 5 ხიდი და სხვა მრავალი, მეტ დამაჯერებლობას სძენს იმ გარემოებას, რომ არტაანის კულტურული მემკვიდრეობა ტრადიციული ქართული კულტურის ფესვებზეა დაფუძნებული.

ნაშრომში განხილულია რამდენიმე ისტორიული ფაქტი და მოვლენა ისტორიული მხარის ქართული მოსახლეობისგან მიღებული ინფორმაციების, თქმულება-გადმოცემების შედარებათა საფუძველზე. მაგალითად, გამოვლენილია საინტერესო ინტერპრეტაცია თამარ მეფის ანდერძისა თავისი შვილისადმი – ლაშა-გიორგისადმი. დაზუსტებულია „ვეფხისტყაოსნის“ ხალხურ ვერსიაში მთავარი გმირების მიერ თამარ მეფის ხსოვნისადმი პატივის მიგების – ღამით 30 აპრილს 1 მაისის გარიჟრაჟამდე ლოცვის თარიღისა და საეკლესიო კალენდრის 15 მაისს დაწესებული თამარ მეფის გარდაცვალების დღის იგივეობა. ასევე, მოცემულია ინფორმაცია ოთარ-ბეგ შერვაშიძის საოჯახო რელიქვიაში პერგამენტზე გადაწერილი 1436 წლით დათარიღებული „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ხელნაწერის შესახებ.

არტაანის ისტორიის მატიანეს ავსებს კ. ოდიშარიას მიერ ფიქსირებული მრავალფეროვანი ტოპონიმები. სოფელ სინოდის სახელდება განხილულია როგორც რელიგიური ოიკონიმი, რომელიც შესაძლოა ჯავახეთში საკათალიკოსოს დროებითი რეზიდენციის არსებობას უკავშირდებოდეს. ასევე, სოფელი სინოდი ნავარაუდევია როგორც „ჯავახეთის კრების“ ჩატარების ადგილი.

არტაანულ ჩანაწერებში ასახულია თამარ მეფის გარდაცვალების შემდეგ განდგომილი განძის ათაბაგის წინააღმდეგ მისი მემკვიდრის – ლაშა-გიორგის მხედართმთავრებთან შეუთანხმებელი ლაშქრობის ამბავი, რასაც მათი აღშფოთება გამოუწვევია. სწორედ ამ ფაქტთანაა დაკავშირებული დიდებულების პროტესტის საპასუხოდ ლაშა-გიორგის მიერ სოფლისთვის ურჩის დარქმევის გადმოცემა.

დამაჯერებელია კ. ოდიშარიას მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ მითოპოეტური სამყაროს ყველა გასაღების არტაანის მიდამოებში წარმოსახვა, **რომელიც ადგილობრივ ქართველთა წარმოდგენაში** რეალურად, ისტორიული გეოგრაფიის დონეზე არსებული ცალკეული ადგილების (ქაჯეთის ციხე, სასახლე, პალაკაციოს ტბის გვირაბი და სხვ.) საფუძველზეა გააზრებული. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთგვაროვნად განსაზღვრულ ქაჯეთის ციხის ლოკალიზაციის საკითხს და „ვეფხისტყა-

ოსნის“ ქაჯეთის ციხის პროტოტიპად მიჩნევას, კ. ოდიშარიასეული ციხის ვრცელი აღწერა მეტ სანდოობას სძენს. გარდა ამისა, მიგნებულია ჩილდირის ციხის სხვა სახელწოდებაც – მზე-ქალას ციხე და სხვ.

ამდენად, კ. ოდიშარიას ჩანაწერები იძლევა ქართული მატიანეებისთვის ზოგიერთი უცნობი ტოპონიმის, კულტურული მემკვიდრეობის მრავალი ძეგლის შესწავლის, ქართველოლოგიის არაერთი პრობლემის გადაჭრის რეალურ შესაძლებლობას, რაც უტყუარს ხდის არტაანული მასალების პირველწყაროდ გამოყენებისა და სამეცნიერო მიმოქცევაში მათი ჩართვის გარდაუვალობას.

საკვანძო სიტყვები: არტაანი, ისტორია, თქმულება-გადმოცემები, ტოპონიმები, „ვეფხისტყაოსანი“, თამარ მეფე, ციხე-სიმაგრეები, კულტურული მემკვიდრეობა.

* * *

საუკუნეების მანძილზე მშობლიურ საქართველოს ჩამოშორებული არტაანის მხარის მიმართ ქართველ მამულიშვილთა ინტერესი არასოდეს შენელებულა. 1878 წლამდე ოსმალეთის მფლობელობაში არსებული ეს კუთხე მოინახულეს და ფრაგმენტული, მაგრამ მეტად ფასეული ცნობები დაგვიტოვეს დ. ბაქრაძემ, გ. ყაზბეგმა, მოგვიანებით ნ. მარმა, ექვ. თაყაიშვილმა, კ. სადოვსკიმ, ალ. ფრონელმა, ს ბავრელმა, კოპტონაშვილმა და სხვ. ინფორმაციულობითა და სამეცნიერო ღირებულებებითაა გამორჩეული კონსტანტინე ოდიშარიას (მარტვილელი) მიერ 1913 წ. მიწურულიდან 1920 წლამდე არტაანის მხარეში მოძიებული დღემდე ნაკლებად ცნობილი ჩანაწერები, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი დაეთმო „წერილები სტამბოლის ქართულის სავანის“ მეორე ტომში.

ქართველი საზოგადო მოღვაწე, მწიგნობარი და მეცნიერი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, თბილისის განყოფილების მუდმივი წევრი კ. ოდიშარია XIX საუკუნის მიწურულს ქართული გაზეთების კორესპონდენტად მუშაობდა ბათუმში, სადაც იგი მხურვალე მამულიშვილად ყალიბდებოდა (სიხარულიძე, 1998:233; ფუტკარაძე შ., 2020:218-220). პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, როდესაც ქვეყანაში უმძიმესი ვითარება შეიქმნა, კ. ოდიშარიას, როგორც ქართული სამოქმედო საზოგადოების არტაანის განყოფილების გამგეობის წევრს, მინდობილი ჰქონდა ომით დაზარალებული არტაანისა და ჩილდირის (საპოლიციო ნაწილებში) უბნებში მაჰმადიანი ქართველების მდგომარეობის გამორკვევა. მას შესანიშნავად ესმოდა, რომ არტაანი კულტურის აკვანია და ამიტომაც ამ მხარის მოსანახულებლად ენერგია არ დაუზოგავს. კ. ოდიშარიას არტაანის მხარის აღწერის მეცნიერული ღირებულების, მოგზაურული ჟანრის დღიურები წერილების სახით ქვეყნდებოდა გაზ. „საქართველოში“, ნაწილი კი სხვადასხვა სიძველეთსაცავში ინახება. ნაწილი ძეგლისა, ავტორს გვიან, აკად. ს. ჯანაშიასთვის გადაუცია (სიხარულიძე, 1998:23; ფუტკარაძე შ., 2020:218-220, ფუტკარაძე ე., 2023:413-422).

არტაანის მხარეში მოღვაწეობის პერიოდში კ. ოდიშარიამ, ადგილობრივ ქართველთა გამოკითხვის საფუძველზე შედგენილ სიძველეთა სიაში, აღნუსხა 600-ზე მეტი ქალაქი და სოფელი, ადგილობრივ ქართველთა ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ჩანაწერები, რომლებიც ავტორს მაჰმადიანი ქართველების სახელწოდებით ჰყავს შეყვანილი. შეუფასებელია კ. ოდიშარიას მიერ დაფიქსირებული არაერთი ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლისა თუ მათი ნაშთების, ზოგჯერ სიცოცხლის რისკის ფასად მოძიებული დაწვრილებითი აღწერის მონაცემები, მათ შორის 500-მდე ეკლესიისა 40-მდე ქართული წარწერით, 8-ზე მეტი არხისა და მილის (მათ შორის რძის სატრანზიტო მილსადენები), 5 ხიდის, ასზე მეტი ციხე-სიმაგრისა და სხვ., რომელთა ნაწილი მოსახლეობისგან ჩაწერილი ისტორიული ამბებითა თუ თქმულება-გადმოცემებით არის წარმოდგენილი. აღნიშნული მასალების მნიშვნელობას კიდევ მეტად ზრდის ის გარემოება, რომ მათში დაფიქსირებული ზემო ქართლის გეოგრაფიული სახელწოდებანი ქართული მატიანეებისთვის ნაწილობრივ უცნობია, რაც უტყუარს ხდის არტაანული მასალების პირველწყაროდ გამოყენების სანდოობასა და სამეცნიერო მიმოქცევაში მათი ჩართვის გარდაუვალობას.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებით, ქართველთა წარმომავლობა, მათი პირვანდელი სამშობლო – ა რ ი ა ნ ქართლი დაკავშირებულია იმ ადგილთან, საიდანაც დაირწა კაცობრიობის კულტურის აკვანი (ინგოროყვა, 1939; XXXI-XXXII). საქართველოს ამ შორეული წა-

რსულის ნაწილია არტაანის ისტორიაც, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით არის „ქუეყანა არტაანისა“ (ქ/ც., 1955:10,23), კ. ოდიშარიას მიერ საქართველოს ამ ერთ-ერთ უძველეს ისტორიულ მხარეში ჩაწერილი მოგზაურობის შთაბეჭდილებები განსაკუთრებულია იმითაც, რომ დღეს იგი მოქცეულია თურქეთის რესპუბლიკის ყარსის გუბერნიის (ვილაიეთში) შემადგენლობაში და ისტორიული მესხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილის, აგრეთვე ჩილდირისა (აბოცი, პალაკაციო) და საკუთრივ არტაანის (არტაან-კოლა) ერთიობლიობას წარმოადგენს. ტერიტორია, რომელიც პოლიტიკური კატაკლიზმების კვალდაკვალ იცვლებოდა და სცილდებოდა ძველქართველურ ტომთა განსახლების თავდაპირველ არეალს, მკვეთრად ცვლიდა არტაანის პროვინციის ისტორიულ გეოგრაფიას თავისი უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული მდებარეობის გამო, თუმცა ზოგად საზღვრებში თავად არტაანის გარდა, მისი სახელი და გავლენა მაინც წვდებოდა (შდრ. თაყაიშვილი, 1938:3). ოსმალეთის იმპერიის საზღვრებში მოქცეულ საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, 1878 წ. ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით, არტაანი დაუბრუნდა დედასამშობლოს, რომელიც XIX ს. ბოლო პერიოდიდან ფოცხოვთან, კოლასთან და ჩილდირთან ერთად ყარსის ოლქში შედიოდა (სადოვსკი,1886:236). რაც შეეხება საეკლესიო საზღვრებს, არტაანი, ტალაშოს ზეითი სულას ჩათვლით „კოლის საზღურამდინ“, ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძის მიხედვით, მოიაზრებოდა ერუშნელის სამწყსოს ეპისკოპოსის იურისდიქციის ფარგლებში (ბაქრაძე, 1987:77). 1914-1920 წლებში არტაანის მხარე რუსეთისა და თურქეთის საომარ ველს წარმოადგენდა. 1921 წ. 15 ოქტომბერს, ყარსის ხელშეკრულებით, ეს მხარე ოსმალეთის მფლობელობაში გადავიდა. სწორედ ამ პერიოდს უკავშირდება კ. ოდიშარიას ჩანაწერების ძირითადი ნაწილი, რომლის სანდოობაც არტაანში ავტორის ხანგრძლივად ყოფნამ და სტაციონარულმა საქმიანობამ უფრო მეტად განამტკიცა.

კ. ოდიშარიას რამდენიმეწლიანი მოგზაურობის დროს ზედმიწევნით ზუსტად შედგენილი ტოპონიმების სია ისტორიულ-კულტურული გზამკვლევია ნებისმიერი მკვლევარისათვის. მოგზაურობის ჩანაწერებიდან ნათლად იკვეთება ავტორის მცდელობა, სრულად გადმოეცა ადგილთა გეოგრაფიული, სტრატეგიული სურათი შესაბამისი ტოპონიმებითა და ისტორიებით. არტაანის მხარეში დაფიქსირებული 600-ზე მეტი ტოპონიმიდან ავტორი შეძლებისდაგვარად იძლევა მათი მნიშვნელობის ახსნას, რომელთა უმრავლესობა ძველ წყაროებში ნახსენები ტოპონიმების უძველესი ფონდის ანარეკლია. მოსახლეობის მეხსიერებაში საუკეთესოდ შემონახულ ტოპონიმთა ფართო ჩამონათვალი გვაძლევს მდიდარ მასალას არა მარტო საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა ეპოქის შესახებ, არამედ იძლევა ისტორიული და დღევანდელი ტოპონიმების შედარების საშუალებასაც (ნიკოლაიშვილი..., 2021:95-96; ბაქრაძე, 1987:65; სადოვსკი, 1886:13,27,35-37,43; ფრონელი, 1914:137, ხუციშვილი.., 2021:529-591 და სხვ.).

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ კ. ოდიშარიას მიერ შეკრებილი ტოპონიმები მოკლე ისტორიული ნარკვევია არტაანის მხარის წარსულის, XX ს. დასაწყისში არსებული მიგრაციის შედეგებით შეცვლილი დემოგრაფიული სურათის (ყარაფაფახები, ქურთები, სომხები, ბერძნები, აისორები და ა.შ.), სამეურნეო ყოფის თითქმის ყველა დარგის (ქობალი, მარცვალეთუბანი, საღომეთი, საბუღარი, საღორეთი, საიხვე, ღვინია, საკირე და ა.შ.), კულტურის დიდი ტრადიციების (ზედა და ქვედა ხელოვანი), თავდაცვითი სისტემის (ქაჯეთის, მგელციხე, მზე-ქალას და ა.შ.), ქრისტიანი წმინდანებია და სიწმინდეების (მერიემი-მარიამი, ნინო-ნუნისი, თამარი, სტეფანწმინდა, ზედაწმინდა, გიორგის-უბანი, მირიანი, პეტრე-პავლე, სინოდი და სხვ.), სახელოვანი მეფეებისა (თამარი, ლაშა-გიორგი) და სხვათა შესახებ.

სანიმუშოდ შევჩერდებით სოფელ ურჩის ტოპონიმთან დაკავშირებით, რომელიც უკავშირდება სოფლის სახელწოდებასა და მასთან დაკავშირებულ გადმოცემას, რომელიც არა მარტო ესადაგება ლაშა-გიორგის მეფობის აღნიშნულ ეპიზოდს, არამედ ამ ამბის თავისებურ ინტერპრეტაციასაც გვთავაზობს (ოდიშარია, 2020:113). ურჩი ური ყოფილა, ძველ ქართულ წყაროებში არტაანის ჰურად მოხსენიებული, სადაც ყველაზე უფრო ხანგრძლივად ყოფილან შემორჩენილი მაჰმადიანი ქართველები (ქავთარაძე, 2001:17; ბერძენიშვილი დ., 2009:104-105). ადგილობრივთა განმარტებით, სოფლისთვის ურჩის შერქმევის მიზეზი თამარ მეფის გარდაცვალების შემდეგ შექმნილი ვითარება გამხდარა, როდესაც განძის ათაბაგს საქართველოსთვის ხარკის გადახდა შეუწყვეტია, ხოლო ლაშა-გიორგის მხედართმთავრების შეუთანხმებლად გაულაშქრია მის წინააღმდეგ. მიუხედავად

იმისა, რომ ქართველმა მებრძოლებმა უკან დაახევინეს მტერს, მეფის ასეთი საქციელის საპასუხოდ აღშფოთებულ დიდებულებს განუცხადებიათ, რომ თუ კიდევ განმეორდებოდა მსგავსი რამ, ისინი უკან გაატრიალებდნენ თავიანთ ჯარს. ლაშა-გიორგის ბოდიში მოუხდია მათთვის, თუმცა დიდებულების პროტესტის საპასუხოდ სოფლისთვის ურჩი უწოდებიაო. ლაშა-გიორგის, როგორც თამარ მეფის თანამოსაყდრის სიახლოვე ამ მხარესთან იმითაც უნდა ყოფილიყო განპირობებული, რომ მის საუფლისწულო დომენს წარმოადგენდა ჯავახეთი, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით მოიცავდა ტერიტორიას „ფანავრითგან ვიდრე თავადმდე მტკურისა“, მათ შორის არტაანსაც (ქ/ც., 1955:4).

საყურადღებოდ გვეჩვენება, ასევე, სოფელ **სინოდის** სახელწოდება, რომელსაც ესაზღვრებოდა სოფლები თეთრი ქოში და შიგამელია (მარტვილელი, 2020:191). ამ ისტორიულ ოიკონიმს შესაძლოა საფუძვლად დასდებოდა „ჯავახეთის კრების“, ან კიდევ, მცხეთის საკათალიკოსოს „ქართველთა სამეფოში“ დროებით გადატანის ისტორიული ფაქტი, რაც არაბთა ბატონობის მძიმე პერიოდში ქართული პოლიტიკური ცენტრის სამხრეთში გადატანით, ასევე, სომხური ეკლესიის ამბიციებისა და პრეტენზიების გაძლიერებითა და ქართულ ოლქებზე შემოღწევით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი. მეუფე ანანიას მოსაზრებით, აღნიშნულ პერიოდში (მცხეთას) კათალიკოსი იჯდა არა მცხეთაში (ქალაქში), არამედ ჯერ გუარამ მამფალის „სამამფლოში“, რომელიც მოიცავდა სამცხეს, ჯავახეთს, თრიალეთს, არტაანს, ტაშირსა და აბოცს, ხოლო შემდგომ დავით კურაპალატის „ქართველთა სამეფოში“. „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ მის დროს ქართული ეკლესიის კრება, რომელსაც მრავალი ეპისკოპოსი ესწრებოდა, ჩატარდა არა მცხეთაში, არამედ ჯავახეთში. ამ კრებას ახალი კათალიკოსი უნდა გამოერჩია და ტახტზე დაესვა, ამიტომაც მოსალოდნელი იყო კრების მცხეთაში ანუ საკათალიკოსო ქალაქში ჩატარება, მაგრამ მცხეთელ კათალიკოსს ჯავახეთში ირჩევენ... IX ს. ქართლის სამხრეთ მიწებზე არსებობდა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეული სამამფლოს სახელწოდებით ... ჩანს, რომ სამამფლო არის ის პოლიტიკური ოლქი, სადაც თავისუფლად მოქმედებს ქართული ეკლესია“ (ჯაფარიძე, 2009:662-663).

ქართული მოსახლეობისგან თითქმის დაცლილ არტაანის სოფლებში, კ. ოდიშარიასთვის საქართველოს ისტორია ცოცხლდებოდა თანამოძმეებთან შეხვედრით, მათთან საუბარში, ქართული სიტყვის გაგონებით, რადგან „თითოეული **ოქროპირი** მჭერმეტყველია ჩვენი რაობისა და ჩვენი კულტურის სიდიადისა“. იგი ერთგან სიამაყით წერდა, რომ „სოფ. ბადელიდან ჩილდირამდე – ქართველებია და თავიც ქართველად მოაქვთ!“-ო (მარტვილელი, 2020:186). სწორედ ეს აძლიერებდა მას და იმედებით აღვსილი ხშირად დიდი რისკის ფასად კვლავ აგრძელებდა ისტორიული მხარის ყოველი დეტალის მონახულებასა და ფიქსაციას.

კ. ოდიშარიას საერთო შთაბეჭდილებას არტაანის ქართველობაზე კიდევ მეტად განამტკიცებდა ის გარემოება, რომ ისინი დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ მამა-პაპათა სახელებს, წინაპართა ნაშთებს (მარტვილელი, 2020:192). სოფელ **გუგუბაში** ყოფნისას ავტორი აღაფრთოვანა იქაურმა მოხუცმა თეიმურაზ ყადირ-ოღლი წითლანაძემ, რომელიც ქართულად წმინდად ლაპარაკობდა, კარგად იცოდა წერა-კითხვა და საქართველოს ისტორია. საგულისხმოა, რომ მისთვის წერა-კითხვა პლატონ იოსელიანს თბილისში უსწავლებია და მისგანვე მიუღია საჩუქრად ვახუშტი ბაგრატიონის დიდი ფორმის ტყავის ყდიანი ხელნაწერი „საქართველოს ისტორია“, რომელიც ზანდუკში წითელ ფარჩაში გახვეული სათუთად ჰქონია შენახული. მოხუც თეიმურაზს გულწრფელად უღიარებია კ. ოდიშარიასთან, რომ **„დღეს ეს წიგნი შვილებს მირჩევნია“**-ო. (ოდიშარია, 2020:120). შესაძლოა თეიმურაზ ყადირ-ოღლი წითლანაძისა და პლ. იოსელიანის ასეთი მჭიდრო კავშირის შედეგად აღმოჩნდა საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო **„მესხური დავითნის ქრონიკა“** ანუ მესხური მატიანე ამ უკანასკნელის საკუთრებაში, რომელიც დიმიტრი ბაქრაძემ აღმოაჩინა ცნობილი მოღვაწის არქივში (სამხრეთ.., 1961:102).

არტაანელთა მეხსიერებაში ასახულ საისტორიო ამბებში განსაკუთრებული ადგილი სიცოცხლეშივე ლეგენდად ქცეულ თამარ მეფეს უჭირავს. ქართველი ხალხი უამრავ ძველ ნაგებობას უკავშირებს მის სახელს – ციხე-სიმაგრეებს, კოშკებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, გზებსა თუ ხიდებს. ამ კუთხით გამორჩეულია არტაანის ისტორიული მხარე, რომელსაც მეფე თამარი ხშირად სტუმრობდა თავის ამალასთან ერთად – „გაზაფხულ ... წარვიდიან კოლას, თავსა არტანისასა...“

(ქ/ც, 1955:100). კ. ოდიშარიას ჩანაწერებში დაფიქსირებულია თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებული 16 „თამარის გზა“ და 19 სხვადასხვა ადგილი. მის მიერ ჩაწერილი არაერთი ცნობა არტაანელთა მეხსიერებაში თამარ მეფის სახელის უდიდესი თაყვანისცემის გამოხატულებაა. არტაანელთა რწმენით, თამარი „აღიყვანა (ანგელოზებმა) ცოცხლად ზეცაში და ჩვენ მის საფლავს აქ ვეძებთ“-ო (ოდიშარია, 2020:128). კ. ოდიშარიას არტაანის ტაძარში უნახავს თამარ მეფის მიერ საყურის შეწირვის ხატი, რომელიც ცნობილი გადმოცემის რეალობის ამსახველია (ოდიშარია, 2020:123). უცნობია სხვა მრავალ გადმოცემათაგან ისტორიის რომელ ამბავს ასახავდა ტოპონიმ „ოქროს ქოთანის“ თამარ მეფესთან დაკავშირება, ისევე როგორც ს. ბავრელის მეგზურის ნაამბობი, თვალუწვდენელ კლდეზე „ხის „ტახტის“ არსებობისა, სადაც თამარ დედოფალის საბჭო ადგილი ყოფილაო“ (ბავრელი, 1878:1).

ისტორიაში კარგად ცნობილი თამარ მეფის ანდერძის გარდა, არტაანელთა მეხსიერებაში შემონახულა ლაშა-გიორგისთვის ცალკე დანატოვარი ანდერძიც, რომლითაც მეფე თამარი შვილს შეახსენებდა, რომ „შევუქმენი ხანა ოქროსი ჩემს ერს“-ო (ოდიშარია, 2020:128).

არტაანელებს ზუსტად შემოუნახავთ ცნობა თამარ მეფის გარდაცვალების დღესთან დაკავშირებით. **„ვეფხისტყაოსნის“** ხალხურ ვერსიაში მთავარი გმირები დიდ პატივს მიაგებენ თამარ მეფის ხსოვნას, რომლებმაც შეჰფიცეს, „..ყოველ წელს აქ ჩამოსულიყვნენ და თამარისთვის ელოცათ – ღამით 30 აპრილს 1 მაისის გარიჟრაჟამდე (ოდიშარია, 2020:130). რეალურად ეს დღე ემთხვევა **საეკლესიო კალენდრით თამარ მეფის გარდაცვალების დღეს – 15 მაისს.** საგულისხმოა, რომ ქრისტიანული დღესასწაულებისადმი ხსოვნის შესახებ გვაუწყებს ს. ბავრელიც. თურმე სოფელ ველის თავზე, მაღლოსის მთაზე, ქრისტიანობის დროს ყველა მხრიდან შეკრებილი მოსახლეობა ამაღლებას დღესასწაულობდა. დღეობის შემდეგ კი ცხენებით ჯირითი და ჭიდაობა იმართებოდა (ბავრელი, 1878:2).

კ. ოდიშარიას შეფასებით, „შოთა რუსთაველი თავისი მძლავრის ნიჭით და მაღალის აზროვნებით მზეს წვდა ხელებით და ისიც XII საუკუნეში.“ სწორედ ამ გარემოებამ განსაზღვრა მისი მთავარი მიზანი – შოთა რუსთაველის მშობლიური კუთხის მოძიება, რომლის შესაძლებლობა უფრო მეტად განუმტკიცდა არტაანში მიღებული შთაბეჭდილებების გამო. იგი ამის შესახებ დაბეჯითებით მიუთითებდა 1937 წ. ჩანაწერშიც, რომ „...შოთა რუსთაველის ცხოვრებისა და ვინაობის გამოკვლევაში მკვლევარებს უფრო მეტი ნაყოფიერების მიღება არტაანის მხარის შესწავლით შეეძლოთ“ (მარტვილელი, 2020:211). საკაცობრიო კულტურის გვირგვინს – „ვეფხისტყაოსანს“ რომ ქართველი ერის გულში ხელთუქმნელი ძეგლი აქვს აღმართული, კ. ოდიშარიას ნათლად დაანახა ვეფხისტყაოსნური სიყვარულით აღსავსე ქართველობამ, სოფელ ორკიზში ტექსტის ზეპირად მცოდნე არტაანელმა ოთარ-ბეგ შერვაშიძემ და მისმა საოჯახო რელიქვიამ – პერგამენტზე გადმოწერილი 1436 წლით დათარიღებული „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი გამოცემის ხილვამ. აქვე შევნიშნავთ, რომ რამდენიმე წლის წინ კავკასიისა და ანატოლიის კვლევის ცენტრის დამაარსებელი, ცნობილი მეცნიერი, აწ გარდაცვლილი გიორგი ქავთარაძე სპეციალურად გაემგზავრა არტაანში კ. ოდიშარიას განცხადების გამო, თუმცა უშედეგოდ დამთავრდა „ვეფხისტყაოსნის“ ძიების ამბავი (ქავთარაძე, 2001:17).

„ვეფხისტყაოსნის“ ხილვამ კ. ოდიშარიას კიდევ უფრო გაუმძაფრა პოემის მითოპოეტური სამყაროს ყველა გასაღების არტაანის მიდამოებში მოძიების სურვილი. მართლაც, ამ დაუოკებელმა სწრაფვამ შეაძლებინა მას ცალკეული ნიუანსის დამოწმება ადგილობრივთა მეტყველებაზე დაკვირვებით, გმირთა საასპარეზო ადგილების მოძიებითა და მასთან დაკავშირებული გადმოცემების შეკრებით. ამ კუთხით მეტად საყურადღებოა ავტორის მიერ ციხე-სიმაგრეების საკითხის შესწავლა. ავტორის ცნობით, მოსახლეობის მეხსიერებაში ციხე-რაბათი წარმოდგენილია როგორც **მზე-ქალას ციხე** (მზე-ქალა კი ნესტან-დარეჯანთან ჰყავდათ გაიგივებული), ხოლო ქაჯთა სამფლობელო ესაა იმ გვირაბის წყალქვეშა სამყარო, რომელიც პალაკაციოდან (ჩილდირის ტბა) სოფელ ფიქრაშენის ტაძართან ამოდიოდა (ოდიშარია, 2020:125-127). **„ვეფხისტყაოსნის“** მისტიკა ამ ქალაქში იშლება მთელი სისავსით, რომელშიც ავტორმა უმნიშვნელოვანესი დატვირთვა შესძინა იმ სიმბოლოებს, რომლებიც ამ ქალაქის სამყაროსთვისაა დამახასიათებელი. კ. ოდიშარიამ შეძლო პალაკაციოს ტბის კუნძულის გვირაბის სიღრმეში მრავალსართულიანი დარბაზის მოძიება და მისი საკმაოდ დეტალური აღწერა (ოდიშარია, 2020:132-135). როგორც ცნობილია, პალაკაციო

ესაა მხარე ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში, რომელსაც „ჩრდილის“ სახელით მოიხსენებდნენ. საგულისხმოა, რომ არტაანში ნანახი გამოქვაბული, მაღარო აღწერილია „ვეფხისტყაოსანში“, როგორც გადახვეწილი ტარიელის საცხოვრებელი ბინა. ასევე საინტერესოა **„მდევთა საჭურჭლე“** – ს საკითხი, რომელიც მდებარეობდა სოფ. სარძევედან 2 ვერსის დაშორებით (ოდიშარია, 2020:128).

არტაანელთა გადმოცემების მიხედვით, პალაკაციოს ტბაზე ძველად ქართველების აგებული ქალაქი ყოფილა, რომელიც წყალს დაუფარავს და შემდეგ იქ ქაჯებს დაუსადგურებიათ. ამ საინტერესო გადმოცემებს მეტ დამაჯერებლობას სძენს ციხის, ტარიელის, მზე-ქალასა და თამარ მეფის შესახებ ორ სხვადასხვა ადგილას ადგილობრივ ინფორმატორებთან – თარხნიშვილთან – სოფელ რაბათში და თემურ-როსტომ ბეგ ხიმშიაშვილთან (ოდიშარია, 2020:132-135) ჩაწერილი ლეგენდის ერთგვაროვნობა. ექ. თაყაიშვილის მიხედვით, კუნძული ნაპირებთან შეერთებული იყო ქვის ხიდით და მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონში იყო ქაჯთა ციხე და თმოგვი, იგი მაინც უმნიშვნელოვანეს თავდაცვით ცენტრს წარმოადგენდა (თაყაიშვილი, 1909:45-117). მკვლევართა აზრით, კუნძულზე მდებარე ციხესიმაგრის ძველი, ავთენტური, ქართული სახელწოდებაა ტერმინი „თეთრციხე“ (თავაძე, 2018:27; არტაანის..,2018:31). სამეცნიერო კვლევებით, კუნძულის ტერიტორიაზე გამოვლინდა მრავალი უძველესი **ა რ ტ ე ფ ა ქ ტ ი.** მათ შორის ნეოლითური ხანის ძეგლები. ნაგებობებს შორისაა კრომლეხი (ნეოლითური მეგალითური ნაგებობა – ქვის ფილები წრიული ან ოთხკუთხა). ეჭვი არა არის, რომ აქედან უნდა ყოფილიყო ადრე ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი. დაფიქსირებულია ყორღანებიც. ჩრდილის ტბის რეგიონის შემთხვევაში, ასეთი გამაგრებული პუნქტები მეგალითური ციხესიმაგრეებია (თავაძე, 2018:46).

ინტერესს იწვევს კ. ოდიშარიას მიერ დახასიათებული სოფელი კუნძულეთი (შდრ. კუნძულეტი-არტაანის.., 2018:137), რომელიც რამდენიმე ნასოფლარისგან შედგებოდა. მაღალი სამეურნეო კულტურის გარდა, არტაანის სოფლებს შორის კუნძულეთს გამოარჩევდა სხვა ფაქტორი – აქ იზრდებოდნენ თურმე საუკეთესო ქართველი მეომრები და მამულიშვილები. არტაანის ამ ნაწილის გამორჩეული სამხედრო-ფიზიკური სამჭედლო (ოდიშარია, 2020:144) თითქოსდა მიმსგავსებულია რუსთველისეულ ქაჯეთის აღწერასთან, რომ ესაა საბრძოლო ხელოვნებით აღმატებული, სალ კლდეებში გამაგრებულ კაცთა კრებული, რომელთაც სწორედ ამის გამო ქაჯნი შეარქვეს (შდრ. ხინთიბიძე, 2011-13).

ასე, რომ კ. ოდიშარია არტაანის მხარის შესწავლამ დაარწმუნა, რომ სწორედ არტაანია **„ვეფხისტყაოსნის“** გმირთა სამოქმედო არეალი, რომელიც ადგილობრივ ქართველთა წარმოდგენაში რეალურად, ისტორიული გეოგრაფიის დონეზე არსებული ცალკეული ადგილების (სასახლე, ქაჯეთის ციხე, პალაკაციოს ტბის გვირაბი და სხვა) საფუძველზე აქვთ მოაზრებული. ასევე, მხატვრული სახეები აღქმულია როგორც რეალური პერსონაჟები, რომლებიც პოემაში გადარქმეული სახელებით მოიხსენება. აღნიშნულის დასტურად მოვიშველიებთ ალ. ბარამიძის შეხედულებას, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი რეალურ-ისტორიული სამყაროდან იღებდა თავისი დიდებული ნაწარმოების ასაგებად საჭირო საშენ მასალას“ (ბარამიძე, 1958:80).

საქართველოს გმირული ისტორიული წარსულის ნათელი გამოხატულებაა კ. ოდიშარიას მიერ არტაანის თავდაცვითი სისტემის – ციხე-სიმაგრეებისა თუ მათი ნაშთების დეტალური აღწერა და საკმაოდ სწორი კლასიფიცირება, რომელთა საერთო რაოდენობა 100-ს აღემატება. ციხე-სიმაგრეების შესახებ კ. ოდიშარიას მიერ ჩაწერილი ხალხური გადმოცემები დასტურია იმისა, რომ მათში „მოიპოვება არა მცირედი ცნობა მოსახლეობის ძველი ფენების შესახებ“ (შდრ. ჩიტაია, 2022:111).

განსაკუთრებით საინტერესოა ავტორის მიერ იმ რამდენიმე ციხის დახასიათება, რომელთა ლოკალიზაცია და სახელწოდებათა დაზუსტება-გამოვლენა დღემდე საკამათოა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამ მხრივ გამორჩეულია ქაჯეთის ციხის საკითხი, რომელიც სავსებით შესაძლებელია ყოფილიყო **„ვეფხისტყაოსნის“ ქაჯეთის ციხის** პროტოტიპი, რასაც ჯერ კიდევ 1943 წ. **ლევონ მელიქსეთ-ბეგი** ვარაუდობდა. კ. ოდიშარიამ შეძლო ეჩვენებინა, რომ ქაჯეთის ციხის სახელწოდება არაა მთლად მეტაფორული შერქმევის შედეგი. ეს მართლა ქაჯის ციხე, შოთას არ მოუგონია (ბერძენიშვილი ნ., 1990:517; შდრ. ნოზაძე, 2024:577).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქაჯეთის ციხის შესახებ გავრცელებული ვერსიებიდან, თუ რომელს ესადაგება კ. ოდიშარიას მიერ აღწერილი ქაჯეთის ციხე, შესადარებლად გათვალისწინებულია

არა მარტო ციხის გეოგრაფიული მდებარეობა, არამედ შემორჩენილი კომპლექსის სტრუქტურა და მასთან დაკავშირებული თქმულება-გადმოცემები. ყოველივე ამის საფუძველზე, კ. ოდიშარიას ჩანაწერებით ვლინდება მდ. მტკვრის მარჯვენა მხარეს, სოფელ საბადურთან, არტაანის ნაქალაქევზე ქაჯეთის ციხის ლოკალიზაციის ავტორისეული ხედვის (ოდიშარია, 2020:138, მარტვილელი, 2020:178) თანხვედრა ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ შეხედულებებთან (ჯავახიშვილი, 1983:57, თაყაიშვილი, 1909:59; გურჯისტანის..,II, 1941:272; ჯიქია, 1958:402-404; კუდავა, 2003; ნიკოლაიშვილი, 2021:651).

კ. ოდიშარიას ცნობით, „ნანგრევების მიხედვით ირკვევა, რომ ქალაქი ძველად მტკვრის გამოღმა ყოფილა, მაგრამ 1878 წ. გადაუტანიათ მტკვრის გაღმა, რასაც ამტკიცებს თვით სახელწოდება – **ძველი და ახალი ქალაქი** (ოდიშარია, 2020:139). რაც შეეხება ციხის სტრატეგიულ მნიშვნელობას, ავტორი დასძენს, რომ ქალაქ არტაანის ციხეს თავისი მნიშვნელობით მთელს ოლქში **პირველი** ადგილი უკავია, თუმცა სხვა შემთხვევაში ციხეს მეორე ადგილსაც ანიჭებს. ავტორის თქმით, მიუხედავად იმისა, რომ ციხე უპატრონოდაა დარჩენილი, დღესაც, ამ **უდიდესი მსოფლიო ბრძოლის ქარტეხილსაც,** ვერა დაუკლია რა მის ბუმბერაზ ციცაბოდ აღმართული კბილებიანი კედლებისათვის (ოდიშარია, 2020:140, მარტვილელი, 2020:179).

არტაანის მიუვალი ციხის შესახებ კ. ოდიშარიას მიერ ჩაწერილი მასალების წარმოჩენა, მნიშვნელოვნად გაამდიდრებს მისი შესწავლის წყაროთმცოდნეობით ბაზას. რაც შეეხება ციხის კომპლექსის აღწერის მონაცემთა გამეორებას, იგი ავტორის მიერ ციხის მრავალჯერადი დათვალიერებისა და დეტალური აღწერის ცდას არ უნდა გამორიცხავდეს. საკითხის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გთავაზობთ ამონარიდებს ციხის აღწერებიდან:

„არტაანის ციხე ვაკეზე დგას. იგი გვერდობად მიდის ნახევარ ვერსის მანძილზე, საიდანაც მისი კედლები ეშვება ქვემოთ, მტკვრის კალაპოტის ღრმა ხევში და იქ მტკვრის პირად უერთდება მეორე კედელს, რომლის გარეთ, მტკვრიდან რამდენიმე ათეული საჟენის ზევით, ორთვალიანი გვირაბია. შიგნით გვირაბში მაღაროებია, რომლის ფართობი 15 კვ. ადლს აღემატება. ზემოდან გვირაბს ფართო, მაგრამ საშიშო გზა ჩამოუდის, რომლის თავი ქვეშ მტკვრის მიუვალ პირით ციხის კარს ადგება. გარეთ, მტკვრის ხეობაში, მრავალი ნანგრევებია ციხისა და სახლებისა, რომელთა მხოლოდ მაღალი კედლებიღა დარჩენილა.

მტკვრიდან ციხის მწვერვალამდე, მე მგონია, ორი ვერსი იქნება. შიგნით ეზო, როგორც ვთქვი, გვერდულად მიდის სამხრეთიდან აღმოსავლეთით და დაყოფილია მაღალი კედლებით რამდენიმე ათეულ ეზოებად. ეზოებში ყველგან მრავლადაა სახლები, ზოგი დანგრეულია და ზოგიც მთელი. ციხის წინ მდგარა დიდი ზომის ეკლესია, მაგრამ დანგრეულა და ნანგრევებიღაა. უკანა ეზოში მტკვრიდან წყლის ამოსაყვანი მილი მოკლე და წითელი თიხიდანაა გამომწვარი, რომელიც, კედლად ჩამოსულ მთას მიკრული, ჩადის მტკვარში და დღესაც დაუზიანებელია.

იქვე მშვენივრად გაშალაშინებული თეთრი დიდრონი ქვის ფიცრებით აგებული აბანოა აუზებით და მაზმაროებით, რომლების ახლოს მილია გაჭრილი ჭუჭყიანი წყლისათვის. ვაკედან ციხეში შესავალ დიდ რკინის კარებს ზევით ჩასმულია მარმარილოს ქვები **ხუცურის** წარწერებით. მაღლა ორი ქვაა მიკრული, ერთი – **არაბული** დამწერლობით, მეორე – **სომხური** წარწერით, რომელიც ახალს ჰგავს. ... აღმოსავლეთისკენ, ციხის ზემოთ, მრავალი ნანგრევია. იქვე მრგვალი, საჟენზე მეტი ფართობის თხელი ქვა გდია, რომელიც შუაზე არის გახვრეტილი. ეს ქვა ძალიან წააგავს წისქვილის ქვას. აქ ხშირად შეხვდებით კაცის ძვლებს. ციხეში შესავალი კარი გამოუშენებიათ. მის ზემოთ ადლიანი ზომის ქვაა ჩადგმული არაბული ასოებით შესრულებული წარწერით. ეს ქვა ... ალბათ ახალი ჩადგმულია“... იქვე, ხეობაში, მრავალი ციხე და სახლების ნანგრევებია, რომლის ზოგიერთი კედლები ეხლაცაა (მარტვილელი, 2020:178-179,190). არტაანის მტკვრის ხევი ორი ვერსის სიშორეზე, სოფ. საზარის ახლოს, თავდება დიდი ეკლესიით, რომლის ნანგრევი და კედლები ეხლაც ამაყად დგანან (მარტვილელი, 2020:190).

მართალია, კ. ოდიშარიას ჩანაწერებიდან ჩანს, რომ ქაჯეთის ციხე ეს არის არტაანის ციხე, თუმცა გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ „ქაჯთა ქალაქებს“ (ციხეებით) და „გმირთა ნაკვეთებს“ ძველ საქართველოში ეძახდნენ უძველეს ცენტრებს, კერძოდ, ციკლოპურ ნაგებობებს, რომელთა ანალოგიებს ჩვენ იმავე ურარტუში ვპოულობთ“ (ჯანაშია, II, 1952:12,285). აქედან გა-

მომდინარე საფიქრებელია, რომ ქაჯთა ციხის სახელწოდებით შესაძლოა თვით არტაანშიც ყოფილიყო სხვა ციკლოპური ნაგებობაც. არტაანის რაბათის – ქაჯეთის ციხის უდიდეს გავლენაზე ისიც უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ადგილობრივთა ცნობით კ. ოდიშარიას არტაანის მხარეში უძლეველ, მიუვალ ქაჯეთის ციხის სახელწოდებით სოფელ მერდენექის მიდამოებში არსებული **ქ ო რ – ო ღ ლ ი ს ც ი ხ ე ც** (ნ.ჩ. ქოროღლი ანუ ბრმის შვილი) დაუფიქსირებია (ოდიშარია, 2020:154, მარტვილელი, 2020:190; შდრ. ხუციშვილი, 2021:72). შესაძლოა ამავე საფუძველზე ეწოდებინა ვახუშტი ბატონიშვილს ქაჯეთის ციხე ახლანდელი ციხისძირისთვის (ქობულეთი), თუმცა არ ჩანს ვახუშტისგან, არტაანში ანალოგიური სახელწოდების ციხის უარყოფა (შდრ. ბაქრაძე, 1987:21).

უკანასკნელი კვლევების მიხედვით მიჩნეულია, რომ „სამშენებლო ტექნიკითა და არქიტექტონიკით ციხე IX-X საუკუნეებში უნდა იყოს აგებული“ (არტაანის., 2018:34).

ძალზედ საინტერესოა კ. ოდიშარიას მიერ მოპოვებული მასალა ჩილდირის ციხის შესახებაც. ჩრდილი აბოცისა და პალაკაციოს ერთობლიობაა. ქალაქი ჩილდირი თურქეთში არტაანის პროვინციის ჩილდირის რაიონშია, რომელიც ატარებს იქვე არსებული ჩილდირის (ჩრდილის) ტბის სახელწოდებას. დასახლებული პუნქტის ძველი ქართული სახელწოდება იყო ძურძნა. ანალოგიურად, ზურზუნის – ძურძნის ახლოს და მის ჩრდილოეთით მდებარეობდა ს. ჯიქიას მიერ აღწერილი ჩილდირის ციხე, რაბათიც (გურჯისტანის... 1941:402-404). საგულისხმოა, რომ კ. ოდიშარიას, ქართული ისტორიისა და კულტურის დიდ ჭირისუფალს, შემოაქვს ამ ციხის სრულიად განსხვავებული სახელიც – **მზე-ქალას ციხე.** მთავარი მაინც ისაა, რომ აღნიშნულ ციხესთან დაკავშირებით, კ. ოდიშარიას მზე-ქალას ციხე წარმოდგენილი აქვს როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟების ერთ-ერთი მთავარი სამოქმედო არეალი.

კ. ოდიშარიას აღწერით დაბა ზ უ რ ზ უ ნ ა ს ზევით, მთის წვერზეა სოფელი რაბათი, სადაც თარხნიშვილები-გლეხები და თარხან-მოურავები ცხოვრობდნენ. „სოფელი რაბათი მაინცდამაინც არაფრითაა შესანიშნავი, მხოლოდ აქაა **ციხე მზე ქალად** წოდებული. გვირაბი შედის ციხეში – თეთრია, ხუროთმოძღვრული ხელოვნებით აშენებული. ქვეშ ციხეს სამი მდინარე ჩამოუდის: მტკვარი – არტაანიდან მარჯვნივ, წყაროსმანი და თეთრი წყარო. აქაა ძვირფასი აბანო წითელი მილებით. გალავნის კედელზე მიდგმული სახლები (4-5 საჟენ სიმაღლეზე) ალბათ ჯარის მეთაურთა საცხოვრებელი ბინები იყო. ეზოში თეთრი ორსართულიანი სახლი დგას... ეტყობა, ეს სახლი მეფის ან სპასალარის საცხოვრებელი უნდა ყოფილიყო. სამხრეთის კედელზე მიშენებულია სამსართულიანი სახლი, შიგნით ჩაყოლებულია 40 ოთხკუთხა უჯრებით“ (ოდიშარია, 2020:124-125). კ. ოდიშარიას ადგილობრივებისგან – თარხნიშვილისა და იბრაჰიმ-ბეგ სულხან მოურავისაგან ჩაუწერია გადმოცემა ციხის შესახებ, რომ როდესაც საქართველო დიდი იყო, ეს ციხე თამარს აუგია (ოდიშარია, 2020:126). თამართან ჩამოსულა თავისი ბიძაშვილი ტარიელი საცოლესთან – **მზე-ქალასთან** ერთად (ოდიშარია, 2020:124-130), რომელიც პალაკაციოს ტბის ქვეშ გვირაბში მცხოვრებ **ჯადოსან** ქაჯთა მეფეს მოუტაცნია და, რადგან, წყლის ქვეშ გვირაბში ადამიანი ვერ იცხოვრებდა, ამიტომ მზე-ქალა ფადიშაჰის სასახლეში გამოუკეტავს, რის გამოც რაბათის ციხეს შერქმევია **მზე-ქალას** სახელიო (ოდიშარია, 2020:124-125,127). არტაანელები სწორედ ამ მოვლენას უკავშირებენ თამარ მეფის გარდაცვალებას, რაც წარსულის ნათელი ფურცელია თამარ მეფის ხსოვნისადმი უსაზღვრო პატივისცემისა. კ. ოდიშარიას ჩანაწერებიდან ჩანს, რომ **„ვეფხისტყაოსნის“** მთავარი გმირები დიდ პატივს მიაგებენ თამარ მეფის ხსოვნას, რომლებმაც შეჰფიცეს, „...ყოველ წელს აქ ჩამოსულიყვნენ, ეკოცნათ მისი ნაკვალევი მიწა და თამარისთვის ელოცათ – ღამით 30 აპრილს 1 მაისის გარიჟრაჟამდე (ოდიშარია, 2020:130). როგორც ცნობილია, ქართულმა ეკლესიამ თამარი წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ 1 (14) მაისი დააწესა.

ამრიგად, კ. ოდიშარიას საქველმოქმედო საქმიანობის პარალელურად დასახული მიზანი, შოთა რუსთაველის მშობლიური ადგილის მოძიება, არტაანის მხარის კომპლექსური შესწავლის ფონზე წარიმართა. შოთა რუსთაველის მესხურ წარმომავლობაში ავტორს განსაკუთრებული დამაჯერებლობა შემატა „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ტექსტის მოძიებამ, ადგილობრივთა მეტყველების თავისებურებამ, პოემის პერსონაჟთა სახელებისა და მათი სამოქმედო სამყაროს რეალურმა აღქმამ (ციხე, სასახლე, ტბა, გვირაბი, მაღარო). ამასთან, კ. ოდიშარიას ჩანაწერებში ნაჩვენები არტაანის ქართველთა ეროვნული ცნობიერება, საუკუნეების განმავლობაში ადგილობრივთა მეხ-

სიერებაში ღრმად ჩაბეჭდილი წარსულის არაერთი რეალური ისტორიის ხსოვნა, ისტორიულ პიროვნებათა-მეფე თამარის, ლაშა-გიორგის ცხოვრებასთან დაკავშირებული სიახლეები, საისტორიო ხასიათის წარწერები, ისტორიული გეოგრაფიის, უცნობი ქართული ტოპონიმების, მასთან დაკავშირებული თქმულება-გადმოცემების, რამდენიმე ახალი ისტორიულ-კულტურული ძეგლის, გზებისა და მაგისტრალების ფიქსაცია ხელს შეუწყობს არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხის ახლებურად დანახვას, არტაანის მხარის შესახებ სხვადასხვა ტიპის გზამკვლევისა თუ ტოპოგრაფიული რუკის შედგენას, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი ტექსტის მოძიებას, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გაფართოებასა და ეროვნული ისტორიოგრაფიის ცალკეული პრობლემის ახლებურად გაშუქებას. გარდა ამისა, კ. ოდიშარიას არტაანული ჩანაწერების გამოქვეყნება და მისი პოპულარიზაცია მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრებ ქართველებში ქართული კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-შენარჩუნების პასუხისმგებლობასა და მისი ადგილის სწორად გააზრების პრობლემას მულტიკულტურულ სამყაროში.

გამოყენებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. არტაანის ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები („საფორტიფიკაციო, საკულტო, საკომუნიკაციო და საყოფაცხოვრებო არქიტექტურის ნიმუშები“), ავტორთა ჯგუფი – თამაზ ფუტკარაძე, შოთა მამულაძე, კახა ქამადაძე, ელგუჯა მაკარაძე, თემურ ავალიანი, ემზარ კახიძე, მერაბ ფუტკარაძე, ნოდარ შოშიტაშვილი, ნინო ოქროსცვარიძე, ციური ქათამაძე, ქეთევან ფუტკარაძე. გამომც., „უნივერსალი“, თბ., 2018
2. ბავრელი ს., პატარა შენიშვნები არტაანზედ (წერილი რედაქტორთან), გაზ. „დროება“, 20, ღვინობისთვე, 1878, №212
3. ბაქრაძე დიმიტრი, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, გამომც., „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1987
4. ბარამიძე ალ., „შოთა რუსთაველი“, მონოგრაფიული ნარკვევი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი 1958
5. ბერძენიშვილი დ., ანდრია პირველწოდებულის ნაკვალევზე, „ანდრია პირველწოდებულის გზის მკვლევი ექსპედიციის'' სრული ანგარიში, გამომცემლობა „უნივერსალი'' თბ. 2009
6. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, გამომც. „მეცნიერება,“თბილისი, 1990
7. გურჯისტანის ვილაიეთის.., 1941: – „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“/ წიგნი II, თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო სერგი ჯიქიამ; თარგმანი. საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1941
8. თავაძე ლერი, თეთრციხე (ციხე-სიმაგრე და კოშკი), საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები, XIII, თბ., 2018
9. თაყაიშვილი, 1938: – თაყაიშვილი არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელი, პარიზი, 1938
10. თაყაიშვილი, 1909: Такаишвили Е., Материалы по археологии Кавказа собранные экспедициями Императорского Московского Археологического Общества, вып. XII, Москва, 1909
11. კუდავა, ბ. კუპატაძე, გ. საითიძე, ჯ. სამუშია. სამეცნიერო ექსპედიცია ართვინის, არდაჰანის, ყარსისა და არზრუმის ვილაიეთებში (2003 წლის 15-29 აგვისტო)
12. მარტვილელი კ., (კ. ოდიშარია), „არტაანის ქართველი მაჰმადიანები“/„კონსტანტინე ოდიშარიას წერილები გაზეთ „საქართველოდან“ (შენახულია სტამბოლის ქართული სავანის ბიბლიოთეკაში) (წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან) II, 2020:157-208), შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2020
13. ნიკოლაიშვილი დალი, სართანია დავითი, უჯმაჯურიძე ავთანდილი, კირთაძე დარეჯანი, კვეტენაძე მანანა, მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით, გამომც., „უნივერსალი“, თბ., 2021
14. ნოზაძე ვიკტორ, ტომი V, ვეფხისტყაოსანის ღმრთისმეტყველება, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად (გურამ შარაძის საერთო რედაქციით), გამომც., „ფავორიტი სტილი“ თბილისი, 2024

15. ოდიშარია კ., არტაანის მხარე (ისტორიულ-გეოგრაფიული და სტატისტიკური მასალები), რვეული I-„კონსტანტინე ოდიშარიას დღიურები არტაანის მხარეში მოგზაურობის შესახებ (წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან II, 2020:110-156), შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2020
16. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, (XV-XVI სს.), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბილისი, 1961
17. სიხარულიძე ფ., მასალები სამხარეთმცოდნეო ექსპდიციათა ისტორიისათვის (კონსტანტინე ოდიშარია (მარტვილელი) სამხრეთ საქართველოში მოგზაურობის ჩანაწერები), ბათუმის შ. რუსთაველის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტი, შრომები II, ბათუმი, 1998
18. ფრონელი ალ., დიდებული მესხეთი, №5, ქ. გორი, ელექტრო-მბეჭდავი სტამბა „ქართლი“, 1914
19. ფუტკარაძე ე., მალაყმაძე რ., ფუტკარაძე შ., კ. ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობა, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია -შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე,
20. ფუტკარაძე შ., კ. ოდიშარიას ცნობები ისტორიული ტაო-კლარჯეთის შესახებ, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ტომი II, გამოც., „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2020
21. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, 1955
22. ქავთარაძე გიორგი, სამი ფურცელი ანატოლიური დღიურიდან, გაზ., „ლიტერატურული საქართველო“, 2001 წლის 2 და 9 ნოემბერი
23. ჩიტაია გ., შრომები (შრომები ხუთ ტომად), ტ. II, გამომც., „მერიდიანი“, თბ., 2022
24. ხინთიბიძე ე., „ისევ ვეფხისტყაოსნის ქაჯეთის შესახებ“, ჟურნალი „ქართველოლოგი“, – გამომცემელი “ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი“ (თსუ) – 2011-2013 წწ.)
25. ხუციშვილი, თეიმურაზ, გოზალიშვილი, ბებურ იმედაშვილი, ანა კოღუაშვილი, შალვა მაისურაძე, დავით წიქარიშვილი, ლევან. „ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2019 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები“ – გამომც., „კავკასიის უნივერსიტეტი,“ თბილისი, 2021
26. ჯავახიშვილი, ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი, 1983
27. ჯანაშია, შრომები, II, 1952, გამომც., საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბილისი, 1952
28. ჯაფარიძე ანანია, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, გამომც., „ალილო, თბ., 2009
29. ჯიქია სერგი, გურჯისტანის ვილაიეთის.., 1958: – „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, წიგნი III, გამოკვლევა: 1, ხელნაწერის აღწერილობა 2. შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის, საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1958
30. Садовский К. Посховский участок Ардаганского округа (Карской области). СМОМПК, Вып. V, Тифлис, 1886.
31. ინტერნეტ-რესურსები: ინგოროყვა; დავით სასუნცი, 1939-https://www.scribd.com/document/704025359/bagrationebigoogle.com/search?

EVENTS FROM THE PAST REFLECTED IN THE MEMORY OF THE ARTAANIANS ACCORDING TO THE RECORDS OF KONSTANTINE ODISHARIA (FROM MARTVILI)

NAILA CHELEBADZE
PhD in history, Senior Researcher at the Department of
Ethnology and Sociological Research, Niko Berdzenishvili
Institute, Batumi Shota Rustaveli State University; Professor
At St. Tbel Abuserisdze Teaching University of Georgian Patriarchate,
Email: naila.chelebadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0003-2451-1753

Abstract: The work presents an attempt to reflect the historical past of the Artaani region based on materials recorded by K. Odisharia during stationary research in 1913-1920, only a small part of which has been approved in Georgian historiography. Currently, Artaani is within the borders of the present-day Republic of Turkey, which further increases the importance of its study.

The work presents in detail the real history of the Artaani region, as researched by K. Odisharia, and rich statistical data – up to 600 toponyms, aspects of ethnic situation and traditional life, meticulously described, often at great risk, historical and cultural heritage monuments or their remains, including up to 500 churches preserved with up to 40 Georgian historical inscriptions, More than a hundred fortresses, more than 8 canals and pipes (including a milk transit pipe), 5 bridges and many others add further credence to the fact that Artaani's cultural heritage is based on the roots of traditional Georgian culture.

The work discusses several historical facts and events based on the comparison of information received from the Georgian population of the historical region, legends and traditions. For example, an interesting interpretation of Queen Tamar's will to her son – Lasha-Giorgi – is revealed. The similarity of the date of the main characters' homage to the memory of Queen Tamar in the folk version of „The Knight in the Tiger's Skin" – the prayer at night on April 30 until dawn on May 1, and the date of Queen Tamar's death, set on May 15 of the church calendar, is clarified. Information is also provided about Otar-Beg about the ancient manuscript of „The Knight in the Tiger's Skin" dated 1435, copied on parchment in the Shervashidze family relic.

The chronicle of the history of Artaani is supplemented by various toponyms recorded by K. Odisharia. The name of the village of Sinodi is considered as a religious oikonym, which may be associated with the presence of a temporary residence of the Catholicos in Javakheti. Also, the village of Sinodi is assumed to be the place where the „Javakheti Council" was held.

The Artaan records describe the story of the campaign of his successor, Lasha-Giorgi, against the apostate Atabag of Gandze after the death of Queen Tamar, which was not coordinated with the commanders of his successor, Lasha-Giorgi, which caused their indignation. It is precisely this fact that is related to the story of Lasha-Giorgi calling the village „Urchi" (disobedient) in response to the protest of the nobles.

It is convincing that K. Odisharia imagines all the keys to the mythopoetic world of „The Rider in the Tiger's Skin" in the Artaani region, which is based on individual places that actually exist in the imagination of local Georgians at the level of historical geography (Kajeti Fortress, Palace, Palakatsio Lake Tunnel, etc.). The issue of the localization of Kajeti Fortress, which is not uniformly defined in Georgian historiography, and the consideration of the Kajeti Fortress in „The Knight in the Tiger's Skin" as a prototype, is further supported by K. Odisharia's extensive description of the fortress. In addition, other names for Childiri Fortress – Mze-Kala Fortress and others have also been identified.

Thus, K. Odisharia's notes provide Georgian chroniclers with a real opportunity to study some unknown toponyms, many monuments of cultural heritage, and solve a number of problems of

Kartvelology, which makes the inevitability of using Artaani materials as primary sources and including them in scientific circulation undeniable.

Keywords: Artaani, history, legends and traditions related, toponyms, „The Knight in the Tiger's Skin", Queen Tamar, fortresses, cultural heritage.

* * *

For centuries, the interest of Georgian patriots in the Artaani region, which had been separated from their native Georgia, has never waned. This area, which was under Ottoman rule until 1878, was visited and fragmentary, but very valuable information was left to us by D. Bakradze, G. Kazbegi, later N. Marr, Eqvtime Takaishvili, K. Sadovsky, A. Froneli, S. Bavreli, Koptonashvili and others. The little-known records which were found in the Artaani region by Konstantine Odisharia (from Martvili) from the end of 1913 to 1920 are distinguished by their informativeness and scientific value, and an important place was devoted to them in the second volume of „The Georgian Residence of Istanbul".

Georgian public figure, scribe and scientist, a permanent member of the Tbilisi branch of the Society for the Promotion of Literacy among Georgians, K. Odisharia worked as a correspondent for Georgian newspapers in Batumi at the end of the 19th century, where he developed into an passionate patriot (Sikharulidze, 1998:233; Putkaradze Sh., 2020:218-220). During the First World War, when the country was in the most difficult situation, K. Odisharia, as a member of the board of the Artaani branch of the Georgian Action Society, was entrusted with finding out the situation of Muslim Georgians in the war-affected districts of Artaani and Childiri (in police units). He understood perfectly well that Artaani was the cultural cradle of Georgians, and therefore he spared no energy to visit this region. K. Odisharia's scientific value, travel-style diaries describing the Artaani region were published in the form of letters in the newspaper „saqartvelo" ("Georgia"), and some are kept in various antiquities repositories. Part of the monument was later transferred by the author to Academician S. Janashia (Sikharulidze, 1998:23; Putkaradze Sh., 2020:218-220; Putkaradze E., 2023:413:422).

During his work in the Artaani region, K. Odisharia, in a list of antiquities compiled based on a survey of local Georgians, recorded more than 600 cities and villages, records reflecting the life of local Georgians, which the author included under the names of Muslim Georgians. The detailed inventory of numerous historical and cultural heritage monuments or their remains, sometimes at the risk of life, recorded by K. Odisharia is invaluable, including up to 500 churches with up to 40 Georgian inscriptions, more than 8 canals and pipes (including milk transit pipelines), 5 bridges, more than a hundred fortresses, etc., some of which are represented by historical stories or legends recorded according to the stories of the population. The importance of the aforementioned materials is further enhanced by the fact that the geographical names of Upper Kartli recorded in them are partially unknown to Georgian chronicles, which makes the reliability of using Artaan materials as primary sources and the inevitability of their inclusion in scientific circulation undeniable.

According to the opinion expressed in Georgian historiography, the origin of the Georgians is connected with their original homeland – A r i a n Kartli, the place from which the cradle of human culture emerged (Ingorokva, 1939; XXXI-XXXII). Part of this distant past of Georgia is the history of Artaani, which, according to the „Life of Kartli", is the „land of Artaani" (K/Ts.,1955:10,23), The impressions of K. Odisharia's travels in this one of the oldest historical regions of Georgia are special in that today it is part of the Kars province (villayet) of the Republic of Turkey and represents a significant part of historical Meskheti, as well as Childiri (Abotsi, Palakatsio) and Artaani (Artaan-Kola) itself. The territory, which changed in the wake of political cataclysms and went beyond the original area of settlement of ancient Georgian tribes, dramatically changed the historical geography of the Artaani province due to its crucial strategic location, although its name and influence still extended beyond Artaani itself within its general borders (Takaishvili, 1938:3). Like other parts of Georgia within the borders of the Ottoman Empire, in 1878. By the decision of the Berlin Congress, Artaani returned to its homeland, which from the late 19th

century. was included in the Kars region along with Potskhov, Kola and Childir (Sadovski, 1886:236). As for the church borders, Artaani, including the Talasho Zeiti Sula „within the borders of the Koli“, according to the historian Dimitri Bakradze, was considered within the jurisdiction of the bishop of the Erusheti (Bakradze, 1987:77). In 1914-1920, the Artaani region was a battlefield between Russia and Turkey. On October 15, 1921, by the Treaty of Kars, this region passed into Ottoman possession. The main part of K. Odisharia's notes is related to this period, the reliability of which was further strengthened by the author's long stay and stationary activity in Artaani.

The list of toponyms, meticulously compiled during several years of travel by K. Odisharia, is a historical and cultural guide for any researcher. The travel notes clearly demonstrate the author's attempt to fully convey the geographical and strategic picture of the places with the corresponding toponyms and histories. Of the more than 600 toponyms recorded in the Artaani region, the author explains their meaning as much as possible, most of which reflect the ancient fund of toponyms mentioned in ancient sources. The extensive list of toponyms best preserved in the memory of the population provides us with rich material not only about different eras of Georgian history, but also allows us to compare historical and current toponyms (Nikolaishvili..,2021:95-96; Bakradze, 1987:65; Sadovski, 1886:13,27,35-37,43; Froneli, 1914:137, Khutsishvili..,2021:529-591...etc.).

It can be boldly said that the toponyms collected by K. Odisharia are a short historical essay about the past of the Artaani region, the demographic picture changed by the results of migration at the beginning of the 20th century (Karapafakhs, Kurds, Armenians, Greeks, Aysors, etc.), almost all branches of economic life (Kobali, Martsvaletubani, Sagometi, Sabughari, Sagoreti, Saikhve, Ghvinia, Sakire, etc.), great cultural traditions (Upper and Lower Khelovani), the defense system (Kajeti, Mgeltsikhe, Mze-Kala, etc.), Christian saints and relics (Meriemi-Mariam, Nino-Nunisi, Tamar, Stepantsminda, Zedatsminda, Giorgi-Ubani, Miriani, Peter-Paul, Synod, etc.), famous kings (Tamar, Lasha-Giorgi) and others.

As an example, we will focus on the toponym of the village of Urchi, which is connected to the name of the village and the associated tradition, which not only fits the aforementioned episode of the reign of Lasha-Giorgi, but also offers us a unique interpretation of this story (Odisharia, 2020:113). It was Urchi Ur, mentioned in ancient Georgian sources as Artaani Hur, where the longest-lived Muslim Georgians lived (Kavtaradze, 2001:17; Berdzenishvili D., 2009:104-105). According to the locals, the reason for the village being called „Urchi“ was the situation after the death of Queen Tamar, when the Atabag of the Gandza stopped paying tribute to Georgia, and Lasha-Giorgi's commanders went on a campaign against him without the consent with the Georgian commanders-in-chiefs. Although the Georgian warriors drove back the enemy, in response to the king's behavior, the enraged nobles declared that if something like this had happened again, they would have turned their army back. Lasha-Giorgi apologized to them, although in response to the nobles' protest, he called the village disobedient (Urchi in Georgian). Lasha-Giorgi's closeness to this side, as the co-regent of Queen Tamar, must have been due to the fact that his princely domain was Javakheti, which, according to the „Life of Kartli“, included the territory „from Fanavri to the Mtkuri River“, including Artaani (K/Ts., 1955:4).

It also seems noteworthy that the name of the village of Sinodi, which was bordered by the villages of Tetri Koshi and Shigamelia (Martvileli, 2020:191). This historical oikonym may have been based on the historical fact of the temporary transfer of the „Javakheti Council“, or rather, the Catholicosate of Mtskheta to the „Kingdom of the Georgians“, which was dictated by the transfer of the Georgian political center to the south during the difficult period of Arab domination, as well as the strengthening of the ambitions and claims of the Armenian Church and its penetration into Georgian regions.

According to Bishop Anania, during the mentioned period (of Mtskheta), the Catholicos was not seated in Mtskheta (the city), but first in the „Samamplo“ of Guaram Mampali, which included Samtskhe, Javakheti, Trialeti, Artaani, Tashir and Abotsi, and later in the „Kingdom of the Georgians“ of David Kurapalat. „It is evident from the life of Grigol Khandzteli that during his time the council of the Georgian Church, attended by many bishops, was held not in Mtskheta, but in Javakheti. This council was supposed to elect a new Catholicos and enthrone him, therefore it was expected that the

council would be held in Mtskheta, or the Catholicosate city, but the Catholicos of Mtskheta is elected in Javakheti... In the 9th century, a political-administrative unit called Samamplo existed in the southern lands of Kartli... It seems that Samamplo is the political district where the Georgian Church operates freely" (Japaridze,2009:662-663).

In the villages of Artaani, almost empty of Georgian population, for K. Odisharia, the history of Georgia came alive through meeting with fellow citizens, talking with them, and hearing the Georgian language, because each „fine orator is an eloquent speaker of our essence and the greatness of our culture". He once wrote with pride that „there are Georgians from the village of Badeli to Childira – and they behaved like Georgians!" (Martvileli, 2020:186). This is what strengthened him, and, filled with hope, he continued to visit and record every detail of the historical site, often at great risk.

K. Odisharia's overall impression of the Georgians of Artaani was further strengthened by the fact that they treated the names of their fathers and grandfathers, the remains of their ancestors, with great respect (Martvileli, 2020:192). While in the village of Guguba, the author was impressed by the local old man Teimuraz Kadir-ogli Tsitlanadze, who spoke Georgian fluently, knew how to read and write, and knew the history of Georgia well. It is noteworthy that Platon Ioseliani taught him how to read and write in Tbilisi, and he received from him as a gift a large leather-bound manuscript of Vakhushti Bagrationi's „History of Georgia," which he had carefully kept in a chest wrapped in a red cloth. The elderly Teimuraz honestly admitted to K. Odisharia that „today I prefer this book to my children" (Odisharia, 2020:120). Perhaps as a result of such a close connection between Teimuraz Kadir-ogli Tsitlanadze and Pl. Ioseliani, one of the important sources of Georgian history, the „Chronicle of Meskhi Davitni", or the Meskhi Annals, was found in the latter's possession, which Dimitri Bakradze discovered in the archive of the famous figure (Materials..,1961:102).

In the historical stories reflected in the memory of the people of Artaani, a special place is dedicated to Queen Tamar, who became a legend during her lifetime. The Georgian people associate her name with many ancient buildings – fortresses, towers, churches, monasteries, roads and bridges. In this regard, the historical part of Artaani is distinguished, which Queen Tamar often visited with her entourage – „Spring ... they pass by Kola, head of Artaani..." (K/Ts., 1955:100). K. Odisharia's records counts sixteen „Tamar's Way" and nineteen different places associated with the name of Queen Tamar. The numerous references he recorded are an expression of the great veneration of the name of Queen Tamar in the memory of the Artaani people. According to the Artaani people's belief, Tamar „was taken alive to heaven by (angels) and we are looking for her grave here" (Odisharia, 2020:128). K. Odisharia saw an icon of Queen Tamar donating an earring in the Artaani Temple, which is a depiction of the reality of a well-known tradition (Odisharia, 2020:123). It is unknown which historical story from the many other traditions was reflected by the toponymy linking the „Golden Pot" to Queen Tamar, as well as the story of S. Bavreli's guide, about the existence of a „wooden „throne" on a sheer cliff, where Queen Tamar's council was held" (Bavreli, 1878:1).

In addition to the will of Queen Tamar, which is well-known in history, the memory of the people of Artaani has also preserved a separate will for Lasha-Giorgi, in which Queen Tamar reminded her son that „I have created a golden age for my people" (Odisharia, 2020:128).

The people of Arta have preserved a precise account of the day of Queen Tamar's death. In the folk version of „The Knight in the Tiger's Skin", the main characters pay great respect to the memory of Queen Tamar, vowing to „come here every year and pray for Tamar – from the night of April 30 until the dawn of May 1" (Odisharia, 2020:130). In fact, this day coincides with the day of the death of Queen Tamar on the church calendar – May 15. It is noteworthy that S. Bavreli also informs us about the commemoration of Christian holidays. It turns out that during the Christian era, on the mountain of Maghlosi, above the village of Veli, the population gathered from all sides to celebrate the Ascension. After the holiday, horse racing and wrestling were held (Bavreli, 1878:2).

According to K. Odisharia, „Shota Rustaveli, with his powerful talent and lofty thinking, reached for the sun with his hands, and that too in the 12th century." It was precisely this circumstance that

determined his main goal – to find Shota Rustaveli's native land, the possibility of which was further strengthened by the impressions he received in Artaani. He also pointed out this in a 1937 note, stating that „...researchers could achieve greater fruitfulness in their study of Shota Rustaveli's life and identity by studying the Artaani region" (Odisharia, 2020:211). The fact that the crown of human culture – „The Knight in the Tiger's Skin" has an indelible monument in the heart of the Georgian nation was clearly demonstrated to K. Odisharia by the Georgians filled with love in the style of the immortal poem, by Otar-Beg Shervashidze from Artaani in the village of Orkiz, who knew the text by heart, and by his family relic – the sight of an ancient edition of „The Knight in the Tiger's Skin" dated 1435, copied on parchment. We would also like to note that several years ago, the founder of the Caucasus and Anatolia Research Center, the famous scientist, the now deceased Giorgi Kavtaradze, specially traveled to Artaani due to K. Odisharia's statement, although the story of the search for „The Knight in the Tiger's Skin" ended in vain (Kavtaradze, 2001:17).

Seeing „The Knight in the Tiger's Skin" further intensified K. Odisharia's desire to find all the keys to the mythopoetic world of the poem in the Artaani region. Indeed, this insatiable desire enabled him to verify individual nuances by observing the speech of the locals, finding the places where the heroes fought, and collecting related traditions. In this regard, the author's study of the issue of fortresses is particularly noteworthy. According to the author, in the memory of the population, Rabat Fortress is represented as the fortress of Mze-Kala (Mze-Kala was identified with Nestan-Darejan), while the domain of the witches is the underwater world of the tunnel that emerged from Palakatsio (Childiri Lake) near the village of Pikrasheni Temple (Odisharia, 2020:125-127). The mysticism of „The Knight in the Tiger's Skin" unfolds in this city in all its fullness, in which the author has given an incredible meaning to the symbols that are characteristic of the world of this city. K. Odisharia was able to find a multi-story hall in the depths of the tunnel of the island of Lake Palakazio and describe it in quite detail (Odisharia, 2020:132-135). It is known that Palakatio is a region in historical southern Georgia, which was referred to as „Shadow". It is noteworthy that the cave and mine seen in Artaani are described in „The Knight in the Tiger's Skin" as the residence of the exiled Tariel. Also interesting is the issue of „Treasury of Devis", which was located two versts from the village of Sardzeve (Odisharia, 2020:128).

According to the traditions of Artaani inhabitants, there was a city built by Georgians on Lake Palakatsio in ancient times, which was covered with water and then settled there by the witches. These interesting traditions are further supported by the uniformity of the legend about the fortress, Tariel, Mze-Kala and Queen Tamar recorded in two different places by local informants – Tarkhnishvili – in the village of Rabati and Temur-Rostom Beg Khimshiashvili (Odisharia, 2020:132-135). According to E. Takaishvili, the island was connected to the shores by a stone bridge, and despite the fact that there was a fortress of Kajeti (witches) and Tmogvi in the region, it still represented the most important defensive center (Takaishvili, 1909:45-117). According to researchers, the old, authentic, Georgian name for the fortress located on the island is the term „Tetrtsikhe" (Tavadze, 2018:27; Georgian.,2018:31). Scientific research has revealed many ancient a r t i f a c t s on the island. Among them are monuments from the Neolithic era. Among the structures are cromlechs (Neolithic megalithic structures – circular or rectangular stone slabs). There is no doubt that this was an earlier Bronze Age settlement. Burial mounds have also been recorded. In the case of the Shadow Lake region, such fortified points are megalithic fortresses (Tavadze, 2018:46).

The village of Kundzuleti (cmp. Kundzuleti-Georgian.,2018:137), which consisted of several settlements, is of interest. In addition to its high agricultural culture, Kundzuleti was distinguished among the villages of Artaani by another factor – it is said that the best Georgian warriors and patriots grew up here. The distinctive military-physical forge of this part of Artaani (Odisharia, 2020:144) seems to be similar to Rustaveli's description of Kajeti, that this is a collection of men who excelled in martial arts and fortified themselves in the rocks, who were called Kajeti precisely for this reason (cmp. Khintibidze, 2011-13).

Thus, K. Odisharia's study of the Artaani region convinced him that Artaani is the area of action of the heroes of „The Knight in the Tiger's Skin", which in the imagination of local Georgians is based

on individual places that actually exist at the level of historical geography (the palace, Kajeti Fortress, the Palakatsio Lake Tunnel, etc.). Also, fictional characters are perceived as real characters, who are mentioned in the poem with renamed names. As evidence of this, we will use Al. Baramidze's view that the author of „The Knight in the Tiger's Skin" took the building material necessary for the construction of his magnificent work from the real-historical world" (Baramidze, 1958:80).

A vivid expression of Georgia's heroic historical past is K. Odisharia's detailed description and fairly accurate classification of the Artaani defensive system – fortresses and their remains, the total number of which exceeds 100. The folk tales recorded by K. Odisharia about the fortresses are proof that they „contain not a little information about the ancient layers of the population" (cmp. Chitaia, 2022:111).

Of particular interest is the author's description of several fortresses, the localization and clarification of whose names are still controversial in Georgian historiography. In this regard, the issue of Kajeti Fortress stands out, which could quite possibly have been the prototype of the Kajeti Fortress of „The Knight in the Tiger's Skin", which was suggested by Levon Melikset-Beg as early as 1943. K. Odisharia was able to show that the name of Kajeti Fortress is not entirely the result of metaphorical naming. This is really Kaji Fortress, Shota did not come up with it (cmp. Berdzenishvili N., 1990:577; Nozadze, 2024:577).

In Georgian historiography, among the versions of Kajeti Fortress that are common, to which the Kajeti Fortress described by K. Odisharia fits, not only the geographical location of the fortress is taken into account for comparison, but also the structure of the surviving complex and the legends and traditions related to it. Based on all this, K. Odisharia's notes reveal the coincidence of the author's vision of the localization of Kajeti Fortress on the right bank of the Mtkvari River, near the village of Sabaduri, in the Artaani settlement (Odisharia, 2020:138, Martvileli,2020:178) with the views expressed in Georgian historiography (Javakhishvili,1983:57; Takaishvili, 1909:59; Gurjistani., 1941:272; Jikia, 1958:402,404; Kudava,2003;Nikolaishvili..,2021:651).

According to K. Odisharia, „According to the ruins, it is clear that the city was once located on the other side of the Mtkvari River, but in 1878 it was moved to the other side of the Mtkvari River, which is confirmed by the name itself – Old and New City (Odisharia, 2020:139). As for the strategic importance of the fortress, the author adds that the fortress of the city of Artaani occupies the first place in the entire region in terms of its importance, although in other cases he also gives the fortress the second place. According to the author, despite the fact that the fortress has remained unattended, even today, even the storm of this greatest world battle could not fail to impress its towering, steep, crenellated walls (Odisharia, 2020:140, Martvileli,2020:179).

The presentation of materials recorded by K. Odisharia about the unreachable Artaani Fortress will significantly enrich the source knowledge base for its study. As for the repetition of the data of the description of the fortress complex, it should not exclude the author's attempt to visit the fortress multiple times and describe it in detail. Given the importance of the issue, we offer excerpts from the descriptions of the fortress:

"The Artaani fortress stands on a plain. It extends sideways for half a verst, from where its walls descend into a deep ravine of the Mtkvari riverbed and there joins the Mtkvari river itself with another wall, outside of which, several dozen sazhens (1 sazhen = about 152 or 170 cm)above the Mtkvari, there is a two-hole tunnel. Inside the tunnel are mines, the area of which exceeds 15 sq. m. From above the tunnel a wide but dangerous road descends, the head of which leads to the fortress gate from the inaccessible mouth of the Mtkvari. Outside, in the Mtkvari valley, there are many ruins of fortresses and houses, of which only high walls remain.

From the Mtkvari to the top of the castle, I think there will be two versts. The inner courtyard, as I said, runs sideways from south to east and is divided by high walls into several dozen courtyards. There are many houses everywhere in the courtyards, some are ruined and some are intact. There used to be a large church in front of the castle, but it has been ruined and is just ruins. In the back courtyard, the pipe for bringing water from the Mtkvari is short and made of red clay, which, attached to the mountain that forms a wall, flows into the Mtkvari and is still intact today.

Nearby is a bathhouse built of beautifully laid white stone slabs with pools and basins, near which is a pipe cut for dirty water. The large iron doors leading into the fortress from the plain are topped with marble stones with Khutsuri inscriptions. Above are two stones, one with Arabic script, the other with an Armenian inscription that looks like new. .... To the east, above the fortress, are many ruins. Nearby is a round, thin stone with an area of more than a sazhen, which is pierced in the middle. This stone is very similar to a millstone. Here you will often find human bones. An entrance door has been built into the prison. Above it is a stone of the same size with an inscription in Arabic letters. This stone ... is probably newly installed". Nearby there is a round, thin stone with an area of more than a sazhen, which is pierced in the middle. This stone is very similar to a millstone. Here you will often find human bones. An entrance door has been built into the prison. Above it is a stone of the same size with an inscription in Arabic letters. This stone ... is probably newly installed. …Nearby, in the valley, there are ruins of many castles and houses, some of whose walls still stand today (Martvileli,2020:178-179,190). The Artaani Mtkvari ravine, two versts away, near the village of Sazar, is crowned by a large church, the ruins and walls of which still stand proudly today (Martvileli,2020:190).

It is true that K. Odisharia's notes show that the Kajeti fortress is the Artaani fortress, however, it is also worth considering the fact that „the cities of the Kajeti" (with fortresses) and „the plots of heroes" in ancient Georgia were called ancient centers, namely, cyclopean structures, analogues of which we find in the same Urartu" (Janashia, II,1952:12,285). Therefore, it is conceivable that there may have been another Cyclopean structure in Artaani itself under the name of Kajeti Fortress. The great influence of the Rabati-Kajeti Fortress of Artaani should also be indicated by the fact that, according to local reports, K. Odisharia recorded the name of the impregnable, impenetrable Kajeti Fortress in the Artaani region, Q O R – O G L I S T I K H E (N.C. Qorogli or a son of blind) near the village of Merdenek (Odisharia, 2020:154;Martvileli,2020:190;cmp.Khutsishvili, 2021:72). It is possible that Vakhushti Batonishvili called the Kajeti fortress the present-day Tsikhisdziri (Kobuleti) fortress on the same basis, although Vakhushti does not seem to deny the existence of a fortress of a similar name in Artaani (cmp. Bakradze, 1987:21).

According to recent research, it is believed that „the fortress must have been built in the 9th-10th centuries, based on its construction techniques and architecture" (Georgian., 2018:34).

The material obtained by K. Odisharia about the Childir fortress is also very interesting. Shadow is a combination of Abotsi and Palakacio. The city of Childiri is in the Childiri district of the Artaan province in Turkey, which bears the name of the Childiri (Shadow) lake located nearby. The old Georgian name of the settlement was Dzurdzna. Similarly, near Zurzuni – Dzurdzna and to its north was the Childiri fortress, also known as Rabati, described by S. Jikia (Gurjistani...1941:272). It is noteworthy that K. Odisharia, the great chronicler of Georgian history and culture, introduces a completely different name for this fortress – Mze-Kala fortress. The main thing is that in relation to the mentioned fortress, K. Odisharia presents Mze-Kala fortress as one of the main areas of action of the characters of „The Knight in the Tiger's Skin".

According to K. Odisharia's description, above the village of Zurzuna, on the top of the mountain, is the village of Rabati, where the Tarkhnishvili-peasants and Tarkhan-Mouravi lived. „The village of Rabati is not particularly remarkable, only here is the fortress called the Sun Woman. The tunnel enters the fortress – it is white, built with architectural art. Three rivers flow under the fortress: Mtkvari – to the right of Artaani, Tskararosmani and Tetri Tskara. There is a valuable bathhouse with red pipes here. The houses built on the wall of the fence (4-5 sazhens high) were probably the living quarters of the army commanders. There is a white two-story house in the courtyard... It seems that this house was supposed to be the residence of the king or the spasalari. A three-story house is built on the southern wall, with 40 rectangular boxes inside" (Odisharia, 2020:124-125). K. Odisharia recorded a story about the fortress from locals – Tarkhnishvili and Ibrahim-beg Sulkhan Mouravi – that when Georgia was great, this fortress was built by Tamar (Letters, 2020:126). Her cousin Tariel came to Tamar with his fiancée – Mze-kala (Odisharia, 2020:124-130), who was kidnapped by the king of the magical witches living in a tunnel under Lake Palakatsio and, since a person could not live in a tunnel under water, Mze-kala locked him

in the palace of the Padishah, which is why the Rabati fortress was named after Mze-kala (Odisharia, 2020:124-125,127). The people of Artaani connect this event with the death of Queen Tamar, which is a bright page in the past of boundless respect for the memory of Queen Tamar. K. Odisharia's notes show that the main characters of „The Knight in the Tiger's Skin" have great respect for the memory of Queen Tamar, who swore „..to come here every year, kiss the ground where her footprints were and pray for Tamar – from the night of April 30 until the dawn of May 1" (Odisharia, 2020:130). As is known, the Georgian Church has canonized Tamar as a saint and established May 1 (14) as her memorial day.

Thus, the goal set in parallel with K. Odisharia's charitable activities, to find Shota Rustaveli's birthplace, was carried out against the backdrop of a complex study of the Artaani region. The author's search for the ancient text of „The Knight in the Tiger's Skin", the peculiarities of the local speech, the realistic perception of the names of the characters in the poem and their world of action (castle, palace, lake, tunnel, mine) added special credibility to Shota Rustaveli's Meskhet origin. In addition, K. The national consciousness of the Georgians of Artaani, shown in Odisharia's records, the memory of many real stories of the past deeply imprinted in the memory of the locals over the centuries, news related to the lives of historical figures – Queen Tamar, Lasha-Giorgi, historical inscriptions, historical geography, unknown Georgian toponyms, related legends and traditions, several new historical and cultural monuments, roads and highways will contribute to a new view of a number of important issues, the compilation of various types of guides or topographic maps about the Artaani region, the search for the manuscript text of 'The Knight in the Tiger's Skin", the expansion of the source knowledge base of Georgian history and the new coverage of certain problems of national historiography. In addition, the publication and popularization of K. Odisharia's Artaan recordings will significantly contribute to the responsibility of Georgians living in the Republic of Turkey to maintain and preserve Georgian cultural heritage and to the problem of correctly understanding its place in a multicultural world.

References:

1. Georgian cultural heritage monuments of Artaani: (samples of fortification, cultural, communication and household architecture), A group of authors: Tamaz Phutkaradze, Shota Mamuladze, Kakha Kamadadze, Elgudja Makaradze, Temur Avalianhi, Emzar Kakhidze, Merab Phutkaradze, Nodar Shoshitaishvili, Nino Okrostsvaridze,Tsiuri Katamadze, Ketevan Phutkaradze – PhD student. Publishing House „UNIVERSAL", Tbilisi 2018
2. Bavreli S., Small Notes on Artaan (Letter to the Editor), Newspaper „Droeba", 20, Winery, 1878, No. 212
3. Bakradze Dimitri, Archaeological Journey to Guria and Adjara, published by „Soviet Adjara", Batumi, 1987
4. Baramidze A., „Shota Rustaveli", monographic essay. Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian SSR, Tbilisi 1958
5. Berdzenishvili D., In the Footsteps of Andrew the First-Called, Complete Report of the „Expedition to Explore the Path of Andrew the First-Called", Publishing House „Universal", Tbilisi, 2009
6. Gurjistani Vilayeti.., 1941: – „The Great Book of Gurjistani Vilayeti"/ Book II, Turkish text published, translation, research and comments added by Sergi Jikia; translation. Georgian SSR. Academy of Sciences Publishing House, Tbilisi, 1941
7. Tavadze Leri, Tetrtsikhe (Castle Fortress and Tower), Institute of History of Georgia, Proceedings, XIII, Tbilisi, 2018
8. Takaishvili, 1938: – Takaishvili Archaeological Expedition to Kola-Oltish and Changali 1907, Paris, 1938.
9. Takaishvili, 1909: Takaishvili E., Materials on the archeology of the Caucasus collected by expeditions of the Imperial Moscow Archaeological Society, issue XII, Moscow, 1909
10. Kudava, B. Kupatadze, G. Saitidze, J. Samushia. Scientific expedition to the provinces of

Artvin, Ardahan, Kars and Arzrum (August 15-29, 2003)
11. Martvileli K., (K. Odisharia), „Georgian Muslims of Artaani“/“Letters of Konstantine Odisharia from the newspaper „Sakartveni“ (Preserved in the Library of the Georgian Savannah in Istanbul) (Letters from the Georgian Savannah in Istanbul II, 2020:157-208), Shota Rustaveli State University, Batumi, 2020
12. Nikolaishvili Dali, Sartania David, Ujmajuridze Avtandil, Kirtadze Darejani, Kvetenadze Manana, Meskheti According to Ottoman Records, ed., "Universal", Tbilisi, 202
13. Nozadze Victor, Volume V, Theology of the Knight in the Panther's Skin, Complete Collection of Works in Ten Volumes (General Editor Guram Sharadze), Publisher, «Favorite Style» Tbilisi, 2024
14. Odisharia K., „Konstantin Odisharia's Diaries about Traveling to the Artaani Region (Letters from The Georgian Residence of Istanbul“. II, 2020:111-156), Shota Rustaveli State University, Batumi, 2020
15. Materials on the History of Southern Georgia, (15th-16th centuries), Academy of Sciences of the Georgian SSR, Tbilisi, 1961
16. Sikharulidze F., Materials for the History of Regional Exploration Expeditions (Records of Konstantin Odisharia's (Martvili) Travels in Southern Georgia), Batumi Sh. Rustaveli State University, Proceedings II, Batumi, 1998
17. Froneli Al., Didebubili Meskheti, №5, Gori, Electro-Printing Printing House „Kartli“, 1914
18. Elza Putkaradze, Roin Malakmadze, Shushana Putkaradze, The importance of the Travel Diaries of Constantine Odisharia in Artaan 2023 –(413-422) International Scientific Conference Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations, ბათუმი 2022 Batumi
19. Letters from the Georgian Sanctuary in Istanbul : volume II, Publishing House „Batumi Batumi Shota Rustaveli State University“, Batumi, 2020
20. The Life of Kartli, text established according to all the main manuscripts by S. Kaukhchishvili, vol. I, 1955
21. Kavtaradze Giorgi, Three Pages from an Anatolian Diary, newspaper, „Literary Georgia“, November 2 and 9, 2001
22. Chitaia G., Works (Works in five volumes), Vol. II, publ., „Meridian“, Tbilisi, 2022
23. Khintibidze E., „Again about the Tiger-Skinned Horseman Kajeti“, Journal „Kartvelologist“, – Publisher „Center of the Georgian Studies School“ (TSU) – 2011-2013)
24. Khutsishvili, Teimuraz, Gozalishvili, Bebur Imedashvili, Ana Koghuashvili, Shalva Maisuradze, Davit Tsikarishvili, Levan. „Reports of the 2019 Research Expeditions of the Tao-Klarjeti Monuments“ – Publ., „Caucasus University,“ Tbilisi, 2021
25. Javakhishvili, Iv. Works in Twelve Volumes, Vol. II, Publishing House, „Science“, Tbilisi, 1983
26. Janashia, Works, II, 1952, Publ., Academy of Sciences of the Georgian SSR, Tbilisi, 1952
27. Japaridze Anania, History of the Georgian Apostolic Church, ed., „Alilo, Tbilisi, 2009
28. Jikia Sergi, The Great Book of the Province of Gurjistan.., 1958: – „The Great Book of the Province of Gurjistan“, Book III, Study: 1, Description of the Manuscript 2. Notes on the Geography and Toponymy of the Tedzst, Georgian SSR. Academy of Sciences Publishing House, Tbilisi, 1958
29. Sadovsky K. Poskhovsky section of the Ardahan district (Kars region). SMOMPK, Issue V, Tiflis, 1886.
30. Internet resource: Ingorokva P., David Sasuntsi-https://www.scribd.com/document/704025359/bagrationebi

ჩვილი ბავშვის საწოლი – აკვანი
(აფხაზეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

ნინო ხარჩილავა
ისტორიის დოქტორი,
ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: kharchilavanin@gmail.com
ORCID: 0009-0000-3515-3259

აბსტრაქტი: აფხაზეთში ინდივიდუალურად მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ფიქსირება საინტერესო ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველი მასალები ჩვილის ბავშვის საწოლ აკვანზე და მასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებზე, რომელიც თანამედროვე ყოფაში მნიშვნელოვანია. უკანასკნელ წლებში საკვლევი რეგიონის მოსახლეობაში აღზრდის მიმართულებით მკვეთრად იცვლება დამოკიდებულება. თვითმყოფადი ქართული ეროვნუ-ლი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაშიც მთავარ როლს ოჯახი, უფროსი თაობის წარმომა-დგენლები ასრულებენ. ნაშრომში საუბარია აფხაზეთში ეროვნული ცნობიერების ზოგიერთ ასპექტზე. მართალია, დღეს დაკარგულია დიდი ისტორიული წარსულის მქონე კუთხე, მაგრამ იქ ქართული სული, ქართული გენი არ აღმოფხვრილა და იქ მცხოვრებთა ცნობიერებაში ქარ-თული ადათის, ტრადიციის გამოძახილი კვლავ ისმის, მათ მეხსიერებას კი არაერთი ისტო-რიული რეალიები შემოუნახავს. ამასთანავე, მათთვის ტრადიციულს, ისტორიულს დიდი დატვირთვა აქვს. მათ ისტორიულ მეხსიერებაში აკვანი შემორჩა. უყვართ და კრძალვით ეპყ-რობიან აკვანს, რომელიც ჯერ კიდევ შემონახულია მრავალ ოჯახში, თუმცა ყოველდღიურად მოქმედებიდან გამოდის აკვანის გამოყენება, რაზეც უხუცესები გულისწყრომას გამოთქვამენ.

საკვანძო სიტყვები: ჩვილის საწოლი, აკვანი, აფხაზეთი.

* * *

შესავალი: აკვანი ქართული ეთნოკულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივ საინტერესო ნაწილია. ჩვილის საწოლს საქართველოში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს, რაზეც მეტყველებს აკვნის მასალის შერჩევისა და მასალის დამუშავების ცოდნა. მნიშვნელოვანია ასევე შემკულობა და ორნამენტიკის სიმბოლიკა. სააკვნე მასალად ხის სხვადასხვა ჯიშები იხმარებოდა, რაც იმაზე იყო დამოკიდებული, თუ რომელი ჯიშის ხეებით იყო დაფარული ესა თუ ის რეგიონი. ხელოსნობის ამ დარგთან დაკავშირებული ტრადიციები თითქმის აღარაა შემორჩენილი. აკვანმა ეპოქის შესაბამისად რამდენჯერმე განიცადა ტრანსფორმაცია და ეთნოგრაფიულ ყოფას დღემდე შემორჩა.

აკვნთან დაკავშირებულ კვლევის საქმეში საგულისხმოა ვერა ბარდაველიძე-ლომიას ნაშრომი, რომელმაც ქართულ სამეცნიერო სივრცეში საფუძველი ჩაუყარა ჩვილი ბავშვის საწოლს – აკვანს და მასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებების კვლევას. ასევე მნიშვნელოვანი და ღირებულია ნ. კაპანაძის ნაშრომები ქართული აკვანის შესახებ. მიუხედავად ამისა, აკვანი მკვლევართა საგანგებო შესწავლის ობიექტი არ ყოფილა, ამიტომ აღნიშნულ საკითხზე არსებული ლიტერატურის სიმცირე ამით უნდა აიხსნას.

საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა თანამედროვე აფხაზეთის ყოფაში შემორჩენი-ლი აკვნები და ჩვილი ბავშვის აღზრდასთან დაკავშირებული პროფესიული ცოდნა, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა.

მეთოდები: წინამდებარე სტატია დაფუძნებულია კომპლექსურ, ისტორიულ და ეთ-ნოლოგიურ მეთოდოლოგიაზე. საველე ეთნოგრაფიული მასალა მოპოვებულია 2020-2024 წლებში. ყოფისა და კულტურის ელემენტები შესწავლილია, როგორც ვერტიკალურ (ისტორი-ულ) ისე ჰორიზონტალურ

ჭრილში. ისტორიული პროცესების ანალიზი დაფუძნებულია შე-დარებით ისტორიულ მეთოდზე. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ სა-მეცნიერო ლიტერატურაზე.

მსჯელობა: აკვანი – არკვან, ონწე (მეგრულად) ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიულ ლექსიკონში ჩვილი ბავშვის საწოლია და იგივე ტერმინი დასტურდება აფხა-ზეთის ქართულ მოსახლეობაშიც. აფხაზები აკვანს – აგარას უწოდებენ (Бигвава, 1983, გვ. 81-86); (Инал-Ипа, 2016, გვ. 259); (მაჭავარიანი 179); (ბახია-ოქრუაშვილი, 2020, გვ. 47). 1892 წელს გამოცემულ წიგნში „Абхазская азбука“ აკვანს აფხაზურად აგარა ეწოდება და თან ერთვის აკვნის სურათი, რომელიც იდენტურია ქართული აკვნის (Абхазская азбука , 1892, გვ. 3). 2023 წელს აფხაზეთში, კერძოდ გუდაუთაში გაიხსნა მუზეუმი და მოეწყო გამოფენა, რომელიც მიეძღვნა გამარჯვებისა და დამოუკიდებლობის 30 წლისთავს. გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო „გმირის გამზრდელი აკვნები,“ რომელზეც გადაფარებული იყო აფხაზეთის დროშა. მუზეუმში წამოდგენილი აკვნები იდენტურია ქართული აკვანის (https://sputnik-abkhazia.ru/20230920/kolybel-geroya-vystavka-k-yubileyupobedy-otkrylas-vsukhu-me-1048087848.html, თ. გ.)

აკვნამდე ჩვილს ხოჭიჭში აწვენდნენ. ხოჭიჭი ჩვილი ბავშვის საწოლი, მცირე აკვანია (ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული 428). აკვნამდელი საწოლი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა სახელწოდებებით ფიქსირდება (კაპანაძე, 1994, გვ. 44). სამეგრელოში ტეფია ეწოდებოდა (მაკალათია, 1941, გვ. 272). ხოლო ზოგიერთ კუთხეში არ იცოდნენ ხოჭიჭის ხმარება და თვით სიტყვაც მათთვის უცნობია (ბარდაველიძე-ლომია, 1953, გვ. 239). ხოჭიჭი ჩვილი ბავშვის საწოლის უძველესი, მარტივი სახეა, რომლის განვითარების შედეგად აკვნის ფორმა ჩამოყალიბდა (ვარშალომიძე 82-83). აკვანში კი ჩვილს სამი დღის ან რამდენიმე კვირის შემდეგ აწვენდნენ. მანამდე მას ბებიაქალი ტეფიაზე აწვენდა და არტახებით მტკიცედ კრავდა. მთხრობელთა გადმოცემით ტეფიაზე ბავშვის დაწვენა იმიტომ ხდებოდა, რომ ხალხური ჩვეულების თანახმად ბავშვის დაბადებამდე მის სახელზე წინასწარ არაფრის ყიდვა არ შეიძლებოდა – „სახელს ვეგიოდვანა“. ტეფიას სახელდახელოდ აკეთებდნენ ბავშვის დაბადების დღეს და მისი გამოყენება ზედ ბავშვის მარტივად გადაკვრაში გამოიხატებოდა. ამასთან, პირველ დღეებში დედას ლოგინიდან ადგომა უჭირდა, რომ აკვანში მყოფი ბავშვისთვის მოევლო და ძუძუ ეწოვებინა. ტეფია იყო სქელი ფიცარი, რომლის სიგრძე-სიგანე შეეფერებოდა ახალ დაბადებულ ბავშვს. ხოჭიჭს ძირითადად ხმარობდნენ ბავშვის აკვანში ჩაწვენამდე. ბებიაქალი – **ხემეთხუმ** ბავშვს შეკრავდა და დედას მიუწვენდა, რამდენიმე დღის შემდეგ ბავშვს ულოცავდა „გალენიშს“ – გარეთას. ბებიაქალს აუცილებლად საპნით ასაჩუქერებდნენ, რასაც „ხეშ ნობონუერს“ – ხელის დანაბანს უწოდებნენ (ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური 2). ბებიაქალის ინსტიტუტი საქართველოს თითქმის ყველა კუთხისთვისაა ცნობილი, ზოგიერთი მთიანი რეგიონის გამოკლებით. გარკვეული ხნის მანძილზე ბებიაქალი მშობიარესა და ახალშობილის მოვლაში მთავარ როლს ასრულებდა, ამიტომ ოჯახი ვალდებული იყი შესაფერისი პატივით გაესტუმრებინა, მისი გასტუმრება ოჯახის შესაძლებლობაზე იყო დამოკიდებული. აფხაზეთში დავაფიქსირეთ, ბებიაქალი აუცილებლად საპნით უნდა დაესაჩუქრებინათ (ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური, 2024, გვ. 3). საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში კი აუცილებელი იყო საპნისა და პურის მიცემა (გვათუა 71)

აფხაზეთში აკვნისათვის საუკეთესო მასალად კაკალის ხე ითვლებოდა (Акаба, 1960, გვ. 180). ასევე ამზადებდნენ სხვა მსუბუქი ხისგანაც, როგორიცაა თელა, ცაცხვი, ფიჭვი, ურთხელი, წიფელა, მუხა და სხვა, მაგრამ მეტ შემთხვევაში აღარ დაეძებდნენ და, რა ხეც მოხვდებათ იმას ხმარობენ აკვნის მასალად. მსუბუქ ხეს იმიტომ ირჩევდნენ, რომ აკვნის ყოველი ნაწილი გამოჩუქურთმებული უნდა ყოფილიყო და დასამუშავებლად ადვილი იქნებოდა. სააკვნო ხეს აუცილებლად სავსე მთვარის დროს ჭრიდდნენ. შიბაქის//კალმის გასაკეთებლად ყველაზე კარგი იყო ლეღვის, არყისა და ალვის ხე. ეს ხეები რბილია და გასაბურღად ადვილია. კალამი ორი სახის იყო ბავშვის სქესის მიხედვით (კაპანაძე, 1994, გვ. 46). აკვანს მეაკვნე სამჯერ მარჯვნივ შემოაბრუნებდა და დალოცავდა. მეპატრონე აკვანს ორშაბათს არ წაიყვანდა. მთხრობელთა გადმოცემით აკვანს საჩუქრად შიბაქი მოჰყვებოდა (ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური, 2024, გვ. 3).

აკვანს დიდ პატივს სცემდნენ, სიყვარულითა და კრძალვით ეპყრობოდნენ. აკვანი ხალხის წარმოდგენით თითქოს გასულიერებულია და მას, როგორც სულიერ არსებას ისე მიმართავდნენ. რო-

დესაც აკვანზე საუბრობენ, როგორც სულიერზე ისე მიუთითებენ, მაგალითად იტყვიან **არკვანიშ მეჲუნაფა** – აკვანის მიყვანა. რამდენიმე დღის შემდეგ გოგოს მშობლებს, საჩუქრებთან ერთად გაწყობილი აკვანი მოჰყავდათ (Инал-Ипа, 2016, გვ. 259). აკვანი პირველ შვილზე ქალის მშობლებს მოჰყავდათ, ხოლო მეორე შვილზე ამ აკვნის თავიდან ახალით მოწყობა ვაჟის ოჯახის პრეროგატივა იყო. თუ ოჯახი აკვანს ინათხოვრებდა უკან დაბრუნებისას აუცილებლად აკვანს საჩუქართან ერთად დააბრუნებდნენ.

აკვანი შედგებოდა სადა გვერდის ფიცრებისაგან, რომლებიც დამაგრებული იყო თავბო-ლო წყვილ-წყვილ სვეტებზე. სვეტებზე ზემოდან ჩადგმულია კამარა, ქვემოთ კი მათზევე დამაგრებულია საგოგავები. საგოგავების ზემოთ ხიდებია და შიგ ხიდებში ჩადგმულია კო-ჭები. გვერდის ფიცრები შეკრულია მათ ნახვრეტებში გაყრილი ჩხირებით. საქართველოში საბავშვო საწოლების – აკვნების მრავალფეროვანი ფორმებიდან რწევის პრინციპის მიხედვით აკვნის სამი სახე გამოიყოფა. უსაგოგავო, მომრგვალებულფეხებიანი და საგოგავიანი. ქართული აკვანი, რომელსაც საგოგავი გააჩნდა საერთოდ გავრცელებულია საქართველოში და აღნიშნული საწოლის განვითარებულ სახეობას წარმოადგენდა. აკვნის აუცილებელი ელემე-ნტია – არტახი. აკვანზე გადასახვევი ბრტყელი მაგარი ნაჭერი, საბეჭურები – მხრების გასაკრავი, მუხლთბალიში, ლეიბი ჰიგიენური ნახვრეტით და აკვანში ჩასადები შარდსადენი ხის მილით (შიბაქი). გოგონებისთვის განკუთვნილი შიბაქის პირი მოგრძო ოვალურადაა გამოთლილი, ხოლო ბიჭებისათვს – მრგვალად. შიბაქს თავი სანთლით აქვს შემოლესილი და შემოხვეული აქვს მიტკლის ნაჭერი. შიბაქი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში საყოველ-თაოდ გავრცელებული იყო გარდა მთიულეთისა (მაკალათია, 1930, გვ. 117). შიბაქს, რომელსაც აფხაზეთში მცხოვრები ქართველები კალამს უწოდებდნენ ბამბუკის ხისგან კეთდებოდა, რასაც ეთნოგრაფიული მასალები ადასტურებს, თუმცა წერილობითი წყაროებით შიბაქი ლერწმის ხისგანაც კეთდებოდა. აფხაზეთში ქართველები შიბაქს კალამს, ხოლო აფხახები ა-კალამს უწოდებენ (Дбар, 2000, გვ. 59-60). სამეგრელოში შიბაქის ნაცვლად ლერწამს ხმარობენ, რომელსაც ლეიბში სათანადო ადგილზე ამოჭრილ ჰიგიენურ ხვრელში უყრიდნენ (კაპანაძე, 1994, გვ. 50).

აკვნის ნაწილების ცალ-ცალკე დამზადების შემდგ ხელოსანი „აკვნის შენებას“ იწყებდა. ძველად აკვნის ლეიბი სპეციალური მშრალი ბალახით იყო გატენილი. ზოგჯერ მატყლის ლეიბსაც ხმარობდნენ. ბალახის ლეიბი უფრო ჯანსაღად ითვლებოდა, ბავშვი არ ჩახურდებო-და, სისველესაც ადვილად ატარებდა და ჩვილი ნაკლებად წუხდებოდა. ხოჭიჭზე ბავშვის დაწვენა – დაკვრა, ისევე, როგორც აკვანში გაზრდა, გამართული წელის საწინდრად იყო მიჩ-ნეული (მინდაძე, 2005, გვ. 7).

აკვნის საგანგებოდ აღჭურვის შემდეგ იმართებოდა ბავშვის ჩაწვენის რიტუალი, რომელ-საც ბებიაქალი ან ოჯახის უფროს ქალი შესარულებდა. ბავშვის აკვანში პირველად ჩაწვენისას ჩვილს დალოცავდნენ. ასევე იქცეოდნენ სახლის გარეთ აკვნის პირველად გამოყვანისას. ბავშვს აკვანში აუცილებლად სავსე მთვარეზე ჩააწვენდნენ, რომ ის მომავალში ბედნიერი ყოფილიყო. დღეც უნდა შერჩეულიყო. კარგ დღეებად – სამშაბათი, ხუთშაბათი და შაბათი ითვლებოდა. თუმცა რესპონდენტთა გადმოცემით ერიდებოდნენ შაბათ დღეს აკვნის მოყვანას, რადგან შაბათი დღე მიცვალებულთა დღედ ითვლებოდა. ოჯახი ხშირად მიმართავდა შაბათ დღეს მიცვალებულთა სულებისთვის საკურთხის – ტაბაკის გაკეთებას (ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური, 2024, გვ. 4). პირველად აკვანში ჩაწვენის დროს სხვადასხვა რიტუალები სრულდებოდა. აკვანში მძინარე ბავშვს დედა ბინას არ გამოუცვლიდა ბავშვს ძილი დაეკარგებაო. ამიტომ ყოველთვის ცდილობდნენ აკვანი დედის საძინებელთან ახლოს ყოფილიყო.

ბავშვს აკვანში გამართულად ჩააწვენდნენ და ხელ-ფეხს შეუკრავდნენ. ნალზე გადაფა-რებულ ნაჭრებს ხელ-ფეხზე შემოსკვნიდნენ, არტახებს გადაუჭერდნენ ერთს გულთან, მეორს ფეხებთან. ამ დროს მიღებული იყო მუხლთ-ბალიში, რათა ბავშვს მუხლის სახსრები არ და-ზიანებოდა და ფეხები თავისუფალი ჰქონოდა. გადასაკრავებს და არტახებს ბავშვს და აკვანს ორჯერ გადააკრავდნენ და გამონასკვავდენენ. იმ ადგილას აკვანში, სადაც თავი და კისერი ედო, ჩააღრმავებდნენ, რომ ბავშვს კისერი და თავი სწორად სჭეროდა.

აფხაზეთში, ისე როგორც სამეგრელოში არსებობდა ცრურწმენა და ბავშვს ღამე გარეთ არ გაიყვანდნენ, თუ ეს მოხდებოდა მას შუბლზე ნახშირით ჯვარს გაუკეთებდნენ. ავი თვალისა-გან ბავ-

შვის დასაცავად, ხალხური ჩვეულების მიხედვით, აკვანზე კიდებდნენ ამულეტებს და ავგაროზებს. ჩვილის ტანსაცმელს ერთი წლის განმავლობაში ღამე გარეთ არ დატოვებდნენ. ჩვილ ბავშვს აკვანში თავქვეშ მაკრატელს, დანას, რკინას დაუდებდნენ. გადმოცემით მიაჩნ-დათ, რომ ბავშვს ავი სულები ეტანებოდნენ. ამიტომ ბავშვის დასაცავად აკვანზე შებმული ჰქონდა სხვადასხვა სახის ამულეტები (კაპანაძე, 1994, გვ. 51). ბავშვი აკვანში სამი-ოთხი წელი იწვა.

დიდი ყურადღება ექცეოდა ბავშვის სწორ კვებას. მის ძირითად საკვებს დედის რძე წარ-მოადგენდა, რომელიც ერთი წელი მაინც უნდა ეწოვა. დედა ბავშვს ძუძუს დაბადებისთანავე აძლევდა. რამდენიმე დღე სანამ ქალს რძე მოუვიდოდა ჩვილი ხსენით იკვებებოდა. დედის რძით ჩვილის კვება ჯანმრთელი ბავშვის გაზრდის მთავარ პირობად ითვლებოდა. დამატე-ბითი საკვები კი ჩვილს 4-5 თვიდან ეძლეოდა. ძირითადად ადგილობრივი საკვების თითქმის ყველა სახეობას გაასინჯინებ-დნენ (მინდაძე, 2005, გვ. 8).

რესპონდენტთა გადმოცემით, ახალშობილისა და მელოგინეს დასაცავად ძველად, მა-გიურ წე-სებსაც მიმართავდნენ. ავი სულები განსაკუთრებით ჩვილ ბავშვსა და მელოგინეს ერ-ჩოდნენ. ავი სული განსაკუთრებით საშიში იყო ახალშობილისათვის ღამე, მზის ჩასვლის შემდეგ, ე. ი. ავსულთა აქტიურობის დროს, ამიტომ მზის ჩასვლის შემდეგ ცდილობდნენ ბავ-შვი სახლში ჰყოლოდათ. ცდი-ლობდნენ ჩვილის ტანსაცმელი ღამე გარეთ არ დარჩენილიყო. ჭიაკოკონობის ღამეს ოჯახი ცდი-ლობდა, როგორც ჩვილის ისე ოჯახის სხვა წევრების ნივთები გარეთ არ დარჩენოდათ. ასევე ჩვილი ბავშვის ტანსაცმელს მთელი წლის განმავლობაში ღამე გარეთ დღესაც არ ტოვებენ (ავტორის სა-ველე ეთნოგრაფიული დღიური, 2024, გვ. 5). აკვანზე კიდებდნენ სხვადასხვა სახის ამულეტებს, გა-ნსაკუთრებით რკინის ნაჭერს ან რკინისგან დამზადებულ გამოსახულებებს, რომელსაც მჭედლები უმძრახისად ამზადენდნენ. აკვანზე შებმული ამულეტები დიფერცირებული ფუნქციითაა წარმო-დგენილი. მაგალითად თვალის, ძილის, უჟმურის საწინააღმდეგოდ. ასევე იცოდნენ თავის ქვეშ ნა-ლოცი ნახშირის, შავტარიანი დანის, პატარა ხანჯლის, მაკრატელის ამოდება. სცოდნიათ ამულეტე-ბის ბავშვის ტანსაცმელზე დაკერება. მიუხედავად მრავალი ამულეტისა, რომლითაც ბავშვს იცავს ავი სულისაგან, თუ ბავშვი მაინც ავად ხდება, მაშინ მლოცველს მიმართავენ. მლოცავი მეტწილად მოხუცი ქალია. გავრცელებულია შელოცვა ავი თვალის წინააღმდეგ. თვალისას – „თოლიშს“ ულო-ცავდნენ ჩვილს და ნალოც ნაწერს ან წამალს ნაჭერში გახვეულს აკვანზე ჩამოკიდებნენ ან აკვანის ლეიბის ქვეშ ამოუდებნენ. ასევე სხვადასხვა ამულეტებსაც ჩამოკიდებნენ აკვანზე ან შეიძლებოდა კისერზე ჩამოეკიდებინათ. ჩვილი ბავშვის დაცვა ავი სულებისგან საქართველოს სხვადასხვა კუ-თხეებშიც დასტურდება (ს. კაკაბაძე 18-19); (Мамаладзе, 1893, стр. 92); (Машурко, 1894, стр. 306); (Степанов, 1894, გვ. 81). შელოცვებისა და აგრეთვე ბავშვსა და აკვანზე ჩამოკიდებული საგნების დიდი უმრავლესობა მიმართულია ბოროტი სულების დასაფრთხობად და მოსაშორებლად. მიუხედა-ვად იმის თანამედროვე ყოფაში, რომც არ იყენებდნენ აკვანს, თანამედროვე ჩვილი ბავშვის საწო-ლის ქვეშ თავთან ხშირად ამოუდებენ ამ ნივთებს – ავი სული არ მიეკარებაო. სცოდნიათ იღბლიანი და უიღბლო აკვნების გარჩევა. წესი იყო უიღბლო აკვნების ხეზე ან ეკლესიის გალავანზე შემოდგმა და იღბლიანი აკვნის განათხოვრება (მაჭავარიანი, 1957, გვ. 275). ცარიელი აკვნის დარწევა არ შეი-ძლებოდა რადგან ხალხის რწმენით ბავშვის დაავადებას ან სიკვდილს იწვევდა.

საქართველოში უკანასკნელ დრომდე შემორჩა დიდი სალოცავისადმი აკვნის შეწირვის ტრადი-ცია. უშვილობის ან ბავშვის ავადმყოფობის დროს ხატს პატარა აკვანს სწირავდნენ. შესაწირავ აკვნებს უმთავრესად ნაყოფის მომცემ მსხლის ან კაკლის ხისაგან აკეთებდნენ. აკვანს ჯერ წმინდა ხეებზე ჩამოკიდებდნენ, დაარწევდნენ და შემდეგ ხატს შესწირავდნენ. სცოდნიათ ასევე ვერცხლის მინიატიურული აკვნის შეწირვაც. ამ ხასიათის ცერემონიალი სხვაგანაც მოწმდება (Козлова, 1964, стр. 129). წმიდა ხისგან აკვნის გაკეთება, ამავე ხეზე მისი ჩამოკიდება და დარწევა წარმოადგენს მაგიურ ქმედებას, რომლის მიხედვითაც „მსგავსი იწვევს მსგავსს“ (ბედუკიძე, 1973, გვ. 124). წესად ყოფილა იღბლიანი აკვნის განათხოვრებაც. გვარს გარეთ აკვნის გატანა იკრძალებოდა საგვარეუ-ლოს ბედ-იღბლის სხვა გვარზე გადასვლის შიშით.

დასკვნა: თანამედროვე აფხაზეთში მცხოვრები ქართველები წლების განმავლობაში როგორც სეპარატისტების ისე რუსეთის მხრიდან აგრესიისა და დევნის მსხვერპლნი არიან. ამ კუთხის მკვი-

დრნი განიცდიან მატერიალურ-სოციალურ შევიწროებას. მიუხედავად ამისა, მო-სახლეობის ყოფამ სახეცვლილი ფორმით მაინც შემოინახა აკვანი და მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებანი. ამ მხარეში ფიქსირდება ჩვილი ბავშვის საწოლის – აკვნის გამოყენება. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს აკვანი არის ძველი, რადგან აკვნის ხელოსნები დღეს უკვე აღარ არიან და იყენებენ ძველ, ბედნიერ აკვანს, რომელიც შემორჩენილია სანათესაოში ან სოფელში. XX საუკუნის ბოლოდან აქტიურად იწყებს გავრცელებას ჩვილი ბავშვის მზა ევროპული საწოლები, რომლის პირველი მომხმარებელი ქალაქის მცხოვრებნი არიან, მაგრამ დღეს უკვე სოფლებშიც შეაღწია და თითქმის მოსახლეობის ყველა ნაწილისთვის ხელმისაწვდომი გახდა. თანამედროვე ყოფაში ტრადიცია და ტერმინი „არკვანიშ მე□უაფა“ – აკვნის მიყვანა ისევ ფიქსირდება, მაგრამ ამ დროს ქალის მშობლებს მზა საწოლი მიჰყავთ და არა აკვანი. აფხაზეთის ქართული მოსახლეობის საკმაოდ მნიშვნელოვანმა ნაწილმა დღემდე მოიტანა თავისი ეთნიკური კულტურის ელემენტი – აკვანი, რაშიც გადამწყვეტი როლი ითამაშა ისეთმა ფაქტორმა, როგორიცაა ისტორიული მეხსიერების სიმტკიცე.

ბიბლიოგრაფია:

Абхазская азбука. (1892). Тф.

Акаба Л. Х. (1960). Об орнаменте резьбы по дереву у абхазов. Сухуми.

Бигвава В. Л. (1983). Современная сельская семья у абхазов. Тбилиси.

Дбар С. А. (2000). Обычаи и обряды детского цикла у абхазов (вторая половина XIX – начало XX вв.). Сухум.

Инал-Ипа Ш. Д. (2016). Этнография брачно-семейных и социальных отношений абхазов, (Т. Т. I). Сухум,.

Козлова К. И. (1964). Этнография народов Поволжья. Москва.

Мамаладзе Т. (1893). Народные обычаи и поверья гурийцев. СМОМПК.

Машурко Ж. (1894). Из области народной фантазии быта Тифлисской и Кутаисской губернии . СМОМПК, вып. XVIII Отд. III.

Степанов И. (1894). Приметы и поверья грузин Телавского уезда Тифлисской губернии. СМОМПК, вып. XIX Отд. II.

https://sputnik-abkhazia.ru/20230920/kolybel-geroya-vystavka-k-yubileyupobedy-otkrylas-vsukhume-1048087848.html. (ბ.დ.).

ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური (2024).

ბარდაველიძე-ლომია ვ. (1953). ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში. საქართველოს სახლმწიფო მუზეუმის მოამბე, IV.

ბახია-ოქრუაშვილი ს. (2020). აფხაზურ-ქართულ ეთნოგრაფიულ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი.

ბედუკიძე ლ. (თბილისი). ხალხური ავეჯი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. 1973.

გვათუა ნ. (1997). მშობიარობასა და ჩვილი ბავშვის მოვლის ხალხური ტრადიციები. ტრადიციული ქართული სამედიცინო კულტურა, I. თბილისი.

ვარშალომიძე ჯ. (1987). აკვანი და მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებანი აჭარაში. სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, XIV.

კაკაბაძე ს. (1914). ისტორიებრი აღწერა. ტფილისი.

კაპანაძე ნ. (1994). ბავშვის აღზრდის ქართული ხალხური ტრადიციები, თბილისი.

მაკალათია ს. (1930). მთიულეთი. ტფილისი.

მაკალათია ს. (1941). სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია. თბილისი.

მაჭავარიანი, ნ. (1957). ბავშვის მოვლა-აღზრდის წესები მთიულეთში. საქართველოს სახლმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIX-A და XIX-B.

მაჭავარიანი ნ. (2010). ბათუმელ აფხაზთა მეტყველება (გრამატიკული ანალიზი, ტექსტები, ლექსიკონი). თბილისი.

მინდაძე ნ. (2005). ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები კახეშთი. თბილისი.

ორბელიანი ს. ს. (1993). ლექსიკონი ქართული. თბილისი.

BABY'S BED – CRADLE

(Based on Ethnographic Materials from Abkhazia)

NINO KHARCHILAVA
PhD in History,
Batumi Art State University
E-Mail: kharchilavanin@gmail.com
ORCID: 0009-0000-3515-3259

Abstarct: According to individually collected ethnographic materials from Abkhazia, noteworthy data have been recorded reflecting traditional customs related to the baby's bed – the cradle – and its associated practices, which remain significant in contemporary life. In recent years, attitudes towards child-rearing among the population of the studied region have been undergoing notable changes. The family and representatives of the older generation continue to play a key role in shaping a distinct Georgian national worldview. The paper discusses certain aspects of national consciousness in Abkhazia. It is true that today, this region, once rich in history, has been lost, yet the Georgian spirit and genetic heritage have not been eradicated. Echoes of Georgian customs and traditions still resonate in the consciousness of its inhabitants, and their memory preserves numerous historical realities. What is traditional and historical holds deep meaning for them. The cradle remains in their historical memory -it is cherished and treated with reverence. Although cradles are preserved in many households, their daily use is gradually disappearing, which has become a source of regret for the elders.

Keywords: Baby bed, cradle, Abkhazia.

* * *

Introduction to the article. The cradle is one of the most important and interesting monuments of Georgian ethnocultural heritage. The cradle has a long tradition in Georgia, as evidenced by the knowledge of selecting and processing the material for the cradle. The decoration and symbolism of the ornamentation are also important. Different types of wood were used as the material for the cradle, which depended on the type of trees that grew in a particular region. The traditions associated with this branch of craftsmanship have almost disappeared. It underwent several transformations over the era and has survived in ethnographic life to this day.

In the field of research related to the cradle, the work of Vera Bardavelidze-Lomia is noteworthy, who laid the foundation for the study of the cradle – the cradle – and the customs associated with it in the Georgian scientific space. The works of N. Kapanadze on the Georgian cradle are also important and valuable. Nevertheless, the cradle has not been the object of special study by researchers, so the paucity of literature on this issue should be explained by this.

Of interest in this regard are the cradles that have survived in modern Abkhazia and the professional knowledge related to raising infants, which was passed down from generation to generation.

Discussion. The cradle-arkvan, ontse (in Mingrelian) – is defined in the ethnographic lexicon of Georgian material culture as a baby's bed, and the same term is attested among the Georgian population of Abkhazia. The Abkhazians refer to the cradle as agara (Bigvava, 1983, ꙋꙋ. 81-86); (Inal-Ipa, 2016, p. 259); (Machavariani, 2010, p. 179); (Bakhia-Okrushvili, 2020, p. 47). In the 1892 publication „Abkhaz Alphabet" (Абхазская азбука), the cradle is referred to in Abkhaz as agara, accompanied by an illustration of a cradle that is identical to the Georgian one (Abkhazskaia azbuka, 1892, p. 3). In 2023, a museum was opened in Abkhazia, specifically in Gudauta, and an exhibition was organized to mark the 30th anniversary of the Victory and Independence. The exhibition featured „Cradles of Heroes," draped with Abkhazia's flag. The cradles presented in the museum are identical to the traditional Georgian

cradle (https://sputnik-abkhazia.ru/20230920/kolybel-geroya-vystavka-k-yubileyupobedy-otkrylas-v-sukhume-1048087848.html, n. d.)

Before being placed in a cradle, infants were laid in „Khochichi“. Khochichi is a baby's bed – a smaller, simpler version of the cradle (Orbeliani, 1993, p. 428). This pre-cradle type of bed is known by different names across various regions of Georgia (Kapanadze, 1994, p. 44). In Samegrelo, it was called „Tepia“ (Makalatia, 1941, p. 272). However, in some regions, people were unfamiliar with the use of the Khochichi, and the word itself was unknown to them (Bardavelidze-Lomia, 1953, p. 239). Khochichi represents the most ancient and basic form of an infant's bed, which eventually evolved into the cradle as we know it today (Varshalomidze, 1987, pp. 82-83). An infant was placed in the cradle only after three days or sometimes a few weeks following birth. Before that, the baby was laid on a Tepia by the midwife and was firmly wrapped with „Artakhebi“ (swaddling cloths). According to narrators, placing the baby on a Tepia was rooted in the folk belief that nothing should be purchased in advance for a child before their birth – a practice referred to as „waiting for the name**“**. The Tepia was usually made hastily on the day of the child's birth and was used mainly for the ease of wrapping the baby. Additionally, during the first days after childbirth, it was difficult for the mother to get up from bed and care for or massage, breastfeed the baby placed in the cradle, which further justified the initial use of the Tepia. The tepia was a thick wooden board, sized to fit a newborn. Khochichi was primarily used before placing the infant into a cradle. The midwife (khemetkhum) would swaddle the baby and lie beside the mother. A few days later, the baby would be hexed with the ritual of „galenish**“** – the „gareta“. The midwife was customarily rewarded with a gift of soap, a gesture known as „khes nobonueri**“** – a „hand offering**“** (Author's Field Ethnographic Diary, 2024). The institution of the midwife is known in almost all regions of Georgia, except for some highland areas. For a certain period, the midwife played a central role in caring for the woman in labor and the newborn, and therefore, the family was obliged to send her off with appropriate honor. The manner of this farewell depended on the family's means. In Abkhazia, it was recorded that the midwife had to be given soap as a gift (Author's Field Ethnographic Diary, 2024). In various regions of Georgia, it was considered necessary to offer soap and bread (Gvatua, 1997, p. 71)

In Abkhazia, walnut wood was considered the best material for making cradles (Akaba, 1960, p. 160). However, cradles were also made from other lightweight woods such as elm, linden, pine, hazel, beech, oak, and others. In many cases, people no longer paid close attention to the type of wood used and simply chose whatever was available. Lightweight wood was preferred because every part of the cradle had to be carved and ornamented, and such wood was easier to work with. It was also customary to cut the wood for the cradle during a full moon. The best wood for making the shibaki (tube) or kalami (reed) was fig, birch, and poplar, as these types of wood are soft and easy to drill. There were two types of kalami, depending on the baby's gender (Kapanadze, 1994, p. 46) . The cradle-maker would turn the cradle three times to the right and bless it. The owner would never take the cradle on a Monday. According to narrators, the shibaki was traditionally given as a gift along with the cradle (Author's Field Ethnographic Diary, 2024).

The cradle was held in great respect and was treated with love and reverence. In folk belief, the cradle was seen as a spiritual entity, and people would address it as if it were a living being. When speaking about the cradle, they would refer to it in spiritual terms – for example, they would say „arkvanish meyunafa,**“** meaning „bringing the cradle.**“** A few days after birth, the girl's parents would bring a fully decorated cradle along with gifts (Inal-Ipa, 2016, p. 259). It was customary for the woman's family to provide the cradle for the first child, while for the second child, it was the man's family who was responsible for furnishing it anew. If a cradle was borrowed, it had to be returned with a gift as a sign of respect.

The cradle was made of simple sideboards attached to paired vertical posts at the head and foot. An arch was placed at the top of these posts, while rocking supports (sagogavebi) were attached at the bottom. Above the rocking supports were crossbars (khidabi), into which beams (kochabi) were inserted. The sideboards were held together by rods passed through holes in them. Among the various cradle designs

found in Georgia, three main types can be distinguished based on their rocking mechanism: without rocking supports (usamogvo), without supports but with a curved bottom (usamogvo momrgvalebul-dziri), and with rocking supports (sagogmano). The Georgian cradle equipped with sagogavi (rocking supports) was widely used throughout Georgia and represented the more developed form of a baby's bed. An essential component of the cradle is the artakhi – a flat, firm cloth used for wrapping the baby in the cradle. Other necessary elements include: sabetchurebi (shoulder straps), a knee pillow (mukhtbalishe), a mattress with a hygienic hole, and a wooden urine-drainage tube (shibaki) placed inside the cradle. The shibaki was shaped differently based on the child's gender: for girls, the mouth of the tube was carved in an elongated oval form, while for boys it was round. The top of the shibaki was coated with wax and wrapped in a piece of muslin cloth. The use of shibaki was common in various regions of Georgia, exception of Mtiuleti (Makalatia, 1930, p. 117). The shibaki, which Georgians living in Abkhazia referred to as kalami, was traditionally made from bamboo, as confirmed by ethnographic materials. However, written sources indicate that shibaki was also made from reed wood. In Abkhazia, Georgians called it kalami, while Abkhazians called it a-kalami (Dbar, 2000, pp. 59-60). In Samegrelo, instead of using a shibaki, they used a piece of reed, which was inserted into a hygienic hole specifically cut into the mattress (Kapanadze, 1994, p. 50).

After crafting the individual parts of the cradle, the artisan would begin the process known as „building the cradle.“ Traditionally, the cradle's mattress was filled with special dry grass. Sometimes, wool-filled mattresses were also used. However, grass-filled mattresses were considered healthier – they prevented the baby from overheating, allowed moisture to pass through easily, and provided greater comfort for the infant. Placing the baby on the khochichi (early bed) – known as dakvra (laying down) – and raising a child in a cradle were both believed to ensure the proper development of the spine and a well-formed back (Mindadze, 2005, p. 7).

After the cradle was specially prepared, a ritual of placing the baby into it for the first time was held. This ceremony was typically performed by the midwife or the elder woman of the household. During this first placement into the cradle, the infant would be blessed. A similar blessing was also given the first time the cradle was brought outside the home. The baby was always placed into the cradle during a full moon, as this was believed to bring happiness and good fortune in life. The day of the ritual also had to be carefully chosen. Tuesdays, Thursdays, and Saturdays were considered auspicious days. However, according to some respondents, there was hesitation about bringing the cradle on a Saturday, as it was traditionally regarded as a day associated with the deceased. Families often used Saturdays to prepare offerings – tabaki – for the souls of the deceased (Author's Field Ethnographic Diary, 2024). Various customs were performed during the ritual of placing the baby in the cradle for the first time. It was believed that a sleeping baby in the cradle should not be moved to another place to sleep, as it might cause the child to lose their ability to sleep well. For this reason, families always tried to keep the cradle close to the mother's bedroom.

The baby was placed in the cradle in a well-positioned, proper posture, with the arms and legs gently secured. The cloths laid over the mattress were tied around the baby's limbs, and the artakhebi (binding straps) were fastened – one across the chest and the other near the legs. A knee pillow was customarily placed to protect the baby's knee joints and to allow the legs to remain free and comfortable.The wraps and artakhebi were tied around both the baby and the cradle twice, with the ends knotted securely. The part of the cradle where the baby's head and neck would rest was slightly hollowed out to ensure proper support and alignment for the head and neck.

In Abkhazia, as in Samegrelo, there existed a superstition that a baby should not be taken outside. If it was necessary to do so, a cross would be drawn on the baby's forehead using ashes. To protect the child from the evil eye, according to folk customs, amulets and charms were hung on the cradle. The infant's clothing was never left outside overnight during the first year. To ward off evil spirits believed to target babies, people would place protective items such as scissors, a knife, or a piece of iron under the baby's head in the cradle. It was believed that these objects would drive away harmful forces. The

cradle was often adorned with various types of amulets for this purpose (Kapanadze, 1994, p. 51). A child typically remained in the cradle for three to four years.

Great attention was given to the proper nourishment of the child. The baby's main source of food was the mother's milk, which the infant was expected to consume for at least one year. Mothers would breastfeed their babies immediately after birth. In the first few days, before the mother's milk came in, the infant would be fed with diluted liquids (khseni). Breastfeeding with the mother's milk was considered essential for raising a healthy child. Supplementary food was introduced around the age of 4 to 5 months. Babies were gradually given a taste of nearly all types of locally available foods. (Mindadze, 2005, p. 8).

According to respondents, in the past, magical practices were also used to protect the newborn and the mother. It was believed that evil spirits especially targeted infants and women who had just given birth. These spirits were considered particularly dangerous at night, after sunset – the time associated with heightened activity of malevolent forces. For this reason, people tried to ensure the baby remained indoors after sunset and that none of the infant's clothing or belongings were left outside. On the night of Chiakokona (a traditional fire-jumping ritual), families were especially careful not to leave anything outdoors, most of all, anything belonging to a newborn. Even today, it is customary not to leave a baby's clothes outside overnight for the first year (Author's Field Ethnographic Diary, 2024). Various types of amulets were also hung on the baby's cradle, especially pieces of iron or iron-crafted figures, which were made silently by blacksmiths in a ritualistic manner. These cradle-bound amulets served different protective purposes – for example, to guard against the evil eye, sleep disturbances, or irritability. It was also common practice to place blessed charcoal, an iron knife with a black handle, a small dagger, or scissors under the baby's head. Some amulets were sewn directly onto the child's clothing. Despite the use of many amulets to protect the child from evil spirits, if the baby still fell ill, families would turn to a prayer woman (mlotsavi), who was typically an elderly woman. A common ritual included a prayer to ward off the evil eye. This is an incantation used against the evil eye. In cases of the „evil eye" – „tolish" – a blessing would be performed over the infant, and the written prayer or medicinal charm would be wrapped in cloth and either hung on the cradle or placed beneath the mattress. Various amulets could also be hung on the cradle or worn around the child's neck. The protection of infants from evil spirits is documented across different regions of Georgia as well (Kakabadze, 1914, pp. 18-19; Mamaladze, 1893, p. 92; Mashurko, 1894, p. 306; Stepanov, 1894, p. 81). The majority of these blessings and objects hung on the baby or the cradle were intended to frighten away or banish harmful spirits. Although cradles are no longer commonly used in modern times, people still often place certain protective items beneath the head area of a baby's bed to ward off evil spirits. It was also believed that there were lucky and unlucky cradles. Unlucky cradles were either placed under a tree or left by a church fence, while lucky cradles were passed on or lent out to other families (Machavariani, 1957, p. 275). It was strictly forbidden to rock an empty cradle, as, according to folk belief, this could lead to a child's illness or even death.

Until recent times in Georgia, the tradition of offering a cradle to a major shrine (salotsavi) was preserved. In cases of infertility or a child's illness, a small cradle would be offered to a sacred icon. These votive cradles were typically made from fertility-associated trees, such as pear or walnut. Before being presented to the icon, the cradle would first be hung from a sacred tree and gently rocked, symbolically invoking blessings. It was also known to offer miniature cradles made of silver. Such ceremonies have been documented in other regions as well (Kozlov, 1964, p. 129). Crafting a cradle from a sacred tree, hanging it on that very tree, and rocking it was considered a magical act based on the principle that „like produces like" (Bedukidze, 1973, p. 124). Lending out a lucky cradle was also customary, but only within the same family or lineage. Taking the cradle outside the clan was forbidden, as it was believed that doing so could transfer the family's fortune and destiny to another lineage.

Conclusion. For many years, the Georgians living in modern-day Abkhazia have been victims of aggression and displacement by both separatist forces and the Russian side. The local population

faces material and social hardship. Nevertheless, despite these challenges, elements of traditional life – including the cradle and the customs associated with it – have been preserved, albeit in altered forms. The use of the baby's bed – the cradle – is still observed in this region. However, it is important to note that these cradles are old, as there are no longer any cradle-makers in the area. Families now use inherited cradles – so-called „lucky cradles" – that have been passed down within kinship groups or preserved within the village. Since the late 20th century, ready-made European-style baby beds have begun to spread actively, with urban residents being their first users. However, today these beds have also reached rural areas and have become accessible to nearly all segments of the population. The tradition and phrase „arkvanish meyuafa" – meaning „bringing the cradle" – is still in use in modern life. However, nowadays, the bride's family brings a ready-made baby bed instead of a traditional cradle. A significant portion of the Georgian population in Abkhazia has preserved the cradle as an element of their ethnic culture to this day. This preservation has been made possible largely due to the enduring strength of historical memory.

References:

Author's Field Ethnographic Diary. (2024).

Abkhazskaia azbuka. (1892). Tiflisi.

Akaba, L. K. (1960). Об орнаменте резьбы по дереву у абхазов, Sukhumi.

Bakhia-Okrushvili, S. (2020). Explanatory Dictionary of Abkhaz-Georgian Ethnographic Terms. Tbilisi.

Bardavelidze-Lomia, V. (1953). Rituals Related to Childbirth in Mountainous Kartli. IV.

Bedukidze, L. (1973). Traditional Furniture in the Mountain Regions of Eastern Georgia. Tbilisi.

Bigvava, B. L. (1983). Современная сельская семья у абхазов. Tbilisi.

Dbar, S. A. (2000). Обычаи и обряды детского цикла у абхазов (вторая половина XIX – начало XX вв). Сухум.

Gvatua, N. (1997). Childbirth and folk traditions of infant care in Kvemo Kartli. Traditional Georgian Medical Culture, I.

https://sputnik-abkhazia.ru/20230920/kolybel-geroya-vystavka-k-yubileyupobedy-otkrylas-v-sukhume-1048087848.html. (n.d.).

Inal-Ipa, S. D. (2016). Этнография брачно-семейных и социальных отношений абхазов (Vol. I). Sukhum.

Kakabadze, S. (1914). Historical Description. Tiflisi.

Kapanadze, N. (1994). Georgian Folk Traditions of Child Rearing. Tbilisi.

Kozlova, K. (1964). Этнография народов Поволжья. Moskva.

Machavariani, E. (1957). Childcare and Upbringing Practices in Mtiuleti. Bulletin of the State Museum of Georgia, XIX-A and XIX-B.

Machavariani, N. (2010) Speech of Abkhazians in Batumi (Grammatical Analysis, Texts, Dictionary), Tbilisi.

Makalatia, S. (1930). Mtiuleti. Tbilisi.

Makalatia, S. (1941). History and Ethnography of Samegrelo. Tbilisi.

Mamaladze, M. (1893). Народные обычаи и поверья гурийцев,. СМОМПК, вып. XVII Отд. II .

Mashurko, J. (1894). Из области народной фантазии быта Тифлисской и Кутаисской губернии. СМОМПК, вып. XVIII Отд. III .

Mindadze, N. (2005). Georgian Folk Medical Traditions in Kakheti. Tbilisi.

Orbeliani, S.-S. (1993). Georgian dictionary. Tbilisi.

Stepanov, I. (1894). Приметы и поверья грузин Телавского уезда Тифлисской губернии. СМОМПК, вып. XIX Отд. II .

Varshalomidze, J. (1987). The Cradle and Related Customs in Adjara. Life and Culture of Southwestern Georgia, XIV.

ბიბლიური ჯეშმარიტების გამოვლინება ქობულეთის ისტორიიდან

ნაილა ჩელებაძე
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; საქართველოს
საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: naila.chelebadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0003-2451-1753

სულხან შაქარიშვილი
ისტორიის მაგისტრი, საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა
ტბელ აბუსერისძის სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტი
Master of History, St. Tbel Abuseridze Teaching
University of the Georgian Patriarchate
ელ-ფოსტა: sulkhanshaqarishvili@gmail.com
ORCID: 0009-0008-9057-3203

აბსტრაქტი ზაქარია ჭიჭინაძის, დიმიტრი ბაქრაძის, სერგო ვარდოსანიძის, ბათუმი შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომების მიხედვით. შესწავლილია, ქრისტიანობის მდგომარეობა ოსმალეთის ოკუპაციისა და პოსტ-ოსმალურ პერიოდში, ქობულეთის ადმინისტრაციულ ერთეულში. სადაც გამოიკვეთა, რომ მიუხედავად დიდი ზეწოლისა და განსაცდელებისა ქრისტიანობა მაინც არ გამქრალა. ადგილობრივ მოსახლეობაში მინავლებული ნაკვერჩხალის სახით, მაინც იყო შემორჩენილი ქრისტიანული წარმოდგენები რის გაღვივებასაც ხელი შეუწყო გულანთებული მამულიშვილების აქტიურმა მოქმედებებმა.

საკვანძო სიტყვები: ქრისტიანობა; ქობულეთი; ოსმალური ოკუპაცია.

* * *

აჭარის სულიერი განვითარება პირველივე საუკუნეში ქრისტეს მოწაფეების – ანდრია პირველწოდებულის, მატათას, სვიმეონ კანანელისა და სხვათა მისიონერულ მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული, რომლებმაც ქრისტიანობა ზემო აჭარაში-დიდაჭარაში გაავრცელეს. ბუნებრივია, ეს პროცესი რამდენადმე უნდა ყოფილიყო დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეც, სადაც ადრექრისტიანული ხანის ძეგლების ნაშთები (ციხისძირ-ბობოყვათის) და სამარხები არის მიკვლეული (ინაიშვილი, 1993:43; ჭიჭინაძე, 2004:114). ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ხანგრძლივი დროის მანძილზე ეს ძეგლები, ისე როგორც სხვა ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები, ნადგურდებოდა, რომლის ნაცვლად დაარსებული მაჰმადიანური რელიგიური სალოცავები და სკოლები ადგილობრივთა გათურქების, ისლამის მტკიცედ დანერგვის ძლიერ საშუალებას წარმოადგენდა (სახოკია, 1985:234; ბაბილოძე, 1958:29; ყაზბეგი, 1960:88). მიუხედავად ამისა, ქობულეთის მოსახლეობამ შეინარჩუნა ქართული ცნობიერება, ქართული ენა და ქართული დამწერლობის „დედაბრული ხელიც“ (ბაქრაძე, 1987:47; სახოკია, 1985:125; ჩელებაძე, 2012:12; ხახუტაიშვილი, 2017:15).

აჭარაში ოსმალთა ბატონობის დროს გამაჰმადიანების საფრთხეს არაერთი სასულიერო პირი გაწირა, საეკლესიო ქონების გადარჩენილი ნაწილი კი გადაიტანეს მეზობელ რაიონებში (ბაქრაძე, 1987:112-125). მოსახლეობამ ისლამის მომძლავრების, მოგვიანებით კი ანტირელიგიური ბრძოლის

პერიოდშიც კი შემოინახა ქრისტიანული ძეგლებისადმი ხსოვნა და პატივისცემა, შეძლო ბიბლიური ცოდნის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების საფუძველზე ხალხური ვერსიების სახით მისი შენარჩუნება.

უფრო მწვავედ იდგა ქობულეთში, ისე როგორც მთელ აჭარაში, ქრისტიანული რწმენისათვის ბრძოლის საკითხი. როგორც ცნობილია, 1723 წლიდან ოსმალებმა ქობულეთის ზღვისპირა ტერიტორიები დაიკავეს. ადგილობრივ მოსახლეობას ბრძოლისუნარიანობა არ დაუკარგავს და თავდაუზოგავად ცდილობდა ოსმალთა უღელისგან განთავისუფლებას. ამ ბრძოლას სათავეში დარეჯან თავდგირიძე ედგა. 1737 წელს ქობულეთში სტუმრად მყოფი პატრიარქი დომენტი, ვახტანგ VI-ის ძმა, დარეჯან თავდგირიძეს შეხვდა და ოსმალთაგან ქობულეთის განთავისუფლების ბრძოლის მეთაურად იმერეთის მეფე, ალექსანდრე V აურჩევიათ (სდსინ, 2009:257). სამწუხაროდ, ეს გეგმა არ გამართლებულა და 1772 წ., როდესაც რუსეთის ჯარმა საქართველოს ტერიტორია დატოვა, ოსმალებმა შეძლეს ქობულეთის ტერიტორიის დაკავება. ამ დროს ხინოს ეპარქიის ეპისკოპოსი იოანე წუწუნავა გახლდათ, რომელიც იძულებული გახდა გასცლოდა ქობულეთს (სინ, 1973:659).

რაც შეეხება ქობულეთის მმართველ საგვარეულოს, მამუკა თავდგირიძე აკეთში გადავიდა. მისი შვილი მაქსიმე, უკვე გამაჰმადიანებული და სულეიმანად წოდებული, ქობულეთის ბეგად დაინიშნა. მე-18 საუკუნის 70-იან წლებში შექმნილი სირთულეების მიუხედავად, ქობულეთლები მაინც არ კარგავდნენ საბრძოლო სულისკვეთებას და იმედს იმერეთის მეფე სოლომონ პირველთან კავშირზე ამყარებდნენ. ამ სულისკვეთების გამოძახილი იყო 1784 წლის ნაჭისკრევის ბრძოლა. იმავე წლის მარტში სოლომონ პირველი ქობულეთისკენ დაიძრა და ადგილობრივ პატრიოტთა დახმარებით მოახერხა კიდეც ქობულეთის აღება, ჩაქვიც დაიბრუნა და ბათუმის მიმდებარე სოფლებიც, თუმცა, უკან დაბრუნებისას, 9 მარტს, ციხისძირის მიდამოებში ვერაგულად ჩასაფრებულმა მტერმა სამშობლოსთვის გულანთებული მეფე დაამარცხა. ამ მარცხის შედეგად, ქობულეთის მოსახლეობა XIX საუკუნეს ოსმალთა მფლობელობაში შეხვდა (ჩხატარაიშვილი, 1964:129).

იმდროინდელი სიტუაციის გადმოსაცემად საინტერესოა ტრაპიზონში ინგლისის კონსულ ჯიფორდ პალგრევის ჩანაწერები, რომელმაც 1862-1872 წლებში ფეხით შემოიარა მთელი ლაზისტანი: „ჩურუქ-სუ, სოფელი, რომელიც ოლქის სახელს ატარებს და ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენს... ჩურუქ-სუში 145 დუქანია, ხოლო სახლი – 75. გარდა ამისა, აქ არის: მეჩეთი, ძველი ყაზარმა 400 ჯარისკაცისათვის... ოლქში 17 სოფელია: სახლები, ანუ, უფრო სწორად, კომლი – 1445-ია; ორივე სქესის მცხოვრებთა რიცხვი (ბავშვებთან ერთად) – 7378-ს უდრის. ისინი წარმოშობით ქართველები, ხოლო რწმენით მაჰმადიანები არიან; მათი მოქცევა მოხდა გასული საუკუნის დასაწყისში. ყველანი ლაპარაკობენ მხოლოდ ქართულად...“ (პალგრევი, 2012:50-55).

პალგრევის ჩანაწერებიდან ჩანს, რომ ქობულეთის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი უკვე გამაჰმადიანებულია. აღნიშნულთან დაკავშირებით მეტად მნიშვნელოვანია ის ინფორმაცია, რომელსაც დიმიტრი ბაქრაძე გვთავაზობს თავის ცნობილ ნაშრომში „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“. ისტორიკოსმა ქობულეთში 1873 წელს იმოგზაურა, როდესაც ქალაქი ჯერ კიდევ ოსმალთა უღლის ქვეშ იმყოფებოდა. ხინოდან ეპისკოპოსის წასვლის შემდეგ ქრისტიანობის კრიზისზე და თითქმის საუკუნის შემდეგ ქობულეთში მაჰმადიანობის გავრცელების შედეგებს ავტორი შემდეგნაირად აღწერს:

„ჩურუქ-სუ სულ ერთიან გამუსლიმანებულია, თუმცა ქრისტიანობის კვალი ჯერ ჯიდევ შემორჩენილია: გზაში მაჩვენეს რამდენიმე ქრისტიანული ეკლესია, სახელდობრ სამებაში, ვარჯანულში, ხუცუბანსა და გვარაში. გვარას ტაძარი ცნობილია თეთროსანის სახელით და განსაკუთრებით განთქმულია ჩურუქ-სუსა და მთელ გურიაში. ჩურუქ-სუს ტაძრები ნანგრევებად ქცეულა, მაგრამ მაინცადამაინც ადგილობრივი მცხოვრებლები, ვერ ვიტყვი, პატივს სცემენო, უბრალოდ ეშინიათ: ჩვეულებრივ ავადმყოფობას, ყოველგვარ უბედურებას ოჯახში საქონლის გაწყდომას ისინი ხშირად მიაწერენ მათ მიერ მიტოვებული ტაძრებისა და მათი ხატების რისხვას. ამიტომ არის, რომ დროდადრო მათ სწირავენ ცხვრებს, ქათმებს და სხვა. განსაკუთრებით ბევრ მლოცველს იზიდავს თეთროსანის ღვთისმშობლის ხატი“ (ბაქრაძე, 1987:18-20).

დ. ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ იმ დროს ქობულეთში 9592 ქართველი მაჰმადიანი ცხოვრობდა, რომლებიც მოსახლეობის 90%-ზე მეტს შეადგენდნენ (ბაქრაძე, 1987:18-20). თავისთავად ცხადია,

რომ მოსახლეობას დიდი მსხვერპლის ფასად მოუხდა საკუთარი სარწმუნოების დათმობა. როგორც 120 წლის აჭყვისთაველი ქამჯარიძე მოუთხრობდა ზაქარია ჭიჭინაძეს, ოსმალების გაბატონების შედეგად ქობულეთის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი გურიაში გადასახლებულა. საბოლოოდ, ოსმალებმა ცრუ დაპირებებით, რომ ქრისტიანობას არ შეეხებოდნენ, გურიასა და ქუთაისში გახიზნული ხალხი უკან დააბრუნა. მართლაც, თავდაპირველად ეკლესიებში წირვა-ლოცვა აღდგენილა და ოსმალები მხოლოდ ხარკის გადახდით დაკმაყოფილებულან, მაგრამ მცირე დროის შემდეგ, როცა ოსმალებმა შეამჩნიეს, რომ დაცლილი მოსახლეობა ისევ შეივსო, მაშინვე დაიწყეს მათზე ზეწოლა. ჩოლოქთან დიდი რაზმი დააყენეს და გურიის საზღვარი ჩაკეტეს, დანარჩენი ჯარისკაცები კი ქობულეთის სოფლებში ჩააყენეს. სამხედრო მობილიზაციის შემდეგ ქობულეთელი მამაკაცები ერთად შეკრიბეს და ყველას გამაჰმადიანება მოსთხოვეს. ადგილობრივების პირველი პასუხი მტკიცე და შეუდრეკელი აღმოჩნდა – „არ შეგვიძლია, ჩვენ არ გავმაჰმადიანდებით, დავიხოცებით და მაგას კი არ ვიზამთ“-ო. ოსმალები გამაჰმადიანებულ ქობულეთლებს აიძულებდნენ ადგილობრივებზე ფსიქოლოგიურ ზეწოლას, მაგრამ ამითაც ვერას გახდნენ. სოფელ ჭახათში გემის თოკით სახრჩობელა გაუკეთებიათ და იქ ძალიან ბევრი ქობულეთელი ჩამოუხრჩვიათ. სიკვდილით სჯიდნენ ყველას, ვინც ქრისტიანობას არ უარყოფდა. „რამდენიმე დღეს თოკით ეკიდნენ ხეებზე, დიდი აშლილობა მოხდა, დიდი სისხლის ღვრა, ოსმალები ქრისტიანებს კი არ აყენებდნენ და არც სხვაგან უშვებდნენ, ჩვენები კიდევ არ მაჰმადიანდებოდნენ და ამიტომ დღე და ღამე ხალხის ხოცვა იყო, დედაკაცებისა და ბავშვების ტირილი და დიდი უბედურება“. საქმე ისაა, რომ მშველელი არსაიდან არ ჩანდა. მიუხედავად სიმონ გურიელის მცდელობისა, ქობულეთლების ხოცვა მასიურად გრძელდებოდა. საბოლოოდ, ამან შედეგიც გამოიღო. მოსახლეობის დიდი ნაწილი გაწყდა, ხოლო ვინც ცოცხლად გადარჩა, მორალურად გატყდა და გამაჰმადიანდა. მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივებმა სჯული შეიცვალეს, ისინი ეკლესიებსა და ხატებს მაინც პატივს სცემდნენ და ჩუმად ეკლესიებში ლოცულობდნენ. ეს რომ ოსმალებმა გაიგეს, ეკლესიების დანგრევასა და ჯამეებად გადაკეთებას მიმართეს. ასე დაუნგრევიათ სოფელ აჭყვის მთავარანგელოზის ეკლესიაც. მოსახლეობამ ტაძრის გადარჩენა რომ ვერ შეძლო, დანგრევამდე იქედან გამოტანილი ხატები, ჯვრები, წიგნები და სხვა ნივთები სახელდახელოდ გათხრილ ორმოში დამალეს. ოსმალები ახალგაზრდობას არწმუნებდნენ, რომ ქრისტიანები სამუშაოდ და მონობისთვის არიან გაჩენილები, მუსლიმანები კი – სალოცავადო, რომ მთავარია დღეში ხუთჯერ ილოცო და სარჩო საბადებელს ქრისტიანის ნამუშევრიდან აიღებო. მიდი, მოპარე ან წაართვი, ამაზე ღმერთი პასუხსაც კი არ მოგთხოვსო. გამაჰმადიანებულებს მუდამ ჩასჩიჩინებდნენ, რომ თუ ქრისტიანს დაუმეგობრდება ან ღვინოს დალევს, სიკვდილის შემდეგ პირში გველი ჩაუძვრება და თავს წელში ამოჰყოფსო. მიუხედავად ამდენი ხოცვა-ჟლეტისა, ფიზიკური თუ ფსიქოლოგიური ძალადობისა, ქობულეთში ქრისტიანობა მაინც ვერ მოუსპიათ. ზ. ჭიჭინაძესთან მოხუცი მჟავანაძის ნაამბობიდან ირკვევა, რომ ქობულეთში ჩუმად მაინც ინახავდნენ ქრისტიანობას. ხალვაშების და გორაძეების გვარში მღვდელი ჰყავდათ დამალული, რომელსაც სასულიერო კაბა გაეხადა და საერო ტანსაცმელი ჩაეცვა. როგორც მოგეხსენებათ, გურიის მხარე არ გამაჰმადიანებულა და ქობულეთლებიც, სიცოცხლის რისკის ფასად, ქრისტიანულ დღესასწაულებზე მეზობელ სოფლებში იპარებოდნენ სალოცავად. კერძოდ, აღდგომა დღეს გადადიოდნენ გურიის ნაწილში მოქცეულ ქაქუთის ეკლესიაში. დღესასწაულებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, ადგილობრივები დაკრძალვასაც ქრისტიანული წესით ცდილობდნენ. ხან გურიაში მიჰყავდათ ჩუმად მიცვალებული და ხან, პირიქით, მღვდელი გადმოჰყავდათ გურიიდან. ისეთი შემთხვევებიც ყოფილა, რომ გურიაში მიცვალებულის ჩუმად გადასვენებისას ოსმალები ჭირისუფალს მკვდარს ართმევდნენ და იქვე გზაზე უპატრონოდ პირუტყვების საგლეჯ-საჩიჩქნად ტოვებდნენ (ჭიჭინაძე, 1915:104-113).

1876 წელს, სწორედ გარდაცვლილი ქობულეთელის წესის ასაგებად გადმოსული მღვდლის მკვლელობას მოჰყვა ადგილობრივების აჯანყება ნაილ-ბეგ ხაჯიშვილის მეთაურობით. 1876 წელს ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებმა ოსმალეთის იმპერიას ომი გამოუცხადეს. რადგან ამ დროს ქობულეთშიც ოსმალთა იმპერია მძლავრობდა, ოსმალებმა ქობულეთლებიც ომში გაიწვიეს. ორი თვის შემდეგ ფრონტიდან ოთხი ქობულეთელი გამოპარულა და სამშობლოში ამბავი ჩამოუტანია, თუ როგორ ძაღლურად ექცევიან ოსმალები ომში ქართველებს. ამას დაემატა მეორე მნიშვნე-

ლოვანი მოვლენაც, კერძოდ, მღვდლის მკვლელობა. საქმე იმაში მდგომარეობდა, რომ გურიიდან, რომელიც რუსეთის იმპერიის საზღვრებში შედიოდა, მღვდლები ხშირად გადმოდიოდნენ ქობულეთში სამღვდელმსახუროდ და აქაურ ქართველებს ფარულად ნათლავდნენ. თუმცა, რახან იმ პერიოდში ომი მიმდინარეობდა, საზღვარზე სიტუაცია ძალიან დაძაბული იყო და გურული მღვდელიც, რომელიც დაკრძალვაზე მოდიოდა ქობულეთში, ოსმალებმა სიცოცხლეს გამოასალმეს. ამის საპასუხოდ ქობულეთლებმა ოსმალეთის იმპერიის შვიდი ჯარისკაცი (ალბანელები) მოკლა. ოსმალებმაც არ დააყოვნეს და სტამბოლიდან დახმარება ითხოვეს. გულხელდაკრეფილები არც ადგილობრივები დარჩენილან. ქობულეთის სოფელ მუხაესტატეში, ვინმე ხასანმა ოთხი თურქი ჯარისკაცი მოკლა. მალევე სხვა სოფლებიდანაც შეგროვდა ხალხი, მეთაურად კი ადგილობრივი ნაილ ბეგ ხაჯიშვილი აირჩიეს. ნაილ ხაჯიშვილმა მეამბოხეები ორ ჯგუფად გაყო. ერთ ჯგუფს ქობულეთის ციხე-სიმაგრეზე სამხრეთიდან უნდა შეეტია, რომელსაც ოსმალები აკონტროლებდნენ, მეორეს კი – ჩრდილოეთიდან. მეთაურმა ხალხი ზარბაზნების შესაძენადაც გააგზავნა და ოსმალთა ჯარში გაწვეულ ეროვნებით ქართველ ასკერებსაც დაუკავშირდა, რომლებიც ციხე-სიმაგრეში იყვნენ ჩაკეტილები. საბოლოოდ კი ქობულეთლებმა ციხე-სიმაგრე აიღეს. ნაილ ბეგმა დახმარება გურულებისგანაც ითხოვა და საპასუხო ბრძოლისთვის მოემზადა. ქართველები ოსმალთა შეტევას ზღვიდან ელოდნენ, თუმცა ოსმალებმა მოულოდნელად ჩაქვის მხრიდანაც შეუტიეს. მიუხედავად ოსმალთა რიცხობრივი უპირატესობისა, მათ პოზიციების დათმობა მოუხდათ. ამასობაში კი სახალხო მილიციის ფორმებში გურულებიც გამოჩენილან, რაც ოსმალებს რუსული არმიის მოსვლად აღუთქვამთ და შეშინებულებს უკან დახევა დაუწყიათ. ამ სახმელეთო შეტევის მოგერიების შემდეგ ქობულეთლებს დიდხანს არ დაუსვენიათ. ოსმალები ზღვიდანაც გამოჩნდნენ. აქ ნაილ ბეგ ხაჯიშვილმა იჭკვიანა და ციხე-სიმაგრიდან ოსმალთა დროშა არ მოახსნევინა, ასე ოსმალებს თავისიანები ვეგონებითო. მართლაც ასე მოხდა, ოსმალურ გემებს ქობულეთის სანაპიროს მშვიდობიანად მიდგომიან და ზღვაში ღუზა ჩაუშვიათ. ამით ნაილ ბეგს დრო უხელთებია და ზარბაზნის გასროლის ბრძანება გაუცია. სულ ორი გემი ჰყავდათ ოსმალებს. აქედან ერთი დაუზიანდათ. მიუხედავად ქობულეთლების სწორი ტაქტიკური სვლებისა, ოსმალთა რიცხობრივმა უპირატესობამ თავისი გაიტანა. საღამოს ცხრა საათზე ბრძოლა დასრულდა და ქობულეთელ მეამბოხეთა უმეტესი ნაწილი ბრძოლის ველზე გმირულად დაეცა. თავად ნაილ ბეგ ხაჯიშვილი კი ისე მძიმედ დაიჭრა, რომ ციხე-სიმაგრეში შესულ მტერს იგი მკვდარი ჰგონებია და სხვა გვამებთან ერთად პირდაპირ ზღვაში მოუსროლიათ. ნაილ ბეგთან ერთად ორი მეომარი გადარჩენილა, რომლებმაც რუსეთის ტერიტორიულ წყლებში გააღწიეს, სადაც გურულმა მეთევზეებმა იპოვეს. კიდევ უფრო საინტერესო ის არის, რომ ნაილ ბეგ ხაჯიშვილი 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომშიც კი იბრძოდა, როგორც გურული სახალხო რაზმის კაპიტანი (ლაბაძე, 2019).

ნაილ ბეგ-ხაჯიშვილი

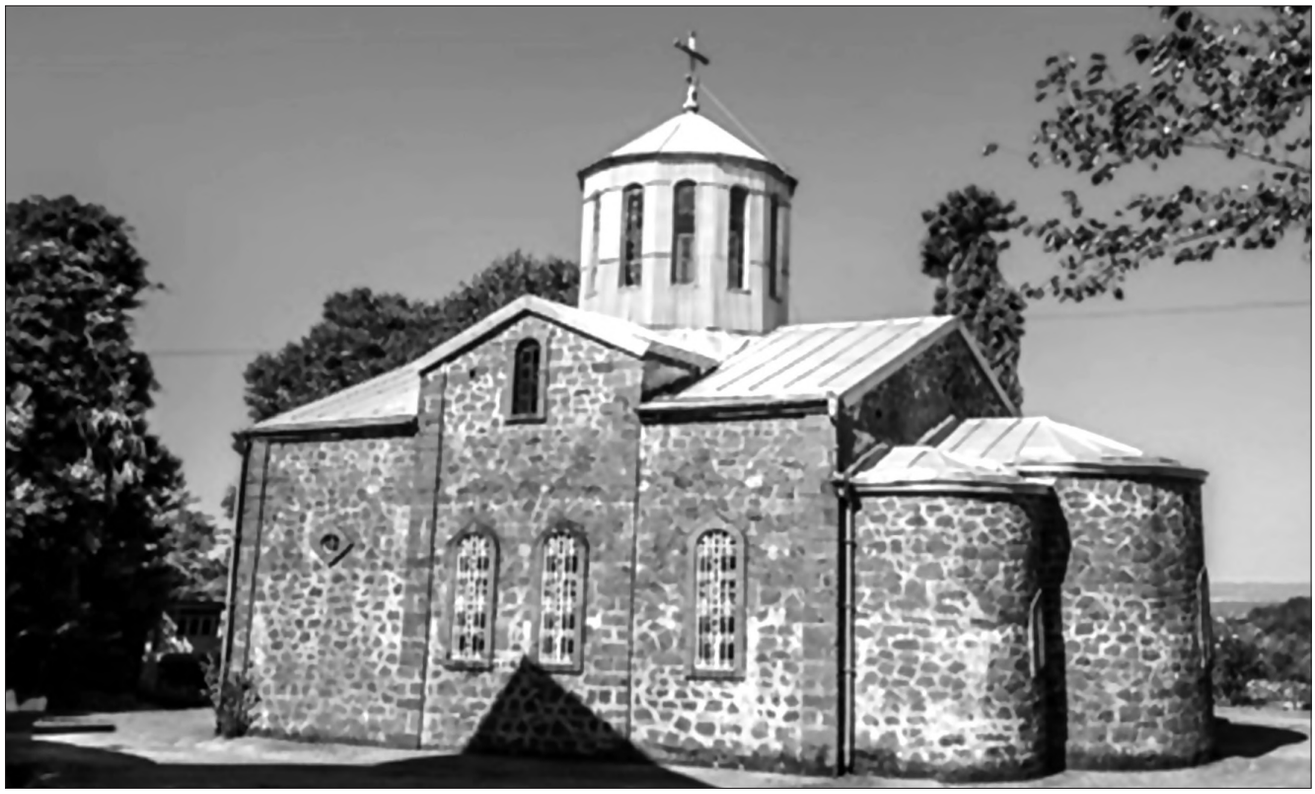
ამდენად, მიუხედავად ოსმალთა ხანგრძლივი სისხლისმღვრელი ბატონობისა, ქობულეთის მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა ფარულად შეძლო ქრისტიანული რწმენის შენარჩუნება. უფრო მეტიც, იყო შემთხვევები, როცა გამწარებული მოსახლეობა აჯანყებასა და სისხლისღვრასაც კი არ ერიდებოდა. მოსახლეობის მიერ ქრისტიანობის შემონახვა გამოიხატებოდა ზეპირი გადმოცემებისა და რწმენა-წარმოდგენების დონეზე. მაგალითად, თუკი რაიმე უბედურება მოხდე-

ბოდა, მოსახლეობა ამას ძველი სალოცავების მიტოვებას აბრალებდა, რაზეც ნათლად წერს იმდროინდელი ჟურნალისტი ალექსანდრე ფრენკელი: „ქრისტიანული გადმოცემები ძალუმად ცოცხლობს ქობულეთელთა მეხსიერებაში, როდესაც მას ეწევა რაიმე უბედურება ან ავადმყოფობა, ამას იგი თავისი წინაპრის მიერ დატოვებული ტაძრის (საყდრის) წყრომას მიაწერს... მიჰყავს შესაწირავად ქათამი, ცხვარი და სხვა. ქვეყანაში ახლაც არიან მალული ქრისტიანები“ (ფრენკელი, 2012:120).

როგორც ცნობილია, 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომი რუსეთის გამარჯვებით დასრულდა. ამ ომმა ქართველებისთვის, განსაკუთრებით ოსმალეთის უღელქვეშ მყოფი საქართველოს დიდ ნაწილს, მათ შორის აჭარას, დიდი გამარჯვება და სიხარული მოუტანა. ომისშემდგომი პროცესები, რუსეთის ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებები, ცხადია, შეეხო ქობულეთსაც. ქობულეთის მკვიდრთა დამოკიდებულებას ამ ფაქტის მიმართ სრულად გადმოსცემს თავის რაზმელებთან ერთად ქართულ ეროვნულ ჩასაცმელში გამოწყობილი გულო აღა კაიკაციშვილის შემდეგი სიტყვები: „ჩვენო ქართველებო, ჩვენო ძმებო, ნათესავებო, და ბიძაშვილებო, თქვენი ჭირიმე, თქვენი, რომ ჩემმა თვალებმა დღეს თქვენ – ჩვენი ძმები ქობულეთში დაგინახათ. ვმადლობ ღმერთს და პატივს ვცემ მის განგებას, რომ ჩვენი და თქვენი ნატვრა შესრულდა, ღმერთმა შეგვაერთა“.

მართალია, აჭარის დედასამშობლოსთან დაბრუნების შემდეგ რუსეთისთვისაც მომგებიანი იყო ქრისტიანობის აღდგენა-გავრცელება. ეს პროცესი ნელ-ნელა განიცდიდა აღმავლობას, თუმცა მას „მუჰაჯირობის“ ძალზედ მძიმე შედეგი მოჰყვა. სან-სტეფანოს 1878 3 მარტის ხელშეკრულების 21-ე მუხლის თანხამად, რუსეთის გამგებლობაში მყოფ მოსახლეობის ნაწილს სამი წლის განმავლობაში თავისუფალი მიგრაცია შეეძლო. მიუხედავად იმისა, რომ ეს დოკუმენტი ოფიციალურად 1878 წელს გაფორმდა, მუჰაჯირობის პროცესი უფრო ადრე, 1877 წლიდან დაიწყო და 1881 წ. შემდეგაც გრძელდებოდა. ცხადია, ოსმალთა ხანგრძლივმა ბატონობამ თავისი დაღი დაასვა ქობულეთის ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობიერებასაც. მოსახლეობის რელიგიური შეხედულებების ფორმირებას, ქრისტიანულ რწმენაში დაბრუნებას რომ დრო დასჭირდებოდა, ეს კარგად ესმოდა ადგილობრივი მოსახლეობის იმ ნაწილს, რომლის წარმომადგენელი ქობულეთელი ხასან ბეგ ბეჟანიძე შემდეგნაირად განმარტავდა: „თუკი ქობულეთში დარჩებოდა ადგილობრივი მოსახლეობა, დროთა განმავლობაში თავისთავად მიატოვებდა ისლამს და ქრისტიანობას მიიღებდა, რაც მათთვის მიუღებელი იყოო“. საგულისხმოა, რომ ქობულეთლები გადასახლების მიზეზს შემდეგნაირად ხსნიდნენ: „ჩვენ რუსებს და ქართველებს ახლოს ვერ მივეკარებით, მათი ადათი და წესი ჩვენი რჯულის წინააღმდეგია. ჩვენ ოჯახში შემოცვივდებიან და ყოველივეს წაგვიხდენენო“. ამ სიტყვებიდან ცხადად ჩანს, ქობულეთის მოსახლეობის ცნობიერების შელახვა, რასაც ოსმალთა აქტიური პროპაგანდა გამყიდველ ადგილობრივ თავკაცთა თანადგომით, სისტემატიურად ეწეოდა. გარდა ამისა, მოწმდება მოსახლეობის იძულებითი გადასახლების ფაქტებიც. მუჰაჯირთა რაოდენობა შემდეგნაირად აისახა ზ. ჭიჭინაძის მიერ შედგენილ სტატისტიკაში: ქაქუთი – 30 კომლი, ლეღვა – 25 კომლი, წყავროკა – 50 კომლი, კოხი – 40 კომლი, ჩეხედანა – 30 კომლი, აჭყვისთავი – 30 კომლი, ზენითი – 40 კომლი, ალამბარი – 100 კომლი, გვარა – 30 კომლი, ხუცუბანი – 50 კომლი, სოფელი ქობულეთი – 40 კომლი, კონდიდი – 20 კომლი, კვირიკე – 137 კომლი, დაგვა – 30 კომლი, სამება – 20 კომლი, ჭახათი – 10 კომლი, კეჭიეთი – 20 კომლი, ვარჯანული – 15 კომლი, ტყემაკარავი – 10 კომლი, ცხეუმანი – 10 კომლი, კობალაური – 40 კომლი, და სხვ. ამ მონაცემით ქობულეთიდან 1200 კომლი გადასახლებულა, თუმცა, ზ. ჭიჭინაძის შენიშვნით, ეს რიცხვი გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე ადგილობრივად გავრცელებული ცნობა ქობულეთიდან 2000 კომლის გადასახლების შესახებ, რასაც ავტორი ხსნის იმ გარემოებით, რომ მას არ აღუწერია პატარ-პატარა სოფლები (ჭიჭინაძე, 2013:51-65).

ყოველივე ამის შედეგად, ქობულეთში ძალზედ გაუარესდა დემოგრაფიული ვითარება (ფრენკელი, 2012:197), თუმცა, ქრისტიანობის გავრცელება სხვა ფაქტორმაც დააჩქარა. თურქეთიდან დაიწყეს ქრისტიანი ბერძნების გადმოსახლება, რომლებმაც მნიშვნელოვნად შეცვალეს ქობულეთში არსებული რელიგიური ვითარება. მაგალითად, ქობულეთის სოფელ დაგვაში 1881 წელს 21 ბერძენი ოჯახი დასახლებულა, 1907 წლის მონაცემებით კი მათი რიცხვი 602 ადამიანს შეადგენდა. ბერძნებს

აჭყვის წმინდა პეტრესა და პავლეს სახელობის ეკლესია.

კარგი აღმსარებლობითი სარბიელი შეექმნათ აწ უკვე ქრისტიანული რუსეთის დაქვემდებარებაში მყოფ ქობულეთის ტერიტორიაზე და ამან შედეგიც გამოიღო – ქობულეთში აშენდა არაერთი ბერძნული ეკლესია (ბადაშვილი, 2023:27). მაგალითად, ქობულეთის სოფელ კვირიკეში ჩასახლებულმა ბერძნებმა 1898-1910 წლებში ააშენეს წმინდა ელენესა და კონსტანტინეს სახელობის ეკლესია.

რუსი გენერლის სახელს უკავშირდება ქალაქ ქობულეთში პოსტოსმალურ პერიოდში აშენებული პირველი ეკლესია. მოსახლეობაში გავრცელებული გადმოცემით, ამ ეკლესიის აშენება წმინდა ნიკოლოზის სასწაულსაც უკავშირდება, რომელმაც მეზღვაურები შტორმისგან გადაარჩინა და ამ ეკლესიის ადგილას გამორიყა (შაქარიშვილი, დღიური №1). 1877-1878 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს ქობულეთის ფრონტზე გარდაიცვალა გენერალი შერმეტიევი, რომელიც ჯერ ძმათა სასაფლაოზე, ხოლო აქედან დაახლოებით ორ წელიწადში, დღევანდელი სასულიერო გიმნაზიის ეზოში ჯარისკაცებისგან განცალკევებით დაუკრძალავთ და მისი სულის საცხოვნებლად წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია აუშენებიათ. ოსმალთა ბატონობის შემდეგ ქობულეთში მისიონერულ საქმიანობას არაერთი მოღვაწე სასულიერო პირი ეწეოდა. პირველ რიგში, უნდა დავასახელოთ ლეონიდე ოქროპირიძე, რომელმაც ზუსტად განსაზღვრა გამაჰმადიანებულ აჭარლებთან დაახლოებისა და ნდობის მოპოვების გზა – „მაშ, თუ გვსურს ეროვნულ-კულტურულად ქართულ მუსლიმანებთან დაახლოვება და მათთან განუყრელად შესისხლხორცება, უნდა პირიდან ლუკმა გამოვიღოთ, პერანგები გავიხადოთ და აჭარა-ქობულეთი მოვფინოთ ქართული მწიგნობრობით“ (წულაძე, 1991:137-138). ლეონიდე ოქროპირიძე რომ ადრიდანვე გასცნობია ქობულეთს და აუღია ჯვარი მისიონერობისა, კარგად ჩანს თავისი ბიძისადმი-ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძისადმი მიწერილი წერილის მიხედვით, და ამ ვარაუდს განამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ 1888 წელს სკოლების ინსპექტორად დანიშნული, ქრისტიანობის აღმდგენელი ლეონიდე ოქროპირიძეს კონკრეტულად კი ქობულეთშიც უმოღვაწია. აღნიშნულ გარემოებას შეეხება 1888 წ. დათარიღებული მიმოწერა ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძისა ლეონიდესადმი: „მისიონერობას გიქადიან საინგილოში, ქობულეთ-აჭარაში და შავი ზღვის ნაპირებს და აბა რას იტყვი ამაზეო?“ ამის პასუხად იმ ხანად მღვდელმონაზონ ლეონიდეს ასე უპასუხნია: „მე ვიზრდებოდი სემინარიაში ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების ხარჯით და, მაშასადამე, ჩემი ზნეობრივი მოვალეობა, რომ არ უმტყუნო მაგ საზოგადოებას, მისიონერობა, ღვთის განგებამ ჯერ კიდევ ბავშვობაში მქონია სახსოვარი. შე-

მდეგში ამავე ღვთის განგებამ მიჩვენა თვით ადგილიც ჩემი ღვაწლისათვის. ვინ არ მიხვდება, რომ ღვთის განგება და არა უბრალო შემთხვევა იყო, რომ მე თქვენთან ერთად ვიყავ ქობულეთში, ამ საგანზე მქონდა ლაპარაკი და თქვენთან ერთად ვნახე ძველი ეკლესიის ნანგრევი თეთროსანი! ის დრო ჩემთვის დაუვიწყარი იქნება და არის კიდეც. იმ დროსვე შემიყვარდა ქობულეთი, მაშინვე ვიგრძენი ქობულეთლების სიახლოვე და გეფიცები ღმერთსა, მასუკან ჩემი გული და სული აქ დარჩა“ (ვარდოსანიძე, 2014:12-13).

როგორც წერილიდან ირკვევა, ალესანდრე ოქროპირიძეს, რომელიც 1882-1885 წლებში გურიის ეპისკოპოსი იყო, უმოგზაურია ქობულეთში. ქართველებისთვის და, ზოგადად, ქრისტიანებისთვის გზა 1878 წლიდან გაიხსნა და ამ დროიდან დაიწყო აქ მისიონერობაც. თუკი ლეონიდე ოქრიპირიძე იგონებს, რომ ის ქობულეთში ბიძასთან ერთად ნამყოფია და უსაუბრია მისიონერობაზე, მაშინ ისინი აქ XIX ს. 80-იანი წლების დასაწყისში, უფრო ზუსტად კი 1884 წლამდე უნდა ყოფილიყვნენ, რადგან ამ პერიოდიდან მოყოლებული 1888 წლამდე ლეონიდე ოქროპირიძე კიევის სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდა. გარდა ამისა, 1887 წლამდე რომ ქობულეთის მხარეში, სმეკალოვკის ეკლესიაში, ნათლობის ჩასატარებლად და სხვა ქრისტიანული საიდუმლოებების აღსასრულებლად მღვდელი ბათუმიდან ჩამოჰყავდათ, ექიმ პანტიუხოვის ჩანაწერებითაც დასტურდება (პანტიუხოვი,1900:45). ასე, რომ მღვდელმონაზონ ლეონიდე ოქროპირიძეს ქობულეთში 1889 წლიდან უმოღვაწია, ხოლო 1891 წლიდან სამღვდელო მისია ბენიამინ ღლონტს გაუგრძელებია. ამ ფაქტს აკონკრეტებს ლეონიდე ოქროპირიძის 1915 წლის ჩანაწერი, სადაც შენიშნულია, რომ ქობულეთში უკვე 24 წელია რაც მისიონერი მღვდელი მოღვაწეობსო. როგორც თავად ეპისკოპოსი ლეონიდე ოქროპირიძე ახასიათებდა, ბენიამინ ღლონტი არ გამოირჩეოდა ბრტყელ-ბრტყელი ფრაზებითა და დემონსტრაციული გამოსვლებით. თუმცა მას იმდენად დიდ პატივს სცემდნენ აქაურები, რომ მეჩეთშიც ხშირად ეძახდნენ ჭკუის დასაკითხადო. ქალიშვილის ან ვაჟიშვილის ქორწილი არ ჩაივლიდა ქობულეთში ისე, რომ ბენიამინ ღლონტისთვის არ ეთხოვათ მათი დალოცვა და ხშირი ყოფილა სტუმრობებიც მის ოჯახში. თუკი დიმიტრი ბაქრაძე წერს, რომ გარეთ ვერ ნახავ ქობულეთელ ქალებსო, ახლა უკვე ლეონიდე ოქროპირიძე ხაზგასმით აღნიშნავს ადგილობრივი მუსლიმანი ქალების გულახდილ საუბრებს ამ ღვაწლმოსილ სასულიერო პირთან. იმავე პერიოდში ქობულეთში სამრევლო სკოლაც გახსნილა, რის შედეგად არაერთი ადგილობრივი გაქრისტიანებულა და მისმა სახელმა მეზობელ მუსლიმანებთანაც კი მიაღწიაო (შდრ. საეკლესიო-სამრევლო სკოლაში... 12 წლამდე ბავშვებს ასწავლიან (პანტიუხოვი, 1900:42). მაგალითად, ხულოში მცხოვრებმა ხოჯამ ლეონიდეს შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „ხულოელ ქართველ მაჰმადიანებს გაგებული გვაქვს, რომ თქვენ სწყალობთ ქობულეთელ მაჰმადიანებს, ქობულეთში ავრცელებთ ქართულ მწიგნობრობას, ხელს უწყობთ სასწავლებლის გახსნას და ეხმარებით იქაურ ჩვენს ძმებს მათი შვილების სწავლა-აღზრდაში. ჩვენც ქობულეთლების ძმები და მეზობლები ვართ, ჩვენც მათი სარწმუნოების მიმდევარნი და მათი ენით მოუბარნი ვართ, ვფიქრობდით, რომ აჭარაშიაც მობრძანდებოდით, აჭარლებსაც გაგვაგონებდით თქვენს ძმურ სიტყვას, ჩვენც გვიწინამძღოლებდით ჩვენი შვილების სწავლა-განათლების საქმეში; დავიღალენით ამდენს ხანს თქვენი გზისაკენ მზერით და აი ახლა პირადად ჩამოვედი თქვენთან სათხოვნელად, რომ ხულოში მობრძანდეთ და ქობულეთლებივით დაგვიახლოვოთო“. ეს სიტყვები ნათელს ფენს თუ რა მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო იმ დროს ქობულეთში. როგორც ჩვენთვის ცნობილია, ქრისტიანობა მწიგნობრული რელიგიაა, მის გასავრცელებლად და უკეთ გასაგებად ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ქრისტიანული ლიტერატურის გავრცელებას. გამონაკლისი არც ქობულეთი ყოფილა. 1912 წელს ქობულეთელებს თავად მოუთხოვიათ ლეონიდე ოქროპირიძისთვის ქრისტიანული ლიტერატურის მიწოდება და ქართული სამკითხველოს დაარსება. ეს წერილი ეპისკოპოსისთვის ძალიან ამაღელვებელი აღმოჩნდა და სიხარულის ცრემლებითაც უტირია. წერილის მიწერიდან ერთ წელიწადში, 1913 წელს ქობულეთელთა სურვილი შესრულდა – ქალაქში პირველი ქართული ბიბლიოთეკაც გაიხსნა (ალიბეგაშვილი, 2019:5-6).

აქვე გვსურს წარმოგიდგინოთ საინტერესო ფოტოები ლუარსაბ ტოგონიძის ფოტო-არქივებიდან, რომლებიც მოგვაწოდა დეკანოზმა გაბრიელმა (ჟღენტი) და ისტორიკოსმა უჩა ოქროპირიძემ, რისთვისაც ძალიან დიდ მადლობას ვუხდით მათ.

ფოტო გადაღებულია ქობულეთში 1913 წელს, პირველი ბიბლიოთეკის გახსნის დღეს.
წინა ხაზში სხედან: მარცხნიდან მეორე – სკენდერ ეფენდი ცივაძე, მეოთხე – გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ლეონიდე ოქროპირიძე, მის უკან დგას მწერალი დავით კლდიაშვილი. დგანან: მარცხნიდან პირველი – მღვდელი ბენიამინ ღლონტი და მესამე – გულო აღა კაიკაციშვილი.

მეორე ფოტოც ასევე ქობულეთშია გადაღებული. ცენტრში ზის მღვდელი ბენიამინ ღლონტი, რომლის ირგვლივ ადგილობრივი ახალგაზრდები არიან

მართალია, აღნიშნულ პერიოდში ქობულეთში ძალზედ მცირე იყო ქართული წერა-კითხვის მცოდნე, რაზეც შენიშნავდა ზაქარია ჭიჭინაძე, მაგრამ მოსახლეობაში შემონახული იყო დამწერლობის ძველი სახე „დედაბრული“ ხელის სახით. ადგილობრივი მოსახლეობა ქართულ მწერლობას და ქრისტიანულ ლიტერატურას მღვდელ ბენიამინ ღლონტისა და მისი შესანიშნავი მედავითნის დახმარებით ყოველდღიურად ეცნობოდა, რასაც ლეონიდე ოქროპირიძის წერილიდან ვგებულობთ. სასულიერო პირთა მისიონერული ღვაწლით გაიზარდა წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობა, ჩამო-

ყალიბდა მრევლი, რომელიც 30 კომლისგან შედგებოდა, რაც მინიმუმ 90 ადამიანს ნიშნავს (ალიბეგაშვილი, 2019:8). სავარაუდოდ, მრევლის მეტ რაოდენობაზე მიანიშნებს ექიმ პანტიუხოვის ინფორმაცია, რომლის მიხედვით 1887, 1889 და 1890 წლებში ჩურუქ-სუში დაბადებულა 230 მართლმადიდებელი ქრისტიანი, ხოლო 102 ადამიანი გარდაცვლილა (პანტიუხოვი, 1900:46).

რა თქმა უნდა, სასულიერო მოღვაწეთა ძალისხმევა საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან მჭიდრო კავშირში წარიმართა. სწორედ ამ პერიოდიდან შეინიშნება ქართული მოწინავე საზოგადოებრიობის ინტერესის ზრდა აჭარის მიმართ. მუჰაჯირობის ტრაგედიით გამოწვეულ ტკივილს ნამდვილი ჭირისუფალივით თანაუგრძნობდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, სერგეი მესხი, იაკობ გოგებაშვილი, ზაქარია ჭიჭინაძე, გრიგოლ გურიელი, იოსებ იმედაშვილი და სხვ. დედაეკლესიასთან მათი მჭიდრო კავშირით, ქობულეთის მკვიდრი მოსახლეობის თანადგომით, დედასამშობლოსგან სამსაუკუნოვანი განშორების მიუხედავად, კვლავ გაჩნდა კულტურული განვითარების, სულიერი აღორძინების პერსპექტივა.

XIX საუკუნის 80-იან წლებში, როგორც ცნობილია, ქობულეთის მკვიდრნი აქტიურად დაუკავშირდნენ თბილისში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას," რომელიც 1879 წელს დაარსდა. XIX ს-ის 70-80-იანი წლების მიჯნაზე აღნიშნული საზოგადოების ძალისხმევით, ნაყოფიერი ნიადაგი შეიქმნა ქართული სახალხო სკოლების გახსნისათვის. ამ საქმეს ქობულეთში არაერთი პატრიოტი მამულიშვილი ემსახურებოდა. ესენი იყვნენ: ყურშუმ და მემედ ჭყონიები, რეჯებ და დედე-აღა ნიჟარაძეები, სკენდერ ცივაძე, ხუსეინ ბეჟანიძე, გულო-აღა კაიკაციშვილი და სხვ. უკვე, XIX ს. 70-იანი წლებიდან, აჭარაში იყო დაბალი ტიპის ორი სკოლა – ბერძნული და თურქული (სდსინ, 2009:531). არსებულ პირობებში, ქობულეთის მოსახლეობა მოითხოვდა სკოლების გახსნას და იქ ქართულის სავალდებულო სწავლებას. ამ მიზნით 1890 წელს იონა მეუნარგიამ, 1896 წელს კი ევტიქი მამინაშვილმა ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების წინაშე დააყენა სწავლა-განათლების გავრცელების საკითხი, მაგრამ მათი თხოვნა სკოლის გახსნაზე მხოლოდ მოგვიანებით დაკმაყოფილდა (ცივაძე, 1970:10;კომახიძე,II,2006,:8; მათზე.., 2010:172; ჩელებაძე, 2019:282-306;). სამწუხაროდ, XX საუკუნის 10-იან წლებში მიმდინარე პირველი მსოფლიო ომის გამო, აღმავლობით დაწყებული საქმე ზოგან სკოლების დახურვით დასრულდა (სდსინ, 2009:532;535).

როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დასაწყისში ქობულეთის მხარეში ვითარება პროგრესული იყო და ყველაფერი კარგად მიდიოდა, თუმცა საქმეს აფერხებდა სხვა პრობლემებიც. მღვდელი ბენიამინ ღლოტი, გარდა ქრისტიანობისა, ადგილობრივ მოსახლეობაში აქტიურად ეწეოდა ეროვნული სულისკვეთების გაღვივებას, რასაც დაუპირისპირდნენ ერთმორწმუნე იმპერიის მსახურები და აქტიურად დაიწყეს შესაბამისი ზომების გატარებაც. ისინი მოითხოვდნენ ქობულეთიდან მღვდელ ბენიამინ ღლონტის გაწვევას, რომელიც თითქოსდა რუსულ ენის არასაკმარისი ცოდნის გამო სათანადოდ ვერ ატარებდა წირვა-ლოცვას და ამიტომ რუსი მღვდლის მოყვანას მოითხოვდნენ. საბედნიეროდ, არ შესრულებულა მათი მოთხოვნა, მაგრამ აშკარად ჩანს, რომ ხშირი იქნებოდა ხელოვნურად პროვოცირებული ხელისშემშლელი გარემოებები და გარდა მუსლიმების წინააღმდეგობისა, ბენიამინ ღლონტს არც ერთმორწმუნე რუსების წინააღმდეგობები არ უნდა დაკლებოდა (ალიბეგაშვილი, 2019:8).

ამრიგად, ქობულეთის მოსახლეობამ საქართველოს სასულიერო პირთა თავდადებული ღვაწლითა და ქართველ მამულიშვილთა მხარდაჭერით შეძლო მართლმადიდებლური სარწმუნოებისთვის ნიადაგის მომზადება, რითაც ქობულეთში საბოლოოდ აღდგა წირვა-ლოცვა. ასე, რომ ქრისტიანული სარწმუნოების ისტორია ქობულეთში კიდევ ერთი მაგალითია უფლის სიტყვების ჭეშმარიტებისა – „ამას კლდესა ზედა აღვაშენო მე ეკლესიაჲ ჩემი და ბჭენი ჯოჯოხეთისანი ვერ ერეოდიან მას" (მათე, 16,18) – რომლიდანაც ჩანს, რომ ეკლესია მუდმივ ბრძოლაში იქნება ბოროტებასა და ცოდვასთან, მაგრამ მას ჯოჯოხეთის ძალებიც კი ვერაფერს დააკლებენ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ალიბეგაშვილი, 2019: – კონსტანტინე ალიბეგაშვილი, „ეძღვნება სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქ ლეონიდე ოქროპირიძეს 100 წლის თავს ტახტზე აღსაყდრებიდან", თბილისი, 2019.

2. ახალი აღთქმა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი, (მათე 16, 18)
3. ბაქრაძე, 1987: – დიმიტრი ბაქრაძე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“ , გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა „, 1987
4. ბაბილოძე, 1958: – გრიგოლ ბაბილოძე. სახალხო განათლება აჭარის ასს რესპუბლიკაში (1921-1957 წწ.). ბათუმი.
5. ბადაშვილი, 2023: – ბერძნები საქართველოში/Greeks in Georgia. (XIX საუკუნის II ნახევარი – XX საუკუნის დასაწყისი) თბილისი, საქართველოს ეროვნული არქივი
6. ვარდოსანიძე, 2014: – სერგო ვარდოსანიძე, „სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი (1861 წწ.), გამომცემლობა „ნათლისმცემელი“, თბილისი, 2014.
7. ინაიშვილი, 1993, – ნინო ინაიშვილი. ციხისძირის ახ.წ. I – VII სს. არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“
8. მათზე წერდა აჭარა, 2010, – ბათუმი. გამომც., „აჭარა“.
9. სახოკია, 1985-თედო სახოკია. მოგზაურობანი. ბათუმი. „საბჭოთა აჭარა“.
10. სდსინ, 2009: – სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – აჭარა, ტომი II, V საუკუნე – 1877 წელი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი, 2009.
11. სინ, 1973: – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, რვა ტომად. ტომი II, გამომც., „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი
12. ფრენკელი, 2012: – ნარკვევები ჩურუქ-სუ-ზე და ბათუმზე – ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო რამაზ სურმანიძემ; თარგმნა აზიზ ახვლედიანმა. თბილისი, 2012.
13. ყაზბეგი, 1960 – გიორგი ყაზბეგი. სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი. გამომც. „საბჭოთა აჭარა“.
14. შაქარიშვილი, 2023: – სულხან შაქარიშვილი, საველე ექსპედიციის დღიური №1,2
15. ჩელებაძე, 2012: – ნაილა ჩელებაძე. „დედაბრული“ ხელის თავისებურების შესახებ, საერთაშორისო კონფერენცია – „საქართველო და თურქეთი: კულტურულ ურთიერთობათა ისტორია, დღევანდელობა და პერსპექტივები“. თბილისი.
16. ჩელებაძე, 2019: – ნაილა ჩელებაძე, განათლება და კულტურა ქობულეთის მუნიციპალიტეტში, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, XIV, (2019): ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი
17. ჩხატარაიშვილი, 1964 – ქველი ჩხატარაიშვილი. გურიის სამთავროს პოლიტიკური ისტორიიდან (XVIII საუკუნის 70-80-იანი წლები), ჟ. „მაცნე“, №4, 1964
18. ცივაძე, 1970 – ეთერ ცივაძე. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის განვითარება აჭარის ასს რესპუბლიკაში. ბათუმი. „საბჭოთა აჭარა“.
19. ჭიჭინაძე, 1915 – ზაქარია ჭიჭინაძე. ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ? ჟ. „თეატრი და ცხოვრება“, №26. თბილისი.
20. ჭიჭინაძე, 2004: – ზაქარია ჭიჭინაძე. ქართველთა გამუსლიმება სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიაში (ზეპირი გადმოცემების მიხედვით). თბილისი.
21. ჭიჭინაძე, 2013 – ზაქარია ჭიჭინაძე. მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. გამომც., „უნივერსალი,“ თბილისი
22. ხახუტაიშვილი, 2017 – მზია ხახუტაიშვილი. ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელი. თბილისი.
23. წულაძე, 1991 – აპოლონ წულაძე. ძმური სიტყვა. ბათუმი. „აჭარა“.
24. Пальгрев Джиффорд. Отчеть о провинциях Трапезондской, Сивасской,Кастамуниискрой и части Ангорской . ИКОИРГО, Т. 7, №2, 1882.
25. Д-рь Пантюхов. Кобулети как приморский курорт. Тифлис,1906.
26. ინტერნეტ-რესურსი: ლაბაძე, 2019: – ლაბაძე მიხეილ, „მაი ამბავი გურჯისტანში რომ არავინ იცოდეს, სირცხვილია...“ – ქობულეთელთა აჯანაყება ნაილ-ბეგ ხაჯიშვილის მეთაურობით, გაზ. „კვირის პალიტრა“, 2019 წლის 26 მარტი, https://kvirispalitra.ge/article/52009-qmai-amsbasvi-gursjisstansshi-rom-arasvin-icosdes-sirsckhvisliaq-qobulethel tha-ajanayeba-nail-beg-khasjishsvislis-methaurobith/

THE MANIFESTATION OF BIBLICAL TRUTH FROM THE HISTORY OF KOBULETI

NAILA CHELEBADZE
PhD in history, Senior Researcher at the Department of
Ethnology and Sociological Research, Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University;
Professor at of St. Tbel Abuserisdze
Teaching University of Georgian Patriarchate
E-mail: naila.chelebadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0003-2451-1753

SULKHAN SHAKARISHVILI
MA in History, St. Tbel Abuserisdze University
of the Georgian Patriarchate
E-mail: sulkhanshaqarishvili@gmail.com
ORCID: 0009-0008-9057-3203

Abstract: Based on the works of Zakaria Chichinadze, Dimitri Bakradze, Sergo Vardosanidze, Batumi Shota Rustaveli State University, and the Niko Berdzenishvili Institute, the state of Christianity during the Ottoman occupation and the post-Ottoman period has been studied in the administrative unit of Kobuleti. The research revealed that despite severe pressure and hardships, Christianity did not disappear. Christian beliefs, though dimmed, continued to exist among the local population like smoldering embers. Their revival was greatly supported by the dedicated efforts and active actions of patriotic individuals.

Key words: Christianity; Kobuleti; Ottoman occupation

* * *

The spiritual development of Adjara in the very first century is linked to the missionary activity of Christ's disciples – Andrew the Apostle, Matthias, Simon the Canaanite, and others – who spread Christianity in Upper Adjara (Didi Adjara). Naturally, this process must also have extended to the territory of the present-day Kobuleti Municipality, where remnants of early-Christian monuments (Tsikhisdziri-Bobokvati) and burial sites have been discovered (Inaishvili, 1993:43; Chichinadze, 2004:114). During the long period of Ottoman rule, these monuments, like other Georgian cultural and educational centers, were being destroyed. In their place, Muslim religious shrines and schools were established, serving as powerful tools for the Turkification of the local population and the firm implantation of Islam (Sakhokia, 1985:234; Babilodze, 1958:29; Kazbegi, 1960:88). Despite this, the residents of Kobuleti preserved Georgian national consciousness, identity, the Georgian language, and the „Dedabruli" writing style (Bakradze, 1987:47; Sakhokia, 1985:125; Chelebadze, 2012:12; Khakhutaishvili, 2017:15).

During Ottoman rule in Adjara, numerous clergymen averted the danger of Islamization, the surviving portion of church property was transferred to neighboring districts (Bakradze, 1987:112–125). Even amid the growing power of Islam and later during the period of anti-religious struggle, the population retained memory and respect for Christian monuments and managed, on the basis of centuries-old biblical traditions, to preserve them in folk versions.

The issue of fighting for the Christian faith was especially acute in Kobuleti, as in all of Adjara. As is known, from 1723 the Ottomans occupied the coastal territories of Kobuleti. The local population did not lose its fighting spirit and tirelessly sought liberation from the Ottoman yoke. Darejan Tavdgiridze led this struggle. In 1737, Patriarch Domenti – who was visiting Kobuleti and was the brother of Vakhtang

VI – met Darejan Tavdgiridze with whom he appointed the King of Imereti, Alexander V, as commander in the battle to free Kobuleti from the Ottomans (Sdsin, 2009:257). Unfortunately, this plan failed, and in 1772, when Russian troops left Georgian territory, the Ottomans managed to occupy Kobuleti. At that time, the bishop of the Khino Eparchy was Ioane Tsutsunava, who had been left with no choice apart from to fleeing Kobuleti (Sin, 1973:659).

As for the ruling dynasty of Kobuleti, Mamuka Tavdgiridze moved to Aketi. His son Maksime, already Islamized and renamed Suleiman, was appointed bey of Kobuleti. Despite the difficulties of the 1770s, the residents of Kobuleti did not lose their fighting spirit, placing their hope in a connection with Solomon I, King of Imereti. The mentioned spirit was echoed in the 1784 Battle of Nachiskrevi. In March of the same year, Solomon I marched toward Kobuleti and, with the help of local patriots, succeeded in taking Kobuleti, recapturing Chakvi and villages around Batumi. However, on the return march, on 9 March, the enemy – treacherously lying in ambush near Tsikhisdziri – defeated the patriot king. As a result of this defeat, the local people of Kobuleti entered the 19th century under Ottoman possession (Chkhataraishvili, 1964:129).

To illustrate the situation of that time, the notes of Gifford Palgrave, British consul in Trebizond, who walked the entire Lazistan region between 1862 and 1872, are of interest:

“Churuk-su, a village that bears the name of the district and serves as its administrative center… In Churuk-su there are 145 shops and 75 houses. Other than that, there is: a mosque, an old barracks for 400 soldiers… The district contains 17 villages: houses – or more accurately, households (families) – number 1,445; the total population of both sexes (including children) equals 7,378. They are Georgian by origin and Muslim by faith; their conversion occurred at the beginning of the past century. They all speak only Georgian…“ (Palgrave, 2012:50–55).

Palgrave’s records show that the majority of Kobuleti’s population had already been Islamized. In this regard, the information provided by Dimitri Bakradze in his famous work „Archaeological Journey through Guria and Adjara“ is significant. The historian traveled in Kobuleti in 1873, when the town was still under the Ottoman yoke. The author describes the crisis of Christianity after the bishop’s departure from Khino and the consequences of the spread of Islam in Kobuleti almost a century later:

“Churuk-su is completely Islamized, though traces of Christianity still remain: on the way they showed me several Christian churches, specifically in Sameba, Varjanuli, Khutsubani, and Gvara. The Gvara temple is known as Tetrosani and is especially famous in Churuk-su and all of Guria. The temples of Churuk-su have turned into ruins, yet the local inhabitants – though I cannot say they respect them – simply fear them: they often attribute illness, every kind of misfortune, the loss of livestock in the family to the wrath of the abandoned temples and their icons. For this reason, from time to time they sacrifice sheep, chickens and other animals. The icon of the Mother of God at Tetrosani especially attracts many worshipers.“ (Bakradze, 1987:18–20)

D. Bakradze notes that at that time 9,592 Georgian Muslims lived in Kobuleti, comprising more than 90% of the population (Bakradze, 1987:18–20). It is clear that the population had to abandon their own faith at the cost of great sacrifice. As 120-year-old Kamjaridze from Achkvistavi told Zakaria Chichinadze, as a result of Ottoman domination the majority of Kobuleti’s population had resettled in Guria. Ultimately, the Ottomans, with false promises that they would not interfere with Christianity, returned the people who had fled to Guria and Kutaisi. Indeed, at first church services were restored, and the Ottomans were satisfied with only the payment of tribute. But a short time later, when the Ottomans saw that the depopulated area had refilled, they immediately began putting them under duress. They stationed a large detachment at Choloki, closed the border with Guria, and quartered the remaining soldiers in Kobuleti villages. After military mobilization, they gathered all male residents of Kobuleti together and demanded that everyone convert to Islam. The locals’ first response was firm and unyielding: „We cannot; we will not become Muslims – we will die first rather than do that.“ The Ottomans forced Islamized inhabitants of Kobuleti to exert psychological pressure on the locals, but achieved nothing. In the village of Chakhati they built gallows with ship’s rope and hanged a great many people (local people

from Kobuleti) there. Everyone who refused to renounce Christianity was executed. „For several days they hanged them from trees with ropes; great chaos ensued, great bloodshed. The Ottomans neither let the Christians stay, nor let them go elsewhere; our people still would not convert, so day and night there was slaughter of people, crying of women and children, and great misery.“ The fact was that no help appeared from anywhere. Despite Simon Gurieli's attempts, the mass killing of Kobuleti residents continued. Ultimately, this had its results. A large part of the population was destroyed, and those who survived alive were morally broken and converted to Islam. Despite changing their faith, the locals still honored the churches and icons and secretly prayed in the churches. When the Ottomans figured this out, they turned to demolishing churches and converting them into mosques. This is how the Church of the Archangel in the village of Achkva was destroyed. Unable to save the temple, the population removed icons, crosses, books, and other items from it and hid them in a specially dug pit. The Ottomans convinced the youth that Christians were born to work and serve as slaves, while Muslims were born to worship, to pray; According to the Ottomans, the main thing was to pray five times a day and take one's livelihood from the labor of a Christian. Go, steal it, or take it away; God will not hold you accountable for it“ they said. They constantly nagged the Islamized that if one befriends a Christian or drinks wine with them, after death a snake will crawl into their mouth and poke its head out of their waist.

Despite all this massacre, physical and psychological violence, Christianity could still not be eradicated in Kobuleti. It is revealed from the narrative of the elder Mzhavanadze to Z. Chichinadze that Christianity was still secretly preserved in Kobuleti. In the Khalvashi and Goradze families, they had a hidden priest who had removed his clerical robe and wore secular clothing. As is known, the Guria region was not Islamized, and at the cost of their lives, the residents of Kobuleti would sneak into neighboring villages on Christian holidays to pray. Specifically, on Easter they crossed into the church of Kakuti, which was part of Guria. Not to mention holidays, the locals even tried to bury their dead according to Christian rites. Sometimes they secretly took the deceased to Guria, and sometimes, conversely, brought a priest from Guria. There were cases when, during the secret transfer of the deceased to Guria, the Ottomans would take the body from the mourners and leave it on the road to be scavenged by animals (Chichinadze, 1915:104–113).

In 1876, it was precisely the murder of a priest who had come from Guria to conduct the funeral rites for a deceased resident of Kobuleti that led to an uprising of the locals under the leadership of Nail-Beg Khajishvili. In 1876, the countries of the Balkan Peninsula declared war on the Ottoman Empire. Since the Ottoman Empire was dominant in Kobuleti at that time, the Ottomans also drafted the inhabitants of Kobuleti into the war. Two months later, four men from Kobuleti escaped from the front and brought news to their homeland about how brutally the Ottomans treated Georgians in the war. This was compounded by another significant event – namely, the murder of the priest. The matter was that priests from Guria, which was within the borders of the Russian Empire, often crossed into Kobuleti to perform services and secretly baptized the local Georgians. However, since war was ongoing at the time, the situation at the border was extremely tense, and the Ottoman soldiers killed the Gurian priest who had come to Kobuleti for the burial. In response, the residents of Kobuleti killed seven Ottoman soldiers (Albanians). The Ottomans did not delay requesting reinforcements from Istanbul. The locals did not sit idle either. In the village of Mukhaestate in Kobuleti, a man named Khasan killed four Turkish soldiers. Soon people gathered from other villages as well, and they chose the local Nail Beg Khajishvili as their leader. Nail Khajishvili divided the rebels into two groups. One group was to attack the Kobuleti fortress from the south, which the Ottomans controlled, the second from the north. The leader also sent men to purchase cannons and contacted ethnic Georgian askers (soldiers) conscripted into the Ottoman army who were trapped in the fortress. Ultimately, the people from Kobuleti captured the fortress. Nail Beg also requested help from Gurian residents and prepared for a counter-battle. The Georgians expected an Ottoman attack from the sea, but the Ottomans unexpectedly struck from the Chakvi side as well. Despite the Ottomans' numerical superiority, they were forced to concede their positions. Meanwhile, people from Guria appeared in the form of people's militia, which the Ottomans interpreted as the arrival of the

Russian army, frightening them into beginning a retreat. After repelling this land attack, the Ottomans also appeared from the sea. Here Nail Beg Khajishvili was cunning and did not order the Ottoman flag to be removed from the fortress, so that the Ottomans would think they were their own. Indeed, the Ottoman ships peacefully approached the Kobuleti coast and dropped anchor in the sea. Nail Beg seized the moment and ordered the cannon to be fired. The Ottomans had only two ships, one of which was damaged. Despite Kobuleti residents correct tactical moves, the Ottomans' numerical superiority prevailed. The battle ended at nine o'clock in the evening, and the majority of the rebels of Kobuleti fell heroically on the battlefield. Nail Beg Khajishvili himself was so gravely wounded that when the enemy entered the fortress, they thought he was dead and threw him straight into the sea along with the other corpses. Two warriors survived with Nail Beg, who managed to reach Russian territorial waters, where they were found by Gurian fishermen. Even more interestingly, Nail Beg Khajishvili fought in the 1877–1878 Russo-Turkish War as a captain of the Gurian people's detachment (Labadze, 2019).

Thus, despite the Ottomans' prolonged and brutal rule, one part of Kobuleti's population managed secretly to preserve the Christian faith. Moreover, there were cases where the embittered population did not shy away from rebellion and bloodshed. The population's preservation of Christianity was expressed at the level of oral traditions and beliefs. For example, if any misfortune occurred, the population blamed it on the abandonment of the old shrines, about which the journalist of the time, Aleksandre Frenkeli, writes clearly: „Christian traditions live powerfully in the memory of the Kobuleti people; when they are afflicted by some misfortune or illness, they attribute it to the wrath of the temple (shrine) abandoned by their ancestors... They bring a chicken, a sheep, and other offerings. There are still secret Christians in the country" (Frenkel, 2012:120).

As is known, the 1877–1878 Russo-Turkish War ended with Russia's victory. This war brought great victory and joy to the Georgians, especially to the large part of Georgia under the Ottoman yoke, including Adjara. The post-war processes and measures carried out by the Russian authorities naturally affected Kobuleti as well. The attitude of Kobuleti's inhabitants toward this fact is fully conveyed by the following words of Gulo Agha Kaikatsishvili, who, together with his detachment, was dressed in Georgian national clothes: „Our Georgians, our brothers, our relatives, our cousins, my dear – my eyes have seen you today, our brothers in Kobuleti. I thank God and honor His providence that our and your longing has been fulfilled; God has united us."

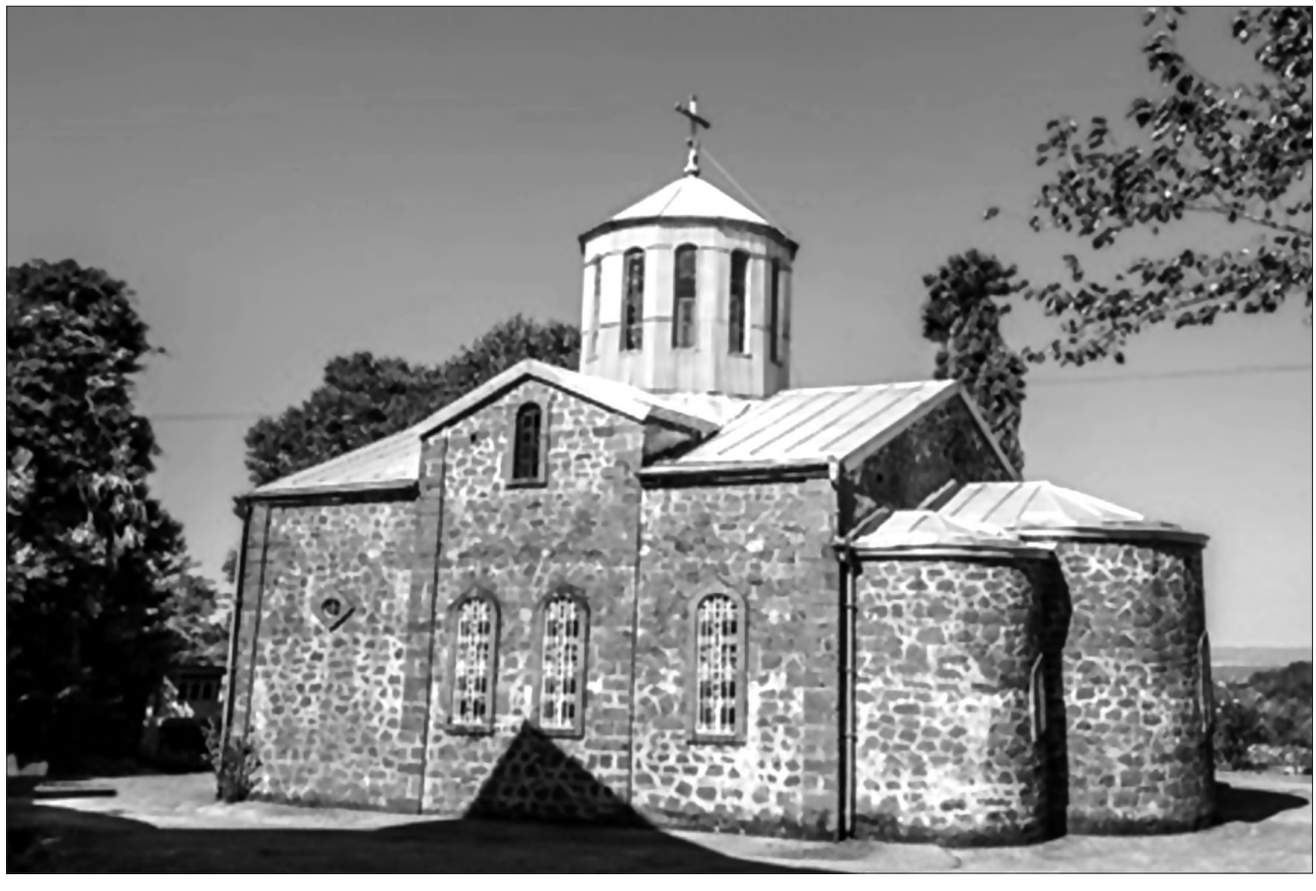

Nail Beg Khajishvili

It is true that, Although the restoration and spread of Christianity was also profitable for Russia after Adjara's return to the motherland, this process was slowly gaining momentum, but it was severely affected by the heavy consequences of „muhajirism" (migration). According to Article 21 of the San Stefano Treaty signed on March 3, 1878, a portion of the population under Russian administration had the right to free migration for three years. Although this document was officially signed in 1878, the muhajirism as a process began earlier, from 1877, and continued after 1881. Clearly, the Ottomans' long rule left its mark on the consciousness of Kobuleti's local population as well. It was understood by that part of the local proportion – whose representative, Khasan Beg Bezhanidze from Kobuleti, explained it as follows

– that time would be needed for the formation of religious views and a return to the Christian faith: „If the local population had remained in Kobuleti, over time they would naturally abandon Islam and accept Christianity, which was unacceptable to them“. Notably, Kobuleti inhabitants explained the reason for resettlement as follows: „We cannot get close to the Russians and Georgians; their customs and rules are against our faith. They will enter our families and destroy all that is ours.“ These words clearly show the damage to the consciousness of Kobuleti's population, which was systematically carried out by active Ottoman propaganda with the complicity of venal local leaders. In addition, facts of forced resettlement of the population are attested. The number of muhajirs is reflected in the statistics compiled by Z. Chichinadze as follows: Kakuti – 30 households, Leghva – 25 households, Tskavroka – 50 households, Kokhi – 40 households, Chekhedana – 30 households, Achkvistavi – 30 households, Zeniti – 40 households, Alambari – 100 households, Gvara – 30 households, Khutsubani – 50 households, the village of Kobuleti – 40 households, Kondidi – 20 households, Kvirike – 137 households, Dagva – 30 households, Sameba – 20 households, Chakhati – 10 households, Kechieti – 20 households, Varjanuli – 15 households, Tkemakaravi – 10 households, Tskheumani – 10 households, Kobalauri – 40 households, and others. According to these data, 1,200 households resettled from Kobuleti, though, as Z. Chichinadze notes, this number is far less than the locally reported information about the resettlement of 2,000 households from Kobuleti, which the author explains by the fact that he did not describe the small villages (Chichinadze, 2013:51–65).

As a result of all this, the demographic situation in Kobuleti deteriorated severely (Frenkeli, 2012:197), but the spread of Christianity was accelerated by another factor as well. Christian Greeks began to be resettled from Turkey, significantly altering the religious situation in Kobuleti. For example, in the village of Dagva in Kobuleti, 21 Greek families settled in 1881, and by 1907 their number had reached 602 people. The Greeks created great grounds in Kobuleti, at the time under Christian Russia, and this yielded results – several Greek churches were built in Kobuleti (Badashvili, 2023:27). For example, the Greeks who settled in the village of Kvirike in Kobuleti built the Church of Saints Helena and Constantine between 1898 and 1910.

In the village of Dagva, the settled Greeks built the Church of the Dormition of the Mother of God

In the village of Achkva, the settled Greeks built the Churches of Saints Peter and Paul, Saint Theodore Tyron, and Saint George

Church of Saints Peter and Paul in Achkva

The first church built in the town of Kobuleti in the post-Ottoman period is linked to the name of a Russian general. According to a tradition widespread among the population, the construction of this church is also connected to a miracle of Saint Nicholas, who saved sailors from a storm and washed ashore at the site of this church (Shakarishvili, Diary №1). During the 1877–1878 Russo-Ottoman

War, General Sheremetev died on the Kobuleti front; He was first buried in the brothers' cemetery, and about two years later he was reburied separately from the soldiers in the yard of the present theological gymnasium, and the Church of Saint Nicholas was built for the repose of his soul. After the Ottoman rule, numerous clergymen engaged in missionary activity in Kobuleti. First and foremost, we must name Leonide Okropiridze, who accurately defined the way to approach the Islamized Adjarians and gain their trust: „Well, if we want to approach the Muslim Georgians nationally and culturally and become inseparably blood-related to them, we must take the morsel from our mouths, take off our shirts, and cover Adjara-Kobuleti with Georgian literacy" (Tsuladze, 1991:137-138). The fact that Leonide Okropiridze became acquainted with Kobuleti early on and took up the cross of missionary work is clearly seen from a letter to his uncle, Bishop Aleksandre Okropiridze. This assumption is strengthened by the circumstance that in 1888, appointed as school inspector, the restorer of Christianity Leonide Okropiridze worked specifically in Kobuleti as well. This circumstance is addressed in correspondence dated 1888 from Bishop Aleksandre Okropiridze to Leonide: „They prophesy missionary work for you in Saingilo, Kobuleti-Adjara, and the Black Sea coast, and what do you say to that?" In response, Hieromonk Leonide replied: „I was educated in the seminary at the expense of the Society for the Restoration of Christianity, and therefore, my moral obligation not to fail that society – missionary work – was a memorial to me by God's providence even in childhood. Later, the same providence of God showed me the very place for my labor. Who would not realize that it was God's providence and not a mere coincidence that I was with you in Kobuleti, spoke about this subject, and saw the ruins of the old Tetrosani church with you! That time is, and will be unforgettable for me. I fell in love with Kobuleti at that time; I immediately felt the closeness of the people of Kobuleti, and I swear to God that my heart and soul have remained here ever since" (Vardosanidze, 2014:12-13).

As the letter reveals, Aleksandre Okropiridze, who was Bishop of Guria in 1882–1885, had traveled in Kobuleti. The path was opened for Georgians and Christians in general from 1878, and missionary work began from that time. If Leonide Okropiridze recalls being in Kobuleti with his uncle and discussing missionary work, then they must have been there in the early 1880s, more precisely before 1884, since from that period until 1888 Leonide Okropiridze studied at the Kiev Theological Academy. Moreover, the fact that until 1887 a priest was brought from Batumi to the Smekalovka church in the Kobuleti area to perform baptisms and other Christian sacraments is also confirmed by the notes of doctor Pantiukhov (Pantiukhov, 1900:45). Thus, the hieromonk Leonide Okropiridze worked in Kobuleti from 1889, and from 1891 the priestly mission was continued by Beniamin Ghlonti. This fact is specified in Leonide Okropiridze's 1915 note, where it is recorded that a missionary priest has already been active in Kobuleti for 24 years. As Bishop Leonide Okropiridze himself characterized him, Beniamin Ghlonti was not distinguished by empty phrases or demonstrative speeches. Yet the locals respected him so much that they often called him even to the mosque to seek advice. No wedding in Kobuleti passed without asking Beniamin Ghlonti to bless them. Also visits to his family were frequent. If Dimitri Bakradze writes that one could not see women from Kobuleti outside, now Leonide Okropiridze emphatically notes the candid conversations of local Muslim women with this dedicated cleric. In the same period, a parish school was also opened in Kobuleti, as a result of which many locals were converted to Christianity, and his name even reached neighboring Muslims (In the church-parish school… children up to 12 years old are taught (Pantiukhov, 1900:42). For example, Imam living in Khulo addressed Leonide with the following words: „We, the Muslim Georgians of Khulo, have heard that you show mercy the Muslim Georgians of Kobuleti, spread Georgian literacy in Kobuleti, facilitate the opening of schools, and help our brothers there with the education of their children. We are also brothers and neighbors of the people of Kobuleti, we follow their religion and speak their language, we thought that you would also come to Adjara, bring your fraternal word to the people of Adjara, and lead us in the education of our children. We are tired of looking towards your road for so long, and now I have personally come to you to ask you to come to Khulo and bring us closer, like the people of Kobuleti." These words clearly display what the situation must have been like in Kobuleti at that time. As we know, Christianity is a religion of literacy,

The photo was taken in Kobuleti in 1913, on the day of the opening of the first library.
In the front row sitting: from the left, second – Skender Efendi Tsivadze, fourth – Bishop of Guria-Samegrelo Leonide Okropiridze; standing behind him is the writer Davit Kldiashvili. Standing: from the left, first – priest Beniamin Ghlonti, and third – Gulo Agha Kaikatsishvili.

The second photo was also taken in Kobuleti. In the center sits priest Beniamin Ghlonti, surrounded by local youth

the spread of Christian literature is of great importance for its dissemination and better understanding. Kobuleti was no exception. In 1912, Kobuleti people themselves requested Leonide Okropiridze to supply Christian literature and establish a Georgian reading room. This letter was very moving for the bishop, and he even wept tears of joy. One year after the letter was written, in 1913, The wish of the residents of Kobuleti was fulfilled – the first Georgian library was opened in the town (Alibegashvili, 2019:5-6).

Here we also wish to present interesting photographs from the photo archives of Luarsab Togonidze, which were provided to us by Deacon Gabriel (Zhghenti) and historian Ucha Okropiridze, for which we thank them very much.

True, in the mentioned period the number of that literate in Georgian in Kobuleti was extremely small, as Zakaria Chichinadze noted, but among the population the old form of script, „Dedabruli" handwriting, was preserved. The local population became acquainted daily with Georgian literature and Christian texts with the help of priest Beniamin Ghlonti and his excellent chanter, as we learn from Leonide Okropiridze's letter. Thanks to the missionary labor of the clergy, the number of literate people grew, a parish was formed consisting of 30 households, which means at least 90 people (Alibegashvili, 2019:8). Probably a larger congregation is indicated by the information of doctor Pantiukhov, according to which in 1887, 1889, and 1890, 230 Orthodox Christians were born in Churuk-su, and 102 people died (Pantiukhov, 1900:46). The information from Dr. Pantiukhov likely hints at a greater number of parishioners, according to which 230 Orthodox Christians were born and 102 people died in Churuk-su in 1887, 1889, and 1890 (Pantiukhov, 1900:46).

Of course, the efforts of the religious figures were closely linked to the national liberation movement in Georgia. It is precisely from this period that an increase in the interest of the progressive Georgian society towards Adjara is noticeable. Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Vazha Pshavela, Sergey Meskhi, Iakob Gogebashvili, Zakaria Chichinadze, Grigol Gurieli, Ioseb Imedashvili, and others sympathized with the pain caused by the tragedy of muhajirism like true mourners. Through their close connection with the Mother Church, the support of the indigenous population of Kobuleti, and despite a three-century separation from the Motherland, the prospect of cultural development and spiritual revival re-emerged.

In the 1880s of the 19 th century, as is known, the residents of Kobuleti actively connected with the „Society for the Spreading of Literacy among Georgians" in Tbilisi, which was founded in 1879. At the turn of the 1870s and 1880s through the efforts of this society, fertile ground was created for the opening of Georgian public schools. Several patriotic individuals served this cause in Kobuleti. These were: Kurshum Chkonia, Memed Chkonia, Rejeb and Dede-Agha Nizharadze, Skender Tsivadze, Khusein Bezhanidze, Gulo-Agha Kaikatsishvili, and others. Already from the 1870s there were two low-level schools in Adjara – Greek and Turkish (SDSIN, 2009:531). Under the existing conditions, the population of Kobuleti demanded the opening of schools and the compulsory teaching of Georgian in them. For this purpose, Iona Meunargia in 1890 and Evtikhi Maminashvili in 1896 raised the issue of spreading education before the Society for the Restoration of Christianity, but their request for the opening of schools was satisfied only later (Tsivadze, 1970:10; Komakhidze, II, 2006:8; On them.., 2010:172; Chelebadze, 2019:282-306;). Unfortunately, due to the First World War in the 1910s, the work that started with momentum ended with the closure of schools in some places (SDSIN, 2009:532;535).

As we can see, the situation in the Kobuleti region was progressive at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, and everything was going well, but other problems also hindered the work. Priest Benjamin Ghvlonti, in addition to Christianity, was actively engaged in awakening the national spirit among the local population, which was opposed by the servants of the empire that shared the same religion, and they actively began to take measures. They demanded the recall of Priest Benjamin Ghlonti from Kobuleti, who allegedly could not properly conduct services due to insufficient knowledge of the Russian language, and therefore demanded the introduction of a Russian priest. Fortunately, their demand was not met, but it is clearly visible that there would have been frequent artificially provoked hindering circumstances, and besides the resistance of the Muslims, Benjamin Ghlonti must have also faced the resistance of the co-religionist Russians (Alibegashvili, 2019:8).

Thus, the population of Kobuleti, through the dedicated labor of the Georgian clergy and the support of Georgian patriots, managed to prepare the ground for the Orthodox faith, thereby finally restoring

services in Kobuleti. Thus, the history of the Christian faith in Kobuleti is another example of the truth of the Lord's words: „And I tell you that you are Peter, and on this rock I will build my church, and the gates of hell shall not prevail against it" (Matthew 16:18) – which shows that the church will be in constant struggle with evil and sin, but even the forces of hell will not be able to harm it.

References:

1. Alibegashvili, 2019: – Konstantine Alibegashvili, „Dedicated to the 100th anniversary of the enthronement of Catholicos Patriarch of All Georgia Leonid Okropiridze", Tbilisi, 2019.
2. The New Testament of our Lord Jesus Christ (Matthew 16:18)
3. Bakradze, 1987: – Dimitri Bakradze, „Archaeological Journey to Guria and Adjara", Publishing House „Soviet Adjara", 1987.
4. Babilodze, 1958-Grigol Babilodze. Public Education in the Autonomous Republic of Adjara (1921-1957). Batumi.
5. Badasvili, 2023: – Nino Badasvili. Greeks in Georgia. (THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY). The National Archives of Georgia. Tbilisi
6. Vardosanidze, 2014: – Sergo Vardosanidze, „Catholic Patriarch of All Georgia, His Holiness and Beatitude (1861-), Publishing House „Baptist", Tbilisi, 2014.
7. Inaishvili, 1993, – Nino Inaishvili. Tsikhisdziri AD. I – VII centuries. Archaeological monuments. Tbilisi, Publishing House „Science"
8. Adjara wrote about them, 2010, – Batumi. Publisher: „Adjara".
9. Sakhokia, 1985-Tedo Sakhokia. Travels. Batumi. „Soviet Adjara".
10. SDSIN, 2009: – Essays on the History of Southwestern Georgia – Adjara, Volume II, 5th Century – 1877, Batumi Shota Rustaveli State University Publishing House, Batumi, 2009.
11. Sin, 1973: – Essays on the History of Georgia, in eight volumes. Volume II, published by „Soviet Georgia", Tbilisi
12. Frenkel, 2012: – Essays on Churukh-Su and Batumi – Dictionary and search terms added by Ramaz Surmanidze; translated by Aziz Akhvlediani. Tbilisi, 2012.
13. Kazbegi, 1960-Giorgi Kazbegi. Three months in Turkish Georgia. Batumi. Publisher: „Soviet Adjara".
14. Shakarishvili, 2023:-Sulkhan Shakarishvili, so-called Field Expedition Diary №1,2
15. Chelebadze, 2012 – Naila Chelebadze. On the peculiarities of the „mother-in-law" hand, International Conference – „Georgia and Turkey: History, Present and Perspectives of Cultural Relations". Tbilisi.
16. Chelebadze, Education and Culture in Kobuleti Municipality, Proceedings of the Niko Berdzenishvili Institute, XIV, (2019): Batumi State University Publishing House, Batumi, 2019.
17. Chkhataraishvili, 1964-Kveli Chkhataraishvili. From the political history of the Principality of Guria (1870s-1880s), Zh. „Matsne", №4, 1964
18. Tsivadze, 1970-EterTsivadze. Development of the General Education School in the Autonomous Republic of Adjara. Batumi. „Soviet Adjara".
19. Chichinadze, 1915 – Zakaria Chichinadze. Who wrote about Georgian Muslims? J. „Theater and Life", №26. Tbilisi.
20. Chichinadze, 2004: – Zakaria Chichinadze. The Islamization of Georgians in the South-West Caucasus (According to Oral Traditions). Tbilisi.
21. Chichinadze, 2013 – Zakaria Chichinadze. Muslim Georgians and their villages in Georgia. Publisher, „Universal," Tbilisi
22. Khakhutaishvili, 2017-Mzia Khakhutaishvili. Kobuluri-Adjarian Mother's Hand. Tbilisi.
23. Tsuladze, 1991-Apolon Tsuladze. Fraternal Word. Batumi. „Adjara".
24. Palgrave Gifford. Report on the Provinces of Trebizond, Sivas, Kastamuniska, and Part of Angora. IKOIRGO, Vol. 7, No. 2, 1882.

25. Dr. Pantyukhov. Kobuleti as a Seaside Resort. Tiflis, 1906.SDSIN, 2009: – Essays on the History of Southwestern Georgia – Adjara, Volume II, 5th Century – 1877, Batumi Shota Rustaveli State University Publishing House, Batumi, 2009.
26. Internet resource: Labadze, 2019: – Labadze Mikheil, „It's a shame that there is no history in Georgia...“ – led by the Kobuleti Ajanak Nail-Beg Khajishvili, Gaz. „Kviris Palitra“, March 26, 2019, https://kvirispalitra.ge/article/52009-qmai-amsbasvi-gursjisstansshi-rom-arasvin-icosdes-sirsckhvisliaq-qobuletheltha-ajanayeba-nail-beg-khasjishsvislis-methaurobith/

წმინდა ქეთევან დედოფალი და სულის სხეულზე გამარჯვების თეოლოგიური კონცეპტი

ნარი ჩხაბერიძე
თეოლოგიის დოქტორი,
დამოუკიდებელი მკვლევარი, საქართველოს
ბიზანტინოლოგთა ეროვნული კომიტეტი
ელ. ფოსტა: chkhaberidzenari@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7011-4818

აბსტრაქტი: საკონფერენციო მოხსენება ეძღვნება XVIII-XIX სს მძიმე პოლიტიკურ-რელიგიურ ვითარებას ირანის, ოსმალეთისა და რუსეთის ურთიერთდაპირისპირების მსხვერპლად აღმოჩენილ საქართველოში, როცა ქვეყანა საარსებო ძალებს ძლივს ინარჩუნებდა. ათი წელი ჰყავდა მძევლად ქეთევან დედოფალი შაჰ-აბასს. როდესაც დედის გასათავისუფლებლად თეიმურაზ მეფემ რუსეთისათვის დახმარების თხოვნა გადაწყვიტა, პასუხად შაჰ-აბასმა უნდილაძეს ქეთევან დედოფლის გამაჰმადიანება უბრძანა. საზარელი ბრძანებით შეძრწუნებული უნდილაძე, დედოფალს ემუდარებოდა დათანხმებოდა და, მხოლოდ გარეგნულად მიეღო მუსულმანობა, ხოლო გულში ისევ ქრისტიანი დარჩენილიყო, მაგრამ დედოფალის პასუხი მტკიცედ მოტივირებული იყო: – ქართველები გულს კი ვერ დაინახავენ, არამედ მუსულმანობის პირით აღიარებას დაიჯერებენ და, რადგანაც დედოფალი სარკეა მთელი ერისა, ჩვენი ერიც გამუსულმანდებაო.

ამდენად, წმინდა ქეთევანს ნირიც არ შეუცვლია. წამების წინ, მხოლოდ ლოცვის უფლება ითხოვა. „უდრეკ იყო დედოფალი“ – ასე წერდნენ შემდეგში მასზე ირანის კარზე მყოფი ფრანგი კათოლიკე მისიონერები. ხალხზე განმაცვიფრებელი შთაბეჭდილება მოახდინა წმინდანის სულის სიმტკიცემ. არნახული სისასტიკით ნაწამები დედოფლის სხეული იმთავითვე უძვირფასეს განძს წარმოადგენდა თვითმხილველთათვის. ფრანგმა მისიონერებმა მოიძიეს მტრისგან სპეციალურად გადამალული წმინდა ნეშტი. ძვირფასი ნელსაცხებლით გაჟღენთილ ტილოში შეახვიეს და ისე წაიბრძანეს საფრანგეთში, საიდანაც ნაწილი თეიმურაზ მეფეს გამოუგზავნეს, თუმცა, ალავერდის ტაძარში დაკრძალული სიწმინდე 1723 წელს დაიკარგა. კურნების მადლით განთქმული დედოფლის წმინდა ნაწილები გატანილ იქნა ინდოეთში (გოას ტაძარში), რომში (წმ. პეტრეს ტაძარში), ბელგიაში (ნამიურის ტაძარში).

ქეთევან წამებულის გმირულ თავდადებას შედეგად საქართველოს გამოფხიზლება და თავისუფლების სულის არნახული აღზევება მოჰყვა. ამის დასტური მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლებია, სადაც სეფიანთა ირანის ჯარს, ფაქტობრივად ბრძოლისუნარიანობა დააკარგვინა წმინდანის შთაგონებით აღძრულმა ქართველთა გმირულმა მამაცობამ. დედოფლის მოწამეობამ იხსნა საქართველო და ჩაშალა შაჰ-აბასის გეგმა „გურჯისტანის“ სრულიად გამაჰმადიანებისა, რათა ის ონტოლოგიური საფუძველი გამოეცალა, ქრისტიანობის სახით რომ ჰქონდა ქვეყანას.

საკონფერენციო მოხსენებაში ვმსჯელობთ, თუ როგორი თეოლოგიური ფაქტორები უძღოდა წმინდანის გონს, ენითუთქმელი ტკივილები რომ დაეთმინა, რათა სულის სხეულზე საბოლოო გამარჯვება მომხდარიყო.

საკვანძო სიტყვები: წმინდა ქეთევანი; ქრისტიანობა; საქართველო.

* * *

საკონფერენციო მოხსენება ეძღვნება მსოფლიოში ცნობილ მოწამეობრივ ფაქტს, რომელმაც XVIII-XIX სს საქართველოს მძიმე პოლიტიკურ-რელიგიურ ვითარებაში არსებული ისტორიული სინამდვილე ქვეყნის სასიკეთოდ შეცვალა. კვლევის მიზანია, მიმოიხილოს და შეისწავლოს თუ რა ისტორიული და სოციალური გარემო პირობები უძღოდა წინ წმინდა ქეთევან დედოფლის თავგანწირვას; თუ რას გვაჩვენებს აღნიშნულ პროცესში ქრისტიანული ანთროპოლგია; თუ როგორ ყა-

ლიბდება კეთილ-გონიერ მორწმუნე ადამიანში სულის სხეულზე გამარჯვების თეოლოგიური კონცეპტი. ეს ყველაფერი კი ქმნის ისეთ ზოგადსაკაცობრიო ერთობას გადარჩენისთვის ბრძოლაში, ერთის თავდადებას რომ ათასების ხსნა შეუძლია და ამ დიდი სიკეთის ირგვლივ გასაერთიანებლად აღძრავს განსხვავებული კონფესიის ერებსაც კი.

ამ პერიოდის ირანის, ოსმალეთისა და რუსეთის ურთიერთდაპირისპირების მსხვერპლად აღმოჩენილი ჩვენი ქვეყანა საარსებო ძალებს ძლივს ინარჩუნებდა. ძლიერი სახელმწიფოები, საქართველოს დაცვის სანაცვლოდ, ერის იდენტობის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებლის – სარწმუნოების შეცვლას ითხოვდნენ ქართველებისგან, რაც ქვეყანას გადაგვარებით ემუქრებოდა. მაჰმადიანურ ოსმალეთსა და ირანს უცილობლად მიაჩნდათ ქართველების გამაჰმადიანება და ამავდროულად საქართველოს ტერიტორიების პროვინციებად შემოერთება; კათოლიკური რომი, მართალია მეგობრულ ურთიერთობებს გვთავაზობდა, მაგრამ ვატიკანს ამ ურთიერთობის პირობად მიაჩნდა ქართველების რომის ეკლესიაში გაერთიანება; მართლმადიდებლურ რუსეთს კი გუბერნიის უფლებით უნდოდა თავის შემადგენლობაში საქართველოს მიერთება (ცინცაბაძე, 2010: 39-40).

ერთმანეთის სისხლისღვრითა და სამეფო ძალაუფლების მოსაპოვებლად ძმისა და მამის მკვლელობამდე მისული გაურჯულოებული ქართველებით, ქვეყანა დაღუპვის პირას იყო მისული. ამგვარი მძიმე საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის ქვეყანაში, დედოფალი – წმინდა ქეთევანი ახერხებს იყოს ბრძენი მონარქი და არსებულ პირობებში ყველაზე გონივრული გადაწყვეტილებების მიმღები მმართველი თავის სამეფოსი. ამის შესახებ ქართველ მემატიანეთა გარდა, საუბრობენ უცხოელი მკვლევრებიც.

ათი წელი ჰყავდა მძევლად ქეთევან დედოფალი შაჰ-აბასს. ეს დრო დედოფალმა, განსაკუთრებული ასკეტური ცხოვრებით – მარხვით, ლოცვით, ქვაზე წოლით ისე გაატარა, რომ ფაქტობრივად, დედოფლის სხეული განლევამდე იყო მისული. მიუხედავად ამისა, იგი მაინც მხნედ უვლიდა, ზრუნავდა და ზედ დაჰფოფინებდა მის გამგებლობაში მყოფ ოციოდე ქართველს. წმინდა ქეთევან დედოფლის მსახურთა შორის იყო მისი მოძღვარი მოსე და მღვდელი ვასილი, რომლებიც თითქმის ყოველდღიურად აღასრულებდნენ წირვებს, თითქოს ამზადებდნენო დედოფალს მოწამეობისთვის და თვითონაც ყოველდღიურად ელოდნენ ქრისტესთვის სიკვდილს. ისინი საქმით ასრულებდნენ პავლე მოციქულის შეგონებას – „ნუ მისცემთ თქვენს ასოებს ცოდვას უსამართლობის საჭურვლად, არამედ, როგორც მკვდრეთით აღმდგარმა, უძღვენით თავი ღმერთს, ხოლო თქვენი ასოები საჭურვლად – ღმერთის სიმართლეს“ (რომაელთა 6:13). ასეთ შემოქმედებით პროცესში ადამიანი უარყოფს საკუთარ თავს და ჰქმნის ახალ ადამიანს, მთლიანად ღმერთზე მინდობით, რასაც ასკეტური ღვაწლით შეუძლია რომ მიაღწიოს...

სწორედ ასკეზა იყო წარმოუდგენელი წამების დათმენის წინაპირობა წმინდა ქეთევანისა და მისი მოძღვრის – მამა მოსეს ცხოვრებაშიც. პიეტრო დელა ვალე აღწერს უცხოობაში თუ როგორ განამტკიცებდა წმინდა დედოფალს, თავისი მოძღვრის ღრმა სულიერება და მხურვალე სარწმუნოება, რაც შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ირანის სამეფო კარზე და თავიდან მოსაცილებლად რა აღარ დასწამეს კეთილმსახურ მღვდელს. ბოლოს კი შესთავაზეს – ქრისტე დათმე და სიცოცხლესთან ერთად პატივსა და ქონებასაც მიიღებო. როცა პასუხი სასურველი ვერ მიიღეს, სპარსელების გაავებულმა ბრბომ და მრისხანე ხანმა ქვებითა და დაშნებით ნაკუწ-ნაკუწ დაგლეჯილი ძირს დასცეს ქრისტეს შეუდრეკელი მხედარი... ეს ამბავი წმინდა დედოფლის წამებამდე ხუთი წლით ადრე მოხდა და ამან არათუ დააძაბუნა, წარმოუდგენლად განაძლიერა კახთა დედოფლის სარწმუნოება.

უნდა აღინიშნოს, რომ აბრაამისტული რელიგიის მიმდევარი შაჰ-აბასის ზღვარგადასული სისასტიკის მთავარი მიზეზი, სინამდვილეში, თეიმურაზისადმი მისი სიძულვილი უფრო იყო, და არა ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი წინააღმდეგობა. მითუმეტეს, როცა მაჰმადიანთათვის ქრისტიანები მიჩნეული არიან, როგორც ღვთისგან ნაწყალობევი, მაგრამ დამახინჯებული „წერილის ადამიანებად“, რის გამოც ისინი უფრო მაღლა დგანან, ვიდრე წარმართები. ქეთევან დედოფლის მიმართ შაჰ-აბასის არაადამიანური სისასტიკე, იმ შურისძიებისა და სიძულვილის გამოვლინება იყო ბევრი რამის გამო რომ ამოძრავებდა თეიმურაზ მეფისგან გამომდინარე,

ჩვენი საკვლევი საკითხის ანალიზისთვის მნიშვნელოვანია იმ სიძულვილის შედეგი, რითაც შეპყრობილმა სამყაროს ერთ-ერთმა უძლეველმა მბრძანებელმა თავის უძლეველობის დასტურის ნა-

ცვლად – მარცხი განიცადა უმწეო დედოფალთან, რომელიც ოჯახისა და სამშობლოს სიყვარულით სავსე, ქრისტეს მინდობით იმარჯვებს შაჰის წინააღმდეგ. მან თავის წმინდა ცხოვრებით მოიპოვა ისეთი სიყვარული, რამაც სხეულით უმწეო დედოფალს, უძლიერეს, მაგრამ მძულვარე შაჰ-აბასზე გაამარჯვებინა.

საკითხის კვლევისას ვცდილობთ ასევე გავერკვეთ, თუ როგორი თეოლოგიური ფაქტორები უძღოდა წმინდანის ფსიქოლოგიასა და მთლიანად გონს, ენითუთქმელი ტკივილები რომ დაეთმინა, რათა სულის სხეულზე საბოლოო გამარჯვება მომხდარიყო. მეოცე საუკუნის ფროიდისტული ფსიქოანალიზის რეფორმატორი მიმდევრი, ფრანგი ფსიქოანალიტიკოსის – ჟაკ ლაკანის აზრით, ხსნა თავგანწირვას, როგორც ერთგვარ სახადს, ისე არ მოითხოვს, თუმცა ხსნის ნაწილია წარმოცალიერება, როგორც ეგოსგან დაცლა. (ვაიტსი, ტისდეილი, 2021).

ამგვარი ანალიზი უკავშირდება კენოზისს, Etym. ბერძ. kénosis (ნაწარმოებია სიტყვიდან kenoûn „დაცლა“) „დაცარიელება“ lt. Kénosi/kenotico ბიბლიურ-თეოლოგიურ ტერმინოლოგიაში აღნიშნავს განკაცებით ქრისტეს მიერ ღმერთთან თავის თანასწორობაზე უარის თქმას მამისადმი მორჩილების ნიშნად, რათა მსახურის, ადამიანის სახით წარმდგარიყო ადამიანთა წინაშე, თვით სიკვდილის მიღებამდე (ფილ. 2:6). კენოზისი სიყვარულის ღმრთაებრივ სახეს წარმოადგენს (ქრისტიანული ლექსიკონი). წმინდა ქეთევან დედოფლის კენოტიკური მიმართება ცხადია, როცა იგი ყოველგვარი ამქვეყნიური კეთილდღეობებისგან წარმოცალიერებული, თითქოს ქრისტეს მსგავსად მორჩილად წარსდგება ღვთის წინაშე და მთელ თავის არსებას უძღვნის მას. მაშინ, როცა შეეძლო ამქვეყნიური სიამტკბილობით ცხოვრებაზე დათანხმებოდა შაჰ-აბასს, როგორც განსაკუთრებული სილამაზით გამორჩეული დედოფალი, მისმა ღვთისნიერებამ სძლია, ვინაიდან, შაჰ-აბასისგან განსხვავებით, ისეთი სულისმიერი გონიერებითაც იყო გამორჩეული, ღვთის გზაზე გამარჯვებისთვის რომ არის აუცილებელი.

საქართველოში მცხოვრები მისიონერი იტალიელი მხატვარი დონ კრისტოფორო დე კასტელის აღწერით, იგი: „ძალიან მჭევრმეტყველი იყო და არაჩვეულებრივი ნიჭის პატრონი, მისი გარეგნობა თვით ანგელოზს შეშურდებოდა. ამასთანავე იგი სულიერად წმინდანივით ბრწყინავდა“. წმინდა ქეთევანის პიროვნების გასაოცარი ღვთისნიერებიდან გამომდინარე, განსაკუთრებით ბევრს წერდნენ მასზე ირანის კარზე მყოფი ფრანგი კათოლიკე მისიონერები. შირაზში ტყვედ ყოფნისას ქეთევან დედოფალს ურთიერთობა ჰქონდა ევროპელ მისიონერებთან. ხალხზე განმაცვიფრებელი შთაბეჭდილება მოახდინა წმინდანის სულის სიმტკიცემ. წმინდა დედოფლის წამება აღწერილი აქვს გრეგორიო ორსინის, პიეტრო დელა ვალეს, რომლის 1624 წელს დაწერილი თხზულების საფუძველზე, გერმანელმა დრამატურგმა ანდრეას გრიფიუსმა, 1646-47 წწ. შექმნა ტრაგედია „საქართველოს დედოფალი კატარინა“ (კეკელიძე, 1958: 496).

აღსანიშნავია ასევე, ქეთევან დედოფლისადმი მიძღვნილი ორი აგიოგრაფიული ხასიათის თხზულება: გრიგოლ დოდორქელის „წამებაი ყოვლადდიდებულისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისაი, რომელი იწამა სპარსთა მეფისა შაჰაბაზ უსჯულოისა მიერ ქალაქსა შირაზისასა“ და ანტონ I კათალიკოსის „შესხმა და მითხრობა ღუაწლთა და ვნებათა წმიდისა დიდისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისათა“. წამებული დედოფალი წარმოგვიდგება არა მხოლოდ როგორც მართლმადიდებლური სარწმუნოების ერთგულებისათვის წამებული ქრისტიანი, არამედ როგორც სამშობლოსათვის თავგანწირული პატრიოტი, მისი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი პიროვნება, რომელმაც უყოყმანოდ მიიტანა თავისი სიცოცხლე სამშობლოს სამსხვერპლოზე (ნაჭყებია, 2024: 212).

სამშობლოსათვის თავდადება წმინდა დედოფლის უპირველესი საზრუნავი იყო ქრისტეს სიყვარულთან კავშირში. მისი გამაჰმადიანების საზარელი ბრძანებით შეძრწუნებული უნდილაძე, ემუდარებოდა დათანხმებოდა და მხოლოდ გარეგნულად მიეღო მუსულმანობა, ხოლო გულში ისევ ქრისტიანი დარჩენილიყო, მაგრამ დედოფალის პასუხი მტკიცედ მოტივირებული იყო: – გულს კი ვერ დაინახავენ, არამედ მუსულმანობის, პირით აღიარებას დაიჯერებენ და, რადგანაც დედოფალი სარკეა მთელი ერისა, ჩვენი ერიც გამუსულმანდებაო. ამდენად, წმინდა ქეთევანს ნირიც არ შეუცვლია. წამების წინ, მხოლოდ ლოცვის უფლება ითხოვა. ბერი დუშ ანჟუში, აღწერს დედოფლის საზარელ წამებას, შთამბეჭდავი სათაურით – „ქეთევან დედოფლის სახელოვანი წამება და მშვენი-

ერი სიკვდილი». მისი ნაამბობის მიხედვით, ბოლო უშედეგო მოლაპარაკების შემდეგ, როცა დედოფალმა თავად უთხრა შაჰის მოგზავნილებს, დროს ნუღარ კარგავთო, ჯვალათები შემოსულან და თან მოგიზგიზე ნაღვერდლით სავსე ორი მაყალი და ორი საზარელი მარწუხი შემოუტანიათ. როცა ღვთისმოსავი დედოფლისთვის ხელები ზურგს უკან უნდა შეეკრათ, მან შიშის ნაცვლად, ყველას განსაცვიფრებელად მხოლოდ ის ითხოვა – ხელებს უკან ნუ შემიკრავთ, წინ შემიკარით, როგორც ქრისტიანებს უკრავენ, რათა შემეძლოს ხელები მაღლა აღვაპყრო ჩვენი ღმერთისა და უფლისკენო… ჯვალათები გახურებული მარწუხებითა და ნაღვერდალით აწამებდნენ, ძირსდაცემულ ძალაგამოცლილ დედოფალს, მაგრამ მაინც ვერ წაართვეს სიცოცხლე. ბოლოს დამარცხების შიშით გამხეცებული ეცნენ და ხელებით დაახრჩვეს (გულბენკიანი, 1967: 39-40).

ორსავ თეძოზე მარწუხები ეკიდა ახლა,
მძიმე შანთები ძუძუებში ჩასჭიდეს მაღლა.
სისხლი სდიოდა ცეცხლს აქრობდა – ცეცხლსა და რკინას;
ხომ იყო მისი მაცხოვარი ასე ჯვარცმული,
ხელფეხშეკრული და შიშველი, განა ჩაცმული!
ჯაჭვით შებოჭეს და აწამეს ჯვარზე გაკრული,
ასე განშორდა ამ გლოვის ველს ქრისტეც ჩაგრული“
(გრიფიუსი, 1975: 194).

წმინდა დედოფლის ამგვარი სასწაულებრივი ძლიერება და გამძლეობა, სხვა პიროვნულ თვისებებთან ერთად მისი ასკეტური ცხოვრების დამსახურება იყო. ასკეტური ცხოვრების უმთავრესი თანმდევი პროცესია ლოცვა. ლოცვის სიტყვებს აქვს ზემოქმედების ისეთი ძალა, რომელიც მათ აღსრულებას ვალად გაკისრებს. ცნობილი ავტორი, მარკ პატერსონი, წერს: „ლოცვა წინასწარმეტყველებაა. ის თქვენი სულიერი მომავლის საუკეთესო წინასწარმეტყველია. ის, თუ ვინ გახდებით, განისაზღვრება იმით, თუ როგორ ლოცულობთ. საბოლოოდ, თქვენი ლოცვების ტექსტები თქვენი ცხოვრების სცენარად იქცევა“. სხვა სიტყვებით, ის არის თქვენი მომავალი მე. თქვენი ცხოვრებისეული გარემოებანი და თქვენი ხასიათი განისაზღვრება იმით, თუ რის შესახებ ესაუბრებით ღმერთს (ვაიტსი, ტისდეილი, 2021).

ბიბლიის თანახმად, ლოცვის ძალა, მარტივად რომ ვთქვათ, ღმერთის ძალაა, ვინც ისმენს და პასუხს სცემს ლოცვებს. წმინდანთა ცხოვრებაში მოთხრობილია ლოცვის მაგალითები, როცა საკუთარი მატერიალური სხეული, ლოცვისას ღმერთთან კავშირით, თითქოს უწონობის მდგომარეობამდე ისე მიუყვანიათ, თვით გრავიტაციული მუდმივას სასწაულებრივად გარღვევით, მიწიდან ამაღლებულან. როგორც ქეთევან წამებულის მრავალი მხილველნი გვიამბობენ, დედოფალი გამუდმებით ლოცვაში იყო. მისმა ასკეტურმა ცხოვრებამ განაპირობა ღმერთთან მისი პიროვნების ეგზისტენციალური კავშირი სრულად ყოფილიყო მისგან განჭვრეტილი და განცდილი.

შესაბამისად, მას უკვე შეეძლო წინასწარმეტყველებაც და იმ ტკბობამდე მისული სიამოვნების განცდა, რაც ღმერთთან ჭეშმარიტ ურთიერთობას შეუძლია მოჰგვაროს ადამიანს. დედოფალი იმდენად ამაღლებული იყო ყოველგვარ მატერიალურ წარმავალ ყოფიერებაზე, თვით საკუთარ სხეულზეც კი, რომ მისი ლოცვის ძალა ცას სწვდებოდა. მისი მატერიალურ სხეულზე სულიერი ამაღლება საყოველთაოდ თვალსაჩინო იყო, როცა წამებისას სხეულს უშანთავდნენ და ნაფლეთებად აქცევდნენ, იმდენად შეუდრეკელი იყო, თითქოს სხეული, როგორც ნახმარი ტანსაცმელი შეოიცილაო. ამგვარად აღესრულა დედოფალი „ვინაცა წარმავალისა დედოფლობისა წილ სუფევაჲ ზეცისა დაიმკვიდრა“ (ტროპარი).

რას შეიძლებოდა მსგავსი ძლიერება გამოეწვია წმინდა ქეთევანში, თუ არა მისი პიროვნების ქრისტესმიერ განღმრთობას, რაც ჯვარცმისა და აღდგომის მაგალითით ცხოვრების საზრისს შთააგონებს და ხსნის გზას უსახავს ადამიანებს. ქეთევან დედოფლის სამაგალითო გმირობაც შთაგონების წყარო გახდა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მწერლებისა და ხელოვნებისთვის. თავად თეიმურაზ I-მა დაწერა პოემა „წამება ქეთევან დედოფლისა“, სადაც იგი წარმოაჩენს ქეთევან დედოფლის ასკეტურ ღვაწლს, ქრისტიანულ სათნოებებსა და პოლიტიკურ მნიშვნელობას ქართველი

ერის ცხოვრებაში. თხზულებაში, გარდა ისტორიული სინამდვილისა, გადმოცემულია მარტვილი დედოფლისა და თავად ავტორის, თეიმურაზ მეფის სულიერი განცდები. აღსანიშნავია, რომ ნაწარმოების თეოლოგიური საზრისი, წმინდა სახარებისმიერ მოტივებზე აქვს მეფე თეიმურაზს გადმოცემული. კერძოდ, იგი სახარებისეულად ხაზს უსვამს ქრისტეს ჯვარცმის მსგავს მოწამოებას, როცა საყვედურობს თავის თავს, რომ დედოფლის წამებისას თვითონაც იქ არ იყო და მის მარჯვნივ არ ეცვა ჯვარს:

„მე ავაზაკი შემცოდე ახლოს არ ვიყავ, ვინანი,
მარჯვენით ჯვარსა არ ვეცვი,
ამად ვარ ცრემლთა მდინანი“.
(თეიმურაზი, 1934)

თეიმურაზი წამების ფაქტს დეტალურად აღწერს იმ მძიმე მდგომარეობის პარალელურად, რომლის დათმენაც უხდებოდა მრავალი წლის მანძილზე მის დედას. ქრისტეს ჭეშმარიტების მოსაპოვებლად ცხოვრების მოწამეობრივი დასასრული, ეს არის სულის უკვდავებისა და მომავალი მკვდრეთით აღდგომის ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი დადასტურება და ჯვარცმული ქრისტეს მიბაძვით, მისი მკვდრეთით აღდგომასთან თანაზიარება. მოწამეობა მიიღწევა, როგორც ასკეტური ცხოვრების ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი მწვერვალი, რომელიც თავის თავში ერთობლივად მოიცავს ყოველგვარ ქრისტიანულ სათნოებებს, რასაც კი წმინდა წერილში ვეცნობით. მოწამე ადამიანი აღწევს იმ მდგომარეობას, როგორსაც პავლე მოციქული გადმოგვცემს: „მე უკვე აღარ ვცოცხლობ, არამედ ქრისტე ცოცხლობს ჩემში“ (გალატელთა 2:20).

განღმრთობილი მოწამეები იღებენ ქრისტეს ძალასა და სიცოცხლეს, მისით ხდებიან „მადლისმიერი ღმერთები“ და თვითონვე არიან ქრისტეები ქრისტეში. წმინდანობა არსობრივად ანხორციელებს ადამის მოდგმის შესაქმის საწყისში, ღვთის მსგავსობრიობაში დაბრუნებას. ყოველმა წმინდანმა რწმენითა და სიყვარულით განახორციელა თავის თავში ღმერთის მსგავსება. ქრისტე მოუწოდებს „ვისაც ვუყვარვარ, ის ჩემს სიტყვას დაიცავს და მამაჩემიც შეიყვარებს მას, ჩვენც მივალთ და მასთან დავიდებთ სავანეს“ (იოანე 14: 23). მოწამეობა იმ სრულყოფილი სიყვარულის განხორციელებაა, რომელიც შიშს განაგდებს იესო ქრისტეთი და მასთან ერთად შეუძლია მოკვდეს, რადგან იცის, რომ შემდეგ აღდგება ქრისტესთან ერთად მარადისობაში. სწორედ ასეთი ქრისტესმიერი სიყვარული იყო ის უდიდესი ძალა, რამაც წმინდა ქეთევანს, ქვეყნის ამაოხრებელ, მძვინვარე სიძულვილით სავსე შაჰ-აბასზე გაამარჯვებინა.

არნახული სისასტიკით ნაწამები დედოფლის სხეული იმდენად სასწაულმოქმედი კურნების ძალით აღივსო, რომ იმთავითვე უძვირფასეს განძს წარმოადგენდა წამების თვითმხილველთათვის. ფრანგმა მისიონერებმა მოიძიეს მტრისგან სპეციალურად გადამალული წმინდა ნეშტი. ძვირფასი ნელსაცხებლით გაჟღენთილ ტილოში შეახვიეს და ისე წააბრძანეს საფრანგეთში, საიდანაც ნაწილი თეიმურაზ მეფეს გამოუგზავნეს, თუმცა, ალავერდის ტაძარში დაკრძალული სიწმინდე 1723 წელს დაიკარგა. კურნების მადლით განთქმული დედოფლის წმინდა ნაწილები გატანილ იქნა ინდოეთში (გოას ტაძარში), რომში (წმ. პეტრეს ტაძარში), ბელგიაში (ნამიურის ტაძარში). ქეთევან წამებულის გმირულ თავდადებას შედეგად საქართველოს გამოფხიზლება და თავისუფლების სულის არნახული აღზევება მოჰყვა. ამის დასტური მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლებია, სადაც სეფიანთა ირანის ჯარს, ფაქტობრივად ბრძოლისუნარიანობა დააკარგვინა წმინდანის შთაგონებით აღძრულმა ქართველთა გმირულმა მამაცობამ.

დედოფლის მოწამეობამ იხსნა საქართველო და ჩაშალა შაჰ-აბასის გეგმა „გურჯისტანის“ სრულიად გამაჰმადიანებით, იმ ონტოლოგიური საფუძვლის გამოცლას რომ გვიქადდა ქრისტიანობის სახით რომ ჰქონდა ქვეყანას. აღსანიშნავია, რომ დედოფალი მართლმადიდებლებმაც და კათოლიკებმაც ერთნაირი პატივით აღიარეს, მიუხედავად იმისა, რომ ქეთევანს არასდროს უღიარებია კათოლიკური სარწმუნოება, რასაც მკაფიოდ და გარკვევით მიუთითებდა თვით ამბროზიო დუშ ანჟუში 1640 წელს რომში გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში: „სავარაუდოა, რომ დედოფალი ზეცაშია და ღვთის დიდებით ხარობს. მიუხედავად იმისა, რომ ბერძნულ წეს-ჩვეულებებს მისდევდა, იგი დიდი

სიყვარულით ეკიდებოდა წმინდა კათოლიკურ ეკლესიასა და ყველა ლათინელს“. უმნიშვნელოვანესია ქეთევან დედოფლის პიროვნული ის მიღწევებიც, რაც თვით მაღალიერარქებმა დღემდე ვერ შეძლეს თავისი მოღვაწეობით. კერძოდ, მიუხედავად კათოლიკე პაპებისა და მართლმადიდებელი პატრიარქების მხრიდან განხეთქილების განკურნების მცდელობისა, ბოლო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში შერიგებისკენ მიმავალი მხოლოდ მცირე პროგრესი მიიღწევა. წმინდა ქეთევან დედოფლის თავდადებამ კი შეძლო ქრისტიანული სამყაროს ამ ორი დიდი კონფესისგან პატივი ერთნაირად დაემსახურებინა.

ამგვარად, შეგვიძლია დავასკვნათ, წმინდა ქეთევანის მიერ უმაღლესი ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებათა სრულყოფილად ათვისებამ, და ამ საწუთისოფლო ცხოვრებაში მათმა სწორად განსაზღვრამ მიიყვანა ქეთევან დედოფალი მარადიული ცხოვრების გემოსხმევამდე, რაც გახდა საფუძველი ქრისტესთან ისეთი თავგანწირული ერთგულებით მეგობრობისა, საკუთარ თავთან ერთად ათასების ხსნა რომ შეძლო და ნეტარი მარადისობისკენ ქრისტესმიერ გაკვალულ გზას მთელი თავისი არსებით ეზიარა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბიბლია. /Bible./ (n.d.). ახალი აღთქმა (გიორგი მთაწმინდელისეული რედაქტ.; ბაჩანა ბრეგვაძის თარგმანი). Retrieved March 15, 2025, from http://www.orthodoxy.ge/tserili/gadasatseri/sarchevi.htm
2. გრიფიუსი, ა. /Gripius, A./ (1975). ქეთევან ქართველი ანუ გაუტეხელი სიმტკიცე: ტრაგედია ხუთ მოქმედებად. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
3. გულბენკიანი, რ. /Gulbenkiani, R./ (1987). ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის მოწამეობრივი სიკვდილის შესახებ. თბილისი: მეცნიერება.
4. ვაიტსი, კ., ტისდეილი, ტ. /Waites, K., & Tisdail, T./ (2021). მართლმადიდებლობა და ფსიქოანალიზი. The Orthodox Christian Studies Center. Retrieved April 15, 2025, from https://publicorthodoxy.org/ka/2021/11/24/10174/
5. კეკელიძე, k. /Kekelidze, K./ (1958). ქართული ლიტერატურის ისტორია: ძველი ქართული ლიტერატურა (ტ.–II, გვ. 496). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
6. მაკარიოპოლელი, ნ. /Makariopoleli, N./ (2007). ღვთისმეტყველება და ღვთისშემეცნება. არჩევანი, 2, თბილისი: რელიგიური სკითხების შემსწავლელი ცენტრი.
7. ნაჭყებია, მ. /Nachkhebia, M./ (2024). ქეთევან წამებული XVII–XVIII სს ქართულ და ევროპულ მწერლობაში და ისტორიულ წყაროებში. თბილისი: შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი.
8. თეიმურაზ I. /Teimuraz I./ (1994). თეიმურაზ პირველი: წამება ქეთევან დედოფლისა. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
9. ცინცაბაძე, მ. /Cincabadze, M./ (2010). ქართველთა დიდმოწამე წმინდა ქეთევან დედოფალი. თბილისი: ალილო.

SAINT QUEEN KETEVAN AND THE THEOLOGICAL CONCEPT OF THE SOUL'S VICTORY OVER THE BODY

NARI CHKHABERIDZE
PhD in Theology,
Independent Researcher, Georgian
National Committee of Byzantinologists
E-Mail: chkhaberidzenari@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7011-4818

Abstract: The conference report explores the tumultuous political and religious landscape of 18th -19th-century Georgia. This period is marked by the country's struggles for survival amidst the crossfire between Iran, the Ottoman Empire, and Russia. Queen Ketevan spent ten years as a hostage of Shah Abbas. When King Teimuraz resolved to seek assistance from Russia to free his mother, Shah Abbas in response, commanded Undiladze to force Queen Ketevan to convert to Islam. Undiladze, terrified by the terrible order, pleaded with the queen to outwardly convert to Islam while remaining Christian in her heart, however, the queen's response was firmly motivated: 'Georgians can't see into hearts, but they will accept the verbal confession of Islam, and because of the queen is a mirror of the nation, therefore nation will become Muslim.'

Consequently, St. Ketevan remained unwavering. Before her torture, she only asked for the right to pray. „The queen was steadfast," wrote the French Catholic missionaries at the Iranian court afterward. Her unyielding spirit left a profound impression on the people. The body of the queen, who had been tortured with unprecedented cruelty, was considered a priceless treasure by those who witnessed it. French missionaries found the holy relic, which had been specially hidden by the enemy. They wrapped it in a cloth soaked in precious ointment and took it to France, from where it was sent to King Teimuraz. However, the sacred relic, buried in the Alaverdi Monastery, was lost in 1723. The holy relics of the queen, renowned for their healing power, were taken to India (Goa Church), Rome (St. Peter's Basilica), and Belgium (Namur Church).

The heroic sacrifice of Saint Ketevan resulted in Georgia's awakening and a significant arousal of the spirit of freedom. This is evidenced by the battles of Martkopi and Marabda, during which the Safavid Iranian army struggled and was nearly defeated by the bravery of Georgians, inspired by the saint. The torture of the queen saved Georgia and disrupted Shah Abbas's plan to completely Islimize „Gx urjistan", which meant stripping the country of its ontological foundation, represented by Christianity.

In the conference presentation, we discuss the theological factors that guided the saint to endure unspeakable suffering, so that the soul might ultimately triumph over the body.

Keyword: Saint Ketevan; Christianity; Georgia.

* * *

This conference paper is dedicated to a globally recognized act of martyrdom that transformed the country's historical reality for the better during the difficult political and religious climate of the 18th-19th century Georgia. This study aims to examine the historical and social circumstances that preceded the self-sacrifice of Saint Queen Ketevan. It seeks to explore what Christian anthropology reveals in the context of this process, and how the theological concept of the soul's triumph over the body is formed in the mind of a faithful and spiritually wise adherent. Altogether, these elements constitute a universal human unity in the struggle for survival, where the devotion of one can lead to the salvation of thousands, inspiring even people of differing confessions to unite around this supreme act of goodness.

Caught in the crossfire of geopolitical rivalry between the Ottoman Empire, Russia, and Iran, Georgia struggled to retain its very existence. They deemed the Islamization of Georgians and the conversion of Georgian lands into provincial territories as necessary and inevitable steps. Catholic Rome, though extending a hand of friendship, saw Georgia's integration into the Roman Church as a non-negotiable condition for cooperation. At the same time, Orthodox Russia pursued Georgia's annexation by reclassifying it as a guberniya (a provincial district within the Russian Empire) (Tsintsabadze, 2010:39-40).

Amidst a nation on the brink of collapse, torn apart by internecine bloodshed and the unrelenting pursuit of royal power, where even fratricide and patricide became tools in the hands of marginalized Georgian nobles, Queen Saint Ketevan emerged as a wise and steadfast monarch. In the face of such dire internal and external political turmoil, she managed to govern her kingdom with remarkable prudence and to make the most reasonable decisions under the circumstances. This is not only acknowledged by Georgian chroniclers but also attested by researchers.

Queen Ketevan was held captive by Shah Abbas for ten years. During this time, she embraced a life of profound asceticism: fasting, praying, and lying upon bare stone, her body withered like a candle consumed by its flame. And yet, she remained steadfast and full of compassion, attentively caring for and watching over the twenty Georgians placed under her authority. Among Queen Saint Ketevan's attendants were her spiritual father, Mose, and the priest Vasili, who celebrated the Divine Liturgy nearly every day, as though they were preparing the Queen for martyrdom and themselves, too, awaiting death for Christ each day. In doing so, they embodied the exhortation of the Apostle Paul: „Do not offer any part of yourself to sin as an instrument of wickedness, but rather offer yourselves to God as those who have been brought from death to life; and offer every part of yourself to Him as an instrument of righteousness" (Romans 6:13). Within such a sacred process of transformation that a person denies the self and, with complete trust in God, begins to create a new self: one born through ascetic struggle and offered entirely to the Divine.

Asceticism became the foundation for the unimaginable torments endured by Saint Queen Ketevan and her spiritual father, Father Mose. Pietro della Valle recounts how, in the foreign land of captivity, the Queen drew strength from her confessor's deep spirituality and fervent faith – qualities that did not go unnoticed at the royal court of Iran. Seeking to eliminate him, they falsely accused the devout priest of various crimes. At last, he was offered life, honor, and riches – if only he would renounce Christ. When the desired answer did not come, the Persians, enraged, allowed a furious mob and a wrathful khan to tear to pieces the unyielding soldier of Christ, cutting him down with stones and blades. This happened five years before the martyrdom of the Holy Queen, and rather than weaken her, it became a source of unshakable strength, deepening her faith beyond measure.

It must be noted that Shah Abbas, though a follower of an Abrahamic religion, directed his extreme cruelty more out of personal hatred toward King Teimuraz than from any genuine opposition to the Christian faith itself. All the more so, in Islamic theology, Christians are regarded as „People of the Book" – a group seen as divinely favored, albeit believed to have distorted the original message, and therefore ranked above pagans. Shah Abbas's inhuman brutality toward Queen Ketevan was, in fact, a manifestation of deep resentment and vengeance, driven primarily by his animosity toward King Teimuraz.

To analyze our subject, it is essential to reflect on Shah Abbas's hatred, which consumed one of the most powerful rulers of his time and led to his defeat by a fragile queen. Saint Ketevan anquished Shah not with force but through her deep love for family and homeland and unwavering trust in Christ.

As we explore this subject, we also seek to understand the theological factors that shaped Saint Ketevan's psychology and consciousness, which enabled her to endure unspeakable suffering and attain the soul's final triumph over the body. According to Jacques Lacan, a reformist thinker in the tradition of 20th-century Freudian psychoanalysis, salvation does not demand self-sacrifice as an offering in exchange. Yet, it does include an act of renunciation, rejecting the ego.

This kind of analysis inevitably leads us to the concept of kenosis – from the Greek kénosis, derived from kenoûn, meaning „to empty.“ In biblical and theological language, the interpretation of kenosis has varied across theological traditions. One widely accepted understanding holds that Christ „emptied“ Himself not of divinity itself, but of personal will, becoming entirely receptive and obedient to the divine will of the Father, even unto death on the cross. Some theologians also interpret the concept as emphasizing the humanity of Christ, suggesting that, to fully experience the mortal condition, Jesus voluntarily refrained from the active use of His divine attributes. As Philippians 2:6 states, „though he was in the form of God, he did not consider equality with God something to be exploited,“ thus indicating that Christ did not use His divine status to bypass the suffering and limitations inherent to human life. Saint Queen Ketevan's life offers a deeply kenotic witness: stripped of every earthly comfort, she stood humbly before God, offering her entire being in obedience, much like Christ. Though she could have chosen a life of worldly pleasure as Shah Abbas had offered her, her God-centeredness prevailed. Unlike the Shah, she possessed a spiritual intelligence rooted in divine wisdom: the discernment required to walk the path of victory not by might, but by surrender.

According to the Italian missionary and painter Don Cristoforo de Castelli, who lived in Georgia, Queen Ketevan was „highly eloquent and gifted with extraordinary talents – her beauty could rival that of an angel. Moreover, she radiated the spiritual brilliance of a saint.“ Because of the astonishing piety that characterized her personality, Saint Ketevan drew particular attention from French Catholic missionaries at the Persian court, who wrote extensively about her. During her captivity in Shiraz, she was in contact with several European missionaries, who were deeply moved by the unshakable strength of her soul. Gregorio Orsini and Pietro della Valle recorded her martyrdom. The latter's 1624 account later inspired the German playwright Andreas Gryphius to compose the tragedy Catharina von Georgien (The Georgian Queen Catherine) in 1646–47. (Kekelidze, 1958:496)

It is also worth noting two hagiographic works dedicated to Queen Ketevan: The Martyrdom of the Most Glorious Martyr, Queen Ketevan, Who Was Martyred by the godless Shah Abbas, King of Persia, in the City of Shiraz by Grigol Dodorkeli, and An Encomium and Narrative of the Struggles and Passions of the Holy Great Martyr, Queen Ketevan by Catholicos Anton I. In both texts, the martyred queen is portrayed not only as a Christian who suffered for her unwavering loyalty to the Orthodox faith, but also as a patriot who gave herself wholly for her homeland, a figure who fought for its freedom and independence, and who firmly offered her life upon the altar of her nation. (Nachkebia, 2024: 212)

Devotion to her homeland was inseparably bound to Saint Queen Ketevan's love for Christ. When Shah Abbas issued the horrifying order for her forced conversion to Islam, Undiladze, deeply shaken, pleaded with the Queen to feign conversion, to outwardly accept Islam while secretly remaining Christian in her heart. Yet the Queen's response was firm and theologically grounded: „They will not see my heart, they will only hear the confession of my lips. And once the queen confesses Islam, they will believe the faith of the people has fallen.“

Devotion to her homeland was inseparably bound to Saint Queen Ketevan's love for Christ. When Shah Abbas issued the horrifying order for her forced conversion to Islam, Undiladze, deeply shaken, pleaded with the queen to outwardly convert to Islam while remaining Christian in her heart. However, the queen's response was firmly motivated: „ Georgians can't look into my heart, but they will only hear the verbal confession, and because the queen is a mirror of the nation, the nation will become Muslim.“

Thus, Saint Ketevan remained steady. Before her torture began, she asked only for permission to pray. Brother Dush Anjush describes the Queen's dreadful martyrdom under the powerful title: „The Glorious Martyrdom and Beautiful Death of Queen Ketevan.“ According to his account, after one final and fruitless attempt to persuade her, the Queen told the Shah's envoys not to waste more time. The executioners then entered, bringing with them two braziers filled with blazing coals and a pair of terrifying heated pincers. When they moved to bind her hands behind her back, the devout Queen, instead of trembling in fear, requested: „Do not bind my hands behind me. Bind them in front, as it is done to Christians, so that I may lift them in prayer to our God and Lord.“ The torturers scorched her flesh with red-hot iron and pressed burning coals against her body. Yet even when the Queen collapsed

from exhaustion, they could not take her life. At last, consumed with rage and fearing failure, they strangled her with their own hands. (Gulbekiani, 1967: 39-40).

Now hung at both her hips, the burning iron,
Two searing spears tore her breasts into shreds.
Her blood flowed in torrents, quenching flame and fire,
Was not her Savior thus nailed to the cross?
Bound hand and foot, naked, not adorned!
Chained in iron, tormented on the tree of pain
So too did Christ once part from this vale of tears.
(Gryphius, Catharina von Georgien, 1975, S. 194)

The holy queen's miraculous strength, endurance, and other remarkable personal qualities can be understood as the fruit of her ascetic life. At the heart of asceticism lies prayer. The words of prayer hold a transformative power so profound that they seem to impose a sacred obligation upon reality itself. As author Mark Batterson observes, „Prayer is prophecy. It is the best predictor of your spiritual future. Who you become is determined by how you pray. Ultimately, your prayers' transcript becomes your life's script.“ In other words, prayer is your future self. The circumstances of your life and the contours of your character are shaped by the things you dare to say to God (Waits & Tisdel, 2021)

According to Scripture, the power of prayer is, at its essence, the power of God, the One who listens and answers. In the lives of the saints, prayer often appears not merely as communion, but as transfiguration: a holy fervor so deep it carries the body beyond gravity's hold, lifting the soul, and even the flesh, into a realm where the material bends before the divine.

As many have witnessed, Saint Queen Ketevan dwelt continually in prayer. Her ascetic life carved a path toward a union with God so intimate and consuming that her entire being seemed to pulse with His presence. Through this sacred discipline, she was granted not only prophetic insight but the foretaste of that ineffable joy born only of divine closeness. Detached from all that is fleeting and perishable, even from her flesh, her spirit rose high. And when the hour of her martyrdom came, and cruel irons and flame broke her body, she did not waver. It was as though she had already shed her body like a garment grown old. Thus, she passed from this world, not as a queen of passing glory, but as the Bride who „in exchange for a temporal kingdom, inherited the Kingdom of Heaven“ (Troparion).

What else could inspire such unfathomable strength in Saint Queen Ketevan, if not the deification of her soul through Christ – a transformation rooted in the mystery of the Cross and Resurrection? Her life, transfigured by faith, reflects the meaning of suffering and opens a luminous path of salvation for all who seek truth in tribulation. Queen Ketevan's exemplary heroism inspired artists and writers far beyond Georgia's borders. Her sanctified image found its echo in hearts and minds across nations. Even King Teimuraz I, her relative and poet-king, composed The Martyrdom of Queen Ketevan, a solemn poetic tribute that captures the Queen's ascetic devotion, her radiant Christian virtues, and her political and spiritual significance in the life of the Georgian nation. More than a historical record, the poem unfolds the inner, mystical drama of the martyred queen and the grieving poet himself. Woven with Gospel allusions, Teimuraz imbues the text with theological depth, portraying her martyrdom as a mirror of Christ's Passion. In a particularly poignant moment, he laments his absence during her suffering, wishing he could have borne the cross beside her, standing at her right hand, crucified in shared sacrifice.

I, the sinful thief, was not nearby,
Not crucified – yet dared not ask why.
In sorrow drowned, my soul appears,
Repentant, flowing – a river of tears.
(Teimuraz I, 1934)

Teimuraz thoroughly describes the act of martyrdom, drawing a parallel to the heavy burden his mother had to endure for many years. The martyrdom that culminates in a life devoted to attaining the truth of Christ is one of the strongest affirmations of the soul's immortality and the future resurrection. It is through following Christ's example of crucifixion that one shares in His resurrection. Martyrdom is one of the highest peaks of ascetic life, embodying all Christian virtues in the Holy Scriptures. A martyr reaches the state described by the Apostle Paul: „I have been crucified with Christ. It is no longer I who live, but Christ who lives in me" (Galatians 2:20). Through their martyrdom, the saints receive the strength and life of Christ, becoming „graced gods" and are themselves Christ-like in Christ. Holiness fundamentally realizes the return to God's likeness, which was first intended in the creation of humanity. Through faith and love, every saint realized God's likeness within themselves. Christ calls, „Whoever has my commandments and keeps them, he it is who loves me. And my Father will love him, and we will come to him and make our home with him" (John 14:23). Martyrdom is the realization of perfect love, a love that casts out fear through Jesus Christ, and one that enables a person to die with Him, knowing that they will rise again with Christ in eternity. This Christ-like love endowed Saint Ketevan with the strength to triumph over Shah Abbas, who sought to devastate her nation with his ferocious hatred.

The body of the Queen, having endured torments of unspeakable cruelty, became so filled with the grace of miraculous healing that from the very first, it was accounted a most precious treasure by those who beheld her passion. By the labors of French missionaries, her sacred relic, hidden away by the enemy, was discovered. They wrapped it in a cloth steeped in fragrant and costly ointment and bore it unto France. Thence, a portion was sent unto King Teimuraz; yet the holy relic, once laid to rest in the great cathedral of Alaverdi, was lost in the year of our Lord 1723. The sacred remains of the Queen, renowned for their healing grace, were thenceforth borne unto distant lands – unto the temple in Goa of India, unto the Church of Saint Peter in Rome, and unto the Church of Namur in Belgium. The heroic sacrifice of Saint Ketevan awakened the soul of Georgia and exalted the spirit of liberty in measure hitherto unknown. This truth was manifest in the battles of Martqopi and Marabda, wherein the hosts of Safavid Persia were brought low by the valor of Georgians, whose hearts were kindled by the example of the holy martyr.

By the Queen's passion, Georgia was preserved, and Shah Abbas's design to utterly Islamize „Gurjistan" and to strip the nation of its very ontological foundation, which is Christ, was overthrown. Noteworthy is that Saint Ketevan was venerated alike by Orthodox and Catholics, though she never renounced her Orthodox confession. This is affirmed even by Ambrosio dos Anjos, who in a letter sent to Rome in 1640 wrote thus: „It is most probable that the Queen abideth now in heaven and rejoiceth in the glory of God. Though she adhered to Greek customs, she greatly loved the Holy Catholic Church and all the Latins."Of no small import are the personal attainments of Queen Ketevan, which even the most exalted hierarchs have scarcely attained. Though many Popes and Patriarchs have endeavored to heal the breach between East and West, little progress has been made in the past fifty years. Yet through her sacrifice, Saint Ketevan did merit equal honor from both great confessions of Christendom.

Thus, may we rightly conclude that by her perfect embrace of the highest universal virtues and her right discernment of their meaning in this earthly life, Queen Ketevan was led unto the foretaste of eternal life. Thereby did she attain a friendship with Christ so steadfast and sacrificial, that through her salvation, she became the means of deliverance for multitudes, and did wholly partake, in soul and body, of that blessed path which leadeth unto everlasting glory.

References:

1. The Bible. The New Testament – Revised by Giorgi Mtatsmindeli (in Old Georgian) and translated by Bachana Bregvadze (in Modern Georgian). Patriarchate of Georgia, Public Relations Office. Retrieved March 15, 2025, from http://www.orthodoxy.ge/tserili/gadasatseri/sarchevi.htm
2. Gryphius, A. (1975). Ketevan the Georgian, or Unyielding Fortitude: A Tragedy in Five Acts. Tbilisi: Soviet Georgia Publishing.

3. Gulbenkiani, R. (1987). Authentic Accounts of the Martyrdom of Queen Ketevan of Georgia. Tbilisi: Metsniereba.
4. Kekelidze, K. (1958). History of Georgian Literature: Old Georgian Literature (Vol. II, p. 496). Tbilisi: Tbilisi State University Press.
5. Makariopoleli, N. (2007). Theology and Knowledge of God. Selection, No. 2. Tbilisi: Center for the Study of Religious Issues.
6. Nachkebia, M. (2024). Saint Ketevan the Martyr in 17th–18th Century Georgian and European Literature and Historical Sources. Tbilisi: Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature.
7. Teimuraz, (1934). 7. Teimuraz I. The Martyrdom of Queen Ketevan. Tbilisi: Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts.
8. Tsintsabadze, M. (2010). „Saint Ketevan the Great Martyr of the Georgians.“ Tbilisi: Alilo.
9. Weitz, K., & Teasdale, T. (2021). Orthodoxy and Psychoanalysis. Orthodox Christian Studies Center. Retrieved April 15, 2025, from https://publicorthodoxy.org/ka/2021/11/24/10174/

ქალაქ ბათუმის მოსახლეობის დამოკიდებულება სათამაშო ბიზნესისადმი

(სოციოლოგიური კვლევის ანალიზი)

ნუგზარ ჩხაიძე
ფილოსოფიის დოქტორი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0007-2795-791X

აბსტრაქტი: საკვლევი თემის აქტუალობა, ძირითადად განპირობებულია იმ გარემოებით, რომ აზარტულმა თამაშებმა, ბოლო პერიოდში, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ჩვენი მრავალი თანაქალაქელის ცხოვრებაში. ქ. ბათუმის მოსახლეობის დამოკიდებულება სათამაშო ინდუსტრიისადმი არაერთგვაროვანია, გამომდინარე ასეთი მოცემულობიდან, ჩვენი ემპირიული სოციოლოგიური კვლევის ძირითადი მიზანი იყო, შესაბამის ანკეტაში დასმულ კითხვებზე, რესპონდენტების მიერ გაცემულ პასუხებზე დაყრდნობით, გაკეთებულიყო ისეთი სახის დასკვნები, რომელთა ცხოვრებაში გატარება გაარკვევდა, ამ სფეროში არსებულ ვითარებას და გარკვეულწილად მოაგვარებდა აზარტულ თამაშებზე დამოკიდებულების საჭირბოროტო საკითხს. სათამაშო ბიზნესთან დაკავშირებით, ძირითადად იკვეთება ხელისუფლების დამოკიდებულება ამ ბიზნესისადმი, მოსახლეობის აზრი კი სათამაშო ბიზნესისადმი თითქმის ყოველთვის იგნორირებულია. ამ ხარვეზის გამოსწორების მიზნით, ბათუმელი რესპონდენტების სოციოლოგიურ გამოკითხვაზე დაყრდნობით, ჩვენ, კომპლექსურად შევისწავლეთ და წარმოვაჩინეთ მათი სათამაშო სფეროსადმი დამოკიდებულების სხვადასხვა ასპექტი. აღნიშნულ სოციოლოგიურ კვლევაში ყურადღება გამახვილებული იქნა შემდეგ კონკრეტულ საკითხებზე: აზარტულ თამაშებში მონაწილეობის ინტენსიობა; რესპონდენტების მიერ აზარტული თამაშების მათთვის პრიორიტეტული სახეობების დაფიქსირება; აზარტულ თამაშებში მონაწილეობის ძირითადი მიზანი (მიზნები); სათამაშო ბიზნესში მონაწილეობის დაწყების ასაკი; აზარტულ თამაშებში მონაწილეობის პირველი რეკომენდატორი (სოციალური სტატუსი); გამოკითხულთა ვარაუდი ქ. ბათუმში აზარტულ თამაშებში ჩართულთა რაოდენობის თაობაზე; აზარტულ თამაშებში მონაწილეობის სიხშირე კვირის განმავლობაში; რა დრო ეთმობა საათობრივად აზარტულ თამაშებში მონაწილეობას; აზარტულ თამაშებში მონაწილეობისას, როგორია მოგება-წაგების ბალანსი; იწვევს თუ არა აზარტულ თამაშებზე დამოკიდებულება (ლუდომანია) ასეთი ადამიანების ცხოვრების წესის შეცვლას; ინფორმაციის ძირითადი წყაროები) აზარტულ თამაშებში ჩართულ პირებისთვის; სათამაშო ბიზნესის სავარაუდო მფლობელები (უცხოელები, საქართველოს მოქალაქეები, ამ ბიზნესის წილობრივი მესაკუთრეები და ა.შ.); არალეგალური სათამაშო ბიზნესის არსებობის შესაძლებლობა; შედის თუ არა საკმაო თანხა საქართველოს ბიუჯეტში სათამაშო ბიზნესიდან; როგორია სათამაშო ბიზნესის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში.

საკვანძო სიტყვები: სათამაშო ბიზნესი, ტოტალიზატორი, ლუდომანია, არალეგალური სათამაშო ბიზნესი, რეკლამა.

* * *

შესავალი: აზარტული თამაშები უძველესი დროიდან არსებობს. მეოცე საუკუნეში კი აზარტული თამაშები იქცა სათამაშო ბიზნესის ერთ-ერთ მთავარ სეგმენტად. მსჯელობა მის ავკარგიანობაზე უძველესი დროიდან მიდის, მაგრამ ერთი, საერთო აზრი, დღემდე არ ჩამოყალიბებულა.

აზარტულად ითვლება ისეთი თამაშები, რომელთა შედეგები მთლიანად ან ნაწილობრივ დამოკიდებულია შემთხვევითობაზე. ისინი ტარდება სხვადასხვა სათამაშო ინვენტარის მეშვეობით ან ონლაინ (დისტანციურ) რეჟიმში და მათში მონაწილეობა ფულადი მოგების შესაძლებლობას იძლევა. აზარტული თამაშების მოწყობის თავისებურებების მიხედვით, სათამაშო ბიზნესი ორგვარია: სტანდარტული და ელექტრონული. სტანდარტული აზარტული თამაშები ისეთი თამაშებია, რომელთა მოწყობისთვის აუცილებელია რეალური ობიექტის არსებობა, ხოლო ელექტრონული აზარტული თამაშები, იგივე ონლაინ სივრცის თამაშები, ეფუძნება ინტერნეტ-პლატფორმების გამოყენებას.

სათამაშო ბიზნესი, ბიზნესსექტორის სპეციფიკური შემადგენელი ნაწილია, რადგან ერთი მხრივ იგი ეყრდნობა სპეციფიკური მომსახურების – სათამაშო მომსახურების გაწევას, ხოლო მეორე მხრივ, ის არ არის ერთგვაროვანი სახის, რადგან მოიცავს საქმიანი აქტივობების განსხვავებულ ვექტორებს.

სათამაშო ბიზნესი (ინდუსტრია) ტევადი ტერმინია და მოიცავს ისეთ სეგმენტებს, როგორებიცაა სანაძლეო ინდუსტრია, სამორინე ბიზნესი, რიცხვითი თამაშების ინდუსტრია (ლატარია, ბინგო, ლოტო და სხვა), სათამაშო აპარატების ინდუსტრია (სლოტ-აპარატები, რეკრეაციული მანქანები, სათამაშო აპარატები და სხვა). ასევე, ონლაინ თამაშები, წამახალისებელი გათამაშებები და ა. შ.

სათამაშო ბიზნესის ბაზარი შეიძლება იყოს მკაცრად ან რბილად რეგულირებული, კონკურენტული ან მონოპოლიური (ძირითადად სახელმწიფოს მიერ). ამასთან ერთად, კანონმდებლობით აზარტული თამაშები კვალიფიცირდება ლეგალურ და არალეგალურ სახეობებად. ლეგალური აზარტული თამაშები არის ქვეყნის შესაბამისი საკანონმდებლო აქტით განსაზღვრული თამაშების სახეობები, რომლებიც დაშვებულია ამა თუ იმ ქვეყნის ტერიტორიაზე, ხოლო არალეგალური აზარტული თამაშები კი წინასწარ განსაზღვრული წესით არის აკრძალული.

მიუხედავად იმისა, რომ აზარტული თამაშების სფერო მაღალი რისკების შემცველია, მისი ზრდის დინამიკა როგორც საქართველოში, ასევე მსოფლიოში საკმაოდ მაღალია.

ჩვენი კვლევის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა რესპონდენტთა სოციოლოგიური გამოკითხვის საფუძველზე გამოვლენილიყო ბათუმელთა თვალსაზრისები სათამაშო ბიზნესთან დაკავშირებით. მათი კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე კი შემუშავებულიყო ისეთი რეკომენდაციები, რომლებიც გარკვეული სახით დაარეგულირებდა სათამაშო ბიზნესთან დაკავშირებულ პრობლემურ საკითხებს.

თემის აქტუალობის ერთ-ერთი მთავარი ასპექტია ის გარემოებაც, რომ ჩვენს ქალაქშიც გაიდგა ფეხი სათამაშო ბიზნესთან დაკავშირებულმა ისეთმა ნეგატიურმა მოვლენამ, როგორიც ლუდომანიაა (თამაშდამოკიდებულება). ამ ნეგატიურ მოვლენას, ეკონომიკურთან ერთად აქვს ფსიქოლოგიური მახასიათებლებიც, რომელთა გარკვეული სახით დაძლევა უმნიშვნელოვანესი საკითხია საზოგადოებისათვის.

ნაშრომი პირველი კვლევაა, სადაც სათამაშო ბიზნესთან დაკავშირებული საკითხები გამოკითხული მოსახლეობის (ბათუმელების) შეხედულებების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე იხილება, რაც წინგადადგმული ნაბიჯია ამ პრობლემის შესწავლის საქმეში.

მეთოდები: საკითხის აქტუალობა ჩვენს ქვეყანაში, ბოლო დროს სათამაშო ბიზნესის მასშტაბების მკვეთრი ზრდით არის განპირობებული. კვლევის მიზანი იყო ბათუმელი რესპონდენტების ანკეტური სოციოლოგიური გამოკითხვის საფუძველზე, დაგვედგინა ის განწყობები, რომლებსაც ამჟღავნებენ ბათუმელები სათამაშო ინდუსტრიის მიმართ და რომლებიც, რიგ შემთხვევაში არ ემთხვევა ოფიციოზის თვალსაზრისს ამ საკითხთან დაკავშირებით.

საკვლევი პრობლემატიკიდან გამომდინარე, ჩვენი ემპირიული სოციოლოგიური კვლევის სამიზნე ჯგუფად შეირჩა, ქ. ბათუმის ადმინისტრაციული ტერიტორიის ფარგლებში მცხოვრები საქართველოს ის მოქალაქეები, რომლებიც ამა თუ იმ ხარისხით დაინტერესებული არიან აღნიშნული პრობლემატიკით. კვლევის მიზნების გათვალისწინებით, შემუშავდა კვლევის რაოდენობრივი მეთოდი (ეს მეთოდი სოციოლოგიური კვლევის ფორმალიზებული მეთოდია, რომლის გამოყენებაც სტატისტიკურ კანონზომიერებებს ემყარება და მიზნად ისახავს გამოავლინოს ამა თუ იმ სოციალური ფენომენის გავრცელების მასშტაბები და მისი გამოვლენის სიხშირე).

კვლევა განხორციელდა კითხვარებით, პირისპირ ინტერვიუს მეთოდის გამოყენებით. გამოკითხული იქნა ორივე სქესის 200 რესპოდენტი.

აღნიშნული ემპირიული სოციოლოგიური გამოკითხვის მასალების გარდა, თემის სრულყოფილად წარმოჩენისათვის შესწავლილი იქნა სხვა სახის წყაროებიც.

მსჯელობა. ჩვენ მიერ ჩატარებული სოციოლოგიური კვლევა ეფუძნება ქ. ბათუმის მკვიდრთა გამოკითხვას ქალაქში ბოლო დროს ძალიან მომძლავრებული სათამაშო ბიზნესისადმი მათ დამოკიდებულებასთან დაკავშირებით, რამაც შესაძლებელი გახადა ამ ინდუსტრიის გარკვეული ასპექტების დანახვა რიგითი ქალაქელის თვალით (ჩხაიძე, 2025).

რაც შეეხება სოციოლოგიურ ანკეტაში დასმულ შეკითხვებზე რესპონდენტების პასუხებს, ის შემდეგი სახისაა – შეკითხვაზე – გაქვთ თუ არა მონაწილეობა მიღებული აზარტულ თამაშებში? გამოკითხულთა 34,2% დადებითი პასუხი გასცა, ხოლო 65,2% უარყოფითი. რაც შეეხება აზარტული თამაშების სახეობებს, მათში მონაწილეობის სიხშირე შემდეგნაირია (რესპონდენტებს შეეძლოთ შემოეხაზათ პასუხის რამდენიმე ვარიანტი, ამიტომ პასუხთა ჯამი აჭარბებს 100%). ყველაზე მეტად გამოკითხულები დადიან სლოტკლუბებში (სათამაშო აპარატები) – 67,4%; თამაშობენ სპორტულ შედეგებზე ტოტალიზატორებში – 59,2%; მონაწილეობენ ე. წ. გამაზვაში (ხელზე ფულის თამაში) – 17,5%. რაც შეეხება სხვა სახის აზარტულ თამაშებს (მაგ. ონლაინ კაზინოებს და ა. შ.), გამოკითხულებს ასეთი ტიპის თამაშებში მონაწილეობა არ მიუღიათ.

შეკითხვაზე თუ რა მიზნით თამაშობენ ადამიანები აზარტულ თამაშებს, პასუხები შემდეგნაირია: 84,3% თამაშობს ფულის მოგების მიზნით, 5,7% გართობის მიზნით, ხოლო 10,0% თვლის, რომ აზარტულ თამაშებში ჩართულები თამაშდამოკიდებული პირები არიან.

შეკითხვაზე, თუ რამდენი წლის იყო თამაშის პრაქტიკის მქონე რესპონდენტი, როდესაც პირველად მიიღო აზარტულ თამაშებში მონაწილეობა, აღმოჩნდა რომ მათი საშუალო ასაკი 20,4 წელია. შეკითხვაზე თუ გაქვთ მონაწილეობა მიღებული აზარტულ თამაშებში, გთხოვთ გვითხრათ, ვისთან ერთად ითამაშეთ პირველად აზარტულ თამაშში? პასუხები შემდეგნაირია: 62,7% პირველად ითამაშა მეგობართან ერთად; 9,4% – მეზობელთან ერთად, 9,5% ნათესავთან ერთად; დამოუკიდებლად –10,9%; 7,5% – სხვა პირებთან ერთად.

გამოკითხულებს მიაჩნიათ, რომ ქალაქის მოსახლეობის დაახლოებით 6,7%, ამა თუ იმ სიხშირით მონაწილეობს აზარტულ თამაშებში (საშუალო მაჩვენებელი); კითხვაზე – თუ იღებთ მონაწილეობას აზარტულ თამაშებში, გვითხარით რა სიხშირით? – პასუხები ასეთია: 8,7% თამაშობს თითქმის ყოველდღე; 9,2% – კვირაში 1-2-ჯერ; 8,5% –კვირაში 3 და მეტჯერ; 54,9% ორ კვირაში ერთხელ; 18,7% – თვეში ერთხელ ან უფრო იშვიათად. კითხვაზე – თუ იღებთ მონაწილეობას აზარტულ თამაშებში, დღის განმავლობაში რამდენ დროს უთმობთ მას? – გაირკვა რომ, მოთამაშე რესპონდენტთა 15,7% საშუალოდ 1 საათზე ნაკლებ დროს უთმობს აზარტულ თამაშებს; 72,5% – 1-3 საათს; 11,8% – 4-5 საათს ან მეტს. კითხვაზე, თუ როგორია საშუალოდ მოგება-წაგების ბალანსი? – პასუხები შემდეგნაირია: 84,7% თვლის, რომ წაგების შანსი უფრო მეტია; 12,6% აზრით უფრო მეტად მოგების შანსია; 2,7% – კი უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა.

შემდეგი ორი შეკითხვა კი ეხებოდა ისეთ მტკივნეულ საკითხს, როგორიცაა ლუდომანია (თამაშდამოკიდებულება). ჩვენ, ამ პრობლემის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, რესპონდენტების პასუხების კვალდაკვალ, სტატიის შემდგომ ნაწილში შედარებით მეტ ყურადღებას დავუთმობთ ამ საკითხს. კითხვაზე – იწვევს თუ არა აზარტულ თამაშებზე დამოკიდებულება (ლუდომანია) ამ ადამიანების ცხოვრების წესის შეცვლას? პასუხები შემდეგნაირია – 96,7% ადასტურებს ასეთ გარემოებას; 2,6% არ ადასტურებს ასეთ რამეს; 2,7% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა შეკითხვაზე – გთხოვთ დააფიქსიროთ თქვენი აზრი იმის თაობაზე, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი პრობლემაა ლუდომანია ჩვენი ქალაქისთვის? –პასუხები შემდეგნაირია: 15,6% აზრით ძალიან მნიშვნელოვანი; 62,4% ფიქრობს, რომ მეტნაკლებად მნიშვნელოვანი; 12,7% თვალსაზრისით – უმნიშვნელო; 9,3% კი უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა.

შეკითხვაზე – თუ მონაწილეობთ აზარტულ თამაშებში, გვითხარით საიდან იღებთ ინფორმაციას? პასუხები ასეთნაირია: აზარტულ თამაშებში ჩართულთა 82,6% ინფორმაცია აქვს ინტერ-

ნეტის საძიებო სისტემებიდან; სმს შეტყობინებით 4,7%; სამეგობრო წრიდან – 12,7%. შეკითხვაზე – ვისი საკუთრებაა ჩვენს ქალაქში არსებული სათამაშო ბიზნესის ობიექტები? – პასუხები შემდეგნაირია: 9,2% ფიქრობს, რომ სათამაშო ბიზნესის მფლობელები მხოლოდ საქართველოს მოქალაქეები არიან; 43,7% აზრით, სათამაშო ბიზნესი ძირითადად უცხოელების ხელშია; 20,6% შეხედულებით სათამაშო ბიზნეს ერთობლივად ფლობენ საქართველოს მოქალაქეები და უცხოელები, ხოლო 26,5% უჭირს ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემა.

შეკითხვაზე – არსებობს თუ არა ქ. ბათუმში, არალეგალური სათამაშო ბიზნესი? – გამოკითხულების 5,7% ფიქრობს, რომ არსებობს; 85,1% აზრით არ არსებობს, ხოლო 9,2% უჭირს პასუხის გაცემა. შეკითხვაზე – თუ მონაწილეობთ აზარტულ თამაშებში, გვითხარით საიდან იღებთ ინფორმაციას? პასუხები ასეთნაირია: აზარტულ თამაშებში ჩართულთა 82,6% ინფორმაცია აქვს ინტერნეტის საძიებო სისტემიდან; სმს შეტყობინებით – 4,7%; სამეგობრო წრიდან – 12,7%. აზარტული თამაშების რეკლამა ფსიქოლოგების მიერ მიჩნეულია სათამაშო ქცევის ჩამოყალიბების ერთ-ერთ უმთავრეს ფაქტორად. ამიტომ სახელმწიფოები ახორციელებენ რეკლამების შეზღუდვების სხვადასხვა ღონისძიებებს (მაგ. საქართველოში აზარტული თამაშების რეკლამირება აიკრძალა ტელევიზიებში და ბილბორდებით). შეკითხვაზე – ვისი საკუთრებაა ჩვენს ქალაქში არსებული სათამაშო ბიზნესის ობიექტები? – პასუხები შემდეგნაირია: 9,2% ფიქრობს, რომ სათამაშო ბიზნესის მფლობელები მხოლოდ საქართველოს მოქალაქეები არიან; 43,7% აზრით, სათამაშო ბიზნესი ძირითადად უცხოელების ხელშია; 20,6% შეხედულებით სათამაშო ბიზნეს ერთობლივად ფლობენ, საქართველოს მოქალაქეები და უცხოელები, ხოლო 26,5% უჭირს ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემა.

შეკითხვაზე არსებობს თუ არა ქ. ბათუმში, არალეგალური სათამაშო ბიზნესი? –გამოკითხულების 5,7% ფიქრობს, რომ არსებობს; 85,1% აზრით არ არსებობს, ხოლო 9,2% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. საქართველოს ბიუჯეტში სათამაშო ბიზნესიდან შენატანი რესპონდენტთა 25,7% აზრით ძალიან მნიშვნელოვანია; 31,7% ფიქრობს, რომ საკმაოდ მნიშვნელოვანია; 5,7% – თვის უმნიშვნელო; გამოკითხულთა 36,9% კი ამ საკითხის თაობაზე არაფერი იცის. ამ საკითხს სტატიაში კიდევ შევეხებით და ვაჩვენებთ რომ რესპონდენტთა შეხედულებები მკვეთრად განსხვავდება რეალური ვითარებისგან.

ანკეტის ბოლო (ღია სახის) შეკითხვაზე თუ როგორ პერსპექტივას ხედავენ საქართველოში სათამაშო ბიზნესთან (აზარტულ თამაშებთან) დაკავშირებით, რესპონდენტებმა ტექსტურად გამოხატეს თავიანთი მოსაზრებები. ქვემოთ გთავაზობთ ზოგიერთი მათგანს:

ვეთანხმები მთავრობის გადაწყვეტილებას, არასრულწლოვნებისთვის აზარტულ თამაშებში მონაწილეობის აკრძალვის თაობაზე. აქ მთავარია მისი მკაცრი აღსრულება; აზარტული თამაშები დიდი ცოდვაა და ის უნდა კანონმდებლობით აიკრძალოს; სასურველია აზარტული თამაშები აიკრძალოს, ამით ავაცილებთ მატერიალურ დანაკარგებს და ფსიქოლოგიურ ტრავმას, როგორც აზარტულ თამაშებში ჩართულ პირებს, ასევე მათ ახლობლებს; მორწმუნე ადამიანი არ ითამაშებს აზარტულ თამაშებს. სხვებისთვის კი „მსუბუქი ფორმით“ თამაშებში მონაწილეობა დაშვებული შეიძლება იქნას, ოღონდ დიდი ფსონების დადება უნდა აიკრძალოს; აზარტული თამაშების აკრძალვა შედეგს არ მოიტანს, იმიტომ, რომ ადამიანები „აკრძალულ ხილს“ უფრო ეტანებიან; სათამაშო ბიზნესი ქალაქიდან მოშორებით უნდა გავიდეს (ნაკლებად დასახლებულ ტერიტორიაზე). მას უნდა დაუწესდეს ძალიან მაღალი გადასახადები, რათა შეიზღუდოს სათამაშო ბიზნესის მასშტაბები; საჭიროა სათამაშო ბიზნესის რეგულაციის კანონების გამკაცრება და მის აღსრულებაზე მკაცრი კონტროლის დამყარება, რადგან ამ ბიზნესის მესვეურები, პოულობენ რაღაც გზებს („შავ ხვრელებს“), რომ კანონს გვერდი აუარონ; უნდა შეწყდეს სათამაშო ბიზნესის ყოველგვარი რეკლამირება. პირიქით, როგორც თამბაქოსთან დაკავშირებით („მოწევა კლავს“), უნდა იყოს ანალოგიური შინაარსის რეკლამა აზარტულ თამაშებთან დაკავშირებით; სათამაშო ბიზნესის ასეთი ფართო გავრცელება კავშირშია ადგილობრივი ელიტების სწრაფი გამდიდრების დაუოკებელ სწრაფვასთან. ამ ბიზნესის უკან ეს ხალხი დგას. ისინი არცთუ იშვიათად კაზინოების მეშვეობით ათეთრებენ ფულს; აზარტული თამაშები საერთოდ უნდა აიკრძალოს, ის დაღუპვისთვის წირავს ქართველ ერს (ლუდომანია, სუიციდი, ოჯახის დანგრევა, კრიმინალი და ა.შ.); ონლაინ-კაზინოები საერთოდ უნდა აიკრძალოს, ხოლო რეალურ კაზინოში დაწესდეს ზღვრული (დაბალი) სათამაშო თანხის ლიმიტი;

საჭიროა სკოლიდან ჩავუნერგოთ ბავშვებს, რომ აზარტულ თამაშებში მონაწილეობა არ არის სასიკეთო საქმე. თამაშები უნდა დაიშვას მხოლოდ გართობის მიზნით, ყოველგვარი ფინანსური შემადგენლის გარეშე; ჩვენს ქვეყანაში აზარტულ თამაშებში მონაწილეობის უფლება უნდა მიეცეს მხოლოდ უცხოელებს; სათამაშო ბიზნესის მთლიანად აკრძალვა მიუღებელია, რადგან ის იატაკქვეშეთში გადავა; სათამაშო ბიზნესში სახელმწიფო უნდა ჩაერიოს მხოლოდ საგადასახადო კუთხით; რაც შეეხება ლუდომანიას, ამას სახელმწიფო ვერ უშველის, ყველამ თავის თავს უშველოს; სათამაშო ბიზნესი ყველა სახით უნდა გაუქმდეს, ხოლო მისი კუთვნილი ობიექტები, უნდა გადაკეთდეს სპორტულ დარბაზებად; აზარტული თამაშები სასწრაფოდ უნდა აიკრძალოს, უპირველეს ყოვლისა იმიტომ, რომ მასში ძირითადად ღარიბები იღებენ მონაწილეობას, რაღაც სარგებლის მიღების იმედით, მაგრამ რეალობაში უკანასკნელ გროშებსაც კარგავენ, რაც არცთუ ისე იშვიათად მათი ოჯახების დანგრევის მიზეზი ხდება; სათამაშო ბიზნესი კი არ უნდა შეიზღუდოს ან აიკრძალოს, არამედ, პირიქით, მისი მასშტაბები უნდა გაიზარდოს, რადგან ის ხელს უწყობს ჩვენს ქვეყანაში ტურიზმის განვითარებას.

დასკვნები. სათამაშო ბიზნესი, მრავალასპექტიანი მოცემულობა და ფართო საზოგადოებრივი კონტექსტის ნაწილია. მეოცე საუკუნიდან დაიწყო აზარტული თამაშების ლეგალიზაცია და ის სათამაშო ბიზნესად ტრანსფორმირდა. სათამაშო ინდუსტრია გასცდა კონკრეტული ქვეყნის ფარგლებს და მასში ჩართული არიან, როგორც შიდა, ასევე გარე აქტორები. გამომდინარე ასეთი ვითარებიდან, შეიძლება ითქვას, რომ სათამაშო ბიზნესი ქვეყნის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხად იქცა.

სათამაშო ბიზნესის აღმავლობა საქართველოში საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ დაიწყო. საბაზრო ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლამ ბიძგი მისცა სათამაშო ინდუსტრიის განვითარებას. რაც შეეხება ქ. ბათუმს, აზარტული თამაშების სფერო აქ დამოუკიდებლობის პერიოდშიც (1918-1921 წწ) და მანამდეც საკმაოდ განვითარებული იყო (არსებობს ამის დამადასტურებელი საარქივო მასალები). ამჟამად ქალაქში სათამაშო ინდუსტრია საკმაოდ მაღალ დონეზე ფუნქციონირებს.

ბათუმელებს, სათამაშო ბიზნესისადმი, არაერთგვაროვანი, ზოგჯერ დიამეტრალურად საპირისპირო დამოკიდებულება აქვს – მათი ნაწილის აზრით ეს ბიზნესი საერთოდ უნდა დაიხუროს, ნაწილის აზრით კი, მისი ფუნქციონირება ამა თუ იმ სახით შენარჩუნებული უნდა იქნას. აქედან გამომდინარე, სათამაშო ბიზნესის საკითხი არა მხოლოდ მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფის, არამედ მთელი საზოგადოების ერთ-ერთი საკვანძო პრობლემაა.

თანამედროვე სათამაშო ბიზნესის მნიშვნელოვან წილს წარმოადგენს აზარტული თამაშების ბაზარი, რომლის სრული რეგულირება საკმაოდ ძნელია. აზარტული თამაშების მსოფლიო ინდუსტრია, თანამედროვე ეტაპზე უკანონო შემოსავლების ლეგალიზების მაღალი რისკის სეგმენტად ითვლება, ამიტომ რიგ ქვეყანაში (მაგ. ჩრდილოეთ კორეა) ის საერთოდ აკრძალულია.

რომ დავადგინოთ სათამაშო ბიზნესის გავლენა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაზე, აუცილებელია ყველა იმ ნეგატიური და პოზიტიური ფაქტორის დაფიქსირება, რომლებიც თან ახლავს ამ სახის ბიზნესის ფუნქციონირებას (სათამაშო ბიზნესის ზეგავლენით წარმოქმნილი ეფექტი შეიძლება იყოს როგორც მოკლევადიანი, ასევე გრძელვადიანი).

უარყოფით ფაქტორებს შორის, განსაკუთრებით დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს ლუდომანიის (თამაშდამოკიდებულების) საკითხს. ლუდომანია ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს „მოთამაშე ადამიანს“. ლუდომანია გულისხმობს აზარტულ თამაშების განმეორებით, პრობლემურ ქცევას. აზარტულ თამაშებზე დამოკიდებულ ადამიანს უჭირს გააკონტროლოს საკუთარი ქცევა აზარტული თამაშების მიმართ და განაგრძობს თამაშს, მიუხედავად თამაშით გამოწვეული სერიოზული ფსიქიკური პრობლემებისა. ლუდომანია ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ აღიარებულია, როგორც იმპულსის კონტროლთან დაკავშირებული აშლილობა. აზარტული თამაშები ხშირად კავშირშია ჯანმრთელობის და სოციალური პრობლემების სხვადასხვა გამოხატულებასთან: დეპრესია, სუიციდი, ოჯახური კონფლიქტები, ფინანსური პრობლემები, კარიერული წინსვლის და განათლების შეფერხება, კრიმინალური ქცევა, ალკოჰოლის, ნარკოტიკული საშუალებების გამოყენება და სხვა. ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ აზარტულ თამაშებზე დამოკიდებულების პრობლემა

განსაკუთრებით აქტუალურია მოზარდებში, მათი ნაწილის, თამაშის დაუოკებელი სურვილი გამოწვეულია იმით, რომ ისინი იმედოვნებენ, რომ ამ გზით ადრე თუ გვიან დიდ თანხას მოიგებენ. ასეთი გარემოებიდან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მათი მთავარი პრობლემა სიღარიბეა და აქედან გამომდინარე ის ილუზია, რომ თამაშის წყალობით როგორმე თავს დააღწევენ გაჭირვებას. აზარტულ თამაშებში ჩართული მოთამაშე, საკმაოდ ხშირად, მნიშვნელოვნად იცვლება ფსიქოლოგიურადაც და არასანდო ხდება გარშემო მყოფთათვის. ლუდომანია ახალგაზრდობის საკმაო ნაწილის მძიმე სენად იქცა. საქართველოში, ბოლო დროს, ახალგაზრდებში სუიციდის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზიც ლუდომანიაა.

ჩვენი კვლევის მასშტაბი და ინფორმაციის სიმწირე არ გვაძლევს საშუალებას ზუსტად განვსაზღვროთ რამდენია ქ. ბათუმში თამაშდამოკიდებული მოთამაშე, თუმცა ვვარაუდობთ, რომ ეს მაჩვენებელი საკმაოდ მაღალი უნდა იყოს (საქართველოში დაუდასტურებელი მონაცემებით 400 000 ლუდომანია). გარკვეულ სტატისტიკურ მონაცემებს აზარტულ თამაშებთან დაკავშირებით ხვდებით ქართულ პრესაში, მაგ.. ჟურნალისტ ბ. დანელიას მიერ, გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში „ათასობით ქართველი „სიღარიბის გამო“ აზარტულ თამაშებს თავს ვერ ანებებს“ (დანელია), ვკითხულობთ, „...15 ათასი ადამიანია შეტანილი სპეციალურ სიაში, რომელთაც თამაში ეზღუდებათ, თუმცა საერთო მდგომარეობას ეს არ ეტყობა. ირკვევა, რომ საქართველოს ყოველი მესამე მოქალაქე, სხვადასხვა აზარტულ პორტალზეა რეგისტრირებული, ამასთან ერთად კანონით თამაში აკრძალული აქვს 1,5 მილიონ პირს“. ასევე, საინტერესო ინფორმაციაა მიწოდებული მკითხველისთვის ჟურნალისტ გ. გიგაურის მიერ გაზეთ „ასავალ-დასავალში“ (№51, 2019 წ.) გამოქვეყნებულ სტატიაში „კაზინო და ტოტალიზატორი გენოციდს გვიწყობს“: „აზარტული თამაშების კვლევისა და ლუდომანიის პრევენციის ცენტრის კვლევით, საქართველოში მოზარდების 48% შეეხება აქვს აზარტულ თამაშებთან! ამავე კვლევით, საქართველოში, საკუთარი სახლებიდან გამოსახლებული 300 000 ადამიანიდან, მესამედი, სწორედ ლუდომანიის მიზეზით დარჩა თავზე ჭერის გარეშე“ (გიგაური, 2019, გვ. 8).

სათამაშო ბიზნესთან დაკავშირებით, კრიტიკის საგანია ის მცირე შენატანი, რაც შედის საქართველოს ბიუჯეტში ამ სფეროდან. საქართველოს ბიზნესის მთელი ბრუნვა 2024 წელს 230 მილიარდ ლარამდეა, სათამაშო ბიზნესის 63 მილიარდი (ამ მაჩვენებლებით ის უსწრებს საბანკო სექტორს). ასეთი მაღალი დაბეგვრის ბაზის მიუხედავად, სათამაშო ბიზნესის გადასახადი მოგებიდან ბიუჯეტში მხოლოდ 700 მლნ. ლარს შეადგენს. თუ აზარტულ თამაშებს, ზოგიერთი ქვეყნისთვის დამატებითი სარგებელი მოაქვს, ჩვენთვის ეს სარგებელი მიზერულია (მაჩაიძე, 2024, გვ. 25).

ჩვენ არ ვემხრობით სათამაშო ბიზნესის ტოტალურ აკრძალვას, მაგრამ მხარს ვუჭერთ ამ სფეროში ისეთ პოლიტიკას, რომელიც სასარგებლო იქნება ჩვენი სახელმწიფოსთვის და მისი მოქალაქეებისთვის (აქ იგულისხმება მათი სიცოცხლის და სოციალური დანაკარგების პრევენციაც). საქართველოს მოქალაქეები, რომ დავიცვათ გაკოტრებისაგან, საჭიროა სათამაშო სახეობებზე დაწესდეს მაქსიმალური სათამაშო ლიმიტი, რომლის ფარგლებშიც მოთამაშე შეზღუდულია. მაგ. შეიძლება დაიდგას დაბალფსონიანი სათამაშო აპარატები ძალიან მცირე სათამაშო თანხით. ამ ქმედებით, ერთი მხრივ, თავიდან იქნება აცილებული მნიშვნელოვანი დანაკარგების რისკი, ხოლო, მეორე მხრივ, შემცირდება აზარტულ თამაშებზე დამოკიდებულების ხარისხი. საჭიროა, ის პირები რომლებიც სისტემატურად აგებენ, ავტომატურად გაირიცხონ თამაშის პროცესიდან და აეკრძალოთ თამაში.

სათამაშო ბიზნესის ფუნქციონირება, დამოკიდებულია, ამა თუ იმ სახელმწიფოს მიერ გატარებულ სათამაშო ბიზნესის პოლიტიკაზე. ეს უკანასკნელი კი შეიძლება იყოს მეტად ან ნაკლებად რეგულირებადი. მეტად რეგულირებადი სათამაშო ბიზნესის პოლიტიკა გულისხმობს, ამა თუ იმ სახელმწიფოს მხრიდან მასზე მრავალმხრივი, ხისტი შეზღუდვების დაწესებას. ნაკლებად რეგულირებადი (ლიბერალური) სათამაშო ბიზნესის პოლიტიკა კი მინიმალურად ზღუდავს ამ ბიზნესს. არსებობს სათამაშო ბიზნესის რეგულირების შემდეგი მოდელები: ა) „პროჰიბიციონიზმი (კანონმდებლობით აზარტული თამაშების სრული აკრძალვა); ბ) რეგლამენტაცია (აზარტული თამაშების სამართლებრივი ბერკეტებით რეგულირება).

საქართველოს მთავრობის დადგენილებით აზარტული თამაშების სექტორის დაბეგვრის გადასახადი 10%-დან 15%-მდე გაიზარდა, მოქალაქეთა მიერ მოგებული თანხის გატანა კი 2%-იანი საშემოსავლო გადასახადის ნაცვლად 5%-ით დაიბეგრა. დადებითად შეიძლება ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ 2024 წლიდან კანონში „ლატარიების, აზარტული და მომგებიანი თამაშების მოწყობის შესახებ“ შევიდა ცვლილებები, რომლის თანახმად უცხო ქვეყნის მოქალაქეები თავისუფლდებიან აზარტული თამაშების მოგებაზე 5%-იანი საშემოსავლო გადასახადისაგან. ასეთი ქმედების პოზიტიური სოციალური ეფექტი ვლინდება იმაში, რომ სათამაშო ბიზნესის სუბიექტები ქმნიან ახალ სამუშაო ადგილებს. ზოგიერთ ქვეყანაში კი სათამაშო ბიზნესი ტურიზმის ინდუსტრიის მნიშვნელოვანი მასტიმულირებელია. ბათუმისთვის სათამაშო ბიზნესის მნიშვნელობას კარგად ხსნის აკადემიკოსი ალექსანდრე თვალჭრელიძე სტატიაში „რა გავლენას ახდენს სათამაშო ბიზნესი ქვეყნის ეკონომიკაზე?“ – ის ამბობს – „მას შემდეგ, რაც ბათუმში პირველი კაზინოები გამოჩნდა, ეს ქალაქი იქცა ერთგვარ მექად ჯერ თურქებისათვის, შემდეგ – ებრაელებისა და არაბებისთვის. სწორედ სათამაშო ბიზნესის წყალობით დაიწყო ბათუმში 4 და 5 ვარსკვლავიანი სასტუმროების მშენებლობა. განვითარდა ინფრასტრუქტურა, გაიხსნა რესტორნები, კლუბები, ბარები, სავაჭრო და ესთეტიკური ცენტრები და სხვა. სათამაშო ინდუსტრია უზრუნველყოფს უცხოური ვალუტის და მდიდარი ტურისტების შემოდინებას რეგიონში, რომლებიც დაინტერესებული არიან არა მარტო სათამაშო პროცესით, არამედ, უძრავი ქონების შეძენით და არიან შოპინგცენტრების, კვების ობიექტების, საკურორტო, სამედიცინო და სხვა სერვისების აქტიური მომხმარებლები და ინვესტორები. აღნიშნული გარემოება რეგიონში ქმნის სამუშაო ადგილებს, ადგილობრივ მოსახლეობას აძლევს საშუალებას, განავითაროს მცირე და საშუალო ბიზნესი. ამიტომ ეჭვგარეშეა, რომ სათამაშო ბიზნესი პოზიტიურ როლს თამაშობს რეგიონის ეკონომიკურ განვითარებაში. გარდა ამისა, და ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, სწორედ სათამაშო ინდუსტრიამ გარდაქმნა ბათუმი სეზონური ტურისტული ცენტრიდან უნისეზონურ ცენტრად, მათ შორის, უზრუნველყო სასტუმროების სრული დატვირთვა მთელი წლის განმავლობაში. დღეს სასტუმროებს, აღნიშნული გარემოებების წყალობით, აღარ უწევთ მომსახურე პერსონალის შემცირება შემოდგომიდან გაზაფხულამდე, რაც რასაკვირველია, აისახება მოსახლეობის შემოსავლებზე“ (თვალჭრელიძე, 2024).

ჩვენი აზრით, საჭიროა ჩვენი ქვეყნის მოქალაქეების გარკვეული ნაწილისთვის შეიზღუდოს აზარტულ თამაშებზე წვდომა, რადგან ბევრი მათგანისთვის ეს სავალალო შედეგებს იწვევს (ლუდომანია), ხოლო მეორე მხრივ კი უცხოელებისთვის არ უნდა იყოს რაიმე სახის აკრძალვები ნებისმიერ აზარტულ თამაშის ხელმისაწვდომობაზე. ასეთი რეგულირება გაზრდის უცხოეთიდან ტურისტული ნაკადების შემოსვლას ჩვენს ქვეყანაში და სათამაშო ბიზნესის სტაბილურ ფუნქციონირებას.

როგორც ვხედავთ, სათამაშო ბიზნესის ცალმხრივად შეფასება არცთუ ისე იოლი საქმეა, რადგან მას აქვს როგორც დადებითი, ასევე, უარყოფითი მხარეები. უარყოფითად შეიძლება შეფასდეს ის გარემოება, რომ აზარტულ თამაშებში ჩართული ჩვენი მოქალაქეების უმრავლესობა დაბალშემოსავლიან ფენას მიეკუთვნება. ამიტომ, თამაშის წაგების გამო, არცთუ ისე იშვიათად, ადგილი აქვს გაკოტრებას, ლუდომანიას, სუიციდს და სხვა ნეგატიურ ფაქტებს. აქედან გამომდინარე, საჭიროა ჩვენი თანამემამულეების აზარტულ თამაშებში მონაწილეობაზე მკაცრი რეგულაციების დაწესება: უნდა მოხდეს მოთამაშეთა ერთიანი ბაზის შექმნა, რითაც შეიქმნება შესაძლებლობა შემოსავლების მიხედვით მოთამაშის იდენტიფიცირებისა. ამასთან ერთად, კარგი იქნება, თუ ოჯახის რომელიმე წევრს მიეცემა უფლება ახლობელი მოთამაშე შავ სიაში შეიყვანოს მთელი ქვეყნის მასშტაბით; სკოლებში პერიოდულად უნდა ჩატარდეს ტრენინგები აზარტული თამაშების ანტირეკლამის კუთხით, საჭიროა სათამაშო ბიზნესს დაეკისროს სპეციალური გადასახადები, რომლებიც მიმართული იქნება ლუდომანების ფსიქორეაბილიტირებისთვის და ა.შ.

აზარტულ თამაშებში ჩართულთა საკითხი არ გადაიჭრება, თუ არ მოხერხდა მათი დასაქმება. ბათუმში 1992 წლამდე 46 ფაბრიკა-ქარხანა ფუნქციონირებდა, სადაც ქალაქის მოსახლეობის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო დასაქმებული. ამიტომ, ჩვენი აზრით, მხოლოდ ინდუსტრიის განვითარებას შეუძლია აზარტომანიის საკითხის გადაჭრა, სხვანაირად ეს საკითხი პრობლემად დარჩება ჩვენი ქალაქისთვის.

კიდევ ერთ საჭირბოროტო საკითხზე მინდა გავამახვილო ყურადღება. 2017 წლიდან საქართველოს ფეხბურთის ფედერაციამ ტოტალიზატორ „კრისტალბეტთან“ გააფორმა შეთანხმება და ეროვნულ საფეხბურთო ლიგის ჩემპიონატს „კრისტალბეტის“ სახელი დაანათლეს. ამგვარად, საქართველო ერთადერთი ქვეყანაა მსოფლიოში, სადაც ეროვნულ საფეხბურთო ჩემპიონატს ტოტალიზატორის სახელი – „კრისტალბეტ – ეროვნული ლიგა“ ეწოდება. საჭიროა სპორტის მესვეურებმა დროზე ჩამოაცილონ ქართულ ფეხბურთს ეს სამარცხვინო ლაქა.

საბოლოო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ხელისუფლების მხრიდან ბევრი გაკეთდა სათამაშო ბიზნესის რეგულირების კუთხით (აიკრძალა აზარტული თამაშების რეკლამირება ტელევიზიებში, ბანერების განთავსება ქუჩებში, თამაშის უფლების შეზღუდვა 1,5 მილიონი ადამიანისთვის, 25 წლამდე პირთათვის თამაშებში მონაწილეობის უფლების ჩამორთმევა და ა.შ.), ეს საკმარისის არ არის ინდუსტრიის ამ სფეროს ეფექტური რეგულირებისთვის, რაც დაადასტურა წარმოდგენილ ემპირიულ სოციოლოგიურ კვლევაში მონაწილე ბათუმელი რესპონდენტების პასუხებმა.

ბიბლიოგრაფია:

არ ითამაშო / DON'T GAMBLE – 114 ნაბიჯი აზარტული თამაშების ხაფანგისგან თავის დასაღწევად. (2021). თბილისი.

გამყრელიძე, ა., გიორგობიანი, შ., & გამყრელიძე, შ. (2011). *აზარტომანია – XXI საუკუნის ნარკომანია.* თბილისი.

გიგაური, გ. (2019, დეკემბერი). კაზინო და ტოტალიზატორი გენოციდს გვიწყობს. *გაზ. „ასავალ-დასავალი“ №51*, p. 8.

დანელია, ბ. (2024, ოქტომბერი №14). ათასობით ქართველი „სიღარიბის გამო“ აზარტულ თამაშებს თავს ვერ ანებებს. *საქართველოს რესპუბლიკა*, p. 8.

თვალჭრელიძე, ა. (2024, დეკემბერი 1). რა გავლენას ახდენს სათამაშო ბიზნესი ქვეყნის ეკონომიკაზე? *აჭარა*, p. 4.

მაჩაიძე, რ. (2024, ოქტომბერი №42). როგორ აპირებს „ლელო“ პენსიის გაზრდას 1000 ლარამდე?! *კვირის პალიტრა*, p. 25.

საქართველოს კანონი „ლატარიების, აზარტული და მომგებიანი თამაშობების მოწყობის შესახებ“. (2011, დეკემბრი 9). *№5448* .

ჩხაიძე, ნ. (2025). *ქ. ბათუმის მოსახლეობის დამოკიდებულება სათამაშო ბიზნესისადმი (სოციოლოგიური კვლევის ანალიზი – 10-15.05.2024).* ბათუმი: რაოდენობრივი ემპირიული სოციოლოგიური კვლევა (კვლევის მასალები ინახება ავტორთან).

ჯანიაშვილი, მ. (2020, თებერვალი 10). *აზარტული ბიზნესი – ქართული ეკონომიკის პარაზიტი.* Retrieved from REGIONAL DIALOQUE: https://regional-dialogue.com/gambling/

ATTITUDES OF BATUMI POPULATION TO GAMBLING BUSINESS

(Analysis of sociological research)

NUGZAR CHKHAIDZE
PhD in Philosophy, Senior scientific researcher at Niko Berdzenishvili Institute
of Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0007-2795-791X

Abstract. The relevance of the research topic is mainly due to the fact that gambling has recently taken a very important place in the lives of many of our fellow citizens. The attitude of the population of Batumi towards the gaming industry is mixed. Based on such a situation, the main goal of our empirical sociological research was to make conclusions based on the questions asked in the applicable questionnaire and the answers given by the respondents, the implementation of which would clarify the current situation in this field and to some extent solve the problem of the pressing issue of gambling addiction. Regarding the gaming business, the government's approach to the business is largely distinct, and the opinion of the population towards the gaming business is almost always ignored. In order to find ways out of the failing, we complexly studied and presented various aspects of the attitudes of Batumi residents to gaming as such. In the mentioned sociological research, attention was focused on the following specific issues: Intensity of participation in gambling; Determination of priority types of gambling by the respondents; The main purpose (goals) of participation in gambling; Starting age of participation in gambling business; The first recommender who lead a participant to take part in gambling (his/her social status); The assumption of the interviewees regarding the number of people involved in gambling in Batumi; Frequency of participation in gambling during a week; How much time is devoted hourly to gambling; when participating in gambling, what is the profit and loss balance; Does gambling addiction (ludomania) lead to a change in lifestyle of those involved; Main sources of information for persons involved in gambling; Probable owners of gambling business (foreigners, citizens of Georgia, share owners of the business, etc.); The possibility of presence of an illegal gaming business; Is there noteworthy amount of money influx in Georgia budget from gaming business; What are the prospects for the development of gaming business in Georgia.

Keywords: gaming business, bookmaker (totalizator), gambling, illegal gaming business, advertising.

* * *

Introduction: Gambling has existed since ancient times. In the twentieth century, gambling became one of the main segments of the gaming business. Discussions about its harmfulness have been going on since old times, but one common opinion has not been formed to this day.

Games, whose results depend entirely or partially on chance, are considered gambling. They are carried out through various game equipment or online (remote) mode, and participation in them provides an opportunity for monetary profit. According to the peculiarities of gambling, there are two types of gambling business: standard and electronic. Standard gambling games are games that require a real build to be arranged, and electronic gambling, known as online-space games, is based on the use of Internet platforms.

Gaming business is a specific component of the business sector, because on the one hand it relies on the provision of specific services, – gaming services, – on the other hand, it is not of a uniform type, as it includes different vectors of business activities.

Gaming business (industry) is a capacious term and includes such segments as power industry, casino business, numerical game industry (lottery, bingo, lotto and others), gaming machine industry

(slot machines, recreational vehicles, gaming machines and others). Also, online games, incentive draws, etc.

The gaming business market can be strictly or mildly regulated, competitive or monopolistic (mainly by the state). In addition, gambling qualifies as legal and illegal by law. Legal gambling is a type of games defined by the relevant legal act of the country, which is allowed on the territory of this or that country, and illegal gambling is prohibited in a predetermined manner.

Despite the fact that the field of gambling contains high risks, the dynamics of its growth both in Georgia and in the world is quite high.

The main goal of our research was to identify the views of the people of Batumi regarding the gaming business based on the sociological survey of the respondents. Based on their critical analysis, such recommendations were developed that would regulate problematic issues related to gaming business in a certain way.

One of the main aspects of the relevance of the topic is the fact that such a negative event related to the gaming business as Ludomania (game addiction) has taken hold in our city. Along with economic, this negative event also has psychological characteristics, overcoming which in a certain way is the most important issue for society.

The work is the first study, where issues related to gaming business are discussed based on the scientific analysis of the views of the surveyed population (Batumi residents), which is a step forward in the study of this problem.

Methods: The relevance of the issue in our country is due to the recent sharp increase in the scale of the gaming business. The purpose of the research was to determine, based on the questionnaire sociological survey of Batumi respondents, the attitudes shown by the people of Batumi towards the gaming industry and which, in some cases, do not coincide with the official's point of view on this issue.

Based on the research problems, the target group of our empirical sociological research was selected those citizens of Georgia living within the administrative territory of Batumi who are interested in the mentioned problem to one degree or another. Taking into account the goals of the research, a quantitative research method was developed (this method is a formalized method of sociological research, the use of which is based on statistical regularities and aims to reveal the extent of the spread of this or that social phenomena and the frequency of its detection).

The research was carried out with the questionnaires, using the face-to-face interview method. 200 respondents of both sexes were interviewed.

In addition to the materials of the mentioned empirical sociological survey, other sources were also studied in order to fully present the topic.

Reasoning. Our sociological research is based on a survey of Batumi residents regarding their attitudes toward the rapidly growing gambling industry in the city in recent times, which made it possible to view certain aspects of this industry through the eyes of ordinary citizens (Chkhaidze, 2025).

According to the mentioned sociological research, which is based on the views of the residents of Batumi on gaming business, which has recently become very powerful in the city, made it possible to see certain aspects of this industry through the eyes of an ordinary city dweller.

As for the respondents' answers to the questions asked in the sociological questionnaire, they are of the following nature: to the question – Have you participated in gambling? 34.2% of the respondents gave a positive answer, and 65.2% gave a negative answer. As for the types of gambling, the frequency of participation in gambling is as follows (respondents could circle several answer options, so the sum of the answers exceeds 100%): most respondents go to slot clubs (gaming machines) – 67.4%; play on sports results in totalizators – 59.2%; participate in so called *'gamazva'* (money on hand) – 17.5%. As for other types of gambling (e.g. Online casinos, etc.), the interviewees did not participate in those typeьof games.

The answers to the question of why people gamble are as follows: 84.3% play for money, 5.7% for entertainment, and 10.0% believe that those involved in gambling are gambling addicts.

When asked how old the respondent started gaming practice, when he first took part in gambling, it was found that their average age is 20.4 years. When asked, when they have participated first in gambling, who was his/her first gambling partner he/she played with together, the answers distributed as follows: 62.7% played for the first time together with a friend; 9.4% with a neighbour, 9.5% with a relative; independently –10.9%; 7.5%– with some other persons.

The respondents believe that about 6.7% of the city's population participates in gambling with certain frequencies (average); to the question – If you participate in gambling, tell us how often? – The answers are as follows: 8.7% play almost every day; 9.2%– 1-2 times a week; 8.5% –3 or more times a week; 54.9% once every two weeks; 18.7% once or less often. To the question – If you participate in gambling, how much time of the day do you spend on it?– It turned out that 15.7% of the player respondents spend an average of less than 1 hour on gambling; 72.5%-1-3 hours; 11.8%-4-5 hours or more. To the question of what is the average profit-loss balance? – Answers are as follows: 84.7% believe that the chance of losing is higher; 12.6% think there is a greater chance of winning; 2.7% –are difficult to answer this question.

The next two questions were about such a painful issue as ludomania (game addiction). Based on the importance of this problem, following the answers of the respondents, we will pay relatively more attention to this issue in the next part of the article. To the question – Does gambling addiction (ludomania) cause these people to change their lifestyle? The answers are as follows – 96.7% confirm such a circumstance; 2.6% do not confirm such a thing; 2.7% find it difficult to answer this question. To the question – Please state your opinion about how important the problem of ludomania is for our city? – The answers are as follows: 15.6% think it is very important; 62.4% think it is more or less important; 12.7% in terms of – insignificant; 9.3% find it difficult to answer this question.

To the question – If you participate in gambling, tell us where you get the information from? The answers are as follows: 82.6% of those involved in gambling have information from Internet search engines; 4.7% by SMS message; – 12.7% from the circle of friends. To the question – Whose property are the gaming business facilities in our city? – The answers are as follows: 9.2% think that gaming business owners are only citizens of Georgia; According to 43.7%, gaming business are mainly in foreigners' hands.

According to 20.6%, the gaming business is jointly owned by Georgian citizens and foreigners, and 26.5% find it difficult to answer this question.

On the question – whether there exists in city of Batumi illegal gambling business? – 5.7% of respondents think it exists; 85.1% think it doesn't exist, and 9.2% find it difficult to answer. To the question – If you participate in gambling, tell us where you get the information from? The answers are as follows: 82.6% of those involved in gambling have information from the Internet search engine; SMS message – 4.7%; – 12.7% from the circle of friends. Gambling advertising is considered by psychologists to be one of the main factors in the formation of gambling behaviour. Therefore, states implement various advertising restrictions measures (e.g. In Georgia, gambling advertising was banned on television and billboards). To the question – Whose property are the gaming business facilities in our city? – The answers are as follows: 9.2% think that gaming business owners are only citizens of Georgia; According to 43.7%, gaming business is mainly in the hands of foreigners; 20.6% of the opinion is jointly owned by gaming businesses, citizens of Georgia and foreigners, and 26.5% find it difficult to answer this question.

On the question of whether there is in Batumi illegal gambling business? 5.7% of – respondents think it exists; 85.1% think it does not exist, and 9.2% find it difficult to answer this question. In the opinion of 25.7% of the respondents, the contribution from the gaming business to the budget of Georgia is very important; 31.7% think that it is quite important; insignificant for 5.7%; 36.9% of respondents do not know anything about this issue. We will touch on this issue again in the article and show that the views of the respondents differ sharply from the real situation.

To the last (open-ended) question of the questionnaire, what perspective do they see in Georgia regarding the gaming business (gambling), the respondents expressed their opinions in text. Below we offer some of them:

"I agree with the government's decision to ban minors from gambling. The main thing here is its strict enforcement; Gambling is a great sin and it should be prohibited by law; it is desirable to ban gambling, thereby avoiding material losses and psychological trauma, both to persons involved in gambling and to their relatives; a believer will not gamble. For others, participation in „light form" games may be allowed, but placing large bets should be prohibited; Banning gambling will not bring results, because people „prohibited fruits" more; Gambling business should go away from the city (in a less populated area). It should be subject to very high taxes to limit the scale of the gaming business; There is a need to tighten gaming business regulation laws and establish strict controls on its enforcement, as the managers of these businesses find some ways („black holes") to circumvent the law; Any advertising of the gaming business should be stopped. On the contrary, regarding tobacco (Smoking kills), there should be advertising of similar content in relation to gambling; such a wide spread of the gaming business is connected with the insatiable desire for rapid enrichment of local elites. These people are behind this business. They not infrequently launder money through casinos; Gambling should be banned altogether, it sacrifices the Georgian nation for death (ludomania, suicide, family destruction, crime, etc.); Online casinos should be banned altogether, and in a real casino, a limit of the low playing amount should be set; It is necessary to instil in children from school that participation in gambling is not a good thing. Games should be allowed only for entertainment purposes, without any financial components; In our country, only foreigners should be allowed to participate in gambling; Banning the gambling business as a whole is unacceptable, because it will go underground; The state should intervene in the gambling business only from a tax point of view; As for ludomania, the state cannot help it, everyone should help themselves; The gambling business should be abolished in all forms, and its facilities should be converted into sports halls; Gambling should be banned immediately First of all, because mostly the poor take part in it, hoping to get some benefit, but in reality they lose their last pennies, which not infrequently becomes the reason for the destruction of their families; The gambling business should not be restricted or banned, but, on the contrary, its scale should be increased, because it contributes to the development of tourism in our country."

Conclusions:

The gaming business is a multi-faceted context and part of a wider public context. Gambling began to be legalized in the twentieth century and transformed into a gambling business. The gaming industry has gone beyond the borders of a particular country and involves both domestic and foreign actors. Based on such a situation, it can be said that gaming business has become one of the most important socio-economic issues of the country.

The rise of gaming business in Georgia began after the collapse of the Soviet Union. The transition to a market economic system gave impetus to the development of the gaming industry. As for Batumi, the field of gambling was quite developed here during the period of independence (1918-1921) and before that (there are archival materials confirming this). Currently, the gaming industry in the city is functioning at a fairly high level.

The people of Batumi have a mixed, sometimes diametrically opposite attitude towards the gaming business – According to some of them, this business should be closed altogether, while according to some, its functioning should be maintained in one way or another. Therefore, the issue of gaming business is one of the key problems not only of a certain group of the population, but also of the entire society.

An important share of the modern gaming business is the gambling market, which is quite difficult to fully regulate. The world gambling industry is considered a high-risk segment for the legalization of illegal income at the modern stage, so in some countries (e.g. North Korea) it is banned altogether.

In order to determine the impact of gaming business on the socio-economic development of the country, it is necessary to identify all the negative and positive factors that accompany the operation of this type of business (the effect caused by the influence of gaming business can be both short-term and long-term).

Among the negative factors, special attention should be paid to the issue of ludomania (game addiction). Ludomania is a Latin word meaning „player person". Ludomania refers to repetitive, problematic gambling behaviour. A gambling addict finds it difficult to control his gambling behaviour and continues to play despite serious mental problems caused by gambling. Ludomania is recognized by the World Health Organization as an impulse control disorder. Gambling is often associated with various manifestations of health and social problems: depression, suicide, family conflicts, financial problems, career advancement and education delays, criminal behaviour, alcohol, drug use and others. It should be emphasized that the problem of gambling addiction is especially relevant among teenagers, some of them have an insatiable desire to play because they hope to win a lot of money sooner or later. Based on such circumstances, it can be assumed that their main problem is poverty, and therefore the illusion that thanks to the game they will somehow get rid of poverty. A gambler, quite often, changes significantly psychologically and becomes unreliable to those around him. Ludomania has become a heavy burden for a considerable part of the youth. Recently, one of the main causes of suicide among young people in Georgia is ludomania.

The scale of our research and the scarcity of information do not allow us to determine exactly how many game-dependent players are there in Batumi, although we assume that this figure should be quite high (according to unconfirmed data, there are 400,000 Ludo maniacs in Georgia). You can find certain statistical data regarding gambling in the Georgian press, e.g... Journalist B. Danelia wrote in the article published in the newspaper „Republic of Georgia: „thousands of Georgians 'due to poverty' cannot stop gambling"(Danelia, 2024). We read, „...15 thousand people are included in a special list, whose game is restricted, although that does not affect the general situation. It turns out that every third citizen of Georgia is registered on various gambling portals, and 1.5 million people are prohibited from playing by law. Also, interesting information is provided to the readers by journalist G. Gigauri in newspaper „Asaval-Dasavalsh"(№51, 2019) in the article „Casino and bookmaker organize our genocide": „According to the research of the Gambling Research Ludomania Prevention Centre, 48% of teenagers in Georgia are related to gambling! According to the same research, out of 300,000 people evicted from their homes in Georgia, a third of them were left without a ceiling due to ludomania"(Gigauri, 2019, p. 8).

Regarding gaming business, the small contribution that is paid in the budget of Georgia from this field is the subject of criticism. The total turnover of Georgian business in 2024 is up to 230 billion GEL, gaming business 63 billion (by these indicators it is ahead of the banking sector). Despite such a high taxation base, the gaming business tax is only 700 million from the profit in the budget. Amounts in GEL, if gambling brings additional benefits in some countries, for us, the benefit is meagre (Machaidze, 2024, p. 25).

We do not support a total ban on gambling business, but we support policies in this area that will be beneficial to our state and its citizens (this includes the prevention of their lives and social losses). In order to protect the citizens of Georgia from bankruptcy, it is necessary to set a maximum playing limit for gambling kinds, within which the player is limited. E.g. Low-stakes slot machines can be installed with very little gaming sum. With this action, on the one hand, the risk of significant losses will be avoided, and on the other hand, the degree of gambling addiction will be reduced. It is necessary to automatically exclude those persons who systematically lose from the game process and ban the game.

The operation of the gaming business depends on the gaming business policies pursued by this or that state. The latter can be more or less adjustable. A highly regulated gaming business policy implies the imposition of multilateral, rigid restrictions on it by one or another state. A less regulated (liberal) gaming business policy minimally restricts this business. There are the following models of gambling business regulation: a) prohibitions (total prohibition of gambling by law); b) Regulation (regulation with legal levers of gambling).

According to the resolution of the Government of Georgia, the taxation of the gambling sector increased from 10% to 15%, and the withdrawal of money won by citizens was taxed at 5% instead of 2% income tax. The fact that from 2024 the law on the organization of „lotteries, gambling and winning games has been amended, according to which citizens of foreign countries are exempted from 5% income tax on winning gambling games, can be considered positive. The positive social effect of such an action is manifested in the fact that gaming business entities create new jobs. In some countries, gambling business is an important stimulant of the tourism industry. Academician Aleksandre Giochrelidze explains the importance of gaming business for Batumi well in the article „What effect does gaming business have on the country's economy? „ – He says – „After the first casinos appeared in Batumi, this city became a kind of mecca first for Turks, then – for Jews and Arabs. It was thanks to the gaming business that the construction of 4 – and 5-star hotels in Batumi began. Infrastructure was developed, restaurants, clubs, bars, shopping and aesthetic centres and others were opened. The gaming industry ensures the influx of foreign currency and rich tourists to the region, who are interested not only in the gaming process, but also in the purchase of real estate and are active users and investors of shopping centres, catering facilities, resort, medical and other services. The mentioned circumstance creates jobs in the region, allows the local population to develop small and medium-sized businesses. Therefore, there is no doubt that the gaming business plays a positive role in the economic development of the region. In addition, and this is very important, it was the gaming industry that transformed Batumi from a seasonal tourist centre to an unseasonal centre, including providing a full load of hotels throughout the year. Today, thanks to the mentioned circumstances, hotels no longer have to reduce the number of service personnel from autumn to spring, which, of course, affects the income of the population"(Tvalchrelidze, 2024).

In our opinion, it is necessary to restrict access to gambling for a certain part of the citizens of our country, because for many of them it leads to unfortunate consequences (ludomania), and on the other hand, there should not be any kind of prohibitions for foreigners on the availability of any gambling. Such regulation will increase the entry of tourist flows from abroad into our country and the stable functioning of the gaming business.

As we can see, unilaterally evaluating the gaming business is not an easy task, because it has both positive and negative sides. The fact that the majority of our citizens involved in gambling belong to the low-income class can be evaluated negatively. Therefore, due to the loss of the game, not so rarely, there is bankruptcy, ludomania, suicide and other negative facts. Therefore, it is necessary to establish strict regulations on the participation of our compatriots in gambling: a unified base of players should be created, thus creating an opportunity to identify the player based on income. At the same time, it would be good if any family member is allowed to blacklist a closely related player throughout the country; Schools should periodically conduct trainings in terms of anti-gambling advertising, the gambling business should be charged special taxes aimed at the psycho-rehabilitation of gambling addicts, etc.

The issue of those involved in gambling will not be resolved if they are not employed. Until 1992, 46 factories operated in Batumi, where a significant part of the population was employed. Therefore, in our opinion, only the development of the industry can solve the issue of gambling, otherwise this issue will remain a problem for our city.

I would like to draw attention to another pressing issue. Since 2017, the Football Federation of Georgia has signed an agreement with the bookmaker (totalizator) „Crystalbet", and the name „Crystalbet" has been given to the National Football League Championship. Thus, Georgia is the only country in the world where the national football championship is called the bookmaker's name – „Crystalbet – National League". It is necessary for sports managers to remove this shameful stain from Georgian football in time.

In the end, it can be said that despite the fact that a lot has been done by the government in Georgia in terms of regulating the gaming business (banning advertising gambling games on television, placing

banners on the streets, restricting the right to play for 1.5 million people, depriving people under the age of 25 of the right to participate in games, etc.). That is not enough for the effective regulation of the field of industry that has been confirmed by the answers of Batumi respondents participating in the presented empirical sociological study.

Bibliography:

არ ითამაშო / DON'T GAMBLE – 114 ნაბიჯი აზარტული თამაშების ხაფანგისგან თავის დასაღწევად. (2021). თბილისი.

გამყრელიძე, ა., გიორგობიანი, შ., & გამყრელიძე, შ. (2011). *აზარტომანია – XXI საუკუნის ნარკომანია.* თბილისი.

გიგაური, გ. (2019, დეკემბერი). კაზინო და ტოტალიზატორი გენოციდს გვიწყობს. *გაზ. „ასავალ-დასავალი“ №51*, p. 8.

დანელია, ბ. (2024, ოქტომბერი №14). ათასობით ქართველი „სიღარიბის გამო“ აზარტულ თამაშებს თავს ვერ ანებებს. *საქართველოს რესპუბლიკა*, p. 8.

თვალჭრელიძე, ა. (2024, დეკემბერი 1). რა გავლენას ახდენს სათამაშო ბიზნესი ქვეყნის ეკონომიკაზე? *აჭარა*, p. 4.

მაჩაიძე, რ. (2024, ოქტომბერი №42). როგორ აპირებს „ლელო“ პენსიის გაზრდას 1000 ლარამდე?! *კვირის პალიტრა*, p. 25.

საქართველოს კანონი „ლატარიების, აზარტული და მომგებიანი თამაშობების მოწყობის შესახებ“. (2011, დეკემბრი 9). *№5448* .

ჩხაიძე, ნ. (2025). *ქ. ბათუმის მოსახლეობის დამოკიდებულება სათამაშო ბიზნესისადმი (სოციოლოგიური კვლევის ანალიზი – 10-15.05.2024).* ბათუმი: რაოდენობრივი ემპირიული სოციოლოგიური კვლევა (კვლევის მასალები ინახება ავტორთან).

ჯანიაშვილი, მ. (2020, თებერვალი 10). *აზარტული ბიზნესი – ქართული ეკონომიკის პარაზიტი.* Retrieved from REGIONAL DIALOQUE: https://regional-dialogue.com/gambling/

ბათუმის ურბანული განვითარების ზოგიერთი ასპექტი

მაია ჭიჭილეიშვილი
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი
მეცნიერი თანამშრომელი; ბათუმის ხელოვნების
სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: maia.chichileishvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-2030-9948

აბსტრაქტი: ბათუმის ტერიტორიაზე უძველესი დასახლების ნაშთები თანამედროვე ქალაქის ჩრდილოეთით მდებარე „ბათუმის ციხის“ ნანგრევებმა შემოგვინახა. ბათუმის ახალი, საქალაქო ტიპის განაშენიანების წარმოშობა XIX საუკუნიდან საზღვაო ნავსადგურის ჩრდილო-დასავლეთით – ყურის მიმართულებით გადანაცვლებასთანაა დაკავშირებული. ამ პერიოდიდან, ბათუმის ურბანული განვითარება, გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით, რეგულარული დაგეგმარების პრინციპით წარიმართა. ბათუმის განაშენიანება არ ეფუძნებოდა წინასწარ შედგენილ გეგმებს. იგი განსაზღვრული იყო არა ერთიანი, მთლიანი მხატვრულ-ხუროთმოძღვრული განვითარების იდეით, არამედ, ზოგადად, იმპერიის ქალაქებისათვის დამახასიათებელი რეგლამენტაციის წესებითა და ნორმებით. ბათუმის ძველი უბნები ჩამოყალიბდა მოწესრიგებული კვარტალური სტრუქტურის მქონე პერიმეტრის ზოლზე განვითარებული ურბანული ქსოვილის სახით. ქალაქის გეგმიანი რეკონსტრუქციისა და განაშენიანების პროცესები საბჭოთა პერიოდს უკავშირდება. 1927, 1933, 1956, 1986 წლებში შედგენილი გეგმის პროექტები წარმოადგენდა ქალაქის განაშენიანებისა და კეთილმოწყობის ძირითად სახელმძღვანელო დოკუმენტებს. 2008 წლიდან ბათუმი სწრაფად ვითარდება. არქიტექტურა ტურიზმის პოლიტიკის ნაწილი გახდა, თუმცა ქალაქის კულტურული მემკვიდრეობის რეაბილიტაციისა და ახალი განაშენიანების „კონცეფცია“ წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა ბათუმის რეგულირებადი გეგმარების, წესრიგის, ზომიერი მასშტაბის, კამერული სივრცისა და გარემოსთან შერწყმის ტრადიციულ პრინციპებთან.

ბოლო წლებში გამოიკვეთა ბათუმის ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიმართულებები – საპორტო-სატრანზიტო ფუნქცია და ტურისტული სექტორი, რომელშიც ქალაქის ისტორიული ნაწილი ინარჩუნებს ტურისტული მიზიდულობის ცენტრის მნიშვნელობას და საჭიროებს განსაკურებულ ყურადღებას რეაბილიტაციისა და მოვლა-პატრონობის თვალსაზრისით. თანამედროვე მოდერნიზებული განაშენიანებისათვის კი მნიშვნელოვანია ლოკალური გეგმების, მასშტაბების, სიმაღლეებისა და სიმჭიდროვის შეზღუდვის რეგულაციების შემოღება. ქალაქის წინაშე ისევ დგას სივრცითი განვითარების სტრატეგიული ხედვის შემოთავაზების, ისტორიული ბირთვის შენარჩუნების, რეგულარული გეგმარების დაცვისა და დაბალანსებული, მხატვრულად გამომსახველი თანამედროვე არქიტექტურული გარემოს შექმნის ურთულესი ამოცანა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, არქიტექტურა, განაშენიანების გეგმა, გამოწვევები.

* * *

შესავალი: თანამედროვე ბათუმის ჩრდილოეთით, მდინარე ყოროლისთავის ზღვასთან შეერთების ადგილას მდებარე ე.წ. თამარის ციხის ნანგრევებმა დასახლების უძველესი კულტურული ფენები შემოგვინახა. ცხოვრება აქ I ათასწლეულის დასაწყისიდან ჩქეფდა, ხოლო ანტიკურ ხანაში

უკვე საქალაქო დასახლება არსებობდა. ციხე-სიმაგრის მდებარეობა ხელს უწყობდა საზღვაო და სახმელეთო გზების გაკონტროლებას, რის გამოც საფორტიფიკაციო ნაგებობა ფუნქციონირებდა შუა საუკუნეებშიც. ბათუმის „თამარის ციხის“ ნაშთები გაიგივებულია იმპერატორ იუსტინიანეს მიერ ლაზიკაში აგებულ ლოსორიონის სიმაგრესთან, რომელიც, პროკოპი კესარიელის (VI ს) ცნობის თანახმად, შავი ზღვის სანაპიროზე აფსაროსის ციხესა და პეტრას შორის მდებარეობდა. ამ ციხეს უნდა გადაეკეტა ლაზიკიდან სამხრეთი შავიზღვისპირეთისკენ მიმავალი გზა (Леквинадзе, 1967: 505-510; Леквинадзе 1973:169-186). მწირი ისტორიული ცნობებისა და არქეოლოგიური მონაპოვრის ანალიზის საფუძველზე არქეოლოგიურ-არქიტექტურული ძეგლი – „ბათუმის ციხე“ – ავლენს კავშირს უძველესი პერიოდის კოლხურ დასახლებასთან, რომაულ-ბიზანტიურ და შუა საუკუნეების ქართულ საფორტიფიკაციო-სასიმაგრო სისტემებთან. მრავალგზის გადაკეთების მიუხედავად, თვალსაჩინოა რომაული და ადრებიზანტიური სიმაგრეებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი – სწორკუთხა გეგმარება, ქვისა და აგურის მონაცვლეობით შედგენილი კედლების წყობა და გვიანი შუა საუკუნეების კედლების გამაგრებისათვის გამოყენებული ნახევარწრიული კონტრფორსების სისტემა (ინაიშვილი, 2009:153-156). XIX საუკუნის მკვლევარ-მოგზაურთა (ა.დიუპრე, დ.ბაქრაძე, ა.ფრენკელი, ჟ.მურიე და სხვ.) ნაშრომების მიხედვით, ბათუმის ციხეს ამ დროისთვის არ ჰქონდა საფორტიფიკაციო დანიშნულება (ბაქრაძე, 1987:23; ფრენკელი, 2012:78-79,225).

XIX საუკუნის დასაწყისის ქალაქი კომპაქტურობას მოკლებული, მთავარი სავაჭრო ცენტრის – ბაზრის მქონე სოფლური ტიპის დასახლებაა. ბათუმის ახალი, საქალაქო ტიპის განაშენიანების წარმოშობა ჩრდილო-დასავლეთით – ყურის მიმართულებით საზღვაო ნავსადგურის გადანაცვლების პროცესთანაა დაკავშირებული.

მეთოდები: ნაშრომის კვლევის მეთოდები ემყარება საისტორიო წყაროების – პრესის, ფოტომასალების, სამეცნიერო ლიტერატურის, საარქივო დოკუმენტების ანალიზს, ქალაქის ავთენტური ნაწილის გრაფიკული მონაცემების შეჯერების შედეგებს.

მსჯელობა: XIX საუკუნის პირველ ნახევარში თურქეთის მხრიდან კოლონიზაციის მიზნით განხორციელებული პროექტები ბათუმის ყურის მიმდებარე ტერიტორიების ათვისებისაკენ იყო მიმართული. საუკუნის დასაწყისში, ჭაობების ამოშრობის მიზნით, გათხრილი იყო არხები, რომლითაც წყალი ზღვაში ჩაედინებოდა. 1861 წლის დასასრულს ქალაქ ბათუმში დაწყებულ იყო ხის ნავმისადგომის მშენებლობა (Yildiztaş, 2021: 289). 1863 წლის სულთნის ფირმანით დაგეგმილი იყო ახალი ქალაქის გაშენება ნავსადგურის ჩრდილო-დასავლეთით და ამისთვის 12 არშინის სიგანის (8,5 მ) ქუჩების გაჭრა, შუაში მეჩეთის, ხოლო ზღვის ზოლში კი ციხე-სიმაგრეების აგება. საქალაქო შენობების, მეჩეთისა და საპყრობილის ასაგებად გამოგზავნილ იქნა მშენებელი ოსტატი ჰაჯი დიმიტრი. ოსმალური მმართველობის დროს, XIX საუკუნის 60-70-იან წლების ახალდაარსებულ უბნებში – „აზიზიე“ და „ნურიე“, გამოიკვეთა რეგულარული დაგეგმარების ჩანასახი (ლილუაშვილი, 2019:158-160).

1878 წლიდან აჭარა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში გადადის. ამავე წლის გეგმის მიხედვით, ქალაქ ბათუმის საზღვრები მოიცავდა ტერიტორიას ამჟამინდელი ნ.ბარათაშვილის, ი.ჭავჭავაძისა და ი.გოგებაშვილის ქუჩებსა და სანაპირო ზოლს შორის. ფრაგმანტულად იყო დასახლებული ბარათაშვილის ქუჩის დასავლეთით მდებარე სივრცეები.

1888 წელს, ბათუმისათვის ქალაქის სტატუსის მინიჭების შემდეგ, ინჟინერ ნ.დაკიშევიჩის მიერ შედგენილ იქნა ქალაქის გენერალური გეგმა (1887-1889 წლები), რომლითაც გათვალისწინებული იყო ქუჩების გაფართოებისა და ტერიტორიების ზრდის ტენდენცია სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით (ამჟამინდელი ს.ხიმშიაშვილი, ა.პუშკინის, პ.მელიქიშვილის, გ.ბრწყინავლის, ა.გრიბოედოვისა და ი.ჭავჭავაძის ქუჩებს შორის მდებარე ტერიტორიებზე). ახალი განაშენიანება დაპროექტებული იყო შედარებით უფრო გამსხვილებული სწორკუთხა კვარტლების სახით, რაც, თავის მხრივ, ადასტურებდა, რომ დაუმტკიცებლობის მიუხედავად, ნ.დაკიშევიჩის გეგმის ზოგიერთი ასპექტი მომავალში მაინც იქნა გათვალისწინებული (კომახიძე, 2000:127-130). 1889 წელს გ.რჩე-

ულიშვილის მიერ, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის დავალებით შედგა ბათუმის განვითარების კიდევ ორი გეგმა, რომელიც სანაპიროსა და მთის ზოლის გარდა, მოიცავდა ტერიტორიებს მდინარე ყოროლისთავსა და მეჯინისწყალს შორის. ქალაქისა და გარეუბნების ამ გეგმაში, არქიტექტორ ვლადიმერ სიმონსონის მითითებით, გარკვეული ცვლილებები შევიდა, რაც არსებითად რამდენიმე ქუჩის დაგრძელებას, ქუჩების ერთმანეთთან შეერთებას ან გაფართოებას გულისხმობდა. ჩატარებული სამუშაოების მიუხედავად, ქალაქის აღნიშნული გეგმა არ იქნა დამტკიცებული. ასევე, რიგი უზუსტობების გამო, არ იქნა გაზიარებული 1895 წელს არქიტექტორ ა.კანდინოვის მიერ შედგენილი გეგმაც, რომელიც მოიცავდა ტერიტორიებს შავი ზღვის სანაპიროს, მდინარე ბარცხანას, სამხედრო გზატკეცილსა და მდინარე ანგისას შორის (კომახიძე, 2000:132-134). ამის შემდგომ უგულვებელყოფილ იქნა 1897-1900 წლებში მიწისმზომელ პიოტრ ლიპინსკისა და 1905 წელს მ.რიტელის მიერ შედგენილი გეგმებიც (ლილუაშვილი, 2019: 186).

აღნიშნული ფაქტები ადასტურებენ, რომ ბათუმის განაშენიანება არ ეფუძნებოდა წინასწარ შედგენილ გეგმებს. საქალაქო განაშენიანების პრინციპი ბათუმში განსაზღვრული იყო არა ერთიანი, მთლიანი მხატვრულ-ხუროთმოძღვრული განვითარების იდეით, არამედ, ზოგადად, იმპერიის ქალაქებისათვის დამახასიათებელი რეგლამენტაციის წესებითა და ნორმებით. ამ პერიოდის რეგულირების წესების მიხედვით, ქალაქის გეგმარების ერთადერთი სახელმძღვანელო პრინციპი რეგულარული კვარტლების შექმნა იყო. ფუნქციონალური და სოციალური ფაქტორებით განსაზღვრული სივრცული გარემო – უბანი შედგებოდა მეტ-ნაკლებად თანაბარი არქიტექტურული მნიშვნელობის მქონე ურბანული ელემენტებისაგან, რომელთა შორის დომინანტური მნიშვნელობა საკულტო ნაგებობს ენიჭებოდა. კვარტლების ქსელი და განაშენიანების თანაბარი რიტმული წყობა ხელშემწყობ პირობებს ქმნიდა ერთი ქუჩიდან მეორეზე შეუმჩნევლად გადაადგილებისა და სეირნობისათვის. ქალაქის არქიტექტურული სახის ჩამოყალიბებას, ზემოთ ჩამოთვლილ პრინციპებთან ერთად, განსაზღვრავდა ბათუმისათვის დადგენილი რეგლამენტაციის წესები, ინსტურქციები (Сборник деиствующих в гор. Батуми...), რომლის თანახმად, განაშენიანების ძირითად მოთხოვნას წარმოადგენდა ქუჩის წითელი ხაზების, შენობათა ფასადური წყობის, სიმაღლეებისა და სხვა რეგულაციების დაცვა. აქედან გამომდინარე, ბათუმის ძველი უბნები ჩამოყალიბდა მოწესრიგებული კვარტალური სტრუქტურითა და პერიმეტრის ზოლზე, ერთმანეთის მიჯრით განთავსებული ზომიერი მასშტაბის შენობებით (ჭიჭილეიშვილი, 2013:262-268). რეგულაციის წესებს იცავდნენ არა მარტო XIX-XX საუკუნეების მიჯნის, არამედ საბჭოთა პერიოდის ბათუმის არქიტექტურაშიც, განსაკუთრებით კი, XX საუკუნის პირველ ნახევარში ისტორიულ განაშენიანებაში ჩართული ახალი ნაგებობების მშენებლობისას.

1921 წლიდან დაისვა ქალაქების გეგმიანი რეკონსტრუქციისა და მასთან დაკავშირებით ახალი დაგეგმარების შედგენის საკითხები. 1925 წელს დადგინდა ქალაქ ბათუმის ახალი საზღვრები, რომელიც მოიცავდა ჩრდილოეთით – შავი ზღვის სანაპირო ზოლს, აღმოსავლეთით – მდინარე სკურკუბასა და სამხრეთით – ჟილინის არხს შორის მდებარე ტერიტორიებს. ამავე პერიოდიდან განიხილებოდა ახალი და ძველი კვარტლების გადანაწილების, მოსახლეობის რაციონალური განსახლების, ტრანსპორტის, ნავთობგადამამუშავებელი მრეწველობის, ადგილობრივი მრეწველობის, საცხოვრებელი სახლების მშენებლობის, ქალაქის სანიტარიულ-ტექნიკური პირობების გაუმჯობესების, სამრეწველო და საცხოვრებელი რაიონების ზონირების საკითხები (ჯანბერიძე, 1971:33-34; კომახიძე, 2000:147). 1927 წელს ინჟინერ დ. სვიშევსკის ხელმძღვანელობით შეიქმნა ქალაქის განვითარების დეტალური გეგმა, რომლის თანახმად, ბევრი საკითხი გადაწყვეტილ იყო რაციონალურად, რაც გულისხმობდა ქალაქის მოსახერხებელ განვითარებას სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით, რკინიგზის სადგურისა და ნავთობის საწარმოთა ზღვასთან ახლოს გაშენების გამოვლენილი ტენდენციის უარყოფას. თუმცა, ეს მოსაზრება უკუგდებულ იქნა და ახალი ქარხნები მაინც აღნიშნულ ტერიტორიაზე გაშენდა, რითაც ქალაქმა კარგი საკურორტო ადგილები დაკარგა, ხოლო ახლომდებარე საცხოვრებელი რაიონები დაბინძურდა ნავთობგადამამუშავებელი პროცესების მავნე გამონაყოფით. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული ახალი გეგმა მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა იმდროინდელ ქართულ საბჭოთა ქალაქთგეგმარებაში. ამ გეგმის მიხედვით განხორციელდა ტერიტორიების დაყოფა, გაყვანილ იქნა ახალი ქუჩები და მოინიშნა ბათუმის ნავთობ-

გადამამუშავებელი ქარხნის საცხოვრებელი კვარტლების გაშენება ზღვისპირა ტერიტორიაზე, ქარხანასთან ახლოს. უბნის განაშენიანება ითვალისწინებდა მწვანე ნარგავებში გაშენებულ საცხოვრებელ სახლებსა და პირველადი მომსახურების ობიექტებს. ამ გეგმის თანახმად, ბათუმისათვის ნიშანდობლივი რეგულარული დაგეგმარების სტრუქტურა და ქუჩების გამჭოლი განიავების პრინციპი გათვალისწინებული იყო როგორც ძველ, ასევე, ახალ უბნებშიც. იგეგმებოდა გამწვანებული სივრცეების ზრდა, ძირითადი მაგისტრალების გადაკვეთაზე კი ფართო მოედნების მოწყობა. ასევე, უნდა შეენარჩუნებინათ სანაპირო ზოლში არსებული ტბები, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სანიაღვრო კანალიზაციის მოსაწყობად (კომახიძე, 2000:150-155). გასული საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში ქალაქის დაბალი სიმჭიდროვე განაშენიანების დაბალი პროცენტული მაჩვენებლით იყო განპირობებული. 1933 წელს ისევ შემუშავდა ბათუმის დაგეგმარების სქემა ცნობილი არქიტექტორების ბ.ლორთქიფანიძისა და ლ. სუმბაძის ხელმძღვანელობითა და რ.აგაბაბიანის, ნ.ფერემუზოვას, მ.ცეცხლაძისა და რ.იზაშვილის მონაწილეობით. გეგმა ითვალისწინებდა სამხრეთ დასავლეთით, მდინარე სტეფანოვკის მიდამოებში, საწარმოებისათვის ახალი ადგილების გამოყოფას, მთისძისრისა და ბაგრატიონის მაგისტრალური ქუჩების გაყვანას და აქ სამგზავრო და საბარგო-სარკინიგზო სადგურის მოწყობას, ახალი საცხოვრებელი რაიონების განვითარებას სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით, მაგისტრალების, კვატლების გამსხვილებას, მწვანე მოედნების ზრდას, თუმცა აღნიშნული გეგმის დამტკიცება, მეორე მსოფლიო ომის დაწყების გამო, ვერ მოხერხდა (კომახიძე, 2000:158)[1]. 1956 წელს, ა.ნიკოლაიშვილის, ლ.სუმბაძის, ნ.ფერმუზოვას და კ.ჯავახიშვილის მონაწილეობით, კვლავ განახლდა მუშაობა ქალაქის გენერალური გეგმის შედგენაზე. დღის წესრიგში იდგა: ქალაქის ცენტრალური ნაწილიდან რკინიგზის სამგზავრო სადგურის გადატანის იდეა, საზღვაო ნავსადგურის რეკონსტრუქცია, საზღვაო ვაგზლის აშენება, ი.გოგებაშვილის ქუჩის რეკონსტრუქცია-გამწვანება, მცირე ზომის კვარტლების გაერთიანება, ქვეითებზე მორგებული ხეივნებითა და შიდა გადასასვლელებით. ამავე გეგმის მიხედვით, გათვალისწინებული იყო ი.ჭავჭავაძის, თბილისის, ნ.ბარათაშვილის ქუჩების გაფართოება ე.წ. ბულვარული გაშენებით. ქალაქის ისტორიულ ნაწილში ავარიული შენობების ხარჯზე გამოთავისუფლებულ ტერიტორიებზე კი შიდაკვატრალური მწვანე ეზოების მქონე საცხოვრებელი განაშენიანების მოწყობა იგეგმებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ გასული საუკუნის 70-იან წლებამდე, აღნიშნული პროექტი წარმოადგენდა ქალაქის განაშენიანებისა და კეთილმოწყობის ძირითად სახელმძღვანელო დოკუმენტს. მასში გათვალისწინებული იყო ბათუმის ძველი ნაწილის არქიტექტურული სტრუქტურა და ზღვის, როგორც წამყვანი ელემენტის ფაქტორი, რომლის სანაპირო ზოლი მწვანე მასივებს ეთმობოდა (კომახიძე, 2000:158-160; ბათუმის მიწათსარგებლობის გეგმა, 2008:43-44). 1986 წელს შედგა ბათუმის გენერალური გეგმის ახალი პროექტი, რომლითაც განიხილებოდა რკინიგზის სადგურის გადატანის, ნავსადგურის გაფართოების, ბათუმის აეროპორტის, ბათუმის საბაგირო გზის აშენების, ნაგავსაყრელის ადგილმდებარეობის, ზღვის ნაპირის გამაგრების საკითხები. თუმცა, აღნიშნული გეგმა, ამ საკითხების ირგვლივ არსებული ნაკლოვანებების გამო, არ იქნა დამტკიცებული (კომახიძე 2000:161).

XX საუკუნის მეორე ნახევარში, ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი (ზ. გორგილაძის ქუჩის მიმდებარე ტერიტორიები) გაშენდა უსახური, ტიპური პროექტებით ე.წ ხრუშჩოვკებით. მოგვიანებით, 1960-იანი წლებიდან, ქალაქს დაემატა ზღვისპირა უბანი ე.წ. სასროლეთი (ივ. ჯავახიშვილის. ტბ.აბუსერისძის, ი.კობალაძისა და ზღვის სანაპიროს შორის ტერიტორია). განაშენიანებამ ზურგი აქცია ზღვას, რადგან საკურორტო, სანაპირო და საცხოვრებელ ზოლში, ძირითადად, საწარმოები განთავსდა. ამ ახალი უბნების განაშენიანება, წინასწარ დაუგეგმავობის გამო, ხასიათდება ქუ-

[1] 1902-1907 წლებში დ.სვისშევსკის ბათუმის სამხედრო უწყების სამუშაოთა მწარმოებლისა და ქალაქის სამმართველოს ინჟინრის თანამდეობა ეკავა. იგი აქტიურად მუშაობდა ბათუმის რეკონსტუქციისა და განაშენიანების გეგმის შედგენაზე. დ.სვიშჩევსკიმ შეადგინა სანიაღვრო ფეკალური კანალიზაციის პროექტი, შეისწავლა აჭარის ზღვის ნაპირის ნგრევა-დაშლის მიზეზები. ის იყო ბათუმის ტრამვაის ხაზის, ბათუმი-ყარსის, ბათუმი-თავრიზის სარკინიგზო ხაზების განუხორციელებელი პროექტების ავტორი. დ. სვიშჩევსკის ეკუთვნოდა ქალაქის ცენტრში შემომავალი სარკინიგზო ვაგზლის მთისძირის ქუჩაზე გადატანის იდეა, რომელიც მაგისტრალებით დაუკავშირდებოდა ქალაქის ძირითად საკვანძო პუნქტებს.

ჩათა არარეგულარული ქსელური სტრუქტურით, მრავალსართულიანი სახლებისა და საყოფაცხოვრებო ობიექტების რამდენადმე უსისტემო განლაგებით (კომახიძე. 2000:164-167). XX საუკუნის შუა ხანებიდან, ასევე, წვრილი და არარეგულარული კვარტლების სახით ჩამოყალიბდა ე.წ. ჭაობის დასახლებაც. გასული საუკუნის 60-80-იანი წლებში, როგორც ცენტრში, ასევე, პერიფერიულ ზონებში ჩართული შენობები და ახლად გაშენებული უბნები (შ.ხიმშიაშვილისა და დ.აღმაშენებლის ქუჩების მიმდებარე ტერიტორიები), კონტრასტული მასშტაბებისა და უსახური არქიტექტურის გამო, შეუსაბამო აღმოჩნდა როგორც ისტორიული, ასევე, თანამედროვე ბათუმის იერსახესთან. ამ პროცესების განვითარებას წარმოადგენდა გასული საუკუნის 90-იან წლებში მიმდინარე უსისტემო და ქაოტური რეკონსტრუქციები – მიშენება-დაშენების პროცესები, რომლებმაც მნიშვნელოვნად დააკნინა საბჭოთა ბათუმის ისედაც უსახური სახე. საბჭოთა პერიოდში განუხორციელებელი დარჩა ქალაქის ძველი, მჭიდროდ დასახლებული უბნებისა და ამორტიზებული სახლების რეკონსტრუქციის იდეა, რამაც, თავის მხრივ, შემოინახა ისტორიული ურბანული ქსოვილი, მხატვრულად გამორჩეული და მოკრძალებული იერსახის მქონე ფონური შენობებით.

2008 წელს, კ.ამირეჯიბის, ვ.ფრანგიშვილისა და ვ.ვარდოსანიძის ავტორეობით შედგენილი იქნა ბათუმის ახალი გენერალური გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა ქალაქის სივრცით-ფუნქციური განვითარების სტრატეგიულ შემოთავაზებებს. ქალაქის ახალ გამოწვევებს შორის აღნიშნული იყო ნავთობგადამამუშავებელი ობიექტების ადგილმდებარეობისა და ინფრასტრუქტურის საკითხები, ფუნქციური ზონირების ახალი ხედვა და ისტორიული ნაწილის შენარჩუნების ამოცანები. გეგმის თანახმად, ბათუმის ურბანული განვითარების პირველი ეტაპის ქალაქგეგმარებით ღონისძიებებს წარმოადგენდა: ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრების გაზრდა (ანგისის, ხელვაჩაურის ტერიტორიების შემოერთება, პლაჟისა და ბულვარის, შ.ხიმშიაშვილის ქუჩის გაგრძელება, ი.ჭავჭავაძისა და ტბელ აბუსერიძის ქუჩათა გაფართოება); ახალი სატვირთო-ტრანზიტული მაგისტრალის მოწყობა პ.ბაგრატიონის, მთისძირისა და ერისთავის ქუჩების გავლით; ინტეგრირებული სატრანსპორტო ცენტრის – პორტის, რკინიგზისა და ავტოსადგურის ფორმირება; ახალი მაღლივი მშენებლობების კომპოზიციურ ერთიანობაში მოყვანა; კანალიზაციის სისტემის, ნაგავსაყრელის ტერიტორიის მოწესრიგება, ჟილინისა და სხვა სადრენაჟო არხების რეაბილიტაცია, ნაპირდაცვითი სამუშაოების ჩატარება და სხვ. ამ გეგმის II ეტაპის ქალაქგეგმარებით ღონისძიებები შეიცავდა კონკრეტული ლოკაციების სივრცითი მოწყობის ამოცანებს, რომელთა ნაწილი არ განხორციელდა.[1] III რიგის ქალაქგეგმარებითი ამოცანები ითვალისწინებდა ახალი შემოვლითი ავტოტრასის დაგეგმვასა და მშენებლობას, „ხრუშჩოვკების“ და სხვა მრავალბინიანი ამორტიზებული საცხოვრებელი ფონდის დემონტაჟსა და ახალი კომპლექსების აგებას, ისტორიული ზონის არქიტექტურულ-მხატვრული რეაბილიტაციის საკითხებს და სხვ. (ბათუმის მიწათსარგებლობის გეგმა, 2008:97-98).

2008-2011 წლებში განხორციელდა ძველი ბათუმის ისტორიული უბნების (მ.აბაშიძის, ნ.დუმბაძის ქუჩები, ევროპის მოედანი, წმ.ნიკოლოზის ტაძრის მიმდებარე ტერიტორია, ი.გოგებაშვილისა და შოთა რუსთაველის ქუჩები) სხვადასხვა მონაკვეთების კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების რეკონსტრუქცია-რეაბილიტაცია. თუმცა ეს პროცესი, ძირითადად, წარიმართა განაშენიანების მოდერნიზაციის, „განახლების“, ფუნქციური ადაპტაციისა და ავთენტურობის ნიველირების საფუძველზე (ჭიჭილეიშვილი, 2013:334-335). ბათუმის არქიტექტურის ახალი კონცეფცია გულისხმობდა წინარე პერიოდის სადა და კამერული ქალაქის გარდაქმნას ეკონომიკურად მზარდი, სწრაფად განვითარებადი, აქტიური, პრეტენზიული იერსახის მქონე ურბანულ ქალაქად. წინარე პერიოდის ბათუმის განახლების სურვილით იყო განპირობებული ძველი შენობების რეკონსტრუქცია ფსევდოისტორიზმისა და, უმეტესად, მოდერნისტული ინტერპრეტაციის პრინციპებით, რასაც მოჰყვა ქალაქის ისტორიული ნაწილის მასშტაბების ზრდა, ძველი და საბჭოთა პერიოდის ურბანული ქსოვილის შეცვლა ან ისტორიული ნიმუშების განადგურება. ქალაქის ტურისტული იმი-

[1] გათვალისწინებული იყო „ვარკვლავის“ მოედნის, ანგისის სპორტ-ზონის, ბათუმ-გორის სარეკრეაციო კომპლექსის, ყოფილი მეფრინველეობის ფერმის ტერიტორიაზე ახალი სპორტულ-სარეკრეაციო ცენტრის შექმნა, გემთმშენებელი ქარხნის ტერიტორიაზე ავტოსადგომებით უზრუნველყოფილი ახალი მეგამარკეტის მოწყობა, ახალი ადგილობრივი ავტოსადგურისა და სასურსათო ბაზრის ტერიტორიების ჩამოყალიბება და სხვ.

ჯის გასაზრდელად, უცხოელი არქიტექტორების ჩართულობით, ხელისუფლებამ განახორციელა ახალი პროექტები („ანბანის კოშკი“, სასტუმროები – „რედისონი“, „კემპინსკი“, „შერატონი“, ბათუმის იუსტიციის სახლის შენობა, ე.წ. ტექნოლოგიური უნივერსიტეტი და სხვ.), რომელთა ნაწილი გამოირჩევა ადგილის შეგრძნებითა და გარემოსადმი ჰარმონიული დამოკიდებულებით (ჭიჭილეიშვილი, 2014:316-324).

XXI საუკუნის 10-იანი წლებიდან არქიტექტურა ტურიზმის პოლიტიკის ნაწილი გახდა, თუმცა ქალაქის კულტურული მემკვიდრეობის რეაბილიტაციისა და ახალი განაშენიანების „კონცეფცია“ წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა ბათუმის რეგულირებადი გეგმარების, წესრიგის, ზომიერი მასშტაბის, კამერული სივრცისა და გარემოსთან შერწყმის ტრადიციულ პრინციპებთან. გაზრდილი სიმჭიდროვით გამოწვეული მოთხოვნების, თანამედროვე ურბანიზაციის პროცესების შედეგად, მნიშვნელოვნად შეიცვალა ქალაქის ვიზუალური სახე. გამოიკვეთა ბათუმისათვის ტრადიციული ქუჩების რეგულარული ქსელის ნიველირებისა და მსხვილმასშტაბური, ქაოტური მშენებლობებით გამოწვეული პრობლემები (ქუჩათა უსისტემო განვითარება, პარკინგი, გამტარუნარიანობა, ინსოლაცია-აერაცია, ქალაქის წყალმომარაგება, კანალიზაცია, ნაგვის შეგროვება და გატანა, ქალაქის მომარაგება ბუნებრივი აირითა და ელექტროენერგიით და სხვ.), რომელთა მოგვარება, ბოლო წლებში აჭარის არ მთავრობისა და ბათუმის მერიის მიერ მიღებული რიგი დოკუმენტების მიუხედავად, ვერ ხერხდება.[1]

დამტკიცებული სამოქმედო გეგმების უმოქმედობის გამო, ბათუმის სახე ამ ბოლო წლებში მნიშვნელოვანად შეიცვალა, უხეში ჩარევების შედეგად, დაზიანდა, როგორც ისტორიული, ასევე, თანამედროვე ნაწილი. შენელებული ტემპით მიმდინარეობს ისტორიული ბათუმის კულტურული მემკვიდრეობის სტატუსის მქონე ძეგლების რეაბილიტაცია-რესტავრაცია. მნიშვნელოვანად შემცირდა „ფონური“ ნაგებობების რიცხვი, რომლებიც, მხატვრულად გამორჩეულ შენობებთან ერთად, ქმნიდნენ ძველი ბათუმის ისტორიულ ურბანულ სახეს. ბოლო წლების მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ბათუმში რთულად მიმდინარეობს ისტორიული ბირთვის დაცვის, რეაბილიტაციისა და ჯენტრიფიკაციის პროცესები.[2] ქალაქის ცენტრში ჩართული ახალი მაღლივი შენობები, მასშტაბების მკვეთრი ზრდისა და მხატვრულ-სტილისტურად გაუაზრებელი ეკლექტიკის გამო, მნიშვნელოვნად არღვევს ისტორიული ქალაქის ჰარმონიასა და გამომსახველობას.

სანაპირო ზოლში განვითარებული თანამედროვე ქალაქის მსხვილმასშტაბური შენობებით იკარგება ბათუმის იდენტობისათვის დამახასიათებელი ნიშანი – ზღვის სივრცისაკენ ორიენტირების პრინციპი. მაღლივი განაშენიანება აქ, თითქმის მთლიანად, ფარავს ზღვის პანორამას, რომლის დანახვა, წინარე წლებში, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე განაპირა მთის ფერდობებიდანაც იყო შესაძლებელი. ისტორიული ზონის ფარგლებს გარეთ განვითარებულ განაშენიანებას გამოარჩევს ბათუმისათვის ტრადიციული ფაქტორის – ბადისებური ქსელის უგულვებელყოფა, რაც მოსახლეობის კერძო ნაკვეთებზე უსისტემოდ განვითარებული მაღლივი შენობების განთავსებითაა განპირობებული. ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ზიანის მომტანი ცვლილებების გამო, იკვეთება ქალაქის იდენტობის დაკარგვის საშიშროება, რაც, დეველოპერთა მოთხოვნებისა და ზეწოლის გამო, კოეფიციენტების დარღვევის, განაშენიანების ინტენსივობის ნორმატიული კ2 კოეფიციენტის 10-20-30-ჯერ გადაცილების ფაქტებითაა გამოწვეული (ნამგალაძე, 2025: 131-133). ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში წარმოდგენილი ინტენსიური განაშენიანება (შარტავას ქუჩის მიმდებარე ტერიტორიები), შემინული ზედაპირებისა და ღამის განათების ეფექტების მიუხედავად, სტილისტურად ერთფეროვნად გამოიყურება. შენობათა განლაგების ერთგვარი ქაოტურობა, აღქმის

[1] მხედველობაშია ისეთი ქალაქმშენებლობითი დოკუმენტები, როგორიცაა ბათუმის ისტორიულ-კულტურული საყრდენი გეგმა (2006 წ.), მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმა – ნაწილი I, ბათუმის პერსპექტიული განვითარების ხედვა (2008 წ.), აჭარის სივრცითი მოწყობის სქემა (2012 წ.), ბათუმის ურბანული განვითარების სტრატეგიული გეგმა (2013 წ.), 2016-2021 წლების აჭარის არ სტრატეგიული განვითარების გეგმის პროექტი და სხვ.

[2] ისტორიული ბირთვის ნაწილში იკვეთება მთელი რიგი პრობლემები – შენობათა ამორტიზაცია, მძიმე სოციალური ფონი, ძეგლთა დაცვის სააგენტოს მხრიდან მოსახლეობის მოთხოვნათა ნიველირება, მინიმალური ფინანსური სახსრები ისტორიული ნაწილის რებილიტაციისათვის, ინვესტორების ნაკლები ინტერესი ამ უბნების მიმართ, ისტორიულ ნაგებობათა ლიკვიდაციის მცდელობები და სხვ.

პრინციპების ნიველირება, სივრცული ხედების გაუთვალისწინებლობა მიუთითებს, რომ ქალაქს არ გააჩნია ამ ნაწილის განვითარების ჩამოყალიბებული გეგმა. შენობათა უსაზღვრო მასშტაბებითა და მოცულობებით გამოწვეული გაზრდილი სიმჭიდროვის მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებს არსებული ინფრასტრუქტურა, რაც დისკომფორტს უქმნის როგორც ადგილობრივებს, ასევე, ტურისტებს.

ამ ბოლო წლებში მიმდინარეობს ახალმშენებლობათა ქალაქის სიღრმეში, მთისძირის ქუჩისაკენ გადანაცვლების პროცესი, თუმცა ეს უბნებიც გამოირჩევა ქუჩათა ქსელისა და კვარტლების რამდენადმე მოუწესრიგებელი, არასწორხაზოვანი სტრუქტურით, არსებულ გარემოსთან დისონანური დამოკიდებულებითა და მდარე არქიტექტურული იერსახით. მაღლივი, რამდენადმე უსისტემო განაშენიანების საწყისები თვალსაჩინოა ე.წ. ჭაობის დასახლებაში, რაც ქმნის გაუაზრებელი, უსისტემო და უსახური განაშენიანების წარმოქმის საშიშროებას.

ბათუმში თვალსაჩინოა სარეკრეაციო ზონების დეფიციტის, პარკებისა და სკვერების, საზოგადოებრივი სივრცეების განვითარების პრობლემა, ბათუმისთვის დამახასიათებელი, ბუნებრივ გარემოსთან ორგანულად დაკავშირებული, მოწესრიგებული გეგმარებისა და ჰარმონიული საქალაქო სივრცის იდენტობის დაკარგვის, ურბანული ქაოსის საფრთხე, რაც, სოციალურ-ეკონომიკურ პრიორიტეტებს დამყარებული ლოკალური უბნების ან, ზოგადად, ქალაქის განაშენიანების სტრატეგიული საყდენი გეგმების არარსებობითა და არსებული რეგულაციების გაუთვალისწინებლობით არის განპირობებული. ქალაქს არა აქვს განაშენიანების გამოკვეთილი პრიორიტებები, სტრატეგიული და ლოკალური გეგმები. განვითარების ახალ, გენერალურ გეგმაზე მუშაობა 2021 წლიდან კვლავ მიმდინარეობს, მაგრამ ჯერ კიდევ დამუშავების პროცესშია.

დასკვნა: ბოლო წლებში გამოიკვეთა ბათუმის ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიმართულებები – საპორტო-სატრანზიტო ფუნქცია და ტურისტული სექტორი, რომელშიც ქალაქის ისტორიული ნაწილი ინარჩუნებს ტურისტული მიზიდულობის ცენტრის მნიშვნელობას და საჭიროებს განსაკუთრებულ ყურადღებას რეაბილიტაციისა და მოვლა-პატრონობის, ფუნქციური ადაპტაციის თვალსაზრისით.

გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩამოყალიბებული უბნებისა და სანაპირო ზოლის ახალი, მოდერნიზებული განაშენიანებისათვის მნიშვნელოვანია ლოკალური გეგმების, მასშტაბების, სიმაღლეებისა და სიმჭიდროვის შეზღუდვის რეგულაციების შემოღება. ქალაქის მომავალი მისი იერსახის შენარჩენებასა და გაკეთილშობილებაზე, მოსახლეობის მზარდი მოთხოვნების დაკმაყოფილებასა და ეკოლოგიური გარემოს გაუმჯობესებაზე უნდა იყოს ორიენტირებული. ქალაქის წინაშე ისევ დგას სივრცითი განვითარების სტრატეგიული ხედვის შემოთავაზების, ისტორიული ბირთვის შენარჩუნების, რეგულარული გეგმარების დაცვისა და დაბალანსებული, მხატვრულად გამომსახველი არქიტექტურული გარემოს შექმნის ურთულესი ამოცანა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბაქრაძე, 1987: – არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი, 1987.
2. ინაიშვილი, 2009: – ინაიშვილი ნ., ბათუმი ადრებიზანტიურ ხანაში, „ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა“, I საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 153-156, ბათუმი;
3. ლილუაშვილი, 2019: – ლილუაშვილი, მ., ბათუმი, საქართველოს ქალაქების ურბანული განვითარება 1801-1918 წლებში, (დ. ხოშტარიას საერთო რედაქციით), თბილისი, 2019, გვ. 157-197;
4. კომახიძე, 2000: – კომახიძე თ. (2000), ქალაქ ბათუმის დაგეგმარებისა და განაშენიანების ისტორია, ბათუმი, გამომცემლობა „აჭარა“;
5. ნამგალაძე, 2025: – ნამგალაძე ზ., განსხვავებული ტენდენციების თანაარსებობა ქალაქ ბათუმის არქიტექტურაში და მისი განვითარების პერსპექტივები (საკვალიფიკაციო ნაშრომი დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 2025;

6. ფრენკელი, 2012: – ფრენკელი ა. (2012), ნარკვევები ჩურუქ-სუსა და ბათუმზე, (რედაქტორი რ. სურმანიძე), თბილისი;
7. მიწათსარგებლობის გეგმა, 2008: – ქალაქ ბათუმის მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმა, ნაწილი I, ქალაქ ბათუმის პერსპექტიული განვითარების ხედვა“, თბილისი, 2008 (პროექტის ავტორები: კ. ამირეჯიბი, ვ. ფრანგიშვილი, ვ. ვარდოსანიძე). https://batumi.ge/ge/upload/docx/gengegma%20-2018.pdf
8. ჭიჭილეიშვილი, 2013: – ჭიჭილეიშვილი მ., XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ბაუმის ურბანული სახე, „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ – III, საერთაშორისო სამენციერო კონფერენციის მასალები, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2013, გვ. 262-268;
9. ჭიჭილეიშვილი, 2013: – ჭიჭილეიშვილი მ., ძველი ბათუმის რეკონსტრუქციის ზოგიერთი ასპექტი, „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ – IV, საერთაშორისო სამენციერო კონფერენციის მასალები, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2013, გვ.334-342.
10. ჭიჭილეიშვილი, 2014: – ჭიჭილეიშვილი მ., ბათუმის თანამედროვე არქიტექტურული ტენდენციები, „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ – V, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2014, გვ. 316-324;
11. ჯანბერიძე, 1971: – ჯანბერიძე ნ., (1971), ქართული საბჭოთა არქიტექტურა, თბილისი, გამომცემლობა „ხელოვნება“.
12. Леквинадзе, 1973: – Леквинадзе В., О постройках Юстиниана в Западной Грузии, „Византийский Временник“, 34, с. 169-186, Москва.
13. Сборник деиствующих в гор. Батуми объязательных постановлении, а также инструкции разным лицам и учереждениям, подведомственным Батумскому Городскому Общественному Управлению, Батум, 1902, с. 101-116;
14. Mumin Yildiztaş, Osmanlı arşıv kautlarında Gurjıstan ve Gurculer, Istanbul, 2021. მუმინ ილდიზთაში, საქართველო და ქართველები ოსმალურ საარქივო დოკუმენტებში, სტამბული, 2021.

SOME ASPECTS OF URBAN DEVELOPMENT OF BATUMI

MAIA TCHITCHILEISHVILI
PhD in Art History and Theory, Senior Researcher
At Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota
Rustaveli State University; Professor at
Batumi Art State University
E-mail: maia.chichileishvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0002-2030-9948

Abstract: The remains of the most ancient settlement on Batumi's territory have been preserved by the ruins of „Batumi Fortress" located north of the modern city. The origin of Batumi's new, urban-type development is connected to the process of relocating the seaport northwest – toward the bay – beginning in the 19th century. From this same period, Batumi's urban development, taking into account its geographical location, proceeded according to the principle of regular planning. Batumi's development was not based on pre-prepared plans; it was determined not by a unified, comprehensive artistic-architectural development idea, but rather by the regulations and norms characteristic of the empire's cities in general. Batumi's old neighborhoods were formed as urban fabric developed on a perimeter zone with an organized block structure. The city's planned reconstruction and development processes are connected to the Soviet period. The plan projects compiled in 1927, 1933, 1956, and 1986 represented the main guiding documents for the city's development and improvement.

From 2008, Batumi has been developing rapidly, with architecture becoming part of tourism policy, though the „concept" of cultural heritage rehabilitation and new development came into conflict with Batumi's traditional principles of regulated planning, order, moderate scale, intimate space, and harmony with the environment.

In recent years, the main directions of Batumi's economic development have emerged – port-transit function and the tourism sector, in which the city's historical part maintains the significance of a tourist attraction center and requires special attention in terms of rehabilitation and maintenance. For contemporary modernized development, it is important to introduce regulations limiting local plans, scales, heights, and density. The city still faces the most complex task of proposing a strategic vision for spatial development, preserving the historical core, protecting regular planning, and creating a balanced, artistically expressive contemporary architectural environment.

Keywords: Batumi, architecture, development plan, challenges.

* * *

Introduction: The ruins of the so-called „Tamari Fortress," located north of contemporary Batumi at the confluence of the Korolistavi River with the sea, have preserved the most ancient cultural layers of settlement. Life flourished here from the beginning of the 1st millennium, and in antiquity there was already an urban settlement. The fortress-castle's location facilitated control of sea and land routes, which is why the fortification structure functioned during the Middle Ages as well. The remains of Batumi's „Tamari Fortress," according to information from Procopius of Caesarea (6th century), are identified with the fortress of Losorion built by Emperor Justinian in Lazica, which was located on the Black Sea coast between the fortresses of Apsaros and Petra. This fortress was supposed to block the road leading from Lazica toward the southern Black Sea coast (Lekvinadze, 1967: 505-510; Lekvinadze 1973:169-186). Based on the analysis of scarce historical information and archaeological findings, the archaeological-architectural monument – „Batumi Fortress" – reveals connections with the most ancient

period Colchian settlement, Roman-Byzantine and medieval Georgian fortification-fortress systems. Despite multiple reconstructions, the characteristics typical of Roman and early Byzantine fortresses are evident – rectangular planning, wall construction with alternating stone and brick masonry, and the system of semicircular buttresses used for reinforcing late medieval walls (Inaishvili, 2009:153-156). According to the works of 19th-century researcher-travelers (A. Dupré, D. Bakradze, A. Frenkel, J. Mourier and others), Batumi fortress no longer had fortification function at this time (Bakradze, 1987:23; Frenkel, 2012:78-79,225).

The city of the early 19th century was a rural-type settlement lacking compactness, with a main commercial center – the bazaar. The origin of Batumi's new, urban-type development is connected to the process of relocating the seaport northwest – toward the bay.

Methods: The research methods of this work are based on the analysis of historical sources – press, photographic materials, scientific literature, archival documents, and the results of comparing the authentic part of the city with graphical data.

Discussion: In the first half of the 19th century, projects implemented by Turkey for colonization purposes were directed toward developing territories adjacent to Batumi Bay. At the beginning of the century, canals had been dug to drain swamps, through which water flowed into the sea. By the end of 1861, construction of a wooden harbor had begun in the city of Batumi (Yildiztaş, 2021: 289). According to the Sultan's firman of 1863, the construction of a new city was planned northwest of the harbor, which envisioned cutting streets 12 arshins wide (8.5 m), with a mosque in the center and fortress-castles in the coastal zone. Master builder Haji Dimitri was sent to construct urban buildings, the mosque, and prison. During Ottoman rule, in the newly established neighborhoods of the 1860s-70s – „Azizie" and „Nurie" – the outline of regular planning emerged (Liluashvili, 2019:158-160).

From 1878, Adjara became part of the Russian Empire. According to the plan of the same year, the boundaries of the city of Batumi encompassed the territory between present-day N. Baratashvili, I. Chavchavadze, and I. Gogebashvili streets and the coastal strip. The spaces located west of Baratashvili Street were fragmentarily populated. In 1888, after granting city status to Batumi, engineer N. Dakishevich compiled the city's general plan (1887-1889), which envisioned the expansion of streets and the tendency of territorial growth in the southwest direction (on territories between present-day S. Khimshiashvili, A. Pushkin, P. Melikishvili, G. Brtskinvale, A. Griboedov, and I. Chavchavadze streets). The new development was designed as relatively larger rectangular blocks, which, in turn, confirmed that despite not being approved, some aspects of N. Dakishevich's plan were nevertheless considered in the future (Komakhidze, 2000:127-130).

In 1889, G. Rcheulishvili, on the assignment of the Governor-General of Kutaisi, developed two more development plans for Batumi, which, in addition to the coastal and mountain zones, included territories between the Qorolistavi and Mejinistsqali rivers. In this plan of the city and suburbs, certain changes were introduced at the indication of architect Vladimir Simonson, which essentially meant the extension of several streets, connecting streets to each other, or their expansion. Despite the work carried out, this city plan was not approved. Similarly, due to a number of inaccuracies, the plan compiled in 1895 by architect A. Kandinov was not accepted, which covered territories between the Black Sea coast, the Bartskhana River, the military road, and the Angisa River (Komakhidze, 2000:132-134). Subsequently, plans compiled by surveyor Piotr Lipinski in 1897-1900 and by M. Riteli in 1905 were also invalidated (Liluashvili, 2019: 186).

These facts confirm that Batumi's development was not based on pre-compiled plans. The principle of urban development in Batumi was determined not by a unified, comprehensive artistic-architectural development idea, but generally by the regulations and norms characteristic of imperial cities. According to the regulatory rules of this period, the only guiding principle for city planning was the creation of regular blocks. The spatial environment – neighborhood or district – determined by functional and

social factors consisted of urban elements of more or less equal architectural significance, among which dominant importance was assigned to religious buildings. The network of blocks and the uniform rhythmic arrangement of development created favorable conditions for unnoticed movement from one street to another and for strolling. The formation of the city's architectural image, along with the above-mentioned principles, was determined by the regulatory rules and instructions established for Batumi (Сборник деиствующих в гор. Батуми...), according to which the main requirement for development was compliance with street red lines, building facade arrangements, heights, and other regulations. Consequently, Batumi's old neighborhoods were formed with an orderly block structure and buildings of moderate scale placed adjacent to each other along the perimeter zone (Chichileishvili, 2013:262-268). The regulatory rules were observed not only in the architecture of Batumi at the turn of the 19th-20th centuries but also in the Soviet period, especially in the first half of the 20th century when constructing new buildings integrated into historical developments.

From 1921, the issues of planned reconstruction of cities and related new planning were raised. In 1925, new boundaries of the city of Batumi were established, which included territories between the Black Sea coastal zone in the north, the Skurkuba River in the east, and the Zhilini Canal in the south. From this same period, the redistribution of new and old quarters, rational resettlement of the population, transportation, oil-processing industry, local industry, residential construction, improvement of the city's sanitary-technical conditions, and zoning of industrial and residential districts were considered (Janberidze, 1971:33-34; Komakhidze, 2000:147). In 1927, under the leadership of engineer D. Svishevski, a detailed development plan of the city was created, according to which many issues were resolved rationally, which implied convenient development of the city in the southwest direction, rejecting the identified tendency of building railways and oil enterprises close to the sea. However, this opinion was rejected and new factories were still built in the designated territory, whereby the city lost good resort areas, while nearby residential districts were polluted by harmful emissions from oil-processing processes. Despite this, the aforementioned new plan represented a significant event in Georgian Soviet urban planning of that time. According to this plan, territorial division was implemented, new streets were laid out, and the construction of residential quarters for Batumi's oil-processing plant was designated on coastal territory, close to the factory. The neighborhood development envisioned residential houses and primary service facilities built among green plantings. According to this plan, the regular planning structure characteristic of Batumi and the principle of through street layout were considered in both old and new neighborhoods. The growth of green spaces was planned, and the arrangement of wide squares at the intersection of main arteries. Also, the lakes existing in the coastal zone should have been preserved, which had great importance for setting up drainage canalization (Komakhidze, 2000:150-155). At the beginning of the 1930s, the low density of the city was caused by low percentage indicators of development. In 1933, a Batumi planning scheme was again developed under the leadership of well-known architects B. Lortkipanidze and L. Sumbadze, with the participation of R. Agababyan, N. Peremuzova, M. Tsetskhladze, and R. Izashvili. The plan envisioned the allocation of new sites for enterprises in the southwest, around the Stefanovka River, the laying out of Mtisdziri and Bagrationi arterial streets and the arrangement of passenger and freight railway stations there, the development of new residential districts in the southwest direction, the enlargement of arteries and quarters, the growth of green squares, although the approval of this plan could not be achieved due to the outbreak of World War II (Komakhidze, 2000:158) [1]. In 1956, work on compiling the city's general plan was renewed with the participation of

[1] In the years 1902-1907, D. Svishchevsky held the position of works manager of the Batumi Military Department and engineer of the city administration. He actively worked on creating a plan for the reconstruction and development of Batumi. D. Svishchevsky compiled a project for sewage and fecal canal drainage system, and studied the causes of erosion and destruction of the Adjara seashore. He was the author of unrealized projects for the Batumi tramway line, and the Batumi-Kars and Batumi-Tabriz railway lines. D. Svishchevsky's idea was to relocate the railway station entering the city center to Mthisdziri Street, which would be connected to the city's main hub points by major thoroughfares.

A. Nikolaishvili, L. Sumbadze, N. Fermuzova, and K. Javakhishvili. On the agenda was: the idea of relocating the railway passenger station from the central part of the city; reconstruction of the seaport, construction of a sea quay, reconstruction-greening of I. Gogebashvili Street, unification of small blocks with pedestrian-adapted walkways and internal passages; according to this same plan, the expansion of I. Chavchavadze, Tbilisi, and N. Baratashvili streets with so-called „boulevard developments" was envisioned. In the historical part of the city, on territories freed at the expense of dilapidated buildings, the arrangement of residential development with inner-block green courtyards was planned. It should be noted that until the 1970s, this project represented the main guiding document for the city's development and improvement. It took into account Batumi's old part's architectural structure and the factor of the sea as a leading element, whose coastal zone was dedicated to green massifs (Komakhidze, 2000:158-160; Batumi Land Use Plan, 2008:43-44). In 1986, a new project of Batumi's general plan was compiled, which considered issues of railway station relocation, port expansion, Batumi airport, Batumi cable road construction, landfill location, and sea shore reinforcement, although this plan was not approved due to deficiencies around these issues (Komakhidze 2000:161).

In the second half of the 20th century, the southwestern part of the city (territories adjacent to Z. Gorgiladze Street) was built up with unsightly, typical projects – so-called „Khrushchyovkas." Later, from the 1960s, the coastal neighborhood called „Sasroleti" (territory between Iv. Javakhishvili, Tb. Abuseridze, I. Kobaladze streets and the sea coast) was added to the city. The development turned its back to the sea because enterprises were mainly located in the resort coastal and residential zones. The development of these new neighborhoods, due to unplanned development, is characterized by an irregular network structure of streets and a somewhat unsystematic arrangement of multi-story buildings and household facilities (Komakhidze, 2000:164-167). From the mid-20th century, the so-called „Chaobi" settlement was also formed in the form of small and irregular blocks. In the 1960s-80s, both in the center and peripheral zones, integrated buildings and newly built neighborhoods (territories adjacent to Sh. Khimshiashvili and D. Aghmashenebeli streets) proved incompatible with both historical and contemporary Batumi's appearance due to contrasting scales and unsightly architecture. The development of these processes was represented by unsystematic and chaotic reconstructions in the 1990s – addition-construction processes, which significantly deteriorated the already unsightly appearance of Soviet Batumi. In the Soviet period, the idea of reconstructing the city's old, densely populated neighborhoods and amortized houses remained unrealized, which, in turn, preserved the historical urban fabric with artistically distinguished and modest-looking background buildings.

In 2008, a new general plan of Batumi was compiled by K. Amirejibi, V. Prangishvili, and V. Vardosanidze, which envisioned strategic proposals for the city's spatial-functional development. Among the city's new challenges were issues of oil-processing facilities location and infrastructure, a new vision of functional zoning, and tasks of preserving the historical part. According to the plan, the first stage urban planning measures for Batumi's urban development included: expansion of the city's administrative boundaries (incorporation of Angisia and Khelvachauri territories, extension of the beach and boulevard, Sh. Khimshiashvili Street, expansion of I. Chavchavadze and Tbel Abuseridze streets); arrangement of a new cargo-transit artery along P. Bagrationi, Mtisdziri, and Eristavi streets; formation of an integrated transport center – port, railway, and bus station; bringing new high-rise buildings into compositional unity; arrangement of the sewage system, landfill territory, rehabilitation of Zhilini and other drainage canals, coastal protection works, etc. The second stage urban planning measures of this plan included tasks for spatial arrangement of specific locations, part of which was not implemented.[1] Third-tier urban planning tasks envisioned planning and construction of a new bypass

[1] It was envisioned to create „Varskvlavi" (Star) Square", Angisi sports zone, Batum-Gori recreational complex, a new sports-recreational center on the territory of the former poultry farm, establishment of a new megamarket equipped with parking facilities on the territory of the shipbuilding factory, formation of territories for a new local bus station and food market, and others.

highway, dismantling of „Khrushchyovkas“ and other amortized multi-apartment residential stock and construction of new complexes, issues of architectural-artistic rehabilitation of the historical zone, etc. (Batumi Land Use Plan, 2008:97-98).

In 2008-2011, reconstruction-rehabilitation of various sections of old Batumi's historical neighborhoods (M. Abashidze, N. Dumbadze streets, Europe Square, territory adjacent to St. Nicholas Cathedral, I. Gogebashvili and Shota Rustaveli streets) and cultural heritage monuments was implemented. However, this process was mainly conducted on the basis of development modernization, „renovation,“ functional adaptation, and leveling of authenticity (Chichileishvili, 2013:334-335). Batumi's new architectural concept implied transforming the previous period's plain and intimate city into an economically growing, rapidly developing, active urban city with a pretentious appearance. The desire to renew previous period Batumi was conditioned by reconstruction of old buildings with principles of pseudo-historicism and mostly modernist interpretation, which was followed by scale growth of the city's historical part, change of old and Soviet period urban fabric, or destruction of historical specimens. To increase the city's tourist image, with the involvement of foreign architects, the government implemented new projects ("Alphabet Tower,“ hotels – „Radisson,“ „Kempinski,“ „Sheraton,“ Batumi House of Justice building, so-called Technological University, etc.), part of which is distinguished by sense of place and harmonious attitude toward the environment (Chichileishvili, 2014:316-324).

From the 2010s of the 21st century, architecture became part of tourism policy, although the „concept“ of cultural heritage rehabilitation and new development of the city conflicted with Batumi's traditional principles of regulated planning, order, moderate scale, intimate space, and harmony with the environment. As a result of increased density requirements and contemporary urbanization processes, the city's visual appearance significantly changed. Problems caused by leveling of regular street networks traditional to Batumi and large-scale, chaotic constructions emerged (unsystematic street development, parking, throughput capacity, insolation-aeration, city water supply, sewerage, garbage collection and removal, city supply with natural gas and electricity, etc.), whose resolution, despite a number of documents adopted by the Adjara AR and Batumi City Hall in recent years, is not being achieved.[1]

Due to the inactivity of approved action plans, Batumi's appearance has significantly changed in recent years, and both historical and contemporary parts have been damaged as a result of rough interventions. Rehabilitation-restoration of monuments with cultural heritage status in historical Batumi proceeds at a slow pace. The number of „background“ buildings, which together with artistically distinguished buildings created old Batumi's historical urban appearance, has significantly decreased. Recent years' examples show that processes of protecting, rehabilitating, and gentrifying the historical core are proceeding with difficulty in Batumi.[2] New high-rise buildings integrated into the city center, due to sharp scale increases and artistically-stylistically unreasoned eclecticism, significantly violate the harmony and expressiveness of the historical city.

With large-scale buildings of the contemporary city developed in the coastal zone, the characteristic sign of Batumi's identity – the principle of orientation toward sea space – is being lost. High-rise development here almost completely covers the sea panorama, which in previous years was also possible to see from the slopes of the coastal mountains located in the southeast. Development outside the boundaries of the historical zone is distinguished by the neglect of the traditional factor for Batumi – the grid network, which is caused by the unsystematic placement of high-rise buildings on private plots of the population. In the

[1] In consideration are such urban planning documents as Batumi's Historical-Cultural Reference Plan – 2006, General Land Use Plan – Part I, Batumi's Perspective Development Vision 2008, Ajara Spatial Planning Scheme – 2012, Batumi Urban Development Strategic Plan – 2013, the draft Strategic Development Plan for Ajara AR for 2016-2021, and others.

[2] In the part of the historical core, a whole range of problems emerge – building deterioration, difficult social background, disregard of population demands by the Monument Protection Agency, minimal financial resources for rehabilitation of the historical part, investors' limited interest in these areas, attempts to liquidate historical structures, and others.

southwestern part of the city, due to harmful changes, the danger of losing the city's identity is outlined, which is caused by facts of coefficient violations due to developer demands and pressure, exceeding the normative K2 coefficient of development intensity by 10-20-30 times (Namgaladze, 2025: 131-133). The intensive development presented in the southwestern part of the city (territories adjacent to Shartava Street), despite polished surfaces and night lighting effects, appears stylistically monotonous. A certain chaos in building placement, leveling of perception principles, and disregard for spatial views indicate that the city lacks a formed development plan for this part. The existing infrastructure cannot satisfy the increased density requirements caused by buildings' unlimited scales and volumes, which creates discomfort for both residents and tourists.

In recent years, the process of relocating new constructions toward the city's depth, toward Mtisdziri Street, is taking place, although these neighborhoods are also distinguished by a somewhat unorganized, irregular structure of street networks and quarters, dissonant attitude toward the existing environment, and poor architectural appearance. The beginnings of high-rise, somewhat unsystematic development is evident in the so-called „Chaobi" settlement, which creates the danger of forming unreasoned, unsystematic, and unsightly development.

In Batumi, problems of recreational zone deficit, development of parks and squares, public spaces are evident, as well as the threat of losing the identity of harmonious urban space and urban chaos organically connected with the natural environment, which is caused by the absence of strategic foundation plans for development of local neighborhoods or the city in general based on socio-economic priorities and disregard for existing regulations. The city lacks clear development priorities, strategic and local plans, and work on the new general development plan has been ongoing since 2021 and is still in the development process.

Conclusion. In recent years, the main directions of Batumi's economic development have emerged – port-transit function and tourism sector, in which the city's historical part maintains the importance of a tourist attraction center and requires special attention in terms of rehabilitation and care-patronage, functional adaptation.

For new, modernized development of neighborhoods formed from the second half of the last century and the coastal zone, the introduction of local plans, scales, height and density limitation regulations is important. The city's future should be oriented toward preserving its appearance and refinement, satisfying the growing demands of the population, and improving the ecological environment; the city still faces the most complex task of proposing a strategic vision for spatial development, preserving the historical core, maintaining regular planning, and creating a balanced, artistically expressive architectural environment.

References:

1. Bakradze, 1987: – Archaeological Journey in Guria and Ajara, Publishing House „Ajara", Batumi, 1987. (In Georgian);
2. Inaishvili, 2009: – Inaishvili N., Batumi in the Early Byzantine Period, „Batumi. Past and Present", Materials of the I International Conference, Batumi Shota Rustaveli University Press, pp. 153-156, Batumi. (In Georgian)
3. Liluashvili, 2019: – Liluashvili, M., Batumi, Urban Development of Georgian Cities 1801-1918 (under general editorship of D. Khoshtaria), Tbilisi, 2019, pp. 157-197 (In Georgian). ;
4. Komakhidze, 2000: – Komakhidze T. (2000), History of Planning and Development of the City of Batumi, Batumi, Publishing House „Ajara". (In Georgian);
5. Namgaladze, 2025: – Namgaladze Z., Coexistence of Different Tendencies in Batumi City Architecture and Perspectives of Its Development (Dissertation for obtaining the academic degree of Doctor), Tbilisi, 2025. (In Georgian) ;
6. Frankeli, 2012: – Frankeli A. (2012), Essays on Churuk-su and Batumi, (editor R. Surmanidze), Tbilisi. (In Georgian) ;

7. Land Use Plan, 2008: – General Land Use Plan of the City of Batumi, Part I, „Vision of Prospective Development of the City of Batumi“, Tbilisi, 2008 (project authors: K. Amirejibii, V. Frangishvili, V. Vardosanidze) (In Georgian). https://batumi.ge/ge/upload/docx/gengegma%20-2018.pdf
8. Chichileishvili, 2013: – Chichileishvili M., Urban Image of Batumi at the Turn of the 19th-20th Centuries, „Batumi – Past and Present“ – III, Proceedings of the International Scientific Conference, Publishing House „Batumi Shota Rustaveli State University“, Batumi, 2013, pp. 262-268. (In Georgian);
9. Chichileishvili, 2013: – Chichileishvili M., Some Aspects of Old Batumi Reconstruction, „Batumi – Past and Present“ – IV, Proceedings of the International Scientific Conference, Publishing House „Batumi Shota Rustaveli State University“, Batumi, 2013, pp. 334-342. (In Georgian).
10. Chichileishvili, 2014: – Chichileishvili M., Contemporary Architectural Tendencies of Batumi, „Batumi – Past and Present“ – V, Proceedings of the International Scientific Conference, Publishing House „Batumi Shota Rustaveli State University“, Batumi, 2014, pp. 316-324;
11. Janberidze, 1971: – Janberidze N., (1971), Georgian Soviet Architecture, Tbilisi, Publishing House „Khelovneba“ (Art) . (In Georgian).
12. Lekvinadze, 1973: – Lekvinadze V., On Justinian's Buildings in Western Georgia, „Byzantine Chronicle“, 34, pp. 169-186, Moscow. [Леквинадзе, 1973. Леквинадзе В., О постройках Юстиниана в Западной Грузии, „Византийский Временник“, 34, с. 169-186, Москва].
13. Collection of Mandatory Regulations in Effect in the City of Batumi, as well as Instructions to Various Persons and Institutions Under the Jurisdiction of Batumi City Public Administration, Batoum, 1902, pp. 101-116. [Сборник деиствующих в гор. Батуми объязательных постановлении, а также инструкции разным лицам и учереждениям, подведомственным Батумскому Городскому Общественному Управлению, Батум, 1902, с. 101-116];
14. Mumin Yildiztaş, Osmanlı arşıv kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler, Istanbul, 2021. Mumin Yildiztash, Georgia and Georgians in Ottoman Archival Documents, Istanbul, 2021 (In Turkish and Georgian).

მცირე და საოჯახო სასტუმრო ბიზნესის გამოწვევები და განვითარების პერსპექტივები საქართველოს რეგიონებში

მაია აზმაიფარაშვილი
ეკოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: maiaazmaiparashvili@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7868-5463

აბსტრაქტი: საქართველოს ტურიზმისა და მასპინძლობის სექტორში წლიდან წლამდე იზრდება საოჯახო სასტუმროების რიცხვი. საოჯახო სასტუმრო პატარა მასშტაბის საწარმოა, მაგრამ ისევე მნიშვნელოვანი და საჭირო როგორც დიდი სასტუმრო. საოჯახო სასტუმრო განთავსების საშუალებაა ნომრების მცირე რაოდენობითა და შეზღუდული მომსახურებით. ბევრი ქვეყანის პერიფერიების განვითარებაში მცირე საოჯახო ბიზნესს დიდი როლი აქვს. საქართველოს სასოფლო არეალებში დიდ პრობლემად რჩება სოფლების დაცლა. საოჯახო ბიზნესი ადგილობრივი თემების მდგრადი განვითარების უნიკალური შესაძლებლობაა. საოჯახო ტურიზმში მცირე სამეწარმეო საქმიანობა ამცირებს უმუშევრობას, ზრდის ცხოვრების ხარისხს, ხელს შეუწყობს ადგილობრივი ეკოლოგიური პროდუქტის რეალიზებას, რეკრეანტთა ბაზრის მოზიდვას, ადგილობრივი ეკონომიკის განვითარებას, გარემოს დაცვას და მრავალი სხვა დადებითი ფაქტორი ახასიათებს საოჯახო სასტუმრო ბიზნესს. საოჯახო სასტუმრო თავისი ავთენტურობით, კულტურული ღირებულებით და ტრადიციებით რეგიონის ისტორიას გვიყვება. ნაშრომში გაანალიზებულია საოჯახო სასტუმრო ბაზრის განვითარების ტენდენციები ტურისტულ ბაზარზე და კავშირი ტურიზმის განვითარებასთან. კვლევის შედეგად გამოვლინდა გამოწვევები, რომელიც ეხება საოჯახო სასტუმრო ბიზნესში საგადასახადო პრობლემებს, მომსახურების ხარისხს, პრაქტიკულ უნარ-ჩვევებს, მწვანე მეწარმეობას, საფასო პოლიტიკას, ეკოლოგიურ განთავსების საშუალებებს და ციფრული მარკეტინგის შესაძლებლობებს და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: საოჯახო სასტუმრო; მასპინძელი; ბიზნესი; საგადასახადო პრობლემები.

* * *

შესავალი: ტურიზმის ღირებულებათა ჯაჭვში განთავსების სექტორს უდიდესი როლი აქვს ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში. სექტორი ზრდის შემოსავლებს, ქმნის სამუშაო ადგილებს, იზიდავს უცხოურ ინვესტიციებს, ხელს უწყობს მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებას. მსოფლიო პრაქტიკა გვიჩვენებს სასტუმრო მომსახურებაში ბაზრის დინამიკურ ზრდას და მის პირდაპირ კავშირს ტურიზმის განვითარებასთან. დღეს იმ რეგიონებში, სადაც ტურიზმის განვითარება გარკვეულ საფეხურზე იმყოფება განთავსების საშუალებებს ძირითადად წარმოადგენს საოჯახო სასტუმროები და სასტუმრო სახლები. ქვეყნის მასშტაბით დასვენების, გართობისა და რეკრეაცის მიზნით ჩამოსული სტუმრების 43% ღამის გასათევად ირჩევს საოჯახო სასტუმროს, სასტუმრო სახლს ან ნაქირავებ ბინას (კაციტაძე, 2018).

2024 წლის მონაცემებით, საქართველოში რეგისტრირებულია 3,198 განთავსების საშუალების მიმწოდებელი, რომელთა უმეტესობა მდებარეობს სამეგრელო – ზემო სვანეთში (19%), თბილისსა (17%) და აჭარაში (15%). სასტუმროების ოთახების რაოდენობა 53,759; ხოლო საწოლი ადგილების რაოდენობა 128,015-ს შეადგენს. ქვეყანაში ყველაზე მეტი საოჯახო სასტუმრო ოპერირებს, რომელთა რაოდენობა 1281-ია. ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის მონაცემებით, საოჯახო სასტუმროები ჯამურად 8 167 ოთახით მუშაობენ და 21 677 საწოლ ადგილს აერთიანებს. 2024 წლის ივლისი-სექტემბრის პერიოდში საქართველოში 3-ვარსკვლავიანი სასტუმროების საშუალო

ფასმა 180 ლარი შეადგინა, რაც 3%-ით არის გაზრდილი წინა წელთან შედარებით, 4-ვარსკვლავიან სასტუმროების ნომრის საშუალო ღირებულებამ 278 ლარი (+3%) შეადგინა, 5-ვარსკვლავიან სასტუმროებისამ – 574 ლარი (+12%), ხოლო რაც შეეხება საოჯახო სასტუმროების საშუალო ფასს 12%-ით შემცირდა და 113 ლარი შეადგინა (მღებრიშვილი, 2024). საქართველოში სასტუმროების ფასების ინდექსი 2024 წლის ოქტომბერში, 2023 წლის ოქტომბერთან შედარებით 9.8%-ით გაიზარდა, მათ შორის 3, 4 და 5-ვარსკვლავიანი სასტუმროების ფასების ინდექსი 8.8%-ით გაიზარდა, ხოლო საოჯახო ტიპის სასტუმროების ფასები 4.2%-ით გაიზარდა (პოლიტიკის და მართვის კონსალტინგ ჯგუფის კვლევა PMCG, 2024). ცხადია ჭარბი მიწოდებაა საქართველოს ტურისტულ ბაზარზე და სასტუმროების ფასებიც გაზრდილი. PMC კვლევითი ცენტრის მიმოხილვის მიხედვით, ფასების ზრდა ძირითადად საოჯახო სასტუმროებისა და 5-ვარსკვლავიანი სასტუმროების კატეგორიაში ფასების მატებით იყო გამოწვეული. საპირისპიროდ, წლიურად 2%-იანი კლება შეინიშნება 3-ვარსკვლავიანი სასტუმროების ფასებში. ქვეყანაში მნიშვნელოვანი გამოწვევები დგას ადეკვატური საფასო პოლიტიკის განვითარებაში.

საკითხის აქტუალობას განაპირობებს უცხოეთის ქვეყნებში მსგავს სფეროში არსებული ცოდნისა და გამოცდილების გაზიარება. კვლევის შედეგად იდენტიფიცირდა გამოწვევები, რომელიც ეხება საგადასახადო პოლიტიკას, რომელიც ხშირად წარმოშობს სერიოზულ პრობლემებს და გავლენას ახდენს ბიზნესის ეფექტურობასა და კონკურენტუნარიანობაზე. ქვეყანაში არსებული საგადასახადო პოლიტიკა გამოწვევაა საოჯახო სასტუმროს მდგრად განვითარებაში. ამ კატეგორიის სასტუმროების საგადასახადო ტვირთი საკმაოდ მაღალია. ასევე, სეზონურობა და ტურიზმზე დამოკიდებულება წარმოშობს საოჯახო სასტუმრო ინდუსტრიის სისუსტეს, რადგან სატბილურად ვერ ხდება სტუმრის მიღება და შესაბამისად სასტუმრო სეზონურად მუშაობს და წლიური დატვირთვის კოეფიციენტი დაბალია. როდესაც მაღალი და დაბალი სეზონურობის პროგნოზირება ძალიან რთულია, ამიტომაც სასტუმრო ბიზნესის შემოსავლებიც არ არის სტაბილური. სასტუმრო ბიზნესში მთავარი ამოცანა მომხმარებლის კმაყოფილება და შესაბამისად მოგების გაზრდაა.

მეთოდები: გამოყენებულ იქნა რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევის მეთოდები, შედარებითი და სტატისტიკური ანალიზის მეთოდები. მომსახურების ხარისხის კვლევა განხორციელდა კითხვარების მეთოდით. მოხდა ღია წყაროებში წარმოდგენილი ანალიტიკური მასალის დამუშავება, ლიტერატურის, პუბლიკაციების, მონაცემთა თავმოყრა და მიგნებების განხილვა.

მსჯელობა: ევროპის ქვეყნებში მასპინძლობის ინდუსტრიის განვითარებაში საოჯახო სასტუმრო ბიზნესს საკმაოდ დიდი წილი აქვს. საერთო დასაქმებაც ამ ინდუსტრიაში საკმაოდ მაღალია. სასარგებლო და სასიამოვნო, ეს არის თვითდასაქმების უნიკალური შესაძლებლობა სხვა მცირე ბიზნესებთან შედარებით. საოჯახო მასპინძლობის ბიზნესში დიდი გავლენა აქვს ტურისტულ სეზონს, ცხელ სეზონს მოსდევს პასიური სეზონი, ამ დროს შემოსავალი კლებულობს, მაგრამ ოჯახი ამ დროს ბუნებრივ ძალებს იღდგენს ახალი სეზონისთვის. როგორც ბრენდული სასტუმროები ასევე მცირე საოჯახო ობიექტებიც საჭიროებს სწორ დაგეგმარებას, ოპერირებას, ცოდნას, პრაქტიკულ უნარ-ჩვევებს, სასტუმრო მომსახურეობის სწორ ორგანიზაციას, აგრეთვე საჭირო შენობა-ნაგებობების დაგეგმარებას, ოთახების გაწყობას და ექსპლოატაციას და ა. შ. მსოფლიო პრაქტიკა აჩვენებს, რომ მცირე და საშუალო საოჯახო სასტუმრო ბიზნესი დომინირებს სოფლებში და პერიფერიებში. აქედან გამომდინარე, სასოფლო ტურიზმში ძირითადად საოჯახო ბიზნესია წარმოდგენილი. ამასთანავე, სულ უფრო იზრდება იმ ადამიანების რიცხვი, ვისაც ცხოვრების სტილიდან გამომდინარე საკუთარი ბიზნესის წამოწყება სოფლებში ან მთიან ზონაში პერიფერიებში ურჩევნიათ ინოვაციურობა და კრეატიულობა საოჯახო სასტუმრო ბიზნესში მნიშვნელოვანი ტენდენციაა. ინოვაცია არის სპეციალური საშუალება მეწარმეებისთვის, მისი მეშვეობით ისინი ნერგავენ სიახლეებს, რომელიც ახალი ბიზნესის ან ახალი პროდუქციისა და მომსახურების წამოწყების საშუალებას იძლევა (არღუთაშვილი, 2022).

ტურისტებისთვის მიმზიდველია არა მხოლოდ ბუნებრივი ლანდშაფტები, არამედ კონკრეტული ადგილებისთვის დამახასიათებელი ძველი ტრადიციული არქიტექტურა შენობა-ნაგებობები, მშე-

ნებლობის სტილი, რაც ხშირ შემთხვევაში, თითქმის არსად მეორდება. სოფლად კერძო საკარმიდამოზე, ტურიზმის ბიზნესს ექსკლუზიურს ხდის არა მარტო ასაკი და დანიშნულება, არამედ ისტორიული მოვლენები, რომლებიც მათ უკავშირდებათ. ამჟამად საქართველოშიც უამრავი სასტუმროა სოფლად, თითოეული მათგანი ისეთივე თვისების მატარებელია, რომელ კუთხესაც წარმოადგენს. ყველა კუთხეს თავისი დამახასიათებელი ნიშა აქვს. „საოჯახო სასტუმროს“, როგორც ტურსაწარმოს წარმატებულ ფუნქციონირებას დიდად განსაზღვრავს სასტუმროს მფლობელის (დიასახლისის), როგორც ინდმეწარმის და ბიზნესმენის, მეწარმული საქმიანობის სრულყოფილი ცოდნა (ქველაძე, 2011).

საქართველოში ოდითგანვე არსებობდა მცირე ზომის სასტუმროები, რომლებიც გზისპირას იყო განთავსებული. ეს სასტუმროები ემსახურებოდნენ მგზავრებსა და ვაჭრებს, რომლებსაც სჭირდებოდათ ღამის გასათევი და მოსასვენებელი ოთახები. მრავალი წლების განმავლობაში ვითარდებოდა საოჯახო ბიზნესი როგორც ოჯახების შემოსავლის წყარო.

ყოველი სასტუმრო საწარმო თავის ორგანიზაციულ სტრუქტურას უსადაგებს საკუთარ ამოცანებსა და მოთხოვნებს. საწარმოს ორგანიზაციული სტრუქტურა უნდა იყოს ცვალებადი და შეიძლება გადაიხედოს აუცილებლობის მიხედვით საქმიანი აქტივობის პირობებთან, ცვლილებასთან, კვალიფიკაციისა და შესაძლებლობების ზრდის გათვალისწინებით. ეფექტიანი ორგანიზაციული სტრუქტურა იქმნება ბაზარზე საწარმოს ფუნქციონირების მრავალწლიანი გამოცდილების შედეგად და დინამიკური სტრატეგიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ელემენტად ითვლება (დოლოკაშვილი, 2021).

2024 წელი წარმატებული გამოდგა აჭარის რეგიონისთვის, სადაც დატვირთულობის მაჩვენებელმა 90%-ს გადააჭარბა. 20-25%-იანი მატება დაფიქსირდა თბილისის სასტუმროებში, კახეთის რეგიონში კი საშუალო ზრდა 15-20%-ია. საერთაშორისო კვლევითი ორგანიზაციის (STR global) მონაცემებით, 2025 წლის პირველ კვარტალში, ბრენდირებული სასტუმროების დატვირთვის კოეფიციენტი გაიზარდა. აღსანიშნავია, რომ 5-ვარსკვლავიანი სასტუმროების ფასები ყველაზე მაღალი რყევებით გამოირჩევა და მკვეთრად მატულობს ზაფხულის თვეებში, რაც სეზონზე მაღალ მოთხოვნას ააშკარავებს. ამის საპირისპიროდ, საოჯახო სასტუმროების ფასები ყველაზე დაბალი რყევებით ხასიათდება (სასტუმროს დანიშნულების ადგილის ანგარიში, 2024).

აჭარის ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის ცნობით, საოჯახო-სასტუმრო სახლების წახალისებისა და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესების მიზნით ახალი პროექტი „კარგი მასპინძელი“ დაიწყო. პროექტი ევროპული მოდელის „Good Host“-ის ანალოგია და მიზნად ისახავს, ქალაქგარეთ გამორჩეული სტუმართმასპინძლობის, ავთენტური გარემოს, ვიზუალის მქონე საოჯახო-სასტუმროების პოპულარიზაციასა და სტიმულირებას განავითარონ ტურისტული ბიზნესი. მთიან აჭარაში ორ საოჯახო-სასტუმრო სახლებს „სხალთა“ და „მოყვარე“, „კარგი მასპინძლის“ სტატუსი მიენიჭა. კრიტერიუმები საოჯახო სახლების ინტერიერის, ექსტერიერის, კვების, მომსახურების ხარისხისა და ინფორმაციული ხელმისაწვდომობის მიხედვითაა შედგენილი. მათი მინიმუმ 90%-ის დაკმაყოფილებაა საჭირო „კარგი მასპინძლის“ სტატუსის მოსაპოვებლად. პროექტი აჭარის ტურიზმის დეპარტამენტის ტურისტული პროდუქტების განვითარების სააგენტომ ევროპის სოფლის ტურიზმის ფედერაციასა და ესტონეთის სოფლის ტურიზმის ორგანიზაციასთან თანამშრომლობით მოამზადა.

სტატუსი „კარგი მასპინძელი“ არის ერთგვარი ხარისხის ნიშანი, რომელიც ენიჭება ტურისტულ ობიექტს, სადაც სოფლის საოჯახო სასტუმროს მასპინძელი სტუმარს სთავაზობს მოწესრიგებულ ოთახებს, მაქსიმალურად იცავს მომსახურების სფეროში მიღებულ ყველა კრიტერიუმს, ქმნის დასვენებისთვის საჭირო პირობებსა და კომფორტულ გარემოს, უფრთხილდება იმ ადგილის ავთენტიკურობას, სადაც ცხოვრობს, უზრუნველყოფს ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებას და ამავდროულად მაქსიმალურად იხარჯება, რომ საუკეთესო კუთხით წარმოაჩინოს საკუთარი ოჯახი, სოფელი თუ ქვეყანა. აქედან გამომდინარე, სტატუსი „კარგი მასპინძელი“, საოჯახო სასტუმროების მეპატრონეებს ანიჭებს პრივილეგიას და ვიზიტორებში უფრო მეტ სანდოობას იწვევს. ეს არის ერთგვარი გარანტია იმისა, რომ სტატუსის მფლობელი საოჯახო სასტუმროს მასპინძელი მაქსიმალურად იცავს სტუმარმასპინძლობის პრინციპებს და ამავდროულად, მუდმი-

ვად ზრუნავს მომსახურების ხარისხის შენარჩუნებასა და განვითარებაზე. (ტურისტული პროდუქტების განვითარების სააგენტო, 2024).

საქართველოს გრანტების პროგრამები ხელს უწყობს, მცირე და საოჯახო ბიზნესის განვითარებას. სსიპ „აწარმოე საქართველოში'' პირველი სახელმწიფო უწყებაა, რომლის ძირითად მიზანს სამეწარმეო გარემოს ხელშეწყობა წარმოადგენს, კერძო სექტორის განვითარება, საინვესტიციო ფონდების მოზიდვა და ექსპორტის განვითარების ხელშეწყობა. ორგანიზაცია „აწარმოე საქართველოში'' აერთიანებს სამ ძირითად კომპონენტს: ბიზნესს, ექსპორტსა და ინვესტიციებს. მიმართულების მიზანია საქართველოში ბიზნესის განვითარება, მეწარმის მხარდაჭერა, შექმნას ახალი სასტუმრო ან განავითაროს და გააფართოვოს არსებული სასტუმრო (საინვესტიციო კლიმატი და შესაძლებლობები საქართველოში, 2019). პროგრამის მიზანია მაქსიმალურად მოახდინოს და გაზარდოს სასტუმროს ბაზარი, რათა მოხდეს სხვადასხვა სერვისების განვითარება, და ამავდროულად ფინანსური ხელშეწყობა. წარმატებული პროექტია, მწერალ ოტია იოსელიანის სახლ-მუზეუმის ტერიტორიაზე არსებული კოტეჯები რომელიც ბოლო წლების განმავლობაში მასპინძლობს ვიზიტორებს. ადგილობრივ ინვესტიციებს შეუძლია გაზარდოს ადგილობრივი ტურისტული არეალი, შექმნას ახალი განთავსების ადგილი ისეთ რეგიონებში, სადაც შესძლებელია ტურისტული ბაზრის განვითარება, შექმნას ისეთი სასტუმრო კომპლექსი, რომელიც მორგებული იქნება ნებისმიერ ტურისტზე, რათა შემდგომში მოცემული ტურისტული ადგილი გახდეს ტურისტული ბაზრის და რეგიონის ეკონომიკის გაზრდის ხელშემწყობი, შესაძლებელი გახადოს ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმება, გაზარდოს ცნობადობა ადგილობრივი ღირსშესანიშნაობების.

მნიშვნელოვანია ჩვენმა ქვეყანამ გაითვალისწინოს ევროპის ლიდერი ქვეყნების საუკეთესო პრაქტიკა. დღეისათვის საფრანგეთში სასოფლო/აგროტურიზმიდან შემოსავალი საერთო ტურიზმის 10%-ია. დღეისათვის იტალია აგროტურიზმის პოპულარობით ევროპის ლიდერი ქვეყანაა. ავსტრია, რომელიც თავისი სამთო კურორტების წყალობით, ტურისტულ მექად იქცა, დღემდე აქტიურად დებს ინვესტიციებს სასოფლო, აგრო და ეკოლოგიურ ტურიზმში. 2024 წლისთვის ავსტრიაში აგროტურიზმიდან შემოსულმა მოგებამ ათობით მილიარდი ევრო შეადგინა. დღეისათვის ფერმერების დაახლოებით 15% აქვს შესაძლებლობა, სტუმრებს სასტუმრო საკუთარ მეურნეობაში შესთავაზოს. საერთო ჯამში ავსტრიელი ფერმერები დღეში დაახლოებით 10 მილიონ ადამიანს მასპინძლობენ, რომელთა მეოთხედიც უცხოურ ტურისტებზე მოდის (მოგზაურობა, ტურიზმი და სტუმართმოყვარეობა. ტრენდული ფაქტები და ინფორმაცია, 2024).

„მწვანე სასტუმროები" გულისხმობს არა მხოლოდ ეკოლოგიურად სუფთა გარემოს, არამედ მთელი მოხმარებული ელექტრო ენერგიის 70% პროცენტი წარმოებული იყოს განახლებადი ენერგიების გამოყენებით. მზის პანელების დაყენებისთვის ერთ-ერთი ყველაზე ხელსაყრელი ობიექტები სასტუმროები და რესტორნებია. სასტუმრო და რესტორანი იმ ბიზნესებს მიეკუთვნება, სადაც დიდი რაოდენობით ელექტრო და თბოენერგია იხარჯება. მზის პანელების დაყენებამ ყოველთვიური ხარჯები შეიძლება 70-80%-მდე შეამციროს. კვლევით ვლინდება, რომ რეგიონში მცირე რაოდენობით გვხვდება მხოლოდ საოჯახო ტიპის სასტუმროები მზის პანელებით. ჩვენს ქვეყანას მეტი შესაძლებლობები გააჩნია, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში 35% ეფეტურობის წილი ითვლება კარგად, საქართველოში კი 40%-ზე მეტის შესაძლებლობა არსებობს. თუ ჩავთვლით ასევე ჰიდრორესურსების პოტენციალს, ქვეყანას შესაძლებლობა აქვს, ენერგო დამოუკიდებელი და ექსპორტიორიც გავხდეთ.

ტურიზმის უარყოფითი შედეგების შესამცირებლად გარემოზე, მცირე და საოჯახო სასტუმროების მფლობელებმა უნდა შექმნან ეკოლოგიური საოჯახო სასტუმროები. კარგი მაგალითია ხორვატია, აქ არსებობენ, პატარა საოჯახო სასტუმროები, რომლებიც ატარებენ ეკო ეტიკეტს, მისი აღმნიშვნელი სპეციალური ლოგოთი, აღიარებულია რომ სასტუმორები საუკეთესოდ ზრუნავენ გარემოზე. ხორვატიაში ეკო სერტიფიკატი ადასტურებს, რომ ობიექტი არის ეკოლოგიურად სუფთა, მოიხმარს ნაკლებ ენერგიას, რათა მოხდეს ენერგის დანაკარგის თავიდან აცილება. სერტიფიკატი მოიცავს ასევე დახარისხებას ნარჩენების შეგროვებას, რომელიც წარმოიქმნება სასტუმროებში და შემდეგში ნარჩენის გადამუშავებას. ეკო ნიშანი მიუთითებს და ადასტურებს გარემოზე ზრუნვას და დაბინძურების შემცირებას. ეკოსასტუროები პირდაპირ გავლენას ახდენს დამსვენებელზე

ხელს უწყობს უკეთესი ხარისხის შექმნას, აძლიერებს და ამყარებს პოზიციებს ბაზარზე. ეკო ნიშანი განასხვავებს სხვა სასტუმროებისგან და პრიორიტეტს ანიჭებს ეკო პროდუქტს. ეკოლოგიურად სუფთა გარემოს, როგორც სხვა განვითარებად ქვეყნებში ასევე საქართველოშიც, ძალიან მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს დაბინძურების შემცირებას და ეკო პროდუქტის შექმნას. ნებისმიერი ტურისტული საქმიანობა, როგორიცაა საოჯახო სასტუმროები უნდა იცავდეს გარემოს დაცვით პრინციპებს: 1) დანახარჯების შემცირება, 2) გარემოს დაცვა და მის საქმიანობაში წვლილის შეტანა, 3) იმიჯის შექმნა და გაუმჯობესება.

დასკვნები: საქართველოში სასტუმროს სექტორის განვითარება აჩვენებს მუდმივ ზრდასა და დინამიკურობას, რაც თანმდევია ქვეყნის ტურისტული პოტენციალის ზრდასთან ერთად. საოჯახო სასტუმროს განვითარებაში მნიშვნელოვანი პრობლემები გამოვლინდა, აუცილებელია კომპლექსური მიდგომა, საყურადღებოა მომსახურების ხარისხის ამაღლება, რომელიც დიდ როლს აასრულებს საოჯახო სასტუმრო ბიზნესის წინსვლაში. პრაქტიკული უნარების განვითარება, ტექნოლოგიური ინფრასტრუქტურის განვითარება და ტრენინგის გაძლიერება. პრობლემებს ვხვდებით ეკოლოგიური საოჯახო სასტუმროების შექმნის მიმართულებით. საჭიროა დამატებითი სერვისების ცოდნა დამატებითი აქტივობები უფრო მიმზიდველს გახდის საოჯახო ბიზნესს, აუცილებელია შეთავაზებული იქნას სხვადასხვა დამატებითი ატრაქცია, დაგეგმილი ღონისძიებები, მასტერკლასები და სხვა. გამოწვევებია უსაფრთხოების საკითხებში, განსაკუთრებით მაღალმთიან ზონებში მდებარე საოჯახო ტიპის სასტუმროების პრობლემას წარმოადგენს სამედიცინო მომსახურების გაწევა.

საოჯახო სასტუმროებისთვის მნიშვნელოვანი გამოწვევაა საგადასახადო პოლიტიკა, მნიშვნელოვანი გამოწვევები დგას ადეკვატური საფასო პოლიტიკის განვითარებაშიც. როდესაც საოჯახო სასტუმროები მუშაობენ მხოლოდ სეზონურად და ფინანსური სიმყარე მხოლოდ გარკვეულ სეზონზე აქვთ, საოჯახო სასტუმროების დაბეგვრა ხდება მთლიანი წლის განმავლობაში, რაც ხშირ შემთხვევაში კრახით მთავრდება და საბოლოოდ ბიზნესი კოტრდება. მაღალი საგადასახადო განაკვეთები სასტუმროებისთვის ზრდის მათ ოპერაციულ ხარჯებს, რაც პირდაპირ აისახება მომსახურების ფასებზე. სხვადასხვა ტიპის გადასახადები, როგორიცაა დღგ (დამატებული ღირებულების გადასახადი), შემოსავლების გადასახადი და ადგილობრივი გადასახადები, აჩენს დამატებით ბიუროკრატიულ ტვირთს. მფლობელებს უწევთ საკუთარი კაპიტალის შეტანა სახელმწიფოს ხაზინაში. ან დამატებითი სახსრების მოძიება სესხის სახით. სასტუმროების მფლობელები ვერ ახერხებენ გრძელვადიან ფინანსურ დაგეგმვას, ვერ იწინასწარმეტყველებენ მომავალ საგადასახადო ტვირთს. გამოვლენილია, რომ სეზონურობა და ტურიზმზე დამოკიდებულება წარმოშობს საოჯახო სასტუმრო ინდუსტრიის სისუსტეს, რადგან სტაბილურად ვერ ხდება სტუმრის მიღება და შესაბამისად სასტუმრო სეზონურად მუშაობს და მიმდინარე ეტაპზე წლიური დატვირთვის კოეფიციენტი დაბალია. ამ პრობლემების გადაჭრა მოითხოვს რამდენიმე სტრატეგიულ ცვლილებას. საჭიროა საგადასახადო განაკვეთების შემცირება და გამარტივება, რაც შეამცირებს სასტუმროების ხარჯებს და გაზრდის მათ კონკურენტუნარიანობას. საგადასახადო სისტემის გაუმჯობესება და გამარტივება ხელს შეუწყობს საოჯახო მცირე ბიზნესის განვითარებას, გაზრდის მათ კონკურენტუნარიანობას და შექმნის კეთილგანწყობილ გარემოს. ეს ყოველივე მოითხოვს სახელმწიფოს და ბიზნეს სექტორის თანამშრომლობას, რათა შეიქმნას ეფექტური, მდგრადი საგადასახადო პოლიტიკა, რომელიც ხელს შეუწყობს ეკონომიკის ზრდას და სექტორის განვითარებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

არღუთაშვილი, ვ. (2022). საოჯახო ბიზნესის მართვა ტურიზმში. თბილისი: თსუ.

დოლიკაშვილი, ლ. (2021). სასტუმროს მენეჯმენტი. თბილისი: სეუ.

file:///D:/pdf/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%9B%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%A1%20%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%AF%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%98.pdf. წვდომის თარიღი: (12.04.2024).

კაციტაძე, ნ. (2018). სასტუმრო ბაზრის განვითარების ტენდენციები ტურიზმის ახალი მიმართულებების ფონზე. III საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, გლობალიზაციის გამოწვევები ეკონომიკასა და ბიზნესში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების კრებული. გვ. 192-197.

მოგზაურობა, ტურიზმი და სტუმართმოყვარეობა. ტრენდული ფაქტები და ინფორმაცია. 2024. https://www.statista.com/markets/420/travel-tourism-hospitality/ წვდომა: (03.04.2025).

მღებრიშვილი, ვ. (2024). საქართველოს რომელ რეგიონშია ყველაზე მეტი სასტუმრო - რეიტინგი. https://bm.ge/news/saqartvelos-romel-regionshia-yvelaze-meti-sastumro-reitingi წვდომის თარიღი: (18.04.2025).

პოლიტიკის და მართვის კონსალტინგ ჯგუფის (PMCG). სასტუმროს საშუალო ფასები საქართველოში და სასტუმროს ფასების ინდექსი, 2024. https://www.pmcresearch.org/ https://research.pmcg-i.com/publications–file/8161672c73014a433.pdf წვდომის თარიღი: (15. 05. 2025).

საინვესტიციო კლიმატი და შესაძლებლობები საქართველოში, 2019. file:///C:/Users/user/Downloads/5cadb10264501-1-PRINT-Master-2019-small.pdf წვდომის თარიღი: (20.04.2025).

სასტუმროს სასიცოცხლო ციკლი, სასტუმროს დანიშნულების ადგილის ანგარიში, 2024. https://str.com/who-we-serve/hotels წვდომის თარიღი: (30.04.2025).

ტურისტული პროდუქტების განვითარების სააგენტო, კარგი მასპინძელი, 2024. https://infoajara.com/ka/good-host. წვდომის თარიღი: (20.04. 2025).

ქველაძე, ქ. (2011). ტურსაწარმო „საოჯახო სასტუმრო“ საქართველოში. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, I საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია, „სოფლის მეურნეობის მდგრადი განვითარების პრიორიტეტები“ თბილისი 2011 (28-29 ოქტომბერი). გვ. 481-483. თბილისის საუნივერსიტეტო გამომცემლობა. ISBN 978-9941-13-226-1.

CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF SMALL AND FAMILY HOTEL BUSINESS IN THE REGIONS OF GEORGIA

MAIA AZMAIPARASHVILI
PhD in Ecology, Associate Professor at
Gori State University
E-mail: maiaazmaiparashvili@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7868-5463

Abstract: The number of family hotels in the Georgian tourism and hospitality sector is increasing year by year. A family hotel is a small-scale enterprise, but just as important and necessary as a large hotel. A family hotel is a means of accommodation with a small number of rooms and limited services. Small family businesses play a major role in the development of the peripheries of many countries. The depopulation of villages remains a major problem in rural areas of Georgia. Family business is a unique opportunity for the sustainable development of local communities. Small entrepreneurial activity in family tourism reduces unemployment, increases the quality of life, promotes the sale of local ecological products, attracts the recreational market, develops the local economy, protects the environment, and many other positive factors characterize the family hotel business. A family hotel tells the history of the region with its authenticity, cultural value, and traditions. The paper analyzes the trends in the development of the guest house market in the tourism market and its relationship with tourism development. The research identified challenges related to tax problems, service quality, practical skills, green entrepreneurship, pricing policy, ecological accommodation facilities, and digital marketing opportunities in the guest house business, etc.

Keywords: guest house; host; business; tax problems.

* * *

Introduction. The accommodation sector in the tourism value chain plays a major role in the development of the country's economy. The sector increases incomes, creates jobs, attracts foreign investments, and promotes the development of small and medium-sized businesses. World practice shows the dynamic growth of the hotel services market and its direct connection with the development of tourism. Today, in regions where tourism development is at a certain stage, accommodation facilities are mainly represented by guest houses and guest houses. 43% of guests arriving for leisure, entertainment, and recreation throughout the country choose a guest house, guest house, or rented apartment for the night (Katsitadze, 2018).

According to 2024 data, there are 3,198 accommodation providers registered in Georgia, most of which are located in Samegrelo-Zemo Svaneti (19%), Tbilisi (17%) and Adjara (15%). The number of hotel rooms is 53,759; and the number of beds is 128,015. The country has the largest number of family hotels, which number 1,281. According to the National Tourism Administration, family hotels operate with a total of 8,167 rooms and combine 21,677 beds. In July-September 2024, the average price of 3-star hotels in Georgia amounted to 180 GEL, which is an increase of 3% compared to the previous year, the average price of a room in 4-star hotels amounted to 278 GEL (+3%), 5-star hotels amounted to 574 GEL (+12%), and as for family hotels, the average price decreased by 12% and amounted to 113 GEL (Mghebrishvili, 2024). The hotel price index in Georgia increased by 9.8% in October 2024 compared to October 2023, including the price index of 3, 4 and 5-star hotels increased by 8.8%, and the prices of family hotels increased by 4.2% (Policy and Management Consulting Group PMCG, 2024).

There is clearly an oversupply in the Georgian tourism market and hotel prices have also increased. According to a review by the PMC Research Center, the price increase was mainly due to price increases

in the family hotels and 5-star hotel categories. In contrast, a 2% annual decrease is observed in the prices of 3-star hotels. The country faces significant challenges in developing an adequate pricing policy.

The relevance of the issue is determined by the sharing of knowledge and experience in similar fields in foreign countries. As a result of the research, challenges were identified regarding tax policy, which often causes serious problems and affects the efficiency and competitiveness of the business. The current tax policy in the country is a challenge in the sustainable development of family hotels. The tax burden of this category of hotels is quite high. Also, seasonality and dependence on tourism create a weakness in the family hotel industry, because it is not possible to receive guests consistently and, accordingly, the hotel operates seasonally and the annual load factor is low. When it is very difficult to predict high and low seasonality, the revenues of the hotel business are also not stable. The main task in the hotel business is customer satisfaction and, accordingly, increasing profits.

Methods. Quantitative and qualitative research methods, comparative and statistical analysis methods were used. The service quality study was conducted using the questionnaire method. Analytical material presented in open sources was processed, literature, publications, data were collected and findings were discussed.

Discussion. The family hotel business has a fairly large share in the development of the hospitality industry in European countries. The overall employment in this industry is also quite high. Useful and pleasant, this is a unique opportunity for self-employment compared to other small businesses. The tourist season has a great influence on the family hospitality business, the hot season is followed by the passive season, during which income decreases, but the family at this time gathers natural forces for the new season. Both branded hotels and small family facilities require proper planning, operation, knowledge, practical skills, proper organization of hotel services, as well as planning of the necessary buildings, room arrangement and exploitation, etc. World practice shows that small and medium-sized family hotel businesses dominate in villages and peripheries. Therefore, rural tourism is mainly represented by family businesses. In addition, the number of people who, due to their lifestyle, prefer to start their own business in villages or mountainous areas on the periphery is increasing. Innovation and creativity are significant trends in the guest house business. Innovation is a special tool for entrepreneurs, through which they introduce innovations that allow them to start a new business or new products and services (Argutashvili, 2022).

Tourists are attracted not only by natural landscapes, but also by the old traditional architecture, buildings and construction styles characteristic of specific places, which in many cases are almost never repeated. In rural areas, the tourism business on private homesteads is made exclusive not only by age and purpose, but also by historical events associated with them. Currently, there are many hotels in rural areas in Georgia, each of which has the same characteristics as the corner it represents. Every corner has its own characteristic niche. The successful functioning of a „family hotel“ as a tour operator is largely determined by the hotel owner’s (housewife’s) complete knowledge of entrepreneurial activity as an individual entrepreneur and businessman (Kveladze, 2011).

Since ancient times, small hotels have existed in Georgia, located along the roadside. These hotels served travelers and merchants who needed a place to stay and rest. Over the years, family businesses have developed as a source of income for families.

Each hotel enterprise adapts its organizational structure to its own tasks and requirements. The organizational structure of the enterprise should be flexible and can be revised as necessary, taking into account the conditions of business activity, changes, and the growth of qualifications and capabilities. An effective organizational structure is created as a result of many years of experience in the functioning of the enterprise in the market and is considered one of the important elements of a dynamic strategy (Dolokashvili, 2021).

2024 was a successful year for the Adjara region, where the occupancy rate exceeded 90%. A 20-25% increase was recorded in Tbilisi hotels, while the average increase in the Kakheti region was 15-20%. According to data from the international research organization (STR global), in the first quarter of 2025, the occupancy rate of branded hotels increased. It is noteworthy that the prices of 5-star hotels are characterized by the highest fluctuations and increase sharply in the summer months, which reflects high demand during the season. In contrast, the prices of family hotels are characterized by the lowest fluctuations (Hotel Destination Report, 2024.).

According to the Department of Tourism and Resorts of Adjara, a new project „Good Host" has been launched to encourage family-friendly hotels and improve the quality of service. The project is analogous to the European model „Good Host" and aims to popularize and stimulate family-friendly hotels with outstanding hospitality, authentic environment, and visual appeal outside the city and develop the tourism business. Two family-friendly hotels in mountainous Adjara, „Skhalta" and „Prongja", have been awarded the status of „Good Host". The criteria are based on the interior, exterior, food, service quality, and information accessibility of family-friendly hotels. At least 90% of them must be met to obtain the status of „Good Host". The project was prepared by the Tourism Product Development Agency of the Ajara Tourism Department in cooperation with the European Rural Tourism Federation and the Estonian Rural Tourism Organization.

The status of „Good Host" is a kind of quality mark awarded to a tourist facility, where the host of a rural family hotel offers guests well-kept rooms, maximally adheres to all the criteria accepted in the field of service, creates the necessary conditions for relaxation and a comfortable environment, takes care of the authenticity of the place where he lives, ensures the preservation of natural and cultural heritage, and at the same time makes every effort to present his family, village or country in the best possible light. Therefore, the status of „Good Host" gives the owners of family hotels a privilege and inspires greater trust among visitors. This is a kind of guarantee that the host of a family hotel holding the status maximally adheres to the principles of hospitality and, at the same time, constantly cares about maintaining and developing the quality of service. (Tourism Product Development Agency, 2024).

Georgia's grant programs support the development of small and family businesses. LEPL „Produce in Georgia" is the first state agency whose main goal is to promote the entrepreneurial environment, develop the private sector, attract investment funds and promote export development. The organization „Produce in Georgia" combines three main components: business, export and investment. The goal of the direction is to develop business in Georgia, support entrepreneurs, create a new hotel or open and expand an existing hotel (Investment Climate and Opportunities in Georgia, 2019). The program aims to maximize and increase the hotel market in order to develop various services, and at the same time provide financial support. A successful project is the cottages on the territory of the writer Otia Ioseliani's house-museum, which has been hosting visitors for the past few years. Local investments can increase the local tourist area, create new accommodation in regions where the development of the tourist market is possible, create a hotel complex that will be tailored to any tourist, so that the given tourist destination can subsequently become a contributor to the growth of the tourist market and the regional economy, enable employment of the local population, and increase awareness of local attractions.

It is important for our country to take into account the best practices of leading European countries. Today, in France, income from rural/agritourism is 10% of total tourism. Today, Italy is the leading European country in the popularity of agritourism. Austria, which has become a tourist mecca thanks to its mountain resorts, is still actively investing in rural, agro and ecological tourism. By 2024, the profit from agritourism in Austria amounted to tens of billions of euros. Today, about 15% of farmers have the opportunity to offer guests a hotel on their farm. In total, Austrian farmers host about 10 million people per day, a quarter of which are foreign tourists (Travel, Tourism & Hospitality, Trending Facts and Information. 2024).

"Green hotels" mean not only an environmentally friendly environment, but also that 70% of all consumed electricity is generated using renewable energy. One of the most favorable facilities for

installing solar panels is hotels and restaurants. Hotels and restaurants are among those businesses that consume a large amount of electricity and heat. Installing solar panels can reduce monthly costs by 70-80%. Research shows that there are only a few family-type hotels with solar panels in the region. Our country has more potential, in different countries of the world a 35% efficiency share is considered good, and in Georgia there is a possibility of more than 40%. If we also take into account the potential of hydro resources, the country has the opportunity to become energy independent and an exporter.

To reduce the negative impact of tourism on the environment, small and family hotels should create eco-friendly family hotels. A good example is Croatia, where there are small family hotels that carry the eco-label, a special logo that recognizes that the hotels take the best care of the environment. In Croatia, the eco-certification certifies that the facility is environmentally friendly, consumes less energy, and prevents energy loss. The certification also includes the sorting and collection of waste generated in hotels and subsequent recycling of the waste. The eco-label indicates and confirms care for the environment and the reduction of pollution. Eco-hotels have a direct impact on the guests, contribute to the creation of better quality, strengthen and consolidate their positions in the market. The eco-label distinguishes them from other hotels and gives priority to eco-products. An ecologically clean environment, as in other developing countries, also in Georgia, plays a very important role in reducing pollution and creating eco-products. Any tourist activity, such as family hotels, must adhere to the following environmental protection principles: 1) reducing costs, 2) protecting the environment and contributing to its activities, 3) creating and improving its image.

Conclusions. The development of the hotel sector in Georgia shows constant growth and dynamism, which is accompanied by the growth of the country's tourism potential. Significant problems have been identified in the development of family hotels, a complex approach is necessary, it is worth noting the improvement of the quality of service, which will play a major role in the advancement of the family hotel business. Development of practical skills, development of technological infrastructure and strengthening of training. We encounter problems in the direction of creating ecological family hotels. Knowledge of additional services is needed. Additional activities will make the family business more attractive, it is necessary to offer various additional attractions, planned events, master classes, etc. There are challenges in security issues, especially for family hotels located in high-mountainous zones, the provision of medical services is a problem.

An important issue is the taxation and pricing policy, when family hotels operate only seasonally and have financial stability only during certain seasons, family hotels are taxed throughout the year, which often ends in failure and ultimately the business collapses. High tax rates for hotels increase their operating costs, which is directly reflected in the prices of services. Various types of taxes, such as VAT (value added tax), income tax and local taxes, create an additional bureaucratic burden. Owners have to contribute their own capital to the state treasury. Or seek additional funds in the form of loans. Hotel owners are unable to make long-term financial planning, cannot predict the future tax burden. It has been revealed that seasonality and dependence on tourism create a weakness in the family hotel industry, as it is not possible to receive guests consistently and, accordingly, the hotel operates seasonally and at the current stage the annual load factor is low. Solving these problems requires several strategic changes. Tax rates need to be reduced and simplified, which will reduce the costs of hotels and increase their competitiveness. Improving and simplifying the tax system will support the development of small family businesses, increase their competitiveness and create a favorable environment. All this requires cooperation between the state and the business sector to create an effective, sustainable tax policy that will promote economic growth and development of the sector.

References:

Argutashvili, V. (2022). Family Business Management in Tourism. Tbilisi: TSU.

Dolikashvili, L. (2021). Hotel Management. Tbilisi: SEU.

file:///D:/pdf/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%9B%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%A1%20%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%AF%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%98.pdf. Accessed (12.04.2024).
Investment Climate and Opportunities in Georgia, 2019.
file:///C:/Users/user/Downloads/5cadb10264501-1-PRINT-Master-2019-small.pdf
Accessed:(20.04. 2025).
Hotel life cycle, Hotel Destination Report, 2024.
https://str.com/data-solutions/hotel-destination-report.Accessed (30.04.2025).
Katsitadze, N. (2018). Trends in the development of the hotel market against the background of new directions in tourism. III International Scientific Conference, Challenges of Globalization in Economics and Business. Proceedings of Tbilisi State University. pp. 192-197.
Kveladze, K. (2011). Tour operator „Family Hotel“ in Georgia. Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, International Scientific-Practical Conference, „Priorities of Sustainable Development of Agriculture„ Tbilisi 2011 (October 28-29). pp. 481-483. Tbilisi University Publishing House. ISBN 978-9941-13-226-1.
Mghebrishvili, V. (2024). Which region of Georgia has the most hotels – ranking.
https://bm.ge/news/saqartvelos-romel-regionshia-yvelaze-meti-sastumro-reitingi. Access date:(18.04. 2025).
Policy and Management Consulting Group (PMCG). Average Hotel Prices in Georgia and Hotel Price Index, 2024. https://www.pmcresearch.org/ Accessed: May 15, 2025
https://research.pmcgi.com/publications–file/8161672c73014a433.pdf
Travel, Tourism and Hospitality. Trending Facts and Information. 2024.
https://www.statista.com/markets/420/travel-tourism-hospitality/ (23. 04.2025).
Tourism Product Development Agency, Good Host, 2024.
https://infoajara.com/ka/good-host. Accessed (20.04.2025).

ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტები და საქართველო

ნიკო კვარაცხელია
ისტორიის დოქტორი, წმ. ანდრიას ქართული
უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: niko.kvaratskhelia@sangu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-7934-4652

აბსტრაქტი:

1. ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების შექმნა, როგორც ევროინტეგრაციის შედეგი

ევროინტეგრაციის პროექტის არქიტექტორმა რობერტ შუმანმა (1886-1963 წწ), ჟან მონესთან თანამშრომლობით შეადგინა საერთაშორისოდ ცნობილი „შუმანის გეგმა“, რომელიც გამოაქვეყნდა 1950 წლის 9 მაისს. ეს არის ევროკავშირის დაბადების თარიღი. ევროპის საბჭო, რომელიც შეიქმნა 1949 წელს, განსაზღვრავს პროგრამების განხორციელების პოლიტიკას. იგი უძველესი საერთაშორისო ორგანიზაციაა ევროპაში და მოიცავს მთელ კონტინენტს.

ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების პროგრამა, რომელიც შედეგია ამ იდეის განვითარებისა და რომელმაც დიდი როლი შეასრულა ევროპის ტურიზმის განვითარებაში, 1987 წელს დაიწყო. გაფართოებული წილობრივი შეთანხმება (EPA) კულტურული მარშრუტების შესახებ, რომელსაც ხელი მოეწერა 2010 წელს, ემყარება ევროპის საბჭოს პოლიტიკის სახელმძღვანელო პრინციპებს, განსაზღვრავს პროგრამის სტრატეგიას და გასცემს „ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტის“ სერტიფიკატს.

2. საქართველოს მიერთება ევროპის საბჭოს კულტურულ მარშრუტებთან, როგორც მნიშვნელოვანი მოვლენა ევროინტეგრაციის გზაზე

საქართველო ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების შესახებ გაფართოებული წილობრივი შეთანხმების (EPA) წევრი ქვეყანა გახდა 2016 წელს. 2021 წელს ქვეყანაში ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტებისადმი მიძღვნილი მე-10 ყოველწლიური საკონსულტაციო ფორუმი ონლაინ ჩატარდა. მისი ორგანიზატორი იყო საქართველოს კულტურის, სპორტისა და ახალგაზრდობის სამინისტრო, ქუთაისის მუნიციპალიტეტთან ერთად.

3. ახალი მარშრუტების ძიება და საქართველოს პერსპექტივები ევროპის საბჭოს კულტურულ მარშრუტებთან დაახლოების მიზნით

1984 წელს ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ მიიღო რეკომენდაცია 987 (1984) ევროპის საპილიგრიმო მარშრუტებზე და მოუწოდა მინისტრთა კომიტეტს გაეცოცხლებინა ეს გზები და დაეწყო ეს პროცესი **სანტიაგო დე კომპოსტელას** მიმართულებით მიმავალი ევროპული გზებით. სანტიაგო დე კომპოსტელას დეკლარაციით 1987 წლის ოქტომბრიდან ეს გზა არის სარეკომენდაციო და სამაგალითო ნიმუში მომავალი პროექტებისთვის.

მოხსენებაში შეთავაზებულია სიახლე: სანტიაგო დე კომპოსტელას დეკლარაციის გათვალისწინებით შეიქმნას სახმელეთო და საზღვაო კულტურული საპილიგრიმო მარშრუტი: „ანთიმოზ ივერიელის გზა“, რომელიც იყო რუმინეთის საეკლესიო და პოლიტიკური მოღვაწე, განმანათლებელი, მესტამბე, მწერალი. მისი ხელმძღვანელობით ვლახეთში 20-ზე მეტი ეკლესია-მონასტერი აიგო. 1992 წელს რუმინეთის ეკლესიამ ანთიმოზ ივერიელი წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ დააწესა 14 (27) სექტემბერი, წმინდანის გარდაცვალების დღე.

საკვანძო სიტყვები: ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტები; ევროპული საზოგადოება; რობერტ შუმანი; საქართველოს კულტურული მარშრუტები.

* * *

შესავალი. 2016 წლის 9 აგვისტოს საქართველოს კულტურისა და სპორტის სამინისტროს ინიციატივით, საქართველო ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების გაფართოებული წილობრივი შეთანხმების (Enlarged Partial Agreement) 27-ე წევრი სახელმწიფო გახდა. პროგრამის ფარგლებში შემუშავდა შემდეგი კულტურული მარშრუტები: „ღვინის მარშრუტი“, „ებრაული მემკვიდრეობის ევროპული მარშრუტი“, „ისტორიული თერმული ქალაქების ევროპული მარშრუტი“, „პრეისტორიული კლდის ხელოვნება“, „ისტორიული ბაღების ევროპული მარშრუტი“, „გერმანული დასახლებები და არქეოლოგიური მემკვიდრეობა“, „ალექსანდრე დიუმას კვალდაკვალ საქართველოში“, „ისტორიული ბაღების ევროპული მარშრუტი“.

წინამდებარე ნაშრომი ეძღვნება საქართველოს უახლეს ისტორიაში განხორციელებულ ინიციატივას – შეუერთდეს ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების გაფართოებულ წილობრივ შეთანხმებას (EPA), რაც არის მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ევროინტეგრაციის გზაზე.

კვლევის მეთოდები.

უპირატესობა ენიჭება მეორადი დოკუმენტის/დისკურსის ანალიზის მეთოდს (სამაგიდო კვლევა), რომელიც შესასწავლი ფენომენის უფრო თვალსაჩინო წარმოდგენის საშუალებას იძლევა. მნიშვნელოვანი იყო თანამონაწილეობითი დაკვირვების კვლევის მეთოდის გამოყენება თვისებრივი კვლევის მეთოდებიდან. ეს გულისხმობს **მკვლევრის აქტიურ მონაწილეობას ჯგუფში ან დასაკვირვებელ სიტუაციაში**. მტკიცებულება: საქართველოს განათლების, მეცნიერების, კულტურისა და სპორტის სამინისტროსთან არსებული საქართველოს კულტურული მარშრუტების სტრატეგიული განვითარებისა და სერტიფიცირების საბჭოს სხდომაზე 2020 წლის 4 დეკემბერს მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტის კანდიდატის სტატუსის მინიჭების შესახებ კულტურულ მარშრუტზე, რომელიც წარმოდგენილია საქართველოს წმინდა ანდრიას სახელობის უნივერსიტეტის სახელით. (https://sangu.edu.ge/?m=325&news–id=729)

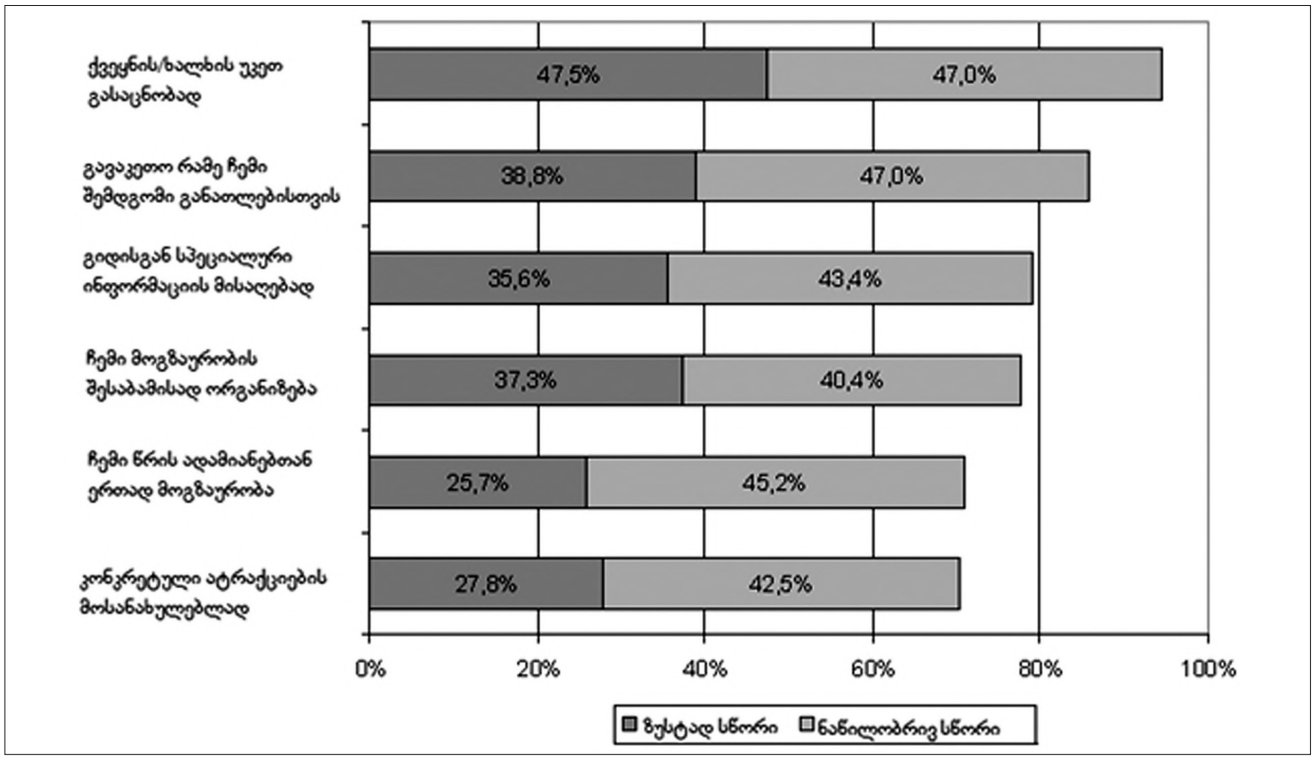
მსჯელობა.

ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტები საქართველოში

2023 წლის მონაცემებით საქართველოში აღრიცხულია **13.274** კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლი. მათ შორის მატერიალური კულტურის 13.202 ძეგლებიდან მოძრავი ძეგლია – 5.260 და უძრავი 7.942 ძეგლი. არამატერიალური კულტურის ძეგლთა რაოდენობა არის – მხოლოდ 72. ბუნების ძეგლებიდან აღსანიშნავია საქართველოს შავიზღვისპირეთის ჭარბტენიანი ტერიტორიები: საქართველოში, კოლხური ტყეები და ჭარბტენიანი ტერიტორიების ეკოსისტემა

დაცულია კოლხეთისა და მტირალას ეროვნულ პარკებსა და კინტრიშისა და ქობულეთის დაცულ ტერიტორიებზე. ისინი გაეროს განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანიზაციამ

(UNESCO) კოლხური ტყეები და ჭარბტენიანი ტერიტორიები მსოფლიო მემკვიდრეობის სიაში შეიტანა. უცხოელ ტურისტებს შორის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს იუნესკოს მიერ აღიარებული საქართველოს არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობა: ქართული მრავალხმიანობა (2001); ქვევრის ღვინო (2013); ქართული ანბანის სამი სახეობის ცოცხალი კულტურა (2016); ქართული ჭიდაობა (2018). რა აინტერესებს უცხოელ ტურისტს, რომელიც კულტურულ მარშრუტზე მოგზაურობას გეგმავს? ამ კითხვაზე ასეთი პასუხი აქვს ცნობილ გერმანელ მეცნიერს ალბრეხტ შტაინეკეს. იხილეთ სქემა „მოლოდინი ორგანიზებული კულტურული მოგზაურობიდან“.

მოლოდინი ორგანიზებული კულტურული მოგზაურობიდან.
წყარო: ალბრეხტ შტაინეკე: Culture – A Tourist Attraction: Importance – Expectations – Potential (https://www.researchgate.net/publication/237995618)

კულტურული განსხვავებებისადმი აღქმა და დამოკიდებულება და მათი გავლენა მასპინძლობისა და ტურიზმის ინდუსტრიაზე მჭიდრო კავშირშია ხალხის კულტურასთან და კომუნიკაციასთან. კარგი კომუნიკაცია და კულტურული განსხვავებების პატივისცემა, რომლებიც მთელ მსოფლიოში ჩნდება, შეიძლება გახდეს მნიშვნელოვანი ძლიერი ინსტრუმენტი საქართველოს ტურიზმის ინდუსტრიის წარმატებისთვის.

2024 წელს ფუნქციონირებდა ევროპის საბჭოს 48 კულტურული მარშრუტი, ძალიან განსხვავებული თემებით, რომლებიც ასახავს ევროპულ მეხსიერებას, ისტორიას და მემკვიდრეობას და ხელს უწყობს დღევანდელი ევროპის მრავალფეროვნების ინტერპრეტაციას. (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/by-theme)

საქართველო ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების შესახებ გაფართოებული ნაწილობრივი შეთანხმების (EPA) წევრი ქვეყანა გახდა 2016 წელს და განსაკუთრებით აქტიურია პროგრამის პოპულარიზაციაში. ქვეყანამ შექმნა საქართველოს კულტურული მარშრუტების სტრატეგიული განვითარებისა და სერტიფიცირების საკუთარი საბჭო, კულტურის, სპორტისა და ახალგაზრდობის სამინისტროს საკონსულტაციო ორგანო, ადგილობრივი კულტურული მარშრუტების განვითარების მხარდასაჭერად.

ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების მე-10 ყოველწლიური საკონსულტაციო ფორუმი ონლაინ 2021 წლის 29 სექტემბრიდან 1 ოქტომბრის ჩათვლით გაიმართა. იგი მოეწყო საქართველოს კულტურის, სპორტისა და ახალგაზრდობის სამინისტროსთან და ქუთაისის მუნიციპალიტეტთან თანამშრომლობით.

ევროპის საბჭოს 46 წევრი სახელმწიფოს და მთავრობის მეთაურებმა 2023 წელს რეიკიავიკში განაცხადეს: ჩვენ ვადასტურებთ ჩვენს ერთგულებას ევროპის ხალხებს შორის ურთიერთგაგების განვითარებასა და ჩვენი კულტურული მრავალფეროვნების და მემკვიდრეობის ურთიერთდაფასების მიმართ. (https://rm.coe.int/0900001680ab364c)

ამჟამად საქართველოს კვეთს ევროპის საბჭოს ხუთი სერტიფიცირებული კულტურული მარშრუტი, რომელიც მოიცავს მის ულამაზეს პეიზაჟებს და მდიდარ და მრავალფეროვან კულტურულ მემკვიდრეობას: ებრაული მემკვიდრეობის ევროპული მარშრუტი, იტერ ვიტისი, პრეისტორიული

კლდის ხელოვნების ბილიკები ისტორიული თერმული ქალაქების ევროპული მარშრუტი და ისტორიული ბაღების ევროპული მარშრუტი.

ებრაული მემკვიდრეობის ევროპული მარშრუტი

ებრაელი ხალხი ევროპული ცივილიზაციის განუყოფელი ნაწილია. ათასწლეულების მანძილზე მათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ევროპული კულტურის განვითარებაში. ევროპის საბჭოს ებრაული მემკვიდრეობის მარშრუტი, დამოწმებული 2004 წელს, ასახავს ებრაელების მომხიბვლელ ისტორიას ევროპაში. საქართველო მარშრუტს 2017 წელს შეუერთდა.

ებრაული დიასპორა ერთ-ერთი უძველესია საქართველოში. ებრაელები საქართველოში მას შემდეგ ჩამოვიდნენ, რაც ნაბუქოდონოსორმა იერუსალიმი დაარბია და პირველი ტაძარი დაანგრია ძვ.წ 586 წელს. ქართულენოვანი ებრაელები მსოფლიოში ყველაზე მეტი ებრაული მემკვიდრეობის მქონე საზოგადოებაა. ქვეყნის მასშტაბით, ებრაული კულტურული მემკვიდრეობა მოიცავს სინაგოგებს, ებრაული მემკვიდრეობის ძეგლებს, მუზეუმებს, საფლავებს და არქეოლოგიურ არტეფაქტებს.

XI საუკუნის ქართული ისტორიული წყაროებიდან დანამდვილებით ვიცით, რომ ებრაელები პირველად გამოჩნდნენ და დასახლდნენ ქართლში, ნაბუქოდონოსორის მიერ პირველი ტაძრის დანგრევის შემდეგ (ძვ. წ. 586 წ.) და იერუსალიმიდან მათი დევნის შემდეგ. ქართლში ჩასვლა და დასახლება იოლი გზა არ იყო, მაგრამ როგორც ისტორიიდან ვიცით, ებრაელებს მთელ საქართველოში ხვდებოდნენ. მეორეც, ებრაელები დასახლდნენ საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში, სოფლებსა და რაიონებში (მაგალითად: ონი, გორი, ქუთაისი, თბილისი, მცხეთა და ა.შ.). დღეს ჩვენ შეგვიძლია ვნახოთ და მოვინახულოთ ის ადგილები და ძველი სინაგოგები, რომლებიც აშენდა მიგრაციის პერიოდში. ეს წარმოუდგენელია, რადგან მიუხედავად იმისა, რომ ებრაელები და ქართველები ერთად ცხოვრობდნენ ერთ სოფელში ან ერთ უბანში, ისინი მაინც იზოლირებულები იყვნენ, სადაც ებრაელებს ჰქონდათ საკულტო სახლი-სინაგოგა სალოცავად. ქართველმა ებრაელებმა შეინარჩუნეს ებრაული ტრადიციები და თვისებები, რომლებიც დამახასიათებელია ნებისმიერი ებრაელისთვის. მესამე, საქართველო ერთადერთი ქვეყანაა მსოფლიოში, სადაც ებრაელებს ეთნიკური ან რელიგიური ნიშნით დევნა არ ჰქონიათ. მეტიც, ქართველი მეფეები ებრაელებს დიპლომატიურ სამსახურში იყენებდნენ და ხშირად აგზავნიდნენ მოლაპარაკებებზე. მაგალითად, მე-12 საუკუნეში ებრაელ მეთაურთა მოვაჭრე ზანჯან ზორაბაბელმა საქართველოს პირველ ქალ მეფე თამარს ქმარი მოუყვანა, რაც დიდი დიპლომატიური წამოწყება იყო. ებრაელები ასევე მიდრეკილნი იყვნენ ვაჭრობისკენ და არ იმართებოდა ბაზრობები და ღონისძიებები, სადაც ისინი არ მონაწილეობდნენ. ასევე, მამაკაცების უმეტესობა სოფლის მეურნეობასა და ვაჭრობაში მუშაობდა. ქალების მოვალეობა იყო ბავშვებზე ზრუნვა და ოჯახზე ყურადღების მიქცევა; ასე რომ, ქართველებისა და ებრაელების ურთიერთობა ყოველთვის განსაკუთრებული იყო. ისინი ყოველთვის კარგი მეგობრები, მეზობლები იყვნენ და ერთმანეთის ოჯახს ჰგავდნენ. დღესაც, როცა ებრაელები ძველ ქართულ სოფლებში მოგზაურობენ, ხალხი იხსენებს და საუბრობს ებრაელებთან მათ ურთიერთობაზე, რაც დასაფასებელია. მეოთხე, ქართველი ებრაელები ითვლებოდნენ ეთნიკურად და კულტურულად განსხვავებულად მეზობელი მთის ებრაელებისგან. ისინი ასევე ტრადიციულად განცალკევებულნი იყვნენ საქართველოში რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ ჩამოსული აშკენაზი ებრაელებისგან. ეს ისტორიული მომენტიც ძალიან საინტერესოა მკვლევრებისთვის და შეიძლება მეცნიერებმა განავითარონ. (https://jewisheritage.org/jewish-heritage-cultural-routes-in-georgia)

იტერ ვიტისის მარშრუტი

მეღვინეობა და მევენახეობა ევროპისა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნების კულტურის მნიშვნელოვანი ნაწილია. ღვინის წარმოება ყოველთვის იყო ევროპული იდენტობის სიმბოლო. 2009 წელს იტერ ვიტისი გახდა ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტი. საქართველო მარშრუტს 2017 წელს შეუერთდა.

მეღვინეობის უძველესი კვალი საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩნდა, საიდანაც იგი მთელ მსოფლიოში გავრცელდა და დიდი გავლენა იქონია სოფლის მეურნეობის და ზოგადად ცივილი-

ზაციების ჩამოყალიბებაზე. საქართველოში ღვინო უკვე დაახლოებით 8000 წლის წინ იწარმოებოდა.

საქართველომ, როგორც ღვინის სამშობლომ, 2017 წლიდან მოიპოვა პატივი ევროპის ღვინის გზაზე, ლათინური სახელწოდებით Iter-Vitis (ვაზის მოგზაურობა). მარშრუტის მიზანია ღვინის ბიომრავალფეროვნების დაცვა, მისი უნიკალურობის ხაზგასმა დღევანდელ გლობალურ სამყაროში, ხელი შეუწყოს ღვინის მასალისა და არამატერიალური კულტურის განვითარებას. ქართული ღვინის ისტორია და მემკვიდრეობა იტერ ვიტისის მარშრუტზე წარმოდგენილია მისი მრავალფეროვანი კულტურით, მათ შორის ვენახებით, ღვინის ქარხნებით, აგრეთვე ვაზთან და ღვინოსთან დაკავშირებული სხვადასხვა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებით, როგორიცაა ეკლესიები და მონასტრები, მუზეუმები ან არქეოლოგიური ადგილები. მარშრუტის წევრია საქართველოს ღვინის ტურიზმის ასოციაცია.

(https://mes.gov.ge/oldmes/content.php?id=9956&lang=eng)

პრეისტორიული კლდის ხელოვნების ბილიკები

პრეისტორიული კლდის ხელოვნება კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი უძველესი ფორმაა. პრეისტორიული კლდის ხელოვნების ნიმუშების დაახლოებით 40% კონცენტრირებულია ევროპის ტერიტორიაზე. ევროპის საბჭოს პრეისტორიული კლდის ხელოვნების ბილიკები სერტიფიცირებული იყო 2010 წელს. საქართველო ქსელს 2018 წელს შეუერთდა.

საქართველოში აღმოჩენილი უძველესი კლდეზე გამოსახული პეტროგლიფები აღიარებულია ევროპის მასშტაბით პრეისტორიული კლდის ხელოვნების ბილიკის ნაწილად, რომელიც ხაზს უსვამს ქვეყნის ტურისტულ მიმართულებებს. აღიარება მას შემდეგ მოხდა, რაც უძველესი ბილიკების საერთაშორისო ასოციაციამ მიიღო საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო მის სრულ წევრად 2017 წელს. საქართველო მერვე წევრი გახდა იტალიის, საფრანგეთის, ესპანეთის, პორტუგალიის, ირლანდიის, ნორვეგიისა და აზერბაიჯანის შემდეგ.

პრეისტორიული კლდის ხელოვნების მემკვიდრეობა საქართველოში წარმოდგენილია თრიალეთის (პატარა ხრამის) პეტროგლიფების კომპლექსით. თრიალეთის პეტროგლიფები მდებარეობს ქვემო ქართლში, ქალაქ წალკასთან. ეს პეტროგლიფები კლდეებზე პატარა პანელის სურათების სახით ჩნდება. ისინი ძირითადად წარმოადგენენ ადგილობრივი ფაუნისა და ჰიბრიდული ცხოველების გამოსახულებებს. გეომეტრიულ გამოსახულებებს შორის გამოსახულია კვადრატული ბადეები, ჯვრები და კაშკაშა მზე. თრიალეთის პეტროგლიფები არის გეომეტრიული გამოსახულებები, რომლებიც ამოკვეთილია კლდოვან წარმონაქმნებზე ექვს ცალკეულ ჯგუფად, რომლებიც მოიცავს დაახლოებით 50 მ სიგრძის.

გამოსახულებებში გამოსახული ფიგურები ასახავს ადგილობრივ ფაუნას, მათ შორის ცხენებსა და ირმებს, აგრეთვე გველების, ფრინველების და ჰიბრიდული ფორმების გამოსახულებებს. გეომეტრიული ფიგურები, მათ შორის მზე, ჯვრები და კვადრატული ბადეები ასევე უძველესი ნამუშევრების ნაწილია (https://georgianjournal.ge/discover-georgia/34005-georgias-ancient-rock-carvings-included-in-the-prehistoric-rock-art-trails.html).

ისტორიული თერმული ქალაქების ევროპული მარშრუტი

ცხელი წყაროების თერაპიული გამოყენება უძველესი დროიდან გავრცელებული იყო მთელ ევროპაში. პოლიტიკური და კულტურული წრეები, რომლებიც მოგზაურობდნენ ევროპის აბანოებში, ქმნიდნენ კულტურული გაცვლის ცენტრებს. ისტორიული თერმული ქალაქების ევროპული მარშრუტი 2010 წელს სერტიფიცირებული იყო და საქართველო მას 2017 წელს შეუერთდა.

იმერეთში სახელმწიფო წარმომადგენლის ადმინისტრაცია არის ევროპის ისტორიული თერმული ქალაქების ასოციაციის ასოცირებული წევრი. ისტორიული არქიტექტურით, ვენახებითა და ცხელი მინერალური წყაროებით მდიდარი იმერეთი დიდი ისტორიის მქონე რეგიონია. როგორც საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი სპა ქალაქი ამ რეგიონში, წყალტუბო პოპულარულია არა მხოლოდ თავისი წყლების ხარისხით, არამედ ულამაზესი ნაშენებით, მწვანე პეიზაჟებითა და მომხიბლავი ადგილობრივი გამოქვაბულებით.

• **კურორტი საირმე** ევროპის სპა (ESPA) ასოციაციამ ოცი ევროპული ქვეყნის ასამდე სპას შორის ოფიციალურად აღიარა ინოვაციურ სპა ცენტრად. სამკურნალო, საპროფილაქტიკო, სარეაბილიტაციო, სარელაქსაციო პროცედურების მახასიათებლები და გამაჯანსაღებელი ეფექტი აუმჯობესებს ორგანიზმის სასიცოცხლო ფუნქციებს. უნიკალურს ხდის, როგორც ქვეყნის, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე. საირმეს კურორტის სტატუსი 1930 წლიდან მიენიჭა, ხოლო სასტუმროები 1963-1970 წ. პერიოდში შენდებოდა. საირმის რეაბილიტაცია 2011 წელს დაიწყო, თუმცა სრული რეაბილიტაცია 2018 წელს განხორციელდა. პროექტის ფარგლებში სასტუმრო საირმე განახლდა და თანამედროვე დასასვენებელ კომპლექსად იქცა. განახლების მიუხედავად, დღემდეა შემორჩენილი ავთენტური ადგილები, რომელიც კიდევ ერთხელ ახსენებს აქ ჩამოსულ სტუმრებს შენობის უნიკალურ და საუკუნოვან ისტორიას. სასტუმროს ერთ-ერთ კედელზე გვხვდება ძველი ფრესკა. ასევე, ხელუხლებელია მოზაიკა, რომელიც გამოსახულია სასტუმროს კედელზე. სრულად განახლდა საირმის სკვერში მდებარე ბიუვეტები – მცირე ზომის შენობები, რომლებიც მინერალური წყლების მიწიდან ამოსვლის ადგილებზეა აშენებული. საირმის გამაჯანსაღებელი სპა და ველნეს ცენტრი ძველი შენობის თანამედროვე რეინკარნაციაა, მისი ინტერიერი და ექსტერიერი სრულად რეაბილიტირებულია. ულტრა-თანამედროვე, სარელაქსაციო, სამკურნალო სპა და ველნეს ცენტრი ერთ-ერთი წამყვანი გერმანული ფირმის – კრაფტის უახლესი ტექნიკითაა აღჭურვილი. დღეს აქ ორგანიზდება 80-მდე სამკურნალო-გამაჯანსაღებელი პროცედურა თერმული წყლით (https://sairmeresort.ge/static/chven-shesakheb).

• **წყალტუბო** მსოფლიო მნიშვნელობის კურორტია. იგი დასავლეთ საქართველოში მდებარეობს, ქუთაისიდან 7 კმ-ით არის დაშორებული, თბილისიდან – 250 კმ-ით, ხოლო შავი ზღვიდან – 70 კმ-ით, იგი ზღვის დონიდან 95-120 მ-ზე მდებარეობს. თუ კი სადმე მართლაც არსებობს ნამდვილი და არა ზღაპრული უკდავების წყარო – იგი აქ, წყალტუბოში ამოსჩქეფს დედამიწის გულიდან. აქ მოჰყავთ ადამიანები, რომლებიც იმდენად არიან შეპყრობილი დაავადებებით, რომ დამოუკიდებლად ნაბიჯის გადადგმაც კი არ შეუძლიათ. გაივლიან თუ არა სამკურნალო კურსს, რომელიც 25-30 აბაზანისგან შედგება, მათ ავიწყდებათ რომ წყალტუბოში საკაცით ჩამოიყვანეს.

წყალტუბოს სამკურნალო წყალი დიდი ხანია გახდა ჯანსაღი ცხოვრების სიმბოლო. ბუნების ამ უნიკალურ საჩუქარს ტყუილად როდი უწოდეს „უკვდავების წყარო“. ადამიანის ორგანიზმზე კურორტის წყლების ნაყოფიერი ზემოქმედება ცნობილია უხსოვარი დროიდან. დღეისათვის კი თანამედროვე სამკურნალო-სარეაბილიტაციო დანადგარები გვაძლევს მკურნალობის, პროფილაქტიკისა და ორგანიზმის ტონუსის ამაღლების საშუალებას.

კურორტ წყალტუბოში იყენებენ აბაზანის მიღების თავისებურ ტექნიკას. აბაზანის მიღების თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ მკურნალობა მიმდინარეობს **მუდმივად გამდინარე წყალში**, (ანუ მინერალური წყალი პროცედურის დასრულებამდე განუწყვეტლივ შემოედინება აბაზანაში და გადაედინება), **რითაც წყალი მუდმივად ინარჩუნებს ფიზიკო-ქიმიურ და სამკურნალო თვისებებს, ერთგვაროვნებასა და ტემპერატურას**.

კურორტ წყალტუბოს ძირითად სამკურნალო ფაქტორს წარმოადგენს **რადონული მინერალური წყალი**. მინერალური წყლის დებიტი, წლის პერიოდებიდან გამომდინარე, მერყეობს და შეადგენს 13-15 მილიონ ლიტრს 24 საათში (დღე-ღამეში). წყლის ბუნებრივი ტემპერატურა **(+33-35°C)** მისი წინასწარი შეთბობის გარეშე გამოყენების საშუალებას იძლევა. წყალი აბაზანებში პირდაპირ წყაროებიდან შემოედინება თვითდინებით, ტუმბოების გამოყენების გარეშე. მკურნალობა მიმდინარეობს მუდმივად გამდინარე წყალში, არ შეიცავს ტოქსიკურ ნივთიერებებს, შემადგენლობით არ არის აგრესიული. შესაბამისად, დამსვენებელთა ასაკიც შეუზღუდავია (4 წლიდან ხანდაზმულების ჩათვლით) (https://www.tskaltuboresort.ge/geo).

ისტორიული ბაღების ევროპული მარშრუტი

ისტორიულმა ბაღებმა დროთა განმავლობაში ჩამოაყალიბა ევროპული კულტურა და იდენტობა. ისტორიის სხვადასხვა მომენტში ჩამოყალიბდა ბაღის კულტურა და სხვადასხვა მცენარეები, პარტერების ფორმები და კულტივირების ჩვევები გახდა საერთო ევროპული კულტურის ცოცხალი

დადასტურება. ისტორიული ბაღების ევროპული მარშრუტი 2020 წელს გახდა ევროპის საბჭოს სერტიფიცირებული კულტურული მარშრუტი.

საქართველო ისტორიული ბაღების ევროპულ ქსელს 2019 წელს შეუერთდა. საქართველო წარმოდგენილია 5 ისტორიული ბაღით: თბილისის ბოტანიკური ბაღი, ბათუმის ბოტანიკური ბაღი, ზუგდიდის ბოტანიკური ბაღი, ქუთაისის ბოტანიკური ბაღი და წინანდლის ჭავჭავაძის ისტორიული ბაღი:

• **საქართველოს ეროვნული ბოტანიკური ბაღი,** ყოფილი თბილისის ბოტანიკური ბაღი მდებარეობს თბილისში, საქართველოს დედაქალაქში და მდებარეობს წავკისის-წყლის ხეობაში, სოლოლაკის ქედის (თრიალეთის ქედის ღელე) სამხრეთ მთისწინეთში. მას უკავია 161 ჰექტარი ფართობი და ფლობს 4500-ზე მეტ ტაქსონომიურ ჯგუფს. მისი ისტორია სამ საუკუნეზე მეტს მოიცავს. ბაღები ჩანს ჯოზეფ პიტონ დე ტურნეფორის (1701) ჩანაწერებში და თავად ვახუშტის (1735) თბილისის რუკაზე. ბაღი აღორძინდა მე-19 საუკუნის დასაწყისში და ოფიციალურად დაარსდა როგორც ტფილისის ბოტანიკური ბაღი 1845 წელს. 1888 წლიდან, როდესაც შეიქმნა ფლორისტიკის ცენტრი, იური ვორონოვი და რამდენიმე სხვა ცნობილი მეცნიერი მუშაობდნენ ბაღში. 1896-1904 წლებში ბაღი უფრო დასავლეთით გაფართოვდა. 1932-1958 წლებში ყოფილი მუსლიმური სასაფლაოს მიმდებარე ტერიტორია ბოტანიკურ ბაღში შედიოდა. თუმცა შემორჩენილია რამდენიმე საფლავი, მათ შორის გამოჩენილი აზერბაიჯანელი მწერლის მირზა ფათალი ახუნდოვის (1812-1878 წწ). ბაღის ცენტრალური შესასვლელი მდებარეობს ნარიყალას ციხის მთისწინეთში. მეორე, რომელიც კლდეში გრძელი გვირაბით იყო გაჭრილი 1909-14 წლებში, ფუნქციონირებდა 2000-იანი წლების შუა ხანებამდე, სანამ გვირაბი გადაკეთდა საქართველოს უდიდეს ღამის კლუბად „გვირაბი“ (https://tbilisilocalguide.com/tbilisi/tbilisi-botanical-garden/).

• **ბათუმის ბოტანიკური ბაღი** მდებარეობს ბათუმის ცენტრიდან 9 კმ-ის დაშორებით, უკავია მდინარე ჩაქვისწყლის შესართავსა და მწვანე კონცხს შორის მდებარე სანაპირო ზოლის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთის დაახლოებით 1 კმ ზოლის 108, 7 ჰექტარ ფართობზე, რომელიც გაშლილია 0-220 მეტრის სიგრძის კოლათის ტიპის სიმაღლეზე, რომელიც დაფარული იყო 0-220 მეტრის სიმაღლეზე. ტყე (წიფელი, წაბლი, ცაცხვი) და მარადმწვანე ქვეტყე. მსოფლიოში ფლორის ერთ-ერთი ყველაზე ფართო ჯიშის მქონე ბათუმის ბოტანიკური ბაღი დაარსდა 1912 წელს გამოჩენილი ბოტანიკოსისა და გეოგრაფის ანდრეი კრასნოვის მიერ. ბაღი 111 ჰექტარია და შეიცავს ცხრა ფიტო-გეოგრაფიულ ფლორას (https://bbg.ge/ge/home).

• **ზუგდიდის ბოტანიკური ბაღი:** ბოტანიკური ბაღის ისტორია დაკავშირებულია სამეგრელოს მმართველთა დადიანების რეზიდენციის აგების ისტორიასთან. მის გაშენებას საფუძველი ჩაეყარა დაახლოებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ხოლო ეს ადგილები ჯერ კიდევ გაუვალი ტყეებით იყო დაფარული, რაც კოლხეთის ტერიტორიის უძველესი დროიდან ახასიათებს შავი ზღვის სანაპიროებიდან კავკასიონის კალთებამდე.

1840 წელს სამეგრელოს ხელმძღვანელმა დავით დადიანმა საფუძველი ჩაუყარა ევროპული სტილის დეკორატიულ ბაღს. დედოფალმა ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანმა შეუკვეთა საჭირო მასალა (თესლები და ნერგები) ვერსალის (პარიზი) და მილანის (იტალია) მეფის ლუი ფილიპის სასახლის ბაღიდან და ბაღის დასაგეგმად ტრიესტიდან (იტალია) მოიწვია ცნობილი სპეციალისტი მებაღე იოსებ ბაბინი. ფრანგული სიმეტრიული სტილისა და გაშენების იტალიური პრინციპის საფუძველზე ჯოზეფ ბაბინმა მოაწყო ევროპული სტილის დეკორატიული ბაღი ყვავილების საწოლებით, გაზონებით, ხელოვნური და ბუნებრივი პეიზაჟებით, ხეივნებით, კუნძულით, სანერგე მეურნეობითა და ორანჟერეით, რომელიც შეიცავს ეგზოტიკური მცენარეების იშვიათ ჯიშებს. მას შემდეგ დაიწყო საქართველოში აქამდე უცნობი იშვიათი მცენარეების სახეობების შემოტანა. 1869 წელს იწყება ბაღის განახლების მეორე ეტაპი, როდესაც დედოფალმა ეკატერინემ ფარეზედან (იტალია) მოიწვია მებაღე-დეკორატორი გაეტანო ზამბერლეტი (შემდგომში მისი ძმა – ჯოვანი). ბოტანიკური ბაღი ზუგდიდის ისტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილია, ეროვნული მნიშვნელობის კულტურული მემკვი-

დრეობის ნიმუში, რომელსაც აქვს საყურადღებო ისტორიული ღირებულება. ბაღმა მნიშვნელოვანი ისტორიული როლი ითამაშა ქალაქის უნიკალური იერსახის ჩამოყალიბებაში და ეგზოტიკური მცენარეების მდიდარი კოლექციის შექმნაში, ასევე დიდი საგანმანათლებლო ფუნქცია. იგი გახდა სამეგრელოში ძვირფასი მცენარეების შემოტანის კერა, საიდანაც ფართოდ გავრცელდა ასობით უცხო მცენარე მოსახლეობაში, გაშენდა მრავალი ბაღი, სკვერი და პარკი სამეგრელოს სოფლებში, ქალაქებსა და დასახლებებში. (https://www.europeanhistoricgardens.eu/en/zugdidi-botanical-garden)

• **წინანდლის ჭავჭავაძის ისტორიული ბაღი** გააშენა თავადმა ალექსანდრე ჭავჭავაძემ (1786-1846) XIX საუკუნის დასაწყისში, 1812 წლისთვის, მან მამის დანატოვარი თავდაპირველი ბაღის ადგილზე გააშენა პირველი რომანტიკული ბაღი საქართველოში. პრინცმა ალექსანდრემ სპეციალურად მოიწვია იტალიელი ლანდშაფტის დიზაინერები, რათა ხელახლა წარმოედგინათ საგვარეულო ბაღები რაღაც ევროპულად. მალე წინანდლის ბაღი ცნობილი გახდა მთელ კავკასიაში. სტუმრები მას კევისა და რიჩმონდის ბაღებს ადარებდნენ. წინანდლის ბაღმა საქართველოში ბაღის მშენებლობის ახალი ევროპული ტენდენცია დაამკვიდრა. სამწუხაროდ 1854 წელს წინანდლის მამული და ბაღი დაიწვა, შამილის ჯარების შემოსევის შედეგად. წინანდლის პარკი აღადგინეს რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით 1886 წელს, მას შემდეგ რაც რომანოვების ოჯახმა მიიღო სასახლე და სამკვიდრო. საქართველოში დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ 1918 წელს ბაღი გახდა საჯარო სივრცე, მაგრამ 1921 წელს საბჭოთა რუსეთის ჯარებმა ბაღი და პარკი ძირფესვიანად შეცვალეს, მე-19 საუკუნის ორიგინალური ნიმუში თითქმის განადგურდა. მიუხედავად ამისა, 1987 წელს წინანდლის პარკი ეროვნული მნიშვნელობის პარკად იქნა აღიარებული. სსრკ-ს დაშლის შემდეგ პარკისთვის ყურადღება სახელმწიფოს არ მიუქცევია; მენეჯმენტი გადაეცა კერძო კომპანიას და მას შემდეგ წინანდლის პარკმა დაიწყო მე-19 საუკუნის პირვანდელი ნიმუშის დაბრუნება. დღეს ის ღიაა საზოგადოებისთვის, ყველას აქვს შესაძლებლობა დააკვირდეს ცვლილებას, რომელიც პარკმა განიცადა საუკუნეების მანძილზე. ამ სივრცეში გვერდიგვერდ თანაარსებობენ: რომანტიზმი, ინდუსტრიალიზმი და საბჭოთა მონუმენტალიზმი. ინფრასტრუქტურა მუდმივად იხვეწება და ის სულ უფრო მეტ ვიზიტორს იზიდავს ქვეყნისა და რეგიონის მასშტაბით (https://www.europeanhistoricgardens.eu/en/tsinandali-museum-garden№item-113).

მიუხედავად ასეთი თვალსაჩინო წარმატებებისა, საქართველოს მრავალფეროვანი კულტურა და მჭიდრო კავშირები აღმოსავლეთ ევროპის მართლმადიდებელ ქვეყნებთან იძლევა ევროპული მარშრუტების გამდიდრების საშუალებას. ერთერთი ასეთი მარშრუტი და შეთავაზება ევროპელებისათვის იქნებოდა სანტიაგო დე კომპოსტელას დეკლარაციის გათვალისწინებით შეიქმნას სახმელეთო და საზღვაო კულტურული საპილიგრიმო მარშრუტი: „ანთიმოზ ივერიელის გზა“, **ანთიმოზ ივერიელი** (1650-1716 წწ.), რუმინეთის ღვთისმეტყველი და სახელმწიფო მოღვაწე, განმანათლებელი, მწერალი და ტიპოგრაფი, ვლახეთის მიტროპოლიტი 1708 წ. სამოქალაქო ცხოვრებაში ანდრიას სახელით ცნობილი, დაიბადა საქართველოში. ბავშვობაში ის გაიტაცეს და წაიყვანეს სტამბოლში, სადაც იერუსალიმის პატრიარქმა მონობისგან იხსნა. მოზარდი საპატრიარქოში დარჩა. იქ კარგი განათლების მიღების გარდა, ანთიმოზი რამდენიმე ევროპულ და აღმოსავლურ ენას დაეუფლა. 1680-იან წლებში იგი მიიწვია ვლახეთის პრინცმა კონსტანტინე ბრანკოვეანუმ. ანთიმოზ ივერიელი დასახლდა რუმინეთში და თავისი ძალისხმევა, ცოდნა და გამოცდილება ჩადო რუმინული კულტურის, მისი ლიტერატურული ენისა და წიგნის ბეჭდვის გასაუმჯობესებლად. მან დიდი წვლილი შეიტანა რუმინეთის იმდროინდელი ევროპის ერთ-ერთ კულტურულ ცენტრად ჩამოყალიბებაში. ანთიმოზ ივერიელმა დააარსა სტამბები ბუქარესტში, რიმნიკში, ტირგოვიშტში და სნაგოვის მონასტერში სლავურ და არაბულ ენებზე. მან დანერგა რუმინული ენა ღვთისმსახურებაში, რამაც დიდი წვლილი შეიტანა რუმინული სულიერი და საერო ლიტერატურის განვითარებაში. ამავდროულად, ანთიმოზ ივერიელი იყო დახელოვნებული მხატვარი: ის ასახავდა და აფორმებდა წიგნებს. ანთიმოზ ივერიელმა დიდი წვლილი შეიტანა 1709 წელს თბილისში პირველი ტიპოგრაფიის დაარსებაში და ქართული სახარების გამოცემაში. მან და მისმა მიმდევრებმა დაამყარეს მჭიდრო კულტურული ურთიერთობა რუმინეთსა და საქართველოს შორის. 1992 წლის 21 ივნისს რუმინეთის მართლმადი-

დებელი ეკლესიის წმიდა სინოდმა ანთიმოზ ივერიელი აკურთხა და მისი ხსენების დღედ 27 სექტემბერი დაადგინა. (https://georgianencyclopedia.ge/en/form–eng/95)

დასკვნები:

• ევროპის საბჭოს კულტურულ მარშრუტებში საქართველოდან ინტეგრირებულია მხოლოდ ხუთი მარშრუტი. დანარჩენები ეროვნული მნიშვნელობისაა. საქართველოს შესაძლებლობების გათვალისწინებით ეს არ არის დამაკმაყოფილებელი შედეგი. უფრო შემოქმედებითად უნდა განვიხილოთ სანტიაგო დე კომპოსტელას დეკლარაცია. გავითვალისწინოთ იგი საერთაშორისო მარშრუტების დაგეგმვისას;

• კულტურულ ტურიზმში მიმზიდველია, როგორც მსგავსი, აგრეთვე განსხვავებული კულტურების ამსახველი მარშრუტები. სწორედ განსხვავებული კულტურის გასაცნობად უნდა მოვიწვიოთ ევროპელი ტურისტები. ტურისტის გონება ირჩევს ხმებს, ბგერებს, სიტყვებს, ფერებს, გემოებს, არომატებსა და ფორმებს. მარშრუტების შედგენა უნდა მოხდეს იმ ასპექტების გათვალისწინებით, რომლებიც ტურისტების ყურადღებას იპყრობს და იძენს მნიშვნელობას;

• მეტი ყურადღება უნდა დაეთმოს ევროპის მართლმადიდებელ ქვეყნებთან კავშირებს, რადგან სახეზეა ისტორიული, მსოფლმხედველობითი, რელიგიური თანხვედრების არსებობა, რაც აადვილებს ქვეყნის კულტურის აღქმას. რისთვისაც გაკეთდა შეთავაზება შეიქმნას სახმელეთო და საზღვაო კულტურული საპილიგრიმო მარშრუტი: „ანთიმოზ ივერიელის გზა“;

• ასეთივე ყურადღება უნდა დაეთმოს ტურისტულ პროგრამებში არამატერიალური კულტურის ჩვენებას, განსაკუთრებით იუნესკოს მიერ აღიარებულ ქართულ მრავალხმიანობას (2001 წ.); ქვევრის ღვინის თავისებურებებს (2013 წ.); ქართული ანბანის სამი სახეობის ცოცხალ კულტურას (2016 წ.); უნიკალურ ქართულ ჭიდაობას (2018 წ.) და ათობით ეროვნული მნიშვნელობის ძეგლებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბათუმის ბოტანიკური ბაღი (https://bbg.ge/ge/home)

ბალნეოლოგიური კურორტი წყალტუბო (https://www.tskaltuboresort.ge/geo)

თბილისის ეროვნული ბოტანიკური ბაღი (https://tbilisilocalguide.com/tbilisi/tbilisi-botanical-garden/)

საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო 24.01.2020 (https://mes.gov.ge/oldmes/content.php?id=9956&lang=geo&csrt=18078843938788169257)

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია. ანთიმოზ ივერიელი. (https://georgianencyclopedia.ge/en/form–eng/95)

4th Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe (Reykjavík, Iceland, 16-17 May 2023) – Preparation. Reykjavík Declaration. (https://rm.coe.int/0900001680ab364c)

Albrecht Steinecke, Culture – A Tourist Attraction: Importance – Expectations – Potential, January 2010, DOI: (Steinecke 2010) 10.1007/978-3-642-10829-7–23

Explore all Cultural Routes by theme. (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/by-theme)

Georgia's ancient rock carvings included in the Prehistoric rock art trails. Georgian Journal: 01 Dec, 2017 (https://georgianjournal.ge/discover-georgia/34005-georgias-ancient-rock-carvings-included-in-the-prehistoric-rock-art-trails.html)

Jewish Heritage Cultural Routes in Georgia. Publisher: European Association for the Preservation and Promotion of Jewish Culture and Heritage (AEPJ). (https://www.jewisheritage.org)

Zugdidi Botanical Garden (https://www.europeanhistoricgardens.eu/en/zugdidi-botanical-garden)

CULTURAL ROUTES OF THE COUNCIL OF EUROPE AND GEORGIA

NIKO KVARATSKHELIA
PhD in History
Professor at St. Andrew the First-Called Georgian
University of the Patriarchate of Georgia
E-mail: niko.kvaratskhelia@sangu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-7934-4652

Abstract:

1. Creation of the Cultural Routes of the Council of Europe as a Result of European Integration

The architect of the European integration project, Robert Schuman (1886-1963), in collaboration with Jean Monnet, developed the internationally known „Schuman Declaration,“ which was published on May 9, 1950. This marks the birthdate of the European Union. His work aimed at increasing cooperation within the Western alliance and uniting Europe. The Council of Europe, established in 1949, determines the policy for implementing programs. It is the oldest international organization in Europe and encompasses the entire continent. 47 member states collaborate to „defend the ideals and principles that are their shared heritage and promote economic and social progress“ (1949 Statute).

The Cultural Routes program of the Council of Europe, a result of the development of this idea that has played a significant role in the development of tourism in Europe, began in 1987. The Enlarged Partial Agreement (EPA) on Cultural Routes, signed in 2010, is based on the guiding principles of the Council of Europe's policies, defining the program's strategy, and issuing the „Council of Europe Cultural Route“ certificate.

2. Georgia's Joining the Cultural Routes of the Council of Europe as a Significant Event on the Path of European Integration

Georgia became a member of the Enlarged Partial Agreement (EPA) on the Cultural Routes of the Council of Europe in 2016 and is particularly active in promoting the program. The country established its own board for the strategic development and certification of Georgian cultural routes, an advisory body under the Ministry of Culture, Sports, and Youth to support the development of local cultural routes. In 2021, the 10th annual consultative forum dedicated to the Cultural Routes of the Council of Europe was held online in the country. It was organized by the Ministry of Culture, Sports, and Youth of Georgia, along with the Kutaisi Municipality.

3. Seeking New Routes and Georgia's Prospects for Closer Relations with the Cultural Routes of the Council of Europe

In 1984, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe adopted Recommendation 987 (1984) on European pilgrimage routes and called on the Committee of Ministers to revive these routes, beginning with the European paths leading to Santiago de Compostela. **The Santiago de Compostela Declaration** of October 1987 made this route a model for future projects. Cultural routes are created based on various criteria in countries that share a common heritage or where historical routes once passed.

The report proposes a new initiative: considering the Santiago de Compostela Declaration, to create a land and sea cultural pilgrimage route: „The Route of Anthim the Iberian,“ who was a religious and political figure, educator, printer, and writer in Romania. Under his leadership, more than 20 churches and monasteries were built in Wallachia. In 1992, the Romanian Church canonized Anthim the Iberian, and his commemoration day was established as September 14 (27), the day of his passing.

Keywords: Cultural Routes of the Council of Europe; European Society; Robert Schuman; Cultural Routes of Georgia.

* * *

Introduction. On August 9, 2016, at the initiative of the Ministry of Culture and Sports of Georgia, Georgia became the 27th member state of the Council of Europe's Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes. The following cultural routes have been developed within the framework of the program: „Wine Route," „European Route of Jewish Heritage," „European Route of Historic Thermal Towns," „Prehistoric Rock Art," „European Route of Historic Gardens," „German Settlements and Archaeological Heritage," „In the Footsteps of Alexandre Dumas in Georgia," and „European Route of Historic Gardens." (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-of-the-council-of-europe-in-georgia)

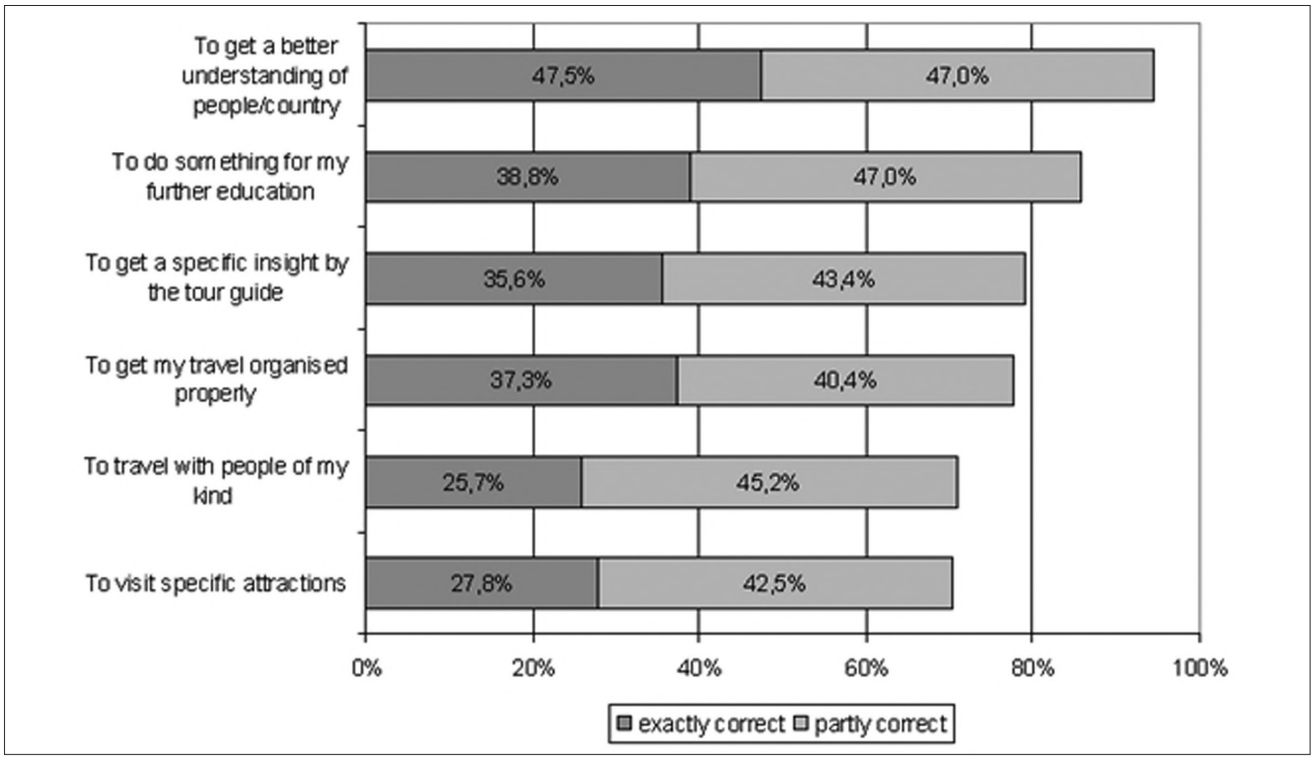
This paper is dedicated to the initiative implemented in Georgia's recent history – to join the Council of Europe's Enhanced Partnership Agreement (EPA) on Cultural Routes, which is an important step on the path to European integration.

Research methods. Preference is given to the method of secondary document/discourse analysis (desk research), which allows for a more visible representation of the phenomenon under study. From qualitative research methods, the use of the participatory observation method proved to be important. This involves the **researcher's active participation in the group or situation being observed**. Evidence: At the meeting of the Council for the Strategic Development and Certification of Georgian Cultural Routes under the Ministry of Education, Science, Culture and Sports of Georgia on December 4, 2020, the decision was made to grant the Cultural Route submitted on behalf of St. Andrew's University of Georgia: „Memorial Sites of Ilia Chavchavadze" the Council of Europe Cultural Route candidate status.

(https://sangu.edu.ge/?m=325&news–id=729)

Discussion. Cultural Routes of the Council of Europe in Georgia

According to 2023 data, **13,274** cultural heritage monuments are registered in Georgia. Among the 13,202 monuments of material culture, 5,260 are movable monuments and 7,942 are immovable monuments. The number of intangible cultural heritage sites is only 72. Among the natural monuments, the wetlands of the Black Sea coast of Georgia are noteworthy: in Georgia, the Colchian forests and wetland ecosystems are protected in the Kolkheti and Mtirala national parks and the Kintrishi and Kobuleti protected areas. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) has included the Colchian forests and wetlands in the World Heritage List. Of particular interest among foreign tourists are the intangible cultural heritage sites recognized by UNESCO: Georgian polyphony (2001); Qvevri wine (2013); Living culture of three types of the Georgian alphabet (2016); Georgian wrestling (2018). What is a foreign tourist interested in when planning a trip on a cultural route? The famous German scientist Albrecht Steinecke has such an answer to this question. See the chart „Expectations from an organized cultural trip".

Expectations from Organized Cultural Travel. Source:
Albrecht Steinecke: Culture – A Tourist Attraction: Importance – Expectations – Potential
(https://www.researchgate.net/publication/237995618)

The perception and attitude towards cultural differences and the effects they have on the hospitality and tourism industry are closely related to people's cultures and communication. Good communication and respect of cultural differences appearing around the world can become an important and powerful tool for the success of the tourism industry of Georgia.

In 2024, 48 Council of Europe Cultural Routes were operating, with very different themes that reflect European memory, history and heritage, and contribute to the interpretation of the diversity of today's Europe. (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/by-theme)

Georgia became a member state of the Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes of the Council of Europe (EPA) in 2016 and is particularly active in promoting the programme. The country has established its own Board for Strategic Development and Certification of Cultural Routes of Georgia, an advisory body of the Ministry of Culture, Sport and Youth, to support the development of local Cultural Routes.

The 10th Annual Consultative Forum on Cultural Routes of the Council of Europe was held online from 29 September to 1 October 2021. It was organized in cooperation with the Ministry of Culture, Sports and Youth of Georgia and the Kutaisi Municipality.

The Heads of State and Government of the 46 member states of the Council of Europe declared in Reykjavik in 2023: We reaffirm our commitment to developing mutual understanding among the peoples of Europe and reciprocal appreciation of our cultural diversity and heritage. (https://rm.coe.int/0900001680ab364c)

Currently, Georgia is crossed by five certified Cultural Routes of the Council of Europe, which incorporate its beautiful landscapes and rich and diverse cultural heritage: The European Route of Jewish Heritage, Iter Vitis, Prehistoric Rock Art Trails European Route of Historical Thermal Towns and European Route of Historic Gardens.

European Route of Jewish Heritage

Jewish people are an integral part of European civilization. Over the millennia, they have made a significant contribution to the development of European culture. The Jewish Heritage Route of the

Council of Europe, certified in 2004, reflects the fascinating history of Jews in Europe. Georgia joined the Route in 2017.

The Jewish Diaspora is one of the most ancient in Georgia. Jews came to Georgia after Nebuchadnezzar raided Jerusalem and destroyed the first temple in 586 BC. The Georgian-speaking Jewry is a community with the highest number of surviving Jewish heritages in the world. Nationwide, the Jewish cultural heritage includes synagogues, Jewish heritage monuments, museums, graves, and archaeological artifacts.

What we know for sure from the 11th century Georgian historical sources is that the Jews first appeared and settled down in Kartli, after the destruction of the first temple by Nebuchadnezzar (586 B.C) and after their persecution from Jerusalem. It was not an easy road to come and settle down in Kartli but as we know from history Jews were welcomed in the whole Georgia. Secondly, the Jews were settled in different cities, villages and areas around Georgia. (For example: Oni, Gori, Kutaisi, Tbilisi, Mtskheta, etc.) Today we can see and travel to places and old synagogues which were built during the migration period. This is incredible, because even though Jews and Georgians would live together in one village or in one neighbourhood, they were still isolated, as Jews had a separate cult house-synagogue to pray. Georgian Jews have preserved Jewish traditions and features that are characteristic of any Jew. Thirdly, Georgia is the only country in the world where Jews have not been persecuted on ethnic or religious grounds. What is more, Georgian kings used Jews in diplomatic service and often sent them to negotiations. For example, in the 12th century the Jewish head merchant Zankan Zorababeli brought the husband for Georgia's first female king Tamar, which was a big diplomatic initiation. The Jews were also prone to trading and no markets and events were held where they didn't participate. Also, most of the men were working in agriculture and trade. The women's duty was to take care of their children and pay attention to their family; so the relationship between Georgians and Jews was always very special. They were always good friends, neighbours and had a family-like bond. Even today, when Jews travel to old Georgian villages, people remember and talk about the relationship they had with Jews, which is appreciable. Fourthly, Georgian Jews were considered ethnically and culturally distinct from neighbouring mountain Jews. They were also traditionally highly separated from the Ashkenazi Jews in Georgia, who arrived following the Russian annexation. This historical fact is also very interesting for researchers and can be further inquired by scientists.[1]

Iter Vitis Route

Winemaking and viticulture is an important part of the culture of Europe and the countries of the Mediterranean basin. Wine production has always been a symbol of European identity. In 2009, Iter Vitis became a Cultural Route of the Council of Europe. Georgia joined the Route in 2017.

The oldest trace of winemaking was found on the territory of Georgia, from where it spread throughout the world and had a major impact on the formation of agriculture and civilizations in general. In Georgia, wine was already produced some 8,000 years ago.

Georgia, as the homeland of wine, has been honoured in the European Wine Route since 2017, under the Latin name Iter-Vitis. The aim of the route is to protect the biodiversity of wine, to emphasize its uniqueness in today's global world, to promote the development of wine material and the intangible culture. The history and heritage of Georgian wine is represented in the Iter Vitis route by its diverse culture, including vineyards, wineries, as well as various cultural heritage sites related to vines and wine, such as churches and monasteries, museums or archaeological locations. The Wine Tourism Association of Georgia is a member of the route.[2]

[1] https://jewisheritage.org/jewish-heritage-cultural-routes-in-georgia

[2] https://mes.gov.ge/oldmes/content.php?id=9956&lang=eng

Prehistoric Rock Art Trails

Prehistoric rock art is one of the most ancient forms of cultural heritage. Around 40% of the prehistoric rock art artifacts are concentrated on the European territory. The Prehistoric Rock Art Trails of the Council of Europe were certified in 2010. Georgia joined the network in 2018.

Ancient rock art petroglyphs discovered in Georgia have been recognized as part of the Europe-wide Prehistoric Rock Art Trail, highlighting the country's tourist destinations. The recognition came after the International Association of Ancient Trails accepted the Georgian National Agency for Cultural Heritage Protection as a full member in 2017. Georgia became the eighth member after Italy, France, Spain, Portugal, Ireland, Norway and Azerbaijan.

The heritage of prehistoric rock art in Georgia is represented by the Trialeti (Patara Khrami) petroglyph complex. The Trialeti petroglyphs are located in Kvemo Kartli, near the town of Tsalka. These petroglyphs appear in the form of small panel images on rocks. They mainly depict local fauna and hybrid animals. Geometrical images include square grids, crosses, and the shining sun. The Trialeti petroglyphs are geometric images carved into rock formations in six separate groups, spanning approximately 50 m.

The figures depicted in the images represent local fauna, including horses and deer, as well as images of snakes, birds, and hybrid forms. Geometrical figures, including the sun, crosses, and square grids, are also part of the ancient artwork.[1]

European Route of Historic Thermal Towns

The therapeutic use of hot springs has been prevalent throughout Europe since ancient times. The political and cultural circles traveling to Europe's spas were creating centers of cultural exchange. The European Route of Historic Thermal Towns was certified in 2010 and Georgia joined it in 2017.

The State Representative's Administration in Imereti is an associate member of the European Historic Thermal Towns Association. Rich in historic architecture, vineyards and hot mineral springs, Imereti is a region with a long history. As one of Georgia's most famous spa towns in this region, Tskaltubo is not only popular for the quality of its waters, but also for its beautiful building heritage, its green landscapes and its fascinating local caves.

• **Sairme Resort** is recognized by the European Spas Association (ESPA) as an innovative medical spa among nearly 100 spas from around 20 countries. The therapeutic, preventive, rehabilitative and relaxation procedures enhance the body's vital functions and promote overall well-being. Sairme is a truly unique resort, renowned for its outstanding location, healing mineral springs, pure air, and breathtaking natural landscapes, which set it apart on national and international stages. Designated as a resort in 1930, its hotels were built between 1963 and 1970. A major rehabilitation project for Sairme Resort began in 2011, with the full restoration completed in 2018. As part of this project, Sairme Resort was renovated and transformed into a modern leisure complex. Despite these updates, many original, authentic features have been carefully preserved, offering visitors a tangible connection to the building's unique and centuries-old history. The hotel wall's mosaic remains undamaged. Natural mineral water pump rooms have been fully renovated. These small structures are built at natural spring sites where mineral waters emerge from the ground. The Sairme Thermal Spa and Wellness Center, a modern reincarnation of an older building, has undergone complete interior and exterior rehabilitation. This ultra-modern, relaxing spa and wellness center is equipped with state-of-the-art equipment from Germany's leading company, Kraft, and offers up to 80 therapeutic procedures utilizing thermal waters.[2]

• **Tskaltubo** is a world-renowned Spa resort. Located in the central part of Western Georgia, Tskaltubo's climate is determined by the resort's location in the zone of humid subtropics, the proximity to the Black

[1] https://georgianjournal.ge/discover-georgia/34005-georgias-ancient-rock-carvings-included-in-the-prehistoric-rock-art-trails.html

[2] https://sairmeresort.ge/en/static/chven-shesakheb

Sea, and its protection from cold, northern winds by the Greater Caucasus Range. Winters are mild and mostly snowless, summers – very warm and moderately humid. Sunny days are typical for the resort, although rainy and overcast weather is not uncommon. The resort is famous for its unique radon-carbonate mineral springs. The natural temperature of the water that varies between 33 and 35°C allows its use without preheating. Naturally – warm unique water can cure illnesses such as: locomotive system disorder, cardiovascular system disease, skin and endocrine diseases, gynaecological disorders, metabolic disorders, etc. Duration of the treatment varies from 14 to 21 days. Built on the springs, Balneoservice baths №6 and №1 are located in the central park of Tskaltubo resort. Well-equipped buildings with 5 pools with mineral water, 33 individual baths, 16 rooms for hydro-massage and other facilities, make bath procedures very comfortable. Constantly flowing water ensures the preservation of its physical and chemical composition, as well as the curative properties, homogeneity, and temperature. The services and procedures available at bath №6 are the following: mineral water bath, underwater hydro massage, aqua aerobics, underwater horizontal spinal traction, classical curative massage, physiotherapy, gynaecological irrigation, Charcot shower, „circular" shower, peloid treatments, colon hydrotherapy, etc. It is widely acknowledged that non-medical treatments play a major role in the modern rehabilitation of patients, among those balneology, in particular radonotherapy, plays a leading role.

Radon is proven to enhance the body's protective functions, strengthens the immune system, activates blood circulation, regulates blood pressure, promotes cell recovery and regeneration (after wounds and burns), has analgesic and anti-inflammatory effects, has a pronounced, sharp effect, as it is said to improve cognitive functions. There was a time when the spa treatment was considered prestigious by representatives of the European elite. At present, the trend to return to natural treatment is evident worldwide. Therefore, Tskaltubo Resort is the best base for highly effective treatment with natural remedies, and radon therapy is less costly and more effective than traditional clinical medicine.[1]

European Route of Historic Gardens

Historic gardens have shaped European culture and identity throughout times. In different moments in history, the garden culture has been established and different plants, forms of parterres and cultivation habits have become a living proof of a common European culture. The European Route of Historic Gardens became a certified Cultural Route of the Council of Europe in 2020.

Georgia joined the European Network of Historic Gardens in 2019. Georgia is presented with 5 historic gardens: Tbilisi Botanical Garden, Batumi Botanical Garden, Zugdidi Botanical Garden, Kutaisi Botanical Garden and Tsinandali Chavchavadze Historic Garden:

• **The National Botanical Garden of Georgia, formerly the Tbilisi Botanical Garden** is located in Tbilisi, capital of Georgia, and lies in the Tsavkisis-Tskali Gorge on the southern foothills of the Sololaki Range (a spur of the Trialeti Range). It occupies the area of 161 hectares and possesses a collection of over 4,500 taxonomic groups. Its history spans more than three centuries. The gardens appear in the records by Joseph Pitton de Tournefort (1701) and on the Tbilisi map composed by Prince Vakhushti (1735). The garden was revived in the early 19th century and officially established as the Tiflis Botanical Garden in 1845. From 1888 on, when a floristics center was set up, Yuri Voronov and several other notable scholars have worked for the Garden. Between 1896 and 1904, the Garden was expanded further westward. Between 1932 and 1958, the territory around the former Muslim cemetery was included in the botanical garden. Several graves have survived, however, including that of the prominent Azerbaijani writer Mirza Fatali Akhundov (1812-1878). The central entrance to the Garden is located at the foothills of the Narikala Fortress. The other, cut through the rock as a long tunnel in 1909-14, had been functional until the mid-2000s when the tunnel was converted into Georgia's largest nightclub „Gvirabi".[2]

[1] https://www.tskaltuboresort.ge/eng

[2] https://tbilisilocalguide.com/tbilisi/tbilisi-botanical-garden/

• **Batumi Botanical Garden**, located at the distance of 9 km from the center of Batumi, occupies the area of 108,7 hectares of approximately 1 km stripe of Southern-Western section of the coastline located between the river Chakvistskali estuary and the Green Cape, being spread to the height of 0-220 meters from the sea level, which not long time ago was totally covered with Kolkheti type forest (beech, chestnut, linden) and evergreen sub-forest. Boasting one of the widest varieties of flora in the world, Batumi Botanical Garden was established in 1912 by the prominent botanist and geographer Andrey Krasnov. The garden is 111 hectares and contains flora from nine phyto-geographic areas.[1]

• **Zugdidi Botanical Garden:** The history of the Botanical Garden is related to the history of the construction of the residence of Samegrelo Rulers the Dadianis. The foundation for its cultivation was made around the second half of the 18th century, while these areas were still covered by impassable forests, characteristic of the Kolkheti area since ancient times, from the shores of the Black Sea to the slopes of the Caucasus Mountains. In 1840, Davit Dadiani, the head of Samegrelo, made the foundation for a European-style decorative garden. Queen Ekaterine Chavchavadze-Dadiani ordered the necessary material (seeds and seedlings) from the garden of King Louis Philippe Palace of Versailles (Paris) and Milan (Italy), and invited the famous specialist gardener Joseph Babin from Trieste (Italy) to plan the garden. Based on the French symmetrical style and the Italian principle of cultivation, Joseph Babin arranged a **European-style decorative garden** with flowerbeds, lawns, artificial and natural landscapes, alleys, an island, a nursery and an orangery, which contains rare varieties of exotic plants. Since then the introduction of species of **rare plants**, previously unknown to Georgia has begun. In 1869, the second stage of garden renovation begins, when Queen Ekaterine invited a gardener-decorator Gaetano Zamberletti (later his brother – Giovanni) from Farese (Italy). The **Botanical Garden** is an important part of the history of **Zugdidi**, an example of cultural heritage of national importance, which has a noteworthy historical value. The garden has played an important historical role in shaping the unique appearance of the city and creating a rich collection of **exotic plants**, as well as a large educational function. It became the hub of introduction of valuable plants in Samegrelo, from which hundreds of foreign plants were widely expanded among the population, many gardens, squares and parks were cultivated in the villages, towns and cities of Samegrelo. [2]

• **Kutaisi Botanical Garden,** established in 1969, is a testament to the city's rich history of horticulture and subtropical plant introduction. Situated on the right bank of the Rioni River, this cherished garden occupies the easternmost part of the Kolkheti lowland, at 150 meters above sea level. With roots dating back to the 19th century, Kutaisi Botanical Garden evolved from a farm garden, known as „Tchomi Park,“ and has since played an integral role in preserving and protecting plant biodiversity. Today, it is home to about 700 species of plants, trees, and shrubs from all flora regions of the world, representing 210 plant species across 80 botanical families. Throughout its history, the garden has seen periods of extensive planting and the enrichment of its flora. The second period, in particular, is associated with the subtropical institution formerly located in Tchomi Park. From the inception of Kutaisi Botanical Garden, new geofloristic plots were created and plant introduction intensified. Over the past 25 years, Kutaisi Botanical Garden has received plant specimens from botanical gardens in Batumi, Sokhumi, Tbilisi, and other cities within the former Soviet Union, including Moscow, Riga, Kiev, Nikita, and Donetsk. Nestled amidst the natural terraces, the garden's diverse plant life creates a captivating landscape for visitors to explore. As you meander through the lush greenery, you'll encounter the impressive variety of flora that has been carefully cultivated and introduced over the years. The Kutaisi Botanical Garden offers a unique opportunity to delve into the history of Georgian horticulture while immersing yourself in the tranquil beauty of its diverse flora. A visit to this treasured sanctuary will leave you with a deeper appreciation for the world's botanical wonders and the tireless efforts made to preserve them.[3]

[1] https://bbg.ge/en/about-garden/history-of-the-garden
[2] https://www.europeanhistoricgardens.eu/en/zugdidi-botanical-garden
[3] https://georgiantravelguide.com/en/kutaisi-botanical-garden

• **Tsinandali Chavchavadze Historic Garden** was built by **Prince Alexander Chavchavadze** (1786-1846) in the early 19th century. By 1812, on the place of his father's original garden, he built the first romantic garden in Georgia. Prince Alexander purposely invited Italian landscape designers to reimagine patrimonial gardens into something European. Soon Tsinandali Garden became well-known throughout the Caucasus region. Visitors were comparing it to Kew and Richmond gardens. Tsinandali garden sparkled the new European trend of garden construction in Georgia. Unfortunately in 1854 the Tsinandali Estate and Garden was burnt down by Schamil's Caucasian military troops. Tsinandali park was **reconstructed** by the Russian imperial order in 1886, after Romanov Family acquired the palace and patrimony. After the declaration of independence, the garden became a **public space** in 1918, but then in 1921, Soviet regiment altered the park dramatically. The original 19th century work was almost completely gone. Nevertheless, in 1987, Tsinandali Park was recognized as a park of national importance. After the fall of USSR, the park was under neglect by the government; its management was transferred to a private company and since then **Tsinandali park** has started to return to its original 19th century form. Today it is open to public to observe all the changes throughout the centuries. One can observe **different styles**: Romanticism, industrialism, soviet monumentalism. Infrastructure is constantly improving and it attracts more and more visitors throughout the country and the region.[1]

Despite such notable successes, Georgia's diverse culture and close ties with Eastern European Orthodox countries provide an opportunity to enrich European itineraries. One such route and proposal for Europeans would be to create a land and sea cultural pilgrimage route, taking into account the Declaration of Santiago de Compostela: „The Way of Anthim the Iberian". **Anthim the Iberian** (1650-1716), Theologian and statesman of Romania, enlightener, writer and typographer, Metropolitan of Wallachia in 1708. Known as Andria in civilian life, he was born in Georgia. As a child, he was kidnapped and taken to Istanbul, where the Patriarch of Jerusalem saved him from slavery. The teenager stayed at the Patriarch's Court. In addition to acquiring good education there, Anthim mastered several European and Oriental languages. In 1680s he was invited by Constantin Brânkoveanu, Prince of Wallachia. Anthim the Iberian settled in Romania and put his efforts, knowledge and experience into upgrading Romanian culture, its literary language and book printing. He greatly contributed to developing Romania into one of the cultural centers of Europe of that time. Anthim the Iberian set up printing houses in Bucharest, Râmnicu Vâlcea, Targovishte and at Snagov Monastery. He was in charge of publishing books in Greek, Old Slavic and Arabic languages. He introduced the Romanian language in divine services, which greatly contributed to the development of Romanian spiritual and secular literature. At the same time, Anthim the Iberian was a skilled artist: he used to illustrate and decorate the books that were published under his supervision. Anthim the Iberian was instrumental in founding of the first typography in Tbilisi in 1709 and in publishing of Georgian Gospel. He and his followers established close cultural relations between Romania and Georgia. A. Iverieli actively participated in the struggle for the independence of Romanian Church and State. On June 21, 1992 the Holy Synod of Romanian Orthodox Church sanctified Anthim the Iberian and fixed September 27 as his commemoration day. (https://georgianencyclopedia.ge/en/form–eng/95 /Ancient Georgian traditional Qvevri wine-making method/)

Conclusions.

• Only five routes from Georgia are integrated into the cultural routes of the Council of Europe. The rest are of national importance. Considering Georgia's capabilities, this is not a satisfactory result. We should consider the Declaration of Santiago de Compostela more creatively. Let's take it into account when planning international routes;

• In cultural tourism, routes reflecting both similar and different cultures are attractive. It is precisely to get to know different cultures that we should invite European tourists. The tourist's mind chooses

[1] https://www.europeanhistoricgardens.eu/en/tsinandali-museum-garden№item-113

sounds, tones, words, colors, tastes, aromas and shapes. Routes should be drawn up taking into account those aspects that attract the attention of tourists and gain importance;

• More attention should be paid to ties with the Orthodox countries of Europe, since there are historical, worldview, and religious similarities, which facilitate the perception of the country's culture. For this purpose, a proposal was made to create a land and sea cultural pilgrimage route: „The Way of Anthim the Iberian";

• The same attention should be paid to the presentation of intangible culture in tourist programs, especially Georgian polyphony recognized by UNESCO (2001); the peculiarities of Qvevri wine (2013); the living culture of the three types of the Georgian alphabet (2016); unique Georgian wrestling (2018) and dozens of monuments of national importance.

References:

Albrecht Steinecke, Culture – A Tourist Attraction: Importance – Expectations – Potential, January 2010, DOI: (Steinecke 2010) 10.1007/978-3-642-10829-7–23

Explore all Cultural Routes by theme. (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/by-theme)

4th Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe (Reykjavík, Iceland, 16-17 May 2023) – Preparation. Reykjavík Declaration. (https://rm.coe.int/0900001680ab364c)

Jewish Heritage Cultural Routes in Georgia. Publisher: European Association for the Preservation and Promotion of Jewish Culture and Heritage (AEPJ). (https://www.jewisheritage.org)

Ministry of Education and Science of Georgia 24.01.2020 (https://mes.gov.ge/oldmes/content.php?id=9956&lang=eng&csrt=1146979105534697097)

Georgia's ancient rock carvings included in the Prehistoric rock art trails. Georgian Journal: 01 Dec, 2017 (https://georgianjournal.ge/discover-georgia/34005-georgias-ancient-rock-carvings-included-in-the-prehistoric-rock-art-trails.html)

Balneological resort TSKALTUBO (https://www.tskaltuboresort.ge/eng)

National Botanical Garden of Tbilisi (https://tbilisilocalguide.com/tbilisi/tbilisi-botanical-garden/)

ბათუმის ბოტანიკური ბაღი (https://bbg.ge/ge/home)

Zugdidi Botanical Garden (https://www.europeanhistoricgardens.eu/en/zugdidi-botanical-garden)

Georgian National Science Academy. Antimoz Iverieli (https://georgianencyclopedia.ge/en/form–eng/95)

ზღვისპირა აჭარაში ფართოდ გავრცელებულ უცხო წარმოშობის მცენარეთა არსებული მდგომარეობა და ბიოეკოლოგიური თავისებურებანი

ირაკლი მიქელაძე
ბიოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის,
ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების
ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-1200-6787

ლამზირა ზოიძე
ბიოლოგიის მაგისტრი
ბათუმის №8 საჯარო სკოლის ბიოლოგიის მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: lamzozoidze@gmail.com
ORCID: 0009-0009-9941-9269

მარინე ბაკურიძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის,
საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა და ჯანდაცვის
ფაკულტეტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: bakuridzemarine@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3733-7359

აბსტრაქტი: ზღვისპირა აჭარა, როგორც უნიკალური კლიმატური და გეოგრაფიული პირობების მქონე რეგიონი, წარმოადგენს უცხო წარმოშობის მცენარეთა გავრცელებისათვის ხელსაყრელ გარემოს. ბოლო ათწლეულებში რეგიონში დაფიქსირდა არაერთი უცხო წარმოშობის სახეობის გავრცელება. ზოგიერთი სახეობა წარსულში მასობრივი გავრცელებით არ ხასიათდებოდა, ამჟამად კი ფართოდაა გავრცელებული.

განხორციელებული კვლევების საფუძველზე გამორჩეულია 27 ოჯახის, 57 გვარის, 75 სახეობა, რომლებიც ფართოდ არიან გავრცელებულნი ზღვისპირა აჭარაში.

სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია რთულყვავილოვნები (*Compositae*) და მარცვლოვნები (*Poaceae*) 14-14 სახეობით.

აღწერილ სახეობათა უმრავლესობა მრავალწლოვანია. ერთწლოვანი მონოკარპები წარმოდგენილია 24 სახეობით, ორწლოვანი მონოკარპები 2 სახეობით, პოლიკარპები 28 სახეობითაა წარმოდგენილი. ხე მცენარეები, ბუჩქები და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეები წარმოდგენილია 21 სახეობით.

შესწავლილ სახეობათა ნახევარზე მეტი (54%) აღმოსავლეთ აზიური წარმოშობისაა.

ზღვისპირა აჭარაში აღწერილი ფართოდ გავრცელებული სახეობებიდან ზოგი ტიპური ინვაზიური სახეობაა. ზოგი წარსულში ერთეული ეგზემპლარებით იყო წარმოდგენილი, ბოლო პერიოდში კი ფართოდ გავრცელდა. ზოგი ბოლო პერიოდში შემოიჭრა და დაიმკვიდრა ადგილი, მაგ. დაკუთხული სიციოსი (*Sicyos angulatus*), კანადური ოქროწკეპლა (*Solidago canadensis*) და ბრაზილიური ვერბენა (*Verbena brasiliensis*).

კანადური ოქროწკეპლა (*Solidago canadensis*) და ბრაზილიური ვერბენა (*Verbena brasiliensis*) კოლხეთის დაბლობზე პირველად ფიქსირებულია XX ის 30-40-იან წლებში. აჭარის ფლორისტულ რაიონში გამოჩნდა გასული საუკუნის ბოლოს, ხოლო მასობრივი გავრცელება მოხდა ბოლო 2 ათეული წლის განმავლობაში, რაც ანთროპოგენური ზემოქმედებისა და გლობალური კლიმატური ცვლილებების შედეგი უნდა იყოს.

საკვანძო სიტყვები: უცხო წარმოშობის მცენარე; სასიცოცხლო ფორმა; ბიოეკოლოგია; ინვაზია.

* * *

შესავალი. უცხო წარმოშობის სახეობათა გამოჩენა რომელიმე ერთ ლოკალურ ტერიტორიაზე ყოველთვის არ ნიშნავს, რომ ის უკვე დაფუძნდა მოცემულ საარსებო გარემოში. შესაძლებელია მისი გამოჩენიდან მეორე, მესამე ან შემდგომ წლებში მცენარემ გააგრძელოს არსებობა, მაგრამ არსებული ნიადაგურ-კლიმატური პირობები არ იყოს მისთვის ხელსაყრელი, ვერ გამრავლდეს და ვერ გაიფართოოს გავრცელების არეალი, ან მოხდეს პირიქით: გამრავლდეს, გაიფართოოს გავრცელების არეალი, გამოიწვიოს ეკოლოგიური, ეკონომიკური ან ადამიანის ჯანმრთელობის პრობლემა და მოგვევლინოს ინვაზიურ და სარეველა სახეობად. ეს განსაკუთრებით საყურადღებოა მიმდინარე გლობალური კლიმატური ცვლილებებისა და ექსტრემალური ამინდების ფონზე.

აჭარის ფლორისტულ რაიონში უცხო წარმოშობის მცენარეთა გავრცელებას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია გააჩნია. გასული საუკუნის დასაწყისიდან ზღვისპირა აჭარის მცენარეულობაში დიდი ცვლილებები მოხდა. მკვეთრად შემცირდა მრავალი რელიქტური სახეობის არეალი და ბევრიც გაქრა. ეს ის პერიოდია როდესაც კოლხეთის ტყის და მისთვის დამახასიათებელი ჭაობების ათვისება დაიწყო. კოლხეთის უძველესი ტყეების ადგილს თანდათან სუბტროპიკული კულტურების – ჩაის, ციტრუსების, ტუნგისა და ბამბუკის პლანტაციები იკავებდა, რასაც თან ახლდა უცხო წარმოშობის სახეობათა გავრცელება.

უცხო წარმოშობის სახეობათა გავრცელება დღესაც გრძელდება.

ლიტერატურული წყაროების მიხედვით უცხო წარმოშობის სახეობები ძირითადად ადგილობრივ მცენარეთა შესწავლისას ისწავლებოდა. პირველი მკვლევრებიდან აღსანიშნავია: შავროვი (1910), ვორონოვი (1916), გროსგეიმი (1916, 1929). აღსანიშნავია მოროზოვას (1957), მანჯავიძისა და მატინიანის (1964), დიმიტრიევას (1967), მემიაძის მიერ (1971) განხორციელებული კვლევები (დავითაძე, 2001).

გასული საუკუნის ბოლო ათწლედიდან მოყოლებული დავითაძის მიერ სპეციალური კვლევებია მიძღვნილი აჭარის ადვენტური ფლორის სახეობრივ და ბიომორფოლოგიურ შემადგენლობაზე (დავითაძე, 1974; დავითაძე, 1980; დავითაძე, 1997; დავითაძე, 2001; დავითაძე, 2002).

მიმდინარე საუკუნის დასაწყისიდან ზღვისპირა აჭარაში გავრცელებული უცხო წარმოშობის სახეობების შესწავლა მიმდინარეობს ბათუმის შ. რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელების მიერ. ბოლო პერიოდში აღწერილია რამდენიმე უცხო წარმოშობის სახეობაც (Mikeladze et al., 2014; Mikeladze et al., 2015; Mikeladze et al., 2017; Mikeladze et al., 2018; Mikeladze et al., 2019; (Mikeladze & Sharabidze, 2020; Mikeladze & Bolkvadze, 2021; Mikeladze et al., 2021; Mikeladze et al., 2023). დადგენილია ზოგიერთი სახეობის ინვაზიური ბუნება (Mikeladze et al., 2023).

დღეს არსებული ლიტერატურული და ჩვენ მიერ განხორციელებული კვლევების საფუძველზე უცხო წარმოშობის სახეობათა რაოდენობა აჭარის ფლორისტულ რაიონში 500-მდეა, თუმცა ყველა მათგანი არ არის ფართოდ გავრცელებული, ზოგიერთი მონაცემთა ბაზებში ფიქსირებულია, თუმცა გარემოში მისი ნახვა ერთეული ეგზემპლარების გამო ძნელდება. გვხვდება ისეთები სახეობებიც, რომლებიც წარსულში მასობრივი გავრცელებით არ ხასიათდებოდნენ, ამჟამად კი ფართოდ არიან გავრცელებულები.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე მნიშვნელოვანია ზღვისპირა აჭარაში ფართოდ გავრცელებულ სახეობათა ამჟამად არსებული მდგომარეობის დადგენა.

მეთოდოლოგია. ლიტერატურული მასალების დამუშავებისა და მონაცემთა ბაზების შედგენის შემდეგ, ტრადიციული ბოტანიკური ექსპედიციები და ფლორისტული კვლევები ტარდებოდა ზღვისპირა აჭარაში. სახეობრივი შემადგენლობის დასადგენად მიმდინარეობდა ფონური აღწერები. ძირთადი ყურადღება გამახვილებული იყო ფართოდ გავრცელებულ უცხო წარმოშობის სახეობებზე.

სახეობათა იდენტიფიკაციისა და ბიოეკოლოგიური თავისებურებების შესწავლისათვის გამოიყენებოდა სხვადასხვა სარკვევები და სამეცნიერო პუბლიკაციები (Dmitrieva, 1990a; Dmitrieva,1990b;

დავითაძე, 2002; Kikodze et al., 2010). კლასიფიკაცია და წარმოშობის ადგილი წარმოდგენილია მსოფლიოს მცენარეთა მონაცემთა ბაზების (POWO, 2025; WFO, 2025) მიხედვით.

მსჯელობა. ლიტერატურული წყაროებისა და საველე სამუშაოების შედეგად მიღებული მასალების ანალიზის საფუძველზე გამოყოფილი გვაქვს 75 ფართოდ გავრცელებული უცხო წარმოშობის სახეობა: *Ambrosia artemisifolia* L., *Acalypha australis* L., *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle., *Aleurites fordii* Hemsl., *Amaranthus albus* L., *Amaranthus caudatus* L., *Amaranthus lividis* L., *Artemisia vulgaris* L., *Bellis perennis* L., *Bidens bipinnata* L., *Bromus japonicas* L., *Catalpa speciosa* Warder., *Chenopodium ambrosoides* L., *Cinnamomum glanduliferum* Meissn., *Clerodendron bungei* Steud., *Commelina communis* L., *Crassocephalum crepidioides* (Bnth)., *Cyperus difformis* L., *Datura stramonium* L., *Deutzia scabra* Thunb., *Duchesnea indica* (Jacks.) Focke., *Eleusine tristachya* Kunth., *Elodea Canadensis* Michx., *Erigeron annus* (L.) Pers., *Erigeron canadensis* L., *Erigeron crispus* Pour., *Erigeron bonariensis* L., *Euphorbia maculata* L., *Galium ruthenicum* Willd., *Gnaphalium affine* D.Don., *Hydrangea macrophyla* (Thunb.) Ser., *Hydrocotyle ramiflora* Maxim., *Hydrocotyle vulgaris* L., *Juncus tenius* Willd., *Kyllinga gracillima* Miq., *Lespedeza juncea* (L.) DC., *Ligustrum japonicus* Thunb., *Lonicera japonica* Thunb., *Microstegium vimineum* (Trin.) A.Camus., *Microstegium japonicum* (Miq.)Koidz., *Miscanthus sinensis* Anderss., *Narcissius poeticus* L., *Oenthera biennis* L. (Onagra biennis L) Scop., *Ophiopogon japonicus* (L.f.) ker., *Oplismenus undulatifolius* (Ard.) Beauv., *Oxalis corniculata* (L.) Small., *O. violacea* L., *Paspalum dilatatum* Poir., *P. paspaloides* (Michx.) Scribn., *Perilla nankinensis* (Lour.) Decne., *Plectranthus scutellarioides* (L.) R.Br., *Phytolacca americana* L., *Phyllostachys edulis* (Carrière) J.Houz., *P. bambusoides* Siebold & Zucc., *Pleioblastus argenteostriatus* (Regel)Nakai/(*Pleioblastus pumilus*)., *Pseudosasa japonica* (Steud.) Makino., *Pseudosasa hindsii* (Munro) C.D.Chu & C.S.Chao., *Pseudosasa humilis* (Mitford)/Pleioblastus humilis., *Polygonum cuspidatum* Sieb et Zucc., *Reynoutria japonica* Houtt., *Polygonum thunbergii* Sieb et Zucc., (L.) H.Gross/Persicaria perfoliata L.. *Pueraria hirsuta* (Thunb) C.K. Schneid., *Quercus acutissima* carruth., *Q. myrsinaefolia* Blume., *Rhus javanica* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Solanum carolinensis* L., *S. pseudocapsicum* L., *Solidago canadensis* L., *Spirea japonica* l.f., *Tagetes minuta* L.,*Verbena brasiliensis* Vell., *Viola prionantha* Bunge., *Vitex rotundifolia* L.f.,/*V.* trifolia subsp. *litoralis* Steenis., *Xanthium californicum* Greene., *X. spinosum* L., *X. strumarium* L.

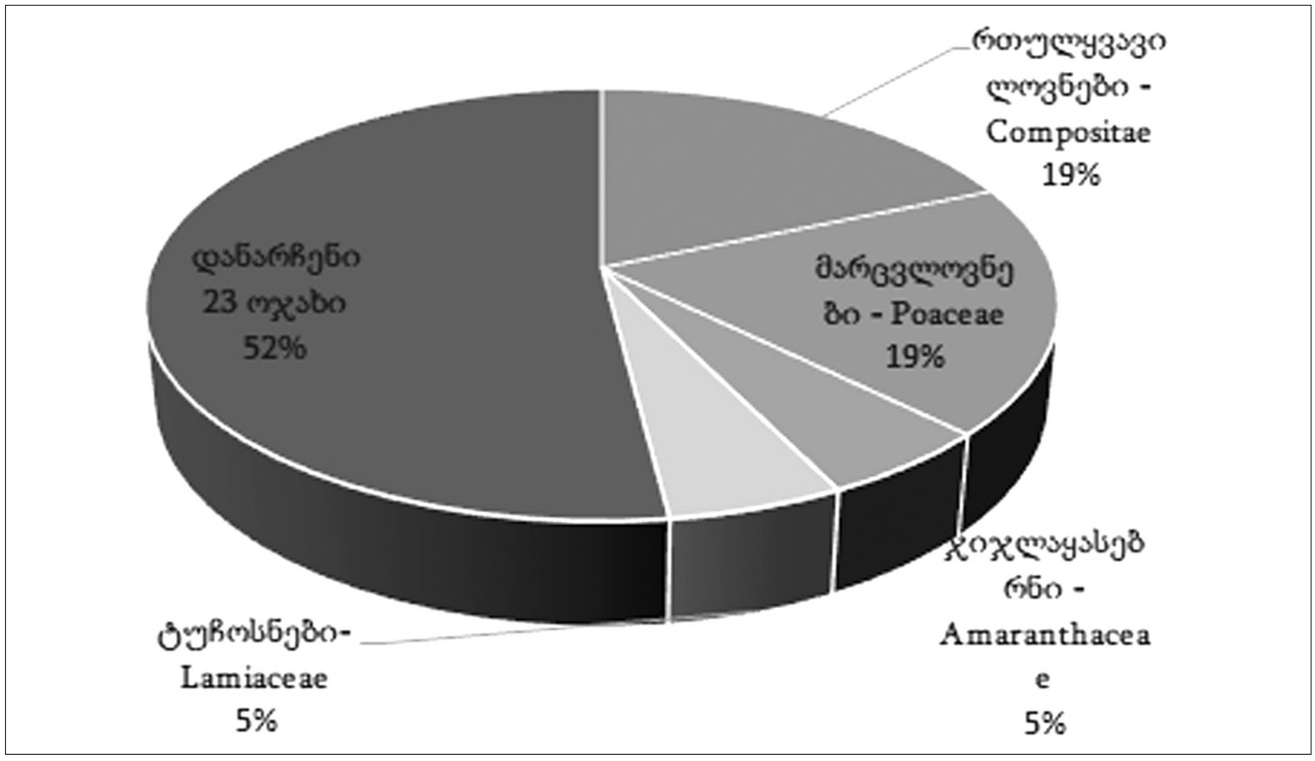
აღწერილი 75 სახეობა გადანაწილებულია 27 ოჯახსა და 57 გვარში (ცხრილი 1)

ცხრილი 1. სახეობათა რაოდენობა ოჯახების მიხედვით

№	ოჯახის სახელწოდება	სახეობათა რაოდენობა
1	რთულყვავილოვნები - Compositae	14
2	მარცვლოვნები - Poaceae	14
3	ჯიჯლაყასებრნი - Amaranthaceae	4
4	ტუჩოსნები - Lamiaceae	4
5	რძიანასებრნი - Euphorbiaceae	3
6	წყალფოთოლასებრნი - Hydrangaceae	3
7	პარკოსნები - Leguminosae	3
8	მატიტელასებრნი - Polygonaceae	3
9	ძაღლყურძენასებრნი - Solanaceae	3
10	არალიასებრნი - Araliaceae	2
11	ისლისებრნი - Cyperaceae	2
12	წიფლისებრნი - Fagaceae	2

13	მჟაველასებრნი - Oxalidaceae	2
14	ვარდისებრნი - Rosaceae	2
15	ხემყრალასებრნი - Simaroubaceae	2
16	სატაცურისბრნი - Asparagaceae	1
17	ბიგნონიასებრნი - Bignoniaceae	1
18	ცხრატყავასებრნი - Caprifoliaceae	1
19	კომელინასებრნი - Commelinaceae	1
20	ზეთისხილისებრნი - Oleaceae	1
21	წყალნაწყენისებრნი -Onagraceae	1
22	ჭილისებრნი - Juncaceae	1
23	ფიტოლაკასებრნი - Phytolaccaceae	1
24	ცოცხანასებრნი - verbenaceae	1
25	იისებრნი -Violaceae	1
26	ამარილისებრნი - Amaryllidaceae	1
27	ენდროსებრნი - Rubiaceae	1

ოჯახებში სახეობათა რაოდენობა თავის მხრივ განსხვავებულია. მრავალრიცხოვანი ოჯახებია რთულყვავილოვნები და მარცვლოვნები 14-14 სახეობით. ჯიჯლაყასებრნი და ტუჩოსნები წარმოდგენილია 4-4 სახეობით. მოცემულ ოთხ ოჯახზე მოდის აღწერილ სახეობათა 48%, ხოლო დანარჩენ 23 ოჯახზე 52% (ცხრილი 1, დიაგრამა 1)

დიაგრამა 1. სახეობათა სპექტრი ოჯახების მიხედვით.

სახეობათა გავრცელება აბიოტურ და ბიოტურ ფაქტორებთან ერთად დამოკიდებულია სახეობის ბიოეკოლოგიურ თავისებურებებზე. მორფოლოგიური თავისებურების, ზრდა-განვითარებისა და გამრავლების მიხედვით საკვლევი სახეობები მრავალფეროვანი სასიცოცხლო ფორმებითაა წარმოდგენილი (ცხრილი 2).

ცხრილი 2. სახეობათა რაოდენობა სასიცოცხლო ფორმების მიხედვით

№	სასიცოცხლო ფორმა	რაოდენობა
1	ერთწლოვანი მონოკარპი	24
2	ფესურიანი პოლიკარპი	10
3	მარადმწვანე ბუჩქი	8
4	ღერძულფესვიანი პოლიკარპი	6
5	ფოთოლმცვენი ხე	5
6	მიწაზე მხოხავი პოლიკარპი	5
7	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	4
8	მარადმწვანე ხე	3
9	ლიანა პოლიკარპი	3
10	ორწლოვანი მონოკარპი	2
11	ტუბერიანი პოლიკარპი	2
12	ბოლქვიანი პოლიკარპი	1
13	მკვრივკორდიანი პოლიკარპი	1
14	ნახევრადბუჩქი	1

რაოდენობის მიხედვით პირველ ადგილზეა პოლიკარპები 28 სახეობით, რომლებიც თავის მხრივ წარმოდგენილია სხვადასხვა ფორმებით: ფესურიანი პოლიკარპი წარმოდგენილია **10** სახეობით (*Acalypha australis, Elodea Canadensis, Galium ruthenicum, Juncus tenuis, Kyllinga gracillima, Ophiopogon japonicus, Paspalum dilatatum, Polygonum cuspidatum, Solanum carolinensis, Solidago canadensis*); **6** სახეობა ღერძულფესვიანი პოლიკარპია (*Chenopodium ambrosoides, Duchesnea indica, Phytolacca americana, Artemisia vulgaris, Verbena brasiliensis, Viola prionantha*); **5** სახეობა მიწაზე მხოხავი პოლიკარპია (*Hydrocotyle ramiflora, H. Vulgaris, Microstegium japonicum*, *Oplismenus undulatifolius, Paspalum paspaloides*); მკვრივკორდიანი პოლიკარპი **1** სახეობითაა წარმოდგენილი (*Miscanthus sinensis*), ბოლქვიანი პოლიკარპიც **1** სახეობაა (*Narcissius poeticus),* ტუბერიანი პოლიკარპის **2** სახეობა (*Oxalis corniculate, O. violacea*) და ლიანა პოლიკარპი **3** სახეობით (*Lonicera japonica, Pueraria hirsute, Vitex rotundifolia L.f. /V. trifolia subsp. litoralis*)

მეორე ადგილზე მონოკარპებია 26 სახეობით, მათგან 24 სახეობა ერთწლოვანი მონოკარპია (*Ambrosia artemisifolia, Amaranthus albus, Amaranthus caudatus, Amaranthus lividis, Bellis perennis, Bidens bipinnata, Bromus japonicas, Commelina communis, Crassocephalum crepidioides, Cyperus difformis, Datura stramonium*, *Erigeron annus, Erigeron canadensis, Erigeron crispus, Euphorbia maculata, Microstegium vimineum, Perilla nankinensis, Polygonum thunbergii, Polygonum perfolatum, Tagetes minuta, Xanthium californicum, Xsanthium spinosum, Xsanthium strumarium*), ხოლო 2 სახეობა ორწლოვანი მონოკარპი (*Gnaphalium affine, Oenthera biennis*).

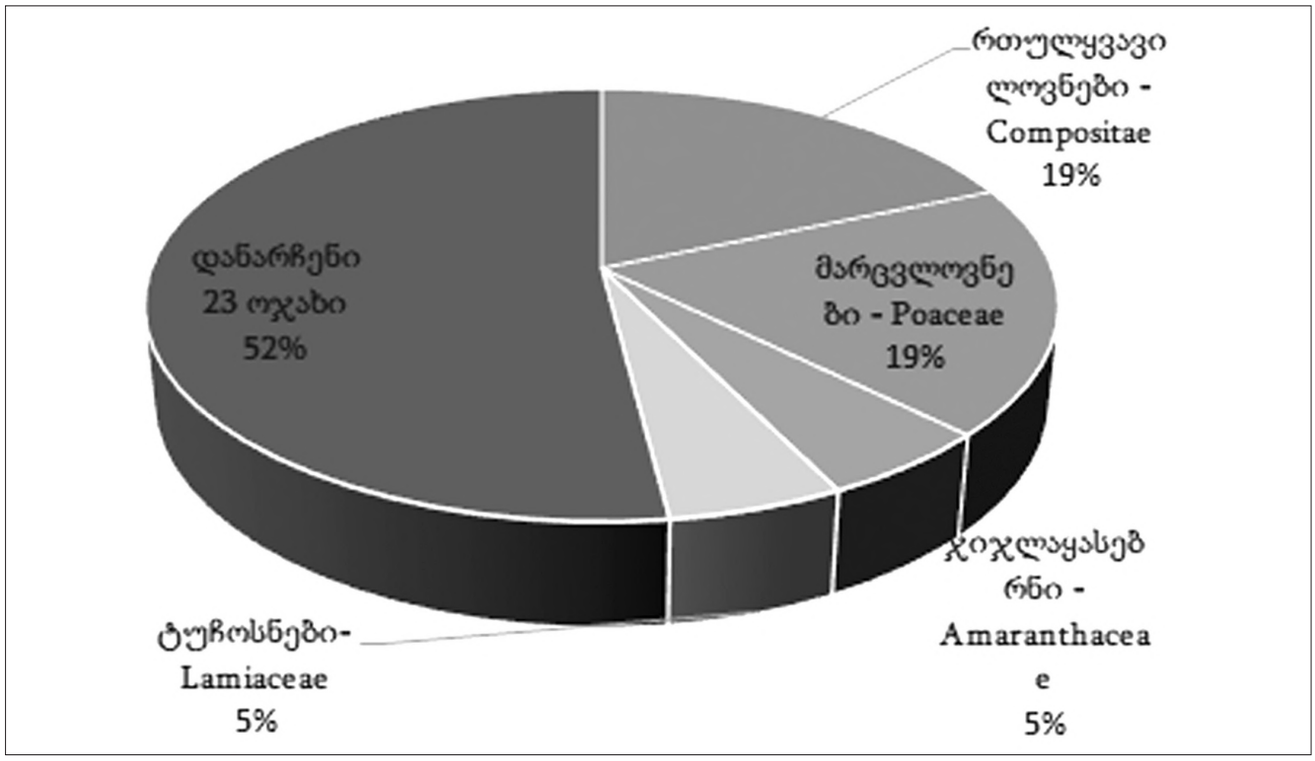
ხე მცენარეები, ბუჩქები და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეები (ბამბუკები) წარმოდგენილია 21 სახეობით. მათგან 11 სახეობა მარადმწვანეა, 10 სახეობა ფოთოლმცვენი.

არეალოგიური და ფლოროგენეტიკური ანალიზის მიხედვით ფართოდ გავრცელებული სახეობები შემდეგ გეოელემენტებად იყოფა (ცხრილი 3).

ცხრილი 3. სახეობათა სპექტრი წარმოშობის არეების მიხედვით.

№	წარმოშობის ადგილი	სახეობათა რაოდენობა
1	აღმოსავლეთ აზია	41
2	ატლანტური ევროპა	2
3	სამხრეთ ამერიკა	10
4	ჩრდილოეთ ამერიკა	18
5	ცენტრ. და სამხ. ამერიკა	2
6	ხმელთაშუაზღვისპირეთი	2

ფართოდ გავრცელებული სახეობები ძირითადად აღმოსავლეთაზიური (41 სახეობა) ელემენტებითაა შექმნილი და მცენარეთა საერთო რაოდენობის 54%-ს შეადგენს. მეორე ადგილზეა ჩრდილოეთ ამერიკული წარმოშობის სახეობები 24%, სამხრეთ ამერიკული 13% და დანარჩენი ერთად 9% ია (ცხრილი 3, დიაგრამა 2).

დიაგრამა 2. სახეობათა სპექტრი წარმოშობის არეების მიხედვით %-ში

აღმოსავლეთ აზიურ სახეობათა სიმრავლე დამოკიდებულია არა მარტო დიასპორის გადატანა-გავრცელებაზე და სახეობის ადაპტაციის შესაძლებლობებზე, არამედ აღმოსავლეთ აზიისა და აჭარის სანაპირო ზოლის მსგავს ნიადაგურ-კლიმატურ პირობებზე.

რაც შეეხება ხმელთაშუაზღვისპირეთის წარმოშობის მცენარეებს, საბჭოთა და შემდგომი პერიოდის სამეცნიერო წყაროების მიხედვით, აჭარის ფლორისტულ რაიონში საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი. თანამედროვე მონაცემთა ბაზების (POWO, 2025; WFO, 2025) მიხედვით კი აღნიშნულ სახეობათა უმრავლესობაზე მშობლიურ არეალად ხმელთაშუაზღვისპირეთთან ერთად მითითებულია კავკასიის რეგიონი, ამიტომ ამ ეტაპზე ჩვენს კვლევაში ასეთი სახეობები არ შევიტანეთ.

დასკვნები.

აჭარის ფლორისტული რაიონი საქართველოს ერთ-ერთი უნიკალური რეგიონია, რომელიც მდიდარია ფლორითა და მცენარეულობით. ფლორისა და მცენარეულობის სიმდიდრეს, ადგილობრივ

მცენარეებთან ერთად, უცხო წარმოშობის მცენარეებიც განაპირობებენ, რომელთა გავრცელება უხსოვარი დროიდან დაიწყო.

ლიტერატურული წყაროებისა და ბოტანიკური ექსპედიციების საფუძველზე გამორჩეულია 75 სახეობა, რომლებიც ფართოდ არიან გავრცელებულნი ზღვისპირა აჭარაში.

აღწერილი 75 სახეობა ერთიანდება 27 ოჯახსა და 57 გვარში. სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია რთულყვავილოვანები და მარცვლოვნები 14-14 სახეობით.

გამორჩეულ სახეობათა უმრავლესობა მრავალწლოვანია. ერთწლოვანი მონოკარპები წარმოდგენილია 24 სახეობით, ორწლოვანი მონოკარპები 2 სახეობით, პოლიკარპები 28 სახეობითაა წარმოდგენილი. ხე მცენარეები, ბუჩქები და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეები (ბამბუკები) წარმოდგენილია 21 სახეობით.

შესწავლილ სახეობათა ნახევარზე მეტი (54%) აღმოსავლეთ აზიური წარმოშობისაა.

ზღვისპირა აჭარაში აღწერილი ფართოდ გავრცელებული სახეობებიდან ზოგი ტიპური ინვაზიური სახეობაა. ზოგი წარსულში ერთეული ეგზემპლარებით იყო წარმოდგენილი, ბოლო პერიოდში კი ფართოდ გავრცელდა. ზოგი ბოლო პერიოდში შემოიჭრა და დაიმკვიდრა ადგილი, მაგ. დაკუთხული სიციოსი (*Sicyos angulatus*), კანადური ოქროწკეპლა (*Solidago canadensis*) და ბრაზილიური ვერბენა (*Verbena brasiliensis*).

კანადური ოქროწკეპლა (*Solidago canadensis*) და ბრაზილიური ვერბენა (*Verbena brasiliensis*) კოლხეთის დაბლობზე პირველად ფიქსირებულია XX ის 30-40-იან წლებში. აჭარის ფლორისტულ რაიონში გამოჩნდა გასული საუკუნის ბოლოს, ხოლო მასობრივი გავრცელება მოხდა ბოლო 2 ათეული წლის განმავლობაში, რაც ანთროპოგენური ზემოქმედებისა და გლობალური კლიმატური ცვლილებების შედეგი უნდა იყოს.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე აუცილებელია უცხო წარმოშობის სახეობათა მუდმივი მონიტორინგი და ეკოსისტემურ სერვისებზე ნეგატიური და პოზიტიური ზემოქმედების შეფასება.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

დავითაძე მ. (1974). აღმოსავლეთ აზიური ელემენტები აჭარის ადვენტურ ფლორაში. *ბათუმის ბოტანიკური ბაღის მოამბე*, 63-72.

დავითაძე მ. (1997). ადვენტური ფლოროგენეზი აჭარის ფლორაში. *ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*, 65-69.

დავითაძე მ. (1980). ანთროპოგენური ცვლილებები აჭარის მცენარეულობაში. *მცენარეული სამყაროს დაცვის პრობლემები*, 60-67.

დავითაძე მ. (2001). *აჭარის ადვენტური ფლორა.* ბათუმი, ბათუმის უნივერსიტეტის შრომები. 199 გვ.

დავითაძე მ. (2002). *აჭარის ადვენტური ფლორის ბიომორფოლოგიური ანალიზი.* ბათუმი, ბათუმის უნივერსიტეტის შრომები 215 გვ.

Dmitrieva A.A . (1990 a). *Key to the plants of Adjara. vol. 1.* Tbilisi: „Metsniereba“. 326p

Dmitrieva A.A. (1990 b). *Key to the plants of Adjara. vol. 2.* Tbilisi: „Metsniereba“. 278.

Kikodze D., Memiadze N., Kharazishvili D., Manvelidze Z. & Mueller Schaerer. (2010). *Alien flora of Georgia.* Fribourg, Switzerland.: 38.

Mikeladze I., Davitadze M., Bolkvadze G., Metreveli M., Chagalidze R. (2014). Life forms of invasive herbaceous plants of the South Colchis. *Modern Phyto morphology. V 6. Lvov.* 189-194.

Mikeladze I., Bolkvadze G., Metreveli M., Chagalidze R., Davitadze M. (2015). Sicyos angulatus L. new Alien Species in Souhtern Colkheti Flora. *Biological Forum-An International Journal. VOL 7(2)*, 266-268.

Mikeladze I.SH., Bolkvadze G.K., Metreveli M.V., Chagalidze R.N., Davitadze M.U., Sharabidze A.Sh. (2017). Brasilien Vervain (Verbena Brasiliensis) in Colkheti Flora. *Annals of Agrarian Science,Volume 15, Issue 2.* 198-200. https://doi.org/10.1016/j.aasci.2017.05.013.

Mikeladze I., Sharabidze A., Gvarishvili N., Davitadze M. (2018). Invasion of Foreign Origin (Alien) Woody Plants in Seaside Adjara . *Biological Forum – An International Journal 10(2)*, 109-113.

Mikeladze I., Sharabidze A., Gvarishvili N., Bolkvadze G. (2019). Foreign Origin Plants in the Flora of Ajara and Environmental Problems. *European Journal of Science and Research*, 74-82.

Mikeladze I., Sharabidze A. (2020). The invasive potential of Maclura tricuspidata in the Colkheti lowland (West Georgia). *The Scientific Heritage. Vol 2, No 52 (52)*, 3-7.

Mikeladze I., Bolkvadze G. (2021). New data about the distribution of Canadian goldenrod (Solidago canadensis L.) from Achara (Georgia) floristic region. *The scientific heritage, VOL 3, No 67 (67)*, 17-22.

Mikeladze I., Bolkvadze G., Shainidze G., Davitadze M. (2023). Lobelia urens (Campanulaceae), a new naturalized alien species in the flora of seaside Adjara (SW Georgia/Sakartvelo). *Ukrainian Botanical Journal, 80(6)*, 469−481. https://doi.org/10.15407/ukrbotj80.06.469.

Mikeladze I., Manvelidze Z., Tsiskaridze D., Shainidze G. (2023). Distribution and invasiveness of four non-native species of plants in ecosystems in Chorokhi Delta (SW GEORGIA). *European Journal of Environmental Sciences, Vol. 13, No. 2*, 80-89 https://doi.org/10.14712/23361964.2023.9.

POWO, 2023–onward. *Plants of the World Online.* Facilitated by the Royal Botanic Gardens, Kew: http://www.plantsoftheworldonline.org.

WFO, 2025–onward. *World Flora Online.* http://www.worldfloraonline.org.

CURRENT CONDITION AND BIOECOLOGICAL FEATURES OF WIDESPREAD ALIEN PLANTS IN SEASIDE AJARA (GEORGIA, SAKARTVELO)

IRAKLI MIKELADZE
PhD in Biology,
Institute of Phytopathology and Biodiversity,
Batumi Shota Rustaveli State University,
E mail: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-1200-6787

LAMZIRA ZOIDZE
Master of Biology
Biology teacher of Public School №8 of Batumi
E-mail: lamzozoidze@gmail.com
ORCID: 0009-0009-9941-9269

MARINE BAKURIDZE
PhD student, Faculty of Natural Sciences and Health Care,
Batumi Shota Rustaveli State University,
E-mail: bakuridzemarine@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3733-7359

Abstract: Seaside Ajara, as a region with unique climatic and geographical conditions, is a favorable environment for the spread of alien plants. In recent decades, the spread of alien species has been observed in the region. Some species were not characterized by mass distribution in the past, but are now widespread.

Based on the conducted studies, 75 species of 27 families, 57 genera, are distinguished, which are widely spread in Seaside Ajara.

The families separated by the abundance of species are *Compositae* and *Poaceae* with 14 species each.

The majority of the described species are perennials. Annual monocarps are represented by 24 species, biennial monocarps by 2 species, and polycarps by 28 species. Trees, shrubs, and plants with woody stems are represented by 21 species.

More than half (54%) of the studied species are of East Asian origin.

Some of the widespread species described in coastal Ajara are typical invasive species. Some were present in very few specimens in the past, but have recently become widespread. Some have recently invaded and established themselves, e.g., Bur cucumber (*Sicyos angulatus* L.), Canadian goldenrod (*Solidago canadensis* L.), and Brazilian verbena (*Verbena brasiliensis* Vell.).

Canadian goldenrod (*Solidago canadensis* L.) and Brazilian verbena (*Verbena brasiliensis* Vell.) were first recorded on the Colchis Plain in the 30s-40s of the 20th century. They appeared in the Ajara floristic region at the end of the last century, and their mass spread occurred in the previous 2 decades, which must result from anthropogenic impact and global climate change.

Keywords: Foreign origin species; Alien species; Life form; Bioecology; Invasion.

* * *

Introduction. The appearance of an alien species in a local area does not always mean that it has already become established in a given habitat. It is possible that the plant will continue to exist in the

second, third or subsequent years after its appearance, but the existing soil and climatic conditions will not be favorable for it, it will not be able to reproduce and expand its distribution area, or the opposite will happen: it will reproduce, expand its distribution area, cause ecological, economic or human health problems and appear as an invasive and weedy species. This is especially noteworthy in the context of ongoing global climate change and extreme weather.

The spread of alien plants in the floristic region of Ajara has a long history. Since the beginning of the last century, significant transformations have taken place in the vegetation of Seaside Ajara. The ranges of many relict species have been greatly reduced, and some have disappeared entirely. This period coincided with the large-scale development of the Colchic forests and wetlands, as well as the expansion of subtropical crops – such as tea, citrus, tung, and bamboo plantations, which facilitated the introduction and establishment of alien plant species.

The introduction and spread of alien plants continue to this day.

According to the literature, alien species in Ajara were initially studied incidentally during the investigation of native flora. Among the early researchers are Shavrov (1910), Voronov (1916), and Grossheim (1916, 1929). Later, important contributions were made by Morozova (1957), Manjavidze and Matinian (1964), Dmitrieva (1967), and Memiadze (1971) (Davitadze, 2001).

Since the last decade of the last century, special studies by Davitadze have been devoted to the species and bio morphological composition of the adventitious flora of Ajara (Davitadze, 1974; Davitadze, 1980; Davitadze, 1997; Davitadze, 2001; Davitadze, 2002).

At the beginning of the current century, the study of alien species in Seaside Ajara was continued by researchers from the Institute of Phytopathology and Biodiversity of Shota Rustaveli State University of Batumi. In recent years, several additional alien species have been described (Mikeladze et al., 2014; 2015; 2017; 2018; 2019; Mikeladze & Sharabidze, 2020; Mikeladze & Bolkvadze, 2021; Mikeladze et al., 2021; 2023), and the invasive nature of certain species has been confirmed (Mikeladze et al., 2023).

According to both literature sources and our own investigations, the number of alien species in the floristic region of Ajara is close to 500, although not all are widely distributed. Some are recorded in databases but are rare in the field, while others that were previously sporadic are now widespread.

Based on all of the above, it is important to determine the current status of widely distributed alien species in Seaside Ajara.

Methodology. After processing literary sources and compiling relevant databases, traditional botanical expeditions and floristic surveys were conducted across Seaside Ajara. To determine species composition, background vegetation descriptions were carried out, with special attention paid to the most widely distributed alien plant species.

For species identification and the study of their bioecological characteristics, various taxonomic keys and scientific publications were used (Dmitrieva, 1990a; Dmitrieva, 1990b; Davitadze, 2002; Kikodze et al., 2010).

The classification and origin of species were determined based on global plant databases – *Plants of the World Online* (POWO, 2025) and *World Flora Online* (WFO, 2025).

Discussion. Based on the analysis of data obtained from fieldwork and literature, 75 widely distributed alien species have been identified in Seaside Ajara: *Ambrosia artemisifolia* L., *Acalypha australis* L., *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle., *Aleurites fordii* Hemsl., *Amaranthus albus* L., *Amaranthus caudatus* L., *Amaranthus lividis* L., *Artemisia vulgaris* L., *Bellis perennis* L., *Bidens bipinnata* L., *Bromus japonicas* L., *Catalpa speciosa* Warder., *Chenopodium ambrosoides* L., *Cinnamomum glanduliferum* Meissn., *Clerodendron bungei* Steud., *Commelina communis* L., *Crassocephalum crepidioides* (Bnth)., *Cyperus difformis* L., *Datura stramonium* L., *Deutzia scabra* Thunb., *Duchesnea indica* (Jacks.) Focke., *Eleusine tristachya* Kunth., *Elodea Canadensis* Michx., *Erigeron annus* (L.) Pers., *Erigeron canadensis* L., *Erigeron crispus* Pour., *Erigeron bonariensis* L., *Euphorbia maculata* L., *Galium ruthenicum* Willd.,

Gnaphalium affine D.Don., *Hydrangea macrophyla* (Thunb.) Ser., *Hydrocotyle ramiflora* Maxim., *Hydrocotyle vulgaris* L., *Juncus tenius* Willd., *Kyllinga gracillima* Miq., *Lespedeza juncea* (L.) DC., *Ligustrum japonicus* Thunb., *Lonicera japonica* Thunb., *Microstegium vimineum* (Trin.) A.Camus., *Microstegium japonicum* (Miq.)Koidz., *Miscanthus sinensis* Anderss., *Narcissius poeticus* L., *Oenthera biennis* L. (Onagra biennis L) Scop., *Ophiopogon japonicus* (L.f.) ker., *Oplismenus undulatifolius* (Ard.) Beauv., *Oxalis corniculata* (L.) Small., *O. violacea* L., *Paspalum dilatatum* Poir., *P. paspaloides* (Michx.) Scribn., *Perilla nankinensis* (Lour.) Decne., *Plectranthus scutellarioides* (L.) R.Br., *Phytolacca americana* L., *Phyllostachys edulis* (Carrière) J.Houz., *P. bambusoides* Siebold & Zucc., *Pleioblastus argenteostriatus* (Regel)Nakai/(*Pleioblastus pumilus*)., *Pseudosasa japonica* (Steud.) Makino., *Pseudosasa hindsii* (Munro) C.D.Chu & C.S.Chao., *Pseudosasa humilis* (Mitford)/Pleioblastus humilis., *Polygonum cuspidatum* Sieb et Zucc., *Reynoutria japonica* Houtt., *Polygonum thunbergii* Sieb et Zucc., (L.) H.Gross/Persicaria perfoliata L.. *Pueraria hirsuta* (Thunb) C.K. Schneid., *Quercus acutissima* carruth., *Q. myrsinaefolia* Blume., *Rhus javanica* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Solanum carolinensis* L., *S. pseudocapsicum* L., *Solidago canadensis* L., *Spirea japonica* l.f., *Tagetes minuta* L.,*Verbena brasiliensis* Vell., *Viola prionantha* Bunge., *Vitex rotundifolia* L.f.,/V. trifolia subsp. *litoralis* Steenis., *Xanthium californicum* Greene., *X. spinosum* L., *X. strumarium* L.

These 75 species are distributed among 27 families and 57 genera (Table 1).

Table 1. Number of Species by Family

№	Family	Number of Species
1	Compositae	14
2	Poaceae	14
3	Amaranthaceae	4
4	Lamiaceae	4
5	Euphorbiaceae	3
6	Hydrangaceae	3
7	Leguminosae	3
8	Polygonaceae	3
9	Solanaceae	3
10	Araliaceae	2
11	Cyperaceae	2
12	Fagaceae	2
13	Oxalidaceae	2
14	Rosaceae	2
15	Simaroubaceae	2
16	Asparagaceae	1
17	Bignoniaceae	1
18	Caprifoliaceae	1
19	Commelinaceae	1
20	Oleaceae	1
21	Onagraceae	1
22	Juncaceae	1
23	Phytolaccaceae	1

24	Verbenaceae	1
25	Violaceae	1
26	Amaryllidaceae	1
27	Rubiaceae	1

The number of species in the families varies. The most numerous families are the *Compositae* and the *Poaceae* with 14 species each. The *Amaranthaceae* and the *Lamiaceae* are represented by 4 species each. These four families account for 48% of the described species, while the remaining 23 families account for 52% (Table 1, Diagram 1).

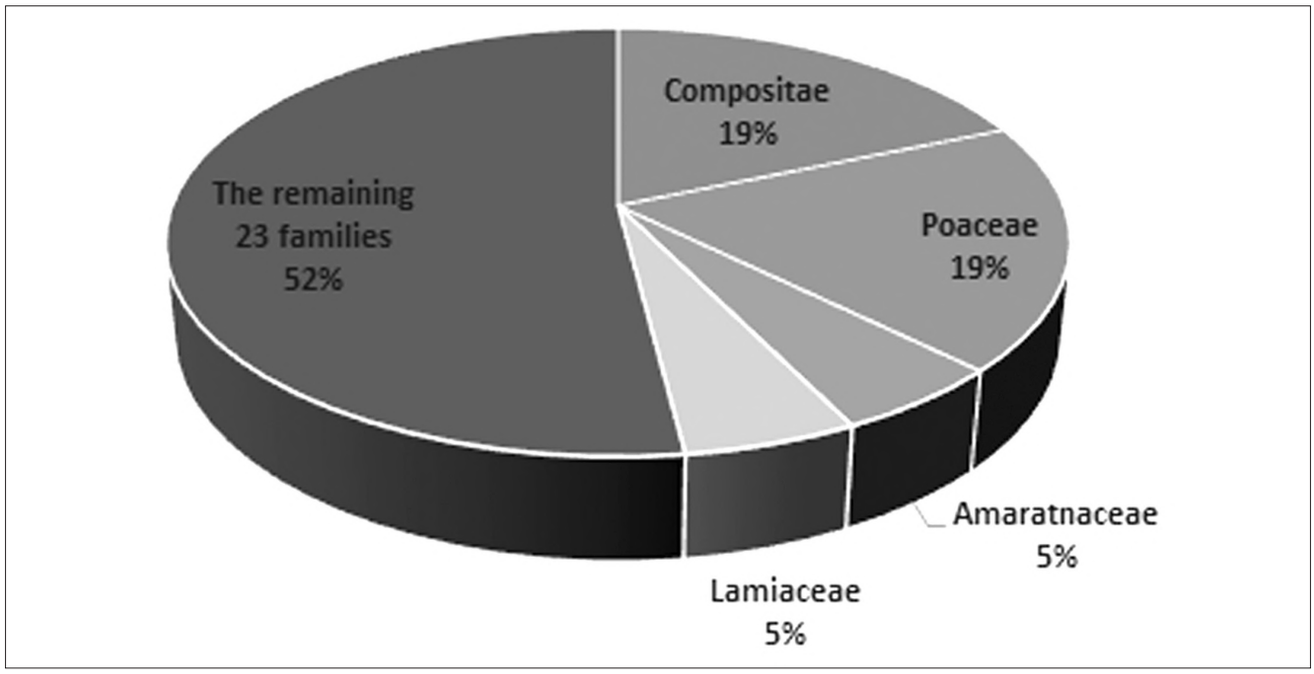

Figure 1. Spectrum of Species by Family

The distribution of alien plants, in addition to abiotic and biotic factors, depends on the bioecological features of each species. According to morphological, developmental, and reproductive characteristics, the studied species exhibit diverse life forms (Table 2).

Table 2. Number of Species by life form

№	Life Form	Quantity
1	Annual monocarp	24
2	Rhizomatous polycarp	10
3	Evergreen shrub	8
4	Tap-rooted polycarp	6
5	Deciduous tree	5
6	Creeping polycarp	5
7	Deciduous shrub	4
8	Evergreen tree	3
9	Climbing plants polycarpic	3
10	Biennial monocarp	2

11	Tuberous polycarp	2
12	Bulbous polycarp	1
13	Tightly grass polycarp	1
14	Semi-shrub	1

Among them, polycarpic perennials dominate with 28 species, represented by various growth forms: Rhizomatous polycarps (10 species): *Acalypha australis, Elodea Canadensis, Galium ruthenicum, Juncus tenuis, Kyllinga gracillima, Ophiopogon japonicus, Paspalum dilatatum, Polygonum cuspidatum, Solanum carolinensis, Solidago canadensis*; Tap-rooted polycarps (6 species): *Chenopodium ambrosoides, Duchesnea indica, Phytolacca americana, Artemisia vulgaris, Verbena brasiliensis, Viola prionantha*; Creeping polycarps (5 species): *Hydrocotyle ramiflora, H. Vulgaris, Microstegium japonicum*, *Oplismenus undulatifolius, Paspalum paspaloides*; Tightly grass polycarp (**1** species): *Miscanthus sinensis*; Bulbous polycarp (1 species): *Narcissus poeticus*. Tuberous polycarps (2 species): *Oxalis corniculata*, *O. violacea*. Climbing polycarps (3 species): *Lonicera japonica, Pueraria hirsute, Vitex rotundifolia L.f. /V. trifolia subsp. litoralis*)

The second most represented group consists of monocarpic plants (26 species), including 24 annuals: *Ambrosia artemisifolia, Amaranthus albus, Amaranthus caudatus, Amaranthus lividis, Bellis perennis, Bidens bipinnata, Bromus japonicas, Commelina communis, Crassocephalum crepidioides, Cyperus difformis, Datura stramonium*, *Erigeron annus, Erigeron canadensis, Erigeron crispus, Euphorbia maculata, Microstegium vimineum, Perilla nankinensis, Polygonum thunbergii, Polygonum perfolatum, Tagetes minuta, Xanthium californicum, Xsanthium spinosum, Xsanthium strumarium*, and 2 biennials: *Gnaphalium affine, Oenthera biennis*.

Woody plants, shrubs, and species with lignified stems (including bamboos) are represented by 21 species, of which 11 are evergreen and 10 deciduous.

Analysis of Species Origin

According to arealogical and florogenetic analysis, the widely distributed alien species in Seaside Ajara belong to several major geographical elements (Table 3).

Table 3. Spectrum of Species by Geographical Origin

№	Origin	Number of Species
1	East Asia	41
2	Atlantic Europe	2
3	South America	10
4	North America	18
5	Central and South America	2
6	Mediterranean region	2

The majority of species -41 taxa (54%) are of East Asian origin, forming the dominant floristic element in Seaside Ajara. North American species account for 24%, South American for 13%, while the remaining regions together represent 9% of the total (Table 3, Fig. 2).

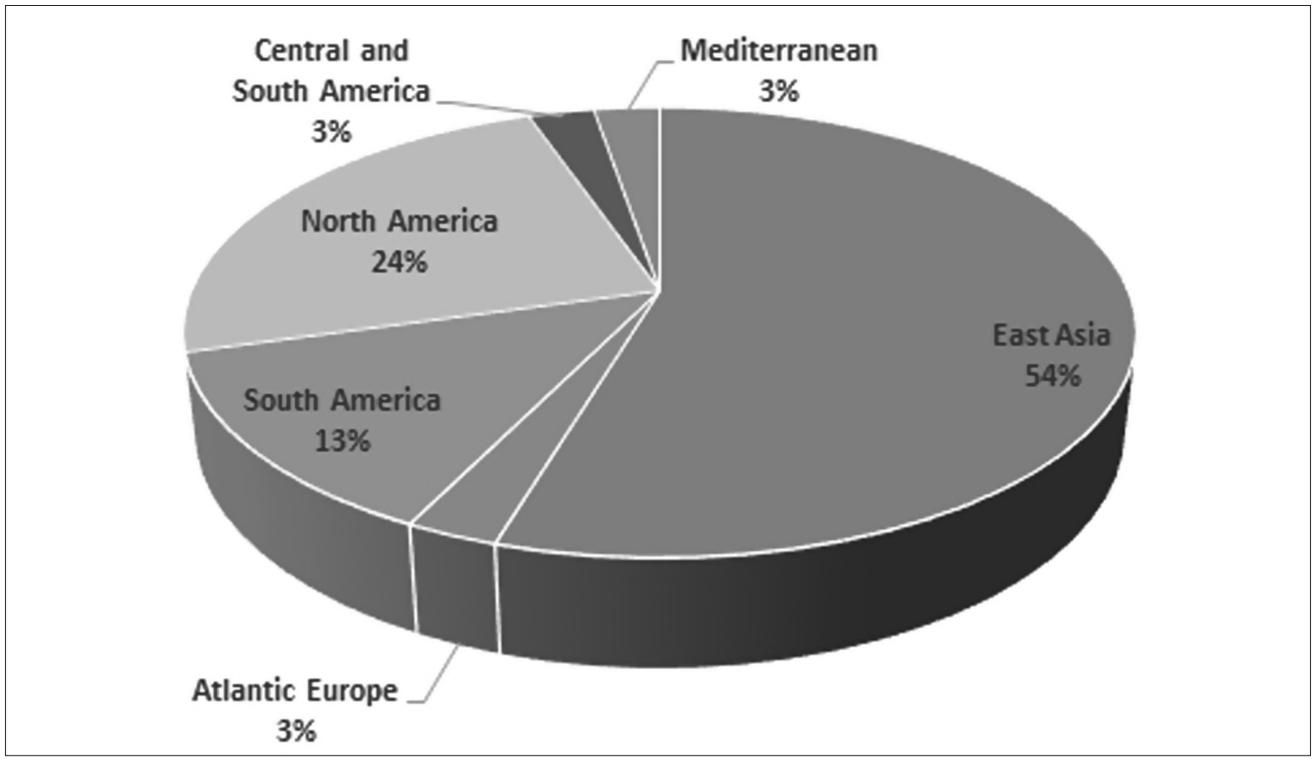

Figure 2. Spectrum of Species by Origin (%)

The abundance of East Asian species depends not only on diaspora dispersal and the species' ability to adapt, but also on the similar soil and climatic conditions of the coastal zone of East Asia and Ajara.

As for Mediterranean-origin plants, Soviet and post-Soviet scientific sources indicate that they were once relatively abundant in the Ajara floristic region. However, according to current global plant databases (*POWO*, 2025; *WFO*, 2025), most of these taxa are now recognized as native to both the Mediterranean and the Caucasus region; therefore, such species were not included in the present analysis.

Conclusions. The floristic region of Ajara represents one of the most unique and species-rich territories of Georgia. Its biodiversity is determined not only by native flora but also by the presence of alien plant species that have been introduced and naturalized over various historical periods.

Based on literature review and field investigations, 75 alien plant species were identified as widely distributed across Seaside Ajara. These belong to 27 families and 57 genera, with *Compositae* (Asteraceae) and *Poaceae* being the most species-rich (14 species each).

Most of the recorded species are perennials. 24 species are annual monocarps, 2 biennial monocarps, and 28 polycarpic perennials. Woody plants, shrubs, and species with lignified stems (including bamboos) are represented by 21 species.

More than half (54%) of the studied alien species are of East Asian origin.

Some of the widespread species described in coastal Ajara are typical invasive species. Some were present in isolated specimens in the past, but have recently become widespread. Some have recently invaded and established themselves, e.g., Bur cucumber (*Sicyos angulatus*), Canadian goldenrod (*Solidago canadensis*), and Brazilian verbena (*Verbena brasiliensis*).

Solidago canadensis and *Verbena brasiliensis* were first documented in the Colchic Lowland in the 1930s–1940s, later appearing in the floristic region of Ajara by the end of the 20th century. Their rapid expansion during the past two decades is likely a result of anthropogenic pressure combined with global climate change.

In light of these findings, it is essential to maintain continuous monitoring of alien species and to evaluate both their negative and positive impacts on ecosystem services and regional biodiversity.

References:

Davitadze M. (1974). *East Asian Elements in the Adventive Flora of Ajara*. Bulletin of the Batumi Botanical Garden, 63–72.

Davitadze M. (1980). *Anthropogenic Changes in the Vegetation of Ajara*. Problems of Plant Protection, 60–67.

Davitadze M. (1997). *Adventive Florogenesis in the Flora of Ajara*. Proceedings of Batumi State University, 65–69.

Davitadze M. (2001). *Adventive Flora of Ajara*. Batumi: Batumi University Press. 199 pp.

Davitadze M. (2002). *Biomorphological Analysis of the Adventive Flora of Ajara*. Batumi: Batumi University Press. 215 pp.

Dmitrieva A.A . (1990 a). *Key to the plants of Ajara. vol. 1.* Tbilisi: „Metsniereba“. 326p

Dmitrieva A.A. (1990 b). *Key to the plants of Ajara. vol. 2.* Tbilisi: „Metsniereba“. 278.

Kikodze D., Memiadze N., Kharazishvili D., Manvelidze Z. & Mueller Schaerer. (2010). *Alien flora of Georgia.* Fribourg, Switzerland.: 38.

Mikeladze I., Davitadze M., Bolkvadze G., Metreveli M., Chagalidze R. (2014). Life forms of invasive herbaceous plants of the South Colchis. *Modern Phyto morphology. V 6. Lvov.* 189-194.

Mikeladze I., Bolkvadze G., Metreveli M., Chagalidze R., Davitadze M. (2015). Sicyos angulatus L. new Alien Species in Souhtern Colkheti Flora. *Biological Forum-An International Journal. VOL 7(2)*, 266-268.

Mikeladze I.SH., Bolkvadze G.K., Metreveli M.V., Chagalidze R.N., Davitadze M.U., Sharabidze A.Sh. (2017). Brasilien Vervain (Verbena Brasiliensis) in Colkheti Flora. *Annals of Agrarian Science,Volume 15, Issue 2.* 198-200. https://doi.org/10.1016/j.aasci.2017.05.013.

Mikeladze I., Sharabidze A., Gvarishvili N., Davitadze M. (2018). Invasion of Foreign Origin (Alien) Woody Plants in Seaside Ajara . *Biological Forum – An International Journal 10(2)*, 109-113.

Mikeladze I., Sharabidze A., Gvarishvili N., Bolkvadze G. (2019). Foreign Origin Plants in the Flora of Ajara and Environmental Problems. *European Journal of Science and Research*, 74-82.

Mikeladze I., Sharabidze A. (2020). The invasive potential of Maclura tricuspidata in the Colkheti lowland (West Georgia). *The Scientific Heritage. Vol 2, No 52 (52)*, 3-7.

Mikeladze I., Bolkvadze G. (2021). New data about the distribution of Canadian goldenrod (Solidago canadensis L.) from Achara (Georgia) floristic region. *The scientific heritage, VOL 3, No 67 (67)*, 17-22.

Mikeladze I., Bolkvadze G., Shainidze G., Davitadze M. (2023). Lobelia urens (Campanulaceae), a new naturalized alien species in the flora of seaside Ajara (SW Georgia/Sakartvelo). *Ukrainian Botanical Journal, 80(6)*, 469−481. https://doi.org/10.15407/ukrbotj80.06.469.

Mikeladze I., Manvelidze Z., Tsiskaridze D., Shainidze G. (2023). Distribution and invasiveness of four non-native species of plants in ecosystems in Chorokhi Delta (SW GEORGIA). *European Journal of Environmental Sciences, Vol. 13, No. 2*, 80-89 https://doi.org/10.14712/23361964.2023.9.

POWO, 2023–onward. *Plants of the World Online.* Facilitated by the Royal Botanic Gardens, Kew: http://www.plantsoftheworldonline.org.

WFO, 2025–onward. *World Flora Online.* http://www.worldfloraonline.org.

შავი ზღვის რესურსები და მისი მომავალი გამოყენების პერსპექტივები

ნაზიბროლა ფაღავა
გეოგრაფიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო
მეცნიერებებისა და მედიცინის ფაკულტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: nazibrola.phagava@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0000-5337-0353

ცირა ქამადაძე
გეოგრაფიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო
მეცნიერებებისა და მედიცინის ფაკულტეტის
ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: Tsira.kamadadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-8762-6033

ხათუნა ჭიჭილეიშვილი
გეოგრაფიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო
მეცნიერებებისა და მედიცინის ფაკულტეტის ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: Chichileishvili.khatuna@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-5038-2168

აბსტრაქტი: შავი ზღვის კლიმატი, რომელიც ხელსაყრელ პირობებს ქმნის სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგის განვითარებისათვის (საკურორტო-რეკრეაციული, თევზჭერის, სატრანსპოტო და ა.შ.), მნიშვნელოვანი სარესურსო პოტენციალის მქონეა. თუმცა გლობალური დათბობა გავლენას ახდენს ზღვის კლიმატზე და მის ჰიდროლოგიურ რეჟიმზე.

ბოლო 14 წლის განმავლობაში (2000-2014 წწ.) აჭარის ზღვის სანაპირო ზონის ზედაპირული წყლების თერმული რეჟიმის მასალების დამუშავებამ და ანალიზმა გვაჩვენა, რომ წლების განმავლობაში ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის წლიური მსვლელობა და განაწილება ექვემდებარებოდა კანონზომიერებას. შედეგად, თებერვალ-მარტის თვეში აღინიშნებოდა ყველაზე დაბალი ტემპერატურა (+7°c -ის ფარგლებში), ხოლო ივლისი – აგვისტოს თვეში ყველაზე მაღალი (+28, +29°c). ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის მსვლელობების მრავალწლიური რეჟიმის ნორმიდან გადახრა პირველად დაფიქსირდა 2010 წლის აგვისტოში და პიკმა +33°c-ს მიაღწია (საქართველოს ჰიდრომეტეოროლოგიური ინსტიტუტის მონაცემთა ბაზა), რაც ძირითადად გლობალური დათბობის გავლენით მოხდა და რაც აისახა ზღვის ზედაპირული წყლის თერმულ რეჟიმზე. მსგავსი ტემპერატურული მსვლელობები დაფიქსირდა 2011-2014 წლებშიც.

საკვანძო სიტყვები: ზღვა; კლიმატი; რესურსი.

* * *

სტატიის შესავალი. შავი ზღვა ატლანტიკის ოკეანის აუზს განეკუთვნება. მიუხედავად იმისა, რომ შავი ზღვა მსოფლიოს სხვა ზღვებთან შედარებით ერთ-ერთი საკმაოდ კარგად შესწავლილი ზღვაა, მისი ცალკეული ეკოსისტემები, რესურსები და ლანდშაფტები მთლიანად მაინც ვერაა სათანადოდ შესწავლილი და დღესაც გრძელდება მისი შესწავლა ქართველი და უცხოელი მეცნიერების მიერ.

შავი ზღვა განსაკუთრებით მდიდარია ბუნებრივი პირობებითა და რესურსებით, როგორიცაა კლიმატური, ბიოლოგიური, სატრანსპოტო-ნავიგაციური, სასარგებლო წიაღისეული (ნავთობი, გაზი, მაგნეტიტური და ტიტანო-მაგნეტიტური, მაგზეზიტი, ქვანახშირი და სხვა), რეკრეაციული (პლაჟები, ბიოკლიმატი, მინერალური წყლები, ისტორიული ძეგლები და ღირსშესანიშნაობები) რესურსები.

კვლევის მიზანია შავი ზღვის კლიმატური რესურსების შესწავლა და მასზე თანამედროვე გლობალური დათბობის გავლენა აჭარის ზღვისპირეთის ტერიტორიაზე. კვლევის ამოცანას კი შეადგენს თანამედროვე გლობალური დათბობის გავლენის დადგენა ზღვის ჰიდრომეტეოროლოგიურ რეჟიმზე.

მეთოდები. კვლევაში გამოყენებულია და დამუშავებული არსებულ ლიტერატურულ წყაროები, კარტოგრაფიული მასალები და ონლაინ რესურსები.

ნაშრომში გამოყენებულია ზოგადგეოგრაფიული, კლიმატოლოგიური, კარტოგრაფიული, რეგრესიულ-სტატისტიკური კვლევის მეთოდები.

მსჯელობა. მოცემულ შრომაში ძირითადად ყურადღებას გავამახვილებთ შავი ზღვის კლიმატურ რესურსებზე, რომელიც ხელსაყრელ პირობებს ქმნის სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგის განვითარებისათვის (საკურორტო-რეკრეაციული, თევზჭერის, სატრანსპორტო და ა.შ.).

შავი ზღვის კლიმატის ფორმირებაში ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორია მზის რადიაცია და ნათების ხანგრძლივობა (ცხრილი 1.)

ცხრილი 1. შავი ზღვის აუზის ძირითადი ჰიდრომეტეოროლოგიური მაჩვენებლები (Бондирев И.В. Джанджгава Т.С. – Тбилиси-1992).

დაკვირ. ვების პუნქტი	წლრ. ჯამ.რად. კკალ .სმ^2	მზის ნათ. ხანგრძ ლივობა	რადც. ბალნს კკალ (სმ)წლ	ნალექები მმ	საშ. ტემპერატურა)C			
					ჰაერის		წყლის	
					იანვარი	ივლისი	იანვარი	ივლისი
ბათუმი	119	1958	52,5	2665	6,2	2,0	10,4	19,4
ფოთი	130	2237	69,0	1623	5,7	20,3	9,7	19,4
სოხუმი	131	2089	58,1	1460	6,1	24,2	8,4	21,2
ოდესა	138	2013	52,7	450	-3,0	2,27	8,8	21,8
იალტა	120	2223	49,5	586	-0,7	24,1	1,0	19,8
ვარნა	130	2237	51,4	478	-1,0	22,3	2,2	24,0
სტამბოლი	140	2240	65,2	650	6,6	23,5	11,2	22,9

შავიზღვისპირეთში ზღვის წყლის ტემპერატურა მთელი წლის განმავლობაში ყველაზე მაღალია საქართველოს სანაპირო ზოლში და კერძოდ აჭარის სანაპიროებთან.

აჭარის ტერიტორია ჰაერის ტემპერატურის წლიური მსვლელობის მიხედვით ზღვიურ ტიპს მიეკუთვნება. აჭარაში ზღვის სანაპიროზე საშუალო წლიური ტემპერატურა 14°-15°. შავი ზღვის სითბური გავლენა განსაკუთრებით ზამთრის თვეების ტემპერატურებს ემჩნევა. საქართველოში აჭარის ზღვისპირეთი უთბილესი ზამთრით ხასიათდება. ზამთარში ყველაზე ცივი თვეა იანვარი და ტემპერატურა საშუალოდ მერყეობს 6,6^o და -1,0^o შორის. აჭარის სანაპირო მხარეში ზაფხული ზომიერად ცხელია, რომელიც განპირობებულია გაბატონებული ადგილობრივი ქარებით „ზღვის ბრიზებით“, რომელიც ჰაერის ტემპერატურას საგრძნობლად ანელებს. ზაფხულში ყველაზე თბილი თვეა აგვისტო და ჰაერის საშუალო ტემპერატურა 21.1^o-23.2^o შეადგენს.[1,2,4,7].

შავი ზღვის თერმული რეჟიმი ძირითადად განპირობებულია რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული თავისებურებებით, რომელთაგან აღსანიშნავია: განედი, ბუნებრივი ზონა, ზედაპირის ხასიათი და ატმოსფერული ცირკულაცია. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის თერმულ რეჟიმზე დიდ გავლენას ახდენს ატლანტიკის ოკეანის ციკლონური სერიები, რომლებიც გაბატონებულ ფორმატში მუდ-

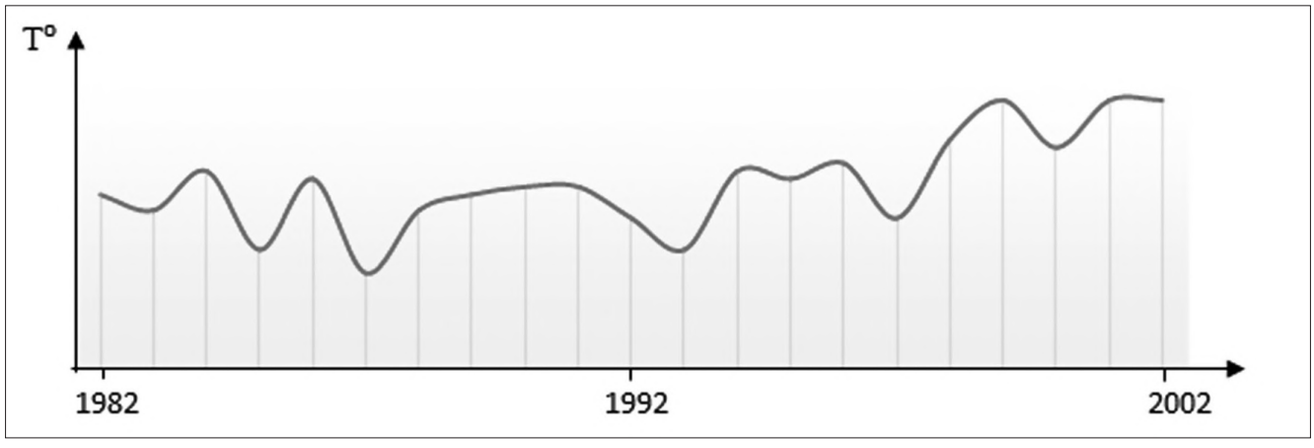
მივად გადაადგილდებიან დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. აგრეთვე შავი ზღვის მდებარეობა შედარებით დაბალ განედებში, რის გამოც ის მზისგან ღებულობს, პირდაპირი რადიაციის სახით, სითბურ ენერგიებს, რომელიც დაახლოებით 2000 • 10^{12}კკალორიის ტოლია.

შავი ზღვის ზედაპირული წყლის თერმული რეჟიმი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ძირითადად განპირობებულია მზის რადიაციით, გაბატონებული დინებებით, ზოგადი ცირკულაციით და ხასიათდება მარტივი მსვლელობებით. აჭარის შავიზღვისპირეთში ზედაპირული წყლის ტემპერატურის დღეღამური მსვლელობისას მაქსიმუმი გვაქვს 15-16 სთ-ზე, ხოლო მინიმუმი – მზის ამოსვლიდან 2 სთ-ის შემდეგ. დღეღამური ამპლიტუდა ძალზე უმნიშვნელოა და 0,2-0.5°-ის ფარგლებში მერყეობს. მარტივია წლიური მსვლელობაც და მაქსიმუმს აღწევს აგვისტოს თვეში, ხოლო მინიმუმს თებერვლის ბოლოს და მარტის დასაწყისში. ექსტრემუმები შავი ზღვის სხვადასხვა რეგიონებისათვის განსხვავებულია და საქართველოს ზღვისპირეთისათვის აგვისტოში აღწევს – 28°-ს, ხოლო მარტის დასაწყისისათვის 6-7°-მდე ეცემა, შესაბამისად წლიური ამპლიტუდა 20-22°-ის ფარგლებშია.

მრავალწლიური რეჟიმული დაკვირვების მასალებიდან გამომდინარე, შავი ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიური ტემპერატურის მსვლელობას შემდეგი სახე აქვს (ცხრ. 2, ნახ. 1.), [2]. ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის წლიური მსვლელობისას 1996 წლამდე გვაქვს სეზონური პერიოდული რყევები, მაგრამ მთლიანობაში გარკვეული გადახრები, ან ტენდენცია ტემპერატურის მატებისა ან კლებისა არ შეიმჩნევა. საშ. წლიურის აბსოლიტური მაქსიმუმმა შეადგინა 15,4° (1987-91 წლებში), ხოლო მინიმუმმა – 13,6°, შესაბამისად ამპლიტუდამ შეადგინა 1,8°. ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მსგავსი.

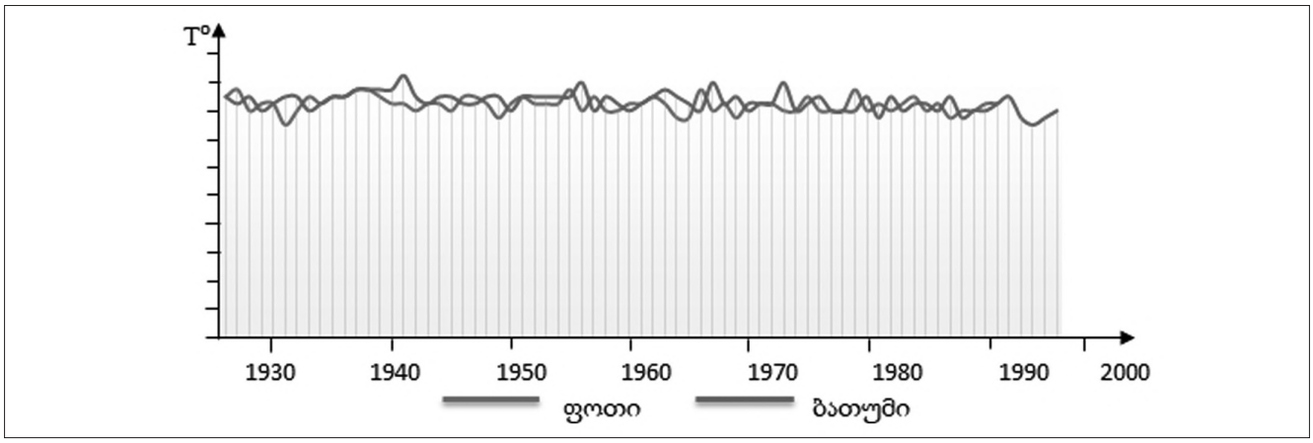
ცხრილი 2. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიური ტემპერატურის მსვლელობა

წელი	T°C	წელი	T°C	წელი	T°C
1982	15,2	1989	14,3	1996	14,7
1983	14,8	1990	14,5	1997	13,9
1984	14,6	1991	15,4	1998	15,5
1985	13,9	1992	14,4	1999	15,5
1986	14,4	1993	13,6	2000	15,9
1987	15,4	1994	14,8	2001	14,8
1988	13,7	1995	15,1	2002	14,3

ნახ. 1. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიური ტემპერატურის მსვლელობა

ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მსგავსი მსვლელობები დაფიქსირდა ბათუმის და ფოთის ჰიდრომეტეო სადგურების რეჟიმული დაკვირვების მონაცემებით (ნახ. 2.) [2]. ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მსვლელობის რეჟიმი ბათუმისა და ფოთის პირობებში ანალოგიურია შავი ზღვის ზოგადი მსვლელობისა და სეზონური რყევების ხასიათი აღმოსავლეთ სანაპიროებზეც მეორდება.

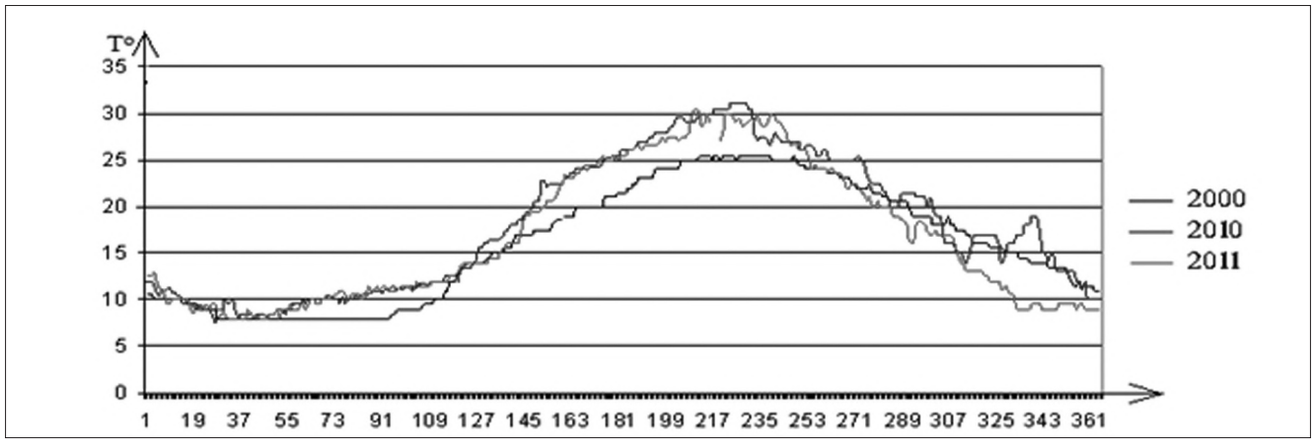
ნახ. 2. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის საშ. წლიურის მსვლელობა.

ბათუმის და ფოთის ჰიდრომეტეო სადგურების მონაცემებით: ბათუმში დაფიქსირდა მაქსიმალური საშ. წლიური ტემპერატურა 18°c, ხოლო მინიმუმი – 15.4°c. მათ შორის ამპლიტუდამ შეადგინა 2.6°c. შესაბამისად ფოთში დაფიქსირდა მაქსიმალური საშ. წლიური ტემპერატურა 17.5°c, ხოლო მინიმალური – 15.5°c მათ შორის ამპლიტუდამ შეადგინა 2°c. ხოლო

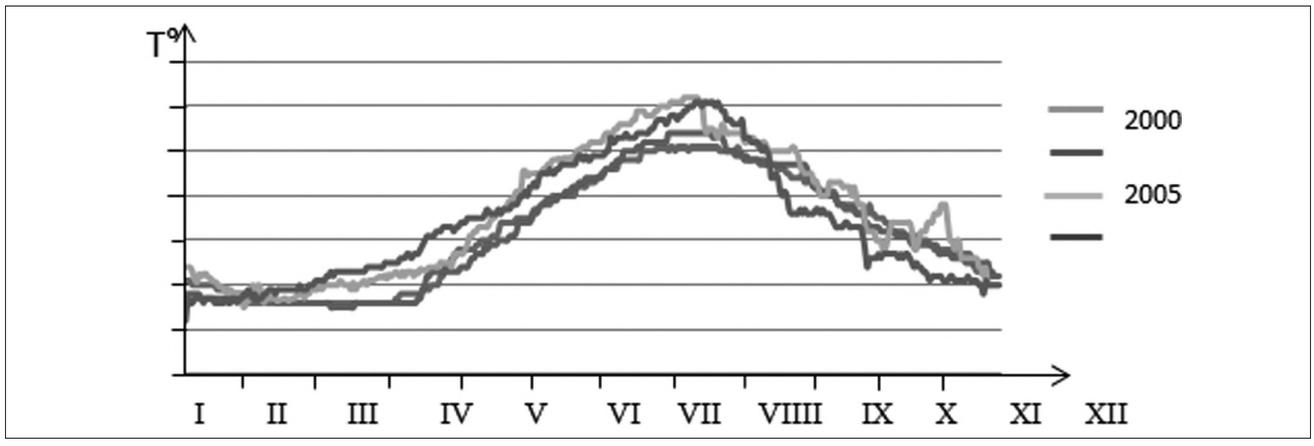
ზედაპირული წყლის ტემპერატურის საშ. წლიურის მსვლელობა შავი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში განსაკუთრებული რყევებით გამოირჩევა, რომელიც გამოწვეულია არქტიკული ჰაერის მასების და დასავლეთის ციკლონების ურთიერთმონაცვლეობის ზემოქმედებით, შესაბამისად ტემპერატურის საშ. წლიურ ექსტრემუმებს შემდეგი სახე აქვს: მაქსიმუმი დაფიქსირდა 2002 წელს 14.8°c , ხოლო მინიმუმი 1985 წელს 9.7°c.

გლობალურმა დათბობამ გავლენა მოახდინა ზღვის ზედაპირული წყლის თერმულ რეჟიმზეც. აჭარის ზღვის სანაპიროზე ზედაპირული წყლის თერმული რეჟიმის რყევა, ზღვის ჰიდროლოგიური რეჟიმის დინამიკის აქტიურ ფონზე, თითქოს არც უნდა გამოჩენილიყო, რომ არ დაფიქსირებულიყო ერთი უცნაური ფაქტი. 2010 წლის ზაფხულის თერმულმა რეჟიმმა აჭარის რეგიონში აქამდე არსებული ბევრი ექსტრემუმები შეცვალა: მეტეოროლოგიურ ელემენტზე დაკვირვების პერიოდში პირველად დაფიქსირდა აჭარის ზღვისპირა რეგიონში უწყვეტი უნალექო ამინდების ხანგრძლივობის მაქსიმუმი (3 თვეზე მეტი) და აჭარის სანაპიროზე ზღვის ზედაპირული წყლების ტემპერატურის მაქსიმუმი (33°c). რამაც გამოიწვია მიდიების და ხამანწკების მასიური დაღუპვა.

ბოლო 14 წლის განმავლობაში (2000-2014 წწ.) აჭარის ზღვის სანაპირო ზონის ზედაპირული წყლების თერმული რეჟიმის მასალების დამუშავებამ და ანალიზმა გვაჩვენა, რომ წლების განმავლობაში (დაკვირვების დაწყებიდან 2009 წლამდე) ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის წლიური მსვლელობა და განაწილება ექვემდებარებოდა კანონზომიერებას. შედეგად, თებერვალ-მარტის თვეში აღინიშნებოდა ყველაზე დაბალი ტემპერატურა (+7°c -ის ფარგლებში), ხოლო ივლისი-აგვისტოს თვეში ყველაზე მაღალი (+28, +29°c). გრაფიკული გამოსახულებებიდან კარგად ჩანს, რომ ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის მსვლელობების მრავალწლიური რეჟიმის ნორმიდან გადახრა პირველად დაფიქსირდა 2010 წლის აგვისტოში და პიკმა +33°c-ს მიაღწია (საქართველოს ჰიდრომეტეოროლოგიური ინსტიტუტის მონაცემთა ბაზა). მსგავსი ტემპერატურული მსვლელობები დაფიქსირდა 2011-2014 წლებშიც. 2011 წელს ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის მაქსიმუმმა 30°-ს მიაღწია ივლისის ბოლოს და გაგრძელდა აგვისტოს ბოლომდე, გაცილებით დიდხანს შენარჩუნდა ექსტრემალური მდგომარეობა ვიდრე 2010 წელს. მსგავსი ტენდენცია ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის მატებისა დაფიქსირდა შავი ზღვის ჩრ/დას. რეგიონშიც (ნახ.3,4,) .

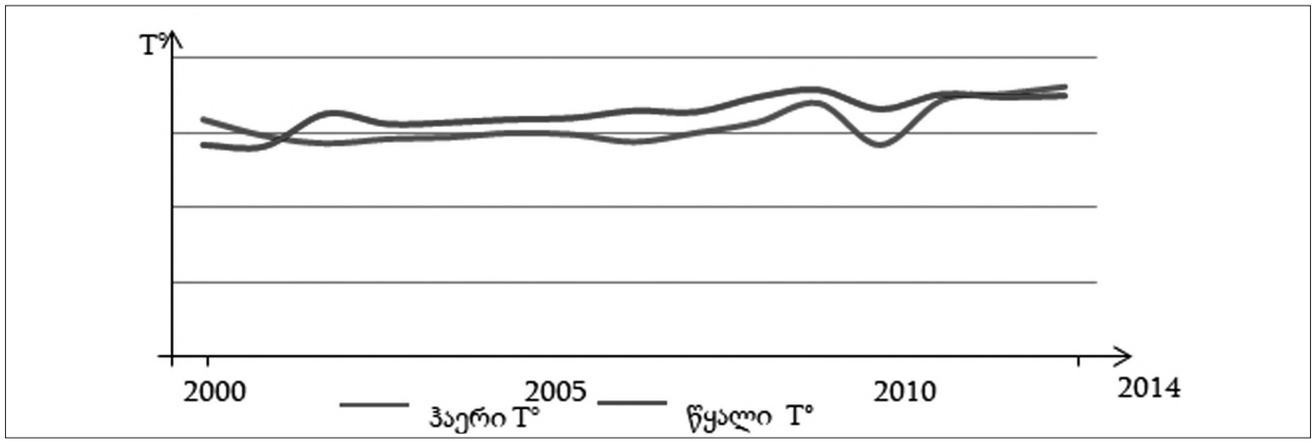

ნახ. 3. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის წლიური მსვლელობა (ბათუმი)

ნახ. 4. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის ტემპერატურის განაწილება წლების მიხედვით (ბათუმი)

საინტერესოა რამდენად ადეკვატურია ჰაერისა და ზედაპირული წყლის ტემპერატურის წლიური მსვლელობების რეჟიმი. ამისათვის განვიხილეთ ბათუმისა და ფოთის მეტეოსადგურის მონაცემები, მათმა დამუშავებამ და ანალიზმა შემდეგი სურათი მოგვცა (ნახ.5). როგორც ნახაზიდან ჩანს, ჰაერისა და ზედაპირული წყლის სითბური რეჟიმი ერთმანეთთან საკმაოდ მჭიდრო კავშირშია, მაგრამ წყლის ტემპერატურის მატება გაცილებით დამოკიდებულია ზაფხულის უღრუბლო, მზიანი დღეთა რაოდენობაზე.

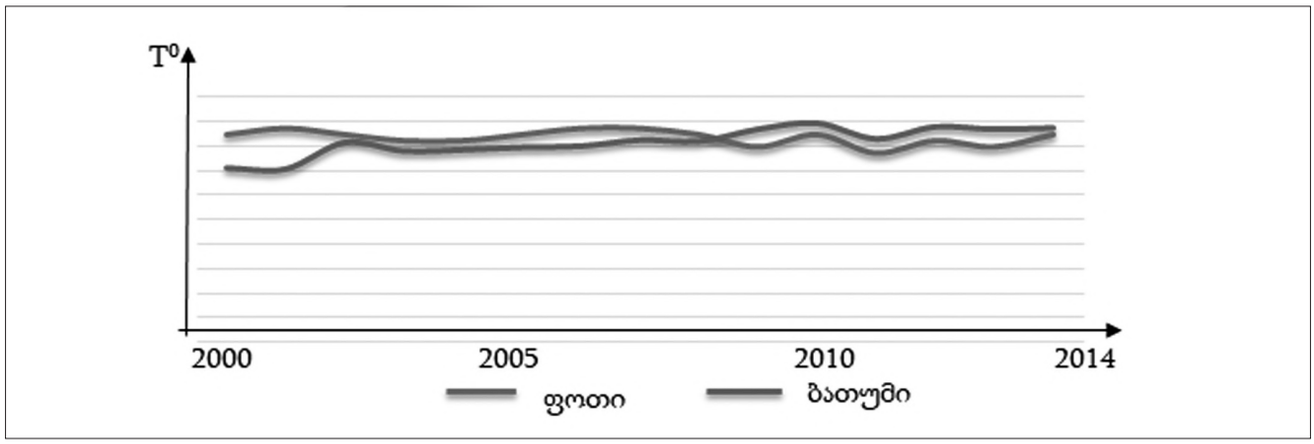
ნახ. 5. ჰაერისა და ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიური ტემპერატურის მსვლელობები (ბათუმი)

2010 წლიდან მოყოლებით დღემდე ზაფხულში უნალექო, მზიანი ამინდების რაოდენობამ მკვეთრად იმატა და შედეგად მზის რადიაციის აქტიური ზემოქმედებით ზედაპირული წყლის ტემპერატურამ მოიმატა.

ფოთის ტერიტორიული წყლების ბათუმის აკვატორიულ წყლებთან სიახლოვის მიუხედავად საკმაოდ განსხვავებული ზედაპირული წყლის თერმული რეჟიმი მივიღეთ. გრაფიკული გამოსახულებებიდან (ცხრილი3., ნახ.6).[4,5].

ცხრილი 3. ზღვის ზედაპირული წყლის საშუალო წლიური ტემპერატურის მსვლელობა.

წელი / T°C	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ფოთი	17	17,5	17	16,5	16,5	17	17,5	17,5	17	16	17	15,5	16,5	16	17
ბათუმი	14,2	14,1	16,3	15,6	15,7	15,9	16	16,5	16,4	17,4	17,9	16,6	17,6	17,4	17,5

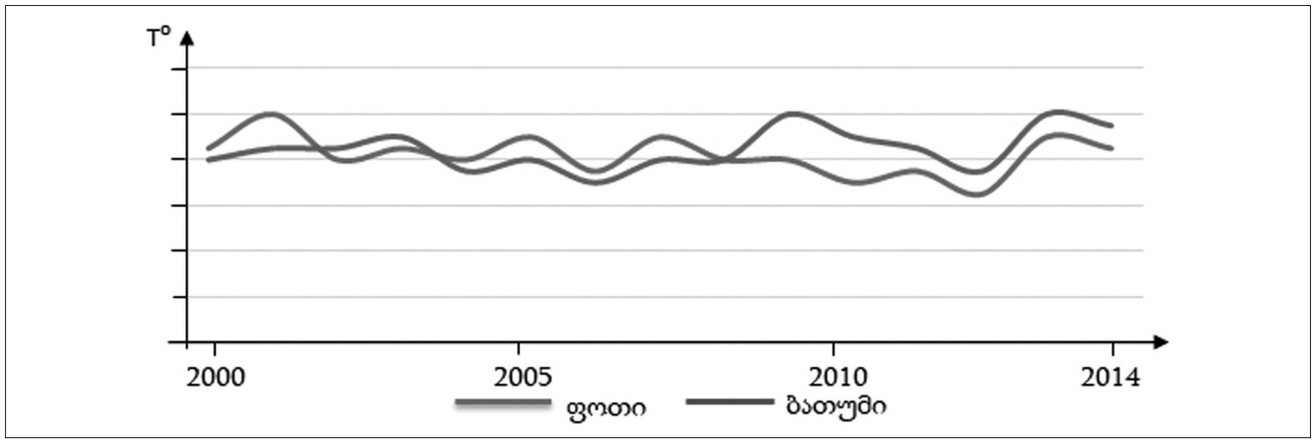
ნახ. 6. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიური ტემპერატურის მსვლელობა.

კარგად ჩანს, რომ ბოლო თხუთმეტ წელიწადში საშ. წლიურის ტემპერატურის მსვლელობის სახე ბათუმსა და ფოთში განსხვავებულია: თუ ბათუმში აღმავალი ხასიათისაა, ფოთში პირიქით, ტემპერატურის დაცემა, ან იზოთერმია შეიმჩნევა (აღნიშნული პროცესი მდ. რიონის შესართავის ჰიდრომეტეოსადგურთან სიახლოვით და მდინარის შედარებით ცივი წყლის აღრევით არის გამოწვეული).

ბათუმისა და ფოთის შავი ზღვის ზედაპირული წყლის უცივესი და ყველაზე თბილი თვეების (თებერვალი და აგვისტოს) საშ. თვიურის მსვლელობების რეჟიმმა საკმაოდ საინტერესო დინამიკა გვაჩვენა (ცხრ. 4., ნახ. 7.).

ცხრილი 4. ზღვის ზედაპირული წყლის თებერვლის საშ. თვიური ტემპერატურის სეზონური ცვლილებების ცხრილი.

წელი / T°C	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
თებერვალი (ფოთი)	8,5	10	8	8,5	8	9	7,5	9	8	8	7	7,5	6,5	9	8,5
თებერვალი (ბათუმი)	8	8,5	8,5	9	7,5	8	7	8	8	10	9	8,5	7,5	10	9,5

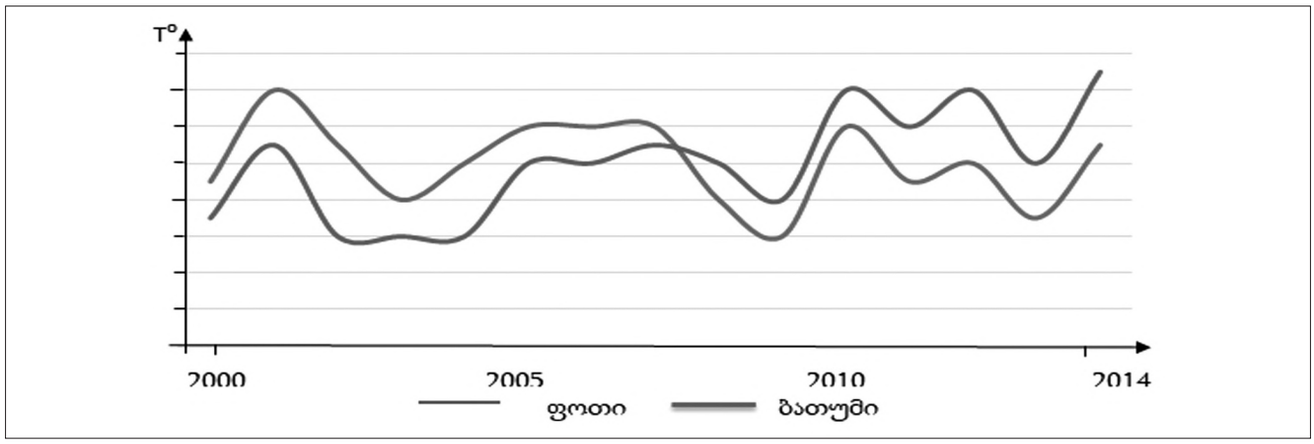
ნახ. 7. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის თებერვლის საშუალო თვიური ტემპერატურის სეზონური ცვლილების გრაფიკი.

თებერვლის საშ. თვიურის ტემპერატურის სეზონური ცვლილების გრაფიკიდან კარგად ჩანს, რომ ბათუმში ზამთარშიც შეიმჩნევა ტემპერატურის მატება, ხოლო ფოთში პირიქით შეინიშნება ტემპერატრის კლება, მაგრამ გარკვეული ტენდენცია უთბილესი თვის მსგავსად არ შეინიშნება და სეზონური რყევებით ხასიათდება.

თითქმის ანალოგიური სურათი მოგვცა უთბილესი თვის აგვისტოს საშ. თვიურის ტემპერატურის სეზონური ცვლილების გრაფიკმა (ცხრ. 5, ნახ. 8). თუ ბათუმის პირობებში 2010 წლიდან უწყვეტ რეჟიმში მიმდინარეობს აგვისტოს საშ. თვიური ტემპერატურის მაღალი ნიშნულის შენარჩუნება და 29°C-ს შეადგენს, ფოთის პირობებში მერყეობს და საშ. მრავალწლიურზეც დაბალია (2013 – 25,5°C).

ცხრილი 5. ზღვის ზედაპირული წყლის აგვისტოს საშ. თვიური ტემპერატურის სეზონური ცვლილების ცხრილი.

წელი / T°C	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
აგვისტო (ფოთი)	26,5	29	27,5	26	27	28	28	28	26	25	28	26,5	27	25,5	27,5
აგვისტო (ბათუმი)	25,5	27,5	25	25	25	27	27	27,5	27	26	29	28	29	27	29,5

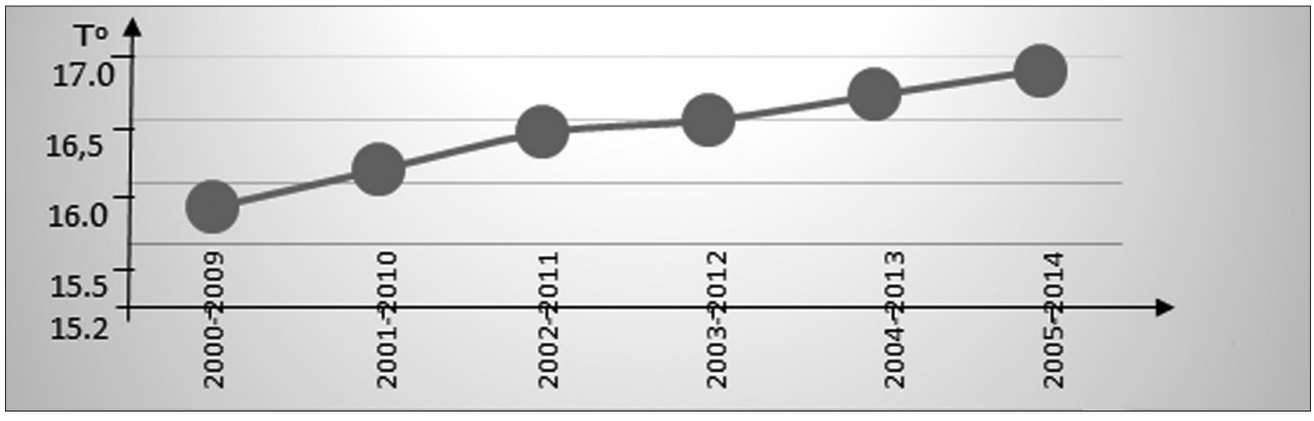

ნახ. 8. შავი ზღვის ზედაპირული წყლის აგვისტოს საშუალო თვიურის ტემპერატურის სეზონური ცვლილების გრაფიკი.

ზღვის ზედაპირული წყლის თერმული რეჟიმის დინამიკა და გადახრის ტენდენცია უკეთესად გამოჩნდა მცოცავი ტემპერატურის რყევადობის გრაფიკულ გამოსახულებებზე (ცხრ. 6,7., ნახ. 9,10). როგორც ბათუმის ასევე ფოთის პირობებში აღნიშნული ტენდენციები მკვეთრად გამოიკვეთა.

ცხრილი 6. ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიური მცოცავი ტემპერატურის ცხრილი (ბათუმი)

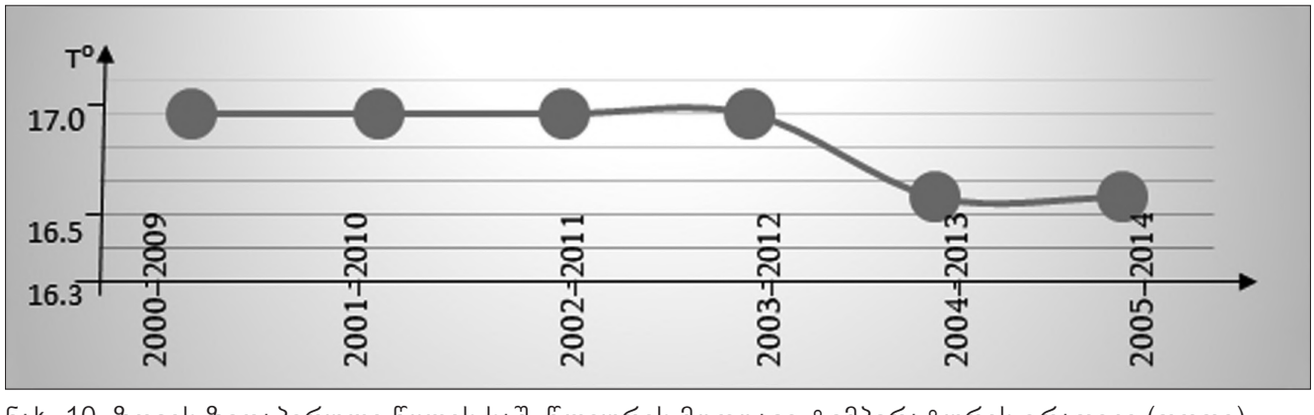
წელი	ტემპერატურა
2000-2009	15,8
2001-2010	16,1
2002-2011	16,4
2003-2012	16,5
2004-2013	16,7
2005-2014	16,9

ნახ. 9. ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მცოცავი ტემპერატურის გრაფიკი. (ბათუმი)

ცხრილი 7. ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მცოცავის ტემპერატურის ცხრილი. (ფოთი)

წელი	ტემპერატურა
2000-2009	17
2001-2010	17
2002-2011	17
2003-2012	17
2004-2013	16,5
2005-2014	16,5

ნახ. 10. ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მცოცავი ტემპერატურის გრაფიკი (ფოთი).

ზღვის ზედაპირული წყლის საშ. წლიურის მცოცავ ტემპერატურის გრაფიკზე ბათუმის პირობებში, კარგად გამოჩნდა წლების მიხედვით წყლის ტემპერატურის აღმავალი დინამიკა, ხოლო ფოთის ჰიდრომეტეოროლოგიური მონაცემების გრაფიკულმა გამოსახულებამ მოგვცა წლების განმავლობაში იზოთერმული, ანუ ტემპერატურული უცვლელობის მდგომარეობა და 2012 წლიდან უმნიშვნელო (0,5°c) ვარდნა, რომელიც დღესაც გრძელდება.

დასკვნები.

1. ბათუმისა და ფოთის მეტეოსადგურის მონაცემების დამუშავებამ და ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ჰაერისა და ზედაპირული წყლის სითბური რეჟიმი ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია. აქვე აღსანიშნავია, რომ წყლის ტემპერატურის მატება გაცილებით უფრო დამოკიდებულია ზაფხულის უღრუბლო, მზიანი ამინდის დღეთა რაოდენობაზე, ვიდრე ჰაერის ტემპერატურაზე. მაგალითად: 2010 წელს პირველად დაფიქსირდა ზაფხულის უნალექო, მზიანი ამინდების რაოდენობის მკვეთრი მატება (თითქმის მთელმა ზაფხულმა უნალექოდ ჩაიარა) და შედეგად მზის რადიაციის აქტიური ზემოქმედებით ზედაპირული წყლის ტემპერატურამ მოიმატა.

2. ფოთის ტერიტორიული წყლების ბათუმის აკვატორიულ წყლებთან სიახლოვის მიუხედავად, საკმაოდ განსხვავებული ზედაპირული წყლის თერმული რეჟიმია დამახასიათებელი. ბოლო თხუთმეტ წელიწადში ტემპერატურის საშ. წლიურის მსვლელობები სახე ბათუმსა და ფოთში განსხვავებულია: თუ ბათუმში აღმავალი ხასიათისაა, ფოთში პირიქით, ტემპერატურის დაცემა, ან იზოთერმია შეიმჩნევა (აღნიშნული პროცესი მდ. რიონის შესართავის ჰიდრომეტეოსადგურთან სიახლოვით და მდინარის შედარებით ცივი წყლის აღრევით არის გამოწვეული).

3. ბათუმისა და ფოთის შავი ზღვის ზედაპირული წყლის უცივესი და ყველაზე თბილი თვეების (თებერვალი და აგვისტოს) საშ. თვიურის მსვლელობების რეჟიმიც საკმაოდ განსხვავებულია. თუ ბათუმში ზამთარშიც შეიმჩნევა ტემპერატურის მატება, ფოთში პირიქით შეინიშნება ტემპერატურის კლება, ხოლო აგვისტოში თუ ბათუმის პირობებში 2010 წლიდან უწყვეტ რეჟიმში მიმდინარეობს საშ. თვიური ტემპერატურის მაღალი ნიშნულის შენარჩუნება და 29°c-ს შეადგენს, ფოთის პირობებში მერყეობს და საშ. მრავალწლიურზეც დაბალია (2013 – 25,5°c). აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შავი ზღვის ზედაპირული წყლის თერმული რეჟიმის დინამიკა გლობალური დათბობის ფონზე მთლიანობაში ერთნაირი არ არის და მათი რეჟიმი რეგიონების მიხედვით განსხვავებულია.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ელიზბარაშვილი ე. (2007) საქართველოს კლიმატური რესურსები. თბილისი.
2. ჭიჭილეიშვილი ხ., ხორავა ს., ელიზბარაშვილი ე., (2015) შავი ზღვის ჰიდროლოგიური რეჟიმის თანამედროვე დინამიკა (ბათუმის სანაპიროს მაგალითზე). შრომები. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობა, ტომი – 121, თბილისი.
3. ნაზიბროლა ფაღავა., კლიმატის ცვლილებების თანამედროვე ტენდენციები და ბუნებრივი ლანდშაფტების ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია აჭარის ტერიტორიაზე. სადოქტორო დისერტაცია. თელავი – 2016.
4. ჯავახიშვილი შ., (1988) საქართველოს ჰავის დახასიათება თვეების მიხედვით. თბილისი.
5. Бондирев И.В., Джанджгава Т.С., (1992) – Рациональное природопользование и природные ресурсы Черного Моря. Тбилиси.
6. Степанов В. Н., Андреев В., (1981) – Черное Море.
7. Nil Asherson (1996) – Black Sta. Los Angeles Times Book Prize Winner.

BLACK SEA RESOURCES AND PROSPECTS FOR THEIR FURTHER USE

NAZIBROLA PAGHAVA
PhD in Geographical Sciences,
Associate Professor of the Faculty of Natural Sciences and Medicine
of Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: nazibrola.phagava@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0000-5337-0353

TSIRA KAMADADZE
PhD in Geographical Sciences,
Assistant Professor of the Faculty of Natural Sciences and Medicine
of Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: Tsira.kamadadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0009-8762-6033

KHATUNA CHICHILEISHVILI
PhD in Geographical Sciences,
Assistant Professor of the Faculty of Natural Sciences and Medicine
of Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: Chichileishvili.khatuna@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-5038-2168

Abstract. The climate of the Black Sea, which creates favorable conditions for the development of various sectors of the national economy (resort and recreation, fishing, transport, etc.), has significant resource potential. However, global warming affects the marine climate and its hydrological regime.

Over the past 14 years (2000-2014), the processing and analysis of materials on the thermal regime of surface waters in the Adjarian coastal zone of the Black Sea have shown that the annual course and distribution of the temperature of surface waters in the sea by year are subject to patterns. As a result, the lowest temperatures were recorded in February-March (within +7ºC), and the highest – in July-August (+28, +29ºC). The deviation of the sea water surface temperature from the long-term regime was first observed in August 2010 and reached a peak of +33ºC (database of the Georgian Hydrometeorological Institute), which was mainly due to the influence of global warming and was reflected in the thermal regime of the sea surface waters. Similar temperature trends were observed in 2011-2014.

Keywords: sea; climate; resources.

* * *

Introduction. The Black Sea belongs to the Atlantic Ocean basin. Although the Black Sea is one of the most studied seas in the world, its individual ecosystems, resources and landscapes have not yet been fully examined and are still being explored by Georgian and foreign scientists.

The Black Sea is especially rich in natural conditions and resources, such as climatic, biological, transport and navigation, mineral and raw materials (oil, gas, magnetite and titanium-magnetic, magnesite, coal, etc.), recreational (beaches, bioclimate, mineral waters, historical monuments and attractions, etc.) resources.

The aim of the research is to study the climatic resources of the Black Sea and the impact of modern global warming on them in the coastal area of Adjara.

Methods. The study is based on the used and processed existing literary sources, cartographic materials and Internet resources.

The research has been done using general geographical, climatological, cartographic and regression-statistical research methods.

Discussion. The present work focuses on the climatic resources of the Black Sea, which, due to the climatic features of the sea, create favorable conditions for the development of various sectors of the national economy (resort and recreation, fisheries, transport, etc.).

One of the main factors that shape the climate of the Black Sea is solar radiation and the duration of sunshine (Table 1).

Table 1. Main hydrometeorological indicators of the Black Sea basin
(Bondirev I.V., Dzhandzhgava T.S. – Tbilisi-1992).

Observation point	Annual total radiation kcal.cm^2	Duration of sunshine	Radiation balance in kcal (cm)year	Precipitation mm	Average temperature (°C)			
					Air		Water	
					January	July	January	July
Batumi	119	1958	52,5	2665	6,2	2,0	10,4	19,4
Poti	130	2237	69,0	1623	5,7	20,3	9,7	19,4
Sukhumi	131	2089	58,1	1460	6,1	24,2	8,4	21,2
Odesa	138	2013	52,7	450	-3,0	2,27	8,8	21,8
Yalta	120	2223	49,5	586	-0,7	24,1	1,0	19,8
Varna	130	2237	51,4	478	-1,0	22,3	2,2	24,0
Istanbul	140	2240	65,2	650	6,6	23,5	11,2	22,9

The temperature of the Black Sea water is highest along the coast of Georgia throughout the year, and in particular off the coast of Adjara.

In terms of the annual course of air temperature, the territory of Adjara belongs to the coastal type. The average annual temperature on the coast of Adjara is 14º-15º. The thermal influence of the Black Sea is especially noticeable in the temperatures of the winter months. The coastal region of Adjara in Georgia is distinguished by its warmest winters. The coldest month of winter is January, with an average temperature ranging from 6.6º to -1.0º. Summer in the coastal region of Adjara is moderately hot, which is due to the prevailing local winds – „sea breezes", which significantly reduce the air temperature. The warmest month of summer is August, with an average air temperature of 21.1º – 23.2º[1,2,4,7].

The thermal regime of the Black Sea is mainly determined by the physical and geographical features of the region, including: latitude, natural zone, surface characteristics and atmospheric circulation. The thermal regime of the surface waters of the Black Sea is greatly influenced by the cyclonic series of the Atlantic Ocean, which in their predominant format constantly move from west to east. Also, the Black Sea is located in relatively low latitudes, due to which it receives thermal energy from the sun in the form of direct radiation, which is approximately equal to 2000 • 10^{12} kcal.

The thermal regime of the surface waters of the Black Sea, as mentioned above, is mainly determined by solar radiation, prevailing currents, general circulation and is characterized by simple processes. On the Black Sea coast of Adjara, the daily maximum of the surface water temperature occurs 15-16 hours after sunrise, and the minimum – 2 hours after sunrise. The daily amplitude is very insignificant and fluctuates within 0.2-0.5°C. The annual runoff is also simple and reaches a maximum in August, and a minimum – in late February – early March. Extremes vary for different areas of the Black Sea and for the coast of Georgia reach -28 °C in August, and by the beginning of March they drop to 6-7 °C, respectively, the annual amplitude is within 20-22 °C. According to the materials of long-term regime observations,

the average annual temperature of the surface waters of the Black Sea is as follows (Table 2, Fig.1) [2]: in the annual course of the temperature of the surface layer of sea water up to 1996, seasonal periodic fluctuations are observed; however, in general, certain deviations and trends of increase or decrease in temperature are not observed. The absolute maximum of the average annual temperature is 15.4° (in 1987-91), and the minimum is 13.6°, respectively; the amplitude is 1.8°, which is similar to the average annual indicator of surface waters.

Table 2. Average annual temperature of surface water in the Black Sea

year	T°c	year	T°c	year	T°c
1982	15,2	1989	14,3	1996	14,7
1983	14,8	1990	14,5	1997	13,9
1984	14,6	1991	15,4	1998	15,5
1985	13,9	1992	14,4	1999	15,5
1986	14,4	1993	13,6	2000	15,9
1987	15,4	1994	14,8	2001	14,8
1988	13,7	1995	15,1	2002	14,3

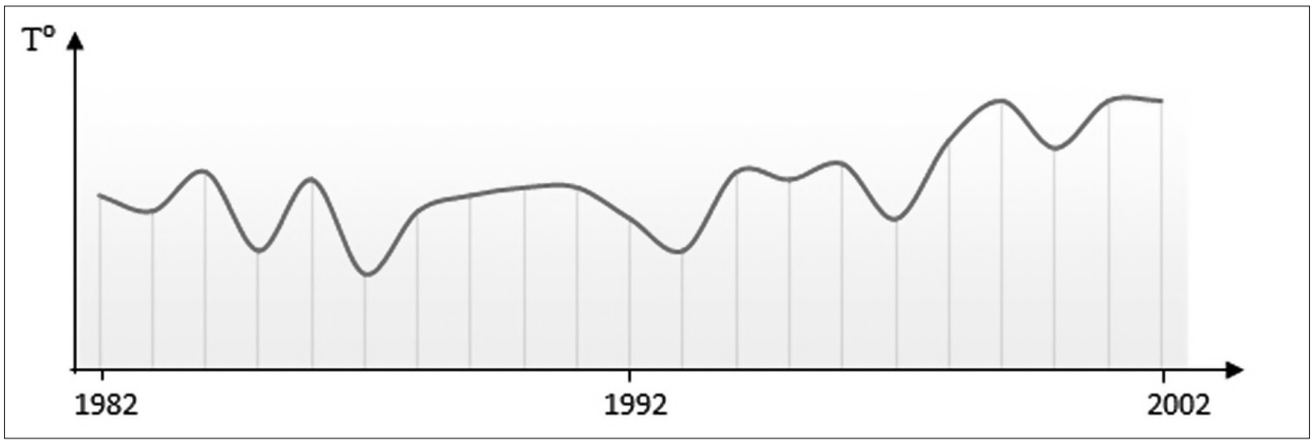

Fig. 1. The course of the average annual temperature of the Black Sea surface water.

Similar average annual trends for surface waters have been observed according to the data of regime observations of the Batumi and Poti hydrometeorological stations (Fig. 2) [2]. The average annual regime of surface water runoff in Batumi and Poti is similar to the general regime of the Black Sea runoff, and the nature of seasonal fluctuations is repeated on the eastern coast.

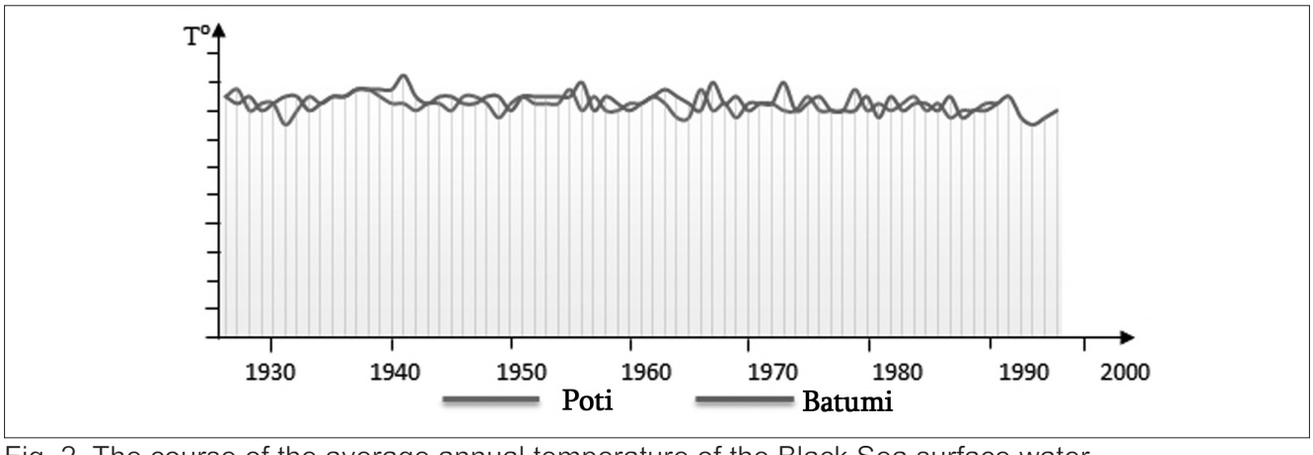

Fig. 2. The course of the average annual temperature of the Black Sea surface water.

According to the Batumi and Poti hydrometeorological stations, the maximum average annual temperature in Batumi was 18°C, the minimum was 15.4°C. The amplitude between them was 2.6°C. Accordingly, the maximum average annual temperature in Poti was 17.5°C, and the minimum was 15.5°C, with an amplitude between them of 2°C.

The average annual temperature variation of the surface water layer in the northwestern part of the Black Sea is characterized by special fluctuations, which are caused by the influence of alternating arctic air masses and western cyclones. Accordingly, the average annual temperature extremes are as follows: the maximum – 14.8°C was recorded in 2002, and the minimum – 9.7°C was recorded in 1985.

Global warming has also affected the thermal regime of the surface waters of the sea. The fluctuations in the thermal regime of the surface waters on the coast of the sea in the Adjara region, against the active background of the dynamics of the hydrological regime of the sea, would seem not to have manifested itself, if one strange fact had not been noted. The thermal regime of the summer of 2010 changed many extreme phenomena that had previously existed in the Adjara region: for the first time in the observation period of the meteorological element in the coastal region of Adjara, there have been recorded the maximum duration of continuous dry weather (more than 3 months) and the maximum temperature of the surface waters of the sea on the coast of Adjara (33ºC), which led to the mass death of mussels and oysters.

Processing and analysis of materials on the thermal regime of surface waters in the Adjarian coastal zone of the Black Sea over the past 14 years (2000-2014) have shown that over a number of years (from the beginning of observations to 2009), the annual course and distribution of the temperature of the sea surface waters were subject to patterns. Thus, the lowest temperatures were recorded in February-March (within +7ºC), and the highest – in July-August (+28, +29ºC). The graphic images clearly show that the deviation of the sea surface layer temperature from the long-term regime was first observed in August 2010, and the peak reached +33ºC (database of the Georgian Hydrometeorological Institute). Similar temperature trends were observed in 2011-2014. In 2011, the maximum temperature of the surface layer of sea water reached 30ºC at the end of July and remained until the end of August, maintaining an extreme state significantly longer than in 2010. A similar trend of increasing temperature of the surface layer of sea water was observed in the northwestern region of the Black Sea (Fig. 3, 4).

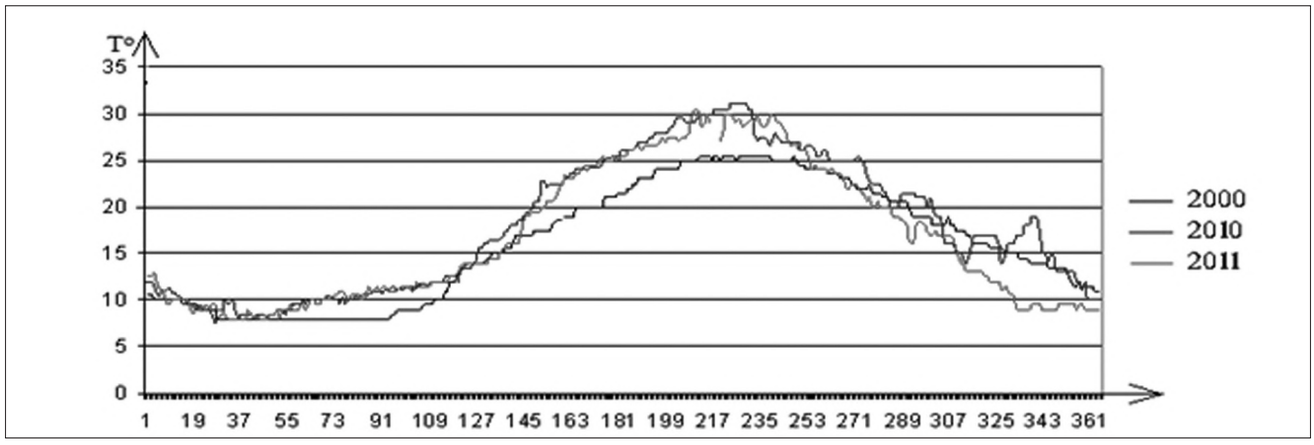

Fig. 3. Annual temperature fluctuations of the Black Sea surface layer of water (Batumi)

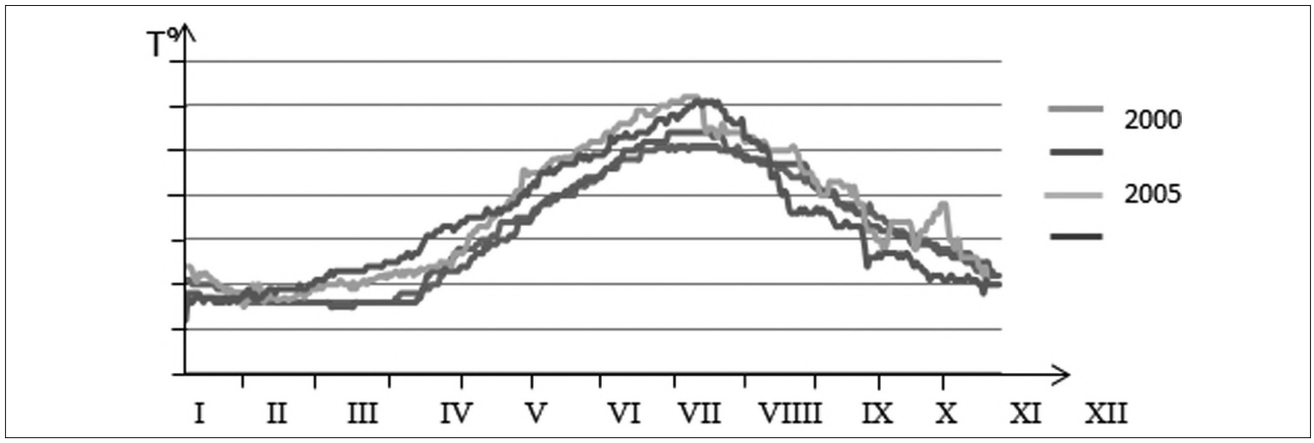

Fig. 4. Distribution of the surface water temperature of the Black Sea by year (Batumi)

It is interesting to see how adequate the annual regime of air and surface water temperatures is. For this purpose, there have been considered data from the weather stations of Batumi and Poti, the processing and analysis of which gave the below picture (Fig. 5). As can be seen from the figure, the thermal regime of air and surface waters are quite closely related to each other, but the increase in water temperature depends to a much greater extent on cloudless, sunny summer weather.

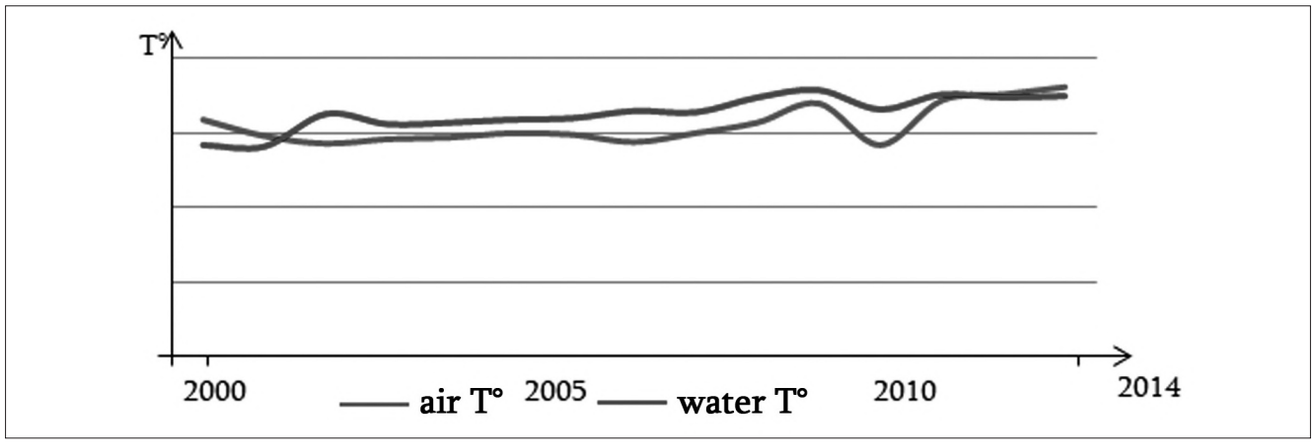

Fig. 5. Average annual trends in air temperature and sea water surface layer (Batumi)

Since 2010, the number of dry sunny days in summer has increased sharply, and, as a result, the temperature of surface waters has increased due to the active impact of solar radiation.

Despite the proximity of Poti's territorial waters to the waters of the Batumi water area, we have obtained a completely different thermal regime of surface waters, what is clearly seen on the graphical representations [4,5].

Table 3. The course of the average annual temperature of the sea surface water.

year / T°c	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Poti	17	17,5	17	16,5	16,5	17	17,5	17,5	17	16	17	15,5	16,5	16	17
Batumi	14,2	14,1	16,3	15,6	15,7	15,9	16	16,5	16,4	17,4	17,9	16,6	17,6	17,4	17,5

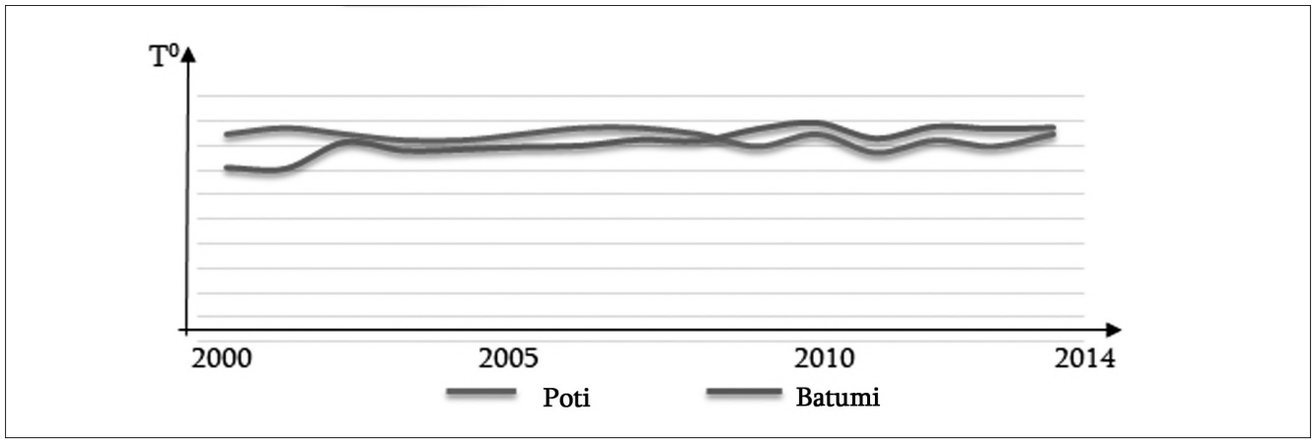

Fig. 6. The course of the average annual temperature of the Black Sea surface water.

It is evident that over the last fifteen years the average annual temperature course in Batumi and Poti is different: while in Batumi it increases, in Poti, on the contrary, there is observed a decrease in temperature or isothermy (this process is caused by the proximity of the Rioni River mouth to the hydrometeorological station and mixing with the relatively cold water of the river).

The average monthly temperature regime of the coldest and warmest months (February and August) of the Black Sea surface waters in Batumi and Poti has shown very interesting dynamics (Tables 4,5, Figs. 7,8).

Table 4. Seasonal changes in the average monthly temperature of the surface layer of sea water in February

year / T°C	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
February (Poti)	8,5	10	8	8,5	8	9	7,5	9	8	8	7	7,5	6,5	9	8,5
February (Batumi)	8	8,5	8,5	9	7,5	8	7	8	8	10	9	8,5	7,5	10	9,5

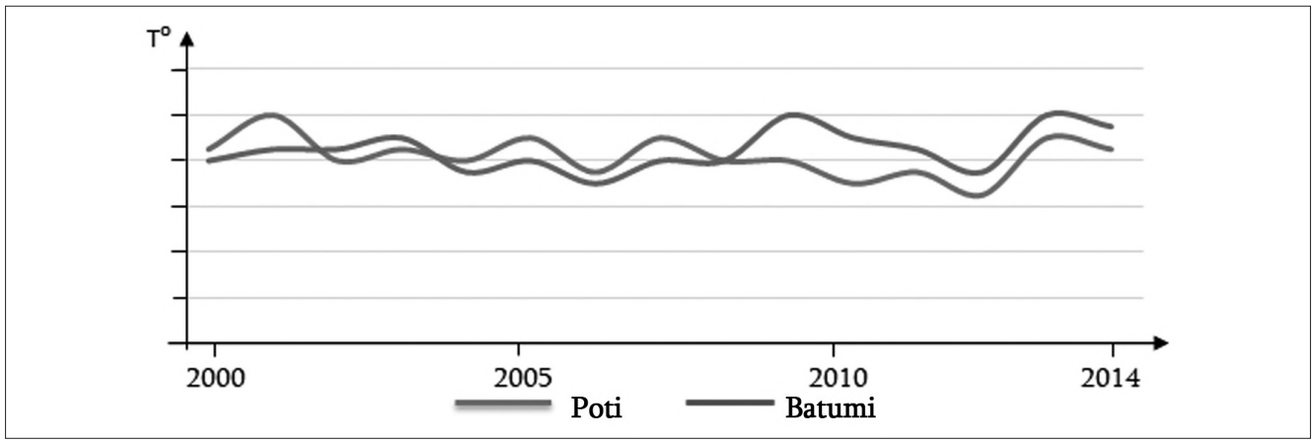

Fig. 7. Seasonal changes in the average monthly temperature of the Black Sea surface water in February.

The graph of seasonal changes in the average monthly temperature for February clearly shows that in Batumi the temperature rises even in winter, while in Poti, on the contrary, the temperature drops, but there is no definite trend, as in the warmest month, but it is characterized by seasonal fluctuations.

An almost identical picture is presented by the graph of the seasonal course of the average monthly temperature of the warmest month – August (Table 5, Fig. 8). If in Batumi the average monthly temperature in August has been constantly high – 29ºC since 2010, then in Poti it fluctuates and is even lower than the long-term norm (2013 – 25.5ºC).

Table 5. Seasonal changes in the average monthly temperature of the surface layer of sea water in August.

Year / T°c	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
August (Poti)	26,5	29	27,5	26	27	28	28	28	26	25	28	26,5	27	25,5	27,5
August (Batumi)	25,5	27,5	25	25	25	27	27	27,5	27	26	29	28	29	27	29,5

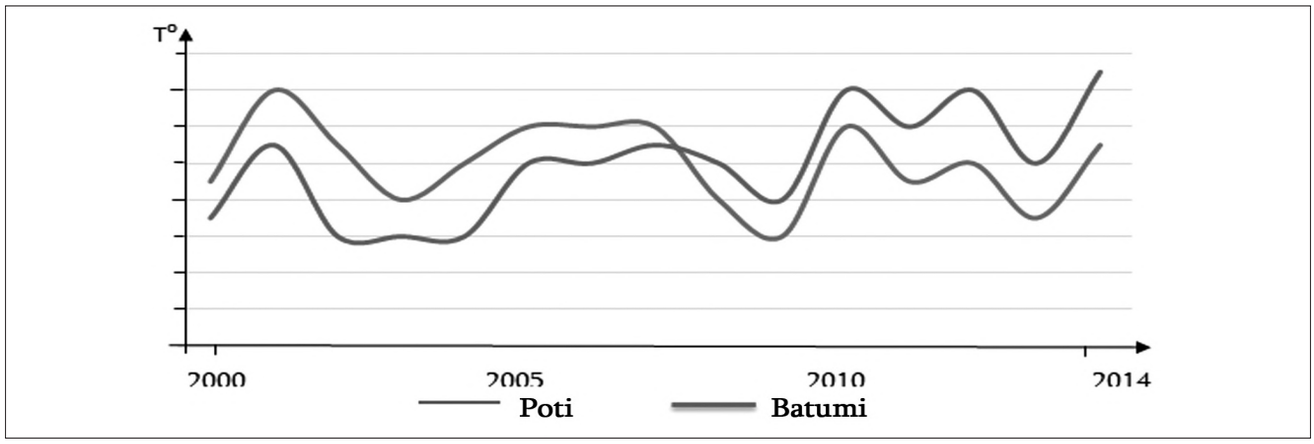

Fig. 8. Seasonal fluctuations of the average monthly temperature of the Black Sea surface water in August.

The dynamics and trend of the thermal regime of the sea surface waters are best shown in the graphical representations of creeping temperature fluctuations (Tables 41, 42, Figs. 32, 33). These trends can be clearly visible both in Batumi and Poti.

Table 6. Average annual fluctuations in the temperature of the surface layer of sea water. (Batumi)

Year	temperature
2000-2009	15,8
2001-2010	16,1
2002-2011	16,4
2003-2012	16,5
2004-2013	16,7
2005-2014	16,9

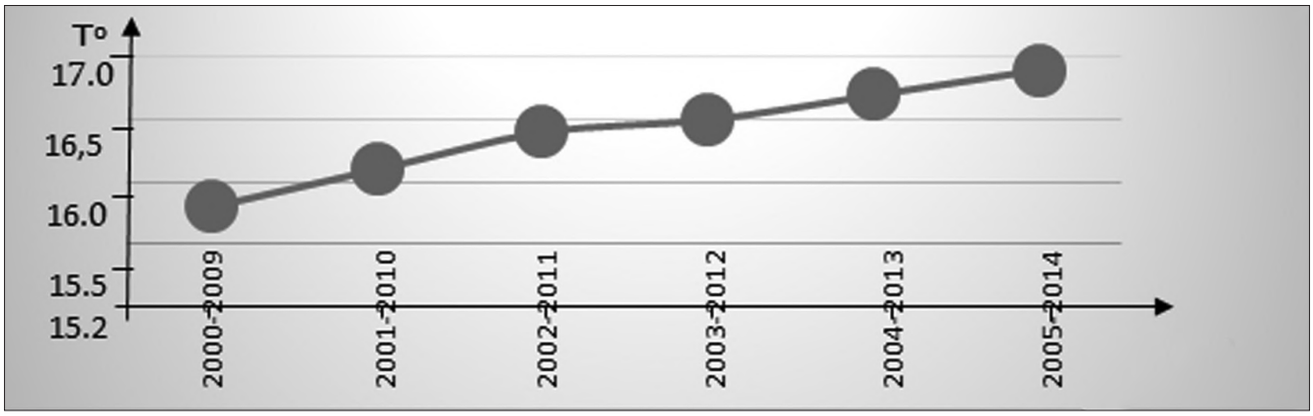

Fig. 9. Fluctuations of the average annual temperature of the surface layer of sea water. (Batumi)

Table 7. Fluctuations in the average annual temperature of the surface layer of sea water. (Poti)

Year	temperature
2000-2009	17
2001-2010	17
2002-2011	17
2003-2012	17
2004-2013	16,5
2005-2014	16,5

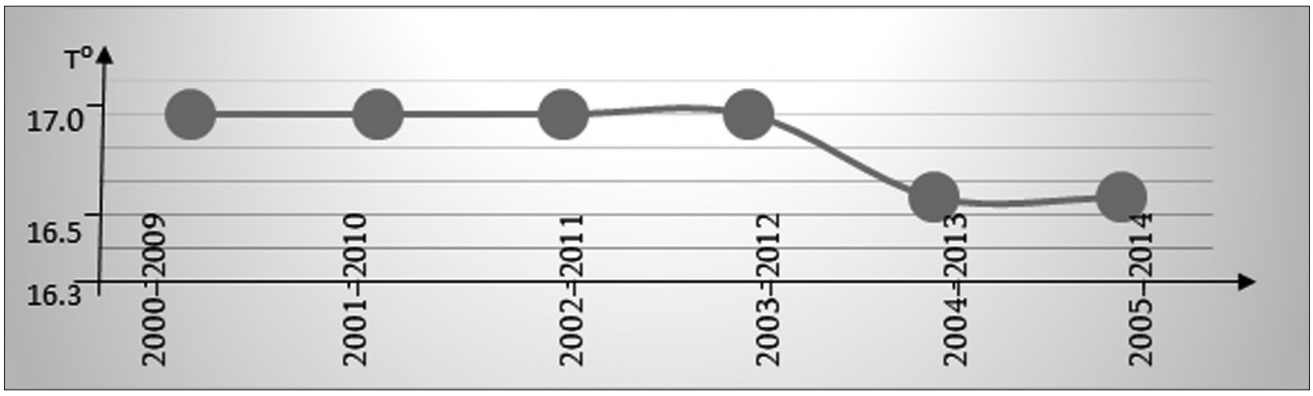

Fig. 10. Average annual temperature of the surface layer of sea water (Poti).

The graph of fluctuations in the average annual temperature of the surface layer of sea water in Batumi conditions has clearly shown the ascending dynamics of water temperature over the years, while the graphical display of hydrometeorological data for Poti shows an isothermal (i.e. constant temperature) state over the years and a slight (0.5ºC) decrease since 2012, which continues to this day.

Conclusions.

1. Processing and analysis of data from the Batumi and Poti meteorological stations has shown that the thermal regime of the air and surface waters are closely related. It is also worth noting that an increase in water temperature depends to a much greater extent on the number of cloudless, sunny days in the summer than on air temperature. For example, in 2010, a sharp increase in the number of dry sunny summer days was observed for the first time (almost the entire summer passed without precipitation), and as a result, the temperature of the surface layer of water increased due to the active influence of solar radiation.

2. Despite the proximity of Poti's territorial waters to Batumi's waters, they are characterized by a completely different thermal regime of surface waters. Over the past fifteen years, average annual temperature trends in Batumi and Poti have been different: while in Batumi they have been rising, in Poti, on the contrary, there has been observed a decrease in temperature, or isothermy (this process can be explained by the proximity of the Rioni River mouth to the hydrometeorological station and mixing with the relatively cold waters of the river).

3. The average monthly temperature regimes of the coldest and warmest months (February and August) of the surface waters of the Black Sea in Batumi and Poti also differ significantly. If in Batumi in winter there is also an increase in temperature, then in Poti, on the contrary, there is a decrease in temperature, and if in August the average monthly temperature in Batumi since 2010 has been consistently high – 29ºC, then in Poti it fluctuates and is even lower than the long-term norm (2013 – 25.5ºC). Based on the above, it can be said that the dynamics of the thermal regime of the surface water of the Black Sea is generally heterogeneous and the regime varies by region.

Sources and literature references:

1. Elizbarashvili E. (2007) Climatic resources of Georgia. Tbilisi – in Georgian (ელიზბარაშვილი ე. (2007) საქართველოს კლიმატური რესურსები. თბილისი)
2. Chichileishvili Kh., Khorava S., Elizbarashvili E., (2015) Modern dynamics of the Black Sea hydrological regime (on the example of the Batumi coast). Proceedings. Institute of Hydrometeorology Publishing House at Georgian Technical University, Volume – 121, Tbilisi. (ჭიჭილეიშვილი ხ., ხორავა ს., ელიზბარაშვილი ე., (2015)შავი ზღვის ჰიდროლოგიური რეჟიმის თანამედროვე დინამიკა (ბათუმის სანაპიროს მაგალითზე). შრომები. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობა, ტომი – 121, თბილისი).
3. Nazibrola Paghava., Modern trends of climate change and anthropogenic transformation of natural landscapes in the territory of Adjara. Doctoral dissertation. Telavi-2016. (ნაზიბროლა ფაღავა., კლიმატის ცვლილებების თანამედროვე ტენდენციები და ბუნებრივი ლანდშაფტების ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია აჭარის ტერიტორიაზე. სადოქტორო დისერტაცია. თელავი-2016).
4. Javakhishvili Sh., (1988) Characteristics of the climate of Georgia by months. Tbilisi. (ჯავახიშვილი შ., (1988) საქართველოს ჰავის დახასიათება თვეების მიხედვით. თბილისი).
5. Bondirev I.V., Dzhandzhgava T.S., (1992) – Rational nature management and natural resources of the Black Sea. Tbilisi – in Russian (Бондирев И.В., Джанджгава Т.С., (1992) – Рациональное природопользование и природные ресурсы Черного Моря. Тбилиси).
6. Stepanov V.N., Andreev V., (1981) – Black Sea. (Степанов В. Н., Андреев В., (1981) – Черное Море).
7. Nil Asherson (1996) – Black Sta. **Los Angeles Times Book Prize**Winner,.

ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა: გამოწვევები და გამოყენების პერსპექტივები

მერაბ ფუტკარაძე
გეოგრაფიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოგრაფიის დეპარტამენტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: merab.putkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-3644-4626

ნინო ბერიძე
ბათუმის ნავიგაციის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: n.beridze@bntu.edu.ge
ORCID: 0009-0008-0463-9502

აბსტრაქტი: სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა ბევრად განსაზღვრავს ამა თუ იმ ქვეყნისა და რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას. ამ მიმართებით, ქალაქ ბათუმს გააჩნია საუკეთესო სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა, რომელიც ჯერ კიდევ სრულყოფილად არ არის გამოყენებული. შესაბამისად, არსებული მდგომარეობის შესწავლა და პრობლემების გადაჭრის მიმართებით ჩატარებული კვლევა საკმაოდ აქტუალურია. ნაშრომში, კვლევის ტრადიციული და თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით, შეფასებულია ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის ძირითადი მახასიათებლები. განხილულია სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის როლი ტრანსპორტის ცალკეული სახის ფუნქციონირებაში და გამოკვეთილია ტრანსპორტის პრიორიტეტული მიმართულებები. დადგენილია სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის წინაშე არსებული გამოწვევები და მათი უარყოფითი გავლენა სატრანსპორტო კომუნიკაციების სრულყოფილ ფუნქციონირებაში. გაანალიზებულია ტრანსპორტის ეკონომიკური საქმიანობის ძირითადი მახასიათებლები და გარკვეულია არსებული პრობლემები. კომპლექსური მიდგომით დადგენილია ტრანსპორტის ცალკეული სახის პრიორიტეტები და მათი როლი ქალაქის შიდა ტერიტორიულ სისტემებს შორის ჰარმონიულ ფუნქციონირებაში. შესაბამისად, დასაბუთებულია სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის შემდგომი გამოყენების პერსპექტივები და დასახულია ლოჯისტიკის მიმართულებით გასატარებელი ღონისძიებები.

საკვანძო სიტყვები: მდებარეობა, კომუნიკაცია, ტრანსპორტი, ეკონომიკა

* * *

შესავალი. საქართველო, მსოფლიოში სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობით გამორჩეული ქვეყანაა, რომელიც გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო მაქსიმალურად არ არის გამოყენებული, განსაკუთრებით რეგიონალურ ასპექტში. გამომდინარე აქედან, შესწავლილია ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის წინაშე არსებული გამოწვევები და მისი შემდგომი გამოყენების პერსპექტივები.

კვლევის ძირითადი მიზანია შეფასდეს ბათუმის სატრანსპორტო გეოგრაფიული მდებარეობის ძირითადი მახასიათებლები, არსებული გამოწვევები და მისი შემდგომი გამოყენების პერსპექტივები. დასახული მიზნის რეალიზაცია საჭიროა შემდეგი ამოცანების გადაჭრას:

– დადგინდეს ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის ადგილი ქვეყნის ერთიან სატრანსპორტო სისტემაში;

– შეფასდეს ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის ძირითადი მახასიათებლები და გამოიკვეთოს ტრანსპორტის ცალკეული სახის განვითარების პერსპექტივები;

– დადგენილი იქნეს ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის წინაშე არსებული გამოწვევები;

– დასახულ იქნეს ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის შემდგომში გამოყენების პერსპექტივების ძირითადი მიმართულებები;

– დადგინდეს ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის გამოყენების ოპტიმიზაციის ძირითადი მიმართულებები ქვეყნის ერთიანი სატრანსპორტო სისტემის სრულყოფის საქმეში.

კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ქალაქ ბათუმი – რომლის ფართობი 64,9 კვ. კმ-ია, სადაც 2023 წლისთვის 179,2 ათასი კაცი ცხოვრობდა.

კვლევის მეთოდები. კვლევის დროს გამოყენებული იქნა სტატისტიკური, შედარების, სივრცე-დროის ანალიზის, საველე-კვლევის, გეოინფორმაციული და სხვა მეთოდები.

წინამდებარე გამოკვლევის მონაცემთა ბაზა ეფუძნება საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის, ბათუმის მერიისა და საველე-კვლევის მასალებს. აგრეთვე, მსოფლიოში და საქართველოში ტრანსპორტის განვითარებასთან დაკავშირებულ თეორიულ მასალებს.

განხილვა. საქართველოს მსოფლიოში ერთ-ერთი გამორჩეული გეოსტრატეგიული მდებარეობა გააჩნია, რომლის ძირითადი მახასიათებელი საუკეთესო სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობაა. გამომდინარე აქედან, ქვეყნის განვითარება ბევრადაა დამოკიდებული არსებული რესურსების მაქსიმალურად გამოყენებაზე, მათ შორის სატრანსპორტო-გეოგრაფიულ მდებარეობაზე, რის საშუალებითაც საქართველო მულტიფუნქციურ რეგიონალურ ცენტრად ყალიბდება. ამ კუთხით ჩატარებული კვლევებში (დოლბაია თ., 2021); (კვერენჩხილაძე რ., 1986); (ტყეშელაშვილი გ., 2015). ერთი მხრივ შეფასებულია ქვეყნის სატრანსპორტო პოტენციალი, ხოლო მეორე მხრივ დასახული რეკომენდაციები რეგიონალურ ასპექტში ხელს შეუწყობს ქვეყნის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის პოტენციალის გამოყენების რეალიზაციას (გითოლენდია ბ., 2018); (ფუტკარაძე მ.); (ფუტკარაძე მ., 2009). ამ კუთხით, ერთ დროს ჩაკეტილი სატრანსპორტო სივრცის მქონე ქალაქი ბათუმი დღეს ქვეყნის მასშტაბით ერთ-ერთი გამორჩეული სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის მქონე ტერიტორიაა, რომელიც უდიდეს როლს ასრულებს საერთაშორისო სატრანსპორტო კომუნიკაციების TRACEKA-ს (ტრასეკა-ს) პროექტის განხორციელებაში. ვიდრე გავარკვევდეთ კვლევის ძირითად მიზანს, ამისათვის უწინარესად საჭიროა შეფასებულ იქნას ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის ძირითადი მახასიათებლები, რომელიც შეიძლება წარმოდგენილი იქნას შემდეგი პრიორიტეტებით:

1. მდებარეობს TRACEKA-ს სატრანსპორტო დერეფნის საქართველოს მონაკვეთის უკიდურესად სამხრეთ-დასავლეთ სასაზღვრო ნაწილში;

2. გააჩნია პირდაპირი გასასვლელი შავ ზღვაზე, რომელიც წარმოდგენილია ღრმა ფარვატერის მქონე საზღვაო პორტით;

3. ბათუმზე გადის TRACEKA-ს საავტომობილო მაგისტრალი;

4. ბათუმიდან მეზობელ ქვეყნებთან, აგრეთვე ქვეყნის სამხრეთ რაიონებთან კავშირების დასამყარებლად ფუნქციონირებს ბათუმი-ახალციხის საერთაშორისო საავტომობილო მაგისტრალი;

5. ბათუმში შემოდიოდა (ამჟამად არ ფუნქციონირებს) ერთ-ერთი უძველესი ბაქო-ბათუმის მაგისტრალური ნავთობსადენი;

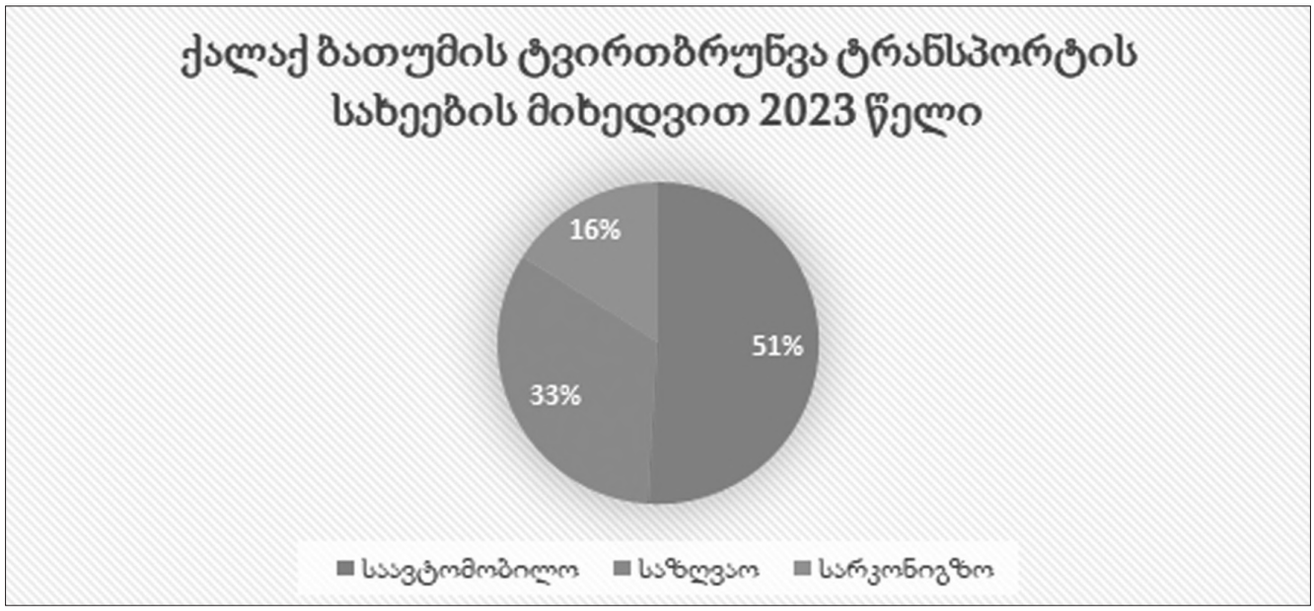
6. ბათუმში შემოდის და გადის საქართველოს მაგისტრალური გაზსადენის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, რის საშუალებითაც გაზიფიცირება ხდება როგორც ქალაქის, ისე მთიანი აჭარის მუნიციპალიტეტები;

7. ქალაქის გარე სამყაროსთან დასაკავშირებლად ფუნქციონირებს საერთაშორისო მნიშვნელობის აეროპორტი;

8. ქალაქში შემოდის საქართველოს სარკინიგზო დერეფნის სამტრედია-ბათუმის მონაკვეთი, რომელიც აქტიურ როლს თამაშობს საერთაშორისო ტვირთნაკადების გადაადგილებაში და ტურისტების გადაყვანაში.

ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის ძირითადი მახასიათებლების შეფასებით შესაძლებელი ხდება გარკვეული იქნეს ქალაქისთვის ტრანსპორტის ცალკეული სახის პრიორიტეტები და მის წინაშე არსებული გამოწვევები. ამჟამად ბათუმში ფუნქციონირებს თანამედროვე ტრანსპორტის თითქმის ყველა სახე (საავტომობილო, სარკინიგზო, საზღვაო, მილსადენი, ელექტრო, საჰაერო), მაგრამ საკითხს თუ მივუდგებით ტრანსპორტის ძირითადი ეკონომიკური მახასიათებლების ტვირთბრუნვისა და მგზავრთბრუნვის რაოდენობრივი მაჩვენებელების მიხედვით, 2023 წლისთვის ქალაქში ტვირთბრუნვა დაახლოებით 13,11 მილიონი ტონა კილომეტრი, ხოლო მგზავრთბრუნვა 88,75 მილიონი მგზავრ კილომეტრი იყო. შესაბამისად, ტვირთბრუნვის და მგზავრთბრუნვის რაოდენობრივი მაჩვენებლები ტრანსპორტის სახეების მიხედვით ასახულია დიაგრამაზე 1-ზე და ცხრილ 1-ზე

დიაგრამა 1

წყარო: დიაგრამა გაანგარიშებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის, ქალაქ ბათუმის მერიის და საველე მასალების მონაცემების საფუძველზე

ცხრილი 1. ქალაქ ბათუმის მგზავთბრუნვა ტრანსპორტის სახეების მიხედვით 2023 წელს

ტრანსპორტის სახეები	**მგზავრ/კილომეტრი**	**% - ში**
საავტომობილო	86950000	97,9
სარკინიგზო	1100000	1,2
საჰაერო	650000	0,7
ელექტრო	70000	0,15
საზღვაო	10000	0,05
სულ	**88780000**	**100**

წყარო: ცხრილი გაანგარიშებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის, ქალაქ ბათუმის მერიის და საველე მასალების მონაცემების საფუძველზე

დიაგრამა 1 და ცხრილი 1 გვიჩვენებს, რომ ქალაქ ბათუმში, როგორც ტვირთბრუნვის, ისე მგზავრთბრუნვის დიდი ნაწილი საავტომობილო ტრანსპორტზე მოდის. შესაბამისად, ქალაქისთვის ტრანსპორტის მთავარი სახე საავტომობილოა, რომელიც ტრანსპორტის სხვა სახეებთან ერთად გადამწყვეტ როლს ასრულებს ქალაქის როგორც შიდა, ისე გარე ეკონომიკური კავშირების დამყა-

რებაში. საავტომობილო ტრანსპორტის როლი ქალაქისთვის პრიორიტეტულ სახეს წარმოადგენს, რომელიც შემდეგი მახასიათებლებით გამოირჩევა:

1. ქალაქ ბათუმზე გადის TRACEKA-ს საქართველოს მონაკვეთის უკიდურესი სამხრეთი მონაკვეთი, რითაც ჩვენი ქვეყანა თურქეთთან არის დაკავშირებული;

2. ბათუმზე გადის მეორე საერთაშორისო მნიშვნელობის საავტომობილო მაგისტრალი ბათუმი-ახალციხე, რითაც ბათუმი დაკავშირებულია როგორც ქვეყნის სამხრეთ რეგიონებთან, ისე სომხეთთან და სხვა ქვეყნებთან;

3. საავტომობილო ტრანსპორტით ხორციელდება ქალაქის ძირითადი ეკონომიკური საქმიანობა როგორც ტვირთბრუნვის, ისე მგზავთბრუნვის მიმართულებით;

4. საავტომობილო ტრანსპორტის საშუალებით ფაქტობრივად ხორციელდება საზღვაო და საჰაერო ტრანსპორტის საქმიანობა;

5. საავტომობილო ტრანსპორტი წარმოადგენს ქალაქში ტურისტთა სატრანსპორტო მისაწვდომობის ძირითად საშუალებას, რითაც როგორც ქალაქში, ისე აჭარის რეგიონში სრულყოფილად ხორციელდება ტურისტული პროდუქტების მიღება;

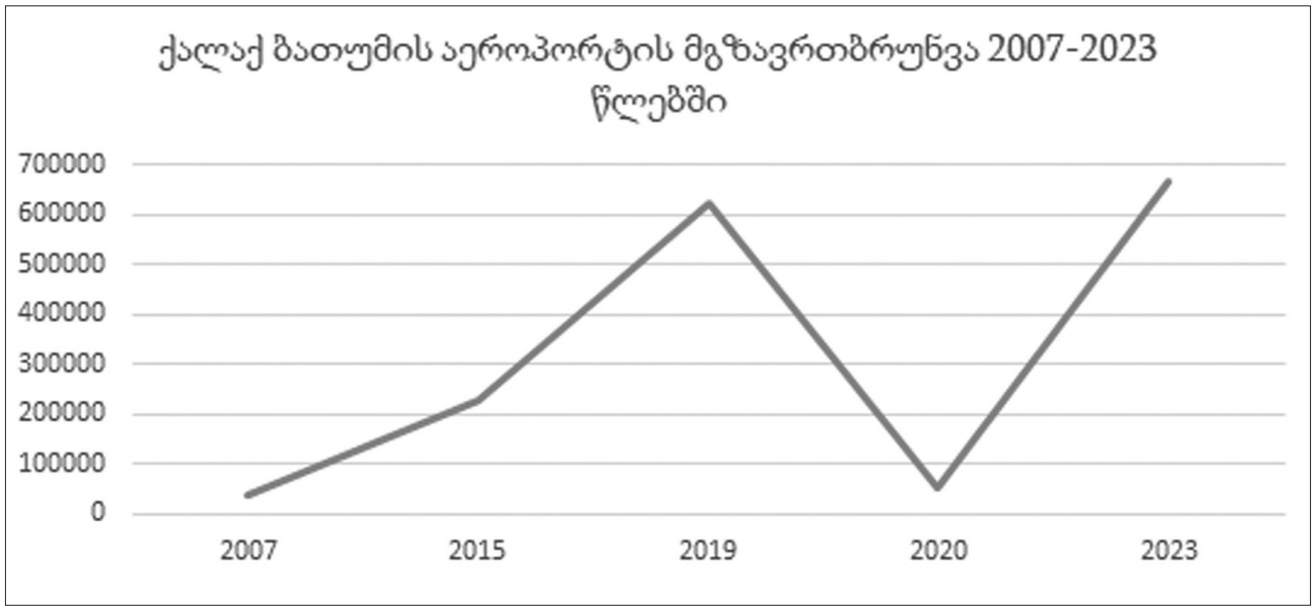
6. საავტომობილო ტრანსპორტი უზრუნველყოფს ქალაქის შიდა ტერიტორიულ სისტემებს შორის, როგორც ეკონომიკურ საქმიანობას, ისე მოსახლეობის სოციალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას.

ქალაქისთვის არანაკლები მნიშვნელობა საზღვაო ტრანსპორტს აქვს. ბათუმის საზღვაო პორტი შავ ზღვაზე ერთ-ერთი ღრმა (12-13 მ) ფარვატერის მქონეა, რის საშუალებითაც პორტს შეუძლია მიიღოს 60-70 ათასი წყალწყვის გემები. საზღვაო პორტის მნიშვნელობა საერთაშორისო მასშტაბით იმითაც დასტურდება, რომ იგი 1878-1886 წლებში „პორტო ფრანკოდ“ (თავისუფალი პორტი) ცხადდება და დიდ როლს თამაშობდა რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიების ეკონომიკურ საქმიანობაში. სწორედ ბათუმის პორტის შესაძლებლობებით განისაზღვრა ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის გაყვანა და ფუნქციონირება.

ბათუმის საზღვაო პორტის განვითარება განხორციელდა საბჭოთა პერიოდში, პორტში აშენებულ იქნა ტვირთბრუნვის და მგზავრთბრუნვისთვის საჭირო ნავმისადგომები, აგრეთვე ტექნიკური მომსახურების სერვისები. აგებული იქნა ავანპორტი, ხოლო დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდში საბორანე (კურსირებს: ვარნა, ილიჩევსკი, ფოთი), საკონტეინერო ტერმინალი 100 000 AEU წელიწადში. პორტთან დაკავშირებულია ახალი ნავთობტერმინალი რომლის გამტარუნარიანობა 15 მლნ. ტ/წ. ამასთან, პორტი უზრუნველყოფილია სასაწყობო მეურნეობით.

ქალაქ ბათუმის მგზავრთბრუნვაში განსაკუთრებული ადგილი ბათუმის ალექსანდრე ქართველის სახელობის საერთაშორისო აეროპორტს ეკუთვნის, რომელიც 2007 წელს თურქული ინვესტიციის შედეგად ხელმეორედ გაიხსნა (აეროპორტი გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან ფუნქციონირებდა). ამჟამად აეროპორტის მენეჯმენტს შპს „ტავ ჯორჯია“ ახორციელებს. ასაფრენი ბილიკის სიგრძე 2600 მ-ია, ხოლო მგზავრთა გამტარუნარიანობა 400-მდე საათში. აეროპორტის მთავარი ეკონომიკური საქმიანობა მგზავრთბრუნვაა, რომლის დინამიკა ასახულია დიაგრამა 2-ზე.

დიაგრამა 2

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ბათუმის აეროპორტის მონაცემების საფუძველზე

დიაგრამა 2 გვიჩვენებს, აეროპორტში მგზავთბრუნვა წლების მიხედვით საკმაოდ დინამიკურად იზრდება, კერძოდ: 2007 წელს – 38650 მგზავრი, 2015 წელს – 226476, 2019 წელს – 624151, 2020 წელს – 51412 (კოვიდ პანდემიის პერიოდი), 2023 წელს – 665500. აეროპორტის ემსახურება როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო მგზავრებს. მგზავრთა უპირატესად დიდი ნაწილი ტურისტებზე მოდის. შესაბამისად, ტურიზმის განვითარებასთან ერთად ბათუმის აეროპორტის როლი და მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზრდება.

ქალაქ ბათუმისთვის მნიშვნელოვანი სატრანსპორტო სახე სარკინიგზოა, რომელიც ბაქო-ბათუმის სარკინიგზო მაგისტრალის სახით ნავთობის ტრანსპორტირების მიზნით 1883 წელს ამოქმედდა. ამჟამად სარკინიგზო ტრანსპორტი საერთაშორისო სატრანზიტო დერეფნის TRACECA-ს შემადგენელი ნაწილია. სარკინიგზო ტრანსპორტი ტვირთბრუნვის კუთხით, ძირითადად ემსახურება ნედლი ნავთობის, აგრეთვე, მშრალი ტვირთების გადატანას. ბოლო წლებში ტვირთბრუნვის საერთო მოცულობა 2-2,5 მლნ ტონის ფარგლებში მერყეობს. სარკინიგზო ტრანსპორტის საშუალებით ხორციელდება როგორც საერთაშორისო, ისე ქვეყნის მასშტაბით შიდა რეგიონალური მგზავრთბრუნვა. 2023 წლისთვის სარკინიგზო ტრანსპორტზე მგზავრთბრუნვა 1,1 მლნ მგზავრ კილომეტრს შეადგენდა. მგზავრების საკმაოდ დიდი ნაწილი ტურისტებზე მოდის.

ბათუმში ფუნქციონირებს ელექტრო ტრანსპორტი. 2013 წელს გაიხსნა საბაგირო გზა „არგო“, რომლის სიგრძე 2586 მ-ია, რომელიც ზღვის დონიდან 256 მ-ის სიმაღლეზე, სამების ბორცვზე ადის. საბაგიროს პოტენციალი 1 საათში 500 მგზავრია. საბაგიროთი ძირითადად ტურისტები სარგებლობენ.

ბათუმის ტვირთბრუნვაში გარკვეული ადგილი მილსადენ ტრანსპორტს ეკუთვნის. მსოფლიოში პირველი მაგისტრალური ნავთობსადენი ბაქო-ბათუმის ფუნქციონირება ჯერ კიდევ 1907 წელს დაიწყო. ამჟამად აღნიშნული ნავთობსადენი აღარ ფუნქციონირებს. ბათუმის გაზიფიცირება ინტენსიურად 90-იანი წლების ბოლო პერიოდიდან იწყება. ამჟამად ქალაქი მთლიანად გაზიფიცირებულია.

ტრანსპორტის ცალკეული სახის რაოდენობრივი მაჩვენებლების ანალიზით დგინდება, რომ ქალაქ ბათუმში პრიორიტეტი საავტომობილო, საზღვაო და საჰაერო ტრანსპორტს ეკუთვნის. ამასთან, ტრანსპორტის სხვა სახეები (სარკინიგზო, ელექტრო, მილსადენი) ქალაქის ერთიან სატრანსპორტო სისტემის სრულყოფილ ფუნქციონირებაში არსებით როლს ასრულებენ და მეურნეობის სხვა დარგებთან ერთად ჰარმონიული ცხოვრებისთვის საჭირო პირობებს ქმნიან.

ბუნებრივია, ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა ვერ იქნება ტრანსპორტის ყველა სახის სრულყოფილი განვითარებისთვის განმაპირობებელი ფაქტორი, რომელიც

რიგ პრობლემებთან არის დაკავშირებული. ამ მიმართებით არსებული გამოწვევები ტრანსპორტის ცალკეული სახის სრულყოფილი ფუნქციონირებისთვის მდგომარეობს შემდგომში:

1. საავტომობილო ტრანსპორტის განვითარებაში მნიშვნელოვანი გამოწვევაა არსებული საავტომობილო კომუნიკაციების დაბალი გამტარუნარიანობა, რაც ქალაქის გეოგრაფიულ მდებარეობასთან არის დაკავშირებული;

2. ქალაქ ბათუმზე გადის საერთაშორისო საავტომობილო მაგისტრალი TRACECA, რომელიც ვერ უზრუნველყოფს როგორც ტრანზიტული სატვირთო ავტომობილების, ისე ტურისტთა ნაკადების ნორმალურ გამტარობას, განსაკუთრებით ზაფხულის პერიოდში;

3. ქალაქ ბათუმზე გადის აჭარის ოთხ მუნიციპალიტეტთან (ხელვაჩაური, ქედა, შუახევი, ხულო) დამაკავშირებელი საავტომობილო გზა, რომელიც სრულყოფილად ვერ უზრუნველყოფს, როგორც ტვირთბრუნვას, ისე მგზავრთბრუნვას რის შედეგადაც ქალაქის ბევრ მონაკვეთში საცობები იქმნება;

4. ქალაქში დიდი რაოდენობით ავტომობილების არსებობა და მათი გადაადგილება მთელი წლის განმავლობაში ცენტრალურ ქუჩებზე (რუსთაველი, ჭავჭავაძე, გორგილაძე, აღმაშენებელი, აბუსერიძე) ქმნის საცობებს;

5. ქალაქში სატრანსპორტო საშუალებების დაჩქარებული ზრდა, აგრეთვე, ცალკეულ ქუჩებში საცობების არსებობა კიდევ უფრო ზრდის ტრანსპორტის წილს ნახშირბადის მთლიან ემისიაში (1990 წელს იყო 42%, 2005-2008 წლებში 95%-ს შეადგენდა);

6. ბათუმის საზღვაო პორტი თავისი ბუნებრივი მახასიათებლებით (ფარვატერის სიღრმე 12-13 მ) არაეფექტური მენეჯმენტით სრულყოფილად არ არის გამოყენებული და კონკურენციას ვერ უწევს ფოთის პორტს;

7. ბათუმის საზღვაო პორტი მიუხედავად რეკრეაციულ რეგიონში არსებობისა კრუიზული ტურიზმის განვითარების კუთხით ნაკლებად არის ჩართული, რომელიც უარყოფით გავლენას ახდენს, რეგიონში ინვესტიციების მოზიდვაზე;

8. გეოგრაფიული მდებარეობა სარკინიგზო ტრანსპორტის განვითარებას გარკვეულწილად ზღუდავს სარკინიგზო ხაზის ჩიხური მდგომარეობა;

9. ბათუმის აეროპორტი მიუხედავად მისი გამოსადეგი გეოგრაფიული მდებარეობისა, სრულყოფილად ვერ ფუნქციონირებს მისი საფრენი ზოლის სიგრძის და ჰავის ცალკეული მახასიათებლების გავლენის შედეგად;

10. მილსადენი ტრანსპორტის როლი წინა წლებთან შედარებით შეზღუდულია, რომლის ფუნქციონირება თავდაპირველად ბათუმის საზღვაო პორტის ბუნებრივ მახასიათებლებზე იყო ორიენტირებული, რაც თანამედროვე პერიოდში ნავთობის ტრანსპორტირების გზების დივერსიფიკაციის კონკურენციის შედეგია.

კვლევა ცხადყოფს, რომ ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიულ მდებარეობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა გააჩნია რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში, თუმცა არსებული პოტენციალის სრულად გამოყენებაში ჯერ კიდევ არის გარკვეული გამოწვევები. შესაბამისად, არსებული პოტენციალის მაქსიმალურად გამოყენების მიმართულებით არის შემდეგი პერსპექტივები:

1. დროულად სრულად უნდა ამოქმედდეს TRACECA-ს ახლად გახსნილი საავტომობილო მაგისტრალი, რომელიც ბევრად აამაღლებს, როგორც ტრანზიტული ტვირთების გატარებას, ისე ტურისტთა სატრანსპორტო მისაწვდომობას;

2. ქალაქში საცობების აღკვეთის მიზნით მაქსიმალურად უნდა მოწესრიგდეს მეზობელ მუნიციპალიტეტთან დასაკავშირებელი კომუნიკაციები, აგრეთვე, ცალკეული ქუჩები საჭიროებს მოძრაობის მოწესრიგებისთვის საჭიროა ნავიგაციის ელექტრონული სისტემების დანერგვას;

3. ბათუმის საზღვაო პორტის ბუნებრივი და ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის პოტენციალის სრულად გამოყენება საჭიროებს ეფექტური ლოჯისტიკის განხორციელებას;

4. საზღვაო პორტში კრუიზული ტურიზმის განვითარებისთვის საჭიროა ტურისტული ნაკადების მოზიდვა და მოწყვლად ქვეყნებში რეგიონში არსებული ტურისტული პროდუქციის რეკლამირების ამაღლება;

5. ელექტრო ტრანსპორტის როლის ამაღლების მიზნით დიდი პერსპექტივები არსებობს რეკრეაციულ ადგილებში ტურისტული პროდუქტის კომფორტული მიღების მიზნით კვარიათსა და მწვანე კონცხზე ამოქმედდეს საბაგირო გზები;

6. ბათუმის საერთაშორისო აეროპორტში მგზავრთბრუნვის ამაღლება ბევრად იქნება დაკავშირებული ასაფრენი ბილიკის გაზრდასა და ეფექტური მენეჯმენტის განხორციელებასთან;

7. ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის პოტენციალის სრულად გამოყენება უნდა ეფუძნებოდეს რაციონალური ბუნებათსარგებლობის და ურბანული გარემოს ოპტიმალური გამოყენების ეკოლოგიურ პრინციპებს;

8. ქალაქ ბათუმის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის მაქსიმალური გამოყენება ეფექტური ლოჯისტიკის განხორციელებით ბევრად აამაღლებს ერთი მხრივ, ქალაქში შიდა ტერიტორიული სისტემების ჰარმონიულ ფუნქციონირებას და მეორე მხრივ, ხელს შეუწყობს რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკურ აღმავლობას.

დასკვნა. კვლევა ცხადყოფს, რომ ქალაქ ბათუმს საუკეთესო სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა გააჩნია, რომლის ძირითადი მახასიათებლები – მდებარეობა TRACECA-ს მაგისტრალზე, სანაპირო და სასაზღვრო მდებარეობა, მდებარეობა რეკრეაციულ რეგიონში და სხვა გარემოებები ხელშემწყობ როლს ასრულებს ტრანსპორტის ყველა სახის ფუნქციონირებაში. განსაკუთრებული პრიორიტეტი ენიჭება საავტომობილო, საზღვაო და საჰაერო ტრანსპორტს. ამასთან, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ტრანსპორტის სხვა სახეების ფუნქციონირებაც. კვლევით დადგინდა, რომ არსებული რესურსები ჯერ კიდევ სრულყოფილად არ არის გამოყენებული და ძირითად გამოწვევად რჩება ტრანსპორტის ეკონომიკური საქმიანობის წინაშე არსებული, როგორც ბუნებრივი მახასიათებლების სრულყოფილად გამოყენების, ისე ლოჯისტიკასთან დაკავშირებული საკითხები. შესაბამისად, არსებული პრობლემების გადაჭრის და სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობის პოტენციალის მაქსიმალურად გამოყენების მიზნით დასახული რეკომენდაციები ბევრად აამაღლებს ქალაქ ბათუმის ტრანსპორტის სრულყოფილ ფუნქციონირებას და ხელს შეუწყობს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გითოლენდია ბ. (2018). *საქართველოს სატრანსპორტო სექტორის, ევროპულ სისტემებთან ურთიერთ თავსებადობისა და ინტერმოდელირების პრობლემების ანალიზი.* თბილისი: „ტექნიკური უნივერსიტეტი“.

დოლბაია თ. (2021). *საქართველოს ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა. საქართველოს საზოგადოებრივი გეოგრაფია.* თბილისი: „უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.

კვერენჩხილაძე რ. (1986). *საქართველოს ტრანსპორტი.* . თბილისი: „მეცნიერება“.

ტყეშელაშვილი გ. (2015). TRACEKA-ს სატრანსპორტო დერეფნის განვითარება და მასში საქართველოს როლი. *„ტრანსპორტი და მანქანათმშენებლობა“.*

ფუტკარაძე მ. (2001). *აჭარა (ეკონომიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება).* ბათუმი: „ბათუმის უნივერსიტეტი“.

ფუტკარაძე მ. (2009). საქართველოში ტრანსპორტის განვითარების გეოგრაფიული ასპექტები. *ბათუმის საზღვაო აკადემიის ბიზნესისა და მართვის ფაკულტეტის კონფერენციის მასალები* (გვ. 46-54). ბათუმი: „ აკადემიის გამომცემლობა“.

TRANSPORT-GEOGRAPHIC LOCATION OF BATUMI: CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF USE

MERAB PUTKARADZE
Candidate of Geographical Sciences, Professor at the Department
of Geography, Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: merab.putkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-3644-4626

NINO BERIDZE
Associate Professor at Batumi
Navigation University
E-mail: n.beridze@bntu.edu.ge
ORCID: 0009-0008-0463-9502

Abstract. The transport-geographical location significantly determines the socio-economic development of a country or region. In this regard, the city of Batumi has an excellent transport-geographical location, which has not yet been fully utilized. Therefore, studying the current situation and conducting research on solving the problems is quite relevant. This paper, using traditional and modern research methods, evaluates the main characteristics of Batumi's transport-geographical location. The role of transport-geographical location in the functioning of individual types of transport is discussed, and priority transport directions are identified. The challenges faced by the transport-geographical location and their negative impact on the efficient functioning of transport communications are determined. The main characteristics of transport economic activities are analyzed, and existing problems are identified. A comprehensive approach establishes the priorities of individual types of transport and their role in the harmonious functioning of the city's internal territorial systems. Accordingly, the perspectives of further use of the transport-geographical location are substantiated, and measures to be taken in the logistics direction are outlined.

Keywords: location, communication, transport, economy

* * *

Introduction. Georgia is a country distinguished by its transport-geographical location on the global scale. However, due to its geopolitical position, this potential is not fully utilized, especially in the regional context. Consequently, this study examines the challenges facing the transport-geographical location of Batumi and explores prospects for its further use.

The main goal of the research is to assess the key characteristics of Batumi's transport-geographical location, identify existing challenges, and explore prospects for its further use. To achieve this goal, the following tasks need to be addressed:

– Determine role of Batumi's transport-geographical location in the national transport system;

– Evaluate the main characteristics of Batumi's transport-geographical location and identify development prospects for different types of transportation;

– Identify the challenges associated with Batumi's transport-geographical location;

– Outline the main directions for the further use of Batumi's transport-geographical potential;

– Establish key strategies for optimizing Batumi's transport-geographical position to enhance the country's unified transport system.

The research focuses on the city of Batumi, which covers an area of 64.9 square kilometers and had a population of 179,200 as of 2023.

Research Methods. Various research methods were used in this study, including statistical analysis, comparative analysis, spatial-temporal analysis, field research, geo-information methods, and others.

The database for this study is based on data from the National Statistics Office of Georgia, the Batumi City Hall, and field research materials. Also, the theoretical materials related to transport development in Georgia and worldwide.

Discussion. Georgia has one of the most strategic geopolitical locations in the world, characterized primarily by its advantageous transport-geographical position. As a result, the country's development largely depends on maximizing the use of its available resources, including its transport-geographical advantages, which enables Georgia to evolve into a multifunctional regional hub.

Research conducted in this field (Dolbaia T., 2021); (Kyerenchhiladze R., 1986); (Tkeshelashvili G., 2015). has assessed Georgia's transport potential on the one hand and, on the other hand, has provided recommendations to enhance the utilization of this potential on a regional scale (Gitolendia B., 2018); (Putkaradze M., 2001); (Putkaradze M., 2009). In this regard, Batumi, which once had a relatively isolated transport network, has now become one of the most strategically positioned transport-geographical areas in the country, playing a crucial role in the implementation of the TRACEKA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) project.

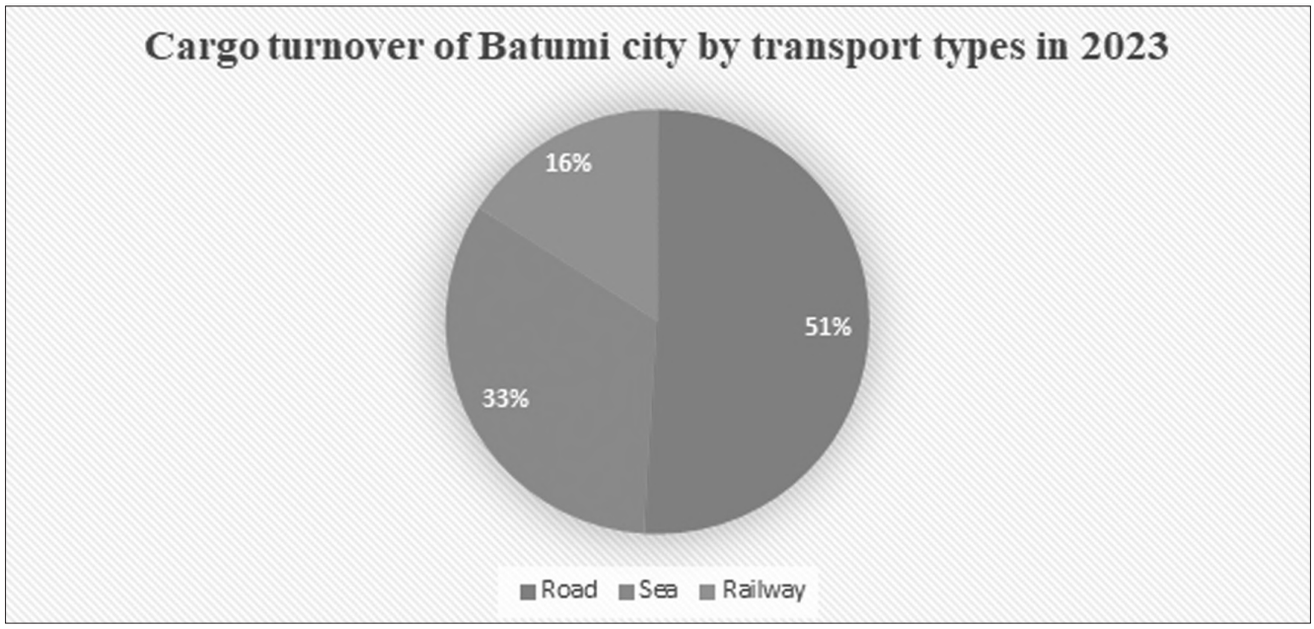
Before defining the main goal of this research, it is essential to evaluate the key characteristics of Batumi's transport-geographical location, which can be prioritized as follows:

1. It is located in the extreme southwestern border of the Georgian section of the TRACEKA transport corridor;
2. The city has direct access to the Black Sea, featuring a deep-water seaport;
3. The TRACEKA highway passes through Batumi;
4. The Batumi-Akhaltsikhe international highway facilitates connections with neighboring countries and the southern regions of Georgia;
5. The city was once a key point for the Baku-Batumi oil pipeline (currently not operational);
6. Batumi is part of Georgia's main gas pipeline network, with the southwestern section supplying gas to both the city and the mountainous Adjara municipalities;
7. Batumi has an international airport that facilitates connections with the outside world;
8. The Samtredia-Batumi segment of Georgia's railway corridor passes through the city, playing a crucial role in international cargo transportation and tourists transit.

By evaluating the key characteristics of Batumi's transport-geographical location, it becomes possible to determine the priority transport sectors for the city and the challenges they face. Currently, Batumi operates almost all modern forms of transportation, including road, railway, maritime, pipeline, electric, and air transport.

If we assess based on key economic indicators such as cargo turnover and passenger turnover, the city's transport activity in 2023 recorded approximately 13.11 million ton-kilometers of cargo turnover and 88.75 million passenger-kilometers of passenger turnover. Quantitative indicators of cargo and passenger turnover by type of transport are presented in Diagram 1 and Table 1.

Diagram 1

Source: The diagram is calculated based on data from the National Statistics Service of Georgia, Batumi City Hall and field materials.

Table 1. Passenger turnover of Batumi city by transport types in 2023

Transport types	Passenger/Kilometer	%
Road	86950000	97,9
Railway	1100000	1,2
Air	650000	0,7
Electric	70000	0,15
Sea	10000	0,05
Total	**88780000**	**100**

Source: The Table is calculated based on data from the National Statistics Service of Georgia, Batumi City Hall and field materials.

Diagram 1 and Table 1 indicate that the majority of both cargo and passenger turnover in Batumi comes from road transport. Consequently, road transport is the main among the types of transport in the city, playing a crucial role in both internal and external economic connections. The role of road transport is a priority for Batumi, which is highlighted by the following characteristics:

1. The southernmost section of the Georgian section of TRACEKA passes through the city of Batumi, connecting our country with Turkey;
2. The second international Highway – Batumi-Akhaltsikhe passes through Batumi city and it connects Batumi to Georgia's southern regions, as well as Armenia, and other countries;
3. The road transport is essential for the city's primary economic activities, both in terms of cargo and passenger turnover;
4. Road transport facilitates the operations of maritime and air transport in Batumi;
5. It serves as the main means of transport for tourists accessibility, enabling the efficient delivery of tourist products in both Batumi and Adjara region;
6. Road transport supports economic and social needs of the population within the city's internal territorial systems;

Maritime transport is equally important for the city. The Batumi Seaport is one of the deepest ports on the Black Sea, with a 12-13 meter deep fairway, allowing it to accommodate vessels with a tonnage of 60,000-70,000. The international significance of the port is evident from its historical status as a „Porto Franco“ (Free Port) between 1878 and 1886, playing a crucial role in the economic activities of the Russian and Ottoman Empires. The potential of Batumi's port was a key factor in the construction and operation of the Baku-Batumi oil pipeline.

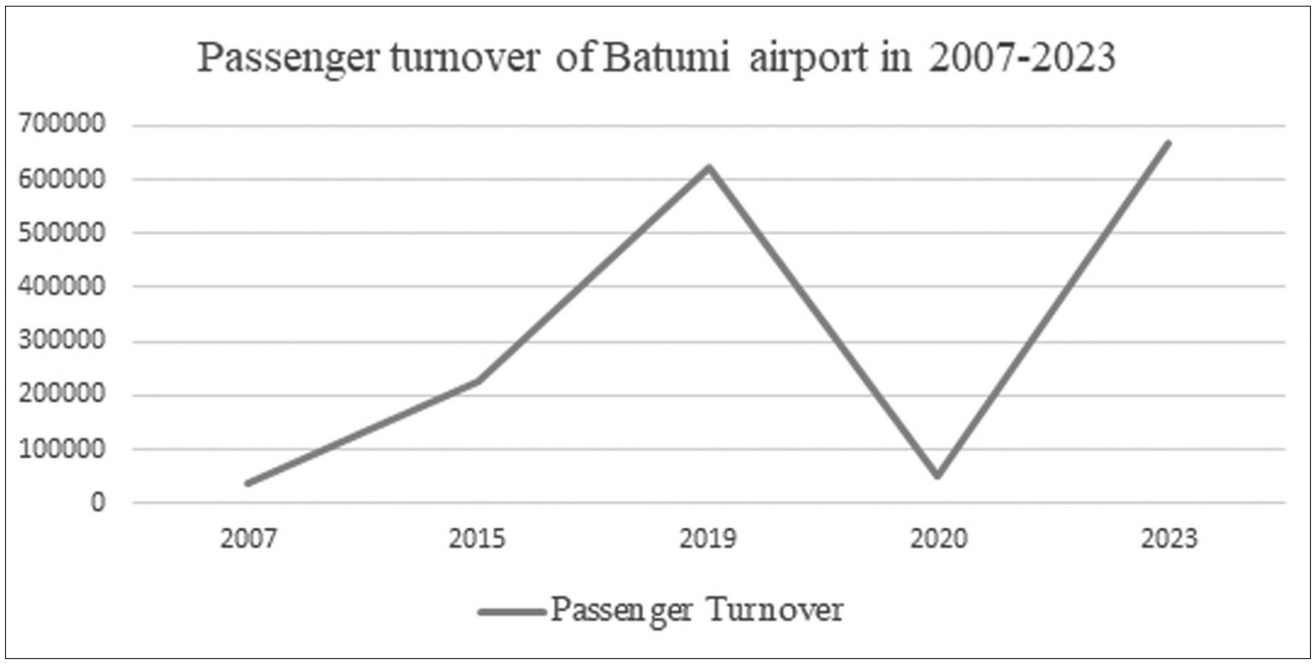
During the Soviet period, Batumi's port was further developed, with the construction of berths for cargo and passenger turnover, as well as technical service facilities. An outer port was built, and in the post-Soviet period, additional infrastructure was added, including: A ferry terminal (serving routes to Varna, Illichivsk, Poti), a container terminal with an annual capacity of 100,000 AEU, a new oil terminal with a throughput capacity of 15 million tons per year, also the port is provided with the warehouse facilities.

In terms of passenger turnover, a significant role is played by Batumi Alexander Kartveli International Airport, which was reopened in 2007 following Turkish investment (the airport has been operating since the 1950s.). It is currently managed by TAV Georgia LLC.

Runway length is 2,600 meters, passenger capacity up to 400 passengers per hour.

The airport's main economic activity is passenger turnover, with its traffic dynamics illustrated in Diagram 2.

Diagram 2

Source: The diagram is based on data from Batumi Airport.

The diagram 2 shows that passenger turnover at the airport has been growing dynamically over the years, specifically: in 2007 – 38 650 passengers, in 2015 – 226 476, in 2019 – 624 151, in 2020 – 51 412 (the COVID pandemic period), and in 2023 – 665 500. The airport serves both local and international passengers. The majority of passengers are tourists. Accordingly, with the development of tourism, the role and importance of Batumi airport will further increase.

An important type of transport for Batumi city is the railway, which was put into operation in 1883 as part of the Baku-Batumi railway line for oil transportation. Currently, railway transport is part of the international transit corridor TRACEKA. In terms of cargo turnover, it mainly serves the transportation of crude oil and dry cargo. In recent years, the total cargo turnover has ranged between 2-2.5 million tons. Railway transport handles both international and internal regional passenger turnover within the

country. By 2023, passenger turnover on the railway amounted to 1.1 million passenger-kilometers. A significant portion of the passengers are tourists.

Batumi also has electric transport. In 2013, the „Argo“ cable car was opened, with a length of 2586 meters, rising to an elevation of 256 meters above sea level on the Sameba hill. The cable car has a capacity of 500 passengers per hour. It is mainly used by tourists.

Pipeline transport plays a certain role in Batumi's cargo turnover. The world's first main oil pipeline, Baku-Batumi, started operating in 1907. Currently, it is no longer in operation. Batumi's gasification began intensively in the late 1990s. At present, the entire city is fully gasified.

The analysis of quantitative indicators for individual types of transport shows that the priority in Batumi belongs to road, maritime, and air transport. Also, other types of transport (railway, electric, pipeline) play an essential role in the effective functioning of the city's integrated transport system and, together with other sectors of the economy, create the necessary conditions for a harmonious life.

Naturally, the transport-geographical location of Batumi can not be the determining factor for the complete development of all transport types, as it is associated with certain problems. The challenges in this regard for the effective functioning of individual transport types are as follows:

1. A significant challenge in the development of road transport is the low capacity of existing road communications, which is related to the city's geographical location;

2. The international road corridor TRACEKA passes through Batumi, which can not ensure the normal flow of both transit trucks and tourist traffic, especially during the summer period;

3. The road connecting Batumi with the four municipalities of Adjara (Khelvachauri, Keda, Shuakhevi, Khulo) can not fully ensure cargo and passenger turnover, resulting in traffic jams in many parts of the city;

4. The large number of cars in the city and their movement throughout the year on central streets (Rustaveli, Chavchavadze, Gorgiladze, Aghmashenebeli, Abuseridze) create traffic jams;

5. The rapid growth in the number of vehicles in the city, as well as the traffic jams on certain streets, increase the contribution of transport to the total carbon emissions (in 1990, it was 42%, and in 2005-2008 – 95%);

6. Batumi port with its natural characteristics (2-13 meter deep fairway), is not fully utilized due to ineffective management and cannot compete with Poti port;

7. Batumi port despite being located in a recreational region, is less involved in the development of cruise tourism, which impacts negatively on the attraction of investments to the region;

8. The geographical location limits the development of railway transport due to the dead-end nature of the railway line;

9. Batumi Airport, despite its convenient geographical location, cannot function fully due to the length of its runway and certain climatic characteristics;

10. The role of pipeline transport is limited compared to previous years, as its operation was initially focused on the natural characteristics of Batumi port, which is a result of the competition caused by the diversification of oil transport routes in modern times.

The analysis shows that the transport-geographical location of Batumi plays a significant role in the socio-economic development of the region. However, there are still certain challenges in fully utilizing the existing potential. Accordingly, there are the following prospects for maximizing the existing potential:

1. The newly opened TRACEKA road corridor should be fully activated in a timely manner, which will greatly enhance both the transit of freight and the accessibility of transport for tourists;

2. To prevent traffic jams in the city, the communication links with neighboring municipalities should be optimized as much as possible, also certain streets need to implement electronic navigation systems to regulate traffic;

3. The full utilization of potential of natural and economic-geographical location of Batumi sea port requires effective logistics implementation;

4. To develop cruise tourism at the seaport, it is necessary to attract tourist flows and increase the advertising of tourism products available in the region in vulnerable countries;

5. There are significant prospects for increasing the role of electric transport, especially by launching cable cars at recreational areas such as Kvariati and Green Cape, to provide tourists with comfortable access to the area;

6. The increase in passenger turnover at Batumi International Airport will largely depend on the extension of the runway and the implementation of effective management;

7. The full utilization of potential of Batumi's transport-geographical location should be based on the principles of rational nature management and on ecological principles of optimal use of the urban environment;

8. The maximum utilization of Batumi's transport-geographical location through effective logistics will significantly improve the harmonious functioning of the city's internal territorial systems and contribute to the socio-economic growth of the region.

Conclusion. The study shows that Batumi has an excellent transport-geographical location, with key characteristics such as its position on the TRACEKA corridor, coastal and border location, place in a recreational region and other circumstances play a contributing role in the functioning of all types of transport. Special priority is given to road, maritime, and air transport. However, the functioning of other transport types is equally important. The research shows that the existing resources are not yet fully used, and the main challenge remains the issues related to the effective use of natural characteristics and logistics in the transport sector. Therefore, the proposed recommendations for solving these problems and fully utilizing the transport-geographical location potential will significantly improve the functioning of Batumi's transport system and contribute to the country's socio-economic development.

References:

Dolbaia T. (2021). *Transport and Communications of Georgia. Public Geography of Georgia.* Tbilisi: „University Press".

Gitolendia B. (2018). *Analysis of the interoperability with European systems and intermodeling .* Tbilisi: „Technikal University".

Kyerenchhiladze R. (1986). *Transport of Georgia.* Tbilisi: „Scienes".

Putkaradze M. (2001). *Adjara (Economic-geographical characteristics.* Batumi: „ Batumi University".

Putkaradze M. (2009). Geograpical aspects of transport development in Georgia. *Conference materials of the Fakulty of Busnesiss and Manegments of Batumi Academy* (pp. 46-54). Batumi: „Academy Prsss".

Tkeshelashvili G. (2015). The development of the TRACEKA transport corridor. *„ Transport and Mechanical Enginering"*

კახეთის რეგიონის ტურისტული რესურსების ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორები

მადონა ქებაძე
ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
იაკობ გოგებაშვილის სახელობის
თელავის სახელწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: kebadze–madona@yahoo.com.
ORCID: 0009-0002-5223-8259

თამარ ზუბიტაშვილი
გეოგრაფიის დოქტორი,
იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის
სახელწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: zubitashvilitamari@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1698-7968

აბსტრაქტი: ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორები მნიშვნელოვნად მოქმედებს საქართველოში კახეთის რეგიონის ტურისტულ რესურსებზე. ქვეყნის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე კახეთი გამოირჩევა უნიკალური და მრავალფეროვანი ლანდშაფტით, რომელსაც ჩრდილოეთით დიდი კავკასიონის მთები და მის გულში გამავალი ალაზნის ველი აყალიბებს. ამ გეოგრაფიულმა კონფიგურაციამ ისტორიულად ხელი შეუწყო განსხვავებული კულტურული პრაქტიკის, განსაკუთრებით მევენახეობის განვითარებას და უზრუნველყო სტრატეგიული ადგილმდებარეობა დასახლებებისა და გამაგრებული ნაგებობებისთვის. რეგიონის ეკლესია-მონასტრები, ციხეები თუ სხვა არქეოლოგიური ძეგლები, ეს ის კულტურული გადმონაშთია, რომლებიც სხვადასხვა ეპოქის ქმნილებებია, მათ შორის ადრეული ქრისტიანობის, საქართველოს ოქროს ხანისა თუ უცხოური მმართველობის პერიოდების, რომლებიც კახეთის კულტურული ტურიზმის შეთავაზების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს.

კლიმატურად, კახეთს ახასიათებს ნოტიო სუბტროპიკული კლიმატი ცხელი ზაფხულითა და რბილი ზამთრით. ალაზნის ველი ქმნის ხელსაყრელ მიკროკლიმატს ყურძნის მოსაყვანად, რაც რეგიონის, როგორც ღვინის ინდუსტრიას უდევს საფუძვლად. ტემპერატურისა და ნალექების სეზონური ვარიაციები პირდაპირ გავლენას ახდენს ტურისტულ აქტივობებზე. ზაფხული ვენახების მოწახულების, გარე დასვენებისა და ფესტივალების პიკური სეზონია, ხოლო შემოდგომა რთველისა და ღვინის დაყენების პერიოდია. გაზაფხული სასიამოვნო ტემპერატურას გვთავაზობს ისტორიული ადგილების დასათვალიერებლად და აყვავებული პეიზაჟებით ტკბობისთვის. ზამთარი, მიუხედავად იმისა, რომ ნაკლებად პოპულარულია ზოგადი ტურიზმისთვის, მთიან რაიონებში ზამთრის სპორტით დაინტერესებულ ვიზიტორებს იზიდავს და კულტურული მემკვიდრეობის შესასწავლად თუ მოსანახულებლად უფრო ხელსაყრელ საშუალებას აძლევს.

კახეთის გამორჩეული ისტორიულ-გეოგრაფიული გარემოსა და მისი ხელსაყრელი კლიმატის ურთიერთქმედებამ ტურისტული რესურსების მრავალფეროვანი და მიმზიდველი ნაკრები შექმნა. პირველ რიგში, ეს არის რეგიონის უნიკალური ისტორია, რომელიც მრავალი კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლით არის აღბეჭდილი. ასევე მევენახეობისთვის იდეალურად შესაფერის კლიმატთან ერთად გამორჩეული სეზონური გამოცდილების შეთავაზებით, მისი ტურისტული მიმზიდველობის საფუძველს ქმნის, კულტურული და ისტორიული კვლევით დაწყებული და აგროტურიზმითა და გარე აქტივობებით დამთავრებული.

საკვანძო სიტყვები: კახეთი, სიღნაღი, წინანდალი, ალავერდის ტაძარი, შუამთის ტაძარი, ტურიზმი.

* * *

სტატიის შესავალი. გეოგრაფიულად, კახეთის მდებარეობა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანია. ჩრდილოეთით დიდი კავკასიონის მთები და სამხრეთით-აღმოსავლეთით აზერბაიჯანი ესაზღვრება. რეგიონში დომინირებს ნაყოფიერი ალაზნის ველი, რომელიც უძველესი დროიდან სოფლის მეურნეობისა და დასახლებების სასიცოცხლო მნიშვნელობის წყაროა. ეს მრავალფეროვანი ტოპოგრაფია, რომელიც მოიცავს მაღალმთიანი მწვერვალებიდან და ალპური მდელოებიდან დაწყებული, ბორცვებითა და ვრცელი ვაკეებით დამთავრებული, განსაცვიფრებელ ფონს ქმნის ტურისტული გამოცდილების ფართო სპექტრისთვის, ლაშქრობიდან და ბუნების კვლევიდან დაწყებული, თვალწარმტაცი პეიზაჟებით ტკბობით დამთავრებული. მთების მიერ შექმნილმა გეოგრაფიულმა იზოლაციამ ასევე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ისტორიის განმავლობაში უნიკალური კულტურული ელემენტების შენარჩუნებაში.

ისტორიულად, კახეთი გამოირჩევა მდიდარი და მრავალშრიანი წარსულით, რომელიც განუყოფლად არის დაკავშირებული ქართული სახელმწიფოს განვითარებასა და მის კულტურულ იდენტობასთან. როგორც საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიული რეგიონი, ის მნიშვნელოვანი მოვლენების მომსწრე იყო, ქრისტიანობის მიღებიდან თუ შუა საუკუნეების პერიოდიდან დაწყებული უცხოური შემოსევებისა და წინააღმდეგობის პერიოდებამდე. ეს გრძელი და რთული ისტორია ფიზიკურად აისახება რეგიონის მრავალრიცხოვან არქიტექტურულ საგანძურში, მათ შორის უძველეს ეკლესიებში, მონასტრებში, ციხე-სიმაგრეებსა და არქეოლოგიურ ძეგლებში, რომელთაგან თითოეული მოგვითხრობს წარსული ეპოქის ისტორიას და ფასდაუდებელ ინფორმაციას გვთავაზობს რეგიონის მემკვიდრეობის შესახებ.

გარდა ამისა, კახეთის კლიმატი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მისი ტურისტული მიმზიდველობის განსაზღვრაში. იგი ნოტიო სუბტროპიკული კლიმატით ხასიათდება, რეგიონს აქვს გამორჩეული სეზონები, რომლებიც გავლენას ახდენს როგორც სასოფლო-სამეურნეო პრაქტიკაზე, ასევე ტურისტულ აქტივობებზე. თბილი ზაფხული იდეალურია გარე საქმიანობისა და აყვავებული პეიზაჟებით ტკბობისთვის, ხოლო რბილი ზამთარი, განსაკუთრებით ხეობაში, საშუალებას იძლევა მთელი წლის განმავლობაში მივიდეთ მრავალ ადგილას. უმნიშვნელოვანესია, რომ კლიმატი, ალაზნის ველის ნაყოფიერ ნიადაგთან ერთად, მევენახეობისთვის იდეალურ პირობებს ქმნის, რაც კახეთს ქართული ღვინის წარმოების გულად აქცევს. ყოველწლიური ყურძნის რთველი კულტურული ფენომენია და ტურისტებისთვის მნიშვნელოვანი მიმზიდველი ადგილია, რაც ხაზს უსვამს კლიმატს, სოფლის მეურნეობასა და რეგიონულ იდენტობას შორის ღრმა კავშირს.

არსებითად, კახეთის ტურისტული რესურსები მისი ისტორიული ევოლუციის, უნიკალური გეოგრაფიული მდებარეობისა და განმსაზღვრელი კლიმატური მახასიათებლების პირდაპირი პროდუქტია. ამ ფაქტორებმა არა მხოლოდ ჩამოაყალიბეს ფიზიკური გარემო, არამედ ხელი შეუწყვეს კულტურულ განვითარებას, რომელიც ღრმად არის გადაჯაჭვული სოფლის მეურნეობასთან, განსაკუთრებით მეღვინეობასთან, და რეგიონული იდენტობის ძლიერ განცდასთან.

მეთოდები. კახეთის რეგიონის ტურისტულ რესურსებზე მოქმედი ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორების შესასწავლად, გამოვიყენეთ შერეული მეთოდების მიდგომა, რომლებიც აერთიანებს თვისებრივი მონაცემების ანალიზს არსებული რაოდენობრივი ინფორმაციის სინთეზთან. კვლევის დიზაინი ისეა სტრუქტურირებული, რომ შევაგროვეთ და ინტერპრეტაცია გაუკეთეთ სხვადასხვა წყაროდან მოპოვებულ ინფორმაციას, რათა უზრუნველგვეყო ამ ფაქტორებსა და ტურიზმს შორის ურთიერთქმედების ყოვლისმომცველი გაგება.

მსჯელობა. ტურიზმის განვითარება საქართველოში და მის ცალკეულ რეგიონებში დამოკიდებულია ტურისტული რესურსების იმ პოტენციალზე, რომლებიც გააჩნია ამა თუ იმ რეგიონს. ტურისტული რესურსების პოტენციალი კი მნიშვნელოვნად განისაზღვრება ისტორიული, გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორებით. ისტორიული ფაქტორების თვალსაზრისით, აუცილებელია განვიხილოთ თითოეული ტურისტული ობიექტის ისტორია და ამ ძეგლების მნიშვნელოვანი კულტურული ღირებულებები, ხოლო გეოგრაფიულ და კლიმატურ ფაქტორებში იგულისხმება

მზიან და უნალექო დღეთა რიცხვი, მზის ნათების ხანგრძლივობა, სითბოს განმსაზღვრელი ჰაერის ტემპერატურა, ქარის რეჟიმი და სხვა. ეს კლიმატური მაჩვენებლები მნიშვნელოვანია ტურიზმის ყველა სახეობის დაგეგმარებასა და განვითარებისათვის. მათ მიეკუთვნება შემეცნებითი ტურიზმი, რეკრეაციული ტურიზმი, სპორტული ტურიზმი, ეკოლოგიური ტურიზმი და ტურიზმის სხვა სახეობანი (ელიზბარაშვილი, საქართველოს კლიმატური რესურსები, (2007) .

კახეთი ცნობილია საინტერესო და მრავალფეროვანი ისტორიით, უძველესი ცივილიზაციების კერებით, რომლებიც თარიღდება კოლხური და იბერიული პერიოდებით. რეგიონში უხვადაა ისტორიული ადგილები, როგორებიცაა: უძველესი ეკლესიები, მონასტრები და ციხე-სიმაგრეები, რომლებიც იზიდავს ისტორიის მოყვარულებს და კულტურული ტურიზმით დაინტერესებულ ვიზიტორებს.

კახეთს ხშირად მოიხსენიებენ, როგორც საქართველოს „ღვინის რეგიონს“. რეგიონის ღვინის დაყენების ტრადიცია 8000 წელზე მეტია, რაც მას ღვინის წარმოების ერთ-ერთ უძველეს ადგილად აქცევს მსოფლიოში. ცნობილი ქართული მეღვინეობის ტრადიციული მეთოდი, კერძოდ, ღვინის ქვევრში დაყენების უძველესი მეთოდი, რაც უნიკალურია რეგიონისთვის და ტურისტებს მომხიბვლელ გამოცდილებას სთავაზობს.

რეგიონი წარმოდგენილია მრავალფეროვანი ქართული ფოლკლორით, მუსიკითა და ცეკვით. ადგილობრივი ფესტივალები და ტრადიციული დღესასწაულები დაუვიწყარ შთაბეჭდილებებს უქმნის მნახველებს.

კახეთის გეოგრაფიას ახასიათებს მრავალფეროვანი ლანდშაფტები, მათ შორის ნაყოფიერი ვაკეები, ბორცვები და მუდამ თოვლით დაფარული მთები. მდინარე ალაზნის ხეობა განსაკუთრებით გამოირჩევა ნაყოფიერი მიწებით, სადაც გაშენებულია ვენახები და თხილის პლანტაციები (ელიზბარაშვილი ე. ვარაზანაშვილი ო.) .

კახეთი შედარებით ახლოსაა თბილისთან, საქართველოს დედაქალაქთან, მთავარ დამაკავშირებელ კვანძს კი წარმოადგენს გომბორის უღელტეხილი, რომელიც წელიწადის ყველა დროს ულამაზესია და ბევრი ტურისტის შთაგონების წყაროც გამხდარა. მისი საშუალებით რეგიონი ადვილად ხელმისაწვდომია როგორც შიდა, ასევე საერთაშორისო ტურისტებისთვის. ეს სიახლოვე კი რეგიონს კიდევ უფრო მიმზიდველს ხდის.

კახეთს აქვს შედარებით რბილი კლიმატი თბილი ზაფხულითა და გრილი ზამთრით. ეს კლიმატი ხელსაყრელია გარე აქტივობებისთვის მთელი წლის განმავლობაში (ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში, 2020).

ჩვენი მიზანია კახეთის რეგიონის ტურისტული რესურსების, კლიმატური ფაქტორების გამოკვლევა და ტურიზმის ძირითადი სახეობების განვითარების პერსპექტივების შეფასება.

მიზნის განსახორციელებლად შევარჩიეთ კახეთის რეგიონში არსებული შემდეგი ძირითადი ტურისტული ობიექტები:

1. ალავერდი – XI-XVII საუკუნეების არქიტექტურის ძეგლი, ალავერდის ტაძარი;
2. გრემი – XVI საუკუნის ციხე-სიმაგრეთა არქიტექტურული ანსამბლი;
3. ყვარელი – VI საუკუნის არქიტექტურის უძველესი ძეგლი. ი. ჭავჭავაძის სახელმწიფო მუზეუმი. კ. მარჯანიშვილის სახლ-მუზეუმი;
4. სიღნაღი – XVIII საუკუნის ციხე-გალავანი, მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი;
5. შუამთა – V-VII, XI-XII და XVI საუკუნეების არქიტექტურული ძეგლები;
6. უდაბნო – VI-XVIII საუკუნეების არქიტექტურის ძეგლი;
7. წინანდალი – ა. ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმი, დენდროპარკი;
8. შილდა – VI-VIII სამონასტრო კომპლექსი და შილდის გალავანი (XVIII სს.)

ჩამოთვლილი ობიექტებისათვის შეფასებული იყო კლიმატის ისეთი ფაქტორები, როგორებიცაა მზიან დღეთა რიცხვი, მზის ნათების ხანგრძლივობა, ჰაერის საშუალო ტემპერატურა და უნალექო დღეთა რიცხვი (Elizbarashvili, 2011). ამ პარამეტრების შეფასებას საფუძვლად დაედო საცნობარო მასალა, თემატური ატლასები და სხვა ლიტერატურული წყაროები. კვლევაში გამოიყენებოდა კარტოგრაფიის და წრფივი ინტერპოლაციის მეთოდები. მიღებული შედეგები წარმოდგენილია ცხრილში.

ცხრილი. 1. ტურისტული რესურსების კლიმატური ფაქტორები (საშუალო წლიური მონაცემები)

ტურისტული პოტენციალი	კლიმატური ფაქტორი			
	მზიან დღეთა რიცხვი	მზის ნათების ხანგრძლივობა, სთ.	ჰაერის საშუალო ტემპერატურა	უნალექო დღეთა რიცხვი
ალავერდი	311	2150	11,6	215
გრემი	309	2200	12,5	235
ყვარელი	309	2200	12,5	235
სიღნაღი	309	2200	11,1	225
შუამთა	311	2250	11,0	225
უდაბნო	309	2300	10,4	265
წინანდალი	311	2250	12,1	225
შილდა	309	2200	12,5	235

მზიან დღედ ჩათვლილია ის დღე, როდესაც მზე ხანმოკლედ მაინც ასხივებდა, ანუ მთლიანად უმზეო დღე არ იყო.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, კახეთის რეგიონის ტურისტული პოტენციალი ხასიათდება კლიმატური ფაქტორების კეთილსასურველი პირობებით (ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და მსოფლიო გამოცდილება, 2016). აქ საკმაოდ ხანგრძლივია მზის ნათების წლიური დრო, ხშირია მზიან დღეთა რიცხვი, მაღლა ჰაერის საშუალო წლიური ტემპერატურა და ხშირია უნალექო დღეთა რიცხვი, რაც ხელს უწყობს ამ ფაქტორების რაციონალურად და ეფექტურად გამოყენებას ტურიზმის ყველა სახეობაში (ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და მსოფლიო გამოცდილება, 2016).

თუ შევადარებთ ერთმანეთს ცალკეული ტურისტული ობიექტების კლიმატურ ფაქტორებს, დავრწმუნდებით, რომ მზიან დღეთა რიცხვის სიხშირითა და მზის ნათების ხანგრძლივობის თვალსაზრისით, უპირატესობა მიეკუთვნება ალავერდს, შუამთასა და წინანდალს, სადაც მზიან დღეთა რიცხვი უდიდესია (311 დღე), ხოლო მზე ყველაზე ხანგრძლივად ანათებს უდაბნოში (2300 სთ), შუამთაში (2250 სთ.) და წინანდალში (2250 სთ). უნალექო დღეთა რიცხვიც ყველაზე მეტი უდაბნოშია (265 დღე).

ტურისტული რესურსების გამოვლენილი კლიმატური და აგრეთვე გეოგრაფიული ფაქტორები საშუალებას გვაძლევს შევაფასოთ ტურიზმის ძირითადი სახეობების განვითარების პერსპექტივები ცხრილში წარმოდგენილი ტურისტული ობიექტებისათვის.

ალავერდისა და გრემისათვის დამახასიათებელი კლიმატური და გეოგრაფიული პირობები და აქ არსებული XI-XVII საუკუნეების არქიტექტურული ანსამბლები, საშუალებას იძლევა შემეცნებითი ტურიზმის ფართო განვითარებისათვის, რაც უმთავრესად ღირსშესანიშნაობების გაცნობას გულისხმობს. ამავე დროს ალავერდისა და გრემის ტურისტული პოტენციალი მოიცავს ეკოლოგიური ტურიზმის ისტორიულ-კულტურულ სექტორს (ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და მსოფლიო გამოცდილება, 2016) .

დღეს, თანამედროვე კახეთის ორ მუნიციპალიტეტში შემეცნებითი ტურიზმის განვითარებისაკენ არის ორიენტირებული ყვარლისა და სიღნაღის ტურისტული პოტენციალები, იქ არსებული არქიტექტურული ანსამბლები და ძეგლები.

ტურიზმის სახეობების ფართო სპექტრის განვითარებაა შესაძლებელი შუამთაში. დაწყებული შემეცნებითი ტურიზმიდან, რაც გულისხმობს V-VII, XI-XII და XVI საუკუნეების არქიტექტურული ძეგლების თუ სხვა ღირსშესანიშნაობების, აგრეთვე შუამთის ულამაზესი ტყისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის გაცნობის (რეკრეაციული ტურიზმი-დასვენება ბუნებაში) დამთავრებული ეკოლოგიური და სპორტული ტურიზმით (ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში)

წინანდალის ტერიტორიული პოტენციალი, უპირველეს ყოვლისა, აკმაყოფილებს შემეცნებითი ტურიზმის მოთხოვნებს. არქიტექტურული ძეგლისა და ალ. ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმის გაცნობა, ამავე დროს წინანდლის დეკორატიული პარკი პერსპექტიულია ეკოლოგიური ტურიზმის განვითარებისათვის, რადგანაც ის თემატურად თავის მხრივ კულტურულ-ისტორიულ პარკს წარმოადგენს.

შილდის ტურისტული პოტენციალი შეესაბამება შემეცნებითი ტურიზმის მოთხოვნებს. ამავე დროს მისი პოტენციალი პერსპექტიულია ეკოლოგიური, რეკრეაციული, სააგარაკო და აგროტურიზმის განვითარებისათვის.

ისტორიულ-გეოგრაფიული ფაქტორები:

მდებარეობა: კახეთის ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა – კავკასიონის მთავარ ქედსა და ალაზნის ველს შორის – განაპირობებდა მის მნიშვნელობას ისტორიულად, როგორც სატრანზიტო გზა და სავაჭრო კვანძი. ეს ისტორიული წარსული აისახება რეგიონის კულტურულ მემკვიდრეობაში, მათ შორის მრავალრიცხოვან ციხე-სიმაგრეებში, ეკლესიებსა და მონასტრებში.

მეღვინეობა: კახეთი ცნობილია როგორც ქართული მეღვინეობის აკვანი. აქ ღვინის დაყენების ტრადიცია ათასწლეულებს ითვლის და უნიკალური ქვევრის მეთოდით გამოირჩევა. ეს ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობა კახეთს ღვინის ტურიზმის მნიშვნელოვან ცენტრად აქცევს. მრავალი მარანი, ღვინის ქარხანა და ოჯახური ტიპის მეურნეობა ღვინის მოყვარულებს საშუალებას აძლევს გაეცნონ ტრადიციულ ტექნოლოგიებს და დააგემოვნონ უნიკალური კახური ღვინოები.

მრავალფეროვანი ლანდშაფტი: რეგიონის გეოგრაფიული მრავალფეროვნება – მაღალი მთები, ნაყოფიერი ველები, მდინარეები და ტყეები – განაპირობებს ტურისტული აქტივობების მრავალფეროვნებას. შესაძლებელია ლაშქრობა მთებში, ცხენით გასეირნება ალაზნის ველზე, მდინარეების გასწვრივ მოგზაურობა და ბუნების თვალწარმტაცი ხედებით ტკბობა.

კულტურული ძეგლები: კახეთი მდიდარია ისტორიული და კულტურული ძეგლებით. შუა საუკუნეების ციხე-სიმაგრეები (მაგ. გრემი, ნეკრესი), ეკლესიები და მონასტრები (მაგ. ალავერდი, შუამთა) მოწმობენ რეგიონის მდიდარ ისტორიასა და არქიტექტურულ მემკვიდრეობას. ეს ძეგლები იზიდავენ ისტორიისა და კულტურის მოყვარულ ტურისტებს.

კლიმატური ფაქტორები:

ზომიერი კლიმატი: კახეთის კლიმატი ძირითადად ზომიერია, რაც ხელსაყრელია ტურიზმისთვის თითქმის მთელი წლის განმავლობაში. ზაფხული თბილია, მაგრამ არა გადამეტებულად ცხელი, ზამთარი კი რბილია, თოვლით მაღალ მთებში.

მზიანი დღეების სიმრავლე: რეგიონი გამოირჩევა მზიანი დღეების სიმრავლით, რაც განსაკუთრებით ხელსაყრელია ღვინის ტურიზმისა და გარე აქტივობებისთვის.

სეზონური მრავალფეროვნება: კახეთში თითოეული სეზონი თავისებურად მიმზიდველია. გაზაფხულზე ყვავის მინდვრები, ზაფხული იდეალურია გარე აქტივობებისთვის, შემოდგომაზე ხდება ყურძნის მოსავლის აღება და ღვინის ფესტივალები იმართება, ზამთარში კი შესაძლებელია მთებში თოვლით დაფარული პეიზაჟებით ტკბობა.

ამ ფაქტორების ერთობლიობა კახეთს აქცევს მრავალფეროვან და მიმზიდველ ტურისტულ ადგილად, რომელიც იზიდავს სხვადასხვა ინტერესის მქონე ტურისტებს – ღვინის მოყვარულებს, ისტორიისა და კულტურის მკვლევარებს, ბუნების მოყვარულებსა და აქტიური დასვენების მსურველებს.

კახეთის ტურისტული რესურსების შემდგომი განვითარება გულისხმობს ამ ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორების ეფექტურად გამოყენებას, ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებასა და ტურისტული პროდუქტების დივერსიფიკაციას.

კახეთის რეგიონის ტურისტული რესურსების განვითარებაზე ბოლო წლებში მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა, თუმცა კიდევ ბევრი რამ არის გასაკეთებელი რეგიონის სრული პოტენციალის გამოსაყენებლად.

რა არის გაკეთებული:

ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება: განხორციელდა საგზაო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება, რაც ხელს უწყობს ტურისტების გადაადგილებას რეგიონში. აშენდა და გარემონტდა სასტუმროები და საოჯახო ტიპის სასტუმროები, რაც ზრდის განთავსების შესაძლებლობებს.

ღვინის ტურიზმის განვითარება: განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ღვინის ტურიზმს. გაიზარდა მარნებისა და ღვინის ქარხნების რაოდენობა, რომლებიც სთავაზობენ ტურებს და დეგუსტაციებს. შეიქმნა ღვინის მარშრუტები და ტურები, რომლებიც ტურისტებს საშუალებას აძლევს გაეცნონ კახეთის ღვინის კულტურას.

კულტურული ძეგლების აღდგენა და პოპულარიზაცია: განხორციელდა მრავალი ისტორიული და კულტურული ძეგლის აღდგენა და კონსერვაცია (მაგ., გრემი, ნეკრესი). გაიზარდა ამ ძეგლების პოპულარიზაცია და მათ შესახებ ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა.

ახალი ტურისტული პროდუქტების შექმნა: შეიქმნა ახალი ტურისტული პროდუქტები, მათ შორის ეთნოგრაფიული ტურები, გასტრონომიული ტურები, სათავგადასავლო ტურები (ლაშქრობა, ცხენოსნობა).

მარკეტინგი და პოპულარიზაცია: გააქტიურდა კახეთის, როგორც ტურისტული დესტინაციის, მარკეტინგი როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო ბაზარზე, შეიქმნა საინფორმაციო მასალები, ვებგვერდები და სოციალური მედიის კამპანიები.

რა უნდა გაკეთდეს მომავალში, რეკომენდაციები:

ინფრასტრუქტურის შემდგომი გაუმჯობესება: საჭიროა ინფრასტრუქტურის შემდგომი განვითარება, განსაკუთრებით სოფლად, სადაც ჯერ კიდევ არის პრობლემები გზებთან, წყალმომარაგებასა და სანიტარიასთან დაკავშირებით (გარკვეულწილად გაკეთდა, მაგრამ დასახვეწია ამ მიმართულებით მუშაობა).

ტურიზმის დივერსიფიკაცია: მიუხედავად იმისა, რომ ღვინის ტურიზმი მნიშვნელოვანია, საჭიროა ტურიზმის დივერსიფიკაცია და სხვა მიმართულებების განვითარება, როგორიცაა ეკოტურიზმი, სათავგადასავლო ტურიზმი, აგროტურიზმი.

სეზონურობის შემცირება: საჭიროა ღონისძიებების და აქტივობების დაგეგმვა, რომლებიც ტურისტებს მიიზიდავს წლის სხვადასხვა დროს, რათა შემცირდეს სეზონურობა და ტურიზმის ნაკადი უფრო თანაბრად გადანაწილდეს.

კვალიფიციური კადრების მომზადება: საჭიროა ტურისტულ სექტორში დასაქმებული პირების კვალიფიკაციის ამაღლება, მათ შორის გიდების, სასტუმროს პერსონალის, მომსახურე პერსონალის (პასუხობდეს თანამედროვე მოთხოვნებს).

ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა: ტურიზმის განვითარება არ უნდა მოხდეს ბუნებრივი გარემოსა და კულტურული მემკვიდრეობის დაზიანების ხარჯზე. საჭიროა მდგრადი ტურიზმის პრინციპების დანერგვა.

ადგილობრივი მოსახლეობის ჩართულობა: მნიშვნელოვანია ადგილობრივი მოსახლეობის ჩართულობა ტურიზმის განვითარების პროცესში, რათა მათ ისარგებლონ ტურიზმიდან მიღებული სარგებლით და იყვნენ მოტივირებულნი ტურისტების მიღებაში (ამ მიმართულებით გარკვეულ ნაწილი ადგილობრივი მოსახლეობისა დასაქმებულია, მაგრამ უკეთესი იქნება მეტი ადგილობრივი ადამიანის დასაქმება).

მარკეტინგული სტრატეგიის გაუმჯობესება: საჭიროა უფრო მიზანმიმართული და ეფექტური მარკეტინგული სტრატეგიის შემუშავება, რომელიც მიაღწევს სამიზნე ტურისტულ სეგმენტებს.

ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენება: ტურისტული სერვისების გაუმჯობესებისა და ინფორმაციის ხელმისაწვდომობის გაზრდისთვის საჭიროა ციფრული ტექნოლოგიების უფრო ფართოდ გამოყენება (ონლაინ დაჯავშნა, მობილური აპლიკაციები, ვირტუალური ტურები).

კახეთის რეგიონს აქვს უზარმაზარი პოტენციალი ტურისტული განვითარებისთვის. ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორები ქმნიან მყარ საფუძველს, მაგრამ წარმატებული მომავალი დამოკიდებულია სწორ დაგეგმვაზე, ინვესტიციებსა და მდგრადი განვითარების პრინციპების დაცვაზე.

დასკვნა. შევისწავლეთ ისტორიულ-გეოგრაფიული და კლიმატური ფაქტორების ღრმა და ურთიერთდაკავშირებული როლი კახეთის რეგიონის ტურისტული რესურსების ჩამოყალიბებაში. ანალიზი გვიჩვენებს, რომ კახეთის, როგორც ტურისტული დანიშნულების ადგილის მიმზიდველობა

არ არის იზოლირებული ელემენტების შედეგი, არამედ მისი ღრმა ისტორიული ფესვების, განმსაზღვრელი გეოგრაფიული მახასიათებლებისა და ხელსაყრელი კლიმატური პირობების სინერგიული შედეგია.

გეოგრაფიულად, კახეთის მრავალფეროვანი ტოპოგრაფია, რომელიც ხასიათდება დიდი კავკასიონის მთისწინეთითა და ალაზნის ველის ნაყოფიერი სივრცით, ფიზიკურ ასპარეზს ქმნის ტურისტული აქტივობების ფართო სპექტრისთვის. თავად ხეობა რეგიონის ცნობილი მევენახეობის გულია, რომელიც მისი აგროტურიზმისა და ღვინის ტურიზმის ქვაკუთხედს წარმოადგენს. მიმდებარე მთები ლაშქრობის, ბუნებით დატკბობისა და შესაძლოა, ზამთრის სპორტის შესაძლებლობებსაც გვთავაზობს კონკრეტულ ადგილებში. გეოგრაფიული მახასიათებლები ასევე გავლენას ახდენს ხელმისაწვდომობაზე, სატრანსპორტო მარშრუტების ფორმირებასა და ტურისტებისთვის რეგიონში ნავიგაციისა და გაცნობის სიმარტივეზე.

კლიმატურად, კახეთის ნოტიო სუბტროპიკული კლიმატი, განსაკუთრებით ალაზნის ველის მიკროკლიმატი, ფუნდამენტურია მისი, როგორც ღვინის რეგიონის იდენტობისთვის. ცხელი ზაფხული და რბილი ზამთარი, სეზონური ვარიაციებით, პირდაპირ გავლენას ახდენს ტურიზმის დროსა და ხასიათზე. ზაფხული ზოგადი ტურიზმისა და გარე აქტივობებისათვის პიკური სეზონია, ხოლო შემოდგომა, ყურძნის რთველის მოსავლით, ღვინის მოყვარულთათვის მნიშვნელოვნად მიმზიდველია. კლიმატი განსაზღვრავს სასოფლო-სამეურნეო კალენდრის რიტმს, რაც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს რეგიონის ტურიზმის დიდი ნაწილის რიტმს.

კახეთის რეგიონის ტურისტული რესურსები მისი ისტორიული განვითარების, გეოგრაფიული მდებარეობისა და კლიმატური პირობების რთული ურთიერთკავშირის პირდაპირი პროდუქტია. ისტორიული ადგილები მიწაშია ფესვგადგმული, სასოფლო-სამეურნეო პრაქტიკა განპირობებულია კლიმატით. ვიზიტორის გამოცდილებაზე გავლენას ახდენს ამ ფაქტორების ურთიერთქმედება. მდგრადი ტურიზმის განვითარებისა და ეფექტური მარკეტინგისთვის უმნიშვნელოვანესია ამ ფუნდამენტური კავშირის აღიარება და გამოყენება. იმის აღიარება, თუ როგორ ჩამოაყალიბა ისტორიამ კულტურული მდგომარეობა, როგორ განსაზღვრავს გეოგრაფია ფიზიკურ გარემოსა და აქტივობებს, როგორ მოქმედებს კლიმატი სეზონურობასა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე, საშუალებას იძლევა უფრო მიზანმიმართული მიდგომის შემუშავება კახეთის, როგორც დანიშნულების ადგილის, პოპულარიზაციისთვის, რომელიც მთელი წლის განმავლობაში გვთავაზობს კულტურული, ისტორიული და ენოლოგიური გამოცდილების მდიდარ ნაზავს. ამ ფაქტორებს შორის სპეციფიკური ურთიერთქმედებისა და მათი გავლენის შესახებ ტურიზმის განვითარებად ტენდენციებზე კვლევის გაგრძელება აუცილებელი იქნება ტურიზმის მომავალი წარმატებისთვის ამ ისტორიულად მნიშვნელოვან და კლიმატურად დალოცვილ რეგიონში.

ბიბლიოგრაფია:

(2020). *ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში.* თბილისი: საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის კვლევებისა და დაგეგმვის სამმართველო.

(2016). *ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და მსოფლიო გამოცდილება.* თბილისი: საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის კვლევებისა და დაგეგმვის სამმართველო.

Elizbarashvili, E. (2011). Droughts in Easter Georgia. *11 international multidisciplinary scientific geoconference* , (გვ. 45-46). Bulgaria.

ელიზბარაშვილი ე. ვარაზანაშვილი ო. . (2008). *საშიში მეტეოროლოგიური მოვლენების სივრცობრივი სტრუქტურა საქართველოს ტერიტორიაზე.* თბილისი.

ელიზბარაშვილი, ე. ((2007). *საქართველოს კლიმატური რესურსები.* თბილისი.

HISTORICAL-GEOGRAPHICAL AND CLIMATIC FACTORS OF THE TOURISM RESOURCES OF THE KAKHETI REGION

MADONA KEBADZE
PhD in History, Associate Professor at
Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia
E-mail: kebadze–madona@yahoo.com
ORCID: 0009-0002-5223-8259

TAMAR ZUBITASHVILI
PhD in Geography, Iakob Gogebashvili Telavi
State University
E-mail: zubitashvilitamari@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1698-7968

Abstract. Historical-geographical and climatic factors significantly affect the tourism resources of the Kakheti region in Georgia. Located in the eastern part of the country, Kakheti is distinguished by its unique and diverse landscape, shaped by the Greater Caucasus Mountains to the north and the Alazani Valley running through its heart. This geographical configuration has historically facilitated the development of diverse cultural practices, especially viticulture, and provided a strategic location for settlements and fortified structures. The region's churches, monasteries, fortresses, and other archaeological sites are cultural relics from various eras, including early Christianity, the Golden Age of Georgia, and periods of foreign rule, and constitute a significant part of Kakheti's cultural tourism offering.

Climatically, Kakheti is characterized by a humid subtropical climate with hot summers and mild winters. The Alazani Valley creates a favorable microclimate for grape growing, which underpins the region's wine industry. Seasonal variations in temperature and precipitation directly affect tourism activities. Summer is the peak season for visiting vineyards, outdoor recreation, and festivals, while autumn is the time for grape harvest and winemaking. Spring offers pleasant temperatures for visiting historical sites and enjoying lush landscapes. Winter, although less popular for general tourism, attracts visitors interested in winter sports in mountainous areas and provides a more favorable opportunity to explore or experience cultural heritage.

The interaction of Kakheti's distinctive historical-geographical environment and its favorable climate has created a diverse and attractive set of tourism resources. First of all, it is the region's unique history, which is reflected in numerous cultural heritage sites. Also, the climate ideally suited for viticulture, along with the offer of distinctive seasonal experiences, forms the basis of its tourist appeal, starting from cultural and historical research and ending with agrotourism and outdoor activities.

Keywords: Kakheti, Sighnaghi, Tsinandali, Alaverdi Temple, Shuamta Temple, tourism.

* * *

Introduction to the article. Geographically, Kakheti's location is strategically important. It is bordered by the Greater Caucasus Mountains to the north and Azerbaijan to the southeast. The region is dominated by the fertile Alazani Valley, which has been a vital source of agriculture and settlement since ancient times. This diverse topography, which ranges from high mountain peaks and alpine meadows to rolling hills and vast plains, provides a stunning backdrop for a wide range of tourist experiences, from hiking and nature exploration to enjoying breathtaking landscapes. The geographical isolation created by the mountains has also played a significant role in preserving unique cultural elements throughout history. Historically, Kakheti is distinguished by a rich and multi-layered past, which is inextricably linked to the

development of the Georgian state and its cultural identity. As one of the historical regions of Georgia, it has witnessed significant events, from the adoption of Christianity and the Middle Ages to periods of foreign invasions and resistance. This long and complex history is physically reflected in the region's numerous architectural treasures, including ancient churches, monasteries, castles, and archaeological sites, each of which tells the story of a bygone era and offers invaluable information about the region's heritage.

In addition, Kakheti's climate plays a significant role in determining its tourist appeal. Characterized by a humid subtropical climate, the region has distinct seasons that influence both agricultural practices and tourist activities. Warm summers are ideal for outdoor activities and enjoying the lush landscapes, while mild winters, especially in the valley, allow for year-round access to many places. Most importantly, the climate, combined with the fertile soil of the Alazani Valley, creates ideal conditions for viticulture, making Kakheti the heart of Georgian wine production. The annual grape harvest is a cultural phenomenon and a major tourist attraction, highlighting the deep connection between climate, agriculture, and regional identity.

In essence, Kakheti's tourism resources are a direct product of its historical evolution, unique geographical location, and defining climatic characteristics. These factors have not only shaped the physical environment, but also facilitated a cultural development that is deeply intertwined with agriculture, especially winemaking, and a strong sense of regional identity.

Methods. To study the historical-geographical and climatic factors affecting the tourism resources of the Kakheti region, we used a mixed methods approach that combines the analysis of qualitative data with the synthesis of existing quantitative information. The research design is structured in such a way that we collected and interpreted information obtained from various sources to provide a comprehensive understanding of the interaction between these factors and tourism.

Discussion. The development of tourism in Georgia and its individual regions depends on the potential of tourism resources that a particular region has. The potential of tourism resources is significantly determined by historical, geographical and climatic factors. In terms of historical factors, it is necessary to consider the history of each tourist object and the important cultural values of these monuments, while geographical and climatic factors include the number of sunny and dry days, the duration of sunlight, the air temperature determining heat, the wind regime, etc. These climatic indicators are important for the planning and development of all types of tourism. These include cognitive tourism, recreational tourism, sports tourism, ecological tourism and other types of tourism (Elizbarashvili, 2007).

Kakheti is known for its interesting and diverse history, home to ancient civilizations dating back to the Colchian and Iberian periods. The region is rich in historical sites, such as ancient churches, monasteries, and fortresses, which attract history buffs and visitors interested in cultural tourism.

Kakheti is often referred to as the „wine region" of Georgia. The region's winemaking tradition dates back over 8,000 years, making it one of the oldest wine-making regions in the world. The region is famous for its traditional Georgian winemaking methods, in particular, the ancient method of winemaking in qvevri, which is unique to the region and offers tourists a fascinating experience.

The region is represented by a diverse range of Georgian folklore, music, and dance. Local festivals and traditional celebrations create unforgettable impressions for visitors.

Kakheti's geography is characterized by diverse landscapes, including fertile plains, rolling hills, and perpetually snow-capped mountains. The Alazani River Valley is particularly notable for its fertile lands, where vineyards and hazelnut plantations are cultivated (Elizbarashvili E. Varazanashvili O. , 2008).

Kakheti is relatively close to Tbilisi, the capital of Georgia, and the main connecting point is the Gombori Pass, which is beautiful at all times of the year and has become a source of inspiration for many tourists. It makes the region easily accessible to both domestic and international tourists. This proximity makes the region even more attractive.

Kakheti has a relatively mild climate with warm summers and cool winters. This climate is favorable for outdoor activities all year round (Prospects for Tourism Development in Georgia, 2020).

Our goal is to study the tourist resources, climatic factors of the Kakheti region and assess the prospects for the development of the main types of tourism.

To achieve this goal, we selected the following main tourist sites in the Kakheti region:

1. Alaverdi – an architectural monument of the 11th-17th centuries, Alaverdi Cathedral;
2. Gremi – an architectural ensemble of fortresses of the 16th century;
3. Kvareli – an ancient monument of architecture of the 6th century. I. Chavchavadze State Museum. K. Marjanishvili House-Museum;
4. Sighnaghi – an 18th-century fortress-wall, a museum of local lore;
5. Shuamta – architectural monuments of the 5th-7th, 11th-12th and 16th centuries;
6. Udabno – an architectural monument of the 6th-18th centuries;
7. Tsinandali – A. Chavchavadze House Museum, Dendropark;
8. Shilda – VI-VIII Monastery Complex and Shilda Wall (18th century)

For the listed objects, climate factors such as the number of sunny days, duration of sunlight, average air temperature and number of days without precipitation were assessed (Elizbarashvili, Droughts in Easter Georgia, 2011).

The assessment of these parameters was based on reference materials, thematic atlases and other literary sources. The research used cartography and linear interpolation methods. The results are presented in the table.

Table. 1. Climatic factors of tourism resources (average annual data):

Tourism potential	Climatic factor			
	Number of sunny days	Duration of sunlight, hours	Average air temperature	Number of days without precipitation
Alaverdi	311	2150	11,6	215
Gremi	309	2200	12,5	235
Kvareli	309	2200	12,5	235
Sighnaghi	309	2200	11,1	225
Shuamta	311	2250	11,0	225
Edabno	309	2300	10,4	265
Tsinandali	311	2250	12,1	225
Shilda	309	2200	12,5	235

A sunny day is considered a day when the sun shone for at least a short time, that is, it was not a completely cloudy day.

As can be seen from the table, the tourism potential of the Kakheti region is characterized by favorable climatic conditions (Prospects for Tourism Development in Georgia and World Experience, 2016).

The annual sunshine period here is quite long, the number of sunny days is frequent, the average annual air temperature is high, and the number of days without precipitation is frequent, which contributes to the rational and effective use of these factors in all types of tourism (Prospects for Tourism Development in Georgia and World Experience, 2016). If we compare the climatic factors of individual tourist facilities with each other, we will see that in terms of the frequency of sunny days and the duration of sunlight, the advantage belongs to Alaverdi, Shuamta and Tsinandali, where the number of sunny days is the largest (311 days), while the sun shines the longest in the desert (2300 hours), Shuamta (2250 hours) and Tsinandali (2250 hours). The number of dry days is also the largest in the desert (265 days).

The identified climatic and geographical factors of tourist resources allow us to assess the prospects for the development of the main types of tourism for the tourist facilities presented in the table.

The climatic and geographical conditions characteristic of Alaverdi and Gremi, as well as the architectural ensembles of the 11th-17th centuries, allow for the broad development of cognitive tourism, which mainly involves visiting the sights. At the same time, the tourist potential of Alaverdi and Gremi includes the historical-cultural sector of ecological tourism (Prospects for Tourism Development in Georgia and World Experience, 2016).

Today, the tourist potentials of Kvareli and Sighnaghi, the existing architectural ensembles and monuments there, are oriented towards the development of cognitive tourism in two municipalities of modern Kakheti.

A wide range of tourism types is possible to develop in Shuamta. Starting from cognitive tourism, which involves visiting architectural monuments of the 5th-7th, 11th-12th and 16th centuries or other sights, as well as getting to know the beautiful Shuamta forest and its surrounding area (recreational tourism – relaxation in nature) and ending with ecological and sports tourism (Prospects for Tourism Development in Georgia, 2020).

The territorial potential of Tsinandali, first of all, meets the requirements of cognitive tourism. Acquaintance with the architectural monument and the Al. Chavchavadze House-Museum, at the same time the Tsinandali Decorative Park is promising for the development of ecological tourism, since it thematically represents a cultural-historical park.

The tourist potential of Shildi meets the requirements of cognitive tourism. At the same time, its potential is promising for the development of ecological, recreational, country and agrotourism.

Historical-geographical factors:

Location: The favorable geographical location of Kakheti – between the main ridge of the Caucasus and the Alazani Valley – determined its importance historically as a transit route and trade hub. This historical past is reflected in the region's cultural heritage, including numerous fortresses, churches, and monasteries.

Winemaking: Kakheti is known as the cradle of Georgian winemaking. The tradition of winemaking here dates back thousands of years and is distinguished by the unique qvevri method. This historical and cultural heritage makes Kakheti an important center of wine tourism. Numerous wineries, wineries, and family-run farms allow wine lovers to learn about traditional technologies and taste unique Kakhetian wines.

Diverse Landscape: The geographical diversity of the region – high mountains, fertile fields, rivers and forests – determines the diversity of tourist activities. It is possible to hike in the mountains, ride horses in the Alazani Valley, travel along rivers and enjoy the breathtaking views of nature.

Cultural monuments: Kakheti is rich in historical and cultural monuments. Medieval fortresses (e.g. Gremi, Nekresi), churches and monasteries (e.g. Alaverdi, Shuamta) testify to the rich history and architectural heritage of the region. These monuments attract tourists who love history and culture.

Climatic factors:

Temperate climate: The climate of Kakheti is mainly temperate, which is favorable for tourism almost all year round. Summers are warm, but not too hot, and winters are mild, with snow in the high mountains.

Plenty of sunny days: The region is distinguished by its abundance of sunny days, which is especially favorable for wine tourism and outdoor activities.

Seasonal diversity: Each season in Kakheti is attractive in its own way. In spring, the fields bloom, summer is ideal for outdoor activities, autumn is the time for grape harvest and wine festivals, and in winter, you can enjoy the snow-capped landscapes in the mountains.

The combination of these factors makes Kakheti a diverse and attractive tourist destination, attracting tourists with different interests – wine lovers, researchers of history and culture, nature lovers, and those looking for active recreation.

Further development of Kakheti's tourism resources involves the effective use of these historical-geographical and climatic factors, improvement of infrastructure and diversification of tourism products.

Significant work has been carried out in recent years on the development of the tourism resources of the Kakheti region, however, much remains to be done to exploit the region's full potential.

What has been done:

Infrastructure Improvement: Road infrastructure has been improved, which facilitates the movement of tourists in the region. Hotels and family-type hotels have been built and renovated, which increases accommodation opportunities.

Wine tourism development: Special attention is paid to wine tourism. The number of wineries and wineries offering tours and tastings has increased. Wine routes and tours have been created, which allow tourists to get acquainted with the wine culture of Kakheti.

Restoration and popularization of cultural monuments: Restoration and conservation of many historical and cultural monuments have been carried out (e.g., Gremi, Nekresi). Popularization of these monuments and accessibility of information about them have increased.

Creation of new tourism products: New tourism products have been created, including ethnographic tours, gastronomic tours, adventure tours (hiking, horse riding).

Marketing and Promotion: Marketing of Kakheti as a tourist destination has been intensified both in the local and international markets, information materials, websites and social media campaigns have been created.

What needs to be done in the future, recommendations:

Further improvement of infrastructure: Further development of infrastructure is needed, especially in rural areas, where there are still problems with roads, water supply and sanitation (some work has been done, but work in this direction needs to be improved).

Tourism diversification: Although wine tourism is important, it is necessary to diversify tourism and develop other directions, such as ecotourism, adventure tourism, agrotourism.

Reduction of seasonality: It is necessary to plan events and activities that will attract tourists at different times of the year in order to reduce seasonality and distribute the flow of tourism more evenly.

Training of qualified personnel: It is necessary to improve the qualifications of those employed in the tourism sector, including guides, hotel staff, and service personnel (to meet modern requirements).

Protection of natural and cultural heritage: Tourism development should not occur at the expense of damaging the natural environment and cultural heritage. The principles of sustainable tourism need to be introduced.

Involvement of local populations: It is important to involve local populations in the tourism development process so that they can benefit from the benefits of tourism and be motivated to receive tourists (a certain part of the local population is employed in this direction, but it would be better to employ more local people).

Improving the marketing strategy: It is necessary to develop a more targeted and effective marketing strategy that will reach the target tourist segments.

Use of digital technologies: To improve tourism services and increase the accessibility of information, it is necessary to use digital technologies more widely (online booking, mobile applications, virtual tours).

The Kakheti region has enormous potential for tourism development. Historical-geographical and climatic factors create a solid foundation, but a successful future depends on proper planning, investments and adherence to the principles of sustainable development.

Conclusion. We have studied the deep and interconnected role of historical-geographical and climatic factors in the formation of the tourism resources of the Kakheti region. The analysis shows that the attractiveness of Kakheti as a tourist destination is not the result of isolated elements, but is a synergistic result of its deep historical roots, defining geographical features and favorable climatic conditions.

Geographically, Kakheti's diverse topography, characterized by the Greater Caucasus foothills and the fertile expanse of the Alazani Valley, provides a physical arena for a wide range of tourism activities. The valley itself is the heart of the region's renowned viticulture, which is the cornerstone

of its agrotourism and wine tourism. The surrounding mountains offer opportunities for hiking, nature enjoyment, and perhaps even winter sports in specific locations. Geographical features also influence accessibility, the formation of transport routes, and the ease of navigation and exploration of the region by tourists.

Climatically, Kakheti's humid subtropical climate, particularly the microclimate of the Alazani Valley, is fundamental to its identity as a wine region. Hot summers and mild winters, with seasonal variations, directly influence the timing and nature of tourism. Summer is the peak season for general tourism and outdoor activities, while autumn, with the grape harvest, is a major draw for wine lovers. Climate determines the rhythm of the agricultural calendar, which in turn determines the rhythm of much of the region's tourism.

The tourism resources of the Kakheti region are a direct product of the complex interplay of its historical development, geographical location, and climatic conditions. Historical sites are rooted in the land; agricultural practices are conditioned by climate. The visitor experience is influenced by the interaction of these factors. Recognizing and exploiting this fundamental connection is essential for the development of sustainable tourism and effective marketing. Recognizing how history has shaped cultural conditions, how geography determines physical environments and activities, and how climate affects seasonality and agricultural production allows for a more targeted approach to promoting Kakheti as a destination that offers a rich mix of cultural, historical, and oenological experiences year-round. Continued research into the specific interactions between these factors and their impact on emerging tourism trends will be essential for the future success of tourism in this historically significant and climatically blessed region.

Bibliography:

(2020). *Prospects for Tourism Development in Georgia.* Tbilisi: Research and Planning Department of the Georgian National Tourism Administration.

(2016). *Prospects for Tourism Development in Georgia and World Experience.* Tbilisi: Research and Planning Department of the Georgian National Tourism Administration.

Elizbarashvili E. Varazanashvili O. . (2008). *Spatial structure of hazardous meteorological events in the territory of Georgia.* Tbilisi.

Elizbarashvili, E. (2007). *Climatic Resources of Georgia.* Tbilisi: Institute of Hydrometeorology.

Elizbarashvili, E. (2011). Droughts in Easter Georgia. *11 international multidisciplinary scientific geoconference*, (pp. page 45-46). Bulgaria.